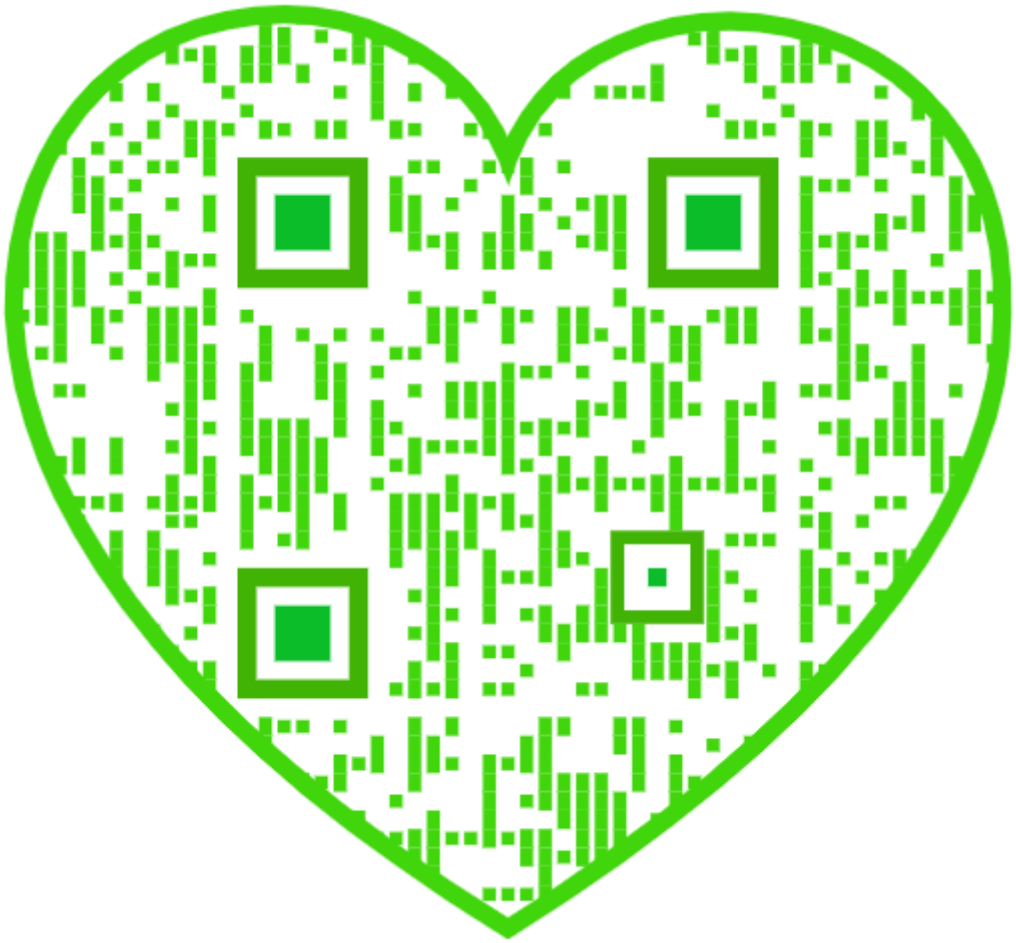
De Gids. Jaargang 15

bron
De Gids. P.N. van Kampen, Amsterdam 1851

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001185101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

Populaire Staathuishoudkunde.

Aanspraak ter aanprijzing van de Staathuishoudkunde, vooral in onze dagen, aan de Leden der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, gehouden bij de opening van de Algemeene Vergadering dier Maatschappij, den 11den *Aug.* 1846, *door Mr. Hugo Beijerman, lid van het Hoofdbestuur*. 8°. 28 *blz*.
Beginselen der Volkshuishoudkunde (Catéchisme d'économie politique), door J.B. Say; met noten en eene voorrede van Ch. Comte. Uit het Fransch vertaald door Mr. H. Houck. Deventer, A. ter Gunne. 1847. *kl.* 8°. 248 *blz*.
Staathuishoudkunde, of beginselen van de leer des rijkdoms, door Joseph Droz. Uit het Fransch; met eene voorrede van Mr. B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis. Deventer, J. de Lange. 1849. 8°. 151 *blz*.
Beknopt overzigt van de eerste beginselen der Staathuishoudkunde, voorafgegaan door eene geschiedkundige inleiding. Naar het Fransch van Adolphe Blanqui. Deventer, J. de Lange. 1850. *kl.* 8°. 148 *blz*.
Beginselen der Staathuishoudkunde, ten gebruike van jonge lieden, die zich aan eene staatkundige of administratieve loopbaan willen toewijden, door den Graaf Ferdinand de Hamal. Deventer, J. de Lange. 1850. *kl.* 8°. 138 *blz*.
Beginselen van Staathuishoudkunde, door Mr. J.L. de Bruyn Kops. Leiden en Amsterdam, J.H. Gebhard en Co. 1850. *kl.* 8°. 315 *blz*.
Hetzelfde werk, Tweede druk. 1850.
Staathuishoudkundige drogredenen. Naar het Fransch, van Frédéric Bastiat, door Mr. W.R. Boer. Utrecht, C. v.d. Post, Jr. 1849. 12°. 213 *blz*.

Idem. Tweede Verzameling. 1849. 12°. 229 *blz*.
Dat verwenschte Geld, door dezelfden. Utrecht, C. v.d. Post, Jr. 1849. 12°.
Kapitaal en Interest, door dezelfden. Utrecht, C. v.d. Post, Jr. 1849. 12°.

***Wat men ziet en wat men niet ziet. Naar het Fransch van Frédéric Bastiat. Met eene Voorrede van den Vertaler. Dordrecht, P.K. Braat*. 12°.**
***Staathundig en staathuishoudkundig Jaarboekje voor* 1849. *Amsterdam, Joh. Müller*. 1849. *kl.* 8°. 229 *blz*.**
***Idem voor* 1850, 368 *blz*.**
***Handleiding tot de hennis van het Nederlandsche Staatsregt en Staatsbestuur, door Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper. Eerste Aflevering. Amsterdam, Joh. Müller. Augustus* 1850. *kl.* 8°. *blz*. 1-192.**
***De geschiedenis der Belastingen in Nederland, van de vroegste tijden tot op heden, met een beknopten inhoud der tegenwoordig in werking zijnde Belastingwetten. Door Mr. P.H. Engels. Rotterdam, H.A. Kramers*. 1848. 8°. 351 *blz*.**
***De directe belastingen, inzonderheid die op de Inkomsten. Eene staathuishoudkundige proeve ter verkrijging van den graad van Doctor in de regten aan de Utrechtsche Hoogeschool, door E. van Voorthuizen, Hz. Utrecht, J.G. Broese*. 1848. 2 *Dln.* 8°. 219 en 227 *blz*.**
***De Woeker in betrekking tot Staathuishoudkunde en Wetgeving. Eene akademische proeve, door P.H.W. van Sonsbeek. 's Gravenhage, Gebr. J. en H. van Langenhuyzen*. 1849. 8°. 137 *blz*.**

Hoe lang deze lijst ook is, waarschijnlijk is zij nog niet volledig. Maar zoo als ze daar gedrukt staat, is zij voldoende voor haar doel en het doel van dit opstel.

Toen de Heer Mr. Hugo Beijerman den 11den Augustus 1846 de algemeene vergadering der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen als voorzitter opende met eene aanspraak ‘ter aanprijzing van de Staathuishoudkunde vooral in onze dagen,’ bragt hij juist de helft van den tijd, dien de spreker voor deze rede bestemd had, door met te aarzelen, of hij dat woord ‘staathuishoudkunde’ wel uit zou spreken; hij aarzelde tot blz. 14 der gedrukte redevoering. - Waarom dat? Niemand zal den Heer Beijerman verdenken van liefhebberij voor oratorische kunstjes. Niemand mag hem verdenken, dat hij moedwillig zijne hoorders in spanning hield, hunne gemoederen in beweging, in onrust, in gisting, in woeling opwinden, hunne begrippen in een chaos verbijsteren wilde, om eindelijk, op het oogenblik dat dezen of

genen de woorden op de lippen zouden komen: ‘Wat drommel wil de vent dan toch?’ de overprikkelde nieuwsgierigheid te voldoen, en door éénen tooverklank al die zwevende, drijvende, doelloos omslingerende gewaarwordingen in ééne schoone harmonie op te lossen. Niemand mag dit, herhalen we, als hij ziet, dat de redenaar, na nog vier bladzijden lang (we houden ons aan het gedrukte, de lezer reducere ze zelf tot minuten) te hebben gezegd, waarom hij *niet* aarzelde *het woord* uit te spreken, eindelijk, blz. 18, de pijnlijke verklaring aflegde (pijnlijk moest ze wezen voor den redenaar, die met zijne stof ingenomen is): ‘Ik schroomde u te noemen, wat ik aan te prijzen had, niet omdat ik uwe verlichte en gematigde vrijzinnigheid in twijfel trok, maar, als ik rondborstig voor de waarheid moet uitkomen, ik vreesde *vooroordeel*. De studie der volks- [of staats-] huishoudkunde is nooit populair bij ons geweest, en is het nog niet.’

Dat werd gezegd in Augustus 1846 voor de uitgelezene schaar van de besten en bekwaamsten in den lande, die zich tot eene maatschappij vereenigd hadden - die er hunne roeping van maakten, en er trotsch op waren - die daar alleen bijeenkwamen om te arbeiden *tot Nut van 't Algemeen*.

En nu!?

Mag nu die lange lijst van boeken op deze vraag tot antwoord geven, dat van 1846-1850 de studie der staatsof volkshuishoudkunde bij ons populair geworden is? Dat zou zeker eene groote omwenteling in ons volksleven zijn, grooter dan de omwenteling, verkregen of zelfs verwacht van de grondwetsherziening in 1848.

Overdrijving schaadt. Zij wekt wantrouwen op tegen de zaak die ge voorstaat; zij maakt haar belagchelijk. Overdrijving zou het zeker zijn, te beweren, dat de zaak, waarover wij hier handelen, sedert de Heer Beijerman zijne ‘Aanspraak’ uitsprak, plotseling eenen anderen keer had genomen. En zoo is het ook niet.

Er bestond bij ons *vooroordeel* tegen de wetenschap der staats- en volkshuishouding; volmondig zeggen wij 't den Heer Beijerman na. Maar niet juist vooroordeel in den zin, waarin dit woord meestal gebruikt wordt; niet afkeer, niet instinctmatige vijandschap, zóó, dat men bang zou moeten zijn, er over te spreken tegen menschen, die men gaarne te vriend wil houden, of op wier goede meening men prijs

stelt. Er was Vooroordeel in den eigenlijken zin, oordeel zonder kennis, of liever, er was in het geheel geen oordeel. Niemand had bij ons iets ter wereld tegen de staathuishoudkunde: integendeel, in alle geschriften, waar het te pas kwam, werden de leerstellingen van Smith en Say als onwedersprekelijk aangeprezen; ook wel eens door schrijvers, die van Smith of Say weinig meer gelezen hadden dan den naam. Maar dit was het juist: men was er niet tegen, maar men was er ook niet vóór. De goê gemeent' begreep, dat het hier zaken gold, waarvan men in den ouderwetschen tijd zeide: ‘dat moeten de Heeren weten;’ middelerwijl had zij zelve, zonder zich des bewust te zijn, hare Economie op eigene hand; men sprak, gelijk men nog spreekt, dagelijks in koffijhuizen, collegiën, societeiten, kransjes, of op visites, als het kapittel van het weder uitgeput was, over de belangen van staat, van land, van volk, van handel en nijverheid, en ieder had daarbij zoo zijne eigene inzigten, vrij wel passende in den engen kring, waarin hij zich bewoog. En ‘de Heeren’; d.i. zij, die meer dadelijken invloed op al deze belangen uitoefenden? Die moesten er meer van weten. En zij wisten er natuurlijk meer van. Zij hadden meestal gestudeerd; meestal in de regten gestudeerd; zij hadden, in voldoening aan art. 87 van het Besluit van 2 Aug. 1815, het bewijs overgelegd, dat zij de lessen over de staathuishoudkunde hadden bijgewoond[1]. Of zij ze lang hebben onthouden? Of zij er altijd naar gehandeld hebben, toen zij tot betrekkingen waren opgeklommen, die 't welzijn des volks in hunne handen gaven? Dat zijn vragen, die ons onwillekeurig op het terrein van de geschiedenis onzer staathuishouding in de laatste jaren (op zich zelf zeker een allerbelangrijkst onderwerp, en wel waardig behandeld te worden) zouden afleiden. Alleen dit valt er hier van te zeggen, dat sommigen hunner wel eens, als het gold enkele praktijken, met de bespiegelende lessen der wetenschap in strijd, te verdedigen, de schuld van den strijd aan *deze* gaven en van onuit-

1 Te weten zooverre dit collegie gehouden was aan de akademie waar de ‘graad gevraagd was.’ Bij de regering was zeker in 1815 de Economie *niet* populair. Althans bij art. 63, 2°, van genoemd Besluit, is ze niet opgenomen onder de collegien, die jaarlijks gegeven *moeten* worden, zelfs niet te Leiden, waar men anders toch in 't bijzonder niet alleen de gelegenheid tot vorming van regtsgeleerden, maar ook van staatslieden heeft willen openstellen.

voerlijke *theorieën* gewaagden. Dat was zeker *vooroordeel* - zoo niet erger. Maar niet te minder verklaarden toch allen bij elke dergelijke gelegenheid, dat zij het met de theorie in theorie eens waren. En als er enkele mannen waren, wien de wetenschap eene zaak van overtuiging, eene zaak van 't hoofd niet alleen, maar ook des harten was geworden, mannen, b.v., als Hogendorp en Gogel; als zij hun gemoed uitstortten en leerden, hoe de praktijk, in strijd met de theorie, ten verderve moet leiden, dan - hoorde men hen beleefdelijk aan, bedankte hen voor hunnen raad en wilde hen zelfs wel eens beloonen. Men was dus volstrekt niet tegen de wetenschap. - Maar men was er toch ook niet sterk voor.

Van al de vertalingen of oorspronkelijke werken, welker titels aan het hoofd van deze regelen prijken, is er niet één van oudere dagteekening dan de aanspraak van den Heer Beijerman. Dit is een feit. Een ander feit is, dat de meesten *populaire geschriften* zijn, in dien zin namelijk, dat zij bepaald ten doel hebben, de wetenschap bij de groote menigte bevattelijk en smakelijk te maken. Hier dringt zich reeds aanstonds eene vraag op, die wij, voor 't oogenblik althans, genoodzaakt zijn ter zijde te schuiven; de vraag: in hoeverre ook hier *populair* gelijk staat met *oppervlakkig*? Misschien behandelen wij haar straks. Nu hebben we ons met de vraag bezig te houden: kan uit de constructie van deze twee feiten het resultaat getrokken worden, dat de wetenschap sedert 1846 bij ons populair geworden is? Er is zeker eenige praesumtie voor, als wij in acht nemen, dat boeken gedrukt worden opdat ze gelezen worden, - of, liever, omdat zij gelezen worden; want ook de uitgevers van boeken onderwerpen zich aan de groote wet van de verhouding tusschen vraag en aanbod. Er zijn echter bedenkingen tegen, die we niet voorbij mogen zien.

De *Catéchisme* van Say is, lang vóór de verschijning der vertaling van den Heer Houck, vertaald in het Italiaansch, het Engelsch, het Hoogduitsch, het Spaansch en het Nieuw-Grieksch. Het zou wat gewaagd zijn, om daaruit het besluit te trekken, dat de wetenschap, waar deze Catechismus het elementair leerboek van moet zijn, al sedert lang populair is in Engeland en Duitschland niet alleen, maar ook in Italië, in Spanje en in Griekenland. Nog meer. Say zelf zegt in zijne voorrede tot de 3de uitgave van den *Catéchisme*, dat zijn

Traité (een veel uitgebreider werk, dat reeds eenige wetenschappelijke belangstelling vooronderstelt) ‘après avoir été traduit *dans toutes les langues de l'Europe*, est adopté dans l'enseignement de l'économie politique partout où cette science est professée.’ - Nu is het wel waar: Say was landsman van den paruikenmaker, die Yorick tot de philosophische conclusie bragt: *the French expression professes more than it performs*. Maar brengen we dit ook in rekening, dan blijft het toch waarheid, dat de meeste beschaafde volken van Europa sinds lang in hunne eigene taal niet alleen de werken van Say, maar ook het werk van Smith konden lezen; dat daarentegen onze Nederduitsche taal tot heden noch Say's *Traité*, noch eenig ander uitvoerig en volledig leesboek der staathuishoudkunde bevat, en dat de Heer Tydeman tot op dezen dag er nog niet in geslaagd schijnt te zijn: een' boekhandelaar te vinden, die genoeg vertrouwen heeft op den verbeterden smaak onzer Natie, om de uitgave van dat werk (er is hier sprake van eene vertaling van 't werk van A. Smith, door D. Hoola van Nooten reeds in 1797 voor de pers gereed gemaakt, en waarvan het eerste deel gedrukt, doch door gebrek aan belangstelling ook het eenigste deel gebleven is) - ‘‘twelk genoegzaam in alle Europesche talen, behalve tot nog toe de onze, het licht ziet - te durven ondernemen’[1]. En wanneer wij dan opmerken, dat bij die vreemde volken, niettegenstaande eene lange bekendheid met de beste werken der meesters, de wetenschap toch nog niet populair is geworden, dan zou het overdrijving zijn te onderstellen, dat zij hier te lande als met een too verslag door de uitgave van eenige handboeken populair geworden is.

Daar komt nog eene opmerking bij, die zich hier onwillekeurig, maar onweêrstaanbaar bij ons opdringt. In de Academiereis van onzen diep betreurden vriend van der Hoeven wordt de lezer o.a. ingeleid bij eenen Duitschen Theoloog, die de zoogenaamde Groninger School verklaarde te zijn niets anders dan de opwarming van een systeem, dat in Duitschland reeds vóór 25 jaren afgedaan had. In hoeverre dit juist zij, mogen anderen beoordeelen; waarheid is het

1 Zie de voorrede van den Hr. Mr. H.W. Tydeman (d.d. 14 Aug. 1825) vóór de vertaling van Mrs. Marcet's *Conversations on political Economy*. - Dat noch deze *Conversations*, noch de *Outline* van Senior voor een volledig leerboek kunnen gelden, zal de Heer T. zeker de eerste zijn te erkennen.

zeker, dat dergelijke opwarmings-liefhebberij onzer natie ook in andere opzigten, en mogelijk niet overal geheel zonder reden, verweten is. Nu zouden wij, ons onderwerp van dit standpunt beschouwende, er ligt toe kunnen komen, de uitgave der vertalingen van werken, die meerendeels reeds vóór 25 of 30 jaren geschreven zijn, niet slechts voor een onverschillig, maar voor een zeer bedenkelijk verschijnsel te houden en ons moeten scharen aan de zijde van een' volksvertegenwoordiger, die zich ook wel geen tegenstander der Economie verklaart, maar toch ook haar voorstander niet is, en die vóór weinige maanden nog de stelling verdedigde, dat de économie politique den weg baant tot socialismus en communismus. Want wanneer wij opmerken, dat al deze vertaalde geschriften van Franschen oorsprong zijn, dat zij in Frankrijk voor 25 of 30 jaren bestemd waren te doen wat ze nu hier bestemd zijn te verrigten, en dat daarop in 1848 gevolgd is de democratisch-sociale republiek, dan is de vrees niet geheel af te wenden, dat wij sedert de uitgave dezer lange lijst van boeken met volle zeilen het socialismus c.a. te gemoet stevenen.

Deze beide opmerkingen moeten dus wel de illusie, zoo zij bij iemand bestond, wegnemen, dat *nu* de populariteit der staathuishoudkunde bij ons te lande voor goed gevestigd is.

'Iliacos intra muros peccatur et extra.' Zoo was het vóór 11 Augustus 1846, en is het na 11 Augustus 1846 gebleven. Say's *Catéchisme* moge sedert 1817 in Frankrijk zelf 7 editiën beleefd hebben, en misschien nog eens zoo veel nadrukken in Brussel; het moge vertaald zijn in alle, of althans in vele Europesche talen; het moge een aantal andere dergelijke volksschriften den weg gewezen en gebaand hebben in Frankrijk en elders; dit is niet te min eene waarheid, dat tot op heden de leer van Say noch in Duitschland, noch in Italië, noch in Spanje, en allerminst in Frankrijk zelf populair *is*; dat er nergens jaren lang stelselmatiger en consequenter in strijd met haar gehandeld is dan in Frankrijk; dat zij in de laatste jaren nergens heviger strijd heeft te voeren met andere leerstellingen, die verreweg meer populair zijn, dan in Frankrijk.

Zoo hebben wij al voortredenerende ons zelven en allen, die met ons de staathuishoudkunde nog als eene wetenschap, als eene nuttige en heilzame wetenschap erkennen en liefhebben, eene vrij hopelooze toekomst voorgespiegeld, en ons in het

moeijelijke dilemma gebragt van, op grond van ervaring bij vreemden, óf te moeten erkennen, dat de pogingen, hier te lande in de laatste jaren aangewend, om haar ingang te verschaffen bij het volk, vruchteloos zullen blijven, óf zelven te moeten waarschuwen, dat deze pogingen op den duur niet dan bittere vruchten zullen opleveren. Ware het dan niet beter, haar van stonden aan onze aandacht, onze genegenheid te onttrekken, Say en Smith en *tutti quanti* op een hoop te werpen, en gehoor te geven aan den welgemeenden raad van eenen anderen volksvertegenwoordiger, die ons, ook voor weinige maanden nog en bij dezelfde gelegenheid, toeriep: 'DE wetenschap? ik ken DE wetenschap niet; ik zie hier alleen *uwe* wetenschap, dat is, uwe eenzijdige voorstelling, dat is, uw *vooroordeel*!' - Laat ons dan belijden, dat het vooroordeel aan onze zijde is, sluiten wij onze boeken, die ons in dat vooroordeel stijven, doen wij afstand van beginselen, die onzen vrijen blik benevelen, en worden wij praktische menschen. Het is nog niet te laat.

Misschien hebben wij regt ons daarbij wel een weinig te beklagen, dat wij niet meer in den goeden ouden tijd leven. Ons vooroordeel wordt thans met een onverschillig schouderophalen voorbijgezien, hoogstens door eene zachte vermaning berispt. Vroeger zou men zich de moeite gegeven hebben, ons door klemmende bewijsmiddelen van onze verderfelijke dwaling te genezen. Toen in 't begin der 17de eeuw een man in Italië het vooroordeel had, van, tegen aller menschen oordeel aan, te beweren, dat de aarde om de zon draait, en niet de zon om de aarde, had men de goedheid niet alleen hem een tijd lang in de donkere afzondering eener gevangenis gelegenheid te geven om van zijne eenzijdige voorstelling terug te komen, maar poogde men hem zelfs door eene vaderlijke kastijding te bewegen om zijn vooroordeel af te zweren. Maar zoo hoog behoeven wij niet eens op te klimmen. Leefden wij nog maar onder den schepter van eenen wijzen vorst, welwillend genoeg om de *écarts* in de denkbeelden zijner onderdanen zelf teregt te wijzen, van eenen vorst, b.v., als Napoleon, die de ideologen als J.B. Say, wanneer zij het vooroordeel huldigden, dat het maatschappelijk leven der volken zoowel door vaste wetten beheerscht wordt als het leven der natuur, door de straf zijner ongenade tot andere denkbeelden trachtte te brengen!

Evenwel - zou 't iets baten? Tegenwoordig is 't voor-

oordeel van Galilei algemeen geworden, zóó algemeen, dat ieder er voor uitkomt, dat het den kinderkens reeds ingeprent wordt, dat de schoolknaap 't zelfs belagchelijk vindt, zoo iemand het tegendeel zou kunnen beweren, ofschoon hij 't zelf niet begrijpt, ofschoon zijne eigene oogen hem dagelijks van het tegendeel overtuigen en in spijt van den klassieken regel dien hij van buiten leerde:

> ‘Segnius irritant animos demissa per aurem
> Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus, et quae
> Ipse sibi tradit spectator.’

En evenmin heeft de ongenade van den magtigen heerscher, die koningen de wet stelde, kunnen verhinderen, dat de eenvoudige burger de wetenschap, die hij heilig hield omdat zij voor hem de waarheid bevatte, tot het einde zijns levens verkondigde, en dat tallooze leerlingen onder hem oprezen en na zijn dood hem vervingen om de wetenschap te verkondigen, die leert, dat het maatschappelijke leven der volken door vaste wetten beheerscht wordt, die deze wetten opspoort en aanwijst, die bewijst dat deze wetten even goed en heilrijk als onomstootbaar zijn, en waarschuwend hare stem verheft, zoo dikwijls trage onverschilligheid deze wetten voorbijziet, onkunde ze miskent of ontkent, moedwil ze verkracht.

Die wetenschap dan, ze moge uit vooroordeel door velen afgewezen worden, ze moge zelve door enkelen met den naam van vooroordeel bestempeld worden, zoo zij de waarheid niet bevat, dan zal zij van zelve te niet gaan; maar zoo zij de waarheid bevat, dan zal zij zich doen gelden; dan zal zij ingang vinden in aller hoofd en aller hart; dan zal de kennis harer lessen behoefte worden voor geheel het volk, en de toepassing dier lessen de regel van ieders willen en werken; dan *zal* ze populair worden, spijt traagheid en onwil.

Maar als zij de waarheid bevat, waarom is dan uwe wetenschap nog niet populair, niet alleen in Nederland, waar men heden eerst begint haar te populariseren, maar ook in Frankrijk en elders, waar dit reeds sedert jaren beproefd is? - De Heer de Bruyn Kops antwoorde voor ons: ‘Het is,’ zegt hij, ‘met deze wetenschap volmaakt op dezelfde

wijze gegaan als met alle andere wetenschappen.' De kennis der wetten, die het maatschappelijke leven beheerschen, noemt hij te regt eene *moeijelijke* kennis. 'Dit zien wij hieruit, dat zij reeds zestig eeuwen in werking zijn, en eerst onlangs duidelijk begrepen.' - Alzoo eene spiksplinternieuwe wetenschap! En zoo ge er eene aardigheid op maken wilt, kunt ge er bijvoegen: eene wetenschap, die pas zoo vele jaren oud is als de wereld eeuwen. - Eilieve, welke wetenschap durft zich oud noemen? De geneeskundigen verklaren nu zoo verre te zijn gevorderd, dat zij weten, dat zij eigenlijk nog niets weten. Doch laten wij dit voor hunne rekening. Misschien zijn er die het tegenspreken; en hunne patiënten zullen het misschien liever niet gelooven. Maar wij mogen vragen: wat is tegenover zestig eeuwen het verschil van honderd en twee of drie honderd jaren? In 1530 gaf Copernicus zijn zonnestelsel als hypothese; in 1630 werd Galilei vervolgd, omdat hij het als waarheid durfde verkondigen; in 1730 zag men op den Amsterdamschen Schouwburg een klucht vertoonen, waarin de vinnige strijd der Wiskunstenaars van die dagen den lachlust der brave burgerij gaande maakte:

> 'Mijn brave Heer! wie kan 't verhalen zonder beeven?
> Hij volgt Kopernikus, een vent, die heeft geschreeven,
> Dat de aardkloot zeilt en draayt, door kringen van de lucht.'

Twee eeuwen strijds om eene vraag van loutere bespiegeling; over eene waarheid, die ieder gerust kon aannemen, zonder dat een zijner werkelijke of vermeende belangen er bij betrokken was. Hoe veel tijds mag onze wetenschap dan wel eischen om de zege te winnen, niet alleen op wanbegrippen, maar op den wederstand van belangen, die zich aan die wanbegrippen verknocht, zich daarmeê vereenzelvigd hebben?

En nu wordt de toekomst onzer wetenschap zeker minder hopeloos. Nu behoeft het ons niet te ontmoedigen, dat zij nog niet populair is, zoo min hier te lande, waar men naauwelijks begonnen is iets voor haar te doen, als elders, en vooral in Frankrijk, waar de pogingen om haar ingang te doen vinden, nog zoo weinig hebben kunnen uitrigten.

In Frankrijk vooral, waar zij niet alleen meer dan ergens moest stuiten op stillen tegenstand, maar ook strijden tegen

vijandige systemen, waar oude begrippen en nieuwe begrippen, oude belangen en nieuwe belangen, in een woord, protectionisme en socialisme elkander als bondgenooten tegen haar de hand reiken, als bondgenooten tegen haar, schoon ze onderling elkander op leven en dood bevechten. Wat is natuurlijker dan dat geen land ter wereld meer dan Frankrijk stelselmatig vasthoudt aan het industriëel stelsel van Colbert, meer beheerscht wordt door het continentaal stelsel van Napoleon, meer blind is voor de algemeene wetten, die de maatschappij beheerschen, omdat zij overschaduwd waren door die enkele zoogenaamde *grands intérêts*, waaraan én de Restauratie én de Julijregering zich hebben vastgeklemd? En wat is begrijpelijker, dan dat de *petits intérêts*, nu zij den baas mogen spelen, het voorbeeld der *grands intérêts* volgen, en nu wetten maken naar hunnen zin, even als genen gedaan hebben naar den hunnen, beide met verkrachting der ware, onfeilbare wetten, die het natuurregt der volkshuishoudkunde bevatten. Het communismus, zoowel als het socialismus, is niet anders dan een gewijzigde vorm van het protectionismus. Zoo er ooit een goed en waar woord in onze wetenschap gesproken is, het is dit woord van Fréd. Bastiat: ‘Oui, je le dis hautement.... le protectionisme a été l'avant-coureur du communisme; je dis plus, il en a été la première manifestation. Car que demandent aujourd'hui les classes souffrantes? Elles ne demandent pas autre chose que ce qu'ont demandé et obtenu les capitalistes et les propriétaires fonciers. Elles demandent l'intervention de la loi pour équilibrer, pondérer, égaliser la richesse; ce qu'ils ont fait par la douane, elles veulent le faire par les institutions; mais le principe est toujours le même, *prendre législativement aux uns pour donner aux autres*.’ En nu behoeft het niet ten tweedenmale gezegd te worden, dat in Frankrijk juist de oude praktijk en de nieuwe leerstellingen, schoon onderling strijdende, elkander de hand reiken tegen de wetenschap, noch aangewezen, waarom dit zoo is; beide zijn ze de takken van éénen stam; beide hebben ze haren wortel in die behoefte aan regeling, besturing, bescherming en belemmering, die door een twee eeuwen lang vastgehouden stelsel zich vastgehecht heeft aan de begrippen en de belangen van al wat leeft en bestaat in Frankrijk. En hetzelfde geldt, ofschoon niet in gelijke mate, over nagenoeg geheel Europa, omdat dezelfde behoefte zich door de gewoonte over

nagenoeg geheel Europa in de volksbegrippen en volksbelangen ingedrongen heeft.

Maar wat wij kunnen, wat wij mogen, dat is, aan te wijzen, hoe ook hier de spreuk zich doet gelden: het rijk der leugenen zal tegen zich zelve verdeeld zijn. Dat bondgenootschap moge begrijpelijk zijn en natuurlijk; het kan geen stand houden. Die beide stelsels mogen onderling ten naauwste verwant zijn, onderling zijn ze strijdig; ze vernietigen elkander; beiden leggen der maatschappij den conventionnelen dwang op der wetten, die zij zelve ieder voor zich gemaakt hebben; maar de wet van het eene legt den dwang op bij de bepaling van den prijs der grondstof of van het voortbrengsel; die van het andere bij den prijs van den arbeid en der voortbrenging. En mogen wij dan nog vreezen, dat de toekomst hopeloos zijn zal voor eene wetenschap, die zich geene andere taak stelt, dan de maatschappij te verlossen van deze conventionnele wetten, en haar in haar *regt* te herstellen onder de constitutionnele wet, die de natuur zelve heeft geschreven?

En nu behoeven wij ons niet meer opzettelijk bezig te houden met de vraag: of de verschijning der hierboven vermelde geschriften voor een bewijs kan gelden, dat de Staathuishoudkunde in de laatste jaren hier te lande populair geworden is? - Ja, zelfs de tweede vraag, die zich natuurlijk opdoet, in naauw verband met deze eerste, maar minder omvattend - minder pretentieus zouden we haast willen zeggen - de vraag: zal de uitgave dezer vele geschriften strekken om de wetenschap bij ons populair te maken? behoeft naauwelijks onderzoek. Is dan de uitgave van al deze werken en werkjes een verschijnsel zonder beteekenis? - Dat niet. Maar men versta ons wel. Wij zien de beteekenis niet zoo zeer in de werken zelve en in hunnen inhoud, maar juist in hunne verschijning. En hier zij het ons vergund nog eens te herinneren aan 't geen we zoo even reeds schertsende zeiden, maar dat diepen ernst in zich bevat: ook bij ons onderwerp geldt de groote wet der verhouding tusschen vraag en aanbod, en de boeken worden niet gedrukt *opdat* zij gelezen worden, maar *omdat* zij gelezen worden. Wij herinneren ons eene anecdote, die hier niet te onpas is. Voor weinige jaren kwam iemand met eenige kopij bij eenen uitgever, die - zoo als de confraters

dat bestempelen - een fijnen neus heeft, met de vraag, of hij het werk zou willen uitgeven? De boekhandelaar vroeg niet, wàt het werk behelsde, hoe het geschreven was, of door wien? zijn antwoord was: ‘is het over landontginning of bemesting, dan gaarne; *want dat trekt tegenwoordig goed*.’ Misschien zou hij in het jaar 1850 gevraagd hebben: ‘Is het over Staathuishoudkunde?’ En ziedaar het verschijnsel, het verblijdend verschijnsel, waarop wij gelooven te mogen wijzen. Wij mogen niet aannemen, dat deze reeks van werken bewijst, dat de wetenschap reeds populair is; wij kunnen evenmin de getuigenis afleggen, dat deze geschriften - een paar uitgezonderd - veel zullen kunnen bijdragen om haar populair te maken; alleen dit kunnen wij aannemen, dat er bij het volk eene behoefte aan wetenschappelijke kennis begint te ontstaan en zich te openbaren, en dat ook hier de regel van toepassing is, die bij elke opkomende maatschappelijke behoefte geldt, namelijk, dat schier gelijktijdig met de behoefte zelve ook de middelen, om in die behoefte te voorzien, eerst gebrekkig en onvoldoende, maar allengs beter en volkomener te voorschijn treden. En dit noemden wij een verblijdend verschijnsel. Immers is het dat niet, wanneer wij opmerken, dat de ontwikkeling der behoefte aan kennis bij het volk zich gelijktijdig openbaart met de uitbreiding der vrijheden en regten van het volk? Dat het kennis aan de algemeene belangen begeert op het oogenblik, waarop het invloed op de algemeene belangen verkregen heeft? Is dit niet een waarborg dat het volk zijne verkregene vrijheden en regten niet zal misbruiken? Duidt het geen streven aan, dat het zijnen invloed eerlijk, opregt, naauwgezet, en in waarheid ten beste des Vaderlands wil uitoefenen? En merken wij hierbij nog iets op, eene kleinigheid zeker, maar toch in verband met andere gelijksoortige kleinigheden niet geheel onbeduidend. Eenige dezer geschriften, die, welke het meest de strekking hebben om de wetenschap te populariseren, hebben het licht gezien in eene stad, liggende in het hart van eene onzer zoogenaamde landprovinciën, eene van die, welke, vroeger het meest verward in het net van het protectionisme, voor weinige jaren nog gerekend werden in stelselmatige oppositie te staan tegen die deelen des rijks, waar de beginselen der wetenschap (wij durven niet zeggen om den wille der wetenschap, of uit overtuiging van

hare waarheid - want de discussie over de scheepvaart-wetten, en het geding Amsterdam c[a] den Helder, zouden alleen deze illusie reeds kunnen opheffen - maar omdat deze beginselen in den ouden strijd hunne belangen ondersteunden) doorgaans gehuldigd werden. Daarin mogen wij sporen van vooruitgang zien, dat juist boekhandelaren te Deventer zich aan de uitgave van deze geschriften hebben gewaagd, wanneer wij tegelijk opmerken, dat het departement Deventer (waarom heeft geen ander nog dit voorbeeld gevolgd?) der maatschappij tot Nut van 't Algemeen jaarlijks eenen cursus over staathuishoudkunde opent; dat de afgevaardigden van Overijssel en uit den ‘Achterhoek’ zich in 1847 als de krachtigste bestrijders der graanwet van 1835 hebben onderscheiden, en dat nergens in den lande de langzaam ontwakende energie des volks op het terrein der politiek niet alleen, maar ook in alle rigtingen van het maatschappelijke leven, wakkerder is, dan hier.

Wij zouden hier deze beschouwingen kunnen besluiten. De lezers van ‘de Gids’ kunnen niet verwacht hebben, - de schrijvers en vertalers der hierboven vermelde werken zullen niet vergen, dat wij treden in een vergelijkend onderzoek van de betrekkelijke waarde dezer geschriften en ieders deugden en gebreken op de weegschaal leggen. Zoo wij er nog een enkel woord over spreken, het zal zijn in verband met de voorafgaande beschouwingen.

De wetenschap moet zich zelve populariseren, zeiden wij straks, en zij *zal* het doen, zoo zij de waarheid bevat. Laat haar slechts haren eigen stillen tred voortgaan; jaag haar niet, overdrijf niet. Tracht niet de menschen te overreden; zij zal zelve haren weg in de gemoederen der menschen vinden door hen te overtuigen. Misschien betrapt ons hier iemand op eene zonderlinge dwaling van begrip. De wetenschap, zal hij zeggen, is niet een abstract iets, dat buiten den mensch bestaat en werkt. De wetenschap is de kennis door menschen vergaderd, en door menschen aan andere menschen medegedeeld; en is het dan niet loffelijk en noodzakelijk, deze kennis zoo ruim en zoo spoedig mogelijk mede te deelen? - Wij geven de praemisse toe, maar bestrijden de conclusie; de wetenschap moge - als meerdere of mindere som van vergaderde kennis - onafscheidelijk zijn van iederen individueelen mensch, de waarheid

is absoluut en bestaat door zich zelve; eens geopenbaard, gaat ze niet weer verloren; maar ze verspreidt zich door hare eigene kracht. Is deze redenering misschien wat apodictisch? Welnu, de geschiedenis van onze eigene wetenschap moge er het bewijs van geven. Haar grondlegger was Adam Smith, hare openbaring zijn *Inquiry*. Naauwelijks had deze vrucht eener studie van vele jaren het licht gezien, of het was, alsof over geheel Europa een licht was opgegaan. Naauwelijks had de meester gesproken, of hij had over de geheele beschaafde wereld eene school van overtuigde en ijverige leerlingen gesticht. En toch was geen geschrift minder geschikt om eene nieuwe wetenschap bevattelijk, smakelijk, populair te maken, dan Ad. Smith's *Inquiry*. Een stroeve, vervelende stijl, eene wijdloopige voordragt, niets aangenaams, niets boeijends, niets prikkelends; niet eens zamenhang tusschen de deelen, veelmin methode of systeem. Say's groote verdienste wordt gewoonlijk genoemd, dat hij de wetenschap van Smith *gepopulariseerd* heeft. Maar het zou een armelijke lof zijn, zoo wij hem deze verdienste alleen mogten toeschrijven om de uitgave van zijn *Catéchisme*. Zij komt hem toe, omdat hij in zijn *Traité*, in zijnen *Cours*, op de grondslagen door Smith gelegd voortgebouwd heeft, hoogstens daarom, omdat hij diens ontdekkingen tot een vast stelsel ineengeklonken heeft. Maar als dit *populariseren* Say's eenige of zelfs grootste verdienste jegens de Staathuishoudkunde was, zij zou hem weinig te danken hebben. Tot de uitbreiding der wetenschap in Duitschland hebben Say's schriften weinig, in Engeland niets bijgedragen, in Engeland, waar ze nogtans verreweg meer populair is, dan in Frankrijk zelf.

De vertaling van Say's *Catéchisme* moge misschien bruikbaar zijn tot het oogmerk, waartoe de Heer Houck ze bestemd heeft, namelijk, om als handleiding te dienen bij den cursus, die te Deventer wordt gegeven; maar als iemand ons vroeg om hem een boek aan de hand te doen, dat hem in de studie der Staathuishoudkunde kan inleiden, zouden wij dezen Catechismus zeker niet het eerst noemen. Dit werkje kan van zeer groot nut zijn voor hen, die reeds iets gelezen, iets geleerd hebben; het zal hun het middel zijn om hunne denkbeelden te leeren concentreren, om de grondregelen der wetenschap in beknopte formules zamen te vatten; maar den eerst-beginnende moet het eer afstoo-

ten dan aantrekken. De liefde, waarmede hij zich aan de studie heeft gezet, moet merkelijk verkoelen, wanneer hij reeds van de eerste bladzijde af stuit op eene terminologie, die hem volkomen vreemd is, en waarin hij niets vindt dan eene reeks van stellingen, die zonder uitbreiding dikwijls onverstaanbaar zijn. Volkomen geldt hier wat Droz zegt: ‘si l'on commence par dire que l'économie politique traite de la formation, de la distribution et de la consommation des richesses, on s'énonce avec exactitude, mais je conçois que plus d'un lecteur pose le livre.’

Wat dan? Moet dan niet reeds bij de eerste beginselen de wetenschap in al hare zuiverheid op den voorgrond staan? - Niemand, die de goedheid gehad heeft dit opstel tot dusverre te lezen, zal ons kunnen verdenken, dat wij voorstanders zouden zijn van eene *Économie politique mise à la portée de tout le monde*. Zelfs, en het is hier welligt de plaats om het te zeggen, hebben wij niet veel op met de *Économie politique en charades*, zoo als ze wel eens opgedischt wordt in eenige der *Sophismes* of der latere vlugschriftjes van Bastiat, of met de *Économie politique en action*, die we vinden in Miss Martineau's *Illustrations of political Economy*[1]. Dergelijke stukjes kunnen eenig nut doen, om van een of ander begrip eene plastische voorstelling te geven, of om het ongerijmde eener algemeen heerschende dwaling door de bespottelijkheid harer overdrijving ten toon te stellen (zoo als in Bastiat's verzoekschrift der fabrikanten van smeer en waskaarsen enz.[2]); of de toevallige lezing er van kan welligt bij dezen of genen eenigen lust opwekken om meer van die wetenschap te leeren kennen, en om deze reden zouden wij misschien eene bloemlezing uit de vertellingen van Miss Martineau onzen uitgevers wel willen aanraden. Over 't algemeen echter is de Staathuishoudkunde als Wetenschap daarmede zoo weinig gediend, als de Geschiedenis met historische romans, of de Godsdienst met stichtelijke novellen. En ze brengen bovendien dit gevaar tegen grondige studie meê, dat de leerling, die uit dergelijke geschriften eenige fragmentarische notiën opgezameld

1 Vertellingen, waarvan de fabel ten grondslag heeft eene of meerdere stellingen der E.P. Zie eene dezer vertaald in het Tijdschrift voor Sthhk. en Stat. van den Heer Sloet tot Oldhuis, IIIe Dl. 2e en 3e stuk, onder den titel: ‘de afgelegene volkplanting.’

2 ‘Staathuishoudkundige drogredenen,’ le Verzameling, blz. 84.

heeft, zich al spoedig verbeeldt reeds de wetenschap te kennen, of ten minste in den waan komt, dat de wetenschap zeer ligt en zonder inspanning te kennen is.

Maar tusschen deze twee uitersten ligt een middenweg. En zulken middenweg zouden wij hier zien in een duidelijk geschreven, welgeordend wetenschappelijk werk, waarin de lezer van het bekende tot het onbekende geleidelijk wordt overgebragt en waar ieder onderwerp zijnen eisch heeft. Zulk een werk is in onze schatting niet het vrij oppervlakkig ‘Beknopt overzigt’ van Blanqui, dat bovendien niet meer aan onze dagen en de groote vraagstukken, die zij hebben opgeworpen, voegt, en daarom best onvertaald ware gebleven, zelfs al ware de vertaling ook wat minder houterig dan die vóór ons ligt. Zulk een werk is nog veel minder het zamenraapsel, dat de Graaf Ferdinand de Hamal voor ‘Beginselen der Staathuishoudkunde’ heeft uitgegeven; en hoe lofwaardig de pogingen van den Heer de Lange ook zijn mogen, om de ontwakende behoefte aan wetenschap bij onze Natie te voldoen, in gemoede moeten wij hem toeroepen: ‘Non tali auxilio, nec defensoribus istis,’ of in goed Duitsch: wil ons geen knollen voor citroenen verkoopen! Maar gaarne bevelen wij daarentegen aan de ‘Staathuishoudkunde’ van den braven, gemoedelijken en te gelijk scherpzinnigen Joseph Droz; en ter loops zij hier bijgevoegd, zoo iemand ons vroeg, welk werk wij den jongeling het liefst in handen zouden geven, om hem liefde voor onze wetenschap in te boezemen, we zouden antwoorden: laat hij beginnen met de *Applications de la morale à la politique*, van denzelfden edelen man; al komt daarin ook geen woord van de Staathuishoudkunde, en naauwelijks haar naam voor, hare heerlijkste lessen schemeren op iedere bladzijde tusschen de regels door, en worden er onwillekeurig uit overgestort in het ontvankelijk gemoed der jeugd. - Ook zouden wij geen bezwaar er in zien, hem, die zich met de borst op de wetenschap wil toeleggen, reeds dadelijk Say's *Traité* (Adam Smith's werk en over het geheel de schriften van de Engelsche, en zoo ook die van de Duitsche Economisten behooren tot een later tijdperk van studie bewaard te blijven) in handen te geven. Hij zal het misschien voor de tweede maal moeten lezen, wil hij zich goede rekenschap geven van hetgeen hij gelezen heeft; maar hier vindt hij degelijken, gezonden, verteerbaren kost.

Er is echter één geschrift, dat wij boven alle, vertaalde of onvertaalde, zouden willen aanprijzen, aan hem, die eene inleiding vraagt in het heiligdom der wetenschap: de ‘Beginselen der Staathuishoudkunde’ van onzen landgenoot Mr. J.L. de Bruyn Kops. Die aanprijzing worde niet overbodig geacht, ook nadat - ter eere onzer Natie zij het hier opgeteekend - binnen weinige maanden de behoefte reeds eenen tweeden druk heeft gevraagd, noch worde voor ijdele vleijerij opgenomen, 't zij jegens den schrijver, 't zij jegens het publiek. Geen geschrift kennen wij, dat meer duidelijkheid aan beknoptheid, meer bevattelijkheid van voorstelling aan grondigheid van onderzoek, meer studie aan tact paart. Slechts ééne aanmerking ligt ons op hart; deze: dat het laatste hoofdstuk: ‘Armoede,’ hier en daar eene polemische strekking heeft, die hier misplaatst is. Wij zouden daarover misschien breeder uitweiden, indien wij het niet juist op dit punt - niet in beginsel - maar in de toepassing van het beginsel en de rigting waarin de schrijver vervallen is, met hem oneens waren. Nu echter willen wij ons liever haasten te zeggen, waarom vooral, meer nog dan om al die geprezene eigenschappen, dit werkje ons zoo geheel naar den zin is; het is omdat het de wetenschap verheft op het hooge en edele standpunt, dat zij geregtigd is in te nemen; omdat het overal getrouw blijft aan dat heerlijke en waarachtige grondbeginsel onzer wetenschap, zoo schoon en treffend in de inleiding vooropgezet: ‘Dat is de eerste les der Staathuishoudkunde: niet zonder moeite, zonder inspanning, zijn de voorregten te verkrijgen, waarmede zij zich bezig houdt; en tot eenig antwoord op de vraag: wat moet ik doen om welvaart te verkrijgen? zal men hooren: *werken en eerlijk zijn*.

En denkt men nu welligt, dat zelfde leert mij de Godsdienst, en dit hoorde ik reeds van mijne ouders en leeraars, zoo antwoorden wij: reden te meer om te gelooven, dat ook onze wetenschap waarheid spreekt; hare beoefening zal die vorige lessen versterken.

De eischen der Godsdienst zijn niet zwaar. - Zij heeft één gebod: liefde. - Dit gebod is plegtig bezworen; toch was het niet genoeg om de nakoming te waarborgen.

Hier treedt eene wetenschap op, die zich enkel tot aardsche goederen bepaalt, en hare grootste les is dezelfde als die der Godsdienst: “bemin uwen naasten.” Dus komt bij

de drangreden van pligt nog die van het eigenbelang; en dan zullen toch die twee lessen, die om verschillende redenen denzelfden weg aanprijzen, wel vaster overtuiging geven en de bewandeling van dat regte pad gemakkelijker maken.

Een voorregt is er bovendien, dat der staathuishoudkunde eigen is, even als aan alle wetenschappen, die bestaande natuurwetten onderzoeken, al brengen zij die niet in toepassing; zij leert ons de hand van den Schepper erkennen in het leven der maatschappij, gelijk de sterrekunde die ontdekt in den loop der werelden, gelijk de natuur ons die toont in den wasdom der plant.'

Dit beginsel - miskend door de oude maatschappij, verkracht door de nieuwe tot op onzen tijd, met hare onderscheidene stelsels van nationaal-economie, naauwelijks gegist door Smith en Say, gevoeld door Droz, maar in onze dagen eerst in een helder licht gesteld, hier door onzen schrijver en in Frankrijk door Bastiat in zijne *Harmonies économiques*[1] - dit beginsel, dat het leven der maatschappij berust op wetten, niet het uitvindsel van menschen, maar verordend door de Hoogste Wijsheid zelve, op wetten die vast zijn en onveranderlijk als die der natuur, die gekend en gewaardeerd kunnen worden als deze, maar evenmin als deze straffeloos overtreden - op wetten, die één zijn met de hoogste wet: LIEFDE; - dit beginsel zal voortaan het onwrikbare fondament zijn onzer wetenschap.

Wij hebben ons verklaard tegen het populariseren der wetenschap, omdat het meestal niet anders is dan een over-

1 'Harmonies Economiques, par M. Fr. Bastiat,' Paris 1850, 8°. 462 blz., met het veelbeteekenende motto: *Digitus Dei est hic*. Het doel van dit uitmuntende werk is, aan te toonen, hoe de Economie Politique erkent en in het licht stelt de harmonie van alle belangen, terwijl alle vroegere stelsels niets anders zagen en wilden, en op geen anderen grondslag gebouwd waren dan het *antagonismus* der belangen. De opdragt: 'à la jeunesse française' begint met deze woorden: 'Amour de l'étude, besoin de croyances, esprit dégagé de préventions invétérées, coeur libre de haine, zèle de propagande, ardentes sympathies, désintéressement, dévouement, bonne foi, enthousiasme de tout ce qui est bon, beau, simple, grand, honnête, religieux, sont les précieux attributs de la jeunesse; c'est pourquoi je lui dédie ce livre.' Toch hebben wij geaarzeld dit werk op te nemen onder die, welke wij als inleiding ter beoefening onzer wetenschap zouden willen aanraden. Het is meer eene verzameling van Essais, dan een volledig overzigt, en om het wèl te genieten, moet men reeds eenige vóór-studie hebben.

gieten harer waarheden in het meer of min bevattelijk brein, zonder dat die waarheden zich als eene overtuiging in het gemoed indringen; omdat eene oppervlakkige, onzekere schijnkennis in ons oog schadelijker is dan geheele onwetendheid; omdat wij het volkomen eens zijn met den Heer de Bosch Kemper als hij zegt[1]: ‘Men verwarre niet den schijn met de waarheid. Het ware volksleven bestaat niet, waar ieder spreekt en handelt, *alsof hij kundig ware*, maar waar zaakkennis, bij velen overvloedig, zich bij algemeene werkzaamheid in het maatschappelijke leven openbaart en vruchten draagt.’ - *Zaakkennis*, dat is hier een uitmuntend gekozen woord: kennis van zaken, van feiten, van hetgeen *is*. Alleen waar deze kennis verkregen is, wordt het mogelijk eene deugdelijke theorie te vormen; alleen waar deze bestaat, zal de theorie op overtuiging kunnen rusten. En daarom, laat ons *zaakkennis* populariseren, zoo veel als maar mogelijk is. En daarom wenschen en verwachten wij eene onverdeelde sympathie bij ons publiek voor de onvermoeide pogingen van den man, die zoo juist heeft opgemerkt, waar het ons nog aan ontbreekt. Ons volk is onlangs meerderjarig geworden, en moet zich zelf weten te helpen. Het mag niet meer zeggen: ‘dat moeten de Heeren weten;’ het moet voortaan zelf weten. Maar zijne opvoeding is wel wat verwaarloosd, en een korte tijd nog op de schoolbank, om het verzuimde in te halen, kan wel nuttig zijn, vooral wanneer het daar leerboeken vindt als deze ‘Handleiding’ en als het ‘Jaarboekje’, dat het evenzeer te danken heeft aan den onvermoeiden en doorzettenden ijver van den Heer de Bosch Kemper. Dat Jaarboekje wenschen wij in ieders handen; het moge dor en droog zijn met al zijne cijfers, als..... ‘het eerste rekenboekje;’ het is ook ‘het eerste *politieke* rekenboekje,’ even onmisbaar, als dat andere 'tgeen de meester ons kinderen heeft ingeprent. Als wij dat eenige malen hebben doorgewerkt, zal het tijd zijn om ons in de toegepaste rekenkunde in te wijden, en werken ter hand te nemen als ‘de Geschiedenis der belastingen in Nederland,’ dat aan deze behoefte volkomen zou voldoen, indien het aan de vlijtige verzameling van gege-

1 In de voorrede van de ‘Handleiding tot de kennis van het Nederlandsche Staatsregt en Staatsbestuur.’

vens wat meer kritiek had verbonden. Zoo als het nu daar ligt, is het te veel voor een elementair leerboek, en te weinig voor een werk van studie.

Onze taak spoedt ten einde, en welligt ook het geduld van den lezer. Wij moeten alleen nog rekenschap geven, waarom wij ook de twee laatstvermelde boeken op de lijst, aan het hoofd dezer bijdrage, aldaar hebben opgenomen. Zeker niet om eene beleefdheid met eene beleefdheid te beantwoorden. Daartoe hebben zij te lang reeds in de boekenkast hunne plaats ingenomen. Ook niet om de jeugdige schrijvers, die met deze boeken in de hand hunne intrede in het maatschappelijke leven hebben gedaan, dáár te begroeten, 't zij met een mondvol lofs, 't zij met eene reeks van teregtwijzingen of raadgevingen. De schrijvers hebben zelve reeds den tijd gehad, en zeker ook gebruikt, om eenige kritiek op hunne proefschriften aan te wenden; en wat wij er van zouden hebben kunnen zeggen, laat zich gevoegelijk in deze woorden resumeren: beide schrijvers hebben hier blijken gegeven van studie en van applicatie, dat is, waarop het juist in zulke proefschriften het meest aankomt. Veel minder nog om deze schriften of hunne schrijvers bij ons publiek in te leiden; wij gelooven niet, dat zij zulke aanbeveling noodig hebben. Wij wenschen ook hier binnen de perken, ons afgezet, en bij ons eigen onderwerp te blijven.

En wij kunnen het. Het doel van de plaatsing dezer beide geschriften aan den voet van onze lange lijst staat in naauw verband met dat onderwerp. Zij kunnen bewijzen, dat, ook bij onze jonge lieden, voor wie de hoogere opleiding en vorming van het akademisch onderwijs toegankelijk is, zich meer, wij zeggen niet liefhebberij voor, maar behoefte aan kennis van de staatswetenschappen, en in het bijzonder van de wetenschap van het maatschappelijk leven openbaart. Wij schatten geenszins gering den onbezweken ijver, waarmede uitstekende mannen reeds voor jaren en jaren lang getracht hebben de belangstelling der studerende jeugd voor deze wetenschap op te wekken en levendig te houden, en wij achten ons volkomen onbevoegd om in te grijpen in hun eigen oordeel, in hoe verre deze pogingen welgeslaagd zijn. Wij zien geenszins voorbij de goede dissertaties over oeconomisch-politische onderwerpen, die ook vroeger van tijd tot tijd *pro gradu* gedefendeerd zijn; en wij zouden er eenige kunnen aanhalen, die wij meerma-

len met vrucht geraadpleegd hebben, indien niet het noemen van enkelen het verzwijgen der overigen moeijelijker maakte. Maar deze allen waren *a priori* reeds ter vergetelheid gedoemd; bij hunne geboorte reeds in de sarcophaag der doode taal besloten. - Zonder twijfel: een geoefend Latinist kon alles in het Latijn beschrijven; zelfs den slag van Waterloo; de werking eener stoommachine; eene hardrijderij op schaatsen; wij geven het gaarne toe, mits altijd onder deze reserve, dat noch Cicero, noch Gajus een woord van dat Latijn verstaan zouden hebben. Maar wij houden aan de andere zijde vol, dat onze studenten niet alle zulke latinisten geweest zijn, of nog zijn kunnen; dat het zelfs niet van hen te vergen is, dat zij er moeite toe doen; wij houden voor zeker, dat hij, die een onderwerp uit de staathuishoudkunde in het latijn gaat behandelen, eene exercitie onderneemt, die meer met zakkeloopen dan met schaatsenrijden overeenkomt. De geest, die zich van te voren reeds de kluisters aanlegt van eene taal, die hij niet volkomen meester is, of die, al is hij haar volkomen meester, hem toch geene dienst kan bewijzen, omdat zij de woorden niet heeft om zijne begrippen weder te geven, kan zich onmogelijk vrij bewegen, vrij uiten. Hij zal zich onzeggelijke pijniging opleggen, in allerlei bogten zich wringen, en bij iedere beweging het stalen net om zijne leden voelen knellen. Bij elke zinsnede zal de auteur zoeken en tasten naar het woord dat hij behoeft, en toch zal het eindelijk gevonden woord nog onvoldoende zijn om de gedachte zuiver en helder, in al hare precisiteit, in al hare fijne nuances uit te drukken. En als dan al die ontzaggelijke arbeid verrigt is, wat zal dan het loon van den arbeider zijn? - De bevinding, dat het een onvruchtbare arbeid was. Wij nemen nu aan, dat de dissertatie *niet* ter zijde gelegd wordt, omdat zij akademische dissertatie is; wij nemen aan, dat zij zal gelezen worden door allen, die het onderwerp meester zijn dat ge behandeld hebt, en de taal, waarin gij 't behandeld hebt. Voor hoevelen zult ge dan wel geschreven hebben, denkt ge? En dat bij eene studie, waarvan meer dan eenige andere geldt:
Greift nur hinein in 's volle Menschenleben!

Het is waar, er blijft één middel over. Ge kunt uw Latijn in 't Hollandsch vertalen of door anderen zien vertalen. En dit is ook wel eens gebeurd. Maar 't zou toch altijd korter weg geweest zijn het dadelijk in 't Hollandsch te schrijven.

Dat ontmoedigende heeft, meer dan men gissen kan, belemmerend gewerkt op de studie der staathuishoudkunde aan onze Hoogescholen. Wat had de student aan deze wetenschap? De naaste toekomst, die hij zich voorstelde, was praktizijn, of misschien na eenige jaren lid der regterlijke magt te worden; en voor deze toekomst was oefening in 't Romeinsche en hedendaagsche regt genoeg. Had hij nu allust, aanleg, ambitie voor dit *bij*vak, zoo als het heet, had hij er kennis in vergaderd, en nu - 't geen natuurlijk is en prijzenswaard - den wensch bij zich voelen opkomen om van deze verkregene kennis blijk te geven en daarvoor lof in te oogsten, misschien zelfs om er eenig nut meê te verrigten, de eenige natuurlijke weg tot dit doel, het bescheiden akademisch proefschrift (want men ziet het niet gaarne, dat een student reeds ‘eigener autoriteit’ een boek schrijft), is hem afgesloten door den eisch: Gij zult schrijven in eene taal, die niet bruikbaar is voor het onderwerp, dat gij behandelt, en die niet gelezen wordt door hen voor wie ge schrijft[1].

Onze beide schrijvers zijn het eerst over de barrière heengesprongen, of zijn er om heen gekropen; neem welk van deze beelden gij verkiest, al naarmate ze hunne Nederduitsche proefschriften niet of wel in zee hebben gezonden onder het convooi der *losse stellingen*, welke het Koninklijk Besluit van 30 Junij 1840 als prijs voor den doctortitel in de Regten genoeg verklaart. Hun voorbeeld is sedert door eenigen gevolgd, en staat door meerderen gevolgd te worden, die nevens eenige in haast zamengeraapte Theses Juridicae Inaugurales, die morgen verscheurd zijn, u een boekje aanbieden, waaraan zij maanden arbeids hebben besteed, en dat ge gaarne als eene belangrijke monografie in uwe bibliotheek zult

1 ‘Caeterum legi obtemperans usus sum sermone latino, quamquam minime sim ignarus, cum sermonem tractandis argumentis oeconomico-politicis haudquaquam esse accommodatum, cum multis de rebus sit dicendum, quae Romanis erant prorsus incognitae, barbarisque vocabulis in usu linguae latinae meis quidem auribus nihil sit ingratius. Cur tamen ejusmodi argumentum elegerim, si insistas, non habeo quo me excusem, nisi quod ego lubentissime in hae doctrina versari morarique soleam, eamque inter doctrinas politicas faciam plurimi...’ J.B. Loman, Diss. pol.-jur. qua principia quaedam oeconomiae politicae tractantur; pro gradu doct. verdedigd te Leiden 31 Januarij 1846. - Wij voerden deze woorden van den jeugdigen geleerde, der wetenschap te vroeg ontvallen, te liever aan, omdat men hem zeker eenig gezag mag toekennen, die het jaar te voren na openlijke verdediging van een Specimen Critico-literarium in Plautum et Terentium tot doctor in de Letteren was bevorderd.

opnemen. Prijze dit of lake dit wie wil. Die het laakt, zie wel toe of hij niet eene wet veroordeelt, die tot zulke *ambages* noodzaakt, omdat zij te kort schiet bij de behoeften en eischen des tijds. Wij prijzen noch laken het feit: wij teekenen het alleen aan als bestaande; wij gaan het na in zijnen oorsprong en in zijne gevolgen. En dan is de slotsom dier beschouwing: ook bij de jonge lieden, die op onze Hoogescholen hunne vorming voor het maatschappelijke leven ontvangen, ontwikkelt en openbaart zich de behoefte om de wetten van het maatschappelijke leven te leeren kennen en waarderen; die jonge lieden zullen eenmaal, gelijk ze nu de bloem der natie genoemd worden, de kern der natie wezen. In het maatschappelijke leven zelf opgetreden, zullen zij eenmaal door hunnen stand, hunne betrekkingen, hunne hoogere vorming en meerdere kennis, krachtigen invloed uitoefenen op de begrippen der menigte, en hare rigting leiden. Uit hunne rijen vooral zullen later de mannen gekozen worden, wien de schoone roeping is opgedragen, die wetten ten beste des vaderlands in ruimeren of engeren kring toe te passen. En dan zal er van hen niet meer gezegd behoeven te worden: ‘de Heeren moeten het weten’; maar men zal met eenig vertrouwen kunnen zeggen: zij *zullen* het weten.

S.V.

Hydrographie van Overijssel.

I. ***De Overijsselsche Wateren. Door Willem Staring en T.J. Stieltjes, Luitenants der Artillerie. Gedrukt bij J.J. Tijl te Zwolle*****. 1848.**
II. ***De Rhijn-Wezervaart, door T.J. Stieltjes, ontslagen Officier, en Willem Staring, Luitenant der Artillerie. Te Zwolle, bij W.E.J. Tjeenk Willink*****. 1850.**

De schrijvers der beide werken, waarvan wij verslag zullen geven, hebben de verdienste, van de eerste hydrographie geleverd te hebben onzer Oostelijke Provinciën, Gelderland en Overijssel. Om de gesteldheid te kennen der kleine wateren, welke deze provinciën doorsnijden, bezat men vroeger schier geene hulpmiddelen, dan eenige Rapporten en Ontwerpen, door Ingenieurs van 's Rijks Waterstaat of Genie-Officieren bij verschillende gelegenheden opgemaakt. Deze stukken hadden gedeeltelijk hun oorsprong te danken aan klagten, over de waterontlasting of vaart aangeheven door onderscheiden gemeenten, aan die riviertjes gelegen. Somtijds ook, maar zeldzamer, hadden zij betrekking op grootere plannen, van minder plaatselijken aard. Hoogst zelden, wij durven bijna zeggen nooit, werden de opnemingen zoo ver uitgestrekt, dat men daardoor kon komen tot een behoorlijk overzigt der systemas van afwatering in de geheele provincie. Alle geschriften en teekeningen, betrekkelijk deze aangelegenheden, bleven begraven in de archieven der provinciale Besturen, of in die der Hoofdingenieurs. Wij kunnen ons niet herinneren, dat er immer van deze ontwerpen iets degelijks is openbaar gemaakt.

Belangrijk zijn daarom de vroegere, en vooral de boven genoemde werken der schrijvers, voor allen, die den hydrographischen toestand dier beide provinciën wenschen te kennen. Die toestand is gebrekkig, waarvan de voorname oorzaak wel daarin zal gelegen zijn, dat het algemeene toezigt van 's Rijks Waterstaat tot de hoofdrivieren en groote wateren beperkt is. Over de kleine wateren hebben alleen de gemeentebesturen, ieder op zijn eigen grondgebied, eenig toezigt, dat òf niet, òf geheel naar plaatselijke belangen wordt uitgeoefend. Slechts mogen, zonder hoogere vergunning, geene wateropstuwende werken worden aangelegd. De verschillende aangelanden en gemeentebesturen zijn het zelden met elkander eens. Bij elke verbetering heffen de lager gelegen aangelanden een geschreeuw aan over te veel water, dat men hun op het lijf zendt, en, wanneer er op het stroompje gevaren wordt, voegt zich daarbij een jammerklagt uit de hooger gelegen streken, wegens verlies van water voor de vaart. Curieus is te dien opzigte de lijst, welke de Heeren Staring en Stieltjes in hun werk geven van de rekwesten, welke, alleen in Overijssel, sedert een paar jaren aan het provinciale Bestuur waren ingezonden, en in welke op de tegenstrijdigste veranderingen werd aangedrongen.

Om de gevolgen van zoodanige gesteldheid aan te toonen, en later korter te kunnen zijn in de opgave en beoordeeling der voorgestelde verbeteringen, zullen wij in het algemeen beschrijven, hoe een klein stroompje in Overijssel of het graafschap Zutphen zich voordoet. Wij zullen daarbij veronderstellen, dat er soms op gevaren wordt, om geene bijzonderheid onvermeld te laten.

Men stelle zich voor een stroompje, waarin het water, door gebrek aan toevoer, zoo laag is gedaald, dat er naauwelijks meer op kan gevaren worden. Van de heuvelen, of uit de veenen afdalende, loopt het, ter breedte van een paar el, langs een diep liggend, zandig of veenachtig bed, van sterke en onregelmatige helling. Langzamerhand komen verscheiden waterleidingen in het riviertje uit, maar deze zijn voor een goed deel droog. Een weinig beneden den mond der meesten liggen sterke verzandingen. Lager groeit de breedte van het watertje aan tot twaalf à twintig ellen. De diepten zijn zoo ongelijk mogelijk en wisselen vaak plotseling af van vijf el tot twee palmen. Het riviertje

volgt allerlei vreemde kronkelingen. De oevers zijn hoog, de holle ingeschaard, en leveren dus het zand voor vele banken. Hier en daar komen aan het stroompje wegen uit. Sommigen daarvan loopen over bruggen, die meestal te naauw zijn. Andere wegen dalen aan weêrszijden, met eene zachte glooijing, tot den bodem af.

Hier en daar vindt men houten stuwen, welke het water ophouden, tot het drijven van molens. Bij al deze opstuwingen is het problema volkomen opgelost, om met de minste kosten het meeste nadeel aan de afwatering toe te brengen, en de scheepvaart, met den meest mogelijken overlast, zoo weinig mogelijk te helpen. Soms hebben deze stuwen tot het doorlaten der vaartuigen slechts een schut, zoodat er, bij elke doorlating, veel water verloren gaat en het vaartuig, bij het afkomen, kans heeft van beschadiging. Dit waterverlies laten zich de molenaars door de schippers grof betalen. Soms ook is er, voor het doorschutten, eene oude, vervallen schutsluis naast de stuw of in een zijkanaaltje aangelegd. De molenraderen gaan langzaam rond met een gering verval, hetgeen evenwel niet belet, dat de stuwen lekken. De molenstuwen kunnen het hooge opperwater niet goed doorlaten, al trekt de molenaar al zijne schutten; geheel vaste stuwdammen heeft men hier te lande niet. Derhalve baant zich het water vaak een weg achter de stuwen om, zelfs bij standen, niet hooger dan des zomers kunnen voorkomen. Soms ligt er een molenstuw juist aan de uitmonding in de hoofdrivier, *en deze stuw kan dan in geen geval schepen doorlaten*[1]. Boven elke stuw is zeker eene ondiepte, een weinig beneden zeker eene kolk, die, nog een weinig lager, weder met eene ondiepte afwisselt.

Eenige open zompen, die een paar duizend pond laden, varen gezamenlijk op of af. De schippers zijn dan in, dan naast hunne vaartuigen, die zij door trekken, duwen en boomen zoeken voort te krijgen. Zij komen bij eene plaats, waar een weg zacht naar den bodem afloopt. Eene kar komt aanrijden en daalt in het stroompje af, om, eenige oogenblikken later, aan den anderen kant behouden weder op den oever te komen. Hier is een doorrid, die opzettelijk onderhouden wordt, en waar de zompen niet overheen kun-

1 Alleen de schipbeek, welke echter ter naauwernood als bevaarbaar kan worden aangemerkt, maakt hierop eene uitzondering.

nen. Er is hier geen stuw, maar de schippers weten raad. Zij hebben, als een noodzakelijk scheepsgereedschap, spaden medegenomen, gaan aan land, steken den grond links en regts in het wilde af en leggen, zoo spoedig mogelijk, een aarden dam dwars door het riviertje, en beneden de ondiepte. Is het water, door den dam opgehouden, hoog genoeg geklommen, dan varen de schippers de ondiepte over en steken den dam door, of laten dien liggen, al naarmate zij af- of opvaren. Het zand verspreidt zich over den bodem, en maakt dien alweder ondieper. De boeren met hunne karren kunnen dan op hunne beurt wachten tot de rivier tot haar gewonen, schoon abnormalen, toestand is teruggekeerd.

Een weinig verder ontmoeten de schippers eene brug, die niet hoog genoeg is, om hunne ligt geladen vaartuigen door te laten. Doch de brug is naauw, dus ligt de bodem onder haar diep; de schippers laten in hunne schuiten water, dat zij later weder uitpompen, en overwinnen zoo dit nieuwe beletsel. Op eene andere plaats komt de zompenvloot aan eene molenstuw; varen zij de rivier op, dan zenden de schippers een hunner vooruit, om den molenaar te betalen en hem de schutten te doen trekken, opdat zij van het afgevloeide water op het laatste gedeelte van het benedenpand nog eenig voordeel zouden hebben. In alle gevallen handelt de molenaar naar goedvinden; maar, ook buiten zijn schuld, moeten de schippers soms, bij zeer laag water, dagen lang wachten, eer zij de stuw kunnen doorvaren.

Eenigzins geregeld bedijkt zijn deze watertjes zelden, voldoende bedijkt nooit. Meestal is er slechts hier en daar tusschen de hooge gronden eene kleine kade, in den regel door de boeren na elken wintervloed opgemaakt, om door den volgenden weder te worden vernield.

Bij zeer hoog water verandert het riviertje geheel van voorkomen. Dan is het geheele bed volstrekt onherkenbaar en het watertje wordt een stortvloed, welke, door gedurige opstuwingen en vernaauwingen beklemd, zich overal zijdwaarts uitbreidt en vaak eenige honderd ellen breed wordt. Niet zelden worden bruggen medegerukt, boomen ontworteld, en vele honderden bunders weiland met zand overstelpt. Met het doorbreken der kaden strekt zich de stroom nog verder uit, en buiten het eigenlijk stroomgebied stort zich een deel van het water op de beeken eener andere afwate-

ringskom, en vermeerdert zoo den overlast, welke de insgelijks hoog gestegen wateren dezer streek reeds veroorzaakten.

Onze lezer verbeelde zich niet, dat voorgaande beschrijving overdreven is. Zij levert een waar tafereel van hetgeen men in een goed gedeelte van Gelderland en Overijssel jaar op jaar ziet gebeuren. Het spreekt wel van zelf, dat de opstuwingen het afvoeren van het losgeworden zand bijna geheel beletten, zoodat er elk jaar nieuw zand in het bed komt en dit dus ook hoe langer hoe slechter wordt.

Geen wonder, dat een dergelijke staat van zaken, reeds sedert eeuwen lang, aanleiding gaf tot klagten; maar vreemd is het, dat zoo weinig geschied is tot verbetering. Het ophoogen van sommige kaden; eenige verbeteringen, door afsnijding gebragt in den loop van de Slinge in Gelderland en den Dinkel in Overijssel; mislukte pogingen, om den Berkel en de Schipbeek te kanaliseren; het stellen van valschutten op de Turfvaart bij Almelo; het graven der Twickelsche en Dedemsvaarten; - ziedaar alles, wat sedert ruim twee honderd jaren gedaan is. Alleen de aanleg van het laatste kanaal heeft een aanzienlijken invloed uitgeoefend; het overige beteekent niet veel. Doch wat kan men ook verwachten, wanneer de aangelanden over de wateren den baas blijven spelen, en het Bestuur duldt, dat de reglementen op schouwingen en molenpeilen slechts schijnen te bestaan, om niet te worden nageleefd.

Eindelijk hebben de Staten van Gelderland, en daarna die van Overijssel, de zaak ter harte genomen. Voor rekening dezer provinciën heeft de Heer Staring achtereenvolgens in beide de noodige opnemingen gedaan; voor zoo ver betreft Overijssel, daarin krachtig geholpen door zijn onvermoeiden medearbeider, den Heer Stieltjes. De Heer Staring maakte de uitkomst zijner onderzoekingen in Gelderland bekend bij twee belangrijke Verslagen, die echter niet algemeen verkrijgbaar werden gesteld. De opnemingen, in Overijssel gedaan, en de plannen, tot verbetering voorgeslagen, leeren wij kennen uit het eerste werk, aan het hoofd dezes vermeld. Het is eene uitbreiding van een kleiner werkje, ‘over de Scheepvaart in Salland en Twenthe,’ in 1847 uitgegeven. Het tweede werk, dat wij aankondigen, kan eenigzins worden beschouwd als een vervolg op de plannen, in het eerste vervat.

Het verrigte in Overijssel verdient bijzonder onze aandacht, omdat een deel der ontwerpen zal worden uitgevoerd en de waterstaat dezer provincie veel meer zamengesteld is dan die van het graafschap Zutphen. De verbeteringen in Overijssel vorderen dus veel meer scherpzinnigheid van de ontwerpers. Wij aarzelen dan ook niet te erkennen, dat er in het boek, hetwelk wij nu voor ons hebben, veel meer oorspronkelijks voorkomt, dan in de beide groote folio deelen, welke de Heer Staring over de Zutphensche riviertjes geschreven heeft.

Eer wij eene beschrijving geven van de wateren in de landstreken, met welke wij ons voornamelijk hebben bezig te houden, zal het welligt niet ongepast zijn, dat wij kortelijk opgeven de regels, die algemeen moeten gevolgd worden bij het verbeteren van kleine en slecht gevoede riviertjes.

Die regels zijn verschillend, naarmate men de verbetering der afwatering of der scheepvaart bedoelt. Sommigen zijn van meening, dat de laatste aan de eerste, in alle mogelijke gevallen, moet opgeofferd worden. Doch voor eene goede afwatering moet gezorgd worden in het belang van den landbouw, dat te naauw met dat der scheepvaart verbonden is, dan dat er ooit sprake kan wezen, het eene aan de bevordering van het andere op te offeren. Beide verdienen gelijke behartiging, ook om hun onderling verband; en het hangt geheel af van plaatselijke omstandighe den, wat meer of minder in het oog moet gehouden worden. Wij gaan daarom van de vooronderstelling uit, dat de verbeteringen zoowel de afwatering als de scheepvaart bedoelen.

Voor de afwatering is het goed, den bodem tamelijk diep te leggen, hetgeen ook, met betrekking tot de vaart, meer vóór- dan nadeelig is. Doch zulk eene uitdieping vindt in allen gevalle spoedig hare grens, uit hoofde der kosten, daartoe benoodigd. Voor den afvoer van water is eene sterke en gelijkmatige helling van het bed aan te prijzen, hoewel deze, uit den aard der zake, niet altoos te verkrijgen is. Voor de vaart op eene vrij afstroomende rivier zal zulk eene helling van den bodem, mits niet al te sterk, geen nadeel veroorzaken. Anders is het gelegen, wanneer men, uit hoofde van gebrek aan water, genoodzaakt is tot het aanleggen van stuwen. Alsdan zal eene horizontale lig-

ging van den bodem der verschillende panden voordeelig zijn. Wanneer echter in elk pand, beneden elke stuw, slechts water genoeg zij, zal het brengen van den bodem onder eene kleine helling, voor de vaart geheel onverschillig wezen en alleen finantiële bezwaren ontmoeten.

Moeijelijk evenwel zal het altijd zijn, den bodem van opgestuwde wateren in goeden staat te houden, daar de stuwen in dit opzigt zeer nadeelig werken. Zij zijn voor de scheepvaart een noodzakelijk kwaad, en moeten, in allen gevalle, slechts kleine waterverschillen keeren, en ingerigt zijn om, bij afkomende hooge vloeden, zoo volledig mogelijk te worden opgeruimd. Voor de afwatering zijn zij, uit den aard der zake, schadelijk, daar zij het vrij afloopen van het water beletten. Indien echter de opstuwingen beneden de oevers blijven, dan kunnen zij der afwatering niet zoo buitengewoon hinderlijk zijn. De belangen van den landbouw, anders zoo naauw aan eene goede afwatering verbonden, kunnen soms door hoogere opstuwingen worden bevorderd, wanneer het water, op geschikte tijden, over de oevers kan heenloopen en zoo doende een vruchtbaar slib over de landen verspreiden. Dit vloeijen der landen, weinig bij ons bekend, is elders, met name in Duitschland, België en Italië, zeer gebruikelijk en levert daar goede uitkomsten op.

Er bestaat evenwel eene soort van stuwen, welke in alle opzigten nadeelig werken; wij meenen de molenstuwen. Bij opstuwingen voor de scheepvaart zijn kleine vervallen een vereischte; voor molenstuwen heeft men groote waterverschillen noodig. Meer nog dan de scheepvaartstuwen benadeelen zij dus de afwatering, en tasten ook den bodem nog sterker aan. De watermolens zijn dus een ongeluk voor onze kleine riviertjes, en tevens zeer moeijelijk om op te ruimen. Men heeft geenszins het regt ze, zonder schadeloosstelling, op te breken, en de onteigening is doorgaans vrij kostbaar. Al wat men tot verbetering doen kan, is de molenstuw, buiten kosten van den bezitter, te verruimen en voor den afvoer van hoog opperwater beter in te rigten. Ook moet men, als op het stroompje zal gevaren worden, den molenaar voor zijn verloren water eene geldelijke vergoeding geven, en daardoor een eind maken aan de afpersingen, waaraan anders de schippers zijn blootgesteld. De watermolens hebben onze kleine riviertjes in zulk een toestand

gebragt, dat men meestal, bij de bevaarbaarmaking, niet behoeft te vreezen, de waterlozing te bederven, - zij kan nagenoeg niet slechter worden. Als men de bestaande molenstuwen, in het belang der scheepvaart, genoegzaam verruimt, zal, door de mindere opkropping van het water, bij hooge standen, ook de afwatering worden verbeterd. Deze verbetering zal ruim opwegen tegen het nadeel eener opstuwing, bij laag water, van een paar palmen, zoo als die voor de scheepvaart noodig kan wezen. Ook moet men niet uit het oog verliezen, dat zulke opstuwingen het dammen der schippers zullen onnoodig maken. Daar het nadeel, door dit dammen aan het watertje toegebragt, zeer groot is, zoo zal de afwatering soms kunnen winnen door het bouwen van een paar stuwen met kleine vervallen, gelijk de schrijvers te regt aanmerken.

Onder de middelen, waardoor de afwatering te verbeteren is, behoort ook het afsnijden van bogten. Hierdoor wordt, bij behoud van hetzelfde verval[1], het verhang op eenig riviervak vermeerderd, en dus ook de snelle afvoer van het water bevorderd. Ongelukkig echter maakt de stroom, die alsdan sterker is geworden, weder nieuwe bogten, zoodat de rivier, dikwijls spoedig, weder tot haar vorigen toestand terugkeert. Wil men afsnijdingen maken, dan moeten deze vooral ruim genoeg zijn, om al het water der rivier door te laten. Zij verkorten den weg voor de schepen, welke in die afsnijdingen veel gemakkelijker varen dan in de oude bogten. Maar de versterkte stroom en het sneller wegloopen van het water zouden spoedig deze voordeelen meer dan opwegen. Wanneer dus de afwatering en vaart tegelijk moeten worden in aanmerking genomen, snijdt men de bogten zoo ver af, dat het grootste vaartuig, voor hetwelk het riviertje wordt ingerigt, zich in de sterkste bogten even bewegen kan.

Onder omstandigheden als die, waarin de kleine riviertjes in ons land verkeeren, zijn de genoemde verbeteringen nagenoeg alles, wat men doen kan. Andere middelen, zoo als vaste stuwdammen, zijn alleen in sommige gevallen toepasselijk op groote rivieren; kribben en longitudinale dammen,

1 Voor de duidelijkheid zullen wij door verhang uitdrukken de helling op de eenheid van lengte, en door verval het verschil in niveau tusschen twee punten.

die de breedte van het profil beperken, kan men alleen aanwenden, wanneer de rivier breed en vrij afstroomend is.

Overtoomen, hoezeer men ze ook moge hebben verbeterd en voor grootere vaartuigen geschikt gemaakt, kunnen alleen in aanmerking komen bij de kanaalvaart, vooral om over een verdeelpunt te geraken. Maar zij zullen wel altoos omslagtig in het gebruik blijven. De andere werken, die men soms aanlegt om water te besparen, zijn zeer kostbaar en buitendien onvoldoende. Zij verminderen wel de nadeelen van schutten en lekken, maar op de overige, zeer aanzienlijke waterverliezen, hebben zij geen invloed. Sommige van deze inrigtingen zijn ook alleen geschikt voor veel aanzienlijker vervallen, dan hier te lande voorkomen, en veel kleiner vaartuigen, dan men bij ons gebruikt. Over de vooren nadeelen van schutsluizen, in afzonderlijke sluiskanalen, zullen wij later handelen.

Eindelijk, welke middelen men ook moge aanwenden, zoo moeten toch de verbeteringen beneden bij den mond begonnen en later hoogerop voortgezet worden.

De opgegeven regels zijn, naar ons gevoelen, over het algemeen met veel verstand door de schrijvers gevolgd. Om hun arbeid te doen kennen, en ons oordeel te wettigen, zal het noodig wezen eene korte beschrijving te geven van de streken, wier verbetering het doel is geweest van hunne plannen.

De geheele provincie Overijssel, uitgezonderd een klein deel, dat onmiddellijk op zee loost, moet uitwateren op de groote hoofdrivieren, de IJssel en het Zwarte Water, en de twee kleinere stroomen, het Steenwijker Diep en de Lende, waarvan de een bij Blokzijl en de andere bij Kuinre in zee valt. Van deze wateren is de IJssel te algemeen bekend, om er hier eene beschrijving van te leveren. Hij ontvangt geen water van veel belang, uitgezonderd hetgeen wordt aangevoerd door de Schipbeek, die zich bij Deventer in deze rivier ontlast.

Het Zwarte Water ontstaat bij Zwolle uit vier grootere en eenige kleinere watertjes, de Sallandsche Weteringen genoemd, die in de nabijheid van den IJssel en de Schipbeek ontspringen. Van deze zijn de Nieuwe Wetering en de Soestwetering de voornaamste. De schrijvers zeggen niet, of zij bevaren worden; uit hunne opgaaf van breedte en diepte schijnt echter te volgen, dat op de benedenste 4 of

5000 ellen hunner lengte eenige vaart mogelijk is. Stuwen schijnen vroeger op deze watertjes te hebben bestaan, tegenwoordig zijn zij echter verdwenen.

De kleine hoofdrivieren van Overijssel dienen ook tot afwatering van bijna geheel Drenthe en een deel van Friesland. Beide zijn aan den mond door sluizen afgesloten. Het Steenwijker Diep, dat ongeveer 36000 el lang is, en veel water uit Drenthe afvoert, heeft te Steenwijk, op eenigen afstand van den benedenmond, eene schutslnis. De Lende maakt, over eene aanzienlijke lengte, de grensscheiding uit tusschen Overijssel en Friesland. Zij is een weinig korter dan het Steenwijker Diep. Daar, waar zij geheel op Frieschen bodem treedt, scheidt eene schutsluis het hoogere Friesche pand van het Overijsselsche af. Beide stroompjes zijn tusschen de 20 en 50 el breed en vrij goed bevaarbaar voor schepen van 1,5 el diepgang.

Van al de opgenoemde rivieren is het Zwarte Water de belangrijkste, daar verreweg het grootste en uit een hydrographisch oogpunt het merkwaardigste deel der provincie, middelijk op deze rivier loost. Van het Noorden beginnende, storten zich daarin de volgende stroomen en vaarten:

Het *Meppelerdiep*, dat uit Drenthe komt en door de Staphorster sluis uitmondt; eene vrij geregeld bevaarbare rivier, welke veel overeenkomst heeft met het Steenwijkerdiep en de Lende. Door haar watert een deel van Drenthe uit. De voornaamste zijtak van dit diep is de Reest, die langs de Drenthsche grenzen stroomt en, op sommige plaatsen, voor het vloeijen der weiden aan den oever is opgestuwd.

De *Dedemsvaart*, die begint in het veen, nabij Aane, waar men den waterspiegel poogt te houden op 8,97 el + AP. Door middel van negen sluizen daalt zij vandaar af naar Hasselt, waar zij, bij hooge standen, op 0,14 el + A.P. ligt. Hare lengte is nagenoeg 40,000 el; de sluizen op deze vaart zijn 5,2 el wijd. In den winter wordt deze belangrijke vaart genoegzaam gevoed uit de hooge veenen, maar des zomers is het moeijelijk er water genoeg op te houden.

De *Vecht*. Deze rivier, de voornaamste der stroomen, waarvan wij hier spreken, ontspringt in het Munstersche, komt vervolgens in Hannover en wordt te Nordhorn voor het laatst ten dienste van een molen opge-

stuwd. Lager treedt deze rivier op Nederlandsch gebied, waar zij een weg aflegt van 88000 el. Zij is bijzonder kronkelend. Bij gewonen zomerstand ligt de waterspiegel, bij den mond, op 0,07 el + A.P. De breedte verschilt alsdan van 14 tot 130 ellen, en ook de diepte is hoogst ongelijk. Behalve het nadeel, door de molenstuwen veroorzaakt, bezit zij al de eigenschappen, welke wij voor de Overijsselsche wateren hebben opgegeven. Onmiddellijk op de Vecht komt niet veel water, maar zij ontvangt dat van den Dinkel, in het Oosten, en der Regge, meer in het midden der provincie. De Regge staat met de Schipbeek en dus ook met den IJssel in eenig verband. Door de Berkumer sluis heeft de Vecht gemeenschap met het Lichtmiskanaal en dus middelijk met de Dedemsvaart. Van de Berkumer sluis loopt de Vecht noordwaarts, om zich in het Zwarte Water te storten. Door de afgesloten Binnenvecht, die naar Zwolle voert, staat zij ook met de Sallandsche Weteringen in gemeenschap.

Tusschen de grootere en kleinere rivieren, welke wij meer of minder beschreven hebben, loopen én door hare rigtingen, én door de gesteldheid van het terrein, geene zeer kenbare waterscheidingen. Geheel anders is het met den Dinkel en de Regge, welke eenigzins evenwijdig loopen, en wier stroomgebieden van elkander, en van die der Sallandsche Weteringen, der Vecht en der Schipbeek gescheiden zijn door heuvelrijen, welke op de afwatering van verschillende deelen der provincie grooten invloed hebben. Wij zullen deze rijen achtereenvolgens opgeven.

In het zuiden van Overijssel, nabij Diepenheim, begint eene heuvelrij, welke, in noordelijke rigting, zich uitstrekt tot den Vriesenberg. Hier verdeelt zij zich in twee takken. De eene, slechts uit hooge gronden bestaande, loopt naar het westen, vormt de waterscheiding tusschen de Regge en de Schipbeek en vereenigt zich met eene tweede rij, welke loopt van het zuiden naar het noorden, en het stroomgebied der Regge van dat der Sallandsche Weteringen scheidt. In deze rij is de laagste sleuf (8 el + A.P.) bij den Lemeler molen. Een weinig ten noorden van dit punt, niet ver van de Vecht, loopt deze heuvelrij dood. De tweede tak, die van den Vriesenberg uitgaat, loopt verder naar het noorden en komt zoo tot bij Rijssen. Ten noordoosten van-

daar, aan den oostelijken oever der Regge, begint weder eene rij van weinig belang, die nabij de Vecht eindigt. Eene derde rij van heuvelen begint bij Enschedé, en isoleert den Dinkel van alle overige Overijsselsche stroomen. Zij vervolgt, benoorden Ootmarsum, hare rigting op Hannoverschen grond, doch keert zich dan naar het westen, volgt in een onregelmatigen zamenhang van hooge gronden den loop der Vecht langs den zuidelijken oever, beperkt dus het stroomgebied dezer rivier, en eindigt eerst nabij den mond der Regge. Het laagste gedeelte dezer heuvelrij is het Vaalterbroek, tusschen Oldenzaal en Ootmarsum. Hier ligt de grond weinig hooger dan 20 el boven A.P. Digt bij de Hannoversche grenzen rijzen de hoogste toppen dezer rij tot meer dan 80 ellen boven dat peil.

Naar aanleiding van al het voorgaande, kunnen wij de afwateringen van Overijssel verdeelen in de volgende groepen, waarbij wij eenigzins van de verdeeling der schrijvers afwijken.

Wanneer men van Deventer eene lijn trekt, die den straatweg naar Almelo volgt tot Holten, vandaar, langs de meest westelijke heuvelrij, tot aan den mond der Regge loopt, en in de hooge gronden, nabij de Vecht, eindigt, dan verdeelt men de provincie in de twee streken, die zeer scherp van elkander zijn afgescheiden. Het noordelijke en westelijke deel bestaat uit de kwartieren van Vollenhove en Salland. Twenthe vormt de andere streek, ten zuiden en oosten dezer lijn. De wateren, van welke wij, in het begin dezer beoordeeling, de type hebben opgegeven, worden schier allen gevonden in het laatste en grootste deel. Elk dezer groote streken kan weder verdeeld worden in vrij duidelijk begrensde afwateringskommen. Voor Vollenhove en Salland zijn er vier.

I. Bewesten het Meppelerdiep. Deze kom, door de schrijvers het land van Vollenhove genoemd, watert uit op de Lende, het Steenwijkerdiep en het Meppelerdiep.

II. Ten westen begrensd door het Zwarte Water en ten zuiden door de Vecht. De schrijvers noemen haar naar deze rivier en naar de Dedemsvaart, omdat de lozing daarop geschiedt.

III. Salland en Mastenbroek. Bestaande uit het gebied der Sallandsche Weteringen en het land tusschen den IJssel en het Zwarte Water. Deze streek loost op genoemde Weteringen en op de Zuiderzee.

IV. Tusschen den IJssel en de Zuiderzee. Hiertoe behoort ook een deel der Veluwe. Deze landen wateren af zoowel op den IJssel als op de Zuiderzee.

De eerste kom en de beide laatsten staan met het overige in zoo weinig verband, dat wij ze slechts kortelijk zullen afhandelen, met opgave der verbeteringen, welke de schrijvers hier willen aanbrengen. De Lende is in vrij goeden staat, daarom willen zij slechts hier en daar eenige bogten afsnijden, die hinderlijk zijn voor de vaart.

De afwatering van het Steenwijkerdiep is in slechten toestand, door de ongenoegzame ruimte der sluis te Steenwijk en door de laagte der onbedijkte landen aan den mond, die reeds dras staan, wanneer het water aan de sluis is geklommen tot A.P. of vier duim boven dagelijksch water. Daarom willen de ontwerpers bij Steenwijk eene kleine hulpsluis bouwen, en het geheele diep bedijken. De polder, die hierdoor tusschen de Lende en het Steenwijkerdiep zou ontstaan, kon bij Blankenheim eene nieuwe regtstreeksche uitwatering in zee bekomen. Omtrent het Meppelerdiep bepalen zij hunne voorstellen tot het verruimen van den mond en het ophoogen der gebrekkige linkerkade.

Wij erkennen gaarne de doelmatigheid dezer veranderingen, maar wij zouden beter met de streek bekend moeten zijn, om het meer of minder dragelijke van den waterlast te kunnen beoordeelen, en dus eene uitspraak te kunnen doen over de voordeelen, door deze veranderingen verkregen. Groot zouden evenwel die voordeelen moeten wezen, om op te wegen tegen de aanzienlijke som van 320,000 gulden, waarop de werken door de schrijvers begroot worden.

Van de vier groote Sallandsche weteringen willen de schrijvers twee laten vervallen, maar daarentegen de Soestwetering geheel, en de Nieuwe Wetering voor een gedeelte, verruimen en dus deze beide geschikt maken tot den afvoer van al het water. Deze verandering wordt niet voorgesteld om de lozing te verbeteren, maar om de kosten van onderhoud te verminderen. In de begrootingen staat voor dit werk de belangrijke som van twee ton uitgetrokken. Wij gelooven, dat de renten meer dan voldoende zouden zijn, om de grootere kosten te bestrijden, welke aan het jaarlijksch onderhoud moeten besteed worden der weteringen in den tegenwoordigen toestand. Beter kunnen wij ons vereenigen met het denkbeeld van een stoomgemaal, tot ontlasting der

lage landen van Zuthem. Daar de schrijvers nergens de uitgestrektheid van den polder, noch het benoodigd vermogen opgeven, kunnen wij over de begroote som van 50,000 gulden niet oordeelen.

De verbeteringen, voorgesteld voor den linker IJsseloever, of de vierde der genoemde kommen, geven ons geene aanleiding tot eenige opmerking. Wij gaan dit gedeelte van het werk des te eerder met stilzwijgen voorbij, omdat de meeste opgaven, waarnaar de verbeteringen moeten beoordeeld worden, niet van de schrijvers zijn, maar ontleend aan een verslag, vroeger door den Kapitein-Ingenieur van Brienen opgemaakt.

Eer wij de kommen opgeven, waarin Twenthe gevoegelijk kan verdeeld worden, moeten wij in korte trekken onze lezers bekend maken met de stroomen, welke de wateren dezer landstreek op de Vecht en, voor een klein deel, op den IJssel brengen.

Door de oostelijkste heuvelrij gescheiden van al de overige wateren der provincie, loopt de Dinkel in noordelijke rigting digt langs de grenzen voort. Het riviertje komt, een weinig beneden Gronau, op Nederlandsch gebied, wordt opgestuwd bij Singraven, waar het een molen drijft, komt lager, na een loop over onzen bodem van 38000 ellen, in Hannover, en wordt bij Lage belemmerd door eene buitengewoon naauwe molenstuw. Eindelijk drijft het bij Neuenhaus nog een molen, en valt dan in de Vecht. De Dinkel wordt, bij gunstige waterstanden, door schuiten bevaren en behoudt, zelfs in de droogste zomers, altoos nog eenig water. Bij den vrij hoogen stand van September 1847 lag de waterspiegel op de grens 32,71 el + A.P., te Singraven, beneden de stuw, 24,05 el, boven den molen te Lage 18,27 el, boven dien bij Neuenhaus 16,84 el, en duizend ellen van den mond op 13,50 el + A.P.

De Buurzerbeek komt, in den zuid-oostelijken hoek der provincie, uit Pruissen. Een weinig boven de grens drijft zij bij Altstätte den Haarmolen. Op Nederlandschen grond wordt zij achtereenvolgens, ten behoeve der Oostdorpsche en Markveldsche molens, opgestuwd. Een weinig beneden den laatstgenoemden molen ligt eene sluis, de Nieuwe Sluis genaamd. Even boven dit werk verdeelt zij zich in twee armen. De eene, die voor het grootste deel des jaars ‘door het afdammen der Nieuwe Sluis’ droog ligt en de

Schipbeek genaamd wordt, stort zich eindelijk te Deventer, door verscheiden opgestuwde monden, in den IJssel. De andere arm, of Molenbeek, drijft den Diepenheimschen molen, vereenigt zich lager met eenig water, dat door de vervallen sluizen van Westervlier de Schipbeek verlaat, wordt nog eenmaal opgestuwd tot het drijven van eenen molen, en neemt, boven Goor, den naam aan van Regge. Deze stroomt in noordelijke rigting, met vele kronkelingen, voort, en neemt de slecht ingerigte Twickelsche vaart, benevens de eenigzins bevaarbare Entergraven op. Bij Exo komt het water van Almelo en Vriesenveen op de rivier, en verdriedubbelt haar vermogen. Beneden Exo ontvangt de Regge geene belangrijke zijtakken meer en valt, beneden de Laarbrug, in de Vecht.

De Regge stroomt in haren loop langs Goor, Enter, Rijssen en Nijverdal, allen plaatsen van eenig vertier, waarom de Regge taliter qualiter bevaren wordt. Te Velte, boven Exo, en te Schuilenburg, beneden Nijverdal, wordt de rivier opgehouden door stuwen, ingerigt tot het doorlaten van vaartuigen.

De lengte der Buurzerbeek is op Nederlandschen bodem 30,000 el. De Schipbeek is 22,000 el, de Boven-Regge tot Exo ruim 20,000 el en de Beneden-Regge 46,850 el lang.

Boven Exo is het riviertje, in drooge zomers, bijna geheel zonder water. Alsdan is ook op de beneden-Regge de waterdiepte zeer gering.

De bodem der Buurzerbeek ligt aan de grens op 34,45 el + A.P. Te Velte ligt die der Regge op 9,07 el, te Exo op 7,35 el. Aldaar klimt het hoogste water tot 10,1 el. Te Schuilenburg ligt de dorpel der stuw op 5,04 el + A.P.

Bij gewone lage zomerstanden ligt de waterspiegel te Schuilenburg op 5,44 tot 5,54 el + A.P., in de veronderstelling van een vrijen afloop. Door de stuw gedurende zes en dertig achtereenvolgende uren gesloten te houden, kan men dan het water eene halve el verhoogen, en kunnen de open zompen, met vrachten van een paar duizend pond, tot Rijssen komen. Bij hoogere waterstanden wordt de stuw gedurende een korteren tijd gesloten, en dan kan de vaart tot Rijssen soms plaats hebben met een last van tien of twaalf duizend ponden. Bij zeer hoog water kunnen de zompen met halve vracht Exo bereiken.

De breedte der Regge is, boven Exo, tusschen de 6 en 8

ellen. Beneden Exo klimt de breedte, op sommige plaatsen, tot ruim 30 ellen, alles bij gewoon zomerwater gerekend.

Het tafereel, door ons van een Overijsselsch stroompje geschetst, past op de Regge volkomen. Nergens welligt heeft het dammen der schippers zoo veel kwaad gedaan.

De Schipbeek kan alleen bij zeer hooge standen, als de Nieuwe Sluis geopend is, eenigzins worden bevaren. De beek, gedurende een goed deel des jaars nagenoeg droog, is des winters een sterke stroom, welke vooral gevoed wordt door het water, dat haar wordt aangevoerd door de Bolksbeek, die haar bij hooge standen met den Berkel verbindt. Het profil der Schipbeek is minder onregelmatig dan dat van de Regge.

Uit dit een en ander is het duidelijk, dat Twenthe, wat den waterstaat betreft, kan verdeeld worden in:

het gebied
der Buurzerbeek en Schipbeek,
der Boven-Regge,
der Beneden-Regge,

de kom van Almelo en Vriesenveen, en
het gebied van den Dinkel;

wier onderlinge betrekking wij genoegzaam hebben aangewezen.

Na dus den toestand beschreven te hebben, kunnen wij in groote trekken de voorgestelde verbeteringen opgeven.

De Vecht wordt, digt aan de grens, nabij Loozen, door eene stuw opgezet tot eene hoogte van 8 el + A.P. Op deze wijze wordt alsdan de Dedemsvaart van het noodige water voorzien, omdat zij tot in de Vecht wordt doorgetrokken. De afwatering der landen, tusschen de Dedemsvaart en de Vecht, wordt van deze wateren geheel afgescheiden, en door een nieuw kanaal op de Lichtmisvaart gebragt. Uit de Vecht, aan den linkeroever, begint een waterpaskanaal van 1,6 el diepte beneden het peil te Loozen, en loopt door tot Daarle, waar het, door middel eener schutsluis, daalt tot 6 el + A.P. Bij Rhaan, 6000 ellen verder, ten westen van genoemde sluis, doorsnijdt het kanaal de Regge, boven eene stuw, die de rivier op hetzelfde peil houdt. Alsnu loopt het kanaal in westelijke en noord-westelijke rigting voort, om, hetzij bij de Berkumerbrug op de Vecht, hetzij bij Zwolle op de Nieuwe Wetering uit te komen. Men zou aldus door twee sluizen, waarvan de bovenste in de gemeente Dalmsholte, tot Zwolle kunnen geraken.

De schrijvers geven zeer de voorkeur aan de rigting naar de Berkumerbrug, waardoor het kanaal, wel is waar, langer zou worden, maar tevens voor de Regge eene uitmuntende zijdelingsche afleiding zou wezen. Wat de schrijvers van het groote nut dezer afleiding zeggen, heeft ons volkomen overtuigd, maar voor de scheepvaart houden wij het kanaal ongeschikt. De vaart zoude dan moeten plaats hebben langs de Binnenvecht, welke met hare sluizen een bekrompen profil heeft. De zeer aanmerkelijke scheepvaart van Zwolle naar de Dedemsvaart zoude dan evenwel, met die tusschen Zwolle en geheel Twenthe, over de Binnenvecht moeten gevoerd worden, en dit houden wij voor onmogelijk. Zulks zoude aanleiding geven tot groote verwarring en groote schade.

Wij zouden daarom beide ontwerpen der schrijvers uitgevoerd willen hebben, maar alleen het kanaal naar de Nieuwe Wetering voor de scheepvaart geschikt maken. Van weinig gewigt komt ons de bedenking voor, dat de Nieuwe Wetering zelve, bij aflandige winden, voor schepen van 1,6 el diepgang ongeschikt zou wezen. Dit bezwaar toch kan, door uitdieping, gemakkelijk worden opgeruimd. De bedenking der schrijvers heeft buitendien minder kracht, omdat zij toch deze wetering willen verruimen. De kosten van uitvoering zouden wel iets hooger worden, maar het verschil zou van te minder beteekenis zijn, daar het langere kanaal dan alleen voor de afwatering en niet voor de vaart behoefde te dienen.

Van het bovenpand der sluis in Dalmsholte wordt een kanaal gegraven naar Deventer, waar het uitkomt in de Schipbeek, die boven de bestaande der sluizen een weinig zou moeten worden uitgediept en door eene nieuwe schutsluis, van 5,3 el wijdte, met den IJssel in betere verbinding gesteld, zoodat men alsdan van Dalmsholte tot den IJssel eene vaart zou verkrijgen met slechts ééne sluis.

De verbeteringen, welke de schrijvers aan de Regge willen toebrengen, zijn belangrijk. Zij stellen voor, de rivier te verdeelen in de volgende panden:

	Lengte van het pand.	Peil + A.P.	Wijdtedoorvaart.	Waterbreedte.
Stuw bij Rhaan		6	} 5 el.	25 el.
	15200 el		} 5 el.	
Stuw bij Nijverdal		7.8	} 5 el.	30 el.
	9300 el		} 5 el.	
Stuw bij Rijssen		8	} 5 el.	30 el.
	7400 el		} 5 el.	
Stuw bij Enter		9	} 5 el.	20 el.
	3600 el		} 5 el.	
Stuw bij Velte		9.8	} 5 el.	11 el.
	5600 el		} 5 el.	
Goor		11	} 5 el.	10 el.

De stuw te Rhaan zou dan de rivier afsluiten, en het kanaal naar Dalmsholte haar twee nieuwe monden bezorgen. Het pand van Rhaan tot Nijverdal zou met het benedenpand in Daarle en met het bovenpand in Dalmsholte ineenloopen. De eigenlijke mond zou dan dienen tot afwatering der langs gelegen landerijen, tot ontlasting van overtollig water, dat men liever niet door de sluis in Dalmsholte zou willen doen stroomen, en soms, bij hooge standen, tot het doorlaten eener zomp, die, om eenige reden, de Vecht zou willen bevaren.

Voor de Buurzerbeek en Schipbeek worden eenige verruimingen en het verbeteren van den mond der Bolksbeek voorgesteld.

Wat den Dinkel betreft, zou men den watermolen te Lage, die den afvoer zeer belemmert, moeten onteigenen en opruimen, hetgeen den toestand van het Vaalterbroek al dadelijk zoude verbeteren. De molen te Neuenhaus zou slechts behoeven te worden verruimd. De rivier zou, in verband met nader te noemen vaarten, te Hasseveld worden opgestuwd tot 21,5 el + A.P. De schrijvers opperen het denkbeeld, om vandaar een kanaal te graven naar de Vecht, en dit door te trekken tot Hanckenfähre, aan de Ems, juist boven het Emskanaal, dat gedeeltelijk de vaart op die rivier vervangt. Daar de waterspiegel te Hanckenfähre niet meer dan 24 el boven A.P. verheven is, zou zulks zeer doenlijk zijn, ingeval het tusschenliggend terrein geene groote moeijelijkheden opleverde. Eene naauwkeurige waterpassing zoude over dit punt genoegzaam licht kunnen verspreiden. De zaak is zeker de moeite van een nader onderzoek wel waardig. Voor de gemeenschap met Noord-Duitschland zoude deze verbinding van veel belang zijn.

De opstuwing in den Dinkel, bij Hasseveld, zou ook moeten dienen tot het voeden van een kanaal, dat met drie sluizen zou afdalen tot Borne, waar de waterspiegel alsdan zou komen op 13 el + A.P. Van Borne zoude, in noordelijke rigting, langs de Nieuwe Beek, een ander kanaal loopen, dat met drie sluizen de vaartuigen kon brengen tot Almelo, op 9,2 el + A.P. Van Almelo willen de schrijvers het kanaal doortrekken tot Wierden, waar de waterspiegel, door middel eener schutsluis, tot 8 el + A.P. zou dalen. Een horizontaal kanaal zoude dan vandaar langs de Stouwsloot loopen tot in de vaart naar Zwolle en daarin, 900 ellen boven de sluis in Daarle, uitkomen. Kanalen, op kleinere schaal, zouden worden aangelegd van Wierden naar Exo (horizontaal), van Borne naar Delden (met klimming van 2 el door ééne sluis) en van Delden naar Hengelo (horizontaal).

Met deze vaarten wordt een plan verbonden tot verbetering van de afwatering der kom van Almelo en Vriesenveen, welk plan wij hier kortelijk zullen opgeven. Wij moeten evenwel vooraf eenige bijzonderheden vermelden omtrent den waterstaat dezer streken, dewijl deze vermelding noodig is om regt te laten wedervaren aan de schrijvers, die hier een groot bewijs hunner kunde en schranderheid hebben gegeven.

De Loolee, een watertje, dat des winters eenigzins bevaarbaar, maar overigens allerjammerlijkst verwaarloosd is, vereenigt zich, op eenigen afstand ten zuid-oosten van Almelo, met eene verwarde menigte beeken, die, even als zij, van de oostelijke heuvelen afdalen, als ook met de Aselerbeek, die in het zuid-oosten der provincie, in de nabijheid der Buurzerbeek, van de grenzen komt. Na deze vereeniging vervolgt de Loolee haren loop tot Almelo, door gronden, welke gemiddeld niet hooger liggen dan 11,5 el + A.P. Alsdan verdeelt zij zich in twee armen. De linkerarm, die voor de vaart wordt gebezigd, verdeelt zich, vlak boven Almelo, in verscheiden takken, die allen worden opgestuwd, en wel de voornaamste door den naauwsten en slechtsten watermolen van geheel Twenthe, en eene andere door eene wonderlijke schutsluis, met een schutkolk van 100 ellen lang. Beneden Almelo vereenigen al deze takken zich weder tot de Almelosche Aa. Dit stroompje wordt opgestuwd bij Beeklust, ontvangt vervolgens de Weesinkbeek (een tak

der Aselerbeek), wordt nogmaals opgestuwd bij Beverdam, ontvangt daarna het water der Hollandergraven, met welke wij later kennis zullen maken, en valt bij Exo in de Regge.

De regterarm der Loolee loopt eerst noordwaarts tot bij Pieter Nardus, waar de waterspiegel, bij vrij laag zomerwater, ligt op 10,25 el + A.P., en vereenigt zich daar met de Turfvaart, die door middel van veertien valschutten, in noordelijke rigting, tot vrij hoog in de veenen opklimt. Nu neemt de Loolee den naam aan van Hollandergraven, loopt bijna evenwijdig aan de Almelosche Aa tot aan den straatweg bij Wierden, waar zij zich vereenigt met de Stouwsloot, die haar het water uit het westen van Vriesenveen aanbrengt. Eindelijk stort zij zich, beneden de stuw van Beverdam, op de Almelosche Aa, gelijk wij hierboven reeds gezegd hebben.

Door de slechte inrigting der molenstuw te Almelo, komt op de Hollandergraven meer water dan op de Almelosche Aa, tot groot bezwaar van Vriesenveen, dat voor een gedeelte slechts op 9,4 el + A.P. ligt. Bij hooge standen van de Regge bij Exo ontstaat er soms een verval in tegengestelde rigting, en het westelijk Vriesenveen heeft, door dit alles, de slechtste uitwatering van geheel Overijssel. Ook het oostelijk deel, dat uitloost op de Turfvaart, heeft vaak van het water veel te lijden.

De schrijvers willen deze landen, of de groote kom van Almelo en Vriesenveen, in vier kleinere kommen verdeelen. Zij willen de Aselerbeek, en andere zuid-oostelijke beeken, dadelijk van de overige wateren scheiden. Daartoe moet een afwateringskanaal gegraven worden, loopende van Bavinkel, aan den straatweg tusschen Almelo en Borne, in westelijke rigting, tot in de Almelosche Aa, digt bij Exo. Bij den bovenmond moet deze waterleiding, even als de Loolee, door valschutten worden afgesloten. Het valschut op de Loolee is bestemd, om de vaart naar Borne eenigzins te verbeteren; dat op de nieuwe waterleiding, om bij laag water de bevaarbaarheid der Loolee niet geheel te bederven.

De tweede kom bevat de landen ten zuiden van den straatweg van Almelo naar Ootmarsum. Nabij dien weg, zal de Loolee door een valschut worden afgesloten. De arm, door de stad Almelo loopende, zal deze kleine kom eene genoegzame afwatering kunnen bezorgen, mits de watermolen te

Almelo worde opgeruimd en vervangen door eene beweegbare stuw, die aan een vast peil is gebonden. Door deze inrigtingen zal ook de Loolee beter bevaarbaar worden.

Voor de derde kom, ten noorden van voornoemden straatweg, en ten oosten der Turfvaart, moet al het water, in eene betere rigting dan nu geschiedt, worden gebragt op de Hollandergraven, die verruimd moet worden en wier waterspiegel, door de afsluiting der Loolee, eenigzins zal dalen.

Het eigenlijke Vriesenveen kan dan afwateren op het ontworpen kanaal, van Daarle naar Almelo, waarin, tot bij Wierden, het water op dezelfde hoogte zal staan als in dat van Loozen naar Daarle. Op deze wijze zal deze kom kunnen lozen op een standvastigen waterspiegel, een el beneden de laagste landen, en geheel onafhankelijk worden van het water te Exo. Hierdoor zal Vriesenveen volkomen geholpen zijn.

De schrijvers bevelen bovendien het stellen van valschutten bij Wierden en de Daarlesche beek aan, om het water uit Vriesenveen, des zomers naar Exo, en des winters naar Rhaan te voeren. Wij komen hierop later terug.

Wanneer de vroegere plannen, door de schrijvers opgegeven, met hunne ontwerpen vergeleken worden, dan kan die vergelijking niet dan zeer gunstig voor hen uitvallen. Zij zijn de eersten, die den geheelen waterstaat der provincie naauwkeurig hebben onderzocht, en de verschillende stelsels van afwatering ontward hebben. Hunne plannen staan dan ook zóó goed met elkander in verband en zijn zóó natuurlijk, dat het verwonderlijk kan schijnen, ze nu eerst te zien voorgesteld. Maar juist deze eigenschappen kan geen ontwerp bezitten, zoo het niet de vrucht is van grondige kennis, door diepe studie verkregen. Vooral trof ons de zeer gelukkige wijze, waarop de waterspiegels van het kanaal naar Deventer, van het benedenpand der vaart in Daarle en van de Regge tusschen Rhaan en Nijverdal tot gelijke hoogte zijn gebragt. Zeer beviel ons ook het denkbeeld, om de Regge, tusschen Rijssen en Enter, op hetzelfde peil te houden als de Vecht, bij Loozen. De wijze, waarop de ontwerpers de waterlozing van Almelo en Vriesenveen hebben geregeld, heeft onzen onverdeelden bijval verworven. In hunne plannen voor deze kom zijn al de waterspiegels verlaagd, en toch zoude bij de uitvoering de scheepvaart zeker winnen. Wij zouden dus, tot lof der ontwerpers, nog

menige bijzonderheid kunnen aanvoeren, die wij om de kortheid onvermeld laten; doch wij mogen niet verzwijgen, dat hun plan de verdienste heeft van het aantal sluizen tot een minimum te brengen.

Jammer is het, dat de hoofdkanalen niet door meer bevolkte distrikten en langs de voornaamste plaatsen der provincie konden loopen. Nijverdal, Rijssen, Enter en Delden zouden aan wateren liggen, alleen voor de kleine vaart geschikt. Enschedé, Oldenzaal en Ootmarsum zouden geheel van alle wateren afgescheiden zijn. Zij zouden door de straatwegen wel gemeenschap hebben met vaarten, op vrij groote schaal ontworpen, maar waarvan de voeding niet van allen even goed verzekerd zou wezen. Wij gelooven gaarne, dat het terrein geene andere rigtingen toelaat, en dat geloof is gegrond op de gedane waterpassingen, waarvan de uitkomsten op de kaart zijn aangeteekend, die bij het werk gevoegd is. De bedenking ook, dat zeer lange panden door schier onbewoonde streken loopen, zal wel opgeheven worden, als zij later leven en vertier in deze verlatene oorden zullen brengen. Alsdan kan de scheepvaart veel aanzienlijker worden dan in den beginne, wanneer zij alleen dienen zal voor de gemeenschap van Zwolle en Deventer met Almelo en eenige geringere plaatsen in Twenthe.

De scheepvaart op de Vecht, beneden Loozen, kan door de stuw aldaar eenig nadeel lijden. Doch sommige der meest belangrijke plaatsen kunnen worden in verband gesteld met de Dedemsvaart, en hetgeen de overigen verliezen kan niet in vergelijking komen met de groote voordeelen, door de kanalisatie verkregen.

Onze voornaamste aanmerking is deze. Nergens vindt men iets omtrent het vermogen van de Vecht, die, voor een zoo aanzienlijk deel, de kanalen moet voeden. Voor berekeningen omtrent de voeding, hadden de schrijvers de noodige gegevens kunnen verzamelen uit waarnemingen in den droogen zomer van 1847. Gedurende eenige maanden was toen de Regge schier uitgedroogd. In zulke gevallen zou men dan op voeding door deze rivier wel niet kunnen rekenen. De kleinere beeken en de veenen van Sibculo zouden dan ook wel niet veel opleveren. Dus zoude de Vecht, onder zulke ongunstige omstandigheden, alleen het benoodigde water moeten aanvoeren. Zonder nadere berekening, op goede waarnemingen gegrond, betwijfelen wij, of die

rivier, welke nog de Dedemsvaart zou moeten voeden, in al die behoeften zou kunnen voorzien. De twijfel wordt sterker, wanneer wij letten op de groote waterverliezen, waaraan het hoofdkanaal zoude onderhevig zijn. Het zoude, voor een goed gedeelte, loopen door zandige streken, en buitendien twee benedenmonden bezitten, met schutsluizen van aanzienlijk verval.

Wij maken deze tegenwerping niet, om de verdiensten van het denkbeeld der voeding uit de Vecht te verkleinen. Al kon de scheepvaart ook elk jaar slechts gedurende tien maanden plaats hebben, dan nog zouden wij de kanalisatie van Overijssel toejuichen. Maar in een werk, anders zoo grondig, had men niet zoo los over dit gewigtig punt moeten heenstappen. Omtrent het vermogen van den Dinkel zijn de schrijvers evenmin in eenig onderzoek getreden, hetgeen wij vreezen, dat nog ongunstiger zoude uitgevallen zijn.

De kanalisatie der Regge, zoo als zij door de schrijvers wordt voorgesteld, heeft ons aanleiding gegeven tot eenige aanmerkingen, die wij meenen niet te mogen verzwijgen. Het wordt onnoodig gehouden, naast de stuwen schutsluizen aan te leggen, ofschoon zij geriefelijk zouden wezen. Zoo zij bestonden, zou men toch meestal door de stuwen water moeten aflaten, om de rivier beneden op peil te houden. De hoeveelheid water, die dus zoude afstroomen, moet in mindering gebragt worden van het verlies bij het openzetten der stuwen, om de zompenvloot door te laten, wat geen uur zoude behoeven te duren. Een stelsel van enkele afsluitingen, met geringe stuwhoogte, zal dus niet verwerpelijk zijn, vooral omdat de Regge, benedenwaarts, een gesloten kanaal moet helpen voeden.

Wij kunnen deze redenen niet geheel toestemmen. De lagere panden zullen zulk een grooten toevoer niet noodig hebben, wanneer ook beneden minder water verloren gaat. Tot het voeden der groote vaart zal de Regge, in drooge zomers, toch niet kunnen bijdragen, zoo als wij reeds hebben aangemerkt. Maar, welke hoeveelheid water ook moet afgelaten worden, het stroomen zal, in de meeste gevallen, nog gemakkelijker gaan door de schuiven der schutsluizen, dan door de stuwen. Wat aanbelangt de kosten, moet men in het oog houden, dat, wanneer de openingen der stuwen 5 el wijd zijn, die der sluizen wel met 4 el kunnen vol-

staan. De oevers der Regge zijn niet hoog, en wanneer men de sluizen eenvoudig van hout maakte, zonder bodem en alleen voorzien van eene goede rij damplanken onder den slagdrempel, dan zouden, in vergelijking met de geheele uitgaven, de kosten dezer sluizen niet zoo buitensporig zijn. De redeneringen der schrijvers omtrent de meerdere kostbaarheid gaan alleen door, ingeval de oevers geene hoogere opstuwingen toelaten, en er toch vele stuwen vereischt worden, al ware zulks onnoodig tot besparing van water. Hoe hooger de opstuwing wordt, hoe meer het nadeel, met betrekking tot het waterverlies, aan de zijde der stuwen komt. Bij hooge oevers, en het gebruik van sluizen, zou dus het aantal opstuwingen geringer kunnen zijn, en de besparing, aldus verkregen, weldra opwegen tegen de meerdere kosten, aan die sluizen te besteden.

Wanneer wij de schrijvers wel begrepen hebben, dan zijn door hen aan de spaarzaamheid niet alleen de schutsluizen opgeofferd, maar ook de lage opstuwingen, zoo te regt door hen aangeprezen. Door niets anders toch kunnen wij het groote waterverschil verklaren van 1,8 el aan de stuw te Nijverdal. Alleen zucht, om het bed tusschen Nijverdal en Rijssen zoo weinig mogelijk uit te diepen, kan aanleiding hebben gegeven tot eene inrigting, welke de schrijvers zelve anders zeker hadden afgekeurd. Wij willen hier kortelijk opgeven, welke veranderingen het plan der schrijvers, onzes inziens, zou kunnen ondergaan, om, met geringe verhooging van kosten, de Regge veel langer bevaarbaar te houden.

De eerste stuw, boven Rhaan, zouden wij niet plaatsen te Nijverdal, maar te Hellendoorn, waar de schrijvers toch eene afsnijding en eene brug voorstellen, zoodat eene stuw, met eene sluis er naast, daar weinig meer zou kosten, dan eene enkele stuw te Nijverdal. De brug aldaar kon dan, even als de toegangen, met geringe kosten genoegzaam verhoogd worden. Wij zouden den waterspiegel, tusschen Hellendoorn en Rijssen, slechts willen houden op 7,4 el + A.P. Volgens de aanwijzingen, in het werk en op de kaart der schrijvers, zou de hoogte der oevers en van het bed der rivier, op dit gedeelte, geene zwarigheid van eenig belang opleveren tegen de uitvoering van ons plan.

Te Enter zouden wij de opstuwing 20 duim willen verhoogen. De oevers laten zulks toe, en de Entergraven, benevens de Twickelsche vaart, zouden in bevaarbaarheid

winnen. Ook te Enter zoude dan eene houten schutsluis moeten gebouwd worden, waarover, met weinig kosten, en tot groot voordeel der sterkte, eene brug zou te slaan zijn. De beide overige stuwen, die dan ieder slechts 60 duim water behoefden te keeren, zouden dan geene schutsluizen noodig hebben.

Door het tijdelijk aanbrengen eener enkele rij schotbalken, konden, bij hooge waterstanden, de sluizen te Hellendoorn en te Enter worden opengezet, en dan zou ook de afwatering verbeterd worden.

Wij zouden een valschut benoorden Vriesenveen te kostbaar en te lastig vinden voor het voordeel, dat men er van kon trekken. Daarentegen zouden wij niet afkeerig zijn van het denkbeeld, om ook de Hollandergraven te doen uitmonden in de kom der schutsluis te Wierden. Bij hevige stortregens zou dan welligt water, dat anders voor de Regge verloren zou gaan, op deze rivier kunnen komen. Het eenige nadeel dezer inrigting zou bestaan in de noodzakelijkheid van wat meer te moeten werken met het valschut, dat ook nu aan den mond der Hollandergraven zou moeten geplaatst worden. Behalve het water van West-Vrisenveen, zou dan op de Regge al het water behouden blijven, wat nu te Exo op deze rivier komt.

Na dus onze aanmerkingen op de ontwerpen te hebben medegedeeld, zouden wij nog de begrooting van kosten moeten beoordeelen. Deze beoordeeling is ons evenwel nagenoeg onmogelijk gemaakt, omdat de schrijvers bijna nergens in eenige bijzonderheid treden over de inrigting hunner sluizen of stuwen. Dit kunnen wij er dus alleen van zeggen, dat de begrooting zeker niet te hoog is, en de uitvoering waarschijnlijk eenigzins zou tegenvallen. De kosten dier uitvoering worden door de ontwerpers geschat op ƒ 1,500,000 voor de afwatering en op ƒ 1,763,000 of ƒ 1,674,000 voor de vaarten in Salland en Twenthe, al naarmate de werken op groote, of gedeeltelijk op kleine schaal worden aangelegd.

De ontwerpen zijn zóó opgemaakt, en dit is geen gering voordeel, dat zij langzamerhand kunnen uitgevoerd worden bij deelen, die geheel op zich zelve staan.

Op de orde, waarin de ontwerpen worden behandeld, hebben wij ééne hoofdaanmerking. De verbeteringen voor de uitwatering en die voor de scheepvaart worden van elkan-

der afgescheiden. Daardoor zijn de schrijvers vervallen in lastige herhalingen, en hebben zij aan de duidelijkheid te kort gedaan, dewijl toch beiderlei verbeteringen meestal in het naauwst verband tot elkander staan.

Wij zijn misschien reeds te breed geweest in onze bedenkingen. Wij haasten ons dus te verklaren, dat de Heeren Staring en Stieltjes met groote eere den moeijelijken arbeid hebben volbragt, die hun was opgedragen. Al werd ook niets van hunne ontwerpen uitgevoerd, dan nog zouden zij een werk geleverd hebben van hooge waarde. Hun geschrift is eene belangrijke bijdrage tot de hydrographie van ons Vaderland, en bevat bijna al de gegevens, noodig voor de verbetering van de kleine rivieren en vaarten in Overijssel.

Van de opgegeven plannen zal slechts weinig worden uitgevoerd door de Overijsselsche Kanalisatie-Maatschappij.

De vaart van Zwolle en Deventer naar Almelo zal gegraven worden in de aangewezen rigting; - van Zwolle langs de Nieuwe Wetering. De stuwen in de Vecht en in de Regge, en het voedingskanaal uit de eerste rivier, zullen dus ook worden aangelegd. De uitwatering van Vriesenveen zal, door die vaart, al dadelijk worden verzekerd.

De kanalen zullen aangelegd worden op eene eenigzins grootere schaal. De sluizen zullen eene wijdte hebben van ruim 6 ellen.

Men heeft moeite genoeg gehad, om de gevorderde som van ƒ 1,100,000 bij elkander te krijgen. Dus heeft men zich moeten tevreden stellen met die enkele vaart, maar welke ook van veel belang is. Wij vreezen evenwel, dat, zonder het graven der vaart naar den Dinkel, of ten minste het verbeteren der Loolee boven Almelo, de meerdere capaciteit der sluizen voor de scheepvaart op genoemde stad een goed deel van het jaar onnut zal zijn.

Het doet ons bijzonder leed, dat de Dedemsvaart niet zal worden doorgetrokken tot de Vecht, waarnaar zoo lang gewenscht is. In het aangenomen gewijzigd ontwerp is ook het kanaal, boven de sluis in Daarle, tot op een korten afstand van de Vecht, bevaarbaar verondersteld. De gelegenheid tot eene vaart, binnen door, van de Dedemsvaart naar Almelo, ware dus, met eene geringe vermeerdering van kosten, te verkrijgen geweest. Nu zullen de voortbrengselen van de oevers der Dedemsvaart slechts door een zeer lastigen omweg naar Almelo kunnen komen. Wij vree-

zen, dat hier het handelsbelang van Zwolle in het spel is geweest.

Maar hoe het zij, Overijssel heeft in de aangelegenheid harer kanalisatie een navolgenswaardig voorbeeld gegeven. Drenthe is reeds gevolgd, en heeft het geld bijeen, om de Hoogeveensche vaart te verbeteren. Mogen de oostelijke provinciën op deze wijze voortgaan met de zorg voor hare toekomstige welvaart, die grootendeels aan den toestand der kleine wateren hangt.

De ontwerpen, die wij tot dusverre beschouwden, betroffen alleen de binnenlandsche gemeenschap, waartoe de schrijvers zich in hun eerste werk bepaalden. Zij hebben daarin evenwel reeds het denkbeeld geopperd eener verbinding van de Eems met den Dinkel, voor de gemeenschap van Overijssel met Duitschland. In de Rijn-Wezervaart is dat denkbeeld weder opgevat, en met uitgebreider plannen in verband gebragt. Zij willen namelijk het voorgestelde kanaal naar de Eems tot in den Wezer doortrekken, waardoor de eerste rivier uit haren geïsoleerden toestand zou geraken. De overige rivieren van Noord-Duitschland, van den Wezer tot den Weichsel, zijn reeds door kanalen vereenigd. Deze geheele aaneenschakeling van vaarten zou dus met den IJssel en de Noordzee verbonden worden; eene verbinding, die voor onze gemeenschap met Noord-Duitschland van hoog belang zou wezen.

Wij hopen, dat uit een kort verslag van het boekje de plannen der schrijvers genoegzaam zullen gekend worden. Zij geven eerst eene korte, maar ook geheel onnoodige beschrijving der voornaamste kanalen van Europa. De Noord-Duitsche vaarten alleen zijn voor de ontwerpen van belang, doch van dezen wordt juist het minst gezegd. Om billijk te zijn, moeten wij nogtans doen opmerken, dat de schrijvers zelven slechts denkbeelden hebben aangegeven, om later uitgewerkt te worden, indien zulks noodzakelijk mogt zijn.

Op het overzigt der kanalen volgt eene opgave der voornaamste hellingen van het terrein in Noord-Duitschland, en daarna eene beschrijving der Eems, van welke rivier het niet onbelangrijk kan zijn het volgende mede te deelen.

Zij ontspringt in de Munstersche bergen, stroomt bijna evenwijdig aan de Nederlandsche grenzen, en stort zich bij Emden in den Dollart. De volgende opgaven kunnen ons eenig denkbeeld van deze rivier geven:

Plaats.	Afstand tot den mond in Nederl. mijlen.	Peil + A.P. bij gewoon zomerwater.	Aanmerkingen.
Mond	0	1.3 el.	Gewoon volzee.
Halte	35	4.7 el.	Mond der Pabenburgsche vaart.
Meppen	128	11 à 12 el.	Klimmende in de veenen tot 11 à 12 el + A.P.
Hanckenfähre	164	21.8 el.	Boven de stuw.
Mehringen	178	25 el.	Idem.
Pruissische grens	196	28.2 el.	Idem.
Rheine	201	34 el.	Idem.

De stuwen zijn vaste steenen dammen, met schutsluizen er naast, in zijkanalen. De afmetingen dezer sluizen zijn: wijdte 5,97 el, diepte 1,57 el, lengte, tusschen de puntdeuren, 33 el. Van Hanckenfähre tot Meppen is de vaart op de Ems vervangen door die op een doelmatig ingerigt kanaal.

Tot Halte is de Ems zeer bevaarbaar; maar vandaar tot Meppen is de staat van het vaarwater treurig; van Meppen tot Rheine weder uitmuntend. De scheepvaart op de Ems is in geene de minste verhouding tot de geweldige onkosten, daarvoor besteed. Maar de uitgevoerde werken staan in verband met grootsche plannen, die welligt nooit zullen worden verwezenlijkt. In 1724 heeft men uit de Aa, bij Munster, eene vaart gegraven naar Maxhaven, digt aan de Vecht. Men wilde toen dit kanaal, het Munstersche kanaal genaamd, doortrekken; aan de eene zijde tot in de Vecht, aan de andere tot in de Lippe. Bij Mesum zoude ook de Ems mit dit kanaal zijn verbonden. Dit plan en alle anderen, tot verbinding van Ems en Lippe, zijn verijdeld door de groote moeijelijkheden, welke de grond opleverde, en de noodzakelijkheid van een verdeelpunt. Het Munstersche kanaal is dan ook, sedert eenige jaren, geheel vervallen.

Na deze moeijelijkheden te hebben aangewezen, onderzoeken de schrijvers de bestaande plannen, om de Hoogeveensche of Dedemsvaart door te trekken. Deze ontwerpen zouden ook een verdeelpunt vorderen, en de Ems zou met den Rijn, langs een grooten omweg, verbonden worden. De schrijvers geven daarom te regt de voorkeur aan hun eigen plan, dat wij vroeger vermeld hebben.

Voor de gemeenschap van de Ems en den Wezer willen de ontwerpers de Hase opstuwen bij Meppen, beneden den mond van het Emskanaal; vandaar eene vaart graven door de Papenburgsche veenen, naar de Hunte, bij Oldenburg. Dit riviertje is steeds bevaarbaar, en levert dus eene goede gemeenschap op met den Wezer, waarin het zich uitstort. Bij dit plan zou geen verdeelpunt te pas komen, en de schrijvers zeggen, dat het terrein geene moeijelijkheden oplevert.

De geheele kosten zouden de aanzienlijke som bedragen van ƒ 2,200,000, als:

ƒ 420,000	voor de vaart tusschen Almelo en den Dinkel, op eene aanzienlijke schaal, met steenen schutsluizen (die wij hier niet zouden verkiezen).
ƒ 630,000	voor de vaart tusschen den Dinkel en de Ems.
ƒ 1,100,000	voor de vaart tusschen- de Ems en den Wezer.

De opgegeven ontwerpen zijn zeker zeer nuttig, maar wij vreezen, dat de verwezenlijking er van nog lang onder de vrome wenschen zal behooren.

Ten slotte geven de schrijvers nog de volgende schetsen op van ontwerpen, die men zou kunnen uitvoeren, als de vroeger vermelde hoofdliniën waren voltooid.

I. ‘Een kanaal van Winschoten naar de Ems.’ Het zou soms voor zeeschepen gemakkelijk zijn, maar wij gelooven niet, dat dit voordeel tegen de kosten zou opwegen.

II. ‘Een lateraal kanaal van Deventer naar het Lobith,’ ten einde te voorzien in het ongemak, dat de schepen op den IJssel niet altoos water genoeg kunnen vinden. Volgens de bekentenis der voorstellers zou dit kanaal kostbaar, en alleen aan te prijzen zijn bij eene zeer groote uitbreiding der vaart tusschen de Ems en den Rijn.

III. ‘Eene aansluiting van het Deventer-Loozen kanaal op de Ems, bij Meppen.’ Deze zoude veel gemak opleveren, maar het bezwaar van een verdeelpunt doet zich ook hier gevoelen. Het kanaal zou ook welligt de vroeger besproken vaarten kunnen benadeelen. Om beide redenen zijn wij met deze rigting volstrekt niet ingenomen.

Onafhankelijk van al het overige, prijzen de schrijvers nog een vloeijingskanaal aan, beginnende uit den Rijn te

Wezel, waar het door eene sluis zou worden afgesloten, en loopende vandaar naar den Ouden IJssel, bij IJsselborg, om dit riviertje een weinig boven Doetinchem te verlaten. Vervolgens zoude het kanaal den Berkel oversteken, op Westervlier aanloopen, en zoo in regte lijn naar Almelo komen.

De hellingen van den grond zijn voor dit plan zeer gunstig. De uitvoering er van zou de ontginningen bevorderen, en tevens den Ouden IJssel en den Berkel voorzien van genoegzaam water, om met kleine stuwen eene geregelde vaart er op te verkrijgen. Zelfs opperen zij het denkbeeld, om de kanalen van Overijssel op deze wijze te voeden. Werd het vloeijingskanaal tevens geschikt gemaakt voor de scheepvaart, dan zouden de ontginningen nog sneller kunnen voortgaan. Het zou dan ook kunnen dienen tot eene verkorte gemeenschap tusschen Ems en Rijn. Hiervan stellen wij ons evenwel niet veel voor, daar de schippers meestal den omweg langs de vrij afstroomende rivieren zullen kiezen, om den tol op het nieuwe kanaal te ontgaan. Tijd is voor hen van geene groote waarde.

Wij kunnen hier bijvoegen, dat tegenwoordig weder ernstig het vroegere plan overwogen wordt, tot bevaarbaarmaking van den Ouden IJssel, door verbetering dier rivier, tusschen Doetinchem en Doesburg. Werd dit plan eindelijk uitgevoerd, waarvan eene geheele streek hare welvaart wacht, dan zou een toevoer van Rijnwater daar zeer welkom zijn.

Wij meenen ons van een eigenlijk oordeel over het kleine werkje, en de daarin voorgestelde plannen, te moeten onthouden. De schrijvers hebben schetsen gegeven, en denkbeelden geopperd, waarvan een grondig onderzoek alleen de uitvoerbaarheid en doelmatigheid bewijzen kan. Dit onderzoek is nog niet verrigt, en een juist oordeel dus onmogelijk. Wij durven dan ook niet beslissen over de voordeelen, maar zij zullen aanmerkelijk moeten wezen, om tegen de aanzienlijke kosten op te wegen.

De Rijn-Wezervaart levert ook menig bewijs van de kunde der schrijvers, en is een nieuw blijk hunner belangstelling in de welvaart van het Vaderland. Wij wenschen hunne pogingen het beste gevolg toe, en, zoo de plannen worden verwezenlijkt, mogen zij met evenveel bekwaamheid worden uitgevoerd, als zij met kunde en overleg zijn opgemaakt.

Over den Oorsprong der Taal.

De denkbeelden, die wij koesteren aangaande den aard en den oorsprong der taal, zijn natuurlijk van beslissenden invloed op de richting onzer taalstudie, en het doel, dat wij ons daarbij voorstellen. Al naar gelang wij ten dezen aanzien de eene of de andere meening zijn toegedaan, komt ons de methode en de strekking eener navorsching op het gebied der taalkunde of als richtig voor en als overeenkomstig den geest en het doel der wetenschap, of wij zien op haar, zoo al niet als gansch ijdel of verkeerd, met versmading, dan toch als van ondergeschikt belang en als onjuist in strekking, met zekere minachting neder.

Deze overweging heeft mij tot een vernieuwd onderzoek geleid naar den aard en den oorsprong der taal.

Heeft de mensch zich bij de wording der taal, hetzij geheel, hetzij in zekere mate, lijdend gedragen, of is hij, om haar in het aanzijn te roepen en te ontwikkelen, bewust werkzaam geweest?

De mensch heeft opvoeding noodig: hij moet alles, hetzij zich zelven leeren, hetzij van anderen leeren. Denk hem u zonder de opvoeding, die hij van anderen erlangt, of door onderzoeken, beproeven, opzamelen van ervaringen zich zelven verschaft, en hij is de verlatenste van alle dieren op den aardbodem. De natuur doet niets voor hem. De overige dieren zij dadelijk gereed; zij tijgen dadelijk aan den arbeid; zij kennen onmiddellijk en volkomen het veld hunner werkzaamheid. De mensch, volwassen of niet, is een hulpeloos weggeworpen of zich armzalig voortslepend, zijnen

uitwendigen vorm schandelijk logenstraffend ondier, zoo hij zich niet onderricht van alles wat onder zijn bereik komt en hem tot nut kan strekken. Zelfs om welgevallen of pijn, louter dierlijke gewaarwordingen zou men zeggen, te uiten, is het noodig, dat hij tot het gevoel van zedelijke kracht gekomen zij door beschaving zijns geestes; anders zou het besef van zijn onvermogen hem onvatbaar maken om maar te huppelen van genoegen of te schreijen van smart: stompzinnigheid zou zijn deel zijn en anders niet.

Er is een geest in hem, die hem alles wat de natuur hem zou onthouden, meer dan vergoedt. Deze geest nu is juist de kracht, die hem in staat stelt alles *bewust* te verrichten, die hem in staat stelt te *leeren*, en zoo hij in het bezit is van een middel, dat hem dient om van dien geest, van die bewustheid, rechtstreeks getuigenis te geven, dan zal men reeds *a priori* mogen veronderstellen, dat het ontstaan van dat middel op het gebied van des menschen bewuste werkzaamheid te zoeken is; dat hij zich dat middel zelve eigen gemaakt, het zich door aanleeren verschaft zal hebben. Dat middel nu is de taal.

Van de natuur, wij zagen het, kan de mensch geen werktuig wezen. De natuur maakt niets van hem, zij werkt niets in hem uit, zij laat hem verlaten liggen. Maar beweren mogen wij niet, dat hij geen werktuig wezen kan van geestelijke machten. Wel nu! zoo zullen deze hem dan de taal hebben ingegeven. Wij gelooven zulks niet.

Bij dien staat, waarin de mensch het werktuig is eener geestelijke macht, moet men twee toestanden onderscheiden: hij staat óf onder de macht van booze geesten, óf hij is door den Geest Gods aan zich zelven ontvoerd. In den eersten dier toestanden noemen wij den mensch *bezeten*, den anderen toestand noemen wij *ecstase, zinsverrukking*. Zoo nu de taal het gewrocht mocht zijn, door eene geestelijke macht in den mensch gewerkt, aan welken van die beide toestanden heeft hij dan de taal te danken? Met andere woorden: wanneer hij niet volkomen bewust en nuchter was bij het leggen van den grondslag der taal, was hij dan daarbij bezeten of in buitengewone betrekking met den Geest Gods? Een derde bestaat hier niet, zelfs geen tusschenstaat uit bewustheid en een dier toestanden gemengd: denk u zulk een tusschenstaat en gij verkrijgt de voorstelling van eenen toestand van overgang, door dofheid gekenmerkt, die eerst op-

houdt, wanneer een der beide, de daemonische of de ecstatische toestand, zich volkomen van den mensch heeft meester gemaakt.

De eerste dier beide vragen, of wij dan mogelijk de taal aan eene daemonische werking te danken hebben, zal ik niet opzettelijk behandelen: een ernstig betoog, dat zij ontkennend moet beantwoord worden, zou naar spotternij zweemen. Maar om te weten, wat wij antwoorden moeten op de tweede vraag, of wij ter verklaring van den oorsprong der taal aan eene onmiddellijke gemeenschapsoefening des menschen met den Geest Gods denken kunnen, daartoe zullen wij eenen man raadplegen, die, zoo iemand, door eigen ervaring en menigvuldige waarneming den aard der buitengewone werkingen des Goddelijken Geestes kende. Ik bedoel den Apostel Paulus. Van de door hem vermelde werkingen bepalen wij ons billijk bij die, waar de gave des Geestes zich in het spreken van *talen* openbaarde. Wat nu zegt hij dienaangaande? 'Wie in eene taal spreekt, spreekt niet den menschen, maar Gode, want niemand verstaat het; doch door den Geest spreekt hij verborgenheden. Die in eene taal spreekt, sticht zich zelven'[1]. Ziet hier de beschrijving van eenen toestand, waarbij hij, die er in verkeerde, zich in een staat bevond van afgescheidenheid, buiten betrekking met zijne medemenschen. Van hetgeen hij in dien toestand uitte, had niemand eenig nut, ten ware er een was, die het gesprokene uitleide[2]. Zoo kan dan ook dat wat die staat ons ingeeft, geen werktuig zijn van verkeer des geestes tusschen menschen en menschen: het heeft eerst eene menschentaal noodig, wil er iets van tot 's menschen begrip komen. Hoe heerlijk dus die engelentalen ook zijn mogen, wij ontkennen, dat zij onze taal des verstands verklaren of ook maar in haren kiem in het aanzijn geroepen kunnen hebben. Wie niet bewust en tevens voor of tot een ander spreekt, Paulus zegt het, spreekt in de lucht[3], hij doet zich voor als uitzinnig[4], hij is een klinkend metaal, eener luidende schel gelijk, omtrent de beteekenis van wier klanken men het niet eens is geworden. Want Paulus houdt het er voor dat de stemmen, door de wereld opgeleverd, onverschillig, toevallig[5] zijn, en het er alleen op aankomt, dat men zich omtrent hare beteekenis versta: zóó

1 I Cor. XIV: 2 en 4.
2 Ib. 5.
3 Ib. 9.
4 Ib. 23.
5 Ib. 10.

slechts zal men iets aan die stemmen hebben, en zal er eene ware menschelijke taal, eene duidelijke rede[1] uit ontstaan. Die personen, welke zoo veel met die buitengewone werkingen ophadden, plaatst hij op dezelfde lijn met kinderen, waar hij zich in hetzelfde verband dus uitlaat: ‘Broeders, wordt geen kinderen in het verstand; maar zijt kinderen in de boosheid, en wordt in het verstand volwassen’[2].

Zoo meent gij dan, roept mij menige stem toe, zoo meent gij dan alle rechtstreeksche ingeving, als voorwaarde tot het ontstaan der taal, te hebben weggeredeneerd. Gij beroept u op Paulus, maar gij weet immers wel, dat wanneer wij de Heilige Schrift niet verwerpen, wij er uit halen wat wij willen. Uwe redenering dan overtuigt ons niet: er gaat meer om in hemel en op aarde, dan waarvan men droomt op het veld der redenering. Wij wijzen u op den kunstenaar. In dat gemoed schuilt meer dan zich omschrijven en beschrijven laat: het is niet doenlijk te bepalen, wat hij aan ingeving, wat aan nuchter nadenken en berekenen dank weet; hij is een vat van hoogere werkingen; - en bovendien, geheele tijdperken in de geschiedenis kunnen door een scheppenden kunstgeest zijn aangeblazen; dan gaat de individu des kunstenaars, als ware het, op in de geheimzinnig werkende vormkracht; dan klinken heldendichten van de lippen eens volks; dan rijzen zuilentempels of gothische kathedrales uit den grond, die, als waren het natuurorganismen, in figuren ideën verligchamelijken. Zoo nu zal de taal in den aanvang der geschiedenis zonder opzettelijken of vrijwilligen, veelmin willekeurigen arbeid van de zijde des menschen, geheimzinnig, maar des te bewonderenswaardiger onder de menschen geboren zijn.

Ik waag het op dit een en ander eenig antwoord te geven.

Er is een tijdperk in het leven van begaafde menschen, wanneer zij, aan het argelooze leven der jeugd ontwaakt, een voorgevoel erlangen van het gebied van het weten. Dat gebied kunnen zij nog niet overzien, zelfs zijn zij nog onvermogend een gedeelte van dat gebied duidelijk en bepaald in het oog te vatten. Doch juist daarom doet het zich hun voor als eene wereld, die, wáár men staart, een oneindig verschiet oplevert, als eene wereld, vol reusachtige ge-

1 Ib. 9.
2 Ib. 20.

stalten, waaraan de nog niet uitgedoofde, doch reeds eenigzins rood smeulende gloed der jeugd, ziel en warmte leent. De jongeling, wien zulk een blik gegund is, veracht de koele wetenschap van nuchtere menschen; hij ziet uit de hoogte neder op de bescheidenheid van dengenen, die betuigt, dit of dat niet te weten; want in het voorgevoel heeft hij alles. Nu zijn er menschen, die, verleid door hetgeen die geestgesteldheid streelends en, om zoo te spreken, vergoddelijkends heeft voor het eigen *ik*, dien toestand bestendigen; altijd verwijlen zij in de voorhoven der kortelings en ten deele ingewijden; nooit offeren zij zich zelven op aan den waren aard van hun voorwerp; altijd blijven zij alles kleuren en stoven in den dampkring van hunne persoonlijkheid; altijd blijven zij alles weten of ten minste voorgevoelen en raden. Richten zich dezulken op de wetenschap, dan verkrijgt men van hen geestrijke schetsen, stoute combinatiën, zwevende stelsels. Beoefenen zij de dichtkunst, dan bekomt men de ingevingen van hunne gloeijende verbeelding, van hun diep geschokt of pijnlijk gewond gevoel, van hunnen alles versmadenden hoogmoed. En op welk vak van kunst zij zich ook toeleggen, hunne bekentenissen aangaande zich zelven verloochenen, evenmin als hun streven, den aard van hunnen gemoedstoestand. Van zulk eene kunstenaarsziel nu kan men wel kennis nemen als van een pathologisch verschijnsel op het gebied der psychologie; doch, wil men licht verkrijgen aangaande den algemeenen aard van 's menschen innigste wezen, dan moet men den volmaakten kunstenaar in oogenschouw nemen.

Een volmaakt kunstenaar, een schepper van werken, die de blijvende bewondering verwerven, en het voortdurend genot uitmaken van alle bevoegde beoordeelaars in alle tijden, een volmaakt kunstenaar is hij, die, hoe diep getroffen ook door zijn voorwerp, zijn gevoel door langen inwendigen arbeid als verduwt, de gedachte, waarvan hij zwanger gaat, van alle inmengselen zijner persoonlijkheid reinigt, ja, alle opwellingen zijns hartstochts of zijns eigenwaans daarbij afwijst, in één woord, zich zelven verloochent om zijn voorwerp klaar en waar te aanschouwen. Is deze arbeid volbracht, dan staat zijne idee plotseling voldragen voor hem, dan is hem zijn plan helder, zijne gedachte tot volkomene bewustheid geworden. Verre daar van daan, dat hier eene onbewuste werking, eene geheimzinnige ingeving zou plaats

grijpen, zoo is het oogenblik, waarop zijne redelijke bewustheid alle nevelen van valsche opvatting of zelflievenden waan heeft verdreven, het oogenblik van ingeving en aanblazing: de God, die het kunstwerk ingeeft, doet zich kennen door de helderheid, die hij stort in den geest des kunstenaars, door de kracht tot vrije werkzaamheid, die hij hem verleent. Een kunstenaar is gelukkig in zijne idee, vol liefde voor haar, maar vrij van alle opgeblazenheid; zijn voorwerp is hem alles; hij maakte het niet; het openbaarde zich aan hem: om het te zien, moest hij zich immers ontdoen van al wat het zijne was. Dus hecht hij aan zijnen arbeid ter verwezenlijking der idee geene waarde; hij beschouwt zich als een bescheiden dienstknecht. Vandaar zijne onnavolgbare naïveteit; vandaar ook het verschijnsel, dat wij óf niet óf naauwelijks de namen kennen der vervaardigers juist van de voortreffelijkste der oudste kunstwerken; die vervaardigers zelven achtten het overbodig hunnen toevalligen naam aan hun werk te verbinden, en streefden slechts het tot het eigendom huns tijds te maken. Met onze stelling, dat verloochening van allen eigenwaan de voorwaarde is, den echten kunstenaar gesteld, is in overeenstemming, dat tijdperken en maatschappelijke toestanden, waarin een sterke gemeenzin heerschte, ook vruchtbaar waren in kunstwerken. Om de waarheid van dit mijn beweren te staven, behoef ik aan de eene zijde slechts op den riddergeest der middeleeuwen te wijzen, die zoo vele heldendichten heeft geteeld; aan de andere zijde op het krachtige gemeenteleven der steden met hare gilden, omstreeks dien zelfden tijd, waaruit zoo vele heerlijke bouwwerken zijn voortgekomen. Die dichters, die bouwmeesters wisten wat zij wilden, deden wat zij wisten; hoe dieper zij in den geest van zelfverloochening, hunnen stand eigen, waren ingewijd, des te vrijer bewogen zij zich, des te meer bewust waren zij zich van hun doel; maar ook des te rijker en zuiverder vloeide hunne ader, des te werkdadiger waren zij om eene school van leerlingen en arbeidsgezellen rondom zich te verzamelen, die hun behulpzaam waren om hun kunstplan in het leven te roepen. Zonder eene priesterkaste, die de bewaarster was eener gewijde leer en wier leden door den innigsten band aanéén waren gesloten, zou noch in Indië noch in Egypte eene bouwkunst gebloeid hebben, wier grootsche werken tot heden toe ieders verbazing wekken. Zonder het krachtige gemeenteleven, tot

hetwelk Pericles den Atheenschen Staat voor een tijd wist te doen opwaken, geene Propyleën, noch Parthenon, geene tragediën van Sophocles, noch komediën van Aristophanes. Is hier ergens een spoor van geheimzinnige, onbewuste werkingen? Ik voor mij zie hier slechts de blijken van de uitstorting van dien goddelijken geest der bewustheid en der vrijheid, die zich daar openbaart, waar de mensch aan de banden zijner zelfheid ontkomt, om zich in liefde aan zijne stands- of landsgenooten aan te sluiten. Door die aansluiting is de mensch sterk; zonder die aansluiting kan een bouwwerk zelfs niet tot stand komen, kon geen drama tot opvoering, dat is, tot het licht en het leven gebracht worden; doch bij die aansluiting brengt hij geen onbewusten bijenarbeid tot stand, waarbij de natuur, of het instinkt, zoo als men het noemt, alles verricht; maar viert hij de zegepraal zijner in- en uitwendige vrijheid. Door zulk eenen geest bezield, worden dichters en toonkunstenaars, zoo als de Grieken berichten, de grondleggers van Staten, de leeraars van Godsdiensten; door zulk eenen geest bezield, stichten de bouwgezelschappen waardige paleizen voor de Overheid dier Staten, heilige tempels voor de belijders dier Godsdiensten. Door de nevelen des eigenwaans, daarentegen, omhuld, strooijen de dichters zaden van haat, die in een oogst van tweedracht opgaan, of werpen zij tronen omver en bestendigen de omwenteling; door den geest van wijding tot de dienst eener levende gemeente verlaten, zoekt de bouwkunstenaar stijl en typus, en vindt ze niet.

En nu de taal? Zou deze, het orgaan zelve van 's menschen bewustheid, door onvrije invloeden in den mensch ontstaan zijn? Wij hebben ons antwoord gereed. - De kunst is niet ouder dan de ontwikkeling der maatschappijen; doch de taal is zoo oud als het menschdom: de kunsten ontstonden met het ontstaan van standen en gemeenten; doch de taal ontstond in het eerste gezin, in het verkeer tusschen het eerste menschenpaar: de kunst is het voortbrengsel der liefdevolle aaneensluiting van stands- of volksgenooten; de taal is het kind der liefde in den engsten zin, der liefde van den mensch tot zijne wederhelft, van den man tot de vrouw, tot zijne manninne; het kind der liefde, der liefde, die de bewustheid tot eene wonderbare hoogte opvoert, tot eene oneindige innigheid ontwikkelt. De liefde, en in haar het heerlijkste en het menschelijkste wat de mensch

heeft, de liefde was de engel, die de taal heeft ingegeven.

Inderdaad de liefde is noodzakelijk als element aan te nemen, om de wording der taal te begrijpen. Zonder haar ware de mensch ook hier een klinkend metaal, eene luidende schel geweest, wanneer hij de diepste gedachten in spraakklanken had uitgedrukt. Wie toch had ze verstaan? Kan ooit een klank eene gedachte in dier voege uitdrukken, dat hij, die hem hoort, noodwendig en zonder afspraak die gedachte verstaat, zonder afspraak, zeg ik, en afspraak is ondenkbaar vóór dat de taal gemeenschappelijk goed was. Velen meenen, dat de spraakklank dit wel vermag, dat er een noodwendig verband bestaan kan en bestaat tusschen klank en gedachte. Maar dezen denken daarbij aan eene onwillekeurige handeling des menschen, waarbij de idée des voorwerps zich in zijn spraakorgaan afdrukte, en het woord een ligchaam werd van de in zijnen geest opgevatte idée des voorwerps in dien zin, waarin ieder natuurlijk voorwerp, een dier, eene bloem, vorm is van de idée diens diers, van de idée dier bloem. Doch, eensdeels, wij zagen het, aan onbewuste werking in den mensch valt in geenerlei zin noch mate te denken; anderdeels, eene gedachte is geen kiem van eenige stoffelijke ontwikkeling, zij is geest, en geest heeft vleesch noch been. Zoo derhalve het woord in zijn en klankvorm afdruk is van de gedachte, dan moet het dit zijn ten gevolge van fijne, naauwkeurige berekening en opzet. Tot welk eenen arbeid zouden wij alzoo den eersten sprekenden mensch veroordeelen! Hij zou zich hebben moeten verledigen, zijn spraakwerktuig tot eene soort van morphologische machine te verlagen. Welk eene taak! De abstrakte begrippen van werkingen (deze toch zijn de inhoud der oorspronkelijke woordklanken) spitsvindig door tongfiguren af te beelden! En bovendien: ook aldus ware aan geen onmiddellijk verstaan bij dengenen, die zulke klanken het eerst hoorde, te denken: hieroglyphen toch of ideologische teekenen vereischen lange en zorgvuldige studie, vóór dat zij begrepen worden.

Neen! Er bestaat geen noodwendig verband tusschen woord en gedachte, en zou de eerste spraakklank verstaan worden, zoo was er geen ander middel dan de liefde, die twee menschelijke wezens zamenverbond. Maar dit middel was dan ook toereikend. Men mag beweren: een onverstaan woord

is nog geen woord: twee wezens ten minste moeten in eenen klank den vertegenwoordiger derzelfde gedachte bezitten; de beteekenende klank moet tusschen hen gemeen goed zijn, zal hij op den naam *woord* aanspraak kunnen maken. En hoe kwam dit wonder tot stand? Door de liefde. De eerste liefde tusschen den eersten man en zijne wederhelft maakte van hen één wezen; de vrouw was in den eigenlijksten zin vleesch van zijn vleesch, been van zijn been; hunne gewaarwordingen waren dezelfde; zijne gedachte was gelijktijdig hare gedachte; bracht het gevoel een klank op zijne lippen, die klank was ook de uitdrukking van haar gevoel; wilde hij eene gedachte door een stemgeluid wedergeven, dien toeleg begreep zij tegelijk met de beteekenis van dat stemgeluid, niet omdat die klank aan de gedachte geëvenredigd was, maar omdat zij wilde, wat hij wilde, en dacht wat hij dacht, vermits zij, altijd te zamen en met niemand anders, in elkander leefden. Zoo waren alle voorwaarden tusschen hen aanwezig om hun een gemeenschappelijken schat van beteekenende klanken te verschaffen, en hun besef van het onschatbaar voordeel, aan het bezit van zulke beteekenende klanken verbonden, moest hen aansporen, hunne spraakwerktuigen te oefenen en hun geheugen te scherpen. Die inspanning was hun genot, want onvermoeibaar zijn gelieven, waar zij zich met en voor elkander bezig houden. Ziedaar dan de wortelklanken geboren. Het syntaktisch onderscheiden karakter der woorden, en de daaraan geevenredigde woordvorm kwam van zelve, want de woordsoort en de verbinding der woorden tot den zin is een verschijnsel van zonneklaar aanwijsbare logische noodwendigheid. Waren de woordsoorten eenmaal gestempeld, zoo was de zamenstelling, zoo was de verbuiging en afleiding der woorden gegeven, in één woord de taal in volmaakten aanleg voorhanden. Zoo is de taal in wat zij geheimzinnigs en onnaspeurlijks heeft, dat is, in hare wortelklanken en de reden hunner beteekenis, het voortbrengsel en een sprekend bewijs tevens van de innigheid der eerste liefde tusschen het eerste menschenpaar. *Hun* waren alle klanken goed, mits zij zich maar bij een of anderen klank in hetzelfde begrip ontmoetten. En dit was bij hen werkelijk het geval, want zij wisten reeds vooraf, wat het teeken wilde. Het teeken, als zoodanig, was niets; *der Name*, zoo als de dichter zegt, *der Name ist Schall und Rauch, umnebelnd Himmelsgluth*; het teeken *werd* iets, het werd al-

les, wat het zijn moest, omdat het diende om de vooraf in de oogen gelezen, in het hart gevoelde gedachte te uiten. Zoo moeten ook wij bij de wortelklanken, die koud geworden spranken van de gloeijende liefdetaal onzer eerste voorouders, berusten, zonder den grond, waarom, en de wijze, hoe zij dit en niet iets anders beteekenen, te willen opdelven; anders jagen wij schimmen na, wij hernieuwen de fabel van Ixion, die in een nevel Juno meende te omhelzen. Zoo willen wij ons getroosten, dat de taalstudie niet meer is dan anatomie, verdeeling des woords in zijne bestanddeelen, eene kunstbewerking, waarbij men bij verder onontleedbare bestanddeelen staan blijft. Maar langs den weg eene uitgebreide ethnographische en historische taalvergelijking willen wij de oorspronkelijke vormen, de verwantschappingen der woorden leeren kennen; de middelen, die tot woord afleiding en woordbuiging dienen, opsporen; eindelijk, de eenheid van beteekenis bij gelijkheid van wortelklank in gansche reeksen van, wegens die gelijkheid van wortel, gelijkklinkende woorden nagaan, en, in één woord, de levende beteekenis met al hare schakeringen aanwijzen. Al wat in dezen zin op het veld der taalstudie ondernomen wordt, beweegt zich in de juiste richting tot het ware doel.

November, 1850.

W.G. BRILL.

Winterbloemen.

Eene bloemen-tentoonstelling te Haarlem, wie zou verzuimen die te gaan zien? Als ooit iets een harmonisch geheel beloofde, dáár mogt men er zich meê vleijen; het was de zaak voor de plaats en de plaats voor de zaak. Haarlem, - het Haarlem onzer dagen, dat vergeten zou wezen als het niet zijn bekoorlijke omstreken had, dewijl men toch niet altijd van ‘de gedenkwaardige uitvinding der boekdrukkunst’ en ‘het niet minder gedenkwaardig beleg’ spreken kan, - Haarlem leeft half van bloemisten, Haarlem heeft, wat meer zegt, bloemen lief, - dat zal een genot zijn!

Zoo droomden wij een schoonen wintermorgen van het verleden jaar, op den spoorweg, en vreesden nog naauwelijks voor eene teleurstelling, toen wij naar ‘de Doelen’ werden gewezen. Het is waar, die bestemming werkte juist geene gedachte aan een groot getal even hooge als breede vensters op, - slechts bij toortslicht op den binnenhof, of bij vlammende armblakers op den disch, plagten die schutterszalen er schilderachtig uit te zien; - maar het luchtruim ging van geen maartsche buijen zwaar, - integendeel, Februarij scheen van December het frissche blaauw eens ouderwetschen winterdags te hebben geborgd. Alleen verbaasde het ons, op de spits van den St. Jans kerktoren, die weerschitterde van den glans der middagzon, 's lands vlag niet te zien wapperen. Haarlem had het immers heinde en verre moeten aankondigen, dat de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Aanmoediging van den Tuinbouw het feest harer vierde tentoonstelling aan het Sparen zou houden?

‘Uit de duisternis tot het licht,’ had aan het hoofd van

het programma mogen prijken, want de achterafstraat in- en de poort doorgegaan, toefde ons een gangetje zoo donker, of het tot een onderaardsch hol leiden zou. Alle gedachte aan genot verdween bij dat verschiet!

‘Twee trapjes op, Mevrouw!’ zei een dienaar der policie, in den doorgang, tot het gezelschap, dat voor ons uitging.

‘Twee trapjes af zou erger wezen,’ sprak de heer, die de schommelende dame geleidde, - hij was een optimist zonder weêrga, zelfs bij ons, waar het er van wemelt.

Maar ge zoudt hem nog overtreffen, zoo gij er ons pessimist om scholdt, dewijl we er ons aan ergerden, dat wij, de duisternis doorgeworsteld, in het voorvertrek verrast werden - door een paar gebrekkigen; - een diakenmannetje en een diakenwijfje, naar het scheen, - die de ‘naamlijst der planten en voorwerpen’ verkochten, gelooven we; immers de overtollige rottingen mogten meê binnengaan.

‘Een paar leelijke exemplaartjes!’ -

‘Op deze wijze geutiliseerd?’ -

Och, mijneheeren van wie weet welk bestuur! belooft ons toch geene verrassingen van het schoone, als ge den nuttigheidsgeest zelfs in den voorhof van zijnen tempel medebrengt, - als gij tot van uwe beweldadigden toe partij wilt trekken, door hen in wachters te herscheppen. In uwe zwarte rokken zaagt ook gij er al somber genoeg uit voor geleigeesten op eene bloemententoonstelling!

Onze aanhef is ten einde - de deuren gaan open, en wij zien ons in eene langwerpig-vierkante zaal verplaatst, wier witte muren den vollen dag vangen, door de wel kleine, maar toch talrijke ruiten der vensters aan eenen binnenhof, en wij genieten - waarom zouden wij ondankbaar zijn? - de geuren eener luchtstreek, milder dan de onze bedeeld. Echter, geen zintuig is zoodra voldaan, dreigt zoo spoedig oververzadigd te zijn, als dat des reuks! In welk eene bescheidene verhouding staat het tot het gezigt, schier onbevredigbaar in zijne eischen, dewijl het de afwisseling naauwelijks ooit moede wordt, dewijl het zoo vurig naar iets nieuws verlangt. We rieken dan ook niet meer, we staren vast weder rond; - wat beduiden toch in de hoeken der zaal die vlaggen en die wapenschilden, door hunne kleuren het gebloemte overschreeuwende, hoe bont dit zij? Hier hebt gij in den eenen de Nederlandsche en de Wurtembergsche, zoo banieren als blazoenen; mogt gij er aan twijfelen, lees in den Catalogus: ‘Aan Zijne

Majesteit den Koning, haren Beschermheer, en Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden, hulde van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Aanmoediging van den Tuinbouw, een groep van *verschillende* bloeijende Orchideën,' zonderlinge keuze, voorwaar! door die vendel- en schildenpraal beschut. - Daar in den anderen hoek wordt ge, 'ter Eere van de stad Haarlem en hare Regering', het bekende *Vicit vim virtus* gewaar, omgolfd van de kleuren der veste, wapperende over een drietal Yucca-planten, 'de *pendula*, de *Draconis* en de *aloëfolia*,' zegt de lijst. En nu, van boven naar beneden gedaald, glijdt onze blik het geheel eens over, - is er meer smaak in de schikking der gewassen zelve, dan in de wijze, waarop den overheden hulde werd geboôn? Wie den moed hebbe ja te zeggen, wij niet. 't Is de afstand, heeft een groot dichter gezongen, die het verschiet betooverend maakt, maar neem er hier, ook op de kleinste schaal ter wereld, de proef eens van, hier, waar schier het begrip van ruimte ontbreekt. Éénzelfde licht bestraalt het heir van winterbloemen, waardoor ge u in Turkijë of Griekenland moest wanen overgebragt, allen ongeveer op dezelfde hoogte geplaatst...

'"*Linea recta brevissima est*," blijkt ook hier maar bedrog', lacht een spotvogel uit den hoop, die de expositie verlaten wil, een oogenblik nadat wij zijn binnengetreden, maar zich aan de deur teruggewezen ziet met het verzoek, de tegenovergelegene uit te gaan.

'Om den wille der orde, mijnheer!'

Eene onwederlegbare reden - schoon het moeijelijk te begrijpen valt, hoe men, bij de goedkeuring van het plan, om de ten toon gestelde gewassen een kleiner langwerpig vierkant te doen vormen, dan waaruit de zaal zelve bestaat, voorbij kon zien, dat de bezoeker terug zou komen op de plek, vanwaar hij zijn togt begon.

'Volgaarne, mannetje! als ik maar zeggen mag, dat jullie stijfheid even leelijk als langwijlig is'.

Inderdaad, een slingerpad had tegelijk de eischen der schoonheid bevredigd, door aan de golvende lijn de voorkeur te geven, en den wensch der commissie, waar zij het publiek gaarne de zaal verlaten zag, zigtbaar aangeduid.

'St!' klinkt het den spotvogel, dien ge gaarne voor een student moogt houden, toe, op de hatelijkheid *à bout portant*, daar even door hem tegen Haarlem gerigt, - want de

opmerking, die wij inlaschten, hielden wij voor ons zelven, - ‘St, Willem! wat zou je van die luidjes nog kunnen leeren, als ik je eens statistiek....’

‘Al weêr dat toovermiddeltje van onzen tijd, - maar je weet wel, Steven! ik ben geen genie van dien stempel, schoon ons land er van overvloeit; mij liggen de oorzaken nog niet bloot, al toon je mij de gevolgen....’

‘Als ik je eens statistiek aantoonde, hoe men hier stijfjes en stilletjes de vermogens....’

‘De fortuintjes, wil je zeggen, bijeenspaart, een pruikerig plezier....’

Spijt het u dat de beide vrienden verdwenen zijn? ons niet; - hier, midden in eene groep dames, loope onze blik gevaar bij wijle van de bloemen af te dwalen, *une oreille en campagne* zou *peine perdue* wezen; - welk eene conversatie! Houd ons, om den wille der waarheid, wat er onbeleefds in schuilt, ten goede. ‘Lief’, - ‘aardig’, - ‘mooi’, - ‘keurig’, - ‘fraai’, - ‘zie toch eens’, - ‘neen, maar kijk’, - ‘vindt u niet’, - ‘en dan die!’ - moge welluidend van frissche lippen rollen, het is eene bewondering, die niets boeijends heeft, dewijl zij zelfs op geen zweem van kennis rust, dewijl echte schoonheidszin ook onder bloemenliefhebbers veel zeldzamer is dan men gelooft. Geen tien van de honderd uit het groote publiek geniet die verzameling tulpen of hyacinthen, - een oog voor kleur heeft niet ieder die wil! Of het ons ten deel viel? ge zoudt er vonnis over kunnen vellen, wanneer wij ons aan eene uitvoerige beschrijving waagden; maar liever dan gruwelijk vervelend te worden gevonden, smaken wij in stilte, wat het penseel beter wedergeeft dan de pen. Mogen wij, om de teleurstelling te vergoeden, nog eene gedachte op de medegedeelde laten volgen? zij zal niet vleijender zijn dan de eerste, maar zij kan opwekken; de hemel geve dat zij vruchtbaar zij! Wie stilzwijgt stemt toe, heet het; hier hebt gij haar. En toch is dat oog voor kleur, - die gave der natuur, welke als alle overige valt te ontwikkelen, schoon niemand haar schenken kan waar zij ontbreekt, - toch is zij nog algemeen te noemen, in vergelijking met de kennis van planten en gewassen, waarvoor elk, die zien kan, aanleg bezit, waarbij ieder, wiens leven niet in eene stad verkwijnt, belang heeft, en die de wetenschap binnen het bereik van ons allen brengen konde, brengen moest, brengen zou, als de slag om meê te deelen, - het is ons ten minste meer-

malen dus verzekerd, - niet afnam in dezelfde mate als de schat van geleerdheid toeneemt!

Bezit gij nu nog geduld voor een paar toepassingen, aanschouwelijk gemaakt dewijl zij in beeld zijn gebragt? Wij hebben opgemerkt, dat zij schaars zijn, de gelukkigen, wier blik den overvloed van schakeringen, de weelde van toonen en tinten te waarderen weet, in elk dezer voortbrengselen des velds gade te slaan. Och, zie om u, - staar die groep dames eens rond, - zouden zij dus zijn uitgedost als zij er zin voor hadden? Waar zijn bij haar de zachte overgangen, wat vragen wij, heeft hier het grillige grens, is ergens de wansmaak geweerd? Wij meenden te mogen beweren, dat studie algemeener kon zijn dan smaak, dat er althans eene harmonie van vormen viel aan te bevelen, zoo als de natuur tusschen blad en bloem heeft gewild... doch, waren wij onregtvaardig, toen wij zoo even den staf braken over damesgesprekken?

'Och, lieve! ik zou zoo dolgraag wat meer van die bloemen weten, dan haar gekke namen,' fluistert men daar naast ons, 'je papa heeft zoo'n bibliotheek...'

'Maar geen boekje om ons een beetje op de hoogte te brengen, Suze! waarlijk geen één', is het antwoord, 'ik heb er al twee professoren om gevraagd, de Vriese en Miquel, weet je.'

'Heele lieve menschen!'

'o Ja, - maar ik vrees, dat ze, om het mij te sturen, het boekje eerst zouden moeten schrijven, - en dan begrijp je, Suze! *allez voir s'ils viennent*...'

'Daar heb je Jenny Lind!' roept Suze een ziertje te luide, en: 'waar? waar?' klinkt het om haar heen, als was de Zweedsche Nachtegaal in dezen bloemengaard neêrgestreken, - hoe de dartele wenschte zich in te hebben gehouden, om niet zoo veler opmerkzaamheid tot zich te trekken.

'Hier, dames! hier!'

'He!'

En de witte hyacinth wordt aangestaard, als trachtte men het verband tusschen den naam van het Noordsche Orgelkeeltje en Krelage's nieuwste verovering te ontdekken. IJdele poging, begrijpt gij - wie toch dan de mode is meter bij een doop van dien aard? Er schuilt maar eene fragmentarische historie in dezen catalogus - de satyre op de vermaardheid is volledíger. Jason - Phaëton - Hecuba - Ulysses in

de tulpenwereld, Antiochus en Orondates in die der hyacinthen - *voilà de l'histoire ancienne*, als gij er Nimroth en Samson uit de eene en de andere nog bij neemt. - Rome is slechts vertegenwoordigd door Julius Caesar - het keerpunt in zijne geschiedenis? - de Midden-Eeuwen zijn het, vreezen wij, in het geheel niet. - Eerst met Thomas Morus herleeft Europa, - doch we zijn in Haarlem, houdt ons het anachronisme ten goede, er zijn Laurens Kosters bij de vleet. Onze vergissing is des ondanks vergefelijk - Koningin Elisabeth blijkt nog *nieuw*! Eene eeuw later echter wordt het beter, - *le Grand Monarque* de France treedt op, - de monarchie is gevallen, de bloem bloeit nog! Het regent vermaardheden en daaronder van den eersten rang, Milton - Voltaire - Göthe - maar ook twijfelachtige als Le Franck van Berkhey - Monsieur de Faesch, - en Lord Castlereagh, - en wie waren in 's hemels naam, wie waren la Vicomtesse de Rohaoult en l'Abbé de Veiracq? Sommige namen schijnen een tooverstaf; immers herleeft het koningrijk Holland niet voor u in le Chevalier Gogel, zoo als onze vereeniging met België - misschien maar alleen door klankverwantschap - in le Comte de la Coste? - Arme vrienden van den vrede, wat vindt ge weinig sympathie tot bij bloemisten toe! - wees gegroet, een, twee, driemalen, maar altijd smetteloos *wit*, La Tour d'Auvergne, *premier grenadier de l'Empire, mort au champ d'honneur*! - wees gegroet, beurtelings *wit* en *rood*, Lord Wellington, Prins van Waterloo; al uw overige titels doen voor dezen onder! - wees gegroet, Diebitsch Sabalkansky, dien wij liever *zwart-blaauw* dan *hoog-rood* hadden gezien, die het betreuren moogt, dat gij niet op het tooneel dier zege zijt verscheiden! - weest gegroet, in nieuwen, bonten krans, Abd el Kader, Bugeaud en Cavaignac, schier hadden wij geschreven: den val der restauratie, der julij-regering en der republiek in eenen aêm voor den geest roepende! Het is echter al te dwaas aan bloemen namen te geven, die het aardrijk daveren doen, - zouden er niet geschikter te vinden zijn? Wat dunkt u, bloeijen er geene bevalligheden onder die tulpen, geene zanggodinnen in hyacinth bij hyacinth? Ons volk doet zich te goed op zijne liefde voor die wintergewassen, - waarom blijken wij het ondichterlijkste ter wereld, door er zoo schaars herinneringen aan de voortreffelijkste vrouwen uit ons verleden meê te verbinden? Willem de II^{de} zal zich weinig gevleid hebben gevoeld, toen hem op een mooijen

morgen eene bloem toegeurde, die zijnen naam droeg; maar als gij hem verrast hadt met een fraai geschakeerde tulpengroep, de gedachtenis vernieuwende van de namen, de deugden en de aanvalligheden van Louise de Coligny, Amelia von Solms, Mary of England, - voeg er aan toe wie u onder onze voortreffelijkste vorstinnen de liefste zijn! - als gij er, zouden wij willen zeggen, in eenvoud, waardigheid en onschuld, zijne moeder, zijne gade en zijne dochter bij hadt vertegenwoordigd, de kunstlievende koning zou uw offer hebben toegejuicht; voor ieder salon van den Haag ware u het zestal gevraagd geworden! Gedurende de jongste vijf en twintig jaren is onzen ouden zeehelden eene hulde gebragt geheel in hunnen geest, - de oceaan strekt hun andermaal tot faam - hoe de wateren van den Indischen Archipel, door kiel bij kiel hunne namen voerende, op nieuw van onze wereldontdekkers gewagen! Waarom blijken wij in den engeren kring van het lief tehuis minder nationaal; wat belet u onzer schoonste weelde getuigenis te doen afleggen van uwen zedelijken zin? Zie, waar ook ten onzent een tafeltje een twintigtal hyacinthen draagt, daar wenschten wij Semiramis noch Cleopatra aan te treffen, daar verlangen wij de gedachtenis dier vrouwen verlevendigd te zien, waaraan ons volk zijne eigenaardigste trekken heeft dank te weten! - een krans van deugden en gaven, die ons gemeenebest hebben geschoord en versierd, - onze bloemenwereld een lofzang op onze burgerij!

Immers minder in eene zaal als deze hier, waar èn stand èn schikking dier gewassen, waar vooral naamhartjes en prijsstrikjes, ons onwillekeurig aan eene veiling doen denken, dan bij u en bij mij aan het venster, half door de gordijnen beschut, maar toch de bleeke winterzon vangende, behooren en bekooren zij! Een wolk van geuren waassemt er u elken morgen uit te gemoet; een leven vol zachten zin voor alles wat loffelijk en liefelijk is, wordt er door gewaarborgd. En echter nog schooner dan ze daar staan, zoudt ge ze met ons vinden, wanneer ze u verrassen mogten, niet op de velden der Tartary, - dat zou te bar een togt zijn om te bewonderen, - niet in eenig landschap van het herboren Griekenland, - ge zoudt er slechts oogen hebben voor het verscheidene, - maar in een der parken van de lusthoven onzer vorstelijke familie - eene volksweelde, dewijl zij voor allen openstaan, - in de vrije lucht op het Loo, Soestdijk. of het Huis ten Bosch. Anders

dan in de omstreken van Haarlem, veld bij veld van ééne kleur, en door geen geboomte omgeven, zouden zij dáár in de vroege voorjaarszon, aan den voet van het schemerachtig beukengroen, tusschen de donkere sparrenhagen, op het glooijend terras, verbazen door hunne bonte pracht, bij wier verscheidenheid zelfs onze onuitputtelijke taal te kort schiet, - verrukken door haren hier bedwelmenden geur, op den adem des winds u in morgenlandsche mildheid aangeboden, en - vervangen door frischheid.

- Welk eene drukte daar ginds, waar eene verzameling coniferae het witte des muurs aangenaam afwisselt, en de lagere bolgewassen overschaaûwt. Oef, wat een gezigt, geel en gerimpeld, als perkament verschrompeld door de vlam. Wat toch mag het zijn dat het kromme mannetje dus verbaast, dus ergert, dus in toorn ontsteken doet?

'N°. 148,' krijscht hij schel.

'Ja,' knikt de boonenstaak met gouden bril, tot wien hij het woord rigt.

'N°. 148,' herhaalt het mannetje, 'een nieuwe, dubbele, blaauwe Hyacinth, (conquest) als er staat,' en hij beurt den Catalogus den gouden bril onder den neus.

'Niet noodig, dankje; ik zie heel goed, dat het dezelfde bloem is, als die ik heb.'

'Onmogelijk,' zou het kromme mannetje willen zweren, maar vergenoegt zich met: 'er is meer gelijk dan eigen, - bovendien, zoo als ik straks zeide, u heeft alles wat zeldzaam is, de vreemdste cacteae, de schoonste epacrissen, u heeft een chin-cho-na ca-li...'

De afgunst doet hem iedere sylbe rekken.

'Kom op Wildhof en zie,' breekt de boonenstaak af, o, zoo gelukkig, dat hij zijn mededinger gebluft heeft.

En ook deze heeten bewonderaars van bloemen, die hebbers en niet hebbers, - voor wie het bezit alles is, en die, wat zij niet bezitten, verachten of benijden! In plaats van verlustiging in het schoone, verheffing van hun eigen ik, op hun vermogen! Zou er geen schilder onder deze menigte zijn, in staat een omtrek te leveren van dat kromme mannetje en dien boonenstaak? Wij zullen hem eene situatie aangeven, waardoor hij beide scherp kan doen uitkomen. Tot tooneel verlangen wij eene veiling van zeldzame bloemgewassen, tot hoofdfiguren die twee, met den afslager in hun midden. Hoe wedijveren zij in het bieden en overbieden op een schier eenig,

op een bijna weérgaloos bloembolletje! - de boonenstaak, als een millionair, bedaard maar beraden, - het kromme mannetje hartstogtelijk, als hing zijn leven er aan, wien de hamerslag het toewijzen zal. Vraag een van beide, hoe de bloem er uit zal zien, in dat bolletje besloten, ge krijgt geen antwoord! Geel of blaauw? wat maakt het hen uit, 'schaars, schier eenig,' zegt de catalogus, op het hebben komt het aan! Pof! daar valt de hamer, - hier, schilder! hier, ons dat korte mannetje geschetst, zoo als hij daar dat zeldzame bolgewas, ten prijs van zoo veel hartklopping verkregen, in zijne vingers stuk wrijft, en de schillen over de tafel strooit, onder den triomfanten uitroep:

'Zie zoo, - nu is het mijne het eenige!'

Wij hebben slechts eene vraag in het midden te brengen, om u schadeloos te stellen voor den omtrek, waarnaar wij u vergeefs deden watertanden, - als de boonenstaak hem eens beet had genomen, als ook hij nog zulk een bolletje over had?

Tien menschen van dien aard kunnen een zegen zijn voor de bloemisterij; zij prikkelen, zij vuren aan, zij betalen grof; heb er honderd in de hoofdstad, en ge loopt gevaar een anderen windhandel in tulpen te beleven; want er zijn duizenden, die niets liever verlangen dan hen tot hunne dupes te maken: 'de Admiraal van Enkhuizen werd te Alkmaar voor vijfduizend guldens verkocht!' De dwaasheid was tot dolheid gesteigerd - een draaikolk van onzedelijkheid, waarin zelfs de Staten van Holland werden meêgesleept, toen zij het 'ter Vergadering,' reeds in overweging hadden genomen, 'een impost te leggen op die bloemen:' - wat de fiscaliteit al niet productief maken wil!

- '*Ah! voilà des perceneiges*!' welt dáár uit het harte op, en waarlijk, de bruine kijkers dier arme, oude gouvernante worden vochtig; in de witte tijdeloozen begroet zij haar vaderland weêr!

Schoon het meisje, dat naast haar staat, hare hand vat, schoon het vraagt en weêr vraagt, wat zij hoore, dat kind hoort zij niet.

Och, laat haar eene wijle mijmeren!

Voor haar schuilt er in die weinig opgemerkte bloemen meer poëzij, dan voor het grootste gedeelte des publieks in heel den overvloed van vreemdsoortige gewassen, uit wereldstreek bij wereldstreek zaamgebragt. Om deze groep cacteae, om de zeldzaamste uit die verzameling coniferae te genie-

ten, heeft de verbeelding hare wieken uit te slaan tot waar het verre Westen den schoot der wateren ontstijgt, of het hooge Noorden eerbied inboezemt door zijnen ernst, - er wordt kennis des klimaats vereischt, om zich de verscheidenheid dier voortbrengselen te verklaren, - wie haar waarderen wil, ga bij de wetenschap ter school. Voor haar daarentegen, voor haar, die nog den blik op de tijdeloozen geslagen houdt, schoon zij de bloemen zelve naauwelijks meer bemerkt, schoon zij beide tentoonstelling en publiek vergeten is, voor haar was er geen sprake van inspanning des geestes, haar gemoed vloeide over van weemoedig, van weldadig genot!

Hoe wij u beklagen zouden, als gij nimmer iets, dat er naar zweemdet, hadt gesmaakt; als gij u in de gedachte dier weelde ten minste niet gaarne vermeiddet. Uw vaderland moge nooit voor u aan de kimmen verdwenen zijn, toch gleden die dagen voorbij, waarin de bloemen tot uwe gespelen behoorden; uwe jeugd is g e w e e s t ! En al heeft het gewas van uwen geboortegrond u zelven niet in den vreemde verrast, gij hebt er kennissen, gij hebt er vrienden, voor wie tulpen en hyacinthen in noord en zuid, in oost en west, Haarlem en Holland vertegenwoordigen, - iedere bloemen-tentoonstelling verlevendigt voor ons hun beeld.

Het is er verre van, dat ons genoegen zich daartoe bepalen zou! Onder het rondzwerven, onder het bewonderen groeperen er zich soms onwillekeurig eenige der fraaiste gewassen voor onzen blik tot eene verjarings-verrassing in een gelukkig gezin, - wie vindt ge schooner, de bonte, kleurrijke kinderen des velds, of die frissche meisjes en knapen, stoeijende om moeders schoot? - Het is maar een droom van de honderd; want gindsche bleeke camellia's hebben ons overgebragt in de ziekekamer eener pas herstellende kranke, die met vermagerde vingeren der drooge aarde water geeft; was er dan niemand om haar, die gedurende hare ongesteldheid voor hare lievelingsbloem zorgde, als de geneesheer eens wreed genoeg ware om haar dat eenig gezelschap te ontzeggen? - Trotsche tulpen, statelijk schoon, schitterend tot verblindens toe, maar geene geuren om u verspreidende, wie als gij door het leven gaat, moge verbazen, moge bewondering wekken, wie is er, die u bemint? - Schik die alpenroos in de blonde lokken der zestienjarige, en staar het lieve kind na, voortwiegelende op de melodische golven van den dans, u ontzwevende en tot

u keerende, louter leven, louter lust!... Wat gedachten een rhododendron wekken kan! - Hier hebben wij naauwelijks een blik over voor die stijve crocussen; maar als zij ons in eene achterbuurt voor een laag venstertje verrasten, zoudt ge niet zeker zijn, dat er een vriendelijk gezigtje zich buigen zou over haar werk; dat het er beter in die woning zou uitzien, dan waar de heele glasruiten hoorn gelijken, en het gordijn door de gebrokene wuift? - Sierlijke hangplanten! hoe ge, in uwe schilderachtige afwisseling van loten en bladen en bloemen, den stijven opschik onzer pronkkamers beschaamt, - hoe ge dezen weldra zult doen wijken, als het oog geleerd heeft zich in u te verlustigen! - Wat hebben wij de bedaagde lief, die, onder het bewonderen van die heesters der heide, de woorden nafluistert, dat Salomo in al zijne heerlijkheid niet bekleed was als deze, en zich harer grijsheid niet beklaagt en zonder huivering haren weg gaat - naar het graf, waarover dezelfde Voorzienigheid de wacht houdt! - Spoedig, spoedig een geestigen ruiker geplukt, mejonkvrouw! en palet en penseel ter hand genomen, - bloemen schilderen is een hollandsch talent; maar onze winter heeft nog geen Rachel Ruysch!

Waarom zouden wij niet eindigen? uwe verbeelding is de onze vooruitgesneld! - Slechts een enkel genot der tentoonstelling dient nog aangestipt; zij vervroegt de lente, zij toovert in het verschiet den ontluikenden beemd en het bosch, weêr in groen gedost, ons voor oogen, zij belooft ons het herleven onzer inheemsche natuur - als de kennismaking binnen Haarlem u niet heeft afgeschrikt, dan zullen wij elkander in zijne omstreken wederzien!

E.J. POTGIETER.

Reis van Abd'allah Ben Abd'elkader, van Singapoera naar Kelantan.

Onder bovenstaanden titel is te Singapoera in het Maleisch eene reisbeschrijving uitgegeven, die wij in verscheidene opzigten eene meer algemeene bekendheid waardig achten en daarom, grootendeels woordelijk vertaald, hier mededeelen. De reiziger, die zijne ontmoetingen te boek stelde, is een Maleijer, die door zijnen omgang met Engelschen hunne taal heeft leeren verstaan en spreken, en in het algemeen eene veel grootere mate van beschaving en kennis heeft verworven, dan zijnen landgenooten overigens eigen is. Gelijk uit den tekst blijkt, bekleedt hij eene betrekking bij een aanzienlijk handelshuis te Singapoera; bovendien is hij onderwijzer in het Maleisch, en schrijver van verscheidene niet onbelangrijke werken in die taal. Zijne reis, hoewel zich slechts over een klein gedeelte van het Maleische Schiereiland uitstrekkende, is vooral belangrijk, omdat zij juist dat gedeelte omvat, hetwelk den Europeanen het minst bekend is, en onderscheidene bijzonderheden behelst, die deze, al bezochten zij die streken, bezwaarlijk zouden te weten komen, maar waartoe gelijkheid van afkomst, godsdienst, taal, denkbeelden en gebruiken, den schrijver gemakkelijk den toegang baande. Zijne berigten

betreffen vooral de rijken van Pahang, Trangganoe of Tringganoe en Kelantan, alle op de oostkust van het Schiereiland gelegen. Pahang strekt zich over eene uitgestrektheid van twee graden breedte van het Zuiden naar het Noorden uit, van de rivier Sadili, die het van Djohor, tot aan de Kamaman, die het van Trangganoe scheidt; ten Westen grenst het aan de rijken Pejrah en Silangor, op de westkust van het Schiereiland. Trangganoe loopt van Pahang tot aan de rivier Basoet, die de grensscheiding is van Kelantan, en paalt ten Westen aan het gebergte in het binnenland, dat dit rijk van Pejrah scheidt. Kelantan eindelijk bevat het land tusschen de Basoet en Baroena of Banara, door welke laatste rivier het gescheiden wordt van Patani, dat thans tot Siam behoort, maar vroeger een der aanzienlijkste en volkrijkste Maleische staten van het Schiereiland was. Het rijk Sanggora of Soenggora, waarvan mede in den tekst gesproken wordt, behoort insgelijks tot Siam; het ligt benoorden Patani. - Maar behalve de mededeelingen omtrent den physieken en morelen toestand van deze rijken, bevat het geschrift van Abd'allah ook onderscheidene bijzonderheden omtrent het dagelijksch leven en bedrijf der Maleijers, die niet van algemeene bekendheid zijn, en welke wij daarom, schoon zij tot hetgeen hier hoofdzaak is, niets afdeden, en velen welligt onbeduidend zullen toeschijnen, gemeend hebben niet te moeten weglaten, hoewel wij in andere opzigten het oorspronkelijke hier en daar aanmerkelijk bekort hebben.

Onzen lezers verschooning verzoekende voor den stijl der volgende bladzijden, die doorgaande hare Maleische afkomst verraadt, hetgeen trouwens bij eene nagenoeg woordelijke vertaling wel niet anders kon, gaan wij thans, zonder verdere inleiding, tot de mededeeling van het reisverhaal zelf over.

In het jaar der Hegira 1253 (1838) zonden tien of twaalf Chinesche en Joodsche kooplieden, te Singapoera gevestigd, eenige Chinesche visschersvaartuigen met koopwaren, onge veer ter waarde van vijftigduizend piasters, naar de rijken Pahang, Trangganoe, Kelantan, Patani en Sanggora. Eenige maanden nadat deze schepen vertrokken waren, vernam men te Singapoera de tijding, dat te Kelantan een oorlog was uitgebroken, en dat, bij verbod van den vorst, geen vaartuig de haven van die stad verlaten mogt, volgens de gewoonte bij de Maleijers, dat, wanneer een land in oorlog is, geene handelsvaartuigen daar worden in- of uitgelaten. Hierop zonden de kooplieden van Singapoera met een' kust vaarder eenen brief aan den kapitein der Chinezen te Kelantan, welke hun onmiddellijk antwoordde, dat er inderdaad een oorlog was uitgebroken, en dat hunne vaartuigen daar werden teruggehouden; dat hij hun aanried aan den Heer Bonham, gouverneur van Singapoera, te verzoeken, hun een' aanbevelingsbrief aan den vorst van Kelantan te geven, ten einde deze die vaartuigen onder zijne bescherming mogt nemen en hun vergunnen naar Singapoera terug te keeren. De kooplieden gedroegen zich naar dezen raad en begaven zich gezamenlijk naar den Heer Bonham die hun drie brieven in geele omslagen[1] gaf, eenen voor den Radja Bandara[2], eenen voor den Radja Toemenggoeng

1 Bij de Maleijers regelt zich de inrigting van eenen brief, de wijze van dien te vouwen, de plaats van het zegel, de stof en de kleur van den om slag, naar den rang der personen, die aan elkander schrijven. Wanneer een hoofd aan een ander hoofd schrijft, wordt de brief genaaid in eenen omslag van wit of geel katoen, en somtijds van zijde; schrijft een mindere aan zij nen meerdere, dan moet de omslag geel zijn. Gewone burgers gebruiken een' papieren omslag. Wanneer een mindere aan zijnen meerdere schrijft moet de omslag verzegeld zijn met drie zegels van gomlak; met twee, als de beide personen van gelijken rang zijn; en met een, als de meerdere aan den mindere schrijft. Als de omslag van papier is, wordt daarop het adres geschreven; maar is de omslag van zijde of katoen, dan wordt er eene strook papier omgeslagen, die het adres voert.

2 *Bandara* en *Toemenggoeng* zijn titels van aanzienlijke ambtenaren; de eerste heeft de wetgevende, de laatste de uitvoerende magt. Zij voeren hier het praedicaat van *radja*, vorst, als zijnde zonen van den regerenden vorst. Deze laatste wordt ook wel *radja* genaamd, als vorstelijk persoon; doch als opperheer, voert hij gewoonlijk den titel *jang dipertoewan*, de als heer erkende.

en eenen voor den vorst van Kelantan; en nu werden onmiddellijk twee brikken zeilree gemaakt, de eene toebehoorende aan den Heer Scott, genaamd Maggy Lauder, de andere aan den Heer Boustead, genaamd Water Witch. Het was vier uren in den namiddag toen Baba[1] Po-eng bij mij kwam, om mij te verzoeken mij met het overbrengen van die brieven te belasten. ‘Daar biedt zich u,’ zeide hij, eene gelegenheid aan, om ‘eene niet onbelangrijke som te verdienen; wij wenschen u naar Kelantan te zenden, om eenen brief aan den vorst van dat rijk over te brengen.’ - ‘Ik ben geen meester van mijnen tijd,’ antwoordde ik, ‘want ik ben geëmploijeerde bij de Heeren Norris en Teravily; ik moet dus hun uw voorstel mededeelen en hunne toestemming verzoeken.’ - ‘Welnu, haast u dan,’ was zijn antwoord; ‘want nog dezen nacht moeten de beide vaartuigen onder zeil gaan.’ Ik begaf mij dus onmiddellijk naar genoemde Heeren, en, na hunne toestemming verkregen te hebben, naar Baba Po-eng, die mij naar het huis van Baba Boen-Tjoeng bragt, waar ik al die kooplieden vereenigd vond. Hier onderhandelden wij over de belooning, die ik zoude genieten; ik vroeg honderd piasters; zij vonden dat te veel, en zeiden: ‘als gij alleen waart, was het iets anders, maar er is nog een Europeaan en Baba Ko-an, die met u mede moet gaan.’ Na met elkander beraadslaagd te hebben, boden zij mij tachtig piasters, hetgeen ik eindelijk aannam op voorwaarde, dat ik al het noodige aan boord zoude vinden. Nu verlangde ik, dat wij een schriftelijk contract zouden opmaken; waarop Baba Po-eng uitriep: ‘Vertrouwt gij mij niet?’ - ‘O ja,’ was mijn antwoord; ‘maar ik moet toch ook weten, wat ik te doen heb, welke mijne verpligtingen zijn,’ waarop Baba Boen-Tjoeng hernam: ‘Gij moet de tolk zijn van Grandpré, den Engelschman, die met u gaat; hij verstaat het Maleisch niet, terwijl gij in de hoftaal bedreven zijt; en voorts moet gij in alle voorkomende gevallen met elkander raadplegen.’

Toen wij het dus over de voorwaarden eens waren, keerde ik terug om mijne goederen te pakken, en mijne mat en mijn kussen[2] te halen; ik bragt het een en ander aan boord,

1 *Baba* is een eertitel, die aan fatsoenlijke Chinezen gegeven wordt.
2 Eene mat en een kussen, *tikar dan bantal*, dient den Maleijer tot bed; het maakt zijn voornaamste meubel uit, en hij voert het altijd met zich.

en te middernacht, den eersten der maand Moharrem[1] 1254 (27 Maart 1838), verlieten wij de haven van Singapoera, aan boord van de brik van den Heer Scott, en in gezelschap van de Water Witch.

Weldra bereikten wij Tanah Mejrah[2], waar wij, door eenen storm uit het oosten overvallen, het anker lieten vallen. Woensdag ochtend ten zes ure vervolgden wij onze reis met een N.N.W. wind, tot tusschen Takong en Marboekit, waar wij eene visscherspraauw ontmoetten, die wij praaiden en hare visch afkochten. Tegen vier ure des namiddags ankerden wij te Pangarang om ons hout te verschaffen om riemen van te maken, en water in te nemen. Aan land gekomen, gingen sommigen het benoodigde hout kappen, anderen diep in het woud zich baden. Ik ontmoette Baba Tjing-Ke, zoon van Intji[3] Eng en broeder van Baba Tjeng-Hej, met vier of vijf Chinezen in het bosch, bezig om hout te kappen voor het roer van eene *wangkang*[4]. 'Wel,' riep hij uit, 'den geheelen dag hebben wij kanonschoten en geweervuur gehoord van den kant van Panjoeroeh (Punt Romania); of het van een oorlogschip of van een rooversvaartuig was, weten wij niet; maar gij moogt wel op uwe hoede zijn, want wij zijn in den tijd van de *Lanoen*[5].' - 'Ja,' antwoordde ik hem, zoo gaat het; de wateren met 'visch, de vlakten met wild en de zee met zeeroovers.' Ziende dat ik zijne praatjes niet veel telde, zweeg hij.

Te Pangarang waren tien of twaalf hutten, bewoond door *Orang laut*[6], die zich bezig hielden met het maken van vischfuiken; van hen kocht ik een stuk gevlochten mat voor zeven *wangs*[7]. Inmiddels hadden onze manschappen het benoodigde hout en water bijeengebragt, en wij gingen weder aan boord. Van het oogenblik af dat Baba Ko-an van zeeroovers had hooren spreken, was zijne kleur veranderd,

1 *Moharrem* is de eerste maand van het Mohammedaansche jaar.
2 Dezen naam dragen twee bergen aan de kust van het eiland Singapoera, de een heet Tanah Mejrah Besar en de ander Tanah Mejrah Ketjil (Groot en Klein rood land).
3 *Intji*, een titel nagenoeg overeenkomende met ons *Mijnheer*.
4 *Wangkang*, eene soort van Chineesch vaartuig.
5 Een volk, dat van den zeeroof leeft, en met zijne talrijke vloten van kleine vaartuigen den geheelen Indische Archipel doorkruist.
6 *Orang laut*, zeevolk, een geheel onbeschaafd volk, dat op de kusten van het Schiereiland en de nabijgelegene eilanden woont.
7 *Wang*, een dubbeltje.

en op mijne vraag, wat hem mankeerde, antwoordde hij, dat hij dronken was. Wij zetten echter onzen togt voort, maar konden slechts laveren, uithoofde van tegenwind. Op de hoogte van Soengej-ringgit gekomen, ontdekten wij eene praauw, die juist in zee stak, en door ons aangeroepen werd; zij was geladen met gevogelte, en had aan boord vier mannen, eene oude vrouw en een klein kind. Op onze vraag, vanwaar zij kwamen, en of zij ook een oorlogschip of gewapende praauwen ontmoet hadden, vernamen wij, dat zij van Sadili naar Takong gingen; dat er eene gewapende praauw en eene oorlogsbrik te Tandjong Poenggej lagen; dat veertig rooverspraauwen van zeven vadem lang en vier breed, en aan iedere zijde met acht stukken gewapend, omstreeks de monding van de Pahang kruisten; dat de Datoe[3] Bandara van Pahang voornemens was geweest naar Dajik te gaan, met een escorte van vijftig praauwen, maar dat hij uit vrees voor de daar zich ophoudende zeeroovers teruggekeerd was. Op het hooren van dit verhaal, viel Baba Ko-an driemaal flaauw en werd doodsbleek, zoodat zijn angst een algemeen gelach deed ontstaan.

Onze reis voortzettende, rigtten wij onzen koers op Punt-Romania, en, dewijl de wind ging liggen, wierpen wij daar het anker uit. Na eenigen tijd echter gingen wij weder onder zeil, en kwamen, na die kaap aangedaan te hebben, des avonds aan Tandjong Klisa, waar wij den nacht doorbragten. Den volgenden morgen vervolgden wij onze reis; maar weldra gebrek aan versch water krijgende, gingen eenige van onze lieden aan land om water te halen; hier ontmoetten zij verscheidene menschen van eenen woesten stam, Djakoen geheeten, die, hen ziende, onder een vervaarlijk geschreeuw in allerijl in het digtst van het woud vloden, terwijl de onzen insgelijks de vlugt namen naar de schepen. Van hier rigtten wij ons langs Tandjong Samoeboek naar Poeloe Pamanggil. Wij waren in volle zee, toen op eens de hoofdtouwen aan den mast braken; terstond werden de zeilen ingenomen en de schade hersteld; maar naauwelijks waren wij weder onder zeil, of de touwen braken op nieuw. Nu werden zij beter hersteld, en met een N.O. wind kwamen wij tot Poeloe Satjewer, niet ver van Tandjong Gadjah; maar nu liep de wind naar het Noorden, en werd

3 *Datoe*, een eertitel van oudsten of opperhoofden.

zoo hevig, dat het onmogelijk was verder te gaan, waarom wij besloten daar den morgen af te wachten. Intusschen werd de storm zoo geweldig, dat wij geen meester meer waren van onze vaartuigen, die op eene vreesselijke wijze door de golven heen en weder geslingerd werden. Wij beraadslaagden wat in deze omstandigheid te doen; Baba Ko-An was van oordeel om naar Singapoera terug te keeren; maar het scheepsvolk verzette zich hiertegen, vreezende dat de kooplieden hen niet zouden betalen, zoo wij onverrigter zake terugkeerden; na beloofd te hebben, dat wij hun in dat geval vijftien piasters zouden betalen, kwamen wij overeen om den morgen af te wachten, en, zoo de wind dan nog niet bedaard was, naar Singapoera terug te zeilen, doch in het tegengestelde geval de reis voort te zetten. Het laatste gebeurde; wij passeerden Tandjong Gadjah, Poeloe Babi Katji en Tandjong Batoe, en ontdekten eindelijk, na het uitstaan van onbeschrijfelijke angsten en gevaren, de haven van Pahang. Deze is door eene bank, welke zich tot ver in zee uitstrekt, in twee bassins verdeeld, en wij waren zeer bevreesd door de hooge zeeën op die bank geworpen te worden; wij bereikten echter de haven zonder het minste onheil; de groote brik bleef hier, terwijl de Water Witch verder de rivier opvoer.

Deze rivier is zeer breed; van den eenen oever tot den anderen, is zoo ver als het oog kan reiken; aan beide zijden is de oever met wit zand bedekt. De stroom vloeit onophoudelijk af naar zee, zonder dat de vloed daarop invloed uitoefent. In den regentijd, wanneer de bronnen der rivier grooter worden, blijft het water tot op eenen geruimen afstand in zee, zoet. In het midden der rivier zijn verscheidene eilandjes van verschillende grootte.

Na omstreeks anderhalf uur de rivier opgevaren te zijn, kwamen wij aan de Chinesche kampong[1], waar eenige honderden Maleijers en Chinezen, met lansen en andere wapenen voorzien, aan den oever gekampeerd waren. Toen wij met ons drieën aan land gegaan waren, vroegen zij ons vanwaar wij kwamen, en vernemende dat wij van Singapoera kwamen, verzamelde eene ontelbare menigte zich

1 Eene kampong is eene omheinde plek gronds, waar binnen verscheidene woningen staan, ook eene wijk van eene stad, door lieden van denzelfden stam bewoond.

rondom ons, om nieuwstijdingen te hooren en de prijzen van verschillende koopwaren te vernemen. Na hunne vragen beantwoord te hebben, vroeg ik waar de Datoe Bandara was, en vernam dat deze met den kapitein der Chinezen de rivier opgevaren was tot Djalej, eene plaats op veertien dagreizen afstands, waar goud gedolven werd. Zij voegden er bij, dat overal langs de oevers dorpen werden aangetroffen, en dat de rivier door de groote menigte krokodillen zeer gevaarlijk was.

Bij eene oppervlakkige beschouwing van de landstreek, heb ik het volgende opgemerkt: de dorpen hebben noch markten noch winkels, zelfs geene geregelde straten, behalve in de Chinesche kampong. Ik kon mijne blikken niet over de omstreken laten weiden, zonder een diep medelijden te hebben met het oord, dat door de verwaarloozing en luiheid der bewoners van dag tot dag vervalt, en langzamerhand in woeste gronden en wouden herschapen wordt. Het is alleen de bevolking, die daarvan de schuld heeft; want de grond is bij uitnemendheid geschikt om alle soorten van gewassen voort te brengen, en het geboomte, dat ik er zag, getuigde van eenen weligen plantengroei; maar op de honderd inwoners zijn er ter naauwernood tien, die iets verrigten; de overigen brengen hunnen tijd door in ledigheid, bedelen of stelen; er zijn er, die gaarne den heer spelen, en eene prachtige *badjoe*[1] en broek dragen, maar overigens niets doen. Ieder draagt vier of vijf verschillende wapenen, die hij nooit aflegt. Toen zij mij zagen, kwamen zij van alle kanten toeloopen, om mij te bekijken, als eene zeldzaamheid, die zij nooit gezien hadden. Ik ontdekte onder hen velen, die opium kaauwden en mager en bleek waren.

De huizen, die zij bewonen, zijn alle van daken voorzien[2], sommige zijn klein, andere groot; alle zijn op den grond gebouwd[3] en van alle kanten door wilde ge-

1 Een overkleed.

2 Deze bijvoeging dient waarschijnlijk om aan te duiden, dat deze woningen zijn gebouwd met regtopstaande wanden, waarboven schuinsche daken zijn aangebragt, ter onderscheiding van dezulke, die van den grond af tentsgewijze schuins opgaan.

3 Dat is, niet in het water of in de moerassen onmiddellijk aan den oever der rivier, maar een weinig meer binnenwaarts op den vasten grond. Overigens zijn deze woningen gebouwd op palen, zoodat men naar de onderste verdieping met eenen trap moet opklimmen; dit geschiedt vooral om veilig te zijn tegen wild gedierte. Somtijds heeft men tot verscheidene woningen slechts door éénen trap toegang; de bewoners heeten dan *orang satangga*, lieden van denzelfden trap, dat is, buren. De ruimte onder de huizen is open, en wordt gebruikt tot de einden, die nu verder in den tekst beschreven worden. Afbeeldingen van zulke woningen vindt men in Marsden's ‘History of Sumatra,’ Crawfurd's ‘Indian Archipelago’, en van der Aa's ‘Nederland's Oost-Indië.’

wassen omgeven. Zij staan zonder eenige orde, hier en daar, aan den oever of meer landwaarts in; sommige zijn met palissaden omgeven, andere niet, naar den smaak van den eigenaar. Zoo is het tooneel, dat de beide oevers van de rivier aanbieden; overal hoort men geschreeuw en getier. Onder de huizen is de verzamelplaats van allerlei onreinheid, mest en drek; men ademt er eene pestlucht in. Ingewand van visch en ander afval wordt daar iederen dag verbrand, hetgeen een bestendigen rook veroorzaakt, dien men onderhoudt om de muskieten te verdrijven. Toen ik in die huizen kwam, kon ik niet ademhalen, en de tranen liepen mij over de wangen. De kleederen van de bewoners zijn zwart van den rook, en van geen enkel stuk kan men de oorspronkelijke kleur onderscheiden.

De voornaamste voortbrengselen van den grond te Pahang zijn kokos- en betelnoten; evenwel, terwijl ik er was, kocht men slechts acht kokosnooten voor een piaster. Men vindt er ook eenige aardvruchten, zoo als *kladi, oebi* en *kaledek*, eenig suikerriet en bananen; maar dit alles komt uit de binnenlanden.

Het voedsel van deze lieden besaat in buffels, geiten, kippen en eenden. De vogels, die wij er in de grootste menigte zagen, waren raven; de kampongs en de oevers der rivier krielden er van; zij worden derwaarts gelokt door het afval van visch en de krengen van dieren, waarmede de grond als bezaaid is.

De voornaamste uitvoer van Pahang bestaat in goud en tin, eenig *kamoening*hout[1], hars en rotting; men vindt er ook enkele zijdewevers. De waren, die men er met goed debiet zoude kunnen invoeren, zijn opium, zijde, zout en rijst; ook Europesche stoffen zouden koopers vinden.

Op mijn onderzoek naar de ligging der goudmijnen, vernam ik, dat men, na veertien dagen de rivier opvarens,

1 Fraai geäderd hout, geschikt voor de vervaardiging van menbelen.

Djalej bereikt, waar zich de mijnen bevinden; dat er eene menigte geopend waren, die elke eenen verschillenden naam dragen; dat men rekent, dat zich daar tienduizend Chinezen of Maleijers bevinden; en dat het dus eene zeer druk bezochte plaats is, die tot middelpunt strekt van eenen zeer aanzienlijken handel. Voorts zeide men mij, dat omstreeks de bron van de rivier de Pahang eene groote menigte *Djakoen* wonen, die uit de wouden aloë-hout, benzoin, hars en rotting naar Djalej voeren; dat ook sommigen hunner met de Maleijers in de mijnen arbeiden; maar dat de meesten zich bezig houden met den aanvoer van allerlei vruchten, die zij aan de kooplieden te Djalej tegen tabak en zout verruilen. - De bron van de rivier de Pahang is in de nabijheid van het rijk Malakka.

Het is te Pahang zeer moeijelijk zich levensmiddelen aan te schaffen; aan vreemdelingen is dit zelfs onmogelijk, tenzij tegen eenen buitensporig hoogen prijs, omdat er, gelijk ik boven zeide, winkels noch marktplaatsen zijn. De inboorlingen zeggen, dat deze staat van zaken hen in 't minst niet hindert, omdat zij er aan gewoon zijn.

Er heerscht hier een gebruik, dat mij voorkomt de bron van vele moeijelijkheden te zijn; het heeft betrekking op het muntwezen. Zestien *tampangs*[1] maken een piaster; maar van zoodanige *tampang* bestaan geene onderdeelen; koopt men nu eenig voorwerp, dan moet men, al is de waarde ook nog zoo gering, eene geheele *tampang* betalen. Ik zeide tot den zoon van den Bandara, die Tengkoe Solejman heette: ‘Is men er niet op bedacht om dit bezwaar uit den weg te ruimen?’ waarop hij mij antwoordde: ‘Mijn vader heeft herhaaldelijk getracht dat te doen, maar de tijgers in de wouden en de krokodillen in de rivier namen zoo toe in getal en woede, en verslonden zoo vele menschen, dat wij ons genoodzaakt zagen van alle verandering in dit opzigt af te zien, en een gebruik, dat tot den oorsprong der dingen opklimt, te laten bestaan.’ Eene dergelijke redenering bragt mij eenen glimlach op de lippen, en hield mij terug van hierover meer te spreken, schoon ik er niet door overtuigd was.

De Chinezen, die hier gevestigd zijn, komen allen, zon-

1 Eene tinnen munt. Eene piaster geldt ongeveer ƒ 2.50.

der uitzondering, uit Canton, en wonen in de Chinesche kampong, waar de huizen van daken voorzien zijn. Elk hunner heeft allerlei kleedingstoffen en andere koopwaren in voorraad, waarvan men zich bij hen voorzien kan. Zij trouwen met Balinesche of Maleische vrouwen, hunne kinderen spreken gemakkelijker Chineesch dan Maleisch. In deze kampong verheft zich een klein gebouw eenigzins boven de overige woningen; dit is hun tempel.

Te Pahang houden zich ook eene groote menigte Arabieren op, die den rang en titel van *Seid* of *Sjeik* voeren, naar gelang zij, óf van Mohammed zelven, óf van zijne eerste opvolgers voorgeven af te stammen. De Maleijers houden hen in groote achting; zij spreken tot hen dezelfde taal als tegen hunne vorsten; ook spreken zij hen zittende aan[1] en bedienen zich jegens hen van de uitdrukkingen *Tengkoe* en *Hamba Tengkoe*[2]. Deze Arabieren drijven handel en zijn meestal zeer rijk; hunne huizen zijn veel beter dan die van de Maleijers, en staan in eene afzonderlijke kampong aan den oever der rivier, tegenover de Chinesche. Er is eene moskee in de nabijheid van de kampong van den Datoe Bandara, gedeeltelijk van hout gebouwd.

Men vindt te Pahang eene of twee scholen, waar het lezen onderwezen wordt. Op tien of twaalf huisgezinnen treft men een of twee kinderen aan, die den Koran leeren lezen, maar niemand, die de Maleische taal beoefent; een verzuim, dat algemeen is in alle landen, waar het Maleisch gesproken wordt. De Maleijers vergenoegen zich met het leeren lezen van den Koran, zonder er een woord van te verstaan; ik zoude durven beweren, dat er op de duizend niet één is, die er iets van begrijpt.

Het Maleisch, dat te Pahang gesproken wordt, is van eene zeer zuivere uitspraak en eene naauwkeurige phraseologie. Het was mij een bitter verdriet, die zuivere en welluidende klanken te hooren, en daarbij te moeten bedenken, dat zij, die deze taal spreken, niet de moeite willen nemen haar te beoefenen, schoon het hunne moedertaal is,

1 Dit is de eerbiedigste houding; men zit op den grond, met de beenen onder het ligchaam, als bij ons de kleedermakers.

2 *Tengkoe* is mijnheer, en *Hamba Tengkoe*, mijnheer's dienaar; deze uitdrukkingen vervangen de plaats van persoonlijke voornaamwoorden van den eersten en tweeden persoon.

en niet eene enkele school daarvoor hebben ingerigt. Indien de Maleijers slechts trachtten zich eenen geschikten onderwijzer te verschaffen, lijdt het geenen twijfel of zij zouden langzamerhand mannen onder zich zien opstaan, bedreven in het lezen en schrijven, in het opstellen van geschriften, en in allerlei wetenschappen. Het grootste gedeelte van de geschriften der Maleijers en zelfs van hunne vorsten kenmerkt zich door slordigheid van stijl, door verwaarloozing van de regelen der spelling, en door willekeurige verwisseling van onderscheidene karakters; alle gebreken, die de kracht en schoonheid van hunne taal bederven.

Pahang wemelt van prinsen, die elk eene menigte slaven hebben, gelijk ook de vorst zelf. Zie hier wat daarvan de oorzaak is: wanneer iemand eenen moord begaan, of eenig ander misdrijf gepleegd heeft, en vreest de doodstraf niet te kunnen ontgaan, begrijpt hij dat het beter is, slaaf van den vorst te worden; hij vlugt dus tot dezen, komt hem nederig zijne schuld belijden, en zijn verlangen betuigen om in zijne dienst te treden. De vorst geeft hem dan een bewijs, dat hij aan de dienst van het paleis verbonden is, en van dat oogenblik af krijgt hij den titel van ‘slaaf van den vorst,’ die op al zijne afstammelingen overgaat, en den bezitter voor allen overlast waarborgt. Als iemand eenen slaaf van den vorst doodt, moeten zeven mannen bij zijne begrafenis geofferd worden; hetgeen oorzaak is dat deze lieden te Pahang eene onbegrensde vrijheid genieten. Als een hunner eenig misdrijf pleegt, durft niemand zich zulks aantrekken, uit vrees voor den vorst. Zoo worden zij van dag tot dag meer aanmatigend en stoutmoediger, en neemt hunne dwingelandij steeds toe. Dikwijls doen zij bij den vorst lasterlijke aantijgingen of valsche beschuldigingen tegen dezen of genen; en, daar de vorst een onbepaald vertrouwen in hen stelt, worden op deze wijze velen ongelukkig gemaakt of vallen als slagtoffers van eene zoo verderfelijke gewoonte.

Nog een ander misbruik, ten opzigte van schuldenaars. Wanneer op den tijd van betaling de crediteur zijn geld vordert, en de schuldenaar, niet in staat zijnde te betalen, uitstel verzoekt, wendt eerstgenoemde zich tot eenige slaven van den vorst, en belooft hun eene belooning als zij de schuld voor hem willen innen. Deze begeven zich dan naar den schuldenaar om hem met geweld tot betaling te dwingen, onder bedreiging van hem anders te zullen dood-

slaan; welk laatste somtijds inderdaad wordt ten uitvoer gebragt. Om dit lot te ontgaan, is de schuldenaar dikwijls genoodzaakt zijne bezittingen tot eenen zeer geringen prijs te verkoopen, ten einde aan het benoodigde geld te geraken.

Te Pahang heerscht nog eene andere gewoonte, die ook vermelding verdient. Wanneer iemand een misdrijf gepleegd heeft, waarop de doodstraf volgt, snijdt men hem de keel af, of wel hij wordt geëmpaleerd. In het eerste geval bindt men den misdadiger handen en voeten, en zet hem dan op den voorsteven van eene praauw, waarmede men vervolgens naar eenen arm der rivier roeit. Daar komt de tolgaarder met eene kris (dolk), die hem door den Bandara gegeven wordt, en voltrekt het vonnis, waarop hij naar de Chinesche kampong gaat, en aan elk huis eene *tampang* eischt voor de kosten der begrafenis van den geëxecuteerde. De straf van het empaleren bestaat in den schuldige aan eenen paal van *nipah* (eene soort van palmhout) te rijgen.

Op mijne vraag aan eenige van de ingezetenen, of zij geenen afstand zouden willen doen van hunne gewoonten, althans voor zoo verre die verkeerd en verderfelijk waren, kreeg ik ten antwoord, dat zij reeds van de oudste tijden af in zwang geweest waren, en dat degene, die het waagde daarin eenige verandering te brengen, zeker gestraft zoude worden door hunnen *ouden vorst*, die in vroegere eeuwen leefde. Een antwoord van dommen en dwazen; want zoo die gebruiken blijven heerschen, zal het rijk van Pahang weldra in eene woestijn veranderd zijn. In hunne halsstarrige blindheid kunnen zij vergeleken worden met den kikvorsch, die, onder eene kokosnoot verscholen, zich verbeeldt dat de holte der noot het gewelf des hemels is.

Na eenigen tijd te Pahang geweest te zijn, zakte ik de rivier weder af, en bleef twee dagen in de haven, omdat wij gedurende dien tijd telkens overvallen werden door hevige stormvlagen, vergezeld van regenbuijen. Des donderdags avonds kwam er een klein vaartuig van Kwantan, hetwelk aan onze equipage berigtte, dat te Tandjong Toedjoh zich veertig rooverspraauwen ophielden, en dat er ook waren te Poeloe Kapas en te Poeloe Redang; dat zij van vier vaartuigen, die aan ingezetenen van Kwantan toebehoorden, er twee genomen hadden, en de twee andere het ontsnapt waren; zij voegden er bij, dat de roovers al-

len getatoueerd waren. Intji Riboet kwam mij dit nieuws mededeelen, dat van mond tot mond voortging en weldra aan allen bekend was. Toen Baba Ko-An het vernam, was hij doodelijk ontsteld en konde den geheelen nacht niet slapen. Nu bevond zich te Pahang een visschersvaartuig van zekeren A-King, die op het punt stond zich naar Singapoera te begeven; dezen ging Baba Ko-An den volgenden morgen opzoeken, met verzoek hem met zich te nemen; waarop hij naar boord terugkeerde om zijne goederen te pakken. Al onze pogingen, om hem van dit plan te doen afzien, waren te vergeefs, zoodat wij ons genoodzaakt zagen hem met geweld te verhinderen het te volvoeren. Eindelijk geraakten wij op zaturdag, den elfden van de maand Moharrem, des morgens ten zeven ure, weder onder zeil.

Terwijl wij op zee waren, kon ik het schouwspel, dat Pahang mij had aangeboden, niet uit mijne gedachten verbannen. Ik zocht naar de oorzaken, die een rijk, dat eenmaal zoo bloeijend was geweest, tot zulk eenen staat van armoede, ontvolking en verval hadden kunnen brengen, zonder dat het ooit door buitenlandsche vijanden was veroverd of verwoest. Naar mijn inzien is dit niet aan de plunderingen der zeeroovers toe te schrijven; want ik weet geen voorbeeld, dat een groot rijk zijnen handel en zijne rijkdommen alleen door hunne invallen verloren heeft: evenmin is het toe te schrijven aan den gebrekkigen grond; want die van Pahang is vruchtbaar bij uitnemendheid: ook niet aan de verwaarloozing en traagheid der bevolking; want er is geen land, waar alle ingezetenen, zonder uitzondering, werkeloos zijn, en het is voldoende, dat slechts een gedeelte van de bevolking werkt, om dit land rijk en groot te doen zijn. De ware grond van de ellende van het rijk van Pahang is, in mijn oog, deze, dat ieder er in bestendige vrees leeft voor de begeerlijkheid van den vorst en de grooten, en voor de knevelarijen, die dezen het volk doen ondergaan. ‘Waarvoor,’ zeggen zij, ‘zouden wij ons moeite geven? Als wij een weinig geld bijeenverzamelen, en het ons welgaat, wordt ons alles door hen ontnomen.’ Zoo brengen de inwoners hun leven in traagheid en ellende door; en al dat kwaad ontstaat uit de onkunde en ongeschiktheid der vorsten, die hen regeren.

Na Poeloe Oelar, Kamaman en Poeloe Kapas voorbijgevaren te zijn, kwamen wij den volgenden avond ten zeven

ure te Trangganoe, aan de rivier van dien naam. Het gezigt op de haven van Trangganoe is zeer schoon; de rivier is daar breed en heeft zoet water; uit zee ziet men geene andere dan kokosboomen. De geheele oever der rivier is bedekt met zeer wit zand. Aan land gekomen, viel mijn oog op een klein huisje met een dak, en van binnen voorzien van eene *bali*[1] van bamboes; het was de woning van den ambtenaar, die belast was met het onderzoeken van de binnenkomende vaartuigen. Toen wij het bereikt hadden, verzamelden zich eene menigte lieden rondom ons; zij waren allen gewapend, en hadden buitendien elk eene menigte werpschichten bij zich. De inspecteur vroeg ons, vanwaar wij kwamen, en waarheen wij gingen. Nadat wij hem hieromtrent de verlangde inlichtingen gegeven hadden, zeide hij ons, dat het in deze oogenblikken zeer moeijelijk was in Kelantan te komen, daar het geheele rijk door den oorlog aan de schromelijkste verwarring ten prooi was, en dat dien zelfden morgen hier de tijding was gekomen, dat nog zeer onlangs twee à driehonderd menschen gesneuveld waren. Vervolgens vroeg ik hem, welke gebruiken te Trangganoe in zwang waren; welke zaken hier verboden waren; en waar de markt was, waar wij ons eenige benoodigdheden konden aanschaffen. Op dit een en ander antwoordde hij mij, dat er op dit oogenblik geene markt was, daar deze alleen des avonds gehouden werd; voorts dat het volstrekt verboden was, wanneer men de kampong van den vorst voorbijging, een zonnescherm te dragen, en sandalen of gele kleederen aan te hebben. Op deze woorden kon ik eenen glimlach niet bedwingen. Zulke dwaze en nietsbeduidende voorschriften maken dergelijke kleinigheden tot eene misdaad! Waarom ook aan de vogelen niet verboden over 's vorsten paleis te vliegen, aan de muskieten hem te steken, aan den olifant te loeijen, en aan de menschen zich te bewegen als zij zijn paleis voorbijgaan? Is dit alles niet even gewigtig als die zaken, welke men verbiedt? Maar zulke zaken, die het nuttig zoude zijn te verhinderen, en waarvan het verbod eene weldaad voor allen zoude zijn, laat men bestaan, zoo als het gebruik van den opium,

1 Eene zit- of ligplaats, eene bank, het voornaamste meubel in een Maleisch en Javaansch huis. Somtijds beteekent het ook eene galerij, een paviljoen.

die de gezondheid verwoest, en allerlei dobbelspelen, die den Maleijers vroeger onbekend waren, maar door de Chinezen ingevoerd zijn en honderden ongelukkig maken. Waarom dragen die lieden kleederen met vuil en onreinheid bedekt, *badjoes*, die zij om de vier of vijf maanden wasschen, met eenen walgelijken stank en vol ongedierte? Overal waar ik ging, zag ik eene menigte kinderen spelen, geheel aan zich zelven overgelaten, verstoken van alle onderrigt, en aan luiheid en werkeloosheid prijs gegeven. En dat alles is niet verboden! Wanneer een vreemdeling en vooral een Europeaan er aan wal stapt, loopen mannen en kinderen hem bij troepen achterna en verdringen hem, in plaats van de bezigheden te verrigten, waardoor zij voor zich en de hunnen den kost konden verdienen; de wegen zijn vol van allerlei vuil en begroeid met struiken, waarin slangen huizen, en tijgers zelfs eene schuilplaats kunnen vinden. Maar over dat alles bekommeren zij zich niet! Doch als een vreemdeling, die zoo even in het land komt, gele kleederen draagt, of zich van een zonnescherm bedient om zijn hoofd tegen de stralen der zon te beschermen, dat beschouwt men als een blijk van minachting jegens, als een aanslag tegen den vorst! Gelooft men dan, dat die vreemdeling door zulke nietigheden zich van de vorstelijke waardigheid zoude trachten meester te maken?

De straten doorwandelende, rigtte ik mijne schreden naar de marktplaats. De straten zijn geen vadem breed, en zeer bogtig; zij kronkelen zich als eene slang, die zich kromt onder den stok, die haar slaat. Hier ontmoet men eene brug, ginds allerlei vuilnis, daar weder struikgewas, dat zich door het geboomte slingert. De kampongs en de huizen zijn zonder eenige orde, en, zonder eenig geheel uit te maken, hier en daar als nedergeworpen; de omheiningen, die ze omgeven, zijn geheel onregelmatig. De huizen zijn vrij hoog; maar het eene staat met het front naar den weg, het andere omgekeerd, een derde weder dwars, een vierde scheef, nergens staan er twee op dezelfde wijze. Allerlei vuil en onreinheid is er rondom opgehoopt; ook vindt men er stapels van gedroogde kokosboom-bast, dien men daar laat smeulen, om door den rook de muskieten te verdrijven. In iedere kampong vindt men eene soort van school. Ook zag ik onderscheidene winkels, waar vrouwen allerlei eetwaren verkochten. Voorts wemelt het land van raven.

De grond is in dit rijk over het algemeen meer vlak dan bergachtig; in de omstreken van de stad is hij zandachtig, maar meer binnenwaarts en in de dorpen geheel klei. Tegenover de kampong van den vorst, binnen den omtrek der stad, verheft zich een met struikgewas bedekte heuvel, van twintig of dertig vademen hoogte; op den top staat eene vlag. De kampongs en de gebouwen der stad liggen op beide oevers der rivier. Men zegt, dat de oorsprong van de rivier Trangganoe in de nabijheid is van dien der rivier van Kelantan.

De huizen in de vorstelijke kampong zijn van steen, met eene façade van dertig voet breedte, en torentjes in den smaak van die der Chinesche huizen. Zij zijn omgeven door breede straten, die echter, even als alle andere, met allerlei onreinheid bedekt zijn. Er is ook een groot steenen gebouw, dat tot stapelplaats voor koopwaren dient. In de nabijheid daarvan staat een groot huis, insgelijks van steen, toebehoorende aan eenen Chinees, genaamd A-Tjing-Ko, die, na het Islamisme omhelsd te hebben, den naam van Intji Saleh heeft aangenomen; hij is de rijkste inwoner van Trangganoe, en zijne bezitting wordt geschat op twee of drie honderdduizend piasters.

Op het tijdstip van onze reis was de vorst van Trangganoe gestorven, en zijn zoon, die vijftien of zestien jaren oud was, hem opgevolgd, onder den naam van Sultan Mohammed Ibn Mansoer Sjah. Het bestuur van dezen vorst was nog slechter dan dat van zijne voorgangers; want hij had volstrekt geen onderwijs genoten, en zijn verstand was nog niet ontwikkeld. Men verhaalde mij, gedurende mijn verblijf te Trangganoe, eene menigte staaltjes van de geweldenarijen der vorsten, zoo als het opligten van vrouwen en meisjes, inzonderheid der Chinezen, enz.

Aan de marktplaats gekomen, vond ik haar ledig; zij bestaat uit huisjes en *balis*, die aan beide zijden van den weg gebouwd zijn, en geheel niet bewoond worden. Ik vroeg aan de lieden, die ik daar ontmoette, waar de markt was, en kreeg ten antwoord: ‘dat zijn de gebouwen, die gij daar rondom u ziet; als de zon begint te dalen, zult gij hier alles kunnen krijgen, wat gij verlangt; want de markt wordt alleen 's avonds gehouden.’ Alleen vrouwen nemen deze gebouwen in, waar zij alle soorten van eetwaren en andere stoffen verkoopen. Zoodra de zon begint te dalen, komen

zij uit de stad en de dorpen en streken, die hooger aan de rivier liggen, om zich naar de markt te begeven, elke met eene mand op het hoofd, waarin zich de waren bevinden, die bestemd zijn om op de markt te worden uitgestald. Men kan er dan alles bekomen, tot dat de zon ondergaat; maar zoodra is deze niet verdwenen, of de vrouwen keeren ook terug, en de markt is weder verlaten tot den volgenden dag, op hetzelfde uur. Deze markt draagt den naam van *bazar der zeekampong*. Allerlei levensmiddelen zijn er goedkoop. De tweehonderd limoenen worden voor eene piaster verkocht. Runderen, geiten, schapen, eenden en hoenders zijn ook zeer laag in prijs; eene geit kost een piaster. Evenwel gebruiken de inwoners zeer weinig vleesch en boter; zij geven de voorkeur aan visch en peulvruchten.

De munt, die te Trangganoe in gebruik is, is eene kleine tinnen munt, waarvan 3824 eene piaster maken; zij hebben de grootte van de Indische duiten, en zijn gestempeld met de woorden *Malek-al-adil*, de regtvaardige koning.

De koopwaren, die het rijk van Trangganoe voor den uitvoer oplevert, zijn: goud, tin, koffij, peper en betelnoten; de hoeveelheid koffij, die er uit getrokken wordt, bedraagt jaarlijks ongeveer duizend pikols[1]; peper, duizend tot tweeduizend pikols; gedroogde betelnoten, twee tot drieduizend pikols. Men voert er ook uit: zijden stoffen, fijn geweven *sarongs*[2], half zijden en half katoenen stoffen, zijden broeken, gemaakte *badjoes*, gordels, zijden doeken en verschillende soorten van wapenen, zoo als krissen, zwaarden, lansen, pieken; bovendien suiker, kokosnoten, kokosnoten-olie, boter, rotting, hars, enz. De koopwaren, die men te Trangganoe zoude kunnen debiteren, zijn: opium, stoffen van Madras, bekend onder den naam *geras*, en Europesche stoffen van allerlei kleuren.

De slaven zijn te Trangganoe niet talrijk, hoewel de handel er in volmaakt vrij is. Het komt mij voor, dat alle inwoners van dit land met slaven kunnen gelijk gesteld worden, omdat zij zich onderwerpen aan afschuwelijke en dwaze gewoonten, die zij niet zouden durven afschudden, al wilden zij.

1 De pikol wordt gerekend op 125 oude ponden.
2 Een stuk lijnwaad, dat, bij wijze van eene vrouwenrok, door de Maleijers gedragen wordt.

Al voortwandelende kwam ik aan de Chinesche kampong. Eerst komt men aan eene houten brug, van een vadem breed en vijf of zes vademen lang. Op deze brug loopt eene straat uit, ingesloten door eenen muur, waarin slechts ééne poort is van ongeveer een vadem breed. Daar ingegaan, zag ik links en regts kleine steenen huisjes, elk met eenen winkel, allen aan Chinezen toebehoorende. Ik begaf mij met Grandpré naar de woning van den kapitein; die afzonderlijk staat en door eenen muur met torentjes omgeven is, op dezelfde wijze als de Chinesche tempels. Ter linker- en regterzijde zagen wij eene reeks van kamers; op den achtergrond was een plein met kokosboomen. De vrouw van den kapitein was reeds oud, zij scheen zeventig of tachtig jaar. Toen wij gezeten waren, verhaalde ik hun het nieuws van Singapoera. Deze oude lieden gaven in hunne gesprekken blijken van eene zeldzame schranderheid; hunne taal was zeer vloeijend, en zij hadden volstrekt niet de slechte uitspraak, die den Chinezen gewoonlijk eigen is; men zoude gemeend hebben Maleijers te hooren. Zoodra wij ons nedergezet hadden, bragt men thee en oranjeappelen, en drong ons daarvan te gebruiken. Al de vrouwen van het gezin vertoonden zich vervolgens; men zoude ze in alle opzigten voor Maleische gehouden hebben. ‘Blijft een oogenblik zitten, mijne heeren!’ zieden zij, ‘wij zullen versche kokosnooten doen brengen.’ Maar wij bedankten haar en namen spoedig afscheid van deze familie, daar onze tijd beperkt was. Bij het heengaan beval de oude man mij zijne twee kleinzonen aan, die binnen kort naar Singapoera vertrekken zouden.

De Chinezen, die zich te Trangganoe ophouden, zijn uit de provinciën Fo-Kien en Kanton. De meesten bedienen zich in den omgang meer van het Maleisch dan van het Chineesch; maar de kinderen spreken liever hunne moedertaal. In het binnenland zijn de Chinezen veel talrijker dan in de stad zelve.

Voortgaande kwam ik in eene straat, die naar eene moskee leidde, welke van steen gebouwd en met een houten dak voorzien was; een steenen ringmuur omgaf haar.

Er zijn te Trangganoe zeer weinig Arabieren; men vindt er slechts twee of drie. Waarom zij dit rijk niet bezoeken, is mij onbekend.

Er bestaat geene inrigting voor het onderwijs in de Ma-

leische taal; maar in ieder huis zijn vijf of zes kinderen, die den Koran leeren lezen.

De taal van Trangganoe is het Maleisch, maar met eene harde uitspraak, bijna zoo als te Kedah. In plaats tan *toewan, Allah, djangan, boelan*, zeggen zij *toewang, Alloh, djangang, boelang*. Deze verbastering bepaalt zich echter tot de uitspraak; zij schrijven de taal even zuiver als wij. Er zijn onder hen zelfs eenige schoonschrijvers, die uitmunten in het schrijven van het Arabisch en zich bezig houden met den Koran en andere Arabische werken af te schrijven; maar Maleische handschriften zijn er zeldzaam. De afschriften van den Koran, die van Trangganoe komen, zijn overal zeer gezocht. Men kan rekenen, dat twee derden van de inwoners van dit rijk het Arabisch en een vijfde het Maleisch kunnen lezen.

De inrigting van hunne visschersvaartuigen kwam mij opmerkelijk voor. Zij kunnen eene lading van vier of vijf *kojans*[1] bevatten, en zijn bemand met dertig of veertig man, die in volle zee varen tot op eene diepte van vijftien of twintig vadem. Dan duikt een van hen naar den bodem, om te zien waar veel visch is, en luistert naar de beweging die deze maakt. Als zijn onderzoek eene goede vangst belooft, komt hij weder boven en de netten worden uitgeworpen.

De verregaande armoede van dit rijk is overal zigtbaar; het voorkomen der inwoners verraadt de luiheid en ledigheid, waarin zij den ganschen dag doorbrengen. In elke kampong en in alle straten ontmoet men ambtenaren en slaven van den vorst. De kleederen der bevolking zijn walgelijk van onreinheid, even als hun ligchaam; maar ieder man draagt altijd vier of vijf werpspietsen, eene kris en eene *tjinangkas* (eene soort van dolk); voorts doen zij niets dan zoo gewapend langs de rivier heen en weder wandelen. Het zijn de vrouwen, die arbeiden, winkel houden, handel drijven en allerlei andere bezigheden verrigten om aan den kost te komen; de mannen doen niets dan eten, slapen en hunne wapens in orde houden. En toch is dit land het vruchtbaarste, dat men zich kan voorstellen, en uitnemend geschikt voor landbouw en veeteelt; onder eene

1 De *kojan* is niet overal in den Archipel even groot; te Singapoera is zij geljk aan 40 pikols, te Batavia aan 27 pikols, enz.

andere bevolking zoude het een rijken overvloed hebben van allerlei voortbrengselen.

De oorzaak van dezen beklagenswaardigen staat van zaken moet worden toegeschreven aan de willekeur en het slecht beheer der vorsten. Hunne ontmoedigde onderdanen achten het verkieselijk zich geene moeite te geven, en elken morgen voor het zijne te laten zorgen; ‘want,’ zeggen zij, ‘hebben wij eenige bezitting, een goed huis, rijstvelden of andere zaken van eenig belang, dan zoekt de vorst alle mogelijke middelen om er zich meester van te maken; hij leent of eischt van ons al wat wij bezitten, en in geval van weigering gebruikt hij geweld; en verzetten wij ons dan nog, dan maakt hij ons en de onzen geheel ongelukkig.’ De vrees voor dergelijke knevelarijen maakt, dat het rijk van Trangganoe slecht bevolkt is; zij houdt er de vreemdelingen van verwijderd en vernietigt allen handel. Dit alles zijn daadzaken, die daar in den omtrek van algemeene bekendheid zijn.

Daar de vrouwen de bezigheden verrigten, welke de mannen moesten doen, moeten zij veelal buiten 's huis zijn en hare kinderen aan hun lot overlaten, blootgesteld aan koude en vochtigheid en allerlei ongelukken. Is het geene dwaze gewoonte, dat de mannen altijd gewapend zijn? Is het een bewijs van moed, in tijd van vrede steeds met zulk eene krijgstoerusting rond te loopen? Of zouden zij niet eenen grooteren moed toonen, door te kampen tegen hunne neiging tot luiheid en onmatigheid in spijs en drank? Maar zoo ik hun deze opmerkingen gemaakt had, zouden zij mij misschien, even als de lieden van Pahang, geantwoord hebben, dat het afstand doen van hunne verderfelijke gewoonten de woede der tijgers en krokodillen zoude opwekken, en de bevolking aan het gevaar blootstellen van door deze verslonden te worden. Maar het ergst van alles is de volstrekte verwaarloozing van de opvoeding en het onderwijs der jonge vorsten, die in ledigheid en onkunde opgroeijen, zoodat zij, volwassen zijnde, ten eenenmale voor de regering ongeschikt zijn. In hunne jeugd bekoort hen niets dan vechthanen, opium-pijpen en dobbelspelen: het eenige, waarnaar zij haken, is de vrijheid en gelegenheid om alle buitensporigheden te bedrijven.

Tegen den avond gingen wij weder aan boord, om onze reis voort te zetten, verlieten omstreeks acht ure de haven

van Trangganoe en ankerden zesendertig uren later in de haven van Kelantan. Intji Boental ried ons aan naar Sabak terug te keeren, waar zich Tengkoe Temana, de zoon van den vorst, bevond, omdat deze het was, die ons aan den koning moest voorstellen. Wij wendden dus den steven en voeren terug naar Sabak, dat is ongeveer dezelfde afstand als van Malakka naar Telok Katapang of van Singapoera naar Tanah Merah Besar. Te Sabak aangekomen, gingen eenige van onze matrozen naar land, om Tengkoe Temana te berigten, dat wij gekomen waren om eenen brief aan den koning te overhandigen. Hij antwoordde hun, dat wij hier moesten blijven, dat hij over land lieden naar Kelantan zoude zenden om kennis te geven van onze aankomst, en dat hij ons den volgenden dag zoude voorstellen. Tegen den avond ging Baba Ko-An met eenige manschappen aan wal, terwijl ik met Grandpré aan boord bleef. Het was reeds donker, en nog kwam niemand van hen terug; intusschen werd de zee zoo onstuimig, dat wij vreesden te vergaan; daarenboven waren wij hier op de plaats, die het meest bezocht wordt door de zeeroovers, welke op deze kusten kruisen, zoodat wij in doodelijken angst waren. Ik deed een kanonschot lossen om ons volk terug te roepen, maar te vergeefs; niemand kwam; eerst tegen twee uren des nachts kwamen er drie aan boord terug, maar Baba Ko-An was aan wal gebleven.

Tegen den morgen ontdekten wij eenige lieden, die ons het sein gaven om naar de haven van Kelantan te zeilen. Diegenen van de onzen, die aan wal gebleven waren, gingen met Tengkoe Temana over land derwaarts, en wij gingen onder zeil. In de nabijheid van Kelantan gekomen, zagen wij eene sloep, met zes of zeven Chinezen bemand, op ons aanhouden, die ons herhaaldelijk toeriepen: ‘Weest op uwe hoede; er zijn twee rooverspraauwen in de haven.’ Weldra waren de Chinezen bij ons aan boord, en toonden ons die vaartuigen. Wij stelden ons in staat van tegenweer, en namen, in afwachting van wat er gebeuren zoude, naauwkeurig de roovers op. Het opperhoofd stond op den voorsteven, met eene lans in de hand; zijne manschappen waren zwart en sterk gebouwd; hij had de eene zijde van zijnen knevel over het oor geslagen, de andere zijde was om zijnen hals geslingerd. Onze manschappen waren strijdvaardig; zij hadden de lont in de hand, en wachtten slechts het

bevel om los te branden; maar de roovers heschen de zeilen en voeren weg, westwaarts aan, ons in het voorbijgaan toeroepende: ‘Als gij niet met eene zending voor den vorst belast waart, zouden wij uwe schepen genomen hebben.’ Op hetzelfde oogenblik kwam eene sloep de rivier af met zeven of acht man, die van wege den vorst gelast waren om ons te ontvangen; zij verwittigden ons, dat de vorst order gegeven had om ons binnen de haven te brengen, om te voorkomen dat men ons eenigen overlast aandeed. De stuurman der koninklijke sloep diende ons voor loods, hetwelk uit aanmerking van den toestand der haven zeer noodig was. Deze is namelijk niet zeer ruim, heeft aan beide zijden zandheuvels, en is over het algemeen niet zeer diep; groote schepen kunnen er alleen bij den vloed inkomen; op sommige plaatsen staat water genoeg, maar op andere zijn ondiepten; er is eene hevige deining.

Aan land gekomen ontmoetten wij Tengkoe Temana met onze manschappen en Baba Ko-An. De lieden des konings verhaalden ons, dat de zeeroovers, die wij ontmoet hadden, Dajaks[1] waren, die van de Basoet[2] kwamen, en dat hunne praauwen met zwaar geschut voorzien waren. Vervolgens gingen Tengkoe Temana en een ambtenaar van den koning weder bij ons aan boord, en voeren met ons de rivier van Kelantan op; deze rivier is twee- of driemaal zoo breed als die van Pahang en Trangganoe. Niet verre van de haven, een weinig hooger op, staat aan den oever eene bali, met torentjes in den smaak van de minarets van eene moskee; dit is een lustverblijf van den vorst. In de nabijheid daarvan is eene kampong, waar wij ons eenige oogenblikken ophielden. Hier voegde zich Abd'oer Rahman bij ons en voer met ons de rivier op.

Het water van deze rivier is zeer helder; de bodem is van zand niet met modder vermengd. Zij heeft overvloed van garnalen, schildpadden en allerlei visch; voorts zijn er zeer groote rivierpaarden en ook krokodillen. Op beide oevers vertoonen zich kampongs, omgeven door kokosboomen, bamboes en rijstvelden. Deze rivier, die ongeveer eene halve

1 Een woeste volksstam, te huis behoorende in de binnenlanden van Borneo; ook op Celebes worden zij aangetroffen.

2 *Basoet* is eene rivier op de oostkust van het Schiereiland Malakka; zij vormt de grensscheiding tusschen de rijken van Trangganoe en Kelantan.

Eng. mijl breed is, is zeer kronkelend, en neemt in haren loop vele kleine rivieren en beken op. Onophoudelijk ziet men op- en afvarende praauwen, geladen met alle soorten van koopwaren, gevogelte en vruchten.

Na ongeveer anderhalf uur gevaren te hebben, kwamen wij aan eene plaats, genaamd Pangkalan Tambang, gelegen op den anderen oever dan waarop de *zeekampong* ligt. Naar den oever ziende, ontdekte ik eene opeengedrongene massa van verscheidene duizende gewapende lieden; elk hunner droeg zes of zeven werpspietsen, een sabel, eene *tjinangkas*, en eene kris in den gordel; anderen hadden geweren. Onder deze menigte was geen enkele blanke; een paar waren ligtbruin; al de overigen zwart. Deze plaats ligt aan eene zandbank van vijftig vademen breed en tien of twaalf mijlen lang. De afstand van hier tot aan de kampong van den Radja Bandara is ongeveer eene mijl. Aan deze laatste plaats gekomen, beval Tengkoe Temana aan de lieden van den vorst, den koning te gaan kennis geven, dat het schip, met eene zending voor hem belast, was aangekomen. Na drie uren op hunne terugkomst gewacht te hebben, kwam Seid Aboe aan boord. Deze Seid Aboe is afkomstig van Pontianak; hij had zich gevestigd te Pontianak, toen de vorst van Kelantan, uit aanmerking van den eerbied, dien men dezen man algemeen toedroeg, hem bij zich ontbood en hem als zijnen onderwijzer aanstelde. Ieder heeft voor liem hetzelfde ontzag als voor eenen vorst. Nadat wij elkander gegroet hadden, vroeg hij mij eerst naar eenige bijzonderheden van Singapoera en van onze reis, en trachtte mij vervolgens uit te hooren over den inhoud van de brieven, waarmede wij belast waren; waarop ik echter het antwoord ontweek. Hierop zeide hij: ‘laat ons naar het paleis gaan, dan kunt gij uwe brieven aan den vorst overhandigen’ Doch Tengkoe Temana was van oordeel, dat wij wachten moesten tot men ons kwam ontbieden. Na eenige oogenblikken kwamen drie- of vierhonderd afgezondenen van den vorst, met lansen of zwaarden gewapend, om den brief voor den koning van ons te ontvangen; wij weigerden echter dien aan iemand anders dan den vorst zelven over te geven; welk berigt aan den vorst werd overgebragt, en spoedig gevolgd door het antwoord, dat wij konden handelen zoo als wij verkozen, maar dat de weg naar het paleis zeer gevaarlijk was, door het onophoudelijk ka-

non- en geweervuur, dat dien bestreek. Wij hoorden werkelijk eene onafgebrokene kanonnade; doch besloten, na te zamen beraadslaagd te hebben, evenwel den togt te ondernemen. Wij kwamen behouden tot in de nabijheid van de omheining van het paleis van den Radja Bandara, waarvan wij de poort reeds konden zien, toen op eens een kogel langs ons heen floot. Terstond wierpen sommigen zich ter aarde; die het digtst bij de omheining waren, wierpen zich daarin; anderen bukten; weder anderen zochten eene schuilplaats achter de stammen van kokosboomen; tot deze laatsten behoorden ook ik met Seid Aboe. Nu kwamen er lieden van het paleis van den Bandara toesnellen, ons afradende onzen weg te vervolgen, voorgevende dat de vorst zich daartegen verzette, en slechts onze brieven wenschte te ontvangen. Wij gaven er toen twee aan eenen zekeren Intji Ha, namelijk dien voor den Radja Bandara en dien voor den Radja Toemenggoeng; maar dien voor den vorst behield ik, en gaf mijn verlangen te kennen, om dien zelf aan Zijne Majesteit te overhandigen. Hierop keerden wij naar het schip terug.

Tegen negen ure des avonds kwam er een bode van den Radja Toemenggoeng Baba Ko-An ontbieden; ik verlangde te weten met welk doel; maar de bode antwoordde mij alleen, dat zijn meester bepaaldelijk Ko-An wenschte te spreken. Deze vertrok dus, vergezeld door een matroos, Intji Andah genaamd; drie uren later kwam hij terug, en deelde ons mede, dat de Toemenggoeng hem naar nieuws van Singapoera had gevraagd en dat hij had willen weten of er in onze brieven ook nog over iets anders gehandeld werd, dan over die vaartuigen; voorts dat hij buskruid en kogels van Singapoera wenschte te bekomen.

Den volgenden morgen bragt men ons twee brieven, den eenen voor den Heer Bonham in een' gelen, den anderen voor Baba Boentjoeng in eenen witten omslag. Des namiddags omstreeks twee ure kwamen vier of vijf lieden van wege den vorst ons drieën gezamenlijk ontbieden; zij zeiden ons, dat de Radja Bandara eenen anderen weg landwaarts in had laten begaanbaar maken, maar dat wij echter goed op onze hoede moesten zijn, en ons niet in grootere groepen dan van vier of vijf personen vereenigen. Evenwel voegden wij met ons drieën, Grandpré, Baba Ko-An en ik, benevens drie van onze matrozen en Tengkoe Temana ons

bij elkander, en sloegen eenen anderen weg in, dan dien wij den vorigen keer gegaan waren. Wij gingen door verscheidene kampongs, waar alle boomen en huizen vernield waren; dit pad week aanmerkelijk van den grooten weg af, en liep door rijstvelden en kreupelhout. Intusschen hoorden wij onophoudelijk het geschut bulderen. Nu riepen op eens onze geleiders ons toe: ‘Neemt u in acht; wij komen onder het bereik van de batterijen; gaat nu elk afzonderlijk.’ Dit geschiedde, en weldra bereikten wij eene verhevenheid van den grond, die den Radja Bandara tot retranchement diende, en door een troep van vijftig of zestig man verdedigd werd. Zij hadden vijf of zes *lilas* (slangstukken) bij zich, en waren overigens gewapend met geweren en lansen. Van hier zag men de vijandelijke redouten, die slechts op tien of twaalf vademen afstands waren. De monden der kanonnen, *rantakas* (eene soort van geschut) en *lilas*, vertoonden zich op eene rij door de schietgaten in de wallen. Twee zware stukken vuurden onophoudelijk, en waren juist gerigt op het paleis van den Bandara. Op dit oogenblik gaven onze geleiders ons een sein om ons weder bij hen te voegen; zij namen ons bij de hand, en bragten ons zoo buiten de rigting, die door de vijandelijke redoute bestreken werd. Zoo de vijanden in dit oogenblik gevuurd hadden, waren wij ongetwijfeld verloren geweest; maar met Gods hulp bereikten wij behouden het retranchement van den Radja Bandara. Dit retranchement was iets meer dan een vadem breed en met eenige duizende lieden bemand. Er waren een zeer groot aantal kanonnen op eene rij geplaatst; en eene groote menigte andere wapenen lagen door elkander opeengehoopt. Daar ik sandalen aan had, was ik veilig voor de *randjoe* (voetangels), die in den geheelen omtrek in groote menigte in den grond gestoken waren.

Eene poort in den muur, die de kampong van den Radja Bandara omgeeft, doorgegaan zijnde, kwamen wij op het plein, waar eene groote menigte kokosboomen groeit; vervolgens kwamen wij in de *baliroeng*, dat is de plaats, waar de vorst gehoor geeft. Dit gebouw rust rondom op kolommen en de muren zijn van gevlochten bamboes; er zijn trappen aan, waarop degenen, die ten gehoore komen, zitten; in het midden is eene groote *bali*, die door gevlochten bamboes in twee of drie kamers verdeeld is en eenen houten vloer heeft. Op het oogenblik dat wij binnentra-

den, hoorden wij dat men ons toeriep ons te haasten, om de kogels die op ons gerigt werden te ontgaan. Rondom de *bali* waren vier- of vijfhonderd mannen gezeten, allen gewapend. Lansen, pieken en geweren stonden in groote menigte tegen de wanden van dit gebouw. Er stond een Chinesche wagen van bamboes, waarop men Grandpré en Baba Ko-An deed nederzitten; Tengkoe Temana en ik plaatsten ons op de trappen. Daar zat een man, die buitengemeen zwaarlijvig was, en welken ik voor den vorst hield; maar Tengkoe Temana zeide mij, dat het een van zijne zonen was. Op hetzelfde oogenblik zagen wij den Radja Bandara uit eene kamer komen; hij was van eene middelmatige gestalte, stevig gebouwd, en had eene blankachtig gele kleur. Hij was gekleed in eene zwarte stof, zonder *badjoe*; om het hoofd droeg hij eene roode katoenen doek. Toen hij naderde boog ieder zich om hem te groeten, en ook wij bewezen hem onze hulde.

Nu zeide Grandpré tot mij in het Engelsch: ‘Heeft de vorst gisteren onze twee brieven ontvangen?’ welke woorden ik aan den vorst overbragt. ‘Ja,’ antwoordde hij, ‘en den eenen heb ik aan den Radja Toemenggoeng doen geworden.’ Tevens gaf hij bevel om den anderen, dien hij gehouden had, voor te lezen; dit gedaan zijnde, nam hij het woord, en zeide: ‘Mijne Heeren! zijt zoo goed aan den Heer Bonham mijne hoogachting te betuigen. Wat de vaartuigen betreft, van welke hij spreekt, wij houden die niet terug; wij hebben ze niet geplunderd, en wij zijn hem geen duit schuldig. Het staat hem vrij in dit rijk te komen en het te verlaten, wanneer hij wil. De wetten aangaande de kooplieden, die bij ons komen handel drijven, zijn zoodanig, dat, wanneer zij iemand krediet verleenen, deze wel en wettig hun schuldenaar is. Sedert echter hier de onlusten zijn uitgebroken, en het geheele rijk in opschuding is, hebben alle ingezetenen, ieder van zijn bijzonder opperhoofd, last gekregen tot de verdediging des lands mede te werken, en het is dus thans zeer moeijelijk iemand, wie het ook zij, te vinden. Deze omstandigheid heeft de betalingen eenigzins vertraagd. Deelt aan den Heer Bonham mede, dat wij drie kanonnen van die schepen genomen hebben, overtuigd dat hij ze ons gaarne zoude afgestaan hebben, zoo wij er om gevraagd hadden, en zegt hem, dat wij hem deze zullen teruggeven, zoodra

de oorlog geëindigd zal zijn. Maar zoo lang deze ons bezig houdt, kunnen wij ons met geene andere zaken bemoeijen; doch verzekert den Heer Bonham, dat, zoodra de vrede hersteld zal zijn, de eigenaars van die vaartuigen of hunne zaakgelastigden naar Kelantan kunnen wederkeeren; dan zullen wij, zoo goed wij kunnen, onze rekeningen opmaken, en hij zal er geen duit bij verliezen. Als zijne schuldenaars gestorven zijn, zal hij, wel is waar, zijne vordering moeten opgeven, maar als zij leven, zal alles hem stipt betaald worden. Thans zijn alle visschers met hunne vaartuigen de rivier afgezakt en vertrokken; er is nog slechts één, en ook deze is op het punt om onder zeil te gaan.'

Na deze woorden voor Grandpré in het Engelsch vertolkt te hebben, zeide ik tot den Radja Bandara, dat wij nog eenen brief hadden voor den koning van Kelantan, en dat ik de vergunning verzocht om mij naar zijn paleis te begeven, ten einde hem dezen te overhandigen. Waarop hij mij antwoordde, hiertoe geene toestemming te kunnen geven, daar de koning thans geen oppergezag over Kelantan uitoefende; dat hij bovendien de rivieren en wegen had doen afsluiten; dat de geheele bevolking onder de wapenen was, en wij ons nergens levensmiddelen zouden kunnen verschaffen; dat men niemand ontzag en op elken voorbijganger schoot, en dat, indien ons een dergelijk lot trof, hij daarvoor niet aansprakelijk wilde zijn bij den Heer Bonham, en dat wij, zoo wij al niet doodgeschoten werden, zeker zouden worden aangehouden en gedwongen aan de verdediging der versterkingen deel te nemen. Vervolgens vroeg hij om dien brief, welken Grandpré hem gaf. Na met degenen, die hem omringden geraadpleegd te hebben, opende hij dien, las hem voor en zeide toen: 'deze brief is van denzelfden inhoud als de beide andere; en waartoe kan hij thans dienen, daar alle visschervaartuigen de rivier verlaten hebben, of gereed zijn om haar af te zakken?'

Deze beslissing voldeed mij volstrekt niet; ik deed dus nog eene nieuwe poging om de verlangde vergunning te bekomen; maar nu betrok het gelaat van den Radja Bandara, en hij weigerde mijn verzoek bepaaldelijk, zeggende dat het rijk van Kelantan op dit oogenblik onder zijn gebied stond. Ziende dat hij vertoornd werd, raadpleegde ik met Grandpré en Baba Ko-An over de partij, die wij te

kiezen hadden, en deze waren van oordeel, dat wij onze zending volbragt hadden.

De Radja Bandara gaf ons het volgende verhaal van de aanleiding tot den oorlog, die Kelantan teisterde. ‘Voor eenigen tijd,’ zeide hij, ‘gingen op zekeren avond zes of zeven van onze lieden naar de *Zeekampong*, om de *manoera*, een' Siameschen dans, die door vrouwen wordt uitgevoerd, te zien dansen. Daar waren twintig of meer personen vereenigd; wat er voorviel weet ik niet, maar althans er ontstond twist, men werd handgemeen en een der onzen verloor het leven. Nu ontstond er eene groote verwarring; alle bewoners der *Zeekampong* begaven zich naar hunne woningen en barrikadeerden de omheiningen er van. Ik wilde niet vergunnen dat men den doode begroef, voordat ik door vier of vijf personen berigten had laten inwinnen, aangaande de aanleiding tot deze gebeurtenis. Toen mijne afgezondenen zich daar vertoonden, weigerde men hun den toegang tot de kampong, waarop ik beval, dat men het lijk voor de deur van zijne woning zoude nederwerpen, en het, zoo de zaak niet duidelijk werd, daar onbegraven laten liggen. De lieden van de *Zeekampong*, eene menigte menschen bijeen ziende, verbeeldden zich, dat men hen kwam aanvallen, stelden hun geschut en begonnen op onze woningen te vuren. Te midden van de verwarring, die deze aanval veroorzaakte, weenden en kermden onze vrouwen en kinderen als radeloozen; al onze huizen werden door de kogels vernield, en intusschen werd geen der aanvallers door ons getroffen. Toen ik zag, dat de zaken zoo liepen, beval ik insgelijks met grof geschut te vuren. De Radja Toemenggoeng en de Radja van de *Zeekampong* vereenigden zich met mij. Dit is de oorsprong van dezen oorlog.

Voorts wil ik u nog mededeelen, dat toen onze vader op het punt van sterven was, hij geen' van zijne vier zonen tot opvolger bestemde, maar ons alleen dit zeide: “Vecht tegen elkander, en laat de overwinnaar de kroon erven.” Wat mij betreft, mijne kracht en mijn moed geregtigden mij tot den titel van koning van Kelantan. Toen onze vader gestorven was, maakten wij eene schikking met elkander, en mijne drie broeders werden *radja*, zoowel als ik; aan mij gaven zij den bijnaam van Bandara, de jongste kreeg den titel Toemenggoeng, en de derde dien van

radja der Zeekampong; maar ik wil den titel Bandara niet aannemen, noch eenen van hen als koning erkennen. Nu heeft ieder van ons een gezantschap aan den koning van Siam gezonden, met een geschenk van kostbare voorwerpen, en hij, dien de koning van Siam verkiezen zal, zal koning van Kelantan worden. Zoo staan thans de zaken tusschen mij en mijne broeders. Berigt dit aan den Heer Bonham. In eenen brief, dien ik u zal medegeven, verzoek ik hem dringend om kruid en kogels; wat de prijs er ook van zij, ik zal dien bij de ontvangst ten volle betalen. Wij hebben op dit oogenblik gebrek aan munitie, daar ik volstrekt niet dacht, dat de zaken zoo verre zouden komen. Ik heb slechts twee kojans kruid, en de kogels, die wij uit den grond hebben opgegraven, waar mijn vader ze eertijds had geborgen.'

Toen ik den Radja Bandara zeide, dat ik nog eenen brief had voor den kapitein der Chinezen, en de vergunning verzocht om dien aan hem ter hand te stellen, kreeg ik ten antwoord, dat hij was gearresteerd, en met alle vrouwen en kinderen der Chinezen in de vestingwerken opgesloten, uit vrees voor verraad van hunne zijde, en dat men den secretaris van den kapitein aan een olifantsketting had vastgelegd, omdat hij getracht had te ontsnappen; dat zij allen buiten toegang waren gesteld, en dat hij, die pogingen aanwendde om met hen in aanraking te komen, zich aan eenen gewissen dood blootstelde.

Na dit onderhoud bood men ons elk eene versche kokosnoot aan, met uitnoodiging om hare melk op te drinken. Vervolgens namen wij afscheid van den vorst, die ons toen nog eens zijne bestellingen aanbeval, en den brief voor den Heer Bonham in eenen rood satijnen omslag ter hand stelde.

Wij keerden terug langs denzelfden weg, dien wij gekomen waren. Het geschut bulderde onophoudelijk, en men zag van beide partijen vele sneuvelen; maar wij bekwamen geen letsel. Wij gingen langs bijpaden, door kampongs en rijstvelden; Tengkoe Temana vergezelde ons, en zoo dikwijls wij menschen ontmoetten, zetten zij zich neder om hem te groeten[1]. Door eene zekere kampong gaande, zag ik bij eene bron eene vrouw, wier rug door den ouderdom

1 Zie pag. 86, noot 1.

gekromd was; hare haren waren niet meer dan vier vingers lang en wit als gebleekt katoen; zij droeg eene kruik met water. Ik verzocht Tengkoe Temana en Grandpré mij een oogenblik te wachten, daar ik haar eens wilde aanspreken en vragen hoe oud zij was. Op deze vraag antwoordde zij mij: ‘Ik heb reeds eenen kokosboom zien sterven, waarna ik eenen anderen geplant heb, die ook reeds oud is en slechts schaarsche en zeer kleine vruchten draagt.’ - ‘Wat meent gij hiermede?’ vroeg ik haar, ‘ik begrijp u niet.’ Nu verhaalde zij mij, dat men hier de gewoonte had bij de geboorte van een kind een' kokosboom te planten, en als men dan aan iemand vroeg, hoe oud hij was, te antwoorden: ‘die kokosboom heeft mij zien geboren worden.’ Toen ik eene juistere opgave van haren ouderdom verlangde, zeide zij mij, dat zij reeds volwassen was, toen de overgrootvader van den tegenwoordigen vorst den troon besteeg. Maar Tengkoe Temana zeide mij, dat er in het geheele rijk van Kelantan geen mensch zoo oud was, maar dat hij wel eens door oude lieden had hooren verzekeren, dat dit honderd en vijftig of honderd en zestig jaar geleden was. Deze oude vrouw was niet grooter dan een kind van twaalf jaren; haar vel was geheel gerimpeld en zij had al hare tanden verloren.

De kampongs doorwandelende, ontmoetten wij overal talrijke troepen buffels, runderen en geiten, die allen zeer vet waren. Eindelijk kwamen wij weder aan boord, en terwijl ik bezig was den dag voor ons vertrek te bepalen, kwam een zekere Intji Mat ons van wege den vorst verzoeken, ons verblijf nog te verlengen, daar hij ons een buffel wilde aanbieden, om aan de geheele equipage een feest te geven. Ik bedankte den vorst voor zijne genegenheid jegens ons, maar verzocht tevens, dat hij zich voor ons geene moeite zoude geven. Nu voegde de afgezant er bij, dat de vorst ook aan den Heer Bonham een schaap wenschte aan te bieden, en drong er op aan, dat wij zouden wachten tot hij terugkwam om ons die geschenken te brengen.

Vervolgens ging ik met Tengkoe Temana de markt bezoeken. Het waren weder vrouwen, die de winkels hielden en handel dreven; men zag er allerlei soorten van vischspijzen, peulvruchten, sambal[1] en gekookte rijst; maar het

1 Eene toespijs, die bij de rijst gegeten wordt; zij wordt op verschillende wijzen bereid; de voornaamste bestanddeelen er van zijn groenten, kruiderijen, gedroogde visch en garnalen.

grootste gedeelte der eetwaren bestond in ingelegde spijzen; vleesch, vet, eijeren, boter en melk zag ik er niet. Ik vroeg aan Tengkoe Temana, of men geene eenden, hoenders, geiten of eijeren verkocht; maar hij zeide mij, dat de inboorlingen van zulk soort van voedsel weinig werk maakten; dat er van de honderd geen tien waren, die vleesch zouden willen eten, en dat het buitendien te duur was. Voorts zeide hij mij, dat de prijs van een vet rund twee à drie piasters was; die van een volwassen geit eene piaster; die van eene volwassen wijfjes-buffel, twee of twee en eene halve piaster. Gevogelte is zeer goedkoop; boter is er niet, omdat zij niet gemaakt wordt; maar visch is er overvloedig en bijna te geef. De toestand der visschers en de vorm van hunne vaartuigen is even als in het rijk Trangganoe.

Grandpré en ik deden ons overzetten naar de *Zeekampong*, op den anderen oever der rivier, en begaven ons naar de woning van Seid Aboe. Zoodra hij ons zag, noodigde hij ons uit binnen te komen en plaats te nemen; toen wij een oogenblik hadden zitten spreken, kwamen zijne bedienden met vier of vijf watermeloenen, die hij ons drong te eten; eenige minuten later werden ons confituren aangeboden. Wij namen spoedig afscheid, om verder de kampong door te wandelen. Bij het heengaan zeide hij ons: ‘gij moet den Radja van de *Zeekampong* een bezoek brengen; hij is een uitmuntend man en verlangt naar uwe kennismaking;’ tevens gaf hij ons zijnen zoon mede, om ons derwaarts te begeleiden.

Aan de poort van de omheining van het paleis van den Radja, zagen wij eene menigte lieden bezig eene borstwering op te werpen; zij hadden eenige kanonnen, *lilas* en *rantakas*. Op het voorplein van de *baliroeng* gekomen, zagen wij zes of zeven olifanten, die daar vastgebonden waren. Toen deze de vreemdelingen bemerkten, hieven zij een vreesselijk geloei aan; maar hun oppasser kwam met een kleinen ijzeren haak, waarmede hij hen op den kop sloeg en terstond waren zij stil. Op mijne vraag hoe het kwam, dat zij voor een zoo klein voorwerp bevreesd waren, antwoordde hij, dat dit was, omdat die haak gemaakt was van ijzer uit negen verschillende distrikten. Om zulk eenen haak te

maken namelijk, reisde men eerst het land door, en nam uit ieder distrikt eenig ijzer mede; had men nu ijzer uit negen verschillende distrikten, dan werd dit zamengesmeed, en daaruit werden die haken vervaardigd, waarvoor de olifanten zooveel ontzag hadden.

Men deed ons plaats nemen op de *baliroeng* en gaf toen kennis van onze aankomst aan den radja, die in zijne vertrekken was; inmiddels bood men ons betel aan. De onderste trap van de *baliroeng* was bezet door eene menigte menschen, die daar zaten. Na eenige oogenblikken verscheen de Radja, met eenen glimlach op de lippen en afgemeten tred; hij was klein, lichtbruin van vel, en had eenige lidteekenen van de pokken op zijne wangen; zijne tanden waren regelmatig en pikzwart[1]; zijne stem was heesch. Hij droeg eene broek van zijde en eene badjoe van gebloemd satijn; om het hoofd had hij een rooden doek en zijn haar was sterk geparfumeerd. Hij droeg eene kris in den gordel. Zijn ouderdom scheen dertig jaren of iets minder. Hij zette zich neder in een hoek van de bali, en allen die op de trappen zaten bewezen hem hunne hulde. Nu rigtte hij het woord tot ons, eerst om ons uit te noodigen eenige betel te gebruiken, en vervolgens om ons deze en dergelijke vragen te doen: ‘Wat nieuws is er te Singapoera? Hoelang zijt gij op reis geweest? Hebt gij ook zeeroovers ontmoet? Wat is de inhoud van den brief, dien gij hebt overgebragt?’enz. Nu bragt men twee kokosnoten, eene voor Grandpré en eene voor mij, benevens een glas om uit te drinken. Op het zien van dit glas, kon ik niet nalaten te lagchen; want wie weet, in hoe langen tijd het niet schoon gemaakt was. Men kon zelfs de stof, waaruit het vervaardigd was, bezwaarlijk onderscheiden; want het was even weinig doorschijnend als de bast van de kokosnoot. Na gedronken te hebben, vroeg ik den vorst of hij geen deel nam aan den tegenwoordigen oorlog? ‘Ik bemoei mij daarmede volstrekt niet,’ antwoordde hij; ‘ik kies voor niemand partij en houd mij onzijdig. Ik stel alleen mijne kampong in staat van tegenweer, voor het geval dat men ons mogt aanvallen.’

1 Het is de gewoonte der Maleijers zich de tanden gelijk te vijlen, glad te polijsten en daarna met eene zekere bereiding zwart te maken; dit maakt een belangrijk deel van hun toilet uit.

De torentjes van de *baliroeng*, waar wij ontvangen werden, hadden denzelfden vorm als de minarets van eene moskee. Het gebouw rustte op zestien met snijwerk versierde kolommen, en had een dak van nipah-hout. Er waren geene muren rondom; het had drie trappen, tot zitplaatsen voor de personen, die ten gehoor kwamen; hetwas vierkant en dertig voeten breed. De omheining van de kampong was van riet.

Na hier omtrent een uur te hebben doorgebragt, nam ik afscheid van den Radja, om naar boord terug te keeren. De kampong en de markt overwandelende, schreef ik mijne opmerkingen op, tot niet geringe verbazing van de massa menschen, die ons volgden en niet konden begrijpen, dat iemand al wandelende kon schrijven.

Ik ontmoette een jong mensch, lichtbruin van kleur, met lang haar, zonder badjoe, maar met eene sjerp, die hem tot aan de knieën reikte, en met eene kris in den gordel. De zoon van Seid Aboe zeide mij, dat hij een zeer aanzienlijk persoon was, namelijk de jongere broeder van den Radja, dien wij bezocht hadden. Deze jonge prins voegde zich bij ons op onze wandeling, en telkens als wij menschen ontmoetten zetten zij zich op den weg neder om hem te groeten. Ik vroeg hem of hij kon lezen en schrijven, waarop hij ontkennend antwoordde, en er bijvoegde, dat hij, als ik hier bleef, gaarne van mij onderwijs zoude ontvangen. ‘Is er dan hier,’ zeide ik, ‘niemand die in staat is om u te onderwijzen?’ - ‘In het geheele land,’ hernam hij, ‘zijn geene vier menschen, die kunnen schrijven zoo als gij; ter naauwernood zijn er eenigen, die den Koran kunnen lezen.’ Voorts berigtte hij mij op mijne vragen, dat het gedeelte van het land, waar wij ons bevonden, dat is aan het benedengedeelte van de rivier, geschat werd op eene bevolking van zestig duizend zielen; maar dat hooger op, op eenen afstand van vijftien of twintig dagreizen, eene veel sterkere bevolking was. Ook vernam ik van hem, dat de oorsprong van de rivier van Kelantan in de nabijheid van die van Trangganoe is.

Deze prins scheen veel belang in mij te stellen, en bleef er op aandringen, dat ik eenige dagen te Kelantan zoude vertoeven. Er waren, zeide hij, eene groote menigte Radja's, die begeerig waren te leeren lezen en schrijven; en hij beloofde mij later een vaartuig te zullen bezorgen om mij

naar Singapoera terug te brengen. Maar ik bragt hem onder het oog, dat ik wegens zaken naar Kelantan gezonden was, en daar niet langer mogt blijven dan mijne bezigheden vereischten; maar dat wij elkander welligt later zouden wederzien. Hij begeleidde mij toen met den zoon van Seid Aboe en Seid Aboe zelven, tot aan den oever, waar wij afscheid namen, en ik de boot vond, die mij naar ons vaartuig terug roeide.

Aan boord vond ik een van de lieden van den Radja Bandara, denzelfden Intji Ha, van wien ik reeds vroeger gesproken heb, en Tengkoe Temana. Deze zeide mij, dat er zoo even afgezanten van den vorst geweest waren, om ons te verzoeken onze afreis tot den volgenden dag uit te stellen, daar hij zich eene geit wilde aanschaffen, om die aan den Heer Bonham ten geschenke te zenden. Mijne tegenwerpingen mogten niet baten; hij zeide, dat wij ons niet tegen den wensch van den vorst mogten verzetten, en bood zich aan om dien dag met ons de omliggende kampongs te gaan bezoeken. Toen gingen Grandpré, Tengkoe Temana en ik met drie of vier matrozen aan wal, elk met een geweer gewapend. Wij ontmoetten eene menigte lieden, die het voorkomen hadden van doodarm te zijn, maar toch zeer wel met hun lot tevreden schenen; ieder droeg ten minste zes of zeven werpspietsen, eene kris, eene tji nangkas, een mes en een zwaard of eene lange kris; anderen droegen geweren. Met deze toerusting wandelen die lieden het land door, zonder iets anders te verrigten.

Wij ontmoetten op onzen weg ook eene menigte lieden, die een voor een achter elkander liepen; elk hunner droeg eene kruik en een voorraad van eetwaren, alsof zij op reis gingen. (Het is de gewoonte der Maleijers op den weg eenvoor een achter elkander te gaan, en nooit met twee, drie of meer naast elkander). Ik vroeg hun, waarheen zij gingen, en vernam dat zij de wacht gingen betrekken op de borstweringen van den Radja Bandara, en dat de levensmiddelen, die zij bij zich hadden, bestemd waren voor hun onderhoud. Op mijne vraag, of de vorst daarin niet voor zag, gaven zij mij door teekens te kennen, dat zij daarover niet durfden spreken in tegenwoordigheid van Tengkoe Temana. Ik verzocht toen dezen vooruit te gaan, onder voorwendsel, dat ik wat achter wilde blijven. Toen hij op eenigen afstand was, zeiden die lieden mij: ‘Het is eene gruwzame

gewoonte bij de Maleijers, dat wij genoodzaakt worden, zelve onzen voorraad mede te brengen, terwijl onze vrouwen en kinderen dikwijls te huis achterblijven zonder iets te eten te hebben. Zoo zijn wij gedurende geheele maanden dagelijks in dienst van den Radja, en bleven wij in gebreke, hij zoude onze huizen doen plunderen en onze bezittingen zich toeëigenen, en, zoo wij er ons tegen verzetten, ons dooden en toch onze bezittingen in beslag nemen. Wat zouden wij gelukkig zijn, als de Europeanen dit land in bezit namen; dan zouden wij rust hebben. Maar nu is ons lot, zelfs in tijd van vrede, niet veel beter; de vorst bekommert zich niet over ons; en hadden wij eenen anderen, het zoude niet beter zijn. Het is altijd zoo geweest en zal altijd zoo blijven.' Ik vroeg hun, na verloop van hoeveel tijd zij terugkeerden, en kreeg ten antwoord, dat zij, als hun voorraad opgeteerd was, terugkeerden om nieuwen te halen, en dat dit zoo zoude blijven zoolang de oorlog duurde. Zij zeiden mij, dat er van beide zijden reeds vele mannen gesneuveld waren, wier betrekkingen hulpeloos achterbleven en zonder eenig uitzigt op ondersteuning van wege den vorst, die omtrent hun dood even onverschillig was als over dien van de mier, die hij vertreedt.

Ik zette mijne wandeling voort door verscheidene kampongs. Overal zag ik kokos-, banaan- en andere vruchtboomen; maar overal waren ook de kampongs vol onreinheid en onkruid, en de huizen onregelmatig gebouwd; ik bezocht er vele, om er den inwendigen toestand van te leeren kennen; ik onderzocht de slaapplaatsen en meubelen, en woonde den maaltijd der bewoners bij; maar overal heerschte wanorde en onreinheid, en uit elken hoek stegen pestwalmen op. De rijstvelden en alle andere aanplantingen leveren een heerlijk gezigt op, en het geboomte groeit welig; men zeide mij dat de rijst eenen honderd- of honderd en vijftigvoudigen oogst oplevert. Alle soorten van vruchten, die te Malakka en Singapoera komen, groeijen in dit gewest. De grond is zandachtige klei, en over het geheel vlak.

Als wij in eene kampong kwamen, haastte de eigenaar zich ons eenen overvloed van versche kokosnoten, suikerriet, bananen, of wat hij teelde, aan te bieden. Langs onzen geheelen weg zagen wij overal op de vlakten en de

lage rijstvelden groote troepen runderen, buffels, geiten en schapen. Tegen den avond ontmoetten wij een groot aantal vrouwen, die uit het binnenland kwamen en zich naar de markt begaven; elke droeg eene mand met verschillende koopwaren, peulvruchten, bananen, suikerriet, enz. Het verwonderde mij zeer te zien, dat de kleur van de huid van beide geslachten dezelfde was; zij houdt het midden tusschen blank en zwart. Niemand draagt eenig schoeisel, de vrouwen zoo min als de mannen, zelfs de vorst niet.

De inwoners van Kelantan zijn autochtonen; hunne vorsten zijn van zuiver Maleisch ras; zij hebben zich nooit met Arabieren vermengd. De volkstaal is het Maleisch, maar de uitspraak zeer bedorven, en bijna eveneens, als die van de bewoners van het vaste land van Indië, wanneer zij Maleisch spreken; zij zeggen *aloh, sangah, boelang, makang, minjok, toewang, tji*, in plaats van *allah, sangat, boelan, makan, minjak, toewan, intji*; evenwel schrijven zij de woorden goed.

De koopwaren, die van Kelantan worden uitgevoerd, zijn goud, koffij, een weinig rijst, zijden stoffen en broeken; deze stoffen worden in het land zelf geweven. De zijde wordt er echter niet gewonnen, maar door Engelsche of Chinesche vaartuigen aangebragt. Vreemde waren, die er kunnen gedebiteerd worden, zijn: alle voorwerpen uit Europa, Coromandel en China; het debiet kan echter niet spoedig of belangrijk zijn, omdat er geene groote kooplieden zijn. Men weet algemeen, dat rijke kooplieden en goedbezitters in de Maleische landen niet veilig zijn, van wege de knevelarijen en onregtvaardigheden, waaraan zij zijn blootgesteld; vandaar de armoede en ellende, waartoe al die staten gedoemd zijn.

Toen wij aan boord terugkwamen, zagen wij, dat de lieden van den vorst er twee geiten gebragt hadden, eene groote voor den Heer Bonham, en eene kleine voor ons gebruik. Deze laatste werd terstond door de equipage gereed gemaakt; maar wij hadden geene rijst, peulvruchten, visch, betelnoten en wat wij verder behoefden, en evenmin geld om het te koopen. Dit laatste leenden wij dus van onze matrozen, die terstond aan wal gingen om het benoodigde te koopen. Middelerwijl bragt men ons van wege Seid Aboe bananen, elf stuks gevogelte en een schaap; ik gaf hem wederkeerig eene flesch met welriekende olie en Grandpre twaalf kopjes en een klein kompas. Intji Mat schonk ons

een geit, waarvoor ik hem een zakdoek gaf; ook schonk ik aan Tengkoe Temana eene gekleurde sarong, ter waarde van drie piasters, en een paar scheermessen.

Ik zag te Kelantan eene groote menigte ligte vrouwen; tegen den avond komen zij een voor een achter elkander in de nabijheid van de vreemde vaartuigen wandelen. Hare kleederen reiken slechts tot aan de oksels, en zij dragen geene *badjoe*. Haar haar is in krullende lokken gekapt en versierd met bloemen, die tot guirlandes gevlochten zijn, welke tot aan hare knieën nederhangen; deze bloemen zijn in een' zeer goeden smaak op duizend verschillende manieren gerangschikt; noch te Singapoera noch te Malakka zag ik ooit zulke bevallige kapsels. Mannen, die als koppelaars dienen, komen dan aan boord van de vaartuigen om hunne diensten aan te bieden; dit is een aangenomen gebruik in het land, en maakt hen, die het uitoefenen, niet eerloos. Voorts zijn er eene menigte lieden, die hun leven doorbrengen met hanengevechten, dobbelspelen en opium rooken. Van de honderd zijn er naauwelijks twee, die hunne godsdienstpligten waarnemen, zoo als de voorgeschrevene gebeden en andere pligten, welke God verordend heeft.

Tegen den morgen zakten wij de rivier af tot aan den mond, waar eenige visschersvaartuigen waren, die ons uitnoodigden om de reis gezamenlijk te doen, en hen daartoe te wachten tot den volgenden morgen of uiterlijk den volgenden avond. Baba Ko-An wilde zich bij hen voegen; maar wij konden er niet in toestemmen, dat hij zich van ons scheidde, uit vrees dat hem iets mogt overkomen; en hoe zouden wij ons dan te Singapoera kunnen verantwoorden.

Wij hadden geene rijst voor de reis en evenmin geld om die te koopen, en waren zeer in de verlegenheid, toen Tengkoe Temana ons voorstelde om bij hem, te Sabak, aan te leggen, en aanbood ons rijst en al wat wij behoefden, te verschaffen. Wij spraken diensvolgens met de eigenaars der visschersvaartuigen af, dat wij te Sabak zouden wachten en vandaar gezamenlijk de reis aanvaarden. Na deze schikking gemaakt te hebben, verlieten wij de haven van Kelantan en kwamen na een uur varens te Sabak, eene kampong, die zich langs de zee uitstrekt; zij bestaat uit een honderdtal woningen, die te midden van een bosch van kokosboomen zijn opgerigt. De equipage ging aan land om eenigen voorraad op te doen, terwijl Grandpré en ik met

Tengkoe Temana het oord gingen bezigtigen. Alle inwoners kwamen terstond toeloopen om ons te bekijken. Hun toestand scheen mij ellendig; hunne *badjoes* bestonden uit lompen, en het meerendeel van hen was blootshoofds. Zij winnen den kost met de visscherij en ook gedeeltelijk met den rijstbouw. Hunne woningen waren hutten, die er zeer vervallen uitzagen, en, even als hunne personen, onbeschrijfelijk vuil waren. Tengkoe Temana zeide mij, dat deze kampong zes à zevenhonderd zielen telt, en door den Radja van Kelantan onder zijn bestuur gesteld was. Het land doorwandelende, zagen wij uitgestrekte rijstvelden, die uitnemend bebouwd waren, en eene menigte kampongs, waar tallooze kokos-, banaan- en andere vruchtboomen groeiden. Na een paar uren gewandeld te hebben, kwamen wij aan een groot en zeer diep meer, waar zich duizende wilde eenden ophielden. Tengkoe Temana verhaalde ons, dat dit meer het grootste gedeelte van zijne inkomsten uitmaakte; dat men er jaarlijks honderde pikols garnalen ving, en eene groote hoeveelheid visschen van allerlei soort; dat die visscherij in de drooge mousson geschiedde door middel van netten, en dat de garnalen, na gekookt en in de lucht gedroogd te zijn, aan de Chinezen verkocht werden tegen acht of tien piasters de pikol.

Na een' geruimen tijd gegaan te zijn, kwamen wij aan de kampong van Tengkoe Temana; daar in de nabijheid zag ik vier of vijf zwijnen in een rijstveld liggen, hetgeen mij verwonderde, daar ik geen enkel van deze dieren te Kelantan gezien had, maar Tengkoe Temana zeide mij, dat zij toebehoorden aan Chinezen, die bij hem woonden om de peper- en betelcultuur te administreren. De kampong inkomende zag ik een tiental woningen, die zich in niets van andere onderscheidden; op mijne vraag, wie er de eigenaar van was, bemerkte ik dat hij er mede verlegen was, dat zij even onaanzienlijk waren, als die van andere lieden; hij zeide mij, dat hij pas twee jaren hier gewoond, en nog geen huis voor zich gebouwd of de kampong hersteld had; dat hij voornemens was aan den oever der zee eene kampong te stichten en zich daar te vestigen, ten einde gemakkelijker het oog te kunnen houden op de zeeroovers.

Wij hielden ons in die kampong eenige oogenblikken op, en onderwijl deed Tengkoe Temana uit verschillende kampongs versche en gedroogde kokosnoten halen, alsof het

zijn eigen goed was; ook liet hij in ieder huis aanzeggen, dat er Europeanen van Kelantan aangekomen waren, waarheen zij eenen brief van den vorst van Singapoera gebragt hadden, en dat ieder hun ten spoedigste moest brengen wat hij had, hetzij hoenders, kokosnoten, bananen of wat ook, daar zij nog dezen avond wilden vertrekken. Zoo leven de Maleische vorsten met hunne onderhoorigen.

Tegen den avond namen wij afscheid van Tengkoe Temana, om naar ons schip terug te keeren. Onderweg zagen wij ontelbare troepen buffels, runderen en geiten, die aan de bewoners der naburige kampongs toebehooren, maar waarover zich niemand bekommert; zij telen voort, sterven of worden door tijgers verscheurd, zonder dat iemand het zich aantrekt; zij worden niet gemolken, daar men van de melk geen werk maakt, en niet geslagt, daar men aan visch verre de voorkeur geeft boven vleesch. Indien een nijver ingezeten van Singapoera eigenaar was van dit vee, hij zoude er groote rijkdommen mede kunnen verzamelen. Alle dieren, zoowel als alle plantgewassen te Sabak, kwamen mij uitmuntend voor. Eindelijk kwamen wij aan het strand en begaven ons terstond aan boord. Den volgenden morgen ging ik weder met Grandpré aan wal om Tengkoe Temana op te zoeken; wij vonden hem nog slapende, in een huis aan het strand; eerst ten elf ure ontwaakte hij. De gewoonte van onophoudelijk opium te kaauwen had hem zoo mager gemaakt, dat men zijne ribben konde tellen; zijne lippen waren zwart geworden, en hij was geheel verzwakt. Bij deze gelegenheid onderhield ik hem over dit verderfelijk misbruik en toonde hem alle onheilen aan, waarvan het de oorzaak is; hij stemde mij alles toe, maar beweerde echter, dat het gebruik van opium voor vorsten eervol is, en niet, dan nadat ik hem in het breede het tegendeel betoogd had, beloofde hij mij er afstand van te zullen doen. - Nu verzocht ik hem vergunning om de kampongs te gaan bezoeken. ‘Gaarne,’ zeide hij, ‘en gij kunt alles nemen, waarin gij lust hebt, zoo als kokosnoten, enz.;’ waarvoor ik hem echter bedankte, en zeide, dat ik slechts wilde wandelen. Hierop rigtte ik mijne schreden naar de naburige woningen, waar vier of vijf personen naar mij toekwamen, mij hunne dienst aanboden en naar nieuws van Singapoera vroegen. Toen ik hun hierop sprak van de rust en de vrijheid, die elk onder het Engelsch bestuur geniet, verzochten

zij mij hen als bedienden naar Singapoera mede te nemen, daar zij het onder het bestuur der Maleische vorsten niet konden uithouden. Toen ik hen verzocht mij daaromtrent eenige nadere bijzonderheden mede te deelen, verhaalden zij mij, nadat ik hun had moeten beloven niets aan Tenkoe Temana te laten blijken, het volgende: ‘Elken dag moeten wij werken voor rekening van den vorst, zonder dat hij ons iets geeft tot onderhoud van ons zelven of der onzen, waarin wij echter moeten voorzien. Wanneer het hem gelust, neemt hij onze vaartuigen, onzen oogst en al wat wij bezitten, zonder eenige schadeloosstelling er voor te geven. Als wij eenig kostbaar voorwerp hebben, of eene dochter die er goed uitziet, neemt hij ze ons af zonder dat wij er iets tegen kunnen doen; want zoo wij het weigerden of er ons tegen verzetten, zoude hij ons onmiddellijk dooden; en als iemand plan maakte om van hier naar een ander oord te verhuizen, zoude hij onmiddellijk ter dood veroordeeld en zijne goederen verbeurd verklaard worden, als zijn plan ontdekt werd. Wat zouden wij gelukkig zijn, als wij onder het Europesche bestuur leefden; want hier zijn wij in de hel.’ Nu kwam Tengkoe Temana er tusschen, en vroeg mij, waarover ik zoo lang met die lieden sprak. ‘Over niets bijzonders,’ zeide ik, ‘de menschen klagen over hunne armoede en hunnen kommervollen toestand.’ Waarop hij mij antwoordde: ‘Bekreun u daaraan niet; hunne begeerten zijn onbegrensd; als zij allen *radja's* konden worden en meesters van het land zijn, dan zouden zij tevreden zijn.’ Verder de woningen langs het strand voorbij wandelende, vond ik ze, even als elders, omgeven door hoopen van allerlei vuilnis, die eenen onverdragelijken stank van zich geven, waaruit dikwijls kwaadaardige ziekten ontstaan; maar de Maleijers slaan daarop geen acht; en buitendien zouden zij, door die onreinheden van hunne woningen te verwijderen, meenen iets te doen, dat streed tegen de wetten van God, die dergelijke geuren geschapen heeft. Zij hebben die gewoonten van hunne voorouders overgeërfd, en zullen haar aan hunne nakomelingen nalaten.

Des avonds ten zes ure zagen wij de visschersvaartuigen voorbijzeilen en wilden nu ook onder zeil gaan, om gezamenlijk de reis te doen; maar het scheepsvolk verzette er zich tegen, en verzocht ons te blijven tot den volgenden morgen, omdat Tengkoe Temana dan eene plegtigheid zoude verrig-

ten, die ons eene veilige vaart bezorgen moest. Wij waren wel genoodzaakt hieraan toe te geven. Nu kwam hij den volgenden ochtend omstreeks elf ure aan boord, beschouwde eenige oogenblikken de schaduw, die de mast op het dek wierp, en nam, toen het juiste oogenblik gekomen was, een vat met water, dat hij over den voorsteven uitstortte; hierop vulde hij het vat weder en goot het ledig langs de boorden van het vaartuig; nu beval hij de roeijers hunne plaatsen in te nemen en de riemen te vatten, maar nog niet te roeijen. Toen begaf hij zich in het ruim, prevelde daar eenige woorden, floot driemaal, begaf zich toen weder naar den voorsteven en staarde eenigen tijd op den achtersteven; vervolgens ging hij zitten bij den grooten mast, met het gezigt naar den voorsteven. Een oogenblik daarna stond hij op, beschouwde aandachtig de roeijers, en riep uit: ‘roeit, roeit, het oogenblik is gekomen; gij zult geen ongeluk op reis hebben, slechts een weinig ongerustheid, maar geen onheil.’ Na deze dwaze plegtigheid namen wij afscheid van Temana, die nu met zijne boot naar den wal terugroeide, terwijl onze zeilen geheschen werden en wij snel de golven kliefden.

De terugreis leverde niets bijzonders op; eens werden wij door eenen hevigen storm beloopen, die ons, volgens de verklaring van het scheepsvolk, de ongerustheid veroorzaakte, die door Tengkoe Temana voorspeld was; en na zeven dagen varens kwamen wij den negen en twintigsten der maand Moharrem, te middernacht, behouden in de haven van Singapoera aan. Toen wij aan de Chinesche kooplieden verslag gedaan hadden van den afloop onzer zending, en nu om de bedongene belooning verzochten, weigerden zij ons die, onder voorwendsel dat zij geen geld hadden; dagelijks herhaalden wij ons verzoek, en telkens hadden zij eenig voorwendsel om ons niet te betalen. Eindelijk bedreigde Grandpré hen met eene aanklagt bij den Gouverneur, waarop zij hem de honderd en twintig piasters, die hem toegezegd waren, uitkeerden, onder voorwaarde, dat hij zulks niet aan mij zoude zeggen; mij boden zij twintig piasters aan, voorgevende, dat zij mij niet meer beloofd hadden, hetgeen zij zelfs met eenen eed wilden bevestigen. ‘Toon ons maar,’ zeiden zij, ‘eene door ons geteekende schriftelijke overeenkomst, dan zullen wij

u betalen.’ Op mijn aanhouden boden zij mij eenige dagen later veertig en eindelijk zestig piasters aan; maar ik weigerde die te ontvangen. Ten laatste was ik genoodzaakt mij tot het geregt te wenden, door welks tusschenkomst ik de volle tachtig piasters ontving.

J.J. DE HOLLANDER.

Eene halve-eeuws wake.

I.

Verrukk'lijk was het nachtgezigt!
Omschitterd van een rembrandtsch licht
Hield Hollands Muze hoog gerigt;

Wat naam
En faam
Gaf aan 't verleên,
Toen d'oceaan te kleen
Ons scheen,
Als wachters om haar zetel heen, -

Ter slinke een guit,
Die voor zijn bruid
Van liefdes luit
De kneepjens duidt
En 't mopsjen van de minne ontsluit;

Ter hoog're een grijs,
Wiens stoute wijs
Het paradijs
Gebiedt: ‘Herrijs!’
Of d'englen voorgaat: ‘Eere en prijs!’ -

En aan haar voet
Den overvloed,
Dien spoed
En moed
Ontschaken doet
Aan noorderijs en zuidergloed;

Zij zelve, - op 't blondgelokt gelaat,
Bij rozen van den dageraad,
Een ernst, die 't schoonst der schoone staat!

II.

Een vast vergeten dichtrendrom
Verscheen,
Verdween,
Of, zag ze ook om,
Niet éénen ruischte 't wellekom;

Geen zucht
Naar hooger zielsgenucht
Had ze aangespoord tot stoute vlugt;
Wat lauwer wast in lage lucht? -

Wie komt? de Muze rijst! En toch
Hij, dien zij wenkt, ducht zinsbedrog;
‘Leeft Holland, leeft Oranje nog?’

Een bange strijd van hoop en vrees,
Hoe God voor beiden 't vonnis wees,
Verscheurt hem, die ten oordeel rees;

Wat oog
   Blijft droog?
      Ginds waait de vlag,
Die werelden ons winnen zag:
‘U danke ik 't, dat zij wappren mag!’

En Helmers draagt de burgerkroon,
Hem dus in 't rijk van 't schoon
         Geboôn,
Zijn weêrgalooze trouw ten loon!

III.

Wat dichter-schepping voert die wolk?
   Een groep, bewondrend aangestaard,
Dewijl zij toonbeeld strekt en tolk

   Van vormvoltooijing, d'oudheid waard,
En zielsverheffing uit het stof,
   Die christen-kunstzin openbaart;

't Vermeidt zich alles in haar lof;
   Zelfs Vondel brengt haar huldeblijk:
‘Wie mag hij zijn, die me overtrof?’ -

   Wat vleit ge mij? - zucht Bilderdijk -
Gij hebt in d'ochtend u verheugd,
   Wie is in frischheid u gelijk?

Mijn lot was lijden, 'k had geen jeugd; -
   't Verval des volks mij vroeg bewust,
Vond ik geen vrede en zong geen vreugd,

‘Werd kunst mij wapen, strijd mij lust, -
Ik heb geworsteld met mijne eeuw,
Voor mij geen lauwer, - gun mij rust!’

IV.

Een landschap biedt hun blik zich aan:
Hoe 't koeltjen stoeit door 't hooge graan,
Daar rozen
Blozen
Uit die blaên; -

Een beek,
Die ginds 't gebergte ontweek,
Vlecht in 't verschiet haar zilverbleek,
Een klaatrend lint, door 't groen der streek. -

Neig dieper, overeeuwd geboomt!
Naar 't moschbed, dat uw voet omzoomt,
De schâauw voor wie daar dicht en droomt.

Verrassende als dat wolkend schuim
En schittrende als dit zonnig ruim,
Zoo toovert, tintelt, treft zijn luim.

Schuil vrij, als erts,
Zijn scherts
Soms diep,
Toch blijkt ze, als alles wat hij schiep,
Metaal, dat hij te voorschijn riep!

Zie, Huygens biedt, in Gelders beemd,
't Vernuft waar 't zijn naar zweemt
Niet vreemd,
Den krans, dien hij van 't hoofd zich neemt!

V.

‘Vlecht lauwren en cypressen zaam!’ -
Gebiedt de Muze, - stond zijn blaam
De schennis tegen, die 'k mij schaam,

Zijn trouw
Draag rouw,
‘Zijn cither suss’ -
Wiselius
Beloont ze aldus, -
‘Mijn leed, tot men dien stinkwalm blusch’;

Een priesterschaar
Voor mijn altaar
Wier wierook gaêr,
‘En 't s c h o o n e en 't w a a r ’
Van 't hoog tooneel zich 't volk verklaar!

Hoort, zangster! hoort
Mijn afscheidswoord
En draagt het voort
Van oord tot oord:
Mijn middag heeft nog n i e t gegloord!

De poëzij
   Gaat nooit voorbij,
Houdt gij
   U vrij
      Van bastaardij
En kerk- of kunstleers slavernij.

Wat nieuwe vorm der wereld beidt,
U geldt nog, 't zij ge juicht of schreit:
‘Onsterflijk maakt de oorspronklijkheid!’

W.D.-s.

Bibliographisch Album.

De denkbeelden omtrent eene wettelijke regeling van het Armwezen in Nederland, voorgedragen door Mr. H.W. Tydeman, Hoogleeraar te Leiden, Mr. J. Heemskerk, Az., Plaatsv. Regter en Advokaat te Amsterdam, en Mr. J.W. Tydeman, Advokaat te Amsterdam, bescheidenlijk beoordeeld door Mr. AE. Mackay. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef. 1850.

De ‘Denkbeelden,’ in het bovenstaande geschrift genoemd, zijn den lezer van dit Tijdschrift reeds bekend uit de bestrijding door den Heer Boer, in een vorig nommer (October 1850) geplaatst. Het oordeel van den Heer Mackay, in het hier aangekondigde werkje uitgesproken, komt in de afkeuring der ‘Denkbeelden’ met dat van den Heer Boer overeen, doch rust niet op denzelfden grond. Want terwijl de laatste voornamelijk poogde aan te toonen, dat zij niet in overeenstemming zijn met de waarheden der staathuishoudkunde, worden zij door den eersten hoofdzakelijk daarom afgekeurd, dat zij in tegenspraak zouden wezen met de voorschriften des Bijbels, doodend voor de Christelijke liefdadigheid en inbreuk makend op het regt der Kerk.

De volgorde, waarin de schrijver zijne beoordeeling voordraagt, is meestal die der ‘Denkbeelden’ zelve, welke hier genoegzaam op den voet worden gevolgd. In het algemeen wordt de zucht, om het armwezen bij de wet te regelen, toegeschreven aan de inrigting van den staat, de denkbeelden van den dag en de revolutionnaire politiek; de moeijelijkheden, waarop een ontwerp van zoodanige wet stuit, liggen dáárin: 1e. dat men op vreemd terrein komt - hetgeen echter door den schrijver niet verder ontwikkeld en daardoor, vooral in verband met de volgende punten, niet zeer duidelijk is; - 2^{e}. dat men dit ontwerp op beginselen van communisme bouwt, terwijl men voor de consequentie terugdeinst; eindelijk 3e. dat de bestaande, vooral kerkelijke instellingen, in den weg staan (blz. 9-13). Wettelijke armenverzorging, waartegen Christelijke liefdadigheid wordt overgesteld, verdient daarom in beginsel afkeuring. Evenzeer de wijze, waarop zij in het beoordeelde werk

wordt ten uitvoer gelegd. Met het stelsel der werkhuizen kan de schrijver zich niet vereenigen, omdat zij eene fictieve werkverschaffing en voor het nationaal vermogen niet productief zijn; omdat zij bedelarij, lediggang en luiheid voeden, terwijl de bedelaars, die beweren geen werk te hebben, gewoonlijk dronkaards en slechtaards zijn (niet zeer liefderijke bewering in een werkje, waar liefde op den voorgrond staat!); en dewijl er schatten vereischt worden om dat stelsel te kunnen volhouden (blz. 19, 32). De centrale, provinciale en plaatselijke commissien, in de 'Denkbeelden' voorgesteld, vinden evenmin bijval, zoo als uit de verwerping van het beginsel natuurlijk moest voortvloeijen. De geheele regeling, in één woord, wordt hier onuitvoerbaar gekeurd wegens gebrek aan middelen (blz. 19); kwetsend voor het gevoel van vrijheid en eigenwaarde des armen, wegens het gezag, waaraan hij onderworpen wordt (blz. 21); gevaarlijk wegens de vorderingen, die er door zouden opgewekt worden (blz. 24); onregtvaardig eindelijk wegens de oppervoogdij over de diakoniën aan den staat toegekend (blz. 26). En nog is de lange lijst van grieven niet uitgeput; wij zouden, om ze volledig te maken, nog moeten spreken van de bezwaren tegen de bepalingen betreffende het domicilie van onderstand - die thans zoo vruchtbare bron van geschillen! - wij zouden nog moeten vermelden wat omtrent invalide behoeftigen, arme kinderen, enz. wordt aangevoerd, zoo niet het reeds gezegde voldoende scheen om den lezer te overtuigen, dat de hier aangekondigde beoordeeling wel eene doorgaande veroordeeling mag genaamd worden.

In de meeste opzigten verschillen wij van de meening des schrijvers te eenenmale; doch nu door de voordragers der 'Denkbeelden' eene verdediging van hun gevoelen is toegezegd, zouden wij het onbescheiden achten strooptogten te wagen op het door hen gekozen terrein. Met ter-zijde-stelling derhalve van alles wat regtstreeks tegen de 'Denkbeelden' gerigt is, bepalen wij ons tot het bijeenzamelen en beschouwen van hetgeen niet enkel negatief is, maar gerekend kan worden gevoelens en beginselen te bevatten, welke, naar het oordeel van den Heer Mackay, het armwezen behooren te leiden.

De strijd, zegt de schrijver, die in deze tijden gevoerd wordt, raakt niet het meest den staat, als politiek ligchaam, maar de maatschappij. Niet troonen en staten zijn het zoo zeer, die waggelen, maar de maatschappij ontbindt zich; deze is het, die hersteld moet worden, en met haar herstellen zich troonen en staten. De redding echter wordt niet aangebragt door wetten en instellingen; een veel hooger beginsel is hier noodig (Voorrede). De wet is onmagtig; het armenwezen, dat kranke deel der maatschappij, wordt door haar niet genezen; wettelijke armenverzorging is te veroordeelen.

Tegenover wettelijke armenverzorging staat de christelijke en kerkelijke liefdadigheid, welke een geheel ander karakter vertoont. De eerste rust op eene wet, de laatste op het voorschrift des Zaligmakers; gene loopt uit op de begrooting, deze op het hart; gene wordt bij alle vermeerdering een steeds ondragelijker last, deze ontspringt uit de liefde, wordt eene telkens levendiger behoefte, en naarmate het hart warmer wordt, vermeerderen de gaven (blz. 13, 14). De liefde is krachtig, de wet is magteloos (blz. 20).

Niet slechts is daarom christelijke en kerkelijke liefdadigheid ver boven staatszorg te verkiezen; ook regeling en toezigt van staatswege kan door baar niet worden gedeeld. Zij verlangt noch behoeft staats-organisatie; zij is in volslagen opstand tegen alle wettelijke regeling, en erkent alleen den regel, dien Gods woord aangeeft. De kerkelijke besturen deelen uit namens de gemeente of de kerk; zij behoeven geene oppervoogdij van den Staat; de christelijke kerk en Gods woord kennen die niet, en zij strijdt met den eerbied voor de zelfstandigheid der Diakoniën (blz. 14, 15, 24, 26, enz.). Geene wettelijke ar-

menverzorging, geene regeling van staatswege der kerkelijke liefdadigheid, geen toezigt of oppervoogdij over de kerkelijke besturen; ‘van den Staat af en naar de Kerk toe; ziedaar de spreuk, die voor het kleine geschrift zoude passen (VIII).’

Ziedaar de hoofdgedachten van dit werkje kort, maar, zoo wij meenen, getrouw weêrgegeven. Drie punten dringen zich daarbij op den voorgrond en komen, met verscheidenheid van vorm, telkens in den loop der beoordeeling terug. Zij zijn deze: dat wetten en instellingen magteloos zijn tot redding der maatschappij, die slechts door hoogere beginselen kan behouden worden; dat, met opzigt tot het armenwezen, de christelijke liefde alléén krachtig helpen kan; eindelijk, dat tusschen deze en wettelijke armenverzorging volslagen strijd bestaat.

Voorzeker, de beroeringen, welke Europa in de laatste tijden ontrustten, spruiten niet enkel voort uit zucht om eenen vorm van regering te veranderen, en zijn niet enkel gerigt tegen het bestaan van dezen of genen troon; het is de maatschappelijke toestand zelf, waarvoor gestreden wordt, en tot wiens behoud men op middelen peinst. Maar zijn nu wetten en instellingen, als daartoe geheel magtelooze middelen, te verwerpen? En als men eens de noodzakelijkheid, dat een hooger beginsel de maatschappij doordringe, erkend heeft, zijn dan daardoor wetten en instellingen uitgesloten? Het tegendeel schijnt waar te wezen. Iedere wet, die iets meer doet dan enkel vormen regelen, is zelf van een beginsel het uitvloeisel; eenmaal als deugdelijk en krachtig erkend, moet het beginsel juist in wetten en instellingen zijne uitdrukking vinden; het moet niet enkel leven in het bewustzijn der burgers, maar ook hanne daden besturen. De wetten noodzaken, om de handelingen in overeenstemming te brengen met hetgeen men als goed heeft erkend; zij worden derhalve door die erkenning geenszins overbodig. Doch, zegt men, wetten op de armenverzorging zijn magteloos; waarom echter juist dit onderwerp zulk eene ontzenuwende werking zoude oefenen? wordt vergeefs gevraagd. Niet alsof wij geloofden aan het alvermogen eener wet en haar de tooverkracht toeschreven van alle armoede en lijden te doen ophouden; maar zij zal ook hier kunnen doen, wat zij ten opzigte van andere onderwerpen verrigt; de uitvoering namelijk van het mogelijke verzekeren en aan wisselvalligheid onttrekken; de bestaande krachten geregeld doen zamenwerken en uit gelijke pogingen grooter nut scheppen. Het is waar, voor den liefdadigen behoeft de pligt tot geven niet in de wet te zijn uitgedrukt, en bij den hardvochtigen zal deze geene mildheid wekken; dit zal zij met alle wetten gemeen hebben, die ouderliefde, huwelijksliefde, eerlijkheid en goede trouw als pligten voorschrijven. Maar ook dit zal zij er mede gemeen kunnen hebben, dat zij niet bindt waar men uit vrijen wil en pligtgevoel handelt, doch tot handelen dwingt, waar gevoel en wil ontbreken. Daartoe voorzeker mist zij de kracht niet; - maar is het wel noodig dat de wet dien dwang uitoefene? Is de christelijke liefde niet zoo krachtig, dat men de zorg voor de armen gerust aan haar zou kunnen overlaten? Die liefde doet immers den armen zoo gaarne wel; zij vreest geene vermeerdering van behoeften, dewijl ook de liefde rijst en met haar de gaven vermeerderen; weldoen is eene behoefte voor het christelijke hart! - Wij betwisten niets van de kracht der christelijke liefde en zouden zelfs verder willen gaan dan de S., door ook de liefde van mensch voor mede-mensch in rekening te brengen; maar de vraag is slechts, over welke middelen die liefde beschikken kan, en bij hoevele personen zij krachtig werkend leeft. Ware onze maatschappij eene zamenleving van volmaakten; ware ieder slechts diep doordrongen van de leer die hij belijdt, zoodat zij het rigtsnoer was voor alle zijne daden; wij zouden den Schrijver toegeven, dat eene armenwet, even als alle andere wetten, dan onnoodig zoude wezen. Maar uit eene

vooronderstelde volmaaktheid te redeneren, alsof die onderstelling waarheid behelsde, leidt noodzakelijk tot teleurstelling; uit de godsdienst, welke iemand belijdt, een besluit te trekken tot zijne daden, is (wij zeggen het Macaulay na) genoegzaam onmogelijk. In het maatschappelijk verkeer handelt men dan ook niet alzoo. 'Het is,' zegt die Schrijver ('Critical and Historical Essays,' I, 295), 'den Christen onder zware strafbedreiging geboden; regtvaardig te zijn in alle zijne handelingen. En toch, hoe vele personen zouden er wezen onder de vier-en-twintig millioenen, die op deze eilanden het Christendom belijden, aan wien een verstandig man duizend pond zoude leenen zonder er een bewijs voor te vragen?' Wij gelooven niet, hierin Engeland verre te overtreffen, en behoeven ons zelfs, wat de liefde aangaat, niet tot bloote gissing te bepalen. Want zoo men het laatste Verslag, over het armwezen door de regering gegeven, onderzoekt, bevindt men, dat de vrijwillige liefdadigheid, - niet slechts der Christenen, maar van de belijders aller gezindheden te zamen - nog geen vijfde gedeelte verstrekt heeft van de som, die aan onderstand besteed werd! De liefde is dus niet zoo levendig noch zoo algemeen, als de S. haar voorstelt, en zij schijnt althans te zwak om den last te torschen, die haar in dit geschrift wordt toegedacht. De Diakoniën en Armbesturen kunnen dan ook de hulp van den Staat niet ontberen, en waarlijk! die hulp is niet gering; de sommen, door den Staat bijgedragen, overtreffen verre die vruchten der vrije liefdadigheid, op welke het tegenwoordige geslacht roem mag dragen; waaronder natuurlijk de inkomsten, uit de opgespaarde weldaden der vaderen getrokken, niet te stellen zijn.

Is er, eindelijk, strijd tusschen christelijke liefdadigheid en wettelijke armenzorg, zoo als de Heer Mackay beweert; een strijd, die zelfs de oppervoogdij van den Staat zoude beletten? Het is moeijelijk te gelooven. Beide - schoon door verschillende beweegredenen geleid, de eene door liefde, de andere door zorg voor welvaart en veiligheid - beide hebben één doel: armoede te verminderen en lijden te verzachten. Men mogt dus eerder verwachten, dat er overeenstemming, dan dat er strijd bestaan zoude. Vroeger, vóór nog de zoogenaamde revolutionnaire politiek haren invloed deed gelden, schijnt men dien strijd niet ingezien, althans niet erkend te bebben; de regeerders b.v. van Amsterdam noemen zich reeds in 1598: 'Opperste voogden van den Armen en Godshuizen, binnen dezelve stad wezende', en in Ordonnantiën van latere eeuwen blijven zij zich dien titel voortdurend toekennen; zelfs werden de inkomsten der onderscheidene godshuizen door hen vereenigd, met het vaststellen tevens van regels, waarnaar de bestuurders zich hadden te gedragen. Men leze de belangrijke Verhandeling van Jhr. Mr. de Bosch Kemper (in de 'Jaarboeken voor Regtsgel. en Wetgev.,' 1850, N°. 3.), over de Armenzorg in de 16de eeuw, om de overtuiging te verkrijgen, dat de toenmalige Staatsmagt, wie men Christelijken zin wel niet ontzeggen kan, wettelijke regeling der liefdadigheid niet met de godsdienst strijdig achtte. Vanwaar, zoo de eenheid van doel, zoowel als de geschiedenis, op overeenstemming wijst, vanwaar dan op eenmaal die strijd? of liever, op welke gronden wordt het bestaan van dien strijd beweerd?

Dat de Christelijke liefdadigheid de Staatszorg niet overbodig maakt, is reeds aangetoond door de vermelding der onmisbare en zeer belangrijke subsidiën, welke de staat thans aan de kerkelijke armbesturen verleent: Maar men beweert, dat wettelijke armenverzorging de Christelijke liefdadigheid zoude neerdrukken en verstikken. Er zijn zeker wijzen van regeling der armenzorg denkbaar, die de vrije uitoefening der liefde beletten of den zin voor liefdadigheid stuiten zouden. Zoo was b.v. het verbod, in het begin der 17de eeuw te Amsterdam gedaan, van aalmoezen te geven op eene boete van drie guldens stellig een beletsel voor de liefdadigheid, schoon het veelal slechts de onver-

standige in den weg zal zijn geweest. Doch zulk een misgreep pleit niet tegen het beginsel. Wanneer niemand belet wordt wel te doen zooveel hij goed vindt, en nevens de Staatszorg ook de bijzondere liefdadigheid wordt aangemoedigd, dan kan er van onderdrukking wel geene sprake zijn.

De Christelijke liefdadigheid kan zich, zegt men, niet onderwerpen aan eenigen anderen regel dan dien Gods woord bevat. Die regel is, meenen wij, dat men wel moet doen aan *allen*, dat men hartelijke liefde moet gevoelen voor den naasten - ware het ook den Samaritaan - en den armen niet slechts moet zeggen: 'Gaat henen in vrede,' maar hem voorzien van de nooddruftigheden des ligchaams. Strijdt het met deze beginselen, zoo men in het weldoen de verstandigste wijze volgt, of komt dit niet veeleer daarmede overeen? Inderdaad, de Staats-armenzorg is in den Bijbel niet ingesteld noch hare werking geregeld; maar wij zien ook in den Bijbel geene Encyclopedie van alle wetenschappen, zoodat alle kennis, die van elders geput is, ijdel zou moeten heeten. 'De Christen zou ten onregte meenen,' zegt Mr. Groen van Prinsterer, 'dat hij, met het rigtsnoer der Heilige Schrift in de hand, de wetenschap niet behoeft.' 'De vreeze des Heeren is het beginsel der wetenschap; maar het beginsel der wetenschap is de geheele wetenschap niet.' (Ongeloof en Revolutie, bl. 11. 22.)

Is de Staat welligt zoo onheilig, dat hij zelfs niet het middel kan zijn, om de vruchten der liefde nuttig aan te wenden? Men zoude bijna gelooven, dat de S. dit meent, wanneer men hem eenen welgeördenden Staat ziet stellen tegehover eenen Christelijken Staat (bl. 20), als waren het strijdige begrippen! - Of is de Staat onbevoegd eenigen pligt op te leggen en zijne volbrenging door de wetten te verzekeren, wanneer die in den Bijbel reeds opgelegd en als zedelijke pligt erkend is? Met den eerbied voor de godsdienst komt veeleer het tegenovergestelde gevoelen overeen; die Staat zal bij uitnemenheid godsdienstig mogen heeten, waar godsdienstpligten tevens staatspligten zijn. - Wij kunnen alzoo geen strijd tusschen de Christelijke liefde en wettelijke armenzorg bespeuren. De onmogelijkheid toch om de liefde te organiseren - eene onmogelijkheid, die bij elke eigenschap des gemoeds dezelfde is - belet geenszins hare toepassing en uiting, de liefdadigheid, te regelen, zoo als dan ook de S. zelf (bl. 16) eene regeling harer toepassing als uitvoerbaar voorstelt. De gronden, waarop de strijd beweerd wordt, zijn niet geput uit het wezen der zaak, uit het begrip van Christendom en van Staat, maar hebben, naar het ons voorkomt, hunnen wortel in de doorgaande verwaaring van Christelijke liefde met Kerkelijke uitdeeling. Zoo wordt het onderzoek op een verkeerd terrein overgebragt, en wat slechts verschil is over de wijze van uitvoering, wordt verheven tot een kamp om het beginsel. Zal er liefdadigheid worden uitgeoefend door middel van Staats- of van Kerkelijke ambtenaren? - wat heeft de vraag gemeen met het beginsel van liefde? Het blijft ongeschonden, hoedanig ook de beslissing zij. Er kan dus wel tot zekere hoogte strijd ontstaan tusschen eene Diakonie en den Staat; maar dat is geen strijd tusschen Staat en Christendom; hij geldt noch vrijheid van Godsdienst, noch vrijheid der Kerk - maar eenvoudig het behoud van 't ambt van aalmoezenier!

Nadat zoo het onderzoek buiten het eigenlijk onderwerp verplaatst is, wordt verder de mogelijke botsing tusschen kerkelijke en staats-armenzorg onmatig overdreven, als konde de laatste niet bestaan zonder de eerste te vernietigen en als moest alle toezigt en beperking van staatswege door haar als een vernederende band worden aangemerkt, waardoor de eerbied voor kerkelijke besturen zou geschonden worden. Men stelt als onvereenigbaar voor wat eeuwen lang vereenigd was; men beroept zich (blz. 16) op den landaard om te beweren, dat hij niet duldt wat, sedert de Hervorming tot op deze eeuw toe

in zwang was; en met de uitspraak: ‘dat er nooit meer gegeven is dan toen de oppervoogdij des staats niet bestond’ (blz. 26), verwijst men naar een tijdperk in de geschiedenis, waarvan wij niet weten waar het te zoeken zij.

Na gezien te hebben, welke bevoegdheden de schrijver den Staat ontzegt, is het, ten slotte, niet onbelangrijk te vragen: welke taak hij den Staat bij de armenzorg dan toekent? Want dat die zorg als eene den Staat gebeel vreemde worde beschouwd, laat noch de aard der zaak toe, noch de grondwet. De schrijver zegt dan ook (blz. 48), den pligt der waarheid niet te miskennen; maar waarin die pligt eigenlijk bestaan zou, is bij de strekking van het geheele geschrift bezwaarlijk op te maken en wordt ook niet zeer duidelijk verklaard. Immers eene uitdrukking als deze: ‘de roeping der Regering is de kwaal af te leiden, bronnen van bestaan te openen, niet te bedeelen, niet te verplegen’ (blz. 48), is, wat het afleiden der kwaal aangaat, hoogst onbepaald en, wat het openen van bronnen van bestaan betreft, gebouwd op een veel uitgebreider begrip van staats-alvermogen, dan hetgeen door den schrijver in de ‘Denkbeelden’ wordt aangetast. Eveneens munt de volzin op blz. 14 meer door eigenaardigheid uit, dan door heldere voorstelling. ‘Wij bedoelen *niet*, dat er bij den Staat eene volslagene onverschilligheid moet bestaan; dat het artikel der Grondwet, nu het er ligt, als niet geschreven moet beschouwd worden, noch dat er met de Diaconie- en Armbesturen geene regelingen kunnen getroffen worden, maar wij bedoelen, dat het armwezen (Diaconie- en Armbesturen, partikuliere liefdadigheid daaronder begrepen) door den Staat *niet* geregeld en georganiseerd kan worden; dat de Staat *geen* hoofdarmverzorger mag wezen, noch alle die andere verzorgers als emanatiën of als slechts toegelatenen, of als aan hem rekenpligtige en verantwoordelijke onderdeelen mag beschouwen.’ - Het eerste bedoelt de schrijver niet; hetgeen hij bedoelt is, dat het tweede *niet* zij; maar wat er na die beide ontkenningen wél moet zijn, blijft te raden. Enkel schijnt het, dat, volgens des schrijvers meening, de Staat in het zorgen voor ouden, gebrekkigen, krankzinnigen, zieken en zwakken goed moet voorgaan; doch voorgaan weder niet in den zin van leiden, toezien, bestieren (blz. 35). Inderdaad is het echter moeijelijk te begrijpen waarom, in het stelsel dat hier verdedigd is, deze hulpbehoevenden minder aan de partikuliere liefdadigheid worden overgelaten dan alle andere. Toch wel niet omdat deze juist ‘de partikuliere liefdadigheid zoo bijzonder bezwaren?’ Daarin immers zoude eene erkenning liggen, dat de Staat op zich behoort te nemen wat die vrije liefde te zwaar valt, en, zoo men de krachten dezer laatste afmeet naar hetgeen zij werkelijk verrigt, zouden de gevolgen worden toegegeven, die wij boven uit het verslag der Regering meenden te mogen trekken.

Doch wij hebben, waar de schrijver zich enkel beoordeeling der ‘Denkbeelden’ voorstelde, niet het regt de ontwikkeling van een eigen stelsel te verwachten. Zoo wij ijverig naar sporen daarvan zochten, was het slechts om daaraan eene overtuiging te toetsen, die onder de proef niet geleden heeft: dat het namelijk, van het standpunt des schrijvers uitgaande, niet mogelijk is te voldoen aan de bepaling der Grondwet, die het armbestuur aan wettelijke regels onderwerpt.

AUG. PHILIPS.

T.F. Uilkens, Predikant te Wehe en Zuurdijk, Handboek voor de Nederlandsche Ooftboomteelt. Groningen, bij J. Oomkens, J.zoon. 1850.

In dit werkje, waarin de Schrijver, volgens zijne Voorrede (Voorberigt?), zijnen landgenooten eene uitvoerige behandeling aanbiedt van al, wat maar eenigermate op de kultuur der inlandsche vruchtboomen betrekking heeft, worden, in achttien hoofdstukken, achtereenvolgens achttien verschillende ooftboomen of heesters herdacht, met name: de *Appelboom, Pereboom, Kweeboom* (Kweboom?), *Mispelboom, Perzikboom, Abrikozeboom, Pruimeboom, Kerseboom, Kornoeljeboom, Amandelboom, Kastanjeboom, Wal-* of *Okkernotenboom, Hazelnotenboom, Wijnstok, Moerbeziënboom, Aalbeziënboom*, de *Framboos* en de *Berberisse*. - Bij ieder dezer gewassen worden, na de opgave van het *Geslachtskenmerk* en eene *Beschrijving* der plant zelve, hoofdzakelijk de volgende punten aan eene nu eens langere, dan weder kortere beschouwing onderworpen: de *Herkomst* en de *Geschiedenis* van het gewas; de beste wijze van *Voortkweeking*; de *Grond* en *Standplaats*, die het noodig heeft om het weligst te kunnen tieren; de *Afstand*, waarop de afzonderlijke individuus van elkander verwijderd moeten zijn; de kunstgrepen, die bij het *Leiden* en *Snoeijen* moeten in acht genomen worden; de *Ziëkten*, waaraan het gewas onderhevig is; de tijd van *Inzameling* en de wijze van *Bewaren* der vruchten; het *Gebruik*, dat van de geheele plant of van een haren deelen gemaakt wordt en de eigenschappen van het *Hout*; wordende het geheel besloten door eene *Opsomming* en *Beschrijving* der meest bekende en gezochte *Verscheidenheden* en eene opgave der soorten, welke bepaaldelijk als *Sierplanten* in onze tuinen gekweekt worden.

Het is gewis niet te ontkennen, dat zoodanige behandeling *uitvoerig* mag genoemd worden; doch op de vraag, of zij bij die uitvoerigheid te gelijkertijd *wetenschappelijk* mag heeten, en of wij haar in allen opzigte den naam van *grondig* mogen toekennen? doet het ons leed te moeten bekennen, dat het werkje van den Heer U. in zeer vele opzigten geene aanspraak op zulk eene onderscheiding maken kan.

Ten einde zulks te bewijzen, beginnen wij met aan te merken, dat al wat de Schrijver met den naam van *Geslachtskenmerk* bestempeld heeft, nergens dien naam verdient, daar het overal eene mengeling is van geslachts- en soortelijke kenmerken beiden. Zoo wordt bij *Pyrus Malus* (Appel) en *Pyrus communis* (Peer) - *Prunus Armeniaca* (Abrikoos), *Pr. domestica* (Pruim) en *Pr. Cerasus* (Kers) - *Amygdalus Persica* (Perzik) en *Am. communis* (Amandel), telkens weder het geslachtskenmerk, met eene kleine verandering, herhaald, niettegenstaande die 7 planten toch slechts tot 3 geslachten, *Pyrus, Prunus* en *Amygdalus* behooren. - Ware de zaak naar behooren behandeld geworden, dan moest het soortelijke kenmerk overal streng van het generische gescheiden gebleven zijn, iets, dat de Schrijver zeer goed had kunnen bereiken, door eenvoudig alleen bij de eerste soort van een zeker geslacht het geslachtskenmerk aan het hoofd te plaatsen, daarop het soortelijke te doen volgen en verder bij iedere volgende species alleen dit laatste

te vermelden. Ook dragen de ‘Geslachtskenmerken’ in het werkje van den Heer U. noch den stempel van eigen onderzoek, noch dien van aan andere *authentieke* Schrijvers ontleend te zijn. Zoo lezen wij b.v. bij *Pyrus Malus* en *P. communis* beiden: *vrucht vijfhoekig, veelzadig*, in plaats van: *vrucht vijfhokkig, hokjes tweezadig*, daar toch dit laatste karakter het eenige is, waardoor het geslacht *Pyrus* van het daaropvolgende *Cydonia* onderscheiden is, alwaar de hokjes *veelzadig* zijn; bij *Cydonia* zelve: *vrucht welig*, in plaats van *wollig*, enz.

Is het nu waar, dat de geslachtskenmerken worden opgegeven om de geslachten, en de soortelijken om de soorten van elkander te kunnen onderscheiden, dan aarzelen wij geenszins te bekennen, dat zulks, met het werkje van den Heer U. in de hand, eene volstrekte onmogelijkheid is. - Was het doel van den Schrijver den kweeker in het bestemmen zijner vruchtboomen behulpzaam te zijn, dan had hij juister en volmaakter bepalingen moeten leveren; zoo als zij hier worden aangetroffen ware het beter geweest, dat zij geheel waren achterwege gelaten.

De *Beschrijvingen* der verschillende ooftboomen gaan aan hetzelfde euvel van oppervlakkigheid mank. Zoo vinden wij bijna nergens van den wortel, den stand der bladen, de bloeiwijze gewag gemaakt. Wij vragen al weder: wat is het doel eener beschrijving? Is het antwoord hierop, dat zij ons met al die eigenschappen der plant bekend moet maken, welke in eene beknopte opsomming van geslachts- en soortelijke kenmerken niet te huis behooren, om ons zoo doende een denkbeeld van haar geheel voorkomen te geven, dan is het ook zeker, dat wij daarin zoo naauwkeurig mogelijk moeten te werk gaan, en gewis even min hoofdorganen, zoo als den wortel, onbeschreven mogen laten, als dat wij de beschrijving, dáár waar wij ze geven, onvolledig mogen aanbieden. - Bij eene kruidkundige beschrijving komt geene willekeurigheid te pas; er zijn daarbij vaste regels in acht te nemen, waarvan men niet dan om grondige redenen mag afwijken. Worden die regels niet in het oog gehouden, dan verliest zij al hare waarde en mist haar geheele doel.

Eene verkeerde interpunctie vonden wij in de beschrijving van den *Kweboom* (bladen ovaal, gaaf, randig - in plaats van: bl. ovaal, gaafrandig); den *Perzikboom* (vrucht rondvleezig - in plaats van: vrucht rond, vleezig); den *Aalbeziënboom* (bloembladeren omgekeerd, hartvormig - in plaats van: bl. omgekeerd-hartvormig). - Wat de Schrijver bij de *Berberisse* bedoeld heeft met ‘mosachtige bloemen,’ verklaren wij niet te begrijpen.

Eindelijk zijn de beschrijvingen van den Heer U meest stootend gesteld, Zoo vinden wij o.a. bij den *vuigbladigen Mispelboom*, bl. 120: ‘hij (de boom) is kromtakkig, schors paarschkleurig (paarskleurig?), enz.’; bij den *Kruisbeziënboom*: ‘dit gewas, hetwelk gewoonlijk eene meerdere hoogte dan de Aalbeziënboomen bereikt, en van 4-6 voeten opgroeit, is,’ enz.

Ook hier moeten wij volmondig bekennen, dat de beschrijvingen, zoo als de Heer U. ze leverde, geen nut kunnen aanbrengen en zeer goed hadden kunnen achterwege gelaten worden.

Wat het artikel *Herkomst* betreft, zoo vinden wij daaronder nu eens de plaatsen opgenoemd, welke als het *Vaderland* onzer ooftboomen mogen beschouwd worden (Aalbeziënboom, Wijnstok, Okkernoot, Kastanje), dan weder eene eenvoudige opgave der streken, alwaar dezen in het *wild* groeijen (Hazelaar, Kornoelje, Framboos, Berberis). - Wij merken dit aan, omdat beide zaken niet hetzelfde beteekenen. Eene plant toch kan ergens wild voorkomen, zonder dat het noodzakelijk is, dat die plaats tevens haar Vaderland zij, waarvan de S. zelf een bewijs levert, sprekende van de herkomst van den Pruimboom, die in Duitschland en Frankrijk in het wild

gevonden wordt, doch oorspronkelijk in Syrië en Arabië te huis behoort. Gaarne hadden wij gezien, dat de S. zelf hierop oplettend gemaakt en beide zaken meer uit elkander hadde gehouden, omdat zulks voor den minder opmerkzame, op plaatsen, waar men onder de '*Herkomst*' alleen een enkelen naam aantreft, alsdan minder aanleiding tot vergissing en het werkje zelf een meer wetenschappelijk aanzien had gegeven.

Geschiedenis. Dit gedeelte der verschillende hoofdstukken laat de weetgierigheid ten eenenmale onbevredigd. In plaats van hier een kort maar geregeld verhaal te vinden van de meest wetenswaardige zaken, die op de overplanting, veredeling, enz. der verschillende ooftboomen betrekking hebben, en door vroegere en latere Schrijvers voor het nageslacht bewaard werden, treft men, óf, zoo als bij den Perzikboom, één enkelen regel aan, die niets bevat, dat naar geschiedenis zweemt, óf wel eene langere beschrijving, waarin geene de minste stelselmatigheid of zamenhang doorstraalt. Zoo wordt bij den Pereboom alleen daarvan gewag maakt, dat Plinius 35 soorten van peren aanhaalt, en er, ten tijde van Lodwijk XIV, 800 verscheidenheden van deze vrucht bekend waren. Bij den Appelboom en elders is zulks hetzelfde. Met betrekking tot den eersten kunnen wij niet nalaten de aandacht nog op deze zinsnede te vestigen: 'de *Calville* en *Reinette* zijn uit Frankrijk, ons Vaderland leverde de voortreffelijke *Renetten*,' enz. - Zonder in een onderzoek te treden of geen van beide landen aan meer dan de genoemde soorten het aanzijn gaf, vragen wij eenvoudig, of ons woord *Renet* niet eene verbastering is van het Fransche *Reinette*? En indien dit waar is, waaraan wij niet twijfelen, zoude het dan wel mogelijk zijn in het algemeen te zeggen, dat ons land de *Renetten* leverde, daar toch vele der Fransche en naar Nederland overgebragte *Reinetten* door onze kweekers terstond *Renetten* genoemd worden? Overigens vinden wij, op bl. 42 en vv. van het werkje, het woord *Reinette* herhaaldelijk door *Renet* vertaald.

Eindelijk heeft het ons verwonderd, dat de Schrijver in zijne *Geschiedenis* der ooftboomen meestal van zaken, die op andere landen dan het onze betrekking hebben, gewag maakt, iets, waarvan het omgekeerde toch wel in een Handboek voor de *Nederlandsche* ooftboomteelt had mogen plaats grijpen.

Wat de artikelen: *Voortkweeking, Grond, Standplaats, Leiden* en *Snoeijen, Inoogsting, Bewaring, Gebruik, Hout* betreft, deze bevatten weinig of geen nieuws. Het meest van hetgeen wij hier aantroffen, was ons reeds uit andere werken of werkjes, onder anderen ook uit de *Nederlandsche Tuinkunst, door den Schrijver van het Jaarboekje Flora*, 1837, bekend. - Het artikel *Leiden* en *Snoeijen* is hier en daar wel eenigzins uitvoeriger behandeld, maar verliest veel van zijne waarde, doordien het, in plaats van vloeijend, meest stootend gesteld is en op vele plaatsen niet van onduidelijkheid is vrij te pleiten. - Het maakte bij ons overal den indruk van eene slechte vertaling uit een Fransch werk. Van eigene proefnemingen en daardoor verkregene resultaten wordt hoogst zelden gewag gemaakt.

Onder de *Ziekten* der verschillende ooftboomen missen wij er eenigen, die toch zeer veel schade kunnen aanbrengen. Ik bedoel eenige Blad-Champignons, die zich bij ons te lande menigvuldig op de bladen van den Pereboom, Okkernotenboom en Wijnstok ontwikkelen, en vooral bij den eersten een allernadeeligsten invloed op de vorming en het rijpen der vruchten uitoefenen. Deze Fungi zijn: *Roestelia cancellata Rabenh*. op den Pereboom, *Phyllerium Juglandis* en *P. Vitis Rabenh*. op de gewassen, waarnaar zij genoemd zijn.

Eindelijk zijn wij aan het laatste der artikelen, die wij vroeger opsomden gekomen, dat namelijk, waaronder de Schrijver de soorten en verscheidenheden van de vruchten der Ooftboomen beschrijft. - Ofschoon deze op-

somming den kweeker, al ware het alleen door hare alphabetische rangschikking, niet als eene handleiding ter bestemming dezer verscheidenheden dienen kan, zoo willen wij nogtans het nut daarvan niet geheel ontkennen. - Zij toch maakt hem niet alleen met de namen van een groot aantal variëteiten bekend, maar wijst hem te gelijker tijd op diegenen harer eigenschappen, welke voor hem zeker van het grootste belang zijn. Naar ons inzien is het dan ook alleen de uitvoerigheid dezer lijst, waardoor zich het werkje van den Heer U. van anderen van dien aard, in onze moedertaal geschreven, eenigzins ten voordeele onderscheidt. Dat de Schrijver dit punt overigens met eenige voorliefde behandeld heeft, blijkt genoegzaam uit zijn voorberigt, waarin hij alleen van de moeijelijkheid gewaagt, die hem het uiteenzetten der verscheidenheden gekost heeft.

Ten slotte moeten wij, met betrekking tot de aangehaalde *Sierplanten*, aanmerken, dat de specifieke namen, die daarbij worden opgegeven, zeer willekeurig, nu eens met eene groote, dan weder met eene kleine letter geschreven staan. Het zal den Schrijver, hopen wij, niet onbekend zijn, dat ook hieromtrent vaste regels ons den weg wijzen. - De autoriteiten achter de namen zijn nergens opgegeven.

Wij eindigen met te verklaren, dat het werkje van den Heer U., onzes erachtens, er veel bij gewonnen zoude hebben, indien het in een eenvoudiger gewaad en onder een eenvoudiger titel de wereld ware ingezonden geworden. Het had dan minder beloofd, maar ook minder behoeven te geven. Zeker is het, dat de eerste vier artikelen, aldus bewerkt, en misschien nog wel een paar anderen, die niets dan algemeen bekende zaken bevatten (zoo als het art. *Gebruik*), of in een Handboek voor de Ooftboomteelt minder op hunne plaats zijn (zoo als de opgave der *Sierplanten*), zeer goed hadden kunnen worden weggelaten. Het overige zoude, bijaldien het vloeijender en duidelijker gesteld ware, en vooral meer met *eigene* proeven en waarnemingen ware doorweven, met de lijst der verscheidenheden een zeer goed geheel hebben kunnen opleveren.

Rotterdam, Dec. 1850.
Dr. C.A.J.A. OUDEMANS.

***Levensgeschiedenis van den Amerikaanschen Slaaf W. Wells Brown, afgevaardigde bij het Vredescongres te Parijs*, 1849. *Door hem zelven beschreven. Naar den vijfden Engelschen druk vertaald, door M. Keijzer. Te Zwolle, bij W.E.J. Tjeenk Willink*. 1850.**

De afschaffing der slavernij in onze koloniën schijnt bij ons, even als vele andere zaken, b.v. de strafwetgeving, de waarborg van gouden en zilveren werken, steeds in *paullo post futuro* te verkeeren: zij *zal* immer tot stand gebragt worden. Zoo noemden de Grieken zekeren Macedonischen Koning Antigonus *Doson*, omdat hij steeds was *zullende* geven wat hij beloofd had.

In 1844 kwam eene Vereeniging tot stand tot de uitgaaf van een Tijdschrift, getiteld: ‘Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde Koloniën, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der Slaven.’ Deze Vereeniging beloofde veel goeds, en de vier lijvige boekdeelen, door de Commissie van Redactie tot in 1847 uitgegeven, bevatten een schat van belangrijke, zorgvuldig getoetste en geschifte artikelen van blijvende waarde. Wanneer gij de naamlijst leest der leden van de Vereeniging, voor den jaargang 1847 geplaatst, dan gaan zoo vele aanzienlijke, invloedrijke namen voorbij uwe oogen, dat gij u met verbazing afvraagt: ging ook déze onderneming te niet? moest ook zíj haren arbeid moedeloos staken? En toch het is zoo. Zelfs leden der Vereeniging (laat staan het publiek) lieten de nommers van het Tijdschrift onopgesneden, aan welks uitgave een paar leden van de Commissie van Redactie meer tijd wijdden, dan zij langer voor zich zelve en hunne overige maatschappelijke betrekkingen oordeelden te mogen verantwoorden; en de Natie? zij denkt op dit punt: *après nous, le déluge*! Sedert blijven Regering en Volksvertegenwoordiging jaarlijks een paar onvruchtbare phrases wisselen; en de zaak zelve - eene zaak van bloed en ketenen, van schending der regten van den mensch en van het huisgezin, eene onchristelijke, ja antichristelijke zaak - blijft. De berigten van het Zeister-zendelinggenootschap, met beradene schroomvalligheid gesteld, houden ons zoo wat op de hoogte van den zedelijken toestand der slaven in Suriname; doch hoe weinigen lezen die Berigten, en overigens hoort het publiek weinig of niets. Die over de afschaffing der slavernij spreekt, wordt met een weinig minder belangstelling aangehoord dan de afschaffer van den sterken drank. Alles is, meent men, op dit punt gezegd wat gezegd worden kan; men wéét dat alles. De afschaffer is, op zijn best, een goedhartige dweeper, soms wel een eerzuchtige langs zonderlinge wegen. Men moet hem laten praten: dan is 't het gaauwste uit.

Gelukkig komt er van tijd tot tijd nog eens een boekje uit, als 't welk aan het hoofd van dit opstel is genoemd. De zaak wordt daardoor levendig gehouden.

De schrijver, een weggeloopen slaaf, nu tot beschaving gekomen en ontwikkeld, deelt zijne herinneringen in eenvoudigen, kunsteloozen stijl mede. Zulk een boekje kan goed doen. Het draagt den stempel der waarheid en maakt met zijn eenvoudig verhaal van eigen leed meer indruk dan vele welsprekende redevoeringen, waarin men het leed van anderen schildert. Overigens is de kunstelooze waarheid de voornaamste aanbeveling van het boekje. De koude, egoïstische, berekenende, soms huichelachtige naarheid der Yan-

kees komt in al hare walgelijkheid uit. Doch is het *negligé* van het oorspronkelijke welligt wat al te sterk, zeker valt op de vertaling niet te roemen; dikwijls is zij duister, doorgaans slordig, wat stijl en spelling betreft Niemand late echter daarom de lezing van het belangrijke boekje na. God beware ons, dat wij een wat ruwen steen voor een zoo heerlijken tempel des Christendoms, als de afschaffing der slavernij is, zouden ontraden! Als er maar gebouwd wordt!

Het boekje is voor geen analyse vatbaar, het moet in zijn geheel gelezen worden. Eén indruk, dien het op ons maakte, moeten wij nog aan het oordeel des publieks onderwerpen. Leeren wij de slavernij op nieuw in al haren jammer kennen, ook de slaaf doet zich aan ons (buiten zijne bedoeling en daarom te treffender) ongunstig voor. William Wells Brown is nu een vrij man, immers feitelijk, en in zijn oog regtens; voorts een heer, een *gentleman*, een afgevaardigde naar het vredescongres te Parijs en, wat meer dan dit alles zegt, een Christen. Doch wij missen bij hem alle sporen eener Christelijke beschouwing van den slavenstand, zoo als zij *van den slaaf* behoort uit te gaan. De *meester*, die thans nog slaven houdt, handelt, onzes inziens, onchristelijk, en daarom zijn wij voorstanders der afschaffing Doch de *slaaf* behoorde, *zoo lang hij slaaf is*, een *Christelijke* slaaf te zijn en dat was Wells Brown nimmer. Wij vergeven het den verwaarloosden slaaf zelven gaarne, maar dat hem, na jaren vrijheid en zeldzame verstandsont wikkeling, de oogen nog niet voor de waarheid zijn opengegaan, spijt ons voor hem. Het Christendom predikt, door den mond van Paulus, den slsven gehoorzaamheid, omdat God wil, dat zij slaven zijn: zij dienen dus eigenlijk den Heer en niet de menschen. Dat de onkundige en verwaarloosde Brown wegliep, veroordeelen wij niet, maar dat de beschaafde en ontwikkelde Brown zijn wegloopen na veertien jaren nog niet als misdadig opstaan tegen den Almagtigen Bestuurder van zijn leven inziet, betreuren wij. De brief van zijn voormaligen meester, die op zeer bezadigden toon den Heer Wells Brown en zijne beschermers van het anti-slavernijgenootschap om den halven prijs vraagt, dien hij voor hem betaald had, kon fatsoenlijker (en zeker het fatsoenlijkst door betaling) beantwoord worden, dan de Hee Brown het doet; en zeer zeker zou de hoogst liberale, maar tevens hoogs naauwgezette schrijver van den brief, waarmede de weggeloopen slaaf Onesimus aan Philemon teruggezonden werd, een Christelijker antwoord verlangd hebben.

19 December 1850.
SCHÜLLER.

Macaulay en de Engelsche geschiedenis.

The History of England from the accession of James the second by Thomas Babington Macaulay. London, 1850. *(Seventh Edition)*. *Geschiedenis van Engeland sedert de Troonsbestijging van Jakobus II, uit het Engelsch, Iste Deel, eerste en tweede gedeelte. 's Gravenhage, H.C. Susan, C.Hz.*, 1850.

De uitgave dezer geschiedenis is in Engeland een heugelijke letterkundige gebeurtenis geweest. Sints lang wist men, dat de talentvolle schrijver, meer dan eenig ander door omvattende studie en veelzijdige kennis berekend voor eene waardige teboekstelling van Engeland's historie, het woelig staatstooneel verlaten had om de stift van Clio aan te grijpen. Zijne staatkundige vrienden en allen voor wie Macaulay's tegenwoordigheid in het parlement een waarborg meer voor milde regeringsbeginselen, of de kennisneming zijner redevoeringen een zuiver genot was geweest, hadden de woorden niet vergeten, met welke hij in 1838 Temple's biograaf, Thomas Peregrine Courtenay had begroet. ‘Wij verheugen ons dat Mr. Courtenay met zijne nieuwe literarische loopbaan zoozeer is ingenomen, en wenschen hem van harte geluk, dat omstandigheden eene verandering in zijn leven hebben gebragt, die weinigen vrijwillig kiezen. Naar onze schatting heeft hij luttel grond om iemand hunner te benijden, die, nog in het politieke leven betrokken, geen hooger uitzigt kunnen koesteren, dan door het opgeven van dele studiën en van gezellig verkeer, door nachten zonder

slaap, en zomers zonder eenig natuurgenot door te brengen, ten laatste die moeizame, hatelijke, streng-bewaakte slavernij te bereiken, die men den spotnaam van gezag wil schenken.' En toen de kiezers van Edinburg, aan de inblazingen van bekrompen godsdienstijver gehoorzaam, bij de jongste verkiezingen hun vertrouwen aan dezen begaafden afgevaardigde onttrokken, bleek de vrees zijner vrienden niet ongegrond, en deze woorden niet ijdel geweest te zijn; Macaulay deed gedwongen de keuze, en keerde tot de Muze der historie weder: in dit werk hebben wij de vrucht zijner vrije uren.

Onze landgenooten zijn den kundigen vertaler wezenlijk dank schuldig voor den aangevangen arbeid, welks feilen en verdiensten wij ons voorstellen later te doen uitkomen, als bij voortgezette bewerking, een meer volledig overzigt zal mogelijk zijn. Aanvankelijk boezemde het prospectus met zijn verkeerde namen en slordig aanzien ons gering vertrouwen op den uitslag der onderneming in. De lezing der beide uitgegeven stukken heeft ons overtuigd, dat de vertaler volkomen voor zijne moeilijke taak is opgewassen: zijne aanteekeningen getuigen van buitengewone kennis der Britsche geschiedenis, zeden en wetgeving: ingenomenheid met de letterkunde van het bewonderenswaardig volk, welks leven in dit boek wordt afgeschilderd, straalt telkens door. Welligt zal voor Nederlandsche lezers eene nadere kennismaking met den auteur zelven, zijne vroegere schriften, en voorbereidende studiën zijne denkbeelden omtrent de vereischten eener geschiedenis, alsmede een vlugtige blik op enkelen zijner voorgangers noch overtollig noch ongevallig zijn. Ons voornemen is, als inleiding tot latere beschouwingen over Macaulay's werk, eene schets van dit een en ander te beproeven. Zoo het ons gelukken mogt de trekken weêr te geven van het beeld, dat daarbij voor onzen geest staat, - het zou ter waardering van het uitstekend historisch werk kunnen bijdragen, en ons zelven vrijwaren tegen de blaam van laatdunkenheid, waar wij het wagen enkele oogpunten en oordeelvellingen te weêrspreken.

Het leven van Macaulay, voor zooveel ons doel betreft, is de geschiedenis zijner schriften. Of de dichterlijke natuur in Schotland op zijn' jeugdigen geest hebbe gewerkt: - of een veeljarig verblijf in Indië zijne verbeelding heeft ontgloeid - het is voor ons tegenwoordig betoog onverschillig; maar welke studiën en geliefkoosde onderwerpen den schrij-

ver dezer belangwekkende geschiedenis hebben beziggehouden en voorbereid, hoe de voorstellingen en denkbeelden van dit uitmuntend verstand door de inzigten en beschouwingen van tijdgenoot of voorgeslacht gewekt, ontwikkeld, gewijzigd werden - dit laat zich opmaken uit een aandachtig onderzoek zijner vroegere schriften, en plaatst enkele deelen dezer geschiedenis in een nieuw en verrassend licht. Ruim vijf-en-twintig jaren geleden, werden de lezers van het Edinburgsch driemaandelijksch Tijdschrift getrokken en geboeid door een opstel over de verdiensten van Milton. Stijl en inhoud verrieden den jongeling: al spoedig werd bekend dat hij de universiteit eerst onlangs had verlaten: en de overvloeijende rijkdom bewees dat de auteur onder hen moest worden geteld, van wie Cicero zou hebben gezegd: ‘volo enim se efferat in adolescente foecunditas: nam facilius sicut in vitibus revocantur ea, quae sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta culturâ excitantur; ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem. Non enim potest in eo succus esse diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum.’ Macaulay zelf heeft later een hard oordeel over dezen eersteling uitgesproken: ‘overladen met schitterenden tooi, schrijft hij, bevat dit opstel schier geen enkele zinsnede die mijn rijper oordeel kan goedkeuren.’ Maar voor den lezer bevat deze kritiek van Milton, dichter, prozaschrijver, publicist, een aantal wenken, aanduidsels der rigtingen, die de rijke geest van den schrijver zou volgen.

Twee jaren daarna, in Maart 1827, verscheen op nieuw een merkwaardig artikel van dezelfde hand over Machiavelli. Wie weet de duizend uiteenloopende gevoelens niet omtrent den vermaarden Florentyner: hoe zijn ‘Principe’ geroemd, verwrongen, geprezen, verafschuwd is: hoe de strekking en verklaring van dit eenig boek het groote kruis der schrijvers over staatsregt is gebleven; leeringen en gevoelens, voor eene maatschappij van duivels passende, worden afgewisseld door verheven en zuivere denkbeelden voorgedragen op kalmen, bedaarden, effen toon, in eenen stijl gekuischt en klassiek als die der oudheid, zoodat die edele taal nog heden als model van den zoeten Italiaanschen tongval wordt aangeprezen. Nog heugt ons de indruk, dien de eerste lezing van Macaulay's opstel maakte: zijn naam was bij de meesten onbekend: maar in de school van van Heusde,

den onvergetelijke! werd de blik ook op het raadselachtig verschijnsel Machiavelli gerigt, zoo als eene doorwrochte akademische verhandeling aan geleerden in en buiten het vaderland getuigde. Daar was nu een Engelschman opgestaan, met eene geheel nieuwe verklaring. Te wijs om aan engelen of duivelen onder ons geslacht te gelooven; op de omstandigheid lettend dat Machiavelli, de gewaande prediker van dwinglandij, een ijverig republikein was geweest, die voor de zaak der vrijheid kerker en foltertuig verduurd had, dat zijne tijdgenooten bleken geenerlei ergernis of verbazing bij deze afgrijsselijke en tegenstrijdige leer te gevoelen, maar dat de eerste kreet van afkeuring, aan deze zijde der Alpen geslaakt, in Italië met bevreemding gehoord werd - kwam Macaulay tot het besluit, dat de oplossing van het raadsel in den zedekundigen toestand der Italianen, op dien tijd, moest worden gezocht. In de geschiedenis der beschaving en ontwikkeling van het volk, in het leven en de lotwisselingen van Machiavelli zelven, lag de sleutel van het geheim, dat zoo veler gepoogde verklaringen bespot had, - en gelijk een Britsch edelman in de kerk van Santa-Croce de eerste gedenkzuil had gesticht ter eere van Florence's grooten staatsman, rigtte een tweede Brit een ander eereteeken op voor het genie des doorluchten schrijvers. - In meer-onmiddellijk verband tot deze ‘Geschiedenis van Engeland’ staat Macaulay's kritische beschouwing over het groote werk van Hallam, in het najaar van 1828 bekend geworden. Ter regtvaardiging van het oogpunt door ons gekozen, en van den vlugtigen blik op Macaulay's vroegere werken, kan welligt de mededeeling strekken van den aanhef dezer kritiek, een verwant onderwerp betreffende, - waarin denkbeelden omtrent het doel en de vereischten eener waardige historie worden voorgedragen, die wij meenen, na een twintigjarig tijdsverloop, in dit laatste werk des schrijvers verwezenlijkt te zien. - Geleerd, grondig, onpartijdig en dor, is Hallam's Constitutionele Geschiedenis de vraagbaak voor beoefenaars van staatsregt en parlementaire gebruiken, maar afschrikwekkend voor lezers van smaak, die ontspanning en verpoozing zoeken. De stijve en afgepaste judiciëele toon, het onbevangen oordeel des schrijvers, zijn volkomen gemis van dweepen met personen, en weêrzin tegen het huldigen der afgoden van elke partij, zullen iederen lezer in het oog vallen. Macaulay voegt er deze fijne opmerkingen bij: Historie, als

ideaal gedacht, is een zamenstel van poëzij en wijsbegeerte. Zij moet algemeene waarheden aan ons verstand inprenten door levendige afbeelding van bijzondere karakters en gebeurtenissen. Maar inderdaad zijn deze twee strijdige bestanddeelen nog nooit tot een volmaakt geheel gebragt, en in onze dagen zijn ze zelfs openlijk en volkomen vaneen gescheiden. Wij bezitten geene goede geschiedenis, in den waren zin des woords: wèl goede historische romans, en proeven van onderzoek. Rede en verbeelding hebben op een gebied, vroeger in gemeenschap bezeten, scheiding ingevoerd: en elk houdt thans haar deel in afzonderlijk bezit. De historische romanschrijver heeft zich meester gemaakt van vakken, die eigenlijk tot de taak des geschiedschrijvers behooren; het verleden en verwijderde om ons heen en nabij te brengen; ons te verplaatsen aan de zijde van een groot man, of op de hoogte vanwaar men een bloedig slagveld kan overzien: wezens, die wij maar al te geneigd zijn als afgetrokken personen uit het rijk der fabelen te beschouwen, met de wezenlijkheid van vleesch en bloed te omkleeden; - het voorgeslacht weêr op te roepen zoo als het eenmaal was in taal, in zeden en gedaante; hunne woningen ons binnen te leiden, aan hunne tafels neêr te zitten, hun huisraad te bezien, hunne kleedij nog eens om te hangen, ziedaar wat hij als roeping beschouwt. Daarentegen rekent eene andere klasse van schrijvers tot hare bijzondere taak, de philosophie der geschiedenis op te sporen, ons oordeel over personen en voorvallen te besturen, het verband tusschen oorzaak en gevolgen aan te wijzen, en uit de gebeurtenissen van vroeger tijd lessen van staatkunde en levenswijsheid te verzamelen. - Van deze twee afdeelingen der historiekennis, kan de eene met eenen platten grond, de andere bij een geschilderd landschap vergeleken worden. Plaatst de schilderij het land al voor ons, ze stelt ons toch niet in staat naauwkeurig grootte, afstand, hoeken te berekenen. - De kaart is geen werk van beeldende kunst. Zij biedt geen tafereel aan de verbeelding, maar geeft juist berigt omtrent de verhouding der deelen, en is voor den reiziger of veldheer nuttiger gezellin, dan ieder schilderstuk ooit kan wezen, al had ook Salvator Rosa geen stouter banditti op het doek getooverd, of de zachtste tinten van Claude het avondrood eener ondergaande zon over het landschap verspreid. Het verdient opmerking, dat deze afscheiding van de twee bestanddeelen der geschiedenis op het vasteland, zoowel

als in Engeland is doorgedrongen. In Italië en Frankrijk vindt men voorbeelden van beide voor de hand; Sismondi schrijft een verdienstelijk, schoon eenigzins vervelend boek over de Merovingsche vorsten, - en kort daarna doet hij er eene novelle bij om karakters en zeden te malen. Deze manier komt ons voor, al de nadeelen der verdeeling van arbeid op te leveren, zonder eenig nut. Dan is onze Engelsche methode verkieslijk. Sir Walter Scott schrijft een' roman; en Hallam eene oordeelkundige en beredeneerde geschiedenis. Beiden behandelen hetzelfde onderwerp. Maar de eerste slaat er den blik des beeldhouwers op. Hij wil van den uitwendigen vorm eene duidelijke en sprekende gelijkenis wedergeven. De laatste ontleedt. Zijn doel is de stof na te gaan tot in hare verborgen schuilhoeken, en alzoo de geheimste drijfveren bloot te leggen, en de kiemen van verval aan te duiden.

Natuurlijk worden de hoofdpersonen en de voorname gebeurtenissen geschetst, in Hallam's Geschiedenis voorkomende, die het tijdperk tusschen de troonsbestijging van Hendrik VII, en den dood van George II omvat. Macaulay's oordeel over Karel I, is nog gestrenger dan Hallam's uitspraak, maar het doodvonnis van den ongelukkigen vorst vindt bij hem scherpe afkeuring. ‘Wij kunnen ons bezwaarlijk voorstellen, dat eenig persoon den staat met een gevaar kan bedreigen, groot genoeg om de hevige maatregelen te wettigen, die noodig waren om de veroordeeling van koning Karel te bewerken, Maar hier bestond geen wezenlijk gevaar; geen, dan de gehechtheid eener magtige partij aan zijne waardigheid, welk gevaar door zijne ter dood brenging slechts kon aangroeijen. Persoonlijken invloed had hij niet meer; want het vertrouwen van elke partij was verloren. - Ééne enkele omstandigheid maar kon Karel gevaarlijk maken, te weten een geweldadige dood. Zijne dwingelandij kon den koenen aard der Engelschen niet breken: zijne wapens hen evenmin bedwingen als zijne listen hen vangen konden; maar de vernedering en ombrenging van hunnen koning wekten een grootmoedig medelijden bij hen op, en het nageslacht maakt Karel's karakter op meer uit zijnen dood, dan naar zijn leven.’ - In een volgend opstel over Southey's ‘gesprekken omtrent de maatschappij’, leeren wij de denkbeelden van Macaulay, aangaande socialen vooruitgang, en den verbeterden toestand vooral ook der lagere volksklassen kennen. Deze zienswijze straalt ook

in zijne latere ‘Geschiedenis’ zoo duidelijk door, zij is zoo beslissend voor vele beschouwingen en oordeelvellingen, dat wij daaruit de navolgende opmerkingen ontleenen. ‘De teekenen der tijden zijn zeer bedenkelijk,’ zegt Southey; zijne vrees voor ons land zou zijne hoop stellig te boven gaan, zonder een vast vertrouwen op de goddelijke genade. Volgens hem waren de Britten in Caesar's tijd gelukkiger dan het Engelsche volk der negentiende eeuw. Alles zaamgenomen, kiest hij het geslacht even vóór de kerkhervorming als het tijdperk, waarin onze landgenooten het beter hadden dan ooit te voren of daarna. Deze meening steunt op niets anders dan individuëele opvattingen. Hij is een letterkundige, en een leven, van literarische genoegens verstoken, schijnt hem vervelend. Hij verafschuwt den geest der eeuw, de strenge studiën en stoute onderzoekingen onzer tijdgenooten, en de minachting die men thans voor sommige oude vooroordeelen koestert, waaraan zijn eigen geest nog gekluisterd is. Hij heeft afkeer zoowel van een' gansch onverlichten tijd, als van eene eeuw die onderzoek en hervorming wil. De twintig eerste jaren der zestiende eeuw zouden hem juist passen. Zij leverden de regte maat van verstandelijke opgewektheid. Weinige geleerden die veel lazen en schreven; een geletterd man werd in hooge eer gehouden; maar de menigte verstoutte zich niet te denken; en de meest onderzoeklievenden en onafhankelijken der beschaafde klassen zelfs toonden voor gezag meer, voor rede minder eerbied dan thans. Dat het volk in de zestiende eeuw beter huisvesting en kleeding zou hebben gehad, wordt niet door hem beweerd; zelfs schijnt Southey eenige verbetering ten dien aanzien toe te geven. Maar hij houdt vol, dat de arbeidende klassen vóór driehonderd jaar, beter gevoed werden dan tegenwoordig. Wij gelooven, dat hij op dit punt in volkomen dwaling verkeert. Zeker moet ook in die dagen de toestand van dienstboden, in aanzienlijke en rijke geslachten, en die der studenten aan de hoogescholen, beter zijn geweest dan die der daglooners, en wij zijn verzekerd, dat hij gelijk staat met dien der armen in onze werkhuizen. Uit een huishoudelijk boek van het geslacht Northumberland zien wij, dat de bedienden in die edele familie ongeveer leefden als onze gemeene matrozen. Onder de regering van Eduard VI, wordt de levenswijs der studenten te Cambridge, op gezag van een tijdgenoot, als ellendig beschreven. Velen

hunner hadden tot middagmaal eene soep, uit vleesch ter waarde van een oort, eenige korrels zout en gruttemeel bestaande, letterlijk niets meer. Thans gebruiken onze armen tarwebrood. In de zestiende eeuw was de werkman gelukkig zoo hij rogge kreeg, en veelal gedrongen met minder kost genoegen te nemen. Wij vinden bij Harrison ‘Inleiding vóór Holinshed’ eene beschrijving van het lot der werklieden, in die gulden dagen van koningin Elisabeth; daaruit blijkt, dat in sommige streken hun brood gebakken werd uit paardenboonen en haver. Geneeskundige hulp en verpleging, zoo als die thans, bij ziekte of ongeval, voor den armoedigsten daglooner te verkrijgen is, overtreft alles, waarover Hendrik VIII zou hebben kunnen beschikken. Ontegenzeggelijk hebben de vorderingen op dit gebied, gedurende de drie laatste eeuwen, verre meer dan gelijken tred gehouden met de vermeerdering van ziekte. Hiervoor is het best mogelijk bewijs op te geven. De levensduur is thans in Engeland langer dan gedurende eenig vroeger tijdperk, waaromtrent wij geloofwaardige berigten bezitten. Ook wij vertrouwen op den Algoede, zoo als die goedheid zich openbaart niet in buitengewone tusschenkomst, maar in die algemeene wetten, die het Hem behaagde voor de natuur en de zedelijke wereld vast te stellen. Wij vertrouwen op de natuurlijke strekking van het menschelijk verstand naar waarheid, van de menschelijke maatschappij naar verbetering. Ons is geen welbewezen voorbeeld bekend van een volk, dat in beschaving en voorspoed stellig is achteruitgegaan, uitgenomen door den invloed van geweldige en schrikkelijke rampen, als die het Romeinsche rijk deden instorten, of bij den aanvang der zestiende eeuw Italië verwoest hebben. Wij kennen geen land, dat, na verloop van vijftigjarigen vrede en tamelijk goed bestuur, minder voorspoed genoot dan bij het begin van dit tijdperk. De politieke invloed van een' staat moge afnemen, gelijk het evenwigt wordt verbroken door den toevoer van nieuwe krachten. Zoo hebben Holland en Spanje van hunnen invloed verloren, zijn zij daarom armer dan weleer? Wij betwijfelen het. Andere landen zijn deze vooruitgestreefd; maar wij vermoeden, dat zij op zich zelf zijn vooruitgegaan, schoon niet in betrekking tot anderen. Wij gelooven, dat Holland rijker is dan toen het schepen naar de Theems zond, en Spanje welvarender dan toen een Fransch koning als gevangene voor den zetel van Karel V

gebragt werd. De geschiedenis vloeit over van bewijzen voor dezen natuurlijken vooruitgang der maatschappij. Wij ontdekken bijna in ieder deel der Jaarboeken van ons geslacht, hoe de nijverheid der menschen, in worstelstrijd met oorlog, belasting, hongersnood en vernieling, verderfelijke verbodsbepalingen en nog verderfelijker bechermingen, evenwel haastiger voortbrengt dan gouvernementen verspillen kunnen, en alles herstelt wat door woestheid kan worden vernietigd. Niet door inmenging van eenen alles-beheerenden staat, maar door het beleid en de energie des volks, is Engeland tot heden steeds vooruitgegaan in beschaving: - van deze verwachten wij ook voor de toekomst heil.

Met meer gloed nog en welsprekendheid werd in eene ontwikkeling van Baco's stelsel, leven en schriften, de misvatting bestreden, als waren in verstandelijke beschaving de geleerde vrouwen der zestiende eeuw boven onze wel-opgevoede tijdgenooten vooruit. Lady Baco, de moeder des wijsgeers, eene dochter van Sir Anthony Cooke, muntte uit in kennis der oude talen en van godgeleerdheid. Zij hield briefwisseling in het Grieksch met Bisschop Jewel, en schreef eene vertaling van diens Apologia, uit het Latijn, waarin de bevoegdste regters geen feil konden aanwijzen. Eene reeks kerkelijke redenen van den geleerden Italiaan Bernardo Ochino over het lot en den vrijen wil werd mede door haar in het Engelsch vertolkt. Uit de vermelding dezer feiten neemt Macaulay aanleiding tot de navolgende wenken. ‘Dikwijls hoorden wij verstandige lieden, met de hoogere vrouwelijke opvoeding natuurlijk ingenomen, in verrukking spreken van onze bevallige landgenooten der zestiende eeuw, en betreuren, dat zij geen hedendaagsch meisje kunnen vinden, aan die schoone kweekelingen van Ascham en Aylmer gelijk, die aan haar handwerk arbeidende, den stijl van Isocrates en Lysias onderling vergeleken, en terwijl de jagthoorn klonk, en de brakken aansloegen, in haar prieel gezeten waren, - het oog aan dat onvergankelijk blad geboeid, waarop geschilderd staat hoe gerust en blijmoedig de eerste groote martelaar der vrijheid van denken den gifbeker nam uit handen van zijn weenenden stokbewaarder.

Maar waarlijk, voor die klagten is weinig grond: men vergeet daarbij ééne in 't oog vallende, hoogst belangrijke omstandigheid. Ten tijde van Hendrik den achtsten, of den zesden Eduard, was er weinig of niet voor hem te lezen,

die geen Grieksch of Latijn verstond. Onder de nieuwere talen had het Italiaansch alleen iets, dat den naam van letterkunde mogt dragen: alle overige boeken van eenige waardij zouden naauwelijks een enkelen plank beslaan. Engeland bezat Shakspeare's stukken niet, noch Spenser's “Fairy Queen;” Frankrijk kende Montaigne's schriften even weinig als Spanje zijnen Don Quijote. Welke Engelsche en Fransche boeken kunnen wij in eene wel voorziene bibliotheek vinden, die reeds bestonden toen Lady Joanna Grey of Koningin Elizabeth hare opvoeding genoten? Chaucer, Gower, Froissart, Comines, Rabelais, ziedaar bijna geheel de lijst. Derhalve moest toen eene vrouw of geen of klassieke vorming ontvangen, zelfs kon niemand eenig denkbeeld krijgen van wat er in de politieke wereld, in letterkunde of theologie omging, tenzij door kennis der oude talen. Het Latijn was in de zestiende eeuw nog meer in zwang dan het Fransch in de achttiende: aan de hoven en op de scholen, in diplomatieke onderhandelingen en strijdschriften over godgeleerde of staatkundige onderwerpen was deze de gebruikelijke taal; gevestigd en algemeen verspreid, terwijl de levende talen in gestadige dobbering waren, werd het Latijn veelal gebezigd door ieder' schrijver, die een uitgebreiden en duurzamen roem zocht. Met haar onbekend, was men niet slechts van alle kennis verstoken met Cicero en Virgilius, of niet gemeenzaam met zware folianten over kerkelijk regt of schoolsche godgeleerdheid, maar men bleef vreemd aan de meest belangwekkende memoires, staatsstukken en pamfletten van zijnen tijd; ja zelfs de geroemdste poëzij en de geestigste schotschriften gingen voor hem verloren; de lofdichten van Buchanan zoowel als Erasmus' dialogen of de brieven van von Hutten.

Hoe geheel anders thans, nu de oude talen alleen worden gebezigd om de schrijvers der oudheid te verklaren. Ja, de meesterwerken van het Attisch en Romeinsch genie zijn nog wat zij eenmaal waren; maar zoo zij dezelfde wezenlijke waarde hebben behouden, is evenwel hunne betrekkelijke waardij tegenover den ganschen schat van intellectueelen rijkdom der menschheid, gestadig afgenomen. Bij welke tragoedie kon Joanna Grey hebben geweend, om welke klucht geglimlacht, zoo zij de oude tooneeldichters niet in hare boekerij had opgenomen? Een lezer van later' tijd kan Oedipus en Medea ontberen, zoo lang hij Othello

en Hamlet bezit. Weet hij niets van Pyrgopolynices en Thraso, hij kent Bobadil en Bessus, en Pistol en Parolles. Kan hij het zout van Plato's ironie niet smaken, hij mag eenige vergoeding vinden in die van Pascal. Is hij van Nephelococcygia uitgesloten, hij neemt zijne toevlugt tot Lilliput. Wij hopen ons aan geen schennis van eerbied schuldig te maken omtrent die edele volken, aan wie het menschelijk geslacht kunsten, wetenschappen, smaak, burgerlijke en verstandsvrijheid te danken heeft, als wij zeggen, dat het kapitaal, door hen nagelaten, zoo zorgvuldig is aangewend, dat de opgehoopte rente de hoofdsom te boven gaat. Wij gelooven, dat de boeken, gedurende de laatste derd'halve eeuw in de talen van het westelijk Europa geschreven - vertalingen der ouden medegerekend - grooter waarde hebben dan alle boeken vóór dien tijd bestaande. De nieuwere talen van Europa zijn onze vrouwen althans even goed als ons zelven bekend. Wanneer wij dus de bekwaamheden van Lady Joanna Grey vergelijken met de talenten van ééne onzer beschaafde tijdgenooten, aarzelen wij niet den palm aan deze laatste toe te reiken. Wij vleijen ons, dat de lezers dezen uitstap zullen ten goede houden. Hij is lang, maar kan bezwaarlijk overbodig heeten, zoo dit betoog strekken mogt om hen te overtuigen, dat zij zich vergissen in hunne voorkeur der bet-moeders van onze overgrootouders, als waren deze uitmuntender vrouwen geweest dan nu hunne zusters of gemalinnen zijn.’

Bij de verschijning van een merkwaardig boek over Hampden, in 1831 door Lord Nugent uitgegeven, deelde Macaulay wederom uit zijnen schat van historie-kennis een tal opmerkingen en wenken mede - voor een beslissend tijdperk der Engelsche geschiedenis onwaardeerbaar, - tot een juist inzigt in Macaulay's geestontwikkeling en historische methode van het uiterst gewigt. Wie deed zich zelven niet menigwerf de vraag, vooral bij de verwoestende schokken der jongste tijden, hoe in Engeland de groote staatsomkeering, uit zoo schijnbaar geringe beginselen ontstaan, allengs in omvang toegenomen, zulke weldadige uitkomsten heeft kunnen aanbrengen? Hoe is de aloude constitutie, zoo gebrekkig in zamenhang, zoo onvolledig in hare voorschriften, zoo overladen met kiemen van botsing en wanorde, ondanks alle die feilen voor de vrije Britten de hefboom van welvaart en voorspoed, een beginsel van orde en rust

geworden? Het antwoord moet naar onze overtuiging, in het volkskarakter der Engelschen, in hun burgerzin, in hunnen eerbied voor de wet, hunne waarheidsliefde, en zelfstandigheid, eenigermate zelfs in de gebreken dier natie worden gezocht. Zoo zich met de opgenoemde deugden eene ligt ontvlambare verbeelding paart, zoo niet eene zekere koelzinnigheid, door geene verleidelijke droombeelden te begoochelen, de wacht houdt tegen wegslepende voorstelling, - zoo de zelfgenoegzaamheid niet aan zelfzucht grenst, - dan kunnen wij uit Frankrijk en Ierlands voorbeeld leeren, dat self-government onmogelijk wordt. In Hampden drukt zich dit nationaal karakter in het hagchelijkst tijdsgewricht sterk sprekend uit. Macaulay vangt zijne beschouwing met de treffende opmerking aan, dat zelfs het gebrek aan levensberigten omtrent den held der omwenteling een kenmerk zijner eigenaardige voortreffelijkheid is. De beroemde Puriteinsche leider is welligt een eenig voorbeeld van een groot man, die grootheid zocht noch schuwde, die glorie vond enkel omdat zij lag op den weg zijner pligten. Meer dan veertig jaren lang was hij onder de landbewoners in den omtrek bekend als een beschaafd, edel-denkend, innemend buitenman, gelukkig in zijn gezin, en ijverig in het voldoen van plaatselijke verpligtingen: terwijl staatslieden hem achtten als een eerlijk, arbeidzaam, verstandig parlements-lid, niet haastig om zijne gaven ten toon te spreiden, trouw aan zijne partij, en naauwlettend op de belangen zijner kiezers. Een schrikkelijke crisis kwam. Een willekeurig bewind maakte inbreuk op der Engelschen heilig regt, een regt, dat voor alle overigen ten voornaamsten waarborg strekte. Het volk zag naar een' beschermer om. Kalm en zonder ophef plaatste zich de eenvoudige land-edelman uit Buckinghamshire aan het hoofd zijner landgenooten, regt in het gezigt en dwars voor het pad der dwinglandij. Toen somberder en woeliger dagen aanbraken, en men behoefte had aan publieke dienst, hagchelijk, moeitevol, van teederen aard, werden het doorzigt en de moed van dezen zeldzamen man telkens bevonden aan de eischen des oogenbliks te voldoen. Hij muntte uit als spreker, wist leiding aan het Lagerhuis te geven, was onderhandelaar en krijgsman. Hij beheerschte eene koene en woelzieke vergadering, vol bekwame mannen, even gemakkelijk als zijn gezin. Hij toonde even goed een veldtogt, als eene regtbank te kun-

nen besturen. Nauwelijks hebben wij woorden genoeg om onze bewondering uit te spreken voor een' geest, zoo groot en tevens zoo gezond en regelmatig, zoo willig om tot nederige pligten af te dalen, en toch zoo vaardig tot de hoogste op te stijgen, zoo tevreden in rust, zoo krachtvol bij werkzaamheid. Bijkans ieder deel van dit braaf en deugdzaam leven, dat niet in zedige vergetelheid verborgen ligt, maakt een kostbaar en schitterend perk onzer nationale geschiedenis uit. Was er op zijn gedrag de minste smet geweest, hij zou door denzelfden blinden haat zijn vervolgd, die ten spijt der voldingendste tegenbewijzen Sir John Eliot voortdurend een moorder scheldt. Hampden's vijanden stemmen toe, dat bij hem de deugd zich in hare mildste, liefelijkste gedaante vertoonde. Bij de zeden eens Puriteins voegde hij de bevallige manieren van den hoveling. Deze eigenschappen, waardoor hij zich van de meeste leden zijner partij onderscheidde, kwam zijn vaderland gedurende de groote crisis, waarin hij later zulk eene voorname rol vervulde, althans niet minder te stade dan zijne scherpzinnigheid en heldenmoed. In Januarij 1621 nam Hampden zitting in het Lagerhuis, omstreeks den tijd, waarop parlementaire oppositie vaste vormen kreeg. Reeds voorlang hadden de Engelschen veel ruimer vrijheid genoten dan die een enkelen naburigen staat ten deele viel. Hoe het gebeuren kon, dat een land verwonnen en beheerscht door overweldigers, een land, welks gebied onder vreemde avonturiers verdeeld werd, en welks wetten in eene uitheemsche taal waren geschreven, dat aan de ergste soort van tyrannij, die namelijk der eene caste over de andere, was overgeleverd, - dat zulk een land de zetel werd van staatkundige vrijheid, het voorwerp der bewondering en afgunst van naburige staten, is zeker één der duisterste vraagstukken in de philosophie der geschiedenis. Maar het feit staat vast. Minder dan anderhalve eeuw na den inval der Noormannen, werd het Groote Charter verleend: nog vijftig jaren, en het eerste parlement kwam bijeen. Froissart berigt wat door geheel zijn verhaal wordt bevestigd, dat onder alle volkeren der veertiende eeuw, de Engelschen allerminst gezind waren om onderdrukking te dulden. ‘C'est le plus périlleux peuple qui soit au monde, et plus outrageux et orgueilleux.’ Waarschijnlijk zag de goede kanunnik niet in dat al de voorspoed en rust door dit gevaarlijk volk genoten, vruchten waren van dien hoog-

moedigen, fieren aard. Zoo hij den grond niet wist te peilen, heeft hij toch de gevolgen overvloedig aangewezen. ‘En le royaume d'Angleterre,’ schrijft hij, ‘toutes gens, laboureurs et marchands, ont appris de vivre en paix, et à mener leurs marchandises paisiblement, et les laboureurs labourer.’ Gedurende de vijftiende eeuw, onder de worstelingen der beide takken van het koninklijk geslacht, bleef de toestand des volks stoffelijk en moreel gestadig vooruitgaan. Heerendienst verdween bijna geheel. De rampen des oorlogs werden luttel gevoeld, uitgenomen door hen, die de wapens droegen: de onderdrukkingen der regering troffen den adel alleen. Zelfs het bestuur van Eduard IV, schoon het wreed en willekeumag heeten, was zacht en vrijgevig vergeleken bij dat van Lodewijk den Elfden, of Karel den Stouten. Comines, die in de bloeijende steden van Vlaanderen gewoond, - die Florence en Venetië bezocht had, kende geen volk zoo goed geregeerd als het Engelsche. ‘Or selon mon avis entre toutes les seigneuries du monde, dont j'ay connaissance, ou la chose publique est mieulx traitée, et on regne moins de violence sur le peuple, et on il n'y a nuls edifices abbatus ny démolis pour guerre, c'est Angleterre; et tombe le sort et le malheur sur ceulx qui font la guerre.’ Tegen het eind der vijftiende of bij den aanvang der zestiende eeuw ging een goed deel van den invloed, tot dusverre door den adel bezeten, op de kroon over. Geen koning heeft ooit in Engeland zoo onbeperkte magt geoefend als Hendrik VIII. Doch met den aangroei der koninklijke praerogativen ten koste der aristocratie, hadden twee groote omwentelingen plaats, bestemd om de moeders van vele andere omkeeringen te zijn, de uitvinding der boekdrukkunst en de kerkhervorming. Terwijl in de eerste jaren der regering van Elizabeth reeds flaauwe sporen te ontdekken zijn eener gedenkwaardige staatkundige oppositie, was uit het gedrag van haar laatst parlement duidelijk op te maken, dat ééne dier groote revolutiën genaakte, die staatkunde wel leiden, maar niet afwenden kan. De eerste groote zege van het Lagerhuis over den Troon betrof de monopoliën. Het gedrag der zeldzame vrouw die Engeland toen regeerde is buitengemeen leerrijk voor staatslieden, die in dagen van gisting leven. Het bewijst hoe door en door zij haar volk kende, en de crisis doorgrondde, in welke zij tot het bewind geroepen was. Wat zij vasthield, hield zij met klem. Wat zij schonk

gaf zij willig. Zij besefte dat het noodig was iets toe te geven: en deed het niet gemelijk of op het uiterst, niet bij wijze van koop, met één woord niet als Karel I zou hebben gedaan, maar vaardig en van goeder harte. Nog eer eene voordragt ontworpen of een adres kon aangeboden worden, paste zij het geneesmiddel toe op de kwaal waarover de natie klaagde. Zij betuigde den warmsten dank aan hare trouwe Gemeenten voor het ontdekken van misbruiken, die baatzuchtige lieden voor haar hadden verborgen. Waren hare opvolgers erfgenamen geweest van hare wijsheid als van de kroon, dan had Karel I van ouderdom kunnen sterven, en Jakobus II zou nooit St. Germain hebben aanschouwd. Maar na haren dood kwam het rijksgebied in handen van een' vorst, dien wij nog het best met Claudius Caesar kunnen vergelijken. Beiden hadden een even zwak en weifelend karakter, bezaten gelijk onverstand en laagheid, en waren van even blooden aard. Beiden, niet van geleerdheid ontbloot, verstonden de kunst van schrijven en spreken, althans beter dan men van zulke dwazen wachten kon. De zotheden en het onbehoorlijk gedrag van Jakobus worden volkomen uitgedrukt in de woorden die Suetonius omtrent Claudius bezigt. ‘Multa talia, etiam privatis deformia, nedum principi, neque infacundo, neque indocto, immo etiam pertinaciter liberalibus studiis dedito.’ De beschrijving door Suetonius gegeven van de manier waarop de Romeinsche keizer zaken behandelde, past volkomen op den Engelschen Koning. ‘In cognoscendo ac decernendo mirâ varietate animi fuit, modo circumspectus et sagax, modo inconsultus ac praeceps, nonnunquam frivolus amentique similis.’ Claudius werd achtereenvolgens door twee booze vrouwen geregeerd: Jakobus door twee slechte mannen. Zelfs kan de persoons-teekening van Claudius, die wij in de oude gedenkschriften vinden, in menigerlei opzigt voor die van Jakobus dienen. ‘Caeterum et ingredientem destituebant poplites minus firmi, et remisse quid vel serio agentem multa dehonestabant, risus indecens, ira turpior, spumante rictu, praeterea linguae titubantia.’ Koning Jakobus bezweek op den zeven-en-twintigsten Maart 1625: onder zijn krachteloos bestuur, was de vrijheidzucht aangewakkerd, en voor een grooten strijd berekend geworden. Die strijd werd door de handelingen zijns opvolgers uitgelokt. Karel was het evenbeeld zijns vaders niet. Hij was geen suffer noch pedant, en evenmin een dwaashoofd

als lafhartig. Het zou ongerijmdheid zijn te ontkennen, dat hij een man van fijne beschaving, innemende manieren, keurigen smaak, en strenge levenswijs geweest is. Zijne administratieve bekwaamheden waren niet te versmaden: zijne houding vorstelijk. Maar hij was trouwloos, heerschzuchtig, halsstarrig, bekrompen, onbekend met den aard zijns volks, en onbekommerd om de teekenen der tijden. Het eenig beginsel zijner regering was weêrstand te bieden aan de publieke opinie: aan welke hij ook geen offers bragt, dan toen het onverschillig was of hij tegenstond of toegaf, omdat de natie, die reeds voor lang had opgehouden hem te beminnen en te vertrouwen, eindelijk ook hem niet meer vreesde. Zijn eerste Parlement vergaderde in Junij 1625. Hampden was medelid voor Wendover. De Koning wilde geld, de Gemeenten herstel van grieven hebben; krijg echter was zonder middelen niet te voeren. Het plan der oppositie scheen om nu en dan kleine sommen toe te staan, ten einde spoedige ontbinding te voorkomen. Men verleende slechts twee subsidiën, en ving aan te klagen, dat 's Konings schepen tegen de Huguenoten in Frankrijk waren gebruikt, en de zaak der Puriteinen te bepleiten, die in Engeland werden vervolgd. De Koning ontbond het parlement, en deed bij besluit geld heffen. Het bedrag bleef verre beneden de behoeften: en in het voorjaar van 1626 riep hij een nieuw Parlement bijeen. Hampden had er wederom zitting in voor Wendover. De Gemeenten besloten zeer ruime sommen toe te staan, maar de wet niet aan te nemen, alvorens de grieven der natie hersteld waren. De strijd was oneindig heftiger dan ooit te voren. Het Lagerhuis stelde Buckingham in staat van beschuldiging, de Koning deed de aanklagers gevangen zetten. Het Lagerhuis betwistte den Koning het regt zonder toestemming der Gemeenten tonnengeld te heffen. De Koning ontbond de vergadering. Zij gaf eene remonstrantie in het licht. De Koning deed eene verklaring uitgaan tot verdediging zijner maatregelen, en liet enkelen der uitstekendste leden uit de oppositie in hechtenis nemen, en streng bewaken.

Er had eene gedwongen geldheffing plaats, omgeslagen op den voet van het laatst subsidie. Bij deze gelegenheid was het, dat Hampden de eerste maal pal stond voor het hoofdbeginsel der Engelsche Constitutie. Hij weigerde stellig één enkelen penning te betalen. Hij werd gedrongen, zijne rede-

nen op te geven. Zijn antwoord was, ‘dat hij zou kunnen berusten te betalen even als anderen, maar vreesde dien vloek uit Magna Charta op zich te zullen laden, die tweemaal 's jaars tegen hare overtreders moest worden uitgesproken.’ Om dit edel antwoord werd hij met strenge gevangenis gestraft, en toen hij later, andermaal gedrongen, bleef weigeren, werd hij naar eene confinementsplaats in Hampshire overgebragt.

Het gouvernement ging voort met knevelarij binnenslands, en met misslagen in den vreemde te plegen. Een oorlog tegen Frankrijk werd even dwaasselijk ondernomen als gevoerd. Buckingham's togt naar Rhé mislukte schandelijk. Inmiddels werden krijgslieden bij het volk ingelegerd; en misdaden, voor den gewonen regter te brengen, naar de krijgswet gestraft. Bijna tachtig gezeten burgers werden in den kerker gezet, omdat zij weigerden tot de gedwongen geldleening bij te dragen. Lieden van minder stand, die eenig blijk van verzet gaven, werden voor de vloot geprest, of gedwongen bij het leger te dienen. Evenwel kwam het geld traag in, en de koning was genoodzaakt een ander parlement bijeen te roepen. In de hoop zijne onderdanen te bevredigen, ontsloeg hij allen die in hechtenis zaten, omdat zij geweigerd hadden aan zijne onwettige eischen gehoor te geven. Hampden kreeg zijne vrijheid weder, en werd onmiddellijk herkozen als afgevaardigde voor Wendover. - Ofschoon hij tot dusverre weinig deel genomen had aan de beraadslagingen, was hij medelid van vele zeer belangrijke commites geweest, en had veel over parlementsgebruiken gelezen en geschreven. Deze eerste zitting blijft altoos gedenkwaardig, omdat daarin de Gemeenten, na herhaald uitstel en ontduiken van 's Konings zijde, ten laatste zijne volledige en plegtige toestemming verwierven tot de vermaarde acte, het tweede groot charter van Engelands vrijheden, bekend onder den naam van regtspetitie. De Koning verbond zich daarbij voortaan geene belasting te zullen heffen buiten toestemming van het parlement, niemand in hechtenis te nemen anders dan naar den gewonen loop der wetten, de krijgs-inlegeringen te doen ophouden, en de kennisneming van misdrijven aan de gewone regtbanken te zullen overlaten. Tegen den zomer ging de vergadering uiteen: in Januarij 1621 hervatte zij hare werkzaamheden; de Ko-

ning was voortgegaan met dadelijke schennis der regtspetitie, zonder toestemming van het parlement, tonnen- en pondengeld te heffen. Op nieuw werden soldaten bij de burgers ingekwartierd: en het was voor het Huis der Gemeenten duidelijk, dat de vijf subsidiën, die zij als prijs der nationale vrijheden bewilligd hadden, te vergeefs waren verleend. Zij namen zeer krachtige besluiten, en scheidden op reces. Den dag voor de bijeenkomst bepaald, werd het parlement door den Koning ontbonden, en onderscheiden der uitstekendste leden in den kerker gezet. Hampden gaf zich in stille afzondering aan de bezigheden en pligten van een buitenleven over. Gedurende de elf jaren na de parlements-ontbinding vàn 1628 gevolgd, hield hij verblijf op zijn landgoed, in één der bekoorlijkste deelen van het graafschap Buckingham. Inmiddels ging de Koning voort zonder aarzeling of schroom zijne beloften te schenden. Buckingham was niet meer: Koning Karel was zelf eerste minister, maar werd bijgestaan door twee raadslieden, Laud en Strafford, even onverdraagzaam en despotiek als hij. Onder Karel's mindere werktuigen behoorden de eerste regter Finch, en de procureur-generaal Noy. Deze beraamden gezamentlijk een ontwerp van knevelarij, dat de breuk tusschen koning en volk voltooide. Er ging een koninklijk bevelschrift uit, waarbij de stad Londen werd gelast schepen uit te rusten en te bemannen; gelijk bevel werd tot de steden aan de zeekust gerigt. Hoewel in dadelijken strijd met de regtspetitie, konden deze maatregelen met een' schijn van antecedenten verdedigd worden.

Maar weldra ging het gouvernement tot een' stap over voor welken geen voorbeeld was in te roepen, en zond aanschrijvingen tot betaling van scheepgeld naar de landgewesten. Zooverre had zelfs Elizabeth niet gewaagd haar magt uit te strekken op een' tijd, toen alle wetten hadden mogen zwichten voor die hoogste wet, het behoud van den staat. De binnengewesten waren tot het opbrengen van schepen, of afkoop met geld ook niet verpligt geworden, toen de Armada naar Engelands kusten stevende. Clarendon erkent met ronde woorden, dat deze belasting niet enkel dienen moest tot stijving der vloot, maar bestemd was om eene onuitputtelijke bron te worden en tot blijvenden steun te strekken in alle omstandigheden. De natie be-

greep dit, en de publieke geest werd alom hevig opgewonden. Buckinghamshire werd voor een schip van vier honderd en vijftig tonnen, of tot eene som van vier duizend vijf honderd pond aangeslagen. Het bedrag, waarvoor Hampden belast werd, was uiterst gering: zóó zelfs, dat de ambtenaar berispt werd, omdat hij zulk een', vermogend man zoo laag had gesteld. Maar hoewel de som nietsbeduidend was, het beginsel was hoogstgewigtig. Hampden raadpleegde de uitmuntendste regtsgeleerden, weigerde zijne belasting van weinige schellingen te voldoen, en besloot zich aan de zekere onkosten en het vermoedelijk gevaar bloot te stellen, ten einde dien grooten worstelstrijd tusschen het volk en de kroon aan eene plegtige beslissing te onderwerpen. Tegen het einde van 1636 werd de belangwekkende zaak voor het geregtshof der kroon-inkomsten gebragt ten aanhoore van alle regters in Engeland. Langdurig waren de overwegingen: de gevoelens liepen uit één; maar schoon de regters afzetbaar waren, de meerderheid was zoo gering mogelijk. Van de twaalf verklaarden vijf zich vóór Hampden, de zeven overigen ten gunste der kroon. Deze beslissing had geen ander gevolg, dan dat de algemeene verontwaardiging sterker en luider werd. ‘Het vonnis,’ schrijft Clarendon, ‘bleek voor den veroordeelde gunstiger te zijn dan voor 's Konings dienst.’ De moed, door Hampden betoond, deed algemeen door gansch Engeland zijne vermaardheid stijgen. Hovelingen en raadslieden der kroon spraken van hem met hoogachting. Zijn gedrag, zegt Clarendon, te midden dier gisting was zoo zeldzaam-bedaard en gematigd, dat zij, die hem aandachtig gadesloegen om eenig voordeel te behalen en hem tot wankelen te brengen, genoodzaakt waren hem een goed getuigenis te geven. Intusschen, Hampden wist dat het oog van den dwingeland op hem was, en hij besloot Engeland te verlaten. Aan gene zijde des Oceaans hadden eenige vervolgde Puriteinen in de woeste streken van Connecticut eene volkplanting gesticht, sedert een' magtigen staat geworden, die ondanks tijdsverloop en veranderden regeringsvorm, nog trekken behoudt van het karakter der oorspronkelijke stichters. Hampden was vroeg reeds over hun plan geraadpleegd. Thans schijnt hij verlangd te hebben zich buiten bereik te plaatsen van verdrukkers, van wie hij vermoeden kon, en wij weten, dat er op uit

waren om zijn manmoedig verzet tegen dwinglandij te straffen. Hij was verzeld van zijn' bloedverwant Olivier Cromwell, over wien hij grooten invloed bezat, en in wien hij alleen onder den uiterlijkén schijn van ruwheid en buitensporigheden die groote en eerbiedwekkende talenten had ontdekt, die later ten bewondering en schrik van Europa waren. Zij gingen scheep op een bodem aan den Theems, bestemd naar Noord-Amerika: op het punt van uit te zeilen, verscheen een besluit in rade om hun vertrek te beletten. Zeven andere schepen met emigranten werden tevens aangehouden. Hampden en Cromwell bleven; en met hen bleef de booze Genius van het Huis der Stuarts. In April 1640 kwam weder het parlement bijeen: en nog eens had de Koning gelegenheid om zijn volk te winnen. Het nieuwe Lagerhuis was buiten alle vergelijking het minst weêrbarstige, sinds vele jaren gezien. Clarendon spreekt met bewondering van de betamelijke stemming der leden. ‘Over het algemeen,’ zegt hij, ‘was de vergadering uitermate gezind den Koning te believen, en hem dienst te doen.’ Elders merkt hij aan: ‘men kon niet verwachten, dat ooit bezadigder, minder hartstogtelijke mannen zouden zamenkomen, of zoo weinigen met booze bedoelingen in het hart.’ In dit parlement was Hampden als lid voor het graafschap Buckingham gezeten, en gaf zich nu voortaan bijna zonder tusschenpoozen aan de staatszaken over, tot den dag van zijnen dood.

Ons bestek gedoogt niet zijne verdere politieke loopbaan, noch ook zijn heldhaftig sterven, aan de hand van Macaulay na te gaan. Ter voltooijing der beeldtenis willen wij alleen nog eenige trekken ontleenen, die den spreker en parlementsleider schetsen. Zoo dikwijls opgestelde redevoeringen vereischt werden, was meestal Hampden's boezemvriend, Pym, aan de spits. Hij zelf nam doorgaans het woord eerst tegen het eind der beraadslaging. Zijn spreken was van dien stempel als Britsche parlementen ten allen tijde meest hebben gewild, vaardig, krachtig, duidelijk, zinrijk. Uitstekend was zijn tact om de gevoelens der vergadering, te vatten, onveranderlijk kalm zijne stemming, en zijne manieren allezins hoffelijk en beschaafd. ‘Bij hen zelfs,’ zegt Clarendon, ‘die zich voor zijne inblazingen wisten te hoeden, en die denkbeelden bij hem bespeurden, met welke zij

zich niet konden vereenigen, liet hij altoos den indruk na van een vernuftig en eerlijk man te zijn.' Zijne administratieve talenten waren even merkwaardig als zijne redenaars-begaafdheid. 'Hij bezat,' zegt Clarendon, 'eene vlijt en werkzaamheid, die van geene afmatting wist, en eene schranderheid tegen de scherpzinnigsten bestand.' Toch was hij dien grooten invloed nog meer aan zijn karakter dan aan zijne talenten verschuldigd. 'Bij de opening van dit parlement,' getuigt Clarendon alweder, 'waren ieders oogen op hem gevestigd als hunnen patriae pater, en den stuurman die stormen en klippen ontkomen zou. Ja, ik ben overtuigd, dat in het gansche koningrijk niemand gevonden werd, in staat meer goed of kwaad te doen, en boven hetgeen iemand van zijnen rang sədert ooit in zijn vermogen had te stichten; want algemeen was de roep over zijne eerlijkheid, en zijn streven kwam uit roerselen van algemeen belang zoo zeer voort, dat geen zelfzucht of eigenbaat hem kon bezielen.... Hij was in waarheid een zeer wijs en begaafd man, toegerust met eigenschappen om het volk te winnen en te leiden, waarvan ik nooit de wederga zag.' - Bij koninklijke boodschap stelde Karel in de eerste zitting van zijn vierde parlement aan de Gemeenten voor, om het praerogatief van scheepgeld te laten varen, mits zij hem twaalf subsidiën inwilligden. Spijt de treurige ondervinding van vroegere beloften, en hun onbetwistbaar regt, was het Lagerhuis bereid een ruime som toe te staan, maar ongezind een praerogatief in ruil te nemen, dat volgens hunne meening niet bestond. Door tot 's Konings voorstel toe te treden, erkende de vergadering de wettigheid der bevelschriften tot betaling. Hampden, die in parlementaire taktiek al zijne tijdgenooten overtrof, zag welk gevoelen den boventoon had, en bediende er zich van met groote behendigheid, Hij wilde de vraag dus hebben gesteld: 'Of het Huis 's Konings voorstel wilde goedkeuren, zoo als het in de koninklijke boodschap was vervat.' Ware de stemming over Hampden's motie geschied, het Hof had een nederlaag geleden. Maar de debatten werden verdaagd, en het parlement den volgenden dag ontbonden. Bij eene latere discussie, op 21 November, toen dat vermaard adres aan den Koning behandeld werd, onder den naam bekend van 'Groote remonstrantie,'

en met eene meerderheid van slechts negen stemmen was doorgegaan, ontstond allerhevigst verschil over de vraag, of de minderheid tegen dit besluit zou mogen protesteren? Een ooggetuige berigt omtrent de opgewondenheid der leden: ‘Wij zouden onderling onze degens getrokken en elkander doorstoken hebben, zoo niet Hampden met zijn doorzigt en groote kalmte, door het houden eener korte rede, dit belet had.’

Stukken van meer of van enkel letterkundigen aard, uit de pen van Macaulay gevloeid, schijnen ons toe geene afzonderlijke melding te vereischen. Ten blijke, hoe de onderzoeklievende, dat is, echt historische geest van dezen voortreffelijken schrijver geen veld van nasporing onbearbeid liet, wijzen wij alleen op een artikel over de ‘blijspeldichters tijdens de restauratie,’ voor tien jaren verschenen. Het geleerde werk van Professor Nares over Lord Burleigh ontlokte hem een overzigt van Elizabeth's regering en tijden, waaruit wij slechts deze regels willen ontleenen. ‘De Engelsche monarchie der zestiende eeuw wordt eene absolute monarchie genoemd, omdat de Tudors weinig eerbied toonden voor die instellingen, welke wij gewoon zijn als eenige breidels der koninklijke magt te beschouwen. Een Engelschman van onzen tijd heeft moeite te begrijpen, hoe het volk eenigen wezenlijken waarborghad voor eene goede regering onder vorsten, die vrijwillige giften konden heffen, en het Huis der Gemeenten kastijdden als een koppel jagthonden. Men verliest daarbij uit het oog, dat, zoo de wettige breidels gering waren, er natuurlijke bestonden van zeer krachtigen aard. Eene groote en gewigtige beperking van het vorstelijk gezag was in het besef gelegen, dat, zoo het nationaal geduld op strenge proef werd gesteld, het volk zijne magt zou toonen, en dat die magt onweêrstaanbaar zoude zijn. Men heeft beweerd, dat de Tudors even absolute heerschers waren als de Caesars. Ongelukkiger vergelijking werd nooit gemaakt. De regering der Tudors staat vierkant tegenover die van Augustus en zijne opvolgers. De Caesaren hadden despotiek gezag, door middel van magtige staande legers, onder den schoonen schijn van eene republikeinsche staatsregeling. Zij noemden zich burgers, en gingen met andere medeburgers zonder veel pligtpleging om. In theorie wa-

ren zij eenvoudig verkiesbare bestuurders van een vrij gemeenebest. In stede van zich despotieke magt aan te matigen, betuigden zij hulde aan den senaat. Zij waren de plaatsbekleeders van dat achtbaar ligchaam, namen aan de beraadslaging deel, verschenen als pleitbezorgers voor de geregtshoven, en konden desniettemin de dolste streken begaan van wreedheid en roofzucht, zoo lang hunne legioenen getrouw bleven. Onze Tudors daarentegen waren wezenlijk populaire magistraatspersonen, onder den titel en met de vormen van monarchaal oppergezag. Zij hadden geen middel ter verdediging tegen den haat des volks, en moesten dus wel de volksgunst zoeken. De praal en alle de genietingen van absolute magt, Oostersch huldebetoon, eigendunkelijke beschikking over de vrijheid, over het leven zelfs van staatsdienaren en hovelingen, - ziedaar wat de natie aan de Tudors overliet. Maar hun werd enkel vergund op Whitehall den tiran te spelen, onder voorwaarde, dat zij de zachtzinnige en vaderlijke vorsten van Engeland zouden zijn. Zij waren ten aanzien van hun volk aan dezelfde teugels gelegd als een militair gebieder tegenover zijn leger. Even gevaarlijk als voor Nero het onbetaald laten der Praetorianen, zou voor hen het opleggen van drukkende belastingen zijn geweest. Wie den persoon des konings omringden en het hagchelijk spel der eerzucht speelden, waren aan dreigend gevaar blootgesteld. Buckingham, Cromwell, Surrey, Seymour, Somerset, Northumberland, Suffolk, Norfolk, Essex, kwamen op het schavot om. - De Tudors hebben daden van verregaande dwingelandij bedreven. Maar in hun gewonen handel waren zij geene dwingelanden, en konden het ook veilig niet zijn. Sommige uitersten werden ligt vergeven. Want de natie was fier op den trotschen, vurigen geest harer hoogmoedige beheerschers, en zag in vele handelingen, reeds toen voor regtsgeleerden afkeurenswaard, denzelfden edelen aard doorblinken, die met Parma en Spanje's overmoed den spot dreef. Maar die lijdzaamheid had zekere grenzen. Indien de regering waagde maatregelen te nemen, die het volk inderdaad drukkend vond, werd zij aldra genoodzaakt van gedrag te veranderen. Zelfs de onverzettelijke en heerschzuchtige Hendrik de achtste was onthutst bij die tegenkanting, en gaf voorzigtig toe, gelijk

Elizabeth gewoon was te zwichten als zij nog met waardigheid zwichten kon.'

Met de welsprekende overzigten van Clive's en Hastings' leven is de Nederlandsche lezer, naar wij ons vleijen, vertrouwd. Althans eene bekwame hand heeft ze bij ons overgebragt, in een bevallig gewaad gestoken; en zoo zij minder opgang maakten dan schrijver en vertaler mogten vorderen, ligt misschien de schuld aan den bescheiden toon, den titel zonder aanmatiging, waarin onze verdienstelijke landgenoot onwillekeurig zijn karakter heeft afgedrukt. Maar wij mogen niet verzuimen nog eenige oogenblikken te wijlen bij Macaulay's oordeel over den arbeid van een zijner onmiddellijke voorgangers, Sir James Mack Intosh: - ware het ook alleen omdat de partijzucht en afgunst in Engeland niet hebben geschroomd uit de vermelding als in het voorbijgaan (vol. 1, p. 389 in de noot) op te maken, dat Macaulay de verdiensten van dezen arbeid had in de schaduw gesteld. Drie jaren na den dood van Mack Intosh, in Julij 1835, kwam deze beschouwing in het licht: zij draagt sporen van groote ingenomenheid met den persoon des schrijvers, en behelsde oorspronkelijk scherpe afkeuring van het toegevoegde werk des uitgevers. 'De geschiedenis van Engeland is inzonderheid de geschiedenis van vooruitgang. Zij is die eener gestadige ontwikkeling van den publieken geest, eener voortdurende verandering in de instellingen van een groot volk. Wij zien de Engelsche maatschappij, bij den aanvang der twaalfde eeuw, in ellendiger toestand verkeeren dan waarin de meest verbasterde onder de Oostersche volken thans gezonken zijn; - wij zien haar aan de dwingelandij van een handvol gewapende vreemden onderworpen; en den overheerschenden Noorman door de scherpe grenzen eener caste van den overwonnen Saxer gescheiden. Wij zien het meerendeel des volks in persoonlijke slavernij, en het gruwelijkst bijgeloof de edelste gemoederen innemen. Maar na verloop van zeven eeuwen is het ellendig en ontaard ras het magtigst en meest beschaafd volk geworden, dat over alle werelddeelen gebied voert, dat rijken heeft gesticht en staten gegrondvest in uitgebreide gewesten, aan Ptolemaeus en Strabo zelfs niet bij faam bekend; dat eene zeemagt schiep, welke de vereenigde vloten van Tyrus en

Athene, van Carthago, Venetië en Genua in een oogwenk zou vernietigen; dat geneeskunde en wetenschap, middelen van vervoer en onderlinge gemeenschap, werktuigkunde en manufacturen, alles wat tot veraangenaming des levens strekt, tot een' graad van volkomenheid heeft gebragt, dien onze voorouders voor tooverij zouden hebben gehouden; een volk, dat eene letterkunde heeft gewrocht met schriften prijkend, die naast de voortbrengselen van het Grieksch genie kunnen worden gesteld; dat de wetten ontdekt heeft, naar welke de hemelbollen zich bewegen; dat de werkingen van den menschelijken geest met onovertrefbare fijnheid gadesloeg, en dat op de baan van staatkundige hervormingen algemeen als leidsman der natiën wordt begroet. - Zoo is het bij eene omvattende beschouwing van Engeland's historie: wordt zij stuksgewijs in afzonderlijke deelen onderzocht, dan mag zij veeleer eene geschiedenis van actie en reactie heeten. Wij dachten menigmaal, dat de beweging van den volksgeest in ons vaderland met die der zee bij vloed te vergelijken is; elke golf springt voorwaarts, breekt en zinkt weg; maar de groote vloed wast zonder ophouden. Hij, die de wateren slechts een oogenblik aanschouwt, mogt wanen, dat zij terugvloeijen: die ze iets langer waarneemt, zou kunnen gelooven, dat zij ordeloos heen en weder worden geslingerd; maar, wanneer hij de oogen eene poos vestigt, en de bakens één voor één verdwijnen ziet, kan hij onmogelijk twijfelen aan de doorgaande rigting, waarin zich de Oceaan beweegt. Zoodanig juist is de loop der gebeurtenissen in Engeland geweest.

Wij aarzelen niet dit Fragment van Sir James Mack-Intosh uitgemaakt de beste onder alle bestaande geschiedenissen der regering van Jakobus den tweeden te noemen. Het bevat veel nieuwe en belangwekkende bijzonderheden, van welke op uitstekende wijze is gebruik gemaakt. Misschien wordt er te veel nasporing, te weinig verhaal in gevonden; want dit was de eigenaardige aanleg van den geest des schrijvers.

Maar zeker hadden wij niet verwacht, dat hij beter verhalen zou, dan in het mededeelen van onderzoekingen slagen. Wij hadden ons voorgesteld dikwerf juiste teekening van karakters, en menige boeijende uitweiding aan te tref-

fen, ook vele beschouwingen, den geest ademende eener milde wijsbegeerte: en die verwachting is niet te leur gesteld. Maar wij erkennen vooruit niet te hebben gedacht, dat Sir James een verhaal even goed kon inkleeden als Voltaire of Hume. En toch is het zoo; wie er aan twijfelen mogt, zouden wij raden de beschrijving te lezen der voorvallen op de verklaring van Koning Jakob gevolgd, de bijeenkomst der geestelijkheid, het hevig tooneel in den geheimen raad, den loop en afloop van het geding der Bisschoppen. De vlugtigste lezer moet, dunkt ons, door de levendige voorstelling worden bekoord. Maar alleen hij, die de menigte ruwe bescheiden heeft leeren kennen, waaruit dit onschatbaar en belangrijk deel is getrokken en zaamgevat, is in staat het talent des schrijvers volkomen te waarderen. En hier en elders ontmoeten wij vele harde, ondoordachte uitdrukkingen, die de schrijver waarschijnlijk zou hebben weggenomen, indien hem de voltooijing ware vergund geweest. Ondanks deze vlekjes moeten wij zeggen bezwaarlijk in eenige nieuwere geschiedenis eene plaats te kunnen aanwijzen van gelijken omvang en tevens van gelijke voortreffelijkheid. Wij vinden er Hallam's vlijt, naauwkeurigheid en oordeelkunde vereenigd met de levendigheid en het coloriet van Southey. Eene geschiedenis van Engeland, doorgaand op deze wijs geschreven, zou het wegslependst boek in onze taal zijn. Het zou in bibliotheken en leesgezelschappen meer gevraagd worden dan de nieuwste roman.’

Wij aarzelen niet op onze beurt te zeggen, dat Macaulay zelf dit betooverend en wegslepend boek geleverd heeft. Afdrukken zonder tal, bij duizenden verspreid, in alle oorden der wereld gretig ontvangen, staven de juistheid zijner voorspelling. De lezers voelen zich onweêrstaanbaar getrokken en geboeid, alvorens te weten waaraan die bekoring is toe te schrijven. Wij hopen in een volgend opstel door vergelijking bovenal met de geschiedenis van Fox, en enkele stukken van Mack Intosh, tot meer duidelijk inzigt van Macaulay's methode te geraken Ditmaal zullen wij besluiten met eene beknopte zamenvatting der kenmerken en hoofdtrekken in het karakter van dezen geschiedschrijver, zoo als die uit de medegedeelde beschouwingen is op te maken. Macaulay behoort tot de

Whig-partij, zonder dat vooringenomenheid met hare beginsels hem onbillijk maakt voor de talenten of de bedoelingen zijner staatkundige tegenstanders. Gevormd door de schriften der ouden, blijkens zijne ‘Liederen van het oude Rome,’ diep in hun geest doorgedrongen, zonder slaafsch aan hunnen leiband te loopen, paart hij aan dichterlijken ader en aanleg een wijsgeerigen zin. Strenge en regelmatige studiën hebben zijn helder en scherp verstand met de kennis der eeuwen verrijkt; de ondervinding van een praktisch staatsmansleven heeft zijnen blik verruimd, en in de drijfveren en roerselen der politieke partijen hem ingewijd. Trotsch op Engeland's grootheid en roem, met volle ziel aan de vorderingen van zijnen tijd verknocht en aan den vooruitgang van ons geslacht geloovend, waardeert hij dankbaar het goede, waar en wanneer het zich geopenbaard heeft. Geen historie-schrijver is ons bekend, die een zoo juist denkbeeld geeft van geheel het leven en doen zijner personen en tijdperken; ‘gaarne zal ik mij aan het verwijt blootstellen,’ zegt hij, ‘dat ik de waardigheid der geschiedenis niet ontzien heb, bijaldien het mij slechts gelukken moge, aan de Engelschen der negentiende eeuw een trouw beeld te geven van het leven hunner voorvaderen.’ De historie is bij Macaulay waarlijk biologie geworden. Alle bronnen van kennis vloeijen hem toe, en brengen haar schatting; geheime oorkonden en staatsstukken, familie-bescheiden, tooneelspelen, dikwijls eene enkele aanteekening, eene anecdote, een eenvoudig woord, argeloos en onachtzaam uitgesproken. Eenmaal slechts is aan de eischen der onpartijdigheid te kort gedaan, hetzij teleurgestelde verwachtingen of andere beweegredenen van min persoonlijken aard een onbevangen oordeel hebben belet. Wij zullen niet vergeten aan de grieven en tegenbedenkingen van Penn's volgelingen regt te doen. - Het Tory-tijdschrift ‘the Quarterly Review’ bestreed, voor ruim twaalf jaren, in een uitstekend opstel over de Socratische wijsbegeerte, Macaulay's overhelling tot Baco's philosophie, en wat daar als materialistische strekking werd aangeduid: ‘Wij wenschen aan onzen welsprekenden landgenoot de vraag voor te leggen, of niet het gedrag van Socrates voor zijne regters naast Baco's handelwijs aan het hoofd der Justititie geplaatst, hem zelven wantrouwen moet inboeze-

men voor zijne vergelijkende beschouwing van beider stelsels?' Ook op deze rigting willen wij letten, en tevens de uitspraak voor onzen geest houden, door Baco gedaan, en door de ervaring bevestigd: 'In de jeugd van een staat worden wapens geëerd: daarna kunst en wetenschap: bij naderend verval koopwaar en werktuigelijke arbeid.'

J. HEEMSKERK.

Het beginsel en stelsel van Hervorming.

Het is eene zware beschuldiging, die tegen onze eeuw wordt ingebragt, dat zij beginselloos is, omtrent de hoogere beginselen van waarheid en regt onverschillig, en, bij den strijd van wijduiteenloopende meeningen, de vereischte kracht en moed missende, om eene welberadene en vaste keus te doen. Die beschuldiging, zoo als zij bij herhaling en in algemeene bewoordingen is en wordt ingebragt, geloof ik eenzijdig en onverdiend te zijn. Die haar inbrengen zelven laten gereedelijk eenige uitzondering gelden, eerst voor zich zelven, als die naar vaste beginselen handelen, en daarna voor allen, die met hen overeenstemmen in de klagt over algemeene beginselloosheid. Wij nemen die uitzonderingen, maar als bewijzen tegen de algemeen geldende kracht der beschuldiging aan. En daarenboven vragen wij, van waar in onze dagen die strijd van wijduitloopende meeningen, zoo niet aan de ééne en aan de andere zijde mannen gevonden worden, die, zich van den grond en het doel van hun streven wel bewust, de wapenen hebben aangegrepen, om te verdedigen wat zij gelooven, als waar en goed te moeten erkennen, en wat niet waar en niet goed is te bestrijden met alle kracht? Het is eenzijdigheid en het is onregt alle beginsel voorbij te zien of te loochenen, waar alleen van verschil en van strijd der beginselen gesproken moest worden.

Verre van mij alzoo de billijking en de overneming der genoemde beschuldiging in haren algemeenen zin! En evenwel is er waarheid in de klagt, dat de menschen van onze eeuw, voor een groot gedeelte, schier uitsluitend voor het stoffelijke leven, en den strijd, die over beginselen gevoerd wordt, òf met onverschilligheid, òf zelfs wel met minachting, als ijdel en nietsbeduidend, aanzien. Neen, de klagt van beginselloosheid geldt niet van allen, ook niet van zoo velen als beweerd wordt; maar toch geldt zij van sommigen en van velen, en daaronder ook van de zoodanigen, die, door algemeene kennis en beschaving en door hunne maatschappelijke betrekking, geschikt en geroepen zijn om niet alleen voor zich zelven eene keus te doen, maar ook om, in vereeniging met anderen, te helpen voorstaan en handhaven wat als beginsel van eeuwige waarheid en onwankelbaar regt moet zegevieren, indien de eer der Godheid bevorderd zal worden en het der menschheid wèl zal gaan. Velen zeggen, dat zij meenen dien strijd en die keus te moeten overlaten aan anderen, als die door eigene studie, persoonlijke belangen, of zelfs wel baatzuchtige bedoelingen, daartoe geroepen en geleid worden. Onder die zoo spreken zijn er, die alleen schijnen te leven en te werken voor hetgeen vergankelijk is en aardsch, en die daarbij voorbijzien, dat eene zuivere en heldere kennis der waarheid zelve tot de beste goederen des levens behoort. Konden zij het inzien dat ieder vergeefs heeft geleefd, die alleen voor zich zelven leefde! Maar ook voor zich zelven leven zij niet, die vreemd aan zich achten, wat op de hoogste en heiligste belangen der menschheid betrekking heeft. Wie getrouw aan zijne roeping wil zijn, mag zich niet opsluiten in den engen kring, die hem het naast en in zijne woning omringt. Dit is eene zedigheid, welke der vrouw, maar ook haar alleen, tot lof en tot sieraad kan zijn. De geest behoeft en eischt voor zijne ontwikkeling eenen ruimeren werkkring en eene hoogere sfeer, dan waarin zich de stoffelijke belangen van ons zelven en van de onzen bewegen: ja, ook dat stoffelijke regelt zich naar wetten en beginselen, die onstoffelijk zijn en tot het gebied van het oneindige behooren: zoodat, wie werktuigelijk in den kring zijner dagelijksche werkzaamheden, bemoeijingen en genietingen wordt omgevoerd, zonder tot de hoogere beginselen op te klimmen, daardoor gelijk te achten is aan den ongevormden en onbeschaafden arbeider, of

eigenlijk, omdat hij hooger klimmen kon, verre beneden dezen gesteld moet worden. Ik weet niet, of misschien sommige beslissende tijdperken in de geschiedenis der menschheid eene uitzondering maken; maar ik geloof dat de klagt over beginselloosheid op iedere eeuw kan worden toegepast, en te allen tijde door het gedrag van velen is gewettigd geworden. Maar zoo moet het dan toch ook gelden van onze dagen, dat de onverschilligheid, ligtzinnigheid, onvastheid van sommigen en van velen opmerking, afkeuring, bestraffing verdienen.

Of is misschien deze opmerking in onze dagen ontijdig en onnoodig geworden? Want meer algemeen dan vroeger worden de tegenover elkander staande beginselen en meeningen gekend; meer in het leven begint zich de strijd te openbaren; scherper en zwaarder gewapend, staat strijder tegen strijder en partij tegen partij: het verschil van denkbeelden omvat al wat tot de Kerk en den Staat behoort: de school, de raadsvergadering, de handelsbeurs, de wetenschap, het regt, al wat den mensch voor zijn familie-, wetenschappelijk, burgerlijk leven en voor zijne hoogere bestemming belangrijk en dierbaar is. Vele vragen, die in den leeftijd van onze vaderen, en naar de heugenis van de oudsten onzer tijdgenooten, aller hoofden en harten vervulden, zijn op nieuw, in den eenen en in den anderen zin, ter spraak gebragt. Aan partijgangers ontbreekt het zoo min als aan hoofden en aanvoerders. De gedachten van veler harten worden openbaar. Inwendige strijd leidt tot uitwendige scheiding. Twist en verdeeldheid dreigen te ontbranden, feller en feller. Tot grootere en tot kleinere vereenigingen dringt de strijd met zijne gevolgen door. Wat tot vóór weinig tijd als een ijdel droombeeld werd ter zijde ge steld, begint zich duidelijker en duidelijker aan ons oog te vertoonen, en schijnt in waarheid nader en nader tot ons te komen, als een vervaarlijk spook, een booze geest, een afgezant en een zoon der hel; ik spreek van onverdraagzamen ijver, burgertwist en godsdiensthaat. Indien de Algoede het niet verhoedt, wat wordt van ons en van de menschheid in de zoo pas aangevangen tweede helft der tegenwoordige eeuw?

Maar neen! wij vreezen voor als nog, althans in ons midden en in ons Vaderland, die uitersten niet. Zij plegen elders eerder dan hier gezien te worden. Maar ook vreezen

wij niet angstvallig eene meerdere uitbreiding van den strijd; die alleen door vermeerderde kennis en door verhelderde, bewustheid tot een goed einde komen kan. Alleenlijk dit wenschen, willen, eischen wij, dat matiging, broederzin en edelmoedigheid den onderlingen strijd besturen, dat over beginselen en niet over personen worde gehandeld, dat met open vizier en met eerlijke wapenen worde gestreden, dat alle smaad en onregt worde verwijderd, en dat niet anders dan de waarheid, en het regt, de eer der Godheid en het heil der menschheid worde bedoeld en nagejaagd. Uit den strijd over beginselen, hoe dan ook gevoerd, moet altijd en zal ook het goede voortkomen; maar dat goede kan alleen, wanneer de strijders de gestelde voorwaarden vervullen, verkregen worden zonder dat het, wegens velerlei boosheid en jammer, duur, bijna zeide ik te duur wordt gekocht.

Vrees niet, lezer! dat ik nu reeds, als ware het ter oefening, u diep in het strijdperk zal binnenleiden: het ware, bij de betrekking, die ik bekleed, al ligt ongepast. Maar ik wilde toch met die matiging en behoedzaamheid, die ik altijd hoop in acht te nemen, openlijk verklaren, aan welke beginselen en stelsels ik meen, dat de voorkeur gegeven moet worden. Van de keus, die ik voor mij zelven, niet nu, maar sedert lang reeds, heb gedaan, wil ik rekenschap geven, en ik wil u, zoo veel noodig en mogelijk, voor het beginsel en het stelsel trachten te winnen, dat ik, met uitsluiting van al het tegenovergestelde, als waar en goed heb leeren kennen. Ik zal mij daarbij zoeken te wachten voor al wat bij zoodanigen strijd vermeden moet worden, en wie dan ook in meening van mij moge verschillen, of aan de behandeling van mijn onderwerp strengere eischen moge doen, dan het mij mogelijk is te vervullen, niemand, vertrouw ik, zal oorzaak vinden om zich te beklagen over de gezindheid of de woorden van hem, die, bij alle verschil van geloof en inzigten, iedere welgemeende overtuiging eerbiedigt, den broedernaam en de broederhand gaarne aan allen geeft, en het liefst ook door allen als broeder bejegend wordt.

Het kan mijne bedoeling niet zijn, om hier, als in een kort begrip op te zamelen, wat er, bij den tegenwoordigen strijd der meeningen, aan de eene en andere zijde geleeraard en beleden is geworden omtrent ontwikkeling en verbastering, vooruitgang en teruggang, vrijheid en gezag, op het gebied van godsdienst, staatkunde, wetenschap. Moge mij al het regt niet betwist kunnen worden omtrent dit alles mede te oordeelen, en eene eigene, welbepaalde meening te hebben, ligtelijk zou getwijfeld kunnen worden aan mijn regt, om zoodanige persoonlijke meening in openbare geschriften voor te dragen en te verdedigen, ten minste voor zooverre zij buiten het gebied van kerk en godsdienst ligt. Maar het zijn ook geene afzonderlijke meeningen, die ik wil voordragen of aanbevelen; slechts rigtingen wil ik aanwijzen, beginsels wil ik verdedigen, stelsels wil ik kenschetsen, opdat zij, die daartoe van mijne opmerkingen willen gebruik maken, met te vaster overtuiging zouden kunnen beslissen, welke rigting zij te volgen, welk beginsel te kiezen, welk stelsel te omhelzen hebben. Ik zal mij daarbij van gewone en veelgebruikelijke benamingen en spreekwijzen bedienen, maar zal deze toch, ter afwering van misverstand, met de meestmogelijke zuiverheid en juistheid trachten te bezigen.

Er zijn verschillende rigtingen, die in deze dagen gevolgd worden. Zij kunnen alle tot deze drie gebragt worden: eene voorwaartsche, eene rugwaartsche beweging en stilstand. Stelt u drie onderscheidene menschen voor, waarvan de een vooruit, de ander teruggaat, dan zal wel de derde tusschen hen beiden in het midden blijven. Tot hem behoort de naam van middelman, het ware midden, *le juste milieu*. Die man in het midden staat stil, of, zoo hij zich beweegt, het zal slechts met kleine en langzame schreden geschieden, nu eens in de eene en dan weder in de andere rigting; niet verre zal hij zich verwijderen van het eenmaal gekozene middelpunt. Zijne rigting, indien er bij stilstand, of bij zoo gelijkmatige en altijd weêrkeerende slingering, van eene rigting gesproken kan worden, is slechts ééne, en laat geene afwijking of onderdeeling toe. Wie er van afwijkt is

een man van de beweging, hetzij rugwaarts, hetzij vooruit. Maar in die beweging zelve is velerlei en groot verschil, naarmate van snelheid en kracht, en ook naarmate van het punt, dat men alzoo, hetzij vooruit, hetzij rugwaarts zich bewegende, bereiken wil. Het ligt in den aard der zaak, dat die terug wil gaan, in den tegenwoordigen stand der dingen eene afwijking, ontaarding, verbastering ziet. Door reactie wil hij vrij worden van het bederf der latere tijden, en terugerlangen wat in een vroegeren toestand beter, meer onverdeeld en zuiver waar en goed geweest is. Geeft gij u aan zijne leiding over, het zal van het geheel zijner denkwijze en inzigten afhangen, of hij u eerder of later een rustpunt zal aanbieden, of hij u slechts enkele schreden, b.v. tot den tijd van het laatst afgetreden geslacht, dan of hij u verder en verder terugleiden, en met steeds versnelde schreden rusteloos voort, maar altijd met rugwaartsche beweging, wie weet tot waarheen, medeslepen zal. - De mannen van vooruitgang hebben dit met de reactionnairen gemeen, dat zij het tegenwoordige als onvolmaakt en verbetering eischende erkennen. In deze overeenstemming ligt reeds eene der redenen, waarom, als onwillekeurig en ter goeder trouw, deze beide uitersten elkander raken. De voorstander van vooruitgang evenwel acht het bestaande geenszins als verbastering, maar als noodzakelijk moment in het algemeene ontwikkelingsproces, waaruit door voortgaande ontwikkeling, langs den weg van hervorming, het hoogere en het betere voortkomen zal en moet. Maar ook hier is verschil, groot verschil in snelheid en kracht van beweging. Met den eenen is het allezins mogelijk bedaardelijk meê te gaan; een ander eischt meerdere vlugheid en inspanning van krachten, en laat spoedig den man van verstramde leden en van trage handen op wijden afstand achter zich; en wederom een ander brengt u in gevaar om, in het driftig vooruitgaan, voorbij te zien wat opgemerkt, te vertreden wat gespaard moest worden en aan te landen waar gij, waar hij zelf niet wezen wil. En nu nog doelde ik niet op het uiterste uiterste; want er zijn er die beweging en bewegelijkheid als het eigenlijke doel, verwoesting als een noodzakelijk en voorbijgaand kwaad, onregt en dwang als het geoorloofd middel om tot algemeene vrijheid en gelijkheid te komen, beschouwen, en die een ieder, die zich aan hen overgeeft,

met woest en onweêrstaanbaar geweld, als van eene steile hoogte en langs steile afgronden henenvoeren, totdat zij zelven met hunne volgers, door eigene vaart voortgesleept, blindelings aan hun noodlot zich moeten onderwerpen, en niet anders kunnen dan voortjagen en voortijlen, zonder dat er tijd tot nadenken en alleen de bede overblijft, dat hun val niet groot noch onherstelbaar zij.

Het is wel zonder nadere aanwijzing duidelijk, dat ik de drie hoofdrigtingen van onzen en van iederen tijd, Terugwerking, Behoud en Hervorming bedoel. Die deze rigtingen volgen worden Reactionnairen, Conservatieven, Hervormingsgezinden, en deze laatste ook Vrijzinnigen en mannen van den vooruitgang genoemd. Bij het Hervormingsstelsel, als verschillende wijzigingen, of, naar ik meen, als afwijkende uitersten, behooren nog de beginsels en stelsels van altijddurende Beweging en Omwenteling.

Maar nog zijn al deze benamingen en woorden niet juist genoeg bepaald. Het is gewisselijk onregt, om, gelijk daarvan het voorbeeld gegeven is, alle bestaande rigtingen, Reactie, Behoud, Vooruitgang, als revolutionnair, uit omwenteling gesproten en tot omwenteling leidende, voor te stellen, en aan deze alle eene bepaalde rigting, een uiterste van Terugwerking, eene vergedrevene Reactie, tegenover te stellen als alleen Anti-revolutionnair, en deze als het goede beginsel tegenover het booze onvoorwaardelijk en onbepaald aan te prijzen. Eenzijdigheid alleen, waardoor ook de schranderste en scherpzinnigste misleid kan worden, heeft tot zoo onbillijk oordeel geleid. Of moest ik alleen van misverstand en misbruik der woorden gewagen? Want dit is het toch wel beide, wanneer de man van vooruitgang, zoodra en omdat hij tot magt en invloed gekomen is, met den naam van behoudsman bestempeld wordt, als die namelijk van nu af den toestand bewaren en bestendigen wil, waartoe zijne voorafgaande en vooruitgaande beweging geleid heeft. De zin der woorden is een andere. Behoudsman is al wie, om welke reden dan ook, berust in den staat der dingen, welke uit het voorafgegane veeljarige en belangrijke tijdvak van beweging en reactie, van omwenteling en tegenomwenteling, is voortgekomen, en die nu beide, verdere ontwikkeling en reactie, vreest en tegengaat. De behoudsman schuwt alle algemeene veranderingen, die tot de instellingen en wetten doordringen, maar de hervormingsgezinde, de vrijzinnige,

de voorstander van vooruitgang, wanneer hij eene belangrijke en beslissende verandering bewerkt en verkregen heeft, is daarom nog geen behoudsman geworden: zijne leus blijft vooruitgang; en van den man der altijddurende beweging of der omwenteling is hij onderscheiden, niet omdat hij niet verder wil, maar omdat hij niet zoo woest en gewelddadig, noch ook zoo onophoudelijk vooruit wil gaan. De man des behouds is met stilstand en rust het best gediend, de hervormingsgezinde doelt op verdere ontwikkeling. De eerste erkent het bestaande, omdat het is, als goed; de laatste erkent het bestaande, niet *om*dat, maar *naar*dat het is, en ziet er de voorwaarde en grondslag van ontwikkeling, verbetering, hervorming in. Hierin ligt het verschil der drie hoofdrigtingen: de voorstander van reactie erkent het bestaande niet, en wil terugkeeren tot hetgeen vroeger was; de conservatieve erkent het bestaande, volgens den regel, dat al wat is, goed moet zijn, dewijl het anders niet wezen zou; de vrijzinnige, hervormingsgezinde, oordeelt dat hij het voorbeeld moet volgen, hetwelk in de geheele schepping hem wordt aangewezen, dat namelijk uit het bestaande iets anders en hoogers ontwikkeld wordt. De eerste ziet naar het verledene terug, de tweede bepaalt zijnen blik tot het tegenwoordige, en de laatste houdt het oog voorwaarts, op eene betere toekomst, gerigt.

Ik spreek van rigtingen en beginselen, en niet van afzonderlijke meeningen. Omtrent den besten regeringsvorm, de vrijheid van onderzoek, van onderwijs, van vereeniging, kunnen mannen van verschillende rigting onderling overeenstemmen: gelijk wij inderdaad meermalen in onzen leeftijd uit zoodanige overeenstemming de tijdelijke vereeniging hebben gezien van die anders lijnregt tegen elkander overstonden, en die bij hunne vereeniging zelve zich wel bewust waren, dat zij na de beslissing, hetzij tot overwinning, hetzij tot nederlaag, weêr gescheiden zouden en moesten worden. Die tijdelijke en voorbijgaande vereeniging, geloof ik meer aan gedeeltelijke maar wezenlijke overeenstemming, dan aan wederzijdsche overeenkomst of verbindtenis te moeten toeschrijven. Meermalen verraste mij eene treffende gelijkheid in redenering en het gebruik derzelfde wapenen, - bij mannen, die niet gaarne als elkanders bondgenooten zouden willen beschouwd worden, ja, die geacht moeten worden nog vijandiger tegen elkander over te staan,

dan tegen hen, die zij gelijkelijk bestrijden, terwijl toch blijkbaar eigene overtuiging en goede trouw tot die gemeenschap van handelen en strijden hadden geleid. Doch niettegenstaande die tijdelijke vereeniging en gedeeltelijke overeenstemming, blijven de rigtingen uiteenloopen en zijn de beginselen verschillende. En voor de zegepraal der waarheid en het heil der menschheid hangt veel meer van beginsel en rigting, dan van afzonderlijke meeningen af.

Van beginsel spreken wij, en verstaan daardoor niet alleen, noch zelfs voornamelijk het uitgangspunt, de eerste stelling, waarvan het geheele stelsel uitgaat en waarmede alle opvolgende stellingen als de gevolgtrekking met de praemisse verbonden zijn; neen, het geldt meer dan dit: het beginsel in onzen zin is iets hoogers dan de regel of aanwijzing van den vorm; het is de grondwaarheid zelve, waarop het geheele stelsel als op zijnen grondslag steunen moet, het is de geest die het al bezielt, en, - van een waar beginsel spreken wij, - de adem van den Eeuwigen, die aan al onze voorstellingen en begrippen kracht en leven mededeelt. Ik ga het ophelderen met een voorbeeld. Gelooft gij aan eene geheele, altijd voortgaande en toenemende verbastering van het menschengeslacht, gij zult ook en moet reactionnair wezen; want alleen door terug te gaan, kunt gij naderen tot de oorspronkelijke zuiverheid en volkomenheid. Gelooft gij daarentegen eene altijd voortgaande ontwikkeling van het menschdom, gij zijt reeds daardoor hervormingsgezind en kunt niet anders dan vooruitgang bedoelen. Mist gij het geloof aan regelmatige, voortgaande verbastering of ontwikkeling, heeft de twist over godsdienstige en zedekundige waarheid u tot twijfelzucht of onverschilligheid vervoerd, hebt gij met minachting van algemeene beschouwingen het werkelijk bestaande lief gekregen, - of anders en beter, rekent gij het tegenwoordige tijdstip en ook de eerstvolgende tijden voor verdere ontwikkeling en algemeene, heilzame verandering ongeschikt, gij zijt dan conservatief, behoudsman, ofschoon bij de laatste veronderstelling meer in schijn dan in de daad. Wie alzoo redelijker wijze kiezen wil, moet vooraf de vraag omtrent de bestemming en ontwikkeling der menschheid hebben onderzocht en voor zich zelven beslist, of zoo niet, dan zal hij, bij gemis van een vast beginsel, ongestadig in zijn denken en spreken, en der zaak, die hij voorstaat, tot oneer en schade zijn.

Behalve deze eerste grondwaarheid, zijn er nog eenige andere voorname leeringen, die vooraf met juistheid onderzocht moeten worden, indien wij, bij den strijd van beginselen en meeningen, eene welberadene keus willen doen. Het geldt hier den oorsprong en grond van het hoogste gezag in den Staat, het regt en het wezen van vertegenwoordiging, het regt en de gevolgen van vrijheid van drukpers, nog de regelen bij de onderwijzing en vorming van den jeugdigen mensch in acht te nemen en te volgen, zelfs ook de waarheid, den grond, de geschiedenis der Christelijke leeringen, het weêrkeerige verband van geest en stof, en wat nog meer hier te noemen zou zijn. Dat onderzoek ligt niet te ver buiten het bereik van ieder, die de voorlichting van anderen, behoudens eigen, vrij en zelfstandig oordeel, tot vermeerdering en verheldering zijner kennis weet aan te wenden. Wie dat onderzoek verwaarloost, is in het gevaar van door den stroom der meeningen, ondanks zich zelven en als eene weêrlooze prooi, te worden medegevoerd; hij wordt afhankelijk van de schranderheid, de geestdrift, het gezag zijner leidslieden, daar hij toch alleen afhankelijk behoorde te zijn van de waarheid, zoo als zij zich aan hem heeft geopenbaard. Wie reactie, behoud of vooruitgang voorstaat, en zich niet bewust is waarom en op welken grond, bereidt zich ligtelijk, maar wanneer het te laat zal zijn, pijnelijk en vruchteloos naberouw. Wie daarentegen handelt naar wezenlijke gronden van overtuiging en pligt, is verantwoord voor zijn geweten, voor de menschheid en voor den eeuwigen Regter, en zelfs zijne onwillekeurige dwaling zal hem niet worden toegerekend.

Reactie, Behoud, Hervorming, het zijn de benamingen, die het eerst en meest algemeen, in onzen leeftijd, van de staatkunde en hare onderscheidene stelsels zijn gebezigd geworden. Indien zij uitsluitend tot dat gebied behoorden, ik zou het niet gewaagd hebben om daarover te spreken. Maar gelijk alle deelen der menschelijke kennis onderling naauw verbonden zijn, heeft men die bewoordingen en de daardoor aangeduide beginselen ook op het meer algemeene terrein van godsdienstige en zedelijke beschaving, volksonderwijs en opvoeding overgebragt, en behoort het als zoodanig ook tot mijne roeping en pligt, om niet alleen kennis te nemen van hetgeen onder de gezegde leuzen bestreden en verdedigd wordt, maar ook voor mij zelven eene keus te doen, opdat ik wete aan

welke zijde, onder de strijdende partijen, mijne plaats moet zijn, en opdat ik, is het noodig, mede helpe strijden voor hetgeen ook mij ter handhaving en verdediging is opgedragen. En als ik dan nu voor mij zelven eene keus moet doen, gij hebt het reeds lang uit mijne redenen verstaan, dan beveelt zich aan mij *het beginsel en stelsel van hervorming* met het gebiedend gezag der waarheid, en met uitsluiting van al het tegenovergestelde, aan.

Terwijl ik dit nederschrijf herinner ik mij, nu reeds vóór vele jaren, over het beginsel en stelsel van Terugwerking, Reactie, gesproken te hebben: het was niet tot aanprijzing, maar tot bestrijding en waarschuwing. Op hetzelfde, althans niet veel gewijzigde standpunt als toen, en in geheel gelijke rigting, beweegt zich ook nu mijn geest, mijn denken, spreken, handelen. Als een onweêrstaanbaren drang gevoel ik in mij, gij moogt het eene inwendige roeping noemen, om het streven naar Hervorming te helpen bevorderen, waarheid en vrijheid voor te staan en te verdedigen. Waarheid en vrijheid zijn sedert lang voor mij levenskwestiën geweest: ik geloof dat daarin de levenskwestie, de vraag der toekomst voor de geheele menschheid ligt. Laat mij dan mijne innerlijke overtuiging en roeping volgen, en openlijk verklaren, wat zich aan mij ter aanprijzing van het beginsel en stelsel van Hervorming heeft voorgedaan.

Het beginsel en stelsel van Hervorming doelt op vooruitgang, en heeft dat doel gemeen met twee andere stelsels, die de Hervorming als hare uitersten erkennen moet, maar als hare zusters of geestverwanten niet erkennen mag; ik heb ze reeds genoemd: zij zijn Beweging en Omwenteling. Die het Hervormingsstelsel bestrijden, hebben de Beweging en Omwenteling met haar op één lijn gesteld, en al deze drie stelsels onder de gemeenschappelijke omschrijving van revolutionnair begrepen en geoordeeld. Wij protesteren tegen die gelijkstelling. Wij erkennen het, ligtelijk komt Beweging of Omwenteling uit het streven naar Hervorming voort. Wie vooruitgang, maar gematigd, en geleidelijke ontwikkeling bedoelt, wordt ligtelijk voorbijgestreefd door

wie zich in dezelfde rigting bewegen, maar met meerdere drift en sneller vaart. Het voorbeeld van eene Staatsomwenteling, nu vóór drie jaren, waardoor de voorstanders van Hervorming schier evenzeer als hare tegenstanders verrast en overvallen zijn geworden, ligt nog allen versch in het geheugen, en moet wel tot waarschuwend baken zijn, dat niet anderen op dezelfde klip verzeilen en stranden. Dat voorbeeld, zoo geschikt, om, bij ons meer bezadigd volkskarakter, velen van vooruitgang en hervorming, als leidende tot Omwenteling, af te schrikken, bewijst daarom het wenschelijke en het veilige van stilstand of teruggang nog niet, en mag althans niet misbruikt worden om den hervormingsgezinde, als ware hij tot omwenteling gezind, aan smaad en miskenning prijs te geven. Wie ook in beweging en omwenteling lust en vreugde moge hebben, ik voor mij gevoel van beide afschuw en schrik, eerst om de onrust, het onregt en de jammeren, die met beweging dikwijls, en met omwenteling altijd gepaard gaan, maar ook omdat juist die onrustige beweging en de woeste omwenteling aan ware en duurzame hervorming in den weg staan. Iedere hervorming, waarvan de geschiedenis gewaagt, is dan het voorspoedigste geweest, wanneer zij zonder heftige schokken heeft kunnen tot stand gebragt worden: zij is daar gestuit, of zelfs tot Reactie omgekeerd, waar beweging en omwenteling niet hebben kunnen vermeden worden. Maar terwijl ik het stelsel van beweging en omwenteling afkeur en verafschuw, zie ik toch waarlijk evenmin het heil der menschheid in doodelijke rust of in teruggang, en hoe dikwijls hervorming in beweging en omwenteling ontaard moge zijn, ik weet er echter niet anders noch beter op, dan dat het beginsel van hervorming bewaard blijve, en die het in beoefening brengen zich zachtelijk aan anderen spiegelen en wijsheid leeren. Het is hiermede als met al het misbruik van het ware en goede. Het misbruik komt niet voort uit het beginsel, maar uit de onzuiverheid van begrippen en bedoelingen, waarmede het beginsel aangevat, in werking gebragt of misschien wel alleen als masker gebezigd wordt, om andere, booze neigingen en wenschen te bedekken en te verbergen. Wie hervorming wil, moet omwenteling schuwen. Deze bezoedelt de zaak der menschheid, door de gruwelen die zij teelt; zij vertraagt de hervorming en werkt hare uitbreiding tegen. Wie hervorming wil, moet zich door liefde

tot de waarheid en tot de menschheid laten besturen; wie omwenteling zoekt volgt onzuivere en onedele beginselen, of anders, door ijver verblind, is hij van redelijk voorstander van hervorming een dweeper en waanzinnige geworden. Hervorming jaagt het ideaal van volkomenheid na, hetwelk Godsdienst en Wijsbegeerte beide doen kennen, als in het eeuwige Verstand gegrond, en der menschheid van de vroegste tijden af, in meerdere of mindere zuiverheid, maar niet tot bloote beschouwing, voorgehouden; en terwijl zij dat Ideaal zoekt nader te komen, laat zij niet buiten opmerking wat voor hare voeten ligt, maar erkent het bestaande en gebruikt het als het aangewezene middel om tot iets hoogers en beters te komen. De Omwenteling, zoo zij al bij het begin hetzelfde Ideaal voor oogen heeft, jaagt met uitzinnige drift over alle hindernissen en beletselen heen; verbreekt, vertrapt en doodt al wat haar in den weg treedt, en ziet eerst daarna in, dat zij haar doel heeft gemist en van de voorgestelde volkomenheid verder verwijderd geworden is. De Hervorming doelt op het heil der menschheid, eerbiedigt aller regten, verfoeit het onregt, en ziet het aan dat hare voorstanders opgeofferd worden. De Omwenteling zoekt hare voorstanders op te heffen, en offert hare tegenstanders op, en daarna verwerpt en verslindt zij hare eigene kinderen. Robespierre was een man der omwenteling; daarentegen de groote Menschenzoon, wiens gezegende naam door Fransche ligtzinnigheid met dien van den man des bloeds in éénen adem zâamgevoegd is geworden, Hij, wien wij gaarne eerbiedigen als Voorganger en Heer, is Hervormer voor zijne eeuw en voor alle toekomstige eeuwen geweest. De man der Omwenteling ontzag en spaarde geen bloedige offers, maar die hij van anderen eischte; de groote Menschenzoon ontzag en spaarde geen bloedig offer, maar dat anderen eischten van hem. De eerstgenoemde jaagde de zegepraal na van een beginsel als zijn doel, en het lijden der menschheid was voor hem het middel om tot dat doel te geraken. Onze Heer werkte ook om een beginsel, het beginsel van geest, leven, liefde, in de menschheid te doen zegevieren, en zijn persoonlijk lijden was het middel om de menschheid tot die zege en daarmede tot hooger geluk te voeren. De man der Omwenteling ziet anderen voorbij om zich zelven te verheffen, of anders verblindt hij zich door uitzinnige drift, zoodat hij noch zich

zelven, noch anderen meer ziet, en voortholt als het woeste en verscheurende dier, waarvoor ieder uit den weg gaat, die het nog ontwijken kan. Maar de ware zoon der Hervorming ziet zich zelven voorbij om anderen te zegenen. De Hervorming ontwikkelt het bestaande tot eenen hoogeren toestand; de Omwenteling verderft en verbreekt. De Hervorming brengt het leven aan; maar de Omwenteling den dood.

Het stelsel van beweging staat tusschen de Omwenteling en de Hervorming; het gaat uit van de veronderstelling, dat altijddurende beweging de verkregene resultaten der beschaving algemeen verspreiden, aan allen mededeelen en tegelijk tot verdere ontwikkeling leiden moet. Die veronderstelling is waarheid, zoo veel zij doelt op het inwendige, rustelooze en verborgene leven des geestes; zij wordt tot dwaling, zooveel zij door uitwendige verandering van instellingen en regelen de inwendige ontwikkeling verhaasten wil. Het uitwendige is niet meer dan de vorm en daarom moet het inwendige daaraan vooraf gaan. Geene andere verbetering moet worden ingevoerd, dan die door den inwendigen toestand van het volk, de kerk, de menschheid noodig en mogelijk geworden is. Het inwendige moet gezuiverd, hervormd, veredeld worden: dan zal de uitwendige vorm als van zelf ontstaan, of anders zonder heftige beweging in het aanzijn kunnen geroepen worden. Het volk, de kerk, de menschheid, gelijk ieder afzonderlijke mensch, is een organisch geheel, dat gelijkmatig en in ieder van zijne deelen ontwikkeld moet worden, of dat anders, bij eenzijdige ontwikkeling en overprikkeling van het eene deel ten koste van het andere, na schijnbaren en kortstondigen bloei, verkwijnen en sterven moet. De Beweging jaagt de menschheid voort om gedurig andere vormen, als waren het zoo vele wisselkleederen, aan te nemen; de Hervorming leidt de inwendige ontwikkeling en bevordert haar, en zoekt voor iederen inwendigen toestand het meest gepaste kleed. De beweging bouwt en breekt af, en bouwt weder op, zonder ooit te komen tot rustig wonen. De Hervorming verbreekt ook het verouderde en onbruikbare, en stelt iets beters daarvoor in de plaats; maar dat afbreken en opbouwen is haar het middel, het rustige en veilige wonen is haar doel.

Doch genoeg reeds, om het wezenlijke onderscheid aan te wijzen, dat er is tusschen Hervorming, Beweging en Omwenteling. Vooruitgang is het doel van allen; maar dat doel wordt het beste bereikt door Hervorming. Deze, maar niet gene, verdedigen, zoeken, beminnen wij. Laat mij haar nog, met eene drieledige aanbeveling, aan het welwikkend oordeel mijner lezers voorstellen.

Het beginsel en stelsel van Hervorming steunt alleen en uitsluitend op eenen waren grondslag, die gelegen is in den aanleg en bestemming des menschen tot steeds toenemende volmaking. - Wie zoodanigen aanleg en bestemming loochenen moge, ons is het openbaar geworden, dat het leven der menschheid, haar inwendig, geestelijk leven, eenen hoogeren en goddelijken oorsprong heeft, en daarom tot steeds grootere gelijkheid met het oorspronkelijke leven der Godheid, waarvan het is uitgegaan, tot altijddurende en oneindige ontwikkeling geschikt en bestemd is. Wat iedere godsdienst leert, dat de mensch tot hoogere, zedelijke volmaking geleid moet worden, en dat hij tot het eeuwige leven geroepen wordt, steunt op denzelfden grondslag. Wat in ieder mensch mogelijk is, kan en moet ook in de geheele menschheid geschieden. De geschiedenis toont de verwezenlijking hiervan aan: er is meerdere ontwikkeling en beschaving bij het tegenwoordige menschengeslacht, dan vroeger geweest is. Iedere latere toestand der menschheid, als een geheel beschouwd, is ontwikkeling en verbetering van den toestand waarin zij vroeger verkeerde. De som van kennis, wijsheid, zedelijkheid, en ook van ware en waardige levensvreugde, is met iedere eeuw en met ieder geslacht der menschen meerder geworden. Wie dit loochent en ons misschien wijst op enkele uitstekende lichten der oude wereld, hij brengt op geheele volken en geslachten over, wat slechts behoorde tot enkelen; hij ziet voorbij, dat ieder wel in zijne tijdgenooten opmerkt de onkunde, dwaling, het booze en het lijden der individuën, maar dat het individuële meestal in de geschiedenis verdwijnt, tenzij van enkelen, die een beslissenden invloed op hunnen tijd geoefend hebben, maar ook juist daardoor bewezen zijn niet gewone menschen te wezen. Neen, wij zien niet voorbij de onkunde en dwaling, het booze en het lijden dat, rondom ons, in de menschheid is: wij zien daarin

afwijking, verbastering, ontaarding; ten deele ook het noodwendige gevolg van onze eindigheid. Maar mogen wij nu daarom de vatbaarheid en geschiktheid van het menschdom voor voortdurende ontwikkeling loochenen? Mogen wij voorbijzien of miskennen, wat ons gegeven is in zoo ruime mate, om de menschheid tot zedelijke herstelling, tot hare geestelijke wedergeboorte te leiden? Wat de mensch niet uit en door zich zelven vermag, dat vermag hij door de beschikking en den bijstand der eeuwige Liefde.

Omdat de mensch tot voortdurende ontwikkeling bestemd is, en deze zijne bestemming geene verandering ondergaat door zijne dwaling of zonde, daarom is Hervorming het eenige beginsel, dat algemeen en voor het geheel der menschheid en voor alle tijden geldende kracht hebben kan. Van uitwendige vormen zijn de beste, die het zuiverste beantwoorden aan den innerlijken toestand der menschen. Het geldt ook hier, dat het uitwendige alleen op die wijze op de hoogte van den tijd kan zijn. Daarom moet ook iedere uitwendige vorm geacht worden, alleen voor een bepaalden tijd geschikt te zijn, en daarna moet hij veranderen en onbruikbaar worden. Wie het verouderde, als door kunstmiddelen, in het leven bewaren wil, moet wel arbeid en olie verliezen, als de kunstenaar der middeleeuwen, die het geheime middel tegen den dood en den steen der wijzen zocht. Alleen door Hervorming kan het inwendige, geestelijke leven der menschheid bewaard, ontwikkeld en verhoogd worden, en in steeds vernieuwde en altijd gepaste vormen te voorschijn treden.

Het beginsel en stelsel van Hervorming vereenigt in zich al het goede, dat in de overige stelsels van Behoud en Terugwerking gevonden wordt en het neemt het schadelijke daarvan niet in zich op. De Reactie wijst ons op een beter verleden, een krachtiger voorgeslacht, ook meerdere uitwendige welvaart. De Hervorming stelt ter zijde wat in die lofspraak overdrevens is, - en dat is niet weinig, - maar erkent echter het vele goede, dat in de vaderen geweest is; meer bepaaldelijk ten aanzien van ons volk en vaderland, erkent zij onze vroegere meerderheid boven andere natiën, omdat ons volk, in vroegere eeuwen, vrijzinniger, meer gunstig voor hervorming en vooruitgang was, dan toen de overige volken waren. De voorvaderlijke vormen, waarvan nu

vele verouderd zijn, waren toen blijken van vooruitgang, in vergelijking van wat vroeger geweest was. Wanneer wij dan den zin der vrijheid in ons zelven en anderen aankweeken, wanneer wij moedig wegwerpen wat ons als dwaling kenbaar geworden is, dan volgen wij slechts het voorbeeld onzer vaderen zelven, want zij hebben evenzoo gedaan; en wat in de voorvaderlijke begrippen en instellingen, als de vrucht van eenen vrijen en onbekrompenen geest, ook nu nog bruikbaar en goed kan zijn, ik geloof, dat de Hervorming eerder dan de Reactie het overnemen en navolgen zal. Wat daarentegen in de vroegere vormen, staatswetten en instellingen verouderd en onbruikbaar geworden is, staatkundige, schoolsche, godgeleerde dwaling, het moge bij de verdediging van sommigen begeerlijk en bekoorlijk schijnen aan onze eeuw, het zal evenmin tot het volksleven andermaal doordringen, als de verouderde kleeding, mobilair en bouworde van vroegere eeuwen anders dan een luimigen en voorbijgaanden bijval in onze tijden vinden kan. - De Reactie wijst op verbastering en ontaarding; de Hervorming erkent haar, vooral waar op het gebied van godsdienst of wetenschap de oorspronkelijke zuiverheid door latere bijvoegselen is verdonkerd geworden. Zelfs weigert zij in dezen den teruggang niet, omdat zij daarin ontwikkeling, verbetering en veredeling ziet. Alleenlijk, zij wil teruggang zoo min als vooruitgang door omkeering en geweld: den mensch zelven wil zij leiden tot een helder inzigt der waarheid, en de ontwikkeling der vormen weet zij, dat dan veilig aan den eigenen geest, de inwendige levenskracht, het onweêrstaanbaar vermogen der waarheid kan worden overgelaten. De Hervorming, even als het Behoud, schuwt alle geweld, onrust, wanorde. Alleenlijk offert zij aan de liefde tot rust de waarheid en het regt niet op. Deze gaan bij haar boven alles en, met den blik op den Oppersten Bouwheer en Bestuurder des Heelals, verwacht zij dat het goede, dat vroeger geweest is en nu nog is, niet vernietigd, maar waar het op den achtergrond getreden was, in vernieuwd leven te voorschijn treden, en aan het doel des Eeuwigen, dat is de verdere ontwikkeling der menschheid, dienstbaar wezen zal.

Ik ga nog één stap verder, en beweer dat het beginsel en stelsel van Hervorming het eene mogelijke in onze dagen geworden is. Dat is reeds in zoo verre waar, als er

geen stilstand is, noch in de stoffelijke, noch in de zedelijke wereld. Der menschelijke natuur is het onuitwischbaar ingedrukt, om voorwaarts te streven en haar verlangen uit te strekken naar vrijheid, waarheid, licht. De menschelijke begrippen kunnen niet onderdrukt noch vernietigd worden, tenzij ze verouderd mogten zijn en daarom zich zelve vernietigden. Even zoo weinig is het mogelijk, wat waarlijk verouderd is, tot een nieuw en krachtig leven op te wekken. De Reactie kan vervolgen, in de gevangenis werpen, dooden; maar het wezen der menschen veranderen, de zon van den hemel afrukken en het plan des Eeuwigen veranderen of verstoren, dat kan zij niet. - Wilt gij een voorbeeld ter opheldering? Hoe was men niet tot voor weinige jaren gewoon den schranderen vorst te roemen, die, ofschoon zelf een zoon der Omwenteling, rust en orde en vrede in zijne uitgebreide staten wist te bewaren en te handhaven. Lag niet het geheim zijner Regering vooral daarin, dat zij tot hervorming leidde al wat daarvoor vatbaar scheen, zoodat zij het voor allen blijkbaar deed zijn, dat het tegenwoordige beter was dan het verledene. En toch is die vorst, toen hij er niet aan dacht, en schier niemand het verwachtte, gevallen; maar vóór zijnen val had hij het stelsel van Hervorming voor dat van Behoud en Terugwerking verwisseld, en, naar het voorbeeld van vroegere koningen en keizers, was het in hem openbaar geworden, dat hij niet meer leefde voor het heil des volks, maar voor den rijkdom en de magt zijner dynastie; hij plaatste zich in eene valsche stelling, de door hem aangewende middelen misten hun doel, en, welke andere oorzaken de Omwenteling gehad moge hebben, zij ware echter niet mogelijk, of althans zij ware meer moeijelijk geweest, wanneer de Vorst nog geëerd en bemind ware gebleven als een zoon der Hervorming, een man van den vooruitgang, een dienaar van zijn tijd, een medearbeider van den Oppersten Regeerder der wereld. - Het stelsel van Terugwerking heeft in den Oostenrijkschen staatsman een vertegenwoordiger gehad, schrander en talentvol boven velen; ook zijn stelsel, hoe lang volgehouden, is geeindigd in omwenteling, en door die omwenteling is het openbaar geworden, dat ook bij dat volk, op het gebied van godsdienst en wetenschap, vrijzinnige en heldere denkbeelden waren doorgedrongen en in het geheim aangekweekt, - nu voor een oogenblik met den schitterenden glans van

het hemelsche vuur te voorschijn getreden, helaas! niet zonder te verderven en te verwoesten, omdat de Hervorming krachtdadig bedwongen, te lang teruggehouden en alzoo tot Omwenteling geworden was. Nu heeft weêr de Reactie dáár en elders het hoofd opgestoken en vervolgd tot den bloede toe. De stem van Europa heeft reeds over haar geoordeeld, en de toekomst zal het toonen, dat zij tot haar eigen verderf gewoed heeft. - Er zijn mij nog andere en meerdere voorbeelden voor den geest, die ons volk en onzen toestand van naderbij betreffen, en die ook niet enkel tot het staatkundige gebied behooren; maar om te groote uitvoerigheid te vermijden, en ook om andere redenen, weêrhoud ik mij van deze voorbeelden hier bij te brengen. Het ware anders niet moeijelijk ook daarin aan te wijzen, dat waar verzuimd wordt, de vereischte hervorming en verbetering aan te brengen, daar altijd spanning, schokken, scheuring moeten ontstaan. De waarheid laat zich niet onderdrukken: ook uit het graf weet zij zich op te heffen en iederen last van zich af te werpen. Daarentegen wie verouderde dwaling, zelfs met talent en schitterende gaven, anderen aanprijzen wil, het is mogelijk dat hij voor zich zelven roem inoogste, maar zijn wezenlijk doel, de uitbreiding zijner begrippen en meeningen, bereikt hij nooit. Alleen wie den tegenwoordigen toestand der burgerlijke of der kerkelijke maatschappij zoo tracht te hervormen, dat daaruit een nieuw en verhoogd leven kan ontstaan, zal zijne pogingen en zijnen arbeid wel zien gelukken. Sedert lang heb ik reeds uitgezien naar den Vorst, den Staatsman, het kerkelijke Bestuur, den Wijsgeer, die met helderen zin en onwrikbaren moed, door hervorming, zuiveren en bevestigen, wat anders door beweging en omwenteling dreigt te vergaan. Of die wensch in onzen leeftijd geheel vervuld zal worden, weet ik niet; maar dit weet ik, dat de menschheid haren loop volbrengen, en, trots allen tegenstand, hare bestemming bereiken zal. Ik spreek zoo, omdat ik, met meerdere vastheid dan de schepeling op den stuurman, mijn vertrouwen vestig op de magt en liefde van Hem, die zelf het licht is en zijne redelijke kinderen tot gemeenschap aan het licht geroepen heeft.

Ik heb naar vermogen en krachten het beginsel en stelsel van Hervorming doen kennen en aangeprezen. Ik moet de mogelijkheid aannemen, dat niet al mijne lezers overeenstemmen met mijne gevoelens, zoo als ik ze hier heb voorgedragen; maar er is iets, waaromtrent onder welgezinden geen verschil kan bestaan: ik bedoel de heilige roeping van allen, om in zich zelven te zuiveren, te hervormen, te veredelen, wat daarvoor vatbaar is. De maatschappij, de kerk, het volk is eene verzameling en vereeniging van individuën. Zoo als deze zijn over het geheel, zoo is ook de vereeniging en de maatschappij: zoodat, wie in zich zelven naar zuivering zijner kennis, veredeling zijner gezindheden en verhooging van den zegen zijns werkdadigen levens streeft, reeds daardoor, ook zonder zulks te willen of te weten, tot de Hervorming van het geheel zal hebben medegewerkt. Welke dan ook anders onze onderscheidene begrippen en meeningen mogen zijn, laat ons vereenigd zijn in dat streven naar persoonlijke veredeling, zoo zal de ware Christelijke broederschap, de onderlinge welwillendheid, de achting der braven, en de zegen des Eeuwigen, niemand onzer ontbreken.

H.J. SPIJKER.

De Dierensage in Vlaanderen.

Fragment eener Geschiedenis der Midden-nederlandsche Dichtkunst[1].

Zoo eenig hoofdstuk van de geschiedenis onzer oudste volkspoëzie in dubbele mate onze aandacht en belangstelling verdient, het is zeker dat, 'twelk de dierensage behandelt. Hier toch leeren wij een twijg der poëzie kennen, die ons meer dan eenige andere een helderen blik laat slaan in het voorvaderlijke volkskarakter; hier ontmoeten wij eene reeks gedichten, die bij uitstek den naam van nationale voortbrengselen verdienen, en waarvan dat, hetwelk door vorm en inhoud beide het meest nederlandsche is, tot in onze dagen de belangstelling heeft gaande gemaakt van al wie zin had voor aesthetisch schoon. Buitendien vinden wij hier gelegenheid om kennis te maken met eene sage, die het oudstbekende monument der eigenlijk gezegde middelnederlandsche letterkunde heeft opgeleverd.

De volkspoëzie onzer voorouders staat niet bij uitsluiting op historisch terrein. Niet tevreden met het bezingen van menschelijke lotgevallen, handelingen of gedachten, heeft zij ook het leven der dieren bemachtigd en eene nieuwe schepping in 't leven geroepen, waarvan ons Grimm en Gervinus al het belangrijke hebben aangewezen: op hun voetspoor zullen wij beproeven de historische ontwikkeling der dierensage zoo beknopt mogelijk in het licht te stellen.

1 De schrijver wenscht, dat dit opstel worde aangemerkt als eene proeve van eene Geschiedenis der mnl. dichtkunst, die reeds ter perse is. Het moge den lezer daaruit blijken, dat zijn werk niet alleen voor geleerden bestemd is.

Vraagt men naar de bron dier sage, het kan ons niet vreemd dunken, dat daartoe aanleiding gaf de beschouwing van de menigvuldige eigenschappen en gewoonten der dieren, waarin men eenige overeenkomst vond met die der menschheid: hunne kunstvaardigheid, hunne hartstochten, hunne aandoeningen van lief en leed, die als het ware dwingen om in hun binnenste iets te erkennen dat naar eene menschelijke ziel zweemt. Geen wonder dan ook, dat men dien ten gevolge eigenschappen der menschelijke ziel op de dieren overbracht, waardoor de dierenwereld den mensch veel nader gebracht werd, en vooral in den vroegsten toestand der maatschappij een naauwer en vertrouwelijker band om mensch en dier werd gestrengeld. Toen immers ademde alles een veel frisscher zinlijk gevoel voor de natuur: jagers en herders werden vanzelve geleid tot een naauwer verkeer met de dieren, en het dagelijksch bijeenzijn oefende hen in het opmerken van hunne eigenschappen, en zoo ontstonden tusschen beide geslachten veelvuldige betrekkingen, zoowel ten gevolge van wederkeerig nut dat men elkander aanbracht, als in den strijd die onophoudelijk gevoerd werd in het jagen van het wild en in de uitroeiing van het roofdier. Voor dieren waarmeê men nader vertrouwd raakte, of die men vreesde, vond men weldra eigennamen, waardoor een nieuw waas van gelijkheid of overeenkomst over beiden werd uitgegoten. Bleven er nu in de werkelijkheid al onoverkomelijke grenzen bestaan, zij werden overschreden of ineengesmolten door de onschuldige fantazie van den voortijd; even als een kind, dat den afstand naauwelijks voelt, de dieren bijna als zijns gelijken beschouwt en behandelt, zoo vatte ook vroeger eeuw hunne verscheidenheid van de menschen geheel anders op dan later. Zoo gelooft zij aan veranderingen van dieren in menschen en omgekeerd, aan bovennatuurlijke krachten en bovenmenschelijk weten der dierenwereld; zij schrijft haar voorkennis van 's menschen lot toe, en eene eigene of zelfs de menschelijke spraak. Waar dergelijke voorstellingen, die bij volkeren van eene halve beschaving het sterkst en levendigst schijnen, in het menschelijk gemoed zetelen, daar zal men gereedelijk aan het leven der dieren eene meerdere speelruimte laten, en (volgens Grimms gelukkige uitdrukking) de brug slaan, waarover hun op het gebied van menschelijke handelingen en lotgevallen de toegang kan worden verschaft.

Als nu sage en poëzie dezen samenhang van het menschelijke en dierlijke leven omsponnen, - en op welk gebied hebben zij zich niet geldend gemaakt? - als zij dien in de schemering van een ver verleden terugschoven, moest zich toen niet eene eigenaardige reeks van overleveringen vormen, die den grondslag van alle dierenfabel geworden zijn? Alle volkspoëzie is vol van dieren, die zij in beelden, spreuken en liederen invoert: zou de verbeelding de laatste schrede geschuwd hebben, om den dieren, die zij reeds zoo menschelijk voorstelde, het onontbeerlijke middel tot nadere gemeenschap, eene verstaanbare en ontwikkelde taal toe te kennen? Zonder die spraak aan te nemen, die toch niet veel vreemder is dan de gelijke taal van twee volken in een gedicht, was geene opneming der dieren in het rijk der verdichting mogelijk. Opmerkelijk drukt de formule ‘toen nog de dieren spraken,’ waarmede wij een in den nacht der eeuwen verzwolgen voortijd bestempelen, den ondergang uit van dat naauwere verkeer met de dieren, waaraan de poëzie gelooft en waaraan zij ons herinnert.

De dierenfabel berust daarom op niets anders dan denzelfden vasten en duurzamen bodem, waarop ieder episch verdichtsel steunt, namelijk overoude, lang vastgehouden, rekbare overlevering; als ieder epos wast zij steeds aan, vervormt zich naar den eisch van den wisselenden loop der eeuwen, en voegt zich naar landstreek of veranderde menschelijke inrichtingen.

Zoo ontstond de dierenfabel en de dierensage, het dierenepos, beide twijgen van éénen stam, maar in vorm en aanleg merkelijk verscheiden: de fabel, een kort verhaal met didaktische bedoeling, dat niet verder wordt vervolgd of uitgewerkt dan noodig is om de moraal, die in de epimythe ons wordt voorgehouden, in het oog te doen springen; het epos, eene breede schildering zonder dadelijke bedoeling om te leeren, waar de inhoud, de vorm hoofdzaak blijft, - waar de belangstelling wordt gewekt door de ontwikkeling der epische handeling zelf als hoofddoel, zonder de verwachting te spannen op zedelijke toepassing, die aan de bespiegeling van hoorder of lezer wordt overgelaten. Ons onderwerp vergt niet noodzakelijk dat wij beslissen of, gelijk Grimm aanneemt, de fabel verzwakking is van het epos, verknipping ten behoeve der epimythe, dan of, gelijk Gervinus betoogt, de eigenlijk gezegde fabel de oorspronkelijk-

ste vorm is, waaruit zich, bij uitbreiding, het epos ontwikkelde. De fabel gaat ons hier minder aan, wij zullen daarom de gronden voor beide zienswijzen hier niet ontwikkelen: slechts dit mogen wij niet voorbijgaan, dat de eigenlijke fabel, wier vaders Lokman en Esopus waren, uit het Oosten stamt, terwijl het dieren-epos een zuiver germaanschen oorsprong heeft. En dat onderscheiden vaderland verklaart ons ook hun verschillend karakter. De Oosterling had in de vroegste tijden naauwelijks of ten minste hoogstschrale sage en geschiedenis: handeling en vrije beweging was hem bijna onbekend, en daarom bepaalde hij zich in de dierensage, gelijk overal elders, tot het algemeenste en maakte dat dienstbaar aan zijn doel. De wijze waarop de dieren in de fabels worden voorgesteld, eischte veel minder vertrouwdheid met de dierlijke eigenschappen, dan zulks voor het epos noodzakelijk werd, waartoe een geheel ander slag van menschen gevorderd werd, dat een zoo uitgebreiden zin voor de natuur had als wij in de letterkundige voortbrengselen van het germaansche ras gedurende geheel de middeneeuwen ontwaren. Die liefde, die hartstocht voor de jacht die dit tijdperk kenmerkte, was den ouden onbekend, en geen volk ter wereld heeft ooit meer bezorgdheid voor vee en huisdieren getoond dan de Franken: de salische wet en de kapitulariën bewijzen zulks ten overvloede. En het moge al eene stoute uitdrukking van Grimm zijn, het is echter niet minder waar, als hij verklaart dat hem eene oude boschlucht uit het duitsche dierenepos tegenwaait: wie zin heeft voor natuur en buitenleven zal het gereedelijk toestemmen. Daarvan nu heeft de esopische fabel niets; maar wij hebben met haar hier niet te doen en wij willen daarom liever nog een oogenblik bij het karakter der dierensage stilstaan, alvorens haar historisch bestaan op vlaamschen bodem na te gaan.

Berust al de dierensage op denzelfden grond waarop ieder epos ontkiemt, de stof waaruit zij geweven is bevat niet, als het gewone epos, waarheid; goed geloof en inbeeldingskracht alleen geeft er haar den schijn van: de poëzie heeft den dieren eene geschiedenis geschapen. Hebben wij ons echter eenmaal te midden dier fiktieve gebeurtenissen verplaatst, dan begint weldra de twijfel of die feiten wel hebben plaats gehad te verdwijnen; wij voelen ons zoo door hen aangetrokken, dat wij voor de dieren die er in optreden eene

deelneming beginnen te ontwaren niet minder dan die, welke ons door het helden-epos wordt ingeboezemd; wij vergeten dat de handelende personen dieren zijn, en wij kennen hun menschelijke voornemens, lotgevallen en redenering toe. Om dien indruk te weeg te brengen moet de dierensage aan een dubbelen eisch voldoen: zij moet vooreerst de dieren schilderen als toegerust met menschelijk verstand, en ingewijd in alle gebruiken en toestanden van ons leven; maar ook, ten anderen, mag zij de eigenschappen die de natuur der verschillende dieren kenmerken niet ongebruikt laten, zij moet die evenzeer doen gelden, en naarmate zij hier de natuur zorgvuldiger bespiedt zal zij treffelijker uitwerking verkrijgen. De vereeniging dezer twee elementen is in de dierensage noodwendig; want wie alleen figuren schetste met een dierennaam slechts als bij toeval genoemd, en die alleen als menschen handelden, zou ons evenzeer koel laten als hij, die de dieren alleen volgens hunne dierlijke natuur liet handelen: zonder den menschelijken bijsmaak zouden de dieren onbeduidend en geesteloos zijn, zonder den dierlijken pedant en vervelend. Uit die noodwendigheid laten zich andere eischen van het dierenepos afleiden: vooreerst, dat hier niet, als in de oostersche fabel, onbezielde voorwerpen kunnen handelen en spreken, dat het dieren moeten zijn, en wel bij voorkeur de grooter, edeler viervoetige dieren: de kleinere zijn er minder toe geschikt, daar hunne eigenaardige natuur minder in het oog springt en aanschouwelijk is voor te stellen; enkelen, de muis, de mier b.v., maken hier eene uitzondering en kunnen daarom eene ondergeschikte rol vervullen. Verder zijn de vogels minder geschikt wegens hunne geringere overeenkomst met den mensch, vooral wegens hun vliegvermogen; terwijl van de viervoetige dieren de grootere inheemsche de voorkeur verdienen, gelijk wel geen betoog zal behoeven.

De dieren nu, die sints onheugelijke tijden tot helden van het epos gestempeld werden, zijn in de eerste plaats de vos en de wolf: beide zijn inboorlingen der duitsche wouden en kwamen vroeger in veel grooter aantal voor dan thans. Door kracht en list uitmuntend, waren zij daartoe bijzonder geschikt: hun karakter sprong ieder in het oog, en hoewel een onderling kontrast opleverend, had het toch zooveel trekken gemeen, dat het in één vlechten hunner

aventuren op ongezochte wijze kon plaats hebben. In de tweede plaats komen, om ons tot de hoofdpersonen te bepalen, beer en leeuw in aanmerking. De laatste schijnt, als vreemdeling in de europesche bosschen, eerst later den beer, het sterkste en grootste aller inheemsche dieren, vervangen te hebben: reeds vroeg werd hij in Europa als eene merkwaardigheid rondgeleid en aan de hoven der koningen en grooten als pronkstuk gehouden, zoodat men er mede bekend werd; de fantazie moest ook wel den koning der dieren zoeken in een schepsel vol kracht en majesteit, dat daarenboven niet als vos of wolf dagelijks voor een iegelijk te zien was, dat niet in de nabijheid huisde, en over hetwelk daardoor een geheimnisvolle poëtische nevel gespreid werd, terwijl de sage er genoeg wonderbaars van wist te verhalen, als ons uit latere verhalen nog bekend is. De poëzie schijnt daarenboven aan te nemen, dat ook vroeger de europesche wildernissen door den leeuw bewoond werden: zoo zien wij b.v. Siegfried in het Nevelingenlied op de leeuwenjacht. Dat echter oorspronkelijk de beer als koning der dieren erkend werd, heeft Grimm bewezen, en wij zullen van dat denkbeeld nog sporen in onzen vlaamschen Reinaert terugvinden.

Dat de dierenfabel bij de Franken overoud was, heeft Grimm uit de naamsverklaring van enkele dieren getoond: ik bepaal mij tot hetgeen hij zegt over den hoofdpersoon der sage, Reinaert. Hij gaat uit van de grondstelling, dat geen der namen oorspronkelijk een ijdele klank was, maar integendeel vol zin en beteekenis: die beteekenis ontleende men aan der dieren gestalte, hun karakter in de sage, of door hun namen van menschen toe te leggen, die gekozen werden hetzij om den etymologischen zin van het woord, of soms als toespeling op historische personen. Toetsen wij aan dit beginsel den naam van den vos. Reinaert, Reinhart, luidde vroeger Reginhart, en nog vroeger Raginohard, Ragnohard; een eigennaam die in oorkonden van de zevende tot de negende eeuw veelvuldig voorkomt, en welks beteekenis reeds in die dagen niet meer duidelijk voor oogen stond. *Ragin* of *regin* beteekende *raad*, en komt als zoodanig in het Gothisch nog voor, hoewel de latere dialekten het woord opgeven en het slechts in samenstellingen behouden. De Franken hadden het misschien langer bewaard, daar bij hen de *raginboron* de raadgevende, raad-

plegende en oordeelende vrijen waren in het gericht. Raginhard beteekent dan *raadkundige, raadgever*; als zoodanig komt de vos ook steeds in de sage voor, en uitdrukkelijk zegt nog een fransch gedicht, dat een deel dezer stof behandelt:

> Si ai maint bon conseil doné,
> par mon droit non ai non Renart.

Blijkt hieruit duidelijk, dat die naam in de dierenfabel karakteristiek was en den vos voorbedachtelijk toegelegd, even ontwijfelbaar is het, dat die naam werd toegepast in een tijd waarop de beteekenis van het woord *ragin* nog algemeen bekend was, waaruit wederom volgt dat de sage van vos en wolf tot de hoogste oudheid opklimt, en dat het niet te stout is om met Grimm te vermoeden, dat zij den Franken reeds in de vierde, vijfde en zesde eeuw bekend was, toen zij nog zuiver duitsch spraken zonder gallische inmengsels. Sedert dien tijd groeide en bloeide zij in den mond des volks, wies aan, vervormde zich, deeg uit tot een breed epos en ging over in de geschreven letterkunde, nu eens onder de hand eens geestelijken in de klassieke taal der geleerden, dan weêr in het dialekt des volks, in 't Fransch of Vlaamsch; want Vlaanderen en Noord-Frankrijk is het terrein waar het dieren-epos gekweekt werd en de tegenwoordig bekende vormen aannam, en vanwaar het zich over geheel Europa verspreidde.

Wij vonden straks in zin voor de natuur den oorsprong der dierensage: dat de oude wereld hierin onderdeed voor de nieuwe, behoeft niet herhaald te worden. Goden en helden maken het onderwerp der grieksche dichtkunst uit, en het nederiger onderwerp der dierenfabel liet zij over aan slaven en vreemdelingen, Esopus b.v. Zoo al de Batrachomyomachie als eene uitzondering daar staat, zij bewijst daardoor juist dat de dierensage daar niet tot volle en rijpe ontwikkeling kon komen: dit was slechts dáár mogelijk waar zin voor de natuur zich paarde aan dat wat Gervinus zoo eigenaardig noemt, hang tot het stilleven; bijzonder in de Nederlanden, of, wil men het terrein nog enger bepalen, in Vlaanderen. Diezelfde neiging openbaart zich ook later nog in verschillende takken der nederlandsche kunst: hier bloeide het landschap- en veeschilderen, hier bloeiden onze Ruijs-

daels en Hobbemas, onze Berchems en Potters; maar hier ook schitterden door hunne geestige opvatting en voorstelling van een genre, dat, zoo het al niet uitmunt door zijne verhevenheid, hoogstkarakteristiek is, onze Teniersen, Ostades, Brouwers; en zoo hunne tafereelen een in het oog loopenden familietrek hebben met de levendige tooneelen van een Brederoo b.v., evenzeer worden zij ons herinnerd door een aantal tafereeltjes uit den Reinaert, als b.v. de mishandeling van den wolf of den beer, het tooneel tusschen den priester en den kater, en meer andere.

Hier hebben wij dus de ruimste ontwikkeling der dierensage te wachten, en werkelijk bevestigt ons dit de ondervinding. De oudste vorm waarin zich de dierensage aan ons vertoont is die in latijnsche verzen. Vooreerst dienen vermeld de Versus de Gallo, die men aan Alcuïnus toeschrijft, en die dus tot de achtste eeuw behooren; verder komt in aanmerking een gedicht uit de tiende eeuw, de Ecbasis captivi genaamd; voorts een stuk der elfde, dat Luparius ten titel heeft, welke beide door Grimm zijn uitgegeven. Wij voerenze slechts pro memorie aan, terwijl wij eenigsins langer moeten stilstaan bij den Isengrimus en den Reinardus Vulpes.

Het eerste dezer twee gedichten bevat, in 688 elegische verzen, twee aventuren, die hierop neêrkomen:

‘De leeuw ligt ziek, en om nog voor zijn afsterven in de belangen van het rijk te voorzien, en zijne gemalin en kinderen te doen huldigen, beroept hij een rijksdag na den landvrede te hebben doen afkondigen. Alle dieren komen op behalve de vos. Zijn vijand, de wolf, maakt daarvan gebruik om hem te lasteren: hij raadt tevens den leeuw ter genezing aan den ram en den bok te slachten en hunne lever te nuttigen. Deze beweren echter dat hij niets van de geneeskunst verstaat en dat alleen Reinardus uitkomst kan geven. De haas wordt daarop uitgezonden om dezen te halen, die echter slechts aarzelend, eenigen tijd later, volgt. Hij bralt er op dat hij in 's konings belang eene reize naar Salerno gedaan heeft, vanwaar hij heilzame geneeskruiden heeft meêgebracht, die stellig zullen helpen wanneer de zieke daarbij, om uit te wasemen, zich dekt met het graauwe en dikke vel eens wolfs van vierdehalf jaar. Isengrim mocht daartoe zijn huid leenen. De wolf wil daarop wegsluipen, maar wordt terug gehouden: hij beweert nu dat hij te oud is, waarop Reinaert hem antwoordt dat hij bij zeker aven-

tuur in het huis der gems voorgaf twee en een half jaar oud te zijn, en dat was eerst een jaar geleden; ondanks zijne uitvluchten, stroopt Bruno, de beer, hem de huid af, waarop hij zich voort maakt. De leeuw wordt gezond en Reinaert met lof en eer overladen.

Reeds tweemaal heeft de vos toespeling gemaakt op een vroeger aventuur, en de koning noodigt hem uit dit te verhalen. Bertiliana, de gems, toog eens - zoo vertelt Reinardus - met andere dieren ter bedevaart: een oude wolf die hun op het spoor was, zoekt hen in eene herberg in het woud te overvallen. Reinardus had er de lucht van en zon op eene list: men had een wolf aan een boom vinden hangen, dien sneed hij het hoofd af en gaf den ram (Joseph) inlichtingen hoe daarmede ter bestemder ure te handelen. Terwijl de reizigers aan tafel zitten klopt Isemgrim aan de deur en treedt met vreedzamen groet binnen. - Wat zullen wij onzen gast voorzetten? vraagt Bertiliana. - Wij hebben niets dan grijze wolfshoofden, antwoordt Joseph. - Disch er een op! herneemt de vos. De kop wordt opgezet, maar te klein geoordeeld: men gelast nu Joseph een grooteren te halen. Hij keert met denzelfden terug, maar tot viermaal toe moest hij schijnbaar een waardiger schotel opdisschen. De wolf siddert, maar de overige dieren spreken hem moed in: slechts vijandigen wolven nemen zij den kop, niet hunnen lieven gasten. Isengrim zegt ziek te zijn: hij is verdwaald, en t'huis zitten vrouw en kinderen hem met ongeduld te wachten. Het hert noodigt hem uit zich bij hen te voegen: zij zouden alle wolven in het bosch ombrengen en Isengrim mocht daarbij beul zijn. - Voor die waardigheid ben ik te jong, zegt deze, ik ben eerst derdehalf jaar! En daarop pakt hij zich weg.'

De twee geschiedenissen maken een geheel uit: de ouderdom des wolfs is de draad die haar verbindt; in het eene geval wil hij voor een grijsaard, in het andere voor een jongeling doorgaan. Het gedicht is levendig en vloeiend, de voorstelling episch-eenvoudig, zonder dat het evenwel aan vergelijkingen en dergelijke vercierselen ontbreekt: zij getuigt voor de kunstvaardigheid des makers, die zich Ovidius vooral ten voorbeeld schijnt gesteld te hebben. Dat hij een priester was, leeren zoowel enkele détails als de taal zelve van zijn gedicht. Zijn leeftijd kan men, na het scherpzinnig onderzoek van Grimm, niet wel anders dan in

de eerste jaren der twaalfde of de laatste der elfde eeuw stellen, en de geografische toespelingen die in zijn gedicht voorkomen wijzen ten duidelijkste Zuid-Vlaanderen of Artois als zijn vaderland aan.

Behandelde de Isengrimus slechts twee aventuren uit de dierensage, het andere latijnsche gedicht dat wij te vermelden hebben is uitvoeriger: in vier boeken, te samen 6596 verzen uitmakende, verhaalt het twaalf afzonderlijke gevallen, waaronder wij den inhoud van den Isengrim nu eens woordelijk, dan wat breeder of verkort terugvinden, zoodat men tot het vermoeden gebracht is, dat het eerste gedicht het tweede ten grondslag heeft gediend, en dat het vroeger, in zijn geheel, ook de overige aventuren bevatte.

Ziehier een zeer kort overzicht van den inhoud van dit tweede stuk:

1. (Het gewonnen varken). Isengrim, vertoornd op Reinaert, die hem vrouw en kinderen beschimpt heeft, ontmoet hem en verklaart hem voor goeden buit. Reinaert beroept zich op hunne verwantschap, en belooft hem een geslacht varken, dat daarlangs gedragen werd, te verschaffen. Hij maakt het nu den boer, die het varken draagt, zoo lastig, dat deze zijne vracht neêrwerpt en zich voortmaakt. Isengrim verteert den buit, en laat aan Reinaert niets over dan de afgekloven wisse, waaraan hij gehangen had. De wolf wordt hier als monnik, de vos als leek voorgesteld.

2. (De vischvangst). Reinaert is bedacht op wraak: bij eene nieuwe ontmoeting raadt hij Isengrim als monnik de zonde van vleesch te eten, af te leggen en zich tot de hem toegestane visch te bepalen. Hij brengt daarop 's nachts den gulzigaard naar een toegevrozen vijver, en heet hem den staart in eene bijt te steken. Terwijl Isengrim zoo zit te visschen breekt de dag aan, Reinaert sluipt naar het dorp en rooft er een haan, waarmede hij de hem vervolgende boeren naar den visschenden wolf lokt, die inmiddels geheel is vastgevroren. Allen storten op den ‘heer abt’ los, en eene boerin, Aldrade genaamd, door hare drift verblind, houwt hem den staart af, zoodat hij gelegenheid heeft te ontfluchten.

3. (De veldmeting). Reinaert heeft in een verborgen schuilhoek den haan verteerd, en als de verwonde daar al dreigend voorbijkomt, treedt hij te voorschijn, huichelt tranen en troost hem, dat deze marteling tot zijne grootere heiligheid zal bijdragen: er deed zich buitendien eene gelegenheid

op om de schâ te verhalen. Vier rammen twisten over een stuk lands, als veldmeter moge hij dit geding beslissen. Hij tijgt op weg, en is ondanks de hoornen der rammen gerust wegens hunne onschadelijke tanden. Hij neemt de beslechting op zich en bedingt zich hunne vachten ten loon, om daarmede zijn gescheurd kleed te lappen. Hij zal zich midden in het veld plaatsen: de vier rammen hebben dan maar op hem toe te loopen en zoo zal de deeling volbracht zijn. Zij stooten hem op jammerlijke wijze, zoodat hij er welna het leven bij inschiet.

4. (De zieke koning.) Met eenige wijziging hetzelfde verhaal waarmede de Isengrimus aanvangt: op het einde ontfangt de beer last het hof te vermaken met het verhaal van eenige aventuren: hij laat daarop de drie volgende geschiedenissen, die hij eerst onlangs gedicht heeft, door den ever voorlezen.

5. (Bertilianas pelgrimaadje.) Even als in den Isengrimus, slechts het slot is verbreed. Nadat Isengrim zich weg gemaakt heeft, roept hij alle wolven van zijn geslacht op om de pelgrims te overvallen. Deze waren voorzichtigheidshalve op het dak geklommen, alleen de ezel stond nog beneden en at hooi. Toen de vijanden aansnelden wilde hij mede naar boven klimmen, maar viel achterover naar beneden en verpletterde twee wolven: de overige dieren heffen een vervaarlijk geschreeuw aan, de gans klept met hare vleugels, en de wolven, wien de nacht het gevaar grooter doet voorkomen, nemen de vlucht.

6. (De vos en de haan.) De gans en de haan trekken nu naar huis: Reinaert volgt den laatsten, en vindt hem in eene schuur, waar hij hem tracht over te halen op nieuw de pelgrimaadje te aanvaarden. Sprotinus weigert, en de vos gaat hem te lijf, maar is genoodzaakt af te laten: als hij den haan een stuk beukenschors tracht in handen te spelen voor een vredebrief, doet de aankomst van jagers en honden die list mislukken.

7. (De wolf wordt monnik.) Een kok ontmoet den vos, die hem zijne lammeren tegen den wolf beschermd had, en hij schenkt hem daarvoor een schotel koeken. Acht daarvan bewaart Reinaert en laat zich de kruin scheren om een nieuw plan tegen zijn oom te volvoeren. Als hij hem ontmoet, verhaalt hij hem dat hij in een klooster gegaan is, waarin hij volop spijs heeft. Door de koeken verlokt wil zich de wolf

ook laten aannemen. Reinaert scheert hem het hoofd tot aan de ooren en brengt hem naar het klooster Blandinium, waar hij herder wil worden, en den monnikken den voorslag doet om de schapen ongekookt te verteren. Inmiddels sluipt Reinaert Isegrims woning binnen, hoont de jonge wolven en pistze half blind en lokt de wolvin in eene enge spleet van zijn hol, waar hij haar schoffeert. Isengrim stelt zich middelerwijl in het klooster baldadig aan: de teekens der monniken begrijpt hij niet, in den kelder laat hij de vaten leeg loopen en begaat allerlei booze streken. De monniken geven hem met slaan en stooten spottenderwijs de wijding, zoodat hij geheel buiten zich zelven de vlucht neemt, en niet tot bezinning komt, voor dat hij in de nabijheid zijner woning zijne vrouw in de spleet beklemd ziet: hij verlost haar daaruit, hoort Reinaerts misdrijf en zweert hem onverzoenlijke wraak. - Hier eindigen de verhalen van den beer en de geschiedenis loopt voort.

8. (Het paard en de wolf.) Een grazend paard treedt tusschen de biezen met zijn hoef een visschenden ooievaar op den voet: door de bedreiging des getroffenen verschrikt, neemt het de vlucht op het drooge, waar het weldra den wolf in zijne treurige naaktheid ontmoet. Isengrim verhaalt hoe hij den zieken koning zijne huid heeft afgestaan, waarvoor hij nu die des paards verlangt en een stuk gebraad daarenboven. Corvigarus antwoordt dat hem de monnikskap wel is afgetrokken, maar dat de kruinschering hem weêr is bewassen: hij wil hem die op nieuw scheren. Het mes heeft hij aan zijnen met ijzer beslagen hoef, als aanzetriem geeft hij iets anders aan, ‘dat men niet zonder bloozen kan noemen.’ Isengrim ontwijkt den slag en verwijt het paard dat het zijne hoefijzers van de kloosterdeuren gestolen heeft. Corvigarus veinst berouw en bidt hem om aflaat: als hij den wolf nu zijnen voet toesteekt en deze dien aanvatten wil, geeft hij hem daarmede een slag in 't gezicht, zoodat hij neêrstort. - ‘Daar hebt gij nu een der ringen, zie nu aan de deuren of het de ware is: ik heb er u een afdruk van op het voorhoofd gelaten.’

9. (De wolf en de ram.) Tandeknarsend ligt Isengrim in het bosch. Reinaert komt op zijn misbaar toegeloopen en beklaagt het verlies zijner huid: de schuld daarvan moet Joseph geweten worden, en hij mocht naar diens stal gaan om wraak te nemen. Isengrim, door Reinaert terecht gewezen,

langt daar aan, vordert betaling voor het gemeten land met twaalffoudigen intrest en eischt den ram zelf. Deze is willig en biedt aan om hem in den muil te springen. Isengrim zet zich schrap en spert de kaken schrikbarend open: Joseph stoot hem daarop met geweld neêr en brengt hem nieuwe wonden toe.

10. (De gedeelde buit.) Reinaert brengt den leeuw als gast in Isengrims huis, die hen echter niet onthalen kan. Zij bejagen te samen een kalf, dat de wolf zal deelen. Hij maakt drie gelijke deelen, waarom de koning hem een klaauwslag toebrengt, die hem van de schoft tot aan den staart eene strook van zijne huid scheurt: gelukkig dat hij het nog ontspringen kan. Nu krijgt Reinaert last te deelen. Hij maakt drie zeer ongelijke deelen en wijst daarvan verreweg het beste den leeuw toe, het tweede aan de koningin, het derde aan de leeuwenwelpen: een enkelen poot behoudt hij voor zich zelven, tenzij de leeuw dien ook mocht begeeren. Deze wijst hem dien toe en vraagt wie hem heeft leeren deelen?

- ‘Mijn oom hier!’ antwoordt Reinaert.

11. (De huid des ezels.) Reinaert geeft den wolf op nieuw raad. Balduïnus was aan Isengrims vader zijne huid schuldig gebleven, hij moest die nu van Carcophas, Balduïns zoon, opeischen; de vos wordt des wolfs zaakwaarnemer. Carcophas legt den wolf getuigenbewijs of een eed op; hij wil zweren en wordt bij een val gebracht, dien men hem voor eene reliquienkist of heilige stede uitgeeft: de klem vat zijn poot, dien hij daarop heeft uitgestrekt om te zweren, en hij is genoodzaakt, om te ontkomen, zich een voet af te bijten.

12. (Des wolfs dood.) De ongelukkige wolf ontmoet de oude zeug Salaura, die slimmer is dan negen abten. Hij noemt haar zijne nicht en wil haar den kus des vredes geven. Zij doet zich door hem in het oor knijpen, en op haar gillend geschreeuw komt de geheele kudde opzetten, die zich op den wolf werpt en hem verscheurt. Stervend barst hij in verwenschingen los. Ten slotte verschijnt Reinaert, en met Salaura vaart hij in huichelachtige woorden uit tegen de wereld, en de laatste vooral heeft bitter te klagen over den paus, die door Reinaert schijnbaar wordt verdedigd, terwijl hij er bij voegt dat, zoo zijn oom nog leefde, hij Salaura's vermetele woorden niet zou dulden maar den onschuldigen paus wreken.

Met dezen flaauwen omtrek van het uitvoerige gedicht moeten wij volstaan: overbodig zal die echter niet zijn voor onze volgende beschouwingen. De twaalf aventuren zijn op gepaste wijze met elkander verbonden: zij behandelen alle de ongelukken van den wolf, waarvan de vos in den regel de oorzaak is. Het was dus oneigenaardig dat Mone bij de uitgave aan dit gedicht den naam van Reinardus Vulpes gaf, en beter ware het, even als het voorgaande, Isengrimus genaamd. De stof zelve putte de dichter waarschijnlijk uit ouder gedichten: hij beroept zich herhaaldelijk op eene *scriptura*, waaronder veeleer een latijnsch stuk dan een gedicht in de volkstaal te verstaan is; en zoo dit geheel en al het gehalte had van den Isengrimus, dan zou daardoor de waarde van den Reinardus niet vermeerderd worden, welks dichter dus alleen de stof geordend zou hebben en hier en daar wat omgewerkt, terwijl slechts de inkleeding en de dikwijls onpassend ingelaschte boekengeleerdheid uit zijn eigen brein zou zijn gevloeid. De uitvoering moge al in kernachtigheid en beknoptheid voor die van het vroeger behandelde gedicht onderdoen, zij is toch altijd levendig en zelfstandig, als hoofdzakelijk uit de samenspraken blijkt.

Ook dit gedicht werd op vlaamschen bodem geteeld, maar meer in het noordelijke gedeelte: alle geografische toespelingen zoowel als enkele uitdrukkingen maken dit duidelijk, en het is niet te gewaagd, met Grimm, als waarschijnlijk aan te nemen, dat de dichter, wiens naam, Magister Nivardus, Lachmann heeft aan het licht gebracht, in de nabijheid van Gent, in het klooster Blandinium wellicht, leefde. Vraagt men naar zijnen leeftijd, Mone gelooft dat in den Reinardus twee teksten zijn samengevloeid, één uit de achtste eeuw die in de twaalfde werd omgewerkt en verbreed. De twaalfde eeuw kan hij niet voorbijzien wegens sommige toespelingen die daarheen verwijzen; den ouderen tekst neemt hij aan ten gevalle van eene beweerde historische satyre, waarop wij later zullen terugkomen, doch welk vermoeden ik hier reeds, met Grimm, onhoudbaar kan noemen. Slaan wij nu de oogen op de bedoelde toespelingen, dan zien wij dat de dichter als zijne hoogvereerde vrienden noemt, Walther, abt van Egmond (1130-1161) en Boudewijn, abt van Lisborn (1130-1161), die beide uit het gentsche klooster voortkwamen; daarbij vermeldt hij bisschop Anselmus van Doornik (1146-1149), waarbij men eene toespeling voegen moet op het verraad der

Grieken, dat in 1148 den tweeden kruistocht deed mislukken, hetgeen dus het tijdvak van 1148 tot 1160 als dat der vervaardiging aangeeft, waarmede ook nog enkele andere criteria samenstemmen. De Reinardus is dus minstens vijftig jaar jonger dan de Isengrimus.

De taal waarin ook dit gedicht geschreven is, zoowel als de geleerde toespelingen die er in voorkomen, stempelen het reeds tot het werk van een monnik of althans van een geestelijke, en menige trek wijst dit nog duidelijker aan, als b.v. in het zevende aventuur. Het zal nu misschien vreemd voorkomen, dat in datzelfde werk herhaaldelijk een bittere spot wordt uitgestort over het verval der geestelijkheid, waarbij noch het opperhoofd der Kerk gespaard wordt, noch andere bisschoppen, noch zelfs de man wiens roem toen geheel Europa vervulde, de heilige Bernhard. Wij zullen die schijnbare tegenstrijdigheid later oplossen, wanneer wij over het satirieke karakter der diersage zullen handelen, dat wij eerst kunnen bespreken wanneer wij met den inhoud van den middel-nederlandschen Reinaert bekend zullen zijn.

Wat de letterkundige waarde van den Reinardus betreft, zij wordt verschillend beoordeeld: Grimm dweept er mede en Gervinus heeftze misschien wat al te hard veroordeeld. Volgens den eersten getuigt dit gedicht van des schrijvers verstand, talent en veelzijdige beschaving, en de vergelijking met de beste latijnsche dichters der twaalfde eeuw doet de waarde van den Reinardus des te beter uitkomen, die door een meesterschap over de vreemde taal, door welgelukte schilderingen en grooten rijkdom van vergelijkingen en redeneringen uitmunt. Dit oordeel van den man, die meer dan eenig ander ook met de latijnsche poëzie der middeleeuwen bekend is, zou afdoende schijnen; maar het moge geen miskennen zijner onschatbare verdienste heeten, als wij vermoeden dat hij zich door zijne ingenomenheid met het onderwerp heeft laten verleiden om gunstiger over den vorm te oordeelen dan met eene bezadigde beschouwing is overeen te brengen. Het is niet te loochenen dat de schrijver er minder op uit is om episch te schilderen, dan wel om zijne stof tot satyrieke en min of meer didaktische einden te gebruiken, waarin een toon heerscht van bittere ironie, vol scherpte, die meestal buitensporig is. Dit stemt dan ook Gervinus tot afkeuring van hetgeen Grimm zoo uitbundig toejuicht, en wanneer wij al zijn oordeel, dat de Reinardus een ‘recht eigentlich un-

leidliches Gedicht' is, niet onvoorwaardelijk beamen, de woorden waarin hij zijn eindoordeel bijeentrekt zijn der behartiging en overweging allesins waard. 'Wanneer scholastieke filosofie, zegt hij, wanneer bekendheid met de antieke dichters, een cierlijk latijn, enkele beschrijvingen en dergelijken den dichter maken, dan mag men den vervaardiger van den Reinardus misschien toejuichen. Maar dat eindelooze redeneren, dat zoeken naar phrasen, naar kernspreuken en antithesen; die sophisterij, dat spelen met holle woorden, die herhalingen en uitweidingen; dat te niet doen van elken goeden inval door het eeuwige herhalen en variëeren; die vervelende, gerekte redeneringen die vaak het vijfde rad aan den wagen zijn en gang en handeling verstoren; die volgehouden ironie, die ons vermoeit als zij steeds en doorgaande de ondeugd looft en toejuicht,' - hierin genoegen te vinden, is meer dan men van iemand vergen kan. -

Wij hebben tot nochtoe de dierensage slechts door geestelijken in de taal der geletterden zien behandelen, gelijk ook de heldensage onder hunnen invloed in denzelfden vorm was gegoten; maar die sage, sints eeuwen in den boezem des volks gekweekt, moest ook, en niets zal ons natuurlijker voorkomen, weldra een genie uit het volk aantrekken, die haar in de taal des volks tot een onvergankelijk epos bewerkte. Wij wezen hier boven op de overeenkomst van het karakter der dierensage met de echt nationale vlaamsche schilderkunst, die getuigt van onwedersprekelijken zin voor burgerlijke toestanden, van achting voor de nederige volksklasse; houden wij dat karakter in het oog, dan zullen wij erkennen dat er weldra behoefte moest ontstaan, om die sage in edeler vorm dan de mondelinge overlevering haar verzekeren kon te doen voortleven, om haar die eenheid te geven die haar tot een kunstprodukt zou stempelen, waaraan zich eerst de vlaamsche dorpers en poorters, later al wat Dietsch sprak, en eindelijk geheel het beschaafd Europa zou laven. Aan die behoefte voldeed de verschijning van den middel-nederlandschen Reinaert de Vos.

Ziehier zoo gedrongen mogelijk den inhoud van dit in ieder opzicht zoo hoogstmerkwaardige gedicht.

Ter vergelijking van de verschillende stukken zou het niet ondienstig zijn ook den inhoud van den vlaamschen Reinaert in verschillende aventuren te verdeelen, maar de onderscheiden deelen van dit gedicht hangen, van het begin tot aan

het einde, zoo naauw samen, dat dergelijke scheiding onmogelijk wordt: wij hebben hier niet verschillende gevallen die met meer of minder geluk zijn aaneengehecht, maar eene onverbrekelijke eenheid.

‘Op een Pinksterdag, terwijl bosch en hagen met groene loveren prijkten, hield koning Nobel hof, en alle dieren waren daar verschenen behalve de vos Reinaert alleen, die te veel kwaads had gedaan om zich daar te durven vertoonen; er was dan ook geen dier of het had over hem te klagen. Isengrim begon de aanklacht, en leî hem te last dat hij zijne vrouw had geschoffeerd en zijne kinderen blind gepist; ja, ware al 't laken dat men te Gent maakt perkament, men zou er zijne baldadigheden niet alle op kunnen schrijven. Ook de hond Cortois klaagt dat Reinaert hem 's winters de eenige hem overgebleven worst ontstolen had. Tibert, de kater, tracht Reinaert te verontschuldigen; maar Pancer, de bever, voegt er nog bij hoe de booswicht nog op den vorigen dag 's konings vrede had geschonden en den haas Cuwaert, onder voorwendsel van hem het Credo te leeren, had te lijf gewild. Alle dieren dringen op Reinaerts dood aan, en slechts Grimbert, de das, tracht hem te verdedigen, waarbij hij wijst op al het kwaad dat Isengrim hem gedaan had, en besluit met de verzekering dat Reinaert tegenwoordig als een kluizenaar leeft en boete doet. Naauwelijks was zijn pleidooi ten einde, of de haan, Cantecleer, bracht daar op eene bare het lijk der hen Coppe, die door den vos was gedood. Cantecleer, en die hem volgden, riepen om wraak: hij verhaalt den koning, hoe hij met zijne kinderen gerust leefde in eene omheinde plaats, hoe Reinaert hem eens in pelgrimsgewaad een open brief des konings getoond had, waarbij een algemeene landvrede werd bevolen, en hoe de looze vos hem gezegd had dat hij in 't klooster was gegaan en geene vleeschspijzen meer mocht eten; de haan en de zijnen, hierop vertrouwende, waagden zich buiten den muur, en sedert werden zij alle, op vier na, de prooi des roovers. De koning geeft nu bevel Coppe te begraven: er wordt eene mis over haar gelezen en eene zerk met een opschrift op haar graf geplaatst, waarna men beraadslaagde wat te doen. Men besloot Reinaert in te dagen, en Bruin, de beer, zou de boodschap doen. De koning raadt hem voorzichtig te zijn, maar vertrouwende op zijne kracht maakt hij zich onbezorgd op

weg, en langde weldra aan voor de poort van Maupertuus, dat Reinaerts beste burcht was. Voor de buitenwerken ging hij “sitten over sinen staert,” en riep Reinaert toe om hem te bewegen mede te gaan. Deze lag zich in de zon te stooven, en na zich lang beraden te hebben, antwoordde hij, dat hij uit zichzelf wel naar het hof zou gegaan zijn, maar dat hij zooveel gegeten had dat hij niet kon loopen; en toch had hij maar eene eenvoudige spijs gegeten, versche honing, het eenige dat hem ten dienste stond! De beer kan niet begrijpen dat Reinaert zoo laag op honing neêrziet, en hij laat zich door den sluwen vos geleiden ter plaatse waar hij mede dien honing mocht vinden, en waar deze hem belooft dat hij zou verwerven alzoo veel als hij mocht dragen. Hij bracht hem op het erf van een timmerman, Lamfroit geheeten; deze had juist een eik liggen dien hij bezig was te klooven, en hij had in de reeds gemaakte spleet twee wiggen geslagen. - “In dezen boom, sprak Reinaert, vindt gij honing genoeg; maar wees matig en steek er u niet te diep in.” Bruin intusschen, door zijne gulzigheid vervoerd, stak het hoofd tot over de ooren en de beide voorpooten in de spleet: Reinaert brak er inmiddels de wiggen uit, en Bruin bleef gevangen, en al zijn brullen en wringen hielp hem niet. Reinaert zag Lamfroit aankomen, en maakte zich nu voort. Toen de timmerman den gevangene ontdekte, liep hij naar het dorp terug en verhaalde hoe er een beer op zijne werf was. Nu liep alles te hoop: deze greep een bezem, gene een vlegel, die een pook, een ander weder eene staak; de priester zelf vatte een kruisstaf, en zoo rukte men op den beer aan. Bruin, door het gerucht bijna wanhopend gemaakt, had eindelijk het geluk zijn hoofd los te wringen; maar hij moest er een oor en beide kinnebakken bij inschieten: ook de klaauwen en de beide handschoenen zijner voorpooten moest hij prijs geven; hij kon van pijn niet loopen, het bloed gudste hem over de oogen en hij dorst noch te blijven noch te vlieden. Gruwzaam werd de ongelukkige door de opgewonden menigte geslagen en gewond: hij sprong in een groep oude wijven, zoodat hij er een vijftal in de rivier deed tuimelen, en onder deze des priesters vrouw. De verschrikte geestelijke herder bood nu ieder die zijne gemalin te hulp mocht snellen een jaar aflaat: men gaf aan die stem gehoor en liet Bruin voor dood liggen, die van deze gelegenheid gebruik maakte om zich in de rivier te storten en zich met den stroom te

laten afdrijven. Toen hij buiten hun bereik was kroop hij weêr op den oever, en lag daar te steunen en Reinaert te vloeken. Deze had een vet hoen op Lamfroits erf gevangen, en dit opgepeuzeld hebbende begaf hij zich op weg naar zijne woning, zich verheugende in de gedachte dat 's konings bode door de boeren zou zijn afgemaakt. Het was warm en hij wilde zich door een bad in de rivier verkoelen, toen hij, in hare nabijheid gekomen, den beer gewond maar nog levend zag liggen, tot zijn groot verdriet. Met bitteren spot over zijne wonden en zijne bebloede kruin verjaagt hij Bruin, die zich weêr in 't water stort en eindelijk na een moeizamen en pijnlijken tocht aan 's koning hof komt, waar men hem naauwelijks herkende, zoo deerlijk was hij toegericht. De koning, geweldig verstoord, riep de voornaamste zijner hovelingen bijeen, en belegde eenen raad; daarin werd besloten Reinaert ten tweedemaal te dagvaarden, en Tibert, de kater, werd uitgekozen om ditmaal de boodschap te doen: al was hij niet sterk, hij was vroed.

Schoorvoetend begeeft Tibert zich op weg. Reeds van den beginne deden zich kwade voorteekens op: een kraai vloog, ondanks des katers bezwering, aan zijne linkerzijde; maar hij sprak zichzelven moed in en deed als men gewoonlijk pleegt, en toonde zich geruster dan hij was. Hij ontmoet den vos voor zijn hol, en deze heet hem vriendschappelijk welkom, want wat kosten Reinaert fraaie woorden! Hij noodigt hem uit dien nacht met hem te herbergen, om 's morgens vroeg zich op te maken naar het hof: Bruin zag er zoo grimmig uit dat hij met hem de reis niet had durven ondernemen, maar Tibert was degeen onder al zijne magen dien hij het meest vertrouwde. De kater wil nog dien nacht, begunstigd door den maneschijn, opbreken; maar Reinaert wil hem niet laten gaan en belooft hem een goed maal van vette muizen. Zij gaan samen naar de schuur eens priesters, waar Reinaert gezegd had dat zij volop muizen zouden vinden. Reinaert had er den dag te voren nog een haan uit geroofd, en Martinet, 's priesters zoon, had een strik gespannen voor het gat waardoor de dief was binnengeslopen. De booze Reinaert wist dit, en hij zette Tibert evenwel aan er binnen te sluipen: deze aarzelt, omdat hij bevreesd is voor der papen loosheid; maar eindelijk, uit schaamte voor Reinaerts spot, springt hij naar binnen en was weldra in den strik gevangen. Hij sprong op zij, maar trok er het snoer slechts te

vaster door toe: hij begon te schreeuwen, maar daardoor verried hij zich zelven. Reinaert bespot hem intusschen, waardoor Tibert nog heviger begon te gillen: dit hoorde eindelijk Martinet, die ontwaakte en opsprong om den hoenderdief den haan betaald te zetten. Hij wekte vader en moeder en de overige kinderen: de priester wapende zich met het spinrokken zijner vrouw, deze greep eene offerkaars. Tibert werd deerlijk mishandeld: Martinet wierp hem een oog uit, en de priester, die daar stond, naakt gelijk hij ten bedde uitgesprongen was, wilde hem met een geweldigen slag doodslaan; toen Tibert dit zag vloog hij woedend op zijn belager aan en bracht hem met klaauwen en tanden eene wonde toe, die vrouw Julocke zoo griefde, dat zij uitriep, dat zij om de offeranden van een geheel jaar zou wenschen dat den priester dit ongeluk niet overkomen ware; want al genas hij ook, hij zou de man van vroeger niet meer zijn! Dit alles doet den vos hartelijk lagchen, en Tibert maakt van de verwarring gebruik, om den strik door te bijten en zich vandaar te maken. Toen de koning hem in dien toestand zag terugkomen was hij woedend, en Grimbert, de das, Reinaerts broeders zoon, weet naauwelijks te verwerven dat de schuldige naar rechtsgebruik ten derdenmale zal worden ingedaagd: en zelf belast hij zich met die taak. Hij overreedt Reinaert met hem te gaan, en na afscheid van vrouw en kinderen genomen te hebben, begeven zij zich op weg. Reinaert is niet gerust wegens het lot dat hem wacht, en hij gaat bij Grimbert te biecht. Hij heeft jegens alle dieren misdreven: Bruin bezorgde hij eene bloedige kruin, Tibert deed hij tot zijne schade muizen vangen, Cantecleer en zijnen kinderen gaf hij stof tot klagen. Isengrim bedroog hij: hij zou hem monnik in het klooster te Egmond maken: hij bond hem de pooten aan de schel van 't klooster en liet hem zoo luiden, hetgeen hem weldra kwalijk bekwam: de monnikken dachten dat het de duivel was en hadden hem bijna dood geslagen; sedert deed hij hem echter de wijding geven, hetgeen hem lang zou heugen, daar hij hem het haar op de kruin deed afbranden dat de huid ineenkromp. Hij had hem nog meer kwaad gedaan: hij leerde hem visschen op het ijs, waarbij hij niet weinig mishandeld werd; ook had hij hem eens priesters varken doen stelen hetgeen hem even slecht bekomen was, daar hij er een oog bij had ingeboet en bijna ter dood toe gefoold was. Op gelijke wijs was het Isengrim door zijn toedoen vergaan bij een roof-

tocht op hoenders; maar het ergste misdeed hij aan Herswinde, zijne vrouw, die hij onteerd had! Na deze biecht bad hij om aflaat, en Grimbert, die een wijs man was, brak een takje van eene haag en gaf er hem veertig slagen meê, drukte hem op 't hart in 't vervolg deugdzaam te zijn, te vasten en te bidden, en deed hem plechtig het rooven en stelen afzweren. Zij gingen nu voort, en kwamen langs eene schuur, waarbij een hoop kippen waarde: op eenigen afstand van de anderen liep een haan, en Reinaert deed naar dezen een sprong dat hem de veêren verstoven, en naauwelijks kon Grimbert hem van zijn moordaanslag doen afzien. Steeds zag de slecht bekeerde om, en had men hem toen het hoofd afgeslagen, het ware naar de hoenders gevlogen. Toen Grimbert hem hierover berispte, antwoordde Reinaert, dat hij zijn gebed verstoorde, het paternoster dat hij zeî voor de zielen der hoenders en ganzen die hij hier verbeten had! Eindelijk langden zij ten hove aan.

Trotsch als een koningszoon stapte Reinaert door zijne vijanden en plaatste zich voor den koning, tot wien hij eene redevoering houdt, waarin hij betoogt dat hij altijd's konings trouwste vasal was en dat het der rechtvaardigen lot is om door de boozen te worden belasterd. Nobel verwijt hem echter al zijne misdaden, vooral den hoon zijnen gezanten aangedaan; maar de vos beweert dat zij buiten zijne schuld zoo kwaad zijn behandeld, omdat zij tegen zijnen raad gingen stelen. Maar Belijn, de ram, Bruin, Tibert, en vele andere dieren deden Reinaert vangen en begonnen op nieuw hunne aanklacht, en de raad der rijksgrooten verwees eindelijk Reinaert ter galg. Grimbert en Reinaerts naaste magen, die dit niet konden aanzien, verlieten nu het hof, tot groot genoegen van den koning, die vreesde dat zij Reinaert mochten ter hulp komen. Tibert vuurt nu den ijver van Isengrim en Bruin aan: deze beijveren zich om Reinaert naar de strafplaats te voeren, die hen daarbij schamper en honend toesnaauwt, en geene vrees voor den dood laat blijken. Terwijl zij de noodige toebereidselen maken, bepeinst Reinaert een middel om zich te wreken. Hij verklaart voor zijnen dood openlijk aan geheel het volk zijne misdaden te willen belijden, opdat later niemand daarvan verdacht worde. Hij begon daarop te verhalen hoe hij in zijne onschuldige jeugd met de lammeren speelde, tot hij er eindelijk eens een doodbeet en nu smaak in die spijze kreeg: weldra werd hij stouter en begon alles te dooden

wat hem lustte. Later vereenigde hij zich met Isengrim die hem beduidde dat hij zijn oom was, en zij togen samen ter jacht: maar in de verdeeling was deze altijd onrechtvaardig en liet zijnen makker ter naauwernood iets van den buit. Hij getroostte zich dit uit genegenheid tot zijnen oom, want hij had wel op andere wijze spijs kunnen verkrijgen, daar hij zooveel gelds bezat als naauwelijks zeven wagens konden vervoeren. Als de koning dit niet wil gelooven, zegt Reinaert dat hij den schat gestolen had, maar ter goeder ure, want anders had het licht den koning het leven mogen kosten. De koningin wordt daarop zeer verschrikt en bezweert Reinaert bij het heil zijner ziel, om haar te zeggen wat hij weet van een aanslag op des konings leven. Reinaert ziet nu zijne kans schoon om zich zelven te redden, de koninklijke gunst te herwinnen, en zijne vijanden in het verderf te storten. Met een droevig gelaat antwoordt hij, dat hij om den wil zijner ziel de waarheid zal zeggen, al is het ook dat hij zijne liefste magen zal moeten beschuldigen van moordaanslag op den koning. Nobel liet nu op doodstraffe stilte gebieden en Reinaert ving dus aan: “Voor langen tijd had mijn vader op eene verborgen plaats den schat gevonden van koning Ermelinc, waardoor hij zoo trotsch werd dat hij alle dieren, die vroeger zijne gezellen waren, beneden zich achtte. Hij zond Tibert naar de Ardennen en noodigde Bruin uit om naar Vlaanderen te komen, waar men hem als koning erkennen zou. Deze kwam terstond naar 't zoete land van Waas, en nu werd er tusschen dezen en Isengrim en Grimbert, op een donkeren nacht, tusschen Hyfte en Gent, eene bijeenkomst gehouden, waar zij des konings dood zwoeren, terwijl mijn vader zijn schat ten beste had voor de uitvoering. Grimbert, mijn neef, liet zich op een morgen, in eene ligte vlaag van dronkenschap, eenige woorden hierover aan mijne vrouw, Hermelijne, ontfallen, en deze wist hem het geheele geheim te ontlokken, dat zij mij daarop mededeelde. Mijne haren rezen er van te berge en mijn hart werd koud als ijs, want ik kende den koning als een goedertieren en genadig heer, en ik wist dat Bruin valsch en boosaardig was. Ik begon op middelen te zinnen om dit te voorkomen: ik begreep dat zoo mijnen vader zijn schat ten dienste stond, de aanslag zou gelukken. Ik ontdekte eindelijk waar hij hem verborgen had; ik sloop hem na, en zag hem eens uit een hol komen: hij keek rond

of hij niemand ontwaarde, vulde het gat met zand, en met zijnen staart wischte hij het spoort zijner voeten uit, toen hij vandaar ging. Ik hoopte het geheim ontdekt te hebben, krabde, zoodra hij weg was, het gat open, en vond daar zooveel goud en zilver als iemand ooit heeft bijeengezien. Dit bracht ik met behulp mijner vrouw vandaar en verborg het. Inmiddels bespraken de saâmgezworenen zich aanhangers, die zij hooge soldij beloofden, en mijn vader weerde zich vooral om die bijeen te brengen: twaalfhonderd magen van Isengrim hadden hem hulp toegezegd, behalve nog de katten, beeren en vossen, die twintig dagen soldij vooruit bedongen hadden om Bruin op den troon te helpen. Toen mijn vader nu zijn schat opzocht, was het hol opgebroken en het goud verdwenen: hij werd daar zoo droevig om dat hij zichzelven verhing. En zoo werd Bruin door mijn toedoen in zijn boos opzet verhinderd. En toch is hij en Isengrim in hoog aanzien bij den koning, en ik daarentegen miskend!”

De koning en de koningin, verlokt door de hoop op gewin, gingen met Reinaert ter zijde en baden hem hun den schat aan te wijzen: hij bedingt zich daarvoor lijfsbehoud en volkomen vergiffenis, die hij op voorbede der koningin erlangt. Reinaert nam nu een stroohalm, overreikte dien den koning en sprak: “Heer koning, hiermede geef ik u den schat van koning Ermelinc over.” En na deze symbolieke overdracht geeft hij hem als plaats waar de schat verborgen is op, de woestijn van Hulsterlo, waar soms in een half jaar geen levend wezen komt: hij voegt er nu eenige merkteekenen bij waaraan men de plaats kon herkennen. De koning, die vermoedt dat de schalk hem bedriegt, wil hem naar de aangegeven plaats medenemen, maar hoezeer Reinaert voorgeeft dat hij hoog vereerd zou zijn met dien tocht, slaat hij zulks af onder voorwendsel dat hij in den pauselijken ban was, omdat hij Isengrim had geholpen in zijne vlucht uit het klooster, weshalve hij 's anderen daags naar Rome wil vertrekken om daar aflaat te verwerven, en vandaar naar het heilige land. Dan eerst zou het hem geoorloofd zijn zich met den koning te gezellen, niet nu hij een verworpen balling was.

De koning plaatste zich nu “op ene hoge stage van steene” daar hij recht op plach te spreken: hij verkondigt den verzamelden dieren, dat hij op voorbede der koningin

Reinaert vergiffenis geschonken had, en dat hij hun bij lijfstraf gebood hem den vrede te houden; hem, zijne vrouw en kinderen te eeren, en hem niet verder aan te klagen, daar hij beloofd had zich te beteren en 's anderen daags naar Rome zou trekken ter bedevaart. Isengrim en Bruin voeren hevig tegen Reinaert uit, maar de koning werd toornig en lietze beide gevangen nemen; en Reinaert wist nu te bewerken dat men Bruin een stuk vel uit den rug sneed om hem voor reiszak te dienen; en met flemen wist hij de koningin over te halen dat zij hem de schoenen van Isengrim en zijne vrouw Herswinde liet geven, om daarmede den tocht te ondernemen. Zoo toegerust begaf hij zich den volgenden morgen op weg, nadat Belijn, de ram, 's konings kapellaan, hem, op Nobels bevel, zijn zegen had meêgegeven. Met geveinsde tranen neemt hij afscheid, vraagt om aller voorbede, en het geheele hof doet hem uitgeleide, terwijl hij Cuwaert en Belijn door gevlei overhaalt om hem tot Maupertuus te verzellen.

Toen zij voor de poort van het kasteel kwamen moest Belijn natuurlijk buiten blijven, en Cuwaert gaat op Reinaerts bede naar binnen om zijne vrouw, Hermelijne, te troosten. Toen zij in het hol kwamen was Hermelijne zeer verheugd, en Reinaert verhaalde haar dat de koning haar den haas tot schâvergoeding geschonken had. Deze wilde ontfluchten, maar Reinaert had zich tusschen hem en den uitgang geplaatst, en ondanks zijn gekerm en hulpgeroep beet hij hem de keel af. Weldra was de vette haas verteerd, zijn vleesch gegeten, zijn bloed gedronken. Reinaert meldt nu zijner vrouw hoe de koning weldra eene galg en een strop voor hem ten beste zou hebben, en hij zegt haar tevens hoe hij besloten heeft het lot dat hem, wegens het nieuwe bedrog aan den koning gepleegd, wacht, te ontgaan door vandaar te verhuizen naar eene afgelegen wildernis die rijk is aan hoenders en patrijzen. Belijn werd intusschen ongeduldig en riep Cuwaert naar buiten om samen terug te gaan. Reinaert begaf zich tot hem en zeî hem dat hij maar vooruit moest gaan, dat Cuwaert nog eenigen tijd zou toeven om zijne moei, die zeer treurig was, te troosten. Maar Belijn heeft den haas om hulp hooren roepen: Reinaert stelt hem gerust met de verzekering dat Cuwaert om hulp riep ten einde Hermelijne bij te staan, die, op het hooren van haars echtgenoots voorgenomen pelgrimstocht, in zwijm was ge-

vallen. Nu draagt hij den ram op, den koning eenige brieven over te brengen, waardoor hij zich voor altijd 's konings gunst verwerven zou. Reinaert keerde in zijn hol terug, stak Cuwaerts hoofd in den reiszak, dien hij had medegekregen, hing dien om Belijns hals en beval hem de brieven niet te lezen; maar wilde hij zich den koning te vriend maken, dan had hij maar te zeggen dat hij er de hand in gehad. Belijn neemt zeer verheugd de reis aan, in de verwachting dat Cuwaert hem zou volgen, en Reinaert verlaat evenzeer met vrouw en kinderen het kasteel om zich in de woestijn te verbergen.

Weldra komt Belijn ten hove aan: hij geeft den koning den zak met brieven over en bralt er op dat hij tot alles zijnen raad gegeven heeft. Toen de inhoud aan den dag kwam was de koning geheel verslagen: toen hij het hoofd weêr ophief brulde hij dat alle dieren er van sidderden. De gevangenen werden nu op raad van Firapeel, den luipaard, ontslagen, en de koning geeft hun ter vergoeding Belijn en al zijne magen “van nu toten doemsdage.” Zoo werd de zoen getroffen, en nog heden ten dage maken Isengrims magen gebruik van 's konings verlof en doen het geslacht van Belijn den oorlog aan en dooden het waar zij kunnen.’

Hier eindigde oorspronkelijk het gedicht: later werd het omgewerkt en met een vervolg vermeerderd, waarvan wij in korte trekken den inhoud zullen meêdeelen, alvorens eenige beschouwing van het dichtstuk in het midden te brengen.

‘De vos heeft zijne burcht niet verlaten, en de koning deed zijn hof twaalf dagen verlengen: er werd gewaarschapt en gedanst, men sprak er sproken en dansliederen (“stampien”), en weldra begonnen de klachten tegen Reinaert op nieuw. Eerst verhaalde Lampreel, het konijn, hoe de booswicht hem had trachten te moorden; voorts trad Corbout, de kraai, op, die zijne vrouw, Scerpenebbe, door Reinaert had zien verslinden, en wier vederen hij den koning voorlegt. Nobel ontsteekt in woede, tot groote vreugde van Isengrim en Bruin. De koningin tracht hem te bedaren en ook Firapeel raadt hem Reinaert voor het gerecht te dagen en te zien, of hij ook iets ter zijner verschooning kan inbrengen. Maar de koning roept zijnen heirban op, om over zes dagen gereed te zijn om Maupertuus te belegeren. Grimbert snelt heen om zijnen oom te waarschuwen; deze toont zich onvervaard en noodigt zijn neef uit, den nacht bij hem door te

brengen: van dien nacht maakte hij gebruik om op zijne verdediging te zinnen. Onderweg biecht Reinaert op nieuw, vooreerst wat hij sints zijne laatste absolutie misdreven had, en voorts wat hij toen had vergeten op te geven: dat hij den wolf, die uitgehongerd was, had gebracht bij eene merrie met een vet veulen, dat zij op de vraag of het kind te koop was had gezegd dat de prijs onder haren rechter voet was te lezen: hij had zich daaraan niet gewaagd, onder voorwendsel van niet letterwijs te zijn, maar hij had er den wolf op afgezonden, die, bluffende op zijne geleerdheid, er bijna den dood bekocht had. En op dit verraad had hij als naar gewoonte de kroon gezet door zijnen bitteren spot. Reinaert tracht zich nu met eene wijsgeerige bespiegeling over de wereld te verdedigen, waarvan de hoofdinhoud is, dat men om bestwil soms wel moet liegen en bedriegen, wil men door de wereld komen. Hij krijgt ook nu de absolutie en nog een pluimpje over zijn verstand, waardoor hij zelf waard was priester te zijn; en inmiddels komen zij ten hove. Hij verdedigt zich ook hier met een vloed van woorden en verhaalt hoe hij onschuldig is aan al wat hem te laste wordt gelegd: en hoe Marten, de aap, hem beloofd had te Rome de opheffing van den ban te bewerken door de voorspraak van eens kardinaals bijzit. De driftige aanklagers van den vorigen dag zwijgen, maar de koning brengt nu de zaak van Cuwaerts hoofd op het tapijt en dit doet Reinaert verbleeken en stom staan. De apin, vrouw Rukenau, treedt nu tusschenbeide en maant den koning, in eene vrij pedante rede, doorspekt met aanhalingen uit Seneca en den bijbel, aan tot goedertierenheid: zij discht de fabel op van den man en de slang, om aan te toonen dat Reinaert 's konings roem bevorderd had door hem een wijs vonnis te doen slaan. Zij wijst verder op Reinaerts machtige nabestaanden, die zich alle om haar schaarden, en die het niet verstandig zou zijn van zich afkeerig te maken, door het hoofd des geslachts zoo streng te vervolgen. Reinaert krijgt nu verlof zijne zaak te bepleiten, en zijn moed wast hem. Hij zegt zeer verbaasd te zijn over hetgeen hij van Belijns boodschap hoort: hij had hem drie kostbare kleinooden meêgegeven voor de koningin, en hij betreurt het bitter dat deze verloren zijn. Het eerste was een gouden ring, die een talisman bevatte die vrijwaarde voor alle kwaad, terwijl er een steen in stond die alle kwalen door de enkele aanraking genas en voor elk ge-

vaar beschermde. Het tweede was eene kam uit een panthersbeen gesneden en vercierd met gulden beelden, voorstellende het oordeel van Paris. Het derde was een spiegel waarin men zag verschijnen al wat men zien wilde; het hout waarin het glas gevat was, was voor wurm en ongedierte ontoegankelijk: het was hetzelfde hout waarmeê Salomons tempel bekleed was, en waaruit eertijds koning Crompaert het luchtpaard gemaakt had, waarmede zijn zoon Cleomades zooveel aventuren te gemoet snelde. In die lijst stonden verscheiden groepen gebeeldhouwd: vooreerst de esopische fabel van het paard en het hert; voorts die van den ezel die zijn heer wilde liefkozen; verder een aventuur van den vos en den kater, die samen op de jacht waren, door honden overvallen werden, en hoe Tibert zijn makker in den steek liet; eindelijk nog de fabel van den wolf en den kraanvogel. Die kostbaarheden waren nu verloren! - Reinaert herinnert den koning nu hoe de oude Reinaert, die een groot geneeskundige was, en te Montpellier gestudeerd had, 's konings vader door eene wolfslever van eene doodelijke krankte genezen had, en hoe Isengrim weigerachtig was geweest om zich voor zijn heer op te offeren: dezelfde gehechtheid aan den koning is op den zoon overgegaan: hij heeft dat ook getoond bij gelegenheid dat hij, met den koning en den wolf jagende, beter dan deze den buit had verdeeld; en hij zou nog meer voorbeelden kunnen bijbrengen als de tijd het gehengde. Die rede is doormengd met zedespreuken en bespiegelingen: zij neigt den koning tot genade, en Reinaert waande reeds vrij vandaar te kunnen gaan, toen Isengrim tusschenbeide kwam en hem nogmaals het schoffeeren zijner vrouw verweet, waarop deze den vos aanklaagt dat hij haar in eene put gelokt had, waarin hij in een der emmers, die over de katrol ging, was nedergedaald: zoo had hij zich gered en zij werd later door het landvolk opgehaald en welna dood geslagen. Isengrim deelt nu nog in het breede meê hoe Reinaert hem in het hol eener gruwelijke apin had gelokt, waar hij bijna door het ondier en hare jongen was vermoord. - Reinaert tracht al die aanklachten te ontzenuwen en zijne schuld steeds op zijne slachtoffers te laden. De wolf begrijpt dat er met pleiten niets te winnen valt: Ik weet niet veel te praten, zegt hij, maar ten aanhoore van allen beschuldig ik u van verraad en moord en zal zulks in een gerechtelijken kampstrijd bewijzen.’

Reinaert was daar weinig mede gediend, maar schepte moed op de gedachte dat Isengrim van zijne klaauwen beroofd was, en hij nam de uitdaging tegen den volgenden dag aan. Van beide zijden werden borgen gesteld. Reinaerts magen bleven den ganschen nacht bij hem: vrouw Rukenauwe, de apin, deed hem geheel kaal scheren en met olie insmeeren, opdat men geen vat aan hem mocht hebben. Zij ried hem aan zooveel mogelijk te drinken, het mocht hem op de kampplaats te stade komen: hij had dan maar zijn ruigen staart met het gedronkene te bevochtigen en daarmeê den wolf in de oogen te slaan. Zij geeft hem nog allerlei raadgevingen, dat hij zijne ooren plat tegen 't hoofd te houden had en zijne partij met zand in de oogen moest werpen; en eindelijk sprak zij eene tooverspreuk over hem uit, die hem onverwinnelijk zou maken. Daarna liet men den kampioen een weinig slapen, en 's morgens bracht hem de otter een eendvogel dien hij voor hem gevangen had. Zoo gesterkt verscheen hij in het krijt. De strijd was levendig en werd met afwisselend geluk gevoerd, ten gevolge van de kunstgrepen die Reinaert geleerd had; eindelijk raakt een zijner pooten in Isengrims muil, en nu zoekt hij zich door schoone beloften te redden: hij wil voor hem ter bedevaart gaan, zijn dienstman zijn en voor hem jagen.... Maar Isengrim weigert naar hem te luisteren: hij somt al zijne grieven nogmaals op, en dit verdubbelt zijne woede. Terwijl hij dus sprak bracht Reinaert ongemerkt zijne hand naar voren en greep hem heftig in eene zeer gevoelige plaats... Isengrim viel van pijn vermand in onmacht en Reinaert sleepte hem al slaande en stootende door het krijt. Isengrims magen bidden nu den koning om tusschenbeide te komen: deze zendt de kamprechters om Reinaert tot zich te roepen, en deze geeft, op raad zijner bloedvrienden, aan die uitnoodiging gehoor. De overwinnaar wordt nu vrijgesproken van elke aanklacht, en tot 's konings geheimen raadsman benoemd en soeverein baljuw over al het land. Isengrim werd uit het krijt getogen en genas langsaam van zijne wonden.

Het geheel wordt nu besloten met eene lange moralisatie over de lieden ‘die connen Reinaerts conste.’

Nu wij bekend zijn met den inhoud der verschillende stukken waarin het dierenepos in Vlaanderen werd behandeld, kunnen wij overgaan tot eene beschouwing der onderlinge

waarde van die stukken. In het voorbijgaan zij hier opgemerkt dat in Duitschland de dieren-sage reeds in de twaalfde eeuw behandeld werd in een middel-hoogduitsch gedicht van Heinrich der Glichesaere, dat blijkbaar naar een fransch voorbeeld, dat verloren is gegaan, werd vertaald. Van de oude vertaling is slechts een gedeelte bewaard gebleven: in zijn geheel echter een jongere tekst uit de dertiende eeuw, die echter niet zeer veel van den ouderen verschilt, en waarin hoofdzakelijk slechts enkele vormen en rijmen zijn gemodernizeerd. - De oude fransche litteratuur is rijk aan gedichten uit dezen cyclus. In twee-en-dertig verschillende gedichten, die meer dan 40,000 verzen bevatten, wordt de sage van den wolf en den vos behandeld. Al die stukken (door Méon uitgegeven, en door Grimm geanalyzeerd in zijnen Reinhart Fuchs, bl. CXV-CXLVIII) voeren, even als de onderdeelen van een grooter gedicht van de fransche chansons de geste, den naam van branches: de oudste zijn uit de eerste helft der dertiende eeuw. Alle zijn, gelijk zeer juist door Gervinus is opgemerkt, in den trant der fabliaux gedicht: het zijn korte stukken, die een enkel geval op luchtigen toon voordragen, waarin de détails dikwerf hoofdzaak worden, waarin de obscene voorvallen met liefde zijn behandeld; die spotten met wat de riddergedichten prijzen, die lagchen met dat wat de adelijke maatschappij voor heilig houdt; die in vorm en onderwerp, in voorstelling en idée, in de feiten die zij verhalen zoowel als in de leerstellingen die zij verkondigen, zich als tegenhangers voordoen van de hoofsche, overgevoelige, overfijne riddergedichten die den adel vierden en waarmede de adel dweepte, waardoor zij dan ook eene overhellende neiging tot satyre toonen, dieze tot een bijzonder genre stempelt.

Met die fransche of hoogduitsche gedichten hebben wij hier niet te doen: het is ons genoeg hun aanwezen niet te hebben verzwegen voor hem, wien deze stoffe tot nader vergelijking en dieper onderzoek uitlokt. De laatste opmerking over de satyrieke richting der franche branches brengt ons weder tot onze inheemsche voortbrengselen. Ook daarin heeft men satyre meenen te zien, en wij moeten de vraag beantwoorden, in hoeverre men dit kan beamen. Eccard was de eerste die dit denkbeeld opperde, dat door Mone later werd ondersteund: volgens hem zou zekere hertog Reginarius, die tegen het eind der negende eeuw in de geschiedenis des lotharing-

schen konings Zwentibold voorkomt, met Reinaert bedoeld zijn, en Maupertuus zou zijne belegerde burcht, Durfos, wezen. Men houde echter in het oog dat Reginarius geen Reinaert zou vormen, maar Reinier, en dat het ten minste eene gewaagde etymologie mag heeten, als men in Durfos de eerste lettergreep als duitsch opvat en de tweede als latijn; om tot de beteekenis *perfossus* te geraken, ten einde eenige toespeling op het vossenhol te verkrijgen. Daar verder in hetgeen tusschen Zwentibold en Raginer voorviel niet de minste toespeling voorkomt op den wolf, die in de fabel van den vos onafscheidbaar is, zoo giste Eccard dat men den wolf moest zoeken in zekeren comes Isanricus, die ook wel eens Isangrimus genoemd wordt, en die eenige jaren later in Beijeren en Oostenrijk tegen koning Arnulf krijg voert; maar daar deze in 't geheel niet met Reginarius in aanraking komt liet Mone hem varen, en vond den wolf in koning Zwentibold weder, terwijl hij de meeste overige figuren als historische personen verklaart. Maar de overeenstemming die hij vindt is of gebrekkig of gedwongen, zoo zelfs, dat Grimm die uitlegging karikatuurachtig noemt. Trouwens, tegen Mones opvatting schijnt te strijden, vooreerst dat de historische Reginarius Zwentibolds onderdaan was; terwijl de vos steeds als onafhankelijk van den wolf voorkomt; terwijl het daarenboven hoogstonwaarschijnlijk zou zijn dat een gedicht in Lotharingen ontstaan in plaats en persoonsnamen overal naar Vlaanderen zou terugwijzen. Eene doorgaande historische satyre zal men dus wel in het gedicht niet kunnen zoeken; dat er evenwel toespelingen op personen uit 's dichters tijd in voorkomen laat zich aannemen. Er is zelfs meer: er ligt over het geheele onderwerp een waas van satyre verspreid dat wij niet mogen voorbijzien.

Wij hebben doen zien dat de dierensage wortelt in het vlaamsche volkskarakter en tevens in den burgerlijken zin van de eigenlijke volksklasse: toen nu tusschen volk, adel en geestelijkheid zich eene klove vormde: toen de kloosters geweldig begonnen toe te nemen en weldra te ontaarden; terwijl het ascetisme veld won, dat den volke niet kon behagen, dewijl het daarin eene miskenning zag der menschelijke natuur in stede van heiligheid; toen de adel zich in eene even nieuwe richting voortbewoog en, in stede van de vroegere positieve deugden voort te planten, overdreven denkbeelden van eer en hoffelijkheid en vrouwendienst be-

gon aan te nemen; toen er in de Kerk en in den Staat, in de maatschappij en in de letterkunde een spiritualisme en een te ver gedreven onnatuurlijk idealisme werd ingevoerd, dat dikwerf geen grond meer raakte... toen moest wel het volk, toegerust met het eenvoudige gezond verstand en met zijnen onbedorven zin voor waarheid en natuur, tegen die richting der hoogere standen opkomen, en het zal ons niet verwonderen dat de dichtkunst als de stem des volks een protest daartegen inleverde. Zoo latere eeuw zulks deed in doktrinairen zin, zoo Maerlant of Boendale of Dirk Potter het verkeerde dier richting *betoogden*, de frisscher fantasie van vroeger tijd deed hetzelfde al *spottende*: tegenover het heilige en verhevene verhief men het alledaagsche en triviale, en in stede van het ideaal huldigde men de praktische werkelijkheid, - en de satyrieke tegenstelling was daar. Dit geschiedde wellicht onbewust, doch de gekozen stoffe, de dierensage, bracht dit vanzelf meê; en de geschiedenis van het dierenepos leert ons, dat de onderscheiden dichters die strekking soms vrij duidelijk op den voorgrond lieten treden. Naarmate nu de allegorie en satyre meer hoofdzaak wordt, naarmate des dichters individualiteit meer in 't spel komt, verliest het gedicht het episch karakter en de objektieve kunstwaarde: zoo de theorie dit niet leerde, de vergelijking van den Reinaert met den Reinardus zou genoegsaam zijn om dit duidelijk te maken. Men ga daarbij niet te ver, en men ontzegge slechts aan het epos niet elke allegorische kracht die er van nature meê schijnt verweven, en die er den vrolijken, warmen lichtgloed overheen spreidt, waardoor het zich vaak zoo gunstig van sommige meer dorre ridderdichten onderscheidt. De dierensage, oorspronkelijk alleen plastisch verhaal, zonder bijoogmerk, moest wel tot vergelijking voeren; de tweeslachtigheid der dieren in de sage, met hunne half menschelijke, half dierlijke eigenschappen, gaf er gereede aanleiding toe, en wij zien dan ook, dat in de oude fransche gedichten, die zich van de elfde tot de twaalfde eeuw vormden, in de Chanson des Lorrains b.v., de wolf en de vos bijna uitsluitend tot punt van vergelijking gebezigd werd en. Weldra werden ook de namen der dieren tot bij-, schelden partijnamen gebezigd, als de geschiedenis van Vlaanderen in de eerste helft der twaalfde eeuw (1143) reeds leert. Niets natuurlijker dan dat men nu ook, gelijk Grimm en

Gervinus beide aannemen, wederkeerig feiten of namen uit het werkelijke leven in de sage overbracht. Zoolang de sage als eenvoudig verhaal voortleefde, was de wolf er de hoofdpersoon in, die eerst van lieverlede de eerste plaats aan den vos moet inruimen, naarmate de allegorie zich meer bewust wordt. Toen die stof in handen raakte van de geestelijken, die met de latijnsche fabels en hare praktische strekking bekend waren, bleef die stof niet meer de hoofdzaak, maar werd weldra tot voertuig gemaakt van satyre tegen den monniksstand. Duidelijk straalt dit reeds door in de Ecbasis, die wel hetzelfde onderwerp behandelt dat in het eerste deel van den Isengrimus wordt verhaald, maar waarin de inkleeding, (die den dichter dient om zijne eigene vlucht uit het klooster, onder de allegorie van een kalf dat den stal ontvliedt, te verhalen,) tot hoofdzaak wordt. Zoowel in dit gedicht als in den Luparius, komt de wolf reeds als monnik voor; en ook de plastische kunst die de kerken vercierde beeldt hem reeds in de twaalfde eeuw als zoodanig af. De zeden der geestelijken mogen daartoe aanleiding gegeven hebben, en de naijver en vijandschap tusschen monnikken en de overige geestelijkheid heeft dit stellig in de hand gewerkt. De Reinardus Vulpes gaat in die satyrieke richting het verst, te ver zelfs: het verhaal is hier al te blijkbaar bijzaak, en de dichter misbruikt zijne stof herhaaldelijk tot uitvallen tegen de geestelijkheid, de ordensregels, het bedorven kloosterleven, Rome en zijne geestelijke overmacht en hebzucht. Grimm zoekt de reden daarvoor in bijzondere betrekkingen van des schrijvers klooster tot andere geestelijke huizen, in de afkeerigheid die eene zekere partij uit politieke gronden tegen den pausselijken invloed koesterde; terwijl zijne hevigheid tegen den heiligen Bernard zich laat verklaren, als men zich herinnert dat de dichter een Benediktijner was naar de oude regel, wien het veldwinnend overwicht der Cisterciensers een gruwel moest zijn, hetgeen hem niet vriendschappelijk kon stemmen tegen het hoofd dezer nieuwe mededingers. Dat hij geen goddelooze spotter was meent Grimm te mogen aannemen, op grond zijner vereering van vroome geestelijken, als de abten Walther en Boudewijn; maar toch moet men Gervinus toegeven dat zijn spot te scherp is en zijne ironie te ver gaat, hetgeen de achting voor zijn karakter vermindert en den indruk van zijn werk bederft.

Hoogstvoordeelig steekt bij den Reinardus onze middel-nederlandsche Reinaert af, en ieder onbevooroordeelde zal er een veel hooger objektieve kunstwaarde aan moeten toekennen. Het oudste deel hebben wij daarbij hoofdzakelijk op het oog, een werk dat eene zoo volkomene eenheid uitmaakt, dat zoo geheel en al bevredigt, dat wij naauwelijks kunnen begrijpen hoe een navolger het waagde, dit gedicht om te werken en te vervolgen. De dierenwereld is hier een poëtisch afgesloten veld, waarin geene dierenfabelen gemengd worden, die, gelijk uit het tweede gedeelte blijkt, slechts dienen om den gang van het verhaal te stooren, en die den dichter verlokken tot allegorie en moralisatie. In echten epischen geest wordt hier geschilderd om den wil der stof zelve, en wij vinden in dit gedicht de echte dierensage, gelijk zij oorspronkelijk door den volksgeest werd opgevat. Nergens treedt de persoonlijkheid des dichters op den voorgrond: het is hem genoeg door levendige en natuurlijke voorstelling te boeien, zonder door eigen wijsheid of geleerdheid de aandacht van zijn onderwerp op zijne behandeling af te leiden. En hoe natuurlijk is hij inderdaad! Nergens voert hij menschen in dan waar zij in de werkelijkheid met de dieren in aanraking komen, als hunne vijanden die roofdieren vervolgen: zijne ware helden blijven hem altijd de dieren zelve. Aan deze geeft hij zooveel menschelijk verstand als tot het dagelijksch leven, de eigenlijke sfeer der dierensage, noodig is. Zij handelen noch met te veel overleg, noch enkel uit dierlijke aandrift; en door met uitstekenden takt den middenweg te bewandelen, dien het karakter der dieren in de sage eischt om haar aantrekkelijk te maken en tot epos te stempelen, weet hij onze aandacht te kluisteren. Is in de latijnsche gedichten de eenige drijfveer van den wolf zijne vraatzucht, zijn in de fransche branches de beweegredenen van den vos dikwerf te willekeurig aangenomen, de nederlandsche dichter laat zijne helden handelen volgens den drang hunner natuur, hetgeen bij den gewonen mensch mede de bron is van goed en kwaad. Niet uit vijandschap bewerkt Reinaert het ongeluk van den wolf, maar alleen omdat zijn natuur meêbrengt dat hij zich verheugt in het leed van anderen: als de omstandigheden het meêbrengen is hij stout of deemoedig, een minnend echtgenoot of een ontaarde zoon, die de schim van zijnen vader hoont; hij doet zijn voordeel waar hij kan en voert

zijne looze streken uit, niet alleen omdat zij hem voordeel aanbrengen, maar enkel uit lichtzinnigheid, ook daar waar zijn gevaar er door vermeerderd wordt. Te recht ziet Gervinus hierin het beeld van den gewonen mensch, die noch ten goede, noch ten kwade uitmunt; die noch door deugd, noch door verstand zich boven den grooten hoop verheft. En in de voortreffelijkste harmonie is daarmede ook de toon in de gesprekken aller dieren: het is de toon van het dagelijksche leven, zonder schoolsche geleerdheid, zonder filozofische redeneeringen, zonder in 't oog vallende geestigheid. Hetgeen aan die gesprekken voor ons het fijner zout geeft, is dat juist het meeste gewicht op het onbeduidendste en triviaalste gelegd wordt. In al het doen en laten heerscht eene humoristische naïveteit, eene wezendheid van natuurlijkheid en goedmoedigheid, als Snellaert het noemt, die ons noodzakelijk tot lagchen dwingt, en tevens tot bewondering van het groote talent dat de dichter daarbij ten toon spreidt. Diezelfde kunstvaardigheid straalt in zal zijne beschrijvingen en schilderingen door, die treffen door eene levendigheid van fantasie en eene fijnheid van opmerking die nergens overtroffen is.

Wat het tweede gedeelte van den Reinaert aangaat, het is grootendeels eene navolging van het oudere gedicht; het heeft volkomen denzelfden gang: hofhouding, aanklacht, oproeping, biecht, aankomst ten hove, verantwoording, verzoening. Het hangt evenwel niet zoo vast in een als het oudere, en men ziet hier duidelijk hoe het uit afzonderlijke, van elkander onafhankelijke aventuren is samengesteld, waarvan enkele evenwel levendig zijn verhaald en waardig zijn om op het oudere meesterstuk te volgen, zonder het te ontcieren. De groote verdienste van den navolger bestaat daarin, dat hij in den regel het karakter der dieren, gelijk zijn voorbeeld dat zoo meesterlijk had opgevat, getrouw heeft bewaard. Overigens bestaat er tusschen beide deelen een onmiskenbaar onderscheid, niet alleen in spraakvormen en wendingen, maar in den geheelen geest en de doorloopende strekking. Duidelijk zien wij dat de dichter in een anderen tijd leeft, waarin de frissche, plastische epische toon heeft moeten wijken voor didaktische vormen, voor redeneering en wijdloopige geleerde pralerij. Esopische fabels worden bij herhaling in het gedicht gevlochten, romans worden aangehaald zoowel als geleerde werken, en geen der dieren

laat, zoo min als de dichter op het einde van zijn werk, de gelegenheid voorbijgaan, om in breede redeneeringen hunne beschouwing over de maatschappij en al het bestaande aan den man te brengen. Blijkbaar putte hij uit fransche bronnen; maar wanneer men ook al den hoofdinhoud van dit tweede boek in de negentiende branche der door Méon uitgegeven fransche gedichten terugvindt, de vergelijking zal doen zien dat onze Vlaming er trekken aan heeft toegevoegd, en het geheel op eene zoo eigenaardige wijze behandeld, dat het oorspronkelijke bij de navolging achterstaat. Dat hem ook de Reinardus niet vreemd was, blijkt uit enkele plaatsen. Ondanks de veelvuldige redeneering en de nuchtere didaktiek, heerscht er veel levendigheid in de voorstelling, vooral van sommige deelen, als b.v. van den kampstrijd, die een einde maakt aan de herhaalde aanklachten. Zoo het tweede boek hierin het eerste nu en dan op zijde streeft, in andere opzichten blijft het altijd aan het oudere gelijk: vooreerst in de echt vlaamsche nationale tint die beiden kleurt, die tot in zulke bijzonderheden is doorgedrongen, dat men het vaderland van dit gedicht niet kan betwijfelen, en dat men den geleerden Vlaming, die zoo degelijk de baan vervolgt, hem door zijn vriend Willems afgebakend, recht moet geven om uit te roepen: ‘Wij mogen ons dubbel verhoovaardigen, omdat dit voortreffelijk letterkundig gedenkteeken op onzen grond is geboren, en dat het een schitterend uitvloeisel is onzer eigene wijze van zijn.’ Ten anderen wijs ik op de aktualiteit die aan beiden wordt geschonken door het bepalen der lokaliteit, het noemen van de namen der plaatsen waar de meeste feiten voorvallen, hetgeen het waas van natuurlijkheid merkelijk verhoogt, en medewerkt om aan het geheele epos eene bedriegelijke waarschijnlijkheid te geven.

Reeds vroeg zijn beide deelen aangemerkt als slechts één geheel uitmakende: zoo ging het over, eerst in het Platduitsch, voorts in hollandsche proza (reeds in 1479 te Gouda gedrukt), en eindelijk in bijna alle talen van ons werelddeel. Het vlaamsche origineel raakte door de prozabewerking in vergetelheid, en werd eerst betrekkelijk laat weêr aan het licht gebracht, hetgeen aanleiding gaf dat men lang naar den oorspronkelijken vervaardiger gezocht heeft. Men hield daarvoor, op voorgang van Scheltema, zekeren Hendrik van Alkmaar, die in de vijftiende eeuw zou geleefd hebben,

en van wien het platduitsche gedicht oorspronkelijk zou zijn opgesteld. Latere ontdekkingen hebben echter aangetoond dat die stelling eene onware was. Het echte origineel werd aan den dag gebracht, maar over den maker en zijnen leeftijd werd men het niet eens. Dit punt is intusschen voor de geschiedenis der middel-nederlandsche poëzie van het hoogste gewicht: van de beslissing daarvan is eene geheele eeuw van beschaafde dichterlijke ontwikkeling onzer vaderen afhankelijk geworden; doch het onderzoek van dit betwiste punt vordert een anderen toon, dan wij hier wilden aanslaan; men vergunne ons het tot eene andere gelegenheid te besparen, en hier te volstaan met de verzekering, dat het oudste gedeelte nog in de laatste helft der twaalfde eeuw t'huis hoort.

JONCKBLOET.

De Nieuwe Stads-Herberg.

Hebt ge wel eens, lieve lezers! op den avond van een' regt warmen zomerdag, als 't den musschen veel inspanning kost, hun verheven standpunt te bewaren, 'tgeen trouwens dikwijls ook anderen schepselen zwaar genoeg valt; hebt ge wel eens uwe schreden gewend naar den ruimen, scheeprijken IJ-kant?

Ge vindt de vraag misschien minder gepast, en meet reeds, met een meêlijdend schouderophalen, den armen stakkert, die haar waagde; doch bedenkt, wat ik u bidden mag, eer 't verwijt uwen mond ontsnapt, dat de zaak zóó eenvoudig en natuurlijk is, dat ik wel eenigzins het regt had, er niet zoo geheel zeker van te zijn.

Wanneer gij 't deedt, welnu, ook ik heb het dikwijls gedaan, doch ik koos gewoonlijk niet dezelfde tijd en weg als de meeste wandelaars, en ik zocht in die wandeling niet slechts een middel om op eene andere wijze de door velen hooggeroemde dreven onzer Plantage te bereiken, die weldra, ten gerijve van het algemeen, geheel tusschen Natura Artis Magistra - verschoont het spreukige van den naam - en het Park zal ingedeeld worden. En men zegge dan nog, dat er in onze dagen geene monopoliën, privilegiën en standen meer bestaan, en het volksvermaak een onderwerp is van aanhoudende zorg en belangstelling.

Wat den meesten wandelaars middel was, was mij doel.

Daar ligt iets in den mensch, dat hem trekt naar 't eene of andere voorwerp; een iets, een verlangen of neiging,

waarvan hij zich zelven geene rekenschap weet te geven, doch wier invloed hij niet kan en wil weêrstaan - wat juist niet altoos van invloeden gezegd kan worden - en dikwijls wekken zaken, die voor anderen geen het minste belang hebben, en die ze onverschillig voorbijgaan, bij hem de levendigste sympathie.

Ook ik ondervind, of liever onderga dien magischen invloed, en telkens, als mij de lust bevangt, om in plaats van de materiëele rooklucht der stad, Gods vrije, zoete lucht, zoo veel er hier gelegenheid toe bestaat, in te ademen, wend ik mijne schreden naar den kant van het Water en naar de Nieuwe Stads-Herberg.

Of ik mij vermeiden wil in het samenvloeien van het groen der Noord-hollandsche landschappen in het blaauw van 't groote gewelf, of mij verlustigen in het gezigt van de vrolijke stralen der zon, als ze huppelen op, en zich spiegelen in de golven van het IJ, of ik mij in den geest de vervlogene tijden - helaas, waarom vervlogene? - van Neêrland's heerschappij op de wateren, van zijne ontzaggelijke zeekasteelen, en roemrijke vlootvoogden, Tromp, de Ruyter en Hein, wil terugroepen, altoos kies ik daartoe de Nieuwe Stads-Herberg, altoos is mijne verbeelding het vruchtbaarst, mijn genot het grootst bij hare palen.

Daar is eene onbeschrijfelijke zoetheid in dat niets-doen, iń dat turen en onbepaalde denken, dat men droomen noemt. De gedachten genieten dan volop den vacantietijd, haar door den meester, egoïst als hij is, *welwillend* geschonken, en de dartele meisjens verlaten het enge schoollocaal voor eene uitgestrekte en bloemrijke speelplaats, waar ze mogen vliegen en vlinderen, soezen en werelden maken naar hartelust, ontslagen van den knellenden band der eeuwig terugkeerende vraag: ‘is dat mogelijk, is dat verstandig?’

Ik ken niets kouders en vervelenders dan ‘gezond verstand, practisch, positief,’ en dergelijke phrasen meer. Denkt ge hier niet onwillekeurig aan den koop, dien men onlangs bij eene gewigtige gelegenheid, tegen eene ‘phrase’ wilde sluiten? Ge verwondert u misschien, vriendelijke lezers, dat iemand zoo opentlijk daarvoor durft uitkomen; in het geheim, en onder goede vrienden, die het ‘volstrekt niet moeten oververtellen,’ zegt ge, gaat dat nog, maar..... Ik beken dat er moed toe behoort, en ik zoude dien moed ook niet hebben, indien wij, het gezond verstand en ik, niet

in volslagen vijandschap leefden; - hij maakte het mij te erg, en ik brouilleerde mij voor goed met hem.

Ziet, voor dat soezen en droomen is de Nieuwe Stads-Herberg bij uitnemendheid geschikt; zij schept er behagen in, ik weet het; zij wakkert het aan - indien dat woord van deze zaak gebruikt mag worden, - zij doet het zelve, en heeft het reeds sedert bijna twee eeuwen gedaan, en zal het misschien, gelukkiger dan ik, nog vele eeuwen na deze doen. Want zij is oud, zeer oud, al voert ze geen wapenschild of patricischen naam, en ze heeft vele dingen beleefd, gezien en gehoord, ze is getuige geweest van veel wel en wee voor deze stad, en ge kunt het haar aanzien, dat ze een warm, Amsterdamsch hart heeft, en levendig deelt in alle voor- en tegenspoed, en dat ze slechts door hare verpligte onbewegelijkheid, allen gebouwen eigen, weêrhouden wordt op eene meer zigtbare wijze haar meêgevoel te uiten.

En, niettegenstaande haren ouderdom, is ze in haar wezen, in hare werkzaamheden weinig veranderd. Wel begiftigden meer fiscale tijden haar met een grimmig puntig staketsel, wel ondergingen hare steigers, hoofden en palen eenige wijziging, soms verbetering, en maakte een gedeelte harer houten wanden plaats voor steenen, wel mogt ze zich verheugen in den aanwinst van een paar vleugels en zag ze met innige droefheid, vóór weinig jaren, hare oude, eerbiedwaardige kleur vervangen door het kleurlooze geel en opzigtige groen, waarmede thans onze gebouwen worden overtrokken; maar toch is hare hoofdform dezelfde gebleven als toen ze in den jare 1660, bij gelegenheid van de oprigting van het nieuwe Veer naar de Noordhollandsche Steden, werd gebouwd op kosten der stad, in de nabijheid der Oude Stads-Herberge, die zich toen aan het einde eener lange houten brug, op de hoogte der buiten-Wieringerstraat, in het IJ verhief (de eigendom van 't Leprozenhuis), en aangelegd was - zoo als de goede, naauwkeurige doch saaije Jan Wagenaar zegt, wiens woorden we wedergeven - tot gerijf van reizende luiden, die, na 't sluiten van den boom, en van de houten poort op de brug, aan de stad kwamen, en dan daar hunne nachtrust konden nemen. Die Oude Herberge ondervond helaas ook, dat in dit aardsche tranendal niets bestendig is, en bij het verloopen der nering, een gevolg der mededinging, werd ze omstreeks het midden der 18de eeuw gesloopt. Zij ruste in vrede, want zij is die ruste

waardig, of 't slechts ware om eene erinnering, aan haar verbonden, die we met welgevallen terugroepen en die 't ons door hare jongere zuster zal doen vergeven, dat we haar een' oogenblik voor hare oudere verlaten.

Het was op een' schoonen en zonnigen herfstdag van 't jaar 1645, dat de Oude Stads-Herberge getuige was van een belangrijk en schoon tooneel, dat ik wage in weinig trekken voor u te schetsen, aan u overlatende er 't *relief* en 't krachtige koloriet der zeventiende eeuw aan te schenken.

Er heerschte op dien dag aan hare hoofden en steigers eene ongekende drukte; talrijke groepen stonden ginds en derwaart verspreid, in die spanning, welke eene groote gebeurtenis voorafgaat, en zich uitdrukt in de afgebrokene, onoplettende en koortsachtige wijze, waarin 't gesprek wordt gevoerd, of de gedachten er aan vreemd, en op iets anders gerigt zijn.

En de gebeurtenis had gewigts te over om dien invloed uit te oefenen op de menigte, die zich aan de Stads-Herberge had verzameld, en waarin ge zoudt aangetroffen hebben al wat Amsterdam aanzienlijks had op te noemen door genie of geleerdheid, geboorte of fortuin.

't Gold het uitgeleide van een doorluchtig reiziger, die zich aan boord van ginds statig galjoen, welks rijk vercierde, hooge spiegel en bewimpelde masten bibberend en slingerend in 't IJ weêrkaatsten, zoude inschepen naar het hoofd der Hanzesteden, om van daar den togt naar het Noorden voort te zetten; van een doorluchtig reiziger, wien Holland een' zwaren last te kwijten, veel eere te bewijzen had, hoe luttel en achterlijk eene vergoeding dan ook voor vroegere miskenning en onregt! En Holland voelde de zwaarte van de schuld, sints 't de oogen geopend had voor de vele diensten en verdiensten des mans, wiens veelomvattende kennis en schaars geëvenaarde scherpzinnigheid hem, jong als hij was, reeds de onderscheiding van Frankrijk's Koning, en op rijperen leeftijd die van Oxenstierna en der Zweedsche Regering had verworven, en in wiens bekende spreuk 't geheim zijner rustelooze werkzaamheid lag opgesloten.

Want Holland had dien man verbannen en uitgeworpen of hij den vaderlandschen bodem besmette met de meening en leering die de zijne, doch niet der Dordtsche vaderen was: partijzucht en onverdraagzaamheid hadden hem een kerker bereid, - of de vrije geest gekluisterd konde wor-

den! - dien hij echter weldra ontkwam, om in den vreemde rond te dolen, of veelmeer, om in den vreemde gevierd en gekend te zijn.

En toen hij, dertien jaren vóór 't tooneel, dat we u terugroepen, zijne haardsteê en magen weder opzocht, meenende dat de tijd de bitterheid zijner bestrijders zou hebben weggenomen, en men hem thans niet meer eene plaatse zou ontzeggen op Holland's grond, wat was 't onthaal hem wreed en bang geweest!

Gesommeerd door H.E. de Staten van Holland, zoo ras ze zijne aankomst hadden vernomen, om het land te verlaten, wordende ‘op zijn lijf een praemium van tweeduysent guldens gestelt ten behoeve van diegene, die hem zal weten te bekomen en in handen van de Justitie te leveren, en eene poene van vijfhondert guldens gestatueert voor die hem herbergde’ - zie er Gerard Brandt op na - had de wakkere man besloten zijnen trouwen en moedigen vriend, den Pensionaris Joost Brasser, die hem in 't geheim gastvrijheid bood, niet langer tot ongerief en zijnen betrekkingen tot angstige zorge te zijn, en verliet met eenig convooi te scheep het ondankbare Nederland.

ô De omvang van 't vergrijp *was* groot, daar *was* veel goed te maken, om die donkere bladzijde weggewischt te zien. - En de stad Amsterdam had 't thans, zoo veel het in haar lag, gedaan; zij had hem door hare burgervaderen plegtig welkom geheeten binnen bare veste, en een eeremaaltijd aangerigt als teeken harer blijdschap, dat ze hem mogt herbergen, en het prachtige galjoen was op hare kosten gehuurd en uitgerust, en ze deed nu uitgeleide aan den doorluchtigen reiziger.

Hij bevond zich in 't midden der groep ter zijde van de Herberge, en was nog in ernstig gesprek verdiept met een man, wien ge een grijsaart zoudt hebben genoemd, indien ge niet onder de graauwe haren een denkend, mannelijk voorhoofd, en een helder, levendig oog hadt ontmoet, die de benaming weêrspraken. De meer dan eenvoudige, schier armelijke, en weinig zorgvuldige kleeding, stak scherp af tegen 't fluweelen wambuis en hoozen, de keurige halskraag des anderen, en geen minder sprekend contrast zoudt ge in beider gestalte opgemerkt hebben; de eene was door zorge en ongeluk gekromd, de andere had zich door zorge en ongeluk opgerigt, doch 't waren beide schoone figuren, daar

ge met welgevallen en eerbied op zoudt gestaard hebben, welligt niet het minst op de gebogene, die in dien oogenblik sprak over de vertaling, die hij van Virgilius had beproefd en weldra dacht het licht te doen zien. 't Was een dichter, die man; 't was Joost van Vondel, die zijnen vriend vergezelde tot aan de plaatse des vertreks. Hoe de andere hem warm de hand drukt, en met vuur en geestdrift spreekt over de nieuwe lettervrucht en de schoonheden van Virgilius's vaerzen, hoe hij de vinger strekt naar iedere dichterlijke gedachte van den Latijn! Zoude hij ook dichter zijn? Doch ge gist reeds, niet waar? dat het Huig de Groot was, die daar met den grootsten dichter zijns tijds sprak, omringd van zijne vrienden en magen, waarin ge broeder Willem de Groot, de Reigersbergen en Crommon's, Vossius en Barlaeus - sedert 1632 hoogleeraren in de wijsbegeerte en historie aan de Doorluchtige Schole der stad - hebt ontdekt, nevens den schranderen en beminnelijken Drossaart, die schoone en hoofsche figuur, die aan het tafereel van de hollandsche kringen der zeventiende eeuw zulk een' coquetten tint bijzet.

Op eenigen afstand van de groep, stonden de burgemeesteren, Pieter Hasselaar, Andries Bicker, Gerbrand Pancras en Willem Bakker met den pensionaris Joost Brasser en den regtsgeleerde Pieter Kloek, wien ge geen' beteren naam zoudt kunnen geven. Spraken ze welligt over de wisselvalligheid der ondermaansche dingen, en maakten ze varianten op het zoo ware thema: ‘de tijden veranderen en wij met hen,’ terwijl ze de hulde van het heden met de miskenning van 't verleden vergeleken?

De ure der scheiding was gekomen, en ‘de theologische regtsgeleerde’ trad met zijne reisgenooten de boot in, en riep het vaarwel aan zijne vrienden en aan de grijze Amstelstad.

'k Had er bij willen zijn, toen de handdruk des afscheids gewisseld werd, en de hartelijke wensch zich van alle zijden deed hooren: ‘Tot spoedig wederziens!’ een wensch, die op aarde hare verhooring niet vond.

't Was de laatste male, dat Nederland zijnen ‘grooten Huig’ zag.

En de boot zweefde voort op de wateren, en bereikte het zeeschip, dat zijnen kostbaren last aan boord ontving, de ankers ligtte en den steven wendde naar het Pampus, waar 't aan den gezigteinder verdween.

Mogen zulke dingen in onzen tijd niet meer gebeuren, en men thans de personen, zonder aanzien der zaken, ik bedoel, de zaken zonder aanzien des persoons, beoordeelen, en mannen van verdienste niet meer miskennen door partijzucht of vooroordeel, toch kan 't nut hebben, de erinnering te verlevendigen aan 't geen Huig de Groot ondervond.

De regtvaardiging eens grooten mans te zien viel dier Oude Stads-Herberge ten deel; keeren we tot de Nieuwe - ge vindt het overbodig voor de afwijking verschooning te vragen? - terug.

Wenscht ge, lieve lezers, dat ik u het beeld der Nieuwe Stads-Herberg schetse? Neen, gij zult het gewis niet verlangen, want ge kent het even goed als ik, dat gebouw, aan het einde dier lange houten brug staande, als een rif in de wateren van het IJ. Gij zijt het dikwijls voorbij- of ingegaan, om u naar eene der talrijke scheepsgelegenheden te spoeden, waarvan het de groote wachtkamer is, of om er op gewenschte vrienden te beiden, die de eene of andere boot u zal aanbrengen; in de armen zal voeren, zoude ik gezegd hebben, indien wij ons in Germanië bevonden.

Eene goudmijn is de stoffaadjen der Nieuwe Stads-Herberg voor den eenigzins met smaak en verbeelding begaafden schilder. Zij is een waar tableau de genre, zoo goed en prettig hollandsch als ge 't maar verlangen kunt; wilt ge types, wilt ge volksleven, ge zult het hier in ruime mate vinden.

Gaat met mij mede, en overtuigt er u van.

Wij zullen in stilte de gewone bevolking der brug voorbijstappen, en den rug wenden aan de uitstallers en venters, en aan het verderop staande tolgaardershuisjen. Ge hebt toch niet veel op met ons accijnsstelsel, niet waar?

Indien het u lust, kunt ge een' vlugtigen blik werpen op de onthavende, en ten teeken hunner veilheid, met bosjens stroo voorziene kleine vaartuigen, en eens met mij een' vriendelijken groet geven aan de oude pikbroeken, die achteloos tegen de leuningen der brug rusten, maar, wanneer ge dat alles hebt gedaan, voer ik u mede naar de steigers vóór het gebouw, in mijn oog de ware Nieuwe Stads-Herberg.

Het is zeer vroeg in den morgen; de klokken der oude Moerasstad hebben noode het halfzesuur gebromd en de velden nog niet de nachtdaauw zien wegdampen in het licht, of intrekken in hun klaver, en reeds komt ons eene menigte achterop, en snelt ons voorbij, terwijl ze ons onzacht met valies of doos op zijde duwt, en reeds is het alles leven en beweging om ons heen. En geen wonder, want de bel luidt en tintingt met tot spoed aanzettend geraas, en de damp ontsnapt met grommend gejoel aan den dunnen schoorsteen der stoomboot.

Een enkel rijtuig mengt zich onder de voetgangers, die pas het midden der brug hebben bereikt, en hijgend den manteljas torschen, terwijl zij den kruier met ‘het goed’ volgen, of wel den verderen reisschat in een bontkatoenen zakdoek, of blikken trommel met zich voeren.

Welk eene verscheidenheid merkt ge op, zoo ge slechts acht wilt slaan op de figuren om u heen. Hier de geoefende reiziger, die op reis ‘thuis’ is, en door alles, vooral door zijne weinige omgeving en zijn benijdenswaardig phlegma, zijne ervarenneid in het vak verraadt, en arm in arm met een goed vriend naar de boot wandelt; ginds, de deftige burgerjufvrouw - ik mag dat soort wel, vooral daar ze zoo zeldzaam geworden is - die voor het eerst van haar leven een vervoermiddel bezigt, door stoom gedreven, om een oude kennis in Kampen, de weêuw van een' boekhouder op een onzer grootste handelskantoren, op te zoeken, en nu door vader vergezeld en beschermd, en door de meid gevolgd, repjescheerje den brug overtrekt, om niet van vliegen te spreken, 't geen bij haren weinig sylphidischen leeftijd minder eigenaardig zoude zijn.

Verder op, zeelieden met weenende vrouwtjens aan den arm, of welligt met surrogaten daarvan, althans met iets vrouwelijks dat weent, en bezig die tranen, gaandeweg, door kracht van troostgronden te droogen. 't Is mij altoos onverklaarbaar geweest, waarom zeelieden trouwen; bij hunne, aan lange scheidingen onderworpene levenswijze is mij zulks om meer dan eene reden - als daar is de gedurig terugkeerende aandoening - steeds ondoeltreffend voorgekomen.

Tusschen al dat bonte gewemel ziet ge hier en daar een eenzaam reiziger, wien niemand, niemand vergezelt, en die van niemand afscheid heeft te nemen; dat moet zeer bard zijn.

Doch ge zoudt u een zeer onvolkomen tafereel formen, indien ge niet 't oog sloegt op die krachtige bestanddeelen der massa, die u bij het vertrek of de aankomst eener boot aan de Nieuwe Stads-Herberg voorbij- of op zijdringt. Ik bedoel de nieuwsgierigen, of liever de nietsdoeners, en de uitventers.

Aan de eersten is - ik beken het - door 't negatieve hunner bewerktuiging weinig op te merken, maar de laatsten geven u een klein beeld van den grooten handel, dat, gelijk alle goede beelden, in juistheid veel te wenschen overlaat.

‘Wat noodig voor de reis?’ vleit een kleine marskramer, terwijl hij den warenbak vooruitsteekt, ‘scharen, linten, veters, als uwé belieft,’ vervolgt de koopman, de amsterdamsche jufvrouw aan het zwakste punt aantastende.

‘Dankje, koopman,’ antwoordt ze, terwijl zij haar dochtertjen, dat nog begeerig den schat des kramers nablikt, voor zich uit, op de plank helpt.

‘Lucifers, messen, cigarenpennetjen, me lieve Meneertjen?’

‘Pak je voort, bengel!’ is het norsche woord van den gebaarden aangesprokene, die in haast den kruier de vracht betaalt.

‘Dag moeder, dag vrouw, dag vader!’

‘Dag Wimpjen, dag Piet!’ klinkt tusschen het

‘Adieu, lieve vriend, au revoir!’ en het ‘Bonjour, goede reis!’

Deze en vele andere, luchtige en ernstige woorden des afscheids, kussen, tranen, handdrukken en wat niet al waar zich 't gevoel in openbaart, verzellen het vertrek eener boot.

‘Nu, Frans, God zegen je, beste jongen! denk vooral veel aan vader en moeder, en aan je broertjens en zusjens,’ snikt een burgervrouw, terwijl ze haren zoon regt innig omarmt, ‘God zegen je, en breng je spoedig weêr bij ons thuis!’

‘Dat hoop ik, moeder!’ antwoordt de zestienjarige knaap, wiens breede boorden, wijde broek en kort, knoopenrijk buis hem voor een' zeeman doen kennen, ‘dat hoop ik, moeder; wees nu maar niet zoo bedroefd. Onze Lieve Heer zal wel goed op me passen, en over een jaartjen wandel ik weêr met jou en vader langs de Wetering.’

Een glimlach verheldert voor een oogenblik het aangezigt der vrouw, doch spoedig komt de moeder weder boven in zorge en vermaning.

‘Wees vooral voorzigtig, Frans, en niet hachjen de voorste, hoor! Beloof me dat, en vergeet niet wat ik en de meester je zoo dikwijls hebben voorgehouden! Blijf een goede, beste jongen, en denk dat je een moeder hebt, die.....’

De zin vindt hare voleinding in tranen.

Daar is iets natuurlijks in dat zich op den voorgrond plaatsen der moeder; het is het bewustzijn, dat er geene kracht bestaat, die de liefde der moeder overtreft, geene aansporing, die levendiger werkt dan de erinnering aan die liefde.

‘Kom moeder, moed gevat!’ komt vader tusschen beiden, wien bij al de voorgewende bedaardheid de paerels in de oogen staan, ‘moed gevat; nog één zoen, en dan opgestapt.’

En er volgt eene hartelijke omarming.

De boot stoomde weg, maar lang nog zag ik van de eene en van de andere zijde een' zakdoek wuiven in een' oogenblik dat de oogen zijne dienst niet behoefden.

Het is allengskens laat geworden, lieve lezers; de zon praalt reeds in middaggloor, en kaaien en straten zijn bevolkt.

De Nieuwe Stads-Herberg heeft nog in gewoel, in leven en drukte gewonnen, althans wanneer uw bloed niet te koud is om 't eene winst te noemen; het is een komen en gaan, een getier en geraas en gerommel, een hijgen, en jagen, en reppen, dat ge nergens elders zoudt vinden, en welligt hier niet zoudt zoeken; het is een perpetuum mobile, overal bedrijvigheid, overal ziel!

Zoo ge niet te vermoeid zijt en wenscht u in de overigens weinig comfort aanbiedende gelagkamer der Herberg te verpoozen, of dat deel van uw ‘ik’ te verzorgen, dat reeds door Lucullus van noodzakelijk meubel tot ‘objet de luxe’ is verformd, wendt u dan met mij naar de landingplaats der Over-Zuiderzeesche booten, die thans eene kalme rust geniet.

Vreemd aan het gewoel om hen henen, staan daar drie

oude zeebonken, de armen over de leuning geslagen, te kouten over de vroegere dagen van genot en gevaar.

‘Heerlijk weder!’ merkt een van den trits aan, terwijl hij 't eindtjen uitklopt, stevige koelte uit het Oosten, een dagjen om buitensgaats te komen, eer je je hand omdraait. Kijk, net zoo'n weertjen als toen we dat de laatste maal met de ‘Holland's Trouw’ opknapten, en brasten dat het een aard had!

‘Dat was een leventjen,’ gaat hij verder, en de brave rob denkt er niet aan, dat hij in de formen der grieksche tragoedie verviel, toen hij zijne geschiedenis begon te verhalen aan die haar even goed kenden als hij. ‘Dat was een leventjen! werken en zweten, en toch plezier; en als je dan van de fokkesteng die drie strooken zag schijnen in 't water, en in 't lekkere schuim keek, dat borrelend de achtersteven volgde, net of de kiel wat te diep er door heen sneed, en het zaagsel deed opstuiven, he!’

‘Ja,’ klinkt het antwoord van den oudsten, wiens luttele grijze haren weêrbarstig uit den noordwester kwamen kijken, en niet kwaêlijk het verbrande aangezigt van den Janmaat omlijstten, ‘dat was een leven! Duivelsch, was de oude dag niet in mijn staggen gekropen, ik zou waaratjen de zeilen weêr uitzetten en dan ging 't voort, naar Oostinjen, naar Luilekkerland! Maar die oude dag, die verd..... oude dag! In plaats van onder 't gejoel van bootslui en matrozen de touwen te hijschen, of de kluivers te schieten, of uit “Grietjen,” Neef Teunis in zijn facie uit te lachen, en 's avonds met de maats zoo kneuterig op dek te zitten keuvelen, moet ik nou muffen als een landrot in een tusschendeksche kooi.

Als ik er nog aan denk, hoe mijn oudtjen griende als 'k heenging en een paar boterhammen in mijn zak stopte, en hoe vrindelijk ze keek, als 'k weer aan wal stapte..... Maar nu, mijn schip is afgekeurd, mijn kaptein dood, mijn oudtjen bij Onzen Lieven Heer; wat blijft er me over? Niets!’

Ik luisterde niet verder, maar 'k dacht bij mij zelven: ‘Nederland! waarom is ook in uwe staggen de ouderdom gekropen, of liever, waarom kwijnt ge in de kracht van uw leven? Waarom is ook uwe oude, uwe trouwe gezellin, de heerschappij der wateren niet meer; waarom laat de stemme, die u bestierde, eene stemme des

voortgangs en der noeste volharding, zich niet meer hooren?’
Wie zal het antwoord geven?

Komt ge tegen den namiddag aan de Herberg, ge zult er dezelfde drukte en levendigheid, dezelfde figuren en toestanden ontmoeten; de bevolking in de zaal van het gebouw is echter belangrijk toegenomen. Ge ziet er de groote tafel in het midden bij den smaakloozen, houten pilaar, en de tafeltjens aan de vensters alle bezet, hier door stedelingen - ge weet dat ‘de stad’ en Amsterdam synoniem is - meest oude heeren, die rentenieren, en gepensioneerden, die in alles aan de eersten gelijk zijn behalve in de rente, welke hier hun koffijhuis houden; ginds door reizigers en wachtenden. Enkelen zitten bij het genot van een' langen Goudenaar, en van den vaderlandschen drank, bij het open raam naar 't helder verschiet, of de bedrijvige tooneelen te kijken, in een benijdenswaardig otium; anderen verdiepen zich in de dagbladen, om ‘op de hoogte’ te blijven, zoo 't schijnt weinig indachtig aan de spreuk van Isrels wijzen koning.

Onder de gasten zult ge vele nijvere en handeldrijvende Zaanlanders of Over-IJschen ontmoeten, die, alvorens hunne dieux pénates - hunne molens - weder op te zoeken, den gehouden marktdag en de aanstaande rescontre herdenken, terwijl zij in de Herberg op het vertrek van den ‘Mercurius’ wachten.

Ge herkent ze bij den eersten opslag van 't oog aan het stemmige zwart hunner kleeding, aan de opvallende lengte der jas, en kortheid van den broek, en vooral aan hun droog uiterlijk. Daar is iets ijsselijk gemengeld aardigs en naars in die lange, niet leelijke, doch stroeve en smaaklooze figuur, in die volbloed - we zullen de geestige woordspeling achterwege laten - Zaankantsche type. Waarom zouden we 't niet zeggen, als 't, met de hand op het hart, onze innige overtuiging blijkt te zijn, dat de Zaanlander de verpersoonlijking is van het nuchterste proza, dat de strengste materialist kan verlangen, een proza, dat zich in al zijn doen en wezen, zelfs in de wijze waarop hij zijne kermis

geniet - hoe wild hij die bacchanaliën van Nederland viere - openbaart, en zich misschien alleen bij de ‘olie’ verloochent.

Daar ligt een waterachtige koude op hem, die u doet bibberen en schier zou doen gelooven, dat er daarbinnen niets warms klopte, waarin ge u echter zeer zoudt bedriegen. Of 't de schuld van den noordhollandschen grond, en de kreeken en slooten en knotwilgen - niet ongepast dragon of toekruid op stam genoemd - in één woord, van het bijwerk en den *fond* is, of dat er andere, in zijn organisme liggende oorzaken voor bestaan, ik zal niet wagen het te beoordeelen.

Zoude de medaille alleen eene keerzijde hebben? ge gelooft het zeker niet, en zult het ook niet als een stormenderhand veroveren van des Zaanlander's welwillendheid in mij beschouwen, wanneer ik hem de hulde toebreng dat hij behoort tot de nijverste van onze nijvere landgenooten, en met eene bewonderenswaardige abnegatie van allen jan-saliegeest, zich gaarne laat vinden, waar 't goede en grootsche ondernemingen geldt, en medewerkt om het pitjen in den grond te steken - 't beeld is niet van mij - al zal hij zelf de appelen niet gaêren, die later, bij gedijen, aan den krachtigen boom zullen wassen.

Naauw hebben de Over-IJ'schen de zaal verlaten, en zich ingescheept, of er komen andere bezoekers, wien niet de lust tot inspanning, maar *zaken* er henen voeren. Het zijn de corypheën der veilingen, die 's avonds tewijlen in de Herberg worden gehouden, en dertigste, of zooveelste parten van schepen, en soms heele, van eigenaars doen wisselen. Ge schenkt mij de beschrijving der verkooping, niet waar? Ge hebt er reeds zoo vele, en zoo uitvoerige en natuurlijke gelezen, en vindt daarbij gewis het denkbeeld niet aanlokkelijk en opbeurend genoeg om er nog eene, en wel eene zeer zwakke, bij te verlangen. Ge doet er mij eene ware dienst mede, want ik ben niet sterk in vendutieschilderingen - zijt gij 't in wat anders? - en kan nu, dank zij uwer beleefdheid, voor eenige oogenblikken de Herberg verlaten, om er 's avonds met u weder henen te gaan.

's Avonds, als de blozende zonne, moede en verdrietig

omdat zij wederom zoo vele handelingen en gedachten heeft moeten beschijnen, die eigentlijk het daglicht niet konden verdragen; als de blozende zonne - zeg ik - haar nachtleger in het pekelnat zoekt, en de dweepende bruid van Endymion een schimmig licht verspreidt over het IJ en de stad, en fantastische gestalten van de werkelijkheid schept, komen talrijke wandelaars aan de Nieuwe Stads-Herberg de luwte van het avondkoeltjen genieten, en zich vermeiden in het gezigt van den vredigen, gladden waterspiegel.

Ge ziet er - wat ge er welligt des daags met droefheid hebt gemist - het schoone geslacht vertegenwoordigd.

Of 't waardiglijk zij, en onze jeugdige schoonen de afgevaardigden, als haar beeld uitdrukkende, zouden erkennen, zullen we onopgelost laten. Deelt deze vertegenwoordiging niet in den twijfel, die, lacie! van vele andere met bescheidenheid wordt geopperd?

Ge ziet er vaders en moeders, omringd van hun liefhebbend kroost, spes patriae beneden de veertien jaren - de oudere gaan hun eigen weegs - ge slaat een welgevalligen blik op de jonge paartjens, die aan het IJ gaan droomen over wat de toekomst in haren schoot bevat, en tafereeltjens van huislijk heil en huwlijksvreugd schilderen, die ge eeuwig groenend en winterloos wenscht; ge ontmoet er oude luidtjens, die herdenken wat het verleden heeft opgeleverd, geschonken en genomen, en ge noemt het verleden toch zoo wreed niet, wijl ze althans erinneringen in de plaatse heeft gesteld, die ge, met mij, als kostbare gave beschouwt.

Doch ge zult er tevens, en zeer velen, vinden, die volstrekt niet denken, en er alleen zijn om hun Havana weg te dampen; doch ge wendt u liever naar die jongelieden, die na den afloop hunner dagelijksche bezigheden, hier komen om te gevoelen en te leven, en hunne gedachten te herdompelen in de eenige natuurlijke natuur, die Amsterdam aanbiedt, en dien ge 't kunt aanzien, dat het bad hun goed heeft gedaan, en de nevelen weggevaagd, waarmede de materieele zorg de ruimer en poëtischer idee had omhuld.

Allen toeven ze op de ver uitgebouwde hoofden en steigers.

De lichtbakens worden aangestoken; de vaartuigen leg-

gen zich ter ruste om 's anderen daags hunnen eentoonigen arbeid te hervatten; de schippers komen aan wal, de klerken der stoombootkantoren verlaten hun waterpaleis; de menigte trekt zoetjens aan huiswaart; de luiken der Hërberg worden gesloten; het lichtjen aan 't Tolhuis verdwijnt; geen riem plast er meer in het vocht. Alles is stil en ledig.

Ik was alleen met mijne gedachten, en ik gaf mij over aan erinneringen, die 't mij zoet was terug te roepen, en een licht ging mij op, en ik voelde waarom ik haar zoo lief heb, de Nieuwe Stads-Herberg.

Ik heb haar lief, omdat ze de plek is, die mij de dierbaarste beelden van mijn verleden voor den geest brengt, omdat ik bij haar menigen smartelijken en menigen gelukkigen oogenblik heb doorleefd, en ze mij een oude kennis, of liever eene oude en hartelijke vriendin werd, getuige van veel lief en leed in mijn leven, omdat de lucht, die haar omzweeft, mij terugvoert tot hen, die de afstand van mij scheidde.

O, ge begrijpt mij, niet waar? ge voelt al de kracht en waarde van erinneringen, en ge zegt het gaarne met mij den grooten Ierschen dichter na:

‘So, loath we part from all we love,
From all the links, that bind us;
So turn our hearts, where 'er we rove
To those we 've left behind us.’

Zoo iemand, ik bezit er, die ik achter heb gelaten in oorden, waar de zon ondergaat als ze hier naauwlijks de nevelen des nachts verdrijft, gedwongen om forming en wetenschap te zoeken in dit land, omdat mijn geboortegrond er de gelegenheid niet voor bood, en de tropische atmospheer ongeschikt wordt geheeten tot ontwikkeling van wat er goeds mogt sluimeren in hoofd en hart, en het rijke Indië arm van geest moet zijn.

Was de scheiding van de ouderen hard, 't kind voelde er al de wreedheid niet van, en hij vond in zijn nieuw vaderland liefde, en vriendschap en goedheid, en hij noemde zich weldra gezegend boven velen, omdat er waren, die met zorge en trouwe de ledige plaatse vervulden, en als schutse om zijne jeugd waarden.

Het was op de plek, die ik lief heb, dat ik voor 't eerste de armen geopend vond, die zich - God dank - nooit voor mij hebben gesloten. Maar 't was ook hier, dat ik weinige jaren later een vriend verloor, wiens lot in zoo vele opzigten aan 't mijne gelijk was, en die terugkeerde naar de Tropen, het land zijner en mijner geboorte.

Hoe goed en vriendelijk, welk een trouw medgezel hij was, die speelnoot der jeugd! Hij kende mijn hart, en zijn hart was 't mijne; wat al droomen had hij met mij gedroomd, wat al vreugde met mij genoten, wat al jongelingssmarte met mij gedragen!

Hoe gaarne ware ik op den oogenblik met hem gegaan, om die scheiding onnoodig te maken, zoo er geene andere tegenover stond!

En de Nieuwe Stads-Herberg was de getuige onzer smart; zij zag onzen laatsten - God geve dat het anders zij! - onzen laatsten hartelijken handdruk, en de tranen, die vonkelden in onze oogen, en zij hoorde de woorden des afscheids.

Of ge haar kent, de smarte der scheiding, of ge weet en gevoelt wat vriendschap beteekent in den leeftijd, waarin het pure en rijke gevoel nog niet heeft leeren wikken en wegen, en de stormige Maartmaand der liefde den band nog niet heeft verzwakt, die jongelingen omstrengelt? We gelooven 't, en ge gunt ons dat geloof.

Maar ze deelde niet alleen in mijne droefheid; ze mogt het ook in mijne vreugde, in mijn geluk, in die ure, toen ze binnen hare muren had ontvangen eene verweduwlijkte vrouwe, die met hare kinderen terugkeerde in Europa, na een leven vol strijd en beproeving, om vrede en ruste te vinden bij betrekkingen, die hare komst met ongeduld hadden verbeid, om door trouwe zorge het doorgestane leed te vergoeden en te doen vergeten; vriendelijke doch vruchtelooze taak, waarvan ze spoedig werden afgelost door een, die 't beter mogt dan zij - de dood!

't Was me, of de Nieuwe Stads-Herberg, in de ure dat ik mijne geliefden welkom heette, alles deed om haar meêgevoel uit te drukken; hare wanden blonken in den gloor van het licht, en vonken schitterden op haar dak, en ze verhief zich trotsch in het IJ, en de golven werden streepen, en de streepen werden vlak.

Zij, een oasis in de wateren, verzinlijkt mij den oord,

waar na vele moeiten en gevaren, de moede wandelaars, die mij behooren, elk langs zijnen weg, zullen aanlanden; waar het zweet zal opdroogen, dat neerdaauwt langs slapen en wang, waar vrede en rust zal zijn, en geen afstand of tijd, en mijn droom waarheid zal worden:

Één gezin, één geluk, één liefde!

Ik wendde mijne schreden huiswaart; geen stap weêrklonk in de doodsche straten, en de sterrenrijke hemel, de plegtige stilte om mij heen, en de vrede in mijne ziel formden eene symphonie van lof, aanbidding en dank.

Februari 1851.

DARIE WETAN.

Napoleon Bonaparte.

Een bladzijde uit een onuitgegeven Drama, door H.J. Schimmel. (Januari 1804.)

De receptie-zaal der Tuilleriën. De vleugeldeuren op den achtergrond worden geopend. DE PREFEKT *der Tuillerien op den drempel aandienende*.

Het Corps Diplomatique.

(*Talleyrand en Fouché, op den voorgrond ter linkerzijde neêrgezeten, rijzen op. De eerste gaat de binnenkomenden te gemoet en ontvangt de Gezanten, waaronder men opmerkt den Graaf de Markoff, Gezant van Rusland; Markies d'Azara, van Spanje; Markies di Lucchesini, van Pruisen; Graaf de Cobentzel, van Oostenrijk; Markies di Gallo, van Napels*.)

FOUCHÉ ***ter zijde staande en allen beschouwende***[1]**.**
Reeds een Hof!....

DE TALLEYRAND, ***de gezanten ontvangende*.**
Graaf de Markoff,.... d'Azara,.... Lucchesini,....
De Cobentzel,.... di Gallo.... Mijne Heeren!

(*De Gezanten vormen verscheidene groepen. Talleyrand houdt zich bij voorkeur met d'Azara en Lucchesini bezig*.)

1 Fouché is op dit oogenblik geen minister van policie meer

DE COBENTZEL ***zacht tot*** **DI GALLO.**
De fijnste vleiereien des Ministers
Voor Pruisen en voor Spanje. Merkt gij 't?

DI GALLO.
Ja.

DE MARKOFF ***zich bij deze beiden voegende, zacht.***
Er dreigt een onweêr.

DE COBENTZEL ***fluisterend.***
Uit het Noorden?

DI GALLO.
Stil.
Mijnheer de Talleyrand hoort scherp. Hij ziet
Ons aan. Verdeelen we ons een oogenblik.

(*hij voegt zich bij een andere groep*).

DE MARKOFF ***hem nastarend.***
Hoe Napels siddert voor den eersten Konsul!

DE COBENTZEL ***met beteehenis.***
En Rusland dan?

DE MARKOFF.
Het schuwt de republiek
Gelijk de blanke steeds den roodhuid.

DE COBENTZEL.
Zachter.
Ontzie des rooden kracht.

DE MARKOFF.
Hebt gij 't vernomen?
Een Zwitser, in mijn dienst, heeft men gevat.
geheimzinnig.
Dat is een hoon. Men mompelt van een aanslag.

DE COBENTZEL ***gesmoord.***
Wat een pistoolschot doen kon!

(DE TALLEYRAND *nadert hen.*)

DE COBENTZEL ***luid, zich tot dezen keerend.***
Hoe mijn meester
Den jongen Caesar wenscht te zien!

DE TALLEYRAND ***glimlachend.***
In Weenen?

DE COBENTZEL ***fijn.***
Of.... in Parijs.

DE PREFEKT ***der Tuilleriën.***
De burger eerste Konsul.

Napoleon Bonaparte treedt binnen, begeleid van zijn staf en de twee Konsuls, Cambacérès en Lebrun, beide in het Konsulskostuum, - rooden rok met goud geborduurd. Hijzelf is zeer eenvoudig in Generaalsuniform. Bij het binnentreden neemt hij den hoed van het hoofd. Hij treedt de rijen langs en houdt bij den Afgezant van Pruisen stil.

BONAPARTE.
Markies de Lucchesini! groet uw meester,
En breng Zijn Majesteit d'oprechten dank
Van d'eersten Konsul voor het schoon geschenk.

LUCCHESINI ***zich buigend.***
fluisterend.
Maar, Generaal! Hanover....

BONAPARTE ***voortgaande, half luid.***
Blijft bezet.
(*Hij nadert* DI GALLO, *Napelsch afgezant.*)
Ik heb bericht dat Napels onderhandelt
Met England. Is dat waar?

DI GALLO ***stamerend.***
't Is me onbekend.

BONAPARTE.
Ik ken sints lang het Napelsch Kabinet.
Het is bevreesd dat ik *geheel* Italalje
Mijn eigendom doe worden, - dat 's geenzins

Mijn wil. 'k Begeer uw staten niet, maar wel
Dat gij uw havens sluit voor Engeland.
Tot heden staat Saint Cyr met zijn divisie
Aan déze zijde van uw grenzen; als
't Gerucht, dat ge onderhandelt, zich bevestigt,
Dan trekt hij ze over. Meld dit.
(BONAPARTE *wendt zich naar eene andere zijde.*)

DE MARKOFF ***voortredende.***
Generaal!
Een Zwitser, in de dienst van d'afgezant
Van Rusland, werd in dezen nacht gevat.
'k Mag niet vermoeden dat de last daartoe
Door U werd uitgevaardigd; - de afgezant,
Zijn dienaars, waren door alle eeuwen heen
Bij iedere beschaafde natie heilig.

BONAPARTE.
Ik had gewenscht dat de afgezant van Rusland
Gelukkiger geweest ware in het kiezen
Van dienaars en beambten; want die Zwitser
Zweert samen met de vijanden van Frankrijk,
En ik vermoed dat de afgezant van Rusland
Niet dezen zal beschermen.

DE MARKOFF ***hevig.***
Generaal!

BONAPARTE.
Het goud van England heeft een bende roovers
Ten tweedenmaal gehuurd. 'k Heb hun *carré*
Verbroken; in 't gelid stond ook die Zwitser.
Ik deed hem vatten. Graaf! het hoofd van Frankrijk
Weet wel wat een beschaafde natie voegt.
En zou, wist hij het niet, gewis niet wenschen
Van 't Noorden het te leeren.

DE TALLEYRAND ***zacht.***
Wil hij oorlog
Met Rusland? 't Is te vroeg nog.

BONAPARTE ***de rij langs gaande, staat stil bij*** **D'AZARA,** ***den Spaanschen gezant.***
Welkom, Ridder!

(*Hij neemt hem onder den arm en treedt ter zijde.*)
'k Heb dezen ochtend het verdrag geteekend.
Het trouwe Spanje deelt thands in de grootheid
Van 't overwinnend Frankrijk. 'k Wacht u heden middag.

(*zich tot de anderen heerend*)

Mijn echtgenoot kan u ontvangen, Heeren!

(*Het Corps Diplomatique verwijdert zich met* DE TALLEYRAND *aan het hoofd.*)

FOUCHÉ *ter zijde*.
Dwaas! die nog heil zou wachten van partijen.
Kan 't ros nog steigren als die sterke vuist
De teugels grijpt?

BONAPARTE.
Fouché!
(*deze nadert buigend.*)
Ik heb uw brief
Ontvangen. Gij hebt goed gezien. Ook ik
Vermoedde lang reeds een komplot. Réal
Beweerde stout het tegendeel, maar twee
Vendeërs en die Zwitser....

FOUCHÉ.
Gij meent Troche
Bouvet, Picot....

BONAPARTE.
Gij kent hun namen?

FOUCHÉ.
Ja.

Sints gister.

BONAPARTE.
'k Moet erkennen, gij ziet scherp.

FOUCHÉ.
Moet ik den eersten Konsul nog herinren
Dat ik eenmaal zijn dienaar was.

BONAPARTE.

Gij weet
Dan ook dat dezen zijn gevat.
(FOUCHÉ *knikt toestemmend.*)
Ze ontdekten
Dat Cadoudal en Pichegru zich hier
Bevonden met een schaar Vendeërs; dat
Die beiden, in een brik, van Englands kust
Vervoerd zijn naar de rotsen van Bretagne
En daar geland bij d'inham van Biville;
Dat ook die brik nog andren, ja den staf
Van 't roovershеir moest overvoeren, en
Den Generaal *en chef* - een der Bourbons.

FOUCHÉ.

En is hij aangekomen?

BONAPARTE.

Neen; want hij
Moest landen als het uur van d'aanslag was
Bepaald, dat werd verschoven door de weifling
Van een der Chefs in Frankrijk - van Moreau.

FOUCHÉ.

Moreau!... hij stond reeds lang in mijn register
Met rooden letter aangeduid. Ik wist
Dat hij omringd werd van Vendéërs, die
Hem vleiden en aanhitsten tegen u.
Hij is gestrikt, de dwaas! 'k Wensch u geluk,
Die mededinger zal u niet meer deren.

BONAPARTE.

Nog vraag ik uw gevoelen niet.
(*een horte pauze*)
Het eedgespan schijnt op Moreau verbitterd;
Zijn weiflen had hun arm verlamd; thands echter
Heeft hij aan Pichegru een mondgesprek
Beloofd. 't Wanneer is me onbekend; en toch
Het is mij noodig dit te weten; gij
Begrijpt mij.... als Moreau betrapt kon worden
Op heeter daad....

FOUCHÉ.

Wat licht! Dat mondgesprek
Heeft plaats gehad.

BONAPARTE.
Wanneer?

FOUCHÉ.
Dees nacht.

BONAPARTE.
Hoe weet gij 't?

FOUCHÉ.
Die vroeger mijn agenten waren, zijn nog vrienden.
Ik lees de nacht-rapporten vaak, en heden
Las ik dat Generaal Moreau, te half vier,
Gezien was op de Boulevards, gekleed....

BONAPARTE ***hem op den schouder kloppend.***
Bravo!

FOUCHÉ ***ter zijde.***
Ik zal Minister zijn.

DE PREFEKT ***der Tuilleriën.***
De burger

Real.

BONAPARTE ***hem ziende.***
Wel?

REAL ***zich buigend.***
Burger Konsul!....

BONAPARTE.
Brengt ge iets nieuws?

REAL.
Het nacht-rapport meldt ons....
(*op* FOUCHÉ *duidende*).
Maar kan ik spreken?

BONAPARTE.
Die man is doof en blind als hij het zijn moet.
Spreek op.

REAL.
Men heeft Moreau gezien.

BONAPARTE ***zich driftig van hem afkeerend.***
Ik weet het.

(*Een spotachtige glimlach vertoont zich op* FOUCHÉ'S *gelaat.* REAL *is onthutst.*)

Gij neemt, vóór d'avond valt, Moreau gevangen.
't Besluit der Konsuls dat u daartoe machtigt
Ontvangt ge straks.

(*Hij geeft hem een wenk te vertrekken*).

BONAPARTE ***tot*** **FOUCHÉ.**
Spiê rond, meld wat ge ziet.
Gij kunt mij dienen; dien me, en 'k zal beloonen.
Gij weet, - de burger eerste Konsul kan het.

FOUCHÉ.
't Is glorie u te dienen.
(*Hij vertrekt.*)

BONAPARTE ***hem nastarende.***
Wolf in schaapsvacht!
Hoe jammer dat die man onmisbaar is.

DE PREFEKT.
De Kolonel de Savary.

BONAPARTE ***tot den binnentredende.***
Goê dag, mijn vriend!
U wacht een werk, dat oordeel, vlugheid vordert.
Gij hebt ze beide.

SAVARY.
Generaal!

BONAPARTE.
Vermom u
Aan 't hoofd eens eskadrons. Snel vogelvlug
Naar d'inham van Biville. Gij zult daar
Een brik zien kruisen, die de kust zal naadren

En zijn bemanning zal doen landen. Deze
Neemt gij gevangen; daadlijk zendt ge mij
Bericht, geheim.

SAVARY.

'k Versta u, Generaal!
(*af.*)

BONAPARTE ***alleen. Hij kruist de armen en loopt heen en weder; eindelijk blijft hij staan.***

Wordt een Bourbon gevangen, wat te doen?
o Dat geslacht is vijand van nature;
Het wil mijn bloed, - dat is het hunne waard.
En dan Moreau!... Dien dwaas kan ik vergeven,
Hij heeft zich-zelv' vernietigd.

JOSEPHINE ***is ongemerkt binnengetreden. Hem de hand op den schouder leggend.***

Bonaparte!
(*Hij ziet driftig om*)
Ik stoor u immers niet?

BONAPARTE.

Wat voert u herwaarts?
Gij weet toch dat dit uur.....?

JOSEPHINE.

Niet mij behoort.

BONAPARTE.

'k Heb bezigheden, maak het kort.

JOSEPHINE.

Mijn vriend!
Dat 'k uitruste aan uw zij. Ik heb een uur
In 't keurs der etikette doorgebracht,
't Scheen mij een dag.

BONAPARTE.

Gij toonde u echtgenoot
Van d'eersten Konsul?

JOSEPHINE.

'k Wilde 't, maar 'k geloof
Dat ik slechts Josephine, slechts de vrouw
Van Bonaparte was.

BONAPARTE.

'k Begrijp 't. Gij gaaft
Der spotternij weêr voedsel voor een week.
Hoe de adel, dat skelet der vorige eeuw,
Weêr rijk wordt in herinneringen; zich
Verkneukelt bij 't verhaal van d'ouden tijd,
Toen 't wellust was een Koning te zien buigen!
o, Zij, die siddren voor den eersten Konsul,
Ze wreken zich op d'echtgenoot.

JOSEPHINE.

Mijn vriend!
Het kost mij veel, om niet mij-zelv te zijn;
En stond ik nog naast u, maar dan alleen
In 't midden dier begouden, die mij aanzien,
Die elk gebaar bespieden, - als ik denk
Dat vroeger Koninginnen daar regeerden,
Gij mij geboodt een Koningin te zijn,
Dan vrees 'k een misstap en ik doe er een.

BONAPARTE.

De bloode! Hoe zou 't zijn als gij, in 't aanzicht
Van gantsch Euroop, moest zeetlen op een troon.

JOSEPHINE.

Een troon? Maar mijn gemaal is geen Bourbon.

BONAPARTE, ***ter zijde.***

Zij kan mij niet begrijpen, mij niet volgen.

JOSEPHINE.

Wat zijt gij anders dan voorheen! Die klacht
Verbaast u? Toch is 't waar. Ik gaf mijn rijkst
Kleinood, zoo 'k in dat hart, dat brein mocht lezen;....
Een oogenblik, niet lang; want dan zou 'k duizlen,
Bij al die plannen, al die grootheid; ja beken 't,
Gij zijt gants anders dan voorheen.

BONAPARTE, ***lachend.***
Ben ik
Gegroeid?

JOSEPHINE.
k' Ben ernstig.

BONAPARTE.
Toch? De kleine is ernstig!

JOSEPHINE.
Scherts niet. 'k Ben dikwerf ernstig thands. Ik ben
Beklemd, ik vrees.....

BONAPARTE.
Welnu, gij vreest....?

JOSEPHINE.
Zult gij
Niet toornig worden?

BONAPARTE.
Kind!

JOSEPHINE.
Ik vrees uw eerzucht.
Zij is het schrikbeeld dat mij staâg doet huivren.
Ik stel 't mij voor, bij wijlen, als een monster
Dat tusschen u en mij zich plaatst.

BONAPARTE.
Zottinne!
Gij minacht, wat gij achten moest. Die eerzucht
Maakt uw gemaal den eerste in Frankrijk.

JOSEPHINE.
En
Eerlang tot Koning.

BONAPARTE.
Wie heeft dit gezegd?
Wie tooverde u die grillen in het hoofd?

JOSEPHINE, ***gehaast*.**
Och, niemant!

BONAPARTE, ***haar scherp aanziende*.**
Toch wel....

JOSEPHINE, ***de oogen nederslaande*.**
't Is.... een.... voorgevoel.

BONAPARTE.
ter zijde.
Men heeft er van gesproken. Wie zou 't zijn?
luid.
Wat dwaasheid! Maakte ik ook gebruik van mijn
Vermogen, greep ik naar een kroon, die ik
Zou kúnnen grijpen, wettigt dat uw angst?
Voor u de glans, voor mij 't gewicht.

JOSEPHINE.
Die taal!
Vergrijp u niet aan 't eigendom eens andren.
Die kroon behoort Bourbon. - Gij kunt haar nemen,
En dus ook geven, - geef haar aan Bourbon.
Gij zijt reeds grooter, dan de grootsten dezer aarde.
Stijg slechts niet hooger; - iedre schrede voorwaarts
Verwijdert u van mij. De liefde scherpt
Het vrouwenoog; - gij zijt reeds anders dan voorheen.
Hoe zou het zijn, zoo gij een Koning waart!

BONAPARTE.
Niets meer daarvan. Doe spoedig mij vergeten
Dat 'k eerste Konsul ben. Wist mijn policie
Dat gij geheim agent waart van Bourbon....!

JOSEPHINE.
Wat meent ge?

BONAPARTE.
Welk een angst! Ik zou haast wanen
Dat ge in 't gevoelen deeldet van Europa
En me aanmerkte als barbaar, als kannibaal, -
Den schrik der kindren op Europaas troonen.

JOSEPHINE.
Hebt gij mij lief zoo als voorheen?

BONAPARTE.
Wat vraag!

JOSEPHINE.
Geen andwoord?

BONAPARTE ***ziet op zijn horloge*.**
Hoe! 't staat stil!

JOSEPHINE.
Toch wondt gij 't op?
Het is voor 't eerst sints ik 't u gaf. Slecht teeken!
Mijn oude negerin zeî 't immer.

BONAPARTE.
Kind!
ter zijde.
't Is zonderling.

JOSEPHINE.
Gij hebt mij niet meer lief!
't Was anders toen ik u dat uurwerk schonk.
Herinnert gij 't u nog? 't Was nacht, - gij gingt
Naar 't leger van Italië, onbekend....
Weet gij nog wel wat gij toen zeidet....?

BONAPARTE.
Zeker!
Bij iederen sekonde-slag zou 'k u
Gedenken.... 'k deê 't; bij Arcole en bij Lodi
In 't midden van 't gevecht dacht ik aan u.

JOSEPHINE.
Nu staat het stil. Gedenkt ge mijner nog?

BONAPARTE, ***gedwongen schertsend*.**
Wat bijgeloovig kind!

JOSEPHINE.
Laat me u eens aanzien.
Nu zijt gij de oude.

BONAPARTE.
Ik lees het in uw oogen,
Gij hebt mij iets te vragen.

JOSEPHINE.

Ja, zelfs veel.
Het geldt een uitgeweekne. Weiger niet.
Hij schreef me een brief; hij wilde herwaarts keeren.
Gij hebt het velen reeds vergund, niet waar,
Ook dezen?

BONAPARTE.

Vrouw! gij weet niet wat ge vraagt.
Die uitgewekenen zijn dankbaar! Gij
Kent niet de vrienden van Bourbon.

JOSEPHINE.

Gij weigert?
Maar hij, voor wien ik vraag, is ongelukkig.
Hij reikhalst naar Parijs om daar te sterven.

BONAPARTE.

Zijn naam.

JOSEPHINE.

Larochejaquelin.

BONAPARTE.

Een oud
Geslacht!.... maar hij bestreed.....

JOSEPHINE.

De republiek.
Hij heeft een dochter, die....

BONAPARTE.

Een plaatsing zocht
Als dame van uw huis? Ik schenk haar vader
Verlof terug te keeren.

JOSEPHINE.

Hartlijk dank!

BONAPARTE.

Nog iets. De raad der Konsuls heeft uw huis
Vergroot. Ge ontvangt vier eeredames.

JOSEPHINE.

Ach!
'k Had reeds te veel aan twee.... Bevrij me er van.

BONAPARTE.
Gehoorzaam. Thands vaarwel!

JOSEPHINE.
Nog één verzoek.

BONAPARTE.
Straks, later.....

JOSEPHINE.
Hoor mij thands - het geldt mij-zelve.
aarzelend
Mij drukt een schuld.

BONAPARTE.
Sluit weêr uw budget niet?
Hoe groot is uw te-kort?

JOSEPHINE *fluisterend.*
Drie duizend francs.

BONAPARTE.
Drie duizend francs! Drie duizend!.... Josephine!
Het is mij lichter 't budget van den Staat
Dan 't uwe te besturen.... Gij verspilt....!

JOSEPHINE.
Vergeef me.... ja, 't is veel; maar weet ge, ik zag
Een sjaal bij Brignolé, een cachemire!

BONAPARTE.
Daarvoor betaaldet gij....?

JOSEPHINE.
Maar zij is heerlijk.
Mevrouw de Hertoginne de Chevreuse
Was trotsch op 't laatste bal dat háár kostuum
Het mijn' ver overtrof.

BONAPARTE.
Ik zal uw schuld
Betalen.

JOSEPHINE.
Zult ge? Ik adem weder vrij.

DE PREFEKT ***der Tuileriën op den drempel.***
De Staatsraad is bijeen.

BONAPARTE.
Ik kom.

(*De Prefekt vertrekt.*)
tot JOSEPHINE:

Vaarwel!

JOSEPHINE.
Gij zult dus.....?

BONAPARTE.
Ja, maar zorg ook voor 't vervolg.

JOSEPHINE ***keert ter halverwege.***
Gij kunt het korten op mijn volgend maandgeld.

BONAPARTE ***lachend haar heenwenkend.***
Ik ken dat.....
(*terwijl zij zich heenspoedt en hij het Kabinet nadert*)

Goede vrouw! gaf zij me een zoon!

Bibliographisch Album.

De Cholera Asiatica in Zeeland, haar oorsprong en hare verspreiding gedurende de jaren 1832-1833 *en* 1848-1849. *Geschiedverhaal, door de Vereeniging van Genees- en Heelkundigen in Zeeland, ter bearbeiding opgedragen aan hare Leden J.C. van den Broecke en J.C. de Man, Medicinae doctores. Middelburg, de Gebroeders Abrahams*. 1850.

In de eerste plaats moet men hulde doen aan de goede keuze der aan het hoofd dezer regels genoemde afdeeling der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, welke ter bewerking en volmaking van de door haar geleverde bouwstoffen, voor de geschiedenis der cholera in Zeeland, juist die twee mannen koos, welke door hunne vroegere geschriften bij uitnemendheid voor die oogenschijnlijk meer moeite-, dan eervolle taak berekend mogten heeten. Waarom zij dien last aanvaard hebben, hoe zij het eens opgevatte werk ook tot de epidemie van 1832-33 konden uitbreiden, door de inzage namelijk der Archieven van de provinciale commissie van geneeskundig toevoorzigt, wordt ons in een woord vooraf meegedeeld.

Men stelle zich de eigenaardige gesteldheid van Zeeland voor: uit de golven geboren, gevoed en met dat voedingsvocht doortrokken, omspoeld en dooraderd, wordt het schier opgelost in hetgeen er naam en oorsprong aan gaf. Een groep van eilanden blijft er over, die alles behalve gunstig voor geregeld onderling verkeer, vaak geheel daarvan verstoken, niet zeer druk door vreemdelingen bezocht worden. Vandaar dat deze, gering in aantal, niet ligt onopgemerkt voorbijgaan voor het aan hen min gewone en nieuwsgierige oog der inwoners van de meestal kleine plaatsen, te minder nog, wijl de laatsten niet digt opeengedrongen, al wat in haar engen kring voorvalt, des te beter door en door kennen. Voorwaar redenen genoeg om, met hoop op goed gevolg, den gang der raadselachtige vreemdelinge na te sporen, aan wier naam zoo menige droeve herinnering kleeft.

Het in vergelijking met andere provinciën zeer beperkt cijfer der door de ziekte aangetasten gaf nog meer regt om te vermoeden, dat, zoo ergens, dan hier, het zoeken niet te vergeefs zou zijn. Onze schrijvers gaan daarbij naar een bepaald plan te werk, doen ons dus eerst naauwkeurig het terrein kennen, waarop het onderzoek zich bewegen zal. Dat in hunne getrouwe topographie soms hier en daar iets doorschemert, wat eene al te groote ingenomenheid met het vaderland der schrijvers verraadt, schaadt aan de

waarde van hun werk niet. De lichtzijde ‘der uitmuntende kleiwegen’ komt toch op een zonnigen zomerdag zeker het beste uit voor den geneeskunstoefenaar, die ze s'winters en in het vochtig voor- of najaar, wanneer de praktijk hem de klei doet rijden, leerde kennen. Dat zij zoo; evenwel hadden wij het uit de hand van den statisticus zoo los daarheen geworpen gezegde over de ongezondheid van den drooggemaakten Zuidplas, die niets minder zou zijn dan die van Zeeland, nog wel nader berekend willen zien.

Door de kennis van den bodem genoegzaam voorbereid, wordt het eigenlijke werk aangevangen en komt het op genoegzamen voorraad, maar hier vooral meer nog, op erkende deugd der materialen aan. Hoewel voor het laatste vereischte het gering aantal lijders, in de epidemie van 1832-33, 107, en in die van 1848-49, 317, bij uitstek te stade komt, blijkt het echter dat vele opgaven de noodige naauwkeurigheid missen, waaraan latere informatie moest te hulp komen, soms met goeden, soms met geenen uitslag. Voor de epidemie van 1832 was daaraan, na zulk een lang tijdsverloop, natuurlijk niet meer te denken. Niettemin blijft er een aanzienlijk aantal goed bevonden feiten over; het is van deze alleen dat men, onbevooroordeeld te werk gaande, gebruik zal kunnen maken. Dat onze schrijvers met het oog op één punt gerigt, namelijk de al of niet aanwezigheid van aanraking en besmetting tusschen de bij opvolging aangetasten, dit te naauwgezetter konden nagaan, is onbetwistbaar; in hoeverre zij het groote gevaar van op die wijze onwillekeurig het antwoord op de gestelde vraag vooruit te loopen en daardoor de waarheid te missen, gelukkig zijn te boven gekomen, daarvan zal een ieder, die het geschiedverhaal ter hand neemt, zich gereedelijk overtuigen. Wij dringen er op aan, dat wie in de questie der al of niet besmettelijkheid innige overtuiging wenschen mogt, zelve den weg, die er toe leiden kan, bewandele; die, welke in dit werkje voor ons is geopend, levert tevens genoeg afwisseling door de tusschengelegen topographische punten, om voor verveling te bewaren.

Na de verschijning der ziekte te hebben nagegaan, zoowel der epidemie van 32-33, als die van 48-49, wordt in het derde hoofdstuk de beteekenis van de verschijning der Cholera Asiatica in Zeeland uiteengezet. De slotsom hunner nasporing en beschouwing vindt men aan het eind van het boek in zestien stellingen zaamgevat. Elk afzonderlijk zijn zij in den tekst betoogd, waarnaar wij verwijzen, terwijl hier haar hoofdinhoud moge volgen.

De algemeene gezondheidstoestand verried den aantogt der aan Zeeland vreemde ziekte niet; hij bleef onveranderd gunstig, tijdens het toppunt der epidemie; er waren noch plaatselijke, noch algemeene voorloopers, geene b.v. der in Zeeland endemische aanverwante ziektevormen.

Plaatsen, die het eerst bezocht werden, waren die, met welke vreemdelingen het eerst verkeer hadden; dikwijls waren juist die vreemdelingen, of de van aangetaste plaatsen herwaarts gekomenen, de eerste lijders. Later verscheen de ziekte op dieper landwaarts gelegen plaatsen; wanneer men dáár de eerste lijders had gadegeslagen, dan kon men in den regel onderling verkeer aanwijzen.

Plaatselijke, of in levenswijze en bedrijf gelegene invloeden kunnen niet als eerste oorzaken van het ontstaan der ziekte gelden; zij is niet een hooger ontwikkelde endemische ziektevorm, maar een vreemde, van wiens voortplanting door besmetting men vele voorbeelden ontmoet. In 't kort, men moet aannemen dat de Cholera Asiatica in Zeeland als eene uitheemsche besmettelijke ziekte ontstaan is en zich door onmiddellijke of middellijke voortplanting van den eenen mensch op den anderen verspreid heeft.

Men ziet het, de schrijvers zijn contagionisten en wel in den meest uitgebreiden zin. Het onmiddellijke contact valt onder het bereik der waarneming, het middellijke ontsnapt er wel niet aan, maar heeft toch zulke rekbare grenzen, dat het geene verwondering kan baren, wanneer dit laatste slechts ter aanvulling schijnt gebruikt te worden, waar het eerste ter verklaring te kort schiet. Onze twijfel aan de waarde dier hulpverklaring wordt geenzins opgeheven, ja veeleer versterkt, door het ziektegeval met de aangehechte gevolgtrekkingen, die in het aanhangsel, blz. 213, worden medegedeeld; want afgezien van andere bezwaren, trof onze aandacht dat de eerste de beste regel der 3 punten, van welke gezegd wordt: ‘altijd zijn de volgende daadzaken boven allen twijfel verheven,’ geheel en al in strijd is met de woorden van Suerman. Terwijl wij hier lezen: ‘op een tijd (1835), waarin van Cholera Asiatica in Nederland niets meer vernomen werd,’ vindt men bij hem het volgende, blz. 196: Mense Majo proxime elapso (dat is van het jaar 1835, gelijk blijkt, en uit den zin, die voorafgaat, en uit het bijgevoegde ‘proxime elapso;’ (Suerman promoveerde in December van 1835), Roterodami, quod profecto tristes agit in cholerae historia partes, indubii hujus morbi pauci casus dabantur, etc.

Wat de hoofdzaak betreft, het voorliggend werk regtvaardigt ten volle het vertrouwen, dat aan de Schrijvers door hunne kunstbroeders geschonken werd; met ijver verzamelden zij de feiten, met voorzigtigheid trokken zij daaruit besluiten, waarin hunne overtuiging zoo vasten steun vindt, dat de meesten die gaarne zullen deelen. De weêrlegging van enkele bedenkingen, die gewoonlijk tegen hunne zienswijze worden te berde gebragt, kan daaraan bevorderlijk zijn, welligt had ook eene vergelijking met het ontstaan en de verspreiding eener voor niet contagieus gehouden epidemie, b.v. intermittens, niet onnut geweest. Ten slotte herhalen wij den voor hunne waarheidsliefde pleitenden wensch, dat, wat er nog onvolledigs in hun arbeid zij overgebleven, bij den mogelijken, doch vooreerst niet waarschijnlijkeń terugkeer der ziekte, door onbevangen waarneming en aanteekening moge aangevuld worden. Hun arbeid verdient den dank der Zeeuwsche kunstbroeders in 't bijzonder; beide hebben aanspraak op die der Nederlandsche geneeskundigen. - Nette uitvoering en een doelmatig kaartje bevelen het werkje aan.

Z.

Oplossingen van Meetkundige Werkstukken uit de 'Beginselen der Meetkunst van Badon Ghijben,' (§ 206, N°. 37-72), *door Dr. J. de Vlaam*, voorkomende in het *Verslag van het Stedelijk Gymnasium te Leijden*, 1849-1850.

Eene loffelijke gewoonte is het bij onze Duitsche naburen, aan wien toch, bij al hunne eigenaardigheden, eene groote werkzaamheid niet kan ontzegd worden, dat jaarlijks bij het uitkomen van het Verslag aangaande den toestand van ieder Gymnasium, Realschule, of wat ook de naam van soortgelijke inrigtingen moge zijn, daarachter een of ander stule wordt geplaatst door eenen van hare leeraren. Zoo verre mij bekend is, heeft dit in Nederland slechts plaats te Leiden, waarvan de twaalfde jaargang hier wordt aangekondigd, en te Deventer. De wiskundige stukken, op die wijze in Duitschland het licht ziende, zijn *of* van paedagogischen aard, *of* zij behandelen een of ander, zeer beperkt onderwerp naar eene bepaalde onderwijskundige methode, *of* zij leveren eene proeve van des leeraars werkzaamheid in hoogere deelen der wetenschap. In het tweede geval, dat zeker zijne eigenaardige voordeelen heeft, moet de stof zoowel als de bewerking dienen, om *en* aan leeraren *en* aan leerlingen een voorbeeld te geven van de wijze van onderrigt en navorsching, welke de schrijver het geschikst acht. Inzonderheid was in dien zin gedurende de laatste jaren de bedoeling kennelijk, om de voordeelen der zoogenaamde *heuristische* Methode te doen waarderen, waarbij namelijk, op analytische wijze, de eigenschappen der figuur worden opgespoord, om daarvan bij de behandeling van het gegeven vraagstuk gebruik te kunnen maken: en daarbij plegen dan de bijzondere gevallen overwogen te worden, die voorkomen kunnen, en waarvan de beschouwing eenige belangrijke bijzonderheid belooft op te leveren.

Eene degelijke behandeling van een vraagstuk en deszelfs bijzondere gevallen, het nagaan der gegevens met betrekking tot het al of niet mogelijke der oplossing en tot de verschillende voldoende antwoorden, en eene sierlijke, dat is eenvoudige constructie zijn dus, meent Ref., de voornaamste vereischten van een zoodanig werk; dat nu uit zijnen aard minder geschikt is, om de oplossingen van vele vraagstukken te doen kennen, dan wel om een klein getal, zoo mogelijk van zamenhangende voorstellen, te doorgronden. Hoewel eenigzins huiverig, om een oordeel te vellen over het werk van den geachten Schrijver, die zeker vrij wat meer ervaring heeft in de paedagogische behandeling der Wiskunde dan Ref., - een voorregt, dat hier uitstekende diensten kan bewijzen - meent hij echter, dat het hierboven vermelde werk niet ten volle aan de genoemde voorwaarden voldoet: ook was dit wel eenigzins te verwachten, daar het op 25 kwarto bladzijden de oplossing van 51 werkstukken bevat. Voorzeker zijn er vele onder, wier beredeneerde behandeling wel de moeite beloofde te beloonen, maar ook vele, - zoo als de S. teregt in zijn voorwoord aanmerkt, en zoo als ook met het doel van den Heer Badon Ghijben overeenkomt - welker oplossing gerustelijk aan den zich oefenenden leerling kon worden overgelaten; jammer dus,

dat in sommige opzigten de volledigheid en zelfs de juistheid der bewerking aan het aantal werkstukken is opgeofferd; hiervan moge een paar voorbeelden doen blijken, voor zoo verre Ref. mogelijk achtte, zonder gebruik van nieuwe figuren, zijne bedoeling duidelijk te maken.

N°. 54, Fig. 29. Drieh. DE'F' voldoet *niet* aan het vereischte, dat namelijk de beide hoekpunten E' en F' *in den omtrek van het vierkant* vallen. Misschien ware het laatste deel der oplossing beter, althans algemeener aldus: Drieh. DEF = DG × FG = DG × BG; maar ook Drieh. DEF = ¼ AB^2 = (½ AB)^2, of, bij meer algemeene inrigting der vraag, = p^2 (< ½ AB^2): dus p^2 = DG × BG; waaruit de volgende

Constructie. Beschrijf op DB een halven cirkel, rigt uit B eene loodlijn BX = *p*; trek door X eene lijn evenwijdig aan BD: uit hare snijpunten met den cirkel late men loodlijnen op BD neder, welker uiteinden G en G' respectivelijk voor D of B als toppunt des gevraagden driehoeks gelden.

Een tweede driehoek, die aan de vraag voldoet, zoude zijne hoekpunten in D en in DC en DA hebben en dus regthoekig zijn. Het been alsdan *x* stellende, zoude die Drieh. = ½ x^2 = p^2 zijn, derhalve $x = p\sqrt{2}$: in het bepaalde geval hier gegeven: x = ½ AB $\sqrt{2}$ = ½ BD.

N°. 55, Fig. 30. De opmerking, dat de hoeken A' en CBA' de supplementen der hoeken A en B zijn, heeft zijnen oorsprong in den bijzonderen stand der figuur: wanneer D' toch aan dezelfde zijde van BC valt als D zelf - hetgeen zeer mogelijk is, wanneer hoek ABC scherp is - vervalt zij, en in *dat* geval zijn er *twee* oplossingen (waarvan eene een' inspringenden hoek D *kan* geven): in de figuur des Schr. slechts *eene*, daar A' BCD' *niet* voldoet.

N°. 56, Fig. 31. Schr. heeft hier vergeten, dat er twee - en wel zeer verschillende - oplossingen zijn, wanneer men in de constructie van Drich. ACE, AC en CE = BD verwisselt, of, wat op hetzelfde nederkomt, uit B, BX evenwijdig aan AC trekt, wanneer BEXC een *tweede* voldoend trapezium zal opleveren.

N°. 57. Hierbij had dienen aangemerkt te worden, dat, ten gevolge van de eerste der blz. 134, § 206 opgegeven stellingen, de inhoud cener ruit, die eenen hoek van 30° heeft, juist de helft bedraagt van het vierkant op de zijde, en *alzoo* eerst verkrijgt dit vraagstuk eenige beteekenis.

N°. 58, Fig. 32. De oplossing, door Schr. gegeven, is niet altijd voldoende, zoo als in de Verberingen op bl. 38 is aangegeven. Eigenaardiger is misschien deze

Constructie. Verdeel de Diagonaal BD in het vereischte aantal gelijke of ook slechts evenredige deelen, en vereenig de deelpunten X en Y, met A en C; dan wordt het trapezium, hier, in drie gelijke vierhoeken verdeeld. Trek AC en uit X en Y lijnen aan haar evenwijdig, die respectivelijk AD en AB in V en W snijden, dan zijn (volgens § 192, lste gevolg) de lijnen CV en CW de gevraagde.

N°. 59, Fig. 33. Ook deze oplossing is, naar Ref. meening, niet genoeg overdacht; daar het echter moeijelijk is dit, zonder eene nieuwe figuur, op te helderen, zij het genoeg op te merken, dat op regel 10, in de waarden van BD^2 de teekens voor de produkten - 2 AB × AF en + 2 BC × CE willekeurig alzoo zijn aangenomen, zonder den grond daarvoor op te geven, die dan trouwens ook ontbreekt.

N°. 66, Fig. 58. Door aM en bM in tegengestelde rigting uit M te trekken, wordt eene andere koorde a' b', en daardoor een andere, slechts in stand verschillende, driehoek bepaald.

N°. 66-72 zijn, gelooft Ref., te eenzijdig en onvolledig opgelost; er wordt op de bijzondere gevallen volstrekt geen acht geslagen. Wanneer b.v. in Fig. 49 AP evenwijdig aan BB' loopt, wordt er eene geheel andere constructie vereischt, enz.

Nog zij aangemerkt, dat in Fig. 11 op het verlengde van GA voor E te lezen is: F - en dat de Fig. 3 *niet* voor het werkstuk N°. 39 kan dienen.

Niettegenstaande de aanmerkingen van Ref. gelooft hij toch, dat het stuk in menig opzigt van goede dienst kan zijn, èn bij leeraren, èn bij leerlingen, die *andere* vraagstukken op te lossen hebben; vooral met betrekking tot het *vinden* eener Constructie: hiertoe zullen zij vele belangrijke wenken en opmerkingen aantreffen.

Deventer, Januarij 1851.
D. BIERENS DE HAAN.

***Grondbeginselen der Teekenkunst. Eene Theoretische en Practische handleiding, om het teekenen grondig te leeren, door C.C. Huysmans, Leeraar aan de Koninkl. Milit. Akademie en Directeur van het Teeken-Instituut te Breda. Amsterdam, P.N. van Kampen*. 1850.**

Herinnert ge u nog uwe eerste lessen in de teekenkunst? Uwe ouders of opvoeders hadden het noodig geoordeeld, u ook in dit onderwijs te doen deelen, welligt om u het genot te verschaffen, hetgeen aan de beoefenaars dezer kunst ruimschoots ten deel valt, - misschien ook wel omdat dit tot eene beschaafde opvoeding zoo wat behoorde, of welligt dat uw bijzondere aanleg voor die kunst deed vermoeden, dat gij het ‘er ver in zoudt brengen.’ Herinnert ge u dit, en geven daarbij uwe jaren u het weinig benijdenswaardig regt, er bij te kunnen voegen, ‘maar het is reeds lang geleden,’ zult gij het dan niet toestemmen, dat het onderwijs in de teekenkunst toen doorgaans koud, zielloos en akelig was? Dat onophoudelijk nateekenen naar voorbeelden, welke er alles behalve bevallig uitzagen, en dan soms nog onder de leiding van eenen onderwijzer, die zijn onderrigt niet verder uitstrekte, dan het voorleggen dier voorbeelden, zonder door levende spraak het gevoel voor schoone vormen bij den leerling op te wekken of te ontwikkelen, moest bij dezen laatsten de meening doen geboren worden, dat de teekenkunst, in plaats van eene *schoone*, eene *vervelende* kunst was.

Zoo was het, meestal, vroeger. Thans, en wie zou dit niet dankbaar erkennen? is bij de meerdere uitbreiding, welke het onderwijs in de teekenkunst te beurt viel. ook dat onderwijs zelf van beter gehalte geworden. De oorzaken van dit verschijnsel zijn niet moeijelijk te ontdekken. Zoowel het lager als middelbaar onderwijs is in de laatste halve eeuw met reuzenschreden vooruitgegaan; bij de onderwerpen van toepassing, welke daarbij in aanmerking kwamen, kon het wel niet missen, of de teekenkunst moest de opmerkzaamheid tot zich trekken, als bij uitnemendheid geschikt om het verstand aan scherpe en fijne opmerkzaamheid te gewennen, het gevoel voor 't schoone op te wekken en den smaak te vormen. Ook werd de overtuiging

meer en meer versterkt en algemeen, dat de teekenkunst onmisbaar is voor iederen beoefenaar van werktuigelijke kunst of ambacht. Nieuwe inrigtingen van onderwijs werden daargesteld, en ook de Hooge Regering was overtuigd, dat de uitbreiding van het onderwijs in de teekenkunst door haar behoorde aangemoedigd te worden; vandaar het Koninklijk besluit van den 13den April 1817, waarbij de oprigting van teekenscholen en teekenakademiën werd bevolen, zooveel mogelijk in alle steden van het rijk, wier geringe bevolking dit niet verhinderde. Deze teekenscholen hebben ten oogmerk om niet alleen de jeugd, maar ook den handwerksman onderwijs te doen genieten in de gronden der teekenkunst. Veel goeds is het gevolg van dit besluit geweest, zoowel wat de uitbreiding van het onderwijs aangaat, als voor de degelijkheid van het onderrigt zelf; want de overige bepalingen strekken tot waarborg, dat niet dan aan onderwijzers, welke bewijzen van bekwaamheid hebben afgelegd, het onderrigt wordt toegestaan. Nog meer zouden de goede vruchten van dit besluit zijn geweest, zoo niet hier en daar enkele gemeentebesturen, door kleingeestigheid geleid, of nietige persoonlijke belangen hooger stellende dan de goede bedoeling der regering, niet met dien ernst dit onderwijs hadden aangemoedigd, als door 's lands bestuur werd bedoeld en verlangd. Doch ook daar, waar men meerdere geestdrift betoonde, meene men niet, dat het onderwijs in de teekenkunst thans den hoogsten trap van volmaaktheid heeft bereikt, evenmin als men zich moet voorstellen, dat genoemd regeringsbesluit, na gedurende het derde eener eeuw in werking te zijn geweest, welligt geene herziening zou behoeven; integendeel, bij de erkenning dat er veel gedaan is, mogen wij de meening niet onderdrukken, dat er nog veel te doen overig blijft.

In het algemeen van het onderwijs in de hier bedoelde kunst sprekende, laten wij dat gedeelte daarvan, namelijk de hoogere teekenkunst, 't welk voor den eigentlijken kunstenaar bestemd is, buiten onze beschouwing, te meer daar die hoogere trap der kunst, bij de inrigtingen hier te lande bijzonder daarvoor bestemd, doorgaans op eene uitstekende wijze wordt onderwezen.

Als middel om aan het onderwijs in de teekenkunst meer uitbreiding te geven, en het als het ware populair te doen worden, verdient het werk, hier aangekondigd, eene eervolle onderscheiding. Al dadelijk voorziet het in eene behoefte, welke van tijd tot tijd zich openbaart. Meermalen, namelijk, wordt bij de teekenscholen geklaagd over gebrek aan goede voorbeelden, vooral bij de inrigtingen van dien aard in kleinere steden. De voorbeelden zijn doorgaans van vreemden oorsprong, en daardoor meestal te kostbaar in vergelijking van de geringe beschikbare middelen daarvoor bestemd. De onderwijzers zijn dus wel genoodzaakt zelven in deze behoefte te voorzien, hetgeen hun veel werk verschaft, vooral in verhouding tot de karige belooning, welke hun deel is. Daarenboven mag het betwijfeld worden, of alle onderwijzers, hoe verdienstelijk overigens ook, wel de geschiktheid hebben, om altijd goede voorbeelden te leveren. Het werk des Heeren Huysmans kan hierin op eene voldoende wijze voorzien. Twee en zeventig bladen groot mediaan formaat geven eenen opvolgenden cursus van voorbeelden, van de regte lijn af tot aan het volkomen menschbeeld, terwijl de prijs van het werk op de uiterst geringe som van vijftien gulden is bepaald. Maar ook een uitvoerige, duidelijke en goed geschreven tekst van twaalf bladen in plano zal de voorbeelden vergezellen, en verhoogt niet weinig het nut en de bruikbaarheid van het werk.

In kleine steden, dorpen of op het land, waar geen onderwijzer in de teekenkunst gevonden wordt, zal deze tekst dat gemis genoegzaam kunnen vergoeden. De beschaafde jongeling op het land wonende, zal, zoo het hem

aan lust, ijver en volharding niet ontbreekt, zich gemakkelijk de grondbeginselen der kunst eigen kunnen maken, en mogt hem geschonken zijn, wat de geestige Rodolphe Töpffer noemt, het zesde menschelijk zintuig, of *la bosse des beaux-arts*, dan mag hem gerustelijk voorspeld worden, dat zijne volharding hem ruimschoots zal worden beloond.

Bij familiën, in denzelfden toestand verkeerende, zal het aan ouders, met behulp dezer handleiding, niet zwaar vallen, de eerste beginselen der teekenkunst zelven aan hunne kinderen te onderwijzen. Doch vooral, en hiertoe is het werk van den verdienstelijken Heer Huysmans bijzonder geschikt, ten platten lande, waar geen onderrigt in de teekenkunst gegeven wordt of kan worden, zullen op de scholen van het lager onderwijs toch wel jongens gevonden worden, welke voor een of ander ambacht bestemd zijn en daartoe worden opgeleid; en zou het voor een' boeren-timmerman, smid of wagenmaker, niet boogst nuttig zijn, dat ten minste de beginselen van de teekenkunst hem niet geheel vreemd waren? Welnu, de onderwijzers op die scholen, bezield door de begeerte om alles aan te wenden, wat de belangen hunner kweekelingen in de toekomst kan bevorderlijk zijn, (en hoevele bewijzen van zulke gezindheid worden bij dien eerbiedwaardigen stand niet dagelijks gevonden?) nemen slechts deze handleiding ter hand, en bij eenige studie en nadenken zal het hun niet moeijelijk vallen, met behulp daarvan zooveel te leeren, als zij zullen noodig hebben, om, zonder vreemde hulp, zelven in de behoefte aan dat onderwijs te voorzien.

Zoo als reeds gezegd is, zal het werk bestaan uit twaalf afleveringen, ieder van een blad tekst in plano, en van zes bladen voorbeelden ter navolging; vijf daarvan zien reeds het licht. In twee afdeelingen gesplitst, handelt het in de eerste over de onderscheidene soorten van lijnen, vooral met het doel, om den leerling een juist oog, werktuigelijk gemak en eene vaste hand eigen te maken. Eenige aanduidingen van de oorzaak en den aard van licht en schaduw en van de verkortingen, inzonderheid die van het eirond, vormen de voorbereiding tot het tweede gedeelte: de menschelijke figuur is daarvan het onderwerp.

De Heer Huysmans heeft wèl gedaan, met zich hiertoe te bepalen; hij zal ook wel in de meening zijn, dat de grondbeginselen der teekenkunst zich niet verder behoeven uit te strekken, en dat hij, die het menschenbeeld in de verschillende toestanden goed kan teekenen, met regt op den naam van teekenaar aanspraak kan maken. Dat de vervaardiger over dit laatste gedeelte van zijnen arbeid niet vlugtig is heen geloopen, bewijzen, onder andere zeer doeltreffende voorbeelden, ook die van anatomie, waarvan reeds een paar bij de reeds uitgegeven afleveringen gevonden worden, terwijl die over de leer der proportiën nog te wachten zijn.

Voor zooverre naar de reeds in het licht verschenen voorbeelden een oordeel over het werk kan gevormd worden, voldeed de vervaardiger ten volle aan zijne belofte, van namelijk die voorbeelden naar de antieken en de grootste kunstenaren geteekend te zullen geven.

Bij den welverdienden lof, welke den Heer Huysmans hier wordt toegebragt, mag ook de wensch gevoegd worden, dat zijn werk in veler handen kome, en dat het zoo veel nut zal stichten, als een goed werk, met de beste bedoeling vervaardigd, vermogend is te bewerken.

***Holland. Almanak voor* 1851. *Uitgegeven door Mr. J. van Lennep*. (*Te*) *Amsterdam*, (*bij*) *Gebrs. Kraaij*.**

Zoo we mogen aannemen, dat het u gegaan is als ons, dan hebt ge, bij 't ontvangen van den derden jaargang van ‘Holland,’ schielijk het boekjen opengeslagen en den ‘Inhoud’ doorgezien, of ge er 't bewijs in vinden mogt, niet zoo zeer van vooruitgang - want ge zoudt, om u daarvan te overtulgen, eerst al de bijdragen hebben moeten lezen - maar van eene nadering tot, of, wilt ge 't liever, volharding bij de rigting, in de eerste aankondiging vooropgesteld, en later middellijk toegelicht.

We stellen ons voor, dat de verschijning van een nieuw jaarboekjen voor u geene gewenschte, althans geene bij uitnemendheid heuchelijke gebeurtenis is, en dat ge er welligt menigeen hebt begroet met den weemoedigen uitroep: ‘Alweder een om de reeds zoo lange rij te vergrooten!’ overtuigd als ge waart, dat onze almanakken geene vermeerdering behoefden, en waarschijnlijk bij eene vermindering in degelijkheid en belangrijkheid zouden winnen, en - gun ons onze onschuldige droomen - welligt hunne nederige rol van ephemeriden zouden wisselen voor die van Annalen der nederduitsche bellettrie, waar ge de uitdrukking des tijds, de kleur en den toestand onzer letterkunde in zoudt kunnen ontdekken.

De historie heeft hare jaarboeken; waarom zoude de literatuur zich moeten vergenoegen met jaar*boehjens*, die ze niet als haar afschijnsel mag erkennen, kleurloos als ze zijn, als ge ze van den prachtband ontdoet?

Doch, wanneer ge ook dat alles toegeeft, we gelooven toch dat ge den uitroep hebt teruggehouden, toen ge bij de aankondiging van ‘Holland,’ tevens den gevierden naam des redacteurs vermeld, en - ge geloofdet uwe oogen niet - eene eigene banier opgestoken zaagt.

Het deed u goed, dat de Heer van Lennep zijn ‘Voorbericht’ begon met de verklaring dat hij ‘volstrekt niet wilde beweeren dat er behoefte aan een' nieuwen almanak bestond,’ en er de u zoo welkome verzekering bijvoegde ‘dat hij het wenschelijk achtte, dat het nieuwe jaarboekjen eenigzins van den gewonen sleur afweek, en zooveel mogelijk voldeed aan zijne bestemming, ook als provinciale almanak.’ Ge kendet den redacteur, en die kennis was u waarborg genoeg, dat het ‘zooveel mogelijk’ door u in den minsten zin kon worden opgenomen, terwijl ge zeer logisch, van 't bestaande tot het niet bestaande besluitende, meendet dat een ‘jaarboekjen, dat van den gewonen sleur afweek,’ er een zoude zijn met eene zuiver afgebakende rigting, en dat geene neutrale of heterogene bestanddeelen in zich zoude opnemen.

Of 't ‘Voorbericht’ niet reeds duidelijke leuze ware, vindt ge, als ge de ‘Vertelling van den Heer, die zijn koffer kwijt was’ - requiescat in pace! - in den tweeden jaargang herleest, dat ‘Holland eigentlijk bestemd is Hollandsche toestanden te schilderen,’ terwijl onze lieve Alkmaarsche, eenige bladzijden verder, van ‘het historische jaarboekje Holland’ spreekt, en in die

woorden, zoo we meenen, met de haar eigene scherpzinnigheid aangaf, wat de algemeen gewenschte eigenschap van den almanak zou zijn.

Slaan we nu den jaargang van 1851 open, en toetsen we met al de bescheidenheid, die ons voegt, den inhoud aan den wetsteen, dien onze citaten ons aan de hand doen.

't Zij echter verre van ons eene critische analyse te willen geven van elke der bijdragen welke ‘Holland’ bevat, of ons een vermetel oordeel aan te matigen over de meerdere of mindere literarische waarde, die ze bezitten, een oordeel, waartoe we ons t'eenenmale ongeschikt en ongeroepen weten. - Slechts hier en daar gunne men ons, eene kleine aanmerking te wagen.

De rij der prozastukken wordt geopend door een verhaal van den redacteur, dat ‘Emilia Barten’ tot opschrift draagt, en u de ramp maalt, die de familie Barten op haren overtogt van Haarlem naar Amsterdam in den jare 1623 op 't Haarlemmer-Meer wedervoer, en de ‘wonderdadige behoudenisse van Emilia,’ waar ge welligt een reminiscens van Mozes' biezenkorfjen in zoekt. - 't Voorval, aan een geslachtsregister van de familie van de Wall (?) ontleend, is geschreven in den gemakkelijken en onderhoudenden stijl, dien we kennen, en wordt besloten met eenige vrome opmerkingen van den oorspronkelijken opsteller - den schrijver van 't register - gegoten in den form van ‘de Leer der Probabiliteiten.’

We gelooven dat de vermelding van 't feit volstaan zal, om bij u den twijfel op te wekken of het stukjen wel hier ter plaatse behoort, en of de vermelding van 't Haarlemmer Meer, en eenige andere locale bijzonderheden, wel voldoende regtvaardigen, het als eene beschrijving van ‘hollandsche toestanden’ aan te nemen, en men 't niet veeleer als de uitdrukking hebbe te beschouwen van de zooveel vagere idée van ‘een toestand in Holland, of... ergens anders?’

We houden ons overtuigd dat de heer van Lennep de bijzondere roeping van zijn pleegkind niet zóo beperkt, of juister, zóo uitgebreid wenscht te zien, dat het in zijne lijst alle stoffen en onderwerpen zoude kunnen opnemen, alleen omdat die lijst hollandsch is, en die onderwerpen ‘betrekking hebben tot Holland en Holianders,’ of het boekjen op ‘hollandsch papier is gedrukt, en door hollandsche plaatjens opgeluisterd,’ en we mogen den wensch niet onderdrukken - in het vorige jaar in dit tijdschrift geuit - dat hij in 't vervolg aan ‘Holland’ zulke schatting zal brengen, als hij 't - getuige de ‘Statenvergadering’ - vermag, en minder spaarzaam moge zijn met dichterlijke bijdragen, die we op hoogen prijs stellen en in dezen jaargang met leedwezen missen.

We willen niet beweren dat humor bij ons niet te huis behoort, ofschoon we welligt tot staving dezer meening zouden kunnen wijzen op den schralen oogst, dien onze letterkunde er van aanbiedt, zoo ge althans de wellevendheid niet zoo verre drijft van alle pogingen om humoristisch te zijn - waaronder enkele zeer zwakke - met den naam van humor te bestempelen, en misschien zouden kunnen vragen, of we tewijlen niet al te geneigd zijn, *luim* met humor te verwisselen? Vindt ge 't synoniem? Welnu, 't zal u weinig moeite kosten, om, de nomenclatuur onzer ‘luimige dichters,’ in de hand, triomfantelijk die meening te bestrijden. - We willen niet beweren, zeggen we, dat humor bij ons geene inheemsche plant is, en toch lagen we niet geheel bevredigd van Lennep's tweede bijdrage ‘Een Staats-Examen in 1851’ uit de hand. - We erinneren ons in eenen ouden hoogduitschen almanak een soortgelijk opstel te hebben gelezen, dat denzelfden indruk bij ons heeft achtergelaten, schoon welligt eenigzins gewijzigd door 't verschil in jaren. - Mogen we er ook verre van zijn, aan het ‘Staats-Examen’ eenigen geest en luim te ontzeggen, en den tweeden examinandus niet soms te bewonderen,

toch zouden we ons geweld moeten aandoen, wanneer we telken male en onverdeeld met de examinatoren uitriepen: ‘Egregie! Eximie!’ en er niet hier en daar - welligt wat dikwijls - de minder vleiende opmerkingen tusschen lieten glippen - 't zij ons om der waarheid wille vergeven - die den eersten candidaat tot Minerva's dienst te beurte vielen. - We hebben minder dan anderen misschien, de vele woordspelingen en vrije vertalingen, het diminutivum van ‘Mozes’ en 't feminivum van ‘Paus-Anias’ en wat daar meer is, genoten, en we willen 't aan dezelfde oorzaak wijten, dat we ‘de Korte Kronijk,’ in gelijken trant geschreven, niet gelukkig hebben gevonden, en dus beide rangschikken onder de ‘mislukte aartigheden.’

Ge twijfelt schier aan de identiteit des schrijvers, zoo ge de vele geestige bladzijden van ‘Ferdinand Huyck’ herleest, dien ge met ons als een kunstjuweeltjen beschouwt.

De Bull schreef bij een lief coquet teekeningetjen van ten Kate, door Wehmeijer gegraveerd, ‘Een Muisjen met een Staart,’ een lief, huiselijk tafreeltjen, waarin hij een les aan coquetten geeft, die echter - we vreezen 't - weinig indruk zal maken op de lieve lezeressen van ‘Holland’ - zoo ze die al behoefden, wat we niet kunnen gelooven - omdat ze welligt in 't origineel van Oom's portretjen, door de ondeugende meisjens gevonden en behoorlijk gecommentarieërd, niet de type der ware ‘grande coquette’ zullen willen erkennen, waar ze onafhankelijkheid, en niet plooiing naar, of onderwerping aan anderer wil of neiging, als 't kenmerk van beschouwen.

We zullen niet als scheidsregter optreden tusschen de Bull en zijne lezeressen - hij is de liefste en aanminnigste waard - maar veeleer hulde doen aan den bevalligen en lossen form van 't verhaaltjen, waarvan we vooral 't begin zeer gelukkig noemen.

De Heer ter Haar - men vergeve ons de verbreking der volgorde - leverde ‘Petrus en Joannes bij het ledige graf des Heilands, eene kunstbeschouwing,’ waarin hij u 't bekroonde stuk van den jeugdigen van Dijck te genieten geeft, en de geschiedenis mededeelt van den wedstrijd en de prijsgunning.

We zullen de eersten zijn om 't den schrijver toe te geven, dat de oudhollandsche schilderschool eene der schoonste paerelen - duldt nog voor deze maal het ‘abgeschmackte’ beeld - aan onze kroon genoemd mag worden, doch we wenschen dan tevens ook dat ze tot voorbeeld diene en aangeprezen worde van de hedendaagsche, en men onzen jeugdigen kunstenaren, door prijsvraag of wedstrijd, geene andere, ons volk vreemde rigting opdringe, tenzij eigene impulsie hen er toe voere, en we wenschen vooral op 't gebied der schoone kunst de intuitie geëerbiedigd te zien. - We gelooven niet dat het zoogenaamd *hoog historiecl*, de reproductie van bijbelsche gebeurtenissen en toestanden, in den aart onzer kunst ligt - hierin van de Vlaamsche zeer verscheiden - en we zagen haar liever het *tableau de genre* volmaken en verheffen, en zich de nabootsing ter taak stellen van ons eigenaardig volks- en familieleven, en de veraanschouwelijking dier schoone bladzijden onzer historie, waar we een goed hollandsch feit, of een' geliefden naam op ontmoeten. - Ofschoon we ook gaarne erkennen en hulde brengen aan al wat er schoons en verdienstelijks ligt in het werk van van Dijck en zijnen talentvollen mededinger Wijnveldt, en toegeven dat, ‘zoo 't streven zelfs schoon is in 't worstelperk der eer’ - ge kent het motto, dat zeker één antwoord op iedere prijsvraag vergezelt - de jongelingen waardig waren dat ze door ter Haar werden herdacht, toch zien we met meer welgevallen op, en gevoelen meer sympathie voor die producten onzer nieuwe schilderschool, die ons beter aan de oude crinneren, en we zijn meer getrokken tot den ‘Rembrandt in zijne werkplaats,’ onlangs

door een' jeugdig meester - waarom den naam van Mertz niet genoemd? - voltooid, waar we den schepper van ‘de Nachtwacht’ in beschouwing verdiept vinden voor het doek, dat de schetse droeg van een ander meesterstuk.

't Doet u goed, Rembrandt voorgesteld te zien in gepeins, want ge weet dat hij veel en ernstig dacht bij zijn werk, en ge vindt in de schilderij, met welgevallen, het zedige, doch ware koloriet der zeventiende eeuw en het licht van den grooten meester zelven terug; 't is geen ‘ziel zonder lichaam,’ of ‘lichaam zonder ziel,’ - ge kent het verwijt aan vele onzer kunstenaren gerigt - die ge voor u ziet; 't is materie, doch bezielde materie!

Maar keeren we - na de welligt ongeoorloofde uitweiding - tot de bijdrage des heeren ter Haar terug, die gevolgd wordt door een dichterlijk ‘Bijschrift voor de Kunstplaat,’ dat u de beschrijving geeft van het stuk van van Dijck, door Steelink gegraveerd, en vóór deze bijdrage geplaatst.

We begeven ons nu op historisch terrein, ‘nous sommes en pays de connaissance,’ en 't verwondert ons niet dat Jufvrouw Toussaint er ons welkom heet met een' harer stadgenooten, ‘de Alkmaarsche Wees,’ die 't tot ‘Ammiraal’ heeft gebragt. Ofschoon ge geen vreemdeling zijt in onze geschiedenis, toch kendet ge welligt Wollebrandt Gleyms de Jonghe niet, dien Toussaint u beschrijft, en waar ge gaarne een rond hollandsche figuur in vindt, die tot eer en aanzien is geklommen in de loopbaan, waarin we met trots de grootste mannen van ons land aantreffen. - Wat ze u met welsprekendheid den knaap beschrijft, die reeds vroeg de ouderzorge derfde, doch hartelijke en gulle verwanten bezat, waar hij aan den Zondagsdisch steeds welkome gast was, ofschoon oom Jochems hem soms, wrevelig over zijne koelheid en ontevredenheid, suffert of ondankbare schold, weinig vermoedende wat er omging in die jeugdige ziel, en wat roeping er in besloten lag.

't Wordt tijd, dat we ons het bestek dezer beschouwing erinneren, doch wie denkt aan Sparta als hij Athene hoort?

‘Eenige bijzonderheden uit het politieke leven van den Heer van Schonenberg,’ gaf de Heer da Costa ten beste, en ze zijn niet van belang ontbloot voor die 't ceremonieel van 't Castiliaansche hof in den aanvang der achttiende eeuw, en de eere, aan den gezant van Willem den Derde en de Staten bewezen, wil leeren kennen, ofschoon we liever van den meester eene dichterlijke bijdrage hadden gelezen, die ons zijne zoogenoemde ‘politieke’ doch in ieder geval, heerlijke vaerzen erinnerde.

Arend verrijkte ‘Holland’ met ‘het Slot te Medemblik,’ en verhaalt er menige belangrijke historische bijzonderheid in, die ge gaarne zult lezen, en die door den kundigen schrijver met vele aanteekeningen verrijkt en toegelicht is. - Ge zegt er hem zeker dank voor, dat hij de bijdrage afstond. - De afbeelding van het oude Slot, door ten Kate geteekend, is tamelijk flets op steen gebragt.

We verlaten hiermede het proza, en treden op 't gebied der poëzie, dat voor ons ontsloten wordt door Schimmel, die 't vervolg van zijne ‘Beatrix’ gaf. - 't Verheugde u dat de voortzetting van dit verhaal niet achterwege bleef, die ge gewis met ons verlangend te gemoet hebt gezien, en een kostbaar geschenk aan ‘Holland’ noemt.

Zoo 't niet overbodig ware, en ge geen regt hadt het ons kwalijk te duiden, wijl ge ze zelf misschien beter, doch zeker niet meer, hebt genoten dan wij, we zouden u wijzen op de vele schoonheden van gedachte en form, die het dichtstuk aanbiedt, en 't gesprek tusschen Wouter en zijn pleegkind, het verhaal van den pelgrim - waar ge reeds Beatrix' vader in vermoedt, schoon we 't Schimmel ter eere zeggen, dat hij 't geheim lang

en goed heeft bewaard - en de tooneelen bij het krankbed, en het versche den des zwervers voor u afschrijven, en ge zoudt er uit zien, wat al partij er getrokken is van de verschillende karakters en toestanden en accidenten, en hoe trouw de geest en kleur des tijds teruggegeven wordt. ‘Pit van sin,’ zoo als Constanter zegt, besloten in schoonen en waarachtig poëtischen form, ‘drymael dobbel sit er in.’ Doch, waarom zouden we de opmerking weêrhouden, die ons op de lippen ligt, dat het eerste gedeelte van 't verhaal, wat dichterlijke bewerking, samenhang en inéensmelting der deelen betreft, 't naar onze meening van het tweede wint?

De ‘Beatrix’ is het eenige dichtstuk van eenigen omvang, dat ‘Holland’ aanbiedt; verwantschapping van tijd brengt ons er van op ‘de Kastelein van den Nijenburcht,’ een vloeiend en lief gedicht van Hofdijk, waar hij zelf de afbeelding van 't Slot bij gaf, die uitmuntend van toon en door Kaiser goed gegraveerd is.

‘'t Gevecht in de Reecker Wadde (een lied van den Minstreel van Kennemerland)’ vonden we minder gelukkig en misten er de aanschouwelijke voorstelling in, die we zoo gaarne in de ‘Nijenburcht’ opmerkten.

Het bijgevoegde steendrukjen kan niet met regt den naam van ‘illustratie’ verlangen. - Beter, ofschoon wel wat schimmig en onbepaald, is de gravure van Wehmeijer, naar eene teekening van Rochussen, tegenover de titelplaat, waar ‘Mareike’ van den Heer Floris Brouwer bij behoort, waarvan ons de maat minder beviel.

Waarom gaf S.J. van den Bergh ‘Niet meer?’

De vraag in hare dubbele beteekenis volsta om ons leedwezen uit te drukken over 't gemis van een historiesch lied, zoo als hij ze zingen kan. - De Genestet's ‘Vliegevreugd en Dichtersmart’ is gemakkelijk en geestig berijmd, doch zoude dit het genre zijn, waarin hij zich zal ontwikkelen? Hij vrage 't zich zelven af, en volge de inspraak van zijn gevoel, dat bij hem, gelijk bij iederen waren dichter, juist zal zijn. - We hebben iemand met oneindig veel geest hooren zeggen: Zoo de *form* hier eens 't geheele *wezen* ware? Zou de vraag hier niet van toepassing zijn, want, eilieve, wat is 't wezen van dit vaers toch anders dan de geestige inkleeding? We hebben de Genestet's talent lief, en we weten 't, dat eene aanmerking, uit belangstelling gemaakt, hem aangenamer is dan de lof, hem tegenwoordig zoo ruimschoots van alle kanten toegezwaaid. - We hebben regt veel van hem te verwachten, en in de eerste plaats van hem te eischen dat zijne zangen steeds eene schoone gedachte bevatten, zoo als zijn ‘Volksdichter,’ in den Volksalmanak 't doet.

We ontzeggen aan ‘Bergen’ van Beeloo, geene schoonheid van natuurschildering, die we trouwens zeker waren er in te ontmoeten, doch we mogen 't stukjen niet vrijpleiten van gerektheid, en gelooven dat, zoowel de beschrijving van den inval der Engelschen bij 't Noordhollandsche dorpjen, als de slotvaerzen, beneden 't talent van den meester gebleven zijn.

We willen onze beschouwing, die reeds omvang te over heeft, besluiten met de erinnering aan ‘Lente’ een lief, eenvoudig gedicht van Beets, en ‘Februarij 1848 en 1850’, waarin Hasebroek de rampen der Sprokkelmaand in beide jaren tegen elkander stelt, en u wijst op de plagen van der menschenhand, de Revolutie en het Communisme - arm woord, dat u zoo dikwijls laat gebruiken! - en de bezoeking van God, de watervloed, die onze beemden heeft overstelpt. - 't Is geschreven in den ‘vromen’ zin, dien vele onzer gedichten thans ademen, en dien we ook terugvinden in Sybrandi's ‘Vrede’ en zelfs in ‘Hollands Roem’ van Wijsman, dat we met genoegen lazen.

Wanneer ge nu nog zoo goed wilt zijn de ‘Liefde's Bloemhof’ van Mr. D.

J. van Lennep, waaraan ge zeker geen smaak en bevalligheid ontzegt; de ‘Minnezangen’ van Suzanna Maria Böeseken, de gedichten van J. Chr. Gewin, Bernard van Eyk en Donkersloot, en de niet onaardige ‘Proeve eener natuurlijke Historie voor de Jeugd, eenvoudig verteld door een Schoolmeester,’ te doorloopen, dan hebt ge kennis gemaakt met den geheelen inhoud van ‘Holland.’

En nu - houdt ons de bescheidene vraag ten beste - wat is uw eindoordeel, wat het resultaat der toetsing, waar ge ‘Holland’ aan hebt onderworpen? Vergissen we ons, wanneer we meenen dat het niet anders dan ongunstig kan wezen, en ge slechts weinige bijdragen - die we niet behoeven te noemen - gevonden hebt, die niet even goed in een ander jaarboekjen zouden geplaatst zijn, of die aanspraak kunnen maken ‘provinciale, historische’ of eigenaardig hollandsche belangrijkheid te bezitten? en ge dus het bestaan van ‘Holland’ als een ‘affreux superflu’ beschouwt?

En zoo ge, na de lezing, het karakter van den almanak moest aangeven, ge zoudt er welligt mede verlegen zijn, zoo ge althans niet als uiterst redmiddel uwe toevlugt naamt tot wat de Redacteur leverde, en, naar de meerderheid zijner bijdragen oordeelende, stamelend en schuchter, onzeker van uwe zaak als ge waart, antwoordet: ‘Luimig.’

De Heer van Lennep werpe ons niet tegen: ‘Elk zijn wijs;’ we zouden de eersten zijn 't te eerbiedigen, doch wij kunnen 't zelfs hem niet toegeven, dat *dit* de wijs des legendendichters, zijn natuurlijke toon en stemgeluid zou zijn; we zouden eer geneigd wezen te beweren, dat hij ‘de fausset’ heeft aangeslagen.

We verlangen niets meer en niets beter - dan 't boven aangehaalde motto, en we nemen afscheid van ‘Holland’ met den wensch, dat hij in 't vervolg - ‘zijne eigene wijs’ hebbe, of, karakterloos en zonder wijze als hij thans is, ophoude te bestaan, ten minste zijne pretentie opgeve, een jaarboekjen te zijn, dat ‘van den gewonen sleur’ afwijkt.

De Sprookjens der Koningin van Navarre. Blijspel van Scribe.

‘Een geestige dialoog, een boeiende intrige!’ ziedaar de uitroep van duizenden, die kennis maakten met dit laatste gewrocht van den vruchtbaren Schrijver, welke, in alle vormen der dramatiek, zich vrij heeft bewogen en telkens wisselend van terrein, dikwerf een nieuwheid, een frischheid aan zijne scheppingen bijzet, die aantrekt of verkwikt.

Of de beide laatste qualiteiten ook weder worden aangetroffen in het gewrocht dat we straks nederschreven aan het hoofd van dit opstel, zal een nadere beschouwing doen blijken.

Het kunststuk is reeds vroeger elders ontleed geworden, doch eenzijdig; daar het getoetst werd aan de historie, van welke de Schrijver zeer weinig borgde. Hij vroeg toch niets meer van haar, dan eenige namen en feiten, wier verhouding hij wijzigde naar zijn oppervlakkig gevoelde behoefte. Wat hij thands deed, heeft hij immer gedaan. Zoo iemant, dan heeft Scribe den vaak betwisten aesthetischen regel: ‘de daad is om het stuk, niet het stuk om de daad,’ tot zijn voordeel aangewend.

Moge echter die regel eene waarheid en voor elken kunstenaar eene wet zijn, hij behoeft eene nadere omschrijving, zal de kunstenaar, die hem toepast, bij de verst voortgevoerde konsequentie niet schuldig blijken voor de vierschaar van het gezond verstand.

De geschiedenis is voor den kunstenaar geene opeenvolging van feiten, zonder doel, zonder zin, maar de inkarnatie van eene grootsche idee, die hare *phasen* van ontwikkeling duidelijk vertoont. Grijpt de dichter alzoo de idee, in welke *phase* ook, aan, dan mag hij de feiten, die haar een vorm moeten geven (met inachtneming van de verhouding tusschen oorzaak en gevolg), ordenen, verplaatsen, herscheppen tot betere bereiking van zijn doel. Hij zal den mensch - de plastische uitdrukking der idee - niet mogen wegvoeren uit den kring, waarin deze zich beweegt, wijl die kring hem alleen geschikt maakt om te zijn wat hij wezen moet. In harmonie daarmede, en tot verhooging der waarheid, moet de vorm zijn, waarin elke gedachte, moet het kleed gekozen worden, waarin elke figuur is gehuld.

De dichter kombineert alzoo bet bestaande, hij vernietigt het niet.

Doch, al worde dit ons criterium, al nemen wij ook aan, dat bij den kunstenaar de feiten slechts middel, nooit doel kunnen zijn, en alzoo het kunststuk niet mag gebracht worden voor de vierschaar der historie, toch zal het Scribe niet verdedigen, waar het zijne voorstellingen geldt, aan het Verleden ontleend.

Voor Scribe is de historie een onvruchtbaar Gister. In het Heden alleen gevoelt hij zich te huis. Dáár heeft hij ook zijn menschenkennis verkregen, die ik dikwerf bewonder. Hij heeft gestudeerd in het boek des levens, zij het ook wat eenzijdig, wat bekrompen, wijl hij slechts één volk kent en dan nog slechts ééne kaste van dat volk, - de salonbewoners. Al wat daar buiten ligt, kent hij niet, poogt hij ook niet te kennen, daar het slechts

verkregen moet worden door ernstige, naauwgezette studie, die hem te zwaar zoude zijn, die hem den kostbaren tijd zoude rooven waarmede hij woekeren moet; want de Opera wacht een ‘libretto,’ ‘la Porte St. Martin,’ een drama, ‘l'Odéon’ een vaudeville.

Zockt hij een toestand, dien hij, toegerust met een volkomen meesterschap over de tooneelkrachten, dramatiesch voor zijn volk gelooft, dien hij *piquant* waant om de eene of andere *lokale* bijzonderheid, dan wil hij zich de moeite van het doorbladeren eener kroniek getroosten; en heeft hij dien toestand gevonden, welnn, dan wordt *deze* het middenpunt waarom de individuën uit zijne eeuw zich groepeeren.

Scribe is geen *tourist* op het terrein der Historie, maar een vrijbuiter, die de daar gekiste schatten komt plonderen en, teruggekeerd op eigen groudgebied, de geroofde munt versmelt en herstempelt om haar beter gangbaar te doen zijn.

Zijn ‘Calomnie’ is een meesterstuk; zijn ‘Puff’, zijn ‘Camaraderie’ verraden een uitstekend talent; maar de personen, die hij daarin voorstelt, zijn ook uit de maatschappij om hem heen gegrepen; hij is zich zelven klaar bewust geweest, maar hij randt ook een kwaad aan, dat zijn scherpe blik in zijne waereld heeft waargenomen.

Hoe klein verschijnt hij echter, waar hij het grootst moest zijn; waar hij een greep doet in de waereldhistorie en eener periode, in welke het lot van Europa werd geregeld, hare schatten borgt om ze roekeloos te verspillen. Bewonder het vernuft van den Schrijver in zijn ‘Verre d'eau,’ maar erger u tevens aan de verregaande lichtvaardigheid, waarmede hij het nationaal charakter, de nationale zeden misvormt en ze het negligé der Fransche 19de eeuwers omwerpt; eene lichtvaardigheid, die hem doet dartelen met de schim van een Willem den derde; die hem het gewrocht van dien diepgaanden geest doet vervormen tot speelwerk in de handen des knaaps.

De gebreken van ‘le Verre d'eau,’ kleven ook, voor een groot deel, het werk aan, dat wij voor een oogenblik uit het oog hebben verloren, om den Schrijver met eenige vluchtige trekken te charakterizeeren. Scribe stelt in zijn ‘Sprookjens der Koningin van Navarre,’ Marguerite de Valois kuipende voor aan het Spaansche hof, om haar gevangen broeder te redden, of liever, hij geeft ons (en dit was zijn *doel*) de moeder der Bourhons, de rust haars gemoeds, het geluk haars levens wagende voor het heil van Frankrijk. Hij plaatst Karel den Vijfde tegenover Frans den Eerste.

Zoo er als prijsvraag werd uitgeschreven: het saamstellen van een tooneelstuk, dat de wonderen van een ‘Monte-Christo,’ het koloriet der ‘Mystères de Paris,’ het *piquante* van ‘les Trois Mousquetaires,’ vereenigen moest, en waarbij, als model voor de historiesch lokale voorstelling, de oude Fransche tragedie werd aangewezen, - we hadden voorzeker een dwaze literaire vereeniging en een bekroond meesterstuk in deze ‘Sprookjens’ meer.

Men spare mij eene ontleding der handeling. Zij is een doolhof door ontelbare slingerpaden gekruist, waarin de bezitter zelf dikwerf is verdwaald, en zich alleen door het omrukken van menig boschaadje den weg heeft gebaand.

Men denke slechts aan de oplossing der aktie, om wier wille alleen (maar geheel ten onrechte) de Schrijver zijn stuk den tegenwoordigen titel schonk. Men denke aan die oplossing, zoo onhandig mogelijk te weeg gebracht, nadat de knoop der intrige zoo dikwerf niet dan door alle inspanning van 's Schrijvers vernuft voor ontknooping werd bewaard; eene oplossing, om welke te verkrijgen den eersten (eenigsten) minister twee *amantes* worden geschonken, Marguerite tot opoffering van haar Henri wordt genoopt; zij, met niet te verschalken list en voorbeeldelooze vermetelheid, Karel den Vijfde tweemaal

tot haar dupe maken, een geheimzinnige liefde ontdekken en ver van de plaats der handeling, met magnetische kracht, de daden der menschen besturen moet. En wanneer ge dit alles met verwondering hebt aangestaard, dan hoort gij van eene echtverbindtenis tusschen elkaâr bijkans vreemde personen (de kennismaking, zoo ze al bestond, was te mysterieus om tot vertrouwelijkheid te hebben kunnen leiden), tusschen Eleonora en Frans I, tusschen de zuster van Karel den Vijfde en den Koning van Frankrijk. - De vrouw, die de Keizer wil uithuwelijken aan den Connetable van Bourbon, maar, bij weigering, veroordeelt tot de opsluiting in een kloostercel, ze sluit thands eigenmachtig, zonder verlof haars broeders, een huwelijk, en die zelfde broeder waagt zich daartegen niet te verzetten, wijl Marguerite hem doet opmerken, dat zijne zuster, als meerderjarige, meesteresse harer handelingen was.

De aktie zelve mist de aanschouwelijkheid, die Scribe haar in andere zijner werken zoo gelukkig wist te schenken. Het verhaal moet telkens den Schrijver te hulp komen, daar de persoon, om wien zoo vele krachten in beweging worden gesteld, bijkans buiten den kring der handelende figuren staat.

Allerongelukkigst is de *mise en scène*. De oude gebreken van het Fransche tooneel ontnemen de voorstelling alle uitwendige waarheid, en dit hier, waar zij zelfs de inwendige mist. De figuren bewegen zich, door niets gemotiveerd, van de rechter- naar de linkerzijde; treden soms op, niet omdat zij door den drang der omstandigheden worden geroepen, maar om het een of ander verhaal te doen van het elders gebeurde, aan een vertrouwde. Men denke slechts aan het 2de bedrijf, 2de tooneel, waar Karel de Vijfde met zijn minister komt revelen over een *secret de famille* (!) en over het verhandelde in den Raad van Kastilië, tot wien Marguerite was ontboden - een incident, dat het eerste bedrijf sluit.

Ontegenzeggelijk is Marguerite hier en daar uitmuntend geteekend; is zij een fiksche dramatische figuur. De omstandigheden, die zij beheersch, zijn voor mij echter te geweldadig, te overvloedig bijeengebracht, dan dat zij mij natuurlijk kunnen toeschijnen, en dit werkt op de figuur zelve nadeelig terug. Het behoeft naauwelijks aangestipt te worden, dat ook bij deze alle historische kleur ontbreekt.

De twee andere vrouwen beduiden weinig, ja zouden de handeling bezwaren als nutteloozen ballast, zoo Scribe ze niet in de *arrière ban* een plaatsjen hadde ingeruimd, om in tijd van nood, zijn half afgesponnen intrige weder aan te knoopen.

De minister en de kabinetskoerier bezitten naauwelijks eene individualiteit. Ze zijn schaduwbeelden.

Onze grootste grieve tegen Scribes charakterschildering is cchter Karel de Vijfde. Die grootsche figuur uit de historie is verminkt en verkleind tot een dwerg, zich bewegende in de kleinste toestanden, tot handeling gespoord door de laagst opgevatte hartstochten.

Om Karel den Vijfde historiesch en totaal te schilderen, moest men hem tegenover een Germaan, een Vlaming en een Spanjaart stellen, voor 't minst (zoo men meer oekonomie in de voorstelling wilde, en niet te veel plaats kon inruimen aan een accessoire, wat het in Scribes stuk is) hem in Spanje schilderen, omgeven van zijne Grandes, in kabinet of gehoorzaal den heerscher, den grooten staatsman dier eeuw, wien het alleen mogelijk was Frankrijk te overwinnen. En wat wordt hij bij Scribe? Een *intime* van een kabinets-koerier (een betrekking, die de Keizer niet hoog verheffen kan, zij het ook dat die koerier de eenige is, dien Spanje bezit, en alzoo een kostbaar personaadje), een plannenmaker in het klein, die intrigeert als een

franschman; een fransche *roturier*, die aan het Spaansche hof der 16de eeuw, met hare strenge vormen, in ergerlijke liefdesavonturen wordt gemengd en er zich, ten aanzien van zijn hof, bij verkneukelt van genoegen (12de tooneel, 3de bedrijf).

Het is waar, hij verheft zich een oogenblik. Het is in het schoon geschreven onderhoud met Frans I, dat meesterlijk zoude zijn, zoo het meer historiesch ware gekleurd en de Koning het '*moi c'est l'état*,' dat hij later begrijpt, niet op dit oogenblik geheel vergeten en een scherp onderscheid gemaakt had tusschen Frankrijk en zich zelven, tusschen 's Rijks schatkist en zijne eigene *civiele lijst*. (!)

Het is echter een ras voorbijgaande schemering in de duisternis. Karel de Vijfde daalt spoedig weder en gaat bij het einde van het stuk geheel onder als heerscher en staatsman.

Alles saamvattende, zien we kleinheid waar we het recht hadden grootheid te verwachten; zien wij de meest verbruikte hefboomen - de liefde op de gewone vaudeville-manier geformuleerd - in beweging gebracht, en een streven des schrijvers - geen geïzoleerd verschijnsel, want vele zijner voortbrengsels getuigen het - om een parodie te geven op het ernstige en verhevene, om een *clown* te kleeden in het gewaad van de Tragische muze.

Meer dan ooit is Scribe beneden zijn onderwerp gebleven, maar misschien daardoor ook te beter *au niveau de son public*.

C.A. Kramer, Een woord van troost aan den Koning en de Koningin. Te 's Gravenhage, bij Gebroeders J. en H. van Langenhuysen, 1850.

Had de toezending ter beoordeeling van het stukje, dat bovengemelden titel draagt, welligt ten oogmerk hem, wien het in handen werd gesteld, pijnlijk aan te doen, of moest ze ten blijk strekken van de verwachting der Redactie, dat niemand gevoeliger dan hij de roe over hetzelve zwaaijen zou? Zeker is het, dat men niet zoo lang zou dralen vounis te vellen, greep verontwaardiging de ziel minder sterk aan bij iedere onkieschheid, van den aard als deze is, onzer dichtwurmen. Gemakkelijk zou het vallen en zelfs, werd het voortbrengsel van de grappige zijde aangetast, zou het den lezer misschien een oogenblik vermaak verschaffen, indien het geheel, aan vorm, taal, de wetten van het gezond verstand getoetst, ontkleed werd en aangetoond, hoezeer ieder couplet beleedigend was voor den goeden smaak. Maar zou het de moeite, de eer waard zijn?

Reeds te bedroevend, om er langer bij stil te staan dan volstrekt noodzakelijk is, mag het heeten, dat eene verpligte beoordeeling dergelijke uitboezemingen uit hare veilige duisternis in het licht stelt; bedroevend, dat het ieder rijmziek rijmelaar vrij staat, met kwetsende gemeenzaamheid, waarvoor

aanzien noch geboorte meer beveiligen, op elke smart, elken rouw, gunstige prooi voor een lied, af te komen en te *speculeren*, en de heiligste tranen te ontwijden, dewijl zij vloeijen langs vorstelijke kaken.

De uitkomst niet te rekenen, maar slechts het doel te zien, is wel een vaderlandsch, maar zoowel voor de waardigheid der letteren als voor de stemming der treurenden allergevaarlijkst beginsel, een vrijbrief voor onbevoegden.

H.B., Januarij 1851.

K.

Johan de Witt tegenover Frankrijk.

***De verdediging van Nederland in* 1672 *en* 1673. *Eerste en tweede gedeelte, door Jhr. J.W. van Sypesteyn en J.P. de Bordes. 's Gravenhage, bij Gebr. J. en H. van Langenhuyzen*. 1850.**
***Guillaume III défenseur et soutien de l'indépendance de l'Europe contre la puissance de Louis XIV, par le Baron Sirtema de Grovestins, etc. Paris, chez Dentu*. 1850.**

Vaak wordt het voor een bewijs gerekend van meer dan gewone scherpzinnigheid, in de geschiedenis der menschheid de ontwikkeling aan te toonen van eenige weinige denkbeelden en beginselen; in het leven en de daden van enkele voortreffelijke personen de verwezenlijking te zien van één groot wereld-plan, soms als onomstootbaar bewezen reeds vooruitgezet. Voorzeker, hoe meer ondervinding de menschheid uit het verledene opdoet, des te meer zal zij ook in staat zijn oorzaken en gevolgen in onderling verband te aanschouwen, en het haar gegund worden eenige min gewaagde gissingen te uiten omtrent het geheel, omtrent worden, ontwikkeling, voortduring of versterving van staten en volken, des te meer, bij afwisselende en dikwerf tegenstrijdige lotgevallen, toch nog zich in staat rekenen den sluijer der toekomst en van het verledene tevens een weinig weg te nemen en te vragen en te gissen naar het Goddelijk Raadsbesluit.

Die beschouwing der wereldgeschiedenis, welke de afzon-

derlijke feiten slechts behandelt in hun verband tot één groot wereldplan, moge vooral in onzen leeftijd tot vele en groote vorderingen in de algemeene kennis geleid hebben, wij mogen ons welligt met eenig regt verhovaardigen op die meer wijsgeerige opvatting van al het geschiede; juist die zucht tot het algemeen maken, tot het *nivelleren* van het meest tegenstrijdige, moet ons een bewijs te meer zijn voor de begrensdheid van den menschelijken geest, die, niet in staat velerlei in oorzaak en gevolg juist te bevatten, door één algemeen denkbeeld en één algemeen woord wil uitdrukken, wat het begrip niet op kan nemen in al zijne verscheidenheid en al zijne afwisseling.

Het valt in het oog, hoe zulk eene behandeling der geschiedenis, zelfs bij de meest juiste gevolgtrekkingen, gevaar loopt eenzijdig te worden in hare opvatting, - en een blik op de belangrijkste werken van lateren tijd over oudere en nieuwere, algemeene en meer bijzondere geschiedenis zal, geloof ik, hier meer, dáár welligt minder, het bewijs leveren van zulke partijdigheid.

Nergens doet zich die overdreven zucht tot idealiseren meer voor in hare verkeerdheid, dan bij de levensbeschrijving van beroemde mannen. Den mensch, zelfs den voortreffelijksten niet uitgezonderd, zoo geheel levende onder de indrukken van het oogenblik, zoo vaak door tegenstrijdige belangen en hartstogten geslingerd, zoo zelden zich zelven geheel meester, voor te stellen, als slechts één denkbeeld in het oog houdende, als slechts door ééne zucht in doen en laten bezield, - hoe onjuist moet zulk eene levensbeschrijving zijn, hoe weinig duidelijk zulk eene karakterschets! Ontegenzeggelijk hebben zij, die in de geschiedenis der volken eene gewigtige rol vervulden en wier genie tot ontwikkeling en vooruitgang der menschheid werkzaam was, meer dan vele anderen één beginsel voor oogen gehad, voor den tijdgenoot vaak verborgen, waarnaar zij handelden, één doel dat zij zochten te bereiken; doch hoe menigvuldig waren de afwijkingen, hoe onzuiver of gemengd de beweegredenen bij de meesten, zoo niet bij allen!

De ijdelheid speelt zoo dikwerf hier haar spel, waar wij met zekere ingenomenheid den held onzer voorliefde kneden en vormen naar onze inzigten, hem doen handelen, gelijk wij meenen dat wij zouden gehandeld hebben, hem groot noemen, waar wij eene overeenkomst vinden met onze gelief-

koosde denkbeelden. Dan verwijderen wij zorgvuldig alles wat onze opvatting zou kunnen verstoren, wij plooijen alles naar ééne rigting en één doel, en de held, waarlijk groot door het menschelijke, dat hem deed handelen, wordt door onze voorstelling een bloot werktuig, een onbezield middel.

Vooral voor de wezenlijke kennis der geschiedenis is zulk eene levensopvatting nadeelig; de belangrijkste bijzonderheden worden daarbij op zijde geschoven, of als onwaardig gekend te worden, niet eenmaal opgespoord; niet de kennis der personen, niet hunne daden, het beginsel alleen, dat hen bezielde, wordt daar nagevorscht, of eer nog zonder navorsching blootgelegd.

Daarom prijzen wij geenszins eene koude, chronijkmatige behandeling der geschiedenis, die geen verband wil zien tusschen verleden en heden, tusschen denkbeelden en personen, doch men overdrijve niet, men verwaarlooze niet de deelen, om het geheel alleen te schilderen; eene juiste, naauwgezette studie van elke bijzonderheid ga vooraf, dan eerst moge het geheel volgen; eerst eene bestudering van het karakter, den aanleg van hem, wiens leven men beschrijft, van het geheele tijdperk, waarin hij handelde, van het volk, dat hij leidde en bestuurde, en daarna aangetoond, hoe hij het middel werd tot iets groots en nuttigs, hoe hij, zijne rol bewust, door één groot beginsel bezield, doch als mensch vaak dwalende, verschillend in wil en handelen, waardig is door den nakomeling gekend te worden.

Twee zeer uiteenloopende geschriften in vorm en inhoud plaatsten wij aan het hoofd van dit vertoog. Het eene zal ons den grooten Raadpensionaris van Holland leeren kennen op het oogenblik, toen de zon van zijnen voorspoed onderdook en zijne rol, schier afgespeeld, op die bloedige wijze eindigde, welke wij zoo gaarne verzwijgen zouden, - en daartegenover den jeugdigen Vorst van Oranje, den 22jarigen Willem III, op éénmaal zich vertoonende in den vollen luister van zijne grootheid, en reeds van den beginne af zijne levenstaak begrijpende, den strijd tegen Frankrijk. Het andere geschrift bevat het geheele leven van Willem III, en toont zelfs de ontwikkeling van diens systeem tot den vrede van Utrecht. Het eene is eene verzameling van officiele, meest tot heden onbekende bescheiden, brieven en berigten, met de meeste zorg, doch zonder gevolgtrekkingen veelal en zonder aanspraak op diepe kennis der handelende

personen, bijeengebragt; het andere is de vrucht van veeljarige studie in het tijdvak en het karakter van onzen grooten Stadhouder, in een kort overzigt hier te zamengevat. Den genialen Raadpensionaris en zijnen vorstelijken opvolger, de houding en de staatkunde van Nederland tegenover Frankrijk, heeft ieder voor oogen, die het eerste werk naauwkeurig heeft gelezen; bijzonderheden, die het geschiedverhaal tot hiertoe verzweeg, worden bij menigte medegedeeld, en als men de schrijvers verlaat, waar men zoo gaarne nog meer vernam, dan heeft ieder voorzeker iets bijgevoegd tot de bewondering, waarmede hij de Witt steeds beschouwde, tot de voorliefde, die Willem III hem inboezemde.

Geheel anders is de behandeling van het andere geschrift; bijzonderheden, uit onschatbare archieven geput, heeft de schrijver bijeengezameld, doch niet goedgevonden aan het publiek mede te deelen; alleen de gevolgtrekkingen worden opgegeven bij eene zeer oppervlakkige opsomming der voornaamste feiten. Het denkbeeld, dat Willem III Europa heeft verdedigd tegen de heerschzucht van Lodewijk XIV, heeft den schrijver in zijn geheele geschrift bezield; dat de groote Stadhouder daarbij ook de belangen der godsdienst zijner vaderen, de vrijheid van geweten zou hebben voorgestaan tegenover den dwang, die toenmaals van Rome uitging, wordt als eene voorstelling beschouwd, op geenen aannemelijken grond berustende. Heeft de schrijver het naauw verband tusschen godsdienstige en staatkundige vrijheid, vooral in die tijden, de strekking der Roomsche hierarchie zoowel in Engeland als in Frankrijk genoeg doorgrond? genoeg acht geslagen op de verschillende drijfveêren, indrukken en gevoelens, die te zamen vereend Willem III en zijne uitstekendste tijdgenooten bezielden en deden handelen? Zoo wij in navolging van Guizot het werkje van den Heer van Grovestins eene *brochure* heeten, dan mogen wij niet te streng zijn in onze eischen; doch als programma van eene uitgebreide levensbeschrijving van Willem III betreuren wij het, meer dan eenmaal hier eenzijdigheid van oordeel bij onnaauwkeurige voorstelling der feiten op te merken[1].

1 Het is ons doel niet eene recensie te leveren van een der hier genoemde geschriften; doch wij vinden ons verpligt den belangstellenden lezer te verwijzen naar die plaatsen in het stukje van den Heer v. Grovestins, waar hij de gronden vinden mag voor ons oordeel. *Eenzijdig* noemen wij het geschrevene op bl. VII, 6, 9, 12, 13, 18, 100 en 101; *onnaauwkeurig* wat op bl. 16 over het *eeuwig edict* voorkomt, op bl. 18 en 19 omtrent den vrede van Aken, op bl. 20 omtrent het bestuur van de Witt in de laatste jaren vóór 1672, op bl. 22 omtrent den toestand in 1672, op bl. 25 over het verraad van de Witt; verder het geschrevene op bl. 39, 43, 47, 62, en op bl. 67, waar Heinsius de opvolger van Fagel wordt genoemd, niettegenstaande de intrigues der Loevesteinsche factie! en op bl. 97, waar de schrijver beweert, dat Lodewijk XIV wist, dat Willem III slechts eenige maanden meer te leven had!

De tijden zijn voorbij, toen men, door altijd blinde partijzucht gedreven, de daden en het karakter van Johan de Witt beurtelings hemelhoog verhief of zonder genade veroordeelde; toen men Willem III niet beter wist te prijzen, dan door den grooten Raadpensionaris, die hem voorging in het bestuur van de buitenlandsche staatkunde der Republiek, zoo diep mogelijk te verlagen. Met het verdwijnen der oude staatspartijen is elke vijandige beschouwing van beider grootheid te niet gegaan; doch al heeft eene meer kalme en ook meer kritische behandeling van hun leven de hartstogtelijke opvatting van vroeger vervangen, ook op de hedendaagsche meening heeft de wijze, waarop vroeger geoordeeld en veroordeeld werd, invloed uitgeoefend; en vaak geraakt men na het lezen van vroegere geschriften nog heden in twijfel, welke plaats men aan zal wijzen aan de twee groote staatslieden der 17de eeuw, uit welk oogpunt hun gedrag verdient beschouwd te worden.

Inzonderheid is dit het geval, waar wij zullen oordeelen over de staatkunde van Johan de Witt tegenover Frankrijk en zijne houding in de laatste jaren, die het rouwjaar 1672 zijn voorafgegaan.

De buitenlandsche staatkunde der Republiek, als stelsel van vaste beginselen uitgaande, neemt een aanvang met het sluiten van het 12jarig-bestand bij den aanvang der 17de eeuw. Voor het eerst, feitelijk althans, erkend als onafhankelijke staat, werden de Vereenigde Gewesten voortaan opgenomen in de rij der Europesche rijken. Van de krijgszorgen ontdaan, wendde men in de Republiek meer de oogen naar buiten, en zocht men, door zich aan anderen aan te sluiten, de voorloopige rust te veranderen in eenen

duurzamen vrede. Vooral het gewest Holland deed daartoe pogingen; om voor het vervolg de gevaarlijke nabuurschap van Spanje te ontkomen en tegenover geheel Europa eene krachtige houding aan te nemen, werden er onderhandelingen aangeknoopt met de zuidelijke provinciën tot oprigting eener Republiek der 17 gewesten (1632).

Het zou te ver voeren hier na te gaan, wat al bijzondere redenen tot zulk een' stap bewogen; de vrees voor de uitbreiding van den Antwerpschen handel, indien de zuidelijke gewesten zich als een afzonderlijke staat constitueerden, de tempering der toenemende magt van Holland's Stadhouder en zoo vele andere drijfveêren zijn gewis hier werkzaam geweest. Genoeg - de onderhandelingen werden afgebroken, maar weldra gevolgd door eene uitgebreide zamenzwering, die, door Richelieu begunstigd en door de Staten van Holland waarschijnlijk gekend, de oprigting bedoelde eener onafhankelijke republiek in de Spaansche Nederlanden. Uit vrees voor Spanje en vol vertrouwen op Frankrijk, stelden de Staten-Generaal in 1634 aan Lodewijk XIII voor, de zuidelijke gewesten zamen te deelen. De schrandere Richelieu was tegen zulk eene deeling gestemd. Zijne woorden bij deze gelegenheid zijn des te opmerkelijker, omdat men daardoor den afstand kan leeren kennen, die het Frankrijk van die dagen scheidt van het Frankrijk van 1672: ‘Si nous étions assez heureux,’ zegt Richelieu, ‘pour conserver les provinces qui nous sont tombées en partage, il pourrait arriver bientôt après que n'y ayant plus de barre entre nous et les Hollandais, nous entrerions dans la même guerre en laquelle eux et les Espagnols sont maintenant, au lieu que présentement nous sommes en bonne intelligence, tant à cause de la séparation qui est entre nos Etats, qu'à cause que nous avons un ennemi commun qui nous tient occupés en tant que nous sommes également interessés à son abaissement’[1]. Men kwam in 1635, bij het verdrag met Frankrijk gesloten, tot eene schikking op dit punt, doch de ongelukkige uitslag van de veroveringsplannen der bondgenooten deed ook deze in duigen vallen.

Van dit oogenblik vangt de krachtige oppositie aan tegen elke naauwe vereeniging met Frankrijk, vooral door Amster-

1 Mignet, ‘Negociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV,’ Vol. I, p. 17.

dam, Dordrecht en Rotterdam gevoerd, tegenover den Stadhouder en de Staten-Generaal. De Hollandsche koopsteden verlangden naar vrede met Spanje, en elk naauw verbond met Frankrijk moest dien tegenhouden; de onderhandelingen te Turnhout aangevangen (1636) waren eene korte triumf dier partij, die weldra weder wijken moest voor de oorlogsgezinde. Doch bij elke jaarlijksche vernieuwing van het tractaat van 1635 won de Hollandsche oppositie in kracht en invloed, en toen in 1640 de Fransche wapenen zegevierend een gansch gewest (Artois) aan Spanje ontrukten, gingen veler oogen in de Republiek open voor het gevaar, dat uit de klimmende magt van Frankrijk ontstaan zou. Zelfs Frederik Hendrik voelde zich gedrongen den gevaarlijken bondgenoot te verwijderen; hij deed in 't geheim aan Richelieu voorstellen, dat Frankrijk zich bepalen zou zijne wapenen te voeren in Catalonië en Italië[1].

Had Richelieu bovenal getracht door eene onafhankelijkverklaring de Spaansche gewesten aan het huis van Oostenrijk te ontrukken, de welligt minder diepe staatkunde van Mazarin, die hem in 1642 opvolgde, ging verder; hij verborg zijne bedoeling niet, om het inlijven dier gewesten in de Fransche monarchie voor te bereiden[2]. De slag van Rocroy was de eerste stap daartoe. In 1645 en 1646 bezetten de Franschen een gedeelte van Vlaanderen en Henegouwen. Algemeen begon men in de Republiek te bemerken, dat Frankrijk te magtig worden zou, zoo niet een einde aan den oorlog gemaakt werd. Frederik Hendrik, ofschoon meer tot den oorlog overhellende, liet in 1646 het met de Franschen beraamde plan, om Antwerpen aan te tasten, varen, om niet, zoo de Spaansche krijgsmagt daarhenen ter ontzet naderde, de zuidelijke grens te ontblooten en daardoor den Franschman ruim spel te laten[3].

Bij dit alles kon het voorstel tot vrede, den Staten-Generaal door Spanje nogmaals aangeboden, niet onwelkom zijn. Het verzwakte en stervende Spaansche rijk, door dreigende gevaren omringd, zou ligtelijk de grootste voordeelen aan de fiere Republiek en Frankrijk prijs geven. Daar trad de heerschzuchtige Mazarin tusschen beiden; de Spaansche Ne-

1 Wagenaar, ‘Vad. Hist.’ Deel XI, bl. 306.
2 Mignet, ll. tom. I, p. 177 en volg.
3 Cf. Wagenaar, ll. Deel XI, bl. 428 vg.

derlanden bij de erfenis van den jeugdigen Lodewijk XIV te voegen, het plan te volvoeren, dat eenmaal Sully aan Hendrik IV had voorgesteld, was zijn onophoudelijk streven. Het eerst heeft hij de woorden vol ontrouw en oneerlijkheid geuit, die, later in daden overgebragt, als eerste zijdelingsche poging 1672, daarop als krachtigen weerstand, 1688 hebben ten gevolge gehad. ‘L'infante (d'Espagne) étant mariée à Sa Majesté (Louis XIV),’ zoo schreef Mazarin in 1646 aan de Fransche onderhandelaars te Munster, ‘nous pourrions aspirer à la succession d'Espagne, *quelque renonciation qu'on lui fit faire*.’

Thans was het duidelijk wat Frankrijk bedoelde; het werd meer dan tijd aan Spanje den vrede te schenken en de Fransche vriendschap niet tot eigen verderf te doen verstrekken; zonder dien bondgenoot kwam de vrede tot stand, niettegenstaande al de listen van den sluwen Mazarin, die in Frankrijks voordeel den krijg te rekken zocht.

In deze jàren was de spanning tusschen de Staten-Generaal met den Stadhouder aan het hoofd en de Staten van Holland, of liever de afgevaardigden der voornaamste steden van dat gewest, niet verminderd. - Voorlang ontstaan uit ijverzucht op elkanders magt en invloed, waren de verschillende belangen der overige gewesten en van den handel van Amsterdam, waar die met buitenlandsche staatkunde in aanraking kwamen, zoo vele oorzaken te meer geweest, om haar te doen klimmen, en men is verpligt te erkennen, dat tot hiertoe de Stadhouders zelden hunnen invloed gebruikt hadden, om de partijen zamen te brengen, veel meer om de scherpte der afscheiding te vermeerderen met al het gewigt, dat een Prins van Oranje mogt bijzetten aan de partij, waarvan hij zich als hoofd erkende.

Dat gaf bitterheid en twist onder de verschillende leden der Regering; een voorstel, onverschillig welk, aan de ééne zijde gedaan, werd aan de andere steeds met argwaan en in vijandelijken zin opgevat; zoo de Stadhouder het hatelijke wist te temperen, dan ging eene poos alles goed, doch zoo hij, door ééne partij tegengewerkt of bemoeijelijkt, zich in de armen wierp der andere, dan werd hij of zelf door zijnen nieuwen bondgenoot medegesleept tot daden, die blinde partijzucht alleen kon aanraden, of door zijne tegenpartij beschouwd niet meer als den Oranje-telg, als den Stadhouder van de Vereenigde Gewesten, maar slechts als magtig

opperhoofd van den vijand, wien te vernederen boven alles burgerpligt scheen te zijn.

Naauwelijks was dan ook de vrede van Munster gesloten, of de bittere stemming tusschen de beide partijen sloeg tot daden over. De Prins en de Staten-Generaal meenden een' stap te moeten doen tot bescherming der Engelsche monarchie, tot redding van den ongelukkigen Stuart. Holland zond eigenmagtig, door handelsbelang en wantrouwen tegen den Stadhouder gedreven, een' bijzonderen Commissaris naar Engeland, om met het Parlement te onderhandelen; opdat men Karel I niet zou herstellen, hield Holland, dat toch bovenal belang had bij het beschermen der zee, de uitrusting eener vloot tegen, terwijl de overige gewesten, meer nog dan met den staat hunner financiën overeenkwam, de versterking van land- en zeemagt voorstonden. De uitbarsting was nabij; de Unie dreigde uiteen te vallen; Willem II trachtte met de wapenen de weerspannigen terug te voeren in het bondgenootschap, doch kon, al was voor het oogenblik de vrees in de plaats getreden van den vroegeren overmoed, op den duur slechts tot grootere verbittering aanleiding geven. De gezanten der vreemde Mogendheden deden er hun voordeel mede; de Fransche gezant vleide den Stadhouder, de Spaansche de staatsgezinde partij; Holland trok de Engelsche republiek voor, terwijl de Staten-Generaal den gevlugten Hertog van York plegtig ontvingen.

Zoodanig was de toestand der Unie, zoo hevig waren de twisten en geschillen, toen de jeugdige Johan de Witt, drie jaren na het vroegtijdig overlijden van Willem II, geroepen werd tot het altijd gewigtig ambt van Raadpensionaris van Holland, de zoon van een dergenen, die met gevangenschap op Loevenstein zijne oppositie tegen den Stadhouder en diens partij had geboet, de staatsman, geboren en opgevoed in de stad, waar in 1649 een der Regenten openlijk verklaarde: ‘dat men, althans in vrede zijnde, geen' Stadhouder van noode had.’ De Witt zou de dienaar zijn der Staten van het gewest, dat niet slechts dikwerf inwendig verdeeld was, maar dat bovenal, door onmiskenbare heerschzucht gedreven, de overige leden der Unie aan zich ondergeschikt verlangde, dat door werkelijk en ingebeeld belang tevens, vooral in buitenlandsche staatkunde, eene geheel andere rigting volgde als de overige gewesten. Schier twintig jaren lang

heeft de Raadpensionaris, die spoedig van dienaar het hoofd en de ziel der Staten was geworden, in het moeijelijkste tijdperk, dat onze geschiedenis kent, die verschillende bestanddeelen bijeen weten te houden en te leiden. Weldra het erkend hoofd eener partij, heeft hij steeds hare driften weten in te toomen en zich vaak boven partijgeest te verheffen; doch ook hij heeft het lot niet ontgaan, dat schier allen treft, die de aanvoerders zijn van staatspartijen; al het verkeerde, door de doldriftigsten onder zijne bondgenooten verrigt, is hem te huis gebragt, en hij, vóór al gebonden aan die hem groot en magtig hadden gemaakt, heeft vaak zijn beter inzigt moeten opofferen aan den blinden ijver van bekrompen partijzucht.

Nergens straalt die moeijelijke houding van den Raadpensionaris meer door, dan in de staatkunde tegenover Frankrijk. Hij zag bij de aanvaarding van zijn ambt, hoe Spanje, verzwakt, aan de Fransche wapenen overgeleverd, en naauwelijks verligt door de afleiding, die de inwendige twisten der Fronde haar schonken, met een' nieuwen vijand, den Engelschen Protector, te strijden had. De keuze was niet moeijelijk; bovenal moest Spanje behouden blijven, opdat niet hare gewesten aan Frankrijk, hare koloniën aan Engeland zouden vervallen. Doch de Witt vond de Republiek reeds in een oorlog gewikkeld met Cromwell, die den handel van Holland met ondergang dreigde; zou zijne partij niet verliezen, wat zij in de laatste jaren had gewonnen, dan moest aan dien krijg een einde komen; hulp bij Frankrijk te vragen, zou vijandschap tegen Spanje zijn. Terwijl in de overige gewesten het geroep tot doorzetting van den oorlog hand aan hand ging met oproeren ten voordeele van den driejarigen Prins van Oranje, wist Holland in 1654 den vrede met Engeland te verkrijgen, die om de bekende Acte van Seclusie ook later dikwerf den Raadpensionaris is verweten. Wij willen hier alleen dit opmerken, dat alles geschiedde binnen het eerste jaar van de Witt's pensionarisambt. Welk onafhankelijk gezag had toen de dienaar der Staten zich verworven?

De vrede van Westminster droeg goede vruchten voor den Staat, en de jaren tot na 1660 zijn onder de gelukkigsten te achten, die onze Republiek immer beleefd heeft. Schitterend was de rol, die de Witt thans vervulde in de Europesche diplomatie; groot het ontzag, dat zijn beleid

overal inboezemde: door het stillen der inwendige twisten rees de invloed van den Staat naar buiten, en terwijl van Beuningen in 1652 met droefheid uit Zweden moest schrijven, ‘dat de Staat op het punt is van door deze ontijdige turbulente deliberatiën (over het stadhouderschap) in kleinachtinge buiten 's lands te komen,’ was in 1660 de Staat der vereenigde gewesten de scheidsman geworden in het noordelijk Europa, die aan Zweden en Denemarken de wet stelde, en een vrede tusschen die beiden oprigtte, door een beroemd schrijver ‘eene gebeurtenis’ geheeten, ‘die de roemzuchtigste bedrijven van het magtig Romen, in zijne luisterrijkste tijden, zeer nabij komt’[1].

Inmiddels hadden de buitenlandsche betrekkingen van den Staat vele wijzigingen ondergaan; ofschoon thans de partij bovendreef, die tegen bondgenootschap met Frankrijk gestemd was geweest, had de Witt begrepen, dat, vooral toen het zegevierend Frankrijk over vrede met Spanje ging onderhandelen, eene goede verstandhouding met Mazarin van het hoogste gewigt zijn zou. Even als vroeger in 1646 was het thans te duchten, dat Spanje zijne Nederlandsche gewesten zou afstaan aan Frankrijk; dit op elke wijze te voorkomen was de taak van den Raadpensionaris, dit te verkrijgen de staatkunde van Mazarin. Doch de invloed der Nederlandsche republiek schrikte den sluwen Kardinaal af; met Engeland in goede verstandhouding, nieuwe banden hebbende aangeknoopt met de Duitsche Vorsten, zou onze Staat die allen opzetten tegen Frankrijks veroveringszucht; Mazarin wilde eerst de Witt polsen, door hem eene verdeeling of onafhankelijk-verklaring der Spaansche Nederlanden voor te stellen, en de Raadpensionaris, die naauwkeuriger dan zijne tijdgenooten de opkomende magt van Frankrijk bevroedde, verwierp geenszins deze plannen; een onafhankelijke Staat tusschen onze grenzen en Frankrijk zou veiliger voormuur zijn dan een Spaansch gewest, zonder veerkracht en steun; zoo slechts eenige Duitsche Vorsten voor dit plan konden gewonnen worden, zou de nieuwe Staat beschermers genoeg verkrijgen tegen Frankrijks overmagt. Evenwel was de partij, die bovendreef, nog te veel tegen Frankrijk wantrouwend, om in zulke voorstellen te geven, en Mazarin, zijne voorstellen in-

1 Elic Luzac, ‘Holl. Rijkdom,’ Deel II, p. 59.

trekkende, gaf de Spaansche Nederlanden aan het Oostenrijksche huis terug, in het vooruitzigt, dat eenmaal door list zou kunnen verkregen worden, wat men nu met geweld niet durfde aan te grijpen.

Dat de Witt met deze onderhandelingen, in 1658 en ook later gevoerd, alleen bedoeld zou hebben de plannen van Frankrijk te ontdekken, gelijk het dikwerf is voorgesteld, schijnt onjuist, vooral als men de brieven leest, in het jaar 1658 door hem over dit onderwerp aan een zijner meest getrouwe raadslieden, den oud-Burgemeester Graaf van Zuydtpolsbroek, geschreven, die wij, zoo het bestek zulks gedoogde, gaarne hier zouden mededeelen[1].

Met het jaar 1660 begon een nieuw en moeijelijk tijdperk voor de staatkunde der Republiek. Vooreerst, de herstelling van Karel II op den troon der Stuarts, eenen nieuwen nabuur, die den Staat geenszins genegen scheen, een nieuwen steun voor de onderliggende partij in het vaderland, waardoor de oppositie tegen Holland in kracht zou winnen; verder in Frankrijk eene twijfelachtige vriendschap bij eene ontwikkeling van kracht en welvaren, die, vroeger ongekend, tot stoute plannen leiden zou; een ontluikende handel, die tot eigen bloei den ondergang van vreemde vaart en ondernemingsgeest noodig waande; de sluwe staatkunde van Mazarin, ook na zijnen dood gevolgd, die aan onzen Staat nooit vergeven zou én in 1648 én later te zijn om den tuin geleid - in Duitschland de kleine Vorsten, grenzende aan de Nederlandsche republiek, door de vaak overmoedige gewesten smadelijk behandeld, en door Mazarin tegen Holland in het harnas gejaagd; kortom de toestand, die aan van Beuningen de verklaring afdrong: ‘Dat onsen Staedt geen vrinden heeft, veel benijders ende verborgen vijanden.’ Voeg daarbij de altijd dreigende questie der Spaansche opvolging, of althans van het in bezit nemen der Spaansche Nederlanden, weldra levendiger geworden door den dood van den Spaanschen Infant, waaromtrent van Beuningen meldde: ‘Dit geeft aenleyding tot allerlei gissingen. De Koningin van Fr. zou dan in Spanje moeten opvolgen zonder dat haer de gedaene renunciatie soude obsteren, insonderheyd de conditie op dewelcke die is geschiedt,

1 Zij berusten op 's Rijks Archief in eene verzameling van brieven van J. de Witt, over het jaar 1658.

van dat haer dote betaeldt soude werden binnen een jaer nae de vrede, niet naegekomen sijnde.'

Twee wegen stonden hier voor de buitenlandsche staatkunde der Republiek open: de gezant van Spanje, de Gamarra, deed ongeloofelijke moeite, om de Staten tot een naauw verbond, des noods alleen voor de Spaansche Nederlanden van kracht, te bewegen; van de andere zijde vroeg Frankrijk om een defensief en offensief verbond, doch weigerde alle overeenkomst die minder zou bevatten; de vordering van Frankrijk scheen aanlokkelijk bij de dagelijks toenemende vijandelijkheid der Engelschen, doch daartegenover stond het toegeven aan Frankrijk gelijk aan het prijs geven van Spanje. De Staten zochten een middelweg; met Frankrijk en Engeland wilde men handelen, doch op gelijken voet. De Engelsche onderhandeling viel in duigen; de Fransche duurde twee jaren, in welken tijd het doorzigt van de Witt en de ijver van van Beuningen een verdrag wisten daar te stellen, dat tijdelijk ten minste den Staat van de Fransche zijde gerust kon stellen.

Reeds toen had de Raadpensionaris begrepen, welke bedoelingen er schuilden in den jeugdigen Lodewijk XIV, welk vertrouwen men op zijne beloften stellen kon. Toen toch bij de onderhandelingen over een tractaat onze gezant een der punten van geschil aanraadde met stilzwijgen voorbij te gaan, daar ook zonder uitdrukkelijke bepaling de Koning, door de algemeene in het tractaat opgenomen belofte, om elkanders regten te beschermen, gebonden was en geen Vorst, gelijk Lodewijk XIV, zijne gelofte zou verbreken, antwoordde de Raadpensionaris kortweg; 'Ick moet bekennen in dat geloof tot noghtoe niet gebraght te sijn, maar wel het contrarie te oordelen.'

Dit vermoeden omtrent de kwade gezindheid van den Franschen Monarch bewoog de Witt om twee vestingen, den Bisschop van Keulen en den Hertog van Neuburg toebehoorende en vroeger reeds door de onzen bezet, in bezit te houden, juist omdat de Franschen, welke die plaatsen als een bolwerk tegen aanvallen, der Republiek aan het oostelijk frontier aangedaan, beschouwden, op de teruggave aandrongen[1].

1 Zie meer hierover bij Willequet, 'Histoire du système de la Barrière' (mémoire couronné). Te Brussel, bij Th. Lesigne, 1849, p. 20.

Naauwelijks was, tot groote vreugde van velen, een verbond met Frankrijk tot stand gekomen, of eene op zich zelve onbeduidende gebeurtenis deed op eenmaal de publieke opinie in Holland en ook in andere gewesten omkeeren, zoodat al het beleid en de overredingskracht van den Raadpensionaris noodig waren, om die plotselings ontstane vijandschap, waarin hij evenmin deelde als vroeger in de groote opgetogenheid, tot bedaren te brengen. Karel II van Engeland had namelijk Ostende aan den Franschen Koning verkocht, die er terstond eene vrijhaven van gemaakt had, zoodat het volgens de Hollandsche kooplieden te wachten stond, dat door die haven de Spaansche Nederlanden van alles verzorgd en de sluiting der Schelde eene ijdelheid worden zou. Lodewijk XIV vorderde bij de ratificatie van het gesloten tractaat ook de verklaring van de Staten te ontvangen, dat zij die vrijhaven als zoodanig erkennen en beschermen zouden. Dit was te veel voor den Hollandschen handel; de Spaansche gezant toonde aan, hoe het bezetten van Duinkerken de eerste stap was tot de verovering der Spaansche Nederlanden; de partij, aan wier hoofd de Witt stond, sprak het meest tegen de eischen van Lodewijk XIV, en vroeg nu om een naauw verbond met Spanje; de Witt, en van Beuningen met hem, zagen verder, begrepen, dat bij de dreigende houding van Engeland, bij de oorlogszuchtige plannen van eenige Duitsche naburen, bij de huwelijksplannen van den Duitschen Keizer met de Spaansche Infante en den daaruit volgenden afstand der Nederlanden aan den Keizer, eene vriendschapsbreuk met Frankrijk doodelijk zijn zou. Het viel zwaar bij de bepaalde weigering der Staten en de dringende vorderingen van d'Estrades eene uitkomst te vinden, om hier tusschen de verschillende belangen van handel en staatkunde eene beslissing te nemen. Het gelukte aan de Witt, doch niet dan na de meeste inspanning, een middelweg te kiezen, waardoor alles gelukkig eindigde[1].

De goede gevolgen van dit verbond deden zich spoedig gevoelen. Karel II van Engeland aan de eene, de Bisschop van Munster aan de andere zijde, vielen de Republiek aan. Frankrijk zag dit niet ongaarne; integendeel schijnt de Fransche diplomatie niet weinig de hand in deze oorlogsverkla-

1 Zie hierover van Wijn in de Bijv, op Wagenaar's XIIIe Deel, bl. 47-59.

ringen gehad te hebben; doch alhoewel reeds toen de dubbelzinnigheid van Lodewijk XIV bleek, gelijk de Witt die had vooruitgezien, eene openlijke schending van gesloten verbonden, een zamenspannen met Engeland, gelijk in 1672, tot ondergang der Republiek, achtte de Fransche Monarch te zeer gewaagd, vooral daar hij door de voorstellen van den Raadpensionaris, aan d'Estrades gedaan, de hoop bleef koesteren, eenmaal de Staten-Generaal gewillig te vinden omtrent eene deeling of geheele bezetting der Spaansche Nederlanden[1].

Weldra echter verlokt door de schoone kans, die de oorlog der Republiek met Engeland hem bood, viel Lodewijk in de Belgische gewesten en bezette onderscheiden plaatsen; daardoor werden eindelijk de strijdende partijen, zoowel als eenige Duitsche Vorsten, op het dreigend gevaar opmerkzaam; na den roemrijken togt van Chattam was de vrede met Engeland spoedig gesloten, en weldra stond de triple-alliantie tegenover de veroveringszucht van Frankrijk. Verschillend is vaak het oordeel geweest over dit verbond; sommigen hebben het beschouwd als de voortreffelijkste handeling in het bestuur van Johan de Witt; anderen hebben de rampen van 1672 daaraan grootendeels toegeschreven. Om juist te oordeelen, zal men welligt meer achter- dan vooruit moeten zien, niet naar uitkomsten alleen vragen, maar meer naar hetgeen vroeger was voorgevallen, naar het gevaar, dat toenmaals dreigde.

Onzijdigheid was onmogelijk, want het was juist de Staat, die door zijnen bloei en grootheid de jaloezij der naburen had opgewekt; een naauw verbond met Frankrijk was onmogelijk geworden, tenzij men met het belang van geheel Europa, ook dat van den Staat wilde prijs geven; een verbond met den Keizer, zoo al dit genoegzamen waarborg geven kon, vooreerst ondoenlijk, daar Leopold zich al te wel met Frankrijk verstond omtrent de Spaansche successie; wat

1 ‘Memoires de Louis XIV,’ Vol. II, p. 5, 6: ‘Mais combien qu'il fut de mon intérêt d'accepter une si belle occasion de demeurer neutre, je ne pus m'empêcher d'agir de bonne foi suivant la connaissance que j'avais de l'agression des Anglais. Je différai pourtant de me déclarer pour tacher de les mettre d'accord, mais voyant que mon entremise ne réussissoit pas et eraignant qu'il ne s'accordassent ensemble à mon préjudice, je pris enfin ouvertement le parti que je devois.’ Men vergelijke ook den brief van Lodewijk XIV in de ‘Lettres d'Estrades,’ Vol. III, p. 495 en volg.

bleef er dus overig, zoo niet de grondslagen van eene vereeniging te leggen met Engeland en Zweden, die, zoo zij slechts tijdelijk Lodewijk XIV kon bedwingen, spoedig zich uit zou breiden door nog anderen daarin op te nemen. Behoedzaam was ook hier de handelwijze van den Raadpensionaris, die, ofschoon bij tijds op zelfverdediging bedacht, den oorlog vermijden wilde, welke, hoe gevoerd, onzen Staat nimmer tot voordeel zijn zou. Spanje, in zijne bezittingen aangetast, had slechts schoorvoetende aan Frankrijk den oorlog aangezegd, en Lodewijk, door de triple-alliantie uit het veld geslagen, had geaarzeld zijne veroveringen voort te zetten. Hier gebruikte de Witt den invloed, dien het drievoudig verbond den Staat bezorgde, niet om, steunende op zijne kracht, de Spaansche regering met de wapenen ter hulp te snellen, doch alleenlijk om de twistende partijen te vereenigen; de Raadpensionaris verhief zich niet, zoo als vaak beweerd is, op de door hem daargestelde triple-alliantie, doch al te zeer bewust van de weifelende houding van Karel II, trachtte hij slechts den verderen krijg te voorkomen door tot den vrede te dwingen. Deze kwam dan ook te Aken tot stand, en schoon het geheim tractaat, de deeling der Spaansche monarchie betreffende, eenige weken vroeger met den Keizer gesloten, voorzeker veel heeft toegebragt om Lodewijk XIV tot dien vrede te nopen, de triple-alliantie was er de eerste oorzaak toe. Met deze verbindtenis toch was de eerste stap gedaan om Engeland van Frankrijk te verwijderen; twintig jaren lang heeft de staatkunde der Republiek er naar gestreefd den toestand dier alliantie vol te houden of te herwinnen; twintig jaren lang heeft Frankrijk de vernietiging dier overeenkomst met alle middelen beproefd en bewerkstelligd.

Heeft de Witt te veel vertrouwen gesteld in dit bondgenootschap? Heeft hij zorgeloos de gevaren, waarmede Frankrijk dreigde, klein geacht? Geenszins. Zoo mogelijk zou ook na de triple-alliantie de staatkunde zijn gevolgd, in 1667 door van Beuningen als de beste voor den Staat opgegeven, ‘de conservatie van een vertrouwde vriendtschap met Vranckrijk ende het vermijden van deszelfs buurschap,’ waardoor d'Estrades dan ook genoopt werd in het begin van 1668 te melden: ‘Le dit Sieur de Witt est très bien intentionné pour la France;’ doch toen na den Akenschen vrede elke vreedzame betrekking met Frankrijk ondoenlijk bleek te zijn,

toen moest slechts daarhenen de staatkunde gerigt zijn in de Republiek, om tegen Frankrijk op zijne hoede te zijn, zonder echter door eenige daad tot nieuwe twisten aanleiding te geven.

De publieke opinie in onzen Staat was door het gebeurde in de laatste jaren geheel veranderd; de trouweloosheid en vijandelijke houding van Frankrijk was voor niemand schier verborgen; de jaarlijks strengere verbodswetten stremden den Nederlandschen handel, en de Witt, die straks nog schier alleen stond in zijne voorzigtige oppositie tegen Frankrijk, moest weldra den blinden ijver dergenen tegengaan, die door het nemen van strenge represailles den magtigen Koning wilden uittarten. Lodewijk XIV zelf oordeelde het thans nog noodig dien vijandigen zin der Nederlanders te bedaren; in den lastbrief van Pomponne, die in 1669 als gezant te 's Hage kwam, komen de volgende woorden voor: ‘Le principal objet qu'il doit se proposer dans sa conduite et dans ses discours, c'est de tâcher de détruire dans l'esprit de ces peuples là les mauvaises et pour la plupart les fausses impressions que le Sieur van Beuningen s'est particulièrement étudié de leur donner, au retour de son ambassade de France’[1].

Hetgeen de Fransche Monarch aan van Beuningen toeschreef, was veel meer een gevolg der thans weinig bedekte staatkunde van het Fransche hof, en zoo onze uitstekende gezant, meer dan den voorzigtigen Raadpensionaris goeddacht, de gemoederen vooral te Amsterdam tegen Lodewijk XIV innam, al wat hij in krachtige taal uitdrukte was reeds vroeger de meening van velen geweest, en zijne populariteit won er, naarmate hij meer in den geest van den verbolgen handelstand sprak. Terwijl aldus een oorlog met Frankrijk dagelijks waarschijnlijker werd, rigtten velen de oogen naar Engeland; al had het jaar 1668 reeds geleerd, dat de triple-alliantie door Karel II niet getrouw werd nagekomen, ook Engeland, zoo meenden velen, zou op den duur den overmoed van Frankrijk, den snellen aanwas van zijnen handel en koloniën onverdragelijk achten, het zou bovenal niet toelaten, dat Frankrijk zich uitbreidde ten koste van Spanje, door de inbezitneming der Spaansche Nederlanden. Één middel, zoo geloofde men, kon aange-

1 Mignet, II. Vol. III, Part. IV, Sect. IV, p. 565.

wend worden om Karel II tot eene naauwe vriendschap met de Republiek terug te brengen, de verheffing namelijk van den Prins van Oranje tot de waardigheid zijner voorouders. Reeds in den oorlog tegen Engeland had de Oranje-gezinde partij hierop gewezen, als het eenige middel tot verzoening, en uit het veld geslagen door den vrede van Breda en de weldra gevolgde triple-alliantie, kwam zij nu met kracht terug op hare vroegere vermaning; de angst voor Frankrijk, de steeds weifelende houding van Engeland bragt velen der staatspartij tot dezelfde gevolgtrekking; men verwachtte veel van de zending van van Beuningen naar het Hof van Westminster (1670); thans zou het blijken, hoe Karel II te winnen was; de gezant keerde weldra weder zonder veel hoop te geven op eene stipte nakoming der triple-alliantie, zonder gelukkig geslaagd te zijn in de verschillende onderhandelingen hem toevertrouwd. Maar ook Willem van Oranje gaat naar Londen, wordt met groote eerbewijzingen door den Koning, met vorstelijke hulde door de grooten des lands ontvangen; wat was er meer noodig, om een ieder te overtuigen, dat alleen des Prinsen verheffing tot Stadhouder onze Republiek met Engeland zou verzoenen?

En de Witt - heeft hij toen met weinigen alleen gestaan, aan blinden partijgeest het ware belang des vaderlands opgeofferd? Men moet de handelingen van den Raadpensionaris vooral in de laatste jaren van zijn bestuur uit twee oogpunten bezien; vooreerst zijne staatkunde naar buiten, ten andere zijne staatkunde ten opzigte van de verschillende provinciën der Unie; bij de eerste beschouwing treedt hij op als leider der betrekkingen voor de geheele Republiek met het buitenland; bij de andere als hoofd eener partij, als bestuurder van het gewest, dat, door rijkdom en bevolking gemagtigd eene gewigtige rol in de Unie te bekleeden, door zijnen invloed en dien van zijnen Raadpensionaris de kracht wilde vervangen van het éénhoofdig bestuur, dat de overige gewesten alleen in een' Stadhouder verlangden en duldden.

Tegenover Frankrijk eene uittartende houding aan te nemen, scheen aan de Witt na den vrede van Aken onnoodig en gevaarlijk. De triple-alliantie en de met zoo vele moeite verkregen Akensche vrede hadden de zwakheid van allen tegenover Frankrijk getoond, en bij den toorn, dien zij in Lodewijk XIV opwekten, de Witt gewaarschuwd

langzaam slechts en met omzigtigheid op dien weg voort te gaan. Daarom moesten ook alle te sterke bewijzen gemeden worden, alsof men, door zich te naauw aan Engeland te sluiten, de vermoedens van kwade gezindheid tegen Frankrijk, door de triple-alliantie ontstaan, zocht te bevestigen. In de houding tegenover Engeland volgde de Witt de gedragslijn, die de omstandigheden hem aanwezen; hij heeft welligt te veel vertrouwd op den kortstondigen invloed van zijnen vriend Temple op Karel II, doch toen die gezant in 1670 aan de Witt zijne vrees voor het behoud der triple-alliantie te kennen gaf, wist de Raadpensionaris reeds meer van het Engelsche Hof dan Temple zelfs vermoedde; de secretaris van het gezantschap in Frankrijk, Rumpf, had van 1668 af de geheime onderhandelingen tusschen het Hof van Versailles en Westminster onderschept; de Witt kende den invloed van den Hertog van York in alle staatszaken, aan wiens leiband de verachtelijke Karel II ging; hij wist, hoe deze een vijand was der moeder van Willem III, hoe de jeugdige Vorst van Oranje, ook om zijne kansen op den Engelschen troon, door den Hertog vijandelijk beschouwd werd; wat zou hier eene verheffing van den Prins van Oranje baten tot bevestiging der triplealliantie? Ook zou men kunnen vragen, of de Witt de voorstellen heeft geweten, die in 1670 aan Willem III te Londen zijn gedaan, om hem te overreden de plannen van Engeland en Frankrijk te begunstigen, terwijl hem als belooning de Souvereiniteit der Nederlandsche gewesten werd toegezegd? Moest dan de Witt niet vreezen, dat de twintigjarige jongeling, zoo hij weder de plaats zijner vaderen innam, de verleiding niet weerstaan zou, die zijne voorgangers dikwerf had verlokt, en dat hij naar de hem beloofde Souvereiniteit zou streven, ook ten koste der vrijheid en onafhankelijkheid van den Staat?

Bij dit alles verdient ook overweging de betrekking van de Republiek tot Spanje. De Spaansche regering, die voor het behoud der Zuid-Nederlandsche gewesten schier alleen bij onzen Staat eene hulp vond, had van den vrede van Munster af altijd aangedrongen op naauwe vriendschapsverbindtenissen, die natuurlijk meer haar, dan ons ten voordeel strekten, vooral toen zij de aanleiding werden tot verwijdering van Frankrijk. De onderhandelingen vóór den vrede van Aken hadden aangetoond, hoe te groote geloften,

aan Spanje gedaan, dat rijk onhandelbaar maakten tegenover Frankrijk, wat ons zou medevoeren in een' krijg tegen Lodewijk XIV, die vooral moest ontweken worden. Tegenover het gevaar dier naauwe vriendschap stond dat eener te groote verwijdering; want Spanje, altijd in onrust over de Spaansche Nederlanden, zou, zoo de Republiek haar verliet, weldra bereid zijn die moeijelijke bezitting aan Frankrijk af te staan tegen eene ruiling van ander grondgebied, of zou, om haar gebied te beschermen, bij gebrek aan andere bondgenooten, verpligt zijn de Fransche staatkunde te volgen. Welken invloed zou hier de verheffing van den Prins van Oranje uitoefenen? Zeker nimmer een gunstigen voor de Republiek; want zelfs bij den vrede van Nijmegen merkte van Beverningh, ook thans (1670) in Spanje zijnde, op, hoe de oude vete tegen de Oranjevorsten aan het Spaansche Hof voortleefde; en terwijl de Staten van Holland onderhandelden over een nieuw verbond met Spanje tegen een' eventuëlen aanval van Frankrijk, zou geene daad die te Madrid gevoerde negociatie zoo zeer hinderen als juist deze verheffing. - Indien derhalve over het algemeen de verheffing van Willem III tot Stadhouder voor onze verstandhouding met het buitenland niet raadzaam scheen, dan mag toch wel de vraag overblijven, of dan niet de binnenlandsche staatkunde ze aanraadde? of niet de dagelijks met meer drang herhaalde kreet van: Oranje boven! eene waarschuwing moest zijn, dat op den duur die volkswensch niet kon noch mogt worden onderdrukt, en dat, zoo Holland alleen zich bleef verzetten tegen wat de overige souvereine gewesten begeerden, in het oogenblik van gevaar, dat dagelijks nader kwam, de goede verstandhouding zou ontbreken, die alleen in staat was de leden der Unie bijeen te houden, en dat bij het vallen dier eendragt ook de Unie zelve, de vrijheid en onafhankelijkheid van den Staat gevaar liep?

Hier doet zich juist de fout voor, waarin zoo vele staatslieden vervallen, die, als hoofden eener partij gevierd, dagelijks de aanvallen der tegenpartij te verduren hebben, die, waar tijd en ondervinding hun het verkeerde van eenig beginsel of van de gevolgde gedragslijn had moeten leeren inzien, elke tegenspraak onbillijke beoordeeling achten, die, bewust van hunne goede bedoelingen en niet zonder eenige zelfvoldoening terugziende op de afgelegde baan, vaak

meenen, dat het stelsel goed is, omdat zij zelve er eene goede uitwerking aan wisten te geven, die billijk toegeven voor laakbare moedeloosheid houden, en bovenal zoo zich gewijd hebben aan - en hun eenigen steun gezocht hebben bij hunne partij, dat zij, in plaats van aanvoerders, eindelijk volgelingen zijn geworden, werktuigen in de hand der heftigsten, waar zij zelve bezadigdheid, der meestvolhardenden, waar zij toegevendheid begeerden.

Dit alles mag verontschuldigen, doch niet vrijspreken, waar het een oordeel geldt over het verstand en het doorzigt van een' Staatsman, aan wien de zorg van een geheel land is toevertrouwd; dit mag ook Johan de Witt niet vrijpleiten, waar wij zien dat de belangen zijner partij meer wogen, dan die van het vaderland, waar wij achten, dat de wenschen van de Hollandsche Regenten de bovenhand hielden op die der overige gewesten en der bevolkingen, ook in vele Hollandsche steden.

De Witt had steeds onbewimpeld zijne voorliefde voor den stadhouderloozen regeringsvorm te kennen gegeven, voortvloeijende niet zoozeer uit persoonlijken haat, dan wel uit het beginsel, dat Holland de besturende provincie blijven mogt. Door de triple-alliantie geloofde hij eene krachtige tegenspraak gegeven te hebben aan hen, die beweerden, dat zonder een' Stadhouder onze Staat zich nimmer met Engeland verzoenen zou; de daarop volgende gebeurtenissen deed de kans verkeeren: nu heette het welras, dat juist het tegenhouden dier verheffing van den Prins Karel II vijandig maakte. Terwijl de hevigsten der Staatspezinden geen duimbreed wijken wilden, gaven anderen langzamerhand meer toe; Haarlem en Amsterdam begonnen in de Staten van Holland te dringen, men moest den Prins zitting geven in den Raad van State, opdat, zoo voegde men er reeds bij, hij zich bekwamen zou in 's lands bestier; Amsterdam, reeds in geschil met andere Hollandsche steden over handelsmaatregelen tegen Frankrijk te nemen, over de weinige zorg van velen voor de door Engeland mishandelde koloniën, begon het overwigt van de andere leden der Staten, door de Witt meestal ondersteund, ondragelijk te vinden, en terwijl men daar ter stede dagelijks meer ‘goed Engelsch’ werd, gelijk men het noemde, groeide de zucht aan, om den Prins van Oranje te stellen tegenover de Witt. Hoezeer die wantrouw en laatdunkendheid in Holland toenamen, blijkt uit de pogingen,

die Amsterdam in 1670 aanwendde, om nevens den Raadpensionaris, van Beuningen met de buitenlandsche correspondentie en de onderhandelingen met uitheemsche Ministers te belasten, hetgeen echter door de overige leden der Staten, die den toeleg van Amsterdam begrepen, eenstemmig werd afgewezen, doch toen de zending van van Beuningen in 1670 naar Engeland vruchteloos was afgeloopen, begon de groote koopstad meer Prinsgezind te worden, dan zij immer zich getoond had, terwijl de gezant zelf, aan wien de geheime zamenspanning van Karel II met Frankrijk onbekend was gebleven, alleen lettende op de meening van het Parlement en van de aanzienlijksten des lands, die tegen Frankrijk gestemd en met den jeugdigen Willem III hoog ingenomen waren, zich dagelijks meer afscheidde van den Raadpensionaris, die met een' Stadhouder den invloed van Holland, het geheele stelsel, waarvoor hij schier 20 jaren geijverd had, waaraan hij al zijne talenten had gewijd, verdrongen zag. Hoezeer dat vooruitzetten van den Prins alleen strekte om de Staten-Generaal te doen winnen tegenover de suprematie der Hollandsche Staten, moge ook blijken uit een' brief, den 11^{den} Julij 1670 door Johan de Witt geschreven aan zijn' neef en naamgenoot, toenmaals door de Republiek naar Polen gezonden; hierin zegt de Raadpensionaris o.a.: ‘Men heeft alhier naar de introductie van den Heere Prince van Oraigne in den Raedt van Staten voorgehadt dienselven Heere Prince mede, soo nu soo dan alleen en sonder den raedt ter Generaliteyt te ontbieden, 't welck echter bij de Heeren Gedeputeerden van Hollandt tot noch toe is gesteuyt, *en soo ick vertrouwe nog wel voortaen gesteuyt sal connen werden, aengesien ick daer toe geen reden ter werelt applicabel vinde*, noch oock voor alsnoch hebbe connen bespeuren, dat die van Haerlem en andere Leden in Hollandt daerop sullen urgeren.’[1]

En waarlijk, het was verschoonbaar dat de Witt, bij hetgeen dagelijks de ondervinding hem leerde, de Generaliteit wilde leiden door de overmagt van Holland. De overige gewesten hadden gedurende den ganschen tijd van zijn bestuur, waar zij konden, den loop der meest noodige zaken gestremd; was het wonder, dat de Raadpensionaris, ge-

1 MS. brief aan Mr. Joh. de Witt, Raad in de Vroedschap van Dordrecht, in 1670 naar Denemarken en Polen door de Staten-Generaal afgezonden.

lijk zoo velen voor en na hem, den strijd van beginselen overbragt op het gebied van personen; dat hij gedachtig aan hetgeen hij had kunnen verrigten voor de gansche Unie als bestuurder van Holland, voorbijzag, dat eene andere regering ook hare voordeelen zou aanbieden? was het wonder, dat hij eenen goeden regeringsvorm noemde, waar hij zich bewust was een goed en trouw regent te zijn; dat hij, den vijandelijken en tegenstrevenden zin moede, waarmede zijne bestgemeende plannen ter Generaliteit telkens meer werden ontvangen, deze op zijde wilde schuiven ter bereiking van wat hij noodig en nuttig achtte tot welzijn van het Vaderland? Dit alles moge verschooning vinden, het was en bleef niet slechts eene fout in het staatkundige, doch, wat meer zegt, een vergrijp tegen de Grondwet van den Staat, tegen de Unie; en de leden ter Generaliteit mogen ongelijk gehad hebben in de uitvoering, waar de Raadpensionaris beter inzigt had en meer ijver voor zijn vaderland, in beginsel hadden de eersten het regt aan hunne zijde. Vandáár hunne sterkte, vandáár ook in de onbillijkste gedragingen hun steun bij velen.

Onbillijk en onstaatkundig waren dikwerf de hinderpalen, die de overige provinciën aan Holland in den weg legden, vooral toen na 1670 telkens meer de toeleg van Lodewijk XIV bleek. Terwijl men in 1672 elk verzuim in de versterking van leger en vestingen aan de Witt en zijnen aanhang toeschreef, zal een enkele blik in de resolutiën van Holland ons kunnen overtuigen, hoe de Raadpensionaris alleen werd gelaten, waar hij op vermeerdering van het leger aandrong; hoe hij werd tegengewerkt, waar het de geschillen met den Keurvorst van Keulen betrof, dien hij zoo gaarne van de Fransche zijde wilde terugbrengen, en hoe ter Generaliteit altijd werd aangedrongen op de benoeming van een' Kapitein-Generaal, eer men tot iets verder besloot. Opmerkelijk zijn hieromtrent de woorden van een' tijdgenoot, die na den val der de Witten in bezadigde woorden het bestuur van den Raadpensionaris en het gedrag der Staten van Holland verdedigde[1].

1 Ik bedoel: de ‘Naukeurige bedenkingen van 't voornaemste dat dese noch onlangs soo bloeijende Staet is overghekomen, van eenighe jaeren herwaerts tot desen tegenwoordigen tydt toe,’ Gedruckt by Lieven Warmont (Amst.) 1672. 4°, voorkomende o.a. in de bekende Bibliotheca Duncaniana; het stukje is klaarblijkelijk door iemand geschreven, die der zake kundig, met groote onpartijdigheid oordeelde; op pag. 10 verklaart de schr., dat hij steeds voorstander is geweest van de verheffing des Prinsen van Oranje.

‘Wat aangaet,’ zegt hij, ‘het uytstellen van de wervingen, hetselve word seer abusivelyck en te onrechte de Staten van Hollant te last geleyt, nademael kenlyck is en ten overvloet uit de Notulen daerover gehouden kan consteren, dat al in de Maent November van den Jare 1670, door den Hr Raetpensionaris met seer grooten ijver en ernst is gerecommandeert, dat den Staet behoorde 100,000 man ter Lant in dienst te hebben en dat men deselve moest verstercken met nieuwe wervingen in cas men van de Franssen met een oorlog wiert aangetast; en zijnde daernaer tussen de Provintien different ontstaen over 't eligeren van S.H. tot Capiteyn-Generael en werdende daerdoor veel tijt verloren, zyn door de Staten van Hollant geduyrende dese disputen seer dickwyls ernstige propositien gedaen, dat men ondertusschen voort soude varen met de wervinge.’

Het was ook werkelijk onbezorgdheid, die de meeste gewesten er toe bragt, vestingen te doen vervallen en de troepen ter hunner repartitie staande af te danken, of door wanbetaling te doen verloopen. Daartegen vermogt de Witt zeer weinig en klagende schreef hij in 1670 aan Pieter de Groot: ‘Want de aerdt der Hollanders is soodanigh, gelyck UEd. mede ten beste bekent is, dat als haer de noodt ende periculen niet seer claer voor oogen comen, sy geensins gedisponeert connen worden om naer behooren te vigeleren voor haer eygen securiteyt.’[1]

Niettegenstaande al deze teleurstellingen en tegenwerking, bleef de Witt getrouw op zijn post; hij zocht tegen de Fransche overweldiging steun bij andere naburen; de Heer van Amerongen werd naar Brandenburg, de Heer Brasser naar de Brunswijksche vorsten gezonden; reeds in 1670 was de naamgenoot van den Raadpensionaris naar Polen gezonden en naar Denemarken, om door nieuwe vriendschapsverbonden den Staat te sterken en den Hollandschen handel te bevoordeelen; Meerman vertrok later naar Engeland, de Groot naar Frankrijk, terwijl van Beveringh in Spanje tot krachtige hulp bij het uitbreken van oorlog zou aandringen, hetgeen hij dan ook met het beste gevolg en met den grootsten ijver volbragt. De briefwisseling, toen door

1 Br. van 30 Oct. 1670, in de ‘Levensschets van P. de Groot’, p. 26.

de Witt met die staatslieden gehouden en gedeeltelijk in druk uitgegeven, draagt overal de blijken van zijn helderen blik en zijne kalme beoordeeling van zaken en personen; geene uittarting of opgeblazenheid, noch ook nederig buigen voor vreemde overmagt, overal 's lands welzijn bovenal!

Welligt meent men, dat de Staten van Holland, door overmoed gedreven, te ver zijn gegaan in het tegenstreven van Frankrijk, en verdienen zij en vooral de Witt daarom het verwijt, de oorzaak te zijn geweest van de rampen van 1672. Wat was dan hetgeen Frankrijk en Engeland hun ten laste legden? was dit het verbond in 1662 met Frankrijk gesloten, of de spoedige verzoening met Engeland na den vrede van Breda? was het de inschikkelijkheid voor de aanspraken van Karel II omtrent den voorrang der vlag? of welligt de tusschenkomst in het Noorden, waardoor de Staten Denemarken hadden behouden van den ondergang en Zweden hadden teruggebragt tot zijne natuurlijke grens? Neen, het was alleen het sluiten der triplealliantie, de kern van alle latere maatregelen van bescherming tegen Frankrijk, de eerste stap op den weg, dien Willem III volgde, dien ook hij niet wist vol te houden, dan door in zijne hand de twee bondgenooten te zamen te binden. Lodewijk door deze alliantie bedwongen, Karel II ondanks zich zelven in een oogenblik van toegevendheid daarin medegesleept, haastten zich te zamen die alliantie te vernietigen, door de Republiek, die tot eigenbehoud telkens zulke verbonden zou zoeken, te verpletteren. Het 5e. artikel van het berucht geheim verbond, den 1 Junij 1670 te Dover gesloten, strekt hiervan tot bewijs: ‘Les dits Seigneurs Rois ayant, chacun en son particulier, beaucoup plus de sujets qu'ils n'en auraient besoin pour justifier dans le monde la résolution, qu'ils ont prise de mortifier l'orgueil des Etats-Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas, et d'abattre la puissance d'une nation qui s'est si souvent noircie d'une extrême ingratitude envers les propres fondateurs et créateurs de cette république, et laquelle même a l'audace de se vouloir aujourd'hui ériger en souverain arbitre et juge de tous les autres potentats, etc.’

Heeft de Witt derhalve, waar hij vermogt, waarborgen en voorbehoedmiddelen tegen Frankrijk gezocht en met nadruk eene sterke wapening van den Staat voorgestaan, hoedanig was zijn gedrag en zijne houding, toen het gevaar

cener overrompeling niet meer te ontwijken was, toen de vijand, in het land gedrongen, dit met geheelen ondergang bedreigde? Hier moeten wij de HH. van Sypenstein en de Bordes laten spreken, die met de meeste naauwkeurigheid al wat toenmaals is verrigt om den vijand tegen te houden, doch ook al wat toen is verzuimd in de verdediging van vestingen en sterkten, hebben zamengebragt. Hieruit en uit de 'Verhandelingen en onuitgegeven stukken betreffende de geschiedenis der Nederlanden', door den Rijks-Archivarius Mr. J.C. de Jonge vroeger uitgegeven, zal het blijken, wat het vaderland, ook in die dagen, aan zijnen grooten Raadpensionaris en diens vertrouwden vriend van Beverningh verschuldigd was: men zal er leeren, dat, toen schier allen wanhoopten, de Witt dagelijks bezig was om middelen te beramen tot verdediging van hetgeen nog verdedigbaar was; dat niet op hem, maar op de Staten van Utrecht de schuld rust, dat Utrecht zonder verdediging werd gelaten, en het plan door hem beraamd om den vijand daar het binnenkomen te beletten, zoo als hij zich uitdrukte, 'op gansch erroneuse fondamenten van jalousie (werd) gerenverseert';[1]. dat, zoo de Raadpensionaris een oogenblik moge gedeeld hebben in de algemeene verslagenheid en aan zijnen opvolger Fagel moge hebben toegeroepen, dat alles verloren was, hij echter den 9^{den} Junij verklaarde, des noods met Amsterdam alleen tegen den vijand zich te willen verdedigen, een gezegde, waarvoor later, en te regt, de Regenten dier stad zijn geprezen. - 'Mijne consideratiën,' zoo schrijft de Witt aan v. Beverningh, 'in 't particulier gaen daerhenen, dat by sooverre, 't gunt Godt verhoede, den vyandt Nimwegen comt te emporteren, off andersins aldaer door te breecken, wy *sedem imperii* behooren te figeren binnen Amstelredam, aldaer nevens de staatsgewyse vergaederinge van HHM. ende H.E.G.M., met subalterne collegien daeraen dependerende, alle het voorraet van canon, waepenen enz. te brengen, ende uyt die plaetse, als het harte, alle de leden soo veel mogelyck, hulpe ende secours toetebrengen, ende onder Godes genaede den vyandt het landt tot de uytterste man toe met eene Batavische constantie te disputeren.'

Te regt voegen de bovengemelde schrijvers na mededee-

1 Zie van Sypesteyn en de Bordes, 2e. ged. bl. 10 en 11.

ling van dien brief er deze opmerking bij: ‘Merkwaardige woorden, die wel in herinnering mogen worden gebragt, bij het beoordeelen van de handelingen van den Staatsman, die weinig tijds daarna beschuldigd werd van zijn Vaderland aan den vijand te hebben verkocht!’[1]

De geschiedenis van het jaar 1672 heeft voorzeker menige bladzijde, die ons smart voor den roem der vaderen; er is daar menig bewijs van zwakheid, van verraad en zelfzucht, dat de blijken van volhardenden moed en vertrouwen op eene goede zaak niet uitwisschen; treuriger dan die allen is welligt wat die geschiedenis heeft geboekt omtrent de belooning weggelegd voor hem, die bijna twintig jaren den Staat had gediend, behouden en groot gemaakt. Het was niet de menigte, die, onbekend met wat vroeger en thans geschiedde, al de rampen, waaronder zij bukte, hem verweet, dien zij geleerd had als den leider in alle staatszaken te beschouwen, doch het waren juist zij, die naast en met den Raadpensionaris 's lands belangen hadden behartigd, welke thans van hem verantwoording vroegen, van wat hij zoo langen tijd voorzien en getracht had te voorkomen, van wat zij zoo vaak zorgeloos hadden verwaarloosd of uitgelokt; het waren juist de Regenten, die de Witt ter verantwoording daagden, en de schuld, die hun zelven welligt drukte, op zijne schouders wilden overbrengen; die, niet tevreden hem verwijtingen toe te voegen, zich beijverden door de vuilaardigste beschuldigingen van oneerlijkheid en landverraad kracht bij te zetten aan de meening, dat hij den vijand in het land gelokt had, eene meening waarvoor zij niet het minste bewijs wisten aan te voeren. Dat moet den Raadpensionaris diep hebben gegriefd, en met een innig gevoel van medelijden hooren wij den man, die schier alleen gelaten, verpligt was tot zijne zelfverdediging op te treden, aan een zijner vrienden verklaren, hoe hij zelf in het bestuur van zijn eigen fortuin het heil des Vaderlands had behartigd en ‘het gemeene beste voor (zijn) particuliere voordeel (had) geprefereert en bewerkt;’ hoe met het bestaan van den Staat ook zijn eigen welzijn naauw was ver-

1 Zie ook de brieven van den Raadpensionaris aan v. Beverningh, bij de Jonge, ‘Verhandelingen,’ enz. II, bl. 409 en 446, en omtrent de eerste maatregelen ter verdediging van IJssel en Rhijn, aldaar, Deel I, bl. 331, 406, Deel II, bl. 348; van de meesten worden gedeelten in ‘de Verdediging van Nederland,’ enz. medegedeeld.

bonden, ‘zoodat,’ zoo drukt de Witt zich uit, ‘ick vertrouwe dat niemand in de gansche republycq zijn wel- ofte qualyk varen zoodanigh aan het wel- of qualyk varen van den Staat geheght, en daaraan inseparabel gemaakt heeft, als ik hebbe gedaan’[1]. En toen de Witt eindelijk op den 4den Augustus zich gedrongen gevoelde aan de Staten van Holland zijn ontslag te vragen uit zijn gewigtig ambt, wees hij in bescheiden doch krachtige bewoordingen op zijne loopbaan terug, waarop zoo vele handelingen voor hem pleitten; hij toonde aan ‘met welk een ijver hij sedert veele jaaren, de misverstanden waaruit de tegenwoordige oorlog gereezen was, hadt gezogt weg te neemen; hoe het Gode egter behaagd hadt, de waarschynlykheid van eenen aanstaanden oorlog, van tyd tot tyd, te doen vermeerderen; hoe hy, den tyd daar zynde, om zig in staat van tegenweer te stellen, geduuriglyk, ter vergaderinge van Holland, en ter algemeene Staatsvergaderinge geraaden hadt, om de grenzen te versterken; hoe, *onaangezien U.E.G.M. zoo veele en spoedige voorzorg gebruikt hadden, als in een ligchaam uit zo veele leden samengesteld, mogelyk ware*, de Voorsienigheid egter beslooten hadt, den Staat te dompelen in de tegenwoordige zwaarigheden, zoo schielyck en met zo weinig tegenstand, dat het de nakomelingschap bezwaarlyk zou konnen gelooven’[2].

Nog was de maat der ondankbaarheid niet volgemeten, waarmede de tijdgenoot hem beloonde; had men in honderden van schotschriften, en openlijk in Vergaderingen den Raadpensionaris durven aanklagen van landverraad en oneerlijkheid, zulke aantijgingen, gretig aangenomen door de menigte, wekten op tot wraak. Onder den kreet van ‘verraad! weg met de landverraders!’ werden de beide de Witten vermoord, en zelfs vele tijdgenooten, die van dit moordta-

1 Het zijn de woorden van de Witt, in eenen brief van 20 Julij 1672, door Wagenaar slechts gedeeltelijk medegedeeld, en volgens hem aan Vivien gerigt (Deel XIV, bl. 140). Eene gelijktijdige copie van dezen geheelen brief, der uitgave overwaardig, berust te 's Hage, in de verzameling van den Hoog Ed. Gestr. Heer Mazel, Secretaris-Generaal bij het Dept. van Buitenl. Zaken. De Witt begint met de dankbetuiging, voor de opregte waarschuwing, hem gedaan omtrent de beschuldigingen, in 't publiek tegen hem ingebragt, en vervolgt daarop, dat hij de zaak zelve, waarvan hij beschuldigd werd, geheel uitvoerig zou nagaan, ‘ook, opdat U Ed. by gelegentheyd zich van het voorz. bericht mede tot informatie van anderen zoude kunnen dienen.’

2 Wagenaar, Deel XIV, bl. 148.

fereel met afschuw de oogen afwendden, zagen er de hand in eener Goddelijke wraak, die met geregtigheid sloeg. Hoe eenvoudig treffend staat daartegenover de verklaring van hen, die, gelast al de papieren van den Raadpensionaris na te zien, op de wantrouwende vraag, wat men in die geheime stukken toch wel gevonden had, alleen dit antwoordden: ‘wat zouden wij gevonden hebben? niets dan eerlijkheid!’

Verlangt men nog sterker bewijs van die eerlijkheid en goede trouw van den Raadpensionaris? Ziet de handelwijze van Willem III, die voorzeker niet was opgevoed, noch dagelijks werd gestijfd in zijne bewondering voor den grooten Staatsman en die echter hem het eerst verzocht om de betrekking van Raadpensionaris te blijven waarnemen, die ook na den dood van de Witt zijne hulde bragt aan de groote talenten en de braafheid, waarmede hij het land bestuurd had, en die door zijne geheime onderhandelingen, beiden met Frankrijk en Engeland, beter dan iemand in staat alle bedriegerijen en verraderijen te doorgronden, niet schroomde, met al de verontwaardiging, waarvoor zijn verheven gemoed vatbaar was, te verklaren: ‘geene kennis ter weereld, en zelfs geen vermoeden te hebben, dat eenige Regenten van Holland, of van de steden van Holland zig zouden hebben schuldig gemaakt aan verraad, verstandhouding met den vijand, of aan iets anders, welk met den pligt van een eerlijk en trouw Regent strijdig was[1].’ De geschiedenis heeft sedert regt doen wedervaren aan den Staatsman, die de loopbaan van Willem III mogelijk maakte en voorbereidde; nog evenwel schijnt het pligt naar vermogen de nagedachtenis van de Witt te beschermen voor aanvallen tegen zijn beleid niet slechts, maar tegen zijne eerlijkheid gerigt, - en de Heer van Grovestins was onbillijker of beter ingelicht, dan de held, wiens leven hij beschrijft, toen hij van het gedrag van de Witt in 1672 sprekende schreef: ‘*De Witt était traitre à son pays*[2].’

Eer zulk eene beschuldiging wordt uitgesproken tegen den man, die bij vijand en vriend, bij tijdgenoot en nakomeling om strijd geëerd en geprezen pleegt te worden, mag men een naauwgezet onderzoek van feiten en omstandigheden vorderen, eene billijke beoordeeling van het gezag van die bronnen en bescheiden, die tot de kennis der ge-

1 Wagenaar, II., p. 90.
2 Van Grovestius, etc., p. 25 en 26.

schiedenis van de Witt en zijnen tijd behooren. De Heer van Grovestins staaft zijne bewering door één bewijs. Uit eenen brief namelijk, die Luxemburg den 27sten Julij 1672, voor Utrecht liggende met zijn leger, schrijft aan Louvois, haalt hij de volgende woorden aan: '*Ils m'ont quasi promis de me faire battre les ennemis, pourvu qu'il y eût des conditions réglées avec M. de Witt*.'

Ziedaar dan de Raadpensionaris alleen uit zucht tot eigen behoud, uit nijd tegen de triomferende Oranje-partij zijn land verradende, en het leger, het laatste bolwerk van den Staat, en van de provincie Holland in het bijzonder, prijsgevende aan den voortrukkenden vijand! Onwillekeurig rijst hier de vraag, welk gezag men geven mag aan het schrijven van iemand, die wist zich door niets zoozeer bij zijnen Koning en diens Minister Louvois gezien te maken, als door geheime onderhandelingen en kuiperijen tot een goed einde te brengen, die, opgevoed in de staatkundige school van Mazarin, elk staatsman omkoopbaar achtte en, helaas! ook in de Nederlanden ondervonden had, dat voor geld en beloften niet weinigen het heil des Vaderlands veil hadden. De weinige woorden, die strekken moeten om de eer van Johan de Witt en zijne nagedachtenis te schandvlekken, dienen toch wel in hun verband en zamenhang met den geheelen brief beschouwd te worden. Wij meenen den lezer geene ondienst te doen, door dien hier mede te deelen: 'Les lettres,' zoo begint de schrijver, 'que je vous envoye vous apprendront, je crois, que M. de Witt a été arreté et gardé à la Haye dans son logis, M. de Groot et son fils prisonniers, et leurs papiers saisis.' Dit alles bevat evenveel onwaarheden als woorden, en het mag voorzeker verwondering baren, dat Luxemburg, die hier schrijft alsof hij met een vriend en vertrouweling van de Witt onderhandelde, zoo weinig goed onderrigt was, terwijl toch die geheime agent, zoo hij waarlijk door den Raadpensionaris ware afgezonden, vooral in het belang der zaak, die hij voorstond, ongetwijfeld terstond die valsche geruchten zou hebben tegengesproken.

Na eenige uitweidingen over de onderhandelingen der Engelschen vervolgt de schrijver: 'Si M. de Verjus étoit ici, il pourroit faire courre de petits avis, durant que les esprits sont échauffés, qui feroient peut-être de bons effets; car les amis de M. de Witt les feroient valoir.

J'en verrai un ce soir à qui j'offrirai tout ce qui dépend de l'autorité que le Roi m'a donnée ici pour servir M. de Witt; je crois que cela ne pourrait faire que de bons effets; cependant vous me ferez savoir la volonté du Roi pour la conduite que je dois tenir en cela. Ce sont des gens puissans, et qui ne se croyent pas encore abattus, *ils m'ont même* QUASI *promis de me faire battre les ennemis pourvu qu'il y eût des conditions réglées avec M. de Witt, ou même pourvu qu'ils vissent les choses en bon train là-dessus, leur ayant fait comprendre que cela les releveroit et abattroit le Prince d'Orange*.'

Hieruit blijkt dus, dat Luxemburg op dien stond zamensprekingen hield met eenigen, die hij noemde: '*les amis de M. de Witt*.' Wie hij daaronder verstond, kan ook blijken uit zijn brief van 30 Aug., waar hij meldt, dat te Utrecht 'la plupart des honnêtes gens de la faction des Witts aiment mieux que nous y soyons que les Hollandois.' Utrecht had zich zeer ras aan de Franschen overgegeven, en had het voorstel van den Prins van Oranje, om tot verdediging der stad eene der buitenwijken af te branden, geweigerd. De Staten van Holland hadden het leger tot dekking hunner provincie teruggetrokken, en de bewoners der provincie Utrecht, bevreesd voor den invloed van Holland, zoo door dat leger hun gewest en hoofdstad tegen Frankrijk werd beschermd, hadden liever op min gunstige voorwaarden zich aan Luxemburg onderworpen. De vrienden van de Witt, zoo die al waarlijk in groot aantal in Utrecht waren, zouden juist liever het Hollandsche leger te Utrecht behouden hebben. Doch de Fransche veldheer, en met hem zeer velen, noemden allen, die zich of aan de Fransche wapenen onderwierpen, of na die onderwerping zich haastten door allerlei aanbiedingen de gunst van hunne nieuwe meesters te verwerven, met den naam van '*partisans des de Witt*.' Niets was natuurlijker. Toen bij de aannadering der Franschen de staatspartij overwonnen werd, en de Prins van Oranje tot Stadhouder stond uitgeroepen te worden, meende Lodewijk het middel in de hand te hebben, om zich door aanbiedingen aan de onderliggende partij vele vrienden in den Staat te verwerven. Voor zijne regering gold steeds het beginsel, dat men de partijschappen in vreemde landen moest voeden en dat de overwonnen partij steeds bereid zou zijn met den vijand te heulen en het Vaderland te ver-

raden, zoo zij zelve slechts kon zegevieren. Al wie dus den Franschen gunstig scheen in de Republiek, en om bezittingen en rang te behouden, zich aan hen gedwee onderwierp, heette bij hen een vriend en volgeling van de Witt, van de onderliggende partij.

Doch uit de laatste der aangehaalde woorden (‘*leur ayant fait comprendre*’ enz.), is het duidelijk, dat Luxemburg zelf het eerste aanbod had gedaan, om met eenigen van de partij van de Witt, zoo hij meende, te onderhandelen, opdat hij de gelegenheid zou verwerven in Holland door te breken, en dat de Fransche veldheer dit landverraad had zoeken aangenaam te maken, door de herrijzing der staatsgezinde partij als een gevolg daarvan hun voor te houden.

Hoeverre de Witt daarvan verwijderd was, zou reeds kunnen blijken uit zijnen brief, ééne week later (4 Aug.) aan de Staten van Holland gezonden, waarbij hij ontslag vroeg uit zijne betrekking van Raadpensionaris. Doch wat hem en ook zijne aanhangers geheel moet vrijspreken van het vermoeden van zulk een verraad, als Luxemburg hun hier schijnt aan te wrijven, is het ongerijmde en onverstandige, dat in zulk een aanbod, als hier gedaan zou zijn, lag opgesloten. Toen schier al de gewesten door den vijand waren bezet, en ook tot in Holland de Fransche wapenen waren doorgedrongen, had de Witt, en na diens verwonding en ziekte, vooral zijn vertrouweling Vivien, op krachtige verdediging van Holland aangedrongen; de gansche beschikbare legermagt was binnen de provincie zamengetrokken, doch zwak bleef altijd de tegenstand, dien men den overmagtigen vijand kon bieden. Luxemburg vond voor Utrecht geen enkel krijgsman om hem met kracht tegen te houden; een aanbod, om daar den vijand te verslaan, kon dus niet te pas komen; alleen in Holland zou de Franschman weêrstand vinden; één slag daar geleverd, en door Holland verloren, zou terstond het geheele gewest in handen van Lodewijk XIV brengen; wat zou de Loevensteinsche partij, wat zou de Witt met zulk een verraad gewonnen hebben? niet het Vaderland, - zich zelve, de provincie, die zij boven alles stelden, zouden zij verloren hebben.

Is er welligt meer schijn van waarheid in deze beschuldiging, zoo men ze in verband beschouwt met het gedrag van de trouwste vrienden van de Witt in de onderhandelingen met Lodewijk XIV? Er is ééne omstandigheid in de ge-

schiedenis dier onderhandelingen, die aan kwade trouw doet denken, de houding namelijk van Pieter de Groot, nadat de Prins in de Vergadering der Staten op zijne verwijdering had aangedrongen, en er bijgevoegd: '*dat hij wel ruimer aanbiedingen aan Frankrijk scheen gedaan te hebben, dan hem door de Staten was opgedragen*.' De weldra gevolgde vlugt van de Groot en zijn vertoeven aan het Fransche Hof heeft toen en ook thans een vermoeden op dien Staatsman geworpen, dat noch door de welsprekende betoogen van zijnen tijdgenoot, noch door de belangrijke levensschets, die een zijner afstammelingen onlangs leverde, geheel is weggenomen. Die onderhandelingen met Frankrijk hier na te gaan, ligt geheel buiten ons plan; alleen een paar opmerkingen mogen hier nog plaats vinden.

De Witt, die bij de aannadering der Franschen gezegd wordt geheel radeloos te zijn geweest en de eerste aanleiding te hebben gegeven tot eene bezending naar Lodewijk XIV, schrijft den 18^{den} Junij aan zijnen broeder: 'Het heeft HE. G.M. gelieft, op den 14^{den} dezer te resolveren, ende hebben vervolgens HE. H.M. gedecerneert eene deputatie aen de Coningen van Vranckrijck ende van Groot-Brittanniën, om van deselve te moghen ontfangen ouverture van de conditiën ofte voorslaegen, waerop de Hoogstgem. Coningen genegen souden sijn vrede met desen Staet aen te gaen, gelijck UWEd. uyt het nevensgaende extract breeder sal gelieven te bemercken. *Ick en kan my daervan geen uytslach ten goeden imagineren*, sullende nochtans UWEd. 't sijner tijdt adviseren, wat daerop volgen sal.' - Eveneens schijnen ook de getrouwste vrienden van den Raadpensionaris gedacht te hebben, zoo als b.v. Vivien, aan wien de Witt den 21$_{sten}$ Junij schreef: 'Ick ben mede volcomentlijck geweest van UWEds. sentiment ontrent de besendinge naer de Coningen van Vranckrijck ende Engelandt, daerover ick hope UWEd. by monde naeder te onderhouden, vindende ons grootste quaet niet de macht off de progressen van den vijandt, maer de generaelen opstandt, de ongehoorsaemheijdt ende wederspannigheijdt van de Borgeren ende ingesetenen in de steden, ende van de boeren ten platten lande, enz.'[1].

1 Deze brieven komen voor bij de Jonge, Il., Dl. I, bl. 443 en Dl. II, bl. 483.

Doch toen de vijand daarop nog dagelijks vorderingen maakte en ook geheel Holland bedreigde, toen de Witt, door zijne wonden aan het ziekbed gekluisterd, noch zelf zijne gewone veêrkracht bezat, noch aan anderen moed wist in te spreken, toen de hoop op eene verzoening met Engeland verdween, was het wonder, dat toen velen en daaronder ook Vivien tot onderhandelen overhelden? En hebben ook al sommigen, welligt ook de Groot, door deze onderhandelingen gehoopt de verheffing van Willem III tot Stadhouder in Holland te voorkomen, onder hen, die den 29sten Junij te Dordrecht de aanstelling des Stadhouders teekenden, behoort ook Vivien; zou deze den 27sten de bezending naar Lodewijk XIV hebben aangeraden met het doel daardoor een werk te verhinderen, waaraan hij reeds den 29sten zijn zegel hechtte? Of meent men, dat moedeloosheid de leden der Staten geheel had ternedergeslagen? Hoort dan denzelfden Vivien in de Vergadering van 27 Junij zijne medeleden toeroepen: ‘Men moest zich in staat van tegenweer stellen en middelerwijl handelen. Men moest burgers en boeren naar de posten zenden, waartoe elk het zijne zou toebrengen; reeds had Dordt twee vendelen uitgezonden!’[1] Dat was de taal van hen, die zich weldra zouden hooren beschuldigen moedwillig het land voor den vijand te hebben opengezet!

Men kan aannemen, dat werkelijk aan Luxemburg het aanbod is gedaan, om hem den weg te wijzen over eenige dijken en langs overstroomende wegen, dat uit Woerden en Oudewater, eerst door de Franschen bezet, doch daarna weder verlaten, het verzoek tot den Franschen Veldheer is gekomen, dat hij weder terug mogt keeren en verder in Holland doordringen; men moge gelooven, dat er zelfs regenten gevonden zijn, die, bevreesd voor hunne stad, den vijand voordeelige aanbiedingen hebben gedaan; want terwijl de overstroomingen velen deden morren en de slechte krijgstucht der Hollandsche troepen, aan de landlieden vooral, den wensch naar de komst der Franschen, als bevrijders uit die rampen, inboezemden, was er vastheid van karakter noodig, meer dan velen plegen te bezitten, om tot het uiterste te volharden. En Luxemburg zal die verzoeken en halve aanbiedingen met trots en tevredenheid hebben aangehoord,

1 Wagenaar, II., p. 58.

het middel gevraagd hebben om ook Holland te veroveren en, den onvergenoegde of beangstigde tot belooning, herstel van den vroegeren toestand hebben toegezegd, al kreeg hij dan ook slechts eene *quasi* belofte tot antwoord. Door zulke voorstellen breed uit te meten bij zijnen Koning en bij Louvois, zou Luxemburg ook die beiden eerder overreden kunnen tot het voortzetten van den krijg; het zou dan duidelijk worden, dat met eenige beloften de Hollandsche legermagt weldra zou wijken. Hoe weinig het hier door hem gemelde echter invloed heeft uitgeoefend, hoe weinig hij met zijne intrigues gevorderd is, leert de geschiedenis der volgende dagen, toen Lodewijk XIV, uit het leger vertrekkende, order gaf niet verder in Holland door te dringen.

Hoe, vragen wij dan ten slotte, is het mogelijk geloof te slaan aan de bewering, dat zulk eene aanbieding van de Witt zou zijn uitgegaan? Daarvoor dient men wel geheel onbekend te zijn met al wat in het Vaderland gebeurd is in het droevige jaar, waarin de loopbaan van den Raadpensionaris eindigt.

Heeft het Vaderland toen oneindig veel te danken gehad aan den fieren moed, aan de standvastigheid en braafheid van Willem III, de Witt had meer dan ieder ander de verdediging van Holland mogelijk gemaakt; heeft de Stadhouder de bedorven krijgstucht weten te herstellen in het leger, het waren de Raadpensionaris en van Beverningh, die de eerste stappen daartoe deden; heeft Willem III de Staten van Europa tegen Frankrijk in het harnas gejaagd, reeds de Witt had Spanje, en bovenal den Bestuurder der Spaansche Nederlanden, Brandenburg en den Keizer tot bescherming der Republiek opgeroepen, en schier op denzelfden dag, waarop Luxemburg hem beschuldigt zijn Vaderland te verraden, sluit de Raadpensionaris een verbond met den Keizer van het Duitsche Rijk, waarvan nog 40 jaren later bij den vrede te Utrecht de gevolgen dankbaar erkend worden.

De welverdiende roem der vaderen is het kostbaar kleinood der nakomelingschap; hunne eer te handhaven, de kennis van wat zij groots en goeds verrigtten, maar ook van hunne fouten en afdwalingen, te vermeerderen en te verbreiden, is ieders pligt.

Wij hebben gepoogd in weinige woorden eenen toestand te schetsen, die eene belangrijke plaats inneemt in de geschiedenis der Nederlandsche republiek, een' toestand, die, gelooven wij, billijk beoordeeld, niet als onvermijdelijk gevolg de rampen van 1672 zal aantoonen, noch den man veroordeelen, die meer dan iemand die rampen zocht te voorkomen. Wat in dat treurjaar groots en heerlijks, schandelijks en vernederends is voorgevallen hebben de schrijvers van '*de Verdediging van Nederland*' ons gemeld, ook tot eene les voor den tijdgenoot, die er uit leeren mag, niet slechts hoe ook heden tegen elken vijandigen aanval het Vaderland met kracht kan verdedigd worden, zoo slechts geene zorgeloosheid allen bezielt, doch ook bovenal hoe geestkracht en eensgezindheid steeds het plechtanker zijn van 's lands behoud, hoe rampzalig de gevolgen van wantrouwen en verdeeldheid. De nazaat is verpligt, voor zoo ver dit mogelijk is, de schuld te boeten der voorvaderen, die de diensten, door Johan de Witt aan zijn Vaderland bewezen, met zulk eene zwarte ondankbaarheid beloonden, niet door blinde vergoding in de plaats te stellen van even blinde verguizing, doch door eene billijke en naauwgezette nasporing van de handelingen van den grooten Raadpensionaris gedurende het tijdperk van zijn moeijelijk doch krachtig bestuur.

's Hage, 8 Febr. 1851.

H.J. VAN DER HEIM.

De armoede in het Heidensche Rome[1].

Het tijdstip, waarop te Rome de strijd tusschen armen en rijken een' aanvang nam, vinden wij bij alle geschiedschrijvers eenstemmig opgegeven als het tweede tribunaat van Tiberius Gracchus, het 620ste jaar der stad. Maar de oorzaak der partijschap dagteekende van vroeger, en men had verscheidene jaren te voren eene dergelijke uitbarsting gevreesd en voorspeld. Alle oude schrijvers komen daarin overeen, dat die spanning niet aan toevloed van arme burgers, maar aan overmoed van rijken was toe te schrijven. Allen prijzen om strijd de eerlijke armoede en eenvoudigheid van zeden der 6 eerste eeuwen van Rome, en dagteekenen het tijdperk van verval, sedert rijkdom en weelde toevloeiden naar de magtige stad, na de overwinningen op Antiochus en Perseus, en de verwoesting van Carthago en Corinthe. Al de dichters, geschiedschrijvers en wijsgeeren, die in het glansrijke en schitterende tijdperk der eerste Caesars leefden, hebben geen woorden genoeg om den gulden ouden tijd te verheffen, toen de Consul Curius zijne rapen zat te schillen; toen Cincinnatus van de ploeg werd gehaald om de dictatuur te aanvaarden; toen de Senaat aan Horatius Cocles ter belooning voor eene heldendaad zooveel lands toekende als hij op éénen dag kon omploegen. - O! schoone dagen, toen één zilveren zoutvat, ééne Grieksche vaas te bezitten, groote weelde mogt heeten, toen geen andere dan koperen munt, bij het pond toegewogen, in de behoeften des handels voor-

1 (Ten vervolge op ‘de Gids’ van 1850, Deel I, bl. 750).

zag; o! verderfelijke edele metalen, kunsten van Griekenland, schatten van Perseus en Attalus, die het deugdzame, harde Romeinsche volk hebt verzwakt en bedorven! -

Zóó spreken Horatius, Lucanus, Plinius; de schatrijke Seneca zelf schreef in dezen toon schoone vertoogen tot lof der armoede en over de verachting der rijkdommen. Ja, aldus vangt de weeke romanschrijver Petronius zijn fragment van een heldendicht over de burgeroorlogen der Romeinen aan, een van de schoonste dichtstukken der oudheid, zoo het ooit voltooid ware, (van dit tijdperk sprekénde):

't Zeeghaftig Rome had de wereld overheerd!
Geen volk omringde haar, of bloedig had 't geleerd,
't Bevel van 's Tibers boord met eerbied af te wachten;
Nog was 't haar niet genoeg. De zee droeg zware vrachten
Van krijgren en van staal op kielen zonder tal;
Geen vijand zoekt die schaar; maar roof en plundering zal
De verste kust bij haar ontscheping bloedrood verwen. -
Elk volk, dat goud bezit, moet slaaf zijn of moet sterven.
De gouddorst trad in steê van d' ouden heldenmoed,
En smaalt op goede zeên, en wekt in 't ziedend bloed
Een koortsige begeert naar schatten en vermaken,
Die, eerst verboden vrucht, te ras naar meerdre smaken! -

De burgeroorlogen, de ellenden, de ontvolking, werden niet toegeschreven aan *verarming* of achteruitgang der arbeidende klassen; maar juist omgekeerd, de *rijkdom* en *weelde* werden steeds voorgesteld als ongenoode gasten, die de goede gezindheid en tevredenheid eener deugdzame, arme, eensgezinde burgerij kwamen verstooren. - Dat de dichters en redenaars, die het breedst over de verachting der rijkdommen uitweidden, zich in het bijzondere leven juist niet afkeerig betoonden van het blinkende slijk, doet niets ter zake. Al ware het bewezen, dat al hunne klagten bloote huichelarij waren, dan zoude toch juist dit aantoonen, dat zij, door aldus te schrijven, eene openbare meening huldigden; even als zoo dikwijls aan deugd en goede zeden onwillekeurig hulde wordt bewezen door hen, die haar met de daad niet betrachten, maar daarvan toch gaarne den schijn willen hebben.

Maar er is meer; wanneer wij tot vóór den tijd der burgeroorlogen opklimmen, en de 6de eeuw van Rome's geschiedenis doorloopen, hooren wij den lof der armoede, de waarschuwende stem tegen de aannaderende weelde en kunsten des rijkdoms uit den mond der meest geachte en beste burgers. De Scipio's werden om hunne armoede vereerd (schoon die

bij eenigen uit dat beroemd geslacht meer schijn dan wezen was); Piso ontving een' hooggewaardeerden bijnaam voor zijne eenvoudige maaltijden; Oppius en Fannius werden luide toegejuicht om hunne wetten tegen den opschik der vrouwen en de tafelweelde; Cato bovenal, Cato de oude, de strenge Censor, die met het krieken van den dag op het veld was om met zijne knechten zijn erf te bewerken, die senatoren schrapte en aan ridders hun paard ontnam, omdat zij te kostelijke tafel hielden, en boeten oplegde aan hen, die voor meer dan ƒ 450 aan goud en zilverwerk in huis hadden, waarschuwde dagelijks zijne landgenooten tegen de verlokkingen des rijkdoms, en vermaande hen tot getrouwheid aan de harde leefwijze en ontberingen der vaderen. Maar het was te vergeefs! Zoo als een scherpzinnig geschiedschrijver van onzen tijd[1] opmerkt: ‘Cato zelf brak met de eene hand af, wat hij met de andere wilde steunen; want *hij* was het, die dagelijks in den Senaat aandrong, dat Carthago moest verdelgd worden; en toen Carthago verdelgd was, bleek het dat juist hierdoor de overmoed, geldzucht en weelde der aanzienlijke Romeinen haren laatsten dam hadden verloren.’ Tijdgenoot en nakomeling stemden dus daarin overeen, dat zij den rijkdom en de weelde als een ongeluk voor Rome beschouwden en daarin de kiemen van haren ondergang zagen.

Ja, zóó dikwijls is reeds deze stelling verkondigd, dat zij alle verdiensten der nieuwheid mist, en mijne lezers misschien gereed zijn mij te verwijten, dat ik hen ga betoogen wat reeds duizendmaal bewezen is. Laat ons dan bij het verschijnsel zelf niet langer stilstaan, maar liever op de oorzaken letten, die het teweeg bragten. Het is toch *vreemd*, dat de achteruitgang van eene natie wordt gedagteekend van de aanmerkelijke toeneming harer stoffelijke welvaart, en zij als het krachtigst en gelukkigst beschouwd wordt, terwijl zij arm was. Zoude men zich de zaak zóó moeten voorstellen, dat gedurende de eerste eeuwen van Rome de ontberingen der armoede niet zóó gevoeld werden als later, omdat ieder daaraan onderworpen was? dat dus eerst, toen enkelen zich rijkdommen hadden verkregen, uit vergelijking afgunst, uit afgunst haat ontstond bij hen, die nu armer waren? Of zoude de armoede en matigheid der oude Ro-

1 Von Rotteck.

meinen onder de fabelachtige verhalen moeten worden gerangschikt, die bij alle volken voortspruiten uit de zucht om het voorgeslacht altijd als beter, dapperder en gelukkiger te prijzen dan het tegenwoordige? eene kwaal, waaraan vele Nederlanders ook mank gaan, zoo dikwijls zij het over den goeden ouden tijd hebben.

Zeker moet er bij de berigten der Romeinen over het roemrijkste tijdperk hunner historie wel het een en ander op rekening van die menschelijke neiging, om het verledene boven het tegenwoordige te verheffen, worden gesteld. Maar sommige opgaven der schrijvers omtrent dat tijdperk zijn toch zóó naauwkeurig en vermelden zulke bijzonderheden, dat zij geen' twijfel kunnen overlaten aan de eenvoudigheid van zeden, die toen heerschte, noch ook aan het gemis van vele geriefelijkheden, die den lateren Romeinen tot dagelijksche behoeften werden. Zoo weten wij b.v., dat eerst tijdens den tweeden Punischen oorlog de eerste zilveren munt te Rome werd geslagen; dat eeuwen lang de hoogste straf, gesteld op het slaan in 't aangezigt van een' Romeinsch burger, zonder verwonding, was eene boete van 25 ponden kopers; dat tot aan den oorlog tegen Antiochus, omstreeks 590 der stad, geene andere dan wollen kleederen te Rome bekend waren; dat eene bruidschat van ƒ 500 (naar onze munt) in het aanzienlijke geslacht der Claudiussen omstreeks dien tijd vrij groot heette; eindelijk, om nog twee zeer treffende voorbeelden van de oude eenvoudigheid te geven: het *broodbakken* kwam eerst in 't jaar 580 der stad in zwang; tot dien tijd toe at men brij en geroost koorn. Terzelfder tijd had een slaaf, die tot niets anders bekwaam was dan om den pot te kooken, zoo goed als geene waarde; eerst na de Aziatische overwinningen werd van lieverlede de *kok* een voornaam personaadje in de huishouding der grooten. Deze feiten kunnen te veiliger tot maatstaf worden genomen, daar toch de weelde en verfijning van smaak in andere artikelen gewoonlijk met de tafelweelde gelijken tred houden.

Het is dus niet te miskennen, er bestond gedurende de zes eerste eeuwen van Rome slechts zeer weinig van dat gerief en genot, welke later in 't oude Rome zelf, en in nieuweren tijd tot het noodwendig gevolg des rijkdoms behoorden. Ook was de Romeinsche burger volstrekt vreemd aan alle handel en kunstvlijt, en kende geene andere wijze van winst te doen hoegenaamd, dan landbouw en oorlog. Maar niettemin, al

klinkt het wonderspreukig, hoezeer Rome toen arm was, men leed er geene armoede.

De *kwaal der armoede*, zoo als wij die kennen, bleef aan de Romeinsche burgers zoo goed als geheel vreemd, zoo lang zij geene zeer rijken in hun midden hadden. Het komt er dus slechts op aan, wat men door *armoede* verstaat; bij de weelde en schatten der rijken in latere tijden vergeleken, waren alle de Romeinen uit den schoonsten tijd der republiek arm; maar eene klasse van burgers, die aan alles gebrek leed en volstrekt niets bezat, vond men in het oude Rome niet. Ik zeg: *van burgers*, want verder dan de eigene burgerij strekte zich de zorg van wetgevers en staatslieden niet uit, en ook voor het oog der oude geschiedschrijvers bestaat er naauwelijks een ander soort van menschen; hadden wij naauwkeuriger berigten omtrent den toestand van slaven, vreemden en bondgenooten zelfs van 't Romeinsche volk, in die roemruchtige tijden, dan wij bezitten, voorzeker zoude dit eene sterke schaduwzijde van het tafereel uitmaken. Maar voor zooveel het volk, of liever de bevoorregte schaar betreft, die het volle genot van het burgerregt had, werd het als staatsbelang en staatspligt beschouwd, dat deze geene hongerlijders in haar midden zoude tellen. In de oudste staatsregeling van Rome, na den fabelachtigen tijd van Romulus en Numa, die gewoonlijk aan Servius Tullius wordt toegeschreven, waren op eene allerkunstigste wijze grondbezit, burgerregt en krijgspligt dooréénggeweven en van elkander afhankelijk gemaakt.

Het krijgshaftige volk werd beschouwd als een leger, bestaande uit verschillende wapenen, ruiterij, zwaargewapende en ligtgewapende lansdragers, boogschutters, steenslingeraars, wapen- en hoefsmeden, timmerlieden, arbeiders, trompetters en fluitspelers. De dienstpligt rustte op 't vermogen; om althans in de gelederen der legioenen te staan, moest men grondbezitter zijn; veel meer nog om het vaderland als ruiter te dienen. De zwaarst gewapenden waren ook de meestvermogenden; aan hem, die niets bezat, een zwaard of lans in handen te geven, kwam aan de Romeinen ongerijmd voor, of werd alleen in den alleruitersten nood gedaan, toen Hannibal voor de poort lag. Zelfs de zoogenaamde *proletarii* of burgers der laagste klasse, die geen harnas of schild droegen, maar alleen als pionniers of als slingeraars dienden, waren niet volstrekt zonder bezitting; zij hadden mede aanspraak

op 't bezit van veroverd land, en werden slechts tijdelijk buiten den *census* gehouden, omdat zij geen grooter vermogen dan van 1500 pond kopers konden aanwijzen.

Het kwam met deze inrigting van het leger en van de volksvergadering tevens, die men eene militaire aristocratie van grondbezitters zoude kunnen noemen, overeen, dat ieder op zijne eigene kosten diende. De stipendiën of soldij, in de Punische oorlogen ingevoerd, waren reeds eene verbastering van de echte Romeinsche instelling. Volgens deze was in den oorlog alleen door de overwinning voordeel te behalen, namelijk buit, en bovenal bezit van land. Van ouds had elk ridder, die een' oorlog had medegemaakt, regt op 20 bunders (*jugera*) veroverd land, elk voetknecht gemiddeld op 2. Natuurlijk veranderde dit cijfer naarmate van de uitgebreidheid der verovering; maar het beginsel bleef eeuwen lang ongeschonden, dat elke overwinning van het Romeinsche volk aan elken actieven burger, hetzij patricier of plebejer, die daaraan deel had genomen, eigendom moest verschaffen. Dat eigendom was zijn kostbaarste kleinood, zijn goed met de lans verkregen (vanwaar de *lans* ook bij veiling of overdragt van zulk goed (*subhastatio*) als zinnebeeld voorkwam), zijn heilig quiriten-regt! Intusschen begrepen zulke fijne staatslieden, als de Romeinsche koningen en raadsheeren waren, zeer wel, dat uit zoodanige landverdeeling spoedig een stand van grondbezitters zoude zijn ontstaan, die aan hun eigen erf gehecht, en geen baat bij verdere veroveringen vindende, zouden ophouden belang in de algemeene zaak te stellen. Ook gevoelden zij, dat het krijgsregt niet met de uiterste strengheid moest worden uitgeoefend, en de onderworpen volken niet alle tot den bedelstaf gebragt. Zij zorgden dus wel, dat altijd een zeer groot deel van 't land der overwonnenen, allengskens over geheel Italië verspreid, onder verschillende namen staatsdomein bleef, hetzij als aan de goden gewijd of eenvoudig aan het gemeenebest toebedeeld. Over dit domein hadden het volk en de Senaat de beschikking, en het was eeuwen lang de voorzigtige staatkunde van den Senaat, zich aan te kanten tegen elke al te groote vervreemding van domeinland (*ager publicus*), en daarvan alleen 't gebruik voor een' bepaalden tijd te vergunnen, hetzij aan bezitters van aangrenzende privaatlanderijen, hetzij aan stichters van nieuwe koloniën, of ook aan zulken uit het overwonnen volk of de bondgenooten, die zich verdienstelijk jegens Rome hadden gemaakt.

Het zoude mij te ver heenvoeren, als ik hier wilde ontvouwen, op welke verschillende voorwaarden het genot van die landerijen werd uitgegeven. Genoeg zij het, dat wij het heilzame resultaat opmerken, dat in den regel ieder actiefburger een matig grondbezitter was, of althans van staatswege aan grond om te bearbeiden kon worden geholpen. Hiertoe dienden vooral de koloniën. Immers het lag in den aard der zaak, dat elk jaar een zeker aantal burgers door schulden of onbedachte verkoopen of oorlogskans hun erfgoed verloren, en uit de vijf hoogere klassen van den *census* in de laagste afdaalden; zoodra dit aantal eenigzins groot werd, zond het volk eene kolonie uit, gevestigd op domeinland, waarvan aan ieder kolonist een stuk ter bebouwing werd gegeven, hetzij voor zeker aantal jaren of levenslang; of wel men gaf aan die bezitlooze burgers nog bouwmaterialen toe, om een *municipium* of vlek te stichten, dat aan de moederstad cijnspligtig bleef.

In zulk eene volkplanting in eene der beste streken van Italië kozen dan de grondleggers en bewoners hunne eigene magistraten en rigtten alles in 't klein naar Rome's stadsbestuur in. En ook bij de stichting van zulk een municipium werd altijd een deel stads- of gemeentegrond afgezonderd, om in vervolg van tijd weder aan landlooze burgers uit te deelen.

Regt geschikt was deze handelwijze om eene edele eerzucht in alle standen op te wekken; menigeen, die, te Rome blijvende, weinig zou hebben beteekend, konde in eene nieuwe kolonie tweeman of tienman worden, en zich het genoegen geven op kleine schaal de consuls en tribunen van Rome na te doen. Maar het eervolste was en bleef het, zijn vaderlijk erfgoed te bebouwen, en als ingezeten van eene der landelijke wijken van Rome (*tribus rusticae*), die altijd hooger in rang waren dan de stadswijken, aan het staatsbestuur deel te nemen. De oude beroemde Romeinen waren geene groote heeren, die uit liefhebberij wat aan landontginning deden; zij waren landbouwers, even als soldaten, met hart en ziel; en vatten met forsche hand de ploeg aan, als zij het zwaard er uit legden. Vandaar, dat ook zelfs de slavenstand bij hen minder talrijk en minder gedrukt was, dan in de Grieksche staten; de liefhebber van weelde en ledigheid moge gaarne van slaven bediend zijn; de akkerman heeft, voor zijn bedrijf ten minste, liever met pachters en vrije arbeiders dan met

slaven te doen. Dit leeren ons ook de meesters van den Romeinschen landbouw, Cato en Varro, schoon zij anders zeer verre van liberale denkbeelden omtrent den slavenstand zijn verwijderd.

Een *groot aantal* grondbezitters en kleine akkers brengen altijd den bloei van koorn- en vruchtenbouw te weeg; groote bezittingen in weinige handen zijn voordeeliger voor bosschen en beweiding in het groot. Ook hierop was men langen tijd te Rome bedacht, en wachtte zich wel, te veel domeinland aan denzelfden persoon in gebruik te geven. Intusschen, zoo als het pleegt te gaan, te dikwijls bedroog de gierigheid de wijsheid, en dreef het eigenbelang boven de heilzame staatsmaxime. De veldheeren en magistraten, die tot de landverdeelingen en uitgiften van domeinen telkens werden gecommitteerd, wisten soms al te goed voor zich, hunne vrienden en verwanten te zorgen. Ook werden de domeingronden op zóó lange termijnen en gemakkelijke voorwaarden afgestaan, dat het bijna met eene geheele vervreemding gelijk stond; iets, dat hoogst weldadig kon werken, als men arme kolonisten daardoor in staat stelde, ieder op een klein stuk gronds van zijn' arbeid te leven; maar allerverderfelijkst, wanneer het strekte om groote landgoederen, zoo als het heet, af te ronden, en goedkoope bosschen en parken aan te leggen, die voor altijd aan de cultuur werden onttrokken. Om dit euvel te keer te gaan, werd in het 389^{e} jaar van Rome de befaamde wet van Licinius gemaakt, dat niemand meer dan 500 *jugera* van den domeingrond mogt bezitten of gebruiken; op straf van nietigheid werden alle grootere uitgiften aan denzelfden persoon, evenzeer als alle akten van aankoop en erflating verboden, waardoor iemands grondbezit (*possessio*) het bepaalde maximum te boven ging.

In onzen tijd, na 1848 althans, zoude men misschien zulk eene wet van socialismus en inbreuk op de individuëele vrijheid van contracteren en speculeren beschuldigen. Te Rome, waar de burger vóór alles lid van den Staat was, had zij niets aanstootelijks, en bereikte gedurende meer dan twee eeuwen haar doel, het behoud van een heilzaam evenwigt tusschen de verschillende standen.

Zoo er overtreders voorkwamen, zij werden gestraft; nog omstreeks 590 zeide Cato in eene pleitrede, om te betoogen, dat de enkele wil om kwaad te doen, niet strafbaar

is: ‘Wij worden niet in boete beslagen omdat wij meer dan 500 bunders land *willen* bezitten, maar wanneer wij ze werkelijk bezitten.’ - Eerst 10 à 20 jaren later begon de wet van Licinius openbaar te worden geminacht en geschonden.

Het Romeinsche volk maakte destijds groote veroveringen in het Cisalpijnsche Gallië, thans Lombardije en Piemont. De verdeeling van deze kostelijke landerijen, nog heden de weligste en vruchtbaarste van Europa, werd aan commissiën uit de aanzienlijkste raadsleden opgedragen, en geschiedde op de onbillijkste en onwettigste wijze. In plaats van voor de landlooze burgers en bondgenooten te waken, maakten de begunstigden van de gelegenheid gebruik, om zich zelf groote en fraaije landgoederen te bezorgen. Omtrent denzelfden tijd kwamen de schatten der Syrische, Macedonische en Pergamenische koningen door het oorlogsregt en gedeeltelijk door erfenis aan het Romeinsche volk; een raadsbesluit werd genomen, waarbij alle burgers werden vrijgesteld van alle belastingen, en welligt meende de Senaat te goeder trouw, dat de Staat nu voor altijd rijk genoeg was, en de 400,000 burgers van eene zóó vermogende Republiek, ook zonder bijzondere voorzorgen, wel voor altijd voor gebrek zouden bewaard blijven. Ook hechtte men thans minder aan een punt, dat voorheen bij de gedurige zee-oorlogen met Carthago van het hoogste gewigt werd geacht, dat namelijk Italië genoeg koorn voor zijne inwoners moest voortbrengen. Sedert Sicilië en de Noordkust van Afrika als voorraadschuren voor den toevoer van koorn naar Rome openstonden, had men ook hieromtrent geene bezorgdheid. Lusthuizen, jagtparken en landgoederen begonnen den echten, voedenden akkerbouw te verdringen, en de edelen, die in hunne wingewesten en zendingen bij vreemde volken zich hadden gewend, Rome met vorstelijke pracht en aanzien te vertegenwoordigen, bragten ook te huis, in de stad en op het land de staatsie en hofhouding, daaraan verbonden, mede.

Zóó was de stand van zaken, toen Tiberius Graechus zijn eerste voorstel van landverdeeling deed, waarvan het bijna onmiddellijk gevolg de uitbarsting van de eerste bloedige burgertwisten was.

Sedert twintig eeuwen is het oordeel der nakomelingschap verdeeld over dat beklagenswaardige broederenpaar, hetwelk ten eersten offer viel aan den storm, dien het had losgelaten. Dezen noemen de Gracchussen ware vrienden des volks en

der menschheid, martelaars voor eene heilige zaak; genen zien in hen de eerste typen der gevaarlijkste demagogie, de volksmenners, die door onvervulbare beloften de menigte opwonden en schennig de hand sloegen aan de wetten en instellingen der voorvaderen, hunne dolle heerschzucht achter het mom van vrijheidsliefde bedekkende. Hunne lofredenaars beroepen zich op hun' onvermoeiden en belangeloozen ijver voor de arme en geringe burgers, hunne onbesproken eerlijkheid en de bekende gierigheid en snoodheid hunner bestrijders en moordenaars; de tegenpartij voert daartegen aan de beroering, die hunne voorstellen tot landverdeeling en tot verleening van het burgerregt aan geheel Italië, te weeg bragten; het onwettige volksbesluit tot afzetting vanden gemeensman M. Octavius, hetwelk Tiberius doordreef; de hevige taal en vijandige voorstellen jegens den Senaat, van Cajus; en de laatste levensdag van dezen zelve, toen duizenden gewapend waren, om des noods zijne herkiezing als tribuun met geweld door te drijven. Het achtbare gezag van Cicero en van de beste schrijvers uit den eersten keizertijd schijnt het ongunstige oordeel te wettigen. Schrik voor revolutie en revolutionnairen doet thans nog velen daarmede instemmen. - En toch zijn het zóó schoone beelden der oudheid, die beide gevoelige, met edele geestdrift voor hunne zaak bezielde jongelingen, wier deugd en welsprekendheid zelfs door hunne vijanden werd gehuldigd; de oudste, Tiberius, zacht, ernstig en droefgeestig; de jongere, Cajus, vurig, levendig en opgewonden; alle twee door eene voortreffelijke moeder voor de roemrijkste loopbaan bestemd, en volkomen voor den eersten rang in den Staat berekend; alle twee de lievelingen van een groot volk; alle twee in de kracht van hun' leeftijd ellendig omgebragt, maar, zoo als 't met jeugdige dooden pleegt te zijn, niet dan edele herinneringen van levenskracht en gloed achterlatende! - Maar is het ook misschien eene blinde vooringenomenheid, die mij dus tot de Gracchussen trekt? omgeeft het tragische van hun lot hen ook met een' stralenkrans van onverdienden roem? - Ik meen het tegendeel te mogen beweren, en dat rijpere studie van de staatsgesteldheid van Rome in het tijdperk van de Gracchische onlusten in gemoede hetzelfde gunstige oordeel doet vellen, wat eerst door gevoel en medelijden werd ingeboezemd. Het zoude geen onaangename taak zijn, deze uitspraak uit alle levensbijzon-

derheden der beide broeders te staven, maar het zoude ons te ver van ons onderwerp heenvoeren. Bepalen wij ons dus bij de hoofdzaken. - Het doel van Tiberius Gracchus was tweeledig: de herstelling der Licinische wet over het grondbezit, en de mededeeling van het burgerregt aan al de bondgenooten in Italië. Met opzigt tot het eerste zijner voorstellen verdient hij volstrekt den naam van revolutionnair niet; zijn doel was veeleer het behoud der wetten en instellingen, die Rome eeuwen lang had geëerbiedigd, en eerst sedert 20 of 25 jaren straffeloos had laten schenden. De middelen door hem voorgesteld, waren uitermate zacht, daar hij aan de onwettige bezitters nog een' bekwamen tijd wilde laten, om hun onregtmatig bezeten land aan anderen over te doen; en voor zoo ver de geheele landverdeeling, zoo als in Cisalpijnsch Gallië, moest worden vernietigd, hun eenige schadeloosstelling wilde geven. Had de Senaat aan dit eerste voorstel toegegeven, eenige weinige groote landheeren van zeer nieuwen datum zouden ontevreden zijn geweest; maar de oorlog tusschen armen en rijken ware toen nog niet uitgebarsten; alles had binnen de perken der wettigheid kunnen blijven. Eerst toen de edelen, degenen, die persoonlijk belang bij de zaak hadden, hadden getoond *niets, volstrekt niets* te willen toegeven; eerst toen ontstond er wezenlijke gisting onder het volk, werd Gracchus door zijne eigene partij voortgestuwd, en konde niet anders dan met een veel strenger voorstel voor den dag komen. Maar ook dit, hoezeer hard, omdat het geene schadeloosstelling aan de tegenwoordige bezitters van landen toekende, ging toch niet verder dan de oude wet van Licinius. Eene strenge handhaving van die wet, eene volledige uitvoering van het volksbesluit, dat Tiberius wist door te drijven, was geheel overeenkomstig met de oude Romeinsche staatkunde. Zijn tweede voorstel daarentegen, de mededeeling van het burgerregt aan geheel Italië, was eene zeer groote nieuwigheid, en verzwaarde de staatszorg uitermate. Maar de ondervinding heeft geleerd, dat het volstrekt noodzakelijk was. Het verdient evenmin den naam van revolutionnair als b.v. de bekende hervormingsakte van het Britsche parlement in 1832. Het bleek toen te Rome, even als destijds in Engeland, dat eene zeer groote klasse van menschen door vermogen, krijgsen staatsdienst volkomen rijp waren voor het actieve burgerschap; hen met behoud der geheele overige staatsregeling

tot hare voorregten toe te laten, was noodig, en kon nog wel eenigen tijd uitgesteld, maarniet op den duur geweigerd worden.

Het gelukte evenwel noch aan Tiberius, noch aan Cajus, dat voorstel tot wet te verheffen; ruim dertig jaren na Cajus' dood moest de trotsche aristocratie eerst het hoofd buigen, en gaf, door geweld van wapenen gedwongen, aan al de eischen der Italiaansche bondgenooten toe. - Met de landverdeeling liep het anders; de uitkomst regtvaardigde evenwel niet minder de wijsheid der Gracchussen. Hunne voorstellen werden tot wet verheven, maar de tenuitvoerlegging eerst door kunstenarijen en chicanes, vervolgens met openbaar geweld van de edelen belemmerd.

Toen droeg Cajus eene wet tot colonisatie van Afrika, daarna zijne koornwet voor (*lex frumentaria*), die als tijdelijke maatregel moest dienen, om aan de landlooze burgers, zoo lang hun nog geen wettig landbezit kon worden ingeruimd, inmiddels het koorn uit de provinciën tot een' vasten, zeer gematigden prijs te verkoopen. Hij vleide zich, dat deze inrigting, die zóó zwaren last op de schatkist legde, ten behoeve eener menigte zonder vaste middelen van bestaan, den Senaat zoude bewegen, zijn' wederstand tegen de nieuwe koloniën en vestigingen van burgers te laten varen. Maar het eigenbelang dreef weder boven, en vond integendeel in dien voorloopigen maatregel eene uitkomst. De senaatsgezinde tribuun Livius Drusus wist het volk te believen door eene uitdeeling van koorn, niet tot lagere prijzen, maar geheel om niet, voor te stellen, en toen Cajus zich hierdoor niet liet blinddoeken, maar op *brood voor arbeid* in plaats van dit *brood der luiheid* voor Romeinsche burgers aandrong, en altijd weder op de landverdeeling terugkwam, werd zijn dood besloten en wreed volbragt.

En wat was het gevolg? Dat van toen af Rome een invretend pauperismus kende, voortspruitende uit eene arme bevolking van burgers, in en om eene groote stad zamengepakt, die een regt op onderstand deed gelden zonder eenige verpligting of zelfs aanleiding tot arbeid in vredestijd, en bij buiten- en binnenlandschen oorlog des te gevaarlijker, daar zij nu eens voor deze, dan voor gene staatspartij de wapenen opvatte.

Want de koornwet, hoe dikwijls hervormd en gewijzigd, werd nimmer afgeschaft; de verpligting om de bevolking van Rome brood en schouwspelen *om niet* te geven, duurde tot in den lateren keizerstijd voort, toen onmagt daaraan

een einde maakte; zij rustte als een zware last op de schouders van ieder, die over het Romeinsche rijk te gebieden had.

De landverdeeling daarentegen, die de Gracchussen hadden gewenscht, kwam wel met der daad nooit tot stand; de groote landheeren mogten zich verheugen in de geheele inéénsmelting van den domeingrond met hun erfgoed; grooter werd de uitgebreidheid der aanhoorigheden van hunne paleizen en kasteelen, zoodat men eindelijk berekende, dat slechts 2000 grondbezitters geheel Italië inhadden; máár gedurende de laatste eeuw van het gemeenebest, de eeuw der burgeroorlogen, hing steeds het voorstel, de eisch tot landverdeeling ten behoeve van het arme volk, als een zwaard van Damocles boven de hoofden der rijken en edelen. En zij, die na de Gracchussen met dezen eisch voor den dag kwamen, waren warsch van alle matiging of billijkheid; een' Saturninus, een' Glaucia, een' Rullus, een' Clodius, was het éénig en alleen te doen om uit verwaaring voordeel te trekken, en een' gewapenden hoop oproermakers ten dienste van eene der staatspartijen te stellen. Moord, roof en geweld kenmerkten deze bewegingen over de landverdeeling, zonder eenige wezenlijke uitkomst. Alleen Sulla de dictator, (zonderling genoeg!) de steunpilaar der aristocratie, bragt eenige verandering in het grondbezit van Noordelijk Italië, door zijne getrouwe krijgsknechten te beloonen met de verbeurd verklaarde goederen van de rijke aanhangers hunner tegenpartij. De schrandere staatsman Julius Caesar schijnt de grootte der fout, die men gemaakt had, doorzien en op het voetspoor der Gracchussen te hebben willen terugkeeren; althans men leest, dat hij, als dictator, de lijsten der koornuitdeelingen nazag en bespeurde, dat 320,000 burgers in en om Rome daaraan deel hadden, waarvan velen niet eens behoeftig waren; hij bragt het getal dier bedeelden op 150,000, en wilde de overigen, die zich beklaagden geen brood te kunnen vinden, naar Gallië en Afrika als kolonisten zenden; waarschijnlijk strekte zijn voornemen verder; want Caesar, eenmaal zijne heerschzucht bevredigd ziende, wenschte inderdaad tot heil des volks te regeren. Maar de laaghartigste moord verijdelde zijne groote plannen. - Toen eindelijk, na de laatste bloedige burgeroorlogen, Rome tot rust kwam onder Augustus, bragt de overmagt van kwaad weder iets goeds voort. - Italië was toen door de reeks van oorlogen en plunderingen zóó verarmd en ontvolkt, dat uitgebreide streken geheel tot

de woeste natuur dreigden terug te keeren, en de wilde dieren zich schrikbarend vermenigvuldigden. Dit bewoog Augustus om 28 nieuwe volkplantingen in Italië zelf aan te leggen, deels uit arme stedelingen, deels uit ontslagen krijgsvolk bestaande; en uit verlatene of verbeurdverklaarde landen weder een nieuw domein aan te leggen, Caesar's akkers (*agri Caesaris*) geheeten. Augustus gevoelde zelf dat zijn werk onvolkomen bleef, zoolang de koornuitdeelingen niet ophielden, en de oude staatsregel, dat ieder burger grondbezitter moest wezen, niet weder werd in werking gebragt; maar hij zag op tegen oproer en nieuwe bloedige twisten, en liet de zaak, zeer tegen zijn' zin, zoo als zij was. Ja, hij verwende het stadsvolk zelfs meer en meer door luisterrijke schouwspelen en uitdeelingen van wijn; waarvan hij zelf de dwaasheid gevoelde, toen hij aan de menigte in den schouwburg toeriep: ‘wat, vraagt gij mij weder om wijn? Mijn schoonzoon Agrippa heeft u beter dienst gedaan met u eene goede waterleiding te bezorgen; drinkt daaruit als gij dorst hebt.’

Door hare eigene verdeeldheden en de kunstig vermomde tyrannie (in de antieke beteekenis van dit woord) van Augustus was de Romeinsche republiek gevallen. En onmiddellijk na dezen vorst bekleedde eene reeks van zedelijke monsters den keizerlijken troon, zóó diep verdorven en schaamteloos, als de geschiedenis ze schier nergens aanwijst. En toch moet men het bij eene onpartijdige beschouwing van den toenmaligen staat van zaken erkennen: de menschheid, het geluk en de ware beschaving der volken hadden meer gewonnen dan verloren bij den ondergang der staatkundige vrijheid van Rome. Wanneer wij de geschiedenis als het ware van onder op beschouwen, en meer letten op het welzijn der massa's, dan op den schitterenden levensloop van eenige grooten en magtigen, is dit ontwijfelbaar. De oude Romeinsche gematigdheid en eenvoudigheid waren in de laatste eeuw der republiek toch reddeloos verloren. Rijk, schatrijk worden tot elken prijs, was de algemeene leus; en waaruit ontstonden de onmetelijke fortuinen van de gelukkigsten? Uit den roof der provinciën of de verbeurdverklaarde goederen der verslagen of gebannen burgers. De

komst van een nieuwen proconsul of propraetor in een wingewest was eene ramp; en zoo het diep verzonken, veroverde volk hem kwanswijs uit vleijerij tempels oprigtte, was dit eigenlijk meer om den boozen geest te verzoenen, en hem te vriend te houden voor wien zij sidderden. Men denke slechts aan M. Brutus, den zoogenaamden vrijheidsheld, die aan eene bevriende stad op het eiland Cyprus geld leende tegēn 48 pCt. in het jaar, en de overheden van die stad liet opsluiten en van honger omkomen, omdat men hem niet ten volle konde betalen.

Voegt hierbij de ontelbare legers, die gedurende de burgeroorlogen het Romeinsche gebied doorkruisten en plunderden. Om zich een denkbeeld te vormen van den toestand van Italië en Griekenland, een deel van Azië en het Noorden van Afrika, Spanje en Gallië, toen Augustus zijne regering begon, behoeven wij ons slechts te herinneren den uitgeputten en diep ellendigen toestand van Duitschland op het einde van den 30jarigen oorlog. En de burgeroorlogen van Rome hadden bijna 80 jaren zonder ophouden geduurd!

Eene genezende hand was hier noodig voor de diepe wonden der oorlogsroede. En het was aan de keizers, vooral de beide eerste, Augustus en Tiberius, dat voornamelijk de taak te beurt viel, die genezing aan te brengen. Het was wel geene deugd, maar alleen verstandige politiek van hunne zijde, wanneer zij aan de ongelukkige provinciën goed deden en de verdrukking en knevelarij te keer gingen; maar de toen beschaafde wereld had er toch voordeel bij, wanneer de lasten, aan de keizerlijke schatkist op te brengen, veel ligter waren dan die aan de schatkist van de republiek, en wanneer de roofzucht der landvoogden, die voor hunne eigene beurs het best zorgden, streng werd gestraft.

‘De schapen moeten geschoren en niet gevild worden,’ zeide keizer Tiberius, en drukte hiermede zeer schrander het verschil uit tusschen Augustus' en zijn eigene politiek, met die van den ouden Senaat. Immers het stelsel was niet langer in al zijne strengheid vol te houden, dat de geheele bekende wereld slaafsch onderworpen zoude zijn aan een beperkt getal Romeinsche burgers, en alleen voor dat overheerschende volk zoude werken en zwoegen. Één hoeksteen van het oude staatsgebouw was reeds gevallen, sedert de krijgspligt aan de bondgenooten en provincialen evenzeer was opgelegd als aan de burgers; een andere viel, toen het

burgerregt ook buiten Italië werd verleend en verkocht; eindelijk had ook de vrijdom van belastingen voor de burgers, door welken andere ingezetenen zoo veel meer moesten betalen, geene beteekenis meer, en de eerste keizers wisten onder nieuwe namen de inwoners van Rome en Italië langzamerhand weder aan belastingen te gewennen. Men begon onder Augustus met het opleggen aan alle Romeinsche burgers van een successieregt van vijf ten honderd (*vicesima hereditatum*), hetwelk gemakkelijk werd gedragen en opgebragt; toen moesten de inwoners van Rome eene schatting betalen onder den vorm van vergoeding voor het gebruik der kostbare waterleidingen; van lieverlede kwamen hier marktgelden, havengelden, inkomende regten en accijnsen bij. Deze verandering was weldadig voor de provinciën, waar men nog wel een' overvloed van directe en indirecte lasten: grondbelasting, deuren- en venster-geld, hoofdgeld, vee-aanslag, tienden, belasting op de zoutmijnen, doorvoerregten, haven- en marktgelden te dragen had, en veel daarvan naar Rome zag heenvloeijen, maar ten minste een goed deel in het land zelf gebruikt werd, ten behoeve der belaste ingezetenen.

De éénige last, die uitsluitend ten dienste van Rome werd opgebragt, was de koorn-cijns, deels in geld, deels in granen betaald, waaruit de rijks-voorraadschuren werden gevuld en vloten beladen om het dagelijksch brood aan de hoofdstad toe te voeren. Van Augustus tot aan de scheuring van het Rijk in Oostersch en Westersch, durfde geen keizer, ook niet de slechtste en onbekwaamste, die te Rome 't gebied voerde, de koornuitdeelingen aan de inwoners van Rome te doen ophouden. Dit was een hoofddeel van het staatsbestuur, aan de bijzondere zorg van een hoog ambtenaar, den koorn-praefect met vele ondergeschikten aanbevolen (*praefectus annonae*). Ook andere groote steden des rijks ontvingen van tijd tot tijd zulken toevoer, maar alleen als er buitengewoon gebrek was. Te Rome slechts kreeg de arme burgerij het koorn altijd om niet. Men kan zich ligt voorstellen, welk een toevloed van hongerlijders uit de provinciën naar de hoofdstad dit moest veroorzaken. - Het werd, wat het materieële verlies betreft, eenigzins opgewogen door de schatten, die de handel en kunstvlijt der provinciën aan de weelde van Rome en spoedig ook aan die der andere groote steden verdienden. Verbeeldt u slechts al de landen, die de Middellandsche zee omzoomen, benevens een groot

deel der binnenlanden van Azië en Afrika, vrijelijk met elkander handeldrijvende en hunne beste produkten ruilende, zonder eenigen dwang van tolliniën (want de Romeinen wisten niets van beschermende regten), en zonder de mededinging van Oostelijk Azië, van het Noorden of van Amerika. Reeds hieruit moest in dien kring (*orbis Romanus*) een bloei en bedrijvigheid ontstaan, aan het nieuwere Europa geheel onbekend. Hoe mager dan ook de berigten der oude schrijvers zijn over handel, fabrijken en scheepvaart, toch geven zij van dien bloei groote denkbeelden. En welke middelen moeten ook niet ten dienste hebben gestaan aan de vorsten, landvoogden en rijke gunstelingen, die gedenkteekenen konden oprigten als het Colosseum, het gouden huis van Nero, de baden van Titus, de zuil van Trajanus; die tallooze tempels, paleizen, havens in Italië en de provinciën; die groote wegen over eene uitgestrektheid van 5000 geographische mijlen konden aanleggen, zóó stevig dat zij 17 eeuwen hebben kunnen verduren; kanalen graven die thans rivieren zijn; steden stichten in Klein Azië en Egypte, in de provincie Carthago (nu Algerië), waarvan thans de marmeren en hardsteenen bouwvallen uren in den omtrek beslaan! En dit alles zonder schulden te maken, althans niet op die uitgebreide schaal als nieuwere vorsten plegen te doen; want staatsgeldleeningen en effekten waren tijdens de Romeinsche keizers nog niet uitgevonden. Ook moest al die arbeid heilzaam werken tot wering der behoefte; vooral, wanneer men bedenkt, dat in die eeuwen veel minder werktuigen en dus meer menschenhanden werden gebruikt dan thans. Het is waar, dat de meeste van die groote bouw- en graafwerken door slaven geschiedden; maar dezen moesten dan toch minstens hun' kost verdienen; velen ook iets daarenboven (*peculium*), waaruit zij zich konden vrijkoopen. Ook was in het Romeinsche rijk het loon van een' vrijen arbeider slechts weinig meer dan de rente van het kapitaal, gewoonlijk tot aankoop van een' slaaf besteed, zoodat men kan gissen dat de stoffelijke welvaart der slaven niet veel voor die der vrije arbeiders onderdeed. Opmerkelijk is het, dat de cerste Romeinsche wetten tot bescherming der slaven tegen de willekeurige magt hunner meesters, van Hadrianus, den meest bouwlustigen keizer, zijn.

Deze blijken van welvaart, over 't algemeen in het rijk zigtbaar, mag men wel in 't oog houden bij het lezen van de Romeinsche Keizergeschiedenis. Men zoude zich anders

inbeelden, dat onder tyrannen als Tiberius, Cajus, Nero, Domitianus, Commodus, de geheele wereld ongelukkig was, en kan dit niet rijmen met de blijken van volksgunst, welke aan deze schelmen echter somtijds te beurt vielen. De waarheid is, dat wel de goede en verstandige keizers meer nut stichtten (voor zoover zij althans geene zware oorlogen voerden, zoo als Vespasianus en Trajanus), maar dat de schrikkelijke driften der slechte keizers hare slagtoffers vonden onder hunne hovelingen, hun' Senaat, hunne vrijgelatenen, niet minder gewetenloos en verbasterd van zeden dan zij zelve, terwijl het volk er weinig leeds van had, omdat de overleveringen van de goede politiek van Augustus en Tiberius bleven voortleven, en men de liefde van het *arme volk* te Rome, van den *opkomenden burgerstand* in de provinciën en van het *krijgsvolk* in het geheele rijk noodig had om te regeren. Dit blijkt ook uit den vaardigen bijstand, dien de keizerlijke schatkist bood, bij onverwachte rampen van uitgebreiden omvang, zoo als bij eene geldschaarste onder Tiberius, toen hij eene leenbank zonder interessen, ten bedrage van 100 millioen H.S. oprigtte (ongeveer ƒ 7500000); na den brand van Rome onder Nero; onder Titus na de uitbarsting van den Vesuvius, waardoor Pompeji en Herculanum vergingen; onder Domitianus, toen het Capitool moest herbouwd worden; onder Hadrianus tegen waters- en hongersnood in de provinciën.

Wij mogen dus veilig aannemen, dat over 't algemeen en in vergelijking van latere tijden, in dezelfde gewesten, betrekkelijk weinig armoede in het Romeinsche rijk werd geleden. Althans gedurende de drie eerste eeuwen van onze jaartelling, vóór dat de invallen der barbaren den luister der oude wereld vernietigden.

In de groote steden bestond echter een kiemend of reeds ontwikkeld pauperismus in de lagere standen, die uit vrijgelaten slaven, arme vrijgeborenen en vagebonden bestonden, een pauperismus, dat te keer werd gegaan door *armenverzorging* van staatswege op eene zeer ruime schaal, en door *armentaxen* van geheel eigenaardige soort.

In Rome zelf was het pauperismus, om zóó te spreken, in bloei; dáár werd het regt op onderstand in den uitgebreidsten zin uitgeoefend. Ja, het bleef niet eens bij een persoonlijk regt van bedeeling: maar de looden plaatjes, die als *bons* voor de koorn- en brooduitdeelingen aan de

arme huisgezinnen waren gegeven, erfden als familiegoed over en werden publiek verkocht.

Voeg hierbij dat schouwspelen van den kostbaarsten aard, schoon meestal woest en wreed, aan het volk bijna dagelijks werden aangeboden; althans het jaar telde te Rome 115 feestdagen; ongerekend de uitdeelingen van vleesch, wijn, kleederen, loterijen zonder nieten, geld zelfs, welke bij heugelijke gelegenheden plaats hadden. Buiten twijfel bedierf zulk eene buitensporige mildheid de bevolking van Rome al meer en meer; echter werd zij op kleiner schaal in andere steden nagevolgd.

Hieruit ontstond in de laatstgenoemde, wat ik zoo even een *armentax* heb genoemd, namelijk de last van het *decuriaat*. Het behoorde tot de keizerlijke staatkunde, aan de steden in Italië en de provinciën eene soort van zelfstandigheid en eigene keuze van magistraten te laten, *decuriones* genaamd. Deze betrekking werd echter een zware lastpost, want de landvoogden droegen aan de decurionen de verzorging van stedelijke gebouwen, de armenverzorging en het geven van spelen op, die de Romeinsche nabootsten, des noods uit eigene beurs te bekostigen. Er werden dus bepalingen noodig, die dan ook bij menigte in de Romeinsche wetgeving voorkomen, om de rijke stadsburgers te dwingen, deze posten aan te nemen. Wie nu tot *decurio* werd gekozen, en geen geldige reden van verschooning had, moest dien post aannemen, of eene aanzienlijke som als boete betalen, die dan voor het arme volk werd aangewend.

Er zijn evenwel ook sporen van pogingen en genomene proeven om voor de welvaart der armen in de steden op eene verstandiger' wijze te zorgen, dan door bedeeling.

De verlichtste vorsten schenen te gevoelen, dat op den duur een volkshoop, die zonder arbeid werd gevoed, alle veerkracht moest verliezen. Vandaar maatregelen om den arbeid eervol te maken en met voorregten te omringen; blijkbaar in de *gilden* (*officia, obsequia*) als het ware in dienst van den Staat werkende. - Vandaar de weinig bekende maar toch zeer merkwaardige verordening van keizer Diocletianus (in 't jaar 301, Edictum Stratonicense) om wettelijk den prijs der levensmiddelen en het arbeidsloon in het geheele rijk te bepalen; eene dwaasheid in het licht van *onze* eeuw, maar waarvan men *toen* meer het wenschelijke, dan het ongerijmde moest inzien. - Vandaar ook, nog veel vroeger, de belang-

rijke stichtingen ten behoeve van 't onderwijs, die uit den tijd van Trajanus dagteekenen, en ware liefdadige instellingen tot uitbreiding van zedelijkheid en kennis mogten heeten. De tijd bewaarde van dezen keizer twee zulke akten op koperen platen gegriffeld (*tabulae alimentariae*), bij welke de inkomsten van zekere landerijen werden aangewezen, om ten eeuwigen dage te dienen tot bestrijding der kosten van opvoeding van 300 kinderen uit drie steden, waaronder Placentia in Italië de grootste was; de kinderen aan te wijzen door de plaatselijke overheden.

En dit voorbeeld werd door velen nagevolgd.

Heilzaam waren ook de *militaire volkplantingen*, die in de grensprovinciën werden aangelegd, om een voormuur tegen de Germaansche volken op te werpen en tevens de veteranen te verzorgen, die anders in vredestijd tot last werden.

Ten langen leste was echter het stelsel juist voor het meest begunstigde deel des rijks (Italië) het verderfelijkste. Oogenschijnlijk verarmde dit land niet; maar het verloor toch zijne innerlijke waarde. De voorspelling, eens door Plinius gedaan, werd bewaarheid: de groote landgoederen bederven Italië. Alle akkerbouw was geweken en had plaats gemaakt voor bosschen en zoogenoemde groote cultuur of woeste weide. De gewoonte van met groote kudden vee geheele provinciën te beweiden, en daardoor den kleinen landbouw onmogelijk te maken en de woeste gronden te doen vermenigvuldigen (*la mesta*), die thans nog in het koningrijk Napels en in een deel van Spanje plaats vindt, dagteekent van dien tijd.

Behalve dat bijna alle groote fortuinen der aanzienlijke grondbezitters allengs te onder gingen door hun' dwazen wedstrijd in het stichten van kostbare kasteelen, parken en vijvers, kwam het ook hierdoor zóó ver dat geene vrije pachters, maar alleen slaven den grond in Italië bewerkten, totdat armoede, althans bekrimping van uitgaven, de meesters dwong hun de vrijheid te geven, maar zonder brood, welke vrijgelatenen dan te Rome of elders hun fortuin gingen zoeken. Ook werd Italië zoo geheel afhankelijk van den aanvoer van levensmiddelen, dat de barbaarsche volken, door eenige provinciën te bezetten, Rome konden uithongeren; een gevaar, waaraan het meermalen zeer nabij was.

Het was eerst met den val der Heidensche wereld, dat het Romeinsche stelsel van armenverzorging verdween en plaats maakte voor dat der Christelijke kerk. Het verzwakte Rijk

werd onvermogend om den last des onderstands te torschen; de bedelarij, die men lang door broodverschaffing, niet door strafwetten bestreden had, nam schrikbarend toe[1]; de ingezetenen der groote steden, door onderstand zonder arbeid verwend, wisten zich zelf niet te helpen; het burgerschap had alle waarde verloren, sedert Caracalla het aan alle vrijgeborene inwoners, Constantinus ook aan alle vrijgelaten slaven had gemeen gemaakt; deze redenen kwamen bij zoo vele andere van uiten inwendig bederf, als niet tot ons onderwerp behooren, om de Romeinsche inrigtingen te doen vallen. Hoe zouden zij wederstand hebben geboden? Toen was het, omstreeks 400 van onze jaartelling, dat voor 't eerst, zoowel in het Westersche rijk en de daaruit ontstane gewesten, als in het Oosten, de leer werd aangenomen, dat de Staat aan zijne burgers niet verschuldigd is de middelen te verschaffen om te leven, maar alleen de bescherming van justitie, policie en krijgsmagt, en de gelegenheid om den kost te verdienen door eigen vlijt (waaronder men toen verstond eene naauwkeurige regeling van 't gilde-wezen), en dat de liefdadigheid geheel en uitsluitend tot het gebied der Kerk behoort.

J. HEEMSKERK, AZ.

1 De oudste strafwet tegen bedelarij is van de keizers Valentinianus en Valens.

Over de Redelijkheid van het Geloof aan het Eeuwige.

Groot is de deelneming, die wij aan onze tijdelijke belangen en in het algemeen aan de aardsche zaken wijden; zóó groot, dat het somtijds is, alsof er geene eeuwige dingen bestonden, alsof de stemmen, die ons daarvan spreken, slechts ijdele klanken voortbrachten. En toch is het er verre vandaan, dat dit zoo zijn zou, zóó verre, dat juist die belangstelling in het tijdelijke, eene belangstelling zoo sterk, dat zij al onze krachten van geest en ligchaam in beslag kan nemen, een krachtig bewijs oplevert voor de werkelijkheid van het eeuwige. Want meent gij, dat wij ons zoo met onze gansche ziel en met al ons verstand zouden afsloven, wanneer wij waarachtig de overtuiging hadden, dat er geene eeuwige dingen aan dit aardsche ten grondslag liggen?

Stelt u eens recht levendig voor, dat wij met al ons streven niets anders vermogen, dan eenen toestand in het aanzijn te roepen, die bestemd is, binnen korter of langer tijd, geene sporen meer achter te laten. Deze voorstelling zal u den uitroep afpersen: eene schoone taak voorwaar, op het vlak van den oceaan des tijds eenige stroomkringen of waterbellen voort te brengen, die weldra vervloeijen. Ja waarlijk! eene taak zoo schoon, dat wie wel wist, dat hij niets anders uitrichtte, dan dit, spoedig de handen moedeloos zou

laten nederzinken. Doch al duurden de gevolgen onzer werkzaamheid tot in het oneindige voort, wij zijn er niet langer dan hoogstens eenige tientallen jaren getuigen van. Voor ons zelven dus beijveren wij ons niet, daar de beperktheid der grenzen van ons bestaan in geene verhouding staat tot de uitgestrektheid van ons doel. Maar hebben wij dan geene eer of voordeel van onze bemoeijingen? Eer? wie werkt om de eer, zijn arbeid is ijdel, en hij behaalt ze niet. Maar voordeel? Ja, wij kunnen de vervulling onzer zinnelijke behoeften verwerven, wij kunnen, om het plat te zeggen, wij kunnen aan den kost komen door onzen arbeid, en dit is werkelijk het belangrijkste van alles, zoo wij geene eeuwigheid erkennen. Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij! En toch, dat zinnelijk genot, dat levensonderhoud is uw doel *niet*; want wie werkelijk overtuigd ware, dat er niets wezenlijks bestaat buiten het genot, dat het bestrijden van den dood in ons ligchaam oplevert, dat genot ware hem volstrekt vergald, en wat bekreunde het hem, of hij dien strijd eenige jaren langer volhield: de overwinning des vijands is niettemin gewis. Neen! Bij alles wat wij uitvoeren, arbeiden wij aan de schepping van een organisme, hetwelk een beeld is van een hooger bestaan, en tevens de voorwaarde en het middel om zelfbewuste wezens tot deelgenootschap aan dat hooger, dat eeuwig bestaan te brengen, - en dit is het, wat ons, bewust of onbewust, gaande houdt, en tot inspanning aanzet, en bezielt: de eeuwigheid, om het zoo eens uit te drukken, de eeuwigheid houdt ons aan de lijn in ons leven en streven.

Gij ziet het, dat, wat bij velen aanleiding geeft tot gebrek aan inzicht in het eeuwige, soms tot ongeloof daaraan, te weten, de drukke bemoeijing met het aardsche, dat zelfs deze eenen grond van geloof aan het eeuwige aan de hand doet. En inderdaad, wanneer men bewijzen zoekt voor de onsterfelijkheid, dat is voor het bestaan van eene eeuwige wereld en ons deelgenootschap daaraan, dan kan men, ik zeg het zonder grootspraak, aanvangen, waar men maar verkiest. Van alle kanten omgeeft ons die wereld; alles doordringt zij; van alles geeft zij de verklaring. Ik wil u dit door een voorbeeld trachten te toonen, en wend ten dien einde de stelling aan, dat, wanneer wij weenen aan het sterfbed onzer betrekkingen, wij een praktisch bewijs leveren voor de onsterfelijkheid. Hoe? zal onze ontroering bij het aan-

schouwen van een slachtoffer des doods een bewijs opleveren van eeuwig leven? Om dit begrijpelijk te maken, hebben wij slechts de aandoening te ontleden, die ons tot weenen brengt.

Zoowel bij dat, wat ons tot lagchen, als wat ons tot schreijen dringt, ligt eenig kontrast ten grondslag. Door iets onbeduidends, dat in gewone omstandigheden onze opmerking naauwelijks zou trekken, gevoelen wij ons tot lagchen verleid, wanneer het zich te midden van eenig ernstig bedrijf onverwacht opdoet; met andere woorden: een onverschillig of zelfs ongevallig iets behoeft slechts met den aard der gelegenheid van plaats of tijd te strijden, om in ons den lust tot lagchen te wekken. Dit is het geheim der uitwerking van dien kunstvorm, welken men *parodie* noemt, waarbij heldhaftige personen in een vreemd gewaad worden gekleed, of ernstige woorden in eenen vreemden zamenhang of tot een hunner strekking vreemd einde worden aangewend. Van datgene nu, wat wij *aandoenlijk* heeten, berust het eigenaardige insgelijks op een kontrast. Wordt gij door eenen muzikalen toon bij de stilte van den avond in de eenzame natuur diep bewogen, alsdan roert u het kontrast tusschen dat tooneel, waar slechts de plechtige natuur gebied voert, en dien welluidenden getuige van menschelijk leven, menschelijk streven, of menschelijk lijden. Verwekt het aanschouwen van een stout natuurtafereel aandoeningen in uw hart en tranen in uw oog, wederom treft u het kontrast tusschen de strijdige voorstellingen van uwe zwakheid als natuurlijk schepsel, en van uwe kracht als geestelijk wezen, tot het bevatten van de wonderen der schepping in staat. Zoo is het ook bij menig godsdienstig lied een kontrast, wat ons roert, het kontrast, namelijk, tusschen het heerlijke denkbeeld van zegepraal over wereld en zonde, en de gewaarwording van onze menschelijke ellende. Maar welk is dan het kontrast, dat u weenen doet bij den dood uwer geliefden? welk anders, dan het kontrast tusschen het sterflot van den mensch en zijne eeuwige bestemming? Daar ligt lijdend en hulpeloos en zieltogend datzelfde wezen, hetwelk vrij, vrolijk en stoutmoedig over zijne krachten beschikte: hij was in zekere mate één met dengenen, wiens wil alles beheerscht; hoe had hij zich anders een vrij wezen gevoeld en zich als zoodanig gedragen. Hij deelde in het licht, dat de bron is van al wat bestaat; hoe had hij anders zich zelven en de natuur der

dingen in die mate begrepen. En nu, daar ligt hij lijdend en hulpeloos en zieltogend! Gij weent bij dit schouwspel - en uwe tranen *bewijzen* met der daad, dat die wil, welke in hem werkte, die rede, welke uit zijne woorden en daden sprak, van zijn deelgenootschap aan een eeuwig leven getuigden, en niet bloot de bloem waren van een stoffelijk bestaan, dat zijn natuurlijk uiteinde vindt in de ontbinding. Ware de dood geene snijdende ironie op de ware bestemming van den mensch, hij zou u geen tranen ontlokken. Of weent gij bij het aanschouwen van het verval en den ondergang van een onbezield voorwerp. Ja, zoo gij er iets van uwe eeuwige natuur aan geleend hadt, door er eene dierbare herinnering aan te verbinden; anders in geenen deele. Zelfs het sterven van een mensch zal u niet roeren, zoo gij hem niet als teêr gevoelend en waardiglijk werkend wezen gekend hebt. Dus nogmaals, het kontrast, hetwelk er bestaat tusschen 's menschen sterven en zijn deelgenootschap aan het eeuwige, dat kontrast is het, hetwelk u bij een sterfbed ontroert. Het kontrast bestaat hier niet bloot in onze verbeelding, want tranen vloeijen onwillekeurig, weenen is een natuurverschijnsel, dat zijn genoegzamen grond moet hebben. Wat dit onwedersprekelijk verschijnsel te weeg brengt, moet zelf onwedersprekelijk bestaan. Zoo zien wij ons gedwongen de tegenstelling te zoeken van hetgeen wij bij het sterven eens menschen voor oogen hebben. Den geest zien wij als in banden gekluisterd, het ligchaam de ontbinding te gemoet gaan. Vrijheid derhalve en herleven zijn de heerlijke begrippen, door onze tranen gepredikt, want het eene lid van het kontrast vordert noodwendig het andere: dood vordert hier eeuwigheid. Maar dat deelgenootschap des menschen aan het eeuwige wordt juist met den dood opgeheven? Ja, in dezen vorm des bestaans, dien wij leven heeten, houdt de onsterfelijke geest op zich te openbaren. Doch het deelgenootschap aan het eeuwige moet even eeuwig zijn, als het eeuwige zelve. Het wezen, dat aan het *eeuwige* deel had, behoudt juist daarom het deelgenootschap daaraan, en de openbaring van dat wezen in een ligchaam, als wij omdragen, moge een einde nemen, daarmede houdt het wezen zelve niet op. Of houdt de zon op te bestaan, wanneer het water weg is gevloeid, waarin zij haar beeld weerkaatste: dat beeld is met het water verdwenen, maar de zon schijnt nog aan den trans des hemels.

Wel mag de natuurlijke dood gezegd worden de eeuwigheid te prediken en haar als zijnen noodwendigen tegenhanger te veronderstellen, want wij weêrvaren het immers ook zedelijk, dat sterven herleven is.

In eenen zedelijken zin mag, ja, moet het, ten minste een gedeeltelijk, sterven heeten, zoo de mensch afstand doet van iets, dat hem op het harte weegt, van iets, waaraan hij zich vasthield, waarop hij zijn bestaan, als het ware, gebouwd had; zoo hij, bij gevolg, in dat voorwerp zich zelven opgeeft, verloochent, overwint.

Wanneer het gemoed bezwaard is door gevoel van schuld, spant de geest alle krachten in om dat schuldgevoel te dragen; hij grijpt alles aan, wat dienen kan om de verkeerdheid te verschoonen, en verstokt zich tegen de bewustheid des kwaads. Of zoo hij de stem des gewetens niet vermag te versmoren, verteert hij zich in ijdele voorstellingen en wenschen, dat het kwade niet gedaan ware. In beide gevallen houdt hij aan zich zelven vast, en gevoelt zich rampzalig. Doch laat hij afzien van de zware taak om het gevoel van schuld te blijven torschen; laat hij dien last overgeven; laat hij het onmogelijke niet beproeven, en wat gedaan is niet ongedaan wenschen; laat hij zijne verkeerdheid belijden: dan heeft hij gebroken met zich zelven; dan is het lid, dat hem ergerde, afgesneden; hij heeft het doodvonnis aan zijne eigene natuur voltrokken. En hoe smaakt die dood? Hoe anders dan als een zalig herleven? Niet alleen heeft de mensch na die daad van zelfsovergave niets verloren, maar alles gewonnen. Nu eerst leeft hij, verruimd en verrukt als hij is, bij het gevoel van schuld*vergeving*, en sterk als hij zich thans kent, tot het goede.

Wanneer men zich, zoo al geene misdaad, dan toch eene dwaasheid te verwijten heeft; wanneer men onberaden gehandeld, onbekwaamheid of onkunde verraden heeft, woelt er binnen in ons eene dergelijke gewaarwording als bij begane schuld. Doch ook hier komt het er slechts op aan, op het gebeurde niet te blijven turen, zijn ongelijk te erkennen, bij zich zelven en anderen voor niet wijzer of bekwamer te willen doorgaan, dan men gebleken is te zijn - en de geest vindt zich gesterkt, doordien hij zich verheven gevoelt boven zijne eigene zwakheid; de bewustheid van die zwakheid heeft hem een onschatbaar voordeel aangebracht: zij heeft hem de oneindige hulpbronnen zijner kracht doen

kennen; dat hij zich thans volstrekt sterk en groot gevoelt; dit heeft hij aan die vroeger verdiende blaam te danken. Thans kleeft op hem die blaam niet meer; want als een vlinder ontvluchtte hij alle pijn, en liet, wat hij vroeger te verantwoorden had, als een dood omhulsel achter.

Wanneer wij ons bedreigd zien door den dood van een onzer geliefden; wanneer de slag werkelijk getroffen heeft; nog erger bijna, wanneer zij, die wij beminnen, ons versmaden, of zich onzer liefde onwaardig maken, hoe krampachtig hechten wij ons dan aan het voorwerp, dat ons ontrukt wordt, of zich aan ons ontscheurt! Zooveel liefs en teders in het graf te zien verzinken, of moedwillig andere wegen dan de onze te zien inslaan, - niet licht komt men er toe, het gelaten te verduren. Men houdt vast, wat men niet houden kan, en ons hart wordt in den eigenlijken zin des woords verscheurd. De tijd, zegt men, geneest alle smart. Dit ontken ik. De tijd doet het kranke lid wel afsterven; maar de wonde geneest hij niet; hij baart dood zonder herleven. En wie zou de leniging zijner smart aan den tijd willen overlaten, waar hij het middel bij de hand heeft om dadelijk genezing te erlangen; wie zich door den tijd in den rijkdom van zijn zedelijk bezit willen laten verkorten, waar hij bij machte en in de verplichting is om zijn zedelijken schat in het oneindige te vermeerderen? Daarom laat los, wat gij niet vast houden kunt; geef dien geliefde, dien broeder, dien zoon, die daar dood ligt uitgestrekt, of de banden der liefde, welke hem aan u verbond, wreed verbrak, geef hem over, niet onverschillig, maar gewillig afstand doende van alles, wat hij voor u was, of hem, als het ware, aan eene liefde, aan eene genade toevertrouwend, grooter dan de uwe, en - gij gevoelt kalmte nederdalen in uw gemoed: de geliefde, die u door den dood ontviel, herleeft in een liefelijk beeld in uw hart, en het is, als sloeg hij met welgevallen uwe belangelooze liefde gade; en verloort gij het voorwerp uwer tederheid niet door den dood, maar door zijn eigen schuld, gij gevoelt u ontslagen van ijdele zorg en vruchteloozen kommer, maar behieldt uwe liefde, uwe liefde, die, aan een onwaardige gewijd, u een te zekerder waarborg is van den adel en den rijkdom uws harten; in beide gevallen gevoelt gij u toegenomen in kracht, en verrijkt in plaats van verarmd. Zoo waar is het, dat over-

geven en verliezen, behouden, ja! herkrijgen is; dat wij voor elke in ons hart vrijwillig ten grave gelatene neiging uit onzen geest nieuw leven op voelen rijzen.

Niet alleen in het natuurlijke predikt sterven herleven; niet alleen in het zedelijke is de dood een onwedersprekelijk, praktisch ervaren bewijs voor de onsterfelijkheid; maar ook in de kunst bevestigt de wijze, waarop het schoone tot stand komt, dezelfde waarheid, dat het leven zonder sterven niet denkbaar is, en dat sterven derhalve eene voorwaarde is van onsterfelijkheid.

Vanwaar het verschijnsel, dat 's menschen jeugd de tijd niet is, waarin hij echte kunstwerken vervaardigt, en dat bij voorkeur het mannelijk geslacht tot het voortbrengen van kunstgewrochten geroepen schijnt? Het is, omdat in de jeugd het natuurlijke leven nog te krachtig in ons is; het is, omdat de man, in hooger mate dan doorgaans de vrouw, het vermogen bezit om de voorwerpen als buiten en tegenover zich te plaatsen, ten einde ze met een kalmen, onbenevelden blik te beschouwen; het is, omdat de man zich, als het ware, uit het gewoel der omstandigheden vermag terug te trekken naar een punt, waar hij een ongeschokten bodem onder de voeten heeft. Dus dient het natuurlijke leven zijne veêrkracht, eene veêrkracht, die al onze geestkrachten inneemt, te hebben verloren; dus dient de geest zich losgemaakt te hebben van de voorwerpen en hunnen bedwelmenden invloed, zal er uit den geest in de kunst leven tot stand komen. Met andere, door eenen dichter gebezigde, woorden: Wat onsterflijk in de kunst zal leven, moet in 't leven ondergaan. De ervaring van iederen echten dichter (want aan deze soort van kunstenaren denken wij hier bepaaldelijk), de ervaring van iederen echten dichter zal het u zeggen: Zoolang de smart, die hij zal bezingen, de levensomstandigheden, die hij zal wedergeven, hem nog in haren maalstroom medevoeren; zoolang zal hij geene welluidende stemme vinden om ze af te schetsen. Maar laat de zinnelijke aandoening tot staan zijn gekomen; laat het hem gegeven zijn, de bewegingen van zijn eigen hart als uit eene hooge burgt te beschouwen; laat hij over zich zelven, en alles, wat zijne hartstochtelijke deelneming gaande maakte, heen wezen; zoo zal zijn voorwerp in een nieuw licht voor hem staan, en hij zal in staat zijn het af te malen op eene wijze, die den geest van al wie dat beeld aan-

schouwt, verrukt, verheft en doet aanwinnen in kracht tot het leven. Wij dienen de jeugd beslist te zijn afgestorven, willen wij in staat wezen de jeugd zelve in het bekoorlijke van haar genieten en lijden te schetsen; waar nog overblijfsels van het natuurleven der jeugdige jaren voortkwijnen, verstaat men de jeugd niet genoegzaam om haren aard in een beeld te doen begrijpen en tasten. En hoe zal de dichter in het algemeen zijn voorwerp beheerschen, wanneer hij nog door dat voorwerp beheerscht wordt? Neen! Hij moet zijne tranen, zoo als Goethe zich ergens uitdrukt, in eene urne hebben bijgezet, zijne smart en vreugd, als het ware, te ruste hebben gelegd, wil hij bevoegd zijn ze in kunsttafereelen te vereeuwigen. Die inhetgraflegging toch onzer hartstochten heeft geene doffe gevoelloosheid ten gevolge; neen! Zij is de voorwaarde van zuiver gevoel, want ook hier is dood opstanding en leven. Zoodra toch de boeijen, die ons aan de wereld der zinnen binden, verbroken zijn, straalt het eeuwige ons toe, en dien glans, op de voorwerpen vallende, noemen wij *schoonheid*.

Gij erkent het, wij zijn van alle kanten van bewijzen voor de onsterfelijkheid omgeven. Wat wij doen en lijden, wat wij inwendig bevinden en uitwendig waarnemen, dwingt ons aan het eeuwige te gelooven. Daaraan niet te gelooven, kan slechts een uitwerksel van oppervlakkigheid zijn. Wie diep voelt en edel van zin is, wie de vragen, die het leven en de kunst in ons doet oprijzen, ernstig tracht op te lossen, hij vindt zich noodwendig geleid tot dat geloof.

En hoe rijk van inhoud is het begrip van het eeuwige! Zoo men beseft, dat de eeuwigheid de geheimzinnige drijfveêr is van al onze aardsche bemoeijingen, en de sleutel van ons innigst gevoel; dat al wat edel is in het zedelijke, en schoon in de hoogste kunst, eene openbaring is van het eeuwige, dan komt men noodzakelijk tot het besluit: de eeuwigheid is geen bloot negatief iets, geen ijdel begrip; de eeuwigheid is eene wereld van oorspronkelijke kracht, van harmonische vormen, van zalig gevoel; de eeuwigheid is vervuld, vervuld allereerst van God. Want met het begrip der eeuwigheid wordt het begrip van God iets meer voor ons dan een nevelbeeld. En met het denkbeeld van God krijgt de Godsdienst waarde en beteekenis voor ons, vooral die godsdienst, welke de slotsom onzer beschouwing van zoo even met zoo kernachtige woorden en zoo zinrijke beel-

den predikt. Of spreekt de Christelijke godsdienst niet door den mond van een harer eerste verkondigers: wat baat ons ons leven en streven? Laat ons eten en drinken, zoo er na sterven geen verrijzen volgt? Vertoont zij ons niet Jezus tranen stortende, met een tooneel van dood en verrotting voor zijne oogen, en de zekerheid van zijne heerschappij over den dood in zijnen zin? Belooft zij geene vergeving van schuld eenvoudig op den afstand van ons eigengerechtig *ik* in de belijdenis onzer zonden?[1] Is het haar woord niet: zoo wie zijn leven verliezen zal, om mijnentwil, die zal het vinden, en: er is niemand, die verlaten heeft broeders of ouders of vrouw of kind, of hij ontvangt alles honderdvoud terug in dezen tijd en in de toekomende eeuwe het eeuwige leven?

Zoo het eeuwige dan geen ledig begrip is, maar alles wat wij hier van het ware leven hopen, ervaren en aanschouwen, tot inhoud heeft, hoe moet zich dan dit zinnelijke, verderfelijke leven aan ons oog vertoonen? Dan staat het te bezien, dat dit leven, tegen hetwelk het eeuwige overstaat als leven tegenover dood, als vrijheid en zaligheid tegenover pijn en banden, als harmonie en schoonheid tegenover onklaarheid en verwarring, geene volstrekte waardij voor ons kan overhouden. En zoo is het inderdaad. Dit leven kan slechts waarde voor ons hebben, in zoo verre wij in hetzelve deel hebben aan de eeuwige dingen, en die eeuwige dingen in het geloof kunnen aanschouwen en door onze daden kunnen doen aanschouwen. Eigenlijk behooren wij tot de wereld der eeuwigheid, die daar volbouwd staat voor het aangezicht Gods, en in welke elk onzer eene plaatse heeft. Daar zijn, daar leven wij werkelijk. De Perzische lichtleer drukt deze waarheid uit door de stelling, dat elk geschapen wezen zen zijn lichtbeeld heeft; de christelijke leer, door aan elken mensch zijnen engel te geven. Wij zijn burgers, niet hier, maar in den hemel. Doch dát ons hemelsch leven is in dit ons aardsch bestaan voor ons zelven verborgen. Door de zinnen onzes ligchaams en de rede onzes geestes hebben wij, binnen de grenzen, waartoe ons bewustzijn hier beperkt is, toegang slechts tot een afschijnsel van het licht der eeuwigheid. Dat afschijnsel noemen wij de schepping. Dit ons naauw begrensd bestaan is noodwendig tot de wording van

1 Joh. I, 1, 9.

zelfbewuste wezens in God. Maar eenmaal zal dan ook het doel dezer beperkte wijze van ons aanzijn bereikt wezen: de breede en snelle stroom der tijden vloeit vast voort, en spiegelt steeds het licht der eeuwigheid op zijne telkens voortvloeijende golven; eenmaal echter zullen die wateren zijn voorbijgevloeid, en zal ons bestaan worden omgekeerd van de aanschouwing des afschijnsels tot de aanschouwing van het ware licht en van alles wat in dat ongeschapen licht zich beweegt en leeft.

Wij zeiden zoo even reeds, dat dit leven, tegenover het eeuwige gesteld, geene volstrekte waarde voor ons kan hebben. - Dit is licht gezegd, roept deze en gene mij toe. Hoe veel streelends aan de eene zijde, hoe veel verschrikkends aan den anderen kant levert het leven niet op, en wij zouden dat een en ander niet tellen moeten? Ik ben stout genoeg, hierop met een volmondig *ja*! te antwoorden. Want, zoo het eeuwige *is*, en dat is, wat wij trachtten te doen erkennen, dan komt het tijdelijke daarbij niet in aanmerking. Maar ik wil de tegenspraak niet alleen met dit antwoord afwijzen; ik meen aan te kunnen toonen, dat ook wanneer de mensch het eeuwige niet met volle bewustheid erkent, hij niettemin, mits hij zijn verstand en zedelijk gevoel slechts behoorlijk werken laat, het gevoelen is toegedaan, dat niets van al wat tijdelijk is, op volstrekte waardij aanspraak kan maken.

Rang, weelde, hooge manieren, meent men, hebben iets zeer streelends voor dengenen, dien zij versieren. Maar de eenvoudigste, de geringste, is immers geneigd om dengenen belagchelijk te vinden, die zich op zijn rang iets laat voorstaan, die met een voorkomen van zalig zelfbehagen de weelde, die hem omgeeft, doet gelden, en de groote manieren, die hem kenmerken, ten toon spreidt. Zoo verlangt reeds het gezond verstand, dat de mensch boven zijne fortuin en boven alle vormen verheven zij; het noemt den man kleingeestig, die met zijne waardigheid is ingenomen, die eere van haar aanneemt, in plaats van haar door zijn karakter te vereeren; het acht den mensch nietig, die de sieraden van zijn huis, den rijkdom van zijne tafel met kwalijk ontveinsde of wel ongeveinsd aan den dag gelegde bewondering gadeslaat of de aandacht er op bepaalt; het heeft een minachtenden glimlach over voor dengenen, die zich zelven behaagt bij de aanwending van die vormen der wel-

levendheid, welke slechts om anderen te behagen moeten aangewend worden. Wat ligt hierin opgesloten? Wat anders, dan dat de mensch, volgens aller erkentenis, geene volstrekte waarde aan eer of goed of staatsie hechten mag, dat zijn persoon hooger is dan al die dingen, dat alles wat hij heeft, hem dienen moet, dat hij daardoor evenmin in verbazing opgetogen zijn moet, als een heer over den knecht, die hem met ontzag en naauwkeurigheid bedient. En wat nu is het, dan den mensch het recht geeft, ja, ten plicht stelt, boven zijne fortuin verheven te wezen? Wat anders, dan deze waarheid: de mensch, als zoodanig, zweeft boven het aardsche, hij is elders te huis, het eeuwige is zijn gebied.

Veel verschrikkends, het is waar, kan van den anderen kant ons levenslot opleveren: gevaar van oorlog, vervolging, dood, en een dwaas ware hij, die het dreigend kwaad niet ontweek, om er zich in veiligheid voor te stellen. Maar daaruit volgt niet, dat de ontheffing van dat kwaad een volstrekt goed zou zijn. Integendeel, stel het gevaar van schade of dood tegenover den eisch van plicht en recht, en de algemeene stem zal dengene een eervergetene, een lafhartige noemen, die de vervulling van zijnen plicht niet verkiest boven de kans om ongeneugt of zelfs den dood te ontkomen. Wel zijn er sommigen, die in hun hart en soms in een vertrouwd gesprek dengenen van dwaasheid verdenken, die zonder kans op voordeel voor zich of de zijnen de stem eener moeijelijke roeping gehoor geeft; wel zijn er, die met een medelijdend schouderophalen den man gadeslaan, die aangeboden winst of eer voor stille plichtsvervulling varen laat; maar diezelfde personen, vertrouw ik, zullen den held, den waren brave toejuichen, die zijn goed of leven niet ontziet, waar het op de verdediging van het vaderland, van zijne betrekkingen, van zijne eer of van onschuldig vervolgden aankomt, of zij zullen zich ten minste schamen hun dubbelzinnig oordeel te midden van de algemeene goedkeuring te uiten. Dit bewijst immers voldoende, dat er, wederom volgens aller erkentenis, een goed is van hooger waarde dan aardsch goed, dan aardsch voordeel, ja! dan het aardsche leven? Met andere woorden, dat er een eeuwig goed voor den mensch, met versmading van het tijdelijke, te behartigen is. Ware dit eeuwige een droom, dan ware hij om zijne wijsheid te prijzen, dien wij nu lafhartig noemen, hij, die het gevaar ontwijkt, waar zijn begrip van recht

en plicht hem gebiedt allen nood te trotseren; dan ware hij kloek te heeten, die zich voor schade trachtte te vrijwaren en winsten of onderscheiding zag te verwerven, zonder op de eerlijkheid der middelen te letten. Liever armoede dan oneer, liever onrecht lijden dan onrecht doen, liever dood dan verzuim van onzen plicht jegens de onzen of jegens God, ziet daar stellingen, die nog gelden, en de volledigste proeve inhouden van de gegrondheid van ons geloof aan de alleen volstrekte waardij van het eeuwige. En die stellingen zijn menigmaal, *worden* menigmaal, ook onopgemerkt, in toepassing gebracht. Ook is het onmogelijk, wanneer het eeuwige onze eenige liefde is, het tijdelijke daarvoor te verkiezen, en de schijn van genoegen of voordeel, die het belooft, komt ons dan voor als ijdel bedrog. De begrippen van eer, recht, plicht, zijn niet bloot afgetrokken denkbeelden zonder zelfstandig wezen. Voor ijdele schepselen van het verstand ware het te veel de wezenlijkheid des levens min te achten. Neen! zij zijn meer dan de vormen; de levende grondslagen zijn zij van alle menschelijk leven, en wordt dit tijdelijk leven verloren, zoo staven zij hunne wezenlijkheid, terwijl de met hen bevriende geest zich opgenomen ziet als in den schoot van het wezen, dat men liefhad, wanneer men hen huldigde. Dit wisten die mannen, in de geschiedenis beroemd, welke, voor eene ontzaggelijke rechtbank geroepen, slechts een woord aan hunne aanklagers hadden behoeven toe te geven om in volkomene gunst te worden aangenomen, en toch hebben uitgeroepen: doet met mij wat gij wilt, hier sta ik, ik kan niet anders. Dit wisten die anderen, welke de gevangenis en de voltrekking van hun doodvonnis door eene, wellicht zelfs door hunne rechters heimelijk gewenschte vlucht hadden kunnen ontgaan, en toch in den kerker zijn gebleven en den giftbeker hebben gedronken, omdat hun karakter, hunne leer, hun geloof geen slinksche handelwijs, geene schennis van het strikte recht gedoogden. Zij hadden zelven niet moeten weten, wie zij waren, wat zij wilden, wat zij geloofden, om anders te handelen dan zij deden, terwijl zij nu de welsprekendste getuigenis aflegden van de vastheid hunner overtuiging aangaande het bestaan van een hooger dan aardsch en tijdelijk belang.

Wilt gij nog een bewijs, hoe de inspraak van het algemeene gezond verstand in overeenstemming is met den hoogsten eisch, uit ons standpunt gesteld? Welke zedeles wordt

meer gebezigd, dan die, welke tevredenheid voorschrijft met het lot, dat ons ten deel valt? En toch, wanneer de aarde de schouwplaats en, als het ware, de renbaan is van ons geluk, dan moet men nimmer tevreden zijn met zijn deel; dan moet men altijd naar hoogere prijzen dingen; dan bestaat er geene reden, waarom wij ons zouden vergenoegen; door dezen of genen, door duizenden te worden voorbijgestreefd. Niettemin blijft de stem van het algemeene gezond verstand ons steeds toeroepen: weest tevreden met uw lot, en: zonder tevredenheid geen vergenoegen. Deze zinspreuk nu veronderstelt, dat in zekeren zin alle toestanden onverschillig, alle betrekkingen gelijk zijn; dat wij in onzen tegenwoordigen staat, in het tegenwoordig oogenblik; alles kunnen vinden. En werkelijk is dit zoo, want in het tegenwoordige oogenblik hebben wij het eeuwige. Wie waarlijk genoegen smaakt, ziet niet vooruit, of de toekomst ook wat anders of wat meer zal opleveren; hij ziet niet achterwaarts om iets dat verleden is terug te wenschen; hij vindt bevrediging in het tegenwoordig oogenblik. Welnu, zoo is het ook omgekeerd waar: wie noch voorwaarts, noch achterwaarts zal willen blikken, maar het zoeken zal in het tegenwoordig oogenblik, hij zal genoegen vinden. In het tegenwoordig oogenblik toch leven wij en staan wij in verband met de bron des levens, met het eeuwige, in hetwelk verleden en toekomstig in één punt zamenvallen. Zoo wij ons van het toekomstige niet toeëigenen, wat zich grijpen laat; zoo wij het verledene niet tot grondslag van tegenwoordig handelen maken, dan is ons bezig zijn met toekomst of verleden ijdel mijmeren of morren. In het tegenwoordige, daarentegen, arbeidend, vergetende wat van het verledene niet bestemd is te blijven, en aangrijpende, wat van het toekokomende reeds dadelijk aan te grijpen is, bevinden wij ons bij onze reize door den tijd vergezeld van het eeuwige, en aldus erlangt het aardsche leven werkelijk volstrekte waardij, want het is geen bloot aardsch leven meer: het eeuwige is er werkelijk in aanwezig.

Zoo is het eeuwige waar en werkelijk, en de bewijzen, dat het woont in den mensch, zijn deze, dat hij boven zijne fortuin zij verheven, en alle aardsche leed, ja, den dood voor zijn geloof versmade. - Doch er is omzichtigheid noodig vóór wij eenigen mensch dien lof toekennen. Er zijn er, die onverschillig zijn ten aanzien van alles wat gewoonlijk de

menschen aanlokt en bekoort, maar dit slechts zijn omdat zij de eene of andere gave des geestes, die zij bezitten, vergoden; er zijn er geweest, die smaad, ongeneugte, ja! den dood veracht hebben, maar het deden ter liefde van eene dwaling, waarvoor zij dweepten. Zoo is dan de vraag niet ongepast: waaraan zullen wij ze kennen, die op den waren grond zich boven het aardsche verheven betoonen?

Wie zich iets laat voorstaan op eenige gave des geestes, hoe ook genaamd; wie meent daarin uitsluitend het ware te bezitten, of wel het eeuwige te genieten, kan, wel is waar, de nietigheid erkend hebben van al wat hem omgeeft, van al wat hij zelve niet is met zijne geestesgave; maar hij heeft de andere machten slechts onttroond ten behoeve van zich zelven; hij heeft de wereld gelegd aan de voeten zijner persoonlijkheid. Wie het ware en eeuwige in iets wat aan hem is, meent te vinden, hij dwaalt. Onze gansche aardsche persoonlijkheid, met al wat haar kenmerkt, talenten, wetenschap, ja, deugd en vroomheid, zijn een onafscheidelijk deel van die verschijnselen, wier vereeniging dat, wat wij wereld noemen, uitmaakt. Al die verschijnselen deelen evenzeer in het karakter van het toevallige; zij zijn bestemd tot den ondergang. Munt men uit in de heerlijkste talenten, in de verhevenste kennis of deugd, die talenten, die kennis en deugd zijn, even als het geringste in de wereld, door God op haren tijd en plaats gevorderde krachten ter zamenstelling van het door hem beoogde uitwerksel. De bezitter heeft zich daarvan niets toe te eigenen, veelmin zich daarop iets te laten voorstaan. Deed hij het, reeds het gezond verstand van den geringste zou hem kunnen waarschuwen. Wie die eenen man waarneemt, welke zich op zijn talent, wetenschap, vroomheid, verheft, gevoelt niet, dat hier iets onwaars en onwaardigs in het spel is, en noemt den zoodanige niet een verwaande, een gek, een hoogmoedig mensch. Dit zijn alle benamingen, vrij wat harder, dan die wij zoo even uit den mond van het gezond verstand vernamen, vrij wat harder dan de benamingen kleingeestig en lafhartig, en het ergste is: zij zijn verdiend. Het is dwaze waan, van zijn eigen talenten zich de eer meer toe te schrijven dan van die eens anderen; het leidt tot krankzinnigheid, uitsluitend ingenomen te zijn met eigen persoon en eigen bekwaamheid; het is hoogmoed, zich zelven verheerlijkt te

gevoelen door geestelijke voortreffelijkheid; het is hoogmoed en heeft niets gemeen met godsvrucht, die in alles alleen God verheerlijkt ziet. En inderdaad, het is onmogelijk, zoo men eene waarachtige gave bezit, haar tot een voorwendsel van trots te misbruiken. Wat uit geene rijke ader vloeit, wordt met moeite en zorg bijeengezocht en zamengelijmd, en zulk een arbeid is in zekeren zin verdienstelijk; wat uit het levendig besef der waarheid of schoonheid welt, komt zonder barensweëen ter wereld, en hoe zou hij, die het aan het licht brengt, om loon voor zijne moeite kunnen bedelen? En geestelijke trots! O schreeuwende tegenstrijdigheid! Eenen geestelijken, in den hemel overgeplaatsten mensch, zou nog iets aan het handgeklap der aardelingen gelegen zijn! Wie zich daarom bekreunt, staat nog op de volle planken van het tooneel der ondermaansche wereld. - Wij zijn slechts de dragers onzer talenten; zij hebben met het eigenlijk heiligdom onzer hoogere persoonlijkheid niets bijzonders uitstaande. Het eenig orgaan van die persoonlijkheid, de eenige ademtocht van het waarachtig geestelijke leven, is het geloof, hetwelk niets heeft, dat zich aanschouwen en als met handen aanwijzen en tasten laat; het geloof, hetwelk alzoo niet meent het eeuwige in een vergankelijk talent te bezitten, en (ook dit volgt uit den aard der zaak) bij het bezit van zulk een talent, bij het genot van de heerlijkste bevindingen, nederig is en bescheiden. Niet nederig ten deele, in dier voege, dat men gaarne erkent dit en dat en het meeste niet te verstaan, maar juist daardoor het eene uitzondert, waar men, gelijk men zegt, eigenlijk voor scheep komt; niet nederig in schijn en slechts met de verklaring, dat men die uitstekende gave aan God te danken heeft, dat men hem daarvan de eere geeft, ze aan hem opdraagt, alsof het niet van zelve sprak, dat God alle talent geeft - en onthoudt, en wel het eene evenzeer tot verheerlijking van Zijnen naam als het andere. Neen! niet nederig ten deele en in schijn, maar nederig volkomen en inderdaad. Zulk eene nederigheid is het, - en zietdaar onze vraag van zoo even beantwoord, - zulk eene nederigheid is het, waaraan wij hen zullen kennen, die zich op den waren grond boven het aardsche verheven betoonen.

Er zijn er geweest, zeiden wij, die smaad, ongeneugte, ja, den dood veracht hebben, doch het deden ter liefde eener

dwaling, waarvoor zij dweepten. Ware de bereidwilligheid om zich zelven aan schade, schande en dood over te geven, een waarborg van het bezit van echt geestelijk leven, dan zouden wij dien lof aan velen moeten toekennen, die ongetwijfeld zich zelven hebben bedrogen. Talrijk zijn de beroemde menschen, en talloos de scharen van onberoemden, die hun leven veil hadden, waar het beter geweest ware, het recht van den tegenstand, waarvoor zij bezweken, te erkennen. Wat misten zij? Zij zagen de waarheid slechts in een uitsluitenden vorm, zij stelden zich opzettelijk in tegenstelling met anders denkenden, zij verduurden niet of niemand behalve hunnen aanhang, zij vloekten, zij verdoemden, in één woord, zij hadden het eeuwige niet, noch erkenden de waarheid; want de waarheid is niet uitsluitend, zij verklaart alles, zij straalt ook van uit het hart der dwaling den verlichte toe, zij leert allereerst de noodzakelijkheid der ergernissen en der omneveling, waarin zij gehuld op aarde meer schuilt dan troont. En hoe zou hij, die haar bezit, kunnen toornen en kastijdend wenschen op te treden? Neen! wie nog eenige opvatting of stelsel driftig drijft, hij houdt iets tijdelijks, iets dat voor den ondergang bestemd is, voor het eeuwige, iets bepaalds voor het algemeene, vorm voor het wezen, en bij gevolg leugen voor de waarheid. Waarlijk, ook bij de meest mogelijke vrijheid van geest, bij de meest mogelijke afkeerigheid van vormen, bij de grootste verdraagzaamheid voor het gevoelen van anderen, is het niet zoo licht, ja, ondoenlijk, den tegenstand, den haat dergenen te ontgaan, die zich door uwe waarheid van dwaling en verkeerdheid overtuigd gevoelen. Men behoeft zich dus inderdaad niet door dwarsdrijverij vijandig tegen anderen over te stellen. De ware profeten zijn zoo zeldzaam, dat men zich toch niet lichtvaardig met het karakter eens profeten toeruste. - En wat nu is de deugd, welke alle deugden van de ware belijders der waarheid in zich besluit? Het is de liefde: de liefde is de vorm, dien hij, in wiens gemoed de waarheid woont, in zijne betrekking met enkele personen en met geheele scharen, met driften en meeningen der menschen in acht neemt; de liefde, niet slechts voor dezen en genen, die met ons van hetzelfde gevoelen zijn of niet te veel van ons verschillen; want juist daar waar gemis aan overeenstemming, waar verschil be-

staat, begint de eigenlijk praktijk der liefde, die uit haren aard geene grenzen kent; de liefde, niet slechts in zoo verre zij zich verdraagt met deze of die opwellende drift, want de echte liefde openbaart zich juist als een licht op de ter rust gelegde golven van alle hartstocht. Dus liefde - algemeen en volkomen, en aan die liefde, - zietdaar op nieuw mijn antwoord, - aan die liefde zullen wij hen kennen, die zich op den waren grond boven het aardsche verheven betoonen.

W.G. BRILL.

Het Volkslied,
in zijnen invloed op de ontwikkeling der nieuwere muziek.

> ‘Eintretend in die Welt, wie der Mensch selbst in sie tritt, ohne Ueberlegung und willkürliche Wahl, sind Volkslieder keine Kunstwerke, sondern ein Geschenk höherer Mächte, Naturwerke wie die Pflanzen; oft aus dem Volke hinaus -, oft auch in dasselbe hineingesuugen, bekunden sie in jedem Falle eine ihm einwohnende Genialität, dort productiv sich äussernd, und durch die Naïvetät, die sie in der Regel charakterisirt, die Unschuld und die durchgängige Verschlungenheit aller Kräfte in der Masse, aus der sie aufgeblüht ist, verkündigend; hier aber durch ihre innere Trefflichkeit den feinen Tact und den geraden Sinn bewährend, der schon so tief unten wohnt und nur von dem Bessern gerührt nur allein das Bessere sich aneignet und bewahrt.’
> J. GÜRRES.

De muziek is zóo bont geworden van inhoud - zóo breed en rijk in hare vormen, dat men bijna twijfelen zou, aan een doorgaanden zamenhang van het Volkslied - de naïefste en meest oorspronkelijke muziekale wijze van uitdrukking - met de ontwikkeling van onze kunstige en geleerde toonkunst. En toch is 't waar, dat de overdragt - met of zonder bewustzijn - van 't volkslied in den ontwikkelden kunstvorm, de grenslijn trekt tusschen de groote tijdperken van de nieuwer geschiedenis der toonkunst; dat ze ons wijst op de onderscheidende kenmerken in de karakteristiek onzer eerste toondichters; dat ze voor ons oog de zenuw bloot legt, die 't leven bestuurt der ontplooijing van den muziekalen geest. Onze stelling zal misschien bij velen verwondering wekken;

maar daar is eigenlijk niets verwonderlijks aan, als - dat zij niet reeds voor lang tot algemeene meening geworden is. Immers, - dewijl men van vroeg af het nationaal verschil in de toonkunst als iets wezenlijks beschouwde, - sprak 't van zelf, dat men dit in 't oog vallend verschil der duitsche, fransche en italiaansche Meesters tot op den wortel naspoorde, namelijk: tot op de zuiverste uitdrukking van den muziekalen geest dezer natiën in hunne volksliederen. De volksliederen zijn echter nimmer afgewerkte gewrochten, maar gaan steeds in ontwikkeling voort. In hunne tegenwoordige gedaante zijn de minste meer dan honderd jaren oud, terwijl hun grondvorm zich misschien verliest in de schaduwen der oudheid. Maar deze zonderlinge eigenschap geeft den maatstaf aan voor de muziekale kunstscheppingen eener geheele natie, dat namelijk de volkswijzen met de geslachten meêgroeijen als een levende boom; dat alle geslachten dien gekweekt en besnoeid, geknot of met jong geënte twijgen voorzien hebben. Zoo is de melodie van menig klein, bescheiden lied, in den loop der tijden, vaak op honderd verschillende wijzen gezongen - altoos anders en steeds dezelfde. Wij kunnen niet zeggen: ‘zoo als *wij* dit lied zingen, hebben 't onze overgrootouders ook gedaan’ - maar wij kunnen zeggen: ‘gelijk wij van onze grootvaders afstammen, zoo stamt dit lied ook af van hen’; 't is altijd nieuw opgeschoten met ieder nieuw geslacht en toch op den ouden wortel gevestigd gebleven. - Zoo zijn onze oude volkswijzen geene doode reliquieën, omdat de Historie daarin leeft en ingeweven is. Wij moeten vasthouden aan dit begrip van het eeuwig voortlevende, wanneer wij de beteekenis der volkswijzen, als bewegende, of beter als voortbrengende kracht in de muziekale geschiedenis der volken, regt willen vatten. Aan deze verhouding, die de kritiek zeer goed kent en de musicus instinktmatig raadt, hangt voor een goed gedeelte de tegenwoordigheid en de toekomst onzer muziekale ontwikkeling. 't Is zonderling, dat men de terugwerking van het volkslied op het volksleven reeds zoo lang erkend en zóo dikwerf uitéengezet heeft, terwijl de wederkeerige betrekking van het volksgezang tot de meer ontwikkelde muziekale kunstvormen, die veel nader bij de hand lag, nog nimmer behandeld is met de opmerkzaamheid, die ze verdient.

Wanneer men zoekt naar een treffend voorbeeld van den krachtigen invloed des volksgezangs in de geschiedenis der toonkunst, dan zie men 't eerst op den geweldigen omkeer der Hasse'sche periode van den opera-stijl, tot die van Mozart. De opera van Hasse berust op het kunstig-geleerde ariastelsel der Italianen; de opera van Mozart daarentegen, op het Volkslied. Men onderzoeke de melodieën van Mozart en 't soortelijk verschil, 'tgeen deze van de werken zijner voorgangers in 't oog loopend onderscheidt, en men zal gewaar worden, dat de geniale natuurlijkheid van dezen Meester onmiddellijk uit de klare bron van 't volksgezang geschept heeft; dat juist de bevalligste zijner melodische wendingen (die te dier tijde zóo verrassend nieuw schenen tegenover de heerschende, conventioneele wijze van compositie) reeds voor lang, in overoude volkswijzen, een kostbaar goed des volks geweest waren. Slechts langs dezen weg kon Mozart het ‘Lied’ - we nemen dezen kunstvorm hier in zijne moderne beteekenis! - diepe wortels doen schieten in den geest van het heden, zoodat het, terwijl andere muziekale vormen grootendeels uit den aard sloegen, door Schubert en Mendelssohn, de hoogste ontwikkeling bereiken mogt. Zoo verre als wij achterstaan bij de groote oude Meesters in den Kerkestijl, zoo ver zijn we ze vooruit in het Lied. De diepzinnige kerkmuziek was de eigendom van uitverkorenen; het lied is de eigendom des volks, en naarmate de idé van 't volk in het staatkundig leven zich krachtiger doet gelden, des te bloeijender ontwikkelt zich het volkslied. De neiging van het Lied tot zijn natuurlijken grond, het volksgezang, dagteekent van het midden der vorige eeuw; ze ontwikkelde zich merkbaar, omtrent den tijd der eerste Fransche omwenteling (toen de Weener muziekschool in vollen bloei stond), maar dommelde later langzaam in, om, gedurende den bevrijdingsoorlog, met frisscher kracht uit den slaap op te staan. Daarop volgde weêr een tijdperk van verslapping in de laatste helft der twintigste en de eerste helft der dertigste jaren onzer eeuw, terwijl het platste eklektismus de opengevallen plaats innam, totdat het volkslied op éens weêr de vleugelen uitsloeg en tot het helderst bewustzijn ontwaakte. Zóo is er dan staatsgeschiedenis ook in de geschiedenis der Toonkunst? En waarom niet? Immers de historie dier Kunst, is een stuk van de hartgeschiedenis des volks?

Maar we moeten de straks aangegeven ontwikkeling ietwat nader toelichten; we moeten daarbij tot het voorleden terugkeeren, om het denkbeeld der wederzijdsche betrekking tusschen het volksgezang en de ontwikkelde muziekale kunst, dat in zijn algemeenheid misschien onverstaanbaar of zinledig klinken zou, te veraanschouwelijken; tevens om onze hoofdzaak, namelijk *de aanwijzing dezer betrekking in het streven van den jongsten tijd, volgens haar historischen zamenhang*, ten uitvoer te brengen.

Een Meester, in wiens lotgevallen de behoefte zich dramatiesch verligchamelijkt, om de grondstoffen van het Volksgezang bij de toondichting op den voorgrond te stellen, is Händel. Toen 't Hof en de salons verzadigd waren van zijne opera's, wierp hij zich in de armen van het volk, terwijl hij zijne Oratoriën schreef. Niet in 't aristokratiesch London, maar in Ierland, heeft deze profeet onzer muziekale toekomst zijn ‘Messias’ het eerst ten gehoore gebragt. Deze Oratoriën van Händel toonden zich waarlijk als echte volksdrama's, omdat de bijbelsche figuren van Simson, Belsazar, Salomo, Josuah e.a., voor 't volk veel bekender en begrijpelijker waren, dan de helden van Trojen, van Rome, dan de goden van den Olimp, die Händel vroeger voor de bezoekers van den londenschen schouwburg had doen paradéren. Er zijn bewijzen te over, die aantoonen, dat Händel in zijne Oratoriën een volksdrama en geen kerkmuziek wilde schrijven. Daarom wuift de geest van 't volkslied ons uit honderd plaatsen dezer scheppingen tegen, terwijl wij dien in de soms niet minder geestig aangelegde aria's zijner opera's te vergeefs zoeken. Van dáar, dat de laatste ons oud schijnen en versleten; de eerste eeuwig frisch en jong. Het verschil dier twee ligt in de thema's van 't gezang. Het volkslied, dat in alle geslachten voortlevend, zich verjongt, welks kern nimmer veroudert, was de bron waaruit de thema's der Oratoriën zijn gevloten, terwijl de opera-thema's hun ontstaan dankten aan conventie. Of is 't choor der overwinnaars uit ‘Judas Maccabäus,’ 't Pastorale uit den ‘Messias,’ niet een echt volkslied? Men behoeft er geen drie noten in te veranderen; en hebt ge soms wel afgeluisterd, hoe de landlieden, 's avonds onder de linde, nog dergelijke wijzen zingen? Dat was de eerste overwinning, die 't volksgezang behaalde op de nieuwere muziek!

Belangrijker waarnemingen, omtrent den groeijenden invloed van het volkslied, kan men doen bij de zonen van Johann Sebastian Bach. De veelvuldige proeven van kleine gezangen, die ons door deze noeste Meesters zijn nagelaten, en die met de toenmalige ontwikkeling der duitsche nationaal-letterkunde in innig verband staan, achten we als de eerste, zij 't ook halfgelukte poging, om het eigenaardige des volks in 't gezang kunstmatig weêr te geven, tegenover de half-italiaansche canzonetta van Graun en diens bentgenooten. In de liedjes, die we aantreffen in K.P.C. Bach's ‘Musikalischem Vielerlei’ (een hoogstmerkwaardige verzameling, waarin fragmenten, schetsen, ontwerpen, als in de snippermand der Bach'sche school bewaard zijn, die voor den onderzoeker onuitputtelijke leering bevatten), worstelde de vrijer rhythmiek der duitsche volkswijze, met de hardheid en gewrongenheid der overgeleverde muziekale déklamatie. De hamburger en de londensche Bach blijken, in dit opzigt, voorloopers van Mozart, den liedcomponist; vooral, de eerste grondleggers van den duitschen liedvorm, die, in den jongsten tijd, gewis eenige beteekenis kreeg in de geschiedenis der beschaving. Wanneer men den arbeid der zonen van Bach beschouwt, in dezen zamenhang met het streven van de XVIII^{de} eeuw naar emancipatie, dan blijkt de kunst-geschiedkundige beteekenis van dien arbeid dadelijk eene geheel andere dan men gewoonlijk aanneemt; ja, men geraakt tot de ontwikkeling van een nieuw beginsel, 'tgeen beslissend wordt voor de opvatting der muziekale toestanden van het heden. We ontmoeten hier namelijk voor de eerste maal den grondtrek van 't muziekaal naturalismus, dat, tot op den jongsten tijd, de verbindende geleding vormde, 'tgeen de hoogere muziek voor 't volk toegankelijk en geheele tijdperken, bijv. het Mozart-Haydn'sche, populair gemaakt heeft. Die muziek toch, welke in Sebastian Bach, den vader, haar hoogsten bloei en tevens haar einde bereikte, was van streng idealistischen, van transcendentalen aard. Hare vormen wortelden in de geschiedenis; ze wijzen terug op de nederlandsche, oud-italiaansche, oudduitsche Meesters van 't contrapunt; ze zijn verknocht met de door grijsheid geheiligde schrijfwijze, welke de later bij 't volk ontstane melodieën als onreine van zich stoot. Sebastian Bach staat dus op dien trap van Kunst, die, in de grieksche plastiek, door de beeldhouwwerken van Minerva's

tempel te AEgina, vertegenwoordigd wordt, omdat deze, ter eener zijde, zich houden aan de traditioneele hardheid van de oude godenbeelden, - maar, aan den anderen kant, de bevrijding van de geïdealiseerde menschelijke gestalte, in sprekende trekken aankondigen. Zoo heeft deze priesterlijke stijl der Kunst voor ons geen toekomst meer; in de muziek heeft hij voor 't laatst het hoofd geheven, nadat hij in andere kunsten reeds sinds eeuwen overwonnen was: met Johann Sebastian Bach zonk hij in de groeve. Daarom verschijnt ons de Meester bijna als eene gestalte uit de andere wereld; hij komt ons voor als een mensch, wiens bloed en vleesch, wiens geest en gemoed verschillend waren van de onze, terwijl wij anderen, die hem onmiddellijk volgden, erkennen als met ons verwant. De zonen van Bach konden 't idéalismus van hunnen vader niet verder ontwikkelen, en, in steê van af te dalen in de mystische diepten van den historischen stijl, wendden zij zich - ware 't ook met kennelijken schroom - tot het muziekaal naturalismus. Maar wat is natuurtoon - wat is naturalismus in de muziek? De natuurzij' der toonkunst is níet, gelijk men eertijds meende, de melodie van 't gekweel der vogels, of de rhythmiek van den storm, of de harmonie door den luchtstroom uit den Aeolus'-harp gelokt. De natuurtoon der toonkunst leeft in de zangwijzen, die geboren worden, zoodra een volk van binnen of van buiten wordt beroerd; wanneer wèl of wee over 't algemeen wordt uitgegoten; als er een gebeurtenis plaats grijpt, die den hartstogt in lichterlaaijen gloed blaast, of als een geheel geslacht zich gestreeld gevoelt door 't strookend bewustzijn van heil en genot. Zóo zong men in de middeleeuwen (toen eene naïeve Kunst nog bloeijen mogt in weelderige natuurlijkheid) klaagliederen en boetpsalmen in de straten, zoo vaak een moordende ziekte - ‘ein grosses Sterben’ - over 't land kwam; jubelzangen, als 't gevreesde tijdstip voorbij was, waarop men 't einde der wereld had voorspeld.

Meer nog: bijna ieder jaar ontstond 'er een volkslied, dat zich vestigde in den kring der naburige stamgenooten, dat op ieders lippen was en bleef tot dat het verdrongen werd door een gezang, 'twelk beter strookte met de eischen van den tijd. Deze opvolging van liederen gold toen reeds als maatstaf voor de verschillende stemming van 't volk. Daarom liet de limburger kronijkschrijver 't zich niet verdrieten,

om, van jaar tot jaar, het in zwang zijnde lied op te teekenen, als de spiegel van 't geheele gemoedsleven des volks. Dát zijn de natuurtoonen der toonkunst; daarop grondt zich de naturalistische rigting, die voor de eigenaardigheden der moderne muziek beslissend geworden is. De theoristen hebben dit reeds lang gevoeld; ze hebben gepoogd het uit te drukken, maar, terwijl zij tot de onhandige scheiding van ‘Klassieken’ en ‘Romantieken’ vervielen, verloren ze tevens het juiste gezigtspunt en wrongen de geschiedenis uit haren natuurlijken zamenhang, om ze voor hun beginsel passend te maken. Wat men onder deze beide afdeelingen wenscht te verstaan, zou veel duidelijker geformuleerd wezen door de benaming van ‘Naturalisten’ en ‘Idéalisten.’ Mozart, Haydn, K.M. von Weber waren naturalisten; ze gingen uit van de vormen, die bij 't volk in zwang waren, en grondden hunne eigenaardigheid op de vergeestelijking, veredeling en uitbreiding van zulke motieven, als er in 't volkslied verscholen liggen. Bach, Beethoven, Cherubini, Spohr zijn idéalisten; 't eenvoudig natuurleven van de volkszangwijze trad schuchter terug voor de geheimenissen der idé, en de vormen, waarin zij zich hulde, werden kunstmatiger en afgetrokkener. Toen stond Mendelssohn op als een middelaar, die de beide rigtingen in zich opnam en poogde die te veréénigen. Wij zullen later bij dien Meester opzettelijk stilstaan.

We mogen nu vooral niet meenen, dat de mannen der XVIII^{de} eeuw, bij wie de drang ter opneming van 't volkselement het eerst ontwaakte, zich gedreven voelden door een helder bewustzijn van onze natuurmuziek, - van 't volkslied. In tegendeel. Meesters, als de scholieren van Bach, bij wie we de eerste sporen van die behoefte waarnemen, en later zelfs Mozart en Haydn, hebben 't begrip van het volkslied, zoo als wij dat opvatten, gewis in 't geheel niet gekend; want dat begrip is nieuw, en eerst langs den letterkundig-historischen weg, door de school der Romantiek, tot het bewustzijn der kunstenaars gekomen. Wij hellen zelfs meer over tot de meening, dat deze onsterfelijke bevorderaars van de eigenaardige volksmelodie, over het eigenlijke volkslied theoretiesch misschien weinig anders zullen geöordeeld hebben, als de eerlijke Quanz, die, sprekend over de oude duitsche volksliederen, schreef: ‘Es seien *lächerliche Gassenhauer* gewesen, deren Gedächtnisz, Gott sei

Dank, itzo erlöschen ist.' Hierin steekt het verschil tusschen de vlugt, die de duitsche nationale letterkunde en de duitsche toonkunst, gedurende het stormachtig tijdperk vóór de omwenteling, genomen heeft, dat de letterkunde met helder bewustzijn en theoretische overtuiging - behoeven we méer te noemen dan Lessing's naam? - het nationaal beginsel in haar vendel schreef en de vormen der overlevering verbrak, terwijl de muziekanten, zonder dat zij 't merkten, gedreven werden door den jongen geest, maar in de theorie nog hingen aan den hairzak, dien ze met der daad reeds hadden afgesneden. Van daar den kinderlijken stempel van Mozart's en Haydn's geest. De muziek moest haren Lessing nog krijgen; ze ontving dien later in Mendelssohn 't Is opmerkens waardig, dat men in de overgangs-periode, die Sebastian Bach met de Weener muziekschool verbindt, op den avontuurlijksten dwaalweg naar 't voorgevoeld beginsel van 't naturalismus rondtastte, terwijl men, door de studie van fransche kunstphilosophen verleid, de natuurlijke muziek meende te vinden in een kinderachtig nakleuren der natuur, die men onbewust reeds gevonden had in de snel en krachtig ontwikkelde neiging tot de motieven van het volksgezang. Bij deze tegenspraak, die den fijnen waarnemer van den gang der historische kunstontwikkeling geenzins vreemd zal voorkomen, voegt er zich eene, die niet minder in 't oog vallend is. In het oppervlakkig tijdperk der Restauratie, dat aanbrak met het verval der Weener muziekschool, werden de volksliederen als zoodanige, voor 't eerst, 'mode' in Duitschland. De variaties, fantaziën en caprizzio's over echte en ondergeschoven volksliederen uit allerlei streken der aarde, hoopten zich op als 't zand der zee en toch zonk de eigenlijke kracht des volks nimmer tot lager peil, dan gedurende dit tijdperk. Als men echter nagaat *hoe* deze 'geliefkoosde' volksliederen aan 't licht gebragt en bewerkt, of, om opregt te spreken, verknoeid werden, dan houdt onze verwondering over deze tegenspraak op. De tijd was aangebroken, waarin de idé der volksmuziek zich aanschouwlijk maken moest, nadat ze, onbewust, bijna 't geheele kunstgebied doordrongen en de kunstenaars op nieuwe wegen geleid had, om, in hare derde phase, met hare geheele inwendige kracht, tevens voor de scheppende geesten duidelijk verstaanbaar, naar de hoogste ontwikkeling te streven. Zie, daarin ligt de taak van het heden!

't Is opmerkelijk, dat de oude historiesch-idealistische rigting der muziek in 't noorden van Duitschland thuis was, vertegenwoordigd door de opper- en nedersaksische school, gelijk die in Leipzig, Dresden en Hamburg bloeide, terwijl de volksmatige-naturalistische dadelijk hare rigting naar 't zuiden koos, om aan den Donau (waar Leopold VII, reeds voor vijf eeuwen, de Voorsten van den Minnezang, Wolfram van Eschenbach, Walther van de Vogelweide, Reinmar den Oudere en Henrik van Ofterdingen, aan den ‘minniglichen Hof von Wienne’ had zamen gebragt) een middenpunt te vinden, dat voor langen tijd een' heerschenden invloed over geheel Duitschland oefende. Ook was Weenen de eenige duitsche stad, waar eene op 't volkslied gegrondde opera (Wenzl Müller, Ferd. Kauer) reeds vroeg wortels schoot, en, zij 't ook ontaard, tot op onzen tijd in leven bleef.

't Blijkt tevens vol beteekenis voor den grondtrek van de geheele muziekale Kunst, dat die drang naar populaire individualiséring, die sinds 't midden der vorige eeuw zóo beslissend in onze muziekale ontwikkeling gegrepen heeft, zich te gelijker tijd bij de Franschen en Italianen deed gelden. Hierin vindt ge tevens het wezenlijk verschil tusschen onze muziekale verheffing en de letterkundige van denzelfden tijd, dat namelijk de eerste europeesch was, terwijl de tweede zich alléen tot Duitschland bepaalde. In Frankrijk bleek de vereering van het volksgezang krachtiger en beslissender dan in Duitschland. De hervormers, die de fransche opera van de Lully'sche pruikerigheid vrij maakten - ik bedoel Philidor, Grétry e.z.v. - namen namelijk niet slechts motieven van 't volkslied, niet slechts bij benadering den geest daarvan in de dramatische muziek op, maar zij plaatsten naast de oude aria en in steê van deze, de contrastérende vormen van de echt fransche Romance en den Rondo; een oogmerk, dat de Duitschers eerst na velerlei oefening leerden bereiken. 't Is echter waar, dat de fransche romance altoos scherper omgetrokken, doch enger grenzen aanbood dan het duitsche lied, welks wezen minder in den uitwendigen vorm, dan in muziekale gedachte bepaald is. Daaruit laat zich verklaren, waarom de nationaalfransche opera zoo breede vlugt nam en zich zóo scherp binnen hare eigenaardigheid begrensde. Maar het tijdperk van uitwendigen bloei, dat de kiem des vervals reeds in zich besloot, kwam ook zoo spoedig op (Dallayrac, Nicolo Isouard,

Méhul), dat het bijna één is met de eerste oogenblikken der zelfstandige verheffing en, terwijl de duitsche opera, die veel langzamer overging tot de grondvormen der duitsche volksmuziek, thans nog - al is 't op geen schitterend heden, voor 't minst op toekomst aanspraakt maakt, heeft de fransche opera reeds voorlang het merg harer zelfstandigheid aan de duitsche en fransche wijzen ten offer gebragt. 't Is zooverre gekomen, dat Félicien David zijne volksliederen bij de Bedowienen der afrikaansche woestenij moest gaan borgen, om in Frankrijk een ‘nationaal effekt’ te weeg te brengen.

De nationale dansmelodie gaf in Italiën, even als de Romance bij de Franschen, in den loop der XVIII^{de} eeuw de leest aan voor de nieuwer rhythmiek van den hoogeren stijl. Dezelfde invloed deed zich ook gelden op duitsche en fransche muziek; zoo kan bijv. de schrijfwijze in oneffen tempo, tot aan den jongsten tijd, wezenlijk op de rhythmische grondvormen van de Ciaconna, Siciliana e.z.v. terug gebragt worden.

't Duidelijkst blijkt die invloed, wanneer men de werken der schoone italiaansche periode (Napels'sche school) vergelijkt met den arbeid der groote periode (school te Rome). Alles wat de geschiedschrijvers der Kunst (voor zooverre zij de muziekale ontwikkeling schatt'en naar gelang van hare technische vordering) stempelen als oppervlakkig, of wat door den kerkestijl als ‘wereldsch’ gebrandmerkt wordt, houden wij veeleer voor het uitwerksel van den drang naar uitbreiding in nationalen zin. De italiaansche muziek verviel hierbij in eene dwaling waaraan ze zich tot heden nog niet geheel heeft ontwrongen. Ze goot zich namelijk in den populairen vorm, maar terwijl de oudere Meesters de vrije, edele bevalligheid van 't italiaansche volksgezang in hunne compositiën weêrgaven, vatt'en Zugarelli en anderen, het op in zijn plompheid; Rossini in zijn zinnelijke weelderigheid; Donizetti in zijn verbastering en liederlijkheid, zóo dat de italiaansche muziek van 't heden wèl den stempel draagt van 't volkskarakter, doch niet van zijn licht-, veeleer van zijn schaduw-zij'. Gelijk 't is met den inhoud, is 't ook met den vorm: want de aria, zoo als Donizetti die behandelt, heeft zich voorzeker vrijgemaakt van den ouden, conventioneelen aria-typus en is, in haren bouw, teruggekeerd tot den eenvoudiger' aanleg van de nationale canzonetta; maar in plaats van deze vormen in hunne reinheid na te bootsen, verlaagt

ze die tot karikatuur. Hieruit laat het zich verklaren waarom, niet slechts bij de Italianen, maar ook bij de Franschen en Duitschers - deze misgeboorten van den italiaanschen geest populair werden, met evenveel regt als Eugène Sue's karikaturen van het fransche volksleven hunne populariteit verkregen hebben.

Met deze opmerkingen zijn wij tot een nieuw gedeelte onzer bewijsvoering gekomen en hebben nu de vraag te beantwoorden, omtrent de terugwerkende kracht, welke de naturalistische rigting der toonkunst, die op de motieven van 't volksgezang berust, op het volk oefent.

Zoodra we letten op mannen als Sebastian Bach, Beethoven, Cherubini, dan valt het in 't oog, dat ze alléenstaande geesten waren, die zich om de luimen en wenschen van 't publiek volstrekt niet bekommerden, maar integendeel - gelijk we 't van Beethoven weten - dat publiek met opzet het hoofd boden. Ze zagen méer met hun inwendig oog, dan dat ze de wereld zich lieten afspiegelen in het uitwendige; ze poogden dus de mystiek van hun gemoed en de volheid van gedachte hunner idéaal-wereld, in hunne werken weêr te geven. Daarom weeft zich een wijsgeerige grondtrek door hunne scheppingen, die daaraan soms een afgetrokken idéalistiesch aanzien schenkt. Op deze wijze zullen deze mannen tegenover 't groote publiek steeds staan als aristokraten, - aristokraten in den edelen, trotschen zin des woords, gelijk Michele Angelo, gelijk Goethe, gelijk Aristoteles. 't Zou moeilijk vallen, om vele melodieën van Beethoven aan te wijzen, die in den mond des volks zijn overgegaan, of die gewerkt hadden op de schepping van 't een of ander volkslied, terwijl bijv. een groot aantal van Mozarts melodieën niet alléen tot volksgezangen geworden zijn, maar zijne en vooral Haydn's schrijfwijze, krachtig gewerkt heeft op de vervorming van overoude volksliederen. Geen zaakkundige zal het loochenen, dat de meeste oude volksliederen thans, gewijzigd naar den stijl van de Weener muziekschool, gezongen worden, en zich dus, in den geest dier Meesters, in 't volk verder ontwikkeld hebben. En hierin ligt de schoonste getuigenis voor de scheppende kracht dier beide muziekale Heroën; 't overtuigendst bewijs, dat met hen werkelijk een nieuw tijdperk in de geschiedenis der Toonkunst is aangebroken; een tijdperk, dat het huidige in zich sluit, want, hoe eigenaardig we ons ontwikkeld heb-

ben, geen onzer epigonische Meesters was in staat een gelijksoortigen stoot te weeg te brengen, die tot in de uiterste punten van 't muziekale leven zijn werking deed gevoelen. Onze tijd heeft integendeel alle kracht moeten inspannen, om der populaire strekking van de oude Weener meesters, die gaande weg even éenzijdig als oppervlakkig dreigde te worden, paal en perk te stellen; men moest restauratief te werk gaan, om door de opgefrischte vormen van het Händel-Bach'sche tijdperk een tegenwigt te geven aan de ingeslopen gemeenplaatsen. Mozart en Haydn, en zij, die het spoor volgden van hun populair-naturalistiesch streven, daalden niet zelden af tot de grillen en luimen van 't publiek. Gelijk Rafaël banieren schilderde voor kerkelijke omgangen, gelijk Shakspeare 't niet beneden zich achtte toe te geven aan den smaak van het toenmalig schouwburg-publiek - zoo schreef Haydn marionetten-opera's en tallooze kleine muziekstukken, marschen, dansen, serenades en dgl. voor 't dagelijksch gebruik. Zoo heeft ook Mozart menigmaal in zijne opera's de dramatische éenheid opgeofferd aan den lust om de menigte te vermaken. 't Is bekend, dat hij, in de ‘Zauberflöte,’ eenige nummers oorspronkelijk in een idéaler zin geschreven, maar later, met onderlegging van populaire motieven, omgewerkt heeft. Bij Bach en Beethoven vindt men van zoodanige zelfverloochening geen spoor. Terwijl Mozart en Haydn, die in hunne grondrigting van 't volkslied uitgingen, bij hunne verdere ontwikkeling, altoos daarop terugkwamen; - terwijl Haydn, op zijn ouden dag, nog een zoo kinderlijk en echt populair lied, als 't ‘Gott erhalte Franz den Kaiser’ ('t oostenrijksch volkslied) schrijven kon, en Mozart ten laatste, in zijne ‘Zauberflöte,’ den populairen toon krachtiger aansloeg, dan ooit te voren in den dramatischen stijl geschied was, - verloor Beethoven, bij 't klimmen zijner jaren, zich steeds dieper in zijne afgetrokken-idealistische schrijfwijze, zoodat zijne jongste werken voor leeken volstrekt onverstaanbaar zijn: Mozart en Haydn daarentegen besloten hun leven met de naïefste en meest begrijpelijke acchoorden.

Wij houden het er voor, dat deze korte opmerkingen genoegzaam wezen zullen ter orientéring van den Lezer en verduidelijking van onze meening.

We willen nu een' blik slaan op het tegenwoordige. Wij bezitten hier ook een groot Meester, in wiens arbeid ons de

betrekking van de muziekale periode tot het volkslied verligchamelijkt schijnt - een' man wiens gestalte steeds reuziger wordt in 't oog van den navorscher der Kunst, naarmate de ijlende tijd de klove verwijdt tusschen ons en den dag zijns heêngaans; - naarmate de werken zijner navolgers 't bewijs leveren, dat wij met hem een der voortreffelijksten van 't levend geslacht begraven hebben. Ik bedoel FELIX MENDELSSOHN-BARTHOLDY! Mendelssohn bezat een helder theoretiesch bewustzijn van het wezen des volkslieds, gelijk hij ook ‘Volksliederen’ geschreven heeft, met het doel, om den stijl en den geest der populaire wijzen daarin te concentréren. Dít wat reeds iets, wat we bij geen' zijner voorgangers vinden. Maar méer nog: hij vatte het volkslied in zijn geschiedkundige beteekenis op. Dewijl hij niet slechts een scheppende, maar tevens een kritische en onderzoekende geest was, lag dergelijke opvatting reeds ten grond voor zijn kunstenaarskarakter. Door de nabaauwers van de Weener muziekschool was het populaire lied oppervlakkig geworden, - door de muziekale Romantieken verdorven in zijn manier: daarom bevlijtigde hij zich om de oorspronkelijke reine vormen terug te vinden, die ons uit ouder tijdperken zijn overgeleverd. 't Was vroeger met de studérende dichters, met Arnim, Brentano, Uhland e.z.v. eveneens gegaan, die de oude, naïeve vorm en uitdrukking van 't middeleeuwsche lied in hunne nieuwe, met bewustzijn nagezongen, volksliederen overdroegen, zóodat ons uit het overbekende Mendelssohn'sche ‘Minnelied,’ of zijn ‘Scheiden’ bijna dezelfde geest tegenademt, die ons de pas vermelde poëzie toewuift. 't Kan geen verwondering wekken, dat dit beslissend keerpunt in de geschiedenis der muziek later plaats greep, dan in de geschiedenis der letterkunde, omdat de muziekanten, over 't algemeen, veel later dan de dichters uit het tijdperk van naïeviteit zijn getreden en poogden zich met den kultuurhistorischen omzwaai der natie in overéenstemming te brengen. Zoo kwam Mendelssohn er toe, om in het duitsche volksgezang den dieperen geschiedkundigen zin weêr te vinden; zóo rijpte bij hem de geheimzinnige aandrang, om in 't volkslied de voortbrengende kracht voor de muziekale produktie in 't algemeen te zoeken (die haren invloed oefende op de geheele periode der nieuwere muziek) tot daad met bewustheid. Want Mendelssohn bleef niet bij de nabootsing van populaire zangwijzen in kleine liederen staan, hij

poogde veeleer den grondtoon van het oude en reine volkslied in alle, ook de meest ontwikkelde en geleerde kunstvormen te doen dóorklinken. Zijne instrumentaal-muziek, vooral zijne kerkelijke, zijn ‘Elias’ bijv., leveren de glansrijkste getuigenis, dat hij in zulk streven bij uitnemendheid is geslaagd. Van daar de algemeene hoogachting voor Mendelssohn'sche kunst. Neen, 't was niet zijn geleerdheid, noch zijn meesterschap in de techniek, die het afsterven van den Edele, door 't geheele volk van Duitschland betreuren deed als een verlies voor de natie, zóo diep en innig als nimmer kunstenaar betreurd is, - maar de populaire liefelijkheid zijner toondichting, waarmeê hij 't hart des volks had gestolen. Wat schoone toekomst is er ondergegaan in dien vroegtijdigen dood!

Hoewel we bij de instrumentaal-muziek de neiging waarnemen, om zich van de populaire grondvormen geheel los te maken, vinden we juist het tegendeel bij de vokaal-muziek, die te midden van vollen en krachtigen bloei verkeert. Bij het einde van het tijdperk der Weener muziekschool, werd het gezang bedreigd door 't zelfde lot als de hoogere instrumentale Kunst.

De vormen werden breeder; de óverkokende romantiek van den inhoud deed schâ aan de plastische afmetingen. Toen ontwikkelde zich een kunstvorm, wiens roeping het was, die maat te herstellen: het vierstemmig mannengezang. De enge grenzen waarin 't zich bewegen moet, onderwerpen 't vierstemmig mannengezang aan een eigenaardige plastiek van vorm. Lange periodes zijn in tegenspraak met zijn kernig karakter; des te beter is 't geschikt voor de korte on gemakkelijke verstaanbare melodie van 't volkslied; de geringe omvang dwingt tot een zuivere en bescheiden harmonisëring. 't Gemis van instrumentaal begeleiding bij 't meerstemmig mannengezang, beschutte voor 't invoeren van zoogenaamde dramatische effekten in 't vokaal-quartet; voor 't uitspinnen van de muziekale gedachte, en voor allerlei dergelijke overversiering. Het veelstemmig mannengezang heeft voor ons in 't lied eene plastiek van vorm bewaard, welke in de instrumentale kunst genoegzaam is verloren gegaan; 't heeft het duitsche lied naar zijn oorsprong, het Volkslied, teruggeleid en daardoor aanleiding gegeven tot de groote ontwikkeling dezer kunstsoort in den laatsten tijd; 't heeft eindelijk de gedachte doen ontstaan van 't

weder ontwaken eener nationaal-duitsche muziek. Want in Mozart's tijd en de voorafgaande tijdperken komt dit vokaal-quartet slechts ter loops en op-zich-zelf-staand voor; eerst met de, in de bevrijdingsoorlogen, gerezen zanglust van het volk, begint het zich tot een zelfstandigen kunstvorm te ontwikkelen. Ik zou 't zelfs wagen te beweren, dat, naarmate de drang tot emancipatie in de muziek, waarvan we straks spraken, krachtiger en uitgebreider werd, ook het mannenchoor in aanzien kwam. Wij begonnen met een kastraten-choor en gingen daarop tot het gemengde choor over, waaruit zich 't zuivere mannen-quartet ontwikkelde. Het duitsche lied in vierstemmig mannengezang, dat niet in concertzalen maar in de open lucht, niet in den schouwburg maar op zangersfeesten gezongen wordt, is de volle en waardige eigendom van onzen tijd; een verschijnsel tevens 'tgeen bewijst, dat onze natuur nog niet geheel bedorven en ontaard is. 't Is de glorie van onze beste toondichters, dat ze zulke kleine liedjes geschreven hebben. Misschien was Mendelssohn trotscher op zijne groote instrumentaalwerken en Oratoria, maar alléen zijne kleine liederen, en vooral de vierstemmige, mogt hij onverdeeld zijn eigen heeten. Vandaar komt het ook, dat het meerstemmig mannengezang grooter' onmiddelijken invloed oefent op ons openbaar leven, dan eenige andere tak van Kunst. De zangersfeesten en -verbonden zouden hunne beteekenis missen, als 't mannenquartet een kunstmatig gewrocht ware, als 't niet diep wortelde in 't gemoed des volks; als wij 't niet zelf hadden geschapen en tot bloei gebragt. Daarom heeft alléen het mannen-quartet zijn nationale standpunt met strengheid weten te bewaren, terwijl de invloed van Franschen en Italianen bij alle overige muziekale vormen niet te miskennen is. Ja, de vreemdelingen zijn hierin bij de Duitschers te leer gegaan, en de beslissende zege, die Rossini - wiens ijverzucht hem anders tegen duitschen invloed 't krachtigst wapende - met zijn ‘Tell’ behaalde, dankte hij aan 't vierstemmig mannengezang, dat in deze opera op den voorgrond treedt; aan den duitschen stijl, die 't prachtige koloriet deed geboren worden, welke deze toondichting zoo gunstig doet afsteken bij des Meesters gewone manier. Want kerniger getuigenis voor de kracht en frischheid van het duitsche mannen-quartet is niet te vergen, dan deze: dat de Opera van een streng-italiaansch componist, zich hoofdzakelijk als

duitsche muziek voordoet, omdat de Maëstro aan 't mannenchoor de voornaamste plaats van zijn werk heeft ingeruimd.

Het Volkslied is, in het duitsche mannen-quartet, een eigenlijke kunstvorm geworden, en 't is niet wel mogelijk, om zich de toekomst van het duitsche volksgezang anders te denken, dan onder de gedaante van 't mannengezang. Dit is een verschijnsel, 't geen in de geschiedenis der Kunst zijn weêrga mist. Intusschen ligt daarin de sleutel voor de verklaring van de toovermagt, waarover 't vierstemmig mannengezang, in onzen tijd, beschikt. Daarbij zie men niet over 't hoofd, hoe ongeveer ten tijde, dat het begrip van 't volkslied onder de beschaafden bij de natie herleefde en tot bewustzijn kwam, ook het vierstemmig mannengezang voor 't eerst als zelfstandige kunstvorm is opgetreden. Men zou bijna kunnen zeggen, dat de opwekking van dit bewustzijn van zelf het mannen-quartet ter wereld bragt, - een kunstvorm, die in de Kunst de overoude klove tusschen de fijner beschaafden en 't volk, langzamerhand zal aanvullen.

Het contrast tusschen de naturalistische type, die zich laat herleiden tot het naïef-eenvoudig motief van 't volkslied, en tusschen de idéalistische, die vooral 't oog gevestigd houdt op doorwrochte, kunstrijke zamenstelling der toonvormen, blijkt, in de geheele geschiedenis der nieuwe muziek, met elka'er in tweestrijd te wezen. In het Mozart-Haydn'sche tijdperk heeft het naturalistiesch beginsel, - in het Beethoven'sche, het idéalistiesch bepaald gezegevierd. Thans staan we op een keerpunt, om de poging te wagen tot bemiddeling en veréeniging; doch bij zulke gelegenheden breekt de strijd gewoonlijk 't hevigst uit. Sedert Mendelssohn het volkslied met diep-historiesch bewustzijn heeft opgevat en in zijne scheppingen ingelijfd, is den musicus een nieuwe taak op de schouders geladen, namelijk: de studie van 't Volkslied. Niet van dat volkslied, 'tgeen men gewoonlijk met dien naam bestempelt en slechts geringe inspanning en studie vorderen kan, maar de gezette nasporing en uitvorsching van de populaire wijze, die, altoos wisselend en steeds dezelfde, zich heênweeft door de nieuwere muziek. De muziek is immer de onmiddellijke uitdrukking van die gemoedsgeheimenissen, welke in het inwendige des volks leven en geborgen zijn. Deze uitdrukking bezit haren reinsten vorm in het volkslied. Daarom is zijne terugwerking op

de geheele muziekale kunstontwikkeling van zoo groot gewigt. Er is geene andere kunst, die een gelijksoortig verschijnsel kan vertoonen; die, als een bij instinkt ontstaan, natuurlijk kunstwerk, zóo beslissenden invloed oefende op de gansche sfeer van het leven der Kunst. Het Volkslied is derhalve 't geheimzinnige punt, waar de geschiedenis der Beschaving en de geschiedenis der Kunst elka'er de hand reiken!

Δ.

't Was maar een Weesje!

I.

Er treedt uit gindsche aêloude poort
Geen schout of schoutendienaar voort,
Om plaats te maken;
Ook zwerft er op dat plein geen drom
Van dragers om,
Gehuld in veinsziek, vaalzwart laken;
Geen lijkkoets roept aan deur of raam
De vrouwen zaâm;
Het daaglijksch leven
Gaat ongestoord zijn stillen sleur:
Waar ook de buurt om rouw' of treur',
Niet om een wees ter baar geheven! -
Valt haar alleen niet hard! - Verzelt
Naar 't stille veld,
Ter donk're groeve,
Die jeugd, die zelf den laatsten pligt
Aan lot- en leedgenoot verrigt;
Wie heeft er deernis met de droeve?
Daar gaat ze in Aemstels kleuren heen! -
Hoe statig zijn dier knapen schreên,

De kleene kist is in hun midden!
En toch, schoon de ernst hun flink gelaat
Aandoenlijk staat
Bij 't lijkebidden,
Ai, toont mij, waar, op straat of gracht,
Hun 't meêlij wacht
Der smart verschuldigd?
Waar zwijgt het spel van luim of gril
Een oogwenk stil
Om rampen dus vermenigvuldigd?
Voor d'enklen burger, die daar poost,
Gedachtig hoe zijn eigen kroost
Een zelfde lot kon zijn beschoren,
Heeft heel die menigt, heeft ze alleen
Een hoofd, een hart voor bezigheên,
Voor haar belang slechts oog en ooren! -
Houdt 't haar ten goede - Tijd is geld!
En de ijver telt
Ook oogenblikken!
Maar hoort,.... getrappel, - ziet,.... daar daagt
De weelde, die haar tweespan jaagt,
Hoe zal haar 't onderscheid doen schrikken!
Hoe zal zij, trots dier rossen drift,
Hen toomen, zeggend met de Schrift:
‘We zijn gelijken!’ -
Wat ijdle waan! - de weg is breed,
Maar, even als ze in 't leven deed,
Blijft in den dood ook de armoê wijken!

II.

En echter, zoo de wereld wist,
Wie in die kist
Wordt weggedragen,
Ligt liet haar onze klagt niet koel,
Ligt dat we een zweem van meêgevoel
Iets vochtigs in hare oogen zagen!
Pas dertien jaar! - Eer lentelucht
In bloesem hope gaf op vrucht,
Den schralen stengel afgebroken;
Pas dertien jaar! - En naar den geest
Nooit jong geweest,
In schaâuw des wederspoeds ontloken;
Pas dertien jaar!.... Maar reeds genoeg
Geklaagd; - bij wat zij duldde en droeg,
Viel 't sterven ligter dan het leven:
Wat was, eer moeder de oogen sloot,
Haar liefde groot!
Wat bleek haar trouwe sints verheven!
Daar is een armoê, die 't gemoed
Vereelten doet,
Totdat de hand of rooft of bedelt;
Maar, ter beschaming van wie goud
Het hoogste goed des levens houdt,
Ook eene ontbering, die veredelt!
En deze alleen was in de kluis
Der weduw t'huis,

Zij leerde bidden - werken - dragen, -
   En maakte 't kampen met het lot
   Voor moeder en voor kind genot,
Zoo vaak heur pogen scheen te slagen!
   En deed haar, als de donkrer nacht
   Na donkren dag geen redding bragt,
In lief te hebben en gelooven,
   Een toekomst zien, die de overvloed
   Slechts op haar stervensspond vermoedt,
En toch al 't aardsche gaat te boven!
   't Is of de hemel wieken leent,
   Aan wie dus worstelt, wie dus weent,
En ze in zijn voorsmaak zich vermeijen!
   Er school voor liefde in leed nog lust,
   Tot moeder was goê nacht gekust
En 't weesje in 't groote huis mogt schreijen!
   En ze alle nachten, zonder schroom,
   Den dood zag komen in den droom, -
Hij droeg de trekken van haar moeder, -
   En wel wou bidden: neem mij meê!'
   Maar 't woord weêrhield: - als hij het deê,
Wie zou er waken voor haar broeder?

III.

Lief jongske! dat ter laatste wijk
Uw zusjes lijk
Naauw na kunt treden,
Al steunt des meesters wakkre hand
Voor u, met vader-ingewand,
Uw wankle schreden, -
Lief jongske! dat de krachten mist,
Om op haar kist
Een handvol aarde
Te werpen, en 't gelaat verbergt,
Als waar 't uw jeugd te veel gevergd,
Te zien hoe stof tot stof vergaêrde, -
Lief jongske! staak uw zelfverwijt,
Uw klagt, dat ge in den schoonen strijd
Bij uw verscheiden lotgenooten
In 't lijdzaam dragen van den last,
Heur zwakke schoudren opgetast,
Zoo verre zijt te kort geschoten!
Het morren tegen 's hemels roê
Komt niemand toe!
Maar vroeg te grijpen naar het wapen,
Of 's werelds luk veroverbaar,
En slechts de prijs der koenheid waar',
Daar is de sterkte toe geschapen!
Volg gij haar inspraak! Vaar ter zee!
Geen rijker geldt bij haar voor twee,
Geen weekling, die haar gunst mag winnen!
Haar meesters viert ze in moed en kracht,
En hem slechts, die 't gevaar veracht,
Voert zij de haven veilig binnen!
U loeg van kindsbeen d'oceaan

Verlokkende aan,
Thans staat zijn blinkend pad u open, -
Al erft gij maag- noch moeders goed,
Met beider heugnis in 't gemoed
Wat valt er niet van u te hopen?
Verleiding wone in 't vreemde land,
Op 't verste strand
Zien zij uw schreden;
En houdt ge in heldren keerkringnacht
Aan boord de wacht,
Gij hoort heur beden!
Geen wenschen zijn 't om goud of eer,
Die vraagt men boven 't stof niet meer,
Die laat men achter;
Maar om des levens zoetsten troost:
Een brave gade, een minlijk kroost,
En liefde, ook in den dood tot wachter!

W. D-s.

Bibliographisch Album.

Het Evangelie van Johannes, in deszelfs schoonheid beschouwd. Voor beschaafde Bijbellezers. Door C.H. van Herwerden, C. Hz., Theol. Doct. en Pred. te Groningen. Eerste Stuk. Nieuwe Uitgave. Te Groningen, bij W. van Boekeren, MDCCCXLVIII. *Tweede Stuk, bij denzelfden en in hetzelfde jaar*.

De uitgave van dit werk behoort niet tot de gelukkigste ondernemingen. Bijna zestien jaren zijn verloopen, sinds het *eerste* stuk in het licht verscheen[1]. Eerst in 1848 kon de schrijver daarop het *tweede* doen volgen. En nu is het nog zeer de vraag, of de *drie* overige stukken, waarmede deze arbeid zou voltooid zijn, wel ter perse zullen worden gelegd. Indien wij wèl onderrigt zijn, is het werk reeds geheel in handschrift voorhanden, maar is de aftrek van de uitgegevene stukken niet groot genoeg, om de uitgave der andere zonder schade te kunnen ondernemen. Doch misschien staat de zaak minder ongunstig dan men vreest. Althans uit de omstandigheid, dat de uitgever het werk thans nog ter beoordeeling aan de Redactie van ‘de Gids’ gezonden heeft, gelooven wij te mogen opmaken, dat hij de hoop om het verder te kunnen uitgeven nog niet geheel heeft laten varen. En wat ons betreft, van ganscher harte hopen wij, dat hij daarin niet teleurgesteld mag worden. Het zou, naar onze overtuiging, zeer te bejammeren zijn, als de rest van het werk moest achterblijven. Vóór de Redactie van ‘de Gids’ het ons ter beoordeeling toezond, kenden wij, gelijk *velen*, er slechts den *titel* van; want hoewel de schriften van Johannes, en dus ook het vierde Evangelie, in de laatste jaren het middenpunt onzer studiën hadden uitgemaakt, zoo meenden wij toch, bij den rijken voorraad van *Godgeleerde* geschriften, die daarover bestaan, het niet bepaald *Godgeleerde*, en dus ook het werk van van Herwerden, dat voor *beschaafde Bijbellezers* geschreven is, ter zijde te kunnen laten. Doch thans oordeelen wij geheel anders. Dit werk bevat uitnemend veel goeds en bruikbaars ook voor godgeleerden ex professo. Het is op de studeertafel van den predikant alles behalve misplaatst, en zal hem zelfs

1 Het: *nieuwe uitgave* op het titelblad zal moeten beteekenen, dat de vroeger gedrukte exemplaren van dit stuk in 1848 *op nieuw* verspreid zijn, want alleen het *titelblad* is *nieuw*.

dikwijls van meer dienst kunnen zijn, dan de beste zoogenaamde *Kommentaren*. Ook hier vindt men eene doorloopende *verklaring* van het behandelde Bijbelboek, maar het is eene *aesthetische*. Zij maakt op de *schoonheid*, op de uitnemende *waardij* van het vierde Evangelie opmerkzaam. Zij leert het waarderen, hoogschatten, liefkrijgen. Met fijnen blik en zuiveren smaak begaafd, gaat de schrijver u voor, als een gids, die voor zijne taak ten volle berekend is. Hij neemt u als het ware met zich op eene wandeling door een oord, dat voor zuiver gevoel en warmen godsdienstzin eene zóó oneindige reeks van schoonheden ontsluit, dat zij u ligtelijk zou bedwelmen en overstelpen; maar aan zijne hand en bij zijne voorlichting gaat gij van stap tot stap voort, komt er orde en licht in alles, en overziet gij eindelijk met helderen blik het geheele tooneel. Wij, schoon met dat gebied tamelijk vertrouwd, hebben het ons geenszins beklaagd, dat wij ons nog eens aan zijn geleide hebben aangesloten, en zouden het een waar verlies voor ons zelven rekenen, als wij, door gebrek aan belangstelling van het Vaderlandsch publiek in zijnen arbeid, verstoken bleven van de gelegenheid om verder met zijn geleide ons voordeel te doen. Het zou een betreurenswaardig verschijnsel onzes tijds zijn, wanneer de uitgave van zulk een degelijk en met zorg bearbeid werk om die reden moest gestaakt worden.

Doch wij meenen ook onze bezwaren en bedenkingen tegen het een en ander niet te mogen terughouden. De schrijver had, onzes inziens, beter gedaan, als hij het vierde Evangelie op eene minder breede schaal bearbeid had, dan hij gedaan heeft. Misschien is de uitgebreidheid van zijnen arbeid wel de hoofdreden, dat hij minder belangstelling vindt, dan hij verdient. Werken van zoo langen adem vallen zelden in den smaak van het groote publiek, vooral als zij tot de godsdienstige literatuur behooren. Ook kwam het ons voor, dat er iets langzaams, iets *schwerfälligs* is in de wijze, waarop de schrijver zijnen weg voortzet, dat hij wat te veel in het minutieuse afdaalt, te lang stilstaat bij vele bijzonderheden, en zich overgeeft aan uitweidingen, die, schoon op zich zelve lezenswaardig, hier, waar het te doen is om het Evangelie in zijne schoonheid te leeren kennen, den gang der beschouwing stremmen. - Bovendien zouden wij wel willen vragen, of het eigenlijke doel, de aanwijzing der *schoonheid* van het Evangelie, niet wel eens door den schrijver is voorbijgezien, of soms niet alles, wat hij aanmerkt, nederkomt op eene gewone populaire paraphrastische verklaring, waarbij de aesthetiek ten eenemale zwijgt? Wij weten zeer goed, dat er juist niet overal schoonheden zijn op te merken, en wij gelooven zelfs, dat de schrijver nu en dan schoonheden, of eigenaardige beteekenisvolle partijen vindt, waar zij niet voorhanden zijn (bijv. I, bl. 37 het: *Johannes antwoordde, zeggende*; bl. 68 het *vinden* van Simon; bl. 161, de benaming *de Heer*, Joh. IV: 1; II, bl. 217, het *staan* en *roepen* van Jezus). Maar juist daarom moest hij, dunkt ons, ook niet zulk eene doorloopende, bij alles stilstaande verklaring geleverd hebben. Naar ons gevoel had er voor eene *aesthetische* beschouwing van Johannes' Evangelie een betere vorm gekozen kunnen worden, en moest de schrijver begonnen hebben met eene beschouwing van het geheele plan des Evangelies, en vervolgens zijne schoonheden tot eenige rubrieken hebben gebragt en in afzonderlijke schetsen voorgedragen. Dan had hij van zelf ook het matte vermeden, dat bijna allen *Kommentaren* aankleeft, en deze soort van schriften gewoonlijk tot de minst boeijende lektuur maakt. - Ook vroegen wij wel eens bij de lezing, of de schrijver niet somwijlen vergeet, dat hij eene aesthetiek van het *Evangelie* van Johannes, van het *geschrift* heeft te leveren, en niet van 's Heiland *daden* en *redenen* op zich zelve. Bij bijzonderheden, waarop de vorm der mededeeling van den Evangelist geenerlei invloed kon uitoefenen, wordt evenzeer over het schoone uitgeweid, als waar er

van die mededeeling zelve sprake is. Soms scheen het ons zelfs toe, dat de schrijver, om den *Evangelist* te verheffen, hem eenen invloed op het medegedeelde toekende, waarbij de strikte geloofwaardigheid van zijne berigten in gevaar komt. - Eindelijk moesten wij ten aanzien van onderscheidene bijzonderheden van den schrijver verschillen. Zoo gelooven wij vastelijk, dat hij (met velen) Johannes op een te pneumatisch, te zeer veredeld standpunt plaatst, vooral daardoor, dat hij alle sporen eener zinnelijke, oud-Christelijke eschatologie bij hem wegredeneert. Het is voor mijn gevoel onwedersprekelijk, dat die plaatsen uit het Evangelie, welke de Hoogleeraar Scholten in den laatsten tijd er uit heeft willen verwijderen, een iegelijk, die haar niet aan het snoeimes der kritiek kan prijs geven, noodzaken, zich den Evangelist voor te stellen, als in het genoemde opzigt nog eenigzins door het zinnelijke joodsch-christelijke standpunt geinfluenceerd. Dit, dunkt ons, volgt uit de keurige exegetische opmerkingen van den Hoogleeraar Scholten onmiskenbaar. - Het *doopen in* EENEN *Heiligen Geest*, Johann. I, 33, I. bl. 50, wordt door eene goede exegese gewraakt, die, dewijl het doopen in het element des Heiligen Geestes, tegen het *doopen in water* overstaat, slechts de vertaling *doopen in Heiligen Geest* kan toelaten. - Dat de Heer ‘der Joden vaders nooit *zijne* vaders, hunne wet nooit *zijne* wet noemt, en het altijd: *uwe* vaders, *uwe* wet is’, bijv. Joh. VI: 50, *omdat* ‘Hij van zin en geest mensch, geheel en al mensch is,’ bl. 131, moeten wij weêrspreken. Hij vereenzelvigt zich, Joh. IV: 22*b*: ‘*Wij* aanbidden wat *wij* weten, want de zaligheid is uit de *Joden*,’ wel degelijk met dat volk, maar daar, waar Hij tegenover de Joden stond, vloeide het uit het standpunt, waarop hij zich bevond, van zelf voort, dat Hij uitdrukkingen koos, waarbij geene punten van aanraking, die Hij met hen had, in het oog vielen. Ook volgde dit reeds daaruit, dat Hij de stichter was eener nieuwe bedeeling. - Dat het *Betanië* aan de Jordaan eene *stad* kan genoemd worden, I, bl. 41, betwijfelen wij zeer. - In des schrijvers begrip van den *Logos*, vonden wij mede ons zelven geenszins terug. - Ook tegen de verklaring van het *opklimmen* en *nederdalen der engelen Gods*, Johann. I: 91, hebben wij bezwaar. Doch waartoe zou het dienen, alles, wat wij niet kunnen onderschrijven, hier op te zamelen? Zoo willen wij alleen nog zeggen, dat de reeks van zulke bijzonderheden vrij wat korter zou zijn, dan van die punten, waarbij wij ons gaarne aan des schrijvers zijde stellen; dat wij, van onze feilbaarheid overtuigd, weten, dat, waar wij afkeuren, de schrijver ligtelijk tegenover ons regt hebben kon; dat wij, in weerwil van alles, wat wij anders wenschten, het werk, gelijk het daar ligt, eene schoone parel noemen aan onze Godgeleerde letterkunde, en dat wij alle beschaafde en verlichte Bijbellezers met aandrang raden, zich dit werk aan te schaffen.

A. NIERMEYER.

***Abu'l-Fath' Muh'ammad asch-Schahrastâni's 'Religionspartheien und Philosophen-Schulen.' Zum ersten Male vollständig aus dem Arabischen übersetzt und mit erklärenden Anmerkungen versehen von Dr. Theodor Haarbrücker, Privatdocent der orientalischen Literatur an der Universität Halle, Mitglied d.D.M. Gesellschaft. Erster Theil. Die muh'ammedanischen, jüdischen, christlichen und dualistischen. Religionspartheien. Halle, C.A. Schwetschke u. Sohn*. 1850. 8°.**

Onder de vertalingen van Oostersche werken, welke in den laatst verloopen tijd zijn uitgegeven, bekleedt de bovengenoemde eene voorname plaats. Hen, die zich aan de beoefening der Arabische letterkunde niet opzettelijk wijden, en nogthans in de geschiedenis van de geestelijke ontwikkeling des menschdoms belangstellen, stelt zij in staat te vernemen, wat een geleerde Muzelman der 11de eeuw onzer jaartelling van den Islām, het Jodenen Christendom, het Dualisme en Sabéïsme, zoowel als van de Wijsbegeerte der Grieken, de eeredienst der oude Arabieren en Indiërs, zelf waargenomen en gehoord, of in vele werken, waarvan sommige nu verloren zijn, gelezen had. Hij werd geboren in het jaar der Hedjra 479 (1086 na Christus) te Schahrastān in Khorāsān, hoorde er eenige beroemde mannen, begaf zich later naar Naisāboer en Bagdād, en stierf in zijne geboortestad in 548 (1153) of in het volgende jaar.

Behalve het hierboven vermelde werk, schreef hij nog eenige andere, tot nu toe minder bekend, en waarschijnlijk niet van zooveel belang, als dat, welks vertaling nu ondernomen is. Met regt werd het onder de Muzelmannen hooggeschat en vlijtig gebruikt, en daardoor spoedig aan de Europesche geleerden bekend. Tot toelichting van de gevoelens der Mosleemsche secten werd het reeds met vrucht geraadpleegd door Ed. Pococke, 'Spec. Hist. Arab., 1649', door Abraham Ecchellensis in zijn geschrift tegen Seldenus, en door Hyde, 'Hist. rel. vet. Pers., 1700.' Van hunne berigten bedienden zich vervolgens Maracci in zijn 'Prodromus ad refutationem Alcorani', en Sale, in de inleiding zijner vertaling 'the Koran, Lond. 1734.' Later gaf de Sacy, 'Chr. Ar. I, bl. 360 en volgg.' een nog onbekend brokstuk van dien schrijver uit, handelende over de Joden, en na hem werd zijn werk gebezigd door Schmölders, 'Essai sur les écoles philosophiques chez les Arabes, Paris 1842', en door von Hammer Purgstall, bij zijne optelling der Islamitische secten, 'Wien. Jahrb. 1843, Hft. 1'. Cureton leverde eerst den Arabischen tekst in zijn geheel, en slaagde daarbij uitnemend. Het werk had tot titel: كتاب الملل والنحل 'Book of religious and philosophical sects, by Muhammad Al-Shahrastáni. Now first edited from the collation of several mss. by the Rev. William Cureton. London: printed for the society for the publication of oriental texts.' Het 1ste deel daarvan zag in 1842, het 2de in 1846 het licht, met eene aankondiging, dat men van diezelfde hand eene Engelsche vertaling te verwachten had.

Hoe gaarne men die belofte spoedig had vervuld gezien, is zij echter tot nu toe niet verwezenlijkt. En echter zal niemand zich daarover verwonderen, noch den wakkeren man van ijverloosheid beschuldigen, die bekend is met de tot onzen tijd toe onuitgegevene Syrische werken, waarmede hij in de laatste jaren de Semitische letterkunde, zoowel als de studie der Patristiek verrijkte. Bij de blijvende behoefte eener vertolking van bovengenoemd werk, moest dus het berigt, dat een Duitsch geleerde, een man reeds met grooten lof bekend, en voor zulk eene onderneming bevoegd, die zware taak op zich nam, aan ieder hoogst welkom zijn. Aanvankelijk stond hem daartoe alleen ter dienste de nu uitgegeven Arabische tekst, doch ontbrak hem tot juiste verklaring van plaatsen, die hij niet volkomen verstond, de vergelijking der *variae lectiones*, welke Cureton besloten had eerst met zijne vertaling mede te deelen. Deze echter vergoedde hem dit gemis door de edelmoedige toezending van zijn HS. v.h. Britsch Museum, waarop hij de varianten had aangeteekend. Vervolgens erkent de vertaler veel verschuldigd te zijn aan de mededeeling der kritische opmerkingen van Prof. Fleischer op den Ar. tekst, en de medewerking, die hij in het volbrengen zijner taak van Prof. Rödiger steeds ondervonden heeft. Door Dr. Schwetschke, den schrijver van den ‘öst-westlicher Diwan,’ zijn de aangehaalde verzen in het oorspronkelijk metrum overgebragt.

Geeft reeds het *gezegde* een goeden waarborg voor de deugdelijkheid dezer vertaling, hare *inzage* zal die gunstige verwachting niet te leur stellen. Zij is niet, gelijk zoo menig stuk van dien aard, vlugtig bewerkt, maar na met vlijt en zorgvuldigheid voltooid te zijn, eenigen tijd daarna nog eens naauwgezet herzien. Zooveel het Hoogd. taaleigen toelaat, is zij woordelijk, en geeft den zin getrouw en juist terug. Op plaatsen, waar hem dit minder gelukte, wil de vertaler zelf in het vervolg terugkomen. Waar de woorden van den schrijver eenige opheldering vorderen, zijn er korte noten onder den tekst geplaatst. Om deze echter zooveel mogelijk te bekorten, heeft de vert zich voorgenomen afzonderlijke aanmerkingen bij het 2de en laatste deel te voegen, in welke hij van elders en vooral uit den ‘Mawākif,’ door Soerensen in 1848 te Leipzig uitgegeven, omtrent *zaken* en *personen* datgene zal medepeelen, wat door den schrijver niet vermeld wordt, en tot opheldering van het daar gezegde onmisbaar is.

Tot beter overzigt van het geheel, heeft de vert. te regt het werk in *deelen, boeken, afdeelingen* en *hoofdstukken* gesplitst, die echter in de HSS. ontbreken, en daarom ook in de Arab. uitgave niet vermeld zijn.

Hoe de Arabische namen in het Hoogd. zijn teruggegeven, wordt in het *Vorwort* vermeld, met bijvoeging der belofte, dat het 2de deel spoedig volgen zal, begeleid met een Register van *namen* en *zaken*, en de reeds vermelde *aanmerkingen*, waarbij de 5de zoo gekunstelde voorrede des schrijvers niet ontbreken zal.

Wij wenschen voor dit werk ook in ons Vaderland eene goede opname. Men kan zich verzekerd houden hier niet slechts voor de geschiedenis van den Islām hoogstbelangrijke bijdragen te zullen aantreffen, maar ook, om van andere zaken niet te gewagen, veel te vinden wat Christenen en Israëliten meer van nabij betreft. Onder zonderlinge voorstellingen, gelijk men die van een Muzelman verwachten kan, ontmoet men menigmaal wenken, die der behartiging waardig zijn, en berigten, welke bij Westersche schrijvers ontbreken. Onder deze laatste verdient de vermelding der Joodsche sekten, die onder den invloed van het Islamisme zich vormden, eene bijzondere opmerking.

T.W.J. JUYNBOLL.

***Handboek der Pharmakognosie, door Dr. A. Wiggers. Naar de tweede Hoogduitsche uitgave voor Nederlanders bewerkt, door D.J. Coster, M.S. Met eene Voorrede van F.A.W. Miquel, M.D., Hoogleeraar in de Genees- en Plantenkunde te Amsterdam. - Amsterdam, M.H. Binger*, 1849.**

Het lijvige boekdeel, dat vóor ons ligt, is eene overzetting der tweede uitgave van den Privaatdocent te Göttingen, Dr. A. Wiggers', 'Grundriss der Pharmakognosie', die in 1847, de eerste van 1840 was opgevolgd. Het oordeel, dat deskundigen van 't binnen- en buitenland over dit werk uitspraken en de praktische nuttigheid, waardoor 't zich ruimschoots wist aan te bevelen, deden bij den Heer Coster het denkbeeld ontstaan, 't gevierde Handboek in onze taal weder te geven, met zoodanige bijvoegselen en wijzigingen, als hij voor 't Nederlandsch publiek nuttig en oirbaar achtte. Dr. Miquel heeft, met eene kleine Voorrede, de overzetting bij den Lezer willen inleiden.

De verschijning van een Handboek, zoo geschikt als het onderhavige, mag gewis van bijzonder belang worden beschouwd voor de wetenschap der Pharmakognosie of Waren-kennis, die ten onzent, maar ten onregte! gewoonlijk dor en vervelend gescholden en slechts zooveel beoefend wordt, als noodig is, om den aanstaanden geneeskundige, den pharmaceut of droogist door zijn examen heên te helpen. Zulke scheeve opvatting en misduiding der waarde en nuttigheid van dezen tak van wetenschap, ligt gedeeltelijk aan de beperktheid van het terrein, dat de studie der Pharmakognosie zich scheen af te bakenen, omdat er weinig werd aangedrongen op de grondige beoefening eener reeks van hulpwetenschappen, die met haar één geheel moeten vormen en leven en bezieling schenken aan eene studie, welke zich maar al te dikwerf bepaalt tot eene dorre nomenclatuur of de opsomming van onderscheidende kenmerken, waaraan de band ontbrak, die ze bij één moest houden en ordenen. Bij de meer algemeene beoefening der natuurwetenschappen, door zoo velen als die eertijds met geringschatting behandelden, moet de waarde en beteekening der Pharmakognosie, in 't oog harer adepten, grooter worden, en gewis heeft menigéen, ter eigen onderrigt, verlangend uitgezien naar een leiddraad, die hem, langs de baan der nieuwer ontwikkeling, tot kennis voeren zou. Zulk een leiddraad wordt u door Dr. Wiggers' Handboek aangeboden.

Het werk is ingerigt naar 't volgend schema:

I. *Inleiding* (blz. 1-15), die tevens eene tamelijk volledige Literatuur bevat, waarin de Nederlandsche werken niet vergeten zijn. Daarop volgt:

II. *Pharmakognosie des Plantenrijks* - een zeer uitvoerig hoofdstuk (bldz. 16-652), dat de aan het plantenrijk ontleende geneesmiddelen behandelt, in eene rangschikking, gebouwd op 't Bartling'sche systeem[1]. Dr. Wiggers koos deze, omdat hij iedere andere rangschikking als onwetenschappelijk of ondoelmatig meende te moeten verwerpen. Bij de *streng alphabeti-*

1 Vgl. Bartling's Ord. natural. plantar. Gottingae, 1830.

sche bijv., vormt ieder vegetabilium een op zich zelf staand lid, dat met bet groot geheel volstrekt niet schijnt zamen te hangen; daardoor wordt de Pharmakognosie niets meer dan eene verzameling van beschrijvingen en herhalingen even vermoeijend voor 't geheugen als afstompend voor den geest. Een tweede rangschikking der vegetabiliën in *groepen*, gevormd volgens de gewigtigste deelen der plant, zoo als wortels, schorsen, zaden, e.z.v., wordt gewoonlijk gebruikt, maar is daarom niet meer wetenschappelijk, en wordt verre overtroffen door de derde en hier gevolgde wijze van rangschikking, de *grondvesting der Pharmakognosie op de stelsels der Botanie*, zoodat ze eene onmiddelijke voortzetting der zuiver kruidkundige beschouwingen vormt en tot de Botanie ongeveer in dezelfde verhouding staat als de Pharmacie tot de Scheikunde. 't Valt in het oog, dat deze laatste manier van ordening verreweg de voorkeur verdient, maar omdat het Linneaansch systeem aan alle verhoudingen niet genoegzaam voldoet, koos men het *natuurlijk stelsel*, dat, in ieder opzigt, geschikt is om voor de Pharmakognosie tot basis te strekken. De klassen en orden van het Linne'sche Sexuaalstelsel, zijn bij ieder geslacht met een Romeinsch en Arabiesch getalmerk aangegeven.

III. *Pharmakognosie des Dierenrijks* (bldz. 653-723). De beschouwing van de artsenijmiddelen uit het Dierenrijk is ingerigt op dezelfde wijze als, ín 't voorgaande Hoofdstuk, geschiedde ten opzigte der geneesmiddelen uit het Plantenrijk; ze is op 't Zoölogiesch stelsel van Cuvier gegrond en derhalve in *vier* hoofdgroepen en *negentien* klassen verdeeld.

IV. *Pharmakognosie des Delfstoffenrijks* (bldz. 724-732). Dit hoofdstuk, 't geen echt stiefmoederlijk bedeeld is, kon gevoegelijk uit ons Handboek worden gemist, dat daardoor in ronding en éenheid zou gewonnen hebben. Dr. Wiggers zelf erkent, dat dit gedeelte der Pharmakognosie zijne vroegere beteekenis verloren heeft, omdat de mineralogie, chemie en pharmacie zich grootendeels hebben toegeeigend, wat vroeger tot de artsenijwarenkennis van het Delfstoffenrijk gebragt werd. Hij vermeldde het hier opgegevene dan ook alléen, ‘om 't niet met stilzwijgen voorbij te gaan.’

Een uitvoerig *Register* (blz. 733-807) en een *Aanhangsel van Synonymen* (blz. 807-844) besluiten het Handboek.

De Vertaler, van wiens ijver en naauwgezetheid de overzetting talrijke sporen draagt, heeft het oorspronkelijke in doorgaans zuiver Hollandsch weêrgegeven, dat maar hier en daar zijn Hoogduitschen oorsprong verraadt. De tusschen [ ] geplaatste bijvoegselen, zijn meestal verrijkingen van den tekst, en de aanwijzing der nederduitsche literatuur over de behandelde onderwerpen zal den landgenoot gewis hoogst welkom wezen. Wij meenen vrijheid te hebben dit ‘Handboek der Pharmakognosie’ ruimschoots aan te bevelen, en de meening uit te spreken, dat door de uitgave van dit werk eene bestaande behoefte doelmatig is vervuld. - De Heer Binger heeft gezorgd voor goed papier en een helderen, roijalen druk, die de uitvoering der Hoogduitsche uitgave verre overtreft. 't Moge een drangreden te meer wezen, om de verspreiding van dit nuttige boek te ondersteunen en te bevorderen.

1850.

R.

***De Grondslag van de Maatschappij der Toekomst. Eene voorlezing door J.P. Heije.* (*Uitgegeven ten voordeele van het Volks-Zangonderwijs te Amsterdam.*) *Amsterdam. J.H. en G. van Heteren.* 1850.**

Op éénen dag zond mij de redaktie van den *Gids* bovengenoemd opstel ter recensie, en die van het, sedert met den *Recensent* gehuwd, *Letterlievend Maandschrift* - de brochure van D^{r}. van Osenbruggen, over ‘de eenzijdige rigting van onzen tijd.’ ‘*Décidément*,’ zeide ik, ‘men heeft het er op toegelegd, om van mij de oplossing van het sociaal problema te vernemen.....’ Jammer maar, dat al hetgeen er vleiends in dien toeleg, maar dan ook aanmatigends in de ontdekking mag wezen, zijn gewicht verliest, sints aan allen, ‘die van goeden wille zijn’ de ‘vrede op aarde’ werd aangezegd, en sints de ‘Blijde Boodschap’ in alle waerelddeelen hare verkondigers had.

De laatste aanmerking spreekt het voorbehoud uit van den lof, aan D^{r}. Heijes verhandeling te geven.

Die Heije noemt - noemt een leven van orde, van arbeid, van opoffering; noemt een charakter, dat rechtschapenheid en menschenliefde aan edele formen paart; noemt een hart, ontvankelijk evenzeer voor al wat zedelijk goed als wat aesthetiesch bekoorlijk is; een verstand, even begeerig om te kennen als vaardig om te verwerken; een wil, ieder oogenblik bereid om de rezultaten van waarneming en studie met onverbiddelijke konsequentie en onvermoeiden ijver in het praktiesch leven over te brengen. Heijes deugden zijn de zijne; de feilen, die hij begaat (wij spreken altijd van den publieken mensch), moeten aan de omstandigheden geweten worden, onder wier invloed hij leeft.

‘*De grondslag van de maatschappij der toekomst*..... Alwederom,’ zegt de gewone lezer, ‘een wijsgeer, die ons wil doen gelooven, dat de menschenwaereld 6000 jaar om haar as gedraaid en, op verschillende tijdstippen, meer dan 6000 wijsgeeren voortgebracht heeft, om ten zoo-veelsten male iemant het woord te gunnen, die het recht heeft te zeggen: noch Mozes, noch Confucius - noch Plato, noch Aristoteles - noch Bernardus, noch Abailard - noch Kant, noch Hegel - noch Lamennais, noch Lacordaire - noch één van allen had de waarheid - maar zie ze hier! Mijner is het wapen der studie, waarmeê thánds eerst het hoofd van den Oppergod gekloofd is, om de ware Minerva aan het licht te brengen. Zes-duizend jaar heeft men gebeuzeld, niet wetende “van waar”, noch “waarheen” - intusschen zijn er honderd-duizenden redelijke wezens opgekomen en vergaan - die geen deel aan de waarheid konden hebben, wijl ze nog niet geboren was - *mais, la voici*!’

Wat er miskennends voor D^{r}. Heije in die beoordeeling gelegen moog zijn - ik mag niet verbergen, dat hij er, naar mijn oordeel, aanleiding toe geeft.

De grondslag van de maatschappij *der toekomst*: dat moet iets nieuws, iets nog onbeproefds, geheel een voortbrengsel van het *heden* zijn. Inderdaad, tot dus verre, en ‘te lang’, zegt de Schrijver, heeft men zich, ‘*bijna onbewust*’ (sic), ‘laten voortstuwen door de aandrift van [het] gemoed, om tranen te droogen, leed te verzachten, dorstenden te laven, hongerigen te spijzen en wel te doen zonder om te zien. De tijd, waarin wij leven, doet een ernstiger eisch.’

Wat zal de grondslag van de Maatschappij der Toekomst zijn? ‘*De Liefde*’. Hoor ik wel? - Ja zeker, de edeldenkende Schrijver zegt te zullen spreken over

‘Liefde, als de voorwaarde, het karakter en den grondslag van *het toekomstig geluk des menschelijken geslachts*.’

Goede God! is het zóo ver met de maatschappij gekomen, dat een zulke stelling met het accent der nieuwheid, ja zelfs eenigermate met dat eener schuchterheid, die meent verschooning te moeten vragen, in een kring van Christenen vooruit wordt gezet? Luister hoe de Schrijver, die ter katheder van het *Nut van 't Algemeen* zijne redevoering uitsprak, voortgaat:

‘Belangstelling daarvoor te vragen behoef ik zeker niet in eene Maatschappij, welker zinspreuk die voorwaarde in zich bevat, welker innigste wezen dat karaktermerk draagt, welker onvermoeid en veelzijdig streven, sinds meer dan eene halve eeuw, op dien grondslag berust.’

Om dat dan, *voor meer dan een halve eeuw* (!), de stichting van Jan Nieuwenhuyzen tot stand kwam, en het *Nut van 't Algemeen* in haar fronton schreef - daarom-alleen, of althands voornamelijk daarom, zegt men, bij wijze van verschooning, dat men eenigen moed op de belangstelling van Christenen heeft, als men raadt en spoort tot Liefde.

Maar, hoe veel eeuwen was de Liefde reeds een Goddelijk voorschrift geweest, alvorens eene menschelijke raadgeving te worden!

Ziet gij dien boom met fierheid en schijnbaar in vollen bloei de kruin ten hemel heffen? Zóo prijkte de boom der welvaart van de europeesche maatschappij, tot voor twee, drie jaren. Kort geleden brak de storm los dien gij hebt hooren uitbarsten, ‘en de trotsche boom stortte neder met een' slag, waarvan aarde en hemel daverden, en die alles wijd om zich nederplofte en verpletterde.’ 't Was, dat sints lang een onaanzienlijke worm, die zich vermenigvuldigde tot duizendtallen, aan den wortel had geknaagd. ‘Tusschen schors en stam slopen zij verder en verder, tot in de fijnste takken, en verteerden het merg en de sappen.’ In den boezem van die fiere gestalte was een verborgen kanker ontkiemd, en ‘greep meer en meer om zich heen, vergiftigde het bloed tot in de teederste vaten, tastte de edelste deelen aan en vernielde het beginsel des levens.’

‘Die worm, die kanker was: *de Armoede*.’

Daar gaapt een afgrond voor onze voeten. Toen wij begonnen zijn ze te bemerken, hebben wij, ter demping, er in geworpen wat wij hadden, wat ons het eerst ontbeerbaar scheen; de diepte verzwolg het al, en gaapte al wijder en wijder; geld en goed werpen wij er in - wat zal ons voor morgen tot offer overblijven? ‘Ieder stuk gouds of zilver doet in het vallen iets van haren rand afbrokkelen,’ vreeslijker gaapt telkens de donkre kolk ons aan - ‘ook de plek, waar gij op staat, waggelt reeds..... Waar is uitkomst, waar is redding?’

Volk van Nederland! tenzij gij, als die romeinsche jongeling, u-zelven ‘in de volledige wapenrusting des ligchaams en des geestes’ in de diepte werpt - kan zij niet gedempt worden. Maar doet gij dit - hebt gij moeds genoeg tot opoffering van u-zelven, ‘met al de hulpmiddelen, waarover gij beschikken kunt, met al de wijsheid des verstands, maar meest met uw

hart, met heel uw liefde' - dan zal de klove zich sluiten 'en bloemen en vruchten uit haren gevulden schoot voortbrengen.'

O dat ik een waardige, welverdiende, hulde kon brengen aan het vurig gemoed, dat in een schildering, waarvan ik maar een enkelen voortreflijken trek heb aangeduid, de noodzakelijkheid betoogt van een algemeener en meer ingrijpende toepassing van het gebod der liefde! Is dit mijn zwakken krachten ontzegd - ik zal mogelijk eenigen balsem kunnen gieten in de wonde, welke de edelste deernis in dat gemoed geslagen heeft. Want ja, het is bij den schrijver, wiens voorlezing wij beoordeelen, deernis, diepe deernis, warm en innig medelijden, dat bereid schijnt in eene heldhaftige zelfopoffering over te gaan, die hem deze sombere en (waarom het verbloemd?), deze vreesaanjagende tafreelen deed ophangen. Hij-zelf, wij gelooven het oprecht, is niet door de vrees bekropen geworden, waarmeê hij de ziel zijner hoorders en lezers in de engte brengt. Hij heeft zich slechts van die vreeswekking als van een middel bediend, om te doen aanvullen, wat het vruchtbaar en werkzaam medelijden, wat de heldhaftige liefde ongedaan mocht laten. Wij keuren dat middel niet af - al schijnen ons de weldaden, die het baren zal, minder verheven dan de vruchten der zuivere, der belangeloze liefde. Wij mogen intusschen de schildering-zelve niet van overdrijving vrijpleiten, en moeten er een oogenblik bij stilstaan, om dat eene miskenning van den normalen toestand der maatschappij, die er in voorkomt, leiden kon tot eene verkeerde aanwending van de werken der liefde, en onmisbare te-leur-stelling harer uitzichten.

De armen zijn er altoos geweest - *en wij zullen ze altoos met ons hebben*. Dit schijnt de Schr. een weinig uit het oog te hebben verloren. De Schr. schijnt te vergeten, of te ontkennen, dat de armen een noodzakelijk bestanddeel van het menschdom uitmaken, gelijk het leeft in eene christelijke maatschappij. De armoede - de deugdzame behoeftigen kunnen ze even min missen als de weldadigen. Waar zou de liefde, de eerste der christelijke deugden, waar zou ons levensdoel, waar zou ons werk en ons loon heen - zoo er geen armoede ware; zoo de menschheid inziende, dat zij door den afgrond van het Pauperisme verzwolgen stond te worden, uit welbegrepen eigenbelang eene gelijkere verdeeling van bezittingen ondernam, en uit zucht tot maatschappelijke orde en zelfbehoud, naar vaste tabellen, alom in alle stoffelijke en geestelijke behoeften voorzag?

'Maar wilt gij dan de armoede organizeeren?' vraagt men mij wellicht. 'Wilt gij eene nooddruft bijna kunstmatig in stand houden, opdat eene deugd gelegenheid vinde in uitoefening te worden gebracht?' Dat wil ik niet - en het is er ver van daan, dat, ten spijt van de vorderingen der *économie*, de nooddruft door dwangmiddelen zou behooren in 't leven geroepen te worden: maar ik wensch, dat men de armoede niet afschildere als iets absoluut kwaads en vreeselijks, als een 'kanker', die knaagt aan de maatschappij. Die denkbeelden zijn althands niet te putten uit de leer van Hem, die ook door Heije onze 'Goddelijke Heiland' wordt genoemd, en op Wien ook in zijn opstel wordt gewezen als op ons hoogste voorbeeld der liefde. Ik wensch, dat men, hen die met geestelijke en stoffelijke krachten gezegend zijn opwekkende tot helpen en weldoen - tevens, bij het charakterizeeren der *Armoede* als verschijnsel, zal wijzen op het geluk, dat er in gelegen is arm te zijn, wanneer men zich kinderlijk onderwerpt aan Gods beschikkingen; ik wensch, dat men recht zal doen aan de vreugde des behoeftigen, die zich door zijn lijden, zijn hongeren en dorsten, groote schatten in den Hemel vergaderd heeft; ik wensch, dat men het waardeere, hoe veel lichter het den arme, den kleine, zal vallen Daarboven binnen te gaan, dan

den rijke, wien het zoo bezwaarlijk zal zijn als den kemel te geraken door het oog eener naalde.

En dan - wanneer men de armoede niet in zich als een kwaad is gaan beschouwen - wanneer men de overtuiging gekregen heeft, dat zij een middel tot veredeling onzer ziel en verzekering eener zalige toekomst kan zijn: dan zal men ook niet uitsluitend trachten de armen *tot zich op te heffen*.

De zaak, die men met het woord Patronaat aanduidt, is een schoone en heerlijke zaak, die alom verdiend geprezen en in uitvoering gebracht te worden[1]; zij is dan ook niet van heden of gister. Zie de Kerk in alle eeuwen: hoe zij iederen mensch, bij het doopen in den naam van God en met den naam eens Heiligen, meer bijzonder onder des laatsten bescherming en onder den invloed van zijn voorbeeld stelt; hoe zij hem een Engel-bewaarder toekent, en hem, ook op aarde, in den Biechtvader, den vriend, den beschermer geeft, dien men zoo menig maal behoeft. Zie hoe de Kerk jongelingen en jongedochters op het tederst tot zich neemt, hen opvoedt, hen vormt; en vaak de verworpelingen der aarde tot uitdeelers der goddelijke gaven zalft, tot leeraars der onwetenden, tot bezoekers der gevangenen, tot spijzigers der nooddruftigen, tot verzorgers der zieken. Ziet die kloosters, die broederschappen, bij honderden in alle landen verspreid, en alléen gewijd aan het plegen van liefdewerken! Beschouw met onvooringenomenheid het beginsel, het moederdenkbeeld dier stichtingen - wijt aan dit niet de ongeoorloofde afwijkingen en misbruiken, die op sommige tijdstippen ook dáar getuigenis van het menschelijk onvolkomene hebben afgelegd - en zeg mij, of de moderne filanthropie iets anders is dan een gebrekkig plagiaat uit het liefdeboek der middeleeuwen. Die kloosters - ze voorzagen zelfs in veel, wat de hedendaagsche filanthropie over het hoofd ziet. Ik spreek niet alleen van een diep ingrijpende Godsdienstige opvoeding der beschermden; maar ik wil op die stichtingen gewezen hebben, waar de vindingrijkheid der liefde, bij het onvermogen om alle vernedering op te beuren, om in alle gebrek te voorzien, om alle doornen op den levensweg der beschermden uit te rukken, den liefderijke zich deed afstorten van den vaak hoogen maatschappelijken trap, waarop hij stond - om zijn schitterend riddergewaad met het aschgraauw kleed der vernedering te verwisselen, om zich-zelven klein te maken bij de kleinen, vrijwillig den bedelstaf ter hand te nemen, en den even armen maar minder moedigen broeder (zijn beschermde) toe te roepen: ‘Beminnen wij elkander, broedertjen! laat ons Gods Rijk zoeken, en al het overige zal ons toegeworpen worden - want het woord Gods is waarachtig.’ En dan gaf een derde zijn aalmoes, en zij-beiden droegen hun gebeden en zegeningen voor den liefderijken naaste aan God op, die ze met welbehagen aannam. want ‘wij zullen bidden voor elkander - en gered worden.’ ‘Lieve broeder, lieve zuster, de doornen van uw levensweg zijn minder scherp dan gij denkt - want zie, ter liefde Gods, verliet ik de effen baan der weelde, om uw moeilijk pad aan uw zijde te komen bestijgen: Moed gevat, broeders en zusteren! wij hebben de belofte.’ Zie, zou zoo'n barrevoetsche bedelmonnik niet vaak een nuttiger les voor den arme prediken, dan de meest welgezinde *gentleman*, die den arme niet troosten kan zonder hem op te heffen in een lichtkring, tegens wiens schittering zijne oogen niet bestand zijn? Troost in het leven te vinden - dat inderdaad komt mij voor het eigenlijk geluk te zijn: want, neen, ik kan het woord niet ongezegd maken, dat de aarde, van onzer zonden wege, verdoemd heeft, en haar, al heeft God ze zóo bemind, dat Hij

1 Vergelijk *si tanti est* mijn artikel over Heijes ‘Volks-zangvereeniging en Patronaat’ - *Spektator*, Dl. VII (1847), bl. 243.

zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, toch nog altijd de ‘doornen’[1] doet voortbrengen, waar alleen met het zweet van arbeid en kommer vruchten van te lezen zijn; steeds is het einde de dood - en wij hebben grooter verplichting aan hem, die ons wél sterven leert, dan die ons de chloroforme reiken zou, opdat we de dood, die laatste armoede, waar niemant aan ontkomt, niet voelen zouden.

Kan er dan vreugde en geluk in de armoede gevonden worden - zóo dat menig ze vrijwillig aanvaardt - dan is ze niet *per se* die vreeslijke kanker, welke het lichaam der maatschappij ondermijnt; en het schrikbeeld van den Schr. behoeft hem-zelven niet zoo schokkend aan te doen: het komt er dan maar op aan, dat men den arme vooral ook onderwerping leere; en den weg wijze, om in zijn stoffelijke armoede schatten voor de Eeuwigheid op te leggen, die den rijke niet verwerfbaar zijn. Deze waarheid, dat de armoede een natuurlijk bestanddeel der waereld is, moet vooral niet verdonkerd worden; want hare verdonkering is niet alleen miskenning van het Christelijk beginsel - maar opent de poort onzer maatschappij voor de woedende horden der socialisten; en het einde zal het bewijzen, dat geen redmiddel opmag, tegen het woord RESIGNATIE, met het oog naar Hooger.

Moet men daarom de handen in den schoot leggen? God verhoede, dat mijne woorden tot zoodanige gevolgtrekking aanleiding geven, en de laakbare werkloosheid van velen, die met krachten en goederen toegerust zijn, 't zij vergrooten, 't zij verschoonlijk maken.

D^{r}. Heije heeft te-recht getuigd: 't Is niet genoeg hier en daar een aalmoes te geven zonder omzien; daar moet gewerkt worden met ziel en lichaam, met bewustzijn, met overleg. God zegene zijn schoone taal, opdat ze daartoe een opwekking zij!

Maar - de Heer Heije, zie ik, voert het zelf aan - zoo láng reeds is de liefde een GEBOD - en des niet-te-min is er nog steeds nooddruft aan liefde in de maatschappij: daarom ook heeft de Schr. de Armoede vooral geschetst als een gevaar voor hen die bezitten.

Zou intusschen de stem van het Gevaar op den duur vermogen te doen, wat de stemme Gods hoe langer hoe minder (blijkends het toenemen der Armoede) schijnt uit te werken? Wij twijfelen er aan. De hooggeplaatsten staan te ver buiten den kring der Armoede, om te begrijpen wat daar omgaat. En richt het Pauperisme zich eenmaal op als overheerschende en gebiedende kracht, dan zullen de rijken geplunderd en ten onder gebracht wezen, eer zij 't vermoeden. En hoe zal het dan verder gaan? De nieuwe bezitters zullen (naar de orde der dingen) den lang weêrhouden teugel vieren aan hunne hartstocht; zij zullen despotiesch te werk gaan; zij zullen nog minder *doen* en *geven* dan de vroegere aristokraten - en op hunne beurt door een nieuw ontstaan pauperisme in den zelfden afgrond gestort worden, waar zij de vroeger benijden in neêrstieten: de barbaarschheid zal ten troon zitten; de dierlijke kracht zal de waereld regeeren.

‘Maar volgends den eisch der natuur’ - volgends ‘de ingeschapen wet’ - ‘om den wille der maatschappelijke orde’ - moet ieder van nu af gaan inzien, dat men onverpoosd voor het welzijn van zijn naaste geest en lichaam ten beste moet geven! Hoe vele millioenen zijn er, die zich van dien eisch, van die wet niet het minst in zúlke mate bewust zijn, dat het besef hen ook maar tot gedeeltelijke zelfopoffering dwingt! en hoe weinigen hebben ruimte in hun geest, om er een volledig tafereel der noodwendige maatschap-

1 Maledicta terra in opere tuo... spinas et tribulos germinabit tibi. Gen. c. III.

pelijke orde in op te nemen. Wij zien, wat duizendtallen van strijdige stelsels, die tot duizenden dadenreeksen in strijdige richting leiden, zoo haast de historische impulsie der feiten het toelaat - elkander bekampen, daar waar het Woord Gods niet als opperste en alles afdoende wetgeving wordt geëerbiedigd. Maar dat Woord Gods, dat gij behoeft om de menschen tot liefde te noopen - gij hebt het ondermijnd, met den grond des Gezachs wech te graven, waar het op steunde. De Typus-zelf van de hoogste liefde, het tafereel van den Lijdenden Verlosser, hebt gij met een sluier van twijfelingen omtogen; en na dat gij het beginsel des geloofs bij het volk aan 't wankelen gebracht hebt, gelooft het volk ook u niet meer. Op wat grond zou ook één filozoof op meer geloofwaardigheid aanspraak maken dan een vergadering van grijzaarts, die de rezultaten van een leven van overdenkingen aan het volk ten geloofsregel boden? - Zal men dan nog uit zich-zelf, naar den eisch der natuur, waarheid en wet, en ook liefdeplicht, opdelven? - Helaas, de feiten zijn dáar om de hypotheze om-ver te werpen: Want met welk recht beweert ge, dat gij, die edelmoedig en milddadig zijt, en niet de kommunisten, die het eigendomsrecht aanranden, den waren eisch der natuur gehoor geeft? En zoo gij uw zaak met bewijzen weet te schragen, welk man uit het volk (en de liefdewet is allen even na) verstaat de spitsvondigheden der dialektiek en is bevoegd rechter te zijn in quaestiën, waarover de scherpste geesten zich suf peinzen?

Een zij uw leeraar en meester - te weten Christus - die Christus, wiens woord niet voorbijgaat, schoon aarde en Hemelen voorbijgaan - die Christus, die met zijn Kerk is tot het einde der eeuwen; die zijn dienaren gezonden heeft, GELIJK Hij van den Vader gezonden was, die hun geboden heeft: Gaat, en onderwijst alle volken; en gezegd heeft: Die u hoort, hoort mij.

Feb. 1851.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

***Jaarboekje voor de Koninklijke Militaire Akademie. Eerste Jaargang*, 1851. (*Onder redactie van J.C.J. Kempees*). *Te Breda bij Broese & Comp*.**

Telken jare als de Minister van Oorlog het budget van zijn Departement verdedigen zal, heeft hij, onder anderen, ook eene menigte aanmerkingen aante hooren en te beantwoorden omtrent de Koninklijke Militaire Akademie; aanmerkingen, die zeer dikwijls den stempel dragen van volslagene onbekendheid met het onderwerp in quaestie. En kan het anders? Immers hoe weinigen zijn er onder onze volksvertegenwoordigers, die geene vreemdelingen zijn in militaire zaken? En zelfs die weinigen geven nog meermalen de duidelijke blijken van omtrent de Militaire Akademie onvolledig te zijn ingelicht. De overgroote meerderheid kent haar alleen uit de berichten van een zoon of een neef, die kadet is, en in de vacantie eene, dikwijls zeer aardige, maar niet altijd naauwkeurige, beschrijving van de kweekschool onzer toekomstige officieren mededeelt. Nu schijnt het Departement van Oorlog sedert eenige jaren bij uitnemendheid de zondenbok der bezuiniging te zijn (misschien juist omdat men er zoo weinig begrip van heeft), en de Akademie vordert inderdaad eene niet onbelangrijke som; geen wonder dus, dat men zich daarover in de Kamer wel eens wil laten hooren. Maar even weinig wonder dan ook, dat men daarbij den bal somtijds zoo deerlijk misslaat, dat het zelfs den oningewijde in de oogen springt. Zoo vernamen wij dezer dagen van een van de leden der Tweede Kamer, dat de Akademie in een proces was gewikkeld geweest, wegens het overnemen van stukken uit Fransche en Hollandsche schrijvers in een van de leerboeken. De juiste toedracht dier zaak is ons ook niet naauwkeurig bekend; maar wel weten wij, dat zij zóó onmogelijk *kan* geweest zijn, daar het overnemen van stukken uit Fransche en alle vreemde auteurs ten volle geoorloofd is, en nimmer aanleiding tot een proces geven *kan*. Vele dergelijke en meer belangrijke onnaauwkeurigheden, die jaarlijks in de Kamer gedebiteerd worden, zouden wij kunnen aanvoeren, zoo 't ons lustte de Bijbladen der Staatscourant van eenige jaren her te doorsnuffelen. Aan kwaadgezindheid jegens die Akademie mogen en willen wij 't niet toeschrijven; maar het bewijst onbekendheid met haar; en indien de daaruit telkens voortspruitende aanmerkingen eens weêrklank vonden bij het grooter deel der volksvertegenwoordigers, wie ziet niet in, welke nadeelige gevolgen daaruit te eeniger tijd zouden kunnen voortvloeijen voor eene inrichting van een zoo uitgestrekt nut, van eenen zooveel omvattenden werkkring, als de Militaire Akademie zich sedert jaren bewezen heeft te zijn?

Wij noemen het daarom, en zoo wij meenen te recht, een gelukkig denkbeeld van den Redacteur van dit Jaarboekje, dat hij in dezen Eersten Jaargang, na den Kalender en de Naamlijsten van het Personeel, een volledig overzicht geeft van de inrichting der Akademie, van het onderwijs, dat daar gegeven wordt, en van het nut, dat zij ook naar buiten reeds heeft te weeg gebragt. Wij willen zijn verslag ter loops nagaan, en, mocht het noodig zijn, onze aanmerkingen niet terughouden.

Uit den *Staat der uren tijds, welke gedurende de wintermaanden wekelijks aan de verschillende vakken van onderwijs besteed worden*, blijkt reeds ten eerste, dat dat onderwijs loopt over 31 verschillende vakken, waarvan sommige zeker nog wel in onderdeelen zullen gesplitst zijn; daaronder niet begrepen de practische oefeningen. Deze opsomming diene tot inlichting voor hen, die het personeel van officieren en civiele beambten te talrijk vinden. ‘De lessen over die vakken worden gegeven bij mondelinge voordragt van den onderwijzer; terwijl de kadetten voorts in 't bezit gesteld zijn van volledige leerboeken over al de behandelde vakken, waarin zij het voorgedragene terugvinden en in de eigen oefening bestudeeren kunnen.’ Voorts leeren wij uit dien *Staat*, met vergelijking van hetgeen wij onder het opschrift *Dagverdeeling* (bl. 18) aantreffen, dat die lessen gegeven worden des zomers van 7 en 's winters van 8 ure tot 1½, met tusschenpoozing van slechts ¼ uur; en des namiddags van 3 tot 6½ ure in den winter, en tot 6¾ in den zomer, met tusschenpoozing van ¼ uur tusschen elke les. Dat geeft des winters 55½ en des zomers 56¾ uren les per week; of (daar 's Woendags en 's Zaturdag des namiddags geene lessen gegeven, en die twee halve dagen dus voor een geheelen kunnen gerekend worden) ruim 11 uren per dag. En zie, we willen het niet verzwijgen, dat komt ons wel wat kras voor. 't Is waar, de schrijver bericht ons hier wel, dat van 11¼-1½ en 's namiddags van 3-4 ure meerendeels geteekend, gedanst, gegymnastiseerd, geschermd of paard gereden wordt; maar op bl. 20 beklaagt hij zich zelf, dat die teekenuren nog al besnoeid moeten worden, om voor al het overige genoegzamen tijd te vinden; en de *Staat* bevestigt dit ten volle. En wanneer wij nu verder in dien *Staat* zien, dat de kadetten wekelijks slechts 10½ uur tijd hebben tot eigen oefening in al die vakken te zamen, ja, dan komt het ons wel voor, dat er te veel les gegeven, te weinig eigen oefening gehouden wordt. Men versta ons echter wel; wij willen volstrekt geene vakken van onderwijs besnoeijen; wij achten die alle voor de vorming van den officier noodzakelijk, of ten minste hoogst wenschelijk; wij beweren ook niet dat het voldoende zoude zijn, er minder uren les in te geven; maar wij zouden wenschen, dat de Akademietijd een jaar langer duurde. En zouden hiertegen ernstige bezwaren bestaan? De jongeling, op zijn vijftiende jaar aan de Akademie komende, konde dan toch nog op zijn twintigste jaar officier zijn; een leeftijd, waarlijk niet te oud om als bevelhebber op te treden, en dat dikwijls over mannen, die misschien reeds vader waren eer hij geboren werd. Maar het geldelijk bezwaar voor de ouders; - 't is waar, zij zouden dan een jaar langer de bepaalde som moeten betalen; maar hoe gering is die! men wijze mij eene kostschool waar zij niet hooger is; en men mag toch veronderstellen dat zij, die zich die opofferingen gedurende vier jaren kunnen getroosten, dit ook nog wel een vijfde kunnen doen, waarbij nog komt, dat men, bij minder geforceerde studie, ook minder gevaar zoude hebben, dat een kadet, bij het einde van het studiejaar niet in staat is een voldoend examen af te leggen, tengevolge waarvan hij toch vijf of soms zes jaren aan de Akademie moet blijven.

Eene drooge opsomming van alle vakken, waarin onderwijs gegeven wordt, zoude, vreezen wij, onze lezers weinig stichten, en even weinig de beschrijving der practische oefeningen, waarmede de kadetten, zoo aan de Akademie, als vooral jaarlijks zes à zeven weken in het kamp, worden bezig gehouden. Het zij hier genoeg te zeggen, dat de eerste alles omvatten, wat voor den aanstaanden officier volstrekte behoefte, en ook wat hem als beschaafd man onmisbaar is; en dat de laatste hem genoegzaam waarborgen tegen de aantijging, dat hij louter theoretisch gevormd, maar in de praktijk geheel onbeslagen, zijne plaats in de rijen van ons leger zoude innemen. Nadere bijzonderheden omtrent dit een en ander, alsmede omtrent de *split-*

sing in klassen, de jaarlijksche examens, enz., vindt de lezer in het Jaarboekje, bl. 20-36.

Op de degelijkheid van het onderwijs wordt toegezien 1°. door eene Commissie van Inspectie; 2°. door den Raad van Toezicht; 3°. door de Hoofden der verschillende studievakken, en 4°. door den Gouverneur en Kommandant der Akademie; wier genoeg bekende namen des noods alleen eenen voldoenden waarborg zouden opleveren. Men ziet dus, dat, al bekroop den officier of ambtenaar, bij zijne ‘20 uren les per week, niet medegerekend de vervelende en dagbedervende uren, welke besteed moeten worden aan het nazien en verbeteren van 't schriftelijk werk der kadets’ (bl. 31), al eens de lust om er zich wat af te maken, hij te veel op de handen gekeken, en bij gevolg spoedig op de vingers getikt zoude worden. Nu dat zij zoo; maar, daar de arbeider zijn loon waardig is, zullen die Heeren toch ook goed bezoldigd zijn. ‘Men ga bij onze andere Akademiën rond; men zoeke er eens menschen, die voor een zoo gering inkomen, zich zooveel werks getroosten’ (bl. 32). Voor verre het grootste gedeelte heeft de schrijver gelijk. De kapiteins bij de M.A. maken misschien eene uitzondering; zij hebben, zoo wij wel onderrigt zijn, ƒ 2400 en ƒ 2800 tractement, hetgeen zoo wat met dat van de Hoogleeraren aan de andere Akademiën gelijk staat; zij hebben evenwel geene college-gelden, zoo als deze. De luitenants hebben ƒ 300 toelage, boven het tractement aan hunnen rang verbonden. De burgerlijke beambten zijn het slechtst bezoldigd, waarbij nog komt dat zij niet, zoo als de officieren, het vooruitzicht hebben van met der tijd in rang en dus ook in tractement op te klimmen. Dit komt ons weder voor een gebrek te zijn. Wil men op den duur met trouw en ijver gediend worden, men bezoldige dan zijne ambtenaren goed, men geve hun een vooruitzicht, waarop zij bij trouwe plichtsbetrachting kunnen rekenen. Doet men dit niet, het kan niet anders, ook bij den naauwgezetsten zal de moed worden uitgedoofd, de ijver verflaauwen, de dienst er onder lijden. 't Is waar, in het Reglement der Akademie, komt wel, zoowat bij wijze van aanhangsel, eene soort van bepaling voor, die hierin althans eenigzins schijnt te voorzien; maar deze is zoo ingericht, dat zij voor zeer verschillende uitleggingen vatbaar is; ook hebben wij niet vernomen, dat daaraan ooit gevolg is gegeven, behalve in één geval, toen een ambtenaar na 15 jaren dienst eene verhooging van tractement heeft gekregen, juist gelijk staande met de som, die hem, toen hij 14 jaren dienst had, onder den titel van bezuiniging was afgenomen.

Tot het nut door de Akademie buiten haren eigentlijken werkkring gesticht, brengt de Schrijver hoofdzakelijk, behalve de Applicatie- en Smidsschool (de eerste eene aan de Akademie toegevoegde inrichting, waardoor jaarlijks aan eenige officieren uit het leger gelegenheid wordt verschaft om hunne studien in onderscheidene vakken onder goede leiding voort te zetten; de andere, ten doel hebbende het theoretisch en practisch vormen van hoefsmeden voor de bereden troepen), vooreerst de groote menigte van leerboeken over alle takken van wetenschap, die door hare zorg vervaardigd, en bij duizende exemplaren door het geheele land zijn verspreid; en ten andere, den heilzamen invloed, dien de jaarlijksche aspiranten-examens op het middelbaar onderwijs hebben uitgeoefend. Wat het eerste betreft, dit zal wel door niemand tegengesproken worden, welke die leerboeken kent; want schoon ook al hier en daar wat kaf onder het koorn moge loopen, de groote meerderheid dier werken zal wel den toets van een onpartijdig onderzoek kunnen doorstaan. Wat het tweede aangaat, wij zijn er verre af te ontkennen, dat die examens op dezen of genen onderwijzer gunstig gewerkt hebben; maar wij vreezen toch dat de Schrijver dat nut een weinig overdrijft; ware dit niet zoo, dan moest, na de vijftien jaren, gedurende welke nu reeds aspiranten geëxami-

neerd zijn, het middelbaar onderwijs oneindig beter zijn dan het werkelijk is; de Schrijver zal waarschijnlijk beter weten dan wij, hoeveel dit nog te wenschen overlaat. Dit neemt echter niet weg, dat wij aan de wijze van aspiranten-examineren, zoo als die te Breda plaats heeft, ten volle onze goedkeuring kunnen geven (niet aan die vroeger te Medemblik, waarvan de Schrijver in éénen adem spreekt, bl. 48); wij hebben die examens eene enkele maal bijgewoond, en vonden die, voor zooverre wij zulks beoordeelen konden, allezins doeltreffend.

Overigens bevat de Almanak nog *Inlichtingen voor ouders en voogden van aspiranten*, hoofdzakelijk getrokken uit het Reglement der Militaire Akademie, en een verslag van de *Vereeniging van het Marine-Instituut met de K.M. Akademie*, welke laatste door ons niet minder dan door den schrijver wordt toegejuicht.

Wij zijn gekomen tot het *Mengelwerk*. Dit bevat vooreerst drie stukken, getiteld: I. ‘Jan moet Kadet worden.’ II. ‘De Nederlandsche Kadet.’ III. Ge wilt officier worden - wees vóór alles soldaat. Wij voegen deze bij elkander, niet alleen omdat zij, naar den stijl te oordeelen (die, sedert Kempees zijne ‘Holloway-pillen voor een jong officier’ heeft uitgegeven, bezwaarlijk meer te miskennen is), van denzelfden auteur zijn, maar vooral omdat zij bij elkander behooren, omdat zij eigenlijk een geheel maken. In het eerste worden de aanstaande en aspirant-kadet, de zorgen van papa en de bezorgdheid van mama meesterlijk naar de natuur geteekend, als had Kempees zijn eigen papa en mama bestudeerd, van het oogenblik af, dat zij zijnen broeder Kees, aan wien hij later zijne ‘Holloway-pillen’ voorschreef, voor de Akademie bestemden. Daar is veel ironie in die schilderij; doch zoo, dat zij blijkbaar niet de strekking heeft, om den spot te drijven met de regtmatige bezorgdheid van ouders over het wèl slagen van het examen huns zoons, dat vaak over diens toekomst beslist; maar om hun menigen nuttigen wenk te geven, ten einde tot eene goede uitkomst mede te werken. Het tweede stukje geeft eene even natuurlijke teekening van den kadet, en, met het derde, aan dezen vele lessen, wier behartiging voor hem, èn als kadet èn als toekomstig officier, van het hoogste gewigt is. Wij willen een paar kleine gedeelten uit deze stukjes mededeelen, en twijfelen niet of de lezer zal het met ons eens zijn, dat Kempees, mits hij zijnen eigen weg blijve bewandelen, en zich *zelven* oefenen, zonder zijnen stijl naar dien van *anderen* te willen wringen (waarvan wij hier en daar sporen meenen te ontdekken), ons eenmaal eene tweede *Camera Obscura* zal kunnen leveren.

Uit N^{o}. I.

‘Wat ik u bidden mag, vertroetel hem (Jan, den aanstaanden kadet) niet; de krijgsman behoeft wel geen athleet te zijn, maar hij moet ten minste een gezond en sterk ligchaamsgestel hebben, om opgewassen te wezen tegen de vermoeijenissen, die hem welligt wachten; hij moet niet van het minste tochtje koû vatten, en, met uw verlof, Mevrouw is druk bezig hem in dit opzigt te bederven. De eerste grondslagen van de vorming onzes geestes en harten moeten door eene vrouw gelegd worden, even als zij er later de fijne puntjes aan slijpt; maar tweemaal in ons leven zijn de dochters van Eva gevaarlijk voor onze mannelijke inborst: bij de knaapwording van het kind, omdat zij zoo gaarne vertroetelen en verwijven, en bij de vergrijzing des mans, omdat hij ligt Hercules aan 't spinnewiel wordt. Voor het gevoel, die wortel van zoo menige deugd, en voor de verbeelding, die eerste voedster van den geest, is de opvoeding door vrouwen een zegen; maar voor de ontwikkeling van moed, kracht en karakter, is zij een vloek. “Ik bid u, kom beneden!” gilt handenwringend de moeder, wanneer de knaap in den boom klimt; “kom toch in 's Hemels naam boven!” roept

zij hem uit het venster toe, wanneer hij in storm en regen speelt, en het gekraak des donders braveert; - en struikelt de jongen eindelijk, en valt hij zich, gelijk het behoort, een regtschapen gat in het hoofd, dan klinkt het geschreeuw der moeder nog luider dan dat des knaaps; een paar roode droppels veroorzaken zooveel ontsteltenis in huis, dat de aanstaande held door den angst wordt aangestoken, en voor zijn gansche leven een afschuw van bloed krijgt. - Laat uwen zoon gerust gymnastiseeren, zijne ledematen zullen daardoor losser worden, zijne krachten zich ontwikkelen; - zend hem naar de zwemschool, voor zijne gezondheid is dit zeer goed en misschien heeft hij later aan zijne bedrevenheid in het zwemmen zijn leven te danken; - beknor hem niet al te veel, wanneer hij met een blaauw oog t'huis komt; ik weet het wel, dit flatteert hem niet, maar indien hij uit vrees voor een pak slagen de plaat poetst, kunnen wij hem niet gebruiken, - hij zal zich dan aan het sissen en fluiten der kogels niet kunnen wennen, en, ofschoon wij deze muzijk niet alle dagen hooren, ons zenuwstelsel moet er ten minste tegen bestand zijn..... Jan zag er in zijn nieuwen kiel kostelijk uit; het hagelwitte kraagje deed het frissche rood zijner koonen nog meer uitkomen, zijn levendig oog straalde van verlangen en blijdschap, toen hij met papa naar de diligence stapte; doch wat mij minder in hem beviel, was de groote zorg waarmede al zijne studieboeken ingepakt en meêgenomen werden. O! wat zijn er in dien examentijd eene menigte Badons, Bosscha's, van Heusdens en Kuypers op reis; zij worden vaak 's avonds bij de aankomst in het logement nog verslonden; menig jongeling gaat eerst laat, en dan nog koortsachtig van inspanning naar bed, slaapt 's nachts onrustig, en wordt in zijnen droom vervolgd door wortelvormen, gelijkvormige parallelogrammen en ongelijkvloeijende werkwoorden, die arm in arm met Caesar en Maurits over de rivieren van Nederland dansen, en den armen aspirant dreigend aangrijnzen of hem spottend uitlagchen; zij wenken hem toe, dat hij met hen in het bootje moet komen, en, op het oogenblik dat hij er in wil stijgen, geven zij den Willem Tellschen trap aan den oever, en plof - de ongelukkige droomer wordt met een schrik wakker, en voelt zich te moede als *droop* hij. Wij vragen het u, vaders, die vaak uwe kinders nog den laatsten dag tot de studie aanspoort, kunnen zij zoo doende verkwikt naar ligchaam en geest ontwaken; zijt gij het niet, die hen in eene zenuwachtige spanning brengt, op het oogenblik dat zij al hunne bedaardheid en oordeel noodig hebben?'

Uit N°. II.

'De Neêrlandsche kadet heeft meestal een zuiver gevoel van regt en onregt in zijn gemoed, veel vaderlandsliefde in zijn hart, een gulden voor den armen natuurgenoot in zijne beurs, alle reglementen op een prik in zijn hoofd, en eene miniatuur-snuifdoos of soms een stuk pruimtabak in zijnen zak. Dit laatste staat wel niet mooi, maar - het is verboden, en het verbod wekt op tot overtreding. Zijne hersenen zijn opgevuld met droombeelden voor de vacantie, en hij houdt een lijstje aan van de dagen, die nog vóór het verlof verloopen moeten. Wat zal hij een pret hebben, wat zal hij met zijn turksche sabel kranen, wat zal hij paard rijden, wat zal hij billarten, wat zal hij cigaartjes rooken, wat zal hij bij 't schoone geslacht zijn hof maken; - maar vooral, wat zal hij bij zijne terugkomst bluffen over hetgeen hij gedaan en misdaan heeft, en zelfs over hetgeen hij niet gedaan of misdaan heeft, zelfs over hetgeen hij niet zou hebben willen doen of misdoen. Hij doet zich gewoonlijk veel slechter voor, dan hij is; hij bluft op de Akademie over denkbeeldige uitspattingen der vacantie, en in de vacantie over hetgeen hij voorwendt op de Akademie gedaan te heb-

ben; en wie dan geloof hecht aan zijne opsnijderij, moet de Officieren en Leeraars der Akademie wel voor ongelukkige sukkels houden, die zich op allerhande wijze laten bedotten en beet nemen.'

Voorts bevat het Mengelwerk nog: 'de tirailleurs-seinen' op woorden gebragt, met muzijk; en een proza-stukje, 'Herinnering aan het Kadettenkamp van 1850,' door den Kadet X; een stukje, dat niet genoeg uitgewerkt is, maar getuigt van eenen goeden aanleg en een goeden geest.

Eindelijk nog twee versjes: 'Kadettenpraat' en 'Eén doel' (Marsch voor de vereenigde kadetten en adelborsten), beide geteekend G.K.H., waarschijnlijk gefingeerde initialen, daar wij in de geheele naamlijst van kadetten en adelborsten niemand gevonden hebben, op wien zij passen. Wij hebben daar in ernst naar gezocht, want wij hadden den auteur willen aanraden de lier aan de wilgen te hangen; hij moge een uitstekend officier worden, maar dichter wordt hij nooit. Het laatste is waarschijnlijk vervaardigd ten gevolge van een door Kempees gecomponeerden marsch, waarmede de Almanak wordt besloten; muzijk, die betere woorden had verdiend.

Het geheel van dezen jaargang voldeed ons uitmuntend, en wij hopen met den Redacteur, dat de voortdurende bloei der Koninklijke Militaire Akademie, nog in menigen jaargang door hem moge verkondigd worden. Een weinig meer verscheidenheid in het Mengelwerk zoude ons echter wenschelijk voorkomen.

De uitvoering is zeer goed, hoewel niet sierlijk; maar 't is ook geen zoogenaamde pracht-almanak. De trophée tegenover den titel kan en zal wel op het bal uitmuntend voldaan hebben; maar als plaat is zij leelijk.

De Kunst om rijk en gelukkig te worden. De beste leidsman door het gansche leven. Utrecht, Dannenfelser en Doorman. 1851. 12°.

> 'Door Prulschriften verstaa ik alle zulke werken, groot of klein, over welke stof zij ook handelen, welken niet veel goeds noch veel kwaads in de wereld veroorzaaken.... zulke, waarin men noch wijzer, noch beter, noch slegter wordt, die ook niet geschikt zijn om een verstandig man te vermaaken.....' enz., enz.
> Vertoog: tot verdediging der Prulschriften; ONDERZOEKER van 1769.

Dit boekje zal een onschadelijk Prulschrift zijn, indien de dwaze bladzijde tusschen den *titel* en den *Inhoud* er uit gescheurd wordt.

Korte Beschouwingen over Plaatselijke Accijnsen.

Bij dit vraagstuk doet zich van zelve eene tw eeedige beschouwing voor:

1°. de waardering van het beginsel, om voornamelijk door accijnsen in de plaatselijke behoeften te voorzien;

2°. de waardering der middelen, waardoor men van het tegenwoordige standpunt tot een ander kan geraken. -

Met andere woorden: de noodzakelijkheid der hervorming, - de wijze der hervorming.

Op het gebied der wetenschap mag men het eerste punt als beslist beschouwen; - de menigvuldige hinderpalen, die aan de productie worden in den weg gelegd; - de geheele of gedeeltelijke afsluiting van de algemeene markt, zonder welke de heffing van plaatselijke accijnsen niet denkbaar is; - de vele en telkens terugkeerende gelegenheden tot sluiken, die den handelaar worden aangeboden; - de groote sommen die hunne heffing vereischt, en welke alzoo improductief verbruikt worden, dit alles wordt ons door de wetenschap aangegeven, als strijdig met hare wetten van volkswelvaart.

Het is echter hierbij, even als bij alle hervormingen, eene geheel andere zaak, het gebrekkige van het bestaande te erkennen, en iets beters te weten wat men in de plaats zal geven. Dit tweede is een onmisbaar vereischte eer de

hervorming den staat van theorie verlaat, en in het leven treedt. Men moet dan eerst afbreken, als men weet wat men bouwen zal; anders maakt men niets dan puinhoopen.

Dit tweede gedeelte van het vraagstuk is, zelfs bij de enkele wetenschap, op verre na nog niet zoo verre gevorderd als het eerste. In Frankrijk en België heeft het een gewigtig punt van onderzoek uitgemaakt bij economisten en staatslieden, en echter kan men niet zeggen, dat bevredigende resultaten verkregen zijn.

In ons vaderland echter is het er verre van af, dat de moeijelijkheid zich slechts hiertoe zoude bepalen. Bij ons is eene groote meerderheid nog niet doordrongen van de noodzakelijkheid der hervorming; - niet alleen dat men den nieuwen weg nog niet gevonden heeft, maar de zucht om den ouden weg te verlaten is nog niet levendig.

Ten bewijze hiervan mogen wij het volgende aanvoeren.

In de vergadering der Provinciale Staten van Noord-Holland werd in November 1.1. het Ontwerp der Gemeentewet overwogen. De commissie, aan wie het maken van een verslag was opgedragen, was over het punt der plaatselijke belastingen van gevoelen, ‘dat eene groote uitbreiding der consumptieve belastingen in vele opzigten verderfelijk werkt, en dat het wenschelijk zoude zijn, deze door directe belastingen te kunnen doen vervangen; dat het echter op vele plaatsen, b.v. te Amsterdam, niet mogelijk zoude zijn, bijaldien de accijnsen werden teruggebragt tot het bedrag bij de conceptwet bepaald, om het ontbrekende door directe belastingen aan te vullen; - en dat de wensch om alle plaatselijke accijnsen in alle gemeenten af te schaffen, wel nooit zal kunnen worden bereikt, daar er voor vele plaatsen volstrekt geene mogelijkheid zoude zijn, om het tekort, door het gemis van de zoo aanzienlijke opbrengst der plaatselijke accijnsen ontstaande, door andere belastingen goed te maken.’

Er werd voorgesteld, de laatstgenoemde zinsnede van het rapport door de volgende te vervangen:

‘Men meent echter te moeten verklaren, dat men de plaatselijke accijnsen, als gevestigd stelsel, schadelijk oordeelt voor het algemeen welzijn, en dat men daarom moet trachten, met zorgvuldige inachtneming der plaatselijke belangen, om eenmaal te kunnen geraken tot hunne geheele afschaffing.’

Hier was dus niet sprake van het meer of min doelmatige der middelen tot vervanging; het gold alleen eene waardering van het standpunt, waarop men zich bevond; eene verklaring aangaande de rigting, die men meende te moeten volgen.

Het rapport der commissie werd vervolgens met 49 tegen 9 stemmen aangenomen.

Hierdoor verklaarde men zich dus voor behoud van het *beginsel* der stedelijke accijnsen; - en daar men tevens had aangenomen, dat de voorgestelde verbeteringen niet bij eene vermindering der tarieven, maar slechts bij afschaffing golden, - en hierom de in het ontwerp voorgeslagen verandering ondoelmatig achtte, - zoo behelsde deze verklaring der meerderheid het eenvoudig behoud van den tegenwoordigen stand van zaken.

In zulk een toestand der zaak is het voorzeker niet onnoodig, de waarde van het beginsel nog te overwegen, hoezeer dit ook reeds op wetenschappelijk gebied moge gevorderd zijn. Wanneer de meerderheid eener provinciale vertegenwoordiging zich verklaart tegen het verlaten van den tegenwoordigen weg, dan kan het niet overbodig geacht worden, alle pogingen nog aan te wenden bij de eerste periode van het vraagstuk, namelijk de *noodzakelijkheid* der hervorming.

Volgens onze meening is het tegenwoordig stelsel van gemeentelijke accijnsen strijdig met de welvaart om de volgende redenen:

1°. Het vermeerdert in hooge mate den prijs der eerste levensbehoeften.

2°. Het belemmert den doorvoer, invoer en uitvoer, legt daardoor den handel zwarigheden in den weg, en strijdt alzoo: *a*. tegen de beginselen van vrije ruiling, de eerste voorwaarde van welvaart, en *b*. tegen de bepaling der Grondwet.

3°. Het geeft veel gelegenheid tot sluiken, en heeft alzoo een' onzedelijken invloed.

4°. Het vereischt veel perceptiekosten, die aldus improductief verbruikt worden.

Wij zullen trachten dit kortelijk aan te toonen.

De groote en allereerste vraag, die zich bij dit onderwerp voordoet, is deze: ‘Welken invloed hebben de stedelijke accijnsen op de dagloonen?’

Hierin is eene levensvraag voor de arbeidende klasse,

dat is, het grootste gedeelte van het volk, besloten; het moet dus een eerste punt van onderzoek uitmaken, wanneer men het stelsel wil beoordeelen. Is die invloed op de dagloonen niet nadeelig, dan vervalt een der grootste bezwaren; is zij daarentegen schadelijk, dan voert reeds dit alleen bijna de geheele veroordeeling met zich mede.

Men mag als algemeen erkende waarheid aannemen, dat de belastingen op het verbruik der eerste levensmiddelen den prijs dier waren verhoogen.

Ziedaar dus een nadeelig gevolg voor de arbeiders.

Maar niet vreemd is het gevoelen, dat zij ook eene verhooging der dagloonen met zich voeren, omdat de werklieden alsdan meer geld noodig hebben, om in dezelfde behoeften te kunnen voorzien. Dit is wel eene zeer goede reden om hooger dagloon te vragen, het is in het minst geen reden om hooger dagloon te verkrijgen. Want diezelfde duurte van levensmiddelen trof ook den ondernemer, en trof buitendien alle verbruikers, alle ingezetenen. Alle ingezetenen moeten dus meer van hun inkomen aan die eerste levensbehoeften besteden, en houden minder over om andere voortbrengselen te vragen. Door duurte van levensmiddelen vermindert dus de vraag naar alle voortbrengselen, en hiermede ook de nijverheid, welke die voortbrengselen leverde. De behoefte aan werklieden vermindert dus ook, en zie hier wel een reden om werklieden af te danken, of hun loon te verlagen, maar niet om het te verhoogen.

Nu is het zeker waar, dat eene vermindering van vraag naar werklieden eigen is aan *alle* belastingen (voor zoover namelijk de regering zelve dat geld niet gebruikt om evenveel arbeid te koopen); *alle* belasting ontneemt een gedeelte van het inkomen der burgers; hiervoor kunnen dezen dus geene voortbrenselen koopen, zoodat de algemeene productie, en hierdoor de vraag naar werklieden, vermindert; - alle belasting, als betaling beschouwd, heeft dus eene strekking, om de dagloonen te verlagen: maar voor elken stuiver van dat loon kan men nog evenveel brood koopen als vroeger; de welvaart der werklieden verminderde dus in dezelfde reden als het dalende loon. - Maar eene belasting op de eerste levensmiddelen geeft veel grooter vermindering in welvaart, - want 1°. zij verlaagt het loon, en 2°. verhoogt den prijs van hetgeen dat loon moet verschaffen.

Men houde toch in het oog, dat de hoogte van een dagloon niet moet afgemeten worden naar de nominale waarde, naar de hoeveelheid gelds, die het bevat, - maar naar de hoeveelheid levensbehoeften die het verschaft. Wat baat het den arbeidsman dat zijn loon hetzelfde blijft, als hij voor datzelfde geld minder brood, spek en turf kan koopen? Dan is zijn dagloon inderdaad verminderd, al bekomt hij hetzelfde geld.

Men veroorlove ons, met een voorbeeld aan te toonen, hoe eene belasting op de eerste levensmiddelen van twee kanten drukt op de dagloonen, en dubbel nadeelig er op werkt.

'Gesteld, de levensmiddelen rijzen in prijs; voor de hoeveelheid brood, waar men vroeger 5 centen voor gaf, moet men nu 6 centen geven. Dit vermindert de vraag naar *alle* voortbrengselen, en werkt, zoo als wij gezien hebben, op de daling der dagloonen. Als nu om deze reden een dagloon van 60 centen verminderd wordt tot een dagloon van 50, dan is dat loon niet met ⅙ verminderd (de verhouding van 60 : 50); maar wanneer men het beschouwt als middel om zich brood te verschaffen, hetgeen het werkelijk *is*, dan is het verminderd met ⅓ (de verhouding van 12 : 8⅓), want voor het vorige dagloon van 60 cent kreeg men 12 maal de hoeveelheid brood, die toen 5 cent was, en nu krijgt men voor het dagloon van 50 cent slechts 8⅓ maal die hoeveelheid, die nu 6 centen kost[1].'

Wanneer dus bij duurte van levensmiddelen de dagloonen dalen, zoo dalen zij in sterker verhouding dan de nominale vermindering van het dagloon.

Dit zal men erkennen als eene onbetwistbare waarheid.

'Maar dalen zij immer bij duurte?' Wij gelooven dat die vraag aldus beantwoord moet worden:

Een algemeene regel, die op *alle* dagloonen van toepassing is, is niet te geven. Want die oorzaak van rijzing of daling der dagloonen is wel altijd, gelijk bekend is, de verhouding tusschen vraag en aanbod; - maar die vraag en aanbod van werklieden verschilt ontzaggelijk naar gelang van plaats, den aard van het werk, enz. en wordt beheerscht door menigvuldige andere omstandigheden. Zoo kan het-

1 Beg. van Staath. pag. 242.

zelfde feit, dat nadeelig werkt ten aanzien van sommige dagloonen, waar het aanbod der werklieden grooter is, geheel zonder invloed zijn, of zelfs voordeelig werken op andere dagloonen, waar dat aanbod beperkter is, en waar de ondernemer geen ruime keus had tusschen meerdere werklieden, en daarom genoodzaakt is, om de voorwaarden van dezen aan te nemen.

Men moet dus wel onderscheiden die ambachten, waar concurrentie tusschen de werklieden bestaat, en die, waar die niet bestaat. Bij de laatste kan eene verhooging van prijs der levensmiddelen eerder verhooging van loon te weeg brengen; bij de eerste (en in dien toestand zijn verreweg de meeste arbeiders) juist verlaging, daar de vraag naar werklieden vermindert, en het aanbod tegen lager loon vermeerdert, - en de gevolgen dier verlaging hebben wij gezien.

Het voordeel van prijs is dus ook hier, gelijk altijd, aan den kant van hem die de wet kan stellen, - die niet genoodzaakt is elke voorwaarde van de andere partij aan te nemen.

Bij die ambachten dus, waar mededinging bestaat, - waar het aanbod der werklieden steeds ruimer is, zullen, volgens dezen regel, de dagloonen stellig verminderen bij duurte van levensmiddelen. Er is geene oorzaak te bedenken, die, bij grooter gebrek onder de mindere klassen, door die duurte veroorzaakt, en dus bij grooter vraag naar werk, - bij noodzakelijke vermindering der algemeene productie, en dus bij minder vraag naar werklieden, - op eene verhooging dier loonen *kan* werken.

Onze stelling blijft dus deze: *duurte van levensmiddelen werkt op daling der dagloonen*. Dit moge strijdig zijn met eene vrij algemeene opvatting omtrent deze zaak; doch na het onderzoek der gevoelens van J.B. Say, van Ricardo, van Stuart Mill en van Porter, zijn wij slechts te meer in de meening bevestigd geworden, dat deze regel de hoofdzaak is, bij alle dagloonen-questiën in acht te nemen.

Volgaarne wordt hier erkend, dat er vele uitspraken zijn, bij de genoemde en bij andere schrijvers, die tegen deze opvatting schijnen te getuigen; maar zeer vele dezer schijnbare afwijkingen zijn, naar ons oordeel, te wijten aan de moeijelijkheid, om met dezelfde woorden al de verschillende wijzigingen der maatschappelijke toestanden aan te duiden. Er is

zoodanige onvolmaakte nomenclatuur bij de economie, dat er eene buitengewone oplettendheid vereischt wordt, om bij eene redenering des schrijvers, de juiste waarde op te maken, die hij aan elk zijner termen geeft; daar iedere andere opvatting dier termen dikwijls een geheel anderen maatschappelijken toestand bij den lezer voor den geest roept. Alzoo loopt deze ligt gevaar van tot eene andere opvatting te geraken aangaande redenering en conclusie. Dit bezwaar zal elkeen bij economische nasporingen hebben ondervonden; doch zelden heeft het ons meer getroffen, dan bij alle dagloonen-questiën. Oogenschijnlijk kan er omtrent dit woord maar ééne opvatting zijn: *een dagloon is de som gelds die ontvangen wordt tot belooning voor een dag arbeid*. Ontegenzeggelijk is dit *dagloon*; doch wij weten: geld is slechts ruilmiddel; hetgeen de werkman wezenlijk beoogt, zijn de levensmiddelen die hij er zich voor verschaft. Dit is het ware loon voor zijn' arbeid. - Zie hier dus reeds twee opvattingen van ontzaggelijk groot verschil - het kan dus zijn, dat geldloon is gestegen, en het wezenlijk loon gedaald. - Zoo kan zich het volgende geval voordoen: de nijverheid-ondernemer zegt: '*de dagloonen zijn gerezen*,' en hij heeft gelijk; de werkman zegt: '*de dagloonen zijn gedaald*,' en hij heeft gelijk. - De eerste vergeleek de geldswaarde die hij nu moet geven om een dag arbeid tot zijne dienst te hebben, bij hetgeen hij vroeger gaf voor dezelfde dienst; - de tweede denkt, hoeveel voedsel, kleeding en brandstof hij zich nu voor een dag arbeid kan verschaffen, en bevindt dat dezelfde inspanning hem thans minder verschaft.

Eene andere reden van misverstand: Er is loon voor arbeid die enkel kracht vereischt; er is er voor arbeid, waartoe veel oefening noodig was, en die voorschotten, kapitaal, bij den werkman vereischt, eer hij uitgeoefend kan worden. Van deze laatste soort is het aanbod dus steeds minder groot dan van de eerste, die men bijna onbegrensd kan noemen. Welke soort van ambachten wordt bedoeld?

Een feit kan een onmiddellijk gevolg hebben in ééne rigting, die door eene langdurige reactie in eene andere rigting wordt opgevolgd; wannner men dan zegt: 'een of ander feit doet de dagloonen rijzen,' is het dan onmiddellijk of naderhand? Is het slechts tijdelijk of voortdurend? Is het op eene bepaalde plaats of in het geheele land?

Maar, verondersteld, dat men over al deze verschillende

opvattingen tot zekerheid zij gekomen, dan nog is dit waarheid: voor hem, die de volkswelvaart onderzoekt, is de juiste hoogte der dagloonen nog niet voldoende wetenschap. Verhooging van dagloonen is nog geen onmisbaar teeken van meerdere welvaart bij de arbeidende klassen. Wanneer men over den toestand der arbeidende *klasse* spreekt, bedoelt men toch *al de individus* dier klasse. De wetenschappelijke onderzoeker, of de staatsman, heeft geen' voorkeur voor den een' of anderen werkman. - Nu kan het zijn, dat ten gevolge van een feit, b.v. duurte van levensmiddelen, de loonen, die betaald worden, zijn gestegen, - zelfs in evenredigheid met den prijs der levensmiddelen, - zoodat zij hun, die daarvoor arbeiden, dezelfde genietingen bezorgen; alsdan is de toestand der loontrekkende arbeiders niet verergerd; maar, indien ten gevolge van hetzelfde feit vele arbeiders zijn weggestuurd, welke dus in het geheel geen loon hebben, zoo was het voordeel slechts voor een gedeelte aanwezig. Al zijn dus de loonen, die betaald worden, werkelijk hooger, kan daarom gezegd worden, dat het werkloon bij de arbeidende klasse gestegen is? Geenszins.

En wanneer men nagaat, wat er bij vermindering der productie gebeurt, zal men zien, dat dit dikwijls alzoo plaats heeft, zoodat men de nadeelen niet bemerkt, wanneer men alleen het oog houdt op de hoogte der loonen, welke de ondernemer uitreikt.

Wanneer de vraag naar producten vermindert, en de ondernemer genoodzaakt wordt zijne voortbrenging daarnaar te regelen, kan hij zulks doen op verschillende wijzen; hij zal bijv. op alle productiekosten willen bezuinigen, en daarom trachten zijne werklieden tegen lager loon te verkrijgen, om alzoo zijne voortbrengselen goedkooper te kunnen leveren, en zijne markt te vergrooten; - of wel, hij zal de hoeveelheid zijner voortbrengselen verminderen, en daarom eenige zijner werklieden wegzenden.

(Welke dezer wegen nu ingeslagen wordt, hangt geheel af van den aard van elke onderneming, van de inzigten des ondernemers aangaande de toekomstige vraag - van de hoegrootheid kapitaal, die hij bezigt; - van de hoeveelheid handenarbeid die zijne productie vereischt, enz., enz.)

In het laatste der genoemde gevallen is nu het dagloon, waarvoor de ondernemer een arbeider huurt, niet gedaald; en wanneer men dus slechts hierop lette, zou men kunnen

meenen, dat de toestand der arbeiders niet ongunstiger is; - maar zeker toch is ‘het dagloon der arbeidende klasse’ verminderd; de som, welke nu aan arbeiders betaald wordt, is kleiner dan die, welke vroeger onder hen werd verdeeld; - er wordt voor minder geld aan arbeid gekocht. Zoodra men dus tot onderwerp heeft den toestand der *geheele arbeidende klasse* (en dit is het noodzakelijke oogpunt van economist en staatsman) moet men deze beide zaken in het oog houden: pauperisme en dagloonen is hier hetzelfde vraagstuk; - en al bewees men dus onwederlegbaar, dat ten gevolge van een' maatregel de dagloonen niet zijn gedaald; - neen, al bewees men dat zij zijn verhoogd, zelfs in verhouding tot levensmiddelen, - dan nog is het een schijnbewijs, zoolang men niet aantoont, dat hetzelfde getal werklieden loonen kan verkrijgen. Om uit tabellen van dagloonen eenige conclusie te kunnen trekken, zoude men de tafels van het armwezen er nevens moeten hebben; men moet niet alleen nagaan, hoe de overgeblevene arbeiders zich bevinden; men moet ook weten, hoe velen er geheel van de arbeid-markt zijn afgestooten; - armoede is niet anders dan eene sterke daling van dagloonen; die twee feiten zijn onafscheidelijk verbonden; en wanneer wij dan dit in het oog blijven houden, zoo zien wij, dat bij duurte der levensmiddelen *de arbeidende klasse* een gebrek lijdt, dat niet opgewogen *kan* worden door evenredige verhooging der dagloonen: dit is mathematisch onmogelijk, en wel om de volgende reden:

De dagloonen der arbeidende klasse is dat gedeelte van het circulerend kapitaal van alle ondernemers, dat gebruikt wordt om arbeid te koopen, en dat telkens weêr wordt aangevuld uit de opbrengst der verkochte producten. Als de verkoop dier producten dus vermindert (omdat alle ingezetenen een grooter gedeelte hunner inkomsten aan eerste levensmiddelen moet betalen), vermindert ook daarmede het circulerend kapitaal, dat den arbeid voedt. Die mindere hoeveelheid geld, aan de arbeiders uitgedeeld, stelt hen nu tegenover levensmiddelen die duurder zijn. En ziedaar, wat de arbeiders collectief betreft, dit dubbel nadeel in werking, het onmisbaar gevolg van dure levensmiddelen.

Zoo ver om te betoogen, dat het collectieve dagloon, het *dagloon der arbeidende klasse*, ontwijfelbaar vermindert bij duurte van levensbehoeften. Hieromtrent kan, meenen wij, moeijelijk twijfel bestaan. Maar zelfs bij de gewone opvat-

ting van het woord ‘dagloon’, meen ik dat de regel van toepassing is: *duurte van levensbehoeften bewerkt daling der loonen*. Uiterst moeijelijk is het, om dit door tabellen en cijfers aan te toonen; de ijverigste en naauwkeurigste onderzoekers melden ons, dat het zoo goed als onmogelijk is; zoo vele verschillende bestanddeelen zijn in werking, dat men eigenlijk niet kan bepalen, welke belooning over het geheele land en in verschillende tijden, door denzelfden graad van inspanning verkregen werd. Men moet het bewijs dus meer vinden door een oplettend nagaan van den loop bij alle productie, en door het beschouwen van enkele ontwijfelbare gevallen, dan door eene vergelijking van tabellen der dagloonen bij dure en goedkoope jaren.

Het volgende voorbeeld, door Porter[1] medegedeeld, zal onze meening bevestigen. Het is eene officiële verklaring, afgelegd in eene enquête door eene commissie van het huis der Lords, in 1814 onderzoek doende aangaande de koornwetten. Het wordt hier woordelijk uit Porter's werk overgenomen. De Heer Milne, landeigenaar, legt de volgende verklaring af:

‘Tegen het einde van 1812, of het begin van 1813, wilde ik eene hoeve omheinen. Ik liet mijn bailiff komen, en zeide hem, dat ik, omstreeks 25 jaren geleden, veel land had omheind; dat die werken mij toen gekost hadden 3 sh. per 37 duimen; dat een mijner buren, twee of drie jaren geleden, dergelijke heiningen gemaakt had, die hem 5 sh. die maat kostten; dat ik meende, dat dit te veel was, en dat ik het goedkooper wilde hebben. Mijn bailiff antwoordde mij, dat de levensmiddelen zeer duur waren; - dat de arbeiders dubbel werk deden, en dat er natuurlijk minder vraag naar werk was; en dat hij het laatste jaar die heiningen had kunnen laten maken, goedkooper dan ik ooit gehad had; en waarlijk hij maakte die deze keer tegen 2½ sh. de opgegeven maat. Naderhand herinnerde hij mij, dat ik hem had voorgesteld, eenige sloten en andere vergravingen te maken, hetgeen ik niet had willen doen dan omstreeks 12 maanden later. Hij verzocht mij, zulks toen te mogen doen, daar hij het zoo veel goedkooper gedaan konde krijgen, daar vele werklieden buiten werk waren, ten gevolge van anderen, die dubbel werkten. Ik verzocht hem met dien arbeid ook voort te gaan, en hij liet de sloten aannemen tegen 6 sh. de

1 Porter, ‘Progress of the nation’, edit. 1851, pag. 441.

ell, 'tgeen hij anders niet had gedaan kunnen krijgen dan voor 1 sh. of 1½ sh.'

Hiermede komt ook geheel overeen hetgeen ons over arbeid en dagloonen wordt medegedeeld in de enquête, over dit onderwerp door de Morning Chronicle gedaan (Letter XVI, Manufacturing districts. Leeds): 'Sedert het brood en voedsel zoo goedkoop zijn', vervolgde de foreman, 'kunnen bijna allen van ons, die vlijtig zijn, iederen dag vleesch eten. Maar toen de levensmiddelen het dubbel in prijs waren, toen het meel 4 sh. het stone was, hadden wij geen hooger loonen dan nu, en niet half zoo veel werk. Ik heb dit vertrek half leeg gezien, de helft der weefgetouwen stil staande, omdat al het eten zoo duur was, dat de menschen geen geld hadden, om iets anders te koopen.' (Letter XIII, Yorkshire. Saddleworth): 'Er was niet veel werk op dat oogenblik, maar er was toch meer dan vroeger, omdat de tarwe en het vleesch goedkooper waren. Ik vroeg hem, of duur brood en weinig werk altijd te zamen kwamen? Hij antwoordde: Ik heb het met de wevers nooit anders gekend. Zie, mijnheer, toen alles zoo schrikkelijk duur was, twee jaar geleden, wat gebeurde er toen? - Wel, wij konden bij geen mogelijkheid werk krijgen, en vele wevers hier waren wel gedwongen om naar buiten werk te zoeken, en te werken aan den spoorwegtunnel onder Stannidge.'

Een ander wever, een zeer verstandig man, gaf mij eene belangrijke mededeeling..... Komende tot het vraagstuk van voedsel en werk, vroeg ik hem, of de dure prijzen anderhalf jaar geleden veel invloed op zijn' handel hadden gehad? Hij antwoordde ten naastenbij het volgende: 'Dat geloof ik, dat zij invloed hadden. Wel, als het koorn heel duur is, hebben wij bijna in het geheel geen werk. En het is zeer natuurlijk. Hetgeen wij maken is meest voor de inlandsche markt, de beste en natuurlijkste van alle markten, mijnheer! - en als de armen alles wat zij winnen, moeten besteden om voedsel en een dak te kunnen hebben, wel, dan kunnen zij geen goede warme kleeding koopen; twee jaren geleden was het meel 3 sh. 6 p. de stone, en havermeel was 3 sh. 2 p., en aardappelen werden verkocht voor 2½ a score. Toen, mijnheer, was er bijna geen werk,' enz.

Ziehier verscheiden voorbeelden van dit feit in Engeland opgemerkt. Wij lezen hetzelfde in een verslag van de Ka-

Kamer van Koophandel en Fabrieken te Groningen, in 1848:

‘De hooge belasting op het geslagt is oorzaak, dat de prijs van het vleesch hier te lande hooger is dan bijkans overal elders, hooger zelfs dan in Engeland; en daar de vele concurrentie bij alle takken van nijverheid verhindert om de verdiensten en dagloonen te verhoogen in verhouding tot de meerdere behoeften der daglooners, zoo moeten deze, ja de werkbaas zelf, zich dikwijls onthouden van een noodzakelijk voedingsmiddel.’

Dezelfde opvatting aangaande de gevolgen van duurte vinden wij ook in de ‘Geschiedenis der tariefshervorming in Engeland,’ van Mr. D.A. Portielje en Mr. S. Vissering. Aldaar lezen wij, pag. 207: ‘dan, en ziedaar vooral de schadelijke zijde der graanwet, *als de levensmiddelen duurder worden*, de arbeid verminderde, de arbeidslieden of afgedankt, of slechts een gedeelte van den gewonen werktijd werden bezig gehouden, *daalden de arbeidsloonen nog in buitengewone mate*, of hielden voor velen geheel op; die ondervinding was menigwerf reeds vroeger opgedaan,’ enz.

Wij mogen deze aangehaalde voorbeelden van gewigt rekenen; - het is de slotsom van naauwkeurige en geloofwaardige onderzoekingen van dit punt. Bij vroegere schrijvers zal men zijn onderzoek aangaande dagloonen niet zoo bevredigd vinden. Bij de weinige opteekeningen, vóór hen gedaan, - met het kleinere wetenschappelijk kapitaal, waarmede zij voortbragten, - konden zij ook niet zulke zekere resultaten geven. Echter blijkt het, dat velen de gewigtige waarheid gevoelden, en deze uitspraak van J.B. Say achten wij uiterst merkwaardig: J'ai observé en effet que dans les années de disette, où il serait à désirer que les journées de l'ouvrier fussent le plus élevées, sont précisément celles où elles tombent le plus bas[1].

Wij meenen derhalve, dat dit de ware toestand is der arbeid-markt, bij rijzing van den prijs der levensmiddelen. Een tweede vraag is deze: Wordt die nadeelige toestand een blijvende, wanneer die duurte permanent wordt? - Velen ontkennen het.

Ricardo stelt tot grondslag van de dagloonen-questie dezen

1 Jean Baptiste Say, ‘Cours complet d'Ec. Pol.’ Vme. partie, chap. X, page 333, éd. de Brux.

regel, te dikwijls onvoorwaardelijk aangenomen. - Er is een minimum, beneden hetwelk de dagloonen zich niet uitstrekken. Het is de som, die noodig is, om de werklieden te doen leven in dien graad van welvaart, dien zij niet *kunnen* of niet *willen* missen; - komen zij daar beneden, zoo zal het getal arbeiders ook gaandeweg verminderen, hetzij door sterfte, hetzij door minder huwelijken en geboorten, en bij vermindering van aanbod van werklieden zullen de loonen hooger worden; - komen zij veel hierboven, zoo zullen de vermeerderde huwelijken en geboorten het getal werklieden vermeerderen en daling te weeg brengen. - Hieruit trekt hij den regel, dat de dagloonen op den lang en duur rijzen en dalen met den prijs der levensbehoeften.

J. Stuart Mill leert ons aangaande dezen regel ongeveer het volgende[1]: Eene verhooging van den prijs der levensmiddelen kan op tweederlei wijzen op de arbeidende klasse werken.

1°. Zij kan te weeg brengen, dat de werklieden, hunne levenswijze niet willende verminderen, later, of niet huwen, dat zij meer besparen, moeijelijker zijn om voor laag loon te werken; of wel

2°. het kan zijn dat zij zich gewennen aan den minderen graad van genietingen, evenveel huwelijken aangaan, maar in lagere welvaart; dat zij minder besparen, en dus eene volgende generatie in dien toestand, als maximum van welvaart, grootbrengen.

In het eerste geval zou de regel van Ricardo waarheid zijn, daar alsdan tijd van duurte altijd vermindering van werklieden ten gevolge moet hebben: - in het tweede niet; en nu zien wij ongelukkig door de ondervinding, dat het laatste op verre na het meest zal gebeuren. De scherpzinnige onderzoeker zegt: ‘er is overtuigend bewijs, dat de landbouwers in Engeland meer dan eens voortdurende schade hebben ondervonden door vermindering van vraag naar arbeiders, die alleen tijdelijk zou geweest zijn, indien de bevolking die eigenschap van *self adjustment* (pasmaking) had gehad.’

En wanneer men nagaat, welk een graad van zelfbeheersching, welk eene ijzeren volharding er vereischt wordt, om dit eenvoudig feit te bewerkstelligen: ‘de arbeidende klasse, geen lagere levenswijze willende aannemen, vermindert haar aanbod van werklieden;’ - wanneer men bedenkt, bij welke

1 Stuart Mill, ‘Princ. of Pol. Ec., vol. I, p. 422, second ed.

opvoeding die graad van verloochening wordt verondersteld, dan zal men dit ten volle beamen: de regel van Ricardo bestaat slechts bij een idealische arbeidersklasse, niet bij de wezenlijk bestaande.

Men kan ons hier tegenwerpen: ‘dit geldt aangaande de *prudential check*, - aangaande het al of niet verminderen van het getal arbeiders door hunne eigene voorzigtigheid - maar al neemt men aan, dat het daardoor niet verminderen zal, zoo zal het toch bij tijden van duurte verminderen door meerdere sterfte, de andere hypothese van Ricardo, en daardoor ten minste zullen de loonen rijzen.’

Naar onze meening moet deze vraag aldus beantwoord worden: Het zoude waarheid zijn, indien er beneden dit punt: ‘dagloon, groot genoeg om levensonderhoud te verschaffen’, niets anders ware dan de dood, het voor goed aftreden van de arbeid-markt; - dan zeker ware die treurige, doch zekere oorzaak van hoogere dagloonen steeds bij duurte aanwezig. Maar dit is het geval niet. Op dat punt is de bedeeling, die het ontbrekende komt aanvullen; die bedeeling moge nu van staatswege zijn, of niet; - in werkhuizen of in ruime aalmoezen bestaan; - in honderd vormen moge het zich wijzigen, zeker is het, het ontbrekende wordt aangevuld. Vandaar die grootere daling van het eigenlijk *arbeids*-loon, naarmate uitgestrekter bedeeling plaats vindt. Vandaar loonen voor een' dag arbeid, die ontegenzeggelijk zijn beneden het minimum tot levensonderhoud noodig. Toch leven die arbeiders - maar wat vult het ontbrekende aan? Bedeeling, oneerlijkheid, ontucht - drie bronnen van bestaan, die men te ligt voorbijziet.

Zooveel om aan te toonen, waarom wij de conclusie van Ricardo niet kunnen aannemen, of ten minste niet overal en altijd aannemen.

Zijn stelregel is deze: Er is een minimum van levensbehoeften. Op die hoogte worden de loonen op den langen duur teruggebragt; want bij daling daar beneden komt er altijd vermindering van arbeiders, 1°. *of* door meerdere sterfte (repressive check of population), *of* 2°. door bevolking-vermindering door hun eigen wil daargesteld (preventive check of population).

Men ziet dus, dat zijne conclusie afhankelijk is van een dezer twee praemissen. Zoo als wij aantoonden, is de eerste ten duidelijkste niet aanwezig, waar ruime bedeeling bestaat.

De tweede praemisse, vrijwillige bevolking-vermindering, vereischt een hoogen graad van verstand en zielskracht. Zij hangt af van de mate, waarin deze bestaat, en moge in enkele gevallen plaats grijpen, - als *klasse* is de zedelijke verstandsontwikkeling der arbeiders, collectief, daarvoor te laag; men kan het ten minste geenzins als zekerheid aannemen.

Dit mag dan niet vergeten worden, wanneer men op de autoriteit van een grooten naam zoo gemakkelijk zijn' regel kracht toekent; wanneer men de theorie aanneemt van minimum van dagloonen[1], en van dagloonen, die op den langen duur rijzen en dalen met den prijs der levensmiddelen.

Wij meldden straks het voorbeeld van Porter, ten bewijze dat duurte van voedsel op verlaging der loonen werkt. - Onmiddellijk hierop laat hij volgen: ‘if the cost of living to a labourer's family were permanently increased, no doubt wages must rise proportionally.’ Dit als waarheid aannemende, zou men de kracht van het aangehaalde voorbeeld kunnen betwijfelen, en de nadeelige gevolgen slechts bij het oogenblik der invallende duurte aannemen. Maar door het nagaan van Ricardo's regel ziet men, dat tot die genezing noodig zijn de twee bovengenoemde praemissen[2], namelijk eene hooge mate van zielskracht en van verstandige ontwikkeling bij het volk, om de preventive check te doen werken, - of wel zoodanige toestand, dat gebrek aan arbeid bij den arbeider en zijn gezin ook sterfte ten gevolge hebbe, om de repressive check der bevolking te doen werken.

Passen wij dit nu op Nederland toe, dan wordt dat eerste

1 Een minimum van dagloon, dat altijd het noodzakelijke levensonderhoud moet bevatten, blijkt in wezenlijkheid niet te bestaan. Dit is aangetoond door het onbetwiste feit, dat in Londen ongeveer 40,000 linnen-naaisters leven, die 2 à 3 st. daags verdienen voor 14 uren arbeid, en dit gedurende vele jaren achtereen. (Zie Morning Chr. Labour and the poor). Het wordt ten duidelijkste weersproken door Ierland, dat gedurende vele jaren achtereen dagloonen aanbiedt tegen 2 a 3 st. daags. (Cobden et la Ligue, passim). In 1850 zag men aldaar het volgende proces: Een daglooner, Walsh, eischt 18 st. van den pachter Green, als verschuldigd loon voor 3 weken in den oogsttijd. De gedaagde weigert te betalen, voorgevende, dat de overeenkomst was van 2½ ct. per week, met eenige drooge maïs; hij verklaart, dat hij voor het hooge dagloon, dat geëischt werd, den besten werkman uit de geheele streek konde krijgen, en vraagt, dit door getuigen te mogen bewijzen. (Medegedeeld in de ‘Times.’)

2 Wij zien hier eene schoone harmonie. Waar verstandelijke en zedelijke ontwikkeling bestaat, dáár kan Ricardo's conclusie waarheid worden, maar ook daar alleen. Algemeene uitbreiding van onderwijs is dus, ook langs dezen weg, een middel om dagloonen op hunne hoogte te houden.

vereischte geenzins gevonden. - Zulks wordt duidelijk weersproken door het gedrag van zoo vele der arbeiders, door hunne zorgeloosheid, door de vroege huwelijken, die men daar als om strijd ziet aangaan. Zij wordt tegengewerkt door de wet op de militie, die eene premie geeft aan vroege bevolking-vermeerdering. Neen, zij bestaat niet, die vermindering van het getal arbeiders, door het overleg der arbeiders zelve daargesteld. Zij zoude meer bestaan, indien de werkman het vooruitzigt had van een stellig akeligen toestand, waar hem alle werk ontvalt, b.v. waar, hetzij door staatszorg, hetzij door verstandige medewerking der afzonderlijke pogingen, alle aanlokkelijkheid aan werkeloosheid wordt ontnomen; waar de bedeeling afkeer verwekt, zoo als in gestrenge werkhuizen - daar zal hem dit vooruitzigt van vroege huwelijken afhouden; daar zal het hem tot vroege kapitaalvorming aanzetten, om een andere toevlugt te hebben, en gevoel van eigenwaarde te behouden. Maar waar dit afschrikkende vooruitzigt niet bestaat, daar is het eene natuurlijke gedachte: ‘Waarom mij zooveel jaren van ontberingen opgelegd, wanneer ik nu reeds trouwen kan? Misschien wordt de vraag naar werk grooter, en zoo niet, die dan leeft, die dan zorgt, van honger komt toch niemand om.’ - Zoo denkt menig ambachtsman, en hun getal vermindert niet ten gevolge van het gebrek door de lage loonen veroorzaakt.

De praemisse voor het andere geval is ook niet in Nederland aanwezig, waar zulk een aanzienlijk getal volwassen bedeelden bestaat: alzoo wordt met groote kosten een reservecorps van arbeid-vragers onderhouden, die bij den eersten voordeeliger toestand der productie op de markt treden, en de voordeelen der meerdere vraag naar arbeid voor de anderen verijdelen.

Ja, eer men aan die zelfgenezing kracht toeschrijve, overzie men den toestand, waarvan sprake is, en zie of aldaar die praemissen aanwezig zijn; en dan blijft onze overtuiging dat in Nederlands tegenwoordigen toestand: - bij onzen toestand van het armwezen, - bij onzen graad van volksopvoeding, - bij onze wet op de militie, - de noodzakelijke praemissen niet gevonden worden, en dat alhier eene voortdurende duurte van levensmiddelen ook voortdurende daling der arbeidsloonen en voortdurend pauperisme moet daarstellen.

Wij hebben alzoo eenige bedenkingen medegedeeld aangaande dat gedeelte van het vraagstuk, dat, naar ons bescheiden oordeel, bijna de hoofdzaak van alles uitmaakt; namelijk het verband van duurte der eerste levensbehoeften, met dagloonen en pauperisme. - Het is er verre van af, dat wij hier zouden beweren het groote en ingewikkelde vraagstuk der dagloonen met de bijgebragte redenering te hebben opgelost, of nader bij de oplossing te hebben gebragt. - Dit is geenzins de bedoeling van dit schrijven, - wij bedoelden juist eerder, om de aandacht af te trekken van de zucht tot geheele doorgronding van het vraagstuk: *hoogte der dagloonen*. Wij hopen die aandacht eenigzins gevestigd te hebben op deze twee punten.

1°. Dat de hoogte der dagloonen, zelfs in hunne verhouding tot voedsel, enz., niet het juiste criterium van volkswelvaart is. - Hoe men ook trachte deze zaak naauwkeurig te doorgronden, men bepaalt zijn onderzoek tot een onderdeel van een meeromvattend feit.

2°. Dat men te dikwijls den regel van Ricardo aanneemt als overal en altijd plaats hebbende, zonder te onderzoeken of de gevorderde praemissen aanwezig zijn.

Zoo veel voor het eerste der genoemde nadeelen: prijsverhooging der levensbehoeften.

Bij het beschouwen dier prijsverhooging, door de accijnsen daargesteld, moet echter nog het volgende worden in het oog gehouden: Daar de belasting bij den invoer moet betaald worden, en er maar in zeldzame gevallen een systeem van entrepôt is aangenomen, wordt de handelaar bezwaard met een voorschot aan den verbruiker. Hoe kort dit nu ook in vele gevallen moge zijn, het blijft een voorschot, en het geeft eene rekening van interest en risico, die door den prijs der verkochte koopwaren moet vergoed worden. Dit heeft dus prijsverhooging ten gevolge, die grooter is dan de enkele accijnsbetaling.

Wij komen thans tot een anderen gewigtigen hinderpaal ter voortbrenging, welke wel gedeeltelijk aan alle accijnsen, maar in veel sterker graad aan de stedelijke accijnsen is verbonden. Niet alleen dat prijsverhooging wordt daargesteld, maar prijsvermindering wordt verhinderd, *door de beperking van markt, en belemmering van vertier*.

Die beperking van markt wordt op verscheidene wijzen te weeg gebragt:

1°. Het stelsel heeft ten gevolge, dat de handelaar niet meer zal inslaan dan de duidelijk zigtbare behoefte vordert; - hij zal niet meer inslaan dan hij zeker is te zullen verkoopen, daar hij anders de kans loopt van geheel verlies van accijns en interest van dien over alles wat hij inslaat boven die hoeveelheid. Het heeft dus eene strekking om de aangeboden hoeveelheid te verminderen, en voert al de nadeelen van een beperkte markt met zich mede.

2°. Door de afsluiting heeft ieder der voortbrengers slechts de verbruikers dier plaats, ieder verbruiker slechts die voortbrengers, en beide dus een kleine markt.

3°. Door dat voorschot, dat gedurig gedaan moet worden, en het afgesloten kringetje ruilers, wordt het moeijelijker om handel in die belaste voorwerpen te beginnen; want er wordt meer toe vereischt - er is grooter kapitaal toe noodig - en voor allergeringste menschen wordt het dus zeer bezwaarlijk zoodanigen tak van nijverheid te beproeven. Hierdoor wordt indirect monopolie in de hand gewerkt, en de op prijs houding door eenige weinige voortbrengers met groote kapitalen bevorderd.

Zoo wordt de voortbrenging moeijelijk gemaakt, en de concurrentie, het natuurlijke middel van prijsvermindering, belemmerd.

Dit zijn wel alle zaken die ieder op zich zelve, en voor ieder handelaar weinig beduidend toeschijnen; - doch het indirecte verlies, de winstderving, door die zamenwerking te weeg gebragt, spreekt duidelijk, wanneer men de wetten der productie nagaat, en is misschien nog schadelijker dan de dadelijke opbrengst van geld: immers deze waarheid staat vast, dat *alle* entraves, *alle* hinderpalen aan de vrije handelingen der menschen, als iemand zich winst wil verschaffen waar en hoe hem zulks goeddunkt, ten gevolge hebben de productie te verminderen, al kan men dit niet overal als met den vinger aantoonen. En, zoo dit overal waar is, vooral geldt het bij geringe industriën, bij den kleinen handel - en zoodanig juist is het bestaan van de meeste onzer ingezetenen. Het is immers dikwijls ongeloofelijk, langs welke geringe middelen vele menschen zich wezenlijk een bestaantje

weten te verschaffen, en den grond leggen tot volgende welvaart. Het is ook eene erkende waarheid, dat die handel de beste is, welke zich kan vergenoegen, en wil toeleggen zelfs op zeer kleine winsten; en vroeger reeds zijn in dit tijdschrift deze woorden aangehaald van een onzer grootste staatsmannen: ‘Men zorge dat men hier geen de minste hinderpalen in den weg legge; want het is zeker, dat een stuiver meer of minder ten gevolge kan hebben, dat een geheele handel te niet gaat, die juist in evenwicht is; en Holland moet rijk worden door kleine winsten.’

Het is deze waarheid, zoo dikwijls erkend, die door ons stelsel der stedelijke belastingen met zijne menigvuldige belemmeringen geheel wordt voorbijgezien. Kleine winsten, en lage vrachten, ziedaar wat Holland rijk zal maken; maar daartoe wordt vereischt *geheele vrijheid van den arbeid*, en die is er niet, zoo lang er die bepalingen zijn voor laden en lossen, voor doorvoer en aangifte, voor geleide, bewaking en restitutiën, onvermijdelijke medgezellen van dezen accijns; zoo lang de schipper niet in alle gevallen geheel vrij is in de keuze zijner markt; zoo lang hij in de gemeenten, welke hij doorvaart, den prijs zijner dikwijls zeer geringe lading door haven-, sluis- en bruggegelden moet verhoogen; zoo lang hij soms buiten dit voor enkelen doorvoer betalen moet. Zoo lang hem zoo veel tijd wordt ontroofd door allerlei formaliteiten, en men ten zijnen opzigte de waarheid schijnt te vergeten: tijd is *geld*.

Vrijheid van arbeid is er niet, zoo lang er zoo veel binnenlandsche douanes blijven bestaan, waardoor de voordeelen onzer heerlijke waterwegen voor een groot gedeelte worden vruchteloos gemaakt, - en weinig baat het, het tarief der inkomende regten te verlagen, en daardoor het beginsel van vrijen arbeid te huldigen, wanneer de binnenlandsche vervoerhandel in die mate bezwaard wordt.

De stedelijke accijnsen geven menigvuldige aanleiding tot sluiken.

Het is bekend, hoe gemakkelijk deze sluikerijen zijn bij de rijksbelastingen op het verbruik, en hoe moeijelijk het is dit te voorkomen door de meest uitvoerige reglementen, welke de fabriekeur altijd beter in zijn voordeel kan gebruiken dan de beste kommies die kan handhaven. Maar veel menigvuldiger zijn de gelegenheden tot smokkelen die zich

bij het vervoer voordoen; hoe zorgvuldig men ook bewake, eene vesting is nergens sterker dan aan haar zwakste punt. En nu vrage men in gemoede aan elken kundigen ambtenaar, met de uitvoering dier wetten belast:
Hoeveel er nog gesloken wordt, niettegenstaande al het toezigt.
Hoe bezwaarlijk, en dikwijls onmogelijk het is, om den juisten grens te vinden waar de fraude begint, en hoe menigeen door hooge boete bezwaard wordt, die men toch in gemoede niet voor geheel oneerlijk zal houden.
En hoeveel verschoonende omstandigheden er dikwijls *zedelijk* bestaan, zelfs bij willekeurig bedrog, dan wordt men overtuigd van den slechten grondslag van een stelsel, dat tot zulke harde uitersten voert.

Wij zeiden dat de accijnsen een slechten zedelijken invloed hebben.

De gelegenheid tot sluiken wordt zoo gemakkelijk gemaakt! Eene nieuwe en voordeelige industrie wordt daargesteld; - de accijns riep den sluiker in het leven. Maar het is nog minder omdat het aanleiding geeft tot een bepaald soort van misdrijf, dat het stelsel te veroordeelen is, - het heeft verder uitstrekkende gevolgen. Hij, die *eenmaal* dien grens is overgestapt, vervalt spoedig tot erger; - de gewoonte van minder naauw toe te zien op de wetten der eerlijkheid, dringt zich hoe langer hoe meer bij hem in, en het verderfelijke spreekwoord: ‘elk is een dief in zijne nering,’ wordt te ligt het rigtsnoer zijner daden. - Men vrage het aan hen die dit punt met naauwgezetheid onderzochten, en er persoonlijke ondervinding van hadden, en het antwoord is: Hij die ééns gesloken heeft, vervalt zeer spoedig tot erger; - al had hij de eerlijkste beginselen, de bewustheid dat hij den grens van het kwaad toch over is, doet hem verder gaan.

En de verleiding tot dien éénen noodlottigen stap, die zulke verre gevolgen kan hebben, bieden hem nu deze wetten elk oogenblik aan; - telkens is hij weêr in de gelegenheid tot oneerlijke winsten, en zijn geheele loopbaan, al zijne handelingen, voeren hem juist vlak langs dien grens tusschen eerlijkheid en bedrog. Ja, er worden vaste grondslagen vereischt, om aan die telkens terugkeerende verleiding te weêrstaan, en menigeen verlaat het pad der eer, die zonder die wetten het zou blijven bewandelen.

Zware straffen kunnen er niet altijd van terughouden. Men komt dan in de noodzakelijkheid, of om telkens te transigeren, en alzoo de zware straffen krachteloos te maken, of om dikwijls onbillijk te zijn, door het onmeedoogenloos toepassen der harde wet.

En wederom hebben die zware straffen ten gevolge, om den sluiker in zijn weg te versterken, om hem meer te verbitteren, en hem aan te sporen om spoedig de verlorene schade weer in te halen, en misschien om nu en dan een onschuldig veroordeelden voor goed tot sluiker te maken.

Over dezen rampzaligen invloed der plaatselijke accijnsen zal men aller gevoelens vereenigd vinden, en dan mag men zeggen, al waren de geldelijke voordeelen nóg zoo aanzienlijk, een stelsel dat daartoe leidt, - dat den eerlijken man telken reize het kwade voor oogen brengt, - dat hem met verleiding omringt bij iederen stap, - dat stelsel is reeds in beginsel veroordeeld in het hart van elk regtschapen burger.

Tot het innen dezer belastingen is een groot getal ambtenaren noodig. Om van hunne waakzaamheid overtuigd te zijn, kent men hun een gedeelte toe in de boeten die op de aanhalingen volgen. Dit heeft een allernadeeligsten invloed. Eens groote winsten door dit middel genoten hebbende, ziet men in iedere vexatie een kans op dergelijk voordeel. Dit maakt de kommiezen naijverig onder elkander, en lastiger onderzoek en grooter achterdocht is er het gevolg van. - Hiervan wordt men door gewoonte geheel doordrongen, en vandaar die tegenzin die de handelaars in 't algemeen, en men mag zeggen, al de mindere klassen, tegen die ambtenaars hebben; vandaar zelfs eene vrij sterke verleiding voor een eerlijk man om te sluiken, al was het alleen om slimmer te zijn dan den lastigen kommies. - Eerbied voor de uitvoerders der wet moest de regel zijn, en het tegendeel heeft plaats. - Er is een regel, die in ons geheel Burgerlijk regt ten grondslag ligt; hij is deze: ‘Goede trouw wordt verondersteld, totdat het tegendeel bewezen zij.’ Een andere regel wordt die van den ambtenaar der accijnsen. Door gewoonte en premie aangezet, ziet hij in elken handelaar een sluiker, totdat deze het tegendeel bewijst[1]

Dit nu zijn geene gevolgen van het een of ander belastingreglement. Het is een noodzakelijk gevolg van het geheele

1 Zie Gids, 1848, II, ‘De Grondwetsherz. en ons Belastingstelsel,’ bl. 359.

stelsel. Het kan niet verholpen worden door andere bepalingen. Zoo lang er accijnsen bestaan zal men sluikers en kommiezen hebben; altijd zal men dezen eene belooning naar de mate der aanhalingen moeten geven, want kan men de noodige waakzaamheid verwachten indien hij evenveel verdient met rustig op zijn post te blijven, als met lastige nasporingen? Al die nadeelen der premiën, naijver tusschen de kommiezen, onbemindheid bij de ingezetenen, vexatiën van productie, zijn dus evenzeer noodzakelijke gevolgen der accijnsen.

Niets zoude hierin verhelpen dan het terugvoeren der stedelijke accijnsen tot die laagte, waarop het niet meer de moeite waard is te sluiken. Dit voordeel nu, hetwelk men bij vele andere belastingen heeft, en waardoor men die dikwijls zoo productief kan maken, met weinig last voor de ingezetenen, en veel kosten van toezigt kan vermijden, - dat voordeel heeft men bij de stedelijke accijnsen niet. Men kan het niet hebben. Want bij zoodanige verlaging komt eene andere fondamentele fout der plaatselijke accijnsen te meer in het licht: de *bovenmatige kosten van perceptie* die zij vereischen; - zij vorderen altijd eene bewaking van het geheele afgesloten terrein, en alleen om die kosten te dekken, en eenige opbrengst af te werpen, zouden zij meestal zoo hoog moeten zijn, dat het der moeite waard blijft te sluiken.

Die perceptie-kosten, zoover men uit de plaatselijke begrootingen kan opmaken, bedragen meestal 10 per cent van hetgeen als opbrengst der belastingen in de stedelijke kas komt; doch bij kleinere gemeenten, waar de verbruikte hoeveelheden zoo veel minder zijn, en toch dikwijls veel toezigt vereischen, is die verhouding veel nadeeliger, zoodat men ziet dat die soms 18 per cent van de zuivere opbrengst bedraagt.

Dit bedraagt over het geheele rijk eene aanmerkelijke som die vruchtbaarder konde verbruikt worden[1], en die bij eene

1 Hier dient aangemerkt, dat de perceptie-kosten facto dikwijls grooter zijn, dan de plaatselijke begrootingen onder die benaming opgeven. In uitgebreiden zin zou men perceptie-kosten kunnen heeten, het verschil tusschen *al* wat de ingezetenen betalen, en de som die in de stads-kas komt. In die beteekenis zou men zelfs *al de winstderving* als perceptie-kosten kunnen rekenen, indien deze onder cijfers te brengen ware. Maar als perceptie-kosten dient toch zeker gebragt de winst, die de pachters van sommige opbrengsten hebben, b.v. bij poort- en bruggelden, - deze worden door de betalenden opgebragt en komen niet in de schatkist. Er is weinig verschil of eene regering een ambtenaar betaalt en de geheele opbrengst voor zich houdt, of dit bij verrekening goed maakt. In beide gevallen zijn de gelden, die aan den heffer komen, perceptie-kosten.

verlating van dit stelsel, voor een groot gedeelte het vertier, de nijverheid zou vermeerderen, over welker gemis men klaagt, en die de grondslagen zijn der welvaart.

Het is om deze redenen dat wij meenen, dat het beginsel der accijnsen niet als normale grondslag van ons plaatselijk belastingstelsel moet behouden worden, maar dat men moet trachten om, met zorgvuldige inachtneming der stedelijke belangen, eenmaal tot de geheele afschaffing te geraken.

Men onthoude wel dat onze vervelende opsomming van grieven de *plaatselijke* accijnsen betreft. Vele dier nadeelen zijn ook aan sommige landsaccijnsen eigen, b.v. alles wat de prijsverhooging van levensbehoeften en daardoor den druk der mindere klassen betreft; - volmaakt dezelfde argumenten pleiten tegen dat beginsel, waar het zich vertoone; - maar dit is slechts reden te meer, om dat bestaande nadeel niet door eene tweede, en dikwijls grootere, bezwaring te vermeerderen. En buitendien, veel gewigtiger nadeelen zijn aan de plaatselijke accijnsen eigendommelijk verbonden; men onthoude altijd dit groote verschil tusschen beide stelsels van accijnsen: indien de vervulling der plaatselijke behoeften enkel door eene heffing van eenige opcenten op de rijksaccijnsen konde gevonden worden, zoo ware hun strijd met de welvaart niet van zoo veel gewigt. Maar de heffing van opcenten op eene bepaalde plaats is ondenkbaar zonder algeheele afsluiting van die plaats, om te beletten dat men den verbruiker niet datzelfde uit de minder belaste gemeente toevoere. In die afsluiting, die versnippering der natuurlijke markt, ligt het grootste nadeel; - daardoor wordt de prijsverlaging belet, die altijd volgt waar ruime, natuurlijke concurrentie bestaat.

Men klaagt over duurte in eene zwaar belaste stad. Stelt men de markt open, zoo kan men zich bij de naburige dorpen voorzien. ‘Maar in die naburige dorpen zijn ook dure prijzen, en misschien slechter producten.’ Dit is volkomen waar, en schijnt bij den eersten oogopslag tegen onze stelling te bewijzen; - doch den natuurlijken eisch der ruiling volgende, zien wij dat de stadsproducten verstoken zijn

van de buiten-markt, en de buiten-producten van de stadsmarkt; - dit werkt nadeelig op beiden. Hef die beletselen op, en beide bloeijen. De weldadige prikkel der concurrentie, - zoo dikwijls bewezen door wetenschap en ondervinding, en telkens als 't ware willekeurig voorbijgezien, wanneer het er op aankomt, om het beginsel op een nieuw geval toe te passen -, zoude zich ook hier doen gevoelen; - de heerlijke vervoermiddelen in ons digt bevolkt land zouden alle prijzen voortdurend egaliseren, - en wie schetst de vermeerdering van welvaart, door die verwijding van markt, die verademing der productie; door die menigte bestaantjes, die door de aanmoediging tot kleinen vervoerhandel zouden ontstaan; door die veranderde bestemming van zoo veel tonnen gouds, nu onvruchtbaar verbruikt tot het daarstellen van hinderpalen, - dan van zelve de milde belooning der nijverheid opzoekende?

Nadat wij alzoo de nadeelen hebben aangetoond, zullen wij nog eenige oogenblikken besteden tot de waardering der argumenten, die men hoort aanvoeren als verdediging van de beginselen, welker bestrijding het doel was van dit artikel.

Onder dezen bekleedt het argument der *vreemdelingen* eene voorname plaats. Men zegt: ‘overal waar accijnsen zijn, wordt daarin bijgedragen door vreemdelingen, hoe kort zij ook vertoeven; en dezen zou men door directe middelen niet kunnen treffen. Ontzaggelijk groot is dikwijls het getal vreemdelingen, die jaarlijks eene plaats bezoeken, en die men alzoo ongevoelig belast.’

Dit voordeel der accijnsen schijnt oppervlakkig van groot gewigt, vooral wanneer men het getal der vreemdelingen hoort noemen, die jaarlijks sommige plaatsen bezoeken. Het is echter niet genoeg een groot getal betalenden te noemen; het is de grootte der betaling die in aanmerking komt. Men moet de *consumtie* der vreemdelingen in cijfers brengen.

Aangaande Amsterdam werd ons van eene zeer geloofwaardige zijde de volgende opgave gedaan ter verdediging der accijnsen.

Men rekent het getal vreemdelingen, Amsterdam bezoekende, en door elkander aldaar acht dagen vertoevende, op 40,000 personen; 40,000 personen, à 8 dagen verblijf, staan gelijk met circa 875 à 365 dagen; dit kan men dus voor

de jaarlijksche consumtie gelijkstellen met eene bevolking van 875 zielen. De bevolking van Amsterdam is 225,000. Deze vermeerdering van consumtie, door vreemdelingen aangebragt, staat dus tot de bevolking als 1 : 256.

Op een voordeel van 0,4 per cent komt dit argument der vreemdelingen neder, zelfs in eene stad als Amsterdam.

Voor alles echter moet men in het oog houden, dat, zoo in de accijnsen bijdragen *de tijdelijk aanwezigen die geene ingezetenen zijn*, - aan den anderen kant onttrokken worden *de tijdelijk afwezigen die ingezetenen zijn*, en die bij een stelsel van directe belasting zouden betalen naar rato van hun vermogen ter plaatse waar zij te huis behooren. Indien al de reizigers op eene plaats betalen, al de inwoners die op reis zijn betalen niet, - de eersten wint men bij accijnsen, maar de laatsten verliest men. Dit moge nu op sommige plaatsen eenig verschil maken, over het geheel genomen, zal het zich zeer na opwegen.

Bij het opnoemen der menigvuldige bezwaren, aan de stedelijke accijnsen verbonden, is het niet vreemd, de volgende tegenwerping te hooren.

‘Alzoo kan men van alle belasting bezwaren opnoemen. De opoffering van die sommen gelds is altijd een bezwaar voor producent en verbruiker; de welvaart lijdt er dus altijd door; maar daarom kan men die niet altijd afschaffen; *de belastingen zijn nu eenmaal een noodzakelijk kwaad*.’

Deze aanmerking kan slechts gemaakt worden bij een min juist begrip van den aard der belasting; door het oog slechts te vestigen op een der gedeelten van hetzelfde feit.

De betaling eener belasting is eene zaak van ruiling. Tot voortgang der productie is noodig: zekerheid van eigendom, goede regtspraak, verdediging van onafhankelijkheid, goede vervoermiddelen, enz., in één woord eene menigte zaken, welke niet door den producent alleen kunnen daargesteld worden, en welke daarom door de regering geschieden. Dit kan niet geschieden dan voor geld. Hierom brengt men de belastingen op. De betaling der belastingen is dus het koopen van orde, zekerheid, eigendom, enz., de vereischten tot productie. Die sommen gelds zijn onder de voorschotten van productie. Zij behooren onder de voortbrengingskosten, even als onder de voortbrengingskosten behooren de koopprijs der machines, de koopprijs van grondstoffen, enz., het betalen der assurantiepremie, waarbij men dit eenig-

zins kan vergelijken. Nu kan men toch niet zeggen: ‘het betalen der assurantiepremie is een noodzakelijk kwaad,’ want die betaling geeft den betaler onmiddelijk in ruiling eene waarde die voor hem grooter is, en die hij zonder die betaling niet zou hebben.

Daar het alsdan hier wederom ruiling is, komt het er op aan, dat die van weerszijden gelijk zij, - dat de belastingschuldige de zekerheid, enz. niet te duur betale, - met andere woorden, deze zaken moeten door de regering verschaft worden tegen de minst mogelijke opoffering van de contribuabelen. Is het dan mogelijk, bij een zekeren stand van belastingzaken, om dezelfde voordeelen tegen minder bezwarende voorwaarden te verschaffen, dan is de koopprijs, die nu betaald wordt, te duur.

Men kan dus deze feiten niet van elkander scheiden, en hij die zegt: ‘de belastingen zijn een noodzakelijk kwaad,’ en die dit als argument gebruikt tegen eene voorgestelde hervorming, is in dezelfde dwaling alsof hij zeide: gij behoeft niet te trachten, uwe machines goedkooper aan te schaffen; de betaling van den koopprijs der machines is nu *eenmaal een noodzakelijk kwaad*.

Het *verliezen van waarde* (betaling) is wel, op zich zelf genomen, een kwaad; maar dit kan men niet afgezonderd nemen bij eene handeling, die op hetzelfde oogenblik eene gelijke waarde weer in handen geeft. Het komt dus aan op de schatting der beide waarden[1].

Aangaande de waardering van het beginsel van directe en indirecte belasting, in het algemeen, voert men aan, dat *de directe belastingen aan minder ontwikkelde staten eigen zijn, terwijl bij toenemende beschaving, de indirecte belastingen in het leven treden*, en gaandeweg meer uitbreiding nemen. Dit gevoelen vinden wij ook bij Thiers, ‘Histoire du Consulat et de l'Empire[2],’ zeggende dat de accijnsen de belastingen *der beschaafde volkeren*, de directe belastingen die *der barbaarsche natiën* is.

Dit houden wij voor eene verkeerde gevolgtrekking uit de

1 Het is hier weder, onder anderen vorm, dezelfde dwaling die het *geld* als de hoofdzaak beschouwt. Geld is slechts middel om diensten te verruilen, - diensten kan men niet zien, en men blijft dus het oog op het werktuig vestigen dat van hand tot hand overgaat.

2 Zie ook Amst. Courant, 27 Dec. 1848.

feiten die de geschiedenis aanwijst. Men ziet ontegenzeggelijk in de sterk bevolkte landen eene trapswijze vermeerdering van de indirecte belastingheffing, - en natuurlijk; bij toenemende productie, zijn de regeringen in staat, om alzoo op eene gemakkelijke wijze geld te bekomen. Het bewijst nog niet dat zij wel deden met het op die wijze te heffen. Het uitbreiden der indirecte belastingen was de medgezel bij een der stappen op den weg der beschaving: - het was geenszins de laatste stap; en bij nog verdere beschaving, ziet men weer voortdurende poging om van de indirecte tot de directe belastingen terug te komen; - eene grootere uitbreiding der directe belastingen is dan weer een kenmerk, dat een gedeelte van het volk, dat vroeger in min welvarenden staat verkeerde, en toen alleen door indirecte belastingen kon getroffen worden, nu tot grootere welvaart gekomen is, en alzoo de schatkist in staat heeft gesteld, om een gedeelte harer inkomsten door middelen te vinden, die minder bezwarend voor de nijverheid zijn.

Die trapswijze ontwikkeling, welke bestaat in schijnbaren teruggang, zien wij in den geheelen loop van het menschdom. Men kan er menige voorbeelden van vinden, zoo in den voortgang der wetenschap, als in de handelingen der menschen.

In een schoon werk van Michel Chevalier, ‘de la Monnaye,’ zien wij dergelijke werking. Een land, dat nog weinig ontwikkeld is, heeft weinig edele metalen noodig, om in de behoeften der ruilingen te voorzien. Langzamerhand ontstaat wetenschap; de arbeid, de productie, de ruilingen, nemen toe, en de vraag naar edele metalen als ruilmiddel vermeerdert gaandeweg. Is nu hieruit deze stelling af te leiden: ‘eene kleine hoeveelheid goud als ruilmiddel is het kenmerk der barbaarsche volken; veel edele metalen als ruilmiddel dat der beschaafde?’ Neen! Want wederom een gevolg dier toenemende productie is, dat de middelen van crediet worden volmaakt, dat men vele werktuigen uitvindt om de ruilingen eenvoudiger te bewerkstellingen, en de hierop volgende trap is weer: ‘minder behoefte aan edele metalen als ruilmiddel.’

Ziehier dus een dier voorbeelden van schijnbaren teruggang, maar inderdaad van ontwikkeling.

Dienzelfden loop zien wij in het ontzagwekkende tafereel van de *vrijmaking van den arbeid*. Afzijn van banden, vol-

maakte vrijheid, is de staat van de kindschheid der productie. Het regt van den sterkste, verkeerde inzigten, komen spoedig dien staat verstoren, en onder uitsluiting en monopolie in honderde vormen, vervolgt de productie haren loop.

Nu was ontegenzeggelijk, bij al die beperkingen, de beschaving verder gevorderd dan bij den eersten staat, dien van anarchie. Doch het was niet de laatste trap, en op dit oogenblik aanschouwt de wereld de hierop volgende periode: terugkeer tot het eenvoudige beginsel - volkomen vrijheid.

Met dezelfde argumentatie van Thiers zou men de geldleeningen door den staat kunnen verdedigen. Deze zijn ook gedurende eenigen tijd een medgezel der beschaving; want zij kunnen eerst plaats hebben, waar de productie eene zeer groote uitbreiding heeft genomen; zoo als Engeland en ons vaderland met treurige lessen leerden. Hieruit volgt niet de doelmatigheid van dit middel om in de staatsbehoeften te voorzien; en dankbaar moeten wij erkennen, dat geldleeningen niet een onmisbaar criterium der beschaving is.

Ik beschouw dit gevoelen als een dier slechte gevolgtrekkingen, die men meent uit de historie te putten. Hetgeen zich voordoet bij een der laatste trappen van het oogpunt der onderzoekers af, neemt hij aan als eindgevolg, zonder op de eindelooze verdere ontwikkeling acht te geven. Neen, hooger dan *die* historische school staat het philosophisch beginsel, dat het wezen der zaken onderzoekt, en die de historie slechts gebruikt als een heerlijk middel om dien aard der zaken beter uit hare langdurige werking op te maken.

Dat onderzoek naar den wezenlijken aard der zaken, die kennis van de elementen waaruit de maatschappij is zamengesteld, toont ons als onmiskenbare eigenschap van de meeste indirecte belastingen: benadeeling der productie. Dit middel moet dus zoo veel mogelijk vermeden worden, doch kan niet geheel worden gemist, waar een groot gedeelte van het volk zeer weinig bezit, en dus bijna niet anders dan door dit middel kan betalen. Zoodra echter de welvaart is toegenomen, zoodra een gedeelte van het volk eenige trappen hooger is gekomen, is het zaak om in die mate het onvoordeelige middel te laten varen, en tot het voordeelige de toevlugt te nemen. Die grootere zuinigheid en betere toestand der productie, hierdoor te weeg gebragt, stelt weer in staat om den volgenden stap gemakkelijker te doen, en

zoo is de voortdurende werking op den goeden weg, even als bij alle wezenlijke hervormingen, in toenemende kracht; *vires acquirit eundo* - 't is de geometrische reeks ten goede.

Men kan ons hier tegenwerpen: ‘Gij erkent, dat directe belasting slechts bij meerdere welvaart mogelijk is, en dan eerst kan uitgebreid worden, wanneer toenemende rijkdom een gedeelte der ingezetenen hooger heeft opgevoerd. Zoo dit waar is, zoo is het oogenblik onzer stedelijke hervorming nog niet gekomen; want in die steden, waar accijnsen het meest zijn opgevoerd, heerscht geenszins die toenemende welvaart, die gij als een vereischte opnoemt.’

Dit feit kan niet ontkend worden; en echter bewijst het voor onze stelling.

In het algemeen kan men aannemen, dat indirecte belastingen *altijd* nadeelig zijn voor de productie, en dat het daarom zaak is, die door anderen te vervangen, wanneer toenemende welvaart daartoe in staat stelt. Maar alle indirecte belastingen zijn niet gelijk te schatten; er kan een stelsel uitgedacht worden, dat zoodanig nadeelig werkt, dat die toenemende graad van welvaart, die het postulaat is, moeijelijk onder dit stelsel zich vertoonen zal.

Het kan zijn, dat er een middel van taxatie besta, dat ten gevolge heeft, - niet alleen dat de productie *minder snel* vooruitgaat, dan anders het geval zou zijn, - maar die zelfs aan de productie een positieven *achteruitgang* geeft. En indien nu de regel waar is, dien wij in het begin gesteld hebben, dan is zoodanige toestand die van vele onzer steden, die niet alleen het stelsel van *indirecte* belasting tot voornaamste bron van inkomst hebben, maar een stelsel van zware belasting *op de eerste levensbehoeften*; die niet voor eenige weinige voortbrengers de productie reglementeren, maar iederen stap, zelfs bij den geringsten vervoerhandel, noodzakelijk aan banden leggen. Alsdan is de opheffing dier hinderpalen nog dringender noodzakelijk, - welke tijdelijke opoffering het ook kosten moge.

Met groote budgets, met schulden bezwaard, hebben de stadsregeringen het gemakkelijkst middel bij de hand genomen, om veel geld te bekomen. Het schadelijk van dit middel toont zich zoo spoedig niet; maar dan eerst heeft het zijn toppunt bereikt, wanneer telkens hooger tarieven noodig zijn, en echter de vermeerdering der opbrengst op verre na niet gelijken tred houdt met de vermeerdering der

lasten; daar krimpt gedurig het getal der imposabelen; - zij, die kunnen, verlaten de dure stad, en het kwaad neemt hand over hand toe. Zal men dan nog, op dien weg voortgaande, nieuwe consumties belasten, de zware tarieven nog verzwaren, dan heeft men spoedig de *limits of profitable taxation* bereikt, en men *moet* terugkeeren.

Zegt men nu in zulk een toestand: dan eerst, wanneer de schulden afgelost zijn, en wanneer dus minder hooge budgets gevorderd worden, *dan* eerst zal het voordeeliger middel kunnen worden toegepast, - dan antwoorden wij: Aflossing der schuld is pas denkbaar na jaren van zeer groote toeneming in de productie. En hare toeneming is ondenkbaar, waar men hare banden behoudt; zoolang de afsluiting blijft bestaan, die alle vrije vertier verhindert, en één markt van honderdduizenden in eenige markten van duizenden verdeelt.

Bij zoodanigen toestand is de opheffing dier hinderpalen een middel om tot schuldvermindering te geraken; maar vruchteloos zoude men op schuldvernietiging wachten om tot die der accijnsen over te gaan; te vergeefs zal men op uitgaven-vermindering wachten, bij behoud van een middel, dat haar onmogelijk maakt.

Een ander argument is dit: *de belasting op het verbruik drukt alleen hem, die wíl betalen*, want hij kan zich vrijwaren door het nalaten van dit verbruik. Dit is volstrekt niet een eigenaardig voordeel der verbruikbelasting. Stuart Mill zegt hieromtrent[1]:

Onderstellen wij dat eene belasting wordt gelegd op wijn,- die voor iemand den prijs van de hoeveelheid wijn, welke hij jaarlijks verbruikt, met ƒ 60 zou vermeerderen. Nu zegt men, hij heeft slechts voor ƒ 60 minder wijn te verbruiken, en de last treft hem niet; - dat is zeer waar; maar zoo die ƒ 60 hem door een income-taxe waren afgenomen, zou hij even goed het bedrag der belasting hebben uitgespaard door ƒ 60 minder aan wijn te verbruiken. In wezenlijkheid is er geen verschil tusschen die twee gevallen. Als de regering aan den belastingschuldige ƒ 60 jaarlijks afneemt, op welke wijze dit zij, moet zijn jaarlijksch verbruik juist met dat bedrag worden verminderd.

Eene zeer gewone verdediging is deze: ‘De verbruik-

1 J. Stuart Mill. ‘Princ. of Pol. Ec.’ vol. II, p. 423.

belasting is door den koopman voorgeschoten, en de verbruiker geeft die terug bij de betaling van het gekochte. De belasting vereenigt zich dus voor de ingezetenen met den koopprijs, en zoo geschiedt gaandeweg de betaling van aanzienlijke sommen, zonder grooten last voor den belastingschuldige - *hij merkt het niet*.'

Nu is de vraag: 'Wat verstaat men door *niet bemerken*?' Is het: 'men wordt het niet gewaar bij eene oppervlakkige beschouwing', of: 'men wordt het niet gewaar bij eene aandachtige beschouwing?'

Als men het laatste meende, zal het beweerde wel onwaarheid zijn; want bij eene naauwkeurige berekening toont zich de belasting duidelijk. Wanneer men b.v. de broodproductie nagaat, ziet men duidelijk, dat de broodprijs verhoogd wordt met den accijns (batig saldo der stadskas, en perceptiekosten) - dan ziet men bovendien, dat, bij geheele vrijheid van arbeid op dit punt, de prijs van het brood op den langen duur stellig meer zou dalen dan het volle bedrag van den accijns - omdat grootere concurrentie hierdoor zou geboren worden, met hare getrouwe gezellin, voortdurende daling van voortbrengingskosten en marktprijs.

Als men dus *aandachtig* de zaken nagaat, *bemerkt* men wel degelijk den geldelijken last; men *bemerkt* dadelijke betaling, men *bemerkt* winstderving. Het gezegde kan dus slechts gelden voor hen, die niet aandachtig, maar oppervlakkig de zaken nagaan. Maar kan men iets, dat slechts aan zoodanigen bevalt, als voordeel aannemen; kan zulks de grondregel worden voor een geheel volk?

Wij ontkennen echter geenszins in het algemeen, dat eene kleine prijsverhooging bij eene betaling, die dagelijks terugkeert, ligt te dragen is, en dat alzoo groote sommen gemakkelijk worden geïnd. Die *gemakkelijke wijze van betaling* mag zeker als een onmiskenbaar en gewigtig voordeel bij verbruikbelasting worden aangenomen; maar dit is niet van zoodanig overwegenden aard, dat daarvoor andere bezwaren moeten voorbijgezien worden. Het wordt eerst voordeel, wanneer de belasting op zich zelve goed is. In de beginselen omtrent belasting zijn er hoofdvragen, die *nog* gewigtiger zijn dan de *gemakkelijke betaling*, en die *nog eerder* beantwoord moeten zijn, en daaronder hoort deze: 1°. of de verbruik-belastingen dat gedeelte van de inkomsten der ingezetenen treffen hetwelk getroffen moet worden; - 2°. op welke wijze de

verbruik-belasting van de producteurs wordt geïnd; of dit geschiedt met of zonder regels voor het fabrikaat, met of zonder lastige formaliteiten, met of zonder afsnijding van markt; in één woord, de vraag: ‘in welke mate de productie verhinderd wordt’, behoort vooraf te gaan.

Men wege dus tegenover elkander *al* de vóór- en *al* de nadeelen eener belasting, en maken daaruit haar batig saldo op; en dan is het zeker, zoodra de *kleine* verhooging van den natuurlijken koopprijs, waarachter zich de belasting verschuilt, hooger is dan het vereischte, - zoo wordt dezelfde onmerkbaarheid van betaling, die bij goede verhouding een voordeel was, alsdan een allergewigtigst nadeel. Men bemerkt achteruitgang, en ziet de ware oorzaak niet. - Vooral is dit nadeel aanwezig, waar de prijsverhooging noodzakelijke levensbehoeften treft, en alzoo de regeringen in staat stelt, om, schijnbaar zonder nieuwe belasting, aanzienlijke sommen voor hare uitgaven te bekomen. Wel is dit een ‘verblindende gaaf der accijnsen, wier ligt vermeerderbare ontvangst tot stouter uitgaaf voert’[1].

Men merkt de belasting niet! Maar het is de vraag niet, of men die bemerkt; - het is de vraag, of zij bestaat, en welken invloed zij heeft. Men merkt ook niets van de fondamenten van een huis: - daarom *zijn* zij er wel, en schragen alles. Men merkt niets van den worm, die den grondslag doorknaagt; - daarom *is* hij er wel, en kan het gebouw doen instorten.

Het onderzoek naar het wezen ga dan vooraf aan dat van het bemerken, en dan zal men bij de plaatselijke accijnsen *de gemakkelijke betaling* eerst in rekening brengen, nadat men deze stellingen ontkend heeft:
Duurte van brood werkt op daling van werkloon.
Vrijheid van vertier is een hoofdvereischte van welvaart.

Werpt men ons tegen, dat het aangevoerde in beginsel waar moge zijn, maar dat het ondoenlijk is, dit bij de meeste steden in te voeren, daar men de groote uitgaven nimmer door directe belastingen zou kunnen vinden, dan voeren wij ook dit aan, dat die hooge sommen voor een groot gedeelte voor het armwezen vereischt worden, en wijzen op het onmiskenbaar verband tusschen de duurte van levensbehoeften

1 Mr. J.R. Thorbecke, over Plaatselijke Begrooting, p. 87.

en pauperisme - de wegneming dier kunstmatige duurte zou stellig een middel zijn, om gaandeweg die uitgaven te verminderen.

Sommige steden geven een groot deel van hare inkomsten aan de armen. - Het zijn juist die, waar de accijnsen het meest zijn opgevoerd, - een opmerkelijk verschijnsel, dat niet mag over het hoofd gezien worden.

In Amsterdam, in Leyden, in Haarlem is eene armenbelasting, die circa ƒ 4 per hoofd der niet-bedeelden bedraagt. De naam van armentax moge bij ons niet aanwezig zijn, zeker is het, dat de ingezetenen betalen, en verpligt zijn te betalen, ƒ 4 per hoofd, in belasting voor de armen; - dit komt Engeland zeer nabij - maar van wie wordt aldaar de poor-tax geheven? Voornamelijk van de grondeigenaars; - en bij ons? Van al wat brood eet: dat derde gedeelte van het budget, die belangrijke sommen 's jaars, om brood te verschaffen aan de armen, worden betaald door alle brood-, brandstof-, vleesch- en gedestilleerd-verbruikers.

Wij hebben reeds vroeger op deze, in ons oog groote, inconsequentie verwezen[1]. Is het eenmaal aangenomen, dat de behoeftigen door bijdragen van anderen onderhoud zullen genieten, dan is het eerste, dat vereischt wordt, de levensmiddelen goedkooper te maken, al ware dit eene opoffering voor de meer gegoeden; want die opoffering is *toch* daar, en is anders veel sterker - zie uw budget; - de opoffering ten behoeve der armen onvermijdelijk zijnde, is het ten minste zaak, dat die zoo weinig mogelijk koste; doch nu stelt men eerst de levensbehoeften door kunstmatige middelen buiten hun bereik - en vervolgens gebruikt men andere kunstmatige middelen, om hun die weêr te geven; - maar dan is het eenvoudiger, die niet duur te maken.

Met andere woorden: men doet eene krachtsinspanning, waardoor het voedsel boven bereik der behoeftigen komt. Vervolgens doet men weder eene krachtsinspanning, om de behoeftigen tot het voedsel op te heffen. Laat men beide waar zij zijn volgens den natuurlijken loop der zaken, zoo kan de maatschappij hare dubbele krachtsinspanning tot productie gebruiken.

Mogt men deze waarheid erkennen: ‘het goedkoop houden

1 Beg. van Staath., pag. 304.

van levensmiddelen is de zuinigste wijze van bedeeling.' Die duizenden, die gebrek lijden, 1°. door de dure prijzen, en 2°. door vermindering van werk, hierdoor geboren, moet men toch onderhouden. - Zie hier eene schoone harmonie économique: het verkeerde beginsel voert een nasleep met zich mede, die zich aan allen ten duidelijkste toont, en op den langen duur ondragelijk wordt.

Minder dan ergens dus, zijn de accijnsen te verdedigen op eene plaats waar pauperisme bestaat; en het getal armen moge aangevoerd worden als argument tot afschaffing, maar niet tot behoud van het stelsel.

Kunstmatige duurte verarmt de bevolking, stremt de welvaart van het geheel - eene waarheid, in Engeland door de uitkomst bevestigd[1]. Mogt zij doordringen bij die onzer steden, die zware schulden en grooten armenlast hebben. Men zegt: 'eene dergelijke afschaffing ware te denken, indien men geheel vrij van schulden ware, en niet het groote budget aan de armen had te voldoen - maar nu *moet er geld zijn* - dit is eene eerste behoefte.'

De groote vraag is: kunstmatige duurte, verarmt zij de bevolking, ja, of neen? - zoo ja, dan komt zij in bezwaarde steden het allerminst te pas. Iemand, die schatrijk is, kan zich verkwistende middelen nog eerder veroorloven; - maar iemand, die bekent arm te zijn, die erkent, dat zijn passief het actief overtreft, die zal het allerminst die verarming kunnen verdragen.

Goedkoopheid der levensbehoeften is de zuinigste wijze van bedeeling. Een der belastingen, welke ons toeschijnt het meest hiertegen te strijden, is die op de varkens, vooral in die mate, waarin zij op sommige plaatsen, b.v. te Haarlem, bestaat.

Een varken van 200 pond is een middelmatig varken, en kan worden geschat op eene waarde van ƒ 20.- Hiervoor moet in de stad Haarlem betaald worden aan stadsaccijns ƒ 8.-, makende met de rijksaccijnsen en zegelregten eene belasting uit, welke meer dan 50 pCt. van den natuurlijken koopprijs bedraagt.

Nu is het bekend, welke voordeelen de mindere klassen uit de varkenteelt kunnen trekken. Men koopt een big voor

1 Zie o.a. de Redev. van Sir James Graham, overgenomen in de Arnh. Cour. van 22 Febr. 1851.

zeer weinig, voedt die met zeer weinig onkosten, en heeft aan het eind van het jaar een kapitaal gevormd, dat een huisgezin een geheelen winter kan voeden; - zal nu de ambachtsman de voordeelen trekken van deze nijverheid, zoo moet hij de som van ƒ 10 betalen. Dit is een zware som om contant te voldoen; deze kan ook zeer dikwijls niet opgebragt worden, en een geacht ambtenaar der belastingen verhaalde ons, dat hem verscheiden voorbeelden bekend waren van lieden, die het varken op crediet moesten doen slagten en meer dan de helft afstaan, ten einde den accijns te kunnen betalen. Bevinden zij, dat zij de gelden voor den accijns niet bij elkander hebben, zoo kunnen zij hunne koopwaar zelden tegen marktprijs verkoopen, daar een ieder weet, dat zij die toch niet houden kunnen, en volstrekt *moeten* verkoopen.

Zie hier dus eene gemakkelijke kapitaalvorming zorgvuldig belemmerd. De mesting der varkens is eene allervoordeeligste toepassing van de wetten der natuur. Zij vereischt bijna geen voorschot - de uitoefening dezer industrie gewent aan kleine gewoonten van zuinigheid - zij brengt eigendom met zijnen weldadigen invloed, waar buiten dit dikwijls geen eigendom bestaat: - en die voordeelen gaat men benemen door deze wijze van belasting heffen. Waar de natuur geen voorschot vereischte, eischt men een belangrijk voorschot[1]; - de kosten van productie, de moeijelijkheid der productie worden vermeerderd. Dit veroorzaakt dus over het geheel minder mesting van varkens, - het werkt nadeelig terug op de geheele varkenteelt; - voor het algemeen kapitaal is er dus zoo veel verlies, als het verschil bedraagt tusschen de waarde der varkens die nu gemest worden, en die welke bij geheele vrijheid hieromtrent zouden gemest worden. Men kan nagaan, dat dit verschil aanzienlijk is, wanneer men bedenkt, hoe weinig moeite deze wijze van productie kost; welk genot het in een arm huishouden geeft; en hoe groote hinderpaal er bestaat in de op eens geëischte som.

Wij hebben lang hierbij vertoefd; doch dit schijnbaar

1 Men kan zeggen, hier wordt geen *voorschot* voor het mesten vereischt - dit is zoo; maar het doel van den arbeidsman is een voorraad spek en geslacht vleesch - daartoe werkt hij, en dat is de productie die hij bedoelt. Voor deze productie, het daarstellen van dien rijkdom, eischt de belasting voorschot.

eenvoudig onderwerp is van het hoogste belang te noemen, - deze belasting is oorzaak, dat er minder kapitaal wordt gevormd. Dit is een groot bezwaar voor hen, die het anders zouden vormen, - en het is geen winst voor het algemeen. Neen, het mag beweerd worden, dat het direct verlies voor het algemeen is. - Om bij ons voorbeeld te blijven, Haarlem, met eene groote armenbevolking - Haarlem, dat meer dan ƒ 4 per hoofd voor openbaren onderstand moet opbrengen, zoude dit cijfer zekerlijk zien verminderen, bijaldien dit middel van bestaan der behoeftigen zoo gemakkelijk mogelijk werd gemaakt. De last, door eene directe belasting te weeg gebragt (verondersteld, dat deze de varkensbelasting verving), zou toch wel worden opgewogen door een grooter geldelijk voordeel, vermindering in het cijfer der bedeeling. Ja, indien het mogelijk ware, de varkenmesting voor de behoeftigen geheel vrij te maken, door afkoop van den rijksaccijns; - indien het denkbaar ware, een premie te geven voor elk door behoeftigen gemest varken, zoude die begunstiging, zoo lang de abnormale toestand van sterk pauperisme duurde, zeer goed te verdedigen wezen, en de gelden, alzoo besteed, zouden voordeelig belegd zijn. Men zou het moeten beschouwen als een zuiniger middel om hen te doen bestaan, die men anders toch heeft te onderhouden, maar als volslagen bedeelden.

Wij hebben alzoo getracht de eerste stelling te staven, *de noodzakelijkheid der hervorming*. Een tweede en niet minder belangrijk punt blijft ter behandeling over: *de wijze der hervorming*.

Het is niet zonder wantrouwen, dat wij omtrent dit belangrijk vraagstuk onze zienswijze durven mededeelen. - Eene openbaarheid van naauwkeurige en volledige statistieken is de eenige voorwaarde, waarop het aan bijzondere personen mogelijk kan worden, omtrent een maatregel (en vooral omtrent dergelijken maatregel) volmaakt vaste grondslagen voor zijne meening te verkrijgen. - Dit vereischte in een' constitutionelen staat is in ons land nog niet bereikt. - Wij hebben ons dus voornamelijk moeten bepalen tot die opgaven, welke wij aangaande de Provincie Noord-Holland hebben kunnen verkrijgen; doch, hoe onvolledig die informatie ook moge schijnen, meenen wij echter te

durven beweren, dat eenige algemeene grondslagen aangaande de wijze der hervorming uit de vergelijking dier plaatselijke budgets kan opgemaakt worden[1].

Het beginsel, dat naar onze meening aan de noodzakelijke hervorming ten grondslag moet leggen, kunnen wij aldus zamenvatten:

Trapsgewijze afschaffing der accijnsen, te beginnen met die der noodzakelijkste levensbehoeften, en uitbreidingvan het stelsel der directe plaatselijke belastingen.

Eer wij tot een korte toelichting van dit gevoelen overgaan, willen wij eenige regels wijden aan de waardering der voorgestelde hervormingswijzen. Twee omstandigheden, beide van groot gewigt, beheerschen dit vraagstuk, en schijnen elkander vrij naauwkeurig op te wegen:

1°. De hooge wenschelijkheid om de binnenlandsche douanes te doen vervallen.

2°. De groote moeijelijkheid om het aanzienlijke bedrag der opbrengsten door andere middelen te verkrijgen.

Dit heeft eenigen doen bedacht zijn op het vinden van middenwegen, om het groote voordeel te verkrijgen zonder het nadeel te verwezenlijken. In die voorstellen ligt hoofdzakelijk een dezer twee hoofdgedachten ten grondslag:

a. de plaatselijke heffingen vervallen, en de staat heft alle accijnsen, waarvan zij een gedeelte aan de gemeenten uitkeert naar rato harer behoeften.

Indien dit verwezenlijkt was, zoude er zeker eene groote vordering zijn gedaan, door het wegnemen der hinderpalen van binnenlandsch vertier - doch de mogelijkheid om goede grondslagen voor dergelijke distributie te vinden, mag met reden betwijfeld worden. Dit plan is aangegeven in een werkje van M. Felix Isaac, ‘sur les octrois communaux’ - en tot de beoordeeling dier beginselen verwijzen wij naar het gevoelen van Horace Say, ‘Journal des Ecom.’ 1848, en het werkje van Mr. W.B. Boer en Six tot Oterleek, over plaatselijke belasting, pag. 31 en 43 sq. -

b. de plaatselijke accijnsen vervallen, - de staat doet afstand van een of twee directe belastingen, b.v. personeel en patenten, en dat bedrag voorziet in de gemeenteuitgaven. - Hierdoor is eene leegte ontstaan in de op-

1 In eene gereed liggende brochure hebben wij getracht, het onderwerp eenigzins volledigerna te gaan.

brengst der landbelastingen - deze wordt aangevuld door het leggen eener nieuwe belasting op al de ingezetenen van het rijk.

Deze gevonden zijnde, heeft het rijk geen nadeel bij zijn afstand van directe belastingen; de stedelijke kassen zijn ook gevuld, en op veel minder bezwarende wijze. - Alle eischen zijn voldaan, behalve die der regtvaardigheid. - Of zou het hiermede overeenkomstig zijn, dat de hooge budgets van eenige steden gevonden worden door eene bezwaring van alle ingezetenen des rijks? Naar onze meening mag dit volstrekt ontkend worden. En dit zou toch een onmisbaar gevolg zijn van het voorgedragene.

Eenigzins een middenweg tusschen beide stelsels wordt aangenomen door de H.H. Boer en Six. Deze stellen voor, dat de plaatselijke behoeften gevonden worden:

Door eenige opcenten op de rijksbelastingen van gemaal en geslagt, welke de schrijvers aannemen, in den regel daar geproduceerd te worden, waar zij verbruikt worden; - deze zouden door het rijk geheven worden en aan de gemeenten uitgekeerd. Dit stelsel heeft een hoofdvereischte, dat de totale belasting op gemaal en geslagt op alle plaatsen van het rijk volmaakt dezelfde zij - want is er slechts eenig verschil in de tarieven van niet al te ver afgelegen gemeenten, dan zoude de minst belaste de andere voorzien, en de productie in die meest belaste zou gaandeweg ophouden, of men zoude weer in de inwendige douanes vervallen.

Om die heffing door de rijksontvangers, met uitkeering aan de plaatselijke kas, dus denkbaar te maken, moeten *alle* gemeenten eene belasting op gemaal en geslagt heffen. - Indien dit thans toch het geval was, zou de zwarigheid minder groot zijn: doch welke is onze toestand te dien aanzien? - In de 1209 gemeenten van ons rijk wordt slechts in 379 belasting op het gemaal geheven; in 462 belasting op het geslagt. - Meer dan 800 gemeenten zouden dus eene belasting op het gemaal als eerste grondslag harer plaatselijke inkomsten moeten aannemen, die haar nu niet hebben, maar door hoofdelijke omslagen hare uitgaven bestrijden.

Nu is het zeker, en ook als zoodanig aangenomen, dat eene belasting op de eerste levensbehoeften, op zich zelf beschouwd, niet drukt naarmate het vermogen, maar naar-

mate van ieders persoonlijk verbruik van het belaste levensmiddel; - daar nu ieder der mindere klassen even veel brood verbruikt als de gegoede, ja zelfs meer gebruikt, daar hij, die zwaren arbeid doet, meer brood noodig heeft dan hij, die ligchaamsrust kan hebben, - zoo volgt hieruit, dat eene belasting op het gemaal, wanneer men haar afzonderlijk beschouwt, gelijk staat met een capitatie of hoofdgeld - neen, wat meer zegt, met eene belasting, die meer afeischt, naarmate er minder vermogen is. - Het evenwigt moet hersteld worden door die belastingen, waarin de vermogende bijdraagt, en de behoeftige niet; door de zamenwerking van al die belastingen, tracht men zooveel mogelijk het doel te verwezenlijken: bijdragen in verhouding tot ieders vermogen.

Daarentegen is een hoofdelijke omslag naar rato van het vermogen, hoeveel moeijelijkheid daaraan verbonden moge zijn, de eenvoudigste en regtvaardigste te noemen; dit *beginsel* wordt door iedereen erkend; - hetgeen men er tegen inbrengt, is slechts de moeijelijkheid van uitvoering. - Waar het dus blijkt, dat die moeijelijkheden overwonnen zijn, en waar het gelukt is, dit eenvoudig en zuinig beginsel te handhaven, heeft men een gelukkig standpunt bereikt. Dat gelukkige standpunt is in ons Vaderland bereikt in 1082 gemeenten, alwaar vaste hoofdelijke omslagen bestaan. Buitengewone hoofdelijke omslagen worden in 167 geheven. De opbrengst van deze te zamen bedraagt de somma van circa ƒ 2,500.000. En het is die toestand, die men in de meeste gemeenten wil doen ophouden en in 824 gemeenten door eene broodduurte vervangen.

Deze opcenten op gemaal en geslagt over het geheele rijk, zouden volgens het gevoelen der genoemde schrijvers de grondslag der ontvangsten worden van elke gemeentebudget. In de grootere steden zoude dit echter nog bijna niets zijn. Personeel en patenten, door het rijk afgestaan, zijn de hierop volgende bronnen van inkomsten. Deze zullen echter ook in de grootere steden op verre na het ontbrekende niet aanvullen, terwijl zij op ander plaatsen het gevorderde overtreffen. Doch verondersteld, dat het gelukt, door aftrekking of bijvoeging van opcenten dit te herstellen - zoo moet het rijk zich voor het bedrag schadeloos stellen. S.S. stellen hiertoe voor, dit te vinden, gedeeltelijk door eene kleine verhooging der rijks-accijnsen,

gedeeltelijk door eene belasting op de inkomsten. Ja, S.S. achten het mogelijk, om het geheel te kort door afstand van personeel en patenten, te vinden zonder eenige inkomstbelasting, hoe gering ook; - maar door wijzigingen in het bestaande stelsel der consumptive middelen, gevoegd bij opcenten op wijn, gedistilleerd en brandstoffen, welke volgens het voorgedragene plan geheel vrij zouden worden van de nu daarop rustende plaatselijke opcenten[1].

Zoodanige uitbreiding van het stelsel van consumptive belasting, als waarvan hier sprake is, schijnt ons toe niet wel denkbaar te zijn, vooral in den tegenwoordigen toestand van ons geheele belastingstelsel, en bij de beginselen, welke de regering ten opzigte der accijnsen verklaard heeft te zullen volgen.

Maar verondersteld, dat het rijk zijn tekort door verlies van personeel en patenten konde vinden, hetzij op deze wijzen, hetzij door directe belastingen, dan nog onthoude men dit: - dat het hier de vraag niet is, een deficit in de algemeene inkomsten door eene nieuwe belasting te vinden. Het doel is, om door minder verderfelijke middelen de uitgaven te bestrijden in die gemeenten, waarin men die nu door accijnsen vindt; door de ingezetenen *dier* gemeenten moet het ontbrekende worden aangevuld; en hoe men de vraag ook beschouwe, de geheele loop der hervorming komt altijd hierop neder:

Een zeker getal gemeenten voorziet in hare behoeften door middelen die men verderfelijk acht; - die wijze van heffing wil men dus afschaffen, *en de ingezetenen dier gemeenten moeten dus op een andere wijze in hunne behoeften voorzien*. Dit verlieze men niet uit het oog. Wil de landsregering hen hiertoe in staat stellen door afstand eener directe belasting van gelijk bedrag, op die plaats geheven, zeer billijk; maar dan zoeke de regering niet, dit deficit te vullen door dat ontbrekende te verdeelen over al hare contribuabelen. - Deze hebben niet te voorzien in de behoeften van andere gemeenten dan hunne eigene. Willen zij vrijwillig de onvermogenden te hulp komen, - het staat iedereen vrij, hulpbehoevenden te ondersteunen; maar geene regering mag aan allen een last opleggen, om de schuld van eenigen te voldoen. Waar dit gebeurt, daar is de spo-

1 Over plaatselijke belasting, p. 55 sq.

liata wet geworden; daar is dezelfde willekeurige beschikking over eigendom en arbeid[1] die ten grondslag ligt aan kunstmatige bescherming, en die zich eenvoudiger, doch niet sterker vertoont in het ruwe communismus.

Het einddoel, dat men te bereiken heeft, is, dat de ingezetenen der gemeenten door andere middelen dan accijns in hunne uitgaven voorzien. Vonden Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Leyden en Haarlem 3 millioen door accijnsen, en kunnen de uitgaven dier steden niet met eene mindere som volstaan, zoo is dit de hervorming, dat Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Leyden en Haarlem 3 millioen op andere wijze opbrengen. - Die uitgaven worden gedaan voor schulden en tot nut dier ingezetenen; zij mogen dus gevonden worden, noch direct, noch indirect, door bezwaring van 't algemeen.

Men kan hiertegen inbrengen, dat al de ingezetenen van het rijk bij de welvaart dier afzonderlijke deelen belang hebben - dit belang is niet te ontkennen, het is een belang van denzelfden aard als de gemeente heeft bij het welvaren der verschillende huisgezinnen.

Maar uit dit onmiskenbaar belang volgt niet, dat een gemeentebestuur aan alle ingezetenen eene belasting kan opleggen om in de behoeften dier afzonderlijke huishoudens te voorzien. De ingezetenen hebben belang bij de welvaart van hunne medeïngezetenen. Waarom? omdat de productie, de welvaart, in eene reeks van ruilingen bestaat, en dat het dus het belang is van elkeen, om omringd te zijn van menschen, die iets in ruiling hebben aan te bieden. Maar maakt men hen tot ruilers door hen zelf iets te geven, ten einde hen in staat te stellen om te kunnen ruilen, zoo heeft men den uiterlijken schijn van welvaart, niet de welvaart zelve.

Wij meenen dus, dat deze grondtrek der hervorming moet in het oog gehouden worden: ‘De ingezetenen van vele gemeenten voorzien in hunne algemeene uitgaven door middelen die men verderfelijk acht: - de ingezetenen dier gemeenten moeten dus door andere middelen in hunne gemeente-uitgaven voorzien.’

Er blijft ons nog over om nader uiteen te zetten, wat wij als onze meening aangaven: ‘trapswijze afschaffing der

1 Zie de belangrijke Brochure van Fr. Bastiat, ‘Protectionisme et Communisme.’

plaatselijke accijnsen, en uitbreiding van het stelsel der plaatselijke directe belastingen.'

Wij laten hier een overzigt volgen van het bedrag der plaatselijke belastingen van het geheele Rijk.

	circa
Directe plaatselijke belastingen in alle gezamenlijke gemeenten	ƒ 3,250,000
Accijnsen	ƒ 7,000,000
Verdere heffingen	ƒ 1,300,000
circa	ƒ 11,550,000

Of circa ƒ 3,80 per hoofd der bevolking. Dit gemiddeld getal verdeelt zich als volgt:

Noord-Braband	ƒ 1.63 per hoofd.
Gelderland	ƒ 1.75 per hoofd.
Noord-Holland	ƒ 7.90 per hoofd.
Zuid-Holland	ƒ 5.58 per hoofd.
Zeeland	ƒ 3.64 per hoofd.
Utrecht	ƒ 3.58 per hoofd.
Friesland	ƒ 4.64 per hoofd.
Overijssel	ƒ 1.99 per hoofd.
Groningen	ƒ 2.65 per hoofd.
Drenthe	ƒ 1.60 per hoofd.
Limburg	ƒ 0.96 per hoofd.

Het plotseling vervangen der accijnsen door directe belastingen mag onmogelijk genoemd worden - de hervorming moet trapswijze geschieden - doch hoe? Eene geleidelijke vermindering der tarieven wordt door bijna alle onderzoekers eenparig afgekeurd[1]; - daar het meermalen gebleken is, dat die verlaging geen evenredige prijsvermindering ten gevolge had.

Onze meening is, dat, naarmate zulks doenlijk is, de drukkendste der belastingen *geheel* moeten worden afgeschaft; en dat dit gaandeweg bereikt kan worden, indien de wetgever een ruimer bedrag van directe belastingen verpligtend maakt, eer men tot verbruik-belasting mag komen. De groote vraag is dus eigenlijk: welk bedrag kan op eenmaal aan directe belastingen worden opgelegd? dit cijfer is, naar ons oordeel, grootendeels en bijna alleen afhankelijk van den graad van verlichting, die de contribuabelen bezitten - of

1 Zie het gevoelen der Belgische Commissie. Boer en Six tot Oterleek. 'Over plaatselijke belasting,' pag. 29.

zij doorzigt en onderwijs genoeg hebben, om het voordeelige dier belastingwijze in te zien.

Sommigen meenen: het hangt af van den rijkdom der ingezetenen.

Wij kunnen dit niet toestemmen. Indien die ingezetenen bij accijnsen *niet* betaalden, ware die tegenwerping gegrond; maar alsdan betalen zij ook, - dus zij bezitten genoeg om dit bedrag te kunnen betalen. Wij gelooven, dat de vergissing hieraan te wijten is, dat armoede en onkunde zich zoo dikwijls te gelijk vertoonen.

Er wordt gezegd: ‘die mate van directe belastingen naar rato van het vermogen hangt af van het getal der bevolking. In gemeenten van kleine bevolking is zij mogelijk; doch bij grooter aantal kan zij niet meer bestaan.’ Wij kunnen dit slechts tot eene zekere mate toestemmen: men ziet in sommige gemeenten van 5000 zielen de accijnsen bijna het geheele budget beslaan, terwijl in anderen van hetzelfde zielental de directe belasting bijna in alles voorziet.

Het blijkt dus, dat er geen noodzakelijk verband is tusschen directe belasting en bevolking. Maar wel zien wij, dat de accijnsen meer aan de *steden*, de hoofdelijke omslagen meer aan *plattelandsgemeenten* eigen zijn.

Dit feit verbindt men met het bevolkings-argument, en voert het dikwijls aan als bewijs der onmogelijkheid om de laatstgenoemde middelen in groote steden aan te wenden. Wij houden die bewering voor onjuist. De reden is niet de *moeijelijkheid om hoofdelijke omslagen in groote steden toe te passen*, maar alleen de *gemakkelijkheid om er accijnsen toe te passen*.

De reden van het verschil ligt niet in groote of kleine bevolking. Zij ligt in de grootere of naauwere uitgestrektheid. Het is niet omdat de naauwere uitgestrektheid het goede middel verbiedt, maar omdat dan eerst het verkeerde doch verleidelijke middel mogelijk wordt. Het is niet dat accijns in steden *noodzakelijk* wordt, maar omdat zij dan eerst *mogelijk* wordt.

Eene belasting naar vermoedelijk vermogen zien wij gebeuren, waar de menschen wijd uit elkander wonen; en zou zij dan onmogelijk worden wanneer datzelfde getal digt bij elkander komt? Dit kan ik niet aannemen. Maar wel gebeurt dit: zoodra vele menschen digt bij elkander komen, wordt het gemakkelijker de afscheiding van terrein daar te stellen, en daardoor de consumtie te beheerschen.

Vandaar dat verschijnsel: accijnsen in steden: hoofd-omslagen alleen ten platten lande; - hetgeen men bij eene oppervlakkige beschouwing al ligtelijk voor een gevolg van den normalen toestand, een gevolg van het wezen der zaken zoude aanzien. Men verbindt de gedachte van steden aan die van groote bevolking, en het vooroordeel ontstaat: in *steden* zijn hoofd-omslagen *onmogelijk*.

Wij blijven dus bij ons gevoelen, dat de meerdere of mindere uitbreiding van het beginsel van directe belastingen afhankelijk is van den graad van verlichting der ingezetenen; of zij genoeg doorzicht en onderwijs hebben, om te zien dat zij op die wijze goedkooper betalen. Die graad van beschaving is moeijelijk in formule te brengen, doch die zwarigheid vervalt, waar door feiten getoond wordt, dat zij aanwezig is; waar men ziet, door het daarzijn der conclusie, dat de vereischte praemisse daar is.

Wanneer men kan aantoonen, dat op eenige plaatsen dit stelsel aanwezig is, hetwelk men onmogelijk acht, zoo zal het toch bewezen zijn, dat het evenzeer mogelijk is op alle plaatsen, die in denzelfden toestand zijn.

Houden wij nu dit in het oog bij het volgend overzigt der plaatselijke belastingen in Noord-Holland, A^{o}. 1848.

OVERZIGT DER PLAATSELIJKE BELASTINGEN IN NOORD-HOLLAND.

	GETAL. INWONERS.	PLAATSEL. DIR. BEL. PER HOOFD.	PLAATSEL. INDIR. BEL. PER HOOFD.	TOTAAL DER PLAATSEL. BEL. PER HOOFD.
		circa.	*circa*.	*circa*.
Amsterdam	211349	ƒ 0.45	ƒ 10.50	ƒ 11.00
Haarlem	25969	ƒ 0.30	ƒ 9.00	ƒ 9.30
Zaandam	11542	ƒ 0.80	ƒ 5.40	ƒ 6.20
Alkmaar	9835	ƒ 0.30	ƒ 11.00	ƒ 11.30
Helder	9579	ƒ 0.18	ƒ 6.35	ƒ 6.55
Hoorn	8968	ƒ 1.00	ƒ 9.50	ƒ 10.50
Hilversum	5590	ƒ 0.45	ƒ 1.70	ƒ 2.15
Texel	5565	ƒ 0.45	ƒ 3.10	ƒ 3.55
Nieuwer-Amstel	5336	ƒ 2.35	ƒ 1.55	ƒ 3.90
Enkhuizen	4988	ƒ 0.65	ƒ 5.10	ƒ 5.75
Zijpe	4440	ƒ 2.40	ƒ 1.90	ƒ 4.30
Edam	4440	ƒ 0.95	ƒ 5.50	ƒ 6.45
Purmerend	3470	ƒ 0.30	ƒ 10.80	ƒ 11.10
Wormerveer	3055	ƒ 1.20	ƒ 3.80	ƒ 5.00
Beemster	2979	ƒ 2.90	ƒ 0.25	ƒ 3.15
Assendelft	2956	ƒ 0.65	ƒ 2.50	ƒ 3.15
Terschelling	2863	ƒ 0.30	ƒ 2.80	ƒ 3.10
Medemblik	2859	ƒ 1.60	ƒ 9.00	ƒ 10.60
Weesp	2741	ƒ 0.28	ƒ 7.00	ƒ 7.28
Monnikendam	2591	ƒ 2.00	ƒ 6.45	ƒ 8.45
Crommenie	2581	ƒ 0.60	ƒ 3.80	ƒ 4.40
Huizen	2575	ƒ 0.80	ƒ 1.40	ƒ 2.20
Westzaan	2504	ƒ 0.80	ƒ 3.40	ƒ 4.20
Beverwijk	2456	ƒ 1.00	ƒ 1.50	ƒ 2.50
Aalsmeer	2420	ƒ 0.30	ƒ 0.80	ƒ 1.10
Naarden	2344	ƒ 0.25	ƒ 4.10	ƒ 4.35
Heemstede	2332	ƒ 2.40	ƒ 0.20	ƒ 2.60
Sloten	2296	ƒ 2.60	ƒ 1.80	ƒ 4.40
Bloemendaal	2230	ƒ 1.85	ƒ 1.80	ƒ 1.S5
Koog	2178	ƒ 0.80	ƒ 4.60	ƒ 5.40
Zaandijk	2142	ƒ 2.20	ƒ 3.80	ƒ 6.00

Ouder-Amstel	2016	ƒ 2.70	ƒ 1.10	ƒ 3.80
Schagen	2012	ƒ 1.60	ƒ 1.60	ƒ 3.20
Rijp	2000	ƒ 2.30	ƒ 0.12	ƒ 2.42
Velsen	2000	ƒ 4.00	ƒ 0.12	ƒ 4.00

Wanneer men de belastingmiddelen nagaat van deze gemeenten, alle van 2000 zielen of daarboven, zoo ziet men eene zeer groote verscheidenheid in de aangewende middelen; men ziet directe en indirecte middelen aangewend, zonder dat er eene bepaalde verhouding met de bevolking bestaat. - Het blijkt dus, dat het beweren minder juist is: ‘naarmate de bevolking eener plaats toeneemt, zien wij dat directe belasting, het theoretisch goede middel, onmogelijk wordt.’

Vergelijke men b.v. twee gemeenten van hetzelfde getal inwoners.

	INWONERS.	PLAATSEL. DIR. BEL. P. HOOFD.	PLAATSEL. IND. BEL. P. HOOFD.	TOTAAL PLAATS. BEL. P. HOOFD.
Edam	4.440	95	5.50	6.45
Zijpe	4.440	2.40	1.90	4.30
Purmerend	3.470	30	10.80	11.10
Beemster	3.000	2.90	25	3.15

Er is dus geen noodzakelijk verband tusschen bevolking en directe belasting.

In hoever het mogelijk is, dit middel toe te passen, kan ook met eenige zekerheid worden opgemaakt.

Nieuwer-Amstel

Bevolking 5336.

DIRECTE BELASTINGEN.		INDIRECTE BELASTINGEN.	
opc. geb. eigend	390	Opc. gemaal	4506
opc. ongeb. eigend	663	Opc. geslagt	1689
opc. personeel	750	Opc. wijn	419
Gewone hoofd. omslag	8500	Opc. gedistill	1778
Hoofd. omsl. Nachtwachts	1500		____
Brandbl., Policie, etc	650		8392
Straatw	250		
	____		
	12703		

Hier zien wij dus in eene talrijke gemeente een overgroot gedeelte van het budget door directe middelen geheven.

Nog uitgebreider is dit beginsel toegepast bij dezelfde gemeente in 1850; alsdan vinden wij, dat aan directe belastingen betaald is:

opcenten grondlasten	ƒ 1050
opc. Personeel	ƒ 750
Personele omslag	ƒ 11250
Omslag lant., brandsp., enz	ƒ 1500
Omslag voor de gebr. van fabrieken	ƒ 600
	———
	ƒ 15150

Door eene bevolking van 5427 inwoners werd dus aan directe belastingen betaald bijna ƒ 3 per hoofd.

Bij zoodanige feiten kan men zich voorzeker de gewigtige vraag doen: Kan dergelijk bedrag niet verpligtend gemaakt worden?

Hetgeen Nieuwer-Amstel in 't geheel aan dir. plaatselijke belasting betaalt, staat circa gelijk met 75 pCt. der personele Rijksbelasting; 't geen aan hoofd-omslagen geheven wordt, circa met 60 dier opcenten. Is het dan ongerijmd om aan te nemen, dat alle gemeenten in denzelfden toestand als Nieuwer-Amstel, wat bevolking, welvaren enz. aangaat, dezelfde mate *kunnen* heffen.

Nu moge men zeggen, dat ééne gemeente geen bewijs is voor allen; maar dan antwoorden wij:

1°. Zijn er verscheidene gemeenten in N.-Holland, die dit bedrag van directe belasting zeer nabij komen.

2°. Zullen er in andere provinciën, waar de uitbreiding dier hoofdelijke omslagen zoo veel grooter is, waarschijnlijk vele gevonden worden, die evenveel, en welligt meer betalen, en die evenzeer door hare welvaart een argument zijn onzer stelling.

3°. Maar al was er maar dit ééne voorbeeld, dan mag er gevraagd worden: zijn dan de inwoners van Nieuwer-Amstel zooveel braver, eerlijker en beschaafder dan de andere Nederlanders? - Zijn de elementen van het gemeentewezen daar verschillend? - Is uit deze feiten niet de conclusie te trekken: in gemeenten van 5000 zielen kan dergelijke graad van directe belasting verpligtend gemaakt worden?

Maar in steden? - Wanneer bij 5000 menschen ten platte lande een hoofd. omslag mogelijk is, verliezen zij dan die eigenschap, wanneer zij digter bij elkaar gaan wonen?

Het verschil van rijkdom der ingezetenen is ook geen afdoend argument tegen onze stelling. - Zijn andere gemeen-

ten rijker, dan is het aldaar nog gemakkelijker in te voeren. Zijn zij armer, dan mag het verarmende middel nog minder worden toegepast.

In de hypothese, dat dergelijk bedrag van directe belasting verpligtend kan gemaakt worden, zoo is echter de geheele vereischte som nog niet op deze wijze in alle gemeenten te verkrijgen, en de noodzakelijkheid om tot verbruik-belastingen over te gaan, blijft bestaan; maar dan doen zich toch vele voorwerpen voor, wier belasting niet die gewigtige nadeelen met zich zoude slepen van eene bezwaring der eerste levensbehoeften. In het allereerst doet zich hier voor, de belasting op de boter; - deze geeft in Amsterdam circa ƒ 190,000, hetgeen ongeveer gelijk staat met 70 opcenten op de tarwe. Wanneer men verder nagaat, van welke voorwerpen eene uitgebreide consumtie bestaat, zonder dat zij tot de eerste levensbehoefte behooren, zoo doen zich voor: de suiker, de koffij, de thee, de tabak; het laken, leder, manufacturen, waarvan het verbruik, door accijns belast, ruime sommen zou afwerpen.

Dergelijke belastingen mogen ontzaggelijk bezwaarlijk toeschijnen. Zij zijn het altijd minder dan stedelijke opcenten op gemaal, spek, turf en brandhout; en bij eene aandachtige beschouwing der budgets, komt men toch tot de overtuiging, dat het niet noodig zoude zijn, al die neringen te benadeelen, om de som voor algemeene uitgaven te vinden.

Is eenmaal het beginsel aangenomen, dat een bedrag, gelijk staande met b.v. 60 opcenten op het personeel, aan directe belasting *moet* geheven worden, zoo is het zeker aan te nemen, dat op zeer vele plaatsen alle accijns zal wegvallen, want de geringe som, die boven dit bedrag vereischt wordt, zal men alsdan niet door de bezwarende middelen willen heffen; - dit dwingt dan van zelf tot uitbreiding van het directe belastingmiddel; hierbij tevens in het oog houdende, dat het benoodigde cijfer op den duur niet zoo hoog zou zijn als thans, 1°. door vermindering van perceptiekosten; 2°. door meerdere zuinigheid in de uitgaven, die alsdan dringend noodzakelijk is; 3°. door minder cijfer aan armenbedeeling bij goedkooper brood, spek en brandstof.

Tot résumé, zijn dit de twee punten, die naar ons bescheiden oordeel van eene gemeentewet kunnen verwacht worden:

Verbod om eerste levensbehoeften te bezwaren.

Een ruim bedrag aan directe belastingen verpligtend te maken.

Dit is het aandeel, dat haar in de hervorming kan toekomen. Onmogelijk kan zij de geheele hervorming voorschrijven. Zij kan de afschaffing der accijnsen niet op eenmaal door een wetsartikel daarstellen; maar zij kan dwingen om de eerste schreden te doen op dien weg, dien men huiverig is te betreden, maar dien langdurige ondervinding voor de beste verklaart. - Is die weg inderdaad de beste en voordeeligste, zoo volgen de andere schreden van zelve. - Het is van die kracht van het goede beginsel, dat wij de wezenlijke hervorming verwachten. - En is slechts eenmaal door de welvaart van eenige gemeenten gebleken, welke weldaden de vrijheid van vertier met zich voert, dan zal de kracht van het goede voorbeeld meer vermogen dan de strengste bepalingen in de Wet geheven. - En wanneer wij nu, met het oog op deze vereischten, het Wetsontwerp doorzoeken, zoo vinden wij, dat het nadeelige van den tegenwoordigen toestand wordt erkend: dat eenige der uiterste nadeelen worden gelenigd: - de noodzakelijkheid om het nieuwe beginsel toe te passen, vinden wij niet dáár.

1°. *De bezwaring der eerste levensbehoefte blijft bestaan*. - Eene vermindering der tarieven moge eenige prijsverlaging bij den tegenwoordigen toestand te weeg brengen; te dikwijls is het gebleken, dat prijzen niet daalden in diezelfde verhouding. - Buitendien, eene tariefsvermindering laat al de hinderpalen van vertier bestaan, en dit is juist het belangrijkste punt. - De langzame, doch zekere daling der prijzen door verruiming van markt en uitbreiding van concurrentie, blijft onmogelijk. - De vrijheid van arbeid wordt niet daargesteld.

2°. De verbruikbelastingen blijven de voornaamste bron van inkomst; - de vergunning om daartoe over te gaan wordt aan de gemeentebesturen bijna onvoorwaardelijk toegestaan.

Volgens de tegenwoordige Wet, mag men niet komen tot plaatselijke verbruikbelastingen, vóór men heeft geheven door directe belastingen:

de opcenten van grondbelasting;
de opcenten van personeel;
de hoofdelijke omslagen tot onderhoud van lantaarns enz.

Volgens het voorgestelde ontwerp van gemeentewet mag men verbruikbelastingen heffen, wanneer geheven is:

5 opcenten op ongebouwde eigendommen;
10 opcenten op gebouwde eigendommen;
25 opcenten van het personeel - (of 15 dier opcenten en eene directe plaatselijke belasting, met 10 der opc. gelijk staande.

(Art. 235)

Nu ziet men, dat in die steden, waarin de omslag voor lantaarns enz. is toegepast, dit een zeer aanmerkelijk bedrag[1] uitmaakt, 25 opcenten op het personeel dikwijls overtreffende. - En wanneer men deze voorgestelde wijziging op eenige plaatselijke budgets toepast, zoo ziet men, dat de grens, waar verbruik-belasting begint, bij het ontwerp eerder bereikt wordt dan in de vroegere Wet. - De toevlugt tot de verleidelijke accijnsen wordt dus niet moeijelijker gemaakt, en de noodzakelijkheid om het betere beginsel toe te passen, is niet daar. De voorschriften van het ontwerp op de medegedeelde lijst der gemeenten van Noord-Holland toepassende, ziet men, dat zij in geen dezer de afschaffing der accijnsen noodzakelijk maken.

Niet zonder schroom hebben wij het gewaagd, onze zienswijze mede te deelen aangaande dit belangrijk en veelomvattend onderwerp, dat door elk zijner vertakkingen met het geheele volksbestaan, met den geheelen arbeidskring is zamengeweven. Veel moge er aan ontbreken, en men moge het beschouwen als een vermetel voordragen van eigen inzigten, waar theorie slechts lessen gaf: - overtuiging en pligtgevoel laten niet toe te verzwijgen, wat men in gemoede meent, van nut te kunnen zijn.

Haarlem, Februarij 1851.

J.L. DE BRUYN KOPS.

1 Leyden, Dienst 1848. - ƒ 45.000. - Dordrecht ƒ 27.100. - Rotterdam ƒ 62.000.

Gezondheidsleer.
Voeding.

Leer der Voedingsmiddelen voor het volk, door Dr. Jac. Moleschott, privaat-docent der physiologie aan de Hoogeschool te Heidelberg. Utrecht, Kemink en Zn. 1850.

In een der vorige nummers van dit Tijdschrift is het met reden bejammerd, dat aan de staathuishoudkunde bij ons zoo weinig algemeene belangstelling te beurt valt. Doch, moge dit nog eenigzins te verontschuldigen zijn uit den geringen invloed, die, althans tot dus verre, aan de ingezetenen in de regeling hunner staatsbelangen gegund was, gegronder nog ware de klagt over de onbekendheid van het volk met *de gezondheidsleer*, over de verwaarloozing van die wetenschap, wier lessen een' ieder *kan*, en, zoo hij waarlijk gezond en krachtig wil leven, dagelijks *moet* in toepassing brengen.

Evenwel, bedroevend moge de onverschilligheid jegens beide deze, voor het menschelijk geluk zoo noodige, wetenschappen wezen, vreemd of onverklaarbaar is een dergelijk verschijnsel niet. Het is immers zoo aangenaam, toe te geven aan de neiging om van zijn verstand zoo min mogelijk te vergen, en het alleen bij datgene in te spannen, wat in dadelijke betrekking met ieders dagelijksche beroepsbezigheden staat. Het zij duidelijk, dat de algemeene welvaart van de bijzondere afhangt, of dat sterke gezondheid en grootere kracht meerdere inspanning veroorlooft, en daardoor het ontstaan van bijzondere welvaart bevordert, de afkeer van arbeid is zoo groot, en daarentegen het vooruitzigt om, door dien afkeer te overwinnen, eigenbelang te bevredigen, zoo

ver verwijderd, dat men slechts zelden iemand aantreft, die wil gaan buiten zijn gewonen kring, om na te denken over de oorzaken van hetgeen in en om hem gebeurt, of te peinzen op de middelen, waardoor het bestaande mogt kunnen worden verbeterd. Het denkvermogen in te spannen is eene voor het meerendeel al te zware taak. Op de hoogte, waarop de menigte thans staat, neemt zij alleen datgene met graagte op, wat de zinnen treft, het gemoed schokt, of de verbeelding prikkelt, kortom alles, wat zonder hersenbreken, gelijk men het noemt, kan worden begrepen.

Vandaar de invloed, door zoo vele oppervlakkige denkers uitgeoefend; vandaar de ontelbare aanhangers, die ieder bijgeloof vindt, hoe klaarblijkelijk valsch het bij eenig onderzoek zij; vandaar die volkeren, door staatkundige hersenschimmen zoo zeer op het dwaalspoor gebragt, dat zelfs in onze dagen eene door afschuwelijke drogredenen betooverde menigte zich met de wapenen in de vuist datgene zocht te verwerven, wat juist door deze hare handelwijze aan haar ontsnappen moest; vandaar die algemeene verspreiding van bellettristische kennis, met eenige oppervlakkige, en vaak scheeve, historische voorstellingen gemengd, terwijl grondig weten slechts het eigendom van enkele uitzonderingen is.

Neen, weêrzin en verveling wekken zij op, die wetenschappen, welke niet schitteren, noch verblinden door haren uiterlijken tooi, die het gemoed niet medeslepen, omdat zij het gevoel niet prikkelen, maar hare schatkamer slechts openen voor hem, die tot ernstige inspanning des denkvermogens in staat en bereid is. Kunnen zij hare resultaten niet bloot leggen, zonder den weetgierigen door eene reeks van bijzonderheden te voeren, en hem de zaak van alle zijden te leeren beschouwen, zelfs de man, die op beschaving aanspraak maakt, vindt ze droog en stroef, en liever dan tot hare beoefening te besluiten, vergenoegt zich zijn geest met een voedsel, dat gemakkelijker te bekomen en ligter te verteren is. En toch, zoo in de ontwikkeling des denkvermogens de beschaving bestaat, kan zij alleen daar worden verkregen, waar dat denkvermogen geoefend en gebruikt wordt. Daarom is innerlijke beschaving even zeldzaam, als uitwendige algemeen is; want afkeer van inspanning des geestes, want zucht naar het uiterlijke en oppervlakkige stuit de ontwikkeling der rede, en jaagt alleen het vormelijke met rusteloozen ijver na.

Onze geheele opvoeding bijna is in dien verkeerden geest ingerigt. In plaats van er naar te streven, om het verstand te volmaken, geeft men maar al te dikwijls de voorkeur aan het scherpen van het geheugen. Men is tevreden, zoo de knaap slechts een aantal dingen weet, zonder er zich over te bekommeren, of hij die wetenschap zal kunnen gebruiken, of dat alles voor hem slechts eene reeks van onzamenhangende woorden en klanken blijven zal. De middelbare scholen, waar toch de vorming des verstands op den voorgrond moest staan, zijn in den regel slechts de broeikassen eener (zoo noemt men het) *klassieke humaniteit*, dienstig alleen om psychische sybarieten te kweeken. Het nuttige en noodzakelijke wordt op den achtergrond geschoven, om plaats te maken voor het vormelijke en aesthetische. De jongeling, die de hoogeschool bezoeken gaat, heeft met Horatius den wijn, met Anacreon de liefde bezongen: maar hoe de physische krachten, waarvan zijn gansche zijn afhankelijk is, werken, hoe de huishouding van den staat, jegens wien hij alreeds pligten te vervullen heeft, is ingerigt, daarvan heeft hij nimmer iets vernomen.

Is het dan wonder, dat, bij een dus opgevoed geslacht, de staathuishoudkunde geschuwd wordt, zij, die geene romantisch-historische tafereelen schildert, maar op wiskunstigen betoogtrant aanwijst, hoe welvaart wordt geboren en voortgeplant? Is het vreemd, dat men zich luttel bekommert om de natuurkunde in het algemeen, of die des menschen in het bijzonder; wetenschappen, die tot u spreken van beweging en omzetting der stof, waaraan gij geen dichterlijke beschrijvingen van grootsche natuurtooneelen moet vragen, maar aan wier hand gij zult doordringen in het innerlijk wezen der stof; die u den bouw van dier en plant zullen leeren kennen, maar aan fabelachtige voorstellingen geen oogenblik aandacht willen schenken? Daarom dan ook geene gezondheidsleer, die, gesteund op de physiologie, daadzaken waarneemt, verzamelt, rangschikt, en op dien grondslag vaste wetten bouwt; geene gezondheidsleer, waaruit gij de kennis kunt putten van hetgeen tot de instandhouding van uw ligchaam, tot de vermeerdering uwer krachten en de verlenging uws levens noodzakelijk is!

Het is waar, wanneer zich de pijnlijke gevolgen van de verwaarloozing dezer beide wetenschappen al te zeer laten gevoelen, begint men gewoonlijk ook weder aan hare toe-

passing te denken. Doch hoe moeijelijk, ja onmogelijk is het dan meestal niet, het kwaad te herstellen, dat zoo gemakkelijk had kunnen worden voorkomen? Ook hebben beiden, hare om zoo te zeggen wettelijke vertegenwoordigers in de maatschappij. Doch dit maakt het kwaad in zekeren zin nog erger; want in hen stelt men nu zulk een onbepaald vertrouwen, dat men het onnoodig rekent hun bij hunnen arbeid de behulpzame hand te bieden, of tot de verspreiding en verwezenlijking hunner denkbeelden mede te werken, waardoor hunne raadgevingen vruchteloos blijven, zoo zij al niet worden bespot of in den wind geslagen, omdat bijgeloof en vooroordeel, ja soms zelfs bloote afkeer voor theoriën, zich daartegen verzetten.

De staathuishoudkunde is misschien op dit oogenblik meer populair dan vroeger, waarschijnlijk omdat het geloof in hare noodzakelijkheid toeneemt in een tijd, waarin de miskenning harer voorschriften het gansche maatschappelijk gebouw dreigde omver te werpen. Ofschoon de gezondheidsleer innig aan haar verwant is, daar zij, om welvaart en geluk te doen toenemen, de hulp dier wetenschap niet kan ontberen, staat echter bij deze de zaak in geenen deele zoo gunstig. Het is dus een verblijdend verschijnsel, wanneer mannen van bekende kunde de algemeene aandacht ook op haar vestigen, en het publiek bekend maken met de wijze, volgens welke 's menschen leefregel moet worden ingerigt, zal gezondheid, kracht en hoogere volmaking hem ten deel worden.

Zoo talrijk nog zijn de vooroordeelen nopens gezondheid en ziekte, bij de groote menigte diep ingeworteld, dat iedere poging om dien Augias-stal te zuiveren op toejuiching aanspraak heeft. Het publiek moet door werken, als het aangekondigde, overtuigd worden, dat, hoewel de verschijnselen, die het menschelijk organisme vertoont, niet allen kunnen worden verklaard, er echter daarover reeds genoeg licht is verspreid, om het noodzakelijk verband te doen inzien, dat ook hier de gevolgen aan de oorzaak schakelt, en zóó genoopt worden, om, met verloochening zijner dwaalbegrippen, in zijne eigene daden den oorsprong zijner kwalen te zoeken, ten einde ook zijn herstel niet langer van wonderbare krachten te hopen, maar van de verwijdering der ziekteoorzaken zelve, en het doelmatig wijzigen van de werkzaamheid van het organisme.

Om onze denkwijs omtrent dit geschrift te doen kennen

niet alleen, maar ook om onze lezers van het groot gewigt der zaak te overtuigen, zullen wij, schoon zeer kort, ontwikkelen, wat, in den tegenwoordigen stand der wetenschap, aangaande dit onderwerp bekend is. Te meer, omdat in het werk, dat wij aankondigen, slechts een klein gedeelte der gezondheidsleer wordt behandeld, namelijk de voedingsmiddelen (spijzen en dranken), en de regelen bij hun gebruik in acht te nemen.

Eten en drinken is voor den mensch slechts middel om het leven te onderhouden, geenszins het doel des levens zelve. Juist daarom, zal de leer der voedingsmiddelen niet tot verkeerde resultaten voeren, mag, bij hare behandeling, dat doel, ontwikkeling en volmaking van al des menschen vermogens, niet uit het oog verloren worden. Want in de natuur hangt alles zamen, en daarom is er bij hare beschouwing geen rijker bron van dwaling, dan eenzijdigheid. Zoo zijn de levende wezens innig met de doode natuur, waarin zij zich bewegen, verbonden. Van haar ontleenen zij de stof, waaruit zij zijn te zamengesteld, om ze haar terug te geven, in vorm, schoon niet in wezen, veranderd. Veel inniger nog is de betrekking tusschen dier en plant. Hoe verschillend in gedaante en geaardheid, zijn zij wederkeerig in hunne wording en zamenstelling afhankelijk van elkander. De plant trekt haar voedsel voor een deel uit stoffen, die zij neemt uit de anorganische natuur, maar voor het andere deel uit stoffen, eerst door de dieren verbruikt, of liever voor haar bereid. Zelve wederom strekt zij tot onderhoud voor het dier, dat, wat het verbruikt heeft, op zijne beurt, aan de anorganische natuur, onder andere vormen, teruggeeft, en daardoor deze in staat stelt der plant nieuw voedsel te bieden. Zoo strengelt één band al de verschijnselen der natuur te zamen; zoo blijkt alles oorzaak en bestemming, doel en middel tevens, bestaat het eene wezen steeds om en door het andere, daar wederkeerig de ontbinding van het een de voorwaarde voor het ontstaan van het andere is; in één woord, doet de voortdurende, onderlinge wisseling van stof èn plant- èn dierenrijk leven.

De innerlijke onverbreekbare zamenhang van allen belet eene enkele reeksdier verschijnselen, geheel afgezonderd van de overigen, te behandelen, en maakt het, zoodra zij tot de meer zamengestelde behooren, wier verklaring de kennis en toepassing vordert van bijna al de wetten der natuur, uiterst

moeijelijk voor een schrijver, om zich zoo uit te drukken, dat het algemeen hem gemakkelijk begrijpt. In hooge mate is dit met de verschijnselen des levens het geval, aan welks verklaring iedere tak der natuurkundige wetenschappen cijnsbaar is, en waarvan de studie eene grondige en uitgebreide kennis vordert, waarvan het bezit tegenwoordig, zelfs bij het beschaafd publiek, niet mag worden verondersteld. Uit de wijze, waarop de Heer Moleschott zijn onderwerp behandelt, blijkt, dat hij zijne lezers aan de scheikunde niet geheel vreemd rekent, en wij zullen zijn voorbeeld moeten volgen, willen wij niet in al te vele bijzonderheden komen.

Het dierlijk organisme, of ligchaam, is uit een zeker aantal scheikundige grondstoffen, of elementen, te zamengesteld, door wier onderlinge verbindingen zich daarin de verschillende weefsels en organen vormen. Ook in de anorganische natuur komen dergelijke verbindingen voor, doch deze verschillen van diegenen, welke men in het dierlijk organisme aantreft, voornamelijk daarin, dat de laatsten door een grooter aantal elementen worden aangegaan, en veel veranderlijker zijn. Voortdurend nu gaat de eene soort van verbindingen in de andere over: de meer eenvoudige verandert in de meer zamengestelde, of de meer zamengestelde in de meer eenvoudige. In het plantenrijk heeft het meest de eerste, in het dierenrijk heeft het meest de laatste overgang plaats. In het dierlijk organisme wordt namelijk de verbinding dikwijls teruggebragt tot de meer eenvoudige der anorganische natuur. Uit de eenvoudige verbindingen of elementen, haar door bodem en lucht aangeboden, vormt daarentegen de plant meer zamengestelde. Deze neemt het dier, met de plant zich voedende, daaruit op, verwerkt ze, en herleidt ze weder tot meer eenvoudige, die het dan aan de anorganische natuur teruggeeft. Dit overgaan van de eene verbinding in de andere heet in de taal der wetenschap: *stofomzetting* of *stofwisseling*. Die stofwisseling is de oorzaak van een groot aantal verschijnselen van het leven, en eene der voorwaarden voor zijn bestaan.

Iedere in het organisme opgenomene verbinding doorloopt een grooter of kleiner getal van dergelijke overgangen. Hier neemt zij nieuwe elementen op, daar staat zij van de haren aan anderen af, waardoor zij zich zoozeer wijzigt, dat zij, op het oogenblik, dat zij onbruikbaar en verwijderd wordt, het karakter harer eerste zamenstelling geheel verloren heeft.

Terwijl de stof al deze verwisselingen ondergaat, werkt zij mede tot, en is oorzaak van vele verrigtingen des levens. Er komt echter een oogenblik, waarop zij eenen vorm van verbinding aanneemt, waarin zij geen nut meer doet, ja zelfs schadelijk is voor het organisme. Alsdan wordt zij door de daartoe bestemde organen verwijderd. Geen levensverschijnsel grijpt plaats zonder stofomzetting; zelfs wanneer schijnbaar de organen rusten, duurt zij voort. Door dit onophoudelijk onbruikbaar worden der stoffen, die de organen zamenstellen, zouden deze te niet gaan, werd het verlorene niet telkens door nieuwe stof vervangen. Die tot instandhouding benoodigde stof wordt door verschillende organen uit het voedsel bereid. Nieuwe elementen te vormen vermag het ligchaam niet, en ook zijn vermogen, om de opgenomene verbindingen in andere om te zetten, is beperkt. Het is dus in geenen deele onverschillig, welke verbindingen de spijzen en dranken, die men nuttigt, bevatten. Daarin moeten dezelfde elementen, als de verlorene, aanwezig zijn, en wel onderling zoodanig vereenigd, dat zij in de voor het organisme benoodigde verbindingen kunnen worden omgezet.

Hiermede echter zijn geenszins al de eischen voldaan, waaraan de scheikundige zamenstelling van het voedsel moet beantwoorden. De oorzaak toch van het verschil tusschen de onderscheidene weefsels en organen is gelegen in het verschil der stof, waardoor zij worden gevormd. Daar nu niet in sommigen, maar in allen, stof onbruikbaar wordt, en dus elk dier weefsels en organen zijne eigene behoeften heeft, en van het voedsel eigenaardige verbindingen vraagt, moet dit verschillende verbindingen bevatten, dewijl anders enkele organen gebrek zouden lijden, en daardoor het geheel te gronde zou gaan.

Er moet alzoo eene vaste verhouding bestaan tusschen het nuttigen van spijzen en dranken en het verbruiken van stof, tusschen het onderhoud en de slijtaadje van het ligchaam. Bijaldien onze kennis van de veranderingen, die de stof quantitatief en qualitatief in het menschelijk organisme, onder alle omstandigheden, ondergaat, volledig ware, en wij bovendien de quantitatieve en qualitatieve zamenstelling van ieder voedingsmiddel wisten, zoude ten minste één der gegevens bekend zijn, waarop de bepaling, hoeveel, en welk voedsel ieder tot behoud van zijn gezondheid en leven noodig heeft, rusten moet. Tot die hoogte echter hebben wij

het nog op verre na niet gebragt. Zelfs niet eens van de omzettingen, die ééne soort van verbindingen in het ligchaam ondergaat, of van de rol, aldaar door haar gespeeld, is de wetenschap in staat volkomen rekenschap te geven; integendeel, nopens de meeste dier verbindingen is hare kennis nog zeer oppervlakkig. Doch, al ware zij volkomen, de berekening zou nog meerdere gegevens vorderen. De stof moet niet alleen in het organisme worden opgenomen, zij moet ook daarin bewerkt en aan al zijne deelen worden toegevoerd. Van de geregelde werking der organen, die dit bewerkstelligen, hangt dus grootendeels de voeding af. Hierin brengt bovendien *de geest* storingen te weeg, die een middellijken invloed uitoefent op al de verrigtingen van het menschelijk ligchaam; die, met willekeur handelend, het gebruikt of misbruikt naar zijn welbehagen, en al de kunstmatige voorzorgen, door de natuur tot instandhouding van het organisme getroffen, versterken of verijdelen kan.

De hoeveelheid der te gebruiken spijzen en dranken is dus, evenmin als hunne hoedanigheid, op wiskunstige wijze te bepalen, want de grond, waarop die bepaling zou rusten, is daartoe veel te ongewis. Tot nog toe kan de leer der voedingsmiddelen slechts dienen, om, bij benadering, de lessen der ondervinding te verklaren en te bevestigen, of, waar zij voortvloeijen uit dwaling, de oorzaken dier dwaling op te sporen. Uit dit oogpunt behandeld, heeft zij hoofdzakelijk het praktisch nut ten doel, dat hare studie kan opleveren. Zij toont, gelijk dit door den Heer Moleschott zoo uitstekend gedaan is, de wijze aan, volgens welke men het er tegenwoordig voor houdt, dat de stofwisseling toegaat. Zij leert, welke de organen zijn, die hoofdzakelijk uit de genuttigde spijzen en dranken de voedende bestanddeelen in voor het ligchaam bruikbare stoffen afzonderen en omzetten, hoe zich vervolgens die stoffen door gansch het ligchaam verspreiden en door ieder lid van het organisme worden opgenomen, om tijdelijk deel daarvan uit te maken, doch eindelijk, als zij hare bruikbaarheid hebben verloren, weder te worden verwijderd.

Van deze algemeene beschouwing gaat zij daarop tot de bijzonderheden over. Zij behandelt nu de spijzen en dranken, of onderscheidene voedingsmiddelen, met opzigt tot het onderling verschil hunner voedzaamheid en verteerbaarheid; zij stelt zoowel de veranderingen, buiten het ligchaam kunst-

matig daarin te weeg gebragt, als de omzettingen, die zij gedurende hun verblijf in 's menschen ligchaam ondergaan, in het licht; besluit uit dit alles, dat zij met hetgeen omtrent de behoeften des ligchaams bekend is in verband brengt, tot de voor- en nadeelen, aan iedere soort van voedingsmiddelen eigen; schetst u de gevolgen van overdaad en gebrek; onderwijst u de regels, die u bij de keuze van het voedsel, dat gij zult nuttigen, moeten besturen; verhaalt u, hoe velerlei de wijzigingen zijn door leeftijd of sekse, door bezigheid, klimaat en jaargetijde veroorzaakt, en leert, na te hebben geraadpleegd met de ondervinding, ten slotte u het voedsel kennen, dat, naar gelang van al die omstandigheden, op uwe voorkeur aanspraak heeft.

Niettegenstaande ook de S. dit plan in de hoofdzaak volgt, en daardoor ook den in de natuurkunde van den mensch niet ervaren lezer in staat stelt zich een duidelijk begrip te vormen, hoe het genoten voedsel een deel van zijn eigen ligchaam worden kan, en hem tevens aantoont, hoe hij de kennis omtrent spijzen en dranken, die hij op deze wijze erlangd heeft, tot zijn eigen voordeel kan toepassen, blijkt het niettemin, zoo uit de inleiding, als uit enkele plaatsen van het werk zelf, dat dit slechts bijoogmerk, maar het hoofddoel een ander geweest is. ‘Kan ons,’ zoo spreekt hij daar, ‘eene wisselwerking beleedigen, die onze lijken in de pracht der bloemen en de bloem des velds in het werktuig der gedachten herschept?’

‘Wie dat verband begrepen heeft, dien kan het niet meer smarten. Hem wordt de verwantschap met hetgeen schijnbaar gemeen was tot een heilig gevoel van noodzakelijke afhankelijkheid, dat aan elken vorm van goddelijke en menschelijke vereering zijnen waren inhoud geeft.’

‘Maar begrepen moet het worden, dat noodzakelijk verband tusschen mensch en dier, tusschen dier en plant, tusschen de plant en den akker waarop zij bloeit....’

‘Dit begrijpen wilde ik in de volgende bladen aan het volk ter harte leggen. Ik heb er naar getracht voor de wording van ons ligchaam, voor de wijze en de kracht van onze edelste en onze eenvoudigste verrigtingen het oog te openen.’

De S. heeft dus meer willen geven dan lessen der diaetetiek; meer willen doen, dan deze uit de wetten der stoffelijke bewerktuiging verklaren. Nogtans, als hij zich hiertoe

bepaald had, of zich uitsluitend met de stofwisseling in de bewerktuigde natuur had bezig gehouden, zou hij, gelooven wij, een meer volledig werk hebben geleverd. Nu heeft het den schijn gekregen, alsof hij op twee gedachten gehinkt heeft, en daardoor geene van beiden behoorlijk heeft kunnen uitwerken. Zoodra hij de leer der voedingsmiddelen en die van de daaruit te ontleenen leefregels ging behandelen, alleen met het doel, om het volk bekend te maken met de wetten der organische stofwisseling, kon het niet anders, of hij moest eenzijdig worden. Eveneens blijft de leer der stofwisseling, waar zij alleen uit een scheikundig oogpunt beschouwd wordt, noodwendig onvolledig en eenzijdig. Om haar op hare juiste waarde te leeren schatten, had de S. dieper behooren in te dringen in de geheele leer des levens, en moest hij een ruimer blik op al de verrigtingen er van doen slaan. Thans heeft die gewraakte eenzijdigheid, dat vestigen van het oog uitsluitend op ééne verrigting hem tot eene stelling gevoerd, die, schoon hier als onomstootelijke waarheid verkondigd, geenszins waarschijnlijk, veelmin bewezen is, en, zoowel om het schadelijke harer gevolgen, als wegens haar verband met het behandelde onderwerp, opzettelijke tegenspraak verdient.

'*Leven*,' zegt de S., '*is stofwisseling*. Een gemeenschappelijke band omslingert stof, vorm en verrigting. De zamenstelling, de gedaante en de werkzaamheid der werktuigen van ons ligchaam vormen een keten, waarin geen schakel kan veranderen, zonder gelijktijdige verandering der tweede en derde. Geene werkzaamheid zonder bestendige verandering der zamenstelling, zonder een eeuwig ontstaan en vergaan van vormen. Daarom mogt ik boven alles wat leven heet afleiden van de verbinding en ontleding der stoffen van ons ligchaam.'

Welk oningewijde in de verschijnselen en wetten des levens zal, na dit gelezen te hebben, den S. niet toestemmen, dat leven stofwisseling is? En wie, die deze stelling tot in hare uiterste gevolgen uitwerkt, zal niet tot dezelfde slotredenen geraken, als hij: dat - 'vurige en stille, krachtige en zwakke, moedige en lafhartige, denkende en vadzige volken door de voedsels ontstaan, die zij tot zich nemen'[1]; - dat 'van deze afhankelijk is de gloed des harten'[2]; -

1 Pag. 1.
2 t.a.p.

dat ‘onze hersenstof begrijpt’[1]; - dat ‘de zamenstelling des bloeds en der hersenen de eigenaardigheid des karakters moet bepalen’[2]; - dat ‘het geheugen een vorm is, waarin de werkzaamheid der hersenen zich kenbaar maakt’; - dat ‘de hersenen denken, zoo als de spieren zich bewegen’[3]; - dat ‘de edele zin en de vurige moed, die de vrijheid verdedigen, verwekt worden door rijkdom aan bloed, gevolg van goede voeding’[4]; - dat ‘het voedsel eene der gewigtigste bronnen, ofschoon niet de eenigste van alle verscheidenheid van het menschelijk geslacht is’[5]; - dat ‘de meeste gepaste voeding die hersenstof ontwikkelt, welke het echt menschelijke denkt en menschelijk voelt’[6]; - dat ‘eindelijk daar de stof eeuwig is’, - ‘wij het edelste zaad in het graf laten nederdalen; doch met het bepaald bewustzijn, dat de vergankelijkheid van den eenen vorm voor den bloeijenden en geurigen tooi van veld en dreven wijkt, om na ontelbare gedaanteverwisselingen in frisscher en jeugdiger kracht te verrijzen, en voort te werken aan den arbeid, waarin de geest der menschelijke werken zigtbaar onder ons voortleeft. Eeuwig toch is de geest, die zich openbaart in de eeuwige stof. Dewijl eeuwig het aardsche wisselt, verjongen zich eeuwig de aarde en hare bewoners’[7].

Bijaldien het leven niets anders dan stofwisseling is, zijn ook al zijne uitingen het werk van de stof, zijn niet slechts de lagere verrigtingen, welke dienen om de stof te verwerken, te vervoeren en te verwijderen, het gevolg van de rangschikking en verbinding der stofdeelen, die het ligchaam uitmaken, en van de omzettingen, die zij voortdurend ondergaan; maar tevens al die hoogere verrigtingen, al ons gevoelen, denken en willen, al wat men gewoon is aan het zielenleven toe te schrijven, wordt dan eenvoudig het gewrocht van de zamenstelling en omzetting onzer hersenstof. De dood wordt verandering van vorm met opheffing der individualiteit. Alle gedachten van persoonlijke onsterfelijkheid zijn dichterlijke hersenschimmen. Het schepsel keert weder vanwaar het is gekomen. De sterveling lost zich op in de oneindige, naamlooze natuur.

Stond de grond, waarop hier voortgebouwd wordt, onwrik-

1 Pag. 2.
2 Pag. 3.
3 Pag. 157.
4 Pag. 167.
5 Pag. 172.
6 Pag. 175.
7 Pag. 198.

baar vast, viel aan de objectieve waarheid dezer veelbeteekenende stelling niet langer te twijfelen, misschien deed men wijs, alvorens haar zoo luide te verkondigen, zich strengelijk af te vragen, of de beschaving van het volk reeds zoo ver gevorderd is, dat men het zonder gevaar terstond zou kunnen bekend maken met daadzaken, die alle bestaand geloof met éénen slag ter neder werpen, - of veeleer daarmede liever in dezelfde verhouding zou voortgaan, als de beschaving toeneemt. Nu echter de voldoende bewijzen voor die stelling ten eenemale ontbreken, en de schrijver in een werk, bestemd voor menschen, waarvan het grootste deel niet in staat is zijne redeneringen te beoordeelen of te wederleggen, wat slechts persoonlijke overtuiging wezen kan, als algemeene waarheid voorstelt, mag hij, op zijn zachtst genomen, het verwijt van ligtzinnigheid niet ontgaan. Indien zijne leer ingang vond bij de menigte, zoude zij zich laten tevreden stellen met gemoedelijke betoogen over het schoone en verhevene, om na dit leven in het geluk van planten en dieren te deelen; of zoude zij den raad van Göthe, dien de S. aanhaalt, volgen, en leven voor genot, voor al wat zinnelijk is? Even onwaar en ongeschiedkundig als het was, te beweren, dat de spreuk: ‘gedenk te sterven,’ in de middeleeuwen de schoonste bloemen van het menschelijk geslacht heeft doen verwelken, daar integendeel dat geloof woeste veroveraars in de meest beschaafden der natiën herschiep, even zeker is het, dat, zoo de S. zijn doel bereikt, het gedaan is met dien arbeid, waarin de menschelijke geest zoo zigtbaar voortleeft; het gedaan is met vooruitgang en beschaving, en de toekomst niets dan barbaarschheid, slavernij en verdierlijking spelt.

Het begrip omtrent het leven, dat de S. zoo sterk aankleeft, spruit voort uit eene eenzijdige beschouwing, en bevreemdt ons overigens niet. Misschien doorloopt ieder, die de verschijnselen des levens begint te bestuderen en met die der onbewerktuigde natuur in verband brengt, dezelfde gedachtenreeks, en waarschijnlijk blijft hij het langst daarbij zich ophouden, die van de beoefening van de leer der stofomzetting zijne hoofdzaak maakt. Het is nog kort geleden, dat men het een gruwel achtte, het leven van zijne stoffelijke zijde te beschouwen, en daarom afzonderlijke krachten aannam, die men het beheerschen liet, en wier hoofdeigenschap veranderlijkheid wezen zoude, zonder zich er over te bekreu-

nen, dat dit aandruischte, niet alleen tegen hetgeen men waarnam in de onbewerktuigde natuur, maar tevens tegen het begrip zelf, dat algemeen aan het woord kracht wordt gehecht[1]. Daartegen ontwikkelde zich langzamerhand eene reactie, die van hare zijde de perken der waarheid niet in acht neemt, daar zij van al de onverklaarde levensverschijnselen reden wil geven uit de wetten der onbewerktuigde natuur. Zeker, slechts de veronderstelling, dat alles in de natuur naar een vast plan is geregeld, en dat plan zich regelmatig verwezenlijkt, maakt vooruitgang in de natuurwetenschap mogelijk. Maar mogen wij daarom het weinige, dat wij ons inbeelden van dat plan en dien regel te kennen,

1 Over het algemeen pleegt men het woord kracht te misbruiken, en er eene grootere waarde aan toe te kennen, dan eigenlijk geoorloofd is. Vroeger personifieerde men de krachten, stelde ze als het ware tegenover de stof, en schreef er bijzondere eigenschappen aan toe. Van dit dwaalbegrip is men in zooverre teruggekomen, dat men ze thans beschouwt, als van de stof zelve onafscheidelijk. Zij worden verondersteld allen in elk harer deeltjes aanwezig te zijn, doch zich niet altoos te openbaren, omdat omstandigheden van buiten haar dit beletten. Die schijnbare werkeloosheid noemt men *het latent zijn* der kracht.
Dit begrip is waar, mits men niet uit het oog verlieze, dat kracht zelve inderdaad niets anders is, dan de benaming voor de bloot gedachte oorzaak eener waargenomen beweging van de stof. Naarmate nu van de verscheidenheid dier bewegingen, neemt men natuurlijk ook verschillende krachten aan, en wanneer men zegt, dat deze volgens zekere *wetten* werken, bedoelt men door zoodanige wet niets meer, dan het algemeene, steeds terugkeerende, dat men in eene reeks van verschijnselen waarneemt: met andere woorden is zij niets anders, dan eene gegeneraliseerde uitdrukking van feiten.
Die wetten der krachten brengen dus de verschijnselen niet voort, maar zijn door het verstand daaruit geabstraheerd, zoodat wij dat woord gebruiken, eenvoudig om te kennen te geven, dat die verschijnselen plaats grijpen volgens een zeker plan, waarvan, voor zooverre het ons bekend is, zoodanige wet de voorstelling, of formule, bevat. Spreken wij b.v. van zwaartekracht, dan bedoelen wij de neiging van alle stofmassa's om elkander te naderen, eene neiging, die zich in hare beweging tot elkander openbaart. Wanneer nu naar de oorzaak van die neiging gevraagd wordt, verklaren de woorden: ‘hier werkt de zwaartekracht,’ natuurlijk niets. Men stelt slechts het eene woord in de plaats van het andere; want zwaartekracht is juist de naam, dien die neiging in de taal der wetenschap draagt. De grond van al die verschijnselen kan, immers vooralsnog, alleen gezocht worden in de eindoorzaak van alle dingen, die voort blijft werken en zich openbaart in alle verschijnselen der natuur. Dergelijke omzetting van a posteriorische in a priorische begrippen heeft aan eene menigte philosophische stelsels het aanzijn gegeven. Vreemd echter is het, dat men nog natuurkundigen vindt, die zulke stelsels aankleven, daar zij ten minste overtuigd moesten zijn, dat alle philosophie, die niet op natuurkunde rust, dwaasheid is; en dat, waar zij zich op deze wil gronden, de natuuronderzoeker weder is vooruitgestreefd, zoodat zij nooit op de hoogte zijner wetenschap staat.

op het vele onbekende zoo maar zonder verder onderzoek, toepassen? Hierin falen tegenwoordig vele physiologen, die, in plaats van aan te wijzen, waar onze kennis ophoudt, zich driest op het gebied van het onbekende wagen, en zich en anderen diets maken, dat zij ook dit kunnen verkennen.

De natuurkundige krachten zijn dezelfde in de levende, als in de doode natuur. De natuurwetten blijven dáár even vast en onwrikbaar, als hier. De wijzigingen, die men heeft waargenomen, zijn slechts schijnbaar, en het gevolg van de telkens verschillende omstandigheden, waaronder die wetten hebben gewerkt. Ziedaar, wat men met eene tamelijk groote mate van zekerheid beweren kan, maar, om verder te gaan, daartoe mist men het regt. Nevens de zoodanige toch, die men waarlijk als de resultaten van het werken der natuurkundige krachten, die aan de stof eigen zijn, heeft leeren erkennen, zijn er andere verschijnselen waargenomen, die men alsnog met geene genoegzame zekerheid aan diezelfde krachten toeschrijven kan. Dit wordt over het hoofd gezien, en zoo van het bekende tot het onbekende besloten. Men vereenzelvigt beide soorten van verschijnselen, en neemt aan, dat, zoowel deze, als gene, ontstaan overeenkomstig met natuurkundige wetten. Kracht, zoo redeneert men, is gebonden aan stof; uiting van kracht het gevolg van beweging en omzetting der stof. Voortdurend beweegt zich en wisselt in het organisme de stof; iedere daarin plaats grijpende krachtsontwikkeling moet derhalve door stofomzetting worden veroorzaakt, wier hevigheid evenredig is aan de hoegrootheid der kracht, die werkzaam worden zal. Gedurende het leven ondergaan de stofdeelen, waaruit het ligchaam bestaat, eene voortdurende, nooit rustende beweging en omzetting. Onophoudelijk heeft er krachtsontwikkeling plaats, te grooter, naarmate de beweging sneller is. Als van zelve dus komt men tot de gevolgtrekking, dat het leven stofomzetting is, en niets meer.

Doch de grondslag der gansche redenering is eene bloote veronderstelling, de veronderstelling namelijk van de onbewezene daadzaak, dat die verschijnselen, waarvan tot nog toe geene verklaring mogelijk is, allen gevolgen zouden zijn van stofomzetting. Nu is het, vooreerst, ten aanzien van de meesten dezer verschijnselen niet eenmaal bewezen, dat zij met stofomzetting in een noodwendig verband staan, en dus,

overal waar de eersten worden waargenomen, ook de laatste plaats grijpt. Doch al ware zulks bewezen, zou dit immers het nog geheel onuitgemaakt laten, hoe men zich die stofomzetting denken moest *als de oorzaak*, of wel als *de voorwaarde* der verschijnselen, die er mede vergezeld gaan. Men is buiten staat met zekerheid te bepalen, welke rol, bij het ontstaan der verrigtingen van het zenuwstelsel, deszelfs stoffelijke bewerktuiging speelt. Hoe langs de zenuwen de gevoelsindruk naar de hersenen, de wilsindruk naar de spieren geleid wordt, daarvan is men tot heden de verklaring schuldig gebleven. Wel heeft men weten te bewijzen, dat de geleiding geschiedt langs de zenuwen, maar, hoe dit toegaat, en welke veranderingen in den bouw der zenuwen er bij voorvallen, is nog even verborgen, als altoos. En dit is te opmerkelijker, omdat men hier juist te doen heeft met soortgelijke verschijnselen, als men inderdaad ook in de onbewerktuigde natuur aantreft. Immers de electrische kracht of vloeistof, langs den draad, die haar geleidt, stroomende, verandert waarschijnlijk tijdelijk de innerlijke schikking zijner deeltjes. Iets dergelijks nu kan men zich voorstellen, dat insgelijks in de zenuw plaats heeft, wanneer zij den gevoels- of wilsindruk voortleidt. Maar begeert men verder te gaan, wil men vragen: dat gevoel, die wil, hoe ontstaan zij? dan houdt terstond alle analogie met natuurkundig verklaarbare verschijnselen op. Die vragen hebben steeds elk waarheidlievend onderzoek tot het afleggen der Socratische belijdenis, tot de erkentenis van *niet-weten* gedwongen. De pogingen, die men herhaaldelijk heeft in het werk gesteld, om de onstoffelijke levensverschijnselen uit den bouw der hersenen te verklaren, zijn allen vruchteloos gebleven. Men heeft wel de overtuiging erlangd, dat er tusschen het vermogen om te denken, en het organisme der hersenen een naauw verband bestaat, en mitsdien, zal het bewustzijn van de buitenwereld zich ware voorstellingen blijven vormen, en de wil zijnen invloed blijven oefenen op het ligchaam, de hersenen moeten verkeeren in een ongeschonden toestand, maar verder komen kon men niet. De onderstelling derhalve, dat het gevoelen, denken en willen het voortbrengsel van stofomzetting in de hersenen zou wezen, is niet voldoende geregtvaardigd, en daarom al te gewaagd en verwerpelijk.

Voorwaar, zij, die beweren, dat er een afzonderlijk we-

zen (ziel, geest, of hoe men het anders noemen wil) bestaat, dat het ligchaam als zijn werktuig gebruikt, er door in aanraking komt met de buitenwereld, en op het gansche zijn zulk een overwegenden invloed uitoefent, dat het in waarheid in den mensch het eigenlijk menschelijke uitmaakt, hebben evenveel regt aan hunne zijde, hebben gronden tot hunne dienst van geen minder allooi. Zij zullen beginnen met u te wijzen op het geheel eigenaardige van het zelfbewustzijn, waarmede zich niets in de overige natuur laat vergelijken, en drukken op het zonderlinge en min waarschijnlijke der voorstelling, dat de oneindige rijkdom en verscheidenheid der gedachten zou worden bepaald en voortgebragt door een betrekkelijk onbeduidend verschil in de omzetting der stof. In de overige organen, zoo zouden zij kunnen voortgaan, kan en moet men, althans tot zekere hoogte, het bestaan aannemen van latente krachten, die zich onder bepaalde en ons bekende omstandigheden noodwendig openbaren. Zoo b.v. is in de spier de kracht tot zamentrekking aanwezig, die opgewekt wordt door prikkeling der in de spier zich vertakkende bewegingszenuwen. Maar zoo men zich de krachten: gevoelen, denken, willen, als in de hersenen latente, verbeeldt, welke zijn dan de voorwaarden, waaronder zij zich in beweging zetten? Uitwendige prikkels, gewaarwordingen door de zenuwen aan de hersenen toegevoerd? Maar waarom is het dan juist tot waarneming dier uitwendige aandoeningen, althans zoo zij niet buitengemeen sterk zijn, dringend noodig, dat het bewustzijn er zijne aandacht op vestige? Waarom is dit in staat de hevigste indrukken zelfs onopgemerkt te laten voorbijgaan? Welnu, als het aan den wil zoo vrij gelaten is, om naar goedvinden gevoelsindrukken tot het bewustzijn te brengen of niet, waar is dan de prikkel, die de latente wilskracht tot inspanning noopt?

Wij voor ons erkennen gaarne de onmogelijkheid, om op natuurwetenschappelijke gronden den eeuwenheugenden strijd tusschen materialisme en spiritualisme te beslechten, en wagen ons niet op een gebied, waar alle menschelijke wetenschap ons verlaat. Maar juist dit zwijgen der wetenschap werpt, van ons tegenwoordig standpunt, de stelling, dat leven stofwisseling is, omverre. Eerst dan mogen wij dat woord als waarheid begroeten, en aan het volk als overwinning der wetenschap verkondigen, wanneer door redenering,

gestaafd met voldingend bewezene feiten, wiskunstig zeker is aangetoond, dat ieder levensverschijnsel in stofomzetting niet zijn gevolg, of onafscheidelijke gezellin, maar zijne scheppende oorzaak heeft. Doch voor het oogenblik bepaalt zich de echte, bescheidene wetenschap tot de verzekering, dat geen leven bestaat zonder stofomzetting, en dat deze er dus eene noodzakelijke voorwaarde van is, maar voegt er bij, dat zij tevens verschijnselen in den mensch waargenomen heeft, waarvan zij, op de hoogte ten minste, waarop zij zich thans bevindt, niet zeggen durft, dat zij aan vorm en stof gebonden zijn.

Dezelfde eenzijdigheid, die wij in des Schrijvers voorstelling van de stofwisseling als de oorzaak des levens opgemerkt en gewraakt hebben, vinden wij in zijne beweringen nopens den invloed, dien het voedsel op het karakter van de verschillende volken en personen zou hebben uitgeoefend, terug. Wel tracht hij zich tegen dit verwijt eenigzins te vrijwaren, of liever door zijne eigene woorden te verblinden:

‘Ik heb ééne oorzaak uit de keten, het voedsel, nader ontvouwd, doch waarlijk niet, om eene schakel van de keten te scheiden. Terwijl de zee de aarde en de aarde de zee begrenst, bepalen zij beide de planten en dieren, die de voedingsmiddelen van den mensch, naar gelang van de luchtstreek, oneindig wijzigen. Hetgeen door het voedsel uit den mensch gemaakt wordt, dat beheerscht het verkeer en het geestig karakter des volks en van ieder mensch op zich zelve. Doch het verkeer verandert den mensch, de mensch het voedsel, het voedsel den akker; overal werking en terugwerking;’ maar, bij naauwkeurige lezing, behoudt toch het voedsel de hoofdrol, blijft het de ring, waaraan de gansche schakel wordt opgehangen. Het blijkt overigens ook uit andere plaatsen (zelfs nog meer dan uit de aangehaalde), dat de S. het verschil in karakter tusschen volkeren of personen voornamelijk, zoo niet eeniglijk, afhankelijk acht van het voedsel, dat zij nuttigen, en in dit opzigt veel gewigt legt op de onderscheiding tusschen dierlijk en plantaardig voedsel. Dit gevoelen dagteekent trouwens reeds van de grijze oudheid, en heeft steeds, ook thans nog, vele aanhangers gehad. Evenwel het eenige, waardoor men het tusschen de volkeren bestaand verschil heeft gemeend te kunnen verklaren, is het niet. Integendeel, bijna ieder, die

aan zijne studie eene bepaalde rigting gaf, en daardoor zich op een eigen standpunt plaatste, heeft daaruit zijne navorschingen naar de reden van dit verschil bestuurd, en uit al de hier zich kruisende oorzaken, met voorbijzien der overigen, er zich ééne uitverkoren.

Het, ook door den S. omhelsde, gevoelen vond naar alle gedachten zijne aanleiding in de daadzaak, dat vleeschvretende dieren in den regel woester en wreeder van aard zijn, dan de plantenetende, en men de reden van dit verschil in het naast bij de hand liggende, in het onderscheid van voedsel zocht. Men verwisselde echter, zoo doende, het gevolg met de oorzaak, vermits uit den aard der zaak de roofdieren wel moediger en woester wezen moesten, zouden zij in staat zijn hunne prooi te bemagtigen, en zich het noodige aas te verschaffen. Maar zoodra het de vervulling van andere behoeften, dan den honger, geldt, of drift hem overmeestert, doet olifant noch buffel voor leeuw of tijger in woestheid onder, geeft de hengst of het everzwijn aan wolf noch hond in stoutmoedigheid toe. Zoo is dan ook, wat de S. met zooveel nadruk beweert, dat het voedsel de wilde kat in een huisdier herschapen heeft, al dadelijk slechts in zooverre waar, dat haar darmkanaal langzamerhand meerdere geschiktheid heeft gekregen om plantenkost te verduwen, maar, hoe weinig hare oorspronkelijke geaardheid veranderd is, blijkt reeds genoegzaam uit de reden zelf, waarom men haar als huisdier houdt.

Men vindt, zegt men, bij die volken, die zich hoofdzakelijk met vleeschspijzen voeden, meer moed en kracht, maar minder zedelijkheid en grootere wreedheid, terwijl degenen, die zich uitsluitend met plantenkost vergenoegen, laffer en zwakker, maar daarentegen zedelijker en goedhartiger zijn. De voorbeelden, waarmede men dit alles poogt te bewijzen, beteekenen echter niets, omdat zij door even sterke voorbeelden van het tegendeel ontzenuwd worden, want men vindt inderdaad onder ieder menschenras volken, waarop men zich voor en tegen beroepen kan. De Russische soldaat b.v. gebruikt bijna nooit vleesch, en doet evenwel voor geen ander in moed of ligchaamskrachten onder. De Engelsche natie, wier hartige eetlust tot een spreekwoord geworden is, staat in de rij der zedelijksten bovenaan.

Neen, de ervaring in plaats van het uitsluitend gebruik van eene dier beide soorten aan te raden, of een dergelijk

gewigt daaraan te hechten, leert wel, dat een zeker aantal spijzen, uitsluitend aan één van beide rijken ontleend en gemengd gebruikt, in staat is, om het leven te onderhouden, maar niettemin slechts een voedsel, uit beide rijken gezamentlijk genomen, aan al de eischen des ligchaams voldoet, - en deze hare lessen worden door de wetenschap verklaard en bevestigd.

Hadden wij hier het oog enkel op de aangehaalde plaatsen, waaruit blijkt, dat de S. zich van de bestredene dwaling niet heeft weten vrij te houden, wij zouden hiermede onze aanmerking kunnen besluiten, die, wij erkennen het, in de kritiek van zijn werk slechts van ondergeschikt belang is. Doch die dwaling wordt ook door anderen, en wel in veel sterkere mate, aangehangen, en heeft ook in het dagelijksche leven diepe wortels geschoten, waarom wij hopen onzen lezers geene ondienst te doen door hieromtrent nog in eenige nadere uitlegging te treden.

Men kan de voedingsstoffen op meer dan eene wijze verdeelen. Even als men in de zamenleving van vleesch- en meelspijzen, groenten, vruchten, toespijzen, enz., spreekt, is ook de onderscheiding van het voedsel in plantaardig en dierlijk naar een uitwendig kenmerk genomen. Aan de wetenschappelijke klassificatie der voedingsstoffen echter legt men het verschil van chemische bestanddeelen ten grond. Het zou natuurlijk te ver voeren, wilden wij hierover thans uitweiden, gelijk wij ons dan ook slechts te bepalen hebben tot de opmerking, dat de chemische bestanddeelen, die in het planten- en die in het dierlijk voedsel, beiden in het algemeen genomen, gevonden worden, geheel dezelfde zijn, en het onderscheid tusschen beide soorten alzoo quantitatief, en niet qualitatief, is. In beiden dus treft men het hoofdvereischte voor de voeding, de chemische verbindingen, die het ligchaam behoeft, gelijkelijk aan. Wel bevatten bepaalde plantenspijzen slechts eene, of sommigen, van de noodzakelijke verbindingen, en zouden dus, alleen genuttigd, het verlorene niet voldoende kunnen herstellen, doch de ontbrekenden komen weder in anderen voor, zoodat, door deze te voegen bij gene, al de voorwaarden, waarvan het onderhoud des levens afhangt, vervuld worden. Alleen nemen, in geval van voeding uitsluitend uit een van beide rijken, de voorzorgen tot behoud der gezondheid vereischt in getal toe. Zelfs de aardappelen, waartegen zoo vele beschuldigingen worden in-

gebragt, kunnen dat doel bereiken. Zij houden echter eene betrekkelijk slechts geringe hoeveelheid voedingsstof in, en zijn vooral arm aan die verbindingen, waaraan de behoefte het grootst is. Daarom levert het uitsluitend zich voeden met die vrucht het nadeel op, dat men er eene te groote hoeveelheid van gebruiken moet, waardoor de spijsvertering of gestoord, of te veel hoofdverrigting wordt.

Hetgeen in ons klimaat tegen het uitsluitend gebruiken van slechts eene der beide soorten pleit, bestaat voornamelijk hierin, dat men alleen vleesch etende waarschijnlijk te veel, en alleen plantenkost nuttigende waarschijnlijk te weinig voedsel zal ontvangen. Het een zoowel, als het ander, kan natuurlijk aanleiding geven tot storingen in de gezondheid, wier invloed op de geestvermogens zeer nadeelig werken kan. En men zou zeker verwachten, dat de wijzigingen, die het karakter in het eene en het andere geval ondergaat, geheel strijdig moesten zijn. Bij vergelijking echter blijkt dit zoo weinig de waarheid, dat integendeel deze twee tegenstrijdige oorzaken bijna gelijke uitwerkselen te weeg brengen. Het karakter, zoowel van hem, die voortdurend te veel, als van hem, die voortdurend te weinig voedsel ontvangt, verandert in dier voege, dat allengs alle veerkracht verloren gaat, het verstand afneemt, het geheugen verzwakt, de wil verlamt en het gevoel verstompt. De oorzaken dezer uitwerkselen staan lijnregt tegen elkander over. De een moet door onthouding, de ander door ruimer voeding herstellen. Maar de verschijnselen zelve komen overeen, althans verschillen alleen in ondergeschikte punten. De reden nu, waarom men in het eene geval aan overvoeding, in het andere aan onvolledige voeding lijden kan (want onder gunstige omstandigheden gebeurt dit niet), is eenvoudig daarin gelegen, dat men, om het verlorene te herstellen, eene veel grootere hoeveelheid van planten, dan van dierlijk voedsel, van noode heeft. Daar nu het gevoel van verzadiging ontstaat, doordien de maag tot een zeker punt is uitgezet, en deze uitzetting van de hoeveelheid der gebruikte spijze afhangt, kan het in het eene geval gebeuren, dat men zich reeds verzadigd waant, voordat men werkelijk eene genoegzame voeding ontvangen heeft, terwijl men in het andere geval dat gevoel eerst te laat ondervindt, omdat in eene betrekkelijk geringe portie spijs reeds eene te groote voeding bevat is geweest.

Doch met hetgeen de physiologische scheikunde nopens de stoffelijke zamenstelling der voedingsmiddelen leert, en de wederkeerige werking en terugwerking, die het voedsel en de spijsverterende organen onderling op elkander uitoefenen, is de zaak niet uitgemaakt. Integendeel, de diaetetiek, zal zij aan hare roeping waarlijk voldoen, behoort insgelijks te letten op het verband, waarin de spijsvertering met het zenuwstelsel staat. Een punt, waarvan de behandeling hier des te meer te huis is, omdat tevens zelfs daaruit weder zal kunnen blijken, hoe onhoudbaar, ook in de bijzonderheden, de leer van het leven is, door den S. verkondigd en door ons zoo straks bestreden.

Hoe hooger de bewerktuigde wezens klimmen in rang, des te grooter wordt de invloed door hun zenuwstelsel geoefend. In de lagere soorten, in de minst volmaakte organismen, leeft ieder deel, als het ware, onafhankelijk van het geheel, is de vorm van het eene lid bijna geheel gelijk aan dien van het andere, en worden de verschillende verrigtingen bijna door allen evenzeer uitgeoefend. Naarmate echter de bewerktuiging volmaakter wordt, vermindert ook langzamerhand de vorige gelijkheid der deelen, en gaan deze in even zoo vele verschillende organen over, ieder van eigenaardige inrigting en met zijne bijzondere taak belast. Deze vereeniging van organen, wier onderscheidene verrigtingen alle het hare moeten bijdragen en onderling moeten zamenwerken tot instandhouding van het geheel, doet de behoefte ontstaan aan een werktuig, dat het opzigt voert en voor de harmonische zamenwerking van al de deelen zorgt. Dat werktuig is het zenuwstelsel, dat al de leden tot één geheel verbindt en alle verrigtingen aan één doel dienstbaar maakt. Doch deze gemeenschappelijke ondergeschiktheid van al de deelen des ligchaams aan het zenuwstelsel, die men in de dieren van hoogere bewerktuiging, even als in den mensch, waarneemt, is daarom nog niet eene volkomene onderwerping en afhankelijkheid. De stofomzettingen in de overige deelen zijn waarschijnlijk geheel vrij van den onmiddellijken invloed van het zenuwstelsel, maar, daar dit het middel is, waardoor de daartoe benoodigde aanvoer van stof wordt mogelijk gemaakt, is hun vermogen ook hier tot de eenvoudige verwerking dier stof bepaald. Het zenuwstelsel beheerscht en regelt alle verrigtingen. Het voert dat gebied, naar alle waarschijn-

lijkheid, alleen daardoor, dat het de indrukken, die van elders worden aangevoerd, ontvangt, en de voor zamentrekking vatbare deelen in beweging stelt. Bij den mensch heeft het grooter invloed dan bij de dieren, doordien het denken de spankracht der zenuwen verhoogen, dat is: ze voor de indrukken, die tot haar komen, gevoeliger maken, en tot opwekking van bewegingen krachtiger kan doen werken.

Even als alle andere verrigtingen staat dus ook de spijsvertering onder den invloed van het zenuwstelsel. Het is niet genoeg, zoo de aangevoerde voedingsmiddelen zelve eene genoegzame en welgeëvenredigde hoeveelheid voedende stoffen bevatten, en deze gemakkelijk in de voor het organisme noodige verbindingen worden omgezet, maar ook de organen, wier taak het is die stoffen af te scheiden, moeten gezond en krachtig zijn, en de afscheidingen zelve plaats grijpen. Boven alles moet de behoefte aan opname van nieuwe stof tot het bewustzijn komen, en dus de genomen spijs het gewaarworden dier behoefte noch verdooven, noch onbehoorlijk verhoogen.

Het verbruik van stof wordt, tot eene zekere hoogte, door de willekeur van het individu bepaald. De stofomzettingen, die onophoudelijk in het ligchaam plaats grijpen, nemen, waar organen door den wil in beweging gezet worden, in snelheid toe, niet alleen in deze, maar, ofschoon in mindere mate, in allen. Aan die vermeerdering der beweging zijn evenwel perken gesteld, die niet straffeloos overschreden worden. De bewegingen zelve gebeuren door middel der zenuwen, die, op hare beurt, de uitvoersters zijn van den wil.

De vrijheid van het individu kan dus stofverbruik vermeerderen, en, door bij voorkeur in een zeker stelsel van organen bewegingen op te wekken, hoofdzakelijk daarin de stofomzetting doen toenemen, wat misschien wederom de behoefte aan eene bepaalde soort van voedingsstoffen grooter maakt, dan zij anders zoude geweest zijn.

Bovendien bezitten wij de magt om den tijd der maaltijden te regelen en gedurende of na denzelven bewegingen op te wekken, die voor de spijsvertering nadeelig zijn, zoodat deze bijkans in alle opzigten afhankelijk is van den menschelijken wil. Ja, al is het zeker, dat zonder herstel van de verbruikte stof de bewerktuiging niet kan blijven bestaan, voert echter de individuële vrijheid over de spijsvertering

zulk een overwegend gezag, dat zij die, wij zouden haast zeggen willekeurig, storen of verbeteren kan. Het is hier natuurlijk de plaats niet, om dit in bijzonderheden na te gaan, en op den te volgen leefregel toe te passen, en wij zouden er evenmin aan gedacht hebben om den S. te verwijten, dat ook hij niet op dat alles de opmerkzaamheid vestigt, indien hij voor deskundigen geschreven had, in plaats van voor het groote publiek. Nu echter loopt men gevaar, dat dit, onbekend als het is met het onverbrekelijk verband, dat er tusschen alle verrigtingen bestaat, zich al dadelijk verantwoord zal rekenen, zoo het slechts de zorg voor zijne gezondheid tot den hier gegeven leefregel bepaalt, en al te grooten invloed zal gaan toeschrijven aan de chemische zamenstelling van het voedsel.

Uit het voorgaande blijkt, dat men bij het gebruik der voedingsmiddelen op meer dan eene wijze verkeerd kan doen. Men kan te veel en te weinig gebruiken, of de hoedanigheid zelve van het genuttigde kan slecht wezen. Verder kan de spijsvertering bedorven worden door verkeerde afscheidingen, in den regel ten gevolge van stoornissen in het zenuwstelsel. Die stoornissen wederom spruiten meestal voort, of uit berispelijke levenswijze en gewoonten, of uit plaatselijk lijden der zenuwen, die zich in de organen der spijsvertering verspreiden, waarvan de minder goede keuze van het voedsel dikwijls op hare beurt de oorzaak wordt.

Op het eerste, op het te veel of te weinig eten, oefent de gewoonte een grooten invloed uit, en juist is de opmerking van den S., dat matigheid het best geleerd wordt in de kindschheid. Eene andere reden, vooral van onmatigheid, is gelegen in het veronachtzamen der gewaarwordingen van honger en verzadiging. Het smakelijker bereiden der spijzen onderhoudt kunstmatig den eetlust, en verlokt daardoor tot overdaad. Tevens maakt het, dat het voedsel ligter te verteren is, hetgeen de spijsvertering spoediger, dan wel noodzakelijk is, doet eindigen, en in de maag een gevoel van ledigheid opwekt, dat met den prikkel van den honger wordt verwisseld. Andere gewaarwordingen van eenen onaangenamen aard, zoo als die van verzadiging, slaperigheid, loomheid, hoofdpijn en dergelijken, waarschuwen, dat de maaltijd te rijkelijk geweest is, en vermanen, niet tot rust, maar tot grootere soberheid.

Zelden ontmoet men te groote onthouding, behalve waar

armoede, of te geringe prikkelbaarheid van de gevoelszenuwen der maag er toe nopen. Het laatste is, althans zoo er geene ziekte aanwezig is, in verreweg de meeste gevallen het droevig gevolg van het al te veelvuldig gebruik, dat, vooral door de schoone sekse, hier te lande van warme dranken gemaakt wordt. Ware de schrijver met de zeden onzer Nederlandsche vrouwen meer van nabij bekend geweest, hij zou voorzeker ook op dit euvel gewezen hebben, waardoor zoo velen hare schoonheid bederven, hare gezondheid knakken, en zich alle levensgenot vergallen. Het is iets, waartegen men misschien evenzeer moet ijveren, als tegen den sterken drank. Vrouwen van alle standen maken er zich aan schuldig, waardoor zij dagelijks ongemerkt hare krachten ondermijnen, en, zoo al niet haar leven verkorten, ten minste zich eene bron van onaangename gewaarwordingen openen. Dat van jongs af aldus verwende vrouwen, waarvan sommigen sedert jaren geene teug frisch water hebben gedronken, bij wie iedere koude drank maagpijn opwekt, geen sterk en krachtig kroost zullen ter wereld brengen, spreekt van zelf, en wordt overvloedig bewezen door die menigte teedere kinderen, die op hun bleek gelaat de sporen dragen van de misslagen hunner moeders.

Eene verkeerde levenswijze, zeiden wij, kan eene nadeelige uitwerking op de spijsvertering hebben. Het zou echter ondoenlijk wezen om iedere wijze op te noemen, waarop in dit opzigt kan worden gezondigd, en wij willen dan ook slechts een oogenblik stilstaan bij eene klasse van menschen, waarvoor de schrijver het noodig geoordeeld heeft eenen bijzonderen leefregel voor te schrijven, namelijk de kunstenaars en geleerden.

De ontwikkeling der maatschappij heeft geleid tot eene splitsing van den arbeid, waardoor sommige standen gedwongen worden om bijna uitsluitend een enkel stelsel van organen te gebruiken, en daarbij zoo ligtelijk vergeten ook de overigen te oefenen. Hierdoor wordt eene afwijking van den anders aan te raden leefregel noodzakelijk, en moet de keuze van het voedsel gewijzigd en zijne hoeveelheid juister bepaald worden. Vooral bij hen, die uitsluitend met het hoofd werken, is dit het geval, en uitmuntend zijn de lessen nopens de door hen te nemen voedingsmiddelen, door den schrijver gegeven.

Wij gelooven niettemin, dat men op die wijze wel de na-

deelige gevolgen, die uit eene dergelijke eenzijdige ontwikkeling van slechts één stelsel van organen voortvloeijen, verminderen, maar niet, dat men ze er geheel door voorkomen kan. Integendeel, onze overtuiging staat vast, dat een gezond persoon, tot welken stand hij ook behoore, geene van anderen afwijkende voeding zal behoeven, mits hij slechts de wetten der gezondheidsleer trouw opvolge, en het doel zijns levens, harmonische ontwikkeling van al zijne organen, steeds voor oogen houde. Zoo kunstenaars en geleerden een eigen diëet van noode hebben, bewijst dit reeds, dat zij tegen die wetten zondigen, en hunne hersenen ontwikkelen ten koste van het overige ligchaam. Deze onevenredigheid in de ontwikkeling der organen werkt vroeg of laat ook op het leven der hersenen schadelijk terug. De leefregel, dien de schrijver aanbeveelt, zal wel de nadeelen voorkomen, welke de geleerde van het gebruik van gewoon voedsel zoude ondervinden, omdat de organen der spijsvertering, door zijne verkeerde levenswijze verzwakt, dit niet meer zouden kunnen verdragen; maar de naweeën, waarop wij wezen, zullen zich desniettemin openbaren, wanneer hij niet door krachtige spierbeweging het geschokte evenwigt herstelt, en de organen der spijsvertering weder in staat brengt, om het gewone voedsel op te nemen.

Overigens stemmen wij in alle andere opzigten, met uitzondering misschien van enkele bijzaken, omtrent den te volgen leefregel volkomen met den schrijver in. Alleen rekenen wij ons, wegens het groote gewigt der zaak, verpligt onze bedenkingen niet te verzwijgen tegen hetgeen hij over het gebruik van sterken drank in het midden brengt. Hij rangschikt onder de voedingsmiddelen mede de dranken, en wij gelooven te regt, vermits ook zij dienen om het verlorene te herstellen. Tot de zoodanigen brengt hij de sterke dranken, en, terwijl hij ze uit dit oogpunt beschouwt, beweert hij: ‘dat het wreed is den daglooner, die in het zweet zijns aanschijns een karig maal verdient, van het middel te berooven, waardoor zijn gebrekkig voedsel hem voor langen tijd verzadigt. Of,’ zoo gaat hij voort, ‘moet men het gebruik afschaffen, omdat het misbruik mogelijk is? Dan trachte men het verwijt te ontzenuwen, dat men den mensch zedelijk vernedert, wanneer men eischt, dat hij zich het genot zal ontzeggen om niet te bezwijken voor eene dierlijke drift. De monnik, die de gelofte van kuischheid

vordert, strijdt niet erger tegen het echt menschelijke dan de arts, die den brandewijn afschaft omdat er dronkaards gevonden worden. Goethe heeft aan de nieuwe wereld de leus gegeven: “gedenk te leven!” Wie de afschaffing van den brandewijn predikt, verplaatst ons in het verminkte Christendom der middeleeuwen, dat met de lijfspreuk: “gedenk te sterven!” de ontluiking der schoonste bloesems der menschheid verhinderde.’

De redenen van den schrijver tegen de algeheele afschaffing van den alkohol als drank komen mitsdien hierop neder:

1°. Het gebruik daarvan verlangzaamt de stofwisseling, bespaart dus de in het ligchaam aanwezige stof, zoodat de behoefte, om nieuwe op te nemen, vermindert.

2°. Het is, blijkens de ondervinding, in koude luchtstreken onmisbaar.

3°. Zedelijk is het afkeurenswaard, om den redelijken mensch door eene belofte te dwingen tot onthouding van iets, dat, met mate gebruikt, hem een genot te meer verschaft.

Wij behooren niet tot eenig afschaffingsgenootschap, en erkennen gereedelijk, dat menigeen zich daaraan uit onedele beweegredenen aansluit, maar houden evenwel de stellingen van den schrijver voor onwaar en ongegrond, en willen uit dien hoofde trachten zijn betoog te wederleggen, dewijl het, met het gezag van een deskundige voorgedragen, het onheil, door den sterken drank gesticht, zou kunnen helpen vermeerderen, en velen terughouden, om hunne verderfelijke neiging te verzaken.

Tot bewijs zijner twee eerste stellingen beroept zich de schrijver op de wetenschap en de ervaring. Om zijne gronden te kunnen beantwoorden, wordt gevorderd, dat wij vooraf de zaak zelve met een enkel woord uiteenzetten.

Er bestaan, volgens Liebig, twee soorten van voedingsstoffen, herstellings- en verbrandingsmiddelen. De herstellingsmiddelen dienen hoofdzakelijk om de stoffen te vervangen, die het ligchaam verbruikt heeft. De verbrandingsmiddelen strekken tot onderhouding van de eigene warmte des ligchaams, en verbinden zich inzonderheid met de zuurstof, die door de longen wordt opgenomen. Deze verbinding is eene soort van verbranding en de oorzaak van de ligchaamswarmte.

Evenwel deze theorie, die de schrijver blijkt aan te kleven, is geenszins algemeen, als wetenschappelijk zeker, erkend. Integendeel, vele scheikundigen van gezag, en daaronder in de eerste plaats onze beroemde landgenoot, de Hoogleeraar Mulder, bestrijden haar met kracht van redenen. Die redenen is het niet noodig hier op te geven, daar wij, om niet af te wijken van ons onderwerp, en den schrijver met zijne eigene wapenen te kunnen bekampen, de theorie van Liebig, als onomstootelijk waar, willen aannemen, en dit verschil van gevoelen alleen vermeld hebben, om te doen opmerken, dat al dadelijk de grondslag, waarop de schrijver bouwt, in geenen deele vaststaat.

Tot de verbrandingsmiddelen behoort de alkohol, en eveneens het vet. De hoeveelheid zuurstof, die het ligchaam in eene gegeven tijdruimte opneemt in dezelfde verhouding, blijft ongeveer gelijk. Het uitademen van koolzuur bewijst, dat er verbranding heeft plaats gegrepen. Binnen zekeren tijd verdwijnt uit het ligchaam de alkohol, en wel als koolzuur en water; hij moet dus verbrand en gedurende dien tijd minder vet verteerd zijn.

De uiterste schakels der keten zijn dus bekend; maar is dat eveneens het geval met degenen, die er tusschen in liggen? Is er het organisme niets aan gelegen, of zuurstof op deze, of op gene wijze, door verbinding met kool- en waterstof in water- en koolzuur wordt veranderd? Is het goed, die stofomzetting door kunst te wijzigen en te doen vertragen?

De physiologische scheikunde vermag tot nog toe geen bevestigend antwoord op deze vragen te geven, en het is dus gewaagd, ja ongeoorloofd, om op zulk eenen onzekeren grond het gebruik van geestrijke dranken aan te raden. Bovendien, en hierin juist is hun nadeel gelegen, worden zij, alvorens zij in koolzuur en water veranderen, opgenomen in het bloed, en met alle weefsels van het ligchaam in aanraking gebragt. Gedurende dien tijd wekken zij de hersenen op, verlevendigen de verbeeldingskracht, bevorderen de vatbaarheid der zintuigen en doen ligter oordeelen. Die kunstmatige prikkeling, althans bij dagelijksche herhaling, verstompt den geest. Ofschoon wij het geenszins willen mededeelen als het stellige resultaat onzer waarnemingen, is het ons meermalen voorgekomen, alsof het dagelijksch toegeven aan die, bij velen tot eene tweede natuur geworden,

behoefte aan sterken drank, zelfs bij matigheid in het gebruik, als hare droevige gevolgen, ongeschiktheid tot grondig doordenken, mindere gevoeligheid voor uitwendige indrukken, verflaauwing der verbeeldingskracht, in één woord afstomping van alle verstandelijke vermogens na zich sleept. Het is, alsof die, helaas, maar al te geliefkoosde drank, indien hij de stofomzetting verhindert, tevens de ontwikkeling van den geest tegenwerkt, en moge hierdoor, wat bij matig gebruik wel niet waarschijnlijk is, maar toch evenmin met stellige bewijzen kan wedersproken worden, al niet de gansche stoffelijke bewerktuiging lijden, zoo is het evenwel misschien oorzaak van achteruitgang voor het intellectuele leven.

Eene andere vraag bovendien is het, of, aangenomen, dat de sterke drank niet nadeelig werkt op de gezondheid, en de alkohol voor een deel in de plaats des voedsels treedt en dus de behoefte daaraan vermindert, dan nog de ruil voordeelig zijn zou: eenvoudiger uitgedrukt, of het goedkooper is jenever te drinken, dan brood of aardappelen te eten? Alleen zóó toch kan de vraag worden gesteld. Zij kan alleen deze zijn, of het goedkooper is, zich eene zekere hoeveelheid alkohol, dan eene zekere hoeveelheid van de minst kostbare etenswaren te verschaffen, daar men niet uit het oog moet verliezen, dat, volgens de theorie van den schrijver zelven, de alkohol alleen de verbrandings-, maar geenszins de herstellingsmiddelen kan vervangen. De eersten nu zijn goedkoop en gemakkelijk te verkrijgen, gelijk b.v. de aardappelen. Tot de laatsten daarentegen behooren de duurdere benoodigdheden, zoo als het vleesch[1].

Zoude iemand op die vraag, dus gesteld, een bevestigend antwoord durven geven? Wij mogen in allen gevalle afwachten, tot men er voldingende bewijzen voor hebbe bijgebragt, vermits in den regel het vermoeden er immers voor is, dat, wat uit eene waar bereid wordt, meer kost, dan die waar zelve. Uit een huishoudelijk oogpunt dus is de sterke drank zeker niet aan te raden, en wij kunnen dan ook niet gelooven, dat ooit iemand zulks in ernst zal beweren. Een drinker uit zuinigheid is een wezen tot nog toe onbekend. Men vrage het iederen vriend der armen, of, wat aan drank

1 Dr. F.C. Knapp, ‘Die Nahrungsmittel in ihren chemischen und technischen Beziehungen,’ pag. 8.

wordt verkwist, niet aan de nooddruft van het huisgezin wordt onttrokken?

Meer zoude het afdoen, wanneer, naar de schrijver wil, aan den sterken drank, onder zekere luchtstreken, de eigenschap van onmisbaarheid moest worden toegekend. Ook dit beweren echter is, naar ons gevoelen, onjuist.

Wij erkennen volgaarne, dat de Noordsche volkeren groote liefhebbers zijn van gegiste dranken. Doch wij gelooven tevens, dat men het feit algemeener stellen moet. Bij alle natiën vindt men dezelfde neiging, de neiging tot intoxicatie, of de zucht om zich in dien staat van overprikkeling en bedwelming te brengen, die aan ons woord dronkenschap beantwoordt. Hier bedient men zich daartoe van gegiste dranken, ginds van opium, elders weder van iets anders. Maar kan nu uit eene aan alle natiën eigene neiging tot ondeugd in redelijkheid worden afgeleid, dat het middel, waardoor men in bepaalde hemelstreken meer bijzonderlijk aan die neiging tracht te voldoen, aldaar eene onmisbare levensbehoefte is?

De ervaring, die de schrijver inroept, komt dan ook weder juist ons te hulp. Het is eene bekende daadzaak, dat de invoering van het ‘vuurwater’ den Noord-Amerikaanschen roodhuiden geen heil, maar verderf heeft gebragt, en, om digter. bij huis te blijven, schoon het zeker zeldzaam is, hier in Holland menschen te ontmoeten, die nooit gegiste dranken gebruikt hebben, kunnen wij echter uit eigene aanschouwing den schrijver verzekeren, dat zij bestaan en door een gezond en sterk leven voor hunne onthouding beloond worden. Meer dan eens hebben wij, zelfs vrij bejaarde, lieden gesproken, die ons plegtig betuigden, nooit bier, wijn of sterke dranken geproefd te hebben, en bij hunne tijdgenooten door niets afstaken, dan door een frisscher voorkomen en eene stevigere gezondheid. Een nat klimaat dwingt dus, evenmin als een koud, om sterken drank te gebruiken. De reizigers, die de schrijver geraadpleegd heeft, hebben òf zich zelve òf hem misleid; zelfs in de poolstreken is sterke drank geen behoefte[1].

1 Z.W.B. Carpenter, ‘Londen Medical Gazette’, pag. 510 volg. (Corresp. Nummer v. Sept.). De redactie bestrijdt echter gedeeltelijk zijn gevoelen, en dringt op een nader onderzoek aan. Zij meent alleen misbruik te moeten afkeuren, maar gelooft, dat matig gebruik, zoo niet volstrekt noodig, althans voor de gezondheid niet nadeelig is. Dit beweren leidt haar tot de vraag, of de Noordsche volken met even goed gevolg koude en langdurige vermoeijenissen zouden kunnen ondergaan, wanneer zij thee, koffij, of, bij gebreke van deze, water gebruikten, in plaats van sterke dranken?
Zooverre echter de geschiedenis reikt, schetst zij ons het noorden als bevolkt, en zijn vandaar, niet omgekeerd, de menigvuldige volksstammen gekomen, die zich in het zuiden hebben nedergezet. Daar nu de uitvinding der sterke dranken eerst van later dagteekening is, wordt daardoor, dunkt ons, het pleit beslecht. Men herinnere zich slechts IJslands groote beschaving, voordat aldaar deze verwarmende middelen bekend waren.

Indien dus de sterke drank voor het behoud der gezondheid in het algemeen onnoodig, ja welligt nadeelig, en alleen in enkele omstandigheden misschien nuttig is, vervallen de hoofdbezwaren, die de schrijver tegen de afschaffing aanvoert, en blijft alleen het laatste over, de onzedelijkheid van het middel, waardoor men misbruik tracht te voorkomen, namelijk het afleggen eener belofte van onthouding.

Wanneer wij zijne redenering ontdoen van allen woordenpraal, komt zij hierop neder. De sterke drank levert een genot op. Vervult hij nu eene behoefte, dan is de belofte om zich daarvan te onthouden eene dwaasheid, en in allen gevalle moet het misbruik er van door redelijke overtuiging, en niet door het bijgeloof eener gelofte overwonnen worden.

Doch de menschelijke behoeften zijn van tweeërlei soort. De zoodanigen, wier niet-vervulling het leven sloopt, moeten voldaan worden. Daarmede kan genot gepaard gaan; evenwel het genot is in dat geval niet de reden, waarom zij bevredigd behooren te worden, maar de noodzakelijkheid.

Andere genietingen, en daaronder neemt de sterke drank eene eerste plaats in, worden dan eerst ware behoeften, wanneer men er zich van te voren aan gewend heeft. Het aantal van dergelijke, des noods ontbeerlijke, genietingen is oneindig groot, en verschilt, naarmate van de verschillende maatschappelijke toestanden. Daartusschen moet dus eene keus gedaan worden, bij wier overleg niet alleen het te verwachten genot, maar ook het mogelijk nadeel en het gemis van andere, daarvoor opgeofferde, genietingen in aanmerking komt. Bedoelde Göthe met zijne spreuk: ‘Gedenk te leven’, dat men zooveel mogelijk naar de vervulling zijner begeerten naar genot moet streven, dan gaf hij een raad, die tot de grootste ongeregeldheid voeren en den mensch van zijn verheven standpunt tot den laagsten trap van verdierlijking storten zou. Onder dergelijke onnoodige, en ligt gevaarlijke, genoegens rekenen wij het gebruik van sterken drank. Er

is niets wreeds in, den daglooner een genot te onthouden, waarvan hij zich zoo spoedig door de gewoonte eene behoefte maakt, die hij niet dan ten koste van andere, meer dringende, benoodigdheden kan voldoen, en waartusschen en het verderfelijk misbruik slechts één enkele stap ligt. ‘Overtuig hem,’ wil de schrijver ons tegenwerpen, ‘op redelijke gronden van het verkeerde van dit misbruik, en hij zal er zich voor wachten.’ Alsof de mensch altijd handelde naar zijne overtuiging, alsof de reden alleen zijne daden bestuurde, verstandelijke redeneringen zijne eenige drijfveeren waren! Neen, sterker dan de rede, is bijkans bij ieder de gewoonte. Zij maakt den mensch tot den slaaf zijner driften, en dit is vooral met het gebruik van sterken drank het geval. Die er zich eenmaal, zelfs in matigheid, aan gewend heeft, kan het zoo zelden meer laten. Hoeveel te meer, waar de onmatigheid reeds begint te komen, waar zij reeds tot eene afschuwelijke hebbelijkheid is geworden. Neen, voorzeker nooit heeft de schrijver aan het ziekbed gestaan van hen, die de drank daar had ter neder gestrekt, en er al zijne redenen zien schipbreuk lijden op het diep gevoel van onmagt, zelfs bij levendig besef der dringende noodzakelijkheid, op het hartverscheurend woord: ‘*Ik wil het wel, maar ik kan het niet*.’ Heeft hij nooit de meest vaste voornemens tot beterschap zien verdwijnen door het ontmoeten van eenen ouden drinkkameraad, of het voorbijgaan eener kroeg?

Wanneer eenmaal eene verderfelijke gewoonte zoo diepe wortels in het volk heeft geschoten, is het tijd, dat aan hare uitroeijing krachtdadig worde gearbeid. Doch daartoe is enkel overreding niet genoeg. Aan het op reden gegrond besluit moet gevolg gegeven, moet trouw betoond worden. Zoo nu het middel, om zich dien waarborg te verschaffen, op zich zelf niet onzedelijk is, waarom dan het niet gebruikt? Zoo iemand zwak genoeg is een genomen besluit niet te volvoeren uit trouw jegens zich zelven, maar wel uit trouw jegens een ander, waarom het in zijn vriend te laken, wanneer deze hem zijn woord geven laat? Zoo men, overtuigd, dat de drank niet heilzaam, maar schadelijk voor de gezondheid is, en de onthouding daarvan door andere grootere genoegens wordt beloond, ook de niet onmatigen tot onthouding aanspoort, aan de zwakken den steun eener gedane belofte verschaft, en zich onderling verbindt, om te doen wat men goed acht, en anderen daarin voor te gaan, waarom zou dit eene ver-

keerde handelwijze zijn? Is de eed onzedelijk, omdat reeds waarheid spreken pligt is; of wordt, omdat liefdadigheid eene deugd is, elke onderlinge vereeniging, om haar te beoefenen, slecht?

Wij houden ons overtuigd, dat de schrijver, toen hij de door ons gewraakte regelen ter neder schreef, inderdaad de gevolgen zijner leer niet overdacht heeft, en met al het onheil, dat het gebruik van sterken drank, vooral onder de meer behoeftige klasse, sticht, niet van nabij bekend is geweest, en zoo, door een valsch begrip van menschenliefde gedreven, zijne pen geleend heeft tot de verdediging van eene, voor de menschheid schadelijke, stelling. Die strekking vinden wij ook elders in zijn werk weder. Zoo heeft hij, naar het schijnt, door hetzelfde gevoel vervoerd, het afzigtelijk beeld van den honger gebruikt, om het regt op arbeid en onderhoud te betoogen.

Het beeld van den hongerdood echter, dat hij met zulke krachtige kleuren afmaalt, komt in de maatschappij hoogst zeldzaam voor, en wordt er honger, ofschoon op geheel andere wijze, door gansche massa's geleden, dan ligt het buiten de magt van menschen, om dat ongeluk te voorkomen. Doch behalve bij buitengewone volksrampen, als misgewas, of oorlog, of in belegerde steden, of op schepen, sterft er misschien niemand dien hongerdood. Wat wij in het dagelijksch leven gebeuren zien, biedt een beeld aan, dat in niets naar dat van den schrijver gelijkt. De arme geniet dagelijks minder voedsel, dan hij behoeft, doch het verschil is zoo gering, dat eer een gevoel van flaauwheid, dan van honger ontstaat, hetgeen bovendien door de grootere hoeveelheid der aan eigenlijke voedingsstoffen zeer arme voedingsmiddelen weerhouden wordt. Langzaam teert het ligchaam uit, verlamt de spierkracht, en gaat bij de meesten, schoon niet bij allen, alle veerkracht verloren. Doch op welke wijze het gebrek ten grave sleept, welke zijne uitwerkselen in het maatschappelijk leven zijn, diep te betreuren zeker is het feit, dat er armoede bestaat. Maar is het middel, dat de schrijver ter wegneming van dit onheil aanraadt, dienstig? behoorde dit vraagstuk te huis in een werk als dit?

Want kon de opmerking, dat de schrijver buiten zijn gebied treedt, gemaakt worden omtrent zaken, bijna onmiddellijk aan zijn onderwerp grenzende, veel meer moet zij tot hem gerigt worden omtrent de losse gezegden, die hij (wij hopen gedachteloos) daarheen heeft geworpen aangaande vraagstuk-

ken, die thans het treurige voorregt hebben van de gemoederen op te winden. De lezer oordeele zelf: ‘En daarom heeft geene wellustige begeerlijkheid het geloof aan een regt op arbeid en onderhoud voor het zich meest bewuste schepsel der aarde opgewekt, waaraan ook het christelijkste medelijden op den duur het evenwigt niet zal houden.’

‘Geëerd en geprezen zij dit medelijden, dat in vele edele menschen door zijne mildheid het onverbiddelijk regt voorkomt. Ik geef de vervloeking en verachting niet terug, die andersdenkenden tegen de verdedigers van dit regt geslingerd hebben. De wijsheid verlangt het en de liefde beloont het, elk gevoelen te begrijpen en deszelfs goede werkingen te zegenen. Des te meer schijnt het mij pligt te zijn, de dringende overtuigingskracht der daadzaken tegenover het harde vonnis te plaatsen, dat een menschelijk regt van menschelijke genade afhankelijk maakt[1].’

De schrijver, die in zijn vak zeer ten onregte van *geloof* zoude beschuldigd worden, schijnt op een ander terrein toch aan *ziel, hart, gevoel* (of hoe men het heeten wil) te *gelooven*. Hoe anders dien welsprekenden uitval uit te leggen, die een beroep is op hart, ziel of gevoel? En wat erger is, hij schijnt te denken, dat op het staathuishoudkundige terrein de inspraak van het gevoel beredeneerd onderzoek vervangen kan. Daardoor stelt hij zich aan als de leek, die niet wil gedoogen, dat aan een zijner vrienden eene heilzame operatie worde verrigt, om de schoone reden, dat er eenig bloed bij wordt gestort!

De schrijver zelf waarschuwt op zijne laatste bladzijden den leek, om, bij ziekelijken toestand van het ligchaam, niet voor geneesheer te willen spelen. Hij had, gelooven wij, goed gedaan, om, bij het overlezen van bl. 62, daaraan te denken. Nu zullen zij, voor wie het boek geschreven is, zich gestijfd zien in hunne onbekookte redeneringen, terwijl de deskundige het betreurt, dat in zoo weinig woorden aan zoo vele vooroordeelen is voedsel gegeven.

Het ligt geheel buiten de grenzen van een opstel, gelijk dit, om in het breede aan te wijzen, wat al onjuist is in des schrijvers denkbeelden omtrent dat regt op arbeid en onderhoud: wij stippen daarom slechts een en ander aan. Onbegrijpelijk is het b.v., hoe de schrijver kan spreken van

1 Pag. 62.

geloof aan een *regt*. Immers kan alleen aan hetgeen niet *geweten* wordt *geloofd* worden. Maar geloof moet steunen op onfeilbaar gezag. En waar is nu het gezag, dat de schrijver erkent, en dat het regt op arbeid en onderhoud verkondigt?

Even zoo is het ook moeijelijk te vatten, op welken grond de schrijver aan den eenen mensch jegens den anderen eenen *pligt* wil opleggen, zonder dat er eenige *daad* van zijne zijde behoeft te bestaan. Gesteld eens het regt op arbeid en onderhoud ware inderdaad een *menschelijk regt*, d.i. iets, waar de mensch regt op heeft. Volgt nu daaruit, dat het ook een menschelijk regt moet zijn in den zin van een regt, dat de eene mensch *van den anderen* vorderen kan? Moet het daarom de *pligt* zijn van een ander mensch, dien arbeid, dat onderhoud te verschaffen? Op hem, die de *oorzaak* is van het bestaan eens menschen, kan de pligt rusten, om dezen onderhoud te verschaffen, nimmer op hem, die niets gedaan heeft om dat bestaan te veroorzaken.

Hoe gegrond deze tegenwerpingen zijn, blijkt wel daaruit, dat bijna allen, die het bestaan dezer regten prediken, zich wel gewacht hebben, om de verpligting tot voldoening daarvan als *individueel* voor te stellen. Dan ware de ongerijmdheid dadelijk in het oog gesprongen. Zij hebben daarom dien pligt opgedragen aan de *rijken*, of aan die wonderbare abstractie, die zij den *staat* gelieven te noemen[1]. Hoe uitvoerbaar en hoe afdoende hunne middelen zijn, hebben de laatste jaren geleerd.

Het treurigste bij al die declamatiën is misschien wel, dat zij, die de schrijver schijnt te hebben geraadpleegd, ter goeder of ter kwader trouw steeds voorbijzien, dat nog nooit zoo ernstig als nu, van alle zijden onderzoek is gedaan naar de oorzaken der armoede en de middelen tot herstel. Dit onderzoek nu kan moeijelijk tot een goed einde worden gebragt, en afdoende middelen beraamd en uitgevoerd, zoo er van de andere zijde wordt voortgegaan met den grooten hoop door holklinkende woorden op te winden.

Regt op onderhoud is zeker ook regt op geneesmiddelen en verpleging bij ziekte. Wat zou de schrijver nu wel zeggen, zoo een arme niet alleen hem verpligten wilde tot kos-

1 Zij doen daardoor denken aan de ironische definitie van Bastiat: ‘L'état, c'est la grande fiction à travers laquelle *tout le monde* s'efforce de vivre aux dépens de *tout le monde*.’

teloos raadgeven en leveren van geneesmiddelen, maar ook, in stede van op zijne vragen te antwoorden en zijne voorschriften op te volgen, niets deed dan uitroepen: ‘Ik heb regt op uwe hulp, dat is een menschelijk regt, dat niet van menschelijke genade afhankelijk mag zijn. Word ik dus niet geholpen, word ik niet beter, zoo is het uwe schuld!’ De gemoedstoestand der armen is maar al te zeer tegenwoordig aan dien van dezen ijlenden zieke gelijk, en dat bijna alleen door dat onberaden voorprediken, door de eene partij, van een regt op onderhoud, des noods door de wapenen te handhaven; en, door de andere, door het verkondigen eener zedelijke verpligting der rijken tot onbegrensde mededeelzaamheid, waaraan de onverdiende naam van weldadigheid wordt gegeven[1].

De gezondheidsleer mag misschien van den staat vergen, dat hij hare algemeene regelen toepasse, dat hij, hetgeen in het algemeen de gezondheid des volks uitwendig benadeelt, verwijdere, algemeene middelen doe opsporen, om die ge-

1 Eene aanmerking nog vermeenen wij niet achterwege te moeten laten, daar zij zich naauw aansluit aan het bovenstaande, en ook dienen kan, om de oorzaak van eenige misstellingen aan te wijzen. De S. verheft steeds den mensch in wilden toestand en roemt (met Forster) het geluk van die gezegende landen, die de wieg waren van het jonge menschengeslacht, alwaar het nog niet tot slavernij verdoemd, de regten der vrijgeborenen genoot, en niet met zweet en afmatting het geluk van het aanzijn al te duur moest betalen (pag. 118).
Uit deze en andere plaatsen blijkt het maar al te zeer, dat de S. is blijven staan in den tijd, toen het mode was te dweepen met den natuurmensch van Rousseau, en alle onderzoek daarnaar te wringen, waarvan de beschrijving der ontdekking van de Pelew-eilanden een opmerkelijk voorbeeld is. Groot is dan ook de teleurstelling geweest van d'Entrecasteaux, Freycinet en anderen, die, uitgevaren om dien krachtigen, onbedorven natuurmensch op te zoeken, te beschouwen en te bewonderen, juist het tegendeel hebben gevonden: minder physieke kracht dan bij den Europeaan, een leven van armoede en gebrek, en dan nog bovendien onderdrukking der mindere klassen. Zelfs uit de reizen van Cook is dit alles aan te toonen. En de nieuweren bevestigen of bewijzen dit overvloedig. Daarover kan onder anderen met vrucht worden geraadpleegd het werk van Domeny de Rienzi, Océanie, 3 vol. in 8°. Paris. Firmin Didot, 1836 en 1837 (vooral de afdeeling: les sauvages comparés aux peuples civilisés). De volgende plaats doet het gevoelen van dien schrijver kennen: ‘J'ai visité jadis quelques uns des peuples et tribus sauvages de l'Amérique et récemment un grand nombre de ceux de l'Océanie. J'ai reconnu, en dépit de Rousseau, qu'il n'existait pas de peuples vraiment sauvages, et que le soidisant état de nature était un mot vide de sens. L'homme vit partout en société; la liberté est pour lui un moyen et non un but; il est né pour la perfectibilité.... Je ne me suis done servi du mot de *sauvages* que pour être mieux compris; j'aurais préféré de nommer ces hommes des *enfants demi-barbares*.’

zondheid te verbeteren, den gemiddelden leeftijd te verhoogen, en het volk krachtiger te maken, en daardoor geschikter, om zijne belangen te behartigen, en al de voordeelen eener steeds voortschrijdende beschaving te genieten. Maar verder mag men niet gaan. Waar men, gelijk b.v. in Frankrijk, op eene wetgeving aandringt, die aan ieder gezondheidsregelen voorschrijven zou, daar treedt men in hetgeen tot den individuëlen werkkring behoort, en gaat terug tot den tijd, toen kleederen, voedsel, en wat niet al meer, door het openbaar gezag werd geregeld.

Evenmin als de regering, door hare wetten op de staathuishoudkunde te gronden, het algemeen welvaren zal kunnen bevorderen, indien niet de veerkracht en arbeidzaamheid van ieder burger zijn, en daarmede het algemeen, vermogen stijgen doet, evenmin zal de meest wetenschappelijke gezondheidspolicie den gemiddelden leeftijd en de ligchamelijke en zedelijke kracht des volks verhoogen, wanneer niet ieder alles inspant, om voor het behoud en de vermeerdedering zijner gezondheid behoorlijk te zorgen. Onwaar is eene gezondheidsleer, die het eenig doel des levens in de voldoening van behoeften en het smaken van genietingen stelt, want haar doel, instandhouding en bevordering der gezondheid, is daarmede onbestaanbaar. Dat doel bereikt zij eerst, wanneer zij zich beschouwt, als aan het hoofddoel des levens, 's menschen stoffelijke, verstandelijke en zedelijke ontwikkeling, ondergeschikt; eene ontwikkeling, te verkrljgen door voortdurende, krachtige inspanning van alle vermogens, door onverpoosden arbeid alleen.

In dit werk, dat zich slechts met een ondergeschikt deel der gezondheidsleer, met eene enkele rigting des levens onledig houdt, behoefde natuurlijk op dit alles niet te worden gewezen. Maar juist daarom besluiten wij deze beoordeeling met een gemengd gevoel. Bij al wat wij mogten prijzen, moesten wij evenwel tegelijk ijveren tegen menige verkeerdheid. Groot zijn de vorderingen der wetenschap, der natuurwetenschap inzonderheid, in het laatste tijdvak geweest. De resultaten harer overwinningen tot het gemeengoed van allen te maken, is een streven, dat, bij ons althans, steeds opregte toejuiching en dankbare waardering vindt. Doch twee klippen zijn er, waarvoor men zich daarbij zorgvuldiglijk te wachten heeft. Ieder, die zich eene bepaalde wetenschap tot hoofdstudie uitkiest, en aan haar al zijne liefde wijdt, vergete echter

nimmer, dat zij, als het ware, slechts een enkel blad is aan den boom der menschelijke kennis, en geen antwoord kan geven op al de vragen, die het leven stelt. Evenmin wage hij haar, wier wezen vrijheid en zelfstandigheid is, dienstbaar te maken aan de denkbeelden, waarmede hij, in onzen veelbewogen tijd, zich staatkundig vereenigd gevoelt. Had de schrijver die klippen geheel weten te ontzeilen, wij mogten hem onzen onverdeelden bijval schenken, en, naar de mate onzer krachten, eene welverdiende eerezuil stichten. Maar nu ook hij daarop gestrand is, nu, bij zooveel waars en goeds, toch zooveel gevonden werd, wat, ons althans, berispelijk en verderfelijk scheen, mag ook onze loftuiting slechts een waarschuwend prijzen zijn. Hoe schooner stralen de zon der waarheid schiet, des te meer wordt het oog beleedigd, wanneer het daarneven het bleeke schijnsel der dwaling bespeurt.

Dr. J.C.G. EVERS.

Mr. J. DE WITTE VAN CITTERS.

De dichter-schilder.

De Jonker van Brederode, door W.J. Hofdijk, met een brief aan den Uitgever van Mr. J. van Lennep. Amsterdam, P. Kraaij, Jr. 1849.

Lust het u met mij de beide schilderijen te beschouwen, ginder tegen over elkaâr opgehangen? Ik begrijp wat u ijlings mij den rug doet toekeeren, en de haast, waarmede gij het tafereel links genaakt. De bonte mengeling der kleuren heeft u aangetrokken, meer dan de zachtere schakeeringen op het *tableau*, dat ge aan gindsche zijde ontwaart. Uwe fantazie schiet thands hare vleugelen aan en poogt het verleden in te zweven, om een oogenblik te ademen in de sfeeren, door den kunstenaar u voorgetooverd. Uw oog, eerst een weinig verblind door die gloeiende tinten, dringt thands door den nevel, die op den achtergrond wiegt en dwarrelt, en als het gaas op de schouderen der jonkvrouw, slechts ten halve het schoon verbergt en daardoor de begeerte prikkelt en scherpt. Het is u gelukt om het hoogaltaar te bespeuren, dat op de zilveren kandelaars de waskaarsen draagt, wier getongde vlammen de wyrook met een bleek rooden krans omgeeft. Ge ziet den priester met het geel bleek gelaat, dat van ontbering en lichaamskastijding spreekt, den Hostie der schare vertoonen, en deze, in diepe aanbidding neêrgezonken, op het bekende teeken, zich de borst geeselen als een belijdenis van schuld, of met den rozen-krans in de hand, de formulieren stameren tot eer van den gekruisten God en diens gebenedijde moeder.

Bont is de rij en toch is er volstrekte eenheid in de groep. Ziet gij den dorper, die daar ginder ligt neêrgeknield, en in het stompe wezen zijn grof-zinnelijkheid aanduidt? Ook hij telt de kralen, ook hij stamert gebeden, die hij wel niet begrijpt, maar die hij noodig weet voor zijne zaligheid. En nader aan het hoog-altaar, ontwaart ge de Jonkvrouw met de gouddoorstikte wijle en het satijnen opperkleed, of den ridder in het blinkende harnas of sindalen bliout.

Beiden - en ze zijn machtig en gevreesd door hunne vazallen - ze worden in deze ure door dikwerf ontvangen en toch immer weder nieuwe indrukken overmeesterd en beheerscht. De majesteit van den tempel, de plechtige vormen der Godsvereering, werken telkens met verjongde kracht. Het bloed heeft het reuzenzwaard des ridders rood getint; maar dat zwaard slaapt thands in de schede, en de trotsche krijger buigt, naast zijn lansknecht, de kniën, tot aanbidding van het Wezen, dat hij door de Kerk - het machtige orakel van den Onbekende en Onzienlijke - heeft leeren eeren en duchten.

Maar hoe, uwe aandacht schijnt verdeeld. De voorstelling maakt zich niet geheel van haar meester? Gij ziet een wijde klove tusschen het u omringende en wat ge beschouwt?

Treden we thands een schrede nader aan het ander tafereel.

Gij leeft slechts luttel eeuwen later, en ge denkt u in een gants andere waereld te bewegen! De godsdienst ontving ook een anderen vorm, en de godsdienst, ze doordringt alle levenstoestanden, ze is de adem van 's menschen zieleleven, ze is de opvoedster, die den leerling ontvangt als kind en hem teruggeeft, ontwikkeld tot man.

Ge ziet eenvoud, die aan armoede grenst. Ge vindt u verplaatst in een hel verlichte, maar ruw opgeslagen schuur, - geen zeer veilige schuts voor den vochtigen najaarswind, die door menige reet heenblaast en het licht dreigt te verkeeren in de duisternisse der nacht; - dien ge, zoo de beeldende kunst ooit het woord of de toon tot voertuig harer gedachten konde bezigen, zoudt hooren fluiten en zingen, door menige klove van de waggelende nok.

Het hindert u meer dan der schare, die ge daar vindt gezameld en wier aandacht door niets wordt gestoord of afgeleid. Bevreemdt u dit? Zoo ge daar mede waart opgekomen, ge hadt als al de broederen toegehoord, bij het

woord van dien broeder, die op een verhevenheid - ja, het was er een, maar getimmerd van de ruwe planken, waaruit de schuur, de woning van allen, bestond, - met den vuurblik in het oog en den rooden gloed der geestdrift op de wang, tot hen sprak van den Onzienlijke, onder geen vormen te brengen, van de heilige leere des Meesters, uit innige behoefte te volgen, van de zelfstandigheid van iederen mensch als individu, en de zedelijke en staatkundige vrijheid van iederen burger.

Gij betreurt meer dan straks, bij de beschouwing van het eerste tableau, - of toen hebt ge geen gemis gevoeld - dat de beeldende kunst over het levende woord niet als meesteresse gebiedt. En toch, als gij, 19^{e} eeuwer, het woord in die vergadering gesproken, vernomen hadt, ge zoudt op veel amen hebben gezegd, maar over nog meer u bevreemd. Gij hadt het wel niet doen blijken, zoo als die forsche poorter, die ginds in een der hoeken, met den rechter schouder achteloos tegen den wand geleund, eerst aandachtig had toegeluisterd met gesloten mond en open oor, maar weldra de grove hand met een begin van wrevel in de diepe broekzak borg, en met toenemende hevigheid van beweging, telkens van stand veranderde, totdat hij eindelijk, met achterdocht begluurd en door gekwetsten geloofsijver bedreigd, een doorgang zocht door de menigte, om ijlings de schuur te verlaten.

Schoon de kunstenaar u slechts den laatsten toestand te beschouwen gaf, hij laat u al de vorige raden, duidelijk en klaar als gene u wordt voorgesteld.

Beschouw verder de figuren daar voor u. Weinig verscheidenheid van verwen bieden die donkere massaas; maar hebt ge deze geordend en ontward, dan merkt gij te meer verschil op in lijn en in form.

Ook dáár ziet gij den edelman en den boer, aan ééne plaatse vergaderd; maar beiden, staande, met ontblooten hoofde, vaak gerimpeld door een kiemende gedachte, en de hand leunende op een opengeslagen foliant, - symbool van het fondament, waarop hun leeringe rust.

Uw oog gloeit, uwe lippen beven; - gij hebt begrepen wat de kunstenaar heeft willen uitdrukken, en uwe ingenomenheid stijgt ten top, nu een gebuur u toefluistert: ‘zie in gindschen hoek dien forsch gespierden edelman, het is Hendrik van Brederode, en daar verder dien statigen man in

den zwart laken' tabbert, het is Marnix van St. Aldegonde; en als ge u ter zelfder ure op eene andere plaatse bevondt, dan zoudt ge den Graaf van Hoorn wellicht aantreffen onder een dergelijke schare, of Culemborch of wel den Zwijger!'

Gij wenscht die schilderij in uw studeervertrek of huiskamer te bezitten; gij wilt haar uw eigendom doen worden en gaat de andere met onverschilligheid voorbij.

Was het billijk, al houdt ook de meerderheid uwe zijde? Heeft ook bij u de aesthetische zin zich wel zelfstandig uitgesproken, of werd hij bestuurd door indrukken van der jeugd ontvangen en geleid door een eenzijdig nationaliteits- en godsdienstig gevoel? En toch, dit hebt ge niet altoos geraadpleegd; want ik heb u straks opgetogen gezien bij de aanschouwing van Psyche en den bliksemvoerder Zeus.

Beide tafereelen, ik wilde ze u voorstellen - en hebt gij het niet reeds begrepen, ik wijte 't aan mij zelven - als de uitdrukking van twee tijdperken, waaraan onze jongste literatuur hare onderwerpen ontleent; van twee tijdperken, onder de formule gebracht van midden-eeuwen en moderne.

Al verschillen de vormen, de hier beschouwde toestanden zijn dezelfde, zijn *algemeen menschelijke* - ze waren het voor het verleden, ze zullen het voor de toekomst zijn. Beide tafereelen geven u immers het eindige te beschouwen in betrekking tot het oneindige; de menschheid in haar streven om zich op te heffen tot God. Maar bij het eerste zaagt ge, of verg ik te veel van uwe verbeelding? het geslacht, bij het andere den individu meer werkzaam, bij genen meer dienstbaarheid, bij dezen meer vrije onderwerping, bij genen aanneming, bij dezen overtuiging, in één woord, bij genen het universeele gevoel, bij dezen het individueele verstand, maar bij beiden aanbidding.

Gij ziet het, de rijkdom is bij beiden gelijk; en zoo gij niet als Nederlander en Protestant een ander gewicht in de weegschale werpt, dan zal de evenaar in rust zijn, of, zoo het alleen de bevrediging geldt van uw schoonheidsgevoel, wellicht naar uwe linkerzijde overhellen.

Of was het onbillijk, dat ik u wees op den gloed en de mengeling der kleuren, in de schildering van dorper, jonkvrouw of ridder, en de eentonigheid der tinten in die van den burger en..... niets anders dan den burger, wijl er de edelman in onder was gegaan? Of was de tegenstelling on-

waar van den tempel en de bouwvallige schuur, den tempel, het huis Gods en die schuur, de verzamelplaats van menschen, - beide, elkâar tegenovergesteld, als uitingen van den geest der Eeuw; want in dien tempel vinden we de kunst, gehuwd aan de godsdienst, in die schuur de laatste alleen.

De midden-eeuwen toch hadden in zich zelven eene kunst, die hare wortelen schoot in de godsdienst; en deze had zich hier de Grieksche, ginder de Noordsche mythe cijnsbaar gemaakt. De midden-eeuwen kenden daarom dat onmiddelijk ingrijpen van de onstoffelijke macht in de stoffelijke massa; ze hadden zich, even als hun voorgangers, de Godheid en hare trawanten nader gebracht, en vonden alzoo het hoogere leven om zich heen. En de moderne? Ze gaven gehoor aan de reaktie; ze bogen zich onder den scepter van het verstand, (ik, als denkend wezen, zal de laatste zijn om het te betreuren). Ze maakten de natuur om zich ledig door het schiften van wezen en schijn; en de poëzij behoeft den schijn. Zij hoort in den donder de stemme der Godheid, of den ratelenden wagen van Thor, en de zon is geen lichtende bol, die aan bekende natuurkrachten gehoorzaamt, maar het voertuig van den goudlokkigen Phoebus. De mensch staat niet alleen in de schepping, zelfstandig handelend overeenkomstig eeuwige wetten, maar wordt omringd van geesten, van engelen, die hem beschutten voor ongeneucht, die weenen bij zijn val en juichen bij zijne opstanding.

De poëzij behoeft den schijn. En de natuur werd bij de modernen alleen een gewrocht, dat de Maker daar verre van uit het oneindige beheerscht, de Maker, de Geest, onder geen plastischen vorm den mensch te verkondigen.

Ik stem het u toe, de gedachte is verhevener, maar is de aanschouwing zoo rijk?

Wat was het gevolg? Dat de poëzij een andere waereld, dan die om haar bestond, ging ontdekken, en haar vaderland meende gevonden te hebben op den Olympus bij Apollo en Pallas-Athene. Poëzij en godsdienst waren gescheiden.

Schoon ge, in weêrwil daarvan, een literatuur zaagt geboren worden, die leven zal, zoo lang ons volk bestaat, schoon ge in die literatuur, - dank zij de ontwikkeling van het verstand - de Gedachte reiner en edeler ziet leven dan in de Midden-eeuwsche gewrochten, en het mij toestemt, dat geen Midden-eeuwer een rei van Engelen zoude schrijven als Vondel het deed in zijn ‘Lucifer,’ toch zult ge 't met mij

toejuichen, dat de wanverhouding is verbroken en de poëzij, der Godsdienst, weder nader trad.

Wat bij den Helleen bestond en wat de poëzij aan de modernen dacht weder te geven, moest zij door die nadering verliezen. Was het wonder, dat zij de Midden-eeuwsche waereld, altoos meer dan de Grieksche aan ons verbonden, onbevangen ging beschouwen en thands verrukt was over den rijkdom dáár vergaard?

Scheld mij echter na dit alles geen blinden aanbidder dier Eeuwen. Waan niet, dat ik, wat de kritiek in geen kunstwerk zou kunnen gedoogen, hier zou verdragen en voor de voorstelling van het feit om het feit, van de Midden-eeuwen, ómdat zij het zijn, sympathie veil had. Zulk een wijze van voorstelling toch, predikte een onzinnig streven van den man, om terug te keeren tot den kinderlijken leeftijd en alzoo een vruchteloos pogen, dewijl het een onnatuurlijk is.

Ik wil echter die kampioenen bestrijden, die ook van hun standpunt even eenzijdig, elk kunstwerk verwerpen, alléén omdat het hun tijden herinnert, waaraan zij zich vreemd gelooven; omdat zij niet de kracht hebben om zuiver aesthetiesch te oordeelen, buiten zich-zelven te treden, húnne opvatting van godsdienst en nationaliteit ter zijde te stellen, en daardoor zich een tyranniek bestuur in de republiek der letteren aanmatigen, te meer onverdragelijk, wijl zij vroeger als kinderen der Renaissance, voor zich-zelven in zoo hooge mate het liberalisme van het gezond verstand behoefden.

Val ik zulk eene kritiek hard, ik wil de studie der Middeneeuwen en de voorstelling er van alleen verdedigen uit een historiesch en aesthetiesch oogpunt.

Het is een wet der Schoonheid, dat er harmonie moet bestaan tusschen stoffe en form, en gij zoudt den kunstenaar daaraan ongehoorzaam doen worden, zoo gij hem de Midden-eeuwen afsloot. Uit wat ik hierboven als charakteristiek dier eeuw meende op te geven, vloeit, dunkt mij, reeds voort, dat enkele *genres* der poëzij niet kunnen leven in de sfeer der Modernen. De ballade, bij voorbeeld, behoeft dat fantastische, dat rijke leven in de natuur, dat onmiddelijk inwerken van de Hoogere Macht; daarom kon die form, in haar hoogste volkomenheid als epos, zich het rijkst voordoen op Griekschen bodem, reeds minder voordeelig in de Midden-eeuwen en gebrekkig bij de Modernen.

Ook de specialiteit van den dichter kan de voorstelling der Midden-eeuwen behoeven. Het beschrijvende element kan bij hem praedomineerend zijn, en ziedaar wat zijne ingenomenheid met de Midden-eeuwen wettigt; hij kan de redelooze natuur om zich heen meer tot studieboek hebben gekozen dan den mensch, - waardoor deze, waar hij een figuur moet worden in 's dichters schepping, een tint van naïveteit zal ontvangen, overeenkomende met de heerschende kleuren der Midden-eeuwen - en ziedaar een verklaring van 's dichters liefde voor die eeuwen te meer.

Ik kom hierdoor nader aan de beschouwing, die ik mij tot doel heb gesteld.

De dichter van de ‘Jonker van Brederode en de Kennemer-Balladen,’ is dikwerf hard gevallen over zijne voorliefde, over zijne keuze, waaraan men de betrekkelijk geringe belangstelling zijner tijdgenoten weet; eene voorliefde, die men poogde te wijzigen en op een ander voorwerp over te dragen. Mijns inziens geheel ten onrechte, daar Hofdijks sympathie voor de Midden-eeuwen voortvloeide uit zijne specialiteit, zoo als zij zich uitspreekt, onrein in zijne eerste werken, toen nog een overvoede fantazie gebied bleek te voeren over het regelend oordeel, maar meer gezuiverd in het werk dat thands voor mij ligt.

Van Lennep leidde de ‘Jonker van Brederode’ bij het publiek in. Schoon ‘de Brief aan den Uitgever’ èn ter eere strekt van den man, die hem schreef, èn van den dichter, ten wiens behoeve hij aldus geschreven werd, toch doet het mij leed, dat de uitgever dit noodig keurde ter aanbeveling, dat hij een gevierden naam dacht te behoeven om èn den dichter èn zich-zelven te bevoordeelen. Het kunstjen is reeds ouderwetsch en het ‘goede wijn behoeft geen krans’ onzer vaderen, blijft altijd nog van kracht. Het is een manie onzer dagen, hier door bluf met een grooten naam, ginder door bluf in de vormen, te trachten naar een blijkbaar onbereikbaar doel - de apathie des publieks, zoo dikwerf geweten aan stompzinnigheid, maar eigenlijk veroorzaakt door overvoeding, te overwinnen. Wat beteekent het al, of van Lennep algemeen en oppervlakkig - hoe kon het hier anders? - tevens éénzijdig zijn oordeel uitspreekt? Het baat der kritiek en der kunstenaar weinig; en het publiek? Het is nog te trotsch op het bezit van zijn eigen zintuigen om van die van anderen blindelings gebruik te

maken. Men koopt geen schilderij dat omgekeerd aan den wand hangt, al schreef ook Ary Scheffer op haar rug: ‘Zij is schoon.’

Er is echter in van Lenneps aanbeveling iets wat volstrekt waar is.

Als hij spreekt van ‘bevallige beschrijvingen, die zoowel den grondigen opmerker van zeden en gebruiken, als den dichterlijken schilder kenschetsen,’ dan zie ik die uitspraak reeds bij den aanhef van den eersten zang bewaarheid.

Dat de dichter thands echter zich zelven bij u inleide.

Nog kleurt de koele morgendaauw
Het groene moschbed *wazig blaauw*,
  En kleeft aan tak en blad;
Pas breekt het eerste morgengoud
Door Ekendunens somber *woud*
  In vonken rondgespat.
Of boven d'uitgedorden top
Der eiken schiet de reiger op
  En krijscht zijn raauwe kreet;
En uit zijn kuil van riet en gras
Plompt de ever, waar hij 't diep moeras
  Meest ontoeganklijk weet.
Het damhert heft zijn breed gewei
En stuift door de open woudvallei
  In vollen ren *daarheen*.
De schuchtre hinde, bontgevlakt,
De geele rheebok, licht getakt,
  't Rept al de ranke leên.
Het krakend spoor gaat zuid en noord.
De snelle voet, door vrees gespoord,
  Rust van geen reppen uit.
Eéns stil..... het oor gespitst..... dan voort!
Tot waar, in afgeleegner oord
Geen horensein de stilte stoort
  Van 't hooggewassen kruid.

Roemt ge niet met mij de aanschouwelijke voorstelling, het talent van den schilder, die, ge merkt het, vertrouwde is der natuur?

Het wordt u ras verklaard, wat de rust van het woud verstoort, en de bewoners doet vlieden. Van Rijswijcs jachthuis stormt een stoet van Edelliên en Edelvrouwen, van paadjes, van valkeniers en armbrostiers, het woud in, ter jacht.

De woudhoorn dreunt en schelt en klinkt,
De bel der valken rinkt en tinkt;
Het schel gebas der honden dringt
  Door 't daavrend jagerchoor.
't Zijn galmen waar heel 't woud van trilt,
Herouten, die het schoone wild,
Aan 't laauwe leger pas ontvaren
Alreeds een fellen krijg verklaren.

Een uit dien stoet, en wel de allerschoonste, verwijdert zich stil uit hun midden, zonder in den roes der vreugde te worden opgemerkt. Zij,

Een lelie in den morgenglans,

dwaalt westwaarts heen, waar, aan de boorden van het woud, het duinkristal in zijn afvaart vloeien zich kronkelt om de rozen, bloeiende nabij een kleine, stille kluis. (De dichter, die in de eerste stanza van den *uitgedorden top der eiken* spreekt, schijnt vergeten te zijn, dat hij den lezer aanleiding heeft gegeven zich in winter of herfst te denken.)

Maar niet de jongeling, die daar voor 't kruis bij die kluize ligt neêrgebogen, is de hermiet. Zijn gelaat, zijn geheele wezen zou daarmede ook in strijd zijn; want

.... licht er uit die donkere oogen
  De gloed der ziele, rein en klaar,
Voorwaar! dan moet het wonder heten,
  Wanneer zijn jonkheid dikwerf niet
Brevier, legenden en asketen
  Verwisselt met een minnelied.

En al omsluit ook een nederig gewaad zijn ranke leden, toch spreekt er uit zijn doen een hoog gemoed, en het schijnt de gang van een Baroen

Als hij daar henen treedt.

Wie de eigenaardigheid van Hofdijks diktie niet hier en daar, waar zij reeds scherp te voorschijn trad, heeft opgemerkt, poge het hier te doen. De kortheid en kracht zult gij er in waardeeren; maar bij de schilderachtigste voorstelling, verrast u soms een enkele ruwe, verkeerd aangebrachte, penseelstreep; bij de meest kiesche en keurige taalwending een plat prozaïsch woord; naast den prachtigen eik, een kwarreligen berk.

Gij begrijpt, dat de jongeling, waarmede wij kennis maakten, de hoofdfiguur zal worden op het tableau. Gij verwacht van den dichter een breedere beschrijving, dan hij tot nu gaf, en die ge wel het recht hadt een weinig alledaagsch, ja verbruikt te noemen. Wat overvloed van verkapte baroenen, van vondelingen, die bij den eersten aanblik hooger stand verraden, ontmoet gij in onze literatuur. Al ware het slechts om den wille der verscheidenheid, zoude ik eene revolutie ook daarin wenschelijk achten. Of men ten minste door zulk een omkeer niet nader aan de waarheid zoude zijn?

De dichter heeft uwe behoefte gevoeld; hij wil u meer bekend maken met 's jongelings wezen, de trekken zijns gelaats - die tolken der ziel....? neen, met zijn gewaad:

> Met d'ongevederden kaproen
> Bedekt hij thands zijn bruine hairen.
> D'Ahornen jachtboog reeds ter hand,
> *Drie* pijlen in den gordelband.

Kent gij den jongeling thands beter? of wekt zijn individualiteit, door een enkelen trek aangeduid, uwe sympathie? Niets van dit alles. Wij hadden gaarne de zekerheid omtrent het getal pijlen geruild voor een blik, een dieperen blik in 's jongelings oogen.

Ware het u gegund, gij hadt ze nu zien schitteren - gij hadt het donker-blaauw zien verduisteren tot zwart wordens toe, en vonken zien sparkelen van uit de halfgesloten wimpers.

Zie, de jonkvrouw, straks van den stoet afgedwaald, rijdt met een *blijden morgengroet* hem te gemoet.

De betrekking moet zeer *intime* zijn, of eene andere dan wij vermoeden, zoo de dichter hier waar en zuiver schilderde. Wij zullen zien. Gij zult vooraf kennis maken met de jonkvrouw:

> Heur schoonheid was niet die, als 't oog
> Van weelde zwijmen doet:
> Niet die der zonne, in laaien gloed
> Opstijgende aan den boog;
> Niet die der moschroos, zwellende uit
> Den opgebarsten knop,
> En blinkende in den uchtenddrop
> Hoog boven bloem en kruid:
> Maar die der zilvren maan, wanneer
> Ze in liefelijke pracht,
> Bij 't zwijgen van een zomernacht,

Omhoog rijst boven 't meer;
Maar die der meidoorn, teêr en fijn
Wanneer de gloed van 't oost
Een roosgelijken weêrschijn bloost
Op 't sneeuwen bladsatijn.
En dus als zij daarhenen rijdt, enz.

Is er natuurlijkheid in de schildering, in de opeenstapeling dier beelden? Heeft de fantazie, naar figuren om zich heen grijpend, niet te veel het gezond verstand in banden geslagen, waardoor alle symmetrie in de deelen der vergelijking wordt gemist? De schoone was niet de zon noch de moschroos gelijk, maar de maan en de meidoorn.....! Schoone kleuren, maar zonder oekonomie, zonder smaak aangebracht; behagelijke vormen, maar tevens ledige.

Hofdijk gevoelde dat de blijde morgengroet der Jonkvrouw een verontschuldiging of een motief behoefde, want hij laat er spoedig op volgen:

Heur gulle groet verdreef de schroom
Die nog zijn blôheid aan bleef kleven.

Spreekt de laatste u echter toe uit 's jonglings woorden:

‘Elwyne! reeds weêr hier!
Daar moet de Heer u rijk voor loonen
Dat gij uw goedheid wilt betoonen
Aan d'ongewijden Eremiet
Die kwijnt in 't eenzaam woud.’

En het andwoord was (duid het oprechte, het vrijmoedige der Jonkvrouw niet te euvel):

‘Wel..... dat liet
Ik om geheel mijn erfgoed niet,
Al ware 't rood van goud.’

Zij zet zich neder; en hoewel zijn eerbied eerst weêrstreeft, hij plaatst zich naast haar. Vertrouwelijk vraagt zij wat hem deert; zij gelooft dat hij haar een heimelijk leed verborgen houdt. Haar vermoeden was juist. Hij bemint.

‘Maar, schoon ze goed is als een engel,
Mij wederliefde *dragen*; wien
Heur lijfknaap naauwlijks aan zal zien -
Neen..... wee mij! - dat mag nooit geschiên.’
Zij sidderde en verkldeurde; brak

Een veldbloem van den ranken stengel,
En speelde met een varentak,
Totdat zij zich herstelde en sprak
Met zachte stem: zoo ga 't haar klagen
En zoo ze u kent, als *ik* - gewis
Gij, *trouwe zoon der wildernis*!
Zij *zal* u wederliefde *dragen*,
En *ik* wil bidden, dat u God
Zijn heil geve en een gunstig lot.

Daar is iets valsch, iets onnatuurlijks in de geheele pozitie, en toch vindt ge er veel in wat goed is gevoeld.

Ik geloof dat de dichter nu reeds bewijst wat hij straks liet vermoeden. Hij heeft de individualiteiten niet scherp geteekend, omdat ze hem zelven niet klaar en helder waren.

Sints luttel weken waren beiden elkaâr bekend. Beiden beminden elkander. Waar dit gevoel *kiemt* en nog niet is beleden, is vertrouwelijkheid, is vrijmoedigheid onmogelijk. Het schuchtere van den jongeling is daarom zeer natuurlijk en behoefde niet het motief door den dichter daarvoor bijgebracht; maar het opene der Jonkvrouw, het ongedwongene dat der onschuld eigen is of wel der intrigante, dat naïveteit bij de eerste, schaamteloosheid bij de laatste verraadt, dunkt mij hier psychologiesch onwaar en kan alleen verdediging vinden in het zich-zelf niet bewust zijn van wat het harte gevoelt. Die verdediging heeft Hofdijk zich ontnomen; want Elwyne was zich harer liefde bewust; zij zegt het zelve, en flaauw, niets bijbrengend, ter betere charakterizeering der Jonkvrouw, voegt de dichter er bij:

Maar dat
Zijn vuurge (?) ziel had *vlam gevat*
Dat viel der maagd niet in.

Wij zouden den dichter te needrig noemen, waar hij zich te zwak erkent, de zaligheid der kozende gelieven met woorden te kunnen schilderen; waar hij een poging daartoe vergelijkt met het bezigen van waterverw tot het afmalen van het vlammend zonnelicht. De door hem gegeven schildering getuigt tegen zijn beweren.

Wij maken weldra kennis met een nieuwe figuur, die de verrukking der gelieven verstoort. Het is de kluizenaar, die reeds eenige oogenblikken in stilte hen had gadegeslagen met een blos van vreugde op 't gelaat; en, als om de

Jonkvrouw en den Jongeling, uit wier blik verlegenheid en toorn over de verrassing spreekt, gerust te stellen, spreekt hij den laatste ernstig toe:

> ‘Laat deze min u niet bezwaren!
> Der Jonkvrouw hooge staat? Welnu,
> Geene is te hoog van staat voor u.’

Deze raadselachtige woorden doen den jongeling aanhouden om meerdere opheldering. De grijzaart kan - dit blijkt nog - maar mag haar niet geven, en hij dankt het toeval dat aan zijn valsche pozitie een einde maakt. De klank van een hoorn klinkt in hun nabijheid en noopt de Jonkvrouw zich te verwijderen.

> Een kus verving den *hoofschen groet* (?);
> Ras zat zij op en greep de toomen.
> Heur sluijer woei op 't windtjen uit.
> Nog hoort hij 't krakend hoefgeluid....
> Thands 't ritslen slechts der popelboomen....
> En zij was heen.....

Een forsch Baroen op een raafzwart ros, met een barsch gelaat *en korte groete*, verscheen op 't duin.

Hij huiverde en wendde het gelaat af bij het zien van den jongeling.

> Daar blikte in 't vonklen van die oogen
> Der vossen list, der wolven moed;
> Een *barsch* gemoed, licht *opgevlogen*,
> Een haatlijk vuur als pektoortsgloed,
> Die door den nachtwind wordt bewogen.

Wat Hofdijk al niet las in een paar oogen! Het zijn hoedanigheden die elkaâr vernietigen. De laatste vergelijking drukt bovendien niets uit.

Toch waagt de Baroen den jongeling, die hem zoo groote vreeze aanjaagt, het eerst aan te spreken, en hem over de verdoolde Jonkvrouw te ondervragen. Bij onvoldoend andwoord wendt hij zich naar den oude.

De jongeling, dien ons de dichter deed verschijnen met den ahornen boog gewapend (toch niet een doelloos attribuut), en wien een *vurige ziel* werd toegedicht, wien nog onlangs een hooge geboorte werd aangekondigd, andwoordde hem ontwijkend en kalm. Hij had ten voorbeeld voor den

grijzaart mogen strekken, die zich stiet aan den hoogen toon des Baroens en dien gaarne met gelijk woû betalen. (Met welk recht? De oude was immers dorper?)

Deze draalde daarom met zijn andwoord, maar:

Bedaarde wijsheid overmocht
In 't end zijn toorn.....

en hij gaf den vreemdeling de verlangde aanwijzing.

Plotseling zien wij ons aan de hand des dichters op een ander terrein verplaatst. De overgang is te snel om niet hortend te zijn. Wij laten den jongeling en den Eremiet bij de kluize achter en volgen den Heer van Watersteyn (dus heette de Baroen met het oog vol vossenlist en wolvenmoed) op zijn ontdekkingsreize. Deze is niet vruchteloos, want de Jonkvrouw wordt spoedig achterhaald. De betrekking tot beiden is ons onbekend, en de weinige woorden, tusschen elkaâr gewisseld, doen niet denken dat de Jonkvrouw den Baroen doorgrondt. Hoffelijk geleidt deze haar burchtwaarts, waar de Drossaat de gasten ter opperzale noodt. Terwijl de paadjes, *vlug van handen*, hun meesters in het gewaad voor het *maal* doschten, en de kamervrouwen wellicht der Jonkvrouw hare hulp boden, meldt men een bô uit de Stichtsche landen voor Watersteyn. ‘Hij kome!’ zoo beval deze. De tijding hield in - ze is duister door kortheid - dat Jonkvrouw Hadewy ‘de min van Watersteyn had verstooten,’ wijl, zoo als men vermoedde, Hollands Jonker de man harer keuze was. Woedend peinst Watersteyn op wraak. Hij zendt den bode met een raadselachtig andwoord aan diens Heer - den onbekende - terug, bij den uitroep: ‘Hij (Hollands Jonker?) zal vallen in dit perk.’

Ik heb den Eersten Zang doorloopen. Ik bemerk het, gij hijgt naar rust bij dezen eersten mijlpaal, en wendt slechts half bevredigd uwe blikken terug naar de afgelegde baan. Mochten de schilderingen der natuur, de waarheid der historische tinten u hier en daar verrukken, u achting afvergen voor de gave van opmerken, voor de studie des dichters, - gij hadt ook grond om zijne figuren nevel-beelden te noemen, en waar de lijnen scherper moesten uitkomen, de niet-vaste hand, die ze trok, te herkennen.

Wellicht vindt gij met mij de handeling levendig aange-

vangen, maar vreest ge reeds nu, dat de dichter niet bij machte zal zijn zich van de hem daardoor opgelegde verplichting te kwijten. Wenscht gij de reize - ietwat sneller dan zij begonnen is - voort te zetten, o, ik bid u, bewonder de rozen, al bloeien er de distelen ook naast.

Een schoone schildering van het slot Brederode opent den Tweeden Zang. Aanschouwelijk als zij is, verrijzen niet alleen de kanteelen en de torentinnen voor ons oog, maar worden zelfs de hallen ons goede bekenden.

Wij treffen daar een vreemdeling aan, die ons wordt voorgesteld als den Bastert van Brederode en toch den eigenaar van de burcht. De bij ons ingeleide, ‘met grijsgroen oog, maar dof van licht, met *wimpers* ruig behaard,’ kan gewis nimmer onze vriend worden. Is dit ons vermoeden bij de eerste kennismaking, het wordt zekerheid, nu we zijn alleenspraak aanhooren, waarin hij zijn toestand goed aangeeft. Hij is slechts bestierder van Breêroos goederen, bij ontbreken van den wettigen, ons nog onbekenden eigenaar. Wij worden getuigen van het onderhoud tusschen hem en Hugo van Watersteyn, die bij hem aangediend wordt. De Bastert vroeg dezen, na de gewone plichtplegingen, naar zijn liefjen; en nu verstaan wij, wat straks nog duister scheen, - Watersteyn is afgewezen en heeft Floris, den broeder van Hollands Graaf, tot medeminnaar. Hij wil zich wreken en kiest - vreemd is en blijft het - den Bastert tot bondgenoot. Voor dezen, die laf van aard is, heeft hij eenmaal een tweekamp bestaan, en daarom eischt hij tot wederdienst in deze zaak des Basterts hulp. De vreesachtige weigert; maar thands ontdekt hem Watersteyn geheimzinnig het bestaan van den jongeling, dien wij aan de zijde des Eremiets aantroffen.

Die jongeling droeg dan zijn afkomst op 't gelaat, en later, bij den voortgang van 't verhaal, dankt de handeling alleen haar voortduur aan het onbekend blijven van 's kluizenaars voedsterling (!).

Door die woorden overwonnen, geeft de Bastert toe. IJlings laat Watersteyn twee brieven schrijven, de eene aan Graaf Diederik, de tweede aan diens broeder Floris. Het naauwelijks gedoofde twistvuur moet weder opglimmen.

Wij twijfelen echter, of dit doel met het aangewende middel kon worden bereikt. Een ongeteekend bericht moet Diedryc in toorn op zijn broeder ontsteken, en deze, vol argwaan, niet twijfelend aan de waarheid, de banderollen

des oproers ontpluiken doen. En toch, dat geschiedt. Beide broeders zijn van elkaâr gescheiden en vaardig ten kamp.

Ik had den bode gaarne op de voet gevolgd en u ingeleid bij Jonker Floris en den minstreel Leefdael, beide op dat pas ter burcht te Leyden; maar de mij gestelde perken verbieden mij verder af te wijken. Wij verliezen er veel door, - een toestand, geen zeer nieuwe, want Walter Scott, wien Hofdijk te hoog vereert, om hem niet hier en daar na te volgen of een figuur te ontleenen, gaf ons dien reeds, een toestand, zoo als de schilderachtige Middeneeuwen slechts vermogen te schenken, opgevat en uitgewerkt door den schilder Hofdijk ontgaat daardoor onzen blik.

Een schoone beschrijving wacht ons in den Derden Zang van Egmond en zijn omgevingen. Daar zullen de vazallen van Floris, die derwaarts gevlucht is, vergaderen. De voorstelling, die ons van de optrekkende hulpbenden wordt geschonken, weet ik alleen te vergelijken met die, waar Tasso in zijn ‘Gerusalemme liberata’ het leger der Kruisvaarders laat monsteren door Godfried van Bouillon. Jammer slechts dat de minstreels hier zulk een onware tegenstelling vormen, dat hun lied, waterig en charakterloos, u de genieting vergalt.

Van Watersteyn vernam spoedig het welgelukken van zijn plan. Hij riep den Bastert toe:

‘Wel op, Gezelle! 't erfgoed lacht
U tegen - Willems zon wordt duister
Waar Floris dag zijn einde wacht.’

Maar *in* den *zilvren starrenluister*
Gaan 's Heeren Englen door de nacht.

voegt de dichter moralizeerend er bij.

Gij betreurt dat bij het einde van wat zoo goed was aangevangen, zoo veel woorden zijn gespild om onzin voort te brengen.

Hofdijk is kwistig met zijn schilderingen; de rijkdom, dien hij ons schenkt, wordt overdaad, en deze doet walgen.

Raad ik wat ge denkt, nu ik den Vierden Zang opensla?

Het is avond. Een pelgrim meldt zich in de kluize van den Eremiet aan. Deze wordt verschalkt en openbaart dat Willem (herkend als Dirc van Brederodes zoon) te zijnent wordt verborgen. ‘Voer hem naar Breêroos slot, waar hij door ingenoot en burchtvassal ontvangen zal worden,’ zegt de

pelgrim. De Eremiet belooft het, en kust in verrukking de hand des vreemdelings, in wien ge den verkapten bastert ontdekt.

Na 's pelgrims vertrek, die moê en afgemat verblijf voor een nacht had verzocht, maar, zoo als 't schijnt, na het meêdeelen van zijn geschiedenis, den staf weder had opgevat en de reize aanvaard, kwam de jongeling van een langen zwerftocht terug. De Eremiet riep hem toe:

> Ons wacht een voetreize om de noord,
> En oorbaar is 't voor u en mij
> Dat de aftochts-ure spoedig zij.

Willem, die noode van zijne Elwyne scheidt, wederstreeft; maar toen de grijzaart in drift hem toeduwde:

> 't Was lafaarts doen, met kranke zinnen
> Dus minziek te aarzlen; en *de tinnen*
> *Niet ijlings te bestijgen, die*
> *Hem stelden tot haar evenknie*,

(een hyperbole waar ge bij duizelt, en die in den mond des grijzaarts grof-onnatuurlijk klinkt), riep de Jonker tot wederwoord:

> Dát heeft de Boze u toegefluisterd!
> Ik laf en minziek - Ik!
> Al gaat de tocht door honderd landen,
> Wij trekken morgen vroeg van hier.

Bravo, Hofdijk! gij hebt ons, meer dan door eenige natuurschildering, door deze woorden aan u verplicht. Gij hebt ons uwen Jonker nadergebracht - die penseelstreek teekende een menschenbeeld.

Beiden gingen, en werden op de burcht toegelaten. Slechts Willem toefde daar, want de Eremiet keerde nog dienzelfden avond - zonder afscheid te nemen van zijn voedsterling en zonder diens argwaan op te wekken? - ‘Niemant wist waarheen.’

Wij wonen op ‘Rijswijcs burchtslot’ een feest bij. Behoef ik er nog bij te voegen dat de schildering weder lokaal juist is en tevens aanschouwelijk; dat het woord hier wedijvert met het palet?

Het optreden alhier van den minstreel noemen wij wel niet te onpas; toch betreuren wij 't - en we deden 't dikwerf - dat de dichter niet meer oekonomiesch zijne krach-

ten heeft aangewend. We hadden alsdan geen herhaling van toestanden aangetroffen, die op zich-zelven reeds geenszins op den naam van nieuwheid kunnen bogen. De minstreel behoort bij een Middeleeuwsch *feestijn*; maar afgescheiden van de vrage, welk gebruik Hofdijk van den Zanger had kunnen maken, of hij hem niet meer in betrekking tot de handeling-zelve, of de personen die haar dragen, had kunnen brengen, het herhaald verschijnen van dezelfde figuur en dezelfde toestanden, geeft gebrek aan vinding te kennen en verspreidt over de geheele schepping des dichters iets eentonigs.

In den vrolijken feestkring, waarin we Elwyne bijkans niet wedervinden, zoo onbeduidend doet zij zich voor, zoo weinig begrijpt de dichter zijn plicht om haar meer aan ons bekend te maken, wordt een vreemdeling, een kruisheer, wien een gelofte verbiedt zijn naam te openbaren, ontvangen. Hebt ge niet reeds lang vermoed, en wordt het vermoeden thands geen zekerheid, dat Hofdijk Walter Scotts Ivanhoe heeft bestudeerd? De vreemdeling, na een beker wijns te hebben gesmaakt, verwijdert zich, ten spijt der gasten, die met ‘die forsche leest, die heldre stem’ waren ingenomen. Zij luisterden met belangstelling naar het verhaal van een hunner, die den vreemdeling had ontmoet in het Oosten, waar hij de *Bleeke dood* was geheten, en waar hij wonderen van dapperheid had verricht.

We vreezen haast Elwyne straks verkeerd beoordeeld te hebben. Wij zien haar thands in de eenzaamheid, gebogen onder een gevoel dat ze ginder bedwong.

Ge hadt echter iets meer pozitiefs verwacht dan de dichter gaf; gij kunt hare gedachten niet bespieden, wijl zij ze op de lippen smoort. Oordeel zelf en bewonder wat ge er schoons als beschrijving in bespeurt:

> Maar slaaploos ligt ze op 't ledikant,
> En steunt zich 't hoofdjen met de hand.
> Heur boezem blank als wintersneeuw,
> En zacht als 't dons der jonge *meeuw*,
> *Gegolfd* door 't hijgend harte, zwoegt,
> Als 't graanveld, door den wind geploegd;
> Heur maagden rusten om haar heen
> En sluimren; zij *slechts* waakt *alleen*
> En wendt zich op de breede spond
> In 't laauwe dons onrustig rond.
> Ze staart, bij 't twijfellicht der maan

Het beeldwerk van heur bidstoel aan;
Verschikt de purpre sprei; verplooit
't Gordijndamast; blikt weêr verstrooid
Langs schrijn en nis en spiegelstaal
Naar 't spits gewelf der ronde zaal;
Tot dat ze, moede en afgemat,
In 't eind heur bonten mantel vat;
Tot ze over 't mollig vloertapeet
Met fulpen tred naar 't hoograam treedt,
En heenblikt in de stille nacht,
Die sluimrende op den morgen wacht.

Die morgen kwam. Een wandeling in den hof zal verpozing schenken; en, of een voorgevoel haar dreef, zij vindt er haar Willem als paadje van Bredero. Deze verhaalt zijn wedervaren; verhaalt hoe men zijn pleegvader heeft verwijderd:

Hij is (dus zegt men) in die nacht
Naar verre streek op reis getogen,
Waarvan mij bijster voordeel wacht.

Hij schijnt daaraan (nog al naïef) geloof te slaan; maar eenige oogenblikken later weêrspreekt hij zich en verwacht hij van de reize des ouden niet veel, want hij wil, als hij zijn meester zeven jaren trouw gediend heeft,

..... in het *groen daar henen varen*,
En winnen mij, zoo help mij God!
Met zwaard en speer een Erf en Slot.

Aan hoogen rang schijnt hij dus niet meer te gelooven.

Zijn meester (de Bastert) is mede naar Rijswijc gekomen en wel om Elwynes hand te vragen. En de schoone? Hoe Hofdijk het ook poogt te verdedigen, haar andwoord voegt weinig der Jonkvrouw, tot dus verre zoo kinderlijk onschuldig ons voorgesteld:

Hij is mij, de verwaten gek!
Een putoor, sprieloos van gebrek;
En deed hij ook zijn schedel scheeren,
Ik wil hem bij mijn dienstbren niet.

Kracht kan men dier taal niet ontzeggen; maar 't is een kracht als Hugo van Watersteyn hadde gevoegd.

De Bastert vernam de afwijzing en verraste op zijn wandeling na het middagmaal de beide gelieven. De jaloezij gaf den anderen tochten een prikkel te meer en de Bastert besluit thands den jongeling te verderven.

Ontvingen wij in den Vierden Zang met dankbaarheid een schildering van den avond, in den Zesden, dien we thands aangevangen zijn, voelen we ons voor hetzelfde geschenk minder verplicht. We zijn blijde in het woud de paadje aan te treffen. Maar hoe veranderd!

De blos der jonkheid, rein en schoon,
Stierf weg voor bleekheid op zijn koon.

Hij treedt het konvent te Egmond binnen, waar een vesperpsalm wordt gezongen, zoo onmiddeneeuwsch gedacht, dat we er Hofdijks hand niet in erkennen. Wat dunkt u van strofen als deze:

Glorie, lof en eeuwige eere
Zij den Vader, zij den Heere
's Vaders onverwonnen Zoon,
Die den doodschuld op zich laadde!
Hij den Geest van Gods genade
Die er uitgaat van Zijn throon.

De jongeling woont de dienst bij. Deze staat in geen betrekking tot de handeling (hoe geheel anders dan in Schillers voortreffelijke ballade); zij is hier veel meer een nutteloos incident, dat de handeling in haar gang belemmert.

Uw Hoog Eerwaarde wacht een bode
Van Rijswijc beide en Brederode,

wordt den Abt gemeld en de jongeling treedt binnen.

Er moet veel tusschen beiden zijn omgegaan. Het hart des jongelings is gebroken. Hij ging naar de cel, hem tot nachtverblijf aangewezen, begeleid door een monnik die een astroloog blijkt te zijn; want toen de jongeling, verrukt door den heerlijken avondstond, den starrenhemel tegen blikte, sprak gene, dat de Heer met vlammend schrift er de levenspaên der stervelingen had ingegrift. De geheele plaats is zoo schoon, dat ik mijner belofte van snel voorwaarts te gaan, ongetrouw zou willen worden.

'Wil me uw geboorte-uur slechts verklaren,
En noem mij, lust het *u, uw* naam.'

Wat mocht daar in des Monniks vraag
Den lijfknaap thands zoo hevig schokken?
Zijn wenkbraauw trok zich snel omlaag;
Zijn donker oog, eerst *half* betrokken,
Verwijdde zich, schoot vlammen uit.

‘Mijn naam, heb ik dan een naam?’ riep hij uit op een toon, waar zijn geleider van trilde, die spoedig het onderhoud staakte, en hem eenige oogenblikken later de slaapcel ontsloot.

's Morgens nam de jongeling afscheid van den abt, met belofte, binnen kort terug te keeren. Hij vlood naar Elwyne. Hij zegt haar vaarwel; hij moet haar verlaten, en smeekt vergiffenis voor de bedreven misdaad, - een jonkvrouw bemind te hebben, hij, eens dorpers zoon. Dat hij dit was, geloofde hij, schoon het door den Bastert hem verhaald werd, en het sprookjen, zoo tastbaar onwaar, zoo onhandig was saamgevoegd.

En de jonkvrouw? Zij is eerst verpletterd, maar zich herstellend, richtte zij den gebogenen op, dien ze dorper wist, toen ze hem naief hare liefde bekende; en dien ze, het verdient opmerking, niet oprichtte door hare liefde, maar omdat zij toch in hem den *adelzoon* ziet!

Wij hebben den kruisheer lang uit het oog verloren, maar ontwaren hem thands dwalende door het ‘edel’ woud van Wassenaar.

Hij herinnert ons terstond Richard Leeuwenhart, zoo schoon door Scott ons geteekend. Een onweêr overvalt den reiziger, en om zich te beschutten voor den nederstortenden regen, legert hij zich in een oude ruïne, waar hij insluimert, maar ontwaakt door het gesprek van twee knechten, die daar, op luiden toon, een moordaanslag op Floris elkaâr vertellen. De kruisheer, zoo gemakkelijk deelgenoot van een diep geheim geworden, randt de beide boosdoeners aan en ontneemt den eenen het ontvangen schrift.

Dien zelfden dag zouden hem nog meer avonturen beiden. Bij het overvaren van den Rijn, ontmoet hij onzen bekende, Willem, wiens treurig voorkomen hem belang inboezemt, doch dien hij niet dadelijk herkent. (Watersteyn en de bastert zagen scherper.) Nadat de jongeling hem echter zijn nooden geklaagd had, en hem gevraagd:

> Kent gij de onlijdelijke pijn:
> Zich aadlaarsgeest bewust te zijn,
> En, door een nijdig lot gedwongen,
> Te zwerven met der raven jongen;

(en die knaap met dien ‘aadlaarsgeest’ hebben wij zien buigen bij elke stormvlaag) schijnt de kruisheer hem te herkennen, en noemt hij hem *van edel bloed*, zoon van Dirc den Koene.

Willem is konsequent - hij gelooft ook dit, en heft het gebogen hoofd op. Hij wordt door den onbekende terstond naar Floris afgezonden, om dezen den buit gemaakten brief te overhandigen. Hoe onbeduidend dit ook schijne, ontvangt het meer gewigt, als we weten, wat we vermoed hebben, dat vader en zoon hier elkaâr hebben ontmoet. Waarom openbaart zich gene niet, waarom zendt hij den lang gemisten telg dadelijk van zich af?

Het verraad van Watersteyn wordt ontdekt. Floris trekt op tegen het slot Brederode, waar gene zich ophoudt, en vraagt er de uitlevering des misdadigers. Na bekomen weigering vangt de belegering aan.

We verwijlen er echter niet lang bij. De dichter doet een vervaarlijken sprong, om ons Floris, 's Graven broeder, die zich *incognito* uit zijn leger verwijdert en naar Haarlem spoedt, nader te brengen.

Hofdijk voltooit de gelijkenis met Walter Scotts werk, die we straks reeds opmerkten; want een bende, met een dienstknecht van Watersteyn aan de spitse (weinig gemotieveerd is deze verschijning), valt den ridder aan, maar wordt verslagen of verstrooid.

De kruisheer was inmiddels naar 's Gravenhuis gesneld, waar hij als Dirc van Brederode, bijgenaamd den Koene, wordt verwellekomd.

Hij wordt de middelaar tusschen beide broeders, die te saam naar het belegerd slot rijden, Watersteyn te recht stellen, en den Bastert, mede veroordeeld, maar op de voorbede van Dirc den Koene de doodstraf kwijtgescholden, in een klooster doen opsluiten.

Behoef ik er nog bij te voegen, dat minnaar en minnares werden vereenigd? De wijze, waarop het plaats had, is banaal, en geeft ons (zoo ze niet reeds ware opgemerkt) de kwetsbare plek des dichters aan.

Elwyne verkeert in denzelfden toestand als in den 5^{en} Zang werd geteekend. Klaagden we toen over haar stilzwijgen, ze smoort ook thands haar gevoel, en als ze eindelijk, door den inwendigen drang wellicht genoopt, het uiten wil, brengt zij een koude gedachte te voorschijn, zoo onwaar voorgedragen, dat men er den dichter in herkent, die verlangt naar de ontknooping. Deze is dan ook gelukkig nabij. Elwynes vader nadert met een vreemdeling. Het was Willem.

‘Mijn Willem!’ kreet ze - en vreugdedronken,
Lag ze aan des Jonkers borst gezonken.
‘O!’ *jubelde* ze op *luiden* toon:
‘Geloofd zij God, die over 't tieren
Der boozen 't recht doet zegevieren:
Ik wist wel: *gij waart Adelzoon*.’

Schuld gestraft, deugd beloond! is dit het thema, dat we in verwarde, overvloedige variatiën telkens terug moeten vinden? Is dat de grondgedachte van het dichtstuk? Ze zou arm zijn en alledaagsch, maar evenwel ons de gelegenheid schenken, het kunstgewrocht, als geheel, waar te nemen. Maar helaas! zij is het niet. Verscheidene figuren zouden dan overbodig zijn - men denke aan Watersteyn en den Bastert - en bovendien, de handeling zou niet aan eenheid winnen. Dus ons vermoeden was onwaar. Welk hooger beginsel verheft dit dichtstuk dan boven een sprookjen, dat ons om de veelheid der toestanden en het fantastische der keleuren, een oogenblik belang inboezemt? Het is niet te bespeuren, en we komen tot het resultaat, dat de schrijver het er niet in heeft neêrgelegd. De verhouding der details onderling doet ons vermoeden, dat de dichter zijne stoffe niet heeft beheerscht.

En dit, het is geen gering verwijt. De Kunstenaar *volgt* niet - zegt men - maar *schept* de natuur na. Dat hij het bewijze. God overziet Zijne schepping, beheerscht haar; niet alzoo de mensch. Deze vermoedt wel de eenheid, maar overziet slechts gedeelten, die hij op zijn beurt moet verwerken tot een geheel, door het te doordringen van ééne gedachte.

Zie wat er wordt van zijn werk, zoo de Kunstenaar dit niet begrijpt.

Blijkt reeds het niet beheerschen der stoffe oppervlakkig uit de door niets gebillijkte verdeeling van de perioden der handeling - hier zangen genoemd, we wijten mede hieraan het terugkeeren van dezelfde toestanden, de niet-ontwikkeling van ééne individualiteit, en het niet samenhangen der rijke gebeurtenissen met de daarom loom voortgaande handeling.

Hebben wij gezien hoe nevelig Willem en Elwyne zijn geschetst, hoe weinig zij zich in den gang der handeling ontwikkelen - een eerst vereischte waar de dichter den epischen vorm kiest, eene waereld buiten zich schept en een

idee wil verzinnelijken in een handeling van menschen - we missen zelfs de motieven voor de handeling van redelijke wezens. Men denke bijv. aan Watersteyn en den bastert, en deze zijn nog zonder twijfel de scherpst geteekende figuren.

Wat wettigt het deelgenootschap van dezen aan de daden van genen? Wat voert de Bastert uit in het belang der samenspanning tegen Floris, in het belang van een minnehandel - Watersteyn en Hadewy - die ons geen belang inboezemt, onbekend als we zijn en blijven met de weigerende partij. En toch, behoorlijke motieven alleen kunnen ons belang doen stellen in de wezens door den dichter ons voorgesteld; of zoudt gij medegevoel kunnen schenken aan Shakspeares Othello, zoo ge de roerselen van diens daden niet begrepen hadt?

Daarom verwerp ik wat Hofdijk gegeven heeft als kunstgewrocht - ik neem het alleen als zoodanig waar, zonder nog de eischen der Historie te laten gelden - hij heeft het zelf niet kunnen overzien, ik zie hem daarom *in het geheel* niet uitgedrukt. Ik vat het liever op *en detail*, en dan openbaart zich de Kunstenaar beter. Dan zie ik hem, de impulzie van het oogenblik volgende, zijne lyrische verrukking uitstorten in zoo menige beschrijving, die, zoo al geëvenaard, in onze literatuur niet is overtroffen, die, zoo ge nog twijfelen mocht, u de voorliefde van den dichter voor de Middeneeuwen verklaart en hem doet toeroepen: blijf in uwe waereld, wier schatten gij ontdekt hebt, over wier rijkdommen gij beschikt, als niemant vóór u deed.

En toch - ik worde niet ontrouw aan mijne vroegere uitspraak - ik hoop dat Hofdijk de hoogere roeping des Kunstenaars kunne volgen; zijn Schepper niet alleen leere verheerlijken in Diens redelooze natuur, maar in de redelijke bij uitnemendheid - in den mensch; dat hij ons tableaux moge geven, waarin de eenheid zich openbaart, ten voordeele van den adel der gedachte, al moest het ook zijn ten nadeele van den rijkdom zijns palets.

Nog één woord. Vindt ge den dichter misschien niet klaar genoeg weder in mijn lof en mijn blaam, ik zal pogen in een fragment uit zijn eigen werk aanschouwelijk mijne meening uit te drukken. Slaan wij nog eens ‘de Jonker van Brederode’ open. Ge vindt op pag. 129 een lied. Gij voelt u opgeheven op de vleugelen der melodie; hoor ten einde:

Zoete kleene nachtegaal,
In de groene linde!
Zeg mij, in wat beemd of daal
Ik mijn liefjen vinde.
Vogel koen en vogel fijn!
'k Min wel taarlingspel en wijn;
Maar het liefste mocht ik zijn
In mijn liefjens armen.

Over heuvel, over dal
Dool ik zonder ruste.
Waar ik haar toch vinden zal,
Die ik koosde en kuste!
Aan de breede slaghamei?
In het woud of op de heî?
Och! dat ik tevreden *lei*
In mijn liefjens armen.

Vogel koen, en vogel fijn!
Vogel van de linde!
Wilt ge mij ten bode zijn
Aan mijn welbeminde?
Zeg dan, hoe mijn hart verzucht,
Hoe ik vreze en hoe ik ducht;
En de rouw me alleen ontvlucht
In mijn liefjens armen.

‘Allerliefst, allergelukkigst uitgewerkt,’ roept ge. Gij verbeeldt u den zanger - een paadje, met schalken blik turend door het woud of hij de welbeminde ook speuren kan. Gij faalt. Dit lied wordt gezongen door een boef, gereed een sluipmoord te plegen!... Ziedaar Hofdijk!

H.J. SCHIMMEL.

Salmagundi.

I.

Er zijn weinig toestanden denkbaar, wier veraanschouwelijking zoo zeer buiten het bereik der beeldende kunsten ligt, als dien, waarin zich een der hoofdpersonen dezer vertelling op het oogenblik, waarin wij hem voor u wenschen op te voeren, bevond. Voor een beeldhouwer zou de voorstelling iets volslagen onmogelijks zijn geweest; voor een schilder eene opgave - om er wanhopig van te worden. Ge verbeeldt u.... de hemel weet wat! - alles, behalve de waarheid voorzeker. Of viel het u in te vermoeden, dat wij u kennis wilden doen maken met een jongeling, wiens vlugge en vrolijke geest in staat was de gunstige gedachten te regtvaardigen, die zijne kloeke gestalte, die zijn koen gelaat u bij den eersten blik zouden hebben ingeboezemd? Wees opregt genoeg te getuigen, dat gij eer verwacht had een bogchel te zullen zien, misschien een dwerg. Maar hoe zou het dan in ons opgekomen zijn, de beeldende kunsten buiten staat te verklaren, dien toestand weêr te geven; is er iets zoo mismaakts, dat beitel of penseel onzer dagen er voor zijn teruggedeinsd? Immers neen! Zoo hapert het dan, denkt gij, niet aan de figuur, maar aan het feit, - en toetst, eer gij het weet, doch te vergeefs, den aard van uw eigen phantasie door den greep, dien gij uit de reeks der mogelijkheden doet, - want die jonkman wandelde slechts, maar verlustigde zich in dat wandelen even afwisselend, als onschilder-, on beeldhouwbaar, - hij wandelde op een Decemberdag des verleden jaars - in den mist.

Amsterdam is bekend voor zijne misten - eene eigenaardigheid, die der hoofdstad ook door de naijverigste provincialen niet wordt benijd, eene idiosyncrasie, waarvan wij zelfs den Helder gaarne

een goed deel zouden gunnen; - Amsterdam is bekend voor zijne misten, die, - alles, uitgenomen *angel-visits*, - nooit *few and far between* genoeg komen; - maar een schouwspel, zoo als het den blikken van onzen jonkman op dien Zondag aanbood, hoe wij verlangen zouden het nog eens te mogen zien, ‘indien men,’- zoo als de courantiers zeggen - ‘er geen menschenlevens door te betreuren had gehad,’ eene echt-Amsterdamsche locutie! Welk een hart toch zoo'n redacteur hebben moet, om voor het gansche publiek rouw te klagen! - voorbeeldig, - voorbeeldeloos! Als iemand door onze vertelling er in, wij willen zeggen, in het water kon loopen, hij zou het ons nooit kunnen vergeven, dat wij de gedachtenis aan dien mist verlevendigden, dat wij die wuivende sluijers op nieuw wenschten te zien heen en weêrzweven. Omstreeks den middag echter leverde de nevel nog geen andere dan aardige schouwspelen op; - wat dunkt u, willen wij het er voor houden, dat zoowel de redacteur van de oude als de nieuwe Amsterdamsche courant ons een vrijbrief geven voort te gaan, onder belofte, hun ‘de akeligheden’ over te laten?

Verbeeld u dan een mist zoo digt, dat ge op straat of gracht geen drie voeten verre voor u uit kondt zien, maar opkijkende, de gevels der huizen zoo goed gewaar werdt, dat gij er het vers van Tollens op hadt kunnen maken, - onder een enkele voorwaarde - het talent van Tollens te bezitten. Verbeeld u onzen jongeling - maar wij hebben hem reeds voorgesteld, en van alle weder is een nevel wel het oneigenaardigste om eenig kostuum te doen uitkomen; dit blijve dus tot later bewaard, - verbeeld u hem, uitgegaan, niet zonder waarschuwing van Mama, en oppassende, ja, maar volstrekt niet om volgens haren raad den voet in ons Noordsch Venetië slechts op vasten wal te zetten. De bekommerde vrouw! Wel had zij het ‘onverantwoordelijk’ gevonden, dat Papa in zulk weder ‘toch naar Doctrina trok’; maar sinds de man beweerd had, dat hij, voor dertig jaren, in veel erger mist met haar een grachtje had omgewandeld, was het goêlijk gezigt door een lachje weêr in den effen plooi gebragt; alleen in een hartelijk - ‘Pas op, Huib!’ - gaf zich hare moederlijke bekommering voor den zoon lucht. En waarlijk Huibert paste op, ijverig op, maar louter om te zien, wie er uit de tastbare duisternis om hem heen, als hij voetstappen hoorde, opdagen en even snel weêr weg wezen zou; hij neuriede onophoudelijk:

‘Alles is verschijning,
Alles is verdwijning,
Op de levensbaan!’

‘Wie drommel mag dat gedicht hebben?’ vroeg hij zich zelven, ‘die man liep zeker veel in den mist,’ - en niet opwaarts

ziende, kreeg de wereld om hem heen - maar welk een mal woord, er was geen wereld te kijk! - kreeg de stad - geen zier beter gezegd, want waar waren de huizen? - kreeg het oord, - doch zelfs de vaalstammige iepen bleken zoek, - kreeg de kring, we zijn er eindelijk, want zijne oogen zagen drie vierde van een cirkeltje nevel - kreeg de kring iets onbeschrijfelijk-primitiefs. Er werd niet heel veel verbeelding vereischt om zich voor te stellen, dat het er hier zoo had uitgezien, toen de Batavieren herwaarts de wijk namen - doch om zich te verklaren, waarom zij er bleven, daarvoor reikte die van Huibert niet toe, dat bleef hem raadselachtig als de mist zelf.

'Dewijl zulk een weder ook ten onzent zeldzaam is -'

U heeft gelijk, Professor! volkomen gelijk; want als dergelijke nevels niet de uitzonderingen op den regel waren, wij zouden het geboekt vinden, dat Batavieren en Romeinen elkander in zulk eene schemering verrasten en versloegen - het zoude ons vermeld zijn, dat Hoekschen en Kabeljaauwschen de daggen trokken, zonder dat zij glinsterden - Neêrlands romancière zou hare zware taak, Leycester uit den mist aan het licht te doen treden, in dubbelen zin hebben uit te voeren, - en enkelen onzer zou het nog heugen, hoe Prins- en Staatsgezinden de een den aêr oorvijgen gaven, al zagen geen van beide het stof uit de pruiken vliegen.

'Alles is verschijning,'-

Huibert zong het andermaal, want hij dacht alleen te zijn, - oost-, noord-, west-, zuidwaarts om hem heen, niet starende, maar schemerziende, werd hij op het oogenblik nog niemand gewaar, bleek hij alleen, hoorde hij geen voetstappen, - en echter, daar blikte hem een lief blond of bruin kopje aan, daar lachten hem geestige kijkers en frissche lippen toe, zoo als zij het nooit op vollen dag, nimmer, o neen! nimmer bij vriendelijken, vrolijken zonneschijn zouden hebben gewaagd; - wie was er, die het zag, die het gispte? Ons gezellig verkeer heeft iets vervelend-lamzaligs, - dewijl we schaars den moed hebben waar te zijn! - maar in dien mist werd het oogenblik gewaardeerd, - nu of nooit! - een voetstap verder, en men had elkander uit het gezigt verloren, voor altoos welligt! - immers zelfs om de tien jaren valt op zulk een nevel niet te rekenen. Vraagt gij nog of Huib zich vermaakte? Hoe de hoed van den krullebol ging, hoe er kwinkslagen werden verkwist! Verkwist zeggen wij, want daar gingen er te loor bij dozijnen, want eer zijn lagchend hoofdknikje van onder satijnen of kastoren hoedje, van onder beurtelings stemmig of sierlijk geplooid kornetje werd beantwoord, waren bij wijle muts en hoed, waren de vlugge voetjes, waarop de slanke leest voortzweefde,

schuchter weggeijld, of zachtkens weggeruischt, - werwaarts wist hij niet:

> Alles is verdwijning,
> ‘Op de levensbaan!’

Huibert wandelde voort; ‘maar als hij geen kennis aanknoopte, als hij geen meisje den arm bood,’ zegt eene lieve lezeres in zich zelve, ‘dan had zijne wandeling een doel;’ en inderdaad hare scherpzinnigheid heeft geraden, wat hij zich zelven nog niet had bekend. Onder voorwendsel den mist te willen gadeslaan, nu eens in eene enge straat, dan weder van eene hooge sluis - het geviel, dat in de eerste volstrekt geen nevel hing, en hij, van de laatste opziende, slechts den blaauwen hemel zag, - zich zelven diets makende, dat hij op gindsche gracht - bij toeval een der breedste - louter over het water zweven, maar echter keijen en klinkertjes vrijlaten zou, was hij haar opgegaan, en stond hij, schoon hij geen hand voor oogen zien kon, toch niet eene enkele schrede te vroeg of te laat voor eene woning stil - die hij zoo gaarne zou zijn binnengetreden, indien de wil om met ‘de oude luî’ kennis te maken, voor een jonkman volstond om welkom te zijn. Het was eene aanzienlijke huizinge; Huibert had haar voor u tot in den droom toe kunnen schetsen, met het wapenbord in den gevel, uit den glorietijd onzer patriciërs, met de spreuk onder het schild, die hare tegenwoordige bewoners nog het regt hadden te voeren; Huibert had het kunnen doen; ongelukkig voor u en voor ons zag hij er nu niet naar om. Al verhief zich de witte wolk naauwelijks ter hoogte van de vensterbanken der boven-voorkamer aan de regterzij, die boven-voorkamer, naar welke hij wel eens des middernachts had gestaard, gestaard zoo lang het waslicht de dunne gordijnen schemeren deed, gestaard zoo lang eene slanke gestalte er langs heen en weêr zweefde, hij beurde thans het hoofd niet naar haar op. De mist om hem heen was zoo digt, dat hij met kloeken stap de dubbele stoep naderen durfde; in de eene zijkamer was niemand te zien, - als men te avond menschen wachtte, stond de kans schoon, dat het huisvertrek onder de andere gelegenheid geven zou tot een groet! Arme lezer! die reeds oud genoeg zijt, om de hoop op zoo klein eene gunst te glimlagchen, gij hebt meer verloren dan uwe jeugd, gij dierft ook uw hart! Hoe dat van Huibert klopte bij het nader treden! - alles, tot de hand toe, bij voorbaat aan den hoed gebragt, verried zijne aandoening; hij keek, en de teleurstelling sprak uit zijn gansche gezigt, uit de mooije bruine oogen wel het meest! Evenwel hadden deze werks te over; want wie is er, die gelooft dat Huibert één twee drie verder ging, dat Huibert de verzoeking weêrstand kon bieden - hoe de mist toch onbescheiden maakt! - een oogen-

blik stil te staan? Hij had immers slechts een paar schreden achteruit te deinzen, om dadelijk schuil te zijn?

Welk een begeerige, benijdende blik!

Het was eene huiskamer zoo als hij zich had voorgesteld, vol van de tallooze geriefelijkheden, welke in het hollandsch geen naam hebben - alsof men die in Holland niet te waarderen wist - maar welke de vreemde echter voor hollandsch geld gaarne ruilt! Houd het ons ten goede, dat wij daar het woord namen, in plaats van het den minnaar te laten; onvoorzigtigen dat wij waren! wat zouden onze oogen hebben gezien, in vergelijking met die van een' verliefde? - Al was er menig *joli rien*, dat ook aan Huibert ontging, hij waardeerde toch in de enkele, die hij op kon merken, de schikking, den smaak zijner lieve. Voor hem ontbrak overal het meisje, dat in zijne oogen de scheppingen van Mieris en Netscher, langs de wanden prijkende, in aanvalligheid overtrof; de winterbloemen mogten frisch staan, waar was zij, die ze had gekweekt en verpleegd? Het bleek een vruchteloos staren, maar waarin des ondanks genot school; want voor hem zweefde haar geest er niet minder over; alleen aan haar was het dank te weten, dat de overvloed niet tot overlading had verleid; dat alles, wat er plaatse had gevonden, die plaats waardig was! Hoe rustte zijn blik met welgevallen het langst, het liefst op eene kleinigheid, op de wijze, waarop drie stoelen voor een der vensters waren gezet, een halven cirkel vormende: de zachte, breedarmige, hooggerugde harer zwakke moeder het digtst bij het vrolijk brandend vuur, met marmeren stoof er voor; tegenover deze het tabouretje, waarop zij, de dochter des huizes, aan hare voeten scheen te zitten, en tusschen beide, of het weinige licht des daags er te voller op vallen mogt, den stoel voor het blinde nichtje, dat geloofde toch nog iets te zien, dat daar op dit oogenblik tegenover Huibert zat, maar hem zoo min gewaar werd, als zij den mist bemerkte; ‘ik heb er nog niets van g e v o e l d ,’ zou zij u zoo gelaten hebben gezegd.

‘Waf! - wof -- waf!’

Het klonk maar uit de verte, doch Huibert deinsde onwillekeurig achteruit - want de blinde had bij het geblaf niet slechts het langlokkige hoofd opgeheven, maar het breiwerk op de kleine tafel gelegd; - al zag zij niet, hare eerste beweging deed Huibert zich schamen over zijne bespiedende rol, of, wilt gij, joeg hem vrees aan, dus te worden verrast. Op rees zij, op, de kleine, blanke handen vooruitstekende, al was ieder voorwerp in die kamer haar volkomen bekend, en zachtkens zette zij de voetjes op het smirnsche tapijt voort, zachtkens, of zij voelen moesten wat den oogen ontging; maar Huibert was de woning al voorbij, de sluis al op. En heil onzen verliefde! want de

new-foundland-hond zou hem het stilstaan voor de deur verrassend hebben doen boeten; gezwegen van den livereiknecht, tot wien het dier, 't geen den weg in dat omzien al heen en weêr had afgelegd, waf-woffend terugkeerde, om andermaal meê naar huis te gaan.

Geen geneurie, - geen spotternij meer over den man, die in den mist liep en poëet meende te zijn, - maar gepeins, - maar gezucht, - gelukkig voor u kwalijk te vertolken, gelukkig voor ons van geen zeer langen duur. En echter niet zoo kort, of het was Huiberts opmerkzaamheid ontsnapt, dat de mist eensklaps digter was geworden, dat hij thans, naar den raad van Mama, wel oppassen mogt.

Hoe het hem herinnerd werd?

'Ha!' hoorde hij dankbaar uitroepen, 'daar is iemand,' en dezelfde stem voegde er angstig bij: 'weet u ook waar wij zijn?'

Een lach vloog over Huibert's gelaat, toen hij zich zelven bekennen moest, diep genoeg te hebben gedroomd, om wakker geschrikt te moeten worden; doch zijn toestand verkreeg iets pijnlijks, zoodra hij bemerkte zelf niet te weten, werwaarts hij gewandeld was, en de woorden zoo onachtzaam te hebben opgevangen, dat hij aarzelen mogt, in welke rigting te antwoorden.

'Weet u ook,' - klonk het andermaal, en het leed geen twijfel, de vragende was eene vrouw; - het viel niet enkel aan den toon der stem te hooren, het bleek ook uit het ongeduld, dat de vraag herhalen wilde, uit den schroom, die haar halverwege weêrhield.

'Ik kom,' hernam Huibert, met zijne badine den weg om hem heen voelende, - voor de eerste maal deed het ding goede dienst, - en schreed vijf of zes voetstappen voort, en werd eene gestalte gewaar, als slechts de jeugd heeft, en zag een eenvoudig gekleed meisje voor zich, met een pak in een mandje, - wie onderscheidt in den mist zoo naauwkeurig? - op den arm.

'Mejufvrouw!' begon hij, 'als ik u van dienst kan zijn....'

Een zweem van blos tintte het lieve maar bleeke gezigtje; in verwarring had zij de oogen neêrgeslagen, de toestand was zoo zonderling! Het bleek iets anders te zijn, in den digten nevel verschrikt den eerste den beste toe te roepen, en in dezelfde zigtbare duisternis met een onbekende, een jongen onbekende bovendien, een gesprek aan te knoopen. Langer stil te zwijgen, ging echter ook niet aan - een omzien hief zij de blonde wimpers op, - en Huibert mogt zich gevleid gevoelen door den gunstigen indruk, dien hij had gemaakt; er sprak vertrouwen uit den toon harer stem.

'Ik dank u, Mijnheer! - ik weet nog niet, hoe de angst mij den moed heeft gegeven, maar ik vreesde verdwaald te zijn, -

als mijn pligt me niet riep, ik zou in dit weder niet verder gaan, - is het hier niet het - plein?'

Wat zou Huibert antwoorden, - dat hij het evenmin wist als zij? *Pas si bête*! Hij geloofde dies maar: 'Ja!' - en dacht minder na over het onware zijner verzekering, dan over den pligt, die haar op Zondag-morgen zelfs geene rust gunde.

'Verpligt, Mijnheer!' hervatte het meisje, 'dan heb ik de - gracht links, dan zal ik den weg wel vinden.'

'Wij zullen hem zamen zoeken,' viel Huibert in, bij wien thans het ligtzinnige zijner bevestiging begon te wegen; 'immers, als u het mij toestaat, - uwe ouders zullen zeer ongerust zijn.'

'Ik ben weeze, Mijnheer!'

Een oogenblik stilte; - Huibert verweet zich zelven, eene opwelling van nieuwsgierigheid te hebben botgevierd, die haar blijkbaar op zoo droevige herinnering stond. Hij aarzelde, of hij er op zou laten volgen: 'uwe familie dan?' maar de vrees, andermaal zeer te doen, weêrhield hem, - eerbiedig vroeg hij:

'Wil u mijn arm nemen, Mejufvrouw?'

Daar klonk de kreet van een kind, - een flaauwe maar klagende kreet van een zeer jong wicht, - uit wat straks een pakje in een mandje scheen!

'Ik dank u,' hervatte het meisje, blijkbaar verlegen, - 'sus, sus, stumper!' voegde zij er, den zuigeling aansprekende, bij, - en toen weder tot Huibert: 'de mist klaart ook reeds op' - ('zie zoo,' dacht Huibert in zich zelven, 'in gebrek aan waarheidsliefde zijn wij quitte,' want de nevel bleek ver van te dunnen), - 'ik was daareven zoo ontsteld, daar ik onverwacht op de - sluis' (zij ging intusschen voort, en luisterend ging Huibert mede) - 'voor de paarden van een rijtuig stond...'

'En toch heeft u het gewaagd voort te gaan?'

'Ik mag niet op mij doen wachten, - maar verschrikt door de ruwe woorden van den koetsier, die mij meer hoorde dan zag, vreesde ik verdwaald te zijn; - op het plein stiet mijn voet tegen...'

Er deden zich voetstappen hooren; - was het daarom, dat het meisje den zin blozende afbrak? Huibert had den moed niet het te vragen, maar besloot, wie de naderende zijn mogt, zich te zullen vergewissen, of zij op den regten weg waren.

'Vriend!' vroeg hij den op zijn zondags uitgedosten sjouwerman, dien wij liever in zijn werkpak zien, maar dat dan ook zonder gaten of scheuren - een fiksche lap getuigt van de zorg der vrouw, - 'vriend! gaan wij hier niet naar de -?'

Het antwoord luidde zoo teleurstellend mogelijk, vlak de tegenovergestelde rigting van die zij meenden, waren zij ingeslagen!

‘Ik ben een onhandig leidsman, Mejufvrouw! maar u moet mij vergunnen mijne dwaling goed te maken,’ zeide Huibert hartelijk, ‘ik stel er prijs op, uwe familie -’

‘Ik heb geene familie, Mijnheer! - ik ben pleegzuster...’

‘Zoo jong,’ viel Huibert in, en hield, wat hij er op wilde laten volgen, binnen.

Maar niet aldus het meisje aan zijne zijde.

‘En zoo ongelukkig, wilde u zeggen,’ vulde zij aan, en glimlachte zacht, en stilde de kreten van het kind, dat zich weder kreunend hooren deed.

Zij had zijne gedachte geraden, - welk eene tegenstelling school er in beider lot! Daar gingen zij naast elkander denzelfden weg, - maar hoe verschillend bedeeld! Voor hem, de gevierde zoon van goeden huize, geleek het leven een bruischenden beker, overvloeijend van genot, - voor haar, de verlatene onder vreemden, scheen het een bittere kelk, dien zij, lijdende, ledigen moest. Het waren de twee uitersten der maatschappij, - maar die toch iets gemeens hadden - de jeugd. Dat was het, wat hem trof.

En dan dat kind - in die armelijke deken, - in die havelooze mand!

‘Zoo jong,’ hervatte hij, ‘en den ganschen dag in eene ziekenkamer -’

‘Eene wereld als eene andere, Mijnheer! die haar eigen leed heeft, het is maar al te waar! doch ook haar eigen lief, geloof mij. - U is wel nooit ziek geweest?’

‘Niet dat mij heugt,’ antwoordde Huibert.

‘En u heeft ook nooit zieken opgepast?’

‘Wat dunkt u, zou ik er voor deugen?’

‘Och, daar deugt ieder toe - die hart heeft!’ En, als viel het misschien overijlde woord weêr in te halen, repten zich de voetjes der pleegzuster vlugger; ‘ik zie daar ginds den hoogen - toren,’ liet zij er op volgen, ‘en vind mijnen weg dus ligt, - mag ik u nu dank zeggen voor uw geleide, Mijnheer?’

‘Alsof ik zoo weinig hart had, u niet eerst veilig te huis te willen weten, Mejufvrouw! te huis, waar niet enkel uw pligt u roept, ik ben er zeker van -’

Onwillekeurig viel zijn oog op het mandje; maar wie bloosde, het meisje niet.

‘U heeft gelijk,’ zeide zij vertrouwelijk, als wilde zij, wat er te strafs mogt geweest zijn in hare vroegere uitdrukking, vergoêlijken, ‘en God zij er voor gedankt, dat ik het zoo gelukkig getroffen heb, dat ik lief mag hebben, waar ik hulp bewijze. O, het zou hard wezen, zoo het anders waar, - hard voor mij vooral, die zoo geheel alleen sta!’

Hare stem beefde, maar hare schreden vertraagden niet; - Hui-

bert volgde slechts de rigting, dien zij aangaf, doch deed het niet lang meer.

‘Hier is het huis,’ riep zij blijmoedig, en wachtte niet tot haar geleider de hand aan de schel bragt, ‘eene pleegzuster heeft geen regt u binnen te nooden, maar des te meer is ze u verpligt -’

‘Geen dank, Mejufvrouw! dan de mijne voor uw gezelschap, en één verzoek. Als ooit iemand, voor wie ik hart heb, krank mogt worden’ - er was aandoening in zijne stem - ‘en ik een te onhandig oppasser bleek,’ zijn gelaat had weder de gewone blijgeestige uitdrukking, ‘zou dan mijne lieve moeder, Mevrouw van Veere, uwe hulp mogen inroepen?’

‘De hemel beware er u voor!’ hernam het meisje, de kieschheid waarderende, waarmede hij haar zijn naam noemde, ‘maar de gang in den mist zal mij heugen -’

De deur ging open.

‘En uw dolende leidsman u immers ook?’ vroeg Huibert, toen de pleegzuster zijn afscheidsgroet beantwoordde.

De deur was digt.

‘Alles is verschijning,
Alles is verdwijning,
Op de levensbaan!’

Zoo neuriede onze jonkman andermaal, terwijl hij den naam las, onder de knop van de schel geschilderd, en zich dien in het geheugen prentte - of de dag komen kon, waarin hij wenschen zoude, dat het versje in omgekeerde orde voor hem waarheid wierd.

Het was spoediger gedaan dan wij het beschreven, maar het staat aan ons revanche te nemen. Rapper dan hij het kan doen, leggen wij den weg langs twee of drie grachten af, wippen eene sluis over, en zijn, eer nog ééne der bedaarde dienstmaagden, die niet in den mist is geweest, en dus zuur ziet, hem de deur van de woning zijns vriends heeft geopend, al bezig de kamer op te nemen, waarin hij ons fluks weêr zal inhalen; waarin hij zoo gaarne een uur koutend doorbrengt.

Een vertrek op de eerste verdieping, maar des ondanks hoog genoeg, om u te verpligten het hoofd achterover te slaan, als gij het gouden loofwerk wilt zien, aan de eikenhouten zoldering uitgehouwen. Een vertrek op de eerste verdieping, door drie vensters den dag vangende, maar dat echter ook bij den heldersten zonneschijn noch licht, noch luchtig wezen zou, zoo breed zijn de beide dammen, zoo ver van de ramen is de deur, die wij zijn binnengegaan. Een ruim, zeer ruim vertrek, dunkt u, maar dat gij nog eens zoo ruim noemen zoudt, als die wanden vrij waren, als er regts en links en achter ons, en ja, vóór ons ook, tot tusschen

de ramen toe, geene kasten en kastjes stonden. Wij hebben tot dusverre *en gros* beschouwd, - willen wij nu *en détail* gâslaan? De kabinetjes, tegen de dammen geplaatst, zijn het eerst aan de beurt, - gij haalt de laadjes van het eene uit, wij draaijen het sleuteltje van het andere om.... Goede Hemel! waar zijn we verdwaald? - eene verzameling van munten en penningen, - een stel schelpen en horens, de knutselarijen der vorige eeuw! Schuift die in - schuift die in, - wij deden de deurtjes al weér digt, - wie zou de liefhebbers-aardigheden verwacht hebben onder de geestige gipsbeeldjes van Voltaire en Rousseau, karakteristiek uitkomende tegen het donker behangsel? Wie ze verwacht zou hebben? Een satyricus, in staat de antithese te waarderen van het deftig dommelen van zoo velen onzer eerzame voorouders, zich met die beuzelarijen o n l e d i g houdende, - voor zulk werken een mooi woord, - terwijl de wereld eene omwenteling te gemoet ging, die nog aller hoofden draaijen doet! Maar ge bleeft er niet bij stilstaan; ge moogt die lange reeks van kasten aan de linkerzijde der kamer wèl, en het valt niet te loochenen, op hare eikenhouten deuren doen de jaren een aangenamer effect dan op saaijen gordijnen of in papier nagebootst traliewerk. Doch, als ge kiezen mogt tusschen de schelp en de parel, hoe ge ‘mijn!’ zoudt roepen bij dat onafzienbaar boekental, in allerlei talen, zoo sierlijk in een zelfde lederen band gebonden, - in dat opzigt was de achttiende eeuw degelijker dan de onze! Er is al de eenvormig-, al de eenkleurig-, al de schijnbare eenparigheid in van een hoop krijgsvolk, van een heir, zoo ge wilt; - maar van binnen schuilt er grooter verschil van hoofd en hart, dan ooit op een slagveld in dezelfde gelederen stond. Het wordt, al zijn de sprongen wat groot, niet onaardig aangeduid door de bustes, die ge hier uit het midden der kamer met éénen blik kunt overzien: Cicero, Socrates en Seneca regts; Herder, Göthe en Schiller links, en vlak tegenover ons, tusschen Grieksche en Duitsche wereld, grillig genoeg, Pope met de slaapmuts op het eene oor.

Wij hebben, bij het binnentreden, ter wederzijde van de deur, de breede vakken voorbijgezien; wij mogen er ook nu maar een vlugtigen blik op slaan. Hoe het tal van voorwerpen, in de kasten van het eene, achter glas geplaatst, door grillig-, door geheimzinnigheid van vormen de oogen pijnlijk aandoet, en den geest een onaangenamen indruk geeft! Het zijn de instrumenten van een' natuurkenner, wat zeggen wij? van een' proevennemer, van een' goochelaar. Ondanks al de bewondering, welke ons publiek in den jongsten tijd bij afwisseling voor Robin, Bosco en Frikel veil had, - terwijl er intusschen op het terrein der politiek veel aardiger *passe-passe* werd gespeeld! - heeft toch bijna niemand een oom of neef meer, die ook l i e f h e b b e r t in de

g a a u w i g h e i d , - die mode is voorbij! - De stoffaadje van het andere vak - waarom zouden wij het loochenen? - is hier bijna een *hors d'oeuvre*: eene verzameling van jagtgeweer, buksen en weitasschen, trofeën van allerlei aard, hertshoornen, vossenstaarten, enz. En echter, wat schuilt er eene tooverkracht in de gedachten, die zij voor den geest roepen, - het vrije veld, - de frissche stroom, - het donkere woud, - eene kluft patrijzen voor u opvliegende, een haas op de heî! Maar waartoe zouden wij die optellen? ge blijkt meester te zijn in het edele weispel. Ge ziet het dien rijkdom van wapentuig aan, dat de lust het wild te verschalken in het geslacht van den eigenaar erfelijk moet geweest zijn van vader op zoon, en bij het ontwaren van gereedschap, o! zoo lang al verouderd, toen de haarzak eerst in zwang kwam, watertandt ge naar de tradities er aan verknocht.

En nu de regterzijde des vertreks, als ge wilt, de zij van den schoorsteen, die er pittoresker uit zou zien, als een engelsche haard de koperen zijplaten niet verborg, als er, in stede van een sissenden, spattenden kolenhoop, een honderdtal turven in brandde met een paar eikenblokken er kruiselings overgelegd. Fraaijer zou het zeker staan, maar of de dampkring om ons heen dan dragelijk wezen zou, voor ons, verwekelijkte ontbijters met eene dunne snede broods en eenige koppen laauw water, voor ons, stilzittende suffers of suffende stilzitters, dat blijft de vraag. Gelukkig is het onze taak niet haar hier te beantwoorden; wij vreezen, dat gij er niet eens ooren voor hebben zoudt. Immers ge zaagt naauwelijks in dezen hoek des vertreks de statuette van Willem den Eerste, en ter wederzijde van haar, ietwat lager geplaatst, die van Vondel en Rembrandt, of gij raadt, welker letterkunde hier hare plaats werd aangewezen, der onze ‘bij uitnemendheid,’ willen wij zeggen, opdat niemand ons van uitsluiting der vroegere, der midden-Nederlandsche verdenke. Er is ruimte ook voor de laatste in deze bibliotheek, als in ons hoofd en ons harte, mits men ons in die overblijfselen van wie weet hoeveel vorige eeuwen slechts onze kindschheid waarderen leer, mits men er geene sympathie voor eische, als voor de voortbrengselen uit de dagen onzer kracht. Twee bustes, ter regter- en ter linkerzijde dezer bibliotheek, op sierlijke voetstukken gezet, vertegenwoordigen de waardige wachteren van onzen dierbaarsten volksrijkdom gedurende langer dan eene halve eeuw, van der Palm en Bilderdijk! Op die onderste planken schuilt de arbeid onzer tijdgenooten, onzer schrijvers van den dag, - wij willen u niet in verlegenheid brengen door u te verzoeken, om hen te noemen, die gij gelooft kans te hebben - op den krans der nakomelingschap! De hooge schouw voorbijgaande, zijn wij aan een der in dit vertrek zoo schaarsche nieuwerwetsche meubelen

genaderd, eene breede kunstkast, wier overvolle portefeuilles u door de afbeelding der meesterstukken uit galerij bij galerij zouden verrukken, als we den tijd hadden die op te slaan. Eene reeks van wonderen der graveerstift, waarbij het uw hart goed zou doen ook onze schier verloren etsnaald niet vergeten te zien. Maar al blijft het beloofde land voor heden uwen blikken verborgen, om die kunstkas heen is er nog genoeg te kijk. Wij spreken niet van de beide familiestukken, ter harer wederzijde opgehangen, - droevige bewijzen, dat dergelijke martelingen des penseels in ieder tijdperk der kunst worden geëischt en getrotseerd, - wij staren dien wand aan, - in een museum van gipsbeeldjes herschapen. Te talrijk als ze misschien zijn, tuigen ze niettemin voor den veelzijdigen kunstzin des schikkers. Op breede consoles tegen den dam en tegen den schoorsteen geplaatst, zien wij Jean sans Peur en Karel den Stouten slechts *en profil*, - wat is er nog plaats op die zijwanden open voor figuren uit onze historie, voor figuren, op welke wij naauwer verwantschap zouden gevoelen dan op dat leeuwenpaar uit het Bourgondische Huis. Wie zal haar aanvullen, zoolang de beeldhouwkunst slechts in den vreemde wordt gewaardeerd? Immers, dat niet enkel het naakt, niet enkel de volmaakt schoone vormen, niet enkel de Ouden verdienden den beitel te bezielen, het blijkt hier voldingend, waar gij ze naast elkaâr ziet, de antieke en de moderne galerij, de kunst, die in ieder opzigt den blik des kenners bevredigt, naast de kunst, die ook andere gewaarwordingen dan zinnelijke wekken wil. Scheld ons geene barbaren, als waren wij den Apollo en de Venus moede, - wij huldigen de onvergelijkelijke meesters, die Goden aan het licht riepen, tot in hunne laatste navolgers toe, - tot in dat weêrgalooze beeldje, *la nuit* geheeten, - waardig hier in het midden dier grootsche scheppingen te worden opgenomen; wie die het loochenen durft? Maar leg uwerzijds dan ook de bekrompenheid af, den grooteren rijkdom van gedachten voorbij te zien, die in nieuwere toestanden schuilt, - er ontsluit zich wereld bij wereld voor u in die groepen uit allerlei luchtstreken en van allerlei landaard, aan wier voet *Sancho Panza* gezegd mag worden *the real* te vertegenwoordigen, terwijl *Don Quixote* aan hare spits *the ideal* te verzinnelijken schijnt.

Er staan twee bureaux in deze kamer tegen elkaâr geschoven, tusschen de groote tafel voor den haard en de kleine aan het middenvenster in, de eene ouder-, de andere nieuwerwetsch. De eene is een bemiddeld burgermans overgeriefelijke gelegenheid, om al zijn papieren in tal van kastjes te schikken, om bovendien in verborgen laadjes bij de vleet allerlei gedachtenissen voor het oog der nieuwsgierte weg te bergen, om eindelijk de

voeten, in de rondom beschotene halve celle, op een koperen stoof aangenaam warm te houden, den leuningstoel er in geschoven. De andere is eene ministeriëele schrijftafel, zoo men zegt, met bitter weinig gemakken, maar op vier sierlijke pooten rustende, tusschen welke een pelzen voetzak ligt, die echter niet beletten kan, dat de blootgegeven beenen elken togt vatten. Er staan - maar waartoe al verder een catalogus voortgezet, die vergeefs begonnen zou zijn, als ge nog niet vermoeddet, dat wij, in deze bibliotheek, in plaats van een enkelen, eenzaam studerende, er twee aantreffen, die het gezellig zamen doen, maar zoo zeer verscheiden zijn in leeftijd en daaraan verknochte begrippen en smaak, als zoo menig contrast, onder het rondzien in de stoffaadje opgemerkt, reeds aanduidde.

Daar zaten zij om het tafeltje, tusschen de kabinetjes, waarop Voltaire en Rousseau eene plaats vonden: oom Frits, den wel wat matten blik op den digten nevel gerigt, Neef Willem - een flink dertigjariger - aan zijne regte, en tegenover dezen onze goede vriend Huib, lang reeds binnengekomen en vriendschappelijk begroet. Er was teekening te over in de groep, al kwam Oom op zulk een oogenblik het minst voordeelig uit. Schijnbaar mijmerende, als hij daar zat, terwijl zijne magere vingeren eene maat sloegen op het kussentje van den leuningstoel, hadt ook gij hem al de trage bloôheid aangezien, welke het gerucht hem nagaf; waardoor hij, zoo men wilde, nooit in de werkelijke wereld was opgetreden, noch als geleerde, waarvoor hij in zijne jeugd heette te hebben gestudeerd, noch als handelaar, waartoe hem later, in het huis van zijnen onlangs overleden broeder, gelegenheid geboden was. Het zou echter een onbillijk oordeel zijn geweest, als zoo menig, dat de maatschappij op weinige gegevens wijst! Willem, die hem van kindsbeen af kende, en voor wien zijn beminnelijk gemoed schier geene schuilhoeken had, Willem zou opgestoven zijn, als hij ook in u ‘alweêr een verongelijker van Oom Frits’ had aangetroffen; opgestoven, zeggen wij, ondanks al de zachtheid van aard, waarmeê gij u, bij zijne donkerblaauwe oogen en ligtblond haar, gevleid zoudt hebben, en dat niet zonder regt. Er was iets zuidelijk-levendigs in die overigens echt noordsche figuur, iets zuidelijk-levendigs in de drift, waarmeê hij op dat oogenblik een vel papier, folio formaat, minder oprolde dan ineenfrommelde, en op het tafeltje wierp, onder den uitroep:

‘Oef! wat een balans!’

Was Willem koopman? neen! - was Willem advocaat? evenmin! - hij was voor ongeveer drie jaren bevorderd tot hoogleeraar in het vak zijner lievelingsstudie, *une science exacte*, ‘eene afgetrokkene wetenschap’; - maar schoon gij thans van hem vernomen hebt, wat Huibert lang reeds wist, wij willen wedden, dat gij,-

even als deze deed, toen het vel papier, loswikkelende, op zijne knie stoof, en zijne bewondering van een paar geestige hazewinden in pleister afbrak, - dat gij verrast zoudt hebben gevraagd:

‘Welke?’

‘Geen geldelijke,’ zeî Oom Frits; ‘die pleegt men op den een en dertigsten December stilletjes op het kantoor af te sluiten, en wij hebben heden den twintigsten eerst, - ook geene zedelijke, - die behoort tot den oudejaars-avond na de preek; en wordt nog stiller geboekt.’

‘En toch is het eene balans der middelen ter ontwikkeling van geest en gemoed, Oom!’ viel Willem in, en liet er op volgen: ‘Zie eens hier, Huibert!’ terwijl hij het weggeworpen foliovel weêr ter hand nam, gladstreek, en op het tafeltje neêrlegde; daar hebt gij de lijst der boeken, door ons leesgezelschap - onder o, zoo'n wigtige spreuk - in dit jaar gelezen; - wat oogst verwacht gij van zulk zaad?

> ‘An imitari agros fertiles, qui
> Multo plus efferunt quam acceperuut.’

‘Hm! - hm!’ mompelde Oom Frits.

Huibert zag terwijl de lijst eens in.

‘Treft gij onder die boeken kennissen aan?’ vroeg Willem hem.

‘Weinige,’ was het antwoord.

‘Gelukkige, ge zijt geen directeur, zoo als ik; - maar mogt ik het weigeren, toen men mij, na vaders dood, verzocht dien last op mij te nemen? Als ik geweten had wat al kwelling er in de keuze steekt, ik zou mij toen reeds verontschuldigd hebben, zoo als ik nu op de eerste vergadering de beste voornemens ben te doen. Oom gaf er dadelijk den brui van -’.

‘Ook in dien zin, Willem! is het waar:

> “Wer dem Publicum dient ist ein armes Thier,
> Er quält sich ab, niemand bedankt sich dafür.”’

‘Het was mij om geen dank te doen, Oom! - voor een kring van kennissen goede boeken te kiezen, kon, dacht mij, weinig bezwaar in hebben.’ -

Que sais-je? zouden wij er tusschen hebben gevoegd, wanneer ons eene stem in het kapittel ware gegund, en hadden misschien nog minder verbazing aan den dag gelegd over het vermetele, van voor zoo velen eene keus te durven doen, als voor de onverschilligheid, die voor zich laat kiezen... Hoe, de huismoeder duldt noode de bemoeijenis van eenig lid des gezins met hare regeling van den disch, en mijnheer, hoe weinig huishen hij zijn moge, hoe zeer hij die loffelijke eigenschap overdrijve, tot niet eens visch te koopen, mijnheer proeft toch zelf zijn wijn! - maar hunne lectuur ontvangen mijnheer en mevrouw, zoo als zij hun te huis wordt gezonden; die is in de handen, in de harten der jongeluî, eer

er de ouderlijke oogen over zijn gegaan; eer het bezadigd verstand den invloed gewogen heeft, dien prikkel of breidel kunnen, neen, ongetwijfeld moeten maken!

Als het Willem duidelijk was geworden, zou hij voor de zedelijke verantwoordelijkheid niet nog eer zijn teruggedeinsd, dan voor de verstandelijke?

‘Hoe veel leden telt uw leesgezelschap?’ viel Huibert in.

‘Vijftien,’ zeî Willem, maar onder die vijftien schuilen de heterogeenste bestanddeelen ter wereld.

> ‘Serpentes avibus geminantur Tigribus agni.’

‘Ge begrijpt,’ schertste Oom Frits, ‘een jong professor aan het hoofd -’.

‘Plaag mij maar, Oompje! met de mooije figuur, die ik maak, tusschen een effecten-makelaar en een grossier in droogerijen, of *vis: à vis* van een scheepstimmerman en een wisseljood -’.

‘Een prettig avondje,’ lachte Huibert.

‘Met Mijnheer Maelstede, -’ voer Willem voort.

‘Die zulke keurige diners geeft, -’.

‘Met Mijnheer van Tricht, -’

‘Die zoo'n mooije dochter heeft,’ klonk het er weêr tusschen.

‘Met den Advocaat ter Zwaag, -’

‘Wiens vrouw zoo allerliefst zingt,’ zeî Huibert, schier benijdend.

‘Ik geloofde,’ voer Willem voort, ‘dat al die menschen ten minste daarin overeenkwamen, behoefte te hebben aan lectuur, die hun van een jaar lezens eenige aangename, vruchtbare herinneringen zoude achterlaten; - hoe durf ik er mij meê vleijen, als ik dat zondenregister inzie?’ En het vel papier, folio formaat, zwierde heen en weêr. ‘Wel heugt het mij, Oom! hoe u mij van den beginne af waarschuwde, dat ik in de lectuur te veel plan bragt, dat ik de zaak te duitsch opvatte’....

‘Willem!’ viel Oom in, ‘dat was dan eer eene op- dan eene aanmerking,

> “For through their meerschaums much the nose provoke,
> I doubt if all their doctrines end in smoke,”

weet gij.’

‘En echter,’ voer Willem voort, ‘nu ik nazie wat ik rondgezonden heb, schaam ik mij schier -’.

‘Vrij wat stichtelijks,’ merkte Huibert aan.

‘Is het mijne schuld,’ vroeg Willem, ‘dat er schier niet anders uitkomt?’

Eilieve! mogt gij aan de juistheid der opmerking twijfelen, verzoek uwen boekhandelaar om de ‘Algemeene Lijst,’ of Tideman's nieuw blad, enz., en ge zult verbaasd staan over de betrekkelijk groote evenredigheid van ‘Godsdienstige’ boeken, welke iedere maand

aan het licht brengt, vergeleken met de ‘Regtskundige’, ‘Natuur- en Geneeskundige’, ‘Geschied- en Aardrijkskundige’ en wat al ‘kundige’ rubrieken meer. Ge zult u niet kunnen voorstellen, dat er nog hongerigen zijn bijzoo vele ‘Mannakruikjes’, - nog ordeloozen met ‘des Christens Cas saboek’, - nog bekommerd stervenden, met ‘Christen-Zieketroosters’, en ‘Woorden in Treurkamers’, bij den hoop! En *pour la bonne bouche* toeft u, of dat alles nog niet genoeg ware, onder de ‘Mengelwerken’ een exemplaartje van ‘de Instellingen der Jezuïten’, en de ‘Afscheidsklanken van een stervenden proseliet’!!

‘En wie eischt dat gij er u over schamen zoudt,’ hernam Oom Frits, ‘mits het inderdaad stichtelijk geweest zij?’

‘Och, Mijnheer,’ zeî Huibert, ‘u neemt toch al dat gepreêk niot in uwe hoede -’.

‘Ik sla er zelden een oog in,’ hernam Oom, met een fijn glimlachje, ‘maar een bestuurder van een leesgezelschap heeft den volkssmaak raad te plegen, en ik vind het geen ongeluk, dat die ten onzent naar het ernstige overhelt. Godsdienstzin is een eigenaardig-hollandsche karaktertrek -’.

‘Maar die dan toch waarlijk niet zal ontwikkeld worden,’ - er was vreemd vuur op het altaar van onzen Huibert, - ‘door de orthodoxie, die hoe langer hoe meer in de mode komt -’.

‘Lieve vriend,’ klonk het waardige wederwoord, ‘ik heb immers tot voorwaarde gesteld, dat die lectuur niet maar in naam stichtelijk zijn zou, - en kan er dan sprake wezen van mode? Ik ken de aardigheid van het oude porselein; maar als ge mijne jaren hadt, ge zoudt haar valsch vernuft heeten. Er spreekt uit dien terugkeer tot verouderde voorstellingen eene te lang geloochende, te lang miskende behoefte. *Naturam expellas furcâ, tamen “usque recurrit*.”’

‘Ge zijt onpartijdig, Oom! tot zelfverloochenens toe,’ viel Willem in, ‘u weet, hoe ge door die ouderwetschen verketterd wordt -’.

‘Alsof ik daarom de waarheid loochenen moest, zonder welke geen dier ijveraars in staat zou wezen, eenigen invloed op de menigte uit te oefenen. - Huibert!’ voer hij ernstig voort, ‘*selbst der Irrthum hält sich nur gerade durch die Elementen des W ahren mit denen er sich durchflieht*,’ - ‘ik heb den tijd gekend, waarin we, in het godsdienstige, in een noordschen winternacht schenen verplaatst, - het was alles helder om ons henen, maar kil ook, ijskil! slechts de rede werd gehoord, slechts de rede gebood! Dit was overdrijving! Verbaast gij er u over, dat men het thans, op zijne beurt, misschien de woorden des dichters doet:

> “Gefühl und Glaub', ich will sie höher halten
> Als was das Glas des Klüglings mir thut kund.”

ik doe het mij niet, - eene harmonische ontwikkeling al onzer faculteiten zal nog lang tot de *pia vota* behooren.’

En Oom Frits sloeg weder de maat op het kussentje van zijnen leuningstoel.

‘Even als waarlijk-stichtelijke lectuur,’ hervatte Willem; ‘wat heb ik al boekskes verzonden, die te vonnissen waren geweest met het woord van Hooft, Oom!...’

‘Twist verkwist,’ zeide deze; - en Willem wreef zich in de handen, als verheugde het hem, dat hij de mijmering des bedaagden had afgebroken.

‘Of Vondels uitspraak, jongenlief!

> “Och, papen-ijver is in 't raetslaen onbesuist.”’

‘Helaas! ja, Oom!’

‘Gij verzondt veel romans,’ zette Huibert zijne studie der lijst voort.

‘*Le romancier occupe une grande place dans la littérature moderne*,’ schoof de man er tusschen, wiens veelzijdige lectuur en verwonderlijk geheugen hem zelden voor eene citatie in den steek lieten; ‘*et cette place est légitime*.’

‘Het zijn de baten mijner rekening,’ lachte Willem; ‘maar,’ liet hij er droevig op volgen, ‘het grieft mij, dat de beste, de eenige die ik mij verbeeld dat goede indrukken zullen achterlaten, vertalingen waren.’

‘Uit het Engelsch,’ viel zijn vriend in; ‘ik zie hier de C a x t o n s van Bulwer, V a n i t y - F a i r van Thackeray, D a v i d Copperfield van Dickens, J a n e E y r e -’.

‘Welk een bodem,’ merkte Oom aan, ‘die den boomen na lang vruchtdragen vergunt op nieuw zoo weelderig uit te botten, en den jeugdigen heesters zoo prachtige bloesems geeft!’

‘Wat ik die Caxtons met genoegen gelezen heb!’ zeî Huibert.

‘De vertaling is getrouw, maar wat stijf,’ hernam Willem, ‘dat het meest hindert, waar de auteur, zoo als Geel het noemde, “rag spint.”’

‘En met wien hebt ge u wel het liefst bezig gehouden, met Oom Roeland of met Oom Jan?’ rigtte onze bedaagde het woord tot Huibert, terwijl hij zijn zwart fluweelen kapje een weinig van het voorhoofd schoof, en enkele grijze haren langs de slapen zigtbaar werden.

‘Mijn hart kreeg met Oom Rocland te doen,’ antwoordde Huibert naïf, ‘maar mijn hoofd had plezier met Oom Jan,’ - “‘jammer maar, dat er voor al zulke plannenmakers,” zeî Papa “op Java geen plaatse is.”’

‘Daar sprak de koopman,’ - riep Willem uit; ‘mij heugt de moeder het meest, die haren man slechts gelukkig kon maken, die hem niet groot kon doen worden; hoe zij sympathie zal gevonden hebben bij de dames!’

‘Van uw scheepstimmerman en uw wisseljood,’ schertste Huibert.

‘Hola, jongeheer!’ viel Oom Frits in, - ‘wij leven in eene maar zeer burgerlijke maatschappij, doch daarom sluit zij niets, dat waarachtig goed of groot is, buiten; - geest en gevoel zijn, Goddank! algemeen menschelijk, - overbeschaving verstompt ze; - geene *airs*, Huib! Onze letterkunde is er mij niet te liever om, sints onze jongeluî voornaam zijn geworden tot in hunne verhalen toe, - voor één Maurits Lijnslager geef ik u tien dandy's prijs, voor ééne Saartje Burgerhart een dozijn lionnes.’

‘Oom is op zijn stokpaardje,’ lachte Willem goêlijk.

‘Maar zal het van daag nog niet doodrijden, - al kwamen L o o s j e s en W o l f e n D e k e n op de proppen.’ -

‘Ik dacht dat wij eindelijk,’ hervatte Huibert, ‘de lang beloofde herinneringen van uwe lievelings-auteurs zouden krijgen.’ -

‘Als Willem maar den moed had,’ besloot Oom Frits, ‘hunne werken eens weêr rond te zenden; - doch hebt gij V a n i t y - F a i r gelezen?’

‘Nog niet, Mijnheer!’

‘Hoe is het mogelijk, Huibert! - de effectenmakelaar en de grossier in droogerijen zullen u voor zijn,’ plaagde Willem zijnen vriend; ‘*Opinor omnibus et lippis notum et tonsoribus esse*.’

‘Maar slechts in de vertaling,’ zeî Oom, ‘die zich niet aanbeveelt door haren titel: “Het Schouwtooneel der Wereld;” - hoe veel juister zou het geweest zijn met Philarête Chasles te zeggen: *les Marionettes Anglaises, ou, Tout ce qui reluit n'est pas or, ou, les Coulisses de la société britannique*; want al is er veel onwaars, veel gehuichelds ook bij ons aan de orde van den dag, R e b e c c a ' s hebben wij, heeft de heele wereld nog niet.’

‘Maar toch wel *Cant*, Oom!’

‘Geef er een hollandsch woord voor,’ vroeg Huibert.

‘Het is zoo gemakkelijk niet,’ antwoordde Oom, ‘Chasles heeft heel wat woorden noodig gehad om het te omschrijven: “*Ce n'est pas le calvinisme, ce n'est pas l'hypocrisie, ni la religion, ni l'affectation, ni la pruderie, ni l'anglicanisme, ni le puritanisme, ni la régularité; c'est un peu de tout cela*.” De “fijntjes” lijden, er bitter aan, zou ik willen zeggen; maar, jongen! er is ook zooveel *Cant*, die niet onder den mantel der vroomheid schuilt!’

‘En dat zien zij,’ merkte Willem op, ‘die tegen de eersten bij ons te velde trekken, meest allen voorbij;

> “Lynx envers nos pareils et taupes envers nous.”

Wat zou “Het Leesgezelschap van Diepenbeek” een ander boek zijn geworden, als de schrijver niet zoo eenzijdig ware geweest!’

‘*And overshot the mark*’, liet Oom er op volgen, ‘zoo als Dickens het in bijna iedere zijner karikaturen der boosheid doet.’

‘Ik geef u Uriah Heep en Rosa Dartle prijs,’ viel Huibert levendig in, ‘maar met de overige figuren uit David Copperfield moet u op hebben, ingenomen wezen van het begin tot het einde. Wat is dat omdwalen in den doolhof der jongensliefde waar!’ -

‘Toch?’ lachte Oom, bijna schalk.

‘Ik ben haast vierentwintig jaar, Mijnheer!’

En is de Agnes gevonden? want ‘*nunc solis bene jurat esse maritis*’ vroeg Willem.

Huibert beantwoordde de vraag niet, al tintte een blos zijne wangen, maar weidde uit over het nieuwe meesterstuk van den onuitputtelijken schrijver, dat inderdaad zoo voldingend bewijst, hoe weinig hij zijne toevlugt tot overdrijven behoeft te nemen; - dat op elke eenvoudig geschreven bladzijde treft en boeit door blijken zijner heerschappij over geest en gemoed. Oom luisterde bij de lange lofrede welgevallig toe; - slechts met eene enkele vraag brak hij haar af.

‘En het huwelijk met Dora dan?’

‘Het werd er mij bang bij te moê, Mijnheer!’ was het opregte antwoord.

‘Of gij u ook cens zoo vergissen zoudt,’ hernam Oom Frits: ‘dat is van uwen leeftijd. Op den mijnen mag ik er van getuigen, dat het mij de aandoenlijkste elegie onzer dagen schijnt, - de proza heeft middelen gevonden, die buiten het bereik liggen der poëzij, zoo als men haar bij ons begrijpt.’

Een oogenblik werd het gesprek - moge het u niet hebben verveeld! - gestaakt; - Oom, Neef, Huibert, allen rezen op, allen stonden aan het raam van het middenvenster. Tot nog toe had de mist er zijn floers voor gespreid, digt genoeg om alle uitzigt te beletten. Maar nu, daar kromp hij eerst eene handbreedte, en toen weldra vier, vijf, eer gij het op kondt merken, tot blootgevens van de boomen aan de waterzijde der gracht toe. Een omzien scheen hij langs hare wallen ingesloten. Het was eerst het begin van een verrassend schouwspel. Eensklaps hief hij zich van de golfjes op, daar rees hij, twee, drie mans lengte hoog en hooger nog, al hooger! tot hij tusschen hemel en aarde heen en weer zweefde, van boven door de doorbrekende zonne bestraald, naar beneden den grond wel bedreigend, maar niet aanrakende, - telkens hier hernemend wat hij ginds verloor, - alom, altijd worstelend, als iets zoo zwaars van iets zoo ijls te zeggen viel, - liever af en aan zwevend, - deinzende en dreigende tegelijk. Maar de pen is zoo min in staat, die eindelooze wisseling van vormen te beschrijven, als het aan het penseel wordt vergund, dat spel van licht en schaaûw op de daad te betrappen; - eene afschaduwing van het ijdel gewoel der menschenkinderen, tusschen den trans boven hun hoofd en het graf onder hunne voeten.

Willem dacht aan zijne reis in Zwitserland; Oom zeide in zich zelven op:

‘When Israel, of the Lord beloved,
Out from the land of bondage came,
Her fathers' God before her moved,
An awful guide in smoke and flame.
By day, along the astonish'd lands
The cloudy pillar glided slow.’

Huibert gaf zijn avontuur van dien morgen prijs.

Oom Frits had er naauwelijks ooren voor, zoo lang het verhaal slechts het grappige effect gold, door den mist op de gemoederen gemaakt, - de verrassing van den new-foundlander bleef, even als het onbescheiden stilstaan voor zekere huizinge, natuurlijk buiten het boekje; - maar toen Huibert de verlegenheid van het meisje schetste bij den kreet van het wicht; toen het woord ‘pleegzuster’ over zijne lippen gekomen was, daar werd Oom wakker, daar vroeg hij:

‘Een blond, bleek gezigtje, niet waar?’

‘Ja, Mijnheer!’

‘Eer klein dan groot, en eene zeer zachte stem?’

‘Die heeft zij.’

‘Een blaauw japonnetje, blaauwe hoed, bruinen omslagdoek?’

‘Dezelfde, Mijnheer!’

‘En zij nam dat kind mede in huis, waar gij afscheid van haar naamt?’

‘Zoo als ik u zeide, Mijnheer!’

‘Vreemd, al heel vreemd, Huib! voor haar.’

‘U kent het meisje?’ vroeg Neef, die weder zijn vel papier, folio formaat, in elkaâr frommelde.

‘Toevallig, Willem!’

‘Weet gij wel, Oom! dat ik voor een kijkje op al uw kennissen: “bij toeval!” de beste bijdragen zou geven uit de Jaarboekjes voor 1851, - die ik ook al heb rondgezonden? - zulke tijdverdrijven, hm! -’

Oom antwoordde niet; Oom bleef eene poos mijmeren; - hebben wij voor onze pleegzuster belangstelling genoeg opgewekt, om zijn stilzwijgen te mogen, te moeten aanvullen? Bij de lezeressen vreezen wij geen teleurstellend antwoord; bij de lezers daarentegen? Alsof het hun niet vrij stond een bladzijde over te slaan, en fluks den draad des gespreks weêr op te vatten.

Er zijn menschen, die waarachtig-dichterlijk denken en voelen, al schrijven zij hun gansche leven lang geen vers; even als er verzenmakers bij de vleet zijn, waarin geen aasje poëzij vlamt. De laatsten vallen met den vinger aan te wijzen, terwijl de eer-

sten zich schuil houden; - met de eenen hebt ge misschien reeds meer dan u lief is kennis gemaakt; de anderen ontmoet gij te zelden; als gij er eens eenen in Oom Frits hadt aangetroffen? De volgende trek doe u oordeelen.

Het zal zeven-, acht-, negenendertig jaren misschien geleden zijn, dat een amsterdamsch handelaar eene bange ure doorbragt, eene ure, met geen goud te vermijden of te verkorten, de ure, waarin de met zoo veel moeite gevonden remplaçant van N°. 63 werd - g e k e u r d . Eindelijk echter, eindelijk had de trage wijzer den langen weg op de groote huisklok in den gang weder afgelegd, en juist toen zij de twaalve genaakte en het speelwerk zich hooren deed, ging ook de schel over, - daar was het bewijs van goedkeuring: N°. 63 bleek vrij! - Het overige vond zich van zelf. - De bepaalde som lag gereed, - een zilveren zakhorloge, een dito tabaksdoos enz. er nevens, - het contract werd geteekend, - ‘dat is, Goddank! achter den rug,’ zeî de amsterdamsche handelaar, toen de remplaçant het hem competerende naar zich had gestreken en uitgelaten was.

Hij zou er niet dikwijls weêr aan gedacht hebben, indien sedert, eenige jaren lang, om de zes maanden, eene oude vrouw niet den kantoortrap was opgestommeld, om het geld te beuren, waarvoor ‘haar jongste jongen zijn lieve leven had verkocht!’

Het arme moedertje! - zij mogt het zoo zeggen in de eerste maanden na zijn vertrek, toen er sprake van was, dat haar Teunis meê naar Rusland zou moeten, - het kwam allengs zeldzamer over hare lippen; zij werd minder bitter, zij berustte schier. Viel het louter aan den tijd toe te schrijven, dat zij haar lot dragen leerde? Ongelooflijk; - maar wat mogt dan toch de oorzaak zijn, dat haar mond zich voor dezen kreet, zich voor de vroegere verwenschingen wachtte, ook toen de mare van den slag bij Waterloo haar hart ontroeren deed, ook toen zij voor goed geloofde, dat zij wel tot hem zou gaan, maar hij niet tot haar zou wederkeeren? Wie die verandering te weeg had gebragt? Wie anders dan N°. 63 zelf, voor wien Teunis den ransel op den rug had genomen, - dan N°. 63 zelf, die in de overeenkomst iets meer had gezien, dan *une transaction en chair de canon*, - die er bij had gedacht, en bij had gevoeld! Voor N°. 63 waren de trappen, die naar het keldertje der oude vrouw voerden, nooit te glibberig geweest, - voor N°. 63 had zij nooit te luide geklaagd, nooit te lang geschreid!

Hoe N°. 63 er voor beloond werd, toen hij haar de tijding brengen mogt, dat Teunis nog leefde, dat hij op het slagveld bevorderd was tot sergeant!

Een geestige omtrek, N°. 63 voorstellende, jaren later der best uit het Oude Vrouwenhuis een brief voorlezende, - een brief van

Teunis! - zou gelegenheid geven al zijne humaniteit te doen uitkomen; maar daarom toch nog niet volstaan, vreezen wij, om het poëtische der situatie regt te laten weêrvaren, tenzij het onderschrift, den lijnen van het potlood ter hulp kwam. Al het dichterlijke, dat er in N°. 63 gloeide, behoorde tot zijn innerlijk leven, - het verschool zich in zijn gemoed! Wie zag het hem aan, dat Teunis voor hem een ander-ik was geworden, dat het hem zonderling te moede werd, toen hij, in een epistel die geen eind dreigde te nemen, eene beschrijving van zijne bruiloft in Vlaanderen kreeg? Wie vermoedde de mijmeringen, waarin hij zich verdiepte, toen Teunis, uit den Tiendaagschen Veldtogt teruggekeerd, bij het metalen kruis een ridderorde droeg, de orde voor moed, beleid en trouw? Niemand voorzeker, zelfs zijne huisgenooten niet; - of was het ooit Willem ingevallen te gissen, als Oom met zijne magere vingeren de maat sloeg op het kussentje van zijnen leuningstoel, dat hij dan peinsde, wat er van hem zou geworden zijn, als hij, - N°. 63, - zelf het geweer geschouderd, zelf den slag van Waterloo bijgewoond had? Immers neen; want dan zou Willem ook hebben geweten, wiens hand Teunis de oogen had toegedrukt, toen deze zijne vroeg gestorven vrouw volgde; - wie hem de laatste ure ligter had gemaakt door de belofte, zijn kind niet uit het oog te zullen verliezen; - dan had hij, eindelijk, niet de beste bijdragen uit de Jaarboekjes veil gehad, om de betrekking te kennen, die Oom ‘toevallig’ aan dat pleegzustertje verbond.

‘Het is niet veel geboden,’ schertste Huibert, ‘sints Jufvrouw Toussaint naar China verdwaalde...’

‘Ook al om te bekeeren,’ zuchtte Willem; ‘*quantum mutatus ab illo*!’

‘Een miskennen harer roeping, waarvan zij niet lang dupe zal zijn,’ meende Oom Frits; ‘een prijs geven van haar verstand aan haar gevoel. *Il y avait de quoi*, - millioenen bij millioenen de blijde boodschap te brengen. Waarom zouden wij er aan wanhopen, dat zij zal inzien, hoe weinig het vooral hare taak is, ons belang in te boezemen voor toestanden, die niemand door intuitie raadt, welker kennis naauwelijks voor de studie van een leven veil is? Onder al onze piëtisterij, - gerijmde en ongerijmde, zoowel als in rijm en onrijm, - heeft zij er zich van weten vrij te waren; - dat zij den eersten misslag goed make, door zich eene nieuwe verdienste jegens ons te verwerven, door eindelijk een greep uit ons dagelijksch leven te doen!’

‘Oom! het is zoo ondichterlijk.’

‘*Fudge*, Willem!’

‘Zoo eenvoudig.’ -

‘*Fudge*, Willem!’

‘Zoo leêg.’ -

‘*Fudge, Fudge*, en nog eens *Fudge*, Willem!’

‘Ik ben het van harte met u eens, Mijnheer! - het schort enkel aan de opvatting; - wilt gij een voorbeeld, vriend?’

Willem knikte ja.

‘Een jong mensch,’ voer Huibert voort, ‘tusschen de twintig en vijfentwintig jaar, brengt het grootste gedeelte van den dag op de kruk achter den lessenaar door, al cijferende, nul, ik houd een bokje; - wat wilt gij dat ik van zoo'n pennelikker make, - heeft dat ding een hart? - Hij is niet arm genoeg, het is waar, om zich het deelnemen aan de uitspanningen van den dag, concerten en comedies, te moeten ontzeggen, - ook worden er ten huize zijner ouders, van tijd tot tijd, diners en partijen gegeven, - maar ons publiek heeft immers geen smaak; en onze zeden zijn zoo stijf!’

‘*From Dan to Bershcba all is barren*,’ zeî Oom Frits, die in den inval van Huibert plezier had.

‘Maar al heeft uw onderdanige dienaar geduldig voor model van dat saaije standje gezeten, Willem! het zal droevig met hem moeten verloopen, als de medaille niet langer hare keerzijde heeft. Mijn leven leêg! - hij kent mij niet, die mij dat nageeft! Gij hadt geen lust in zaken, gij wildet studeren, en ge hebt den wil van de reis gehad, vriend! - maar hoe gij gewerkt moogt hebben, geblokt misschien, geloof mij, Willem! de handel onzer dagen vergunt ook niet, dat men de hersens braak laat liggen. - “Om winst?” vraagt dan de schrijversbent smadelijk, “om winst!” herhaalt zij, alsof goud in onze maatschappij niet de spil was, waar alles om draait, alsof wij in de geleerde wereld de Ooms Frits, - houd mij de gemeenzaamheid ten goede, Mijnheer! - bij dozijnen telden. “Om winst?” ja, maar niet louter om het gierigaardsgenot van bijeen te schrapen, - om te kunnen, om te mogen verteren, zoo ge wilt, maar ook om eene onafhankelijke keuze te doen, om zijnen kinderen eene goede opvoeding te geven, om zijner liefde voor wetenschap of kunst bot te vieren. Wie onzer is onedelmoedig genoeg, al het goede dat wij der studie hebben dank te weten, op rekening der eerzucht te schrijven? En echter wordt den handel, *mir nichts, dir nichts*, eene gewetenlooze geldzucht nagegeven, die, als er de helft van waar was, Holland al lang uit de rij der volken had gewischt!’

> ‘Je vois que l'injustice en secret vous irrite,’

zeide Oom Frits.

‘En dan die eenvoud onzer zeden, waar en wanneer is hij toch te zien? Aan de beurs misschien, waar honderd hartstogten zich in eene enkele ure afwisselen, kruisen en verdringen, hoe

vele hoofden van huizen er ook staan mogen, voor wie men met lust den hoed ligt, als voor een eerlijk man!'

'An honest man's the noblest work of God!'

klonk het er tusschen.

'Of wel buiten, waar wij, vreemd genoeg, doorgaans wat weelderiger leven dan in stad, dewijl gasten dáár Mama altijd welkom zijn, dewijl het geen zondag zou wezen zonder toertje in de omstreken, dewijl ik in den jagttijd ook des woendags vrij heb?'

''k Heb lust bij wijlen 't wilt zijn rust in duin te steuren,
Met brack, en hazewint;'

zong Oom Frits Vondel na.

'Ondichterlijk? - maar, vriendlief! het moet dan individueel haperen, *en masse* hapert het niet, - als ik voor een specimen der menigte onzer jongeluî mag gelden, welnu dan, mij valt geen avond nog lang; - hier boeit mij het gesprek, - dáár een paar mooije oogen, - elders de kunst, - een klein maar keurig souper en exquise wijn, - wat dunkt u, zou ik zoo'n ondichterlijke type wezen, hoe men zich amuseert? - Er wordt passie vereischt, om het poëtisch te maken, maar, beste Willem! ik ben hier niet in de biecht; over veertien dagen heb ik een bal in het verschiet, waarop ik ook u hoop aan te treffen. -'

'Al worde ik genood, ik geloof dat ik bedanken zal,' was het antwoord; van de 'virgo matura' heet het:

'Motus doceri gaudet Ionicos.'

Daar ging de deur der bibliotheek open, - daar diende de zuurziende dienstmaagd een bezoek aan van Mijnheer - 'indien er geen belet was.'

'Laat Mijnheer - boven komen,' zeide Oom Frits.

En weldra nam Mijnheer - in den kleinen kring plaats, met een overtollig, half op wigtigen, half op zangerigen toon uitgebragt: 'Stoor ik de Heeren ook?' - Verbeeldde hij zich, dat hij zelfs in dat geval zou zijn ontvangen?

Maar hoe heette dan toch Mijnheer -? vraagt onze lezer ongeduldig, en wij vergen van onze verbeelding een geschikten verdichten naam, en uit de honderd, die zij ons aan de hand geeft, gevalt ons geen enkele! *Ce que c'est que d'avoir le goût difficile*! Och neen, daar schort het niet;- maar de schrijvers van dit opstel verlangen vrede te houden met alle menschen, en wie is er, die zich daarmede zou durven vleijen, indien men, verpligt het *genus irritabile* onzer poëten den glimlach prijs te geven, onvoorzigtig genoeg ware een naam te noemen, dien de spotzucht

te huis brengen kon, dien de ijdelheid in staat ware zich aan te trekken? Doch er zijn zoo veel namen! Eilieve, zijn er minder dichters? Wij hebben er onder onze patriciërs en onder onze plebejers, - bij wien soms de stijl in omgekeerde verhouding staat met den stand. Wij zien er vliegen in de *haute volée*, die slechts voor hunne vrienden laten drukken, - en in de *basse*, wier geestvruchten ge om ulevelletjes gewikkeld vindt. Wij kennen er, die uit het volk zijn, maar niet voor het volk schrijven; en wij kennen er ook voor het volk schrijvende, maar die door dat volk niet worden verstaan. Eene ware arke Noachs, zoo ge wilt, rein en onrein, och ja! '*rerum concordia discors*.' Waag u eens onder dien hoop!

Mijnheer - dus, Mijnheer -, - want eene type heeft geen van, - Mijnheer - had zich neêrgezet met de vraag: 'of hij de Heeren ook stoorde?' en Oom Frits was heusch genoeg te antwoorden:

'Integendeel, u kon nooit gelegener komen; wij verschillen hier van gevoelen over een onderwerp, dat voor u geen "bovenwerp" zijn kan -'

'U zal zien, Mijnheer!'

'St, st! Vriend!' brak Willem de zedige betuiging af; gelooft gij, dat ons dagelijksch leven voor een auteur mijnen heeft, die het ontginnen waard zouden zijn?

> 'Nulla placere diu nec vivere carmina possunt,
> Quae scribuntur aquae potoribus.'

'Wij zitten hier in den mist, als u merkt,' lachte Oom Frits.

'Alleronaangenaamst weder, Mijnheer! dat verzeker ik u, - ik had een paar digestie-visites af te leggen -'

'Maar de kaartjes zijn gepousseerd,' hernam Willem.

'En de nieuwe invitatiën zullen volgen,' schertste Huib; 'doch intusschen laat u ons wachten -'

'Vergeef mij,' zeide Mijnheer -, zich tot Oom Frits wendende, maar als ik eene vraag met eene wedervraag mag beantwoorden, de heeren kennen immers allen onze huisselijke poëzij, dien eigenaardigen rijkdom onzer letterkunde -

'Willem kent ze,' vermaakte Oom Frits zich, 'en toch heeft hij beweerd, dat ons dagelijksch leven te ondichterlijk, te eenvoudig, te leêg was, om zelfs het genie van Jufvrouw Toussaint te vergunnen, er een gelukkigen greep uit te doen.'

'O, Jufvrouw Toussaint,' zeide Mijnheer -, 'dat verandert de vraag, die schrijft geen verzen -'

'Ik sprak van een auteur,' zeî Willem.

'Vriendschap, liefde, echtgeluk,' voer Mijnheer - voort, 'de lichtzijden van ons volksverkeer, zijn in poëzij volkomen geïdealiseerd, zullen de Heeren mij toegeven, -'

‘En de schaduwzijden?’ vroeg Oom Frits, ‘de donkere achtergronden, die Rembrandt liefhad, opdat zijn voorgrond schitteteren mogt? -’

‘Het is moeijelijk daarvan partij te trekken, tenzij in den vorm van een verhaal.’

‘Leve die vorm!’ riep Huibert, ‘ik vraag er uwe verzen vergiffenis voor! - leve de vorm, die iets nieuws, iets waars belooft.’

‘En onder de vingeren des meesters i e t s s c h o o n s ,’ voegde Oom Frits er bij.

‘Het is de vraag,’ zeî Willem, ‘of Mijnheer - dat toegeeft.’

‘Het zij verre van mij, vonnis te wijzen,’ trok zich de type terug, over wat nog niet geleverd is. ‘Maar -’ en hij hield op.

‘Maar Mijnheer - ?’

‘Ik vrees, dat ons volksleven er schaars stoffe voor zal leveren, de behandeling waard; daar schiet mij een tooneeltje te binnen, waarvan ik heden morgen getuige was, het pleit voor mijne meening. Trots den mist uitgegaan, kwam ik op het - plein. Vier, vijf mannen schaterden van lach; “daar heeft eene mooije meid een kind gevonden,” heette het. Ik spaar u wat er volgde.’

‘En gij gingt er op toe?’ vroeg Oom Frits, met blijkbare belangstelling.

‘Ik kwam er van zelf bij, Mijnheer! - het meisje, dat er nog al ordentelijk uitzag, schoon eenvoudig gekleed, een blaauw hoedje, een bruinen omslagdoek, verzekerde, aan wie het hooren wilde, dat zij met den voet tegen een mandje had gestooten, en er een kind in had vinden liggen. Maar de buurt had geene ooren voor haar verhaal; de eene deur voor, de andere deur na, waar zij scheen te hebben aangescheld, ging digt, onder schimp en spotternij. “Wel nu nog mooijer,” riep een oud wijf haar uit den kelder na, “wat een mensch al beleeft! - het kan niet meer misten, of men wordt met koekoeken gekweld!” Ik geloof, dat het meisje er wel en wijs aan deed, zich uit de voeten te maken, 'tgeen haar te eer gelukte, dewijl de mist nog altijd aanhield -’

‘En u, Mijnheer!’ - vroeg Oom Frits, terwijl het fluweelen kapje half weg van het hoofd ging.

‘Ik, Mijnheer! ik? - ik ging mijns weegs, en dacht na -’

‘Over den barmhartigen Samaritaan?’

‘Toch niet, Mijnheer! over het diepe verval onzer zeden, over den groven toon van het gemeen -’

> ‘Aetas parentum, pejor avis, tulit
> Nos nequiores, mox daturos
> Progeniem vitiosiorem.’

zeide Willem, maar Oom viel in:

‘En viel er dan niet over iets anders te denken, Mijnheer -? Over de mogelijkheid, dat het meisje waarheid sprak, over de hulp, die gij haar hadt kunnen bieden....’

‘Ik, Mijnheer?’

‘Vriendschap, liefde, echtgeluk te bezingen, och, u heeft gelijk,’ sprak Oom Frits ernstig, - terwijl Willem en Huibert bij de wending, die het gesprek nam, beurtelings voor zich zagen, of in den mist keken; ‘dat is ten onzent gedaan, bewonderenswaardig gedaan, - tot verslijtens van den vorm toe, die eens aller blikken boeide. Maar diep door te dringen in de ellende van het volk, dat is beneden onze schrijvers, beneden onze dichters vooral, - die gaan zij voorbij, zoo als u dat meisje deedt, eene arme weeze, maar wie het toch niet van het harte kon den vondeling met den voet te stooten!’

‘Maar kent u dat meisje dan?’ vroeg Mijnheer -, op zijne beurt verbaasd; ‘als ik dat geweten had....’

‘Stel u gerust,’ zei Oom Frits, ‘zij werd tehuis gebragt. - Huib! mijn jongen, vertel Mijnheer - wat u weêrvaren is.’

‘Om er weinig beter af te komen dan Mijnheer,’ begon Huibert ten tweeden male zijn verhaal.

‘Maar gij bestudeert ook de volkstoestanden niet,’ mompelde Oom Frits.

Was het woord door Mijnheer - verstaan? Het viel hem niet aan te zien, zoo aandachtig leende hij Huibert het oor. En Oom Frits? De goede man scheen vast berouw te gevoelen, dat hij zoo bar was geweest, - hij schelde, en de zuurziende dienstmaagd moest madera en portwijn brengen; - viel het dan van Mijnheer - te vergen, dat hij buiten, dat hij boven zoo vele onzer vernuften zou staan, die geen lust gevoelen den gezigteinder van ons publiek te verruimen, en daarom het zoo dikwerf bezongene nog maar eens weêr bezingen? - wie heeft ooit het goede te veel gehoord?

Huibert had den ouden vriend begrepen, Huibert had *peu à peu* de harmonie hersteld; Huibert beweerde, dat de madera de linie had gepasseerd, en dat Willem op het bal zou komen.

‘Bij de Bleekhorsten,’ herhaalde hij.

‘Toch niet,’ was het wederwoord.

‘Waarom zoudt ge 't huis blijven?’ vroeg Huibert, verwonderd, - ‘het mooije Creooltje zal er wezen.’

‘Gij weet immers, dat ik Mijnheer Thoossens niet uit kan staan!’ -

‘Mijnheer, - dat is mogelijk, - *mais Madame, c'est une autre affaire*.’

‘Die eeuwige kandidaat voor de Tweede Kamer, *that dull House*!’

‘Het Creooltje, Willem?’

‘Och kom, Huib! - ook dans ik niet meer, - als gezegd, ik

blijf 't huis. Een stil avondje, een cigaar, - wat doe ik in al dat gewoel? ik verveel me maar. “*Egon auditor semper*.”’

> ‘Ta vie a trop de sève
> Mais, ami! l'age enlève
> L'ivresse et le dégoût!’

lachte Oom Frits.

‘En een goed boek, directeur van het leesgezelschap!’ plaagde Huibert hem, ‘doch het zal in het begin van de maand zijn; de tijdschriften dus...’

‘Welke?’ vroeg Willem.

‘Wel, die gij rondzendt, - laat ons de lijst nog eens inzien, - ik grijp bij den tast, - de Kunstjournalen....’ -

‘Met houtsneden en lithographiën om van te beven.’ -

‘De Tijdspiegel,’ -

‘Die goed geschreven zou zijn, als hij grenzen kende tusschen ernst en scherts op het gebied des geloofs.’

Dat kon alleen Oom Frits zeggen.

‘Nederland dan?’ vroeg Huibert.

‘“Dat een verleden heeft, waarop het wijzen kan,” omdat het mengelingen heeft gegeven, sints “de Gids” er van afzag, - dat over een heirleger van dominés beschikt, en nog zoo weinig gemoedstoestanden treffend uit deed komen.’ -

‘Ten minste eene poging om de mijn van het dagelijksch leven te ontginnen,’ zeî de poëet.

‘Maar waarin ik frissche natuurtafereelen zou willen aantreffen, ten bewijze dat die menschen in vollen zin op het land leven; waarin ik bekentenissen des harten zou willen hooren, ten blijke dat de studie der Schrift er den sleutel toe geeft.’

‘Gij eischt veel,’ getuigde Mijnheer -.

‘De Gids, misschien -’ vroeg Huib, - ‘al is hij vaak vervelend - en half Engelsch?’

‘En steeds te scherp,’ dacht de poëet, en, het zij ter zijner eere gezegd, dacht het overluid.

‘*Ils sont passés ces jours de fête*,’ zeî Oom; ‘maar toch soms nog den waren weg wijzende, niet waar, Mijnheer -? schoon hij in opstel bij opstel met den vorm worstelt, waarvan de vreemde meesterstukken aanbiedt.’

‘Wat de wetenschap er bij winnen zou,’ viel Willem in, ‘als zij zich wat behagelijker wist voor te doen; maar: “*decipimur specie recti*.”’

‘*Une pillule dorée*,’ lachte Huib.

‘Waarom niet?’ hervatte Oom, ‘mits men haar slikke; en bovendien, er wordt afwisseling geëischt: wie wil altijd onderwezen worden? Zelfs het practicaalste volk ter wereld, zelfs de Engel-

schen niet. Onlangs trof ik, in een der “Reviews” geloof ik, eene bijdrage aan, die me meer dan half nog heugt; die een model van behandeling van een schijnbaar onbeduidend boek verdiende te heeten. Een vernuft als de steller van dat stuk tot medearbeider te hebben, zou *une bonne fortune* voor ieder onzer tijdschriften zijn. Het gold de aankondiging, - niet de beoordeeling, Huibert! - *a nice distinction* - van een paar Handboeken voor Reizenden (*Dialogues and Vocabularies*, meen ik), Engelsch en Fransch en Fransch en Engelsch. Wat zou een onzer gemoedelijke recensenten er van gezegd hebben? Mij dunkt als volgt: “Twee ezelsbruggen, zoo als men ondankbaar genoeg is, boeken van dezen aard te noemen, nadat dezelve ons over den stroom hebben geholpen, maar waardoor het gezellig verkeer tusschen de beide groote volken wederzijdsch gemakkelijk en genoegelijk wordt gemaakt.” En dan hadt gij een dwarreldans van drukfeilen te zien gekregen, ten blijke, dat de boeken, van de eerste tot de laatste bladzijde, waren doorgesnuffeld.’ -

‘Het is of ik ze voor mij zie,’ - zeî Huibert.

‘Ons vreempje neemt eene andere vlugt,’ voer Oom voort. ‘Hij vertelt, dat een van die werken het beroemde gezegde van Baco tot motto heeft: “Wie een land bezoekt, zonder eenige kennis van de taal te hebben, die gaat op school en niet op reis,” en herinnert zich dan, hoe Lavater beweerde, dat iemands karakter niet slechts bijna even zeker, maar dikwijls veel zekerder, uit de onbeduidendste gebaren, uit den gewonen toon zijner stem, uit de wijze hoe hij een snuifje neemt, of een pen versnijdt, valt op te maken, dan uit groote dingen, of uit zijn gedrag in hevigen hartstogt, die alle fijne tinten en toonen wegwischt. En daarop haalt hij een paar versregels aan, - er zijn meer menschen, die dat zwak hebben, Huibert! maar ze zijn niet altijd zoo gelukkig....’ -

‘Oom! u hengelt om een compliment,’ plaagde Willem hem.

‘En ik ving bot, jongen! zoo als ik verdiende,’ was het antwoord.

‘Een looper, Oom! maar dien ik aanhoude voor den Navorscher.’

‘Eene speculatie op de schrijfjeukte van ons publiek,’ - hernam Huibert, - ‘vergeef ons, dat wij u stoorden, Mijnheer!’

‘*A perfectly polite Dutchman*,’ zou mijn vreempje van u zeggen, Huib! Ik ben wel verpligt hem bij u regt te doen; hier hebt ge zijne aanhaling:

> ‘Love levels ranks; lords down to cellar bears,
> And bids the browny porter walk up stairs.’

‘Aardig, he? Als wij toestemmen,’ vervolgt ons vreempje, ‘dat deze

kleinigheden den waren sleutel van een individueel karakter geven, dan volgt er uit, dat zij tevens de onbedriegelijkste kenteekenen van onderscheiden volksaard moeten zijn; - geen wonder dus, dat de beste geschiedenis eener natie in haar woordenboek geschreven werd.'

'Bij ons, bij voorbeeld, Siegenbeek of Weiland, Oom?'

Maar Huibert wenkte hem stil te zwijgen, en Oom deed of hij het niet hoorde.

'Er is een sprong in de redenering, of een *vacuum* in mijn geheugen, maar hier komt het op neêr: kies uit de eerste taal de beste eene algemeene uitdrukking, een woord of wat, die een wensch of eene vraag inhouden; vergelijk die met de daarmede overeenkomende, in welke andere taal ge wilt, en ik zal verbaasd staan, als gij geene menigte van karakteristieke trekken gedaguerreotypiseerd vindt, in de meeste gewone wijze van begroeten!'

'Dat kan wel aardig zijn,' zeî de poëet.

'Oordeel,' antwoordde Oom, 'wij beginnen, "als alles," zoude d'Israëli zeggen, "met het Oosten." Daar spiegelt een groet even getrouw de uitwendige natuur als den maatschappelijken toestand af, en heeft tevens nog iets van aartsvaderlijken eenvoud. Half nog wilde volken zijn natuurlijk pligtplegend beleefd; een onvoorzigtige blik of woord wordt bij hen met een stoot van den ataghan of een steek van de lans geboet. En wie herkent den stilstand niet, dier streken eigen, aan het eenzelvige van den vorm over een onmetelijk gebied, eeuwen lang onveranderd? Op godsdienstig gevoel berustende, houden zij in de formule eens gebeds allen den wensch in, dat "Vrede" uw deel zij! Vrede, het *summum bonum*, de eerste voorwaarde, de hoogste wensch! Een herderlijk volk moet altijd gereed zijn, den staf met de knods te verwisselen, en door den ganschen Bijbel doet zich dezelfde zegenwensch in den groet hooren: *Sjalôm*!'

'Oom!' vroeg Willem, 'vergeet de aardigheid van Carlo Buffone niet.'

'Ik vind die niemendal aardig; maar heugen doet ze mij. Eenige dier Hebreeuwsche wijzen van begroeting getuigen van groven zinnelijken aard,' zegt ons vreempje, 'men hoort het den wenscher aan, dat hij leefde in een land, glimmende, druipende van vettigheid, - het is een overvloeijen van melk en honig, - olie en boter worden te lijf geslagen, alsof men aan eene Duitsche *table d'hôte* zat. "Geen wonder," zegt Carlo Buffone, "dat aan dit onbeschaamde, hardnekkige geslacht, het gebruik van zwijnenvleesch werd ontzegd; want hoe zouden zij zich aangesteld hebben, vetgemest aan varkensribbetjes, zij, die tegen hunnen Maker durfden morren, onder het genot van knoflook en uijen?"'

'U is te streng,' beweerde Huib, lagchende.

‘Omdat de man dergelijke geestigheden niet behoeft,’ antwoordde Oom, ‘omdat zijne tegenstellingen kunnen treffen, zonder te ergeren. Ik ben te zeer Westerling, om zijne opmerkingen over de verscheiden Oostersche volken te durven oververtellen, - om te kunnen beoordeelen, of de Arabier inderdaad, door een zweem van fatalismus weêrhouden werd, zijn wensch in den vorm eens gebeds uit te drukken, en daarom het: “Zoo God wil,” kiest; - of waarlijk de trots, de deftigheid en het laconismus van den Ottoman aan het licht komen, in het vast vertrouwen, zoo noode van een veiligheidsklep voorzien: “Wees onder Gods hoede, m i j n gebeden gaan voor u op, -” of de Perzer u, als hij ons verzekert, niet enkel heil wenscht, maar met een stortvloed van hyperbolische complimenten overstelpt, niet zeggende, Vrede zij m e t , maar “Vrede zij o v e r u!” als moest die zigtbaar uit den hemel neêrdruppelen,

‘En den zegen
In den regen
Uitgestort;’

‘Of de Egyptenaar inderdaad een groet bezigt, die van zijn koortsig klimaat getuigt: “Hoe gaat het met de uitwaasseming?” “Hebt gij lekkertjes gezweet?” en dat, zoo als Rabelais zegt, “*pour cause*,” dewijl iemand, die in dat gloeijende zand niet voortdurend in diaphoretischen toestand verkeert, levend-smeltende onder het laaije vuur dier zon, groot gevaar loopt geheel weg te smelten, weg te teeren, weg te droogen, in één woord, in een brandende alledaagsche-derdendaagsche koorts!’

‘Mijnheer! hoe onthoudt u het,’ viel Mijnheer - in.

‘Het is waar, het rijm komt mij niet ter hulpe,’ antwoordde Oom Frits, ‘maar het verband der gedachten des te meer, en dat alleen maakt het memoriseren gemakkelijk. Intusschen, ik voel nu hoe onbillijk ik geweest ben, mij straks aan die aardigheid van Carlo Buffone te stooten: “Moge uw schaduw nooit inkrimpen!” een echt schilderachtige uitdrukking, een echt-oostersche groet legt immers tevens getuigenis af van den eerbeid, dien men aldaar gewoon is zwaarlijvigheid, dikte, vet toe te dragen! “Die typifiëert niet alleen,” zegt mijn vreempje, “als in een onverdelgbare Babylonische fries, een brandend klimaat, waar scherp licht en zware schaâuw u van de wieg tot het graf de oogen zeer doen, - een klimaat, waarin de waaijer en de zonnescherm teeken en tolk zijn geworden van vorstelijken rang, - (als onze schepter, oorspronkelijk slechts een staf, “de derde voet in 'tgaan,” voor de grijsheid, en daarom het zinnebeeld van ervaring en gezag), maar verkondigt ook de eer en den roem, aan een dikken buik verknocht, in eene luchtstreek, waarin het slechts den rijken en grooten gegeven is, door lui en lekker te eten, en

door niets te doen, het benijdbare toppunt te bereiken, dat is: twee honderd pond te halen.'

'Welk eene overeenstemming,' schertste Huib, 'tusschen die Oosterlingen en onze oude Hollanders. "Hij staat voor geen ton op," plagt men te zeggen, - wat moet zulk een dikkert gelukkig zijn geweest, als hij zat!'

'De beurtkomt aan Grieken en Romeinen,' voer Oom Frits voort-Hellas wordt met een enkel woord geschilderd, maar waaruit zijn levenslust u toelacht, en waaruit al zijne weelde u tot genieten noopt: *χαιρε*, - 'Verheug u, wees vrolijk!' - Rome daarentegen met twee, maar even karakteristieke: *Salve* en *vale*, 'Wees gezond, wees sterk!' 'geen minder gelijkend portret,' zegt mijn vreempje, 'dan: "*Sjalôm*!" Welk een volk moet het geweest zijn, waar bij deugdzaam en manhaftig wezen hetzelfde was, en *valor* (letterlijk sterkte) tegelijk *waarde* en *moed* beteekende, waar de man slechts gold naarmate hij dapper bleek.'

'Zoo had bij onze vaderen,' merkte Willem aan, 'v r o o m eene dubbele beteekenis, en *pius* Aeneas bij Virgilius.'

'En we hebben er niet bij gewonnen, vriend!' was het wederantwoord van Huibert, 'sints ze in tegenstellingen zijn verkeerd.'

'Bij *pius* Aeneas uit de Tweede Kamer, Huib?'

'Maar als de Genueezen uit de Middeleeuwen,' voer Oom voort, ons met hun '*Sanità e guadagno*' - gezondheid en winst, - tot de nieuwere volken hebben gebragt; dan valt er een vuurregen van vernuftvonken. Hebt gij veel gereisd, Mijnheer -?

'Ik wenschte dat ik ja mogt zeggen,' hernam de poëet, 'maar...'

'Willem!' viel Oom in, 'ge zijt nog al van honk geweest, één "*qui mores hominum multorum vidit et urbes*" gij behoort tot de gelukkigen, die beweren mogen:

> Menschen lernten wir kennen und Nationen;

al blijft u de zwaardere taak over, den dichter te kunnen nazeggen:

> "so lasst uns
> Unser eigenes Herz kennend, uns dessen erfreun;"

kom gij mij ter hulp, de Italiaan is het eerst aan de beurt.'

Onder een levendig gebarenspel; - want neef voegde zich gaarne naar Ooms luim, - kwam de bekende vraag over Willem's lippen:

'*Come sta? come state*?'

'Daar hoort ge,' zeî Oom, 'daar hoort gij de twee bijna tegenstrijdige rigtingen, welke het Italiaansch in zich vereenigt: eene schier ziekelijke, zenuwachtige bewegelijkheid in het *come*, gekoppeld aan het van allen vooruitgang bijna warsche, behagelijk

rustende *state*. Dat volk is niet voorbestemd tot eene even duurzame als plotselinge ontwikkeling van levenskracht!'

'Italië is het land van het *far niente*.'

'Geraden, Mijnheer -! geraden, - ga voort, Willem!'

'*Vaya con Dios, Senor Caballero*!'

'Verstaat ge ook Spaansch, Willem?' vroeg Huibert.

'Een weinig,' was het antwoord.

'Het is zeker de heugenis van den tachtigjarigen oorlog,' viel de poëet in, 'waardoor de liefhebberij voor het Spaansch is verflaauwd...'

'*Vaya con Dios*!' herhaalde Willem, en deed al de kracht van de taal der vroegere wereldbeheerschers gelden.

'Wat zij, die dus spreken, een eerbied voor zich zelven aan den dag leggen,' ging Oom voort, 'zonder daarom van eerbied voor God vervreemd te zijn. Mijn auteur merkt het aardig aan: trots al zijne godsdienstigheid, zegt hij, zet de Spanjaard echter niet, als de Oosterling, de godsdienstige gedachte voorop! Hem zou het niet invallen, met den eerlijken Dogberry te zeggen: "En noem God eerst, want, God behoede ons! God dient toch vóór zulke rekels te gaan!" Verveelt het u, Huib?'

Oom zag hem al het genoegen aan, dat de levendige voordragt den bruinen krullebol smaken deed, - Willem kreeg weder een wenk.

'*Comment vous portez vous*?' vroeg hij, of hij nog in Parijs was.

'Iedere lettergreep verdiende door een Bopp of een Grimm te worden bestudeerd, en iedere bladzijde er over dan ten minste met een rol echten Varinas beloond te worden. IJdel volkje! alles komt op het *hoe* aan! En van wat? Van gedragen, - van het uiterlijke, louter oppervlakkigheid, klinkklare kunstenarij. Fransch is Latijn, maar *minus* alle Romeinsche majesteit en muzijk; Latijn, maar dat geschoren en geknipt werd als een hulstboom in het park van Versailles. Denk een oogenblik na over de verwantschap in afkomst van Fransch en Italiaansch, en stel u dan eens voor, welk een verschil van idiosyncrasie er in dezelfde plastische stof moet gescholen hebben, om twee zoo verscheiden verschijnselen op te leveren. Vergelijk als ge wilt, - Willem! is uw geheugen u nog getrouw?'

'*Pacem, Salutem et Fraternitatem*,' zeide hij, met den echten, breeden, Trasteverijner klank der vokalen, door den Engelschen Humorist verlangd, heerlijk rollende orgeltoonen, waaruit zich het oude Rome hooren deed.

'Vergelijk die,' liet Oom er op volgen, 'met: *Paix, salut et fraternité*, die ik nog niet eens hedendaagsch genoeg radbrake. - Of is dat te bar gezegd van een volk, dat zich verlustigt in: *comment ça va-t-il*?' - 'tgeen onmogelijk volkomen te vertalen valt,

als men eenig begrip weêr wil geven van den ongelukkigen, rampzaligen *t*, e u p h o n i a e g r a t i a tusschen het werkwoord en den tweeden nominatief ingestoken. '*What a truly Gallic flippancy in the çal*'

'*Wie geht's*?' riep Willem.

'Jean Paul heeft te regt gezegd,' vertelde Oom verder, 'dat den Duitschers, - dewijl er, eer zij kwamen, over elk ander gebied reeds was beschikt, - het rijk der l u c h t werd bedeeld. Hoe zij er in opstijgen, hoe zij er zich in verliezen, dat tuigen bijwijle hunne letterkunde en hunne dichtkunst, - hoe zij er in te huis zijn, dat leert hunne metaphysica, hoe zij er den staf in weten te zwaaijen, hunne suprematie in de muzijk.'

'Hij vat de koe niet bij de hoornen,' merkte de poëet op.

'Bravo, bravissimo,' - zei Oom; - zijn gewone groet, als hij u des morgens in de Kartoffelgasse, of in de Amalienstrasse, om het even waar het zij, ontmoet, is altijd: *Wie geht's*? en niet: *Hoe gaat het met u*? maar *es*, de dingen in het algemeen, eene loutere abstractie, *ein reines Vernunftwesen*. En echter is er in zijn toon iets eenvoudig-hartelijks, volmaakt overeenstemmende met het vriendelijk, gemeenzaam verkeer der Duitschers van allen rang, bij wie gij, vóór de jongste omwentelingskoorts althans, verbazend weinig onderscheid aantroft in uitspraak, woordvoeging of denkwijze, tusschen den Prins van Saxen-Pumpernickelhausen en Harer Doorluchtige Hoogheids Postillon. Uit dat korte '*wie geht's*?' spreekt een gemaklievende, voetje voor voetje voortgaande, goedaardige geest, volkomen te huis aan het poppenkastige hof en in het lilliputsche stadje van het oude, gemoedelijke, grilzieke Duitschland. Valt er wel iets anders te zeggen van het afscheidswoord, van het '*Leben sie wohl'* van onzen doorvoeden vriend, uitgedost in pruimkleurigen pantalon en bijna grasgroenen rok, met de wat vale, wat vettige katoenfluweelen pet op het hoofd, en het door overvloed van vochten verschoten *regenscherm* in de hand; - want in de Amalienstrasse zijn van ochtend- tot avonddauw, - in alle weêr en wind, - bij stortvloeden, maar ook bij zonneschijn, - en niet enkel in den zomer, maar in het hartje van den winter even zoo goed - parapluies te kijk, parapluies aan de orde van den dag:

> 'Umbrellas pass of every shade of green
> And now and then a crimson one is seen -
> Like an umbrella ripened.'

'*Gud dag, Herre! - hur mår ni*?' rigtte Willem het woord tot den poëet.

Of gij 's mans verbazing gezien hadt!

‘En u vertaalt uit het Zweedsch,’ - schertste Oom; - ‘Willem vraagt u in die taal: hoe vaart ge? of met andere woorden: zijt ge krachtig, zijt ge sterk? “Meer kracht om den elleboog te roeren,” zegt mijn vreempje er van; maar merkt er bij op, dat het niets van dat wild-fantastische heeft, van den echt Milesischen wensch: *God speed you*; - ook hebben de Zweden, Mijnheer -!’ voegde Oom er bij, ‘nog ieder oogenblik: “*Gud ske tåv*!” in den mond, ofschoon zij te zeer de Franschen van het Noorden zijn, om regt dankbaar te wezen. Hun *Far-wåt* eindelijk,’ liet hij er op volgen, ‘hebben zij met Engelschen en Hollanders gemeen, terwijl het Deensche: *Lev vel*! “leef wel!” in dat volk een meer tehuis blijvenden geest aanduidt, dan hij de noordelijke Scandinaven.’

‘*How are you? - How do you do*?’ vroeg Willem aan Oom.

‘*Pretty well - thank you*,’ was het antwoord, - ‘die Engelschen zijn toch een volk, dat men ondanks al zijne gebreken eerbiedigen moet. Geen praatjes, geene vertooning, geen geknutsel, geen uitgekraam, maar d o e n is de zaak, en dan niet w a t doet gij, maar h o e doet gij wat ge doet? Theorie en Praktijk in volkomen harmonie. Dat verklaart Trafalgar en Waterloo, - de Stoomwerktuigen en de Spoorwegen, - een Dagblad als *the Times*, zoo goed als *Exeter-Hall*, - de Wereld-Tentoonstelling en zelfs *Punch*, - indien Thomson, zegt mijne autoriteit, indien Thomson bij zijne zinnen was geweest, hij had van: “*How do you do*?” schering en inslag gemaakt van *Rule Brittania*!’

‘Even flink als fier!’ juichte Huibert.

‘Een miniatuurtje nog van Engelschen en Amerikanen, jongenlief! en ik heb gedaan. - Dickens heeft opgemerkt, dat het seinwoord, waarop in de Vereenigde Staten koets, stoomboot en spoorwegtrein afgaan, “*Go a-head*!” is (Vooruit!), - terwijl in Groot-Brittanje daarentegen “*All right*!” (Alles in orde!) wordt geroepen, - zijn het geene daguerréotypen van Oom Sam en John Bull?’

‘Worden *wij* alleen niet gedacht?’ vroeg de poëet.

‘Het is er verre van, dat Jan zou worden vergeten; maar of gij u gevleid zult voelen, Mijnheer -! door de wijze, waarop men melding van hem maakt, dat blijft de vraag. De dikbuik heeft geen gevoel, heet het, geene oorspronkelijke poëzij, ofschoon Southey er anders over dacht, sedert Bilderdijk de zijne vertaalde. Hoe zou hij ze hebben, man in den mist, op het lage land levende? - wat valt dit weder er vandaag, in ons Hollandsch Boeötië, ook ongelukkig in! - Jan heeft dus geene litteratuur; het is al heel veel, dat Jan eene schilderschool heeft, wier Cuyps nog niet geëvenaard zijn, wier Backhuyzens de wereld verrukken. Maar is ook dat niet natuurlijk? Wat zegt Jan, als hij u aanspreekt;

wat anders dan: “hoe vaart ge?” Varen, man! varen, met zijn nuchter gezond verstand, in de trage trekschuit, langzaampjes aan, dan breekt de lijn niet; - maar ook varen, varen in verweerden notendop, met dunne, verdroogde zeilen, tegen den mousson in, tusschen de geurige kusten der half fabelachtige specerij-eilanden, Ternate en Tidore, met heel den schat der Molukken bevracht. Varen, het eindje goudenaar in den mond, van het eene welvarende dorpje naar het aêr, terwijl heel het landschap om hem heen naar een lusthof, naar een tuintje zweemt; - varen, verre van have en huis, om de noord en om de zuid, met vroeg vergrijsd haar, en van rimpels gegroefd voorhoofd, maar gerust op de trouw van zijn wijf, en in den stillen nacht Gode zijne kinderen bevelend! - Varen, ik dwaal vast af van mijn vreempje, en toch, het had ook hem moeten heugen, varen met den bezem op den mast! varen, -’ en Oom Frits hief den blik op naar een bronzen standbeeldje van de Ruyter, - Royer's heerlijk werk! - tegen de bureaux aangeplaatst, ‘varen tot naar Chatham toe, niet om rijkdommen te rapen, of werelden te veroveren, maar om de vrijheid te handhaven van een verdrukt volk, maar om de regten des gewetens te doen gelden voor half Europa, voor den nieuweren tijd! O, welk een ander antwoord dan wij mogt het voorgeslacht geven, als het zich zelven afvroeg: “hoe het voer?”’

Als gij er getuige van waart geweest, zoudt gij met Willem en Huibert, met den poëet zelfs, Oom Frits hebben dank gezegd voor het bewijs van zijn gelukkig geheugen, voor het blijk van zijn hollandsch gevoel?

‘Het mist nog, Mijneheeren!’ maakte de man er een einde aan, weder de maat slaande op het kussentje van zijnen leuningstoel; - maar de poëet had wel geene digestie-visite meer af te leggen, doch moest toch afscheid nemen; maar Huibert herinnerde zich het waarschuwend woord zijner Mama.

‘Ge komt op het bal bij de Bleekhorsten?’ vroeg hij Willem andermaal.

‘Ik blijf t'huis,’ herhaalde deze.

‘Ook niet als Amelie -,’ fluisterde Huib.

‘Komt ze in stad?’ vroeg Willem driftig, maar zacht.

‘Gister gekomen,’ beet Huib hem in het oor.

‘Misschien dan ja,’ zei Willem, den wijsvinger op den mond leggend.

En de krullebol knikte, dat hij het geheim bewaren zou.

Bibliographisch Album.

Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 13*de Jaargang. Uitgegeven door Dr. W.R. van Hoëvell. Eerste Aflevering. Januarij*, 1851. *Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman & Zoon*.

Met de toezending van deze Eerste Aflevering van den nieuwen Jaargang van het 'Tijdschrift voor N.I.,' kan een tweeledig doel zijn beöogd. Ten eerste om, door eene beknopte inhoudsopgave, de algemeene aandacht, zoo dit noodig ware, nog meer op dit Tijdschrift te vestigen, en het in zijn nieuw gewaad bij de lezers van 'de Gids' in te leiden. Ten andere, om door die inhoudsopgave en verwijzing naar de vroegere jaargangen, te wijzen op doel, strekking en inhoud van het werk.

Het laatste is moeijelijk voor iemand, die de tien in Indië uitgegeven jaargangen niet door eigen aanschouwing kent. Het schijnt bovendien geheel onnoodig, daar het 'Tijdschrift voor N.I.' gewis onbekend is aan niemand, die eenig belang stelt in de kennis onzer koloniale aangelegenheden. Er is ook in de laatste jaren bijna geen stuk van eenig aanbelang over onze koloniën uitgegeven - en hun aantal is legio - waarin niet het 'Tijdschrift voor N.I.' is ter sprake gebragt. Vóór het hier te lande werd uitgegeven, was het ook reeds meer bepaaldelijk bij het Nederlandsche publiek ingeleid door den Heer Melvill van Carnbeé, die er voor zijn 'Moniteur des Indes' veel uit putte, en in eenige opvolgende nummers den rijken inhoud der vroegere jaargangen mededeelde, - door den Hoogleeraar Veth, die in zijne 'Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Nederlandsch Indië,' (overgedrukt uit 'de Gids' van 1848) de geschiedenis gaf der lotgevallen van het Tijdschrift, - om van zoo vele andere artikelen in Tijdschriften en Dagbladen niet te gewagen. Men herinnert zich ook ligtelijk het belangrijk en uitvoerig artikel, getiteld: 'Het Tijdschrift voor N.I., in zijnen oorsprong, lotgevallen en tegenwoordige strekking geschetst,' waarmede de Heer van Hoëvell in Januarij 1849 den eersten hier te lande uitgegeven jaargang van zijn Tijdschrift (te Groningen, bij C.M. van Bolhuis Hoitsema) opende. Met warmte en levendige kleuren werden daar die lotgevallen, en de moeijelijkheden waarmede het Tijdschrift in Indië heeft te

worstelen gehad, geschetst, en de strekking opengelegd, welke in het vervolg die van het Tijdschrift zal zijn. Men herinnert zich daaruit - en de inhoud der twee jongste jaargangen strekt ten bewijze, dat daaraan gevolg is gegeven - dat het Tijdschrift, van welks werkkring in Indië de politiek was uitgesloten zijne, vroeger meer zuiver wetenschappelijke, strekking door eene meer liberaal-politische heeft doen vervangen.

Tot herinnering wordt, voor zoo veel noodig, uit dat artikel nog het volgende opgeteekend:

'Het "Tijdschrift voor N.I.," zal wel steeds gewijd blijven aan de Indische belangen; maar, terwijl het vroeger meer bepaald de Indische lezers op het oog had, zal het zich nu ook aan het Nederlandsch publiek wijden, en de natie omtrent Indië trachten in te lichten. Het zal vele hoogst belangrijke staatsstukken publiceren, die in Indië niet mogten worden gedrukt. De gewigtigste handelingen der Indische regering zullen worden medegedeeld en toegelicht. Alle gebeurtenissen in Indië, zoowel op politiek als wetenschappelijk en kerkelijk terrein, zullen worden beoordeeld. Het Tijdschrift zal gaarne alle belangrijke bijdragen van anderen opnemen.'

Om meer in bijzonderheden te doen zien, welke de strekking van het door hem uitgegeven Tijdschrift zal zijn, legt de Heer van Hoëvell verder eene politieke geloofsbelijdenis af, om zijne inzigten omtrent de Indische belangen nader te doen kennen, die hij door zijn Tijdschrift zal trachten te verwezenlijken. Om Indië meer in allen deele voor Nederland te doen worden, wat het worden kan, behoort het meer algemeen in alle bijzonderheden te worden gekend. Er moet eenheid van belangen bestaan tusschen het moederland en de koloniën. Beide moeten leeren inzien, dat zij voor elkaâr onmisbaar zijn, en dat beider welvaart het best zal worden bevorderd, zoo voor beider belangen gelijktijdig en evenzeer wordt gewaakt. Het moederland behoort niet slechts op middelen bedacht te zijn, het grootst mogelijk oogenblikkelijk voordeel uit de koloniën te trekken, zonder deze daarvoor een equivalent in de plaats te geven. Vrijheid van drukpers en onderwijs zijn de twee magtigste hulpmiddelen, om die bekendheid te doen geboren worden. Daarom moet de meest mogelijke openbaarheid in de behandeling der koloniale aangelegenheden heerschen, en de openbare meening zich steeds met die aangelegenheden onledig houden. Daarom behoeft het onderwijs in N.I. groote uitbreiding. Nederlanders en nederlandsche kapitalen kunnen in N.I. in alle takken van nijverheid een onuitputtelijk terrein vinden, dat niet minder onuitputtelijk is voor den geleerde, den onderwijzer, den godsdienstleeraar. Hoe meer wij voor Indië en de inboorlingen zelve doen, hoe meer waarborgen wij verkrijgen, dat Indië niet voor Nederland zal verloren gaan. Nederland moet Indië door zedelijke en stoffelijke weldaden aan zich verbinden en doen inzien dat het onder ons oppergezag het gelukkigste is. - Zooveel mogelijk moet er gelijkstelling van regt tusschen de Nederlandsch-Indische en Nederlandsche burgers plaats grijpen, en gene dus, voor zooveel de bijzondere Indische maatschappij het toelaat, in het genot worden gesteld der regten, die de Grondwet meer bepaaldelijk aan deze waarborgt. - Voor de maatschappelijke, zedelijke en godsdienstige ontwikkeling der inboorlingen moet met de grootste zorg worden gewaakt. Eene dure zedelijke verpligting daartoe rust op ons, en ons welbegrepen eigenbelang eischt het niet minder. Daartoe moeten regering en natie zamenwerken. - Er moet zooveel mogelijk eenheid van kennis en belangen ontstaan. Daarom moeten de schatten, die Indië afwerpt, en die voor zoo groote vermeerdering vatbaar zijn, evenmin strekken tot bevordering der belangen van slechts eenige klassen of personen, als tot stijving der schatkist van het moederland, ten koste van de wezenlijke be-

langen van Indië. Daarom moet evenveel openbaarheid in de administratie der financiën van N.I., als in die van Nederland heerschen.

‘Aan de bevordering van dat alles zal het “Tijdschr. v.N.I.” gewijd zijn. Het zal alle daartoe strekkende artikels plaatsen, en deze slechts aan eene strenge voorwaarde onderwerpen: “die der waarheid wat den inhoud, en der liefde wat de voorstelling en bewerking betreft.”’

Ziedaar genoeg tot herinnering aan doel en strekking van het ‘Tijdschr. v.N.I.’ Niemand zal ontkennen, dat, zoo bij de plaatsing der artikels die voorwaarde steeds streng wordt in het oog gehouden, en geen stuk wordt geplaatst, dan na toetsing aan de opgegeven strekking en voorwaarde, het ‘Tijdschr. v.N.I.’ een hoogst nuttigen invloed zal kunnen uitoefenen.

Ik voel mij niet geroepen om elk der in de twee jongste jaargangen verschenen artikelen streng aan dien toets te onderwerpen, noch angstvallig na te gaan, of de geachte en kundige uitgever niet soms stukken heeft opgenomen, tegen wier inhoud hij welligt, steeds die strekking en voorwaarde in het oog houdende, protest had behooren aan te teekenen, of wier toon hij welligt had kunnen verzachten. Evenmin wil ik scherp onderzoeken, of hij niet nu en dan in zijne *Varia* wat ligtvaardig losse geruchten en mogelijk niet altijd gegronde aantijgingen heeft opgenomen, of wat te herhaaldelijk is teruggekomen op omstandigheden van minder algemeenen en belangrijken aard, en die meer personen dan wel zaken betroffen. Een ander neme, zoo 't hem lust, die minder aangename taak op zich.

Liever besluit ik deze herinnering aan doel en strekking van het ‘Tijdschr. v.N.I.,’ met allen, die belang stellen in de kennis onzer koloniale aangelegenheden, te wijzen op den belangrijken inhoud van zoo vele artikels, die daarin zijn opgenomen, en de gelegenheid tot meerdere bekendheid met Indië, die de hier te lande verschenen twee jaargangen, het Nederlandsch publiek hebben aangeboden. Ik voeg daarbij den wensch, dat de voorwaarde van ‘waarheid wat den inhoud, liefde wat de voorstelling betreft,’ steeds streng in het oog zal worden gehouden, niet twijfelende of alle weldenkenden zullen dan de overtuiging deelen, dat het ‘Tijdschr. v.N.I.’ in dat geval uitstekend veel nut zal kunnen stichten. Ongetwijfeld zal dan aan de Redaktie ook op den duur de medewerking niet worden onthouden van die kundige mannen, die daarvoor vroeger wetenschappelijke bijdragen aanboden, maar die deze nu schijnen terug te houden, hetzij omdat zij zich met de politieke strekking van het Tijdschrift niet kunnen vereenigen, hetzij omdat zij, teregt of ten onregte, meenen, dat bij die strekking de opgegeven voorwaarde niet altijd stipt is in het oog gehouden.

Vestigen wij nu even de aandacht op de aan het hoofd dezer genoemde Eerste Aflevering van den 13den Jaargang van het Tijdschrift.

Voor een gedeelte zal dit tevens kunnen strekken tot herinnering aan den inhoud van de laatstvoorgaande jaargangen.

De reeks der artikelen wordt geopend met de voortzetting der hoogstbelangrijke memorie, door den Raad van Indië, Mr. Herman Warner Muntinghe, aan de Commissarissen-Generaal van der Capellen, Elout en Buyskes, ingediend, ‘over het stelsel van regelmatige belasting, vergeleken met dat van gedwongen arbeid en leverantiën.’ Men herinnert zich uit de beide laatste nummers van den vorigen jaargang, dat dit verslag door Muntinghe op den 11den Julij 1817, als Voorzitter van den Raad van Financiën, en uit diens naam werd uitgebragt, en dat het handelde over de door de Commissarissen-Generaal aan den Raad voorgelegde vragen: Zal men terugkeeren tot het oude stelsel der Compagnie, met hare handelsinrigtingen, gedwongen arbeid en verpligte leveringen? Of zal men voortbouwen op de meer vrijzinnige, door het Engelsch tusschenbewind gelegde grondslagen, en aan vrijen

arbeid, vrije beschikking over personen en goederen en aan vrijen handel de voorkeur geven? - Na een hoogst belangrijk onderzoek naar de werking van het stelsel der voormalige Oostindische Compagnie, van het in Britsch Indië, onder Cornwallis ingevoerde, en van het door Raffles aanvankelijk op Java toegepaste, - verklaarde Muntinghe zich sterk voor het tweede stelsel, en betoogde, dat een stelsel van regelmatige belasting in allen deele ver te verkiezen is boven dat van gedwongen arbeid en leverantiën.

Deze zeer uitvoerige en met zoo vele zorgen bewerkte memorie is ongetwijfeld de algemeene belangstelling overwaardig. Bevoegde beoordeelaars roemen haar als het uitstekendst bewijs van de kunde en de heldere inzigten van den edelen Muntinghe. Vele zijner voorspellingen zijn bewaarheid geworden. Vele der door hem tegen een stelsel van gedwongen arbeid aangevoerde grieven, zijn dezelfde, als die tegenwoordig tegen het later ingevoerde kultuurstelsel (of liever tegen de overdrijving en verkeerde toepassing daarvan) worden in 't midden gebragt.

Ten betooge van het belangrijke van dit stuk, zal het mogelijk niet ondoelmatig zijn in eenige woorden den hoofdinhoud aan te geven van dat gedeelte er van, dat in dit nummer den lezers van het ‘T.v.N.I.’ wordt aangeboden.

Na reeds door de uitkomsten der ondervinding zijne keuze op het stelsel eener regelmatige belasting te hebben bepaald, wil Muntinghe nu zijne meening nader door redenering staven. Hij doet dit hier in twee §§, getiteld: ‘Gevolgtrekkingen uit de geschiedenis afgeleid,’ en ‘Oplossing der bezwaren tegen het stelsel van regelmatige belasting ingebragt.’ Die bezwaren, zegt hij, bepalen zich hoofdzakelijk tot het onderzoek der volgende vragen: 1°. Of de voordeelige geldelijke uitkomsten van het Britsch-Indisch bestuur wel zijn geweest de vruchten van het stelsel van belasting en niet het gevolg van de onmetelijke, door de Engelschen veroverde schatten? 2°. Of de Hindoes niet zoover in beschaving en vermogen boven de Javanen uitmunten, dat van het Britsch-Indisch stelsel voor Java geen heilzame vruchten te wachten zijn? 3°. Of de Javanen en andere eilanders niet nog zoo onbeschaafd zijn, dat aan geen geregeld belastingstelsel zoude te denken zijn? - Muntinghe toont aan, dat de in Britsch-Indië veroverde schatten de eigendom werden der veroveraars zelve, niet van het Gouvernement, en dat zij toch de schatkist niet voor langen tijd zouden hebben gevuld; - dat de Britsche ambtenaren op Java verklaren, dat de Javaan bij den Hindoe in niets achterstaat; - dat die ambtenarèn allen aan Java, boven Bengalen, de voorkeur geven; - dat het Britsch-Indisch belastingstelsel op Java uitstekende uitkomsten gaf; - dat de Javaan dus, even goed als de Bengalees, eene geregelde belasting kan dragen. Schrijver wijst eindelijk ook op den graad van beschaving van den Javaan, op zijne verrigtingen en behoeften, enz.

Dit weinige zij genoeg om een denkbeeld te geven van den inhoud en de wijze van behandeling dezer memorie.

Het is te bejammeren, dat dit uitvoerig stuk niet in één jaargang van het Tijdschrift in zijn geheel is opgenomen. Zij, die zich nu eerst, met den nieuwen jaargang, het ‘Tijdschr. v.N.I.’ aanschaften, missen een belangrijk gedeelte dezer memorie.

Zou dit stuk niet eene afzonderlijke en met aanteekeningen verrijkte uitgave overwaardig zijn? Wel heeft de Heer Steyn Parvé ons in zijn ‘Koloniaal monopoliestelsel’ veel er uit medegedeeld, en gewezen op de juistheid van 's mans beschouwingen. Wel is in eene korte inleiding in het ‘Tijdschr. v.N.I.’ op de verdiensten van het stuk, ook nog voor den tegenwoordigen tijd, gewezen. Maar eene afzonderlijke uitgave van het stuk, waarin werd aangetoond, wat van Muntinghe's voorspellingen was bewaarheid geworden,

wat van zijne beschouwingen op het bestaande van toepassing was, waarop men nog met vrucht zou kunnen letten, zou waarschijnlijk velen hoogst aangenaam zijn. Zoo men daarbij tevens het licht deed zien Muntinghe's, reeds in het 'Tijdschr. v.N.I.' uitgegeven, memorie over Borneo, die over de Handelmaatschappij, over Sumatra[1], enz., enz., voor zooverre zij voor den druk geschikt zijn, en van het Gouvernement ter uitgave kunnen worden verkregen, en daarbij een levensschets voegde, zou men een, den kundigen en verdienstelijken man waardig, gedenkteeken kunnen oprigten.

Na ons zoo lang met het stuk van den Heer Muntinghe te hebben bezig gehouden, mogen wij op de overige in dit nummer van het 'Tijdschr. v.N.I.' voorkomende artikelen, slechts vlugtig de aandacht vestigen.

Het tweede stuk, getiteld: 'Europesche Kolonisatie in Nederlandsch Indië,' bevat het verslag, op 15 Februarij 1827 uitgebragt, door de kort te voren door den Commissaris-Generaal du Bus de Gisignies benoemde 'Hoofd-Commissie van Landbouw,' over het stelsel van kolonisatie. In dit belangrijk en uitvoerig verslag, waarop de Commissaris-Generaal zijne voorstellen tot kolonisatie bouwde, verklaart de Commissie zich, na onderzoek der voor en tegen aan te voeren gronden, krachtig voor eene met verstand geleide Europesche Kolonisatie, en geeft de wijze aan, waarop, haars inziens, die kolonisatie vruchten zoude kunnen dragen.

Deze beide hoogst belangrijke memoriën strekken tot het meest overtuigend bewijs, dat het Gouvernements-Archief te Batavia, zoo als de Heer v. Hoëvell reeds zoo herhaaldelijk aantoonde, vele der publiekmaking overwaardige stukken bevat. Moge het 'T.v.N.I.' ons nog vele er van mededeelen.

In een volgend artikel tracht de Heer de Serières den droevigen toestand te schetsen, waarin hij de Molukkos vond, toen hij daar het bestuur aanvaardde, en deelt den inhoud mede eener memorie, door hem in 1842 aan den Gouverneur-Generaal Merkus ingediend, betreffende de middelen om den verderen achteruitgang der specerijteelt te voorkomen, en den toestand der ongelukkige bevolking te verbeteren.

Verder treft men weder een gedeelte aan van het, met zoo vele zorgen door den Hoogleeraar Veth bewerkt, keurig verslag van Thomas Horsfield, aangaande het eiland Banka, welks bekendmaking zoo geheel en al 'le mérite de l'à-propos' heeft; - een stukje over de voordeelen van de beschaving van den Javaan, - en eenige woorden, met een portret, over den verdienstelijken, te Pamangkat op Borneo, in den strijd tegen de Chinezen zwaar gewonden en kort daarna overleden Luitenant-Kolonel Sorg.

Onder het opschrift: 'Maandelijksch Overzigt der Indische Letterkunde,' heeft de Heer van Hoëvell in dit nummer eene nieuwe rubriek in zijn Tijdschrift geopend. Hij vond daartoe aanleiding in de steeds toenemende belangstelling in onze koloniale aangelegenheden, die telkens nieuwe geschriften het licht doet zien, die hier met meerder of minder uitvoerigheid zullen worden ter sprake gebragt, en waarvan er al dadelijk een drietal worden behandeld[2]

1 Hij bragt immers ook verslag uit omtrent den uitslag zijner zending naar Palembang?

2 Ik zoude wel wenschen, dat een ander dan ik tot den Redakteur van het 'T.v.N.I.' eens de vraag rigtte, of hij niet meent, dat het nuttig zou kunnen zijn, zoo hij onder deze rubriek nu en dan de aandacht, inzonderheid zijner Indische lezers, vestigde op een of ander belangrijk stuk, over koloniale aangelegenheden in onze Tijdschriften voorkomende. Natuurlijk toch, dat deze in de koloniën uiterst weinig, zoo immer, worden gelezen. Het. ontbreekt daar echter gewis niet aan personen, die gaarne zooveel mogelijk op de hoogte worden gehouden van al wat er hier te lande over de Koloniën wordt geschreven.
Het Dagblad 'de Indiër' zou daartoe ook veel kunnen bijdragen.

Onder de kortere stukjes, onder de *Varia* opgenomen, zal, behalve een stuk, waarin het eiland Ceram sterk voor eene Europesche kolonisatie wordt aanbevolen (en dus de tegenspraak der Arnhemsche Courant heeft uitgelokt), bijzonder de aandacht trekken een berigt over de wijze, waarop een nieuw ontwerp van wet op het Indisch regeringsbeleid bij de hooge Indische regering is tot stand gekomen, en de verwijdering, die dit tusschen den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië heeft doen ontstaan.

Uit deze inhoudsopgave kan men zien, dat de Eerste Aflevering van den nieuwen jaargang van het 'Tijdschr. v.N.I.' onderscheidene stukken over uiterst belangrijke onderwerpen van verschillenden aard bevat. Zoo de verdere nummers van dezen Jaargang aan dit eerste beantwoorden, zal een ieder ongetwijfeld erkennen, dat het Tijdschrift overwaardig is om in handen te zijn van allen, die er eenigzins belang in stellen onze Oostindische aangelegenheden te leeren kennen.

Uit een berigt, waarin de nieuwe inrigting en de veranderde plaats van uitgifte van het Tijdschrift werd aangekondigd, en dat met bevreemding in de eerste Aflevering van den nieuwen jaargang wordt gemist, meen ik mij te herinneren, dat de Redaktie zich voorstelt voortaan meer ruimte te zullen wijden aan bepaald wetenschappelijke stukken. Het is te hopen, dat daaronder het grootere deel van het lezend publiek niet lijden zal. Allen, die belangstellen in de behandeling van koloniale aangelegenheden en van vraagstukken van meer staatkundigen en maatschappelijken aard, zullen een nummer als het hier behandelde, ongetwijfeld met graagte hebben ontvangen. Over soortgelijke onderwerpen zullen goed doorwerkte wetenschappelijke stukken gewis steeds zeer gaarne worden gelezen.

Zeer gering, zelfs in Indië, zal echter waarschijnlijk immer het getal zijn van hen, die met groote belangstelling afleveringen ontvangen, als de beide laatste van den vorigen jaargang, bijna niet dan een oud Javaansch gedicht, met eene vertaling en eene woordenlijst bevattende, en die in Nederland wel bijna geen enkelen lezer zullen hebben aangetroffen.

Het is dus te hopen, dat de gedane toezegging ons niet te veel wetenschappelijke artikelen van zulk een geheel specialen aard zal doen ontvangen.

Ten einde niet te besluiten met iets, dat naar blaam zou kunnen gelijken, willen wij hier nog den wensch uiten, dat deze nieuwe, in druk en uitvoering veel verbeterde jaargang van het 'Tijdschrift van Nederlandsch Indië,' vele afleveringen moge bevatten, even belangrijk als deze eerste. Dan zal het Tijdschrift ongetwijfeld waardiglijk zijn roem handhaven, en krachtig medewerken tot uitbreiding van de kennis van Nederlandsch Indië.

J.K.W. QUARLES VAN UFFORD

Een paar Opmerkingen ten aanzien van Dr. W.R. van Hoëvell's geschrift, getiteld: 'De Beschuldiging en Veroordeeling in Indië en de Regtvaardiging in Nederland.' Gouda, G.B. van Goor, 1850. 8 bl.

Bij de aankondiging van het in bovenstaanden titel genoemd werkje van Dr. van Hoëvell (zie 'de Gids,' van Oct. 1850), werd de meening geuit, dat zijn werkje waarschijnlijk minder aangename vragen en opmerkingen en hatelijke tegengeschriften zoude uitlokken.

Deze zijn dan ook niet uitgebleven. Zoowel hier te lande als in Indië, heeft de Hr. van Hoëvell een pennestrijd tegen zich doen ontstaan, waardoor, ofschoon hij nimmer een antwoord schuldig bleef, wanneer hij het antwoorden geraden oordeelde, men waarschijnlijk zal moeten erkennen, dat de kennis der wezenlijke belangen van Nederlandsch Indië even weinig is bevorderd, als de Hr. van Hoëvell er in geslaagd is, zich gunstiger te doen kennen bij hen, die reeds met hem ingenomen waren, of zijne tegenstanders te overtuigen, dat zij hem en het met hem voorgevallene verkeerd beoordeelen.

Het hier aangekondigde stukje is een dier tegenschriften. Het schijnt voort te vloeijen uit de welversneden, doch dikwijls in gal gedoopte en schier immer met scherpte voor het oude strijdende, pen, waaraan zoo vele artikelen over Oostindische aangelegenheden in het 'Goudsch Kronykske', het aanzijn te danken hebben. Jammer dat die pen dikwijls te puntig is. De kundige schrijver zoude, gesteld dat zijne zienswijze de juiste zij, waarschijnlijk meer nut stichten, beter de algemeene bekendheid met de wezenlijke belangen van Nederlandsch Indië bevorderen, zoo hij niet uit, volgens veler oordeel overdreven, vrees voor de *Nieuwigheids-theoriën*, alle voorstellen tot verandering in het bestaande steeds te scherp bestreed, dat bestaande in allen deele steeds goed scheen te vinden, en in den strijd steeds scherp en, zoo als men het noemt, hatelijk en personeel was.

Dit stukje draagt daarvan wederom niet weinige blijken.

Schrijver zegt te willen zwijgen over het in Indië met den Heer van Hoëvell voorgevallene, maar slechts te willen spreken over zijn gedrag of zijne houding hier te lande, na zijne terugkomst uit Indië. Schr. meent dat de Hr. van Hoëvell met tact en behendigheid is te werk gegaan, 'om van de positie, in welke hij door zijne handelingen op Java gebragt was, de meest mogelijke partij, het meest mogelijke voordeel te trekken.' Ten betooge dier meening, die, zoo zij geheel juist ware, den Hr. van Hoëvell meer slimheid dan opregtheid en eerlijkheid zou moeten doen toekennen, wijst Schr. op enkele der bijlagen van het door hem aangevallen werkje, en tracht daaruit te betoogen, dat de Hr. van Hoëvell zich in zekeren zin het regt ontnomen had al die stukken publiek te maken. Schr. meent, dat de Hr. van Hoëvell zeer voorzigtig en verstandig deed, niet te vroeg en niet terstond na de dispositie van den Minister van Koloniën, van 16 Maart 1849 (waarbij hem werd te kennen gegeven, dat vooreerst geene staats-

kommissie tot het doen van voorstellen omtrent het onderwijs in Indië zou worden benoemd, waardoor dus aan het verlangen van den Hr. van Hoëvell, om tot lid dier kommissie te worden benoemd, geen gevolg kon wórden gegeven), al die stukken publiek te maken. ‘Immers,’ dit zijn de weinig vleijende woorden, die Schr. hier laat volgen: ‘door de openbaring van het voorgevallene (en dit heeft Dr. van Hoëvell denkelijk ook wel ingezien), ging wel denkelijk het vooruitzigt op gunsten en onderscheiding, misschien zelfs wel eene verkiezing tot Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, voor hem verloren. Beter dus gunsten en onderscheiding afgewacht, om eerst *daarna* te schrijven en te publiceren.’

De volgende regelen zijn even weinig vleijend, even hatelijk zou men bijna mogen zeggen, voor den Hr. van den Bosch als voor den Hr. van Hoëvell. De eerstè zou zich, volgens Schr., als Minister van Koloniën, hebben laten overhalen tot het nemen van twee, den Hr. van Hoëvell zeer gunstige, maar voor de Indische regering krenkende beschikkingen, misschien door den ‘uitbundigen lof’ hem in het Tijdschrift van Nederl. Indië toegezwaaid, stellig om met den Hr. van Hoëvell op een vriendschappelijken voet te zijn, en ‘ten einde door hem weder op anderen, die het den Minister moeijelijk zouden kunnen maken, te influënceren.’ De Heer van Hoëvell, zoo onderstelt de Schr., verkreeg mogelijk de beide hem zoo gunstige beschikkingen, door den Minister van den Bosch, ‘uitbundigen lof’ toe te zwaaijen; - die beschikkingen waren hem dienstig om het Lidmaatschap der Staten-Generaal te verkrijgen: ‘een Lidmaatschap, waarvoor, zoo als men wel eens heeft verhaald, de Hr. van H. aangenomen had te zullen bedanken, ingeval hij met die beschikking begunstigd wierd.’

De ongenoemde schr. gaat op deze wijze nog gedurende eenigen tijd voort, aan de gedragingen en geschriften van den Heer van Hoëvell min edele bedoelingen toe te schrijven. Het gegevene zal wel voldoende zijn om te doen zien, dat de Schr. niet weinig hatelijk en personeel is; dat hij steeds veronderstellender wijze spreekt en onedele drijfveeren gist, maar niets bepaaldelijk bewijst; dat hij, zich verschuilende achter het masker der anonymiteit, zich geregtigd acht zijne tegenpartij bedoelingen toe te schrijven, op eene wijze toe te spreken, waarvoor hij zich welligt wachten zou, zoo hij met open vizier streed.

Met het in den regel anonym schrijven over politieke onderwerpen zullen de meesten zich zeer wel kunnen vereenigen, zoo lang het slechts een strijd geldt over beginselen, over meeningen, omtrent zaken. Men is dan vrijer in zijne bewegingen. Het zal gewoonlijk meer indruk maken, zoo men mag veronderstellen, dat de in een Dagblad of Tijdschrift verkondigde meening, door eene partij, door eene vereeniging of meerderheid van personen wordt geuit, dan zoo men haar steeds als het werk van slechts één individu moet beschouwen. Bij het individu gist men steeds persoonlijke bedoelingen. Vooral in een klein land kan men moeijelijk zijne meening over personen uiten. Is de Schrijver nog jeugdig en onbekend, dan wordt op het best geschreven stuk weinig acht geslagen. Hoe zou zoo'n jong mensch, zonder eenige ondervinding, van zulke zaken afweten, - zoo heet het, - of wel: hij schrijft zeker ‘pour parvenir ou se faire acheter.’

Tegen anonymiteit op het politiek terrein zullen weinigen te velde trekken. Eene opinie behoeft geen persoonsnaam te dragen.

Maakt men echter van die anonymiteit gebruik, om op andersdenkenden hatelijke aanvallen te doen, om hun onedele bedoelingen toe te schrijven, om even als de spin, overal het venijn uit te zuigen, of even als de slang van uit haar verborgen schuilhoek, zijne prooi te bespringen, zonder dat deze zich met gelijke wapenen kunne verdedigen, - men zal er welligt nu en

dan in slagen zijne tegenpartij ter neder te vellen, men zal haar soms doodelijke wonden toebrengen; men zal soms meer indruk maken, dan wanneer men, door zich bekend te maken, een naam noemde, waarop welligt ook niet weinig aanmerkingen zouden te maken zijn. Niemand echter zal het een edelen strijd noemen, zoo men, gemaskerd en in het duister der anonymiteit gehuld, een ander slagen toebrengt, zonder dat men zich in een open strijd schijnt te willen of te durven wagen.

J.K.W. QUARLES VAN UFFORD.

***Laatste tooneelen uit het leven van geloovigen en ongeloovigen. Naar het Engelsch van Erskine Neale, vrij bewerkt door Elis. Joh. Hasebroek. Haarlem, A.C. Kruseman*. 1850.**

De Vertaalster wil in het bovenstaande werk zoo vele sprekende ‘voorbeelden van de uitstekende *liefde* en *genade* des Heeren zien, die het afgedwaalde opzoekt en het verbrokene verbindt. Zoo gaarne wil zij daarin, (blijkens hare Voorrede) onzen lieven Heiland herkennen, als den goeden Herder, die met elk zijner schapen een even verschillende als meêdoogende handelwijze houdt, die de zwakken zachtjes weet te leiden en de onvermogenden op eigen goddelijken schouder tot de kudde wederbrengt,’ enz. ‘Veel en menigvuldig was de waarschuwing en de troost, door velen aan de overzijde des waters uit deze bladen geschept. Mogten zij (dus wenscht de Vertaalster) ook in ons Vaderland, niet minder dan Engeland, bekend wegens zijn godsdienstzin en godsdienstijver, een vriendelijk onthaal genieten. Mogten zij enkele dwalenden op hunnen nederwaartschen weg doen stilstaan, velen op hun rijzend pad met allen moed doen voortgaan - dan ware eene der hartewenschen vervuld van eene medereizigster op den weg naar de eeuwigheid.’ - Of die wensch intusschen wel zoo geheel vervuld zal worden, betwijfelen wij.

Aan 13 sterfbedden worden wij door de schrijfster geleid, aan dat der vrouwelijke kampvechtster voor de waarheid, Charlotte Elisabeth; aan dat van den geschiedschrijver, wijsgeer en ongeloovige, David Hume; van den vriend der wetenschap, Dr. James Hope; van de vrouw van genie, Mevrouw de Stael; van de Christelijke dichteres, Mrs. Hemans; van den erkend ongeloovige, Thomas Paine; van de vriendin der godsdienst, Hanna More; van den Eerw. Robert Anderson, den goeden herder; van den man der omwenteling, Mirabeau; van de leermeesteres der gevangenen, Sara Martin; van den kamergeleerde, John Forster; van den oneerlijken staatsman, den Prins van Talleyrand, en van de toevlugt der gevangenen, Elis. Frey. - Zeker is het, dat deze sterfbedden, elk in zijne soort, niet oninteressant waren; dat ons enkele hoogstbelangrijke, met tact gekozene en in boeijenden stijl geschrevene bijzonderheden uit het leven van alle bovengenoemde personen medegedeeld worden; maar hoe belangrijk en lezenswaardig elk dier verhalen op zich zelf dan ook zijn moge, de algemeenheid hunner zedelijke strekking moeten wij er stellig van ontkennen; aan de vervulling van den boven-

staanden wensch der Vertaalster, die daarin altijd de liefde en genade des Heeren, en onzen lieven Heiland herkennen wil, als den goeden Herder, moeten wij sterk wanhopen. Want geen ongeloovige zal door het leven en sterven van eenen Hume, Paine, Mirabeau bekeerd worden van zijn ongeloof; voor hem bevat hunne geschiedenis geene waarschuwing; de geloovige heeft niet noodig ze daaruit te ontleenen. Geen verstandig mensch zal in de bekeering van eenen Talleyrand, die zijn maatschappelijk geweten door zoo velerlei bezwaard gevoeide, de zegepraal der godsdienstwaarheid kunnen zien, zelfs dan niet, wanneer hij zich ook alleen aan datgene hield, wat hem hier er van verteld wordt; ja, zeker niet, wanneer hij den invloed berekent, dien een lief *schwärmend* nichtje op eenen ouden, afgeleefden oom kan uitoefenen, en die hier zelfs *onbepaald* genoemd wordt; indien hij voorts in aanmerking neemt, hoe de abt Dupancoup den afgeleefden staatsman voortdurend moest bewerken en kneden, opdat hij, Talleyrand, aan wien der geestelijkheid zooveel gelegen was, openlijk zijne godsdienstpligten zou vervullen, en er zelfs toe zou komen, om zijn voorgaand leven openlijk af te zweren, dat leven, dat gekenmerkt geweest was door eene reeks van zoodanige daden, door hem als bisschop van Autun verrigt, dat zij den pausselijken banvloek over hem na zich sleepten, en waarop hij, de *bisschop* Talleyrand, aan een zijner vrienden schreef: ‘gij hebt het nieuws vernomen, kom mij wat vertroosten en houd het avondmaal met mij. Een elk is voortaan gehouden mij vuur en water te ontzeggen; wij zullen dus *à la glace* eten en niets dan wijn drinken.’ Kan de verandering, die er in de overtuiging van dien man plaats vond, op eenen tijd, dat de gebreken van den ouden dag zich reeds bij hem vertoonden, inderdaad voor een uitvloeisel van de kracht der Christelijke godsdienst gehouden worden? Was niet veeleer datgene, wat men zijne bekeering noemt, de laatste acte van het leven van eenen echten diplomaat? Was zijn sterfbed, met al die notabiliteiten Frankrijks, met den koning en Mevr. Adelaïde aan het hoofd, met die plegtige onderteekening van de acte, waarbij hij zijne vroegere daden tegen de kerk en den Paus herriep, was het niet inderdaad de laatste scène met de uiterste praalvertooning van eenen echten hof- en staatsman? ‘Dit is de grootste eer aan mijn huis te beurt gevallen!’ riep de zieltogende uit, toen de koning bij hem kwam. ‘Dit zet de kroon op het geluk mijns levens!’ - Welk ongeloovige zal door zulk een sterfbed bekeerd worden?

Wie zal voorts in de grootere innigheid, waarmede Madame de Stael op *lateren* leeftijd de Christelijke godsdienst omhelsde, en er zich meê bezig hield, toen zij van allen strijd en van de teleurstellingen van haar veel bewogen loopbaan vermoeid was en geknakt door de voortdurende bezorgdheid voor hat leven van haren tweeden echtgenoot; wie zal daarin óf eene waarschuwing, óf eene stem ter bekeering, óf eene wonderdadige kracht van het geloof zien? en wie zal niet veeleer moeten bekennen, dat het niets dan de zeer natuurlijke, wij zouden haast zeggen noodzakelijke ontwikkeling van zulk een gemoed was, als het hare, en onder zulke omstandigheden, als waaronder zij leefde. Hoe het zij, al die groote veranderingen van geloof en overtuiging, door leed en rampen te voorschijn gebragt, hoe natuurlijk zij ook zijn - al die zoogenaamde bekeeringen op het lijdens- en sterfbed, hoe verblijdend ook voor de geloovige achtergeblevene betrekkingen, - als afdoende argumenten voor de kracht van de godsdienst, als eindelijke zegepralen der waarheid mogen zij niet gelden. De waarheid heeft, Goddank! zulke trophaeen niet noodig! Ja, de christelijke liefde wordt er zelfs door gekwetst, wanneer zij, nog aan de stervenssponde van eenen man als Talleyrand vertoevende, beschouwingen aantreft, als blz. 290: ‘“Het zet de kroon op het geluk mijns levens!” En welk leven! Een leven, zamengeweven van verraderij en gekenmerkt door schandelijke verachting van de waarheid. Toegegeven, wat zijne be-

wonderaars zoo luide beweren; toegegeven, dat zijne persoonlijke en verstandelijke begaafdheden uitstekend waren; dat hij een schoon en waardig voorkomen, een indrukmakend en mannelijk orgaan gehad heeft; dat zijn humeur voorbeeldig en zijn doorzigt helder waren; dat hem eene doorgaande aangenaamheid van manieren eigen was; dat zijn vernuft schitterend en zijne gevatheid verwonderlijk groot waren; zoo dient men toch nu, om het geheel te voltooijen, hier tegenover te stellen zijne onbegrensde en onbeschaamde eigenbaat, die Walpole bijna tot een toonbeeld van belangeloosheid zou verheffen; zijne losse levenswijze, die hem Dubois omtrent doet evenaren; zijne geslepenheid, waarin hij Mazarin nog overtrof. In trouwloosheid was niemand met hem te vergelijken. Wien van zijne meesters heeft hij niet verraden? Niemand van zijne tijdgenooten bezat iets van zijne plooibaarheid, zijne gedweeheid, zijne zelfsbeheersching en zijnen arendsblik, waar het zijn voordeel gold. Hij bezat het instinkt van het roofgevogelte, om te gissen, waar er ergens buit te vinden zijn kon. Hij heeft levenslang getoond, noch gevoel van schaamte, noch eerbied voor de waarheid, noch eenig denkbeeld van vriendschap, noch afschuw voor verraad te kennen. Gelijktijdig renegaat en afvallig priester, godsdienstleeraar zonder in den Verlosser te gelooven; bestemd om anderen te leiden, en zich niet ontziende om te spotten met de stem des gewetens en met de voorschriften van zedelijkheid en deugd!' - Waarlijk, dat is wel eene harde uitspraak! Dat zijn exclamatiën en tegenstellingen, die men bij den redenaar, om den wil van het effect zijner rede, door de vingers kan zien; dat is de anatomie van eene menschelijke ziel, waartoe de psycholoog zich het regt aanmatigt; dat is een oordeel, dat men van eenen geschiedschrijver kan verwachten; maar dat zeker weinig te huis hoort in een bock met zoo'n christelijke voorrede, ja, dat dan ook pijnlijk contrasteren moet met het antwoord op de vraag, die er onmiddellijk op volgt, en die er als het ware het christelijk vonnis over uitspreekt.

'En zijn toekomstig bestaan?' lezen wij daar. 'Hartbeklemmend zou het zeker wezen, indien het aan ons stond daarover oordeel te vellen. *Wij zien ons echter hiertoe niet geroepen*. Onderscheidene malen zelfs verbood de Heer dit met den meesten nadruk aan de zijnen: "wie van u zonder zonden is," klonk het' (en ach klonke het nog zoo en steeds luider en luider! Ref.) 'die werpe den eersten steen;' en een andermaal: 'oordeel niet opdat gij niet geoordeeld wordt!' (Neen, laat ons den naasten niet rigten) want

> ''t Onfeilbaar levensboek heeft zooveel duistre blaàn!
> Een enkel is er ligt, waarin men niet kan lezen,
> *En soms kan op dat blad voor God zijn kwijtbrief staan*.'

Wel verzoenden ons die laatste regels weêr met de onbarmhartigheid en verwatenheid van de voorafgegane christelijke (?) oordeelvelling; maar zij lieten het ons akelig gevoelen, dat er soms nog een groot verschil kan bestaan tusschen de *kennis* der waarheid en het *handelen naar* de waarheid, tusschen de hemelsche liefde te *bespreken* en haar in het hart te *gevoelen*, en onder hare heerschappij geheel te *leven*. Ware de indruk, dien de beschouwingen, welke men ons in dit christelijk boek aan het sterfbed voorhoudt, altijd zoo scherp en hatelijk, wij zouden iedereen het boek ter lezing ontraden. Gelukkig is dit niet het geval, en de billijkheid gebiedt ons, ten slotte tegenover die scherpe, het gevoel beledigende karakterschets van Talleyrand, het liefelijke, heerlijke beeld van Hanna More te stellen. 'Mrs. More was voorzeker een der schoonste voorbeelden van de heiligende kracht der gods-

dienst. Van hare godsdienstige begrippen valt niets bijzonders te zeggen. Zij was te vroom van hart om een godgeleerde van hoofd te zijn; zij vatte de leerstukken der godsdienst te diep op, om die tot een voorwerp van ijdelen twist of nieuwsgierige bespiegeling te maken. De godsdienstige waarheden ons op het hart te drukken en ons te leeren, *die met alle naauwgezetheid op het leven toe te passen*; ziedaar, volgens haar denkbeeld, het hoofddoel der openbaring. Zij nam aan, dat er buiten de grenzen dier waarheden, welke de Schrift onmiddellijk als hoofdpunten van het christelijk geloof opgeeft, bij opregte Christenen, verschil van gevoelen bestaan kan, zonder dat zij daarom juist gezegd moeten worden, een verschillenden weg te gaan. Zij wist, dat de inwendige godsdienst des gemoeds en een vast geloof aan den geopenbaarden weg ter zaligheid eenig verschil in de toepassing toelaat, en zoover mogelijk strekte zij de grenzen der verdraagzaamheid, ja zelfs hare vriendschap en genegenheden uit. Wat haar zelve betrof, beschermd door het schild van haar eenvoudig en ootmoedig geloof, trotseerde zij de stormen en tegenheden van het leven met de meeste kalmte van geest en met eene vrome overgave van haar gansch bestaan, die haren wandel even leerzaam maakte als hare schriften.’

Of men in deze schildering echter wel weêr een voorbeeld van de heiligende kracht der godsdienst en niet veeleer eenen heerlijken aanleg, eene liefelijke natuur, een vroom gemoed moet herkennen, waardoor Hanna More in het oog van iedereen een allerbeminnelijkst wezen zijn moest, meenen wij met regt te mogen betwijfelen. ‘Qui prouve trop ne prouve rien.’ Dit geldt evenzeer op het levensberigt en het sterf bed van de beide voorbeelden, die wij aanhaalden, als van zoovele anderen, die ons in het boek voorgehouden worden. Mogen dan ook al vele bijzonderheden uit het leven en sterven van die 13 personen goed gekozen en niet onbelangrijk zijn; voor het standpunt, van waaruit de beschouwingen daarover aangeknoopt worden, en hetwelk in de voorrede door de Vertaalster in zoo'n sentimenteel-mystieken zin gedeeld wordt, kunnen wij geene sympathie gevoelen. Het is al te bekrompen, ja zelfs ziekelijk, en moet derhalve tot al te eenzijdige en valsche voorstellingen aanleiding geven.

- T.

De slag bij Marathon.

‘Des monographies étudiées avec soin,’ zegt Guizot: ‘me paraissent le moyen le plus sûr de faire faire à l'histoire de véritables progrès.’ De volgende regelen hebben ten doel, omtrent den slag bij Marathon eene poging in den zin des grooten Franschmans te doen; zijne woorden mogen haar verdedigen indien zij voldoet aan het vereischte door hem gesteld; in geval van het tegendeel is hare veroordeeling uitgesproken. Die slag is echter zonder eene juiste kennis der plaatsen niet te begrijpen; ik zal met hare beschrijving eenen aanvang maken.

Attika vormt op weinig na eenen gelijkbeenigen driehoek, wiens top, naar het Z.Z.O. gekeerd, door kaap Sunion wordt gevormd, terwijl Oropos in het N. en Plataeae in het N.W. vrij naauwkeurig de beide andere hoekpunten aanwijzen. De afstand van Sunion tot Plataeae bedraagt 480 stadiën of 20 uren gaans hemelsbreedte; op het juiste midden van dien afstand ligt Athene. Oropos ligt eenigzins nader bij Sunion, 400 stadiën of 17 uren gaans hemelsbreedte, maar langs de zee is de afstand grooter. Immers aan den Saronischen golf volgt de kust bijna regelmatig de regte lijn tusschen de straks genoemde plaatsen, maar aan de Aegaeische zee treedt zij sterk naar buiten; eerst van het N.W. naar het Z.O., en dan, op een afstand van Oropos half zoo groot als die van de tegenwoordige kaap Colonna, het Oude Sunions, neemt zij de rigting aan van het N. naar

het Z. Aan dien meest oostelijken uithoek bevindt zich de vallei en de golf van Marathon[1].

De vlakte, welke dien beroemden naam draagt, volgt den oever der zee van kaap K*υνόσουρα* in het N.O. tot de uitloopers van den berg Ikarios, thans Argalíki, in het Z.W. De golf zelf vormt eenen halfkring, dien de vlakte ter breedte van drie kwartier uurs omgeeft; hare lengte, van Vraná (Marathon) tot het oude Trikorythos, bedraagt twee uur gaans; de beide zoo even genoemde plaatsen liggen aan de tegenovergestelde uiteinden der vallei.

De vlakte zelve is eene der vruchtbaarste streken van Attika, laag, moerassig, en weinig met boomen begroeid; rijk aan fenkel, *μάραθον*, vanwaar zij haren naam ontleent. Haar begrenst ten N.O. de laatste tak van het gebergte, dat Attika ten N. afsluit, en achtereenvolgens de namen draagt van Kithaeron, Parnes, en Phelleos; de laatste naam wijst het oostelijk deel aan, dat uitloopt in de steile rotsen der smalle kaap K*υνόοσουρα*, thans Stómi. Ten Z.O. bespoelt haar de Aegaeische zee, ten Z.W. wordt zij door den Ikarios beperkt, den laatsten top van het alleenstaande gebergte Brilessos of Pentelikon. Behalve eenen hoogen top vormt de Ikarios eenen bergrug, die zijn uiteinde vindt in eene tweede kaap, tegenover de K*υνόσουρα*; deze beide voorgebergten en de vlakte sluiten derhalve de baai van drie kanten in. Over den zoo even genoemden bergrug loopt een pas, door welken men langs de zee het binnenland van Attika bereikt; waar deze de vallei verlaat, lag Probalinthos, de eerste plaats der Ionische vierstad, in eenen uithoek der vlakte, tusschen de zee, den Ikarios en het kleinere moeras van Marathon. Meer binnenwaarts, aan den voet zelven des Ikarios, ligt Vraná; met Leake[2] meen ik gerust te mogen aannemen, dat alleen dáár het oude Marathon gestaan kan hebben.

Terwijl dus de vlakte van Marathon, hetgeen de Grieken *ὑ* M*αρθών* noemen, van drie kanten beperkt is: in het N.O.

1 Vgl. Kaart 10 in Kieperts, ‘Atlas von Hellas,’ Berlin, Nicolai, 1851, in 24 Blättern, Zweite berichtigte Ausgabe. Deze kaart ben ik opzettelijk gevolgd; vgl. overigens Leake en Wordsworth; voor de beschrijving van Marathon volg ik Leake, zoo als ook Kiepert heeft gedaan.

2 ‘Transactions of the royal Society of Litterature,’ I, 2. London, J. Murray, 1829, XIII, ‘On the Demi of Attica, bij W.M. Leake, with plans etc’ bll. 114-283; over Marathon handelen bll. 158-194.

door den Phelleos van Trikorythos tot K*υνόσουρα* in het Z.O. door de zee, en in het Z.W. door den Ikarios van Probalinthos tot Marathon, ligt de Noordwestelijke zijde open, en is langs drie wegen toegankelijk, terwijl Probalinthos en Trikorythos ieder slechts ééne opening tellen. De drie passen ten N.W. zijn die over Vraná naar Athene ten Z., de weg over Oenoe naar Athene in het midden, en die voorbij Trikorythos naar Boeotie in het N. Zij worden van elkaar gescheiden door den heuvel Kotróni tusschen Marathon en Oenoe, en den berg Staurokoráki tusschen Oenoe en Trikorythos; dezen laatsten houdt Leake op zeer waar schijnlijke gronden voor den berg van Pan bij Pausanias[3].

Tusschen den Kotróni en den Staurokoráki bestaat eene naauwe vallei, waarin het oude Oenoe en het hedendaagsche Marathóna gelegen zijn, aan de oevers der *χαράδρα*, thans Marathon, welke de vlakte in twee ongelijke deelen snijdt, het grootere links ten N.O., in de rigting van Trikorythos, het kleinere regts, naar Marathon en Probalinthos. Hier is de *σωρός* of grafheuvel der Atheners en het kleinere moeras, waarvan straks gewag is gemaakt; de vlakte links wordt voor de helft ingenomen door het groote, des zomers gedeeltelijk drooge moeras, dat enkel door de bron Makaria en eenige kleinere stroomen onderhouden wordt; hier vermoedt Leake de grot van Pan, en die andere, welke Pausanias de stallen van Artaphernes noemt[4]. Het groote moeras wordt van de zee gescheiden door een woud van pijnboomen op zandgrond, dat zich tot aan K*υνόσουρα* zoude uitstrekken, ten ware de bron Makaria aan den voet der kaap een zout meer vormde, dat door eenen kleinen stroom met de zee in verband staat. Toen nu de Perzen geslagen waren, zijn zij *ἀπειρίᾳ τῶν ὁδῶν*[5] op dit meer gestuit en hebben hier de grootste slagting ondergaan; zij moeten dus langs de kust door het pijnwoud gevlugt zijn: het zoute meertje, dat hunne vlugt stuitte, draagt thans den naam van Dhrakonéra, juist beneden den top van dien naam.

Het is noodzakelijk, deze ligging der plaatsen goed in het oog te houden bij het verhaal van den slag bij Marathon. Immers Leake, de voornaamste gids dien ik raadplegen kon, heeft mijns inziens dien slag onjuist voorgesteld; Grotes

3 Pausan. I (Attica), 32 §§ 3-6.
4 Ib. § 6.
5 Ib. § 7.

‘History of Greece’ en Finlays klein geschrift ‘On the Battle of Marathon’ waren mij ontoegankelijk. Ik heb mij voorgesteld, mijne beschouwing van den slag tot basis te nemen, en die te wettigen waar zij van de algemeene opinie afwijkt.

Het zou overtollig wezen, meer dan met een enkel woord den Perzischen togt van het jaar 490 v. Chr. (Ol. 72. 3) in het geheugen terug te roepen. De vloot, bestaande uit 600 oorlogsschepen[6], elk van welke gewoonlijk eene bemanning van 200 koppen telde[7], was van Samos uit over Naxos en Delos naar Euboea gezeild, had Karystos aan den zuidelijken uithoek genomen en Eretria, de medepligtige van Athene, door verraad bemagtigd. Slechts de smalle zeeëngte scheidde hen nog van Oropos, de eerste plaats van Attika, waarheen de 4000 Atheensche colonisten uit Chalkis de wijk genomen hadden, die Eretria hadden willen te hulp komen[8].

Te Eretria hielden de Perzen zich slechts weinige dagen op[9]; daarna stevenden zij zuidwaarts, lieten hunne gevangenen op het kleine eiland Aegilea tegenover Trikorythos, en landden in de vlakte van Marathon; hoogstwaarschijnlijk, gelijk Leake aanneemt, legerden zij zich bij Trikorythos. De vlakte was door Hippias aangewezen, *ἦν γὰρ ὁ Μαραθὼν ἐπιτηδειώτατον χωρίον τῆς Ἀττικῆς ἐνιππεῦσαι καὶ ἀγχοτάτω τῆς Ἐρετριῆς*, zegt Herodotos, en de Atheners hadden geene ruiterij[10]

Een algemeen aangenomen, of liever nog niet betwijfeld gevoelen wil, dat de gansche magt der Perzen bij Marathon ontscheepte. Maar afgezien van de onoverkomelijke moeijelijkheden, welke die meening in den weg staan, is een zonderling verhaal bewaard gebleven, hetgeen, juist opgevat, hier de waarheid verraadt. Suidas[11] deelt mede, dat er te Athene een spreekwoord bestond: *χωρὶς ἱππεῖς*. Dit spreekwoord verklaart hij aldus: *Δάτιδος ἐμβαλόντος εἰς τὴν Ἀττικὴν, τοὺς Ἴωνας φασὶν ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ, ἀνελθόντες τὰ δένδρα, σημαίνειν τοῖς Ἀθηναίοις, ὡς εἶεν χωρὶς οἱ ἱππεῖς καὶ Μιλτιάδην συνιέντα τὴν ἀποξώρησιν αὐτῶν, συμβαλεῖν οὕτω, καὶ νικῆσαι ὅθεν καὶ τὴν παροιμίαν λεχθῆναι ἐπὶ τῶν τάξιν* (1. *ἐπὶ τῶν τὴν τ.*) *διαλυόντων*.

6 Herod. VI, 95.
7 Ib. VII, 184.
8 Ib. VI, 95-101.
9 Ib. 102, 107.
10 Ib. 112.
11 Suid. in *χωρὶς ἱππεῖς*.

Deze plaats is door Suidas zelven, en op zijn voorbeeld door Thirlwall[12], opgevat alsof de ruiterij was vertrokken, eene opvatting, die misschien oorzaak is dat men het berigt tot nog toe verwaarloosd heeft; want het ligt voor de hand, dat er ruiterij bij Marathon was. In dit wapen immers bestond het overwigt der barbaren; Pausanias vermeldt de stallen van Artaphernes; dezelfde schrijver berigt het volksgeloof, dat men des nachts nog altijd het gehinnik van paarden hoorde; Aemilius Probus (Nepos) verhaalt, dat Miltiades de Perzische ruiterij door gevelde boomen belemmerde; Herodotos deelt mede dat de Perzen zich verwonderden over de vermetelheid der Atheners, zonder ruiterij op hen aan te vallen; ja zij hadden juist de vlakte van Marathon gekozen als voordeelig voor hunne ruiterij. Maar *ξωρὶς ἱππεῖς* beteekent niet: de ruiterij is weg, maar enkel: de ruiterij is alleen; *χεὶρ δὲ τῇ ἄν πέσῃ κέεται, καὶ χωρὶς·ὁ νεκρός* zegt Herodotos[13], en het is de gewone beteekenis van *χωρίς* als bijwoord.

Aan Suidas vertrouwen te ontzeggen, zie ik geenen grond. Zijn verhaal op zich zelf bevat geene onwaarschijnlijkheid. Dat het in het verband der gebeurtenissen geene stoornis te weeg brengt, zal straks blijken; veeleer worden hierdoor moeijelijkheden ontweken. Suidas deelt zijn verhaal mede geheel buiten eenig verband, waarbij hij zijn gevoelen door een verdichtsel had kunnen aanbevelen; hij geeft het als de natuurlijkste zaak ter wereld. Het onderwerp zelf, de verklaring van het spreekwoord, behoort tot den gewonen kring, waarmede de Lexikograaph zich bezig houdt en waaromtrent hij goed onderrigt heeft kunnen zijn; hij vindt nergens tegenspraak, en het stilzwijgen der overige schrijvers is reeds om de schaarschheid der berigten in 't algemeen gemakkelijk te verklaren; vooral echter hier, waar de roemzucht der Atheners belang had, het geslagen leger zoo talrijk mogelijk te maken.

Wij behoeven Suidas ook niet in alles te volgen, maar twee hoofdpunten zijn gerustelijk aan te nemen: de Perzen splitsten hun leger (*τῶν τὴν τάξιν διαλυόντων*) en bij het corps dat bij Marathon streed stond de ruiterij. Dat niet deze alleen er streed, zal straks duidelijk worden.

De andere helft der Perzen, naar ik vermoed, zeilde

12 'History of Greece,' 11, XIV, p. 239.
13 Herod. IV, 62.

rondom kaap Colonna regtstreeks op Athene aan. Perzisch gezinde Atheners (men zeide uit de Alkmaeoniden[14]), zouden door het opsteken van een schild de tegenwoordigheid eener vijandelijke magt hebben te kennen gegeven; zoo veel is zeker dat een schild werd opgestoken, de dader bleef onbekend[15]. Zoo er nu, door wie dan ook, een schild werd opgestoken, dat tot een sein aan de Perzen moest strekken, dan is het noodzakelijk, dat zulks een vooraf bepaald teeken was, en inlichtingen moest geven omtrent het raadzame van eenen aanval op Athene van de zeezijde uit; immers van dien kant alleen is zulk een sein uit de stad zigtbaar. Ook Herodotos onderstelt eene afspraak: *τούτονς γὰρ* (*τούς* 'Α*λκμαιώνιδας*) *συνθεμένους τοῖσι Πέρσῃσι ἀναδέξαι ἀσπίδα ἐοῦσι ἤδη ἐν τῇσι νηυσί*.

Het overige deel der redenering ligt voor de hand. Zoo er afspraak bestond of kon bestaan, zoo dus de verschijning van de Perzen voor Phaleron te Athene vooraf bekend is geweest, al ware het slechts aan enkelen, dan kan het besluit daartoe niet eerst na de nederlaag genomen zijn, om de overwinnaars te Athene te voorkomen, gelijk Herodotos meldt, evenmin als men aannemen mag, dat een gunstige wind de Perzen op dit denkbeeld bragt, gelijk Plutarchos[16] wil. Eene zonderlinge vlugt, bovendien, alleen strekkende om den overwinnaar elders nog eens te ontmoeten.

Plutarchos wil, dat wind en stroom de Perzen dwongen, zuidwaarts naar Sunion te stevenen *ὑπὸ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς θαλάσσης εἴσω* (?) *πρὸς τὴν 'Αττικὴν ἀποβιαζομένους*. Hoe diezelfde wind en stroom echter de noordwestelijke rigting van Sunion naar Athene toeliet, laat hij in 't midden. Waarschijnlijker is het berigt van Herodotos, dat de Perzen in 't voorbijgaan Aegilea aandeden en hunne gevangenen vandaar afhaalden.

Maar volgens Kieperts aangehaalde kaart, volgens die van Leake en Wordsworth[17], volgens de uitdrukkelijke getuigenis van dien schrijver en die van Dodwell[18], is de

14 Ib. VI, 115, 121-124.
15 Herod. VI, 115, 124.
16 Plut. Arist. 5.
17 'Athens and Attica, Journal of a Residence there,' 1832, 33 bij Chr. Wordsworth, 2e Ed. London, 8°., John Murray, 1837. Van bl. 45-50 handelt hij over Marathon.
18 A tour through Greece, during the years 1801, 5, 6, by Edward Dodwell, London, Rodwell and Martin 1819, II Voll. 4°. Vol. II, pp. 157-262.

afstand tusschen Athene en Marathon ongeveer 8 uren gaans. Miltiades maakte allen spoed om nog bij tijds te Athene te wezen[19], hetgeen hem juist gelukte, *καὶ ἔφθησαν ἀπικόμενοι πρὶν ἢ τοὺς βαρβάρους ἥκειν*[20]; zij bereikten het nog juist eer de Perzen aangekomen waren. Stellen wij dat Miltiades tien uren op dien marsch doorbragt. Zal eene Perzische vloot, met een geslagen leger aan boord, uit ten minste 200 schepen bestaande, binnen tien uren, des nachts[21], een eiland aandoende, nogtans eenen meer dan dubbel zoo grooten weg afleggen, als dien het Atheensche leger in dienzelfden tijd doorliep? En, zoo de Perzen al niet wisten, dat hun omweg zoo veel grooter was, Miltlades wist het en behoefde zich waarlijk niet te haasten, om van Marathon uit Athene nog vóór de zoo even geslagene Perzen te bereiken.

Dewijl er dus eene regtstreeksche getuigenis bestaat, dat de Perzen hunne magt verdeeld hebben, dewijl noch het verraad der Alkmaeoniden, noch de spoed door Miltiades gemaakt, zich laten verklaren zonder die splitsing te onderstellen; terwijl het stilzwijgen van Herodotos het eenige argument tegen zulk eene onderstelling is (of men moest de plaats van Plutarchos willen vasthouden, die in 't voorbijgaan zegt: *ἐπεὶ δὲ Δᾶτις.... εἰς Μαραθῶνα παντὶ τῷ ϛόλω ἔσχε καὶ τὴν ξώραν ἐπόρθει*, welk laatste niet eens waar is), neem ik aan, dat de Perzen, partij trekkende van hunne overmagt, en even als bij Thermopylae, Artemision en Salamis, zoo ook bij Marathon den vijand in den rug wilden vallen, en dus reeds vóór den slag een deel der vloot regtstreeks tegen Athene hebben gezonden. Hierdoor zullen wij tevens straks den waren grond opmaken, weshalve Miltiades den oorlog niet wilde rekken, maar op een onmiddellijk gevecht aandrong.

Dat de strijd in de vlakte van Marathon is voorgevallen, daarin komen alle geleerden overeen; moeijelijk blijft het vinden van het juiste punt. Thirlwall spreekt in algemeene termen; Bulwer[22], denkelijk door de overeenkomst der namen misleid, schijnt Marathóna voor dit punt te houden;

19 Herod. VI, 116, Plut. Arist. 5.
20 Herod. VI, 116.
21 Het einde van den slag valt tegen den avond, Arist. Vesp. p. 1085.
22 'Athens, its rise and fall,' bij Edward Lytton Bulwer. In II Voll. 8°. min. Leipzig, B. Tauchnitz Jr. 1843; I, Ch. V, pp. 266-276.

Brandis[23] zoekt het te Probalinthos, op de plaats, waar de pas is, dien hij en Wordsworth overeenstemmende als den grooten weg naar Athene opgeven. Maar Leake, Dodwell[24]. Lebas[25], Wordsworth houden de vlakte tusschen Vraná en de rivier Marathon, toenmaals *χαράδρα*, voor het beroemde tooneel. Waarom ik van hun gevoelen afwijk, zal uit het volgende blijken.

Zware argumenten pleiten voor het gevoelen van Leake en de overige zoo even genoemden. Zij zijn allen op de plaats geweest, een voorregt, dat alleen Brandis met hen deelt; Leake, de naauwkeurigste van hen, is zelf krijgsman en vereenigt dus alle wenschelijke eigenschappen tot het vormen van een juist oordeel, gelijk zulks dan ook in zijn werk voldoende bewezen is. Naast deze overwegende autoriteit voegen zich de innerlijke gronden. In de vlakte ten Z.W. van de *χαράδρα*, in de rigting van Vraná, ligt de groote kunstmatige heuvel Soró, die ontegenzeggelijk de grafheuvel der gevallene Atheners (*ὁ σωρός*) geweest is[26]. Een ander monument in de onmiddellijke nabijheid, dat van Pyrgo, is hoogstwaarschijnlijk het grafteeken van Miltiades. Uit Herodotos is het ontegenzeggelijk, dat de Grieken zich eenen tijd lang in het *τέμενος* Ἡ*ρακλέος* hebben opgehouden[27], misschien hadden zij er zelfs eene legerplaats (Ἀ*θηναίοισι δὲ τεταγμένοισι ἐν τεμένεϊ* Ἡ*ρακλέος κτέ; ἐςρατοπεδεύσαντο ἀπιγμένοι ἐξ* Ἡ*ρακληΐου τοῦ ἐν Μαραθῶνι ἐν ἄλλω* Ἡ*ρακληΐῳ τῷ ἐν Κυνοσάργει*); dit Herakleon vermoedt Leake op waarschijnlijke gronden vlak bij Vraná, althans moet het in het terrein van Marathon en dus ten Z.W. der *χαράδρα* gelegen hebben. Hier is de eenige plaats, waar een zoo groot leger als het Perzische zich kon ontwikkelen, hier alleen kunnen er 8 stadiën (een kwartier gaans) tusschen beide legers geweest zijn[28]. Over Vraná loopt de regtstreeksche weg naar Athene, dien dus de Atheners bezet zouden hebben; dat die weg toen reeds bestond, blijkt uit de grondgesteldheid en uit werkelijke overblijfsels van eenen weg aan den voet van den heuvel Kotróni. Eindelijk, aan de N.O. zijde der *χαράδρα* vindt men geene

23 'Mittheilungen aus Griechenland.' Von C.A. Brandis, III Theile kl. 8°. Leipzig, Brockhaus, 1842; I, S. 113-115.
24 Voll. II, pp. 157-162.
25 'Revue Archéologique,' 1844, p. 49.
26 Vgl. Pausan., I (Attica), 32 § 3.
27 Herod., VI, 108, 116.
28 Ib. 112.

monumenten, maar alleen het groote moeras van Trikorythos, hetgeen alle ruimte wegneemt.

Ondanks al deze gronden, en de onzekerheid die mijne redenering moet blijven aankleven omdat ik de plaats zelve niet ken, stel ik het tooneel des strijds aan den linker- of noordoostelijken oever der *χαράδρα*. De argumenten voor dit gevoelen zijn tweeledig; aan den regteroever *kan* niet gestreden zijn, er *moet* gestreden zijn aan den linkeroever. Ik begin met de eersten, d.i. met de bestrijding van Leakes gevoelen.

Zoo Miltiades bij Vraná positie vatte, was reeds dit zooveel als den slag bij voorraad gewonnen geven. Immers daartoe moet hij de Perzen ongehinderd over de *χαράδρα*. laten trekken; hij moet ze uit de beperkte ruimte op den linkeroever in de uitgestrekte vlakte van Marathon laten komen, hij moet hun daardoor gelegenheid tot ontwikkeling hunner slagorde en een krachtig gebruik hunner ruiterij geven. De positie bij Vraná dekt den regtstreekschen weg naar Athene, maar een blik op Leakes plattegrond leert, dat zij links den pas over Marathóna en Oenoe openlaat, langs welken zij van Athene afgesneden en geheel omsingeld kan worden; dat zij regts den grooten weg langs de kust over Probalinthos naar Athene ontbloot; dat zij, in het midden, den minst belangrijken der drie wegen inneemt. Leake onderstelt teregt, dat de vlugtende Perzen in het meer Dhrakonéra gejaagd werden; maar zoo Miltiades hen van Vraná tot Dhrakonéra toe over eene uitgestrektheid van twee uren gaans vervolgd had, dan zou hij de troepen, die naar Athene terug moesten, noodeloos vermoeid en zijne aankomst te Athene in éénen schoon geforceerden marsch zoo goed als onmogelijk gemaakt hebben; immers dat hopliten, onmiddellijk na eenen slag, eenen marsch van 8-10 uren afleggen is reeds zeer veel; wat zal 't wezen indien die marsch 11-13 uren bedraagt? Perzen en Atheners moeten bij die vlugt de *χαρόδρα* zijn overgegaan indien de slag op den regteroever is voorgevallen, maar zoowel Herodotos als de lateren bewaren hieromtrent het stilzwijgen, en hoe zeer men ook die vlakte onderzocht heeft, men vindt er zoo goed als geene overblijfsels van gesneuvelden, behalve die in den grafheuvel zelf, 't geen Dodwells verwondering opwekt.

Indien Miltiades op den linker oever streed, had hij ver-

scheidene gewigtige voordeelen. Immers links dekte hem de Staurokoráki of berg van Pan, regts de *χαράδρα*, en in het front lag het 's zomers grootendeels drooge moeras van Trikorythos; zoo dit droog was tijdens den slag (18 Metageitnion of 6 Boedromion, c. 10 of 28 Augustus) konden de Perzen er post vatten zonder zich genoeg te kunnen ontwikkelen, de wenschelijkste positie voor Miltiades; het kwartier gaans tusschen de beide legers wordt gevonden, zoo wij aannemen dat zij zich op dien afstand van elkander hebben gevormd, en ons herinneren dat slechts een deel van het Perzische leger hier streed en dus voor dat leger minder ruimte noodig is; de afstand van Dhrakonéra wordt tot op de helft verkleind. De afwezigheid van overblijfsels op dit deel der vlakte laat zich verklaren uit de eenvoudige omstandigheid, dat men ze er niet gezocht heeft, omdat de groote *σωρός* verleidelijk den anderen oever aanwees; maar vond Leake slechts ééne ruïne links van de *χαράδρα*, W. Bankes vond na hem de overblijfsels eener kolom bij de kerk van Π*αναγία* Μ*ισοσπορέτισσα* (de Madonna van het midden des zaaitijds) nabij de zee, het pijnwoud en het moeras van Trikorythos; deze kolom houdt Leake voor het *τρόπαιον* der Grieken, omdat hier de zege beslist werd, en volgens hem (hierin van Pausanias verschillende) de grootste slagting plaats had. Dat de *σωρός* en het monument van Miltiades regts van de *χαράδρα* geplaatst waren, kan uit vrees voor hare veelvuldige overstroomingen, als op een meer beschut en vast terrein, geschied wezen; het volksgeloof moest de spoken in alle geval in de onmiddellijke nabijheid der monumenten vermoeden, zelfs al stonden deze niet op de juiste plaats van het gevecht; dat de legerplaats der Atheners in het *τέμενος* 'Η*ρακλέος* was, bewijst niet dat daar ook gestreden is, en al ware dit noodzakelijk, ook dan ligt het voor de hand, dat er een diergelijk *τέμενος* geweest kan zijn bij de bron Μ*ακαρία*, aldus naar eene dochter van Herakles genoemd; de naam Marathon wijst niet uitsluitend op Vraná, want de geheele vlakte heette *ὁ Μαραθών*; het stilzwijgen van Herodotos en Pausanias over de *χαράδρα* wordt verklaard, want deze ligt dan geheel buiten het eigenlijke slagveld ten Z.W., en speelt alleen als steunpunt van den Atheenschen regtervleugel eene rol.

Er is een argument hetwelk ik nergens aangehaald vind, maar waaraan men toch niet alle kracht zal ontzeggen. Vol-

gens mijne onderstelling is de slag geleverd tusschen de *χαράδρα* en den berg Staurokoráki, d.i. den berg van Pan. Nu is het bekend[29], dat Pan, naar de Atheensche *ἡμερόδρομος* Pheidippides verzekerde, aan dezen zijn verlangen naar meerdere vereering van de zijde der Atheners had te kennen gegeven, en hun daarentegen zijne hulp beloofd had, *καὶ ταῦτα μέν* Α*θηναῖοι καταςάντων σφίσι εὖ ἤδη τῶν πρηγμάτων, πιςεύσαντες εἶναι ἀληθέα ἱδρύσαντο ὑπό τῇ ἀκρόπολι* Π*ανὸς ἱρὸν κτέ*. Ook bestaat er een Epigramma van Simonides[30] dat waarschijnlijk hiermede in verband staat:

> *τὸν τραγόπουν ἐμὲ* Π*ᾶνα, τὸν* Α*ρκάδα, τὸν κατὰ* Μ*ήδων*,
> *τὸν μετ'* Α*θηναίων, ςήσατο* Μ*ιλτιάδης.*

Zoo de Atheners reden hadden voor dit *τὸν κατὰ* Μ*ήδων*, voor dat *πιςεύσαντες εἶναι ἀληθέα*, dan moet een gewaande bijstand van Pan in of eenige andere betrekking van dien God op den slag die reden uitmaken; zulk een bijstand wordt niet vermeld; zoo echter de slag bij den Pansberg gewonnen werd, dan is hier eene geschikte aanleiding gevonden.

Miltiades raadde aan, onmiddellijk slag te leveren, 't zij om zijne positie beneden Staurokoráki te kunnen innemen, 't zij om bij tijds te Athene terug te zijn, 't zij om beide die redenen. Dat hij dien raad gegeven heeft, en om die reden, maakt evenwel een langer betoog noodzakelijk.

Wat Miltiades aanraadde, weten wij hoofdzakelijk uit Herodotos[31]; immers Leake merkt teregt op, dat deze schrijver alleen gezag heeft, en de lateren, Iustinus, Plutarchos, Cornelius Nepos, met voorzigtigheid en wantrouwen moeten geraadpleegd worden. Dit gevoelen van Leake moet evenwel eene aanmerkelijke wijziging ondergaan. Pausanias is ondanks zijnen lateren leeftijd een gids, die, waar het op plaatsbepaling aankomt, in den regel boven Herodotos te verkiezen is. Maar ook de overigen, Plutarchos, Iustinus, Suidas, Aemilius Probus, of zoo iemand dien Epitomator thans nog Cornelius Nepos wil noemen, zijn niet onvoorwaardelijk te verwerpen. Hunne getuigenis heeft geene waarde, zoodra ze van Herodotos verschillen in het opgeven van de nadere toedragt der zaak en verdere bijzonder-

29 Herod. VI, 105.
30 Fragm. 134 [189] Ed. Bergk. Anthol. Planud. 232.
31 Herod. VI, 109, 110.

heden, of waar men redenen tot verdichting bij hen kan onderstellen. Waar zij echter een alleenstaand feit mededeelen, b.v. Probus[32] het bestaan van verhakkingen, Suidas de afwezigheid der ruiterij, Pausanias het deelnemen der slaven aan het gevecht, Plutarchos het achterlaten van éénen stam op het slagveld, daar wordt het geval anders. Immers reeds de menschelijke natuur, en ieders ondervinding toonen aan, dat zelden eenig berigt geheel uit de lucht gegrepen wordt, maar dat bijna altijd eenige grond, eenige aanleiding, hoe gering ook, daarvoor bestaan heeft. De waarheid te verminken, haar te vergrooten, haar op allerlei wijzen geheel onkenbaar te maken, haar zelfs in het volstrekte tegendeel te verkeeren, dit alles wordt door slechte autoriteiten en ook door de genoemde schrijvers voel eerder bedreven, laat zich bij hen veel eerder aannemen, dan het geheel verzinnen van eenige gebeurtenis.

Het verhaal van Herodotos is dit: de veldheeren, zijnde in het *τέμενος* Η*ρακλέος*, zijn verdeeld; sommigen willen uit vrees voor de overmagt geenen slag leveren, anderen eischen het gevecht; Miltiades behoort tot de laatsten. *Ὡς δὲ δίχατε ἐγίνοντο καὶ ἐνίκα ἡ χειρὼν τῶν γνωμέων, ἐνθαῦτα, ἦν γὰρ ἑνδέκατος ψηφιδοφόρος ὁ τᾷ κυάμῳ λαχέν* Α*θηναίων πολεμαρχέειν. τὸ πάλαιον γὰρ* Α*θηναῖοι ὁμόψηφον τὸν πολέμαρχον ἐποιεῦντο τοῖσι ϛρατηγοῖσι, ἦν τε τότε πολέμαρχος* Κ*αλλίμαχος* Α*φιδναῖος··* dit alles zoo zijnde, spreekt Miltiades dezen aan en haalt hem over tot zijn gevoelen, waardoor de zaak beslist werdt.

Ingeval er buiten Kallimachos tien veldheeren waren, is het moeijelijk te begrijpen, hoe eene opinie de meerderheid kan hebben en die door de stem van den *πολέμαρχος* alleen kan verliezen. Maar wanneer men zich herinnert, dat nevens den *ἐπιϛάτης* uit éénen stam negen *πρόεδροι* uit ieder der andere stammen aangesteld waren, dat de Atheners voor Samos, bij de Arginusische eilanden, bij Aegos Potamos, door slechts tien veldheeren werden aangevoerd, dat Marathon het eenige voorbeeld eener expeditie met elf veldheeren zoude wezen, dan wordt het gevoelen waarschijnlijk, dat Kallimachos in zijne hoedanigheid van *πολέμαρχος* zijnen eigen stam aanvoerde, en niet de

32 [Nep.] Aem. Prob. Milt. 5. Suid. *χωρὶς ἱππεῖς*. Paus I (Attica), 32 § 3 Plut. Arist. 5.

elfde, maar eene beslissende tiende stem uitbragt tegen de negen veldheeren der overige stammen, van welke vier voor een onmiddellijk gevecht, vijf voor een uitstel gestemd hadden. Voor het onderhavige geval vindt dit vermoeden eene sterke bevestiging. Volgens Herodotos[33] stond de Polemarch aan den regtervleugel. De rhetor Glaukias bij Plutarchos beroept zich op Aeschylos, die *ἐξ εὐπατριδῶν* was en aan den slag deel nam, ten bewijze dat de stam A*ἰαντίς* den regtervleugel vormde; nu was Kallimachos èn als 'A*φιδναῖος τῶν δήμων*, èn, gelijk Glaukias regtstreeks opgeeft, uit den stam A*ἰαντίς*.

De gronden van Miltiades tegen eenig uitstel geeft Herodotos op: Van Kallimachos hangt thans Athenes vrijheid of slavernij af; hij kan Athene eene grooter dienst doen, dan (zijne *δημόται*) Harmodios en Aristogeiton. Het gevaar is groot; voor de Perzen te wijken is de stad aan Hippia overgeven; zoo Athene verwint kan ze de eerste stad van Hellas worden; dat dit alles van Kallimachos afhangt zal hij toonen: *ἡμέων τῶν ϛτρατηγῶν ἐόντων δέκα δίχα γίγνονται αἱ γνῶμαι, τῶνμὲν κελευόντων συμβαλέειν, τῶν δέ οὐ* [*συμβαλέειν*][34]. Zoo wij nu niet strijden, vrees ik dat eenig groot oproer de Atheners tot de Perzen zal doen overslaan (*μηδίσαι*); zoo wij strijden eer sommigen Atheners eenige zwakheid overvalt, kunnen wij overwinnen. Dit alles hangt van u af; zoo ge met mij stemt, wordt onze stad vrij en de eerste in Hellas; stemt ge met de anderen, dan vervalt ge in het tegenovergestelde aan die voordeelen.

Het baart verwondering, dat Kallimachos zich op zoo zwakke gronden zou hebben overgegeven, want alles komt daarop terug, dat Miltiades zijn gevoelen het beste noemt om Athene voor slavernij te bewaren, en éénen grond opgeeft, namelijk dat men slag moet leveren eer de Atheners tijd hadden aan 't muiten te slaan. Zoo de andere veldheeren den oorlog wilden rekken, zouden zij hem geduchte tegenwerpingen kunnen gemaakt hebben: het wenschelijke om de Spartanen af te wachten en over 't algemeen alle gronden, welke aan een klein leger op moeijelijk terrein en eigen grondgebied het rekken van den oorlog aanraden te-

33 Herod. VI, 111. Plut. Sympos. I, x, 3.

34 Het tweede *συμβαλέειν* houd ik voor de verklaring eens lezers. Zoo Herodotos het geschreven had, zou hij *μή* en niet *οὐ* hebben moeten gebruiken.

gen eene overmagt die ver van huis en met het terrein onbekend is; over deze twee punten had ook te Eretria verschil van gevoelen bestaan, en te Naxos was iets dergelijks voorgevallen[35].

Dat de vijf andere veldheeren geen uitstel maar *onderwerping* zouden hebben aangeraden, is overigens hoogst onwaarschijnlijk; deze redevoering alleen geeft zulk eene kleur aan het voorgevallene en ook in haar kunnen de woorden *ἢν δὲ συμβάλωμεν πρίν τι καὶ σαθρὸν* 'A*θηναίων μετεξετέροισι ἐγγενέσθαι* enz. slechts tot eenen verklaarden verdediger der onafhankelijkheid gesproken zijn. Maar de redevoering is van Herodotos, niet van Miltiades zelven. Ik wil tot staving van dit gevoelen niet aanhalen, dat zij geene strategische gronden bevat; deze waren gewigtig zoo 't verschil van krijgskundigen aard was, maar onnoodig indien tegenstand en onderwerping in quaestie waren. Maar de redevoering van Miltiades was blijkbaar improvisatie; zij was blijkbaar in den raad van Kallimachos en de *ϛτρατηγοί* gehouden en dus enkel aan weinigen bekend; er bestaat geene reden om te gelooven dat zij vóór Herodotos ooit opgeteekend kon zijn, hetgeen ook met de gewoonte der Atheners niet zou strooken; zij verhaalt aan Kallimachos den stand der beraadslaging, waarbij hij natuurlijk zelf tegenwoordig was; zij is middelmatig en onbeduidend, schoon als een meesterstuk vermaard bij die ze niet hebben gelezen.

De ware toedragt der zaak schijnt mij deze: de veldheeren stemmen; vijf zijn voor een uitstel, vier tegen, Kallimachos als voorzitter stemt het laatst. Eer hij het doet, spreekt hem Miltiades nog eens met nadruk toe, haalt hem over, en Herodotos, getroffen door 't gewigt dier toespraak, schreef die op gelijk hij ze zich voorstelde, volgens de gewone handelwijze van dien schrijver.

De redenen dus, weshalve Miltiades den onmiddellijken strijd moet gewild hebben, waren om in geval van overwinning bij tijds het andere Perzische leger bij Athene te kunnen ontmoeten en om op het voordeelige terrein ten N.O. der *χαράδρα* slag te kunnen leveren; beiden of eene van beiden. Daar Miltiades terstond naar Athene terugkeert, is de eerste grond zoo goed als bewezen. Maar of Miltiades deze gronden, die stellig bestaan hebben, waar-

35 Herod. VI, 101, 96.

van hij althans den eenen buiten twijfel besefte, ook aan Kallimachos in den krijgsraad heeft *medegedeeld*, dááromtrent is bij onze onbekendheid met nadere omstandigheden wel het veiligst, dat wij ons van gissingen onthouden. Maar het plan der Atheners is thans duidelijk: de Perzen doen hunnen aanval in twee corpsen, te Marathon en te Phaleron. Zij verzuimen hunnen aanval gelijktijdig te doen, en hiervan maken de Atheners gebruik; beschikkende over den korteren weg te land van Athene naar Marathon, werpen zij het eene Perzische corps in zee, en zijn teruggekeerd nog eer het andere voor de reede verschijnt; dit wordt gewaarschuwd door het opgestoken schild, en waagt geene landing, aanvankelijk misschien in den waan, dat nu het corps te Marathon ongehinderd kon doordringen. Zoo werd Athene gered.

Zoo inderdaad het oorlogsplan der Atheners datgene is geweest, wat ik zoo even schetste, dan doet zich de vraag op, wie het uitgevoerd heeft, in welken rang en met welke middelen. Hem behoort de roem van Marathon, niet van den slag alleen, maar van de geheele operatie.

Het eerste gedeelte dier vraag kan overtollig schijnen. De algemeene stem van twintig eeuwen noemt Miltiades als den overwinnaar; hij voerde ontegenzeggelijk het leger aan op den dag van het gevecht; hij wijdde het beeld van Pan beneden de Akropolis; in hem vertrouwden de Atheners dermate, dat zij hem terstond eene vloot toevertrouwden zonder eens te weten waartoe; hij was de man op wiens aandringen slag werd geleverd; hij de geschiktste tot bestrijding der Perzen, die hij alleen of het best kende. Bij deze gronden, wier gewigt door hunne zekerheid nog overtroffen wordt, voegt men evenwel gewoonlijk nog anderen, welke de zaak geheel zouden uitmaken, in geval men er geloof aan konde slaan. Herodotos en Plutarchos verhalen, dat de veldheeren, 't zij allen volgens Plutarchos, 't zij die met Miltiades ingestemd hadden, zoo als Herodotos waarschijnlijker opgeeft, aan dezen den dag overlieten, waarop het hun regt was bevel te voeren; Miltiades echter maakte daarvan geen gebruik, maar wachtte, zoo als Herodotos zegt, zijn eigen dag af. Hij wachtte dus gedurende negen dagen, naar Leake volgens Herodotos beweert; deze immers zegt[36]: *ςτρατηγοί δέκα, τῶν ὁ δέκατος ἦν* Μ*ιλτιάδης*. Het mag onzeker blijven,

36 Herod. VI, 103.

of Herodotos misschien spreekwijzen als *δέκατος αὐτός* niet gekend heeft, maar in alle geval was Miltiades niet de tiende in rang. Hij was *τῶν δήμων Λακιάδης*[37], dus van den stam O*ἰνηίς*, den zesden in rang; zoo men nu, gelijk waarschijnlijk is, bij Marathon begon te tellen van de A*ἰαντίς* af aan, den negenden stam, was Miltiades de zevende, en in omgekeerde orde de vierde onder de veldheeren. Deze volgorde der stammen is eene uitgemaakte zaak[38].

Dezelfde orde kan dienen tot wederlegging van Plutarchos. Deze zegt, dat elke vleugel der Atheners uit vier, het centrum uit twee stammen bestond; deze twee stammen, zegt hij, waren die van Themistokles en Aristides, de Λ*εοντίς* en 'A*ντιοχίς*. Daar nu de Λ*εοντίς* de vierde en de 'A*ντιοχίς* de tiende stam is, kunnen zij niet naast elkander hebben gestaan; immers Herodotos zegt[39]: *ἡγεομένου δὲ τούτου* (*Καλλιμάχου*) *ἐξεδέκοντο ὡς ἀριθμέοντο αἱ φύλαι, ἐχόμεναι ἀλληλέων*, volgens orde, naast elkander, *τελευταῖοι δὲ ἐτάσσοντο, ἔχοντες τὸ εὐάνυμον κέρας*, *Πλαταιέες*. Ook zonder die getuigenis liet zich hetzelfde vermoeden.

Deze zucht van Plutarchos, hier Themistokles en Aristides in wedstrijd met elkander voor te stellen, moet eene waarschuwing zijn, of die schrijver niet welligt ook hier weder toegeeft aan zijne gewone fout, het opvijzelen zijner helden door het verdichten van bijzonderheden. Gaarne stemmen wij Plutarchos toe, dat Aristides de geschiktste was tot het bewaken van den buit, dat hij onder alle veldheeren diegene is, van wien men het eerst den afstand van het opperbevel zou verwachten; maar juist dáárom, juist omdat Plutarchos zoo veel hecht aan redenen van dien aard, mogen wij het eerste feit, dat alleen op zijne getuigenis rust, niet dan schoorvoetend aannemen, terwijl het andere geheel onzeker blijft.

Immers de getuigenis van Herodotos en Plutarchos, hoe uitdrukkelijk ook, doet mij niet onderstellen, dat er door de veldheeren meer dan ten hoogste een aanbod van afstand gedaan is. Nu voegt Herodotos er bij (Plutarchos vermeldt dit laatste in het geheel niet en het verloopen van eenige dagen tusschen den krijgsraad en den slag enkel in zeer

37 Λ*ακιάδης* volgens Plut. Cim. 4.
38 Vgl. Corsini, 'Fasti Attici,' I, pp. 114-185.
39 Herod. VI, 111.

onbepaalde bewoordingen), dat Miltiades hiervan geen gebruik maakte om slag te leveren, eer zijn dag gekomen was: *ὁ δέ δεκόμενος οὔτι κω συμβολὴν ἐποιέετο, πρίν γε δὴ αὐτοῦ πρυτανηίη ἐγένετο*.

Indien dit gevoelen waar is, zou de vorige stelling omtrent den aard der oorlogvoering geheel moeten vervallen. Men stelle zich echter de zaak dus voor. Herodotos is hoogst waarschijnlijk van meening, dat Miltiades de laatste in rang der veldheeren geweest is; hij wist uit de schilderij in de *στοὰ ποικίλη*[40], dat Miltiades dien dag bevel had gevoerd, en wel volgens de gewone orde; want dat Miltiades op die schilderij met Kallimachos aan 't hoofd der troepen wordt voorgesteld, kan geene belooning geweest zijn, gelijk het uittreksel uit den verloren Cornelius Nepos wil[41], maar moet plaats gehad hebben, omdat dien dag Miltiades de regelmatige bevelhebber was, als iets, dat zijnen rang toekwam, eene opinie, welke op de vaste gewoonte der Atheners steunt, wier officiele lof op publieke stukken nooit anders dan collectief aan de veldheeren, de gesneuvelden enz. gewijd werd: enkele burgers eerde men door kransen, door *σίτησις ἐν τῷ Πρυτανείῳ*, enz. Indien derhalve Herodotos die reden had om een uitstel aan te nemen, en wij aan zijne onderstelling deswege geen gezag behoeven toe te kennen, dan moet zij geheel verworpen worden als in strijd met de toedragt der zaak volgens het straks opgemaakte en aan Miltiades toegeschreven plan; Suidas op het woord Ἱππίας zegt ook: *ἐξῆλθον... καὶ ἐν αὐτῇ φασὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐνίκησαν*, maar het is gewaagd hem alleen te vertrouwen. Miltiades voerde bij Marathon het bevel; waarschijnlijk was het dien dag juist zijne beurt, misschien hadden zijne ambtgenooten hem beloofd ten zijnen behoeve van hun regt te zullen afzien, in geen geval schijnt hij krachtens zoodanigen afstand op den dag des gevechts het bevel gevoerd te hebben. Dat het overigens juist zijne beurt was, vermindere zijnen roem niet; op zijn aandringen werd er slag geleverd, onder zijn bevel en denkelijk naar zijne dispositiën werd er gestreden, en zoo hij inderdaad het straks omschrevene plan heeft gevormd en uitgevoerd, dan komt hem niet alleen de roem der taktische maar ook die der strategische overwinning

40 Pausan. I (Attica), 15, § 4.
41 [Nep.] Aem. Prob. Milt. 6.

toe, dan heeft hij niet alleen den vijand geslagen toen hij dien eenmaal ontmoette, maar ook zelf de omstandigheden dier ontmoeting voorbereid.

Op deze wijze is de eerste en door haar ook de tweede der straks gestelde vragen beantwoord: Miltiades heeft den slag gewonnen, als *στρατηγός*, op zijnen dag. Er blijft eene derde vraag te beantwoorden: over welke middelen beschikte hij? Of, met andere woorden, welke was de verhouding der beide legers bij Marathon?

Omtrent de sterkte der Perzische magt is de vraag onzeker. Finlay, aangehaald door Brandis, berekent haar op 121,000 man. Thirlwall, die de *ἑξηκοσίαι τριήρεες* van Herodotos[42] voor de geheele vloot aanziet zonder op vrachtschepen te letten, vermenigvuldigt dit getal met het cijfer der gewone bemanning[43], 200, en verkrijgt dus 120,000 man; zoo geeft ook Herodotos 300 schepen en 60,000 man als de sterkte der Perzen bij Mykale. Aemilius Probus[44] spreekt van 100,000 man te voet en 10,000 te paard; zijne autoriteit is onbekend. Een epigramma van Simonides luidde als volgt:

> Ἑλλήνων *προμαχοῦντες* Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
> *χρυσοφόρων* Μήδων *ἐστόρεσαν δύναμιν*.

De rhetor Aristides, die het aanhaalt, schrijft vs. 2 aldus:

> *ἔκτειναν* Μήδων *ἐννέα μυριάδας*.

Het epigramma is blijkbaar uit het geheugen aangehaald en het enorme cijfer van 90,000 voor de dooden, in stede der 6400 bij Herodotos, zou men voor het toppunt van overdrijving houden, zoo wij Iustinus niet hadden. Deze geeft 200,000 op als het getal der dooden, en als dat van het geheele leger noemt hij 600,000. Ook Suidas geeft 200,000 dooden op; hij haalt Simonides aan en schrijft in het tweede vers *εἰκόσι μυριέδας*. Plutarchos, Suidas en Pausanias tellen 300,000 man; het is den lateren klaarblijkelijk alleen te doen om ontzaggelijke getallen aan te halen, zonder den minsten zweem van waarheid.

Kolonel Leake heeft uit eene strenge, bondige redenering

42 Herod. VI, 95.
43 Ib. VII, 184, VIII, 133, IX, 96.
44 [Nep.] Aem. Prob. Milt. 5. Simon. Epigr. 93 [149] Bergk. Arist. II, p. 511 Dind. Iust. Hist. Phil. II, 9. Herod. VI, 117. Suid. in *τοικίλη*. Plut. Parall. 1, *Δᾶτις*. Pausan. IV (Mess.), 25, § 2.

een maximum van 177,000 man afgeleid; maar het is blijkbaar dat hij ver boven de waarheid blijft. Zoo wij het geheele expeditieleger op 150,000 man schatten, en daarvan twee derden of 100,000 bij Marathon vermoeden, kunnen wij aannemen dat de Barbaren ongeveer 80,000 man in linie bragten; wij schatten hun aantal dan stellig niet te gering.

Van dit leger maakte de ruiterij slechts een klein gedeelte uit: Leake gelooft op vrij onzekere gronden aan 7000 man, voor wier paarden hij 300 transportschepen benoodigd acht. Maar de Perzische oorlogsschepen bevatten in gewone gevallen 200 en in buitengewone zelfs 230 man; zouden zij hunne transportschepen voor niet meer dan 20 paarden hebben kunnen inrigten?

Omtrent de wapening van dit groote leger zijn althans eenige punten bekend. Dat de Perzen ruiterij hadden zagen wij straks. Zij hadden veel boogschutters, naar de getuigenis van Aristophanes[44*]; hetzelfde volgt uit hunne verwondering bij Herodotos over den aanval der Atheners zonder boogschutters. In den grooten *σωρός* bij Marathon vond Dodwell vele pijlpunten uit zwarten vuursteen, die overigens in Griekenland nergens gevonden is. Te regt houdt hij die pijlpunten voor Aethiopisch, immers Herodotos[45] vermeldt van dit volk: *ἀντὶ δὲ σιδήρου ἐτῆν* (*τοῖς ὀιστοῖς*) *λίθος ὀξὺς πεποιημένος, τῷ καὶ τὰς σφρηγῖδας γλύφουσι*-Aethiopiers waren ook, volgens Pausanias[46], afgebeeld op eene *φιάλη* in de handen der Nemesis te Rhamnus, door Phidias uit het te Marathon buitgemaakte marmer vervaardigd; en hoewel Pausanias niet weet waarom die Aethiopiers er zijn afgebeeld, kunnen wij gerust hunne tegenwoordigheid bij Marathon onderstellen, even als die der Perzen en Sakers, welke Herodotos[47] uitdrukkelijk noemt.

Welke nu de wapening der overige troepen geweest is valt moeijelijk te gissen, daar wij niet weten uit welke volken die waren zaamgesteld. De uitrusting der Perzen, Sakers en Aethiopiërs geeft Herodotos[48] op, bij gelegenheid der expeditie van Xerxes, slechts 10 jaren later. Volgens hem bestaat de dragt der Persen uit den ligten *τιάρας*; uit gewaden met mouwen, van verschillende kleuren; uit *ἀναξυ-*

44* Ar. Vespp. 1084. Herod. VI, 112.
45 Herod. VII, 69.
46 Pausan. I (Attica), 33, § 3.
47 Herod. VI, 113.
48 Herod. VII, 61, 64, 65, 69, 84.

ρίδες, broeken; voorts hadden zij *γερρά*, gevlochten schilden uit wilgenhout; korte speren; groote bogen; pijlen uit riet; van hun gordel hing ter regterzijde een dolk af. Deze wapening is die van ruiterij en voetvolk, enkele ruiters droegen koperen of ijzeren helmen. De Sakers droegen *κυρβασίαι*, regt opstaande mutsen, en *ἀναξυρίδες*; behalve den dolk hadden zij een eigenaardig soort van bogen dat Herodotos niet nader beschrijft, en eene bijl, *σάγαρις* genaamd; onder Xerxes dienden zij als voetvolk, gelijk de Aethiopiërs. Deze laatste naam wordt door Herodotos aan twee volken gegeven; het eene woonde bezuiden Aegypte: dezen droegen huiden van leeuwen en panthers; zij voerden bogen van ten minste vier elleboogslengten, uit de buigbare stelen van palmbladen bestaande; korte rieten pijlen met steenen punt; lansen met gescherpte gazellenhorens bij wijze van punt, en knoestige knotsen; in den strijd hadden zij de helft van hun ligchaam wit en de andere helft rood geschilderd (?). Het tweede volk kwam uit Indië; hun hoofddeksel bestond uit de huid van paardekoppen, met de ooren en de manen; tot schilden bezigden zij de huid van kraanvogels. Overigens waren ze uitgerust als de Indiërs; het gewaad van dezen bestond uit boomschors, waarvan ook de c'akuntalâ gewag maakt; boog en pijlen waren van riet (bamboes) met ijzeren punt. Zoo ver Herodotos, wiens berigt Aeschylos, in de ‘Perzen,’ tegenspreekt noch bevestigt; zijn onderwerp hield hem terug van het uiteenzetten der wapening.

Ook omtrent het aantal der Grieken is er verschil. Volgens Herodotos[49] kwamen de Plataeensers *πανδημεί* op, en zonden de Lacedaemoniërs 2000 man, d.i. met de ligtgewapenden 10000, in het waarschijnlijke geval dat de verhouding der strijders bij Plataeae constant was. Bij Plataeae telden de Plataeensers nog 600, de Atheners 8000 *ὁπλῖται*, dus hoogst waarschijnlijk burgers, en volgens gewoonte even zoo vele ligt gewapenden; toen hadden beide staten zware verliezen geleden, en buitendien was de vloot naar Mykale in zee, 110 schepen in 't geheel. Nu hadden de Atheners bij Salamis 180 van de 378, bij Artemision 127 van de 271 schepen; dit laatste aantal als regelmatiger tot grondslag aannemende, mag men onderstellen dat zij 51 schepen met 10000 man te Mykale

49 Herod. VI, 108, 120, IX, 28, 29 VIII, 131, 43-48, 1, 2. Paus. I (Att.), 32, § 3.

hadden, en dus toen nog 26000 strijders telden: dat de zeelieden geene *ὁπλῆται* waren, is geen bewijs tegen Marathon, waar zelfs de slaven aan den strijd deel namen.

Tegenover dit aantal staan de volgende opgaven der lateren: Probus[50] spreekt van 10000 ‘armati,’ 1000 Plataeensers er onder begrepen. Misschien vertaalt hij het woord *ὁπλῖται*, zwaargewapenden, hij rekent evenwel de ‘milites’ uit Plataeae onder dezen. Iustinus vermeldt 1000 burgers en 1000 man hulptroepen uit Plataeae; Plutarchos schijnt het cijfer 9000 voor het geheele aantal te houden, en Pausanias zegt uitdrukkelijk: *ἐς Μαραθῶνα γὰρ;* 'Α*θηναῖοι σὺν ἡλικίᾳ τε τῇ ἀχρείῳ καὶ δούλοις ἐννεακισχιλίων ἐγένοντο οὐ πλείους*, namelijk tegenover 300,000 man; men moet maar voor de vrijheid vechten om groote dingen gedaan te krijgen. Suidas noemt 9000 Atheners en 1000 Plataeensers.

Kolonel Leake meent, dat ook hier als te Plataeae evenveel ligtgewapenden als *ὁπλῖται* waren[51], een allezins aannemelijk gevoelen; hij neemt het getal 9000 als traditioneel aan, en past het, mijns inziens teregt, op de Atheensche zwaargewapenden toe: alsdan verkrijgt hij 18000 man behalve de Plataeensers en de slaven; een getal, dat stellig te klein is, omdat men het er gerust voor mag houden dat de Atheners hier sterker waren, dan te Plataeae en Mykale gezamenlijk. Maar zelfs indien wij ze op 26000 man berekenen, blijven de Plataeensers, de slaven en de 4000 colonisten uit Euboea uitgesloten[52], en de geheele magt der Grieken mag dus op 30000 tot 40000 man geschat worden. Volgens het boven geschetste plan van Miltiades is het niet waarschijnlijk, dat een aanzienlijk gedeelte te Athene terugbleef; er zijn dus wel 30000 Grieken te Marathon geweest, en van deze meer dan 25000 in de linie gebragt, omstreeks een derde van het Perzische leger.

Wat de wapening der Grieken betreft, daaromtrent blijft de gewigtigste autoriteit het geschilderd basrelief van eenen *ὁπλίτης* in de nabijheid van het slagveld opgegeven, en bekend als de ‘krijgsman uit Marathon’[53]. Dit beeld is

50 [Nep.] Aem. Prob. Milt. 5. Iust. Hist. Phil. II, 9. Plut. Parall. 1. *Δάτις*, Pausan. X (Phoc.), 20, § 2. Suid. 'Ι*ππίας*. (Ed. Porti).

51 Herod. IX, 29.

52 Ib. VI, 100.

53 Het eerst in de 'Κ*φημερὶς* 'Α*ρχαιολογική* (80 bis) van Pittakis, voorts b.v. Revue Archéologique, Paris, Leba, 1844, Pl. 1, met een kort bijschrift van Lebas, bl. 49.

2 el, 1 palm hoog; regtstandig, en profil, het is (dunkt mij) een spiegelbeeld, waarvan het oorspronkelijk den man van links gezien vertoond heeft, den linker- (oorspr. regter-) voet voor; het draagt eenen helm zonder paardenstaart, van welken de bovenste helft is afgebroken; een borstharnas, dat ook den rug schijnt te bedekken, en tot op den navel nederdaalt; daaronder een kort gewaad zonder mouwen, dat den onderbuik en de helft van den bovenarm dekt; scheenplaten, die het scheenbeen tot over de knie dekken, maar van achter niet boven de kuit gaan, waar zij bevestigd schijnen; hals, armen, dijen en voeten ontbloot; ook het gelaat is vrij. De linker- (oorspr. regter-) hand voert eene lans waarvan het bovenstuk is afgebroken, het schild ontbreekt; ook het zwaard is niet zigtbaar, maar zulks schijnt aan de linker, (oorspr. regter-) zijde te hangen en derhalve door de figuur zelve bedekt te zijn, die ook barrevoets is. Het harnas schijnt uit twee stukken voor borst en rug te bestaan; het wordt omgeven door twee gordels, op de hoogte van tepel en hartkuil. Beneden den laatsten bestaat het harnas uit verschillende, door loodregte openingen gescheidene platen; onder die openingen zijn andere evenzoo ingerigte platen aangebragt, wier openingen weder door de eerste bedekt worden. Het stuk voor de borst gaat onder den arm door, voor wien het eene regthoekswijze opening laat; het ruggestuk dekt de schouders, naar ik meen te ver om de beweging vrij te laten. Ik ben hier de afbeelding in de Revue Archéologique gevolgd.

De grenzen van mijn bestek en te geringe bekendheid met de zaak doen mij afzien van de bepaling der ware reden, waarom de Spartanen zoo laat aankwamen, en van den tijd waarop de slag geleverd is[54]. Alleen het verhaal van den slag zelven blijft nog over, maar om dit niet af te breken moge de berekening van het wederzijdsche verlies voorafgaan.

Enkel Herodotos en Pausanias komen hier in aanmerking[55]; de straks aangevoerde monstergetallen verdienen geene ernstige wederlegging. Pausanias verhaalt, dat de Plataeensers en de slaven afgezonderd van de Atheners in eenen *τάφος* waren begraven, en de Atheners in eenen an-

54 Vgl. Clinton, ‘Fast. Hell.’ 490.

55 Paus. I (Artica), 32, § 4. Herod. VI, 117.

deren *τάφος*: dezen laatsten hebben alle geleerden in den grooten Soró teruggevonden; en als den eersten geeft Leake met veel waarschijnlijkheid een kleinen kunstmatigen heuvel op, in de onmiddellijke nabijheid des grooten. Pausanias zegt nu van den grooten *τάφος ἐπὶ δὲ αὐτῷ στῆλαι* (*εἰσίν*) *τὰ ὀνομάτα τῶν ἀποθανόντων κατὰ φύλας ἑκάστων ἔχουσαι*. Uit die *στῆλαι* put denkelijk Herodotos zijn berigt, dat er 6400 Perzen gesneuveld zijn, hoogstwaarschijnlijk het totaal dergevallenen van die zijde. Zijn aantal der gesneuvelde Atheners, 192, ontleent hij stellig aan die *στήλη*. Zoo wij nu gelijk straks de Atheners op twee derden van het Grieksche leger en bovendien de verhouding der gesneuvelden bij de Plataeensers en slaven even groot als bij de Atheners onderstellen, dan verkrijgen wij omstreeks 300 dooden, waardoor reeds bewezen wordt, dat de Perzen hun grootste verlies op de vlugt leden; het gevecht zal dus waarschijnlijk niet lang geduurd hebben, al spreekt Herodotos[56] van een *πολλὸς χρόνος*. Ook Aristophanes zegt wel is waar (volgens de verbeteringen van Hirschig en Cobet):

ἀλλ' ὅμως ἐτρεψάμεσθα, ξὺν θεοῖς, πρὸς ἑσπέραν,
γλαὺξ γὰρ ἡμῖν, πρὺν μάχεσθαι, τὸν στρατὸν διέπτατο.

maar daaruit volgt alleen dat de slag des avonds beslist werd, niet dat hij lang duurde. Indien het tweede vers eenig gezag had, zou de melding der uil zelfs te kennen geven, dat het reeds avond was eer de slag begonnen werd.

Onder de Grieken sneuvelden Kallimachos, de *πολέμαρχος* van den regtervleugel; een der veldheeren, Stesileos, zoon van Thrasyleos, en Kynegeiros, zoon van Euphorion, beide denkelijk van den regtervleugel, daar zij aan zee vielen. In dit geval kan echter Kynegeiros geen broeder van Aeschylos wezen; deze toch behoorde als 'E*λευσίνιος τῶν δήμων* tot de 'I*ππποθοωντίς*, den achtsten stam, die dus na de Plataeensers den uitersten linkervleugel moest uitmaken, zoo men van den negenden stam en van den regtervleugel begon te tellen. Kynegeiros, zegt Herodotos[57], *ἐπιλαβόμενος τῶν ἀφλάστων νεὸς, τὴν χεῖρα ἀποκοπεὶς πελέκεϊ πίπτει*; hiervan maakt Iustinus, dat hij achtereenvolgens met de beide armen en na hun verlies met de tanden het schip zou heb

56 Herod. VI, 113. Arist. Vespp. 1085 vlg.
57 Herod. VI, 114. Iust. Hist. Phil. II. § 9. Suid. 'I*ππίας*.

ben tegengehouden. Dezelfde schrijver meldt ook den dood van Hippias; volgens Suidas, die redelijk goede bronnen schijnt te hebben, ontkwam hij en stierf aan eene pijnlijke oogziekte: een merkwaardig man, die zijne groote talenten misbruikt had.

Met een kort overzigt der wijze, waarop de slag zich heeft toegedragen, zal ik mijn opstel besluiten. Toen de Atheners het besluit genomen hadden thans den slag te wagen, verlieten zij het 'Η*ρακλεῖον* te Marathon en gingen over de *χαράδρα*. Links leunden de Plataeensers aan den berg Staurokoráki, toen den berg van Pan; misschien dat men hier in de haast eenige verhakkingen maakte; regts steunde zich de stam Α*ἰαντίς* onder den *πολέμαρχος* zelven op de *χαράδρα*, die, uit de vallei van Oenoe en het hedendaagsche Marathóna voortkomende, langs den rug dezer stelling vloeit; dan volgden de overige stammen van regts naar links in volgorde de 'Α*ντιοχίς*, misschien onder Aristides, voorts de 'Ε*ρεχθηίς*, Α*ἰγηίς*, Π*ανδιονίς*, de *Δεοντίς*, bij welke misschien Themistokles diende, die waarschijnlijk geen veldheer was, de 'Α*καμαντίς*, de Ο*ἰνηίς* waarschijnlijk onder Miltiades, de Κ*εκροπίς*, en eindelijk de 'Ι*ππoθοωντίς* naast de Plataeensers; in de gelederen van dien laatsten stam streed Aeschylos, de begaafde zanger van dien glorierijken dag. Bijna zeker is het, dat de *ὁπλῖται* in het front waren; aan beide vleugels stond het leger en colonne, in het centrum gedeployeerd. Met het front naar het N.O. gewend, de ondergaande zon in hunnen rug, hadden zij de Perzen voor zich, die een kwartier uurs verder hunne linie vormden: Perzen en Sakers in het midden denkelijk ruiterij; zwermen van boogschutters in het front. Het terrein was hun zeer ongunstig; de beide vleugels alleen, regts beneden den Staurokoráki op den rijweg, waar eenmaal Eurystheus door de Herakliden geslagen was, links aan het ondiepe strand, konden eenig vast terrein vinden; het centrum, de beste troepen, stond op den half droogen moerasgrond van Trikorythos; achter zich hadden zij een onbekend land: regts de passen van Trikorythos; links de zee, kaap Κ*υνόσουρα*, het lage pijnwoud en het meertje Dhrakonéra, wiens bestaan hun waarschijnlijk nog niet was gebleken, en hunne tallooze vloot; in den rug de heldere bron Makaria, het half uitgedroogde moeras, en den berg Dhrakonéra tusschen wiens voet en Trikorythos zij ge-

legerd waren geweest; de laatste stralen der Augustuszon schenen, over den Kotróni heen, verblindend hun in 't gezigt. Maar zij steunden op hun aantal, op hunne boogschutters, hunne ruiterij, op den trotschen waan dat het leger des grooten konings alles moest overwinnen.

Daar wordt het teeken ten aanval gegeven, want reeds zijn de legers gevormd, reeds nader op elkaar gerukt. In stormmarsch vallen de Atheners en Plataeensers op den vijand aan; op beide vleugels worden de boogschutters neêrgestooten, die weerloos zijn nu men zoo plotseling handgemeen wordt; de regtervleugel wordt van den rijweg af in het moeras gejaagd, de linker- langs het strand achteruitgeslagen. Straks wenden zich de vleugels der Grieken; nog houdt het centrum der Perzen, en strijdt niet zonder voordeel, maar vooral aan den Perzischen regtervleugel beneden den Pansberg is de nederlaag beslist, alsof de godheid zelve hare beminde Atheners had bijgestaan. Nu wordt ook het centrum gebroken en naar de zee geworpen, in de omstreken van het pijnwoud; de zeven eerste Perzische schepen worden ondanks een wanhopigen tegenstand genomen, hier verliezen de Atheners hunnen *πολέμαρχος* en den dapperen Kynegeiros. Reeds is de vloot naar kaap K*υνόσ ουρα* afgezakt, in wilde vlugt werpen zich de overige Perzen in het pijnwoud, hopende nog de kaap te bereiken, maar zij stuiten op het meertje Dhrakonéra en vinden hun dood in de omliggende moerassen. De vrijheid van Athene is gered, en uit het buitgemaakte marmer zal Phidias eenmaal het beeld der wrekende Nemesis vormen, die 's grooten konings magt heeft vernield. Maar Miltiades heeft eene dringender taak; nog is de overwinning slechts ten halve behaald, en in allerijl keert het overwinnende leger terug, om den anderen vijand van Athenes wallen te keeren.

Bij het zoo even geschetste tooneel heb ik opzettelijk geen gebruik gemaakt van hetgeen Herodotos[58] meldt, dat het Grieksche centrum in den slag gebroken is; zoo dit het geval ware, dan moest het verlies der Grieken ongelijk grooter zijn. Ook Pausanias[59], waar hij de schilderij in de *ϛτοὰ ποικίλη* beschrijft, spreekt niet van deze allezins gewigtige

58 Herod. VI, 113. Hier moet het eerste *ἐνίκων οἱ βάρβαροι* wegvallen, het is eene nuttelooze verklaring.

59 Paus. I (Att.), 15, § 4.

omstandigheid. In het voorbijgaan merk ik op, dat dit niet ééne schilderij moet geweest zijn, maar ten minste *drie* achtereenvolgende tooneelen, gelijk in de bekende ‘Tapisserie de Bayeux’[60] en elders.

Enkele bijzonderheden zouden hier nog bijgevoegd kunnen worden, maar het zijn dichterlijke verschijningen, geene historische feiten. En waarom ook Herakles, of den heros Echetlaeos aangeroepen, en de groote schim van Athenes voorvader Theseus, die onzigtbaar, als reusachtige schadnwen, den grooten strijd hebben bestuurd. De werkelijkheid is poëtischer dan dat. De eerste vrijheidsheld van Athene heeft verwonnen, de eerste harer groote dichters is geïnspireerd, de beschaving van eeuwen gered uit het dreigendste gevaar, en terwijl in het oosten de laatste galei der barbaren verdwijnt, terwijl de zon wegzinkt achter den Brilessos, en duisternis neêrdaalt op het bloedige slagveld, terwijl zich de overwinnaar reeds tot een nieuwen kampstrijd voorbereidt, waakt de heldengestalte des regtvaardigen over den onvergankelijken roem van Marathon.

Leyden, 7 Maart 1851.

D^{r}. E.J. KIEHL.

60 Augustin Thierry, ‘Conquête de l'Angleterre par les Normands.’ Brux., Jamar, 1839, p. 379-389.

Macaulay en de Engelsche Geschiedenis.

The History of England from the accession of James the second by Thomas Babington Macaulay. London, 1850. *(Seventh Edition)*. *Geschiedenis van Engeland sedert de Troonsbestijging van Jakobus II, uit het Engelsch, Iste Deel. 's Gravenhage, H.C. Susan, C.Hz.*, 1851.

II.

Guizot zegt van Jakobus' regering en de Engelsche omwenteling: ‘dont les archives de la Haye contiennent, à coup sûr, la véritable histoire.’ (Avertissement du tome II, Hist. de la rév.) Men vermoedt dus ligtelijk, dat een geschiedkenner als Macaulay het rijks-archief te 's Hage niet ongebruikt kon laten. De depêches van onzen toenmaligen gezant aan het Londensche Hof, van Citters, zijn zorgvuldig geraadpleegd, soms woordelijk overgenomen: alles wat over Willem's plannen en maatregelen licht kon geven en in de briefwisseling met Bentinck, door het geslacht Portland verstrekt, niet genoegzaam was opgehelderd, is uit het stof der archieven of opgedolven, of nagespoord. Maar ondanks zijne kennis met het omslagtig en ingewikkeld raderwerk van onzen voormaligen regeringsvorm, in het negende Hoofdstuk aan den dag gelegd, heeft de vreemdeling niet aan eene andere bron gedacht, menigmaal voor onze geschiedenis zoo mild vloeijend, die in de stedelijke archie-

van voorhanden is. Kon ook de Engelschman gissen, wat zelfs aan weinigen onzer landgenooten is bekend, dat de Burgemeesters van Amsterdam met de buitenlandsche gezanten bijzondere briefwisseling onderhielden! - en of niet omtrent de uitrusting van Willem's togtgenooten uit stedelijke oorkonden een nieuw licht zou opgaan? Meer bevreemdt ons, dat het onwaardeerbaar werk van Mignet, ‘Négociations relatives à la succession d'Espagne,’ die ons het kabinet van Lodewijk binnen- en rondleidt, voor sommige punten niet vlijtiger is nageslagen, en dat Macaulay de hoogst-onnaauwkeurige Négociations van d'Estrades en d'Avaux blijft volgen, wier onvolledigheid de oorspronkelijke stukken bij Mignet hebben aangewezen.

De blikken van Macaulay's voorgangers, Fox en Mackintosh, waren - behoeft dit wel gezegd? - mede naar de schatten te Parijs gerigt. Uit de aanteekening, op bl. 313 der Holl. vertaling, zal niet ieder lezer zich een duidelijk begrip vormen van de moeite en zorg, door Fox aan het bijeenbrengen zijner verzameling besteed. Zelfs werken de denkbeelden, die deze beroemde man in de studie der ouden geput had over methode en vereischten van geschiedschrijven, er toe mede, dat ook de lezing van zijn onvoltooid gebleven boek geene juiste voorstelling geeft der nieuwe inzigten, uit de origineele bescheiden verkregen. Niet ééne enkele noot of verwijzing naar andere schrijvers: alleen naauwkeurige vergelijking van het aanhangsel met de opvattingen en verhalen, elders geboekt, leert ons kennen, welk nieuw resultaat hier werd ingevlochten. Ook het voorberigt van Lord Holland behelst ten dezen aanzien geene wetenswaardige bijzonderheden. Maar uit de Gedenkschriften van zijnen geheimschrijver is ons gebleken, met welken ijver de vurige geest van Fox, de kringen der staatslieden en de gezelschappen van den goeden toon verlatend, aan het doel zijner reize, de verzameling van uittreksels, werkzaam was. De brieven en depêches van Barillon boeiden hem: maar de laaghartigheid van den Vorst, die zich zelven en zijn volk aan den Franschen Koning verkocht, deed hem gloeijen van verontwaardiging. Het regtschapen vaderlandsch hart, dat den geschiedschrijver allerminst mag ontbreken, gruwde van dien verraderlijken euvelmoed. Bij de ontvangst van het eerste voorschot, aan Jakobus gedaan, berigt Lodewijk's ambassadeur: ‘Le Prince fut extrême-

ment surpris, et me dit, *les larmes aux yeux*: “il n'appartient qu'au roi, votre maître, d'agir d'une manière si noble et si pleine de bonté pour moi: je vous avoue que je suis plus-sensible à ce qu'il fait en cela qu'à tout ce qui peut arriver dans la suite de ma vie: car je vois clairement le fonds de son coeur et combien il a envie que mes affaires prospèrent: il à été au devant de ce que je pouvois désirer, et a prévenu mes besoins; je ne saurois jamais reconnoître assez un tel procedé: témoignez lui ma reconnaissance, et soyez garant de l'attachement que j'aurai toute ma vie pour lui.” (depêche de M. Barillon au Roi, 26 Fevrier 1685’). Fox zou niet Fox zijn geweest, zoo dergelijke snoodheid hem koel had gelaten. In het tweede Hoofdstuk zijner Geschiedenis straalt de toon van beleedigd vaderlandsch gevoel onmiskenbaar door. Hij maakt, naar aanleiding van een ander gedeelte in Barillon's schrijven, tevens opmerkzaam, hoe volkomen het verwijt van sommige historie-kenners weêrlegd wordt, die de parlementen van dien tijd overdreven karigheid in het toestaan van gelden aanwrijven. ‘De dankbetuigingen, zoo van den Koning zelven, als door zijne ministers gedaan,’ vervolgt hij, ‘waren van dien aard, dat men ze nog voor te sterk zou moeten houden, indien zij van een armen schelm waren gekomen, die, door tijdige hulp van een veelvermogenden beschermheer, voor den kerker en alle de gruwelen daarvan was bewaard. Barillon zelf schijnt over zijn eigen verhaal te verbazen, en schrijft de overmaat van erkentelijkheid toe aan de vermoedelijk wel ware oorzaak, namelijk de vrees, zoo ten onregte gekoesterd, dat de Fransche Koning niet verder in de zaken van Engeland zou tusschentreden, en dat diensvolgens op zijnen bijstand niet kon gerekend worden voor het groote plan om beide regeringen op denzelfden voet te brengen.’

Maar Fox was meer dan louter geschiedvorscher, of oudheidkundige. Geheel zijn leven was in het parlement doorgebragt, en aan de politiek gewijd. Zijne gedachten waren steeds op de wisselingen der staatkundige fortuin, op de ebbe en vloed der volksmeening, op het verborgen raderwerk der partijen gerigt. Onwaardeerbaar voorregt voor den geschiedschrijver, bovenal wanneer gaven als die Fox onderscheidden, daarmede gepaard gaan! Misschien stond hij door deze aan een ander gevaar bloot, en was hij zoodanig aan de atmosfeer van het Lagerhuis gewend en van den

adem der parlements-debatten doortrokken, dat de eigenaardigheid van den redenaar ook den historie-schrijver volgde, als hij de pen had opgevat. Macaulay zelf heeft elders die opmerking gemaakt. ‘De natuur,’ zegt hij, ‘of gewoonte, die eene tweede natuur is, hernam hare regten. Fox schreef debatten, zoo als Mackintosh bijdragen uitsprak; geen van beiden was op zijne plaats, de eerste met eene pen in de hand, de ander als hij opstond om het woord te voeren.’ Eene andere eigenschap van Fox, zijne overdreven zucht naar zuiverheid van taal en keurigheid van uitdrukking, heeft op den stijl in zijn historisch fragment nadeelig gewerkt. Wij zouden ter dezer plaats zulke feilen of kenmerken in een ander auteur, dan wien wij beschouwen, niet willen vermelden, indien de opmerking niet strekken kon ter juiste waardering van Macaulay's voortreffelijkheid en verdiensten. Ook hij was als parlementslid beroemd om zijne talenten als redenaar: de zeldzame kunde en belezenheid van den geleerden afgevaardigde uit Edinburg werden evenzeer als zijne welsprekendheid erkend en geschat. Aan zijne parlementaire bekwaamheden, en aan deze alleen, had hij de benoeming tot staatsraad en den rang van kabinetsminister te danken, welke anders in Engeland geboorte en familiebetrekkingen plegen te verleenen. De kennis van het verleden was hem steeds fakkel bij de beschouwing van het tegenwoordige en van de toekomst. Het schitterend vernuft, dat aan zijne geschriften zoo groote aantrekkelijkheid geeft, bezielde ook zijne redenen in het parlement. Meestal met zorg en studie voorbereid, vol historische toespelingen, gespierd door krachtige argumenten, en niet vrij van zucht naar paradoxen, - de bekende klip van elk scherpzinnig verstand, - bekoorden zij en boeiden. Maar aan schrandere beoordeelaars was de opmerking niet ontgaan, zoo dikwijls Macaulay onvoorbereid sprak, hoe klemmend de redenering, en hoe nieuw de gezigtspunten waren. Dan kreeg doorgaans de discussie een anderen plooi. De behendigheid des pleitbezorgers huwde zich aan de kalmte van een regter. In zulke oogenblikken brak de praktische blik des staatsmans met vollen glans door de nevelen en omkleedsels der rhetorika heen, en die verheven geest beheerschte de raadslagen eener magtige natie. Wat de lezing zijner schriften niet zou vermoeden doen, is toch in de parlements-redenen onmiskenbaar: bevalligheid van uitdruk-

king blijft steeds ondergeschikt aan kracht der redenering. Zuiverheid van taal en stijl, met hier en daar eene enkele tegenstelling, ziedaar de eenige afwijking van den gewonen dagelijkschen spreektrant. Somtijds verraadt zich iets van gebrek aan tact in het streven naar contrasten of pointes, ook dan, wanneer -de edele, grootsche manier daardoor schade lijdt. Maar in de twee deelen van Macaulay's Geschiedenis zal de scherpzinnigste criticus vruchteloos naar sporen zoeken van die neiging tot den spreektrant en toon, welke Fox van de Inleiding tot zijn eigen werk deed zeggen: ‘ondanks al mijn pogen heeft ze te veel van een speech.’ Even weinig achtte hij zich aan die knellende banden gehouden, die Fox liever dan eene schets van de letterkunde, b.v. onder Koning Jakob, in zijn geschiedverhaal in te vlechten, of in navolging van Hume en Voltaire aan het slot eener afdeeling bij te voegen, het gansche overzigt deden weglaten. Het geroemd derde Hoofdstuk van Macaulay's Geschiedenis is daar ten bewijze, hoe onvolledig het volksleven buiten zoodanig tafereel kan worden gekend en weêrgegeven. Veeleer is hier de methode gevolgd, door Augustin Thierry in ‘Lettres sur l'Histoire de France’ aangeprezen: Je crois que l'histoire ne doit pas plus se servir de dissertations hors d'oeuvre pour peindre les différentes époques, que de portraits hors d'oeuvre pour représenter fidèlement les différens personnages. Les hommes et même les siècles passés doivent entrer, pour ainsi dire, en scène dans le récit; ils doivent s'y montrer, en quelque sorte, tout vivans, et il ne faut pas que le lecteur ait besoin de tourner cent pages, pour apprendre après coup quel est leur véritable caractère. C'est une fausse méthode que celle qui tend à isoler les faits de ce qui constitue leur couleur et leur physionomie individuelle, et il n'est pas possible qu'un historien puisse d'abord bien raconter sans peindre, et ensuite bien peindre sans raconter. - Il y a en fait d'histoire, plus d'un genre d'inexactitude, et si le travail des chronologistes nous garantit désormais de la faussete matérielle, il faut un nouveau travail, un nouvel art, pour écarter également la fausseté de couleur et de caractère. Ne croyons pas qu'il ne reste plus qu'à porter des jugemens moraux sur les personnages et les évènemens historiques; il s'agit de savoir si les hommes et les choses ont été réellement tels qu'on nous les représente;

si la physionomie qu'on leur prête leur appartient véritablement, et n'est point transportée faussement du présent au passé, ou d'un degré récent du passé à un autre degré plus ancien. C'est là qu'est la difficulté et le travail; là sont les abîmes de l'histoire, abîmes inaperçus par les écrivains frivoles, et comblés quelquefois, sans profit pour eux, par les travaux obscurs d'une érudition qu'ils dédaignent. (Lettre VIe.) Zoo zien wij Macaulay zijne berigten en bouwstoffen aan schaars-gekende, vergeten, of wel aan dermate onbeduidende schriften ontleenen, dat hij zelf de aanteekening noodig vond; - ‘ik schaam mij bijna zulk een ellendig zamenraapsel aan te halen, maar ik ben verpligt geweest tot het opzoeken van bouwstoffen, zelfs, wanneer het mogelijk is, nog lager af te dalen.’ (bl. 369). Onwaardeerbaar voor een hoofddeel dezer geschiedenis, zouden de eigenhandige Memoriën van Jakobus II zijn geweest, die men weet, dat gedurende eene eeuw te Parijs in het Schotsch Collegie zijn bewaard gebleven, en omtrent wier vernietiging Lord Holland in de voorrede voor Fox, en dezer dagen Guizot in ‘Etudes Biographiques sur la révolution d'Angleterre,’ zeer lezenswaardige opgaven mededeelen.

Eene korte schets van Engeland's geschiedenis sedert de vroegste tijden, gaat aan het verhaal der gebeurtenissen vooraf, die het eigenlijk onderwerp van Macaulay's historie uitmaken. Aanwijzing der bronnen komt in die twee eerste hoofdstukken niet voor: alleen heeft de vertaler met juisten tact gezorgd voor de behoeften zijner Nederlandsche lezers, uit den aard der zaak met Engelsche instellingen, gebruiken, en sommige historische feiten minder - vertrouwd. Wij kunnen zelfs de hoofdpunten der inleiding niet aanstippen, en eene bloote opsomming van hetgeen hier behandeld wordt, ligt niet in ons plan. Deze studie over Macaulay's meesterwerk heeft ten doel, helderder inzigt te verkrijgen zoowel in het karakter des volks, gelijk het historisch gevormd is, als in de eigenaardige manier des geschiedschrijvers. Misschien is ter kennis en waardering van het Engelsch nationaal karakter, geene beschouwing leerrijker dan die der verovering door de Noormannen, omdat geene gebeurtenis van meer invloed of in gevolgen vruchtbaarder geweest is. Lang was men gewoon in dit beslissend feit niet veel meer te zien, dan een' inval van vreemde overheerschers, zoo als de jaarboeken der meeste volkeren die vermelden. Het genie van

eenen romanschrijver, en de fijne gave van opmerking eens Franschen geschiedvorschers, hebben onze tijdgenooten geleerd juister te oordeelen. - Sir Walter Scott en Augustin Thierry, zijn de wegbereiders van Hallam en Palgrave, en het ontelbaar heir hunner volgelingen geweest. ‘Sans doute,’ schreef Thierry, ‘il est impossible d'attribuer aux écrits de Walter Scott l'autorité d'ouvrages historiques; mais on ne peut refuser à leur auteur le mérite d'avoir mis, le premier, en scène les différentes races d'hommes dont la fusion graduelle a formé les grandes nations de l'Europe. (Lettre 9e p. 84). L'un des événemens les plus importans du moyenâge, un événement qui a changé de fond en comble l'état social de l'Angeleterre, je veux dire la conquête de ce pays par les Normands, ne joue pas, dans l'histoire de Hume, un plus grand rôle que ne le ferait une conquête achevée par un prince de nos jours. Au lieu de s'empreindre de la forte couleur des anciennes invasions germaniques, la lutte du dernier roi anglo-saxon contre le duc de Normandie, ne prend dans son récit d'autre caractère que celui d'une querelle ordinaire entre deux prétendans au trône. Les conséquences de la victoire semblent se borner, pour la nation vaincue, à un simple changement de gouvernement, et pourtant il ne s'agissait de rien moins que de l'asservissement et de la dépossession de tout un peuple par des étrangers. Le territoire, les richesses, les personnes même des indigènes étaient un objet de saisie aussi bien que la royauté.’ (p. 85) Hoe hij zelf die gewigtige omkeering begreep, heeft zijn merkwaardig boek, waarschijnlijk ook aan de meesten onzer lezers, doen kennen. Het zij zoo, dat latere deelen zijner Geschiedenis niet geheel van overdrijving zijn vrij te pleiten, dat stelselzucht hem hier en daar te ver heeft doen gaan: zoo als ‘Mackintosh History of England,’ I, p. 124 oordeelt, die hem tevens den lof van bewonderenswaardige naauwkeurigheid, en een groot talent van schrijven toekent: - zeker is Hallam onbillijk, als hij (‘Supplem. notes to the View of the State of Europe during the middle ages.’ London 1848, p. 291) van hem zegt: dat volgens de geliefkoosde theorie van dezen auteur, het tijdperk van onderscheid tusschen Noorman en Sakser grenzenloos voortduurt. Men zie vooral ‘Conquête de l'Angleterre’, IV, conclusion.

Macaulay stemt grootendeels in met Thierry's resultaten en

beschouwingen. ‘De overweldiging van het eene volk door het andere, is zelfs in Azië zelden zoo volkomen geweest. Het land werd onder de aanvoerders der veroveraars verdeeld. Ene hechte militaire organisatie, die naauw verbonden was met de wijze van land-toeëigening, stelde de vreemde indringers in staat, de inboorlingen des lands te onderdrukken. Wreedaardige strafwetten, die met wreedheid gehandhaafd werden, beveiligden de voorregten, en zelfs de uitspanningen der uitheemsche tijrannen. Nogtans deed het vermeesterde volk, hoewel ter neder geworpen en vertreden, den angel zijner wraak gevoelen. Eenige onversaagde mannen, de lievelingshelden van onze oudste volksliederen, namen de wijk naar de bosschen, en vandaar voerden zij, de bestaande wetten ten trots, een onbarmhartigen oorlog tegen het leven en de bezittingen hunner onderdrukkers. Moord was eene dagelijksche gebeurtenis. Vele Noormannen verdwenen plotseling, zonder eenig spoor achter te laten. Men vond een groot aantal lijken van anderen, die blijkbaar op gewelddadige wijze waren omgekomen.’ (bl. 13) ‘De veroveraar en zijne nakomelingen tot in het vierde geslacht, waren geene Engelschen; de meesten hunner waren in Frankrijk geboren; zij bragten het grootste gedeelte van hun leven in Frankrijk door; hunne gewone taal was het Fransch; bijna al de hooge betrekkingen, waarover zij konden beschikken, vielen aan Franschen ten deel; elke aanwinst, die zij op het vaste land maakten, vervreemdde hen meer en meer van de bevolking van ons eiland. Eén der schrandersten onder hen, heeft inderdaad eene poging gedaan, om door het sluiten van een huwelijksverbond met eene Engelsche Vorstin, de liefde zijner Engelsche onderdanen te winnen.’ (bl. 15) Natuurlijk is de belangstelling in den man, wiens ijzeren wil deze groote dingen ten-uitvoer bragt. Avontuurlijker leven, boeijender lotgevallen dan die des Veroveraars, bevat zelfs de geschiedenis van het zonderling volk niet, waaruit zijn stam ontsproot. De Noormannen hebben eens ons werelddeel vervuld van den schrik huns naams, en den roem hunner wapenfeiten; maar de stichting van Hertog Willem alleen duurt nog voort. Het is met zijne taal, dat Koningin Victoria aan de besluiten des parlements hare goed- en afkeuring schenkt; - de namen zijner baronnen leven voort in de adelijke geslachten van Engeland, en Lord Byron boogde meer op zijne afstamming uit de Burun

van Normandijë, dan op het schrijven van Manfred en Childe-Harold; - nog worden de titels van grondbezit ontleend aan de omschrijving in ‘Domesday-Book’, en brieven van adeldom toegekend met het praedikaat van Willem's wapenbroeders. Hoe trekt ons die groote geest van het oogenblik dat hij in de parken van Rouaan den dood van Eduard den Belijder verneemt, en de boog op het hooren zijne hand ontvalt - tot waar de gloeijende puinhoopen van Mantes zijn ros doen storten en den ontembaren zwichten zien! Zijn doorzigt en beleid waren even zeldzaam als zijn heldenmoed en onverschrokken geaardheid. Toen de baronnen aarzelden en de kroon van Engeland den Hertog in de oogen blonk, wist hij hunne toestemming te winnen. Boden zij vergaderd tegenstand, - beurteling alleen bij den gebieder toegelaten, weigeren zij niets meer; en de vaardige klerk heeft de toegezegde hulp reeds opgeteekend, eer de vasallen uit het oog des meesters geweken zijn. Van rondsom worden gelukzoekers en moedige krijgers tot hem gelokt. - Armorica, Poitou en Maine met Vlaanderen en Anjou leveren hunne benden; beloften en geschenken deden van wijd en zijd knechten en helpers toestroomen. Onder de raadselen dier tijden behoort voorzeker het onbezorgd aanschouwen van naburige vorsten; - Frankrijk's Koning ziet den magtigen leenman zijnen heer overtreffen, en de Graaf van Vlaanderen verzet zich niet tegen de aanwassende grootheid des gevaarlijken mededingers. - Paus Alexander, door Hildebrand aangevuurd, was de onderneming goedgunstig, sinds Harold zijne eeden geschonden had, - en meer afgelegen souvereinen hoorden met gelatenheid of onverschillig aan, dat een magtig krijgshoofd het Engelsch grondgebied ging overheerschen. De hulpmiddelen van Normandijë waren zelfs aan Harold ongenoegzaam bekend, en hij was zich zijner eigen magteloosheid naauwelijks bewust. Misschien is ook de deernis, het mededoogen met den verslagen Vorst, - gewone tol aan het ongeluk, - niet geheel verdiend en enkel verklaarbaar uit halve kennis aan regten en aanspraken. Vier gronden werden door den Veroveraar aangevoerd tot regtvaardiging des oorlogs: de erfmaking zijns bloedverwants, den gestorven Koning Eduard; Harold's meineed en schending van gezworen beloften; de verdrijving der Noormannen op Godwin's raad geschied; eindelijk de moord aan de Denen gepleegd door Ethelred.

Onbetwistbaar en onbetwist zijn, naar getuigenis van tijd genooten, de beide eerste redenen geweest; de weifeling en zwakheid van Eduard en Harold vallen evenzeer in het oog als Willem's vastberadenheid en regtmatig beklag over geleden ongelijk. Toen eens tot den togt was besloten, werden uitrusting en inscheping voortgezet met zoo schrander overleg, dat het den goeden uitslag der onderneming vooraf scheen te waarborgen. Stormen en tegenwind, ongeduld en neerslagtigheid zijns heirs, niets kon den Hertog doen wankelen. Eene vloot van vier honderd zeilen en meer dan duizend transportschepen, - een wonder voor die tijden! - voerde hem en zijne troepen over; de bodem, die den groothartigen bevelhebber droeg, was eene gift zijner edele gemalin Mathilda. Bij het naderen der kust vond de armada van Normandije niet de minste tegenkanting; slechts het verbaasd landvolk, langs de duinen verspreid, zag met ontzetting de kielen naderen, die over Brittannië's lot zouden beslissen. Naauwelijks was één der Saksische hoofden in het zuiderdeel te vinden, om de noodlottige tijding aan Harold te boodschappen, in noordelijk Engeland omstreeks York gelegerd, waar hij, tegen zijnen broeder Tostig en Noorsche hulpbenden in strijd, zijne handen met broederbloed bevlekt had. Nog was de zon aan de kimmen, toen de ruiters van Normandije, tegen overval beveiligd, onder het oog van hunnen aanvoerder de schepen lading en vracht lieten ontsluiten; terwijl Harold's leger, na het verslaan zijner vijanden, de zege te genieten dacht. Hij snelde ijlings naar het zuiden, van zijne beste strijders beroofd, van vrienden en verwanten - ja door zijne eigene huisvrouw Algitha verlaten. De tranen en gebeden zijner moeder, waarschuwingen en raad van bondgenooten en medestanders vermogten niets op het gemoed van Harold, die Hertog Willem bevechten zou. Ook weigerde hij het bevelhebberschap aan zijnen broeder Gurth, Suffolk's bestuurder en Graaf (Eorl) over te dragen, die buitengewone verdiensten en dapperheid bezat, en door geenerlei eed was gebonden. Naar Sussex's kust zich rigtende hield hij bij Senlac stand, nog heden bekend als Battle abbey. Intusschen had Willem van Normandije zich versterkt in den alouden Romeinschen burgt van Pevensey, waarvan nog muren en bouwvallen aanwezig zijn, en met eigen oogen het omliggend land doorzocht. De nacht vóór

den beslissenden slag van 14 October 1066 werd in het Normandisch kamp met gebeden en godsdienstplegtigheden doorgebragt; terwijl de Saksische legertenten weêrgalmden van feestgedruisch, en drinkoffers met zang gepaard. Toen de morgen was aangelicht, en de digte drommen vrijwilligers uit Boulogne en Amiennois onder Guillaume Fitz-Osbern en Roger Montgomery zich ontplooiden, weldra door de vereenigde ruiterbenden van Aimeric Burggraaf van Thouars, en Alan Fergant van Bretagne gevolgd, werd Harold van schrik bevangen. En eerst bij de aannadering der derde afdeeling wapperde de ontrolde Gonfanon, het vaandel door pauselijke handen gezegend, te midden van een vasten muur van speren, tot onmiskenbaar teeken dat de Hertog van Normandije zelf in aantogt was. Het Saksisch leger op Deensche wijze met ineengesloten schilden versterkt en vast gerugsteund, bood den vijand een ondoordringbare borstwering: de mannen van Kent vooraan, want in de voorhoede te zijn was hun voorregt: terwijl de poorters van Londen de lijfwacht des Konings vormden, en zich om den standerd schaarden, aan welks stam Harold, met zijne broeders Le-of-win en Gurth, benevens een uitgelezen kern van Saksische aanvoerders ter wacht stond. Het kan onze bedoeling niet zijn den slag van Hastings in zijne kansen en wissel-loop te beschrijven, hoewel het ons daartoe niet aan uitvoerige berigten ontbreekt; want de ingenomenheid der Normandische schrijvers met den zegevierenden Hertog, het vroom bijgeloof van anderen heeft allerlei bijzonderheden en details voor het nageslacht bewaard: zij vergeten evenmin de melding van het strijdros, waarop de veldheer gezeten was, als van de omhangselen en halssieradiën, de meest gewijde der reliquiën, waarop Harold gezworen had: - dat Toustain-le-Blanc den gezegenden standaard droeg, en Taillefer den strijd aanbond, de liederen zingende van Charlemagne en Orlando, door gansch Gallië vermaard. Scherp contrasterend is de sombere, weeklagende toon der Saksische kronijk-schrijvers, den dag betreurend waarop hun Anglia een vreemden Heer dienen moest, zijn zonen verslagen, en zijn grond verwoest zag: het lijk van den laatsten eigen gebieder onkenbaar voor diens moeder zelfs, ontdekt en herkend door Editha, ‘met den zwanenhals;’ - de uitheemsche zanger stoort zich niet aan de

aandoenlijke legende: ‘Li reis Heraut fu emportez, Et à Varham fu enterrez, Maiz jo ne sai ki l'emporta, Ne jo ne sai ki l'enterra. Maint en remest el champ gisant, Maint s'en ala par nuit fuiant’ - hem is de wetenschap genoeg, dat de stoutmoedige Normandiër zijne zegevierende wapenen tot midden in het vijandelijke kamp heeft gedragen, der Saksen aanvoerder en vorst gedood, de koningstelgen aan zijne zijde heeft zien vallen, de overblijfselen des legers verstrooid, en op de plaats van Harolds standaard, die gezegende banier, het door Rome geheiligd Gonfanon geplant heeft, om aan de wereld te verkondigen, dat Willem ‘de Veroveraar’ was. -

Zóó luidt het verhaal der gebeurtenis: hoedanig nu zijn hare gevolgen geweest? De klagt van Macaulay (bl. 28) over de partijdigheid, waarmeê de Engelsche staatsgeschiedenis meestal geschreven is, vindt nergens meer volkomen toepassing dan bij het oordeel betreffende dit keerpunt in de zeden, gebruiken en instellingen van Engeland's bewoners. Reeds Guizot heeft het opgemerkt: ‘Vainement l'oppression Normande a cessé depuis bien des siècles; vainement il n'y a plus, depuis bien des siècles, ni Normands, ni Saxons; les souvenirs du douzième siècle demeurent et se retrouvent, aujourd'hui encore, dans les opinions des partis. Les écrivains torys s'occupent peu des institutions anglo-saxonnes; les whigs, au contraire, y attachent une grande importance et y rapportent l'origine de toutes leurs libertés. Ils voient que, sur le continent, la conquête et le régime féodal n'ont pu enfanter un gouvernement libre; ils attribuent aux Normands la part de despotisme et de féodalité qu'a contenue le leur; aux Saxons leurs droits et leurs garanties. Ce n'est point là, je pense, une vue exacte ni complète des événemens. Les institutions saxonnes ont été, il est vrai, le berceau primitif des libertés anglaises; mais il y a lieu de douter que, sans la conquête et par leur propre vertu, elles eussent fondé en Angleterre un gouvernement libre; c'est la conquête qui leur a imprimé une vertu nouvelle; la liberté politique est née de la situation où se sont trouvés placés les deux peuples et leurs lois.’ Essais sur l'Histoire de France, VI, ch. 1er. In de instellingen zelven was niets dat haar een beter of ander

lot voorspelde, dan b.v. aan de Gallische Franken weêrvaren was: het beginsel van vrijheid verzwakt en gebroken zou wel-waarschijnlijk onder het monarchaal gezag zijn bezweken, of voor den dwang der aristocratie hebben gebukt. Maar de verovering, de overheersching van vreemden schonk nieuw leven aan die aloude instellingen, waarin men de laatste schuilplaats en schuts eener gezonken nationaliteit meende te zien. De verwonnen Saksers sloten zich aaneen, - klemden zich vast aan het erfgoed der vaderen, hunne wetten en instellingen en taal: de strekking naar regeringloosheid, de geest van ontbinding waren geweken: om vreemden overmoed te keeren, was eendragt noodig bovenal. ‘De lievelingshelden der oudste volksliederen;’ Hereward en de mannen van Kent, Robin-Hood en zijne bentgenooten, - Koning Ida en zijn sterke burgt, door het genie van Walter Scott, den Ossian der negentiende eeuw, herboren en vereeuwigd, hielden den geest van tegenstand levendig. - De Normandische baronnen hunnerzijds snoerden den band der vereeniging nog vaster, sinds zij te midden eener verbitterde bevolking dolend, dagelijks leven en goed bedreigd zagen. Reeds vóór hunne verovering waren de betrekkingen der vasallen onderling en tot den Hertog, de algemeene vergaderingen en parlementen, - was regtspleging en regtspraak geregeld en inkracht. Hoe waarlijk Willem hoofd en souverein over zijne baronnen was, leert ons zijne onderneming zelve, en de aanteekening over de dagvaart te Lillebonne, die haar voorafging: ‘Hij is uw heer en meester,’ spreekt Guillaume Fitz-Osbert: ‘hij heeft uw' bijstand noodig: nw schuldige pligt zou medebrengen den vorst hulpe aan te bieden, veeleer dan zijne bede af te wachten.’ Uit aller naam het woord tot den Hertog voerend, zegt hij: ‘Getrouwer mannen dan deze zijn er niet: Gij, Sire! weet hunne beden en diensten: maar het is hun niet genoeg, aan de overzijde der zee zullen zij u bijstaan als hier: - voorwaarts, spaar en ontzie hen niet: verdubbel ieders bijdrage:’ - en hoezeer zij tegenstreven, en die lastgeving verloochenen, en de raadzaal van hunne kreten weêrgalmen doen, - niet één volhardt bij die weigering. Deze verleent schepen: gene gewapende krijgers: een derde geeft geld, de koopman heeft zijn goed, de landbouwer zijnen voorraad

ten beste. Maar eens in Engeland gevestigd, schaarden zij zich met meerder klem om den Veroveraar heen: het feodaal verbond hechtte zich naauwer zaam, omdat een middenpunt van gezag volstrekte behoefte was: - schoon de berooving en uitschudding der anglo-saksische grondeigenaars al niet algemeen noch stelselmatig zij geweest, de landverdeeling en toewijzing van leengoederen en eigendom geschiedde naar een wél-beraamd plan, ten einde het gezag der Normandiërs over de Saksen, maar tevens dat van den Souverein over zijne vasallen te verzekeren. Een enkele blik in ‘Domesday-Book’ doet nog heden zien, hoe hecht en regelmatig de Normandische aristocratie twintig jaren na de verovering gevestigd was. En wie voldingende bewijzen uit de oorkonden verlangen mogt, vindt ze in het nieuwste werk van Hallam (‘Supplemental notes to Europe during the middle-ages’) overvloedig zaamgebragt. De trouwe verkleefdheid aan de wetten van Eduard den Belijder, door de verwonnen natie terug verlangd, door Willem weêrgegeven, door opvolgende Vorsten bij herhaling op nieuw toegezegd, steunde gewis veelmin op eene erkende voortreffelijkheid dier wetgeving zelve dan op de herinnering aan den goeden ouden tijd, op dankbaarheid aan het voorgeslacht; zij was een voortdurend protest onder den druk der overweldiging tegen het juk van vreemde heeren. In dien langen worstelstrijd nu eener kwalijk bedwongen natie tegen uitheemsche overheersching ontwikkelde en vormde zich het ernstig, standvastig, naauwgezet volkskarakter, naijverig op verkregen regten, waakzaam tegen iedere inbreuk op aloude gewoonten en vrijheden, zelf-genoegzaam en wars van vreemde zeden. Daaruit ontstond mede die eenige Engelsche aristocratie, erfelijk en magtig, maar door Macaulay (bl. 41) te regt omschreven ‘als wel de minst aanmatigende en ongenaakbare. Zij had niets van den hatelijken aard eener kaste. Bij voortduring nam zij leden van het volk in zich op, en bij voortduring daalden hare nakomelingen tot het volk af, om er zich mede te vermengen.’ Want toen de kroonopvolgers van Willem den Veroveraar, Koning Jan, of Hendrik of Eduard door list of met geweld, privilegiën en charters schonden, waren de baronnen, de natuurlijke bewaarders de grondwet,

daar, en bewaakten en behartigden de regten en belangen hunner evenkniën niet slechts, maar zorgden bovenal voor de wenschen en aangelegenheden der natie. In het gerust bezit hunner verworven grondeigendommen en landgoederen, niet meer beducht voor de gevaren van volksbeweging of opstand, mogten zij al een wijl schijnen te vergeten, hetzij hun aandeel aan staatsgezag, hetzij hunne aanspraken op vergadering; zoodra niet werden zij door het koningschap aangerand, of de geest van zamensluiting herleefde, en het bleek, dat de uitbreiding van het souverein gezag slechts tijdelijk en voorbijgaand geweest was. Door jaarlijksche afkondiging der bedongen voorwaarden, hielden zij het aandenken levendig, de belangstelling wakker, het volk opmerkzaam, de publieke zaak voor ieders oog. Eindelijk werd die vaste waarborg verkregen, die regten, vrijheden en instellingen beveiligt: het parlement was gevormd. Aan den voet van Magna Charta, door Koning Jan verleend, lezen wij dat zonderling behoedmiddel, - treffend blijk van den eenvoud dier tijden, maar tevens van de wilskracht der baronnen: - ‘zoo wij binnen veertig dagen geen herstel van grieven verleenen, na daarvan verwittigd te zijn, zullen de vijf en twintig baronnen, ter bewaking der hierbij vergunde regten gesteld, gezamenlijk met de overige landzaten, ons, zoo veel in hun vermogen is, kwellen en vervolgen, door het innemen onzer kasteelen, landerijen, bezittingen, of op hoedanige wijze ook, totdat het misbruik zal zijn weggenomen; behoudens evenwel onze eigen persoonlijke veiligheid, die der koningin en van onze kinderen; en zoodra het misbruik zal zijn opgeheven, zullen zij ons als vroeger ten dienste staan.’ ‘La consécration de la guerre civile,’ roept Guizot hierbij uit: ‘telle fut donc le premier essai de garantie. Au commencement du treizième siècle, l'esprit grossier et hardi des barons anglais ne savait pas mieux. Jamais le recours à la force, ce dernier moyen qu'on a appelé le droit d'insurrection, n'a été plus naïvement proclamé ni invoqué plus immédiatement. Il y a loin de là à des garanties vraiment politiques, et une société qui n'aurait point d'autre institution flotterait éternellement entre la tyrannie et la guerre. Cependant, il faut le dire, c'est un grand honneur aux ba-

rons anglais d'avoir ainsi fondé en principe, au début de leur lutte pour la liberté et dans sa forme la plus simple comme la plus rude, le droit de résistance; droit primitif et définitif dont toutes les institutions libres - ne sont, au fait, que des conséquences et des métamorphoses. L'énergie dont la constitution Anglaise a donné tant de preuves a peut-être été due, en partie du moins, au lait robuste dont elle fut nourrie dans son berceau.' Essais sur l'Hist. de France, VI, ch. 3.

Is de breidel, door de Engelsche baronnen der dertiende eeuw tegen koninklijke willekeur uitgedacht, ten gevolge van steeds toenemende beschaving en ontwikkeling van stoffelijken rijkdom onmogelijk meer aan te leggen, sinds 'denkende menschen oneindig grooter vrees voor een' opstand dan voor een slecht bestuur hebben' (bl. 38), kenden reeds de parlementen onder Karel I gepaster middelen van verzet dan gewapenden tegenstand, en zullen wij zien, dat de tweede Karel door krachtiger dwang dan ruw geweld is betoomd, - de vorming dier nationale vergaderingen ontsproot toch in schut der waarborgen door de grondleggers der vrijheid in Magna Charta bedongen. Aan hen is dank te weten, dat de Engelsche aristocratie 'de meest democratische der wereld' werd en bleef: 'eene bijzonderheid,' zegt Macaulay (bl. 44), 'die nog ten huidigen dage voortduurt, en die in het staatkundige en in het zedelijke vele belangrijke gevolgen gehad heeft.' En wij zouden er willen bijvoegen, die op verregaande wijze, zelfs door uitstekende vreemdelingen, miskend wordt. - Heeft niet b.v. een vernuftig en schrander beoordeelaar, als zeker de Tocqueville is, bij het onderzoek der Engelsche instellingen en van den maatschappelijken toestand, deze waarheid ten eenenmale voorbijgezien? Niet alzoo de leden der Engelsche aristocratie zelve. Te vergeefs zou waardiger type en edeler representant des adels worden gezocht dan Lord Stanley. Uit vorstelijk bloed, dat der Souvereinen van het eiland Man gesproten, telg van den alouden stam der Graven van Derby, met kennis en welsprekendheid rijk begaafd, met het vertrouwen der kroon en van eene staatkundige partij gelijkelijk vereerd, sluit hij daarom de oogen niet voor dit kenmerk des stands,

dien hij opluistert. ‘Gelukkig voor ons magtig rijk,’ sprak hij voor twee jaren, ‘is in Engeland de aristocratie niet als elders, een werkeloos, zelfzuchtig, exclusief ligchaam, dat zich in koele, stijve vormen hult, en van het volk vervreemd, geene banden van liefde of welwillendheid of medegevoel voor hen kent. Gelukkig ook, dat bij ons de aristocratie, om geen hatelijke voorregten benijd, door zamenstelling noch gebruiken belet wordt zich door verkeer of huwelijk met de overige rangen der maatschappij te mengen. Ongetwijfeld zien wij velen in het Hoogerhuis, die tot edele inspanning worden aangevuurd door het aandenken der groote daden van hen, die hunne namen het eerst met roem omstraalden: maar gestadig vloeit in die vergadering een volle stroom van versch en nieuw en jeugdig bloed, en voorzeker zijn onder hare leden zij niet de minst voortreffelijke, die, uit geen adelijk geslacht geboren, door eigen verdiensten hun wapenschild verworven hebben. Mannen van dien stempel slaan geen blik van afgunst op het Huis der Pairs. Integendeel, een zetel in die vergaderzaal wordt als het doel eener roemwaardige eerzucht beschouwd; en wij vinden van één onzer eerste mannen aangeteekend, hoe hij in een beslissend oogenblik betuigde, dat zijn liefste wensch “het Pairschap of een graf in West-Minster Abbey” was. In welken kring ook de eerepalm gezocht worde, in de kerk, bij het leger, op de vloot of aan de balie, allen staren op het Hoogerhuis als den eindpaal van hun streven en de kroon van hunnen arbeid. Er bestaat geen rang onder ons, voor wien deze onderscheiding ten loon van eervolle inspanning niet openstaat. Onze aristocratie sluit niemand buiten.’ Ook hier werken staatkundige gebruiken en instellingen op treffende wijze het doel in de hand. De heilzame bepaling, die zonen der pairs tot leden van het Lagerhuis verkiesbaar stelt, brengt den jongen edelman in kennis en aanraking met zijne medeburgers uit elken rang en staat, maakt hem gemeenzaam met behoeften, gevoelens en denkbeelden, waaraan hij anders ligt vreemd zou blijven, doet den trots der geboorte het tegenwigt van talent, bekwaamheid en volksgunst voelen, - van wier invloed hij zich ook dan niet kan losmaken, wanneer hij, erfelijk wetgever, buiten haren brei-

del of onmiddellijken dwang is geplaatst. - Als proeve van taal en stijl willen wij Macaulay zelven hooren: ‘Het was niet alleen door de krachtdadigheid der beperkingen van de koninklijke magt, dat Engeland zich zoo gunstig van de meeste der naburige landen onderscheidde. Van gelijk belang was eene, hoezeer minder opgemerkte bijzonderheid, het verband namelijk, dat hier tusschen den adel en de overige klassen bestond. Eene magtige erfelijke aristocratie was hier aanwezig; maar onder alle erfelijke aristocratiën was deze wel de minst aanmatigende of ongenaakbare. Zij had niets van den hatelijken aard eener kaste. Bij voortduring nam zij leden van het volk in zich op, en bij voortduring daalden hare nakomelingen tot het volk af, om er zich mede te vermengen. Elk gentleman kon den rang van Pair verwerven. De jongere zoon eens Pairs was slechts een gentleman - kleinzonen van Pairs volgden in rang op nieuw benoemde ridders. Tot de waardigheid van ridder kon een ieder het brengen, die door vlijt en zuinigheid een goed vermogen verworven, of door dapperheid in het veld de aandacht getrokken had. Men achtte het geene vernedering voor de dochter eens Hertogs, ja zelfs van een Hertog van koninklijken bloede, dat zij met een voornaam commoner huwde. Sir John Howard b.v. huwde met de dochter van Thomas Mowbray, Hertog van Norfolk. Sir Richard Pole trouwde met de gravin van Salisbury, dochter van den Hertog George van Clarence. Er werd, wel is waar, zeer veel op goede afkomst gelet: doch tot geluk voor ons land bragt eene goede afkomst geene aanspraak op de voorregten van het pairschap mede. Men behoefde niet enkel in het Huis der Lords naar lange stamboomen of oude geslachtswapens te zoeken. Pas tot aanzien gerezen personen droegen soms de hoogste titels: mannen, die bekend stonden als nakomelingen van ridders, die in den slag bij Hastings de Saksische gelederen verbroken, die de muren van Jeruzalem beklommen hadden, waren soms zonder eenigen titel. Men vond Bohuns, Mowbray's, de Vere's, en zelfs nabestaanden van het geslacht der Plantagenets, die geen hoogeren titel voerden dan van Esquire, en geene grootere voorregten deelachtig waren dan elk pachter of koopman. Hier bestond derhalve geene grenslijn, zoo als

die, welke in andere landen den Patriciër van den Plebejer scheidt. De Yeoman was niet geneigd over het bestaan van waardigheden te morren, waartoe zijne eigen kinderen verheven konden worden. De hooge adellijken waren niet geneigd eenen stand te vernederen, tot welken hunne eigene kinderen moesten afdalen.... De aard der zamenstelling van het Huis der Gemeenten was zeer bevorderlijk voor de heilzame onderlinge verbinding der standen. De ridder van het graafschap vormde den hoofdschakel der keten, die van den winkelier tot den baron opklom. Op dezelfde banken waar de in handelsteden tot het parlement verkozen goudsmeden, lakenkoopers en kruideniers zitting namen, zaten ook leden, die in elk ander land edellieden genoemd zouden zijn: erfheeren van leengoederen, geregtigd tot het voeren eener eigene hofhouding en van een eigen wapenschild, en die eene door vele geslachten voortgezette eervolle afkomst konden bewijzen. Sommigen konden zelfs op koninklijk bloed roemen. Eindelijk bood zich de oudste zoon van een graaf van Bedford, die volgens het gebruik den tweeden titel zijns vaders droeg, als candidaat voor het lidmaatschap van het Lagerhuis aan en zijn voorbeeld vond navolging bij anderen. Als leden van dit Huis werden natuurlijk de erfgenamen der rijksgrooten even ijverige voorstanders zijner privilegiën, als de eeuvoudige burgers, die zij daar aantroffen. Onze democratie was dan ook van een vroeg tijdperk af de meest-aristocratische, en onze aristocratie de meest-democratische der wereld: eene bijzonderheid, die nog ten huidigen dage voortduurt, en die in het staatkundige en in het zedelijke vele belangrijke gevolgen gehad heeft.’ (bl. 42-44).

Zoo wij voor regtsgeleerden schreven, er zou onder de gevolgen der verovering van Hertóg Willem uit Normandije nog één belangrijk punt ter beschouwing overblijven: de invloed namelijk, dien zij op de ontwikkeling en geschiedenis des regts in Engeland geoefend heeft. Ook hier zouden wij niet schromen overvloedig te putten uit de rijk stroomende bronnen, door de jongste nasporingen der geleerdste Britsche oudheidkenners geopend: want zoo al de namen van Sir Francis Palgrave en Henry Hallam tot ons zijn doorgedrongen, - de kennis aan hunne voor-

treffelijke werken is weinig verbreid, schoon wij niet aarzelen onze overtuiging hier uit te spreken, dat een juist inzigt in vele Germaansche instellingen, zonder raadpleging dezer schrijvers, ondenkbaar is. Kiezen wij ten voorbeeld eene regtspleging, in ieders mond, de Jury. Palgrave heeft over deze instelling een geheel nieuw licht verspreid, sinds de dagen van Glanvil en Bracton verduisterd. Hij bewijst, dat de oude gezworenen zich niet inlieten met de waarheid of geloofwaardigheid der getuigenis: dat de vraag voor hen niet onderzocht en bepleit werd; maar dat zij, ‘the jurymen,’ zelven de getuigen waren; de uitspraak (verdict) bestond hoofdzakelijk uit het verhoor dezer getuigen, die op grond van eigene wetenschap, zonder hulp van andere getuigenis, hunne verklaring omtrent de feiten in onderzoek, naar hun beste weten, aflegden. In hare oorspronkelijke gedaante was dierhalve regtspleging door Jury enkel regtspleging door getuigen; en waren de ‘Jury-men’ van alle overige getuigen alleen onderscheiden door de gebruiken, die bij hen eenen eed vorderden, een getal voorschreven, den rang en mate van grondbezit bepaalden, waaruit de gezworenen hunnen stand en invloed in de maatschappij ontleenden. ‘Velen van hen,’ zegt Palgrave, ‘die over de voortreffelijkheid onzer geëerbiedigde nationale instelling hebben uitgeweid, schijnen vermoed te hebben, dat zij onveranderd sedert de dagen van Alfred tot ons gekomen is; en de vaderlander, die de Jury eischt als het “judicium per pares,” door Magna Charta verzekerd, kan nimmer hebben gedacht, hoe duidelijk de regtspleging zich oplost in een louter verhoor van getuigen.’ - Hij wijst verder verwante bepalingen in ‘le Grand Coustumier de Normandie’ aan, en omschrijft in zeer welsprekende taal den aard der handelingen, die ligt ruchtbaar werden. ‘De gebruiken, feesten en plegtigheden, met de uren van vreugd en de dagen van jammer gepaard, welke de hoofdtijdperken in het kort geschiedboek des huiselijken levens uitmaken, prentten ze aan geheel het volk in 't geheugen. Het perkament mogt door gebruik zijn aanbevolen, bij de wet was het niet gevorderd; en zij hadden geen registers om na te slaan, noch boeken te raadplegen. Door eene verkla-

ring van den echtgenoot aan de kerkdeur werd de vrouw begiftigd in bijzijn der vergaderde bloedverwanten, en voor het oog van al de vrolijke volgelingen van den bruiloftstoet. De geboorte des erfgenaams werd herdacht door de dischgenooten in de feestelijke zaal, en de dood des stamvaders bewezen door de vrienden, die het gejammer der weduw hadden gehoord, of het lijk naar 't graf gevolgd waren. Vandaar was de Jury-regtspleging een beroep op de wetenschap des lands; en de ambtenaar deed bij het opmaken der lijst zijn' pligt door diegenen der ingezetenen op te roepen, welke met de punten in geschil meest bekend waren. Indien, ten gevolge van bijzondere omstandigheden, getuigen van zeker feit vooraf aangewezen en bekend waren, dan werden deze bij voorkeur tot het afleggen van verklaringen geroepen.' - Niemand zal tegenspreken, dat dergelijk onderzoek door gezworenen, zelfs in die ruwe, onvolkomen gestalte, het bijgeloovig onverstand der ordaliën, tweestrijd en vuurproef verre te boven gaat. Maar bij de Engelschen der twaalfde en dertiende eeuw was het 'Judicium parium' geliefd en begeerd, als lands-instelling. Het stond tegen de wetgeving van vreemden over: tegen de spitsvondigheden en haarkloverijen, het kostbaar en langdurig geding uit Normandije ingevoerd; - tegen regtbanken, waar hun goede naam geen waarborg was, en het zeggen van geburen hun niet tot steun kon strekken. Eerst onder Hendrik den tweeden had er zamensmelting plaats: van dien tijd dagteekent de burgerlijke regtsvordering van Engeland in hare tegenwoordige beginselen; de stroom der justitie werd in verloop der eeuwen steeds gezuiverd door de scherpzinnigheid, wetenschap en eerlijkheid dier achtbare rij van mannen, wier aandenken inzonderheid bij regtsgeleerden levendig is; wij bedoelen de regters ten tijde van de regering der Plantagenets. Zoo welligt, gaat Hallam voort, 'ons gewoon regt te veel fijne onderscheidingen uit Normandije heeft overgenomen, en even wetenschappelijk als dat der Romeinen geworden is, heeft het desniettemin ongeschonden het hoofdbeginsel uit de Saksische wetgeving bewaard: - onderzoek der feiten door het land zelf. - Mogten wij nimmer van dit beginsel afdwalen, - dan alleen voor zooverre dat

ongerijmd overblijfsel van barbaarschheid, de gevorderde eenstemmigheid, betreft, - en mogt zelfs de wensch nimmer noodig worden door minachting hunner eeden bij de gezworenen, en het niet-acht-slaan op de juiste grenzen van hunnen last!' ('Supplem. notes to the view of the state of Europe during the middle-ages, by Henry Hallam,' p. 262.)

J. HEEMSKERK.

Herinneringen aan Italië.

Lago Maggiore. - Milaan. - Genua. - Lago di Como.

> Kenn'st du das Land, wo die Citronen blüh'n,
> Im dunkeln Laub' die gold Orangen glüh'n?
> Dahin, dahin! -

Kent gij dat land, lezer? Kent gij het schoone Italië, dat land van het verledene, van heerlijke herinneringen, van vervlogen roem en grootheid? Heeft uw blik ooit gerust op die natuur, welke zich in hare vriendelijkste vormen vertoont, in hare liefelijkste schoonheid openbaart? Heeft uw voet de oorden betreden, waar de heuvelen zachter golven, en de beemden met weelderiger groen getooid zijn; waar granaat- en citroenboom de kleurschakeringen van hun loover toonen, de avondlucht met hunne wierookgeuren doorbalsemen; waar de beeken zachter ruischen, en de stroomen hunne golven naar andere zeeën voortstuwen; waar het zonlicht schitterender gloort aan den donkerblaauwen hemel, en maan en sterrenheir in reiner luister pralen? Gelukkig hij, wien vergund werd die oorden te bezoeken, al ware het ook slechts voor korte dagen, al ware het ook slechts voor een klein gedeelte! Vaak zal de herinnering daaraan vriendelijk voor zijnen geest oprijzen en zal hij van vele der bekoorlijkste tafereelen uit dat land der verbeelding en der poëzij, met den dichter uitroepen:

‘Adieu to thee again! A vain Adieu!
There can be *no farewell* to scenes like thine!
The mind is colour'd by thy every hue’[1].

Het donker en somber groen der dennenwouden heeft plaats gemaakt voor de lichtere tinten van de lariks en tamme kastanje op de zuidelijke afhelling dier laatste Alpenketen, wier uiterste glooijingen in de vlakten van Lombardije eindigen. Met menige stoute bogt en onverwachte kronkeling slingert de groote Simplon-weg, een heerlijk gedenkstuk van Napoleons scheppenden geest, en waardig dat men zich hier althans zijns in dankbaarheid herinnert, langs rotswanden en berghellingen nederwaarts. - Maar alvorens Italië in zijne liefelijkheid te aanschouwen, wacht den reiziger het enge rotsdal van Gondo, een dal van woestheid en verschrikking, waar op de loodregte donkere rotswanden het laatste spoor van groeikracht schijnt te verdwijnen; waar langs de bruine, door de kracht des buskruids gescheurde rotsen, de weg ter naauwernood den doortogt vindt; waar de Doveria zich in de diepte kokend en schuimend tusschen de afgescheurde granietblokken voortwentelt. - Daar schijnt zich het dal op eens geheel te sluiten, of althans slechts aan den bruischenden stroom een doortogt te willen verleenen, terwijl de reiskoets in versnelde vaart op de loodregte rotswanden toeijlt en plotseling zich als in hare ingewanden verbergt. Het is de groote galerij van Gondo, 224 el lang in de rotsen uitgehouwen, waar schemerlicht u omgeeft, de hoeftred der paarden dreunend weergalmt, waar men onwillekeurig aan eene afdaling in het schimmenrijk denken zoude, waaruit men aan het daglicht slechts schijnt hergeven te worden, om de wilde bergstroom Frisinone, onder donderend geraas, van de vele honderd voeten hooge rotsen te zien nederstorten. Leunende over de steenen borstwering van de brug, waarover de weg hier voert, blikt gij in de kokende watermassa, die in schuim verspat op de puntige rotsen en zilveren nevelwolken opzendt. Wel is het ook hier:

‘The roar of waters! from the headlong hight
(The Frisinone) cleaves the wave worn precipice;
The fall of waters! Rapid as the light

1 ‘Childe Harold's pilgrimage.’ Canto, III, 60.

The flashing mass foams shaking the abyss;
The hell of waters! where they howl and hiss,
And boil in endless torture,' etc.[1]

Eindelijk ontwindt zich de weg, als door eene duistere, uit zwarte granietwanden gevormde rotspoort, aan het hart der bergen, en bevindt gij u op de fraaije brug van Crevola. Dáár opent zich de vallei van Domo d'Ossola, en de blik rust met zacht genot op dat weelderige groen, waarin het geheele landschap is getooid, van de boorden der Toccia, welke zich gelijk een zilveren band door het dal slingert, tot aan de toppen der hooge, alles begrenzende en insluitende bergen. Hoe schitterend blinken de witte landhuizen en kerktorens op hunne hellingen! Hoe bontkleurig en vreemd doet zich het eerste Italiaansche stadje, Domo d'Ossola, aan ons voor. Het is een onbeduidend plaatsje met 1800 inwoners, en 1538 voet boven het watervlak der zee gelegen. Het wordt door eene hoofdstraat doorsneden, naauw en donker, met hooge huizen begrensd. Men ziet daar kleine ramen met stores en bontgestreepte zeilen tegen het indringen van elken zonnestraal beschut; balcons met bloemen versierd; voetpaden of *trottoirs* onder de overspringende verdiepingen der gebouwen, even als men dit in het aanvallige Bern reeds opmerkt; winkels en koffijhuizen, aan de straat bijna geheel open, of alleen met gordijnen gesloten, daarin of daarvoor mannen en jongelieden met bruine, scherpsprekende gelaatstrekken, met donkere, levendige oogen, die onder het genot van ijs kaart spelen, of in druk en levendig gesprek zijn, veel beweging en vrolijkheid in de donkere straten, vooral in het late avonduur. Men gevoelt zich in een vreemd, in een zuidelijker land verplaatst. Het hotel, waar de reiziger inkeert, draagt er mede de kenmerken van. Het is de Albergo della Posta met zijne groote, morsige binnenplaats, en daar rond loopende gaanderijen. Dit verblijf ziet er uiterst ondichterlijk uit, maar verkreeg toch eenige kleur en gloed bij de herinnering aan het inleidend tooneel uit Rellstab's schoone roman, 1812, dat voorzeker op deze zelfde morsige, met diligences en postrijtuigen opgevulde binnenplaats moet zijn voorgevallen.

Bekoorlijk voorzeker mag de weg van Domo naar Baveno

1 Childe Harold, Canto, IV, 69.

genoemd worden. Het aanvallige dorpje Villa in de schaduw van hooge notenboomen gelegen, rond welker takken de wijngaard zijne ranken slingert; het vriendelijke Ornavasco, waar de overblijfselen eener middeneeuwsche burgt, aan het eens magtige geslacht der Visconti toebehoorende, met klimop en weelderig groen gekroond, eene plek vormen, waar, gelijk de dichter zegt, ‘ruin greenly dwells;’ de zacht afgeronde Monte Orfano, wiens zijden in de heerlijkste kleurschakering van allerlei groen pralen; alle deze en nog zoo vele andere betooverende tooneelen getuigen van eene werkzaamheid en mildheid der natuur, die zonderling afsteekt bij de sporen van menschelijke achteloosheid. De akkers toch schijnen met weinig zorg bebouwd, de bevolking niet zeer welvarend, de wegen slecht onderhouden. Nabij Palanzano en Magiandone gaat men de Tosa in ponten over, omdat de steenen bruggen van den Simplon-weg, door de overstrooming van 1834 bijna geheel vernield, nog niet hersteld zijn!

De eerste aanblik op het Lago Maggiore verrast den reiziger bij het gehucht Fariolo. En welk een aanblik! Daar ligt hij voor u uitgestrekt, die kalme, blaauwe waterspiegel, niet, gelijk de meeste Zwitsersche meeren, door hooge bergen en steile rotswanden omgeven, maar ingesloten door lagere heuvelen, of door langzaam en als trapswijze zich verheffende bergen. Het is een aanvallig en vriendelijk tooneel, ofschoon daaraan, op dit punt althans, de grootsche en tot somberheid toe statige trekken van Zwitserland ontbreken. Aan de Thuner en Brienzer Seeën werpen steile en hoekige Alpenwanden vaak diepe schaduwen over het donkere watervlak; hier spiegelen zich de afgeronde met groen bedekte heuvelkruinen in het wemelend vloedkristal, dat hun voet kust; dáár ziet het statige dennenwoud, het Châlet der Alpenweiden, zijn beeld weerkaatst in den vloed, hier geeft de blaauwe waterspiegel de eindelooze kleurmengeling aan zijne boorden weer, en rijzen voor ons, uit den schoot der golven, die bekoorlijke eilanden, de Boromeïsche! Als drijvende tuinen der Hesperiden, als vriendelijk getooide Najaden duiken zij op uit de koele, blaauwe diepte der wateren.

De Boromeïsche eilanden, tegenover het stedeke Baveno gelegen, door alle reizigers in deze streken bezocht, door velen zeer verschillend beoordeeld, lieten bij ons de

vriendelijkste indrukken achter. Zij ontleenen hunnen naam aan het oude geslacht der Boromeën, 't welk in een zijner waardigste leden, den Kardinaal Boromeo, door de meesterhand van Manzoni, welligt ook onder ons meer algemeen is bekend geworden. Velen zullen zich het karakter van den edelen geestelijke, zoo als Manzoni het ons in zijne ‘Promessi Sposi’ schetst, met welgevallen herinneren. Een zijner afstammelingen, Vitelliano Boromeo, lag in 1671 den grond tot deze bekoorlijke schepping, die waarlijk aan de tooverpaleizen der Oostersche vertellingen denken doet. Er bevinden zich tusschen Stresa en Pallanza in het meer vier rotsachtige eilandjes, thans bekend onder de namen van Isola Bella, Isola Madre, Isella of Isola dei Pescatori, en Isola S. Giovanni, die door den steenachtigen bodem allen plantengroei en menschelijke vlijt schenen te zullen verbieden. Vitelliano liet die kale rotsen, vooral op het Isola Bella, met aarde bedekken, daarop terrassen aanleggen en beplanten, terwijl daarnevens een prachtig paleis verrees. Het Schoone eiland, het uitgestrektste der vier, bestaat uit 10 terrassen; waarvan het hoogste 120 voet boven den waterspiegel verheven, 30 voet in vierkante oppervlakte heeft. Men vindt hier lanen van oranje- en citroenboomen, van heerlijk bloeijende oleanders, die de lucht met de liefelijkste geuren vervullen, terwijl granaatboomen, vreemde gewassen en palmen den blik bekooren. Wel is er in dien terrasvormigen aanleg iets stijfs en gekunstelds; wel weet men, dat de oranje- en citroenboomen hier nog, des winters, tegen den ruwen adem van het noorden moeten beschut worden, maar men vergeet het eerste bij den aanblik op die heerlijke, vrije schepping rondom zich; het laatste, bij den glans en gloed eens Italiaanschen zomerdags; en ofschoon er zeker nog groot verschil bestaat tusschen deze dreven en de oranje- en citroenbosschen aan de boorden der Arno, is het toch alsof wij de verwezenlijking van Goethe's uitboezeming aanschouwen: ‘Kenn'st du das Land, wo die Citronen blüh'n?’ Met moeite rukt gij u eene wijle los van de aanschouwing dier heerlijke dier heerlijke natuur, om u te wenden tot voorwerpen van menschelijke kunst. En toch, men mag eene naauwkeurige bezigtiging van het paleis niet vergeten, en vindt ook daar veel te bewonderen. Het is een statig gebouw, welks middelste gedeelte echter, uit geldgebrek, nog niet voltooid is. Men ziet er ruime en smaakvol versierde

zalen en vertrekken, sommige met vreemde marmersoorten en mosaic bevloerd, andere in stuc opgemaakt, weder andere met allerlei schelpen en conchiliën ingelegd. In verscheidene zalen heeft men kunstschatten van groote waarde. Het penseel van Zanoja, Giordano, Procaccini, Schidone en Lebrun heeft veel toegebragt tot hare verfraaijing en opluistering; ofschoon men het beklagen mag, dat deze meesterstukken in geen helderder en beter licht geplaatst zijn. Men vindt aan eene zijde des gebouws drie vertrekken, welker wanden geheel bedekt zijn met de werken van Tempesta. Hij was een edelman, die, gelijk men beweert, zijne gade uit jaloezij vermoordde, of wel, gelijk waarschijnlijker is, haar aan eenen misdadigen hartstogt ten offer bragt, en die daarop van een der Boromei op dit kasteel eene veilige schuilplaats ontving. Hij gaf zich hier geheel aan de schilderkunst over, en versierde uit dankbaarheid het paleis zijns weldoeners. Men toont u nog het slaapvertrek van Tempesta, met de beeldtenissen van hem en van zijne tweede gade, de waarschijnlijke aanleiding en medepligtige zijner misdaad. Met vreugde verlaat men die sombere vertrekken, en bevindt zich weder op een der terrassen, in de schaduw van een heerlijk laurierbosch, vanwaar men het bekoorlijkste uitzigt heeft op het meer, zijne bergachtige, met kleine steden en dorpen bezaaide oevers, en de andere eilanden. Daar ligt, op ongeveer een uur afstands, Isola Madre, met zijne zeven terrassen, schoon door kunst, maar bekoorlijker nog door eene mildere natuur getooid; het Isola dei pescatori, waar alles van de nijverheid der menschen getuigt, en dat op eene zeer kleine oppervlakte eene bevolking van 200 zielen telt, die haar bestaan in de vischvangst vindt; eindelijk nabij Pallanza nog het onbeduidende Isolino. Het geheel vormt een allerbekoorlijkst tooneel.

Let vooral ook op dien 60 voet hoogen, statigen laurierboom, in welks vergroeide schors gij de sporen van letters ontwaart. Op den 11^{den} Junij van het jaar 1800 nuttigden in de schaduw dezes booms eenige Fransche officieren het middagmaal. Tusschen het verwisselen der geregten, staat een hunner, een jong mensch, op, en snijdt met zijn tafelmes in den bast des booms het woord *battaglia*. Drie dagen later werd het Oostenrijksche leger onder Melas bij Marengo vernietigd. Die jongman was Napoleon. Dat woord, schoon bijna onzigtbaar, wordt den reiziger nog getoond.

Het Lago Maggiore, welks bekoorlijke boorden wij te Sesto Calende verlaten, is het grootste der Italiaansche meeren. Bij de Romeinen was het bekend als het Lacus Verbanus, en Romeinsche oudheden worden in de kerk van St. Stefano te Pallanza getoond. Zijne wateren bespoelen de oevers van drie verschillende staten, in het noorden die van het Zwitsersche kanton Ticino, in het oosten die van Lombardije, ten westen die van Sardinië. Zijne oppervlakte is 190 vierkante Italiaansche mijlen, de geheele lengte van het noorden naar het zuiden 47 mijlen, op eene breedte van 8 mijlen, zoodat de Duitsche benaming van Langensee niet oneigenaardig is. Het meer heeft eene diepte van 63 tot 800 el, en is 195 el boven het watervlak des oceaans verheven. Men heeft op dit, zoo als op de meeste meeren van Zwitserland en Italië, heerschende winden. Hier is het de Noordenwind of Tramontana, die verfrisschend over de Zwitsersche sneeuwbergen van middernacht tot zonsopgang waait, terwijl de Zuidenwind of Inverva van den middag tot den avond heerscht.

Van het kleine Baveno, vanwaar men doorgaans de Boromeïsche eilanden bezoekt, loopt de Simplon-weg langs de boorden van het meer, langs den voet der met bosch, wijngaarden en landhuizen bedekte heuvelen, door menig vriendelijk dorp, als Belgirate, Lesa en Meina, naar Arona. Dit laatste stadje levert den reiziger niet veel meer dan eene niet onbehagelijke wandeling, naar de hoogte ter zijde van de stad gelegen, waar zich het Kolossusbeeld van Carlo Boromeo verheft. Arona was de geboorteplaats des kardinaals, en zijne medeburgers hebben ter zijner eere en nagedachtenis in 1697 dit groote metalen standbeeld opgerigt. Wanneer men bedenkt, dat het ruim 21 el hoog, op een graniet voetstuk van 14 el hoogte, geplaatst is, en zich op een steilen, niet onaanzienlijken heuvel verheft, zoo is het duidelijk, dat dit reusachtige beeld uren ver in de rondte gezien wordt. Men kan door inwendige trappen tot in het hoofd des kardinaals opklimmen, ja, een gezelschap van 7 à 8 personen kan daarin plaats nemen. Het fraaije uitzigt van den met laurierstruiken begroeiden heuvel maakt echter deze lastige opklimming geheel overbodig. Niet ligt zal dat uitzigt van den Boromeus-heuvel door ons vergeten worden. Daar ligt het beneden ons, het donkere, thans onrustig golvend meer, aan gene zijde de hooge, heuvelachtige kusten

van Lombardije, naar het zuiden een langzamerhand meer vlak wordend landschap; en over dat alles spreiden de avondschaduwen reeds donkerder tinten, die donkerder nog worden door sombere donderwolken, welke den zuidelijken hemel bedekken. Schitterende bliksemgloed verlicht beurtelings de kruinen der verwijderde bergen, of doet ze geheel in duisternis wegzinken. Een onbeschrijfelijk grootsch en heerlijk schouwspel.

Waar aan de zuidelijkste punt van het Maggiore-meer de Ticino zijne gele, troebele golven met het blaauwe water vermengt, verheft zich op de Lombardijsche, of Oostenrijksche zijde, Sesto Calende, het Sextum Calendarum der Romeinen. Het is een onbeduidend, morsig plaatsje, welks roode pannen daken men reeds van verre bespeurt. Van hier naar Milaan is het land vlak, laag en eentoonig. Het heeft iets Hollandsch, met uitzondering slechts van de groote rijstvelden, die men ter wederzijden des wegs bespeurt, en die een niet onbevallig groen opleveren.

Even buiten Sesto voert de weg over een heuvelrug, waarop men het dorpje Somma aantreft, en vanwaar men een bekoorlijk uitzigt heeft op het blaauwende meer, en de zich langs den gezigteinder verheffende Alpen en sneeuwbergen. Het is een tooneel vol rust, kalmte en vrede, en toch..... die plek heeft geschiedkundige herinneringen, welke spreken van geweld en oorlog; van een moorddadigen strijd dáár gestreden, in eeuwen, reeds lang vervlogen, tusschen volken, wier namen ons alleen nog zijn overgebleven. Die strijd werd gestreden op een langen zomerdag, terwijl het hooge gras golfde, terwijl de veldbloem zijne bladeren ontplooide, en de bonte vlinder in het luchtruim dartelde. En nog gloeit de zomerzon, en nog kust de morgenwind bloemkelk en grastapeet; maar Hannibal, de overwinnaar, en Scipio, de overwonneling, ja, Rome en Carthago, die zich daar de heerschappij der wereld betwistten, zijn niet meer en leven slechts in de herinnering. Wel mag men daarbij met den dichter der ‘Jungfrau von Orleans’ zeggen:

.....‘So geht
Der Mensch zu Ende -’
‘Und von dem Mächtgen.... der die Welt
Mit seinem Kriegsruhm füllte, bleibt nichts übrig
Als eine Handvoll leichten Staubs.’

Het inkomen van Milaan langs den Simplon-weg is fraai. Reeds van verre bespeurt men aan de menigte en uitgestrektheid der gebouwen, kerktorens en koepeldaken, dat men eene groote stad nadert. Boven alles verheft zich de trotsche Duomo met zijne honderde marmerspitsen, die zich bekoorlijk tegen den donkerblaauwen hemel afteekenen. Men rijdt door de Arco della pace, waar de Simplon-weg eindigt, langs de Piazza d'Armi (het exercitie-veld), en bevindt zich nu eerst in de drukke en woelige straten der hoofdstad van Lombardijë. Montaigne zeide reeds, en ook Tasso had, gedurende zijn twee-jarig verblijf te Parijs in het gevolg van den kardinaal d'Este, opgemerkt, dat er eene groote gelijkheid tusschen Milaan en meer aanzienlijke Fransche steden, vooral Parijs, bestaat. Deze opmerking wordt nog dagelijks bevestigd, en men mag Milaan met regt eene bijna Fransche stad noemen, waar het eigenlijke Italiaansche karakter nog weinig uitkomt. Zij behoort ondertusschen ook thans nog onder de aanzienlijke plaatsen en mag, zoowel wat het getal harer inwoners, als wat haren handel en hare nijverheid, hare openbare inrigtingen en gebouwen betreft, met de eerste van Italië mededingen.

De oorsprong van Milaan blijft, niettegenstaande de geleerdste onderzoekingen, nog steeds in het duister der eerste eeuwen verborgen, terwijl hare latijnsche benaming *Mediolanum*, waarschijnlijk ontstaan uit de zamentrekking der woorden *in inedio amnium*, hierover geenerlei licht verspreidt. Genoeg, dat hij in hooge oudheid moet gezocht worden, daar de geschiedenis ons leert, dat Bellovese, het hoofd der Insubrische Galliërs, de stad 590 jaren vóór onze jaartelling zoodanig vergrootte, dat hij als haar grondlegger beschouwd wordt, ofschoon er reden is om te vermoeden, dat die grondlegging van nog vroegeren tijd dagteekent. Nadat de Romeinen hun gezag meer en meer, ook in het noorden van Italië, begonnen uit te breiden en Marcus Claudius, in eene groote overwinning, Viridomar, koning der Cisalpijnsche Galliërs, had verslagen, en zijnen zegevierenden intogt in Milaan had gedaan, werd de stad met haar gebied eene Romeinsche provincie. Zij nam thans spoedig in bloei en aanzien

toe, en werd, ten tijde van Pompejus, Roma Secunda geheeten. Ook onder de keizers zien wij haren luister en voorspoed klimmen. Dit had vooral plaats, toen Maximianus, omstreeks 203, de zetel der regering, althans tijdelijk, van Rome naar Milaan verplaatste, voor welke verplaatsing gewigtige staatkundige redenen bestonden in de grootere nabijheid der grenzen en de betere gelegenheid, om een wakend oog op de meer en meer dreigende bewegingen der Germaansche stammen te houden[1]. Milaan erlangde nu den luister eener keizerstad; prachtige gebouwen, een circus, een theater, een munt, openbare baden, portico's en standbeelden verrezen, terwijl, tot bescherming van al dien rijkdom en luister, de stad behoorlijk versterkt en met muren omgeven werd. Dichters van dien tijd verheerlijkten dan ook Milaan in hunne verzen en Ausonius zegt er van:

> Et Mediolani mira omnia: copia rerum;
> Innumerae cultaeque domus; facunda virorum
> Ingenia, et mores laeti; tum duplice muro
> Amplificata loci species; populique voluptas
> Circus; et inclusi moles cuneata theatri;
> Templa, palatinaeque arces, opulensque moneta,
> Et regio *Herculei* celebris sub honore lavacri.
> Cunctaque marmoreis ornata peristyla signis;
> Moeniaque in valli formam circumdata labro,
> Omniaque magnis operum velut aemula formis
> Excellunt; nec junctae premit vicinia Romae[2].

Nog hooger steeg de bloei der stad na de invoering van het Christendom onder Constantijn, die in 313, bij het beroemde edict van Milaan, Italië in twee gedeelten splitste en Milaan tot hoofdstad van het noordelijke maakte. Onder Ambrosius, die in de laatste helft der 4de eeuw als aartsbisschop alhier zijn zetel had, kwamen er niet slechts in het godsdienstig, maar vooral in het burgerlijk en staatkundig bestuur, vele maatregelen tot stand, die ook op de stoffelijke belangen der stad gunstig werkten. Wij noemen daaronder het bekende voorregt van de verlenging van het Carneval, ten gevolge waarvan die feestelijkheid hier vier dagen langer dan elders, en wel tot des zondags van de *quadragesima*

1 Zie Gibbon, ‘History of the decline and fall of the Roman Empire’, I, p. 448, Oxf. ed.
2 Ausonius, ‘de clar. Urb,’ V.

duurt. Deze vier toegevoegde dagen, in Lombardijë bekend onder den naam van *Carnevalone* of groot karnaval, trekken eene menigte landvolks en vreemdelingen naar Milaan, en geven tot groote verteringen aanleiding. - Met de glansrijke heerschappij des geheiligden kerkvoogds eindigde echter ook het tijdperk van voorspoed en bloei der stad, en moest zij gedurende eeuwen in ruime mate deelen in al de wisselvalligheden en rampen, waaraan het schoone Italië, bij eigene magteloosheid en overmoed der noordsche barbaren, was blootgesteld. Geplunderd door Attila's horden, beurtelings een prooi van Herulers en Gothen, werd de stad in 539 door de Bourgondische Franken belegerd en ingenomen. Het was de eerste verdelging van Milaan, welks gebouwen vernield, welks rijkdommen buit gemaakt, welks muren geslecht werden, terwijl volgens sommigen 300,000 menschen daarbij het leven verloren![1]

Nadat in 567 de Longobardi een rijk aan de boorden der Po gevestigd hadden, dat, na vele oorlogen, voor de wapenen van Charlemagne bezweek, werd vooral in Noord-Italië de Frankische invloed overheerschende. De dood van Charlemagne maakte hieraan echter een einde, en wij zien Lombardijë zich thans in verscheidene vorstendommen verdeelen, die, in naam afhankelijk van het Westersch keizerrijk, echter, ten gevolge van verkregene regten en privilegiën, eene groote mate van onafhankelijkheid bezaten. Het kiezen van eigene overheden, het vrij regelen van alle plaatselijke belangen, gevoegd bij de verwijdering des keizers en zijne geringe magt, deed langzamerhand de verschillende eenigzins belangrijke steden eene eigene, zelfstandigheid erlangen, en verhoogde niet weinig den democratischen zin der bevolkingen. Het gaf echter, helaas! ook veelvuldige aanleiding tot dien naijver, die de bitterste verdeeldheden niet slechts onder medeburgers, maar de bloedigste oorlogen tusschen die verschillende steden, zoo vele kleine republieken, ten gevolge hadden.

Milaan, dat zich spoedig van zijne eerste verdelging herstelde, nam een gewigtig aandeel in die kleine, maar ver-

1 Wij stemmen in met Gibbon, V, 188, dat dit getal ongeloofelijk is. Indien wij echter met hem ‘only decimate the numbers’, en bedenken, dat het alleen gesneuvelden van het mannelijk geslacht geldt, zoo kan men er nog genoegzaam uit besluiten tot de volkrijkheid der stad.

nielende oorlogen. Wij zien het, gedurende eene reeks van jaren, met het naburige Pavia, Como en Lodi, om het oppergezag over de omliggende streken kampen. De magteloosheid van vele Duitsche keizers scheen deze onderlinge twisten aan te moedigen, maar, toen de strenge Frederik Barbarossa de keizerskroon verworven had, mogt men hierin eene verandering verwachten. Weldra liet het zich voorspellen, dat uit het noorden een zware storm over Italië zoude losbarsten, dat de heerschzuchtige en absolute monarch de magt der Tedeschi, in de velden van Ausonia, hechter zoude pogen te grondvesten. Eene gereede aanleiding tot tusschenkomst vond hij in die onderlinge twisten, in de klagten, die de Lodiërs en anderen tegen Milaan in het midden bragten. In 1152 zien wij hem, op den Rijksdag te Roncaglia, gehoor geven aan de beschuldigingen van Como en Lodi. - Tortona, bondgenoote van Milaan, werd belegerd, genomen en verwoest. De keizer liet zich hierop te Pavia als koning kroonen, en ontving te Rome van Adriaan IV de gouden kroon van het Westersch keizerrijk. Frederik, na de orde in zijn leger door eene nieuwe krijgswet hersteld te hebben, verscheen voor Milaan en ondernam de belegering der stad in 1158. Eene betrekkelijk spoedige onderwerping, vooral ten gevolge der tusschenkomst van den graaf de Blandrate, een der invloedrijkste edelen, gelijkelijk in aanzien bij volk en hof, behoedde de stad ditmaal tegen de uitwerkselen van 's keizers gramschap. Wel moest zij aan Como en Lodi de vrijheid schenken, den keizer trouwe zweren, hem binnen het jaar 9000 marken zilvers betalen en daarvoor gijzelaars stellen, en afstand doen van vorstelijke regten; maar de keizer liet haar het regt, om in de volksvergaderingen hare consuls te kiezen, nam op zich den vrede tusschen haar en hare bondgenooten te herstellen. Deze voorwaarden waren boven verwachting gunstig, en alleen wat den vorm betreft, stuitend voor de Milanesche trotschheid[1].

Frederik lag echter den grond tot nieuwe oneenigheid. Tegen het gesloten verdrag onttrok hij Monza aan der Milanezen gezag, en zond een *podestà*, om, in stede der consuls, in Milaan te gebieden. De stad, ofschoon in eigen middelen verzwakt, van vele bondgenooten verlaten, besluit echter, den keizer openlijk den oorlog aan te zeggen. Deze voerde hierop

1 Sismondi, 'Histoire des Républiques Italiennes au moyen age,' Tom I, 357.

een verdelgingskrijg en belegerde eerst Cremona. Oogsten werden vernield, vruchtboomen omgehouwen, Cremona 20 Januarij 1160 ingenomen en verbrand, terwijl het treurig overschot harer bevolking, 20,000 zielen, bij hunne bondgenooten te Milaan een toevlugtsoord kwamen zoeken. Hier klom de nood steeds hooger, en elke poging tot onderhandeling leed schipbreuk op 's keizers verklaring, dat hij *onvoorwaardelijke* onderwerping verlangde. Den 1sten Maart 1162 verschenen de acht consuls voor Frederik te Lodi, en gaven de stad op discretie over; drie dagen later leverden 300 ridders hem hunne degens en de 36 vaandels der burgerij uit; Giuntellino bood hem de sleutels der stad aan; de burgers der 6 stadswijken kwamen in optogt als boetelingen tot hem, en stelden hem de *Caroccio*, met 94 vaandels versierd, in handen; de menigte, de consuls, de graaf Blandrate, knielden hierop neder, en smeekten den keizer genade af voor de stad. Hof en leger stortte, diep bewogen, tranen van mededoogen!... De keizer alleen bleef ongeroerd en zweeg. - Hij begaf zich naar Pavia, en zond eindelijk den 16^{den} Maart aan de consuls het bevel, om alle bewoners uit de muren van Milaan te verwijderen. - Wie waagt het, den schrik en de ontzetting te beschrijven, die dit bevel te weeg moest brengen; wie de verwarring, jammer en ellende te malen, welke gepaard gingen met het scheiden zoo veler duizenden van alles wat hun het dierbaarste en heiligste was? - De keizer rukte den 25sten aan het hoofd zijns legers in de ontvolkte stad, en het vonnis der verdelging werd over haar uitgesproken en voltrokken. - Hare zes hoofddeelen of wijken, naar de poorten Orientale, Romana, Ticinese, Vercellina, Comacina en Nuovo genaamd, werden aan die van Lodi, Cremona, Pavia, Novara, Como, aan de vasallen van Seprio en Martesana, aan de bitterste vijanden van Milaan, ter vernieling en verwoesting toegewezen. Daarenboven werkte het geheele keizerlijke leger, gedurende zes dagen, aan deze verdelging mede, die zoo snel en zoo ontzettend was, dat bij het terugkeeren des keizers naar Pavia, naauwelijks een vijftigste gedeelte der groote stad was staande gebleven![1]

1 Sismondi, o.l. I, 380. Treffend wordt die verdelging door Silvio Pellico beschreven in zijne ‘Gismonda da Mendrisio’, waar Ricciardo in het 2de Bedrijf, op de vraag van den Graaf Mendrisio: ‘Che rechi? Milano?’ antwoordt:

> Fu!..... Io con quest' occhi
> Precipitar la vidi; io con quest' occhi
> Rasa vidi la terra ove s'estolse.

Men leze het geheele fraaije treurspel, waarin de beminnelijke schrijver, gelijk hij in de opdragt daarvan aan zijne ouders berigt, zich ten doel stelde, in dien val van Milaan, ‘di dipingere nel medio evo la sventura delle discordie civili, e a far sentire l'uopo che ha la società di mutua indulgenza e di sincere riconciliazioni fra' buoni’, etc.

Ofschoon Milaan zich in volgende eeuwen en reeds spoedig van deze vreesselijke verwoesting herstelde, heeft zij echter op de ontwikkeling en het uiterlijk aanzien der stad een gewigtigen invloed uitgeoefend. Men moet toch daaraan toeschrijven het bijna volslagen gemis van Romeinsche overblijfselen in deze gewezene verblijfplaats der Caesars, in dit vroeger tweede Rome, en welligt ook dat in het oog vallende moderne en fransche voorkomen der stad. Milaan mogt echter op nieuw herbouwd en bevolkt worden, zijne oude magt en aanzien keerde niet weder. Stad en grondgebied werd een rijksleen, eerst onder de heerschappij van het geslacht Torriani, vervolgens van het in de geschiedenis zoo vermaarde der Visconti, eindelijk van dat der Sforza[1]. Na het uitsterven van dit laatste geslacht, schonk Karel V het hertogdom Milaan aan zijn' zoon Philippus II van Spanje, en het bleef met andere Italiaansche steden en landschappen aan de Spaansche kroon toebehooren, tot aan den vrede van Rastadt in 1714. Krachtens de bepalingen van dit vredesverdrag, verkreeg Oostenrijk niet slechts de Spaansche Nederlanden, maar bleef in bezit van alles wat het in Italië veroverd had, als van Napels, Sardinië, Milaan, en de zoogenaamde *Stati degli Presidi*[2]. - Van nu af bleef Milaan onder Oostenrijksche heerschappij en invloed, tot het, in 1796 door de Franschen veroverd, de hoofdstad der Cisalpijnsche republiek werd, en in 1805 van het koningrijk Italië. Toen het gezag van Napoleon in 1815 eindigde, kwam Milaan weder onder zijne oude meesters, en werd de hoofdstad van het zoogenaamd Lombardisch-Venetiaansch koningrijk.

Milaan ligt in eene rijke, vruchtbare vlakte, door drie kanalen bespoeld: het Naviglio grande (groote kanaal), het

1 Men zie de geslachttafel bij Raumer, ‘Geschichte Europa's’, I, 5.
2 Rotteck, Allgemeine Geschichte, VIII, 115, ‘Heeren Staatensystem.’, I, 297.

kanaal van Pavia en van Martesana. De stad heeft hierdoor eene regtstreeksche verbinding met de meeren Maggiore, Como en door de Po met de Adriatische zee. Deze waterwegen strekken natuurlijk niet weinig tot bevordering van handel en nijverheid. De eerste omvat vooral de voortbrengselen des lands, als rijst, wijn, kaas, maar vooral ook zijde. Dit laatste artikel wordt hier ook tot schoone en kostbare stoffen verwerkt, terwijl allerlei weelde-artikelen, goud en zilverwerk, hier op het schoonste worden bearbeid. Fraaije en rijk gestoffeerde winkels getuigen van den bloei dezer verschillende takken van nijverheid; trotsche paleizen van den rijkdom en het aanzien der adelijke geslachten, die hier een groot gedeelte des jaars doorbrengen. Ondertusschen hadden de jongste politieke gebeurtenissen nadeelig daarop gewerkt. De meeste adelijke familiën waren voortvlugtig, of hadden zich naar Turijn begeven, en vele hunner paleizen waren door Oostenrijksche generaals ingenomen, of wel sommige tot kazernen gebezigd.

Ofschoon het tegenwoordige Milaan geenszins met het Milaan zelfs der 13de eeuw kan vergeleken worden, toen de stad, volgens Galvaneus Flamma, 200,000 inwoners telde, terwijl hare heerschappij zich over 4 steden en 150 dorpen uitstrekte[1], telt het ook thans nog ongeveer 150,000 inwoners, waarbij een vooral in deze dagen zeer talrijk Oostenrijksch garnizoen moet gevoegd worden[2]. Daarenboven heeft de stad eene groote uitgestrektheid, ten gevolge der vele tuinen en groote paleizen, binnen hare muren vervat. Dit valt vooral in het oog bij een bezoek der Boulevards, die, deels met boomen beplant, een aangename wandeling opleveren. Vooral is echter de Corso des avonds de verzamelplaats der groote wereld, en men kon daar dikwerf meer dan 400 rijke equipaadjes vereenigd zien.

Milaan is bovenal eene stad der kerken, terwijl het mede eene niet onwaardige plaats inneemt onder de zetels der Muzen, door de vele wetenschappelijke inrigtingen en verzamelingen van kunstwerken, die men er aantreft. - Welk reiziger begeeft zich niet terstond en vóór alles naar de Duomo? naar dien berg van wit marmer, welke zich met zijne honderde spitsen en duizende versierselen, boven alle omliggende

1 Malte-Brun, ‘Précis de la Geographie Universelle’, VII, 573.
2 Volgens. sommigen wel 20,000 man.

paleizen verheft? naar die trotsche en heerlijke schepping, de vrucht van zoovele eeuwen arbeids, van zoovele millioenen schats! Men gevoelt zich bij den eersten aanblik verpletterd door de grootheid der deelen, door het reusachtige van het geheel. Eerst bij herhaalde bezoeken, eerst bij naauwkeuriger beschouwing, begint men de schoonheid en harmonie in al de verschillende deelen te ontwaren, die tot nog grooter bewondering van het geheel opvoert.

De bouw dezer hoofdkerk werd den 15^{den} Maart 1386 aangevangen, op last van den toenmaligen beheerscher der stad, Giovanni Galeazzo Visconti. De aanleg geschiedde op de plek, waar in 836 de hoofdkerk van Santa Maria Maggiore gevestigd was, waarschijnlijk door een' duitschen bouwmeester, Henri Arler van Gëmund. Visconti schonk voor dezen bouw de marmergroeve van den berg Gandolia, aan het meer Maggiore. Het gebouw is geheel in den Gothischen stijl opgetrokken, uitgenomen den gevel, waar Pelegrini den Griekschen stijl daarmede heeft pogen te vereenigen, hetgeen echter door deskundigen zeer wordt afgekeurd. De bouw is gedurende vele eeuwen steeds, ofschoon langzaam, voortgegaan, maar eerst na 1805, op last van Napoleon, meer voleindigd, ofschoon ook thans nog gestadig nieuwe versieringen en verfraaijingen worden aangebragt. De vorm der kerk is die van het latijnsche kruis, en bevat vijf vleugels, overeenkomende met de vijf ingangen. De lengte des gebouws, van de hoofddeur tot het einde van het koor, is 148 Ned. el; de geheele breedte van het kruis, met inbegrip van het achterste gedeelte der kapel, 88 N. el; de hoogte van den vloer tot in den koepel 46 N. el, en tot den top van het standbeeld der H. Maagd, boven op den toren geplaatst, 107 N. ellen. De tempel is der Heilige Jonkvrouwe toegewijd en gij leest die opdragt op den gevel, in de met vergulden letters gegrifte woorden Mariae Nascenti. - De pedestals en pilasters van den gevel zijn versierd met 52 basreliefs, die tafereelen uit de bijbelsche geschiedenis voorstellen. Het getal beelden, uitwendig tot versiering der kerk aangebragt, bedraagt 4500. Men bewondert daaronder, vooral op het dak des gebouws, kunststukken van eenen Canova en andere meesters. Het dak is, even als de geheele kerk, van wit marmer, en bestaat uit groote platen, kunstig op elkander gevoegd, waaruit zich, in regelmatige orde, torenspitsen zonder tal verheffen. Men had thans een dergelijken toren

voleindigd. Zijne voltooijing kostte 500,000 frs., en wanneer men nu als in een woud van dergelijke torenspitsen omdwaalt, zoo kan men zich eenig denkbeeld vormen der onmetelijke schatten, die hier verspild worden! Nog meer valt dit in het oog bij een bezoek der sacristy, waar zich de schatkamer der kerk bevindt. Men ziet daar levensgroote beelden van den Heiligen Ambrosius en Boromeus, geheel van zilver, door Cesare Procaccini vervaardigd; veel zilver kerkgereedschap; een pallium, met de geboorte der Heilige Maagd daarop geborduurd door Lodovica Pelegrini; de *Capella del Albero*, dus genoemd naar den zilveren boomvormigen candelaber, die zich daarin bevindt. Men schatte de waarde der hier aanwezige sieraden op 3,000,000 frs.

De reeds dikwerf genoemde kardinaal Boromeo ligt hier begraven in eene onderaardsche kapel, in 1817 door Pestagalli versierd, en rijk aan goud en juweelen. Men toont ook het kruis, hetwelk hij, tijdens het heerschen der pest te Milaan, in processie zoude hebben rondgedragen. Men gaat bovendien langs vele graven en grafteekenen, wier lange, dikwerf met gouden letters gegrifte opschriften, den luister van groote namen of merkwaardige daden aan het nageslacht moesten overbrengen, en die ter naauwernood een vlugtigen blik des voorbijgangers tot zich trekken! Welk hooger gevoel kunnen die onbekenden ook bij ons opwekken, dan welligt de wensch, dat hunne assche in vrede rusten moge!

Vergeet vooral niet op de galerij boven in den koepel te gaan. Men treedt er binnen door eene kleine deur, in de geschilderde glazen van het dak gemaakt, die dadelijk achter u wordt gesloten. Men ziet nu van omhoog in het door de gekleurde ruiten zacht en tooverachtig verlichte heiligdom neder, op het hoogaltaar en de dienstdoende priesters; op de neergeknielde gestalten bij de bidstoelen; een aanblik, even treffend als plegtig.

Men klimme ook langs de veilige marmeren trappen op naar den bovensten omgang des grooten torens, en geniete daar een der heerlijkste panorama's. Onder zich heeft men de uitgestrekte stad met hare menigvuldige trotsche gebouwen en kerken; daarbuiten de uitgestrekte vlakten van Lombardijë, groen, vruchtbaar, lagchend, met woningen, dorpen en steden bezaaid, met zilveren stroomen en rivieren doorkronkeld; eindelijk den geheelen gezigteinder bijna rondom

ingesloten door hooge bergen, wier sneeuwkruinen zich in de morgennevelen verbergen, of onbewolkt in de stralen der ochtendzon als diamant schitteren. Bij het aanschouwen van zulk een tooneel roept men onwillekeurig met den dichter der ‘Jaargetijden’ uit:

> Heav'ns! what a goodly prospect spreads around,
> Of hills, and dales, and woods, and lawns, and spires,
> And glitt'ring towns, and gilded streams, till all,
> The stretching landscape into smoke decays![1]

Maar welke geheel andere gewaarwordingen rijzen bij ons op, wanneer we die torenspitsen van Crema, Lodi, Como, Monza, Trezzo, Pavia, Binasco, Buffalora en zoovele anderen aanschouwen, en ons daarbij het verledene voor den geest roepen? Wanneer wij bedenken, hoe die gezegende oorden, gedurende eeuwen, het tooneel waren van menschelijke hartstogt en vijandschap, van binnenlandsche verdeeldheid en buitenlandsche overheersching, van alle rampen, vernielingen en gruwelen des oorlogs! - Geen land der wereld welligt heeft zulke donkere schaduwzijden aan te wijzen, zoo sombere herinneringen op te wekken!..... Vlakten van Lombardijë en Piemont! van de vroegste tijden der geschiedenis, tot nog voor weinige maanden, werd uw grond met bloed gedrenkt, werden uwe velden met de beenderen der verslagenen bezaaid! Vlakten van Lombardijë! gij zijt een uitgestrekt doodenhuis, waar de veldbloemen bloeijen op het stof van vergane legerbenden, waar de gouden oogsten wuiven boven de graven der dapperen, waar de stroomen ruischen over gebrokene legerwagens en wapentuigen!

Zullen wij na den Duomo nog andere kerken bezigtigen? Maar wáár te beginnen, wáár te eindigen? Milaan telt meer dan 70 kerken en kapellen, waarvan vele in pracht en schoonheid met elkander wedijveren, schoon alle verre bij de *eenige* hoofdkerk terugblijven. Men bezoeke echter de S. Alessandro in Zebedia, in 1602 gesticht, rijk aan heerlijke schilderijen; de S. Ambrogio, gedeeltelijk althans uit de 9de en 10de eeuw, en derhalve in de vernieling van Barbarossa gespaard; de S. Lorenzo, mede een zeer oud gebouw, maar onder Boromeo geheel vernieuwd en gemoderniseerd; de S. Vittore al Corpo, met haren rijk in fresco geschilderden koepel; de S. Maria delle Grazie, uit de 15de eeuw. Men

1 Thomson, Seasons. ‘Summer.’ London, edit. 1773, vol. 1.

ziet het, er blijft nog eene lange reeks heilige plaatsen ter bezigtiging over, maar niet zelden ontbreken tijd en opgewektheid. Hoe schoon toch, die gedurig wederkeerende pracht van versieringen en schilderstukken vermoeit, en er voegt zich weldra zekere verdrietige en pijnlijke gezindheid bij, wanneer men bedenkt, dat al die heiligdommen slechts schijnen daar te staan als zoovele gedenkstukken van priesterheerschzucht en domme bijgeloovigheid; als gedenkstukken eener leer, die alleen de grootheid van weinigen beoogde, maar die thans ook hier haren tijd schijnt gehad te hebben. Treffend toch is, bij die talrijkheid en pracht der heiligdommen, de geringe opkomst en weinige eerbied, dien het volk voor dat alles betoont. - De beminnaar van schoone kunsten begeve zich vooral naar het uitgestrekte gebouw, op den hoek van de Contràda die Brera en dei Fiori oscuri. Het is het Palazzo di Brera, vroeger Jezuiten-Collegie, hetwelk thans in zijne muren de Academie der Wetenschappen en Kunsten, eene schilderijverzameling, eene van gips-afgietsels, eene bibliotheek, een muntenkabinet en observatorium vereenigt. Men kan hier dagen lang aan hooger genot toewijden. Ter weerszijden van den trap, dien men opgaat, ziet men de levensgroote standbeelden van Beccaria, door Marchesi, en van den dichter Parini, door Monti. De schilderstukken beslaan verscheidene zalen. In de eersten treft men eene verzameling aan van fresco-stukken, uit vernielde kerken en kloosters gered. Het is de kunst in hare kindschheid, die men weldra in hare grootste rijpheid en volkomenheid in volgende zalen aanschouwt. Men ziet daar stukken der eerste Italiaansche meesters, van Rafael, Bernardino Luini, Guercino, Paolo Veronese, Guido Reni, Dominichino en anderen. Er bevindt zich ook werk van Vlaamsche en Hollandsche meesters, vooral van Rubbens en van Dijk. Men heeft hier eene heerlijke verzameling afgietsels van antique beelden, en beeldhouwwerk van vroegeren en lateren tijd. Onder het laatste munt het standbeeld van Appianus door Thorwaldsen uit. De meesterhand des noordschen kunstenaars heeft aan het kille, doode marmer als het ware gloed en leven geschonken.

De beminnaar van letterkunde bezoeke vooral de Ambrosiaansche bibliotheek aan de Via della Rosa. Zij dankt haar bestaan aan Frederic Boromeus, telt thans 60,000 banden, en munt derhalve minder uit door uitgebreidheid, dan wel door zeldzaamheid der hier aanwezige 10,000 handschriften.

Men ziet daar eene Georgica van Virgilius, met randteekeningen van Petrarca; een papyrus manuscript van Josephus, uit de 7de eeuw; palimpsesten van verscheidene redevoeringen van Cicero; eigenhandige brieven van Lucrezia Borgia aan den kardinaal Bembo, als ook eene haarlok van die eens schoone, maar vroeg door wellust en misdaad bezoedelde vrouw; het Codice atlantico, bevattende plannen van vestingwerken van Leonardo da Vinci, die eerst, gelijk bekend is, ingenieur was. Het genot, dat dergelijke beschouwingen verschaft, is iets geheel anders dan dat eener bevredigde nieuwsgierigheid. Het is een weemoedig genot, zich zoo geheel verplaatst te zien te midden van de gedachten en werken van hen, die reeds zoovele eeuwen niet meer zijn!

Rijk mag Milaan genoemd worden aan schouwburgen en plaatsen van openbare vermaken, ofschoon de politieke omstandigheden daarvoor thans ongunstig waren. De Scala was gesloten, daar geen Milanees zich meer aan een oord wilde vertoonen, waar meer dan elders aan Oostenrijksche officieren gelegenheid tot toegang verschaft werd. De verbittering moet bij den Italiaan wel groot zijn, wanneer hij er zijne meest geliefkoosde uitspanning aan opoffert! - Het ledige, door den dag inwendig slechts flaauw verlichte gebouw scheen buitengewoon groot en reusachtig. Het kan 3600 toeschouwers bevatten, telt *zes* rijen Loges, die meest bijzonder eigendom vormen, en zeer net en smaakvol met spiegels en sofa's zijn ingerigt. De bovenste rij is het eigendom van gezelschappen, die er te zamen komen, om..... niet het spel te bewonderen, maar onderling den tijd met praten, lezen of spelen te korten! Het Teatro Carcano is bijzonder geschikt voor muzijk, en wij hoorden er eene schoone uitvoering van Rossini's Stabat mater. Het Teatro re is klein maar net ingerigt, en meer bijzonder bestemd voor de opvoering van blijspelen en kleine opera's. Het Amfitiatro, achter de piazza d'armi gelegen, bestemd voor paarden en wagenwedloopen, dat 30,000 toeschouwers kan bevatten, herinnert nog aan de dagen van het oude Rome, even als het Teatro Fiando o delle Marionette het hedendaagsche volkskarakter teekent. Men lette ook op de menigte net ingerigte en sierlijke cafés en restauratiën; op het Casino dei Nobili, thans echter door de wachtvuren der Croaten zwart gebrand; op het Casino dei Mercanti; op de Giardino publico, of de openbare tuinen aan de Porta Orientale, om de overtuiging te erlangen dat het

meer openbare leven, aan zuidelijke landen eigen, tot de daarmede overeenstemmende inrigtingen voert.

Zullen wij nog verder Lombardije's hoofdstad doorkruisen? hare twaalf poorten bezigtigen en daaronder de prachtige Arco della pace, door Napoleon in 1804, tot aandenken zijner overwinning bij Marengo, aangevangen, en met zinnebeelden zijner zegepralen versierd, waaraan men (vreemd genoeg), bij den intogt van Frans. I te Milaan in 1825, andere zinnebeelden van overwinningen op hem bevochten heeft toegevoegd? Of zullen wij ons, bij het aanschouwen der porta Romana, van hare, door den hand des tijds verweerde of half vervallene zuilen, aan de glorierijke dagen van het Roma Secunda herinneren? Zullen wij nog andere openbare pleinen, liefdadige instellingen, zoo als het Lazzaretto buiten de Porta Orientale, of het Ospidale Maggiore, of dat der fate bene fratelli bezoeken, of oude gedenkteekenen, zoo als de Colonne di San Lorenzo bewonderen? Voorzeker niet, daar andere en meer vreemde tooneelen ons wachten, daar wij het Noord-Europesche, de Fransche trekken en eigendommelijkheden, geheel willen zien plaats maken voor de zuidelijke, voor de echt Italiaansche.

Wij zeggen het bekoorlijke Milaan vaarwel en rollen door de porta Ticinese naar Pavia. Een straatweg langs de boorden van een kanaal, niet onaanzienlijke boerewoningen, lage, voor het water toegankelijke landerijen, eene prachtige allee met dubbele rijen kastanjeboomen, zijn de tooneelen, die ons treffen bij het naderen der oude bisschopsstad. Zij bezit nog hare Universiteit, hare oude muren, hare donkere en weinig levendige straten. Zij heeft nog eenigen handel, waartoe hare ligging aan de Ticino, die hier bevaarbaar wordt, en hare jaarlijksche *missen* bevorderlijk zijn. Zij heeft ook hare herinneringen aan eenmaal beslissende wereldgebeurtenissen. Voor hare poorten viel in 1525 die slag voor, waardoor Frans I tijdelijk de Fransche koningskroon met Spaansche gevangenschap verwisselde[1]. Luid was toen de jubel in hare muren, want hare bewoners waren der partij van Karel V opregt toegedaan. Maar die jubel werd door weeklagten vervangen, toen de woeste Lauttrec de stad twee jaren later plunderde en zoodanig verwoestte[2], dat zij zich nooit geheel daarvan herstelde.

1 Von Raumer, ‘Geschichte Europa's,’ I, 302.
2 Robertson, ‘History of Charles V,’ Book 5, ad an. 1527.

Wij bevinden ons aan de boorden van de aanzienlijkste der Italiaansche stroomen. De Po, die in den berg Viso ontspringt, en na een' loop van 150 fransche mijlen, zich in de Adriatische zee stort, stuwt zijne gele, troebele golven langzaam voor ons heen. In de tijden van Polybius, was de geheele Po-vallei één moeras, met digte wouden overdekt. Sedert 1604 is men begonnen den stroom in te dijken. Schoone landerijen zijn daardoor bebouwbaar gemaakt, weilanden aangewonnen, die in vruchtbaarheid voor onze vaderlandsche beemden niet onderdoen, maar door warmer zonlicht gekoesterd, tot *zes* malen 's jaars den hooibouw mogelijk maken. Het indijken der rivier geeft echter hier, even als in ons vaderland, tot groote moeijelijkheden aanleiding, door het verhoogen harer bedding. Weinige stroomen toch schijnen eene zoo groote hoeveelheid slib met zich te voeren, en men wil, dat het watervlak der rivier, bij zijn laagsten stand, nog hooger ligt dan de daken der huizen van Ferrara[1]. De stroom, dien men hier op eene schipbrug overging, was door zomerdroogte thans verre binnen zijne dammen teruggetreden, maar juist deze getuigden van zijne majestueuze breedte en van die vernielende kracht in ongunstige jaargetijden, die reeds Virgilius deed zeggen:

> Proluit insano contorquens vortices silvas
> Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
> Cum stabulis armenta tulit.[2]

Casteggio, Voghera en Tortona zijn weinig beduidende plaatsjes, die de moeite eener opzettelijke bezigtiging niet zouden beloonen. Maar daarachter, den zuidelijken horizont begrenzende, verrijzen, blaauw en golvend, de ketenen der Apennijnen.

> Those infant Alps, which - had I not before
> Gazed on their mightier parents, where the pine
> Sits on more shaggy summits, and where roar
> The thundering Lauwine - might be worshipped more;
> But I have seen the soaring Iungfrau rear
> Her never trodden snows, and seen the hoar
> Glaciers of bleak Mont-Blanc both far and near;[3]

1 Malte-Brun, ‘Geographie Universelle,’ VII, 568, sqq.
2 Virgilii Georgica, I, 481.
3 Childe Harold, Canto IV, 73.

Hoe juist, hoe waar zijn niet die regelen van Byron! Hoe drukken zij het gevoel uit van hen, die de trotsche bergtooneelen van het Berner Oberland en van Chamouny's vallei aanschouwden! Voor hen zijn de Apennijnen slechts hooge heuvelreeksen. - En toch, zij hebben eene geheel bijzondere schoonheid, eene eigenaardige bekoorlijkheid, eene aanvalligheid van vormen, eene rijkheid van kleuren, die alleen aan Italië eigen is. Aanschouw ze, die zacht glooijende hellingen, die afgeronde omtrekken, die zwellende bergen en heuvelen, die diep zinkende dalen, welke zich in alle rigtingen voortslingeren, terwijl de maan daarover zijn bleek zilverlicht uitstort, het olijfbosch in haren stralengloed schittert, de nachtwind u zoete geuren op zijn adem toevoert, en vraag nog, wat het beteekent, zich in zuidelijker oorden te bevinden! Of daal, met den ontluikenden dageraad, langs den weg der zoogenaamde Bochetta, van de hoogste toppen der Apennijnen naar Genua af. In zachte glooijingen slingert hij tusschen bergen en heuvelen van welligt 2 à 3000 voet hoogte, tot hunne toppen met het weelderigst groen bedekt van bouwlanden en bosschen; bezaaid met woningen en landhuizen, met witte, bonte en roode kleuren bemaald! Daar aanschouwt men op eenmaal over dat landschap, over heuvelen en valleijen, over bosschen en beemden, de Middellandsche Zee, blaauw en spiegelglad, zich langs den gezigteinder uitbreidende, zamensmeltende in het verre verschiet met het lucht-azuur des morgenhemels!

(*Wordt vervolgd.*)

De Comala van Niels Gade.

In eene eeuw als de tegenwoordige, zoo bij uitstek die van vooruitgang, heeft het ons steeds verwonderd, op het gebied der kunsten vaak eene eenzijdige waardering van het oude te bespeuren, die op de ontwikkeling der nieuwere kunst eene doodende werking oefent, en hare schoonste bloesems vóór den tijd doet verdorren en afvallen. Terwijl wij in maatschappelijke, politieke en andere wetenschappen reuzenstappen voorwaarts doen, en met vaste hand de vooroordeelen van het verledene nederrukken, om op de puinhoopen daarvan ons welzijn voor het tegenwoordige te bouwen en voor de toekomst te verzekeren, meenen wij nog meestal het voor hoogere beschaving zoo onmisbare voedsel van onzen aesthetischen zin alleen in het verledene te moeten zoeken; ja, al wat het tegenwoordige ons in het vak der kunsten biedt, wordt maar al te dikwijls alleen daarom veroordeeld en verworpen, omdat het niet door het stof en de schimmel van vervlogen eeuwen, als het ware, geadeld is. Men begrijpe ons echter wel: wat onze voorgangers verrigt hebben minachten wij niet, wat bij hen wezenlijk groot was is het ook nog voor ons; maar wij mogen niet lijdelijk toestaan, dat alles wat nieuw is niet geteld wordt *omdat* het nieuw, dat alles wat oud is alleen geroemd wordt *omdat* het oud is. Zulk eene handelwijze is even onbillijk als die, welke men vaak op een ander gebied ziet heerschen, van alleen het nieuwe te prijzen en het oude onvoorwaardelijk te verwerpen. Ongetwijfeld weet de geschiedenis tijdvakken

aan te wijzen, in welke de kunst ons voortbrengselen schonk, die onze eeuw niet in staat is geweest te evenaren. Zelfs gaan wij verder en durven staande houden, dat, bij de rigting die de beschaving meer en meer volgt, terwijl de wetenschappen steeds vooruitgaan, de kunsten eerder tot achteruitgang, of althans, wat schier hetzelfde is, tot stilstand op de hoogte, waartoe een vorig geslacht haar gebragt heeft, veroordeeld zijn. De oplossing ligt voor de hand. Waar stoffelijk welzijn hoofdzaak is, wordt alligt de zin voor edeler genietingen verstompt, en de kunst tot eene dienares van grof zingenot verlaagt; en wie zal betwisten, dat de 19de eeuw het materialisme ten troon heeft verheven? Maar juist daarom is het te meer pligt, elke nieuwe verschijning op het gebied der kunst met goedwilligheid te ontvangen, met belangstelling gade te slaan, met zorg te onderzoeken, wat er goeds in is te erkennen, en het aan geene aanmoediging van elke verdienstelijke poging te laten ontbreken; juist daarom moeten zij, die de kunst nog huldigen en liefhebben, zich met te meerder zorg voor de partijdigheid wachten, die voor de pogingen van tijdgenooten oogen noch ooren heeft.

De titel van ons opstel duidt reeds aan, dat wij over muzijk willen spreken; zij zeker is de kunst, die het meest gebukt gaat onder de verdrukking, van welke wij gewag maakten, vooral omdat zij in zich zelve nog eene bijkomende oorzaak daarvan draagt. Terwijl een schilderstuk slechts oogen vordert om te zien, terwijl men voor het genieten van een dichtstuk slechts behoeft te kunnen lezen, en, voor voor zoo verre het in eene vreemde taal geschreven is, die men niet behoeft te verstaan, spoedig een vertaler gevonden wordt, die de vreemde vrucht op inheemschen bodem overplant, vereischt een muzijkstuk eene stem om te zingen of handen om te spelen, en somtijds vele stemmen en vele handen. Niet dat er, althans aan deze laatste, gebrek zou zijn; maar 's menschen natuurlijke traagheid schrikt de uitvoerders af, om wat nieuw is aan te leeren; en waartoe ook zouden zij zich de moeite getroosten van zich op nieuws aan de studie te zetten, zoolang het oude nog voldoet? Wanneer de toehoorders zich nog geheel bevredigd voelen door het sints lang bekende, en naar geene verandering haken, zullen de schatkameren van het nieuwe zich slechts ontsluiten voor de weinigen, die, hoe ook hulde brengende

aan de werken der voorgeslachten, geene moeite en zelfstandige pogingen schromen, om zich tot eene onpartijdige waardering van het streven hunner tijdgenooten in staat te stellen.

Jaren geleden hoorden wij: ‘das Paradies und die Peri’, en ieder was opgetogen door de schoonheden van Schumann's kunstgewrocht. Dezelfde geniale Duitscher heeft nu, behalve talrijke andere werken, drie Simphoniën en eenige Ouvertures geschreven; doch wij hebben nimmer daarvan op onze openbare uitvoeringen iets gehoord.

De komponist der Comala heeft reeds vier Simphoniën en verscheidene Ouvertures geschreven, die in Duitschland op vele plaatsen met geestdrift uitgevoerd en aangehoord zijn geworden; doch ons klinkt zijn naam voor het eerst in de ooren, en al meenen wij, dat deze geheele onbekendheid ten minste aanspraak zou geven op eene onpartijdige ontvangst, wij hebben meermalen de aanmerking moeten hooren: ‘Wat moet het koud zijn, al wat uit het Noorden komt.’

Eenige weinige regelen willen wij wagen aan eene zwakke poging, opdat de jeugdige toondichter onzen landgenooten voortaan minder vreemd zij.

Niels W. Gade is de zoon van een instrumentmaker uit Koppenhagen; hij werd aldaar den 22sten October 1817 geboren. Reeds in zijne vroege jeugd voelde hij eene bepaalde neiging voor de muzijk. Zijne ouders gaven hem een onderwijzer, die hem in de beginselen van pianoforte, viool en guitaar onderrigtte; doch dit onderwijs was tamelijk oppervlakkig en voor den aanleg van den jongen Gade onvoldoende; later had hij het geluk, grondig onderwijs van bekwame meesters te ontvangen, en bij dezen bragt hij het spoedig zoo ver, dat hij als violist plaats nam in de koninklijke kapel, en er met eere medewerkte. Met den meesten ijver legde hij zich nu ook op de kompositie toe, en gaf spoedig blijken van zijnen uitstekenden aanleg daarvoor. In 1841 schreef de Koppenhaagsche muzijkvereeniging eenen prijs uit voor het best geschreven muzijkstuk; dat het haar daarmede ernst was, bewijst de keus der beoordeelaars: Louis Spohr en Friedrich Schneider. Gade had het geluk, - of liever danke men daarvoor zijn talent, - zijne kompositie, - eene Ouverture: ‘Nachklänge von Ossian’ genaamd, - bekroond te zien. Had men vroeger in Koppenhagen reeds met belangstelling den jeugdigen komponist gadegeslagen, zoo was deze onderscheiding genoeg-

zaam, om de algemeene opmerkzaamheid op hem te rigten. Men begreep zeer wel, dat het voor den jongeling allernoodzakelijkst was, verder ontwikkeld te worden. Daartoe was echter in het land zelf weinig of geene gelegenheid, en om hem zijne verdere opleiding in den vreemde te doen geven, was voor zijne ouders eene te kostbare zaak. Doch de jonge Deen had het zeldzame geluk, onder een koning te leven, die regt koninklijk gevoelde, dat de kunsten, en bijgevolg ook de kunstenaars, op ondersteuning aanspraak hebben, waar zij die behoeven, en van dezen ontving Gade eene aanzienlijke reistoelage. Intusschen was zijne Ouverture in Leipzig met den meesten bijval opgenomen; eene Simphonie, door hem gekomponeerd en derwaarts gezonden, werd met niet minder geestdrift aangehoord, en Mendelssohn Bartholdy, die toenmaals de Gewandhaus-Concerten dirigeerde, sprak er het gunstigste oordeel over uit. Door dit alles gevoelde Gade zich gedrongen, in de eerste plaats daarheen te reizen, waar zijn naam hem reeds op zulk eene roemvolle wijze vooruitgegaan was, en in den herfst van 1843 kwam hij in Leipzig en bragt er den geheelen winter door. In het voorjaar van 1844 reisde hij naar Italië, doch keerde in den herfst van hetzelfde jaar naar Leipzig terug. Mendelssohn zag zich genoodzaakt, door zijn verblijf in Berlijn en Frankfort a/M., de directie der Gewandhaus-Concerten te laten varen, en Gade werd benoemd, om zijne plaats te vervullen, welke betrekking hij in het vervolg behouden heeft. Geen schooner bewijs van achting voor zijne bekwaamheden kon hem gegeven zijn, dan dat hij in staat werd gerekend eenen post te bekleeden, waarin de groote Mendelssohn zoo zeer geschitterd had. Had vroeger reeds 's Konings mildheid bewezen, dat in het kleine Denemarken het talent niet te vergeefs op geldelijke ondersteuning behoeft te rekenen, waar het die tot zijne ontwikkeling behoeft, - niet minder heeft, slechts weinige maanden geleden, het geheele land het bewijs geleverd, hoe het de reeds ontloken gaven van zijnen jeugdigen toondichter op prijs stelt. De Deensche Rijksdag namelijk heeft besloten, Gade gedurende zijn geheele leven eene jaarwedde van 400 Rijksbankdaalders te verstrekken, opdat hij onbekommerd en vrij van zorgen voort zou kunnen werken. Als wij een weinig bevoordeeld land als Denemarken zooveel belangstelling zien toonen in de kunst, wat mogen wij dan niet verwachten van landen, die meer door de natuur of

de fortuin bevoorregt zijn? Is niet het Deensche volk, dat, door zijne vertegenwoordigers, het voorbeeld navolgt door zijnen vorst in het ondersteunen en aanmoedigen van eenen Gade gegeven, een hard verwijt voor den kunstzin van volk en vertegenwoordiging, die het gedoogen, dat de begaafdheden van menig kunstenaar onder den druk der zorgen voor het dagelijksch brood worden verstikt? - Doch het is ons doel niet, eene geschiedenis van volks-demoralisatie te schrijven.

Niet lang duurde het, of Gade's roem als komponist en orkest-directeur verspreidde zich ook buiten Leipzig; hoe meer zijne kompositiën bekend werden, des te meer werden ook alom zijne verdiensten gewaardeerd. De Comala werd in geheel Duitschland door zijne talrijke vrienden, en in het algemeen door alle muzijkliefhebbers, met geestdrift ontvangen. De vroeger genoemde Ouverture en Simphonie hadden reeds belangstelling voor den jeugdigen Deen opgewekt, die door zijne latere kompositiën nog zeer was toegenomen.

Terwijl men vaak van nieuwere kompositiën, en niet altijd zonder reden, hoort beweren, dat zij onbegrijpelijk zijn, dat men ze meermalen moet hooren om het schoone, zoo het aanwezig is, te kunnen vatten; heerscht er in de Comala eene helderheid, iets van die heroverde natuurlijkheid, die het toppunt der kunst is, welke in een jong mensch, gelijk Gade, inderdaad opmerking verdienen; te meer, dewijl deze eigenschappen bij hem met een grooten rijkdom van geest en vinding gepaard gaan. Alles zegt ons duidelijk, dat Gade de schoonste zijner middelen aan dit werk gewijd heeft, en dat die middelen verre van gering zijn. Ofschoon wij geenszins tot de dweepers met Ossian behooren, kunnen wij toch niet ontkennen, dat de keuze, die Gade gedaan heeft, eene gelukkige te noemen is. Zonder ons zelfs in het minste in te laten met eene kritische beschouwing der aan Ossian toegeschreven gedichten, wenschen wij toch eene korte schets van de Comala te geven; tot beter verstand der muzijk is zij noodzakelijk.

Comala, de dochter van Sarno, koning van Inistore of de Orkneys, ontstak in liefde voor Fingal, den zoon van Comhal, ter gelegenheid van een feest, waartoe hij door haren vader uitgenoodigd was geworden. Hare hartstogt was zoo hevig, dat zij zich in krijgsgewaad kleedde, om Fingal op zijne togten te vergezellen. Spoedig werd zij echter ontdekt door Hidallan, den zoon van Lamor, een van Fingal's

helden, wiens liefde zij eenigen tijd vroeger met minachting afgewezen had. Hare liefde en schoonheid werkten zoodanig op Fingal, dat hij besloot haar tot zijne vrouw te nemen; doch daar ontvangt hij de tijding van den inval van Caracul (volgens de overlevering Caracalla, de zoon van Severus, die in het jaar 211 eene expeditie tegen de Caledoniërs aanvoerde). Fingal ijlt ten strijde en scheidt zich van Comala, die hij achterlaat op eenen heuvel, in het gezigt van 's vijands leger; hij belooft haar, 's avonds tot haar terug te zullen keeren, als hij overwinnaar is. Vol bange voorgevoelens ziet Comala de vervulling dezer belofte te gemoet; hare overspannen verbeelding spiegelt haar in eenige natuurverschijnselen den ondergang van den geliefde voor, en als de geesten der voorvaderen haar voorbij trekken, om de verslagenen van het slagveld naar hunne vaderen op te voeren, waant zij Fingal overwonnen en gedood, en in de overmaat harer smart bezwijkt zij. Juichende en jubelende keert Fingal als overwinnaar weêr; maar de klagten der jonkvrouwen verkondigen hem den dood van Comala, en in zijne droefheid mengen zich de koren der Barden en jonkvrouwen, waarmede deze Comala's lof bezingen, en hare ziel naar de bovenaardsche woningen begeleiden.

Deze korte aanduiding van den inhoud zal voldoende wezen, om te toonen, dat het gedicht vele waarlijk poëtische toestanden bevat, die den komponist, aan wien het gegeven is, alle fijne trekken naar eisch op te vatten, ruime gelegenheid bieden, zijn talent veelzijdig en in het schitterendste licht te vertoonen. Wij moeten erkennen, dat Gade dit volkomen begrepen heeft, en van dien kant zijne taak op de waardigste wijze heeft volvoerd. En zoo wij al niet kunnen ontkennen, dat er in het gedicht eene soort van eentoonigheid heerscht, Gade heeft die zeker op de gelukkigste wijze, zooveel maar immer mogelijk was, vermeden. Voor het grootste gedeelte schildert de dichter slechts treurige gewaarwordingen: de natuurlijke smart der scheiding; het gevoel van angst voor het gevaar, waaraan de geliefde zich blootstelt, en de bezorgdheid voor zijn leven, welke eindelijk zoo hoog stijgt, dat zij de oorzaak van Comala's dood wordt; eindelijk den terugkeer van Fingal, wiens triomfgezang verandert in hevige smart over het verlies der geliefde. Deze monotonie van het gedicht wordt natuurlijk ook in de muzijk gedeeltelijk weêrgevonden, doch zij is hier geene ver-

velende eentoonigheid, maar veeleer slechts eene eenheid van kleur, die tevens eigenaardig en interessant is. De lichtpunten, zoo noodig om het geheel te doen uitkomen, daaraan het afgewerkt aanzien te geven, en de belangstelling levendig te houden, ontbreken nergens; maar het onderwerp veroorloofde niet, dat zij schreeuwend zouden zijn, en daarom zijn zij dan ook slechts verhoogde tinten van de algemeene kleur. De kracht van scherpe tegenstellingen wordt in dit werk gemist, omdat het den komponist niet vergund was bonte kleuren te gebruiken, waar het gedicht zelf die niet gaf; doch daarom juist treft de kompositie te meer door de zachte ineensmelting van licht en bruin, zonder dat zij week is of kracht mist. Voor een groot deel zeker werd dit, zoo als wij reeds opmerkten, door het onderwerp gevorderd; maar gedeeltelijk ook vinden wij den grond daarvoor in de individualiteit van den komponist. In alle volkswijzen der Noordsche volken ontmoeten wij eene eigenaardige somberheid, eene geheimzinnige zwaarmoedigheid, die toch aantrekt; deze openbaart zich niet alleen in de zeer bepaalde voorkeur aan mineur-toonaarden geschonken, maar ook in eene geheel eigenaardige behandeling der majeur-toonaarden. Dezen karaktertrek, deze uitdrukking van nationaliteit, bezit ook Gade in de hoogste mate; zij ademt uit alle zijne kompositiën den hoorder tegen, en wij gelooven zelfs, dat hij die niet ongestraft zou kunnen verzaken. Het bewijs daarvoor is, dat zijne laatste Simphonie, bij de vervaardiging waarvan hij zich meer op het standpunt der Duitsche kunst geplaatst heeft, beneden zijne vroegere werken staat; men gevoelt, als het ware, dat de kunstenaar zich zelf heeft zoeken te vergeten, om zich toe te eigenen wat hem vreemd was. In de Comala hoort men het, dat de effecten, die Gade voortgebragt heeft, geene van buiten aangewende middelen zijn om de uitwerking te versterken; even weinig de vruchten eener ziekelijke en overspannen phantasie. Zij zijn slechts de natuurlijke uitdrukking der dichterlijke schoonheden, die hij vond in zijnen tekst, - van den indruk door Ossian's poëzij op zijnen denkenden geest gemaakt; en hieraan alleen heeft hij het te danken, dat koor, orkest en sologezang zulk een harmonisch geheel vormen. Vroegere werken van Gade, vooral zijne eerste Simphonie, bewijzen met hoe veel kracht en energie hij naar de bereiking van een grootsch doel weet te streven, maar toch is hij in alles met

de grootste spaarzaamheid en behoedzaamheid in het gebruik der middelen te werk gegaan. Ook in zijne Comala vinden wij dezelfde verstandige behandeling van alle tot de uitdrukking van zijn gevoel gevorderde middelen. Alleen zouden wij verlangen, dat de koren hier en daar wat gemakkelijker voor de zangstemmen geschreven waren; Gade vordert soms wel eens wat heel veel van den omvang der stemmen.

In een werk, dat zulk een voortreffelijk geheel vormt, is het moeijelijk, op de schoonheden van afzonderlijke nommers te wijzen, zonder aan de verdiensten van het overige te kort te doen. Wij wagen het echter op enkele opmerkzaam te maken, die althans voor het oogenblik op ons een meer aangenamen indruk maakten. Daartoe behooren het Duet, waarin Fingal van zijne geliefde afscheid neemt; het tooneel: ‘Dahin sind die liebliche Träume’, waarin Comala's eenzaamheid en de haar omgevende ‘vreeslijk diepe stilte’ waarlijk schoon geschilderd zijn; de Ballade van Dersagrena met harpbegeleiding en het refrein van Melicoma en het jonkvrouwenkoor: ‘O höre Comala, was Fingal gethan, den nie ein Feind überwunden’, al wijkt deze Ballade eenigzins af van het denkbeeld, dat wij ons gewoonlijk van dit genre vormen; het koor der geesten, die den helden tot geleiders naar het huis der Vaderen zullen dienen: ‘Wir wandeln auf den Sturm durchs Feld’; de herhaalde aanmaningen der jonkvrouwen aan de terugkeerende overwinnaars, om hun jubelend zegelied te staken en in te stemmen met hunne klagten over de gestorvene Comala, en de daartusschen gemengde weeklagten van den, door zijne zegepraal opgewondenen Fingal, die te vergeefs zijne geliefde zoekt, om haar deelgenoot van zijne overwinning te maken; en eindelijk het slotkoor der Barden en jonkvrouwen, waarin zij zich tot de gloeijendste geestdrift verheffen: ‘Strahlen des Monds tragen empor die Seele der Jungfrau.’

Met vlugtige trekken hebben wij het werk van Gade geschetst; - genoegzaam echter, zoo wij hopen, om den jeugdigen Muzenzoon uit de onverdiende onbekendheid te redden, welke tot nu toe in Nederland zijn deel was. Wij gelooven niet (en wij oordeelen niet alleen naar het boven besprokene werk), dat Gade de stichter en het hoofd eener nieuwe school in het rijk der toonen zal zijn; maar dit geeft ons toch geen regt, om geheel onopgemerkt te laten voorbijgaan, wat hij doet en gedaan heeft, vooral naardien hij zich inderdaad daardoor

zeer gunstig van het gros zijner tijdgenooten onderscheidt. Zijne roeping voor de kunst spreekt onverholen uit al zijne werken; de rijkdom van zijn scheppingsvermogen is niet te ontkennen; en de Comala levert bovendien de sprekendste bewijzen, dat hij een bepaald talent voor dramatische kompositie bezit. Hij weet zich het onderwerp geheel eigen te maken; hij kan zich met den dichter in de verschillende toestanden en gewaarwordingen verplaatsen; en vindt de passende middelen om het gevoel uit te drukken, dat zij bij hem opwekken, opdat anderen met hem mogen gevoelen.

Gelijk de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst reeds in 1848 aan Niels W. Gade eene wèlverdiende hulde bragt, door hem tot haar korresponderend lid te benoemen, zoo komt ook haar de eer toe, hem, door de openbare uitvoering der Comala, voor het eerst op eene passende wijze in Nederland te hebben bekend gemaakt. Mogen ook hier te lande zijne verdiensten meer en meer en in telkens ruimer kring worden erkend!

B.

Adagio con espressione.
(de laatste gedachte van Weber.)

Eene kunstbeschouwing.

> Sweet air, how every note brings back
> Some sunny hope, some day-dream bright,
> That, shining o'er life's early track,
> Fill'd ev'n its tears with light.
> THOMAS MOORE.

> Wij zijn bestemd, om, in het gevoel van de harmonie onzer krachten, ons in ons aanzijn te verheugen. Wat wij in zulk een genot van ons geestelijk aanzijn gewaar worden, dat is *schoon in de gewaarwording*.
> Het is *schoon in de gedachte*, wanneer wij het denken, en schoon zijn de *voorwerpen*, welke, in eene bepaalde verhouding tot ons, deze gewaarwording opwekken en onderhouden.
> F. BOUTERWECK, *Leer van het Schoone*, I Dl.

Herinnert ge u de Septemberdagen van het vorige jaar, dagen, die ten onzent den toegang ontsluiten tot het gebied van de kunsten des vredes, en ons, tweejaarlijks, den maatstaf aangeven tot bepaling van het punt, waarop zij geacht kunnen worden te staan?

Mij dunkt, ik zie u, hoe ge, een' helderen dag uitkippende, - schaarsch genoeg in de herfstmaand, - liefst onder beurstijd, uwe schreden wendt naar het Oûmannenhuis, en den leelijken, verweloozen gang doorsnelt om Rem-

brandt's buste in het grasperk voorbij, - en de zalen der Koninklijke Nederlandsche Academie binnen te treden.

Met welk een welgevallen bleeft ge toen wijlen in de eerste zaal, en liet ge uwe blikken rusten op de schilderij - in den Catalogus onder N°. 159 vermeld - die om meer dan ééne reden uwe maagdelijke aandacht en bewondering vroeg.

Het was niet zoo zeer de gelukkige en onderscheidende plaats, die haar was aangewezen, of de omvang van het doek, die u zoo lang deed toeven bij de ‘Mijmering’ van Jozef Israëls, en ge voeldet u niet zoo zeer tot haar getrokken door het aanvallige der figuur, of door het lieve blonde kopjen van haar, die ge ‘in zoet gepeins verloren’ vóór u zaagt; het was vooral de schoone gedachte, de poëzie, die u trof en boeide.

Wat moogt ge niet al gevoeld hebben bij die schilderij! Wat al droomen, wenschen en verlangens moogt ge der beminnelijke maagd toegedicht, wat moogt ge hare mijmering benijd hebben! Doch neen, ik zoude u onregt doen, wanneer ik onderstelde, dat andere dan liefelijke gedachten, door de liefelijke gedachte vóór u, in uwe ziel werden opgewekt, en niet veeleer meende dat het ‘heimliche Gefühl’, dat u doorstroomde, slechts plaatse maakte voor dankbaarheid aan den jeugdigen, warmen en genialen kunstenaar, die zijne ziel in het beeld had uitgestort.

Werpt mij niet tegen, dat het kunststuk welligt niet de subjectiviteit des scheppers uitdrukte; het moge gelden voor sommige anderen, voor Israëls zeker niet! Verlangt ge er het bewijs van? Welnu, vergezelt mij naar de werkplaats des schilders, en beschouwt zijn onlangs voltooid ‘Adagio con Espressione’, dat, zoo wij hopen, weldra de haagsche tentoonstelling, en later de kunstkamer eens lief hebbers moge versieren.

Alvorens wij ons echter tesamen gaan vermeiden in den aanblik der schilderij, vergunt ge mij wel een paar vragen, die gij, bij onze kortstondige kennismaking, verschoonlijk zult vinden, en van wier beantwoording het genot grootelijks zal afhangen, dat we ons voorstellen.

Hebt ge eene bepaalde kunstrigting, dat wil zeggen, gevoelt ge u in de schilderkunst bijzonder getrokken tot een of ander genre, tot eene of andere uiting der aesthetische idee; en zoo ge haar hebt, drijft gij de liefde tot

de rigting die gij voorstaat, tot miskenning van elke andere; of erkent ge de schoonheid, de verdienste onder iederen form, in iedere uitdrukking der gedachte, en eert ge den man van talent, wanneer hij zijne rigting - zij die ook averegts aan de uwe - waardiglijk vertegenwoordigt, en haar tot sieraad strekt?

ô Hoe wenschte ik, dat ge, bij veel partijdigheid, onpartijdig waart! -

Daar is nog iets, waarover ik gaarne uw oordeel zoude vernemen; het is dit: of ge op kunstenaars den regel toepast, dien we sommigen hebben zien in acht nemen tegen mannen, wier lessen men gaarne in het openbaar ontvangt, doch die men niet wil aanschouwen, ontdaan van het decorum en den tabbert van 't officie, en of ge, met eene onbegrijpelijk diepgaande philosophie, de would-be verstandige phrase beaamt: ‘qu'il n'y a pas de héros pour son valet de chambre,’ een woord, den tijd der encyclopaedie en van 't rationalisme waardig?

Doet mij, wat ik u bidden mag, het verdriet niet aan de vraag toestemmend te beantwoorden. - Het zoude zijn, alsof ge mij zeidet, dat ge geen verband zaagt of erkendet tusschen voortbrengsel en voortbrenger, tusschen de uitgedrukte en de moeder-gedachte; alsof ge den eenigen maatstaf ter beoordeeling verwierpt, en het boek wildet lezen zonder den sleutel tot de karakters te bezitten; alsof ge meendet, dat het maaksel steeds over zijnen maker zoude moeten blozen. -

Maar neen, de deur van des kunstenaars werkplaats opent zich, en ge treedt met mij binnen in de stemming - - die ik bij u veronderstel. -

Hij is nog jong, de maëstro (zoo ge 't zuidelijke woord voor den blondlokkigen toondichter duldt), en heeft naauwlijks de grens van den mannelijken leeftijd bereikt. - Zijne tengere gestalte is gehuld in een zwart fluweelen kleed, dat de bleekheid der wangen en der dunne vingeren te scherper doet uitkomen. - Bij den eersten oogopslag zoudt ge 't den jongeling niet aanzeggen, dat het kortstondige leven hem

reeds zoo rijk was geweest aan beproeving en smarte, al trof 't u ook dadelijk, dat hij veel en ernstig moest hebben gedacht en gevoeld. -

En toch, hij had reeds een zwaren kamp gestreden tegen de wereld en het lot; hij had miskenning en smaad ondervonden; hij wist wat nooddruft was, en hem was ontvallen, 'tgeen hem dierbaar was boven alles, de liefde en sympathie der zijnen. -

Hij had dat alles gedragen, schoon soms welligt niet zonder bitterheid, om het doel zijns levens te verwezentlijken, om gehoor te geven aan de aandrift, die hij in zich voelde, om zich te wijden aan de gave, die hem was weggelegd. - Hij had ouderen en betrekkingen verlaten, en rusteloos voortgestreefd, en de doornen en hinderpalen niet geacht, en ze slechts als prikkel beschouwd tot volharding en moed. -

Slechts ééne bleef hem bij op het pad, dat hij zich had afgebakend, slechts ééne, om met hem de wederwaardigheden des levens, doch tevens de zaligheid en wellust te deelen, die zijne kunst hem schonk. -

Zij had hem innig lief, de aanvallige twintigjarige, die haar lot aan het zijne had gehecht, één als zij met hem was in geest en hart, in opvatting van het schoone; en hij gevoelde zich gelukkig in haar bezit, trots al het leed, dat hij had doorgestaan, gelukkig in zijn gevoel en de gave om het uit te storten. -

En thans vooral scheen het verledene hem slechts een droom, nu de echtgenoote weder het ziekbed had verlaten en, aanvallige reconvalescente, weder het bedrijvige leven was ingetreden. -

De laatste stralen der zon schenen in de eenvoudige woning, en speelden tusschen de ranken van den wingert, die het kruisraam omhuifde. - Met diepe teugen dronk de jongeling den verkwikkenden stroom der zomerlucht in, en blikte neder in het dal, en opwaarts naar de begroeide bergen, en het was hem te moede of alles om hem henen een volmaakt accoord formde. - Met geestdrift slaat hij de hand aan het instrument, en onder den vingerdruk stroomt het zielvolle Adagio!

Huppelend vloog de eene noot naar de andere, alsof ze zich vermeidden in kinderlijk spel, onbewust van den band der harmonie, die ze samensnoerde; heerlijk ruischten de

klanken, en mengelden en huwden zich en bewogen en trilden, beurtelings breeder en korter, schalkscher en ernstiger, hooger en lager, doch alle vervuld van het gevoel van vrede en kalmte, dat den schepper doorstroomde. -

Aanschouwt hem, in dezen oogenblik, van zaligheid en bezieling! Het schoone, fijngeteekende gelaat naar het landschap gerigt, het donkerblaauwe oog starend naar den hoogen, en de klanken vertolkend, die zijn greep aan het speeltuig ontlokt! o Hij is schoon en medeslepend, niet waar? gij gevoelt u onweêrstaanbaar tot hem getrokken, hij schijnt u het uitgedrukte beeld der poëtische gedachte, van het reine en heerlijke zieleleven, dat ge u als ideaal hebt gedroomd.

‘Adagio con espressione!’ Wat al liefelijke gewaarwordingen wekt gij op, wat stemt gij het gemoed tot zachtheid en goedheid, wat overstroomt gij 't met het gevoel van rust en dankbaarheid, terwijl gij den storm der driften doet zwijgen. Gij zijt het meesterstuk des dichters, de form bij uitnemendheid, waarmede hij de betere en edeler natuur in ons, verovert en beheerscht. - Is het wonder, dat hij, na het wegsterven der laatste toonen, in geestvervoering der echtgenoote toeroept: ‘Maria! ik gevoel 't, de wereld zal mij leeren kennen en liefhebben!’

Wanneer gij met mij den aanblik der schoone figuur, en nog meer de schoone gedachte, hebt genoten, zegt mij dan of ge niet gelooft, dat Jozef Israëls een gevoelvol kunstenaar is, en onzer schilderschool regt geeft, veel van hem te verwachten.

Nog staat voor de laatste de bane der glorie open, nog wordt ze gevierd en gehuldigd in den vreemde; zij zorge dat zij de plaats behoude, die vroegere meesterstukken haar hebben verworven.

Zij kweeke haar gevoel aan, en breide den kring harer wetenschappelijke kennis uit; zij ontwikkele zich vrij en moedig naar de inspraak des gemoeds; zij deinze voor geene grootsche ondernemingen terug; maar dan ook - zij vinde in het vaderland de erkenning en aanmoediging, zon-

der welke alle streven ijdel wordt, en zij ontmoete in de zorgen voor het materieele bestaan geenen hinderpaal tegen het beantwoorden aan hare roeping!

Daar zijn in ons land mannen te over, wier smaak en loffelijke zucht tot bevordering der kunst we gaarne hulde brengen, en wien geene middelen ontbreken om groote diensten te bewijzen aan de zaak van het Schoone. Voor hen zullen deze woorden volstaan; mogen we nog aan het Engelsche spreekwoord herinneren: ‘Charity begins at home’?

De cultus van het Schoone is een der krachtigste middelen tot veredeling en beschaving. - Telle zij ten onzent vele priesteren!

April 1851.

DARIE WETAN.

Salmagundi.

II.

Hendrick Laurentsz Spieghel heeft voor twee en een halve eeuw 't L o f v a n D a n s e n gezongen; de vedel bleef er bij onze vaderen niet minder om in den ban; - arme poëzij! zegt men. Maar hoe vele onzer lezers hebben die dertig stancen ingezien; hoe weinige, laat ons liever schrijven, haar doorgeworsteld? Wie het deed, hij verbaast er zich niet over, dat de voorstelling geene sympathie vond, het is eene pleitrede in rijm; 't is schier een preek! ‘Ick heb alleen willen bewysen, dat men wel eerlyck te dans mach gaen,’ luiden de laatste regelen van het betoog, dat de halve Oudheid en den heelen Bijbel plondert; - overtuigt het u van iets anders dan van de latijnsche kluisters, die men zich in de rethorica aanlegde, dan van den puriteinschen zuurdeesem, die tot den schrijver toe, zijns ondanks, doordrong? ‘Castor en Pollucx,’ die ‘constighe dansers’ zijn ‘gheweest,’ - ‘Cicero’ die ‘Roscium dapperder acht om 't volck te beweghen’ door zijn flikkertjes, dan hij ‘de Oratoor door cloecke reden,’ - de zuster van ‘Mozes, die gedanst heeft en gesprongen,’ - ‘David, die de Philisteen d'Arck had benomen;’ - ‘Neptholemus,’ - ‘Herodias,’ - ja zelfs ‘de Verloren Soon,’ toen hij ‘was weder ghecomen’ natuurlijk, drijven u in den vloed van woorden voorbij; - maar van het gezellige des genoegens, van het behagelijke der beweging, van de liefde in den lust verneemt gij geen sylbe, - en er is zoo min sprake van het schilderachtige der groepen, door het costuum van dien tijd gewaarborgd, als van het schalke, dat de min iederen dans, aan de polka als aan het patertje, en der menuët zoo goed als der mazurka, te geven

weet. Redenering, rederijkersredenering, in plaats van vereeuwiging der vreugde, in woorden weelderig als zij; - zou Spieghel het niet hebben gevoeld, dat alleen de laatste een lof zouden zijn geweest, het gesmaakte genot waard?

Hoe onze bouwtrant van onze burgerlijkheid tuigt! - hoe onze vertrekken het verkondigen, dat de dans onzer zeden vreemd is geworden! Al zijn de fortuinen misschien nergens ongelijker dan ten onzent, - de millionair woont naast den man, wiens kapitaal slechts in nijverheid schuilt, - het valt der huizingen niet aan te zien. Tienmalen grooter oppervlakte gebouwd eigendom te bewonen, dan de meeste zijner stadgenooten, is reeds eene zeldzaamheid - hoe zou het verschil van vermogen, waarvoor eene schaal van honderd graden te kort schiet, er door worden verzinnelijkt? Gelijkheid behoort tot het gebied der droomen, maar voor zoo verre eene menschelijke maatschappij haren stempel kan dragen, heeft ons gemeenebest dien op zijne gedenkstukken gedrukt. Wandel de grachten om, in de dagen hunner weelde door onze vaderen in de hoofdstad aangelegd, hoe weinig koetspoorten merkt gij op, - een huis met een binnenhof, aan de vier zijden bebouwd, - die laatste heugenis van een burgt, - is eene witte raaf! Een, twee, drie kamers gelijkvloers, eene binnenplaats tusschen de tweede en de derde, ziedaar de regel, - een tuin, achter de dusgenoemde zaal, valt slechts den bevoorregten ten deel. Of hebt gij u niet vruchteloos gevleid, toen gij meendet, ook anders dan bij wijze van uitzondering, die reeks van in elkaêr loopende vertrekken aan te treffen, ter ontvangst van groote gezelschappen vereischt? Treed ze binnen, zelfs die dubbele woningen, zoo gij genezen wilt worden van den waan, dat zij gelegenheid zouden bieden ten dans, dat deze nog tot de vermaken behoort, waarvoor, ja, de deftige burgerij den zin door de hervorming heeft verloren, maar die in de hoogere standen worden gewaardeerd. Overal toeven u mollige tapijten - brusselsche, engelsche, smirnsche, tot zij, die de laatste alom moesten verdringen, tot deventersche toe; maar waar langer een ingelegde vloer, den voet verpligtende te zweven, - waar langer, in stede van het onnatuurlijk gebloemte, ook der keurigste patronen - onnatuurlijk bij de gansche overige stoffaadje, die niets van een bruiloftsstoep heeft, - waar langer die ruiten en vakken, van veelverwig hout, het is waar, doch dat volkomen harmonieerde met het eikenbeschot van deurpaneel en vensterboog, met de sieraden, er door den beitel aangebragt? Het kleed valle op te nemen, en, dank der degelijkheid van het voorgeslacht, zij de grond gelijk genoeg, om den reijen een effen baan te bieden, - maar de ruimte, die de beweging vordert, en de versche lucht, voor zulk eene menschenmenigte noodzakelijk, waar vindt gij haar? hoe voert gij die toe?

‘Och, neen! - al wat ge wilt; drie diners in eene week, als het zijn moet; maar geen bal - het zou wezen om te stikken!’

Eene weigering als deze is over de lippen van menige lieve lezeres gekomen - gelukkig kwam zij over die van Mevrouwe Bleekhorst niet. Hare uitnoodigingskaartjes waren rondgezonden, kwistig rondgezonden; - en haar naam was er door gezegend in een geheel anderen kring dan dien, waaruit zij hare gasten koos.

Een bal in de groote wereld, - een genot van weinige uren - wordt voorafgegaan door eene drukte in die der modistes van allerlei slag, - een arbeid van dagen en nachten. - Het is geen stijl meer zich voor den schouwburg te kleeden; slechts een concert, het Cecilia-Concert vooral, gedoogt nog toilet; maar cen bal, een bal als dat der Bleekhorsten, eischt schittering, om het gemis van schoonheid op te wegen; eischt frischheid van tooi, tot van wie geen tooi behoeft, om bekoorlijk te zijn, tot zelfs van de jeugd. - Ten bewijze: - ‘Uit, meisje! uit, met die dozen,’ heet het in winkel bij winkel; ‘de lijst is lang, pas op dat gij er geene overslaat,’ en het zestien-, zeventienjarig kind draaft door dik en dun naar de dames toe, - die zoo keurig zijn in het kiezen! - Eene verandering des tooneels: - ‘*Un bouquet, Madame! - non, des rubans? ah! jc viens d'en recevoir de Paris*;’ en er is waarlijk slag in de wijze, waarmeê de hand die veilt, - we zijn in een *magasin*, in een *bazar* misschien - de veelkleurige linten, zonder ze te-kreuken, plooit, plisseert, zoo ge wilt, - ‘*voici la dernière nouveauté: des fleurs de lis*!’ - E n p l e i n e r e p u b l i q u e ? - ‘Voort, kind! voort!’ - Het meisje, waartoe de vermaning wordt gerigt, liet de naalde een oogwenk rusten; een zweem der winterzon drong tot het achterkamertje door! - zij, die ze gaf, is hare moeder, is eene weduwe; ‘voort, morgen moet het gepast!’ - o moge het wèlstaan, dat kleedje, waarvan kiesche weldadigheid het maken aan haar, die betere dagen kende, opdroeg! - Ons scherm valt om ijlings op nieuw omhoog te gaan. - ‘Laat dat lampje maar branden, moeder! straks, als de kleinen te kooi zijn, ga ik weêr aan het werk,’ klinkt het elders, klinkt het later; en al slaat de klok middernacht, al sluimeren vrouw en kroost om hem heen, de juwelierswerkman weet van geen rust, eer die steenen gezet, eer die sieraden klaar zijn; ‘dubbel loon, mits in tijds,’ was de afspraak, was de prikkel! - En nu staan wij voor eene sleperij en luisteren naar eene bestelling: - ‘Eene vigilante voor mijne vrouw, morgen voor en na den middag, - het is nog de vraag of zij het af zal kunnen, zooveel dames als zij te kappen heeft,’ en inderdaad, morgen wipt het wijfje de vigilante uit, de stoepen op, de stoepen af, voor dien dag met meer verlangen te ge-

moet gezien, dan op een der overigen een medicus, die een malaise verdrijven moet. - Vermenigvuldig de voorbeelden *à plaisir*; - onze vijf volstaan, verbeelden wij ons, om onze stelling te staven, dat een bal, als met een tooverstaf, honderden in beweging zet, die niet genoodigd zijn er deel aan te nemen; maar er niet minder vurig om wenschen, dat er meer werd gedanst! Wat schildert men, uit louter liefde voor tegenstelling, in de poëzij onzer dagen toch bij voorkeur altijd de armen, berooid en bibberend den nijdigen blik naar de verlichte vensters eener aanzienlijke huizing opheffende, - de honger, die verkleumd buiten staat, tegenover de weelde, die zich daar binnen in genietingen baadt? Het is maar de uitzondering in de maatschappij, - wij voegen er noode bij, soms de schuldige uitzondering - hoe kan zij aller opmerkzaamheid tot zich trekken, waar zooveel aangenamers, zooveel aardigers valt te zien? Of wat dunkt u van eene vergelijking des geluks in die daar even naauwelijks aangegeven huisgezinnen - in den ouderwetschen, maar overbeklanten modewinkel, of in het spikspelder hedendaagsche *maison de nouveautés*; op het achterkamertje des vervals, of bij den goudsmidswerkman, of bij het wijfje van den kapper, - wat dunkt u van eene vergelijking der vreugde dáár door het in omloop gebragte geld verspreid, - wat dunkt u van eene vergelijking der tevredenheid met die winst of dat loon, beide door inspanning verkregen, zij het ook zuur, daardoor te zoeter! met het vermaak van hen, voor wie al die weelde, al die tooi slechts de moeite van het wenschen, van het toetasten kost?

'Ook maar eene tegenstelling! -'

Wij hebben te veel met de kritiek op, Mijnheer! - om niet te bekennen dat wij den speldeprik hebben verdiend; maar antithese tegen antithese, schijnt de onze u niet veelzijdiger dan de uwe; belooft zij niet vruchtbaarder te zullen zijn? Gij behoort niet tot de bewonderaars der middeneeuwen, en het is er verre van, dat de *économie politique* uw *cauchemar* zou wezen, - denk dus een oogenblik over onze tegenstelling door. Bij u brengt de gedachte aan het gebrek *vis à vis* den overvloed eene opwelling van deernis te weeg, die, minder schilderachtig in hare bevrediging dan in *le bon vieux tems* - toen zij den haveloozen zwerver in de halle eene plaats aan den haard zou hebben ingeruimd, - zich bepaalt tot het tasten in uwe beurs - wie weet hoe dra dat stuk gelds in de kroeg zal zijn gewisseld? Bij ons daarentegen, die opmerkzaamheid vergen voor den ruil van een voortbrengsel, van welken aard dan ook, tegen circulerend medium - circulerend medium, door eerlijkheid ter kwijting van vroegere verpligtingen bestemd, door orde ter vervulling van eerste levensbehoeften aangewend, door liefde voor een honderdste

deel ter veraangenaming van het zoet te huis uit te geven, en door alle drie, gelooven wij er te mogen bijvoegen, genoten, genoten onder dankbaar opzien naar omhoog, - bij ons, zouden wij gaarne zeggen, brengt het de verpligting in beeld, den vermogenden opgelegd, te v e r t e r e n !

Als het niet tijd werd eindelijk bij de Bleekhorsten ten bal te gaan, de lezer liep met geen blad uitweidens over dit onderwerp vrij, - Holland, het van oude en nieuwe wereld renteheffend Holland, biedt er stoffe toe. Hij waardere onze zelfverloochening; hij doe dit vooral, er bij bedenkende, welk eene bespiegeling wij hier zouden kunnen inlasschen, ten bewijze dat het geluk aan geenen stand bij uitsluiting is verknocht, dat de lagere kringen voorzeker niet de minst levendige, minst loffelijke genoegens smaken.

Het was over negen, het werd vast half tien ure, en nog rolde rijtuig bij rijtuig aan, den sleep van koetsen en koetsjes - hoe weinige van die dingen hebben een hollandschen naam! - den sleep verlengende, die, van voor den ingang der huizinge af, de gansche gracht langs, tot over de sluis toe, heenzwierde: - eene fantastische verschijning, daar het ongeduld der rossen het licht der lantaarnen geen oogenblik dezelfde plaats bewaren liet, daar de trein zich rusteloos bewegen bleef. Ten leste echter, ten lange leste, is de beurt van uitstijgen ook aan ons; het portier gaat open en de trede gaat neêr; - wij volgen u, als ge wilt, de breede marmeren trappen op, - ieder bordes in de hoeken met bloeijende heesters prijkende, die bij den gloor van het gaslicht volkomen te genieten zijn, - eene alleraangenaamste verrassing in den winter, eene voorspelling, dat ons boven eene herschepping der saizoenen wacht!

Er is geen twijfel aan, de bouwheer van dit huis heeft in zijnen tijd Italië bezocht en bewonderd als het verdient; want het smaakvolle dezer vestibule streelt u te zeer, dan dat gij er aan denken zoudt de pracht te prijzen. Hoe heerlijk komen deze vier standbeelden, van vlekkeloos statuair tegen de zachtroode tint van het marmer der nissen uit, waarin zij tusschen die zuilen eene plaats vonden, de schier vorstelijke woning waard. Hij is vergeten, de degelijke, die geloofde dat Amsterdam den handelstaf van Venetië had geërfd; maar hoe diep hij het gevoelde, dat de dochter, om der moeder te mogen opvolgen, haar gelijken moest, dat tuigt de harmonie van dit tooneel met de groepen van oranjeboomen, hier voor dezen avond van buiten ontboden, en, helderder nog dan door zuidelijken zomernacht, wat zeggen wij? *a giorno* verlicht.

Wat de dames in dat voorvertrek nog tijds te verbeuzelen, nog toebereidselen te maken hebben! zucht ge; - willen wij beproeven u die oogenblikken te korten? Lang als zij schijnen, worden ze

vereischt, ter verzekering van een beslissend gunstigen indruk, die bij het binnentreden moet worden gemaakt; - waardeer toch al uw geluk, dat gij geldt voor wat ge z i j t ; uwe lieve uwe schoone, uwe betere helft slechts voor wat men haar vindt. Gij velt mede vonnis over ieder harer zusteren, - in elk van uws gelijken treedt voor haar een regter op. Laat haar dan voor dien spiegel verschikken en verplooijen naar lust; *entre nous*, zijt gij minder moeijelijk, als ge de vruchten van uwe studie of uwen smaak aan het oordeel des algemeens prijs geeft, - als ge, wat gij gesteld, geschilderd, geschapen of geschept hebt - hoe vervoegt de aanmatiging, die de beoefenaars der vrije kunsten scheppers heet? - voor zult lezen, of laten zien?

'Alsof preeken ooit den tijd had g e k o r t !'

Vergeef het ons, - wij wenschten u de wijle af te wisselen, door een woord over gastheer en gastvrouw in het midden te brengen; de Bleekhorsten, die een bal geven, bleven in ons vorig hoofdstuk bijna in den mist verborgen. Wie ter wereld er aanleg voor hebbe dat op den duur te doen, niet zij - een echtpaar, dat de tweeërlei aristocratie onzer hoofdstad vertegenwoordigt, de aristocratie van geboorte en de geld-aristocratie. Het is niet louter galanterie, zoo wij, dus sprekende, mevrouw vóór mijnheer hebben doen gaan; we zouden er ons weinig aan hebben bekreund, *que c'est madame qui invite, que c'est madame qui reçoit*, als wij niet meer sympathie gevoelden voor de eerste dan voor de laatste - de patriciërs *are sadly on the decline, but how glorious was their past*! - de plebejers, *ça pousse comme des champignons, ça disparaît de même*! Er zijn historische herinneringen verknocht aan namen, overbekend als die, welken de gastvrouw droeg, eer zij de gade van Bleekhorst werd, wier tooverkracht geen vorstelijk vermogen opweegt, wier indruk al de onbeduidendheid van het nakroost nog niet geheel heeft uitgewischt! 'Die geslachten,' werd van hen getuigd door een even vernuftig als voorzigtig vreemdeling, die ten onzentin hunne kringen verkeerde toen zij ten toppunt van magt waren gestegen, 'die geslachten, het bestuur van stad en land gewoon, brengen het zelden tot grooten rijkdom, daar het loon, aan openbare bedieningen verknocht, en de rentestandaard hier niet hoog zijn, en de inkomsten van landerijen nog lager, schaars twee ten honderd te boven gaande. Zij vergenoegen zich met de eere, het algemeen nuttig te zijn, de achting hunner stad- of landgenooten weg te dragen, en van hun vermogen gerust te leven, - iets dat zeldzaam mist, door den eenvoudigen voet, waarop zij zich hebben ingerigt, en die, algemeen geworden zijnde, daar hij in het eerst pligt was, allengs onder hen tot eere werd gerekend.' Wij weten, dat er op dien lof af te dingen valt, dat nepotisme een leelijke vlek

op menig vroeger luisterrijk wapenschild heeft geworpen; maar als er nieuw bloed in dat verstervend ligchaam ware te gieten; als de jeugd van zulken huize, ‘na ten onzent vlijtig te hebben gestudeerd,’ weder als hare voorzaten ‘eenige jaren van voorbereiding in den vreemde’ ging doorbrengen, ‘om zich te bekwamen tot het bestuur;’ om, zelf op de hoogte gekomen der volken, die thans aan de spits der beschaving staan, ook het onze te doen voortschrijden, vooruit te leeren gaan, - hoe hun naam hun tot aanbeveling strekken zou, hoe het Holland der negentiende eeuw zich gevleid zou gevoelen, als het, in dit opzigt, de voortzetting, de voltooijing van dat der zeventiende heeten mogt. Jan de Witt was van dien bloede; Jan de Witt, de type, die bij elke nieuwere toetsing van latere tijden slechts gewonnen heeft, - *il y a peu de grands scigneurs dont on puisse dire autant*.

Vrees niet, dat wij, dus voortvarende, verre van ons doel, verre van Mevrouwe Bleekhorst afdwalen. Waardige dochter uit een huis, een van welks vaderen Amsterdam door zijne zelfverloochening heeft gered, waren haar alle gaven ten deel gevallen, waardoor de telgen onzer burgemeesteren weleer de vorsten uit den vreemde om strijd verbaasden en verrasten, aanvalligheid van gestalte, heuschheid van gemoed, beschaving van geest!

‘En die vrouw had Mijnheer Bleekhorst gehuwd?’ vraagt gij - en geeft ons daardoor het regt op onze beurt te vragen: Waarom niet? - of hebben wij, der aristocratie van geboorte de voorkeur gevende boven de geldaristocratie, de laatste zonder uitzondering veroordeeld, of haar den aanleg ontzegd, flinke figuren op te leveren, de hand van het liefste meisje ter wereld, den lof van den scherpzinnigsten opmerker waard? Het komt er slechts op aan, hoe het vermogen verdiend werd. Eene enkele, stoute, schitterend gelukte spcculatie is een begin van fortuin, dat met spoedigen ommekeer bedreigt; ze kweekt een lust voor waaghalzerij, die in halsbreken hare straf vindt. Doch een *piano ma sano* verworven kapitaaltje, in het tweede geslacht verdrie- of zesdubbeld, om in weêr een volgend eindelijk een vermogen te mogen heeten, ziedaar den hoeksteen eener opkomst, wier heugenis ook eerbied eischt! Foei van den bankier, die zich schamen zou dat zijne genealogie met een marskramer begon! Waarop heeft hij meer regt zich te verhovaardigen, dan juist daarop, dat het marskraampje een winkel werd, de winkel eene grossierderij, de grossierderij een koopmanskantoor, het koopmanskantoor eene zeehandelaarszaak en de zeehandelaarszaak een huis, welks handteekening aan de beurzen der gansche wereld eere geniet; dewijl het nog dezelfde beginsels huldigt, die het van klein groot hebben gemaakt, omdat van geslacht tot geslacht de kring van betrekkingen werd uitgebreid als die der begrippen, maar beide,

voor- en nazaat, de eenige ware bronuen van welvaart huldigden in eerlijk en nijver te zijn, nijver en eerlijk. ‘Napoleon deed nooit iets dommers,’ heugt het ons ergens te hebben gelezen, ‘dan de Engelschen *une nation de boutiquiers* te schelden: Een volk van louter winkeliers zou een zedelijk monsterding zijn; het voortdurend bestaan zulk eener natie eene zedelijke onmogelijkheid.’ - Eene handeldrijvende bevolking, dat is wat anders; en waarom? - Ten gevolge harer uitgestrekte en ingewikkelde belangen, moet deze een zwaard in de weegschaal hebben te leggen van genoegzaam gewigt, om zich in den vreemde te doen eerbiedigen, - wij hebben in de opmerking eene aanspraak op de ontwikkeling van eergevoel doen gelden, den winkelier vreemd. Maar om eene handeldrijvende bevolking te blijven, dient zij in de stellige wetenschappen gelijken tred te houden met den vooruitgang des tijds; moet zij hare uitvindingsgave dag en nacht scherpen, om de mededinging van naburige natiën te verijdelen, te beschamen; wat wordt dat *tas de boutiquiers* een ander volkje dan de Veroveraar zich dacht! Om eenig genot te smaken van het gelukken harer ondernemingen, van het aanwassen harer welvaart, mag die bevolking geene vreemdelinge wezen aan de beoefening der schoone kunsten; - om door weelde niet tot overdaad, door overdaad niet tot verzuim en vergrijp, door verzuim en vergrijp niet ten val te worden gebragt, moet haar zedelijke zin, onder dien voortdurenden voorspoed, algemeener en inniger, dieper en fijner worden, met iederen de een den anderen opvolgenden toestand, met ieder nieuw tijdperk! - Als de Bleckhorsten die allen hadden doorloopen, waarom zou dan de afstammeling van ‘een menschenslag, zoo vol merg en pit als zulke winkeliers zijn moeten,’ niet de hand en het hart hebben kunnen winnen der dochter uit een huis, dat er in elken zin prijs op stelde, hollandsch, ja, liever nog, amsterdamsch te zijn?

Oordeel zelf, of wij uwe verwachting te hoog hebben gespannen.

De deuren der receptiezaal gaan open; ge wordt slechts een wemelenden drom van gasten gewaar; doch de kring laat u werktuigelijk door naar de vrouw des huizes, - leg uwe pligtpleging af. Och, dat zou het zijn, als gij uwen groet hadt te brengen aan eene dier dames van rijperen leeftijd, welke haar, statig als die matronen zich houden, schijnen te lijfstaffieren; maar bij haar wacht gij u wel voor de banale beleefdheid, het van buiten geleerde lesje, even gedachteloos afgerabbeld als aangehoord. Er moge in hare houding al het rustige zijn, dat de gewoonte gehuldigd te worden geeft, er is, benijdenswaardiger voorregt! er is in de uitdrukking van haar gelaat tevens iets onbeschrijfelijk-

innemends; - waar toch heeft zij het aan dank te weten, dan aan den wensch van haar hart, dat het u ten harent wèl moge zijn? Een verpligtend woord tot dezen, een bevallig glimlachje voor genen, bij afwisseling een enkel blijk van geest of gemoed, wij weten, dat die te bestuderen zijn, wij hebben er effect meê zien maken, al wisten wij, dat ze berekend waren, berekend *à la minute*. Hoe anders is het hier, waar hoofd en hart, harmonisch ontwikkeld, geen oogenblik in verlegenheid laten, welke snaar moet worden aangeslagen, die des vernufts of des gevoels; waar het groote geheim om te behagen, de deelneming, op iederen binnenkomende zijnen tooverinvloed uitoefent, daar zij het ware woord op de lippen legt, naar verscheiden leeftijd en lot; waar tact den toon raadt, die welluidenden weerklank vindt; - *où le vase déborde, parcequ'il est plein*!

Onze opmerking heeft Mevrouw Bleekhorst een offer gebragt harer waardig, door haar toilet om de gaven van haren geest voorbij te zien; - dat het keurig heeten mag, bewijzen de kritische blikken van een paar dames uit den drom, die zich niet rimpelen tot een ‘maar.’ En toch laten deze niets ontsnappen; doe voor een oogenblik zoo als zij. In het ragfijne weefsel der coiffure onzer gastvrouw, die nog van den rijkdom der weelderige vlechten tuigt, welke voor eenige jaren de *filets d'amour* uitmaakten, waarin het hart van Bleekhorst gevangen bleef, geurt eene natuurlijke bloem; - zoo het iets *te* moet zijn, wat anders zal het wezen dan te zedig? Haar gevulde hals en de matwitte schouders verschuilen zich kwalijk, zou men in zinrijk oud-hollandsch hebben gezegd, onder het kanten weefsel eener berthe, laag nedervallende op de parelkleurige zijde van haar kleed, - zij houdt er het midden door tusschen een balcostuum en stemmigen tooi; zij houdt dat midden vroeg, t e vroeg misschien; - gisp er haar over, als ge durft. Gij zoudt er den moed toe hebben, beweert ge; want al heeft hare leest de eerste tengerheid der jeugd verloren, bij de breede plooijen, waarin haar gewaad neergolft, wint zij de waardigheid, die eener vorstin voegen zou; want hare schoone armen, door de zware zijde niet bedekt, want haar vlug voetje, even te voorschijn tredende, ze zijn nog zoo verre, zij hebben nog geen zweem van zekeren onzekeren -

‘Alweêr een lachje,’ merkte daar eene dier dames op.

‘Wat heeft ze ook mooije tanden!’ zegt de andere.

o Magtelooze kritiek van den nijd!

Zonder dat zij haar deert, zet de vrouw des huizes hare receptie, haren triomf voort, - wij maken gebruik van dit oogenblik, waarin de bedienden met het theeblad beginnen te circuleren, waarin

‘de losse zwerm van jonge danszaalbrommers!’

elkander hunne flaauwe opmerkingen over de dames in het oor fluisteren - gonzen ware te luid, - om de groepen eens rond te zien, of wij onder de genoodigden ook bekenden aantreffen.

Wij bewegen ons eene wijle door het digt gewoel; wij ontmoeten eenige gedecoreerde vermaardheden van den dag, een enkel commandeurslint, - aardig, uithoofde der afwisseling van het hagelwit linnen der overige heeren, - wij wisselen eenige groeten en gaan voort. Ha, hier is een hoekje, waaruit zich veel laat gâslaan, waarvoor menige jeugdige schoone, zonder dat zij het vermoedt, poseert; een oogenblik geduld, en ge zult die flikkering van gewaad bij gewaad gewend zijn, - waartoe die opschik? bijt gij ons in het oor. Wij herhalen: w a a r t o e ? Louter om in het oog te vallen voorzeker niet; waarschijnlijker om, de opmerkzaamheid tot zich trekkende, die te blijven boeijen, om te worden bewonderd, - alsof dit er de weg toe ware! Het gaat uwen oogen als den onzen, beide wenden zich van al dat blinkende af, om lang te blijven rusten op het eenvoudig-smaakvolle; om, iedere andere verrassing of verlokking moede, er toe terug te keeren, lief als wij haar vast hebben, die den moed bezat, der mode van den dag, de ontaardende overdrijving van deze ten minste, weêrstand te bieden. Hoe die zucht zich uit te dossen in een costuum, *qui a fait l'admiration de tout un salon*, hoe die wensch boven allen uit te schitteren *comme la reine du bal*, gestraft worden, als de heeren slechts opmerkzaamheid blijken te hebben voor wat inderdaad even zeldzaam is als betooverend: overeenstemming tusschen tooi en teint, tusschen kleeding en karakter vooral!

Onwillekeurig leveren wij zelve het bewijs op voor de waarheid eener aanmerking, die de dames ons noode ten goede zullen houden, vreezen wij; want gij als wij, alweder verlustigen wij ons in de lieve blondine, die daar, schijnbaar met gespannen aandacht, de azalea's en maandrozen bewondert, in de bloemengroep voor een der damspiegels geplaatst. Welk een vleijend getuigenis van haar oordeel spreekt er uit de keuze van de kleur haars kleeds, - het lichte blaauwe, - zoo fijn en zoo ijl, dat de glans van het satijn, *d'un ton plus clair*, er liefelijk doorheen schijnt. Hoe het sneeuwblank van haar boezem, hoe het fluweel der mollige armen er dubbel door wordt gewaardeerd! Wie zag juister dan zij, toen ze opmerkte, dat geen bont tooisel van gebloemte of pailletten passen zou in dier ligte lokken golvend goud? Het is daarom, dat er zich maar een bloesem van het teederste rozenrood, - de tint eener lelie, door de avondzon beschenen, - bescheiden in verschuilt; het is daarom, - doch ons bespieden dreigt geen einde te nemen. En toch rust ge niet, voor wij het, als gij, hebben ge-

zien en genoten, hoe de strengheid van den balruiker, die haar corsage versiert, hoe de spaarzaamheid, waarmede zij de lintstrikken tot *le noeud de rigueur* bepaalde, de eenheid van haar sprekend gelaat verhoogen, en de bevalligheid van haar lachje en de zachtheid van haren oogopslag in liefelijkheid winnen doen.

Wat mag er toch in die maandrozen en azalea's schuilen, dat zij er nog den blik niet van afwendt? Is zij dan louter om deze te bewonderen op dit bal verschenen, dit bal, waarmede zij zich in gedachte zoo lang reeds bezig hield?

‘Elle y pensait trois jours - trois nuits elle y rêvait!’

Als het u gegeven ware in haar harte te lezen, hoe het u verrassen zou te zien, dat ze zich bijna beklaagt te zijn gekomen, dat ze niet bij hare zwakke moeder, bij haar blind nichtje te huis bleef!

Waar het aan schorten mag? Is zij niet genoeg ten dans genoodigd? - maar louter het vermoeden is eene beleediging!

‘Lieve Maria!’ klinkt het haar toe, en het blonde kopje heft zich op, - het blijkt een vriend des huizes van haren vader te zijn, die haar een zijner goede kennissen onder de jonge heeren wil voorstellen.

‘Mijnheer van Veere, Jufvrouw Hudde!’

Wie de verwardste is van beide? - onze vriend Huibert, die in zijn harte het bal, dat onzijdig grondgebied, zegent, 't geen hem eindelijk de vurig gewenschte gelegenheid geeft, haar te spreken, naar den zoeten klank der stemme te luisteren van haar, wier *côterie* voor hem gesloten is, - of de innemende Maria, die het maar te wèl heugt, dat zij Huib éénzelfden ochtend driemalen op de pantoffelparade heeft ontmoet, maar wier hoofdje het zich zelve niet bekennen wil, dat zij door hem veel aan liefde heeft gedacht, toen Boucher zoo welsprekend was over geloof en hoop?

‘Décides si tu peux et choisis si tu l'oses!’

Een oogenblik koutens, - en de jonkman heeft op het keurig calpin de enge ruimte gevonden, waar hij zijnen naam mag zetten tusschen die van talrijke feestgenooten, welke hem vóór zijn geweest, die, even als hij, voor een der nummers van de dansorde der schoone den arm zullen biên.

‘Als hij!’ de kennis is naauwelijks aangeknoopt, of de jaloezij wordt wakker!

En Mama, en het blinde nichtje, denkt Maria er aan?

Wij wilden groepen zien, en merkten slechts een paar figuren op; zullen wij elders, voor dien wit marmeren schoorsteen mis-

schien, zoo fraai afstekende bij het donkerrood damast van het behangsel, gelukkiger zijn? Oef, de thermometer op gindsche étagère teekent tachtig graden; wie mag zij wezen, die ook in zulk eene warmte nog het vuur zocht, en er een drom van heeren om zich verzamelt? Er is teekening tot in deze, daar de kleuren hunner kleeding ten minste zich niet tot de twee van *la mise obligée* - zwarte rok en wit vest - bepalen, - indien de vormen niet zoo volslagen negentiende-eeuwsch waren, dan zou zelfs een schilder hare afwisseling voor lief nemen, en zich stellig geen bontere wenschen. Het zijn officieren, maar van welk wapen? Wilt gij eene quotatie voor eene descriptie ruilen? ge zult er bij winnen, verzekeren wij u, - luister dan:

Mon envie admirait, et le hussard rapide,
Parant de gerbes d'or sa poitrine intrépide,
Et le panache blanc des agiles lanciers,
Et les dragons, mêlant sur leur casque gépide
'Le poil taché du tigre aux crins noirs des coursiers.'

'Het zijn officieren van de ligte dragonders en van de grenadiers, - de eertsen liggen hier in garnizoen, de anderen kwamen uit 's Hage over -'

Houd ons de botheid ten goede, - de beerenmuts in de hand der laatsten had ons uit den droom moeten helpen; - maar wij waren begeerig, een blik te slaan op de schoone, die hen allen, en ook menigeen *qui ne porte point d'épaulettes*, boeit, - en verrast, verrukt als zij, hebben wij, met hen, slechts oogen voor 'het mooije Creooltje,' Mevrouw Thoossens, of zij u nog heugt. Zoo het nog betoog behoefde, dat de bevalligheden in alle werelddeelen hare gunstelingen kiezen, hoe haar smaak het voldingen zou! Wat is het lichte geel van haar kleed, getemperd door het witte satijn, dat daaronder schuilt, volkomen in overeenstemming met den goudgloed van haar gelaat, met die zonnige tinten van hals en arm, waar het onstuimig jagende bloed doorheen schemert! Over hare raafzwarte lokken, die altijd nog eenig teeken dragen, dat ze zich aan de wrong, die de mode van haar vergt, slechts onwillig onderwerpen, schittert een gouden siersel, eene bloem, waarvan gij de weêrga in geene Flora vindt, naast een paar airen, die trillen en ruischen bij elke beweging van het kopje, dat van geen ding ter wereld meer afschuw schijnt te hebben dan van rust. Wat dunkt u, verkondigt die schijnbaar zoo grillige keuze u haar bewustzijn niet, dat zij eigenlijk geenerlei land, geenerlei volk toebehoort, nakomelinge van de zijde harer moeder, het is waar, dier oude hidalgo's, welke onder Cortez de nieuwe wereld veroverden; hollandsche van vaderszijde,

zoo de edelman, die twintig jaren van zijn leven onder den laauwen hemel van West-Indië doorbragt, nog hollander heeten mag? Maar aan hare borst prijkt eene magnolia in vollen bloei, - doch zou zij dan geene heugenis mogen hebben van het oord, zegt ge, waarin zij werd opgevoed? - de tulpenboom wast immers in het zuiden der Vereenigde Staten het weligst. Daar ontwikkelde zich de zin voor het schoone, die haar ried, zoo breede bracelets te kiezen, opdat u de fijne ronding van den arm fluks in het oog vallen mogt, bracelets, in wier edel metaal smaragden gevat zijn; die haar influisterde, dat de gloeijende toon van het goudgeel ceintuur, 't welk hare slanke leest omspant, volkomen voegen zou bij haar keerkringsgelaat en hare weelderige vormen. Daar ontwikkelde zich ook die zin voor dat leven van louter lust, waarin droomen en dartelen beurt houden, dat haken naar genot tot hijgens toe, eer uitputting op de overspanning volgt, dat feeïge, zouden wij schrijven, als het niet te fantastisch klonk, 't geen Thoossens huwelijkshemel ten altoosdurenden aprildag maakt.

Levendigste van allen die haar omringen, tikt haar voetje vast ongeduldig de maat van een wals, terwijl haar balboekje schier van hand tot hand gaat: *les adorateurs font file*.

Maar er valt eene schaduw ook op dat van zonneschijn schitterend landschap! Verre genoeg van haar verwijderd, om van tijd tot tijd de donkere oogen derwaarts te mogen wenden, blijft eene fiere mansgestalte roerloos denzelfden tergenden afstand bewaren; - het gesnap, het geschater van haren hofstoet dreige vrij een oogenblik te luid te worden, wie er acht op geeft, wie er om nader komt, - niet hij. In staat alles te wagen om haren wil te doen zegevieren - '*ce conte, Sire! est intitulé: ce qui plaît aux dames*,' - zal zij, eer ge het vermoedt, een voorwendsel weten te vinden, om van terrein te wisselen, om den vijand te gemoet te gaan! Het is te laat, 'noodlottig woord in 't leven,' te laat, - want de flinke dertigjarige, met ligtblond haar en donkerblaauwe oogen, die echt noordsche figuur, waarin u bij wijlen iets zuidelijk-levendigs verrast, en die misschien daarom alleen het mooije Creooltje den lust, eene *conquête* te behalen, inboezemt, onze Willem - wij verzwegen u tot nog toe zijn van - Willem Rievens - is onder de menigte verdwenen, aan J a n e E y r e de schuld.

'Professor!' zeî Mijnheer Maelstede tot hem, 'Professor! wat hebben wij daar een dwaas boek gekregen!'

Die arme directeur van het Leesgezelschap!

Hij vroeg of hij weten mogt welk werk?

Het was de eersteling van Currer Bell, waarover de man, die, volgens Huibert, zulke keurige diners geeft, zoo wreed een vonnis

wees, - Willem toonde zich nieuwsgierig te vernemen, wat hem dus oordeelen deed?

‘Maar, Professor! wat is dat voor een held en eene heldin? Wie wel de leelijkste van de twee mag wezen?’

‘O ik begrijp u, Mijnheer Maelstede!’ hernam onze vriend, en voegde er schijnbaar beleefd, maar inderdaad bitter bij: ‘doch dat hadt u op den titel af kunnen raden; eene gouvernante is zelden mooi, men wordt het maar -’

‘Als men geen geld heeft,’ vulde de man van de keurige diners aan, in zoo geheel anderen zin dan Willem bedoelde, dat deze hem zijn gang liet gaan, toen hij voortvoer: ‘en daarem juist vinde ik dat boek zoo dwaas, want dat leelijke ding heeft pretensies wat ben je me!’

Stuur boeken rond, - zeide onze jeugdige hoogleeraar in zich zelven, - bekommer u over hunne strekking, zie welk een indruk zij maken, en word dan toch genezen van uwen waan!

Habent sua fata libelli.

Als die man nog opgekomen ware tegen R o c h e s t e r ' s begrippen over het huwelijk, dat zou verklaarbaar zijn! maar J a n e te miskennen, maar geen zin te hebben voor de frischheid harer figuur, maar doof te wezen voor den kreet des harten, die er u beurtelings blijde of droef, die er u altijd zoo waar, zoo welsprekend uit toeklinkt!

‘Mijnheer Maelstede!’ hernam hij luide, ‘als u wist hoe moeijelijk het is -’

‘Boeken te kiezen, die aan elk bevallen, Professor! o dat geloof ik graag; ook was ik er wel verre van het u te wijten; wij kennen het versje van Cats: “dat syn wel d'allerraerste saken,” enz. Het gaat met lezen als met eten, Professor! men bestelt een nieuwen schotel op den piquanten naam af, maar smaak is geen mode, weet u. O zoo het allemaal koks waren, die lange messen dragen, mijn gehemelte zou mij niet zoo vaak zeer hebben gedaan!’

Willem kon zich niet weêrhouden te lagchen.

‘Blijf ons dus maar boeken sturen, Professor!’ besloot de man van de keurige diners.

‘U zou mij schier verzoenen met de taak, die voor u te kiezen,’ hervatte onze vriend, ‘dewijl mij de zwaardere niet is opgelegd er voor u te schrijven, Mijnheer Maelstede!’

En het lid van het leesgezelschap, - telde het er velen even zoo vernuftigen? - boog zich; want Willem had hem medegetroond tot digt bij den ingang der zaal, waar Mijnheer Maelstede niets te wachten had, waar Willem daarentegen zich nog altijd vleide haar te zullen zien opdagen, om wier wille alleen hij hier verschenen was.

‘Rêver c'est le bonheur, attendre c'est la vie!’

Het duurde slechts cenige oogenblikken.

‘Amelie van Braams,’ fluisterde men elkander in, en aan den arm der Douairière, die haar chaperoneerde, trad ze den kring binnen, die voor beide dames, breeder dan voor iemand nog, op zijde geweken was. Te wel opgevoed om verlegen te worden, tintte nogtans een blosje de bleeke wangen der jeugdige schoone; wie haar weinig kende, hij kon immers vermoeden, dat zij zoo laat was gekomen om de opmerkzaamheid tot zich te trekken? Bekoorlijke Amelie! als gij die wenschtet te ontgaan, waarom dan zoo betooverend gebloosd?

Mevrouw Bleekhorst was der lieve gasten een paar schreden te gemoet gekomen; Mevrouw Bleekhorst wilde van geene verontschuldiging der Douairière weten; zij betreurde het laat komen alleen, dewijl zij er te lang haar gezelschap door had gemist; Amelies toilet, beweerde zij schertsende, zou zooveel tijds hebben gekost.

‘Of het mijne haar misschien,’ lachte de Douairière, ‘want ge weet, *chère amic*! ik ga zelden meer waar veel menschen zijn, men wordt met de jaren moeijelijker.’

-

‘En ziet er ten leste het schilderachtigst van allen uit,’ zeide de vrouw des huizes.

‘Och kom, kind!’

Hoe veel waars er was in dien lof, de Douairière geloofde het maar half; doch als een Rembrandt onzer dagen haar op het doek had gebragt, met dat gladgestreken, zilvergrijze haar onder die wolk van ouderwetsche kant; met die houding gekromd noch gebogen, zoo min onder den last van het zware zwartzijden kleed, als onder den zwaarderen last der jaren of der rouwe, dien zij in het harte droeg; met die nog levendige oogen vooral, die door velerlei lijden heen helder naar boven hadden leeren zien, gij zoudt gejuicht hebben, dat het geheim werd wedergevonden een schoonen ouderdom te schilderen, en een zedelijken indruk den zinnelijken te doen overwegen!

‘Amelie heeft zeker hare weinige gunstelingen al gekozen,’ beantwoordde de Douairière eene vraag, door Mevrouw Bleekhorst tot haar gerigt, en op een teeken der laatste gaan de breede deuren der belendende danszaal open, - welk eene afwisseling, welk eene bezieling!

‘Uit de schaduw in het licht!’ ziedaar het ware woord voor dien ommekeer. Voorbijgegaan zijn de pijnlijke oogenblikken eener gedwongen tentoonstelling van persoon of kleedij, eens vervelenden geruils van honderde gemeenplaatsen; - de ijzeren vormen van onzen ‘*bon ton*,’ nooit kwellender dan bij den aanvang eener feestviering, springen los. Op eens verstommen de kwijnende gesprekken, - aangeknoopt, als de eenige belangrijke van

het voorspel, als de korte kout over de keuze uit het programma, over de engagementen, zijn afgeloopen, - aangehouden, ten spijt van eenvoud en smaak, om niet stokstijf tegenover elkander te staan. Daar breekt de bevoorregte danser die eensklaps met eene beleefde buiging af, en de kleine hand zijner danseres grijpt met zooveel drift den aangeboden arm, dat beide lach en blik het u duidelijk verkondigen, hoe zij slechts ademt in het vooruitzigt der genietingen, die het bal haar belooft; - grijpt dien blijkbaar zoo gelukkig, dat gij het haar onmogelijk ten kwade kunt duiden, dat zij u en uwe gedwongen aardigheden in het eerst volgende secondenpaar volkomen zal zijn vergeten.

‘Uit de schaduw in het licht,’ vergun ons het ware woord te herhalen, of geef er ons een beter voor! De eerste toonen der inleiding van een echten Strauszer gelijken een tooverstaf over de menigte gezwaaid, die harte bij harte onrustiger kloppen, die oogjes bij oogjes van vurig verlangen schitteren doet. Wie nog twijfelt aan de magt der muziek, aan de waarheid der fabel van Orpheus, die in rotsen gevoel wekte, hij aanschouwe, hij verklare ons, anders dan door deze, het leven, op eenmaal zoo vele zwijgende, zoo vele schier doode figuren ingeblazen, dank zij der melodie van enkele accoorden, de aankondiging, de voorbereiding van den wals. Licht, gloed, geuren, muziek! voort, naar de weelde, die daar ginds ons wacht! Voort, naar de halle, waarin de heldere vlammen van tallooze bougies op lustres en kroonen, door het blinkend spiegelglas duizendmalen teruggekaatst, den nacht in schooneren dag herscheppen. Voort, naar den hof, waarin de verkwikkende geuren van bloesem en kruid, die zich langzaam door den laauwen dampkring verspreiden, ons gelooven doen, dat de lente is gedaald. Voort, naar den hemel, waarin de schaterende toonen van het orchest, die hun ‘brio’ als zomerregen over de gelukkige genoodigden uitstorten, de jeugd ten minste voor eene wijle boven het leed des levens verheffen!

Zweef mede de zaal binnen, en zie om u. Wij zouden ons zeer in u hebben bedrogen, als ge u niet andermaal, als wij, genoopt gevoeldet, den bouwheer dezer huizinge uwe hulde te brengen; of hebt gij u ooit in uwe dichterlijkste droomen Terpsichore's tempel schooner gedacht? ‘Wit met goud,’ roept de schare, en gaapt de groepen aan in vak bij vak geschilderd, - voorstellingen dier kunst, ‘welke,’ zoo als het in den vreemde treffend werd uitgedrukt, ‘in hare wentelingen eene levende volkspoëzij tot aspunt had, wier mythologie overvloedige stoffe voor plastische scheppingen opleverde.’ Staar ze aan en geniet ze, die gelukkig uitgedrukte gedachten, welke u bijna bewegen zouden Grieksch te leeren, dewijl ge zelfs door deze verre navolgingen van hare veraanschouwelijking van idealen

geneigd zijt met Howard aan Hellas kunst den lof toe te kennen, door Gibbon harer taal gewijd: ‘dat zij den voorwerpen der zinnen eene ziel wist te bedeelen, en den afgetrokken begrippen der wijsbegeerte eene gestalte.’ Hier boeit u ‘de geboorte van Minerva,’ ginds ‘Niobe, verkeerd in steen’; - dáár bewondert gij de beroemde groep van Timanthes, ‘de offerande van Iphigenia’ voorstellende; Agamemnon verbergt zijn gelaat! - aan de overzijde lokt u ‘het gastmaal der Goden’ aan ‘bij de geboorte van Aphrodite;’ platonist! haal uw harte op! - Elders is de strijd van Minerva en Neptunus veraanschouwelijkt, de strijd over Athene's oorsprong en naam; - ons houdt Amphion bezig, een onderwerp, dat Hemsterhuys geschikter voor de schilder- dan voor de beeldhouwkunst achtte. Maar wat dolen wij in de Oudheid om, wat dwalen wij af in eene ondergegane wereld, alsof het heden niet hoogere regten op ons had, het heden, dat veelzijdiger volksontwikkeling vergt, maar waarin de kunst toch ook nog behoeften te bevredigen heeft, waarin ook de zin voor vreugde zich gelden doet! Hoe vieren de feestelingen haar in verrukking bot, verrast door eene nieuwe weelde, die het vermoeden wettigt, dat ook Mevrouw Bleekhorst W i l h e l m M e i s t e r gelezen heeft, dat zij in des *Oheims*, door velen voor grillig gescholden, maar door allen, die niet enkel ooren maar ook oogen hebben, meegevoelden wensch deelde: ‘*auch bei Instrumentalmusiken, die Orchester, so viel als möglich versteckt zu haben, weil man durch die mechanischen Bemühungen und durch die nohtdurftigen, immer seltsamen Gebärden der Instrumentenspieler so sehr zerstreut und verwirrt werde*.’ - Het is de introductie van Weber's kernige *Aufforderung zum Tanz*, die ons toeruischt; zij die haar uitvoeren zijn, aan het golven der toonen zoudt gij het zeggen, dáár, in het midden der zaal achter een dundoek verborgen. Slechts de balletmeester, dien gij herkent aan zijne excentrieke das, zijne lage schoenen en de *bourgeoise* snede van zijn rok, aan de onuitstaanbare pedanterie zijner beweging vooral, verraadt nog, dat wij ons niet onwillekeurig dus zullen vermeijen, dat de kunst verre is van in tweede natuur te zijn verkeerd.

Maar de inleiding is afgespeeld, maar de paren staan gegroept, maar de wals zweeft op de lucht, - o wat heeft Göthe een gelukkigen greep uit het dagelijksch leven gedaan, toen hij in zijn *Wechsellied* de twee soorten van dansers tegen elkander over stelde. Hier hebt gij:

Die gleichgültigen.

Komm mit, o Schöne, komm mit mir zum Tanze;
Tanzen gehöret zum festlichen Tag.
Bist du mein Schatz nicht, so kannst du es werden,
Wirst du es nimmer, so tanzen wir doch.

Komm mit, o Schöne, komm mit mir zum Tanze;
'Tanzen verherrlicht den festlichen Tag.'

Voor hen is de dans ontspanning, genoegen, pret, - telkens afwisselend, telkens nieuw, - maar bedaard genoten, bevredigend tevens.

Hoe anders is het bij:

Die Zärtlichen.

Ohne dich, Liebste, was wären die Feste?
Ohne dich, Süsse, was wäre der Tanz?
Wärst du mein Schatz nicht, so möcht ich nicht tanzen.
Bleibst du es immer ist Leben ein Fest.
Ohne dich, Liebste, was wären die Feste?
Ohne dich, Süsse, was wäre der Tanz?

Bij dezen heerscht de hartstogt; - bij dezen is de dans maar middel tot zoet verkeer, dat weldra verdriet, daar het geen gesprek veroorlooft.

Gij ziet het eene als het andere den bonten reijen aan; maar om te beslissen, of er onder die dansenden schuilen, die wenschen, dat ook zij - als de verliefden in het schalke liedje de grooten meesters - de helverlichte danszaal uit, het schemerzieke woud in mogten glijden, -

Soo duyster is 't in 't groen, soo groen is 't in den duyster,

zong onze Huyghens, - daartoe is het nu nog te vroeg.

'Amor, der nahe'

spant eerst zijn boog; - gij ziet het hem immers daar ginds, gebeeldhouwd, in die nis geplaatst, over heel deze schare doen?

Indien Amelie van Braams, die gedurende de eerste dansen tot de toeschouweressen bleef behooren, een open oor had geleend aan de vleijerijen, waarmede men haar bewierookte, het zou vergefelijk zijn geweest, zoo hare ijdelheid zich had verbeeld, dat zij slechts behoefde te verschijnen, om te overwinnen. Wekt het verwondering, dat men zich beijverde hare gunst te verwerven, zij, die jong, schoon, rijk tevens was? voorzeker niet! - maar wat vreemd mogt heeten, het was hare onverschilligheid voor, meer nog haar afkeer van alle hulde van dien aard. Een glimlachje, ijlings door eene wending des gespreks gevolgd, - of wel een afbreken van het onderhoud, als die wenk, door eene herhaling der douceurs, ongenoegzaam bleek te zijn geweest, - deze waren al de belooningen, die *beau* bij *beau* voor hunne *propos d'amour* ontvingen. En de teleurstelling der jonge heeren gaf zich lucht in het vermoeden, dat zij te heerschzuchtig was, om zich, met haar vermogen, in het juk van den echt te voegen;

en de jaloezy der jonge dames, die haar, des ondanks, waar zij verscheen gevierd zagen, gisten *une affaire de coeur*, die gekleurd werd naarmate het prisma der praatzieke tot de min of meer heldere behoorde. Amelie van Braams wist dat alles; Amelie bleef er even beminnelijk om, even beleefd, maar ook, waar zij het zijn moest, even koel, even kort,- *déchiffrez nous Amélie*.

Op eene der weinig bezette banken - want Mevrouw Bleekhorst bezat te fijnen tact, dan dat men ten harent het onaangename schouwspel zou hebben gezien van overcomplete danseressen; indien de evenaar niet volkomen in het huisje kon staan, dan zag zij liever, dat hij naar de andere zijde oversloeg, '*point de tapisserie chez moi*;' - op eene der weinig bezette banken had de Douairière plaats genomen; Amelie stond bij haar, en eenige heeren om de beide dames heen. Er waren onder de laatsten, die u het costuum der jonkvrouw *dans tous ses détails* hadden kunnen beschrijven: - het zachte rood der zijde, het keurig gebloemte van het zwarte kanten kleed er overheen; maar zij hadden er ook langer op gestaard, dan wij denken te doen. Er was een enkele onder dezen, die u den prijs had kunnen bepalen der cameën, die zij in de *cheveux crêpès*, die zij voor agraffe en ceintuurgesp droeg, maar wij weten niet, of gij er wel nieuwsgieriger naar zult wezen dan wij. Er waren eindelijk onder dezen gelukkig ook twee, die spraken, en schier geen acht sloegen op het toilet; - de een, een luitenant der huzaren van Boreel - haar verre neef, was, wij vergaten het u te zeggen, vreezen wij, met de dames binnengekomen, en wist dus hoe Amelie er dien avond uitzag; - de andere heette Willem Rievens, van alle aanwezigen de laatste, om een blik te werpen in het *Journal des Modes of le petit Courier*, om te durven beslissen, of zij Kruseman's A g l a j a , - niet waar, dames? - raadpleegde, ja dan neen.

En echter, wij zouden der waarheid te kort doen, zoo wij niet getuigden, dat het geheel van haar costuum een oogenblik indruk, diepen indruk op hem had gemaakt. Het gaat haar als haar gewaad, was zijne gedachte geweest; er ligt een donkere sluijer over haar zooveel levensvreugde belovend lot.

Wij hebben te lang toegezien, dan dat het niet weder onze beurt zou worden toe te luisteren.

'*Bellc cousine*!' zeî de huzaar, louter oog voor het gewoel der dansenden, 'dat is toch een ander leventje dan buiten op den Oldenburcht den ganschen avond den wind te hooren.'

'Het is zeker eene andere muzijk, Engelbert!'

'Maar hoe is het mogelijk, dat gehuil muzijk te noemen?'

'Het komt alles op onze stemming aan,' beweerde Willem.

'Gelooft u, Mijnheer!' vroeg Amelie, en voer voort, onderwijs vragende, waar zij misschien zelve onderrigt gaf, 'gelooft

u, dat wij in een bijzonderen toestand behoeven te verkeeren, om het harmonische op te merken van wat wij hooren met wat we zien?' - Weer tintte een blosje hare wangen, - scheen haar de keer, dien het kouten nam, te savant? 'Het geldt maar het leven op den Oldenburcht, en geen dag en nacht in den Haag, Engelbert!' wendde zij zich schalk tot dezen.

'Le vin, le vin,
Le vin, le jeu, les belles,'

neuriede de huzaar.

'Och, daar zijn we buiten bitter in ten achter,' stemde Amelie in zijnen toon.

Maar Willem was te edelmoedig, om niet te willen bekennen, dat hij teregt was gewezen.

'U heeft gelijk,' besloot hij, 'wij allen moesten het waarderen; maar of die zin voor het muzijkale in de natuur niet tot de zeldzaamheden behoort;' twijfelde hij, en zeide zachtkens op:

''t Zijn trillingen van één der snaren
En 't aanslaan van een' toon, die van het speeltuig vlugt.'

Hoe, - eene aanhaling van ter Haar, - op een bal, - in een gesprek van een Professor met Amelie van Braams, - vraagt men, en verpligt ons daardoor de betrekking tusschen beiden, ten minste ietwat, te motiveren, in eenige woorden mede te deelen hoe de kennis werd aangeknoopt.

Heugt onzen lezer het uitvoerig beschreven studeervertrek van Oom Frits en Neef Willem nog, dan mogen wij ons vleijen, dat die hoek der kamer, waarin allerlei jagtgereedschap hing, zijne gedachtenis niet geheel zal zijn ontgaan. We zijn vermetel genoeg, het te onderstellen, en vreezen niet, dat hij er zich over verbazen zal, dat de jonkman uit dien huize, trots professoraat en studie, als ieder die wil, den tijd wist te vinden, om zich in het herfstsaizoen eenige dagen aan dat hartstogtelijk vermaak te wijden. Het had hem, ruim twee jaren geleden, op het buiten eens vriends, in de buurt van den Oldenburcht gebragt, - de streek vloeit over van wild. Maar er is een allerliefst versje van Uhland, dat, in vier regels, vlugger dan ons proza het zou vermogen, eene kennismaking als die van Willem en Amelie schildert, - wij nemen het daarom over:

'Es jagt' ein Jäger früh am Tag
Ein Reh durch Wälder und Auen,
Da sah er aus dem Gartenhag
Ein rosig Mägdlein schauen.'

Wat was natuurlijker, dan dat die blik hem boeide, - dat hij

waande het lief gelaat nog gewaar te worden, toen het zich lang reeds van het hooge rood der najaarszon, en daarmede van hem, had afgekeerd, - dat hij er zich over verwonderde, er nog aan te denken, toen hij zich zelven betrapte - den vinger aan den trekker der buks, maar het oog op glinsterende herfstdraden gerigt, - dat hij dien middag platzak 't huis kwam en toch niet knorrig keek? Maar, helaas! wat was ook natuurlijker, dan dat hij niemand iets van die ontmoeting mededeelde, toen hij, door het antwoord op een paar schijnbaar onverschillige vragen, er niet langer aan twijfelen mogt, dat de jonkvrouw dier jagt geene andere was, dan de schatrijke erfgename, dan de aanzienlijke weeze, naar wier hart en hand gedongen werd, of er Holland aan hing?

En echter, een jaar later, toen de zon, zoo als onze herfstdichter zingt, weêr hare dwarsche stralen over de verwelkende, maar kleurijke bladerpracht van lindetop en beukenkruin lichten deed, toen had Willem den moed niet zich zelven het genot der jagt in de omstreken van den Oldenburcht te ontzeggen; toen was het lot grillig of gunstig genoeg geweest, - beslisse wie hopeloos heeft bemind, welk woord hier het beste voegt! - hem Amelie weêr te doen ontmoeten, hem de gelegenheid te geven haar van dienst te zijn. Een jong paard, schichtig geworden door het schot zijner buks, dreigde de moedige amazone den lustrid duur te doen boeten; Willem was toegesprongen, Willem had het oor geleend aan haren hartelijken dank. Hij was de ophaalbrug van den Oldenburcht overgegaan, - en wat hij, naar het buiten zijns vriends terugkeerende, weder had medegebragt, het weinige van zijn harte, dat nog vrij was geweest, niet, - in hoeverre Amelie het vermoedde, blijve haar geheim.

Wij hebben de kennismaking slechts van ééne zijde geschetst, - het vervolg onzer vertelling bewijze, of Willem haar karakter genoeg begreep, om door den toon, dien hij het gesprek gaf, in hare oogen - wat golden hem die der overige balgasten? - geen dwaas figuur te maken.

Wij vatten den draad weder op, na de aanhaling van ter Haar.

‘Heden worden wij het niet eens, Mijnheer Rievens!’ beweerde Amelie, ‘zulk een zin zou zeldzaam wezen! Maar is u dan nooit in het vroege voorjaar buiten geweest, - heeft u dan nooit den boer achter den ploeg zien stilstaan, als de leeuwrik de lucht insteeg, en sloeg, sloeg, of hij den dank niet hoog genoeg brengen kon?’

‘Dweepstertje!’ zeî de Douairière.

Willem echter vulde aan, Willem vroeg, of Amelie dan inderdaad meende, dat die boer begrijpt, hoe volkomen dat loflied past bij het ontwaken des landschaps?

‘Als ge van hem vergt er u in woorden rekenschap van te geven,’ antwoordde Amelie, ‘hij zal in gebreke blijven; maar gevoelen is geen begrijpen, Professor! Hoe weinig genoegen, hoe weinig geluk zou er ter wereld zijn, als niemand gezegd mogt worden het te genieten, tenzij het waarom hem duidelijk ware!’

‘Volmaakt van uwe opinie, *belle cousine*!’ viel de huzaar in, ‘wie van mij weten wilde, waarom ik mij altijd perfect bij u amuseer, ik zou niet in staat zijn het hem te zeggen. *Et cependant, c'est un fait*, al zijn we bijna nooit van één gevoelen, al wilt ge, in scherts zoo min als in ernst, ooit wat ik wil.-’

Amelie hief den wijsvinger dreigende op.

‘Maar, Luitenant!’ kon Willem zich niet weêrhouden te zeggen, ‘er zijn aanvalligheden van gestalte en van geest...’

‘Mijnheer Rievens!’ brak de jonkvrouw zijne betuiging af, op te ernstigen toon misschien, om niet ijlings het vermoeden, dat deze wekken kon, uit te willen wisschen, ‘Mijnheer Rievens, *mon beau cousin* heeft het niet aan u verdiend, dat gij hem als bondgenoot ter hulp komt, waar zijne beleefdheid te kort schiet; - en ook heb ik,’ liet zij er op den vorigen vrolijken toon op volgen, ‘tegen u *encore plus de flêches dans mon carquois*. Heeft u nooit, op een zonnigen zomermiddag, een mooi boerinnetje, in de schaaûw van oud geboomte, zien zitten luisteren naar het gedommel en gegons om haar heen? Heeft u nooit, zeg ik, een mooi boerinnetje in den lommer, omstreeks den noen, zien zitten droomen, onder het zoete gesuis, dat al zachter om haar heen zwierde, hoe warmer het werd?’

‘*Belle cousine*!’ sprak de huzaar, ‘wat spijt het mij, dat ik niet blijven kan totdat zij indommelt; maar de wals roept me naar mijne dame, - niet alle zijn zoo onverbiddelijk als gij!’

‘*Allez, volez, et ne m'oubliez pas*,’ riep Amelie Engelbert na, en zag toen Rievens aan, of zij nog voort moest gaan.

‘Ik geef mij gewonnen,’ zeî Willem, ‘want uw geestige schets, hoe het insectenleven, zich het laatste van al ter ruste vlijende, door zijne melodische muzijk invloed uitoefent tot op dat argeloos natuurkind toe, gevalt mij te zeer, om scherp te willen schiften.....’

‘Professor! ik bid er u om,’ daagde Amelie hem stout en schalk uit, - maar Willem leende der Douairière het oor, die zich met eene vraag over een paar walsenden tot hem wendde, en naauwelijks had hij deze beantwoord, of daar zwierde een ander tweetal langs hem heen, dat hij op zijne beurt met benijdenden blik volgde, - het waren Huibert en Maria.

Die gelukkige! - ‘*Der Etikette bange Scheidewand*’ is gevallen!

Voor langer dan voor dezen avond? Het zijn Willems dertig jaren, die vast voor het morgen vreezen; - wat denkt Huibert, die nog geen volle vijf lustrums telt, wat denkt hij er aan? Indien zijn oor eenigen anderen klank opving dan haar gefluister, indien hij u, onder dat gewiekt voortzweven, in de fraaije verzen van Beets hem hoorde toeroepen:

‘En wat, wie gaf hem 't recht, die rijke leest te omvatten?
Wie 't recht, zich zelv' den druk dier vingren waard te schatten?
Wie 't recht haar lang en diep te staren in 't gezicht,
Den geurige' adem van haar lippen op te vangen,
En 't lieve schepsel gansch in d'arm te voelen hangen,
En trotsch te zijn op dat gewicht?’

Hoe zou zijn antwoord gereed zijn! Vrij van alle vrees voor het *qu'en dira t'-on*? dat hem gister nog weêrhield een hartstogt te bekennen, door verschil van stand met schier onoverkomelijken slagboom bedreigd, zou hij u thans zeggen: ‘Wat er mij regt toe geeft? - mijne liefde!’ Maar wat is hij er verre van, zelfs die vraag maar te vermoeden, geheel verdiept in Maria!

Non, tout ce qu'a la destinée
De biens réels ou fabuleux
N'est rien pour mon âme enchainée,
Quand tu regardes inclinée
Mes yeux bruns avec tes yeux bleus!

Zie daar wat Willem, nu de dans andermaal het lieve paartje langs hem heenvoert, in zich zelven mompelt; Maria weigert geen gehoor aan de wenschen, welke de wals op de lippen lokt, als het harte die lang heeft verheeld:

‘Thoughts that breathe and words that burn!’

Schuchterheid moge haar de oogen bij wijlen neêr doen slaan, schroom, schrik zelfs haar hartje vervullen voor dien vuurvloed van woorden; als zij met de blaauwe kijkers uit hare verrassing weder naar hem opziet, dan verhelen zij voor niemand, behalve voor den nog altijd twijfelenden Huibert, haar vertrouwen, hare verrukking, - voor ieder ander maakt het paartje slechts éénen indruk:

‘Beglückt, beglückt
Wer dich erblickt
Und deinen Himmel trinket!’

Eenmaal nog zweven zij Willem voorbij, en de wals sterft weg, maar, wie er het gesprek om stake, niet zij; - zou Mevrouw Bleekhorst de volmaakte gastvrouw zijn, welke wij haar prezen, indien er ten harent geene gelegenheid ware elders

dan in de danszaal van de vermoeijenis te verpoozen? Aan beide zijden is de uitgang vrij; Huibert en Maria hebben slechts te kiezen. Wat zeggen wij? er kan voor den schalk van geene keuze sprake zijn tusschen de beide vertrekken, die den gasten eene afwisseling van het gewoel aanbieden: het schitterende, waarin zij werden ontvangen, en het schemerzieke, dat gij nog niet kent. Het derde der in elkander loopende vertrekken dezer huizinge, - receptiekamer, danszaal, slaapsalet, - werd uit het laatste, om den wil van het feest, al wat van zijne eigenlijke bestemming getuigt, verwijderd; - doch de ledikanten mogen verdwenen zijn, wat de plaatsing dier voorwerpen daar waarde gaf, de liefelijke rust, in de rotonde verzinnelijkt, bleef over. Hoe de bleeke schijn van eene door albasten ballon omgeven lamp, opgehangen aan matzilveren schakels, die uit het midden des platfonds tot halverwege het vertrek dalen, op het glinsterend gaas, waarmede het rozenroode behangsel is overplooid, eene weêrgalooze werking zou doen, als van dit tal van candelabres, thans op meubel bij meubel ter verlichting aangebragt, het talloos heir bougies ware gebluscht! Gebluscht, zeiden we, even alsof het hier nu reeds niet nacht scheen, in vergelijking met den dag der danszaal, alsof Maria er niet wèl aan deed te weigeren, zich hier neêr te zetten, om in geïmproviseerde eenzaamheid Huibert het oor te leenen; *for a tale, he tells too well*!

Hoort, daar noodt de muzijk op nieuw, en wel ditmaal ter wilde galoppade. Het is of wij ons, medeafgedwaalden, met de woorden des duitschen dichters door die dansenden hooren naroepen:

> Lasz sie nur lieben, und lasz du uns tanzen!
> Schmachtende Liebe vermeidet den Tanz.

O het valt ligt voor Huibert, met Maria aan den arm, de naauwelijks meer koele vestibule genaderd, zich in de schaâuw dezer oranjeboomen een bosch te droomen, en den beurtzang te zingen:

> Lasz sie sich drehen, und lasz du uns wandlen!
> Wandlen der Liebe ist himmlischer Tanz.

Maar wat zullen wij? met hem mijmeren? met hem voet voor voet den weg ter receptiezaal weder afleggen? Voorwaar niet! - er zullen onder onze lezers, even als onder hen, aan wie zij deze bijdrage verschuldigd zijn - enkelen wezen, voor wie liefde, eerste liefde vast een hoofdstuk hunner herinneringen is geworden, en die daarom, als wij, in staat zouden zijn, Huibert en Maria eenige oogenblikken alleen te laten, om aan de overzijde dezer

vestibule eene wijle eene andere wereld in te treden, - en bij eenige speeltafeltjes stil te staan.

Eene vergelijking van het publiek dat over het parquet zweeft, met dat 't welk zich om den groenen disch groept, leidt op ieder bal tot de opmerking, hoe verscheiden de geneugten zijn van verschillenden leeftijd: ginds dartelde de jeugd, hier houdt zich de ouderdom bezig; in dat gewoel gebood het harte, in deze stilte heerscht het hoofd. De gasten op een feest, als dat der Bleekhorsten, geven echter gelegenheid tot veelzijdiger beschouwing. In ietwat lageren kring mogt de muzijk minder schittering ten dans nooden; of zij het daarom minder schoonheid zoude doen? zie, dat durft zelfs de hooghartigste aristocraat niet driestweg beweren. Doch dat bij een burgerlijker zamenkomst een kijkje in de kaarten dezelfde belangstelling wekken zou als hier, waar het ons allerlei bestuur te zien geeft, dat maakt u ook de driftigste democraat niet wijs. Er wordt geen bal gegeven, waarop de dansenden niet de poëtische, de spelenden niet de practische elementen der maatschappij vertegenwoordigen; maar valt, naar onderscheiden stand, bij de eersten slechts verschil van min of meer goeden toon af te luisteren, bij de laatsten verruimt zich de gezigteinder in iederen zin, met elke sport, die gij er op de ladder der beschaving hooger om stijgen moet.

Willis heeft het, in eene zijner schetsen, scherp doen uitkomen, waarom in de gezelschappen der groote wereld de heeren meer stof voor studie opleveren dan de dames; niet dezelfde angstvalligheid heeft voorgezeten bij de keuze der leden uit het sterke, als uit die van het schoone geslacht. ‘Och! ge weet het zoo goed als ik,’ laat hij eene zijner heldinnen zeggen, wanneer deze tegen een *mariage d'amour* waarschuwt, ‘in onze maatschappij worden de v r i j e t o e g a n g s k a a r t j e s slechts den mannen verleend. Wie anders dan de vrouw is de deurhoedster? en hoe ligt die voor de andere kunne op hare hengsels draaije, voor de mijne, voor hare eigene, gaat zij maar onwillig open. Gij hebt in uwen kring van heeren honderd kennissen, van welke gij zelfs niet gissen kunt, waaraan zij hunne receptie in de eerste huizen verpligt zijn, waarmede zij de gastvrijheid, die er hun verleend wordt, goed maken; maar ik tart u mij eene enkele gehuwde vrouw op te noemen, van welke ik niet weten zou, waarmeê zij den omgang in onze cirkels betaalt, van welke die prijs niet even streng wordt geëischt, als het geld voor de lootjes harer opera-loge. Zij, die op hare beurt niet even prachtige partijen geven [en zelfs deze moeten tevens welopgevoed en weledel-geboren zijn], strekken in de eerste plaats slechts tot sieraad, en dienen, buiten en be-

halve dat zij mooi moeten wezen, of het talent te hebben van zingen, of den lust om te coquetteren. Er zijn in de *fashionable* kringen maar twee klassen van vrouwen: zij, die feesten geven, en zij, die jongeluî trekken: voorzitsters en aanloksters. Wilt gij dat ik het u bewijze? Denk aan de mooije Mevrouw -; er is geen schepsel ter wereld, dat eigenlijk weet waar zij woont, anders dan bij wijze van adreskaartje, - en toch ontmoet men haar overal. Waarom? dewijl zij vier of vijf modeheertjes na zich sleept, die niet zouden komen, als zij niet wisten dat zij er was. Wilt gij dat ik er nog meer noeme? Welaan, Mevrouw - die betooverend zingt, en Mevrouw - die niet alleen weêrgalooze oogen heeft, maar eene polyglotte is bovendien, welke alle domme vreempjes den avond kort, en Mevrouw - die alle charades weet op te lossen, buiten dat zij quadrilles speelt, zoo lang het u lust.' Wij willen het daar laten, of al de donkere toetsen, door den Americaan ter teekening van het hoogere leven in Londen aangebragt, ook hier op hare plaats zouden zijn; - vele, vermoeden wij, zullen er niet vallen weg te wisschen, daar wij in onze *salons* toch maar *à la suite* van den vreemde loopen; - wat de 'losse' heeren betreft, die er zich voor laten gebruiken, die er zich misschien nog door vereerd gevoelen, genoodigd te worden, waar zij buiten gesloten zouden zijn, zoo zij een gezin hadden, duchten wij geene tegenspraak. Of een paar vlugge beenen echter in dat opzigt ten onzent niet meer dan ergens elders een beter aanbevelingsbrief zijn, dan een helder hoofd? - Of het ontluikend talent, voor welks vorming het bestuderen dier groepen eene behoefte heeten mag, of de jeugdige beeldhouwer, musicus, schilder, poëet, zich die gelegenheid in de oligarchische gezelschappen niet te zeldzaam geboden ziet? - Of de letterkundige er niet het meest in wordt gevierd om de betrekkingen, welke het minst tot zijne ontwikkeling bijdragen: eene benoeming, die hem zijn bestaan waarborgt, maar luttel met zijne studie strookt, - een ambt dat u doet uitroepen: 'En bekleedt hij dit? - Ieder ander kon het ook!' Of hij er juist uit dien hoofde niet doorgaans te laat in ontvangen wordt, om nog lust te gevoelen er eenigen invloed op uit te oefenen, iets anders te doen dan meê den avond doorbrengen? - Zie daar vragen, welke men misschien te onbescheidener vinden zal, naarmate men zich minder in staat gevoelt die bevredigend te beantwoorden. Beproef het voor u zelven, *sine ira et studio*; en vergun ons voort te gaan. Welk ook uw oordeel zij, we durven het er voor houden, dat, zoo gij er al geen vrede meê mogt hebben, en wij evenmin, wanneer men u uit de mannelijke jeugd in die danszaal, als Hollands hope, onzen toekomstigen volkstoestand wilde voorspiege-

len, gij ten minste geen reden ziet te weigeren, in dien deftigen drom spelenden om ons heen, daguerréotypen te groeten onzer *hommes en place*, de vokalen van ons Nederduitsch Alphabeth.

Toen wij deze huizinge binnentraden, waagden wij het een woord in het midden te brengen over de dubbele sommiteiten der hoofdstad, door gastvrouw en gastheer vertegenwoordigd, patricische geboorte en plebejisch vermogen; eer wij den voet tusschen de stoelen om die speeltafeltjes zetten, hebben wij over andere aristocratiën *en herbe* te spreken, die ook op het feest der Bleekhorsten waren verschenen, zonder welke het niet negentiende-eeuwsch zou zijn geweest. Wie weet het niet, dat aan den avond der achttiende, toen Europa zijne koningrijken afschudde gelijk het woud zijne bladeren, ten onzent aan de Hervormde Kerk de heerscherstaf ontviel? De gelijkheid der gezindheden was maar eene der vele, toenmaals den volke verklaard; zij bleek tot de weinige mogelijke te behooren. Te langzaam toegepast, zullen enkelen u zeggen, is zij, na volle vijftig jaren, nog verre van volkomen; zou het niet billijker zijn te erkennen, dat zij zich dagelijks meer en meer gelden doet, dat men allengs minder voor miskenning behoeft te vreezen, naarmate men minder misplaatst blijkt? Eene waarheid in eene wet af te kondigen, dat eischt maar enkele groote geesten; doch die vruchtbaar te doen worden voor het volk, is niet binnen het bereik eener pennestreek. Slechts droppelsgewijze dringt het water den rotswand door.

‘Een tournétje!’ heet het aan die ombretafel regts van ons; er is rondgepast, - ‘harten drie, zal u gediend zijn?’

‘Pas.’ -

‘Ik pas!’ -

‘Pas ook, dan nog eens *tourné*.’

Voorzigtige lieden die drie - en geen wonder! - een raadsheer uit het Provinciale Hof, een lid des bewinds van de Nederlandsche Bank, een Wethouder. - Ga in uwe gedachten vijf en zestig jaren terug, en vraag u zelven af, of gij de drie notabiliteiten dan zoo zaâm zoudt hebben zien aanzitten; of gereformeerd, doopsgezind, roomsch catholijk dan dus de plaatsen der eere onder elkander zouden hebben gedeeld?

Welk eene stilte heerscht er aan het tafeltje aan onze linkerhand, welk een ernst!

> ‘’t Is overgrootvaêrs Whisk,’

Als wij met gedekten hoofde waren binnengetreden, we zouden den hoed ligten voor de inspanning die uitspanning heet! Willen wij nu maar niet buigende verder gaan?

‘*Quatre quarts*!’

En wij groeten het gezellig *quadrille*, en we wonen den val

bij van een *vôle*, dewijl de *aide* te ligtzinnig doorging. Een algemeen gelach gaat op, waarbij echter de kinnebakken van den doldrieste den indruk geven van een grappenmaker, die kiespijn heeft. Geen der heeren schijnt in zijne zaken geassociëerd; het gesprek loopt, ten gevolge van het verloren spel, over compagnieschappen, die beginnen in den naam des Heeren, en eindigen in dien des duivels.

'Ik zeil liefst mijn eigen mast over boord,' zegt de dikbuik, die viesjes geven moet, omdat zijn maat er hem in deed loopen.

'En in het vervolg past ge zeker,' is het wederwoord, "tot met de twee zwarte azen achter de hand toe, zoo als de joodsche bankiers met hunne mooije dochters doen; 'bekeeren of "niet bekeeren, 't is tijds genoeg, naar er iemand om komt."'

Schaterlach; - maar zijn er dan geene Israëlieten onder de gasten?

Ten huize van een christenbankier? - kunt gij het vragen? Er is allerlei concurrentie in den handel, maar geene zoo naijverig, geene zoo naauwziende als die in den wissel; - heb een makelaar, die u *franco provisie* bedient, en ge houdt het nog tegen de zonen Jacob's niet uit. De spoorwegnetten hadden hun *prototype* in de strikken, door Israël over ons werelddeel uitgezet, - een joodsch huis heeft etablissementen te Londen, te Parijs, te Amsterdam, en werkt bovendien met een broeder te Weenen, een schoonzoon te Hamburg, en neven, overal neven, tot in Odessa toe! Alles blijft in de familie, - ook de kleinste *provisie* valt meê te nemen, - en wat berigten betreft, het kan zeker zijn, dat louter belangstelling in de algemeene welvaart die gegeven heeft. Ook een vier en zestigste behoudt dus zijn waarde; tot voor een honderd acht en twintigste toe, loont het nog de moeite te werken. Zouden wij, tehuis zittende Hollanders, geen lesje aan die Oostersche ballingen kunnen nemen, door welke de helft aller kabinetten van Europa wordt beheerscht?

'*Remise*!' -

Een schrale troost, - maar de recapitulatie van het jongste spel dezer drie heeren gaat voor u, als voor ons, verloren; wij, 'leêgloopers, die ons het air van opmerkers geven,' we hebben een gast op zijde gekregen, die aan ieder tafeltje een hand te geven, naar een welstand te vernemen en berigten in te winnen heeft. Wie mag hij zijn, *cet ami de tout le monde*? Vlug in zijne bewegingen, vaardig ter taal, *frei ohne frech zu sein*, is er echter iets in zijn oogopslag, dat ons wantrouwen inboezemt; phlegmatici, sympathiseren we niet met die prettige plooibaarheid.

'*Bonsoir*, Thoossens! - wat nieuws uit den Haag?'

We zijn er; het is de man van 'het mooije Creoltje,' onze eeuwige kandidaat voor de Tweede Kamer.

‘Och neen! wat zou er wezen? - de vacantie duurt nog voort, de stapel onafgedane ontwerpen wordt al hooger...’

‘En er is niemand die aan de emancipatie der slaven denkt,’ zegt zijn plaaggeest. ‘Schuif hier een stoel aan, Thoossens! als ge lust hebt om uwe begrippen eens te luchten; het is eene gelegenheid uit honderd. Mijnheer -, ofschoon een christen, is nog slavenhouder; - Mijnheer - daarentegen [ook een christen], draagt bij voor het tijdschrift ter afschaffing; hij is slavenhouder geweest in de Engelsche West, weet ge; - *meine wenigkeit*, het is u bekend, is *papier blanc*.’

‘Verpligt,’ antwoordt Thoossens, ‘verpligt voor die inlichtingen; doch, schoon ik geloof dat al die strijdige belangen te conciliëeren zijn met de wetten der menschelijkheid -’

‘Maar, Mijnheer!’ valt de christen-slavenhouder in, ‘mijn directeur heeft de stelligste instructiën om al zijne blanke officiers de meest menschelijke behandeling aan te bevelen. -’

‘O, ik geloof het graag, en toch zouden u de haren te berge rijzen, als u wist, Mijnheer! wist, zoo als ik, die uit de West-Indiën kom, hoe er met die ongelukkigen geleefd wordt!’

‘Maar de uitzonderingen maken, hoop ik, geen regel,’ zegt de man, die door Engeland gekweten werd, ‘en bovendien, het pauperisme neemt te schrikbarend toe, om aan eene vermeerdering van den schuldenlast, ten behoeve der eigenaars te denken.’

‘Ook draagt die vrijheid zulke vreemde vruchten,’ merkt de christen-slavenhouder aan.

‘Alles zou te conciliëeren zijn,’ zegt Thoossens, ‘maar het is hier de plaats niet, Mijneheeren!’

‘En men heeft u ook nog geen lid van de Tweede Kamer gemaakt,’ besluit de plaaggeest, hem naziende, - dat ook wij doen, verzekerd hem wel weêr te zullen ontmoeten.

We zijn halverwege het vertrek gekomen, waar een mollige divan, onder de kroon geplaatst, aan groep bij groep, die geen lust gevoelen kaarten te keeren, gelegenheid geeft zich gezellig te onderhouden; wij staren die schare eens rond. Wat zijn er weinige tronies onder, waardig door een penseel, als Van der Helst voerde, te worden vereeuwigd; en toch, zoo ergens, dan hier, moesten de types onzer oude regentenstukken aan het licht treden, want het is bestuur van land en liên al wat ge ziet. O rustige koenheid, weleer den amsterdammers niet te ontzeggen, waar bleeft ge bij dit verweekelijkt geslacht? O heldere opslag der even flinke als fiere kijkers, die verre om u zaagt, en vroom opwaart tevens, wat zijt ge zeldzaam geworden bij een schemer-, bij een stikzienden nazaat! O krachtige klank, onzer taal eigen, toen honderd koperen keelen Hollands grootheid verkondigden van oceaan tot oceaan, hoe krompt gij in tot een flaauw ge-

fluister. Het zijn, helaas! de indrukken, die patriciër bij patriciër op ons - mogen wij zeggen? onbevooroordeelden, - maken; laat ons thans hen gâslaan, die door eene reeks van omwentelingen mede aan het roer van zaken werden geroepen. Hoe wettigt het gering getal roomsch-katholijken de opmerking, die wij onlangs tegen een ijverig verdediger dier kerk, en tegelijk een lief vriend, over hare geestelijkheid waagden; mag zij op de hoogte des tijds heeten, vroegen wij hem, als zij nog niet begrijpt, welk gewigt haar stellig geloof in de weegschaal kon leggen, zoo ze bij de schare, waarover zij gebiedt, studie voorstond? Wie er zich over verbaast, dat wij wenschten het haar te zien doen, verklare ons, welk een begrip hij zich vormt van eene nationaliteit der negentiende eeuw, die twee vijfde deelen der bevolking niet medetelt, niet in zich verlangt op te nemen! Ondanks al onze bewondering der zeventiende eeuw, zijn wij de eersten om toe te geven, dat de tijd der uitsluiting voorbij is, dat eene vereeniging aller krachten er ons nog niet te vele belooft! Welkom daarom in dezen kring, lutherschen en remonstranten! die u beide over de vroegere heerscheresse hadt te beklagen, waren uwe gezindheden hare moeder en hare dochter niet? Welkom boven alles gij, wier ernst u nog altijd onderscheidt, al hebt gij uwe eigenaardige kleeding afgelegd, uwe nog eigenaardiger strengheid van zeden, ten minste in wat die voor de maatschappij te stroefs had, getemperd! Er mogen zijn, die het bevreemdt of bedroeft, dat de doopsgezinden niet langer weigeren zitting te nemen op de zetels der eere, wij, die in ‘de overtuiging deelen, dat onze tegenwoordige regering geen hooger belang heeft of kent, dan de steden door de eerlijkste en bekwaamste mannen, die tevens het vertrouwen der burgerij bezitten, zonder eenig aanzien van godsdienstige overtuiging te laten besturen,’ wij verbazen er ons niet, wij verheugen er ons integendeel over, dat zij u in grooten getale kiest. Er schuilt in uw genootschap een schat niet enkel van stoffelijke, maar ook van verstandelijke, van zedelijke kracht vooral, wier verspreiding door het gansche staatsligchaam slechts weldadig werken kan!

Bleekhorst beweegt zich in dien kring met al de gemakkelijkheid, die het bewustzijn van vermogen geeft; maar of hij zich te hoeden weet voor den hoogen toon, die tot in *a princely merchant* toe misstaat, wat dunkt u?

Er is slechts ééne stem over het prachtige van zijn onthaal, - doch waarom laat hij zijne bruine oogen zoo welgevallig rondweiden in die zee van licht, of hij er zich niet genoeg van vergewissen kon? Het zou van fijnen tact getuigen, zoo hij den lof afkaatste door van de laatste partij op te halen, welke hij

bij dien staatsraad heeft bijgewoond. Maar hoe zou het hem invallen? zoo zijne vrouw er hem aan herinnerde, wat anders zou zijn antwoord wezen, dan:

‘Hm! het was er maar kaaltjes-knap.’

Hij wandelt den divan eens om, - een kenner proeft den wijn, kwistig rondgeboden, en prijst dien bovenmate.

‘Waarlijk, hij is zeldzaam -’

‘Maar niet ieder heeft ook mijne relatiën,’ antwoordt de overvoldaanheid.

Geloof ons, wij zijn niet de eenigen in dezen kring, die haar opmerken, wien zij ergert!

Wat levert toch daar ginds de stof voor dat drukke gesprek? Aan de speeltafeltjes in de buurt houdt het geschuifel der kaarten een oogenblik op, - het gewigt van het onderwerp schijnt algemeen te worden gevoeld. Het geldt het al of niet wenschelijke eener opheffing van de Handel-Maatschappij; wilt gij mede toeluisteren?

‘Eerst als die band zal zijn verbroken,’ klinkt het, ‘mag men zich met eene herleving van den handel vleijen. Alle boei belemmert -’

‘Ik zal de laatste zijn om die waarheid in het algemeen te loochenen,’ antwoordt een bejaard koopman op de declamatie van den Advocaat ter Zwaag, - wiens vrouw zoo allerliefst zingt, - zou Huibert zeggen, ‘maar me dunkt, wij hebben vooreerst aan de proef der vrije scheepvaartwetten en aan de verminderde vrachten genoeg. Indien beide den ondernemingslust onzer reeders en kooplieden - onzer geldzakken, niet waar? - prikkelen, indien die ondernemingslust wordt beloond, - ik heb ook van achttien honderd achttien tot vier en twintig geleefd en handel gedreven, ter Zwaag! - hef haar dan op, we zullen blijken de vrijheid te kunnen verdragen!’

‘Waard te wezen, Mijnheer! onze handel verdient niet -’

‘Onze handel, ter Zwaag! onze handel! - wijs mij tien huizen ter beurze aan, die eigenlijk handel drijven, tegen tal van vrachtvaarders voor de Maatschappij, tal van commissionairs, die teren op de veilingen der Maatschappij; tal van assuradeurs, bestaande van de premiën der Maatschappij! Wie is schuld aan dien toestand? zult ge zeggen, dezelfde Maatschappij; doch hare actiën hebben lang maar vier en tachtig gestaan, ter Zwaag! al had Willem I den interest geguarandeerd.’

‘Het is niet vleijend voor Amsterdam te twijfelen aan den lust nieuwe bronnen op te sporen, - Rotterdam geeft er het voorbeeld van -’

‘Vleijend? - maar wat Rotterdam ons vooruit is, dat heeft het dank te weten aan zijne gelukkiger ligging -’

‘En dewijl het geen effectenbeurs heeft -’

‘*What a popular fallacy*!’ valt Bleekhorst in, ‘alsof de handel in goederen niet zou kunnen bloeijen naast dien in fondsen; alsof er het wisse der rente, dat de voorkeur aan de laatste boven de eerste geven doet, - overtuig ons, dat reederij, scheepvaart, handel meer beloven, en men heeft millioenen veil - onze oostindische vloot bewijst het!’

‘Het beste dat wij gebouwd hebben,’ wordt er getuigd.

En tien voor een stemmen het toe, al had het grootste gedeelte dier heeren ons, bij wat meer aesthetischen zin, voor het Paleis van Justitie, de Willemspoort en de Beurs kunnen behoeden.

‘Als het een schip gold, gaat de laatste spreker voort, dan wisten wij ten minste wat wij wilden, - al het overige is -’

‘*Misère ouverte*!’ roept een spotvogel van het gindsche speeltafeltje, te *à propos* om het te gelooven; ook houdt hij het boston-kaartje voor zijn gezigt.

‘Waagt gij die?’ vraagt hem zijn *vis à vis*.

‘*Que les gens d'esprit sont bêtes*!’ is het antwoord.

‘*On le dit*.’

En de spotvogel declareert *Schlem*, en wint zijn spel.

Waar is Bleekhorst gebleven? Ginds, aan het einde der zaal, *aux petits soins* voor een grijsaard; wat zou het ons voor hem innemen, zoo zijne belangstelling uit eerbied voor die zilveren haren ontsproot, zoo hij het harte van dien man even hoog waarderen mogt als zijn hoofd. Het is er verre van, - hij weet wel beter. Talleyrand *en miniature* was die grijze beurtelings prinsgezind, patriot, republikein, royalist, imeprialist, oranjeklant, - was hij, wat hij gister heette te zijn, geen omzien te lang, - was hij, wat hij morgen zijn zoude, geen oogenblik te vroeg. - Het eene bestuur voor het andere bestuur na mogt vallen, hij was van elk geweest, hij overleefde ieder van deze, en wat het wonderbaarst was, met iedere wisseling steeg hij. En echter ontbrak hem aan den avond van zijn lang leven een luister, die het schoonst van allen om den buigenden schedel staat, de luister, dien het lijden voor zijne gewetensovertuiging verleent! Welke had hij lief gehad? welke was hij trouw geweest? welke?

Voor den gastheer is een ombertje met dien grijsaard eene aangename uitspanning; hoe verrassen hem van tijd tot tijd de vonken van een zeldzaam gevatten geest. Maar wie mag hun derde zijn? Herkent gij onzen Thoossens niet, die zich vleit dier rijpe ervaring een soort van staatkundigen cursus te zullen ontlokken, en zich deerlijk te loor ziet gesteld? Een spel twee, drie,

en de emancipatie der slaven klieft de zwangere lucht, maar de afleider vangt de schicht op.

Ik had in mijne jeugd ook mijne stokpaardjes, Mijnheer Thoossens! wat ze afwisselen. Vondel zeî van de vroomheid:

> ‘Wie met dees gryns niet speelt, raeckt kommerlijk te boven;’

‘Vrijheid was mijne leus, u kiest de philanthropie - wil u troef maken, Mijnheer?’

En Thoossens keert ‘spadille’ troef; maar al wordt hem met den greep geluk gewenscht, wij hebben geen lust hier langer toe te zien of toe te luisteren; Huibert en Maria zijn wis veel vroeger reeds in de danszaal teruggekomen; - die gelukkigen na, - als ge wilt!

Schouwspel tegen schouwspel wint het bal het verre van de speelzaal; - verrast, verrukt roept ge met Schiller uit:

> Siehe, wie schwebenden Schritts im Wellenschwung sich die Parre
> Drehen! Den Boden berührt kaum der geflügelte Fuss.
> Seh' ich flüchtige Schatten, befreit von den Schwerer des Leibes?
> Schlingen im Mondlicht dort Elfen den futtigen Reihn?
> Wie, vom Zephyr gewiegt, der leichte Rauch in die Luft fliesst,
> Wie sich leise der Kahn schaukelt auf silberner Fluth:
> Hüpft der gelehrige Fuss auf des Tacts melodischer Woge;
> Säuselndes Saitengetön hebt den ätherischen Leib.

Groep bij groep zweeft uwen bewonderenden blikken voorbij; maar gij ziet naar oude kennissen om; een oogenblik gedulds: - dáár is Engelbert, de *beau cousin* van Amelie:

> Jetzt, als wollt' es mit Macht durchreissen die Kette des Tanzes,
> Schwingt sich ein muthiges Paar dort in den dichtesten Reihn.
> Schnell vor ihm her entsteht ihm die Bahn, die hinter ihm schwindet;
> Wie durch magische Hand öffnet und schliesst sich der Weg.
> Sieh'! jetzt schwand es dem Blick; in wildem Gewirr durcheinander
> Stürzt der ziemliche Bau dieser beweglichen Welt.
> Nein, dort schwebt es frohlockend herauf, der Knoten entwirrt sich;
> Nur mit verändertem Reiz stellet die Regel sich her.

De huzaar is gelukkig geweest in de keuze zijner danseres, de schalkste brunet uit heel den stoet van schoonen; welk eene bevalligheid van gestalte, welk eene weelderigheid van vorm! Een fijn gelaat, van het zuiverst ovaal, waarop de beweging een blosje roept, zonder het te doen gloeijen. Hoe vonkelen hare levendige oogen, door de lange pinkers overschaduwd, van vrolijken geest! Het donker haar, hoog op het effen voorhoofd gescheiden, heeft regt op die roode camelias, in het zwart van haar kapsel gestoken; - de lieve mond, de vochtige lipjes,

de glanzig witte tanden, het zijn alle volkomenheden, die hare vriendinnen haar noode zouden vergeven, indien zij niet *anspruchslos* genoeg ware, om het deze, - maar ook deze alleen! - te doen vergeten, dat zij een *accomplished beauty* is.

Valt onzen opmerkingen het vlugtige der verschijning niet aan te hooren? - weldra echter keert zij weêr.

> Ewig zerstört, es erzeugt sich ewig die dreheude Schöpfung,
> Und ein stilles Gesetz lenkt der Verwandlungen Spiel.
> Sprich, wie geschieht's, dass rastlos erneut die Bildungen schwanken
> Und die Rühe besteht in der bewegten Gestalt?
> Jeder ein Herrscher, frei, nur dem eigenen Herzen gehorchet
> Und im eilenden Lauf findet die einzige Bahn?
> Wilst du es wissen? Es ist des Wohllauts mächtige Gottheit,
> Die zum geselligen Tanz ordnet den tobenden Sprung,
> Die, der Nemesis gleich, an des Rhythmus goldenem Zügel
> Leukt die brausende Lust und die verwilderte zähmt.

Dáár zijn Willem en Amelie! - Hoe zij al de geneugten, welke er in die beweging schuilen, genieten - een paar, welks weêrga ge in de gansche zaal vergeefs zoekt. Voor haar is deze uitspanning, zeldzaam gesmaakt,

> 'A sunshine in a shady place.'

Voor hem? als hij niet wist, hoe weinig het haar welgevallig zou zijn, het te hooren, hij zou, wanneer bij wijle een wolkje van ernst over haar voorhoofd zweeft, en zij zich een omzien later zoo zacht door de melody voelt voortgedragen, hij zou haar toefluisteren wat Lord Herbert of Cherbury zoo welsprekend van eene Italiaansche schoone getuigde: '*Die when so ever thou wilt, thou needest change neither face nor voice to be an angel*!'

Voorwaar, voor hen had Schiller zijn meesterstukje niet zoo wijsgeerig behoeven te besluiten:

> Und dir rauschen umsonst die Harmonien des Weltalls?
> Dich ergreift nicht der Strom dieses erhabnen Gesangs?
> Nicht der begeistrende Tact, den alle Wesen dir schlagen?
> Nicht der wirbelnde Tanz, der durch den ewigen Raum
> Leuchtende Sonnen schwingt in Kühn gewundenen Bahnen?
> Das du im Spiele doch ehrst, fliehst du im Handlen, das Mass.

En toch is er in de groep, die wij daar vóór ons telkens zien afwisselen en telkens herboren zien, ééne enkele, die zelfs geen begrip heeft van de waarheid in die woorden verkondigd, eene enkele, die er bitter voor boet. De huzaar en de brunet oogsten aller toejuichingen in, - hij, voor zijne fiere gestalte, door zijn schilderachtig costuum treffend uitkomende; zij, voor hare on-

overtroffen aanvalligheid, de gevierde koningin des bals. Willem en Amelie zijn gelukkig door en in elkander, - maar tot nu toe hebt ge slechts de helft van het achttal gâgeslagen, dat daar om ons zweeft. Voeg er Maria bij, die gehoor heeft gegeven aan den wensch van een der zonen van ons Oosten, die den geestigen jonkman tot partner nam, wien èn Hollandsch èn Javaansch bloed door de aderen vloeit, - eene blonde telg van het Noorden, zoudt ge zeggen, met een vurig ridder uit het Zuid, als Spanjes rijksmonarch nog onze vroegere Gravenkroon droeg. En, *last not least*, zie eindelijk onzen Huibert, die het mooije Creoolţje heeft opgeleid, - ach! aan welke folteringen is zij ter prooi!

Overschenen door de brunette, heeft zij met afgunstige blikken al de gewaarwordingen van deze vermoed en bespied, gewaarwordingen, die zij zich even weelderig wist voor te stellen, als Beets die heeft uitgedrukt; - zij had ze gesmaakt, thans waren zij het deel harer mededingster, - een genot wèl jaloezij waard:

> Eerst was 't haar of een droom haar zwakke zinnen blaakte;
> Droom, als nooit Odaliske in 't pronkziek Oosten smaakte,
> Wen ze, ingesluimerd in de weelden van 't serail,
> Op 't kussen van sameet, van rozengeur omgeven,
> Zich dartle Houri waant, die 't Eden door mag zweven,
> Dat zich geen vrouw ontsluiten zal.

En dan, die de wisseling van weelde:

> Maar als de klanken op een wilder feestzin duidden,
> Dan was 't haar of, aan 't hoofd der zwevende Geluiden,
> De Geest der Tonen haar vervolgde tot haar straf;
> Totdat ze, beurtelings gekweld, verlokt, betooverd,
> In 't eind zich, afgemat, vermeesterd en veroverd,
> Den schoonen woestling overgaf.

Hoe zij deze der brunette had benijd, den dans, kalmer genietend dan het haar gegeven was dit te doen; dien genietend zonder dat een kreukje van het borduursel van haar hagelwit kleed blijk gaf van de hartstogtelijke beweging, - na wals bij wals nog even frisch als het rozenpaar aan haren boezem, dat echter met iederen ademtogt daalde en rees.

Lofspraak bij lofspraak, harer mededingster gewijd, had zij moeaanhooren, had zij doorgestaan. Eindelijk fluisterde men om haar heen:

> ‘Et ses jolies mains de duchesse
> Et son petit pied andalou;’

Ook dat gold der brunette, het Creoolţje wilde de worsteling opgeven! - als Willem er haar ten minste voor schadeloos stelde.

Wat al vergeefsche kunstgrepen om zijne aandacht te trekken, - danste hij dan niet met Amelie?

Een gesmoorde gil, - en aan den arm der laatste werd het mooije Creooltje wankelend het slaapsalet binnengebragt, - de bezwijming week eerst langzaam, al werd het vocht uit flacon bij flacon kwistig leêggegoten.

'*Il ne m'a point suivi*?' vroeg zij, de oogen opslaande.

Wien echter, wien gold dat woord? Een glimlachje speelde om hare lippen, toen zij Willem gewaar werd.

De huichelaarster!

'Die zwart joeg mij schrik aan,' liet zij er op volgen, als was zij eerst nu overtuigd, dat de Javaan haar niet had vergezeld; 'in de Vereenigde Staten zou men hem in geen gezelschap dulden.'

O mooi Creooltje! het moge waar zijn, dat daar

> The shadow'd livery of the burnish'd sun

ten paria van het Westen maakt; Gods beeldtenis in ebbenhout gesneden, heeft er in Longfellow een verdediger gevonden, die over het vooroordeel zegevieren zal.

Daar gingen de deuren van het slaapsalet andermaal open; daar trad Thoossens binnen, door een der bedienden van de ongesteldheid zijner gade verwittigd, een berigt dat hij beantwoord had, met: 'Alweêr!'

Mevrouw Bleekhorst, over het mooije Creooltje gebogen, week op zijde, en plaatste zich naast Amelie aan het hoofdeinde der poseuse, waarop men de bezwijmende had nedergelegd, - Thoossens trad zijner Laure nader.

Maar wat was hem, dat hij, zijne gemalin voorbijziende, achteruitdeinsde, toen hij Amelie gewaar werd, dat hij verbleekte, en ten leste zich vermannende, naauwelijks uitbrengen kon:

'A-me-lie!'

Laure rigtte zich, rillende, op, en viel, ditmaal waarlijk flaauw, weêr in den arm van Mevrouw Bleekhorst.

Amelie zag Thoossens niet aan. - 'Terug, Mijnheer! tusschen ons geen woord,' sprak zij gebiedend, toen hij dreigde haar te naderen; 'uw arm!' bad zij Willem, en ging met dezen de danszaal weder in.

Mevrouw Bleekhorst bleef met de echtgenooten alleen; want, *en parfait cavalier*, had Huibert aangeboden, voor een rijtuig te zullen zorgen - luttel oogenblikken later bragt hij het berigt, dat het vóór was, de *sortie de bal* van Mevrouw Thoossens op den arm. De gastvrouw wilde nog een mantel doen brengen, om er de lijderes in te wikkelen.

‘*Merci*!’ zeî Laure, ‘*mille grâces*!’

En toen nu Huibert met de vrouw des huizes het, niet enkel over de emancipatie hemelsbreed verschillend, echtpaar tot in de vestibule had vergezeld, en onze krullebol der gade van Bleekhorst aanbood, haar weêr binnen te leiden, maar zij zich een oogenblik verontschuldigde, maar zij de trappen opzweefde, die naar eene hoogere verdieping geleidden, toen, meent ge, dat zij nog eenige bevelen voor de voortzetting van het feest te geven, nog eenige toebereidselen voor verdere verrassingen te treffen had? Als ge dus gegist hebt, dan hebt ge gemist; - moge het de eenige teleurstelling zijn, waarmede wij voor heden afscheid nemen. Indien gij eens op eene even uitvoerige beschrijving van het souper hadt gerekend, als van het bal - op eene mededeeling niet enkel van de toasten *de rigueur*, maar ook op de geestigheden aan den champagne dank te weten; - indien ge u hadt gevleid, thans reeds te zullen vernemen, of Maria zich ook in den côtillon Huibert tot danser koos, of Amelie een lint losstrikte en het Willem aanbood?

Wij vleijen ons dat de volgende groep u verzoenen zal!

Mevrouw Bleekhorst was zachtkens een der vertrekken der tweede verdieping binnengeslopen, en hield de kleine blanke hand voor het nachtlicht, waarmede zij een dubbel ledikantje nader trad. ‘*La femme anglaise*,’ hebt gij welligt als wij gelezen, ‘*vit pour faire le thé, la femme française pour la coquetterie, la femme allemande pour le ménage*,’ maar de hollandsche vrouw - werd vergeten. Wat dunkt u, als wij Mevrouw Bleekhorst de schets eens lieten aanvullen, zoo als zij daar bij die met de hoofdeinden tegen elkander geplaatste ledikantjes staat, en zich verlustigt in de beurtelingsche beschouwing van het blonde en het bruine kopje harer beide knapen; als de hollandsche vrouw eens leefde om moeder te zijn!

Wat sluimeren zij rustig! - Wat is die prachtig gekleede vrouw dankbaar voor de grootste aller zegeningen, haar in moederweelde verleend!

En toch zucht ze!

Er zijn onverhoorde wenschen tot in de woning der Bleekhorsten, lezer! - als zij ook maar één dochtertje had, wat zou zij gelukkiger zijn!

Bibliographisch Album.

De beginselen der materia medica en der therapie, door Jonathan Pereira, naar de tweede Engelsche uitgave voor Nederland bewerkt, door L.C.E.E. Fock, M. Dr. Amersfoort, bij W.J. van Bommel van Vloten.

Dat ‘de Gids’ niet eer eenig oordeel over bovenstaand werk uitgesproken, of daarvan melding gemaakt heeft, is alleen aan de belangrijkheid daarvan te wijten. Belangrijk toch is het vooreerst om zijne groote volledigheid, om zijnen enormen omvang, die echter de aankondiging niet gemakkelijker maken. Twee dikke deelen, te zamen omstreeks vijf en twintig honderd bladzijden bevattende, zijn voorwaar niet met eenen enkelen blik te overzien; met eenen enkelen blik, die al het eigenaardige daarvan, de voortreffelijkheid, waardoor het zich van anderen onderscheidt, de leemten, die er desniettemin in gevonden worden, zamenvat en met weinige woorden teruggeeft. Van zulk een werk eene uitgebreide aankondiging of eene volledige kritiek te eischen, zou inderdaad eene ongerijmdheid zijn. Zij kan van geenen medearbeider van ‘de Gids’ gewacht worden en zou van dit tijdschrift eene al te indiscrete ruimte vorderen.

Belangrijk is het voorts om de vakken, die er in behandeld worden. Materies medica toch en therapie, hoezeer ook nog de duisterste bladzijden uitmakende van het geheele boek der geneeskunst, zij, achter wier uitspraken en leerstellingen meestal nog een groot vraagteeken geplaatst behoorde te worden, zijn desniettemin die wetenschappen, waarop het in de geneeskunst in de eerste plaats aankomt, waarvan de geneesheer zijne kracht en de resultaten van zijn werkeń, de lijder zijne hulp en zijne redding moet wachten.

Belangrijk eindelijk noemden wij het werk om den grooten aftrek, om den uitgebreiden invloed, dien het in de geneeskundige wereld erlangd heeft, en waardoor in 1842 reeds eene tweede uitgave in Engeland noodzakelijk geworden was, nadat eerst in 1838 de eerste het licht gezien had; ja, waardoor thans reeds eene derde editie heeft moeten verschijnen.

De schrijver had zich voorgenomen door zijn werk den studerenden een handboek der Materies medica te verschaffen, hetwelk eene getrouwe mededeeling zou bevatten der meest belangrijke latere ontdekkingen in de natuurlijke geschiedenis, de Scheikunde, de Physiologie en de Therapie, voor zoo ver zij op de Pharmacologie betrekking hebben. Dat plan heeft hij op eene wijze ten uitvoer gebragt, die inderdaad verbazingewekkend is. Er is een schat van geleerdheid, van boeken- en zaakkennis in ontwikkeld; er is een vlijt en eene naauwkeurigheid aan den dag gelegd, die naauwelijks iets te wenschen overlaten, vooral indien men den tijd in aanmerking neemt, waarin elke uitgave verschenen is, waarin telkens het nieuwst uitgekomene weêr opgenomen werd. Alle destijds in gebruik zijnde geneesmiddelen, met hunne verschillende namen, vinden er eene plaats in. Hunne beschrijving, hunne wijze van bereiding, hunne kracht en hun gebruik worden er zoo naauwkeurig in behandeld, als in geen boek over materia medica en algemeene therapie het geval is. Maakt de eerste uitgave reeds aanspraak op deze loftuiting; in de tweede werden nog allerlei bijvoegselen gegeven, zoo over den invloed der gemoedsaandoeningen, over dien van het licht, van hitte, koude, electriciteit, magnetismus, diëet, luchtgesteldheid en lichaamsoefening. De bereidingswijzen der geneesmiddelen werden er nog volledіger en breedvoeriger in opgegeven; het getal der houtgravures, reeds in de eerste uitgave zoo groot, werd nog met meer dan honderd vermeerderd. Ja, men zou bijna zeggen, dat dit alles het Handboek te omslagtig, te volumineus, en daardoor voor studerenden minder geschikt maakt, terwijl het daarentegen eene onberekenbare waarde voor Docenten en voor hen moet hebben, die het met eenig bijzonder doel ten opzigte van een of ander geneesmiddel wenschen te raadplegen.

Om den lezer een klein denkbeeld te geven van den omvang en de volledigheid van dit werk, moeten wij in de eerste plaats vermelden, dat de algemeene therapie niet minder dan 270 bladzijden beslaat, dat daarin over 1. remedia psychica, II. remedia somatica, 1. agentia physica, 2. agentia hygienica, 3. agentia mechanica en chirurgica, 4. agentia pharmacologica, gehandeld wordt. Dit laatste gedeelte is vooral voortreffelijk bewerkt. Men oordeele over den rijkdom der daarin behandelde stoffe.: 1. pharmakognosie, 2. pharmacochemie, s. pharmacie, 3. pharmacodynamiek. Dit laatste gedeelte bestaat uit 12 hoofdstukken, 1. over de middelen om de geneeskracht der artsenijmiddelen te bepalen, 2. de krachten der artsenijmiddelen, 3. de physiologische werking der artsenijmiddelen, 4. over de opslorping der artsenijmiddelen 5. over de werking der artsenijmiddelen door eenen indruk, die zich door de zenuwen overplant, 6. over de werking van artsenijmiddelen op deelen, die van de plaats der aanbrenging verwijderd zijn, 7. over de natuur der werking van de artsenijmiddelen in het algemeen, 8. over de omstandigheden, die de werking der artsenijmiddelen wijzigen, 9. de therapeutische werking der geneesmiddelen, 10. over de wegen, door welke de artsenijmiddelen in en op het ligchaam kunnen worden aangebragt, 11. over de rangschikkingen der artsenijmiddelen, 12. proeve eener rangschikking der artsenijmiddelen naar physiologische beginselen.

Hoeveel zorg ook aan dit laatste hoofdstuk besteed zij, waarin de S., na een overzigt en critiek van de andere wijzen van rangschikking gegeven te hebben, aan de physiologische boven anderen de voorkeur geeft, zoo lijdt het aan een groot gebrek, dat het namelijk op eene basis berust, waar hypotheses vaak de plaats van positive kennis moeten innemen. Hij heeft dat later zelf gevoeld, en in zijne 3de editie, die in Engeland reeds in 1849 uitgekomen, en door talrijke nieuwe ontdekkingen uit de natuurkundige wetenschappen, de physiologie, de practische geneeskunst, enz., vermeerderd

is, die physiologische klassificatie weder laten varen en haar door de navolgende, die meer op de grove zigtbare werking berust, vervangen:

I. Mechanisch werkende topica (mech. werkende antidota, purgativa, anthelmintica, dentifricia).
II. Chemisch werkende topica (caustica, adstringentia, chemische antidota, desinfectantia).
III. Dynamisch werkende topica (acria, emollientia).
IV. Haematica, d.i. op het bloed werkende middelen.
    a. Physicalische (diluentia, inspissantia).
    b. Chemische (spanaemica, d.i. bloedverminderende.)
        1. refrigerantia, resolventia, antispasmodica, saturnina,
        2. haematinica, d.i. bloedvermeerderende.

    c. dynamische.

V. Pneumatica, d.i. op de ademhalingsorganen werkende.
VI. Neurotica, d.i. op de zenuwen werkende middelen.
    B. (*a*. cerebrospinalia, aphrenica, *b*. aesthetica, *c*. kinetica, *d*. hypnica (α hypnotica, β. agrypnotica).
    A. ganglionica (1. op hart en vaten, excitantia en sedantia, 2. op het darmkanaal werkende).

VII. *Coeliaca*, op de digestie-organen werkende (1. enterica, 2. hepatica, 3. splenica, 4. sialica en pancreatica).
VIII. *Eccritica*, op se- en excretie werkende
    a. *vermeerderend* 1. errhina, 2. expectorantia, 3. emetica, 4. catharrtica, 5. diaphoretica, 6. sialagoga, 7. cholagoga, 8. diuretica.
    b. stoppende.
    c. secretie wijzigende.

IX. *Genetica*, op de sexuaalorganen werkende (aphrodisiaca, anaphrodisiaca, emmenagoga, ecbolica).

;

Hoezeer ook deze systematische verdeeling in vele opzigten de voorkeur boven zijne vroegere moge verdienen, zoo is zij toch ook, even als elke andere, gebrekkig te noemen. Die grove zigtbare werking is niet altijd en onder alle omstandigheden dezelfde; daarenboven is zij niet zoo uitsluitend gebonden aan eenig orgaan of systeem, zoo als het uit zijne in de 3de Engelsche editie aangenomene rangschikking wel zou schijnen. Men denke slechts aan den calomel, die zijne plaats zoowel onder de haematica, als onder de coeliaca en eccritica zou behooren te vinden. Men ziet het dus, dat zijne later aangenomene verdeeling de waarde van de vroegere uitgave geenszins vermindert, en niemand zich derhalve van den aankoop der hollandsche landsche vertaling daarom behoeft te laten weêrhouden, dat er reeds in het Engelsch eene latere en eenigzins gewijzigde uitgave verschenen is. De systematische rangschikking is toch in een zoodanig werk niet het essentieelste. Zij moet er slechts toe dienen, om het overzigt over de bijzonderheden gemakkelijker te maken. Op die bijzonderheden komt het voornamelijk aan, en de bewerking daarvan in de tweede afdeeling, of de bijzondere Artsenijmiddelleer, heeft in de latere uitgave geene zoo belangrijke veranderingen ondergaan.

Op 10 bladzijden wordt ons het medicinaalgewigt van verschillende landen en steden, allen gereduceerd tot het fransche decimaalgewigt in grammen, medegedeeld, hetgeen inderdaad een groot gemak oplevert.

In de bijzondere artsenijmiddelleer worden de ligchamen, naarmate zij in de natuur verschillend voorkomen, verdeeld in:

I. onbewerktuigde.

1ste klasse, *niet metaalaardige*: 1ste orde, oxygenium, 2de chlorium, 3de Jodium, 4de bromium, 5de hydrogenium, 6de nitrogenium, 7de carbonium, 8ste de verbinding van bromium met zuurstof, 9de phosphorus, 10de sulphur. In deze klassen worden de voornaamste eenvoudige verbindingen van deze ligchamen, zoo onder anderen de verschillende soorten van water, zeewater, minerale wateren, enzv., bij het hydrogenium; de aethers en onderscheidene zuren bij het carbonium, enzv., breedvoerig besproken.

2de klasse, *metalen* (1. de verbindingen van potassium, 2. van sodium, 3. van barium, 4. van calcium, 5. van magnesium, 6. van aluminium, 7. van arsenicum, 8. van antimonium, 9. van het goud, 10. van het zilver, 11. van het kwik, 12. van het koper, 13. van het bismuth, 14. van het tin, 15. van het lood, 16. van het zink, 17. van het ijzer, 18. van manganesium.

In het tweede deel behandelt de schrijver

II. de bewerktuigde ligchamen.

1. Die van het plantenrijk, waarbij de verdeeling in natuurlijke familien gevolgd is.

2. Die van het dierenrijk, die in invertebrata en vertebrata en vervolgens naar de meest gewone klassen en orden gerangschikt worden.

Bevat het eerste deel 1079 bladzijden, het tweede telt er niet minder dan 1250. Men kan daaruit den omvang van het werk afmeten. De zaakrijkheid springt nog meer in het oog, wanneer men bedenkt, dat de schrijver zich doorgaans slechts betrekkelijk kort met de hypothetische beschouwing van de werking der geneesmiddelen, vooral in bijzondere ziektevormen bezig houdt. Ja, die zaakrijkheid, de breedvoerigheid zouden zelfs het gebruik van zulk een werk hoogst moeijelijk maken, ware het niet dat er, behalve eene zeer volledige inhoudsopgave, ook nog achter elk deel een alphabetische bladwijzer gevoegd ware, die aan naauwkeurigheid niets te wenschen overlaat, en die voor het eerste deel niet minder dan 40, en voor het tweede deel 87 in dubbele kolommen gedrukte bladzijden inneemt. Voeg daarbij voorts, dat in elk deel, na de inhoudsopgave, de aanwijzing der houtsneefiguren, die op de verschillende pagina's door het geheele werk verspreid, voorkomen, gegeven wordt, en dat eindelijk in het eerste deel, op 30 bladzijden, een tabellarisch overzigt van de geschiedenis en literatuur der materia medica voorkomt, en gij zult u, lezer, kunnen begrijpen, dat Percira's werk aan volledigheid en rijkdom van stoffe tot dus verre door geen ander overtroffen wordt; gij zult den lof niet onbillijk vinden, dien wij aan het geduld en de volharding van den Heer Fock toezwaaijen, die den moed had, het reuzenwerk der vertaling te ondernemen, en het origineel, zoo vaak dat gevorderd werd, naar de behoefte van Nederland te wijzigen en uit te breiden; gij zult ons de toegevendheid, die wij voor de enkele feilen dier vertaling aan den dag leggen, niet ten kwade duiden en onzen wensch ze ker deelen, ja welligt de vervulling daarvan helpen bevorderen, dat de uitgever door een ruim debiet schadevergoeding moge erlangen voor de groote kosten en moeiten, die hem deze uitgave onmisbaar berokkend moet hebben.

S.

***Louis Viardot, Histoire des Arabes et des Mores d'Espagne, traitant de la constitution du peuple arabe-espagnol, de sa civilisation, de ses moeurs, et de son influence sur la civilisation moderne. 2 tomes. Paris, Pagnerre*, 1851.**

Zie hier eene tweede uitgaaf van een boek, dat in 1833 verscheen; - eigenlijk mag ik het geene tweede uitgaaf noemen, want de schrijver verzekert (Préf., p. VIII), dat het geene nieuwe uitgaaf, maar een nieuw boek is. ‘Sous une forme succincte, claire, méthodique’ (Préf. voor het tweede deel, p. IV), bevat het alles wat het beschaafde publiek omtrent de Arabieren en Mooren van Spanje weten moet (‘des notions suffisantes,’ ibid.). De geschiedenis van een groot tijdvak, dat meer dan negen eeuwen duurde, staat in het eerste deel opgeteekend; maar vooral het tweede munt uit door den rijkdom en de verscheidenheid der behandelde onderwerpen. Daarin wordt achtereenvolgens gehandeld over de regering der Arabieren, hunne wetgeving, de bevolking, het leger en de zeemagt, de inkomsten van den staat, enz.; over de oorzaken, die hun rijk hebben doen vallen; over den toestand der beschaving bij de Arabieren, over kunsten, wetenschappen, beroemde vrouwen, het papier, het kompas, het buskruid, enz.; over den invloed der Arabieren op de beschaving van Europa, enz. Dit alles beslaat evenwel slechts de helft van het tweede deel; de andere helft bevat ‘Scènes de moeurs arabes.’ ‘Il faudrait,’ zegt de schrijver in de voorrede van dat gedeelte, ‘que les Arabes trouvassent ce qu'ont eu les Ecossais: un Walter-Scott, complétant l'ouvrage d'un Robertson.’ Nadat hij dus zijn historischen arbeid voltooid heeft, geeft hij, wel is waar, geen historischen roman, maar toch zes kleinere romantische tafereelen.

Terwijl dus de lezer hier in twee matige boekdeelen alles bijeen vindt, wat hij omtrent het onderwerp kan verlangen te weten, zoo wordt de waarde van, het boek nog zeer verhoogd doordien het geschreven is door den heer Viardot, aan wien, zoo als hij ons zelf mededeelt (Préf., p. VIII), de voormalige secretaris van het Spaansche Historische Genootschap schreef: ‘Vous avez trouvé la clé de notre histoire.’

De lezer weet nu wat hij van het boek te verwachten heeft, en door welk een uitstekend auteur het geschreven is. Regt gaarne zoude ik dus hier mijn verslag eindigen, en ten slotte den nieuwen Robertson en Walter Scott geluk wenschen met den door hem behaalden dubbelen lauwerkrans. Ongelukkig zijn wij, Hollandsche beoefenaars der wetenschap, wat naauwgezet uitgevallen, en zien ongaarne dat ons eerlijk en degelijk publiek, wanneer het populair geschrevene werken wil lezen, bedot worde door literarische kwakzalvers. 't Is waar, de schrijver, wiens vroeger werk, wiens naam zelfs, ik geheel onaangeroerd meende te moeten laten, toen ik mijne ‘Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen âge’ schreef, - de schrijver verzoekt mij, zijn werk te laten rusten, en doet dat in deze woorden: ‘Quant à moi, si jamais cet opuscule venait à tomber sous les yeux, sous la férule du savant et colérique professeur de Leyde, je lui demanderais gráce, comme les ancieus comiques espagnols, pour les fautes de

l'auteur, en lui faisant humblement observer: d'abord, que je ne sais pas l'arabe, et que, n'ayant point comme lui l'heureuse faculté de recourir aux sources originales, j'ai dû m'en rapporter au talent et à la sincérité des traducteurs; ensuite, que mon travail, simple livre élémentaire, simple précis historique, n'a pas la prétention de s'offrir aux regards et aux dédains de messieurs les savants attitrés, et qu'il s'adresse tout uniment au commun des lecteurs, aux gens du monde qui sont gens d'étude, et qui veulent, avec peu de temps et de loisir, dans notre vie agitée, savoir pourtant un peu de tout.' Als wij nu die woorden van hun Franschen sluijer ontdoen en op zijn oud-Hollandsch vertalen, dan beteekenen zij, geloof ik, ongeveer dit: 'Heeren critici, bemoeit u niet met dit boek! Er zullen zeker wel eene menigte flaters in zijn, er deugt misschien niets van, want ik schrijf over een volk, waarvan ik de taal niet versta; bronnen kan ik dus onmogelijk raadplegen; ik moet mij geheel op vertalingen, en wel op éénen enkelen vertaler (Conde) verlaten, en gij, critici, zegt, dat die persoon heel veel of alles vervalscht heeft. 't Is mogelijk. Maar mijn boek is een populair boek; mijn doel is niet geweest, u, critici, om den tuin te leiden, maar aan het groote publiek knollen voor citroenen te verkoopen; 't wil toch van alles wat weten, en bekommert zich om de kwaliteit bitter weinig.'

De schrijver kent zijn Fransch publiek, en het is zeer wel mogelijk, dat zijn werk ingang vinde in een land, waar eenige weinigen zich evenzeer door uitgebreide en naauwkeurige kennis onderscheiden, als de groote massa door eene oppervlakkige veelweterij, en door hare neiging om over alles mede te praten zonder kennis van zaken. Het zou even doelloos zijn, dezulken tegen het boek van Viardot te waarschuwen, als het zijn zou, een broodschrijver te willen verbeteren, die heden over de Arabieren in Spanje schrijft, zonder een der eerste vereischten van den geschiedschrijver, kennis der taal van het volk waarover hij schrijft, te bezitten, en morgen misschien, ter wille zijner 'gens du monde qui veulent savoir un peu de tout,' onze Nederlandsche geschiedenis zal verknoeijen zonder een woord Hollandsch te verstaan. Degeen, die schrijvers van dien stempel en een zoodanig publiek zou willen verbeteren, zou den arbeid van Sisyphus ondernemen. Om die reden zal ik in zoo verre aan het mij gedane verzoek voldoen, dat ik niet in de taal van den auteur zijn boek zal waarderen; daarin toch zie ik hoegenaamd geen nut. In ons land evenwel wil het publiek wel populair geschreven boeken lezen, maar daar het degelijke kennis zoekt, eischt het, dat dergelijke werken door bevoegden geschreven worden, niet door den eersten den besten phrasen-maker, die zich daartoe opwerpt. Eene waarschuwing tegen een werk als dat van Viardot, zal dus hier niet vruchteloos zijn.

Een onzer philologen recenseerde onlangs een populair geschreven boek van een anderen philoloog, die de verrassende ontdekking gemaakt had, dat er verband bestaat, en wel een innig verband, tusschen volksbeschaving en nationale dichtkunst. In zijne inleiding handelde de recensent over het populariseren der wetenschap; hij verheugde zich over de neiging, die zich hoe langer hoe meer vertoont, om datgene in bevalligen en voor ieder begrijpelijken vorm voor te stellen, wat vroeger in het uitsluitend bezit der geleerden was geweest; hij voegde er evenwel bij, 'dat tot het populariseren eener wetenschap alleen hij geroepen is, die op hare hoogte staat en met vrijen blik haren geheelen inhoud en omvang overziet; voor wien van al hare schatten ook niet één verborgen is, en die met onbeperkte magt haar beheerscht en over haar beschikt.' Wij doen niet eens zulke hooge eischen, maar vragen toch: staat Viardot op de hoogte der wetenschap?

Daar hij zelf bekent, geen Arabisch te verstaan, zoo zijn natuurlijk de bronnen,

door mij zonder vertaling uitgegeven, namelijk Ibn-Adhárí's en Aríb's Geschiedenis der Omaijaden, Ibno-'l-Abbár's Levensbeschrijvingen der Spaansch-Arabische Grooten, en Abdo-'l-wáhid's Geschiedenis der Almohaden, voor hem ontoegankelijk geweest. Uit niets blijkt dan ook, dat Viardot weten zou, dat die bronnen, die tot de oudste en geloofwaardigste behooren, die wij in Europa bezitten, bestaan, laat staan dat zij uitgegeven zijn. Trouwens hij had ze toch niet kunnen gebruiken. Maar heeft hij dan de vertalingen gebruikt, die hij had kunnen gebruiken? Men oordeele. De schrijver handelt ook over Spaansch-Arabische poëzij, want men heeft gezien dat hij over alles handelt en nog over eenige dingen daarenboven; maar de Spaansch-Arabische dichtstukken, in de kapitale werken van Prof. Weijers en Dr. Hoogvliet uitgegeven, kent hij evenmin als, wat het historische betreft, Prof. Tornberg's uitgaaf van Ibn-abí-Zer's Geschiedenis van Africa en Spanje, of mijn werk over de Abbádiden van Sevilië; en bij al die werken is toch eene Latijnsche vertaling gevoegd. Het is bijna ongeloofelijk, maar het is toch zoo: zelfs het werk van Prof. de Gayangos, de lijvige ‘History of the Mohammedan dynasties in Spain,’ louter vertalingen uit verschillende auteurs, is hem ten eenenmale onbekend gebleven. Kortom: het een of andere Fransche werk uitgezonderd, is Viardot volslagen onbekend met alles wat in de laatste dertig jaren voor de geschiedenis der Spaansche Arabieren geleverd is. Dus: de taal van het volk, waarover hij schreef, verstond hij niet; daardoor bevond hij zich in de onmogelijkheid, de zonder vertaling uitgegeven bronnen te raadplegen; - de vertalingen, die hij had kunnen gebruiken, heeft hij niet gebruikt. Men kan nu zelf de vraag beantwoorden, of Viardot op de hoogte der wetenschap staat of niet.

Over den zonderlingen poespas, dien hij in het tweede deel opdischt, zal ik niet spreken; daar haspelt hij alle tijdperken en alle landen dooreen, en teekent zoo eene soort van wassenbeeldenspel, waarin Achilles en Napoleou als tijd- en landgenooten naast elkander staan; daar gebruikt hij nu eens een nieuw werk, dat hem bij toeval schijnt in handen gekomen te zijn, dan weder is hij een paar eeuwen ten achteren en warmt reeds lang verworpene dwalingen weder op. Het eerste deel is geheel uit Conde geput, een auteur dien ik aldus meende te moeten karakteriseren, toen ik een gedeelte mijner ‘Recherches’ aan de waardering van zijn werk had gewijd: ‘Conde a travaillé sur des documents arabes sans connaître beaucoup plus de cette langue que les caractères avec lesquels elle s'écrit; mais suppléant par une imagination extrêmement fertile au manque des connaissances les plus élémentaires, il a, avec une impudence sans pareille, forgé des dates par centaines, inventé des faits par milliers, en affichant toujours la prétention: de traduire fidèlement des textes arabes.’ Eerst toen zijn tweede deel reeds gedrukt werd, kreeg Viardot mijne ‘Recherches’ in handen. Na in de Voorrede van dat tweede deel eenige stellingen uit mijn boek te hebben afgeschreven, laat Viardot er op volgen: ‘En voyant tomber un tel anathème sur la tête des historiens mes devanciers et mes collègues, je crus qu'il ne me restait plus qu'une chose à faire: jeter au feu sur-le-champ toutes mes feuilles imprimées et toutes mes feuilles manuscrites comme complices d'imposture et de faux.’ Dat plan verdiende zeker allen lof; maar van iemand, voor wien de wetenschap een tijdverdrijf is, niet de ernstige taak zijns levens, was zulk een ‘héroïque suicide,’ zoo als hij het zelf noemt, niet te verwachten. In het geval evenwel dat hij zijn boek, uit Conde geput, toch nitgaf, rustte op hem de verpligting, te bewijzen, dat ik Conde ten onregte van grove onkunde en bedrog had beschuldigd. In plaats van dit te doen, handelt hij als allen die eene stelling willen weêrleggen, maar het niet kunnen; hij geeft hoog op van de barre manier, waarop ik Conde en consorten behandeld heb,

hoewel ik reeds in mijne Voorrede gezegd had: ‘Je soupçonne qu'il se trouvera des personnes qui, au lieu d'examiner si mes arguments sont de bonne guerre, mes armes de bonne trempe, se récrieront contre certaines expressions, à la vérité peu parlementaires. Je me permettrai de rappeler à ces personnes, qu'il est des circonstances où la politesse est hors de mise. Il serait ridieule de vouloir user d'égards envers certains faiseurs; on les met sans compliments à la porte.’ Verder komt hij met eene beschuldiging voor den dag, die ik zeker het minst van alle verwacht had. Ik meende bewezen te hebben, dat hetgeen door Conde en zijne navolgers was verrigt, onbruikbaar is; dat zij de geschiedenis van het Arabische Spanje, van de eerste tot de laatste bladzijde, hebben vervalscht; Viardot daarentegen beweert - zonder eenig bewijs voor zijne stelling te geven, - dat mijne kritiek alleen zaken van minder belang betreft, en dat zij, met uitzondering mijner verhandeling over den Cid (die de grootste helft van het deel inneemt), de groote gebeurtenissen en de groote personen onaangeroerd laat. Bijaldien dit het geval is, dan moet ik erkennen dat mijn boek zijn doel heeft gemist; dat het mij mislukt is, mijne innige overtuiging aan anderen mede te deelen. Maar de vraag, of dit of dat feit belangrijk is of niet, hangt geheel af van de voorstelling, die men zich van de geheele geschiedenis vormt; die van den schrijver wijkt zoo hemelsbreed van de mijne af, dat hetgeen hij voor belangrijk houdt, mij als van zeer ondergeschikt belang voorkomt, en omgekeerd. Is nu Conde nog verder bruikbaar of niet? dat blijft de vraag. Viardot beweert: ja; en als ik nu zeg: neen, dan zijn wij nog even ver, tenzij ik, tot groote verveling mijner lezers en van mij zelven, mijne stelling op nieuw wilde bewijzen, na in mijne ‘Recherches’ zoo vele bewijzen geleverd te hebben. Ik zie mij dus, hoe ongaarne ook, in de noodzakelijkheid gebragt, bevoegde scheidsregters iu te roepen. In bewoordingen, te vleijend om te reproduceren, verklaart Prof. Fleischer (‘Wissenschaftl. Jahresbericht’ in de ‘Zeitschrift der Morgenl. Gesellschaft’, IV, p. 494), dat door mijne ‘Recherches’ het gebouw van Conde en zijne navolgers is afgebroken, dat er niets dan puinhoopen van overblijft, en dat er, in de plaats daarvan, een nieuw gebouw moet worden opgerigt. In het uitvoerige verslag over mijne ‘Recherches,’ dat de Heer Defrémery in den ‘Moniteur’ heeft geplaatst (Nos. van 26 en 29 Januarij 1851), begint hij dadelijk met de verklaring: ‘Ce livre démontre surabondamment que tout ce qu'on connaissait jusqu'ici de l'histoire des Etats musulmans de la péninsule espagnole doit être regardé comme non avenu, ou du moins soumis au contrôle d'une révision sévère et minutieuse.’ Diegenen onder mijne lezers, die zelve niet durven beoordeelen aan wiens kant de waarheid is, kunnen nu kiezen tusschen het oordeel van twee Orientalisten, - waarvan de een bekend is door zijne grondige kennis der Oostersche geschiedenis, en de ander in een der vroegere jaargangen van dit Tijdschrift door Prof. Veth (hierin de tolk der publieke opinie) de grootste kenner van het Arabisch in Duitschland genoemd werd, - en tusschen het oordeel van Viardot.

Zoo lang dus mijne stelling door bevoegden wordt aangenomen en alleen door onbevoegden wordt bestreden, zoo lang acht ik het overbodig ze telkens op nieuw te bewijzen. Is zij waar, dan valt ook het nieuwe gewrocht van Viardot in de categorie der boeken, waarvan ik gezegd heb, dat zij niets bevatten dan ‘un tissu de malentendus et de mensonges.’ En hiermede is de Hollandsche lezer gewaarschuwd.

R. DOZY.

Over het invoeren en afschaffen van accijnsen. Eene staatshuishoudkundige proeve van E. van Voorthuysen, Hz. Ph. Th. Mag. l.h. et j.u. Doctor. Utrecht, J.G. Broese. 1851.

De discussiën over onzen finantiëelen toestand schijnen op dit oogenblik meer dan ooit te voren aan de orde van den dag. Met het oog op de belangrijke wetsontwerpen, onlangs door den Minister van Finantiën aan de Tweede Kamer voorgelegd, worden van vele kanten denkbeelden ontwikkeld omtrent de wijze, waarop men in vervolg van tijd ons belastingstelsel wenscht geregeld te zien. Ook de Heer Mr. Voorthuysen heeft zich in dien strijd gemengd, en in de brochure, waarvan wij hier den titel overschrijven, de vraag behandeld, of eene verandering van sommige indirecte belastingen in directe - gelijk thans door de regering wordt voorgedragen - wenschelijk is en noodzakelijk.

Ingenomen als wij zijn met een ander zeer belangrijk werk van denzelfden schrijver, dat nu twee jaren geleden het licht zag, namen wij deze zijne tweede staatshuishoudkundige proeve vol verwachting in handen, in de hoop van daarin eene juiste en onbevooroordeelde ontwikkeling te vinden van hetgeen vóór en tegen de accijnsen kan worden aangevoerd. Niet geheel en al heeft deze brochure echter aan onze verwachting voldaan.

Deze minder gunstige indruk wordt - wij weten het - door zeer velen in het minst niet gedeeld; voor alle vijanden van eene hervorming van ons belastingstelsel was dit boekje natuurlijk eene zeer welkome verschijning. Ook de dagbladen hebben er zich herhaaldelijk mede bezig gehouden, terwijl zelfs een der te Amsterdam verschijnende couranten onderscheiden uittreksels uit deze brochure mededeelde, als waren die korte en losse denkbeelden van den Heer V. even zoo vele kleine orakels, welke de staatshuishoudkunde door zijnen mond den volke verkondigt.

Het is daarom niet meer dan billijk, dat zij, die een ander gevoelen aankleven, deze brochure niet geheel zonder tegenspraak laten voorbijgaan, maar de stellingen wederleggen, welke daarin worden aangevoerd tot bewijs van de voortreffelijkheid der indirecte boven de directe belastingen. Eene dergelijke wederlegging willen wij in de volgende regelen beproeven.

Al dadelijk stemmen wij het den Heer V. volkomen en volgaarne toe, dat het nuttig en noodzakelijk is, dat de staatshuishoudkunde met hare op ondervinding berustende lessen in den meestal weinig wetenschappelijken strijd over belastingen tusschen beide kome, en tegenover de holle, maar schoonklinkende theoriën van onkundigen de feiten stelle, welke ons door haar worden geleerd. Even waar toch als het is, dat de leer der belastingen eene der moeijelijkste

is, welke de staatshuishoudkunde behandelt, even zeker is het ook, dat omtrent geen vraagstuk eene zoo groote menigte als competente regters is opgetreden, om in bladen of brochures stelsels te ontwikkelen en te verdedigen, welke de proef van een oppervlakkig onderzoek dikwijls moeijelijk - soms in het geheel niet kunnen doorstaan.

In zooverre dus deze brochure strekt, om aan die dwaze theoriën den bodem in te slaan; om aan te toonen, dat eene belasting in principe goed kan zijn, en te gelijk in praktijk onuitvoerlijk; om te betoogen, dat de directe belastingen - en met name eene income-tax - evenzeer aan bezwaren onderhevig zijn als de indirecte, en dat deze laatste dikwijls aan onverdiende beschuldigingen worden blootgesteld, in zooverre kunnen wij niet anders dan haar toejuichen. Maar ook slechts tot zoover. Daar waar de schrijver verder gaat, waar hij ons de accijnsen voorstelt als het uitmuntendste stelsel van belastingen, en de meening uit, dat eene gedeeltelijke en langzame verandering van directe belastingen in indirecte wenschelijk is, daar verschillen wij lijnregt van opinie, en verkeert hij, naar onze bescheidene meening, in groote dwaling.

De stelling van den Heer V., dat accijnsen de beste soort van belastingen zijn, berust op de twee volgende gronden: 1) Eene belasting op de vertering drukt niet op de vruchten van nijverheid en kapitaal; 2) de accijnsen worden eigenlijk alleen betaald door de vermogenden en niet door de arbeiders, ofschoon door deze laatste voorgeschoten. Met het onaannemelijke van beide deze gronden aan te toonen, zal dus de geheele stelling wederlegd zijn.

Wat het eerste punt betreft, zie hier, kort zamengetrokken, hoe de schrijver redeneert. Vermeerdering van kapitaal is de grootste weldaad, welke de regering aan de inwoners kan schenken; door haar verkeert armoede in welvaart, kommer in genot. Dit kapitaal wordt verkregen door nijverheid en spaarzaamheid. De staat, die, wil hij aan zijne roeping voldoen, wel genoodzaakt is, daartoe aan de burgers de middelen te vragen, moet zoo min mogelijk de vruchten van nijverheid en spaarzaamheid aanspreken, omdat hij anders het vormen van kapitalen, dat is te zeggen, het eenige middel om tot welvaart te geraken, zou belemmeren. En hoe kan de regering dit nu doen? Op eene zeer gemakkelijke wijze. Al de vruchten toch van onze nijverheid kunnen wij onmogelijk besparen; wij *moeten* leven, en iets van onze vruchten afzonderen om in ons onderhoud te voorzien. Welnu, de regering heeft slechts hare belastingen te heffen van dat gedeelte der vruchten, dat wij improductief verteren, dan zal zij in hare behoeften voorzien, en van de voor besparing bedoelde gelden zal niets verloren gaan. (bl. 1-6).

Ziedaar het stelsel van den Heer Voorthuysen!

Hadden wij ons niet kortheid ten pligt gesteld, misschien zouden op de praemissen dezer stelling meer dan eene aanmerking te maken zijn. Zoo zouden wij er op kunnen wijzen, hoe eene uitdrukking als deze: ‘vermeerdering van kapitaal is de grootste weldaad, die de regering aan hare landgenooten kan schenken’ (bl. 2), niet zeer gelukkig is in den mond van een staatshuishoudkundige. Al spoedig toch zou zij bij oningewijden voedsel geven aan het verderfelijk en reeds te algemeen verspreid denkbeeld, dat het de regering zelve is, die kapitaal schenkt. Het woord *schenken* zal dan ook wel hier de beteekenis hebben van *niet ontnemen*.

Maar komen wij tot de stelling zelve. Eene belasting op de vertering is dus daarom goed, omdat zij slechts geheven wordt van gelden, welke toch verloren zouden gaan en niet strekken tot vermeerdering van het kapitaal. Met andere woorden: indien mijne nijverheid mij jaarlijks opbrengt ƒ 10,000, en ik daarvan slechts ƒ 5000 verteer, terwijl de overige ƒ 5000 tot vermeerdering

van mijn kapitaal worden aangewend, dan moeten de belastingen drukken op de ƒ 5000, welke ik verteer, omdat die geen nieuwe rijkdommen scheppen. Is die bewering nu juist? Moeijelijk zouden wij dit kunnen toegeven. Immers indien ik ƒ 200 aan accijnsen niet te betalen had, dan zoude mijne vertering slechts ƒ 4800 bedragen, en de ƒ 200 gevoegd worden bij de te kapitaliseren ƒ 5000. De ƒ 200 accijnsen, welke - volgens den schrijver - alleen onze vertering treffen, drukken dus ook ongetwijfeld op de vruchten onzer nijverheid, omdat de vertering zelve uit die vruchten betaald wordt.

De Heer V. zegt te dezer plaatse, dat de accijnsen ons bijzonder tot spaarzaamheid leiden. Inderdaad, wij begrijpen die redenering niet goed, en kunnen volstrekt niet inzien, hoe die deugd zoo bij uitnemendheid aan de accijnsen eigen is. Voorzeker, als wij ƒ 200 aan indirecte belastingen betalen, zullen wij, zoo dit noodig is, onze andere uitgaven trachten in te krimpen. Maar zonden wij, met diezelfde liefde voor zuinigheid bezield, niet hetzelfde doen, wanneer b.v. een income-tax ons die zelfde ƒ 200 afvorderde? Die deugd, waarop men zich hier beroept, is bovendien zeer gevaarlijk: hoe hooger de belastingen zijn, hoe meer wij toch sparen, zoodat de wensch niet overbodig kan worden geacht - al behoort die dan ook onder de *pia vota* - dat over eenige jaren het belastingstelsel ons zoo min mogelijk aan die deugd herinnere.

Na hetgeen wij boven zeiden, is het duidelijk, dat wij ons ook geenzins kunnen vereenigen met de volgende verklaring, welke onmiddellijk op de ontwikkeling der bovengenoemde stelling volgt: ‘Naar mijne overtuiging kan alleen dringende nood eene regering regtvaardigen, wanneer zij ook de vruchten der nijverheid en spaarzaamheid tot voorziening in hare behoeften aanspreekt’ (pag. 6). Dit gezegde, een duidelijk en consequent gevolg van genoemde stelling, doet - dunkt ons - hare onjuistheid nog duidelijker in het oog springen. De regering moet - zegt gij - niet dan in uitersten nood de vruchten van nijverheid en spaarzaamheid aanspreken, maar hoe zal zij dat doen? Kunt gij u eene belasting denken, welke niet op die vruchten drukt? O ja! - antwoordt gij - eene belasting op de vertering. Maar hoe betaalt gij dan die vertering? Welke ons onbekende soort van gelden hebt gij dan daartoe beschikbaar? Het brood, dat gij eet, betaalt gij met het door u verdiende geld, met de vruchten van uwe nijverheid. Wanneer gij dus eene cent belasting moet betalen van dit brood, dan drukt die cent op uw arbeidsloon, op de vruchten van uwe nijverheid, of, zoo gij van rente leeft, op de vruchten van uwe spaarzaamheid. Deze redenering is, naar wij gelooven, duidelijk, en voor geene wederlegging vatbaar. Hoe lang en diep wij er ook over denken mogen, moeijelijk kunnen wij in dit opzigt het onderscheid begrijpen tusschen belasting op de vertering en op de vruchten der nijverheid; moeijelijk kunnen wij inzien, dat er belastingen zijn of zouden kunnen zijn, welke op iets anders drukken dan juist op die vruchten, welke de Heer V. zoo gaarne gespaard zag.

Wij komen nu tot een ander betoog, tot de kwestie namelijk, of de accijnsen alleen door de vermogenden betaald worden. De Heer V. tracht dit gevoelen op de volgende wijze te verdedigen: ‘Wordt de belasting uit *niets* of uit *iets* hetaald? Uit niets? Dit is onmogelijk; derhalve uit iets, derhalve ook door hen, die iets verdienen of iets bezitten; derhalve uit de vruchten van arbeid en vermogen. Maar door wie wordt die arbeid betaald? Betaalt zij (bij zich zelve? Onmogelijk, want zij bezit niets en heeft dus niets te geven, zoodat het alweder de vermogenden zijn, die haar beloonen. Hieruit blijkt, dat eindelijk alle belastingen alleen door de welvarenden in een land worden opgebragt, en de arbeiders, waarvan zij geëischt worden, niets anders doen dan haar voor te schieten aan de vermogenden, die hen gebruiken om haar later onder het verdiende loon terug te ontvangen.’ (bl. 8).

Ziedaar de tweede stelling van den Heer Voorthuysen!

Toen wij deze vreemde stelling onder de oogen kregen, kwamen al' dadelijk twee vragen bij ons op. Indien het toch waar is, dat eigenlijk alle belastingen betaald worden door de vermogenden, en de arbeiders niet anders doen dan die voorschieten, waarom zegt dan de schrijver in zijne voorrede, dat hij het opheffen der accijnsen voor zoo verderfelijk, zoo gevaarlijk houdt? Waarom dan dit geheele boekje? Er kan dan immers geene kwestie zijn over de beste soort van belasting? De regering behoeft 70 millioen en alleen de vermogenden dragen die. Of zij die nu betalen aan een income-tax of aan accijnsen, wat zal dat uitmaken? Zij, en zij alleen, zijn toch altijd degenen, die getroffen worden. En wanneer nu de Regering, minder scherpzinnig dan gij, die duidelijke waarheid niet begrijpt, welnu, laat haar dan maar stil haren gang gaan. Indien zij slechts de nieuwe belasting gelijkmatig op de vermogens verdeelt, wat kwaad zat zij dan uitrigten? Aan de dommen en de schreeuwers zal zij voldoening verschaffen, terwijl meer kundigen glimlagehend de schouders ophalen. Waarom heeft de schrijver niet eveneens gedaan? Hij, de vriend der arbeidende klasse, zoo als hij zegt en zoo als wij geen oogenblik in twijfel trekken, hij weet immers wel, dat alles hetzelfde zal blijven? Eene nieuwe belasting zal den arbeiders geen leed doen, want zij hebben niets, en kunnen daarom niet getroffen worden; eene opheffing van accijnsen zal hun niet baten, want men kan slechts *ont*lasten die *be*last zijn.

En toen wij op deze vraag te vergeefs naar een voldoend antwoord zochten, dachten wij verder: hoe is het mogelijk, dat zoo vele in de beoefening der staatshuishoudkunde grijs geworden mannen, zoo veel uitmuntende staatslieden en scherpzinnige publicisten, die eenvoudige waarheid hebben over het hoofd gezien? Hoe kunnen nog zoo velen onder hen de verderfelijke meening zijn toegedaan, dat eene verbetering van het belastingstelsel aan de arbeidende klassen zal baten? Onwillekeurig kwamen ons daarbij ook de aandoenlijke woorden te binnen van den genialen Peel, toen hij voor het laatst als minister afscheid nam. Hij maakte zich geene illusiën van de erkenning zijner verdiensten door de onderscheiden staatkundige partijen, maar als eenig loon voor zijnen moeijelijken en veeljarigen arbeid, wenschte hij slechts, en vertrouwde hij ook, dat de schamele hutbewoners en de ongelukkige arbeiders, wanneer zij het genot zouden smaken van beter en goedkooper voedsel, dat die arme lieden dan soms met een gevoel van dankbaarheid den man zouden herdenken, aan wien zij voor een groot gedeelte die weldaden verschuldigd zijn. Hoe! ook dat uitstekend talent, ook die groote man verkeerde in de verderfelijke meening, dat opheffing van sommige lasten den arbeiders baat, dat zij belang hebben bij een goed belastingstelsel. Een van beiden dus: óf die allen, kundigen en onkundigen, waren al zeer kortzigtig; óf de stelling van den Heer V. berust op eene dwaling. Wij zullen trachten aan te toonen, dat dit laatste het geval is.

Het eerste gedeelte van de stelling is ongetwijfeld streng naauwkeurig en voor geen tegenspraak vatbaar: men betaalt de belasting uit *iets*; dus zij die *niets* hebben betalen geene belasting. Maar is nu de daaruit getrokken conclusie ook juist? Zijn zij, die iets hebben, de vermogenden, en die niets bezitten de arbeiders? Het een is evenmin waar als het ander. Behalve de dadelijke armen, die slechts van bedeeling leven, en waarvan natuurlijk hier geen sprake kan zijn, omdat het hun vrij onverschillig is welk belastingstelsel wordt aangenomen, kan men bijna niet zeggen, dat iemand *niets* heeft buiten zijn arbeidsloon. Zoo er al een enkele mogt zijn, die volstrekt niets bezit, ongetwijfeld zal hij eene zeer zeldzame uitzondering daarstellen. Maar van den anderen kant is het niet minder onjuist, te zeggen, dat zij die *iets* bezitten, de

welvarenden zijn. Helaas slechts op zeer weinigen is die titel toepasselijk; onder degenen, die iets bezitten, verkeeren velen, zeer velen in de diepste ellende. En waarop komt dus dit eevste gedeelte van de stelling des Heeren V. eigenlijk neder? Eenvoudig hierop, dat allen, armen en rijken, renteniers en arbeiders, de accijnsen betalen. Indien het dus al waar mogt zijn, dat de arbeiders slechts de accijnsen voorschieten aan degenen, die hun werk koopen, dan volgt daaruit nog niet, dat dit de welvarenden zijn, dan zijn het al degenen die, ook in een zeer beperkten zin, *iets* bezitten en het werk van arbeiders behoeven, dan zijn het op hunne beurt de arbeiders zelve, die, zoo zij niet in volslagen armoede verkeeren, zeer dikwijls den arbeid van andere werklieden koopen en dus aan deze betalen, wat anderen voor hen hebben betaald.

Maar dit is nog niet alles. De schrijver heeft - dunkt ons - een gewigtig punt over het hoofd gezien. Ook al neemt men aan, dat de belasting voor de arbeiders door diegenen betaald wordt, die hun werk gebruiken, zonder dat die arbeiders hetzelfde voor anderen doen, dan nog zal het heffen van belastingen op de arbeidende klassen een allernadeeligsten invloed uitoefenen. [Men vergete niet, dat de Heer V. hier geheel absoluut spreekt: hij doet het voorkomen alsof het betalen van belasting hun geheel onverschillig was.] Wat toch zal het gevolg zijn, indien b.v. de accijnsen op het geslagt en gemaal worden afgeschaft? Zal het gevolg zijn, dat brood en vleesch juist zoo veel minder kosten als de belasting bedraagt? Voorzeker neen. De prijs zal veel meer dalen, en zie hier hoe. De schrijver heeft zeer juist opgemerkt, dat het afschaffen der belasting al zeer spoedig eene vermindering van het arbeidsloon zal ten gevolge hebben, maar van den invloed, welke die vermindering van loon, dus die vermindering van productie-kosten, moet uitoefenen, zwijgt hij, en naar onze meening geheel willekeurig. Wanneer de belastingen, die op vleesch en brood drukken, zullen zijn afgeschaft, en het loon der arbeidende klasse in gelijke mate vermindert, dan zal deze toch goedkooper brood en vleesch eten, want, behalve de opgeheven accijns, zal ook het verminderde arbeidsloon een gunstigen invloed op den prijs dezer artikelen uitoefenen. Indien - om een in het oog loopend voorbeeld te nemen - dus een brood 13 centen kost, dan zal, wanneer de accijns op het gemaal met 2 centen verminderd wordt, dit zelfde brood niet elf centen, maar minder, b.v. 10 centen, kosten, omdat ten gevolge van de lagere arbeidsloonen de bakker dit brood met minder kosten heeft kunnen bereiden. Het genot van die ééne eent nu is voor allen die brood eten, dus ook voor de arbeiders.

En wat nu eindelijk betreft het betoog, dat de arbeiders de belasting slechts voorschieten, dit moge op zich zelf waar zijn, maar men vergete niet, dat de werkbaas haar ook slechts voorschiet aan zijne koopers, die weder aan de hunne, enz. Dit voorschieten vormt eene onmetelijke, of liever eene ronde schakel: de een betaalt voor den ander, maar elk die werkt en eens anders werk noodig heeft, betaalt op zijne beurt. Het is eene verkeerde voorstelling, welke wij in de brochure van den Heer V. meenen te ontwaren, als zouden de arbeiders geheel afhankelijke menschen zijn, die niets hebben, terwijl de overigen doorgaan voor kapitalisten, die uit zuivere philantropie het werk dier arbeiders gebruiken. Neen, even als elk die werkt, heeft ook de arbeider zijn kapitaal, al bestaat dit dan ook slechts in zijne handen. Met die handen bewijst hij diensten, welke hem door andere diensten vergoed worden. Degeen, die hun werk gebruikt, is daarentegen niet minder arbeider dan zijne knechten zelve; hij vraagt hunne diensten niet voor zich, maar voegt die bij de zijne, om die weder tegen andere te ruilen. Zoo is ruiling en weder ruiling de eeuwigdurende, onafgebroken loop van den menschelijken arbeid. Elke schakel in die onmetelijke, wonderbare keten is even onmisbaar, even afhan-

kelijk van de voorgaande en volgende. Elk die arbeidt schept rijkdom, en van dien rijkdom betaalt ook elk het zijne aan de schatkist, hetzij dan middellijk of onmiddellijk.

Wij hebben thans de twee stellingen van den Heer V., waarop zijn gevoelen omtrent de voortreffelijkheid der accijnsen berust, onderzocht en bestreden. Tot hiertoe was er toch slechts sprake van de kwestie, of de accijnsen betere belastingen waren dan de directe.

De schrijver komt daarna tot eene geheel andere vraag, deze namelijk, of het wenschelijk is, dat sommige indirecte belastingen door directe worden vervangen? Het spreekt van zelf, dat zijn antwoord ontkennend is. Ofschoon hulde doende aan vele goede waarheden, welke de Heer V. in dit gedeelte van zijn hoekje mededeelt, kunnen wij ook met deze zijne beschouwingen moeijelijk instemmen. Met zijne beschouwingen, zeggen wij, want de kwestie zelve laten wij rusten, en vergenoegen ons met de argumenten tegen te spreken, door den Heer V. tot verdediging van zijn gevoelen aangehaald.

De schrijver begint met in twijfel te trekken, of het afschaffen van accijnsen op sommige levensmiddelen den prijs dier levensmiddelen wel zal doen dalen; de ondervinding heeft, naar hij meent, wel eens het tegendeel bewezen. Wij voor ons gelooven het eene ongerijmdheid, te zeggen, dat, wanneer de productie-kosten verminderen, de prijs der goederen nogtans dezelfde zal blijven. Dit moge een zeer korten tijd het geval zijn, maar met de bestaande concurrentie is het handhaven van zulk een onnatuurlijken toestand ondenkbaar. De ondervinding, waarop men zich beroept, is in deze een onvoldoend wapen. Zoo wijst de Heer V. op Frankrijk, waar in 1848 sommige accijnsen werden afgeschaft, zonder dat de prijs der van belasting ontheven koopwaren goedkooper werd. Maar Frankrijk verkeerde op dat oogenblik in een geheel exceptionelen toestand; de afgeschafte accijnsen verminderden wel den prijs der koopwaren, maar andere omstandigheden deden dien wederom rijzen. Op die omstandigheden nu, moet bij het raadplegen der ondervinding naauwkeurig gelet worden. Om juist te zijn had de Heer V. moeten bewijzen, dat in 1848 het zout b.v., in Frankrijk niet duurder zou geweest zijn, ook al ware de accijns niet afgeschaft.

De Heer V. heeft nog een tweede argument bij de hand, de accijns namelijk op de brandstoffen. Er is - zegt hij - veel over dien accijns geschreeuwd. De Staten-Generaal ontvangen elk oogenblik petitiën, waarbij men op zijne afschaffing aandringt. Maar wie zijn nu de adressanten? De verbruikers van turf? Och neen, het zijn de verveeners zelve. En zouden nu die veenlieden alleen door menschlievendheid jegens hunne koopers gedreven worden, en zich eene zaak aantrekken, welke hun eigenlijk niet aangaat, of wel zou het egoïsmus hier in het spel zijn? Het laatste zal wel het geval zijn, zegt de Heer V., waarop hij aldus vervolgt: ‘Dringt hij dus het meest op hare ophefling aan, dan is het ook waarschijnlijk, dat hij daarvan het meeste voordeel heeft, en dus zal de staat zich de aanzienlijke opoffering van twee millioen niet ten behoeve van de armere klassen, maar ten behoeve der veenlieden getroosten’ (bl. 16).

Even juist als de praemissen dezer stelling zijn, even onjuist gelooven wij de daaruit getrokken conclusie. Ja, eigenbelang, en niets dan eigenbelang, drijft den verveener, die afschaffing vraagt van den turf-accijns. Maar bestaat zijn voordeel nu daarin, dat de twee millioen aan opgeofferde accijnsen in zijn' reeds welgevulden zak overgaan? Ongetwijfeld neen! Die twee millioen komen ten voordeele van al degenen die turf gebruiken. Maar waarin steekt dan het voordeel van den verveener? Eenvoudig hierin: even als van elk producent, is het ook zijn streven, om met minder kosten hetzelfde voorwerp te kunnen leveren, zoodat hij voor lager prijzen kan verkoopen, zonder iets van zijne winsten te ver-

liezen. Als hij vroeger 100 turven verkocht voor ƒ 1, verkoopt hij die nu voor 80 centen. Hij zal dan niet slechts dezelfde winsten blijven genieten, maar de vraag naar turf zal daarenboven door die lagere prijzen ontzettend toenemen, en voor 100 turven, welke hij vroeger verkocht, zal hij er thans 120 verkoopen. Die meerdere productie, welke aan zijn eigenbelang voldoet, baat eveneens den verbruiker, en heeft tot natuurlijk gevolg, vermeerdering van rijkdommen, dat is te zeggen van algemeene welvaart.

Maar aangenomen - zegt de Heer V. - dat de prijs der levensmiddelen zal verminderen, ‘dan zal de arbeider vooreerst wel ruimer leven, doch langzamerhand zal de bevolking, zoowel door zich hier vestigende vreemdelingen, als door meer geboorten en betere verzorging der geborenen, toenemen, waardoor het aanbod van werk zal vermeerderen. De vermogenden zullen intusschen door meer regtstreeksche belasting hunner inkomsten hunne uitgaven bekrimpen, of het land verlaten, en minder werk vragen. De navraag der regering zal dit slechts ten deele kunnen opwegen, en dus zal de uitkomst der zoo hoog geprezen vermindering der accijnsen, waarin men den arbeider een weldaad meent te bewijzen, deze zijn, dat hij *minder werk* zal vragen en *minder loon* zal ontvangen’ (bl. 26).

Zij die deze stelling een oogenblijk naauwkeurig beschouwen, zullen zien, dat zij eigenlijk op het volgende nederkomt: ‘Gij moet het lot van den arbeidsman niet verbeteren, want als hij tot meerdere welvaart komt, zullen de arbeidende klassen noodzakelijk aangroeijen, de vraag naar werk vermeerderen, de loonen dalen, en dus de welvaart oorzaak zijn van nieuwe en nog grootere ellende.’

Treurige stelling voorwaar! Ellendige wetenschap, die staatshuishoudkunde, welke ons eerst de middelen zou aangeven om tot welvaart te geraken, en dan eindelijk tot deze conclusie komen, dat welvaart slechts de voorbode is van ellende! Verschrikkelijke toekomst vooral voor de geheele maatschappij! Want hetgeen waar is voor de arbeiders, moet ook noodwendig waar zijn voor de midden-klassen en rijken. De tegenwoordige welvaart van deze zal mede eene zoodanige vermeerdering van bevolking ten gevolge hebben, dat ook die klassen eindelijk tot armoede vervallen. En dan, wat een ontzettend einde! Ellende, overal ellende; niets dan het ontzettende communisme der armoede!

Indien - hetgeen gelukkig het geval niet is - deze bedroevende schets niets anders ware dan eene stellige, ofschoon dan ook harde, waarheid, dan nog zouden wij zeggen: Neemt die middelen bij de hand, welke den toestand der arbeiders kunnen verbeteren; later vervallen zij wel is waar weder tot armoede, maar zij zullen althans eenige welvaart gesmaakt hebben, althans eenige lichtende stralen hebben ontmoet op hunnen donkeren weg.

Gelukkig is dit echter het geval niet, zeiden wij. In de eerste plaats maakt men zich een te groot denkbeeld van die vermeerdering der bevolking, bij verbeterden materiëelen toestand. Nu toch, bij mindere welvaart, is zeker 7/8 gedeelte der arbeidende klasse gehuwd. De vermeerdering kan dus slechts de overblijvenden treffen, en onmogelijk dien grooten invloed hebben, welken men daaraan wel wil toeschrijven. Maar buitendien, al ware dit het geval niet, dan nog zagen wij daarin voor ons geen zoo groot kwaad. Is dan vermeerdering van bevolking *per se* zoo nadeelig, en brengt welvaart niets anders mede dan eene dergelijke vermeerdering? Neen, hij, die zegt: welvaart der arbeidende klassen, zegt te gelijk ook: beschaving, veredeling en verlichting van den handwerksman. Verlichting vooral, want het kan niet genoeg herhaald worden: meerdere verlichting en beter onderwijs zijn het eenige bolwerk, dat tegen het pauperisme kan worden opgeworpen. Ja, de bevolking zal toenemen, maar te gelijk ook zal die meerdere bevolking toegerust zijn met

uitnemende kundigheden, welke de arbeiders thans ontberen. Voorzien van dat heerlijke, on-

schatbare kapitaal, niet langer belemmerd door een dommen geest van *routine*, door bijgeloof en onverstand, zal de arbeidende klasse zich een nieuwen weg banen; zij zal door meer volledige beoefening van haar werk het leeren verbeteren, vereenvoudigen, en op die wijze tot vermindering van productie-kosten medewerken. Beter bekend met hare wezenlijke belangen, zal zij zich toeleggen op zoo vele takken van nijverheid, welke thans nog geheel of ten deele verwaarloosd zijn, en daarentegen andere laten varen, welke zij ziet, dat haar geen genoegzaam bestaan meer kunnen aanbieden, en waaraan zij nu nog met domme hardnekkigheid vasthoudt. Wij voor ons twijfelen geen oogenblik, of al die voordeelen zullen ruimschoots tegen de nadeelen opwegen, en de eens verkregen welvaart duurzaam verzekeren.

Wat aangaat de bewering, dat vermogenden, uit hoofde van meer regtstreeksche belasting, het land zullen verlaten, wij gelooven weinig aan eene dergelijke emigratie. Het voordeel van ƒ 80 à ƒ 100 uit te sparen, weegt voor de vermogenden niet op tegen de bezwaren, aan zoodanige landverhuizing verbonden. Men verlaat niet voor zoo weinig zijn vaderland, zijne magen en vrienden en veelmin eene winstgevende betrekking; slechts zeer weinigen zullen dit middel bij de hand nemen, en nog wel diegenen, die het minst aan de nijverheld hier te lande gebonden zijn, dat is te zeggen, die hun geld op de minst productieve wijze gebruiken. Hier blijvende, zullen misschien sommigen zich eenigzins bekrimpen, maar dan toch alleen op uitgaven van weelde, die de minste voordeelen aanbrengen. Bovendien vergete men niet, dat afschaffing van accijnsen ook op de vermogenden een gunstigen invloed zal uitoefenen: de vermindering toch van productie-kosten, welke - zoo als wij boven zagen - daaruit voortvloeit, zal aan die vermogenden meer nog dan aan de arbeiders voordeelig wezen.

En hiermede gelooven wij ook de derde stelling van den Heer V. te hebben tegengesproken. Ons voornemen is niet hem verder te volgen, waar hij de voor- en nadeelen van accijnsen gaat opsommen en vergelijken, ofschoon ook daarbij nog verscheidene onjuistheden zouden kunnen worden opgemerkt. Wij hebben ons willen bepalen bij de hoofdpunten, en daarmede genoeg.

Mr. J.T. BUYS.

***Polycarpus. Magazijn van algemeen nuttige kundigheden. De Dierenwereld in hare geaardheid en verrigtingen. 1ste, 2de en 3de Aflevering. Gouda, G.B. van Goor*.**

Een enkel woord ter *voorloopige* aankondiging en ter aanprijzing van dit werkje, waarvan thans drie afleveringen het licht zien, vinde hier zijne plaats. Mogt het er iets toe kunnen bijdragen om den uitgever een ruimer debiet te bezorgen, en hem in staat te stellen ook in het vervolg aan de uitgave zooveel zorg te besteden, als hij tot dus ver deed. Het is toch een alleronderhoudendst werkje, dat niet enkel de belangstelling van kinderen in hooge mate zal opwekken, hun eene zeer aangename en nuttige lectuur zal opleveren, maar dat ook door menigen onderwijzer met goed succes gebruikt zal kunnen worden bij zijn elementaire lessen over de natuurlijke historie; dat hem in de gelegenheid zal stellen zijn onderwijs nu eens door zeer juiste schilderingen gemakkelijker te maken, dan weder door eene reeks van aardige anecdotes te veraangenamen. Menig volwassene, die in het wezenlijk schoone genootschap Natura Artis Magistra iets meer ziet dan een theetuin, waar hij s'avonds of des Zondags s'morgens heengaat, *pour promener son ennui* en *pour voir et pour être vu*, of dien het minder schelen kan, dat deze tuin het *punt van reunie der beau monde* is, dan wel dat hij er in een klein bestek het belangrijkste kan vinden, wat de vreemde dierenwereld oplevert, met zaakkennis gerangschikt en met smaak ingerigt; menig zoodanig bezoeker van den Zoölogischen tuin te Amsterdam, zeggen wij, zal met genoegen dit boekske ter hand kunnen nemen en er menige wetenswaardige bijzonderheid van de dieren in vinden, die hij dáár, in *Natura*, heeft leeren kennen. Het is als het ware eene fragmentarische psychologie van het dierenrijk, zamengesteld uit allerlei, vaak zeer belangrijke bijdragen omtrent het huiselijke leven der dieren, omtrent hunne geaardheid en hunne verrigtingen, waardoor zij zich van anderen onderscheiden. Het zijn alle bijzonderheden, bijeenverzameld uit de beste handboeken der natuurlijke geschiedenis en uit de belangrijkste reisbeschrijvingen van vroegeren en lateren tijd. Zijn ook al sommige dier anecdotes een weinig opgesmukt, de wijze, waarop dit geschiedt, kan slechts het onderhoudende van de lezing vermeerderen, zonder der waarheid en der positieve kennis van het dierenrijk zelve te kort te doen.

Tot dus verre zijn in 3 afleveringen, bevattende te zamen 288 bladzijden, behandeld: de voornaamste dieren van het kattengeslacht, van het hondengeslacht, van het rundergeslacht, van het paardengeslacht, van het geitenen schapengeslacht, van het hertengeslacht; voorts de reusachtige fossiele dieren, onder welk opschrift (wel eenigzins zonderling!) beschreven worden: het Megatherium, de Mammoeth, het Mastodon, de Megalosaurus, de Olifant, de Rhinoceros, de Hippopotamus, de Tapis, het Zwijn, de Peccary, de Babyroesa en de Caybara, ‘alle dieren, welke men gewoonlijk (?) bijeenvoegt,

omdat zij vele punten van overeenkomst hebben.' Eindelijk komen in de derde aflevering voor: de dieren van het beeren-, hazen-, eekhorens- en eenige van het apengeslacht. Het geheele werkje van de *dierenwereld* zal vermoedelijk compleet zijn in 6 afleveringen, die door ongeveer 450 keurige, wezenlijk soms voortreffelijke, duidelijke en zeer natuurlijke houtsneêfiguren versierd zullen worden. Elke aflevering zal 6 vellen druks bevatten, en slechts den geringen prijs van 75 cents kosten.

Gaarne zal 'de Gids' op de latere afleveringen nog eens terugkomen en er een woord van aanprijzing tot het publiek over rigten, indien zij althans, wat inhoud en vorm betreft, voor de reeds verschenene niet onderdoen. Men zoekt toch soms zoo lang en te vergeefs naar geschikte boeken, hetzij voor prijsuitdeelingen of verjarings- en Sint Nicolaasgeschenken aan de jeugd; men stopt haar allerlei laffigheden in de handen; nu eens mystieke kwezelarijen, dan weder nietsbeduidende verhalen, eindelijk vaak oppervlakkige wetenschappelijke werken, waardoor zij zeker niet tot eene gezonde en ware godsvrucht opgeleid kan worden, en waaruit zij noch vermaak, noch leering kan putten. Men geve haar dan liever den 'Polycarpus' ten geschenke, en de grootheid en verscheidenheid der natuur zal de kiem van bewondering en aanbidding voor iets hoogers in haar wekken, zal in haar, langs den eenigen, voor haar bevattelijken, langs den *zinnelijken* weg, de overtuiging doen geboren worden van de wijsheid en orde, die overal, in het kleine zoowel als in het groote, gevonden worden. En bij de kennis van de doelmatigheid zal het gevoel van de liefde niet achterwege blijven, die in al het geschapene erkend kan worden. De 'Polycarpus' zal hare phantasie levendig bezig houden, en de reeks harer voorstellingen uitbreiden, die, vroeg reeds, hare zucht tot kennis zullen aanwakkeren. Hij zal daarbij tevens, al spelende en in ligten, weinig vermoeijenden trant, hare positieve kennis van het rijk der dieren, van hunne onderscheidende kenmerken, van hunne verrigtingen, van hun nut voor het menschdom verrijken, en haar zoodoende wijzer en beter maken.

Met dit korte, opregt gemeende woord, zij dan voorloopig de 'Polycarpus' ter lezing aanbevolen.

- T.

***Schoedler's Boek der Natuur. Algemeene Beginselen van Physica, Astronomie, Chemie, Mineralogie, Geologie, Botanie en Zoologie. Naar de vierde Hoogd. uitg. bewerkt door J.W. Gunning en I.J. Altheer. Utrecht, Dannenfelsèr en Doorman*, 1851.**

Naar dit tweede stukje van Schoedler's ‘Boek der Natuur,’ hebben wij met belangstelling uitgezien, omdat wij geloofden, dat aan een kort wetenschappelijk overzigt over den geheelen omvang der sterrekunde meer behoefte was dan aan dat over de Physica, en dat zulk een overzigt ook met minder moeite was te geven. Onze belangstelling is slechts gedeeltelijk bevredigd; want wij vonden, ja, in deze afdeeling door beknoptheid en geringen prijs eene voldoening in de behoefte dergenen, wien het aanschaffen en doorlezen van uitgebreider en beter werken moeijelijk valt; doch een overzigt over de wetenschap vonden wij niet. - Wij blijven nog altijd in de onzekerheid over het standpunt in de wetenschap van hen, die Schoedler's boek zullen gebruiken. Tot het verkrijgen van eenige wetenschappelijke en grondige kennis is het te beknopt en te eenvoudig. Is het daarentegen voor eerstbeginnenden bestemd, waarom dan niet liever de wiskunde en wiskundige voorstellingen daargelaten? Hoeveel het werkje daarbij aan sierlijkheid en gemak had gewonnen, kan men eenigzins nagaan bij de inzage van Kaiser's ‘Sterrenhemel’, dat onnavolgbaar voorbeeld van sterrekundige leer- of leesboeken. Is het werk tot een overzigt over den omvang der wetenschap en eene handleiding bij het onderwijs bestemd, waarom is dan in deze Afdeeling geene melding gemaakt van de storingen, de sterrekundige berekeningen, van den aard en de oplossing der sterrekundige vraagstukken, van de toepassing der sterrekunde op de zeevaart, van de tijdsbepaling, van de theorie der astronomische instrumenten, enz.?

Voor ons doet Schoedler's boek het effekt van het zeildoek, met de ruwe voorstelling van het panorama in fijner schakeringen en gedetailleerd te beschouwen in de tent, waarvoor het is opgehangen. Wij twijfelen er aan, of dergelijke voorstelling de beoefening van de natuur-studie, de regte beoefening althans, wel zal aanwakkeren; in allen gevalle is zij de bron van vele valsche denkbeelden en voorstellingen, die, helaas! maar al te dikwerf met eene populaire voordragt worden verbonden. Daaronder rekenen wij het *uitknippen* van § 8, hetgeen daarbij nog al eene *beschouwing* wordt genoemd.

Oneigenaardige of uitheemsche spreekwijzen vonden wij velen, als:

§ 9, Een hulpmiddel uit geel koper vervaardigd.
§ 18, Schaduwen, die van voorwerpen afkomen.
§ 46, Wie zijn die *zij*, die Syrius-afstanden worden genoemd?
§ 54, Denken wij ons.
§ 62, De excentriciteit van de aarde voor die van de aardbaan.
§ 63. De *verouderde* stand van zon en maan.

Als drukfouten vinden wij nog:

§ 18, Is *den* laatste.
§ 49, Tweemalen *Beteigeuze* voor Betelgeuze,

Dr. VAN LIMBURG BROUWER.

***Frühlingsrosen im Liederkranz. Te Amsterdam, bij H.J. van Kesteren*.**

‘In dieser Jahreszeit des Nebels und der Gestürme’, worden ons eenige ‘Frühlingsrosen’ uit den vreemde aangeboden, zoo verkwikkend van geur, zoo frisch van kleur, dat we ze ontloken wanen onder het donker en vlekkeloos blaauw van Hellas' hemel, gestoofd en gekoesterd in Thessaliëns-vlakten, waar de eeuwige lente heerscht, en de winter - de machteloze godheid - niet voor zich de altaren ziet rooken.

En toch, we vergissen ons. Die rozen ontsproten niet verre van ons, maar te verre voor den tragen Hollandschen geest, om, vóór dat ze waren gegaderd tot krans en onzen mistigen dampkring waren toevertrouwd, aan den moederstam te zijn opgemerkt en bewonderd.

Wij erkennen echter gaarne, dat die moederstam ook vele verwelkte vruchten draagt, vele, wier vezelen door de wespen zijn aangetast en verscheurd en daarom geur- en kleurloos afhangen langs den stengel en nederbuigen naar de aarde, waar reeds haar graf is bereid onder steengruis en molm.

Fijne smaak heeft hier weten te kiezen. Frissche knoppen, weelderige bloemen bewonderen wij. Niet ééne die haar plaats in den krans onwaardig is, zelfs niet ééne die wij daaruit zouden wegwerpen, om den wille van de harmonie der kleuren, van de symmetrie des geheels.

Zij het ons vergund een greep te doen in den rijkdom; en het zal onze ingenomenheid wettigen. Johann G. Seidl sta zijn ‘Gärtner’ ons af:

Eiust setzte der Tod eine Pflanze
Auf einem Hügel sich ein;
Im ganzen Garten des Lenzes
Schien keine schöner zu sein.

Die Pflanze war ein Mädglein,
Die Pflanze war mir lieb,
Und dass sic mir lieb gewesen
Ich fühl es, weil sie 's mir blieb.

Der Tod, der emsige Gärtner,
Er war so treu bemüht,
Begoss sie täglich mit Thränen,
Bis sie ihm aufgeblüht.

Sie blühte so zart, so geistig,
So wehmutreich empor;
Ich stand, der Gärtner ahnend,
Oft ernst und sinnend davor.

Die Farben verschwammen immer
In milderes Aetherblau;
Auf zarten Blättern wiegte
Sich immer klarer der Thau.

Sie neigte gekost vom Weste,
Sich täglich mehr und mehr,
Ein klingen, wie fernes Geläute,
Weht' um ihr Beetchen her.

Und als ich kam eines Morgens,
Da schien sie mir abgestrieft;
Ich sagte: '*sie ist verblühet*!'
Der Gärtner: '*sie ist gereift*!'

Gevoelt ge niet met den dichter? Roemt ge niet het doorzichtige van de form, den eenvoud der diktie, bij den rijkdom der gedachte; geniet ge niet de *parfum*, die u uit het geheel tegenwademt? Wenscht ge niet met ons dat de Nationale literatuur pendanten wist aan te wijzen?

Behoefdet gij het niet te wenschen, ik vermoed wat vrage aan den verzamelaar u op de lippen zweefde, wat ge bijkans het recht zoudt hebben van hem te eischen.

De Uitgever lag onder eene zware verplichting, toen hij de bezorging dezer liederen op zich nam. Hij heeft aan die verplichting uitmuntend voldaan. Hij gaf ons een meesterstuk van typografie, zoo als de Nederlandsche pers er niet vele heeft aan te wijzen. Inhoud en form maken een harmoniesch geheel.

Hollandsche Bouwkunst.
Noord-Hollandsche Huizen.

Met aarzeling schreef ik het eerste titelwoord boven dit opstel, en gaf den zetter den welbekenden wenk, waarmeê ik er voor aanspraak maakte op kapitale letters. Men houdt in Holland van geen generaliteiten; men houdt er zoo weinig van, dat men er het woord *Hollandsche Bouwkunst* (voor den vreemdeling iets geweldig speciaals) om minacht, en, met het woord, het ding, dat er door beteekend wordt. Spoedig werd ik te rade er eene nadere bepaling, ter opvrolijking, aan toe te voegen. Heb ik nu méer kans, dat de volgende bladzijden worden ingezien? - Gij houdt van verhaaltjens (niet waar?), de meeste lezers houden althands van verhaaltjens; gij weet - van die dingen, welke met een dubbele komma, of voor 't minst met een ‘Zeker Heer’, ‘Op zekeren avond’, ter verbetering van het vroegere ‘Daar was eens’, aanvangen: welnu, ik wil u verrassen; en als gij den moed hebt het gordijn, waarop geschilderd staat HOLLANDSCHE BOUWKUNST, wech te trekken - dan zal ik mij de eer geven u een *verhaaltjen* voor te zetten.

In de Westelijke streken van zeker waerelddeel was eens een volk, dat gedurende vele eeuwen bijzonder door den Hemel gezegend was. Het had al wat een volk redelijkerwijze wenschen kon: Eenheid van zin; overvloed van levenslust en levenskracht; Christendom; de middelen om zich vrij te maken - vrij van de laagste, de eenige ware

slavernij, die der zonde; met het Christendom, de vruchtbaarheid, die het ademt; naast het Christendom, de kracht eener eerbiedwekkende nationaliteit, de drift naar ontwikkeling, het goed geluk om, schoon te vér gaand in die drift, zijn volksbestaan op hechten voet te handhaven.

Dat uitnemend volk heeft, in den loop van bijna negen eeuwen, in zijne rijke en eigenaardige taal eene literatuur voortgebracht, die voor geene andere bekende literaturen behoeft te wijken; krachtig als het van den beginne was, gehard en ontwikkeld door den tegenstand van vijandige elementen, heeft het feiten en helden opgeleverd, die den anderen volken tot stof voor hunne lettergewrochten gestrekt hebben. Hand aan hand met den waereldhandel der nijvere landzaten en zeevaarders, ging de kunst - de beeldende zoowel als de muzikale. Het volk heeft een tijdperk gehad, waarin het, bij zijne toonkunstoefening, den sedert beroemd geworden komponisten van andere landen ten leermeester was. Dat volk vond in de schilderkunst het middel uit, dat de onsterfelijkheid verzekerd en het talent verhoogd heeft van de uitstekendste schilders. Het vond het middel uit om de voortbrengsels der grafische kunsten te verduizendvoudigen.

Het had, en dit zij hier met bijzonderen nadruk vermeld, in de verschillende tijd perken zijner geschiedenis, eene uitnemendeigenaardige Bouwkunst. De ligging van het land, de hoedanigheid van grond en bouwstoffen gaven, zoowel als de bijzondere geestesrichting en levenswijze der landzaten, eene bijzondere en geheel oorspronkelijke schoonheid aan alle dáartoe gepaste bouwvormen. Reeds het wezen van den bouw diens volks, in zijn eenvoudigste verschijning, heeft iets kenmerkend verhevens. Slaagt men namelijk in andere landen om eene rots uit te holen en in een burcht te doen verkeeren - weet men enorme monolithen op elkaâr te stapelen, om er tempels of paleizen van te maken: bij het volk, waarvan ik spreek, doet men iets dat meer verwonderlijk, dat schier grootscher is. De weeke klei, het slijk, dat gij onder uw voeten treedt, verrijst in de handen van dat volk tot gebouwen[1]: en die gebouwen zijn geen leemen stulpen, bescherming tegen het noodweêr, doch nuttig ten spijt der schoonheid: o neen, dat volk heeft zijn armoede tot weelde weten

1 Hippolyte Fortoul.

te verheffen, en bouwt met leem schooner, kleurrijker dan menig ander met graniet; het schakeert zijne tichelreeksen in de bevalligste figuren met harde steenen, van elders ontboden, en de beitel veredelt deze en bezielt ze. Houten betimmering, wel aangebracht, draagt tot het vriendelijk uiterlijk der woningen bij, en het penseel behaagt zich met frissche verwen het schilderachtig voorkomen te schragen, door rooden, grijzen, gelen en zwarten baksteen, tusschen de fijne witte-kalk-lijnen, buitendien aan de huizen verzekerd.

Nog meer - dat volk, om zijne lieflijke bouw-schepping tot stand te kunnen brengen, had grond noodig: die grond was in hun land maar schaars te vinden: *klei* had men in overvloed - *vasten grond* in geringe mate. Waar die intusschen was, bleek hij vruchtbaar, en droeg een schat van hoog en laag geboomte. Het volk, nimmer moê noch radeloos, greep aanstonds met sterken arm die boomen, stak ze met geweld in de klei tot waar men genoegzamen weêrstand vond, en plantte boven op dat zelf geschapen terrein de keurige bouwwerken, waarvan ik zoo even sprak.

Dat land heet Holland; dat volk zijn wij. Die gebouwen hebben wij gemaakt sinds het jaar, dat de in ónze tijd baldadig gesloopte S^{t}.-Thomas-Kapel te Utrecht werd gesticht, tot in de 18^{e} eeuw toe: dat is meer dan duizend jaar lang.

Wat is er sedert gebeurd?

Daar heeft een groote omwenteling in de menschelijke krachten, in de menschelijke denkbeelden en levenswijzen plaats gehad. Dat is op zich-zelf niet te betreuren. Tot de dingen, die ten goede omgewenteld zijn, behoort de manier van redeneeren; de werking des verstands. Ik zeg niet, dat het verstand wel heeft gedaan, zich los van alle banden te maken of te wanen; maar ik meen, dat de verstandswerking, in zich-zelve beschouwd, thands beter, volkomener is dan vroeger: dat komt door de meerdere ontwikkeling van het individualiteitsleven in ons volk. Hierover een ander maal meer en duidelijker. Hoe 't zij - we weten de dingen, die te *weten* zijn, geloof ik, beter en naauwkeuriger dan onze te-recht beroemde vaderen. Maar hoe ik ook wacht en uitzie - ik begin te bemerken, dat, met die algeheele verstandsontwaking, andere onzer levenskrachten ingesluimerd zijn; andere boomen in onzen hof, bij den bloei des kennisbooms, volstrekt geen vrucht meer geven. Tot

dat verdord plantsoen behoort de eenmaal zoo rijke boomgaard onzer Bouwkunst. Bouwen - we mogen zeggen wat wij willen - kunnen wij niet meer. Zie maar welke gebouwen gij wilt, die in de laatste vijftig jaar gemaakt zijn, en lees de bedaarde ontleding en beoordeeling er van in het gewezen tijdschrift den *Spektator*: gij zult bewijzen vinden, dat geen moderne Hollandsche gebouwen eigenaardig schoon, dat is geëvenredigd aan onzen Hollandschen kunstzin en onze Hollandsche stoffelijke behoeften zijn. Zeg mij, wat het Damrak is te Amsterdam, wat de Handel is, wat een handelaar, wat een Hollandsch handelaar? - en beandwoord u-zelven of de *would-be*-Dorische zuilenrij op den Dam (wat men er ook aan lappe) met zijn Ioniesch perystiel - naar iets minder zweemt dan naar een Beurs? Zeg mij of de *would-be*-Korinthische praalportiek op het Haarlemmerplein, de *would-be* Heidensche kerken voor Christenen bestemd, de platte lijsten voor de keperdaken - Hollandsche gebouwen, Hollandsche schoonheid en doelmatigheid opleveren? Ik moet het ontkennen.

Maar dat is nog niets. Men kan geen vuist maken, wanneer men geen hand heeft: doch zich moedwillig handen en voeten af te kappen - dat heet ik eene liefhebberij, die aan uitzinnigheid grenst, en hiermeê houden wij, Hollanders, ons tegenwoordig toch onledig.

Ik maakte onlangs een uitstapjen in Noord-Holland; ik bezocht Hoorn en Alkmaar. Daar is in die steden nog veel, dat u het Hollandsch harte goeddoet; daar dreigt dagelijks meer, dat u stof tot vrees en droefheid geeft. Onder de gemeente daar te Hoorn, leven de tradities der vaderen nog in aller herinnering, zijn nog de voorwerpen van de liefde en trots der poorters. Ik werd op eene wandeling in de stad begeleid door een jongen Hoorner, die mij met een vuur, waarvan hem de kaken soms gloeiden, over den Vice-Admiraal Pieter Floriszoon sprak, en den ‘slag van Bossu’ in den breede verhaalde. Overal ontmoet men dan ook nog de sporen der oude geschiedenis, en de bewijzen, dat men langen tijd het mogelijke gedaan heeft, om haar levendig te houden onder de bevolking. Voor een paar hoekhuizen, die met den gevel naar de zee gekeerd zijn, ziet men den ‘slag van Bossu’ in geschilderd steen uitgebeeld, gekommentariëerd door de Bijbelspreuken, die de vaderen te-recht begrepen, dat meer

dan eene bloot Israëlitische beteekenis hadden. Natuurlijk liet mijn jonge geleider niet na van Jan Haring op te halen - wien een langer leven schijnt beschoren dan zijn zielsverwant, onzen tijdgenoot Hobein.

Bij het bezichtigen der Wester-Poort knoopte zich geleidelijk aan deze herinneringen vast de geschiedenis van Lambert Melisz., en ik had schik in mijn Hoorner, die mij op het vaers wees, boven die poort geschreven, als een onmiskenbaar getuigenis voor de waarheid van het 'ouderlievend stuk', zonder te bemerken, dat poort en opschrift niet veel meer dan een honderd-vijftig jaar oud kunnen zijn: hij deklameerde dat het klonk:

> 'Doen Dwingelandy den Staat, en West-Zaan dede Zugten
> Bevrijd dees Brave Soon syn Moeder van de Doot
> En quam op dit vatsoen, van daar tot hier toe vlughten
> Soo blijft een Edel Kind, syn Ouders trouw in Noot.'

- 'En als ik wel heb, dan lieten de Spanjaarts de vrouw dan ook ongedeerd?' zeide ik.

'Ja, dat's waar,' andwoordde hij, en vervolgde met de pedante woorden van den verkorten en voortgezetten Velius: 'die vrome daad had het hart van die bloeddorstige Spanjaarden getroffen. Nu,' sprak hij, 'ze hadden ook kort geleden, onder Bossu, nog zoo drommelsch van de taart gehad.... Dat waren daar geen "veen-vossen of turf-treders"[1], die Bossu naar zijn gezondheid gevraagd hadden.... Sakkerloot, wat hebben wij ze op 'er kop gegeven....'

- 'Ge mocht wel zeggen - wat hebben we *juiliê* op je kop gegeven', andwoordde ik glimlachend; 'want je weet, dat wij, Amsterdammers, in die tijd nog Philips' zijde hielden....'

- 'Dat's te zeggen - de Graaf van Bossu was toch geen Amsterdammer,' zeide de jonkman, sterk blozende, 'en wij, Hollanders, hadden het toch te kwaad met Spanje,.... wegens.... wegens de bloedplakkaten en de inquisizie,.... en daarom hebben wij de *Inquisitie* maar netjens in den grond geboord....' De jonge West-Fries had pleizier in dit *jeuxde-mot* op Bossuus Admiraalschip, dat hem een geschikten klapper op den vuurpijl van zijn fraze scheen.

'Gij vergeet,' zeide ik, 'dat, naast onzen Stadhouder

1 Historiesch en proverbiaal.

Bossu en den spaanschen Kapitein Corquera, onder de gevangenen namen figureeren, die alles behalven spaansch klinken: als Maximiliaen van Cruyningen, Gerrit Pinsen, Schuylenburg, Boshuysen, Joost van der Werve, Warwijck, Gijsbert van der Hardenbroeck, Blyenburgh van Dordrecht en zoo veel anderen, die je bij Velius lezen kunt; om van uw stadgenoot, den Vice-Admiraal Jan Symonsz. Rol, te zwijgen....'

- 'Die verrader Jan Symonsz. Rol!....' riep mijn vriend uit....

'Die trouw bleef aan zijn wettigen Landsheer,' zeide ik, 'en die zoo zeker was van door het gezond verstand der Hoornsche Raadsleden niet veroordeeld te worden, dat hij begreep met goeden uitslag te kunnen intercedeeren voor den gevangen Stadhouder, opdat men hem toch wél behandelen zoude....'

- 'Ja, hij zat in de Achterstraat, naast het Weeshuis,' viel de Hoorner in, en reciteerde:

> 'Anno 1573. Men sag,
> In October den elfden dag,
> Graaf Bossu hier verovert tot Hoon;
> Gevangen in dit Huys hy lag,
> Even drie dagen na de slag,
> Dien hy op Zuyder Zee had verloren.'

- 'De gevangenen moeten het niet best gehad hebben...'

- 'Ze zaten op malkaâr gepropt onder het Stadhuis, en vrij benaauwd,....' zeide mijn vriend.

- 'Ja, ik hoor, dat er een besmettelijke ziekte uit voortkwam, die buiten de gevangenis heinde en ver om zich heen greep, en terwijl zij alleen jongelingen en mannen in den bloei der jaren tot haar slachtoffers koos, en grijzaarts, vrouwen en kinderen vrij liet, wel als bondgenoot en wreekster van de verslagenen scheen op te treden....'

Vervaard zag de jonge Hoorner mij aan: ''t Was zonde en jammer van onze goede burgerij,' zeide hij.... 'maar dat er anders zoo doende korte metten met den gevangen vijand gemaakt werden....'

- 'Vindt ge niet kwaad,' viel ik in, en schertste voort: 'gij vergeet, vriend, dat ge met een Amsterdammer te doen hebt, en dat ik-weet-niet-hoe-veel van mijn medeburgers meê onder uw Stadhuis gezeten hebben: 't was toen het oogenblik nog niet, dat onze Amsterdamsche Regeering en Geestelijk-

heid uit de stad gejaagd werden. En wat die korte metten betreft: gij-lieden wist die nog wel uit andere tonen te spelen: adres aan de honderd-vijftig Duitschers, die gij goedsmoeds en zonder aanleiding in de Zuiderzee verdrinken deedt - op het punt om de Walen van het zelfde laken een pak te geven, toen het Hof in tijds begreep, dat de gevangenen nutter tegen die van de weêrpartij wierden uitgewisseld. Ja, gij waart een raar volkjen.... weet ge nog wel van dien parlementair van den Hertog van Brunswijk, die een paar dagen na die verdrinkhistorie door u-lieden (tegen alle eer) gevangen gehouden werd?'

- 'Neen, daar staat me niet van voor....' merkte de jonge Hoorner aan, en zijne vroegere gedachtenreeks vervolgende, zeide hij: 'Dit is nú het Stadhuis, het voormalig Staten-logement....'

Een flink gebouw! Twee gevels uit den aanvang der XVIIe eeuw, die tegen elkander een stompen hoek vormen, en op dien hoek door een poort verbonden zijn. Het wijkende der lijnen van de beide gevels, wanneer men tegenover de ingang staat, is werklijk in het voordeel van het architektoniesch effekt. Uit een schoone kleur van rooden baksteen gebouwd, is het monument echter met een aangename verdeeling van witten harden steen ingelegd....

'Ja, u moet daar niet naar kijken,' zeide mijn jonge vaderlander: 'gisteren stond er juist de Burgemeester met den timmerman al voor, en overleîden, hoe men best - nu het Stadhuis van binnen zoo netjens opgeknapt is - er een modernen gevel voor zou brengen. 't Is wat lastig met die twee daken en dezen hoek: men zou dan, bij het aanbrengen van een platte lijst voor de beide dakspitsen, die lijst, geloof ik, hier in 't midden ook met een flaauwen hoek laten omloopen...'

Ik werd koud bij het hooren van deze architektonische formule naar den trant van onze onmachtige tijd, die als hare hoogste bouwkunstige uiting de enorme glazen broeikast weet aan te wijzen, welke men met den naam van 'het Nijverheidspaleis' vereert: ik heb haast nog meer sympathie voor den tempel van de Rede, dan voor het *Paleis* van de Nijverheid. Ik vind 'et heel goed, dat men, om een voorwerp, dat buiten dadelijk gebruik is, te konserveeren, het onder een stolp zet: maar die stolp een paleis te noemen - toont de treurigste verwarring in de ideën der menschen.

‘Hoe, gij wilt dezen gevel afbreken?’ zeide ik: ‘de honderd-vijftig Duitschers, en mijne gestikte stadgenoten onder uw Stadhuis, gaan mij bijna nog minder aan het hart, dan zulk een Wandalisme.’

- ‘Ja, maar hoe wil-je er anders een *platte lijst* voor brengen?’ vroeg mijn geleider.

- ‘Wat platte lijst!’ riep ik uit: ‘gij zult nog eindigen met de koppen der menschen af te slaan om u in den aanblik van de vlakke lijn, gevormd door schouders en sleutelbeenen, te verlustigen. Inderdaad de razernij der platte lijsten vindt haar oorsprong hierin, dat men een romp schooner dan een lichaam acht. Onze vaderen begrepen, dat een kunstschepping (en een *huis* is eene ware kunstschepping) zijn begin, zijn vervolg, en zijn besluit, met andere woorden zijn grondslag, zijn geledingen, en zijn top moet hebben. Daar begrijpen de moderne Hollandsche timmer- en metselmannen niets van. Aan *kompozitie* wordt bij een huis niet gedacht. Alsof dat heerlijk gebouwtjen, waar wij daar ginder op afgaan niet even goed een kompozitie, eene kunstschepping ware als de *Laokoön*!.....’

- ‘Welk gebouwtjen?’ vroeg de jonge Hoorner.

‘Dit, hier!’ zeide ik, en wees op een allerliefst geveltjen, boven welks ingang met Gothieke letters stond:

Int Sint Jans Gasthuis.

't Is een gebouwtjen uit de eerste helft der XVIe Eeuw van een allergelukkigste evenredigheid. Boven het vriendelijk binnennoodigend deurtjen staat in een nis een verminkt beeldtjen, vermoedelijk van den Schutscheilige der stichting. Boven ieder van de vensteropeningen is een fronton, allerdelikaatst van lijnen, die dóorsneden geven, welke der opmeting dubbel waard zijn. Op een paar plaatsen zijn van die geestige ronden aangebracht, gevuld met een uitkijkend kopjen, gelijk de laatste adem van den Riddertijd er bezielde. De hoeken in den trapjensgevel worden ingenomen door bâreliëfs in harden steen, die, toen zij nog kenbaar waren, vermoedelijk de bestemming van dit Gasthuis ‘tot hantreyckinghe van arme Menschen’ hielpen aanduiden. De harmonie der kleuren, van zacht rood en wit, in vereeniging met het groen grijs van deur en luikjens, was (dank zij 't penseel van weêr en wind) uitmun-

tend. Naast aan dit gebouwtjen staat een vierkante klokketoren, waarvan het onderste gedeelte in zijn plat-bogige raamtjens mede nog de herkomst uit het eerste en fijnste tijdperk der Renaissance aangaf. Daarmeê schier vereenigd, en als een weêrgaâ voor het Gasthuis, merkte ik nog een huisjen op van de XVIe Eeuw, waarin thands een winkeltjen gehouden wordt. Die moreske versiering met vlakke krullen, welke de gevels uit de zoogenaamde Spaansche tijd bij ons kenmerkt, was hier in al hare rijkdom en sierlijkheid bewaard. ‘Dit groepjen gebouwen behoort aan de stad,’ vernam ik van mijn vriend, en ik hoop, dat de Stad het tot dus verre voor den ondergang behoed heeft, om eene andere reden dan wijl vaak het afbreken en r*e*mplaceeren van oude gebouwen kostbaarder is dan het onderhouden. Het Bestuur van Hoorn onderhoude de architektonische juweelen, die het nog heeft, zoo matig mogelijk! dat wil zeggen - late er niet meer aan doen dan juist noodig is om den bouw voor invallen te behoeden; want ‘restaureeren’ is schier der Kunst nog schadelijker dan afbreken - bij de volstrekte ineptie der ‘gebruikelijke’ restaureerders. Ik hoor, dat de Stadsteekenmeester Jolly bezig is al de interessante oude geveltjens der Stad op 'et papier te brengen. Ik hoop, dat hij bij zijne teekeningen eene uitvoerige opgaaf der maten voegen moge: opdat hij daarin zich verandwoorden kunne wegends de korrektheid der afbeeldingen. Ik beveel zijner aandacht ook het hoekgeveltjen, schuins over het Stadhuis - allerliefst gefigureerd.

Men doet verkeerd, en het is een beklaaglijk aristokratisme, dat men altijd de belangrijkste kunstmonumenten in een eenigzins hoogen maatschappelijken kring zoekt. In menige Hollandsche stad is het huis van een bakker of aptheker belangrijker dan de hoofdkerk, gelijk te Brussel de voddenmarkt schooner dan de Plaats-roiaal. Drie eeuwen lang heeft dat aristokratisme onze denkbeelden omtrent poëzie vervalscht en verward, en de echte poëzie-zelve laten vervallen. Die met deftigen tred, met een voornaamheid, blinkende op zijn weldoorvoed gelaat van onder den breedgeranden of opgetoomden hoed, naar zijn Dichtgenootschap stapte, en, bij zich-zelven de Alexandrijnen nog eens deklamerende, waarmeê hij den laureaat van dien dag begroeten zou, over de sluis ging, waar een liedtjenszanger of straatverteller van ‘den ouden Hildebrant’ zong, of de lijdzaamheid van de

‘goede Vrouw Griseldis’ en de ‘standtvastighe Genoveva’ gedacht - die meende niet, dat eigenlijk de geminachte zanger en speelman de tolk van beter en verhevener poëzie was, dan er dien avond in het Genootschap zou opgesneden worden, al riep men er al de Goden en Godinnen van Hellas en Latium bij ter hulp. Zoo ook met de Bouwkunst.

‘Wilt gij de Groote Kerk niet eens zien?’ vroeg mij mijn Hoornsche geleider; ‘zij is geheel nieuw opgebouwd - na den grooten brand. Daar is een heerlijk praalgraf in van Floriszoon - maar dat ongelukkig, bij het instorten van de oude Kerk, schrikkelijk geleden heeft.’

- ‘Dánk u voor de kerk van het jaar 1800 zoo-veelen-veertig, en voor het kapotte praalgraf van 1660....’

- ‘’t Is anders mooi,’ was het andwoord; - ‘men kan. nog goed zien, hoe 't geweest is. De vaerzen van Hendrik Bruno kent u vast: u doet er toch óok nog al eens aan....’

- ‘Vergeef mij - ik ken ze niet... maar...’ eer ik mijn adversativum gereed had, begon de gewillige jonkman reeds:

> Diens Naam al-omme sal door d'Aard en Hemel draven,
> Wert op den dag, doe hy geschoten wierd, begraven.
> Na een Jaar tijds verloop. Hy werd begraven ach!
> Dien men voor 't Land soo braaf sijn Leven wagen sagh.
> Wert hy begraven? Ja. Wert hy begraven? Neen....

wacht eens....

> Wert hy begraven? Ja. Wert hy begraven? Neen....
> De waarheyd.... de waarheyd....

Hoe drommel! maar, sakkerloot.... 't is wáar ook - nu herinner ik mij.... dít is het vaers van de tombe niet.... Dát zijn maar vier regels.... Dit is óok van den geleerden Bruno.... Maar het eigenlijke is zóo: o ja!

> **PIETER FLORISZOON:**
> hm, hm, hij kuchte eens:
> ‘Pieter Floriszoon!
> Die als een Held den Brit, den Portugees, den Sweedt,
> Voor Britlandt, Portugal, en in de Sondt bestreedt,
> Die Koppen-haven hielp ontsetten door sijn kiel;
> Rust hier; de Hemel is de Haven van sijn Ziel!’

- ‘Mooi!’ zeide ik, met een punt er achter. ‘Ah, daar hebben we toch de Kerk!’.... het misselijkste gebouw, dat

men zich, na het Rotterdamsch Stadhuis, denken kan; met een toren van gesuperpozeerde tempeltjens, die niets heeft van hetgeen den Wester-Kerkstoren te Amsterdam (ook eene opstapeling van muskovische gebakjens) nog eene zekere grootschheid geeft. Och, wat gij maakt, maakt toch geen torens:

‘Architectes athées!’

Een kerktoren, ziet ge, dat is geen ding hetwelk men zoo maar *à tête reposée* bedenkt, dat men maakt als het ‘torentje-bossekruit’ van onze kinderen: een kerktoren is, bij uitnemendheid, een ding dat groeit: de stam klimt uit den wortel, de takken uit den stam, de fijne twijgjens ontwikkelen zich met hun blaadrentrossen uit de takken. Gaat naar Straatsburg; gaat naar Keulen: daar was *grond*, waar een toren zijn wortels in hechten kon: maar voor dien te Keulen was de zomer te gaauw voorbij: hij is niet volgroeid. Al zet gij een enorme balk over eind - daarmeê hebt gij nog geen boom, die ten Hemel klimt, en de starren tegenwuift!

Het hardsteenen *Statenhuis* te Hoorn, voor een paar jaar in den Almanak ‘Holland’ gesteendrukt, behoort tot de eerste helft der XVIIe Eeuw, en heeft reeds veel van het zware dat het overgangstijdperk tusschen Hendrick de Keyser en Jacob van Campen kenmerkt. 't Is een goed onderhouden gebouw: gepoetst, geschilderd en verguld, waar het pas gaf: maar met al het schoonmaken kan men het niet schooner maken dan het is, en blijft het oneindig beneden het stiefmoederlijk verschoven S^{t}.-Jans-Gasthuis staan, dat tot een pakhuis misbruikt wordt - zoo lang het nog ‘meêkan’.

‘Wat is dat voor een landsmagazijn?’ vroeg ik, toen wij de buitenvesten der stad beschouwden.

‘Dat is de infirmerie!’ zeide mij mijn verplichtende geleider.

Vreemd land! het gasthuis wordt voor pakhuis, en een pakhuis voor gasthuis gebruikt! Men kent het onderscheid tusschen menschen en dingen niet meer. De mindere of meerdere omvang van een vaatjen talk en een ziek mensch beslist over zijn plaatsing hier of ginder!

Boven den schoorsteen in de Trouwkamer van het Stadhuis vindt men den telkens te-rug-keerenden ‘slag van Bossu.’ Hoogst eigenaardig! Ongeplaatst stond daar nog een vrij aardige antiquiteit: een triptikon van omtrent 1500, met

historiesch-allegorische voorstellingen der Gerechtigheid, en het onderschrift:

> ‘Wel gelucksalich sijn de landen,
> Daer de Gerechticheyt blind is en sonder handen.’

't Is waar! en vooral de landen, waar men niet alleen recht doet aan het eigendomsbeginsel - maar ook aan de eischen der Kunst. Het *hebben* maakt in waarheid een volk niet gelukkiger dan het *genieten*: en hoe wilt gij, dat men de Kunst genieten zal, als gij ze niet aanbrengt op haar rechte plaats? Vroeger hingen de Doelenstukken, die thands in eene ‘expresselijk daartoe vervaardigde’ galerij van het Stadhuis zijn opgehangen, in het logement *den Doelen*: maar bij bruiloften, als anderszins, dan wierp men, in zijn opgewondenheid, de wijnflesschen wel eens naar het hoofd der levensgroote Schutters, en daar bleken deze niet tegen bestand. Nu heeft men de stukken zorglijk laten restaureeren en retoecheeren door een Van der Helst der XIXe Eeuw, den Heer Hopman, en men bewaart ze in meergemelde galerij. Dat denkbeeld van der Kunst als roeping toe te wijzen ‘bewaard’ te worden - is een allerongelukkigst, doodgraverachtig, denkbeeld. Bij-voorbeeld bij de hier ‘bewaarde’ schilderijen is ook een interessant stuk van de XVIe Eeuw, voorstellende de afneming van een eed van trouw. Hoe veel gelegenheid ware er niet in een Stadhuis, om dit stuk ergends te plaatsen, waar het eene levende beteekenis had. Kunststukken, die aan eene bepaalde behoefte te voldoen hebben (en dat hebben schier alle) in een muzeüm te sluiten, doet u aan de wilden denken, die spiegeltjens, schaartjens, kammetjens, en andere werktuigen, aan neus, lip of ooren hingen, om dat zij ze niet wisten te gebruiken. Kunstwerken, in handen van menschen, die er alleen kurioziteiten in zien, zijn als het *boudoir*-meublement voor den burgerman, die in de gang zijn schoenen reeds uittrekt om het O.I. matjen niet vuil te maken, dat voor de deur ligt.

Waarlijk: indien men smaak genoeg had om het schilderachtig overblijfsel der Middeleeuwsche bouwkunst, de *Koepoort*, mooi te vinden - dan zou men haar niet langer poort laten blijven: maar ze in de kunstgalerij op het Stadhuis zetten.

Dat heeft de Bouwkunst vóor - dat men hare massaas

zoo maar niet willekeurig vervoeren kan, van de plaats, waarvoor en waarop ze gewrocht zijn.

Zoo staat dan ook het huis van *Truydeman en zijn wijf* nog altoos op de zelfde plaats. Of liever de overlevering en het XVIIe eeuwsche opschrift zegt, dat daar hun huis gestaan heeft. Wel is die overlevering zoo heel zuiver niet meer: zij is ook al gekleurd door den invloed van latere en overwegende gebeurtenissen. Zoo prees, bij voorbeeld, mijn Hoornsche vriend het uit den *Gids*[1] ons-allen bekende Middeleeuwsche echtpaar zeer, wegends hunne ‘verdraagzaamheid’ - ‘daar zij beschreven hadden, dat de rente van het door hen den armen vermaakte fonds aan *alle gezindheden* in billijke verhouding moest uitgekeerd worden!’ 't Was wonder, dat hij er niet bijvoegde, hoe hunne gevoelige tijdgenote, Jacoba van Beyeren, die anders niet veel sympathie voor Hoorn had, over ‘eene zulke liberaliteit’ hare te-vredenheid luide betuigd had. Maar laat ik hier niet meê spotten: want het is altijd het charakter der Traditie geweest, dat zij hare feiten wijzigde, en hare personen kleedde, naar den veranderenden geest der eeuwen.

Ik ben benieuwd - en bij het beschouwen van het eerwaardig overblijfsel der woning van Koning Willem in het vriendelijk Alkmaar, deed de gedachte mij weemoedig aan - wat de *Navorscher* andwoorden zal, op de vraag, aangaande de beteekenis en geschiedenis van den steen, die in den muur gevonden wordt, welke 't erf van Koning Willems Huis (een paleis A.D. 1251 - eene kaarsenmakerij A.D. 1851) omgeeft. Ik hoop maar niet, dat men nu zondigen zal in tegenovergestelden zin van mijn Hoorner met zijn hulde aan Truydeman, en het minste tijdsverband zal zoeken tusschen onzen Roomsch-Koning en dien steen. Men zij voorzichtig en herinnere zich het ronde bordtjen, met

IC
IES TLEC
HEM I NDE
SANE
S,

Ici est le chemin des ânes. Ik twijfel althands of er, vóor

1 Jaarg. 1843.

het jaar 1400, sprake kan zijn van een familiewapen, dat door een omkrulden helm belommerd wordt op de wijze als men dit is beginnen te doen - toen de schilden en helmen, de geheele heraldiek, allengskens kurioziteiten werden, van wezendlijkheden en sprekende beelden als zij eenmaal waren.

Ik eindig met dézen wensch: Men kome meer en meer tot het inzicht, dat wij in twee waerelden leven: in de waereld der zinnelijk waarneembare feiten, en tastbare voorwerpen; en tevens in de waereld der gedachten. Daar moge meer en meer harmonie komen tusschen die twee, en men der eene niet de plaats inruimen, welke der andere behoort. Kunstwerken, gebouwen, schilderijen, liederen, behooren, in hunne verschijning en eigenaardig leven, tot de uitwendige waereld, de waereld der feiten en tastbare voorwerpen: daarin eerbiedige men ze, en houde ze zoo krachtig als maar eenigzins bestaanbaar is met de wet van het ondermaansche: vernietige ze zoo min mogelijk: meene niet, dat men ze hun eisch geeft met ze uit hunnen levenskring in de waereld der gedachten over te plaatsen. Een kunstwerk, in een muzeum gebracht - van levend wezen, tot voorwerp van bewaring vernederd - bestaat schier niet meer dan in de gedachte, in de abstraktie. Kán het kunstvoorwerp niet meer dienen - is het niet meer evenredig aan nieuwere behoeften - heeft men zich daar wel en deugdelijk van overtuigd: verniel het toch niet; scheur toch de bladzijde niet uit de geschiedenis, die door dat kunstwerk wordt uitgemaakt; neen, plant het dan over in de inwendige waereld; in de waereld der gedachten; geef het een plaats in uwe historiekennis, in uw muzeüm, in uw portefeulië: maar doe dit zoo laat mogelijk. Wat zoudt gij uw grootouders moedwillig doodslaan - om dat uw dochter moeder geworden is! Oude herinneringen doen goed - en tolken van het verledene spreken wijze lessen, voor ieder, die maar hooren wil. Het verval der levende Traditie, dat door geen abstrakte Kennis van die traditie vergoed kan worden, is voor veel in de beroeringen, waaraan wij Europa ten prooi zien. Boeken en muzeümvoorwerpen zijn slechts bewijsstukken voor de denkbeelden, die onzen geest vervullen; bewijsstukken voor de wetenschap: *leven* is gants iets anders, en het leven moeten wij bevorderen. De Wetenschap met hare laboratoriën is het domein van weinigen: het Leven, ook der kunstwerken, is het do-

mein des volks: en welke onze politieke meeningen ook zijn mogen - de kracht der toekomstige maatschappij zal uit het volk geboren moeten worden. Dat volk worde dan niet overgelaten aan de plotselinge indrukken van het oogenblik - maar betoone zich bereid en gericht door zijne geschiedenis: voed dat volk dan met de gedenkteekens dier geschiedenis: geen betere waarborg voor maatschappelijke orde, dan de steun van een nog sprekend verleden. Neem dat verleden dan gelijk het is: verwerp daaruit niet wat u onaangenaam schijnt: leid den boom over-een-komstig zijn aanleg - maar ook over-een-komstig zijn doel, zijn toekomst; en uw plantsoen zal niet verwilderd door elkaâr wassen, maar tot eene bosschaadje groeien, waar de vogelen des Hemels zich op te rusten zullen zetten en liederen kwelen ter eere van Hem, die het plantsoen zijn malschen regen en lieflijken zonneschijn voortdurend gunnen blijve!

25 Mei, 1851.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

Herinneringen aan Italië.

Lago Maggiore. - Milaan. - Genua. - Lago di Como.

> Kenn'st du das Land, wo die Citronen blüh'n,
> Im dunkeln Laub' die gold Orangen glüh'n?
> Dahin, dahin! -

(*Vervolg en slot van blz.* 619.)

Naarmate men Genua nadert, wordt het landschap levendiger en geheel Italiaansch. Reeksen vrachtkarren en wagens, met 4, 6 of 8 paarden en muilezels bespannen, voeren handelswaren uit de groote zeehaven naar het binnenland. Huurrijtuigen en omnibussen snellen u, in dikke stofwolken gehuld, voorbij. Op vele punten, ter zijde des wegs, ziet men met kracht arbeiden aan den spoorweg, die Genua met Alessandria en Turijn zal verbinden. Langs de boorden der thans geheel uitgedroogde Polcevera, worden landhuizen, tuinen, en uitspanningsplaatsen steeds menigvuldiger. Men ziet overal den krachtigen ligchaamsbouw en de zwart bruine gelaatstrekken van het landvolk, die aan de koperkleur der Indianen doen denken. De mannen dragen als hoofdsieraad de roode phrygische muts, de vrouwen den aan Genua eigenen wit gazen sluijer of *Mezzaro*, die niet onbevallig van de kruin des hoofds over gelaat, schouders en armen nederdaalt. - Zoo bereikt men de boorden der Middellandsche Zee, waar visschersschuiten op het strand líggen gesleept, of met hare groote Latijnsche zeilen, in de morgenzon schitterend, op de blaauwe baren worden gewiegd. Door de drukke straten eener mor-

sige voorstad, komt men langs den vuurtoren of Laterna, en heeft nu op eens van den hoogen oever het uitzigt op Genua. Daar ligt de uitgestrekte baai voor u, aan de zeezijde door de beide *moeljes* (Molo vecchio en nuovissimo) bepaald; aan de landzijde door een amfitheater van bergen ingesloten. Daar rust het oog op eene bonte mengeling van kerken, torens, paleizen en lusthuizen, die als uit het water opstijgen en de hellingen der heuvelen bedekken; daar aanschouwt ge die blaauwe, spiegelgladde baai, waarin zich, naar de zijde der stad, een woud van masten en scheepstuig vertoont, terwijl enkele vaartuigen en stoombooten meer zeewaarts geankerd liggen, of sommige het morgenkoeltje in hunne uitgespreide wieken opvangen; daar schitteren u de landhuizen tegen met vriendelijk groen omgeven; daar volgt uw blik de blaauwe, bergachtige kust, die zich, naar de zijde van Spezzia, in eindelooze golvingen uitstrekt, tot waar ze aan den horizont met lucht en zee ineensmelt! Daar ligt zij voor u, door de morgenzon bestraald; zij, de eens roemrijke mededingster van Venetië en Pisa; zij, onder een' Doria beheerscheresse der wateren; zij, eens magtig onder de magtigen, rijk en bloeijend door handel en nijverheid, zich verheffende op de hechtheid harer instellingen, op de oudheid harer geslachten; zij, de stad der paleizen, het *trotsche* Genua, *Genova la Superba*!

Het ontstaan dezer stad ligt in een tijdperk, veel ouder dan dat onzer Christelijke jaartelling. Volgens Livius althans, zoude ze door Magon, den Carthager, reeds 200 jaren vroeger geplunderd zijn. Hare lotgevallen vormen eene rustelooze afwisseling van binnenlandsche verdeeldheden en buitenlandsche oorlogen; hare staatsinstellingen van onbeperkte vrijheid en de hatelijkste dwingelandij. - Door toedoen van Pepin, den zoon van Karel den Groote, verkreeg Genua een Hertog, als hoofd. Het was Adamar, die Corsica veroverde, eene verovering, die later, met medewerking der Pisanen, ook door die van Sardinie op de Sarazenen gevolgd werd (1015). Deze gemeenschappelijke zegepraal voerde tot onderlingen naijver en oorlog, waarbij weldra inwendige verdeeldheden zich voegden. Het gezag en de heerschappij der consuls moest in 1190 plaats maken voor dat van een' Dictator of podestà. Maar nu geraakte de stad, even als geheel Italië, verdeeld in de partijen der Guelfen en Ghibellijnen, die haar gedurende meer dan eene halve eeuw ver-

scheurden. Van 1344 af zien wij de Republiek bijna altijd onder een' *Doge* en een *Senaat*. Doch met dezen meer vasten staatsvorm, kwam geen meerdere rust. In 1395 stelde de Doge Adorno haar onder bescherming van Frankrijk, maar in 1408 zocht men die weder bij den Hertog van Montferrat en in 1458 bij Frans Sforza, Hertog van Milaan. Ondertusschen streden de familiën der Montalti, Fregosi, Adorni en Fieschi om het oppergezag, en gaven daardoor aan Lodewijk XII gelegenheid, zich in 1499 van de stad meester te maken. Wij zien haar thans onder het bewind van Fransche Gouverneurs, bedwongen door Fransche krijgsbenden, en - wat schandelijker is - den adel heulende met den vreemdeling! Met onwil draagt het volk die dubbele dwingelandij. Maar uit dien nacht van schande en misdaad daagt weldra het morgenrood der Genuesche vrijheid, en uit die diepste vernedering herrijst de Republiek tijdelijk tot haar hoogste toppunt van luister. Elk volk kan mannen aanwijzen, wier deugd, bekwaamheid en uitstekende verdiensten niet slechts den roem hunner landgenooten vormen, maar der geheele menschheid tot luister strekken. Zulk een man was Genua's bevrijder, beschermer en hersteller, Andreas Doria. Van zijne jeugd af in Fransche zeedienst opgeleid, bewees hij aan Frans I uitstekende diensten. Des laatsten verachting voor de vrijheden zijns vaderlands en plannen tot vernietiging van zijn' handel, noopten hem, meer nog dan eigen smaad en kwade bejegening, om zijne krachten aan Frankrijk te onttrekken, en die aan de deerlijk onderdrukte plaats zijner geboorte toe te wijden[1]. Den 12^{den} September 1528 was de gedenkwaardige dag, waarop hij met 13 galeijen het koene waagstuk ondernam. Hij komt in de baai en ontscheept des nachts 500 man, onder bevel van zijn' neef Filippino en van Christopho Palavicini; maar weldra is de kleine schare, door de toestroomende bevolking, tot een leger geworden, waaraan de vreemdeling geen weerstand kan bieden. Genua wordt vrij, en Doria legt den grond tot die staatsinstellingen, welke, in de hoofdzaak althans, tot op het laatst der vorige eeuw zijn in werking gebleven. En toch moest de bevrijder en wederhersteller zijns vaderlands, in den avond zijns levens, de smart ondervinden, van eene zamenzwering tegen zijn

1 Sismondi, ‘Histoire des Republ. Ital.,’ X, 35 en passim.

gezag te zien uitbarsten, de listigste en stoutste, waarvan welligt de geschiedrollen gewagen. De ongelukkige en aan zwakheid grenzende genegenheid van den tachtigjarigen Doria voor zijnen onwaardigen neef Gianettino[1] mogt een gereed voorwendsel opleveren, de eigenlijke oorzaak tot die zamenzwering is te zoeken in de breidellooze eerzucht van den anders veel belovenden, jeugdigen Fiesco, Graaf van Lavagna. Zijne volgelingen hebben zich in de diepste stilte op alles voorbereid. Uit zijn paleis rukken ze uit, en maken zich van de stadspoorten del Arco en S. Tommaso meester. Nu weergalmt op eens door de naauwe straten, in de stilte des nachts, de kreet der verbondenen: *Fiesco e libertà*! De geheele stad wordt uit haren slaap opgeschrikt. Men snelt naar het Palazzo Docale. Daar verwachten zijne volgelingen den jeugdigen overwinnaar, om hem als Hoofd der Republiek te huldigen. Maar Fiesco verschijnt niet. Bij de Oorlogshaven, het Darsena, wil hij zich van de Staatsgaleijen meester maken; de plank, waarop hij den zwaar gewapenden voet zet, kantelt; hij stort in het water, zonder dat men het in het gewoel bemerkt, en vindt zijn graf in de golven. Hetzelfde oogenblik brengt hem *overwinning* en *dood*![2] - De partij der Doria's herstelt zich van de verrassing en de zamenzwering is mislukt.

De verdere geschiedenis ziet de republiek beurtelings bondgenoot of vijand van Frankrijk, Spanje of Oostenrijk, al te dikwerf gemengd in de oorlogen dier magten, vooral bij gelegenheid der Spaansche erfopvolging. Maar meer nog dan binnenlandsche verdeeldheden en buitenlandsche oorlos gen, hebben de vreedzame gevolgen van Vasco de Gama's

1 Robertson zegt van hem: ‘His temper, haughty, insolent and overbearing to such a degree as would hardly have been tolerated in one born to reign,’ etc. Raumer spreekt, I, 562, van ‘das anmaassende Benehmen seines unbedeutenden Neffen Gianettino.’ Bossi, ‘Istoria d'Italia antica e moderna,’ Milano, 1822, vol. XVII, 494, noemt hem daarentegen een ‘Giovane di grandi speranze.’ Allen stemmen echter in, dat de heerschzucht van Fiesco de magtigste aanleiding was. Bossi, l.l. noemt hem een *giovane ricco ed orgoglioso*.

2 Men zie hierover von Raumer, ‘Geschichte Europa's,’ I, 561; Robertson, ‘History of Charles V,’ Book 8, ad. 1547, wiens uitvoerig verhaal zeer getrouw gevolgd is door Schiller, in zijn Fiesco, ‘Republikanisches Trauerspiel.’ Dit treurspel van den grooten Duitschen dichter heeft alzoo ook geschiedkundige waarde, waarin anders zijne meesterstukken niet zeer uitmunten. Men leze slechts zijne ‘Jungfrau von Orleans’ en ‘Maria Stuart’, en vergelijke bij dit laatste v. Raumer, o.l. II, in fine.

zeetogten der republiek onherstelbare wonden geslagen. Zij, eenmaal beheerscheresse der wateren, aan wie handel en scheepvaart de schatten en waren van het Oosten toevoerden, zien wij door de zeemagt van den trotschen Lodewijk XIV zoo ver vernederd, dat haar hoofd, de Doge, te Versailles moet verschijnen, maar die vernedering dáár eenigermate herstelt door het trotsche antwoord op de vraag des Franschen Monarchs: ‘wat wel het vreemdste was, dat hij te Versailles had opgemerkt? gegeven: dat van mijzelven hier te zien.’

In 1797 ontstonden nieuwe verwarringen, en werd, met verandering der staatsregeling, onder Franschen invloed, de zoogenaamde Ligurische Republiek opgerigt. In 1800 weerstond de stad, onder hongersnood en besmettelijke ziekten, het voor altijd gedenkwaardig beleg der Oostenrijkers, waarbij Massena zich met roem overlaadde[1]. In 1805 werd de jeugdige Republiek bij het Fransche Keizerrijk ingelijfd. Den 14^{den} April 1814 gaf de stad zich aan den Engelschen Generaal Bentinck over, die haar als vrijen staat behandelde, een voorloopig Bestuur benoemde, 't welk bij proclamatie de staatsregeling van 1797 herstelde. Bentinck vormde er een Italiaansch legioen, op welks vaandels men las: ‘libertà e independenza Italica,’ en dat onder die tooverwoorden de Ligurische bevolkingen tegen den Franschen overweldiger in de wapenen bragt. Men verwachtte herstel van de oude Republiek, maar de Groote Mogendheden, beschikkers over het lot van Europa, hadden anders besloten. Niettegenstaande de beloften van den Oostenrijkschen Veldmaarschalk, den Graaf van Bellegarde, van 5 Februarij 1814; niettegenstaande het plegtig protest van de zijde der Genuesche regering, bij monde van den Markies de Brignoles te Weenen gedaan, werd door de Weener diplomaten tot de inlijving der stad en ommelanden, als hertogdom, bij het koningrijk Sardinië besloten en dit besluit ten uitvoer gelegd. Het Weener tractaat toch van 28 Mei 1815 bevestigde dit volken*onregt*[2].

Het gezegde zij genoeg wat betreft het verledenen. Wat het tegenwoordige aangaat, zoo is Genua eene beduidende handelsplaats en de grootste oorlogshaven van het koningrijk

1 Zie Thiers, ‘Histoire du Consulat et de l'Empire,’ Liv. 3.
2 Zie Lipman, ‘Geschiedenis van de Staatkunde der voornaamste Mogendheden van Europa,’ enz., Dl. I, p. 220 volg.

Sardinië. De stad telt volgens sommigen 100,000, volgens anderen met de voorsteden 144,000 inwoners, en is aan de land- en zeezijde sterk bevestigd; over de bergen en heuvelen bestaat die bevestiging in een dubbelen muur, welke 18 *miglia* lang is. Men heeft hier fabrieken van damast, sluijers, fluweel, zijden kousen, Italiaansche hoeden, kunstbloemen, welriekende wateren, maccaroni en papier. Er wordt hier ook veel in hout, marmer, albast, ivoor, koralen en vooral zeer kunstig in goud en zilver gearbeid. De voornaamste artikelen van uitvoer zijn rijst, olie, olijven, vruchten en zijden stoffen; van invoer, ruwe zijde van Sicilië en Calabrië; boomwol uit de Levant; koren en zeildoek uit Holland en Duitschland.

Wij laten de waarheid in het midden van Alfieri's harde uitspraak nopens deze stad, waarbij hij haar beschuldigt van overdreven bijgeloof, onkunde en zucht naar schatten, die

> 'Fan d'ignoranza un denso velo agli uni,
> Superstizion tien gli altri; a tutti è notte.'

Welligt, helaas! is die beschuldiging, althans gedeeltelijk, op geheel Italië toepasselijk; maar wij meenen ons te mogen verzetten tegen Sismondi, wanneer hij het trotsche Genua, Tasso's 'Real citta, zich op der heuvelen rug verheffende,' of Alfieri's 'nobil città, uit de Ligurische wateren verrijzende,' beschrijft als: 'bâtie sur des montagnes arides, entre des rochers que ne couvre aucune verdure, et une mer que les poissons semblent fuir, qui n'avait reçu de la nature qu'une faveur, un port aussi sur qu'il est vaste'[1]. Dit is minstens overdreven. Men ziet toch hier en daar bekoorlijk groen. Eene verscheidenheid van kleine visch, in de baai gevangen, vormt, onder den naam van 'Mescolanza,' een vrij algemeen geregt; terwijl ten slotte zeelieden verzekeren, dat de baai, bij zuid-westelijke stormen (Libeccio), in het geheel geene veilige ligplaats voor schepen oplevert. Die baai is ondertusschen zeer schoon en vormt een groot uitgestrekt halfrond, terwijl de ingang tusschen de beide Molo's betrekkelijk smal kan genoemd worden. Achter den Molo nuova, bij den vuurtoren, ziet gij de quarantaineplaats, met hare halfonttakelde vaartuigen en wachtbooten. Aan de noordelijke zijde der baai merkt ge het arsenaal of Darsena

1 Sismondi, Hist. des Republ. Ital., Vol I, 240.

op, waar zich de rijkswerven bevinden: aan de oostkant bespeurt ge de Dogana of vrijhaven, met hare magazijnen en hooge muren, die haar van de stad afscheiden. Zij heeft slechts twee uitgangen, een naar de zee-, een andere naar de landzijde, waar men aan het bureau der douane voor het scherpste onderzoek bloot staat. De lastdragers in de Dogana vormen eene bijzondere klasse, de zoogenaamde Caravana, bestaande uit Bergamasken, die dit bedrijf reeds sedert 1340 uitoefenen. Hun getal, dat in 1832 door de regering op 200 bepaald werd, wordt aangevuld uit Bergamo en uit de gemeenten Piazza en Zugno in het dal Bembrana. Over de Dogana ziet men de groote zaal van San Giorgio, vroeger het eigendom der Banca di San Giorgio, eene groote middeneeuwsche handelmaatschappij, die in 1334 gesticht, het eiland Corsica, alsook Sarzana en eenige andere plaatsen op de Ligurische kust in eigendom bezat, en eerst in 1815 geheel werd opgelost.

Genua heeft een zeer eigenaardig, een geheel Italiaansch voorkomen. Zie die naauwe, dikwerf kromme en meestal zeer hellende straten, voor rijtuigen ontoegankelijk. Ge moet hiervan echter uitzonderen de via Balbi, Carlo Felice, Carlo Alberto, Nuova en Nuovissima, alsmede de geheele voorstad della Pace, die meer in den nieuwen smaak zijn aangelegd. De straten zijn geplaveid met een soort van graauwen zandsteen, maar door hare naauwte, de hoogte der belendende huizen en groote drukte van voetgangers en muilezels, morsig en donker, terwijl gebrek aan doorspeling van lucht en wind daarin een hoogst onzuiveren en onaangenamen reuk doen heerschen. De huizen, vooral de paleizen van den adel, zijn dikwerf 6 en 8 verdiepingen hoog. Men verhuurt veelal de onderste verdiepingen, terwijl men, langs een breeden trap opklimmende, eerst op de 2de of 3de het verblijf der aanzienlijken aantreft. Vele hunner bezitten 6, 8 of 10 dergelijke paleizen, wier waarde echter in de laatste jaren geweldig is verminderd. - Wij willen eenige dier vorstelijke verblijven bezoeken, wier namen ons herinneren aan de oudste geslachten der republiek. Begeven we ons naar dat van Balbi, van Brignole Sale, van Negroni en Durazzo. Ze zijn genoegzaam, om ons een volledig denkbeeld van de inrigting van dergelijke gebouwen te doen erlangen. Fraaije, met mosaïc ingelegde vertrekken, met geschilderde of in

stuc gewerkte wanden en zolderingen, kostbare schilderijverzamelingen, en soms smaakvolle ameublementen zijn de steeds voorkomende bestanddeelen. In het Palazzo Balbi, dat twee met fraaije kolommen versierde hoofdingangen heeft, uit de via Nuovissima en Lomellini, ziet men kostbare schilderstukken van Sarzana, Giovanni Bellino, leermeester van Titiaan, en anderen. Het Palazzo Brignole Sale, in de via Nuova, munt in dit opzigt vooral uit. Het voorportaal is versierd met 14 Dorische kolommen van wit marmer, terwijl men langs een wit marmeren trap naar de hoogere verdiepingen opstijgt. Men bewondert hier meesterstukken van Albani, Caracci en Correggio; eene opwekking van Lazarus door Michel Angelo; eene heilige maagd, en een heiligen Sebastiaan van Guido Reni; eene geboorte van den Heiland der Wereld door Paolo Veronese. Men treft hier ook stukken uit de Hollandsche en Vlaamsche School aan; landschappen van van Breugel, portretten van Rubbens; eene bijbelsche voorstelling van van Dijk.

Het Palazzo Negroni op de Piazza della posta is eigenlijk maar eene villa, die gij bezoekt, om de heerlijke uitzigten over de baai, de Middellandsche Zee, en geheel de stad. De aanleg der villa toch is stijf en smakeloos; de verzameling voorwerpen van natuurlijke historie, in het tuinhuis, nietsbeduidend. Bij zeer helder weder kan men van deze villa de hooge, bergachtige kusten van Corsica zien, welke aanblik ons echter door nevelen niet vergund werd.

Van het Palazzo Durazzo, rijk aan schilderijen en vreemde marmersoorten, willen we ons begeven naar het oude paleis der Doges, het Palazzo della città. Daar bevinden wij ons in de zalen, waar vroeger de groote en kleine raad der republiek te zamen kwam. Grootsche, vorstelijke vertrekken, met toepasselijk beeld- en schilderwerk versierd, herinnerende aan heldenbedrijven van het voorgeslacht; aan zegepralen op de ongeloovigen behaald; aan mannen, eens uitmuntende in oorlog of staatsbeleid; aan de magt en wijsheid der republiek; aan den onsterfelijken opspoorder eener nieuwe Wereld, den grooten Columbus, door eene ondankbare vaderstad bij zijn leven miskend, om eerst na zijnen dood geeerd te worden. De Sala di Gran Consiglio komt met een balcon uit op de Piazza Nuova of Rastelli. In de geheele lengte dezer zaal heeft men nissen, waarin vroeger de standbeelden van beroemde Genuezen stonden, die door

het republikeinsch gepeupel in 1797 vernield werden, terwijl de ledige nissen, ter gelegenheid van een bal door de stad aan Napoleon gegeven, met overdekte stroopoppen werden opgevuld, die wetenschappen en deugden zullen voorstellen, maar slechts jammerlijke bewijzen zijn van vervlogen grootheid. Evenzoo getuigen de beide ledige voetstukken aan den ingang van het paleis, waarop vroeger marmeren standbeelden der Doria's zich verhieven, hoe eene opgeruide menigte alle denkbeelden van verdienste en van dankbaarheid aan de redders des vaderlands kan vergeten.

Verblijf der Doges van Genua, zetel van het bestuur eener weleer magtige republiek! wij herroepen voor onzen geest de dagen, toen uw raad, binnen deze muren, in vorstelijke praal, meer dan vorstelijke magt uitoefende; de dagen, toen uwe vlootvoogden zegevierend terugkeerden, om den buit van vreemde landen aan uwe voeten neder te leggen, en uit uwe handen de eerekroon der zegepraal te ontvangen; de dagen, toen de triumfkreet der menigte door de Piazza weergalmde en de toonen van haar vreugdegejuich en feestmuzijk zich paarden aan het gejubel der overwinnaars en het geklank der wapentuigen! En wat biedt ons het heden? - Nog eene woelige drukte, nog een stroom van gaanden en komenden; maar het is een zwijgend gedrang naar de bureaux eener achterdochtige politie, of naar die der conscriptie, in de Sala di Gran Consiglio gevestigd. Sporen van verwaarlozing en morsigheid treffen alom het oog. Verblijf der Doges van Genua, zetel van het bestuur eener eens magtige republiek! uw roem en luister is voorbijgegaan, uwe zegekreten zijn verstomd;

> And music meets not always now the ear;
> ‘Those days are gone!’ -

Het Palazzo del Università (de Academie) is een fraai gebouw, ontworpen door Bartholomeo Bianco, met dubbelen gevel, uitkomende op de Via Balbi en de Piazza San Francisco Saverio. Onder aan den trap merkt men twee prachtig gewerkte marmeren leeuwen op, terwijl de binnenplaats door 50 Dorische kolommen wordt omgeven. Men vindt hier zalen voor de lessen der verschillende faculteiten, met schilderijen versierd, en voor aan de Via Balbi, het groot auditorium of de Sala degli Esami, opgeluisterd door het standbeeld van Carlo Alberto, door de meesterhand

van Ignazio Peschiera bewerkt. Men aanschouwt er ook zes bronzen standbeelden, voorstellende het geloof, de geregtigheid, de hoop, de liefde, de standvastigheid en de matigheid. Er zijn ook kabinetten van natuurlijke historie en physica. De universiteit telt thans ongeveer 40 hoogleeraren in de verschillende faculteiten, en ruim 500 studenten.

Men vergete vooral ook niet de beurs te bezoeken, die dagelijks van 10-3 uren openstaat, en waar ge eene ontzagchelijke drukte en levendigheid bespeurt. Gij ziet dáár en in de belendende straten de kleederdragten van bijna alle volken, en uw oor wordt door eene Babelsche spraakverwarring getroffen. Italiaansche en Genuesche zeelieden met hunne zwart-bruine gelaatstrekken, en landvolk met hunne roode mutsen, Grieksche matrozen met hunne caftans op, en wijde rond de enkels zamengeplooide broeken, bewoners van het verwijderde Inghilterra (Engeland) in hun kort zeemanswambuis, monniken van verschillende orders (men telt te Genua nog 50 monniken- en nonnen-ordes), in vreemde en eigenaardige costumes, priesters in plegtgewaad, afzigtelijke, half naakte, of met lompen bedekte bedelaars, alles woelt hier dooreen, en levert den vreemdeling een hoogst belangrijk schouwspel op.

De vroegere beheerscheresse der Ligurische Zee is rijk aan gedenkteekenen van de vroege vroomheid van het voorgeslacht, of, wil men liever, van de magt en het aanzien der priesters. We letten het eerst op de hoofdkerk van S. Lorenzo op de Piazza del Duomo. Zij werd reeds in het jaar 261 gesticht, en in 989 tot hoofdkerk ingewijd. Hare gevel is geheel in Gothischen stijl van zwart en wit marmer, hetwelk daaraan iets sombers geeft. Het gebouw staat eenigzins boven het plein verheven, zoodat men langs eenige trappen tot de drie hoofdingangen opklimt. Inwendig is het een grootsch, rijk met schilderwerk en versierselen voorzien gebouw. De kerk van S. Siro is welligt de oudste van Genua, en dagteekent van het jaar 250, toen Salomo, eerste Bisschop der stad, hier zijn zetel vestigde, terwijl zij tot 985 de rang van hoofdkerk bekleedde. Inwendig is deze kerk uiterst rijk aan marmer, maar wij waren niet in de mogelijkheid daarvan veel te zien, daar men druk bezig was het geheele gebouw met rood damast, met gouden franjes en borduursels bezet, te bekleeden, tot meerdere praal bij een aanstaand kerkfeest. Men ziet hier in den koe-

pel fraaije schilderstukken van Carlone en Sarzana. - De Annunziata is, na de hoofdkerk, de grootste van Genua, en werd in het midden der 17de eeuw op kosten der familie Lomillini gebouwd, terwijl de dienst daarin bij uitsluiting door Capucijner monniken wordt waargenomen. Het is ondertusschen in het oog vallend, hoe zeer Genua in talrijkheid en fraaiheid der heiligdommen, in hun' uitwendigen glans en inwendigen rijkdom en pracht, bij Milaan achterstaat.

Indien gij ooit Genua bezoeken mogt, moet ge vooral niet nalaten een kleinen watertogt te doen; u door de uitgestrekte baai, tusschen het scheepsgewoel heen, en rond de Molo te laten roeijen, om daar eenige oogenblikken gewiegd te worden op de deinende baren der Middellandsche Zee. Ge zult er een grooter genot door erlangen, dan bevrediging van het ijdel en toch streelend gevoel, van u gedragen te zien door datzelfde watervlak, waarop eens Romeinsche en Carthaagsche vloten zich de heerschappij der wereld betwistten, welks golven de kusten van andere werelddeelen bespoelen, welks kabbelingen de boorden kussen van het vaderland der Cicero's, Scipio's en Caesars! Ge geniet dáár eerst dien heerlijken aanblik eener stad, die als uit de baren der zee oprijst, en zich tegen den hoogen, heuvelachtigen oever uitbreidt: wier paleizen en kerken vandaar hun beeld in den vloed zien weerkaatst, en hunne omtrekken door den kristalhelderen waterspiegel in golvende lijnen en doorschijnender kleuren zien teruggegeven.

Een andere uitstap, dien gij niet moogt nalaten, is een bezoek aan een der hoogere punten achter de stad of aan de kust in hare nabijheid. Veeltijds kiest men hiertoe de Villa Pallavicini, een paar uren gaans van Genua verwijderd. Zij is uitnemend fraai gelegen, en wanneer ge u slechts kunt verheffen boven de nietige beuzelarijen van haren aanleg; wanneer ge slechts geen acht slaat op die slingerpaadjes, kunstmatige waterwerken, grotten en Chinesche tempeltjes, waarvoor men er u eigenlijk heenbrengt, maar alleen op het grootsche panorama, dat zich aan u vertoont; wanneer ge het beuzelwerk van den mensch kunt voorbijzien, en uwen blik op de vrije natuur rigten, zoo geniet gij voorzeker een heerlijk schouwspel.

Over de toppen van een oranjebosch, over lanen van bloeijende oleanders, rust ons oog voor het laatst op de thans sterk bewogen en wit schuimende golven der Middelland-

sche Zee; op de schitterende zeilen, die langs hare oppervlakte zweven; op de verwijderde landhuizen en vestingwerken der groote stad; op de golvende en hooge kusten van de Riviera di Levante, of oostelijken oever der baai, welke zich naar Spezzia, en van de Riviera di Ponente, of westelijken oever, die zich naar Nizza uitstrekt, het gebied der voormalige Ligurische Republiek.

We zijn wederom in het bekoorlijke Milaan, maar slechts voor korten tijd. We zullen ons van hier, langs den thans bijna geheel voltooiden spoorweg, naar Como begeven. Het station ligt buiten de stad tusschen de porta Comasina en Nuova, en bestaat in een groot en smaakvol ingerigt gebouw, dat echter nog niet geheel voltooid is. De treinen komen aan en rijden af onder eene overdekte galerij, even als dit in Duitschland en België plaats vindt. Men heeft hier, even als bij ons, drie klassen. De rijtuigen der eerste klasse zijn zeer smaakvol ingerigt, en hebben ('t geen ons doelmatig voorkwam) de portieren tusschen de wagens in, terwijl de sofa's in de lengte staan en de reiziger met den rug naar het raam is gekeerd. De conducteurs kunnen derhalve den geheelen trein binnen door bezoeken. Deze spoorweg is aangelegd door een Weener bankiershuis op aandeelen, en levert, niettegenstaande het zeer levendige verkeer dat daarop plaats heeft, nog geene renten op, daar de administratiekosten zeer aanzienlijk en het getal der beambten ongehoord groot moet zijn.

Men is eenige oogenblikken stil te Monza, dat voormalig verblijf der Longobardische vorsten, met de vreemde en niet onbevallige hoofdkerk, door de Koningin Théodelinde in de 14de eeuw gesticht, binnen welker muren de ijzeren kroon der Lombarden, volgens de Sage uit een der nagelen van het Kruis des Heilands vervaardigd, bewaard wordt. Het stedeke telt 6000 inwoners en is in een bekoorlijk landschap gelegen, dat gestadig heuvelachtiger, bloeijender en aanvalliger wordt, naarmate men Como nadert. Het laatste station is te Camerlate, vanwaar men in een kwartier uurs met de omnibus te Como wordt gebragt. De weg slingert langs een hoogen heuvel, die de zuidelijke punt van Como's

meer insluit, en waarachter de stad als het ware voor den blik verborgen blijft. Het is de Monte Baradello, zoo bekend in de geschiedenis der oorlogen, die deze stad met het magtige Milaan voerde. In 1118 toch werd een oorlog tegen Como aangevangen, die tien jaren duurde, en met de onderwerping der stad eindigde, die rijk was aan de afwisselendste krijgskansen en de stoutmoedigste bedrijven, en door een onbekend dichter bezongen en vergeleken werd bij den oorlog der Grieken en Trojanen[1].

Como ligt tegen het noorden in een halven cirkel aan het meer, telt volgens sommigen 12, volgens anderen 20,000 inwoners, is met dubbele muren en torens omgeven, heeft vrolijke en levendige straten, fraaije publieke wandelingen, op de ruime markt eene bezienswaardige hoofdkerk, in gemengden Lombardischen stijl gebouwd, en dagteekenende van het jaar 1369. Men vindt in en rond de stad enkele paleizen, die echter thans veel verlaten, of in kazernen voor de Croaten herschapen waren, zoo als dat van den Markies Raimondi. Overigens moet men Como bezoeken om de onvergelijkelijk schoone ligging, om het meer, het bekoorlijkste van Italië!

Zetten we ons neder op het balkon van den Angiolo, en genieten we het tooneel, dat daar voor ons ligt uitgestrekt. Die kleine havenkom, met hare rood geschilderde stoomboot en net versierde vaartuigjes; dat blaauwe, rimpellooze meer; die hooge, met weelderig groen bedekte bergen, die diepe schaduwen daarover uitstrekken; die witte landhuizen en kerktorens, die zich op de hellingen en toppen der bergen vertoonen; welk een bekoorlijk geheel! Te bekoorlijker, als het aanschouwd wordt in die stonde, waarvan Beets zingt:

> ‘Het was geen dag, het was geen nacht,
> Maar 't was dat stil en vreedzaam uur,
> Dat ademhalen der natuur,
> Waarin de dagreis is volbragt
> Der Zon, op morgen weergewacht!’ -

1 ‘Cumanus, seu de bello Comensi anonymum poema, apud script. Rer. Ital.’ V, 399. Men zie Sismondi, ‘Histoire,’ etc. Tom. I, p. 298.

Zacht blozen nog de toppen der bergen in haren laatsten stralenluister; goud en purpergloed kleurt den westelijken horizont, terwijl een blaauwe nevelsluijer zich reeds over de dalen en het meer uitstrekt. Die blos en purpergloed verbleekt, verdwijnt meer en meer in de duisterende tinten en schaduwen des avondhemels. Er heerscht eene rust, eene stilte over het landschap, die door geene kabbeling van het meer, door geen ritselen der bladen schijnt te kunnen gestoord worden. Helder en schitterend treden de sterren te voorschijn; rein spiegelt zich haar zilver beeld in het duistere watervlak, wiegt zich het olijfbosch in haren stralenluister, sluimert beemd en gaarde in haren lichtgloed!

> 'All heaven and earth are still - *though not in sleep*,
> But breathless, as we grow when feeling most;
> And silent, as we stand in thoughts too deep: -
> All heaven and earth is still: From the high host
> Of stars, to the lull'd lake and mountain coast,
> All is concenter'd in a life intense,
> Where not a beam, nor air, nor leaf is lost,
> But hath a part of being, and a sense
> Of that which is of all Creator and defence'[1].

Een prachtige morgenstond, het meer, schitterend in de zonnestralen, kabbelend door den morgenwind, noopt tot een roeitogt! Daar zweven we langs de groene boorden, de steile oevers, wier gestadige kronkelingen de meest afwisselende en verrassende gezigtspunten opleveren, de schilderachtige dorpen en aanvallige villa's, door rijke Milanezen of Engelschen bewoond. Bij het oude stedeke Torno ligt de villa der bekende danseresse Taglioni aan den voet der bergen; terwijl men een weinig verder door een rotsdal, aan de noordzijde des meers, een prachtigen aanblik op de Monte Rosa heeft, die, zijnen naam getrouw, in rozengloed getooid zich aan ons voordoet.

Het meer van Como was aan de Romeinen bekend onder den naam van Lacus Larius, terwijl vroeger reeds de Grieken, waarschijnlijk Pelasgische stammen, zich aan zijne boorden hebben neêrgezet, gelijk schijnt te blijken uit de vele oorden, wier Grieksche namen wij nu nog in eene verbasterde Italiaansche terugvinden[2]. Het meer strekt zich in

1 "Childe Harold," Canto, III, 89.
2 B.v. in Lecco (Leucadia), Corenno (Corinthe), Lenno (Lemnos), Nesso (Naxos) en anderen.

drie armen uit, die te Bellagio zamentreffen. Het is 9 à 10 uren lang, en van 1 tot 1 ½ breed, in de nabijheid van Cadenabbia, terwijl het 212 el boven de zee verheven is. Overal ziet men het door bergen ingesloten, die zich soms vrij steil tot eene hoogte van 1169 à 2275 el verheffen. Vooral in het noorden is het een Alpen-meer en heeft het al de grootschheid en verhevene majesteit, aan de nabijheid dier reusachtige berggevaarten eigen. Van zonsondergang tot opgang waait op dit meer de noordenwind of Tirano; gedurende den dag de zuidenwind of Breva.

Wij bezoeken de villa Pliniana, niet aldus genoemd, omdat Plinius aldaar zijn verblijf zoude gehad hebben, maar omdat men er eene bron vindt, die op vaste tijden het verschijnsel van vloed en eb vertoont, een verschijnsel, 't welk door Plinius den Oude werd opgemerkt[1] en door den Jongere beschreven is. Het paleis is een smaakvol gebouw, aan den voet der steile bergen gelegen, waarvan een bekoorlijke waterval afstort en zich in het meer verliest. Men ziet die van verre als een zilveren streep tusschen het groen der boomen schitteren. Het gebouw werd in 1570 gesticht door Anguissola, een der vier edellieden van Piacenza, welke den zoon van Paulus III, Pietro Lodovico Farnese, die zich tot tyran van hunne vaderstad had opgeworpen, ombragten en alzoo de rol van een Timoleon of Brutus vervulde. In het paleis wordt men verrast door een prachtig studeervertrek met keurige boekerij, waarin wij de werken van Adam Smith, Malthus, Say en Storch bespeurden. Welk een studeervertrek aan de boorden van dat stille, kalme meer! De Pliniana is een dier oorden, waarvan men zich gedrongen voelt met den Engelschen dichter te belijden:

> ‘that, if there is peace to be found in the world,
> A heart that is humble, might hope for it here!’

En predikt het geene rust en vrede aan het hart, dat blaauwe watervlak, in welks schoot zich de zonnige hemel spiegelt, waarin zich alles wat bekoorlijk is terugkaatst, maar in zachter en vloeijender omtrekken, reiner en zuiverder? Is het toch niet een treffend beeld van het stil en vroom ge-

1 Hij zegt er van in zijne ‘Historia Naturalis,’ L. II, 103: ‘In Comensi juxta Laricum lacum, fons largus horis singulis semper intumescit ac residet.’

moed, dat diep doordrongen is van alles wat reiner, beter en hemelscher mag geacht worden?

Daar, waar de drie takken van het meer te zamen loopen, verheft zich achter het kleine Bellagio een steile berg tot 750 voet boven het watervlak. Het is de villa Serbelloni. Ge geniet er een der schoonste gezigten. In zuidoostelijke rigting het meer van Lecco, waar de Latijnsche zeilen der visschersbarken in de middagzon schitteren, waar wij langs den oever den grooten straatweg van Lecco naar de Splüge en Stelfio ontwaren, die zich, bij het vriendelijke Varenna, in de donkere galerijen, langs de boorden des meers in de rotsen uitgehouwen, als het ware voor den blik verbergt; naar het noorden de steeds grootscher wordende trekken van het bergachtig landschap; aan de westzijde des meers Cadenabbia, met zijne witte huizen en villa's, waaronder vooral die van Somma-riva uitmunt, het landhuis van de Prinses Charlotta, dochter van Prinses Marianne der Nederlanden. De villa Serbelloni heeft hare voornaamste schoonheid aan de hand der natuur te danken, terwijl de menschelijke kunst daaraan slechts weinig heeft gedaan, en juist hierdoor munt ze dan ook verre boven vele andere Italiaansche lusthuizen uit. De eigenaar van dit bekoorlijk oord behoort onder de weinige adellijke Italianen, die vaderland en volksgevoel aan Oostenrijksche krijgsambten en waardigheden hebben opgeofferd. Hij is een reeds bejaard en kinderloos man, die, als Oostenrijksch veldmaarschalk, zijn meesten tijd te Weenen doorbrengt.

Wij volgen nogmaals het meer in zijne geheele lengte. De kleine, maar goed en net ingerigte stoomboot voert u in drie uren van het zuidelijkste punt, Como, tot het noordelijkste, het kleine stadje Colico. Wel strekt zich het meer van hier nog verder naar het noorden uit, maar het vormt een eenigermate op zich zelf staand gedeelte, Laghetto genaamd, dat bij Sorico door een vernaauwden doortogt met het eigenlijke meer van Como gemeenschap heeft.

Gelukkig de reiziger, die te Colico retour-rijtuig kan aantreffen. Wij vonden er een uitstekend voertuig met een wakkeren Zwitserschen voerman, uit Chur in Graauwbunderland, die ons over den beroemden pas der Splüge weder

naar de noordzijde der Alpen zoude voeren. Van Colico, een klein armoedig plaatsje, voert de weg het Adda-dal in, maar verdeelt zich spoedig in tweeën. Die aan de regterhand voert over Sondrio naar de Stelfio-pas, en derhalve naar Tyrol. Onze weg lag noordwaarts, door eene lage, moerassige dalstreek, met gras en biezen bedekt, en 's winters aan de overstroomingen der Adda onderworpen, die men weldra over een langen, houten brug passeert, en die thans binnen enge bedding besloten was. Men nadert meer en meer de hooge Alpen, en weldra voert de weg onder langs den voet der steile rotswanden, die als loodregt uit het Laghetto oprijzen. Op vele plaatsen heeft het buskruid weder een doortogt moeten banen, of vindt men dien door de donkere en vochtige tunnels. Van alle zijden ziet ge u door hooge, sombere rotswanden omgeven; bergen rijzen boven bergen, en verheffen hunne kruinen tot in de wolken:

> ..... 'Above us are the Alps,
> The palaces of nature, whose vast walls
> Have pinnacled in clouds their snowy scalps,
> And throned Eternity in icy halls
> Of cold sublimity, where forms and falls
> The avalanche - the thunderbolt of snow!
> All that expands the spirit, yet appals,
> Gather around these summits, as to show
> How Earth may pierce to Heaven, yet leave vain man below'[1].

Bij het gehuchtje Alla Riva verlaat gij ook de boorden van het Laghetto, en neemt daarmede geheel afscheid van Como's bekoorlijk meer. Langs den Maira-stroom komt men te Chiavenna of Cleven, een half Zwitsersch, half Italiaansch plaatsje, gelijk de dubbele naam reeds te kennen geeft. Die naam duidt ook aan, dat het stadje, door zijne ligging, als het ware den sleutel van Lombardije en Duitschland vormt. Van 1512 tot 1797 behoorde het tot Graauwbunderland, en was welligt liever deel van het Zwitsersch Bondgenootschap gebleven, maar de Rondingspolitiek der Groote Mogendheden wilde dit anders, en voegde het in 1815 aan Lombardije toe, waarmede het onder Oostenrijksch gezag kwam. Het stadje telt 3040 inwoners, ligt 334 el boven het waterpas der zee verheven, aan den zamenloop der beide kleine bergstroomen Maira en Liva, van alle zijden

1 'Childe Harold,' Canto, III, 62.

door hooge bergen en rotsen omringd. Men bezoeke er de hoofdkerk, die echter niet veel merkwaardigs oplevert, maar ter zijde van welke men groote knekelhuizen opmerkt, waar de doodshoofden in rijen op elkander gestapeld liggen, aan de open lucht blootgesteld, en soms met de namen der overledenen voorzien. Achter de stad ziet men eene fraaije publieke wandeling met boomen beplant, en heeft men in de rotsen de zoogenaamde Ventaroli of Crotti. Het zijn spleten of scheuren, die natuurlijke grotten vormen, welke door de bewoners tot wijnkelders gebruikt worden, en voor die bestemming, door de daarin heerschende koude, uitstekend geschikt zijn.

Terstond buiten Chiavenna begint de weg langzaam op te klimmen. Men bevindt zich in het dal van San Giacomo, in welks diepte, ter linkerzijde des wegs, de Lira bruischend over de rotsen stort. Bij het gehucht San Giacomo, welks witte woningen en kerk vriendelijk uitkomen tusschen het groen der bosschen van tamme kastanjes, vormt de Lira een schilderachtigen waterval, en we laten van hier onze blikken voor het laatst op Italië's landouwen rusten, brengen van hier onzen laatsten afscheidsgroet toe aan dat land, waar we zoo veel bekoorlijks aanschouwd, zoo talrijke natuurtooneelen bewonderd, zoo rijken schat van schoone en aangename indrukken vergaderd hebben!

April 1851.

W.R. BOER.

De Vereeniging der Leen- en Spaarbanken.

Het is een opmerkelijk verschijnsel, dat die stand der maatschappij, welke de grootste behoefte lijdt aan stoffelijke middelen, niet slechts verpligt is, zich de dagelijksche levensbehoeften tegen eenen hoogeren prijs te verschaffen, doordien het gebrek hem noopt, alles in het klein aan te koopen, maar dat tevens voor dien stand het zich verschaffen van voorschotten door beleening, het rentegevend beleggen van den gespaarden penning, met groote bezwaren gepaard gaat. In het eerste bezwaar tracht men thans door Spaar- of Voorzorgkassen te gemoet te komen, inrigtingen, bestemd om personen, die 's zomers een deel van hunne verdiensten overhouden, in staat te stellen, die spaarpenningen ter zijde te leggen, ten einde hieruit tegen den winter in het groot levensbehoeften worden aangekocht. Hierdoor worden echter slechts die minvermogenden geholpen, welke door oververdiensten in den zomer zich het voor den wintervoorraad vereischte geld hebben kunnen besparen, geenszins het groote aantal dergenen, die van hunne kommerlijke dagelijksche verdiensten niet in staat zijn eenen spaarpenning over te houden. Hun ontbreekt het middel om, hetzij tegen eenen lagen prijs zich de levensbehoeften te verschaffen, hetzij tegen eene matige rente kleine som-

men te leenen, ten einde zich de noodige voorwerpen aan te schaffen of eenen kleinhandel te drijven. Er bestaan vooralsnog in ons land geene vereenigingen of maatschappijen, welke zich ten doel stellen om tegen den winter de voor de behoeftige volksklassen meest noodzakelijke levensbehoeften in het groot op te koopen, en die aan den armen in het klein tegen den gewonen inkoopsprijs af te zetten. Men mist nog vereenigingen van personen, welke zich belasten met het doen van voorschotten van kleine geldsommen, tegen eene rente, gelijkstaande met die, waarvoor in den dagelijkschen handel aan den meervermogenden gelden verschaft worden. Wel is waar hebben zich in den laatsten tijd, vooral naar het voorbeeld van Ierland, hulpbanken of vereenigingen gevormd, met het doel om minvermogende land- en handwerkslieden door geldelijke voorschotten te ondersteunen. Doch aan de wijze, waarop dit voorschot verleend wordt, kleeft het bezwaar, dat bepaalde waarborgen, b.v. het geven van twee borgen, vereischt worden; waarborgen, die de behoeftige meestal niet in staat is te geven. Het is uit dien hoofde, dat men op andere middelen dient bedacht te zijn, om ook voor den behoeftigen het leenen van geld en het beleggen van den spaarpenning zoo min bezwarend en zoo gemakkelijk mogelijk te maken.

Het valt niet te ontkennen, dat eene heffing van eenen interest van 7⅕ tot 16 pCt. van de beleende gelden, waarvan de grootste van de kleinste, de kleinste van de grootste beleeningen bij onze Banken van Leening wordt geheven, met woekerrente gelijk staat Men kan tevens niet loochenen, dat bij de meeste Spaarbanken slechts eene lage rente voor de ingelegde renten wordt uitbetaald. Het geldt dus hier de vraag: of uit de vereenigde werking van beide deze instellingen geene verlaging van den interest der leenbanken, met gelijktijdige verhooging van het rentebedrag der geldbelegging in de Spaarbanken, zou kunnen voortspruiten?

Het denkbeeld van vereeniging van beide deze instellingen, die men als de bankiers en kassiers van den behoeftigen stand zou mogen beschouwen, is niet nieuw te noemen. Men vindt beide instellingen reeds vereenigd te Hanover, waar alle gelden in de Stadskas belegd en door deze terugbetaald worden; te Hildesheim, onder denzelfden waarborg, met éénen kassier en onder het bestuur der Land-

drosten. In Baden zijn de Leen- en Spaarbanken, onder gemeenschappelijk bestuur ten aanzien van de kas en het boekhouden, voor een gedeelte althans van elkander gescheiden, met dien verstande nogtans, dat de inlagen in de Spaarbanken bij de Banken van Leening belegd worden. Daar echter die inlagen meer bedragen dan de gelden, welke de Banken van Leening behoeven, wordt het meerdere op onderpand in de Gemeentekassen of bij bijzondere personen en bankiers, in openbare kassen en in Staatspapieren belegd. Daar het aldus belegde niet dadelijk kan worden te gelde gemaakt, wordt steeds eene som, geëvenredigd aan de meest dringende behoeften, in kas gehouden. Bij eene groote opvraging worden de kleine beleggingen dadelijk ter hand gesteld, terwijl de groote gebonden zijn aan eenen bepaalden tijd van opzegging, ten einde de bank in staat te stellen om de belegde sommen los te maken. Dit stelsel is b.v. te Carlsruhe reeds sedert 1816 in werking, waar het opzigt over de Spaarbank aan het beheer, de boekhouding aan den kassier, de contrôle aan den contrôleur der Bank van Leening is opgedragen. Ook hier worden beide instellingen in stand gehouden onder waarborg der stad, die het gebouw voor de Bank van Leening tegen eene jaarlijksche huur heeft afgestaan, terwijl een paar leden van het gemeentebestuur met eenige ingezetenen het bestuur uitmaken. Een soortgelijk verband tusschen beide instellingen bestaat te Dresden, Leipzig, Freiburg en Adorf in Saksen, en te Mainz. Ook hier is de stad borg en wordt het bestuur door het gemeentebestuur gekozen.

Doch niet slechts in Duitschland, ook in Frankrijk en België worden beide instellingen soms vereenigd aangetroffen. Te Avignon is de Bank van Leening eene onafhankelijke instelling, beheerd door een onbezoldigd bestuur van zes leden, onder het patronaat van het plaatselijk bestuur. Zij heeft op hare kosten in haar gebouw de Spaarbank opgerigt. De inlagen in die Spaarbank worden ter aanvulling van het kapitaal voor de beleening gebezigd. De dienst der Bank van Leening, die op pand beleent, tegen eenen interest van 4 pCt., vereischt frs. 400000 à 450000, terwijl in de Spaarbank ruim een millioen franken belegd worden. Deze belegt hare gelden deels in de Leenbank, deels in de Consignatiekas, tegen eene rente van 4 pCt., gelijkstaande met die, welke aan de deelnemers wordt uitbetaald. - Na-

genoeg komt hiermede overeen het te Metz gevolgde stelsel, waar echter de inlagen in de Spaarbank 5½ millioen franken bedragen, de beleeningen daarentegen naauwelijks fr. 380,000. Hier wordt die vereenigde werking zeer geprezen, en heeft ten gevolge gehad, dat de interest voor de beleeningen van 12 op 6 pCt. gedaald is. Behalve Nancy is mij geene stad van Frankrijk bekend, waar dit stelsel wordt gevolgd. Men vindt het in België toegepast te Bergen, Ostende en Nivelles. Ook in Spanje werd, met het doel om de overvloedige kapitalen te beleggen en ze ten nutte der arbeidende klasse te bezigen, de Spaarbank met de Leenbank in 1841 te Barcelona en te Madrid vereenigd. De laatste bank betaalt aan de geldbeleggers eene rente van 5 pCt. en vordert van de beleeners op pand slechts 6 pCt. Ook te Christiania in Noorwegen werd in 1846 de Leenmet de Spaarbank vereenigd.

Met betrekking tot ons vaderland mogen wij niet onopgemerkt laten, dat te Arnhem, onder waarborg der stad, de vereeniging is daargesteld van beide instellingen, en dat te Maastricht het voornemen bestaat, eveneens onder waarborg der stad, eene vereenigde Leen- en Spaarbank op te rigten.

De vereeniging biedt voordeelen aan. Zij heeft ook hare nadeelige zijde. Wij achten het niet onbelangrijk haar van een onpartijdig standpunt uit beide oogpunten te beschouwen.

Tot de voordeelen der vereeniging behoort in de eerste plaats het gemak en de zekerheid van geldbelegging in de Bank van Leening. De Bank van Leening heeft namelijk voor haar voorschot steeds eenen waarborg in het pand in haar bezit gesteld, hetwelk zij behoudt, totdat het geleende haar is terugbetaald, of verkoopt bij niet teruggave van het geleende. De hooge interest, de waarde van het geleende voorwerp, zijn haar borg, dat uit de kooppenningen het voorschot en de kosten ruimschoots kunnen worden gevonden. Door de vereeniging met de Leenbank kan de Spaarbank de inlagen dadelijk beleggen en tevens, daar zij met de Bank van Leening open rekening houdt, die bij de eerste aanvrage terugontvangen. Zij behoeft zoowel bij de belegging als bij de teruggave niet te wachten, totdat zij eene ronde som vergaderd heeft. Zij is tevens van de moeijelijkheden ontheven, waaraan contrakten van beleening en geldbelegging meestal zijn blootgesteld. Eene Spaarbank, welke hare gelden belegt

in de leenbank, ontwijkt tevens de noodlottige gevolgen van eene plotselinge daling der staatspapieren, gevolgen, die vooral in 1830 en, hoewel minder in ons Vaderland, ook in 1848 de spaarbanken veel van haar vertrouwen hebben doen verliezen. De belegging van het kapitaal der spaarbank in de bank van leening maakt derhalve dit kapitaal én meer vruchtdragend én waarborgt het tevens meer tegen mogelijke verliezen.

Een tweede voordeel der vereeniging ligt in eene aanzienlijke besparing in de kosten van bestuur. Slechts ééne kas, één lokaal, ééne boekhouding. Eene besparing, welke nog verhoogd wordt, doordien er dagen in de week, uren van den dag zijn, op welke voor het personeel der leenbanken de werkzaamheden zeer gering zijn, zoodat op die dagen en uren de ledige tijd door hetzelfde personeel ten dienste der spaarbank kan worden aangevuld. Zoo worden b.v. te Ostende de werkzaamheden der leen- en spaarbank gelijktijdig verrigt door éénen directeur, ondersteund door twee ambtenaren.

De vereeniging van beide deze instellingen heeft reeds in 1835 in België een punt van onderzoek uitgemaakt, zooals blijkt uit de circulaire van den Minister van Justitie van den 4^{den} Maart van dat jaar aan de Gedeputeerde Staten. Voor de vereeniging stemden toenmaals die van Namen, Zuid-Braband en Henegouwen; die van Oost-Vlaanderen gaven een ontkennend antwoord, op grond, dat de leenbanken in hunne provincie rijkelijk van fondsen voorzien waren, en zelve een deel van haar kapitaal in de spaarbank belegd hadden. Slechts die van West-Vlaanderen waren bepaald tegen de vereeniging. Zij meenden, dat de vereeniging in het nadeel zou zijn van de bankon van leening en tevens van de liefdadige gestichten, die aan de leenbanken de kapitalen verstrekken. Het gemeentebestuur der stad Ostende besloot nogtans in 1838 tot de vereeniging van beide instellingen over te gaan. De Gedeputeerde Staten van Luik waren van meening, dat de vereeniging slechts dan raadzaam was, wanneer de Regering zelve zich borg stelde.

Zijn beide instellingen vereenigd, dan kan tevens de werkkring der banken van leening aanmerkelijk worden uitgebreid. Men kan, zoo als zulks bij de leenbank te Parijs plaats heeft[1], eene kas openen tot geldbelegging op bons

1 Zie het algemeen reglement van 8 Thermidor, jaar XII, Hoofdst. III, Artt. 102-106.

aan order en aan toonder tegen eene jaarlijks te bepalen rente. Hierdoor zouden de groote leenbanken in ons Vaderland haren werkkring kunnen uitbreiden en de kleinere gemeenten, waar thans verpachte leenbanken bestaan, in staat gesteld worden, die voor eigen rekening te nemen. Door de vereeniging zouden tevens de beleeners meer in de gelegenheid gesteld worden om, zonder geldelijk bezwaar, de op pand beleende sommen bij gedeelten af te lossen, en zoo doende den verkoop dier panden te voorkomen.

Er bestaan echter bezwaren tegen de vereeniging. Het voornaamste ligt in de tijden van onrust en tegenspoed. In die tijden ziet men de beleeners naar de leenbank stroomen ter beleening van panden, de deelhebbers zich haasten om de inlagen uit de spaarbanken terug te trekken. Beide dienen alsdan het kapitaal gelijktijdig aan te spreken. Zal in dit geval de spaarbank hare betalingen schorsen, of de bank van leening weigerachtig zijn voorschotten te doen op de ter leen aangeboden panden?

Hoewel ik het gewigt van dit bezwaar erken, meen ik nogtans, dat het niet als onoverkomelijk mag beschouwd worden. De ondervinding in de landen en de steden, waar beide instellingen vereenigd zijn, opgedaan, heeft bewezen, dat er meer gelden in de spaarbank worden belegd dan de bank van leening kan bezigen. Hieruit volgt, dat voor de spaarbank steeds de gelegenheid zal openstaan, zich een reservefonds te vormen, ten einde in hagchelijke tijden te voorzien in hare meest noodzakelijke behoeften, zonder daardoor de leenbank in haren werkkring te belemmeren. Men verlieze tevens niet uit het oog, dat een verstandig bestuur door reglementaire bepalingen zich kan vrijwaren tegen de mogelijkheid, dat alle inlagen gelijktijdig worden opgevraagd, door te bepalen, dat slechts de kleine inlagen dadelijk, de grootere eerst na eenen bepaalden termijn zullen worden teruggegeven. Door die bepaling wordt aan het bestuur de tijd verleend, om zich de benoodigde fondsen te verschaffen. Ik kan hier tevens niet onopgemerkt laten, dat het geheel afhankelijk is van de mate van crediet, welke eene spaarbank geniet, of naarmate het getal inleggers, die in tijden van tegenspoed of onrust de inlagen opeischen, al dan niet aanzienlijk zijn zal. Zoo heeft b.v., tijdens de onlusten in Frankrijk in 1848, bij de spaarbank te Parijs geen tiende der beleggers de inlagen teruggevraagd. Het crediet moet eensdeels

gezocht worden in de zekerheid der belegging, anderdeels in den waarborg, dat de ingelegde gelden zullen worden terugbetaald; een waarborg, die hetzij door eene openbare instelling, hetzij door de gemeente, waar de instelling gevestigd is, moet verstrekt worden. Zonder dien waarborg achten wij de vereeniging van beide deze instellingen gevaarlijk en ondoelmatig. De inbrenger moet verzekerd zijn, zijn geld terug te kunnen ontvangen, en niet de minste vrees koesteren omtrent het lot zijner penningen.

Er bestaat omtrent het al of niet doelmatige der vereeniging van deze beide instellingen groot verschil van gevoelen tusschen de deskundigen. Zij wordt bestreden door de Watteville, op grond van gevaar in tijden van verwikkelingen en op dezelfde gronden door Mohl[1], die tevens meent, dat de vereeniging het vertrouwen aan de spaarbanken zal benemen, dewijl de belegger zal schromen een gebouw binnen te treden, waarin hij verdacht wordt te komen leenen. Daarenboven zullen, naar zijne meening, de ambtenaren der spaarbank zich niet gelijktijdig met de leenbank willen belasten. Beoogt men lage interessen voor de leenbank, zoo wordt aan de spaarbank afbreuk gedaan; wordt daarentegen de winst der leenbank in de spaarbank gestort, dan geschiedt zulks ten nadeele der eerste instelling. Ik geloof met Arnould[2], dat de vereeniging in één gebouw eene tegenovergestelde werking zal hebben, die namelijk om den beleener tot spaarzaamheid op te wekken, te meer wanneer hij tevens in de gelegenheid wordt gesteld, de panden bij gedeelten af te lossen. Het bezwaar zou echter gemakkelijk kunnen worden opgelost door aan het gebouw twee ingangen te geven, de een voor de beleeners, de andere voor de beleggers. Het personeel kan voorts geen bezwaar opleveren, indien slechts de bezoldiging geëvenredigd wordt naar de vermeerdering der werkzaamheden. Wat het laatste bezwaar betreft, zoo dient hierop tot antwoord, dat niet de bevoorregting der eene instelling boven de andere, maar beider gemeenschappelijk voordeel beoogd wordt, gelijktijdige verlaging van den interest voor de beleeners en verhooging van den rentetax voor de beleggers, voortspruitende uit gemeenschappelijk bestuur en besparing van onkosten.

1 Krit. Zeitschr. f. ausl. Gesetzgeb. u. Rechtwiss. XXII, bl. 118.
2 Situation admin. et financ. des monts de piété en Belgique, p. 282.

Onder de verdedigers der vereeniging verdienen, behalve Arnould, nog vermeld te worden Charles Dupin, Benjamin Delessert, en de Graaf Roy.

Uit dit vertoog vermeen ik de slotsom te moeten opmaken, dat, hoewel het pleit niet als geheel beslist kan beschouwd worden, men nogtans mag aannemen, dat meer gronden vóór dan tegen de vereeniging der leen- en spaarbanken pleiten, en dat het wenschelijk is, dat een nader onderzoek worde ingesteld omtrent de werking van elke van deze soorten van instellingen hier te lande, vooral met het oog op de gesteldheid der gemeenten, waar hetzij één dezer instellingen, hetzij beide gevestigd zijn.

M.M.V. BAUMHAUER.

Balladen van W.J. Hofdijk.

I.

Verradersloon.
1359.

Aan 't boograam in de diepe nis
Stond Vrouwe Hildegond;
En beeld en bloem van 't bonte glas
Straalde af op wand en grond.

De knapen speelden 't wapenspel
Op 't ruime binnenplein;
Toen klonk daar buiten 't welbekend
Maar lang ontbeerde sein:

Heer Ghysebrecht van Bussche was 't,
Gekeerd van 't woelig Sticht.
Zijn blik was als een zwarte bui,
Doorvlamd van knettrend licht.

Hy wachtte op schild- noch edelknaap,
Maar trad de gangen door;
En op het hard plaveidsel klonk
Zijn stalen krijgsmansspoor.

Zijn jonge gâ sprong op, en bood
Hem vrolijk goeden dag,
En strekte hem hare armen toe,
Zoo innig als ze plach.

- Zoo haastig niet, Vrouw Hildegond!
Zoo haast niet, valsche gâ!
Mijn biechtheer volgt my op den voet,
Gy - peins uw zonden na.

Ik schenk voor biecht en boete en beê
U nog een enkle stond:
Dan zult ge sterven van dit zwaard -
‘Vaarwel, Vrouw Hildegond!’ -

- En moet ik sterven van dat zwaard,
Geen doodschuld my bewust -
Hoor my dan eens nog, harde man!
Om uwer ziele rust.

Ik zal niet spreken tot mijn weer:
Wat baatte 't, arme! my;
Gy wankelt in uw wille niet,
Of 't recht of onrecht zij.

Maar geef mijn vader, grijs en stram,
Mijn graauw-geappeld paard:
Dat mag hem voeren achter 't lijk,
Als gy my brengt ter aard.

En schenk mijn moeder, week van hart,
Mijn pronkwâ van sameet:
Zy heeft om mij zoo menig jaar
Gedragen rouw en leed.

En geef mijn broeder, jonk en fier,
Mijn gordel, zwart en rood:
Ik weet zijn hart zal menig jaar
Nog rouwen om mijn dood.

En geef mijn zuster, jong en teer,
Mijn baggen van juweel:
Zoo moet heur argloos kinderhart
Niet treuren lang en veel. -

- En wat dan, trouwelooze gâ!
Doorwrocht in mommerij -
Wanneer ge dus uw goed verdeelt,
‘Zeg, wat dan laat ge my? -’

Ze zag hem aan met stil verwijt:
Al de innigheid der vrouw:
U laat ik na... dit bloedend hart -
‘Het sloeg voor u zoo trouw! -’

Toen spatte hem zijns ondanks toch
Een zilte traan uit 't oog:
Ha! deed my God een blijk, of gy
‘Of Drossaat Segher loog. -’

- Als uw bezoedeld slagzwaard druipt
Van mijn vergoten bloed,
Dan - breng hem by mijn zielloos lijk,
En dring hem in 't gemoed.

‘Dan...’ - Niet van hier, Vrouw Hildegond!
Om leven en om lijf,
En wat u buiten tegenklink' -
‘Niet van dees plaats, maar blijf. -’

Hy trad naar 't eenzaam slaapsalet
Met onvertraagden spoed,
En druppelde op de witte sprei
Uit eigen vinger 't bloed.

Hy riep er toen zijn biechtheer heen,
   En Drossaat Segher meê,
En wees hem met een wilden blik
   Op de open legersteê:

Drost Segher! die hier onder ligt,
   Zwoer in heur jongsten nood:
Rein ging ze tot heur God - dáar klaagt
   ‘Ze ù oorzaak van heur dood.’

De ontzette zocht voor 't rillend lijf
   Een steunsel aan den wand,
En dekte 't doodlijk bleek der schuld
   Vergeefs met klamme hand.

Daar voer Heer Ghijsbrecht grimmig op,
   Van woede en toorn vervuld:
Beken, onzalige! beken:
   ‘Wat bracht u tot die schuld!’ -

- Genade, Heer! ik was de spin
   Die op uw lelie trad,
Toen zy mijn teugellooze vlam
   ‘Te fier verafschuwd had.’ -

Een bliksem uit zijn vonklend oog -
   Zijn biechtheer kort een woord, -
Zijn wapenknecht een streng bevel -
   En Ghysebrecht was voort.

Maar met gebukten hoofde trad
   Hy tot zijn gade weêr,
En boog met diepen ernst in 't oog,
   Zich aan heur kniën neer:

Ik had op de aanklacht van een boef
   U eere en lijf geroofd -
Vrouw Hildegond! hier is mijn zwaard,
   Hier is mijn schuldig hoofd.

Neen, Ghijsbrecht! dat het slechts uw hart -
Ontbolstre van zijn schors;
En deel met my de liefde weêr,
'Die 'k, eenzaam, moeilijk torsch.' -

- 'Vrouw! Engel!' riep hy smekend uit:
'Vraag toch een gunst my af.....'
- Dan - laat den Drost aan God den Heer,
'En vrij hem van de straf. -'

- 'Dat is te laat.... -' Hy wees door 't raam,
Bestraald door d' avond thands -
Daar stak het bungelende lijk
Reeds uit den torentrans.

1850.

II.

De danszaal van van Scoten. 1237.

Het riet stond goudgeel in de gracht,
   En aan de groene zoomen
Daar vlocht het kleurig windenblad
Festoenen langs het spieglend nat
   Om elze en wilgenboomen.

De Jonkvrouw zat in heur klozet,
   En staarde langs de dreven:
o Willem, Willem! valsche man!
Die voor de trouwe van Sint-Jan
   Míjn trouw hebt weggegeven....

o Willem! Willem! waart ge hier,
   Hoe zou uw boezem ijzen:
Zaagt gy mijn rouw en zielswee aan;
Zaagt gy mijn jonkheid droef vergaan,
   En voor den tijd vergrijzen;

Zaagt gy my als dat teer gebloemt
   Dier bleeke windekelken,
Door storm gescheurd van d' elzeboom,
Daar henen drijven op den stroom,
   ‘En voor den tijd verwelken!’

En toen de koude winter kwam,
   En 't laatste kelkjen dorde -
Toen zond heur vader, de ernste man,
Een boô tot Haarlem, naar Sint Jan,
   En aan het hoofd der Orde;

Een bode tot den Kommandeur,
   Den Kommandeur van Scoten:
‘Mijn dochter viert heur bruiloftsfeest,
En wenscht ú boven allen 't meest
   Aan 't hoofd der feestgenoten.’

Toen sprak de trotsche Kommandeur;
   ‘Ik heb den wensch vernomen.
Nu breng uw Heer dit woord terug:
Wie marre of haaste, traag of vlug,
   Ik zal voorzeker komen.’

En op den ochtend wèl bepaald
   Deed hy zijn schimmel toomen,
Wierp hy zijn zwarten mantel om
En reed, eer 't zonlicht hooger klom,
   Van Spaarnes witte zoomen.

Hy reed voor 't Huis van Nyërkere,
   En stak zijn zilvren hoorn,
En sprak: ‘Wat hoogtij dit beduidt?
Geen banderol den gevel uit!
   Geen wimpel van den toren!’

De Burchtheer zelf trad in de poort
   En liet hem statig binnen.
Heer Willem sprak met koelen spot:
‘Nu zeg my toch, waar gaat, Heer Ott!
   De glans van 't feest beginnen?’

-‘Aan d' ingang van de bruiloftszaal,’
Sprak somber de ernstige oude. -
-‘In trouwe, waarde gastheer! 't heeft
Hier minder schijn of 't bruiloft geeft,
Dan of men angstig rouwde.’ -

De luchters brandden in den gang,
Maar gants met floers omwonden.
Het trotsch gelaat des Kommandeurs
Betrok van glans, verloor wat kleurs,
Als dacht hij aan zijn zonden.

De dienaars in het voorportaal,
Ze waren vreemd te aanschouwen.
-‘Wat wil die stoet van zwarte mans?’-
-‘Dat is mijn dochters lijfstoet thands,’
‘Ze komen bruiloft houën.’

De kerkreuk in de hooge zaal
Drong hem door hart en nieren.
‘En brandt gy wyrook op 't festijn?’-
-‘Ik moest mijn kind te wille zijn:
Dus wou zy 't trouwfeest vieren.’-

- ‘Nu, laat dees zwarte mommerij,
En leid my in de feestzaal;
't Is hier, of ik 't ontkenne of veins,
't Is hier voorwaar geen zoet gepeins
Wat ik my voor den geest haal.’

En zwijgend trad de grijzaart voor
En leì hem ter kapelle;
‘Wat deinst ge toch, Heer Kommandeur?
En wisselt ge door vrees van kleur,
Waar ik u vergezelle?’

‘Ik vreesde nooit, of nu of nog,
Al droeg het schijn van beiden.’
Toen sprak de grijzaart ernstig uit:
‘Nu, Kommandeur! hier is de bruid,
Gy zult ten dans haar leiden.’

Te midden van de slotkapel,
Van 't wastoortslicht omvloten,
Lag daar de Jonkvrouw op de baar,
Met witte rozen in het hair,
En de oogen droef gesloten.

De tengre handen op de borst
Om 't heilig kruis gevouwen,
En om den flaauw gebogen mond
Zwierf nog de glimlach uit de stond
Toen ze eindigde te rouwen.

‘Zie,’ - riep de grijs, in waanzin thands,
En trok hem by den doode,
‘Zie, vrome Ridder van de kerk!
Dat is úw doen, dat is úw werk,
Dat bòèt ge my, hoe noode’....

Met wilde kracht, met felle vuist,
Hield hy zijn arm omsloten:
‘Op, knapen! op: de dans begint,
De Kommandeur geleidt mijn kind,
De Kommandeur van Scoten!’

En twintig knapen traden in
Met flakkerende toortse;
Den Kommandeur ontzonk de grond,
En raadloos sloeg hy om zich rond,
Als in het vuur der koortse.

Twee graven lagen opgespard,
Twee graven naast elkander -
De Jonkvrouw daalde in 't eene graf,
Toen wierpen zy van Scoten af,
Van Scoten in het ander.

De kille zarken vielen toe,
Voor eeuwiglijk gesloten.
Nooit werd het wulfsel weêr betreên -
Maar lang nog klonk door d' afgrond heen
De klaagtoon van van Scoten.

De kille zarken vielen toe,
Voor eeuwiglijk gesloten.
Maar ruwe dienstman en gezel
Ze noemden sints de Burchtkapel
De danszaal van van Scoten.

1851.

Salmagundi.

III.

Wij hebben ons pleegzustertje uit het gezigt verloren, sedert wij haar in den mist t'huis bragten, sints de deur voor Huibert van Veere digt ging; - hoe weinig had de poëet, die haar bij den schimp des volks in den steek liet, het verbijsterende van haren toestand vermoed!

Een blik te werpen op het mandje, waartegen haar voet stiet, - verschrikt, verrast, verteederd deernis te gevoelen met het verlaten wichtje, er allerlei gevaar onmeedoogend, neen, onmenschelijk in prijs gegeven, het was het werk eens oogenbliks, het was de onwillekeurige eerste indruk geweest; - eer zij er over had nagedacht, werd de zuigeling al gemakkelijker in zijn schamel dekentje gevlijd. En echter, naauwelijks had zij dus aan de inspraak der natuur gehoor gegeven, of honderde maatschappelijke bedenkingen deden zich gelden; voor velen harer kunne zou het: ‘wat zal men er van zeggen?’ tot de eerste hebben behoord; bij haar heette het: ‘mag ik het meênemen?’ Neen, had zij in zich zelve gezegd, en rondgezien, rondgetast liever, in de duisternis, tot zij van de keijen op de klinkers kwam, tot zij op eene stoep stond, die haar gelegenheid gaf bij de bewoners van boven- en benedenhuis aan te schellen. ‘Wat wilt ge?’ was het woord geweest, dat men haar toevoegde op eenen toon, die er onzen Mijnheer - aan deed twijfelen, - wij deelden u zijne meening mede, - of ons lager volksleven studie waardig was, of het stoffe voor genreschilderijtjes opleverde. Een bewijs, hoe ook een dichter, in weêrwil van het:

> Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,

zich bedriegen kan, - natuurlijk zoo lang hij geene verzen maakt. Immers, indien zijne phantasie had toegereikt, om zich den bitteren strijd voor te stellen, dien zij streed, - hoe het haar gevoel een gruwel scheen, dat kind in zulk weder aan zijn lot over te laten, en haar verstand haar des ondanks vreeze aanjoeg voor de gevolgen, die hare t'huiskomst met dat wicht hebben kon, - hij zou haar te hulp zijn gekomen, *tout paysan du Danube qu'il avait l'air*. Helaas! hij ging zijns weegs, - en het pleegzustertje, dat van verre naar hem om, dat van digtebij tot hem op had gezien, dat zich vleide met zijnen goeden raad, en door zijne heelheid zoo wreed werd teloorgesteld, zij zag af van meerdere vruchtelooze pogingen om vreemden zich der vondelinge te doen aantrekken. Een oogenblik nadenkens was trouwens genoeg om haar van het overdrevene, het onwaarschijnlijke dier verwachting te overtuigen! Voort ging zij, voort, - half nog hopende tijds genoeg te zullen hebben het Gesticht voor Zieken-Verpleging te kunnen bereiken, eer zij weder te huis werd gewacht, toen de weinige slagen der klok van den - kerktoren haar aankondigden, hoe laat het reeds geworden was; - voort ging zij, maar eer ze honderd schreden had afgelegd, overviel haar de verzwaring van den nevel, waarin wij haar om hulp hoorden roepen, waarin Huibert van Veere haar antwoord gaf. Onder haar gesprek met dezen, onder hun omdolen, - u zoo uitvoerig beschreven, dat gij het u misschien nog beklaagt, - gaf zij het voornemen op eerst naar de directrice te gaan, hielden zich hare gedachten slechts bezig met het beramen der wijze, hoe zij haren lieven last t'huis medebrengen, t'huis verbergen zou. Plan bij plan werd ontworpen, afgekeurd, weêr overlegd, zij was nog niet besloten, toen zij had aangescheld, toen haar open werd gedaan, - en Huibert aan de post van de deur den naam van L. Grave las, wiens lot en leven gij kennen moet, om te kunnen beoordeelen, of de vreeze van het pleegzustertje gegrond heeten mogt, of de voorzigtigheid haar niet verbood zóó menschelijk te zijn?

Het zal ongeveer zeven jaren geleden zijn, dat in het huis van Mevrouw de weduwe Willems het feest van zijne verloving met hare dochter, met haar eenig kind werd gevierd, - doch al liet de kleine woning slechts weinig gasten toe, er waren onder deze, die opmerkten, dat Aafje weinig aanleg had voor eene blijde bruid. Viel het toe te schrijven aan de zware ongesteldheid, uit welke de achttienjarige naauwelijks was herrezen, of de derdendaagsche koorts martelde haar gedurende week hij week af, - of zoo niet, school de oorzaak harer somberheid dan in het onzekere van Grave's toekomst, in het onbepaalde van het tijdstip, wanneer hij zijne eigene zaken beginnen zou? Noch

het een, noch het aêr. Aafje zou u gezegd hebben, dat zij zich wèl, zeer wèl gevoelde, - een overhaast huwelijk zou Aafje slechts schrik hebben aangejaagd. Er was natuurlijk niemand onder de gasten, die zijne bevreemding over het stroeve harer houding jegens Grave, over het stille van geheel haar gedrag jegens het overig gezelschap, aan Mevrouw Willems verried; maar al ware men zoo onbescheiden geweest, wat zou het hebben gebaat? wie er zich over ontrust had, zeker niet zij! Een jaar later was Grave's verschiet nog niet helderder geworden, en hadt gij Aafje evenmin voor verliefd aangezien; doch het was als het zijn moest, dacht Mevrouw Willems; de jongeluî hadden geen haast, en haar kind was niet hartstogtelijk. Hartstogtelijk? - wien kon het ingevallen zijn te beweren, dat hare dochter het was, zoo als Grave, wiens ijverzucht, onredelijk genoeg, bij wijle Aafje's fletsche oogen in tranen drijven deed; maar mogt het daarom eener moeder zijn ontgaan, hoe ze noode deel nam aan zijne gesprekken over hunne toekomst, hoe zij er naauwelijks naar luisterde? Het viel den verliefden Grave te vergeven, dat hij in de onverschillige eene beminnelijke bloode zag, dat hij van jonkvrouwelijke schaamte droomde, waar onbevangener blik zich over ziekelijke verschijnsels zou hebben verontrust; doch hoe Mevrouw Willems zich vleijen dorst het geluk van haar kind door zulk eene verloving, zulk eene verbindtenis:

congestaque eodem
Non bene junctarum discordia semina rerum,

gewaarborgd te zien, het bleef onbegrijpelijk voor wie niet als de alledaagsche vrouw geloofde, dat het toch ‘voor een meisje maar verreweg het beste is getrouwd te zijn!’ Zoo verliep het tweede, zoo verliep schier het derde jaar van hun engagement; Aafje werd niet knorrig, als hare kennisjes plaagziek beweerden, hoe jammer het was, dat haar pretendent niet Jacob heette, daar zij dan zeven jaren konden vrijen; - Grave zou er gram over geworden zijn; zij zag voor zich, zij glimlachte zacht. Eindelijk echter, eindelijk, toen het derde jaar hunner verloving voor hem ten einde was gekropen, voor haar voorbij was gegaan, scheen zich eene gunstige gelegenheid ter associatie voor Grave op te doen, eene gelegenheid, die hem vergunnen zou, door het grooter kapitaal van zijnen deelgenoot partij te trekken van zijn kleiner, van zijne kennis en zijne kunde vooral; hoe hij zich vermeidde in het vooruitzigt van het gelukkige leven, dat zij leiden zouden, in het vooruitzigt van hun zoet t' huis. ‘Aafje is nooit hartstogtelijk geweest,’ zeide Mevrouw Willems tot hem, toen zij hoorde, hoe hij klaagde over de koelheid, waarmede zij hem, ja, het oor leende, maar zich alleen

verheugen liet: ‘zij is er te godsdienstig toe.’ De arme Grave! hij beminde het kwijnende kind niet enkel genoeg om zich aan de onnatuurlijke overdrijving te ergeren; hij beminde Aafje te veel, om die ergernis lucht te geven, - en hij juichte zich zelven toe dit niet te hebben gedaan, toen de uitzigten zijner vennootschap zich onverwacht verijdelden, en hunne verbindtenis weder onbepaald verschoven werd.

En toch werd het hem te sterk!

Hij trad 's avonds de huiskamer binnen, om de jobsmare te brengen; hij verraste zijne verloofde aan de piano, - daar klonk het hem in de ooren:

‘Hoe zal 't mij dan, o dan eens zijn!
Als ik, verlost van smart en pijn,
  Ontwaak tot hooger waarde,
Door geene zonde meer misleid,
Ontheven van de sterflijkheid,
  Niet meer de mensch van aarde.’ -

Wie was het, die zich in dat dichterlijk dweepen verlustigde, die dit zong? Mevrouw Willems, voor wie de schemering gevallen was, voor wie zich de schaduwen verlengden? Och neen, zij breide een steekje; - het was Aafje, het een-en-twintigjarig Aafje, voor wie de lente des levens eerst aanlichtte.

Grave naderde zachtkens haren stoel, Grave legde de hand op haren schouder.

‘Aafje!’ sprak hij.

‘Luc! -’ was het kalme wederwoord.

Het werkte - als een koud bad.

Rigidum permanat frigus ad ossa.

Bedaarder dan hij een uur te voren geloofd had te kunnen zijn, deelde hij haar de redenen mede, waarom hij zich verpligt had gezien de beraamde vennootschap af te slaan; en echter, er sprak smart, sombere smart uit zijne stem, toen hij er op volgen liet:

‘Ik had mij zoo gevleid vroeg in het voorjaar te trouwen -’

‘Och, wij hebben immers geen haast!’

Grave zuchtte diep, Grave zag haar lang, zag haar beurtelings wantrouwend en ijverzuchtig aan.

‘Luc! - wat deert u?’

Er was wèl verrassing, maar er was geene verteedering in dien kreet.

‘Aafje!’ borst hij uit, ‘zeg het in Gods naam! gij hebt een ander liever dan mij! O zoo ik wist wie! -’

‘Maar, Mijnheer Grave!’ viel Mevrouw Willems in.

‘Laat uwe dochter antwoorden, Mevrouw!’

Aafje hief de hand op, waaraan zij den verlovingsring droeg, en staarde dien eene poos aan in het schijnsel der lamp. ‘Ik dacht dat het wisselen van deze,’ sprak zij op innig overtuigden toon, ‘de verdenking buitensloot. Evenwel, daar dit niet het geval is -’ en het metaal gleed vast van den vinger.

‘Aafje!’ bad Grave, beide hare handen grijpende, ‘vergeef mij -’ en hij kuste die.

‘Luc!’ sprak zij ernstig, ‘eene liefde voor langer dan dit leven heeft zulke hartstogtelijke vlagen niet!’

Zie, zij mogt geene schoonheid zijn, op dat oogenblik had zij voor Grave iets onwederstaanbaars - iets onwederlegbaars tevens! - een zweem van blos deed hare wangen gloeijen, - hoe veel hooger, hoe veel heiliger dan zijne liefde, scheen hem de hare toe! Beide, zijne zinnelijkheid en zijne zedelijkheid, werden verstrikt door haar beklagenswaardig zelfdbedrog. Was het wonder, dat zoowel zijn gevoel als zijn verstand zich gevangen gaven, daar het lijdelijke van haren toestand de ure vertraagde, waarin de werkelijkheid haar pligtbesef en hare zielskracht op den toets stellen zou?

Voor ieder ander, dan voor hare moeder en haren verloofde, zou de koorts, die haar denzelfden nacht aantastte, die haar weken lang verpligtte hare kamer te bewaren, een weinig gunstig getuigenis van het leven van haren geest hebben afgelegd, een wenk zijn geweest, die niet onopgemerkt ware gebleven. Maar Mevrouw Willems was zoo zeker, dat Aafje niet tot de hartstogtelijke behoorde; maar Grave verweet zich zoo zeer de verongelijking haar aangedaan, dat geen van beide er aan dacht bij den arts het vermoeden te opperen, of de krankte, die hij aan verkoudheid toeschreef, ook uit gemoedsbeweging haren oorsprong nemen kon. ‘Het voorjaar en de quinine’ - ‘de quinine en het voorjaar,’ waren de twee panaceën, waarmede de man de moedeloozen vleide, als de verloofde hem klaagde over de grilligheid zijner geliefde, die hem naauwelijks, zelfs op haren vrijen dag, den toegang tot hare kamer gunde; als de moeder hem vroeg, of hij de verschijningen aan den voet van het ledekant, bij het opkomen der koortse, ‘die akelige verschijningen’ niet bezweren kon. En inderdaad, het voorjaar en de quinine - of zijt ge scepticus genoeg te beweren, zoo min het een als het aêr, maar hare jeugd? - genoeg, wat dan ook, het zegevierde; Aafje verliet haar vertrek weêr, Aafje mogt wandelen, Aafje mogt uitgaan - of Aafje beter was, wie twijfelde er aan die het zag? Niemand, ook Grave niet, al verbaasde zich bij wijle zijn gezond verstand over den verschillenden indruk, die, wat zij beide hadden gezien, gehoord, genoten, op hem en op haar maakte:

al had, bij grooter scherpzinnigheid, hem dit tot het besluit moeten brengen, dat hem voor zijn toekomstig huwelijksgeluk geen andere waarborg bleef dan Coquerel's paradox: *que les contrastes promettent un heureux mariage*! De blijken hoe hemelsbreed hunne opvattingen van elkander afweken, hij had die slechts voor het grijpen; op allerlei gebied verschilden zij als dag en nacht. Het geviel in *the palmy days* der Italiaansche Opera ten onzent, dat hij Aafje had overgehaald met hem *Don Pasquale* te gaan zien, te gaan hooren, - wij vergisten ons; haar te huis brengende, was hij uitgelaten geweest over de *vis comica* der situatiën, door de muzijk zoo geestig uitgedrukt; - zijne verloofde verhaalde hare moeder slechts hoe heerlijk het maanlicht op het Rok-in had geschenen! - Welke verscheidenen had Aafje bij ‘die geduldige’ toch te gedenken, daar haar vader haar zelf niet heugen kon? - Een andermaal wandelde het paar arm aan arm door den Haarlemmerhout; er heerschte leven, licht, lust onder het hooge looverdak, dat zich over hen welfde en waarin het gevogelte bruiloft hield, als op het moschtapeet aan hunnen voet, werwaarts de zonnestralen zich repten. Grave was louter minne, louter mei. ‘Aafje!’ fluisterde hij, ‘Aafje! wat ik u lief heb, wat wij gelukkig zullen zijn!’ Een oogenblik stilte, eene loswinding uit den arm, die haar omstrengelde, en toen eene opmerking: ‘De dagen des menschen zijn als het gras, gelijk eene bloem des velds, alzoo bloeit hij!’ - Hoe onze jonkman de omstandigheden verwenschte, onder wier dwang en druk het hem niet vrijstond uit te varen tegen eene verloochening van allen zin voor vreugde, tegen eene somberheid, die haar het wachten, dacht hij, dragelijk maakte! - En weder een andermaal waren zij zamen ter kerk geweest bij een beroemd redenaar, die aan het bekende: ‘IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid!’ het thema ontleende: het vergankelijke van het aardsche een spoorslag naar het hemelsche. Maar, zoo zij, opgaande, beide wit papier waren, hoe anders bleek, toen de zegen gegeven was, het eene blad dan het aêr te zijn beschreven! Gedurende het eerste gedeelte, schilderij bij schilderij der wisselvalligheid van het ondermaansche, was Grave niet overaandachtig geweest; de oude wijsgeer had het in weinige woorden te wèl gezegd, om den indruk niet met iedere herhaling flaauwer te doen worden! Slechts bij het tweede, toen de leeraar, op christelijk gebied teruggekeerd, het verband tusschen aarde en hemel had trachten aan te toonen, slechts toen hij het ijdele weder minder ijdel maken moest, om de gevolgen er aan verknocht, - eerste schakels eener eindelooze keten - slechts toen had hij scherp toegeluisterd, had hij minder woor-

den en meer wereldkennis gewenscht. Aafje daarentegen, Aafje, dieper dan ooit doordrongen van het vlugtige des levens, van het voorbijgaande van al wat de aarde aardsch oplevert, Aafje verbaasde zich hoe Luc aanmerkingen hebben kon, waar zij zoo zeer was a a n g e d a a n !-

Er grijpen in de werkelijke wereld van tijd tot tijd nog verrassingen plaats, welke in de verdichte naauwelijks langer geloof vinden - het zij het publiek, dat het middeltje, op het tooneel vooral, tot vervelens toe bezigen zag, het kortweg voor versleten verklaarde, - hetzij de kritiek den armen auteur, die er een onoplosbaren knoop meê doorhakte, op de vingers tikte, bewerende dat het ware ook waarschijnlijk wezen moet. Het zou echter te veel van ons gevergd zijn, die slechts het dagelijksch leven onze stof dank weten, de onverwachte thuiskomst van een Oom uit Oost-Indië te verzwijgen, louter dewijl schrijvers, die naar hooger lauwer dongen, van dergelijke figuren misbruik maakten; - en wij zien te minder reden om ons de verloochening van het afwisselende, dat de verschijning voor eene wijle belooft, te getroosten, daar het dien broeder van Mevrouw Willems, helaas! niet gegeven was, als *deus ex machind* eensklaps het geluk te verzekeren van een paar, dat daartoe nog meer waarborgen behoefde, dan een kapitaal, waarmeê Grave eigen zaken beginnen kon!

Intusschen, hoe worden wij, ons ondanks, door ons onderwerp beheerscht, wij, die in plaats van voor ééne bladzijde ten minste partij te trekken van den dikkert, ons verhaal dreigen vooruit te loopen, en op nieuw de donkere toetsen bezigen, waardoor Grave's vrijerij een droevigen indruk maken moest, waardoor Aafje u misschien te eenzijdig werd voorgesteld.

Wat eischt het eene veelzijdige ontvankelijkheid het bonte der wereld waar weder te geven!

‘En dacht ge dan waarlijk, Jetje!’ zei de Oost-Indiër, wien het moeite genoeg had gekost zich door Mevrouw Willems voor haren broeder herkend te zien, ‘dacht ge dan waarlijk, dat ik zoo stilletjes zou zijn uitgeknepen? Dat lag immers niet-metal in mijnen aard, daar was ik geen Bram voor gedoopt. Mijn leven lang heb ik dien naam eere aangedaan; eerst mijn geld en goed hier met vliegende vaandels en slaande trom verteerd, en toen in het land van Wingie-wangïe de menschenkennis, die mij al mijn dubbeltjes had gekost, op woeker uitgezet -’

‘Nog de oude Bram,’ viel Mevrouw Willems, lagchende, in.

‘Maar met geene wilde haren meer; die zijn er uit, Jetje! waarom zou ik er voor u een geheim van maken? uw eerste jeugd, meisje! is ook voorbij. Twintig jaren tellen meê, zoowel in deze laauwe Hollandsche lucht, zie ik, als in de warm-

te, die ik daar ginds heb verwenscht, die hier, nu het toch zomer heet, geen kwaad kon. Twintig jaren, waarin ik u wel geen twintig brieven geschreven heb -'

'Twintig, Bram! - geen tien, geen vijf, geen -'

'Hola, Jetje! den doodbrief van Willems heb ik beantwoord, en sedert -'

'Sedert -'

'Wel sedert heb ik vergeefs eene tweede huwelijkscommunicatie te gemoet gezien! Maar geene waterlanders, weeuwtje! daar hou ik niet van. Ik heb veel jegens u goed te maken, hoe weinig goeds mijn zwager mij hebbe gedaan, - daarom alleen had ik gaarne gezien, dat ge hem een opvolger hadt gegeven! - Doch waar is Aafje? - lijkt zij op onze Mama, Jet?'

Het was of er door het open raam wat stof in Brams oogen woei, schoon de iepenbladen langs de gracht door geen windje werden bewogen.

Aafje werd geroepen, Aafje verscheen, en de zonderlinge ontmoeting zou u, zoo gij er getuige van waart geweest, bij een weinig phantasie, het effect hebben gemaakt, of een zelfde landschap hier een guren April-morgen ter prooi was, en daar een weelderigen October-middag vertoonde. Alle aandoening verdween bij Oom, en bij Nicht was van aandoening geen sprake. Aafje zag verbaasd den dikkert aan, wiens doekspeld, cachetten en ringen voor een slooper duizenden waard zouden zijn geweest, en dacht: 'Welk een nabob!' Bram van Doelen op zijne beurt,- Abraham van Doelen - zoo heette Oom - nam zijn slank maar stijf nichtje van het hoofd tot de voeten op, en zeide toen in zich zelven: 'Zuur bier!'

Mevrouw Willems hielp hem in dat opzigt echter spoedig uit den droom; zij deelde haren broeder Aafjes engagement mede, - het werd vast vier jaren dat zij verloofd waren, het kon wel vijf worden: Grave was in zijne uitzigten teleurgesteld.

'Vier, vijf jaren! dan zijn zij het al drie te lang geweest, Jetje! dat vervelende wachten deugt nergens toe, het geeft maar nurksche humeuren! Zoekt de pretendent een compagnon, zegt ge, als ik hem lijk, dan zal de jonkman er de beurs niet langer om behoeven plat te loopen. Ik kon nooit gelegener te huis komen, dan om zulk een paartje gelukkig te maken; immers als nicht mij voor bruidsjonker wil, -'

'Och, Mijnheer! - och, Oom moest ik zeggen -'

'En er mij een kus op gegeven hebben, die klonk, kind! - Foei, wat een viesch gezigtje! Hoe kan ik het u aanzien, dat mamaatje bang is geweest, dat er een vrouwelijk Brammetje uit u groeijen zou, - het zou er gek genoeg hebben uitgezien, maar of ge daarom verpimpeld, vertroeteld -'

‘Maar Bram!’ viel Mevrouw Willems in.

‘Stil, Jetje! stil, - eer gij gesproken hebt, geef ik u gelijk, - de opmerking moge waar zijn, ze voegt mij niet wèl, he? ik had ze binnen moeten houden. Maar toen ik naar de Oost ging, en zeker iemand al mijne zonden nog verzwaren wilde door er ook de weinige bij te voegen, aan welke ik geen kennis had - het heugt mij nog of het gister was - toen zeidet gij: “Neen man! dat niet, hij had altijd zijn hart op zijn tong!” - houd het mij ten goede, Jetje! zoo ik dat in Oost-Indië niet heb verleerd.’

Er viel, na die eerste zamenkomst, tusschen Oom en Nicht op weinig sympathie te rekenen, maar Abraham van Doelen en Luc Grave begrepen elkander des te beter; ‘er is land met hem te bezeilen,’ zeî de Oost-Indiër tot Mevrouw Willems, eer hij naar zijn *hôtel-garni* terugkeerde. En toen de jonkman hem luttel dagen later de gewenschte inlichtingen had gegeven, welke zaken hij drijven wilde, toen heette het: ‘Top, maat! dertig duizend gulden geefik aan mijne nicht ten bruidschat; voor wat gij meer noodig hebt, brengt ge mij als geldschieter te boek.’ Luc geloofde zijne ooren naauwelijks, en was toch nog de verwonderdste niet van de twee. Hoe is het mogelijk, dacht Bram van Doelen, hoe is het mogelijk, dat zulk een flinke bol, die geraasd noch gehold heeft, maar gewerkt en gewroet zijn leven lang, dat hij verliefd kan wezen, tot over de ooren verliefd, op mijn zuurziende nicht! De goede Oom - had hij dan in oude en nieuwe wereld rondgezwalkt, zonder op te merken, dat de fortuin, wat men haar ook ten laste legge, niet half zoo grillig is als de liefde; - of hoe velen telt gij er onder uwe kennissen, wier huwelijk gij u verklaren kunt? - ook schoon gij zelf geen oudvrijer zijt? Oom Bram was het, weet ge; Oom Bram, die er, desondanks, bij Mevrouw Willems op aandrong, dat de dag van het huwelijk der jongeluî die der eerstvolgende verjaring hunner verloving zijn zou: ‘Als nichtje getrouwd is, zal zij wel wat minder nurksch worden!’ - ‘Och, Bram!’ was het wederwoord der moeder, ‘gij kent Aafje niet, het kind is opgevoed...’ ‘Om toch vooral geen vrouwelijk Brammetje te wezen,’ zeî de Oost-Indiër, ‘en zij heeft er geen zier van, Zus! maar zij kon daarom toch wat meer belang stellen in de keuze van haar huisraad; ik weet geen ding op aarde, dat zij zich aantrekt - behalve het dominé's-briefjen.’ Oom Bram zag scherp, te scherper misschien, naarmate het meisje minder strookte met wat hem zou hebben aangelagchen, hem zou hebben bekoord; maar of Mevrouw Willems wèl deed zijn ongunstig oordeel om den wille van zijn verleden geheel weg te cijferen; of zij wèldeed zijne wenken, ook toen hij die herhaalde, in den wind te slaan, wat dunkt u? Iedere schikking droeg Aafjes goedkeuring weg, - iedere beslissing

moest niet van haar, doch van Mama uitgaan, - en Luc mogt verrassingen bereiden zoo veel hij wilde, om zich diets te maken, dat zij er vreugde, opregte vreugde over gevoelde, diende men verliefd te ziju zoo als hij, en reikte dit nog niet altijd toe. In weêrwil zijner opgewondenheid in de bruiloftsdagen - eene opgewondenheid, die alles aanvulde, optoetste, glans gaf, - en ondanks zijnen eerbied voor haar godsdienstig gevoel, soms door een stillen traan vertolkt, - de eenige wereld, waarin de Oost-Indiër zich niet met hem waagde, - rees bij wijle ook bij Grave het vermoeden, dat eene opvoeding, die geenerlei zin voor de poëzij des levens zuiver had ontwikkeld, toch nog al iets te wenschen overliet. Hare bruidstranen hadden niets van een offer der gedachtenis, eener gelukkige, eener blijde jeugd gebragt; en hoe Luc kouten en kozen mogt, van Aafje viel geen oogenblik met de woorden eens bruidegoms te getuigen:

> En haar wang begint te gloren
> Van een gloed, die vreugd verraadt,
> Als hy voor zijn uitverkoren
> Van 't hun wachtend kluisjen praat.

De wittebroodsweken waren voorbij, - Luc gevoelde zich gelukkig - gelukkig in het bezit zijner gade, gelukkig in zijne zaken, die goed gingen, voorbeeldeloos goed; - Oom Bram wreef zich in de handen, zoo ter regter ure in het vaderland te zijn wedergekeerd! En Aafje? Vergun ons u eene vermaning uit het Formulier van den Houwelijken Staet te herinneren, die zij in den strengsten zin scheen ter harte te hebben genomen; zij luidt als volgt: ‘Gij en zult geene heerschappij gebruiken over uwen man, maar stille zijn’; - stille zijn, zij was het tot overdrijvens toe! Maar als gij vermoedt, dat daarover het eerste wolkje aan hunnen huisselijken hemel opkwam, dan bedriegt gij u; *truth is stranger than fiction*. Grave, die er zich aanvankelijk over ontrustte, die er, schoon hij dit zich zelven niet bekennen wilde, opzettelijk met Oom Bram geen woord over gewisseld had, vooruit zeker, dat deze uitspanningen zou aanraden, die Aafje toch geene afleiding verschaften, Grave begon het eerlang natuurlijk te vinden, Grave beweerde weldra tegen den Oost-Indiër, dat het wreedheid zoude zijn, haar anders te wenschen; want Mevrouw Willems was ernstig ongesteld geworden, want de krachten van Mevrouw Willems namen weldra zigtbaar af. Wie durft bepalen, de hoeveelste maal in zijn leven het was, dat hij zich zelven moedwillig misleidde, of dunkt u die uitdrukking te sterk, dat hij zoo gewillig, zoo gaarne een handje hielp om den blinddoek digt te strikken, dien hij weg had moeten werpen, verre weg? Aafje werd nog stiller, nog somberder; zij bezocht Mama dagelijks, en hare

gesprekken met eene vrouw, die maar al te zeer gevoelde dat zij verminderde, en toch voor het verscheiden vreesde, waren niet geschikt om geest of gemoed op te beuren. ‘Geduld!’ zeide Oom Bram in zich zelven, ‘de stilte belooft een storm, die de lucht zuivert, - als wij weten, waar we met Jetje aan toe zijn, dan kom ik Luc goedschiks of kwaadschiks over Aafje aan boord.’ Maar het werd geene heftige worsteling der krachten en der krankte; de kwijning hield weken, hield maanden aan, en toen eindelijk het veege lijf was gesloopt, vreesde de Oost-Indiër slechts te zeer, dat het voor zijne tusschenkomst bij zijne nicht te laat zou zijn geworden.

‘De hand aan het roer, maat!’ zeide hij tot Luc, toen zij van de begrafenis terugkeerden, ‘of wij komen die klip niet te boven.’

Echter gunde hij der droefheid bij Aafje haar regt, - hoe veel het zwijgen hem kosten mogt.

Eerst toen zij de kap had afgelegd; eerst toen die ordening des gebruiks hem het sein scheen te geven, dat zij de blikken weder vrijer om zich mogt en moest slaan; eerst toen besloot hij de echtelingen in hun huisvertrek te verrassen, en eindelijk het hartig woordje te spreken, dat hem zoo lang op de tong gelegen had.

Het was een schoone herfstavond; de popels, aan het einde van het tuintje geplant, en die nog door de zon werden beschenen, wierpen een wisselzieke schaauw op de wanden der kleine kamer, naarmate zij door iederen ademtogt van den wind heen en weêr werden geschud. De blik des Oost-Indiërs viel er bij het binnentreden onwillekeurig op; doch het was niet om den wille van dat grillige lichtspel, dat zijn voorhoofd zich fronste, dat hij de oogen vragende op Grave rigtte. Sedert dat hij het jeugdige paar het laatst in dit vertrek had aangetroffen, sedert het overlijden van Mevrouw Willems, waren er drie platen aau die wanden opgehangen, de kruisiging, de hegrafenis en de opstanding des Heeren voorstellende. Was Luc zwak genoeg geweest een wensch in te willigen, dien hij hem beloofd had dat hij weigeren zou? Oom Bram had toch duidelijk genoeg verklaard, toen Grave hem dat verlangen zijner vrouw mededeelde, dat de sombere voorstellingen Aafje slechts konden schaden; en tot in de niet toevallige plaats zag hij zijn vermoeden van de indrukken, waarnaar zij streefde, bevestigd: de opstanding was in het donkerste deel des vertreks verscholen.

‘Aafje, - Nicht!’ wilde hij beginnen, toen de gewone groeten waren gewisseld, en hem een kop thee was overgereikt.

Maar Grave kwam tusschen beide; Grave bad hem zijne vrouw te sparen; Grave zelf was zenuwachtig.

‘Wat drommel is er dan toch?’ vroeg de Oost-Indiër.

‘Aafje hoopt moeder te worden,’ fluisterde Grave.

‘Oef!’ zeî Oom Bram, ‘die streek van den wind strookt niet met al de zeilen, die ik op wou zetten; - maar, Luc! ge deelt het mij meê, of het een schelmstuk ware; - geluk, maat! en u ook, Aafje!’

De dikkert was opgestaan, na den hartelijken handdruk met Grave gewisseld, om haar een kus te geven, en het ging, ja, iets vlotter dan bij de eerste ontmoeting; maar toch nog niet zoo, of hij beloofde haar, dat het beter zou gaan, als de kandeelstok zou worden geroerd.

‘Het is nog zoo verre niet,’ zuchtte Aafje.

Oom Bram had zijn leven niet van ‘uilgekras’ gehouden,

> Humano generi tristia fata canens;

Oom Bram deed of hij ook dit niet hoorde; slechts op Grave, begreep hij, viel voortaan invloed uit te oefenen, en wanneer er maar gelegenheid daartoe zich aanbood, hij verzuimde die niet. Of het baatte, of Luc hem bij Aafje ten tolk strekte van vermaning en verzoek, om zich toch niet in weemoedig gepeins, in dweepziek voorgevoel toe te geven, wat wenschte hij het vurig, wat vleide hij er zich weinig meê! Immers, die pogingen vergenoegden hem niet. Hij zocht den arts op, die Aafje, in de ernstige ongesteldheid, welke haar ontwikkelingstijdperk kenschetste, had bijgestaan; hij wilde van dezen weten, wat er bij hare bevalling te hopen of te vreezen zoude zijn. ‘Mijne nicht is nooit regt meisje geweest,’ drukte hij zich naïf uit; ‘pas toch op, dat zij goed moeder wordt.’ Hoe de man van het voorjaar en de quinine en de quinine en het voorjaar hem aanstaarde! ‘Wat meent u, Mijnheer?’ - ‘Wat ik meen,’ antwoordde Oom Bram, ‘wat ik meen? dat u mijne zuster in der tijd wel een wenk had mogen geven, haar kind niet zoo droomerig op te voeden; beweging, uitspanning, reizen, baden, dat zou haar goed hebben gedaan!’ Schoon in zijn eigen huis, stond de arts vast op; - doch zijn gast wist op zijn tijd oost-indisch doof te zijn. ‘Mijne zuster Jetje had zeker hare eigene begrippen, man! -’ voer hij voort; - ‘maar het komt nu voor onze verantwoording, te doen wat er nog gedaan kan worden; anders loopt het met Aafje nooit goed af!’ - ‘Het zal van zelf wel gaan, Mijnheer!’ zei de man van het voorjaar en de quinine. - Oom Bram moest zijn hoed wel nemen.

‘Wat heb ik die scheepsdoctors toch onbillijk hard gevallen,’ mompelde de Oost-Indiër onder het naar huis gaan; ‘zijn stadsdoctoren een zier wijzer?’

Wie gelijk had, de arts of de oom, de afloop zou het bewijzen,

meent gij, alsof het leven niet veelzijdig genoeg ware, om der aanmatiging van de halve wetenschap den weg tot een eervollen aftogt vrij te laten, - om het gezond verstand niet te nopen soms de uitspraak zijner innigste overtuiging in twijfel te trekken! Ook in dien zin is het waar:

> Anguillae similis vita est, sic lubrica fertur.

Er bleef Oom Bram over te beproeven, of Luc te bewegen, zou zijn, ondanks den arts zijner vrouw, ook het gevoelen van den geneesheer, welken hij vóór zijn huwelijk raadpleegde, in te winnen; maar bij den eersten wenk, welken Grave er Aafje van gegeven had, was eene stellige weigering haar antwoord geweest.

‘Ik wil dien vreemde niet!’

En echter zou de aanstaande moeder hem ten harent zien; echter zou zij aan de uitspraak der lippen van dien man hangen, of hij vonnis over hare toekomst te wijzen had; want, terwijl het leven Grave in ieder opzigt scheen toe te lagchen, - terwijl zijne zaken voorspoedig gingen en hij zich in het verschiet met vadervreugde vleide, greep eene zenuw-zinkingkoorts hem aan. Op den dertienden dag, na een zweem van beterschap op den negenden, die hem ten minste vergunde Aafje ten vaarwel de hand te drukken, werd hij in de kracht des levens het slagtoffer der verraderlijke krankte; - Oom Bram, zoo min als zijne gade, waren een omzien van zijn bed geweest.

‘Help haar!’ sprak de verslagen Oost-Indiër den geneesheer toe, op Aafje wijzende; ‘ik ben wel maar weêr in het land gekomen, opdat zij niet alleen zou staan!’

Help haar! - Had het in zijne, had het in iemands magt gestaan, het zoude zijn geschied; maar wat was in staat de stomme smart te lenigen dier vrouw, verweduwlijkt eer zij moedervreugde smaakte; de stomme smart, die hare stemme weken later slechts voor eene wijle schier bewusteloos ophief, toen de natuur hare banden slaakte, en er een wichtje geboren werd, dat het licht zag, en was geweest! Help haar! - Wie vermogt het, toen zij, in koortse bij koortse, het eene visioen het andere visioen zag afwisselen, eerst haar verleden ontleend: de plek, waarop zij als kind had gespeeld, - den schouwburg, dien zij met Luc had bezocht, - den Hout, waarin zij aan zijnen arm had gewandeld, - de kerk, waarin haar: alles is ijdelheid! had toegeklonken; - later verwarder: dieren, menschen, dingen, tooneelen, als de ontstelde verbeelding er zich schept. - Help haar! - Wie vermogt het, die haar dan weghuiveren zag, als dreigende gestalten voor haar opdoemden, en de eene rilling de andere

inhaalde en voortjoeg! - Help haar! - Oom Bram vleide zich, dat het den geneesheer gelukken zou, toen die verschijnselen allengs iets van hunne heftigheid verloren, toen de kranke, betrekkelijk bedaarder, scheen te berusten met de woorden van Job, dien zij zich in haren weedom gelijk hield: ‘Ik weet dat gij alles vermeugt, ende dat geen van uwe gedachten en kan afgesneden worden,’ en er zoo vertrouwend de belofte des Verlossers op volgen liet: ‘Komt herwaerts tot mij alle die vermoeid ende belast zijt; ende ik zal u ruste geven.’ - Help haar! - Helaas! het was maar het voorspel harer volslagene verbijstering; - in haren waanzin was zij getuige van eene verschijning des Heilands; toen het visioen ophield, bleef een weerschijn der engelen achter, die haar noodden op te varen als zij.

‘Moeder! ik zou komen, als Grave genade gevonden had!’

Welk een tweestrijd!

Abraham van Doelen, zittende aan het hoofdeinde van Aafje's ledekant, Abraham van Doelen, de kussens verschikkende in Aafje's ziekenstoel, Abraham van Doelen, Aafje aan de hand langs de winterbloemen voor de vensterramen rondleidende, welk een tegenhanger van wat Brammetje voor zijne moeder en zijne zuster was geweest! Er had eene diepe overtuiging gesproken uit zijn woord tot Jetje: ‘Ik heb veel jegens u goed te maken!’ hij kwam de belofte haar gedaan in haar kind na. Hij deed het zonder ophef, hij deed het graag! ‘Arm schaap!’ was alles wat hij tot zijne nicht zeide; maar het scheen dat het arme schaap ten minste wist, hoe wèl hij het met haar meende; - wie zij ook met hare luimen lastig viel, wier oppassing zij weigeren mogt, de zijne bleek zij dankbaar aan te nemen; in wat hij wilde, voegde zij zich gedwee. Of het opregte zijner genegenheid, ondanks hare verstandsverbijstering, indruk op haar maakte? Hij zou het hebben verdiend, daar geen offer voor de ongelukkige verlatene hem te zwaar woog. Hij nam zijn intrek ten harent, schoon hij er zijn lievelingshond buiten om besteden moest: het geblaf mogt haar doen schrikken! - schoon hij er schier geen manillacigaar door rooken kon, als de dwalm het arme schaap eens deerde! -

Het was deze woning - moge de cirkel, dien wij beschreven, den lezer niet hebben verdroten - het was deze woning, die de pleegzuster met de vondelinge in den arm binnentrad; is hare aarzeling, het kind mede te nemen, hare poging, zich er van te ontslaan, geregtvaardigd? Wij vreezen geene tegenspraak; maar zoo er nog twijfelaars overblijven, onze oude kennis uit de bibliotheek, hij, die in zijne jeugd N°. 63 had getrokken en het meisje ‘bij toeval’ kende, hij bezocht den volgenden morgen zijne beschermelinge, hun gesprek vulle het ontbrekende aan.

‘Mijn hart beefde als een blad, Mijnheer Rievens!’ zeide het pleegzustertje, nadat Oom Frits haar had ingelicht, dat Huibert van Veere hem de ontmoeting in den mist vertelde; ‘mijn hart beefde als een blad, toen ik naar de kamer onzer kranke ging. Onder weg had ik mij over haar bekommerd, of zij ook om de pappen zou hebben gevraagd tegen de pijnen, waaraan de Doctor niet gelooven wil, maar op den trap gevoelde ik eerst regt, hoe onvoorzigtig ik gehandeld had met dat kind meê te brengen, en overlegde ik vergeefs in mij zelven, hoe ik het den Heer van Doelen in stilte zeggen zou! De keukenmeid, aan wie ik het wichtje had toevertrouwd, is goedwillig genoeg, maar sedert zij het bij Mevrouw heeft verbruid, kan Mijnheer haar niet uitstaan. U glimlacht om mijne eenvoudige....’

‘Toch niet, ga voort, kind!’

‘Daar kwam ik de kamer op; daar zag ik de kleine wieg staan, waarin het kleintje van Mevrouw zou hebben geslapen, en die de Doctor niet heeft gewild dat weg zou worden gezet. Welk een onderscheid, niet waar, Mijnheer Rievens! hier werd een wichtje zoo vurig verwacht, en daar!..... Van verre wenkte Mijnheer van Doelen mij, met den vinger op den mond, stilte toe; onze zieke was op haren leuningstoel ingesluimerd, - gelukkiger kon ik het niet treffen! Ik gaf Mijnheer een wenk dat ik hem iets te zeggen had; hij ging met mij in het belendende vertrek, na den sleutel uit de andere deur te hebben genomen. -’

Het pleegzustertje hield een oogenblik op.

‘Ik dacht dat ik gescheld werd,’ voer zij voort; ‘maar het is voor beneden. Mijnheer van Doelen ging met mij in de andere kamer, zeî ik, waar ik hem vertelde, wat mij weêrvoer. - “Ik mag niet wenschen, dat gij het stumper aan zijn lot hadt overgelaten,” was zijn antwoord; “maar wat wij er hier meê zullen aanvangen, weet ik waarlijk niet!” - “Het is zulk een lief kindje, Mijnheer!” - “Wel mogelijk, meisje!” - maar daar was de keukenmeid aan den achtertrap: “Jufvrouw! Jufvrouw! er is al weêr gescheld, en het kind schreeuwt zoo!” en meteen reikte zij mij het mandje toe. Of het door gebrek aan beweging kwam, ik weet niet, maar het wicht was stil als een muis, zoodra ik het doldijnde. “Zie eens, Mijnheer!” mogt ik zeggen, toen Mevrouw de deur van de kamer opendeed.’

Oom Frits scheen te schrikken.

‘U kan zich voorstellen hoe ik te moê was, maar Mijnheer, die schier nooit ontstelt, Mijnheer nam Mevrouw bij de hand, en wilde haar weêr naar haren stoel brengen; - doch zij had het kind gezien en zij moest het kussen. Daar de Doctor gezegd heeft dat men haar niets weigeren mag, wat haar niet deren

kon, wenkte Mijnheer mij, met het mandje digterbij te komen. Ik deed het; Mevrouw verbeeldde zich zeker, dat het wicht - een meisje van pas een paar weken, - haar de armpjens toestak; zij rustte niet voor het in het wiegje lag. Tot nu toe gaat alles goed, maar het had gevaarlijk kunnen loopen.'

'Zeker, Truitje! zeker,' antwoordde Oom Frits, peinzende wat de moeder zou hebben gezegd, zij mogt dan wezen wie zij wilde, indien zij, als hij, had gehoord, hoe het met haar kind was gegaan. 'Zeker!' herhaalde hij nog eens, terwijl zijne vingers eene maat sloegen, al miste hij het kussentje van zijnen leuningstoel.

'En ik ben u wel dankbaar, Mijnheer Rievens!' liet het pleegzustertje er op volgen, 'dat u dadelijk naar mij is komen omzien.'

'Gij hebt immers de plunje van de vondelinge bewaard?' vroeg deze.

'Hier is ze,' hernam Truitje, en ging naar eene kast aan het einde van het spreekkamertje, waarin Mijnheer Rievens ontvangen was, en bragt het mandje met de schamele deken te voorschijn; 'ik heb alles bij elkander geborgen. Deze rommelzoo aanziende,' voer het meisje voort, 'zou men zeggen, dat gebrek de moeder tot hare gruwelijke zonde bragt; maar de kleêren van het kind zelf zien er keurig uit, schoon het goedje, slordig genoeg, niet eens gemerkt is.'

'Stak dat papier ook in het mandje?' onderzocht Oom Frits, en terwijl Truitje toestemmende antwoordde, zag hij het in.

Het was een *Journal des Débats* van een der eerste dagen dier maand - (December des verleden jaars) - maar er viel geen adres op te ontdekken - slechts legde het, juist niet ter verfraaijing van het exemplaar, getuigenis af, dat het op het Amsterdamsche Postkantoor was gestempeld.

'Het wekt wel vermoedens, maar het geeft geen licht,' merkte Oom Frits op.

'De vondelinge heeft een klein gouden kruis aan een bandje van blond haar om den hals hangen, deelde Truitje nog mede, misschien eene gedachtenis van hare moeder.'

'Het is het liefderijkste te denken, dat deze gestorven is,' was het antwoord.

Een oogenblik stilte volgde, - en toen begon Oom Frits een allernaauwkeurigst onderzoek, wáár het pleezustertje eigenlijk het mandje had gevonden; doch de lezer stelle zich gerust: wij wagen ons met hem niet weder in den mist. Of onze oude Heer Rievens zich te regt vleide, dat hem dit voor de nasporingen, welke hij beproeven wilde, baten zou, het zal ons blijken, als

zij hem op een dier wandelingen door de hoofdstad vergezellen, zelke tot zijne grootste genoegens behoorden.

‘Langs de straat loopen een genot!’

Lieve lezer! leg toch niet zoo ongevergd getuigenis af van gerek aan alle verbeelding. Ge zoudt er ons door nopen een bevijs bij de brengen, dat ook de straat hare dichterlijke zijde eeft, dat het slechts bij u aan de opvatting schort. Als ge mischien maar tot de voetgangers behoort, als u tienmalen op één ag welligt Béranger's regelen in gedachte komen:

Le char de l'opulence
M'éclabousse en passant;

een dan een oogenblik het oor aan wat een geestig man over et zien eener reeks van winkels geschreven heeft, - ge zult er w voordeel meê doen, indien ge bij wijle droomt zoo als hij:

‘Hoe lief ons ook het land zij,’ laat hij zich uit, ‘er zijn oogpunten, waaruit wij ook de stad kunnen bewonderen, en onder deze is het genoegen, dat het gezigt harer winkels geeft, het geringste niet. Het is onmogelijk, dat hunne verscheidenheid, hunne schittering, zelfs der traagste opmerkzaamheid ontga; maar hoe bedriegt hij zich, die gelooft, dat zij geenerlei andere gedachten bij ons opwekken. Er schuilen onder die menigte eenige magazijnen, welke wij nooit kunnen aanzien, zonder te denken welk een heerlijk figuur zij maken in de Arabische Nachtvertellingen, met hare bazaars en bezesteins; waarin de schoonste aller onbekenden gesluijerd hare tooisels komt kiezen, en de knapste aller jonge koopluî zich verlokken laat haar geblinddoekt te bezoeken. Hij waagt het, te verliefd van harte om aan het gevaar zijns hoofds te denken, en vindt haar in het midden harer slavinnen gezeten, die ook mooi zijn, heel mooi, maar toch minder dan zij; daarop noodt zij hem uit, naast haar plaats te nemen, en er wordt op de luit gespeeld; waarop hij zucht, en zich niet kan weêrhouden, haar teederlijk aan te zien, waarop zij in de handen klapt, en men brengt een keurig collation binnen; waarop zij eten, maar niet veel. Er volgt een dans, en de taal der oogen wordt teederder, tot er eene onbegrijpelijk oude vrouw verschijnt, die krast dat de Sultan komt. Helaas! Hoe dikwijls zijn wij in den persoon van den jongen linnenkooper of juwelier verrast, gestoord, gewekt geworden, door die overoude totebel! Hoe gingen wij in onzen winkel de gesluijerde jonkvrouw te gemoet, wier donkere oogen en rozenwangen wij, des ondanks, maar te goed gewaar werden. Hoe hebben wij met kruiselings zaamgevouwen beenen op kussens gezeten, luisterende naar de luit, of de luit hanterende,

wier klanken wegsmolten even als onze verliefde blikken. Wat hebben wij menigmalen ons hart en onze linkerhand verloren als een der Kalenders! Of ons oog, als een ander hunner! Of het hoofd, - dat aan het einde der historie weêr op den romp werd geplaatst! Of geslapen - neen, niet geslapen - in den hof des Sultans te Schiraz, met de schoone Persiaansche.

Maar om tot onze winkels, - zoo goed het voor zulke verliefde persoontjes gaan wil - weêr te keeren, wij wandelen over het algemeen honderd malen liever in het vrije veld, vooral zoo wij vrienden bij ons hebben, die, als wij, de natuur genieten; doch er zijn saizoenen, waarin de straat de dreef opweegt. Als gij, bij voorbeeld, een geruimen tijd alleen hebt gezeten, dan is het een genoegen zich weêr onder zijn medemenschen te bewegen, al voelt ge ook daardoor, dat zij ellebogen hebben en gij ribben. Indien gij in de stad woont, en het weder buijig is, dan kunt gij tusschen de regenvlagen door uitgaan; en hoe prettig moet gij een spoedig opgedroogd plaveisel en eene reeks van bontkleurige winkels vinden. Zie, wij hebben zelfs in de lente dagen gekend, waarin eene straat ook het liefelijkst landschap overtrof; maar zij deed het alleen als de pennevogeltjes uitvlogen, en het geluk ons gunstig genoeg was, om ons louter heele mooijen of heele lieven te doen ontmoeten. Immers, hetzij wij het ons maar verbeelden, of dewijl zekere dagen de eigenaardigheid hebben, bij voorkeur zekere lieden uit te lokken, vreemd zult gij de opmerking niet vinden, dat u den eenen dag tal van aardige gezigten tegenkomen, en den anderen gruwel op gruwel, gedrochten bij de vleet. Het laatste geldt natuurlijk de schoone sekse niet, ten minste niet alleen, maar aangezigten van beiderlei kunne, die een onaangenamen indruk maken. Wij houden het er voor, dat allen, die naar geld jagen, er den eenen dag op uitgaan, en den anderen enkel zij, die het om een harte te doen is.’

Als gij beweren mogt, dat die prettige dagen dan toch maar tot de uitzonderingen behooren, zie toe of het niet aan uwe stemming hapert, dat gij er zoo vele beleeft, van welke gij met Barbier getuigt:

> Il arrive souvent certains jours dans l'année,
> Où, comme un vieux chef d'homme, on a l'ame inclinée,
> Où la jambe trébuche, où l'on marche sans voir,
> Et lorsque l'on regarde on ne voit que du noir.
> Jours mauvais, car partout où votre pied se pose,
> Nature vous grimace une vilaine chose.
> L'onde est forte et bourbeuse en passant sous le pont,
> Le ciel noirâtre ou gris vous pèse comme plomb,

L'arbre comme un corps nu dans sa branche frissonne,
Le vent glace, et dans l'air la cloche qui résonne,
Semble un mourant qui geint par le mal harassé,
Partout un corbillard emmène un trépassé,
Partout nombre de gueux qui demandent l'aumône,
Partout des yeux éteints et des fronts pleins de jaune;

En als ge naar de overzijde moet, altijd eene opgehaalde wipbrug, niet waar?

Er is echter overal iets beters te doen, geloof ons, dan zuur te zien en zich te vervelen; de wereld vloeit over van stoffe voor opmerking en amusement; wij willen er nog een oogenblik aan de hand van Leigh Hunt de proef van nemen, maar meer verhollandscht dan louter eene vertaling veroorloven zou. Gij zoudt onze theorie, wij bekennen het, op eene wat harde proef stellen, als ge begont met stil te staan voor de deur van dien leerkooper, - de run riekt niet aangenaam - en eer wij ons kunnen verlustigen in de aan zijnen handel verwante poëzij uit den verren vreemde - de kudden in volle vrijheid over de vlakten van Zuid-Amerika voortrennende - zouden wij de looijerij hebben te bezoeken met hare kalkkuipen, - ga voorbij, als ge wilt. - Maar gij brengt ons bij een kantoorboekverkooper binnen - houde de man het ons ten goede, dat wij de stijve stemmigheid zijner planken niet kunnen uitstaan. Zie eens om u. Hier zijn ze met allerlei soort van maagdelijk wit postpapier beladen, - waaronder weleer, - helaas! weleer - het hollandsche het beste plagt te zijn, - en in de hoeken schuilen pennehouders en potlooden, louter scherpte, louter staal; - terwijl zij zich ginds buigen onder het wigt van honderde boeken en boekjes, maar allemaal geliniëerd, - en dus te gelijk de verpligting herinnerende, die vol te schrijven en de onmogelijkheid om ze met iets prettigs te vullen, - en ter wederzijde agenda's en portefeuilles, even leelijk van band als van vorm. - Wij houden het met zijn buurman, den poelier, vooral in den vroegen morgen, wanneer we op zijn toonbank, *en beau désordre*, het wild zien liggen, dat onze schilders tot stillevens verlokt, schoon de kunst het minst van alle voorwerpen gevogelte dood afbeelden moest; vleugelen, die niet langer vlug willen worden, missen hun kenschetsendst karakter. En echter, gij hebt ze geen drie minuten gâgeslagen, die phaisant, waarom snippen en patrijzen zoo geestig gegroept zijn, die haas daar tusschen eenden en vinken verdwaald, of ge begrijpt hoe veel uittartends er voor het palet in die pracht van ‘veêr en haar’ schuilt, hoe vergefelijk de wedijver wordt. ‘Neen!’ roept gij uit, ‘neen, wij dachten er geen oogenblik aan, maar wij watertandden naar *soupe à la volaille*’; mits

ge u slechts hebt geamuseerd: *de gustibus non est disputandum*. - ‘Maar die doodsche snuifwinkel aan de overzijde,’ zegt gij, ‘het huis dat te koop is aangeboden, de affaire, die wordt gekwiteerd, wat gaat u die aan?’ Helaas! het is alweder een type die verdwijnt; wat hadden wij dat ouderwetsche voorhuis gaarne behouden gezien, - niet dewijl ook wij een doos bij ons dragen, die, zes malen van de zeven, een criterium van den smaak des eigenaars is; och neen, als gij ons de uwe aanbiedt, zien wij ons verpligt u dankzeggende te weigeren, en wenschten dat het anders ware, want zamen snuiven geeft iets vertrouwelijks, dat vast vriendschappelijk wordt. Wij beklagen ons over het ophouden dier zaak, daar die zelfde donkere winkel, met zijn twintigtal fransch porseleinen potten, en den franschen naam van zijnen eersten eigenaar boven de deur, ons vijf en zeventig jaren terug verplaatste, toen de *petit maítres* daar hunne doos deden vullen, toen het wemelde in dat voorhuis van steken met cocardes, kanten lubben en ongerept degens - toen de soberheid van zijne kleine glasruiten zoo goed harmoniëerde met zijn koffijkleurig behangsel, en de binnenkamer, die nooit zon zag, zoo passend een achtergrond opleverde voor hunne bonte kleederpracht; omgekeerde verhouding van die onzes tijds, nu de winkels in paleizen des lichts verkeeren, maar een heerengroep slechts ééne kleur heeft, en dezelfde zwarte rok voor doopmaal en danspartij, voor bruiloft en begrafenis dient! - En nu de winkel daar naast, gaat gij dien ooit voorbij, zonder u te herinneren dat gij jong zijt geweest, zonder te wenschen dat gij het nog eens weder worden kondt, om andermaal met knikkers en trommel, met drijftol en vlieger te spelen? Ons kunt gij dikwijls op die stoep verrassen, starende naar de soldaatjes, - waarin wij echter zeggen moeten dat de industrie eer achter- dan vooruit is gegaan; - maar onze jeugd brak ook aan in de dagen toen Napoleon overwinning aan overwinning schakelde - iederen veldslag, van welken wij hoorden, speelden wij met onze makkers over; - waar toch de kanonnetjes mogen gebleven zijn, die wij elkander betwistten, de kanonnetjes, waaruit de erwten voortstoven, tot de gelederen des vijands gevallen waren, gevallen tot den laatsten man toe? Doch wij wiessen op; doch men bedwong zich om ons niet meer in het klagen over verdrukking; doch het werd onzen geest ingeprent, wat ons Vaderland was geweest en hoe diep het was gezonken - o! de dag, toen wij grijsaards schreijen zagen van vreugde, daar de ure der verlossing was geslagen, daar het Oranjevaandel, door onze kleine vuist opgeheven, weêr wapperen mogt, hoe heugt hij ons nog! - Maar gij zijt jonger, gij hebt welligt met geen krijgsvolk gespeeld, in u scherpte legkaart bij legkaart vroeg den zin voor vormen op, -

misschien, ten gevolge der duitsche waterverf, misschien ten koste van dien voor kleur; - u legde de natuurlijke historie hare schatten bloot uit een doosje, eene spanne in het vierkant; - u gingen alle volken der aarde, in eigenaardige kleederdragt en houding, den nieuwsgierigen blik voorbij; - u onthulde de wereld hare dubbele wonderen vroeg, in miniatuur- hemel- en aardglobe! Gelukkigen! die door den vooruitgang, tot in het speelgoed toe, zonder inspanning, zonder moeite, dat alles hebt geleerd, waar wij nog zoo weinig van weten; wat anders dan dankbaarheid kan u op dezen drempel vervullen? Wij hebben u slechts voor een speelgoed-winkel gebragt, opdat ge al uw voorregt schatten zoudt!

Oom Frits, de zestigjarige Oom Frits, was in dit opzigt nog misdeelder dan wij, en toch durfden we getuigen, dat eene wandeling door de hoofdstad tot zijne grootste genoegens behoorde; waarin anders school het geheim dan in zijne studie harer geschiedenis? Wagenaar op zijn duimpje te hebben, dat is hetzelfde als het leven van honderde geslachten meê te genieten; dat stelt in staat wijk bij wijk te stofferen naar lust, dat hect nooit alleen te wandelen: al wat het voorgeslacht goeds en groots opleverde, gaat met ons meê! '*One of the best secrets of enjoyment is the art of cultivating pleasant associations*.' Oom Frits had er slag van. St. Olofskapel, bij voorbeeld, bewaarde voor hem niet enkel de heugenis onzer eerste buitenlandsvaarders, uit het Noorden te huis komende; hij gedacht er den strijd tusschen heidendom en christenheid bij, door dien grooten Koning met zijn bloed beslecht; hij was er zijne kennismaking met Oehlensläger's Treurspel *Olaf den Hellige* aan verschuldigd. - Of eene phantastische herinnering wisselde de historische af, wanneer hij de Oude Kerk hare torenspits hoog in de lucht heffen zag, en hij zich de bezeten weeskinderen verbeeldde, in de dagen van Schout Pieter Pieterszoon tegen de steile muren, tot de speelklokken toe opklouterende. Dáár waren zij er, daar dansten ze een rondetje de transen om, daar tikten zij met de kneukels op de metalen ongen en er galmde een lied door de lucht, waarvan het referein even verstaanbaar mogt heeten als: heintje pik, flik, flik, flik, iko ik sic! - En dan weder was de indruk een romantische. Stel u hem bij den Schreijerstoren voor, den blik op het Y gevestigd: het wordt avond, het wordt nacht, in den tijd dien Brederode uit Amsterdam de wijk zag nemen; maar wie om chemering of duisternis huiswaarts keert, het vrouwtje niet, dat dáár over de borstwering ligt, dat luistert! 'Hoor!' zegt zij in zich zelve, 'dat is meer dan het kabbelen des waters, dat is "*hij*!" - en vurig wenscht ze, dat de maan een oogenblik door het wolkfloers brak, opdat zij zien mogt, of hij den boom, of hij de boot aan de andere zijde van dezen zwemmende heeft bereikt, en

der vervolging, der vervolging om des geloofs wille ontkomen is in het schip dat naar Emden zeilreê ligt. Helaas! de hemel blijft duister - en duister wordt het ook in haar harte, zoo duister, tot zij iederen avond wederkeerde, en wuifde of hij nu eerst afscheid nam, en in hare waanzinnigheid op den steen in den muur werd vereeuwigd, met het enkel onderschrift: 1569. - Wat zijn het Water, de Nieuwendijk en de Burgwallen voor de menigte anders dan de Burgwallen, de Nieuwendijk en het Water? voor eene verbeelding als die van Oom Frits daarentegen, verlevendigde plek bij plek van deze de worstelingen van het geus worden van Amsterdam; - met zijne typen van zoo woest een tijd, met de gruwelen der beeldstormerij in de geheimzinnige figuur van Jan Broek; - met zijne typen van zoo grootsch een tijd, met de overwinningen op 's lands vijand behaald, in de kloeke heldengestalten van Nicolaas Ruyckhaver en Jacob Simonszoon de Rijk! - Er viel voor hem op den Dam iets anders te zien, iets meer te hooren, dan de drukte van den dag, dan het gewoel der menigte;- de klove, die achttienhonderd acht en veertig van achttienhonderd vijftig schijnt te scheiden, was zoo onverklaarbaar niet, voor wie als hij dáár dikwijls de zon der zestiende eeuw had zien ondergaan. Immers, ongeveer op dezelfde plek, waar wij zoo log een gevaarte hebben gegrondvest, ten bewijze der magteloosheid onzes tijds, om zijne behoeften door de bouwkunst te bevredigen; dáár waar nu de reusachtige zuilen onzer nieuwe beurs elkanderen in haren voorhof de plaatse betwisten, terwijl wij tusschen deze heenglijden als pygmeën, dáár waande hij bijwijlen de oude regering te zien scheep gaan, en hoorde hij in de scherts over ‘den kruiwagen,’ dien de Oud-Burgemeester Mr. Henrick Dircksz beweerde ‘te hebben vergeten,’ en in het sarcastisch ‘huimetuit, hoedt u voor de weêrstuit,’ waarmede deze op den wisselzin der wereld zinspeelde, den spijt van alle b e h o u d bij iedere o m w e n t e l i n g ! En ter plaatse waar veertien lustrums later het vredejaar den eersten steen zou zien leggen van een Stadhuis, den lof van achtste wonder waardig, en dat op zijn gevel, boven de triomferende stedemaagd, boven die beheerscheresse der zeeën, Voorzigtigheid in top zou voeren, - dáár verrees voor hem het bekende torentje van het voormalig, ‘waaronder Burgemeesters kamer uitkwam;’ daar hief Cornelis Pieterszoon Hooft binnen hare wanden zijne stemme op, en hij luisterde naar woorden der wijsheid, het laatste nageslacht gematigdheid in de zege leerende en getrouwheid aan het beginsel, waarvoor de strijd werd gevoerd, - die zoo velerlei v o o r u i t g a n g voorbijziet en s c h i p b r e u k lijdt. - Een blik op de verlaten Hal en ‘het Moortje;’ een blik op de oude Academie en ‘de Warenar’ stonden hem voor den geest, met hunne weergalooze schetsen eener woe

lige, werkzame, wakkere burgerij, die in dertig jaren de wallen der stad drie malen had uitgelegd, en voor wie zij des ondanks vast weder te eng dreigde te worden; eene burgerij, die deze vergrooting van gebied slechts eene flaauwe afschaduwing van haren voorspoed heeten mogt, daar hare vlag, de wereld omgevoerd, van de vier hemelstreken schatting eischte; eene burgerij, die den naijver van vreemde en vijand in bewondering kon doen verkeeren, daar zij zich bij dezen op nog meer groote mannen dan nieuwe grachten verheffen mogt: Spieghel of Plancius, - Visscher of Heemskerck, - Hooft of Tulp, om uit allerlei vakken slechts eenigen voor den geest te roepen; - Barlacus of de Geer, - Hudde of Bicker, - Franeius of Huydecoper, - Ruysch of Witsen, opdat ge niet meenen mogt, dat wij den ganschen kring reeds rond waren geweest, - Rembrandt of Vondel, ieder van welke volstaan zou hebben om zeven steden vermaard te maken; - en eindelijk hij, die alleen een heir geldt, de veelzijdigste, de volledigste, de voortreffelijkste uitdrukking van ons volkskarakter: Michiel Adriaenszoon de Ruyter!

‘Arme Oom Frits!’ zal men zeggen, ‘wat moet de medaille voor hem hare keerzijde hebben, wanneer hij uit den droom des verledens voor de werkelijkheid van het heden ontwaakt! Het kleine Europa moge nog de wereld regeren, in den raad harer volken zit de Maagd der Vereenigde Nederlanden niet langer voor!’ Wij zullen de laatsten zijn het te loochenen, - doch wat dunkt u, mag het ons, moet het ons heugen, vanwaar wij zijn uitgevallen? neen of ja? Wij golden als gemeenebest de veel, heeft een onzer hoogleeraren beweerd; het is onloochenbaar, dat wij als koningrijk minder gewigt in de schaal werpen; maar zoo die ommekeer tot de vraag leidt, of wij er ons in onzen val meê hebben te troosten, of er ons uit onzen wederspoed door op te heffen, wat is uw antwoord? De tijd is geweest, waarin de Unie Europa, Holland de Unie, Amsterdam Holland beheerschte, en wat wederkeere, de dag zal niet op nieuw aanlichten, die de Burgemeesteren onzer hoofdstad den Vorsten van ons werelddeel den vrede voorschrijven ziet; - maar van welken geest wenscht gij, bij zulk een verleden, ons bestuur geblaakt, onze burgerij bezield? Enkel van rustigen, welwillenden, ordelievenden geest, die zich bevredigt gevoelt door een zindelijk voorkomen van stegen en straten; door het weren des vervals langs de dubbele kade van gracht bij gracht; door een geregelden gang van zaken in één woord, - doch die u, om den wille eener spaarzaamheid, door de schatkist geboôn, niet te minder dwingt allerlei leelijke houten loodsen voor lief te nemen, - doch die er u toe brengt voor de vorstinne van het IJ eene vischmarkt te improviseren, als eene stad van den derden rang zich

schamen zou, - doch die u, zoo vaak eene doodelijke krankte de vest verrast, verpligt hare slagtoffers den - wie beslist het? - al of niet besmettelijken adem te doen uitblazen in hetzelfde gebouw, 'tgeen gij der schoone kunsten heet te hebben geheiligd; en dat u echter, hetzij ge het voor het eene of voor het andere doel gebruikt, te ieder oogenblik herinnert, hoeveel beter het voorgeslacht wist wat het wilde, toen het die stille wijk, die vriendelijke woningen, met haar grasperk voor de deur, met den uurwijzer op de plaats, voor den ouden dag bestemde, den ouden dag, die van de wereld en hare woeling voor goed afscheid nam? - Of - de vloed van klagten, die wij niet konden bedwingen, gebiedt ons de vraag, waarmede wij begonnen zijn, hier te herhalen, - of gelooft gij, dat én burgerij én bestuur er beter aan toe zouden wezen, als het laatste zich ten taak stelde de eerste te doordringen van het besef, dat Amsterdam zich in de bedeeling van licht en lucht aan hare armen, ten minste op de hoogte harer opgekomen Europesche zusteren heeft te handhaven! - of behoort het tot uwe overtuiging, als tot de zijne, dat Amsterdam nog vermogend, verstandig, vrijzinnig genoeg blijken zou, om tempelen voor de kunst te bouwen en der wetenschappen altaren te ontsteken, als de sluimerende vonk der ijverzucht bij de goê gemeente door hare overheid werd aangeblazen, als goed voorgaan weder wèl volgen deed -; of vleit gij u als hij, dat Amsterdam, wat het ook verloren hebbe, nog de heugenis bewaarde, dat slechts die penningen op lofwaardigen woeker worden uitgezet, welke het vorstelijk vermogen van den een, de gelukkige onafhankelijkheid van den aêr, het klein fortuin van dezen, de armoede van genen zelfs, ons vergunnen af te zonderen ter bevordering der beschaving, ter verwezenlijking der idealen van wat waar, wat goeds en wat schoon is?

Als gij, - en waarom zouden wij er aan twijfelen? - het laatste met ons beaamt, dan verbaast het u niet langer, dat Oom Frits, bij de aanstaande opwekking van het gemeente-leven, en starende naar het schoonste - zouden wij willen zeggen - der basreliefs, waarmeê Quellyn ons voormalig Stadhuis heeft verheerlijkt, er zich in verheugen kon, Vondels verzen op die groep van buiten te kennen, en deze in zoo menig opzigt ook nog op onzen tijd temogen toepassen, dat hij er schier den waarborg eener betere toekomst in vond!:

> De westerzon verzinckt omtrent de westkim zachter,
> Om zich te spiegelen in 's gevels prael van achter,
> Daer deze hooftstadt draeght den hoedt van Godt Merkuur,
> Den graetboogh en kompas en kaertboeck kaert en stuur
> Kanaster bael en kas ziet slingren voor haer voeten,
> Als schatten, die door winst al 's koopmans zorgh verzoeten.

Vier weerelden, en elck uit een verscheide lucht
Genaecken de Godin, en offren haere vrucht,
Uit rechte eerbiedigheit. Het goutrijck Amerycke,
't Wijdtheerschende Asia, het leeuwenvoênde Afrycke,
Het burgerlyck Europe ontvouwen door dien schat
En gaven haere gunst, gedragen deze Stadt,
Die alle kusten kent, en omzeilt, en bewandelt,
Met geele en zwarten Moor, en alle uitheemschen handelt,
Van daer het gouden hooft des morgens straelt, en praelt,
Of 's avonts in den schoot van Thetis nederdaelt,
Of 's middaegs blaeckt, of 's nachts, bij 't grimmen van de Beeren,
Geen ys ontdoijen kan, noch sneeuw en sneeujaght deeren.
Dus schijnt de weerelt heel om Amsterdam gebouwt,
Gelijck men ze, op haer' troon gezeten, hier aenschouwt.

Oom Frits, - het wordt tijd, ons weder bij hem te voegen, want hoe bedaard hij voortstappe, hij heeft de plek, waarop hij zijn onderzoek beginnen wil, vast bereikt, - Oom Frits is heden niet in de stemming, om zich in het verleden te verplaatsen; de mogelijkheid de moeder der vondelinge uit te vinden, houdt er hem te levendig toe bezig; en echter, Oom Frits geniet al wat er omgaat, Oom Frits merkt op. Een andermaal zou hij rond hebben gezien, waar hier of daar in den gevel eene spreuk school, een uur mijmerens, over de gemoedsstemming die haar op den steen beitelen deed, waardig; zoo als hij er onlangs op éénzelfde wandeling nog twee had aangetroffen, de eene Hollandsch, de andere Fransch, beide even karakteristiek. Hoe de eene, echt-inheemsch, lijdzaamheid leerde, maar met den blik op de belooning er aan verknocht:

Die verdraeght en swijght
Overwint en verkrijght.

Hoe de andere, uit de dagen der *réfugiés*, al de voorzigtigheid resumeerde, in vlugtelingen vereischt:

Plus penser que dire.

Heden echter vergenoegt hij er zich mede, den blik te bepalen bij wie voor hem uitgaan, - hier, bij dien jongen, die, terwijl hij naar zijn werk springt, uit louter bewegingslust tegen iederen paal van dat hekje, iederen stijl van die stoepleuning, iedere staaf van dat raster tikt, en hem, nu hij eensklaps begint te fluiten, de woorden op de lippen roept:

And whistled as he went, for want of thought.

Het is het voorregt van zijn leeftijd! - dáár hebt ge een an-

dere groep, die droeviger gedachten wekt. Een man, die er bejaarder uitziet dan Oom Frits zelf, kruit eene zware vracht tegen de vrij hooge sluis op; - ‘het gaat stug, vader!’ zegt de vrouw, die er naast liep, die al achter den ouden man is, en hare handen in zijne lendenen zet, en hem voortduwt en den last verligt.

Oom Frits zou zijn karakter verloochenen, zoo zijne hand niet in zijn zak greep, zoo hij op het ‘dankje, heerschap!’ van den strammen stumper, geene toepassing tot zich zelven rigtte, met de woorden van den Heere van Hofwyck:

> ‘y gut Klaes, hiet dat deele;
> Heit ongse lieven Heer ongs allegaer emaeckt
> Uyt iene slagh van kley, en worden wy ewraeckt,
> “En erve wy in 't goet as Basterde?”’

Eene communistische gedachte uit de zeventiende eeuw, - wat is er nieuws onder de zon?

Doch wat wil onze vriend in dat winkeltje? Het is er zoo druk, dat wij zijne vraag over de vondelinge maar half verstaan.

‘Och neen, Mijnheer!’ antwoordt die man van achter zijn toonbank, ‘ik zou het u niet kunnen zeggen, - maar dat gaat mij ook niet aan, weet u.’

En hij vult een mosterdpotje voor een kind, dat twee centen neêrtelt, en ziet vast naar eene vrouw om, die vier halve stuivers broodjes met kaas vraagt.

‘Ik dacht soms,’ herneemt Oom Frits, ‘of ge ook zoudt kunnen gissen, bij wie zoo iets gebeurd kon zijn, daar ge toch de briefjes voor de geboorte-aangiften uitreikt.’ -

‘Wel, Mijnheer! een wijkmeester zou wel dagwerk hebben, als hij dat alles na wou gaan,’ zegt de komenijsman, die de vier broodjes al heeft gesmeerd, die de kaas er al op heeft gesmakt, en nu uit een vat groene zeep de vereischte hoeveelheid schept, om, op de schaal, krek een half pond te blijken, ‘de omgang met het kommetje, en het gezeur om bedeeling, is al last genoeg.’

‘Maar ik geloof toch,’ liet Oom Frits nog niet af, ‘dat gij acht moet geven op al wie in de buurt komen wonen....’

‘Zoo mal niet, Mijnheer! na den verhuistijd komen de groote luî wel van zelf bij mij om de kieslijsten; en de kleintjes, die leer ik hier voor mijn toonbank op de kerfstok kennen.’

‘Niet genoeg, baas!’ hield Oom Frits vol, ‘want anders zoudt ge mij weten te zeggen.... -’

De komenijsman werd ongeduldig: ‘U zal moeten wachten, Mijnheer! tot na nieuwejaar, - dat zal een baantje worden, dat buurtmeesterschap, - zij mogen er wel een boekhouder op aannemen!’

‘Al weder vooroordeel!’ zuchtte Oom Frits, en vleide zich,

dat men bij die benoemingen den wenk van Wagenaar niet zou hebben voorbijgezien: ‘Immers, ik vind, op het jaar 1545, al gewaagd van Quartier- of Wijkmeesters, die uit de Regeeringen en deftigste Burgers gekooren werden, en, bij welken, in dien zorgelyken tyd, alle vreemdelingen, zoodra zy in de Stad kwamen, zig moesten aangeven.’

Werd zijne hoop vervuld?

Amsterdam is rijk aan schilderachtige stadsgezigtjes; en Oom Frits geniet ze; hoe druk hij het hebben mag, hij doet dit ook nu. Er wordt zin voor vereischt die op te merken, die ga te slaan; - hij, dien deze ontbreekt, zoekt hun belang in het een of ander groot gesticht, dat hij vóór op zijn doek brengt, of tracht hun een verschiet te verzekeren, door op den achtergrond de gevels tot geveltjes te maken, en bereikt toch zijn doel niet, - eenige huizen volstaan er toe, de kromming van een sluis, de ingang eener steeg. Al wat Oom Frits ditmaal ziet, wat zijn het dan de zeilen van een tjalk in de gracht liggende, - eene wereld in het kleen! - de omhoog geheschen zeilen, waarop de middagzon schijnt, maar langs welker beurtelings wegdeinzende en opdoemende bruine en geele vakken, maar door wier tusschen deze overblijvende en afwisselende ruimte, hij vier, vijf woningen aan de overzijde gewaar wordt, die zooveel verscheidenheid aanbieden, dat ze zijn blik boeijen, dat hij stilstaat eer hij het weet. Een deftig toehuis teekent rust, - wat is het druk in die winkelnering, - zie dien eigen stal eens, zonder aan weelde te denken, - een dubbele hardsteenen stoep spreekt van een aanzienlijk geslacht, - hoe dat pakhuis u aan den handel herinnert! Al zijn de luifels, die oude *bonnes fortunes* onzer schalke schilders, verdwenen, al dulden wij luiken noch luikjes langer, wat hebben vier van die vijf huizen nog iets eigenaardighollandsch aan hun klinkersteen dank te weten, hier wat poppig opgevoegd, daar wat dof verschoten, maar *en masse* toch verre te verkiezen boven het pleister-thema onzer naburen, waarvan wind en weder de variatiën op zich nemen. ‘Och! die zeilen,’ zucht ge, daar zij u beletten te zien, wie er in die zijkamer aan het raam zit, - of er in die banketbakkerij *patés de foies gras* voor het venster staan, - welk zilver het zijn mag, russisch of echt, dat van die hoofdtuigen schittert, - wie daar de trappen afwipt en nog eens groeten wil, al is de dubbele deur reeds achter hem digtgegaan, - wat die mannen in hunne witte buisjes, waagdragers, al hebben wij geen Waag meer, daar toch ophijschen; ‘och, die zeilen!’ Laat Oom Frits het niet hooren; voor hem geeft hunne bewegelijkheid er het bekoorlijkste aan; hem vernoegt die blik op dat voorbijgaand bonte en bedrijvige; hij zou in staat zijn u met zijn lievelingsdichter te bestraffen:

Dwazen, onbewust hoe 't halfje meer en beter is dan 't heel!

Oom Frits denkt er niet aan; hij loopt bij een kleêrenmaker in, - geen eerste viool in zijn vak, daar ziet het er in zijn voorhuis niet naar uit, - en op het nationale: ‘wat belieft u, Mijnheer?’ waarmede de man hem ontvangt, is 't antwoord van onzen ouden vriend:

‘U zou mij een dienst kunnen doen. -’

Welk eene ommekeer op het gezigt van dien snijder, bij die weinige woorden! - al de karakteristieke zwaarmoedigheid van zijn stand schiet te kort, om de wolk te verklaren, - geen der klanten, die onder zijn slechten smaak gebukt gaan, ziet ooit zoo zuur.

‘Ik heb geen tijd!’ breekt hij de beleefde inleiding bar af.

‘Een oogenblik,’ vleit oom Frits.

‘Zeg toch neen, Louw!’ doet zich eene stem uit de binnenkamer hooren, ‘zeg toch neen! ge zoudt in geen uur weêrom wezen, en ik kan, in mijn staat, niet in den winkel gaan.’

‘Blijf bedaard, moeder! - Ga bij mijn buurman, Mijnheer! die kan het schikken.’

‘Maar, goede menschen!’ - zegt Oom Frits, want trots haar *highly interesting position*, is ‘moeder’ reeds achter in het voorhuis verschenen; - ‘voor wien ziet ge mij dan toch aan?’

‘Dat vraagt hij nog,’ gromt de kleêrmaker.

‘Of hij hem niet op een haar geleek,’ voegt vrouw liefste er bij.

‘Wie? wat ben ik dan?’ herhaalt Oom Frits, dien de positie intrigueert.

‘Louw! er ging weêr een halve dag meê heen.’

‘Om een dankje te verdienen,’ klaagt de snijder, spijtig.

‘Maar zeg mij ten minste dan toch, voor wien ge mij houdt, en ik ga,’ barst Oom Frits uit.

De kleermaker vat de schaar weêr op, verstokt in zijne zwaarmoedigheid; maar vrouw liefste moet toonen dat zij het weet.

‘Alsof men het aan uw neus niet kon zien, Mijnheer! dat u een notaris is, die een getuige zoekt!’

Oom Frits brengt onwillekeurig de hand aan zijn schralen arendsneb; ‘notariëel,’ zegt hij in zich zelven, ‘notariëel, wie had gedacht dat gij daartoe zoudt worden gepromoveerd?’ en geeft daarop lagchende den goeden liên de verzekering, dat hij slechts één testament, zijn eigen, heeft laten maken, dat hij geen boedel beschrijven kan, maar weten wilde, of zij hem welligt over eene vondelinge konden inlichten.

Vrouw liefste was omgekeerd als een blad op een boom, - vrouw liefste wilde dat hij binnen zou komen, ten einde zij zelve, - in haar staat, - ook mogt gaan zitten; - vrouw liefste hield hem een

vierde uurs aan de praat. Eene vondelinge; dat was wat anders dan eene acte, een inventaris, een testament, - eene vondelinge, als de moeder in die buurt school, dan zou hij haar door de inlichtingen van vrouw liefste vinden.

'De straat uit, - den hoek om, - de steeg in, - den gang door,' - zoo had vrouw liefste gezegd, 'en dan het pleintje op,' daar moest het wijf wonen, dat de hand had in allerlei verdachte verbindtenissen, - Oom Frits is er; wat aarzelt hij eene wijle, of hij dien trap op zal gaan? 'Ik ben er oud genoeg voor,' zegt hij met een zonderlingen glimlach in zich zelven; 'maar zal ik haar gewassen zijn?'

Hij heft den regtervoet op, - tot Oom Frits toe, we zijn allen de speelbal onzer eigenliefde!

'Wat zij er bij winne, weelderig woont ze niet,' mompelt hij in zich zelven, in den duister opklimmende langs het touw, dat geen einde dreigt te nemen, dat tot geen bordes te voeren schijnt.

Een bordes! 't welk de grootte van een voetmat heeft, en toch driedubbele dienst doet, naar voor- en achterkamer en bovendien naar den tweeden trap te leiden.

Oom Frits tikt aan.

Er wordt niet 'binnen' geroepen; maar een jong meisje doet ijlings open; een jong meisje, dat, van haar handwerk opgestaan, Oom Frits met aangeboren beleefdheid begroet:

'O Mijnheer! is u daar, - moeder heeft zoo naar u verlangd!'

Het is een tronietje als Six bezong:

> Men ziet heur hartje door haar oogen.

La journée des surprises! - onze oude vriend moge zijn gezigt in stroeve plooijen hebben gebragt, om 'het wijf' wat ontzag in te boezemen, hij kan zich toch niet weêrhouden voor de vriendelijke verschijning den hoed van het hoofd te ligten.

'Wil u niet een oogenblik gaan zitten, Mijnheer?' noodt het meisje hem uit, een der beide stoelen aanschuivende, die, buiten den derden voor eene bedstede geplaatst, de eenige in het gansche vertrek zijn; 'ik zal u dan zeggen, hoe het moeder gaat, de goede ziel is er zelve te zwak toe.'

En Oom Frits zet zich even verrast als verbaasd neêr; een blik, door de kleine kamer geslagen, heeft hem van de armoede, maar te gelijk ook van den zin voor orde, van wie haar bewonen, overtuigd; er is geen twijfel aan, dat hij hier niet te regt is. En Oom Frits leent geduldig het oor aan een lang verhaal van lijden, want geen enkel woord ontglipt het meisje, dat niet den eersten indruk, dien zij op hem maakte, versterkt: wat heeft dat kind hare moeder lief!

Wij zouden beproeven het u in éénen adem getrouw weêr te

geven, indien wij er u èn zijne ooren èn zijne oogen bij konden bedeelen; daar het gemis van deze ons toch telkens tot afbreken en aanvullen verpligten zou, mogen enkele trekken volstaan.

‘Moeder was het anders gewend, Mijnheer!’

Er is, zeldzame gave, er is muzijk in de stem van het meisje, en het honderdmaal gehoorde woord gaat daardoor Oom Frits dieper dan gewoonlijk ter harte! Maar hij ziet het tevens bevestigd door een notenboomhouten kabinet, dat op zulk een kamertje niet thuis hoort, en 't geen echter nooit gladder gewreven kan zijn geweest dan nu.

‘En toch was moeder tevreden, zoo lang zij maar tot dit venster gaan kon.’

Om het uitzigt te hebben op een handvol hemels in den winter, - op een handvol loovers van een iep in den zomertijd, dat ziet Oom Frits. En dat weinige had niettemin toegereikt om die beide vrouwen betrekkelijk gelukkig te doen zijn, dat hoort Oom Frits.

‘Maar moeder is nu bedlegerig,’ vaart het meisje voort, en voegt er fluisterend bij: ‘moeder heeft de kanker, doch weet het niet, zoo als de buurvrouw u zeker heeft gezegd.’

Oom Frits staan de tranen in de oogen; - hij was dien trap opgeklouterd om het uitvaagsel der maatschappij te zoeken; hij vond haar voorbeeld!

‘Wie is daar?’ klinkt het zachtkens uit de legerstede.

‘Mijnheer de magnetiseur, moeder!’

‘Toch niet, vrouwtje!’ zegt Oom Frits, aan het hoofdeinde der kranke getreden, ‘er heeft hier eene vergissing plaats; maar ik zal daarom niet te vergeefs gekomen zijn, als ik u van dienst kan wezen, - geeft de doctor geen hoop?’

‘Och, die heeft al eens - omdat hij toch niet vorderde - een professor meêgebragt. -’

‘En wat heeft die gezegd?’ vraagt Oom Frits.

‘“Een mensch is geschapen voor eene eeuwigheid!”’

‘Wat?’ roept Oom Frits, groote ooren opzettende.

Het meisje herhaalt de woorden: ‘Of hij dacht dat het ons troosten zou,’ laat zij er op volgen, ‘weet ik niet; maar wel dat wij sedert, op buurvrouws raad, om den magnetiseur hebben gestuurd.’

‘Leg daar niet meê aan,’ zegt Oom Frits ernstig; doch wie, die met ons zijne kennis heeft gemaakt, begrijpt nog niet, dat hij betere hulp belooft; dat hij het borduurraam aan het venster bezigtigt; dat hij werk bestelt, en hij afscheid neemt? Slechts voor hen, die dit zonder onze verzekering niet zouden gelooven, behoeft er te worden bijgevoegd, dat hij te kiesch dacht, om op dat kamertje zelfs den naam te noemen van haar, die hij ge-

meend had er aan te treffen; Oom Frits droeg er die beide vrouven vast te veel eerbied voor toe.

Toch is hij niet zoo verre gegaan om onverrigter zake terug te eeren; een enkel kwalijk begrepen woord kan oorzaak zijner eleurstelling zijn geweest; ‘op het pleintje’ dat ontgeeft hij zich niet, maar hij verwarde *boven* het oud-roesthuis waarschijnijk met er *over*. Uit den vloed der klanken van vrouw liefste en eenen voor den anderen op te visschen, wat is mogelijker, wat is vergefelijker? Het uiterlijk van dat huisje, - 't geen hij nu gâslaat, - is echter te stemmig, zou men zeggen; de smalle franje der vlaamschlinnen gordijnen raakt schier aan het hoofdje der het geplooide neteldoeksche diminutiven; daar woont zeker eene eerzame burgerjufvrouw; maar ‘schijn bedriegt,’ weet Oom Frits. Er hangt een bordje buiten de groen geschilderde deur: - ‘een gestoffeerde kamer te huur;’ - het zal hem ongezocht gelegenheid geven een gesprek aan te knoopen; - maar neen, geene omwegen meer, hij heeft reeds te veel tijd verloren.

‘Alsof ik dien beter besteden kon,’ laat hij er in zich zelven op volgen, ‘dan door wèl te doen aan ongelukkigen, als die ik daar even heb bezocht.’

Hij gaat het pleintje over, - drie dreumissen, de verwachting van de buurt, loopen hem voor de voeten.

‘Jongens! woont daar Jufvrouw Bruze?’

‘Zie me zoo'n verklikker van de belasting eens aan,’ grinnikt de oudste der straatboeven, en springt de steeg in; - zijne makkers blijven dobbelen.

Oom Frits heeft intusschen aangescheld; Oom Frits ziet zich door een kornetje opendoen.

‘Jufvrouw Bruze?’

‘Om u te dienen, Mijnheer! wat is er van UEd. believen? maar hoe kan ik het vragen? UEd. is hierover geweest, bij die brave, arme menschen, och ja! die maar één gebrek hebben, het hart wat hoog, Mijnheer! maar wie is zonder zonde, zeg ik altijd! - UEd. is zeker een diaken, die met mijn zwager spreken wil over een kamertje op het Corvershof, - UEd. heeft de wetten van het gesticht in die boeken onder den arm, - gaat UEd. toch binnen, Mijnheer! UEd. zal er den man vinden. -’

Oom Frits werd het zijvertrekje ingeraffeld, - vind het woord niet te vreemd - want onze rustteekenen staan er meer om den lezers behulpzaam te zijn in het begrijpen van den zin, dan om tusschenpoozingen aan te duiden.

‘Arendbroêr!’ vaart Jufvrouw Bruze voort, het hoofd keerende naar een stevigen vijftiger, alles behalve reeds een kandidaat voor stil leven, ‘Arendbroêr! sta daar niet te dutten en te droomen; houû nu tegen mij vol, als gij hart hebt, dat de meubeltjes bo-

ven niet mijn eigendom zijn, - och, Mijnheer! hij een bestedeling op het Corvershof, waar zou hij alle week den rijksdaalder vandaan halen? - als ik mijn man nog in zijn graf niet zoo lief had, hij stond al lang op straat. - Maar nu het zoo ver gekomen is, dat het bordje voor de deur hangt, omdat hij me heeft durven dreigen, mij in de wijde wereld alleen te laten, ziet UEd., nu zal het gebeuren ook, nu zal die kamer verhuurd worden aan een christelijke weeûw, zoo als ik, of eene eerbare jonge dochter.'

En Jufvrouw Bruze meent, terwijl zij Oom Frits van het hoofd tot de voeten opneemt, hem op een stoel neêr te raffelen, - maar hij legt de hand op de rugleuning; hij blijft staan, al zet zij, zittende, de voetjes op eene warme stoof.

'Want het blijft bij wat ik gezegd heb, Arendbroêr!' - zal zij dan nooit ophouden? - 'geen manspersoon weêr mijn trappen op; dat loopt de meiden nog na, begrijpt UEd., al zouden zij bestedelingen willen worden op het Corvers-hofje! Wie zijn neus schendt, die schendt zijn aangezigt, zegt het spreekwoord; maar een zwager is maar aangetrouwd, Mijnheer! waarom zou ik het voor UEd. dan verzwijgen? Diezelfde man, die nu geen tien kan tellen, maar die 's ochtends in de schrift leest, och ja! heele kapittels, die is bij de vrouwtjes geen zier te vertrouwen! En daarom heb ik hem van morgen nog op zijn nommer gebragt, hoort UEd., toen hij weêr zijn oogen in den Brief van Timotheus had: wat, schaam jij je niet, oude rekel! zeî ik zoo, jij moest nooit in Timotheus lezen, dan met je oogen toe!'

'*S'il tousse, il est perdu*!' luidt de vertelling, - Jufvrouw Bruze hoest, - misschien dewijl het oogenblik gekomen was, waarin zij weten wilde, welken indruk hare woorden hadden gemaakt, misschien ook ten gevolge van het gebruik van een glaasje anijs of een krentenkoekje, - er stond een karafje met twee kelkjes, er stond een trommeltje met allerhande op tafel. Wie zich echter aan het paroxisme bekreunde, Oom Frits niet; verontwaardigd, daar hij, onder haar gegons, in gedachte de warmte in hare kamer en den geur van het middagmaal in haren gang vergeleken had met het armzalig verblijf der eerlijke armoede, die hij zoo even ten troost was geweest, sprak hij straf:

'Houd op met dat gerel, Chrisje Bruze! ik geloof er geen woord van. Zoo min als ik een diaken ben, zoo min zoekt die kerel een kamertje in het Corvershof; wie gij zijt, weet gij zelve best. Er komt een tijd, waarin het u berouwen zal, d a t te zijn geweest, - maar daar hebt gij nu geene ooren voor. Kort en goed dus: er is gister ochtend een kind te vondeling gelegd; ik geef u honderd gulden als ge mij de moeder aanwijst; u noch haar zal de politie leed doen.'

Oom Frits bragt het bedaard uit, zoo bedaard ten minste, dat het hem niet ontging, hoe wakker Arend-broêr voor een oogenblik werd, toen hij de premie uitloofde, maar ook slechts voor een oogenblik; want Jufvrouw Bruze, die blikte noch bloosde, sloeg eerst de oogen ter zoldering, of zij wenschte dat er een schicht uit mogt neêrschieten, maar liet toen de banden, die zij ten hemel had opgeheven, zachtkens in den schoot zinken, - een beeld der verdrukking gelijk.

'Wat ik doolde in mijne onnoozelheid, ziet UEd.,' zuchtte zij, toen Oom Frits zweeg en haar aanzag, of hij haar antwoord wachtte, 'wat ik doolde, toen ik UEd., Mijnheer! voor een diaken aanzag, die hierover bij die arme, brave menschen, och ja! uit een goed oogmerk, een bezoek had gebragt, en nu met Arendbroêr, weet UEd., over een kamertje in het Corvershof kwam spreken! Het mogt wat! de wereld wordt met de jaren boozer; ook de kerkhofsbloemen zijn niet meer te vertrouwen, hoort UEd.; dat geeft zich op zijn ouden dag met vondelingen af, dat zoekt mooije jonge dochters op, als de moeder aan de kanker ligt!'..

'Wijf!' riep Oom Frits, - Oom Frits, die tegen haar opgewassen meende te zijn! - 'honderd gulden, honderd vijftig gulden, als het zijn moet, voor het geheim, of eene aanklagt -'

'Tegen eene christelijke weeûw! besloot Jufvrouw Bruze; Arend-broêr! als mijnheer den weg naar de deur niet meer weet, wijs hem dien dan.'

Oom Frits hoorde de laatste woorden naauwelijks, want hij had besloten *french leave* te nemen, zoodra hij gevoelde, hoe gram hij geworden was; hij schudde het stof reeds van zijne voeten; hij was de steeg al uit. Het leed echter niet lang, of die drift bedaarde; wien verrast het, bij een karakter als het zijne, dat verbazing haar opvolgde, verbazing over de gereedheid, waarmede hij den wenk van vrouw liefste had gevolgd? Iets anders toch was het wèl te doen, onbekrompen wèl te doen, wanneer en waar er hem de gelegenheid toe geboden werd, en zich in een waarschijnlijk vruchteloos onderzoek toe te geven, dat hem met zulke wezens in aanraking brengen kon. '*La folle du logis*!' zeide hij in zich zelven, onwillekeurig tegen zijn voorhoofd tikkende; zijne verbeelding had zich gisteren den ganschen nacht met die vondelinge bezig gehouden; door de beschrijving van het pleegzustertje waren zijne vermoedens bepaald. En dat diezelfde dwaalster hem nog beheerschte, dat deze nog haar spel met hem dreef, wie twijfelt er nog aan, als wij mededeelen, dat hij zich, voortstappende, minder de zonderlinge ontvangst bij die christelijke weduwe zoekt te verklaren, dan den verschillenden indruk, door zijn aanbod van honderd gulden, blijkbaar op Arend-broêr en Chrisje-zus gemaakt? Het kamertje in het Corvers-

hof - waarheid of dichtsel? - week geheel op den achtergrond voor de waarschijnlijkheid, dat het paar, zoo als vrouw liefste zich had uitgedrukt, ‘van den moord wist!’ Jufvrouw Bruze had zich volstrekt niet verontschuldigd, had hem slechts op hare beurt beticht, dewijl hij het doel, waarmeê hij tot haar kwam, onvoorzigtig verried; de blik van den kandidaat voor stil leven, die begeerige blik gold Oom Frits een bewijs! En toch volstond een oogenblik nadenkens, om hem te overtuigen, dat hij er niet in slagen zou om dat kluwen, louter door den dunnen draad dier geldzucht, te ontwarren, dat de zaak van meer zijden moest worden toegelicht.

Wie er hem de behulpzame hand in zou bieden?

Wij hebben ditmaal te lang met Oom Frits heen en weêr gewandeld om den lezer niet een deel des wegs te schenken; - eerst waar onze oude Heer Rievens eene wijle van zijne omdoling uitrust, zetten wij ons verhaal weder voort.

Er ontbreekt weinig aan het kleine vertrek - waarin wij hem daartoe gaarne zouden verplaatsen - er ontbreekt weinig aan, om het een dier heiligdommen te doen zijn, wier drempel, volgens Miss Martineau, geen handelaar, geen staatsman, geene vrouw zelfs ooit overschrijdt, of zij benijden hunne gelukkige bewoners: - eenige boeken schuilen langs de wanden achter saaijen gordijnen, bescheiden, ter helfte weg; op eene kleine schrijftafel ziet ge een lessenaartje, - de eenige armstoel in de kamer staat er voor, - en sieraden heeft zij niet, dan wat vroege tulpen in vollen bloei, op een paar guéridons voor de vensters in de zon gezet en een portret van Thorbecke, in mahonyhouten lijst, aan den wand, - Thorbecke, niet als minister, maar als professor. Er ontbreekt weinig aan, herhalen wij, zoo als de staathuishoudkundige schrijfster zegt, om ieder, die dat vertrek binnentreedt, als hij zelf niet academisch gevormd werd, te doen wenschen, dat men in de plaats van dien bevoorregte onder de gunstelingen der Alma Mater behoorde; er ontbreekt weinig aan, en echter in dat weinige schier alles; - hij, die deze kamer bewoont, is geen s t u d e n t meer - hij is reeds a d v o c a a t!

> Comment en un plomb vil l'or pur s'est il changé?...

Of heeft het enkele woord niet al uwe belangstelling uitgedoofd in de boeken over die schrijftafel verspreid; in de brieven, die gij daar op dat lessenaartje ziet liggen? Er waren weleer ook onder de eersten, die gij eerbiedig zoudt hebben digtgeslagen, zoodra gij die geopend hadt; maar de meerderheid bestond toch toen uit werken, waarover gij gaarne met den aankomenden geleerde hadt gekout; de bloesems van het vernuft ontloken

toen ook voor hem; wat zijn het nu anders dan wetboeken? en slechts één Meijer wist er een boeijend boek over te schrijven, slechts een Montesquieu *en fit de l'esprit*. Er waren vroeger onder de laatsten, die hij in zijn rokzak zou hebben weggefrommeld, als gij hem in hunne lezing hadt verrast; brieven der gulden jeugd, blijken van vriendschap, boden van minne; maar al vouwde hij de epistels, die hij dezer dagen ontving, bij uw bezoek niet toe, gij zoudt noode in verzoeking geraken, er een onbescheiden oog in te slaan, - de kronkelpaden van het belang, de doolhoven des onverstands, de sluiphoeken der misdaad, wat zoudt gij er u in wagen?

> O what a noble mind is here o'erthrown!

Niet te haastig, lezer! - de poëzij is geen waassem, die voor den adem der werkelijke wereld zwicht.

‘En hoe gaat het, Joan?’ vroeg Oom Frits aan den voor anderhalfjaar gepromoveerden jeugdigen regtsgeleerde, die den armstoel van voor zijn schrijflessenaartje naar hem had toegeschoven, voeg het op eenen toon, die bewees, op welk een vriendschappelijken voet zij gewoon waren te verkeeren; ‘ge moet het wel druk hebben, daar ge mij in weken niet zijt komen zien, - hoe gaat het?’

‘Zoo een practiserend advocaat het land mogt hebben, Mijnheer Rievens! - lachte de jonkman, die, ongehuwd, met eene oude nicht zamenwoonde, - dan zou ik zeggen...’

‘Och, het zou met den practizijn wel schikken,’ beweerde Oom Frits, indien er het ongeduld van den poeët niet bij kwam; maar ge weet, Joan! mijn troost luidt:

> M*ηδὲν ἁμαρτεῖν ἔυτι θεῶν ϑαὶ πάντα; κατορϑοῦν.*

De jonkman boog zich.

> ‘“Monsieur! avec du Grec on ne peut gâter rien,”’

hervatte hij, ‘maar heet dat niets te missen,’ als de schel in een paar maanden maar driemalen overgaat: ‘er is iemand om Mijnheer te spreken, -’

‘Mits ge in die drie zaken s l a a g t ?’ viel Oom Frits in.

‘U heeft mij te veel goeds gedaan, om er u geen kijkje op te gunnen,’ - antwoordde Joan, - ‘misschien zult ge mij dan toestemmen, dat zekere Meester Joan Maes wel het land hebben mag. Sedert wij elkander het laatst zagen, zeide ik, is mijn raad tot drie keeren toe ingeroepen, - de eerste maal, - het is een mooije zaak, - door Huibert van Veere, voor het kantoor zijns vaders; - tien zulke, ziet ge, en ik zou niet klagen! De advocaat, die hun huis anders bedient, was naar Londen, - u weet, die uitstapjes

zijn aan de orde van den dag, voor de Spaansche schuld of de Spoorwegskwestie - en Collega*** die zijn praktijk zou waarnemen, viel niet in den smaak van den ouden van Veere, - ik val nog al in dien van Huib. -'

'Een flinke jongen,' getuigde Oom Frits.

'*Et me voilà au bout de mon latin*,' - voer Joan voort, - 'wat de goede zaken betreft, - het fransche citaat, Mijnheer Rievens! moge u bewijzen dat ik reeds onder den indruk van de tweede ben. Zij begon allerinteressantst met een geparfumeerd briefje, *aux armes* van eene vrouw, die ik voor het minst *pour une baronne* hield; - ik verzocht nicht mij een *fauteuil* en een *trépied* uit de zijkamer af te staan, voor den morgen, waarop zij belet had gevraagd. "Waarom haar in uw celletje ontvangen?" zeî de hupsche vrouw, "ik zal wel achter gaan zitten; vóór staat immers eene *causeuse*?" maar mij dacht, het *tête à tête* zou meer val hebben onder het oog van al deze deftige getabbaarden.' - En Joan wees naar foliant bij foliant. - 'Het sloeg één ure; ik hoorde een rijtuig stil houden; gracieuser werd er nooit binnen deze vier muurtjes gebogen, dan zij het deed. "*Vous êtes jeune*", was de inleiding, "gij zult niet al te onverbiddelijk gestreng zijn *pour une amie de mon enfance*." Zij kwam dus niet voor haar zelve; ze kwam mijn gevoelen inwinnen voor eene vriendin, die aan een der kleinere tooneelen van Parijs was geëengageerd geweest, *qui avait rompu son engagement pour une liaison*, die daarvoor vervolgd werd, die zich nu hier ophield, - ik was andermaal te jong, *pour être rigidement sévère*.'

'Die deftige getabbaarden deden niet veel effect,' lachte Oom Frits en wees op zijne beurt naar foliant bij foliant.

'Maar mijn ernst des te meer,' - hernam Joan, - '*veuillez m'en tenir compte*; want hoe gaarne ik ook dat allerliefste gezigtje voor hare vriendin gerust had gesteld, verzwijgen mogt ik haar niet, dat de veiligheid van deze slechts in den berooiden toestand van de zaken des directeurs school, dat hij zijn vonnis, als hij geld genoeg had voor de registratie, transporteren kon. *Ah, mon Dieu*!' borst zij uit, '*je ne saurais voyager plus loin*!' - zij was dus zelve *the frail beauty*? - ik staarde mij op de papieren blind; zij liet het mij niet lang meer doen. '*Vous avez mon secret*,' hoorde ik er op volgen, '*mais votre honneur me le garde*;' ik beloofde het haar volgaarne. Tien tegen één, wil ik wedden, dat ze uit Parijs met een van onze landgenooten vlugt te, want u had eens moeten hooren, wat er er al in *l'honneur d'un hollandais* steekt.

'En gij riedt haar?' vroeg Oom Frits.

'Et elle a dit: je reviendrai!'

ong de jonkman, op de melodie van het air uit Guido et Ginévra. Maar voer hij voort, ‘maar zij schreide om er medelijden meê te hebben,’ zeî nicht, die haar in de vigilante zag stappen, - ‘het was zonde van zulk een lief schepsel,’ zeî mijne anders strenge nicht; maar de meid, die den volgenden dag de kamer stofte, vond twee gulden op mijn schrijftafel, tusschen een boek geschoven, en het schijnt wel *que je ne lirai qu'une seule page de ce roman*.

‘En uwe derde zaak?’ vroeg de oude Heer Rievens, terwijl de schrale vingeren eene maat sloegen op zijne knie.

‘Het was een bezoek van Mijnheer Thoossens, - u kent hem?’

‘Willem noemt hem “de eeuwige Kandidaat voor de Tweede Kamer;” en Huibert....’

‘“Is doodelijk,” zegt de wereld,’ van zijne vrouw, ‘het mooije Creooltje, en de wereld toont daardoor juist, hoe weinig zij Huib kent,’ - viel Joan in, en voegde er bij: - ‘maar genoeg, dezelfde, Thoossens heeft mij bezocht; wat meent u dat den onbeschaamde tot mij bragt? Een proces over de vertraagde, over de vergeten uitdeeling voor deze of gene zijner plantaadjes, denkt u; maar dat zou zijne schuld niet zijn geweest; dat had tot de legaten van de dwaasheid der achttiende eeuw behoord; de propositie betrof iets personeels. Doch u zou missen, hoe vaak u ook giste. Hij bragt mij zijn vuile wasch over de emancipatie der slaven,’ - een hieroglyphen-handschrift, - opdat ik er schoon linnen van maken mogt! Hij had geen tijd om die vlugtige gedachten te ordenen, zeide hij; hij had weinig slag om die behagelijk in te kleeden, hm! hm! - maar als ik hem een handje helpen woû, dan zouden, ja, zijne vrienden wel zien, dat hij iemand, die zijne zaak maakte van stellen, in den arm had genomen, maar het groote publiek zou *dupe* wezen, ‘en dat was hem, daar hij er eene goede zaak meê bevorderde, wel een “bankje van drie honderd gulden waard!”’

‘En gij hebt: dankje!’ gezegd, ‘dankje, Thoossens!’ borst om Frits uit. - Joan knikte: ‘ja!’ - en de oude Heer Rievens riep: Bravo, bravissimo! - als hij het kunstje bij een ander beproeft, en het boekje komt uit, dan is ook de kritiek klaar:

> Il est assez de Geais à deux pieds comme lui,
> Qui se parent souvent des dépouilles d'autrui,
> Et que l'on nomme plagiaires.

‘Maar, jongenlief! ik heb nu naar het lijden van een practizijn zonder zaken geluisterd, -’

‘En het is groot,’ zeide Joan, ernstig.

Maar de lust van een poëet nog grooter, niet waar? - en Göthe heeft gezegd:

‘Es bildet ein Talent sich in der Stille.’

‘Aan de laatste hapert het mij hier niet,’ zuchtte de jonkman.

‘Waaraan dan,’ vroeg Oom Frits, ‘aan stof? - ik zie wèl, dat ik èn den practizijn, èn den poëet, niet weder zes weken uit het oog mag verliezen; dat ik voor beide zorgen moet.’

En onze oude vriend deelde aan Mr. Joan Maes zoowel de ontmoetingen in den mist, als zijne ontmoetingen van dien morgen mede; hij droeg dezen de taak op hem behulpzaam te zijn in het opsporen der moeder van de vondelinge, - ‘het lijdt, door het verschil tusschen de kleeren van het kind, en de schamelheid van mand en deken,’ - besloot hij, - ‘bij mij geen twijfel, dat hier een gruwel is gepleegd!’ En onze oude vriend nam eindelijk het pakje boeken van onder zijn arm, dat ge misschien al vergeten hebt dat hij bij zich droeg, - het waren twee deelen: - ‘Neêrlands Bededagen en Biddagsbrieven’, door N.C. Kist. - ‘Bestudeer dat werk eens!’ sprak hij, die Joan overreikende, ‘en zeg mij, bij uw eerst bezoek, of er heerlijker handboek onzer historie geschreven is, of er geen stoffe voor honderd verzen in schuilt.’

Het was intusschen vier ure geworden; Oom Frits spoedde zich huiswaarts, - maar op zijn stoep staande, trok een jongen zijne opmerkzaamheid, een jongen, dien hij meer meende te hebben gezien; - hij bedroog zich niet, - het was de straatboef, die hem voor ‘den verklikker van de belasting’ had uitgemaakt.

Of Jufvrouw Bruze verspieders nahield?

Wij zullen het zien, als uw geduld ons niet begeeft.

Bibliographisch Album.

Entwicklungs-Geschichte der Pflanzen-Embryon, von Hermann Schacht, Phil. Dr. etc. Eine durch die Erste Klasse des Königlich-Niederländischen Institutes gekrönte Preisschrift; mit 26 *Kupfertafeln. - Overgedrukt uit de Verhandelingen van de Eerste Klasse van het K.N. Instituut, 3de Reeks, 2de Deel. - Amsterdam, bij Sulpke*, 1850.

Deze Verhandeling is een antwoord op de in het jaar 1847 door de Eerste Klasse van het K.N. Instituut uitgeschrevene Prijsvraag, luidende:
‘De Klasse verlangt naauwkeurige onderzoekingen over het ontstaan van het Embryon in de Phanerogamische Gewassen, vooral in betrekking tot de Horkel-Schleidensche Theorie, bekend onder den naam van *Einstülpungs-Theorie*.

De uitkomsten van dit onderzoek, hetwelk men wenscht dat over de meest verschillende natuurlijke orden worde uitgestrekt, moeten door afbeeldingen opgehelderd - en, zoo mogelijk, door bijgevoegde praeparaten gestaafd worden. -’

Dewijl deze Verhandeling aan eene der moeijelijkste nasporingen der Planten-Physiologie toegewijd is, hebben wij gemeend de Lezers van dit Tijdschrift geene ondienst te doen, door hunne aandacht eenige oogenblikken bij de belangrijke, door Schacht verkregene, resultaten te bepalen.

Na eene korte *Voorrede*, waarin de S. de zaken opsomt, welke bij het doen van onderzoekingen over de wijze, waarop de bevruchting in het Plantenrijk plaats grijpt, volstrekt noodzakelijk zijn en onvoorwaardelijk in acht genomen moeten worden, waartoe o.a. eene naauwkeurige kennis van de structuur van het stuifmeel, zijn inhoud, de ontwikkelingsgeschiedenis der voor de bevruchting onmisbare vrouwelijke bloem-organen, enz., behooren, gaat hij over tot een *Geschiedkundig Overzigt* van de leer dier bevruchting zelve, en maakt den Lezer op eene zeer beknopte doch duidelijke wijze bekend met de uitkomsten der onderzoekingen van Malpighius, Brogniart, R. Brown, Horkel, Schleiden, Wydler, Griffith, Meyen, T. Hartig, H. Giraud,

W. Wilson, Gelesnow, Mirbel, Spach, Gottsche, Gasparini, Amici, Tulasne, von Mohl, K. Müller, Knorz en Hofmeister, waaruit blijkt, dat men, van het jaar 1681, waarin Malpighius leefde, tot aan 1833, niet verder gekomen was dan de vervolging der Stuifmeelbuizen (*Tubi pollinis*) tot aan den Kiemzak (*Saccus embryonalis*), doch nog omtrent alles, wat verder gebeurde en op het onmiddellijk ontstaan der kiem eenige betrekking had, in volslagene onzekerheid verkeerde. - Schleiden wordt als dengenen genoemd, die het eerst de stelling uitsprak ‘dat het geslotene en in den kiemzak gedrongene uiteinde der stuifmeelbuis zelve, door den kiemzak gevoed, den grondslag der toekomstige plant zoude uitmaken’; Schleiden als den man aangehaald, die den afgebroken draad met zekere hand weder opvatte en zijne uiteinden tot het schoonste geheel verbond!

Uit hetgeen verder in dit Geschiedkundig Overzigt wordt medegedeeld, ontwaart men, dat deze zoo stellig uitgesprokene meening niet overal even gunstig ontvangen werd, integendeel, zelfs werd bestreden en door sommigen hevig aangevallen. Wij herinneren slechts aan de mededeelingen en Verhandelingen van v. Mohl en Hofmeister. - Er zijn dan ook heden ten dage nog *vier* verschillende wijzen, waarop het ontstaan der kiem door verschillende Kruidkundigen verklaard wordt. Deze zijn de volgenden:

1°. Het kiemblaasje ontstaat uit het geslotene uiteinde der stuifmeelmeelbuis zelve (Schleiden, Griffith, Gelesnow, Wydler, Tulasne).
2°. Het kiemblaasje ontstaat uit de stuifmeelbuis en den kiemzak op eene dynamische en gelijktijdig stoffelijke wijze (Meijen).
3°. Het kiemblaasje, dat reeds vóór de aankomst der stuifmeelbuis bestaat, ontvangt daardoor alleen het vermogen, zich verder tot *hiem* te ontwikkelen (Mohl, Hofmeister).
4°. Het kiemblaasje ontstaat uit den inhoud van den kiemzak, nadat de stuifmeelbuis daaraan haren inhoud heeft medegedeeld.

Bij de nadere uiteenzetting dezer vier Theoriën, bemerkt men reeds genoegzaam, tot welke uitkomsten de S. door zijne onderzoekingen gekomen is; het is als ware hij ongeduldig den lauwerkrans om de slapen des mans te hechten, dien hij zijn leermeester noemen mag, Schleiden, aan wiens hand hij de verborgenste geheimen der Natuur leerde ontsluijeren!

In een tweede Hoofdstuk wordt de wijze opgegeven, waarop de S. bij zijne onderzoekingen is te werk gegaan; onderzoekingen, welke hij gedurende vier zomers achtereen met den meesten ijver vervolgde. Hieruit blijkt, dat hij zich, zoo veel mogelijk, eerst met den bouw van het onbestoven stuifkanaal en het onbevruchte ovarium trachtte vertrouwd te maken, om daarna tot de beschouwing derzelfde organen eerst korten en daarna langeren tijd na de bestuiving over te gaan. De instrumenten, welke gebezigd werden, waren: een enkelvoudig mikroskoop van Zeiss, te Jena, dat 15 à 30 maal vergrootte; een zamengesteld mikroskoop van Oberhäuser, waarvan hij gewoonlijk de 120malige vergrooting bezigde, en een scherp Engelsch scheermes. De vervaardigde praeparaten werden door middel der Camera lucida afgeteekend en daarna in eene oplossing van Chlorcalcium tusschen twee glasplaatjes bewaard; de platen, achter het werk gevoegd en 26 in aantal, zijn allen op deze wijze ontworpen, en kunnen, blijkens eene aankondiging van den Secretaris van de Eerste Klasse des Kon. Ned. Instituuts, met de in het Archief dezer Inrigting gedeponeerde en daarop betrekking hebbende praeparaten vergeleken worden.

In het derde Hoofdstuk eindelijk, dat het omvangrijkste is en tevens het voornaamste gedeelte der gansche Verhandeling uitmaakt, worden des Schrijvers

eigene onderzoekingen naauwkeurig medegedeeld en beschreven. - Dezen strekken zich uit over 26 natuurlijke Orden (*Gramineae, Liliaceae, Or-*

chideae, Cannaceae, Najadae, Typhaceae, Abietineae, Taxineae, Polygoneae, Santalaceae, Proteaceae, Convolvulaceae, Scrophularineae, Pedalineae, Orobancheae, Monotropeae, Violarieae, Cucurbitaceae, Mesembryanthemeae, Euphorbiaceae, Juglandeae, Balsamineae, Tropeoleae, Oenothereae, Halorageae, Amygdaleae) en 44 geslachten (*Zea, Gloriosa, Phormium, Ornithogalum, Liparis, Orchis, Ophrys, Listera, Epipactis, Cypripedium, Canna, Potamogeton, Sparganium, Pinus, Abies, Taxus, Polygonum, Fagopyrum, Thesium, Manglesia, Calystegia, Scrophularia, Veronica, Euphrasia, Pedicularis, Rhinanthus, Melampyrum, Martinia, Orobanche, Lathraea, Monotropa, Viola, Cucorbita, Cucumis, Mesembryanthemum, Mercurialis, Juglans, Impatiens, Tropaeolum, Oenothera, Clarkia, Circaea, Hippuris, Prunus*.

Wij zullen wel niet behoeven aan te merken, dat de genoemde geslachten in geenen deele tot dezulken behooren, waarvan de bevruchting door vroegere Schrijvers nog niet was nagegaan. Integendeel, vele planten, welke Schacht tot zijne onderzoekingen koos, vindt men reeds bij Amici, Mohl, Hofmeister en anderen. Het noodzakelijke daarvan zal een ieder inzien, die overtuigd is, dat liet bij het beantwoorden der Prijsvraag niet alleen aankwam op het vaststellen van eene Bevruchtings-Theorie voor de Planten in het algemeen, maar ook op het wederleggen van de observaties van anderen, wier uitkomsten niet met die van onzen Schrijver overeenstemmen.

Daar onze aankondiging te wijdloopig worden zoude, indien wij geslacht voor geslacht wilden nagaan, zoo zullen wij hier alleen van die punten gewagen, welke der vermelding bijzonder waardig zijn, te meer daar wij anders in herhalingen zouden vervallen.

Tot deze meer belangrijke punten behoort in de eerste plaats des Schrijvers eindresultaat, dat wij daarom reeds te dezer plaatse vermelden kunnen, omdat het de uitslag was van het onderzoek van alle planten afzonderlijk, van de eerste tot de laatste. Dit resultaat komt hierop neder: dat bij *alle* door den S. onderzochte planten *de stuifmeelbuis zelve in de kiem overgaat*; dat wil zeggen, dat de eerste cellen der kiem zich in *haar* binnenste vormen; *nooit* zag de S. eene reeds vóór de nederdaling der stuifmeelbuis in den kiemzak aanwezige (praeëxisterende) cel, alleen door met de eerste in aanraking te komen, in staat gesteld in de kiem over te gaan; nog minder een embryo door de mengeling van beider vloeibaren inhoud ontstaan. -

Een naar binnen slaan van den top des kiemzaks door de neêrdalende stuifmeelbuis (Einstülpung) heeft dan alleen plaats, wanneer de eerste daar ter plaatse vast genoeg is om niet terstond door de laatste doorboord te worden. Wordt er eene instulping geboren, dan zullen, ook in dit geval, de eerste cellen der kiem zich binnen het door den naar binnen geslagen kiemzak van alle kanten omgevene uiteinde der stuifmeelbuis vormen. Hier wordt de kiemzak eerst later doorboord.

De nederdaling der stuifmeelbuis en haar indringen in de Micropyle zag schacht allerduidelijkst bij *Polygonum Convolvulus* L., *P. Fagopyrum* L., *Euphrasia officinalis* L. en *Veronica Serpyllifolia* L. - In de meeste gevallen drong zij onmiddellijk, zonder eenige veranderingen in haren loop te ondergaan of vertakkingen af te geven, tot de micropyle door. Eene zwelling gedurende haren loop door het stijlkanaal nam S. bij de meeste planten waar; bij de Cannaceën en vooral bij *Impatiens glandulifera Royle* was deze verwijding zeer aanmerkelijk bij het binnendringen der micropyle. - Verakkingen der stuifmeelbuizen, zoowel buiten als binnen den kiemzak, ontvaarde de Schrijver enkele malen; buiten den kiemzak vond hij ze bij *Viola tricolor* L. en *Oenothera muricata* L.; daarbinnen bij *Mesembryanthemum diversifolium* Haw. -

Hierdoor wordt dus de mogelijkheid geboren, dat er meer dan één Embryo uit eene enkele stuifmeelbuis ontstaat. - Nog moe-

ten wij van de waarneming gewagen, dat de stijfselkorreltjes, in het stuifmeel oorspronkelijk aanwezig, langzamerhand in de stuifmeelbuizen zouden verdwijnen, en op het oogenblik dat deze den kiemzak bereiken, door reagentia niet meer zouden kunnen worden aangetoond.

Nadat de stuifmeelbuis de micropyle binnengedrongen was, zag S. haar door de intercellulaire gangen der Kiemprop (Kernwarze) den kiemzak langzamerhand naderen, nu en dan, zoo als bij *Taxus*, eerst eene verwijding boven dezen laatsten vormende. - Ontbrak de kiemprop, alleen, zoo als bij *Tropaeolum*, of met de zaadhuid (Testa), zoo als bij *Thesium*, dan trad de stuifmeelbuis den kiemzak onmiddellijk binnen. - *Gloriosa superba* L. maakt op dezen algemeenen regel eene uitzondering, daar S. de stuifmeelbuis hier niet de kiemprop zag binnengaan, maar na deze te hebben laten liggen, zijdelings tot den kiemzak zag doordringen. - De aanzwellingen der stuifmeelbuis, waarvan wij zoo even spraken, ontmoette de S. ook bij *Cucumis sativus* L. en *Cucurbita Pepo* L.; volgens zijne meening zijn het dezen geweest, welke Meyen aanleiding gaven tot de dwaling, om bij dezelfde planten van een kanaal tusschen de Micropyle en den kiemzak te spreken. Zulk een kanaal toch negeert S. ten eenenmale.

De kiemprop doorboord hebbende, zag S. de stuifmeelbuizen den kiemzak bereiken. Eene instulping van dezen laatsten, d.i. een naar binnen slaan van zijn top door de neêrdalende buis, nam hij waar bij *Gloriosa superba* L., *Phormium tenax* F., *Sparganium simplex* Huds, *Calystegia Sepium* R. Br., *Juglans regia* L., *Clarkia pulchella* Pursh., *Circaea lutetiana* L., en *Prunus armeniaca* L. Aan deze instulping kent S., met betrekking tot de vorming der kiem, geene groote waarde toe; zij is voor hem eene zaak van zeer ondergeschikt belang, zoo als dan ook blijkt uit hetgeen wij alreede van zijn eindresultaat hebben medegedeeld. Hij gelooft, dat men haar tamelijk algemeen zou waarnemen, indien men slechts altijd toestanden onderzocht, die jong genoeg waren.

Hetzij nu deze instulping werd waargenomen of niet, altijd gold het als regel, dat de eerste cellen der kiem zich in het einde der stuifmeelbuis ontwikkelden. Nu eens zag hij dit proces terstond na het binnendringen van den kiemzak ontstaan, zoo als bij *Phormium, Clarkia, Circaea, Sparganium, Juglans, Prunus*, in welk geval het boven de jonge kiem gelegene en in den kiemzak beslotene gedeelte der stuifmeelbuis, *Kiemdrager* geheeten, slechts zeer kort was; dan weder ontwaarde hij, dat de celvorming eerst lager plaats had, als wanneer de Kiemdrager, zoo hij niet verloren ging, eene veel aanmerkelijker lengte bereikte. Bijzonder duidelijk was volgens S. de vorming der kiemcellen in het uiteinde der stuifmeelbuis bij *Gloriosa superba* L., *Lathraea squamaria* L., en *Monotropa hypopitys* L. - Bij *Oenothera muricata* en *biennis* L. zag S. de stuifmeelbuis, nadat zij den kiemzak was binnengedrongen, eene aanmerkelijke kromming om hare eigene as ondergaan. Deze waarneming schijnt hem bij de beoordeeling van de schriften van Hofmeister niet buiten rekening te mogen worden gelaten. Daar namelijk in dit geval, wanneer men het praeparaat *à vol d'oiseau* beschouwt, het eene gedeelte der buis hooger dan het andere gelegen moet zijn, en beide deelen derhalve op hetzelfde oogenblik niet duidelijk zullen kunnen onderscheiden worden, zoo zal daar, waar het gezigtsveld van een der deelen ophoudt, eene scherpe grens geboren worden, die het als geheel geïsoleerd zal doen voorkomen. Is men nu, zoo als Hofmeister, de leer toegedaan der praeëxisterende cellen, dan zal natuurlijk bij *Oenothera* het onderste gedeelte der stuifmeelbuis, schijnbaar vrij en van een hooger gelegen gedeelte onafhankelijk, voor eene praeëxisterende cel kunnen gehouden worden. Eene andere zaak, welke zoowel bij *Oenothera*, als bij andere planten, tot dwalingen aanleiding kan gegeven hebben bij het nagaan

der wijze, waarop de bevruchting bij de Phanerogamen plaats heeft, is volgens S. deze, dat de stuifmeelbuis, na de eerste kiemcellen in haar uiteinde gevormd te hebben, zich dikwijls even boven die plaats afsnoert, en, daarna nog eenigen tijd blijvende bestaan, aan de beide zoo doende gevormde uiteinden afrondt. Het is blijkbaar, dat, wanneer men een ovulum in dat tijdperk observeert, er tusschen de wordende kiem en de boven haar gelegene buis geen zamenhang meer bespeurd wordt, en de eerste, in dit geval, voor eene door den invloed der stuifmeelbuis zich verder ontwikkelende praeëxisterendecel zal kunnen gehouden worden. Schacht verkeert in de volle overtuiging dat Hofmeister en anderen, vooral hierdoor, menige verkeerde observatie gemaakt en daardoor de ware toedragt van zaken hebben miskend. Deze afsnoering der stuifmeelbuis nam S.o.a. zeer duidelijk waar bij *Polygonum Convolvulus* L. en *Bistorta* L.

Zeer belangrijk is des S. waarneming, dat, in sommige gevallen, het einde der stuifmeelbuis niet onmiddellijk, maar na eerst eene *Voorkiem* (Proembryo) gevormd te hebben, in het kiemblaasje en zóó verder in de kiem overgaat. Dit verschijnsel, hetwelk trouwens ook reeds door anderen geobserveerd geworden was, ontmoette hij bij *Potamegeton natans* L. en *Tropaeolum majus* L. Bij de eerste plant zag hij het einde der stuifmeelbuis, na in den kiemzak binnengedrongen te zijn, aan den top eene kleine zwelling voortbrengen, waarin eene vorming van cellen begon, welke zich nogtans in geenen deele tot de stuifmeelbuis zelve uitstrekte. Uit deze nieuwe cellen ontstond later de kiem. In het proembryo zag S. niets anders dan Unger's zoogenaamde *Slijmcellen* (kogelronde holten, die met eene waterige vloeistof gevuld zijn en in eene korrelige slijmige massa drijven). Bij *Tropaeolum* vond ook in de voorkiem eene celontwikkeling plaats; desniettegenstaande was zij zeer goed van de wezenlijke kiem te onderscheiden, omdat zij daarvan door een langen celachtigen steel gescheiden was, die zij zelve eerst voortbragt en in wier uiteinde de eerste cellen van het embryo ontstonden. Reeds Amici en Mohl ontdekten deze voorkiem, doch gaven daaraan eene geheel andere beteekenis. Zoo als uit hunne geschriften blijkt, zagen zij ook hierin weder niets anders dan eene door de stuifmeelbuis bevruchte eel des kiemzaks. Schacht weêrspreekt deze hunne meening met grond, daar hij de vorming van het proembryo uit het einde der stuifmeelbuis duidelijk waarnam.

Bij *Calystegia Sepium* R. Br. bragt de in den kiemzak binnengedrongene stuifmeelbuis, zoo als gewoonlijk, nieuwe cellen voort. Hiervan onderscheidden zich 1 of 2 dergenen, welke het naast aan den top der buis gelegen waren, door eene snelle vermenigvuldiging en de vorming van eene korrelige groen-gekleurde stof, terwijl zij binnen zeer korten tijd in een digt-mazig weefsel overgingen. De (organisch) lager gelegene cellen bleven in alle rigtingen voortgroeijen, zonder nogtans aan nieuwe cellen het aanzijn te geven. Hierdoor ontstond een Embryo, dat door een ligehaampje gedragen werd, waarvan de zamenstellende deelen trosvormig aan elkander hingen. Of dit laatste met het Proembryo van *Potamogeton* en *Tropaeolum* mag en kan vergeleken worden, laat S. nog onbeslist.

Zeer eigenaardig is de wijze, waarop de bevruchting bij de *Coniferae* plaats heeft. S. zag de stuifmeelbuis hier niet terstond in den kiemzak, maar in eene der 3-8 aan den top van dezen laatsten gelegene en door een Endospermium omgevene cellen (*Corpuscula* R. Br.) binnendringen. Daar ter plaatse ontstond dan de gewone celvorming. Deze geëindigd zijnde, nam *S.* waar, dat 4-6 der onderste, altijd in het einde der stuifmeelbuis beslotene, cellen zich verlengden en het Endospermium verder indrongen. Iedere dezer verlengde cellen droeg aan haar uiteinde eene kleine cel, die reeds in het Corpusculum gevormd werd en zich van de eersten, die een helder vocht en

geene celkernen bevatteden, door een korreligen inhoud en het bezit van Cytoblasten onderscheidde. Bij *Taxus baccata* L. en *Abies alba* Michx. gingen deze kleine cellen, meestal 4 in aantal, in ééne enkele kiem over. Bij *Pinus Pumilio* H. daarentegen bragt ieder afzonderlijk ééne kiem voort. - Indien men dus aanneemt, dat er bij genoemde planten 3 corpuscula in ieder ovulum bevrucht worden, dan kunnen er zich bij *Taxus* en *Abcis* 3, bij *Pinus* 12 embryones in één enkel ovulum ontwikkelen.

Niettegenstaande nu *Taxus baccata* L. en *Abies alba* Michx, wat de vorming van ééne kiem uit 4 eindcellen betreft, volkomen met elkander overcenstemmen, zoo onderscheidt zich de laatste, even als *Pinus Pumilio* H., daardoor van de eerste, dat bij deze twee planten, buiten de verlengde en de 4 eindcellen, zich nog 2 andere lagen cellen, die ieder weder uit 4 cellen bestaan, boven elkander in de stuifmeelbuizen vormen. Van deze 4 lagen wordt de bovenste weder spoedig opgeslurpt; de daarop volgende vormt de zoogenaamde 4-cellige *Roset* der Schrijvers; de cellen der derde rij verlengen zich en worden, even als bij *Taxus*, buisvormig; de ondersten eindelijk gaan, door celvorming in haar binnenste, in de jonge kiem over.

De hierboven vermelde waarnemingen van Schacht wederspreken de waarnemingen van Hartig in zoo verre, als deze meende, dat de Corpuscula bersten, en dus tot de onmiddellijke vorming der kiem niet zouden medewerken. Wij komen straks nader op deze Corpuscula terug.

Even zoo als de stuifmeelbuis nu aan haar ondereinde eene constante vorming van nieuwe cellen deed zien, na den kiemzak ingetreden te zijn, kwamen er Schacht ook gevallen voor, waar de vermenigvuldiging dezer elementaire organen zich tevens aan het tegenovergestelde uiteinde openbaarde. Zulks had o.a. plaats bij vele *Orchideën* en bij *Tropaeolum majus* L. Bij de eersten deed zich deze woekering voor als eene enkelvoudige, bij de tweede als eene uit meer cellenrijen zamengestelde streng. Bij beiden was deze streng buiten de Micropyle zigtbaar, ja zelfs nam zij bij de laatste eene zoo aanmerkelijke ruimte in, dat zij zich om den zaadknop, door gebrek aan plaats, moest heenleggen. Terwijl het zaad rijp wordt, droogen deze strengen uit. S. vermeent dat de genoemde woekering aan den top der stuifmeelbuis ontstaat ten gevolge eener ophooping van voedende bestanddeelen daar ter plaatse, afkomstig van eene resorptie van het inwendige bekleedsel van het ovulum.

Gaan wij thans over tot de beschouwing der punten, welke meer bepaaldelijk op den *Kiemzak* betrekking hebben, dan zien wij, dat S. met andere Planten-Anatomen de meening deelt, dat dit orgaan niets anders is, dan eene tot de Kern (Nucleus) behoorende cel, die zich meer dan de anderen ontwikkelt. Tijdens het bloeijen der plant, is hij volgens hem immer aanwezig, ook vóór de bestuiving, waaruit blijkt, dat zijn ontstaan van den invloed der stuifmeelbuizen onafhankelijk is.

Schacht zag den kiemzak, tijdens de bevruchting, in verreweg de meeste gevallen slechts met eene heldere of door korrelige stoffen een weinig troebele vloeistof gevuld. De korrels houdt hij voor eene proteïne-verbinding; stijfsel ontmoette hij hier nimmer. Van dezen algemeenen regel wijken af: de *Orchideae, Ornithogalum nutans* en *umbellatum* L., *Zea Mays* L., *Canna exigua, Oenothera muricata* L. en *Monotropa hypopitys* L. Hier ontmoette S. namelijk, hoewel niet geheel constant, òf aan den top des kiemzaks, òf aan zijne basis, òf aan beide uiteinden gelijktijdig, eenige cellen, reeds vóór dat de stuifmeelbuis tot dit orgaan genaderd was. Bij de *Orchideën* ontstonden deze cellen te midden der korrelige massa, vulden zich daarmede van lieverlede, en gingen daardoor eindelijk in wasachtig glinsterende ligchaampjes over. S. beschouwt haar als Endosperm cellen, welke zouden moeten dienen om het uiteinde der stuifmeelbuis en de jonge kiem te voeden. Deze

meening steunt op de waarneming, dat die cellen met het grooter worden der laatste in omvang afnemen en eindelijk geheel verdwijnen, terwijl zij daarentegen blijven bestaan en grooter worden in die gevallen, waar de stuifmeelbuis den kiemzak niet bereikte. Dat zij niet voor organen mogen gehouden worden, welke later zelve in de kiem overgaan, was vooral duidelijk bij *Ornithogalum*. Vooreerst toch leerde hier de waarneming, dat de stuifmeelbuis altijd ter zijde van deze cellen neerdaalt en zelve in de kiem overgaat, en 2°. dat de laatsten even dikwijls in den kiemzak ontbreken als dat zij er in gevonden worden, en er in het eerste geval desniettegenstaande eene kiem ontstaat. Meyens meening, dat bij de Liliaceën geen vliezige kiemzak zoude gevonden worden, wordt, even als Schleiden zulks reeds vroeger deed, bepaald tegengesproken. Amici en von Mohl, die de leer zijn toegedaan, dat de cellen, die bij de hierboven genoemde planten in den kiemzak vóór de bevruchting voorkomen, werkelijk de rudimenten der kiem zelve zijn, hebben, volgens S., de wasachtige ligchaampjes der *Orchideën* en de slijmophoopingen bij *Zea, Canna*, enz., voor het einde der stuifmeelbuis aangezien; een vermoeden, dat aan waarschijnlijkheid wint, indien men bedenkt, dat de neerdaling der stuifmeelbuizen door deze klompjes verborgen en zoo doende aan de waarneming van genoemde Kruidkundigen ontsnapt kan zijn. De meening van Amici, die buitendien het kiemblaasje en den kiemzak gedurig met elkander verwart, dat in den kiemzak der Orchideën *constant* slechts ééne cel voor de bevruchting zoude aanwezig zijn, wordt bepaaldelijk tegengesproken. - Vóór wij van de Orchideën afstappen, zij het ons nog veroorloofd mede te deelen, dat S. hier acht of tien dagen na de bevruchting, tusschen de opperhuid van het eitje en de cellen der Chalaza, eene ophooping van gas waarnam, welke met zijne verdere ontwikkeling gestadig toenam. Hij schrijft deze gasontwikkeling toe aan scheikundige veranderingen, die in den kiemzak en de chalaza plaats grijpen. - Eindelijk zoude het gemakkelijk loslaten der eitjes van den Funiculus bij de Orchideen een teeken wezen, dat de bevruchting volbragt is.

Eene *constante* celvorming in den kiemzak vóór de nederdaling der stuifmeelbuizen werd opgemerkt bij de *Coniferae* en *Personatae*. Bij de eersten werd de kiemzak daardoor geheel, bij de laatsten slechts voor een gedeelte gevuld. Wij hebben van deze celvorming reeds vroeger gesproken en komen daarop hier, wat de *Coniferen* betreft, nogmaals terug, omdat wij nog een woord over de Corpuscula zeggen moeten. Even zoo als de kiemzak voor eene buitengemeen sterk ontwikkelde eel der kiem moet gehouden worden, zoo zijn de Corpuscula niets anders dan grootere cellen van het Endospermium; wij behoeven toch de aandacht wel niet meer daarop te vestigen, dat S. alles, wat zich in den kiemzak, zoowel vóór als na de bevruchting, ontwikkelt, het einde der stuifmeelbuis er buiten gelaten, voor kiemwit of Endospermium houdt. Deze Corpuscula zag Schacht bij *Taxus baccata* L. eerst ontstaan nadat de kiemzak gedurende 14 dagen met de stuifmeelbuizen in aanraking geweest was; van buiten waren zij aan kleine diepten te herkennen. Hun getal is niet constant, zoo als Hartig meende; overal waar deze Schrijver slechts één Corpusculum waarnam, zoo als bij *Thuja, Cupressus, Juniperus*, schijnt hij eene zwelling der neerdalende stuifmeelbuis in de kiemprop daarvoor te hebben aangezien. Mirbel en Spach hebben, volgens S., de Corpuscula over het hoofd gezien, en derhalve ook het indringen der stuifmeelbuizen in deze cellen niet kunnen waarnemen. De blazen, die zij aan den top der kern waarnamen, waren óf stuifmeelkorrels, óf zwellingen der stuifmeelbuizen; deze laatsten zagen zij voor bijzondere organen (Aufhängefäden) aan. De vergelijking der Corpuscula met de in den kiemzak der Orchideën vóór de bevruchting voorhandene cellen, door Mohl geopperd,

is, zoo als uit alles, wat wij reeds van de waarnemingen van Schacht over deze familie hebben medegedeeld, geheel onjuist.

Bij *Thesium linophyllum* L., *Tropaeolum majus* L., en sommige *Orchideën* vond S., tijdens de bevruchting, de kiemprop reeds verdwenen, die anders zelden in dat tijdperk gemist werd. Bij eenige andere Orchideën werd zelfs de geheele kern door den kiemzak opgeslurpt. Somtijds strekte zich deze opslurping ook tot de inwendige zaadhuid uit, terwijl de kiemzak daarin dan ééne enkele of wel eene dubbele uitzakking deed ontstaan. Eene enkele uitzakking aan den top van het eitje nam S. waar bij *Veronica, Martinia, Scrophularia*, eene dubbele (aan top en basis) bij de *Rhinanthaceën, Orobancheën, Acanthaceën* en *Labiaten*. Bij *Lathraea* kwamen deze uitzakkingen later uit het eitje te voorschijn, als wanneer zij als langere of kortere vliezige zakjes in de holte van het vruchtbeginsel konden onderscheiden worden. Deze uitzakkingen bevatten nimmer cellen. S. gelooft, dat zij, door ontneming van voedsel aan het parenchym der zaadhuid, aan de voeding van het kiemwit dienstig zouden zijn.

Vóór wij deze onze aankondiging of mededeeling van de belangrijkste punten in Schachts bekroonde Prijsvraag eindigen, moeten wij nog van twee zaken gewag maken. De eerste is deze, dat S. als constant kenmerk, waaraan men de cellen van het geleidend celweefsel immer van de neerdalende stuifmeelbuizen zoude kunnen onderscheiden, de mindere breedte der laatsten daargelaten, opgeeft, dat de eersten immer eene of meer eelkernen bevatten, die bij de tubi pollinis altijd ontbreken. De planten, welke ik te dezen opzigte onderzocht heb, hebben mij zulks volkomen bevestigd. - De tweede is deze, dat het Ovarium bij *Hippuris vulgaris* L. zeker, en bij *Manglesia cuneata* End. en *Impatiens glandulifera* Royle naar de grootste waarschijnlijkheid, tot de stengelachtige organen behoort; eene overwinning te meer aan den kant van Schleiden, die den algemeenen regel, dat het Ovarium uit vruchtbladen (dat zijn bladachtige organen) zoude gevormd zijn, reeds sedert langen tijd tegengesproken en bestreden heeft. Eindelijk is het vruchtbeginsel van *Cucumis sativus* L., volgens S., 1- en niet 3-hokkig, dat van *Oenothera muricata* L. en *biennis* L., 1- en niet 4-hokkig.

En zoo zijn wij tot het einde onzer taak genaderd. Wij hebben ons van alle aanmerkingen onthouden, omdat de Schrijver ons waarnemingen gegeven heeft, en wij derhalve bij eene andere meening onze waarnemingen tegen de zijnen zouden moeten overstellen. - Wij bekennen echter volmondig, op dit moeijelijk te betreden spoor nog slechts eene betrekkelijk te kleine uitgestrektheid te hebben afgelegd, dan dat wij ons thans reeds zouden vermeten genoegzaam vertrouwen in onze observaties te stellen, om die van anderen bij te vallen of te weêrspreken. De tijd zal leeren, in hoeverre von Mohl, Hofmeister en anderen zich de vermoedens laten welgevallen, welke Schacht geopperd heeft, om de dwalingen begrijpelijk te maken, welke zij, volgens zijne meening, noodwendig in hunne waarnemingen moeten begaan hebben.

Rotterdam, Mei 1851.
C.A.J.A. OUDEMANS.

***De Fransche Omwenteling, een geschiedkundig tafereel, door Thomas Carlyle. Naar het Engelsch en Hoogduitsch, door F.F.W. Koch, Theol. Cand. Met eene Voorrede van O.G. Heldring. Maarssen. C. van Nederhasselt, Jr.*, 1849-50.**

'Je préfère son *Histoire de la Révolution Française* à toutes celles que nous avons faites nous-mêmes: je la trouve aussi dramatique et j'oserai dire plus profonde.'

Dus oordeelt, onder anderen, M. Émile Montégut, in zijne verhandeling: *Thomas Carlyle, sa vie et ses écrits*, welke men vinden kan in de *Revue des Deux-Mondes* van April 1849. Voor het oogenblik gevoelen wij ons nog geenszins geregtigd, om onze eigene gemotiveerde, en, naar wij wenschen, bescheidene uitspraak in dezen uiteen te zetten, en die aan de meening te toetsen van den Franschen schrijver (wiens wijsgeerige beschouwing velen, vreezen wij, minder zal aanbieden, dan zij van den titel verwachtten, - zij zulks in het voorbijgaan gezegd!), en dat wel in de eerste plaats, dewijl ons nog altijd de laatste afleveringen ontbreken van dit uitvoerig 'Tafereel,' hetwelk wij in het oorspronkelijke niet bezitten. Intusschen gaven wij, reeds in de maand October 1849, een kort verslag, in dit Tijdschrift, der beide eerste Nommers, die sedert nog slechts met vier vermeerderd zijn; - gij beloofdet meer spoed, Heer uitgever! - doch gaarne erkennen wij, dat onze ingenomenheid inmiddels gedurig klom met Carlyles phantastische schildering, naarmate wij die verder gevorderd zagen, en wij alzoo niet tot de eindelijke verschijning der tiende en laatste aflevering wilden wachten, om voor goed op onze eerste aankondiging terug te komen; - maar dat wij daartusschen nogmaals slechts voor eene korte pooze de aandacht onzer lezers wenschten te bepalen op een werk, dat die voorzeker, in menigvuldige opzigten, ten volle verdient. Velen mogen trouwens, op de helft of daaromtrent van Carlyle gekomen, welligt *ein dunkel Bewusstsein* opvatten, van waarschijnlijk, eenmaal aan het slot van zijn boek, dat *je préfère* van M. Montégut niet volmondig te zullen nazeggen, zelfs zonder daarbij dan nog Franschman te wezen; maar niemand gewis, die slechts honderd bladzijden er van doorloopen heeft, onverschillig waar, of hij zal ten minste toestemmen nergens iets meer dramatisch over de groote omwenteling gelezen te hebben.

En ligt daarin dan de meeste verdienste van den schrijver? - vraagt men misschien. Wij voor ons gelooven dat niet; althans zoo men zijn werk, gelijk hier boven, ook slechts eenvoudig weg gaat noemen en beschouwen als eene *Histoire de la Révolution Française*. Natuurlijk dat menigeen, in dit opzigt, reeds terstond de vrees zou aantasten, dat, bij al dat dramatiseren, de eigenlijke geschiedenis er wel eens onder kon lijden, en men daarbij denken zou, b.v., aan de Lamartines Girondins, waar toch niet zelden, voorwaar, de gelegenheid, om een dichterlijk *coup de pinceau* te kunnen aanleggen, klaarblijkelijk wordt aangegrepen, om, ten koste van gelijkmatige en ordelijke voortzetting van het geheel, ten koste gedeeltelijk van, op zich zelve dan beschouwd,

minder dramatische, doch vaak, uit haren aard en gevolgen, vrij wat gewigtiger gelijktijdige gebeurtenissen, die evenwel alleen om dat minder effect bij hare verschijning ongevoelig op den achtergrond worden geschoven; maar, wat meer zegt, om ten koste soms van waarheid en trouw, slechts eene nieuwe schilderachtige beschrijving méer te kunnen leveren, welke, duidelijk bewijsbaar, niet anders geput kon worden, dan uit het poëtisch brein alleen; waar de dichter, zoo gij hem hoogst eenvoudig naar bronnen vraagt, u gemoedelijk ten antwoord zal geven: als eerlijk man stel ik mij dat zoo voor, - dat móet zoo geweest zijn! - welk bescheid echter, nuchter geschiedschrijver als gij zijt, u maar geenszins geruststelt of bevredigt. Men herinnere zich hierbij slechts: Charlotte Corday, den dood van Turgot, enz. - George Sand - moge dit eenmaal hierbij worden gevoegd, - maakte het nog wel zoo kras. *Je devine l'histoire*, vertelde zij vrij naïf, ik lees of bestudeer die juist niet, - en daarop schreef zij ettelijke boekdeelen achtereen over allerlei middeleeuwsche zaken, die gewis, voor ieder ander, niet met die 'Divinationsgabe' toegerust, ouder eenen zwaren sluijer bedekt zouden liggen, - altijd zeer dramatisch, natuurlijk. Doch wij willen, op dezen verren afstand zelfs, *la grande désolée* niet lastig vallen, in wie wij overigens gaarne eene ruime mate van talent erkennen. Hierop wilden wij ook slechts neerkomen: dat Carlyle, in ieder geval, geene gewone geschiedenis eigenlijk schreef van de Fransche omwenteling, alleen een 'Tafereel' daarvan wilde ophangen; - en hoe, onder dit gezigtspunt beschouwd, hetwelk hij zelf duidelijk aanwees, al dat *dramatique*, wat in zijn werk voorkomt, nu geen gebrek meer mag heeten, maar veeleer eene schitterende zijde van hem uitmaakt. Vroeger reeds verklaarden wij onze meening, dat het van den uitgever eene *tirade* was, - *si c'est là le mot encore*! - om op den omslag zijner afleveringen te laten drukken: 'dit voor elk onmisbaar werk, enz.' Wij voor ons zouden het gaarne in ieders handen zien, zonder het daarom nog voor elk onmisbaar te durven noemen. Dat *εἰμί γαρ οὐ πάντεσσι βατός*, op den zoon van Olorus, zou Carlyle wel als motto hebben kunnen nemen. Om zijn Tafereel goed te kunnen bevatten, dient men vooraf toch eenigzins fiksch tehuis te wezen in het gewigtigste drama der vorige eeuw en van zoo vele voorafgaande; bekend te zijn met de helden van allerlei aard, die daarin eene hoofdrol vervulden; in één woord, is het noodig Thiers, Mignet, en andere schrijvers meer, hieromtrent gelezen te hebben. Het is als met Bilderdijk, die bij al zijne uitvallen jegens Wagenaar, nogtans stilzwijgend vordert, dat gij dezen reeds vroeger in handen hebt genomen. Immers Carlyle zelf, als ik gemakshalve eens zoo voor hem het woord mogt opvatten, zou u, op dit punt, toevoegen: mijn plan was ook juist niet om u de geschiedenis der revolutie te vertellen, maar daarover met u te spreken, te philosopheren. Hij vertoont u daarvan blootelijk eene ontzettende schilderij, waarop u honderden beelden tegelijk, elk op zich zelf belangrijk, tot vermoeijens toe voor oogen wemelen. Niet alleen worden daarop de handelende hoofdpersonen van het tijdperk, hetwelk hij overziet, met levendige kleuren kernachtig afgeteekend, maar daartusschen, in het voorbijgaan, met enkele meestertrekken reeds sommige losse schetsen geleverd van de zoodanigen, die eerst later beroemd zullen worden, met wie de weelderige schrijver u, op deze wijze, als het ware bij voorraad, bekend wil maken; op wie hij wil, dat gij nu vast letten zult. Van dien aard is, om een enkel voorbeeld te geven, de opvoering van Hoche, voor dat deze nog een gering gedeelte zelfs verworven had van den onbevlekten roem, die zijn naam later tot een der schitterendste maakte, waarop Frankrijk zich verheffen mag. Wij zijn nog eerst in het midden van 1789. De schrijver gewaagt van den meer en meer zigthaar wordenden onwil der Fransche soldaten, om op de burgers te vuren, die oproerig werden, vooral uit gebrek aan koren. 'Ja, wat al harde

hoofden,' zegt hij, 'mogen er in die gelederen, onder die driekantige vilten hoeden en cocarden niet schuilen; en in die hoofden, wat al gedachten, die de wereld nog niet kent. Een der hardste hoofden zien wij juist nu op de schouders van een zekeren sergeant Hoche. Ja, Lazare Hoche, dat is zijn naam; hij was gemeenlijk in de koninklijke stallen te Versailles en de neef van eene groentevrouw; een vlugge knaap, en buitengewoon op lezen gesteld. Thans is hij sergeant Hoche en kan niet hooger stijgen; hij besteedt zijn geld aan nachtlichtjes en goedkoope boeken.'

Zoo wordt ons insgelijks Napoleon al voorgesteld, nog voor de vlugt zelfs van bodewijk XVI, reeds vóór dat soldaten-oproer te Nancy, waar de schrijver zegt, sprekende over het Fransch militaire systeem van die dagen: 'dat aan eenen treurigen zelfmoord scheen te willen sterven.' - Men vrage slechts kapitein Dampmartin, een geloofwaardig, vernuftig en geletterd officier bij de ruiterij, enz.,... of men ondervrage een ander geletterd officier, die nog geen kapitein, maar slechts 2de luitenant bij het regiment artillerie *La Fère* is, een jong mensch van een en twintig jaren, die wel bevoegd is om te spreken, met name Napoleon Buonaparte. Het is nu vijf jaar geleden, dat hij van de school van Briënne tot den rang van 2^{en} luitenant bevorderd werd, daar La Place hem in de meetkunde bekwaam bevonden had. Hij ligt in deze maanden te Auxonne in het westen, en woont, juist niet prachtig, in het huis van eenen barbier, wiens vrouw hij niet de gebruikelijke achting betoonde. Soms houdt hij zijn verblijf ook wel aan de overzijde in het *Pavillon*, in eene kamer met kale muren; het eenige ameublement is 'een slecht bed, zonder gordijnen, twee stoelen, en bij het venster eene tafel, die met boeken en papieren bedekt is. Zijn broeder Lodewijk slaapt in een aangrenzend vertrek op eene grove matras.' Hij echter doet iets groots; immers hij schrijft zijn eerste boek of pamphlet - een welsprekenden, vurigen *Brief aan* M. Matteo Buttafuoco, onzen Corsikaanschen afgevaardigde, die geen patriot, maar een aristocraat is, en niet verdient, dat hij afgevaardigde is. Joly van Dôle is zijn uitgever. De geletterde 2^{e} luitenant corrigeert zijne proeven, en 'begeeft zich iederen morgen, om vier uren, te voet, op weg van Auxonne naar Dôle. Wanneer hij de proeven nagezien heeft, gebruikt hij een uiterst sober ontbijt bij Joly en maakt zich dan oogenblikkelijk gereed om weêr naar zijn garnizoen te vertrekken, waar hij nog voor den middag aankomt, zoodat hij dus in den loop van den morgen bijna vijf uren heeft afgelegd.'"[1]

Nu zou iemand mogen vragen, die uit deze beide proeven, en teregt, geene gevolgtrekkingen wilde afleiden voor het geheel, op welke wijze, in den regel, Carlyle dan zijne schilderij expliceert? tevens noode erkennende (en die vergelijking, altijd, zou nog zoo geheel ónjuist niet wezen), dat men het zoo lastig niet mag maken voor hem, die eene geschiedkundige tooverlantaarn vertoont, wanneer bij voorkeur meer op deze of gene figuur, dan wel op de groepering van allen te zamen wordt acht gegeven. M. Montégut, het is waar, zegt: 'Ne lui demandez pas s'il est rationaliste, ou supernaturaliste, ou panthéiste, il vous rirait au nez; car il a, comme il le dit lui-même, l'horreur la plus profonde de tous ces *ismes* qui riment si richement avec sophisme: il n'est ni kantiste, ni fichtéen, ni hégélien, mais il embrasse toutes les écoles d'un point de vue supérieur.' Evenwel, *au risque* van in ons gezigt uitgelagchen te worden door Carlyle, en, *malgré son horreur de tous ces ismes* -

1 *Onderluitenant* schrijft hier en elders de overigens zoo bedreven vertaler; doch *sous-lieutenant* of *sub-lieutenant*, wat daar dan ook staan moge in het oorspronkelijke, heet bij óns juist zoo niet. *Obiter* - te twaalf uren, enz., enz. - Sapienti sat!

en *istes* dan, verklaren wij, in gemoedelijke overtuiging, dat hij mag gerekend worden tot de *fatalistes*, en wel tot die van het sterkste allooi. M. Montégut zelf gevoelt zich later gedwongen hierin toe te stemmen. Bij diens *point de vue superieur*, inmiddels, kwam ons onwillekeurig eene uitdrukking van de Chateaubriand voor den geest, welke, naar wij vermeenen, meer dan eens van toepassing zou kunnen zijn op Carlyle; wij bedoelen deze woorden: ‘on n'est point un homme supérieur, parcequ'on aperçoit le monde sous un jour odieux.’ Dit laatste voorzeker doet onze schrijver in ruime mate. Niets wat heilig voor hem is, schier geen persoon of geene gebeurtenis, of hij drijft daarmede bitteren spot. Men moge hem het volkomene regt laten wedervaren, dat hij zich geheel onafhankelijk, noch voor de eene, noch voor de andere partij schaart, maar zich buiten, of liever boven de zaken plaatst, welke hij beschrijft; dat hij die gadeslaat noch als aristocraat, noch als democraat, noch als koningsgezinde, noch als republikein. Doch dat uiterlijk koel en onpartijdig oog van hem werpt, in den grond beschouwd, slechts blikken van volkomene minachting gelijkelijk neêr op alles, wat het aantrekt, en wanneer wij, in onze verbeelding, zijne lippen zich daarbij zien ontsluiten, dan mogen wij ons verzekerd houden nimmer eenig ander woord daarover te hooren komen, dan een schamper verguizend en telkens met bitsheid herhaald: ijdelheid der ijdelheden! - niets meer, maar ook niets anders. Als fatalist heeft de onwrikbare meening diepen wortel bij hem geschoten, dat alle woelingen van het menschdom, naar geheime onveranderlijke wetten, onafgebroken door haren vasten gang gaan, immer zullen blijven gaan, zonder dat al de bemoeijingen van enkele individus, of zelfs van geheele massas, daarin eigenlijk eene noemenswaardige wijziging kunnen brengen, en deze overtuiging doet hem nimmer anders dan met een sarkastisch mededoogen op het zwoegen en tobben neerzien van groot en klein. Vandaar, als natuurlijke gevolgtrekking bij hem, zijne leer: *Vitam regit fortuna non sapientia*; - vandaar dan die honende lach, zelfs bij ieder eerlijk menschelijk pogen. Er mogen al, voor een gedeelte, mede waarheid liggen in zijne wijze van redenering, en men van den anderen kant vaak te ver zijn gegaan met geschiedkundige gevolgtrekkingen af te leiden uit sommige personen en daden, die daarvoor niet geïsoleerd mogten in aanmerking genomen worden; doch niemand, vertrouwen wij, die Carlyle opneemt, of hij zal spoedig toestemmen, dat deze elken individuëlen invloed op het lot der stervelingen al te onvoorwaardelijk en systematisch buitensluit, niettegenstaande dan zijn onwil, om zich zelven onder deze of gene bepaalde wijsgeerige rigting gerangschikt te zien. Men mag dan ook het woord voor hem opvatten, en hiermede alles duidelijk willen verklaren: ‘Thomas Carlyle croit à la puissance des symboles. Toutes les choses de ce monde, les institutions, les lois, le culte, le gouvernement, sont des symboles. Toutes les choses, selon lui, ne sont pas des réalités; elles en sont l'enveloppe, l'habit. Toutes les idées, toutes les affections du coeur de l'homme ont besoin d'être réalisées, de devenir visibles. Heureux, selon lui, les peuples qui ont des symboles de tout ce qui intéresse l'homme, de tout ce qui touche à l'homme! Ces peuples ont un habit pour se vètir, une maison pour s'abriter; car à proprement parler, les lois, les gouvernements et les institutions ne sont pas notre vie, dit-il, mais seulement la maison que se construit le principe de la vie qui est en nous. Jamais ce symbole n'est fort; jamais notre vie n'est à couvert, tant que la vie et la symbole qu'elle s'est créé ne sont pas confondus ensemble, unis comme l'ame et le corps, mêlés si indissolublement que l'on ne puisse distinguer où commence l'un et où finit l'autre, etc.’ Wij voor ons erkennen, gulweg, hierdoor geenszins tevreden gesteld te zijn, daar bovendien juist deze symboliscring van alles zijn fatalismus slechts des te sterker aan den dag doet komen,

hetgeen toch *a priori* reeds eene ongeschiktheid in zich sluit voor eene zuiver practische bewerking der historie in het algemeen.

Zulks neemt niet weg, - voor hem, die vermeenen mogt, hierin tegenspraak te ontdekken met hetgeen wij reeds van hem zeiden, - dat Carlyle regt meesterlijk weet te schilderen, - want zoo mag zijn werk eerder heeten dan - schrijven; dat hij u elke gebeurtenis, iedere persoon duidelijk levend voor oogen stelt, bij welk uitmuntend talent van hem, men nog zijne even grondige als veelzijdige kennis van bronnen, en dergelijke voor den geschiedschrijver onmisbare hoedanigheden meer, naar waarde in hem roemen mag; - altijd komt ons gevoelen hierop terug - *si tanti valet*! - dat wij zijn werk als 'Tafereel,' ieder met de meeste belangstelling blijven aanbevelen; - niemand voorzeker, die daarmede nog onbekend is, en het zich later beklagen zou; - maar dat wij, zoo wij nu slechts niet van voorbarigheid werden beschuldigd, dewijl wij zelve verklaarden, met onze bescheidene uitspraak hieromtrent tot aan de volledige verschijning van het boek te willen wachten; - dat wij nú althans niet gelooven, hetzelve alsdan als geschiedenis onvoorwaarlijk te zullen aanprijzen. - Moge het volgende hier eene kleine plaats vinden, om uit eenen eigenaardigen karaktertrek van den schrijver, hetgeen wij straks mede van hem neêrschreven, waarschijnlijk nog eenvoudiger en duidelijker, te doen uitkomen, dan lange ingewikkelde redeneringen zelfs welligt konden doen. Gelijk bekend is, heeft schier niemand in Engeland meer geijverd voor de uitbreiding van de kennis der Duitsche letterkunde onder zijne landgenooten dan hij. Voor ruim 25 jaren verscheen zijn *Life of Schiller*, dat weldra door eene menigte vertalingen gevolgd werd uit Göthe, Tieck, Jean Paul, enz., enz., totdat hij in den laatsten tijd deze studie geheel varen liet, lagchend aanmerkende: dat alles toch ook wel zonder hem zou voortgaan. - Natuurlijk, - het fatum bewerkt dat van zelf. Doch zoo men nu intusschen Carlyle eens toevoegde: gij met dat al hebt als enkel individu rijkelijk het uwe gedaan, om de Duitsche literatuur in Engeland te verspreiden; geen phantastische geest of symbool zet zich aan het vertalen of laat drukken; 't mogt zijn, dat buiten u een ander dit werk had opgevat, maar dat is minder goed te bewijzen, dan dat er duizenden exemplaren van uwe schriften in allerlei handen zijn geraakt; in ieder geval, gij of een ander, de individualiteit van A. of B. is ons in dezen onverschillig: zij bestaat eenmaal. - En zoudt gij nu niet eveneens willen besluiten voor den invloed, dien mede de individu Camille Desmoulins b.v. op de omwenteling gehad heeft; of blijft gij er bij van liever allen, zonder onderscheid, met uwen ijskouden spot te overladen; van niet alleen de meest bedrijvende hoofden, maar geheele corporatiën uit die dagen onder uwen striemenden geesel voor de oogen uwer lezers voorbij te laten trekken, als dienden zij gekastijd te worden voor de aanspraak, die zij, volgens anderen, maken, van in hunne nietigheid iets te hebben medegewerkt tot de gebeurtenissen van hunnen tijd?

Wij willen zijn antwoord hierop niet zamenstellen, en liever verder, uit zijne eigene woorden, zijne eigenaardige denkbeelden en wijze van bewerking doen uitkomen, waaruit men insgelijks op nieuw oordeelen moge over het echt karakteristieke van zijn stijl. Wij kiezen daarvoor een paar plaatsen, waar hij over de Nationale Vergadering spreekt. Het ligt natuurlijk geheel in zijne wijze van denken en zien, om dapper den draak te steken met het maken van 'papieren constitutiën;' waarbij wij haast niet noodig hebben van op te merken, dat zoo Carlyle, met al dat werk, met het maken van 'theoriën over de onregelmatige werkwoorden,' gelijk hij het meermalen heet, hartelijk lacht, hij zulks dáárom niet doet, alsof hij er de kiem in zag liggen van volksontwikkeling en regtmatige vrijheid, welke hij, uit een bijzonder maatschappelijk standpunt, of om beklemde staatkundige denkbeelden, op wat wijze dan ook,

zocht tegen te houden, te onderdrukken. Geenszins; - wij deden hem grovelijk onregt met hem dus te beoordeelen. Maar zijne fatalistische begrippen alleen, gelijk wij reeds trachtten aan te toonen, doen hem alles van dezen aard als zoo geheel dwaas en overbodig beschouwen, dat hij dergelijke zaken in geen ander daglicht plaatsen wil. ‘Of is het’ - zegt hij nog - ‘afgezien van alle metaphysica, niet eene eenvoudige waarheid, die zelfs het minder ontwikkelde verstand als zoodanig kan erkennen, dat alle menschelijke zaken in voortdurende beweging, werking en terugwerking zijn en volgens onveranderlijke wetten, phase op phase, naar een voorgeschreven doel streven? Hoe vaak moeten wij het zeggen en kunnen het toch niet genoeg op 't hart drukken: het zaad, dat gezaaid is, zal opkomen. Op den bloeijenden zomer volgt de wegkwijnende herfst; zoo is het niet slechts met korenvelden gelegen, maar met alle overeenkomsten, inrigtingen, wijsgeerige stellingen, maatschappijen, met Fransche omwentelingen, kortom met alles, wat de mensch op deze wereld verrigt. Het begin sluit het einde in zich, en alles, wat daarhenen leidt, gelijk de eikel de eik met al hare lotgevallen bevat. Verheven genoeg, dachten wij er maar aan, hetgeen wij, tot ons ongeluk, misschien ook tot ons geluk, niet zeer dikwerf doen! Hier kunt ge beginnen, het begin is hier en voor u, maar waar, hoedanig, en voor wien zal het einde zijn? Alles groeit en zoekt en ondergaat zijne lotsbestemming; maar bedenk ook, hoeveel er groeit, gelijk de boomen, hetzij *wij* er aan denken of niet.’ Niet inconsequent hiermede, gelijk dat bij den eersten oogsopslag anders schijnen kon, is de gedachte van den schrijver: ‘of de loop der Fransche geschiedenis niet eene geheel andere ware geworden, indien Lodewijk, op zijne vlugt, eens niet ware achterhaald?’ - ‘Waarom’ - vraagt hij - ‘waren in dien noodlottigen nacht van *Varennes* Drouet en de procureur Sausse niet in hun bed? Waarom lieten zij in 's hemels naam de berline niet gaan, werwaarts zij wilde? Onbeschrijfelijke verwarring, misschien gruwelen, waarvan de wereld thans nog huivert, waren daardoor voorkomen.’ - Immers het noodlot regeert, waarnaast het bloot toeval, zoo als dat heet, zich gemakkelijker verklaren laat, dan de erkenning van directen invloed op de wereld-gebeurtenissen door de theoriën of practijken van dezen of genen. Duidelijk spreekt hij zulks nog uit, waar hij zegt, gewagende van de pogingen tot redding van de monarchie, die door den onstuimigsten en meest indrukwekkenden redenaar der Nationale Vergadering werden in het werk gesteld: - ‘Met het hoofd van eenen Mirabeau en den krachtigen arm van eenen Bouillé, laat zich inderdaad wel iets doen - zoo niet het noodlot tusschen beide treedt.’ En zoo vindt men nog later, geheel in zijnen luchtigen geest, waar hij spreekt van de verdeeldheid, die er heerschte bij het binnenrukken der Oostenrijkers, namelijk of men beginnen zou met den Koning af te zetten, of ten minste te schorsen, deze aanmerking aan het slot der uitvallen, waarmede hij daar Danton en vooral Brissot overlaadt, blijkbaar, dewijl deze zich met die zaak bemoeiden: - ‘Wijzer zijn de onbeperkte, onderaardsche patriotten, die voor het oogenblik zelf, met eenen helderen blik, het overige aan de Goden overlaten.’

Wij namen zoo even echter bepaaldelijk voor van de wijze, waarop hij met die Nationale Vergadering rondspringt, voor oogen te stellen, en schrijven daarvoor, uit het eerste deel, nog het volgende af: Wat nu die vergadering betreft, voor zooverre zij, bij wijze van *carroccio*, of strijdbanier, voortdurend, hoewel niet meer in de voorhoede, een verheven standpunt in Frankrijk bekleedt, en teekenen van achteruitgang of vooruitgang geeft, - is en blijft zij eene werkelijkheid te midden van andere werkelijkheden. Maar voor zooverre zij de Constitutie maakt, is zij daarentegen eene nietigheid, eene bloote hersenschim. Welke belangstelling kan men, helaas! Ook hebben bij het bouwen

van *Montesquieu-Mablysche* kaartenhuisjes, al geschiedt dit ook nog zoo heldhaftig en al wordt het door de geheele wereld toegejuicht? Eene hooge nationale vergadering, die op zulk eene wijze werkzaam is, is voor ons weinig meer dan een Sanhedrin van pedanten, niet louter van de zoodanigen, die zich met de vervoeging van werkwoorden bezig houden, maar ook niet van veel nuttiger soort; en hun luidruchtig redetwisten over de regten van den mensch, over het regt van vrede en oorlog, *veto suspensif, veto absolu*, wat verdient het anders dan zoo vele verwenschingen over pedanten: ‘de duivel “hale u met uwe theorie van de onregelmatige werkwoorden!”’

‘Men kan eene constitutie maken, constitutiën genoeg *à la Sieyes*; doch de grootste zwarigheid is maar om menschen te vinden, die er onder willen even! Had sieyes donder en bliksem van den hemel kunnen halen, ter bekrachtiging van zijne constitutie, dan zoude het wél geweest zijn; maar zonder donder en bliksem...? Wel beschouwd toch blijft het nog altijd waar, dat zonder zulk eene hemelsche bekrachtiging zigtbaar in donder, of op eene onzigtbare wijze gegeven, geene constitutie op den duur van meer waarde kan zijn dan het scheurpapier, waarop zij geschreven is! De ware constitutie, het inbegrip der wetten of der voorgeschreven handelwijzen, waaronder menschen willen leven, kan alleen die zijn, welke hunne overtuiging afspiegelt, - hun geloof met betrekking tot dit wonderbaar heelal en de regten, pligten en bekwaamheden, die zij daar hebben, en die dus door de noodzakelijkheid zelve en, zoo niet door eene geziene, dan toch door eene ongeziene Godheid bekrachtigd zijn. Andere wetten, die steeds in een groot aantal *gereed* zijn, zijn usurpatiën, waaraan men niet gehoorzaamt, maar waartegen men zich verzet, en die men zoodra mogelijk afschaft.’ - ‘Voor eene zaak,’ heet het een weinig verder, ‘is eene verkozene vergadering van twaalfhonderd personen zeer geschikt: om te vernietigen. In den grond echter is dit slechts eene meer bepaalde uitoefening van haren natuurlijken aanleg tot niets doen. Doet niets, maar houdt niet op met onderzoeken en redetwisten, en alles zal zich van zelf wel vernietigen.’

Op deze wijze zet de schrijver zijne scherp satyrische schildering door, ofschoon voor dat *scherp* welligt nog een sterker woord mogt gekozen worden. Wij zouden niet gaarne willen verdedigen, dat juist alle leden dier vergadering even belangloos of even bekwaam waren; dezelfde edele bedoelingen of inzigten hadden. Maar dat geen eerlijk beginsel hunne massa bezielen kon, om, na al de ellende en jammeren waarmede zij Frankrijk zagen overdekt, en die voor een groot gedeelte, men kan noch mag het niet ontkennen, van de monarchie zelve waren uitgegaan; dat geen eerlijk beginsel hunne massa bezielen kon, om dien ongelukkigen toestand zoo mogelijk te keeren, te verhelpen; ja, dat men zelfs de geestdrift dier dagen, waarmede zij inmiddels soms den grondslag leiden voor zoo menig goeds in het staatsburgerschap, waarvan wij nog bij voortduring de vruchten plukken, met ruwe minachting zou mogen voorstellen als de resultaten eener half dronkene opgewondenheid, - neen, de meeste lezers, vertrouwen wij, vergeven Carlyle dergelijke beschuldigende uitdrukkingen niet. Of zou men het minstens geene zeer onredelijke, hoogst onvoegzame overdrijving mogen noemen, waar hij zijne zucht om te *chargeren* aldus den teugel viert? - ‘Na menigvuldige beraadslagingen gelukt het der vergadering om de *Regten van den mensch* in geschrift te brengen en af te kondigen; echte papieren grondslagen van alle papieren constitutiën. Men verzuimt, roept de tegenpartij, de *pligten* van den mensch te verklaren. Men vergeet, antwoorden wij, de krachten van den mensch te bepalen; - een van de grootste misslagen! - Ja, somwijlen gelijk in den nacht van den 4den Augustus, doet de nationale vergadering, plotseling door eene bijna bovennatuurlijke geestdrift aangevuurd, in een enkelen nacht geheele massas van

werkzaamheden af. Het was een merkwaardige nacht, die van den 4den Augustus! Bekleeders van wereldlijke en geestelijke waardigheden, pairs, aartsbisschoppen en parlements-presidenten, komen, terwijl de een den ander in patriottischen ijver zoekt te overtreffen, hunne thans onhoudbare bezittingen op het altaar des vaderlands nederleggen. Met steeds luider wordende vivats! - want het is na den maaltijd - schaffen zij de tienden af, de heerlijke inkomsten, de *gabelle*, het bovenmatig aanfokken van wild, ja privilegiën, vrijstelling van lasten, kortom het leenstelsel met wortel en tak, bepalen daarop een *Te Deum*, en gaan zoo eindelijk, met hunne verhevene hoofden aan de starren reikende, des morgens te drie uren uit elkaâr. Dit geschiedde in den onvoorzienen, maar eeuwig gedenkwaardigen nacht van den vierden Augustus 1789.'

De schrijver nogtans mag heeten zich op dit punt gelijk te blijven; want met hetzelfde grijnzend medelijden ziet hij zonder onderscheid neer op alle mogelijke, volgens zijn begrip toch tot niets voerende, politieke beraadslagingen. Wat meer zegt, hij verklaart daaromtrent in ronde bewoordingen: 'men late twee of drie personen ergens vergaderen, zoo zal, tenzij het niet in de kerk is, waar allen gehouden zijn zich *lijdend* te gedragen, geen sterveling zich zelven of anderen juist kunnen zeggen, met welk doel zij eigenlijk vergaderd zijn.'

Wij zouden echter gewis al te uitvoerig worden, indien wij, door meerdere aanhalingen al de bijtende ironie wilden doen opmerken, waarmede hij, niet alleen de nationale-, maar vervolgens - altijd om dezelfde redenen - ook de constituérende- en wetgevende-vergadering overstrooit. Slechts dit weinige nog hieromtrent. Als de constitutie eindelijk tot stand is gebragt, merkt hij aan: 'Wanneer zij nu maar gaan wilde! Helaas de constitutie wil zich niet verroeren. Zij valt op haar aangezigt, sidderend beurt men haar weér op; ga toch, gouden constitutie! - "Hij zal gaan," zeide de goede oom Tobias al vloekende. Maar de korporaal antwoordde treurig: "Hij zal nimmer gaan op deze wereld."'

'Het is eene zotte geschiedenis!' roept Carlyle uit in de volheid zijns harten, als hij de steeds afnemende magt van het koningschap, en hare spoedig daarop volgende volkomene nietigheid beschrijft, sints het hof Versailles verlaten moest, terwijl de omwenteling dagelijks veld won. Op Lodewijk XVI slingert hij daarbij menig schampschoot, getrouw aan zijne methode van geen individu in zijn tafereel te brengen, vooral zoo hij een hoofdpersoon is, zonder zoo een enkel woord van aanbeveling daarmede vergezeld te doen gaan. En geen wonder, voorwaar, dat hij vooral op dien armen Lodewijk schimpt, wiens rampzalig einde trouwens zooveel over het hoofd heeft doen zien, wat de geschiedenis billijk in hem berispen mogt. Niet altijd toch ook blijft het: *vae victis*! - 'Wat intusschen het ergste voor hem is - zegt hij - nu hij de Tuileriën bewonen moet - is, dat hij niet kan jagen. Helaas, voor hem geen jagen meer, slechts een gejaagd worden! Naauwelijks zal hij in de eerstkomende Junij-weken nog eenmaal de genoegens van den wild-dooder smaken, in de aanstaande Junij-weken, en dan nimmer meer. Hij laat zijne smidsgereedschappen komen, en wanneer zijne ambtelijke of ceremonieele bezigheden afgeloopen zijn, doet hij in den loop van den dag een paar streken met de vijl, *quelques coups de lime*. Onschuldige broeder sterveling! Waarom waart gij niet werkelijk een onbekend slotenmaker, in stede van in dat andere, zoo overal zigtbare beroep, slechts gedoemd te zijn om werelddwaasheden te weeg te brengen; zaken, die zich zelve vernietigen moesten en die geen sterfelijk hamer aan elkaâr konde smeden!' - Iets vroeger ging de sarcasme nog dieper, toen hij vol humor het tooneel beschreef van de dolle vergadering, welke te Versailles gehouden werd, onder het onstuimige gedrang van den tierenden hoop, die uit de *St.*

Antoine was komen opdagen, en maar steeds om ‘Brood, Brood’ schreeuwde. De president Mounier zou met eene deputatie den koning gaan spreken over den dringenden nood. Hij wordt door eene menigte havelooze vrouwen belegerd, welke er op aandringen om mede te gaan. Ten laatste worden, onder luid geschreeuw, twaalf uit haar midden toegelaten, en het hek van het kasteel - nadat Mounier en zijne Menaden, door een hongerig gepeupel begeleid, zelf bij vergissing voor eene groep gehouden, en door tirailleurs uiteengedreven waren, doch zij zich weêr, zoo goed zij konden, midden in den modder hersteld hadden, - eindelijk voor allen geopend. Hierop krijgt men dan vervolgens deze beschrijving van den uitslag dier zending. ‘Ziet, daar komen de twaalf vrouwelijke afgevaardigden van het kasteel terug. Wel is de president Mounier niet onder haar, maar toch schitteren zij van vreugde en roepen luid juichende: *Leve de Koning en zijn huis*! Klaarblijkelijk brengt gij goede tijding mede, mesdames? - De allerbeste! Vijf onzer werden in de binnenste staatsie-vertrekken tot voor 's konings aangezigt toegelaten. De tengere demoiselle Louison Chabray, die in beeldwerk arbeidt, slechts zeventien jaren oud is en zich het beste van ons allen voordeed, hebben wij tot onze spreekster aangesteld. Haar en waarlijk ons allen zag zijne majesteit aan als de vriendelijkheid zelve. Ja, toen Louison in hare aanspraak op het punt stond van in zwijm te vallen, nam bij haar in zijne koninklijke armen, en zeide galant: “*Elle en valût bien la peine*!” Bedenkt, vrouwen, welk een koning! Zijne woorden waren troostrijk en luidden niet anders, dan dat er levensmiddelen naar Parijs zullen gezonden worden, wanneer ze maar ergens te vinden zijn; dat het koren overal even vrij zal circuleren als de lucht; dat de bakkers zullen maleu, zoolang hunne molensteenen duren, of dat het hun anders slecht zal vergaan, en dat niets van hetgeen door een hersteller der Fransche vrijheid kan teregt gebragt worden, verkeerd zal blijven.’

Het regende dien dag geweldig, en nieuwe zwermen Menaden, met enkele mannelijke aanvoerders aan het hoofd, wilden, al dat wachten moede, mede het hekwerk indringen, om te zien, wat of daar binnen te doen was. Daarop laat de lijfgarde zijn lang getergden (lang bedwongen) toorn een oogenblik den vrijen loop, en houwt en sabelt op alles los. ‘Menschelijk geduld in natte lederen broeken heeft zijne grenzen,’ merkt Carlyle aan. - ‘Maar waarom blijft Mounier weg,’ dus gaat hij, een paar bladzijden verder, voort, altijd van dat brood-oproer sprekende, waarvan wij ons niet onthouden kunnen nog eenige schetsen hierbij te voegen, ‘waarom blijft Mounier weg en keert hij niet met zijne deputatie terug? Het is zes, het is zeven uren en nog geen Mounier. - En ziet, de doornatte Menaden zijn thans niet in deputatie, maar in massa in de nationale vergadering binnengedrongen, en verhinderen op eene schandelijke wijze het openbaar spreken, en het voortgaan met hetgeen aan de orde van den dag is. Maillard en de vice-president kunnen haar niet, dan op grooten afstand, in bedwang houden; zelfs Mirabeau's leeuwenstem kan, hoewel men die toejuicht, slechts voor minuten iets te weeg brengen; alle oogenblikken storen zij de wedergeboorte van Frankrijk met de kreten: *Du pain, pas tant de longs discours*! Zoo ongevoelig waren deze schepsels voor de uitboezemingen van parlementaire welsprekendheid!’ - ‘Tegen het vallen van den avond,’ lezen wij vervolgens, zien wij den majoor Lecointre, een ijverig man in deze ure, naar de gewapende groepen van de *St. Antoine* gaan, die zeer vergramd rondom de *Salle des menus* zwerven. Zij ontvangen hem in een halfrond; twaalf sprekers staan achter hunne kanonnen met brandende lonten in de hand; de trompen der kanonnen zijn op Lecointre gerigt: een tafereel voor Salvator! Hij vraagt hun op een bedaarden, maar moedigen toon, wat zij eigenlijk met hunne komst naar Versailles beoogen. De twaalf sprekers antwoorden met weinige, maar veelbeteekenende woorden: *du pain*,

et la fin des affaires! Wanneer deze dingen zullen eindigen, kan geen majoor Lecointre, geen sterveling zeggen; maar wat het brood betreft, zoo vraagt hij, hoe groot hun aantal is, en vernemende, dat zij ten getale van zeshonderd zijn, en dat één brood voor ieder voldoende is, rijdt hij naar het stedelijk bestuur, ten einde zich zeshonderd brooden te verschaffen.

'Intusschen wil een monarchaal-gezind bestuur geene brooden geven. Liever wil het twee tonnen rijst geven, - zoo het maar wist of het gekookte of raauwe moest zijn. Toen men echter ook hierin toestemde, waren de mannen van het bestuur verdwenen, - ondergedoken, gelijk de zeshonderd lang getabberden van Parijs, en, zonder het minste spoor van gekookte of raauwe rijst achter te laten, verdwijnen zij daarmede uit de geschiedenis.'

Deze laatste woorden van den schrijver 'en daarmede verdwijnen zij uit de geschiedenis' zijn maar niet zoo zonder beteekenis door hem neêrgesmeten; wij vinden die ook meer dan eens terug. Eigen als het hem is, om in de handelingen van alle menschen, wie zij ook zijn, weinig meer te zien dan een onbeduidend poppenspel, dat zich telkens oplost in den rusteloos voortgaanden stroom des tijds, waarin zij te vergeefs eenige verandering dachten te bezorgen, zoo beschouwt hij ook in het op- en aftreden van de verschillende acteurs in het groot fatalistisch drama, gelijk de wereldgeschiedenis vóor hem ligt, natuurlijk slechts eene hoogst onverschillige omstandigheid, overtuigd als hij zich houdt, dat het stuk zijne ontknooping daarom wel krijgen zal. Vandaar die koude spot, die bij de gruwelijkste tooneelen zelfs, altijd nog om zijn mond blijft spelen, dewijl hij steeds ook iets belagchelijks daarnaast weet te onderscheiden. Met het grootste phlegma stapt hij vervolgens én over het eene én over het andere henen, stort met dezelfde hand zijne satyre over alles gelijkelijk uit, en 't is, alsof wij hem daarop slechts bedaard hoorden zeggen: *à d'autres*! Zelf verklaart hij vrij duidelijk deze wijze van gemengde beschouwing, waar hij zegt: 'Zoo heeft intusschen de lezer op den laatsten Februarij 1791, in een geheel onverwacht strijdperk, de drie reeds sints langen tijd strijdige bestanddeelen der Fransche maatschappij in eene comisch-tragische botsing gezien.'

Nog eene enkele proeve slechts van het kernachtige, en tevens origineele van zijn stijl; alhoewel wij zouden durven vertrouwen, dat die reeds genoegzaam zijn doorgeschenen. Maar na het nemen der Bastille dan, en dat oproer te Versailles, toen daarop de *loi martiale*, eene soort van oproerakte, was afgekondigd, hooren wij van hem deze redenering daarover: 'Dat is de beruchte krijgswet met haar *drapeau rouge*, krachtens hetwelk voortaan de maire Bailly en iedere maire slechts die nieuwe *Oriflamme* op te hijschen heeft en iets over de openbare rust behoeft te lezen of te prevelen, om, na zeker tijdsverloop, iedere verzameling, die niet uiteen wil gaan, met geweerof welke schoten ook, uiteen te jagen. Eene doortastende en onder éene voorwaarde hoogst regtvaardige wet: dat namelijk ieder patrouillotisme van God en iedere volkszamenscholing van den duivel zij, - anders niet zoo regtvaardig. Hoed u, maire Bailly, er gebruik van te maken; steek de nieuwe *Oriflamme* niet op, die geene *vlam van goud*, maar van gebrek aan goud is. De driewerf gezegende omwenteling is volbragt, meent gij? Wel uwer, zoo zij het is.'

Zoo zouden mede genoegzaam al de portretten mogen aangehaald worden, die hij van de beroemste leden der *Legislative* geeft, - een talent, waarin niemand Carlyle evenaart! - en waaruit wij nog slechts de volgende grijpen. 'Onder degenen, die allengskens onder den naam van Girondijnen bekend, de treurende bewondering der wereld zullen opwekken, merke men op: Condorect, den marquis en wijsgeer, die aan vele dingen medewerkte, aan de Parijsche stedelijke constitutie, aan differentiaal-rekenkunde, de *Chronique*

de Paris, biographie en wijsbegeerte, en die nu als tweejarig senator hier gezeten is. Een merkwaardig man, die Condorcet, met zijn stoicijnsch Romeinsch gelaat en vurig hart, een vulkaan, onder de sneeuw verborgen; ook wel, met eene oneerbiedige uitdrukking, *mouton enragé* genaamd, - het vreedzaamste aller schepselen, doch eensklaps razend geworden! - Ten laatste merke men nog Jean Pierre Brissot op, dien het noodlot, na hem een tijd lang met veel geruchts rondgedreven te hebben, hierheen geslingerd heeft, welligt om met hem tot een einde te komen. Ook hij is een tweejarig senator, ja, voor 't oogenblik zelfs hun koning. De onvermoeide plannenmaker en veelschrijver Brissot, dien het in het hoofd kwam zich de Warville te noemen, geen wapenkundige weet waarom, - misschien, omdat zijn vader, tot aller tevredenheid, het beroep van kok en wijntapper in het dorp *Ouarville* uitoefende! Een man die, gelijk de windmolens, altijd iets te malen heeft, en daarbij met alle winden draait, zonder veel bestendigheid te toonen.'

En kan men toch ook meer uitdrukken, in weinige regels, dan hier geschiedt: 'Geen Mirabeau is thans gezeten, die alle formules vernietigde; onze Mirabeau is thans Danton, die nu nog buiten de vergadering werkt, en dien sommigen wel eens den Mirabeau der Sansculotten noemen.'

Mirabeau, Danton, die namen intusschen waarschuwen ons met nadruk de pen hier neêr te leggen. Zoo wij toch den lezer (*si lecteur il y a toujours*!) alles wilden mededeelen, wat ons bij Carlyle het meest getroffen heeft, de schildering der voornaamste beelden uit de revolutie, van deze beide laatsten, van Marat, van Robespierre, van Philippe Egalité, van Dumouriez, van Barnave, van Lafayette, enz., enz., want waar eindigt zulks? - en dan verder van de neming der Bastille, van den dood van Mirabeau, het oproer te Nancy, de vlugt des konings, van de Septembermannen, - in een woord, wij zouden slechts overschrijven, en blijven overschrijven, zonder regt te weten, waar geschikt te eindigen. Het gansche boek is te beduidend, te zaakrijk op iedere bladzijde, om daaruit gemakkelijk eene voegzame keuze te kunnen doen. Slechts hier en daar hebben wij, bij een enkel punt, daarin gegrepen. Ofschoon wij ons, al voortschrijvende, eenige voorbijgaande aanmerkingen veroorloofden, zoo beschouwe men echter deze regelen als weinig meer dan eene voortgezette aankondiging. Geenszins verblind voor de gebreken van Carlyle, ja welligt volgens sommigen die te sterk inziende, zouden wij nogtans gaarne voor zijne gelukkige en net uitgevoerde bewerking ten onzent, eene levendige en welverdiende belangstelling zien opgewekt, en daarvoor mede schreven wij deze regelen nog in het midden van het werk. Meer dan elk betoog van onze zijde, konden hiervoor gewis Carlyles eigene woorden dienen, weshalve wij die in vrij ruime mate mededeelden, ofschoon wij daarbij nog slechts spaarzaam rondtastten uit den voorraad van de kleine aanteekeningen, die wij zoo onder het lezen maakten. Alleen bij een werk als het zijne zij het nog vergund, als vervolg tevens op de aankondiging, die wij er vroeger van deden, om de verschillende titels op te geven van al de hoofdstukken, waaruit het hier beschouwde gedeelte bestaat. Trouwens, bij het bloot overzigt daarvan, kan men wel eenigzins toepassen: *ex ungue leonem*. Het eerste nieuwe hoofdstuk alzoo van de derde aflevering heet: Broglie de krijgsgod. Het volgende, dat is het 4de: Te wapen. Het 5de: Geeft ons wapenen. Het 6de: Storm en overwinning. Het 7de: Geen opstand. Het Sste: Zij overwinnen hunnen koning. Het 9de: De lantaren. - Dan begint het zesde boek: De bestendiging - waarvan het 1ste hoofdstuk: Zij maken de constitutie; het 2de: De constituerende vergadering; het 3de: De algeheele omverwerping; het 4de: En queue; het 5de: De vierde stand. - Het zevende boek heet: Het vrouwenoproer, en daarvan het 1ste hoofdstuk: Het patrouillotismus; het 2de: o Richard, o mijn koning!; het 3de: Zwarte kokarden; het 4de: De Menaden; het 5de: De bode Maillard; het

6de: Naar Versailles; het 7de: Te Versailles; het 8ste: Het gemeenzame maal; het 9de: Lafayette; het 10de: Les grandes entrées; het 11de: Van Versailles; - waarmede het eerste deel sluit. Van het tweede heet het eerste boek: Het piekenfeest, en daarvan het 1ste hoofdstuk: In de Tuileriën; het 2de: In de zaal de Manège; het 3de: De monstering; het 4de: Het journalisme; het 5de: Het clubwezen; het 6de: Je le jure; het 7de: Wonderteekenen; het 8ste: Het plegtige verbond; het 9de: Het zinnebeeldige; het 10de: De menschheid; het 11de: Gelijk in de gouden eeuw; het 12de: Geraas en rook. Het tweede boek van dit deel heeft den titel van Nancy - en daarvan wederom het 1ste hoofdstuk: Bouillé; het 2de: Achterstallen en aristocraten; het 3de: Bouillé te Metz; het 4de: Achterstallen te Nancy; het 5de: De inspecteur Malseigne: het 6de: Bouillé te Nancy. Het derde boek: De Tuileriën, heeft het eerste hoofdstuk: Epimenides; het 2de: De waakzamen; het 3de: Met het zwaard in de hand; het 4de: Vlugten of niet vlugten; het 5de: De dag der dolken; het 6de: Mirabeau; het 7de: De dood van Mirabeau. Het vierde boek: Varennes, - waarvan het 1ste hoofdstuk: Paschen te St. Cloud; het 2de: Paschen te Parijs, het 3de: Graaf Fersen; het 4de: Indrukwekkende houding; het 5de: De nieuwe berline; het 6de: De oud-dragonder Drouet; het 7de: De nacht der sporen; het 8ste: de terugtogt; het 9de: Scherp schot. Van het vijfde boek: Het eerste parlement, - heet het 1ste hoofdstuk: Grande acceptation; het 2de: Het wetboek; het 3de: Avignon; het 4de: Geen suiker; het 5de: Koningen en emigranten; het 6de: Brigands en Jalès; het 7de: De constitutie vordert niet; het 8ste: De Jacobijnen; het 9de: De minister Roland; het 10de: Pétion-National-Pique; het 11de: De erfelijke vertegenwoordiger; het 12de: De optogt der zwarte broeken. Van het zesde boek: De Marseillers - is het 1ste hoofdstuk: Een uitvoerend bewind, dat niets uitvoert; het 2de: Voorwaarts; het 3de: Een troost voor de menschheid; het 4de: Het complot; het 5de: Bij den maaltijd; het 6de: De klokken te middernacht; het 7de: de Zwitsers; het 8ste: De constitutie stort in. Hiermede eindigt het 2de deel. Het eerste boek van het 3de heeft tot opschrift: September. - en daarvan weer het 1ste hoofdstuk: De geïmprovoseerde Commune; het 2de: Danton; het 3de: Dumouriez; het 4de: September te Parijs; het 5de: Eene Trilogie; het 6de: De Circulaire; het 7de: September in Argonne; het 8ste: De Terugtogt. Van het tweede boek: De Koningsmoord, - draagt het 1ste hoofdstuk den naam van de Convent, en heet het 2de: De uitvoerende magt; het 3de: De ontkroonden; het 4de: De verliezer betaalt; het 5de: De ijzeren kast; en het 6de en laatste, tot heden: Voor de balie van den Convent. - Gul verklaren wij hierbij ten slotte zelf geschrikt te zijn voor het groot aantal bladzijden, waartoe ons geschrijf hier onwillekeurig aangroeide.

σμικράς τ' ἀφορμὰς ἦν λάβωσι τῶν λόγων -

Maar gelukkig spreekt die paedagoog dáar van ons niet.

DR. C.A. ENGELBREGT.

***Over den Sphaeroïdaaltoestand der vochten op verhitte, gloeijende en gesmolten metalen. Door Dr. J.H. van den Broek. Utrecht, J.G. Broese*. 1851.**

Niets is in de studie der Natuurkunde meer geschikt om hare beoefenaren in gedachte tot de eerste dagen harer ontwikkeling terug te voeren, dan de ontdekking en waarneming van een op zich zelf staand verschijnsel, hetwelk in aard en oorzaak slechts noode zich aanknoopt aan allen, die bekend en aan vaste wetten zijn toegeschreven. - De opsporing van een dergelijk verschijnsel, en de strijd over deszelfs verklaring door de geleerden gevoerd, is voldoende om ons de Natuurkunde, de leer der verschijnselen, in haren waren aard te doen beschouwen, als eene wetenschap, die de vlijtige beoefening van helderdenkende geesten behoeft ter harer ontwikkeling, als eene wetenschap, die voor het nut en voordeel, door haar aan de maatschappij geschonken, in moeitevolle pogingen haar loon met woeker wedereischt, als eene wetenschap, die slechts bij eene algemeene beoefening aan het algemeen hare vruchten zal aanbieden, vruchten ter beschaving van den geest, verfijning van den smaak, veredeling van het levensgenot.

Een dergelijk alleenstaand verschijnsel noemt men met regt dat, waarop het hier aangekondigde geschrift van Dr. van den Broek wijst. Dit verschijnsel, daarin bestaande, dat de verdamping der vochten niet steeds in denzelfden zin toeneemt als de temperatuur der oppervlakten, waarmede zij in aanraking worden gebragt, en dat deze vloeistoffen daarbij een' eigenaardigen vorm aannemen, - dit verschijnsel heeft dan ook met regt de aandacht der geleerden getrokken, en tot een' wetenschappelijken strijd aanleiding geeven, zoo al niet onafgebroken voortgezet, dan toch menigwerf hernieuwd, van den tijd af dat Leidenfrost in 1757 zijne ‘Dissertatio de aquae comm. nonnullis qualitat.’ uitgaf, tot op den huidigen dag toe. Veelvuldige malen is het verschijnsel waargenomen, en de voorwaarden, waaronder het zich voordeed, veranderd geworden; dat is, er zijn te dien opzigte vele *proeven* gedaan, om tot de verklaring, tot de kennis der oorzaak van het verschijnsel te komen. Op allezins juiste en naauwkeurige wijze vindt men deze proeven met het verschijnsel zelf beschreven in de bovengenoemde Voorlezing. Zonder oppervlakkig te zijn, verbindt zij klaarheid van voorstelling met dien eenvondigen redeneertrant, die het onderwerp voor het algemeen bevattelijk maakt, en trekt door gunstig gekozene bijzonderheden, als de toepassing van het verschijnsel op *vloeibaar zwaveligzuur*, en de invloed der *sphaeroïditeit* der vloeistoffen op de veiligheid van het stoomwezen, de belangstelling van hoorders en lezers tot zich. Dit geleidelijk overzigt over hetgeen er ten opzigte van dit verschijnsel in ons vaderland is gedaan, in het licht te zien komen, is een verblijdend teeken van opgewekte deelneming in de studie der natuurwetenschap.

Wanneer men een droppel water brengt op eene oppervlakte, die tot roodgloei-hitte is gebragt, dan zal die droppel niet in evenredigheid met de hooge

temperatuur, waaraan hij schijnbaar is blootgesteld, verdampen, maar slechts langzaam van den vloeibaren in den gazvormigen toestand overgaan; daarbij behoudt die droppel zijnen eigenen vorm, en zelfs indien de hoeveelheid vloeistof langzaam en allengs wordt vermeerderd, toont zij eene neiging om dien droppelvorm aan te nemen; deze laatste bijzonderheid is zoo eigenaardig, dat men daaruit een' naam heeft ontleend voor het verschijnsel, en dit algemeen aanduidt onder den titel van *de sphaeroïdaal-toestand* (beter misschien, *sphaeroïdaalvorm*) der vlooistoffen. De juiste kennis van het verschijnsel in dien vorm dagteekent, gelijk de schrijver zegt, van Leidenfrost (1756) of Eller (1746), doch dat men reeds in den Bijbel eene plaats zou vinden, die, sprekende ‘van het vuur, dat zijnen eigen aard verloochenende, te midden van het water brandde, en door dit water, hetwelk zijne natuur niet minder verkrachtte, niet werd uitgebluscht,’ op dit verschijnsel doelt, komt ons vrij gezocht en weinig onbeteekenend voor. Het is mogelijk dat door een toeval de eene of andere omstandigheid bekend is geweest aangaande het straffeloos behandelen van gloeijende en gesmoltene metalen, en door bedriegelijke geestdrijvers gebruikt om het bijgeloovig volk bij hunne plegtigheden in opgetogenheid te houden, zoo als S. het voorbeeld aanhaalt van dien Adurabàd Mabrasphand, opperpriester van? (zie pag. 14); doch aan eenige wetenschappelijke bekendheid met de dusgenoemde *Proef van Leidenfrast* geloove men daarom nog niet. Doch de schrijver verzekert teregt, dat het verschijnsel geen nieuw verschijnsel is (p. 14). Is er wel één eenig verschijnsel nieuw?

Dat er van de ‘Leidenfrostsche proef’ vele verklaringen zijn gegeven, kan men ligtelijk begrijpen, en dit gedeelte van het onderwerp kon in de ‘Voorlezing’ van Dr. v.d. Broek eenigzins uitgebreider zijn behandeld. Hoewel het voordragen en vergelijken van vele strijdende gevoelens over een onderwerp voor eene publieke voorlezing minder geschikt moge zijn, nu zij in druk verscheen, had daardoor het overzigt van deze ‘Nouvelle branche de Physique,’ zoo als Boutigny het noemt, veel in volledigheid gewonnen.

Rumford, b.v., schrijft de lage temperatuur der vloeistoffen in den sphaeroïdaal-vorm toe aan de gedeeltelijke terugkaatsing en gedeeltelijke doorlating der door hem aangenomene warmtegolven door de oppervlakte van den droppel; over den grond van den eigenlijken sphaeroïdalen vorm geeft echter deze verklaring geen uitsluitsel. Is echter van dezen laatsten de oorzaak gevonden en kan men aantoonen, dat de vocht-sphaeroïde buiten onmiddellijke aanraking met de verhitte oppervlakte blijft, dan kan deze hypothese van Rumford veel licht verspreiden over de reden, waarom de stralende warmte geen' invloed op het vocht uitoefent, en wordt als zoodanig ook door den S. gebezigd (pag. 41-42).

De eerste grond, waarop die theorie steunt, welke de onmiddellijke aanraking tusschen het vocht en het metaal ontkent, is waarschijnlijk de mededeeling van Perkins (‘Annales de Chimie et de Physique,’ Tom. XXXVI, p. 345 en ‘Poggend. Annalen’ XII, 316), aangaande de voortdurende werking eener stoommachine, nadat de ketel gesprongen was; dáár zou het water, ten gevolge eener afstooting door het heete metaal, niet door den gescheurden ketel zijn weggevloeid en het vuur gebluscht, maar zou zulks eerst hebben plaats gevonden nadat de ketel eenigzins was verkoeld. Andere proefnemingen zouden Perkins ook hebben overtuigd, dat stoom van ongeveer 4000 atmospheren spanning eene afstooting onderging, waardoor dezelve op een' afstand van 1/16 duim van het heete metaal bleef. Indien de eerste mededeeling van Perkins waarheid behelst, dan zou daarin liggen opgesloten, dat het water in den sphaeroïdaal-vorm was overgegaan, doch dit wordt alsdan wedersproken door de omstandigheid, dat de hoeveelheid gevormden

stoom ontoereikend zou zijn geweest om de machine in werking te houden. Wat den stoom aangaat, te zijnen opzigte hebben opzettelijk genomene proeven van Buff (‘Poggend. Annalen,’ XXV, 591) dit vertelseltje onwaar gemaakt. Op het verhaal van Perkins grondt zich waarschijnlijk het gevoelen, dat vochten, in den sphaeroïdaal-vorm overgegaan, niet door eene naauwe opening zullen vallen, gelijk ook Dr. v.d. Broek zegt in zijne Voorlezing, pag. 31, in de noot: ‘Dat de droppel niet' door zoude vallen, was reeds van zelve te voorzien,’ en evenwel beweert Gehler, dat de door Gmelin Muncke en hem genomene proeven bewijzen, dat kleine hoeveelheden vochts in den sphaeroïdalen vorm vallen door eene opening, die slechts weinig van den diameter harer spheer verschilt, geheel overeenkomstig met hunne waarneming, volgens welke, aangaande het ophouden van de aanraking tusschen vocht en metaal, niets zekers kan worden gezegd, in geen geval op het oog daarover kan worden geoordeeld. Het door hen en door anderen zoo zeer bestreden denkbeeld eener afstooting ten gevolge der warmte, eener vermindering der adhaesie, ontleent echter van elders nieuwen steun, zoo als uit de trillingen ontstaan door de aanraking van twee ongelijk verwarmde metalen, en daardoor voortgebragte toonen, door Forbes aan eene materiele afstooting toegeschreven (Lond. and Edinb. Phil. Magaz. XIX en XXI), en uit de proeven van Baden Powell, ten opzigte der verandering van de Newtonsche kleurenringen tusschen convexe glaslinsen door den invloed der warmte. (Philos. Transact. 1834.)

Na het idee van eene afstooting door de metalen oppervlakte heeft zich dat geopenbaard aangaande eene bijzondere damplaag, waterdamp in uiterst gecondenseerden toestand, ongeschikt om de warmte te geleiden, die den droppel dragen en van het metaal zou scheiden. Tegen deze hypothese, die even paradox schijnt als de vorige, heeft men zich evenzeer om vele redenen aangekant. Boutigny, die met eene nieuwe hypothese aangaande eene omgeving der vocht-sphaeroïde door eene hoeveelheid vochts in eenen vierden onbekenden aggregatie-toestand is opgetreden, toonde aan, dat de damp van eenig vocht in den sphaeroïdalen vorm door eene opening gaat (door namelijk de proef te doen met ether, en den etherdamp onder de opening te doen ontbranden), valt als het ware, en dus niet kan dragen. Dr. v.d. Broek voert tegen deze proef aan de gedurige hernieuwing van den damp (pag. 31), doch verliest daarbij uit het oog, dat die bij vochten in den sphaeroïdalen vorm slechts spaarzaam wordt gevormd.

Anderen, zoo als Fischer (‘Poggend. Ann.’ XIX, 514, XXI, 163), hebben ook gedacht aan eene chemische ontleding der vloeistoffen, als welke eenen hoogen warmtegraad behoeft.

Hoe het zij, waardoor de onmiddellijke aanraking van het vocht en het metaal wordt verhinderd, is tot nog toe onzeker; alleen de tijd en de vermenigvuldiging der experimenten moeten te dien opzigte zekerheid aanbrengen. Doch de kennis van het verschijnsel op zich zelve heeft in de praktijk, in de stoom-industrie, reeds haar voordeel opgeleverd, waarvan ook door den S. is partij getrokken.

Mogt dit stukje vele lezers vinden, ook onder minder wetenschappelijke personen, dan zal het nieuw voedsel geven aan de belangstelling in de resultaten der Natuur-Wetenschappen, waarvan het een uitvloeisel is.

Dr. VAN LIMBURG BROUWER.

Een Avond
bij de Baronesse de Staël.
(1797.)

‘Binnen!’ klonk het eindelijk, nadat de lakei driewerf zacht aan de deur had getikt, als ware hij bevreesd haar leliewit te smetten of den gulden rand te deren, die de paneelen omgaf. Hij was de *antichambre* met een zekere deftigheid doorgestapt, en had niet na kunnen laten even in den spiegel boven het klavier een blik te werpen, die een lachjen van tevredenheid op zijn gelaat te voorschijn riep.

Het gala-kostuum stond hem goed, en toen hij zijn staatsie-rok bewonderde, moest hij bekennen, wat hij immer had ontkend, zelfs tegenover Frenet, *Mr. Tailleur* uit de straat *St. Honoré*, dat blaauw en blond zeer goed saam kon gaan.

Toen hij, na het eerste, zelfs na het tweede bewijs zijner tegenwoordigheid, geen andwoord ontving, ging de indruk, voor den spiegel verkregen, ietwat te loor en was hij eenigzins verlegen een paar stappen terug getreden, overleggende wat hem te doen stond.

‘De burgeres is zeker ter audientie bij de Muzen - die Aristokraten,’ mompelde hij wrevelig. ‘Ze hoort noch ziet een sterveling zoo als ik. Zou ik het nogmaals wagen? Het moet.’

Het laatste duidde een veerkracht van charakter aan, die

ge niet zoudt gezocht hebben onder de liverei, en die u bevreemd hadde, ware het niet dat een zijner vrienden u had toegefluisterd: - Jean Jacques Matthieu, eerste bediende van de burgeres de Staël, was vroeger een der hechtste pijlers der ééne en ondeelbare republiek, - was eenmaal orateur in de club der Jakobijnen geweest, waar hij meestal over de Assignaten, de Aristokraten en den oorlog sprak; maar thands, even ontaard en bedorven als de Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, door den nood gedrongen, in een gewaad gestoken, dat hij acht jaren vroeger met de welsprekendheid van een '*dame de halle*' had uitgekreten als het schandelijkst merk van slavernij.

Wij hebben gezien met welk goed gevolg Matthieu zijn poging om gehoor te erlangen ten derden male herhaalde. Juist toen hij de deur wilde openen om binnen te treden, kwam Marie, de kamenier, hem voor. Zij gluurde eerst door een reet behoedzaam rond, en toen het hoofd naar het binnenst van het kabinet wendende, sprak zij half fluisterend: 'Het is Matthieu, Mevrouw!'

'Mevrouw! Zij is ook al *pourrie*!'[1] mompelde de aangediende, nog altijd voor het heiligdom post houdend; en onbeleefder dan hij gewoon was en meer dan noodig op het laatste woord drukkend, andwoordde hij op de hem gedane vraag: 'Een brief uit de straat *Chantereine*, Burgeres!'

Deze kon den kreet van verrassing niet weêrhouden, die haar op de lippen zweefde. 'Geef, Marie! geef hem mij dadelijk.'

Matthieu's nieuwsgierigheid was opgewekt bij de ontvangst van het gekreukeld briefjen van geel getint papier, zoo scherp afstekend bij den dagelijkschen oogst van geparfumeerde *billets, couleur de rose*; waarom hij de vrijheid had genomen tusschen de vouwen te gluren, maar zonder eenig gunstig gevolg. De haast zijner gebiedster prikkelde hem thands nog meer; maar, helaas! de deur werd gesloten, hem geen nader bevel gegeven en dus de meest demokratische vrijheid gelaten om te blijven waar hij stond of terug te keeren naar de plaats van waar hij gekomen was, - de *porte cochère*, waar hij een redetwist hield met den concierge, een bewonderaar van Marat.

1 Dit woord kwam onder het Directoire in zwang, en was een scheldnaam voor de reaktionnairen. Dezen gaven aan de Jakobijnen den *sobriquet* van *Cretois*.

Ter zijner eer moeten wij er bijvoegen, dat hij het laatste verkoos en aftrok, het lied neuriënd, dat hij voor het Luxembourg (het paleis van het *Directoire*) menigmaal meê had gezongen op de wijs van:

‘Triste raison, j'abjure ton empire.’

en waarvan we u gaarne als een bijdrage tot de charakteristiek van den tijd een paar koepletten doen kennen:

Notre montagne enfante un directoire;
Applaudissons à son dernier succès!
Car sous ce nom, inconnu dans l'histoire,
Cinq rois nouveaux gouvernent les Français.

Peuple trompé! pour toi la République
Doit être encore le mot de ralliment;
Mais tes cinq rois, par une route oblique,
La conduiront bientôt au monument.

En adoptant un *luxe ridicule*,
Ils font gémir la *sainte égalité*:
A leur aspect la *liberté* recule
Et dans leur coeur plus de fraternité.

La *majesté du peuple* est avilie,
Malgré l'éclat de leurs riches manteaux;
Et dans les *camps* l'amour de la patrie
Se refugie à *l'ombre des drapeaux*.

Maken wij gebruik van de ons geschonken gelegenheid en volgen wij het briefjen, welks verschijning gebiedster noch dienaar onverschillig had doen blijven.

Wij zijn geen zeer groot vertrek ingetreden, doch hel verlicht door de vergulde *candelabres* op de twee *guéridons* ter zijde eener schrijftafel van acajou-hout. We zouden huiverig zijn bij den eersten blik bepaald uitspraak te doen, onder welke kathegorie dat vertrek ware te rangschikken; hier attributen die ons doen denken aan een *boudoir*, ginder, en thands in den minst verlichten hoek, een ameublement, dat ons doet gelooven aan een *cabinet d'étude*. Het was wellicht voor beide ingericht.

Het eiken-hout, dat de wanden beschoot, de stevige kasten, zonder eenig versiersel, - een blijk, dat hier het nut-

tige niets aan het bevallige had geofferd, - en waarin men door een der half openstaande deuren een rij folianten bespeurde, verdroeg zich eer met het laatste, terwijl de ovale kapspiegel, in zijn vergulde lijst, overladen met arabesken, - door Schlegel zoo te recht de oudste en meest oorspronkelijke vorm der fantazie geheten, - de kleine tafel van glad gewreven mahonie-hout op vier gebogen poten en de gemakkelijke leunstoel, met weeldrig gevulden rug en zitting, u aan het eerste deed denken.

Het scheen echter, dat Minerva in dit oogenblik moest onderdoen voor de Gratiën, want de bewoneresse zit thands in behagelijke rust voor haar toilet, terwijl Marie, de kamenier, een paar schreden van haar verwijderd, op de tafel eenige kleinodiën in orde schikt, niet zonder ter sluik een blik rechts te werpen, als wilde ze, naar de uitdrukking op het gelaat harer meesteresse, tot den inhoud van den brief besluiten, met zulk een blijkbare belangstelling gelezen.

‘Hij zal komen,’ meende de luisterende te verstaan, en bij dat woord de wangen hooger te zien blozen, terwijl een glimlachjen de bovenlip krulde, dat aan het schoon gelaat een uitdrukking van voldane ijdelheid schonk.

‘Spoedig Marie! spoedig - *l'Hotel de ville* heeft reeds zeven uur geslagen en de receptie begint te half negen. Deze vlecht is niet zuiver gelegd - ge zijt deze keer onhandig,’ voegde zij er ietwat scherp bij, terwijl zij een der hairspelden nederwierp, en een gedeelte van het door Marie bijkans voltooide kunstwerk vernietigde.

‘Wat ik u bidden mag, Mevrouw! geduld,’ hernam de verschrikte kamenier, die er geërgerd in zich-zelve bijvoegde: ‘waarom neemt zij niet Fraissinet?’ (een kapper van naam). ‘Wat ik vroeger in een kwartier naar uw zin kon doen,’ vervolgde zij luid, ‘mislukt mij ditmaal reeds sedert twee uren. Blijft ge bij uw voornemen om het hair.....’

‘Ik heb u immers gezegd, dat ik dezelfde *coiffure* verkies als ik op het laatste bal bij den direkteur Barras droeg. De wrong heeft toen *fureur* gemaakt; de *coiffure fantastique* van de burgeres de Staël heeft Mevrouw Talliën onttroond.’

Wij willen niet verder getuige zijn van dat onderhoud, van de ontevredenheid en gejaagdheid der meesteresse en de wanhoop der arme kamenier, die bij elk verwijt in linksheid toenam.

We zouden de burgeres de Staël (we huldigen de toen nog meest gebruikte titulatuur) eenzijdig en daarom verkeerd beoordeelen, zoo we langer toehoorders bleven. Doen wij liever eene *tournée* om haar heen, en we zullen de ijdelheid der vrouw leeren voorbij zien, ja wellicht, wat anderen als een vlek mag worden aangerekend, hier welkom heten en waarderen, als een bewijs, dat het genie en de kracht van geest der schrijfster het echt vrouwelijke niet heeft doen versterven.

Wij pozen een wijle bij de straks aangewezen schrijftafel, waar we een exemplaar van '*le contrat social*' van Jean Jacques Rousseau bespeuren. Zoo niet het uitwendige getuigde voor het herhaald gebruik, dat de eigenaresse er van maakte, - de noten en glossen in margine zouden het ons bewijzen. In een der loketten, maar zedig verborgen onder de werken van Voltaire en Diderot, bespeuren wij een exemplaar van de '*Lettres sur J.J. Rousseau*,' waarvan wij de Baronesse de Staël als auteur begroeten.

Het herinnert u een vroegere periode haars levens. In 1786 door Maria Antoinette uitgehuwelijkt op twintigjarigen leeftijd aan den Baron de Staël, afgezant in Frankrijk van Gustaaf III, Koning van Zweden, trad zij voor het eerst de maatschappij - dat is: het hof - en de literaire waereld in. Beiden met ongelukkig gevolg. Het hof teerde op vervlogen grootheid, op de oude vormen, die elk onbruikbaar en daarom onhoudbaar gevoelde bij het veranderen of liever ontstaan eener maatschappij in de *bourgeoisie*. Dat hof moest haar terug stooten, haar, door godsdienst (zij was Protestante) en geboorte aan die *bourgeoisie* vermaagschapt; haar, die, hongerend en dorstend naar de waarheid, de waereld om haar heen met verachting beschouwde, overtuigd als ze was van de logen, die er in rond waarde, lang bedekt gehouden door het blanketsel op 's hovelings wang, lang verborgen onder het fluweel en de pailletten van het gala-kleed, maar thands zoo walgend zich vertoonend; want het blanketsel was hier en daar weggewischt; het fluweel, de pailletten verscheurd en met het slijk der *boulevards* bevlekt. Mevrouw de Staël had zich nedergezet aan de voeten van Voltaire, Rousseau en de Encyclopedisten, met de geestdrift van het genie, met de verbeeldingskracht van den dichter. Zij gevoelde dat een

nieuwe orde begon; zij geloofde 't omdat de tegenwoordige hare behoeften niet kon vervullen; zij geloofde 't omdat zij het oude zag sloopen, omdat zij, wat verheven was, zag vernederen; zij geloofde 't omdat zij God had leeren kennen in háár leer, als de Vader van allen; als de Heer, voor wien allen gelijk zijn; als de Schepper van wezens, alle met rede begaafd, vrijwerkend en tot oneindige ontwikkeling bestemd, en die bij de bestaande vormen, zoo luid, zoo wreed dikwerf het leenrecht der Midden-eeuwen herinnerend, aan hunne bestemming niet konden voldoen.

Wat de nieuwe periode zoude geven? Zij wist het niet. Zij gevoelde dat zij komen zoude en dat was haar genoeg. Haar fantazie zocht zich een maatschappij te scheppen, geëigend aan de behoeften der menschheid, even als de bij haar cel bouwt, die ze noodig weet om de te garen schatten te bergen. Was het wonder, dat Rousseau haar geliefde leermeester werd, dat zij zich vermeide in het rijk der idealen door hem geschapen? Val haar des niet hard, gij zoon der 19e Eeuw, die deze idealen tot droomen hebt vernederd en er Rousseau de *buste* in het Panthéon om ontzegt. Gij hebt de praktijk uwer vaderen achter u, - gij kunt licht u een theorie scheppen; - en.... gij faalt nóg; hoe veel te eer in 1786 aan de grenzen van het nevelige morgen met een gister achter u, dat ge verstoren moet en een heden dat ge een baaiert heet, een strijd van de meest vreemdsoortige elementen. Neen, wij begrijpen wat haar voor de afgoden dier dagen deed nederknielen, wij begrijpen den gloed der bezieling die haar op de wangen tintelde, toen zij optrad onder de profeten, ‘die, van den Horebstop, *het beloofde land*, - de Fransche revolutie’ voorspelden.

De Fransche revolutie! een huivering gaat u gewis door de leden, gij, die hare vruchten hebt gezien, gij, die voor hare excessen zijt teruggedeinsd; in één woord, gij, die in de 19e eeuw waarneemt wat het laatste tiental der vorige heeft gewrocht. Maar wat beloofde zij in 1786? Weet ge, die heden monarchaal *quand même* zijt, weet ge wat de monarchie dier dagen was; en gij, die thands gevoelt en lijdt met het volk, wat de massa gold? Het ging den denker dier dagen in de maatschappelijke waereld als Luther in de godsdienstige, toen hij in het verleden de bewijzen ging zoeken voor het heden; toen hij den gang der monarchie en dier historische rechten in het gister zocht op te sporen, en hij in

Gallië begon met de Soevereiniteit des volks te zien huldigen en de Koningen te zien geëerd als Oversten in den oorlog, voor het meest als uitvoerders van den wil des algemeens, en verder van stap tot stap de ontwikkeling, de aanmatiging der Koninklijke macht kon volgen. Het volk moest onder doen voor adel en geestelijkheid, en deze weder voor een macht die zich op aller puinhoopen verhief, - de Koninklijke.

Waar bleef nu het historische recht der monarchie, daar zij, even als het Pausdom in de 17^{e} Eeuw, een overweldiging bleek?

Al waren adel en geestelijkheid ook vernederd, toch waren hun voorrechten gegund, die het volk vreemd waren; toch moest dit de lasten voor allen dragen, en derhalve had het, volgens de meest eenvoudige wetten der natuur, ook moeten deelen in de baten.

Ja, het machtige rijk behoorde in 1786 bijkans voor de helft aan den Koning, den Adel en de Geestelijkheid; en deze helft was niet belastbaar; - op de wederhelft alleen moesten de millioenen worden omgeslagen, voor drie vierde verspild aan het hof, voor het overige bestemd om in de dienst van den Staat te voorzien. Adel en Geestelijkheid konden zich des vereischt zelven belasten, en der schatkist alzoo een *don gratuit* toewerpen, - wettelijk belastbaar, in evenredigheid met hunne bezittingen, waren zij niet. Voeg hierbij de vroondiensten, tot in het laatst der vorige eeuw in zwang, die den armen boer de kracht zijner pezen dwong af te staan aan den rijken, zwelgenden, wulpschen landheer zonder eenige vergelding; voeg hierbij de toepassing van het '*moi, c'est l'ètat*,' en de *lettres de cachets*, die u bij een indigestie eens ministers deed boeien als een vagebond en u, jaloersch op de voorrechten die de natuur aan het redeloze verleende, het muschjen deed nastaren in de vrije ruimte, dáár alleen aan de wetten der Hoogste Wijsheid en Goedheid gebonden; voeg hierbij de onrechtvaardigheid die alle geloof aan menschenwaarde verstoorde; de onrechtvaardigheid die een klove groef tusschen den mensch en den mensch, en hem, die zijn zweet gaf aan den akker, de vruchten van zijn arbeid aan den staat, zijn bloed aan het slagveld, toch de knecht deed zijn en deed blijven van den adellijken lediglooper, die zijn voortreffelijkheid had verkregen met den naam van *marquis of duc*, hem geschonken als be-

zorger van de *menus plaisirs du roi*, als de meest elegante menuet-danser, of wel als de geestigste verteller van anekdotes uit de *chronique scandaleuse* van den dag.

Welk een waereld voor den geest, zich zijner waarde bewust!

Het kon niet anders, of het *debut* van Mevrouw de Staël aan het hof moest eene *chute* zijn. In de literaire waereld bij het verschijnen harer eersteling evenzeer. De 18e eeuw was de gouden eeuw der middelmatigheid, - de nachtegaal verbroedert zich niet met de vledermuis; waar gene zich vertoont wordt hij door deze verjaagd. Zoo ging het ook hier. Nijd en afgunst namen de kritiek in soldij; en even als later Byron in Engeland, Bilderdijk ten onzent, moest het talent de vuurproef der miskenning doorstaan. Spoediger dan de twee geniën, hierboven genoemd, hief de Staël het gebogen hoofd op, en hare '*lettres sur J.J. Rousseau*' deden den naijver verstommen en de *clique* gedwee een plaats en nog wel een eereplaats inruimen aan de nieuwe mededingster in het renperk der eer.

Frankrijk wist zich een groote auteur rijker. Mevrouw de Staël behoorde tot die verschijningen op het intellektueel gebied, welke ons verzoenen met den adel van den menschelijken geest; verschijningen die wel zeldzaam zijn, maar toch aan geen waarlijk gewichtig tijdperk ontbreken; verschijningen die het krachtigst de beweerde suprematie van den mannelijken geest doen loochenen.

De zoon der 19e Eeuw, de Nederlander onzer dagen, zal het niet ontkennen, geroepen als hij dikwerf wordt, te bewonderen wat de vrouwelijke genie schept, verplicht als hij zich gevoelt, in zijn *Panthéon littéraire* de beelden te plaatsen van Toussaint, Sand en Bremer.

Zoo ge de werken van de Staël thands kritiesch beschouwdet, - ik voorzag uw vonnis. De ijdele deklamatie die ge er in bespeurt, ergert u; het weinig pozitieve stuit u; de fletsche idealen, het gemis aan natuurlijkheid (de Staël, ik zeide het vroeger, was de leerlinge van Rousseau[1]), doen u walgen; en toch heeft de Staël nog niet al

1 Zeer terecht merkt Bulwer aan, waar hij den invloed van Rousseau aanwijst, ook op J.W. Goethe: Er is meer redekunstige welsprekendheid in ééne bladzijde der 'Nouvelle Heloïse' (van Rousseau), dan in den geheelen 'Werther;' maar er is in ééne bladzijde van 'Werther' meer *natuur* dan in de geheele 'Nouvelle Heloise.'

de gebreken van haar tijd, en bezit zij, wat gene goeds in zich bevat, in ruime mate.

Even als in het maatschappelijke, zoo ook in het godsdienstige, brak de 18e Eeuw met de lang gehuldigde vormen. Evenmin als de absolute monarchie iets geven kon zonder zelve te vallen, evenmin kon 't het Katholicisme met zijn stationnaire dogmaas, misschien, zoo als men beweerde, geëigend aan de verstandsontwikkeling der 13^{e} eeuw, maar botsend met die der 18^{e}. Dat wegwerpen van het bestaande - het pozitieve - het streven naar wijziging zonder bepaalde aanduiding *wat* men begeerde, bracht iets negatiefs te weeg; gaf aanleiding tot het zweven *tusschen* hemel en aarde; en het smachten naar verandering, naar de lang ontbeerde vrijheid - nooit klaar geformuleerd en daarom misschien te inniger gevoeld - vervoerde dikwijls de meest spekulatieve geest tot een enthusiasme, dat zich luide uitsprak in deklamatie en ijdel woordenspel.

Mevr. de Staël had den Vorst der moderne Redenaars, Mirabeau toegejuicht, toen hij in de absolute monarchie de bevoorrechte klassen aantastte, en vond háár wensch uitgesproken in dien haars vaders, den Minister Necker, om de Engelsche regeringsvorm over te brengen op Franschen bodem. Zij had, toen de konstitutionneele monarchie eene halfheid bleek die niemant bevredigde, ingestemd met de gematigde republiek en hare verlichte verdedigers, Roland en vooral diens gade - een verheven figuur in het grootsche drama - alsmede Vergniaud en de andere spitsvoerders, later bekend geworden onder den naam van *Girondins*, met bewondering gadegeslagen. Maar toen ook dezen vielen en de bergpartij de heerschappij der menigte predikte, toen de gedrochtelijke Marat de gelijkheid wilde door het nedervellen van alles wat hooger stond dan hij - en hij was een dwerg -, toen Danton de koningsgezinden, Robespierre Danton en diens vrienden vermoordde, en de republiek, als een tweede Saturnus, hare eigen kinderen verslond; toen zat zij in stomme smart neder, soms wanhopend aan de verwezendlijking van wat zij zich zoo schoon had voorgesteld; ja, zich bij wijlen beschuldigend van een vrijheid te hebben gewild die, als Engel der Wrake van den vertoornden Allerhoogste, over het vaderland henenvoer en de akkers voor den nieuwen oogst met het bloed des menschen bevruchtte.

De pen ontviel haar de hand; zij zweeg en wachtte betere dagen, even als de duive het kopjen verbergt in de veêren, zoo lang het onweder loeit.

Het onweder was echter voorbij gegaan. Mevr. de Staël gevoelde behoefte om uit te spreken wat zij acht jaren lang in haar boezem had gesmoord; - het vuur had in den gesloten vulkaan gewoed en gebarnd en dikwijls den berg doen daveren op zijn grondvest.

Zie, ons onderzoek op de schrijftafel, waarvoor we ons nog altijd bevinden, is niet vruchteloos geweest. Zoo het niet te onkiesch ware in die geheime lade te spieden, we zouden er eenige fragmenten in vinden, de eerste schetsen van een werk dat ge kent - we mogen niet gelooven dat ge 't bewondert als een vroeger geslacht - onder den naam van *Delphine*. Maar belangrijker ontdekking doen wij in de geopende portefeuille, waar wij een manuscript vinden van een volledig werk, voor de pers gereed gemaakt. Het is haar '*Paix intérieure*,' belangrijk om den inhoud, belangrijk om de gevolgen, die de uitgave haar berokkende. Een vluchtige blik op den tegenwoordigen staat der republiek zal het waarom ons verklaren.

Het schrikbewind was gevallen. Robespierre, Saint Just en Couthon, het alom gevreesde en verfoeide driemanschap viel; - niet door den moed der Koningsgezinden (deze waren zedelijk vernietigd) - niet door de gematigde republikeinen (dezen waren de slagvederen geknot), maar door hunne eigene ambtsbroeders, wier val besloten was en die alzoo uit zelfsbehoud de worp moesten wagen. De leden van het *comité central de salut public* en *de la sureté générale*, aan welke de uitvoerende macht was opgedragen, en die gedurende de dagen van het *terrorisme*[1] de konventie aan zich onderworpen en de volstrekte alleenheerschappij hadden uitgeoefend, werden door het driemanschap bedreigd en zochten de sluimerende konventie te wekken. Hun stem werd gehoord. De meerderheid had ook veel te wreken; - hier *la plaine*, vroeger vereenigd met de *Girondins*, maar op den 31^{en} Mei, toen dezen gewelddadig uit de konventie

1 Eene uitdrukking die aan die dagen behoort. Door zich te doen vreezen wilde men de waggelende Republiek handhaven. Het was een systeem geworden, waaraan men alle menschelijk gevoel onderwierp.
Vandaar dat zulk een verbazend antagonisme zich uitsprak in Robespierre als mensch en als diktator.

verdreven werden, tot stilzwijgen en onderwerping gedwongen; ginds, *la montagne*, - de vrienden van Danton, hunkerend naar het gunstig oogenblik om diens vergoten bloed op de moordenaars - de partij van Robespierre - te wreken. Ook private belangen werkten tot den val van het Driemanschap mede. Talliën, prokonsul van Bordeaux - men kent de afschuwelijke roeping van zoodanig ambt in dien tijd - had zich daar verbonden aan de schoone Cabarrus, welke, in Parijs gekomen, met Josephine de Beauharnais (toen nog niet met Bonaparte gehuwd) in de Conciergerie was gekerkerd, en iedereen dag kon opgeroepen worden voor de revolutionaire rechtbank. Vóór die oproeping moest het Driemanschap vallen. Talliën waagde 't op den 9^{den} Thermidor, (27 Julij), verloste beiden, en met beiden Frankrijk.

De drukking van het terrorisme was verdwenen, - de terugwerking bleef niet uit. De republiek had zich slecht aanbevolen. Wat aan de partijen geweten moest worden en aan den wederstand van het verbonden Europa, weet men aan haar wezen. Het jonge geslacht was daarom ultramonarchaal.

La Jeunesse dorée had het *costume à la Victime* aangenomen. In plaats van de *carmagnole* der Jakobijnen begon men den vierkanten, niet meer van voren toegeknoopten rok te dragen; het hair hing lang neder langs de slapen en werd van achter in vlechten (en *cadenettes*) opgebonden. Men was gewapend met korte stokken met looden knoppen.

Naar de politieke denkwijze werd het kostuum bij dezen of genen gewijzigd, - hier verrijkt met groote kravatten, zwarte of groene kragen zoo als de Vendeërs droegen, ginds meer eenvoudig en minder afstekend van het puriteinsche der republikeinsche kleederdracht.

Deze *Jeun˙esse dorée* vervolgde bij elke gelegenheid wie zij verdedigers wist van den gehaten regeringsvorm. De Jakobijnen moesten den eersten aanval verduren. Hun klub werd gesloten. De konstitutie van het jaar III (1795), de meest demokratische welke Europa ooit heeft gekend, maar die tot dus verre weinig getrouw was uitgevoerd, werd vervangen door eene, waarin de uitvoerende macht beter geconcentreerd en uitgeoefend werd door een *Directoire*; de wetgevende door twee raden - die der Vijfhonderd en der Ouden. In deze beide laatsten won de reaktie veld. De

dag kon niet meer verre zijn dat de monarchie (en zoo het toen gebeurd ware, het zou de absolute geweest zijn) weder wierd hersteld en al het vergoten bloed zou blijken vruchteloos te zijn geweest. De leden van het *directoire*, - Barras, Rewbell, Lavellière, Carnot en Barthelemi - waren verdeeld. De drie eersten waren Republikeinen, de twee laatsten heulden met de wetgevende macht, voor twee derden reaktionnair De toestand van het *Directoire* was ellendig. Hier dreigden de koningsgezinden en ginds de ultra-republikeinen. Voor genen gingen zij niet ver genoeg, voor dezen te ver; voor beiden waren zij overweldigers en dus buiten de wet. Bovendien hadden zij de kracht niet om zich boven de partijen te verheffen. Zij begrepen hunne roeping niet om in het belang eener nieuwe beschaving de republiek te handhaven. De meesten hunner werkten zonder geweten, slechts voor bijzondere belangen (zij hadden voor den dood van Lodewijk XVI gestemd, dat hun bij terugkeer der monarchie als vergrijp ware toegerekend), en dachten elken dag machtsverlenging eene winst. De publieke opinie keerde zich tegen hen. Slechts ééne kracht kon hen schragen, - het was het leger, waar het republikanisme diep wortel schoot. Die kracht werd ter hulp geroepen, en ziedaar de bajonnetten opontboden ter slissing van een politiek pleit. De *coup d'état* van den 18^{den} fructidor had plaats. De oppozitie werd gebannen, de wetgevende macht onderworpen, ja gedwee, zoo als de konventie aan Robespierre; maar tot welk een prijs! De scherpe blik kon reeds vooruit zien wat gebeuren zou. De wet kon weinig eerbied inboezemen daar de ruwe kracht hare uitspraken vernietigde.

Het *directoire* had overwonnen, maar in de overwinning zijn eigen doodvonnis uitgesproken. Heden had het gezegepraald door het zwaard; morgen kon het er door overwonnen worden, en dan met gelijk recht.

Mevr. de Staël had deze konsequentie bedekt in haar geschrift nedergelegd. Zij had soms scherp tot wreed wordens toe (niemant kon het meer dan zij) het *Directoire* zijn ruwheid en toch zijn weinige kracht verweten; zijn stoutheid en toch zijn gebrek aan moed, zijn trots en toch zijn middelmatigheid. Zij had het echter in vormen gehuld, in fijnheid scherp afstekend van het grove, dat al het om haar heen bestaande kenmerkte; en hoopte, bouwende op haren invloed en moreel overwicht, haar geschrift zonder

gevaar (niet voor haar zelve, zij dacht er niet aan) maar zonder gevaar van inbeslagneming, der pers te kunnen toevertrouwen. -

Het wordt echter tijd ons gepeins te staken. Haasten we ons het geheele vertrek in het ronde te zien, daar wij 't anders - het toilet der meesteresse is bijkans gereed tot Mariaas onuitsprekelijke blijdschap - met een onbevredigde nieuwsgierigheid zouden moeten verlaten.

Zoo ge 't hoofd heft, bespeurt ge boven de schrijftafel een mansportret dat uwe aandacht wekt. Het is *style Louis* XVI. De *perruque à queue* is u vreemd geworden, - toch vindt ge dat ze 't beeld, vóór u, goed staat. De rok laag uitgesneden aan den hals en dus zonder kraag, geborduurd met gouden eiken bladeren; het lange wit satijnen vest den doortocht gunnende aan de fraai geborduurde *jabot*, die ge de gelijke erkent te zijn van de manchetten, zichtbaar op de eenigzins omhoog geheven rechterhand: alles doet u vermoeden dat het een aanhanger van het *ancien regime* toebehoort. Ge meent eenige gelijkenis te bespeuren tusschen de trekken van het portret en de dertigjarige Germaine de Staël; en dit is niet ten onrechte, want gene is Necker, de minister van financiën van den ongelukkigen Lodewijk XVI, en Germaine is zijn dochter.

Zoo we niet hadden opgemerkt dat het gelaat een oogenblik van gepeins aangaf, en we daaraan de kwijnende, half gesloten oogen moesten wijten, - we hadden, de richting van den blik volgende, verband gezocht tusschen een paket papieren op de tafel aan de andere zijde van het vertrek, en de min of meer droefgeestige uitdrukking van dat wezen.

Die papieren waren assignaten, - het geld der republiek, ten bedrage van ongeveer 40000 millioen franken uitgegeven en thands gedaald tot beneden 2 percent der nominale waarde.

Onze verbeelding heeft ons straks misleid; maar was het wonder? Zou de man, wiens beeltenis we aanschouwden, minder neêrgeslagen hebben stil gestaan voor die papieren schuld, welke, even als de republiek, zoo veel beloofde, zoo weinig gaf? Necker, de verdediger der spaarzaamheid, die haar vorderde bij 350 millioen schuld; die haar predikte, toen het hof haar niet wilde; die haar niet meer in praktijk kon brengen, toen het hof op zíjn beurt het eisch-

te; Necker, wien een staatsbankroet een gruwel was, tegenover het register der uitgegeven Assignaten in 1797!

Van zijne dochter was die gedachte op dit oogenblik verre. Zij wierp de geprotesteerde wissels van den staat achteloos in haar *cassette*, en trad nog even voor haar spiegel. Het zou dezen avond niet de laatste reize zijn, al was het ook anders niet hare gewoonte. Thands echter sprak er zoo veel ernst uit dat oog, bleek het zich-zelve afgenomen examen zoo scherp, dat het opmerking verdiende.

Het onderzoek scheen ter gunste van haar toilet te zijn geeindigd, en te recht. Het schrander gelaat, dat van den Romeinschen typus de korrektheid, de zuiverheid der lijnen en de kracht van uitdrukking had geborgd, kwam goed uit bij het kastanjebruine hair, in krullen den band ontsnappende van het zijden hoofdtooisel, - een eleganten en naar haar fantazie vervormden tulband-wrong. Het zwart fluweelen kleed gaf haar iets statigs; en mocht ook het korte lijf u thands een glimlach ontlokken, niettemin kleedde het haar uitnemend en deed het hare gestalte nog rijziger schijnen. Het had mede de verdienste - en zeker geen geringe - den leliewitten, weelderig gevulden hals onbedekt te laten, terwijl de korte gedofte mouwen de blanke armen vrijlieten, wier ronding Talleyrand zoo vaak had bewonderd, toen hij nog geen minister van Buitenlandsche Zaken was. Een *camée*, Lucretia voorstellende, bevestigde haar *ceinture*.

Hare kleeding week af van de toen in zwang zijnde, even als zij-zelve van hare republikeinsche tijdgenoten. De mode was algemeen voor de antieke vormen, zielloos en zonder smaak overgenomen van den schilder David. Poeder en hoepelrok waren reeds lang verdwenen. Thands bootste men de Grieksche tuniek na, terwijl een *bandeau* of *bandelette* het hoofd omwond. In plaats van de vroeger hooggeschatte laarsjes droeg men thands het licht voetschoeisel, bij de ouden in gebruik, en aan het been met strikken van lint vastgebonden. De mode toonde aan wat men nog wenschte en hoopte. Men wilde een geheel nieuwe maatschappij, op de leest der vóór-Christelijke geschoeid.

Mevrouw de Staël wilde iets anders. Zij wenschte hervorming, maar tevens geene geheele vernietiging van het bestaan hebbende. Onder het konsulaat en het keizerrijk werd haar kostuum gevolgd en ten deele, schoon meer van verre en zonder het te willen, ook hare zienswijze.

Een zacht getik maakte eensklaps een einde aan haar onderzoek, en met een hooger blosjen dan gewoonlijk op het gelaat, alsof zij zich harer ijdelheid schaamde, gaf zij het verlof tot binnentreden.

‘Ah, gij hier?’ ontsnapte haar, terwijl zij den blijkens die woorden ongebeden gast verwonderd aanzag.

Deze was zoo zacht binnengetreden, dat het oor hem niet zou hebben aangekondigd, zoo het oog hem niet hadde bespeurd. Het was een man van ongeveer twee en veertig jaar, wiens geboorte-akte echter in strijd was met het signalement der natuur, wijl zijn gelaat even dertig aanwees. Zijne teedere en fijne vormen, zijne lichtblaauwe oogen duidden een buitengewonen geest aan, - maar een zoo kalmen, zoo kouden, dat gewis geen hartstocht ooit diens helderheid had beneveld. De bevalligheid van zijn eenigzins rijzige gestalte werd door niets verstoord, al was ook een gebrek het zijn, dat ieder ander misvormen zou. Hij hinkte. Het geleek echter bij hem meer naar een vrijwillig weifelen in zijn gang. Zijn behendigheid wist zelfs de gebreken der natuur te doen vervormen in een bevalligheid te meer. Het had hem evenwel belet de krijgsdienst, waartoe zijne hooge geboorte hem eenmaal riep, in te treden. Zijn vernuft was toen het eenigst wapen geworden, dat hem vergund was te gebruiken, om zich een naam te verwerven in de waereld. Hij had dat wapen gepolijst en gescherpt.

Zijne stem klonk thands zacht, als die des vriends in een oogenblik van vertrouwelijkheid. Vleiend, maar toch met dien ironischen lach, die hem staâg om de lippen zweefde, andwoordde hij, terwijl het halfgesloten oog smachtend haar aanstaarde, en de rechterhand, wier wijsvinger met een kostbaren diamant prijkte, de hare drukte: ‘Gij verwachtte mij niet, Germaine?’

‘Is dat een verwijt, Talleyrand!’ hernam zij niet zonder bitterheid.

Zij had hem, die sints kort van de lijst der uitgewekenen was geschrapt, het *Directoire*, bij hetwelk zij toen veel invloed had, aanbevolen. Spoedig daarop werd hij minister van Buitenlandsche Zaken. Vóór zijne benoeming bezocht hij trouw hare recepties, - in de laatste dagen echter niet.

‘Had ik geen recht verwonderd te zijn over uwe komst?’ vervolgde zij, daar ge mij sints den 15^{den} frimaire (5^{den}

December) niet meer met een bezoek hebt vereerd. We ‘hebben nu den 27sten.....’

Talleyrand gevoelde al het scherpe dat er in deze woorden stak. Op den eerstgenoemden datum was Bonaparte, voor het eerst na zijn roemvollen veldtocht in Italië, naar Parijs teruggekeerd. Hij was de eerste geweest, die den jongen held zijne opwachting had gemaakt.

Meester als hij was over elken gelaatstrek, verborg hij ook thands wat er in zijn binnenste omging, en luchtig hernam hij: ‘Germaine! gij gunt mijner eigenliefde te veel voedsel. Werd mijn laatst bezoek zoo naauwkeurig opgeteekend?....’ En terwijl hij gebruik maakte van den hem aangeboden zetel, voegde hij er schertsend bij: ‘Ik bemerk toch dat ge mij in genade aanneemt.’

‘Uw bezoek is mij zeer welkom,’ sprak ze glimlachend. Het geeft mij eene verzekering te meer dat Bonaparte heden avond komen zal.

‘Hoe zoo?’

‘Genoeg. Gij hebt hem gezien en gesproken. Gij hebt hem dóórzien; gij kent hem?’ besloot zij half vragend.

‘Dien jongeling....?’ hernam hij weifelend.

‘Jongeling?.... Talleyrand! we zijn niet in de diplomatie. Door een halven toon, door een blik van dat oog, door een schouder ophalen moogt ge Oostenrijk een provincie armer maken. Doet gij 't, dan zijt ge wellicht even schrander, maar niet zoo krachtig en zeker niet zoo eerzuchtig als die *jongeling*.’

‘Gij kent hem?’ viel Talleyrand haar in de reden.

‘*Ik* heb hem nooit gezien,’ sprak Germaine. ‘Toch geloof ik hem te kennen. Mocht ik mij bedriegen,’ vervolgde zij half luid, terwijl haar oog heller vlamde en een blosjen hare wangen overtoog. ‘Mocht ik mij bedriegen!’

‘Vreest gij dan iets?’

‘Talleyrand!’ en zij zag hem strak aan, terwijl er toorn in den blik gloeide dien zij hem toewierp.

Hartstochtelijk leide zij hare hand op zijn schouder. ‘Of ik iets vrees? Tot de *jeunesse dorée* toe, tot de kinderen op de *boulevards* willen teruggang, willen vernietigen wat opgetrokken is in en door het bloed van zoo velen. Barras is niets meer dan een *Sabreur*, en hij is nog de eenigste macht die de vrijheid beschermen kan tegenover.... dien jongeling, die

als Generaal naar Italië gezonden, als Koning er heeft geregeerd.'

'Ieder zegt dat hij niet eerzuchtig is.'

'Ieder?' hernam zij minachtend, 'en gij?'

'De omstandigheden vormen den mensch. Hij kan later worden wat hij nu niet is; hij is wellicht nu, wat hij later niet zal zijn. Maar zoo als ik bemerk, wacht gij hem straks.'

'Gij weet het niet?' spotte Germaine. 'Ik ontving zoo even dit briefjen,' zij gaf hem het papier dat de nieuwsgierigheid van Matthieu had opgewekt. 'Gij blijft toch hier om hem in te leiden?' voegde zij er bij.

'Gij staat het mij toe? Gaarne! Komt Barras ook?'

'Ik hoop neen,' antwoordde Germaine. 'Ik kan hem slecht verdragen. Een man zonder beginselen.'

'Maar het fluweelen gala-kleed staat hem goed, en zijn *coiffure* is altoos in orde....' schertste Talleyrand.

'Welke vormen! Onder het *ancien regime* moge de moraliteit ter dood toe gewond zijn; - 't geschiedde onder den sluier door de gratiën geweven; maar nu, men verheft de zinnelijkheid als Godinne op den pedestal en bidt haar aan. Niets is heilig, zelfs niet de wet - en zonder haar geen maatschappij, en zonder deze geene beschaving of ontwikkeling. Barras is slechts een slager - hij kan den stier niet temmen, daarom slacht hij hem.....'

'Stil,' fluisterde Talleyrand, als was hij voor de klank zijner eigen stem bevreesd. 'Ik was straks op het Luxembourg en zag op den marmeren schoorsteenmantel in Barras' kabinet een geweldig purgatief staan.... Barras is wild en woest als hij 't recept behoeft.' De uitdrukking van zijn gelaat was zoo ironiesch dat het Germaine een glimlach afdwong.

'Hoe verdraagt gij u toch wel met hem?' vroeg zij.

'Zeer goed, wij zijn zeer intiem.'

'Hoe! Talleyrand de *intime* van Barras!..... Ik dwaze, ik verweet het mij nog altijd dat ik tot uwe plaatsing had medegewerkt. Gij werdt zijn *intime*...! de gazelle de vriendinne van den eenhoorn!'

'De eerste wint het in vlugheid van den laatste. Het komt haar te stade,' andwoordde Talleyrand. De Staël wierp op hem een doordringenden blik. Na een korte pauze voerde zij hem toe: 'Gij zijt de vriend van ieder. Het kan grootheid duiden maar ook... Hoe jammer, Talleyrand!

dat ge niet een achttal jaren vroeger op politiek terrein zijt verschenen: ge hadt blijk van uw bekwaamheid kunnen geven - eerst aan Mirabeau, vervolgens aan Danton en Robespierre....'

'Ware David hier!' riep Talleyrand met gemaakte bewondering uit. 'Hij moet een Diana schilderen voor den abt Siéyès, - Diana, Orion doodende. Hij wist zijn ideaal niet onder vormen te brengen. Dat hij thands hier ware en hij had gevonden wat hij zocht.... Germaine! *à propos* van dit valt mij iets in. Ik bezit geen portret van u, mijn beschermster....! - sta toe dat ik David verzoek.... o, Ge zoudt der vriendschap een dienst bewijzen en der dankbaarheid gelegenheid geven....'

'Gij weet hoe ik over portretten denk,' hernam zij koel, terwijl zij haar wrevel poogde te onderdrukken. Zij had begrepen wat Talleyrand haar als vergrijp had aangerekend en haar fijn wou doen gevoelen. Zij had zich straks (zonder nevenbedoeling) met eenige trotschheid zijne beschermster geheten. Het had hem gekwetst. Dit deed haar leed, meer dan zijne stekelige woorden. Op dankbaarheid had zij wel niet gerekend, ze had haar ook niet geëischt; maar toch te bemerken dat, als zij 't vroeg, het haar als aanmatiging zoude aangerekend worden, dat moest haar grieven.

'Gij weet hoe ik over portretten denk; ik ben er tegen ze te geven, ten zij aan verwanten of lieve betrekkingen.'

'En ik mag mij de eere niet toerekenen onder de laatsten te worden gerangschikt,' andwoordde hij met zijne onverstoorbare kalmte.

'Verlangt gij 't? En toch, welk voordeel of genoegen bracht het u aan? Zoo gij 't portret eene eereplaats waardig keurdet - en ik kan het tegendeel niet verwachten, ten minste gedurende mijn leven - dan zoudt gij 't misschien ophangen....'

'Boven mijn schrijftafel, zoo als gij uws vaders beeltenis,' viel Talleyrand snel in.

'Of 't u juist dáár welgevallig ware? De schilder geeft zoo waar, zoo getrouw het levend origineel terug.' Zij zeide het lachend; zij bood hem den alsem in een vergulden kelk.

'Ik deel volkomen in uw beweren; maar, Germaine! de toepassing....? Hij poosde als om haar andwoord af te wachten; toen dat hem niet gewierd, vervolgde hij weifelend:

Ik vrees bijkans uit te spreken, tot welke konsequentie uw gezegde in deze leidt. Meent gij, dat het portret, opgehangen ter door u aangeduide plaatse, wellicht hinderlijk ware voor den levende, die er plaats nam? Integendeel, Germaine! ik geloof dat het voordeelig zoude zijn; dat de aanblik denkbeelden zoude opwekken, die anders niet waren ontstaan. Bij voorbeeld, hadt gij zoo vroeg en zoo welsprekend de republiek verkondigd, als gij de konstitutioneele monarchie niet voor u hadt gezien....'

Het was niet duister wat hij bedoelde. De beeltenis van haar vader, den verdediger der getemperde monarchie, hing boven háár schrijftafel.

'Talleyrand! dat ge hem zoudt kennen en waardeeren, dien ge beleedigt, dien ge hoont, mocht ik niet verwachten; - maar wel dat ge eerbied voor hem zoudt koesteren, omdat hij mijn vader is. Hij is niet hier, de eerwaardige grijze, en kan zich tegen den aanval niet verdedigen, al gunde hij zijne wederpartij de eere het te willen... Talleyrand! mijn vader was een éérlijk man, - een weinig vasthoudend aan beginselen, die hij eenmaal voor waarheid had erkend; niet telkens wisselend van kleur, - o ik gis, waarom zoo velen hem hard vallen.'

Hare oogen vonkelden; een purperen gloed overtoog haar gelaat, en deed het albast van hals en arm te beter uitkomen. Waarlijk, zij was schoon, zoo als zij op dit oogenblik tegenover hem stond.

Talleyrand was mede opgerezen. Zonder eenige gejaagdheid, ja zelfs met bevreemding hernam hij: 'Ik wilde u slechts het ongegronde eener konsequentie doen opmerken, waartoe ge zelve aanleiding gaaft; eene konsequentie, die, ge zult het mij toestemmen, alles, behalve eene lofspraak op mij inhield; niet waar, Germaine!'

Zij gevoelde bij dit gezegde door hem overvleugeld te zijn. Het terrein was haar tegen. Het voortzetten van den strijd ware derhalve ongeraden. Gelukkig dat er hulp voor haar opdaagde, in de gedaante van Matthieu.

'Burgeres! het slaat acht ure,' meldde hij haar, op last van Maria.

'Ik kom, Matthieu.'

Talleyrand had reeds omgezien als galant kavalier naar een doek of sjaal, en was eindelijk zoo gelukkig geweest er eene te vinden, die hij haar om de schouderen wierp. Be-

vallig buigende bood hij haar den arm en schijnbaar verzoend, verlieten zij het *boudoir*.

Germaine had Talleyrand nimmer zoo bijtend, zoo vermetel gevonden. Hij zat vroeger aan haar voeten neder en wist zijne onverdeelde bewondering voor haar uit te spreken, zoo als geen zijner tijdgenoten het vermocht. En nu....! Maar vroeger was hij ambteloos en zag hij om naar een steun; thands was hij den zoo vurig verlangden werkkring ingetreden, en.... wist hij, dat Germaine de Staël bij het *Directoire* minder hoog stond aangeschreven; dat Barras haar begon te haten, beleedigd als hij was door hare scherpe ironie en hare doeltreffende satyres.

Wat de kunst, zoo als zij in dat tijdperk begrepen werd, kon schenken, was aan den salon, dien we thands intreden, niet onthouden. Hij was de laatste van een rij vertrekken op de eerste verdieping. De bezoeker moest alzoo verschillende *antichambres* doorgaan, eer hij het doel van zijn tocht bereikte, eer hij de gastvrouw begroeten mocht.

De salon was een langwerpig vierkant dat der vrouw des huizes het voordeel schonk het geheel der vergaderden te kunnen overzien en jegens ieder hare plichten te vervullen. Een divan, wiens blaauw satijnen kussens, met zilverdraad geboord, een behagelijke rust beloofde aan wie er zich *sans gêne* op neer mocht vlijen, was op den achtergrond tegenover den hoofdingang geplaatst en duidde dus heden avond de plaats van Germaine de Staël aan.

Links daarvan stond een tafel van glad gewreven mahonie-hout met blad van karrariesch marmer, terwijl de vier poten even zoo veel karyatiden voorstelden. Op de tafel lagen eenige *nouveautés* verspreid. Der beroemde brochure: *qu'est ce que le tiers état*? van den abt Siéyès, hoewel dagteekenende van de eerste dagen der omwenteling, was hier een plaats verzekerd. De oogst van dagbladen en vlugschriften was echter ditmaal schraal geweest. Sints den 18^{en} fructidor lag de pers aan band, en al ware zij vrij geweest, toch had men voor een uiting zijner gedachten teruggedeinsd, verzekerd als men was, bij niet volkomen aanbidding van de besluiten des Direktoriums, kennis te maken met de kamers van Vincennes of de gloeiende zonnestralen van Guyana.

Een prachtig tapijt dekte den vloer. Het was een geschenk van Lord Witworth (later gezant van Engeland bij

de Fransche republiek onder het konsulaat) aan de schrijfster de Staël. Zonder het te bevroeden, voorzag hij met dit geschenk in eene groote behoefte.

Veel van wat de salons - die zich nu weêr openden - aan ameublement in zich opnamen, behoorde den tijd van het *ancien regime* toe. De republiek had tot dus verre alleen den oorlog gekend, - de genietingen des vredes waren haar vreemd gebleven. De fabrieken stonden stil bij gebrek aan arbeiders, want deze verdedigden op het slagveld de demokratie; en al hadden zij niet ontbroken, toch ontbrak de arbeid; want het vertier was vernietigd door de anarchie.

Toen het *Directoire* zich vestigde op het Luxembourg, vond het een kleine tafel op waggelende voeten, van ouderdom vermolmd, en vier stoelen met zittingen van stroo. Om aan te geven hoe weinig men ook voor weelde in dat oogenblik zou hebben kunnen offeren, stip ik hier aan, dat een Fransch generaal een soldij had van 8 francs in de maand aan klinkende specie. Het overige werd hem uitbetaald in gedeprecieerde Assignaten.

In de burger-woningen was het niet beter gesteld; en ofschoon de reaktie de hoop verlevendigde op orde en het weder toebrengen van meer armen tot den arbeid, waren de fabrieken nog niet bij machte, in de behoefte te voorzien, vooral waar deze gevoeld werd door een geslacht, dat vroegere tijden, dat de schoone vormen, de weelde van het weleer gekend had.

Dank zij der gave van den schilder David - een populaire naam, sints hij het groote feest *de l'Etre Suprême* saamstelde en de verschillende groepen en voorstellingen ordende, - waren de wanden van den Salon het meest der opmerking waardig. Ter wederzijde van den kleinen schoorsteen met fraai gesneden marmeren mantel, waar een helder vuur vlamde in den spiegelglad geschuurden open haard, bewonderen wij twee voorstellingen aan de Grieksche mythologie ontleend: hier de gouden regen van Danaë, ginds Apollo, Dafne vervolgende. De verschillende vakken aan den tegenovergestelden kant gaven tooneelen uit den bloeitijd der Romeinsche republiek: Brutus het doodvonnis uitsprekende over zijn zoon, Camillus de vreemde horden uit Rome verdrijvend. Die vakken hadden vroeger andere beelden getoond, - de eene, een bal onder Hendrik II, waar de galante vorst, verkleed als herder (het geheele feest was een idylle!) zijn

herderin Diana de Poitiers knielend den verloren waaier aanbiedt; de ander, Lodewijk XIV verheerlijkt, omstuwd van allegorische beelden, als de deugd, de gerechtigheid, enz., voorafgegaan door de faam, die aan de knielende menschheid beneden verkondde, dat de groote Koning de beheerscher der aarde was.

Welk verschil in de beide voorstellingen! Gaf het u niet de klove aan, die er tusschen het *ancien regime* en dezen tijd lag? Slechts een ruimte van acht jaren scheidde dat gister van het heden, en zoo weinig hadden beiden gemeens, dat we ze vreemd aan elkaâr zouden gelooven, alsof niet deze, gene tot vader had.

Het was als of de groote *Tragédien*, Talma, op den stand, op de konceptie dier beelden had ingewerkt, of liever als of het streven naar waarheid, naar opheffing van het vroeger bestaan hebbend antagonisme van natuur en kunst, ook zijn invloed op David deed gevoelen. De Romeinen en Grieken daar voorgesteld, waren te herkennen. De gelaatstype was gevolgd, het kostuum en de drapeering daarvan tot in de kleinste bijzonderheden. Geen Brutus meer met de *allonge*-pruik en den steekhoed van Lodewijk XIV, welk kostuum in fletsheid en onnatuurlijkheid overeenkwam met de individualiteit van den door den dichter geschapen persoon. Geene subjektieve opvatting meer, geen rekonstruktie van het verleden in de vormen van het heden, maar objektieve waarneming, maar wedergeven van wat, en zóó als het vroeger bestond.

Ik geef u toe, dat men bij de eerste beweging op het kunstterrein in plaats van het eene uiterste het andere koos. Waagde men zich vroeger in het rijk der droomen, heette men toen alles schoon wat slechts niet de werkelijkheid herinnerde, wat slechts niet te veel de alledaagsche natuur verkondde, thands verwierp men juist wat niet reëel was en verhief men dikwerf de zielloze kopij hemelhoog.

Het plafond ware weinig in den smaak gevallen van den Hertog de Lauzun, (een hoveling die aan het hof van Lodewijk XIV het meest der volmaaktheid nabij kwam) zoo hij heden avond den salon bezocht hadde. De sieraden, de krullen door de Renaissance er aan toegebracht, waren verworpen als te wild, als te overladen; op een gladden grond zag men thands alleen in het midden een hoogst eenvoudige *rosette*.

De salon herbergde spoedig een schare bezoekers, in onderscheidene groepen verdeeld. Alle partijen waren er vertegenwoordigd, en, dank zij het verkeer dat de hoeken van zoo menig charakter rondslijpt, wat vijand was in de politieke waereld ging hier elkaâr voorbij, zonder dat de haat in het oog vonkte of de mond een beleediging sprak.

'*Bon jour* Constant,' sprak Germaine den in stemmig zwart gekleeden burger toe, die hoffelijk buigend voor haar stond. Zijn helder oog, zijn schrander gelaat, de nobele uitdrukking van het geheele wezen verzekerde hem een oogenblik uw aandacht. Het was Benjamin Constant, naar den geest aan Germaine verwant. Met haar had hij den strijd tegen de aristokratie van geboorte toegejuicht, met haar wilde hij die van het verstand grondvesten, die van het geld, die van de ruwe kracht, welke voor korten tijd geboren was en het hoofd stout begon op te heffen, vernietigen.

Hij zat naast haar neder en het gesprek werd eenige oogenblikken fluisterend gevoerd. Talleyrand stond in het midden van eenige jonge lieden, die, om de zorg aan hun toilet besteed, zich den eerenaam van *muscadins* overwaardig hadden gemaakt. Men zag reeds, wat toen eene bijzonderheid was, bij hen de gouden *breloques* door een zware gouden ketting bevestigd aan het horloge, dat in een zak van den broekband verscholen was, van onder het lange satijnen vest te voorschijn komen.

Hun gesprek scheen levendig en vrolijk, getuige den gullen lach, die eenige hunner deden hooren, wel wat luider dan de etikette het in dezen salon gedoogen kon.

'De schoone Coraly!' liet de eene hooren, als ten andwoord op eene vertrouwelijke mededeeling van een der omstanders. 'Het duiveke in het nest van den havik....!'

'Van den bunsem,' verbeterde een tweede.

'Ge spreekt immers van het Luxembourg,' hief een derde aan.

'Stil, stil, mijne Heeren!' hernam Talleyrand. Het gesprek moest hem walgen, toch lachte hij meê, zoo gul hij het kon.

Het waren joernalisten, wier vriendschap hij dezen avond gezocht en gevonden had. Wie hem aandachtig had aangestaard, zou soms aan het wenden zijner oogappels, onder de half gesloten oogleden, vermoed hebben, dat zijne blikken werkzaam waren afgescheiden van zijn tong.

Het gold Germaine, nog altijd in gesprek met Benjamin Constant.

‘Hebt ge bericht van Condé?’ fluisterde ginder ter rechter zijde van den schoorsteen een burger, die sints eenige dagen, beducht voor den opkomenden storm, het hoofd nederig hield gebogen, en door wou gaan voor een echten republikein. Men had het hem vergeven, dat hij vóór den 18^{den} fructidor een ultra was in zijn *chouans*-kostuum, en dikwerf had gesproken over den aanstaanden terugkeer der Bourbons.

De man tot wien hij sprak was een uitgewekene, die het tegenwoordige bestuur had erkend, en wien het dus vergund was zich in Parijs neder te zetten, altijd onder het oog der hooge policie. Hij hield echter briefwisseling met Condé, en was vol ijver om de goede zaak, door welke middelen ook, te bevorderen. Op de hem gedane vraag, andwoordde hij op denzelfden toon: ‘Condé wanhoopt. Oostenrijk wil vrede. Die vervloekte veldtocht in Italie (van Bonaparte), heeft Oostenrijk uitgeput. De republiek zal erkend worden.’

‘Zeker,’ klonk het eensklaps achter hen. Hij, die het zeide, zou men oogenschijnlijk niet hier hebben gewacht. Het scheen een man uit de heffe des volks, niet alleen door zijne kleeding, die, hoewel rijker dan van eenige andere, toch zoo weinig in harmonie was met het geheel, maar ook te oordeelen naar het gelaat, dat grof sensualisme kenteekende, en zijne vormen, die ruw en hoekig waren. Toch had hem ééne groote verdienste ook dezen salon doen openen, - hij was rijk. Hij wilde zijn verleden gaarne vergeten en begon daarom alleen zijne jaartelling met 1795. Toen had hij voor een handvol assignaten rijke nationale goederen verkregen; en de man, die den 10^{den} Augustus 1792 de Tuilleriën had helpen bestormen en Lodewijk Capet verjagen, wiegde zich thands behagelijk in den gemakkelijken leunstoel, verdiept in zijne bespiegelingen over de waarde van den eigendom, en het gemakkelijke van een eigen huis te bezitten, livreibedienden en harddravers. Hij had de laatste woorden der twee koningsgezinden verstaan en zich ongeroepen in beider gesprek gemengd. ‘De republiek zal erkend worden,’ ging hij voort. Of dat behoeft niet meer, Burgers! Zijt ge 't andwoord vergeten van den grooten Bonaparte, aan den Oostenrijkschen afgezant te

Léoben, toen hem die erkenning als gunstbewijs werd toegezegd: ‘De Fransche republiek is als de zon, blind wie haar niet ziet!’ zeî hij, zoo als híj het zeggen kan.

‘Gelukkige Burger Renard!’ was het andwoord, terwijl de sprekende hem van hoofd tot voeten met een blik van minachting mat. ‘Als de vrede wordt geteekend geeft ge ons een *fête champêtre*, he? De vrede is u toch wat waard; hij drukt het zegel op uw koopkontrakten. Ge zijt toch een gunsteling der fortuin! De oorlog maakte den paardenkooper rijk, de vrede doet het den grondbezitter. Goede Renard! voor hoeveel kreupele paarden hebt ge de landgoederen van den Graaf de Valmy gekocht?’

‘*Mille tonnerres*!’ barstte de halfgetemde Jakobijn uit. ‘Vervloekte aristokraten!’

Aller blikken vestigden zich op hem; niemant begreep zijne woede, die door niets gebillijkt werd en volgens ieders gevoelen nooit gewettigd kón worden op deze plaats.

Renard was rood, maar thands meer van schaamte dan van toorn. Hij volgde het voorbeeld zijner vijanden en verborg zich in de groep die zich in het midden van het vertrek telkens verbreedde.

‘Weet ge wat bij Laveillère is gebeurd?’ fluisterde een der omstanders. De vraag scheen belangrijk, want allen sloten zich dichter aaneen. Er volgde een verhaal - het was een bladzijde uit de *chronique scandaleuse* van Barras.

Talleyrand luisterde met beide ooren naar verschillende zijden. Hij had het paar op den divan niet uit het oog verloren, en nu hij weder ter sluik derwaards zijn blik wendde, ontmoette hij dien van Germaine en Constant.

Het was hem duidelijk dat zij over hem spraken. Bedaard deed hij een schrede nader en knoopte een gesprek aan met een paar burgers, het dichtst bij den divan en tevens op de grens van den cirkel, waarbinnen de voornaamste groep in den salon zich bewoog. Daar kon hij, sprekende met den eene, ter rechter Constant en Germaine, ter linker de verhalen der jonge lieden, waarin hij mede belang stelde, verstaan.

‘Zou eerzucht zijn prikkel zijn?’ hoorde hij Germaine zeggen. ‘Maar hij was immer te traag, te veel hunkerend naar rust en gemak om dien prikkel te kennen....’

‘En ik geloof toch dat hij het is,’ hernam Constant. ‘Met

zijn temperament mag hij alles hopen, alles verwachten. Hij is traag, gezet op gemak, omdat hij niet vlug behoeft, ja zelfs niet behoort te zijn; hij holt de fortuin niet na, maar hij wacht haar geduldig af; zij komt, zij komt zeker, dat weet hij.'

'Maar geen trotschheid is in hem, geen verlangen om iets te zijn; weelde is voor hem behoefte, grootheid niet. Hoe klein ik hem immer heette, zoo vaak hij naast mij neder zat!'

'Dat is hij naast Bonaparte ook,' fluisterde Constant, 'en dat zal hij naast ieder zijn, die hem een voertuig kan zijn ter verheffing; want ik herhaal het, hij behoeft een voertuig, een middel dat hem vooruitstuwt. En als hij 't gevonden heeft en gebruikt, dan verlaat hij 't en schopt het weg met den voet. Hij verlaat u voor Bonaparte, en dezen weder voor..... de toekomst houdt dien naam verborgen. Verwijder hem van u, Germaine; hij is gevaarlijk en het gevaarlijkst wanneer hij dankbaar moet zijn....'

Het was niet duister over wien men sprak.

'De wesp knaagt aan de fijnste vrucht,' sprak Talleyrand luid, het hoofd links wendende.

Het was als of hij Barras, die daar door het slijk werd gesleurd, verdedigen wilde met dat woord. Het werd echter ook rechts van hem door Germaine en Constant gehoord, en ook daar kon het zijne toepassing vinden. Er was een oogenblik van stilte aan beide zijden. Talleyrand zag als verrast de groep aan zijne linkerhand aan, en richtte toen zijn onderzoekende blikken, waarmeê hij een halven cirkel beschreef, om zich heen. Naauw was hij ter helfte gekomen, of een naauw merkbaar rood kleurde zijn anders bleeke wangen. De zoo negatieve uitdrukking van zijn gelaat verdween en maakte plaats voor een schijn van wrevel. Zijn voorhoofd werd gefronsd, maar ook slechts een oogenblik; spoedig keerde alles tot de vroegere kalmte terug. De oorzaak zijner kortstondige aandoening moest de bezoeker zijn, die ter rechterzijde van den divan had plaats genomen, zoo diep mogelijk in den hoek van den salon geschoven, achter de tafel, waar hij bezig scheen eenige vlugschriften te doorbladeren. Het sombere van dit gelaat stuitte u bij den eersten aanblik, al waart ge ook gereed dit toe te schrijven aan de magerte, die aan het geheel iets beenigs, iets hoekigs en hards gaf en te meer in het oog viel bij de ongewone lengte van het lichaam.

De oogen waren thands nedergeslagen; hadt gij ze kun

nen waarnemen, het had u in den ongunstigen dunk, dien ge van den geheelen persoon hadt opgevat, versterkt, want gluipend blikten zij van onder de zware oogleden en borstelige wenkbraauwen. Het puriteinsche van het geheel werd nog verhoogd door het nedergestreken hoofdhair, dat hem halverwege het voorhoofd kwam. Bij het zien van die lange magere vingeren, wier toppen zich om de punten der bladzijden kromden, bekroop u de gedachte aan de klaauwen van een gier, zich uitrekkende naar den buit.

Het was Fouché.....[1].

Talleyrand begreep terstond met welk doel deze hier aanwezig was. Zijn toestand werd er te neteliger door. Zijn scherpe blik had de ster van Bonaparte zien opgaan. Hij voorzag dat deze de revolutie aan zich zou willen onderwerpen, daarom had hij de vriendschap des generaals gezocht en verkregen. Maar nog was het uur der overwinning niet geslagen. Het *Directoire* was schijnbaar vaster dan ooit gezeteld. Hij mocht dus de oude betrekking niet voor de nieuwe in de waagschaal stellen; zelfs gold gene op dit oogenblik meer dan deze. Hij had daarom met beide partijen geheuld en het was hem meesterlijk tot dusverre gelukt. Nu zat Fouché daar, in wiens ziel hij had gelezen, dien hij gezworen had zich tot vriend te zullen maken, omdat hij hem noodig had, maar op dit oogenblik nog niet in zijn strikken kon lokken. Fouché, de vertrouweling van Barras sinds weinige dagen, en op dat uur, op deze plaats, wellicht diens spion.

Snel ging hij in zich-zelven na wat door hem tot dusverre was gesproken, en niet één sylbe kon hem gevaarlijk zijn.

Fouché veinsde zich altoos nog verdiept in zijne lektuur; hij had Talleyrand nog niet aangezien, en hierop grondde deze zijn besluit. Hij wendde zich met zijn gewoon lachjen naar Germaine en haar vriend, terwijl hij hun zoo veel mogelijk naderde; en fluisterde gene toe die blozend en met

1 Hij was vroeger de dienaar geweest van Robespierre, en met Collot d'Herbois de beul van Lyon. Men had hem een dweeper geloofd - hij was slechts een hoveling. Hij was van natuur beter *character-spieler* dan ambtshalve Collot d'Herbois; hij speelde de rol van Brutus met de ziel van een Sajanus. Merkwaardig zijn de woorden door een bevoegd rechter in het *Memorial de St. Helène* geschreven: *Fouché était le Talleyrand des clubs et Talleyrand le Fouché des salons. l'Intrigue était aussi necessaire à Fouché que la nourriture; il intriguait en tout temps, en tous lieux, de toutes manières et avec tous. 'Toujours dans les souliers de tout le monde,'* zeî Napoleon, zoo vaak hij van hem sprak.

half neêrgeslagen oogen, terwijl haar hand met de kwasten der divanskussens speelde, hem afwachtte:

‘Onder de vele verschijnselen, Germaine! die mij hier in uw salon doen gelooven aan verbroedering, merk ik het bezoek aan van den ultra-republikein, Fouché. Heeft Barras dat op zijn vriendin weten te verkrijgen, of heeft het hem zelfs geen verzoek gekost.’

‘Fouché!’ andwoordde Germaine verbaasd.

Talleyrand merkte dat hij niet uitgenoodigd was.

‘Fouché! de vriend van Barras?’ vervolgde zij half vragend. ‘Hij was immers.....’

‘Vraag in onzen tijd niet wat men geweest is,’ sprak Talleyrand luchtig en op schertsenden toon. ‘Vooral niet bij wie eerzucht heeft. Om groot te zijn wroet men in het slijk der *boulevards* of kruipt men op de tapijten van het Luxembourg rond. De eerzucht zoekt slechts een voertuig, niet waar, Burger Constant?’

Deze kon den boosaardigen blik, die deze woorden verzelden, niet wederstaan; hij knikte even met het hoofd en sloeg de oogen neêr.

‘Maar wat is hij thands?’ vroeg Germaine, die aan het gesprek een wending wou geven.

‘Hij was vroeger....’ begon Talleyrand langzaam.

‘Het is licht te zeggen, wat men geweest is, vooral van zulke menschen, die immer sporen nalaten,’ was het andwoord.

‘Hoe meent ge dat? Maar ja, de zwaan strooit zijn pluimen op den akker en de slak....’

‘De toepassing, Talleyrand!’ vroeg ze, terwijl zij den toon nabootste, waarop hij haar straks hetzelfde gevraagd had.

‘De eerste is mij het beeld van Germaine,’ sprak hij hoffelijk.

‘En de tweede, Talleyrand?’

‘Maak de toepassing zelve, Germaine! Gij ziet scherper dan ik. Ik kan u wel aanbevelen,’ voegde hij er zachter bij, ‘met Fouché kennis te maken. Hij heeft groote gaven - algemeene kundigheden (hij drukte op het adjektief). Ik geloof dat Barras in hem een paerel heeft gevonden van het zuiverste water. Naar ik verneem, doen ze vereenigd goede zaken in de *mandats territoriaux*[1]. Of ze de winst

1 Een papieren geld dat de Assignaten moest vervangen maar even spoedig als deze gedeprecieerd was.

echter *saam* deelen, weet ik niet. Fouché is slim. Zoo ik Barras ware, dan maakte ik niemant anders tot mijn minister van policie.'

Talleyrand meende genoeg gewaarschuwd te hebben! Het toonde de lichtzijde - duid mij het woord hier gebruikt, niet te euvel - van zijn charakter.

Dat hij het goede en het kwade wist te onderscheiden, - het mocht ondersteld worden van dat opgeklaard verstand, van dat altoos zich-zelf bewuste wezen. Maar boven alles wat óm hem bestond, stelde hij zich-zelven. Al het bestaande, elke gebeurtenis, beschouwde hij in betrekking tot zijn eigen bestaan. Het was de berekening der zelfzucht die hem deed kruipen voor den verhevene, zich deed verheffen tegenover den kruipende, die hem deed trappen wat vernederd was. Het was de berekening der zelfzucht, om nooit zich-zelf te schijnen, maar zich voor te doen in den vorm, welke de zwakheid van anderen vleide. Het was de berekening der zelfzucht, die zich uitsprak tot in zijn liefde, zijn haat, zijn bewondering, zijn geestdrift, zijn aanbidding. De hem aangeboren goede smaak, zijn instinkt voor al wat schoon was, stond hem echter ter zijde en wees hem immer perken, die hij niet straffeloos had kunnen overschrijden, zonder zijn doel te missen.

Wellicht dat hij in het verborgene durfde schijnen, wat hij was, en - men fluisterde 't elkander in het oor - lief durfde hebben omdat hij lief had; - in het openbaar echter mat hij zijn handdruk af naar zijn belang en was het slechts berekening, die hem leidde bij het *courtiseren* van Barras' *maitresse* en het prijzen van Barras' patrijshond, bij het bewonderen of het koud veroordeelen van de Staëls genie.

Zulk een charakter moest zich een bijzondere zedeleer formuleeren of liever er geene behoeven, want niets was goed wat hem schadelijk, niets was kwaad wat hem voordeelig kon zijn. Hij behartigde het belang eens anderen - voor 't minst hij deed het geen afbreuk - waar dit met het zijne samenviel of daarmede niet streed, en in dergelijk geval volgde hij dikwerf wat de zede-leer voorschreef als goed; maar hij deed het zonder dat het hart hem sneller daarbij klopte of het geweten hem toejuichte. Hij deed het goede, zoo als hij 't kwade zou doen.

Het gefluister in den salon werd eensklaps zoo sterk, dat het de laatste woorden door Talleyrand gesproken, bijkans

overstemde. Hij keerde halverwege het hoofd, terwijl Germaine - Constant had den divan verlaten, en had zich bij eene der groepen gevoegd - naar den hoofdingang staarde; haar oog glansde heller, toen het den pas ingetreden bezoeker ontwaarde.

'Is het beter, Chenier!' vroeg zij deelnemend aan den man, wien het weinig moeite had gekost zich tot haar een weg te banen door de verschillende groepen, daar deze zich bij zijne nadering scheidden. De meest verscheiden aandoeningen waren hiervan de oorzaak. Hier zag men de eerbied hem de hand drukken en hem goedwillig plaats maken; ginds de verachting hem den rug toekeeren, en als bevreesd voor de aanraking, hem ontwijken. Hier werd hij gegroet als de grootste dichter van zijn tijd, ginds geschuwd als de woedende Jakobijn, eenmaal de vriend van Collot d'Herbois en Robespierre, als de moordenaar van zijn broeder.

Onder dien last kromde zich die reuzengestalte; bij dat verwijt krompen de sterke pezen inéén. Vind daarin de oorzaak van de bleekte op zijn gelaat, van de ingevallen oogen, in de diepe kassen nog vonkelend van bezieling. De natuur had hem een sterken geest geschonken en een sterk lichaam; maar hij had de kracht van beiden verteerd in den kamp voor de vrijheid, die hij, wien het bloed als een zoon van het Zuiden door de aderen gudste, met hartstocht had bemind, tot in hare uitersten had bemind, had aangebeden als de Napolitaan zijn eerste geliefde. Een man als hij, liet zich niet temperen door de raadgevingen der rede; een man als hij was niets ten halve, maar haatte of had lief.

Hij had, even als Germaine de Staël, een hervorming gewild, en toen deze door den drang der omstandigheden ontaardde in een vernietiging van het bestaande, niet opgezien tegen wat hij in zijne dweeperij plicht had geheten. Hij had zijn broeder André bestreden, diens politieke gevoelens gehaat, want André was een *feuillant*, een die de republiek schuwde, omdat zij een koning had geofferd, die de beste der menschen was. André naderde meer in charakter den zoon van het Noorden, bij wien de rede de hartstochten breidelt. Beiden - geboren dichters - spraken zich duidelijk genoeg uit, niet alleen in hunne politiek, maar ook in hunne kunstwerken. Marie Joseph, de auteur van *Charles IX*, de gistende hartstochten aanblazende bij de voorstelling van het koningschap, dat zich tot beul der hugenoten - eigen on-

derdanen die de vrijheid verdedigden - vernedert; André, de liefelijke dichter, die zich in zijn Idyllen een waereld van onschuld schept, de ruwe werkelijkheid poogt te ontvluchten, en slechts een enkele maal en dan nog schoorvoetend, zich in die werkelijkheid waagt, waar hij het eerste en toen nog rechtmatige verzet van het volk tegen de onderdrukking, in zijn *Jeu de Paume*, bezingt. Marie Joseph gloeit maar verschroeit, André straalt maar verkwikt. Gene is de aanschouwing, - het drama; deze de beschouwing, - de ode; gene schokt waar hij voorstelt, deze treft waar hij denkt.

Vreeselijke dagen door beiden gedurende het schrikbewind doorleefd. Marie Joseph had zich verloren in de rijen der beulen, zonder dat hij de plaatse, waarheen hij was opgestuwd, kon verlaten; André had zich gerangschikt onder de schare der slachtoffers. Den 7^{den} Thermidor, terwijl Robespierre in de konventie werd aangevallen, door haar werd veroordeeld, besteeg André het schavot. Zoo een stroohalm, een kei op de *boulevards* het paard had doen struikelen, dat de kar der veroordeelden voorttrok en alzoo de reize had vertraagd, dan ware André wellicht gespaard gebleven voor den roem van Frankrijk, voor de liefde zijner ouders, voor de vriendschap, de hartelijke genegenheid zijns broeders.

Want het was onwaar, wat men dezen verweet. Het was onwaar, dat die broeder, als in den raad der bestuurders gezeten, André had kunnen redden, zoo hij het gewild had; - o, hij had het gewild, want hij had zijn broeder lief; hij had het gewild, want Robespierre bad hij om genade, en wat was het andwoord geweest: ‘In plaats van genade te vragen voor anderen, beef voor u zelven, Marie Joseph.’ En werkelijk, zijn naam was reeds op de lijst der verdachten gesteld. Toch geloofde men het niet. Een der meest geachte dagbladen - de *Quotidienne* - vroeg hem bijkans in ieder nommer, sinds dien dag: ‘Kaïn, wat hebt ge met uw broeder gedaan?’ Toch geloofde men 't niet, schoon zijn moeder, sinds zijns vaders dood, bij hem inwoonde. Een moeder had hem vrijgesproken, zou hij schuldig zijn?

Wie het ook beaamde, Germaine niet, die hem thands de reeds gedane, maar blijkbaar niet gehoorde vrage herhaalde: ‘Is het beter, Chenier!’

‘Ja, Burgeres!’ was het andwoord, maar de toon, waarop het gegeven werd, klonk zoo hol, dat het de gegeven bevestiging vernietigde. Het ordeloos gewaad, het ongekapte

hair, dat hem sluik langs de slapen hing, nam dien indruk niet weg.

'Gij lijdt, beste vriend!' fluisterde zij deelnemend, terwijl zij hem zachtkens drong op den divan naast haar plaats te nemen.

'Ja, hier meer dan ginder,' hernam hij na een poos, terwijl hij om zich heen staarde en de blikken van eenige koningsvrienden en *feuillants* ontmoette. 'Ginder ben ik beter,.. ginder bij mijn moeder. Ik zou de menschen willen ontvlieden en ik moet ze zien; het is mijn plicht. De republiek vergt werkzaamheid, vergt moed van hare dienaars, - zij vergt veel; maar de vrijheid is het waard.'

'De republiek, de vrijheid?' antwoordde Germaine. 'Bestaat ze nog? Zij bukte immers voor het zwaard en de bajonnet. De praetoriaansche lijfwacht regeert.'

Cheniers oogen vonkelden. Het was of een nieuw leven zijn leden doorvoer; het marmerbleek gelaat bloosde. 'Of zij bestaat?' riep hij driftig. 'Gij zinspeelt op den 18^{den} Fructidor. Het was noodig zeg ik u, burgeres! dat de verraders werden verwijderd. Wie niet voor mij is, is tegen mij, leerde ons de oude eeredienst[1]; en hier was de republiek

1 Ook Chenier had het Katholicisme afgezworen; ook hij had behoefte aan een vorm, die, volgens de begrippen dier eeuw, meer aan het *wezen* der Godsdienst overeenkwam. Hij holde zich-zelven echter niet voorbij, als zoo velen die ondergingen in het atheïsme en in de walgelijkste aanbidding van de stof. Hij huldigde de Godheid, den eenigen Schepper van al wat bestaat, wien hij hoedanigheden toekent, door het Christendom het eerst geopenbaard. De spiritualisten dier dagen loochenden de behoefte aan het Christendom, en bij het vormen van hunne nieuwe leer, plonderden zij de oude traditiën en vroegen ze aan dat gehate Christendom een kleed voor het naakte Afgodsbeeld.
Het verhevenste gedicht, dat ik van M.J. Chenier ken, is zijn *Hymne à l'être supréme*; men oordeele volgens den aanhef:

Source de verité qu'outrage l'imposture,
De tout ce qui respire éternel protecteur,
Dieu de la liberté, père de la Nature,
Createur et conservateur.

O toi! seul incréé, *seul grand, seul necessaire*,
Auteur de la vertu, principe de la loi,
Du *pouvoir despotique* immuable adversaire,
La France est debout devant toi.

Die *Dieu de la liberté*, die *immuable adversaire du pouvoir despotique*, moest, helaas! een andere God zijn dan de Vader der Christenen, die, blijkens de prediking Zijner gezalfde priesters, het Despotisme had geduld, ja gewild.

omringd van vijanden. Gij hadt de wet willen volgen, maar de meerderheid maakt en vernietigt haar; en hier was een meerderheid, door omkooping en bedrog verkregen, de vijand der konstitutie, der republiek, der vrijheid. Valle wie de vijand is van deze.'

'Kaïn!' klonk het eensklaps uit de groepen, die zich dichter om den divan, als om het brandpunt, hadden vereenigd.

Een doodelijk bleek verving het vluchtig rood, dat Cheniers wangen tintte. Het loerend oog van Fouché, die bij het voortdringen der gasten was opgerezen, en thands bijkans tegen den divan stond geleund, zocht te ontdekken van waar die stem kwam.

'Burgers!' sprak Germaine, terwijl zij oprees en de schare overzag, 'ik dacht mijn huis een vrijplaats te zijn, waar de vermoeide verademing kon vinden en ieder zijn grieven, in de politieke waereld gegaderd, aan den ingang terug liet.'

'Te recht noemt ge uw huis een vrijplaats, Burgeres!' klonk het hard en scherp nevens haar. 'Zij is het voor menig een, die ten minste hier moest doen vergeten, dat hij een broeder of neef in Guyana heeft.' Het was Fouché die dit zeide en daarmeê duidelijk genoeg aanduidde, wien hij voor den rustverstoorder hield. Een der koningsgezinden, de teruggekeerde uitgewekene, dien we straks naast Renard aantroffen, had een broeder, die op den 18^{den} Fructidor naar Guyana was gebannen.

Aller gesprekken waren gestaakt. - Hier zag men het gelaat zich toornig, daar beangst, ginder nieuwsgierig naar den laatsten spreker toekeeren.

Talleyrand verloor echter zijne bedaardheid niet. Een rol papier ontvouwende, die hij in een binnenzak van zijn rok tot dusverre verborgen had gehouden, naderde hij een der tafels. 'Burgers!' riep hij, 'kent ge 't nieuwe portret van den direkteur Barras, als Brutus?'

Allen schaarden zich om hem heen. Waar geene belangstelling bestond, werd zij op dit oogenblik gehuicheld.

Na eenige oogenblikken hoorde men Talleyrand zeggen, terwijl hij een tweede rol ontplooide: 'Dit is de slag van Arcole.'

Een elektrieke schok doorvoer allen. 'Ziet ge hem, met het vaandel in de hand?' riep er een met geestdrift.

'Hij lijkt sprekend,' viel Renard in.

‘Gij hebt hem dus gezien?’ vroeg een derde.

‘Ja, bij de groote receptie in het Luxembourg, toen hij aan de hand van den burger Talleyrand verscheen.’

‘Gelukkige!’ klonk het ten andwoord.

Beide platen lagen naast elkaâr op de tafel.

De abt Poncelin, een der joernalisten, bemerkte 't en fluisterde Renard toe: ‘Twee vrienden! Verkoop Barras arsenicum en Bonaparte krijgt er zijn deel van.’

‘Toch!’ andwoordde de aangesprokene verwonderd. ‘Dan begrijp ik wat ik straks hoorde fluisteren. Bonaparte, zoo heette het, gebruikt niets zoo niet Barras het met hem deelt.’

‘Altemaal broederlijke genegenheid,’ hernam Poncelin.

Fouché, die eenige woorden met Chenier en Germaine, waarbij Constant zich weder voegde, gewisseld had, was gindsche schare nader getreden, en loerde over de schouders van eenige omstanders naar de voorwerpen der beschouwing.

‘De slag van Neresheim!’ riep Talleyrand.

Men beschouwde de derde plaat, die de tweede overdekte. Niemant merkte den generaal, die er bevel voerde, op; voor 't minst, men deed het niet blijken.

‘Daar staat de generaal Moreau,’ sprak toen Talleyrand.

Moreau was niet gezien bij de republikeinen. Hij was de vriend van Pichegru, die de republiek had verraden. De koningsgezinden verwachtten echter veel van hem.

Men begreep dus wat Fouché bedoelde, toen hij luide en schamper aanmerkte: ‘Burger Talleyrand! hebt ge 't portret niet van den *generaal* Pichegru? In een verzameling van *generaals* mag hij niet ontbreken.’

De aangesprokene wendde zeer bedaard het hoofd: ‘Burger Fouché!’ sprak hij glimlachend, ‘moet ik uit die vraag afleiden, dat ge weinig op hebt met de uniform? Ongelukkig voor mijn meester en uw vriend, den generaal-direkteur Barras.’

‘Ziet,’ vervolgde hij, terwijl hij een derde gravure ten toon spreidde, ‘gij zult mij toch niet beschuldigen van een anticlimax in mijne voorstellingen: Het geheele direktoire volgens een schets van David, raadplegende over de vrede der waereld.’

Hij liet thands allen vrij om de platen te beschouwen, want hij trok zich terug uit den kring. Eer Fouché het wist

leunde Talleyrand met den rechter arm op zijn linker, en stonden ze als broeders gepaard.

‘Hoe meer er gesproken wordt over hem, hoe meer men hem laat zien, hoe eer hij vergeten, hoe eer hij alledaagsch wordt,’ fluisterde Talleyrand hem toe.

‘Wien meent ge?’

‘Gij begrijpt mij niet? Den beschermeling[1] van Barras,’ andwoordde Talleyrand behendig. ‘Ik wilde u echter gaarne om raad vragen in een belangrijke kwestie. Ik heb u leeren hoogschatten en waardeeren.’

Terwijl hij deze woorden sprak en het gelaat van Fouché zoo vriendelijk mogelijk glansde, wilde hij hem doen nederzitten op een der leunstoelen, die blijkbaar voor bezoekers van rang waren bestemd.

‘Laten we aan gindsche tafel plaats nemen,’ zeide Fouché, en hij wees de plek waar hij gezeten had aan. ‘De zetel van Barras is gewoonlijk warm genoeg,’ voegde hij er grimlachend bij.

‘Van Barras?’ vroeg Talleyrand, die naliet zijne bevreemding te temperen.

‘Verwachtte gij hem niet?’

‘Laat ons plaats nemen,’ sprak Talleyrand, wiens verlegenheid toenam. Hij zou in dien engen salon tusschen Bonaparte en Barras zich bevinden!...

Zij zaten thands neder, en schenen weldra, verdiept in hun onderhoud, der waereld om hen heen afgestorven.

‘Meent gij 't waarlijk, Chenier!’ vroeg Constant.

Sinds eenige oogenblikken was een belangrijk gesprek door het drietal gevoerd. Germaine had den naam van Bonaparte uitgesproken. Chenier had zijne bewondering voor den generaal niet verzwegen, had hem den redder der republiek genoemd, en ten andwoord hierop, liet Constant verbaasd de hier boven gemelde vraag hooren.

‘Hebt gij hem gezien, burgeres?’ vroeg Chenier.

‘Nog niet.’

‘Kracht ligt er op zijn gelaat; een ijzeren wil vertoont zich in die scherpe trekken, in dat oog. Maar gij hebt hem niet gezien, ik begrijp nu waarom ge hem wantrouwt.’

1 Door Barras werd Bonaparte tot generaal *en chef* benoemd. Het was een wederdienst geweest. De jonge officier had ook het Directoire op den 13den Vendemiaire beschermd.

‘Ik zal hem zien.’

‘Hij komt hier?’ vroeg Chenier. ‘Ik voorzie wat zijn lot zal zijn. Hij zal der nakomelingschap worden voorgesteld door de Burgeres de Staël. Driewerf gelukkig de beroemde generaal!’ riep Chenier.

‘Neen,’ sprak Germaine, terwijl zij somber het hoofd schudde. ‘Mij kwelt een voorgevoel. Constant heeft hem mij geschilderd. Constant deelt in mijne vrees. Barras is een middelmatig wezen, en *huurt* de bajonnet voor zijn ontwerpen; Bonaparte - ik wil 't, ik moet het gelooven - is een genie en hij draagt zelf het zwaard. Gene is te zwak voor den last der alleen-regering, deze te sterk om eenigen band te dulden; gene is de man van het oogenblik, en behoort aan alle partijen, deze beheerscht zich-zelven en behoort aan geene. Neen, neen; met Barras is de vrijheid een schaduw; maar wat zich tusschen haar en het zonnelicht plaatst, kan spoedig worden neêrgeveld, - met Bonaparte is de vrijheid voor altijd tot duisternis veroordeeld; Bonaparte trekt alle lichtstralen tot zich.’

‘Maar, Germaine!’ viel Constant behoedzaam in, ‘wat wettigt uw vrees? Het *Directoire* is gevestigd, misschien voor altoos.’

‘Daar behoede ons het Opperwezen voor!’ riep Chenier. ‘Ik ondersteun het *Directoire*, omdat het de republiek nog verdedigt, maar weldra zal het dat niet meer kunnen. Neen, liever een diktator, die haar vestigt, wiens machtige hand, met den ijzeren handschoe gewapend, zich over het weêrbarstige Europa uitstrekt en de republiek leert vreezen.’

‘Gij wilt een diktator en gij hebt de vrijheid lief..! Gij wilt een heerscher en ge hebt voor den dood van Lodewijk XVI gestemd!’ riep Germaine verontwaardigd.

‘Ja, en ware het nog te doen, ik deed het weder,’ hernam Chenier in drift. ‘Een diktator, zoo als ik bedoel, heeft geen verleden en geen toekomst. Geen vaderen, waarop hij te wijzen heeft, geen kinderen waarop hij steunt. Een diktator leeft slechts zes maanden, Burgeres, en zoo hij afwijkt van zijn plicht, nog korter...’

Dat was het stelsel van Marat; man des bloeds! weg van mij..!

‘Dein Geruch ist Mord.’[1]

1 Schillers Don Carlos.

Germaine schikte met afschuw van hem weg; doch zich naar Constant wendende, voegde zij er na eenige oogenblikken zachter bij: ‘ik heb medelijden voor den waanzin.’

Was het dit? Wederstand had den vurigen geest zoo verre gebracht. Chenier was het beeld der revolutie. Hij wilde de vrijheid tot zelfs door het despotisme.

De overspanning waarin Chenier verkeerde, maakte plaats voor uitputting. Het klamme zweet paerelde hem op het voorhoofd, waarover zijn hand henenvoer, als wou ze ordenen wat daar warrelde en gistte.

‘Bedaar, Germaine!’ sprak Constant der vertoornde toe. ‘Gij hebt al uwe kracht noodig, want de lang verbeide gasten komen aan.’

Werkelijk werden de slagdeuren met geweld geopend, en trad Barras, gevolgd door Bonaparte, binnen.

De eerste was een man van ongeveer vier en veertig jaren, wien ge bij den eersten aanblik gaarne het praedikaat *vicomte* gegund hadt, dat hij eertijds voor zijn naam had gevoegd. Zijn gelaat was fijn, en naderde den zuiver ovalen vorm. Jammer, dat het ontsierd werd door eenige roode plekken op de wangen, hetgeen, gevoegd bij den blaauwachten tint onder de oogen, geen hooge gedachte inboezemde van zijne matigheid. De lichtblaauwe oogen stonden fletsch, wat de matte uitdrukking van het geheel vermeerderde. Elk deel van het gelaat was goed gevormd, en toch bracht het geheel geen diepen indruk te weeg. Zelfs David, die zoo scherp wist te analyzeeren - hij was ook in de gelegenheid geweest de noodige kennis er voor op te doen - getuigde dikwerf *en petite comité*, dat de neus een Apollo had kunnen toebehooren, de schoon gewelfde wenkbraauwen een Mars, maar dat hij het geheel echter niet zou weten te bezielen.

Wat zijn gelaat aanduidde, gold van den geheelen mensch. Elke hoedanigheid afzonderlijk, had gehalte, zij het dan ook geen hoog; maar de verschillende bestanddeelen ondereen gemengd, golden weinig. Hij was dapper in de straatgevechten, scherpziende bij de komplotten der partijen; hij had geduld in de raadzaal; maar hij miste de bezieling, hier het bewustzijn, dat alleen eenheid aan zijne handelingen had kunnen geven en kracht aan wat hij wrocht.

Barras muntte in niets uit, hij was de verpersoonlijkte middelmatigheid, zoo als Mignet zegt.

Mocht men het *Directoire* - trouwe spiegel waarin de tijd

werd teruggekaatst - ook beschuldigen van overdrijving tot in de pracht waarmeê het zich omgaf en die zonder smaak was aangebracht, - Barras sprak men er zeker dezen avond vrij van. Het stond hem goed die rok van blaauw-laken met vergulden - eenige zeiden, gouden - knoopen, midden op de borst opengeslagen, zoodat de geborduurde *jabot* niet belet werd zich te vertoonen. Zijne *cravate* was sneeuwwit, hoog en gegauffreerd; breede manchetten golfden in ruime plooien langs de hand, terwijl de welgevormde voeten met laarsjens *à revers* waren geschoeid, wier blinkend leder gelukkig uitkwam op het mat-wit van den naauwsluitenden casimieren broek. De *coiffure* was dezen avond als altoos. Nimmer zag men Barras anders dan het hoofdhair, een weinig *poudré d'iris*, met zorg gekemd en de geurige lokken vereenigd in een lus van moiré zijden lint - *une queue aristocratique par excellence*, zoo als zijn tijdgenoten zeiden.

Wellicht dat de eenvoudigheid, welke blijkbaar bij dat toilet had voorgezeten, voor het grootste deel geweten moest worden aan den man naast wien hij geroepen was dezen avond te verschijnen.

De Generaal Bonaparte, schoon even acht en twintig jaren oud, vertoonde in zijn scherpe trekken een hoogeren ouderdom. Het gelaat was geel-bleek van nature, maar werd nog valer door de magerte, die de reeds zoo vooruitstekende kin nog scherper deed uitkomen. De donkere oogen gloeiden onder de wimpers en blikten zoo doordringend, dat het de strengheid verhoogde, welke het geheele voorkomen kenmerkte.

Het hair hing hem ordeloos langs de schouderen en kwam hem - een reeds verouderde mode, maar bij het republikeinsche leger toen nog in zwang - op het voorhoofd ter halverwege, even als bij Fouché. Een eenvoudige zwarte doek bedekte hem den hals. Een blaauwe rok met hoog omgeslagen kraag tot boven dicht geknoopt deed het tengere zijner gestalte opmerken. Het eenig versiersel - kenteeken van zijn rang als Generaal en Chef - waren de gouden eiken bladeren langs de knoopen geborduurd, en de driekleurige sjerp; welke laatste hij echter gemeen had met elken ambtenaar der republiek. Zijn broek was even als die van Barras van wit casimier en zijne laarzen mede *à revers*. Het geheel had echter de bedaarde, schikkende en ordende hand gemist, welke Barras had bijgestaan; want gekreukt

waren de panden van zijn rok, het casimier van den pantalon hier en daar met vlekken, en de laarzen niet onbestoven.

Ietwat links waren zijne bewegingen bij het intreden van den salon, hetgeen echter gelukkig niet uitkwam bij het vierkante van Barras' houding en het plompe van diens tred. Het was zonderling in den Generaal, die op het slagveld als meester over duizenden beschikte, in de raadzaal, eigenmachtig, verdragen had vernietigd en gesloten. Maar hij wist ook, wanneer hij, omringd van zijn staf, de gelederen doorjoeg, dat al wat hem omgaf zijn eigendom was; dat het middelen waren om te geraken tot zijn doel; werktuigen in beweging gezet door zijne hand; hij wist ook, wanneer hij tegenover Oostenrijks gezant plaats nam, dat hij overwinnaar was en de wetten kon schrijven.

Maar hier was hij burger, zij het dan ook een beroemd; hier ontmoette hij zijn gelijken, zelfs zijn meerderen, en - wat ook op hem inwerkte - wist hij zich omringd van spionnen, die het *Directoire* aanbrachten wat hij gezegd, ja zelfs niet gezegd had, maar slechts gedacht.

Dat hij zich boven zijne meerderen stelde, het was geen wonder. Dat hij streefde naar de oppermacht, waar zoo velen het verlangden en het hem toefluisterden, velen die het wèl meenden met hun Vaderland en, het eeuwig zweven tusschen Jakobinisme en Royalisme moede, vastheid voor het bestuur en alzoo leven voor de in 1789 verkondigde waarheden begeerden, het kon vermoed worden ook door den meest kortzichtige.

Maar het was gevaarlijk voor hem, te veel voedsel aan dat vermoeden te geven, te veel te willen schijnen wat hij was, nu het *Directoire* zich had gevreesd gemaakt in het binnenland en daar buiten, hoewel het laatste door zíjn zwaard; nu het *Directoire*, bij begin van bewijs, hem, den overwinnaar bij Lodi en Arcole, den vredestichter van Campo Formio, als rebel voor een krijgsraad zou kunnen te recht doen stellen en in een achterhoek der stad fusilleren, zonder dat een zwaard tot zijn verdediging kon worden getrokken of een geweerschot gelost.

Die gedachte behoefde hem wel niet tot blinde onderwerping te verplichten of tot een opgeven zijner plannen. Ook het *Directoire* was bevreesd en nog meer dan hij. De overwinnaar van Italië had genoeg getoond waartoe hij geschikt was. Men had wel nooit volstrekte ongehoorzaamheid on-

dervonden, maar ook nooit blinde onderwerping. Altijd was het overschrijden van gegeven bevelen of niet algeheele uitvoering geweest, en altijd bleek bij de uitkomst dat het ten oorbaar strekte der republiek. Zoo men klaagde en hem minzaam daarover onderhield, te minzaam voor een Goevernement dat over een ondergeschikte te onvreden is, dan andwoordde hij met het aanbieden van zijn ontslag, en dit op een oogenblik dat de republiek of het *Directoire* waggelde, of het leger van den Rijn terug trok, of het leger van Italië-zijn eigen - reddeloos verloren scheen, zoo hij het niet redde. Dan moest de verongelijkte den schuldige, de meerdere den mindere vleien, en bekennen, hoe ook verbloemd, dat de laatste zich noodzakelijk had gemaakt.

Men had hem koninkrijken zien vernietigen en republieken stichten; wetten krachteloos maken en wetten vernieuwen; men had hem zien heerschen als vrijmachtige en men had moeten zwijgen.

Men had hem moeten benoemen tot onderhandelaar, daar, zoo men het niet hadde gedaan, hij, zonder benoeming, het zich zelven hadde gemaakt.

Men had het verdrag te Léoben, door hem gesloten bijkans voor de poorten te Weenen, goed gekeurd. Het werd echter verbroken door de Oostenrijkers zelven, tot groote vreugde van het *Directoire*, dat de legers aan den Rijn gedurende de onderhandelingen geordend had en Moreau beval op te rukken naar Weenen. En wat deed Bonaparte? Hij sloot het tweede verdrag te Campo Formio, wel is waar, veel voordeeliger dan het eerste, maar niet zoo als men verwacht kon hebben indien Weenen ware bezet. Het *Directoire* bevroedde, waarom hij het sloot. Moreau gebood een sterker leger dan het zijne, Moreau stond tegenover een vijand dien hij krachteloos had gemaakt. Weenen ware over meesterd maar door Moreau.

Bonaparte onderhandelde alzoo, en sloot vrede eer de veldtocht was geopend. Het *Directoire* was verschalkt; het woedde in zijn binnenkamer en moest nog loftuiten daar buiten, want der republiek was een eervolle vrede geschonken.

En toen de gevreesde en gehate in Frankrijk terug keerde, was het of men een reddenden engel ontving. Het waren vreugdekreten zoo als de monarchie zelfs in het zenith harer macht ter naauwer nood had vernomen. Parijs stroomde uit op den weg des jongen helds en verhief tot mode van

hem te denken, van hem te spreken en zich te beklagen, dat het hem zoo weinig ontmoette. Bonaparte liet zich ook weinig zien, het was een bewijs van zijne schranderheid te meer. Hoe meer hij wierd aangegaapt, hoe eer hij wierd vergeten. Slechts eens had hij zich in het openbaar vertoond; het was om de zitting van de *académie* bij te wonen, waarvan hem het lidmaatschap was aangeboden. Hij scheen zich te huis te gevoelen in dat gezelschap. Monge werd zijn vriend. Hoe geheel anders dan het *Directoire*, dat weinig genegenheid betoonde voor de wetenschap en kunst, en, waar 't uit staatkunde het tegendeel wou veinzen, zich bespottelijk maakte! Maar nog een anderen vriend bezat Bonaparte, hoewel het minder algemeen was bekend. Met Monge werd hij vaak in het openbaar gezien, met Talleyrand zelden; en dan nog alleen als deze zijn tegenwoordigheid kon vergoêlijken door te wijzen op de plichten van zijn ambt.

Toch bezocht niemant hem meer dan Talleyrand, maar het was in de avondschemering, die gelukkig in December vroeg viel, en alzoo belette de uren van komst en vertrek des Ministers naauwkeurig op te nemen. Zoo men het gedaan had, men zou gewis aan de belangrijkheid van het onderhoud niet hebben getwijfeld.

Dezelfde reden die hem Monge tot vriend deed kiezen, deed hem ook de uitnoodiging van Mevr. de Staël, om hare gewone receptie bij te wonen, aannemen. Barras, die het vernomen had, wilde hem geleiden en had hem ter bepaalder ure in zijn rijtuig afgehaald.

Onwillekeurig schaarden zich al de aanwezigen, toen beiden binnen traden. Ieder staarde vol verwachting het paar aan, dat zich groetende naar den divan spoedde, waar de gastvrouw opgerezen, en eenige stappen naar voren getreden, hen opwachtte.

‘Burgeres!’ sprak Barras, haar Bonaparte voorstellende, ‘De Korsikaansche leeuw, die door het schudden zijner manen, de vijanden van Frankrijk heeft doen vluchten, vlijt zich neer aan de voeten van Minerva.’

‘Het is of ik Collot d' Herbois hoor deklameeren,’ fluisterde een der joernalisten zijn gebuur in het oor.

‘Minerva zou geen anderen wachter wenschen,’ hernam Germaine. ‘Generaal!’ vervolgde zij hoffelijk, zich tot Bonaparte wendende, ‘ik schat de eere hoog, in deze ure mijn

huis bewezen. De strijder voor het Vaderland kan verzekerd zijn, dat ik mij gelukkig reken hem persoonlijk mijn hulde te mogen aanbieden.'

'Burgeres!' en Bonaparte poogde zijn stem zacht te doen klinken, wat hem slechts ten halve gelukte, 'Burgeres, ik heb naar dit uur verlangd als mijn soldaten naar het vuur. Waarlijk, ik begin hoe langer hoe meer te gelooven aan het geluk van een eeuwigen vrede.'

'Wat zegt hij van den vrede?' vroeg onze Renard, die in zijn geestdrift een weinig naar voren was gedrongen en thands de eer genoot naast Talleyrand te staan, die vooreerst de achterhoede koos.

'Hij wanhoopt aan den vrede,' andwoordde deze, terwijl hij den spottenden glimlach niet onderdrukken kon bij het zien van Renards teleurstelling.

Barras had zich blijkbaar te huis gevoeld, daar hij zich naast Germaine op den divan had neergevlijd. Bonaparte plaatste zich aan haar linkerzijde op den hem aangeboden leunstoel. Het gesprek werd levendig toen ook Constant daaraan deel nam, maar plotseling gestoord door Chenier, die zich hersteld had, en schijnbaar bedaard maar afgemat, naar Bonaparte toe trad.

'Burger Generaal!' riep hij, terwijl hij Bonapartes hand vatte, 'thands mag ik met u spreken, met den grootsten zoon der republiek, met den zoon die zijn moeder zoo hoog heeft verheven;' en, als of hij den vragenden blik begreep, voegde hij er bij: 'Ik ben Chenier! maar mijn naam zal u niet bekend zijn; het doet ook weinig af.'

'Chenier! de auteur van Karel IX!' riep Bonaparte met ongeveinsde bewondering.

Het herinnerde hem vroeger dagen, toen hij, nog geheel onbekend, als officier op non-aktiviteit, in Parijs ronddwaalde en van Talma een vrij-billet voor den schouwburg ontving. De bewondering, toen voor Chenier opgevat en niet voldaan, had Bonaparte met zich omgedragen.

'Hoe! gij weet dit,' hernam de dichter.

'Ik heb de voorstelling er van bijgewoond, Chenier! gij zijt...'

'Kaïn!' klonk het ten tweedenmale uit een der groepen, maar thands flaauw. Het had echter niet dezelfde uitwerking; want Chenier werd vuurrood, en de flikkerende oogen op allen slaande, riep hij uit: 'Wie durft mij beschuldigen? Hij trede voor. Bonaparte zal mijn rechter zijn.'

‘En die zou u vrijspreken,’ hernam deze. ‘Het is de laster, die u vervolgt, en die is even moeijelijk te vangen als een spion. Wordt hij echter gevat, dan is hij geen kogel waard, men hangt hem op. Chenier!’ vervolgde hij zachter, ‘uw Karel IX heeft mij de republiek lief doen krijgen.’

‘En het Koningschap leeren verachten, niet waar, Generaal!’ viel Barras in, die niet langer tweede persoon wilde zijn. ‘Ge kunt het spoedig doen blijken. Ge woont toch ook het feest bij op den sterfdag van Lodewijk Capet?’

Hoe republikeinsch Bonaparte zich ook voordeed, men wantrouwde zijn gezindheid en begon hem te beschouwen als een tweede Monk, den hersteller van het Koningschap.

Een gemompel liet zich aan ééne zijde van den salon hooren bij de vraag van Barras.

‘Hij zal het niet doen,’ verzekerde de teruggekeerde *émigré*.

‘Burger Direkteur! ik hoop er te verschijnen als lid van de *académie*,’ andwoordde Bonaparte koel.

‘Slechts gedwongen geeft hij toe, merkt gij 't?’ fluisterde de koningsvriend.

‘En waarom niet als de gewapende, de rechter-hand van het *Directoire*, en dus in zijn bijzijn?’ hernam Barras.

‘Vindt ge niet, Burgeres!’ zeide Bonaparte met dat snijdende in den toon wat door merg en been drong, ‘dat mijne Superieuren mij sterken in mijn hoofdgebrek? Nederigheid, zegt men, is juist mijn deugd niet.’

Germaine bloosde. Zij herinnerde zich vroeger tegen Talleyrand iets dergelijks van den Generaal te hebben gezegd.

‘Ge spreekt van uwe Superieuren alsof ge altoos aan een strenge *discipline* gewoon waart,’ vervolgde Barras lachend, ‘en niet wist dat ge alles vermocht, en dat uwe superieuren eerst uwe *beschermers* en toen uwe vrienden waren.’

‘Ge weet het toch, Burgeres! dat ik den burger Direkteur mijn Kommando-staf, en dus alles wat ik ben, te danken heb!’ hernam Bonaparte scherp.

Het was ook niet de eerste reize dat Barras verkondigde wie Bonaparte tot Generaal had benoemd; aan wien Frankrijk al die zegepralen eigenlijk moest dank weten.

‘Hebt ge elkaâr niet leeren kennen door middel van Josephine de Beauharnais?’ hernam Germaine, die Bonaparte

het scherpe woord, dat haar had doen blozen, nog niet kon vergeven.

‘Neen, Burgeres!’ andwoordde Bonaparte kortaf. Hij kleurde, doch te vluchtig dan dat het opgemerkt kon worken, en voedsel geven aan de loopende geruchten betreffende de vroegere betrekking van Josephine en Barras.

‘Toch werkte ze voor een deel meê tot uwe verheffing!’ riep de laatste onvoorzichtig uit. ‘Ik wenschte dat ik er bij tegenwoordig geweest ware, toen ge in uw *corbeille de mariage* het brevet als generaal *en chef* vondt.’

Het werd stil, even als in de natuur bij de nadering van een onweder. Men zag nieuwsgierig Bonaparte aan, want wat Barras wilde, werd te naakt voorgesteld, dan dat der twijfeling eenige ruimte wierd gelaten.

Een oogenblik flikkerden de oogen des Generaals met verhoogden gloed; toen klemden zich de tanden op elkander, als om het woord, dat hem op de tong zweefde, geen doortocht te gunnen.

‘Zeker, het was een schoon oogenblik, en wel waardig door u te zijn gekend,’ hernam hij koud. ‘En toch heb ik schoonere doorleefd aan de zijde mijner Josephine. Ik noodig u uit mijne binnenkamer eens spoedig te komen bezichtigen, maar onder voorwaarde mij een wederkeerig bezoek te veroorloven. Ik hou veel van huiselijke tafereeltjens, Burger-Direkteur!’

Barras beet zich op de lippen. Zelfs de eerbied voor de hooge waardigheid van een Direkteur, kon niet de spotternijen onderdrukken, in den kring om hem heen. Het was een dof fluisteren, een wenden der oogen, een wisselen van gedachten, door veelbeteekenend gebarenspel, waarbij hij zich het voorwerp wist. Germaine die een wending wilde geven aan het gesprek, begon te spreken over den veldtocht van Italië en de buitgemaakte kunstwerken.

‘Ik gedenk met genoegen uwe schoone woorden, Generaal! toen men u een millioen aanbood voor een San Giacomo. “Dat millioen hebben we spoedig verteerd!” riept ge uit, “en we zullen er wel anderen buit maken. Een meesterstuk van Kunst is eeuwig; het is een sieraad voor ons vaderland.” En ge weigerdet het millioen. Werkelijk, Generaal! meer dan de krijgsman sprak daar.’

De laatste woorden kwetsten den soldaat. ‘Ik meen te bespeuren, Burgeres! dat gij den krijgsman als half-barbaar beschouwt.’

‘Den gewonen, ja!’ hernam Germaine.

‘Maar toch geen krijgsman-lid van de *Académie*!’ viel Barras schamper in. ‘Generaal Bonaparte doet het alfabet marcheeren als zijn soldaten.’

‘Kunsten en wetenschappen zijn de prachtige meubelen in een prachtigen salon,’ hernam Bonaparte. ‘De laatste getuigen voor of tegen den bezitter, even als de eersten voor of tegen de Eeuw.’

‘*Des articles de Luxe*, alzoo beschouwt gij ze, niet waar?’ merkte Germaine gebelgd aan. ‘Een fraai strijdros voegt den moedigen Generaal.....’

‘Zoo we vrede sluiten, zullen we de kunsten en wetenschappen aanmoedigen,’ sprak Barras pedant. ‘Maar alles moet nationaal zijn.’

‘En republikeinsch,’ viel Bonaparte in, op een toon, die het midden hield tusschen scherts en ernst.

‘Dat is één,’ hernam Barras. ‘Ik zou wel genegen zijn een *comité* op te richten tot zuivering van onze taal; zij wordt algemeen slecht geschreven en gesproken. Ik geloof dat we 't moeten wijten....’

‘Aan het *plebs*, dat zoo lang gebied heeft gevoerd?’ viel Germaine in.

‘En aan de vreemde indringers,’ vervolgde Barras.

‘Daar behoor ik onder,’ hernam Bonaparte lachend, ‘niet waar, Burger Direkteur? Ik heb mij echter, tot dus verre, altoos nog kunnen doen verstaan,’ vervolgde hij droog. Hij had zijn geliefkoosde houding aangenomen: de armen gekruist en den rug geleund in den stoel. ‘Zoo ge 't vergeten mocht zijn, Burgeres! hoewel mijn geboorte-akte tegelijk met mijn persoon u werd aangeboden, - ik ben een Korsikaan. Mijn spraak zal mij echter reeds lang hebben verraden; ze wijkt af van die der volbloed-Parijzenaars. Ik wist den Burger Barras niet zoo'n strengen purist. Maar gelijkheid in taal en spraak is even zoo onmogelijk als....’

‘In de republiek, meent ge?’ riep Barras barsch.

‘Als in een leger,’ hernam Bonaparte. ‘Zoo ze echter mogelijk ware en gij haar invoerdet, - ik zou er veel door verliezen. Ik heb de gelukkige gave (of ongelukkige, zoo ge wilt) het gehalte van den persoon te proeven aan zijn spraak. Al droeg een korporaal generaalsuniform, ik zou hem bij het eerste woord herkennen. Met uwe gelijkheid wierd het mij onmogelijk.’

Ces paroles hachées, zoo als Thiers ze noemt, doorsneden de lucht als de diamant het glas. De blik, die ze begeleidde en Barras in verwarring bracht, duidde klaar genoeg aan, voor wien ze waren bestemd.

‘Gij spreekt over kunst, over wetenschap, over literatuur!’ riep Constant, die ter zijde van den Divan geruimen tijd lijdelijk toeschouwer was gebleven, ‘en gij vergeet dat de eenigste voorwaarde voor haar bestaan *niet* bestaat. De gedachte laat ge geen vorm kiezen. De vrije ademhaling is noodig voor de geboorte van het woord, en die ademhaling belet ge.’

De Joernalisten omringden den Divan en juichten met hunne blikken den moedigen spreker toe. Barras wierp verlegen een blik in het rond. ‘Gij bedoelt, gij wilt.....?’ vroeg hij.

‘Vrijheid van denken en dus ook vrijheid van drukpers. Vrijheid in onze bewegingen en geene belemmering, geen muur van bajonetten,’ viel Germaine hevig in.

‘Vrijheid! en gij derft haar in de republiek, onder het *Directoire*?’ vroeg Bonaparte, en slepend bracht hij de laatste woorden uit.

‘Er bestaat vrijheid genoeg,’ hernam Barras.

‘o Ja, voor het Goevernement,’ was Germaines bijtend andwoord. ‘De onderdanen van den Dey van Algiers kunnen hetzelfde getuigen.’

Barras *zweeg*; hij was te klein om zich beleedigd te durven toonen, om het gebeurde te verdedigen. ‘Wijt niet mij wat geschied is,’ andwoordde hij verlegen. ‘De meerderheid is meesteresse. Ik heb niet alles gewild....!’

Bonaparte wrong de rechterhand, die gekruist lag in den linker-elleboog, naar de greep van zijn degen: ‘Lafaard!’ mompelde hij.

Plotseling vestigde Barras de zwevende en onzekere blikken op een der omstanders, op Talleyrand. ‘Burger!’ riep hij luid en hoog tot overdrijvens toe, zoo als hij straks laag was geweest. ‘Ik dacht u bezig....’

‘Ik wist dat gij heden avond dezen salon uwe tegenwoordigheid schenken zoudt, Burger Direkteur!’ hernam Talleyrand kalm. ‘Het was voor mij de meest geschikte gelegenheid, Uwe bevelen over eene zaak, die spoed vereischt, te vernemen.’

De eerbied van Talleyrand ontwapende Barras toorne.

‘Burger Generaal!’ sprak Talleyrand, terwijl hij Bonaparte statig groette. Barras' gelaat betrok weder. ‘Is het mij vergund,’ bad de minister, ‘den Burger Direkteur een oogenblik van den Olympus te doen nederdalen op de aarde?’

‘De republiek vóór alles, zelfs vóór een genieting van Goden,’ hernam Barras, opstaande.

Beiden vingen, van allen verwijderd, een onderhoud aan, dat echter spoedig eindigde, blijkbaar ten genoegen van beide partijen. Barras was met Talleyrand geheel verzoend; - deze beloofde ook de ontvangen wenken, die volgens hem uitstekend waren, stipt te zullen opvolgen.

Bonaparte staarde het paar, dat zoo vertrouwelijk scheen te kouten, een oogenblik scherp aan. Meer dan ooit, scheen Talleyrand hem een raadsel, scheen hij hem weinig vertrouwen waard.

‘Heeft de Generaal vernomen, hoe ge de onbeschaamdheid hebt weten te tuchtigen,’ sprak Talleyrand, Barras naar den Divan teruggeleidend.

‘Wat bedoelt ge?’ vroeg Barras.

‘De kastijding van den abt Poncelin!’

Barras schaterde van lach. ‘Vertel 't eens, Talleyrand! 't kan nuttig zijn, vooral hier,’ vervolgde hij, de Joernalisten om hem heen aanstarende.

Talleyrand kuchte even voor hij aanving; van dien tijd maakte hij gebruik, om met de oogen de verschillende groepen te onderzoeken. Hij had straks goed gezien, - Poncelin had den salon verlaten; en dit op aandrang zijner vrienden, reeds bij Barras' binnentreden.

‘Poncelin had een scherpe pen,’ zoo hief Talleyrand aan, ‘en - het valt niet te ontkennen - ook een welversneden. Hij was het, Generaal! die in de *Quotidienne* u, naar oud-Romeinsch gebruik, den bijnaam gaf van *Italiacus*, die voor u Scipioos lauwerkroon wilde....’

Barras vond die uitweiding overbodig.

‘De Generaal weet dit wel,’ viel hij wrevelig in.

‘Welnu,’ vervolgde Talleyrand, ‘die zelfde Poncelin had het bestuur in Parijs niet gespaard; hij had den Burger Barras den laatsten maar grootsten leerling geheten van de Cynische school; hij had....’

‘Al genoeg! Gij handhaaft heden avond weinig uw roem van geestig verteller. Gij wordt langwijlig. Zoo de Generaal behagen schept in die schimpredenen, dan kan hij een gehee-

len jaargang van de *Quotidienne* van mij als geschenk ontvangen. Er zullen er nog wel te krijgen zijn in de kruidenierswinkels!' riep Barras heftig.

'Ik dank u, Burger Direkteur! Ik las het blad iederen dag in Italië,' hernam Bonaparte droog.

'Dan behoef ik niet in 't breede aan te toonen, hoe rechtmatig de toorne was van den burger-direkteur!' riep Talleyrand pathetiesch uit. 'Eens dat Coraly - gij kent zeker de schoone bij naam, Generaal...'

Bonapartes gebaren bij dat woord tuigden niet van achting voor de schoone. Germaines wangen gloeiden.

'Eens dat Coraly een bezoek bracht op het Luxembourg,' vervolgde Talleyrand, 'verhaalde zij schertsend hoe Poncelin ook háár vervolgde, maar met zijne liefde, wat, zoo als ze geestig aanmerkte, nog vreesselijker was dan zijn haat. De Burger-Direkteur, die het mede aanhoorde, beraamde terstond een wraakneming voor beide beleedigden, - voor Coraly en zich-zelven. Poncelin werd door een list naar het Luxembourg gelokt; - dáár zou hem de liefde wachten, en wat vond hij, de onnoozele schalk, die heimelijk was binnengeslopen? De lakeien van den Burger Barras, die, *op hoog bevel*, den indringer een dief waanden, hem vatteden en met stokslagen ter deure uitdreven. Toen de arme Poncelin voor het paleis zich den bont en blaauwgeslagen rug wreef en zich omwendde naar zijne vervolgers om dezen zijn gebalde en dreigende hand te laten zien, zag hij zijn liefde en zijn haat voor een der vensters staan. Blijkbaar waren de tranen, die hun langs de wangen biggelden, geen tranen van medelijden voor het ongeluk des armen ridders, want duidelijk klonk hem het schateren van beider lach n het oor. Ik stapte juist af voor het Luxembourg en was dus tegenwoordig bij de ontknooping.'

Talleyrand zweeg en zag met zijn boosaardig lachjen om den mond Bonaparte aan, die de bijtende satyre begreep en in zich-zelven voornam kennis te maken met den abt Poncelin.

Barras genoot bij het herdenken en was verrukt over Talleyrands aanschouwelijke voorstelling. 'Hadt gij het gelaat van den stumpert gezien....' bracht hij, hikkend van lachen, uit.

'En het paar voor het venster,' vulde Bonaparte droog aan.

‘Het is een tooneel uit een blijspel van Molière,’ sprak Constant stekelig.

‘*Pardonnez*!’ fluisterde Germaine hem toe. ‘Molière liet den edelman den stok hanteeren tegenover den boer, en....’

‘Niet omgekeerd, dat is waar,’ hernam Constant.

‘Poncelin heeft sinds dien tijd zijn liefde noch zijn haat herdacht,’ zei Talleyrand. ‘Het is, zoo als de Burger Barras aanmerkte: de wildste hond wordt door stokslagen tam.’

Op dit oogenblik, en zeker niet te onpas voor Barras, wien de laatste aanmerking weinig geviel, vernam men buiten den doffen, zwaren slag van een klok. De direkteur stond op, en hoffelijker dan gewoonlijk zich buigende, zeide hij:

‘*l' Hotel de ville* slaat tien ure, Burgeres! Het herinnert mij, dat staatsbelangen mij nopen tot vertrek. Generaal! gij blijft zeker. Ik benijd u. Het direktoire verwacht u morgen in de vergadering. Het stelt er prijs op u daar te zien, Generaal!’

Hij groette kort en hoog in het ronde; maar wie er opmerkzaam staarde - en Talleyrand deed het - zag met verwondering hoe hij op den drempel het hoofd rechts wendde naar den achtergrond van den salon, en veel beteekenend knikte; dat gold Fouché.

Bonaparte had het niet bemerkt, al staarde hij hem ook een wijle na. Hij bleef in gedachten verdiept, totdat hij het trappelen der paarden hoorde, die de koets des Burgerdirekteurs wegvoerden. Toen fluisterde hij binnensmonds: ‘tot die paarden, tot het geld in zijn beurs ontving hij van mij[1]. We zullen eenmaal afrekenen, Barras!’

Het bleek, dat de tegenwoordigheid van dezen velen in hunne beweging belemmerd had. Na zijn vertrek beijverde zich elk den Generaal te naderen. Men prees zich gelukkig zijn kleed te mogen beroeren, een blik van hem te mogen ontvangen. Dwars door de groep hovelingen bemerkte Talleyrand, die zich achter Bonapartes stoel had geplaatst, het onbewegelijk gelaat, het gluipend oog van Fouché. Zich zelven zijne onachtzaamheid verwijtend, vloog hij ge-

1 Gedurende den veldtocht in Italië steeg de geldnood van het *Direktoire* ten top. Bonaparte, rijk geworden door de oorlogsbelastingen die hij hief, zond ongeveer dertig millioenen francs en honderd paarden als geschenk aan het *Directoire, ‘pour contribuer un peu à ses pompes*,’ zoo als hij zich uitdrukte.

jaagd door de schare heen en voerde hij den verrasten Fouché voor den Generaal. ‘Ik stel u den Burger Fouché voor, die, ik weet het, van verlangen brandde met u kennis te maken.’ En toen Bonaparte zich boog, juist zoo diep als de meerdere het voor den laag staanden mindere doet, vervolgde Talleyrand, terwijl hij den Generaal aanzag, en voor het eerst de oogleden geheel opsloeg en den oogappel door het staren deed vergrooten: ‘Een der schranderste hoofden, waarop het *Directoire* roemt; een vriend van een vriend; want de Burger Barras schat hem hoog.’

Een zeker onmerkbaar lachjen zweefde om Bonapartes mond. Was 't het teeken, dat hij Talleyrand begreep? ‘Ik ben verheugd kennis te maken,’ en, Fouché de hand toestekende, voegde hij er gul bij: ‘neem de rondheid van den soldaat voor lief, die de hand weigeren zou aan wie hem bij den eersten aanblik reeds mishaagde.’

Was het kompliment Fouché welkom? We zouden het haast gelooven, daar de man moeite deed het strakke gelaat te plooien tot een glimlach; dat deze een grijnzing geleek, bevroedde hij niet.

‘Weet ge wel, Generaal! dat, na het verdrag van Campo Formio, de Nationale goederen tachtig ten honderd in prijs zijn gestegen,’ riep Renard, dien het ten laatste gelukt was hem te naderen.

‘Wat baat het of *gij* de republiek al groot maakt, daar de advokaten[1] haar straks weêr in minachting brengen, fluisterde de uitgewekene. Strijd niet alleen voor de republiek; beheersch haar, gij kunt het....’

‘Maar ik *wil* niet,’ klonk het luider dan noodig, luider dan den uitgewekene wenschelijk was, die het oog van Fouché strak op zich gevestigd zag.

‘Maar zoo het u in naam der vrijheid, om den wille van al het bloed, voor haar vergoten, gevraagd wierd,’ sprak Chenier ernstig.

‘Lever ons spoedig een tweeden Karel den Negende,’ hernam Bonaparte. ‘Zult ge, kunt gij 't, Chenier.’

De uitgewekene verwijderde zich haastig, nu hij zich in zulk gezelschap bevond.

Bonaparte wilde niet, voor 't minst nóg niet. Kon 't bevreemden, dat hij het later wilde? Alle partijen zochten heul

1 Aanduiding van het *Directoire*.

aan zijn boezem en steun in zijne omhelzing. '*N'accusons par la faiblesse de nos pères*,' zegt Thiers. '*Répétons avec Eschyle*: QUE SERAIT CE, SI NOUS AVIONS VU LE MONSTRE LUT-MÊME.'

Germaine had wel niet den wederwil geheel overwonnen, die, onverklaarbaar genoeg, haar bezielde, voor zij het voorwerp er van had gezien; maar de zekerheid, dat de man, die voor haar stond, meer was dan gewoon, en wellicht reiner was dan hij scheen, had haar vertrouwen ingeboezemd. Bonaparte kon wellicht groot genoeg zijn om de vrijheid te willen verdedigen om haar zelfswil. De aristokratie van het verstand meende zich hem een oogenblik verwant naar den geest. 'Generaal!' riep zij eensklaps uit, terwijl haar gelaat hooger blos toonde, en haar boezem zwoegde als vervuld met de grootsche gedachte, die op dat oogenblik haar brein doorvoer, 'Generaal! ik wenschte, dat ik over het woord gebood als gij over het zwaard, of neen, dat ik het eerste slechts beheerschte zoo als gij, want ook dat is u onderworpen. Zoo ik het mocht, ik zou den faam zijn trompen ontnemen en zou zelve uw roem verkondigen. Ik wil het toch beproeven,' voegde zij er bedaarder bij. Ik wil de veldtocht van Italië beschrijven. De veldtocht van Italië! Maar is hij niet reeds beschreven door u-zelven in een dagorder, in weinige regelen! Zij ontvouwde het dagblad de *Quotidienne* en las met vuur: 'Soldaten! gij hebt in vijftien dagen zesmaal gezegevierd, een en twintig vaandels, vijftig kanonnen, vesting op vesting genomen, vijftien honderd gevangenen gemaakt, en meer dan tien duizend gedood of gekwetst. Gij zijt de gelijken van de overwinnaars van den Rijn. Van alles verstoken, hebt ge in alles voorzien. Gij hebt veldslagen gewonnen, zonder kanonnen; gingt rivieren over zonder bruggen; marcheerdet ongeschoeid; legerdet zonder brood. De *republikeinsche phalanx, de soldaten der vrijheid*, zijn alleen in staat te verdragen, wat gij verdragen hebt. Dank zij u gezegd, soldaten! *Het Vaderland heeft het recht groots van u te wachten*. Gij hebt nog meer veldslagen te leveren, nog meer steden in te nemen, nog meer rivieren over te gaan. *Vrienden, kameraden! ik beloof u de overwinning, maar weest de bestrijders der volken en niet hun geesel*!'

Zij zweeg, maar hare geestdrift had zich medegedeeld aan allen. Hare lippen beefden en de adem toog hoorbaar

de koraalroode lippen over. De bezieling flikkerde in hare oogen, schokte haar door de leden. Zij was schoon, schooner en verhevener dan ooit.

Ook Bonaparte sleepte zij bijkans mede. Bij de eerste sylben zijner dagorder sparkelde het vuur in de donkere oogen, en schudde hij het lokkige hoofd als de leeuw zijn manen, wen hij zich toereedt ten strijd. De linkerhand steunde op den degenknop en de rechter balde zich krampachtig. Het was Bonaparte op de kampplaats; Parijs had hem nimmer nog aldus gezien.

Spoedig echter keerde zijne vroegere kalmte terug; en ijskoud klonk het haar toe: ‘Burgeres! die woorden behelzen de waarheid. Zoo gij den veldtocht van Italië mocht willen beschrijven - ik zou het wenschen om den wille onzer literatuur - vergeet dan vooral niet, dat een Generaal alleen wonderen kan doen met zulke soldaten. Hun zij de eere.’

‘Nederigheid is de schoonste kroone des helds,’ sprak Constant geroerd, verleid door deze woorden, even als al de omstanders, die zich verbaasden. Niemant buiten Talleyrand kende ook Bonapartes toestand; wist dat elk woord uit diens mond werd opgeteekend en gewogen op de weegschaal, die de haat en de afgunst reeds onzuiver genoeg maakten. Niemant als hij bevroedde, dat de trotsche geest van dien krijgsman geen gelijke nevens zich duldde, - 't minst van allen in eene vrouw.

‘Hij kent geen eerzucht,’ sprak Chenier.

‘Gelukkig!’ prevelde Constant, ‘want zoo hij haar kende...!’

Slechts Germaine deelde niet in de algemeene stemming. Zij vond die nederigheid, vrijwillige nederbuiging; zij vond haar overdreven en daarom onwaar.

‘Neen, Generaal!’ riep zij uit, ‘niet hun zij de eere, maar u. Het hoofd is meer dan de hand, - de gedachte meer dan de kracht. Zoo zij het niet ware, dan zouden wij nimmer de vrijheid hebben gekend; dan zouden Rousseau en Voltaire zijn gevallen onder het schroot van Lodewijks Zwitsers, door de sabels van *Royal Allemand*. Neen, Generaal!’ en ze leî in vervoering de hand op zijn schouders, ‘u zij de eere; want de gedachte is meer dan de kracht. Gelukkig voor ons, Generaal! gij hebt het gezegd tot uwe soldaten, en ik zeg het tot u: Het vaderland heeft het recht groots van u te wachten. De republikeinsche *phalanx* is alleen in staat

tot wat gij gedaan hebt en tot meer. Ik beloof u de overwinning, maar wees de bevrijder van Frankrijk en niet zijn geesel!'

'Burgeres!' viel Talleyrand in, maar een blik van Founché deed hem, verschrikt, zwijgen.

'Ja, de gedachte is meer dan de kracht,' vervolgde Germaine. 'Wij vertegenwoordigen gene, Generaal! wij hebben begrepen wat Rousseau heeft gevoeld, heeft vermoed. Wij willen de vrijheid, en door haar, beschaving, veredeling. Wij willen orde door de wet, en niet door het zwaard. Zie rondom u, de schare schijnt klein, maar groot is haar vermogen; te grooter zoo gij u onder hare banieren schaart. Bonaparte! wees gij onze Washington!'

Een diepe stilte heerschte er toen zij zweeg. Hier was het verbazing over de stoutheid dier woorden, ginds vrees. De meesten staarden den Generaal aan, als wilden ze op diens gelaat lezen, wat hun te doen stond.

Talleyrand speelde achteloos met de kanten van zijn *jabot*, en schudde het hoofd als uit medelijden voor den waanzin. Hij zocht Fouché in het oog te kunnen vallen om des te beter zijn weinig instemmen met het gesprokene te doen blijken. Jammer van hem, Fouché hield de oogen neêrgeslagen.

Bonapartes andwoord liet zich niet lang wachten. Toorniger dan hij het meende, klonk het haar toe: 'Burgeres! het voegt míj die taal te hooren, noch ú haar te spreken. Burgeres! ik vind het immer ongepast, dat vrouwen zich mengen in politiek.'

Een sneeuw-lawine stortte zich in de gloeiende lava-bedding. Een oogenblik staarde Germaines vonkelend oog zijn strak gelaat aan, als wou het lezen in de binnenkameren van dat hart; toen sprak zij, met een sarkastischen lach: 'Gij hebt misschien gelijk, Generaal! maar hier, waar men de vrouwen *guillotineert*, hebben ze toch het recht te vragen, waarom? Gij hebt gelijk; het voegt zeker alleen den man, en dan nog wel het meest den soldaat; want het zwaard schrijft het best verdragen, verdeelt het best de rijken der waereld, niet waar? Maar gij man, gij soldaat, gij staatsman! welke roeping gunt gij dan der vrouw? of welke vrouw roemt gij wel de hoogste?'

'Die de meeste kinderen aan haar man geeft,' andwoordde hij droog.

‘Ik beklaag uw echtgenoot,’ andwoordde zij koud. Het kostte haar veel, want toen Bonaparte woedend zich omkeerde, zich het hoofd dekte en zonder iemant te groeten, den salon uitsnelde, stortte zij neder op den divan.

De eerste die den Generaal volgde, was Talleyrand. Fouché verdween met de overigen. Niemant had zóó weinig gesproken en zoo veel gehoord, zoo weinig gezaaid en zooveel geoogst, - Fouché deed dien avond zijne eerste proeve.

‘Onvoorzichtige! wat hebt ge gedaan?’ vroeg Constant, toen niemant meer Germaine omgaf.

‘Een ruwen Spartaan verjaagd, die in Athene niet voegde. o Ik verwacht niets van hem, Constant! Hij is een Gengiskan, die de waereld wil veroveren om haar te verwoesten. Wij voorzien het, en wat kunnen wij?’

‘Hem bestrijden met ónze wapens,’ andwoordde Constant besloten.

Beiden hielden woord. Benjamin Constant en Germaine de Staël hebben alleen onbezweken den machtige wederstaan tot den einde toe. Germaine boette het streng, - met het verlies van haar vaderland. Ze wist zich door hem het meest gevreesd en gehaat; want de machtige, die geen evenknie op aarde erkende, had in haar een gelijke ontmoet in de waereld der Gedachte. o Het was toch geen vergoeding voor wat ze verloor.

Het is te gissen, dat Fouché den volgenden morgen het eerst werd toegelaten in het Luxembourg bij den Direkteur Barras, die *en profond negligé* neêrlag in den met rood fluweel bekleeden leunstoel, en rustig zijn beschuit doopte in de dampende chocolade.

Toen het verslag geëindigd was, schudde het lid der hoogste overigheid wrevelig het hoofd, en beet hij zijn nederigen dienaar toe: ‘We hebben den vos een val gezet en we vangen een muis.’

Wat er in Fouché omging, werd op dat oogenblik niet geopenbaard. Hij herinnerde zich echter den ontvangen handdruk en het berouwde hem misschien niet, zoo ongelukkig in zijn vangst te zijn geweest. Het andwoord dat hij Barras gaf, liet het ietwat blijken: ‘Misschien had de vos, voor wien de val was gezet, een wolf gebleken, Burger Direkteur!’

Talleyrand werd aangediend, en hartelijk verwelkomd; Bonaparte evenzeer maar minder oprecht, toen hij ter raadsvergadering verscheen, en tot aller verbazing, maar ook tot aller vreugde, machtiging verlangde tot een nieuwen veldtocht.

Gevaarlijk ware een langer verblijf voor den jongen eerzuchtige geweest; gevaarlijk en tevens nutteloos. Gevaarlijk, want hij kon niet langer de rol van Brutus vertoonen aan het hof van Tarquinius; nutteloos, want het *Directoire* zetelde nog te vast.

In dezelfde vergadering, waarin Bonaparte tot Generaal *en chef* van het leger van Egypte werd benoemd, werd tot verbanning van Germaine besloten. Bij de verschijning van haar geschrift: '*Paix interieure*' werd dit besluit uitgevoerd.

'De gedachte is meer dan de ruwe kracht, en wie door de laatste verheven is, zal er ook door vallen.' Die woorden van Germaine de Staël werden noch door het *Directoire*, noch door Bonaparte vergeven. En toch, ze bleken waarheid te zijn.

H.J. SCHIMMEL.

Willem de Veroveraar en Harold de Sakser.

De verovering van Engeland door de Noormannen, ofschoon eene gebeurtenis van de gewigtigste gevolgen voor het lot van Europa, ja van de geheele beschaafde wereld, was tot voor weinige jaren nimmer met de vereischte naauwkeurigheid onderzocht en verklaard. Alvorens Augustin Thierry zijne voortreffelijke Geschiedenis dier verovering, Turner en Palgrave de uitkomsten hunner moeitevolle nasporingen hadden in het licht gegeven, was het verschoonlijk, wanneer men, van deze gebeurtenis gewagende, zich hield aan de voorstelling daarvan, door de Kronijkschrijvers der Noormannen zelven gegeven, naardien zij de eenige algemeen gekende en toegankelijke bronnen voor dat gedeelte der Britsche geschiedenis waren. En toch kon het naauwelijks missen, of de in het oog loopende *onnaauwkeurigheden*, - om ze bij geen erger naam te noemen, - aan welke zij zich in hunnen overdreven ijver, om het onbetwistbaar regt van hunnen Soeverein op den troon van Engeland te bewijzen, meermalen hebben schuldig gemaakt, moesten, ook zonder de raadpleging van de zoo geheel anders luidende getuigenissen der onderdrukte partij, den nadenkenden geest met twijfelingen aangaande hunne waarheidsliefde vervullen. Maar nu deze stof door mannen van de uitstekendste begaafdheden tot op den grond onderzocht en in het licht gesteld is, nu de getuigenissen voor en tegen binnen het bereik geplaatst zijn van iedereen, die zich slechts de moeite wil geven, de nieuwere geschriften over dit onderwerp op te

slaan, - nu schijnt het mij toe; dat elke bewering, die met de uitkomsten van het onpartijdig getuigenverhoor in deze zaak in strijd is, elke afwijking van hetgeen thans door de best onderrigte geschiedvorschers als waarheid erkend wordt, slechts in de voldingendste bewijzen hare regtvaardiging zouden kunnen vinden; terwijl elke onbewezen stelling, die slechts uit onkunde van den waren stand des onderzoeks schijnt voort te komen, luide om teregtwijzing roept. Deze roepstem is te meer gebiedend, wanneer zoodanige ongegronde stellingen worden verkondigd voor de ooren van een publiek, hetwelk men voorzeker geen onregt doet door de onderstelling, dat het over het geheel met de zaak in quaestie slechts oppervlakkig bekend is.

Het opstel in dit Tijdschrift over ‘Macaulay en de Engelsche geschiedenis’, ofschoon afkomstig van eenen schrijver, die, in schier alles wat uit zijne pen vloeit, eene zeldzame bekendheid met de Britsche geschiedenis en instellingen openbaart, en ook hier in menigen trek zijn meesterschap in dit gebied van kennis niet verloochent, bevat echter met betrekking tot de verovering van Engeland door de Noormannen, en de hoofdpersonen die in dit treurspel handelend optreden, eenige beweringen, welke wij op zijn minst van groote ligtvaardigheid moeten beschuldigen. Wij achten ons, ook uit hoofde van den naam des schrijvers, verpligt, de eer van Harold tegen hem in bescherming te nemen, en zullen ons op drie punten, in zijn opstel aangeroerd, eene bescheidene tegenspraak veroorloven. Ik stel mij voor in deze bladzijden te toonen: 1°. Dat des schrijvers gevoelen ten aanzien van Willems aanspraken op de Britsche Kroon in lijnregte tegenspraak is met getuigenissen, die even bevoegd als ter zake dienende zijn; 2°. dat hij een meer dan onregtvaardig vonnis velt over het karakter van Harold; 3°. dat zijne bewondering voor Willems begaafdheden grooter is, dan waartoe de geschiedenis regt geeft.

‘Vier gronden’, zegt de Heer Heemskerk, ‘werden door den Veroveraar aangevoerd tot regtvaardiging des oorlogs: de erfmaking zijns bloedverwants, den gestorven koning Eduard; Harolds meineed en schending van gezworen beloften; de verdrijving der Noormannen, op Godwins raad geschied; eindelijk de moord aan de Denen, gepleegd door Ethelred. Onbetwistbaar en onbetwist, zijn, naar getuigenis van tijdgenooten, de beide eerste redenen geweest.’

Alvorens wij de eerste en meest gewigtige dezer redenen opzettelijk gadeslaan, willen wij op de drie andere een vlugtigen blik werpen. En om met de minst beduidende te beginnen - wij moeten erkennen, dat het ons begrip te boven gaat, hoe Willem van Normandië bij eenige mogelijkheid als reden voor zijnen inval een moord kon opgeven, door de Saksers aan de Denen gepleegd in 1003, en dus bijna het vierde eener eeuw *vóór zijne geboorte*. Indien de Veroveraar zich immer op dezen moord heeft beroepen, hetgeen ons meer dan twijfelachtig voorkomt, dan moet de schrijver het berigt daarvan geput hebben uit eene bron, die voor hem alleen toegankelijk was. Het is waar, dat Wace, in zijnen Roman de Rou, Willem het volgende doet zeggen:

> ‘Jo ne vins mie solement
> Por prendre ço ke je demant,
> Maiz por vengier li félunies,
> Li traïsuns, li feiz menties,
> Ke li homes de cest païs
> Unt fet à notre genz toz dis,’

en hem vervolgens, waar hij de misdrijven, verraderijen en meineeden der Engelschen optelt, ook gewag doet maken van het ombrengen der Denen en den moord van zijnen neef Alfred, broeder van Eduard den Belijder, met al zijne volgelingen, van welke slechts één op elke tien was gespaard. Doch men houde in het oog, dat dit alles slechts voorkomt in de aanspraak, door den Veroveraar vóór den slag van Hastings tot zijne legerscharen gehouden, met het oogmerk, om hen door de belofte, dat de verdeeling des ganschen koningrijks de prijs der overwinning zou zijn, tot den strijd aan te vuren. Toen de Hertog van Normandië zich op het Hof van Rome beriep, opdat Harold voor hetzelve zou gedagvaard worden, mogen wij veronderstellen, dat hij de meest afdoende redenen, die hij vinden kon, aan den Paus zal hebben opgegeven. Wij vinden dien overeenkomstig zijn verzoek hoofdzakelijk gegrondvest op deze drie grieven: den moord van Alfred en zijne Normandische volgelingen, de verdrijving der Noormannen op Godwins raad, en den meineed van Harold, - om hier van de aanspraken, gegrond op den voorgewenden uitersten wil van Eduard, niet te gewagen. Maar van den moord der Denen, sedert welken 63 jaren verloopen waren, en die door de Denen zelven, alvorens

Eduard den troon beklom, was gewroken, wordt geen enkel woord gerept. De meening, dat de Veroveraar ook daarop de regtvaardiging van zijnen inval in Engeland grondde, zweeft dus geheel in de lucht.

Het bevreemdt ons, dat de Heer Heemskerk niet veeleer gewag heeft gemaakt van den moord van Alfred en zijne volgelingen, die inderdaad door Willem als grief werd aangevoerd; met welk regt? - dat mogen de volgende opmerkingen leeren. Die moord had plaats gehad in 1038, vieren-twintig jaren vóór dat Hertog Willem dien tot steun zijner aanspraken deed gelden, en Harold was nimmer beschuldigd van daaraan eenig deel te hebben genomen. 't Is waar, dat zijn vader, Graaf Godwin, verdacht werd van de hand te hebben gehad in dien moord, en ofschoon hij zich door een eed had gezuiverd en door de *Witan* was vrijgesproken, de haat der Noormannen tegen hunnen ergsten vijand, den grooten voorvechter van Engelands onafhankelijkheid, had gezorgd, dat de verdenking niet insluimerde, en de omstandigheden van Godwins dood hadden daaraan in eene bijgeloovige eeuw nieuw voedsel gegeven. Indien wij echter mogen oordeelen naar de geloofwaardigste berigten, die tot ons zijn gekomen, dan moet op Emma, de eigen moeder van den ongelukkigen prins, de zwaarste blaam drukken. Want terwijl zij in goede verstandhouding leefde met den bloeddorstigen dwingeland, in wiens handen haar zoon was gevallen, deed zij niet de minste poging, om de volvoering van het barbaarsche vonnis te verhinderen, en sommigen gaan zelfs zoo ver van haar te beschuldigen, dat zij tot zijnen dood heeft bijgedragen. Godwin schijnt alleen in zooverre te berispen, als hij Alfred aan zijn noodlot overliet; misschien was hij door zijn talrijk gevolg van Noormannen tegen hem ingenomen, en daarom ongezind voor hem in de bres te springen. Doch zijn dood kon aan Godwin niet het minste nut aanbrengen; al het voordeel was aan den kant van Koning Harald en zijne Denen, die de bedrijvers waren van het gruwelstuk; en wij weten genoeg, dat Godwin ook de Deensche heerschappij met geene goede oogen aanzag. Doch hoe dit zijn moge, en hetzij Godwin al of niet schuldig ware, in geen geval mogt zijne misdaad na zoovele jaren worden gewroken op zijn onschuldigen zoon.

Dat de Noormannen door Godwin, of liever door de stem des volks, aan welke Godwin tot tolk verstrekte, uit Enge-

land werden verdreven, wordt door alle geschiedschrijvers, zoowel Saksische als Normandische erkend; en ofschoon het volk reden genoeg had, om zich over den steeds wassenden invloed dezer vreemde guustelingen van Koning Eduard te verontrusten, is het zeer begrijpelijk, dat de Noormannen dezen hoon euvel opnamen, en brandden van begeerte, om dien te wreken. Ook den eed van Harold erkennen wij gereedelijk als een historisch feit, ofschoon de gebeurtenis op zeer verschillende wijzen verhaald wordt. Zooveel is althans zeker, dat Harold, die zich met edel vertrouwen in de magt van den Normandischen Hertog gesteld had, door helsche listen van schrede tot schrede dieper in een net was gewikkeld, dat hem eindelijk geene keuze overliet, dan tusschen het verlies van leven of vrijheid voor hem zelven en zijn broeder en neef, die zich als gijzelaars in Willems handen bevonden, en eene belofte, die hij zeker niet voornemens was te vervullen. Het lage middel, waarvan zich de looze Noorman bediende, om de verbindtenis van Harold onder den schuts der Kerk te stellen, de hem afgevergde plegtige herhaling namelijk van zijnen eed boven eene met goudlaken overdekte kuip vol relikiën, van welker aanwezen hij geene kennis droeg, is alleen genoeg om te toonen, waartoe de Normandische Hertog in staat was, waar het de volvoering zijner heerschzuchtige plannen gold. In hoeverre nu een zoodanige eed, onder zulke omstandigheden afgedwongen, als wezenlijk verbindend moet beschouwd worden, inzonderheid waar de vrijheid eener geheele natie op het spel stond, willen wij hier niet onderzoeken. Alleen willen wij doen opmerken, dat Willem zelf meer scheen te vertrouwen op het aantal der relikiën, op welke de eed was gezworen, dan op de goede trouw, waarmede die verbindtenis was aangegaan. Van de boven aangehaalde ‘vier gronden, door den Veroveraar aangevoerd’, zijn deze beide laatste, de verdrijving der Normandische gunstelingen, waarin ook Harold deel had, en de eed van dezen laatsten, om de aanspraken van Hertog Willem te ondersteunen, de eenige die *onbetwistbaar* en *onbetwist* mogen genoemd worden; maar het zou, dunkt ons, tevens niet moeijelijk zijn te bewijzen, dat de eerste eene prijzenswaardige handhaving was der regten en vrijheid van het Saksische volk, en dat de laatste, - tijdens hij werd uitgesproken eene zaak van leven of dood, - Harold in een strijd van pligten bragt,

waarbij, niet zonder reden, de vaderlandsliefde de overhand behield.

Maar deze vermeende redenen van minder gewigt aan hare plaats latende, willen wij vooral stilstaan bij die aanspraak des Veroveraars, die op den voorgewenden uitersten wil van Eduard den Belijder berustte. Op dit punt zijn de getuigenissen voor en tegen nagenoeg met elkander in evenwigt. Al de Saksische kronijkschrijvers, met uitzondering van die der veertiende eeuw, verklaren eenstemmig, dat de overleden Koning Harold als zijn opvolger had aanbevolen, terwijl de Normandische schrijvers, die weinig of niet van de zaak konden weten, natuurlijk ter gunste van hunnen Heer en Meester gestemd zijn. Onder de nieuwere schrijvers is Turner van meening, dat de getuigenissen elkander te zeer weêrspreken, om eene beslissing mogelijk te maken; Palgrave schijnt zelfs tot de zijde van den Normandiër over te hellen, ofschoon hij niet waagt de beschikking van Eduard te zijnen behoeve meer dan waarschijnlijk te achten[1]; Hume oordeelt het onwaarschijnlijk, dat Eduard werkelijk den Hertog van Normandië tot zijn opvolger zou hebben benoemd; Lappenberg en Thierry gaan beide het verhaal der Normandische schrijvers met een verachtend stilzwijgen voorbij, en vermelden als historisch feit 's Konings laatste beschikkingen ten voordeele van Harold. Het vraagstuk is door een der eerste levende Britsche schrijvers - Sir Edward Bulwer Lytton - op zoo uitstekende wijze behandeld, dat wij niet beter doen kunnen, dan hier zijne redenering in haar geheel mede te deelen.

Het is algemeen bekend, dat er tweeërlei berigten zijn over de beschikking van Eduard den Belijder op zijn sterfbed, betreffende de Engelsche Kroon. De Normandische kronijkschrijvers beweren, vooreerst, dat Eduard reeds gedurende zijn verblijf als balling in Normandië die Kroon aan Willem had toegezegd; ten anderen, dat Siward, Graaf

1 De Heer Heemskerk schijnt vooral door het gezag van Palgrave tot zijne meening omtrent Harold en zijne regten verleid te zijn. Sir Edw. Bulwer zegt in de aanteekeningen op zijn ‘Harold’: ‘I cannot but think that Sir F. Palgrave, in his admirable history of Anglo-Saxon England, does scanty justice to the Last of its Kings; and that his peculiar political and constitutional theories and his attachment to the principle of hereditary succession, which make him consider that Harold “had no clear title to the crown any way”, tincture with something like the prejudice of party his estimate of Harolds character und pretensions.’

van Northumberland, Godwin en Leofric zich door een eed, '*serment de la main*' hadden verbonden, hem na Eduard's dood als Heer te erkennen, en dat de gijzelaars, Wolnoth en Haco, tot onderpand van dien eed aan den Hertog van Normandië waren gegeven; eindelijk, dat Edward hem de Kroon bij uiterste wilsbeschikking naliet. Laat ons zien, welke graad van waarschijnlijkheid aan deze drievoudige bewering kan worden toegekend.

Ten eerste: Eduard beloofde de Kroon aan Willem, toen hij in Normandië was.

Dit heeft niets onwaarschijnlijks en wordt zelfs zijdelings door de Saksische kronijken bevestigd, daar zij eenstemmig gewag maken van Eduard's waarschuwingen aan Harold tegen zijn bezoek aan het Normandische hof. Die waarschuwingen toch, ofschoon van Willems aanspraken en voornemens zwijgende, hebben vermoedelijk in eenig besef daarvan haren grond gehad, en Eduard zal zich welligt herinnerd hebben, hoe hij die door zijne vroegere beloften had gevoed; hij zal het geheime doel, waarmede Willem de gijzelaars bij zich hield, hebben ingezien; hij zal berekend hebben welke voordeelen het hem verschaffen zou, Harold in zijne magt te hebben. Maar deze belofte op zich zelve was niet noodwendig verbindend voor het Engelsche volk, en voor niemand dan voor Eduard, die haar zonder de toestemming van de Witan niet vervullen kon. En dat Willem zelf gedurende Eduard's leven aan deze belofte, zoo zij bestaan heeft, geen groot gewigt heeft gehecht, is klaar, daar anders de tijd, om de daarop gegronde aanspraak te laten gelden, dáár was geweest, toen Eduard den Atheling, als vermoedelijken erfgenaam van den troon, uit Duitschland liet terugkomen. Dit was *virtueel* eene vernietiging der gedane belofte, waartegen zich echter Willem met woord noch daad verzette.

Ten tweede: Siward, Godwin en Leofric hadden den eed van leenpligt aan Willem gedaan.

Dit is kennelijk eene fabel, zonder eenigen grond. Wanneer zouden die eeden gezworen zijn? Zeker niet na Harolds bezoek bij Willem; want toen waren zij reeds allen overleden. Maar bij Eduards troonsbestijging? Dit wordt klaarblijkelijk weêrsproken door het beding, door Godwin en de hoofden der Witan aan Eduard opgelegd, dat hij niet zou komen vergezeld van Normandische vrienden, - door de blijkbare ijverzucht, die zij, zoowel als de geheele Engelsche

natie, jegens de Noormannen voedden, daar algemeen de verbindtenis van Ethelred met de Normandische Emma als de oorzaak der grootste rampen beschouwd werd, - en eindelijk door het huwelijk van Eduard zelven met Godwins dochter, een huwelijk, waarvan men natuurlijk verwachtte, dat het wettige erfgenamen aan den troon zou geven. - In het tijdsverloop tusschen Eduards troonsbeklimming en de verbanning van Godwin? Neen; want al de Engelsche kronijken, en zelfs de Normandische, geven eenstemmige getuigenis van den haat, dien Godwin en zijn Huis de Normandische gunstelingen toedroegen, wier vriendschap zij natuurlijk zouden getracht hebben te winnen, zoo zij Willem's komst tot den troon hadden kunnen voorzien, of op eenigerhande wijze gebonden waren geweest om zijne inzigten te begunstigen. Maar Godwin's verbanning was juist het gevolg van de vijandschap tusschen hem en de vreemdelingen. - Tijdens Willem's bezoek bij Eduard? Neen; want dit had plaats terwijl Godwin in ballingschap verkeerde; en zelfs de schrijvers, die van Eduard's beloften aan Willem tijdens zijn verblijf in Normandië gewagen, erkennen, dat bij die gelegenheid over de troonsopvolging niet werd gesproken. De Normandische kronijkschrijvers schijnen dien voorgewenden eed te plaatsen op het tijdstip van Godwin's terugkeer uit de ballingschap, daar zij beweren, dat de gijzelaars tot onderpand daarvoor gegeven waren. Deze onderstelling is de ongerijmdste van alle; want Godwin's terugkomst werd gevolgd door de verbanning der Normandische gunstelingen, door den ondergang der Normandische partij in Engeland, door het besluit van de Witan, dat alle beroeringen in Engeland door de Noormannen veroorzaakt waren, door den zegepralenden invloed van Godwin's Huis. En is het zelfs voor een oogenblik te gelooven, dat de groote voorvechter van Engeland's onafhankelijkheid, juist op dat tijdstip, er in zou hebben toegestemd, om zich te verbinden tot de overlevering des Koningrijks aan diezelfde partij, die hij had uitgedreven, en zich daardoor zou hebben blootgesteld aan de wraak van een vijand, dien hij voor het oogenblik geheel verpletterd had, en dien hij alzoo, zonder eenig doel of beweegreden, zou beloofd hebben weder in magt en aanzien te brengen, tot zijn eigen schier onvermijdelijk verderf? - Doch ook om andere redenen is de geheele bewering aangaande den eed van Siward, Godwin en Leofric volstrekt onhoudbaar. Die eed werd niet

vermeld door de gezantschappen die Willem tot Harold zond; en alles wat daarvan verhaald wordt berust op het gezag van Willem van Poitiers, die, ofschoon een tijdgenoot en eene goede autoriteit in zuiver Normandische zaken, de grofste onwetendheid toont, zelfs van de meest algemeen erkende en geloofwaardigste feiten, in alles wat tot de Engelschen betrekking heeft. Zoo vervalt hij ook ten aanzien der gijzelaars in de lompste misslagen. Hij zegt, dat zij door Eduard, met toestemming zijner Edelen, gezonden werden onder het geleide van Robert, Aartsbisschop van Canterbury. Maar Robert, Aartsbisschop van Canterbury, was bij de terugkomst van Godwin, zoo haastig hij kon, uit Engeland gevlugt, en, half verdronken, in Normandië gekomen, lang vóór de gijzelaars gezonden waren, en zelfs vóór dat de Witan was bijeengekomen, die Eduard en Godwin verzoende. Verder zegt hij, dat Willem aan Harold ‘zijn jongen broeder’ teruggaf, terwijl het inderdaad zijn neef Haco was, die hem werd weêrgegeven. Dat Wolnoth, Harold's broeder, niet werd vrijgelaten, dan na des Veroveraars dood (hij werd door Rufus andermaal in de gevangenis geplaatst), wordt ons door Normandische zoowel als Saksische getuigenissen verzekerd. Eindelijk, hoe partijdig deze schrijver is, kan alleen reeds blijken uit zijne beweringen, vooreerst, ‘dat Willem niets aan zijne Noormannen gaf, wat den Engelschen onregtvaardiglijk was ontnomen,’ en ten anderen, dat Odo, wiens gruwzame geweldenarijen zelfs Willem tegen de borst stuitten, ‘nimmer zijns gelijke had in regtvaardigheid, en gewillig door alle Engelschen werd gehoorzaamd.’

Wij mogen derhalve deze gansche bewering reeds daarom verwerpen, dewijl zij op zich zelve onhoudbaar blijkt, zonder dat wij het noodig achten, haar uitdrukkelijk door de Saksische getuigenissen te bestrijden.

Ten derde: Eduard liet de Kroon bij uiterste wilsbeschikking aan Eduard na.

Deze bewering is de eenige van de drie, op welke de Normandische Hertog eenige aanspraak schijnt te hebben gegrond. Maar waar was dit testament? Waarom werd het nooit of kon het nooit worden te voorschijn gebragt? Indien het vernietigd was, waar waren de getuigen? waarom werden zij niet gedagvaard? De uiterste wilsbeschikkingen van een Anglo-Saksischen Koning werden altijd geërbie-

digd, en zelfs op het punt der troonsopvolging doorgaans in acht genomen. Maar daartoe was volstrekt noodzakelijk, dat zij voor de Witan bewezen werden. Zelfs eene louter mondelinge acte van dien aard, in de woorden van den stervenden Soeverein, zou wettig zijn geacht, mits zij bevestigd was door degenen, die haar gehoord hadden. Toen Willem meester was geworden van Engeland, en erkend door eene nationale vergadering in Londen gehouden, en toen allen, die den stervenden Koning gehoord hadden, natuurlijk zeer geneigd zouden geweest zijn, getuigenis ten voordeele van Willem te geven, niet slechts om den nieuwen Soeverein te vleijen, maar ook om den nationalen trots te bevredigen, en de opvolging des Normandiërs door den volke meer smakelijke redenen, dan de magt des zwaards, aan te bevelen,-waarom werden toen geene getuigen tot bevestiging der erfmaking opgeroepen? Alred, Stigand en de Abt van Westminster moeten bij het sterfbed des Konings tegenwoordig zijn geweest, en al deze geestelijken onderwierpen zich gezamenlijk aan Willem's gezag. Hadden zij eenige getuigenis aangaande Eduard's beschikking te zijnen behoeve te geven gehad, zouden zij dan niet gretig daarvan hebben gebruik gemaakt, om zich zelven te regtvaardigen, Willem eene dienst te doen, het volk tevreden te stellen, en de wet te handhaven tegen het geweld? Doch nimmer werd eene poging aangewend, om de waarheid van Eduard's vermaking te doen blijken.

Tegen Willem's onbewezen bewering en het gezag van Normandische schrijvers, die niets van de waarheid der zaak weten konden, en bij de valsche voorstelling der feiten het grootste belang hadden, kunnen wij de stellige verzekeringen der beste getuigenissen overstellen. De Saksische kronijk (die alleen het gezag van alle andere schrijvers over dit tijdvak kan opwegen) zegt uitdrukkelijk, dat Eduard de Kroon aan Harold naliet: ‘de Wijze niettemin vertrouwde het rijk toe aan een hooggeboren man, Harold zelven, den edelen Graaf. Hij gehoorzaamde te allen tijde getrouwelijk zijnen regtmatigen Heer in woorden en daden, en verzuimde niets wat ten nutte kon strekken van zijnen Soeverein.’ Florence van Worcester (onschatbaar door zijne aanvulling van bijzonderheden, in de Saksische kronijk verzwegen, en alleen voor haar in gezag onderdoende) zegt eveneens zeer stellig, dat de Koning Harold

vóór zijn overlijden tot zijn opvolger benoemde, dat hij werd gekozen door de aanzienlijkste mannen van gansch Engeland, en gewijd door Alred. Hiermede stemmen ook Hoveden, Simon, de kronijkschrijver van Beverley overeen. Willem van Malmesbury, die, daar hij onder de regering van Hendrik I schreef, niet wel een voorstander van Harold's regten kon zijn, tracht dan ook de meening, dat Eduard hem tot zijn opvolger zou benoemd hebben, te bestrijden, ofschoon op geen beteren grond, dan ‘de onwaarschijnlijkheid, dat Eduard de Kroon zou hebben nagelaten aan den man, op wiens magt hij altijd ijverzuchtig was geweest’ (een argument, waarbij op Harold wordt overgedragen, wat slechts op zijn vader Godwin betrekking had); maar geeft ons eene getuigenis van grooter waarde dan zijne eigene, in het door hem vermelde eenstemmig gevoelen der Engelschen nog van zijnen tijd, dat de Kroon door den Koning inderdaad aan Harold geschonken werd. Deze getuigenissen zijn, op het zachtst gesproken, van oneindig grootere historische geloofwaardigheid, dan de afwijkende van een of twee Engelsche schrijvers van zeer ondergeschikt gezag (zoo als Wike), en van de bevooroordeelde en onwetende Normandische kronijkschrijvers, die ten voordeele van Willem spreken. Ik neem dus als zeker aan, dat Eduard de Kroon aan Harold naliet; aangaande Harold's grootere aanspraak om door de Witan verkozen te worden, kan geen schaduw van twijfel bestaan.

Dit zij genoeg over het *onbetwistbare* der redenen tot den oorlog, door Willem en de Normandiërs opgegeven. Wij komen tot het tweede punt - de onregtvaardigheid jegens Harolds karakter.

‘Misschien,’ zegt de Heer Heemskerk, ‘is de deernis, het mededoogen met den verslagen vorst, - gewone tol aan het ongeluk, - niet geheel verdiend en enkel verklaarbaar uit halve kennis aan regten en aanspraken.’ Wij zouden geneigd zijn wat hier geopperd wordt om te keeren en te zeggen, dat *alleen* zij *geen* deernis, *geen* mededoogen met Harold gevoelen kunnen, die slechts ten halve met de wezenlijke waarde der regten en aanspraken bekend zijn. Ik heb hierboven getoond, hoe onbeduidend en ongegrond die aanspraken waren, en behoef hierop thans niet terug te komen. Maar onze schrijver gaat nog verder en beweert, dat ‘weifeling en zwakheid’ zich op eene in het oog loopende wijze in de handelingen van

Harold openbaarden. Onderzoeken wij thans, of deze zoo ligtvaardig daarheen geworpen beschuldiging inderdaad op den laatsten der Saksische Koningen toepasselijk is. Om gronden ter wederlegging te vinden, is het misschien niet noodig verder te gaan, dan dezelfde bladzijde, waarop de Heer Heemskerk de beschuldiging uitspreekt. Want hij zelf berigt ons eenige regelen verder, dat Harold, ofschoon van zijne beste strijders beroofd, van vrienden en verwanten verlaten, en door de waarschuwingen van zijne bondgenooten en medestanders afgemaand van het aangaan des gevechts, door niets ter wereld kon bewogen worden, om het wagen van den strijd voor de onafhankelijkheid der natie, wier stem hem tot den troon had geroepen, zelfs maar een enkelen dag uit te stellen. Toen onderscheidene der Saksische hoofden hem raadden naar Londen terug te trekken, en de streken, die de hoofdstad van den vijand scheidden, te verwoesten, ten einde hem door gebrek aan levensmiddelen te verzwakken, riep Harold uit: ‘Hoe! Het land verwoesten aan mijne zorgen toevertrouwd! Op mijn woord, dat zou verraad zijn, en het is meer overeenkomstig mijn pligt, den strijd te wagen met de weinige mannen, die ik bij mij heb, steunende op mijnen moed en de deugdelijkheid mijner zaak.’ Wie zal durven beweren, dat zulk eene handelwijze weifeling en zwakheid verraadt? Is zij niet veeleer een doorslaand bewijs van heldenmoed, vastberadenheid en het vertrouwen, eigen aan hem, die overtuigd is, dat hij het regt aan zijne zijde heeft?

Op den 20sten September 1066 ontving Harold, terwijl hij in het Zuiden gereed stond den verwachten aanval des Normandischen Hertogs met kracht van wapenen te keeren, berigt, dat zijn broeder Tostig en Hardrada, de Koning van Noorwegen, met een groot leger in Northumberland geland waren. Dadelijk snelt hij derwaarts en in vier dagen tijds bereikt hij den vijand, bestrijdt hem en overwint. Willem landde den 28sten derzelfde maand te Pevensey, op een afstand van 262 Eng. mijlen van de plaats, waar Harold en zijne troepen uitrustten van de vermoeijenis, die zij hadden ondergaan. De tijding van deze gebeurtenis moest nog tot Harold gebragt worden, en toch reeds op den 13^{den} October had hij zijn leger in slagorde geschaard, tegenover de Normandiërs, die zijnen troon kwamen aanranden. De spoed en de beradenheid dezer bewegingen toonen genoegzaam, dat hij nimmer zelfs maar een oogenblik weifelde, maar dat, bij de

eerste aankondiging des gevaars, zijne plannen met stoutmoedigheid gevormd en met dezelfde stoutmoedigheid uitgevoerd werden.

Geen zweem van zwakheid is ook te ontdekken in het antwoord, dat Harold aan zijn oproerigen broeder gaf, even voor den slag, in welken deze laatste het leven verloor. Harold zond boden tot Tostig, om hem als den prijs des vredes de landvoogdij van Northumberland aan te bieden. ‘En wat zal het deel zijn van mijn getrouwen bondgenoot Hardrada?’ vroeg Tostig. ‘Zes voeten Engelsche grond, of, daar zijne gestalte die van gewone menschen overtreft, misschien een weinig meer,’ was het vaardig en snijdend antwoord. De strijd, die lang en bloedig was, werd onmiddellijk aangegaan; - Hardrada werd door een werpspies in den strot gedood, en het voordeel was aan de zijde der Engelschen. Andermaal zond Harold vredesaanbiedingen aan Tostig, andermaal werden zij met bitschheid verworpen - en op nieuw woedde de strijd, terwijl de overwinning onbeslist bleef, tot de verrader van zijn Vaderland een welverdienden dood vond. Eene onbegrijpelijke ingenomenheid en bijna verbittering tegen den Saksischen Koning, spreekt uit de woorden van den Heer Heemskerk, dat Harold in den strijd tegen Tostig en zijne Noorsche hulpbenden ‘zijne handen met bloederbloed bevlekt had.’ Wie bezigde immer zulk eene uitdrukking van een eerlijken strijd, voor de vrijheid des Vaderlands, tegen een verrader, die zich over bijzondere grieven door vreemde hulp te wreken zocht, al ware die verrader ook een broeder? Te minder mogt zij van Harold gebruikt worden, die geene poging onbeproefd had gelaten, om zich met zijn broeder te verzoenen, op wien alleen dus de schuld rust van het lot dat hem trof. Zou Harold's gedrag meer prijzenswaardig zijn geweest, zoo hij het in stilte had aangezien, dat zijn koningrijk door Engeland's oude erfvijanden, de Vikings van het Noorden, geplunderd was, omdat zij door zijn eigen broeder werden aangevoerd? Neen en nogmaals neen! In den weêrstand aan dien inval geboden volbragt hij slechts den pligt van een Koning en een vriend van zijn Vaderland, - en de strijd, waarin hij was gewikkeld, en waarvan deze overwinning slechts den eersten schakel vormde, verdient de levendige sympathie van elk, die de vrijheid lief heeft. Geen krijg is heiliger, dan die wordt gevoerd voor haardsteden en altaren tegen het geweld van

vreemde indringers; en zoodanig een krijg was die, waartoe Harold geroepen was. Vreemd moest het ons daarom voorkomen, zelfs na een tijdsverloop van acht eeuwen, hem op zulk eene verkeerde wijze voorgesteld te zien, in weêrwil van den nimbus, dien de heiligheid zijner zaak om hem heen verspreidt, en niettegenstaande hem geen misdrijf kan worden te laste gelegd, en de grootste fout, welke hem kan worden geweten, slechts overmaat van moed was, die hem het gevaar te weinig deed tellen. En toch, ofschoon hij de afgod was der Barden van zijn Vaderland, vinden wij hem zelfs de beschuldiging van bloohartigheid niet gespaard. Niet door tijdgenooten wordt zij op hem geworpen, - want deze, hetzij vriend of vijand, vereenigen zich om hem in dit opzigt regt te lateu wedervaren; maar door een schrijver van onzen tijd. De Heer Heemskerk verhaalt ons, dat, toen het tijdstip van den beslissenden slag bij Hastings naderde, ‘Harold door schrik werd bevangen.’ Maar waarin is dan die schrik van Harold gebleken? Daarin, dat hij een gevecht waagde tegen geoefende strijdkrachten, viermaal sterker dan zijne eigene? Daarin, dat hij weigerde naar Londen terug te trekken, om nieuwe troepen te verzamelen, terwijl hij zijn broeder den eersten schok des vijands liet doorstaan? Daarin, dat hij van het paard steeg en in de gelederen zijner scharen streed, zich blootstellende aan hetzelfde gevaar als de geringste soldaat? Of werden (wat ons waarschijnlijker dunkt) de woorden alleen gebezigd om een volzin te ronden? - In een dichter kan men het vergeven, dat de strikte waarheid soms aan de uitdrukking wordt opgeofferd; de overdrijving, die strekt om meer leven te geven aan zijn tafereel, laat zich ligt verontschuldigen, waar hij door zijne verbeelding is medegesleept. Wij kunnen het daarom ligtelijk dulden, dat Wace ons in zijne bezielde voorstelling van den slag bij Hastings verhaalt:

‘Quant il virent Normanz venir
Mult véissiez Engleiz fremir;
Genz esmover ost estormir;
Li uns rouir, li altres palir;
Armes seisir, escuz lever;
Hardiz saillir, coarz trembler.’

Maar zulke sieraden zijn beneden de waardigheid der geschiedenis, waar zij verkregen worden ten koste van hetgeen alleen de ziel der geschiedenis uitmaakt - trouw aan de waarheid.

De derde misslag, waarin, naar ons inzien, de Heer Heemskerk vervallen is, door eene eenzijdige beschouwing van Willem's togt, is eene overdreven bewondering voor zijn genie en talenten. Inderdaad, vestigen wij hier enkel den blik op de stoutmoedigheid der onderneming, - eene onderneming, welke alleen door den goeden uitslag kon geregtvaardigd worden, - op de landing van een talrijk leger en verbazenden krijgsvoorraad in een vijandig land, zonder het verlies van een enkel man, en op dien éénen grooten strijd, in welken een Koningrijk verloren en gewonnen werd, - letten wij op dit alleen, dan schijnt het ons, dat wij geene te hooge gedachten kunnen koesteren van den gelukkigen aanvoerder. Maar vatten wij de gebeurtenissen nader in het oog, dan doet zich de vraag voor, of deze verbazende voorspoed het gevolg was van beleid en schranderheid, of welligt slechts van een gelukkigen zamenloop van omstandigheden, met weinig kieschheid in de keuze der middelen gepaard? Wij voor ons gelooven het laatste. Met eene Kroon voor zijne oogen, als het loon der welgeslaagde poging, had Willem besloten niets onbeproefd te laten, hetgeen in eenig opzigt zijne belangen mogt kunnen bevorderen. Waartoe zijne heerschzucht in staat was, hebben wij reeds gezien in den Harold afgedwongen eed; en als ten spijt en spot van den regel, dat in het eind de goede zaak zegepraalt, werd juist zijn laaghartig misbruik van Harolds vertrouwen, en de list van hem buiten zijn weten te doen zweren op de overblijfselen zooveler heiligen, door hem van den bijstand der Kerk te verzekeren, een der krachtigste middelen tot bereiking van zijn doel. Het is bekend, hoe bovendien het hof van Rome, wegens de weigering der betaling van den penning van St. Pieter, sedert lang tegen de Anglo-Saksische kerk was ingenomen. De Noormannen, en vooral Lanfranc, Willem's bekwaamste raadsman, verstonden daarentegen bij uitnemendheid de kunst, om zich en hunnen Heer de pauselijke gunst te verwerven en het vuur van misnoegen tegen de Engelschen aan te blazen; de invloed van Hildebrand, die reeds toen zwanger ging van de grootsche ontwerpen tot uitbreiding der pauselijke magt, die hij later als Gregorius VII

volvoerde, wist te Rome over alle zwarigheden te zegepralen; en toen de schending van Harolds op de relikiën gezworen eed een geschikt voorwendsel aan de hand gaf, werd de banvloek der kerk op Harold en zijne aanhangers geworpen, en aan Willem door pauselijke uitspraak de vergunning verleend Engeland te veroveren, ten einde dit rijk terug te brengen tot de gehoorzaamheid van den Heiligen Stoel, en de betaling van den penning van St. Pieter voor alle volgende tijden te herstellen. Zelfs eene door den Paus gezegende banier werd, met een ring, die een haar van St. Pieter bevatte, aan den Hertog van Normandië ter hand gesteld. De togt tegen Engeland werd daardoor als een heilige kruistogt, en het gezag der Kerk noopte duizenden daaraan deel te nemen, in den waan van een verdienstelijk en Gode aangenaam werk te verrigten.

Ook in andere opzigten huwde zich het geluk aan het gewetenloos gebruik der gereedste middelen. Naauwelijks verspreidt zich de tijding, dat Willem een aanslag op Engeland in den zin heeft, of een magtige nabuur, Conan, graaf van Bretagne, zendt hem eene oorlogsverklaring. Een oorlog op het vaste land zou hem, door de noodzakelijke verdeeling zijner krijgsmagt, gedwongen hebben, althans tijdelijk, van zijne veroveringsplannen af te zien. Binnen weinige dagen sterft zijn tegenstander aan vergif, gelijk zijn vader vóór hem gestorven was; zijn opvolger, door deze voorbeelden gewaarschuwd, omhelst eene andere staatkunde, en zendt eenige troepen, om den Hertog bij te staan. Maar ook de middelen moeten niet uit het oog worden verloren, waarvan Willem zich bediende, om vrienden te winnen voor zijne zaak. Terwijl de begunstiging der kerk reeds duizenden door den prikkel des bijgeloofs om zijne banier verzamelde, verstond hij bij uitnemendheid de kunst, om op anderen door den niet minder magtigen hefboom der hebzucht te werken. Niet slechts in Normandië, maar in alle naburige gewesten, deed hij zijnen heirban afkondigen, en ruime soldij met uitgestrekte landerijen, als aandeel in den buit des veroverden grondgebieds, toezeggen aan allen, die met speer en zwaard en kruisboog te zijner hulpe zouden snellen. ‘Harold’, zoo sprak hij, ‘heeft geene geestkracht genoeg, om het geringste te beloven van hetgeen mij toekomt; maar ik heb regt om te beloven wat het mijn e is, en ook wat aan hem toebehoort. Hij moet de overwinnaar zijn, die niet slechts

het zijne kan weggeven, maar ook dat wat in het bezit zijns vijands is.' 'Sommigen eischten een vast loon, anderen slechts vrijen overtogt en al den buit dien zij konden veroveren; velen vroegen landgoederen in Engeland, eene heerlijkheid, een kasteel, eene stad; anderen vergenoegden zich met den eisch van eene rijke Saksische erfgename te mogen huwen. In één woord, alle begeerten, alle aanspraken der hebzucht lieten zich gelden', en de Normandische schrijvers verzekeren ons, dat Willem in alles toestemde, en niemand met eene weigering van zich liet gaan. Hij ging zelfs zoo ver, van de kerkelijke bedieningen te koop aan te bieden, en verkocht werkelijk een bisschopszetel voor een schip en twintig gewapende mannen. Door het gebruik van zulke middelen viel het niet moeijelijk verbazende strijdkrachten te verzamelen; en zelfs ten huidigen dage, indien de staat der beschaving dit nog veroorloofde, zouden dezelfde aanlokselen even talrijke scharen van roovers doen zamenvloeijen, als zich 800 jaren geleden om den Normandischen Hertog schaarden. Maar hoe groot ook zijne toebereidselen waren, had hij zich in staat gevonden om den togt te beginnen zoodra daartoe alles in gereedheid was, het is hoogstwaarschijnlijk, dat ook nu nog zijne plannen geheel mislukt, zijn leger en vloot geheel zouden vernietigd zijn, en dat slechts een gering overblijfsel zijner 60,000 man den terugweg naar Normandië zou gevonden hebben, om er de tijding zijner nederlaag over te brengen. Eene magtige vloot, met ervaren zeelieden bemand, zou hem zijn te gemoet gezeild, en ware hij aan deze ontsnapt, hij zou zich bij zijne landing het hoofd hebben zien bieden door de magt des geheelen Koningrijks. Doch Tostigs inval in Northumberland riep Harold af van zijne stelling in het Zuiden, en terzelfder tijd begon zich op de vloot, die reeds zoolang op de kusten gekruist had, gebrek aan levensmiddelen te openbaren, en de schepen zagen zich genoodzaakt naar Londen op te varen, ten einde zich op nieuw van leeftogt te voorzien. Het was op dit noodlottig oogenblik, dat de wind eensklaps gunstig werd voor de onderneming des Normandiërs. Hij landde in veiligheid; een oogenblik te laat slechts vond zich de Saksische vloot weder in staat om onder zeil te gaan. Indien Harold, ofschoon in het uur van den nood door vele vrienden en verwanten onedelmoediglijk verlaten, en door het verlies van vele zijner beste strijders verzwakt, met veel geringer strijdmagt, en deze

nog grootendeels uit nieuw aangeworven troepen zamengesteld, - indien hij, in weêrwil van al deze nadeelen, toch nog in staat was de overwinning twijfelachtig te maken van den morgen tot aan het vallen van den avond, wat zou dan niet de uitslag geweest zijn, zoo hij den Veroveraar en zijne scharen had kunnen te gemoet trekken met dat leger, hetwelk hij in den strijd met Hardrada had geleid tot de glansrijkste overwinning? Om ons te bedienen van de woorden der oude Britten in hun verzoek aan de Romeinen: ‘de zwaarden der Saksers zouden hen hebben teruggedreven tot in de zee, en de golven zouden hunne lijken hebben teruggeworpen op de zwaarden der Saksers.’

Mei 1851.

F.M. COWAN.

Salmagundi.

IV.

Huibert van Veere was van het bal bij de Bleekhorsten, - ofschoon het niet laat meer heeten mogt, ofschoon het vast vroeg begon te worden, - in de gelukkigste stemming ter wereld te huis gekomen:

> Pleased with himself, whom all the world could please.

De drukkende dampkring in de zaal, de waterkoude van den winternacht, hem had de eene noch de andere gedeerd, - hij ontwaakte den volgenden ochtend vrolijk en vlug. -

‘Een bewijs van een sterk gestel -’

En van onverdorven jeugd, en van matiging in het genot, en van eerste liefde, Professor! zouden wij er willen bijvoegen; - want, hoe geestig Byron gezongen hebbe van de weelde, die er in schuilt, na een nacht zwelgens met hoofdpijn opgestaan, rhijnschen wijn en sodawater te drinken, - een genot, Xerxes waardig; een genot, bij 't welk, altoos volgens den dichter, noch de gezegende sherbet met sneeuw getopt, noch de eerste stralen eener bron in de woestenij, noch oude bourgonje, waaruit de glans der ondergaande zonne u toevonkelt, halen mogen - de eerste de beste, die er de proef van neemt, zal alles behalve climax vinden in de twee toestanden, door de bekende regelen geschetst:

> Let us have wine and woman, mirth and laughter,
> Sermons and soda-water the day after.

Huibert ontwaakte vrolijk en vlug, zeiden wij, - te vrolijker, dewijl de eerste blik, dien hij, opstaande, over de tafel wierp, hem bewees, hoe dwaas hij zich in zijn droom had gekweld, als ware hij door Maria in den côtillon voorbijgegaan; dáár lag het strikje, waarmede zij hem tot haren danser koos. Hij beleefde in gedachte het laatste uur van het feest, - dat over zijne toekomst beslist had, hoopte hij van harte - nog eens; en toen hij de deurknop van zijn slaapvertrek omdraaide ten einde naar de om ontbijtkamer te gaan, toen sprak hij in zich zelven:

'Frisch gewaagd is half gewonnen!'

Het valt ligt te gissen, welk hagchelijk waagstuk Huibert meende te bestaan; maar of hij het even kloek als koen uitvoerde, dat moge de lezer zelf beslissen. Het ontbijt stelde zijne verwachting, dat het er hem gelegenheid toe bieden zoude, te leur, het is waar; - Papa was al naar het kantoor gegaan, eer hij beneden kwam, en mama vroeg naar twintig dames, waaronder heele mooije, en heele lieve ook, maar vroeg naar Maria Hudde niet. Waarom echter, als, des ondanks, keer bij keer, het besluit om over haar te spreken bij hem opkwam, waarom zag hij er even dikwerf weder van af? Die naam, hem anders de liefste ter wereld,

> Hij wilde hem de keel niet uit.

Op het kantoor viel er natuurlijk niet van op te halen; doch waarom bleef hij, varen wij vragende voort, toen het twee ure geworden was, nog achter den lessenaar zitten blokken, en liet Papa ouder gewoonte naar Doctrina trekken, of hij hem geen wigtiger nieuws had mede te deelen dan eenige buiten- of binnenlandsche courant brengen kon? Het was geen onderwerp om bij het huiswaarts keeren van de beurs op straat te behandelen; maar het middagmaal was ten einde, en nog had hij er met geene sylbe van gerept, ofschoon het bal bij mama niet in het vergeetboek was geraakt. Wij zouden kunnen beweren dat Huibert aanleg had diplomaat te worden, dat hij opzettelijk met zijn voorstel wachtte tot de (gesloken) patrijzen de koude ossenrib hadden vergoed en de *côte-rôtie* hare werking deed; maar we zijn te opregt om niet te getuigen, dat zijne stem haperde, toen het hooge woord er uit moest:

'Ik heb Jufvrouw Hudde gevraagd!'

'En zij?' viel Mevrouw van Veere in.

'Maar, Mama!' hernam Huibert, weder de flinke bol, nu hij voelde dat die verwenschte kleur bedaarde, 'zou ik er van gesproken hebben, als ze mij een blaauwtje had doen loopen? Slechts kende ze mij "nog niet genoeg;" slechts wist ze niet of hare ouders haar zouden vergunnen mij nader te leeren kennen; - en daarom wilde ik Papa verzoeken -.'

‘Huibert!’ nam de oude van Veere het woord, ‘ik heb twee bedenkingen,’ en hij tikte de asch van zijn geurige havanah, die hij om den wille van het schrale winternageregt - wat chinasappelen en een beschuitje met kaas - niet getoefd had op te steken.

Onze minnaar luisterde te ingespannen, om anders dan met zijne oogen te vragen: ‘welke?’

‘Op een bal niet verliefd te worden, als men nog geen vier en twintig jaar is, dat zou wat veel zijn geeischt; maar na de kennismaking van één avond een meisje ten huwelijk te vragen -’

‘U zoudt gelijk hebben, Papa! doch ik heb Maria al zoo lang lief!’

En Mevrouw van Veere waande zich vijf en twintig jaren, waande zich dertig jaren jonger, toen Huibert opbiechtte, waar en wanneer hij Maria het eerst had gezien, hoe dikwerf hij Maria in het publiek had weten te ontmoeten, hoe goed Maria al voor maanden geweten had, dat hij haar beminde.

Papa gaf zijne eerste bedenking prijs, maar deed nu de tweede gelden. ‘De Huddes zijn hoog in hun wapen,’ zeide hij.

‘Van Veere! dat mag zijn,’ viel Mevrouw in; ‘maar wij gaan immers met huns gelijken om?’

‘Wij, Antje!’ lachtte de heer des huizes; ‘man en vrouw zijn één, zegt men; doch behoor ik daarom tot de fijntjes van uw aanzienlijken krans?’

‘Spot niet, van Veere! ik wenschte dat gij u half zoo veel over uwe ziel bekommerdet als over uwe zaken.’

‘Antje!’ was het ernstig wederwoord, ‘wanneer gaf ik u aanleiding mij in dat opzigt van onverschilligheid te verdenken?’

‘Gij kiest geen partij, van Veere!’

‘In kerkgeschillen?’

‘O, het geldt meer dan een enkel leerstuk!’

‘Antje!’ zeî de man des huizes, ‘ik heb die zelfde klagt al honderdmalen gehoord; ik heb haar al wel honderdmalen beantwoord. Waarom ik geen behoefte heb mijn geloof in woorden te laten luchten, zoo als uwe vrienden doen? De beginselen, naar welke wij handelen, komen onwillekeurig in onze werken aan het licht, komen aan het licht, eer wij het vermoeden, in goed en in kwaad. En daarom vrage ik u nog eens, waardoor heb ik u reden gegeven -’

‘Ge scholdt op “de fijntjes.”’

‘Toen gij de Huddes woudt opwegen met uwe aristocratische kennissen, Antje! toen heb ik gelagchen over den hoogmoed, die vrienden aan het hof meende te hebben, - ik reken er zoo weinig op, dat ik niet eens durfde zeggen: *à quelque chose mal-*

heur est bon! - Of vleit gij u, dat ge in eenig ander opzigt, dan om voor allerlei genootschappen bij te dragen, *pour une des nôtres* geldt?'

'Waarom zou ik ze wantrouwen, - dewijl ze vroom zijn?'

'"Allemaal menschen," Antje! rationalisten, groningers, orthodoxen, - de een spreekt van volmaakbaarheid, de ander van heiligmaking, de derde van dankbaarheid, in goede werken aan den dag gelegd, - wat zou het eene heerlijke wereld zijn, als die boomen de vruchten droegen, welke zij beloven, als er niet zoo vele wurmstekige onder liepen. Onze buurman, zegt men, ziet die eer in onzen hof dan wij zelve, en daarom, wijfjelief! spaar mij niet.....'

Mama zag zwijgend voor zich, maar zuchtte er niet minder om; - was het wonder, dat Huibert, toen wij zijne kennis maakten, door zijn woord tot Oom Frits weinig bleek op te hebben 'met de orthodoxie, die hoe langer hoe meer in de mode komt?'

Gij hadt het er voor gehouden, dat Mevrouw van Veere iets van 'werkheiligheid' mompelde.

Huibert echter wachtte er zich wel voor dit te doen; Huibert maakte zich het oogenblik stilte ten nutte, om het gesprek eene aangenamer wending te geven, door zijne ouders dank te zeggen voor hunne blijkbare goedkeuring zijner keuze.

'Het is een heel lief meisje,' betuigde Mama.

'Heeft Huib goed uit zijne oogen gezien?' vroeg de oude Heer, en vulde de glazen van vrouw en zoon, en toen ook het zijne, met zekere plegtigheid.

'Jongen!' sprak hij, 'ik heb niets dan vreugde aan u beleefd, God zegene uw voornemen!'

En hij reikte Huibert de hand.

'Word zoo gelukkig,' liet de vader er op volgen, 'als ik met uwe moeder ben, - al zijn wij het over "de fijntjes" niet altijd eens.'

Men ziet het, bij gezond hout deert het niet, of het snoeimes soms wat diep gaat!

'Och, Jacob! gij meent het zoo goed,' schreide de vrouw, maar Huibert was opgesprongen, Huibert kuste die tranen weg.

En er werd geklonken, en er werd gekout, langer dan het ooit anders gebeurde; Mama wilde nog allerlei bijzonderheden weten van het bal bij de Bleekhorsten; Papa beraamde vast hoe hij bij de Huddes belet zou doen vragen; - en er werd gekout en geklonken, tot de wijzer op de pendule voor den schoorsteen acht ure wees, en de eerste klerk van het kantoor kwam vragen, of Mijnheer de brieven voor de Engelsche post ook wilde nazien, en een der oude getrouwe dienstmaagden het theewater maar 'in de voorbaat' binnenbragt, al was het dessert nog niet afgenomen.

‘Aanstaanden grootouders is het te vergeven, dat zij van klok noch klepel meer weten;’ zeî Papa lagchende, terwijl hij zijn zoon volgde.

Drie dagen later zou de Heer Hudde ‘de eer hebben, den Heer van Veere tusschen een en twee ure af te wachten.’ Het was eene zware proef voor Huiberts geduld geweest, en toch had hij die zegevierende doorgestaan; maar toen zijn vader was vertrokken, toen hij zich voorstellen kon, dat een enkel woord over zijn wel of wee zou beschikken, toen beproefde hij vergeefs zijn werk achter den lessenaar voort te zetten; de koortsige spanning vergunde het hem niet. Beweging, dacht hij, zou hem afleiding geven, en een, twee, drie, had onze krullebol den winterjas aan, en den hoed op; - beweging zou hem goed doen, en besluit en uitvoering volgden elkander zoo snel, dat hij de brug van het - eiland was overgegaan, dat hij voor het poortje van de werf de Zeemeermin stond, in zes malen korter tijd, dan waarin hij anders den langen weg zou hebben afgelegd.

Beweging alleen baatte niet hij had ook behoefte aan gesprek.

Immers, in iederen meer bedaarden gemoedstoestand zou hij gelegenheid te over gevonden hebben, zich met zijn eigene gedachten bezig te houden; zou het hem onmogelijk zijn geweest, zoo onopmerkzaam, zoo overijld dat levendige schouwspel langs te vliegen, 't welk, dank zij den open winter, ons entrepôtdok ook dien middag aanbood. Hoe gaarne toch sloeg hij het anders gade, al vermaakte hij er zich mede het ‘de verwarde landkaart’ te noemen, dewijl zijne pakhuizen, die de namen der steden van het (voormalig vereenigd) Koningrijk der Nederlanden dragen, door de alphabetische opvolging van deze,Noord en Zuid,en de Oost op den koop toe, kris en kras door elkaêr om u heen doen dwarrelen. Wat plagt het hem in die ‘verbijsterde wereld’ wèl te zijn, waar de voortbrengselen aller luchtstreken, die van den uchtend en van den avond, - de weelde van de warmte en der koude kracht, - waar zij zamenvloeijen, waar zij worden vergaderd, waar zij boven, onder, om en bij elkander bijeen liggen, alsof onze spanne gronds al die duizenderlei vruchten droeg; of ze nooit gescheiden waren geweest door oceaan bij oceaan.

> Qui dubiis ausus committere flatibus alnum
> Quas Natura negat praebuit Arte vias.

Hoe Huibert zich verlustigde binnen deze muren in eene spraakverwarring, welke aan die van Babel herinnerde - een mengelmoes van europesche talen, maar om strijd gebrekkig vertegenwoordigd, en soms geheel in tegenstelling met de karakteristiek, waarop ieder der mededingsters zich te goed doet. Hij hoorde er duitsch en fransch, doch het eene noch het andere zweemde naar de portretten, ons door Tegnér van de beide meisjes geleverd; - eene schoone jonkvrouw, zoo schetst hij de eerste, eene

schoone jonkvrouw, in het frissche woud flink opgewassen, sterk van leden en smijdig van vorm; - slechts wat de schilder gispte bleek waar: de breede mond, de trage uitspraak, het phlegma! - eene onttroonde vorstinne, zoo beeldt hij de tweede af, eene onttroonde vorstinne, gezelschapsdame geworden, maar naar wier geestigen kout de wereld nog gaarne luistert; - het mogt wat! zij snaterde, zij beet af, zij vloekte, zij loog, zij had al hare hoffelijkheid verleerd! - Huibert had van: ‘nieuw Roomsch’ en van ‘prachtig Madridsch’ gelezen; - maar het verwonderde hem niet dat, die vroegere wereldbeheerschers van hunnen hoogen zetel waren vervallen, als hij hun smerig nakroost zich in ons dok in het slijk zag wentelen; als hij hoorde, hoe mond bij mond de talen radbraakte, waarop het zangerig Zuiden zich zoo hoogmoedig verheft! - Huibert leende er beurtelings aan Denen en aan Zweden het oor, en hield den naijver, die de zonen van Scandinavië verdeelt, er te kleingeestiger om; hij vond, als hij vonnis wijzen dorst, noch in de eene noch in de andere taal die kracht, welke de poëzij zoo gaarne aan het Noorden toeschrijft. - ‘Waar blijft het Russisch?’ vraagt men welligt, - houdt het Huibert ten goede, dat hij er geen woord van verstond, dat de moed hem ontzonken was, de studie dier taal te beproeven, sedert hij telken reize, als hij met Petersburger vrienden het bekende huisje aan de Zaan bezocht, de Russische opschriften anders hoorde vertolken. - ‘En Poolsch!’ Al wat hij er van wist, lieve lezeres! - het is geen zeevarend, het was een ridderlijk volk - al wat hij er van wist, bepaalde zich tot drie woorden, welke hij Maria Hudde, maar in het hollandsch, toegefluisterd had, welke wij gaarne wenschen, dat gij ook eenmaal van uwen uitverkorene hooren zult: ‘*Upadam do nog*’ (ik valle u te voet). Doch als we dus voortgingen, wij zouden afdwalen; we zouden verzuimen te spreken van die taal, welke zich daar, na de onze, het luidst hooren doet, die vast veel verder gaat dan deze, die de wereldtaal dreigt te worden, al vond Huygens, - toen wij in ieder opzigt Groot-Brittanjes mededingers waren, - nog vrijheid haar te vermelden, als:

> het Engelsch quett'ren
> De Tael van alle Tael, die nergens t'huys en hoort,
> En all om boortigh is;

Anderhalve eeuw later, na eene ontwikkeling als die van het volk, welks behoeften zij bevredigen bleef, deed Tegnér haar onregt, door haar eene spraak te schelden, voor de stamelenden gemaakt, - bij wie elk woord een embryon is, - die de eene helft uitstoot, die de andere helft inzwelgt, - en niets beters heeft te doen dan zich ook voor hare tong eene dier stoommachines aan

te schaffen, waarmeè toch alles in haar vaderland gedreven wordt. Een droevig blijk, hoe weinig bijwijle ook de eersten onder de nieuwere dichters het poëtische in den vooruitgang der nijverheid weten op te sporen en te huldigen; hoe vaak zij dien, om den wille hunner verjaarde schoonheidsbegrippen, voorbijzien - en beschimpen! Stamelen! in welk opzigt stamelt het Engelsche volk? in huisselijk, maatschappelijk of staatkundig leven misschien, - of wel in zijne litteratuur? - In zijn eenvoud zag onze Huibert juister dan het groote genie; waar hij Engelsch hoorde, daar hief hij gaarne den blik naar boord op, verzekerd orde, tucht, pligtbesef te zullen vinden waar de vlag van Albion waait; verzekerd die te zullen aantreffen tot bij de nakomelingen der Britten in America toe!

Huibert, wij herhalen het, Huibert had er echter thans oog noch oor voor; wat meer zegt, zelfs de dichterlijkste schepping van den handel, zelfs een schip op stroom, dat hem anders, hoe honderdmalen gezien, altijd op nieuw verraste en verrukte, altijd weêr anders en toch weêr aangenaam mijmeren deed, boeide hem nu niet. Een schip op stroom, die wondere wedergeboorte van den eik en de hennepstruik, - welke beide, hoe ongelijk overigens, in het hart van Europa wortel sloegen en opwiessen - de eene in eene eeuw, de andere in één enkelen zomer, - welke beide, als de zonneschijn van den middag te heftig werd, uitzagen naar de frissche koelte, die van de Oostzee zou aanwaaijen; naar den regen, door het wolkje aan de kimmen der verre kust beloofd, - een storm voor wie de kruin in de wolken hief, een stortvloed voor hem, wiens bladerenkroon geslachten in zijne schaduw nam; eenige droppels voor de wiegelende plant, door het zuchtje, dat langs de aarde zweeft, vast verfrischt; - welke beide gevallen zijn in volle rijpheid, vollen bloei - de eene voor de vereenigde krachten van honderde armen, het andere voor een enkelen zwaai van de zeis, - welke beide, schoon gestorven, niet ophouden te leven, slechts wisselende van plaats, van gestaltenisse en van doel! Een schip op stroom, de wondere wedergeboorte van den eik en de hennepstruik, - maar niet langer aan het harte van Europa geboeid, maar niet langer door de laauwe zon van het Westen gestoofd; een schip op stroom, dat uit den nacht van noord- of zuidpool ten onzent weder het licht ziet, of de keerkringhitte nog in zijn binnenste voelt, al dreigt het water, dat het draagt, ten iederen avond om boord te stollen - dat geleefd, gekampt, geleden, overwonnen heeft op andere oceanen, dan die aan onze kusten knagen, in andere orkanen, dan onze hemel kent. Een schip op stroom, eene wereld in het klein, met al haar gebrekkigs en al haar goeds; met wat zij gruwelijks heeft en wat zij groots

oplevert, - ontbering, die de manschap verpligt is zich te getroosten, uitspatting, die de overheid toejuichend schijnt aan te zien; - een blijk onzer wetenschap, die de golven in hare dienaressen verkeert en de winden tot hare dienaren maakt; eene be schaming van onzen hoogmoed, als de schipbreukeling ons de gevaren schetst, aan welke hij ter nood ontkwam; - de welkome waarborg, dat geene der behoeften, waarin de weelde onze geneugten heeft verkeerd, vergeefs bevrediging zal eischen; de bode der beschaving aan verre volken, maar die, helaas! niet enkel haar zegen, die ook haar vloek den vreemde brengt; - het onwaardeerbaar middel tot ruil van den wederzijdschen overvloed van werelden, door zee bij zee gescheiden; maar ook het afgrijsselijk middel om het eene menschenras in slavernij van het andere te slepen; maar ook het hartbrekend middel, om, na vaderland en vrienden voor altijd goeden nacht te hebben toegeroepen, elders het stuk brood te zoeken, hier den schamele ontzegd. Een schip op stroom! - eene wereld in het klein, met al hare verborgenheden van leven van den geest, leven van het harte vooral; - door de bewondering des Scheppers, waarin de eerste zich vermeidt bij ieder nieuw natuurschoon, en in de stilte als in den storm; door het lijden, maar ook door de liefde, die de eenzaamheid gezellig maakt, daar zij der gedachte vleugelen leent voor het tegen woordige en het toekomende, voor de aarde en voor den hemel! - een schip eindelijk, waarvan het lied Schiller's teregt beroemd meesterstuk *von der Glocke* had kunnen evenaren en overtreffen, indien Bilderdijk voor het onderwerp warm ware geworden, wanneer zijne sympathie voor ons volk, èn in onzen voorspoed èn in onzen val, inniger ware geweest.

Huibert was de werf de Zeemeermin intusschen opgestapt; behoorde hij tot de Leden der Nederlandsche Zeil-en Roei-Vereeniging?

Waarom niet?

‘Tot in onze uitspanningen toe, apen van den vreemde!’

We zullen de eerste zijn u een handje te helpen, als gij er oorspronkelijke voor in de plaats weet te geven; maar zoo lang deze niet overvloeijen, zoo lang het, helaas! waar blijft, dat onze opvoeding de ontwikkeling van het ligchaam verzuimt, om den wille der beschaving, der overprikkeling van den geest, zoo lang mogen wij een middel, om ons van dien verkeerden weg terug te brengen, niet afwijzen, louter dewijl onze buurman het eer bedacht dan wij. Al wat onze volkstrots eischen mag, is dat men ons met geen *Yacht-Club* kwelle in eene stad, die langer dan honderd jaren reeds uit hare jagthavens Admiraal-zeilen zag; - op dat punt kunt gij niet kittelooriger zijn dan wij; - hebt ge wel ooit, zoo als het ons bijwijle gebeurde, den courantiers de jicht in de vingers gewenscht, wanneer dezen, in plaats van het hollandsche hoezee, het russisch *hóéra* of *hoerà*, of het fransch en engelsch *hurrah* schreven? Is

er iets dat ons ter harte gaat, het is het bewaren, het is het verlevendigen van de heugenis, dat onze Republiek den drietand der zeeën voerde, eer Brittanje haar dien ontwrong, - dat, bij den aanvang der zestiende eeuw, die zelfde voormalige mededingster, nu in beheerscheresse van den oceaan verkeerd, slechts twee oorlogschepen had, - zoo als gij het in de oude ballade van 1511 lezen kunt, in de woorden van Lord Howard tot Hendrik den Achtste:

‘Sir Andrew's Shipp I bring with mee
A braver Shipp was never none;
Now hath Your Grace two shipps of warr
Before in England was but one.’

‘Om tot eene worsteling op te wekken, die gelukkig onmogelijk is, maar zoo zij mogelijk ware, er niettemin hopeloos om wezen zou?’

Verdenkt gij ons in ernst van die dwaasheid? - alsof er uit Engelands vooruitgang niet te leeren viel, hoe ver hij het brengen kan, die zijnen buurman datgene afziet, waarin deze hem de baas is! - wij keeren er tot onze volksvermaken meê weêr. Geene anglomanie, geene anglicismen, waar het inheemsche bruikbaar bleef; waar onze eigene taal ons een oorspronkelijk woord aanbiedt; maar *a welcome, a hearty welcome for every yacht*, van de overzijde op Maas of IJ gekomen, als de prikkel ons in roeijen of zeilen verder brengen kan. Wij waren ten achter geraakt, schromelijk ten achter, - onze boeijertogtjes met trekpaarden van Amsterdam naar Utrecht verdienden door Bles te worden geschilderd en gehekeld, - maar dat is één voor zijn talent; - al wat er mannelijks in de worsteling met meir of stroom schuilen mogt, werd ontweken om gemakkelijk te genieten, om zuipende te zitten en zittende te zuipen; - Jan! nog een langhals En zouden wij dan weigeren de hand weêr aan roer of roeispaan te slaan, dewijl het de vreemdeling binnen onze poorten is, die ons tot inspanning opwekt, die ons het bewustzijn onzer krachten hergeeft?!

Foei, van de bekrompen nationaliteit, voor wie al wat uit den vreemde komt verdacht is, die al wat de vreemde ons brengt versmaadt, - wat zouden wij ongaarne onze op duitschen leest geschoeide zanggezelschappen missen, al wenschten ook wij, dat men het nonsensicale woord liedertafel op de grenzen had aangehouden en teruggestuurd!

Huibert, - als Mohammed niet tot den berg gaat, de berg zal niet tot Mohammed komen - Huibert is vast met den oudsten zoon van den eigenaar der Zeemeermin in gesprek geraakt over een tentjagt, door hem, voor pleziervaart, buiten op - besteld;

maar wat er heden aan Claes Govertsz hapert, Huibert weet het niet; het is kortweg: ‘neen, Mijnheer!’ en ‘ja, Mijnheer!’ al wat hij ten antwoord krijgt, en zoo min het werken als het praten gaat den anders vluggen borst van harte.

‘Schort er iets aan, Claes?’

Het zonderlinge antwoord luidt:

‘Daar komt vader, Mijnheer!’

Indedaad, een flink gebouwd man, dien gij nog geen zestig jaren geven zoudt, stapt de deur uit van de ouderwetsche maar benijdenswaardige woning op de werf, - eene woning, die in den zomer half wegschuilt achter eene linde vier, vijf, welke haar voor de ochtendzon beschutten, maar zoo geleid en gesnoeid zijn, dat men ook dan door hare kleine glasruiten hetzelfde heerlijke gezigt op het IJ heeft, 't geen er nu onbelemmerd uit te genieten valt, - doch de eigenaar der Zeemeermin komt al nader en brengt de hand aan de muts, en tracht tegelijk een vriendelijk gezigt te zetten.

Maar zoo goed als het eerste gaat, zoo weinig grif lukt het laatste; hij gaapt als een oven.

‘Goeden dag, baas!’ komt Huib hem ter hulpe.

‘Zoo, Jongeheer!’ is het antwoord, en de oude Govertsz geeuwt onwillekeurig weêr - er blijft bij Huibert geen twijfel, dat hij den man in zijn middagslaapje gestoord heeft; de ietwat hooge kleur zijner wangen zou het verraden, als de gaaplust het niet reeds aan het licht had gebragt.

‘Ik wilde eens zien of het tentjagt wat vorderde, - maar gij hadt daarom wel binnen kunnen blijven, Baas!’

‘Binnen blijven! - ’ de geeuwzucht is voorbij, er spreekt drift uit het antwoord, - ‘binnen blijven, Jongeheer!’ - Als de lezer door dien titel reeds gegist heeft, dat Baas Govertsz Huibert van kindsbeen kende, dan heeft hij het geraden. - ‘Binnen blijven, neen, dan moet Govert Govertsz eerst nog een dag ouder zijn.’

‘Claes had mij immers wel kunnen zeggen....’

‘Ja, Jongeheer! als die zijn hoofd niet zoo vol muizennesten had -’

Maar de vader bedwingt zich, - want de zoon zag van zijnen arbeid op, en zweeg echter.

‘Wil u eens zien, hoe verre wij met het tentjagtje gevorderd zijn?’ vraagt Baas Govertsz na eene pauze.

‘Gaarne,’ zegt Huibert, en volgde den flinken zestiger reeds de werf op, tusschen eenige houtstapels door, een scheepje dat op de helling gebragt was langs, en een paar bootjes in aanbouw om, - voorwerp bij voorwerp, die de oude hem vroeger zou hebben aangewezen, waarvan hij hem vroeger de historie zou hebben verteld. Heden echter niets van dat alles; heden geen enkel blijk

der zelfvoldoening die het vooruit was gegaan, die het nog verder vooruit wilde brengen; - Huibert had ook Baas Govertsz wèl willen vragen: ‘schort er iets aan?’

Maar de eigenaar der Zeemeermin gaf er hem niet op nieuw aanleiding toe; zij waren bij het tentjagtje, en voor een omzien kwam de man van het vak boven: ‘het hout was van het beste, en het zat goed in elkaêr ook, - probeer maar eens hoe plezierig u er in varen zal!’

Huibert nam een oogenblik plaats; Huibert dacht zich Maria op hun buiten aan zijne zijde; Huibert zuchtte.

‘Al is het maar een kleinigheid, het zou op de grootste werf niet beter worden gemaakt,’ brak Govertsz des jongelings mijmering af.

‘Papa zegt dat gij het verre gebragt hebt, Baas!’

‘Buurman Laats bragt het nog verder, Jongeheer! maar die had ook een mooije stuiver gelds met zijne vrouw getrouwd.’

‘En ge hebt hier een leven als een koning, - een uitzigt, waarvoor ik ons huis op de Keizersgracht gaarne geven zou. -’

‘Hm!’ had de eigenaar der Zeemeermin gekucht bij de eerste opmerking, en eenig leed moest hem waarlijk diep ter harte gaan, want bij de tweede volgde hij Huiberts blikken op de spiegelende oppervlakte van het Y niet. Toen deze zich eene wijle in het spel der golven, in het staren naar de zeilen, die in het verschiet opdoemden, in het stuiven van het schuim voor den boeg van een beurtman had verlustigd, en hij omzag, toen was het voorhoofd van Baas Govertsz gerimpeld, toen staarde hij stokstijf op den grond.

‘Schort er iets aan?’ lag andermaal op de lippen van onzen jongeling, maar de flinke zestiger kwam hem voor met de vraag, of hij ‘bij moeder de vrouw ook eene cigaar wilde opsteken?’

‘Ik wil ten minste wel eens zien hoe de jufvrouw het maakt,’ zeî Huibert.

En even stil als zij naar het tentjagtje waren toegewandeld, even stil keerden zij nu een anderen weg terug, maar kwamen toch Claes weder langs, die noode van zijn werk opzag om onzen vriend te groeten. Daar waren zij bij den kippenloop, die tot Huiberts vroegste herinneringen zijner kindschheid behoorde; daar bij den duiventil, waarnaar hij zoo vaak als knaap was opgeklouterd.

‘Oude bekenden,’ mogt hij zeggen, terwijl hij bij hun naderen een paar de blaauwe lucht invliegen zag.

‘Die zijn nu Coo's liefhebberij,’ was het antwoord.

En zij waren bij de thans dorre haag, tusschen de woning en de linden, die in Mei weêr geuren zou, - de haag om het tuintje, dat Huibert zoo dikwijls in bloei had gezien.

‘Ga binnen, jongeheer!’ sprak de Baas, toen zij de klinkertjes over waren, die van het poortje in de straat tot voor de deur der woning leidden.

En Huibert trad in het bekende vertrek, dat hem, als vroeger, al had het van weelde geen zweem, vriendelijk toelachte, door de zorg, waarmede Vrouw Govertsz het eenvoudig huisraad zindelijk onderhield. Het was in het hartje van den winter, doch helder waren de gordijnen, - helder als een brand, zeggen de luî; - de stoelen hadden jaren lang dienst gedaan, maar er ontbrak geen sport aan, en de matten zitting was heel; - het gezin, Huibert wist het, zat den eenen dag vóór, den anderen dag ná, om die tafel aan; toch waren er geene gaten in gebrand, toch rafelde het zeildoek niet eens. Het glom hem tegen; maar wat was er binnen deze muren, dat het niet deed? wat zoudt gij het glimmendst hebben geprezen, de eikenhouten linnenkast, waarmede het echtpaar zijn huishouden was begonnen, of het wortelboomhout van de groote gang-, hier kamerklok, die het zich, toen het hun zoo gezegend ging, had aangeschaft? Gij zoudt geaarzeld hebben, wedden wij, en na eene poos vruchteloos vergelijkens, zoudt gij geëindigd zijn met te weifelen tusschen het staal van het ouderwetsche vuurhaardjen in de schouw, en de koperen sloten van een folio bijbel, die op eene lâtafel lag met Vader Cats in de buurt.

Alles was als van ouds; slechts zag Vrouw Govertsz er niet zoo opgeruimd uit als zij plag.

Huibert had zijne cigaar al opgestoken; Huibert hoorde voor de eerste maal van zijn leven in die kamer het tikken van de klok, zoo zeer stokte het gesprek; ‘alleen Piet Hein is dezelfde,’ dacht hij, toen de werfhond, die meê was binnengegaan, den kop op zijne knie vlijde, en hij in de trouwhartige oogen van het dier zat te kijken, wie weet hoe lang.

Hij dacht het - en weg was de hond, de deur, die maar aanstond, reeds uit; hij had den stap van een vreemde de werf op hooren komen.

‘Vader!’ kwam Coo zeggen, ‘daar is schipper Pik.’

‘Mijne groete 't huis, jongeheer!’ wilde Baas Govertsz afscheid nemen.

‘Maar, man! kan Claes hem niet spreken?’

‘Och, wat,’ zeî de baas, en was de klinkertjes al af.

Huibert stond op, - en ging toch nog niet heen.

‘Mietje!’ sprak Vrouw Govertsz eensklaps haar veertienjarig dochtertje toe, het kind, haar geboren tusschen Claes en Coo, dat al dien tijd zoo ijverig had zitten breijen, of het er den kost mêe winnen moest, ‘Mietje!’ sprak zij, ‘ga even naar buurvrouw Nierdels en vraag, of zij te avond eens bij mij komt.’

Maar zoo ge nu met Huibert, gedachtig aan haar woord tot den baas, of Claes Schipper Pik niet spreken konde: ‘O dochter Eva's!’ hadt uitgeroepen, toen zij hem, zoodra het kind hare hielen had geligt, zoo vriendelijk vroeg: ‘Een woordje, Jongeheer!’ - ge zoudt het haar, als hij, in het volgend oogenblik hebben vergeven, toen hij hare bruine kijkers vol tranen zag schieten, en zij snikkende uitborst:

‘Och, we zijn zoo ongelukkig!’

‘Als papa u helpen kan,...’ sprak Huibert.

‘Dat weten wij, Jongeheer! - dat hebben wij ondervonden, toen wij ons huishouden begonnen; wij zijn er hem nog dankbaar voor. - ’

‘Maar wat is er dan nu? - ’

‘Oneenigheid, Jongeheer! oneenigheid tusschen mijn man en mijn kind, het bitterste kruis,’ snikte Vrouw Govertsz, ‘och, laat mij mijn harte maar eens lucht geven. Wie weet of Mijnheer van Veere bij den baas niet meer vermag dan wij, want ik kan er Claes toch niet hard over vallen.... -’

‘Maar, Jufvrouw! ik weet nog niet waarover zij verschil hebben -’

‘Over Leentje, Jongeheer! - doch het is waar, het kind zal u niet meer heugen, de dochter van den horlogiemaker in de - straat - zij plagt hier heele dagen te komen spelen. -’

‘Leentje!’ viel Huibertin, ‘Leentje Veeling, die zoo lief zingen kon?’

‘Dezelfde, Jongeheer! heugt zij u nog? dezelfde, een zoet kind, niet waar? dat een mooi meisje is geworden, - de baas zou er ook niets tegen hebben, dat Claes er zijn zinnen op heeft gezet, als zij maar niet arm was, doodarm. Maar hoe zou u het weten, dat die goede luî achteruit zijn gegaan, tot zij wegteerden van gebrek? De man bleef met een vijfentwintig beste horloges zitten, zij waren uit de mode geraakt; de man leed een zwaar bankroet aan een groot heer, dien hij tien of twaalf huisklokken leverde, veel duurdere dan de mooije die dáár staat, die ook van hem is, - het heette dat zij naar Oost en West zouden gaan, daarom kon het speel werk niet te kostbaar wezen! O die afzetter! - Er kwam haast geen cent van te regt, Jongeheer! maar het zou den man nog den dood niet hebben gedaan, als het verdriet hem niet op de oogen was geslagen, als Leentje maar een jongen was geweest.’

De uitdrukking mogt naïf heeten, en toch lachte Huibert niet.

‘Veeling had geen zoon,’ voer Vrouw Govertsz voort, ‘geen zoon, die hem helpen kon, om het verlies te boven te komen, en van sparen alleen rookt de schoorsteen niet; er wil ook winnen toe; - zijn vrouw bekromp zich voorbeeldig, maar wat baatte het? was Leentje al vlug met de naald, Veeling zag wel, dat twee te veel waren voor wat zij verdiende! Geloof daarom niet dat hij morde, Jongeheer! hij verbeidde maar met verlangen! Spoedig

nam hij van week tot week af; ieder keer als we weêr bij hem kwamen, vonden wij hem minder geworden; want de baas, die lang met Veeling op en neêr had gegaan, bleef als de meesten niet weg, toen de man arm was geworden, met wien hij het zich eens eene eere had gerekend te verkeeren. Govertsz was toen nog niet zóó aan den Mammon verkocht, Jongeheer! we bragten altijd eene verkwikking meê; schoon de zieke ze haast niet meer nuttigen kon, was Veeling er toch heel dankbaar voor. “Waarom zou ik er aan twijfelen, dat God mij genadig zal wezen?” sprak hij vaak, Hij die mij in al mijn leed zulke vrienden, zulk eene vrouw, zulk een kind geeft, zal ook in het dal des doods wèl met mij wezen!’

Huibert wreef zich in de oogen.

‘Leentje wint nu, op een armoedig kamertje, den kost voor hare moeder - of het kind ook alle ongeluk treffen moest, heeft die de kanker! - de baas heeft al wel tienmalen aan Claes gezegd, dat het meisje zich niet zoo zou behoeven af te sloven, als hij naar zijn raad luisteren en haar bedanken wou. Maar dan is het of de jongen dol wordt: “Waarom zou ik mijn woord breken?” roept hij, - en ik kan mijn kind geen ongelijk geven, - “waarom zou ik mijn woord schenden? wat heeft zij mij gedaan, dat ik haar den dood aan zou doen? Ik heb haar liever dan mijn leven, vader!” - och, Jongeheer! het zou een steenen hart breken, maar geldzucht heeft geen hart; de baas blijft er bij, dat hij geen arme schoondochter wil. “Armoê is geen schande,” mag Claes dan zeggen, - en dat is ze ook niet, dat zij verre! - wij zijn er niet zoo veel beter om, dat wij nu wat meer hebben, dan toen wij begonnen, - mijn man roept maar dat hij het in de wereld ver heeft gebragt, en zoo graag zou zien, dat zijn oudste het er niet bij blijven liet. “Er zijn meisjes met geld genoeg, die geen neen zouden zeggen, als Claes Govertsz er zijn oog op sloeg,” en de baas noemt er vier of vijf op - dochters van brave luî, Jongeheer! en knap van lijf en leên ook, - maar Claes monstert ze, de eene vóór de andere ná, uit. “Liever met Leentje mijn leven lang droog brood, dan met een van die leelijkerts alle dagen gezoden en gebraden.” Och, wie had ooit gedacht, dat er in dit huis woorden zouden worden gewisseld, als er dan vallen! “Droog brood!” barst de baas los, “droog brood! 't is al wat ik zulk een weêrspanneling gun,” - en Claes vat vuur, of, zoo hij om mijnentwille den mond houdt, ik hoor mijn man mompelen: “O dat mijn oudste een nagel aan mijn doodkist moet wezen, de jongen dien ik dacht dat Buurman Laats de loef zou afsteken!”’

Vrouw Govertsz schudde mismoedig het hoofd, terwijl Huibert zich de woorden herinnerde, waarin de ijverzucht van den eigenaar der Zeemeermin zich zoo blijkbaar lucht gaf.

‘Die man is de Mordechai aan zijne poort, Jongeheer! - ik heb hem al dikwijls gevraagd: “maar Govertsz! zou Laats dan zoo “veel gelukkiger wezen dan wij zijn geweest?” maar hij doet of hij het niet hoort; - ik heb hem in vader Cats de woorden gewezen:

> Onthoudt mij dese les, die groote dingen jagen,
> En vangen dickmael niet als onverwachte slagen;’

‘hij gaf mij geen antwoord, - en eergister ochtend, toen hij onder het bijbellezen aan den tekst kwam: “Armoede nochte rijkdom en geeft mij niet: voedt mij met het brood mijnes bescheidenen deels,” toen zag hij wel een oogenblik voor zich, maar het ging er den ganschen dag niet beter om, - de Mordechai bleef aan de poorte. Schoon hij het niet bekennen wil, hij lijdt er onder, de lust gaat er door uit zijn leven, hij eet weinig, hij slaapt slecht; - Claes, die zijn regtehand plagt te wezen, doet niets meer naar zijn zin, en er is geen knecht op de werf, die niet weet, dat er tusschen den baas en zijn oudste onweêr broeit! Wat plagt hij vroeger 's middags rustig een uiltje te knappen, daar hij altijd voor dag en dauw op was geweest - nu moet Coo hem na de noên wekken, wie er ook komt, want Claes is vrolijk noch vriendelijk meer, alles gaat hem stroef en stug af. Hoe ik den jongen onder handen zou nemen, als ik hem ongelijk geven mogt; maar mijn hart breekt, als ik aan Leentje denk, als ik mij voorstel, dat Govertsz moeder hem had afgeraden mij te nemen, toen ik even weinig in de wereld had als zij!’

Huibert greep de hand der brave vrouw, die de voorspoed niet had doen vergeten. wie zij was geweest.

‘Vader moet eens met den baas spreken. -’

Het was ook Huibert onmogelijk, met getroffen gemoed, in de afwezigheid zijns vaders van Papa te praten, - het hart handhaaft de regten der taal.

‘God geve dat het bate!’ zeî vrouw Govertsz.

Mietje was de werf weêr opgekomen - onze Huib stak de uitgegane cigaar andermaal aan, en groette en ging; op het - eiland heerscht te weinig toon, om er ook des middags om half drie ure niet te mogen rooken.

Half drie? het was over kwartier voor drie ure, toen Huibert, die bij de klagt van Vrouw Govertsz niet slechts geen getik van de klok in die kamer meer had gehoord, maar wien het zelfs niet ingevallen was, naar haren wijzer om te zien, op weg zijn horloge uit zijn vestzak ligtte - weinige minuten nog, en hij zou weten wat er over hem was beslist! Welke bezwaren de

oude Heer Hudde ook opperen mogt, het zouden niet dezelfde zijn, als die het huwelijk van den jongen scheepstimmerman in den weg stonden, - geld, Huibert wist het, geld had het huis van van Veere genoeg! De wijze, waarop zijn vader voor vijf en twintig jaren de echtelieden Govertsz te hulp was gekomen, bewees dat dit toen reeds het geval moest zijn geweest. Maar indien de oude Heer Hudde eens even stokstijf op geboorte stond, als de Baas uit de Zeemeermin mony eischte, en zijner arme Maria een lot wachtte, naar dat van den vroeger zoo vrolijken Claes zweemende, - o, zij zou hem trouw blijven, dat leed geen twijfel! maar ten koste van welk verdriet! Waarom schoot hem juist nu de regel in de gedachte:

The course of true love did never run smooth!

Eene waarheid van alle tijden, in alle standen, - och, wat maken die weinig verschil in aangelegenheden des harten! Toen hij straks tegenover Claes Govertsz had gestaan, - de gunsteling der weelde tegenover den kweekeling van den arbeid, - toen zoudt gij niets gemeens tusschen hen hebben gezien, en echter, in het hoogste en heiligste gevoel, der menschelijke natuur bedeeld, waren zij gelijk; - mogten zij het ook niet daarin blijken, dat gedwarsboomd te zien!

Het was gelukkig voor onzen Huib, dat de schare, die ter beurze spoedde, om hem heen vast aangroeide; dat hij, deze gewaar wordende, aan zijne eigaar dacht; - haar wegwerpende, hief hij zich uit zijne zwaarmoedigheid op; geheel in zijn geest zag hij onder de menigte eens rond, of er iemand bij was, van wie het te vermoeden viel, dat ook deze ter beurze het antwoord op zijn accesvragen ging vernemen? Geen enkele, antwoordde hij zich zelven op den grilligen inval. Niet enkel waren de meesten, die zich met hem naar dien akker repten, den akker, dien Vondel zoo eigenaardig aanspreekt:

Het gantsche jaer is uw saizoen:

niet enkel waren zij lang den leeftijd te boven, waarin de liefde bij uitsluiting het hart beheerscht; - het bleken (de buurt bragt het mede) het bleken zonen Jacobs bovendien: dat groot getal onbemiddelde Israëlieten, van 't welk gij getuigen zoudt:

De beurs heeft ook haer martelaren;

indien gij voor een enkelen middag, zoo als zij het alle dagen zijn, verpligt waart, schreeuwende, dringende, joelende, stooten-

de, gierende, maar schreenwende bovenal, handel in fondsen te drijven, zonder een zweem van vermogen; dat is, onder al dat rumoer al rekenende te zorgen, dat het bedrag uwer inkoopen en verkoopen sluite? neen, dat de differentie tusschen beide, - daar schuilt de kunst! - u en de uwen voor heden (voor morgen ook ware wat veel geëischt) den kost verzekert! Het schijnt u heksenwerk; we zullen de laatste zijn te loochenen, dat er voor minder vlugheid van bevatting, minder vaardigheid van besluit menschen zijn gevonnisd en verbrand; maar spaar uwe deernis, als ware het gevaar, waaraan zij zich blootstellen, indedaad groot; er valt met een achtste, een zestiende, een twee en dertigste ten honderd, als de kans tegenloopt, uit te springen! De eigenlijke speler schuilt onder hen niet, en er is dus geen reden ter wereld hen toe te roepen:

De terling geeft u zes of een:
Wie weet wat kans u zal gemoeten?

Vondel sprak met die woorden over den ‘verzekeraar’ tot ‘den verzekerde’; wij wenschten, dat het Huibert inviel den assuradeur, met wien hij thans voortstapt, er eene verklaring van te vragen; er is geen soort van handelsluî, die zoo veel, die zoo alles weet, als zij, die in het vak van verzekeringen zijn opgeleid; - deze deftigheid kent zeker de historie van zijnen handel van buiten, - och, Huibert! vraag het hem eens!

Onze held hoort ons niet; zijn hart klopt luide van onrust; - twee, drie schreden nog, en ze zijn op de Nieuwe Beurs, die met hetzelfde regt als de Oude mag worden aangesproken:

O vruchtbare akker, gront van steen,
Die zich, ten oorbaer van 't gemeen,
Laet alle middagen bezaeien
Met koopzaet, eêl en milt van aert,
Dat goude en zilvere oesten baert,
Daer duizenden genot van maeien;

Huibert is haar reeds opgegaan; hij ziet naar zijnen vader om.

Hunne plaats is nog ledig.

Twee, drie makelaars volgen elkander, een praatje houdende, op; de vierde heeft over eene belangrijke zaak te spreken; Huibert is louter aandacht, - doch de beursbengel houdt op te luiden, doch de oude Heer van Veere is er nog niet.

‘Papa niet aan de beurs? - Mijnheer is toch wèl?’

‘Ja,’ zegt Huib, en echter weet de makelaar niet, hoe hij het heeft; zijn jonge patroon vraagt hem naar bijzonderheden, die hij zoo even al beeft verteld.

De man herhaalt die.

‘Excuseer, - een oogenblik,’ zegt Huibert; hij ziet zijn vader de plaats naderen, hij vliegt hem te gemoet.

‘Aangenomen!’ - bijt deze hem in het oor, - ‘aangenomen, mits de informatie goed zij;’ - en laat er tot den verrasten, verrukten, verbijsterden jonkman luider op volgen: ‘kom meê naar de plaats, Huib! ik ben moê, zoo heb ik mij gehaast, en toch heeft het mij nog een kwartje gekost.’

En de makelaar weet niet waaraan hij de bijzondere beleefdheid heeft dank te weten, waarmede Huibert zich verontschuldigt; Huibert, die hem, die de heele wereld wel zou willen omarmen van vreugde:

Maria Hudde de zijne!

‘Onder ééne voorwaarde,’ zegt men misschien; maar Huibert's gerust geweten bekommerde zich daarover volstrekt niet. Er waren geene uren in zijn verleden, wier gedachtenis hij zich voor zijne verloofde behoefde te schamen; herinneringen, die hem een blos in het aangezigt konden jagen, zij bleken hem vremd. ‘Haast vier en twintig jaren oud?’ Indedaad, lezer! ‘Haast vier en twintig jaren oud,’ had de levenslustige, dien een verstandig vader geenerlei genoegens weigerde, alles genoten wat de jaren der jeugd voor hem, dien de dubbele zegen van gezondheid en vermogen ten deel viel, ten gulden droom maakt; doch was hij tevens door het vertrouwen in hem gesteld, door zijn voortreffelijk gemoed vooral, bewaard gebleven voor die uitspattingen, welke slechts walging zouden wekken, als de ontwikkeling van den smaak voor het schoone minder schaars mogt heeten; voor die ongebondenheden, in welke eene beklagelijke verbastering van begrippen het bewijs van de opheffing der voogdij begroet. Het is het vonnis van onzen tijd, zoo het vreemd klinkt; maar Huibert van Veere was op zestienjarigen leeftijd niet *le fanfaron* geweest *des vices qu'il n'avait pas*; - Huibert van Veere had op achttienjarigen niet de vrijheid van den volwassene gezien in het verwerven der gunste van de veile; - Huibert van Veere had op twintigjarigen ondervonden, dat in geslachtsleven *la force obéit tandis que la faiblesse commande*, - en onze Huib, nu ‘haast vier en twintig,’ had er eene onbedorvenheid van verbeelding, eene onschuld des harten door behouden, die in iedere *jeunesse orageuse* onherroepelijk verloren gaan, die het slagtoffer van bacchanaliën en orgiën te laat betreurt of benijdt, die zelfs de roué maar te vergeefs, weêrwenscht, prooi dier zonde:

> The sin, of all, most sure to blight, -
> The sin, of all, that the soul's light
> Is soonest lost, extinguish'd in.

Wij hebben in den beginne dezer vertelling met Huib eene wijle voor de aanzienlijke huizinge der Huddes stil gestaan; het wordt tijd, dat wij met hare bewoners nader kennis maken.

Gij belooft u waarschijnlijk niet veel van het gezin, als gij u ‘de ‘zwakke moeder,’ als gij u ‘het blinde nichtje’ herinnert; de kans op een belangrijk huisselijk verkeer, vindt gij, wordt er niet grooter door, wanneer wij u mededeelen, dat Hudde eene der eerste regterlijke betrekkingen bekleedt; - zuur zien, - niet zien, - stroef zien, - hoe kan Maria geworden zijn, vraagt ge, wat wij u willen doen gelooven, dat zij is: de aanvallige, de opgeruimde, de beminnelijke bij uitnemendheid?

‘*Je connais bien ces deux hommes en moi*,’ zeide Lodewijk de XIV^{de}, toen hij eene boetpredikatie had gehoord en deze hem had getroffen; - maar buiten die twee menschen, - de goede en de kwade - welke in ons allen schuilen, biedt gij, als wij, voor wie ons opmerkzaam gadeslaat, hopen we, er meerdere aan; en doet, in dit opzigt mogen wij stellig spreken, de vader van Maria het in den volsten zin des woords. Hudde, het hoofd des gezins, is een ander dan Hudde de regter; - voor zijne vrouw, voor zijn kind, voor zijne verwanten, voor het verkeer heeft Hudde niet de strengheid van den laatste, heeft hij van dezen slechts de deernis met de zwakheden der menschelijke natuur, die ook tot dat karakter behoort, en, op vriend en vreemde toegepast, meer tot verhooging der genoegens van den gezelligen omgang bijdraagt, dan men bij den cersten oogopslag gelooft. Wij houden er onwillekeurig eene lofrede door, minder op de strekking zijner studie, dan op zijn gemoed. Er zijn die een vonnis stellen, - erentfeste, eerlijke liên, - koel, koudweg zelfs, dewijl de wet dus wijst; voor wie die taak nooit iets treurigs heeft; die nimmer wenschen dat zij minder wreed mogten zijn. Er zijn ook mannen, die, menschelijk, meêlij blijven hebben, tot met wie wij booswichten heeten toe, - die, onder het uitspreken der straf, noode een zucht weêrhouden, noode hunne hoop verbergen, dat eens de dag zal aanlichten, waarin de maatschappij minder bekrompenheid zal hebben te doen boeten, minder vergrijpen, uit gebrek geboren, onverbiddelijk te tuchtigen hebben zal. Als Hudde - en ge twijfelt er niet aan - als Hudde tot de laatsten behoort, dan kan er bij hem geen sprake zijn van stroef zien, wanneer hij de stukken, die tot de zaken van den dag betrekking hebben, geschift en gerangschikt heeft, na volbragten arbeid, wanneer de bureau is digtgeschoven en de sleutel omgedraaid; - dan gelooft gij gaarne, dat die man in het huisvertrek ontspanning zocht en vond, want immers bragt hij er alles in mede wat haar zekerst waarborgt: niet enkel kennis, ook gevoel, en bij een hoofd vooral ook een harte!

> Gezondheid, hoogste schat, maar schatbaarst door 't ontberen!

Zong Bilderdijk uit innige overtuiging, en daarom zoo welsprekend, - als iemand het hem na zeî, het was Mevrouw Hudde, aan eene dier kwijningen ter prooi, welke hare lijderessen te wèl laten om ziek te zijn, en toch te zwak doen worden om het gezellig leven te genieten. Waar was de tijd, de blijde tijd, toen de wind, niet enkel de weste, maar ook de noorde, in Gelders dreven met hare lokken dartelde en - haar niet deerde? - Waar waren de dichterlijke dagen van jeugd en van min, toen zij aan den arm van Hudde, zoo vaak hij haar, uit den vergeten postwagen van het voorgeslacht, was te gemoet gesprongen, wandelen kon, wandelen, ure verre; wandelen, hetzij het zand in wolken opstoof, hetzij de sneeuw onder hare voetjes kraakte; wandelen, werwaarts hunne verliefdheid hen dolen deed, en - zij toch van geene vermoeijenis wist? Wat was er geworden van de bloeijende bruid, die Hudde over den drempel der kleine dorpskerk had geleid; van de schoone jonge vrouw, door de schitterende kringen der hoofdstad om strijd bewonderd en benijd; van de gezonde, gelukkige gade, die hem Maria schonk? Eene verzuimde verkoudheid had die dagen der jeugd, had die eerste huwelijksjaren in eene smartelijke herinnering verkeerd, - had haar doen verwelken, tot schaduw wordens toe. Ziekte en zwakheid, zij waren een geruimen tijd door haar geloochend, - om zijnentwil; want als zij die erkende, dan zou Hudde afzien van dat drokke deelnemen aan de uitspanningen van den dag, 't geen hun door hunne fortuin werd veroorloofd, waaraan zijn gestel behoefte had, dat, ter afwisseling zijner studie, zoo weldadig op hem werkte. Eene wederinstorting, door geene volkomene beterschap gevolgd, had hem echter de oogen geopend, en er was ernstig door hem op aangedrongen, dat het getal hunner gasten moest worden beperkt, dat de uitnoodigingen zouden worden bedankt, dat zij stiller dienden te leven! Het had haar meer gedeerd dan heel hare krankte, dat hij zich dat alles ontzeggen moest, ontzeggen wilde, alleen om haar. Voortreffelijke vrouw, zoo zij eindelijk het offer niet langer weigeren mogt, zij had er hem voor schadeloos gesteld! Het was weinig, dat er nooit eene eigenbatige klagt over hare lippen kwam; hare kieschheid kwelde er haren arts niet eens mede; maar het was veel, dat zij het in de zelfbeheersching weldra zoo verre had gebragt, dat zij opgeruimd, geestig, schalk bleef, ook als zij leed. Slechts eener liefde als de hare valt het in, hare ziekenkamer in het vrolijkst verblijf voor een kleinen kring te herscheppen; niet hij, maar zij, heette het, wilde van tijd tot tijd toch iemand zien, en er moest immers zorg worden gedragen, dat, wie er eens zoo eenvoudig ontvangen was, gewillig, zoo niet gaarne, wederkwam? Een enkele trek nog, en hare beeldtenis is voltooid; - zij was het, die

Hudde overhaalde, hun blinde nichtje, de weeze zijns broeders, vn het Instituut tot hen te nemen, ‘opdat Maria eenig gezelschap van haren leeftijd hebben mogt, opdat het pianospel van het lieve kind bij wijle hare lectuur mogt afwisselen,’ - alsof zij niet gegist had, welk eene mijn zij hem openen zou in het dagelijks gâslaan van den even bijzonderen als belangwekkenden en beklagenswaardigen toestand eener blindgeborene. ‘Uitgangen?’ zeî Hudde ten leste, ‘uitgangen, buiten mijn krans, en een enkel diner, daar ik niet af kan, waarom zou ik ze zoeken? Om dien ziekenstoel heen vinde ik mijn beste vrienden, vinde ik, ook als wij alleen zijn, al wat ik wensch: vernuft, verstand, gevoel.... toen wij vroeger zoo druk menschen zagen, kwam het toch meest op verstrooijing neêr!’

Ge begrijpt dat Mevrouw Hudde er zorg voor droeg, dat dit, als zij bij tusschenpoozen dragelijk wèl was, van tijd tot tijd toch ook nog eens gebeurde!

Verbeelde zich niemand, dat die zelfverloochenende toewijding Mevrouw Hudde altijd even gemakkelijk viel; - maar geloove men evenmin, dat ook daarin de eerste schrede de tweede niet ligter doet vallen; dat men op den moeijelijken weg niet soms geschoord wordt, waar men dit het minst vermoedt! Het had haar, om harer ijdelheid wille, geen strijd gekost, die groote gezelschappen vaarwel te zeggen, waarin zij zoo weinig kennissen harer jeugd had ontmoet, waarvan zij een enkelen winter de koningin was geweest, om er eenige volgende slechts een sieraad van uit te maken. Eene andere ontbering echter kostte haar strijd, zwaren strijd, die van het genot, den grond harer geboorte, haar geliefd Gelderland weêr te zien; het berusten in die beschikking kwam zoo noode. Eer men er haar hard over valle, stelle men zich voor, hoe zeer haar landleven een ander was geweest, dan het naar buiten gaan van den Amsterdammer, die van zaturdagavond tot maandagochtend ‘de stad uit is,’ om leêg te loopen en lekker te eten en te drinken, - of die een bekrompen optrekje voor een paar maanden huurt, dewijl de lucht hier of daar zoo gezond is, en zich voor drievierde van de week thuis een kluizenaarsleven getroost, terwijl vrouw en kinderen op het veld verwilderen, - of die, eindelijk, een goed heeft gekocht of geërfd, dat naam mag hebben, maar het nooit bezoekt, dan om aan de poort ‘door verveling te worden ontvangen!’ - dan om naar logés uit te zien! Voor alle drie zijn bij-dingen, zijn het logement, de muzijk in het bosch, de *beau-monde* aan het badhuis, de societeit in de tent, zijn de disch, de wijn, de gasten de hoofdzaak; Mevrouw Hudde dacht aan niets van dat alles, als zij er in stilte om schreide, dat zij de plek, waar zij jong was geweest, niet weêr zou bezoeken. Het was h a a r Gelderland,-

niet het onze, - dat haar voor de schemerende oogen dreef; niet Velp of de Steeg, niet de Oorsprong of de Doornweerd, niet Billioen of Rozendaal, waar wij elkander eenige dagen lang op den voet zijn gevolgd, - waar wij, Amsterdammers, heel Amsterdam weêr om ons heen hebben gezien, - tot we eindelijk met Moore uitriepen, waar wij een afgelegen plekje meenden te hebben gevonden, waar wij geloofden de stilte van het bosch te kunnen genieten, waar wij ons vleiden alleen te zijn, alleen met die weêrgalooze natuur, en het toch niet bleken:

> And is there then no earthly place
> Where we can rest in dream Elysian
> Without some cursed, round English face,
> Popping up near to break the vision?

Het was het oord, waarin Mevrouw Hudde het licht had gezien, - het goed, dat van geslacht tot geslacht haren vaderen had behoord, - de huizinge, aan elke van wier vertrekken voor haar eene overlevering was verknocht, - het landschap, ieder van welks boomen haar eene heugenis uit haar eigen leven voor den geest herriep, - het was dat wat zij betreurde. Het waren velden, die zij had zien wisselen van dos, tien, vijftien, twintig malen, telkens met nieuwe gewaarwordingen; het waren bosschen, in wier lommer het eerste zoet gevoel haar hart had doen trillen van vrees en van vreugd; het was een verschiet, waarop zij gestaard had, tot zij de vlugt harer eigene gedachten niet langer volgen kon, tot zij zich verloor in het bewustzijn van God. Het waren een paar zerken, in schaduw eener oude linde, waarop zij zoo gaarne nog eens zou hebben gelezen: ‘In den Heer ontslapen,’ - het was de doopvont, waarnaar hare moeder haar had opgeheven, en boven welke, - de kleine kerk had er geene andere plaats voor, - zij Hudde de hand der trouwe had toegereikt.

Dat alles ook niet maar ééns nog, dat alles nooit weder te zien, - het was hard, zoo hard, dat het gemor ook in het gebed niet zweeg!....

Daar viel haar blik op het blinde nichtje, op de arme Louise, die zij, om Hudde afleiding te geven, ten harent had ingenomen, de arme Louise, die nooit iets van dat alles genieten zou, en toch zoo tevreden was; - hoe zij God voor de beschaming dankte, waardoor het berusten haar voortaan zoo veel ligter viel!

Wij hebben u de betrekking, waarin het blinde nichtje tot de familie stond, reeds aangegeven; wij werden haar uiterlijk door den mist een oogenblik gewaar, - haar gemoedsleven zal u duidelijk worden door eene schets van het huisselijk verkeer der Hudde's. Alreeds van de vreeze voor ‘het stroef zien’ en ‘het zuur zien’ genezen, hebt ge slechts nog die voor ‘het niet zien’ te overwinnen.

Eén woord neme die weg: er was genegenheid, hartelijke genegenheid genheid tusschen Maria en Louise, tusschen de wreed misdeelde en de rijk begaafde; - wie vereerde deze het meest, haar, die zich in ieder opzigt in de schaduw zag gesteld, of haar, die zoo ligt misbruik van hare meerdere voorregten maken kon? Wij beslissen het niet, maar in onze oogen helt de schaal ten voordeele der eerste over.

Maria was van het bal weêrgekeerd, weêrgekeerd onder de hoede van een Mijnheer en Mevrouw, die de geestige auteur van de Camera Obscura onder den naam van M^{r}. en M^{w}. Meêdoen zou hebben aangeduid, - ze zijn ten onzent even talrijk als de Stastokken, de van Naslaans, en, vooral hen niet te vergeten, die door Schüller tot Peursum aan het licht werden gebragt en weêrgaloos gelukkig gedoopt: de Dosons.

Maria was met hare kamenier op het vertrek gekomen, dat zij met het blinde nichtje deelde, - overbodige zorg, dat zij beide zoo zachtkens gingen; Louise had zich nog niet ter ruste gelegd.

‘Maar, beste! waarom zijt gij opgebleven? ge moet het hier koud hebben gehad?’

‘Het was een prettig bal, Marie!’

Er lag iets zoo zekers in den toon, waarop de blinde die woorden sprak, en te gelijk iets zoo vreemds aan allen nijd, iets zoo verheugds van harte, dat de dochter Hudde's hernam:

‘Gij raadt gelukkig, Louise!’

‘Raden, Marie? raden! ik weet het -’

‘Van wie, beste?’

‘Van u zelve,’ was het antwoord; ‘ik hoorde het uwe stem aan, ge zijt in lang niet zoo wèl te moê geweest.’

Het was gelukkig, dat Maria het kamermeisje had weggezonden, dat de blinde niet konde zien, want zij kleurde tot over de ooren.

En ze liet zich zwijgend die kleine diensten welgevallen, in welke het nichtje voor geene Abigaël ter wereld onderdeed, zoo goed wist zij door het zintuig des gevoels dat van het gezigt te vervangen.

‘Gij hebt er zeker weêr allerliefst uitgezien; maar wie waren er meer mooi, Maria?’

En Louise luisterde eene poos naar loftuitingen, die wij wenschten dat de mededingsters van Maria hadden gehoord:

> The sweetest praise - a rival's praise.

Wat Louise zijn mogt, dàt was zij niet, en echter oefenden zij op haar iets van den invloed uit, dien zij op deze zouden hebben gehad: zij werd al vrolijker.

‘Wat gist gij nu weêr, stoute?’

‘Er is niemand geweest, die mijne Maria overtroffen heeft - geraden, hé?’

‘Ik zeg niet ja.’

‘Ge zegt ook geen neen, - en, welke heeren hadden we?’

‘Bleekhorst danste niet. -’

‘Ondeugd! alsof mij die *suffisance* wat schelen kon.’

‘Engelbert, de huzaren-luitenant, was er.’

Maria zeî niet: ‘van Boreel,’ - maar wij behouden het anachronisme, dat hem veiligt voor vingeraanwijzingen.

Louise deed of zij den laatsten naam niet gehoord had, terwijl zij speelde met de los golvende gouden lokken harer vriendin.

‘En dan Professor Rievens -’ voer de dochter Huddes voort.

‘Om den wille van Amelie,’ viel de blinde in.

‘Geraden!’ antwoordde Maria, en scheen de lijst daarmede te willen besluiten.

‘Er was nog iemand,’ schertste Louise.

‘Gis eens,’ hernam Maria.

‘Driemalen heb ik het geraden, de vierde mogt het mis zijn. -’

‘Maar wie dan toch, stoute?’

‘*Bonne nuit, ma belle! - un doux rêve*!’ besloot de blinde.

En toen een uur daarna die wensch voor Maria werd vervuld, lag de arme Louise nog wakker; - alles walste om haar heen, slechts zij walste niet....

Het was maar een onbewaakt oogenblik - vier dagen later, toen Oom en Tante Hudde haar het aanzoek van Huibert hadden medegedeeld, was zij deelnemender, was zij drukker dan ooit, al beweerde zij, dat ze het Maria nooit zou vergeven, zoo geheim te zijn geweest met iets, dat zij even vroeg geloofde te hebben geweten als het meisje zelf. ‘Ik voelde het aan uwen arm,’ plaagde zij haar, ‘toen wij Huib het eerst tegenkwamen; ik hoorde het aan uwe stem, toen ge zijnen naam onder die der balgasten verzweegt, en ik merkte het aan uwe ontsteltenis, die meende dat ik om een glas water gevraagd had, toen Oom tot u zeî: “Maria! komt ge fluks eens bij mij boven, kind!”’

En heden, nu het feest der verloving van Huibert en Maria door eene soirée zou worden gevierd, - de ingewonnen berigten waren gunstig geweest, en Mevrouw Hudde was wèl, wonderwèl, door het geluk van haar kind - heden sprong het dartele ding door het huis, op zelf gevonden melodij een liedje van Staring neuriënde; van Staring, Tante's lievelingsdichter, als geldersman; van Staring, dien Louise zoo hoog bewonderde, omdat het verstandskind hem zoo geheel begreep:

‘Twee achjes,
Twee lachjes,
Hij 's binnen, de Guit!
En duizend sermoenen...
Hij is er niet uit!’

‘Louise zingt er den ganschen dag van,’ lachte Mevrouw Hudde der moeder van onzen Huib uit de voor haar met kussens aangevulde *chaise longue* op de zaal toe.

‘En mag ik, moet ik mij niet doen hooren voor twee, lieve Tante! - wie zou zeggen, als hij het niet wist, dat Maria en Huib hier in de kamer zijn?’

De gelukkigen! - de vreemde gasten waren nog niet verschenen; - zij zaten in een hoekje, niet van den haard, dien lieten zij den beiden ouden heeren over; zij zaten te kouten en te kozen; - al bleef het door Louise onbemerkt, den wederzijdschen vaders herinnerde het de gelukkigste vaag van hun leven. Er volgt stilte op den storm, tot in de liefde toe; doch de zekerheid heeft haar zoet, al mist zij het vervoerende der verrassing. Huibert was Oom Frits, was Joan Maes, was wie al niet? ook dien hij half maar kende, den ochtend, toen de verloving hem werd toegestaan, te gemoet gesprongen; - hij had allen staande gehouden, allen in zijne blijdschap doen deelen; hij had het weder het liefelijkste ter wereld gevonden, al liep zijnen vrienden en kennissen van den snerpenden wind huivering bij huivering door de leên; hij was bij drie bloemisten om een bouquet geweest, en had zich bij allen verbaasd dat het winter was, dat hij geen moschrozen krijgen kon. Die roes des geluks was voorbij! maar was hij er minder zalig om? - Maria, aan de voeten harer moeder geknield, Maria had bij de verstandige raadgeving, bij de hartelijke wenschen van deze, eenige dagen te voren beurtelings gelagchen en geweend; traantjes en lachjes, zoo als de dichter zegt, waren gegaan en gekomen, als kenden zij elkander niet; maar beide waren blijken geweest harer verrukking, harer behoefte de overstelping van hare vreugde lucht te geven! Thans was zij betrekkelijk bedaard; maar slechts de blinde kon beweren, dat het was of zij en Huib zich niet in het vertrek bevonden: - de eerste blik de beste op het paar riep u Schiller's woorden voor den geest:

O zarte Sehnsucht, süszes Hoffen,
Der ersten Liebe goldne Zeit,
Das Auge sieht den Himmel offen,
Es schwelgt das Herz in Seligkeit -
O, das sie ewig grünen bliebe,
Die schöne Zeit der jungen Liebe!

Het zoete gefluister had echter nu eensklaps voor eene wijle een einde - want de gasten kwamen binnen; het regende wenschen.

Welke van deze, uit heel den drom, den verloofden de liefste waren? Maria zou u die van Mevrouw Bleekhorst en Amelie hebben genoemd; Huibert had u op Joan Maes en Willem Rievens gewezen. Gij ziet, wij blijven onder kennissen, het was maar een miniatuur van een *soirée*. Het gezelschap telde hoogstens twintig leden, van welke wij er u vier of zes niet eens voorstellen, dewijl zij, ondanks al hunne respectabiliteit, naauwelijks iets tot het genoegen van den avond bijdroegen; dewijl hunne gesprekken van dien aard waren, dat het u even zoo vervelen mogt die te lezen, als het ons verdrieten zou daarvoor de pen op het papier te zetten. Niemand twijfelt er aan, dat ook de bij voorkeur fatsoenlijke wereld hare nulliteiten heeft; maar deze in al hare naaktheid ten toon te stellen, kan slechts het doel der kunst zijn, wanneer zij naar karikaturen streeft; voor ons, wij beproeven liever te idealiseren.

Mevrouw Hudde valt in onzen geest, door de wending, die zij het gesprek geeft; door het onderwerp dat ze kiest. ‘Heeft u Scheffer's schilderij gezien?’ vraagt zij der Douairière, die Amelie weder vergezelt.

Een beleefd hoofdknikje werd gevolgd van een deelnemend: ‘Het is waarlijk te beklagen, dat ge dat genot missen moet; maar ik weet niet of ik daar wel het juiste woord kieze; de indruk, dien het stuk maakt, is er te ernstig toe. -’

‘Er heerscht eene stilte onder de schare,’ vulde Amelie aan, ‘of het wereldsche eensklaps week.’

Waarom, - er stak niets aanmatigends in de opmerking, - waarom bloosde zij weêr? Was het misschien, dewijl Henry West tegenover haar zat; Henry West, dien wij u wel hadden mogen voorstellen; Henry West, dien wij den beschaafdsten, beminnelijksten jonkman ter wereld zouden noemen, als hij niet tevens tot de beruchtste losbollen der stad had behoord! Amelie, die het laatste natuurlijk niet wist, Amelie, die hem bij Hudde, een harer voogden -, voor het eerst ontmoette, Amelie werd welligt verlegen over den verwonderden blik, dien hij op haar wierp: zoo veel ernst, scheen hij te denken, bij zoo veel jeugd en schoon!

Haar bondgenoot kwam haar ter hulpe, eer het rozen waas weêr van hare wangen was geweken.

‘En toch,’ zeî Willem Rievens, ‘en toch geloof ik niet, dat Mevrouw Hudde bij die onmogelijkheid, *le* Christ Rénumérateur te kunnen gaan zien, zoo veel verliest, als het geval zou zijn, zoo het ons gegund ware geweest *le* C h r i s t C o n s o l a t e u r te aanschouwen, - u kent de gravure?’

‘Zij hangt op mijne kamer,’ antwoordde de lijderes, die er in zoo menigen strijd naar had op gezien.

‘De indruk van het eene meesterstuk is veel bevredigender dan die van het andere,’ sprak Hudde; ‘maar zou dit niet aan de verscheidenheid der gedachten schorten, er in aanschouwelijk gemaakt? “Ik zal u ruste geven voor uwe zielen,” getuigt van een dieperen blik in de behoeften der menschelijke natuur, dan de voorspelling van den somberen boetgezant; zij is meer in harmonie met de verwachtingen van een Messias-rijk. -’

‘Scheffer is zeker het minst gelukkig geslaagd in zijne tegenstelling van het lot van goeden en boozen,’ zeî Willem.

‘De verloren zoon is weêrgaloos waar.’ Het was Henry West, die het zeide, Henry West, die er Amelie vorschend bij aanzag.

Maar zij beantwoordde den blik niet; zij bood Mevrouw Hudde haar flacon aan.

‘Het is duidelijk te zien,’ viel van Veere in, ‘dat hij met de boozen geen weg heeft geweten; ook zien zij er zoo verschrikkelijk uit, dat het mij verwondert, dat zij elkander niet vervaren.’

‘Scheffers poging, eindelijk eens als protestantsch kunstenaar bijbelsche onderwerpen te behandelen,’ merkte Joan Maes aan, ‘heeft zeker hare hooge verdienste, maar, als men zijne meening geheel zeggen mag...’

‘En waarom zou men niet?’ vroeg Hudde, die met den jonkman, wien het om waarheid te doen was, ophad.

‘Dewijl men ten onzent elke bedenking betweterij scheldt, Mijnheer! vergetende dat ook hij, die zich het regt toekent te bewonderen, b e o o r d e e l t , -’

‘Honig glijdt zoo glad,’ schertste Willem.

‘Maar wekt walging,’ hernam Joan Maes, ‘het is waarlijk wonder, dat wij het prijzen nog niet moede zijn; wat hebben wij er in de laatste vijftig jaren weinig groote mannen door gekregen! Vergeef mij,’ wendde hij zich tot Hudde, ‘wij spraken over Scheffer's schilderij; u heeft, als ik, over het eene en over het andere stuk opgewonden artikelen en middelmatige verzen gelezen; maar hebben een van beide u de vragen beantwoord, welke zeker bij het zien zoowel bij u als bij mij zijn opgekomen? Het zijn maar vragen, doch die ons verder kunnen brengen, geloof ik, dan het verkwisten van lof, - het zijn maar vragen, die ook een leek voegen. Hoe komt het toch, dat zich bij den protestantschen schilder op het godsdienstig gebied hetzelfde - hoezeer ook gewijzigde - verschijnsel herhaalt, dat bij de catholijke even dikwijls opgemerkt als gegispt is: de dooreenhutsing van typische, historische en allegorische figuren? De middeleeuwsche kunstenaar bragt den abt van het klooster aan de voeten der Madonna; Scheffer schroomt niet naast Magdalena de Polen op het doek te voeren! - *le Christ rénumérateur* geeft ons tegelijk *St. Paul, l'enfant prodigue* en *la révolte* te zien. Er was

in ieder zijner vroegere scheppingen strenge studie van tijd, plaats en kostuum; er was, nog zeldzamer voortreffelijkheid, diepe opvatting van den gemoedstoestand zijner personen, - hoe komt het, dat hem thans onderwerpen bevredigen, die buiten den kring der schilderkunst liggen, die eigenlijk maar visioenen zijn, waar aanschouwd weet niemand, wanneer evenmin. Als Lessing nog leefde, hij zou hebben aangetoond, dat het zich niet op één doek laat brengen, hoe het Christendom der menschheid twintig eeuwen lang ten hefboom strekte; hij zou...'

Eensklaps hield Joan Maes op, - hij had te dier plaatse lang - te lang gesproken.

'Lieve Louise!' zeide hij, zich tot de blinde aan zijne zijde wendende, 'ge hadt mij wel mogen waarschuwen, dat de pianowacht. Mevrouw Hudde! houd het mij ten goede. -'

'Dàt van harte, Joan!'

'En wat niet, Mevrouw?'

'Uw weinig gevoel voor de stichting, die men bij Scheffer's schilderijen heeft.'

'Wees billijk, lieve!' viel de heer des huizes in, 'Joan heeft die niet geloochend. -'

'Werk uwe gedachte eens uit,' zeî Willem.

'Na die proeve hoe zij ontvangen worden!' dacht Joan, met de overigen naar de piano gaande; - Henry West bood Amelie reeds de hand.

Amelie, het was bekend, fantaiseerde fraai; doch, ondanks al de toejuichingen, welke er haar vroeger voor waren ten deel gevallen, waardeerde zij die gave zelden zoo zeer, als dien avond, daar zij haar in staat stelde, om Mevrouw Hudde een genot te verschaffen, als deze in lang niet had gesmaakt.

Een volksliedje was haar thema.

De kwijnende beurde er eensklaps het hoofd bij op: het was een Geldersch!

En nu - hoe weinig reiken woorden toe, om die wel wat onbepaalde, maar toch zoo zoete indrukken der muzijk weêr te geven! - nu wenschten wij, dat we u al de gewaarwordingen konden schilderen, welke zich op dat bleeke gelaat afwisselden, - eene herinnering aan den bel des hamels op de heide, aan het geruisch der beek door het bosch, aan eene verre dorpsklok, die in het verschiet hare zalige uren telde...

Weder het motief, weder het schalke volksliedje.

Louise boog zich half over de kranke heen, al fluisterende:

'Ik ben uit Geldersch bloed!
Opregt is mijn gemoed;
Aan eenvoud heb ik lust:
Met pracht en weeld komt zorg;
Genoegzaamheid baart rust.'

Daar ruischte eene woudmuzijk, of het vorstelijk Loo u in zijne schaduw nam, of het u der geheimenissen van zijn park inwijdde: geboomte zonder weêrga - gevogelt zóó gerust - zwatelen en zingen als ge nergens elders hoort; het verraste, het verrukte.

‘Dank, Amelie! dank,’ riep Mevrouw Hudde.

‘Benijdenswaardige!’ borst Willem Rievens uit.

Weêr hief Amelie den wijsvinger dreigende op. - ‘Wie der Heeren geeft ons eene afwisseling?’ vroeg zij.

‘Maes!’ antwoordde Huibert, eindelijk één oogenblik eens niet louter voor Maria oog en oor.

‘Volgaarne,’ zeî de jongeling.

Hoe? roept de lezer, hij maakt zelf verzen, en hij liet zich niet noodigen, niet tot nuffig wordens toe bidden? Och neen, hij zeî gewillig, hij zeî gaarne op; maar, ten einde gij hem niet van eene mindere soort van ijdelheid verdenkt, dan die waaraan hij hinkte, hier hebt gij het geheim: hij las nooit zijn eigen verzen voor.

En hoezeer wij met hem zijn ingenomen, hoe lief ons zijn werk zij, wij erkennen volgaarne, dat men er ditmaal ten minste niet bij verloor. De soirée werd gegeven ter viering van het engagement zijns vriends; wat kon hij beter kiezen dan het meesterstukje, waarmeè Bilderdijk de Echt besluit?

We schrijven er de twee laatste coupletten van af; of zij u mogten uitlokken, zelf de voorgaande op te slaan, zelf de tegenstelling van minne en liefde, welke zij aanbieden, te genieten!

‘Anders’ droeg Joan Maes de fraaije verzen des dichters voor, anders dan dier dierlijke driften,

‘Anders heeft u God beschoren,
(Telgen uit een' hooger stam!)
Die de Vrouw, voor u gebbren,
Uit uw' eigen' boezem nam.
Hy verdeelde tot hercenen;
Hy hereent voor de eeuwigheid.
't Laatste licht heeft uitgeschenen,
Eer het echte paar zich scheidt.

Hallel Hem, die 't stof verengelt,
De aard verhemelt, door een echt
Die de zielen samenmengelt,
Niet in breekbre snoeren vlecht!
Juicht, gelukkige Echtgenooten!
Wat de zaligheid voltooit,
Is in eenen band besloten,
En die band ontbindt zich nooit.’

Hudde herhaalde de laatste woorden voor Maria nog, terwijl hij den blik naar zijne gade wendde, en het lieve kind gaf er hem een kus voor, toen Mevrouw Bleekhorst en Henry West al aan de piano stonden; de eerste accoorden van een duo klonken door het vertrek.

‘Wat is dat?’ zeide een der door ons in de schaduw gelaten nulliteiten tot zijn wederga.

‘*Je ne sais quoi*.’ - Willen wij haar maar geen ijs laten voortleppen?

Het was een duo uit *Adolpke et Claire*, eene opera uit de dagen, toen de muzijk minder gedruisch maakte dan tegenwoordig, maar meer melodij had; - de beide dilettanten kweten zich voortreffelijk en deden de piquante situatie - zij heugt u immers? - volkomen regt.

‘Bravo, bravissimo!’

Huibert plaagde Maria met *leur avenir*, in die operette, beweerde hij, geschetst; - zij wond zich uit zijnen arm los, zij plaatste zich voor Willem Rievens.

‘De beurt is aan u, Professor!’

‘Och, ge weet het, ik zing niet, ik maak geen verzen.’

‘Maar u leest toch,’ voegde zich Amelie bij het groepje; want Huib was zijner lieve vast gevolgd.

‘U wil het -’ zeide Willem, ernstig, - ‘welaan, Maes heeft ons met Bilderdijks woorden de liefde in het algemeen geschilderd; mag ik het, met die van Alfred de Musset, dien harstogt in een geheel bijzonderen toestand doen?’

Amelie antwoordde niet, - Rievens zag Maria aan:

‘Vergunt gij het, verloofde?’

‘Wat heb ik den vriend van mijn toekomstigen heer en meester te weigeren?’ lachte de schalke.

Het versje is getiteld: ‘*á Ninon*!’ begon Willem, en zeide toen, niet enkel met eene schoone stem, maar ook met al de nuances van toon, die het eischt, de geestige regels op:

Si je vous le disais pourtant que je vous aime,
Qui sait, brune aux yeux bleus, ce que vous cn diriez?
L'amour, vous le savez, cause une peine extrême;
C'est un mal sans pitié que vous plaignez vous-même;
Peut-être cependant que vous m'en puniriez.

Si je vous le disais, que six mois de silence
Cachent de longs tourments et des voeux insensés,
Ninon, vous êtes fine, et votre insouciance
Se plait, comme une féc, à deviner d'avance.
Vous nie répondricz peut-être: Je le sais.

Si je vous le disais, qu'une douce folie
A fait de moi votre ombre, et m'attache à vos pas,
Un petit air de doute et de mélancolie,
Vous le savez, Ninon, vons rend bien plus jolie;
Peut-être diriez-vous que vous n'y croyez pas.

Si je vous le disais, que j'emporte dans l'âme
Jusques aux moindres mots de nos propos du soir,
Un regard offensé, vous le savez, madame,
Change deux yeux d'azur en deux éclairs de flamme;
Vous me défendriez peut-être de vous voir.

Si je vous le disais, que chaque nuit je veille,
Que chaque jour je pleure et je prie à génoux,
Ninon, quand vous riez, vous savez qu'une abeille
Prendrait pour une fleur votre bouche vermeille;
Si je vous le disais, peut-être en ririez-vous.

Mais vous n'en saurez rien.

Henry West, - wij wenschen hem geen onregt te doen, - Henry West had tot dus verre niet enkel met zoo veel belangstelling toegeluisterd, dat hij er èn zijne boucles èn zijne moustaches, beide onberispelijk krullende, beide glanzig kastanjebruin, om vergat; hij genoot blijkbaar die, naar het scheen, hem nog geheel nieuwe poëzij, *pétillant comme du Champagne*. Maar toen Willem den aangevangen regel in het midden afbrak en een oogenblik poosde, werd zijn scherp oor verrast door een kwalijk bedwongen zucht, een zucht van Amelie, die in gepeinzen verdiept was geraakt, maar nu hare partij koos, nu den declamator scheen uit te tarten voort te gaan.

Wat deed hij het gaarne:

‘Je viens, sans en rien dire,
M'asseoir sous votre lampe et causer avec vous;
Votre voix, je l'entends, votre air, je le respire;
Et vous pouvez douter, deviner et sourire,
Vos yeux ne verront pas de quoi m'être moins doux.

Je recolte en secret des fleurs mystérieuses;
Le soir, derrière vous, j'écoute au piano
Chanter sur le clavier vos mains harmonieuses,
Et, dans les tourbillons de nos valses joyeuses,
Je vous sens, dans mes bras, plier comme un roseau.
La nuit, quand de si loin le monde nous sépare,
Quand je rentre chez moi pour tirer mes verrous,
De mille souvenirs en jaloux je m'empare,
Et la, seul devant Dieu, plein d'une joie avare,
J' ouvre, comme un trésor, mon coeur tout plein de vous.

J'aime, et je sais répondre avec indifférence;
J'aime, et rien ne le dit, j'aime, et seul je le sais;
Et mon secret m'est cher, et chère ma souffrance;
Et j'ai fait le serment d'aimer sans espèrance,
Mais non pas sans bonheur; - je vous vois, c'est assez.

Non, je n'étais pas né pour ce bonbeur suprême,
De mourir dans vos bras et de vivre à vos pieds.
Tout me le prouve, hélas! jusqu'à ma douleur même...
Si je vous le disais pourtant que je vous aime,
Qui sait, brune aux yeux bleus, ce que vous en diriez?'

'Eene aperte declaratie,' mompelde Henry West onder de loftuitingen voor de voordragt.

'Indedaad, een allerbijzonderste toestand,' keerde Maria de plagerijen van Huibert af.

'Slechts in Frankrijk en in het Fransch te schilderen,' meende Amelie.

En Joan Maes was dupe genoeg het haar toe te geven; 'geen Hollander voelt dus,' beweerde hij.

'Maar zou Mijnheer Rievens het ons dan hebben voorgedragen?' herstelde de stoute zich volkomen.

Daar gleed de Douairière haar langs, Louise naar de piano geleidende, - wat was zelfs die rouwdragende grijsheid nog benijdenswaardig bij zulk eene jeugd!

Gij spreekt het tegen; want Louise's talent, Louise's genie, zijt gij geneigd te zeggen, verrast u, nu hare vingeren over de toetsen glijden, nu zij zoo gevoelvol, zoo geheel ziele, de woorden van Göthe zingt, waardig door Beethoven te worden geparaphraseerd:

'Himmel hoch jauchzend, zum Tode betrübt,
Glücklich dass ist nur die Seele die liebt!'

Maar als gij al den weemoed kendet, die er haar onder aangrijpt, die er hare wimpers door dat glinsteren van een bitter vocht, ge zoudt uw woord terugnemen; - het is eene schoone gedachte, dat dergelijke tranen paarlen zullen zijn aan de kroone hier boven!

Bibliographisch Album.

Lessen over de Differentiaal- en Integraal-Rekening door Dr. R. Lobatto. Eerste Deel. 's Gravenhage en Amsterdanm, bij de Gebr. van Cleef. 1851.

Wanneer men de aaneenschakeling en het verband nagaat tusschen de verschillende deelen der Wiskunde, tusschen de Analysis en de Geometrie, hare ouderdeelen en wederzijdsche toepassing, dan komt men gereedelijk tot het besluit, dat de Differentiaal- en Integraal-Rekening de hoofdschakel uitmaakt tusschen al deze aanverwante studievakken; den sleutel, die ons den weg opent, om in de hoogere, meer ingewikkelde deelen in te dringen: - een besluit, dat geregtvaardigd wordt door de plotselinge en krachtige uitbreiding der Wiskunde sedert de gewigtige uitvinding van Newton en Leibnitz, terwijl deze uitwerking slechts op zijde gestreefd wordt door den magtigen invloed, dien Descartes op de verbinding van Analysis en Geometrie heeft uitgeoefend. De Differentiaal- en Integraal-Rekening leerde ons de theorie en de eigenschappen der functien, der vergelijkingen, der reeksen, eigenlijk voor het eerst doorgronden, hetzij wegens de nieuwe gezigtspunten, waaruit het reeds bekende werd afgeleid, hetzij wegens den schat van nieuwe waarhedeu, door haar aan het licht gebragt; maar zij gaf ons ook voor de Geometrie de hulpmiddelen aan de hand, om den loop der kromme lijnen en alle bijzonderheden daarvan, om het beloop van lijnen van dubbele kromming en van gebogen oppervlakken met hunne eigenschappen te kunnen nagaan en bepalen; en wel uit dezelfde stelkundige formules, die ons de Analyse van Descartes had leeren kennen, om het verband tusschen meetkundige grootheden uit te drukken, en die dikwerf op zichzelve, bij dieper indringen in de eigenschappen der figuren en de betrekking daartusschen, te kort schoten, en hare hulp verder weigerden. Ja, het waren juist deze moeijelijkheden en belemmeringen, die aan eenen Newton in Engeland en aan eenen Liebnitz in Duitschland tegelijkertijd de aanleiding gaven, om kortere en meer algemeene regels voor het gewenschte gebruik uit te denken, en die alzoo de middelbare oorzaak van hunne uitvinding waren. Niet alleen heeft echter de Differentiaalen Integraal-Rekening aan hare eerste bestemming beantwoord, maar zij is tot een op zich zelf staand geheel geworden, dat een van de meest belangrijke en uitgebreide deelen der Wiskunde vormt, en zij heeft zoowel in de Analysis als in de Geometrie tot uitkomsten geleid, die men zeker vooraf verre was van te verwachten.

Uit het gezegde blijkt reeds ten duidelijkste, dat de strekking en de toepassing der Differentiaal- en Integraal-Rekening tweeledig is: eensdeels wordt

zij gebruikt bij de theorie der functien, de Analysis in de meest uitgestrekte beteekenis; ten anderen wordt zij gebezigd en vertegenwoordigd bij de zoogenaamde Hoogere en Analytische Meetkunde, waarmede zij zeker in een naauw verband staat, zoo zelfs, dat een gedeelte van deze mede behoort tot de theorie der functien en daarvan, als het ware, gedeeltelijk de aanschouwelijke voorstelling is. Beide toepassingen evenwel zijn van groote uitgestrektheid en daarom vindt men veelal in eenig Leerboek der Differentiaal- en Integraal-Rekening op *eene* van beide in het bijzonder gelet, met althans gedeeltelijk voorbijgaan van de andere.

Onder de Leerboeken, die in onze taal zijn uitgekomen, verdient zeker dat van de Gelder - waarvan het 2de Deel, hoewel voor een twintigtal jaren geschreven, echter eerst voor eenige maanden door de zorg van den Hoogl. Verdam in het licht gegeven is - eene eerste plaats; en wat de toepassing der Differentiaal-Rekening op de theorie der functien betreft, vindt men er nuttige en belangrijke bijdragen over de theoremata van Taylor, Maclaurin en Lagrange en hun gebruik, over de theorie der vergelijkingen en der reeksen, over interpolatie-methoden, als anderszins. Daarentegen missen wij in dat boek eene geregelde systematische behandeling van de theorie der kromme lijnen, waarvan slechts in het Eerste Deel eenige punten ieder op zich zelve worden behandeld, terwijl van de lijnen van dubbele kromming even als van de gebogen oppervlakken in het geheel geen gewag wordt gemaakt. Maar juist in dit opzigt leveren de boven aangekondigde *Lessen over de Differentiaalen Integraal-Rehening van Dr. Lobatto* de behandeling van eene leerstof, waaraan in onze taal behoefte bestond, en die voorzeker, mede en vooral door den trap van volkomenheid, waartoe zij in den laatsten tijd nadert, van groot belang is, zoowel voor de practische toepassing - daar toch eerst alzoo de kromme lijnen en gebogen oppervlakken gemakkelijk en met vrucht in het algemeen kunnen worden behandeld; - alsook en niet minder voor de theorie zelve, die in deze toepassing tevens hare verduidelijking en hare verklaring vindt. Hoewel nu van genoemd werk slechts het Eerste Deel verschenen is, wordt daarin de Differentiaal-Rekening afgehandeld en kan het alzoo eenigermate als een op zich zelf staand geheel worden beschouwd. Wanneer men namelijk zoowel de Rectificatie en Quadratuur der kromme lijnen en de Cubatuur der gebogen oppervlakken, alsook de toepassingen van de theorie der bijzondere en sommige bepaalde Integralen - welke toch eerst bij de Integraal-Rekening kunnen worden behandeld - uitzondert, vindt men hier de theorie der kromme lijnen, der lijnen van dubbele kromming en der gebogen oppervlakken, volledig uiteengezet; en onder genoemd voorbehoud zal eene korte opgave van den inhoud van dit boek - dat met regt kan gezegd worden het standpunt te vertegenwoordigen, waarop dat gedeelte der Wiskunde thans staat - de waarheid van het gezegde duidelijk kunnen aantoonen.

Om hierbij met meer gemak te werk te gaan, kan geschiktelijk de hoofdverdeeling van den Schrijver zelven worden gevolgd, namelijk:

I. Les I-X. Differentiaal-Rekening voor de functiën met ééne verantwoordelijke grootheid.
II. Les XI-XVII. Toepassing op de theorie der kromme lijnen.
III. Les XVIII-XXII. Differentiaal-Rekening voor de functien met meer dan ééne onafhankelijk veranderlijke grootheid.
IV. Les XXIII-XXXI. Toepassing op de theorie der lijnen van dubbele kromming en der gebogen oppervlakten.

Bij het doorloopen der behandelde stoffen, zal Ref. dan tevens gelegenheid hebben de eene of andere opmerking in het midden te brengen omtrent de behandeling zelve, als ook omtrent de orde bij de opeenvolging der onderdeelen in acht genomen.

Eenen aanvang makende met de voorrede, zal wel ieder wiskundige den Schrijver toejuichen, die de leer der oneindig kleinen en wel, uit den aard der zake, in verband met de theorie der limieten, als grondslag der Differentiaal-Rekening aanneemt. Minder algemeen misschien zal de overeenstemming in gevoelen wezen bij het motiveren der hoofdverdeeling, hierboven voorgedragen, daar toch in den regel eerst de theorie der Differentiaal-Rekening voor functien met ééne, en vervolgens voor die met meerdere onafhankelijk veranderlijke grootheden wordt voorgedragen, om eerst daarna hare toepassing op kromme lijnen en gebogen oppervlakken te behandelen; op deze wijze toch is het verband ligter in te zien, dat tusschen de beide eerste punten bestaat, terwijl dan evenzoo ook de meetkundige toepassing in hare natuurlijke volgorde wordt uiteengezet. Ook Moigno nam deze volgorde aan in zijne *Leçons de Calcul différentiel et intégral*, - waarvan de beide eerste deelen te Parijs in 1840 en 1844 zijn uitgekomen en het laatste met belangstelling wordt te gemoet gezien -, en die zeker wel als voorbeeld ter navolging mogen dienen en ook plegen gebruikt te worden, zoowel wegens inhoud als wegens methode; slechts voegt hij achter ieder der beide eerste deelen hare analytische toepassing afzonderlijk. Zonder de verdeeling van den Schrijver met de redenen daarvoor opgegeven te willen afkeuren, gelooft Ref. toch, dat de gewone den voorrang verdient, waarvan in het vervolg ook wel de eene of andere aanmerking zal doen blijken.

Schr. bijvoeging van de fransche terminologie is niet zonder groot belang, daar toch vele, zoo niet de meeste der werken, inzonderheid over de behandeling der kromme lijnen en gebogen oppervlakken, òf in de fransche taal geschreven zijn, òf althans daarvan de terminologie hebben overgenomen: daarom vindt men dit ook hier, waar noodig, gevolgd.

I. Les I-X bevat de noodige verklaringen en bepalingen (Les I) en den zoogenaamden Algorithmus der Differentiaal-Rekening (Les II, III en IV), het onderzoek der waarde van onbepaalde uitdrukkingen (Les V), de beschouwing der reeksen van Taylor en Maclaurin (Les VI) en hare toepassingen (Les VII), de theorie der maxima en minima (Les VIII) en der ontbinding van gebrokens in eenvoudige (Les IX); eindelijk het veranderen der onafhankelijk veranderlijke grootheid (Les X).

Met het oog op de hoofdverdeeling, door Schr. ingevoerd, ware misschien eene andere volgorde in deze lessen wenschelijk geweest. Zoo behoort het onderwerp der Xde Les eerder bij den Algorithmus der Differentiaal-Rekening, en had gevoegelijk althans vóór de Vde Les kunnen komen. Even zoo zoude ook de IVde Les nict alleen wegens den inhoud zelven de IIIde hebben kunnen voorafgaan, - daar het behandelen van ingewikkelde functiën ook vóór de bekendheid met differentialen van hoogere orde kan gevorderd worden - maar dan was ook de zamenhang tusschen het differentieren van ingewikkelde en van zoogenaamde zamengestelde functien minder gebroken geweest, welk laatste nu, geheel op zich zelf, als eene hulpstelling in § 15 voorkomt.

Hierbij konde dan tevens het differentieren van de ingewikkelde functien met meer gemak en duidelijkheid zijn voorgedragen, dan wel thans heeft plaats gehad. Zoo komen in de IVde Les Blz. 46 de beide stellingen:

> ‘Door het differentieren der functie $f(x, y) = 0$, verkrijgt men *blijkbaar* eene uitkomst van den vorm $P\,dx + Q\,dy = 0$,’

en

‘*Deze* differentiaal vergelijking (nam. $P\,dx + Q\,dy = 0$) geeft tevens te kennen dat de functien *P* en *Q* ook afzonderlijk verkregen worden door *f (x, y)* te differentieren, als of *y* en *x* beurtelings standvastige waarden hadden.’

zonder bewijs voor, dat hier toch niet ontbreken mogt; wanneer daarentegen na de stelling van Les II, § 15, Blz. 17, aangaande de functie van *ééne* functie eener veranderlijke grootheid, eene dergelijke ontwikkeling had plaats gegrepen voor *y = F (z, v)*, waarin *z* en *v beide* functien van de onafhankelijk veranderlijke *x* voorstellen, dan had men (zie o.a. *Navier, Résumé des Leçons d'Analyse données à l'Ecole Polytechnique*, 1*re Année*, Page 42 etc.) verkregen:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{dy}{dz}\frac{dz}{dx} + \frac{dy}{dv}\frac{dv}{dx};$$

wanneer men nu *y* = 0 stelt, verkrijgt men de voorstelling eener ingewikkelde functie tusschen *z* en *v, F (z, v)* = 0, en, na eene korte herleiding, de partiele differentiaal-vergelijking boven aangehaald; bij welke handelwijze men tevens het voordeel heeft van het ontstaan der partiele differentiaalverhouding duidelijk te zien toegelicht.

Hierbij kan tevens worden opgemerkt, dat Schr. bepaling van ingewikkelde functien niet volkomen juist is, daar elke vergelijking *F (x, y)* = 0 eene zoodanige ingewikkelde functie voorstelt, zonder dat het juist noodig is, de voorwaarde te stellen (zie IVde Les, § 34, Blz. 46),

> ‘dat het *bezwaarlijk*, zoo niet *onmogelijk* moet worden, *y* af te zonderen, of in eindigen vorm in *x* uit te drukken.’

Aan deze voorwaarde toch zoude bij eene ingewikkelde functie als bijv.

$$x + y - a = 0, \qquad x\,y - a = 0$$

niet voldaan worden.

Dat Schr. zich van tijd tot tijd op zijne ‘*Lessen over de Hoogere Algebra*’ eroept, kan voorzeker de bewerking veel bekorten, maar dan konden ook bal de eigenschappen der limieten als dáár bewezen ondersteld, en dus hier vermeden worden; - of, misschien nog beter, bij den aanvang van het boek, wegens haar groot gewigt, de voornaamsten bij elkander gevoegd zijn geworden, om daarop te kunnen verwijzen. Alzoo zoude de stelling op Blz. 11, Les I, § 9, N°. 6, dat

> ‘de limiet van het produkt van twee of meer veranderlijke grootheden gelijk is aan het produkt der limieten, waartoe zij elk in het bijzonder naderen,’

als bewezen aaugenomen zijn, *of* de even belangrijke en gelijkluidende stelling aangaande de limiet eener som - waarop de genoemde berust, en die tevens naderhand o.a. § 14 wordt aangewend - tevens bewezen zijn geworden. Tot zoodanige grondstellingen, die naar den tegenwoordigen toestand der wetenschap eene hoofdrol spelen en als gronden dienen, waarop gemakkelijk de verdere theorie kan worden opgebonwd, - en die dan ook in vele nieuwere Leerboeken der Differentiaal-Rekening (zie o.a. *O. Schlömilch, Handbuch der Differenzial- und Integral-Rechnung I, S. IV*) voorop worden gesteld, - behooren:

$$Lim.\ \frac{Sin.\ x}{x} = 1\ ,\ Lim.\ (1+x)^{\frac{1}{x}} = Lim.\left(1+\frac{1}{x}\right)^{x} = e,$$

$$Lim.\ \frac{a^{x}-1}{x} = l.\,a\ ,\ Lim.\ \frac{Log.\ (1+x)}{x} = \frac{1}{l.\ a}.$$

Was, behalve de aangehaalde stelling, de geheele § 9, -als bevattende eenige eigenschappen der oneindig kleinen van verschillende orde, - de vorige paragraphen, althans § 8 voorafgegaan, dan zoude zoowel de *schijnbare* onnaauwkeurigheid van formule (3) blz. 8 vervallen zijn, als in dat geval tevens het terugkomen daarop in § 10 overbodig zijn geweest.

Somtijds haalt schr. zijne '*Lessen over de Hoogere Algebra*' aan, wanneer eene regtstreeksche oplossing te verkiezen ware geweest, bijv. bij het differen-

tieren van de magtsgrootheid; dit geval toch is van zoo veel en zoo gewigtige toepassing, dat eene onafhankelijke behandeling (zoo als b.v. door Moigno geleverd wordt in zijne '*Leçons Calcul. de diff. et integr.*,' Tome I, Page 9, en door Schlömilch in zijn '*Handb. der Differenzialr.*,' Th. I, S. 26) niet geheel overbodig konde geacht worden. Bovendien is § 13, waarin de gevallen eener negatieve, gebrokene en negatief-gebrokene magt afzonderlijk worden nagegaan bij de onderstelling, dat de binominale reeks slechts voor eene geheele magt bewezen is, *daarom* reeds overtollig, daar het bewijs dezer gewigtige formule, - wanneer zij in de Hoogere Algebra zoo volstrekt en algemeen gegeven is, als de hoogte der wetenschap thans vordert, - voor *elke* magt in het algemeen moet gelden. (Men kan hierover nazien *Smaassen, 'Gronden der Hoogere Algebra*', 1849, blz. 69.)

Bij het bepalen der differentiaal van $y = X : X_1$ (X en X_1 beide functien van x zijnde), brengt Schr. (Les II, § 17, blz. 19) dit terug tot het geval van een produkt van twee zulke functien $y = X \times X_1^{-1}$, welke wijze van behandeling zeer geschikt is, om de waarheid der regtstreeks verkregen uitkomst nader te bevestigen; echter moet de regtstreeksche afleiding steeds den voorrang behouden, ook wegens hare eenvoudigheid: immers stellende, zoo als gewoonlijk:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{X + dX}{X_1 + dX} - \frac{X}{X_1} = \frac{(X X_1 + X_1 dX) - (X X_1 + X dX_1)}{X_1 (X_1 + dX_1)}$$
$$= \frac{X_1 dX - X dX_1}{X_1^2 + X_1 dX_1} = \frac{X_1 dX - X dX_1}{X_1^2},$$

zoo verkrijgt men dezelfde uitkomst met meer gemak en grootere duidelijkheid, en wel onafhankelijk van eenige vroeger verkregen uitkomst.

Heeft men een gedurig produkt, dan neemt de schrijver, § 19, blz. 23, de Logarithmen: deze handelwijze is slechts geoorloofd, wanneer de faktoren vooraf tot de tweede magt zijn verheven, daar van de mogelijke negatieve faktoren geen' Logarithmus mag genomen worden, waardoor men tot onbestaanbare uitdrukkingen zoude geraken.

Vele voorbeelden van differentiatie worden hier aangetroffen, zoowel uitgewerkt ter toepassing der verkregen formules (blz. 20, 24, 28, 30), als ook ter eigene oefening (blz. 29, 31-34), en daaronder zal men voorzeker met belangstelling de differentialen der Logarithmen van de circulaire functien aantreffen.

Onder de volgende Lessen is inzonderheid de Vde - handelende over het onderzoek der waarde van uitdrukkingen, voorkomende onder eenen der onbepaalde vormen

$$\frac{0}{0},\ \frac{\infty}{\infty},\ 0 \times \infty,\ 0^0,\ \infty^0,\ 1^\infty,$$

- zeer uitvoerig bewerkt; zij bevat wel alles, wat daarbij van belang zoude kunnen zijn, en ook hier volgt, blz. 68 en 69, eene reeks van 25 belangrijke voorbeelden ter eigene oefening. En zoo zijn wij dan genaderd tot den hoeksteen der Differentiaal-Rekening, het Theorema of de Reeks van Taylor en dat van Maclaurin, met de daarbij behoorende toepassingen.

In de VIde Les vinden wij het theorema van Taylor afgeleid uit de waarde van $F(x + n \Delta x)$ in eene reeks naar de opvolgende Differentien van $y = F(x)$ geordend; eene handelwijze echter, die voor het *vinden* eener zoo gewigtige ontwikkeling als genoemd Theorema naauwelijks zeker en voldoende genoeg kan gerekend worden. Daarop volgt evenwel de onafhankelijke, heuristische afleiding uit de formules

$$F(a + h) - F(a) = \frac{h^n}{1.2.3....n} F_n(a + ih)$$
$$F(x + h) - F(x) = h F_1(x + ih),$$

die eerst tot dat doel worden betoogd. Deze ontwikkelings-wijze heeft, behalve hare volstrekte juistheid en volkomen analytisch karakter, nog het eigenaardige voordeel van tevens de zoogenaamde rest der reeks te doen bepalen, waaruit men regtstreeks de convergentie of divergentie, met andere woorden de bruikbaarheid of ongeschiktheid der reeks kan nagaan. Deze rest, eerst onder den vorm

$$\frac{h^n}{1.2.3....n} F_n (x + i h)$$

voorkomende, wordt daarna tot den anderen vorm

$$\frac{(1 - i)^{n-1} h^n}{1.2.3....(n - 1)} F_n (x + i h)$$

herleid.

De reeks van Maclaurin wordt telkens uit die van Taylor afgeleid door de achtervolgende substitutie van $x = 0$ en $h = x$; en hoewel ook deze laatste reeks als een gevolg der eerste wordt beschouwd, ware het misschien niet ongepast geweest, ook den weg aan te wijzen, waarop de reeks van Maclaurin dadelijk en onafhankelijk van de andere kan gevonden worden, iets, dat ligtelijk te doen is. Omgekeerd wordt aangetoond, dat elke convergerende reeks, die de ontwikkeling eener functie voorstelt, met de reeksen van Taylor en Maclaurin noodzakelijk moet overeenkomen.

Het geval, waarin x onbestaanbaar, dat is van den vorm $a \pm b\sqrt{-1}$ zoude zijn, wordt hier niet overwogen, hoewel dit wel degelijk van groot belang is, wegens den merkwaardigen vorm der rest zoowel, als wegens de toepassingen, die van de reeks onder deze gedaante gemaakt kunnen worden.

In de VIIde Les worden de Theoremata van Taylor en Maclaurin toegepast op het ontwikkelen van functien in reeksen, geordend naar de opklimmende magten van het element; en daarbij worden, § 59, de gevallen overwogen, wanneer de ontwikkeling onmogelijk wordt, benevens de oorzaak van deze onmogelijkheid zelve. Onverwacht volgt hierop, § 61, eene methode naar het verbonden gebruik van deze theoremata en van de oude leerwijze der onbepaalde coefficienten, van welke laatste reeds zoo dikwerf het gevaarlijke en ongeoorloofde is aangetoond geworden. En dit kan *hier* weder ten stelligste blijken bij de ontwikkeling van de functie $l\{x \pm \sqrt{(1 + x^2)}\}$ naar die methode (blz. 89).

Daar toch

$$d.\, l\,\{x \pm \sqrt{(1 + x^2)}\} = \frac{\pm\, d\,x}{\sqrt{(1 + x^2)}}$$

is, zoo geeft de onderstelling

$$l\,\{x \pm \sqrt{(1 + x^2}\} = A_1 x + A_2 x^2 + A_3 x^3 + ...,$$

daar de term x^0 ontbreekt, omdat $f(0) = 0$ is, ook:

$$\frac{\pm\, 1}{\sqrt{(1 + x^2)}} = A_1 + 2 A_2 x^2 + 3 A_3 x^2 + ...$$

$$= \pm (1 - \frac{1}{2} x^2 + \frac{1.3}{2.4} x^4 - \frac{1.3.5}{2.4.6} x^6 + ...);$$

waaruit achtervolgens worden gevonden:

$$A_1 = \pm 1,\ A_3 = \mp \frac{1.1}{2.3},\ A_5 = \pm \frac{1.3}{2.4}.\frac{1}{5},\ A_7 = \mp \frac{1.3.5.1}{2.4.6.7},$$

$$A_2 = 0,\ A_4 = 0,\ A_6 = 0,\ A_8 = 0,\ \text{enz.},$$

$$A_{2n} = 0,\ A_{2n+1} = (-1)^n \frac{1.3....(2n-1)}{2.4.....2n}.\frac{1}{2n+1};$$

en dus

$$l\{x \pm 1\sqrt{(1 \pm x^2)}\} = \pm x\{1 - \frac{1}{2}\frac{x^2}{3} + \frac{1.3}{2.4}\frac{x^4}{5} - \frac{1.3.5}{2.4.6}\frac{x^6}{7} + \ldots$$
$$\ldots + (-1)^n \frac{1.3.\ldots.(2n-1)}{2.4.\ldots.2n}\frac{x^{2n}}{2n+1}\}$$

De limiet van de verhouding tusschen twee achtervolgende termen is:

$$Lim.\ \frac{2n+1}{2n+2}\ \frac{2n+1}{2n+3}\ x^2 = Lim.\frac{\left(1+\frac{1}{2n}\right)^2}{\left(1+\frac{2}{2n}\right)\left(1+\frac{3}{2n}\right)}\ x^2 = Lim.\ x^2;$$

dus moet voor de convergentie slechts de voorwaarde bestaan

$x^2 < 1$ of $1 > x > -1$

Noemende kortheidshalve de gevondene reeks *R*, zoo is *l.* $\{x + \sqrt{(1 + x^2)}\} = R\,x$, *l.* $\{x - \sqrt{(1 + x^3} = -R\,x$ .... $(x^2 < 1)$ welke laatste echter, als de Logarithmus van een negatief getal, onbestaanbaar zoude moeten zijn, en dit is eene tastbare ongerijmdheid. Dat de reeks nogtans convergent blijft, is daaruit te verklaren, dat zij niet de ontwikkeling van *l.* $\{x - \sqrt{(1 + x^2)}\}$, maar wel die van ½ *l.* $\{x - \sqrt{(1 + x^2)}\}^2$, of van de bestaanbare *l.* $\{-x + \sqrt{(1 + x^2)}\}$ voorstelt, hetgeen ten overvloede nog blijken kan, door het negatief nemen van *x* in de eerste reeks $l\{x + \sqrt{(1 + x^2)}\} = Rx$, waardoor men wederom tot de laatst verkregene uitkomst geraakt.

Gereedelijk had in deze Les de betrekking tusschen de reeksen voor e^x, *Sin. x* en *Cos. x*, kunnen worden ontwikkeld; maar inzonderheid konde men hier, meent Ref., de ontwikkeling verlangen van de reeksen voor *Tang. x, Cos. x, Sec. x* en *Cosec. x*, waardoor dan tevens de gelegenheid zich had aangeboden, om iets over de *Bernouilliaansche* en *Secanten-Coefficienten* in het midden te brengen, die toch in de laatste vorderingen der wetenschap eene niet onbelangrijke rol spelen. Men zoude over deze merkwaardige functien kunnen nazien Schlömilch, '*Handb. der Differenzialr.*' I, S. 229-245.

Eene uitvoerige theorie van de maxima en minima bij functien van eene enkele veranderlijke grootheid (in de VIIIste Les), wordt gevolgd door hare toepassing op enkele functien en op 16 belangrijke meetkundige vraagstukken, waarvan een gedeelte aan eigene bewerking zijn overgelaten. Als van zelf zoude Schr. hier tot de toepassing van dit eerste gedeelte der Differentiaal-Rekening op de vlakke kromme lijnen komen, indien niet hier de ontbinding van gebrokens in eenvoudige (Les IX) en de invoering eener nieuw onafhankelijk veranderlijke grootheid (Les X) waren tusschengeschoven. Over de verplaatsing der Xde Les is reeds vroeger gesproken, en de IXde konde zeer gevoegelijk achter de VIde zijn gevolgd; dan was bij de theorie der maxima en minina de toepassing op de Analysis geëindigd en die op de Meetkunde begonnen, om onafgebroken doorgezet te worden.

Wij zijn nu tot het tweede hoofddeel gekomen, waarin Les XI-XVII over de theorie der vlakke kromme lijnen wordt gehandeld, en wel vooreerst volgens hare vergelijking op regthoekige coördinaten-assen. Daarbij volgen de vergelijkingen der raaklijnen en normalen met hare bijzondere gevallen, de bepaling der lengte van de Tangens, de Subtangens, de Normaal en de Subnormaal elkander op, terwijl naderhand de differentiaal van den boog daarbij wordt ingevoerd, en over den hoek van contingentie en de regtlijnige asymptoten wordt gehandeld.

Dubbel is (§ 86, blz. 137) Schr. bepaling van deze laatsten, en twee metho-

des zijn er ook, om haar bestaan na te gaan, waarvan men evenwel slechts *die* ontwikkeld vindt, waarbij de Asymptoot beschouwd wordt als eene lijn, ‘tot welke de kromme meer en meer nadert, zonder die lijn immer te kunnen snijden’: niet minder eenvoudig en dikwerf van nuttige toepassing is de andere manier, berustende op de eigenschap, dat de asymptoot ‘den stand der raaklijn op oneindig ver verwijderde punten voorstelt’, waarvoor dus de ordinaat of de abscis oneindig groot wordt; zoodat men hare vergelijking verkrijgt, door in die van de raaklijn, na eliminatie van x of y, y of x gelijk $\mp \infty$ te stellen.

Vervolgens wordt nagegaan, of eene kromme lijn hare *holle*, dan wel hare *bolle* zijde naar de coördinaten-assen toekeert, en de theorie der buigpunten (*points d'inflexion*) breedvoerig ontwikkeld, en ook over de keerpunten van beide soorten (*points de rebroussement*) iets gezegd. Hier had misschien even zoo goed eene geregelde opgave behoord van de overige merkwaardige punten - die nu slechts als ter loops voorkomen in Les XII, § 97, 98, blz. 155 en vgg., waar wij de toepassing van de bovengemelde theorie aantreffen op verschiltes, de Conchoide enz. - van de dubbele en veelvoudige punten, ook knoopen genaamd (*points doubles, multiples*), waardoor derhalve verscheidene raaklijnen kunnen worden getrokken, van de eindpunten (*points d'arret*), van de afgezonderde punten (*points isolés*); terwijl daarbij nog gevoegd diende te worden eene bijzondere soort van keerpunten (*points saillants*), waarbij de differentiaalverhouding dy/dx voor eene zekere waarde der veranderlijke grootheid, plotseling van waarde verandert, en de beide raaklijnen derhalve eenen eindigen hoek te zamen vormen: al welke punten zulk eene gewigtige rol spelen in de beschouwing der kromme lijnen, en waarvan de theorie naauw verbonden is met die der gelijke wortels eener hoogere magts-vergelijking. Men kan hierover nalezen: Ekman, ‘*de punctis singularibus curvarum algebraicarum simplicis curvaturae Disquisitio*’, Par. 1842.

In de XIIIde Les worden de kromme lijnen tot hare poolvergelijking teruggebragt, en daarna dergelijke formules afgeleid als in Les XI, waarbij nog de loodlijn in lengte bepaald wordt, die uit de Pool op de raaklijn valt, en vooral als hulpgrootheid dikwerf van groote dienst is. Deze vergelijkingen leidt Schr., soms op velerhande wijze, onmiddelijk uit de figuur zelve af, terwijl eerst naderhand wordt aangegeven, op welke wijze zij door middel van de betrekkingen

$$z e^{\phi \sqrt{-1}} = x + y \sqrt{-1}, \quad z e^{-\phi \sqrt{-1}} = x - y \sqrt{-1}$$

met de formules van Les XI zamenhangen: eene methode, die uitnemend geschikt is, om de ware beteekenis en het onderling verband der formules te leeren inzien. Als toepassing worden de Spiraal van Archimedes, de Logarithmische en hyperbolische spiraal, de kegelsneden, de Epicycloide en de Conchoide nagegaan.

De kromming, de kromtestraal, het middelpunt van den kromte- of ineensmeltingscirkel en de theorie der ontwondenen, vindt men in de XIVde Les behandeld, ten opzigte van het regthoekige coördinaten-stelsel; in Les XV daarentegen voor de polaire coördinaten: in beide gevallen worden de benoodigde vergelijkingen, zoowel uit de figuur als ook uit de reeds gegevene formules afgeleid, en op onderscheidene voorbeelden toegepast. Als eene bijdrage tot de geschiedenis van dit gedeelte der Wiskunde, is het misschien niet ongepast, op te merken, dat wij den oorsprong dezer theorie aan Jacobus Bernouilly verschuldigd zijn, terwijl de ontwondenen het eerst door onzen grooten Huygens zijn gebruikt (zie zijn ‘*Horologium Oscillatorium*,’ P. III).

Les XVI handelt vervolgens over de kromlijnige aanrakingen van verschillende orden, met inachtneming van de gelijktijdige snijding, wanneer de graad der orde een evene is, en met toepassing op de gewone regte raaklijn, op den kromte-cirkel en de parabolische ineensmeltingskrommen; terwijl eindelijk in de XVIIde Les de theorie der omhullende kromme lijnen of Enveloppen gegeven, en in eenige toepassingen meer aanschouwelijk wordt gemaakt; daar deze theorie evenwel met die der bijzondere integralen ten naauwste tezamenhangt, zal men in de Integraal-Rekening hare verdere uitbreiding eerst kunnen afwachten. De beide laatste lessen gelden alleenlijk voor regthoekige coördinaten-assen: misschien ware het verband meer duidelijk geweest, indien eerst heir de XIIIde en XVde Les gesteld waren, wanneer men dan eerst de theorie der kromme lijnen volgens hare vergelijking op regthoekige coördinaten-assen bij elkander had gevoegd, om daarna die volgens de polaire coördinaten-vergelijkingen te doen volgen, die toch in vele opzigten als het ware op zich zelve staan.

De nu volgende Lessen XVIII-XXII zijn gewijd aan de Differentiaal-Rekening voor functien, met meer dan eene veranderlijke grootheid.

Nadat de gronden hiervan in de XVIIIde Les uiteengezet en volgens de figuur verder verklaard zijn, wordt deze theorie op homogene functien toegepast; op het einde van deze Les wordt de stelling bewezen (§ 141):

Indien men de gedeeltelijke differentiaalquotienten eener gelijkslachtige functie van den *m*den graad ($u = F(x, y, z,...)$) vermenigvuldigt met de veranderlijke grootheden, ten opzigte van welke zij genomen zijn, zal de som dezer produkten gelijk worden aan het *m*-voud der gegevene functie, dat is

$$x\,\frac{du}{dx} + y\,\frac{du}{dy} + z\,\frac{du}{dz} + \ldots\ldots = mu.''$$

Maar dit betoog is niet zuiver, en levert slechts *daarom* eene goede nitkomst, opdat op het einde daarvan juist $i = 1$ genomen wordt. Nadat Schr.

$$F(ix, iy, iz,...) = i^m F(x, y, z,...) = i^m u$$

gesteld heeft (om aan de onderstelling eener homogene functie van den *m*den graad te voldoen) en vervolgens gemakshalve neemt

$$ix = x^1,\ iy = y^1,\ iz. = z^1,\ enz.,$$

verkrijgt hij, na differentiatie ten opzigte van *i*:

$$\frac{du}{dx^1}.\frac{dx^1}{di} + \frac{du}{dy^1}.\frac{dy^1}{di} + \frac{du}{dz^1}.\frac{dz^1}{di} + \ldots = mi^{m-1}u.\ldots\ldots\ldots(a)$$

Dit is echter onwaar, terwijl het klaarblijkelijk wezen moet:

$$\frac{d(i^m x^1)}{dx^1}.\frac{dx^1}{di} + \frac{d(i^m u)}{dy^1}.\frac{dy^1}{di} + \frac{d(i^m u)}{dz^1}.\frac{dz^1}{di} + \ldots = mi^{m-1}u.\ldots\ldots(b)$$

Wanneer men nu met schr. voortredeneert, en nagaat, dat

$$\frac{dx^1}{di} = x,\ \frac{dy^1}{di} = y,\ \frac{dz^1}{di} = z,\ldots.$$

is, verkrijgt men door $i = 1$ te nemen, voor beide formules (*a*) en (*b*) de boven opgegevene waarheid.

In de XIXde Les volgt de ontwikkeling der hoogere differentialen, in de onderstelling van meerdere veranderlijke grootheden, en wordt hierbij opmerkzaam gemaakt op het gemakkelijke der symbolische vormen, en tevens op Schr. bekende Verhandeling '*sur la théorie des caractérisques*' verwezen. Na in de XXste les een vrij kort overzigt te hebben gegeven aangaande de uitbreiding der reeksen van Taylor en Maclaurin,

op functien van meerdere veranderlijke grootheden, gaat Schr. in de XXIste Les over tot het bepalen der maxima en

minima bij zoodanige functien, - ook in de bijzondere gevallen, dat er zekere voorwaardenvergelijkingen gegeven zijn, waaraan de veranderlijken moeten voldoen, zoodat zij op zekere wijze van elkander afhankelijk zijn, - en de toepassing van de gevondene kenmerken op onderscheidene voorbeelden.

In de XXIIste Les wordt dit gedeelte der Differentiaal-Rekening besloten met de ontwikkeling van het teregt zoo beroemde theorema van Lagrange. Hiervan komt het bewijs aan Ref. niet onafhankelijk genoeg voor, en wel om de vroeger reeds gemaakte aanmerking, dat het gebruik van de leerwijze der onbepaalde coefficienten, hier wederom gebezigd, de uiterste omzigtigheid vordert en liever, zoo mogelijk, te vermijden is. Met geringe wijziging konde Schr. bewijs evenwel blijven gelden, zonder zich van deze coefficienten te bedienen, indien men te werk gaat zoo als o.a. Cournot, '*Traité élémentaire de la Théorie des Fonctions et du Calcul infinitésimal*', Tome I, page 276, of ook zoo als Schlömilch, '*Handb. der Differenzialr.*,' Th. I, Cap. IX. Nog meer heuristisch is de methode van Cauchy, waarover men kan nazien Moigno, '*Leç. de Calcul Diff. et Intégr.*', Tome I, 18me Leçon. Hier had wel het bewijs nog behooren te volgen, dat *èn* het Theorema van Taylor *èn* dat van Maclaurin, beide in het Theorema van Lagrange, als bijzondere gevallen, zijn opgesloten, zoodat deze reeks zoowel in de Differentiaal- en Integraal-Rekening, als ook in de theorie der vergelijkingen van het hoogste belang, tevens nog eene algemeene voorstelling van genoemde reeksen is. In onze taal levert zeker De Gelder in zijne, door Schr. aangehaalde '*Beginselen der Differentiaal-rekening,' Tweede Deel*, veel belangrijks en wetenswaardigs, waar hij, bl. 244-261, het Theorema van Lagrange afleidt, en blz. 297-373, toepast op het ontwikkelen van functien, op het oplossen der wortels van hoogere magts-, als ook van transcendentale vergelijkingen. Van beide laatste toepassingen vinden wij ook bij onzen Schr. eenige gevallen uiteengezet. Voor hem, die zich wil overtuigen, tot welke hoogte de theorie der vergelijkingen thans is opgevoerd, en wel voornamelijk door het gezamenlijk gebruik van het Theorema van Lagrange en de zoo belangrijke theorie der symmetrieke functien - welke toepassing eerst sedert den laatsten tijd van zoo veel gewigtigen invloed geweest is - is de lezing aan te bevelen van het werk van Serret, '*Cours d'Algèbre Supérieure*,' Paris 1849.

Eindelijk zijn wij dan aan het laatste gedeelte gekomen: Les XXIII-XXXI, de theorie der lijnen van dubbele kromming en der gebogen oppervlakken bevattende, - dat zeker *en* wegens den inhoud op zich zelven genomen, *en* wegens de menigte belangrijke opmerkingen daarbij voorkomende, *en* wegens de duidelijke en geleidelijke behandeling van deze meer ingewikkelde theorien, de opmerking des lezers ten hoogste waardig is.

In Les XXIII vindt men, na eenige algemeene aanmerkingen en ophelderingen omtrent de lijnen van dubbele kromming, de vergelijkingen van de raaklijn en hare projectien, van het normaalvlak en van het krommingsvlak afgeleid, en deze op de gewone schroeflijn toegepast; terwijl in de XXIVste Les over den krommingshoek, den straal des kromte-cirkels, de hoofd-normaal, de coördinaten van het middelpunt des kromte-cirkels, het polaire oppervlak en de poollijnen met hare keerlijn, over de ontwondene, den wringingshoek en de daarmede zamenhangende tweede kromming, eindelijk over de buigpunten wordt gehandeld, alweder met toepassing op de gewone Schroeflijn. Deze afleiding is doorgaande zuiver analytisch; slechts enkele punten worden in de figuur aangewezen. Twee aanmerkingen zij het den Ref. geoorloofd, op deze Les te maken.

Vooreerst had op blz. 295, § 168, ligtelijk het bewijs kunnen volgen, dat de kromtestraal van eenige kromme in de ruimte, in grootte en in rigting overeenkomt met den kromtestraal van de projectie dier gegevene kromme op het krommingsvlak. Wanneer men namelijk, gemakshalve, bijv. het coördinaten-vlak *x y* aan dit laatste evenwijdig stelt, wordt de kromtestraal $R = ds^3/Z$, (waarbij de waarde van Z op blz. 290, § 166 voorkomt), de waarde des genoemden kromtestraals (Les XIV, § 109, blz. 177), terwijl ook de coördinaten van het kromte-middelpunt, volgens blz. 297

$$x^1 - x = R\ Cos.\ l = R.\ R.\ \frac{-Z\,dy}{ds^2} = -R\,\frac{dy}{ds},$$

$$y^1 - y = R\ Cos.\ m = R.\ R.\ \frac{Z\,dx}{ds^2} = -R\,\frac{dx}{ds},$$

met de gezochte overeenkomen (zie Les XIV, § 112, blz. 181).

Wat, ten tweede, de tweede soort van buigpunt betreft, die gewoonlijk *dubbel buigpunt* (*inflexion double*) pleegt genoemd te worden, dit komt voor, wanneer twee opvolgende elementen der lijn van dubbele kromming in eene regte lijn liggen, en dus zoowel ε als ε^1 gelijk nul is: het tweede is echter *geen gevolg* van het eerste, zoo als Schr. bl. 303 aangeeft:

> '$\varepsilon = 0$, hetgeen van zelf medebrengt, dat ε^1 insgelijks = 0 zij.'

De onderstelling $\varepsilon = 0$ geeft volgens formule (4), blz. 295, $X = 0$, $Y = 0$, $Z = 0$, en daarvoor wordt $\varepsilon^1 = 0/0$. Neemt men nu gemakshalve hier het geval, dat $d\,x$ standvastig is, dan wordt

$$\frac{d^2y}{dx^2} = 0,\ \frac{d^2z}{dx^2} = 0,$$

en formule (10), blz. 302 geeft:

$$\varepsilon^1 = ds\ \frac{\frac{d^2y}{dx^2}\,\frac{d^3z}{dx^3} - \frac{d^2z}{dx^2}\,\frac{d^3y}{dx^3}}{\left(\frac{d^2y}{dx^2}\right)^2 + \left(\frac{d^2z}{dx^2}\right)^2 + \left(\frac{dy}{dx}\,\frac{d^2z}{dx^2} - \frac{dz}{dx}\,\frac{d^2y}{dx^2}\right)^2} = \frac{0}{0}.$$

Dus op de gewone manier (zie Les V) teller en noemer differentierende:

$$\varepsilon^1 = ds\ \frac{\frac{d^2y}{dx^2}\,\frac{d^4z}{dx^4} - \frac{d^2z}{dx^2}\,\frac{d^4y}{dx^4}}{2\,\frac{d^2y}{dx^2}\,\frac{d^3y}{dx^3} + 2\,\frac{d^2z}{dx^2}\,\frac{d^3z}{dx^3} + 2\left(\frac{dy}{dx}\,\frac{d^2z}{dx^2} - \frac{dz}{dx}\,\frac{d^2y}{dx^2}\right)\left(\frac{dy}{dx}\,\frac{d^3z}{dx^3} - \frac{dz}{dx}\,\frac{d^3y}{dx^3}\right)}.$$

Dit is nog = 0/0. Dus weder de teller en noemer differentierende, en bedenkende, dat $d^2y/dx^2 = 0$, $d^2z/d\,x^2 = 0$ is:

$$\varepsilon^1 = ds\ \frac{\frac{d^3y}{dx^3}\,\frac{d^4z}{dx^4} - \frac{d^3z}{dx^3}\,\frac{d^4y}{dx^4}}{2\left(\frac{d^3y}{dx^3}\right)^2 + 2\left(\frac{d^3z}{dx^3}\right)^2 + \text{enz.}};$$

zoodat nu, om $\varepsilon^1 = 0$ te maken, noodzakelijk zijn moet:

$$\frac{d^3y}{dx^3}\,\frac{d^4z}{d^4x} = \frac{d^3z}{dx^3}\,\frac{d^4y}{dx^4};$$

en dit is derhalve de voorwaarde, die behalve het nul zijn van ε gevorderd wordt, om ook ε^1 nul te maken, en een dubbel buigpunt daar te stellen.

De XXVste Les besluit de theorie der lijnen van dubbele kromming met de aanrakingen van verschillende orden bij deze lijnen, en wel bepaaldelijk in toepassing op den kromtecirkel, waarvan de straal, de coördinaten van het middelpunt en het vlak zelf, op onderscheidene wijze bepaald worden.

Het eerst schreef over deze lijnen Clairaut, '*Recherches sur les courbes à double courbure*', Paris 1731; terwijl later hunne theorie gewoonlijk tezamen met die der gebogen oppervlakken werd behandeld, tusschen welke dan ook in vele opzigten een naauw verband bestaat, zoo als in de volgende lessen genoegzaam zal blijken.

Met de XXVIste Les begint nu de theorie der gebogen oppervlakken, waarvan de vergelijking, even als die voor de raaklijn, het raakvlak, de normaal, en een normaalvlak, onder verscheidene onderstellingen worden ontwikkeld; de gevondene formules vinden dan hare eenvoudigste toepassing op den Bol, de Ellipsoide, de Hyperboloide met een blad en die met twee bladen, de Elliptische en Hyperbolische Paraboloiden, het cirkelvormig regte Kegelvlak, en het horizontale Schroefvlak. Bij het normaalvlak had geschiktelijk melding kunnen gemaakt worden van zijne doorsnede met het gebogen oppervlak, welke *normale doorsnede* (*section normale*) pleegt genoemd te worden, in tegenstelling van de overige *schuinsche doorsneden* (*sections obliques*), vooral daar deze benamingen later als bekend worden ondersteld.

Schr. gaat nu over tot de verschillende soorten of familien van oppervlakken, en de analytische kenmerken, waarnaar zij worden onderscheiden. Achtervolgens beschouwt hij in de XXVIIste Les de Cylinder-vlakken, de Kegelvlakken, de Omwentelings-oppervlakken, en in de XXVIIste de Regelvlakken, welke hij in Scheve en Ontwikkelbare Oppervlakken verdeelt, terwijl hij als eene ondersoort der eerste nog de Conoiden onderscheidt. Van iedere soort wordt zoowel de karakteriserende partiele differentiaalvergelijking, als ook de kenmerkende eindige vergelijking opgemaakt, en verder enkele bijzondere gevallen behandeld, waar zij aan eenige gegeven voorwaarden moeten voldoen, bijv. van om een gegeven oppervlak beschreven te zijn. Bij de beschouwing der ontwikkelbare oppervlakken wordt naar behooren aangetoond, dat zoowel de cylinder- als de kegelvlakken hiervan bijzondere gevallen zijn, en dan ook aan de vereischte voorwaarden-vergelijking voldoen.

Les XXIX handelt over de omhullende oppervlakken - waarvan de theorie eene voortzetting is van die der omhullende kromme lijnen, en dus, even als deze, in de Integraal-rekening eerst verder vervolgd kan worden - de karakteristieke, de kanaal-oppervlakken, het verband tusschen omhullende en ontwikkelbare oppervlakken, en de toepassing dezer theorie op de poollijnen eener lijn van dubbele kromming.

In de XXXste Les vindt men het voornaamste over de kromming der gebogen oppervlakken, - de bepaling van den straal van de coördinaten des middelpunts en van het vlak voor den kromtecirkel, van eene normale doorsnede, waaruit dan de voorwaarde voor het *bol* zijn des oppervlaks wordt afgeleid, - de bepaling der hoofd-doorsneden van de grootste en kleinste kromming, waarbij het dusgenoemde Theorema van Euler eene eenvoudige betrekking uitdrukt tusschen den kromtestraal (ρ), in elke willekeurige normale doorsnede met die (R en R^1), welke tot de hoofd-doorsneden behooren, te weten:

$$\frac{1}{\rho} = \frac{1}{R} \; Cos.^2\alpha + \frac{1}{R^1} \; Sin^2\alpha;$$

(zie blz. 364 formule (12)) - de toepassing hiervan op onderscheidene soorten van oppervlakken - het theorema van Meusnier omtrent de schuinsche doorsne-

den, waarvan ook een geometrisch hetoog geleverd wordt, - de osculatie tusschen twee oppervlakken en hare voorwaarden, - de osculerende Ellipsoide, welke hier iets dergelijks is, als de kromtecirkel bij de kromme lijnen, terwijl daarbij van de Navelpunten en van de lijn der spherische krommingen (*ligne ombilicale*) gewag wordt gemaakt. Hier konde nog gewag zijn gemaakt van eenige bijzondere punten bij de gebogen oppervlakken, namelijk van de *points de fluctuation* (*Golvingspunten*?), waarbij de partiele Differentiaalverhoudingen van de eerste en tweede orde *p* en *q* bepaald, *r, s* en *t* daarentegen onbepaald zijn en van *dy/dx* afhangen: terwijl voor de *ombilics de fluctuation* (*golvingsnavelpunten*?) *p, q* en *s* gelijk nul, *r* en *t* gelijk (waardoor aan de voorwaarden van een navelpunt voldaan wordt), maar de partiele differentiaalverhoudingen van de derde orde van *z*, ten opzigte van *x* en *y* onbepaald en van *dy/dx* afhankelijk zijn.

De XXXIste en laatste Les eindelijk handelt over de theorie der krommingslijnen op de gebogen oppervlakken, het eerst door den grooten Monge opgemerkt, aan wien men den grond van vele nieuwe en merkwaardige bijzonderheden in de geheele leer der gebogen oppervlakken te danken heeft: daarbij worden tevens de lijnen van grootste helling, als ook de zoogenaamde waterpasse lijnen herdacht.

Hoezeer ook uit den aard der zaak de behandeling der gebogen oppervlakken slechts zeer kort konde wezen, om hier niet de grenzen van een Leerboek te overschrijden, vindt de Lezer toch niet alleen de hoofdzaken hier bij elkander, maar ook zal de studie van hare bewerking hem tevens in staat kunnen stellen, met deze theorie voort te gaan, waartoe dan ook eenige bronnen door Schr. worden opgegeven. Hieromtrent valt bij te voegen, dat het werk van Dr. Alings sedert met een tweede deel is voltooid, en met eene zeer belangrijke geschiedkundige bijdrage omtrent den opvolgenden vooruitgang der theorie van de kromming der gebogen oppervlakken en omtrent de daartoe behoorende literatuur besluit; zoodat dit werk allezins bij de studie van dit onderdeel kan aanbevolen worden. Verder zoude nog bij deze literatuur gevoegd kunnen worden:

Twee ‘Memoires’ van Tinseau, voorkomende in de ‘Mém.-prés. à l'Institut.’ Tom. IX.
Meusnier, ‘*Mém. sur la courbure des surfaces*. Mem.-prés.’ Tome X.
Lagrange, ‘*Théorie des fonctions analytiques*.’
Olivier, ‘*Note de Géométrie sur les Paraboloides osculateurs*,’ in het *Journal de l'Ecole Polyt*., Cah. 25.

Evenzeer als het bovenstaande overzigt dienen kan, om eenig denkbeeld te doen vormen omtrent het wezen en den inhoud der Differentiaal-Rekening, zal het ook strekken om het vroeger gezegde te staven, dat men in het Leesboek van Dr. Lobatto, inzonderheid met het oog op de meetkundige toepassing, eene volledige en bondige uiteenzetting, en eene grondige en duidelijke behandeling van deze studievakken aantreft, die, zoo als genoegzaam gebleken is, tot de tegenwoordige hoogte der wetenschap is opgevoerd. De lezing van dit boek zal verder den wensch doen ontstaan, dat het vervolg - hiermede in zoo naauw verband, niet alleen wat de theorie zelve, maar ook wat hare meetkundige toepassing betreft - niet lang achterwege moge blijven, maar tegelijk met het hier doorgeloopen deel moge strekken, om de studie van de zoo belangrijke als nuttige Differentiaal- en Integraal-Rekening te verligten, en den lust daartoe meer en meer op te wekken, gelijk daartoe een goed Leerboek zoo veel kan bijdragen.

Om bij de lezing van het boek te huip te komen, volgt hier eene lijst van drukfeilen en misstellingen, die Ref. onder het lezen nog zijn voorgekomen, en waarvan het blijven bestaan, bij een wetenschappelijk werk van dezen aard, al zeer moeijelijk schijnt vermeden te kunnen worden.

Blz.	3	Reg.	6	van	bov.	*valle weg* $y = \text{Sin}x$		
"	4	"	21	"	"	*voor* eindige of bepaalde,	*lees:* eindige, bepaalde	
"	89	"	11	"	"	"	$l(x - \sqrt{(1+x^2)})$	" $l(x + \sqrt{(1+x^2)})$
"	100	"	7	"	ond.	"	$F_2(x) = 0$	" $F_1(x) = 0$
"	101	"	7	"	bov.	"	$F(x)$	" $F_1(x)$
"	122	"	11	"	"	"	$3\dfrac{\left(\frac{d^2x}{dy^2}\right)^2 - \frac{dx}{dy}\frac{d^3x}{dy^3}}{\left(\frac{dx}{dy}\right)^5}$	" $3\dfrac{\left(\frac{d^2x}{dy^2}\right)^2 - \frac{dx}{dy}\frac{d^3x}{dy^3}}{\left(\frac{dx}{dy}\right)^5}$
"	"	"	18	"	"	"	$\dfrac{1}{1-x^2}$	" $\dfrac{1}{\sqrt{(1-x^2)}}$
"	146	"	7	"	"	*de noemer*	$1 + \frac{d^2y}{dx^2}$	*worde* $1 + \frac{dy^2}{dx^2}$
"	174	"	6	"	ond.	*in form* (6)	$\dfrac{1 + \frac{d^2y}{dx^2}}{\frac{dy^2}{dx^2}}$	" $\dfrac{1 + \frac{dy^2}{dx^2}}{\frac{d^2y}{dx^2}}$
"	175	"	23	"	bov.	*voor*	$\left(\frac{N}{y}\right)$	*lees* $\left(\frac{N}{y}\right)^3$
"	191	"	14	"	"	"	$\frac{d\phi}{d\omega}$	" $\frac{d\omega}{d\phi}$
"	207	"	7	"	ond.	"	$\frac{dx}{dx}$	" $\frac{dy}{dx}$
"	242	"	4	"	"	"	$R\,dy\,dx^2$	" $R\,dy\,d^2x$
"	245	"	5	"	"	"	$\frac{dx}{dy}$	" $\frac{dz}{dy}$
"	292	"	3	"	bov.	"	$+ m(z^1 - z)$	" $- m(z^1 - z)$
"	323	"	7	"	"	"	dy	" y
"	348	"	6	"	"	"	$\sqrt{(z^2 + y^2 - r^2)}$	
						en	$\sqrt{(x^2 + y^2 - r^2)}$	" $\sqrt{(x^2 + y^2 - r^2)}$

Deventer, Mei 1851.

D. BIERENS DE HAAN.

Het Vaandel. Tijdschrift voor onder-officieren. Eerste Jaargang. Delft. W.N.C. Roldanus. 1851.

De aankondiging van het hierboven genoemde Tijdschrift zal volstrekt geene beoordeeling zijn; daartoe bestaat het nog te kort. Dit alleen kunnen wij daarvan zeggen, dat de namen der oprigters en medearbeiders, namen van kundige en talentvolle officieren, ons de gegronde hoop doen koesteren, dat dit Tijdschrift een langdurig bestaan zal hebben, en immer door degelijkheid en belangrijkheid zal uitmunten.

Alleen reeds de uitgave van zulk een Tijdschrift voor onder-officieren is eene onderneming, die hoogen lof verdient, is eene nuttige, goede daad. Alles wat dáártoe strekken kan om meer kennis te verspreiden, meer militaire en zedelijke waarde te geven aan de onder-officiers van het Nederlandsche leger, moet onbepaald toegejuicht worden; want daardoor wordt de kracht van ons leger, het welzijn van ons Vaderland bevorderd.

Het is eene waarheid, die geen tegenspraak lijdt, dat een goed kader onder-officieren de sterkte van een leger uitmaakt; zulk een kader is vooral eene noodzakelijkheid bij een leger als het onze, dat altijd voor het grootste gedeelte uit jonge soldaten en uit militie zal bestaan. Het is verkeerd, bij de Nederlandsche krijgsmagt er naar te streven, om onder de soldaten een groot aantal vrijwilligers te willen hebben; ten minste bij de infanterie, het wapen dat drie vierde van de sterkte des legers uitmaakt, zal men die vrijwilligers niet in genoegzaam getal kunnen krijgen, of het gehalte zal slecht zijn; *oude soldaten*, in den goeden zin van het woord, zal men bij onze infanterie, in vredestijd, niet kunnen hebben; alleen de oorlog vormt die. Maar het is op de oefening en verbetering der militie en der schutterij, dat men zich met kracht moet toeleggen; en daartoe is het noodzakelijk dat men, vooral bij de infanterie, sterke en goede kaders heeft. Met een goed en genoegzaam sterk kader, kan men des noods van eenige honderde boeren, die nooit een geweer in handen hebben gehad, in weinig maanden tijds een goed bataillon vormen; hoeveel te meer zal men dit kunnen doen met militie, die reeds eene voorafgaande oefening heeft gehad. Maar alles hangt daarbij af van de kaders; wanneer in 1815 te Quatre-Bras de pas opgerigte Nederlandsche militie-bataillons zich zulk een onsterfelijken roem hebben verworven, door den kamp vol te houden tegen de overmagtige en oude troepen van Ney, dan is dit geweest, omdat die bataillons officieren en onder-officieren hadden, die ten volle berekend waren voor hunne taak. De deugdzaamheid van een kader maakt de deugdzaamheid van een corps uit; en hij, die wil, dat het Nederlandsche leger goed zij - en welk Ne-

derlander wil dit niet! - moet dus alles aanmoedigen en toejuichen, wat kan medewerken om de waarde der officieren en onder-officieren te verhoogen.

Er is in de laatste vijf en twintig jaren zeer veel gedaan, om aan het Nederlandsche leger goede, uitmuntende officieren te verschaffen; voor de onder-officieren werd te weinig gedaan. Die gedeeltelijke verwaarlozing is zeker toe te schrijven geweest aan omstandigheden, die niet altijd van de regering afhingen; maar toch heeft die verwaarlozing een ongunstigen invloed uitgeoefend; en vooral het volslagen gemis aan vooruitzigt op bevordering, dat langen tijd loodzwaar op onze onder-officiers drukte, heeft nadeelig gewerkt op hun' stand, en gemaakt dat die stand, eenige jaren geleden, niet zóó zamengesteld was als hij het moest zijn.

Haasten wij ons er bij te voegen, dat ook daarin eene gelukkige verandering is gekomen. De regering heeft, aan de eene zijde door de oprigting van een *Instructie-Bataillon*, een uitmuntend middel daargesteld tot vorming van goede onder-officieren bij de infanterie; aan de andere zijde heeft zij, reeds sedert eenige jaren, een aantal onder-officieren de gelegenheid gegeven, om door het afleggen van een examen den officiersrang te verkrijgen. Beide maatregelen, vereenigd, kunnen niet anders dan heilzaam werken op den stand van onder-officier; het is nu een stand, waar vooruitzigt is op bevordering; een stand, die zich al meer en meer zal onderscheiden door beschaving, door karakter, door kennis, mogelijk niet uitgebreid, maar degelijk, maar praktisch; een stand, die al meer en meer uit goede elementen zal bestaan; een stand, dien de zoon van fatsoenlijke burgerouders gaarne zal intreden, omdat hij weet, dat hij daarop eer kan stellen, en omdat hem daardoor het vooruitzigt wordt geopend om, zoo zijne verdienste hem daartoe waardig maakt, tot de hoogste krijgsbetrekking te kunnen opklimmen. De slagboom, die eenige jaren lang den onder-officier belette den officiersrang te bereiken, is daardoor weggevallen; de afscheiding tusschen de beide rangen is daardoor verminderd; en het Nederlandsche leger loopt geen gevaar meer, zijne officieren uitsluitend uit de hoogere standen der maatschappij te moeten trekken.

Wij noemen dat een *gevaar*, en wij achten ons verpligt, dat woord toe te lichten.

Het is in ons oog altijd, ook bij de zamenstelling eens legers, verkeerd en nadeelig, uitsluitend te werk te gaan; de officieren, zoo als dit bij de Engelsche en Oostenrijksche legers plaats heeft, alleen te nemen uit de hoogere standen, uit den adel, de geldaristokratie, de magthebbenden, en geen partij te trekken van de krachten en vermogens, die men bij elken burgerstand vindt, maar vooral bij de burgerij in ons Vaderland. Onverstandig en onregtvaardig zou het zijn, hier op te treden als bestrijder der hoogere, als lofredenaar der mindere standen; zoo iets is volstrekt niet onze bedoeling. Integendeel, wij hebben achting, wij hebben hart voor die geslachten, wier geschiedenis als het ware is ingeweven in de geschiedenis van ons Vaderland; wij begrijpen den regtmatigen trots van die mannen, die, wanneer zij een slagveld noemen, de plaats noemen, waar een hunner voorvaderen een glorievol doodbed vond; wij achten ons gelukkig, wanneer wij bij ons leger de namen der Styrum's, der Wassenaers, der Aylva's ontmoeten, omdat wij verzekerd zijn, dat zij, die zulke namen dragen, juist in de luisterrijke da den van hun voorgeslacht een krachtigen prikkel hebben tot krijgsdeugd en dapperheid. Die geslachten, die van tijden her het voorregt hadden, in de oorlogsgevaren der prinsen van Oranje te deelen en meer dan andere hun bloed voor het Vaderland te storten, maken de eer en sterkte van dat Vaderland uit; en ieder ziet gaarne de waardige telgen uit die geslachten aan

het hoofd van onze bataillons of als bevelhebbers onzer oorlogschepen. Maar ook daarin moet men niet uitsluitend zijn; men moet ook een weg banen voor de talenten, de krachten en vermogens, die bij den burgerstand aanwezig zijn; men moet wel in het oog houden, dat vooral die staud, bij ons, de uitstekendste mannen heeft opgeleverd, en dat die bevelhebbers, die aan het hoofd van Neêrlands legers en vloten door dapperheid en krijgsbeleid hebben geschitterd, zeer dikwijls mannen zijn geweest van geringe afkomst; - hunne kindschheid ging niet in gemak en weelde voorbij; maar in de harde school van armoede en ongeluk verwierven zij die vastheid van karakter en die geestkracht, welke onontbeerlijke hoedanigheden zijn in hem, die aan het hoofd van leger of staat met eere wil optreden.

Er is niets dat het leger meer populair maakt, en dat een geheel volk zich meer met hoogmoed aan dat leger doet aansluiten, dan de omstandigheid, dat onder zijne verdienstelijkste bevelhebbers zich mannen bevinden, uit de onbemiddelde klasse des volks voortgekomen, en alleen door eigen deugd en verdienste groot geworden. Zoo iets is een spoorslag voor allen; zoo iets doordringt allen met het bewustzijn, dat in het vrije Nederland de weg naar onderscheiding en eer voor allen openstaat, en dat men hier, om een man te beoordeelen, niet vraagt wie zijne voorouders zijn of tot welk geslacht hij behoort, maar alleen wat zijne daden zijn, en welke deugden en bekwaamheden hem regt geven op het vertrouwen en den eerbied zijner medebnrgers. Daarom juichen wij het toe, dat de betere toekomst, welke onzen onder-officieren is geopend, aan Neêrlands jongelingschap, zonder onderscheid, tot prikkel zal strekken, om hare krachten en geestvermogens aan het Vaderland te wijden, en in de krijgsdienst eene loopbaan van eer en roem te zien; daarom vinden wij het zoo verdienstelijk in de oprigters en schrijvers van dit nieuwe Tijdschrift, dat zij door dien arbeid krachtig willen medewerken, om beschaving, kunde en wetenschap bij de onder-officieren van het Nederlandsche leger te verspreiden, en hen daardoor voor te bereiden tot de nelangrijke betrekkingen, waartoe zij eenmaal welligt worden geroepen. Dat die arbeid lang moge worden voortgezet en steeds goede vruchten moge dragen!

Breda, 20 Mei 1851.
W.J. KNOOP.

1. *Korte verhandeling over het Pauperisme in Nederland, desxelfs oorzaken en de middelen, waardoor de voortgang van hetzelve kan worden gestuit. Door Mr. W. de Sitter, Advokaat bij het Provinciaal Geregtshof te Groningen. Groningen, F. Wilkens*. 1850. 42 blz. 8°.
2. *De Armenverzorging in Nederland en het verschaffen van werk aan behoeftigen beschouwd, door Mr. W. de Sitter. Groningen*, 1851. 70 blz. 8°.

De twee in het opschrift genoemde werkjes van denzelfden schrijver hangen naauw zamen. In het eerste worden vlugtig de oorzaken onderzocht, waaraan het pauperisme, dat is, ‘de verarming, de langzamere of snellere vernietiging van maatschappelijke welvaart’ in Nederland, volgens het oordeel des schrijvers, moet geweten worden. Omstandigheden, die slechts van tijdelijken aard zijn, als: ziekte, duurte, misgewas, watervloed, oorlog, of welke enkel individuën aan den bedelstaf brengen, als: zedeloosheid, verlaafdheid aan spel of drank, worden wel als oorzaken genoemd van *armoede*, waardoor een individu buiten staat kan geraken in zijne behoeften te voorzien, maar zijn niet genoeg van algemeenen aard om de bron te kunnen zijn van het pauperisme, hetgeen van armoede streng te onderscheiden is. *Dit* is toe te schrijven aan overbevolking; niet echter in dien zin opgevat, alsof de aarde te vele bewoners telde, welke meening de schrijver dwaas en ongegrond acht, maar aan *plaatselijke* overbevolking, welke aanwezig is zoodra een groot deel der inwoners van een land, door gebrek, hetzij aan materiële, hetzij aan intellectuele vermogens, buiten staat is zich het noodige tot levensonderhoud te verschaffen. Zoodanige overbevolking nu bestaat in Nederland, dewijl er gebrek is aan arbeid, te weeg gebragt door gebrek aan kapitaal. De *grondoorzaak* van het in Nederland woedende pauperisme is alzoo de verkeerde inrigting van onze huishouding van staat, van welke dit gebrek aan genoegzaam kapitaal het gevolg is. Deze stelling is het, aan welker betoog het eerstgenoemde geschrift gewijd is. Een te hoog budget, door inrigting van den staat op te grootschen voet, daaruit ontstane tekorten, niet door bezuiniging, maar door het maken ven schulden bestreden, welke den rentelast steeds verzwaarden; belastingen, die voornamelijk den middelstand en nijvere klassen drukken; belemmering van den handel door den voortduur der vroeger nuttige Handel-Maatschappij, eindelijk de verkeerde regeling der Armenverzorging door de wet van 1818, en door de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid nog verergerd - ziedaar hetgeen de schrijver als zoo vele materiële oorzaken aanmerkt van pauperisme, aan welks voortplanting eindelijk nog de verkeerde rigting bij en inrigting van het onderwijs, naar zijn oordeel, krachtig heeft medegewerkt.

Uit die beschouwing over de oorzaken van het ontstaan, vloeijen van zelve de middelen voort tot wering van het pauperisme - het herzien namelijk

van ons belastingstelsel, in al zijne deelen, en het verbeteren van de wetten op het Armwezen.

De ontwikkeling van dit laatste denkbeeld wordt beöogd in het tweede der bovengenoemde geschriften. De schrijver verklaart zich daarin volstrekt tegen eene armenverzorging van staatswege en wel op tweërlei grond. Vooreerst is zoodanige armenverzorging in strijd met het wezen van den Staat; zij ligt buiten het regt van den Staat en heeft, waar zij ingesteld werd, slecht gewerkt. Tot staving dezer stellingen wordt het wezen van den Staat onderzocht, hetgeen tot de uitkomst leidt, dat aan den Staat eene beschikking over het vermogen der ingezetenen slechts toekomt om regten te handhaven en storing in de zamenleving te voorkomen; maar dat eene Armenbelasting op te leggen niet tot zijne bevoegdheid mag gerekend worden, hetgeen tegen den heer Blaupot ten Cate (den eenigen hier genoemden voorstander van dat stelsel) verdedigd wordt. Het voorbeeld van Engeland wordt eindelijk ingeroepen, om aan te toonen, dat dit onregtmatige stelsei wrange vruchten oplevert, en zoowel het getal der behoeftigen als de kosten van bedeeling doet vermeerderen.

De tweede grond, waarom eene armenverzorging van Staatswege door den schrijver gewraakt wordt, geeft de geschiedenis aan de hand: in Nederland is die staatszorg geheel exceptioneel, de liefdadigheid was daar van oudsher de bron, die de middelen verschafte voor verpleging der behoeftigen. Tot dien toestand behoort de armenverzorging op nieuw teruggevoerd te worden; de armenverzorging geschiede op nieuw uit vrijwillige liefdegaven, beheerd door kerkbesturen, onder bescherming en toezigt van den Staat, die wel niet op eenmaal zijne thans onontbeerlijke bijdragen moet staken, maar door eene trapsgewijze vermindering der subsidiën een overgang behoort voor te bereiden van den tegenwoordigen toestand tot de natuurlijke en vrije werking der liefdadigheid. De armenverzorging worde geheel overgelaten aan de kerkelijke besturen, wier zelfstandigheid de Staat erkenne en handhave en die hij door strenge straffen op bedelarij ondersteune, terwijl tevens door wijze bepalingen eener wet de kring worde afgebakend, binnen welken de Diakoniën zich vrijelijk mogen bewegen. De wetgeving regele het domicilie van onderstand en bepale tot welk kerkgenootschap een behoeftige moet geacht worden te behooren; zij zorge dat de geschillen tusschen Diakoniën spoedig en kosteloos worden beslist; de Staat rigte scholen op voor lager en middelbaar onderwijs, en daarmede zal dan ook de staatspligt vervnld zijn. De particuliere liefdadigheid behoort dan het overige te doen en bijstand te verleenen: aan de eigenlijke armen door de Diakoniën, aan de nijvere behoeftigen, tijdelijk van werk ontbloot, door liefdadige vereenigingen tot werkverschaffing en patronaat. Dit laatste gedeelte is in ons oog het belangrijkste van dit geschrift, dewijl men daar, na eene scherpe veroordeeling der werkverschaffing door de Maatschappij van Weldadigheid, voorbeelden vindt van vereenigingen in Groningen en in Gouda, die aanvankelijk met het beste gevolg werkinrigtingen hebben tot stand gebragt, waarvan de medegedeelde bijzonderheden allezins opmerkelijk zijn. - Het overige echter bevat weinig, dat niet reeds door de Heeren Boer, Grevelink, Mackay en anderen ter bestrijding van de voorstanders eener Staats-armenzorg is aangevoerd. Enkel schijnt de Heer de Sitter een naauwer toezigt van Staatswege op de kerkelijke besturen wenschelijk te achten, dan door die schrijvers welligt zou gebillijkt worden.

***De Zeevaart der oude Volken, door wijlen J. ter Pelkwijk, A.L.M.J.U. et Philos. Dr., Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw, Lid van Gedep. Staten der Prov. Overijssel, enz. Met aanteekeningen en bijlagen van H. van Blanken, Math. Mag. Phil. Nat. Doct., Lector in de Wisk. Wetenschappen te Zwolle. Met platen en kaart. - Uitgegeven ten voordeele der Stads-Armeninrigting te Zwolle. Gedrukt bij de Erven J.J. Tijl, te Zwolle*. 1851. Bl. VIII en 100.**

Weinige dagen voor de losbarsting der Belgische omwenteling, stond de Hr. ter Pelkwijk aan het Bestuur der Armen-inrigting te Zwolle, waarvan hij mede een ijverig lid was, het kopijregt af van eenige zijner ongedrukte verhandelingen en opstellen, ten voordeele van genoemde inrigting. Bij die stukken bevond zich onder anderen bovengenoemd werk, waarvan de uitgaaf trouwens sedert al dien tijd vertraagd bleef, uit vrees, gelijk men in het Berigt vermeld vindt, dat de kosten daarvan niet zouden gedekt worden, en men met regt zwarigheid maakte, na het overlijden van den Hr. t.P., om de penningen eener liefdadige instelling aan eene onzekere onderneming te wagen. Eerst nadat men zich op dit punt door eene goede inteekening verzekerd zag, gaf men eindelijk deze verhandeling in het licht. (Zóoveel ter opheldering van deze late verschijning.) - Van het drietal platen verder, waarmede de Heer van Blanken de uitgaaf vermeerderd heeft, is de laatste eene kaart van de Middellandsche Zee, waarop staat aangewezen: de scheepsweg van Athene naar Syracuse, in het jaar 415 V.O.I.; de scheepsweg van Paulus, van Caesarea naar Puteoli, en de scheepsweg der Kruisvaarders in 1217, van Cadix naar Syracuse. Men kan hieruit reeds ontwaren, dat aan de uitdrukking, op den titel, van *oude volken*, nog al eene ruime beteekenis gegeven wordt, en zoo handelt daarenboven zelfs een gedeelte van dit geschrift over de ontdekkingsreizen van Columbus en ook lateren. Doch daaromtrent merkt de schrijver aan, dat de zeevaartkunde, in dien tijd, der Portugezen en Spanjaarden, bij de hedendaagsche vergeleken, weinig grooter was dan die der oude, in betrekking tot de hunne, en in zoo verre kon zijne beschouwing zich mede tot de nieuweren uitstrekken.

Na eene beknopte en duidelijke inleiding over den oorsprong der Zeevaart en over de verschillende kustbewoners, die door hunne natuurlijke ligging het eerst en het veelvuldigst daarvan gebruik maakten, verdeelt hij zijn onderwerp in drie deelen, welke hij achtereenvolgens behandelt, als: 1°. De scheepsbouw. 2°. De scheepsbesturing. 3°. De eigenlijke zeevaartkunde of stuurmanskunst. In dit eerste gedeelte komt vooral ter sprake de quaestie

over het getal rijen en roeijers op de schepen der ouden en hunne onderlinge verhouding. Men vindt hier veel wetenswaardigs daarover bijeengehaald, zonder dat echter de opgeworpene zwarigheden omtrent een en ander worden opgelost. Jammer, altijd, dat wij hier geen gebruik zien gemaakt van Wachsmuth, doch vooral van Böckh. Overigens volgen hier nog belangrijke aanteekeningen over den inhoud der oude schepen, wat hunne bevrachting betreft.

Bij de scheepsbesturing handelt de S. voornamelijk over de werktuigen, die een vaartuig in beweging brengen, waarbij hij de minderheid der vroegeren, in dit opzigt, in korte trekken aanwijst.

Het derde deel doet bovenal de gewigtige voordeelen uitkomen, welke de uitvinding van het kompas, de zeekaarten, enz., eindelijk aanbragten, daar alle zeetogten vóor dien tijd zich in den regel slechts tot kustvaarten konden uitstrekken. Hierbij zijn verscheidene berekeningen gevoegd over den gemiddelden afstand, welken de vroegste zeevaarders in éen dag konden afleggen.

De beide bijlagen ten slotte bepalen zich: Over de omvaring van Afrika en de scheepvaart der bewoners van noordelijk Europa; de laatste stipt voornamelijk aan de bekendheid van Amerika vóor Columbus. Deze zijn, gelijk de titel aanwijst, van den Hr. v.B. De lezer van dit verslag ziet intusschen, waarover het hier aangekondigde werk, hetgeen wij overigens gaarne aanprijzen, mede om het goede doel aan de uitgaaf verbonden, hoofdzakelijk handelt. Met het oog op den titel zoekek men hier ook geenszins naar eene politisch-antiquarische beschouwing van het zeewezen der ouden in het algemeen, zoo als Böckh die uitvoerig gaf van Athene. Als eene afzonderlijke bijdrage hieromtrent zou men nog kunnen vermelden de verdienstelijke verhandeling van Mr. G. de Vries, Az., *De foenoris nautici contractu iure attico* (Harlemi, ap. A.C. Kruseman, 1842); terwijl al wie verder meer wenscht te weten van de zeevaart der ouden en de eerste groote ontdekkingsreizen, daarvoor opsla: Io. Alb. Fabricii Bibliographia antiquaria, alwaar, bl. 781 en volgende, onder den titel van: *de commerciis et navigatione veterum*, eene lange reeks van boeken daarover te vinden is.

Dr. C.A. ENGELBREGT.

***Broeder en Zuster, door de Schrijfster van Mary Barton. Uit het Engelsch. Amsterdam, P.N. van Kampen*. 1851.**

Een greep uit het leven om ons heen. Wie haar waagt, moet midden in dat leven verkeeren, of liever, opdat de blik helderer zij, verkeerd hebben. Hij moet zelf niet meer in het gelid staan, maar toch meê hebben gestreden en met scherpen blik, midden in het strijdgewoel, dikwerf door den kruiddamp heen, de feiten zijner wapenbroeders gâgeslagen, en de *manoeuvres*, bij aanval of terugtocht der bataillons, hebben begrepen. En dan, weêrgekomen van het slagveld, ingekeerd tot de stille binnenkamer, moet de fantazie het gebeurde terugroepen en de revue doen passeeren van het regelend oordeel, dat de baaiert ordent en in het verwarde strijdgewoel de taktiek des Generaals ziet vervuld.

De Schrijfster van ‘Broeder en Zuster’ schijnt echter niet dien strijd te hebben gekend, of, mocht zij het ook, niet het slagveld te hebben kunnen overzien, noch het plan van den Veldheer begrijpen.

Hare gave van opmerken was te zwak, om vele groepen om zich heen waar te nemen, en daarbij hare fantazie te onmachtig, om het verspreide onder één gezichtspunt te vereenigen. Haar werk heeft slechts ééne verdienste - schande over de hedendaagsche roman-literatuur, dat haar dit als verdienste moet worden toegerekend - er is een zin voor godsdienst en zedelijkheid in merkbaar, die in het voordeel der Schrijfster pleit en de kritiek ten deele verlamt.

Als kunstwerk verheft het zich niet boven het middelmatige; de gemoedelijkheid, die het geheel doorademt, releveert echter eenigzins de hier en daar zoo fletsche tinten.

De charakter-schildering is flaauw; en juist zij is de proefsteen van het talent. Dit alleen vermag individuën te scheppen, met een eigen leven, met een eigen geest, zich ontwikkelende in den loop der gebeurtenissen.

De Schrijfster van ‘Broeder en Zuster’ vermocht het niet.

De oude Jufvrouw Browne kán niet, zóó als ze hier wordt geschilderd, bestaan; ze schijnt ons bij wijle hatelijk, en toch merken wij elementen in haar op, die, zoo daarvan partij getrokken en ons een dieper blik in het harte gegund ware, ons een wezen had doen aanschouwen, dat wij hadden kunnen achten, ja lief hebben.

Grietje, haar dochter, noemen wij ten deele geslaagd. Slechts Anna, de oude meid, is met een paar fiksche trekken goed geteekend. De oude Heer Buxton is innerlijk onwaar en evenzoo de overigen.

De handeling schakelt zich wijders niet genoeg aan één, en is niet in staat de personen te doen bewegen. Slechts ééne pozitie is goed gekozen, is schoon uitgewerkt, voor zoo verre de charakterschildering het toelaat; het is, waar Grietje geplaatst wordt tusschen haar minnaar en haar broeder.

De stijl, - zoo veel ze te kennen is uit de wel korrekte maar ook stijve en dus niet schoone vertaling, is zonder verheffing, zonder gloed.

Alles bewijst, dat de Schrijfster te weinig dichterlijk element bezit, om het haar omringende, - het dagelijksch leven, - te bezielen. De heide schijnt voor den kort-ziende dor, en toch, wierd het hem gegund de kracht van het oog te verdubbelen, hoe hij aan den horizon dien groenen zoom zou opmerken, welke de vlakte begrenst en als met een gordel omspant, - het zijn de immer groene dennebosschen, waar de ekster snatert, de rave krast en de meerle fluit; hoe hem het kale veld een bruin tapeet zou worden, hier lichter, daar donkerer getint; hoe hij, waar het hem dorre plagge scheen, de bloemekens zou bewonderen, die er de klokjens ten halve verbergen, waarover hommel of wesp begeerig heenzwiert.

De ‘Mary Barton,’ die der Schrijfster, naar 't schijnt, tot aanbeveling moet dienen, is mij geheel onbekend. Ik vermoed, dat die roman hooger zal staan dan deze, welke tot dat einde niet kan worden aangewend.

De Verdediging van Nederland. in 1672 en 1673.

***De Verdediging van Nederland in* 1672 *en* 1673, *door de* 1ste *Luitenants-Ingenieur Jhr. J.W. van Sijpestein en J.P. de Bordes. 's Hage, Gebroeders J. en H. van Langenhuysen*. 1850.**
***Krijgskundige Beschouwingen over den oorlog van* 1672-1678 *in de Nederlanden* (*Nieuwe Spectator*, 2de, 3de *en* 4de *Jaargang*).**
***Over de verdediging van Nederland in* 1672, *naar aanleiding van het werk der Heeren Sijpestein en de Bordes. Door een Oud Soldaat*. (*Nieuwe Spectator*, 5de *Jaargang*).**
***Archief voor Nederlandsche Krijgsgeschiedenis*. (*Militaire Spectator, Tweede Serie*, 3de *deel*).**

Onder de belangrijke tijdperken in Neêrlands geschiedenis bekleedt ontegenzeggelijk het tijdperk van 1672 en 1673 eene eerste plaats; de worsteling van onze Republiek tegen de vereenigde magt van Frankrijk en Engeland maakt met den tachtigjarigen oorlog onzen heldentijd uit, en verdient, evenzeer als die kamp tegen Filips II, de studie en bewondering van het nageslacht. Daarom is het voor ons een dure pligt, om alles, wat tot die tijden betrekking heeft, zooveel mogelijk te onderzoeken en in een helder en waar daglicht te stellen; een prijzen op goed geloof, een onbepaald

en blindelings bewonderen is een verstandig volk onwaardig en kan niets dan onheil stichten. Zulk eene handeling heeft twee groote nadeelen: hebben wij het tijdvak, waarmede wij zoo hoog wegloopen, niet bestudeerd en grondig leeren kennen, dan ontbreekt het ons ook aan wapenen om den voorvaderlijken roem te verdedigen tegen elke partijdige en vijandige aanranding; en *onderzoeken* wij de groote daden van het voorgeslacht niet, dan zullen wij al ligtelijk er toe gebragt worden, om die daden te beschouwen als onnavolgbaar, dat voorgeslacht als een ideaal van grootheid en volksdeugd, hetwelk wij onmogelijk kunnen bereiken. Daarentegen, het doordringen in den geest der vroegere tijden, de grondige studie onzer geschiedenis, zal ons doen inzien, aan de eene zijde hoe regtmatig de roem is, dien Nederland zich in het verledene heeft verworven, en hoeveel ware grootheid de geschiedenis van ons Vaderland, in de zestiende en zeventiende eeuw, bevat; maar aan den anderen kant zal die studie ons tot de erkentenis brengen, dat er toch ook veel zwaks, veel gebrekkigs bij dien vroegeren heldentijd is geweest; zoodat, wanneer wij, in *onze* dagen, bij ons volk dezelfde zwakheid opmerken, wij daarom nog niet moeten wanhopen om ons tot de hoogte der helden van de zeventiende eeuw te verheffen; want ook zij hebben met die zwakheid te worstelen gehad. En dit is eene opmerking, die men niet alleen bij de geschiedenis van ons Vaderland, maar ook bij de geschiedenis van alle volkeren kan maken, dat de roemrijke tijdperken in die geschiedenis, bijna altijd, niet de vrucht zijn geweest van een heldengeest, die het geheele volk, onverdeeld, bezielde, maar veeleer de vrucht van de werking van groote mannen, die door hunne geestkracht en bekwaamheid dien heldengeest bij hunne landgenooten hebben doen ontvonken, en daarbij te dikwijls hebben te strijden gehad met de traagheid, zwakheid en zelfzucht van het algemeen.

Verdient Neêrlands geschiedenis gedurende de jaren 1672 en 1673, in alle opzigten, door ons onderzocht en bestudeerd te worden, vooral het krijgskundige gedeelte dier geschiedenis is zulk eene studie overwaardig; het bevat eene menigte zaken, wier juiste kennis voor het heden en voor de toekomst van Nederland van het hoogste belang is.

De krijgsverrigtingen in die gedenkwaardige jaren zijn door hunnen plotselingen ommekeer zoo verbazend geweest,

dat zij aanleiding geven tot vragen, wier beantwoording ons de regelen kan aangeven, volgens welke, nu nog, ons Vaderland tegen vreemde legers moet worden verdedigd. Vanwaar dat aanvankelijke krijgsgeluk van Lodewijk XIV; die plotselinge val van zoo vele vestingen; dat ongehinderd overtrekken van groote rivieren; dat dadelijk doordringen der Fransche legermagt tot in het hart der Republiek? Die vestingen, die rivieren, hadden toch vroeger aan de legers der Parma's en Spinola's geduchte slagboomen overgesteld; hadden een sterken tuin uitgemaakt, waarmede Maurits en Frederik Hendrik Holland hadden beschut; hoe kwam het, dat die verdedigingsmiddelen in 1672 zoo geheel zonder waarde bleken te zijn? Waarom hebben de talrijke en overwinnende legerscharen van den Franschen koning toen de verovering van Holland niet voltooid; waarom drongen zij dat Amsterdam niet binnen, dat zich daar voor hunne blikken uitbreidde; waarom bleven zij werkeloos staan aan de westelijke grenzen van het Sticht, even als had de magtige bezwering eens toovenaars hen tot onbeweeglijkheid gedoemd? Waarom is Friesland toen niet veroverd? Waarom Groningen niet bezweken? Welk deel heeft de hulp van vreemden, in 1672, aan de redding van Nederland gehad? Bewijst het voorbeeld van dat jaar de te dikwijls geuite meening, dat de winterkoude, die de velden en stroomen van Nederland met ijsschors overdekt, ook Neêrland weêrloos maakt? Door wat middel wist Willem III, in zoo korten tijd, een sterk en goed leger daar te stellen; en hoe kwam het, dat, terwijl er vroeger tal van jaren moest gestreden worden, om, voor en na, het grondgebied der Republiek van de Spaansche overheersching te bevrijden, in 1673 in weinige maanden de geheele ontruiming der Vereenigde Nederlanden door de Fransche legers plaats had?

Ziedaar levensvragen voor Nederland; want van de beantwoording daarvan hangt het af, of wij met vertrouwen de toekomst kunnen te gemoet gaan, of moeten verwachten ons volksbestaan door de eerste krachtige aanranding van een vreemden geweldenaar te zien vergaan; van de beantwoording dier vragen hangt het af, *hoe* Nederland verdedigd moet worden, en wat er van die verdediging is te hopen. Wij zijn ten volle overtuigd, dat de grondige studie van onze vroegere oorlogen tot de erkentenis moet leiden van de groote natuurlijke sterkte, die ons Vaderland heeft;

en ook daarom verdient die studie de hoogste aanbeveling; ook daarom is het goed de vruchten dier studie, zoo veel mogelijk, onder ons geheele volk te verbreiden en bekend te maken. De vergelijking van de weinige uitgestrektheid van ons land, en van den geringen omvang onzer strijdkrachten, met de talrijke legers van onze magtige naburen, doet somtijds het valsche denkbeeld ontstaan van onze zwakheid en weêrloosheid; van onzen wissen ondergang als natie, bij eenen oorlog met een dier naburen. Dit jammerlijke dwaalbegrip kan alleen uitgedelgd worden, wanneer wij onze wezenlijke kracht leeren kennen, door te zien, hoe bij vroegere oorlogen ons Vaderland het hoofd heeft geboden aan Europa's magtigste vorsten. De sterkte van een land hangt minder af van de uitgestrektheid van zijn grondgebied, van de talrijkheid zijner bevolking en van de grootte zijner legers en vloten, als wel van de natuurlijke gesteldheid van den grond, van den geest des volks, van de bekwaamheid der regeerders. Al de magt van het Duitsche rijk is, in onze dagen, niet vermogend geweest om het kleine Denemarken ten onder te brengen; wij, die veel meer hulpmiddelen dan dat land bezitten, en een grond even gunstig voor de verdediging, kunnen ons even goed tegen een even sterken vijand verdedigen; onze vaderen hebben dit gedaan tegen veel sterker vijand.

Wil men zien, hoe veel er gedaan kan worden, zelfs met geringe, gebrekkige middelen, wanneer maar geestdrift en vaderlandsliefde en bekwaamheid van die middelen partij trekken, men leze het verhaal, dat de Heeren Sijpestein en de Bordes van de verdediging van Nederland in 1672 en 1673 geven. Dat verhaal is geheel en al waarheid, tot in zijne minste deelen; en tot de daarstelling daarvan hebben die schrijvers, met onvermoeid geduld en met groote bekwaamheid, partij getrokken van de menigvuldige en belangrijke bouwstoffen, die hun ten dienste stonden; al hunne opgaven berusten op echte oorkonden, die niet den minsten twijfel overlaten aan de waarheid der door hen aangevoerde feiten; de kennis van een der gewigtigste tijdperken onzer Vaderlandsche geschiedenis is door hun verdienstelijken arbeid een reuzenstap vooruitgegaan. - Welnu, wanneer men dat werk van de Heeren van Sijpestein en de Bordes gelezen heeft, dan verdwijnt wel menige dichterlijke voorstelling, welke men soms gewoon is aan dien worstel-

strijd tegen Lodewijk XIV te verbinden; dan ziet men, dat bij dien worstelstrijd niet alles groot en heldhaftig is geweest, en dat het niet alleen in onze dagen is, dat men aan het Nederlandsche volk traagheid en zwakheid kan verwijten, - maar aan den anderen kant ontdekt men dan zooveel volharding, zooveel volksdeugd, zooveel ware grootheid, die het minder goede geheel en al overschaduwen, en den lezer de volle overtuiging geven, dat de roem, aan ons voorgeslacht toegezwaaid, niet de vrucht is van eene blinde vooringenomenheid, maar wel degelijk eene regtmatige hulde aan de waarheid.

Wij zullen trachten die overtuiging te verbreiden, door in de hier volgende bladen eene korte schets te geven van Neêrlands krijgsgeschiedenis te lande gedurende de jaren 1672 en 1673; wij zullen zeggen, wat ons voorgeslacht toen heeft gedaan, en wat *wij* nu nog kunnen en moeten doen. De taak, die wij ondernemen, heeft geene groote moeite of verdienste: zij bestaat enkel in het afschrijven en verbinden van wat anderen over dat onderwerp hebben geschreven. Maar is die taak daarom zonder nut? Verre vandaar; alles wat bij kan dragen om onze geschiedenis meer algemeen bekend te maken, is nuttig en goed, omdat daardoor onze volkskracht vermeerderd wordt; ons Vaderland zal eene onverwinbare sterkte hebben, zoodra iedereen, tot de armste landbouwer, tot de minste daglooner toe, weet, dat wij eertijds tegen Spanje's en tegen Frankrijk's reuzenmagt hebben geworsteld, en dit nu nog even goed kunnen doen. Hij, die tot bereiking van dit doel medewerkt, volbrengt een burgerpligt, en onze eerzucht kent geen hooger streven.

Overbodig is het, hier de staatshandelingen te melden, waardoor Lodewijk XIV den val van de Republiek der Vereenigde Nederlanden meende voor te bereiden, en uitvoerig te beschrijven, door welke listen, kuiperijen en omkoopingen hij die Republiek van den steun van bondgenooten beroofde en zooveel mogelijk weêrloos maakte. Overbodig is het te zeggen, hoe gekrenkte trots en zucht tot veroveringen den Franschen monarch naar den ondergang

van onzen Staat deden streven, en welke schandelijke en onzedelijke middelen hij bezigde, om Karel II - een van de ellendigste vorsten, die ooit een troon hebben bekleed - aan zijne belangen te verbinden en met hem de wapenen tegen Nederland te doen opvatten. De oorzaken van den oorlog van 1672, de handelingen, welke dien oorlog vooraf gingen, zijn te dikwijls beschreven, te algemeen bekend, om hier herhaald te worden. Ieder onzer weet, dat, zoo ooit oorlog voor de regtbank der zedelijkheid te veroordeelen is geweest, dit wel de oorlog was, die in 1672 door Frankrijk, Groot-Brittanje, Keulen en Munster tegen ons werd begonnen. Het was een aanval zonder regt of rede, haast zonder voorwendsel; het was een verbond, even magtig, maar ook even schandelijk en misdadig, als dat, wat op het einde der vorige eeuw het rampzalige Polen deed vergaan. Ook op Neêrlands geheelen ondergang was het in 1672 toegelegd; maar, gelukkiger dan de landgenooten van Sóbiesky, vonden onze voorouders in de geestkracht en bekwaamheid van uitstekende opperhoofden, en in de natuurlijke sterkte van den grond hunner inwoning, het middel om hunne vijanden te wederstaan, en eenen storm te boven te komen, die met een wis verderf scheen te dreigen. Wel was het gevaar dringend, de tijden bang, de nood bijna ten top geklommen; maar toch, er kwam uitkomst, en, even als in den kamp tegen Filips II, wist ook in 1672 het Nederlandsche volk, onder 's Hemels zégen, ‘te worstelen en te ontworstelen’ aan de dwingelandij der vreemden.

Voor ons onderwerp hebben wij alleen het krijgskundige gedeelte van dit merkwaardig tijdperk te beschouwen; en wij hebben dus alleen daaraan te herinneren, dat bij den aanvang des oorlogs Nederland zoo goed als zonder bondgenooten was; want Brandenburg kwam eerst in het laatste des jaars ter hulp opdagen; de keizer liet ons geheel zonder bijstand, en *dadelijke* hulp ontving de Republiek alleen van het uitgeputte Spanje, dat wel eene zwakke, maar volijverige bondgenoot was, waarvan de diensten door onze schrijvers soms te weinig zijn erkend. Het behoeft dus geen uitvoerig betoog, dat het verschil tusschen de sterkte der oorlogvoerende partijen zóó groot was, dat er geen oogenblik twijfel behoefde te bestaan, of *de verdediging* moest ons deel zijn, *de aanval* dat onzer vijanden. Eene korte opgave

van de strijdkrachten, die de oorlogvoerende mogendheden in werking deden komen, zal dit duidelijk maken.

Ter zee alleen stonden de krachten der beide partijen nagenoeg gelijk; want de vloot der Republiek moge in sterkte iets ondergedaan hebben voor de vereenigde vloten van Engeland en Frankrijk, die minderheid werd ruimschoots opgewogen door den naam van hem, die aan het hoofd der Hollandsche vloot stond. De Ruyter voerde bij ons den admiraalstaf; de Ruyter, dat toonbeeld van ware en zuivere grootheid, dat echt Hollandsche karakter, in den edelen zin des woords; dat karakter, zoo degelijk, zoo vroom eenvoudig, zoo vast, zoo onbezweken in voor- en tegenspoed, zoo diep doordrongen van het gevoel van pligt, dat het in de uitstekendste heldenfeiten, in de verhevenste zelfopoffering, niets anders dan gewone handelingen ziet. - Ter zee kon Nederland den kamp tegen zijne vijanden goed volhouden; het kon zijne vlag op de Noordzee doen blijven wapperen, en de vijandelijke vloten beletten onze kusten te naderen en daar hunne legers aan wal te zetten. De landing van eene vijandelijke krijsmagt op de Hollandsche kusten werd in 1672 en 1673 door onze vloot verhinderd. - Evenwel was de kans van zulk eene landing dikwijls zeer dreigend; die landing was altijd mogelijk en vereischte altijd maatregelen van voorzorg.

Het was echter te land, dat de vijand eene verpletterende overmagt kon in werking brengen. De opgaven omtrent de sterkte der Fransche legermagt, die Lodewijk XIV tot de verovering van Holland aanwendde, zijn zeer uiteenloopende; volgens de waarschijnlijkste, ten minste niet overdrevene opgave, moet die sterkte een groote honderdduizend man hebben bedragen. De Heeren van Sijpestein en de Bordes geven ook in het eerste gedeelte van hun werk die sterkte aan; in het tweede gedeelte willen zij berekenen, dat die sterkte *niet zoo groot* moet geweest zijn; wij gelooven echter, dat het niet moeijelijk valt aan te toonen, dat er vergissingen zijn bij die laatste berekening, en ook daaruit moet worden afgeleid, dat de sterkte der Fransche legermagt op niet minder dan een honderdduizend man mag worden gesteld. Voegt men bij die magt de Munstersche en Keulensche troepen, dan kan men gerustelijk aannemen, dat in 1672 de Republiek te lande werd aangevallen door eene magt van minstens *honderd dertig duizend* man.

Een leger van honderd en dertigduizend man zou, zelfs in onze dagen, een zeer sterk leger worden genoemd; hoeveel te meer moest dit het geval zijn in de zeventiende eeuw, toen de Europesche legers eene zoo veel mindere getalssterkte hadden. Men weet, dat de wijze van aanvulling der legers, sedert de Fransche omwenteling van 1789, geheel en al veranderd is; vóór dien tijd geschiedde dit enkel door werving, en vandaar dat het zooveel moeite, tijd en geld kostte, om de noodige troepen te vinden tot het oorlogvoeren; vandaar dat de legers zulk eene geringe sterkte hadden; vandaar dat de oorlogen op eene zoo weinig krachtige wijze werden gevoerd; vandaar dat zij zoo eindeloos lang duurden, en zoo veel jammer en ellende met zich medesleepten. De legers, die onze stadhouders bij de oorlogen tegen Spanje aanvoerden, hadden gewoonlijk eene sterkte van tien- tot twintig duizend man, zelden boven het hoogste, dikwijls beneden het laagste getal; en de legers, aan wier hoofd Willem III in de Nederlanden Frankrijk bestreed, en die uit de magt van eenige verbondene mogendheden waren zamengesteld, telden meestal maar eene zestig- of zeventig duizend man. Een leger van gelijke sterkte heeft het kleine Nederland alleen in 1832 op de been gebragt, toen het stellig toch geene grootere magt bezat dan in de zeventiende eeuw; - zooveel invloed heeft, op de sterkte der legers, het hedendaagsche beginsel uitgeoefend, om die legers, niet door werving, maar door het militiestelsel aan te vullen. De legers hebben in onze dagen eene veel grootere getalssterkte dan vroeger, en de oorlogen zijn daardoor korter, krachtiger, beslissender geworden.

Was de krijgsmagt, die in 1672 ons Vaderland aanviel, reeds reusachtig door hare getalssterkte, zij was dit evenzeer door de militaire waarde van de troepen, die haar zamenstelden. Dat is eene omstandigheid, die men in de geschiedenis, bij het beoordeelen van de uitkomsten van oorlogen, te vaak uit het oog verliest. Men bewondert, bij voorbeeld, den heldenkamp der Grieksche Republieken tegen de Perzische vorsten; en alleen op de getalssterkte der beide partijen lettende, vindt men dien kamp zóó grootsch, zóó buitengewoon, dat men dien onnavolgbaar noemt, dat men soms aan de waarheid daarvan twijfelt. Dat is onjuist en verkeerd: Sparta en Athene hebben zeker uitstekende voorbeelden van dapperheid en krijgsdeugd gegeven, en

dwaas en onzinnig zou het zijn, den roem der overwinnaars van Marathon te ontkennen, of het groote der zelfopoftering van Leonidas in twijfel te trekken; - maar die voorbeelden waren uitstekend, - zij waren niet zóó buitengewoon als men dit voorstelt; niet fabelachtig, niet onnavolgbaar. Zeker, het klinkt verbazend, wanneer men leest, dat een Grieksch leger de overwinning behaalt op een tienmaal sterker Perzisch leger; maar wanneer men op de zamenstelling dier beide legers let; wanneer men ziet, dat de Grieksche troepen eene uitmuntende krijgstucht, orde en oefening hadden, goed gewapend en goed uitgerust waren, en bezield werden door de hoogste geestdrift, omdat zij de wapenen voerden voor alles wat den mensch dierbaar is en heilig; wanneer men opmerkt, dat daarentegen de Perzische legers bestonden uit een zaamgeraapten hoop van menschen, slecht gewapend, slecht uitgerust, zonder krijgskennis of ondervinding des oorlogs, zonder orde, zonder eenheid, in één woord, iets, dat eigenlijk den naam van leger niet verdiende, - dan verdwijnt die verbazing, en dan vindt men het zeer natuurlijk, dat Darius en Xerxes er niet in geslaagd zijn om Griekenland aan hun gezag te onderwerpen. Overwinningen, zoo als de oude Grieksche Staten op hunne vijanden behaalden, zoo behalen wij, zoo behalen de Britten er nog gedurig bij onze Indische oorlogen; ook daar strijden wij dikwijls tegen eene zeer groote overmagt; en de wapenen en krijgskunst der Indische volkeren zijn betrekkelijk niet slechter dan de wapenen en krijgskunst der legers, die door Miltiades en Cimon overwonnen werden.

Dát moet men bij het schatten van den krijgsroem onzer voorvaderen wel in het oog houden, dat, toen zij tegen Spanje opstonden, zij niet - zoo als de oude Grieksche Staten - te strijden hadden tegen ordelooze, ongeoefende legers, door onbekwame hoofden aangevoerd, maar integendeel tegen een vijand, nog minder te duchten door zijne getalssterkte, dan door zijne dapperheid en oefening. De Spaansche legers van den tachtigjarigen oorlog hadden eene welverdiende militaire vermaardheid; het waren toen verreweg de beste legers van Europa; en de mannen, die aan hun hoofd stonden, de Alva's, de Parma's, de Spinola's, waren uitstekende legerhoofden, die het genie van den oorlog bezaten. In de blinde bewondering, die men vooral vroeger voor de ouden koesterde, meende men soms aan

ons voorgeslacht den hoogsten lof toe te zwaaijen, wanneer men den oorlog tegen Spanje in vergelijking bragt met den worstelstrijd van Griekenland tegen de Perzische Vorsten; men deed inderdaad aan Willem I en aan zijne medestanders groot onregt: er is in de geheele Grieksche geschiedenis geen zoo wanhopig en tevens zoo glorievol tijdvak, als de weinige jaren, die er verliepen tusschen den aanvang van Haarlems beleg en den dood van Requesens.

Ook in 1672 had Nederland niet slechts tegen talrijke, maar ook tegen uitmuntende legers te strijden. De Munstersche en Keulensche krijgsmagt moge in militaire waarde op lager trap hebben gestaan, het Fransche leger, dat de voornaamste magt uitmaakte, was toen ontegenzeggelijk het beste leger van Europa. Een jong, naar veroveringen en krijgsroem strevend Koning; eene natie, altijd bekend door haren militairen geest; een krijgshaftige adel, altijd genegen om avonturen en gevaren op te zoeken, en brandend van verlangen om zich te onderscheiden onder het oog eens Vorsten, van wien men gunsten en eer had te wachten; langdurige vroegere oorlogen; bestuur van zeer bekwame mannen; ruime geldmiddelen, - dit alles moest natuurlijk een zeer goed leger doen ontstaan; en eenparig zijn dan ook alle opgaven omtrent de uitmuntendheid van dat leger, zoo in uitrusting als in oefening, gehardheid, dapperheid en kunde. Men leze onder anderen in Voltaire's ‘Siècle de Louis XIV’ het schitterende tafereel, dat hij van het toenmalige Fransche leger geeft.

Zeer veel, om niet te zeggen alles, hangt bij een oorlog van de mannen af, die aan het hoofd der legers staan; en ook in dat opzigt was het Fransche leger goed bedeeld. Lodewijk XIV wilde in persoon de krijgsmagt aanvoeren, die Holland zoude veroveren; - dit was echter niet als een voordeel aan te merken. De tegenwoordigheid van een Koning bij een leger is dán alleen goed en voordeelig, wanneer die Koning ook werkelijk veldheer is, zoo als Gustaaf Adolf, Frederik II en Napoleon dit waren; mist de Vorst die bekwaamlieid als veldheer, dan is zijne tegenwoordigheid bij het leger gewoonlijk een nadeel, omdat zij aanleiding geeft tot allerlei belemmeringen, en de eenheid van handeling - in den oorlog zoo volstrekt noodzakelijk - daardoor gevaar loopt. Lodewijk XIV nu had niet de bekwaamheid van een legerhoofd; dat hij aan het hoofd van

het Fransche leger was, kan dus niet gerekend worden als een voordeel voor dat leger; - evenwel was het nadeel hier, in 1672, minder groot, omdat aan de eene zijde het bijzijn des Konings de geestdrift zijner soldaten verhoogde, en aan de andere zijde die Koning meestal verstandig genoeg was om den raad van uitstekende bevelhebbers op te volgen.

De namen dier bevelhebbers zijn - welke vorderingen of veranderingen de krijgskunst sinds ook moge gekend hebben - nog altijd in de hoogste achting bij allen, welke zich aan de studie hunner wapenfeiten hebben gewijd; twee eeuwen vroeger waren die namen voor den tijdgenoot nog veel indrukwekkender. Noemde men Condé, men stelde zich den man voor, die dadelijk bij zijn eerste optreden te Rocroy, door het slaan der oude Spaansche keurbenden, zich op een hoogen trap van krijgsroem had verheven, en groot veldheer heette, toen hij nog jongelingsjaren had; dertig jaren waren sedert die eerste zege voorbijgegaan; dertig jaren bijna van onafgebroken strijd en veldheerschap; dertig jaren van gevechten en veldslagen, die niet alle overwinningen waren, maar alle roemvol, alle gekenmerkt door eene stoutheid, eene voortvarendheid en door eene persoonlijke dapperheid, die bijna aan het fabelachtige grensde en die zijne soldaten met bewondering, zijne vijanden met schrik vervulde. Turenne, minder schitterend, door den tijdgenoot mogelijk minder geschat dan Condé, overtrof echter zijn wapenbroeder in bekwaamheid en beleid; hij is een dier mannen, die gedurig winnen, naarmate men ze meer bestudeert; Napoleon zelf heeft Turenne's veldtogten onderzocht en beoordeeld, en herhaaldelijk den hoogsten lof toegezwaaid aan het genie diens veldheers, die zoo stout was bij het ontwerpen, zoo voorzigtig bij het uitvoeren. Luxembourg, door zijne wreedheid op eene zoo treurige wijze in onze geschiedenis vermaard, was echter als legerhoofd krachtig, stout en bekwaam; zoo ook waren Chamilly, Montal, en zoo vele anderen, die, beproefd door tal van oorlogen, in staat waren om in de moeijelijkste en gevaarlijkste omstandigheden het bestuur van een leger of het bevel over eene vesting op zich te nemen.

Ziedaar de geduchte middelen, die bij den oorlog in 1672 te lande Neêrlands vijanden ten dienste stonden. Wat had de Republiek daartegen over te stellen? Wat waren hare

legers, hare bevelhebbers, hare vestingen en andere verdedigingsmiddelen?

Volgens de waarschijnlijkste opgaven, bedroeg de sterkte van het leger der Republiek, bij het begin des oorlogs, vijftig à zestig duizend man. Zulk eene krijgsmagt, goed zamengesteld, behoorlijk aangewend, en door het overige des volks ondersteund, is genoegzaam sterk om de verdediging van ons land tegen den magtigsten vijand vol te houden. Maar in het eerste tijdperk van den oorlog deed zich die ondersteuning van de zijde der burgerij weinig of niet opmerken; het leger werd niet verstandig aangewend; en vooral, dat leger was zoo slecht, zoo ellendig zamengesteld, als dit maar zelden het geval is geweest.

Er was noch orde, noch oefening, noch militaire geest bij de toenmalige troepen; noch kennis, noch geestkracht bij de bevelhebbers; noch zorg voor uitrusting, wapening, voeding en onderhoud van den soldaat bij de bestuurders des lands. De officieren.... daar waren er zeker bij, die vaderlandsliefde en pligtgevoel en dapperheid en kunde bezaten; waar hebben die ooit geheel ontbroken?.... Maar toch, de groote meerderheid dier officieren stond op een zeer lagen trap. Het waren voor een gedeelte vreemdelingen, die, onbekend met de roemvolle geschiedenis van het land dat zij dienden, alleen om het goud, dat zij daarvoor kregen, de wapenen voerden, en er daarom dan ook geen gewetensbezwaar in vonden, om van de eene partij tot de andere over te gaan; fortuinzoekers, in dien tijd zoo menigvuldig, die van den edelsten stand, wordt hij uit vaderlandsliefde omhelsd, een ellendig en verachtelijk handwerk maakten. Voor een gedeelte waren die officieren gunstelingen van regeringspersonen, hun krijgsgezag dankende aan kuiperijen en de werking van persoonlijke belangen; maar ten eenemale voor dat gezag ongeschikt door gemis aan ondervinding, aan kennis en aan militairen geest. Daar, waar de officieren zóó zijn, is er van de soldaten niet veel goeds te verwachten; en het eerste tijdvak van den veldtogt van 1672 wordt dan ook herhaaldelijk ontluisterd door zwakheid en lafheid der troepen; verzet dier troepen tegen de bevelhebbers; onkunde, pligtverzuim, soms verraad dier bevelhebbers; in één woord, door schandelijke daden, die de ondeugdzaamheid van een leger bewijzen.

Aan wie was die slechte toestand van het Nederlandsche

leger te wijten? - Aan de regering, die zich schuldig had gemaakt aan eene verregaande verwaarloozing van dat leger, en die in het dwaalbegrip verkeerde, dat wij nooit gevaar zouden loopen te lande op eene ernstige wijze door een magtigen vijand te worden aangevallen, daar wij tot onmiddellijke naburen kleine Duitsche Vorsten hadden en het uitgeputte Spanje, waarvan de vijandschap niet zeer te vreezen was. Maar dat de zwakheid dier naburen ons ook niet zou beschermen tegen de magtige en zich steeds uitbreidende Fransche monarchie, dat verloren de meesten uit het oog. Niet echter de Witt; die groote staatsman had reeds lang met onrust en wantrouwen de heerschzucht van Frankrijk gadegeslagen, en het oogenblik voorzien, waarop de Republiek zich tegen dat rijk zoude moeten verdedigen. Daarom had hij, in 1669 en later, er herhaaldelijk op aangedrongen, om de strijdkrachten van den Staat in beteren toestand te brengen; maar zijne voorstellen hadden niets uitgewerkt, en telkens schipbreuk geleden op allerlei kleingeestige bedenkingen, en op dat gebrek in ons volkskarakter, dat de groote Raad pensionaris in een brief aan Pieter de Groot (30 October 1670) zelf dus aanduidt: ‘Want de aerdt der Hollanders is soodanigh, gelijk UEd. mede ten beste bekent is, dat haer als de noodt ende periculen niet seer claer voor oogen comen, sy geensins gedisponeert connen worden, om naar behooren te vigeleren voor haer eygen securiteyt.’

Het is eene dwaling, bij ons te algemeen verbreid, dat de weerlooze toestand, waarin Holland zich in 1672 bevond, eene schuld is, die men op de Witt moet laden; het is lofwaardig in den arbeid der Heeren van Sijpestein en de Bordes, dat daarin die dwaling met kracht bestreden en overtuigend aangetoond wordt, welke juiste inzigten de Witt had over Neerlands verdediging, en hoe herhaaldelijk, maar vruchteloos, hij die inzigten ook door anderen poogde te doen deelen. De Witt is een der edelste en grootste karakters, die onze geschiedenis oplevert, een genie, dat bijna onverdeelde bewondering verdient; en daarom is het een heilige pligt voor ieder Nederlander, om naar waarheid en overtuiging dien roemvollen naam tegen elke aanranding te verdedigen; en daarom hebben wij nooit een gevoel van smart en verontwaardiging kunnen onderdrukken, wanneer wij Bilderdijk, in zijne ‘Geschiedenis des Vaderlands,’ met

volle handen hoon en verguizing op dien naam zagen werpen. Men klaagt somtijds over de weinige populariteit, die Bilderdijk bij ons geniet; men noemt hem dan een door ons miskend genie, dat slechts in den vreemde naar verdienste gewaardeerd wordt; men beschuldigt dan onze natie van eene bijna Boeotische stompzinnigheid, die haar onvatbaar maakt om de poëzij des grooten zangers te genieten, of zijne verbazende geleerdheid te erkennen; - valsche klagten, onware beschuldigingen! Er is niemand onder ons, die Bilderdijk niet huldigt als een man van grondige en uitgebreide geleerdheid; er is niemand onder ons, die niet dweept met zijne krachtige en verhevene poëzij, waarbij in onze letterkunde alleen Vondel's poëzij kan vergeleken worden; - maar, wat ons in Bilderdijk tegenstaat, wat het medegevoel voor hem vermindert, zoo niet uitdooft, wat altijd beletten zal, dat zijn naam een van die namen wordt, welke geheel een volk lieft en vereert, - dat is het misbruik, hetwelk hij van zijne groote geestvermogens heeft gemaakt; dat is het voorstaan van slaafsche en ongerijmde stellingen, den vrijen, verlichten Nederlander eene ergernis en een gruwel; dat is de roekelooze aanranding van die mannen, welke wij te regt bewonderen en vereeren, welke wij van onze vaderen geleerd hebben met eerbied te noemen, en welke wij aan onze kinderen als voorbeelden van volksdeugd en vaderlandsliefde voorstellen. Ziedaar wat het Nederlandsche volk in Bilderdijk afkeurt en veroordeelt; is dat ten onregte? Het is een kenmerk van ons volkskarakter - en wij gelooven geen slecht kenmerk, - dat wij veel hooger prijs stellen op hem, die zijn leven aan het voorstaan van deugd en waarheid wijdt, dan op hem, die alleen door de gave van het genie schittert: de beperkte, maar eenvoudige en vrome Cats heeft in Holland eene populariteit bereikt, waartoe Bilderdijk met zijne buitengewone en scheppende geestvermogens nooit zal geraken.

Het is eene onloochenbare waarheid, dat de Witt een tegenstander is geweest van het huis van Oranje, en dat het *zijn* werk was, dat Willem III zoo lang uitgesloten bleef van de hooge betrekkingen, door de voorvaderen van den jongen Vorst bekleed. Maar, eerlijk, verstandig en vaderlandlievend, zoo als hij zich ten allen tijde heeft betoond, wilde de Witt, dat, wanneer eenmaal de stem des volks den jongen Vorst aan het hoofd der regering bragt, die

regering dan ten minste in bekwame handen zoude komen; en te regt heeft de schrijver van ‘Hollands roem in Kunsten en Wetenschappen’ het als een eeretitel van den Raadpensionaris vermeld, dat, vooral door zijne zorg, Willem III die goede uitstekende opvoeding ontving, welke hem in staat stelde om, op mannelijken leeftijd, zoo roemrijk op het wereldtooneel op te treden.

Eene goede opvoeding, eene kindschheid en jongelingschap in tegenspoed doorgebragt, het indrukwekkende voorbeeld van voorouders, die als helden en groote mannen geschitterd hebben, dit alles moet natuurlijk krachtig werken op een jeugdig gemoed, en, bij eenigen aanleg, een uitstekend karakter vormen; hier, bij Willem III, bragt het een der grootste mannen voort, die de nieuwere geschiedenis oplevert.

Het is onnoodig hier uit te weiden in den lof van den grooten Stadhouder, mét den grondlegger onzer vrijheid, den eersten Willem, stellig de uitstekendste van zijn roemrijk geslacht; het is te overbekend, dat hij een dier zeldzame mannen geweest is, waaraan volkeren zich hoopvol en met vertrouwen aansluiten, en die de ziel van een geheel tijdperk zijn en door hunnen magtigen geest en vast karakter de wereld van gedaante doen veranderen. Redder van Nederland in 1672, bevrijder van Engeland van het juk eens dweepzieken Konings, heldhaftig en onvermoeid kampvechter voor de vrijheid van Europa, verlicht voorstander van verdraagzaamheid en gewetensvrijheid, - dit alles omgeeft den naam van Willem III, voor Nederland, voor alles wat op vrijheid, prijs stelt, met een onsterfelijken roem. Maar hoe groot onze vereering voor den Oranjevorst ook zij, daarom zullen wij toch zijn roem niet vermeerderen ten koste der waarheid, of zijne gebreken ontveinzen, of hem deugden toeschrijven, die hij niet heeft bezeten; en hoewel wij ons verheffen tegen de blinde partijzucht, die een Napier de spooksels van St. Denis en Glencoe doet oproepen, om den Stadhouder ‘een moordenaar in koelen bloede’ te noemen; zoo kunnen wij, aan den anderen kant, toch ook niet instemmen met Macaulay, die aan Willem III een zacht en gevoelig gemoed toeschrijft, zich grondende, bij dit oordeel, op de deelneming, die de Vorst herhaaldelijk betoont in de minste aangelegenheden zijne vrienden betreffende. Zoo iets bewijst, onzes inziens, zeer weinig; en

wij gelooven, dat het geheel ten onregte is, dat men van Willem III een ideaal wil maken, door de menschelijkheid als eene der voornaamste kenmerken van zijn karakter voor te stellen. Wij gelooven integendeel, naar de wijze, waarop Willem III in de geschiedenis voorkomt, dat er iets Romeinsch was in het karakter van dien Vorst; dat wil zeggen, iets strengs, hards en onverbiddelijks; iets, dat bijna eene noodzakelijke eigenschap is in die mannen, welke, in tijden van nood en gevaar, aan het hoofd van legers en staten zijn geplaatst; iets, dat Cezar had, toen hij de opgestane Galliërs tuchtigde, of Napoleon, toen hij in Syrië de dweepzieke Muzelmannen bestreed.

Wij roemen dus niet op de zachtheid en menschelijkheid van Willem III; maar, even als iedereen, roemen wij zijne schrandere onvermoeide staatkunde, zijn verlicht verstand, zijn moed, zijne volharding, zijne groote verdiensten als staatsman, en landsbestuurder, en hoofd van het tegen Lodewijk XIV verbondene Europa. Maar meer dan anderen roemen wij Willem III ook als legerhoofd. In dat opzigt wordt de Stadhouder meestal miskend en verkeerd beoordeeld; het algemeen kent zijne veldheersdaden alleen door de verhalen der Fransche schrijvers, - de eenige schrijvers, die de oorlogen van zijnen tijd op eene verstaanbare en duidelijke wijze hebben beschreven, en daarom de eenige militaire schrijvers, die men daarover leest. Natuurlijk, dat het oordeel dier schrijvers over Willem III eenzijdig en partijdig is, en dat zij, om de wapenfeiten der Fransche natie meer te doen uitkomen, de verrigtingen van den Stadhouder meer op den achtergrond plaatsen. Willem III wordt, als legerhoofd, door hen niet gunstig geschetst; ‘grand politique, mais général médiocre,’ zal Beaurain zeggen; en Voltaire geeft den Stadhouder ook maar een halven lof met de woorden: ‘général à craindre, quoiqu'il eut perdu beaucoup de batailles;’ - in één woord, bij hen schittert Willem III veel meer als staatsman dan als legerhoofd; hij heet bij hen een voorzigtig, maar geen gelukkig, geen uitstekend bevelhebber; een bevelhebber, wiens voorname verdienste er in bestaat, om de nederlagen, die hij telkens ondergaat, zoo veel mogelijk zonder nadeelige gevolgen te doen blijven. In bekwaamheid stellen zij de legerhoofden van Lodewijk XIV verre boven den Stadhouder.

Doch wanneer men ook *andere* bronnen raadpleegt, en niet enkel bij de Fransche schrijvers zoekt wat de wapenfeiten der Nederlanders zijn geweest, maar zich ook de moeite getroost, om uit de onduidelijke, verwarde, slecht geschrevene verhalen onzer oude schrijvers de waarheid op te sporen, - dan zal men tot eene geheel andere uitkomst geraken, en een geheel ander oordeel over Willem III, als legerhoofd, vellen. Men zal dan inzien, dat, ook aan het hoofd van legers, de zoon van Willem II een der uitstekendste mannen van zijne eeuw is geweest. Men stelt hem voor als een veldheer, die altijd ongelukkig is geweest, die niets dan nederlagen heeft gekend; - dit is eene onjuiste voorstelling; wel degelijk heeft de Stadhouder bij sommige zijner veldtogten voordeelen, en zeer groote voordeelen, behaald: wij noemen, als bewijs hiervan, de veldtogten van 1672 en 1673, die de Fransche legers dwongen Holland te ontruimen; den veldtogt van 1689, die het opgestane Ierland weêr tot onderwerping bragt; den veldtogt van 1695, toen Namen, eene der sterkste vestingen van Europa, door Willem III belegerd en genomen werd, bijna in het gezigt van een groot Fransch leger. Dikwijls daarentegen heeft de Stadhouder, bij zijne veldtogten, nadeelen geleden; maar de oorzaak daarvan moet gezocht worden in de omstandigheid, dat hij bijna altijd de minderheid had in strijdkrachten: hij stond óf aan het hoofd van veel zwakker leger, óf aan het hoofd van bondgenooten, die hem niet naar eisch ondersteunden; die uit kleingeestige en beperkte inzigten zijne stoute oorlogsplannen niet ten uitvoer wilden brengen, en die hem, in het geheim of openlijk, wederstreefden, zoo als onder anderen in 1674 de veldtogt van Séneffe daarvan een treffend voorbeeld oplevert. Dat onder zulke omstandigheden de Stadhouder zich meestal tot de verdediging moest bepalen en geene groote voordeelen kon behalen, lag in den aard der zaak; maar het pleit voor zijne groote bekwaamheid, dat hij die verdediging zoo goed wist te voeren, en den vijand wist te beletten, groote voordeelen te verwerven. De oorlogen van dien tijd werden op eene veel langzamer en onbeslissender wijze gevoerd dan in onze dagen; en Willem III, die meestal de zwakste partij, de verdediger, was, had er belang bij, om zoo weinig mogelijk eene beslissing te zoeken, en deed dus zeer goed met zich te houden aan die langzame wijze van oorlogen. Maar

daar, waar de Stadhouder zich sterk genoeg gevoelt om aan te vallen, handelt hij geheel anders; hij schudt dan de kluisters van het stelselmatige van zich af, en met eene bewonderenswaardige juistheid van inzigten gaat hij dan over tot stoute, beslissende ondernemingen, die zijne eeuw ver vooruit waren, die soms aan Napoleon's veldtogten doen denken; - wij herinneren slechts aan de wijze, waarop Willem III in 1672 en 1673 te werk ging, om Holland door de Fransche legers te doen ontruimen; zulke handelingen zoekt men te vergeefs bij de veldheeren van Lodewijk XIV.

Wat ook eene groote verdienste in Willem III uitmaakt, is, dat hij, even als zijn voorzaat Prins Maurits, zelf de schepper is geweest van de legers, waarmede hij oorloogde: in 1672, toen de Stadhouder voor het eerst aan het krijgsbestuur kwam, was het Hollandsche leger zoo ellendig, als een leger maar zijn kan; en door hem is het een uitmuntend heir geworden, dat in oefening en dapperheid op het slagveld voor geen ander onderdeed, en waarvan vooral de infanterie goed was, die toenmaals als de beste van Europa werd beschouwd. De groote voordeelen, door Marlborough en Eugenius in den Spaanschen successie-oorlog behaald, hebben medegewerkt, om de wapenfeiten van Willem III meer in het duister te plaatsen; maar wanneer men eerstgenoemde legerhoofden met den Oranjevorst in vergelijking brengt, dan moet men niet vergeten, dat zij met veel meer magt en onder veel gunstiger omstandigheden oorloogden; dat zij tot hunne beschikking hadden dat uitmuntende leger, door Willem III geschapen; en dat zij ondersteund werden door de Ginkels, de Slangenburgen, de Ouwerkerks, de Fagels, de Coehoorns, en al die bekwame onderbevelhebbers, in de school des grooten Stadhouders gevormd.

De studie der oorlogen van Willem III brengt tot het besluit, dat die Stadhouder, als veldheer, de groote legerhoofden van Lodewijk XIV evenaarde, zoo niet overtrof. Maar die bekwaamheid van het Hollandsche legerhoofd kon, bij het begin van den veldtogt van 1672, nog geen gewigt in de schaal leggen, wanneer men de krachten der beide partijen wilde vergelijken: het krijgsgezag van Willem III was toen nog te beperkt; hij kon eigenlijk nog niet beschouwd worden als opperbevelhebber. Bovendien,

de grootheid, die hij later heeft ontwikkeld, was toen nog verborgen; zijn pas twintigjarige ouderdom boezemde nog geen vertrouwen in; men rekende hem volstrekt niet in staat, om tegen beproefde veldheeren, als Condé en Turenne, op te treden. Klein, bleek, ziekelijk, had hij in zijn uiterlijk niets, dat indruk kon maken; en zijne gewone stilzwijgendheid kon evenzeer het gevolg zijn van beperkte geestvermogens, als van een vast karakter en van eene ziel, die zich met groote ontwerpen bezig houdt. Dat men een held, een groot man aan het hoofd had, dit kon men in 1672 wenschen; maar niemand had nog regt om dat te gelooven.

De groote minderheid, die Holland had, wat de legermagt betreft, werd ook niet opgewogen door de andere verdedigingsmiddelen van dat land. De Republiek had toen een overgroot aantal vestingen; bijna kon men rekenen, dat elke stad bevestigd was; en, volgens het toen en later heerschende dwaalbegrip, meende men, dat de kracht van een land toenam met het getal der versterkte steden. Evenwel, reeds in dien tijd waren er mannen, die het dwaze en verderfelijke van zulk een uitgebreid vestingstelsel inzagen; en men vindt bij sommige onzer oudere schrijvers vermeld, dat Frederik Hendrik, in den laatsten tijd van den tachtigjarigen oorlog, reeds had aangedrongen op het verlaten van een aantal sterkten, die geen nut of voordeel opleverden en een aanmerkelijk gedeelte der strijdkrachten tot zich trokken. Die aansporing van den schranderen Stadhouder was echter zonder gevolg gebleven; het aantal vestingen bleef even groot; en niet tevreden met die op ons grondgebied, matigde men zich ook het regt aan, in verschillende tijden en onder verschillende voorwendsels, om in Duitsche steden aan den Rijn bezetting te leggen.

Natuurlijk, dat de hulpmiddelen der Republiek niet toereikende waren, om die ontelbare menigte van sterkten goed te onderhouden, genoegzaam te bezetten en uit te rusten; en de bijzonderheden, die bij onze oudere schrijvers daaromtrent voorkomen, grenzen bijna aan het ongeloofelijke, en toonen aan, hoe weinig wederstand men van *zulke* sterkten had te wachten. Gedurig bij het verhaal der verschillende belegeringen, die in 1672 voorkomen, verwijzen die schrijvers op het ongenoegzame en ellendige der verdedigingsmiddelen: bolwerken, die men tot tuinen had laten

inrigten; wallen en borstweringen, die men had laten vervallen en instorten; natte grachten, die doorwaadbaar waren, omdat men ze nooit uitdiepte; heggen en palissaderingen, die men uit zuinigheid verkocht; geschut, weinig in getal en zoo slecht en gebrekkig, dat meestal na eenige schoten de affuiten instortten; magazijnen, bijna van alles onvoorzien; zwakke en moedelooze bezettingen; onkundige bevelhebbers; - ziedaar het beeld van vele vestingen der Republiek bij het begin van den oorlog. Dat zulke sterkten volstrekt geene waarde hadden; dat zij voor den krachtigen aanval der Fransche legers als kaartenhuizen moesten ineenstorten, - heeft niets dat verwonderen moet. Men was dan ook, in het eerste tijdvak van den veldtogt, zoo gewoon aan dien zoo rassen overgang der vestingen, dat men dit als eene natuurlijke zaak beschouwde; zoodat, toen de bevelhebber van Coevorden om meerderen krijgsvoorraad voor zijne bedreigde vesting vroeg, hij het onbeschaamde antwoord kreeg: dat dit niet noodig was, daar de belegeringen, door de Franschen verrigt, zelden zoo lang duurden.

Meer nog dan van zijne vestingen, ontleent Nederland eene groote sterkte van zijne natuurlijke verdedigingsmiddelen, van zijne rivieren en onderwaterzettingen. Maar ook die verdedigingsmiddelen moeten voorbereid worden, wil men er met vrucht gebruik van maken; en dit was in 1672 niet of weinig gedaan. De dusgenaamde Utrechtsche linie, die in onze dagen aan het eigenlijke Holland eene schier onneembare sterkte bijzet, bestond in 1672 niet; en hoezeer de Witt bij herhaling had aangedrongen op het versterken der oostelijke grenzen van dat gewest, zoo waren echter de onderwaterzettingen, die Lodewijk XIV moesten tegenhouden, nog niet gesteld, toen die Vorst reeds Rijn en IJssel overtrok; en op dat oogenblik was de weg naar 's Gravenhage en Amsterdam nog geheel open voor den vijand.

Maar meer dan eens heeft een land, dat even zwakke verdedigingsmiddelen had als de hier beschrevene, zijn behoud gevonden in de geestkracht en dapperheid van een geheel volk, dat in de ure des gevaars als één man opstond, om de wapenen op te vatten tot bestrijding van den vreemden aanvaller: Frankrijk in 1793; Spanje en Tyrol bij hunne worstelingen tegen Napoleon; Pruissen, toen het

in 1813 voor zijn volksbestaan streed; Polen, toen het in 1830 het juk der Russische dwingelandij wilde afschudden; Hongarije, in zijn laatsten kamp tegen het huis van Oostenrijk, hebben het bewijs gegeven, welk eene geduchte verdediging zulk eene volkswapening zelfs aan de talrijkste en beste legers kan overstellen. Maar op zulk eene plotselinge en oogenblikkelijke volkswapening kon men in 1672 niet rekenen; en, wil men verstandig doen, dan moet men in Nederland daar *nooit* op rekenen.

Hoe! hebben wij dan minder liefde voor het vaderland, minder heldenmoed dan andere volken?.... Volstrekt niet; maar ieder volk heeft zijne eigenaardigheid, en onze vaderlandsliefde en heldenmoed maken zich op eene andere wijze kenbaar; zij zijn mogelijk oneindig duurzamer en sterker dan bij andere volkeren, maar zij ontwikkelen zich veel langzamer en moeijelijker. Wanneer een verstandig en krachtig bestuur de maatregelen ter verdediging zoo goed heeft genomen, dat bij een oorlog de vijandelijke legermagten niet dadelijk tot het hart des lands kunnen doordringen, en wanneer dan dat bestuur aan het Nederlandsche volk de overtuiging weet te geven, dat de nood gebiedend vordert om alle krachten in te spannen tot het volhouden van een eerlijken strijd, - dan zal de stem der regeerders weerklank vinden bij het volk; het zal de wapenen opvatten tot verdediging van zijn geboortegrond; en, wanneer het maar eene genoegzame oefening en oorlogsondervinding heeft verkregen, dan zal het eene volhardende dapperheid betoonen, dan zal het eene veerkracht, eene zelfopoffering aan den dag leggen, die meer dan eens de bewondering van Europa hebben opgewekt. Maar tot dat alles is tijd noodig; het Hollandsche volk moet tot den oorlog voorbereid worden, want van natuur is het daar niet toe geschikt; en hij, die zich dat volk als zóó krijgshaftig en ligt ontvlambaar voorstelt, dat men, om de woorden van den Romeinschen veldheer te gebruiken, ‘maar met den voet op den vaderlandschen grond behoeft te stampen om daaruit legers te doen oprijzen,’ hij is met ons, Hollanders, geheel en al onbekend. Zóó zijn wij nu niet; zoo waren wij het evenmin in 1672.

Eene eeuw vroeger had de burgerij der Hollandsche steden onsterfelijke dapperheid betoond in den strijd tegen Alva's legerbenden; maar toen was het ook een kamp,

niet alleen voor de regten en onafhankelijkheid van het vaderland, niet alleen voor de overdierbare vrijheid van geweten, maar het was een strijd op leven en dood, tegen een vijand, die door het moordtooneel van Naarden getoond had, hoe weinig genade van hem viel te wachten. En toch, zelfs onder den invloed van die magtige drijfveeren, zelfs onder de leiding van den onvolprezen Willem I en van de Ripperda's, de van der Werven, de Boisots en andere uitstekende mannen, die hem op zijde stonden, kostte het nog moeite om Holland te weêrhouden van tot onderwerping te komen; en men kan bij onze schrijvers lezen, hoe weinig het verschilde, of Haarlem had zich zonder slag of stoot aan den Spanjaard overgegeven, - dat Haarlem, dat zeven maanden lang 's vijands leger voor zijne muren staande hield, en alleen voor den wreeden hongersnood bezweek! In 1672 bestonden er niet zulke krachtige drijfveeren voor het geheele Hollandsche volk, om aan den oorlog deel te nemen; en te lande was het voeren van den krijg aan dat volk vreemd geworden. Drie en veertig jaren waren verloopen sedert de dagen, toen keizerlijke en Spaansche legers in de Veluwe doordrongen, en de schutterijen der Hollandsche steden tot verdediging van het bedreigde Sticht oprukten; mannen van jaren mogten zich die gebeurtenis nog herinneren, de laatste, waarbij het eigenlijke Holland ernstig bedreigd was geworden door vijandelijke heirscharen; maar voor het grootste gedeelte van het in 1672 levende geslacht, was die inval van Montecuculi en Van den Berge een feit uit de oude geschiedenis; en dat geslacht, hetwelk te lande niets anders gekend had dan eenen voortdurenden vrede, had er nooit aan gedacht, om eenmaal zijn grond tegen eene vreemde legermagt te moeten verdedigen. In 1672 viel dus, *in den eersben tijd van den oorlog*, volstrekt niet te rekenen op eene krachtige medewerking van de zijde van het volk; en men kan het als zeker aannemen, dat, wanneer de legers van Lodewijk XIV dadelijk tot voor de muren der Hollandsche steden waren doorgedrongen, weinige van die steden er aan zouden gedacht hebben om weêrstand te bieden.

Ziedaar den toestand van de Republiek in 1672, van haar leger, hare vestingen, verdedigingslijnen, van den geest haars volks; ziedaar het beeld van hare zwakheid en weerloosheid te lande. Die zwakheid en weerloosheid werden volstrekt

niet opgewogen door de hulp van bondgenooten; de eenige bondgenoot, die onze Staat bij het begin des oorlogs had, was Spanje. Vreemd was toen de verhouding van dat land ten opzigte van Frankrijk; het was geen oorlog, want die werd eerst twee jaren later verklaard; maar vrede was het ook niet, want de Fransche krijgsmagt vond er niet het minste bezwaar in, om over het Spaansche grondgebied der zuidelijke Nederlanden te marcheren; en Spaansche troepen stonden in onze vestingen en liniën, om met de troepen van de Republiek Frankrijk te bestrijden. Veel was de Republiek in die dagen verpligt aan de hulp van den Spaanschen landvoogd der Nederlanden, Monterey, een man van bekwaamheid en geestkracht; maar de Spaansche monarchie was toen een zoo uitgeput ligchaam, dat de uiterste inspanningen van Monterey het niet verder bragten dan tot het afzenden van vier à vijf duizend man tot verdediging van Holland. - De Duitsche Vorsten kwamen eerst later tot bijstand der Republiek opdagen.

Vergelijkt men zoo de sterkte der beide oorlogvoerende partijen, dan lijdt het niet den minsten twijfel, of onze vijanden moesten in 1672 niet alleen den oorlog aanvallend voeren, maar zelfs dien aanval niet verrigten op de in die tijden gewone wijze, waarbij men zich bepaalde tot het vermeesteren van eene of twee sterke steden, hoogstens van een geheel gewest; neen, de overmagt van Lodewijk XIV en van zijne bondgenooten was zoo groot, dat zij gerustelijk er naar konden streven, om in éénen veldtogt de geheele Republiek te veroveren en tot onderwerping te brengen.

De kennis, die men van ons land had - en waartoe ook de berigten van menigvuldige geheime zendelingen en van omgekochte inwoners des lands de regeerders van Frankrijk hadden gebragt, - wees van zelve de wijze aan, waarop men den oorlog tegen de Republiek moest voeren. Men moest niet aanvallen aan de zuidzijde, aan den kant van Noord-Braband, waar men verschillende sterke vestingen zoude ontmoeten, en daarna Maas, Waal en Rijn, rivieren, wier overtogt zoo gemakkelijk was te betwisten; de aanval van die zijde was te meer onraadzaam, omdat men dan ook, voorzigtigheidshalve, zich eerst meester moest maken van eenige der sterke steden in de Spaansche Nederlanden, wat weer tijd zou doen verliezen. De aanval moest geschieden meer aan de oostelijke grenzen der Republiek, waar de ver-

dedigingsmiddelen veel minder waren dan in het zuiden, en waar men dien kon beginnen, zonder zich om de Spaansche Nederlanden te bekommeren. Het Fransche leger moest voortrukken in de landstreek tusschen Maas en Rijn; zich niet bezig houden met de belegering van Maastricht of van de vestingen aan den Rijn, maar eene kleine magt achterlaten om de bezettingen dier vestingen in bedwang te houden; de hoofdmagt moest op den regteroever van den Rijn overgaan, zich in gemeenschap stellen met de krijgsmagt van Keulen en Munster, en uit die beide Staten toevoer van levensmiddelen ontvangen; dan moest men naar den IJssel rukken, dien stroom overtrekken, snel naar Holland voortgaan, en door het veroveren van dat gewest de kracht der Republiek breken, den oorlog ten einde brengen. Daar het Fransche leger zoo sterk was, kon het geen kwaad, om een gedeelte af te zonderen, ten einde daarmede Overijssel, Vriesland en Groningen te veroveren; strikt genomen was dit echter niet noodig, daar alles van het eigenlijke Holland afhing, en met den val van dat gewest de ondergang der Republiek verzekerd was. Bij dien aanval was het eene hoofdzaak, geen tijd te verliezen, maar met de meeste snelheid vooruit te rukken, met de meeste voortvarendheid te handelen. Tijdverlies, altijd een groot nadeel voor den aanvaller, was het vooral voor den aanvaller bij den oorlog van 1672. Want met elken dag, dien de oorlog langer duurde, had de Republiek meer kans om bondgenooten ter hulp te zien opdagen; met elken dag konden de verdedigingsmiddelen, de vestingen, de onderwaterzettingen, aan sterkte en omvang winnen; met elken dag kon het leger talrijker en beter worden, en bij het volk het zelfvertrouwen toenemen, de vrees voor den vijand verdwijnen; met elken dag zouden dus de kanzen van den oorlog voor Frankrijk minder gunstig zijn.

Aan de Fransche zijde is, ten minste bij het begin des oorlogs, het hier vermelde oorlogsplan gevolgd. Het voorname punt, waarin men van dat plan is afgeweken, bestaat daarin, dat men zich bezig heeft gehouden met de belegering van de vestingen, die de Republiek aan den Rijn had; maar daar de wederstand van die vestingen maar korte dagen duurde, zoo heeft die afwijking den aanvaller weinig nadeel gedaan.

De verdediger, van zijnen kant, had moeten inzien, dat,

bij de verbazende overmagt des vijands, er niet aan te denken viel, om dien vijand onmiddellijk aan de grenzen tegen te houden; maar dat men, integendeel, er op moest rekenen, om spoedig de Fransche legers in het hart des lands te zien doordringen. Daarom hadden er al aanstonds krachtdadige toebereidselen moeten gemaakt worden voor de verdediging van het eigenlijke Holland; de onderwaterzettingen hadden al dadelijk moeten worden gesteld, de toegangen tusschen die onderwaterzettingen al dadelijk verschanst. Het Hollandsche leger moest wel, zoo lang dit mogelijk was, den vijand bij den IJssel tegenhouden; maar men moest begrijpen, dat dit niet lang mogelijk zoude zijn, en dat men dus tijdig alle maatregelen moest nemen, om den terugtogt naar Holland te verzekeren. Vooral moest men het leger zoo sterk mogelijk maken, door geene onnutte vestingen bezet te houden, en door in de vestingen, die men bezet hield, niet meer troepen te plaatsen dan noodig was. Wezel, Rijnberg en die andere vestingen aan den Rijn waren volstrekt zonder waarde, omdat zij te ver verwijderd waren om te worden ondersteund; die vestingen had men dus geheel moeten ontruimen. Maastricht kon men behouden, omdat men daar mogelijk op Spaansche hulp kon hopen; maar ook de bezetting van die stad moest tot het strikt noodzakelijke worden bepaald. De Noord-Brabandsche vestingen konden met zwakke bezettingen volstaan, omdat het niet denkelijk was, dat de vijand zich derwaarts zoude wenden, en omdat, wanneer hij dit deed, men altijd nog middel had om die vestingen van meerdere magt te voorzien. Wanneer men zoo te werk ging, dan kon men eene legermagt van groot dertig duizend man bijeenbrengen, om den IJssel te verdedigen, en bovendien eene kleine afdeeling afzonderen, om Vriesland en Groningen te bezetten. Zelfs met een leger van die sterkte was het nog alles behalve zeker, dat men den vijand aan den IJssel zoude tegenhouden; het was zeer goed mogelijk, dat het Fransche leger die rivier overtrok; - maar de krijgsmagt der Republiek kon in dat geval altijd haren terugtogt doen op Holland, en dáár eene goed voorbereide verdediging voortzetten, totdat de hulp van bondgenooten kwam opdagen, of totdat andere omstandigheden aan den oorlog eene voor de Republiek meer gunstige wending kwamen geven. Door zóó te handelen werd de aanvaller verhinderd den oorlog tot eene

beslissing te brengen; er werd tijd gewonnen, en dat is voor den verdediger de hoofdzaak.

Ziedaar de maatregelen, die de Republiek had *moeten* nemen; het waren niet de maatregelen, die zij *nam*. Integendeel, deze waren geheel en al daarmede in strijd.

Zich de vroegere oorlogen voor den geest stellende, die zoo weinig beslissende waren geweest en meestal in de grensgewesten waren gevoerd, kon men zich, ook nu, niet verbeelden, dat het eigenlijke Holland spoedig door de vijandelijke legers zou worden bedreigd; en geene middelen werden in het werk gesteld, om dat belangrijke gewest ter verdediging in te rigten. Men verkeerde in de vaste meening, dat altijd de belegering en inneming van Maastricht het doordringen van Lodewijk XIV op het grondgebied der vereenigde Nederlanden moest voorafgaan; en daarom voorzag men die vesting van eene talrijke bezetting, uit de beste troepen zamengesteld, volgens onze oudere schrijvers in alles eene sterkte van elf duizend man uitmakende, eene sterkte, die echter door de opgaven der Heeren van Sijpestein en de Bordes op slechts acht à negen duizend man wordt teruggebragt. Geene van de vestingen aan den Rijn werd ontruimd, hoezeer het aan middelen ontbrak om ze genoegzaam te bezetten en uit te rusten; zelfs niet tevreden met het bezetten van die in Duitschland vooruitspringende sterke punten, schijnt men er ernstig aan gedacht te hebben om Keulen door verrassing te nemen, en in die stad troepen te plaatsen, welke men spoedig zoo dringend noodig zou hebben voor de verdediging van Amsterdam. Gelukkig voor ons land, kwam dat dwaze voornemen echter niet tot eene uitvoering; men had al vestingen te veel, en hoewel de meeste van die vaste punten slechts van eene zwakke en onvoldoende bezetting werden voorzien, zoo was toch, door het groot aantal van die bezettingen, een zoo sterk gedeelte van de krijgsmagt der Republiek weggenomen, dat het leger, door Willem III aan den IJssel vereenigd, niet meer dan twintig duizend man telde, en dat Groningen en Vriesland bijna geheel onbezet bleven. Het dwaalbegrip, dat men met vestingen een vijandelijk leger kan tegenhouden en de grens van een land afsluiten, deed zich in 1672 in volle kracht gelden, en oefende den verderfelijksten invloed uit.

En toch was in dien tijd zulk een begrip niet geheel als

dwaas en ongerijmd te beschouwen. Wil men met billijkheid over de gebeurtenissen van een vroeger tijdvak oordeelen, dan moet men zich geheel en al in den geest van dat tijdvak verplaatsen, en niet de begrippen en denkbeelden van den hedendaagschen tijd als maatstaf nemen om het verledene te beoordeelen. In de zeventiende eeuw nu hechtte men algemeen eene zeer groote waarde aan vestingen, en zelfs aan *de menigte der vestingen*; de bestuurders van Nederland volgden in 1672 dus niets anders dan een algemeen heerschend denkbeeld, en een denkbeeld, dat in die tijden op goede gronden berustte; omdat, door de zamenstelling der legers en door de wijze van oorlogen, een aanvaller meestal die vestingen niet voorbij kon trekken, maar gedwongen was ze te belegeren en te nemen, alvorens verder te gaan. Zelfs dat men in Maastricht een zoo sterk gedeelte van de krijgsmagt der Republiek plaatste, is zeer goed te verklaren en te verdedigen. Maastricht was toch eene hoofdvesting, die in vorige tijden Parma en Frederik Hendrik maanden lang het hoofd had geboden, en nu evenzeer Lodewijk XIV maanden lang kon tegenhouden; dat de vijand die vesting zoude belegeren, alvorens naar Holland op te rukken, nam men als zeker aan; en zoo geheel ongegrond was die meening niet, daar werkelijk het bij den Franschen Koning een punt van overweging heeft uitgemaakt, of hij al dan niet den veldtogt zoude aanvangen met het beleg van Maastricht, en Condé dat beleg aanraadde.

Verplaatst men zich in de militaire begrippen van de 17de eeuw, dan was dus dat verdedigingsplan nog niet zoo geheel slecht. Dwaas en ongerijmd zou het zijn in *onze* dagen zóó te willen handelen; het leger te versnipperen in eene menigte nuttelooze vestingen, en eenige duizend man zonder vrucht op te offeren aan het behoud van Maastricht. Een bestuur, dat in onze dagen zóó te werk ging, zou daardoor het bewijs geven van zijne volslagene onbekwaamheid; - maar dat oordeel kan men niet toepassen op de handelingen onzer voorouders, die gewoon waren aan geheel andere oorlogen dan die van onzen tijd. Het eenige, dat men op de handelingen van die voorouders kan aanmerken, is, dat de legermagt van de Republiek te zwak was om dat groot aantal vestingen genoegzaam te bezetten; en dat de

buitengewone sterkte van het Fransche leger ligtelijk aanleiding kon geven, dat de vijand, de gewone wijze van oorlogen ter zijde stellende, de vestingen voorbij zoude trekken en dadelijk in het binnenste des lands doordringen. De voorname misslag bij het verdedigingsplan, door onze voorouders in 1672 gevolgd, was, dat dit plan zich grondde op de regels van *gewone* oorlogen, en dat men hier een *buitengcwonen* oorlog had te voeren.

In het voorjaar van 1672 verzamelt zich het Fransche leger te Charleroi, eene vesting, toenmaals in het bezit van Frankrijk. Den 5^{den} Mei komt Lodewijk XIV daar aan, en, na zijne heirmagt in oogenschouw te hebben genomen, doet hij den togt beginnen. De marsch wordt verrigt, gedeeltelijk over Luikerland, gedeeltelijk over het grondgebied der Spaansche Nederlanden; eene enkele kennisgeving van de zijde des Franschen Konings aan Monterey rekende men eene genoegzame regtvaardiging van die schennis van onzijdig grondgebied. Lodewijk XIV en Turenne trokken, met het grootste gedeelte van het Fransche leger, langs den linkeroever van de Maas voort; Condé volgde met zijn legercorps den regteroever van dien stroom. In de omstreken van Maastricht had de vereeniging van die beide legermagten plaats, door middel van eene brug, die men te Visé over de Maas liet slaan. Toen werd de vraag geopperd, of men Maastricht al dan niet zoude belegeren; de Fransche Koning volgde den raad van Turenne, die er op aandrong, om zich niet bij die vesting op te houden, maar onverwijld naar Holland voort te rukken. Eene kleine troepenmagt, onder Chamilly, werd bij Maastricht achtergelaten, verdeelde zich in de steden Tongeren, St. Truijen, Maaseyck, Valkenburg en andere plaatsen, die ter verdediging werden ingerigt, en hield op die wijze de Hollandsche bezetting van Maastricht bijna ingesloten.

Het Fransche leger ging toen geheel op den regteroever van de Maas over, en trok naar den Rijn; een gedeelte, onder Condé, ging ook op den regteroever van laatstgenoem-

den stroom over, en nu rukten de Fransche heirscharen langs de beide oevers voort, en sloegen, geheel in het begin van Junij, bijna gelijktijdig het beleg voor de vestingen Orsoy, Burik, Wezel, Rijnberk en Rees.

Die belegeringen verdienen geene vermelding; en men kan naauwelijks het woord belegering gebruiken, daar, waar bijna geen weêrstand is, en de vesting zich overgeeft, een paar dagen nadat de vijand voor hare muren verschijnt. Zeker, uit alle opgaven, die men omtrent dit gedeelte van den veldtogt heeft, kan men ten duidelijkste opmerken, dat die vestingen te zwak bezet, te slecht voorzien, te gebrekkig versterkt waren, om lang te kunnen worden verdedigd; maar toch, eene zoo spoedige overgave, eene overgave bijna zonder strijd, dat was niet te verwachten, dat bewijst een verregaand pligtverzuim van de bevelhebbers. Een enkele van die bevelhebbers moge zijn pligt betracht en eene eervolle uitzondering gemaakt hebben; bij verreweg de meesten ontmoet men niets dan zwakheid, onkunde, lafheid en verraad. Die eerste gebeurtenissen van het jaar 1672 maken eene schandelijke bladzijde uit in onze krijgsgeschiedenis; het is een van die ongelukkige tijdperken, welke gewoonlijk plaats hebben, wanneer eene onbekwame regering hare taak geheel heeft verwaarloosd en allen militairen geest heeft laten uitdooven; tijdperken van oneer, die het eene volk niet aan het andere moet verwijten, want zij komen zelfs in de geschiedenis van de krijgshaftigste volkeren voor. Zie, onder anderen, welk eene ellendige rol Frankrijk in den zevenjarigen oorlog speelt, toen zijne talrijke, maar verwijfde legers door een handvol soldaten van Frederik II werden geslagen; zie wat een slecht bestuur in 1806 van het Pruissische leger heeft gemaakt: na zijne eerste nederlagen te Jena en Auerstadt, houdt het nergens meer stand; geduchte, van alles voorziene vestingen openen hare poorten voor zwakke vijandelijke ruiterbenden; en sterke troepen afdeelingen leggen, in hunne blinde vrees, de wapenen neer voor een vijand, die nog niet eens bij hen is, dien zij eerst nog moeten laten opzoeken! Wij willen, door die schandelijke feiten aan te halen, niet in het minste het gemis aan dapperheid der Nederlanders, bij het begin van 1672, verdedigen of verontschuldigen; maar wij willen alleen daaraan herinneren, dat zulke feiten in de krijgsgeschiedenis van

bijna ieder volk kunnen gevonden worden, en meestal zijn te wijten aan den verderfelijken invloed van een slecht bestuur.

Na den spoedigen val van zoo vele vestingen, ging Lodewijk XIV met zijn leger, den 9^{den} Junij, te Wezel den Rijn over, en trok, langs den regteroever van dien stroom, naar Gelderlands oostelijk gedeelte. Luxembourg, aan het hoofd van eene Fransche en Keulensche krijgsmagt, was reeds vroeger vooruitgegaan om zich bij het leger van den Bisschop van Munster aan te sluiten. Die krijgshaftige kerkvoogd was in Overijssel en Gelderland gevallen, en had Oldenzaal, Almelo, Grol, Breevoort en andere kleine steden bemagtigd. Alles naderde nu den IJssel.

Aan dien stroom, den laatsten slagboom tusschen den vijand en Holland, was het leger van Willem III geplaatst, en hier zou dus de verdediging krachtdadig kunnen aanvangen. Het Nederlandsche leger had tot dien tijd toe niets verrigt, een strooptogt uitgenomen, dien Graaf Maurits van Nassau, in het laatst van April, op Kleefsch grondgebied had uitgevoerd, maar die hoegenaamd geene uitkomsten gaf. Bij den IJssel, rekende men, zou dat leger den vijand goed het hoofd kunnen bieden, begunstigd als het was door eene aaneengeschakelde linie van verschansingen, die, bij IJsseloort beginnende, zich tot voorbij Deventer uitstrekte, en aanvankelijk bestemd was om tot Kampen te worden voortgezet.

Maar verschillende omstandigheden maakten van die verdediging van den IJssel eene moeijelijke en ten hoogste onzekere onderneming. In het voorjaar, toen de rivier veel water had, had men daarvan gebruik gemaakt, om eene aanmerkelijke uitgestrektheid van den regteroever onder water te doen loopen, en daardoor voor den vijand ontoegankelijk te maken; maar door een moeijelijk te begrijpen misslag van den bevelhebber van Doesburg, had men de sluizen in de nabijheid dier vesting opengelaten, toen de waterstand in de rivier aanmerkelijk daalde, en natuurlijk dat dit de inundatiën weer had doen afloopen. De regteroever van den IJssel was dus overal genaakbaar voor de vijandelijke legers, en maakte daardoor de verdediging van de rivier veel moeijelijker en onzekerder. De waterstand van den IJssel, toenmaals nog minder hoog dan in onze

dagen, moet in den zomer van 1672, door de langdurige droogte, bijzonder laag zijn geworden, zoodat die rivier op een aantal plaatsen zonder moeite was te doorwaden; die stroom had dus opgehouden een beletsel te zijn voor de vijandelijke legers; en de verschanste linie, op den linkeroever aangelegd, had op zich zelve ook te weinig sterkte om het Fransche leger tegen te houden. Zulk eene linie, wil zij met voordeel verdedigd worden, moet eene uitbreiding hebben, eenigzins in verhouding staande tot de sterkte van het leger, dat haar bezet; en die linie aan den IJssel, vijftien à twintig uren lang, kon onmogelijk goed verdedigd worden door het slechts twintig duizend man sterke leger van Willem III; te meer niet, wanneer men in aanmerking neemt de slechte zamenstelling van dat leger, en de ontmoediging, welke 's vijands eerste voorspoed daarbij had doen ontstaan. Bovendien had die linie aan den IJssel het groote nadeel, dat zij omtrokken kon worden; aan de eene zijde, bij het lagere gedeelte der rivier, tusschen Deventer en Zwolle; aan de andere zijde door, tusschen Schenkenschans en IJsseloort, den Rijn over te trekken en in de Betuwe door te dringen.

Lodewijk XIV besloot de stelling van het Hollandsche leger achter den IJssel niet regtstreeks aan te vallen, maar, door in de Betuwe door te dringen, die stelling te omtrekken, en daardoor de tegenpartij te dwingen haar te verlaten. Terwijl een gedeelte van het Fransche leger naar de zijde van Doesburg en Zutphen voortrukte, om Willem III in front bezig te houden, trok de hoofdmagt naar de zijde van Elten, om dáár den Rijn over te gaan. Ter verdediging van dit gedeelte der rivier waren in de Overbetuwe geplaatst twee regimenten voetvolk en twee regimenten ruiterij, te zamen hoogstens twee à drie duizend man uitmakende; eene magt, klaarblijkelijk te gering, om den rivierovertogt goed te betwisten. De generaal de Montbas, de aanvoerder dier magt, vroeg dan ook versterking; en toen die versterking niet opdaagde, wendde hij zich tot een der afgevaardigden van de Staten, die bij het leger waren, en schijnt van dezen de volmagt te hebben ontvangen, om zijne stelling aan den Rijn te verlaten. De Montbas, op die volmagt bouwende, trok met zijne krijgsmagt weg, zoodat, op het oogenblik, toen het Fransche leger aan den Rijn verscheen, daar gee-

ne Hollandsche krijgsmagt aanwezig was om den overtogt te beletten.

Die handeling van de Montbas is ten sterkste veroordeeld geworden, en voorgesteld als een verraad. Er is waarheid en onwaarheid in dat oordeel. Dat de Montbas zijn pligt niet gedaan heeft, stellen wij buiten allen twijfel: hoe gering de kans ook was, om aan Lodewijk XIV het overtrekken van den Rijn te beletten, toch had de Montbas, zonder duidelijken en stelligen last, den hem toebetrouwden post niet mogen verlaten; er is niet een officier, die, geroepen om in een krijgsraad over zulk eene handeling te oordeelen, niet het doodvonnis zou uitspreken over hem, die haar pleegde; niet een, die de Montbas niet schuldig zou verklaren, - maar schuldig aan onkunde of lafheid, niet schuldig aan verraad. Er is volstrekt geen bewijs, dat de Montbas, toen hij den Rijn verliet, in verstandhouding stond met de Fransche bevelhebbers; en er zijn vele omstandigheden, welke, ook zonder verraad, zijn gedrag verklaren. De Montbas, Franschman van geboorte, aanhanger van de de Witten, en door aanhuwelijking verwant aan Pieter de Groot, bevond zich in eene moeijelijke stelling te midden van de vrienden en voorstanders des Prinsen van Oranje, die hem argwaanden en die hij wederkeerig ook niet vertrouwde. Hij schijnt gevreesd te hebben, dat zijne vijanden hem met zoo kleine magt ter verdediging van de Betuwe hadden geplaatst, alleen om hem op te offeren; of dat de jonge veldheer, nog volstrekt zonder ondervinding, hierin op eene weinig beleidvolle wijze te werk ging. In zijne onrust hierover, wendt hij zich tot een der afgevaardigden, en verkrijgt van dezen volmagt om den Rijn te verlaten; en alle beradenheid verliezende, niet bedenkende, dat het de eerste pligt des krijgsmans is, om, in geval van onzekerheid, altijd tot die handeling over te gaan, welke den meesten moed vordert, gaat de Montbas terug. Nog eens, wij verdedigen zijne handeling niet in het minste; wij veroordeelen die ten sterkste; maar wij kunnen den naam van verrader niet op hem toepassen; - want dat hij, om zijn leven te redden, de vlugt nam naar het Fransche leger, en later, uit wraakzucht, de wapenen voerde tegen de Republiek, dit zijn feiten, zoo natuurlijk, dat zij nog niet wettigen tot de beschuldiging van verraad.

Misschien zijn er bij onze lezers, die zich niet kunnen voorstellen, dat het zoo veel belang heeft, om te onderzoeken, of de Montbas al dan niet een verrader is geweest; welk belang inderdaad heeft voor ons de naam van een man, die voor bijna twee eeuwen leefde, van een vreemdeling, van een Franschman? - Maar - behalve dat de geschiedenis, die de magt en de majesteit der geregtigheid bezit, ook, even als die geregtigheid, haar oordeel niet anders dan op deugdelijke gronden mag uitspreken, en vooral geen onverdienden smet op een naam mag werpen, - zoo is er nog eene andere reden, waarom het goed is, hier de ware oorzaken van het pligtverzuim des bevelhebbers aan te wijzen. Zwakke, ontzenuwde volkeren zijn al ligt geneigd, om de rampen en tegenspoeden, die zij in den oorlog ondervinden, aan verraad toe te schrijven; dit bespaart hun de erkentenis, dat die wederwaardigheden aan eigen misslagen en wanbestuur waren te wijten. Zoo zal men bij enkele onzer schrijvers vinden, dat, wanneer in 1747 Bergen op Zoom door den vijand stormenderhand is genomen, dit aan verraad was toe te schrijven; terwijl het, integendeel, alleen de slechte maatregelen der verdediging waren, die ons toen die krijgsramp deden ondervinden. Een verstandig, krachtig volk, daarentegen, zal, wanneer het tegenspoeden lijdt, naauwlettend onderzoeken, wat de ware oorzaken daarvan zijn geweest, en onvermoeid er naar streven, om die oorzaken voor de toekomst weg te nemen; dat is zeker moeijelijker, maar ook oneindig verdienstelijker taak, dan zich maar lucht te geven in verontwaardiging over een voorgewend verraad, en, daarmede tevreden, alle misbruiken en verkeerdheden onveranderd en onverbeterd te laten. Daarom gelooven wij, dat het goed is geweest, om hier duidelijk te maken, wat de ware oorzaken waren van den weinigen weêrstand, dien Lodewijk XIV bij den Rijn ondervond, en door dit, even als door andere voorbeelden, aan te toonen, dat onze ergste verraders meestal eigen onverstand en eigen zwakheid zijn geweest.

Willem III was te Dieren, toen hij de tijding ontving, dat de Montbas de stelling in de Overbetuwe had verlaten. Den vijand den overtogt van den Rijn nog willende betwisten, gaf de Prins oogenblikkelijk bevel aan den veldmaarschalk Wirtz, om met een paar regimenten ruiterij der-

waarts te trekken; een gedeelte van het voetvolk, dat vroeger daar gestaan had, moet ook zijn teruggekeerd. Men kan echter aannemen, dat, toen het Fransche leger den overtogt van den Rijn verrigtte, er niet meer dan een paar duizend man ruiterij en voetvolk, zonder geschut, bij dat overgangspunt stonden. Die troepen waren eerst den avond te voren daar aangekomen, en hadden geen tijd om zich te verschansen; de rivier, honderd vijftig ellen breed, was zeer laag, zoodat zij bijna overal doorwaadbaar was, behalve in het midden bij eene kil van twintig passen breedte; aan de Fransche zijde was men begonnen met het slaan eener pontonbrug, en een gedeelte daarvan was reeds voltooid; een twaalftal stukken geschut, op den regteroever van den Rijn in batterij gebragt, openden een krachtig vuur op de Hollandsche troepen, die men op den anderen oever zag staan. Onder zulke omstandigheden moest de overtogt van den Rijn niet zeer moeijelijk vallen.

Die overtogt heeft plaats in den ochtend van den 12^{den} Junij. Een boer uit de omstreken heeft aan de Fransche bevelhebbers de plaats aangewezen, waar met zeer geringe moeite de stroom kon worden doorgewaad; en Guiche vangt die onderneming aan, twee duizend kurassiers geleidende. Aanvankelijk ondervinden de Franschen moeijelijkheden, omdat de overtogt in het eerst bij kleine gedeelten geschiedt, die, niet gesloten blijvende, door de kracht van den stroom worden weggedreven; een aantal Franschen verdrinkt, en de golven van den Rijn stuwen de ruiters en paarden en vaandels des vijands met zich voort. De kurassiers, die den anderen oever bereiken, worden daar aangevallen door de ruiterij van Wirtz en tot in de ondiepe bedding der rivier teruggedrongen; hier herzamelen zij zich, en er ontstaat een onbeduidend vuurgevecht, waarbij de Hollandsche ruiterij door de kanonschoten des vijands gedwongen wordt eenigzins van den oever terug te gaan. Onafgebroken zet intusschen de Fransche ruiterij den overtogt van de rivier voort en nu, meer in groote, geslotene afdeelingen, zoodat daardoor de kracht van den stroom wordt gebroken en verliezen worden vermeden; de overgetrokkene troepen scharen zich tot escadrons, nog in de bedding der rivier, en, genoegzame overmagt hebbende, vallen zij aan op de ruiterij van Wirtz, die na een kort gevecht het slagveld

ruimt. In wapenrustingen, schitterende van goud en zilver, trekt nu de Maison du Roi, de uitgelezenste ruiterbende van het Fransche leger, met hare digte rijen den stroom door. Condé en andere bevelhebbers doen zich in schuiten overzetten, en de Fransche Koning zelf is op den oever verschenen, om door zijne tegenwoordigheid zijne soldaten met dapperheid te bezielen.

Reeds zes duizend Fransche ruiters zijn op den linkeroever van den Rijn gekomen, en Condé, zich aan hun hoofd stellende, rukt daarmede vooruit, om aan te vallen op het Hollandsche voetvolk; verlaten door zijne ruiterij, stond dat voetvolk bij het Tolhuis, een gebouw, omstreeks duizend pas verwijderd van de plaats, waar de Fransche magt den Rijn was doorgetrokken. Weinig in getal, zwak en slecht zamengesteld, en geheel ontmoedigd, ziet die Hollandsche afdeeling geen middel om den vijand langer het hoofd te bieden, of om door een terugtogt aan dien vijand te ontkomen; en zij is op het punt de wapenen neder te leggen, toen Condé zelf, op forsch gebiedenden toon, haar dit toeroept. Maar een jong Fransch edelman, de Hertog de Longueville, komt juist op dat oogenblik aanrennen, en verhit door den wijn, stort hij zich op het Hollandsche voetvolk, pistoolschoten daarop lossende, en roepende, dat er geen mensch gespaard zal worden. De noodzakelijkheid deed toen, wat pligtgevoel had moeten uitwerken; de Hollandsche infanterie vat de wapenen weêr op, en opent plotselings haar vuur op den vijand; Longueville en een aantal Franschen sneuvelen daardoor, en Condé zelf, door een Hollandsch officier aangevallen - Ossenbroek of Hasebroek, de naam is verschillend opgegeven, - wordt door een pistoolschot gewond. Maar niet lang duurt de tegenstand; het Hollandsche voetvolk wordt door de woedende aanvallen der overmagtige Fransche ruiterij doorgebroken en geheel uiteengeslagen; wat niet wordt neergesabeld, wordt gevangen gemaakt; niets ontkomt van dit voetvolk; en wel op vijftien honderd man kan men het verlies begrooten, dat de Hollandsche krijgsmagt bij dien overtogt van den Rijn leed, die aan het leger van Lodewijk XIV drie honderd man heeft gekost.

De vleijers van Lodewijk XIV hebben dien overtogt van den Rijn hemelhoog geprezen, en als een grootsch en bui-

tengewoon wapenfeit voorgesteld; Boileau bezong dien in hoogdravende verzen, maar waaraan de waarheid even vreemd is gebleven als de poëzij. Eene naauwlettende beschouwing van deze gebeurtenis doet echter zien, hoe weinig gegrond het is, wanneer men dien rivier-overtogt zoo uitbundig prijst, en hoeveel meer Napoleon gelijk heeft, wanneer hij dien noemt: ‘une opération militaire du quatrième ordre.’ Zeker, het overtrekken van eene groote rivier, die door een geheel vijandelijk leger verdedigd wordt, is altijd en te regt als eene schitterende krijgsverrigting beschouwd, die hem, welke haar volbrengt, de kransen van den roem doet verwerven: Hannibal, de Rhône overtrekkende; Gustaaf Adolf, aan de Lech den tegenstand van Tilly's leger overwinnende; Napoleon, den breeden Donaustroom overschrijdende, in weêrwil van het sterke Oostenrijksche leger van den Aartshertog Karel; die legerhoofden, en allen, die handelden zoo als zij, hebben daardoor het bewijs gegeven van hunnen uitstekenden moed. Maar wie, dien het niet aan oordeel of onpartijdigheid ontbreekt, zal ooit dien overtogt van den Rijn in 1672 bij een dier andere overtogten vergelijken! Eene rivier, die bijna geheel doorwaadbaar is; die noch door geschut, noch door verschansingen verzekerd wordt; die alleen bezet is door eene kleine troepenafdeeling, eerst aangekomen, toen reeds een gedeelte eener brug is voltooid; die door die troepenafdeeling niet of slechts flaauw verdedigd wordt; - zulk eene rivier zal voor een leger slechts een gering beletsel opleveren, en gemakkelijk over te trekken zijn. Den Rijn overtrekken, in het gezigt van den vijand, ... dat klinkt grootsch, omdat men zich, onder den Rijn, ‘de hoofdvorst van Europa's stroomen’ voorstelt, en de onbepaalde bewoording van ‘vijand’ ligtelijk tot een geheel leger kan worden uitgebreid. Doch wanneer men zich door die woorden niet laat misleiden, maar ziet, dat die verdedigende magt geheel en al onbeteekenend was, en die stroom, op andere punten en op andere tijden zoo onstuimig en geducht, toen tot zulk een graad van onbeduidendheid was vervallen, dat de herder zijne gehoornde kudde veilig van den eenen oever tot den anderen konde drijven, - dan zal men tot de overtuiging komen, dat er niets groots, niets buitengewoons in die handeling is geweest.

Nog den 12^{den} Junij werd de schipbrug over den Rijn voltooid; den volgenden dag was het geheele leger van Condé op den linkeroever van die rivier, en de Fransche wapenmagt, zich toen als een alles overweldigende stroom over de Betuwe uitbreidende, maakte het voor Willem III onmogelijk langer aan den IJssel stand te houden, daar hij, dit doende, van Holland zou worden afgesneden, en dat gewest dan zonder verdediging was. De Prins gaat dan ook over tot een onverwijlden terugtogt; hij plaatst bezettingen in de steden aan den IJssel, en met zijne tot op negen duizend man verminderde magt verlaat hij dien stroom, en bereikt, den 15^{den} 's avonds, Utrecht. Hier is Willem III een oogenblik voornemens stand te houden, en de verdediging dier stad te ondernemen; maar hij ontmoet daarbij tegenkanting van de zijde der regering van dat gewest; en ernstig schijnt de Prins de verdediging van Utrecht toch ook niet beoogd te hebben, maar integendeel er meer voordeel in te hebben gezien, om zich te bepalen tot de verdediging van het eigenlijke Holland. Reeds den 18^{den} Junij breekt het leger des Prinsen van nabij Utrecht op, en verdeelt zich in de voornaamste toegangen tot de provincie Holland.

Men beweert, op het gezag van Fransche schrijvers, dat het Condé's voornemen was, om, dadelijk na den verrigten overtogt van den Rijn, met twintig duizend ruiters, ieder met een infanterist achter zich op het paard, voort te rukken naar Holland, en zich meester te maken van Amsterdam. Alleen de verwonding van het Fransche legerhoofd, zegt men, belette de uitvoering van dit voornemen, en redde daardoor ons vaderland. Voor wie met de Fransche militaire schrijvers bekend is, en weet, dat zij er altijd op uit zijn, om, wanneer eene onderneming hunnen landgenooten mislukt, dit aan eene toevallige en onbeduidende omstandigheid te wijten, zal die bewering twijfelachtig voorkomen. Zulke stoute, beslissende handelingen, zulke Napoleontische marschen, waren niet in den geest van dien tijd; en het luidt onwaarschijnlijk, het voornemen tot zulk eene handeling toe te schrijven aan Condé, die, bij het begin van den veldtogt, niet eens Maastricht onbelegerd wilde laten, en die dus later er ook wel tegen zoude hebben opgezien, om

verder door te dringen, voordat de Geldersche vestingen bemagtigd waren. Het behoud van Holland in 1672, de latere grootheid van Willem III, hebben afgehangen, zegt men, van een gelukkig pistoolschot; - zoo iets maakt indruk, zoo iets treft, evenzeer bijna als het *petit grain de sable*, dat, volgens Pascal, aan Cromwell's leven een einde maakte. Maar de waarheid van de geschiedenis mag niet opgeofferd worden aan de zucht om haar indrukwekkend te maken, en die waarheid is meestal meer eenvoudig, minder dramatisch.

Maar dát is toch zeker, dat, wanneer de Fransche legerhoofden, dadelijk na den gelukten overtogt van den Rijn, terwijl een gedeelte hunner magt zich met de belegering der Geldersche vestingen bezig hield, met het andere gedeelte eene krachtige vervolging hadden verrigt van het leger des Stadhouders en naar Holland waren voortgerukt, dat leger onmogelijk weêrstand had kunnen bieden, dat gewest vermeesterd zou zijn geworden. De onverklaarbare traagheid van onze vijanden heeft ons toen van onzen ondergang gered; want hoe groot ook de natuurlijke sterkte der Hollandsche grenzen zij, hoe hoog men het genie van Willem III ook schatte, beide vereenigd zouden in de eerste dagen van verwarring en weerloosheid nog niet vermogend geweest zijn, om den overwinnenden vijand tegen te houden, en hem te beletten tot in de muren der Amstelstad door te dringen. Er was tijd noodig, om de verdediging van Holland mogelijk te maken, en het is een groote misslag geweest van de zijde onzer vijanden, dat zij ons toen dien tijd schonken. Terwijl die vijanden de gunstige oogenblikken verspilden met de belegering der vestingen aan den IJssel, bepaalden zij zich slechts bij het afzenden eener afdeeling van vier duizend ruiters, onder Rochefort, naar Utrecht en Holland. Zonder eenige moeite maakte die bevelhebber zich van het Sticht meester, en trok den 21sten Junij de oude Bisschopsstad binnen; vier zijner ruiters drongen zelfs tot binnen Muiden door, waar niemand aan weêrstand dacht; zij verlieten echter die stad weer, die toen door Graaf Maurits van Nassau van eene Hollandsche bezetting werd voorzien. Niets ernstigs werd in de eerste dagen tegen het eigenlijke Holland ondernomen; een paar

weken tijds verliepen er, voordat de hoofdmagt van Ledewijk XIV derwaarts rukte, en toen was dat gewest reeds in een geduchten staat van verdediging.

Het moet verwondering baren, dat in dit eerste tijdperk van den veldtogt de IJssel eene zoo onbeduidende rol als verdedigingslijn heeft gespeeld, en zoo weinig heeft gediend om Frankrijks krijgsscharen tegen te houden. Een onzer kundigste militaire schrijvers, die onder den naam van *Oud-Soldaat* herhaaldelijk de vruchten van eene grondige studie en van de helderste inzigten aan het algemeen heeft kenbaar gemaakt, heeft de meening geuit, dat in 1672 Willem III de verdediging van den IJssel *niet heeft gewild*. Hij grondt die meening daarop: dat de verdediging van den IJssel, in 1672, zeer goed had kunnen plaats hebben, daar in vroegere jaren Prins Maurits, met veel kleinere magt, die verdediging met goed gevolg heeft gevoerd; dat echter moedwillig de aanwending der middelen verzuimd werd, die de IJssellinie sterker konden maken; dat in April 1672, op den regteroever van den IJssel, uitgestrekte inundatiën waren, die een groot gedeelte van de rivier onaanvalbaar maakten, en waardoor de Lijmers, de landstreek tusschen den regteroever van den Rijn en den Ouden IJssel, geheel onder water stond; maar dat men door het openlaten van de sluizen bij Doesburg die onderwaterzetting weêr liet afloopen, terwijl de dader van dit feit, waarop zelfs onze hedendaagsche krijgswetten nog de doodstraf stellen, niet in het minste werd vervolgd! ‘Onwillekeurig,’ zegt de Oud-Soldaat, ‘denkt men dan aan de beschuldiging, die de Montbas tegen Willem III inbragt: dat deze, namelijk, nimmer de verdediging des IJssels zoude gewild hebben; dat hij vast besloten was naar het hart van Holland terug te trekken, om zoo doende de bevolking op de been en zijne tegenstanders van 't kussen te krijgen.’

Wij gelooven niet, dat die beschuldiging van de Montbas gegrond is; wij kunnen niet, op losse gronden, aannemen, dat een man als Willem III een zoo gevaarlijk en misdadig spel zoude gewaagd hebben, en, om zelf tot het hoog gezag te geraken, zijn vaderland aan een dreigenden ondergang zou hebben blootgesteld; het geheele leven van den Oranjevorst is daar, om die aantijging te we-

derleggen. Wij gelooven dus volstrekt niet, dat de IJssellinie in 1672 *met opzet* slecht verdedigd is geworden; maar, wij gelooven wel, dat dit geschied is uit onkunde, uit gebrek aan bekwaamheid in de hoofden van het Hollandsche leger. Willem III kan toen, *in naam*, aan het hoofd van dat leger hebben gestaan, *inderdaad* was dit nog niet het geval; en aan den Prins, die toen nog maar eene zeer beperkte magt bezat en die door zijne jeugd nog zeer weinig invloed uitoefende, kunnen de krijgskundige misslagen van dit eerste gedeelte van den veldtogt niet geweten worden. Maar dát stemmen wij volkomen in met de Heeren Sijpestein en de Bordes, dat het voorbeeld van 1672 niets voor of tegen de waarde van den IJssel als verdedigingslijn bewijst, en dat men, ten onregte, zich op de gebeurtenissen van dat jaar beroept, tot schraging der uiteenloopende meeningen, die men heden ten dage over die rivier koestert: de IJssel is thans eene andere rivier als in 1672, en de IJssel is in 1672 niet ernstig, ten minste niet goed verdedigd geworden.

Wat bij het krijgsbestuur aan de Hollandsche zijde een groote misslag is geweest, is, dat men bij het verlaten van den IJssel de aan of bij die rivier liggende sterke steden Arnhem, Doesburg, Zutphen, Deventer en Zwolle bleef bezetten, en daardoor het leger met ongeveer *dertien duizend* man verzwakte; zoodat dit leger op minder dan de helft zijner aanvankelijke sterkte was teruggebragt, toen het Holland bereikte. Die vestin en, geheel afgesneden van Holland, zonder hoop op ontzet, bovendien slecht versterkt, niet genoegzaam uitgerust, en toevertrouwd aan geheel ontmoedigde verdedigers, zouden niet lang den vijand weerstand bieden, en die dertien duizend man, welke zij bevatteden, zonder eenig nut verloren gaan, terwijl het gemis van die magt ook misschien Holland zou doen vallen, van welks behoud het behoud van de geheele Republiek afhing. Die dertien duizend man werden opgeofferd aan dat dwaze vertrouwen op de kracht der vestingen. Had een pligtvergeten aanvoerder die dertien duizend man, aan handen en voeten gebonden, den vijand overgeleverd, hij zou ontegenzeggelijk met den naam van verrader zijn gebrandmerkt geworden; maar door die dertien duizend man in de IJsselvestingen achter te laten, deed men vol-

komen hetzelfde; alleen met dit onderscheid, dat men het niet uit verraad, maar uit onkunde verrigtte.

Aan wien die grove misslag moet worden geweten, welke doodelijk had kunnen zijn voor het vaderland, is moeijelijk te zeggen. Niet aan Willem III, die, dit herhalen wij, toen nog te weinig gezag en invloed uitoefende, om als legerhoofd te worden beschouwd; niet aan de Witt, die eene geheel tegenovergestelde handeling had aangeraden, en nog den 12^{den} Junij aan van Beverningh schreef: ‘maar het hoofdpoinct is, dat het gros van het leger met de Chefs in Holland moge geraecken.’ Het waarschijnlijkste, gelooven wij, is, dat men dien misslag moet toeschrijven aan den noodlottigen invloed, toenmaals door de *gedeputeerden te velde* uitgeoefend.

Wij deelen volstrekt niet in die dwaze declamatiën, waartoe die vertegenwoordigers der Souvereine Provinciën bij de legers der Republiek de stof hebben geleverd; die aanmerkingen missen meestal billijkheid en waarheid. Wanneer Marlborough bij den veldtogt van 1703 uitroept: ‘had Cezar gedeputeerden te velde gehad, hij zou zulke veroveringen niet hebben gemaakt,’ dan zien wij daarin niets anders dan de uitdrukking van den eigenwaan eens mans, die niets van den geest van Cezar had, maar die gaarne door een dergelijk verwijt de verantwoordelijkheid zijner eigene misslagen op anderen wilde overbrengen; en wij gelooven, dat men meestal te onbillijk is ten aanzien dier gedeputeerden te velde, en te veel vergeet, dat zich daarbij meermalen mannen van groote geestkracht en bekwaamheid bevonden, die dikwijls de gewigtigste diensten aan het vaderland hebben bewezen.

Maar in het algemeen is het altijd verkeerd, wanneer het beheer over een leger aan *velen* wordt opgedragen; er moet slechts één veldheer zijn, die, geheel vrij in zijne handelingen, alleen later die handelingen verantwoordt. Het veelhoofdige bestuur in oorlogszaken is een ongelukkige, jammerlijke toestand; en wanneer, zoo als in 1672, dat bestuur waargenomen wordt door mannen, die, uit den aard der zaak, verschillende en strijdige inzigten hebben, en die, vertegenwoordigers eener provincie, vol zorg voor de belangen en hoogheid van dat gewest, vol naijver op de andere gewesten, daardoor te dikwijls het alge-

meen belang geheel uit het oog verliezen, dan wordt die toestand zoo ellendig en slecht als dit maar zijn kan. Aan dien ongelukkigen geest van provincialismus is, denkelijk, dat achterlaten van die sterke magt in de IJsselvestingen toe te schrijven; want die magt bestond juist uit de Overijsselsche, Geldersche, Groningsche en Vriesche regimenten; terwijl de magt, die met den Stadhouder naar Holland terugkeerde, uit de Hollandsche, Utrechtsche en Zeeuwsche regimenten was zamengesteld. De zoogenaamde landprovinciën hebben zeker geoordeeld, dat het krijgsvolk, dat zij betaalden, dan toch niet behoefde te dienen tot verdediging van Holland; en hunne kleingeestigheid zag niet in, dat die verdediging van Holland in hun eigen voordeel was, en het behoud van dat gewest ook hun eigen behoud zoude zijn.

Maar laat ons niet langer stilstaan bij die misslagen onzer voorvaderen; laat ons alleen daaruit leeren, om ons van die misslagen vrij te houden; de studie der geschiedenis moet ten minste ons dat voordeel geven. Hoe, wanneer in onze dagen een vijandelijk leger op ons grondgebied doordringt en den IJsselstroom overtrekt, zullen wij dan nog, even als onze voorvaderen in 1672, een groot gedeelte van een niet sterk leger in de vestingen aan dien stroom achterlaten, om daar zonder nut den vijand in handen te vallen, terwijl het, door zijn gemis, Holland zelf in gevaar stelt? - Hoe gaarne wij die vraag ook ontkennend zouden beantwoorden, wij kunnen dit niet doen: wij zijn niet verzekerd, dat men, heden ten dage, bij een oorlog, niet denzelfden misslag zal begaan als in 1672. Zeker, men zal dien misslag nu niet meer begaan uit onverstandig provincialismus; wij hebben thans geene regimenten meer van Groningen of van Gelderland; wij hebben een Nederlandsch leger, dat niet meer aan gewestelijke overheden, maar aan de algemeene regering des lands gehoorzaamt; in dát opzigt ten minste zijn wij een reuzenstap vooruitgegaan. - Maar men zal dien misslag mogelijk begaan, omdat men nog altijd vestingen wil behouden aan den IJssel; omdat men nog altijd in den waan verkeert, door die vestingen den inval van een vijandelijk leger te kunnen beletten; omdat men nog altijd in het verlaten en sloopen eener vesting eene vermindering van 's lands strijdkrachten

ziet. Zoo lang dat onzinnige vooroordeel bij ons zoo diep ingeworteld blijft, vreezen wij met reden, dat de eerste oorlog, die eene vijandelijke heirmagt op ons grondgebied voert, den misslag van 1672 zal zien herhalen; en, ook om ons vaderland voor zulk eene ramp te hoeden, is het, dat wij in deze bladeren aan de gebeurtenissen van dat jaar herinneren.

(*Wordt vervolgd*.)

Willem de Veroveraar en Harold de Sakser.

(Antwoord aan den Heer F.M. Cowan.)

Zoo iemand met den aard van historische onderzoekingen en den stand van het geschilpunt omtrent Willem's aanspraken tegenover Harold niet ten volle bekend, het opstel van den Heer Cowan in ons voorgaand nummer gelezen heeft, moet hij ongetwijfeld in den waan geraken, dat eene onvergeeflijke verblinding alleen nog aan eenig regt van den Normandiër kan doen gelooven: dat de nieuwste nasporingen den twist hebben uitgemaakt, terwijl elke bewering ‘met de uitkomsten van het onpartijdig getuigenverhoor in strijd’ slechts onkunde en groote ligtvaardigheid zou verraden. Wel is de klagt over de beletselen, die het vinden van historische waarheid in den weg staan, zeer oud, daar Plutarchus reeds voor veertien eeuwen schreef: ‘zoo schijnt dan het ware niet te ontdekken, sinds tijdgenooten door hartstogt vervoerd de toedragt der gebeurtenissen verwringen, en de nakomelingschap door tijdverloop en afstand verwijderd haar inzigt beneveld ziet;’ wel heeft ook een schrijver, als hoofdbron voor dit deel der middeneeuwsche geschiedenis erkend, de merkwaardige woorden geboekt: ‘periclitatur oratio.... lectorem praemonitum volo quod hîc quasi ancipitem viam narrationis video quia veritas factorum pen-

det in dubio,' (Willehn, Malmesb. de gest. reg. angl. lib. II, p. 80 en 81), bij Thierry vertaald: 'Je vois toujours devant moi deux routes et deux versions opposées: que mes lecteurs soient avertis du péril où je me trouve moimême' (I, p. 282); maar thans zijn in nieuwere geschriften de getuigenissen vóór en tegen binnen ieders bereik geplaatst, en de Heer Cowan meent, dat bij 'de best onderrigte geschiedvorschers' eenparigheid van gevoelen heerscht omtrent de waarheid der feiten in quaestie. Zonderling is het reeds bij den aanvang drie schrijvers genoemd te zien, die tot geheel verschillende resultaten zijn gekomen, zoodat het beweren van mijnen bestrijder, op plaatsen van Thierry en Turner steunt, terwijl Palgrave, ook volgens de noot op bl. 61, hoofdzuil is voor mijne meening. Want dat deze uitstekende geschiedkenner niet is aangevoerd als de getuigenissen tegen (à charge) behelzende, springt aanstonds in het oog. Hieruit blijkt dus duidelijk, dat òf Palgrave niet tot de best onderrigte geschiedvorschers behoort, òf tweederlei gevoelen voortdurend bestaat, en dus van afwijking in den zin mijns aanvallers niet kan worden gesproken.

Ik zal het drieledig betoog van den Heer Cowan op den voet volgen; - een paar aanmerkingen vooraf. Ten eerste: de twist tusschen Willem en Harold is niet opzettelijk door mij behandeld; ik bedoelde enkel te doen uitkomen wat Hallam zoo juist zegt: 'we owe no trifling part of what inspires self-esteem to the Norman element of our population and our polity.' Het zijdelingsch verwijt van 'onbebewezen stellingen' te hebben voortgebragt raakt mij dus niet, vermits ik voldoend gezag voor mijne meening heb en aangeduid had. Ten andere: ik heb van 'halve kennis van regten en aanspraken' gewaagd, waarop het algemeen mededoogen met Harold's lot misschien berustte: zoo ik dus den blik naar de keerzijde, de wederhelft der regten heb gerigt, en aanspraken doen gelden, die veelal in de schaduw worden geplaatst, dan wettigt dit mijn beoordeelaar niet 'onkunde van den waren stand des onderzoeks,' noch ook geheele ontkenning van regten en aanspraken aan Harold's zijde bij mij te vermoeden. Voorts ben ik overtuigd, dat de gewone spreekwijs van 'getuigen' en 'getuigenissen' bij historisch onderzoek op onjuiste begrippen steunt, en tot verkeerde gevolgtrekkingen moet leiden. Ook hier zeg ik Palgrave

na: ‘writing is over liable to suggest to the reader either more or less than the writer intended..... The evidences of history “and the witnesses of history” are expressions universally adopted: not absolutely incorrect, nevertheless very illusory. We cannot deal with those evidences according to the rules of legal testimony; we cannot cross-examine our witnesses; we cannot confront them. If insufficient, we cannot summon more than are to be had: if uninformed, we must not indoctrinate them; if silly, we cannot make them wise. The forensic treatment of history that is to say, by the rigid, logical and quasi-legal discussion of historical evidence is the application of a process entirely-unsuitable to the materials: and therefore a detriment not a support to truth: an exercise of intellect, a clever argument, but an argument which may be disputed or refuted by a more-clever enquirer. It is very painful to know howfar this practice of straining to confirm History by “undesigned coincidences,” and trials of witnesses and the like has been carried. None are convinced except those who are willing to be convinced,’ (History of Normandy and of England, I, 118, 120) zie ook Thierry, livre 7, t. II, p. 375. Ik beschuldig den Heer Cowan van dezen misslag niet, maar ik wraak het gezag van schrijvers, die bewijzen de waarheid dezer opmerking niet te hebben beseft, terwijl ik mij dubbel gaarne op hen verlaat, die in den geest van eenig tijdvak geheel en al zijn doorgedrongen.

1°. Mijn gevoelen ten aanzien van Willem's aanspraken op de Britsche kroon, is in lijnregte tegenspraak met getuigenissen, die even bevoegd als ter zake dienende zijn. Gesteld, dit betoog van mijnen tegenstander ware voldingend bewezen, wat deed het af, zoo lang even bevoegde en even treffende getuigenissen daar tegen over staan. Ik had alleenlijk beweerd, dat ‘naar getuigenis van tijdgenooten, Eduard's erfmaking en Harold's meineed onbetwistbaar en onbetwist zijn geweest.’ Is door den Heer Cowan het bewijs geleverd, dat onder de tijdgenooten van Willem er *geene* zijn, die deze twee redenen als wèlgegrond beschouwen? Neen. Had hij zich deze vraag voorgesteld, en helder gedacht, welke de strekking is mijner woorden, een goed deel zijner aanmerkingen zou vervallen zijn. Welligt ware ook de verwarring van ‘erfmaking’ met ‘laatste wilsbeschikking’ van Eduard voorkomen, waardoor thans zelfs

Bulwer's onderscheiding mijnen beoordeelaar niet heeft behoed. Hij vangt aan (bl. 58) met te erkennen, dat het zijn begrip te boven gaat, hoe Willem van Normandië bij eenige mogelijkheid, als reden voor zijnen inval, eenen moord kon opgeven, gepleegd in 1003, en is: ééne bladzijde later reeds zoo verre gevorderd, 'dat hij deze meening geheel in de luchtzwevend' noemt (bl. 59). Wat lezen wij in de geschiedverhalen? Bij Robert Wace (Roman de Rou et des dues de Normandie, II, p. 187:

> La nuit de feste saint Briçun
> Firent orrible traïsun,
> Des Daneiz firent grant dolor
> Toz les ocistrent en un jor.
> Teles felunies è plusors
> K'il unt fete à *nos ancessors*
> Et à nos amis ensement
> Ki se contindrent noblement
> Se Dex plaist *nos les vengeron*.

Bij Thierry, I, p. 352, 5me ed. Paris 1838. 'Sachez pourtant que je ne suis pas venu ici seulement pour prendre mon dû, mais pour venger notre nation entière des félonies, des parjures et des trahisons de ces Anglais. Ils ont mis à mort les Danois, hommes et femmes, dans la nuit de Saint-Brice. Ils ont décimé les compagnons d'Alfred, mon parent, et l'ont fait périr. Allons donc, avec l'aide de Dieu, les châtier de tous leurs méfaits;' waar behalve de getuigenis van Wace nog wordt aangehaald, Chroniques de Normandie recueil des hist. de la France, T. XIII, p. 232.

Bij Mackintosh History of England, I, p. 116, ed. de Paris, 1831: 'You are to punish the perjury of the English: they massacred our kinsmen the Danes.'

Bij Palgrave, History of the Anglo-Saxons, p. 290: 'So much abhorrence did the deed excite, that William the Conqueror, afterwards employed the murder of St. Brices'sday, as an incentive to the Norman nobles, in urging them to avenge the blood of their kinsman' en p. 367 nothing could be more futile than the pretext that the war was undertaken for the purpose of avenging the slaughter committed by Ethelred.

Maar juist zegt de Heer Cowan, 'men houde in het oog, dat dit alles slechts voorkomt in de aanspraak door den veroveraar vóór den slag van Hastings tot zijne legerscharen

gehouden.' Ik beken de kracht van dit argument niet te vatten. Waar heb ik beweerd dat Willem deze woorden elders gebruikt heeft. 'Tot regtvaardiging des oorlogs:' sluit dit eene aanspraak aan krijgslieden uit? Waarschijnlijk heeft de Heer Cowan zoo min als ik Willem's beroep op het hof van Rome onder de oogen gehad. De veronderstelling dat daarin bij voorkeur die redenen werden bijgebragt, welke den meesten ingang bij den pauselijken stoel zouden vinden, zal wel niet te gewaagd zijn. En wanneer Thierry, I, 314, schrijft: 'il fondait sa requête sur trois griefs *principaux*,' is de moord der Denen onder Ethelred nog niet uitgesloten. Palgrave gebruikt deze woorden: p. 367. 'William had discovered four most-valid reasons for the prosecution of his offensive warfare against a neighbouring people: - the bequest made by his cousin; - the perjury of Harold, the expulsion of the Normans, at the instigation, as he alleged, of Godwin; and, lastly, the massacre of the Danes by Ethelred on St. Brice's day. The alleged perjury of Harold enabled William to obtain the sanction of the Papal See.' - Ik twijfel of, na het aangevoerde, nog vele lezers met den Heer Cowan zullen zeggen: 'het komt ons meer dan twijfelachtig voor, dat de veroveraar zich immer op dezen moord heeft beroepen;' of 'die meening zweeft geheel in de lucht.' De goede lector heeft geheel uit 't oog verloren dat Willem's staatkunde medebragt om zijne zaak tot eene nationale aangelegenheid te verheffen, en dat de vroegere gebeurtenissen, de stand der partijen, en de jongste voorvallen hem daartoe gereede aanleiding boden. Zijne bevreemding, dat ik niet veeleer van den 'moord van Alfred' gewaagde, schijnt enkel aangevoerd om het genoegen der wederlegging te smaken. Welligt mag ik uit de niet-vermelding een argument putten ter ontzenuwing van het vermoeden, dat 'eene onbegrijpelijke ingenomenheid en verbittering' tegen Harold en diens geslacht mijne pen bestuurde. En de voorstelling van den Heer Cowan, 'alsof op Emma de zwaarste blaam moet drukken,' zal bij bedachtzame lezers de verdenking van partijdigheid, van een uiterst ligtvaardig oordeel niet ontgaan. Hoe luiden de oorspronkelijke berigten? 'Quidam dicunt Emmam in necem filii sui Alfredi consensisse.' (Chron. Joh. Bromton apud hist. angl. scrips. I, 936.) Diversi diversimode et diversis temporibus, ibid. - Willem van Malmesbury: quod rumigeruli

spargunt: haee, quia fama serit, non omisi, sed quia chronica tacet, pro solido non asserui. (De gest. reg. Angl., II, p. 77. - Thierry, 1. 1. p. 239.) Emma, sa mère, ne fit aucune démarche pour le sauver de ce supplice, dont il mourut. ‘Elle délaissa l'orphelin;’ dit un vieux chroniqueur; et d'autres historiens lui reprochent d'avoir été complice de sa mort. On peut douter de cette dernière assertion..... Il y a d'ailleurs une foule de versions de cette aventure; et aucune n'est appuyée d'un assez grand nombre de témoignages pour être regardée comme la seule vraie..... Quelque peu de foi que méritent ces fables etc.

Mackintosh, l.l. p. 75. ‘She lay under the just reproach of unnaturel lukewarmness, at the least, towards the murderers of her son Alfred. She was sufficiently punished in being deprived of her influence.’

Palgrave, l.l. p. 323, Rumour is always busy in these foul transactions; and Emma herself does not escape vehement suspicion; but nothing is known for certain except the fate of the miserable victim and of his companions.

Te zwijgen van gebeurtenissen, in zoo dikken nevel gehuld, is zeker minder afkeurenswaard, dan het tegennatuurlijk misdrijf eener moeder op half bewijs aan te nemen. - De verdrijving der Noormannen en Harold's eed worden als onbetwistbare historische feiten door mijnen tegenspreker erkend. Als hij evenwel ‘helsche listen,’ laag middel, en soortgelijke uitdrukkingen bezigt, of de verbindbaarheid van den eed zijdelings in twijfel trekt, bewijst dit alleen dat het overbrengen van denkbeelden en inzigten uit later tijd op vroeger eeuwen, door Montesquieu te regt ‘de toutes les erreurs la source la plus féconde’ genoemd is. Thierry beright stellig: ‘L'opinion du plus grand nombre, sur le continent, fut pour Guillaume contre Harold, pour l'homme qui s'était servi des choses saintes comme d'un piège, et réclamait une trahison contre celui qui refusait de la commettre,’ p. 314, vg. 302. Wel verre van zijn bedrijf te bedekken, zorgde de sluwe en slimme Normandiër dat ‘Haroldi injustitia’ zoo als ze zelfs bij Saksische schrijvers heet, heinde en verre ruchtbaar wierd. - Eindelijk komt de hoofdgrond ter sprake, door Willem ‘ter regtvaardiging van den oorlog aangevoerd,’ of wat de Heer Cowan noemt, ‘die aanspraak des Veroveraars, die op den voorgewenden uitersten wil van Eduard den Belijder berustte.’ De getui-

genissen, zegt hij zelf, zijn voor en tegen in evenwigt; maar de Normandische schrijvers konden weinig of niet van de zaak weten. Deze bewering van Bulwer zou een schijn van waarde kunnen hebben, indien ik werkelijk op eene uiterste wilsbeschikking had gezinspeeld; maar ‘erfmaking’ beteekent niet testament, en ik doelde op niets anders dan op Eduard's belofte der kroon aan Willem, toen hij in Normandië was: ‘when he bequeathed his kingdom to the Duke.’ - Van de nieuwere schrijvers, door den Heer Cowan bl. 61 opgenoemd, recuseer ik Hume, onovertrefbaar in stijl en vorm, doch zonder eenig gezag bij diepgaande historische nasporingen, en maar al te vaak door partijzucht en hartstogt verblind: bovendien merk ik aan, dat Thierry in geenen deele ‘met een verachtend stilzwijgen voorbijgaat,’ wat hier het verhaal van Normandische schrijvers heet, ofschoon inderdaad ook bij de Saksische Eadmer en Roger de Hoveden geboekt. Immers lezen wij in de Histoire de la conquête, I, bl. 301: ‘Ces paroles et cette tristesse sembleraient prouver qu'en effet, dans des jours de jeunesse et d'imprudence, Edward avait fait à un étranger la folle promesse d'une royauté qui ne lui appartenait pas. On ne sait si, depuis son avènement il avait entretenu, par quelques paroles, l'espérance ambitieuse de Guillaume; mais à défaut de paroles expresses, son amitié constante pour le Normand avait tenu lieu á ce dernier d'assurances positives et de motifs pour le croire toujours favorable à ses vues.’ Hoe een lezer van Palgrave schrijven kan, dat deze ‘schijnt tot de zijde van den Normandiër over te hellen’, en Bulwer's uitspraak in de noot aan mij tegenwerpen, is mij een raadsel. Juist is de gissing, dat ik van dezen grooten historiekenner heb geleerd, anders dan de Heer Cowan, over de regten van Hertog Willem te denken. Louter door gezag ben ik tot die zonde niet verleid. Zoo evenwel gelooven en aannemen op gezag in het spel komt, veroorloof ik mij te vragen, wie de voorkeur verdienen zou, Palgrave, een man door Hallam, door John Allen, door Mackintosh, door alle bevoegde regters als maestro erkend, die het derde eener eeuw aan dit deel der geschiedenis gearbeid, en in eene reeks van onwaardeerbare schriften opgehelderd heeft; - of Bulwer, de romanschrijver, beurteling te Athene, in Rome of Pompeji omdolend, nu onlangs door niet zeer gelukkige proefschriften over landbouw en

handel afgeleid, die waarschijnlijk het stof der archieven schuwt, waarin Palgrave, de ‘keeper of records’ zijne dagen slijt. Evenwel, op argumenten en gronden komt het aan, en toetsen wij de redenering van ‘één' der eerste levende Britsche schrijvers.’ Zelfs een ‘tinctuur van partijzucht’ aan Sir Francis te wijten, die mirabile dictu! sinds jaren gelijkelijk voor the ‘Quarterly’ en ‘Edinburgh Review’ bijdragen levert, aanstonds te herkennen aan de meesterlijke behandeling en toon: bijzondere constitutioneele theorien, en N.B. gehechtheid aan erfopvolging hier in te mengen, die de regten van Edgar Atheling versterken maar de aanspraken van Willem den Basterd in gelijke mate verzwakken moest, is eene bestrijding, niet bij uitstek wèl geslaagd. De opvijzeling van Florence van Worcester, wiens aanvulling van bijzonderheden in de Saksische kronijk verzwegen (bl. 65) bestaat in afgeschreven plaatsen uit Beda en lateren; de magtspreuk van ‘de bevooroordeelde en onwetende Normandische kronijkschrijvers, die ten voordeele van Willem spreken’ (bl. 66), verraden den dilettant en tevens gemis van het kalm en onbevangen gemoed eens regters. Hoe dit zij, de twee laatste punten van Bulwer's betoog vallen buiten den kring mijner beschouwing, en in het eerste, ‘Eduard beloofde de kroon aan Willem, toen hij in Normandië was, geeft hij de zaak toe, maar houdt de belofte op zich zelve niet noodwendig verbindend voor het Engelsche volk, en voor niemand dan voor Eduard, die haar zonder toestemming van de Witan niet vervullen kon.’ Wederom vraag ik: wat bewijst dit alles tegen mijn beweren, dat Willem's aanspraak, naar getuigenis van tijdgenooten, onbetwistbaar en onbetwist is geweest? J. Allen en Mackintosh, Palgrave en Hallam, hebben aangetoond, hoe ongewis en weinig afgebakend de regten waren der Witenagemot; en wil men aannemen dat bij de troonsopvolging het gebruik meer gevestigd en zeker was, wij weten niet of de toestemming der Witan is uitgebleven. ‘C'est la partie secrète de cette histoire,’ zegt Thierry, l.l. p. 280, van al wat Eduard's latere betrekkingen met den Hertog van Normandië betreft. ‘Tout ce que disent les chroniques du temps, c'est qu'une amitié *apparente* existait entre le roi et son beau-père’ (Godwin). De tweede grond van bestrijding, door Bulwer ontleend aan Willem's zwijgen, toen Eduard den Atheling, als vermoedelijken erfgenaam van den troon,

uit Duitschland liet terugkomen, (wat hij *virtueel* eene vernietiging der gedane belofte noemt,) wordt door eene eenvoudige herinnering der feiten genoegzaam wederlegd. Het onstandvastig karakter van den Belijder blijkt duidelijk uit zijn gedrag, omtrent dezen naasten bloedverwant, Edmund's zoon, en laatsten telg uit den stam van Cerdic. Sinds jaren in Hongarije verbannen, vervreemd van land en zeden en taal, wordt hij ten gevolge eener grootmoedige opwelling van koning Eduard naar Engeland teruggeroepen. Het volk begroette met gejuich de wederkomst van den afstammeling des geliefden konings Edmund Ironside; zijne gemalin, aan den keizer verwant, en drie jeugdige kinderen volgden hem. Maar naauwelijks was de Atheling aangeland, of hij kwijnde en stierf, nog vóór eene ontmoeting met koning Eduard had plaats gegrepen. ‘In hoc denique rege linea regum Angliae defecit, quae a Cerdicio primo West-Saxonum rege, quingentis et septuaginta uno annis, non legitur interrupta, praeter paucos Danos, qui aliquandiu regnaverunt,’ schrijft Matthaeus Paris, I. Dat Harold onberekenbaar won door dit afsterven; dat de jammerklagten der kronijkschrijvers dubbelzinnig luiden en meer ingewikkeld te kennen geven dan klaar doen verstaan, is zeker en uitgemaakt. Mijne ‘onbegrijpelijke ingenomenheid en verbittering’ tegen Harold, zal mij geene beschuldiging tegen hem, den gebaatten mededinger, doen uitspreken; ik zal niet onderzoeken, of hier verstandhouding met Willem is aan te nemen; ik vraag alleen, of bij den snellen loop en afloop van zoodanige gebeurtenis, uit het ‘niet-verzetten met woord of daad’ eenig bewijs kan getrokken worden?

Palgrave vermoedt, dat koning Eduard, zijn voornemen met den Atheling verijdeld ziende, alsnu besloot dat Willem van Normandië hem op den troon van Engeland opvolgen zou, ‘and he executed or perhaps re-executed a will to that effect, bequeathing the crown to his good Cousin.’ Hij telt de voordeelen op, aan deze beschikking verbonden, die Engeland, door buitenlandsche vijanden bestookt en inwendig verdeeld, het best zou beveiligen; - en uit Willem's beroep op de toestemming door Siward, Leofric en Godwin gegeven, maakt hij op, dat vermaking *vóór* den terugkeer van Eduard uit zijne ballingschap moet geschied zijn. Waren deze Saksische grooten getuigen der erfmaking geweest, dan is op Bulwer's vraag; ‘waarom geen getuigen gedag-

vaard?’ een zelfs voor den Heer Cowan bevredigend antwoord te geven: - zij leefden niet meer. Als Eduard's jaren klommen, ontwaakte zijne liefde voor eigen maagschap: hij herriep de wilsbeschikking ten gunste des vreemdelings, ontbood den balling terug, doch keerde tot den Normandiër weder, zoodra de Atheling bezweken was. Harold zelf werd tot bode van het berigt der erfmaking verkoren, en bij de ongewisheid, die omtrent de aanleiding en voorvallen van diens overtogt naar Normandië bestaat, erkent Palgrave dat hij alleen door de hoofdstrekking der berigten tot de veronderstelling van *tweederlei* beschikking in Willem's voordeel is gekomen. - Toen de Belijder zijn einde voelde naderen, drongen Harold en de zijnen tot de sponde des zieltogenden konings door, en hielden aan op het benoemen van eenen opvolger. ‘Gij weet immers,’ sprak Eduard, ‘dat ik mijn koningrijk aan den hertog van Normandië vermaakt heb, en zijn er niet *hier*, die zwoeren zijne opvolging te zullen handhaven?’ Harold trad nader, en den vorst in de rede vallende, deed hij de vraag, aan wien de kroon zou komen. ‘Wel dan, Harold! neem ze, indien gij wilt; maar de gift zal doodelijk voor u zijn; tegen den hertog en zijne baronnen zijt gij niet bestand.’ Harold hernam, dat hij den Normandiër, zoo min als eenig' ander' vijand, vreesde; en de stervende koning de kwellingen moede, zeî, met gebroken stem, dat de Engelsche natie Harold, of, wien zij wilde, tot koning kiezen mogt; en kort daarop gaf hij den geest. Zoo luidt Palgrave's verhaal, voor twintig jaren geschreven; uit het nu laatstelijk verschenen werk ‘the History of Normandy and of England’ blijkt niet, dat de beroemde oudheidkenner sedert van gevoelen veranderd is. Integendeel overal straalt zijne overtuiging door, dat polemiek bij twijfelachtige historische vraagstukken niet baat, maar dat men geen gevoelen moet nederschrijven, alvorens de argumenten en bedenkingen der tegenpartij te hebben overwogen: (p. 90) dat de ‘History of the Anglo-Saxons’ bij vele feilen en dwalingen in uitvoering, onvolledig is in aanleg, maar die onvolkomenheid van plan gemeen heeft met alle vroegere werken over dit deel der geschiedenis (p. 91). De Engelsche geschiedenis, zegt hij, is een spruit, zoowel op de Anglo-Saksische als op de Normandische historie geënt; deze laatste is evenzeer eene afdeeling onzer geschiedenis, als die van Wessex. Wij moeten Rollo aannemen

even gelijk Cerdic. - Over Willem den Basterd zal het *derde* boek dezer geschiedenis handelen (z. 106, § 9). Nu reeds behelst de Inleiding over de wederkeerige werking van Normandije en Engeland, den wederzijdschen invloed van wetten, instellingen, regtspleging en staatsinrigting, een tal van wenken en *ontdekkingen*, die mij de uitgave van het tweede deel met brandend ongeduld doen te gemoet zien. De Heer Cowan, die schaars gekende bronnen (bl. 58) schijnt te verlangen, zal daar zijne nieuwsgierigheid ruimschoots bevredigd vinden. Als ik bedenk wie Palgrave is, dan wordt mijne eigenliefde gestreeld door de bewustheid, dat ik na de lezing van zijn werk niets behoef terug te nemen van vroegere opmerkingen, en dat ik een duister voorgevoel van enkele zijner nasporingen heb gehad. Zulk een bondgenoot is mij gewenscht en lief, ook bij de wederlegging van het tweede hoofdpunt in Cowan's acte van beschuldiging, namelijk, de onregtvaardigheid jegens Harold's karakter.

Ik zou hier gaarne het defensief terrein verlaten en den krijg op vijandelijk gebied overbrengen, want de ingenomenheid van mijnen bestrijder met zijnen held ‘passes the love of biographers.’ Maar, mijns ondanks, tot het schrijven van een antwoord verpligt, maak ik vooraf opmerkzaam, dat, waar ik ‘misschien’ zeg, de Heer Cowan, mijne zegging omkeerende, stellig spreekt. Let men voorts op het verband, waarin ik van Harold's ‘weifeling en zwakheid’ *naast* die van koning Eduard, en tegenover Willem's vastberadenheid en regtmatig beklag ‘over geleden ongelijk, als in het oog vallend’ (bl. 584) gesproken heb, dan mag ik toch vragen, hoe het mogelijk is, dat zoo duidelijke bedoeling, zoo tastbaar wierd miskend. Wat anders kan de zin dezer woorden zijn, dan dat beider gedrag, in de zaak der erfopvolging - daarom nog niet Harold's verdediging op het slagveld tegen vreemde overheersching - weifelend en zwak was. Van koning Eduard, die viermaal van besluit veranderde, wiens gansche bestuur eene aaneenschakeling van wankelmoedigheid en wispelturige karakterloosheid was, behoef ik niet te gewagen. Sakser en Noorman zijn hieromtrent eenparig, en de Heer Cowan bestrijdt dit gevoelen niet. - Harold begeeft zich roekeloos, volgens sommigen tegen den raad van Eduard, naar Normandië, en eens in de magt des kloeken hertogs, belooft hij en zweert al wat hem wordt afgevorderd. Willem ontvangt hem gul en mild, ‘hos-

pitem quasi contubernalem habens,' en schenkt hem een vertrouwen dat den Sakser verbaast. Eduard had in zijne jeugd, aan den makker en medgezel van kindsche dagen, beloofd, dat, zoo hij ooit den troon van Engeland beklom, hij Willem tot opvolger en 'erfgenaam van al zijn mogendheden' verheffen zou. - Harold verbindt zich tot medewerking, om die belofte gestand te doen; den burgt van Dover zal hij versterken, eene waterput laten graven en het kasteel aan Willem's benden overleveren; zijne zuster zal aan één' der Normandische baronnen ten huwelijk gegeven worden; Harold zelf moet de dochter van Willem trouwen; één der gijzelaars zou borg in de handen des hertogs blijven, totdat deze in Engeland als koning zal gekomen zijn. 'Sensit Haroldus in his periculum undique, nec intellexit quo evaderet,' schrijft een *Saksisch* berigtgever, bij Thierry, livre 3, I, p. 299. Hij zegt ja op alles: 'celui qui avait deux fois pris les armes pour chasser les étrangers de son pays, promit de livrer à un étranger la principale forteresse de ce même pays. Il se réservait de manquer plus tard à cet indigne engagement, croyant acheter par un mensonge son salut et son repos,' zegt Thierry, één der 'mannen van de uitstekendste begaafdheden, die deze stof tot op den grond onderzocht en in het licht gesteld hebben.' Maar Willem was de man niet om door schoonen schijn te worden misleid, en dupe te zijn van goedgeloovigheid. Te midden eener vergadering van Normandie's edelen en baronnen, wordt Harold andermaal tot herhaling zijner beloften en zweren van eeden verpligt: sur bons saintuaires. 'Et linguâ et manu juravit,' zegt Guil. Pictav; 'that he suor myd hys ryght honde,' volgens Robert van Gloucester. Hij voegde er ten slotte de woorden bij: 'mits ik leve, en God mij helpe,' en de vergadering weêrgalmde: 'God helpe hem!'

> 'Plusors dient: Ke Dex li dont!'
> Roman de Rou, II, p. 114.

Op Engelschen bodem teruggekeerd, ziet hij koning Eduard bij het hooren van zijn verhaal ontsteld en geschokt; maar toen de dag der vervulling was aangebroken, spotte Harold met beloften en eeden. - Is dan nu het verwijt 'van eene zoo ligtvaardig daarheen geworpen beschuldiging' (bl. 67) verdiend, en teregt door den Heer Cowan tegen

mij ingebragt? Ik laat daar, of de gronden, ten bewijze zijner stelling aangevoerd, afdoend zijn; - of Harold's gedrag van moed, of van overmoed getuigde; - of Plato's begrip aangaande hen, die door eene soort van lafheid dapper worden (*δειλιᾷ τίνι ἀγαθοὶ εἴσιν*) hier niet van toepassing kon zijn: - ik protesteer niet tegen de uitdrukking: ‘door de stem der natie tot den troon geroepen,’ voor eene verkiezing, door Mackintosh omschreven als ‘the turbulent vote of some Saxon chiefs.’ I. p. 109; - ik verwijs niet naar de taal der bronnen, ‘rex furibundus,’ ‘nimis praeceps et virtute suâ praesumens;’ - want, reeds wacht mij eene nieuwe berisping. ‘Handen met broederbloed bevlekt.’ ‘Wie bezigde immer zulk eene uitdrukking van een eerlijken strijd enz.’ (bl. 68). Wie? *Alle* auteuren, die ik juist omtrent dezen strijd bij de hand heb; - Thierry alleen uitgezonderd, die, blijkens I. p. 287. Harold in den broederkrijg ‘supérieur à ces passions vulgaires’ meent te zijn geweest. Mackintosh I. p. 114. His brother's fall in the late battle was imputed to him as a fratricide by the *popular cry*. ‘Palgrave, History of the Anglo - Saxons. ch. XV. p. 371. He found Harold, banqueting in festal triumph, with hands embrued in the blood of a brother.’ - Van waar, zal menig een vragen, dat de Heer Cowan met zooveel hartstogt tevelde trekt tegen al wat een blaam op zijnen held zou kunnen werpen. Uit een edel gevoel, lezers, uit sympathie voor eene nationale zaak. Daarom voeg ik hier volgaarne de verklaring bij, dat, wel verre van voor Harold's lot ongevoelig te zijn, ik zijne geschiedenis nooit zonder aandoening heb gelezen. ‘Hîc jacet Harold infelix:’ dit eenvoudig en treffend grafschrift der geestelijken te Waltham spreekt ook tot mijn gemoed. Aan de hand van Thierry bovenal leert men de waarheid en waardij beseffen, van zijn eigen woorden, liv. XI. ‘La sympathie humaine peut s'attacher à des population tout entières, comme à des êtres doués de sentiment, dont l'existence, plus longue que la nôtre, est remplie des mêmes alternatives de peine et de joie, d'espérance et d'abattement. Considérée sous ce point de vue, l'histoire du passé prend quelque chose de l'intérêt qui s'attache au temps présent; car les êtres collectifs dont elle nous entretient n'ont point cessé de vivre et de sentir, ce sont les mêmes qui souffrent ou esperent encore sous nos yeux.’ IV. p. 128: - of, als hij

in zijne Inleiding betuigt, sprekende van de lotgevallen ‘de populations négligées:’ - ‘Je l'ai fait avec une sorte de sympathie, avec ce sentiment de plaisir qu'on éprouve en réparant une injustice.’ Maar Thierry wist dat de ondergang van enkelen tot de ontwikkeling van ons geslacht behoorde en noodig was: bij den Heer Cowan is medegevoel voor de dooden in onregt jegens de levenden ontaard. Is het mijne schuld dat ‘schrik’ onder zijne vlugge pen in ‘bloôhartigheid’ overgaat. ‘Door schrik bevangen.’ Ja! dit lees ik niet enkel bij Wace, wiens berijmd werk door hem zelven is gekenmerkt als, ‘Ne tot mançonge, ne tot voir,’ en dat niettemin eene onwaardeerbare bron voor ons is; maar ook Palgrave meldt: ‘Harold's heart sunk at the sight, and he broke ont into passionate exclamations of fear and dismay.’ Ch. XV. p. 383. Er is geene groote mate van psychologische kennis noodig om het verschil der twee uitdrukkingen te doorzien: en de Heer Cowan had zijne loci communes over ‘ziel der geschiedenis’ en ‘trouw aan de waarheid’ gerustelijk kunnen sparen.

Het derde deel mogt wel tot opschrift dragen: ‘Victrix causa Diis placuit, sed victa *Cowani*:’ overdreven bewondering voor Willem's genie en talenten zet de kroon aan mijne misslagen op. ‘Een gelukkige zamenhang van omstandigheden met weinig kieschheid in de keuze der middelen gepaard,’ geen beleid noch schranderheid heeft den goeden uitslag bij de verovering van een Koningrijk voorbereid. Niet waar, het klinkt vreemd. Mazarin was gewoon te vragen eer hij zijne menschen koos: ‘Is hij gelukkig?’ en de groote Koning, na hem aan het hoofd van Frankrijk geplaatst, wil niets aan het toeval en lot hebben overgelaten wat voorzigtigheid beramen kon. Ik geloof, het is bewijsbaar dat Willem van Normandië naar dien regel gehandeld heeft. Zijne middelen door den Heer Cowan gewraakt waren doelmatig: de verslagenheid in Engeland bewijst dat het volksvooroordeel of de tijdgeest hem gelijk gaf. Koning Eduard was even ontzet als Harold's eigen moeder en broeders: - getuigen hunne beden vóór den beslissenden slag. Billijkheid tegen over Rome en het gevoelen van anders denkenden is eene zoo zeldzame eigenschap, dat de afkeurende toon van den Heer Cowan mij geen bevreemding wekt. Ik wil nimmer vergeten, hoeveel heilrijks het bijgeloof dier tijden gewrocht heeft. In allen

geval het kenmerkt Willem's beleid dat hij partij trok van omstandigheden, en ik meen in oogenblikken en voorvallen zijns levens wanneer zich het wezenlijk karakter openbaart, sporen van vroomheid en godsvrucht te ontdekken. Dat hij ook tegen over Rome zijne waardigheid als souverein wist te handhaven, en niet slaafs zich voor aanmatiging boog, leert de geschiedenis. Het lot van Conan, Graaf van Bretagne, die op het oogenblik van Willem's krijgstogt, aan oude veeten gehoor gaf, en dreigde diens onderneming te doen mislukken, maar door vergif omkwam, is geen bewijs van ‘geluk,’ zoo Willem medepligtig was, noch van ‘gewetenloos gebruik der gereedste middelen,’ zoo 's graven kamerdienaar alleen de misdaad pleegde. Maar ik acht het mede waarschijnlijk, dat heerschzucht, wraakgierigheid en de glans van een' koningskroon den Hertog niet deden terugdeinzen voor het gruwelstuk: en ik zal mij wachten voor de poging om elke daad te vergôelijken; een zucht die, om met von Savigny te spreken, aan ‘die kindische Stimmung’ herinnert, welke bij het verhaal van krijgsgebeurtenissen steeds geneigd is te vragen: wie de goeden, en wie de slechten zijn. Vrees, hebzucht en ijdelheid, de drie magtigste drijfveren van der menschen handelen genoemd, stonden Willem ten dienste: en ik ben overtuigd, dat hij er geen spaarzaam gebruik van gemaakt heeft. Wanneer evenwel de Heer Cowan van ‘talrijke scharen van roovers’ spreekt, dan zegt hij meer dan hij kan bewijzen: - doch zoo men gelukzoekers en avonturiers dus noemen wil, - welk eene geestkracht was er noodig in den aanvoerder en het krijgshoofd. Zij die het merkwaardig verslag kennen in 1819 bij het Hoogerhuis uitgebragt: ‘on the dignity of a Peer,’ dat Lord Redesdale tot steller had, weten, dat die edelman juist de inrigting van Willem's leger roemt, en de spoedige verovering van Engeland toeschrijft aan gemis van ‘such a military establishment’ bij de Saksische instellingen. Ik zeg liever met Hallam, dat wij geen genoegzame middelen ter beslissing van zulke vragen bezitten, en dat de geschiedenis buitendien het wèlslagen van Willem's onderneming op voldoende wijze verklaart. Zelfs durf ik de gissing wagen dat ‘Tostig's inval in het Noorden’ niet zoo toevallig was: en dat de sluwe en looze Willem daartoe medewerkende de pligten van een' schrander en geoefend veldheer heeft betracht. Ordericus Vita-

lis verhaalt, dat Tostig, om afpersing en knevelarij en niet zonder toedoen van Harold uit Northumbria verdreven, naar Vlaanderen de wijk nam, en van daar met Willem in verstandhouding, ‘cur perjurum suum regnare sineret fortiter redarguit.’ p. 492. Te voorzigtig om op de woorden eens gelukzoekers af te gaan en zich in groote ondernemingen te wagen, gaf Willem slechts eenige schepen aan Tostig, met welke deze naar het noorden stevende. Hoe hij daar den moedigsten der Skandinaven, Sigurd's zoon Harald voor zijne zaak te winnen, - althans tot een strooptogt naar zijn voormalig gebied wist over te halen, is aan de lezers van Thierry bekend. Met den Heer Cowan over den vermoedelijken uitslag van nietgebeurde gebeurtenissen te twisten, ligt niet in mijn plan. Grenzenloos is het veld der verbeelding. Ieder Franschman zal u bewijzen, dat Napoleon eigenlijk te Waterloo had moeten zegevieren: - en van der Palm heeft in zijn keurig gedenkschrift geboekt hoe hagchelijk de kansen voor onze verlossing in 1813 hebben gestaan. Maar is de Heer Cowan billijk als hij de zege bij York ‘de glansrijkste overwinning’ noemt: - een zege waarin het krijgsgeluk de voornaamste rol vervulde en de mannen van het Noorden half-gewapend en tot den intogt gereed, onverhoeds overvallen en geslagen werden: - terwijl hij half-smalend van ‘het verbazend geluk,’ of ‘van een gelukkigen zamenhang van omstandigheden’ bij den strijd des Veroveraars gewaagt? Ik meen dat Harold door beieid en vaardigheid als moedig en wakker aanvoerder de goede gunsten der fortuin verdiend heeft, toen hij de uitheemsche indringers en benden avonturiers vernietigde: maar oordeel tevens, dat de verovering van Engeland door Willem van Normandië meer dan een bloot gevolg van gelukkige omstandigheden was. Stellen we ons enkele hoofdtrekken voor den geest. Gaf de Hertog geen bewijzen van beleid en schranderheid in het overreden zijner baronnen tot den stoutmoedigen togt, - in het bevredigen van een morrend heir, toen tegenwind en dralen zijne krijgers ontmoedigde, - in zijn gedrag jegens Rome - onder de gespannenheid van den overtogt, bij de landing op Engeland's kust? ‘Mal signe est çi’ riep het leger, toen Willem bij de ontscheping struikelde en viel: maar de vlugge geest des Hertogs had vaardig het antwoord gereed: ‘Seignors, bij den glans van Gods aange-

zigt, met beide handen heb ik dezen grond in bezit genomen: ons zal die wezen, zoover hij strekt.' Was het slagveld slecht gekozen, werden de ruiters niet-goed geschaard, of de oorlogskansen verwaarloosd? Deed Willem niet zeldzame tegenwoordigheid van geest blijken, toen, op het gerucht zijns doods, het Normandisch leger met schrik geslagen, wankelde en week? Hij ijlde de vlugtende drommen te gemoet, verberans aut minans hastâ: Me, inquit, 'circumspicite, vivo et vincam, opitulante Deo.' - En nog heb ik niet gesproken van de moeijelijkste taak, die eerst na den slag bij Hastings volgde, toen een verbitterd volk bedwongen, bestuurd, overheerscht moest worden. Ik zal voorwaar de gruwelen, de toomelooze wreedheid niet verdedigen, waardoor zich de vreemde meesters vestigden in het bezit; de oorlog van 1069 in noordelijk Engeland gevoerd, biedt tafreelen van verwoesting en euvelmoed, die nog doen ijzen: 'nusquam tantâ crudelitate usus est Gulielmus,' zegt Ordericus Vitalis: 'reos innocuosque peremit.' Maar wie wanen mogt, dat zonder genie en talenten kon worden gesticht wat Willem tot stand bragt, zou slechts zijne eigene onkunde verraden. Ook hier weder zijn de berigten van tijdgenooten afdoend. De Saksische kronijkschrijver, die verhaalt aan Willem's hof te hebben geleefd, noemt hem wijs, mild, gestreng, vrijgevig voor de geestelijkheid, die hij als werktuig zijner heerschzucht gebruikte, onverbiddelijk-regtvaardig omtrent alle roovers, uitgenomen die van zijn eigen rot. Maar zoo onstuimig en woest, dat niemand hem durfde weêrstreven. Aanzienlijken sloot hij op: bisschoppen joeg hij van hunne zetels. Schotland overweldigde hij: na twee jaren had hij ook Ierland bemagtigd. Men beleefde droevige dagen onder hem. Hij perste geld met en zonder regt af. Parken en hertenkampen leî hij aan, en maakte wetten waarbij ieder die een reebok of hinde doodde met verlies zijner oogen gestraft werd. 'Amabat rex ferus feras, ac si esset pater ferarum; - swa swithe he lufode tha headeor swylce he waere heora faeder: - ita vero multum amavit feras majores ac si fuisset eorum pater: - item statuit de leporibus ut periculi immunes essent... Hoc pauperes aegri ferebant, verum is ita rigidus fuit, ut nihili haberet omnium eorum odium: eos oportuit obsequi, si vellent vivere.' Men zie vooral de aanmerkingen van Thierry II. p. 257, en Mackintosh. vol. 1. p. 132. -

De kritiek der bronnen, onmisbaar bij de studie van elke geschiedenis, is wel nergens zoo volstrekt vereischt als bij het onderzoek van dit gedeelte der midden-eeuwen. Ongaarne zou ik op Bulwer's voetspoor zelfs bij de Saksische kronijk willen zweren. Tot meer dan groote waarschijnlijkheid brengen wij, ondanks de ernstigste nasporingen, bij vele betwiste punten het wel niet. ‘En général, le récit de tous ces évènemens varie, selon que l'écrivain est Normand ou Anglais de race,’ zal voortdurend het opschrift van historische werken over dit tijdvak kunnen zijn. Maar zoo lang in de Engelsche wetgeving het oud Normandisch-Fransch, ‘Le roy (la reyne) le veult, La reyne remercie ses bons sujets, accepte leur bénévolence, et ainsi le veult:, soit fait comme il est désiré,’ of het nu ongehoord, ‘La reyne s'avisera’ zal leven, - zullen gewis velen met mij den man gedenken, die deze spreekwijzen en taal uit overzeesche gewesten op Britschen bodem heeft overgeplant. Ik geloof ook nu niet den Heer Cowan te hebben overtuigd: maar ik kom bij deskundige landgenooten in hooger beroep van zijne uitspraak dat ik onbewezen stellingen aangevoerd, - de betigting van groote ligtvaardigheid verdiend - en met halve kennis van regten en feiten gesproken heb.

Julij, 1851.

J. HEEMSKERK.

Pauperisme en Armoede.

> Il n'y a de réformes durables que celles qui s'accomplissent peu à peu.
> (ADOLPHE GARNIER. *Morale Sociale*.)

De mensch, die reeds leeft in de maatschappij omdat hij mensch is, gevoelt de behoefte verzekerd te zijn, dat hem niet de mogelijkheid worde ontnomen, zijnen zich bewusten wil op de stoffelijke natuur vrijelijk te doen werken. Zoodanige toestand van zekerheid wordt het regt genoemd; de instelling waardoor men het regt poogt te verkrijgen heet de Staat. Deze, welke ook de wijze zij waarop hij zich vormde, is niets anders dan de instelling, om een elk regtszekerheid te geven[1]. Hieruit volgt, daar het niet kan betwijfeld wor-

1 De Grondwetgever neemt deze stelling niet onvoorwaardelijk aan. Dan toch werd het *Zesde Hoofdstuk* van de Godsdienst in de Grondwet niet gevonden. Trouwens, art. 164 is vrij overbodig. De volkomene vrijheid zijne godsdienstige meeningen te belijden, mits niet handelende tegen de openbare orde, is eene bevoegdheid welke geen wetgever kan *ontnemen*, daar zijne taak alleen is voor de regtszekerheid te zorgen; en in dagen van dweep- en heerschzucht, wanneer men de regtvaardigheid met voeten treedt, zal men zich ook wel niet om de letter eener geschrevene Grondwet bekreunen. Het is te betreuren en alleen historisch verdedigbaar, dat in een land, waar de belijders der onderscheidene godsdiensten dezelfde burgerschapsregten genieten en gelijke aanspraak hebben op het bekleeden van waardigheden, ambten en bedieningen; waar dus het beginsel vast staat, dat de Staat met godsdienstige meeningen niets te doen heeft, bij de Grondwet wordt toegelaten, dat de leeraars der onderscheidene godsdienstige gezindheden traktementen, pensioenen of andere inkomsten van staatswege ontvangen, en gedoogd, dat er Ministers van Eeredienst zijn. Het is te bevreemden dat men, bij toepassing van die grondwet, den burger, zoowel van lands- als stadswege, naar zijne godsdienstige meening vraagt; de kennis van welke meening der Regering toch wel even onverschillig moet zijn als de wetenschap, of het haar, dat deze of gene draagt, blond, bruin of zwart is.

den, dat zonder welstand (het hebben van het noodige) niemand bij magte is, zijnen zich bewusten wil vrijelijk te doen werken, dat de verpligting op den staat rust, om door gepaste maatregelen van voorzorg armoede te voorkomen, en ook den toestand van hen, die gebrek aan het noodige lijden, te verbeteren. Elk lid van de maatschappij, en dus ook de arme, heeft de bevoegdheid, de vervulling dier verpligting te vorderen; doch de arme verbeelde zich nimmer, dat om die reden de staat verpligt zou zijn, in zijne persoonlijke behoeften te voorzien, of met andere woorden, dat *hij* schuldeischer, *gene* schuldenaar zou wezen. Immers, zoodanige voorziening van staatswege is in strijd met de regtvaardigheid (gelijkheid van het regt voor allen), zonder welke geene regtszekerheid denkbaar is; daar op die wijze de behoeftigen zouden worden bevoordeeld omdat zij behoeftig, de niet behoeftigen zouden worden benadeeld omdat zij niet behoeftig waren. De erkenning van zoodanig regt is een inbreuk op het regt van eigendom, omdat tevens aan den arme eenig, hoewel onzeker en vooraf niet te bepalen, deel van het vermogen eens anders wordt toegekend. Kortom, die leer is zuiver communistisch[1].

Het moet dus hooge verwondering baren, dat desniettegenstaande het regt van de armen op onderhoud, bijna bij alle beschaafde volken is aangenomen, hetzij dit met duidelijke letteren in de wetgeving zij geschreven, hetzij het feitelijk besta. De oorzaak daarvan is, dat de wetgever, door verkeerde philanthropie misleid, meer poogde het lot van den arme, dan den toestand der armen te verbeteren. Het Christendom, verkeerd toegepast, bragt het zijne daartoe bij. In de oude wereld werd in den regel de deugd der liefdadigheid weinig geoefend. Daar heerschte het regt van den sterkste; voor den rijke overvloed en weelde, voor den arme gebrek en ellende; deze dienstbaar en slaaf, gene heer en meester. Het is waar, men voorzag somwijlen in den nood

1 Wij gebruiken hier het woord communisme, niet socialisme, omdat dit laatste, onzes inziens, in niets dan in logische toepassing van het communisme verschilt. Tusschen den socialist en communist schijnt ons geen ander verschil te zijn, dan dat de eerste voor de gevolgen van eigene redenering schrikt.

der behoeftigen, doch dit geschiedde uit eigenbelang of om staathuishoudkundige redenen. Twee volken, de Hebreeuwen en de Germanen, maakten hierop slechts eene uitzondering. De Christus verscheen; het Evangelie maakte het tot een zedelijken pligt den naaste te helpen; doch de leer, welke de Zoon van Maria aan de wereld kwam openbaren, bevat niet de vernietiging der regelen, volgens welke de maatschappij van haren oorsprong af aan gevestigd is, noch de verbreking der banden, welke man en vrouw, ouder en kind, broeder en zuster verbinden. De ziel en zin van de woorden van Jezus zijn liefde, welke zich ook uitstrekt in weldadigheid. Velen, overeenkomstig de letter, niet volgens den geest handelende, en met verachting voor wereldsche goederen bezield, geloofden niet beter de voorschriften van hunnen Meester te kunnen opvolgen, dan door genoegzaam al wat zij bezaten, weg te schenken. Voorzeker hun doel was edel, maar zij dwaalden in de middelen. Al zou men uit onbekende wereldstreken - en de waarheid verandert niet bij het wentelen der eeuwen - goud halen in ongekende hoeveelheid, en dit aan de armen schenken, de armoede zou hierdoor niet ophouden; want zoolang de productie dezelfde blijft, kan dit niets anders uitwerken, dan dat zij die thans rijk zijn, dan arm, die nu arm zijn, dan rijk zouden wezen. Integendeel, het aantal der armen nam daardoor toe; want een goed deel der menschen verkiest niet de krachten van hun geest en ligchaam in te spannen, zoo voor hen een gemakkelijker, al is het dan ook een onteerend middel bestaat, om in hunne behoeften te voorzien. Het geld, in lui- en schijnheiligheid verkregen, werd op dezelfde manier verteerd, en hetgeen vroeger als eene gunst was ontvangen, werd nu als een regt geëischt. Het tweede concilium van Tours (567) nam het eerst het beginsel aan, dat elke gemeente verpligt was hare armen te onderhouden. Karel de Groote (793) maakte de hospitalen tot instellingen van staatswege, zich de bevoegdheid voorbehoudende, de personen te benoemen om haar te besturen. De grondslag der armenverzorging van staatswege is gelegd; het individueel lijden wordt eenigzins gelenigd, maar de kwaal over eene grootere menigte verbreid. Het was het werk der eeuwen, hierop verder voort te bouwen. In Frankrijk verboden wel Lodewijk de Heilige en Jan II het geven van aalmoezen aan behoeftigen, die krachtig waren en in staat om te werken, zoodanige ledigloopers met zware straffen bedreigende, doch

het baatte weinig. Frans I vestigde den onderstand ter woonplaatse. Hendrik II, de voetstappen zijns vaders drukkende, legde de verpligting op elk inwoner van Parijs, om een hoofdgeld te betalen, ten einde in de behoeften der armen te voorzien. De common-law in Engeland, de armentax van Elisabeth zijn bekend[1]. Overal volgde men dit voorbeeld; in vorm eenigzins verschillend, bleef het wezen hetzelfde. De Fransche Wet van XXIV Vendemiaire, l'an 2 (15 Oct. 1793), luidt art. 1-5: 'le domicile de secours est le lieu ou l'homme necessiteux a *le droit* de secours.' De armen werden beschouwd als kinderen van den staat per excellentiam. Dit beginsel was en is het heerschende in Europa. Hetzelfde geldt met betrekking tot ons vaderland. De algemeene armenwet van 15 Julij 1800, gewijzigd en veranderd door het koninklijk decreet van 2 Aug. 1808, en bij besluit van den Souvereinen Vorst van 17 Augustus 1814, werd vervangen door de ongelukkige wet van den 28sten November 1818, houdende bepalingen tot aanwijzing der plaats, waar de Behoeftigen in den algemeenen onderstand deelen kunnen[2]. Eene wet zonder stelsel, duister en verward, zonder consequentie. Die wet is stelselloos, want ofschoon de wetgever het beginsel schijnt te hebben erkend, dat niemand regt heeft op ondersteuning, was men huiverig het duidelijk uit te drukken[3]. Door enkelen werd zij alzoo opgevat, als gevende aan den behoeftige, die het vereischte domicilie heeft, een regt om onder-

1 Het bedrag van de armentax steeg met verbazende snelheid. In het jaar 1750 bedroeg het 713,000 ponden sterling; in 1800 3,861,000; in 1831 8,280,000, en in verhouding hiervan vermeerderde het getal der armen. Zie Villeneuve, Economie politique chrétienne, D. II, p. 145.

2 Men houde ons eene vraag ten goede. Bij vergelijking van art. 224 en 226 van de vorige Grondwet, ziet men, dat hetgeen in het eerste van het onderwijs, in het tweede van het armbestuur ongeveer met dezelfde woorden gezegd wordt: de Koning zal jaarlijks aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven. Nu werd er steeds beweerd, dat door art. 224 het onderwijs geheel is overgebragt binnen den werkkring van het Gouvernement zonder de wetgeving. Maar indien dit juist zij, waarom zal dan niet hetzelfde gelden bij het armbestuur?

3 Ik kan mij niet vereenigen met het gevoelen van de kundige schrijvers der *Denkbeelden omtrent eene wettelijke Regeling van het Armwezen in Nederland*, wanneer zij meenen, - tegen het beginsel dat niemand regt heeft op ondersteuning overstellende, dat in een welgeördenden Staat niemand van gebrek behoort om te komen - dat noch het een noch het andere beginsel in de wet behoort te worden uitgedrukt. Dat in een welgeördenden Staat niemand van gebrek behoort om te komen, is volkomen juist; maar men zal daaruit moeijelijk de gevolgtrekking kunnen maken, dat juist de Staat in het onderhoud van zoodanig iemand moet voorzien.

stand te vorderen; dit beweren ging echter bij de regterlijke magt niet op. Die wet is duister en verward, blijkens menigvuldige Kon. Besluiten, decisiën en ministeriele interpretatiën, strekkende, om eenige eenheid te brengen in de uiteenloopende beslissingen der onderscheidene Gedep. Staten over restitutie. Steeds was het een groote twistappel, of de Diaconie en soortgelijke Armen-Administratiën aan haar waren onderworpen, en nog tegenwoordig wordt over die onafhankelijkheid of onderworpenheid een hevige strijd gevoerd tusschen twee uitstekende juristen, beide mannen van kunde en talent, vol overtuiging en waarheidsliefde[1]. Die wet is zonder consequentie; want volgens het beginsel dat zij schijnt aan te nemen, moest de werking daarvan meer negatief dan positief zijn; de eene gemeente werd stellig bevrijd zonder de andere stellig te belasten. In art. 13 wordt echter inbreuk gemaakt op die vrijheid van te ondersteunen of niet te ondersteunen. Volgens die bepaling kan eene gemeente, haars ondanks, tot onderstand worden gedwongen. Hierbij komen de koninklijke besluiten ten aanzien van de bedelaars, ook in betrekking tot de Maatschappij van Weldadigheid; de verzorging kwam ten laste der gemeente, waar de bedelaar domicilie van onderstand had. Alzoo is ook in ons vaderland, door het gemeentebestuur te belasten voor ieder, die zich aangaf, een *verpligt onderstand* ontstaan. De gevolgen dan ook zijn allertreurigst. De armoede is zoowel in ons vaderland als door gansch Europa steeds schrikbarend toegenomen; het aantal armen bedraagt thans ruim het twintigste deel der geheele bevolking. Wij loochenen het niet, omstandigheden van elders kunnen daartoe het hare hebben bijgebragt, in het bijzonder de toeneming der bevolking, waardoor natuurlijk het aantal armen in verhouding vermeerdert, welke vermeerdering in het oog moet vallen, daar de menschen zich steeds in denzelfden kring blijven bewegen. Doch dit feit verdient opmerking; waar het meest werd gegeven, nam de armoede het snelst toe. Zoo is in die landen, waar de industrie bloeit en dus het nationaal vermogen het grootst is, het aantal armen het talrijkst. In de steden bestaat meer armoede dan ten platte lande, omdat er meer gegeven wordt. De reden daar-

1 ‘De onderworpenheid der Diakonie enz.,’ door Mr. W. Boonakker, advocaat te Amsterdam. ‘Verdediging van de onafhankelijkheid der Diakoniën,’ door Mr. A.S. van Nierop, advocaat te Amsterdam.

van is duidelijk. Hoe aanzienlijker de giften zijn, des te lager wordt het arbeidsloon, omdat zij, die ondersteuning ontvangen, gelijk gesteld worden met kleine renteheffers, welke niet door arbeid alleen in hun onderhoud moeten voorzien. Zij kunnen dus voor lager loon werken. Hierdoor wordt het loon in het algemeen gedrukt, waardoor dus hij, die vroeger van zijn handenarbeid leefde, de ondersteuning zijner gemeente moet vragen. Statistieke opgaven bewijzen dit. Zoo bevestigt eene treurige ondervinding, hetgeen het gezond verstand reeds *à priori* leert. Het geven van aalmoezen, des te meer de wettelijke verpligting van ze te moeten geven, voedt de armoede. Mogt dan deze eenvoudige waarheid ten allen tijde wel zijn begrepen en door elken wetgever in toepassing gebragt, dat aan de armen een regt op onderhoud te geven, gelijk staat met eene premie te stellen op de armoede. Zulks is eene inbreuk op het regt van eigendom, zonder hetwelk geene maatschappij denkbaar is, omdat de eigendom, gelijk het huisgezin, de meest edele en verhevene vertooning is van den wil en de vrijheid der menschen, welke vrijheid de Staat juist moet waarborgen. Men scheen die waarheid niet te begrijpen, en waar men ze al begreep, werden andere middelen dan hare toepassing vorderde, aangewend. Er werd gehandeld als de geneesheer, die den lijder een drank toedient, welke zijne pijnen voor een oogenblik lenigt, maar hem daarna des te meer doet lijden. Dwazen die wij zijn! wij vreezen voor de roode republiek, het communisme baart ons afschrik, en in onze handelingen volgen wij diezelfde leer, welke wij verfoeijen. De rampen, welke het wangedrocht, pauperisme[1] geheeten, in de wereld bragt, zijn onberekenbaar. Gelijk de tering het organisme van het ligchaam ondermijnt, schokte het den Staat, welke ons regtszekerheid moet geven, in zijne hechtste grondslagen. Aan het pauperisme zijn voor een goed deel de kwalen te wijten, door menschen toedoen ontstaande, welke in de laatste jaren Europa geteisterd hebben en nog teisteren. Zij zijn hoogstwaarschijnlijk in den beginne en geen sterveling kan hare uitkomsten berekenen. Eenen steeds toewassenden vloed kan wel voor eenigen tijd paal en perk wor-

1 Het wangedrocht (monstrum horrendum, ingens!), Pauperisme, is hier genomen in den zin, welken de Evangelie-leeraar Chalmeis, een bekend aanhanger van het systeem van Malthus, daaraan geeft: de toestand in welken de individu bevoegdheid heeft voorziening in zijn nood te vorderen uit een publiek fonds, op eene wettelijke wijze tot dat doel bestemd.

den gesteld, maar eindelijk zal hij de dammen verbreken en met des te onstuimiger geweld losbarsten. Wat de vaderen verbeurden, moeten de kinderen boeten! Men werpe echter geen vloek op de armen. Laat ons billijk zijn; het is aan zoodanige onzer natuurgenooten min euvel te duiden, dat zij, hun lot willende verbeteren, op alle mogelijke wijzen pogen een omkeer van zaken te bewerken. Zonder twijfel, zij dwalen in de middelen, maar wie geeft daartoe aanleiding en voorbeeld? De Staat zelf; deze spiegelt hun belagchelijke droombeelden voor, welke zij, menschen in den regel gelijk zij zijn, van weinig ontwikkeling, gretig aannemen; de Staat schenkt hun aanspraken, welke hij niet geven mag, omdat zij strijden tegen zijne instelling, welke hij niet geven kan omdat hij niet bij magte is ze te vervullen. En die niet-vervulling drukt het zwaarst op hunne hoofden. Ook de honger kent geen regt noch wet, en veroorzaakt niet alleen misdrijven tegen den persoon en het eigendom, maar tevens revolutionaire bewegingen, verzet tegen eene bestaande orde van zaken, omwenteling en wanorde. Het is dan tijd, meer dan tijd, dat men den vloed stuite; het ophoopen en versterken der dammen kan niet baten; de stroom moet in zijn oorsprong gekeerd worden. Zulks kan niet geschieden, voordat de bron gestopt zij, waaruit hij vloeije; die bron ligt in het wanbegrip des wetgevers, die, zijne roeping vergetende, in de individuele behoeften van den arme wil voorzien, in plaats van de armoede te keeren, en haar dáár, waar zij bestaat, zooveel mogelijk weg te nemen; die, zijne taak miskennende, *den arme*, niet *de armen* poogt te helpen. Het pauperisme is hiervan een noodwendig gevolg.

Het ware dan hoog wenschelijk, dat in wetgeving en praktijk, het beginsel van eene wettelijke verpligting tot onderstand, *charité légale*, gelijk de Franschen het noemen (twee woorden, welke elkander uitsluiten), verdween. Het pauperisme zou daardoor ophouden en de burger, van die plaag bevrijd, zoude des te gereeder den Staat kunnen bijstaan wanneer deze, alle persoonlijkheid vergetende, door gepaste maatregelen de armoede trachtte te voorkomen, en poogde den toestand der armen zooveel mogelijk op te heffen. Die maatregelen zijn: het kosteloos verschaffen van het *noodige* onderwijs, het kosteloos doen aanleeren van eenig handwerk of bedrijf, het kosteloos verplegen van zieken, het verschaffen van werk en dergelijke. De armen zouden daardoor op eene indirecte wijze

hulp en steun vinden; want, men versta ons wel, iemand, omdat hij arm is, heeft geen meerder aanspraak dan elk ander, uit soortgelijke inrigtingen van staatswege zijn voordeel te trekken. Dit leidt op nieuw tot het pauperisme en communisme. Maar de behoeftigen zouden, uit den aard der zaak, in den regel alleen tot dusdanige hulpmiddelen hunne toevlugt willen nemen. Eene goede politiek kan in de tegenwoordige dagen, nu door het groot aantal armen de maatschappij mag geacht worden in een ziekelijken toestand te verkeeren, dit eenigzins aanmoedigen. Zoodanige aanmoediging is geene negatie van beginsel, geene transactie, maar een overgangs-maatregel. Immers, niet eensklaps kan het kwade geweerd, het goede verkregen worden. Niet terstond bereikt men de hoogste sport van den ladder, die tot de volmaaktheid voert. *Il n'y a de réformes durables que celles qui s'accomplissent peu à peu*.

In weerwil van alle maatregelen welke men neemt, in weerwil van alle pogingen welke men aanwendt, zullen er steeds wel armen zijn. Zoo lang de wereld bestaat schijnt het eene gedeelte van het menschdom in staat gesteld te worden, alle genoegens van het leven te genieten, terwijl het andere door gebrek en ontbering daarvan blijft verstoken. De liefde tot uwen naaste behoort alzoo dezen ter hulp te komen. Beoefent dan, rijken dezer aarde, en in het bijzonder gij renteheffers, die sedert dat de staatsschuld zoo aanmerkelijk is toegenomen, uwe kapitalen aan handel en bedrijf onttrekt, beoefent de deugd der liefdadigheid. Het is waar, veel wordt door u gegeven. Wanneer gij een arme op uw weg ontmoet, die u een penning vraagt om een bete broods te koopen, zelden zult gij hem onverhoord voorbijgaan. Maar wat is het doel van die gift? wilt gij den lijdenden natuurgenoot helpen, of is het dat zijne tegenwoordigheid u afschrik baart? dat zijn gelaat door kommer en ellende geteekend, dat die aanblik waaruit de zonde is te lezen, en de haveloosheid der lompen waarmede hij bedekt is u walging inboezemt? De les van den Apostel wordt door u opgevolgd; de linkerhand weet niet wat de regter geeft. Maar tot u heeft de Christus niet gezegd: *wat gij*

den minsten mijner broederen doet, hebt gij mij gedaan, omdat in uw hart de liefde niet woont. Dan toch zoudt gij niet geven zonder te weten dat die gift goed wierd besteed, die aalmoes niet strekte om lui- en vadsigheid te voeden, en welligt in kroeg, bordeel of dobbelhuis zou worden verteerd; zulk een daad is geen werk van liefdadigheid; gij hebt om uw zelven, niet om uw naasten gedacht.

Volgens eene opmerking van den bekenden Oeconomist Villeneuve, zoude in Catholijke landen het aantal armen in den regel naar verhouding minder zijn dan in Protestantsche landen. Ligging en luchtgestel brengen natuurlijk daartoe veel bij, maar welligt ook de wijze waarop men geeft. Immers gelijk eene onberadene gift de armoede voedt, kan eene gepaste ondersteuning groot nut aanbrengen. Nu is niet ieders nood elk bekend; er zijn armen die uit eergevoel hunne ellende verbergen; die ongelukkigen komen slechts des avonds te voorschijn, opdat de duisternis hunne lompen zoude bedekken. De band echter welke de priester aan zijne leeken verbindt, is inniger en vaster dan die van den Evangelie-dienaar. Hij is herder zijner schapen, hij kent hunne behoeften en, zoo hij verstandig man is, en zich niet laat verleiden door valschen schijn, noch verblinden door gehuichelde godsvrucht, maar meer op het inwendige dan op het uitwendige ziet, weet hij wie ondersteuning behoeven en wie het verdienen. De priester, als gezant der liefde spoort de zijnen tot weldadigheid aan en is alzoo bij magte te helpen. Door zijn invloed, op zijn voetspoor vereenigen zich ware menschenvrienden; deze komen dikwijls te zamen, zelden ontbreekt een hunner aan die bijeenkomsten, daar het zoet is de wet der liefde te vervullen. Zij bezoeken den arme in zijne schamele woning, boezemen hem moed in om zijn lijden te dragen, geven den bedroefden troost, den zieken hulp, den zwakken kracht, den min verstandigen raad, sporen een ieder tot werkzaamheid aan, verheffen door hunne toespraak en belangstelling zijn eergevoel, maar deelen niet dan hoogstnoodig, doch dan ook onbekrompen en op de meest kiesche wijze, voorschotten en liefdegaven uit. Kortom zij beoefenen de ware philanthropie, welke niet bestaat om zoo veel mogelijk te geven, maar om te zorgen dat zoo weinig mogelijk behoeft gegeven te worden.

Men dient te onderscheiden bij hen, die in hunne nood-

zakelijke behoeften niet kunnen voorzien, of die nood volgens menschelijke berekeningen altijd-durend moet zijn of voorbijgaande kan wezen. Wat de eerste soort betreft, gelijk vroeger Diana te Ephese haren tempel voor de ongelukkige schuldenaars opende, heeft thans de kerk van Christus haren schoot voor deze beklagenswaardigen ontsloten. En de Christelijke liefde zal hen niet verloochenen. Men voorzie dan *blijvend* in hun nood, doch bedenke dat velen hun ongeluk zichzelven hebben te wijten, omdat zij welligt in vroegere dagen betere omstandigheden hebben gekend, en toen in onverschilligheid en zorgeloosheid voortleefden, en men vergete niet, dat indien hun lot te gunstig werd, dit anderen, die nu zijn wat zij toen waren, tot dezelfde onverschilligheid en zorgeloosheid zou aansporen. Daarenboven, er zijn ook anderen die ondersteuning behoeven, en er komt eens een einde aan het geven. De andere soort, namelijk zij wier nood geacht moet worden voorbijgaande te zijn, moet weder onderdeeld worden in dezulken die werken kunnen maar niet willen, en in diegenen die of geen werk hebben, of door gebrek, ziekte of eenig ander ongeval niet kunnen werken. Voor dezen kan de particuliere weldadigheid niet genoeg doen; maar een elk wachte zich genen te ondersteunen. Het bekomen van aalmoezen kan hun getal slechts vermeerderen. Zij maken van bedelen hun beroep, en weten zonder hart, zonder gevoel, zonder schaamte, door allerlei treken en streken, listen en lagen, kunsten en vonden, het medelijden op te wekken. Onder hen worden die onnatuurlijke moeders gevonden welke, een kindje op den arm dragende, langs straten en pleinen slenteren, en die, wanneer een wandelaar voorbijgaat, op eene verholene wijze haar wicht mishandelen, opdat het zoude krijten, en die kreet door honger afgeperst zou schijnen te zijn; onder hen bevinden zich die goddelooze vaders, die onder schrikkelijke bedreigingen hunne kinderen tot bedelen uitzenden, die, wanneer zij niet genoeg hebben opgehaald, met harde slagen worden geteisterd. Nu eens liggen die wezens vadsig aan den weg, voorgevende door honger te zijn uitgeput of eenig ligchaamsgebrek nabootsende, dan weder ziet men ze lui en gemakkelijk een orgel draaijen, terwijl gehuurde jongens en meisjes voor hen op stelten dansen, en andere halsbrekende kunsten verrigten, of hoort men reeds in de verte die akelige liedjes

welke zij met eene raauwe stem uitgalmen. Sommigen staan met een schijnheilig gelaat aan de deuren der kerken, anderen loopen onder bedriegelijke voorwendsels de huizen af. De aalmoezen welke zij zoo weten te verkrijgen, worden in dronkenschap en ongebondenheid verteerd; die onverlaten zijn de geesels der maatschappij; hun bestaan bedreigt reeds de regtszekerheid; zij geven diefstal, roof, moord en andere misdrijven het aanzijn. Om hen zijn gevangenissen en schavotten gebouwd. Zulke ellendelingen moeten de liefdadigheid vruchteloos inroepen. Het ware voor de maatschappij beter dat zij, niet werken willende, den hongersdood stierven, dan zonder te werken, leefden.

Daarentegen verdienen de behoeftigen welke werken willen, doch niet kunnen, hetzij door gebrek aan werk hetzij door ziekte of eenige andere omstandigheid daarin verhinderd, in het bijzonder onze belangstelling. Alles komt op de middelen aan, welke aangewend worden om hun nood te verligten. Dit staat vast, dat door eene ter regter tijd gegevene, verstandige en onbekrompene ondersteuning de mensch dikwijls voor volslagen ellende te bewaren is, indien namelijk die ondersteuning strekke om hem datgene te doen verkrijgen, wat hij niet kan ontberen, om zijn bedrijf uit te oefenen, of hem in een voorbijgaanden nood te schragen. Zoo men wil trachten iemand die in de diepste ellende is gedompeld in een beteren toestand te brengen, moet men beginnen hem van behoorlijke kleederen, van een goede legerstede, van eene gezonde woning en van middelen tot arbeid te voorzien. Hierdoor wordt zijne hoop herboren, en de hoop toch wekt het gevoel van eigenwaarde op, en dat bewustzijn is de grootste prikkel tot krachtsinspanning en arbeidzaamheid. Eene aalmoes kan hem alzoo helpen, doch in den regel zal deze niet zoo groot zijn. Bovendien hij schaamt zich te bedelen, het valt ligter te geven dan te vragen; het bedelen vernedert den eerlijken man. Het zal dus baten indien hij de benoodigde gelden ter leen ontvangt. Zijn ijver wordt aangespoord door de verpligting welke op hem rust het geleende terug te geven; door de pogingen welke hij daartoe aanwendt leert hij spaarzaam zijn, en die spaarzaamheid geeft hem nieuwen moed, wetende dat voor hem ook eens de tijd zal komen waarop hij iets kan overleggen. Doch in den regel heeft de arme burger het minst crediet; hij beroept zich op zijne kracht, op zijnen

wil, op zijne lust naar gelegenheid tot arbeid, maar die panden bieden weinig waarborg aan. Gij dan rijken! die leenen kunt, al bestaat er voor u niet de zekerheid het geleende terug te zullen ontvangen, helpt den zoodanigen. Leent hem op de meest billijke, meest gemakkelijke voorwaarde, maar doet dit niet op de eerste aanvrage. Onderzoekt vooraf wie en wat hij is die uw vertrouwen inroept, opdat uwe hoop niet beschaamd worde en het geleende in plaats van tot geneesmiddel tot giftdrank strekke. Het is noodzakelijk, om het beginsel den behoeftigen door het geven van voorschot bij te staan, met goed gevolg en op eene breede schaal in toepassing te brengen, dat velen zich met dat doel tot een ligchaam vereenigen[1]. Zulke vereenigingen (Leihcassen) worden echter in het algemeen en in het bijzonder in ons Vaderland weinig gevonden. Velen persoonlijk en zakelijk crediet (onzes inziens een onding) niet onderscheidende, meenen dat de instelling der banken van leening op pand dit vrij overbodig maakt of goed georganiseerd zijnde zou kunnen doen. Het is echter juist deze instelling welke, al schoot men het geld renteloos voor, om het beginsel waarop zij rust, de armoede nimmer kan voorkomen, maar die ten sterkste moet bevorderen en dus hier in de eerste plaats behoort te worden aangegeven als eene der medeoorzaken van het steeds meer toenemend aantal armen.

Het doel, dat men met deze instelling beoogt, is het bekomen van geld op onderpand zoo gemakkelijk mogelijk te maken. Dit beginsel nu is verkeerd, en hoe men ook de banken van leening organisere en reorganisere doet weinig ter zake, want hetgeen in den aanleg wordt gemist kan in den opbouw niet worden hersteld. Hij toch die eenig voorwerp in den lombard brengt, doet zulks met het inzigt dat later te lossen; anders was het voor hem beter, dat voorwerp terstond te verkoopen. Het geld derhalve, dat de zoodanige in handen krijgt, behoort eigenlijk niet tot zijn eigendom. Nu is reeds het ongebruikt laten liggen van zoovele zaken, welke tot gebruik dienen, uit een staathuishoudkundig oogpunt zeer te misprijzen; en *allerverderfelijkst* moet vooral op den behoeftige werken die gemakkelijkheid om geld

1 Zie ‘Tijdschrift van Staathuishoudkunde en Statistiek,’ door Mr. B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis, d. IV, p. 357 v.

te bekomen, omdat het hem in verzoeking brengt en tot zorgeloosheid, ligtzinnigheid en verkwisting aanspoort. Hoe velen brengen bovendien niet iets in de bank van leening, dat hun niet toebehoort, hoe dikwijls strekt zij tot eene heelplaats van diefstal en roof[1]!

De voorstanders roepen uit: het zijn instellingen van liefdadigheid. Eene schoone liefdadigheid voorwaar, wanneer men niet vraagt, of de persoon die men helpen wil, ondersteuning verdient, maar alleen of hij pand kan geven! De bank van leening is het onverschillig, of de opbrengst van het kleedingstuk, waarop die man geld vordert, moet strekken om zijne neiging tot sterken drank te bevredigen, of het huisraad, dat die vrouw aandraagt, moet dienen om haar lust tot opschik te voldoen. Onbarmhartiger dan de wet, ontneemt zij den behoeftige zijne legerstede, den handwerksman zijn gereedschap, den geleerde zijne boeken, den kunstenaar zijne instrumenten.

Eenigen zeggen: zij dienen tot tegengift voor den woeker. Maar wat is woeker, bestaat die wel eigenlijk? De handelwijze van den geldschieter is voorzeker niet af te keuren, wegens het bedingen van hooge interessen, indien onder interessen ook de premie begrepen is, voor het gevaar dat hij loopt van alles te verliezen, maar zij is laakbaar wegens het misbruik maken van den toestand van hen, die zich in geldelijke ongelegenheden bevinden[2]. Moeijelijk echter zal er misbruik gemaakt kunnen worden van den toestand van hen, die geld op onderpand vragen en dus altijd nog iets hebben, hetgeen zij kunnen missen. Bovendien, gelijk er nu velen zijn, die voor een bepaalden tijd, onder zekere voorwaarden en tegen vaste rente, geld schieten op onroerend goed (hypotheek), zoo zouden er ook wel eerlijke lieden worden gevonden, die, wanneer het burgerlijk wetboek dit mogelijk maakte, hetzelfde op roerend goed zouden doen.

Anderen beweren dat de banken van leening een hulpmiddel in de dringendste behoeften zijn. Het is zeker zeer waar, eerst dan mag men tot haar zijne toevlugt nemen. Ook

1 De ondervinding heeft mij dit geleerd. In de zaken, welke ik de eer had als toegevoegd raadsman voor het provinciaal geregtshof alhier te behandelen, zag ik in de meeste gevallen op de bank der getuigen lombard- en pandjeshuishouders.

2 Vergelijk ‘De Woeker, in betrekking tot staatshuishoudkunde en wetgeving,’ door Mr. P.W.H. van Sonsbeeck, en ook mijne ‘Aanteekeningen op Assurantie’, p. 2.

valt het niet te ontkennen, dat zij in enkele gevallen eenig nut kunnen doen, want iedere zaak heeft in het maatschappelijk leven hare keerzijde, maar die gevallen zijn *uiterst* zeldzaam. Immers die omstandigheden moeten zich vereenigen; hij die tot die instelling zijne toevlugt neemt moet getroffen zijn door een onverwachten nood; hij moet in eigendom hebben een voorwerp welks bezit tot voorziening in zijne volstrekte behoefte niet noodzakelijk is, en eindelijk hij moet verzekerd zijn binnen korten tijd niet alleen in zijn onderhoud te kunnen voorzien, maar zelfs iets te kunnen overleggen om het verpande te lossen.

Wanneer men zich nu herinnert de organisatie der banken van leening, gelijk die vroeger hier te lande was; hoe men niet schroomde, de interest tot 34 pCt. op te voeren, waarin het koninklijk besluit van 29 October 1826 weinig verandering schijnt gemaakt te hebben, daar er steeds eene aanzienlijke overwinst bestaat, (de stedelijke begrootingen van Amsterdam, Rotterdam en 's Hage, gewagen jaarlijks van ƒ32,000, ƒ27,000, ƒ12000,) en hoe voor de kleinere panden steeds het meest betaald wordt; dan mag men als zeker stellen, dat deze instellingen veel hebben toegebragt en toebrengen tot de vermeerdering der armoede in ons vaderland, en den wensch tot eene herziening uiten; eene herziening, welke nimmer volkomen kan zijn dan door eene geheele opheffing dezer instellingen[1].

Hetzelfde kan met eenige wijziging op vondelingshuizen worden toegepast. Het doel, dat men met die instelling beoogt: kindermoord te voorkomen, is edel en schoon; doch het voordeel weegt tegen het nadeel niet op. Het doel zal niet steeds bereikt kunnen worden. Daarentegen hoe min-

1 Het verwondert ons dat geene der dagbladen, uitgezonderd *de Toekomst*, deze onze overtuiging schijnt te deelen. Veel toch werd er bij gelegenheid der conceptwet van den vroegeren minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. J.M. de Kempenaer, in de organen der publieke opinie over deze aangelegenheid geschreven. De goed geschrevene, maar volgens mijne overtuiging op een verkeerden grondslag rustende geschriften van den Heer C.J. van Heel: *De Banken van Leening in Nederland*, zijn algemeen bekend. Het werkje van den Heer F. Swart, *Iets over de Banken van Leening*, verdient die bekendheid minder.
Onder degenen die mijne overtuiging deelen mag ik noemen *Dr. Friedrich Schmidt, Untersuchungen über Bevölkerung, Arbeitslohn und Pauperisme. M. Arthur Beugnat, Des banques publiques de prêts sur gages, et de leurs inconvéniens. Mr. Blanqui ainé, Histoire de l'Oeconomie Politique, tom. I, p.* 185. Vergelijk ook *M. Le Baron de Gerando, De la Bienfaisance publique*, p. II. L. II et I.

der zwaar men de gevolgen der verleiding doet zijn, des te meer zullen er voor die verleiding bezwijken. Ook worden behoeftige ouders in verzoeking gebragt, hun wettig kind, terstond bij zijne geboorte, aan de zorg van diergelijke instellingen over te laten. Dit leidt tot het verbreken van de heiligste banden van huwelijk en huisgezin.

Onder de mede-oorzaken, welke hier te lande de armoede bevorderen, moeten ook geteld worden de loterij en de prostitutie.

Het is te betreuren, dat de Regering van een land, waar het houden van speelhuizen is verboden, en het oprigten van loterijen niet wordt toegelaten; waar men zelfs, vrij dwaas, weddingschappen ten aanzien van het rijzen of dalen der openbare fondsen met straf bedreigt, ten behoeve van den Staat eene loterij oprigt, en het spelen daarin aanmoedigt. Waarlijk het is geen verblijdend verschijnsel, dat de loterij gedurende de eerste zes maanden van dit jaar ruim vier duizend gulden meer dan in die van het vorige, der schatkist heeft aangebragt. Het kwaad ligt minder in de misbruiken, waartoe de loterij aanleiding geeft; deze konden bij eene nieuwe regeling voorkomen worden. Het beginsel echter, waarop zij rust, is verkeerd. Immers door die instelling ontstaat de mogelijkheid, wordt de kans geboren eensklaps rijk te zijn. Hoe velen nu zijn er niet, die, bouwende op hun geluk, denken voor zich den hoogsten prijs te zullen trekken, en veel wagen, om veel te kunnen winnen. Zij verwaarloozen hunne zaken, en brengen op die wijze zich en de hunnen tot armoede en gebrek. Bovendien, de strekking van de loterij dooft den geest van arbeidzaamheid uit, versmoort de zucht tot werkzaamheid. Waarom toch zou men van den vroegen ochtend tot den laten avond werken, ten einde een weinig geld te verdienen, dewijl een oogenblik van blind geluk de toekomst voor altijd kan verzekeren. Wenschelijk derhalve is het de loterij af te schaffen; eene der veelvuldige oorzaken, waaruit de armoede hare groeikracht ontleent, zou alsdan ophouden.

Met de armoede gaat de prostitutie hand aan hand, als oorzaak en gevolg. Zoolang de maatschappij blijft wat zij thans is, zullen er steeds ongelukkigen zijn, die als schandvlekken van haar geslacht, alle eergevoel verzakende, hare gunsten voor den meestbiedende veil hebben, omdat dit, gelijk het bedelen en het spel, een hulpmiddel tegen den hon-

ger is, en eene industrie vormt, en, ik mag het haast thans zeggen, bewaart voor schande. Het is onnoodig, echtgenoot en vader te zijn, maar voldoende eene moeder, eene zuster te hebben, om afkeer en walging te gevoelen bij het schouwspel, dat die rampzaligen aanbieden. Zij ontsieren en bezwalken het ideaal, dat men in de kracht zijner verbeelding, in het vuur zijner opgewondenheid zich schept van de vrouw, die als maagd geroepen is, door de bevalligheid van haar gelaat, door de ronding harer vormen, door hare zachtheid en eenvoud, in het hart van den jongeling het gevoel voor hetgeen schoon, waar en goed is, op te wekken en te verhoogen; die als gade door hare teederheid en liefde aanspraak maakt op ons volkomen vertrouwen, en invloed uitoefent op de meeste onzer handelingen, die als moeder onzen hoogsten eerbied verdient voor de nooit rustende zorg, waarmede zij waakt voor haar kroost. De geschiedenis leert dan ook, dat in alle eeuwen die wezens met het brandmerk der verachting werden gestempeld; zij woonden in afgelegene wijken, en werden als het ware uit de zamenleving verdreven. Doch in deze eeuw van philanthropie worden zij niet alleen toegelaten en geduld, maar hebben gelijke voorregten, genieten gelijke bescherming alsof zij nooit gevallen waren, maar tot toonbeeld verstrekten van zedelijkheid en deugd. Zij wandelen en rijden langs straten en pleinen, vrij en onverlet; bezoeken concerten, schouwburgen en andere vermakelijkheden, kortom wonen waar zij willen, en doen wat zij willen. Ja, de geld-aristocratie is in ons vaderland zoo groot, dat de man, boven allen en alles te verachten, die met, in en door haar speculeert, zoo die speculatie slechts gelukt en hij geld genoeg bezit, moet voorkomen op de lijst der bevoegden tot lid van de Eerste Kamer. Men heeft wel middel gevonden, om de geheime speelhuizen te weren; en zou er nu geen mogelijkheid bestaan, door de prostitutie aan banden te leggen, te belemmeren en te bemoeijelijken, allengskens die huizen, aan ontucht en zedeloosheid gewijd, op te heffen?

Er zijn oppervlakkige verstanden, die ons toeroepen: *De prostitutie is een noodzakelijk kwaad*. Die onbedachtzamen schijnen de beteekenis hunner eigene woorden niet te begrijpen. Hij toch, die gelooft aan eene Almagt, welke de wereld uit het niet heeft te voorschijn gebragt, die de Godheid kent, bemint en eerbiedigt als de bron van alle goed,

kan zoodanige leer niet belijden. Zij leidt lijnregt tot het pessimisme; en weg dan met alle wetenschap, ontwikkeling en vooruitgang!

Mogten deze onuitgewerkte beschouwingen - want wij gaven eerder onze denkbeelden aan dan ze te ontwikkelen - iets bijdragen om de overtuiging te vestigen, dat het lijden, hetwelk ons drukt, en de rampen, welke aanstaande zijn, voor een goed deel ons door eigen schuld treffen. Mogt men leeren inzien, dat het hoog noodig is, dat men in het stuk van armen-zorg den ouden weg verlate, en een anderen weg betrede, die niet tot het communisme, maar tot het individualisme voert. Laat het volk begrijpen, dat ieder voor zich moet zorgen, en geene ondersteuning mag vragen van den Staat. Laat bij den minderen burger het gevoel van eigenwaarde, het bewustzijn van eigen kracht sterker worden door hem de vruchten zijner arbeidzaamheid te doen genieten. Hij leere beseffen, dat het misbruik van sterken drank, het opvolgen zijner driften, het najagen van genot ten verderve leidt, maar dat hij door opoffering, inspanning en vlijt alleen in zijne behoeften kan voorzien. De zorg voor de toekomst zal hem tot spaarzaamheid aansporen; om gewaarborgd te zijn voor onvoorziene rampen, zal hij treden in onderlinge verzekering-maatschappijen. Men bedenke bij dit alles, dat de hechtste steunpilaar van het Staatsgebouw is zedelijkheid, en poge die te verhoogen. Mogten de leeraars van onderscheidene godsdienstige meening geen strijd onderling voeren, maar onder de banier, welke tot leuze Liéfde voert, zich vereenigen in den strijd tegen het ongeloof, dat in den vorm van Atheïsme, Pantheïsme, Rationalisme, en ik weet niet wat al meer, zoo schrikbarend zich vertoont. Laten zij, die daartoe geroepen zijn, het volk verlichten en het *noodige* leeren, maar tevens begrijpen, dat het beter is niet dan oppervlakkig te weten. En eindelijk, mogten zij, die in de Maatschappij aanspraak maken op voorregten, welke geboorte, geld en kunde regtmatig schenken, zich vergenoegende in hun lot, het voorbeeld geven van zelftevredenheid, die de grootste waarborg is zoowel voor openbare orde als individuëel geluk.

Amsterdam, Julij 1851.
Mr. G.J.A. FABER.

Twee studeerkamers.

Elk vogeltje zingt zoo als het gebekt is.

I.

‘As je blieft, pa!’ zegt Willem, terwijl hij, van zijn schrijftafel opgestaan, naar zijns vaders bureau gaat, en twee boekjes, nog nat van de pers, overreikt.

‘He? wat blief?’ - vraagt papa, even opziende.

‘*De Gids* en de *Letteroefeningen*,’ repliceert Willem, de boekjes nog altijd vooruitstekende.

‘De *Letteroefeningen*? - geef hier, Willem!’

‘En *de Gids*?’

‘Och, jij met je *Gids*,’ is papa's vriendelijk antwoord, terwijl hij ongeduldig op zijn' lederen stoel verschikt, als iemand, die verschrikkelijk geplaagd wordt, en Willem met een *air de dedaign* naziet, die zijne schouders ophaalt, en slenterend naar zijn schrijftafel wederkeert.

Ge ziet het, we zijn op een studeerkamer. Het is billijk, dat ik u met haren eigenaar bekend maak. Wat de kamer zelve betreft, zal ik u niet met eene lange beschrijving lastig vallen. Ge kunt u b.v. de kamer van Oom *Sabeldonk* in het schetsje van den schrijver van *de Neven* voorstellen, en uwe *phantazy* is genoeg *begeistert*, om eene *Voltaire* in een hoekje te schuiven, plaats te nemen, en als *Gyges* alles op te merken. Ik doe u dus het genoegen, ú de beschrijving van de groote ramen, de damasten gordijnen, en de prachtige tapijten te

schenken, welke uw geduld zeker een geruimen tijd in beslag genomen had. Liever keer ik tot de bewoners zelven weder. *Man is study of man*.

De een der studerenden is aan een sierlijke schrijftafel gezeten, terwijl de andere aan een oude *bureau* heeft plaats genomen. De jongere - de man van de schrijftafel - is zeer *legèr* gekleed, wel wat al te *cheek* costuum voor een boekerij. De zijden *chambreloucq* met groote ruiten, en de groote zijden kwasten, die daaraan bommelen, doen u als maker een' man herkennen, die gewoon is in een academiestad te werken. De oudere zit gedoken in een groenen winterjas, in de dagen van *olim* zeer ontzien, nu tot huisjas gedegradeerd. Op het gelaat van den jongeling leest ge gedachte, vuur, leven: al is de gedachte ook nog niet de vrucht van diep onderzoek, al verteert dat vuur soms eerder dan het verwarmt, al is dat leven nog niet altijd en overal zich zelf bewust; doch wat dat alles worden kan, als het getemperd en bezworen zal zijn door degelijke studie, zegt u dat gitte oog genoegzaam, waarvan het vuur u zoo aangenaam en koesterend tegenstroomt. - Op het gelaat van zijn medgezel, tuigt het lage voorhoofd, waarover het haar sluik nederhangt, en het zielloos oog, dat u koud maakt als het op u rust, van afgepastheid en terugstootende koelheid. Het geheel levert u eene *type* voor de *sculptuur*, als ge de verwaten domheid in marmer zoudt willen uithouwen. Doch waarom ook nog langer met *Lavater* vóór het gordijn gestaan, wij die vrij *entrée* hebben ook achter de *coulisses*!

De rijk gemeubileerde kamer - wij konden er u vele zoo aanwijzen in het kapitale huis, waarop reeds door menig ingezetene van A*** gewezen is, om den vreemdeling te bewijzen, hoe mooi eene stad wij bewonen - behoort aan den Heer Hals, een der eerste geld-aristokraten der stad, - *chapeau-bas, Messieurs*! - en daarenboven, sedert hij niet meer op zijn kantoor de boeken netjes laat overschrijven, en iedere maand voordeelige *inventarissen* maakt, een blind bewonderaar niet alleen der fraaije letteren, doch (volgens eenigen) ook haar grootste steunpilaar. Zijn kantoor rustte echter op zijn' boekhouder en gaf hem volstrekt geen arbeid; en vooral toen hij zijne zaken had overgedaan, en dus zelf niet eens meer den tijd kon doorbrengen met naar onze mooije beurs te gaan, moest hij toch iets doen om den tijd te dooden. Want hoewel hij behoorde tot

..... 't gild
Der trage rententrekkers,

kon hem het couponnenknippen toch evenmin voortdurend *beschäftigen*, als het bekijken van zijn prachtig gebonden boeken en balansen. In zulk een geval wordt meestal de kunst beoefend als een *passe-temps*, waarvoor zij ook natuurlijk alleen *da ist*. Hals begon dan in zijn ledige uren - andere als die van Huygens, andere als het Romeinsche *Otium* - zich tot het opstellen van verhandelingen te verledigen, welke, gepaard met aanzienlijke giften aan de kassen der societeiten, en het lidmaatschap in alle philantropische genootschappen, hem spoedig den naam deden verwerven van een *baas in 't vak*. Die genootschapsgeleerdheid - wie onzer zou er niet de onbeperktste achting voor hebben? - bleef echter niet binnen de muren der societeiten besloten. De gewillige drukpers kwam haar te hulp - en na twintig jaar zwoegens en zweetens werd Hals aangewezen als onze grootste *literator*, de *prince der Rhetorycke*.

A propos, ik heb u nog vergeten te zeggen, dat vriend Hals ook gehuwd is. Freule Amelia Josephine Steinbach schonk den toen nog maar alleen op zijn geld pedanten koopman hare hand. Zij *encanailleerde* zich - het is zóó - doch, de hooge adel van de freule zou een schoon geheel vormen met de *gulden daalders* van Mercurius' leerling, en het waren juist deze laatsten, die der familie Steinbach ontbraken, om hunne wapenschilden bij te lichten. Arme, *arme adel*! - Mevrouw is, wat haar geslacht betreft, een stevige tak van een ouden eik; wat hare gestalte aangaat, een statige populier; en *quod ad* haar verstand - ja - zoo wat een kluwen garen, die in de war zit, zoo als Wolf en Deken ons het *inwendig ik* van Oom Dirk in de *Sara Burgerhart* beschrijven, een boek, dat de dames nog wel eens konden inzien, al is het wat verouderd - doch dit *in parenthesi*. Verwondert ge u, dat eene dame uit de *haute volée*, zoo als Mevrouw Hals, zóó weinig beteekende, eilieve, herinnert u dan de voortreffelijkheid van eene *fashionable* opvoeding, gelaten in de handen van *bonnes suisses*, en ontwikkeld onder het flonkerend feestlicht en de wilde galop-muzijk. De vrucht van dien echt waren twee spruitjes. Aan de dochter zal ik u zoo aanstonds *presenteren*, als wij den *salon*

voorbijgaan - beschouwen wij nu slechts den zoon, die, toen Papa *de Gids* niet wilde lezen, er dadelijk op aangevallen is, er uitpikkende wat hem het best *amuseren* zou, en nu bezig is met de letters te verslinden, zoo als dit meer de gewoonte is *in den rozentijd der jeugd*, als het *multa* ons dikwijls beter bevalt dan het *multum*.

De lezer van *de Gids* zal - denk ik - zoo wat drie en twintig jaar oud zijn. *Een flinke jongen, he*! roept ge onwillekeurig uit; doch als ge hem beter kendet, ge zoudt er nog gaarne bijvoegen: *Een best mensch*. Want moge in den regel de appel niet ver van den stam vallen, hier ligt hij er duizend ellen af; - met andere woorden, papa en zoonlief vormen een contrast, en hebben geen greintje *sympathie*, als waren zij de *tegenvoeters* van de Bull. Leiden heeft hem (ik meen Willem) veel goeds gedaan, en de omgang met de *sodales* nog meer dan de collegies, die hij wel eens verzuimd heeft, en ook nog meer dan die regt *joviale thées*, die hij meest altijd *negeerde*. Hij leest veel, doch wel ietwat verward, en in allen gevalle meer in *Byron, de Lamartine* en *Schiller*, dan in het *Corpus Juris, Chaveau et Faustin*, of *Lipman's wetboeken*, wier algebraïsche teekens hem doen huiveren. Papa mag hem wèl als zoon, die den onsterfelijken naam van Hals zal voortplanten, die

> Onsterf'lijk over d' aard zou zweven
> Bij 't vleugelklepp'ren van de faam.

Vooral rekent hij er op, dat Willem zijn' dichterroem zal vereeuwigen, door pa's producten in de societeiten voor te dragen - arme leden! - waarop echter weinig kans bestaat, want in het literarische verschillen zij zoo ietwat. Als wij het volgende *discours* afluisteren - ge hebt er immers geduld toe? - zal ons dit duidelijk worden. Willem toch is opgestaan, en gaat (op bevel van papa) naar 's vaders *bureau*, waarop de letteroefeningen nog altijd geopend liggen.

‘Willem!’

‘Wat blief, pa?’

‘Krijg reis de *Ines* van *Feith* en *Loots*. Ik moet van avond nog een bijdrage houden, en van mij zelv' heb ik niets klaar.’

‘Dan heb ik wat voor u, zie hier!’ - roept Willem, terwijl hij naar zijne plaats terugkeert en *de Gids* opneemt -

in dit nummer staat veel goeds, en daar het van daag eerst verzonden is, zal het heden avond voor uw publiek met een nieuw zijn.

‘*Gids*! He - wat is 'et dan?’ vraagt papa ongeloovig en met een smalend glimlachje.

‘Een paar losse verzen, een novelle en een fragment uit een drama, dat....’

‘*Drama*!’ valt papa driftig in, als ware hij door een adder gebeten, ‘en ge denkt, dat ik, voorstander van het verheven treurspel, mij met de hedendaagsche drama's zal *encanailleren*! Geef wat ik u vraag, en houd uw moois voor u; ik begeer het niet, jongentje.’

Willem pakt den maghonijhouten boekenladder krampachtig aan, en klimt er als een eenhoorntje tegen op, terwijl papa nog met verachting tusschen de tanden bromt: ‘Drama.’ - De zoon heeft spoedig wat hij zoekt. Afgeklommen, werpt hij - wel wat oneerbiedig - de deelen vóór papa's bril, met de woorden:

‘Daar dan, als u dan toch altijd gewaauwel lezen moet.’

Willem was, als een tweede *Caesar*, den *Rubicon* overgetrokken, doch hem wachtte geen triumf; want naauwelijks had hij die verschrikkelijke woorden gesproken, of papa zag over den gouden bril zijn *impertinenten* zoon aan, en hernam geheel in vuur:

‘Gewaauwel! zeg eens, jongentje, waar haal je die onbeschaamde critiek van daan?’

‘Och pa,’ repliceert zoonlief, die, ziende welk vuur hij zoude moeten doorstaan, en welke nederlaag hem wachtte, gereed is weder terug te trekken; ‘ge weet dat ik met Feith *cum suis* zoo veel niet op heb, en *ik* weet, dat u er mede dweept. We worden het over dit punt nimmer eens; de nieuwe rigting toch....’

‘Wat nieuwe rigting?’ onderbreekt papa Hals. ‘Welzeker! - het is niet genoeg dat de *democratie* in de *politiek* veld wint, men voert ze in de *literatuur* ook al in! En wat is dan die nieuwe rigting? Ik wil het weten, zeg ik u, wat gijlieden dan wel nieuwe rigting heet.’ Papa verzet zich zeer gewigtig, schuift de *Letteroefeningen* op zij, en legt er zijn bril boven op, als wilde hij de geheimen van dat gulden boekske verzegelen. Zoo bleef hij den *impertinenten* zoon doordringend aanstaren, die bescheiden hernam:

‘Ons dispuut leidt zeker tot niets; - doch als ge het wilt, *absoluut* wilt....’

‘Ja zeker wil ik het, jongetje!’ Papa deed heer zoon door dit woord gevoelen, hoe ver hij in jaren, en dus ook in kennis - *valet consequentia* - boven zoonlief stond. Deze liet zich echter niet van zijn stuk brengen, door al het *poids* dat papa aannam, maar schoof zijne krullen wat ter zijde, en een *tabourette* naast de bureau, nam plaats, en antwoordde zoo bedaard als het hem mogelijk was:

‘Hoe kan het u onbekend zijn, papa, dat zich ook in de literatuur twee rigtingen openbaren. Men heeft dit wel eens te onregte *classiek* en *modern* geheeten. De eene rigting vertoont ons de auteurs op *isoleerbankjes*, of in den derden hemel bij de *Seraphs*; de andere schenkt ons gewone menschen, die zich onder ons bewegen, opmerken, en wier *Aufgabe* het is, goede leden te zijn der maatschappij. Het gaat er mede, als met de Wijsbegeerte, die over *atomen* zwaarmutst, of in de harten der menschen zetelt: als met het *Statue*, dat ons leven vertoont, of altijd een klomp marmer blijft.’

‘Dat is zeker ook weer uit *de Gids* gestolen,’ bromt papa, ‘doch ik houd niet van dien omhaal van woorden en gerekte beschrijvingen.’

‘Omhaal van woorden, gerekte beschrijvingen, zie daar juist, waarom mij Feith *cum suis embeteren*. Zij hebben feiten gekozen, en positiën gevormd, doch die positiën zijn niet geworden als het allerliefste groepje, dat op mijn kamer staat, en u vrolijk maakt als ge het aanziet, doch groepen als de *Laocoön*, die geen aangenamen indruk maakt, of als de beelden van de fontein op onze buitenplaats, die je koud maken als je er naar kijkt.’

‘Welzeker, het jonge Holland spreekt altijd van karakter en vooral van studie - dat was anders in mijn' tijd, dat verzeker ik u,’ zegt papa veelbeteekenend.

‘En is het dan niet goed,’ zegt Willem, ‘meer gloed en leven in de kunstgewrochten te brengen, ze aangenaam voor te stellen, zoodat elk oog op u gevestigd is, elk een aangenamen indruk bekomt, en elk zich vermaakt? Handeling te schilderen, waarin men gaarne deelt? Is het niet loffelijk, een lieven, behagelijken vorm te hebben, en alles de frischheid en kleur der jeugd te doen dragen, met eene openlijke oorlogsverklaring aan den *Jan-Salie-geest*?’

‘Ongetwijfeld,’ is het *sarcastisch* antwoord, ‘dat is alles *éclatant*: de Fransche school en de *vaudeville* is een sieraad der literatuur.’

‘Waarom niet? Het is iets *légèr's*, iets *amusants*, dat Feith en anderen missen, verscholen als zij zijn in hun deftigen zwarten rok. De *Seraphs* en de *wurmen*, door Fokke Simonsz. in zijn “Moderne Helicon” reeds ten toon gesteld, doen mij inslapen.’

‘Dat statige, dat verhevene, bevalt u dus niet, nieuwlichter daar ge zijt, - alles moet los en luchtig wezen. Zelfs de heerlijke Alexandrijn wordt verguisd, en Klopstock's verhevene taal heet bij de jongeluî *embétant*. O gruwel! Doch ik wil niet langer met u redeneren. Kom me echter nooit weêr met je revolutionaire idées aan boord. Op het laatst zou *ik* ook al door mijnheer *gecritiseerd* worden, *ik*, die sedert twintig jaar overal werd toegejuicht.’

‘Dat niet, papa! De zaak is mij daarenboven duidelijker dan ik ze welligt kan uitdrukken. Ik min het *légère*, het aangename, en houd meer van de *frac* dan van den zwarten rok. Heb ik gedwaald, het is ter goeder trouw. Doch laat ons eindigen, wij worden het toch nimmer eens, en dus....’

Willem had zijn vader gegroet, en was gereed naar de deur te gaan toen papa opzag.

‘Waar gaat ge nu weêr zoo vroeg heen?’ was de humane vraag.

‘Ik heb August beloofd koffij bij 'em te komen drinken.’

‘August! August! - ook al zoo'n *liberaal* - en deze is de ergste. Dat volkje bederft u. Zij meenen zóó hoog te staan, dat ze op mannen als ik en anderen denken te kunnen nederzien.’

‘De vraag is, papa, wie zich meer te beklagen heeft - denk maar reis aan die voorrede....’ riep Willem ietwat bits.

‘Al wel, deugniet, laat mij met vrede en houd in het vervolg uwe dwaze *opiniën* voor u zelven, hoort ge....’

De vertoornde literator was peersch van nijd geworden op den naam van August, en Willem, die zeker krachtiger gesproken had, zoo hij niet geweten had dat hier *Hopfe und Malz* verloren was geweest - de ondervinding had het hem te dikwijls geleerd! - vertrok schielijk, blijde dat hij zóó spoedig den slag ontvlugten kon, waarin hem toch altijd een bittere nederlaag wachtte. Hij wipte de trappen op naar zijn slaapkamer, en kwam weldra, gelaarst, gestokt, gekapt, *enfin*,

zoo als ge ze wel op de *Overalbijtjes* ontmoet - weder boneden. Neuriënd liep hij den gang door, al was zijn zang ook bloot een masker om zijne *landerigheid* te bedekken, en wipte even in de zijkamer aan, waar zuster Marie bezig was met het borduren van een bloemstuk voor den kostbaren band om papa's tweeden dichtbundel, (prijzenswaardige voorzigtigheid!) alleen voor vrienden en bekenden gedrukt. Wat kennen de dames toch ras het zwak van het andere deel der schepping! Hoe'n fijne tact bij hare *cadeautjes*! - Willem lag de hand op haren schouder, terwijl zij over haar borduurraam gebogen was; zij sloeg de oogen op, en - ja! *en* - wij zien oogjes, die wij met Hooft toeroepen:

Vonken foely van de git
Gitjes met uw gouden pit,
  Bliksemt niet zoo fellek,
Dat het hart dat u aanbidt,
  't Eenenmaal verwellek.

Lieve..... ghy moordt
't Harte dat u toebehoort
  Met die lieve lonken.
Zoo mij niet een troostigh woordt
Komt in 't hart geklonken.

Maar misschien zijt ge getrouwd, Lezer! en dus zal ik u alleen nog maar vertellen, dat zij met een stemmetje, dat haar mondje eer aandeed, Willem *Bonjour* wenschte, doch toen ze de rimpels op zijn voorhoofd zag, er dadelijk op liet volgen:

'Wat zie je zwart, Willem, - heb je een spook gezien?'

'Ja, het spook van het vooroordeel. - Pa....'

'Ah zoo! weêr een dispuut. Och Willem, doe dat toch niet weêr, want gij beide wordt het nooit eens, en ik zie dan van weêrskanten maar zwarte gezigten. - Waarheen zoo vroeg?'

'Naar Gust - ik zou bij hem koffij drinken.'

'August!'.... Marie scheen 'em te kennen. Was papa peersch geworden van ergernis, toen hij dien naam hoorde, Marie werd rood bij het woordeke *August*. Dit verschil van kleur laat zich zeer gemakkelijk *expliceren*. August had nog nooit iets van Hals in zijn societeit voorgedragen, waar papa echter *honorair*-lid was; hij had hem nooit *gefeteerd* als de anderen, en zelfs onlangs hem in het *** blad

à l'Anglaise à faire genomen. Arme August! wildet ge dan het vooroordeel den kop indrukken, en den speelpop des volks vernielen? - Vruchteloos pogen! - Papa hoorde sinds dien tijd den naam van August niet, of zijn gelaat werd peersch van verontwaardiging! - Marie daarentegen had August dikwijls met genoegen gehoord, hem meer dan eens gesproken. Zij was een meisje, dat gaarne een *discours* had, en zij had dus spoedig achting opgevat voor August's degelijkheid. Verleden winter had zij - en dit was het gevaarlijkste van alles - met hem gedanst, en onder de *touren* gesproken, *zeer veel* gesproken. De gedachte daaraan deed haar een blosje krijgen.

'August!' - zeî dan Marie, doch voegde er dadelijk bij - groote gave der dames om het gesprek te *tourneren* waarheen zij willen! - 'ge blijft dus hier geen koffij drinken.'

'*Merci ma chère*, ik heb eens behoefte aan een degelijk *discours*.'

'Verpligt voor het streelend *compliment*, heer broeder. Ga maar spoedig; gij heeren der schepping ziet toch altijd zoo'n weinig *en dedaign* op ons arme vrouwen neêr.'

'Nu dan *à revoir*.... Ook de complimenten doen aan Gust?' vroeg de schalk, terwijl hij nog even door de reet van de deur keek.

Marie boog over haar werk heen, laag, zeer laag. Haar hart had ze gaarne aan broêrlief opgedragen, die complimenten, doch deze was reeds den stoep afgesprongen, en op weg naar zijn vriend.

Het eerste woord, dat papa bromde, toen hij zijne koffij *plus* een eijerdoijer opslurpte - probaat voor voordragers! - was:

'Die *impertinente* jongen, - dat was anders in mijn tijd. Verbeeldt u (zich tot zijn *ander ik* keerende), daar heeft Willem dezen morgen.....' en nu volgde een lang gerekt verhaal à la Wagenaar - ook iemand van den ouden tijd - van het gesprek dat wij afluisterden. Het was u zeker niet *interessant* genoeg om het nog eens te hooren, vooral zoo als het nu werd herkaauwd. Ik blaas dus liever op mijn fluitje, en laat een *changement à vue* maken.

II.

De tweede kamer, waar ik u binnenleid, is die van August, een *intimus* van Willem, en als hij student. Het is zóó - wij vinden hier geene *Voltaires*, damasten overgordijnen, die Gods lieve licht noode doortogt gunnen, of smyrnasche tapeten - doch ik ben hier veel meer *à mon aise* dan bij Hals. Waarom? Ja, dat weet ik u niet onder woorden te brengen, Lezers! Zou de vertrouwelijke gouwenaar, die naast de geurige *Varinas* op de tafel ligt, iets gezelligs en huisselijks hebben? Of rust mijn oog welgevallig op die eenvoudige boekenkast, wier *papieren kinderen* echter lang niet zoo prachtig zijn gekleed, en met lang zoo veel goud niet prijken als die, welke wij in de maghonijhouten kasten van Hals aantroffen? Of wel is de *grata negligentia*, waarmede de papieren en boeken door elkâar liggen, mij aangenaam? Ik weet het niet, ik herhaal het, doch ik weet wel, dat ik hier t'huis ben. Alles aâmt iets gezelligs, iets huisselijks, iets *comfortables*, dat u onwillekeurig langer zou doen blijven, dan mama of vrouwlief aangenaam zou zijn, die u, wetende waar ge heengingt, de boodschap medegaf: ‘Precies vijf uur eten, hoor!’

Op de tafel ziet ge Göthe, Shakespeare, Horatius en Vondel liggen. - Bravo August!

En de bewoner zelf? - Er spreekt u uit dat beteekenisvol gelaat diepe ernst, degelijkheid en studie toe. De man zou voor iemand, die liever het uiterlijk beschrijft dan het *inwendig ik*, niets bijzonders hebben. Dien was papa Hals veel *interessanter* figuur; - ons niet.

In het midden der kamer wacht het *déjeuner*, waarop Willem is *geinviteerd*, dien wij weldra den welbekenden trap hooren opvliegen - o! men kent zijne vrienden zóó aan hun binnenkomen! - en bij August zien *oploopen*, die, dadelijk van zijn schrijftafel opgestaan, zijn vriend regt *joviaal* de hand toesteekt, en terwijl Willem wat over de warmte klaagt, en hoed en *badine* op de *canapé* werpt, een stoel aanschuift, en de *porte sigare* overreikt, waaruit zijn gast spoedig een geurigen *Byron* genomen en aangestoken heeft.

‘Ik kom vroeg he? - pas half twaalf!’

‘Des te beter - ik was toch thuis.’

‘Ik ben van pure landerigheid weggeloopen. Van mor-

gen had ik met papa weêr een *dispuut*, dat me gloeijend geërgerd heeft.'

'A bah! dat 's je eigen schuld. Waarom gedisputeerd als je vooruit weet een dam van vooroordeelen te moeten doorbreken, waartoe ge nooit in staat zijt. Twintig jaar lang is je papa toegejuicht en heeft elk *ja en amen* gezegd als hij sprak, en ge wilt nu in één uur hem bewijzen, dat die twintigjarige roem ijdel was? Wees toch zoo dwaas niet, Willem!'

'Ja, maar verbeeld u, eerst kiest hij de *Letteroefeningen* voor *de Gids*, en zit daar bepaald een uur in te lezen.'

'Welnu, als het een hem begrijpelijker is dan het ander....'

'Daarop... en dit was toch waarachtig wat al te *bizarre*, verdedigde hij Feith *cum suis*. Feith! - de naam alleen doet je slaap krijgen! Ik stond het *légère*, het aangename voor, en stelde dit als mijn ideaal der kunst. Papa werd woedend en houdt nu zeker aan mama een *jeremiade* op de *impertinence* van het aankomend geslacht.'

'Maar dan heb je ook zelf je zaak bedorven, Willem! - gij bemint alleen dat, wat los en vrolijk is, en een aangenamen indruk achterlaat; papa alleen dat wat koud en afgepast is. Denk om het:

> Incidit in Scyllam, dum evitaret Charybdin.'

Waarachtig alweêr een *dispuut*, het schijnt dat ik heden met niemand kan *sympathiseren*. Doch dan roep ik u hetzelfde toe wat papa mij straks toebromde. 'Bewijs, vriendje, "bewijs!"'

'Ge weet het wel, dat ik het als een groote fout aanzie, als eenig kunstwerk koud en dood is, en geen snaar van uw gevoel aanroert, maar ik geloof daarom niet dat men genoeg doet, als men zich ten doel stelt bloot te *amuseren*. Ge verlaagt den kunstenaar dan tot hansworst, de kunst bestaat niet als een *amusement*, doch als een onmisbare gaaf voor den mensch, om diens aesthetisch gevoel te vormen, dat niet minder geacht mag worden dan het waarheids- en zedelijk gevoel.'

'*Concedo*' - valt Willem in - 'doch kunt gij dan *het graf* van Feith lezen - geheel uitlezen?'

Waarachtig niet - Feith begreep niet zoo geheel wat de eischen zijn der kunst. Wij vinden dat zijn toilet dikwijls al te deftig is en *hij zelf preekt* waar hij *anderen* had moeten

doen *handelen* en *spreken*. Anderen, die later leefden, trachtten naar iets hoogers. Zij *abstraheerden* zich en gaven een ‘afdruk van de natuur, die ze vlijtig waarnamen.’

‘Zoo als uw Shakespeare en Göthe's *Egmont*, niet waar?’

‘Waarom niet? hebben die twee ijsbrekers niet den oorlog verklaard aan de gezwollenheid en de zinledige *bombastiek*? en al vinden wij nu bij latere *auteurs* soms minder *lyriek*, daar de kunstenaar zich zelv' verloochent, om één te zijn met zijn personen; wij treuren er niet om, want wij hebben meer waarheid, en een bepaald gronddenkbeeld, waarin zich de *individualiteit* des schrijvers heeft uitgedrukt.’

‘Doch al vindt ge Feith stijf en koud, dan zal men toch niet kunnen *negeren*, dat er verduiveld veel moois in is, veel *dichterlijke idees*.’

‘Och Willem,’ - vervolgt de gastheer, ‘dat is een woord; waar ieder meê schermt. Ik waardeer eene goede *descriptie*, ik acht eene keurige *dictie*, want ik wil geen krijgsheld in triumf rondgevoerd zien op een mestkar, en de taal is het voertuig der gedachte; doch terwijl anderen dit ook erkenden, nam men *a peu près* den vorm voor de poëzy, en was iets sierlijk uitgedrukt, dan heette het een *dichterlijk idee*. Ik geloof, dat de voorstelling sierlijk en keurig kan zijn, doch dat het waarlijk dichterlijk denkbeeld dieper ligt dan in den vorm; dat het het *hoofdidee* is, dat het stuk bezielt, er eenheid in brengt, er leven aan geeft, en daartoe bloot het *descriptieve* dienstig maakt.’

‘Ja, Gust, als ik u of een ander dikwijls hoor spreken, dan wordt het mij hoe langer zoo raadselachtiger, dat Feith of anderen van zijne soort nog heden zoo bewonderd worden. - Zeg b.v. maar eens in gezelschap, dat ge niet met *het graf* dweept, - en ge wordt dadelijk een *paria* in de kunst.’

‘Ja, was het nog maar alleen in gezelschap; doch mannen van het vak *ut dicitur* - nemen het je even euvel af. Zelfs is het de *Aufgabe* van eenige werken *Laudatores temporis acti* te zijn.’

‘Maar hoe drommel is het mogelijk? is men dan blind?’

‘Het is best mogelijk, Willem!’ - zegt Gust, terwijl hij de *porte sigare* overreikt en *Byron* N°. 2 aangestoken wordt. - Het *dom gemeent* gewoon geraakt aan bonte schilderij, zal niet dadelijk de *Scheffers* of de *Israëls* bewonderen. De waarheid is het algemeen te *abstract*. Het natuurlijke -

dass spricht von selbst - geeft u de natuur, doch die de natuur afteekent, geeft u onder het schijnbaar eenvoudige, een diepe studie van den mensch. Die fijnere *positiën* nu gaan verloren voor het publiek, dat alleen de grovere opmerkt. Het ligt dus in den aard der zaak, dat men liever een purperen mantel dan een keurig, doch eenvoudig gazen kleed hoort beschrijven.

'En daarbij komt nog' - vult Willem aan - 'dat men later de studie en de kritiek bij de kunst aanwendde. Men ging vroeger gaarne meê op de *Icarus-vleugelen*, en kwam dan, o! zoo hoog, bij de *Seraphs* te land; men rookte *opium*, en werd bedwelmd; terwijl men heden wel liever een glas *Cantamerle* drinkt, dan watermelk, doch ook gaarne bij zijne *positiven* blijft en eens uitrekent, hoe lang de val wel wezen zou, als de vleugelen van wasch eens smelten.'

'Goed gepleit, Willem! Ik geloof ook, dat de critiek heden weegt en wikt, schift en scheidt, en degelijkheid en grondige studie wil. De dichter is niet meer iemand, die in ledige uurtjes versjes fabriekt, die hij dan, - *conferatur* de voorrede - op aanraden van even dichterlijke vrienden in het licht geeft - neen! hij is geleerde in zijn vak - geleerde in het onderwerp dat hij behandelt - geleerde in de wetenschap van het schoone.'

'En dan de historische schetsen - zegt Willem - hoe hemelsbreed verschillen die niet met de vroegere. Nu is er handeling in, men leest ze met genoegen; de anderen verveelden u.'

'Ge zijt nog niet bekeerd en misschien wordt ge het nooit - ik trek mijne handen van u af,' zegt Gust lagchende.

'Doch waarin wij het dan toch eens zijn, dat is in den oorlog, dien wij tegen het *plebs* voeren, dat voor het gouden kalf knielt en den waren God niet wil leeren kennen. Jammer maar dat wij, hoe goede Luthers wij zijn, het nog niet ver gebragt hebben.'

Hervormingen zijn ook het werk van eeuwen, niet van dagen of jaren, en laten wij in dien oorlog niet *al te* voortvarend zijn. We mogen het Feith niet euvel duiden, dat hij niet zoo hoog stond als lateren, die op zijne grondslagen konden voortbouwen, evenmin als wij het Wagenaar kwalijk zullen nemen, dat wij *nu* eene andere geschiedenis zouden verlangen als de zijne is.

Tempora mutantur et nos mutamur in ipsis.

‘Waarachtig, Feith *cum suis* deden veel goeds; de fout van hunne bewonderaars - *plus royalistes que le roi*, - is slechts dat zij meenen, dat men de oude school huldigen moet, nooit vooruit mag gaan, maar op één plek moet blijven; dat het oude goed is - waarom? - omdat het oud is.’

Het werd zoo eindelijk tijd ook eens hulde te brengen aan het *materiële*, en de koffijtafel te naderen. Hierdoor werd het letterkundig *discours* afgebroken - waarover onze Lezers welligt niet treurig zijn. - Was het wonder dat, nadat op het altaar van Minerva geofferd was, ook de godin der liefde niet vergeten werd, die door August in Marie Hals werd aangebeden. Over haar met iemand te spreken, die haar dagelijks zag en sprak, was dat geen zaligheid voor den verliefden Gust? Het zal ons dus niet verwonderen - ons, die toch ook wel bij ondervinding iets zullen weten *von die nämliche Leidenschaft* - dat de koffij koud werd, en de gastheer daarentegen meer en meer in vuur geraakte. Willem - hij had een goed hart, die Willem - luisterde aandachtig, hoewel hij niet altijd de verrukking zijns vriends deelde, en antwoordde op alle vragen: of er wel aan ons gedacht werd? - of men ook kleurde als onze naam werd genoemd, enz. enz., met voorbeeldeloos geduld; toen het echter al drie uur gepasseerd was, geloofde de gast, dat de zaak, die dagelijks tusschen hen beide besproken werd, tot genoeg helderheid gebragt was voor dien dag, te meer, daar zij altijd stuitten op die leelijke *recensie*, welke papa Hals nog zwaar in de maag lag, en welke August niet kon doen vergeten. Het was Willem dus niet onaangenaam, toen een bekende tik op de deur nieuwe gasten aankondigde, en na het gewone *Entrez*, Rudolf en Eduard binnentraden, die de groote vacantie ook bij de *oudelui* in een zalig *dolce farniente* kwamen doorbrengen.

De nieuwe gasten waren *contrasten*. De een, Rudolf, geleek een stevig gebouwde Hollander, Eduard een tenger Franschman. De een toonde u in zijn *toilet* de bezadigdheid en de eenheid door verscheidenheid, de andere had den regenboog zijne verschillende kleuren afgezien. Rudolf steunde op een stevigen bamboes, Eduard draaide een dun *badinetje* tusschen de vingers, die in fijne witte *glacé* handschoenen waren gestoken. Inwendig verschilden zij zeker niet minder dan het uitwendige, doch dat zullen wij uit hun *discours* beter kunnen opmaken.

‘O! foei,’ zegt Eduard, terwijl hij op de *canapé* nedervalt, ‘is dat *flaneren*. - Heb je geen *madeira*, Gust? Die verwenschte visites.’

‘Waarom maak je ze ook,’ bromt Rudolf, ‘ik *negeer* zoo veel zoogenaamde vrienden.’

‘En ge leeft nog? - kerel ze hadden mij al lang gesteenigd, als ik me niet eenmaal 's weeks liet aandienen.’

‘Ja, Ru heeft gelijk’ - zegt August, terwijl hij de *madeira* voor zijne gasten uitschenkt - ‘het is mij ook *finaal* onmogelijk om visites te slaan.’

‘En dan het *discours*, 't is om van te ijzen,’ vervolgt Rudolf, ‘het weder, de bals, de thee's de toiletten, de buitenplaatsen, de engagementen, het handelsblad, de fondsen enz. enz. He! zoo flaauw!’

‘Ja, en is het dan een enk'le reis, dat de kunst op het tapijt komt, dan hoort ge niets als over de fransche *opera's*, fransche *drama's*, fransche *Romans* en fransche *Vaudevilles*. Sloof u dan maar af om dat volk te bewijzen, dat Sue u volstrekt niet *interesseren* KAN, en hun volstrekt niet *interesseren* MOEST; ja wel, zij neigen zeer *fashionable* en zeggen, nadat ge een half uur geredeneerd hebt: “maar het is toch heel mooi, Mijnheer.” Vraagt ge dan waarom? dan is het antwoord, omdat het de verwachting spant, *amuseert*, den tijd doodt, en achter uw rug heet ge een *pedant*, een criticus, een tweede.....’

‘En dan zeg ik je *in je bijzijn*, dat je een gruwelijke criticus bent, Gust’ - valt Eduard in. - ‘Wat drommel, is de fransche school u niet goed genoeg, wat zal het dan wel zijn? Waar vindt ge meer gloed, meer leven, als in de Lamartine en Victor Hugo; waar die handeling en *contrasten* als in het fransche drama? Dweept ge ook al met Feith en Hoogvliet, terend op den roem uwer voorvaders? Voorzigtig, Gust, word geen Criticus, want dan gaat ge onder als *auteur*.’

‘Drink eens voor den schrik, amice,’ repliceert August, terwijl hij zijn vriend diens glas overreikt, - en denk dan nog eens na. Je verwart den boêl en spreekt over de fransche school en het *drama* in één adem dóór. Welnu,

> Stae mij toe dat ik u daarop dien.

‘Willem en papa Hals kunnen u getuigen, hoe ik over de pogingen der vroegere *auteurs* denk. Wij hebben ze, voor

ge kwaâmt, juist *à faire* genomen; maar ik sta toch gaarne tusschen u en papa Hals. *Medium tutissime ibis*. Uwe Franschen zijn van de grootste stijfheid en koelheid - herinner u Racine en Corneille, - van de meest afgepaste koelheid en koude *bombastische lyriek* overgeslagen tot de grootste zenuwachtige overspanning. Zij hebben het marmer niet tot mensch gemaakt, doch hebben het publiek *geëlectriseerd*, en de stijve geharnaste man niet een rok gegeven, waarin hij zich bewegen kon, doch tot hansworst verlaagd. Toen dat *monstergenre* eenmaal bekend was, en den ligten Franschman *frappeerde*, riep geheel Parijs - *et Paris c'est la France* - “nog meer liedjes van Bisschop T.” Men verviel tot een ander *extrême*, en het ging er mede als met het ligchaam van den dronkaard, dat telkens meer dranks behoeft, om de verzwakte zenuwen te spannen.’

‘Dat ziet men ook aan Sue, die hoe langer hoe akeliger wordt,’ vult Willem aan. - ‘Dumas, de stoomschrijver, *ad idem*.’

‘En uw mooije treurspel, - hoe veel *actie*! - hoe veel karakter en leven, niet waar?’ vraagt Eduard spottend. Neen, eere het *drama*!

‘Het drama? Nu ja, noem het zoo ge wilt. Ik schenk u den naam, en houd mij aan de zaak. *Drama* is handeling, en daar bij iedere handeling de *auteur* zich moet *abstraheren*, is het treurspel, blijspel, tooneelspel - of hoe wilt ge het noemen? - niet meer één groot lyrisch gedicht, doch een beeld van het leven, waarin niet de schrijvers, doch de handelende personen optreden. De alleenspraken, waarvan men *migraine* krijgt - denk b.v. aan *Gijsbrecht* - of de langgerekte verhalen, waarin de een den ander kon toeroepen:

> En daarom 'k zeg het u, omdat gy het reeds weet,

werden verbannen. Het publiek vond het beter de natuur te zien afgeschetst, en te *zien handelen* dan te *hooren redeneren*. Frankrijk echter was met die natuur niet lang tevreden, en wilde iets dat nog *piquanter* was, en ziet dáár de *melodramas*, tooverballetten, en *ick en weet niet wat* geboren! Als ge dus Vondel zelfs - onzen grooten Vondel van het tooneel wilt verbannen, ik roep *Concedo*, want zijne stukken zijn geene *dramatische* produkten; doch wilt ge liever melodrama's, of mislukte vertalingen van nog meer

mislukte Fransche *horreurs* opvoeren, dan ben ik het met Rudolf eens, *dien ge met geen stokken naar den* VAUDEVILLE *kunt slaan*, zoo als mijn vader altijd van zich zelv' zeide.

Het wonderlijke, het *mysterieuse* in het *melodrama* is het juist niet wat mij ergert,' zegt Rudolf, 'ik loop hoog met het *drama*, zoo als Gust het heeft voorgesteld, doch ik geloof, dat men de stof te veel uit het dagelijksch leven put. Onze tijd is prozaïsch; en wil de dichter zich vrij bewegen, dan moet hij zijn onderwerp uit het verleden kiezen.'

'Waarom,' vraagt Willem, 'zou, even als den reinen alles rein is, zoo ook den dichter niet alles *poëzij* zijn? Wat Midas aanroerde werd goud; zou zoo ook niet alles een dichterlijk waas bekomen, als de kunstenaar het aanroerde met zijn tooverstaf?'

'Dat is zóó,' zegt Rudolf, 'doch de eene tijd biedt veel meer grootsche tafereelen dan de andere, is rijker in aanschouwing, en eigent zich meer voor *poëzij* of kunst.'

'Ik geloof,' vervolgt de gastheer, terwijl hij het *restantje* van de flesch in het glas van Eduard doet overgaan, 'ik geloof, dat er in het verleden veel *poëzij* ligt. De eerste kiemen der beschaving, de *overgangsperioden*, de volken in de kindschheid, de ridders door dweepachtige godsdienst, dweepachtige liefde en dweepachtigen moed bezield, ontsluiten u een tooveroord voor de kunst. Wij spreken natuurlijk alleen uit een *aesthetisch* oogpunt. Maar ook het heden biedt ons groepen, die ge schilderen *moet* zoodra ge ze ziet, en die teekening, door een meesterhand ontworpen en voltooid, zal voor die, welke aan vroegere tijden ontleend is, zeker niet onderdoen.'

'Natuurlijk,' vult Eduard aan. - 'En als het daarenboven waar is, dat de kunstenaar in zijn kunstwerk zijne *individualiteit* uitspreekt, hoe kan men hem dan toeroepen, als zijn gewrocht aan al de eischen van het schoon voldoet, en elk verrukt: "het is heerlijk, doch ik had een ander onderwerp gekozen." Hij zou ons antwoorden, dat wij daarom ook een andere rigting volgden, en elk zijne *individualiteit* uitsprak.'

'Dat geloof ik met u,' zegt Willem, 'de eenige vraag kan zijn: "voldoet het aan de eischen der kunst?" *und weiter nichts*.'

‘Ferm gepleit, amice!’ antwoordt Rudolf, ‘en kiesch daarbij. Ik begrijp waar ge heen wilt. Ge spraakt tegen mij, en over mijnen smaak voor de midden.....’

‘We spraken in het algemeen,’ zegt Gust, terwijl een onmerkbaar lachje om zijn mond speelde.

‘Hoe het zij,’ valt Willem in, terwijl hij zijn glas uitdronk en een nieuwen *Byron* opstak *onderweg*, ‘Gust, dunkt me, heeft gelijk. Laat ons de *polemiek* daar laten, en om te beginnen ga ik naar huis, want het is kwart voor vijf, en als ik te laat kwam, zou ik met papa in oorlog komen, die - zich tot Gust keerende - mijne *impertinence* van van morgen zeker nog niet vergeten heeft.’

De andere vrienden volgden Willem's voorbeeld. Gust zeide, ‘dat hij spoedig eene *visite* zou maken.’

‘Aan papa?’ vroeg zijn vriend.

‘Neen..... aan de..... dames,’ stotterde August.

Des avonds trad Papa Hals onder daverend *applaudissement* op den verheven *catheter*, en las het laatste bedrijf van ‘Ines de Castro’ voor. De gespannen verwachting werd niet te leur gesteld; doch toen hij aan de treffende regels kwam, waar Pedro den dood zijner vrouw (Ines) wil wreken, en, *uit een droom ontwakende, bijna zinneloos, met de hand op het hoofd van de vermoorde Ines*, uitroept:

> Tot dat hij voor mijn wraak, 't gemarteld ligchaam buig',
> En ik op zijnen romp voor 't eerst van vreugd weêr juich!
> o Zoo door zijn gekerm mijn ziel ooit werd bewogen,
> Zweef dan, vermoorde deugd! zweef ijlings voor mijn oogen!
> Toon mij deze open borst, dit heilig bloed dan aan,
> En 'k zal op nieuw, natuur, de menschlijkheid versmaân!
> 'k Zal nog met meer genot, meer wellust dan te voren,
> Zijn pezen knarssen, ha! zijn beend'ren kraken hooren,
> Zijn tong hem kaauwen zien, en zoo ik dan nog lij,
> 't Zal zijn, dat, met zijn kracht, zijn smart niet eeuwig zij!
> Ik zwoer een feller wraak, stond dit in mijn vermogen -
> En nu, nu bloed, nu bloed. - Ja, 'k voel mijn tranen droogen.

toen was er aan de toejuichingen geen einde, en elk wenschte van harte met den dichter en voordrager, dat Pedro weldra *zijn vijand zijn tong mogt zien kaauwen*. Eduard ging niet naar de Vaudeville. - Willem had Scribe en Dumas weggezet, en las in Shakespeare. - Rudolf liet eene *legende* liggen, om Bulwer's *Caxton's* in te zien. Marie las in

‘de Gids,’ die met de andere tijdschriften van de studeerkamer naar de huiskamer verhuisd was, en tuurde zeer lang op een paar blaadjes, waarin ze eene bekende hand meende te herkennen. August zelf *corrigeerde* een laatste proef voor een bundel gedichten, die eerstdaags zoude verschijnen, en dacht aan de familie Hals.

III.

‘*Die toepassingen, die toepassingen*!’ hoorde ik wel eens door eenige vrienden zeggen. Ik roep nu uit: ‘*die ontknoopingen, die ontknoopingen*!’ Want het eind van mijn verhaal zal u haast *te* eenvoudig wezen, temeer, daar men tegenwoordig daar niet aan gewoon is. Doch zou ik tegen de waarheid zondigen? Zou ik papa Hals in den droom den Engel Gabriël laten zien en spreken, en een *Deux ex machina* gebruiken, om een schitterend slot aan mijne vertelling te krijgen? Het is wel jammer, dat die voor schrijvers zoo gemakkelijke gewoonte ook *dahin* is, en ik zou ze gaarne in het leven terugroepen, als ik niet der waarheid getrouw wilde blijven. Want *Rien n'est beau*..... en hetgeen er verder volgt.

August dan had een bundel op de pers. Vóór dien bundel was een vers, en dat vers was aan Papa Hals, die goedgunstig de opdragt had aangenomen. Wat werden August die uren lang, dat hij opdragt en vers schreef!

> De letters bloosden op 't papier.

en geen slechter *product*, dan dat, wat hij toen bijeenlapte, had hij ooit vervaardigd! Toen hij een in quarto gebonden deel, verguld op sneê, in rood marokijn, papa aanbood (hij wist dat deze op het uiterlijke zag), was het hem of hij voor het Provinciaal Hof voor *faux* teregt stond. De arme jongen was het niet gewoon anders te spreken dan hij dacht! Hij stond de proef moedig door, en wij geven hem gaarne de martelaarskroon. Papa was opgetogen over de eer: hij vond August toch ‘een aardig jong mensch, zoo bescheiden, zoo *sedaat*, en veel winnend bij nadere kennismaking.’ - Bij het uitgeleide werd hem verlof gegeven zooveel te komen als hij wilde, papa zoude hem gaarne verder

protegeren. - August maakte van dit verlof vlijtig gebruik, en slikte menig product van Hals met stille onderwerping. - Na anderhalf jaar was het in de studentensocieteit te L. algemeen bekend, dat August Verburg en Maria Hals *geëngageerd* waren.

Die drommelsche Willem had zeker geklapt!

Papa maakte bij die gelegenheid een gruwelijk lang vers, in statige Alexandrijnen. Willem's heilwensch was vrolijk en onderhoudend, die van Eduard gloeijend overspannen, en van Rudolf ontving de bruidegom eene legende uit den riddertijd.

Het discours op de kamer van Gust had dus weinig geholpen.

J.A. MOLSTER.

Buiten.
Drie Liederen van J.P. Heije.

I.

Boeijen kommer, vrees of smart
U met ijzren banden,
Wordt het u te bang om 't hart
In uwe enge wanden;
Open deur en venster ras,
Spring er uit naar buiten,
Zie eens, of 't niet mooglijk was,
't Leed er in te sluiten.

Drink dan eerst een volle toog
Levenslucht en geuren;
Zie eens rond met open oog,
Of gij de Aard ziet treuren;
Sla dan naar des Hemels boog,
Waar de starren prijken,
Vrij, maar vroom, den blik omhoog...
En uw leed zal wijken.

o Natuur! uw trouwe borst
Heeft mij nooit bedrogen;
'k Heb er steeds voor iedre dorst
Laafnis ingezogen:
En - als 't kind aan Moeders schoot,
Schreijend ingeslapen,
Had ik weêr bij 't morgenrood
Al mijn leed verslapen.

II.

Nu rust ik uit - nu rust ik uit
In bloemen en in geurig kruid;
En nu ik u ben ingegleden,
o Donzen bed, satijnen peul',
Nu voelen eerst mijn kranke leden,
Hoe gij mij zijt tot baat en heul.

Trouw hondje! - gij, gij wist het wel! -
Het scheen mij enkel dartel spel,
Als gij uw neusje in 't gras gingt steken: -
Maar nu, nu weet ik wat het was,
En hoe de kwalen en gebreken
Genezen door dat groene gras.

En sla 'k, zoo liggend, dan mijn oog
Naar 't helderblaauw van 's hemels boog,
Om 't koestrend zonlicht in te drinken,
Dan is 't, of in die zee van gloed
Mijn ziel wil zinken en verzinken,
Tot ze in den Hemel landen moet.

Maar als dan 't oog verblind zich sluit, -
Roep ik in dankbre blijdschap uit:
Heil! dat ik nog op aard mag wezen!
Dat ik - een stumper als ik was -
Nu, haast van alle leed genezen,
Nog liggen mag in 't groene gras!

III.

Wat sist er door de boomen?
Wat suist er langs het dal?
De vogels sluimren al,
En alle bloempjes droomen!
Het bleeke maanlicht rust
Op 't bed van veldviolen, -
Ter sluiks, door 't meest verscholen
En 't zedigst bloemelijn gekust.

Of schuilt gij in mijn harte,
Gij stem, zoo zacht en teêr?
Of zijt gij van 't weleer
Een toon vol vreugd en smarte? -
Of roept een geestendrom...
‘Waar Poëzij haar leven
Aan droomen weet te geven,
o Zanger! wees daar wellekom!’

Zoo giet dan in mijn ziele,
Gij, stemme der Natuur!
De vrede van dit uur: -
En als ik nederkniele
En droomend ga ter rust
Op 't bed van veldviolen,
Worde ik door 't meest verscholen
En 't zedigst bloemelijn gekust.

Salmagundi.

V.

‘Laure!’ fluisterde Thoossens, en herhaalde: ‘Laure!’

Mogt het nog geen middag zijn, het was toch over elf ure, maar wie ontwaakte, de West-Indische niet.

‘Het zou wreed zijn haar te wekken, dacht de echtgenoot; zij zegt, dat ze onder dezen hemel slechts gelukkig is als zij slaapt,’ en hij liet de gordijn van het ledekant, die hij even had opgeligt, weder digtglijden, en keerde terug naar het belendend vertrek, waarin op het eene tafeltje het overschot van zijn ontbijt stond, waarin op het andere allerlei papieren - de bladen en brieven van den dag - door elkander lagen; hij zette zich aan het laatste neêr.

Als iemand hem, om dat blijk van deernis, voor een al te teêrhartig gemaal houdt, hij bedriegt zich; het leed weinige oogenblikken, en ‘de eeuwige kandidaat voor de Tweede Kamer’ vergat alles, vergat tot Laure toe, om den wil zijner politieke plannen. Wij, die de laatste liever in de vrucht zouden genieten dan in den bloesem gâslaan, wij zijn u eenige inlichtingen over het verleden van het paar schuldig, welke kwalijk vallen meê te deelen, zoo wij den blik slechts op zijne toekomst vestigen, maar die hier hare plaats kunnen vinden, indien wij Thoossens eene wijle laten voortmijmeren naar lust.

Een kijkje, een vlugtig kijkje op de kamers, door hen bewoond, volstaat om u den indruk te geven, dat het er bij onze schoone slaapster anders zoude uitzien, zoo dit huis haar eigen ware. Tapijten, dikwijls genoeg geschuijerd, om met het stof ook de wol te doen wijken; meubelen, in den medelijdenswaardigen toestand van dingen, dien te lang dienst werd gevergd; overgordij-

nen, door zoo menige zon gebleekt, dat zelfs uit de plooijen de oorspronkelijke kleur niet meer aan het licht valt te brengen; al wat gij ziet is *shabby genteel*; gist ge nog niet, waar we zijn? Enkele *détails* dan, die zoo vele contrasten zullen blijken. Een ledekantshemel, door overlading van sieraden, zoo vallen als kwasten, *le bon vieux temps de Louis XV* voor den geest roepende, met Madame de Pompadour of Madame du Barry; - eene *console*, wier *soi-disant* antieke vormen het bewijs leveren, dat men zelfs in de dagen van het Keizerrijk toch der Republiek nog gedacht; - eene ongemakkelijke canapé met zwart juchtleder bekleed, uit den tijd der Cozakken, waarschijnlijk voor een' liefhebber van deze vervaardigd; - en, wat ons het eerst van al in het oog had moeten vallen, langs de wanden, op het kleurloos behangsel, ‘keurige zwarte konstprenten’, zou de Catalogus zeggen, ‘in heldere glazen en vergulde lijsten’; - Hoogkamertjes, gelooven we, - ‘de Ramp van Leyden’ voorstellende en ‘de Aankomst van den Souvereinen Vorst;’ - die laatste trek geldt alleen een heir, het lijdt nu ook bij u geen twijfel meer, dat wij ons in de bovenvertrekken van een *hôtel garni* der hoofdstad bevinden. *Hôtel garni*, - de vreemde klanken verkondigen het luide - dat ongelukkig middelding tusschen een huis en een herberg, heeft bij ons niet inheemsch willen worden; - ‘gestoffeerde kamers,’ wij hebben en voor allerlei stand, allerlei vermogen vooral; - maar *hôtels garnis*, smaakvol genoeg gemeubeld, om er een' Franschman den uitroep te ontlokken: ‘*quelle élégance*!’, geriefelijk genoeg ingerigt, om een Brit zelfs maar een zweem van *comfort* te waarborgen, gij vindt ze niet, al zoekt gij ze met een' lantaarn op helderen middag, - eerlijke liên moogt gij aantreffen, maar zulke *hôtels garnis*? neen!

De arme Laure! - zij had zich echter een prettig verblijf van dien aard gedroomd, toen zij, de drukte en de engte der Amsterdamsche Logementen moede, aan Thoossens verklaarde, daarin den uitslag van kandidatuur bij kandidatuur niet te kunnen afwachten; - aan den oever van het Y, in de buurt van den Amstel moest wel eene gestoffeerde woning te vinden zijn, die híer het uitzigt verleende op f r i s c h w a t e r, die dáár den t r a g e n p l a n t e n g r o e i van ons werelddeel aanschouwen liet. Vruchteloos zoeken, ijdele hoop, in den laatsten zomer dag aan dag voortgezet, en telkens beschaamd. Slechts door eene omwenteling in de begrippen van ons volk over zijne koloniën zou de inrigting zulker huizen op grootschen, kostbaren voet eene veilige speculatie kunnen worden. Indien niet enkel in Suriname het tal van directeuren vervangen werd door de gezinnen van eigenaars, zelve de plantaadje tot woonplaats kiezende; indien de Javaansche Archipel vooral in vollen nadruk in een Holland van het Oosten verkeerde, onzen overvloed van geld

gelegenheid gevende ter voordeelige, zekere belegging, onzen overvloed van handen werk verschaffende, werk en loon, - de vertiendubbeling eener fortuin, of het middel om er den grondslag van te vestigen, - Amsterdam zou *hôtels garnis* zien verrijzen, weelderiger dan een Nabob er wenschen kon. Wat anders echter zijn thans ten onzent familiën, die uit de volkplantingen eens weder naar het moederland komen omzien, wat anders dan witte raven, te schaars aanschouwd, om zich op eene vlugt van deze voor te bereiden, en die dus maar zelve mogen zorgen, onder dak te komen, waar plaatse overbleef, in de spleet van cen' afbrokkelenden kerkmuur of in de holte van een verweerden torentop? Hoe Thoossens het invallen van het herfstsaizoen had gezegend, daar het Laure allengs minder aan de voorwaarde van een dubbel uitzigt hechten deed; een verwelkende hof begon haar eene huivering aan te jagen, en de wind, die vast snerpende werd, wat had zij niet van hem te vreezen, als de wateren zouden stollen voor zijnen aêm? Het geviel op eenen Octoberdag, toen hij zich uit het oosten gelden deed, het geviel op eenen Octoberdag, toen de *bel étage* dezer woning - maar midden in de stad gelegen, en die slechts de gewone suite van zij- en binnenkamer had aan te biên, - zich door invallend zonnelicht niet onaardig voordeed, dat het mooije Creooltje haar ter bezigtiging binnentrad, en haar harte ijlings door de hospita werd gewonnen, die reeds vuur had doen aanleggen.

‘*Quatre appartements, c'est bien mesquin; mais, faute de mieux, loues les, - ça sera fini*.’

En Thoossens liet het zich geen tweemaal zeggen, en deed het toch maar, al zuchtende.

Vraagt iemand: ‘waarom?’ hij zon zich bedriegen, zoo hij het toeschreef aan ingenomenheid met het logement, dat zij tot nog toe hadden betrokken; zoo hij geloofde, dat Shenstone ooit van een der Amsterdamsche zou hebben gezongen:

> Who e'er bas travell'd life's dull round,
> What e'er its stages may have been,
> May sigh to think that he has found
> His warmest welcome at an inn.

Dat valt van geen hôtel, gasthof, logement in eene groote stad te zeggen, al passen twintig knechts er op uwe wenken, al is de *Oberkellner* de voorkomendheid zelve, al buigt de baas van 't spel, bij uwe aankomst en bij uw vertrek, als een knipmes. Dat is eene hulde des harten, die slechts der herberg op het stille land toekomt, waar ge nog gaarne eene wijle aan den gemeenen haard kout, waar ge tot den jongsten dreumis van het

gezin van uwen hospes toe leert kennen, waar ‘de vrouw’ vooral, u als een lid van het hare beschouwt. In de stad zijt ge maar nommer zoo veel, die met den trein van tienen kwam, - die vier uren lang eene vigelance had - die eene der vijftig plaatsen aan tafel vulde, - die misschien meê champagne dronk, - die uit is gegaan, men weet niet waarheen, - die weêrom zal komen, men vraagt niet wanneer - nommer zooveel, die morgen voor de boot van zessen moet worden gewekt. Buiten daarentegen, buiten zijt ge enkel voor eene wijle de heer met den witten hoed, of de heer met den witten jas; - zou het aan de lucht liggen, dat gij eensklaps zoo spraakzaam, zoo gezellig zijt geworden? - gij hebt een vriendelijk woord over voor de vlugge deerne, die u dient; - gij knoopt, het landschap ingedoold, om het even werwaarts, als waart gij zeker in elke rigting stof genoeg te zullen vinden om geest en gemoed bezig te houden; gij knoopt er een gesprek aan met ouderdom en met jeugd; - gij verlustigt u onder het geboomte als tusschen de graanvelden, in de warmte der ochtendzon als in de luwte der middagschaûw, langs de heuvelhelling der bruine heide als in het spiegelend vocht van den stroom, die de wereld in koningrijken splitst; - en als gij weêrkeert van uwe eerste wandeling, dan begroet gij van verre, of gij naar oude kennissen gingt, den rook, die opblaauwt uit de linden, waarin het lage maar lieve huis verscholen ligt; - een dag verkeers in de vrije natuur heeft van u een ander, als de beschaving het duldde, zouden wij zeggen, heeft van u weder een mensch gemaakt. Wat gaan u in het logement, dat gij in de stad betrokt, de waard en de waardinne aan? gij kwaamt slechts om met een kwaden debiteur, zoo mogelijk, af te rekenen; - gij kwaamt slechts om, erger nog, bij een professor raad te plegen over eene hopelooze kwaal; - gij kwaamt slechts om, wij toetsten wat donker, als gij een ijdel auteur zijt, eene spreekbeurt te vervullen, met een stuk, dat, dank zij uwe voordragt, eene toejuiching zal verwerven, die de druk het niet bezorgen zou; - gij kwaamt slechts om, niets zeldzaams in onze dagen, eene veiling bij te wonen, waarop de makelaardij den handel voor de honderd en eende maal verschalken zal; - gij kwaamt slechts, om het gevoelen van een beroemden regtsgeleerde te hooren, of gij kans hebt in de loterij der appellen een' prijs te winnen; - gij kwaamt eindelijk slechts om, trekvogels als onze tijd van ons maakt, voor den nacht de wieken neêr te strijken, en morgen verder te vliegen naar Havre, naar Londen, of naar Hamburg; - wat gaan waardinne en waard u aan? Op het land echter, op het land -

> Oh, mais c'est autre chose!

Dáár zijt gij gezond of gij wordt het; dáár zoekt gij genot en

ge vindt het; - als gij raadpleegt, dan is het over eene verrassing; als ge peinst, dan geldt het een vermaak. Het togtje door die bergachtige streek zou voor vrouw en kroost te voet wat verre zijn, en gij neemt den zoowel gullen als gaauwen herbergier in den arm, en hij bezorgt u een ezel of een hit, als kon hij die met een tooverstaf doen opdagen. Ge zijt uit voor plezier, en wat prettig zij hongerlijden is het niet, en haast hebben evenmin: - het ‘mogt wat laat worden,’ zegt het goêlijk wijfje van uw hupschen hospes, en brengt een mandje aan, dat zij onder de bank van het rijtuig in het kistje zet, en moffelt er een paar flesschen in het stroo bij weg; zij is even voorzigtig als vlug. Er heerscht bij uwen afrid iets van de drukte eener karavaan, en waarlijk, zoo als gij daar heentrekt, hebt gij wat aartsvaderlijks; - ge wandelt naast het wagentje, gij stapt het vooruit of gij volgt het, een paar vrienden, die uit stad tot u zijn overgekomen, aan uwe zij, en ge praat en ge kijkt, en ge kijkt en ge praat, en wat het genoegelijkste is van beide, gij weet het, gij vraagt het niet. Hetzij de hit wat driftig valle, hetzij de ezel wat traag blijke, de wagenmenster blijft er even vrolijk om, of zij hebbe in te houden of aan te sporen; - er wordt nog meer gelagchen, durven wij beweren, als de vracht bij wijle voor den luijen langoor moet worden verligt, dan wanneer de koppige kortstaart in vollen draf voortstuift, of het berg op of berg af ga. Daar zijt gij het eikenbosch uit: hoe frisch suist dat windje; - daar gaat het den heuvel op: hoe warm is dat zand; - daar staat gij, hooger en hooger gestegen, een oogwenk stil, en ziet eens om: hoe schilderachtig glooit de afgelegde weg door het aan allerlei tinten en toonen zoo rijke landschap heen. Maar ge duldt geen poozen, want boven zal het gezigt nog schooner zijn, en zelfs de vermoeijenis wordt zoet; immers ginder lacht de ruste u aan: onder die beuken is het mos zoo zacht, dat geen dons er bij haalt. En ge zijt er, en uwe verrukking vindt geene woorden, of zij mogt die des dichters leenen, waar hij het paradijs van het morgenland in het golventemmende westen waant weêr te vinden; maar als de eerste verrassing is voorbijgegaan, dan doen de behoeften, dan doen de gevolgen der frissche lucht, der sterke beweging, dan doet vooral de graagte der jeugd zich gelden, en wie zich beklage, ook in dat opzigt maar mensch te zijn, wij niet: hare bevrediging is ook genot. Gij helpt wie u lief zijn het wagentje uit of het wagentje af; ge bindt ezel of hit, van het tuig bevrijd, niet zoo digt aan den boomstam vast, of het blijft hun vrij te grazen, en ge looft eene versnapering uit voor hem of haar, die het eerste eene wel, die het eerste een mooi zitje opspoort en aanwijst. ‘Hier!’ klinkt het u toe, ‘hier!’ en ge daalt af naar de schaauwrijke plek, en ge legert u met vrienden en verwanten,

arcadisch of nomadisch naar het hun lust, in den lommer. Open gaat het mandje, en op gaan de jubelkreten; er komen met het brood blankgebraden hoenders, er komen donkerbruine kersen aan het licht; paf zeggen de kurken, en al zijn er onder het gezelschap die beweren, dat het water het nog van den wijn wint, gij zegent het wijfje van den waard, dat er aan dacht, u de flesschen meê te geven, want de kout zou zoo vrolijk niet zijn, als het vocht het vernuft niet een weinig prikkelde; lach, lust en liefde dartelen er in dat loover door om!

'*Shall I not take mine ease in mine inn*?' zegt gij, aan den avond van zulk een dag met Fallstaff, in de herberg onder de linden teruggekeerd; zegt het, hoe weinig gij overigens op Fallstaff gelijken moogt; zegt het, al gaat gij zelfs, in tegenstelling met Fallstaff, vroeg ter ruste. En ge slaapt als een roos, om als deze den volgenden ochtend tot nieuw genot te ontwaken; is het wonder, dat, wanneer de saizoenen elkaâr hebben vervangen, wanneer het op nieuw lente geweest, weêr zomer geworden is, ons harte naar het zoetste welkom ter wereld hijgt, het welkom uit de herberg onder de linde?

Wij weten niet, of de lezer het onder de voorregten van den vorm zal tellen, door ons voor deze vertelling gekozen, dat hij ons zijsprongen veroorlooft als die, welken wij daar even hebben gewaagd; maar, mogten we zijn geduld op te zware proef hebben gesteld, hij houde het ons ten goede; Thoossens treedt weêr op den voorgrond, Thoossens, die zuchtende het viertal appartementen huurde in het *hôtel garni*. Wat was het dat hem vreezen deed? Laure klaagde over de e n g t e der Amsterdamsche logementen, - die indedaad schijnen gebouwd te zijn tot proeve der oplossing van het vraagstuk, het grootst mogelijk getal gasten in het kleinst mogelijk gegeven bestek te bergen; - dat ongerief, het leed geen twijfel, zou verholpen worden door de wisseling van verblijf, hoe verre het overigens beneden hare wenschen blijken mogt. Maar het was de eenige oorzaak harer ontevredenheid met onze hôtels niet. Laure klaagde ook over de d r u k t e , doch, als 'het mooije Creooltje 'niet zijne gade was geweest, Thoossens zou geglimlacht hebben over dat bezwaar van het bewegelijke schepsel; wat was er huisselijks, wat was er stils aan haar? Niets ter wereld dan de siesta en het sluimeren tot op vollen voordemiddag toe. Het is waar, de eene slaap als de andere liep in het Logement dikwijls gevaar te worden gestoord, maar zij vulden toch de vier en twintig uren niet! Thoossens wist het te wèl, Thoossens was haar echtgenoot en hij zuchtte - bij gemis der afleiding, welke thans, van tijd tot tijd, nieuwe gasten aan de *table d'hóte* haar gaven, bij het afzien van de gelegenheid tot het aanknoopen van een gesprek, tot het beramen

van een *pic-nic*-togtje, welke deze aanboden, zou hij alleen haar hebben bezig te houden, ofschoon zij hem zoo min langer intrigueerde als hij haar! - tenzij hij haar nog meer mogt liefhebben dan men bij den eersten blik zou hebben geloofd, toen hij die bede inwilligde, toen hij met haar deze woning betrok.

'Tik! - tik!'

'Binnen,' roept Thoossens, in zijne couranten-lectuur gestoord.

'Hoe laat moet ik vóór zijn, Mijnheer?'

Het is geen koetsier in liverei, die het vraagt - helaas! de dagen zijn voorbij, waarin onze West-Indiërs zich rijtuig aanschaften, zoodra zij den voet aan wal hadden gezet, en een bluf sloegen, wat ben je me! met schimmels voor en negers achter. Als het snuffelen in oude papieren niet zulk een stoffig baantje was, wij zouden aardige *détails* hebben meê te deelen, hoe veel die pracht omstreeks zeventien honderd vijf en zeventig bijdroeg, om er de eene leening vóór, de andere leening ná, vlot te doen ingaan!

'Sta even buiten, Jan!'

En Thoossens gaat weder naar het ledekant, maar roept ditmaal de schoone slaapster wakker.

'Hoe laat wilt gij uitrijden?'

'*Fait-il beau*?'

'Och, Laure! in Februarij! - maar wij dienen eene visite af te leggen bij de van Veeres; - Huibert is geëngageerd; het paartje heeft al voor eenige dagen kaartjes gepousseerd; - wanneer wilt ge dat ik zegge...'

'*As You like*!'

'Hm!' zegt Thoossens, - is die onderwerping hem door hare vaardigheid zelve verdacht? - 'hm!' en gaat heen, eer Laure het bruine kopje uit het hagelwit der kussens heeft opgeheven, om hem *her second thoughts* na te roepen.

'Om twee ure vóór, Jan!' klinkt het op het portaal.

En Thoossens is alweêr in de dagbladen verdiept, in de inheemsche dagbladen, lieve lezer! verwondert gij er u over? Wedijveren zij dan niet met elkaâr om der goê gemeente het wetenswaardigste uit alle oorden der wereld het spoedigst meê te deelen; wedijveren zij vooral niet in de wijze, dit even krachtig als kort, even keurig als kiesch te doen? Wie twijfelt er aan? Als de kunst te vertalen ten onzent te loor ware gegaan, wat nood? een blik in die bladen, en het zou blijken, dat de hoofden harer redacteurs er de heugenis van bewaarden; valt het een enkel dier artikelen aan te zien, dat het uit het Fransch of uit het Duitsch werd vertolkt? Het is Hollandsch, weêrgaloos welsprekend Hollandsch, al wat gij leest: onze eerste vernuften grijpen, ter mededeeling hunner gedachten, dat middel aan, om de schare tot hen op te heffen; geene vraag van den dag, die gij er niet van

alle zijden in ziet toegelicht, die gij er niet van de verschillendste standpunten in hoort bepleiten, die gij er niet volledig in beantwoord vindt. De wetenschappen worden door haar populair, en zoo zich de zin voor kunst onder alle standen verspreidt, haar is het dank te weten. -

'Steek er den draak maar meê, - wat eischt gij dat ons landje dagbladen oplevere als *le Journal des Débats*, als *the Times*!'

Maar, Professor! moet men dan altijd klein duimpje blijven?

Thoossens tracht intusschen uit die, bij wijle troebele, wateren o p t e d u i k e n, wat het volk wil; hij moet er wel in de diepte om dompelen, want van zwemmen is geen zweem te zien, dat zou van ijver, kracht, lust tuigen; - als er nog maar een wensch bovendreef! Ook dàt niet! Wij hebben behoudende en wij hebben vrijzinnige bladen; wij hebben er, die noch het een noch het ander, die beurtelings zoo wat van beide zijn; allen vinden lezers om den wille der berigten; wat de beginselen betreft: 'och, het is maar een courant!'

Thoossens is er nog zoo geheel oor en oog voor, dat hij in het belendende vertrek niet eens de schel hoort gaan, als stond het *hôtel garni* in volle vlam - het mooije Creooltje moet zich, bij gebreke van tien slavinnen, met een enkel kamermeisje behelpen; - dat hij, eene wijle later, een anderen gedienstigen geest ter nood de chocolade voor mevrouw ziet binnenbrengen, - Laure zal hem de eer aandoen, *tête à tête* met hem te ontbijten.

Hij leest zeker in *de Nederlander* - (een blad, dat wel weet wat het wil) - de artikelen die u en ons deden uitroepen:

> When Greek meets Greek then comes the tug of war.

En echter, er suizelt iets om hem heen. '*Trêve de politique*,' klinkt het, en al zijn de wittebroodsweken lang voorbij, Laure ziet er in haar smaakvol ochtendgewaad te lief uit, dan dat het dagblad hem niet uit de vingers zou glijden, dan dat hij niet op zou springen, dan dat hij haar, hoe schalk ze ter zijde wippe, niet om het middeltje vatten zou:

> Lieve Odilde! wist ge dat
> Wist ge wat een kus bevat
> Die met regt een kus mag heeten;
> Lieve Odilde! dat ge 't wist...
> Maar, waar woorden toe verkwist?
> Reik me uw mond, gij zult het weten!

Thoossens biedt haar de chocolade aan; terwijl zij er het biscuitje indoopt, neuriet ze:

Et l'on revient toujours, toujours.

Het is een aardig groepje.

‘We gaan dus Huib geluk wenschen,’ zeî Thoossens.

‘En waarom Maria niet eerst?’

Er komt een wolkje aan den gezigteinder: ‘neen, niet naar Hudde,’ valt de echtgenoot in.

‘*Tout pourquoi a son parceque, mon ami*!’ schertst Laure.

‘Gij zoudt niet gelukkiger zijn, als ge 't wist!’

‘*Mais je suis fille d' Eve, moi*; gij prikkelt mijne nieuwsgierigheid door uwe weigering. -’

‘We gaan naar de Van Veere's. -’

‘Naar de Hudde's,’ is het wederwoord.

‘Dan gaan we niet.’

Het mooije Creooltje *fît la moue*.

Thoossens nam het dagblad van den grond op, en hield zich of hij zijne lectuur dacht voort te zetten.

Maar de chocolade heette genuttigd te zijn; Laure rees uit den leuningstoel om zich te kleeden.

‘*Ma mie*!’ riep Thoossens haar na, toen zij den dorpel der andere kamer overzweefde.

Zij keerde tot hem terug, zij zag hem schalk aan.

‘Geen grillen,’ zeide hij.

‘Wat luidt dat Hollandsch toch leelijk!’ hernam ze schertsende, of de bui over woû drijven.

‘*Point de caprices*, als ge liever wilt,’ klonk het echter ernstig; ‘gij geeft er u tegenwoordig vreesselijk in toe, dat verdriet me. -’

‘*Tu as découvert que j'ai des caprices? - ah! il me prouve que tu ne m'aimes plus, - je m'en doutais! Capricieuse! - je le fûs toute ma vie*!’

Het waren weinige woorden, maar er verrieden zich allerlei aandoeningen in: verrassing, geraaktheid, smarte, minnenijd, uittarting zelfs.

Toch bleef het er niet bij.

‘*Tu ne me les reprocheras pas long tems*,’ besloot ze. ‘*J'y sens le soufle de l'hiver*.’

En geveinsd of gemeend, genoeg, er dreven tranen in hare oogen, en, weg was zij, - de kleedkamer ditmaal voor goed ingegaan.

Thoossens hoorde van tijd tot tijd een gesmoorden zucht.

Hij luisterde dus?

Laure la capricieuse, wel mogt zij zoo heeten; maar had hij het regt haar over hare grillen hard te vallen? zij had er hem door geboeid, - hij had die gevierd, - ziedaar de gedachten, die

hem door het hoofd gingen, al bleef hij werktuigelijk op het blad staren, dat hij andermaal in de hand hield. ‘Om 't even,’ antwoordde hij zich zelven, ‘*il faut en finir*,’ en zocht zich te verdiepen in een betoog, dat ongelukkig niet onder de boeijendste behoorde; hij hervatte de lezing tot driemalen toe; hij begreep er even weinig van; hij was, eer hij het vermoedde, in zijne mijmering Holland uit, den Oceaan over, het verre Westen van Amerika in. Daar zag hij, op de kleine stoomboot, voortvliegende over een onlangs nog maagdelijk meir, daar zag hij op den steven een paar, een jeugdig paar staan; of zoudt gij geaarzeld hebben beide dus te noemen, dewijl de jonkman tien of twaalf jaren meer telde dan het meisje? Wij vreezen het naauwelijks, wanneer we er bijvoegen, dat deze tot de blonde zonen van het Noorden behoorde, terwijl de bruid aan zijne zijde - maar daarvoor drong zij zich te digt aan zijne breede borst, - terwijl zijne gade - maar dat was zij dan nog geene weken geweest, want hoe schroomvallig sloeg zij de oogen voor zijnen blik neêr, - terwijl die bruine schoone onder de zengende zon van den keerkring het licht had aanschouwd. Wat behoeven wij vele woorden, om dat vizioen eener niet eens vurige verbeelding weêr te geven! Thoossens zag dat paar op den steven der stoomboot staan, zeiden we; den avond te voren had het, arm in arm rondwandelende, den ondergang der zonne bespied achter heuvelen, verkwikkende door de frischheid van heur groen; was het te moede geweest, als wijlde de zomer nog; en thans, thans wees die dochter van Amerika den Europeaan den wonderbaarlijken ommekeer aan, door een enkelen vroegen winternacht in de wouden van het westen gewrocht! Het eerst van alles maakte zij hem opmerkzaam op den alleenstaanden, op den van verre in het oog vallenden aristocraat dier wildernis, den bloedrooden suikerahornboom, wiens blaêren in helderheid van tint en keurigheid van vorm de lippen eener circassische beschamen, - hier en ginds uit het bosch oprijzende, geleek hij de heilige vaan des Profeets, wuivende over het heir - maar, helaas, hoe was zijn luister verbleekt! En toen vielen hem, op den wenk van die lieve, kleine hand, toen vielen hem de berken in het oog, de berken met hun schimmig loover, die wel geesten van den verscheiden zomer mogten heeten; die, als wachters uit het woud wijkende, het bosch met een zoom van zilver omgaven. Verder schoot de kleine stoomboot, verder, de groene schemering in, en daar zagen zij den breeden wilden vijgenboom en de waaijer-gelijkende catalpa, hun saffraangeel gebladert naar het zonnelicht opbeuren, hun gebladert, hier en daar getint met goud als de wiekjes van den lievenheersworm. Dáár gaf de koning des wouds het kaal geschudde hoofd den ochtendwind prijs, al omgolfden de digte en breede plooijen van

het in kostelijke kleuren gedoopte gewaad den majestueusen stam nog zóó statig, dat hij een gewond monarch geleek, die zich den krooningsmantel om de leden slaat, ten einde in het vorstelijk purper te verscheiden. Hoe waren de slanke populieren, die men gister nog voor minaret bij minaret zou hebben begroet, minarets met zilveren tongen, hoe waren zij thans lafaards geworden, als ieder geslagen leger er oplevert, - verbleektden val van het bosch verkondigend, elken ademtogt des winds in een bode van hun gezucht en gesteen herscheppend. Verder schoot de kleine boot, verder nog, en nieuwe slagtoffers der ongenade van een enkelen nacht traden aan het licht; ondanks zijn onverwelkelijk groen, was de glans van den okkernootenboom geweken; de beziën van den bergesch zagen er vervaarlijk bloedrood uit; den pronkzieken tulpenboom, die sybariet van het plantenrijk, waren zijne gouden kelken ontroofd; maar de nog veelverwiger wingert der kwistzieke wildernis, verwelkende als het grootscher geboomte, waarom zij hare ranken en bladen had gewonden, en in welks weêrgâlooos weelderigen zomer zij had gedeeld, de wingert overtrof allen tot in haar verval toe, - even als in den dood de vrouw iets liefelijkers, iets meer hemelsch heeft dan het sterke geslacht, waarop zij leende haar levenlang. Een enkele trek nog, en voltooid is het boschtafereel: er waren eenige weinige boomen ongeschonden overgebleven, eenige weinigen, die alleen stonden, die geen deernis gevoelden met den algemeenen ondergang; maar minder aanlokkend dan ooit, scheen het donker en somber, scheen het hier vast grijzend groen van scheerlingdennen en schrale vuren in tegenstelling met de kwijnende kleuren, met het bestorven bleek van dat wijkende, welkende woud!

Een gezigt als het beschrevene ging den blikken van den starenden Thoossens voorbij; doch de gedachte, welke het bij hem opwekte, was niet die, waarin zich de schilder vermeidt, van wiens doek wij het op het onze overbragten, - door intuïtie alleen raadt men natuurverschijnsels niet. Het is of zich eene myriade van regenbogen, zegt hij, door het geboomte heeft gewelfd, van top tot top, van tak tot tak; het is of de gloed en de glans aller zonsondergangen van een ganschen zomer - goud, purper, karmozijn - blijken zaamgevloten in den smeltkroes van het Westen, en weêr, in een nieuwen vloed van licht en kleur, over de wildernis werden uitgestort. Het is alsof ieder blad dezer tallooze boomen, in toon en tint, in bonte pracht, de tulp wil overtreffen en beschamen; alsof, door een electrisch wonder, alle verwen uit het harte der aarde werden te voorschijn gedaagd; of hare kristallen en ertsen, hare saphyren, hyacinthen en robijnen eensklaps hun geboeiden luister hadden vrijgelaten, om door de wortelen des wouds op te schieten; om, als de engelen, die van ouds

in het ligchaam der stervenden voeren, het verwelkend gebladert op nieuw te bezielen, en zich voor eene wijle in hun weêrgaloozen wedijver te verlustigen.

Er is pracht in die beschrijving, - maar de indruk, door de verlevendigde heugenis van dat schouwspel op Thoossens gemaakt, bleek van ernstiger aard, - hij zag nog altijd het paar, het jeugdige paar op den steven der stoomboot staan.

Hij kende beide maar te wèl.

'Een enkele nachtvorst deed die weelde der wildernis den dood;' - het was hem, of hij het nog hoorde zeggen, - op denzelfden somberen toon, die hem toen bij dat meisje had verbaasd en verschrikt: - 'het eerste harde woord uit uwen mond *sera pour moi ce soufle de l'hiver*.'

Laure had zelden een blijk van zoo veel gevoel gegeven, als op dat oogenblik; het geviel in de wittebroodsdagen van hunnen echt.

En Thoossens had haar gezworen...!

Verbaas er u niet over, dat ook zijn geweten zich eene wijle gelden deed!

'Laure!' borst hij uit, met groote schreden de kleedkamer ingesneld, die echter nog geene *apprêts de toilette* had zien maken, waarin zijne gade van de canapé, waarop zij zich geworpen had, in stille smart naar het tapijt staarde; 'Laure!' borst hij uit, hare hand grijpende, toen zij het gelaat van hem afwendde, 'Laure! *ne me boudes pas, pardonnes*!'

Verrast, verrukt zag zij tot hem op, hem was al vergeven! - en echter ze twijfelde nog:

'*Si c'était de la pitié*!'

'Ik heb u lief,' zwoer hij; 'lief als op dien ochtend -'

'*Tu t'en souviens*?' riep ze.

'Als ik vergiffenis vrage!'

Laura wierp zich aan zijne borst; maar terwijl zij naar hem opstaarde, terwijl zij hem diep in de oogen zag, moest de naam over hare lippen, die de oplossing was van het raadsel, waarom zij zoo zeer op het bezoek bij de Huddes had aangedrongen; die een einde zou maken aan de spanning, waarin zij sedert haar overhaast vertrek van het bal bij de Bleekhorsten verkeerde:

'Amelie!' fluisterde zij, vragende en vreezende.

'*Elle ne m'est rien - qu'un remords; - épargnes moi le reste*,' bragt Thoossens met moeite uit, en Laure beloofde het niet, Laura deed meer, Laure beantwoordde zijne omhelzing hartelijk.

'We gaan niet naar de Huddes,' zeî zij.

'We gaan werwaarts gij wilt,' sprak haar echtgenoot.

'*Vraiment*?' vroeg zij schalk.

Hij knikte.

'*Dévines donc où nous irons*?'

‘Een psyche koopen, die hier ontbreekt.’

‘*Encore un reproche*?’ vroeg zij, maar ditmaal schertsend, ‘ik heb me al maanden voor die *idée de glace* gekleed; ik meende er niet kwaad uit te zien.’

‘We gaan naar eene modiste,’ zeide hij.

‘*Du tout*,’ schudde zij het bruine kopje.

‘Naar een juwelier?’

‘*Non - non - non, non*!’ zong ze, ‘*nous allons acquitter une dette de coeur*’, en zij sprong uitgelaten naar de schel; Thoossens vreesde een oogenblik, dat zij met hem naar Amelie wilde gaan; - ‘*restes ici*,’ voer zij voort, ‘*Hercule aux pieds d'Omphale, je veux être bien mîse*,’ - en een vloed van bevelen verraste het binnengestoven kamermeisje, - ‘*plus de politique aujourd'hui; si je l'avais sû si ennuyante*!’ -

Thoossens glimlachte en zuchtte tevens:

> Wist daervan eenigh mensch, hy wist er van te spreecken.

Onder den indruk der algemeene deelneming, in de Vereenigde Staten der aangelegenheden des volks gewijd, had hij zich verbeeld, dat ten onzent een dergelijke zin voor staatkundig leven was ontwaakt; had hij er niet aan getwijfeld, op het minste blijk dat die keuze hem welgevallig zoude zijn, als eene specialiteit voor de Tweede Kamer te worden benoemd. ‘Gelukkig dat ge bij uwe aankomst in het Vaderland juist volle dertig jaren zult zijn,’ was het afscheidswoord van zijnen schoonvader geweest, luttel tijds nadat hij van zijne huwelijksreis in Noord-Amerika naar Paramaribo was teruggekeerd; zijn schoonvader, in wien wij u den edelman hebben voor te stellen, die een eervol ontslag uit de dienst van Z.M. Willem I had verzocht en verkregen, toen de Belgische Omwenteling aan de kimmen dreigde, en men hem voor een krijgsman te vrijzinnig dacht. Suriname mogt eene zonderlinge keuze hebben geschenen voor zijne vrijwillige ballingschap, het geslacht, waartoe hij behoorde, bezat er plantaadjes, die weldra niet langer louter lastposten waren, toen hij er zich op had gevestigd, - toen zijne echt met eene Mexicaansche alle ontwerp om naar Holland terug te keeren op den achtergrond wijken deed. Hij had de beminnelijke nakomelinge der hidalgo's, welke Prescott der onsterfelijkheid heeft gewijd, leeren kennen op eene dier reizen, in de nieuwe wereld uitstapjes geheeten, schoon de oude haar onder de togten zou tellen, die volstaan mogen voor een leven; - hij had zich in haar bezit zoo gelukkig gevoeld, dat de gedachte geen oogenblik bij hem was opgekomen, de opvoeding van hun eenig kind in Europa te doen voltooijen. Maar de mare van achttien honderd acht en veertigs werelds ommekeer, was ook in de West-Indiën doorgedrongen, en Thoossens, door Laure betooverd, en met Laure

gehuwd, had er het oor geleend aan gesprekken met dien edelman, gesprekken, in welke de loyale liberaliteit het vaderlijk gevoel van dezen had beheerscht. Een zachtere hemel dan de onze was hem te zeer behoefte geworden, om er aan te denken zelf terug te keeren; maar door den echtgenoot zijner dochter bij te dragen tot het zegevieren van beginselen, welke hij welligt te onvoorzigtig had beleden, om wier wille hij geloofde te zijn miskend, het lachte hem aan, het deed hem het offer van het gezelschap zijner kinderen brengen, hoe lief hem dit, sedert het verscheiden zijner gade vooral, was geworden. Of het geen vergeefsche verloochening zou blijken; of zijne vaderlijke verwachting zich niet in het middel bedroog; of men onbillijk was, wanneer men zijn schoonzoon onder dat legio politici onzer dagen telde, welke Barbier heeft geschetst in zijne vijfde jambe:

aujourd'hui que personne
Ne peut chez soi rester en paix,
Et que de toutes parts l'ambition bourgeonne
Sur les crânes les plus épais?

ziedaar vragen, ziedaar bedenkingen, op welke ons antwoord ligt te gissen moet zijn, maar die Thoossens niet invielen, en aan welke Thoossens toch, zijns ondanks, regt liet weêrvaren, als hij zijner Laure zoo naïf klaagde: ‘*qu'il tâtonnaît toujours, - sans jamais toucher*.’

Eindelijk, - wij keeren in de kleedkamer weêr - eindelijk was het gewaad voor dien dag gekozen; de echtgenoot wist waarlijk niet uit wèl hoe vele...

‘*Comment me-trouwes tu*?’

‘*Mignonne*,’ zeî Thoossens.

‘*D'un goüt*?’

‘*Parfait*,’ lachte hij.

Laure was weder gelukkig!

Een blik *dans cette idée de glace*, en het kamermeisje moest nog iets aan het kapsel verschikken.

Thoossens vreesde dat het toilet geen einde zou nemen, - als de hoed, als het bont, als *le mantelêt et les gants* even veel zorg, even veel tijd mogten eischen. -

Hij bedroog zich echter; Laures zin voor kleur was te zeer ontwikkeld, om in dat opzigt, als het gewaad gegeven was, een oogenblik te aarzelen.

De abigaël hoorde, de abigaël gehoorzaamde; - naauwelijks had zij de opperkleederen gebragt, daar was ook het rijtuig voor.

‘*Chez de Witte, si tu veux*,’ zeî Laure, ‘*pour mon portrait*,’ liet zij er op volgen, ‘*je l'ai promis à Papa*.’

‘Naar de Witte,’ herhaalde Thoossens op de stoep tot den koetsier.

En zij reden voort, voort naar den schilder de Witte, ‘*pour le portrait que jai promis à papa*.’

‘*Oh! quel bon ètat*,’ zegt Töppfer, in la Bibliothèque de mon Oncle, van den schilder, ‘*qui avait le grand talent de faire les gens à la fois ressemblants et agréables, - quel bon état, quand on le pratique ainsi! Quel appât merveilleux, où se viennent prendre carpes, brochets, carpillons, et jusqu'aux loutres et aux oeaux marins; et de plein gré, et sans se plaindre du hameçon, et en remerciant le pêcheur*!’

‘*Souvenez-vous du bourgeon*, gaat de geestige humorist voort, en wie nog niet weet, hoe en waar hij dat kenteeken onzer ijdelheid heeft ontdekt, die make kennis met zijne Nouvelles Genevoises, hij zal ons voor de introductie dankbaar zijn, *souvenez-vous du bourgeon. Une fois que vous êtes devenu aisé, riche, n'est ce pas un des premiers conseils qu'il vous donne, que de faire reproduire sur la voile votre intéressante originale, et à haut prendre, si aimable figure? ne vous dit-il pas que vous devez cette surprise à votre mère, à votre épouse, à votre oncle, à votre tante*?’ De onbarmhartige! - niet waar? Maar hij maakt het nog erger! ‘*S'ils sont tous morts*,’ gaat hij voort, ‘*ne vous dit-il pas qu'il faut encourager l'art, faire gagner un pauvre diable? Si le pauvre diable est riche, n'a t-il pas mille autres rubriques? orner un panneau, faire un pendant.... Car enfin, que veut-il le bourgeon? Il veut que vous vous voyiez sur la toile, joli, pimpant, frisé, linge fin, gants glacés; il veut surtout qu'on vous y voie, qu'on vous y admire, qu'on y reconnaisse et vos traits, et votre richesse, et votre noblesse, et votre talent, et votre sensibilité, et votre esprit, et votre finesse, et votre bienfaisance, et vos lectures choisies, et vos goûts délicats, et tant d'autres choses exquises, qui font de vous un être tout à fait à part, rempli de mille et une qualités charmantes, sans compter vos défauts qui sont eux-mêmes des qualités*.’ Hoe het ons deert, dat in het vaderland der etskunst illustratie synonym is geworden met teleurstelling! Wat zouden er anders bij deze bladzijden te leveren zijn! Burgerlijke huismoeders op het doek gebragt met bloote boezems, en tulbanden om het hoofd, of zij sultanes waren geworden; - zedige auteurs, maar die toch het beeldje of de buste van den grooten man, aan wien zij hunne veder wijdden, lieten plaatsen op den achtergrond; - jonge jufvrouwen zonder poëzij, in de beschouwing eener bloem verdiept; - heeren, die nooit lezen, een boek ter hand; - vul zelf de lange lijst verder in, il ya de quoi. Wij gunnen Töppfer wederom het woord. ‘*Voulant tout cela*,’ voltooit hij zijne satyre, *est-il étonnant que le bourgeon vous presse au nom de vo-*

tre père, au nom de votre mère, par votre épouse et par vos enfants, de vous faire peindre, repeindre et peindre encore? Bien plútot je m'etonneraiś du contraire.

‘*L'art du portrait est done éminenment lié à la théorie du bourgeon, et beaucoup de peintres, pour avoir méconnu ce principe, sont morts à l'hôpital. Ils faisaient le brochet, brochet; le marsouin, marsouin. Grands peintres, mauvais portraiteurs; les gents s'en sont éloignés, et la faim les a détruits*.’

Tot welke van beide dier twee schildersoorten de Witte verdient te worden geteld, wij zullen het u zelf weldra doen beslissen, want ons echtpaar rijdt nog altijd voort, - zij, door menig te voet gaanden oud vrijer bewonderd, hij, door menig te voet gaanden oudvrijer benijd, - met even veel regt, wat dunkt u? -

Göthe heeft, - het gebeurde hem meer, - in een zijner kleine gedichten een rijkdom van gedachten gelegd, van welken wij den ganschen omvang eerst volkomen gewaar worden, wanneer wij in het werkelijke leven een toestand aantreffen, zweemend naar dien, welken hij schilderde; wanneer overeenkomst en afwijking beide ons tot nadenken uitlokken; wanneer wij, in één woord, een waren dichter genieten, zoo als hij het verdient, niet zonder studie. Als het u bij den eersten klank niet te vreemd luidt, dat het noemen van den naam van den schilder de Witte ons op die wijze zijn meesterstukje *Der Wandrer* voor den geest roept, dan zouden wij u willen uitnoodigen, de proeve eener beschouwing van dien aard met ons te wagen; al loopen wij gevaar, dat u, duidelijkst van al, slechts het verschil tusschen proza en poëzij in het oog zal vallen, het verschil tusschen eene navolging van ons dagelijksch verkeer en eene idealisatie der schilderachtigste natuur.

Wij beginnen met *Der Wandrer*.

‘God zegene u, jonge vrouw! en den zuigenden knaap aan uwe borst!’ laat de dichter zijn vermoeiden voetganger onzer dagen in hartelijken eenvoud aanheffen, terwijl deze, in schaduw van den olm, tegen den rug van de rots, zijnen last nederlegt, en zich zelven een oogenblik naast haar ter ruste vlijt. Geen wonder, de avond moge vast neigen, door het zand heuvelwaarts op te gaan moet hem zwaar zijn gevallen, zeer zwaar. ‘Wat dreef er u toe, de hitte te trotsen?’ vraagt het wijfje, ‘brengt ge waren uit stad?’ - ‘Toch niet,’ herneemt de voetganger glimlagchende; wat zou zij begrijpen van de waarde, welke hij, vreemdeling, hecht aan gedachtenissen, door hem in het land der kunst opgegâard? ‘toch niet, maar wilt gij me eene dienst doen, wijs mij dan den weg naar de bron, die u drenkt; al wordt het wat koeler met den avond, mij dorst niet te min.’ ‘Hier,’ zegt de vrouw, ‘hier gaat de weg, het rotspad op, - ga maar vooruit,’

wenkt zij den schalk, en hij doet het; ‘hier door den lommer gaat het pad naar de hut, waarin we wonen.’ - Hij is niet louter liefhebber, onze vriend de voetganger, niet louter liefhebber in de kunst, hij is kenner tevens, - Göthe heeft er weêrgaloos tact van, door eene enkele opmerking aan te geven, op welken trap van ontwikkeling zijne figuren staan. De wijsgeerige opmerker, - was hij het vroeger niet in onze oogen, hij wordt het er door, - de wijsgeerige opmerker ziet naauwelijks tusschen de struiken de sporen eener orde, als slechts de hand des menschen te voorschijn roept, of hij zegt in zich zelven: ‘deze steenen hebt gij niet g e v o e g d , m i l d s t r o o i j e n d e natuur!’ - woorden, den meester waard, maar waarvoor het wijfje geen oor heeft. ‘Hooger op,’ wenkt ze, terwijl haar gast stilstaat, stilstaat, daar hij onder het mos een balk, een bovendorpel gewaar wordt, en een hooger blijk van beschaving begroet in de bouwkunst, die haar zegel heeft gedrukt in den steen. Maar de vrouw begrijpt niets van zijn marren; ‘verder,’ roept zij, ‘verder;’ waarom wijlt hij nog? - Waarom? hem verrast iets nog zeldzamers, hem verrast een uitgewischt inschrift op een dier steenen; - vergeefs heeft zich de vrome meester, die het beitelde, verbeeld dat nog het laatste nageslacht door die spreuk hooger, heiliger zou worden gestemd! Voet bij voet is er in de dagen des vervals over heen geijld, over heen gegleden, tot de letteren nu niet langer leesbaar zijn. ‘Verwondert ge u al over dat puin?’ vraagt de vrouw onzen voetganger, ‘dan zult ge boven nog meer opzien, daar liggen andere brokken om onze hut.’ Al wat de peinzer herneemt is: ‘Boven?’ en het wijfje voert er hem in een oogwenk heen, ter slinke omslaande, het boschje uit. ‘Gij, Muzen en Gratiën!’ roept de verraste gast, - terwijl de vrouw hem t' huis brengt met: ‘Dat is mijne hut!’ - en zijne verbazing zich lucht geeft in: ‘Het is de bouwval eens tempels!’ - ‘Hier, ter zij, is de bron,’ vaart het wijfje voort, maar hij denkt aan zijnen dorst niet meer, maar ons ontzinkt de moed voort te vertalen, waar de uitdrukking, door de weinigte der woorden in het oorspronkelijke, slechts verwaterd zou zijn weêr te geven:

WANDRER.
Glühend webst du
Ueber deinem Grabe,
Genius! über dir
Ist zusammengestürzt
Dein Meisterstück,
O du Unsterblicher!

FRAU.
Wart', ich hole das Gefäsz
Dir zum Trinken.

WANDRER.
Epheu hat deine schlanke
Götterbildung umkleidet.
Wie du emporstrebst
Aus dem Schutte,
Säulenpaar!
Und du einsame Schwester dort,
Wie ihr,
Düstres Moos auf dem heiligen Haupt,
Majestätisch trauernd herabschaut
Auf die zertrümmerten
Zu euern Füszen,
Eure Geschwister!
In des Brombeergesträuches Schatten
Deckt sie Schutt und Erde,
Und hohes Gras wankt drüber hin!
Schätzest du so, Natur,
Deines Meisterstücks Meisterstück?
Unempfindlich zertrümmerst du
Dein Heiligthum?
Säest Disteln drein?

FRAU.
Wie der Knabe schläft!
Willst du in der Hütte ruhn,
Fremdling? Willst du hier
Lieber in dem Freien bleiben?
Es ist kühl! nimm den Knaben,
Dass ich Wasser schöpfen gehe.
Schlafe, Lieber! schlaf!

WANDRER.
Sûsz ist deine Ruh!
Wie's, in himmlischer Gesundheit
Schwimmend, ruhig athmet!
Du geboren über Resten
Heiliger Vergangenheit,
Ruh' ihr Geist auf dir!
Welchen der umschwebt,
Wird in Götterselbstgefühl

Jedes Tags genieszen.
Voller Keim blüh' auf
Des glänzenden Frühlings
Herrlicher Schmuck,
Und leuchte vor deinen Gesellen!
Und welkt die Blütenhülle weg,
Dann steig' aus deinem Busen
Die volle Frucht
Und reife der Sonn' entgegen.

FRAU.
Gesegne's Gott! -

Wij willen wel een oogenblik adem halen, na die hulde aan het verleden, na die wijding der toekomst!

Het wijfje keert, voor ons gaauw genoeg, weêr; maar de meester verloochent ook dan zich niet: zij is geheel moeder, zij gedenkt eerst haren gast, als zij haar kind weêr op haren arm heeft. ‘Slaapt hij nog?’ vraagt zij, en laat er fluks op volgen: ‘ik heb niets om u bij den dronk aan te biên, dan een stuk brood.’ Onze bekende, onze vriend, verlangt het niet; hij verlustigt zich in het heerlijke schouwspel, dat het hooge landschap oplevert; ‘hoe groeit en bloeit hier alles!’ Het wijfje weet dezen toon meê aan te slaan; de stille wordt eensklaps spraakzaam; ‘blijf hier,’ zegt ze, ‘mijn man komt straks thuis, eet te avond eene bete broods meê.’ En eene enkele vraag van den vreemde, die haar kind gezegend heeft, is genoeg, om hem hare geheele geschiedenis te vertellen; al blijkt die arm aan feiten, het zij verre, dat ze daarom arm zou zijn aan geluk. ‘Hier wonen wij,’ zegt ze; ‘die hut heeft mijn vader gebouwd; hij huwde mij aan een landbouwer uit; hij is in onze armen gestorven.’ En als ge nu het gevoel niet te waarderen weet, dat uit die kortheid sprak, hoor het dan in de innigte, waarmede zij zich tot haar kind keert. ‘Hebt gij geslapen, lief hart! wat is hij vrolijk, wat is hij speelsch; o gij schelmpje!’ De gast voelt het volkomen meê:

WANDRER.
Natur! du ewig keimende
Schaffst jeden zum Genusz des Lebens,
Hast deine Kinder alle mütterlich
Mit Erbtheil ausgestattet, einer Hütte.
Hoch baut die Schwalb' an das Gesims,
Unfühlend, welchen Zierrath
Sie verklebt;

Die Raup' umspinnt den goldnen Zweig
Zum Winterhaus für ihre Brut;
Und du flickst zwischen der Vergangenheit
Erhabne Trümmer
Für dein Bedürfniss
Eine Hütte, o Mensch,
Genieszest über Gräbern! -

Eene beschouwing, eene bewondering der natuur, den vroegeren blik op verleên en toekomst waardig!

‘Vaarwel, gelukkig wijfje!’ roept de gast haar toe, die zijnen dorst heeft gelescht; en als zij hem nogmaals vraagt: ‘wilt gij niet marren?’ dan beveelt hij haar aan Gods hoede, dan wenscht hij om Zijnen zegen over haar kind. ‘Het ga u goed,’ is haar dank, en hij roept voor de laatste maal: ‘*Leb wohl*!’ als zij hem gezegd heeft, werwaarts het pad voert, dat hij van verre op het gebergte gewaar wordt, dat naar Cuma leidt, ‘volle drie mijlen vandaar.’

Hoort nu de bede, waarmede de dichter zijn meesterstukje door den voetganger besluiten laat; de bede, wier vervulling eerst het geluk voltooit van een leven der studie van wetenschap of kunst gewijd, de bede om echtheil en vadervreugd.

WANDRER.
O leite meinen Gang, Natur!
Den Fremdlings-Reisetritt,
Den über Gräber
Heiliger Vergangenheit
Ich wandle.
Leit' ihm zum Schutzort,
Vorm Nord gedeckt,
Und wo dem Mittagsstrahl
Ein Pappelwäldchen wehrt.
Und kehr' ich dann
Am Abend heim
Zur Hütte,
Vergoldet vom letzten Sonnenstrahl;
Lass mich empfangen solch ein Weib
Den Knaben auf dem Arm!

Onze lofspraak op Göthe's gedicht is volkomen geregtvaardigd, gelooven wij; moge onze vrees het weldra niet insgelijks blijken, nu de beschrijving aan de beurt ligt, hoe anders eene jeugd, als die, wier glorie hij voorspelde, zich in de werkelijkheid ontwikkelt!

‘Geen wonderlijker wereld,’ - vertelde ons de schilder de Witte wel eens, als wij zamen over de eerste indrukken koutten, die wij als kinderen ontvingen, - ‘geen wonderlijker wereld dan die, waarin ik ontwaakte; alles om mij heen was Chineesch! U heugt uit uwe wieg misschien een rinkelbel, - of gij ziet op de knie uwer kindermeid den hansworst nog voor u, - en u is het nog niet vergeten, dat ge een zweep hadt;’ - hij was er den kring vertrouwde vrienden meê rond geweest; de laatste zet gold den criticus van de groep, begrijpt ge; ‘ik herinner mij slechts mijne moeder in het midden van Chinezen, - Chinezen voor, achter, om, tot boven ons toe. Schotels, borden, kopjes, het kleine huisje was er zoo vol van,’ - zei de Witte dan, en gevoelde zich groot genoeg om er bij te voegen: ‘mijne ouders waren er geene menschen naar, om een magazijn van oudheden te hebben; een winkeltje was al wat zij het noemden, - de nering eischte zoo veel ruimte, dat er voor de bewoners schier geene plaats over bleef. Voorzigtigheid is de moeder van de porseleinkast, wat heb ik het honderd malen gehoord, zoowel eer ik het begreep, als nadat ik er al de waarheid van gevoelde; wij waren er maar op den koop van het porselein toe. Gaan en staan, jonkers en juffers, ruitertjes en visschertjes, alles werd mij duidelijk gemaakt uit die blaauwe figuren op witten grond, welke mij zeker alle begrip van afstand en diepte zouden hebben doen verliezen, als de natuur mij, toen ik opwies, niet te hulp was gekomen; er bleef zoo veel buiten mijn bereik, en ik brak van tijd tot tijd -’

‘Zelfs lange lijzen,’ lachte een onzer.

‘Tot de zes merken toe,’ - hernam de Witte; - ‘maar die wildheid was mijn geluk, zij bragt mij in eene andere wereld over; zij bragt mij bij vader in de loods, waar allerlei antiek huisraad stond, allerlei antieke kleeren hingen, allerlei antieke wapenrustingen bewaard werden; de man was begonnen er in te doen, zoodra een tweede kind zijn huishouden verzwaarde, een meisje, dat niet leven mogt om het met mij beter te hebben,’ - er waren tranen in de stem des sprekers, al hield hij zich groot. - “Neem den bengel toch meê,” plagt mijne moeder te zeggen, ‘hij brengt mij hier alles in rep en roep, alsof er met de Chineezen iets anders aan te vangen ware geweest, dan hun den hals te breken; en vader zou het gewilliger hebben gedaan, als ik hem met mijne vele vragen niet zoo lastig ware gevallen. Het was alles niet slechts nieuw voor mij, het had alles kleur; en toen ik eindelijk naar school ging, en - het was maar een beetje! - vaderlandsche geschiedenis leerde, toen werd de loods mij grooter heiligdom, dan mij later menig museum is geweest. Er waren kannen en glazen, er waren kisten en spindes, er waren bogen

en buksen, er waren hoeden en huiken, er waren muilen en mantels in, - mijne wakker wordende phantasie bragt ze in verband met iederen beroemden naam, ieder bekend feit, waarvan ik had gehoord bad; ik leerde mijmeren. Vader vond mij, die hem eerst te druk was geweest, weldra te stil voor mijne jaren; ik zat bij de beeldjes der weinige schilderijen in de loods te turen, of ik sufte, zeî hij.'

'Tot hij weêr last genoeg kreeg van den terugkeerenden geest van onderzoek?' vroeg de criticus van de bent.

'Mis,' lachte de Witte, 'mis, die vergezelt slechts dieper studie, dan waarvan ik toen begrip had; al wie last van mij had,' - weêr rimpelde zich zijn hoog voorhoofd, - 'al wie last van mij had, was mijn lief zusje: Grietje moest meê in de loods; Grietje moest zich laten toetakelen met al het moois, dat er in lade bij lade van zijde en kant verborgen was. Hoe weemoedig lachte het bleeke kind, als zij Ada van Holland of Jacoba van Beijeren heette voor te stellen; - wat legt het een gunstig getuigenis van ons volk af, dat uit zijne grafelijke geschiedenis twee ongelukkige vrouwen het langst in zijne heugenis voortleven! - Ada zat aan het venster, er was één enkel in de loods dat uitzag op eene gracht; en Jacoba had een kannetje ter hand, al mogt het dan ook geen teylingsch zijn. Of ik liet haar voor Kenau Hasselaar of Brecht Proosten spelen; maar het eerste ging haar niet grif van de hand, zij had er geen plezier in, met het vaandel te zwaaijen, en als de laatste was het mij vaak te moê, of zij na zich eene wijle groot te hebben gehouden, niet enkel uit joks bezweem: neen, Grietje! niet zoo,' riep ik dan verschrikt, 'het is of ge sterft! Maar wat ons het beste gelukte, wat zij het liefste deed, wat haar gemoed zoo geheel gevoelde, het was Maria van Reigersbergen te wezen bij de kist van Huig de Groot; toen ik haar de historie verteld had, zag ik, hoe goed ze die begreep; ze moest bij de kist bidden, dacht me, en zie, zij bad er bij. Wel heugt mij de morgen nog, toen een rijk heer, die van moeder een stel kandeelkoppen had gekocht, - eene verrassing voor de vrouw van een zijner vrienden, zeî hij, die voor het eerst vader geworden was, - ons bij die vertooning overviel en mij tot mijne bestemming bragt.'

Verwonderd zag het drietal luisterenden den spreker aan.

Moeder wilde hem een bokaal laten zien, die ook al in de loods werd bewaard; 'daar zijn de kinderen weêr bezig,' zeî ze, toen zij in den achterhoek een geeldamasten gordijn gewaar werd, waarmeê ik het licht van den ingang plagt af te sluiten, als de zon door de dakraampjes scheen; het bruin van de kist en het blaauw van het kleed kwamen alléén in den rooden glans wel eens zoo mooi uit. 'Mijnheer!' riep moeder,

‘Mijnheer!’ zij bad de bokaal al gekregen; zij had hem al op het tafeltje voor in de loods neêrgezet; ze verlangde weêr in haar winkeltje te wezen; - maar die heer hoorde niet, die heer bleef door een reet der gordijn gluren. Grietjes gezigtje had hem zeker getroffen, hoe zij in het gebed een engeltje geleek! Eindelijk kwam moeder naar hem toe. ‘Laat die bokaal maar staan,’ hoorde ik hem zeggen, en ze waren bij ons; - ‘Leert dat jongske teekenen?’ vroeg hij haar, en wilde toen het blad papier zien, waarop ik zoo wat met een potloodje had zitten krabbelen. Hij gaat wel naar school, maar teekenen leert hij niet, ‘Mijnheer!’ was moeders antwoord; ‘waartoe zou hij? het gaat mijn man in zijne zaken goed, al kan hij maar met een krijtje aanhalen, wat hij ontvangen heeft; ik alleen heb rekenen en schrijven geleerd. Wil u eens zien of die bokaal....’ - ‘Gij hebt haast, moedertje! ik wil u niet uit uw winkeltje weêrhouden; ga gerust heen, straks kom ik met de kleinen.’

‘Gij waart toen - ?’ viel een onzer, vragende, in.

‘Ongeveer elf jaren oud,’ hernam de Witte; ‘Grietje was nog maar negen, doch mij verre vooruit in ontwikkeling van gedachte en gevoel, - ook had de kooper der kandeelkoppen ijlings met haar op. Toen moeder was heengegaan, vroeg hij haar, of wij prettig speelden? Ja,’ zeide ze; maar hij liet het er niet bij; hij wilde weten of zij er magtig graag zoo mooi uitzag, en met een wierp hij een blik op haar, of hij die plunje van oude zij en kant heel kostelijk vond. ‘Omdat het Wouter zoo'n plezier doet, antwoordde het lieve kind. - “Maar al ben ik nu Wouter niet,” hernam daarop de hupsche heer, “ge zult mij toch ook wel een genoegen willen doen?” Grietje knikte, en zie, hij had in een oogenblik een ouderwetsch stoeltje en een spinnewiel aangeschoven: “Ga nu zoo eens zitten,” zeî hij, en Grietje deed alsof zij den draad in de vingers hield, of het raadje snorde. “En nu, gij, jongeheer!” en met een gaf hij mij een spade in de hand, gaf hij mij een zak op schouder. “Maar,” zeî ik. “Laat hooren, jongetje! - of denkt ge dat boer en boerinnetje ook geen mooi spel is?” - “O, dat mag zijn, Mijnheer! maar....” - “Wat maar dan toch, jongelief?” - “Wel, Mijnheer! als wij allebeî spelen,” zeî ik, “wie zal dan toezien?” want teekenen dorst er niet uit. “Ik zal teekenen,” antwoordde hij, en hij had er slag van - .’

‘Maar nog meer slag,’ beweerde de criticus van de bent, ‘om met kinderen om te gaan; want hij had zich door dat oogenblik schikkens vergewist, dat het bij u beiden meer dan ijdel spel was: bij uw zusje genegenheid, bij u - aanleg.’

‘Geraden, ditmaal geraden,’ lachte de Witte; ‘want zoo ik hem dankte, toen hij ons zijne schets gaf, ik zou hem meer,

ik zou hem alles verpligt worden. Hij kwam weêr, en hij sprak met vader, en hij bezorgde mij op de Academie; - toen ik een prijs had behaald, nam hij mij naar het Rijks-Museum meê. O welk een andere school van het voorgeslacht werd mij dat aan zijne hand, dan niet enkel slechts de loods, in welke ik tusschen allerlei bouwvallen opwies, en de eerste leesboekjes, die mij met beroemde namen gemeenzaam hadden gemaakt, dan mij ook de latere, ijverige studie onzer historici is gebleken! Wij stonden nooit voor vele stukken op eenen ochtend stil, maar bij iedere herhaling des bezoeks wist hij mij op den toets te stellen, of ik den indruk der vroeger beschouwde had bewaard. Zoolang ik maar teekende, wachtte hij er zich wel voor, over de verdiensten van opvatting en uitvoering te spreken, hij zou boven mijn begrip zijn gegaan; maar toen de tijd, dat ik het penseel ter hand mogt nemen, gekomen was, toen lagen kleur en karakteraan de beurt; toen gingen mijne oogen voor de schoonheden onzer oude schilders eerst regt open. Slechts een geest als de zijne kon al het degelijke van hun streven regt doen; een geest als de zijne, die niet enkel de meesters, die ook de mannen, welke zij op het doek bragten, lief had!'

'Lief heeft, tot dweepens toe,' merkte een onzer aan.

'O zeg het niet,' beweerde de Witte, warm wordende; 'maar hebt gij geduld genoeg gehad, zoo lang naar de geschiedenis mijner ontwikkeling te luisteren, ge moet mij nog een oogenblik het woord gunnen, om u te bewijzen, hoe vreemd hem eenzijdigheid is, bij al zijne liefde voor ons vaderland en onze voorzaten; - straks zal de beurt van opbiechten aan u wezen,' voegde hij er tot den criticus bij, die vroeg, of hij dan een zweem van verveling liet blijken. 'Gij weet allen, dat ook ik, het is jaren geleden, meê heb gedongen naar den grooten prijs; dat een ander dien behaalde,' - hij bragt het haperende uit en zijne hand gleed over zijne oogen, want zij waren vochtig geworden. 'Houd het toch niet voor gekrenkte eerzucht,' - bad hij, - 'die nog door de herinnering pijnlijk wordt aangedaan; wat zou zij misplaatst zijn! mijn toen gevierde mededinger, mijn overwinnaar, is geen meester geworden. Slechts blijft er, - waarom zou ik het hier verzwijgen? - slechts blijft er aan dien kamp, aan het ongunstig oordeel, over mijn werk toen geveld, eene heugenis verknocht, die mij tot schreijens toe beweegt, maar die ik mij niet heb te schamen. Het onderwerp, dat ons werd opgegeven, was uit de Heilige Schrift genomen, - was, ik wil nu niet eens zeggen, eene stof te hoog en te heilig voor jongeliên van dien leeftijd; was, ik laat daar, dat zij huisselijk noch hollandsch mogt heeten - twee eigen - schappen, waaraan ik nu geloof, dat men beter zou doen inheemsche talenten van die jaren te toetsen; - was, - de Opwek-

king van het Dochterken van Jaïrus! - Een ander droeg den prijs weg; - “gij zoudt dien hebben behaald,” heette het tegen mij, “als het kind op uwe schets er niet te verklaard uitzag; het is geene opgewekte, het is een engel!” - Och, het verwonderde mij niet; Grietje was weinige dagen voor den wedstrijd gestorven; ik had het dochterke geschilderd, zoo als ik mijn zusje het laatst goeden nacht had gekust!’

‘Gij verzweegt het?’

‘Hij is niet waarlijk bedroefd, die zijn rouw luchten laat,’ - hernam de Witte; - ‘slechts mijn vaderlijke vriend mogt het weten, waarom mij de prijs was ontgaan; hij had Grietje weinig minder lief dan ik! - En zoo gij het nu verneemt,’ - besloot hij zijne vertrouwelijke herinneringen, - ‘het is slechts ter zijner verdediging, - *hij* zou eenzijdig zijn, *hij* overingenomen met onze kunst, tot miskenning der uitheemsche toe? Wie anders dan *hij* was het dan toch, die mij weinige weken later in staat stelde in den vreemde te reizen; die mij, toen het hem uit onzen briefwissel bleek, dat ik Parijs niet vergeefs had bezocht, schreef: - Verder, vergelijking vormt! - wie anders dan *hij*, die er credieten en recommandatiën, tot naar Rome toe, bijvoegde? -’ ‘Maar die er dan nu ook het genoegen voor smaakt, dat in u de geest, van wat het verledene goeds en groots had, herleeft,’ bekeerde zich de vriend, die zoo even de bedenking had geopperd.

‘Stil,’ viel de Witte in, ‘gij overschrijdt de voorwaarde, onder welke, gij dwaalt af van het doel, waarmeê wij elkander onze vroegste herinneringen zouden mededeelen.’

‘Erkentenis,’ zei de criticus, ‘voor allen en voor alles, dat tot onze ontwikkeling bijdroeg -’

‘En genezing van den eigenwaan, of wij deze slechts aan ons zelven zouden verpligt wezen,’ eindigde de schilder.

Er zullen onder onze lezers zijn, hopen we, voor wie de overeenkomst in den toestand, de tooverkracht, die eene ondergegane wereld uitoefent, en hare wedergeboorte door de kunst, geene vingeraanwijzing behoeft; - er zullen ook zijn, dien de afwijking niet ontgaan zal tusschen de poëzij, zoo als zij profetisch het voortleven van den geest des verledens doet verwachten, en de proza, zoo als zij practisch de worstelingen met het heden aanschouwelijk maakt; - er zullen zijn, die meer en die minder opmerken; - maar het grootste getal vraagt waarschijnlijk het bewijs, dat de bede, waarmede Göthe zijn dichtstukje besloot, ook voor de Witte werd vervuld; - willen zij met Thoossens en Laure, die voor zijne woning stil hielden, hem in zijn atelier een bezoek geven?

Hoe waar is het, tot bij hem toe:

The child is father to the man.

Immers, er moge dáár ginder, waar Laure zich vast gemakkelijk op een phantaisiestoel neêrvlijt, er moge dáár, om die keurig gebeeldhouwde tafel, op dat *velvet-carpet* gelegenheid wezen *pour récipier son monde comme il faut*, hier in dezen hoek van het atelier, hier zijn nog heugenissen uit de loods, - de schemering, het hooge licht, de ouderwetsche wereld om ons heen. Van vreeze, dat wij in Wouter de Witte maar een modeschilder zouden aantreffen, wijkt alle zweem; of durven dezulken over hunnen arbeid het oordeel inroepen van het onsterfelijk drietal hier vertegenwoordigd? Gij groet een meesterstuk van den gelukkige, die de schilder der vorsten en de vorst der schilders mogt heeten. En nu boeit u eene schilderij, die, - gij ziet het de meer dan deftige, de edele houding, den belangwekkenden blik, de niet enkel welgevormde, de hooggeboren handen bij den eersten oogopslag aan, - die wij het penseel van den dertigjarige verschuldigd zijn, aan wien de natuur zoo groot een zin voor wereldsche beschaving had bedeeld, dat hij het slagtoffer harer weelde werd, dat hij, in den bloei des levens, den overvloed harer genietingen, aanzien, minne, vermogen, roem, adeldom, liefde zelve, bestierf! - Laatste, maar liefste der drie, - doch ge zijt ons al vooruitgesneld, ge verlustigt u vast in die eigenaardige wereld door onzen schepper van licht en bruin gedacht en geopenbaard; - de Witte heeft begrip zijner taak; Rubbens, van Dijck, Rembrandt, verkondigen hem die!

Opdat ge niet over eenzijdigheid klagen moogt, er zijn hier heugenissen uit het land,

Che natura dall' altre ha divisa,
E ricinta oll' Alpe e col mar;

doch zoo ze schaars blijken, wenschtet gij dan, dat ze zijne modellen waren?

Intusschen, Laure is gekomen om ‘uitgeschilderd’ te worden; Thoossens heeft het aan de Witte verteld.

‘Zouden wij niet eens een paar portretten van u mogen zien?’

‘Ik heb er slechts - die nog onder handen zijn,’ antwoordt de kunstenaar.

En hij neemt een pas aangelegd, een nog half in de doodverw wegschuilend stuk den ezel af.

‘*Ah! le monstre*,’ zegt Laure, er een blik op werpende, eer het tegen den wand wordt gekeerd.

‘*L'ébauche ou le oisage*?’ vraagt de Witte lagchend; hij be-

hoefde het mooije Creoolţje maar te zien, om te begrijpen, dat de ouderdom haar schrik zou aanjagen. En hoe juist hij haar had beoordeeld, het is u gebleken, want het stuk droeg de trekken onzer Douairière; als hij het voltooijen mag, zoo als het hem voor den geest staat, zal hij het voor geene tien Laures willen missen.

Het zij verre van hem, dat hij daarom onbillijk jegens haar zoude zijn. Toen zij binnenzweefde, heeft hem het keurige harer kleeding, de schaarsche smaak in de keuze der kleuren onwillekeurig verrast; hare oogen verraden geest en gevoel, van welke soort zeggen wij niet; de Witte zou voortdurend biechten!

'Een andere toets,' zegt hij in zich zelven, terwijl hij de beeldtenis aan het licht brengt van eenen vriend, in een gelukkig oogenblik geestig opgevat; een der weinige, waarover hij zelf tevreden is.

'Een muzicus!' roept Laure.

'Kent u den componist?' vraagt de Witte.

'*Du tout*,' is haar antwoord; 'maar men ziet het den man aan; het is minder

> The poët's eye, in a fine frenzy rolling,

dan een oor, dat met liefde luistert naar *the sweet sounds*, die slechts hij hoort -'

'Ik wenschte, dat mijn vriend hier ware,' valt de Witte verrast en gestreeld in; - och ja, kunstenaars zijn ook maar menschen, ook maar mannen! - 'het zou hem moed geven, dat hij zijne roeping volgt in het streven naar eenen roem, die hem de begeerlijkste ter wereld schijnt. Een muzicus is ten onzent maatschappelijk niet te benijden; middelmatigheid in zijn vak is het ergste martelaarschap; de onafhankelijkheid is schaars zelfs den meester weggelegd!...'

'Het getuigt van uw talent,' deed Thoossens zich hooren, 'dat mijne vrouw dadelijk de specialiteit van dien kunstenaar ried.'

'Het getuigt voor den kunstzin van Mevrouw, maar - voor mij... minder dan gij gelooft, Mijnheer!' keerde de Witte den lof af, 'het gelaat geeft doorgaans getrouw den gemoedstoestand weêr; zoo er veel onbeduidende portretten zijn -'

'Er zijn ook veel onbeduidende personen, -' had Thoossens het gezond verstand zelf aan te vullen.

Laure weêrhield noode een grimlachje.

Willis verkondigt slechts waarheid in zijne klagt, dat zoo menig uitstekend man door zijn portraitteur werd mishanheld, en heeft alle regt vernuften den wenk te geven, in dit

opzigt, om den wille van het oordeel, dat de nakomelingschap over hen vellen zal', niet onverschillig te zijn. Indien de opmerking juist is, zegt hij, dat de onvergankelijkste geschiedenis in munt wordt geprent, - de sprekendste biographie, - wie, die ze ziet, durft het loochenen? - schuilt in portretten. Lang nadat het boek, en de indruk des karakters, dat het u tracht te verduidelijken, uit uw geheugen is gewischt, blijven trekken en houding van den held of den dichter, zoo als u die door eene schilderij voor den geest staan, onverflaauwd, en wordt de meening, door de laatste opgevat, de heerschende. En wie zoude dan gaarne daarnaar worden beoordeeld, als het penseel of onhandig of ondeugend geweest is? Zelfs Bilderdijk niet, getuige zijn versje op zes of zeven zijner afbeeldingen! Maar als wij tot dusverre met den Amerikaan instemden, het schort toch ook waarlijk niet alleen aan de schilders onzer dagen, dat ge tentoonstelling bij tentoonstelling kunt bezoeken, zonder verrast uit te roepen, als ge deedt, toen ge voor een Miereveld of van der Helst stondt: ‘Er schuilt gedachte in dat brein, er is genie in dien blik!’ Schrijf het toe waaraan ge wilt, aan de verbastering van ons volk, of aan onze veelzijdiger vorming, maar de krachtige, de kernige karakters worden zeldzaam, en ongelukkig de kunstenaar, die zich geroepen ziet om allerlei halfheid te vereeuwigen, om onze flaauwe figuren aan de onsterfelijkheid op te dringen.

Weêr beurde de Witte, maar ditmaal zonder voorbedachten rade, een ander stuk, dat tegen den wand gekeerd had gestaan, den ezel op; want toen hij den indruk gewaar werd, dien het maakte, bleek het, dat hij juist niet dit had willen kiezen; hij mompelde:

‘Is het nog niet naar boven gebragt!’

Laure hoorde hem niet, Laure staarde het verrukt aan.

‘*Attente*!’ zeide zij, en had het op nieuw geraden; die schoone beidde in dat landschap blijkbaar haren minnaar; maar deed zij het in hoop of in vrees? Gij zoudt het u zelven onwillekeurig hebben afgevraagd; want het bevallige beeld boeide niet slechts, het boezemde ook belang in. Een oogenblik starens; en ge twijfeldet niet langer: zij vreesde meer dan zij hoopte!

‘Eene phantasie?’ vroeg het mooije Creooltje.

‘Vergeef mij, Mevrouw! een portret -’

‘Ik heb het origineel gezien,’ zei Thoossens.

‘Waar? - wanneer?’ riep de Witte.

‘Het wil mij niet invallen, - maar lang kan het kwalijk geleden zijn -’

‘Hoe ik wenschte, dat ik uw geheugen te hulp kon komen,’

zeî de schilder; ‘mij is het onaangenaam, dat stak nog in mijn atelier te hebben.’

‘*Artistc*!’ viel Laure in.

‘Mevrouw!’ hernam de kunstenaar, ‘verdenk mij niet van meer onvoldaanheid met mijn werk, dan mij voor menig voltooid schilderij onverschillig maakt....’

Hij hield eensklaps op.

‘Maar gij wenscht slechts, dat men dit stuk ware komen afhalen?’ vulde Thoossens aan.

Laure zag naar de Witte op, of ze in zijne oogen het geheim lezen mogt.

‘*Je suis curieuse*!’ vleide zij, met meer gemeenzaamheid dan eene Hollandsche zich na eene maand verkeers zou hebben veroorloofd.

‘Er schuilt mogelijk - niets achter,’ zei de Witte; ‘doch daar Mijnheer meende zich te herinneren, die dame te hebben gezien -’

‘*Attente*,’ herhaalde Laure peinzende.

‘*Attente*!’ zeide ook de kunstenaar; ‘het waren zulke zonderlinge zittingen: *décence, grâce, mystère*, ik heb ze nooit zusterlijker vereenigd gezien.’

Het mooije Creooltje deed of zij het niet hoorde, en echter haar ontging geen woord; maar zij zou den sleutel van dat raadsel heden niet vinden.

De Witte zag om naar de deur.

Een knecht kwam binnen en diende een ander bezoek aan.

‘Doch voor Mijnheer is er geen belet; - Hein! ik heb het u immers eens vooral gezegd -’ knorde de meester.

‘Ik wilde Mijnheer binnen laten gaan,’ luidde de verontschuldiging, ‘maar Mijnheer zei, ik zou eerst belet vragen, omdat Mijnheer gezelschap meêbrengt -’

En wie is dan toch die Mijnheer, die vrijen toegang schijnt te hebben in het atelier? Ook wij rigten nu den blik naar den ingang, - wie het eerste binnenkomt, is geen Mijnheer, is Maria Hudde, gevolgd door - laat zien, of uwe *devinations-gabe* niet zijn naam reeds ried - gevolgd door Oom Frits.

Het spreekt van zelf, dat de *inséparable* van de Jonkvrouw hem op de hielen treedt.

‘Excuseer,’ zegt de Witte tot Laure, - ‘een oogenblik,’ wil hij er tot Maria op laten volgen; maar alle verontschuldiging is overbodig, de Dames blijken bekenden.

‘*Ce que femme veut, Dieu le veut*,’ lacht het mooije Creooltje, terwijl zij aan Huibert's verloofde vertelt, hoe zij hare gelukwenschen bij de Hudde's had willen beginnen, hoe haar heer gemaal *s'y opposait*, en hoe zij nu toch den voorrang geven mag *à qui de droit*.

‘Maar het was mijn pligt, het was mijn plan geweest toe te geven, *ma chère*!’ vaart zij voort, ‘vanhier zouden we naar de van Veeres zijn gereden; *oh, j'en fais tant de bons projets*!’

Thoossens ware er de man naar geweest, aan te merken: ‘*l'enfer en est pavé*!’ maar hij hoort het niet; door Huib aan Oom Frits voorgesteld, heeft hij de onvoorzigtigheid te betuigen, dat hij lang reeds verlangde de kennis te maken van een man,

> Een man, en zelfs een man.... een man, die daarenboven....

‘Een man, die geenerlei invloed heeft, Mijnheer Thoossens!’

‘Maar, Mijnheer Rievens!’

‘Die niet voor geleerde heeft gedeugd -’

‘Maar, Mijnheer!’

‘Waaruit niet eens een koopman groeijen wilde -’

‘Maar -’

‘Doch die, al zegt hij met Huygens:

> “Veel hebb ick willen doen, meer hebb ick moeten dragen,”

er zich zijn leven lang te zeer vrij van hield, om op zijn ouden dag -’

‘Zóó zuur te zien,’ - viel de schilder in; - ‘iemand, wiens gansche geschiedenis in de weinige woorden valt zaam te vatten:

> “And learnd the luxury of doing good.”’

De Witte had slechts goed gezien, hoe pijnlijk het onzen ouden vriend onder dien onverwachten aanval der beleefdheden van Thoossens te moede werd, hoe streng hij er hem misschien voor straffen zou - om straks de eerste te zijn, die er deernis, die er wroeging over gevoelde.

‘Wouter! ik dank u,’ - was het antwoord van Oom Frits, - ‘gij weet den waren weg in te slaan om mij van mijn stuk te brengen,’ - en voegde er zachtkens bij: - ‘uwe overdrijving is gemeend!’ Luide liet hij er op volgen: ‘Ook kwam ik om heel iets anders hier dan om te knorren; maar mijnheer en mevrouw zijn eerst aan de beurt....’

‘*C'est une affaire arrangée*,’ zeî Laure, ‘*si Monsieur veut bien m'accorder la grâce de se charger de mon portrait*?’

De Witte boog zich.

‘*A vous le choix du jour, comme celui de la pôse*,’ voer Laure voort, ‘*à vous même celui du costume*.’

De Witte betuigde dat hij, in dat opzigt, alles gerust aan haar kon overlaten.

‘U is toch maar de populaire schilder,’ meende Thoossens te vleijen.

‘Mijnheer!’ hernam Oom Frits, ‘zeg dat nooit weêr, als ge wilt dat de Witte van mevrouw een mooi portret make - populaire schilder, populaire kunstenaar, populaire dwaas! “*My art flatters nobody by imitation; it courts nobody by smoothness; it tickles nobody by petiteness; it is without either falde-lalor fiddle-de-die: how then can I hope to be popular*?” zeî Constable, en het is de Wittes glorie, al levert hij portretten, dat hij het dien landschapschilder na kan zeggen.’

‘Ik wilde slechts opmerken,’ antwoordde ‘de eeuwige kandidaat’ weêr linksch, ‘hoezeer de kunst van mijnheer ook de moeijelijksten weet te voldoen - *ah, certes, Laure! tu es difficile, très difficile*! - en daarom dacht me dat iemand, die zoo goed den smaak des publieks weet te treffen....’

‘Smaak des publieks,’ viel Oom Frits in, ‘smaak des publieks, weet u wèl hoe de Witte daarover denkt?’

‘Ga uw gang,’ zeî de kunstenaar.

‘We zullen straks *quitte* zijn, Wouter! Het gaat hem als Horace Walpole; *public taste*,’ zeî die, ‘*public taste is the taste of the public, and it is a prodigious quantity of no tastes, generally governed by some very bad taste*.’

‘*As witty as true*,’ lachte Laure.

‘En daarom tracht hij zijn eigen weg te gaan, in de historie als in het portret, verzekerd dat de menigte wel volgen zal, als hij de kunst maar verder brengt, - en is gelukkig niet de eenige die dat doet! Gudin waagt het op zee, Edwin Landseer in de dierenwereld, Calame in het landschap - Wouter! zou de rekening effen zijn?’

‘Als er in uw lof de helft der waarheid school, waarmeê ik uw karakter aangaf....’

Oom Frits reikte hem de hand.

‘Hoe de kunst u begeestert, Oom!’ zeî Huib.

‘En het hart, jongenlief!’

‘Is begeesterd wel Hollandsch?’ vroeg de onverbeterlijke Thoossens.

‘Ik moet u al weêr de les lezen,’ lachte Oom Frits; ‘u heeft Southey bestudeerd?’

‘Bestudeerd? dat is wat kras, Mijnheer Rievens! maar gelezen, ja!’

‘En dan zeker de plaats overgeslagen, die ik allen puristen onder de oogen zou willen duwen, als zij er zich aan ergeren, dat wij onzen verwanten een woord ontleenen, voor wat zij beter gevoelen dan wij. “*I can tolerate*,” zegt Southey, “*a Germanism for family sake; but he who uses a Latin or a French phrase*,

where a pure old English word does as well, ought to be hung, drawn and quartered for high treason against his mothertongue.” Of we zoo verdraagzaam en onverdraagzaam wierden!’

‘En mag ik nu eindelijk weten,’ plaagde de Witte onzen ouden vriend, ‘wat anders dan knorren....’

‘Ik bezorg u een buitenkansje,’ lachte Oom Frits; ‘gij hebt zeker tien malen van uw leven verdriet geschilderd tegen eens vreugde, en toch zijt ge in dat opzigt nog de ergste der nieuwere school niet. -’

De Witte schoof voor zijn ezel, ten einde de blik van Oom Frits niet op *Attente* vallen mogt.

Onze ouden begrepen dat beter, voor hen was leven lust; al wisten zij het zoo wel niet uit te drukken, zij bragten het in beoefening:

> ‘Nicht in Rom, in Magna Grăcia;
> Dir im Herzen ist die Wonne da!
> Wer mit seiner Mutter, der Natur, sich hält,
> Find't im Stengelglas wohl eine Welt.’

‘*Ma foi! je n'en comprends goutte*,’ zeî Laure.

‘Het is ook te germaansch voor u,’ schertste Oom Frits; ‘de Witte, ik kom u gelegenheid geven g e l u k te schilderen.’

En hij bragt Huibert en Maria tot elkaêr.

Hier hebt gij uwe modellen:

> ‘Wy zijn in 't soetste van ons jeught,
> In 't klaerschoonste van ons tijd,’

haalde Oom Frits uit een onzer oude minnedichters aan.

‘Geluk in den knop,’ zeî de kunstenaar; ‘ik zal mijn best doen; maar of ik er in slagen zal, als toen ge mij g e l u k in vollen bloei opgaaft -’

‘Mag ik, de Witte?’ vroeg Oom Frits, naar eene schilderij gaande, waarvoor eene groene gordijn hing, - die door de magere vingeren van onzen ouden vriend werd ter zijde geschoven, toen de dankbare kweekeling antwoordde: ‘Wat heb ik u te weigeren?’

Geluk in vollen bloei! - eene beeldschoone moeder speelde met twee kinderen, - het meisje lag aan hare borst, het jongske hield zijn zusje een paar rijpe kersen toe, waarnaar het mollige handje greep, - en, zich over die groep buigende, staarde van uit den achtergrond de benijdenswaardige man en vader de weêrgalooze weelde aan - het was de Witte zelf.

‘Als ik geïnspireerd wil worden, gaat die gordijn op zij,’ getuigde hij.

Thoossens alleen brak het stilzwijgen af met een onverdragelijk: ‘Uitstekend!’ - Laure, zij zuchtte naauw hoorbaar, maar zij zag toch nog eens naar *Attente* om; - Maria wischte met hare slinke hand de blonde wimpers af, terwijl Huib hare regte hartelijk drukte, - en de laatste, de gelukkige, dacht aan Claes Go. vertsz en Leentje Veeling, voor wie een dergelijk verschiet bewolkter was geworden dan ooit.

‘Wat zouden zij zeggen, zoo zij dat wijfje zelf zagen,’ fluisterde Oom Frits de Witte toe.

‘Zij zouden vinden, dat ik haar te veel had geïdealiseerd,’ schertste de schilder; ‘het is immers nog altoos waar:

> “Denn der wunderlichsten Richter
> Ist die liebe Welt so voll.”’

Bibliographisch Album

Nederlandsch Jaarboekje der Posterijen voor 1851, *door S. Gille Heringa, Directeur van het Postkantoor te Tilburg. Te Tilburg, bij A. van der Voort en Zoonen*.

Voor het postwezen is geen tijd belangrijker gebleken, dan de jaren, die sedert 1840 tot heden zijn verloopen. Dat tijdperk is voor het bedoelde vak van administratie een tijdperk geweest van omwenteling en hervorming. Het jaar 1840 wijst ons op de post-reform in Engeland. Die gebeurtenis en hare uitkomsten wekten de belangstelling op dit onderwerp in zoo hooge mate, dat tien jaren later bijna geen staat in Europa (om slechts ons werelddeel te noemen) was aan te wijzen, waar niet eene verandering in gelijken geest had plaats gegrepen. In geschriften en dagbladen werd de zaak gedurende dat tijdvak van alle zijden toegelicht en behandeld, en zonder twijfel is men het voor een groot deel aan de drukpers verschuldigd, dat de beginselen, waarop eene post-hervorming berusten, zoo spoedig ingang hebben gevonden, en zoo snel zich hebben verspreid. In Duitschland b.v., telde men niet minder dan *drie* tijdschriften, behalve een jaarboekje ‘die Deutsche Post-Almanach,’ welke uitsluitend aan het belang van het brievenvervoer waren gewijd. En hoewel twee daarvan, het ‘Archiv für das Postwesen’ en de ‘Beiträge zur Kentniss des Postwesens,’ hoe verdienstelijk overigens ook geredigeerd, sedert zijn te niet gegaan, zoo ontbreekt het nogtans op dit oogenblik in Duitschland geenszins aan eene openbare schriftelijke behandeling van de aangelegenheden, die met het postwezen in verband staan. Sinds eenigen tijd wordt er zelfs van wege de Pruissische regering officieël een werkje uitgegeven, waarin alle verordeningen betreffende dit onderwerp worden opgenomen, bij welker kennis het publiek kan gerekend worden belang te hebben.

Ook hier te lande deed zich de behoefte aan eenig post-orgaan gevoelen, waarin voorzien is geworden door de uitgave van het bovengenoemde jaarboekje, waarvan wij thans den *derden* jaargang aankondigen, en welks inhoud wij kortelijk zullen doorloopen.

De opgave van het Personeel der Postkantoren, enz., die dadelijk op den Kalender volgt, zouden wij niet gaarne hier missen. Naar wij gelooven, wordt op de mededeeling daarvan in het algemeen door de Postambtenaren veel prijs gesteld. - Na een beknopt verslag van den hoofdzakelijken inhoud der, gedurende het afgeloopen jaar, ten behoeve der Postbeambten uitgevaardigde voorschriften, komen wij aan het hoofdstuk: *de nieuwe postwet*. Het splitst zich in twee deelen en vangt aan met het vervolg te leveren op het, in den vorigen

jaargang afgebroken, verkort verslag van de daaromtrent gevoerde discussiën in de Staten-Generaal. De bewerking van dit hoofdstuk is verre van onberispelijk te zijn; de stijl is slordig en soms onduidelijk; gebreken, welke wij tot ons leedwezen in meerdere stukken van den redakteur aantreffen. In de 66 bladzijden, welke daaraan zijn besteed, had in ieder geval een vrij wat degelijker en volledige overzigt kunnen geleverd worden. Het tweede deel bevat eene opgave der meest belangrijke maatregelen, bij de invoering der wet genomen. Te regt wordt door den redakteur eene bijzondere waarde gehecht aan de twee medegedeelde aanschrijvingen van den Minister van Financiën, bij die gelegenheid aan de ambtenaren der Posterijen gerigt. In beide die brieven wordt het standpunt der Postadministratie, en de roeping harer ambtenaren tegenover het publiek, met eene onnavolgbare juistheid in het licht gesteld. Wij deelen evenwel het gevoelen, door den uitgever in zijne beschouwingen, naar aanleiding dezer stukken blootgelegd, en gelooven mede, dat de laauwheid en onverschilligheid, die heerschende schijnen te zijn onder het Nederlandsche post-personeel, door de voortreffelijkste voorschriften niet zullen worden uitgeroeid; maar dat er meer wordt vereischt om den ouden slentergang te stuiten, die zoo noodlottig op den gang der zaken terugwerkt, en de best gekozene maatregelen van het Bestuur krachteloos doet worden.

Onder het opschrift ‘Post-processen’ (liever zouden wij duidelijkheidshalve lezen: Vervolgingen wegens onwettig brievenvervoer), levert het Jaarboekje een volledig overzigt van de ten deze gevoerde regtsgedingen en van de gronden, waarop de geslagen vonnissen berusten. In de Afdeeling ‘Buitenland,’ die thans volgt, vinden wij eene verzameling der jongste berigten, nopens het brievenvervoer in onderscheidene landen en staten.

Het Mengelwerk bevat eenige lezenswaardige en niet onbelangrijke bijdragen. Daartoe behooren voornamelijk de medegedeelde stukken, die betrekking hebben op den vroegeren toestand van het postwezen hier te lande. Al wat tot opheldering daarvan kan dienen is hoogst welkom en hier volkomen op zijne plaats. Ten slotte vinden wij in een aanhangsel de Postwet, met verklarende en opheldernde aanteekeningen op ieder artikel voorzien. Voorts eene algemeene Portlijst, alsmede de namen der gemeenten in ons land, met opgave der Postkantoren, waarop de brieven, voor dezelve bestemd, behooren verzonden te worden. Eene kaart, waarop de verschillende postdiensten voorkomen, is bij het Jaarboekje gevoegd.

Niet geheel onbevredigd nemen wij voor dit jaar van den Post-Almanal afscheid. De inhoud is tamelijk voldoende; wat er aan den vorm ontbreekt, zal zich, naar wij vertrouwen, in de volgende jaargangen verbeteren. De ijverige redakteur heeft getoond dat hij zijnen tijd en onzen toestand juist inziet. Vooruitgang zij steeds zijne leus. En zoo moge deze onderneming mede bevorderlijk zijn aan den opbouw en de vestiging der nieuwe orde van zaken, die door de wet van 12 April 1850 in het leven is geroepen.

H.

***Caesar Borgia, door den Schrijver van Whitefriars, uit het Engelsch, met eene Voorrede van Dr. W.J.A. Jonckbloet. Te Deventer, bij A. ter Gunne*. 1850.**

Een geschiedkundig verhaal, ingeleid door Jonckbloet! Wie zou er de hand niet gretig naar uitstrekken, in de overtuiging iets meer dan alledaagsch, iets waarachtig goeds en schoons te zullen verkrijgen. Helaas! wie het deed, verkeerde na de lezing bijkans in denzelfden toestand als de paradijsbewoners na het eerste proeven. Zij beklaagden hun verloren geluk, wij onzen verloren tijd. Drie oktavo deelen te hebben doorlezen, zonder dat de geest een rustpunt vond, een mijlpaal, waarbij hij een oogenblik pozen kon om den blik terug te wenden naar de afgelegde baan! Drie deelen, begonnen met ingenomenheid, en geëindigd met walging, - het getuigt van het niet middelmatig slechte, dat alleen zulk een afwisseling van gewaarwordingen veroorzaken kan. En inderdaad, het is onschoon, het is wanstaltig, wat ons gegeven wordt.

Het geschiedkundig verhaal Caesar Borgia zondigt tegen alle vormen. Wordt het als historie beschouwd, dan blijkt de blik des Schrijvers te weinig wijsgeerig, zijn verbeeldingskracht te levendig en al te geneigd tot scheppen, tot groepeering van het bestaande; wordt het als kunstgewrocht, als roman waargenomen, dan merken we in den Schrijver zijn gebrek aan aesthetiesch bewustzijn op; zijn weinig gevoel van harmonie en eenheid; want zijn werk is niet ééne schepping, maar een geheel van onderscheidene fragmenten.

Het wordt ons echter als roman gegeven, en als zoodanig moeten wij het beschouwen.

Een geschiedkundige roman! Onlangs vonden we dien vorm veroordeeld als een halfheid, die we uit onze literatuur inoesten bannen. Het vonnis werd geveld door een rechter, na wiens gewijsden weinigen hooger beroep aanteekenen.

En toch - het zij met bescheidenheid gezegd - het is noodig dat het in deze worde gedaan. De Historische roman is geene halfheid, mids men de aesthetische eischen voldoe, en deze niet zoeke te onderwerpen aan de historische. De roman kán geen geschiedenis zijn; dwaas, die haar daaruit zou willen leeren kennen. De roman kan geen geschiedenis zijn, omdat de denkende geest de aanwezige massa - de stoffe - verkneedt, ordent en regelt voor zijn doel, en dit een ander is dan dat des historieschrijvers. Het doel des kunstenaars is, den mensch te beschrijven, den mensch voor te houden aan den mensch, en door zijne kombinatiën een handeling te vormen waarin de fijnste springvederen van het gemoed in werking komen. Het doel des geschiedschrijvers is, een bladzijde te geven uit het groote boek, dat ontwikkeling van het menschelijk geslacht, van den menschelijken geest heet. De kunstenaar kan derhalve een geheel geven, belangrijk voor alle tijden, daar *de* mensch altoos dezelfde blijft; de geschiedschrijver ver-

mag slechts een gedeelte te schenken, dat alleen waarde heeft omdat het gister de vader is van het heden.

Ook van den roman geldt wat een fransch oordeelaar aanmerkte van een dramatiesch gewrocht: ‘La verité historique n'est qu'une verité accidentelle; la verité morale, la verité qui se déduit de la nature même de nos facultés, est seule imuable, et c'est à elle surtout qu'il faut demander conseil pour mesurer la valeur des oeuvres poëtiques.’

Waar nu de romanschrijver zijn doel uit het oog verliest en zich met den historiograaf wil verbroederen, daar worden beiden van hun zelfstandig charakter beroofd.

Dit is eene der vele grieven tegen Caesar Borgia, en het zou een grief zijn, die ik zou laten gelden zoo ik daartoe geroepen ware, tegenover menig gewrocht onzer literatuur.

Waar ik spreek van het doel der kunstenaars, dat afgescheiden is van dat des historieschrijvers, dan meen ik daarmede geen vijandig tegenover staan, maar een vrije beweging naast elkaâr. Als ik beweer, dat de denkende kunstenaarsgeest de stoffe moet vervormen, dan ben ik er verre van een vernietiging te prediken; of klarer uitgedrukt: als ik volhoude, dat de schildering van zeden en gebruiken, de beschrijving der historische figuren en feiten geen doel mogen zijn, dan beschouw ik het toch eene verplichting ze als middel aan te wenden. Caesar Borgia kan slechts bestaan hebben zoo als hij bestond, omdat de waereld, waarin hij leefde, zoo en niet anders op hem inwerkte. Caesar Borgia, geboren als *lazzarone*, of zelfs als vorst der 19e eenw, ware geen Caesar Borgia geweest.

De historische roman is dus niets anders dan een tafereel, waarop de menschheid, met haar adel en haar dorperheid, werkend wordt voorgesteld; hij is zelfs geen genre, dat men tegen den huisselijken - of wil men liever - famille-roman uit het dagelijksch leven over kan stellen, want hij behoort er naast gelegd te worden, hij is er één meê.

Het zou tot de geschiedenis van den historischen roman behooren, hier verder over uit te weiden, breeder en minder oppervlakkig zich aan een beschouwing over de aesthetische waarde van dit genre te wagen. Voor ons doel zij dit weinige genoeg.

Wij hebben zoo veel aangeduid als ons noodig was voor het kiezen van ons gezichtspunt, bij de aankondiging van dezen roman.

Wij eischen hier de schildering van den mensch, zoo als hij zich voordoet in zijn vrije beweging, in zijne betrekkingen tot de maatschappij. We kunnen niet anders dan met wederwil van het ons voorgestelde tafereel schelden, want we zien er te dikwerf figuren zich bewegen, die hunne plaats alleen dank weten aan hunnen naam in de algemeene historie en derhalve de hun hier aangeduide niet verdienen.

We zien de charakters niet logiesch, niet zelfstandig zich ontwikkelen in den gang der gebeurtenissen, of liever, we zien geen onmiddelijk rapport tusschen de persoon en het feit.

Er is zelfs, zoo ik den Hospitaliter uitzonder, geene ontwikkeling merkbaar in de verschillende individualiteiten. Wat zij van den aanvang zijn, blijven ze. Caesar is eerzuchtig; wat hij verlangt op de eerste bladzijde, verlangt hij nog op de voorlaatste. Lucrezia is geestig, beminnelijk, verliefd, en ze blijft het. Machiavelli's raadgevingen, aangehoord maar nimmer gevolgd, zijn altoos dezelfde. De minister wordt hierdoor bovendien geheel onbelangrijk en onnoodig voor de handeling.

Het is verder geen noodzakelijkheid dat hetgeen we zien geschieden alzóó en niet anders geschiedt. De Schrijver heeft zijn tableau overladen met figuren, die hij - het bewijst tegen zijne konceptie, zoo die al bestond - voor

een oogenblik bezigt om deze of gene groep, dit of dat episode saam te stellen, maar vervolgens niet meer behoeft, daar hij ze niet weet te verbinden aan de hoofdbeelden.

Deze zijn zelfs niet naauwkeurig aan te wijzen, want al schenkt Caesar Borgia ook zijn naam aan het verhaal, - hoofdpersoon is hij niet. De handeling gebeurt niet om zijnentwille; de ontwikkeling van zijne individualiteit, is niet het doel des Schrijvers. Ware het dit, verre het grootste deel van zijn arbeid zou overbodig zijn. Evenmin is 't de Hospitaliter of Lucrezia Borgia of de Paus of de Engelsche ridder.

Zoo als we vroeger zeiden, een volslagen gebrek aan eenheid, doet ons nergens een rustpunt vinden en ontneemt het verhaal alle waarde van kunstgewrocht.

De handeling leeft van het onnatuurlijke, en we hebben zoo dikwerf gelegenheid dit op te merken, dat we grond hebben voor de uitspraak, dat de ònnàtuur den Schrijver tot natuur is geworden. De pozitie, de meest belangwekkende, ja de eenigste, die nog leven geeft aan het geheel; de pozitie van den Hospitaliter, den zoon des Hertogs van Ferrara, onbekend verkeerend aan het Pauselijk hof, al staat hij telkens in het midden der Italiaansche edelen, al verwekt hij er schandaal op schandaal, is grof-onnatuurlijk. Het moge goed gezien zijn dat de ridder van St. Jan (de Hospitaliter), zoo als een schrander beoordeelaar aanmerkte[1], door verstand en zedelijkheid wordt aangespoord, het monster Lucrezia Borgia (?) te ontvlieden, en dat zijne zinnelijkheid telkens door het schoon dier vrouw wordt veroverd; zelfs dat toegegeven, ofschoon wij het niet geheel kunnen laten gelden, daar de Hospitaliter geen bewijzen, geene de geringste heeft voor wat hij ducht, en slechts bij geruchte de wandaden van Lucrecia heeft vernomen; zelfs dat toegegeven, toch redt het den voorgestelden toestand niet. De ridder is grof, spreekt een taal, die onze pen weigeren zou weder te geven al wierd het geëischt en dat tegenover de machtige Lucrezia, in wier aderen het bloed der Borgia's kookte. Hij wondt de vrouw in wat haar het dierbaarst moet zijn, hij vertreedt haar als een worm, en toch heeft zij hem lief. Onze historische noties verzetten zich er tegen, ons gevoel van waarheid en natuurlijkheid evenzeer.

Zoo wij de gebezigde verwen beschouwen, dan valt ons de wansmaak in het oog, die zulke scherp afstekende, zulke bonte kon kiezen. Gruwel op gruwel staren wij aan; niets dan stiletten zien we blinken; kinderachtige spoken zien we verrijzen; alles om een oogenblik te verbazen, te boeien - welke verbeelding der gewone romanlezers is ook daartegen bestand? - maar tevens om, zoodra de begoocheling verdwenen en de intrige van het verhaal is afgesponnen, oververzadigd te doen glimlachen over de voorstellingen van een koortsig brein.

En toch is de Schrijver geen middelmatig talent, dat we hoe eer hoe beter den dood toewenschen. Toch heeft hij studie, heeft hij een weelderige fantazie, waar hij slechts zijn kunstenaarsgeweten raadpleegt en niet de stem van zijn publiek, dat hem in de gedaante van zijn uitgever verschijnt, die hem wijst op de *sovereigns* in zijne beurs.

Vooral het beschrijvend element is voortreffelijk. Het vergoedt zoo menig gebrek in aanleg en uitwerking, zoo menig vergeefsch streven in dit werk, om waarlijk kunstenaar te zijn. De schildering van Rome in het jaar 1800, bij de nadering der bedevaartgangers, diene ten bewijze daarvoor:

Het was een verrukkend schouwspel, dat nu de blikken van den terugkeerenden generaal der kerk trof. De rivier was met vergulde galeijen be-

1 Tijdschrift Nederland.

dekt, welker rijkgesnedene voorstevens, veelkleurige standaards en geschilderde kielen, prachtig opgeluisterd werden door het levendige goud der baren. Op de brug stond eene triumfboog, waarin de vernuftige kunstenaar, met behoud van de bouwkunstge evenredigheden, lauwertakken, speren en trompetten tot de rijkste sieraden had weten zamen te vlechten; de brug bevatte de voornaamste personen, welke ter ontvangst van den hertog afgevaardigd waren - kardinalen in hunne scharlaken tabbaarden en purpere mantels, op muildieren gezeten; de barons van Rome, inzonderheid die van minderen rang, in hunne schitterende wapenrusting en hunne met juweelen bezaaide mantels van de prachtigste kleuren; prelaten in priesterlijken tooi; talrijke dienaren, pages en lakeijen of *staffieri*, in de fraaiste liverijen en omgeven van 's pausen Spaansche lijfwacht in blinkend staal gedost.

‘Aan de overzijde van de brug was de geheele vallei tusschen de Marische en Pincische heuvelen, waarover de weg naar Rome loopt, met eene rijk gekleede en gestadig afwisselende menigte bedekt. Edelen, ieder omgeven van zijne gewapende trawanten; afgezanten van vreemde hoven met de ontrolde banier van hun land, ieder vergezeld van zijn schitterenden herant en gevolg, wedijverende in prachtige sieraden van fluweel, juweelen borduursels en pluimage; de gilden der stad, ieder aangevoerd door zijn gonfalonier, met rijke vaandels, waarop een gepast motto prijkte; de prefect van Rome met een witte vlag, waarop men in gouden karakters, met lauriertakken omringd, het voorvaderlijke S.P.Q.R. zag prijken; en vermengd onder deze schitterende groepen, welke de gansche vallei bedekten, als ook de muren en al de zijden der zeven heuvelen, van waar men zelfs het meest verwijderd tooneel kon zien, zag men tallooze toeschouwers; pelgrims uit alle landen der bekende wereld en in allerlei kleeding, zoo vele talen sprekende, als bij de spraakverwarring van Babel. Boven alles ontwaarde men de ronde tinnen van St. Angelo, of liever van een hoog kruis op den top van 't gebouw zag men het ongemeen groote vaandel met de gouden sleutels wapperen. Trompetten en trommen deden zich in alle rigtingen hooren, en geheel dit bezielde en verblindend afwisselende tooneel werd verlicht door een Italiaanschen schemeravond, als met een koepeldak van mat goud.’

Zeiden wij te veel, toen we des Schrijvers talent van schildering buitengewoon schatteden?

Zouden wij te veel wagen met te beweren, dat de auteur, die dit talent in die mate bezit, ook iets beters kan leveren dan zijn Caesar Borgia?

Vertaler en korrektor schenen tegen hem saamgezworen. Geheele perioden zijn onverstaanbaar. Soms hadden we reden het den eersten, soms weder het den laatsten te wijten. Zeker is het dat beiden zich weinig getrouw van hunne verplichting hebben gekweten.

Frédéric Bastiat.

Onder de vermoeide en bestoven reizigers, die zich op zekeren avond in het voorjaar van 1846 vóór het *bureau* der *messageries royales* te Parijs, bij het afstijgen uit of van de diligence van Bordeaux, hadden te onderwerpen aan de monstering door eenen hoop *badauds* en *gamins* der hoofdstad, was een man, in wien zij wel met den eersten oogopslag den *provincial* moesten erkennen. Een jas met lange panden en wijde zakken, een lomp schoeisel, een breedgerande hoed over de lange, achteloos om het achterhoofd gekemde hairlokken, eindelijk - om het costuum compleet te maken - een ouderwetsch familiedak in de hand..... geen komiek van de *Ambigu* of de *Gaité*, had met meer juistheid de type van den *Jacques Bonhomme* aan de vrolijkheid der winkelbedienden en der *grisettes* van de *cité* kunnen prijs geven. Toch was er iets in het voorkomen van dezen man, dat den spotlach om den mond der omstanders bedwong. Onder zijn zonderling *accoutrement* schemerde toch dat *je ne sais quoi* door, dat iederen mensch, hoe hij zich ook willens of onwillens maskere, zijne eigene plaats in de maatschappelijke hiërarchie aanwijst. Onder dien breedgeranden hoed vertoonde zich een gelaat, dat ondanks dat *air narquois et caustique*, 't welk de inboorlingen van Frankrijks zuidwestelijke departementen karakteriseert, iets opens, iets goedronds, iets edels had; om de dunne lippen speelde een fijne glimlach; maar vooral het helder, zielvol oog en de vrije blik dien hij om zich wierp, moesten onze *badauds* wel overtuigen, dat zij hier niet een staaltje van den *provincial pur-sang* voor zich hadden, die

reeds *a priori* verbijsterd is van al de wonderen, welke de hoofdstad der beschaving hem ter bewondering zal aanbieden.

Nog vele dagen na dezen konden de Parijzenaars denzelfden man in hetzelfde kostuum door hunne straten zien zwerven, maar niet met den slentergang van den bezoeker, die, na de put van Grenelle gezien te hebben, de Julijkolom gaat zien en van den Triomfboog naar het Paleis der Invaliden dwaalt, onder weg voor alle winkels stilstaande en alles wat merkwaardig is of niet merkwaardig, zijne aandacht wijdende. Zijn tred was als van iemand, die een doel heeft; hij had blijkbaar zaken te doen; en wel zóó drukke zaken, dat hij óf den tijd niet had, óf - 't geen nog waarschijnlijker was - er niet eens aan dacht om zich vooraf bij kleeder- en hoedemaker te ontbolsteren; zaken, drukke zaken, die hem dagelijks van den eenen boekverkooper naar den anderen, van 't eene couranten-bureau naar het ander dreven, of nu eens naar de woning van een beroemden geleerde, of *homme-de-lettres*, of dan naar het kabinet van een' invloedrijken gedeputeerde, soms ook wel eens naar een ministeriëel hôtel.

Welke zaken had die man te Parijs?

FRÉDÉRIC BASTIAT was, toen hij voor 't eerst te Parijs kwam, 45 jaren oud. Hij was den 25sten Junij 1801 te Bayonne geboren. Hij had een zoogenaamd classiek onderwijs ontvangen in het *collège* te Sorrèze. Met zijn twintigste jaar was hij naar Bayonne teruggekeerd, om daar compagnon te worden in het handelshuis van eenen oom. Maar de bezigheden van het kantoor kwamen weinig met zijnen smaak overeen, en hij achtte zich gelukkig, toen hij korten tijd daarna zich mogt terug trekken op een landgoed in de *Landes*, dat aan de familie behoorde. Daar heette hij den landbouw te bedrijven, en dreef dien ook eenigzins op zijne eigene manier, maar indedaad wijdde hij zijne belangstelling, zijnen arbeid en eindelijk al zijnen tijd aan de studie. Eerst was het de zucht om vreemde talen te leeren, Spaansch, Italiaansch, Engelsch; toen bestudeerde hij de geschiedenis en waagde zich op het gebied der wijsbegeerte; eindelijk vielen hem de geschriften van J.B. Say en Charles Comte

in handen: de laatste werd zijn lievelings-auteur; en ziedaar onze autodidact Economist geworden! Zoo leefde hij twintig jaren lang voort in stille afzondering, gelukkig in die afzondering, gelukkig in zijne studie. Éénen vriend had hij er, die in zijne eenzaamheid, zijne onderzoekingen, zijn geestdrift deelde, en weinige dagen vóór hij ontsliep, verklaarde hij nog, voor zijne vorming misschien aan niemand meer verpligt te zijn, dan aan den omgang en de gesprekken met dezen vriend. Maar gelukkig bezat Bastiat ook in hooge mate de gave om de wetenschap, uit zijne boeken verkregen, te toetsen aan het werkelijke leven. En de kring waarin hij leefde op dat afgelegen hoekje der maatschappij, aan den voet der Pyrenéën, hoe bekrompen ook, gaf den opmerkzamen geest stof te over om kennis aan menschen en zaken met geleerdheid te verbinden; een hulpmiddel daartoe verkreeg hij in de betrekking van vrederegter, zoo geschikt om alle fijne drijfveeren en kleine raderen van het maatschappelijk verkeer te leeren onderscheiden.

Bastiat zou geen Franschman geweest zijn, indien hij - zelfs in zijn afgelegen hoekje - zich niet althans nu en dan met de politiek bemoeid had. Tweemalen trad hij voor het publiek - d.i. zijn lokaal publiek, dat trouwens zeer beperkt was - op. Eerst in 1830, na de Julijrevolutie, om eenen kandidaat aan te bevelen voor de nieuwe kamer der gedeputeerden; nog eens in 1832, toen hij op aansporing van eenige vrienden zich zelven kandidaat stelde en een programma gaf. Beide keeren was hij niet gelukkig in zijne pogingen; al had hij misschien ook aan deze voornamelijk te danken, dat hij een paar jaar later benoemd werd tot lid van den *Conseil général des Landes*, waardoor zijn werkkring, en daarmede zijn gezigteinder zich uitbreidden. - Maar merkwaardig is voor hen, die Bastiat in zijn later werken en streven willen nagaan, hoe hij:

> ‘Nu reeds toonde wat hij namaals zoude zijn.’

Vrijheid was in 1830 de leuze over geheel Frankrijk, ook de leus van Bastiat, bij de aanbeveling van zijnen liberalen kandidaat, die niet verkozen werd. Maar hoe vat *hij* dit begrip van vrijheid op? De volgende regelen uit zijne brochure mogen 't u zeggen: ‘Peut-il exister de la liberté,

là, où, pour soutenir d'énormes dépenses, le gouvernement forcé de prélever d'énormes tributs, se voit réduit à recourir aux contributions les plus vexatoires, aux monopoles les plus injustes, aux exactions les plus odieuses; à envahir le domaine des industries privées, à rétrécir sans cesse le cercle de l'activité individuelle, à se faire marchand, fabricant, courrier, professeur, et non seulement mettre à très-haut prix ses services, mais encore à éloigner par l'aspect des châtimens destinés au crime toute concurrence qui menacerait de diminuer ses profits? Sommesnous libres si le gouvernement épie tous nos mouvemens pour les taxer, soumet toutes nos actions aux recherches des employés, entrave toutes les entreprises, enchaîne toutes les facultés, s'interpose entre tous les échanges, pour gêner les uns, empêcher les autres et les rançonner presque tous?'

Daar hebt ge wel den Economist *en herbe*! En gelijkerwijze vatte hij in 1832 zijne staatkundige geloofsbelijdenis zamen in stellingen, als: 'Il faut que le gouvernement soit fort contre les ennemis du dedans et du dehors, car sa mission est, de maintenir la paix intérieure et extérieure. Mais il faut, qu'il abandonne à l'activité privée tout ce qui est de son domaine. L'ordre et la liberté sont à ce prix.' De geheele Economie Politique is in deze woorden begrepen.

Maar het is niet vreemd, dat de kiezers der *Landes* in 1832 niet geheel op de hoogte waren om smaak in deze theorie te hebben. Zij lieten Bastiat in zijne eenzaamheid en aan zijne stille vorming van zich zelven.

Een reeks van jaren gaat nu weder in vergetelheid voorbij. Maar niet zonder vruchten te vergaderen. Hoe boeijend schouwspel zou het zijn, indien het ons gegund ware hem te volgen in zijne afzondering en getuigen te zijn van die gestadige toeneming in kennis en wetenschap, van de vorming en vestiging eener overtuiging, die later zoo krachtig zich zou uiten; indien het ons gegeven ware, die ontwikkeling des verstands van de raadselen der zamenleving gade te slaan, schrede voor schrede; te zien, hoe reis op reis eene nieuwe en helderder lichtstraal zich voor zijn zoekend oog uitstort, om telkens eene nieuwe waarheid te openbaren, die wederom strekt tot aanvulling en bekrachtiging der vroegere; om hem zijn '*gevonden*!' te hooren uitroepen, na menige lange,

naauwgezette, angstige twijfeling; om ook hem het *e pur si muove* van de lippen te vangen, zoo dikwijls al wat hem omringt *zijne* waarheid, die hem dierbaar is geworden, weder tracht te benevelen door routine, vooroordeel en sophisme. - Wat schooner tooneel dan zulke stille werkplaats van den menschelijken geest, waar de oplossing gezocht wordt van het groote vraagstuk, hoe het meest en het best allen menschen op aarde een deel verzekerd wordt in de zegeningen des Scheppers!

Eindelijk is het oogenblik gekomen, dat hij uit zijne afzondering te voorschijn treedt, nog aarzelende en bijna tegen wil en dank. - Helaas, hij had niet veel tijd meer te verliezen! - In 1844 werd Bastiat door huisselijke belangen genoopt eene reis naar Spanje te ondernemen. En ziedaar de schijnbaar toevallige aanleiding tot zijn optreden op ‘'t groot tooneel der wereld.’ Eens aan 't reizen, kreeg hij er lust in ‘vele menschen en steden te zien.’ Hij doorkruiste half Spanje, bezocht Madrid, Sevilla, Cadix en toog toen naar Portugal; te Lissabon vond hij de pakket-boot op Southampton liggen; hij voer er meê naar Engeland. Welk eenen indruk moet niet op hem gemaakt hebben de overgang van het Iberische Schiereiland, zoo mild boven alle gewesten der aarde door de natuur gezegend met alle soort van rijkdom, en toch zoo arm en vol ellende door de traagheid en het onverstand der menschen, naar dat land waar het genie en de arbeid des menschen de weêrbarstigste natuur bedwongen, en de schatten der geheele wereld opgestapeld en ten gebruike toebereid hebben. Toch zag hij ook in Engeland onder zoo schitterenden rijkdom veel armoede en ellende verscholen. Hij zag er wel den arbeid geprezen, en geëerd en gekoesterd, maar de arbeid van eenige bevoorregten, niet de vrije arbeid des volks. Hij kwam er op het oogenblik, toen de *League* hare laatste en zwaarste slagen aan de bevoorregting der grondeigenaren toebragt en den weg openbrak voor de reeks van groote hervormingen, waarvan het einde nog niet gekomen is. Hier was hij dus getuige, aanschouwer, van den strijd naar de raadzaal en de volksvergadering overgebragt, dien hij zelf in stilte twintig jaren lang in zijne boeken nagespoord en voor zich zelven gevoerd had. Was het wonder, dat hij niet lang aanschouwer alleen van dezen strijd blijven konde, dat hij er

deelgenoot in wilde zijn, dat hij zich aansloot aan Cobden, Bright, Wilson en die anderen, dat hij zich geroepen voelde voor zijn lief Frankrijk te worden, wat deze mannen voor Engeland waren? Van dit tijdstip af heeft Bastiat zijn leven gewijd aan den openbaren, onverpoosden strijd voor vrijheid en regt, een strijd, zes jaren volgehouden onverpoosd en onvermoeid, tot het brooze ligchaam onder de inspanning des geestes gebroken is.

Naauwelijks was Bastiat in zijn vaderland teruggekeerd, of het *Journal des Economistes* ontving zijnen eersten oorlogskreet: *de l'influence des tarifs anglais et français sur l'avenir des deux peuples* (October 1844). En de Parijsche Economisten, die nog nooit van Frédéric Bastiat hadden hooren spreken, hadden geenen lof genoeg voor den nieuweling in het vak en zijn - zoo ze vleijend zeiden - *coup d'essai coup de maître*. Michel Chevalier, Horace Say, Blanqui, anderen, spoorden hem aan om voort te gaan. Had Bastiat nog zulke aansporing noodig? Of was de nieuweling zich zijner kracht niet wèl bewust? - Hij beantwoordde hunne oproeping met zijn *Cobden et la Ligue ou l'agitation anglaise pour la liberté du commerce* (één deel 8°, Parijs, 1845), waarin hij voor het eerst zijne landgenooten (en eenigermate de Economisten zelven) aantoonde, van hoe veel beteekenis die schijnbaar locale ‘beweging’ was, niet voor Engeland alleen, niet voor den graanbouw en graanhandel, maar voor geheel de beschaafde wereld en voor het maatschappelijk verkeer in zijne ruimste ommekringen. En naauwelijks had het publiek in Frankrijk (zoover het zich met zulke zaken inlaat) den tijd gehad zijne bewondering lucht te geven en te vragen: ‘wie is toch die M.F. Bastiat?’ of daar verscheen de eerste *Série* zijner *Sophismes Economiques* (Parijs, 1846), gedagteekend uit zijne kluis te Mugron van den 2^{den} November 1845, een klein boekske in 16° van 164 bladzijden, maar dat eerlang geheel Europa de vraag deed herhalen: ‘wie is die F. Bastiat?’

Doch met de pen - begreep Bastiat - kon hij de taak, die hij op zich genomen had, slechts ten halve vervullen. En vanhier, dat wij hem in het voorjaar 1846 te Parijs ontmoeten, om in dat brandpunt van Frankrijks politiek en sociaal leven, mede te leven en te werken. Met zijn *Cobden et la Ligue* had hij nog een ander oogmerk gehad dan de

belangstelling zijner landgenooten gaande te maken voor de *anti-corn-law-league* en hare coryphaeën. Hij wilde tot navolging opwekken. En ten deele was hij hierin geslaagd. In de groote handelsteden, in de westelijke en zuidelijke departementen, die wijnen en andere producten van den grond, voor uitvoer bestemd, opleveren, had zijn boek eene nieuwe stem gegeven aan de oude klagt, dat hunne handelsgemeenschap met vreemde volken gedrukt werd door het tarief, dat voorgaf, alle industrieën te beschermen, maar de hunne opofferde ten voordeele van de fabrikanten in het noorden en oosten des rijks. Daar won alzoo het denkbeeld ingang om eene demonstratie te beproeven in den geest van die der *League*. Den 23sten Februarij 1846 was de *association bordelaise pour la liberté des échanges* in het leven getreden. Bastiat had haar programma geschreven. De beweging breidde zich uit over Hâvre, Marseille, Lyon, en bereikte zelfs Parijs. Maar eene nationale beweging, als in Engeland, werd ze niet. Had Bastiat zich niet in het karakter zijner landgenooten bedrogen? Had hij niet voorbijgezien, dat zij, gewend aan centralisatie, aan leiding, besturing, bescherming van hoogerhand, het gareel lief hadden gekregen, waarin zij liepen[1]? Het was zeker met het oog hierop, dat de Minister van Binnenlandsche zaken Duchâtel eenen der stichters van de *association bordelaise* toevoegde: ‘Soyez forts, et nous vous soutiendrons.’ Trouwens in dat woord *ondersteunen*, ondersteuning van het gouvernement, lag het geheele hemelsbreede onderscheid tusschen de Britsche en de Fransche rigting. Alsof Cobden en Villiers ooit om ondersteuning van het bewind gevraagd zouden hebben! - Genoeg, Bastiat bragt het dan toch eindelijk zoover, dat zich te Parijs eene centrale vereeniging vestigde. In Mei 1846 werd de eerste zitting gehouden der *association pour le libre échange*. Ook haar programma was zijn werk. Maar zijn wensch, dat nu al de anderen zich aan deze zouden aansluiten, werd slechts gedeeltelijk vervuld. Zelfs kwam er spoedig scheuring, toen die van Hâvre, wèl vrijen handel en scheepvaart willende, maar zoo als *zij* die begrepen, dat is te zeggen, geprivilegieerde handel op de koloniën en differentieele regten ten gunste der Fransche vlag, zich van

1 Hoe hij weinige jaren later van deze illusie geheel genezen was, bewijst zijn pamfletje *l'Eiat* (Paris, 1849), een kabinetsstukje van zijn fijnste penseel.

de Economisten te Parijs, die hier zoo min monopolie duldden als elders, als ijdele theoristen afkeerden.

Dát zeker was niet de wil en het oogmerk van Bastiat geweest. In het programma der *Association* had hij het immers reeds duidelijk genoeg gezegd, dat haar doel niet was, den handelaar eene bescherming te verschaffen, gelijk tot heden de fabriekant eene bescherming had genoten; het was niet, eene of andere wijziging of verzachting in Frankrijks prohibitief douanenstelsel te brengen; het was: vrijheid en regt te doen gelden voor alle leden der maatschappij; het was, de *vrije ruiling* te verkrijgen, dat is in één woord, de onbelemmerde beschikking over onzen arbeid, en de voortbrengselen van onzen arbeid, in welken kring of in welke maatschappelijke betrekking ook[1]. Het was dus niet navolging der *League*, het was voortzetting van haren arbeid. En even onvermoeid als de hoofden der *League* zelven, was Bastiat met schrift en woord en daad werkzaam voor zijne zaak. Hij was secretaris der vereeniging en hoofdredacteur van haar journaal *le Libre-Echange*; hij was de ijverigste spreker in hare wekelijksche bijeenkomsten; hij toog rond naar alle plaatsen, waar afdeelingen der vereeniging gevormd waren, om zijne leer te prediken; hij opende in 1847 te Parijs eenen geregelden *Cours d'Economie politique*. En te midden van al deze drukte vond hij nog tijd om regts en links de schatten van zijn vernuft uit te strooijen in eene nieuwe *Série* van *Sophismes Economiques* (Parijs, 1848), in artikelen en brieven in het *Journal des Débats*, den *Commerce*, den *Courrier français* of andere dagbladen. ‘Chaque jour,’ zegt een zijner vrienden[2], ‘il prenait à partie les

1 Vergelijk over dit doel, zoo al niet van de *association*, dan toch van Bastiat (het is de vraag, of het velen zijner medeleden helder was), wat hij er van zegt in zijne brochures *Propriété et Loi*, blz. 26 v.v. en *Protectionnisme et Communisme*, blz. 7 v.v. ‘C'est à ce point de vue’ (zegt hij op de laatste plaats) ‘que nous nous sommes placés à Bordeaux, à Paris, à Marseille, à Lyon quand nous avons fondé l'association du *libre-Echange*. La liberté commerciale, considérée en elle-même, est sans doute pour les peuples un bien précieux; mais enfin, si nous n'avions eu qu'elle en vue, nous aurions donné à notre association le titre d'*Association pour la liberté commerciale* ou, plus politiquement encore, *pour la réforme graduelle des tarifs*. Mais le mot *libre-Echange* implique *libre disposition du fruit de son travail*, en d'autres termes, *Propriété*, et c'est pour cela que nous l'avons préféré. Certes nous savions, que ce mot nous susciterait bien des difficultés...’ cet.

2 G. de Molinari, in de levensbeschrijving van Bastiat, *Journal des Economistes* van Februarij 1851.

champions de la protection et il leur livrait des combats à outrance. Voyait-il le matin poindre un sophisme (et Dieu sait si la denrée était rare) dans un journal un peu accrédité, aussitôt il prenait la plume, démolissait le sophisme avant même d'avoir songé à déjeuner, et notre langue comptait un petit chef-d'oeuvre de plus.' Maar een groot verschil was er toch bij den arbeid van Bastiat met dien van zijnen vriend Cobden. Bastiat stond alleen, werkte alleen; wel hield de *association du libre-échange* hare wekelijksche bijeenkomsten, wel hadden de economisten te Parijs zich ter goeder trouw aan hem aangesloten, wel had zelfs een Pair des rijks, de Hertog d'Harcourt, zich verwaardigd president der vereeniging te worden; maar waar was die ijver, die zelfopofferende liefde voor de goede zaak, die alleen de overwinning schenkt, buiten hem? 'Le comité de l'association,' getuigt Molinari met verbazende naïviteit, se reposait sur son zèle pour la direction de la société et pour la propagande des principes de la liberté du commerce. En hij laat er op volgen: 'Malheureusement Bastiat, dont la santé ne secondait pas le zèle, ne pouvait toujours suffire à tout.'

Wij haasten ons tot het laatste tijdperk van Bastiat's leven, dat een aanvang neemt met den 24sten Februarij 1848. Eene andere propaganda had met meer doordrijvenden ijver en beter gevolg gewerkt, en de Julijtroon was onder de vereenigde slagen der verschillende democratische, socialistische en communistische secten gevallen. Nu opende zich een nieuw strijdperk voor Bastiat, of liever, de oude strijd werd op een ander terrein overgebragt. Dezelfde strijd voor de vrijheid en het regt van allen, voor maatschappelijke orde, voor de harmonie aller belangen, dien hij gevoerd had tegen de dwingelandij van het protectionnisme, moest nu gevoerd worden tegen de aanmatiging der sociale *organisateurs*. Zijne verdediging van Eigendom en Regt[1] opent de schitterende reeks der *Pamphlets*, die met gelijke kracht van redenering en scherpte des woords, als de beide serieën der *Sophismes Economiques*, maar - de tijd en het onderwerp

1 *Propriété et Loi; Justice et fraternité*. Eerst in het *Journal des Economistes* van 15 Mei en 15 Junij 1848; daarna afzonderlijk uitgegeven. Paris, 1848.

vergunden geen' luchtigen spot meer - met hoogeren ernst en waardigheid de rampzalige stelsels van L. Blanc, V. Considérant, Cabet en Leroux, maar te gelijker tijd ook het ingekankerd protectionisme van Thiers, Lebeuf, Benoist-d'Azy ten toon stelden. En altijd vaardig waar hij geroepen werd om te strijden, greep hij gretig de gelegenheid aan tot een *duel à mort* met den best gewapenden en meest geduchten kampioen der socialistische benden, P.J. Proudhon. Zijne discussie met dezen Prins der Sophisten, in diens eigen dagblad *la Voix du Peuple* van November 1849 tot Maart 1850 gevoerd (later door Bastiat afzonderlijk uitgegeven[1]), is misschien minder algemeen bekend, zeker minder algemeen gelezen, dan een zijner andere schriften, maar mag zijn meesterstuk van grondige wetenschap en fijne dialectiek genoemd worden.

En terwijl hij alzoo in deze vermoeijende polemiek verwikkeld was, legde hij de laatste hand aan zijne *Harmonies Economiques*[2], *son oeuvre de prédilection* zegt zijn Fransche biograaf; het werk, waarover hij jaren gepeinsd, waaraan hij jaren gearbeid had, dat als 't ware voor zijnen geest eene stille wijkplaats was geworden, zoo dikwijls hij behoefte gevoelde om zich een poos aan het gewoel en gewrijf der wereld te onttrekken. Hier hoopte hij al de schoone en reine vruchten zijner stille overdenkingen te zamen; hier mogt hij de wetenschap om haar zelve achtervolgen en liefhebben; hier, in dit werk, zou de waarheid in haren eigen stillen, zuiveren glans kunnen schijnen, onbesmet van menschelijke zwakheid en hartstogt en twist. Dit boek zou voor de maatschappij een bode van vrede en liefde wezen.

Dit boek zou tevens het besluit van zijnen arbeid zijn. Reeds geruimen tijd leed hij aan de smartelijke kwaal - eene keelontsteking - die hem ter grave sleepte. Maar hoe ook het ligchaam allengs gesloopt werd, de geest was krachtig gebleven. Alleen in één opzigt had die krankheid des ligchaams ook den geest met banden bekneld. Bastiat was in April 1848 door de kiezers der *Landes* tot hun vertegenwoordiger in de *Assemblée nationale*, vervolgens tot lid der

1 Onder den titel *Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*. Paris, 1850, 1 deeltje 12°.

2 *Harmonies Economiques, par M. Fr. Bastiat, membre correspondant de l'Institut, Représentant du Peuple à l'Assemblée législative*. Paris, 1850, 1 deel 8°, 463 blz.

législative benoemd; en zeker had hem geene kampplaats meer welkom kunnen zijn tot verdediging zijner beginselen, dan de *tribune*. Maar, helaas! schier van den aanvang af had zijne ziekte hem belet het woord te voeren. Hoe pijnlijk moet het voor hem geweest zijn, daar telken dage, ter regter- en ter linkerzijde, de rampzaligste stelsels te moeten hooren prediken en toejuichen, en niet te kunnen spreken! Wel trachtte hij, wat hij hier te kort schoot, te vergoeden door verdubbelden ijver bij de werkzaamheden in de bijzondere *Comités*; wel was hij onvermoeid om met de pen eene waarheid nog eens en nog eens weder in helderder licht te brengen, die hij wederom had hooren miskennen, eene dwaling op nieuw aan de kaak te stellen, die hij gisteren wederom had hooren verkondigen; en eenige zijner brochures hebben wij aan deze pogingen te danken[1]. Doch hij moest zelf telken reize te wel gevoelen, hoe zwak het schrift was tegen het levendige woord, en hoe weinig zijne waarschuwing en vermaning, zijne ironie en zijne verontwaardiging vermogten, wanneer de kwestie, die hij behandelde, reeds door menige andere kwestie van den dag uit de discussie verdrongen was, als zijn boekje van de pers kwam.

Eindelijk was het uur gekomen, dat hij den arbeid geheel moest opgeven. Juist onder de grootere inspanning, waartoe zij dwong, was de ziekte ontwikkeld, en gevoed door zijne worsteling, om zich niet door haar te laten beheerschen. In September 1850 gaf Bastiat gehoor aan den raad zijner geneesheeren, om herstel zijner gezondheid in Italië te zoeken. Het was te laat. Hij reisde naar Pisa, en vond geen beterschap. Het zuiden zou misschien van gunstiger invloed zijn. Doch hij bragt het niet verder dan tot Rome. Daar werd hij bedlegerig, en ruim eene maand later, den 24sten December 1850, des avonds ten vijf ure, stierf hij. Het laatste

1 Hiertoe behooren: *Protectionnisme et Communisme* (1849) tegen Thiers; *Incompatibilités parlamentaires* (1849), zijn eenig louter politiek geschrift, waarin hij betoogt, dat het beter ware te verbieden, dat de ministers uit de vertegenwoordigers getrokken werden; *Paix et liberté ou le budget républicain* (1849), bevattende eene schets, hoe eenvoudig en onkostbaar de staatsdienst kon worden ingerigt, wanneer de Staat binnen zijnen eigenaardigen werkkring beperkt wierd; *Baccalauréat et Socialisme* (1850), tot adstructie van een amendement op de nieuwe organieke wet betreffende het onderwijs. De bedoeling van dit amendement was, de algeheele vrijheid van onderwijs te verzekeren door opheffing der *grades universitaires* als vereischte tot het vervullen van een aantal betrekkingen.

woord, dat verstaanbaar van zijne lippen kwam, was.... *la vérité*....

Wij hebben ons misschien al te lang met het leven van dezen eenvoudigen man, door geen schitterend feit opgeluisterd, door geen treffend lotgeval belangwekkend, bezig gehouden. Hij heeft geene merkwaardige daden verrigt. Zijne daden zijn zijne schriften. Maar wie deze schriften hebben leeren kennen, hebben tegelijk den man leeren liefhebben. Voor hen zal misschien deze levensbeschrijving niet te uitvoerig zijn geweest.

Wijden wij nu nog eenige oogenblikken aan zijne werken.

Wat ons boven alles treffen moet bij de aandachtige beschouwing en vergelijking van al wat Bastiat geschreven heeft, dat is de vastheid van stelsel, die al deze schriften, hoe verschillend ook in vorm en strekking, verbindt, en, als 't ware, tot één gesloten geheel maakt. Misschien is dit eenigermate daaraan toe te schrijven, dat hij zich nimmer (hoe zeer ook de geliefkoosde vorm er toe verlokte) met ondergeschikte vragen, met *questions à l'ordre du jour* heeft ingelaten, maar altijd, ook in het kleinste artikel zijner *Sophismes*, de wetenschap, de maatschappij in haren ganschen omvang voor oogen hield. Voor hem loste iedere speciale kwestie zich dadelijk in eene vraag van beginsel op. Maar er is nog eene andere, eene betere reden van die nooit wankelende consequentie te geven in de geheel bijzondere wijze, waarop Bastiat zich gevormd had en werkte. De meesten hunner, die gehoor geven aan eene roeping om kennis te verspreiden en onderrigt te geven, beginnen inderdaad hunne eigene vorming tegelijk met hunne onderrigting. *Docendo discimus*. En het is natuurlijk, dat dezulken, ter goeder trouw, in latere dagen wel eens terugkomen op 't geen ze vroeger voor waarheid verkondigd hebben. Wie, die twintig of dertig jaren de pen gevoerd heeft, kan zeggen, dat hij zich zelven al dien tijd in alles is gelijk gebleven? Het zou tegen hem pleiten, indien hij dat zeggen mogt; het zou twijfel opwekken, óf tegen zijn verstand, óf tegen zijne eerlijkheid. Anders was het met Bastiat. Het tijdperk van zijn openlijk werken is besloten binnen de enge grens van zes jaren; en daaraan was voorgegaan een tijd van voorbereiding van meer dan twintig. In de volle kracht des mannelijken leeftijds, op ruim veértigjarigen ouderdom,

trad hij op, wanneer de haastige drift der jeugd bekoeld is, en de spelingen der verbeelding hebben plaats gemaakt voor strenge beschouwing der werkelijkheid. En twintig jaren studie, in afzondering bedreven, vrij van de slingeringen, waardoor we ook onwillekeurig worden aangedaan, wanneer we leven te midden der warreling van de opvolgende heerschende meeningen; twintig jaren onderzoek van 't geen in de schriften der meesters was nedergelegd, buiten aanraking en invloed van andere menschen, behalve van éénen vriend, met wien hij al dien tijd zijne eenzaamheid deelde, een zamenzijn, dat niet mogelijk was zonder éénstemmigheid in alle dingen, die op hare beurt wederom zekerheid van overtuiging moest uitwerken - uit twintig jaren van zulk eene zelf-vorming moest wel eene vastheid van stelsel ontstaan tot eenzijdig wordens toe. En nu eindelijk was het ook hem behoefte geworden zijne overtuiging uit te storten, zijnen opgegaarden schat van kennis mede te deelen. Vandaar, dat hij, eenmaal opgetreden in het publiek, zoo onvermoeid werkzaam kon en moest zijn, en slag op slag, dag na dag schier, in allerlei vorm en toon, zijne wetenschap, zijne waarheid verkondigde; maar vandaar ook, dat hij wel altijd zich zelven gelijk moest blijven, en naauwelijks anders kon dan den volgenden dag weder met andere woorden herhalen, wat hij den vorigen gezegd had. Wat hij zelf van de eerste *Série* zijner *Sophismes Economiques* aanmerkt[1]: ‘il me semble que le défaut inhérent à la forme de cet opuscule, *la repétition*, est ce qui en fait la principale utilité,’ dat kan van al wat hij geschreven heeft, en niet alleen met betrekking tot den vorm, gelden. Reeds op blz. 2 dezer eerste reeks der *Sophismes* vinden we in weinige woorden het *ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas*, dat de inhoud was van zijn laatste en bekoorlijkste pamflet[2]. Weinige bladzijden verder in hetzelfde boekje ontmoeten we zijne theorie *de l'obstacle*[3], de theorie *de l'effort et du résultat*[4] en de theorie *de l'utilité gratuite et de l'utilité onéreuse*[5], welke de fondamenten zijn zijner leer omtrent de *valeur* in zijn hoofdwerk: *Harmonies*

1 Soph. Econ. I, p. 161.
2 ‘Cela tient à la nature des choses. La protection réunit sur un point donné le bien qu'elle fait et infuse dans la masse le mal qu'elle inflige. L'un est sensible à l'oeil extérieur, l'autre ne se laisse apercevoir que par l'oeil de l'esprit. - C'est précisément le contraire pour la liberté,’ etc.
3 p. 19.
4 p. 24.
5 p. 51.

Economiques. Dat schoone denkbeeld zelf, dat de maatschappij, even als de physische wereld, onder de heerschappij staat van Harmonische wetten, is reeds aangegeven op blz. 48 van dezen bundel: ‘Mais la pensée qui mit l'harmonie dans le mouvement des corps célestes a su la mettre aussi dans le mécanisme interne de la société.’

Reeds in de inleiding van zijn eerste geschrift: *Cobden et la Ligue*, vindt men als de omtrekken van het stelsel, dat hij later ontwikkeld heeft; en ook daar reeds de tweeledige grieve tegen de maatschappij, zoo als hij ze inderdaad om zich ziet leven en werken, waarop hij in ieder zijner latere geschriften terugkomt, waaraan hij meer dan één bijzonder geschrift besteed heeft. Die grieve is: de miskenning van het natuurlijke regt door de willekeur van conventionnele wetten, eene miskenning, die hare hoofdbron heeft in de verkeerde rigting door het onderwijs en de opvoeding der jeugd aan de volksmeeningen, aan de wetenschap, aan de staatkunde zelve gegeven. - In het maatschappelijke leven (dit was voor Bastiat eene waarheid, die zijne ziel vervulde en die hij bij elke gelegenheid en in alle vormen verkondigde) zijn *vrijheid* en *regt* één. Ieder lid der maatschappij heeft een natuurlijk en heilig regt om vrij te beschikken over zijne vermogens tot arbeiden, over zijnen arbeid, over de vruchten van zijnen arbeid - d.i. zijn eigendom. Iedere verkorting van dit regt, onder welken schijn of naam zij ook optrede, geweld of bedrog, - verovering en slavernij of exploitatie van bijgeloof en vooroordeel - monopolie, bescherming, organisatie, zij is niet anders dan eene verdrukking, eene *berooving*. De tweede *Série* den *Sophismes Economiques* wordt geopend met eene *Physiologie de la Spoliation*; maar reeds in de eerste *Série*, onder de artikelen *Prix absolus* en *la protection élève-t-elle le taux des salaires*[1], reeds in de inleiding van *Cobden et la Ligue*[1] had hij het woord *Spoliation* uitgesproken, en monopolie- en bescherming-stelsels gebrandmerkt als de ‘spoliation organisée, systématique, persévérante, impitoyable.’ Maar vooral na 1848, toen de *organisateurs* op nog ruimere schaal dat stelsel van maatschappelijke on-vrijheid en berooving dreigden toe te passen, is de strijd voor vrijheid en regt tegen dwingelandij en onregt, van welke zijde ook, de grondtoon zij-

1 p. 92 en 97.

1 2 p. III, XXXV en L.

ner kleinere geschriften *Propriété et Loi, Justice et Fraternité, l'Etat, Protectionnisme et Communisme, la Loi*.

Maar de bron van het kwaad, dat hij bestrijdt, ligt daarin: ‘que la spoliation, enveloppée dans les sophismes qui le violent, s'exerce, il faut le croire, contre le gré du spoliateur et avec l'assentiment du spolié.’ Vraagt ge naar den sleutel dezer raadselachtige stelling, hij wijst u op de rigting van het openbaar onderwijs in Frankrijk, eerst onder het monopolie der geestelijkheid, daarna onder dat der universiteit; eene rigting, die schier uitsluitend wijst op het oude heidendom, op de gevallene maatschappij, maar het Christendom verloochent, de eischen eener nieuwe maatschappelijke orde miskent en vooral tot de stellige ontkentenis voert van 's menschen natuurlijk regt en vrijheid. In al zijne schriften verstrooid, maar bijeengegrepen en met alle kracht van betoog omgord in zijn pamflet *Baccalauréat et Socialisme* is de waarschuwing te vinden, hoe die eenzijdige bewondering der schriften, feiten, deugden en zeden der oude volken - of beter, der Romeinen - (want in den geest van dat zoogenaamd classiek onderwijs vertegenwoordigen deze de geheele oudheid) hoe dat *latinisme*, dat men der jeugd van het tiende tot het twintigste jaar ingiet, den publieken geest bedorven heeft, en zelfs geenen der groote vernuften van Frankrijk, van Bossuet af tot Thiers, niet besmet en op het dwaalspoor gebragt heeft. De lof aan die deugden en zeden en schriften en feiten om strijd toegezwaaid door Fénélon en Montesquieu, Raynal en Mably, Rousseau en Mirabeau en Robespierre en twintig anderen, moest wel een *conventionalisme classique* in de plaats stellen van de natuurlijke, den nieuweren tijd voegende inrigting van 't maatschappelijk en staatsleven; en zoo werd het zelfs mogelijk, dat zoowel de republiek met Robespierre en St. Just als Napoleon en het *Empire* tot de bespottelijke *singerie des Romains* verviel, die tot in taal en kleeding doordrong, maar zich tegelijk openbaarde in de vormen, waarin de Staat tegen wil en dank werd gegoten. ‘Ce n'est pas par hasard sans doute que nous vîmes surgir de toutes parts des *Consuls*, un *Empereur*, des *Sénateurs*, des *Tribuns*, des *Préfets*, des *Sénatus-Consultes*, des *Aigles*, des *Colonnes Trajanes*, des *Légions*, des *Champs de Mars*, des *Prytanées*, des *Lycées*’[1].

1 Baccalauréat et Socialisme, p. 59.

Ware het nu hierbij gebleven, die *singerie*, dat *conventionalisme classique* zou men nog kunnen voorbijgaan als een onschuldig vermaak. Maar de eenzijdige begrippen, door de gedwongen studie der oudheid ontwikkeld en de onnatuurlijke bewondering der oude maatschappij hadden ernstiger gevolgen gehad. Zij hadden de gemoederen vervuld met die zoogenaamde republikeinsche deugden en die heldenfeiten, die niet anders waren dan daden van geweld; zij hadden de begrippen van vrijheid en regt vervalscht; zij hadden het denkbeeld doen vastwortelen, dat de maatschappij zich laat inrigten naar de willekeur van den eersten den besten wien het gelukt zich als haar wetgever op te werpen. Daartegen moest Bastiat opkomen. Wanneer Thiers in geestvervoering uitriep: ‘Rien de plus beau que l'antiquité. Laissons, messieurs, laissons l'enfance dans l'antiquité comme dans un asile calme, paisible et sain, destiné à la conserver fraîche et pure’[1]! dan wees hij op eene maatschappelijke orde, waar de arbeid in minachting en de ledigheid in eere was, waar de ontucht tot de grofste gemeenschap oversloeg, door den wetgever gewettigd en door den wijsgeer aangeprezen, waar eeuwigdurende vijandschap heerschte tusschen de volken, en van welke slavernij de grondslag was. Als de regtsgeleerden uit de Pandecten leerden en Rousseau en Robespierre het tot een stelsel maakten, dat de eigendom geboren is uit de wet, dan stelde hij daartegen over: ‘ce n'est pas parcequ'il y a des lois qu'il y a des propriétés, mais parcequ'il y a des propriétés qu'il y a des lois’[2]. Maar tegelijk wees hij aan, hoe het uit

1 Verg. *Baccal. et Social*. p. 21.

2 Het is noodig, hier Bastiat's oordeel over den schadelijken invloed der studie van het Romeinsche regt eenigzins uitvoerig met zijne eigene woorden weder te geven. Ziehier wat hij zegt, *Propriété et Loi*, p. 7 v.v.: ‘Où puisons-nous nos idées sur ces matières et jusqu'à la notion du *droit*? Dans les livres latins, dans le Droit Romain. Je n'ai pas fait mon Droit, mais il me suffit de savoir que c'est là la source de nos théories, pour affirmer qu'elles sont fausses. Les Romains devaient considérer la Propriété comme un fait purement conventionnel, comme un produit, comme une création artificielle de la Loi écrite. Evidemment ils ne pouvaient, ainsi que le fait l'économie politique, remonter jusqu'à la constitution même de l'homme, et apercevoir le rapport et l'enchaînement nécessaire qui existent entre ces phénomènes: besoins, facultés, travail, propriété. C'eût été un contre-sens et un suicide. Comment eux, qui vivaient de rapine, dont toutes les propriétés étaient le fruit de la spoliation, qui avaient fondé leurs moyens d'existence sur le labeur des esclaves, comment auraient-ils pu, sans ébranler les fondamens de leur société, introduire dans la législation cette pensée, que le vrai titre de la propriété, c'est le travail qui l'a produite? Non, ils ne pouvaient ni le dire, ni le penser. Ils devaient avoir recours à cette définition empirique de la propriété, *jus utendi et abutendi*, définition qui n'a de relations qu'avec les effets, et non avec les causes, non avec les origines, car les origines, ils étaient bien forcés de les tenir dans l'ombre.
Il est triste de penser que la science du Droit chez nous, au dix-neuvième siècle, en est encore aux idées que la présence de l'Esclavage avait dû susciter dans l'antiquité; mais cela s'explique: l'enseignement du Droit est monopolisé en France, et le monopole exclut le progrès.

Il est vrai que les juristes ne font pas toute l'opinion publique, mais il faut dire que l'éducation universitaire et cléricale prépare merveilleusement la jeunesse française à recevoir sur ces matières les fausses notions des juristes, puisque, comme pour mieux s'en assurer, elle nous plonge tous, pendant les dix plus belles années de notre vie, dans cette atmosphère de guerre et d'esclavage qui enveloppait et pénétrait le société romaine.’

deze dwaling omtrent de almagt der Wet verklaarbaar was, dat de *Spoliation* zich achter de wet heeft kunnen verschuilen; dat door alle tijden heen, zij, wien de magt om de wet te maken is ten deel gevallen, de wet hebben kunnen maken in hun eigen belang; en hoe het zeer natuurlijk is, dat, gelijk de bevoorregte klassen dit tot nog toe hebben gedaan en door de wet zich vrijdom van lasten, monopolie en bescherming laten verzekeren, evenzoo nu de hervormers, die aan alle kanten oprijzen, deze om eene of andere staatsinrigting der oudheid na te bootsen, gene om eene of andere utopie der oude philosophen te verwezenlijken, zich aanmatigen de wet te maken naar hunnen zin en de maatschappij om te gieten in de vormen hunner wet, evenmin als hunne voorgangers en wegbereiders zich storende aan de fondamenteele beginselen van alle maatschappelijke orde: eigendom, vrijheid en regt.

Zijnen meesten roem, zoo buiten als in Frankrijk, heeft Bastiat zich verworven door zijne kleinere geschriften: de beide *Séries* der *Sophismes Economiques* en de *Pamphlets*. Of in deze ook zijne grootste verdienste ligt? Wij zouden, met het oog op de wetenschappelijke waarde van 't geen hij geschreven heeft, de vraag voorloopig liefst beantwoorden met de wedervraag: Is nu reeds de tijd gekomen om hierop uitspraak te doen? Dit is zeker, dat in die kleinere schriften zich het krachtigst zijne oorspronkelijkheid openbaart, zoowel in den vorm als in den inhoud. Indien het opging van een *gekozen* vorm voor de omkleeding onzer denkbeel-

den te spreken, we zouden willen aantoonen, hoe allergelukkigst de vorm gekozen was door Bastiat om zijne staathuishoudkundige waarheden helder, en voor een iegelijk verstaanbaar, voor te dragen. Neem, b.v., diegene zijner Pamflets, die geene bepaald polemiserende strekking hebben, waar hij zijn vernuft geheel vrij van de banden der dialectiek laat spelen, *l'Etat, Maudit Argent, Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas*. Is het wel mogelijk helderder, maar ook beschamender voorstelling te geven van het wanbegrip, dat men in den laatsten tijd maar al te algemeen aan het woord *Staat* verbonden heeft, dan in de schildering van dat raadselachtige wezen *l'Etat*, dat tegelijk alles is en niets, dat alles moet en niets mag, met twee handen begiftigd, *la main douce et la main rude*, 'l'une pour donner, l'autre pour recevoir,' kortom, volgens zijne eigene oplossing van het raadsel: '*la grande fiction à travers laquelle* TOUT LE MONDE *s'efforce de vivre aux dépens de* TOUT LE MONDE'? - Er is misschien geen neteliger en ingewikkelder kwestie in de geheele wetenschap der staathuishoudkunde, dan deze, wat eigenlijk het *geld* is in het maatschappelijke verkeer. Maar kunt ge u helderder, luchtiger, prettiger voorstelling geven van de zonderlinge rol, die het geld in de begrippen der menschen gespeeld heeft en nog speelt, dan de lezing opwekt van de burlesque klagten *maudit argent! maudit argent*! van zijnen *F** l'Economiste*? - Aan den titel zijner jongste brochure heeft Bastiat toegevoegd.... '*ou l'Economie Politique en une leçon*.' Hij mogt zoo spreken. Het zou misschien niet moeijelijk vallen voorbeelden aan te voeren, hoe de lezing van deze 80 bladzijden mannen van klaar verstand, maar verward in de alledaagsche sofismen, dat een gebroken ruit den glazemaker doet leven, dat een dure schatkist honderde familiën brood geeft, dat het geld moet rollen en dat overdaad welvaart schept, en wat dies meer zij, de oogen opende. Het is van onze wetgevers niet te vergen, dat zij zich allen voor hunne taak voorbereiden door het volgen van eenen *Cours d'économie politique*, maar het zoude inderdaad niet kwaad zijn, indien een exemplaar van dit boekje ter tafel werd gelegd in de vergaderingen onzer staten en gemeenteraden.

Doch ook daar, waar het onderwerp of het doel van het geschrift anders een strengeren toon eischt, kan Bastiat zijnen natuurlijken aanleg niet verloochenen. Midden in de

ernstigste betoogen vlecht hij zijne *anecdotes*, zoo als hij ze zelf noemt, niet zoo zeer om - 't geen altijd een wantrouwen in eigen kracht van redenering verraadt - door een voorbeeld op te helderen, wat door de uiteenzetting zelve niet duidelijk was, maar omdat het hem behoefte is, zóó te schrijven. En hoe eenvoudig die *anecdotes* zich voordoen, juist daarin openbaart zich zijn talent, zijne wetenschap. Eene vergelijking komt ons van zelve ter hand van dit te doen zien. Ook Proudhon waagt zich, in de discussie over de *gratuité du crédit*, op dit terrein[1], en meent Bastiat in zijne eigene netten te vangen. Maar welk een verschil. Proudhon brengt zijne *apologues* alleen te pas om den onpartijdigen lezer te overtuigen, dat zijne redenering een sofisme is, en niets is fraaijer dan de wijze, waarop Bastiat in zijn antwoord dit sofisme uit de *anecdotes* ontwikkelt en aan het licht brengt. Vanwaar dan bij Bastiat die uitstekende tact, die aan zijne eenvoudige vertelseltjes zoo veel klaarheid en kracht van overreding bijzet? Het wordt ons duidelijk, wanneer wij de lange reeks dezer vertelseltjes in de beide deelen der *Sophismes Economiques* (zij vormen er den hoofdinhoud van) bestuderen. Kies uit die menigte wat ge wilt, *Pétition des fabricants; Stulta et Puera; les fleuves obstrués; un chemin de fer négatif; autre chose; les trois échévins; conte chinois; le sel, la poste, la douane; le percepteur*, - maar waartoe de lijst nog langer te maken? - Zij onderscheiden zich nog door iets anders dan door een' lossen bevalligen trant, en eene fijne - haast zouden we zeggen Socratische - dialectiek. Zij treffen vooral door hunne *waarheid*. Hier genieten wij de geurige vrucht van die twintigjarige studie gepaard aan onbevooroordeelde beschouwing van het praktische leven. Hier openbaart zich, hoe Bastiat de kunst meester was, die hij zelf op meer dan ééne plaats zoo uiterst moeijelijk noemt, de kunst van te zien wat dagelijks rondom ons geschiedt.

Een man, bedeeld met zulk een spits en spotachtig vernuft, de man, die 's morgens, zoo dikwijls hij op het spoor was van een sofisme, het ontbijt vergat tot de jagt afgeloopen en hij het wild geveld had, moest wel ook in de discussie een meester zijn. Hoe hij deze kunst verstond, kan blij-

1 *Gratuité du crédit*, 7e lettre, p. 111 v.v.

ken uit zijne reeds meermalen genoemde briefwisseling met Proudhon. Echter zouden wij niet op deze polemiek het eerst willen wijzen om zijn talent van deze zijde te doen kennen. Op bladzijde 1 zijner *Sophismes Economiques* zegt hij: ‘Ce n'est pas un combat que j'engage avec les protectionnistes.’ In spijt van deze verklaring is iedere volgende bladzijde eene uitdaging tegen hen. Zeker, ook dit lag in zijnen aanleg, in zijne natuurlijke gaven. Niet ieder, die het aangrijpt, kan het wapen der ironie hanteren zonder zich zelven in de vingers te snijden. En al is nog altijd de vraag onbeslist, of de welsprekendheid eene kunst dan eene deugd zij, de humor wordt niet ‘door arbeid verkregen.’ Maar de ironie van Bastiat zou minder bijtend, zijn humor minder aantrekkelijk zijn, indien ze niet tot grondslag hadden eene eerlijke overtuiging, een levendig bewustzijn, dat de zaak, die hij voorstond, goed was, en bovenal eene ruime mate gezond verstand, dat eenen walg had van de kunstenarijen dergenen, die onder het masker van 't algemeen belang te verdedigen een of ander bijzonder belang wilden doordrijven. ‘Oh, l'affectation! l'affectation! voilà la nauséabonde maladie de l'époque!’ roept hij ergens in zijne *Sophismes* uit; en het is niet de eenige plaats, waar hij die affectatie met scherpe roeden geesselt; iedere gelegenheid is hem goed om haar het mom af te rukken. Nn eens de affectatie van den ‘M. Prohibant’ en consorten, die met vrome liefde voor de arbeidende klasse (zoo het heet) en met gloeijenden ijver voor de welvaart, den roem, de industrie, en wat niet al van het lieve vaderland, een douanen-stelsel uitvindt, dat alle welvaart verstikken en den arbeid des volks verlammen moet, maar hem tijdelijk grove winsten doet behalen. Dan de affectatie van de tallooze zich opwerpende hervormers, hervormers van den Staat, van de maatschappij, van de menschelijke natuur zelve, ‘qui ont regardé l'oeuvre de Dien, et ils ont vu, qu'elle n'était pas bonne,’ en den volke verkonden, dat hun plannetje, en het hunne alleen, in staat is om vrede en heil over de aarde te verspreiden.

En wat wilde dan Bastiat? Wat was zijn stelsel? Hoe bestond zijne theorie? Behoorde hij ook tot degenen, die de gemakkelijke leus aannemen: *tout est pour le mieux dans ce meilleur des mondes*, en zich met een *laissez passer, laissez*

faire neerleggen bij de maatschappelijke kwalen, die zij misschien niet voorbijzien, maar zeker niet genezen kunnen?

Daar ligt het werk, dat wij reeds meermalen aanhaalden, de HARMONIES ECONOMIQUES, om het antwoord op deze vragen te geven. Ja, Bastiat predikte de leer, dat wat is, goed is; maar dát, wat is volgens de ordening van den alwijzen en liefderijken Schepper, die zoowel der zedelijke en maatschappelijke wereld der menschheid hare vaste wetten gesteld heeft als der natuur; niet datgene, wat in strijd met deze harmonische wetten ontstaan en opgewassen is uit de dwaling en den verkeerden zin der menschen zelve. Ja, hij predikte de leer, *laissez faire, laissez passer*, maar niet dat fatalismus, dat blind is voor de ellende van broeders, of waar zij in de oogen springt, den gebreklijdende afwijst met een troosteloos: ‘u is geen plaats beschoren aan het gastmaal des levens.’ Zijne leer was: grijp niet in, verwaten mensch, in de ordening des Almagtigen; verwring niet de natuurlijke wetten der zamenleving naar uwe luimen, maar laat ze vrijelijk werken; zij werken harmonie!

Dit had Bastiat zich voorgesteld wetenschappelijk aan te toonen, dat er in den normalen gang der zamenleving geen antagonismus van belangen, maar zamenstemming van belangen is; dat in den natuurlijken loop der dingen alle belangen in de maatschappij harmonisch zijn en gemeenschappelijk werken tot vermeerdering van het welzijn der geheele maatschappij en van ieder harer leden; maar dat die harmonische wetten in de maatschappij, zoo als ze zich werkelijk vertoont, door willekeurige storingen geschonden zijn, en dat hieruit alle rampen en kwalen zijn voortgesproten, waardoor zij geteisterd wordt. Derhalve: ‘de ces deux idées, *lois naturelles harmoniques, causes artificielles perturbatrices* se déduira la solution du problème social’[1]. Het doelwit van ons onderzoek moet dus zijn, hoe bestaan die natuurlijke wetten, hoe zijn ze gestoord, hoe zijn ze te herstellen? - Het bestaan en de werking der *lois naturelles harmoniques* is de inhoud van het werk dat voor ons ligt. De aard en de invloed der *causes perturbatrices artificielles* zou worden aangewezen in een tweede deel. *Sed Dis aliter visum*! Dit andere gedeelte zijner taak heeft hij onafgedaan moeten laten.

De theorie van Bastiat, zoover ze zich beknoptelijk in

1 *H.E.* p. 59.290

weinige bladzijden laat wedergeven, is deze. De mensch, als zedelijk en zinnelijk wezen, is onderhevig aan gewaarwordingen (*sensations*), die hem aangenaam of onaangenaam aandoen. Hij streeft er naar, en heeft daartoe het vermogen, de eerste te vermeerderen, de andere te verwijderen. Die werking en wederwerking laat zich ontleden in deze drie termen: *behoefte, inspanning, voldoening* (*besoin, effort, satisfaction*). Niet altijd echter stelt zich de *inspanniug* noodzakelijk tusschen de *behoefte* en hare *voldoening*. Vele behoeften vinden hare vervulling van zelve uit en door de natuur, die den mensch omringt. Ook daar, waar de inspanning tusschen beide treedt, staat deze niet op zich zelve, maar ontvangt zij de hulp dier zelfde natuur, hier meer, daar minder. Alles nu, wat strekt tot voldoening der behoefte, kan onder den algemeenen naam *nuttigheid* (*utilité*)[1] worden begrepen. Worden deze zaken door de natuur alléén verstrekt, dan zijn het *utilités gratuites*; is er inspanning noodig om ze te verkrijgen, dan worden het *utilités onéreuses*. En nu is weder het streven des menschen - en ook hiertoe heeft hij het vermogen - om tot de voldoening zijner behoeften meer en meer de werking de natuur te stellen in de plaats zijner eigene inspanningen, om de *utilité onéreuse* te vervangen door de *utilité gratuite*, met andere woorden (en ziedaar de harmonische wet van vooruitgang in welzijn en geluk), om de *som onzer voldoeningen* steeds grooter te doen worden in verhouding tot de *som onzer inspanningen*. - Er is veel getwist over de vraag, wat in economischen zin onder het woord *rijkdom* verstaan moet worden. De een (de Fransche school) begrijpt onder dat woord alles wat strekt tot voorziening in onze behoeften (*la somme des utilités*), de ander (de Engelsche school) beperkt het tot datgene, wat elk als vrucht zijner inspanning in de maatschappelijke ruiling brengen kan (*la somme des valeurs*). Beide hebben ge-

1 Onze taal is nog niet genoeg gevormd voor de economische wetenschap, om zonder opheldering of omschrijving duidelijk uit te drukken, wat hier bedoeld wordt. *Utilité* en *valeur* hebben in het Fransch dezelfde grondbeteekenis als bij ons *nuttigheid* en *waarde*, namelijk, tot aanduiding eener *eigenschap*. In dezen zin zijn het betrekkelijke termen, verbonden aan een ander begrip. De Fransche Economisten hebben echter aan deze woorden een *zelfstandig* begrip gehecht, en spreken van *les utilités, les valeurs* in *abstracten* zin, als van de zaken zelve, die nuttigheid en waarde hebben. In ons dagelijksch spraakgebruik komt *waarde* ook wel eens in dezen abstracten zin voor, b.v. als we spreken van ‘de waarden, waaruit een boedel bestaat.’

lijk. De maatschappij is rijker naarmate ze grooter som van *utilités* tot hare beschikking heeft. De individu is rijker naarmate hij tegenover de anderen grooter inspanning heeft kunnen verrigten en alzoo op ruimere vergoeding van dienst aanspraak heeft. Maar nu volgt hieruit, dat elke schrede vooruit in het streven, om de *utilité gratuite* in de plaats te brengen der *utitilé onéreuse*, den rijkdom der maatschappij vermeerdert; dat elke nieuwe aanwending der materie, elke eenvoudiger wijze van bewerken, elke betere toepassing van natuurkrachten eene bate is voor het algemeen; kortom, dat de som van aller voldoeningen grooter wordt in verhouding van aller inspanningen, naarmate de *utilité gratuite* toeneemt. - Maar hierbij valt nu nog een verschijnsel op te merken. Dit streven zou eindelijk ten gevolge moeten hebben, dat de mensch, meer en meer de *utilité gratuite* in de plaats stellende van de *utilité onéreuse*, hoe langer hoe minder arbeid zou hebben te verrigten, en ten laatste (de toestand is naauwelijks denkbaar, zoo onnatuurlijk is hij) zou ophouden met werken. Maar nu treedt eene andere harmonische wet tusschen beide; deze: dat de behoeften der menschen voor grenzenlooze uitbreiding vatbaar zijn. ‘J'ai à faire sur les besoins humains une remarque importante, fondamentale même en économie politique, c'est que les besoins ne sont pas une quantité fixe, immuable.... c'est un phénomène bien digne de remarque que la promptitude avec laquelle par la continuité de la satisfaction ce qui n'était d'abord qu'un vague désir devient un goût, et ce qui n'était qu'un goût se transforme en besoin et même en besoin impérieux’[1]. Vanhier nu, dat telken reize, wanneer de mensch een stap vooruitgegaan is door besparing van inspanning, eene nieuwe behoefte ook reeds daar is, om de bespaarde krachten in het werk te stellen. En de opmerking van deze wet moet ons gerust stellen, als wij klagten hooren over den invloed der machines, die zoo vele handen overtollig maken, over overproductie en soortgelijke.

Op welke wijze nu geschiedt die eindelooze evolutie: behoefte - inspanning - voldoening? Ook hier valt een gewigtig verschijnsel - *un principe fondamental* - op te merken. De *behoefte* en de *voldoening* zijn onafscheidelijk bij denzelfden individu. De een kan niet de behoefte gevoelen

1 *H.E.* p. 80, 81.

en een ander de voldoening smaken. Maar de *inspanning* kan bij een ander zijn, en moet in den regel bij een ander zijn of de mensch zou van den aanvang af gedoemd zijn om eeuwig in eenen staat van afzondering te leven. ‘Des trois termes qui renferment les destinées humaines, Sensation, Effort, Satisfaction, le premier et le dernier se confondent toujours et nécessairement dans la même individualité..... S'il en était de même pour la terme moyen, l'Effort, l'homme serait un être complétement solitaire. Le phénomène économique s'accomplirait intégralement dans l'invidu isolé. Il pourrait y avoir une juxtaposition de personnes, il n'y aurait pas de société. Il pourrait y avoir une Economie personnelle, il ne pourrait exister l'Economie Politique’[1].

De grondslag en de regel tevens van 't maatschappelijke leven, is dus de *transmissibilité des efforts*. Wie volgens dezen regel der behoefte eens anderen hare voldoening verschaft, bespaart dezen eene inspanning, eenen arbeid, eene moeite; in één woord, bewijst hem eene *dienst*. Maar het is natuurlijk en noodzakelijk, dat in de maatschappelijke orde niet de inspanning aan de eene zijde, de voldoening aan de andere zijn kan. Tegenover de dienst moet dus wederdienst staan, en van hier het verschijnsel de *ruiling van diensten*. Ook moeten de geruilde diensten tegen elkander opwegen; anders zou weder eene zelfde ongelijkheid plaats grijpen en meerdere inspanning aan ééne zijde, tegenover meerdere voldoening aan de andere komen te staan. Er moet evenredigheid bestaan tusschen de gewisselde diensten; hieruit spruit voort de noodzakelijkheid om ze tegen elkander te waarderen; hieruit het gevolg, dat iedere dienst hare *waarde* heeft.

Uit het beginsel der *ruiling van dienst* ontwikkelt zich de volgende harmonische wet. ‘In den staat van afzondering zijn onze behoeften grooter dan onze vermogens; in de maatschappij zijn onze vermogens grooter dan onze behoeften.’ Door de ruiling der diensten ontstaat vereeniging van krachten en verdeeling van den arbeid, (*union des forces, séparation des occupations*) en beide bevorderen gelijkelijk de kracht en de voordeelige aanwending onzer vermogens. ‘Le fait

1 *H.E.* p. 67. - Er zijn *efforts intransmissibles*, b.v. de ademhaling. Maar deze vallen ook buiten den kring van beschouwing der E.P.

est prouvé par la civilisation même. Si nos besoins dépassaient nos facultés, nous serions des êtres invinciblement rétrogardes; s'il y avait équilibre, nous serions des êtres invinciblement stationnaires'[1]. Maar de maatschappelijke ruiling van dienst in al haren omvang, heeft nog eene andere weldadige vrucht voor de menschheid. Zij is het middel om alle krachten der natuur, over de geheele aarde verspreid, dienstbaar te maken aan de voldoening van aller behoeften, om voor eenen iegelijk zooveel als maar mogelijk is de *utilité gratuite* te stellen in de plaats der *utilité onéreuse*. 'N'est il pas clair en effet que si privés de la faculté d'échanger, les hommes étaient réduits à produire de la glace sous l'équateur et du sucre près des pôles, ils devraient faire avec beaucoup de peines ce que le chaud et le froid font aujourd'hui gratuitement pour eux....? La nature devient un esclave qu'il ne faut ni nourrir, ni vêtir, ni habiller dont nous ne payons ni ne faisons payer les services'[2]. En hierin vooral ligt de reden, waarom de ruiling van dienst noodig is voor beide partijen, omdat de een den ander eene inspanning bespaart, door de natuurkracht in 't werk te stellen, die hij in 't bijzonder tot zijne beschikking heeft. Is het dan niet de grootste dwaasheid de ruiling van dienst ergens te belemmeren? Maar van hier ook de schoone harmonie van alle belangen, die een band van broederschap om alle bewoners der aarde vlecht: 'Aucun homme ne peut travailler honnêtement pour lui même sans travailler en même temps pour tous'[3]. '*Le bien de chacun favorise le bien de tous, comme le bien de tous favorite le bien de chacun*'[4].

De evenredigheid, waarin de gewisselde diensten tot elkander moeten staan, leidt, (we teekenden 't reeds aan) tot de vraag naar de *waarde* van elke dienst. 'La *valeur*, c'est le rapport de deux services échangés.' Wat is nu deze *waarde*; hoe wordt zij gevonden; welke zijn hare elementen? Ziedaar de moeijelijkste vraag uit de wetenschap der Economie Politique en de gewigtigste, omdat van de beantwoording dezer vraag de juiste toepassing harer theorie afhangt. De waarde eener dienst (of zoo men liever wil van een voortbrengsel van onzen arbeid, dat wij in de

1 *H.E.* p. 120.
2 *H.E.* p. 126, 127.
3 *H.E.* p. 292.
4 *H.E.* p. 147.

maatschappelijke ruiling brengen) heeft de een gezocht in de materie, waarop de arbeid is aangewend, of zelfs in eene of andere eigenschap dezer materie, een ander in de som van den verrigten arbeid, een ander weder in de mate van nuttigheid, welke de dienst oplevert, anderen in de schaarste van het geleverde product, anderen eenvoudig in de opinie der verbruikers. Al deze voorstellingen zijn volgens Bastiat eenzijdig, gebrekkig en leidende tot valsche gevolgtrekkingen. De waarde eener dienst bestaat niet in de meerdere of mindere inspanning, die men heeft ten koste gelegd om haar te verrigten, zoo als de Engelsche school leert; ook niet in hare werkelijke of ingebeelde nuttigheid voor hem wien ze bewezen wordt, zoo als de Fransche school wil. Zij bestaat in *de inspanning, die men hem, wien ze bewezen wordt, bespaart*[1]. - Doch ook deze voorstelling zou eenzijdig en onjuist kunnen schijnen. Indien het waar was, dat de waarde eener zaak afhangt van de inspanning, die de verkrijger zou moeten aanwenden om ze zelf voort te brengen, dan zouden de meeste zaken, die onze behoeften moeten voldoen, onbegrijpelijk duur zijn. Een pond koffij zou in Europa zooveel waard zijn als het had moeten kosten om het in ons koud klimaat door kunstmiddelen voort te brengen. Eene speld zou een kostbaar voorwerp zijn, indien de waarde geregeld werd naar de moeite, die ieder onzer zou hebben te besteden om dat voorwerp voor zich te vervaardigen. Met andere woorden: 'l'humanité serait constituée sur le principe du monopole universel'[2]. Maar daarom bestaat er in de harmonische wetten van het maatschappelijke leven een ander element, welks bestemming is, dat kwaad te keeren, d.i. de *concurrentie*. Noodzakelijk, onvermijdelijk treedt deze tusschenbeide om de som van den *bespaarden* arbeid

1 Ult de menigte voorbeelden, die Bastiat tot verduidelijking zijner theorie aanvoert (blz. 201 v.v.), kiezen wij dit. Iemand vindt een schoonen diamant en verkoopt dien voor hoogen prijs. Hoe wordt nu de waarde gevonden? In de moeite, door hem aangewend? Maar hij heeft gevonden, dus geene moeite gehad. In de nuttigheid? Maar de diamant heeft geene nuttigheid, dan de zeer betwistbare, van de ijdelheid des bezitters te streelen. Neen, maar hij, die den diamant begeert, berekent dat hij misschien tien jaren zou moeten zoeken of graven om er zulk eenen te verkrijgen. Deze arbeid wordt hem nu bespaard. En deze bespaarde arbeid is de term, waarop kooper en verkooper in hunne discussie eindelijk elkander ontmoeten en zich verstaan.

2 *H.E.* p. 411.

voor den één terug te brengen tot de som van den verrigten arbeid door den ander, d.i. door hem, die in de voordeeligste omstandigheden ter voorbrenging is. Een tijdlang kan het onder de werking dezer wet mogelijk zijn, dat de ontdekker van een nieuw voorwerp, dat beter dan andere in eene gegevene behoefte voorziet, of de uitvinder van een nieuw werktuig of van eene eenvoudiger wijze van werken, daaruit voor zich groot voordeel trekke (en dit is ook goed, want het strekt ten prikkel tot vooruitgang), spoedig komt de concurrentie tusschenbeide, om dat voordeel te doen strekken ten bate der geheele maatschappij: ‘Car le travail se porte instinctivement du côté où il est le mieux rétribué.... de telle sorte, que l'Inégalité n'est qu'un aiguillon, qui nous pousse malgré nous vers l'Egalité’[1].

Deze grondstelling nu, dat de *waarde* niet gezocht moet worden in den arbeid zelven en niet in de nuttigheid, maar in de *dienst*, leidt tot eene belangrijke gevolgtrekking, die het ‘saillante’ punt der theorie van Bastiat is. Zij is deze: dat een iegelijk niet meer in de maatschappelijke ruiling brengen, en zich door de maatschappij vergoeden laten kan dan zijne *dienst*; dat niemand eenige vergoeding kan vragen voor de krachten der natuur, die hij bij 't verrigten der dienst in 't werk gesteld heeft, noch voor de materie zelve, waaraan de arbeid verrigt is. Deze gevolgtrekking is daarom zoo belangrijk, omdat zij voert tot het ware begrip van de *eigendom*. ‘La propriéte,’ zoo definieert Bastiat, ‘c'est le droit de s'appliquer à soi-même ses propres efforts ou de ne les céder que moyennant la cession en retour d'efforts équivalents’[2]. Elk is eigenaar van zijn *dienst* en van niets meer: ‘à l'égard les uns des autres les hommes ne sont propriétaires que des valeurs et les valeurs ne réprésentent que des services comparés librement reçus et rendus’[3]. Wat de natuur geeft aan stoffen en krachten is en blijft eene *utilité gratuite*, en, ‘tout homme jouit gratuitement de toutes les utilités fournies ou élaborées par la nature, à la condition de prendre la peine de les recueiller ou de restituer un service équivalent à ceux qui lui rendent le service de prendre cette

1 *H.E.* p. 416.
2 *H.E.* p. 318.
3 *H.E.* p. 303.

peine pour lui'[1]. Wanneer men dit in het oog houdt, dan is de eigendom, in de maatschappij, niet alleen als noodzakelijk, maar ook als regtvaardig en natuurlijk gewettigd[2], niemand kan dan gezegd worden zich iets toe te eigenen wat God aan allen gelijkelijk gegeven heeft. Ieder is slechts eigenaar van 't geen even onafscheidelijk van hem is als zijne persoon en zijne vermogens - van zijne diensten. - Waaruit is dan de twijfel aan de regtvaardigheid van den eigendom geboren, een twijfel, die tot ontkenning is overgeslagen, welke in den grofsten vorm uitgesproken is met de woorden van Proudhon: 'La propriété c'est le vol'? - Hieruit, dat men *valeur* en *utilité* heeft vermengd, en heeft aangenomen, dat de *utilité gratuite* ('t zij dan door of ook zonder onzen arbeid) voorwerp van bijzonderen eigendom kan worden. Het duidelijkst openbaart zich de dwaling bij de theorie van den *grondeigendom*, dien men den toetsteen zou kunnen noemen van alle begrip van eigendom. Alle scholen zijn het tot nog toe hierover eens, dat de Grondeigenaar zich eigenlijk de natuurlijke voortbrengende krachten van den grond heeft toegeëigend, en zich voor de diensten, door deze natuurkrachten bewezen, eene vergoeding laat betalen boven de vergoeding voor zijnen eigenen arbeid en voorgeschoten kapitaal. Die exceptionnele vergoeding heeft zelfs van de Engelsche Economisten eenen eigenen naam, '*rent*', ontvangen; ja, er zijn er, die hebben nagerekend, voor hoeveel deze *rent* deel heeft in den prijs der voortbrengselen van den grond. Dit stelsel bestrijdt Bastiat met alle kracht. De grondeigenaar is zoo min eigenaar van de productieve krachten, die in den grond, of waar ook, liggen, als ieder ander arbeider in de groote werkplaats der wereld eigenaar is van de zwaartekracht, uitzettingskracht, warmte, licht, of welke andere natuurkracht ook, die hij bij zijnen arbeid te hulp roept. Hij stelt die krachten in 't werk, niet om voor *hare* werking *zich* eene vergoeding van de maatschappij te laten betalen; hij stelt ze in 't werk, om de nuttigheid harer werking *om niet* aan de maatschappij over te dragen. Dat, waarvoor hij vergoeding vraagt en bekomt, is *zijne dienst*, de inspanning, die hij zich heeft getroost, om die natuurkrachten in 't werk te stellen tot zeker doel. Vraagt men nu, van waar dan die *rent*? Waarom be-

1 *H.E*, p. 297.
2 Verg. vooral *H.E.* p. 340.

taalt de pachter, die zaait en oogst aan den grondeigenaar pacht, alléén om het regt te mogen hebben van vruchten uit den grond te trekken? Zie hier het antwoord. Om den grond tot voortbrenging van zaken, die onze behoeften kunnen voldoen, geschikt te maken, is er tweederlei arbeid noodig, een *tijdelijke* (*travail brut et actuel*) die aan den oogst van één jaar besteed wordt en uit denzelven zijne vergoeding vindt - ploegen, zaaijen, eggen, wieden, snijden, enz. - en een *duurzame* (*travaux permanents*) die voor vele volgende jaren werkt en uit de opbrengst van vele volgende jaren vergoed wordt, - het rooijen, effenen, greppelen, mesten, af- en bewateren, omheinen van den grond, enz. - Het zijn deze *travaux permanents* die (om het zoo eens uit te drukken) den grond *waarde* geven, die den pachter bewegen om voor het gebruik van den grond aan den eigenaar eene vergoeding af te staan, even gelijk de huurder eener fabriek daarvoor den eigenaar huur betaalt, of als de geldleener den geldschieter voor de dienst der verstrekking van kapitaal vergoeding geeft in den vorm van rente.

En zoo komen we ten laatste tot het leerstuk van het *kapitaal*. Welke Bastiat's theorie van het kapitaal is, behoeven wij juist niet in de *Harmonies Economiques* te zoeken. Maar wij vinden hier het antwoord op de vraag, welke plaats het heeft in de harmonische orde der maatschappij. Herinneren we ons den regel: maatschappelijke vooruitgang bestaat in het streven om met minder inspanning meer voldoening te verkrijgen; m.a.w. om de *utilité onéreuse* te vervangen door de *utilité gratuite*. Om deze laatste te bekomen, d.i. om natuurkrachten in 't werk te stellen, zijn werktuigen noodig en vergaderde grondstoffen, (*matériaux, instrumens, provisions*); deze weder zijn niet te bekomen dan door arbeid en besparing der vruchten van dezen arbeid. Hieruit nu vloeit voort deze schoone waarheid: ‘Le capital a sa racine dans trois attributs de l'homme, la Prévoyance, l'Intelligence et la Frugalité....’[1]. Daarentegen: ‘son effet propre est de faire concourir la nature; de décharger l'homme de ce qu'il y a de plus matérial, de plus musculaire, de plus brutal dans l'oeuvre de la production’[2]. Ziedaar hoe het kapitaal in oorsprong en werking geschikt en bestemd is om 's menschen zedelijke waarde te ontwik-

1 *H.E.* p. 285.
2 *H.E.* p. 287.

kelen. En wat nu de maatschappij en de gemeenschappelijke behoeften der menschen betreft, is de slotsom van een uitvoerig betoog deze: ‘de ce qui précède il résulte que le progrès de l'humanité coïncide avec la rapide formation des capitaux; car dire que de nouveaux capitaux se forment, c'est dire en d'autres termes, que des obstacles autrefois onéreusement combattus par le travail sont aujourd'hui gratuitement combattus par la nature; et cela, remarquezle bien, non au profit des capitalistes mais au profit de la communauté’[1].

Niet zonder doel spreekt Bastiat hier van ‘la *rapide* formation de capitaux.’ Op die *snelle* vorming van het kataal wil hij vooral de aandacht gevestigd hebben. *Vires acquirit eundo*: kapitaal eens gevormd, is zelf het krachtigst middel tot vorming van meer en meer kapitaal. Zoo groeit, in den normalen toestand, onder de heerschappij der harmonische wetten, het kapitaal in de maatschappij aan in eene geometrische reeks. ‘Il porte donc en lui-même une puissance de progression. - Et c'est là ce que la science a peut-être omis jusqu'à ce jour d'opposer à cette autre progression remarquée par Malthus’[2].

Nog eene andere wet van harmonie valt er op te merken, bij de werking van het kapitaal. Wie kapitaal vergaderd heeft, heeft der maatschappij diensten bewezen, waarvoor hij de wederdiensten te goed heeft. Zijn titel op deze bestaat in de geldstukken, welke hij als prijs zijner dienst heeft ontvangen, en die als 't ware de schuldbekentenissen der maatschappij zijn. Nu kan hij ieder oogenblik deze wederdienst opeischen; hij doet het zoo dikwijls hij voor de bespaarde penningen iets koopt om de behoefte te vervullen. Hij kan ook zijn kapitaal besteden, om de maat-

1 *H.E.* p. 277.

2 *H.E.* p. 278. Bastiat beloofde te dezer plaats, dit evenwigt van de *progression du capital* tegenover de *progression de la population* nader te zullen aanwijzen in een hoofdstuk *de la Population*. Ook deze belofte is door zijn dood onvervuld gebleven. - Maar ook reeds op eene andere plaats, daar waar hij over de *ruiling* handelt, had hij tegen de leer van Malthus, uit de vermeerdering der bevolking zelve een argument geput. Zie blz. 138. Hoe digter bevolking, hoe meer ruiling; hoe meer ruiling hoe meer aanwending der *utilité gratuite* in plaats der *utilité onéreuse*. ‘La plus grande densité de la population est donc nécessairement accompagnée d'une plus grande proportion *d'utilité gratuite*. Elle donne plus de puissance à l'appareil de l'échange; elle met en disponibilité une portion d'efforts humains; elle est une cause de progrès.’

schappij met minder inspanning nieuwe diensten te bewijzen. Hij kan eindelijk zich van beide onthouden en zijn kapitaal eenen ander verstrekken. Deze betaalt hem daarvoor eene vergoeding. En zie nu, hoe hier alle belangen zamenvloeijen. Het is het belang van den kapitalist, dat hij zijn kapitaal, dat anders ongebruikt zou blijven liggen, eenen ander ten gebruike afsta; het is het belang van dezen, dat hij dat hulpmiddel bij zijnen arbeid verkrijge; het is het belang der maatschappij, dat op deze wijze alle beschikbaar kapitaal ook in 't werk gesteld worde, en dat die geometrische progressie, waarvan we zoo even spraken, nimmer op de grens stuite, waar men zou moeten zeggen: nu is er geen emplooi meer voor te vinden. En nu lette men op dit verschijnsel. Het kapitaal groeit aan, in geometrische progressie, onbegrensd. Die vermeerdering heeft ten gevolge, vermindering van de *waarde* der diensten van den kapitalist, d.i. daling der rente, en zoo volgt de regel: ‘à mesure que les capitaux s'accroissent, la part *absolue* des capitalistes dans les produits totaux augmente et leur part *relative* diminue. Au contraire les travailleurs voient augmenter leur part dans les deux sens’[1]. Maar de verhouding wordt nog sterker gewijzigd door een ander, bijkomend verschijnsel. Het kapitaal dat in werktuigen, gebouwen, zelfs in bebouwden grond bestaat (het zoogenaamd *capital fixe*) is onderhevig aan voortdurende *deterioratie*, is wel genoodzaakt zich met steeds geringer aandeel in het loon der voortbrenging te vreden te stellen. Iedere nieuwe uitvinding maakt oude werktuigen geheel of ten deele onbruikbaar; iedere eenvoudiger wijze van werken noodzaakt alle kapitalisten - 't zij grondeigenaar, of fabrijkeigenaar, of wat ook - om met eene geringere vergoeding voor hunne vroegere *travaux permanents* voor lief te nemen. - Welke is de beteekenis van dit verschijnsel? Dat de zoogenaamde *perpétuité de la rente* niet bestaat, althans opgewogen wordt door de deterioratie van het kapitaal zelf; dat de theorie van Ricardo - ‘la triste théorie,’ zegt Bastiat[2], die eene

1 *H.E.* p. 280.

2 Bastiat bedoelt hier de theorie, dat de toeneming der bevolking buiten verhouding met die der middelen van bestaan (volgens de leer van Malthus) verpligt, om steeds ongeschikter gronden in cultuur te brengen, ten einde in de klimmende behoefte te voorzien; dat die ongeschiktere gronden meerderen arbeid eischen om gelijke voortbrengselen te kunnen leveren; dat de prijs der voortbrengselen zich regelt naar de hoeveelheid van besteden arbeid; dat dus de prijzen der bestaanmiddelen zich allengs verhoogen, en dat hiervan het gevolg is dat de eigenaar van de betere gronden allengs den prijs *zijner* producten en dus de waarde van *zijnen* grond ziet rijzen, ofschoon hij zelf geen meerderen arbeid aanwendt. Verg. *H.E.* p. 271.

onregtvaardigheid in zich besluit, vallen moet, zoowel als de theorie van Malthus, van welke zij, trouwens, het uitvloeisel is; maar ook, aan de andere zijde, dat er geene *organisation artificielle*, om de maatschappij te beschermen voor eene overheersching van het kapitaal, behoeft gesteld te worden in de plaats van deze overal harmonische *organisation naturelle*. ‘Je ne pense pas, je l'avoue, que les inventeurs des sociétés artificielles, quelque nombreux qu'ils soient, imaginent jamais rien de si simple à la fois et de si compliqué, de si ingénieux et de si équitable. Certes ils renonceraient à leurs fades et loúrdes utopies s'ils connaissaient les belles Harmonies de la mécanique sociale instituée par Dieu. Un roi d'Aragon cherchait aussi quel conseil il aurait donné à la Providence sur la mécanique céleste, s'il eût été appelé à ses conseils. Ce n'est pas Newton qui eût conçu cette pensée impie’[1].

Wij gaven bij den aanvang van dit overzigt de meening te kennen, dat de tijd nog niet gekomen is, om over de wetenschappelijke waarde van Bastiat's werken uitspraak te doen. Dit geldt, natuurlijk, inzonderheid van de denkbeelden en van de geheele theorie zijner *Harmonies Economiques*. - Wat heeft hij geleverd? wat heeft hij zich voorgesteld te leveren? Zeker, hij heeft voortgebouwd op de grondslagen door zijne voorgangers gelegd; hij heeft vele der waarheden door hen ontdekt in een ander, misschien in beter licht gesteld. Maar hij heeft meer gedaan, althans gewild. Hebben zij aangetoond *hoe* de maatschappij bestaat, en waarom ze *dus*, en niet anders, bestaat, zijn hoofddoel was, aan te toonen, dat de natuurlijke wetten, waaronder zij bestaat, een vast beginsel hebben, dat zich door al hare deelen harmonisch ontwikkelt. - Zeker, de *harmonie des intérêts* is niet het eerst door Bastiat geleerd. Maar terwijl zijne voorgangers ze slechts als een belangrijk verschijnsel in de zamenleving deden opmerken, heeft hij ze als den eenigen grondslag der maatschappelijke orde verkondigd;

1 *H.E.* p. 263.

waar zij ze hier en daar verspreid empirisch opvingen, heeft hij gepoogd ze logisch te deduceren; waar zij tot de treurige erkentenis waren gekomen, dat er zich ook wanklanken in die overeenstemming mengen, heeft hij willen doen gevoelen, dat ook de schijnbare dissonanten zich in reine harmonie oplossen. Daarom heeft hij niet alleen voortgebouwd maar ook afgebroken. Als Smith de menschen splitst in eene productieve en eene improductieve klasse, en het als een wel ongelukkig, maar onbetwistbaar verschijnsel voorstelt, dat de tweede de vruchten verteert van den arbeid der eerste; als Malthus leert, dat naar den onverklaarbaren wil der Voorzienigheid, bij gebreke van een inderdaad onbestaanbaar zedelijk bedwang, de bevolking der aarde slechts door ellende en plagen binnen hare natuurlijke grenzen gehouden wordt; als Ricardo stelt, dat de toeneming der bevolking en der beschaving ten gevolge moet hebben, dat het loon der arbeiders steeds minder en minder evenredig wordt aan de prijzen der levensbehoeften; als èn Smith, en Malthus, en Ricardo, en Senior, en Buchanan, en Macculloch, en Say, en Blanqui, en Garnier eenstemmig als waarheid aannemen, dat de grondeigendom een privilegie en een monopolie is, dat de grondeigenaar zich door de maatschappij de diensten laat betalen, die hij zelf om niet van de natuur ontleent, - dan treedt Bastiat op om zijne voorgangers te bestrijden, om stelsels af te breken die vijandschap kweeken, die de ellende tot een normalen toestand in de maatschappij verheffen, die het Pauperismus als den laatsten term der maatschappelijke ontwikkeling stellen, en die het onregt als een noodzakelijk goed voordragen: die allen uitloopen op antagonismus van belangen, in stede van Harmonie van belangen.

Ziedaar wat Bastiat gedaan, wat hij gewild heeft. Heeft hij gedwaald? Heeft hij zich door zijn geloof aan eene alwijze, liefderijke Voorzienigheid laten verleiden, om dáár eenheid, vrede, licht en heil te zoeken, waar misschien volgens een onbegrijpelijk raadsbesluit, twist en strijd en duisternis en smarten moeten zijn? Of heeft hij de wetenschap van het maatschappelijke leven inderdaad eene schrede verder gebragt? Is het hem gelukt, klaarder in het licht te stellen, dan een zijner voorgangers, die schoonste harmonie van allen, de harmonie der wetenschap met Christelijke liefde en geloof, die hij zelve dus omschrijft: ‘Le

christianisme a introduit dans le monde le grand principe de la fraternité humane. Il s'adresse au coeur, an sentiment, aux nobles instincts. L'Economie politique vient faire accepter le même principe à la froide raison, et, montrant l'enchaînement des effets aux causes, réconcilier, dans un consolant accord, les calculs de l'intérêt le plus vigilant avec les inspirations de la morale la plus sublime'[1].

Heeft hij de woorden geregtvaardigd, die hij aan het hoofd van zijn boek stelt: '*Digitus Dei est hic* - Gods hand is hier'-?

In eene recensie der *Harmonies Economiques*[2] heeft een discipel der school van J.B. Say, A. Clément, onder veel lofs, meer dan ééne aanmerking op de stellingen en theorieën van Bastiat gemengd; ook andere Parijsche Economisten, J. Garnier, G. de Molinari[3], zijn tegen hem opgekomen. Het verschil tusschen hem en zijne voorgangers (zeggen zij) bestaat in vele opzigten slechts in woorden. En waar het feiten en beginselen geldt, is de waarheid niet altijd aan zijne zijde. - Het is Bastiat niet vergund geweest hierop te antwoorden. Het behoort niet tot onze taak het voor hem te doen. Maar de volgende regelen, door hem op zijn ziekbed geschreven, in eenen brief[4], waarin hij, stervende, 't nog

1 *H.E.* p. 445.
2 *Journal des Economistes, Juin* 1850, p. 235 sqq.
3 *Journ. d. Econ., Février* 1851, p. 192, *Mai* 1851, p. 43.
4 Zie den brief (d.d. Rome, 8 Dec. 1850) *Journ. d. Econ.* Janvier 1851, p. 50. - De Heer H.C. Carey, hoogleeraar der staathuishoudkunde te Philadelphia, heeft in zijne *Principles of Political Economy*, 3 deelen 8°, 1837-1840, en later in een werk, getiteld: *the Past, the Present and the Future*, (1 deel, 8° 1848), hetzelfde beginsel voorgesteld van eene *wet* van harmonie aller belangen, en vooral de theorieën van Malthus en Ricardo, als onvereenigbaar met deze wet bestreden. Bastiat heeft, toen hij zijne *Harmonies Economiques* schreef, blijkens een citaat op blz. 401, het eerste werk van Carey gekend, maar hem (volgens de klagt van dezen, aan het *Journal des Econom.* ingezonden) te kort gedaan, door hem niet als den auteur van dit beginsel te noemen. Kortom, Carey beschuldigde Bastiat van *plagiat*. De polemiek over en in verband met deze kwestie tusschen Carey en de Economisten in het *Journal d. Econom.* ontstaan, is onaangenaam door noodelooze bitterheid. Maar de schriften van Carey zijn wel waard naauwkeurig beschouwd te worden. - Terwijl dit blad ter perse is, ontvang ik het *Journ. d. Econ.* van Junij 1851, waarin een vriend van Bastiat de beschuldiging van plagiaat wederlegt, door aan te wijzen, hoe B. reeds in 1834, in eene weinig bekende brochure, zijn stelsel van de *lois harmoniques des intérêts* volledig en duidelijk heeft opgesteld. - In hetzelfde nommer wordt door eene *Société des amis de Bastiat* eene nieuwe uitgave zijner werken, verrijkt met een aantal onuitgegevene schriften, beloofd.

noodig achtte, zich van eene andere, ernstigere beschuldiging te zuiveren, mogen het oogpunt aanwijzen waaruit hij zelf zijnen arbeid beschouwd wilde hebben: Oh oui! je dois beaucoup à M. Carey. Je dois à Smith, à J.B. Say, à Comte, à Dunoyer; je dois à mes adversaires; je dois à l'air que j'ai respiré; je dois aux entretiens intimes d'un ami de coeur, Félix Coudroy, avec qui pendant vingt ans j'ai remué toutes ces questions dans la solitude, sans que jamais il se soit manifesté dans nos apprécations et nos idées la moindre divergence; phénomène bien rare dans l'esprit humain, et bien propre à faire goûter les délices de la certitude.

C'est dire que je ne revendique pas le titre *d'inventeur*, à l'égard de l'harmonie. Je crois même que c'est la marque d'un petit esprit, incapable de rattacher le présent au passé, que de se croire inventeur de principes. Les sciences ont une *croissance* comme les plantes; elles s'étendent, s'élèvent, s'épurent. Mais quel successeur ne doit rien à ses devanciers?

'.....L'harmonie, la science économique l'a proclamée dès l'origine. Cela est attesté par le titre seul des livres physiocrates. Sans doute, les savants l'ont souvent mal démontrée; ils ont laissé pénétrer dans leurs ouvrages beaucoup d'erreurs, qui par cela seul qu'elles étaient des erreurs contredisolent leur foi. Qu'est-ce que cela prouve? Que les savants se trompent. Cependant à travers bien des tâtonnements la grande idée de l'harmonie des intérêts a toujours brillé sur l'école économiste, comme son étoile polaire. Je n'en veux pour preuve que cette devise qu'on lui a reprochée: *Laissez faire, laissez passer*. Certes, elle implique la croyance que les intérêts se font justice entre eux, sous l'empire de la Liberté.'

15 Augustus.

S. VISSERING.

NB, Het zal naauwelijks herinnerd behoeven te worden dat de *Sophimes Econ.* en *Maudit argent* in onze taal uitmuntend zijn overgebragt door den Heer Mr. W.R. Boer, die vroeger ook reeds de stelling van Bastiat tegenover de socialisten heeft aangewezen (zie *de Gids*, 1848, IIe dl. blz. 278). Ook van de hrochure: *Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas*, is verleden jaar eene goede vertaling gegeven (te Dordrecht, bij Braat).

De Verdediging van Nederland. in 1672 en 1673.

***De Verdediging van Nederland in* 1672 *en* 1673, *door de* 1ste *Luitenants-Ingenieur Jhr. J.W. van Sijpestein en J.P. de Bordes. 's Hage, Gebroeders J. en H. van Langenhuysen*. 1850.**
***Krijgskundige Beschouwingen over den oorlog van* 1672-1678 *in de Nederlanden* (*Nieuwe Spectator*, 2de, 3de *en* 4de *Jaargang*).**
***Over de verdediging van Nederland in* 1672, *naar aanleiding van het werk der Heeren Sijpestein en de Bordes. Door een Oud Soldaat*. (*Nieuwe Spectator*, 5de *Jaargang*).**
***Archief voor Nederlandsche Krijgsgeschiedenis*. (*Militaire Spectator, Tweede Serie*, 3de *deel*).**

(*V rvolg van bladzijde 171*.)

De buitengewone voorspoed van de Fransche wapenen, de spoedige val van zoo veel vestingen, de ongehinderde overtogt der rivieren, en het rassche doordringen van sterke en overwinnende vijandelijke legers in het hart van ons land, - dit alles had, in Junij 1672, de gemoederen met schrik en ontzetting vervuld, en een oogenblik aan het behoud der Republiek doen wanhopen. Wél had De Ruijter op de Noordzee, den 7den Junij, de vereenigde Koningsvloten voor de zeemagt der Republiek doen zwichten; maar die gewonnen zeeslag scheen het gevaar niet te kunnen afwen-

den, dat te lande dreigde; het scheen gedaan met Nederland; en de regenten, met blinde vrees geslagen, zagen geene andere uitkomst dan het inroepen van de goedertierenheid des overwinnaars, dan het afsmeeken van den vrede.

De geschiedenis heeft het opgeteekend, aan welke harde en vernederende voorwaarden de Fransche Koning dien vrede verbond; voorwaarden, gelijkstaande met de ontbinding en vernietiging van den Staat, en onaannemelijk voor een volk, dat nog het minste gevoel van eigenwaarde had. Het overdrevene der eischen van Lodewijk XIV deed in onze Voorvaderen den moed herleven; en hoe wanhopig de kansen ook waren, besloten zij toch hunne toevlugt te nemen tot de wapenen, om, zoo als de afgevaardigde van eene der Hollandsche steden het uitdrukte, ‘liever met den degen in de hand te sterven, dan in slavernij te vervallen.’

Er is een Romeinsche geest in de mannen van dat tijdvak. Tegenover veel zwaks, veel slechts, staat veel, dat, met het volste regt, groot en verheven mag genoemd worden; en wanneer wij De Witt den raad hooren geven, om ‘onder Godes genaede, den vijandt het landt tot de uijtterste man toe, met eene Batavische constantie te disputeren;’ wanneer wij die fiere afgevaardigden van Amsterdam met mannentaal hunne landgenooten hooren aansporen, om onderhandelingen af te breken, die tot niets goeds leidden, maar om alleen in het voortzetten van den oorlog hun behoud te zoeken; wanneer wij Willem III, met bezielende woorden, de kansen op redding hooren aanwijzen van dat Vaderland, waarmede hij zweert te zullen staan of vallen; - dan worden wij met eerbied en bewondering voor die mannen en voor dat tijdvak vervuld; en die stoute standvastigheid doet ons onwillekeurig denken aan Rome, dat met hoogheid den vrede afwees, zelfs toen de overwinnende Karthager zijne legertenten voor zijne muren opsloeg. De onbekwaamheid en lafheid, die de eerste krijgsverrigtingen onzer voorouders in 1672 bevlekken, worden schier bedekt door den onbezweken moed, later aan den dag gelegd; en het genie en de heldengrootheid van Willem III wisschen bijna de herinnering uit aan dat verfoeijelijke moordtooneel, dat de *Haagsche Vijverberg* bezoedelde, toen daar een edel en uitstekend broederpaar door eene dolzinnige volksmenigte met tijgerwoede werd gemarteld en verscheurd.

De omwenteling van 1672 had Willem III tot het Stadhouderschap verheven, en hem, voor het oogenblik, met eene bijna dictatoriale magt bekleed. Eerst van dien tijd af aan kan men den Stadhouder als het wezenlijke hoofd van de Krijgsmagt der Republiek beschouwen; eerst van dien tijd af aan spreidden zich zijne gansche geestkracht en zijne groote bekwaamheden ten toon.

Het kwam er allereerst op aan, om het Fransche leger tegen te houden, en Holland te redden. Daarvan hing alles af; want drong de vijand tot in Holland door, dan was de Republiek zoo goed als verloren; en het was dwaasheid zich voor te stellen, dat dán nog stad voor stad zich hardnekkig tegen de scharen van Lodewijk XIV zoude verdedigen, zoo als zij dit, eene eeuw vroeger, tegen Alva's heermagt hadden gedaan. Die tijden waren voorbij; men moest toen niet op de verdediging van elke stad in het bijzonder rekenen, maar men moest den vijand den weg tot die steden afsluiten. Het afsluiten van Holland's oostelijke grenzen geschiedt in onze dagen door die linie van verschansingen en onderwaterzettingen, die ook een gedeelte der Provincie Utrecht met de stad van dien naam omgeeft, en die, naar het algemeene gevoelen, eene zeer groote sterkte bezit; die linie bestond in 1672 niet. Het genie van De Witt had wel op hare daarstelling gepeinsd, en zelfs had hij met nadruk daarop aangedrongen; maar eerst bijna twee eeuwen later, in onze dagen, is het denkbeeld van den grooten Staatsman verwezenlijkt geworden; - eene der honderde bewijzen, die men aan kan voeren, om onze traagheid aan te toonen, wanneer het er op aankomt om iets nieuws daar te stellen, - hoe overtuigd ieder ook zij van het wenschelijke en noodzakelijke der uitvoering.

Maar de natuurlijke gesteldheid van den grond maakte het gemakkelijk, Holland's oostelijke grens te verdedigen; en spoedig was die grens verzekerd door eene linie van onderwaterzettingen, die, bij Gorinchem beginnende, zich over Schoonhoven, De Goejan-Verwelle Sluis, Nieuwerbrug, het Woerdensche Verlaat, den Uithoorn, Ouderkerk, Abcoude, Hinderdam en Uitermeer naar Weesp en Muidén uitbreidde, en zóó de ruimte tusschen de Merwede en de Zuiderzee geheel afsloot. Het zwakke leger des Stadhouders werd op de verschillende toegangen van die waterlinie geplaatst: hij zelf kwam, met het grootste gedeelte zijner

magt, te Nieuwerbrug bij Bodegrave, het waarschijnlijkste aanvalspunt; te Muiden stond Graaf Maurits van Nassau, met een regiment voetvolk en twee regimenten ruiterij; aan de Goejan-Verwelle Sluis en te Schoonhoven de Graaf van Hoorne en de Markies De Louvignies, ieder met eene even sterke magt als Graaf Maurits; eindelijk, te Gorinchem, de Veldmaarschalk Paulus Wirtz, met twee regimenten voetvolk en twee regimenten ruiterij. Ieder dier bevelhebbers kreeg last, door het stellen der onderwaterzettingen en door het verschansen der wegen en toegangen, met den meesten spoed het gedeelte der linie, dat hij bezette, tegen een aanval te vrijwaren.

Wil iemand in bijzonderheden den toestand dier waterlinie van 1672 kennen, hij leze de beschrijving daarvan, zoo als die voorkomt in het *tweede* gedeelte van het werk der Heeren Sijpestein en de Bordes, van blz. 18 tot 104; die beschrijving is zoo uitvoerig en volledig, met zoo veel zorg en zaakkennis zamengesteld, dat reeds alleen daardoor dat werk eene zeer groote waarde verkrijgt. Wij kunnen die beschrijving hier niet overnemen; maar wij merken hier alleen aan, dat daaruit ten duidelijkste blijkt, hoe gering en gebrekkig, ten minsten in den eersten tijd, de verdedigingsmiddelen van het toenmalige Holland waren. Verzuim, onkunde, kwade wil, openlijke tegenstand, bij het stellen der onderwaterzettingen; de krijgsmagt van den Staat dikwijls evenzeer benoodigd om de wederstreving van den landzaat te boven te komen, als om den vreemden vijand het hoofd te bieden; verschansingen, uitermate zwak en onvolledig, in haast aangelegd, soms met weinig bekwaamheid; gebrek aan geschut, aan krijgsbehoeften, aan wapenen, aan de eerste noodwendigheden om een gevecht te voeren; jammerlijke verwaarloozing van de zorg voor de voeding, verpleging en betaling van den soldaat; wanorde, ontmoediging, verzwakking door ziekten of desertiën; vermindering der krijgstucht, - de gewone gevolgen van zulk eene verwaarloozing; - ziedaar wat men op bijna elke bladzijde van die beschrijving der Hollandsche waterlinie kan lezen; toch heeft die linie het leger van Lodewijk XIV tegengehouden; duidelijk bewijs, dat men in den oorlog, ook met gebrekkige middelen, goede uitkomsten kan verkrijen.

Zeker, het is de eerste pligt der regering om, bij een oorlog, te zorgen, dat de middelen, om dien oorlog te voe-

ren, zoo veel mogelijk voorhanden zijn; dit te verzuimen is eene misdaad, die haar verantwoordelijk maakt voor alle de rampen, die leger en Staat in dien oorlog kunnen treffen. Maar, aan den anderen kant, is het dwaasheid zich voor te stellen, dat indien de middelen tot het voeren van den oorlog onvolledig zijn gebleven, daarom geen goede uitkomst van dien oorlog is te wachten; de geschiedenis heeft honderdmaal het tegendeel bewezen. Wanneer de krijgskunst ons opsomt, welke middelen men vereenigen moet, om de eene of andere handeling van den oorlog uit te voeren, dan wil zij daarmede zeggen, dat men die middelen *zoo veel mogelijk* moet trachten bijeen te brengen, maar zij wil niet daarmede zeggen, dat, bij het ontbreken van sommigen dier middelen, die oorlogshandeling onuitvoerbaar is. Integendeel, men moet altijd in het oog houden, dat bekwaamheid, dapperheid en geestdrift in staat zijn om het gemis aan stoffelijke krachten op te wegen; dat de vijand met dat gemis niet altijd bekend is, en er dus minder voordeel uit trekt; en dat bovendien, bij dien vijand, in de inrigting zijns legers en in de daarstelling zijner krijgsmiddelen, ook wel leemten en gebreken zullen zijn gebleven. Zoo had, om een voorbeeld uit duizend te nemen, bij het begin van den veldtogt van 1815, Saxen Weimar's brigade eene gebrekkige bewapening en onvolledige uitrusting: die infanterie had geweren van *vier* verschillende kalibers, en, terwijl gewoonlijk een soldaat van een *vijftigtal* patronen moet voorzien zijn, waren er sommige gedeelten van de brigade, waar de manschappen ieder maar *tien* patronen hadden; toch is die troepenafdeeling met goed gevolg tegen Napoleons legers opgetreden, en heeft met roem den strijd gevoerd. Even zoo wist de Nederlandsche krijgsmagt, in den zomer van 1672, met de gebrekkige middelen, die haar ten dienste stonden, toch Holland tegen den vijand te beschermen.

Veel, zoo niet alles, hangt in zulk eenen toestand af van het legerhoofd; en ontegenzeggelijk is het, dat de goede verdediging des lands in 1672 hoofdzakelijk te danken is geweest aan Willem III.

De Stadhouder, op zoo jeugdigen leeftijd en in zoo gevaarlijke oogenblikken aan het hoofd van den Staat geplaatst, toonde zich die grootsche, roemvolle taak ten volle waardig; en zijn eerste optreden verkondigde al dadelijk

aan de wereld een der grootste, uitstekendste mannen van zijnen tijd. Het is te over bekend, hoe Willem III de hem vijandige staatspartij deed vallen, door op haar de schuld te werpen van de rampen, die de oorlog had aangebragt; hoe hij, tot het Stadhouderschap verheven, daarna rusteloos bezig was met het veranderen der regeringen van de Hollandsche steden en het op het kussen brengen van zijne aanhangers; hoe hij overal werkzaam moest zijn om orde en rust te bewaren, en bij het neergeslagene volk weer moed en zelfvertrouwen op te wekken; hoe zijn tijd weggenomen werd door de handelingen over oorlog en vrede, en door die onvergetelijke zittingen in 's lands raadzaal, waar de mannelijke welsprekendheid des jongen Vorsten zwakheid en vrees uit aller gemoederen verdreef, en die voor de hoogste geestdrift deed wijken. Maar, behalve die zware pligten als Staatsman en als landbestuurder, die tot hare goede volbrenging alleen reeds een genie vorderden, zoo als er slechts zeldzaam een op het wereldtooneel voorkomt, rustte op Willem III ook de pligt, om het krijgswezen van den Staat uit dien toestand van nietigheid te verheffen, waarin het op dat oogenblik verzonken was; en ook aan dien arbeid sloeg hij eene krachtige hand; en ook die taak volbragt hij op eene meesterlijke wijze.

Er werden, volgens de gewoonte van de oorlogen dier tijden, nieuwe regimenten in Duitschland aangeworven ten behoeve der Republiek; maar die troepen kwamen eerst later aan, toen het grootste gevaar voor Holland reeds was geweken. In de eerste oogenblikken nam de Stadhouder andere middelen te baat om het leger te versterken; zes en zestig kompagniën landlieden en vele vrijwillige burgers werden daarbij gevoegd; troepen die, zeker, in het open veld weinig waarde zouden gehad hebben, maar die tot de verdediging van de verschanste posten der Hollandsche waterlinie zeer goed geschikt waren. Wat vooral het leger des Stadhouders kracht bijzette, was de toevoeging van een vijftigtal kompagniën matrozen en zeesoldaten; die dapperen, die op den Oceaan met roem tegen Neêrlands vijanden hadden gekampt, bewezen ook te lande hun Vaderland de gewigtigste diensten; en de lauweren, die zij voor Woerden, voor Naarden, in den bloedigen slag van Séneffe en in een aantal andere gevechten plukten, bewijzen, hoe voordeelig, hoe noodzakelijk zelfs, het voor Nederland is,

zijne zee- en landmagt naauw verbonden te houden; en hoe verderfelijk en dwaas het zoude zijn, die beide deelen zijner strijdkrachten van elkander te scheiden.

Behalve die vermeerdering van het leger door de aan de vloot ontleende versterking, en door de schutterijen en vrijwillige burgers, bragt een onverstandige maatregel der Fransche legerhoofden er ook toe bij, om het heir des Stadhouders in sterkte te doen toenemen: een groot aantal Hollandsche krijgsgevangenen - een vijf en twintig duizend man, volgens sommige opgaven - werden tegen een gering losgeld ontslagen en voegden zich dadelijk weer bij de regimenten des Stadhouders. Dag aan dag werd, op die wijze, het Hollandsche leger talrijker; en de Stadhouder, onvermoeid werkzaam om zijne troepen uit te rusten en te oefenen, aan krijgstucht te gewennen en zelfvertrouwen en militairen geest daarbij op te wekken, had, in weinig weken tijds, een leger geschapen, talrijk, krachtig en goed, in niets gelijkende op die ellendige krijgsmagt, die, bij het begin van den veldtogt, zich zoo zeer door pligtverzuim en lafheid had gekenmerkt.

Als een voornaam middel om tot die uitkomst te geraken, gebruikte Willem III de bestraffing van de bevelhebbers, die op eene zoo schandelijke wijze de hun toevertrouwde vestingen aan den vijand hadden overgegeven; sommige dier rampzaligen verloren het leven door het zwaard des beuls; anderen werden tot onteerende kerkerstraffen veroordeeld. Die onverbiddelijke gestrengheid, die, zonder aanzien des persoons, straft alles wat slecht en misdadig is, en, doof voor smeekingen en gebeden, met ijzeren hand het zwaard der geregtigheid zwaait, - is altijd een karaktertrek van Willem III geweest; en niet ten onregte gelooven wij van hem gezegd te hebben, dat er, ook in dat opzigt, iets Romeinsch in hem was. Die strengheid oefende in 1672 den gunstigsten invloed uit, herinnerde allen aan hunne pligten, verspreidde een heilzamen schrik onder de zwakken, en deed een ieder inzien, dat, voor den pligtvergeten lafaard, de havens en legerkampen van den Staat nog gevaarlijker wijkplaatsen waren, dan het slagveld of de zee, waar hij door zijne vlugt den vijand had ontgaan.

Wie ooit die strengheid in krijgszaken moge laken of misprijzen, wij niet; wij vinden haar, in een legerhoofd,

in eene regering, eene noodzakelijke hoedanigheid; eene deugd, - te hooger te vereeren, naarmate hare uitoefening moeijelijker en pijnlijker is, en meer onderdrukking vordert van aangeborene zachtaardige menschelijkheid. De laauwheid in het straffen is de vruchtbare bron van het kwade; de oorzaak van verslapping der krijgstucht, van zwakheid, van pligtverzuim, van lafheid; de aanleiding tot tegenspoeden en nederlagen. Wilt gij, dat een leger de heldendeugd der Romeinen evenare, weet dan ook te beloonen en te straffen, zoo als die wereldveroveraars dit deden. Maar handelt gij geheel anders; weet gij, wat werdienstelijk en groot en uitstekend is, niet met eer en onderscheiding te beloonen; weet gij niet te straffen, wat kwaad en slecht is; sluit gij willens de oogen voor daden van klaarblijkelijke lafheid of verraad; doet gij, niet zoo als Willem III in 1672, maar zoo als dat jammerlijke bestuur, waaraan - veel meer dan aan de wapenmagt onzer vijanden, of aan de trouwloosheid onzer bondgenooten - in 1795 de val van Nederland was te wijten; stelt gij een Ingenieur, die het eene jaar Breda niet wist te verdedigen, toch het volgende jaar in dezelfde betrekking te 's Hertogenbosch; laat gij een bevelhebber, die eene eerste maal Geertruidenberg schandelijk overgeeft, toch ten tweeden male bevelhebber van dezelfde vesting blijven; zijt gij, in één woord, onverschillig omtrent kwaad en goed; - verwacht dan ook vrij van uw misdadig onverstand dezelfde wrange vruchten te plukken, als Nederland in 1795; verwacht dan, dat uwe vestingen schier zonder wederstand zullen vallen, uw leger bijna zonder slag of stoot zal uiteengaan, uw land door den vijand spoedig zal worden overheerd, en uw naam de verachting en vervloeking van den nakomeling zal blijven, die niet dan met een schaamteblos op het voorhoofd, zulk een tijd van vernedering en schande zal kunnen herdenken.

Zeker, er zijn menschen, zoo edel en uitstekend van natuur, dat zij, om wel te handelen, om hunne pligten in de volste uitgestrektheid en ten allen tijde na te komen, niet behoeven aangespoord te worden, noch door de hoop op belooning, noch door de vrees voor straf. Maar wie zich de groote meerderheid der menschen naar die toonbeelden voorstelt, die bewijst alleen daardoor, dat zijn oordeel niet op ondervinding en wereldkennis berust, maar

op de droombeelden van een onervaren, niet met het kwaad bekend gemoed. Strengheid is eene noodzakelijke eigenschap in hem, die door zijne handelingen het lot van duizenden regelt. Wij verachten den onwaardigen gebieder, die zijne magt misbruikt tot het plegen van onregt, of tot het voldoen eener onedele wraakzucht; maar wij hebben eerbied voor den man, die, aan het hoofd van leger of Staat geplaatst, door billijke, maar onverbiddelijke bestraffing, een ieder bij de volbrenging zijner pligten weet te houden.

Plaats een held aan het hoofd van een volk, en dat volk zal heldenmoed ten toon spreiden; die algemeene waarheid werd weer ten volle bevestigd door het voorbeeld van Holland in 1672. Naauwelijks had men gezien, welk eene krachtige hand het roer van het staatsvaartuig bestuurde, of het volk legde dien geest van zwakheid en moedeloosheid af, die, bij het begin van den oorlog, een zoo krachtige bondgenoot des Franschen Konings was geweest; de moed herleefde; het vertrouwen keerde terug; hoopvol en met geestdrift schaarde men zich om dien Stadhouder, die zich zóó met dat Vaderland vereenzelvigde, dat hij, alle eigenbelang ter zijde stellende en alleen op het algemeene welzijn bedacht, met verontwaardiging de persoonlijke voordeelen van de hand wees, die de listige vijand hem bij de onderhandelingen deed aanbieden. Men begon te begrijpen, dat Holland, aan de eene zijde beschermd door de Noordzee en door de vloot van de Ruijter, aan de andere zijde door de onderwaterzettingen en door het leger des Stadhouders, eene groote, bijna onoverwinnelijke sterkte had; zoodat het, bij genoegzame inspanning van krachten, niet vergaan zou in dien staatsstorm, die zich aanvankelijk zoo vreesselijk voordeed, maar bestemd was dien te boven te komen, en nog eene grootsche, roemrijke toekomst te gemoet te gaan.

Die overtuiging spoorde allen aan, om, zonder op opofferingen te letten, alles aan te wenden wat dienen kon tot bestrijding van den vreemden vijand en tot verdediging van 's lands vrijheid. De dagen van den strijd tegen Spanje herleefden; de oorlog werd een volksoorlog, en de volharding - die uitmuntende hoedanigheid, welke in het Hollandsche volkskarakter zoo veel gebrekkigs opweegt - deed gewillig, maanden lang, de lasten, inspanningen en gevaren van het ongewone krijgsmansleven verduren.

Vooral Amsterdam leverde in die dagen een schitterend schouwspel op, en was de sterkste steun van den Stadhouder in diens worsteling tegen Frankrijk. Het waren de afgevaardigden dier stad, die het meeste hadden aangedrongen op het afbreken van de onderhandelingen met den vijand; die hunne medeleden het krachtigste tot moed en vaderlandsliefde hadden aangespoord; die de zwakken en vreesachtigen hulp en bijstand hadden toegezegd, en zich aangeboden, om, in persoon, de bedreigde posten te gaan verdedigen. - Want dát moet men altijd in het oog houden bij de beoordeeling der krijgshandelingen van ons voorgeslacht, dat, toen, de hoofden onzes volks op verre na niet zoo vreemd en onbedreven waren in krijgszaken, als in onze dagen; maar dat, integendeel, dezelfde man, die als regent zijne stad bestuurde, die in de Staten-Vergadering deel had aan de regering der Republiek, die als gezant aan vreemde hoven soms wetten voorschreef, ook de man was, die geestkracht, kennis en moed genoeg bezat, om, bij leger of vloot, zijne stem, raadgevend en soms zelfs bevelend, te doen hooren.

Geene ijdele woorden waren het, die de hoofden der Amsterdamsche burgerij hadden gesproken; de daden bevestigden die. Reeds van den beginne des oorlogs af aan, had De Witt het voornemen opgevat, om partij te trekken van de gelukkige ligging van Amsterdam, ten einde dáár, wanneer al het andere overheerd mogt zijn, de verdediging nog voort te zetten; ten einde dáár eene laatste en sterke wijkplaats voor de belaagde vrijheid te vinden. Dat voornemen werd ten uitvoer gebragt; en den 14^{den} Junij, op de eerste tijding dat de vijand in de Betuwe was doorgedrongen, begon men de onderwaterzettingen rondom Amsterdam te stellen. Op alle toegangen werden de bruggen afgebroken; de wegen afgesloten door sterke dwarswallen en batterijen, en, op verschillende punten, forten aangelegd. Als steunpunt, te midden dier waterlinie, was de groote stad, wier bolwerken werden opgemaakt, van beddingen voor geschut voorzien en met een paar honderd vuurmonden bewapend; terwijl het uitdiepen der grachten, en het omgeven van Amsterdam door oorlogsschepen en gewapende uitleggers, elken gewelddadigen aanval of overrompeling te keer ging. Behalve door de geregelde troepenmagt en door de matrozen en zeesoldaten, te Amsterdam in bezetting, werd die

stad verzekerd door niet minder dan *zestig* Vendelen schutterij, meer dan *tienduizend* man uitmakende; de jongelingen uit de aanzienlijkste geslachten hadden zich tot twee kompagnieën ruiterij gevormd; en onder de hoofden der gewapende burgermagt vindt men de namen van Tulp, Hasselaer, Witsen, Hooft, Bicker, en zoo vele andere, die ons oud-hollandsche geslachten in herinnering brengen, uitmuntende in burgerdeugd, beroemd door groote daden; namen even goed klinkende in de ooren van den Nederlander, als de namen der roemrijke Patriciërs van het oude Rome of die van Venetië's en Genua's edelen dit deden bij de zonen dier Republieken.

Wat het genie van Kraijenhof in 1810 beraamde, werd door het voorgeslacht, reeds in 1672, op eenigzins andere wijze ten uitvoer gebragt; en in dat laatste jaar had Amsterdam weldra eene zoo geduchte sterkte verkregen, dat Beverningh in een brief aan De Witt met het volste regt van die stad zeide, dat zij was ‘bijkans onnemelijck, indien sij niet en vervalt door wanorde off flaauwhertigheyt.’ - Maar noch wanorde, noch lafheid, bezoedelden in die dagen de Amstelstad; en de uitmuntende wijze, waarop zij in hare verdediging voorzag, het verhevene voorbeeld dat zij gaf door hare krachtvolle inspanningen, diende niet weinig om den heldenmoed van het overige des lands op te wekken, en was mede eene der voorname oorzaken, waaraan het mislukken der onderneming van den Franschen Koning moet worden toegeschreven.

Altijd verwijlen wij gaarne bij die daden van roem en grootheid van ons volk; en wij zouden geen Hollander moeten zijn, om koel en onbewogen te blijven bij het vermelden van de glorie onzer voorvaderen. Maar laat die glorie ons tevens ten prikkel strekken, om dat voorgeslacht na te volgen; laat die stad, die zulk eene grootsche rol in onze geschiedenis speelt, die zoo dikwijls het Palladium onzer vrijheid is geweest, en de heerschzucht van Vorsten paal en perken heeft gesteld, zich altijd herinneren, dat, juist daardoor, zware pligten op haar rusten, en dat, vooral voor haar, zwakheid en kleinmoedigheid onvergeeflijk zouden zijn. Amsterdam kan nóg, even als in de zeventiende eeuw, de sterkste vijandelijke heerscharen voor hare muren staande houden; zij is, even als toen, het hart van ons Vaderland, de kracht en steun van geheel Nederland,

dat, met haar, staat of valt; en de groote en gewigtige bestemming, welke voor die stad is bewaard, moet ieder harer burgers met meer fierheid en zelfgevoel vervullen, en doordringen van de overtuiging, dat het Vaderland van hem zwaardere pligten vordert. In oorlog en in vrede, altijd moet Amsterdam aan het hoofd staan, waar het de volbrenging geldt van alles wat goed en nuttig en groot is. *Noblesse oblige*, is eene spreuk, die op de steden en staten evenzeer toepasselijk is, als op de geslachten en bijzondere personen.

Er is tijd en inspanning noodig om, bij ons volk, het vuur van geestdrift en vaderlandsliefde te doen ontbranden; maar, eenmaal ontstoken, brandt het met krachtige, bestendige vlam; het is geen stroovuur, dat voor het oogenblik schittert, maar spoedig uitdooft. Wanneer een groot man, - zoo als Willem I in de worsteling tegen Spanje, zoo als Willem III in 1672 - er in slaagt om zijne landgenooten te overtuigen, dat de nood van het oogenblik en het behoud van vrijheid en volksbestaan de grootste inspanningen en opofferingen vorderen, dan kan hij zich verzekerd houden, dat het aan die inspanningen en opofferingen niet zal ontbreken; dat de drukkendste lasten en bezwaren, zonder morren, zullen worden verduurd, en dat de eenmaal aangevangen kamp zal worden volgehouden met eene verhevene volharding, die van afmatting noch ontmoediging zal weten. Zóó deden zich onze voorvaderen, bij het begin des tachtigjarigen oorlogs, kennen: hoe dreigend het gevaar, hoe hoog de nood ook geklommen was, hoe wanhopig zich de toekomst ook vertoonde, toch wist de Zwijger den kamp te doen voortzetten, en de harten der Nederlanders met moed te bezielen. 1672 biedt ons hetzelfde schouwspel aan; zeker, het gevaar bleef toen niet zoo lange jaren dreigend voor het Vaderland, als bij de krijg tegen Spanje; maar in dat tweetal jaren, dat het boven ons Vaderland zweefde, was het even geducht als toen Alva's benden voor Haarlem en Alkmaar stonden; en toch, toen in 1672 de eerste oogenblikken van verwarring en schrik voorbij waren en Holland den tijd had gehad om zich te wapenen, was er niemand in dat gewest, die aan de zaak des Vaderlands wanhoopte; niemand die, door een schandelijken vrede, den aftogt der vijandelijke legerscharen had willen koopen.

Die legerscharen des vijands lieten zich zoo zeer in ontzag houden door de geduchte verdedigingsmiddelen van Holland, dat zij die onaanvalbaar rekenden, en zelfs geene enkele ernstige poging deden om in dat gewest door te dringen. Dit feit heeft sommige onzer schrijvers zoo zeer bevreemd en verbaasd, dat zij die werkeloosheid des vijands aan bijzondere oorzaken hebben toegeschreven; aan den naijver van Engeland, dat Lodewijk XIV geen meester wilde zien van de geheele Republiek, en daarom niet wilde toelaten, dat hij tot in het eigenlijke Holland doordrong; of aan de vrees voor het oprukken der Duitsche legers, die tot hulp der Republiek naderden. Het valt gemakkelijk aan te toonen, dat geen van die beide omstandigheden de oorzaak kan geweest zijn van de werkeloosheid der Fransche legermagt.

Wat Engelands naijver betreft, de verhouding tusschen Lodewijk XIV en Karel II was toen van dien aard, dat laatstgenoemde geheel afhankelijk was van den Franschen Koning, die hem bezoldigde en betaalde, zoodat Frankrijks veroveringszucht, van de zijde van den gebieder van Groot-Brittannië, geene ernstige tegenwerking kon ondervinden. Bovendien, het was pas den 4^{den} Julij, dat Buckingham en Arlington, de Engelsche gezanten, te 's Gravenhage kwamen, en eerst daarna vertrokken zij naar het legerkamp van Lodewijk XIV te Zeist. Herinnert men zich, dat reeds op den 12^{den} Junij het Fransche leger den Rijn overtrok, dan zal men duidelijk inzien, dat Holland veroverd had kunnen zijn, voordat de Britsche gezanten daartegen eenig vertoog hadden kunnen inbrengen.

Even duidelijk is het, dat geene hulp der Duitsche legers in 1672 ons land heeft gered; want wél was reeds op den 6^{den} Mei door onzen Staat een verbond met den Keurvorst van Brandenburg gesloten, waarbij deze beloofde, met een leger tot onzen bijstand op te rukken; maar eerst in de maanden September en October naderde dat leger den Rijn, en trok toen daardoor een gedeelte der Fransche krijgsmagt in Holland tot zich; vóór dien tijd had Holland geheel onderworpen kunnen zijn, had het zich zelf niet gered. Dit is iets, dat men, bij de medewerking van bondgenooten, altijd moet in het oog houden: die medewerking kan groot voordeel opleveren; maar dikwijls komt zij eerst laat; men moet beginnen met zich zelven te bescher-

men; de Staat, die dit niet doen kan, is zijn ondergang nabij.

De werkeloosheid der Fransche bevelhebbers is waarschijnlijk alleen toe te schrijven aan hunne verkeerde strategische inzigten, aan het te hoog denkbeeld, dat zij zich vormden van de sterkte der Hollandsche waterlinie. Niet dat die linie later geene zeer groote sterkte verkreeg, zoodat toen daarop aan te vallen tot niets goeds konde leiden; maar dit was eerst later; in de eerste dagen, toen de onderwaterzettingen nog gebrekkig waren gesteld, de toegangen niet genoegzaam versterkt, de steden onbevestigd en van alles onvoorzien, de troepen moedeloos, en het geheele land vol verwarring en vrees, - in die eerste dagen was die sterkte der waterlinie niet groot; en het is zeer waarschijnlijk, dat, wanneer dadelijk na den overtogt van den Rijn het Fransche leger op Holland was aangevallen, dat gewest zou zijn veroverd en daarmede het vaderland verloren.

Maar de Fransche legerhoofden stelden zich de verdedigingsmiddelen van Holland als te geducht voor; zij lieten daarom het gunstige oogenblik tot den aanval onbenuttigd voorbijgaan; later was die aanval onuitvoerbaar. Van den beginne af aan schijnen de raadslieden van Lodewijk XIV de verovering van Holland, gedurende den zomer, als eene onmogelijkheid te hebben beschouwd, en die verovering te hebben uitgesteld tot den winter, wanneer de onderwaterzettingen door de vorst begaanbaar zouden zijn geworden. Dit blijkt ten duidelijkste uit plaatsen uit een paar brieven van Louvois; in de eene, nog in de eerste dagen van Julij geschreven, komt voor: ‘le roy ayant réconnu, que toutes les avenues de la Hollande sont présentement inondées, et que jusqu'au temps des glaces, il n'est pas possible d'y pénétrer....;’ en in de andere wordt, op het einde van Augustus, aan den Maarschalk De Luxembourg dit voorschrift gegeven: ‘ne songez qu'a bien conserver les troupes, qui sont sous votre commandement, pour donner une bataille à la Suèdoise, entre Noël et la Chandeleur.’ - Dat wij in 1672 de Hollandsche waterlinie niet tijdig ter verdediging hadden ingerigt, was bijna de oorzaak van onzen ondergang geweest; maar de misslag der Fransche legerhoofden, welke aan die linie eene sterkte toekenden, die zij in de eerste dagen *niet* had, heeft ons toen behouden.

Afziende van de verovering van Holland, bepaalden de Fransche legerhoofden zich tot het bemagtigen van vestingen, om daardoor in Gelderland en Noord-Braband meer vasten voet te verkrijgen. Die bemagtiging kostte hun weinig tijds, daar de weêrstand zoo luttel en onbeduidend was; lafhartigheid en onkunde van troepen en bevelhebbers, evenzeer als de gebrekkige uitrusting en versterking dier vestingen, benevens het gemis van alle hoop op ontzet, deden hier duizende soldaten nutteloos verloren gaan, die met vrucht hadden kunnen medewerken tot de verdediging van Holland.

Eene enkele optelling van de toen door Lodewijk XIV veroverde sterke steden is voldoende; de belegering - indien men daaraan dien naam mag geven - is het niet waardig, uitvoerig vermeld te worden. Daar, waar het oneer en schande geldt, moet men kort zijn.

Arnhem, door een paar duizend man bezet, geeft zich, schier zonder slag of stoot, den 16^{den} Junij over aan Turenne, die pas den dag te voren zich voor die vesting had vertoond.

Het fort Knodsenburg, tegenover Nijmegen, scheen door den Kapitein Verschoor met kracht te zullen worden verdedigd; maar de bezetting, eer en pligt met voeten trappende, wierp de wapenen weg, en dwong den moedigen bevelhebber de verdediging niet langer dan één dag voort te zetten (16 Junij).

Schenkenschans, toen door zijne gunstige ligging aan de scheiding van Waal en Rijn eene sterke vesting, en die Frederik Hendrik in 1636 *negen maanden* lang had opgehouden, viel nu in *vier dagen* tijds (18-21 Junij) den vijand in handen. Maar had in vroegere tijden de Stedenwinnaar daar te kampen gehad tegen een oud, beproefd Spaansch krijgsoverste, Turenne vond, als bevelhebber van Schenkenschans, een twintigjarig jongeling, zonder de minste bekwaamheid of geschiktheid voor die betrekking, maar zijn bevelhebberschap alleen daaraan dankende, dat zijn vader burgemeester van Nijmegen was. Bij vorstelijke geslachten bestaat wel eens de dwaze meening, dat de zonen van die geslachten van zelf uitstekend moeten zijn als krijgslieden en legeraanvoerders; maar veel dwazer nog was het, om in eene Republiek die meening tot burgemeesterszoons uit te breiden.

De schansen van Voorne en van St. Andries werden bij de nadering des vijands ontruimd (22 Junij).

Doesburg, van eene sterke bezetting voorzien, en van alles, wat tot eene langdurige verdediging noodig is, geeft zich over, na een beleg van slechts vier of vijf dagen (17 tot 21 Junij); eene handeling, te meer schandelijk, wanneer men daarbij voegt, dat de bevelhebber dier vesting, de hoofdofficieren en de leden van den stedelijken raad bij het begin van het beleg den eed hadden gedaan: ‘de stad tot den laatsten droppel bloeds te zullen verdedigen.’ - Was dan voor die menschen een eed niets anders dan woorden zonder zin en zonder waarde?

Zutphen valt even zoo; mogelijk met iets minder schande, omdat het zich *acht* dagen verdedigde (17-25 Junij).

De verdediging van Nijmegen (3-9 Julij) wordt door vele onzer schrijvers zeer geprezen; en werkelijk kan men hier dapperheid opmerken; bij van Welderen, die het bevel in de vesting voerde; bij van Gent, die hier met evenveel roem sneuvelde, als zijn broeder, de dappere vlootvoogd, in den zeestrijd van Solebay; en bij verschillende andere bevelhebbers en gedeelten der Hollandsche bezetting. Het is echter, alleen in vergelijking met de verdediging der andere vestingen, dat men de verdediging van Nijmegen goed kan noemen; zij heeft niet de minste aanspraak op dien naam, wanneer men in aanmerking neemt, dat die goed versterkte stad van alles voorzien was, verdedigd werd door meer dan *vier duizend* man goede troepen, en dat zij toch Turenne's leger slechts *zes dagen* tijds tegenhield. Is dit eene *goede* verdediging, wat zal dan eene *slechte* zijn!

Grave, door een misverstand ontruimd, wordt zonder moeite door de Fransche troepen in bezit genomen (3 Julij).

Voornemens ook 's Hertogenbosch aan te tasten, besloten de Fransche legerhoofden zich alvorens meester te maken van het fort Crèvecoeur, ten einde daardoor elke ondersteuning van de zijde van Holland tegen te houden. Crèvecoeur was toen zeer gebrekkig bewapend, of, beter gezegd, het was zoo goed als niet bewapend; want de affuiten, waarop de vuurmonden stonden, waren ‘zoo oud, dat zij het geschut naauwelijks konden dragen, veel min geweld van schieten uitstaan.’ Crèvecoeur was slechts voor weinige dagen van levensmiddelen voorzien; en toen om

aanvoer daarvan gevraagd werd aan de gedeputeerden te Gorinchem, gaven deze ten antwoord: ‘wij hopen, dat God u zal helpen, wij kunnen u nu niet helpen;’ - eene verwijzing op de Voorzienigheid, verheven in den mond van hem, die alles gedaan heeft, wat menschelijke krachten vermogen; maar godslasterlijke taal, wanneer zij dienen moet tot dekking van traagheid en onbekwaamheid. Crèvecoeur eindelijk had, wat alles afdeed, eene lafhartige bezetting, die, toen het Fransche leger toebereidselen maakte tot eenen storm, de wapenen wegwierp, en den bevelhebber dwong tot de overgave. Geen wonder dan ook, dat de belegering dier sterkte maar drie dagen duurde (16-19 Julij).

De schans te Engelen, door de Hollanders verlaten, werd door de Franschen in bezit genomen, en daarna Bommel door hen aangevallen. Die stad, slechts door eenige honderd man bezet, en zoo gebrekkig versterkt, dat, volgens de uitdrukking van een onzer oude schrijvers, door de ondiepe natte gracht ‘de ooijevaars gemakkelijk wandelden,’ hield slechts een paar dagen (20-22 Julij) den vijand tegen en gaf zich toen over.

Welk nut of voordeel hebben in 1672 die vestingen Nederland aangebragt? - Volstrekt geen; maar zij hebben integendeel eene sterke troepenmagt, vele duizenden, nutteloos verloren doen gaan; terwijl diezelfde troepenmagt, bij de Hollandsche waterlinie geplaatst, Holland van elke vrees voor een aanval zou ontheven hebben, en het middel verschaft, om spoedig weer aanvallenderwijze te handelen. Moet de erkenning van dien misslag onzer voorouders ons niet tot les verstrekken, om *anders* dan zij te handelen; en zou diezelfde handeling in ons nog niet veel grootere dwaasheid zijn dan bij hen, daar bij de oorlogen van onzen tijd de vestingen een veel geringeren invloed uitoefenen dan voor twee eeuwen?

Ten onregte werpt men ons hier tegen, dat het voorbeeld van 1672 niets ter zake afdoet, omdat de vestingen, die toen zoo spoedig vielen, slecht uitgerust en zwak bezet waren en ellendig verdedigd werden. Wij spreken die omstandigheden niet tegen; wij erkennen het: van die vestingen in 1672 waren sommige slecht versterkt, onvolledig uitgerust, ellendig bewapend, en bij de meeste maakte de bezetting zich schuldig aan pligtverzuim en schandelijke lafheid. Die omstandigheden, wij erkennen het, hebben

den val dier vestingen verhaast, - maar ook alleen *verhaast*; want ook zonder die omstandigheden zouden die vestingen, die geheel ingesloten konden worden, die geen toevoer of ondersteuning uit Holland konden krijgen, die van alle hoop op ontzet verstoken waren, toch gevallen zijn. Bovendien, dát moet men ook wel in het oog houden, dat juist wanneer men *zoo veel* vestingen heeft, het moeijelijk is, *alle* die vestingen in behoorlijken staat van verdediging te brengen, voldoende uit te rusten en te bewapenen, en te voorzien van eene genoegzaam sterke bezetting, en vooral van een bekwaam bevelhebber. Want dwaasheid is het zich voor te stellen, dat de eerste de beste in staat is, de verdediging te leiden van eene met kracht aangevallene vesting, die, geheel ingesloten, van nergens toevoer en ondersteuning kan verwachten en de hoop mist op ontzet; tot zulk eene moeijelijke taak zijn slechts weinigen geschikt; zij vordert eene vereeniging van stoute dapperheid en van beleid, die zeldzaam is. Een groot aantal vestingen is dus ook daarom een nadeel, omdat het de kansen vermeerdert, dat die vestingen aan onbekwame handen zullen worden toevertrouwd.

Met weerzin hebben wij de spoedige en schandelijke overgave van zoo vele sterkten opgeteekend; met blijdschap wisselen wij dit af door het verhaal van een wapenfeit, zóó schitterend, dat het veel zwakheid uitwischt, en overtuigend aantoont, welke dapperheid er bij ons volk kan bestaan, wanneer men maar die dapperheid weet op te wekken. De verdediging van Aardenburg maakt eene roemrijke bladzijde in de geschiedenis van het jaar 1672 uit, en herinnert aan de glorievolste daden uit den tachtigjarigen oorlog.

Bij den opmarsch van Lodewijk XIV was, nabij Ath, eene Fransche troepenafdeeling achtergelaten, om daarmede de Spanjaarden in de zuidelijke Nederlanden in bedwang te houden, en te Leletten tot hulp der Republiek op te rukken. De Nancré, de bevelhebber van die Fransche magt, onderrigt van den voortgang der wapenen zijns Konings in Holland, werd daardoor aangeprikkeld, om van zijne zijde ook mede te werken tot de geheele tenonderbrenging des vijands. Zonder last hiertoe te hebben ontvangen, besloot hij de verovering van Staats-Vlaanderen te verrigten, hopende daardoor zoo veel verslagenheid in geheel Zeeland

te weeg te brengen, dat men daar aan geene verdediging meer zoude denken, maar tot onderwerping komen. Met eene vijf of zes duizend man over het Spaansche grondgebied voortrukkende, verscheen de Nancré, in den nacht van den 25sten Junij, voor het kleine Aardenburg, dat men gemakkelijk meende te bemagtigen, daar het gebrekkig versterkt en bijna niet bezet was.

De zanger van ‘de Geuzen’ heeft de Zeeuwen vergeleken bij de wateren, die de Zeeuwsche eilanden omgeven, en die bij het liefelijk schijnsel der zomerzon niets dan spelevaart schijnen te kennen, maar, door den storm opgezweept, eene kracht ontwikkelen, verderfelijk voor den roekeloozen, die zich met zijn vaartuig op Hont of Ooster-Schelde waagt. Die vergelijking van Van Haren schildert met juistheid het Zeeuwsche volkskarakter: rustig en schijnbaar hartstogteloos in gewone tijden, is er mogelijk geen gedeelte van ons volk, dat, in de ure des gevaars, zulk eene vurige vaderlandsliefde en zulk eene ontembare geestkracht ten toon spreidt. Zóó hadden de Zeeuwen zich betoond in den opstand tegen Spanje, toen hunne zwakke vaartuigen de gallioenen van Medina vernielden, en de Vlissingers en Veerenaars, door hunne wreede dapperheid, de schrik der Kastilianen waren geworden; zóó waren de Zeeuwen gebleven, onveranderd en onverbasterd; helden overal, maar vooral ter zee; in de verste werelddeelen Neêrlands roem verbreidende; in onze worstelingen tegen Engeland een aantal uitstekende vlootvoogden opleverende; en in dat noodlottige jaar 1672 door hunne stoute kapers den handel onzer vijanden de gevoeligste slagen toebrengende, en schatten tot ons doende toevloeijen. Ook te lande toonden de inwoners van Aardenburg, dat zij dien heldenstam waardig waren.

Uitermate gering waren de verdedigingsmiddelen van die kleine stad. Reeds een jaar vóór het uitbreken des oorlogs was het sloopen der vestingwerken van Aardenburg voorgeslagen; en hoewel die voorslag niet aangenomen was, had men echter ook niets gedaan om de vestingwerken te onderhouden. Die werken bestonden uit eenen vrij regelmatig gebastionneerden hoofdwal, met eenige kleine ravelijnen; maar palissadering was er niet; de grachten waren op vele plaatsen doorwaadbaar; krijgsbehoeften had men zeer weinig: *negen* kleine stukken geschut op den hoofdwal, maar

slechts *één* kanonnier; en de geheele bezetting, door den Vaandrig Elias Beekman aangevoerd, bestond uit *zes of acht en dertig* soldaten. In één woord, het was volstrekt geene vesting, die de eer van een geregeld beleg verdiende, maar een post van zoo weinig beduidenis, dat, wanneer de stormaanval van eene kompagnie voetvolk, na een uur strijdens, dien post had doen bezwijken, men in deze uitkomst hoegenaamd niets vreemds of verwonderlijks had kunnen vinden. - Maar ook hier bleek het weêr, dat het niet de hoogte der wallen of de diepte der grachten is, die eene vesting sterk maakt; maar dat alles afhangt van de dapperheid des verdedigers.

Een brief uit Gent, op den avond van den 25sten Junij ontvangen, meldt aan de Aardenburgers, dat eene sterke vijandelijke magt hunne muren nadert, en binnen weinige oogenblikken daarvóór zal verschijnen. De stedelijke raad komt in haast bijeen, om met den bevelhebber der troepen te beramen, wat er in dien hagchelijken toestand valt te doen. De toestand schijnt zoo hopeloos, dat ééne stem zich voor de overgave doet hooren; maar dadelijk verzet Beekman zich met kracht daartegen, en zegt, dat hij, aan eer en eed getrouw, tot den laatsten man toe wil vechten. De taal van den held vindt weêrklank bij een der schepenen, Pieter Rooman van Haarlem; en ras is de vergadering nu ook eensgezind om zich te verdedigen. Zonder een oogenblik te dralen, wapenen zich de burgers, *honderd vijf en zestig* in getal, voegen zich bij de kleine afdeeling van Beekman, en bezetten met deze alleen den hoofdwal, daar de geringe sterkte niet toelaat om ook de buitenwerken te bezetten. Zoo wacht men de nadering des vijands af, terwijl vrouwen en kinderen druk bezig zijn met het aandragen van lonten, kruid en lood, en van gekapt ijzer, waarmede men bij gebrek aan kogels de kanonnen laadt.

De Nancré heeft een grooten marsch verrigt, zoodat hij alleen met de voorste troepen, meest ruiterij, in den nacht van den 25sten op den 26sten Junij voor Aardenburg komt. Toch doet de Fransche veldheer dadelijk tot den storm overgaan, hopende, in de eerste oogenblikken van verwarring, gemakkelijk de zwakke stad te bemagtigen. Zijne ruiters stijgen af, en met den sabel in de eene hand, met fachinen, tot demping der grachten, in de andere, snellen zij naar de vesting heen. Maar hier wachten Beekman en zijne

strijdmakkers den vijand af, die al zijne aanvallen ziet afslaan, en na een paar uur strijdens, bij den aanbrekenden dag, het gevecht staakt, dat hem gevoelige verliezen heeft gekost.

Dat eerste voordeel der Hollanders is slechts het voorspel voor de gewigtiger zege, die zij op den 26sten behalen. De Nancré wacht met den nieuwen aanval totdat al zijne troepen zijn aangekomen, wat in den loop van den dag plaats heeft. Ook de verdedigers ontvangen eene versterking van veertig man, van het Cadsandsche retranchement opgerukt; twee honderd veertig man is nu de geheele sterkte, burgers en soldaten, van de bezetting; en die kleine schare moet het hoofd bieden aan de duizenden des vijands, die de velden rondom Aardenburg overdekken en de veege stad met een wis verderf schijnen te bedreigen. Maar, hoe ongelijk de kamp ook is, niemand denkt er aan om dien op te geven; die trouwe, moedige harten kennen geene vrees; onbezweken staan de strijders op den hoofdwal het oogenblik af te wachten, waarop nogmaals hun vijand zal opdagen; zware boomstammen zijn op de borstwering gelegd, om naar beneden op de bestormers te laten rollen; de kanonnen zijn geladen, het vuurroer gereed, - en houden deze den vijand niet tegen, dan zwaait de Zeeuw den blanken sabel, om Frankrijks lelievaan van Aardenburgs wallen af te weren.

De dag verloopt zonder strijd; de avond is reeds gevallen; daar verheft zich een vuurpijl bij de tent des Franschen veldheers, en geeft aan vier sterke kolonnes het sein om te stormen. Ras, onstuimig, met die onweêrstaanbare drift, hun kenmerk in den oorlog, storten zich Frankrijks zonen op de aan te vallen vesting; zij dringen voornamelijk door tot een onbezet ravelijn tusschen het zuidelijk bastion en het bastion Oranje, vullen met de fachinen de reeds zoo ondiepe gracht, en snellen over dien dam tegen den hoofdwal op. Maar geschut- en geweervuur der verdedigers doen een aantal vijanden vallen, de neêrstortende boomstammen houden anderen tegen, slechts weinigen bereiken den hoofdwal, en die weinigen vinden daar dood of gevangenschap. De eerste storm mislukt, en de Franschen deinzen in verwarring af. Maar de Nancré, verwoed over den tegenstand dien hij ondervindt, doet door zijne ruiters het voetvolk telkens tot een nieuwen storm opdrijven; met

grond hopende, dat de kracht zijns vijands in die lang voortgezette worsteling tegen zoo groot eene overmagt eindelijk zal bezwijken. Maar ijdel is die hoop, en onbezweken blijft de kracht der verdedigers. In de duisternis en verwarring van den nacht vermengen zich de aanvalskolonnes der Franschen; en, in stede van op vier verschillende punten te stormen, wendt alles zich daarheen, waar het reeds bezette ravelijn een gemakkelijken toegang tot de stad schijnt te beloven. Vandaar tracht men herhaaldelijk den hoofdwal te bestormen; maar telkens worden die pogingen verijdeld; en de verdediger, met kanon en vuurroer onafgebroken schietende op de digt opeengehoopte massa, die het ravelijn overdekt, brengt daar geduchte verliezen te weeg, en maakt voor de Franschen den strijd ieder oogenblik wanhopiger. Te middernacht komt de Kolonel Spindler, met eene versterking van honderd en tien man, uit Sluis, te Aardenburg aan; en nu is de uitkomst niet langer onzeker. De aanbrekende dag ziet de Nancré den storm staken, en in verwarring op Ath terugtrekken; - maar een groot aantal zijner dapperen zijn gevallen; een grooter aantal wordt gewond medegevoerd, en vijf honderd Fransche soldaten, op het ravelijn achtergebleven en door het geschutvuur der Nederlanders van terugtogt beroofd, leggen de wapenen neder voor eene bezetting, die op lange na niet zoo sterk in getal is als zij.

Ziedaar hoe Aardenburg (25 en 26 Junij 1672) den aanval eener Fransche legermagt afsloeg. Het is onnoodig dit wapenfeit uitbundig te prijzen of te verheffen; het eenvoudige, onopgesmukte verhaal van het gebeurde is genoegzaam om te doen zien, dat die verdediging van Aardenburg eene van die daden is geweest, die een volk met hoogmoed in zijne jaarboeken opteekent, en die het aan de roemrijkste daden van Grieken en Romeinen kan overstellen.

Zeg dus ook nooit, dat het ons volk aan dapperheid en krijgsgeest ontbreekt; het heeft die wel degelijk, en wel in hooge mate; men moet ze maar weten op te wekken, en op de juiste wijze en het juiste oogenblik aan te wenden. Men moet maar de taal kennen, die weerklank vindt in het Hollandsche hart, en zijne minste zenuw doet trillen van vaderlandsch gevoel.

Zeg ook nooit, dat de krijgsstand bij ons een ondankbare

stand is, die in vergetelheid doet wegkwijnen, en geene toekomst van roem en eer belooft; - dat is eene onware klagt; want juist door den aard der oorlogen, die wij te voeren hebben, is zelfs de officier van minderen rang in staat gesteld om - even als Beekman te Aardenburg - zich een onvergankelijken naam te verwerven, die, eeuw in eeuw uit, in de gebeugenis van een geheel volk blijft voortleven. Benijden wij dus die hooge militaire rangen niet, die men bij de legers van de oostelijke Staten van ons werelddeel zoo spoedig bereikt. Zij, welke die rangen bekleedet, hebben niet meer waarde, zijn niet hooger geplaatst, kunnen niet meer aanspraak maken op algemeene achting, hebben niet meer kans om zich door krijgsroem onsterfelijk te maken, dan, bij ons leger of bij onze vloot, de officier, die den rang van Beekman of van Van Speyk bekleedt. Laat ons altijd herdenken, dat er oneindig meer eer in gelegen is, om de wapenen te voeren voor het welzijn van een vrij en verlicht vaderland, dan om als werktuig te dienen tot handhaving van onderdrukking en barbaarschheid. Vergeten wij niet, dat een zuivere roem het deel is van den Nederlandschen krijgsman, die op Antwerpens citadel zijn bloed vergoot voor de regten van zijn vaderland, terwijl daarentegen de wereld zich met regtmatigen afschuw afkeert van de aanvoerders dier teugellooze horden, die Brescia hebben verwoest en Hongarije met moord vervuld.

Op hetzelfde oogenblik, dat Lodewijk XIV met de hoofdmagt van het Fransche leger aan den Rijn verscheen, was het Munstersche leger in het oostelijk gedeelte van Overijssel en Gelderland gevallen. Verschillend wordt de sterkte van dat leger opgegeven; maar de waarschijnlijkste opgave is, dat het, versterkt door Keulensche en eenige Fransche troepen, ongeveer dertig duizend man uitmaakte; soms wordt die sterkte tot veertig duizend man verhoogd. De werkelijke aanvoerder van dit leger was de Bisschop van Munster, de beruchte Barend van Galen, een man, die niets geestelijks had als zijnen' titel, en die in woeste en gewe-

tenlooze wreedheid niets onderdeed voor de ruwste aanvoerders van ‘den zwarten hoop;’ een kerkvoogd, die meer vloekte dan zegende; een vorst, die zijne onderdanen met eene ijzeren roede regeerde, en meer schrik dan liefde inboezemde; een krijgsman, die, als veile huurling, de wapenen voerde, en roofde en stroopte en moordde voor wie hem betaalde en onverschillig voor welke zaak, zoodat Voltaire hem dan ook, met het volste regt, ‘un brigand à gages’ noemt. - Van de zijde des Franschen Konings was Luxembourg afgezonden, om met zijne krijgskennis den Munsterschen Bisschop bij te staan; spoedig echter schijnt er tusschen die beiden zulk eene kwade verstandhouding te hebben plaats gehad, dat Lodewijk XIV het raadzaam oordeelde, Luxembourg terug te roepen en te vervangen door den Markies de Renel.

De oostelijke grens van onzen Staat, de landstreek op den regteroever van den IJssel, levert geen middel op om haar, tegen een overmagtig vijand, te verdedigen; die verdediging kan eerst aan den IJssel beginnen. Het is dus niet te verwonderen, dat, in 1672, die landstreek spoedig verloren ging; zóó zoude het, in onze dagen, bij den inval van een overmagtig vijand, nóg gaan; alleen met dit onderscheid, dat wij nu verstandig genoeg zouden zijn, om geene verdediging te beproeven, die tot niets goeds kan leiden, en daaraan geene nuttelooze opoffering van troepen te doen.

Maar, behalve door die voor den verdediger ongunstige gesteldheid van het oorlogstooneel, werd de aanvaller ook nog begunstigd door zwakheid en pligtverzuim, of, meer dan dit, door klaarblijkelijk verraad van de zijde des verdedigers. In Overijssel was, toenmaals, zeer weinig volkszin en vaderlandsliefde; verre vandaar: in dat gewest was eene sterke faktie, die met den vijand heulde en bijna openlijk er naar streefde om Overijssel van de Republiek af te scheuren en onder het gezag des Munsterschen Bisschops te brengen. - Wanneer men, in onze dagen, somtijds met onrust en vrees op eene inwendige verdeeldheid verwijst - die echter, Goddank, meer denkbeeldig dan werkelijk is - en in die verdeeldheid een oorzaak van zwakheid ziet, die ons land, bij een oorlog, in gevaar van ondergang moet brengen, - dan vergeet men, dat in vroegere tijden, met name in 1672, die verdeeldheid oneindig

grooter was, en ons met oneindig meer moeijelijkheden en gevaren bedreigde.

De eerste krijgsverrigtingen der Munsterschen zijn dan ook niets dan voordeelen. Zij maken zich, zonder wederstand, meester van Lingen, Oldenzaal, Ootmarsum, Enschedé, Almelo, Delden, Goor en Borkulo; slaan den 1sten Junij het beleg voor Grol, en dwingen die vesting, die van alles goed voorzien was, behalve van bezetting en krijgsvoorraad - de noodigste zaken! - den 9^{den} Junij tot de overgave; daarna wordt ook Breevoort bemagtigd. Daar het Fransche leger intusschen Gelderland binnenrukte, zoo wendde zich de Munstersche krijgsmagt daarop naar de zijde van Overijssel. Deventer, bezet door ongeveer *vier à vijf duizend* man troepen en door omstreeks *twee duizend* gewapende burgers, en voorzien van alles wat tot eene langdurige verdediging noodig was, werd op de schandelijkste wijze, na eenen weerstand van slechts *zes* dagen (16 tot 22 Junij), aan den vijand overgegeven. Hier is het bewezen, dat er verraad heeft plaats gehad; niet alleen van de zijde van de hoofden der burgerij, maar zelfs van sommige der krijgsbevelhebbers, waarvan er een, de Kolonel Broersma, openlijk tot de Munsterschen overging, nadat de bezetting de wapenen had nedergelegd.

Gedurende die korte insluiting van Deventer, hadden andere afdeelingen van het Munstersche leger zich meester gemaakt van Elburg, Harderwijk en Hattem; de twee eerstgenoemde plaatsen gaven zich zonder slag of stoot over; in het kleine Hattem verdedigden zich een paar honderd man, burgers en soldaten, vier dagen lang (18-22 Junij), met groote dapperheid tegen eenige duizende Munsterschen.

Het leger van den Bisschop, in noordelijke rigting verder rukkende, maakte zich, zonder slag of stoot, meester van Zwolle, Kampen, Zwartsluis en Steenwijk; een oproer der bezetting deed de Ommerschans (24 Junij) in handen der Munsterschen vallen; en de geheele verovering van Overijssel werd, als het ware, bekrachtigd en bezegeld door eene kapitulatie, door de ridderschap van dat gewest, den 5^{den} Julij, met den Bisschop van Munster gesloten. - Men ziet het, niet alles was bij ons vaderlandsliefde in 1672; en, in dat opzigt, zouden wij in de negentiende eeuw een oorlog met meer gerustheid kunnen afwachten dan onze voorvaderen; want, er moge zwakheid bij ons

bestaan, zulke daden van verraad, als het jaar 1672 ons oplevert, achten wij, in onze dagen, onmogelijk. Onze geestkracht moge kleiner zijn, onze eensgezindheid is grooter.

De beslissing van den oorlog was in 1672, - zoo als dit ook nu nog zoude zijn - alleen in Holland te zoeken; maar daar het Fransche leger meer dan sterk genoeg was om de verovering van dat gewest te verrigten, zoo behoefde de Munstersche en Keulensche krijgsmagt niet derwaarts te trekken, en was het veel beter die krijgsmagt aan te wenden tot de verovering van de noord-oostelijke gewesten der Republiek, tot de verovering van Friesland en Groningen. Beide gewesten waren, op dat oogenblik, in een zwakken en bijna weerloozen toestand.

Ongeveer dertien- of veertien honderd man, waarmede de generaal Aylva Overijssel had verlaten, was al de krijgsmagt, in de eerste tijden in Friesland aanwezig. Die bevelhebber nam daarmede stelling bij Heerenveen, en werd daar later door schutterijen versterkt; zoodat, tegen het einde van Augustus, zijne magt reeds op omstreeks *acht duizend* man aan troepen, behalve nog *vijf duizend* gewapende boeren werd geschat; eene schatting, die echter waarschijnlijk overdreven hoog was. Aylva nam dadelijk alle mogelijke maatregelen om Friesland voor een inval des vijands te vrijwaren: sluizen werden opengezet, polders en bedijkte landen geïnundeerd, en veldverschansingen opgeworpen, die de zoogenaamde *Friesche linie* uitmaakten. Die linie sloot bij de Kuinder van de Zuiderzee; volgde het riviertje de Linde tot aan de Blesbrug; ging vandaar, in noordelijke rigting, naar het riviertje de Kuinder, naar de verschanste Schooterbrug, en wendde zich vervolgens over de Bunsterschans op Gorredijk, en vandaar eindelijk, over de Schansen bij Breeberg en den Zwartendijk, naar het Groningsche.

Die linie werd in 1672 daargesteld, en het volgende jaar verbeterd en uitgebreid; zij heeft, in die jaren, Friesland voor een inval des vijands bewaard. Ten onregte zou men echter daaruit besluiten, dat, ook nog in onze dagen, Friesland op dezelfde wijze tegen een vijandelijk leger kan worden verdedigd. Het is zeer goed mogelijk, dat met eenigen arbeid en inspanning die verdediging kan plaats hebben; maar men mag zich daarbij niet beroepen op het voorbeeld van 1672; want in dien tijd is die zoogenaamde *Friesche linie* nooit ernstig aangevallen geworden, en het is

dus geheel onzeker, of hare sterkte van dien aard was, dat zij zulk een aanval zou hebben kunnen weerstaan. Friesland is in 1672 behouden gebleven, minder door zijne linie van verschansingen en onderwaterzettingen, als wel door de bekwaamheid van Aylva en door de geestkracht der bevolking, die, vaardig de wapenen opvattende, spoedig eene magt uitmaakte, welke den vijand ontzag inboezemde en van elken aanval op Friesland deed afzien.

Die vijand meende in Groningen beter te zullen slagen, en wendde, na de verovering van Overijssel, daarheen zijne magt. De Bellingwolder- en de Langakkerschansen, de Beijlerschans en het huis ter Wedde werden door de Nederlanders ontruimd, en dus gemakkelijk in bezit genomen door het Munstersche leger. De brave bevelhebber van de Bourtange, de kapitein Prot, bleef met eene zeer kleine bezetting zijne vesting behouden, en wees met versmading de voorstellen af des vijands, die hem door het aanbod eener som van tweemaal honderd duizend gulden wilde omkoopen. Coevorden, den 29sten Julij door den vijand ingesloten, gaf zich, na een kort beleg, den 11^{den} Julij aan den vijand over, minder door de schuld van den bevelhebber, die volstandig weigerde in eene overgave toe te stemmen, dan door het wangedrag der bezetting en vooral van de leden van den krijgsraad, die, zonder toestemming en zelfs zonder voorkennis van den bevelhebber, de poorten der vesting voor den vijand openden. Het schijnt, dat toen bij vele gedeelten van het Hollandsche leger alle denkbeelden van eer en krijgspligt verdwenen waren.

Toen ging het Munstersche en Keulensche leger over tot het beleg der stad Groningen, en vond in dat beleg het keerpunt van zijn krijsgeluk.

Groningen was, even weinig als Friesland, van krijgsmagt voorzien; maar de stad Groningen had het voordeel van eene zeer gelukkige, sterke ligging, en van verdedigd te worden door een bekwaam aanvoerder.

De Staten van Groningen hadden tot Luitenant-Generaal van de Provincie en tot Gouverneur der stad benoemd Rabenhaupt, een oud, ervaren en krachtvol bevelhebber. De latere belegering van Grave (1674) heeft aan den krijgsroem van Rabenhaupt geen voordeel gedaan; en hij is daar gelaakt geworden, omdat het hem niet is gelukt

die vesting te doen vallen. Maar men moet in het oog houden, dat hij dáár te kampen had tegen Chamilly, - en nooit is mogelijk eene vesting door uitstekender aanvoerder verdedigd, als Grave door dien Franschman; de misslagen, die Rabenhaupt bij die belegering kan hebben begaan, moeten niet doen vergeten, dat het vooral aan zijne geestkracht en aan zijne bekwaamheid was, dat men Groningen's behoud in 1672 moet danken. De naam van Rabenhaupt is een der heldennamen van ons land; - en men werpe ons niet tegen, dat ons land geen regt op zijn roem heeft, dat hij een vreemdeling was, dat hij zijn geboortegrond, Duitschland, toebehoort; - dit is, in ons oog, eene geheel valsche bewering. Het toeval bepaalt *het land onzer geboorte*; maar de keus, de gezindheid, bepaalt het *Vaderland*. Wij ijveren, even krachtig als anderen, tegen de indringing van vreemdelingen in onze Staats- of Krijgsambten; maar wij noemen hem geen vreemdeling, die Nederland als zijn Vaderland aanneemt, die zich met hart en ziel aan de belangen van dat Vaderland sluit, die daaraan de krachten van zijn geest en ligchaam wijdt, die daarvoor zijn leven in de waagschaal stelt. Zulk een man is onze landgenoot, onverschillig welk eenen grond hem zag geboren worden; het is bekrompenheid, hem vreemdeling te noemen.

Groningen's sterke ligging hebben wij als een ander voordeel opgenoemd, dat die stad, in 1672, aan de verdediging opleverde. Een enkele blik op de kaart zal het gunstige dier ligging doen inzien. Men ziet dan, dat het noordelijke gedeelte der Provincie Groningen ingesloten is tusschen de Wadden, de Lauwerzee, den Mond van den Eems, en twee kleine rivieren, het Hoornsche Diep en het Schuitendiep, die, uit de Drentsche Veenen ontspringende, in noordelijke bijna evenwijdige rigting naar de stad Groningen stroomt, en daar van naam en van rigting veranderen; het Schuitendiep, zich in oostelijke rigting ombuigende, stroomen, onder den naam van Damsterdiep of Fivel, over Appingadam naar Delfzijl, waar het zich in den mond van den Eems werpt; en het Hoornsche Diep, eene westelijke rigting nemende, stort zich, onder den naam van Reitdiep, in de Lauwerzee. Door middel van die twee rivieren kan men onderwaterzettingen daarstellen, die de stad Groningen aan de eene zijde met de Lauwerzee, aan de

andere zijde met den mond van den Eems verbinden. Daardoor behoudt die stad, over zee, altijd hare gemeenschap met Holland; het is onmogelijk, haar geheel in te sluiten; en zij kan alleen aangevallen worden op het hooge terrein, dat zich aan hare zuidzijde bevindt tusschen het Hoornsche en het Schuitendiep.

Eene vesting, die zich in zulk een toestand bevindt, is in de gunstigste omstandigheden, om, tot in het oneindige toe, verdedigd te kunnen worden. Meestal is de val eener vesting niet daaraan toe te schrijven, dat het laatste, het allerlaatste bolwerk den vijand is in handen gevallen, en er dan geen slagboom meer bestaat om dien vijand tegen te houden; - zoo iets *kan* wel eens gebeuren; maar zoo iets behoort tot de uitzonderingen. Integendeel, de val eener vesting is, gewoonlijk, aan andere oorzaken toe te schrijven: aan volslagen gebrek aan levensmiddelen of aan krijgsbehoeften, aan geheele uitputting en ontmoediging der bezetting, aan het geheel versmelten dier bezetting door ziekten of door de verliezen van een herhaalden strijd; - ziedaar, gewoonlijk, wat eene vesting doet bezwijken. Maar het is duidelijk, dat die oorzaken alleen kunnen bestaan bij eene vesting, die geheel ingesloten is: bij eene vesting, die *niet* ingesloten is, kan men telkens nieuwe levensmiddelen, nieuwen krijgsvoorraad, aanbrengen; men kan de bezetting, wanneer zij door verliezen verzwakt is, met nieuwe troepen versterken; men kan haar, wanneer zij te veel uitgeput of ontmoedigd is, aflossen door andere corpsen, die nog niets hebben geleden; men kan daardoor de verdediging altijd met de eerste kracht blijven volhouden, elk gedeelte der vesting met de uiterste hardnekkigheid betwisten, achter elken in puin geschoten wal een nieuwen wal doen verrijzen, en op die wijze het beleg eenen duur geven, waarvan het einde niet is te berekenen. Oostende, bij het begin van de zeventiende eeuw, is een overtuigend bewijs voor de waarheid dier stelling: meer dan drie jaren verdedigt zich die vesting tegen de Spanjaarden, omdat zij, over zee, altijd toevoer uit Holland krijgt; en het einde van het beleg wordt hier niet te weeg gebragt door de onmogelijkheid om zich langer te verdedigen, maar wel doordien de bestuurders der Republiek geen voordeel meer zien in het voortzetten der verdediging. Vestingen van dien aard, die moeijelijk of niet geheel ingesloten kunnen wor-

den, hebben eene zeer groote waarde; *zulke* vestingen hebben wij er vele in Nederland; en omdat wij die hebben, is het zulk eene onvergeeflijke dwaasheid, de krachten en hulpmiddelen onzes lands zonder nut of voordeel te verspillen aan vestingen, die *niet* het voordeel van zulk eene sterke ligging hebben.

Behalve eene sterke ligging, en een bekwaam, stout bevelhebber, vereenigde Groningen nog andere elementen, gunstig voor de verdediging. De bezetting, aanvankelijk slechts *twaalfhonderd* man bedragende, klom spoedig, door versterkingen uit Holland, tot bij de *drieduizend* man geregelde troepen. Daaraan sloot zich de schutterij, *achttien* vaandels uitmakende; en zoo groot was de geestdrift en vaderlandsliefde der Groningers, dat van de burgers, die vrij van schutterlijke dienst waren, een groot aantal vrijwillig de wapenen opnam en vier nieuwe vaandels vormde. Ongeveer honderd vijftig studenten vormden eene gewijde schaar, overal tegenwoordig, waar het gevaar het grootst was, overal door dapperheid uitblinkende; en een aantal gewapende boeren, door Groningsche edelen aangevoerd, hield het Damsterdiep en het Reitdiep bezet, om elke poging des vijands tot een overtogt dier wateren tegen te gaan. Voeg daarbij, dat Groningen rijkelijk voorzien was van geschut en krijgsbehoeften en niet in het minste gebrek aan levensmiddelen ondervond, dan is het duidelijk, dat hare verdediging geene groote moeijelijkheden opleverde, en hare belegering als eene gewaagde onderneming moest worden beschouwd.

In de zes weken tijds, dat het beleg van Groningen duurt (19 Julij tot 28 Augustus), is dan ook geen oogenblik de uitkomst onzeker; geen oogenblik behoeft de verdediger ernstig te vreezen voor het behoud der stad. De Munstersche Bisschop schijnt voor het gelukken dier onderneming veel gerekend te hebben op de verwarring en ontmoediging, toenmaals in Nederland te weeg gebragt door het krijgsgeluk des vijands, en op de verstandhoudingen, die een Groninger balling, Schuilenburg, meende nog in Groningen te hebben. Schuilenburg had vroeger in die stad de hoogste betrekkingen bekleed; maar eene dier onlusten, welke in de geschiedenis onzer Republiek zoo veelvuldig voorkomen, had hem van den zetel des gezags gestooten; zijne zegevierende vijanden hadden een doodvonnis tegen hem uitgespro-

ken, en alleen door de vlugt was hij aan de voltrekking van dat vonnis ontkomen. De balling, die reeds sedert den tweeden Engelschen oorlog zich aan het Munstersche hof ophield, had het vertrouwen des Bisschops weten te winnen; en brandend van verlangen, om zich op zijne vijanden te wreken, en in zegepraal terug te keeren in de stad, waar hij zoo wreede vervolging had verduurd, is het waarschijnlijk aan zijne aansporing en raad te wijten geweest, dat het beleg van Groningen werd ondernomen.

Maar de snoode verwachting van Schuilenburg wordt verijdeld; de listige brieven, die hij ter stad inzendt, vinden nergens ingang; de opeischingen van de zijde des Bisschops worden met versmading afgewezen; enkele rampzaligen in Groningen, van verstandhouding met den vijand overtuigd, worden zonder genade ter dood gebragt, en dezelfde straf bij trommelslag en trompetgeschal uitgesproken tegen den voortvlugtigen verrader Broersma, om daardoor in toom te houden, wie zijn voorbeeld zou willen volgen. Van het eerste oogenblik af aan weet Rabenhaupt bij dit beleg zulke krachtige maatregelen te nemen, dat er bij de belegerden geen zweem van ontmoediging is te bespeuren, dat niemand aan overgave of onderhandeling denkt, en niemand zelfs twijfel voedt aangaande de uitkomst van het beleg. De fiere toon, dien de Hollandsche veldheer tegen den vijand aanneemt, wekt moed en geestdrift op bij de burgerij, die in het beleg eene zelfopoffering en liefde tot het vaderland aan den dag legt, de schoonste dagen van den vrijheidskamp tegen Spanje waardig.

De belegeraar wendde allereerst pogingen aan, om het Damsterdiep of het Reitdiep over te trekken, en zoo doende aan de noordzijde van Groningen te komen en die stad geheel in te sluiten; slaagde hij in die pogingen, dan was er een groote stap gedaan, dewijl dan Groningen, van de gemeenschap met Holland beroofd, aan zijne eigene hulpmiddelen overgelaten bleef, en met hoop op goed gevolg kon belegerd worden. Rabenhaupt, de noodzakelijkheid inziende om die insluiting van Groningen te beletten, had de beste maatregelen genomen, om den vijand den overtogt van het Damsterdiep en Reitdiep te verhinderen. Daartoe waren de Hoogerbrug en Ruisscherbrug, bij eerstgenoemde rivier, versterkt; de schans te Aduarderzijl, bij laatstgenoemden stroom, sterk bezet door troepen en gewapende boeren, en,

op verschillende punten bij beide wateren, afdeelingen geregelde troepen of volkswapeningen met geschut geplaatst. Die voorzorgen hadden dat gelukkig gevolg, dat de Munsterschen en Keulenaars er niet in slaagden, om de riviertjes over te trekken, maar hunne herhaalde aanvallen, aan de eene zijde op de Hoogerbrug en Ruisscherbrug, en aan de andere zijde op Aduarderzijl ondernomen, met groot verlies voor de aanvallers werden afgeslagen. De onderwaterzettingen, steeds in uitgebreidheid toenemende, en de al meer en meer aangroeijende troepenmagt der Nederlanders, maakten de verdediging der beide rivieren hoe langer hoe gunstiger, en verzekerden voor Groningen het ontvangen van toevoer en versterking uit Holland.

Onder zulke omstandigheden was de vermeestering van Groningen door een beleg weinig waarschijnlijk; zij was echter mogelijk; en het beleg werd ondernomen. Op den hoogen grond ten zuiden van Groningen, daar, waar later het genie van Coehoorn de verschanste linie van Helpen heeft opgeworpen, gingen de Munsterschen en Keulenaars in twee nadernissen naar Groningen vooruit. Tegelijk met dien arbeid aan de loopgraven werden verschillende batterijen aangelegd en bewapend, en eene sterke artillerie aangewend, om Groningen te doen vallen. Twee misslagen worden hierbij echter opgemerkt: vooreerst, dat men die batterijen niet gelijktijdig in werking bragt, maar de eene voor, de andere na, en ze daardoor ieder afzonderlijk blootstelde aan het overmagtige vuur der vesting; en ten tweede, dat men het geschut - meest worpgeschut - minder bezigde om de vestingwerken te vernielen en het geschut des verdedigers tot zwijgen te brengen, dan wel om het inwendige der stad te verwoesten. Het bombardement eener stad is een aanvalsmiddel, dat meestal iets wreeds en onmenschelijks heeft, maar somtijds geregtvaardigd kan worden door de bedenking, dat men op die wijze eene vijandige bevolking, wier ten onderbrenging anders stroomen bloeds zoude kosten, dadelijk met schrik vervult en haar de wapenen uit de handen doet vallen; maar wanneer men te doen heeft met een verdediger, die zich door het bombardement *niet* laat ontmoedigen, dan is het eene wreedheid, niet alleen nutteloos, maar ook nadeelig; omdat, natuurlijk, de middelen, die men aanwendt om de *stad* te verwoesten, dan ook niet kunnen aangewend worden tot vernieling van

hare *vestingwerken* en van haar *geschut*, - waar het voornamelijk op aankomt.

De Groningers lieten zich door het verwoesten hunner woningen niet in het minste ontmoedigen, maar hielden den weêrstand vol met eene volharding, die allen lof verdient. De geschiktste maatregelen werden genomen, om het ontstaan van brand tegen te gaan; en daar de zuidelijkste wijken der stad het meeste te lijden hadden van 's vijands geschutvuur, trok de burgerij meer in het noordelijke gedeelte terug. De batterijen van de vesting beantwoordden op de krachtdadigste wijze het vuur der aanvallers; en de Hollandsche artillerie was hier zoo sterk en werd hier met zoo veel bekwaamheid in werking gebragt, dat ieder oogenblik batterijen des aanvallers het vuur moesten staken, of zelfs geheel vernield werden. Het geschut der vesting bleef voortdurend overmagtig en bragt den aanvaller geduchte verliezen toe. - Behalve tot die krachtdadige aanwending der artillerie nam de verdediging ook hare toevlugt tot het doen van herhaalde uitvallen; meest wel door slechts kleine afdeelingen verrigt, maar die, onverwachts en met onversaagdheid ondernomen op slecht bewaakte gedeelten der loopgraven, tal van vijanden deden vallen, de aanvalswerken vertraagden, en ontmoediging en vrees onder de Munsterschen deden ontstaan.

Reeds op het einde van Julij waren de loopgraven der Munsterschen tot nabij de breede en diepe natte gracht voor den hoofdwal van Groningen gekomen. Maar daarmede was men weinig of niets gevorderd; want men zag geen kans om die gracht over te trekken, en den hoofdwal te beklimmen, of door eene nog te maken bres binnen te dringen, terwijl de verdediger nog eene zoo groote hoeveelheid geschut kon aanwenden, om die werkzaamheden te beletten. Om het bestormen eener vesting te doen gelukken, is het bijna eene volstrekte voorwaarde, dat men het geschut dier vesting - zoo niet geheel tot zwijgen heeft gebragt - ten minste belet de bres, die men binnen wil dringen, met zijn vuur te verdedigen. Is aan die voorwaarde voldaan, dan kunnen de stormkolonnes, zonder te groote verliezen, de bres bereiken en beklimmen, en de vermeestering der vesting door dapperheid verkrijgen; nóg hebben een aantal voorbeelden bewezen, dat men zelfs dan, wanneer men te doen heeft met eene dappere en niet ge-

heel uitgeputte bezetting, een kamp moet verwachten, moeijelijk, bloedig en hoogst onzeker. Maar kan de bres verdedigd worden door het krachtdadige vuur van eenige stukken geschut der vesting, dan is de bestorming een roekeloos waagstuk, dat wel eens *kan* gelukken, maar dat meestal eene geduchte nederlaag ten gevolge heeft, en niets anders is dan eene niet te verantwoorden opoffering van troepen. - Te Groningen, waar geene bres hoegenaamd bestond, waar men nog geen middel had om de natte gracht over te trekken, en waar - volgens de verzekering van den Franschen Generaal de Renel - de verdediger nog ongeveer zestig vuurmonden op het aangevallene gedeelte der vesting had, kon het Munstersche leger onmogelijk aan eene bestorming denken.

De overtuiging hiervan deed bij de hoofden der belegeraars onzekerheid en weifeling ontstaan, zich duidelijk uitsprekende in al hunne handelingen en verrigtingen. Men ziet het, dat zij wanhopen aan de vermeestering der aangevallene vesting; en, niet wetende welke pogingen tot bereiking van dat doel kunnen leiden, van de eene onderneming tot de andere overgaan, zonder dat er bij de eene meer reden is om op eene goede uitkomst te hopen dan bij de andere. Het opbreken van het beleg was te veel de erkentenis eener nederlaag, en daarom werd dat beleg voortgezet; daarom bleef men voortgaan met hopelooze aanvallen op verschillende posten aan het Damsterdiep en Reitdiep, met het gedurig opwerpen van nieuwe batterijen, met het verwoesten der aangevallene stad door geschutvuur. Maar toen al die aanvallen op de posten bij Groningen telkens afgeslagen werden en telkens wanhopiger bleken; toen men bespeurde, dat men in Groningen huizen kon vernielen, maar geene harten kon versagen; toen van de wallen der vesting de donder van het geschut onafgebroken bleef weergalmen, en de sterke en goed bediende artillerie der Hollanders telkens batterijen des vijands vernielde, het geschutvuur der aanvallers al meer en meer deed verflaauwen, en soms geheel deed zwijgen; toen de toenemende sterkte en het zelfvertrouwen der belegerden duidelijk bleken uit de telkens herhaalde en door het geluk bekroonde uitvallen; toen dag aan dag het heir der Munsterschen in getalssterkte verminderde, door het staal en vuur des vijands, door ziekten, vermoeijenissen, en vooral door de de-

sertie, welke de ontmoediging, door den tegenspoed des oorlogs te weeg gebragt, in de rijen van dat leger deed ontstaan; toen men berigten kreeg, dat niet alleen Rabenhaupt's strijdkrachten met ieder oogenblik in omvang wonnen, maar ook aan Frieslands grenzen de magt van Aylva zich als een dreigend onweder zamenpakte; toen oordeelden de hoofden des vijands het eindelijk te onraadzaam om langer voort te gaan met een beleg, dat geen hoop op goed gevolg opleverde, maar ligtelijk den geheelen ondergang van hun leger kon zijn.

Den 28sten Augustus wordt dat beleg opgebroken, dat, volgens de opgave van onze schrijvers, den vijand aan dooden, gewonden, gevangenen en overloopers een verlies van *tien à twaalf duizend* man heeft gekost. Er moge overdrijving in die opgave zijn, en het is ook vrij onverschillig, of dat verlies een paar duizend man meer of minder heeft bedragen; maar zoo veel is zeker, dat door dit mislukte beleg de kracht der Munsterschen en Keulenaars geheel en al gebroken werd, en Rabenhaupt van dat oogenblik af aan met voordeel als aanvaller optreedt; zoo veel is zeker, dat, wat de gevolgen betreft, die roemrijke verdediging van Groningen gelijk moet gesteld worden met het behalen eener groote, schitterende overwinning.

Aan het beleid des veldheers, aan den standvastigen moed der aangevallene stad, is die uitkomst voor een gedeelte te danken. Beide verdienen eerbied en bewondering. Rabenhaupt heeft zich hier een glorievollen naam gemaakt; Groningen mag zich met fierheid verheffen op de dapperheid en vaderlandsliefde, toen door zijne burgers ten toon gespreid. Maar was die verdediging roemrijk, zij was niet buitengewoon, niet wonderdadig; het was eene verdediging, zoo als men regt heeft die te verwachten van een Hollandsch bevelhebber, van eene Hollandsche vesting; het was eene verdediging, zoo als wij die in onze dagen nóg zoo zouden verrigten, en nóg met dezelfde uitkomst. Want de voorname oorzaak van het mislukken der belegering is te zoeken in de gunstige ligging van Groningen, die geene insluiting toeliet, den aanvaller in zijne handelingen geheel beperkte, en den verdediger in staat stelde om den vijand zoo krachtig het hoofd te bieden, dat er niet eens sprake is van bressen of van bestorming. Bij een hedendaagsch beleg van Groningen zou hetzelfde kunnen gebeuren als in

1672; wij zouden even zeer daar de sterkste vijandelijke legermagt het hoofd kunnen bieden, en die, verzwakt en verbroken, van voor de muren der stad doen afdeinzen. Wat onze vaderen toen gedaan hebben, zouden wij nu nóg doen; dat vordert niets buitengewoons; dat vordert niets dan bekwaamheid en geestkracht bij het krijgshoofd, pligtsbetrachting bij den soldaat; en ongelukkig zal het met Nederland gesteld zijn, wanneer eenmaal de dag aanbreekt, waarop men *die* hoedanigheden iets buitengewoons zal noemen.

Het voorbeeld van 1672 bewijst ons het belang en de hooge waarde van Groningen als vesting. Nu nog is die stad, met het noordelijke gedeelte van het gewest van dien naam, eene sterke wapenplaats, die, bij een inval van een Duitsch leger in ons vaderland, de gewigtigste diensten kan bewijzen, en de redding van Nederland kan ten gevolge hebben. Groningen als vesting te behouden en te verbeteren, is voor ons noodzakelijk.

Reeds eene maand voordat in de oostelijke gewesten van ons vaderland het krijgsgeluk zich dus aan de zijde der Hollandsche wapenen begon te wenden, had de Fransche Koning, wanhopende aan de verovering der Republiek, zijn leger verlaten, en zijne hofplaats St. Germain weêr opgezocht. Gelderland, Overijssel en Utrecht waren onderworpen; een aantal vestingen was gevallen; de Fransche legers stonden aan de grenzen van Holland; - maar ook daartoe bepaalden zich de voordeelen, door Lodewijk XIV behaald. Hij had het gunstige oogenblik voorbij laten gaan, om Holland zelf te onderwerpen; hij zag in, dat dit gewest nu onaanvalbaar was geworden; eene onderneming, half Julij begonnen, om 's Hertogenbosch te bemagtigen, werd ook spoedig opgegeven, toen men de groote sterkte opmerkte van die door moerassen omgevene vesting; de tijd der gemakkelijke overwinningen was voor de Franschen voorbij; en Lodewijk, dit inziende, verliet daarop een oorlogstooneel, dat hem geen roem meer te behalen gaf. Door eenige duizend man vergezeld, vertrok de Fransche Koning met zijn broeder Orléans den 26sten Julij van Boxtel, nam zijnen weg dwars door de Spaansche Nederlanden, en kwam op den avond van den 1sten Augustus te St. Ger-

main. Triomfbogen waren voor ‘den Franschen Sultan’ opgerigt, om te vieren, wat zijne vleijers de verovering van Holland noemden; - maar juist op dat oogenblik was die verovering zoo goed als onmogelijk; en de heldengeest van Willem III peinsde reeds op middelen, om 's vijands legerscharen uit Holland te verdrijven, het vuur des oorlogs op Frankrijks bodem te doen woeden, en een kamp aan te vangen, die de magtige monarchie eenmaal op den rand van den ondergang zoude brengen.

(*Wordt vervolgd.*)

Iersche Schetsen.

I.

Het woei eene sterke koelte toen wij ons te Bangor op den spoortrein begaven, en na de Britania Tubular Bridge - dat reuzenwerk onzer dagen en het schoonste gedenkteeken voor Stephenson - en het eiland Anglesey in zijne geheele breedte doorgestoomd te zijn, te Holyhead voet aan boord zetten van de stoomboot Anglia, welke H.M. post, en eene menigte passagiers naar Ierland zou overvoeren.

Daar is eene aangename bedrijvigheid aan het vertrek eener boot verbonden, vooral wanneer dat vertrek het vervolg en als het ware de oplossing is van de aankomst van eenen spoortrein. - Wat zou de gelukkige, die als eenvoudig toeschouwer aan het tooneel mogt deelnemen, er rijke stoffe uit kunnen putten voor geestige schilderingen, het stift eens Hogarths waard!

Wij behoorden niet tot die gezegenden en hadden, gebukt onder de zorg voor onze koffers, geen oogenblik over voor de beschouwing onzer lotgenooten. - Zoo de mensch niet reeds van nature egoïst ware, hij zoude het worden door veel te reizen.

Eindelijk sloeg het uur der afvaart; de valreep werd ingehaald, de touwen schoten los, de Welshe kaailoopers - die niet beter noch slechter zijn dan andere - schreeuwden door elkander en maakten bewegingen, waarvan niemand den zin zoude kunnen verklaren, en het rankgebouwde en smaakvol ingerigte vaartuig stoomde voort, terwijl het

dikke rookzuilen uit zijne beide schoorsteenen blies, en met al de kracht zijner Siameesche machines - zoo genoemd, omdat zij naauw tesaamgeklonken zijn - het water van weêrszij deed gisten en koken.

De weg naar Ierland over Holyhead levert groote voordeelen op; ten eerste is het traject het kortste en de boot de vlugste - zij legt 15 à 16 Eng. mijlen in het uur af - en ten tweede is men niet lang in statuquô omtrent zijne *capaciteit van zee te bouwen*, met andere woorden, weet men reeds dadelijk of men zeeziek zal worden of niet. - Naauwelijks toch heeft het vaartuig een paar honderd passen afgelegd, of het bevindt zich reeds in volle zee en stelt uw organisme op de proef; valt zij tegen, de reize van 4 à 4½ uren zal u eene kleine en hoogst onaangename eneindigheid toeschijnen, waarvan wij liever al het lijden niet willen nagaan; maar gelukt zij en houdt ge u goed, dan geniet ge in den volsten zin des woords, dan gevoelt ge eene tevredenheid en opgeruimdheid, eene vrijheid en verheffing, die u vroeger onbekend waren, en het grootsche tooneel, dat u omringt, maakt u een reiner en beter mensch.

Daar is iets schoons in ‘op zee’ te zijn. Men beweegt zich als het ware tusschen twee eeuwigheden, water en lucht, waarvan het eene het beeld des verledens, dat alles in zijnen schoot opneemt en begraaft, en het andere dat der toekomst, der blijde hope, zoude kunnen genoemd worden, en tusschen beide in, zweeft het vaartuig, waarin ge de verpersoonlijking moogt aanschouwen van het tegenwoordige.

Het was een heerlijke midzomerdag, toen wij ons op de donkerblaauwe golven van het altoos bewogen kanaal van St. George bevonden, en ons de schoone woorden van Procter herriepen:

> ‘Oh! wonderful thou art, great element,
> And fearful in thy spleeny humours bent,
> And lovely in repose; thy summer form
> Is beautiful, and when thy silver waves
> Make music in earth's dark and winding caves,
> I love to wander on thy pebbled beach,
> Marking the sunlight at the evening hour,
> And hearken to the thoughts thy waters teach -
> Eternity, Eternity and Power!’ -

Hebt gij haar nooit gezien, nooit hare majesteit bewonderd,

nooit de toonen opgevangen harer diepe basstem, nooit het kleurenspel gaêgeslagen

> ‘When from clouds and sun
> Shades after shades upon the surface run;’

kent gij haar slechts door de zangen van inheemsche of vreemde dichters, - gaat haar opzoeken en herstelt uw verzuim, en gij zult beseffen, hoe zij in staat was de vele heerlijke gedachten in te boezemen, in wier lezing gij u welligt hebt vermeid, en het zal ook voor u, zoo wij hopen, waarheid worden, wat Barton zegt:

> ‘As I stood on its margin, or roam'd on its strand
> I felt new ideas within me expand
> Of glory and grandeur, unknown till that hour.’

Ons reisgezelschap was niet belangwekkend of spraakzaam genoeg om ons af te trekken van de beschouwing der natuur; en vooral toen wij, na eene vaart van naauwelijks twee uren, de kusten van Ierland zagen opdoomen, terwijl die van Wallis zich langzamerhand oplosten in zee en lucht, waren mijn vriend Ned - een goede, hartelijke Oostinjeman, ofschoon wel ietwat Anglomaan, waartoe trouwens zoete kinderherinneringen hem eenig regt geven - en ik geheel verdiept in het bestuderen der vage massa's, waaruit zich later de schoone formen van het Esmeraudeneiland voor ons verlangend oog zouden ontvouwen.

Was het vreemd, dat hij, aan schoone natuurtooneelen gewend, zoo als ons dierbaar Java ze oplevert, met ongeduld het uur verbeidde, waarop hij kennis zoude maken met die van een land, hem in Handboek bij Handboek als paradijs beschreven en door mij voorgesteld als teregt de dichterlijke namen dragende, waarmede zijne dankbare zonen het hebben bestempeld? En was het minder natuurlijk, dat ik, na de rij der genoegelijke dagen, in vroegeren tijd op zijn herbergzaam strand gesleten, voor mijn geest te hebben doen voorbijtrekken, zijn ongeduld deelde, welligt nog verhoogd door het verlangen des wederziens?

Het was een heerlijke zomeravond; het windjen streek weldadig en verkwikkend van de hoogten neder, en noode werd de gewone wandeling in den tuin van het landgoed

opgegeven voor de gezelschapskamer, waar de gastvrouw ons wachtte.

Wij plaatsten ons voor de geopende ramen, die een schoon uitzigt aanboden op de Wicklow bergen en den hoogen Sugarloaf, zoo dikwijls door ons in pedestrische uitstapjens bezocht, en spraken over de genoegens dier ‘ramblings thro' the country,’ heuvelen op, en heuvelen af, dan eens rustende onder het lommer der boomen aan den voet van den Powerscourt waterval, luisterende of de nymph dier streken, de lieve Mary Walker, ons niet zou verrassen; dan eens bedachtzaam wadende, of den weg zoekende langs de uitstekende steenen in den bergstroom, dien we den weidschen naam van rivier niet misgunden, omdat hij zoo goed stond bij het groene landschap, en er zoo bevallig doorslingerde, en dan weder den verloren tijd inhalende door den pas te verhaasten, zoodra eene ‘green alley’ ons van weêrszij omsloot en voor de nijdige stralen der Julijzon beschutte.

Hoe dikwijls was de arme Hollander niet door zijne schalksche zestienjarige begeleidster geplaagd, als hij zich vermat op de onaangename zijde der bergen te zinspelen, en het eeuwige klimmen een klein inconveniënt te noemen, en hoe dikwijls had hij over het geveinsde medelijden wraak genomen, door voor iedere ondeugende plagerij een couplet van ‘Lilian of the Vale’ als schaêvergoeding te eischen, en hoe schoon had hare frissche, nog half kinderlijke stem geklonken, als ze zong:

> ‘I've been roaming, I've been roaming
> Where the honeysuckle creeps
> And I'm coming, and I'm coming
> With its kisses on my lips.’ -

Was het euvel te duiden dat, na het einde van den zang, eene andere kus dan die van ‘the honeysuckle,’ als bewijs van goedkeuring op de lieve lippen werd gedrukt?

Maar wij vergeten de gezelschapskamer, of laat ons liever het ware woord gebruiken, de *drawingroom*.

De thee was weggenomen, en het gesprek had allengs eene voor mij minder vrolijke rigting gekregen; mijn aanstaand vertrek, en de onzekerheid, óf en wanneer wij elkander zouden wederzien, waren er het onderwerp van geworden.

‘Let us have a song, Hélen!’ zei de gastheer, en ik dankte hem er voor.

‘Zing ons het groote air uit de Martyrs,’ gaf mevrouw aan.

‘Ik geloof dat Mijnheer Wetan meer van onze nationale liederen houdt, Mama!’ antwoordde Helen, terwijl zij mij vragend aanzag.

Het scheen dat zij in mijn oogen las: ‘O, oneindig meer!’ want zij begon, na het aanslaan van eenige accoorden, eene dier eenvoudige, doch wegslepend droefgeestige wijzen te zingen, die het kenmerk der Iersche melodiën en de uitdrukking van het innigste gevoel zijn.

Het waren de woorden des dichters[1]:

‘When at eve thou rovest
By the star, thou lovest,
Oh! then remember me.
Think, when home returning,
Bright we've seen it burning
Oh! thus remember me!’

Met welk een genot herinnerde ik mij dien schoonen avond, en die liefelijke woorden, toen de boot mij nader en nader bragt aan de plaatsen, die ik als achttienjarige knaap, vol van de illusiën der jeugd, en welligt niet geheel vrij van een ‘touch of the romantic and sentimental,’ had doorkruist, en nu zoude wederzien als man, als ernstig man, wien de koude werkelijkheid vele en harde lessen had geleerd, doch die in stilte nog hoopte, dat het wegstervend poëtisch element in zijn binnenste op nieuw zoude opgewekt worden door de poëzie om hem henen!

‘Erne go bragh! Sir,’ klonk het eensklaps aan mijne zijde met eene geestdrift, die mij wakker schudde uit mijne retrospectieve mijmerijen, en het hoofd deed omwenden naar den man, die er zijn hart lucht in gaf.

‘Gij hier, Mr. Murphy Bryan!’ zei ik, terwijl ik de aangeboden hand drukte, ‘hoe onvergefelijk dat ik u niet vroeger had gezien.’

‘Volstrekt niet onvergefelijk, mijn waarde Heer! want ik

1 Thom. Moore: ‘Go, where glory waits thee.’
Waar in deze schetsen van ‘de dichter’ wordt gesproken, wordt daaronder Thomas Moore, of - gelijk hij meer algemeen in Ierland bekend is - Tom Moore of Mr. Tommy bedoeld. -

ben tot nu toe niet zigtbaar geweest, daar ik liever in eenzaamheid mijn' tol aan den zeegod betaal.'

'En hoe gevoelt gij u thans?' vroeg ik met al de deelneming, waarop de ongelukkige toestand mijns vriends aanspraak mogt maken, terwijl ik mijne cigaar naar de andere zijde bragt, om hem van den rook te bevrijden.

'Dankje,' zeide Murphy; 'zoodra ik de groene bergen weder in het gezigt kreeg, keerde alles tot rust terug; ik heb wat *toddy* - gij kent haar toch nog wel van vroeger? - genomen; snikheet natuurlijk.....'

'Natuurlijk!' viel ik in de rede.

'En ben nu weder geheel comfortable.'

'Wat is de nationaliteit toch een probatum tegen zeeziekte, Mr. Bryan,' merkte ik lagchende aan, 'ik wed, dat met den krachtigen uitroep, die mij het eerst uwe tegenwoordigheid verkondigde, ook de laatste sporen van malaise verdwenen zijn.'

'Gij hebt gelijk; maar kan 't ook anders? Gij zelf, die een vreemdeling zijt, komt ons toch ook weder opzoeken, en gij doet er wél aan. - Is dit niet het krachtigste bewijs dat, wie Ierland kent, het lief heeft?'

'Althans sommige Ieren, Mr. Murphy!' zei ik, 'en vooral hen, die uwe hartelijkheid en gastvrijheid bezitten.'

Dit was een soort van voorbehoud, dat ik mij vergunde, in de onzekerheid, of mijn tweede bezoek volkomen denzelfden indruk bij mij zoude achterlaten als het eerste.

'Gij zijt voorzigtig geworden, mijn goede vriend,' hernam hij, het hoofd schuddende; 'wordt men in uw land zoo gaauw oud?'

'Oud? o neen! maar het land is koud en - vochtig.'

'Dat is het onze ook,' antwoordde Mr. Murphy, en ik verwachtte reeds eene 'lecture on reserve and suspicion,' en boog berouwhebbend het hoofd, toen mijn vriend tot mijne groote verwondering vervolgde: 'maar zie eens, hoe heerlijk het is!'

En inderdaad, het *was* heerlijk! Vóór ons lag de baai van Dublin in al hare schoonheid en majesteit, aan de noordzijde beschut door de breede rotswanden van het schiereiland Howth, waarvan een der uitstekende punten een' slanken vuurtoren draagt, wiens omwentelend licht des nachts den zeeman tot gids verstrekt, en ten zuiden ingesloten door den heuvel van Killiney, en het altoos groene

eilandjen Dalkey, waarvan de bergen van Wicklow den achtergrond formen.

Regts steekt over de lage landtong, die Howth aan het vaste land verbindt, ‘Ierlands Oog’ als beschermende wachter den kruin omhoog, en langs de gekartelde halvemaan der baai verheffen zich groene bergen, bosschen en vlakten, door een streep van bleek geel zand van de donkerblaauwe golven gescheiden. - In weelderigen overvloed liggen aan alle kanten bevallige villa's en landhoeven, en kleine witbepleisterde steden of vlekken verspreid, en zetten het tooneel eene aangename levendigheid bij, terwijl aan uwe linkerhand de haven en stad van Kingstown oprijst, en aan uwe regter de rivier de Liffey hare wateren in den Oceaan uitstort, en de prachtige hoofdstad van Ierland hare omtrekken ontvouwt.

Het was een heldere dag, zoo als het zustereiland van Engeland er weinige telt, en scherp teekenden de formen van voorgebergten en vlaklanden zich af in den glans van het licht, en weêrkaatsten in den spiegel aan hunnen voet.

Wij gelooven, dat er weinig natuurtooneelen zijn, die op meerdere bevalligheid en tegelijk trotschheid aanspraak kunnen maken dan de baai van Dublin, en ofschoon wij gaarne Leitch Ritchie[1] willen toegeven, dat zij onmogelijk met de golf van Napels vergeleken kan worden, ware 't ook slechts om het onderscheid in beider atmospheer en klimaat, zoo moeten echter, naar onze overtuiging, de verscheidenheid en mengeling harer lijnen en kleuren op het gemoed van iederen toeschouwer een aangenamen en diepen indruk maken, die niet ligt door de jaren zal worden uitgewischt.

Wij naderden weldra de kust, en stoomden door de twee zandbanken henen, die vóór de haven van Kingstown liggen, en ‘the Bulls’ worden genoemd om het grommend geluid, dat de eeuwige schuring der golven over haar zand veroorzaakt. Weinige oogenblikken later waren wij ingesloten door de reusachtige dammen of hoofden, tot op verren afstand uitgebouwd, en bevonden ons aan de landingsplaats van het tamelijk bedrijvige en nieuwerwetsche stadjen Kingstown, met zijne nette wit en geel bepleisterde huizen.

Kingstown - vroeger Dunleary - dankt zijnen naam aan

1 Leitch Ritchie, Ireland, picturesque and romantic.

het bezoek van Koning George IV in 1821, en zijne opkomst aan de schoone zeeweringen, die er sedert zijn aangelegd, en het eene veilige en tamelijk druk bezochte scheepskom hebben bezorgd.

Het schijnt, dat Pat bij gelegenheid van dat bezoek eenen hevigen aanval heeft gehad van royalistisch enthousiasme, - hem overigens niet aangeboren; - het herdoopen van Dunleary in Kingstown, de oprigting van het ‘George IV testimonial,’ eene zeer smakelooze obelisk met de vorstelijke kroon als hoofddeksel, en de buitensporige eerbied en vreugde, destijds aan den dag gelegd, mogen er als zoovele bewijzen voor dienen.

Kent ge de bijtende vaerzen van Byron op die Koningsreize niet?

> ‘But he comes! the Messiah of royalty comes!
> Like a goodly Leviathan roll'd from the waves!
> Then receive him as best such an advent becomes,
> With a legion of cooks, and an army of slaves.
>
> He comes in the promise and bloom of threescore,
> To perform in the pageant the sovereign's part -
> But long live the shamrock which shadows him o'er!
> Could the green in his *hat* be transferr'd to his *heart*!
>
> Could that long wither'd spot but be verdant again,
> And a new spring of noble affections arise -
> Then might freedom forgive thee this dance in thy chain,
> And this shout of thy slavery which saddens the skies.
>
> Is it madness or meanness which clings to thee now?
> Were he God - as he is but the commonest clay
> With scarce fewer wrinkles than sins on his brow -
> Such servile devotion might shame him away.’ -

Maar we zouden ons te regt aan verwijt bloot stellen, indien we nog verder wilden afschrijven; leest liever zelven het gedicht, en zegt ons, of Bilderdijk ooit meer hatelijkheden en verwenschingen heeft opeengestapeld dan Byron in ‘the Irish Avatar’ heeft gedaan.

Niet verre van Kingstown, naar het zuiden, ligt het kleine en onregelmatig gebouwde Dalkey met zijne vele ruïnen van kasteelen en kerken, aan den vasten wal tegenover het eiland van denzelfden naam, dat niet slechts door zijne groene

bekleeding, maar tevens door een volksfeest bekend is, dat op zijnen grond plag gevierd te worden.

Ierland bezat vroeger even zoo vele koningen of monarchen, als het Frankrijk van Lodewijk XV Vicomtes en Marquisen, en Duitschland graven en baronnen. - Er was zelfs een Monarch van Dalkey, ofschoon het eilandtjen op eenen omvang van slechts weinige bunders mag bogen, en de jaarlijksche krooning van dien souverein, en de benoeming zijner wereldsche, geestelijke en hoofsche dignitarissen, leverden de stoffen op voor het feest, waarop we doelden.

Op den grooten dag verzamelden zich tallooze scharen van Dublin's inwoners op het eiland, om met al den ernst en de hooge plegtigheid, die de oogenblik vereischte, ‘den Koning van Dalkey en Keizer des Muglins’ voor het volgend jaar te kiezen, te kroonen en in te wijden. De nieuwe aartsbisschop van Dalkey hield na die inhuldiging eene roerende aanspraak over de pligten der vorsten en onderdanen - of hij ook welligt meer over de regten sprak? - en het feest werd besloten met al die luidruchtige vrolijkheid, welke Mike ten toon kan spreiden.

Die gelukkige tijden zijn echter voorbij, - Ierland is bij uitnemendheid het land van 't geen *was* - en of men het toe te schrijven hebbe aan den meerderen geest van centralisatie dezer eeuw, of aan de minder passende wijze, waarop het feest werd gevierd, zoóveel is zeker, dat de jaarlijksche optogten naar Dalkey verboden werden. - ‘The king of Dalkey was compelled to abdicate, and the King of England reigned alone,’ zegt James Thorne[1].

Thans wordt het eiland slechts bewoond door twee of dire soldaten van het kustgarnizoen, die er het gezag van Hare Britsche Majesteit naar behooren handhaven.

Maar het wordt tijd om aan wal te stappen, al zien we ook op tegen de woelige en havelooze menschenmassa, die ons wacht en met begeerige blikken onze aankomst en de ontlossing onzer koffers verbeidt. Werpt nog een laatsten blik naar het Zuiden, zoo gij vergeten mogt hebben het stoute voorgebergte van Bray-head in de lijst van uw landschap op te nemen, en zet moedig den voet op Erin's strand, u troostende met de woorden van Schiller:

1 The Land we live in. Vol. III, p. 275.

‘Der Mann muss hinaus
In's feindliche Leben,’

zonder echter daarom nog de vrouwen te benijden. -

Wij weten niet, of gij geneigd zijt, met den geleerden Jeoffrij Keating, de hooge oudheid der Iersche geschiedenis onvoorwaardelijk aan te nemen; wij weten niet, of gij gelooft, dat het land reeds 320 jaren na den zondvloed bevolkt was en de stamboom van Milesius, koning van Spanje, tot Noach opklimt, en Griekenland zijne aesthetische en intellectuele ontwikkeling aan Ierland te danken heeft; maar wanneer ge dit ook in twijfel mogt trekken - gelijk wij doen - en eene zeer ruime korting verlangt op het gezag der Ersische of Gaelische kronijken, toch zult ge ons wel willen toestemmen, dat men den grond, dien wij thans betreden, niet met regt den naam van ‘zeer oud’ kan ontzeggen.

Moge ook het Milesische tijdvak ons meer nabij gebragt moeten worden, het bestaan der Milesiërs zelf - moedige zuiderzonen in noordsche luchtstreek overgebragt - schijnt boven allen redelijken twijfel verheven, en nog draagt Ierland de sporen, dat het eene geschiedenis gehad, eene beschaving gekend en versleten heeft, alvorens de germaansche stammen hun volksleven begonnen.

Wij schamen ons niet te bekennen, dat wij steeds met zekeren eerbied de historische gedenkteekenen der oudheid naderen; dat wij ontzag gevoelen voor een grond, die het leven en streven van lang voorbijgegane geslachten heeft aanschouwd en getuige is geweest van de wording, ontwikkeling, bloei en val eens volks.

Geen wonder dan ook, dat we, niettegenstaande het gewoel om ons henen, in eene ernstige stemming den eersten voetstap drukten op den Ierschen bodem, het tooneel der roemrijke feiten van Fingal en zijne helden. - Wij veronderstellen dat gij Ossian als werkelijk bestaand hebbend dichter aanneemt, en niet als eene vindîng van Macpherson beschouwt.

Even rijk als in historische herinneringen, is Ierland aan dichterlijke namen, aan de schoonheid zijner natuur ontleend. Wie kent het niet als ‘het groene Erin,’ het ‘Esmerauden Eiland,’ of ‘het schoone Eiland van het Westen’ of het ‘lachend Inisfail?’ Wenscht ge de naamlijst nog uitgebreid te zien, dan verwijzen wij u naar den reeds aan-

gehaalden Jeoffry Keating, waar ge u van blz. 63-66 - het boek is groot octavo - naar hartelust te goed kunt doen.

Hoe schoon het echter klinken moge, een altoos groen land te bewonen, toch is de oorzaak, waaraan die frischheid van bekleeding is toe te schrijven, vooral voor den *armen* Ier, verre van benijdenswaardig, daar zij ontstaat uit de vochtigheid van het klimaat. Dat de *arme* Ieren zeker een hoofdbestanddeel der bevolking uitmaken, bleek ons reeds dadelijk bij de aankomst te Kingstown, en werd ons door latere ondervinding voldingend bewezen.

Het is moeielijk zich een denkbeeld te formen van het aantal en het rampzalig uiterlijk der bedelaars, die ons op de kaai omringden, en door wier digte horden we ons met de meeste inspanning eenen weg baanden naar het stationsgebouw.

Mrs. Hall zegt in hare hooggekleurde - welligt minder juist geteekende - beschrijvingen vun Ierland zeer veel goeds en gunstigs van de Iersche bedelaars, en we vergeven 't gaarne der vaderlandslievende vrouw, wanneer zij met welgevallen uitweidt over de geestige kwinkslagen, de gevatheid en het vernuft harer havelooze landgenooten - ofschoon wij eenigermate dat vernuft als een ‘vooroordeel’ of misschien diep verborgen talent beschouwen - maar zij vergunne ons, als vreemdeling, het hoogst onaangenaam te vinden, steeds omstuwd te zijn door de aêlmoesvragende gemeente, en geloove ons, wanneer wij haar verzekeren, dat menig genot er voor ons door te loor ging, althans verminderd werd. - Het is toch eene waarheid, dat men, om natuurtooneelen goed te genieten, in eene kalme en opgeruimde stemming moet zijn, en daar is niets meer geschikt om die stemming te bederven, dan onophoudelijke vervolging en kwelling.

Maar wanneer we ook al eens wilden toegeven, dat de halfnaakte en barrevoetsche landgenooten der begaafde schrijfster, behalve de gave van overdrijving en ‘blarney,’ nog vernuft bezaten, en dat de gewone uitdrukking van: ‘Yer honor, for God'ssake, a ha'penny!’ vergezeld ginge van eene bloemrijke, of zeer gevatte adstructie, wat zoude de gevolgtrekking anders moeten wezen dan deze, dat lange oefening en gewoonte de Iersche bedelaars tot eenen trap van beschaving en volmaaktheid hebben opgevoerd, die welligt voor die van andere landen benijdenswaardig zoude

kunnen genoemd worden, maar voor hen zelven stellig geen gunstig getuigenis aflegt.

Welk eene verandering - dachten wij - moet Ierland ondergaan hebben, sedert Prins Aldfrid, later Koning der Northumberlandsche Saxers, in 684 als scholier dat land doorreisde! Hij schreef zelf zijne reizen in Iersche vaerzen, waarvan wij voor u de drie eerste coupletten naar de trouwe overzetting van James Clarence Mangan[1] aanhalen:

I.

I found in Inisfail the fair,
In Ireland, while in exile there,
Women of worth, both grave and gay men,
Many clerics and many laymen.

II.

‘I travelled its fruitful provinces rouud,
And in every one of the five I found,
Alike in church and in palace hall,
Abundant apparel and food for all.

III.

Gold and silver I found, and money
Plenty of wheat and plenty of honey;
I found God's people rich in pity,
Found many a feast and many a city.’

Wij zuchtten bij de cursijf gedrukte regels, terwijl we een blik wierpen op de rampzalige wezens, die het stationshuis omringden.

1 ‘Prince Aldfrid's Itinerary through Ireland, translated bij James Clarence Mangan.’ Mangan was een der grootste dichters, die Ierland in de laatste jaren heeft opgeleverd, en heeft ruimschoots bijgedragen tot het weder opwekken van den nationalen geest zijner landgenooten. - Zijne hooge dichterlijke talenten, en vooral de schoonheid en rijkdom zijner versificatie, deden hem reeds in jeugdigen leeftijd eene plaats innemen onder de eerste zangers zijns lands, en zijne balladen en romancen mogen als voorbeelden in 't genre worden genoemd. Mangan was echter bestemd om de waarheid der woorden te bevestigen, dat geen profeet op zijn geboortegrond geëerd wordt, en Hercules Ellis beschrijft in zijne Voorrede tot de ‘Romances and Ballads of Ireland,’ aldus zijne loopbaan: ‘For twintig years he labored assiduously in his noble art, gladly accepting for his works payment lower than that given to the humblest menial, and the return for this devotion of his noble genius to the noblest purposes was a life of privation and wretchedness, and an early death, caused by want and cold and hunger and nakedness and every kind of misery.’

Wij namen plaats op de tweede klasse, daar in Ierland niet, gelijk in het aristocratische Engeland, de eerste alléén goed en gemakkelijk ingerigt is.

De spoorweg van Kingstown naar Dublin volgt de lijn der Baai, en vergunt een heerlijk uitzigt op het water, en op menig bevallig gelegen plaatsjen, zoo als Salt-hill, Blackrock en Booterstown, druk bezocht door de Dublinsche burgerij, die er de genoegens van 't zeebad komen genieten, of er het doel van kleine landelijke uitstapjens van maken. De bevolking van onzen wagen ondervond eenen belangrijken aanwas op die tusschen-stations. - We maakten kennis met de toiletten der Iersche ‘ladies’ en ‘leedies.’ - Zoo gij begeerig zijt, het juiste onderscheid tusschen beiden te kennen, dan moogt ge de uitvoerige beschrijving van Leitch Ritchie er op nalezen; zijt gij echter met een paar woorden tevreden, dan willen wij u gaarne vertellen, dat de eerste, *echte*; de laatste, *nagemaakte* ladies zijn, die haar Ierschen tongval trachten te verloochenen, door overal, waar een *a* staat, een *e* uit te spreken, terwijl Pat in zijn natuurstaat (gelijk ieder weet) *peace* en *ease, pace* en *ase*, en *decent, dacint* noemt.

Wij moeten bekennen, dat de kleeding der dames denkbeelden aan bals en soirées bij ons opwekte, welke ons op eenen spoortrein onbegrijpelijk voorkwamen; zeker is het, dat de toiletten veel te aetherisch en prachtig waren voor de gelegenheid, en de blaam van ijdelheid regtvaardigden, die men het Iersche karakter oplegt. - Wij schudden minder het hoofd om die verderfelijke ondeugd, dan omdat het werkelijk jammer was van de lieve brunetten, die zich onder ons reisgezelschap bevonden,

> ‘Rosy girls with soft black eyes,’

wie eenvoud zeker veel beter en bevalliger zoude hebben gestaan.

De Iersche meisjens - van de mannen spreken wij wel eens later - hebben iets onbeschrijfelijk prettigs en schalksch; ondeugend zonder hatelijk, ongedwongen zonder ongemanierd te zijn, zouden wij bijna geneigd wezen, ze eene verbeterde uitgave van Françaises te noemen, en stellig overtreffen zij deze in geest en goedhartigheid. - Het is een waar genot in die welsprekende en lagchende, en toch niet vurige oogen te kijken, en de kleine plooien om den

kleinen mond te bestuderen, als hij gullen doortogt verleent aan zoet gesnap en nog zoeter gezang, want de dochteren van Erin bezitten in hooge mate de gave der muziek. - Als men ze aanziet, en nog meer als men door haar aangezien, en nog oneindig meer - zoo als ons verteld is - als men door haar bemind wordt, verwondert men zich slechts over één ding in de Iersche poëzie, en dat is niet, dat er zoo *vele* vaerzen op haar geschreven zijn, maar dat de zangers nog den tijd en den lust hadden, om *andere* te schrijven.

De schoone sekse in Ierland is werkelijk de schoonste sekse; in Engeland daarentegen mogen de mannen op dien naam aanspraak maken.

‘Hoe vindt ge die oogen tegenover u?’ zeide Mr. Bryan tot mijn vriend Ned.

‘Ik heb ze nog niet opgemerkt,’ antwoordde Ned met nabobiaansch phlegma.

‘Gij zijt heden zeer nurksch, Ned,’ waagde ik het aan te merken.

‘Ik ben slaperig,’ hernam hij.

‘We zijn er dadelijk,’ troostte Mr. Murphy, die de miskenning zijner lieve oogen niet kwalijk nam.

Eer Ned den tijd kon vinden om zijne tevredenheid over dat heerlijk vooruitzigt te betuigen, vertraagde de wagen reeds hare vaart, en weinige oogenblikken later hielden wij stil in de opene ruimte van het Dublin-station. - Ik bragt de bagage en Ned op een ‘outside-car,’ en klom er zelf in, nadat ik van Mr. Bryan afscheid genomen en den koetsier ‘Morisson's Hôtel’ aangegeven had. - Een ‘outside-car’ is....; maar wat dunkt u, zoo we eens voor heden afscheid namen?

D.W.

(*Wordt vervolgd.*)

Salmagundi.

VI.

Een kreet van verbazing weêrklonk door de kleine maar keurig gestoffeerde zaal, in welke Henry West een vijftal zijner vrienden onthaalde, - wat had hij hun dan toch meêgedeeld?

‘Eer ik dat geloove....’ zeî de een.

‘Over twintig jaar doen wij 't allemaal,’ riep de ander.

‘Niet voor St. Jutmes,’ beweerde de derde.

‘En die is in den Kalender zoek.’

Henry West liet het hen uitroepen; Henry West staarde den kring zijner gasten rond, tot hij de oogen van den vijfde ontmoette. Er was geen woord over de lippen van dezen gekomen, en toch leverde hij van allen het sprekendst beeld der verbazing op; - zijne vingers vergaten het gevulde glas op te heffen - het geviel op het nageregt, en de wijn had *bouquet*.

‘Paul! het is zoo, de liefde dreigt mij te bekeeren,’ betuigde Henry.

Maar Paul antwoordde daarom nog niet.

‘Onmogelijk,’ nam de eerste spreker, nam Dirk het woord, zich tot den gastheer wendende; Dirk, dien ge dadelijk zijne overvoeding zoudt hebben aangezien; ‘onmogelijk, ge zijt er nog veel te jong toe, om u nu al op diëet te zetten.’

Henry vergenoegde er zich mede het hoofd naar dien jongsten der losbollen om te draaijen en hem aan te zien - het volstond voor wederwoord. Immers, zoo we bij onze eerste kennismaking West ijdel hebben geschetst, ijdel op zijne boucles en zijne moustaches, ‘beide onberispelijk krullende, beide glanzig bruin,’ we zouden hem onregt doen, als we nu verzwegen, dat mannelijke schoonheid hem in groote mate was ten deel gevallen, dat hij nog eene fraaije studie aanbood voor mannelijke kracht.

Wel verre dat de blik der groote donkere kijkers van uitputting zou hebben getuigd, straalden deze van een vuur, waardoor het vermoeden van Dirk niet slechts werd gelogenstraft, maar dat Dirk tevens waarschuwde op dien toon niet voort te gaan.

Er was nog geen champagne geschonken; Dirk begreep den wenk.

En Henry's opwelling van geraaktheid bleek al overgedreven; maar, zoo wij haar hadden verzwegen, we zouden een trek hebben gemist, die de twee *compagnons de débauche* verschillend toetst; we zouden de gelegenheid hebben laten glippen ieder zijne eigene *nuance* te geven.

Alle genot, dat Dirk najoeg, was grof zinnelijk; *an overflow of animal spirits* gaf zich bij hem in losbandigheid lucht. Wanneer hij niet in den schoot der weelde was opgevoed geworden; wanneer hij het licht had gezien in een tijdvak, dat, minder dan het onze, rust waarborgde aan wie rijk is, Dirk zou misschien op zee hebben gezwalkt, en dan zeker zoowel de koenste als de kloekste der maats zijn gebleken; of Dirk ware de eerste geweest, die aan het hoofd der dapperen eene bres binnendrong, en het vaandel op den veroverden vestingwal plantte. Bij den jongen heer onzer dagen echter waren, zoowel op de bank van de kostschool, als op de kruk van het effecten-kantoor, de teugels, die men beproefd had hem aan te leggen, de teugels van opvoeding en beschaving, te kort geschoten; een aard, die gewoel en gevaar behoefde, als de overvloed van kracht weldadig zou worden afgeleid, was warsch van studie als van stil zitten. Het werd hem gewoonte zich voor den dwang, die het eene als het andere hem beurtelings aandeed, schadeloos te stellen en te wreken door allerlei uitspattingen; uitspattingen, waaronder er waren, wier gedachte alleen Henry's walging wekte. Slaaf zijner zinnen als Dirk, maar in meerdere rigtingen ontwikkeld, begreep West niet, hoe deze van genot gewagen kon, waar het eerste goudstuk het beste op dezelfde gunst aanspraak maken mogt, - waar voor Henry's verbeelding, hoe overigens ook verontreinigd, het geslachtsverkeer nog beneden dat der dieren daalde: de bevrediging van een beestelijken lust aan de eene zijde, de bijwijlen afkeerige, de altijd gedwongen inwilliging aan de andere, louter om het g e l d .

En echter verkeerden die twee op vertrouwelijken, vriendschap-pelijken voet?

Wanneer men eene vraag met cene vraag mogt beantwoorden, wij zouden er op laten volgen: of Henry dan zedelijk zoo veel hooger stond dan Dirk? Doch de oplossing van dien twijfel aan het voltooijen onzer schets overlatende, vergenoegen wij ons met een enkelen uitroep, waartoe de bedenking waarschijn-

lijk reeds enkelen onzer lezers heeft verlokt: Alsof alleen het spel bonte groepen zou opleveren, alsof de band der ligtmisserij niet evenzeer de grootste verscheidenheden omstrikte.

De tweede gast levere er ons het bewijs van.

> ‘Jours de paix et nuîts d'amour,
> Le diable y perdra son tour;’

zat hij te neuriën, met de woorden des volksdichters, die wèl verbaasd mag hebben opgezien, toen de vriendschap hem die lofspraak op den echt ontlokte.

‘Haal Béranger niet aan,’ roept Henry, bevreesd voor de pijlen, welke er in dien overvollen koker steken.

‘Maar ik ken Burns niet van buiten,’ is het antwoord, dat getuigt, hoe goed de gast weet, welk dichter het best bij de veranderde stemming des gastheers passen zou; dat beide geest en gevoel verraadt; - Gus werd er indedaad door de natuur mede bedeeld; hoe komt Gus in dezen kring?

Het groote vaarwater der maatschappij levert voor iederen baar blinde klippen zonder tal op; maar de jeugdige arts wordt niet slechts in meerdere mate, dan misschien iemand anders, door gevaren van dien aard bedreigd; hij ziet zich bovendien aan boord geklampt door de vreesselijkste kwelling, die voor zijn leeftijd denkbaar is - door de verveling!

Gus, de vijf en twintigjarige, de praktiserende geneesheer zonder praktijk, had getracht het spook bij zijne eerste verschijning te ontvliên; helaas! het was hem in de groote gezelschappen, welke hij er om bezocht, op de hielen gevolgd; hij had er meê moeten walzen; hij had er meê moeten whisten; hij had er mede gedineerd en gesoupeerd; hij had er vooral mede gepraat, - als een onderhoud met de verveling praten heeten mag! Wat was het een noodlottig besluit geweest, dat hem in overijling zijne studeercel ruimen deed, zoodra de gevreesde hem in zijne bibliotheek aangrijnsde, zoodra auteur bij auteur, dien hij vergezellen wilde bij waarnemingen, welker toetsing op de werkelijkheid hem ontzegd scheen, bij het beproeven van middelen, die hij zich niet vleijen mogt ooit geroepen te zullen zijn kranken voor te schrijven, hem de geeuwzucht op het lijf joeg. Stond hij minder voor aanvallen van deze bloot, sinds hij der welenschap, taai als ze zijn mogt bij gebreke van toepassing op het leven, den rug had gekeerd? - Het was er verre van! Of viel het hem niet zwaarder dan ooit, die te weêrstaan in deze gezellige vereeniging voor, en gene gezellige vereeniging na, welke alle slechts daarin overeenkwamen, volstrekt niet gezellig te zijn? Hij walgde er weldra van. - Eene verdubbelde inspanning van geest, vleide hij zich, zou hem

met zijn vak verzoenen, - vraagt gij hoe het ging? Al sloot hij zich, der uitspanningen moede, weder in zijne kleine kamer op, al ontstak hij andermaal zijne lamp, de engheid der eerste had het huisselijke niet meer, dat hij vroeger waardeerde, en bij den stillen schijn der laatste, wilde het hem toch maar niet helder worden, waarom hij zoo lang wachten moest! De avond scheen niet om te zullen gaan; eene seconde werd een minuut; eene minuut een uur. Eensklaps - maar hoe drommel kwam de dwaasheid bij hem op? - eensklaps - doch het kon niet zijn, want hij was alleen, met zijne oude auteurs alleen, - eensklaps suisde hem de klank van enkele woorden langs de ooren, door hem in de velerlei wereld, welke hij bezocht had, opgevangen; - hoe zij herinneringen verlevendigden uit een tijdvak, dat hij voor hem gesloten had gewaand, - beelden uit den studententijd, die hem op nieuw aanlokten, op nieuw meêtroonden....

Henry was zulk een vrolijk, zulk een volmaakt gastheer; en zoo hij de vinding van Kepler in de toebereiding der schotels wist te waarderen, hij had evenzeer zin voor het vernuft, waarmeê Gus den disch kruidde, - het laatste had voor West nog al het piquante der nieuwheid, die de eerste al vast begon te verliezen.

Er was iets streelends voor de ijdelheid van Gus, dus niet enkel door den gastheer, dus ook door de overige dischgenooten te worden gevierd, en echter, op iedere orgie kwamen oogenblikken, waarin hij er geen vrede meer meê had, waarin zijn val hem weê deed, waarin hij wenschte op te kunnen staan, - waarom bleef het slechts bij den wensch? Béranger en Burns, zij waren dáár in eenen adem genoemd; zij schenen onder het inschenken van een ander glas - een nieuwe fijne flesch ging rond - door de mede aanzittenden vast te zijn vergeten; maar het was hem, of de liefde, zoo als de eene en de andere dichter zich die dacht, voor zijn starenden blik verrees, of zij met elkander om den voorrang dongen.

Wilt gij een oogenblik met hem mijmeren, met hem toezien?

Een schalk ding, die bevallige brunette! jammer dat zij weet dat ze mooi is! Beminnelijk, dat blijkt ze, - maar behaagziek tevens; iedere harer gebaren is berekend. En echter, ge zoudt het haar, om den wille van den geest, die, voortdurend en toch steeds verrassend, uit hare oogen vonkelt, ten goede houden, dat deze zoo zelden een zweem van gevoel verraden, dat ze nooit drijven in zoeten droom, als er maar niet bij wijle, als er vooral niet zoo dikwijls louter lust uit hare oogen lonkte! Het maakt haar leelijk, het lokt de vraag op de lippen: zou dat liefde zijn? Zij moge de hoogste vreugd geven, voor de hoogste deugd vormt zij niet! - Anders ziet het blonde,

blonde kind er uit, dat we thans eerst aan hare zijde gewaar worden. Neen, noem haar niet boersch; die beschroomdheid maakt haar te bekoorlijker; het blaauw des hemels moge helder zijn, ons boeit het blaauw harer kijkers nog meer. Daar zweeft zij luchtig voor u uit, en laat den halsdoek golven op den adem van het windje, en geeft de bloote blanke beentjes uwen blikken prijs, maar bewaart toch den gordel, die der eerste onder al hare tooisels ontbrak, den gordel der schaamte!

We zouden u uitnoodigen tusschen de beide meisjes, tusschen de stad en het veld te kiezen, als we niet geloofden dat onze opmerkingen al vonnis hebben geveld. Intusschen, de tweërlei liefde weet niets van den indruk, dien de eene en de andere op ons hebben gemaakt; zij zetten haren wedstrijd voor Gus voort. Hoe de Fransche, de telg eener ziekelijke, zondige beschaving, laag neêrziet op de Schotsche, die dochter eener forsche, frissche natuur; - er is sprake, wie van beide den palm weg zal dragen, en de laatste staart schuchter voor zich, wel wetende, dat zij verre is van vlekkeloos rein te wezen; - de eerste daarentegen treedt toe, de eerste roept: ‘mij dien krans!’ Hoe zij hare aanspraken gelden doet! Weet gij eenig middel om te slagen, waarvan zij den greep niet meesterlijk heeft gevat? zijn er treken om te behagen en te boeijen, die zij niet kent? noem al de prikkels der zinnen op: geen van deze of zij heeft ze gescherpt! En te loochenen valt het niet, g e n o t belooft ze, en g e n o t geeft ze, weelderig, verfijnd g e n o t , - maar genot van een o o g e n b l i k , - de andere zaligt een leven lang! Arme minne van Béranger! terwijl gij u te goed doet op de aanvalligheden uwer gestalte, uwe ronde armen, uw kleinen voet, uwe volle schouders, uw frisschen mond, bekent de liefde, door Burns bezongen, dat ook zij hare zwakke oogenblikken van begeerte had, in schaâuw der dennen, en tusschen de schoven gerstegraan; - maar als de laatste uit hare bedwelming ontwaakt, en weder de wieken der verheffing aanschiet, - als zij den bloci eens volks waarborgt, door hare hymnen een echt te heiligen, om rang noch om goud, louter uit neiging des harten gesloten, - als zij dien gelukkig prijst, gelukkig, tot in uw schrikbeeld, tot in de grijsheid toe, - hoe verre blijven dan uwe akkoorden bij de hare achter, hoe sterven zij weg in het stof, waaraan gij gekluisterd schijnt, - de hemel, dien zij geopend ziet, is voor u slechts een voorwerp van spotternij, van de a a r d e blijkt gij a a r d s c h !

Gedachten als deze gingen Gus door het hoofd, want de losbol was ook medicus, was ook mensch, - maar zijn regterbuurman stiet hem aan, of hij zijn beker niet vullen, of hij de flesch niet verder reiken wilde. En Béranger en Burns weken op den achtergrond; hij zat weder op het feest.

‘Een glas?’ vroeg hij den jonkman aan zijne slinke, - ‘een glas -?’ en zag naar het *etiquette* om, welken wijn er rondging.

‘Dankje,’ zuchtte deze.

Gus schonk ook zich zelven niet in; Gus liet passeren.

‘Hoe?’ riep de gastheer, wien weinig ontging, ‘geen van beide een glas *hermitage*? wat schort er te avond aan; ge droomt....?’

‘Het is uw eigen schuld,’ mompelde de linkerbuurman van Gus, de gast, die gezworen had, dat hij niet zou trouwen dan op St. Jutmes, ‘ik herinner mij -’

‘Mijne eerste, neen, mijne een'ge liefde,’ declameerde de jonkman, door wien die heilige in den kalender zoek was verklaard.

‘Steek den draak met wat ge wilt, Albert!’ hernam de melancholicus, met zoo wigtig een gezigt, als bij zoo log eene metaphora paste, ‘maar niet....’

‘Maar niet met mooi-Geertje, die Brechtus bij den neus had,’ plaagde Albert den suffer, ‘welnu dan - hare gezondheid!’ en de *hermitage* dreigde over de tafel te stroomen, maar bepaalde zich tot een *rouge-bord*.

‘Laat staan dat glas,’ borst Brechtus uit, ‘of het is met onze vriendschap -’

‘Gedaan?’ viel Albert in, ‘neen, maat! dat om geen tien mooije Geertjes, - dan liever op uwe beterschap!’

‘Maar ik ben niet ziek...’

‘Niet ziek?’ schaterde Dirk, ‘en ge hebt een schepenkennis op het gezigt, wat ben je me.’

‘O hadt gij ooit lief gehad zoo als ik; ooit gedacht zoo gelukkig te worden! - doch ge hebt gelijk, jongens! mij uit te lagchen, - ook had ik mij voorgenomen er mij nooit weêr in te verdiepen...’

‘En u op de trouwlooze te wreken.’

‘In haar gansche geslacht, - reik mij de flesch,’ had Brechtus.

O dwaasheid, o gruwel! - mooi-Geertje, die vier of vijf jongeluî beurtelings hoop en vrees had ingeboezemd, beurtelings voet gaf en terugwees, mooi-Geertje coquetteerde met Brechtus, toen hij haar eene betere partij scheen dan een van die allen; mooi-Geertje liet Brechtus loopen, zoodra zij een vogel met nog zeldzamer veeren in haar net had gelokt; mooi-Geertje, thans Vrouwe, Mevrouw *et ce qui s'en suit*! En Brechtus had den hemel niet gedankt, den strik te zijn ontsnapt der verachtelijke, die veiler was geweest dan menige gevallene, - maar onder voorwaarde van in zegening! En Brechtus meende zich het regt te hebben verworven, uit de hoogte neêr te zien op eene kunne, die tegen de enkele, welke zich zoo duur mogelijk verkocht, honderden van de onze zou kunnen aanwijzen, die, zonder eenig gewetensbe-

zwaar, het droevig overschot hunner jeugd in ruil geven voor het vermogen eener erfgename, - die de onschuld haars harten, die de reinheid van haar gemoed slechts op den koop toe nemen, - wien geene huivering door het verdord gebeente rilt, bij de gedachte, hoe zij al hare verwachtingen van het leven zullen te leur stellen! En Brechtus had zich geroepen geloofd, had gedroomd wrake te nemen in de omarming dier beklagenswaardigen, de prooi der ontucht geworden uit vergefelijker oorzaken, dan de zijne: - dewijl zij van kindsbeen af, in de armzalige verblijven harer ouders, gemeenzaam waren geweest met de zonde, of dewijl de schoonheid te gevaarlijk eene gave was gebleken, waar geenerlei opvoeding de ranken der ijdelheid had gesnoeid, geenerlei godsdienst de handen had leeren vouwen, of dewijl een onbedacht, dweepziek, toewijdend vertrouwen niet had weten te weigeren, neen, slechts een blijk had meenen te geven, met hoe weinig zelfzucht het beminde, toen het der begeerte ten offer werd, of dewijl, schrikkelijkst van al! dewijl gebrek haar ten val had gebragt, zoo niet gedwongen!

Leg toch den Brechtussen, als zij van hunne ongelukkige liefde spreken, het zwijgen op; wat anders hebben zij gezocht dan zich zelven?

Hij klinkt met Albert.

‘Gastheer!’ roept de laatste, ‘een paar vragen.’

‘Ik luister al,’ herneemt Henry.

‘Paul zit een toast zaam te flikken, - wat schudt gij neen, zoudt ge anders zoo stil zijn? - mij vallen de voorwaarden in, waaronder men uit dezen kring ontslagen wordt. “Ieder onzer staat het vrij in de fuik te gaan, wanneer hij wil,” heette het bij mijne inwijding, “mits zijne keuze van dien aard zij, dat ze tot glorie van het gezelschap strekke.” Losse jongens, was het met andere woorden, moeten de beste partijen doen; het heugt u, zie ik, uwe aanstaande...’

‘Maar ik ben nog niet verloofd,’ valt Henry in.

‘Geene uitvlugten,’ beweert Albert, ‘de naam blijve uw geheim, maar haar signalement moeten wij hebben, - is de dulcinea jong?’

‘Twijfelt ge er aan?’

‘Mooi?’

‘Daar is mijn smaak borg voor.’

‘Rijk?’

Henry knikte ja.

‘Van goeden huize?’

‘Overoud,’ roept de gastheer.

‘Uw toast, Paul! Uw toast, - al zullen wij er alles bij verliezen, zulk een meester te missen.’

Of Albert de eenige ware, die onder de losbollen blijkt gegaan,

om zich te vormen; - om voor het verkeer met vrouwen dat vrije te verwerven, vaak op hooger prijs gesteld, dan kieschheid, achting, eerbied; - om dien gemeenzamen toon aan te leeren slaan, die zoo gezellig heet, en echter slechts gemeen verdient te worden genoemd, dewijl versmading hem ingeeft: *familiarity breeds contempt*. Er moet toch iets aan de opvoeding onzer meisjes haperen, anders kon ligtmisserij geen aanbevelingsbrief bij haar zijn. De voorstelling, den vlugtige te boeijen, heeft voor den hoogmoed veel aanlokkends, al heet het lieve kind er alleen op uit te zijn om den verdoolde teregt te brengen. En echter, het ware te wenschen, dat zij wel wist wat zij beproeft, - want naauwelijks een enkele maal van de tien gelukt het laatste; maar tien tegen één dat zij het eerste boet, bitter boet.

'Uw toast, uw toast!' klonk het door de zaal.

'Geen toast,' riep Paul, 'ik blijf nog met Moore zingen,' en hij hief de melodie aan, waarin de regels voorkomen:

> '"O Women! your heart is a pitiful treasure,
> And Mohammed's doctrine was not too severe,
> When he taught you were only materials of pleasure,
> And heaven and virtue were out of your sphere."

"Hoe wilt gij dan, Henry! dat ik u voor een dwaas besluit een toast brenge? Zoo als wij hier zitten, waren wij beide tot nog toe in dezen kring de eenige losbollen van den echten stempel, die het genot wisten te waarderen, die het epicuristisch lief hadden, die er studie van maakten; - gij moogt toezien," voegde hij er tot de overige gasten bij, "hoe gij er afkomt, mijneheeren! nu ge mij gedwongen hebt te spreken," - en hij vulde zijn glas en dronk het met een spotziek gezigt leeg. "U noch mij was het louter dierlijke drift, Henry!" hernam hij, "er school voor ons soms meer geneugt in de jagt dan in de zege!" - Dirk was niet zoo dom of hij boog zich; - "U noch mij was het een school van manieren meer; wij waren *passé maître*, en men mogt van ons getuigen, zoo als Leporello van Don Juan:

> Tausende drei,
> Sie, sie sind auch dabei!"

En terwijl hij zich weder *château d'yquiem* inschonk en het glas nu langzamer leegde, betuigde Albert zijn dank voor het lesje hem gegeven; maar zonder er acht op te slaan, voer Paul met spotziek gezigt voort: "Gij noch ik, Henry! geen van ons beide heeft ooit geloofd, dat de vrouwen zich aan ons hebben bezondigd; het omgekeerde had wat meer schijns," - Brechtus moest wel lagchen, - "en

waar wij ooit aan geleden hebben, een ilias van plagen, Henry! nooit toch aan verveling; - had het daaraan bij ons geschort, wij zouden baat hebben gezocht bij de middelen van het oude rijmpje:

> Zoo ge zoekt naar tijdverdrijf
> Reed een schip of neem een wijf!"'

Gus mogt zich den laatsten zet aantrekken.

'Ik ben rond geweest, geloof ik,' voer Paul voort, zich nog eens inschenkende, om in vele togen het vocht te genieten; 'thans is de beurt aan u, Henry! maar de drommel weet hoe ik het met u hebbe. Gij, die al de geneugten der afwisseling kent, verpligt u tot een eeuwig eenerlei; de weelde der vrijheid moe, legt gij u gewillig boeijen aan, en daar zou ik een toast op instellen! Blaauwe oogen, die zoo lieflijk zien; bruine oogen, die zoo vurig vonkelen; zwarte oogen, die een turkschen hemel beloven en dien geven; oogjes zonder besliste kleur, welke er toch niet minder welsprekend om waren, gij hebt ze bij beurten geprezen, ze bij beurten gevierd; gij hebt in alle gelezen en telkens wat nieuws! - Voortaan wacht u maar één verschiet meer, - arme Henry! wat zult gij er gaauw alle hoeken en hoekjes tot vervelens toe van kennen! Altijd dezelfde hand op uwen arm; altijd dezelfde stem in uw oor; altijd hetzelfde als gij insluimert, en als gij wakker wordt, oef! maar één kus!...'

Het was of het vierde glas den afschuw, waarmeê hij de laatste woorden had uitgebragt, moest wegwisschen; opgewondener voer hij voort:

'Er is nog iets, Henry! er zullen heugenissen bij u opkomen, heugenissen aan gestolen wateren, die zoet waren; heugenissen als Vondel er zoo warm heeft bezongen, wanneer hij van verlaten prinsessen en koninginnen spreekt:

> Wier poezelachtigh vleesch door 't lang ontbeeren weeligh,
> De wellust kiest voor schaemte, en draeght zich overspeeligh
> En heelt zijn kitteling, en lonckt, en streelt, en kust,
> En onderlingen brant met zoet omhelzen bluscht,
> Versmaet der mannen trou, om 't puick der jongelingen.

Henry! Henry! zoo als ze in Friesland zeggen:

> "Dy Reyn kin dy eack bedrippe."'

'Houd op,' riep Gus, die zich niet als de nog maar half bekeerde gastheer in die lofrede van het vleesch verlustigde,

‘houd op,’ riep hij, voor wien ten minste Vondel de phiool der wrake over het weelderig overspel niet te vergeefs had uitgestort, die, in zich zelven, de verzen opzegde, welke de aangehaalde volgen:

> ‘En Venus stroit 'er zaet,
> Om nêerslagh, bloet, en moort, en allerhande quaet,
> Om traenen, en gehuil te maeien, en te oeghsten;
> Om vorst, en vorstendom, en rycken te verwoesten.’

‘Houd op,’ riep Gus.

‘wilt ge liever Henry zien,’ voer de onverbiddelijke Paul voort, ‘Henry, zoo als hij over een paar jaar in het doophek zal staan,

> “The tenth transmittor of a foolish face?”’

‘Thans is de beurt van buigen aan mij!’ beweerde de gastheer, en hij boog zich, als hij zeide, zoowel voor zich zelven als voor zijne vaderen.

‘*Champagne*!’ riep Paul.

Over ging de schel, Jan kwam binnen.

En de wijn, *frappé à la glace*, dreigde over den rand der fijne glazen te schuimen, maar Paul had zijn toast klaar.

‘Het beste weeûwtje ter wereld, *la Veuve Cliquot*.’

Doch wie dien meêdronk, Henry niet; - rondschenkende, had Jan zijn heer een woord ingefluisterd, en met eene verwensching opgesprongen, was deze de kamer uitgewipt; - wij volgen hem op den voet.

Er brandt eene lamp in het voorvertrek, dat hij binnenstuift; wie mag de vrouw zijn, welke er hem verbeidt? Hagelwit uitgedost, in de maand van Maart, met stemmige muts en breed voorschoot, waant gij eene baker te zien.

‘Och, heertje!’ fleemt zij.

Het schijnt de stem van Chrisje Bruze; zou het mogelijk zijn, dat wij haar hier aantroffen?

‘Wat drijft je zoo laat?’ spreekt de gastheer zacht.

‘Ik was een omzien naar Arendbroêr geweest,’ - het is Chrisje Bruze; - ‘toen ik weêrkwam -’

‘Welnu?’ valt Henry ongeduldig in.

‘Was het vogeltje gevlogen.’

‘Zoo!’

Henry is er verre van zooveel wijn te hebben gedronken als Paul; maar men kan het hem toch aanzien, dat hij den dubbelen invloed van Kepler en zijne keldergeesten ten doel stond. En

daarom treft het koele ‘zoo!’ waar zij eene uitbarsting van hartstogt verwachtte, onze oude kennis dubbel.

‘Zoo!’ herhaalt Chrisje Bruze verbaasd, ‘zoo! - en is dat alles’

‘Goede reis! als zoo niet genoeg is.’

En Henry frommelt in zijne *porte-monnaie*; maar wij hebben geen lust te bespiên, of er een muntbillet of een bankbriefje uit zijne hand in de hare overgaat.

‘Een raad, Chrisje! laat haar voortvliegen.’

‘O voor mijn deel van harte, Mijnheer! - maar ik had het moeten vermoeden van dien mistigen morgen af, toen....’

‘St! st! - ik heb achter gasten.’

‘Ik ben gesloten als het graf, wees daar gerust op; - doch Arendbroêr zit alleen; goeden nacht, Mijnheer!’

Er is toch maar één Chrisje Bruze in de wereld, om een half woord te verstaan, - en echter, eer zij den drempel overschrijdt, nog een poging te wagen, om de oorzaak eener koelheid te vernemen, die haar verbijstert.

‘U weet waar ik woon, als u soms -’

‘Dankje, vrouwtje!’ - herneemt Henry Wist, die Jan op zijn schellen al aan de deur hoort; ‘ik geloof dat ik op reis ga; ge zult ten minste in lang van mij niet hooren.’

Chrisje Bruze behaalt eene voorbeeldelooze zege over hare nieuwsgierigheid, over haren achterdocht, door hare tong te bedwingen; maar haar blik stelt haar schadeloos.

‘Goede reis dan, Mijnheer!’

‘Dank je,’ lacht Henry, en wipt weêr naar de zaal, die wij echter niet andermaal met hem zullen binnentreden. Er zijn manilla- en er zijn havannah-cigaren opgestok en; - in de wemeling dier veelkleurige wolkjes door den *champagne*-dampkring zouden wij slechts een legio van kwalen zien ronddwarrelen, een legio van kwalen, de hoofden der gasten bedreigende, een legio van kwalen, dier jongeheeren verschiet! Alexander Verhuell zou ze geestig weten voor te stellen, zou ze aardig afrigten, die wrekers zulker uitspattingen: de jicht bij voorbeeld, niet enkel in de gedaante van podagra en chiragra, maar ook in die..... waar zouden wij ons aan wagen, bij gemis van zijne potloodpen, die zoo gelukkig aanduidt, en wat niet geschetst mag worden, gissen laat!

‘*Les suites d'une orgie*, een dag of tien jaren na de uitspatting, wie zou verlangen ze te zien? - maar zoo wij in de zaal waren teruggekeerd, misschien zou aan Henry West de naam zijn ontsnapt van haar, om wier wille hij heette zich te bekeeren?’

Heb dank voor uwe belangstelling, wie ge ook zijn moogt, die dus

spreekt; *mais tout chemin mêne à Rome*; houd het ons ten goede, dat wij u liever bij de schoone zelve inleiden, den volgenden ochtend natuurlijk, maar iets vroeger dan men visites pleegt af te leggen, ‘omstreeks de elfde ure.’

> Préserve nous de voir la ruche sans abeilles,
> La maison sans enfants!

Victor Hugo heeft het gezongen, en echter is het zulk eene woning, waarin wij u thans voorgaan; er heerscht stilte in den breeden marmeren gang, stilte in de vertrekken ter regter en ter slinke hand; geen deur gaat open; maar al deedt gij ook alle op hare hengsels kraken, uit niet ééne dier kamers zou u gedruisch, gesnap, gelach tegenklinken; uit niet ééne een groep aardige kleinen te moet huppelen; in niet ééne u dit blonde of dat bruine kopje der vrouw des huizes om haar kroost doen benijden: - we zijn in de woning eener weduwe, eener sints jaren kinderlooze oude vrouw. Orde, rijkdom, smaak, zij vallen hier bij beurte onder het voortgaan op te merken, maar ofschoon zonder de eerste geen lief tehuis denkbaar is, en hoe veel de laatsten in beschaafden kring ook mogen bijdragen, om er het genot van te verhoogen, hier blijkt het, dat drietal maakt evenmin het geluk zelf uit, als het volstaat om het te geven. Er is iets verlatens in die reeks van onbewoonde vertrekken, dat een pijnlijken indruk maakt, dat wee doet; we mogen ons met het verleden bezig houden, de toekomst schijnt te niet gedaan. O, dat ten minste enkele smetten op de carrarische vloersteenen, hier, waar de stralen der voorjaarszon door de gordijnen voor de glazen van de tuindeur naauwelijks den toegang wordt gegund, enkele smetten den vluggen stap verrieden van een paar lieve voetjes, den hof overijld in- en uitgewipt; dat ons langs de blinkend glad gewrevene leuning des wenteltraps een vrolijke kinderkreet te moet klonk!

Stil! - laat de d o u a i r i è r e ons niet hooren, - haar hart heeft denzelfden indruk hier honderdmaal ontvangen, en is er nog niet voor vereelt!

Open gaat eindelijk de toegang tot een der vertrekken aan den hof gelegen, en wij glijden van achter de groene togtgordijn onbemerkt binnen; maar in plaats van de onbijtkamer, die gij meendet te zijn ingetreên, en voor de gestalte der eerbiedwaardige matrone, die gij dacht aan te treffen, verrassen u eene ouderwetsche studiecel, en in deze.... een sluitteeken geve hier gelegenheid eerst het eene te zien en dan het aêr. Immers, hoe nieuwsgierig ge zijn moogt, eene lange wijle hebt gij slechts oogen, eene lange wijle staat ge stil voor een levensgroot afbeeld-

sel van Prins Willem III, vlak tegenover u de eentoonige kleur der donkerbruine eikenhouten wanden heerlijk afbrekende. Wat zou het weinig zijn, als het slechts dat deed; het lijdt maar luttele oogenblikken, en de held, die naar u schijnt toe te komen, beheerscht niet enkel de bibliotheek, waarin gij u bevindt, beheerscht ook uw gemoed. Gij leeft in zijnen tijd; gij doet het geheel, als gij, eindelijk om u heenziende, hier en ginds gedachtenissen gewaar wordt uit den dubbelen strijd, dien hij streed voor de onafhankelijkheid van ons vaderland, voor de vrijheid van Europa, eene telkens zwaardere taak ter handhaving van de regten des gewetens, hem als jongeling en als man toevertrouwd!

En nu eindelijk een blik werpende naar den vrolijk brandendenden haard, tegenover de vensters, die op den tuin uitzien, wordt gij, weggedoken in een der gemakkelijke, hoogruggige en breedarmige stoelen, waarvan de celle er vier of vijf aanbiedt, het blozende hoofd en de bevallige leest gewaar van Amelie, Amelie van Braams, een boekske ter hand.

‘Een oud-hollandsch minnedichter?’

Vergeef het haar, - het capitorium, groen met goud, ziet er te frisch voor uit, - en al is het een lied der liefde dat zij leest, de naam van de heldin der historie heeft niets hollandsch, - oordeel zelf: E v a n g e l i n e !

En toch het boekske boeit haar, boeit haar zoo zeer, dat zij het eene blaadje vóór, het andere blaadje ná, voortleest, neen geniet, zonder een oogenblik op te zien.

Laat ons meê lezen.

Eene eenvoudige geschiedenis, die al hare waarde ontleent aan de wijze, waarop zij wordt voorgedragen, en daardoor dubbel moeijelijk valt over te vertellen; - niet ieder heeft er talent toe. Eene eenvoudige geschiedenis: Evangeline leefde, - het is lang geleên, - Evangeline leed - het is verre van hier geschied - omstreeks het midden der vorige eeuw, in dat noordelijk landschap der nieuwe wereld, 't welk toen Acadië heette, - een oord, dat ge gevaar loopt, niet enkel om de overeenstemming van klanken met Arcadië te verwarren, zoo eenvoudig waren er de zeden, zoo groot was er de zin voor de natuur. Evangeline - de naam geeft hare afkomst aan - was de nakomelinge van een dier Normandische volkplanters, welke veertig jaren vroeger, toen Frankrijk die kolonie, of het eene kudde schapen had gegolden, aan Engeland afstond, verzochten nooit verpligt te zullen worden, de wapenen tegen hun voormalig moederland te moeten voeren, en verschoond te mogen blijven, den eed van verknochtheid aan hunnen nieuwen heer af te leggen; zóó groot was in den vreemde, met hunne trouw aan hunne taal, hunne genegenheid voor den grond hunner vaderen gebleven.

En Engeland willigde veertig jaren lang stilzwijgende die bede in, tot het vreesde dat deze ‘onzijdige Franschen,’ als de Britten ze noemden, de partij zouden kiezen der inwoners van Canada, - onderdanen van Lodewijk XV, - met welke het in oorlog gewikkeld was; - tot het den gruwel bedreef, waaraan het nageslacht Evangeline dank mag wijten.

Amelie heeft het landleven in den volsten zin des woords lief; wat wonder dat haar de schets verlustigt waarmeê het dichtstuk aanvangt, de schets van het kleine dorp Grand-Pré, schilderachtig als het, in eene vruchtbare vallei, aan de baai van Minas plag te liggen? Oostwaarts breidde zich het lage doch grasrijke land uit, waaraan het niet enkel zijnen naam, waaraan het ook de talrijke kudden was verpligt, die er de klaver scheerden, het ingedijkte land, welks sluizen op gezette tijden openstonden, ten einde de slib der zee het dubbel vruchtbaar maken mogt. West- en zuidwaarts wiegelde het vlas zijne blaauwe bloemen of de boomgaard zijne vruchten, en werd het oog verrast door die wondere kleurschakering van het bouwland, welke het rijkste palet beschaamt. Slechts aan de noordzijde zag het verschiet zich eene vrije enge grens aangewezen, waarbij echter het landschap won; hoog op het gebergte, boven de dennenbosschen uit, rees de top van den Blomidon, rees zijne naakte kruin, waarop de zeemist zijn tent spreidde, waarvan hij afzag naar het dal, maar er nimmer in nederstreek. Amelie beeft het landleven in den volsten zin des woords lief; doch hoe hoog gij op moogt hebben met de geneugten aan eene groote stad verknocht, zou Grand-Pré ook u niet hebben aangelagchen in zomeravondstond, het dorpje met zijne hechte huizen, aan het Normandijë der Hendriks herinnerende, de gebindten van eiken- of kastanjehout, een vallicht in het rieten dak, een luifel voor de deur? Ons ten minste, ons zou het hebben uitgelokt, als de ondergaande zon er den weêrhaan van schoorsteen bij schoorsteen glinsteren deed, het oor te leenen aan het gesnor van spinnewielen zonder tal, heel de dorpstraat langs, onder de luifels aan het licht gebragt; er te luisteren naar het gekout en gezang der matronen en meisjes, die, terwijl het draadje vlug door de vingers gleed, vlugger nog schertsen en zongen, niet enkel in kleeding, niet enkel door hagelwitte muts en blaauw, groen of rood jakje, de herinnering aan *la belle France* bewarende, heur afkomst vooral in den opgeruimden geest getrouw! *La belle France! - la France de jadis*; want terwijl wij ons verbeelden, dat gij er u met ons in vermeidt, daagt daar aan de kromming des wegs, met statelijken schred, de dorpspastoor op, en zie, de kleinen staken hun spel om de hand te kussen, die hij hun zegenend toesteekt; - de eerwaardige komt nader, en op rijzen vrouwen en meisjes, en zenden hem een vriendelijk woord, eene

hartelijke groete te moet! Allengs keeren de landbouwers van het veld huiswaarts; de zon is in vollen luister verscheiden; de schemering valt in, en zoodra het Angelus zich van den kerktoren vriendelijk en verheffend hooren doet, blaauwen uit alle schouwen bleeke wolkjes op, of het wierookwalmen waren van honderde haarden tegelijk opgestegen, uit huis bij huis, waarin vrede en vergenoegdheid woont!

Hoe wij ons in u zouden hebben bedrogen, als ge niet meer wildet weten van die gelukkigen, die tegelijk vrij waren; zegt hun zanger onzes tijds, vrij van de vreeze, die met den dwingeland ten troon zit, en van den nijd, die gemeenebesten teistert; de gelukkigen, wier deuren van geen sloten en wier vensters van geen grendels wisten, wier woningen open waren als de dag, open als hun harte; de gelukkigen, van welke de rijkste arm mogt heeten, en toch de armste in overvloed leefde.

Eenige weinige trekken, en de hoeve van Benedict Bellefontaine zal u voor oogen staan, op eene heuvelhelling gelegen en uitzigt hebbende over de zee; een wilde vijg voor de deur, waarom zich een bloeijende heester slingert, een bank onder de luifel, en in het verschiet van deze een boomgaard, die zich in de weide verliest. De bijenkorven onder een afdak, dat er door zijne verweerdheid te schilderachtiger uitziet; - de wel, met weinige steenen ommuurd, en waarbij de aker ligt, van ijzeren banden voorzien en op enkele plekken met mos begroeid; - de ouderwetsche harken en ploegen en breedwielige karren; - de schaapskooi, de harem van koekeloer, en het duiventil, gij hebt die alreeds in gedachte geschetst. Maar hoe u nu, zoowel zonder de hulp des penseels, als zonder den bijstand van het rijm, hoe u nu niet enkel Benediet Bellefontaine, den stevigen zeventigjarigen grijsaard veraanschouwelijkt, wiens wangen in bruinen tint den eikenblâren niet toegaven, wiens lokken het in witheid wonnen van sneeuw, maar ook, maar vooral de aanvallige, die naauw zeventien zomers telde, zijn lief, zijn eenig kind, Evangeline? Geen nood, - hoe nuchter onze proza zij, als wij u mededeelen dat menig flinke borst, met opengeslagen misboekje in de kerk knielende, de oogen vestte op haar, de hoogste heilige zijns harten; als wij er bijvoegen, dat ieder van deze zich gelukkig achtte, wanneer hij den zoom haars kleeds, wanneer hij hare hand aan mogt raken, dan vat niet uwe verbeelding vlam, maar uw gemoed heeft geheel den indruk ontvangen eener even beminnelijke als bekoorlijke onschuld, den indruk, dien zij het zekerst op u zou hebben gemaakt. Hoe zich des avonds de vrijers om hare deur verdrongen; hoe hun harte bij de gedachte aan hare donkere oogen, in de schemering sneller plag te slaan, als zij zich voorstelden, hoe zacht die schitterden onder de schaduw harer-

bruine lokken; - als zij luisterden, of haar voetstap zich nog niet hooren deed, en zij slechts een gebons vernamen, dat niet het geluid was des kloppers, dat binnen hunne eigene borst zijn rusteloozen gang ging. Och, kiezen - zij kon het te kust en te keur; op het feest van den dorpspatroon had deze haar onder het dansen de hand gedrukt, en gene haar een woordje van miune toegefluisterd, of het bij de muzijk hoorde; maar een enkele slechts was welkom: Gabriël La Jeunesse, de zoon van Basile den smid, een der eerste mannen schier van het dorp, want waar ter wereld en bij welk volk werd hij, die zich dat zware, nuttige, onontbeerlijke beroep wijdde, niet hoog in eere gehouden? Niemand anders dan Gabriël was haar speelmakkertje geweest; - Basile en Benedict waren vrienden; - had zij niet met hem aan de knieën van Pater Felicianus uit hetzelfde boek leeren lezen en zingen? O zoete heugenis dier dagen, waarin zij, als de hymne gezongen en de les was geleerd, zamen naar de smidse huppelden, en groote oogen opzetten, zoo vaak de baas den poot van een paard in zijn schootsvel legde, of het speelgoed waar, en het hoefijzer aannagelde, terwijl zich de ijzeren band van een karwiel als een vurige slang op het aambeeld kronkelde en kromde; - of als zij, bij invallenden herfstavond, wanneer het, van buiten gezien, daar binnen zoo licht was, bij de schouw de groote blaasbalgen gâsloegen, en als deze ophielden te hijgen en de vonken uitdoofden in de asch, vrolijk lachten, en elkaêr het tal van nonnekens wezen, die de eene vóór de andere ná, als zij zeiden, verdwenen in de kapel. O zoete heugenis dier dagen, waarin zij des winters, met adelaarsvlugt, in de sleê de heuvelhelling afgleden en voortstoven over de wei, of in het voorjaar in de schuren tot op de daksparren klommen, niet om de nesten te storen, neen, om dien wondersteen te vinden, dien de zwaluw van het zeestrand meêbrengt, om het gezigt harer jongen te scherpen; hij of zij, die ze vond, zou zóó gelukkig zijn! Beide hadden zij het gedaan, en of beide gelukkig waren, wie twijfelt er aan, die hem nu aan hare zijde zag? - hij, wiens gelaat, als het aangezigt van den morgen, den gezelligen kring vervrolijkte, - zij, die zich door de huisliên den zoeten bijnaam van ‘Sint Eulalias zonneschijn’ geven hoorde, de zonneschijn, die de boomgaard met appelen belaadt, die blijdschap en overvloed brengt.

Amelie van Braams weet niet, dat wij het zuchtje vernemen, dat bij dit tafereel uit haren boezem opwelt; - wat harer jeugd ook moge zijn ten deel gevallen, eene liefde als deze smaakte zij niet!

Er volgt een binnenhuisje, schilderachtig gestoffeerd, maar tevens met muzijkalen zin opgevat. Benedict Bellefontaine zit in

zijn grooten leuningstoel bij den haard, zit het geworstel van vlam en rook aan te zien, terwijl zijn eigen schaduw grillige gedaanten langs den wand spelen doet, en de tinnen schotels voor den schoorsteen en op de schapra den glans vangen en weêrkaatsen, als de schilden van een heir den zonneschijn. Hoe het hart van den ouden man te moede is, hoe het overvloeit van vreugd, gij hoort het den liederen, die hij neuriet, die hij zingt, aan; heugenissen der Kerszangen, door zijne voorzaten gekweeld, als de Normandische boomgaard en de Bourgondische wingert hunne kelders had gevuld. Vlas spinnende voor het weefgetouw, dat in den hoek achter haar staat, zit Evangeline digt hij hem; zij liet den draad eene wijle rusten, en stil stond de vlijtige spoel, terwijl het eentoonig gesnor van het wiel, als de dreun van een doedelzak, met den zang des ouden mans maat houdt en de pauze aanvult tusschen het eene liedje en het aêr. Het wiel doet het niet alleen, want even als men in de kerk, bij de tusschenpoozen van den koorzang, voetgeschuivel uit de zijgewelven hoort, of klanken verneemt van de woorden des priesters voor het altaar, zoo doet ook hier, bij iedere tusschenpoozing, het geregeld getik der huisklok zich hooren.

Een gedruisch van voetstappen breekt het gezang af; de houten klink wordt opgehaald; de deur draait op hare hengsels, en als Benedict in de met spijkers beslagen hielen der schoenen Basile's voetstappen verneemt, - Evangeline voelt aan haar harte, wie hem vergezelt. ‘Schuif aan, in dit hoekje, maar steek eerst uwe pijp op,’ is het hartelijk welkom voor den ouden vriend, die er zich niet aan ergert, als Benedict hem plaagt met zijne vollemaansgezigt; die den grappenmaker gelukkig prijst, als had hij iederen dag een hoefijzer gevonden, hij die lagchen en schertsen kan, als het anderen slechts bang te moede is! Vragende ziet Benedict hem aan, maar eerst als Basile zijn pijp heeft aangestoken, komt de jobsmare over zijne lippen: ‘Vier dagen lang liggen de schepen der Engelschen nu al aan den mond van den Gaspareau voor anker, hun kanon op ons gerigt. Wat zij in het schild voeren, weet niemand; maar morgen zijn wij allen zaamgeroepen in de kerk, ten einde de bevelen Zijner Majesteit te hooren afkondigen. Ik ben de eenige niet, die er zich over ontrust.’ - ‘Hoe kunt gij het?’ zegt Benedict; ‘waarom zouden die schepen ons oevels doen? De oogst in Engeland kan slecht zijn uitgevallen, onze schuren zijn overvol; zoo zij eens kwamen om in hunnen nood te voorzien?’ - Er is ‘niemand die het gelooft,’ luidt het antwoord; ‘het leed, dat die roodrokken over ons gebragt hebben, is nog niet vergeten! Beausejour en Port Royal heugen ons nog even goed als Louisbourg; - vele van onze kennissen zijn al in de bosschen gevlugt, of houden zich

aan hunnen ingang op, vreezende wat de dag van morgen brengen zal. Weet gij dan niet, dat alle wapenen, alle middelen om ons te weren, ons ontnomen zijn; slechts de zeis van den maaijer, slechts mijn hamer zijn niet opgevraagd!' Maar welk een donker gezigt hij zette, Benedicts voorhoofd rimpelt zich niet. 'Alsof wij ons niet veiliger mogen achten,' herneemt deze, 'tusschen onze kudden en op onze graanvelden en achter de dijken, alleen door de zee belaagd, dan onze vaderen het in hunne forten waren, van het hoofd tot de voeten gewapend, maar door het geschut des vijands bedreigd! Zet die zorg toch uit uwe zinnen, vriend!' vaart hij voort en laat er vrolijker op volgen: 'te avond mag geen schaâuw van smart op dit huis en dezen haard vallen; of is het uur niet gekomen, waarin onze kinderen bruid en bruigom zullen worden? Hunne hoeve is gereed, hunne schuur is gevuld, de vrolijke jongeluî van het dorp hebben het huisje hecht gebouwd, hebben het land voor hen omgeploegd, hebben hunnen stal van hooi en hunne woning van spijze voor het eerste jaar voorzien; René Leblanc zal spoedig met zijne papieren en zijn inktkoker hier zijn; wat, zouden wij dan zuur kijken, en ons niet in het heil onzer kinderen verheugen?'

Hoe die woorden haars vaders weêrklank vinden in het harte van Evangeline, blozende als zij daar in de schemering des vensters staat, hare hand in die van haren minnaar!

Amelie slaat een blaadje vier vijf om; - als er een dichter onder onze lezers schuilt, hij houde het zich voor gezegd, dat menige schoone op die zelfde wijze de onbarmhartigste maar regtvaardigste kritiek ter wereld ook wel eens over zijne verzen uitoefent; - René Leblanc moge tachtig jaren tellen, moge vader van twintig kinderen zijn, en notaris bovendien, de burgerlijke betrekking wil, ondanks hare nuttigheid, niet dichterlijk worden! Of boezemt hij u een belang in, dat halen mag bij 't geen gij voor het paartje gevoelt, dat wij in de schaduw lieten staan, dat wij met haar, over wier schouder wij in het boekske gluren, gaarne nog een oogenblik gâslaan, nu het contract geteekend is, nu de oude heeren zich aan het dambord hebben geplaatst; dat ons vooral bezig houdt als Evangeline in hare slaapkamer den bruidschat beschouwt, door haar eigen vingeren geweven, en ze niet weet, dat Gabriël van onder het venster den blik naar haar opheft en hare schaduw bespiedt!

René Leblanc heeft zich zoo min, als Benedict Bellefontaine, ontrust over de schepen, wier verschijning aan den mond der Gaspareau Basile schrik aanjagen; - de volgende ochtend noodt ons op het feest, het bruiloftsfeest van Gabriël en Evangeline. Maar hoe gul de jeugdige gastvrouw zij, nu ze zich voor het

laatst in het huis haars vaders van die taak kwijt, en hoe vrolijk de vedel van den ouden speelman fransche deuntjes spele, de tijd staat stil om dronk noch om dans; de middag is gekomen, en ‘op, naar de kerk’, waar ze bescheiden zijn, roept de klok van den toren, en ‘op, naar de kerk,’ roept de roffel van de trom door de streek. Slechts de mannen is het vergund haar binnen te gaan; de vrouwen staan buiten, buiten op het kerkhof, een krans van wintergroen, de immortelles van hun vaderland, om de zerken windende. Maar de wacht, van de schepen aan land gezet, trekt op, en stapt den heiligen voorhof binnen; voor de eerstemaal weêrgalmen de gewijde gewelven van het geklank der koperen trommen, doch doen dit echter slechts een oogenblik, want de zware deuren van den voorhof worden gesloten, en in angstig zwijgen verbeidt de schare den wil der krijgslieden, neen, des Monarchen. Den koninklijken lastbrief in de hand, dien hoog houdende van de trappen des altaars, zoodat de menigte de zegels kan zien, er aan gehangen, neemt hun bevelhebber het woord: ‘Ge zijt hier heden zaamgeroepen,’ zegt hij, ‘op bevel Zijner Majesteit; genadig en goed is Hoogstdezelve voor u geweest; maar hoe gij die welwillendheid beantwoord hebt, moge uw eigen hart getuigen! Pijnlijk is voor mij, ik beken het, de taak, waarvan ik mij kwijte, de rampmare, die ik u melden moet; maar het is mijn pligt te buigen en te gehoorzamen, mijn pligt u den wil van onzen monarch te verkondigen, die dus luidt: Uwe landgoederen, uwe hoeven, uw vee, van allerlei slag, wordt aan de kroon verbeurd verklaard, gij zelve zult uit dit gewest in andere landen worden overgebragt. God geve, dat ge daar als getrouwe onderdanen moogt verkeeren, als een gelukkig en vreedzaam volk! Ge zijt allen mijne gevangenen, - het is de wil Zijner Majesteit! -’

Een storm in den zomer, een hagelbui in den oogst.... maar neen, de natuur heeft geene beelden voor gruwelen van zoo veelzijdigen aard, als waarmêe de eene mensch den andere teistert; - een oogenblik stilte, de stilte der verbazing, die verstommen doet, en toen een kreet, een gehuil van smart en van toorn, en in hetzelfde oogenblik een stuiven, een rennen naar den uitgang, van allen te gelijk, volgt die verklaring op. Helaas! niets was ijdeler dan de hoop, door allen opgevat, de wensch, wat zeggen we? de werktuigelijke beweging, om het gevaar te ontvlugten, - de deuren weken niet! Verwenschingen gaan op in het huis des gebeds; de wanden huiveren bij de kreten, en hoog, boven allen, heft Basile de gespierde armen ten hemel, even als de gramme zee een mast opbeurt en heen en weêrslingert. Gloeijende van drift, afzigtelijk van hartstogt zelfs, galmt hij het uit: ‘Weg met Engelands dwingelandij; wij hebben haar nooit trouw gezworen! sla dood,

die vreemde krijgsliên, die zich aan onze hoeve en have vergrijpen!' Er dreigt eene worsteling te volgen, die slechts noodlottig kan zijn voor de ongewapende landlieden; - maar Vader Felicianus staat op de trappen des altaars.

Uit het koor toegesneld, heft hij het eerwaardige hoofd omhoog, en legt door een enkel handgebaar heel die woedende schare eensklaps het zwijgen op. 'Wat doet ge, kinderen!' vraagt hij ernstig en droevig, 'wat dolheid heeft u aangegrepen? Veertig jaren van mijn leven heb ik onder u gearbeid, en u geleerd niet alleen in woorden, maar ook in daden elkander lief te hebben! En zijn deze de vruchten van mijn werken en waken, van mijn vasten en mijne verzuchtingen? Hebt ge zoo spoedig alle lessen van liefde en lijdzaamheid verleerd? Dit is het huis van den Vorst des Vredes, en zoudt gij het door geweld en gruwelen ontheiligen, met harten overvloeijende van haat? Zie, zoudt ge dat doen, waar de lijdende Heiland u van zijn kruis gadeslaat? Spreekt hij dan niet langer tot u van onderwerping aan den wil des Vaders? Hoor, nog rijst die bede van Zijne lippen: "Vader! vergeef het hun!" Laat ons dat bidden zoo als Hij, in de ure wanneer de boozen ons geweld aandoen; laat ons het Hem nazeggen: "Vader! vergeef het hun!"'

Hij had weinige woorden gebezigd, maar zij zonken diep in het gemoed der schare, en snikken des berouws volgden op de hartstogtelijke uitbarsting, en zij zeiden hunnen voorganger na: 'Vader! vergeef het hun!'

De avonddienst ving aan; - op het altaar waren de kaarssen ontstoken. Er was aandoening, er was innigheid in den toon des priesters, en de menigte antwoordde niet alleen met de lippen, maar ook met het harte; dáár galmde het Ave Maria; dáár zonken zij op de knieën neder; doch hunne zielen, door vroomheid verteederd, verhieven zich op de vleugelen des gebeds, als Elia die ten hemel voer.

Helaas! zij waren nog slechts op aarde.

Het gedruisch in de kerk, het lang digt blijven der deuren, dat onverklaarbaar voorgevoel, 't geen soms eene bevolking het haar dreigend lot gissen doet, hadden intusschen de onrust in het dorp verspreid, en weenende en klagende gingen vrouwen en kinderen van huis tot huis. We vinden Evangeline weder voor de deur van haars vaders woning, met de regte hand hare oogen voor de stralen der ondergaande zon beschuttende, die, als dreigden geene donkere wolken den huisliên, andermaal de straat schitteren deed, tot het riet der daken goud geleek, en ieder venster van tal van kleuren blonk. Het was haar in het huis zelf te eng geworden, als zij er op het hagelwitte ta-

fellaken staarde, of het gereed gezette maal gewaar werd, het blanke tarwebrood en de keurige kaas, de kruiken met schuimend bier gevuld, en de honig, waaruit wild gebloemte haar toerook; het was er haar te eng geworden, toen haar blik op den ledigen armstoel haars vaders, aan het hoofd van den disch, wijlen bleef. Daarom stond zij buiten, toen de wijkende zonne het geboomte lange schaduwen deed werpen over de weiden, - ach! een droeviger duister bedreigde haar binnenste! - maar droeg het avondwindje weldra de weinige geuren van het welkende landschap op zijne wieken, uit haar gemoed rees een welgevalliger offer naar omhoog: onderwerping, liefde, hoop, vergevensgezindheid en geduld! Geheel zich zelve verloochenende, ging zij het dorp in, en trachtte met blikken en woorden de harten der verslagene vrouwen te troosten, toen deze met tragen schred huiswaarts keerden, waar zij waanden, dat heur arbeid haar nog wachtte, waar het wiegje heurer kleinen stond. En toen de zonne zich het gelaat met nevelen omsluijerd had, als de propheet zich zijn aangezigt deed, bij het neêrdalen van den top van den Sinaï; toen de Angelus zich andermaal over het veld had doen hooren, toen leende zij, ja, een luisterend oor aan de zwijgende wanden dier zwijgende kerk, toen borst zij met bevende stemme, overstelpt van aandoening: ‘Gabriël! Gabriël!’ uit! Maar toen de graven der dooden evenmin antwoord gaven als het gruwzamer graf dier levenden, toen keerde zij hare schreden huiswaarts; toen doofde zij het vuur aan den vreugdeloozen, huisselijken haard, en hare slaapkamer ingegaan, hoorde zij de regendroppelen vallen op de verwelkte bladeren van den wilgenboom voor haar venster, zag zij de bliksemstralen het zwangere zwerk klieven, en verkondigde de donder, die er ijlings op volgde, dat haar God in den hemel was, en Hij de wereld, die Hij schiep, regeerde; en - het vrouwelijk vroom gemoed is één, in alle eeuwen en bij alle volken -

Toen keerde zij zich in gebeden
Tot 's hemels goedertierenheden
En hare slaap was ook gerust.

De vijfde dag verrees ten leste, maar gaf den gevangenen het genot der vrije lucht niet weder, dan om in den vreemde te gaan omdolen!

Welk een uittogt, slechts door de vrouwen bezorgd, die door het hanengekraai werden gewekt, neen, al wakker waren eer dat zich hooren deed. Wagen bij wagen rolde door het landschap aan, met de tilbare have beladen, rolde voort naar het strand, al hielden zij, die haar menden, bij iederen keer des wegs, eene wijle op, om een

laatsten blik over het lieve landschap te werpen, dat zij nooit, nooit weder zouden zien; - al schoten haar de oogen vol tranen, de kinderen gewaar wordende, die, onwetende werwaarts zij gingen, de ossen aanprikkelden om voort te spoên, en, het speelgoed in de handjes, zoo blijde waren, of het eene feestreize gold.

En de eene wagen voor, de andere na, bereikte den oever van den Gaspareau, waar het wemelde van drukte, die droef te moê deed worden; huishouden bij huishouden, in verwarring op het strand afgepakt en neêrgehurkt. Den ganschen dag voeren de booten tusschen den oever en de schepen heen en weêr; den ganschen dag bragten zij de have aan boord; vast dreigde de avond in te vallen; nog waren de gevangenen niet vervoerd. Hoor! hoor! daar rijst de trommelslag over de graven des kerkhofs op de lucht, en vrouwen en kinderen zij stroomen er heen; - eensklaps gaan de kerkdeuren open, en uit komt de wacht, en met deze, hoe somber van schred, de lang geboeide, maar geduldige Acadische huisliên. En een weeklagt van vrouwen en kinderen, waant ge, gaat op, hun te gemoet? maar ge bedriegt u, want even als beêvaartgangers, verre van hun vaderland, soms zamen zingen, en zingende vergeten hoe moede en mat ze zijn, zoo heffen die zwaar beproefden op weg van de kerk naar de kust een lied, een vertroostend lied aan, in het midden hunner vrouwen en dochteren. Het zijn de jongeliên, welke den trein aanvoeren, die hunne stemmen paren, die het eerst van hunne bevende lippen een zang der Catholijke Missiën doen opgaan:

> O heilig hart des Verlossers! O onuitput'lijke heilstroom!
> Geef gij ons sterkte en ged uld!

En de hoogen van moed en de ouden van dagen en de zwakken van krachten, mannen, grijsaards en vrouwen, zij stemmen in den gewijden psalm, en de vogelen boven hunne hoofden, de vogelen, in den zonneschijn voortvliegende, mengelden er hunne klanken in, of het de geestenstemmen van verscheidenen waren geweest.

Halverwege het strand verbeidde Evangeline in stilte, verbeidde zij, niet verslagen, neen, in de ure der beproeving gesterkt, verbeidde zij bedroefd maar bedaard, tot de optogt haar naderde, tot zij Gabriël gewaar werd, Gabriël, van gemoedsaandoening verbleekt! Toen schoten de tranen haar in de oogen; toen snelde zij hem te gemoet, en zijne handen in de hare nemende, en haar hoofd vleijende aan zijne borst, fluisterde ze: ‘Gabriël! wees goeds moeds! als wij elkander liefhebben, wat ons ook gebeure, niets zal ons deren!’ En een glimlach vergezelde de,

bemoedigende woorden, maar eensklaps week deze, eensklaps zweeg ze stil, want zij zag haren vader naderen, helaas! hoe verouderd! Weg was de blos van zijne wangen en weg was het vuur van zijn blik; zwaarder schenen hem de schreden te vallen, want zwaar was zijn harte gedrukt; - maar met een lach en een zucht viel zij hem om den hals, en had ten minste woorden der genegenheid, waar toch geen troost zou hebben gebaat!

Verbaast het u, dat Amelie een oogenblik poost, dat hare slinke over de vochte wimpers glijdt?

Er heerschte wanorde bij de inscheping aan den mond van den Gaspareau, zoo groote wanorde, dat vrouwen van hare mannen werden gescheiden, en moeders te laat gewaar werden, dat hare kinderen in eene andere boot waren gebragt dan die haar zou overvoeren, of deze op het strand zagen achterblijven, in weêrwil van heur hartbrekend gebed, en ondanks de uitgestoken armpjes der kleenen. Ook onzen kennissen ging het niet beter; Basile werd aan boord van het eene, Gabriël aan dat van het andere schip opgenomen, terwijl Evangeline met haren vader in wanhoop op de kust verbeiden moest. De helft der taak was nog niet volbragt, toen de zonne onderging, toen de schemering zich verzwaarde en de eb de zandbank aan den oever blootgaf, toen de droefste nacht voor de achtergeblevenen inviel. Aan deze zijde door de zee, aan gene door de schildwachten ingesloten, geleek de schare, welke eene week vroeger in den schoot der welvaart een droom van geluk verwezenlijkte, thans een leger van heidenen, of eene bende krijgsvolk, wacht houdende na een geveeht. Er heerschte eene sombere stilte, slechts door geluiden, nog droever dan deze, afgebroken; de streek was ledig en stil, en stil de klepel der kerkklok, die ten Angelus plag te roepen; er blaauwde geen wolkje meer uit de schoorsteenen op; er flikkerde geen licht aan de vensters; maar het vee, dat van de weide huiswaarts keerde en vergeefs de melkmeid verbeidde, vergeefs de ooren ophief naar de stem en de hand, waardoor het gewoon was te worden gemolken, loeide uit de verte, en digtebij wisselden klagten en zuchten af, zuchten en klagten, slechts eene wijle gesmoord, om zich straks luider te verheffen.

Intusschen waren de wachtvuren op de kust ontstoken; het oprapen van het drijfhout, door de zee in storm bij storm aan land geworpen, volstond om die te voên, en bij hunne grillige flikkering zag men eene zelfde gestalte van groep tot groep gaan, zoo als zij het weleer van haard tot haard in het dorpje plag te doen. Wie gist niet reeds, dat het de getrouwe herder dezer verslagene zielen was, die troostte en zegende en opbeurde, zoo als Paulus het op de verlaten kust van Melita zijne medeschipbreu-

kelingen deed. Allengs naderde hij de plek, waarop Evangeline zich aan de zijde haars vaders had neêrgezet; en tot hen gekomen, werd hij bij het flikkerende licht het gelaat, het schier wezenlooze gelaat des ouden mans gewaar; een uurwerk gelijk, waarvan de wijzers zijn zoek geraakt, drukte het aandoening noch gewaarwording meer uit. Evangeline had vergeefs beproefd hem door hare liefkozingen uit zijne verbijstering op te wekken, had hem vergeefs voedsel aangeboôn; roerloos zag hij noch sprak hij, den starenden blik slechts schijnbaar aandachtig op de vlammen van het wachtvuur gerigt. '*Benedicite*!' fluisterde de priester op meewarigen toon, en zou gaarne meer hebben gezegd, maar zijn hart was vol, en zijne woorden haperden en bezwemen op zijne lippen, als de schreden van een kind het doen op den drempel eens vertreks, waarin de smarte, de eerbiedwekkende smarte, bij den verscheidende staat. Al wat hij vermogt, was zijne hand zwijgende op het hoofd van het meisje te leggen, en met zijne oogen, die vol tranen stonden, naar de starren op te zien, die boven hun hoofd zoo rustig haren weg gingen; toen zette hij zich naast haar neêr, en zij schreidden zamen in stilte.

Eensklaps echter, eensklaps steeg er uit het zuiden een licht op, niet ongelijk aan het verrijzen der bloedroode maan van den herfst, die titanisch honderde banden over bergen en bosschen uitstrekt, en ze met rotsen en rivieren tot donkere schaduwen zaamtast; maar breeder en breeder gloorde de gloed over de daken van het dorp, en wierp zijne glansen langs den hemel en over de zee, tot op de schepen, die voor anker lagen, toe, alles werd trots de duisternis zigtbaar. Doch wie derwaarts de blikken wendde, de jammerende menigte niet; op het zuiden hield zij het oog gerigt, op het zuiden, dat nu zuilen rooks zag oprijzen, waaruit zich van tijd tot tijd vlammen verhieven, of het de bevende, biddende handen eens martelaars aan den gruwelstaak waren geweest. Daar voer de wind in die wolken, en op stoof het brandende riet van de daken, en uit honderd huizen rees eensklaps de verterende vlam, en een kreet van smarte vond weêrgalm van de schare op de kust, en bij de schare, die aan boord was gebragt: 'Ons dorpje brandt; we zullen Grand-Pré nooit weêrgalm!'

Wat zijn bij zulk een geschrei het gekraai der hanen, en het geloei van de kudde, en het gebriesch der paarden, die den dag waanden aangebroken, die door het vuur in den stal werden verrast, die in het wilde voortrenden, of hunne vaart de vertering ontvlieden mogt?

'Nooit weêrzien!' jammerde men nog, toen zoo min gekraai als geloei of gebriesch meer werden gehoord.

Sprakeloos van ontzetting hadden de priester en het meisje

den gruwel aangestaard, en toen zij zich in het einde tot den zwijgenden grijsaard keerden, zie, toen was hij van zijnen stoel gevallen, en roerloos lag zijn lijk op het zand der zeekust uitgestrekt. Langzaam beurde de herder het hoofd des gestorvenen op, en naast hem knielde Evangeline neêr en weêklaagde, weêklaagde, tot zij bezweem, haar hoofd op zijne borst. Er was eene menigte van vrienden om haar heen, toen zij met den morgen uit de vergetelheid ontwaakte, eene menigte van meêwarigen, die zij wel behoefde; de oordeelsdag scheen haar gekomen, onder dien gloeijenden hemel, nog altijd door het brandende landschap geblaakt, en het lijk haars vaders aan hare voeten. Ernstig sprak eene bekende stem: ‘Laat ons hier bij de zee zijn graf delven; als betere tijden ons uit de ballingschap weêrbrengen, zullen wij hem leggen in gewijde aarde;’ en aan handen faalde het niet, noch aan toortsen; er waren nog zoo velen, die op de booten beidden, en de vlammen hadden nog alles niet verteerd. Plegtiger dan de grootste gemeente antwoordde de zee op de lijkdienst des priesters, en geen koorschel mogt klinken, geen misboek meê zijn gebragt, de grond werd door tranen gewijd, en de gebeden stegen uit het gemoed ten hemel; - toen weêr de avond daalde, waren de schepen gezeild, was er op de kust niets achter, dan de bouwval van het dorp, en de begravene in het zand.

‘Ik de Heere uw Godt ben een ijverig Godt, die de misdaed der vaderen bezoeke aen de kinderen, aen het derde en aen het vierde lid.’ - Is het u niet, of gij die woorden hoort, een oogenblik overpeinzende, waarom dien weêrloozen zoo groot een gruwel werd aangedaan? Ons ten minste schieten zij te binnen bij de voorstelling, hoe hunne vaderen het roode menschenras uit dit oord verdreven, het roode menschenras, dat de dichter bij den schijn dier vlammen had mogen aanschouwen, dat hij op die rookwolken had mogen zien omzweven, een oogenblik den gedroomden hemel ontsneld, waarin

> By midnight moons, o'er moistening dews,
> In vestments for the chase arrayed,
> The hunter still the deer pursues, -
> The hunter and the deer a shade!

Zijn ondergang werd door den broedertwist der blanken gewroken!

En echter, we zijn geneigd dien wensch terug te nemen; zou zijne vervulling den indruk, van het geheel erlangd, niet hebben geschaad? Deernis op te wekken met die geteisterde bevolking, belangstelling in te boezemen voor Evangeline, dat was het doel; - en zie Amelie aan, als ge weten wilt, of het ten

volle is bereikt! De deur der bibliotheek is open, de gordijn ter zijde gegaan, en de jonkvrouw heeft voor de binnengetreden douairière de kussens geschikt in eenen leuningstoel tegenover den haren, heeft dien zorgvuldig digter bij het vuur geschoven; maar naauwelijks zijn eenige weinige woorden des dagelijkschen verkeers tusschen beide gewisseld, of Amelie verzinkt in eene mijmering....

'Weêr dat werkje ter hand!' - zegt de eerbiedwaardige matrone; - 'Amelie, Amelie! het is de gever, die hier de waarde der gave verhoogt!'

'U mag er mij meê plagen, Mevrouw! maar u vergist zich, - al had de onbeduidendste mijner aanbidders het mij gezonden, ik zou er meê ophebben; slechts is het niet waarschijnlijk, dat het dien zou ingevallen zijn.'

En zij lachte, - en bloosde toch bijna.

'Ik ken het nog maar ten halve, kind!' hernam de douairière.

'Beoordeel het toch niet,' - riep Amelie, - 'naar hetgeen ik u gister van het gestoorde bruiloftsfeest heb verteld; wat mij het diepste getroffen heeft, zijn de latere zangen, zijn de omzwervingen van Evangeline. Ach! u daarvan ook maar een flaauw begrip te geven -'

'Gij hebt het mij beloofd, beste!'

'En niets zal mij liever zijn dan het te mogen beproeven, Mevrouw! - ik heb zoo zelden gelegenheid mijn hart eens uit te storten; - Evangeline maakt het mij zoo duidelijk, dat liefde -'

'Amelie, we zijn bij de begrafenis gebleven,' sprak de kiesche bejaarde, die geene verklaring uitlokken wilde.

'En als ik wist,' hernam de jonkvrouw, zich herstellende, 'dat eenig schilder den dichter volkomen weêr kon geven, ik zou niet rusten, voor hij mij het meisje geschetst had, na jaren lang omzwervens nog altijd den geliefde harer jeugd zoekende, telkens teleurgesteld en toch hopende eens gelukkiger te zullen zijn! Ik zou haar voor mij willen zien, niet in die oogenblikken van moedeloosheid, als zij hem, dien zij in deze of gene vreemde stad onder de levenden niet vinden mogt, op het kerkhof bij de dooden zocht; als zij geloofde, dat hij reeds gestorven was, en ze wenschte te rusten als hij! Neen, wat ik van hem eischen zou, mogt moeijelijker te geven zijn, het zou ook schooner wezen dan die smarte. Hij moest mij Evangeline schilderen, als men haar had verteld, dat Gabriël Lajeunesse, ja, was gezien, maar met Basile naar de prairiën vertrokken, en *courreurs des bois* geworden, en een ander hernam, dat deze zich vergistte, dat Gabriël, zoo als hij had gehoord, nu *voyageur* moest wezen in de laaglanden van Louisiana, en een derde haar vroeg, waarom zij Gabriël zoo lang, zoo vruch-

teloos verbeidde, waarom zij geen ander koos, zij, die te schoon was om ongehuwd te blijven? “Ik kan het niet doen,” hernam Evangeline dan,’ - en al zag Amelie het boekske eens in, zij had het niet behoeven te doen; die woorden kende zij van buiten: ‘- ik kan het niet, mijne hand gaat met mijn harte; “zij volgt maar, - waar het harte voorgaat, en als eene lamp den weg verlicht, dáár worden vele dingen helder, die anders in het duister verborgen blijven!”’

Amelie hield een oogenblik op, - de douairière knikte haar getroffen toe.

‘Maar een schilder, die dat gevoelt, vindt men alle dagen niet,’ voer de jonkvrouw voort; ‘de dichter zelf heeft die woorden toegelicht in den lof, dien hij er haar door den priester voor bedeelt: “Dochter!” zegt de eerwaardige, “dochter! het is God, die dus uit uw binnenste spreekt; - wat klagen wij over vergeefsche genegenheid? Niemand heeft ooit vergeefs lief gehad! - indien die genegenheid het hart van een ander niet zaligt, de wateren, tot hunnen oorsprong terugkeerende, verkwikken er dezen niet minder om, als versch gevallen regen; volvoer gij uwe taak, wees geduldig! Er is iets sterks in stille smarte en iets goddelijks in lijdzaam te verdragen; het bereidt ons ten hemel voor.”’

‘Waar, zeer waar,’ schreide de douairière schier.

Een oogenblik stilte.

Toen zag Amelie het boekske weder in, en schudde het blozende hoofd.

‘Och, wat zou ik het wagen,’ zeide zij, ‘u van het tweede tafereeltje ook maar van verre een denkbeeld te geven, eene vaart op den Mississipi, bij nacht, een droom van eene andere wereld. Evangeline is aan boord van de boot, die voort wordt geroeid door Acadische ballingen; als de middagzoelte dezen te zwaar valt, als de wake zich wreekt, dan leggen zij het vaartuig vast in den lommer van een ceder. En allen sluimeren in, en niemand hunner, die hoort, dat eene andere boot in tegenovergestelde rigting hen voorbijroeit; ze zijn zoo zeer in de schaduw schuil gegaan, dat de jonkman, die in gene aan het roer zit, hunne nabijheid niet eens vermoedt-’

‘Het was Gabriël!’

‘Evangeline alleen is er in hare sluimering iets van gewaar geworden; “hij is nabij,” heeft haar harte getuigd; och, dat het mij mogelijk ware u te doen gevoelen, hoe gelukkig de onvolkomen gemeenschap van geesten er in is uitgedrukt, hoe volkomen de dichter het zalige van een toekomstig verkeer van zielen voorgevoelt. U weet, wie het gezegd heeft;

u glimlacht al; maar waarlijk, Rievens heeft gelijk; er is in dezen zang al het zwevende, dat men zoo dikwijls der muzijk verwijt; maar voor wie er zin voor heeft, ook al hare diepte, door de schare zoo zelden gepeild!'

'Dweepstertje,' lachte de douairière, - het was niet de eerste maal, dat Amelies geestdrift het woord op hare lippen bragt.

'U dwingt mij een paar zangen over te slaan,' hervatte de jonkvrouw, 'die de volgende teleurstellingen der arme Evangeline schetsen; ik zou buitendien niet in staat zijn dat vreemde natuurschoon regt te doen, hoe zeer ik de schildering ook bewonder. De eerste beproeving wacht haar als zij Gabriël bij zijnen vader meent weêr te vinden, en daar verneemt, dat hij haar in de boot langs moet zijn geroeid, dat hij, verslagen haar te hebben verloren, een nieuwen zwerftogt door die onmetelijke wereld begonnen is. De tweede treft haar, als zij den verren weg heeft afgelegd naar de Missie der Jezuiten onder de Shawnees, als hij ook daar is geweest, maar ook vandaar is vertrokken, en haar hart vermoeider is geworden dan hare voeten, en zij tot de vaders zegt: "laat me hier mogen blijven, want mijne ziel is ter dood toe bedroefd."'

'En er zeker toch niet altijd verwijlt?'

'Waar zou voor haar ruste wezen zonder hem? We vinden haar in Philadelphia weêr, als de plage der pest de stad teistert; zij is liefdezuster geworden, grijs van haren, maar groen nog van harte, Gabriël's gedachtenis bewarende, al hoopt zij niet langer hem weêr te zullen zien. Hij leefde in hare ziel zoo als zij hem het laatste had aanschouwd, ongedeerd door de jaren, die zij sedert in lijden had doorgebragt; wat had de tijd gemeens met hare herinneringen van zijne liefde? hij was voor haar niet veranderd, hij was voor haar verklaard.'

De blik der douairière rigtte zich bij die woorden onwillekeurig naar omhoog, terwijl een diepe zucht hare borst verruimde.

'Op een zondag-ochtend,' voer Amelie voort, 'trad Evangeline naar gewoonte de poort van het gasthuis binnen; op de plaats, die zij over moest gaan, streelde haar de geur van het gebloemte des hofs; zij plukte er eenige; misschien zouden zij de stervenden nog verkwikken. Toen steeg zij de trappen naar de bovengangen op, en haar oor ving de klanken van een psalm, in eene naburige kerk gezongen, en het was haar, of eene stem in haar gemoed zeide: "Uwe beproevingen spoeden ten einde!" Een glans van verwachting op het bleeke gelaat, zweefde zij de ziekenzalen rond en verkwikte de brandende lippen en verkoelde de gloeijende slapen, en sloot de oogen der gestorvenen toe. Menig kwijnend hoofd rigtte zich, als zij het voorbijgleed, op; hare tegenwoordigheid was hun eene zonnestraal in de gevangenis. En voortgaande,

zag zij, dat de groote vertrooster, de dood, in den afgeloopen nacht zijne stillende hand op menig onrustig harte had gelegd en het voor altijd geheeld; plaatse bij plaatse was ledig geworden en alreeds door nieuwe kranken weêr ingenomen. Eensklaps....'

Amelies zoete stem trilde van aandoening, -

'Eensklaps stond zij, door vrees of verrassing aangegrepen, eensklaps stond zij, de bleeke lippen niet langer op elkaêr, plotseling stil; eene huivering voer haar door de magere leên, terwijl de bloemen uit hare hand vielen en de glans uit hare oogen week. Een kreet ontsnapte haar, een zoo angstige kreet, dat de stervenden het hoorden en van hunne peuluw opsprongen. Op de rustbank, tot welke zij genaderd was, lag de gestalte eens ouden mans uitgestrekt; de dunne lokken, die langs zijne slapen zwierden, waren grijs, maar in het ochtendlicht, dat hem bescheen, was het of zijn gelaat nog eens de uitdrukking van vroegere dagen aannam; - het moet bij stervenden niets ongewoons zijn! Op zijne lippen brandde de gloed der koortse, maar gevoelloos voor wat buiten hem omging, scheen zijn geest vast in de schaduwen des doods weg te zinken, en toch hoorde hij uit de diepten van dat dal dien angstkreet, en in de stilte, die er op volgde, fluisterde eene zachte stem op schier hemelschen toon: "Gabriël! o mijn geliefde!" En al zweeg zij nu, al werd het om hem weêr stil, het was hem, of het oord zijner kindschheid nog eens voor hem opdaagde, de Acadische wouden en bosschen en stroomen, het dorp zijner jeugd en het gebergte in het verschiet; onder den lommer van den wilden vijg, wandelde Evangeline in den bloei harer schoonheid! Er kwamen tranen in zijne oogen, en toen hij ten leste hunne vermoeide leden langzaam opsloeg, toen verdween wel het visioen, maar Evangeline knielde bij zijne legersteê. Te vergeefs trachtte hij haren naam te fluisteren, want de klanken bestierven hem op de lippen, en slechts hunne beweging verried, wat zijn harte zoo gaarne zou hebben gezegd. Te vergeefs trachtte hij zich op te rigten, maar Evangeline, dïe naast hem geknield bleef, kuste zijne stervende lippen, en vlijde zijn hoofd aan haren boezem. O hoe zoet was het licht zijner oogen, tot het eensklaps bezweem, als eene lamp aan het venster, door den wind verrast.

Uit had nu alles, uit de hoop, en de vrees en de smart, al de beklemming des harten, al het rusteloos onvoldaan verlangen, al het onbeschrijfelijke leed eens zoo lang gerekten gedulds! Eens nog het hoofd, het dierbare hoofd des verscheidenen aan haren boezem drukkende, boog zij het hare gedwee en stamelde: Vader! ik dank u!'

En onze beide vrouwen zwegen eene lange wijle; eindelijk vroeg de douairière bewogen:

‘Amelie! schrei zoo niet, - hebt gij Thoossens lief gehad?’

‘Neen,’ was het antwoord, ‘neen, maar hij heeft een schaduw over mijn leven geworpen, die niet wijken wil; als ik nog maar aan mannentrouw mogt gelooven...’

Opgestaan onder hare voordragt van de herkenning der gelieven, lag zij nu bij den leuningstoel der douairière geknield, en verborg bij de laatste woorden het bloeijend hoofd aan hare borst.

‘Gij bemint!’ sprak de moederlijke vriendin.

Amelie snikte, - maar antwoordde niet.

‘Stort uw harte uit, kind!’

‘Mijn arme vader!’ klaagde de schreijende, - ‘hij vleidde zich in Thoossens een beschermer voor mijne jeugd te hebben gevonden, - de ondankbare heeft er zijn sterfbed door verzwaard. Jong als ik toen was - wat wist ik van liefde? - zou ik ongelukkig genoeg geweest zijn, hem te huwen, als hij zijn woord gestand had gedaan; - ik zou het hem niet maar vergeven, dat hij het brak, ik zou hem dankbaar zijn, dat hij mij verschoonde, als de laatste ure mijns vaders gerust ware geweest, als ik sedert iedere betuiging van genegenheid niet wantrouwen moest! Hoe vaak klinkt nog de vraag, die iederen morgen over de veege lippen kwam: “Een brief, kind! een brief?” mij in de ooren! Thoossens was toen in dienst, als u weet; Thoossens zou na zijne terugkomst uit de West-Indiën worden bevorderd, “en dan, Amelie!” verheugde zich mijn vader, “dan wordt gij een paar!”’

De douairière voelde, dat der jonkvrouw eene huivering door de leden voer.

‘“Een brief, kind! een brief?” en als ik dan neen moest zegt gen, -Thoossens scheen ons te vergeten, Thoossens vergat ons, dag aan dag neen, dan school dat bleeke gezigt in de kussens weg, dan zuchtte de zieke, verdrietig ondanks al de geriefelijkheden des levens om hem heen, bekommerd over mij in den schoot der dubbele weelde van rijkdom en natuur. Het moet u heugen, dat vader zijn vermogen waard was, door den voet waarop geheel zijn huis was ingerigt, door den smaak waarvan zelfs zijn slaapvertrek getuigde, en toch trok het uitzigt op de duinpartij, dat het verleende, meer mijne aandacht, dan de vorstelijke overdaad, waarmede er voor alle gemakken was gezorgd. “Een brief, kind! een brief?” de man, die het vroeg, werd door de halve wereld benijd; de zomerzon scheen zoo vrolijk in het liefelijk landschap, dat zich van zijne legerstede voor hem uitbreidde; zijn eenig kind - och, u mag ik het wel zeggen -

had hem nooit een traan gekost, - “een brief! een brief!” het uitblijven van dezen verbitterde zijn sterfuur, “een brief!” het was zijn laatste woorde.’

‘Al vergat Thoossens u, God zou u niet vergeten, lief kind!’ sprak de oude vrouw bewogen.

‘Vader vreesde, dat mijn vermogen mij aan allerlei aanzoeken zou blootstellen; dat ik, onervarene, misschien eene dwaze keuze zou doen. In het eerste bedroog hij zich niet; er waren die mij van liefde spraken, eer ik het rouwkleed had afgelegd!’

‘Gij beschouwdet u aan Thoossens verloofd?’

‘Ik was een jaar ouder geworden - ik wist niet, of ik hem wel liefhad - ik verbeidde...’

‘Eene aanlciding om hem te bedanken?’ vroeg de douairière zacht glimlagchende.

‘U weet wie mijne drie voogden waren: - Mijnheer Hudde, - de Generaal van den Helm - en de man van zaken, Mijnheer Vervoort; - op eene der vele conferentiën van deze, waar mijn gevoelen werd gevraagd over dingen, van welke ik geen zier wist, deelde Vervoort, *tout comme si rien n'était*, aan den Generaal het nieuws mede, dat Thoossens met een mooi Creooltje getrouwd was. “Onmogelijk,” beweerde deze; “de dienst -” maar Mijnheer Hudde had gezien dat ik verbleekte; hij bragt een regtstkwestie op het tapijt, over eene hypotheek, geloof ik, - genoeg, hij leidde het gesprek af, - hij gunde mij den tijd mij te herstellen. Eenige oogenblikken later - ik had maar om madera voor de Heeren gescheld, en om een glas water voor mij - een omzien, en ik sprak meê over de hypotheek; ik beloofde aan Vervoort doperwten en snijboonen uit de kast, voor den verjaardag zijner vrouw; ik sloeg den Generaal een toertje te paard voor; - zou gekrenkte trots, zou fierheid alleen daartoe in staat zijn geweest? Ik had Thoossens nooit lief gehad.’

‘Nooit!’ klonk het haar na.

‘Hij heeft er niet minder mijn leven door vergald; - de tijd is voorbij, waarin het verkeer op het land mij niet maar vernoegde, waarin ik gelukkig was met mijne boomen en mijne bloemen; - waarin ik wat meer zie dan u, - met de beproefden en behoeftigen van het dorp, - waarvoor u beter moeder zou zijn dan ik, - ik vrees soms....’

Amelie bloosde.

‘Lief te hebben?’ vroeg de douairière, ‘waarom zoudt gij het u schamen, kind! het is de bestemming der vrouw, lief te hebben, tot zelfverloochenens toe. Niet dat het laatste ooit van mij gevergd is geworden, Amelie! - de laster kome allerminst over mijne lippen, hier, waar ik dagelijks de gedachtenis aan al wat ik verloor vernieuw, en dagelijks dankbaarder

gestemd worde voor het geluk, dat mijn deel is geweest; - maar als Aelbrecht offers geëischt had, het zou genot zijn geweest hem die te brengen. De eerste jaren van onzen echt; wij sleten die buiten in betrekkelijke behoefte; de trouw van zijn geslacht aan het Huis van Oranje wankelde nooit;' - er was liefde in den blik, waarmeê de grijze vrouw naar de beeldtenis van Willem III opstaarde; - al had ze mijn leven lang moeten duren, ik zou er niet, als gij, mijne jeugd in verlaten overvloed voor hebben willen slijten, ik zou er met geen ander vorstelijke weelde voor hebben gedeeld. Och, Huygens, de lievelingsdichter van mijn Aelbrecht, - Huygens heeft gelijk, als hij zingt, dat er tot echtgeluk niets anders vereischt wordt dan

> "gesonde leden
> Daer in een heldre ziel, gelyck een blinckent swaerd,
> In een fluweelen schee,"'

'Eene heldre ziel,' zeî Amelie der douairière na.

'Eene ziel, die gelooft, dat de knoop voor langer dan dit leven gelegd wordt, kind!' sprak de matrone, 'een godvruchtig gemoed, - ook het huwelijk, ook de ouderweelde heeft hare beproevingen, en wee hem of haar, die bij de scheiding slechts in het graf blijft staren, die er niet uit op durft zien. Hoe heugt mij de ure nog, waarin ik met Aelbrecht hier in diepen rouw nederzat; hij had onzen laatst overgebleven lieveling ter groeve gebragt, onzen Willem, die de hoopvolle erfgenaam van zijn beroemden naam scheen te zullen zijn. Daar brak hij de stilte af, daar zuchtte hij, opziende als ik nu doe, daar sprak hij:' - en weder wendde haar blik zich naar de schilderij, naar de gedachtenissen van den slag bij Senef en den slag aan de Boyne, waarin Aelbrecht's vaderen vermaard waren geworden,

> 'Maer sien wy niet verdwijnen
> Al wat de wereld draeght? en kroonen en gebied
> En sulcke schaduwen, vergaen s'in 't ende niet?'

Maar, 'heb dank!' was zijn wederwoord, toen ik hem op het weêrzien gewezen had! Amelie! gij gelooft! - onwaardig lief hebben, dat kunt ge niet, - het overige is in Gods hand, en wat dit zij, lief of leed, gedenk er der kinderlooze weeûw bij:

> 'God volgen doet seer suer gedyen tot seer soet!'

Amelie omhelsde hare moederlijke vriendin.

Maar er werd aan de deur der bibliotheek getikt, maar de knecht des huizes kwam binnen.

‘Mijnheer van West is in de zijkamer, - hij vraagt of Jufvrouw van Braams geen belet heeft?’

Wij mogen voor ditmaal zoo min ruimte voor hun onderhoud vergen, als voor de verontschuldiging, die ons op het harte ligt, zoo vrij met Longfellow, zoo vrij met de hexameters, waarin hij zijne Evaugeline schreef, te hebben omgesprongen. Vreemd als die vorm het engelsch blijven zal, is de proeve te opmerkenswaardig, om haar den liefhebbers niet aan te bevelen; er schuilen tal van regels in het stuk, die het te bejammeren zou zijn dat niet waren geschreven, - immers, wanneer men, zonder zoo verre te gaan als Bilderdijk, die van verzen sprak meer waard dan koningrijken, het er met den armen Keats voor houdt, dat:

> A thing of beauty is a joy for ever!

Bibliographisch Album.

J. van Vondel uit zijne kleine gedichten geschetst. Verhandeling door J. den Beer Poortugael, Lid van de Maatschappij van Letterkunde te Leiden, Ridder van de Militaire Willems-orde, enz.

‘Vreemde copulatie van titels,’ roept ge misschien. Maar hebt ge in de laatste halve-eeuw niet geleerd, dat ge bij 't lezen van ‘Ridder der Militaire Willems-orde,’ u juist geen zwaar gebaarde behoeft voor te stellen, een reus in physique kracht, een reus in moed, die een batterij vernagelt op kommando, en van literatuur zoo weinig af weet als uw kleerenmaker-kiezer, die de ‘Handwijzer’ spelt, om er de kandidaten van het ‘Geloovig Nederland’ - en dus ook de zijne - uit te leeren kennen?

En bovendien, al bleeft ge uw oude noties getrouw, zou het toch wel uwe verwondering over het koppelen dier beide titels wettigen?

Hoe het echter zij, alles als bestaande, als geldend beschouwende, wat eerstgemelde titel belooft en waartoe hij - brallend als hij is - verpligt, ik voor mij beweer dat hij zeer wel bestaanbaar is met den tweeden, óók aangemerkt als werkelijk te zijn wat hij schijnt.

Een krijgsman, ten minste in ons landje, lijkt wel een beetje ‘een overbodig meubel in de oekonomie van het dagelijksch leven;’ en de meester van de taal - de letterkundige; het eerste en het tweede zijn geen sijnonyma - is thans kostbaar en gezocht als Japansch porselein. ‘Geen wonder dan ook,’ fluistert ge mij toe, ‘dat de degen stomp wordt, dat hij verroest in de scheè en de rechterarm wat verstijft, en beter de *parapluie* draagt dan het rapier.’

Boosaardige aanmerking, en helaas, niet geheel onwaar! Toch behoef ik, tot de mannelijke jaren geklommen, niet al de reminiscentia mijner jeugd te dooden; toch behoef ik de blinkende epaulet en de roode biezen, die ik altijd zoo fraai vond, niet te minachten; want er zijn dapperen, der bewondering van het vaderland waardig, die de pen hanteren als een stift, om er de daden der vaderen meê te vereeuwigen, en, zoo het moet, den degen zouden zwaaijen tot op den laatsten dijk van Holland.

Of de Schrijver van deze Verhandeling tot de iaatste cathegorie behoort?

Dat hij zijn pen dienstbaar poogt te maken aan de eer en de letterkunde

zijns vaderlands, - het hier gegevene doet het blijken. Of hij echter op déze wijze, en met zijne vormen, zijn doel bereiken zal, ik betwijfel het zeer.

Het algemeene doel zijner Verhandeling is, Vondels kleinere gedichten meer bekend te maken; zijn bijzonder, om zijn werk ‘eenigermate de grootere en pracht-uitgave van Vondels werken, door onzen beroemden Legende-dichter (waarom dat qualificatif?) Meester J. van Lennep ontworpen, mogelijk bevorderlijk te zijn en als het ware ten *lootsmannetje* te strekken.’

‘Beklagelijk is het, “zegt de letterkundige,” dat veelal de hoofdprodukten van vroegere en latere dichters hunne kleinere werken als overschaduwen, waardoor deze laatste, immers bij het algemeen, minder bekend en beroemd werden. Wie kent onder anderen de kleinere juweelen van het helderste water, ons door Helmers gesshonken?’ Ze worden immers dof geschitterd door den grooten diamant: de Hollandsche Natie?

Welken weg kiest de verhandelaar, om die kleinere gedichten van Vondel bekend te maken? Hij kiest den meest gewone: drukt ze, of schrijft ze over en leest ze voor in een *letterkundige* vergadering.

Is er aesthetische kritiek bij gevoegd? Worden de schoonheden aangewezen, de redenen waarom ze schoon zijn, aangetoond? We hadden toch zoozeer het regt dit te vorderen, dat we *a priori* door de zaak-zelve, - de opneming van dit, de weglating van dat vers, - op de gedachten van kritiek werden gebragt. Verre vandaar, zegt de nederige letterkundige, ik vermeet mij niet een oordeel uit te spreken over Vondels werken; ik wil niet lijken op dien vitter Witsen Gysbeek, die den ‘Gijsbrecht van Amstel’ niet wilde erkennen als een dramatisch meesterstuk.

Ridder Verhandelaar! het is goed dat ik gedekt ben met het schild der anonymiteit; ik zou anders, uit vreeze voor uw degenspits, niet durven bekennen, dat ik het met den vitter Witsen Gijsbeek eens ben.

Waar de schrijver echter soms de door hem zelven getrokken grenzen overschrijdt en oordeelen *durft*, blijkt zijn blik zoo onkritisch, zoo weinig omvattend om door te kunnen dringen tot het *wezen* der schoonheid, dat we hem ten laatste (voor 't minst zoo we onder zijn gehoor waren geweest) nog dankbaar zijn, dat hij niet naar iets beters, iets hoogers gestreefd heeft.

De dwaasheid van den Schrijver, die dit boekske aan de drukpers en aan de kritiek overgaf, doet hem het harde vonnis, over zijn werk uitgesproken, verdienen.

Aan den wel edel geboren heer A.J. de Bull, lid der commissie, door den koning benoemd, ter beraming en opgave der middelen tot herstel van het nationaal tooneel.

Wel Edel Geboren Heer!

Z.M. heeft eenige letterkundigen den eervollen last opgedragen H.D. rapport uit te brengen over middelen tot herstel van het nationaal tooneel. Dat rapport door u, lid van de Commissie, gesteld, zoo ik meen, zag dezer dagen het licht en verdient ernstige overweging der, helaas! te weinigen, die het Vaderland in deszelfs kunst, taal en letterkunde liefhebben.

De taak der Commissie was voorwaar niet ligt, en ik vraag mijzelven, of niet met de toepassing van het voorgestelde de bezwaren zullen komen.

Het Nederlandsche volk houdt men niet voor bepaald dramatisch; ware het zulks, er zou geene bescherming, geen herstel van het tooneel noodzakelijk zijn, want met het volksbestaan zelf zou het zich innig vereenigd hebben en veilig zou het bloeijen in de gunst der natie. De Hollander bezoekt den schouwburg schaars, stelt er niet veel belang in; wat vertoond wordt zijn dan ook meest jammerlijke vertalingen en, is men billijk, dan zal men toestemmen, dat onze eigenlijk gezegde nationale voorraad beperkt is en het aantal der inderdaad *goede* stukken - het zij met bescheidenheid aangemerkt - nog beperkter. Nogtans, afgezien van wat de toekomst mag beloven, bezitten wij wel zóó veel *goeds* en nationaals in het dramatische *genre*, dat het der moeite waard is dien ten gevalle eene poging aan te wenden ter opbeuring van het tooneel uit den staat van verval, waarin het gezonken ligt; - en worden aan den anderen kant onze schouwburgen door zóó veel *slechts* uit den vreemde ingenomen, dat het tevens der moeite waard is een muur tegen al die grove kunst op te rigten, aan wier ijverige opvoering onze zedelijkheid, ons Hollandsch bestaan, onze moedertaal en onze goede smaak om strijd worden prijsgegeven.

Na van *goede stukken* gewaagd te hebben, spreekt het rapport van *goede akteurs*, en ik ben het met mijzelven niet eens, of deze misschien niet den voorrang hadden gevorderd. Hoe toch zal men de *goede stukken*, zonder *goede akteurs*, behoorlijk wedergeven, terwijl een *goed akteur* in een *slecht stuk* vaak uitblinkt, ja, zijn talent er eene waarde aan weet te hechten, welke het inderdaad ver is van te bezitten. *Goede akteurs*! hier zit de zware knoop, schuilt het groote vraagstuk. Hoe zal de Commissie het oplossen? Enkel door nieuwelingen *goede stukken* te laten spelen vormt men geene tooneelspelers. De opleiding des tooneelspelers - de Commissie weet het - is eene geheel bijzondere, eigenaardige. Daarom ook noemt het rapport zeer juist onder de eerste middelen van herstel: eene *opleidingschool*, een *conservatoire*. De vruchten van hetzelve zijn natuurlijk eerst later te plukken, zoodat de tegenwoordige en voorloopige bemoeijingen van meer letterkundigen, afwerenden aard zullen zijn. Behoedzaam afbreken van het tooneel, gelijk het thans bestaat, met behoud van het behoudbare, zoo veel of weinig het zijn moge, - gelijktijdig opbouwen van een nieuw, hetwelk na de sloping van het tegenwoordige onder dak zij, - daarop komt het aan.

Gaarne had ik uit het rapport iets meer omtrent het plan en de grondslagen vau die *opleidingschool* vernomen en langs welken weg de Commissie verzekering heeft eene voldoende uitkomst te gemoet te gaan. Wie zullen in die opleidingschool opleiders wezen? Tooneelspelers? Vooral niet! In andere landen leeft de groote tooneelspeler in de overlevering voort; bij ons - het rapport is het daaromtrent met mij eens - is zij verloren, en aanschouwen wij slechts bleeke overdrukken van het spel van Fransche kunstenaars, hier toevallig vroeger of later gastrollen vervuld hebbende, in enkele stukken, welke de directie zich haastte te doen overzetten, waardoor ook al eene voordragt ontstaan is, welke aan den ouden, trouwen Hollandschen tongval zou doen twijfelen. Er dient derhalve gezorgd, dat de heerschende speeltrant geene overlevering worde, of alles is verloren. Werd mijne meening gevorderd, ik zou de vraag opperen, of hier niet met edele opoffering van tijd het individu belangeloos op den voorgrond moet treden, of het talent hier op zijn Hollandsch niet een bodem moet scheppen, waar geen bodem is. Zonder geestdrift - ik weet het - geschiedt zulks niet, wordt niets, dat leeft en voorwaarden van leven bevat, tot stand gebragt, in stand gehouden, maar ik heb reden van de onderstelling uit te gaan, dat zij de Commissie bezielt. Ieder, die zich bewust is het op zekere hoogte in de uiterlijke welsprekendheid gebragt te hebben, beginne met christelijke ontferming en zelfverloochening zich het kind, dat aanleg heeft, aan te trekken en voor zijne gansche opleiding aansprakelijk te stellen. De letterkunde vat de zaak des tooneels op; door het tooneel zelf kan het tooneel onmogelijk gered worden; de letterkunde neme bij gevolg de lastige taak in haren geheelen omvang op hare schouders, tot zoo lang eene kern van tooneelspelers is daargesteld, die op hare beurt ten kweekschool strekke aan de volgende geslachten. Gij noemt met mij wie het zij aanbevolen. Het geld, voor de onderneming onontbeerlijk, pleegt gemakkelijk zaam te stroomen, waar het er er op aankomt de handen in een te slaan ter bevordering en handhaving des vaderlandschen, niet alleen staatkundigen, maar ook letterkundigen roems, der dramatische-, der tooneelspeelkunst.

Hoe schoon laat zich de daarstelling eener inrigting, gelijk mij al schrijvende meer en meer helder doorschemert in den geest, met het christelijke beginsel eener algemeene menschenlicfde vereenigen, hetwelk in onze dagen, ofschoon van haat en scheuring om Christus wil, zoo hartverheffend veld wint! Hoe de *geschikte sujetten* gevonden? vraagt men. De letterkundige, de dichter, tevens menschenvriend in de naauwere beteekenis geworden, bezoeke, in overeenstemming met den Direkteur, bepaald met de belangrijke en hoogst moeijelijke zorg, het opsporen van geschikte sujetten, belast, de lagere volksscholen, de weeshuizen, de gestichten van weldadigheid, de gevangenissen voor jeugdige misdadigers, de krochten, waar de arme honger en kou lijdt, en wekke de uitgelezenen ten kunstleven, en doe hen deel nemen aan den overvloedigen disch der kennis, met zoo voedzame spijzen beladen. Gij glimlacht mogelijk, doch zonder persoonlijke moeite, zonder zelfverloochening, opofferingen, geestdrift, komt men er niet.

Niet het minst overkomelijke bezwaar doet zich op, wanneer de gedachte zich tot de onverschilligheid, ja, ik mag vrij zeggen den afkeer wendt, dien een groot deel onzer hoogste standen voor alles, wat Hollandsche taal en Hollandsche letteren betreft, aan den dag legt.

> 't Volk, dat zijn taal versmaadt, is rijp voor slavernij!

zingt S.J. van den Bergh teregt, en Nederland levert bij uitzondering het eenige schouwspel van een volk, welks aristocratie zich de moedertaal ter schande stelt en de volmaaktste onkunde verraadt omtrent de schriften der bekendste landgenooten. Wanneer de eersten des rijks zich in weten en

handelen door lager geplaatsten zien voorbijgestreefd, die daardoor allengs eene vrij wat billijker aristocratie worden; wanneer van lieverlede de oude huizen uit eigene beweging vervallen en de vlag van hun toren laten halen, kan het niet anders, of de ziel van hem, in wien het vaderlandsch gevoel niet is uitgebluscht, bekruipen gewaarwordingen van spijt en moedeloosheid, en de hoogte metende, waaruit de aanzienlijksten op alles, wat naar hun vaderland riekt, neerzien; vraagt ze zich angstig en bekommerd af, welke smet dan toch wel op Holland kleven mag, dat de edelsten des lands onkundig zijn van wat alle natiën huldigen, van den roem der beschavende letteren, den hoogen dichterroem, waar het karakter des landzaats in spreekt en zich afspiegelt, en het palladium des volksbestaans, de taal, welke iedere zinkende stam als een heilig altaar omvat, versmaden en te gemeen achten voor hunne lippen.

Ik ontveins mijzelven niet, dat, gelijk het rapport aanmerkt, het *vulgaire*, de afwezigheid van het bestanddeel, dat *tact* en *distinctie* pleegt genoemd te worden, in de opvoering van tooneelarbeid eene billijke verontschuldiging zou kunnen wezen, indien niet de onverschilligheid verder ging dan het tooneel, indien het ongelukkig niet tot de beginselen eener hooge opvoeding behoorde zich onkundig te houden - zoo al niet werkelijk te wezen en er voor uit te komen - van het belangrijkste dat er omgaat en voorvalt op het gebied van nationale kunst. Niet alleen dwaas en laf, maar tevens uiterst berispelijk en jammer, want aan het hoofd ook van kunst en wetenschap behooren zich de aanzienljksten te scharen; zij behooren den tooneeldichter, den tooneelspeler aan te moedigen, voor te gaan, beiden tot voorbeeld te strekken, van hen de kunstenaars fijne manieren, bevallige houding, aangename stembuiging, goeden toon af te zien en af te luisteren. Weigeren de voornaamsten met geweld langer Hollanders te wezen, volharden zij in hunne gebrekkige vermomming, liever dan door te gaan waarvoor de Schepper hen in de wieg legde, welaan dan! zij mogen het spoor volgen des Engelschen adels, gezind - maar dan ook ten volle berekend, dat is: door eene voortreffelijke en vrijzinnige opvoeding ontwikkeld - zich bij alle grootsche ondernemingen vooraan te stellen en den roem des lands, in welk vak het zij, ten nutte des algemeens krachtig uit te breiden en te doen gelden. Op deze wijze zullen zij, in hunne eigene netten gevangen, door zucht tot nabootsing waardiglijk de plaats beslaan, welke hun toekomt en hun door niemand minder dan door mij wordt betwist.

Maar hoe in dien deerniswaardigen geest van het oogenblik verandering gebragt, hoe de hooge standen naar den schouwburg, den Hollandschen namelijk, gedwongen? Ik verbeeld mij, dat er slechts één middel, maar dan ook een afdoend, zijn zou: de mode door de mode te bestrijden. Het Hollandsch worde fatsoenlijk geoordeeld, gelijk thans het Fransch en het Engelsch. Doch de uitvoering van dat middel ligt in de hand van slechts een enkel man: van den koning. Geen individu, geene associatie vermag hier het minste; van hem slechts, wiens blik de grooten volgen, kome de nationale impulsie; Z.M. stelle zich aan het hoofd eener algemeen Hollandsche letterkundige beweging! Sommigen klagen, dat eene Grondwet des Konings voorregten fnuikt en zijn gezag de vleugels kort; wanneer de vorst echter, gelijk Willem III er zich toe geroepen blijkt te gevoelen, een zegenenden scepter uitstrekt over de kunsten des vredes, over landbouw en letteren, is de troon nog niet tot een ondergeschikten zetel vernederd en omstraalt haar een edele glans.

Ik vici mij door dezen brief in den geest van het rapport te hebben gehandeld, en heb de eer mij met hoogachting te teekenen,

UwEd. Geb. Dw. Dienaar,

J. KNEPPELHOUT.

De Grieksche Schouwburg.

Iets nieuws te geven is niet het doel dezer regelen. Ook ware dit ondoenlijk zonder opzettelijke, langdurige studie der monumenten, zonder eene rijke ondervinding der praktijk van het Tooneel. Maar allerwege begint de belangstelling in onze Dramatische Poëzij te ontwaken, begint ons Tooneel de oplettendheid gaande te maken; en moge al veel te wenschen overblijven, een merkbare vooruitgang valt niet te ontkennen.

Door die verhoogde belangstelling in 't geen het Tooneel betreft gevoelde ik mij nog meer dan te voren opgewekt tot het behandelen van een onderwerp, ook buitendien niet van alle belang ontbloot, en terwijl het vast staat, dat de Dramatische Poëzij van de Grieken is uitgegaan, wenschte ik eene populaire voorstelling te geven van hetgeen tot nog toe omtrent den Griekschen Schouwburg bekend is geworden, in de hoop, dat het grootere publiek eer nu dan anders aan dit onderwerp zijne aandacht zal schenken.

Evenwel moest zulk eene voorstelling, dacht mij, niet ongemotiveerd zijn. Die motiven in den tekst op te nemen, zoo als ik gewenscht had, bleek om verschillende redenen minder raadzaam. Zoo dus enkele mijner lezers de gronden der hier ontwikkelde voorstelling wenschen te kennen, moet ik hen op de noten verwijzen; het grooter aantal zal, naar ik vrees, alleen eenig belang stellen in de vergelijking tusschen den Griekschen Schouwburg en den onzen.

Eene heldere voorstelling van onzen Schouwburg, met

achtereenvolgende wijziging in bijzonderheden en proportiën, is wel het beste middel om tot een algemeen denkbeeld van den Griekschen te komen; het ware dan, dat men zeer uitgebreide plaatwerken te hulp kan nemen[1]. Evenwel is het verschil tusschen beiden zeer in het oog loopend. De hedendaagsche toeschouwer treedt in eene betrekkelijk kleine, overdekte, kunstmatig verlichte ruimte, die veel overeenkomst heeft met eenen ontzaggelijk grooten, eironden, naar de lengte doorgesneden koker, dien breede, tot leuningen dienende gordels in een beperkt aantal rangen verdeelen, terwijl ook op het grondvlak, den bak, zitplaatsen voor toeschouwers zijn aangebragt; de platte kant van het eirond wordt ingenomen door de neêrgelaten gordijn, welke slechts door eene smalle tusschenruimte van den bak gescheiden is. Deze tusschenruimte bestaat uit twee smalle, evenwijdig naast elkaar gelegene strooken; de eene, gelijkvloers met den bak, bevat het Orkest en strekt zich regts en links tot aan de rangen uit; de andere, waar de loge van den souffleur en de voetlichten zijn, bevindt zich ter hoogte van het overige tooneel en is daarvan slechts gescheiden, zoolang de gordijn niet is opgehaald.

Terwijl nu de hedendaagsche toeschouwer, door het ophalen der gordijn, eene vrij diepe, maar niet zeer breede ruimte overziet, welke hem perspectivisch de vereischte voorstellingen aanbiedt, werd bij de Grieken eene geheel andere handelwijs gevolgd; ja, zij zouden de onze onbruikbaar hebben geacht, daar zij van de hulpmiddelen der perspectivische schilderkunst verstoken zijn. Het Grieksche tooneel in engeren zin heeft veel overeenkomst met die smalle strook, welke bij ons de neêrgelaten gordijn aan het gezigt openlaat; hare afmetingen, overeenkomstig die van het gansche ontzaggelijke gebouw, waren veel grooter, maar haar vorm bleef dezelfde. Het Grieksche tooneel was dus enkel op één plan, en de acteurs, die slechts in zeer gering aantal daarop voorkwamen, maakten, volgens de treffende uitdrukking van Stuart[2], min of meer het effect van een relief: zij stonden naast elkaar, niet vóór elkaar.

Gelijk hierdoor reeds eenigzins blijkt, zochten de Grieken op hun Tooneel meer een krachtigen, blijvenden, scherp afgebakenden dan een juist in elk opzigt schoonen indruk te weeg te brengen; of liever, in hun oog was zulk een indruk de onmisbare eigenschap van het Schoone. Ik zal

op deze manier van beschouwing met een enkel woord moeten terugkomen bij het bespreken van de maskers, van het aantal der acteurs en het gebruik der ingangen tot het tooneel; thans zij het genoeg te zeggen, dat zij drie in getal waren: namelijk die, welke toegang verleenden tot het tooneel in engeren zin[3], de zoo even geschetste smalle strook, en aangebragt waren in eene heining of houten beschot, dat gedecoreerd was en de plaats van het schutdoek verving.

Vóór de pas beschrevene smalle strook, die het tooneel vormde, en ter hoogte van 10 tot 12 voet was opgetrokken[4], bevindt zich in onzen Schouwburg eene andere, die voor het Orkest dient. Ook zij was in het Grieksche Tooneel aanwezig, maar strekte zich ter wederzijde voorbij de zitplaatsen uit en liep ineen met de ruimte van den hedendaagschen bak; zij diende voor het dansen van het Koor, aan welke omstandigheid zij haren naam Orchestra[5] te danken heeft, waarvan ons ‘Orkest’ eene verbastering is. Een deel althans der Orchestra was uitsluitend voor het Koor en bij enkele gelegenheden ook voor de eigenlijke acteurs bestemd; het gevoelen van sommige geleerden, dat een ander deel aan sommige bevoorregte toeschouwers zou hebben open gestaan, steunt voor den tijd der drie groote Tragici althans op geene afdoende gronden, schoon ook het tegendeel niet regtstreeks bewezen kan worden.

In het midden der Orchestra stond de Thymele[6], aanvankelijk, naar het schijnt, het altaar van den God Dionysos of Bakchos, uit wiens feesten de Tragoedie zich ontwikkeld had. Toen tijdens den grootsten bloei van het Treurspel het Koor bijzaak was geworden, en Aeschylos, gelijk Aristoteles[7] zegt, aan de zamenspraak den eersten rang had gegeven, werd de Thymele verschillend gedecoreerd, b.v. als Agamemnons grafheuvel in 't begin der Offerplengsters van Aeschylos, als heuvel in zijne Smeekelingen, welligt als tempel in de Andromache van Euripides. De Thymele lag niet juist in het midden der Orchestra, maar wel juist in het snijpunt van twee wegen, die regts en links van de zitplaatsen toegang van buiten tot de Orchestra verleenden; van daar ziet het Koor, omstreeks de Thymele geschaard, al dezulken het eerst, die door deze ingangen het tooneel betreden[8].

In onze Schouwburgen, waar de rangen loodregt boven elkander geplaatst zijn, zou reeds dit verhinderen, den bak

als tooneel te gebruiken, daar wij dan, gelijk zelfs nu met den laatsten rang het geval is, de acteurs op het hoofd zouden zien. Maar bij den Griekschen Schouwburg bestond die moeilijkheid niet, omdat reeds andere redenen eenen geheel verschillenden bouwtrant eischten. In stede van weinige loodregt boven elkaar gelegene rangen hadden de Grieken vele schuins oploopende rijen van zitplaatsen, maar amphitheatersgewijs[9], behalve dat zij zich niet in eenen halfkring, maar in een grooter segment ter wederszijden van de Orchestra uitstrekten. De Grieksche Schouwburgen hadden dus nog meer plaats noodig dan zij volgens onzen bouwtrant zouden geëischt hebben; maar zelfs in dat geval zouden zij ontzaggelijk geweest zijn, daar zij soms voor 30,000 toeschouwers moesten dienen. Volgens de Grieksche constructie werden zij nu naar boven toe al breeder en breeder, zoodat het ondoenlijk scheen ze te overdekken: zulks geschiedde alleen met het Odeon of Concertzaal, dat overigens bijna evenzoo, maar op kleinere schaal, werd ingerigt, en wel om redenen aan de Akustiek ontleend. Alleen in den weelderigen Keizertijd overdekten de Romeinen ze met ontzaggelijke velaria of zeildoeken, gelijk zelfs hunne nog grootere amphitheatra.

Het laat zich ligt begrijpen, dat zoodanige inrigting stevige fundamenten voor de zitplaatsen vordert, en wat meer is, een krachtig steunpunt voor de hoogere rijen. De Grieken, wier steden bijna allen in de nabijheid van bergen gebouwd waren, bezigden daartoe heuvels, waarin de zitplaatsen werden uitgehouwen, gelijk b.v. te Athene de zuidelijke helling van de rots, waarop de Burg of Akropolis stond. Te Chaeronea en op vele andere plaatsen, waar de rots niet groot genoeg was, had men een gedeelte der zitplaatsen door het ophoogen van de rots met metselwerk geschraagd; bestond de heuvel alleen uit aarde, dan werden er marmeren zitplaatsen op aangebragt. De eenige tot nog toe bekende Schouwburgen in eene volstrekte vlakte zijn die te Arabi Hissar (het oude Alabanda in Phrygië), te Mantinea en te Megalopolis; hier had men te dien einde eenen kunstmatigen heuvel aangebragt, kunstmatig, zoo als het gansche bestaan dezer schepping van Epaminondas[11].

De geheele voor de toeschouwers bestemde ruimte noemden de Grieken de Holte[12]; zij werd in twee of meer strooken verdeeld door breede evenwijdige gangen[13], en deze

door trappen in wigvormige stukken, die ook onder den naam van wiggen[14] bekend zijn: in de hoogere strooken werden de wiggen bovendien nog doorsneden door andere, tusschen de eersten gelegene trappen, welke niet naar beneden doorliepen. Waarschijnlijk hadden de verschillende ‘wiggen’ eene afzonderlijke bestemming[15]; zeker is dat ze als rangen dienden, en dat de toeschouwers merken ontvingen, waarop uitgedrukt was, in welke ‘wig’ zij zouden zitten[16]. De bovenste plaatsen werden voor de minsten gehouden, zoo als te verwachten was; de veertien rijen voor de Romeinsche ridders, welke hun de volkstribuun L. Roscius Otho als eereplaats toewees[17], waren de eerste veertien in elke ‘wig’; de Senatoren zaten in de Orchestra.

In acht gehouden het boven gezegde, weten wij thans, dat de Grieksche Schouwburg, in tegenstelling van den onzen, bestaat uit eene ontzaggelijk groote, niet overdekte, natuurlijk verlichte[18] ruimte, die zich amphitheatersgewijs rondom de kringvormige Orchestra uitstrekt, welke voor het Koor is ingerigt en in de Thymele haar (schoon niet mathematisch) middelpunt heeft; achter de Orchestra verheft zich het eigenlijk tooneel, naast hetwelk men van buiten in de Orchestra kan komen; het tooneel is zeer breed, breeder dan de ruimte die door de toeschouwers kan worden gezien, en zeer ondiep; het wordt beperkt door een beschot, waarin drie deuren zijn aangebragt.

Bij het nader doorloopen van den Schouwburg komen het eerst deze deuren en haar gebruik in aanmerking[19]. Zij waren eigenlijk vijf in getal; drie werden door de toeschouwers gezien; zij hadden eene bepaalde beteekenis, van wie wij thans alleen weten, dat de middelste deur tot de woning van den hoofdpersoon leidde; omtrent de beide anderen is niets zekers te bepalen[20]. Regts en links van deze drie waren nog twee andere deuren in dat gedeelte der strook, hetwelk voor de toeschouwers onzigtbaar was; of zij in het beschot zelf, of, gelijk onze coulissen, van ter zijde waren aangebragt, is niet uitgemaakt. Deze beide deuren werden gebezigd om het Tooneel te doen veranderen; zulks gesschiedde door middel van twee Periakten[21], groote, driehoekige prismas, van dezelfde hoogte als het beschot: waarschijnlijk waren die Periakten juist op de grens van het bedekte en het zigtbare gedeelte des tooneels, dat dus begrensd werd door het beschot en de Periakten, welke met dit beschot

eenen stompen hock vormden en de plaats van onze coulissen innamen.

Ik zeide: om het Tooneel te doen veranderen. Immers de Fransche dichters mogen uit Aristoteles[22] hebben opgemaakt, dat er eenheid van plaats bestond, maar uit de Grieksche Tooneeldichters zelven blijkt het tegendeel. De Eumeniden van Aeschylos zijn wel het duidelijkste, maar niet het eenige voorbeeld, dat het Tooneel veranderd werd; ook in den Aiax, den Koning Oedipus, de Trachiniae van Sophokles is zulks mogelijk of waarschijnlijk, gelijk bij Aristophanes in de Acharnensen, de Ridders, den Vrede en de Kikkers. Voor de eenheid van plaats wordt niet eens autoriteit opgegeven, terwijl de eenheid van tijd elk oogenblik wordt overtreden, en slechts de eenheid van handeling noodzakelijk is; deze echter is de hoeksteen van het Treurspel[23].

Gelijk de Grieksche toeschouwer door middel dier ingangen reeds terstond eenigermate voorbereid was op de binnentredende personen en den aard van het tooneel, dat geene affiche hem aanduidde, evenzeer had ieder der acteurs eene veel scherper begrensde, schoon meer uitgebreide rol, dan bij ons het geval is. Om finantiele redenen hadden de Grieken nooit meer dan drie acteurs[24], die allengs, de eerste door Thespis, de tweede door Aeschylos, de derde door Sophokles zijn ingevoerd; Aeschylos gebruikte in zijne laatste stukken ook drie acteurs, en vrouwenrollen werden door verkleede manspersonen gespeeld[25]. De rollen, zonder onderscheid, verdeelde men in die van den eersten, tweeden en derden acteur[26]; de beide laatsten speelden meerdere rollen in hetzelfde stuk, dikwerf ook de eerste, b.v. in den Agamemnon van Aeschylos, de Antigone van Sophokles, de Andromache van Euripides. Dit was een nadeel tegenover ons Tooneel; echter vermeed men daardoor grootendeels het slecht ondersteunen van goede acteurs, dat bij ons zoo hinderlijk kan wezen. Er waren dus nooit meer dan drie eigenlijke acteurs op het tooneel, en het Koor beneden in de Orchestra (den bak); vandaar dat de Grieksche toeschouwer het tooneel beter overzien, het stuk beter volgen en eerder onthouden kon, dan bij ons.

Nog om eene andere reden was het waarnemen van vele rollen door denzelfden acteur niet zoo hinderlijk als men in het eerst zou denken, om het dragen van maskers. Diegenen, welke de maskers als eene nog veel ergere onnatuur-

lijkheid uitkrijten of allerlei schijngronden voor hun gebruik verzinnen, mogen het antwoord zoeken op de eenvoudige vraag, hoe men aan 30,000 toeschouwers het fijne spel der gebaren kon zigtbaar maken, over wiens gemis zij klagen[27]. Zulk eene menigte menschen had wel het meest aan maskers, op welke enkele hoofdtrekken der karakters sterk uitkwamen; daarbij kon men de acteurs nu en dan van masker doen veranderen, gelijk de Koning Oedipus bij Sophokles van masker verandert, en terug komt met een, 't welk aanduidt, dat hij zich de oogen heeft uitgestoken[28].

Bij nadere bijzonderheden omtrent costuum en machinerie stil te staan, laat mijn bestek niet toe; ook zou ik hier slecht vergelijkingen met het hedendaagsche Tooneel weten te maken. Alleen dit verdient opmerking, dat de Grieken zelven het overdreven deftige costuum van den tragischen acteur allerbelagchelijkst vonden. Lucianus, de spotter, bleef hier niet achterlijk; hij zegt[29]: ‘een akelig en schrikwekkend figuur is zulk een mensch, die tot een onnatuurlijke lengte is gefatsoeneerd, steltloopende op hooge schoenen, met een masker, dat boven zijn hoofd reikt en een grooten gaper, alsof hij 't Publiek wilde opeten: ik spreek niet eens van die borststukken en buikstukken; daarmede heeft hij zich eene vreemde en kunstmatige dikte aangepast, omdat hij het onnatuurlijke van zijne lengte zou verraden als hij te dun was; daar zit hij dan binnen in te schreeuwen.’ De goede lieden van Hispalis (het tegenwoordige Sevilla) waren ook met zulke monsters niet gediend; immers Philostratos verhaalt, bij gelegenheid dat een tragisch acteur te Hispalis op het tooneel kwam: ‘zij waren bang voor hem reeds zoolang hij stil op het tooneel was, omdat hij zwaar stapte en zoo groot een gaper had, en op zoo hooge schoenen liep en zulke toovenaarskleêren aanhad; daarom waren ze niet zonder vrees voor die vertooning; maar toen hij al gapende zijne stem verhief en begon te spreken, toen sloegen de meesten op de vlugt, als waren ze door een daemon b.....’ Welstaanshalve voor Philostratos, die zestien honderd jaar dood is, schrijf ik het laatste woord niet voluit.

Zoo het tragische costuum al belagchelijk was, nog veel meer was dit het komische, dat opzettelijk er voor was ingerigt. Belagchelijke maskers zijn in vrij grooten getale in afbeeldingen tot ons gekomen: wat zullen eerst die men-

schen geweest zijn, die Aristophanes althans gedeeltelijk als kolossale Vogels, Wespen, Kikkers, ja als Wolken had toegetakeld; zijn valsche Artabas, die als één groot oog opkwam; de bijzit van Kratinos, die verleidelijke Flesch, die hem zijne echtgenoot de Poëzij ontrouw maakte, en diens koor uit louter honderdoogige Argussen zaamgesteld; de steden, die het koor van Eupolis vormden, en wie weet hoevelen nog bovendien.

Van het tooneel in engeren zin afdalende, komen wij in de Orchestra, eigenlijk de standplaats van het Koor, schoon dikwerf ook de acteurs er speelden, gelijk mij dunkt dat in de meeste stukken van Aeschylos moet worden aangenomen. Het aantal der Choreuten is vier en twintig voor de Komoedie; dat van het Tragische Koor is moeijelijker te bepalen: het schijnt aanvankelijk twaalf geweest te zijn, maar onze berigten hebben betrekking op een Koor van vijftien leden[30]. Het Koor kwam van ter zijde op de Orchestra, meestal ter linkerhand der acteurs, omdat het veelal uit inboorlingen bestond; vandaar dat de derde plaats ter linkerhand de plaats van den eersten Choreut was, omdat het Koor naar de toeschouwers front maakte, wanneer het zich op zijne gewone standplaats bij de Thymele bevond; van hier uit droeg het Koor der Komoedie de Parabasis of uitweiding voor, een deel van het Blijspel, dat met het stuk overigens niets te maken had en diende om Atheensche burgers en Atheensche staatszaken te hekelen, althans zoolang de Oude Komoedie in wezen was, en men straffeloos van iedereen zelfs het ergste kon zeggen.

Het volledige Treurspel heeft geene aesthetische behoefte aan een Koor, ja de goede Euripides had zeer veel moeite om het niet regtstreeks in strijd met zijne Tragoedie te brengen; zijne Koorgezangen staan niet of naauwelijks in betrekking tot zijn stuk. Evenwel hebben sommigen, natuurlijk zonder gevolg, naar de aesthetische reden van het Koor gezocht, of liever, zij hebben zulke min of meer schoonschijnende redenen verzonnen. Het bestaan van het Koor in de Grieksche Tragoedie heeft slechts eene historische, maar alles afdoende reden: Dionysos (Bacchus) werd oorspronkelijk met Koren vereerd; nu mag de aard der vereering in alle opzigten gewijzigd worden, maar de hoofdzaak, de grondvorm, het Koor in één woord, mag niet worden opgeheven.

Om diezelfde reden was dan ook het Koor de hoofdzaak bij het geven der Tragoedie; de Komoedie werd veel minder geacht. De kosten voor het Koor werden bij wijze van corvée[31] beurtelings door ieder der tien Atheensche stammen voor den staat, en wederom voor elken stam beurtelings door een zijner rijkste leden gedragen, deze kleedde en onderhield het Koor, zorgde dat het voor de vertooning werd onderrigt, en nam zelf de leiding op zich; als zoodanig heette hij Koorleider[32]. De archon[33] wees de voorhanden Koren naar willekeur aan de Treurspeldichters toe, die er om vroegen; alsdan werd het Koor onderrigt door eenen Koormeester, dien de Koorleider bij het lot kreeg en zelf betaalde; wat de acteurs betreft, deze onderrigtten de dichters of zelven of door eenen anderen Tragoedie- of Komoediemeester[34], zoo als Aristophanes in zijne eerste stukken deed. Somtijds kozen zij hiertoe, gelijk Aristophanes[35], hunne naaste bloedverwanten, om hen langs dien weg bekend te maken, want de Koorleider en zijn stam werden met den krans beloond, de dichter alleen als Meester, en zoo dit een ander was, ontving deze den prijs en niet de dichter, wiens particuliere verdiensten men dan achtte tot den staat in geenerlei betrekking te staan[36].

Ten slotte moet ik op nog een ander hoofdpunt opmerkzaam maken, waarin het Grieksche en het hedendaagsche Tooneel onderscheiden zijn; de Grieken namelijk, althans de Atheners, speelden slechts viermaal in het jaar, op de verschillende feesten van Bakchos, op de kleine Dionysiën, de Lenaeën, de Anthesteriën en de groote Dionysiën, in onze maanden December, Januarij, Februarij en Maart[37]. Zelfs die weinige keeren werden niet altijd nieuwe stukken toegelaten: op de kleine Dionysiën, die in de dorpen van Attika en in de afzonderlijke wijken van Athene gevierd werden, speelde men alleen oude Treurspelen, op de Lenaeën oude en nieuwe, en op de groote Dionysiën alleen nieuwe; op de Anthesteriën gaf men alleen Komoedies, die bij de Lenaeën als hoofdzaak na de Tragoedies, en bij de kleine en groote Dionysiën vóór deze gespeeld werden[38]. Dat de nieuwe stukken te Athene bij wijze van wedstrijd gespeeld werden, althans op de Lenaeën en de groote Dionysiën, en wel zoo, dat elk blijspeldichter met eene Komoedie, elk treurspeldichter met drie Tragoedies en meestal, zoo niet altijd, met een satyrisch stuk optrad, is algemeen bekend;

waarschijnlijk wedijverden althans op de groote Dionysiën vijf Comici en vijf Tragici[39]. De stukken werden dan binnen eenige weinige dagen afgespeeld, waardoor het geheel wel eenigermate naar den trant onzer hedendaagsche Kermissen overhelde, behalve dat men veel levendiger deel er aan nam. Gesteld zelfs, wat niet waarschijnlijk is, dat op de groote Dionysiën de godsdienstige aard van het feest de uitgelaten vreugde der Atheners binnen zekere perken hield, bij de kleine Dionysiën althans ging het soms wild toe, en dáár moet gebeurd zijn, wat Demosthenes[40] onmeêdoogend en buiten alle decorum aan zijne tegenpartij Aeschines herinnert: ‘jij hebt gedanst, en ik was Koorleider. Jij waart derde acteur, en ik was toeschouwer. Jij werd uitgefloten, en ik heb meêgedaan,’ en elders: ‘diezelfde Oenomaos, dien jij te Kolyttos’ (de gemeene buurt in Athene) ‘zoo slecht gespeeld hebt, toen ge zooveel slaag hebt gehad.’

In bovenstaande regelen heb ik getracht, althans een oppervlakkig denkbeeld te geven van den Griekschen Schouwburg en ter loops ook van het Grieksche Tooneel in ruimeren zin. Het onzekere van vele bijzonderheden, waardoor reeds hier de discussie, schoon tot het allernoodzaaklijkste beperkt, zooveel plaats heeft ingenomen, maakt het mij voor het oogenblik onmogelijk verdere bijzonderheden aan de lezers van dit Tijdschrift mede te deelen, immers wanneer ik die, gelijk bij betwistbare quaesties pligt is, niet zonder de gronden mijner gezegden wil opgeven. Moge hetgeen die mededeeling toeliet niet alle belangstelling onwaardig gekeurd worden.

Leyden, 15 Aug. 1851.

E.J. KIEHL.

Eindnoten:

1 Zie bladz. 394. Eene uitvoerige afbeelding en beschrijving, zoo van de voorstelling, die men zich thans van den Griekschen Schouwburg maakt, als van sommige belangrijke ruïnes, vindt men bij Stuart and Revett, Antiquities of Athens, enz. In IV Voll. fol., London, Priestley and Whale, 1830. Vol. IV. (als supplement bijgevoegd door Donaldson) p. 33 ff., maar zelfs in dit prachtwerk valt terstond in het oog, hoe weinig nog voor dit onderwerp gedaan is. Een ruw denkbeeld, dat echter een goed overzigt verschaft, kan men zich vormen uit de beschrijving en platen in Pompeii (Library of entertaining Knowledge). In II. Voll. 8 min. London, Ch. Knight, 1831. Vol. I. Ch. VIII, Theatres, p. 211-281); het schaadt niet, dat deze laatste afbeeldingen den Romeinschen Schouwburg betreffen, die in bijzonderheden van den Griekschen afwijkt; immers zoo men zich ook van deze rekenschap wil geven, behoeft men eigen studie en uitvoerige afbeeldingen: onder deze verdienen genoemd te worden de volledige, schoon min of meer verouderde bij Hirt, Geschichte der Baukunst bei den Alten. In III Bden, 4°. 17 Bd. mit 8 Tafeln, 1821; II mit 7 T. 1822, III mit 18 T. 1827. Berlin, Reimer. Bd. III. II. Der Theaterbau, S. 79-115.

2 Zie blz. 394. Zoowel tijdsgebrek als de enge grens van mijn tegenwoordig doel, beperkten zeer het getal mijner bronnen. De voornaamste van dezen is Geppert, die altgriechische Bühne, mit sechs (weinig voor mijn tegenwoordig doel beduidende) Tafeln antiker Münzen und Vasengemälde. 8°. Leipzig, T.O. Weigel, 1843. - Otfried Müller, Geschichte der Gr. Literatur, II Bde. 8°. Breslau, J. Max u.C., 1841, geeft in korte trekken eene levendige en aangename voorstelling (II. XXI en XXII, bl. 22-77); uitvoerig en met opgave van bronnen is Bernhardy, Grundriss der Gr. Litteratur, II Theile, 8°. Erster T. 1836, Zweiter T. Geschichte der Gr. Poesie. Halle, E. Anton, 1845. II. § 114, S. 617-671. Bijna volledig staan de plaatsen bij G.C.W. Schneider, das Attische Theaterwesen, mit einer (schlechten) Abbildung, kl. 8°. Weimar, W. Hoffmann, 1835, een goed Collectaneum, 't welk door Geppert en Bernhardy nog niet volledig is verwerkt;

de eerste is vooral daarom van zooveel belang, omdat bij zijn werk schreef kort na de opvoering der Antigone van Sophokles, te Berlijn, op antieke wijze; hij had het oppertoezigt over de toebereidselen, en kent dus de quaestie van hare meest praktische zijde. Regels voor het bouwen van den zoo Griekschen als Romeinschen Schouwburg gaf tijdens Augustus M. Vitruvius Pollio, de Architectura, V. 3, 5, 10 (hier aangebaald naar de uitgave van Tauchnitz, 1836); hij schreef later dan de stichting der meeste nog bestaande monumenten, in wie men dus zijne regels slechts ten deele terug vindt. Eene uitvoerige nomenclatuur, maar niets meer, geeft een geschrift uit de tweede eeuw na onze jaartelling, het 'Ονομαστικόν van Iulius Pollux, IV. XV-XX, 106-155 (Ed. Hemsterhuis, II. d. fol., Amsterdam, Wetstein, 1706); buitendien leveren Grammatici, Lexikographen en Scholiasten op de Scenici eene ruime oogst van verspreide berigten; het meest leert men uit die dichters zelven op die plaatsen, welke als voorbeelden voor deze of gene regel kunnen strekken.

3 Zie blz. 395. *Σκηνή, προσκήνιον, ὀχρίβας* of *λογεῖον*, in den Romeinschen Schouwburg proscenium en pulpitum. Deze woorden uit elkander te houden is uiterst moeijelijk. Geppert geeft als slotsom van een onderzoek over *προσκήνιον* op, dat het tooneel ten tijde der drie groote Tragici (500-400 v. Chr.) alleen uit *σκηνή* en *ὀχρίβαςτ* (= *λογεῖον*?) bestond, bl. 99, 119; dat *προσκήνιον* ten tijde van Menander (343-291 v. Chr.) en de nieuwere Komoedie de gordijn beteekent, die toen in zwang kwam, terwijl nog later *προσκήνιον den voorgrond der σκηνή*, en *λογεῖον* een deel van het *προσκήνιον* zou aanwijzen (bl. 119, 120). Het tweede deel zijner onderstelling schijnt zeer gegrond; Duris van Samos bij Ath. XII. 50, p. 536: (Tauchn. 1834) *γιγνομένων δὲ τῶν Δημητρίων Ἀθήνησιν ἐγράΦετο* (Demetrios Poliorketes, 337-284 v. Chr.) *ἐπὶ τοῦ προσκηνίου ἐπὶ τῆςτ οἰκουένηςτ ὀχούμενοςτ*. Ath. XIII. p. 587: *ἌντιΦάνηςτ δ᾽ ἐν τῷ περὶ ἑταιρῶν προσκήνιον, Φησὶν, ἐπεκαλεῖτο ἡ Νάννιον, ὅτι πρόσωπόν τε ἀστεῖον εἶχε, καὶ ἐχρῆτο χρνσίοιςτ καί ἱματίοιςτ πολυτέλεσι, ἐκδῦσα δὲ ἦν αἰσχροτάτη*, hoewel hieruit verder niets met zekerheid blijkt, dan dat Nannion den bijnaam *προσκήνιον* droeg. Suid. (Ed. Porti, Colon. Allobr. 1619) *προσκήνιον: - τὸ πρὸ τῆςτ σκηνῆςτ παραπέτασμα. ἡ δὲ τύχη, παρελκομένη τὴν πρόΦασιν καθάπερ* [*ἐπὶ*] *προσκήνιον, παρεγύμνωσε τὰςτ ἀληθεῖςτ ἐπινοίαςτ*. Het woord *ἐπί* wordt teregt door Schneider verworpen. Ook het derde punt, dat *προσκήνιον* later de voorgrond was, schijnt zeker: L. Anicius, de overwinnaar van koning Gentius van Illyrië (167 v. Chr.), volgens *Πολύβιος ἐν τῇ τριαχοττῇ* bij Ath. XIV. 4, p. 615: *σκηνὴν κατασκευάσας μεγίστην ἐν τῷ κἰρκῳ, πρώτους εἰσῆγεω αὐλήτας ἅμα πάντας .. τούτους δὲ στήσας ἐπὶ τὸ προσκήνιον, μετὰ τοῦ χοροῦ αὐλεῖν ἐκέλευεν ἅμα πάντας*. Meer zwarigheden ontmoet men bij het eerste punt. Gepperts gevoelen steunt alleen op Isidor. Origg. XVIII. 43: ‘scena autem erat locus infra (?) theatrum in modum domus instructa cum pulpito,’ Suid op *σκηνή: - σκηνή ἐστιν ἡ μέση θύρα τοῦ θεάτρου κτέ.*, en Etym. M. op *σκηνή* (na *στάδιον*): - *ἔστιν ἡ μέση θύρα τοῦ θεάτρου.... καὶ ἵνα σαΦέστερον ε᾽ἴπω* (!) *σκηωὴ ἡ μετὰ τὴν σκηνὴν εὐθύς* (Ed. Sylburg, Commel. 1594); waarmede hij waarschijnlijk meent: ‘het *tooneel* is terstond vóór de *σκηνή*, ‘het *beschot*’; hij zegt *μετά* wijl hij terugtelt. Geppert zegt nergens uitdrukkelijk, wat hij onder *σκηνή* verstaat; hij schijnt echter datgene te bedoelen, wat wij thans in engeren zin tooneel noemen, gelijk het woord ook later steeds bij Vitruvius, V. 3-10 (vgl. Plato, Legg. VII. 817 C), gebruikt werd. De zwarigheid zou verdwijnen, indien cr autoriteiten waren, om met O. Müller (L.G. II. XXII. S. 49) en Donaldson (Stuart, IV. p. 42) aan te nemen, dat *σκηνή* oorspronkelijk het houten beschot achter het tooneel beteekent; dan ware *προσκήνιον*, volgens hen, het tooneel zelf, of liever, volgens Hirt (Gesch. der Bauk. III. II. S. 100) de geheele smalle strook die zich regts en links tot voorbij de zitplaatsen uitstrekte, en *λογεῖον* (*ὀχρίβας*) het deel van hetzelve dat voor de toeschouwers zigtbaar was, het eigenlijke tooneel. Ongelukkig, en dit is de grootste zwarigheid bij het behandelen van dit onderwerp, geeft ieder geleerde veel meer als stellig op dan inderdaad stellig is, en wel in die mate dat ik zeer vrees zelf het tegenwoordige stuk van die fout niet geheel te kunnen bevrijden. De verwarring klimt ten top, wanneer Geppert op zijne voornaamste plaats omtrent het woord *σκηνή* (bl. 98 vlg.), m.i. in tegenspraak met zijn gansch overig gebruik van dit woord, dus spreekt: ‘im Scenengebäude werden uns hauptsächlich vier Theile genannt: 1) Die *Scene* selbst, worunter man im engeren Sinne des Wortes die Hinterwand mit den Periakten verstand, also’ (NB.) ‘denjenigen Ort, welcher durch die Decoration ein wechselndes Ansehn erhielt, und im weiteren auch den *Okribas* oder das Logeion, d.h. der vordere Theil der Scene’ (hier dus reeds in de derde beteekenis in denzelfden volzin) ‘auf den die Schauspieler und Redner hervortraten, wenn sie überall gut gehört und gesehn sein wollten’ (fraaije restrictie) ‘den man denn auch in späterer Zeit das Proskenion zu nennen pflegte.’ Dit ondersteunt hij met de boven aangehaalde plaatsen, en met sommigen van dezelfde gehalte, die hier niets ter zake doen, behalve Tim. Lex. Plato op *ὀχρίβας* (Ed. Ruhnk. II. Leyden, S. en J. Luchtmans 1789): - *πῆγμα τὸ* (I. *πῆγμά τι*) *ἐν τῷ θεάτρῳ τιθέμενον, ἐΦ᾽ οὗ ἵστανται οἱ τὰ δημόσια λέγοντες. Θυμέλη γὰρ οὐδέκω ἦν* (Geppert, die de plaats aanhaalt, laat deze gewigtige, alles weder op losse schroeven zettende woorden weg; mij zou het te ver afleiden ze na te gaan). *Αέγει γοῦν τις*. (?). *Αόγιόν* (I. *λογεῖόν* Schn.) *ἐστι πῆξις ἐστορεσμένη ξύλων, εἶτα ἑξῆς ὀχρίβας δὲ ὀνομάζεται*. De Schol. op Plat. Symp. 324 B. en Phot. Lex. MS. bij Ruhnk. op Tim. t.a.p. verklaren echter *ὀχρίβας* door *λογεῖον*, zoodat dit de latere term schijnt, waarmede ook overeenstemt de dwaling van Philostr. Vit. Ap. Tyan. V. IX, p. 195, VI. XI, p. 245. Vit. Soph. I. IX, 492 (Ed. Olearii, Lips., Thom. Fritsch, 1709 f.) en Hesych. op

ὀκρίβαντας, die den *ὀκρίβας* voor hetzelfde houden als den cothurnus. De plaats bij Timaeos komt hiermede in overeenstemming, zoo wij lezen *εἶτα ἑξῆς ὀκρίβας δὲ λογεῖον ὀνομάζεται* of *ὀ. λ.*, waarvan het eerste verkieslijk schijnt. In één woord, de geheele onzekerheid komt daar van daan, dat de geleerden zich zelven hunne onbekendheid met de oorspronkelijke beteekenis van het woord *σκηνή* hebben ontveinsd; eer deze gevonden is, kan men over *προσκήνιον, ὑποσκήνιον, παρασκήνια* niets stelligs zeggen.

4 Zie blz. 395. Vitruv. V. VII. 2. In de Romeinsche Schouwburgen minder dan 5 voet. Vitr. V. VI. 2.

5 Zie blz. 395. *Ὀρχήστρα van ὀρχεῖσθαι.* De plaatsen vindt men bij Schneider, bl. 78, n. 93, de uitvoerigste is Phot. p. 351. 16, *ὀρχήστρα - ἐκλήθη - τοῦ θεάτρου τὸ κάτω ἡμίκυκλον* (het segment is grooter dan een halve cirkel) *οὗ καὶ οἱ χοροὶ ᾖδουν καί ὠρχοῦντο*, vgl. vooral Vitr. t.a.p. Phot. 352, 21. Bekk. Anecd. a. 270, 21; 286, 16. Van haar gebruik zegt Pollux IV. XIX. 123. *σκηνὴ μὲν ὑποκριτῶν ἴδιον, ἡ δὲ ὀρχήστρα τοῦ χοροῦ.* Dit is over het algemeen waar, maar Geppert bl. 154 merkt te regt op, dat Eur. Suppl. 271-285 het Koor de *ὀρχήστρα* verlaat om zich te begeven tot Theseus, die op het eigenlijk tooneel (*λογεῖον*) staat. Ook bij Aesch. Suppl. 713 is de *σκοπὴ ἱκεταδόκος*, waarop Danaos staat, waarschijnlijk de *θυμέλη* in het midden der *ὀρχήστρα*, en zoo zullen waarschijnlijk nog vele plaatsen der Scenici moeten verklaard worden. Hier moet uit de schrijvers zelven het meeste licht komen, en wel voornamelijk zijn daartoe die stukken geschikt, waar men van een vast punt kan uitgaan, b.v. de Prometheus, de Oedipus te Kolonos, de Andromache; waar alles gemakkelijk te vinden zal wezen, zoodra men slechts de hoofdzwarigheid oplost: waar was Prometheus geketend? waar zit de blinde Oedipus? waar staat de tempel in welken Andromache is gevlugt?

6 Zie bladz. 395. De beide deelen van het groote, gewoonlijk *ὀρχήστρα* genoemde cirkelsegment vóór en achter de *θυμέλη* heeten *ὀρχήστρα* naar den kant van het tooneel heen en *κονίστρα* naar dien der toeschouwers bij Suidas op *σκηνή*. In deze *κονίστρα*. In deze *κονίστρα* wil Hirt bl. 91 plaats voor diegenen vinden, die de *προεδρία* hadden, alleen omdat Vitruvius de eenige is, die de *ὀρχήστρα* aan het Koor toewijst (!) en om Poll. IV. XIX. 122: *ἐκαλεῖτο δέ τι καὶ βουλευτικὸν μέρος τοῦ θεάτρου, καὶ ἐΦηβικόν*. Maar deze zijn enkele *κερκίδες* of deelen van het *κοῖλον*, die Pollux niet afzonderlijk vermeld zou hebben, ware 't niet, dat hij Schol. Ar. Avv. 794 afschrijft (Ed. Didot. Par. 1842), die, waar in den tekst staat *ἐν βουλευτικῷ*, de verklaring geeft: *οὗτος τόπ ος τοῦ θεάτρου, δ ἀνειμένος τοῖς βουλευταῖς, ὡς καὶ δ τοῖς ἐΦήβοις ἐΦηβικός*. Reeds de hoogte van het *λογεῖον* maakt zulks moeijelijk; men redt zich dan door een *προσκήνιον* aan te nemen als eene hellende laag balken van de *θυμέλη* tot op de *σκηνή*, het tooneel, of dergelijke verzinsels. - De plaatsen over de *θυμέλη* geeft Schneider bl. 74 vlgg. n. 96. Poll. IV. XIX. 123: *ἐν ᾗ* (*ὀρχήστρᾳ*) *καὶ ἡ θυμέλη, ε᾽ἴτε βῆμά τι οὖσα, ε᾽ἴτε βωμός*. Reeds de afleiding van *θύειν* verdedigt het laatste, dat nog versterkt wordt door andere getuigenissen, Etym. M. op *σκηνή* (na *στύδιον*): - *εἶτα μετά τὴν ὀρχήστραν βωμὸς ἦν τοῦ Διονύσου, τετράγωνον οἰκοδόμημα κενὸν ἐπὶ τοῦ μέσου, δ καλεῖται θυμέλη πρὸς τὸ θύειν*, en Suidas op *σκηνή*, met dezelfde woorden behalve die door verschil van druk zijn aangeduid. Phryn. p. 163. Ed. Lobeck, *θυμέλην: - τοῦτο οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἀντὶ τοῦ θυσίαν ἐτίθουν, οἱ δὲ νῦν ἐπὶ τοῦ τόπου ἐν τῷ θεάτρῳ, ἐν ᾧ αὐληταὶ καὶ κιθαρῳδοὶ καὶ ἄλλοι τινὲς ἀγωνίζονται. σὺ μέντοι ἔνθα μὲν κωμῳδοὶ καὶ τραγῳδοὶ ἀγωνίζονται λογεῖον ἐρεῖς, ἔνθα δὲ οἱ αὐληταὶ καὶ οἱ χοροὶ ὀρχήστραν, μή λέγε δὲ θυμέλην*, een berigt, dat nageschreven en verkort ook bij Thomas Magister voorkomt. Hieruit blijkt, dat de naam *θυμέλη* ten onregte op de *ὀρχήστρα* werd uitgestrekt; wanneer wij hem dus ook voor *λογεῖον, σκηνή, κροσκήνιον vinden, gelijk bij Luc. περὶ ὀρχ.* 76. bl. 309, Bekk. Anecd. bl. 42, 23, bl. 292, 13, Etym. M. op *παρασκήνια* en elders, dan komt zulks op rekening van de bijzondere onkunde der latere Grieken. Geleid waarschijnlijk door het *βωμὸς τοῦ Διονύσου,* en uitgaande van het juiste beginsel, dat de *ὀρχήστρα* en al wat tot het Koor behoort de oudste deelen van het Tooneel en van oorspronkelijk godsdienstigen aard zijn, heeft O. Müller, L. XXII, bl. 46 het zeer waarschijnlijke gevoelen ontwikkeld, dat ik in den tekst gevolgd heb. Ook hier zou veel gewonnen zijn, indien men zonder eigenlijke autoriteiten het gevoelen mogt aannemen, door Müller t.a.p. opgegeven: ‘dass man von dem Attischen Theater genau das spätere in in Macedonischer Zeit in Alexandrien..... übliche unterscheiden muss. Hier war die ursprüngliche Orchestra halbirt, und die Hälfte, welcher der Bühne zunächst lag, war durch einen Bretterboden zu einer geräumigen Unterbühne gemacht, auf welcher die Mimen... auftraten... Diese Abtheilung der Orchestra hiess damals Thymele oder auch Orchestra im engeren Sinne;’ dit zou vele zwarigheden oplossen.

7 Zie blz. 395. Arist. Poet. 4. *καὶ τὰ τοῦ χοροῦ ἠλάττωσε, καὶ τὸν λόγον πρωταγωνιστὴν παρεσκεύασε*.

8 Zie blz. 395. Wie zag het Koor vóór de acteurs en wie kondigt het aan? Deze vraag is nog niet beslist, nog niet eens opzettelijk nagegaan. Uit de stukken van Aeschylos is niets op te maken: van de 25 plaatsen die hier in aanmerking komen, zijn er 7, waar het Koor den binnentredenden aankondigt, 3 waar een acteur het doet, en 15 waar hij niet aangekondigd wordt, een volstrekt wanhopig resultaat. Voor Sophokles zijn deze getallen respectivelijk 31, 10 en 17, te zamen 58, voor Euripides 59, 30 en 70, te zamen 159, waarbij Rhesos, Iphigenia in Aulis en Kyklops zijn medegeteld; Aristophanes heb ik niet eens nagegaan, omdat daar de verhouding nog veel ongunstiger zou wezen. Het spreekt van zelf dat de personen die vóór het Koor optreden, niet geteld zijn; die het Koor aanspreken eer zij zich tot andere aanwezige acteurs wenden, zijn

onder de eerste soort van plaatsen berekend; redenen van het opgegeven verschil bespeurt men volstrekt niet. Men zal zich dus met het onvoldoende resultaat moeten vergenoegen, dat het aantal plaatsen voor het gewone en ook in den tekst opgenomen gevoelen te aanzienlijk is, om als ongegrond te verwerpen, te zwak om als algemeene regel aan te nemen, dat het Koor alle personen aankondigt, terwijl de uitzonderingen of liever nadere bijzonderheden slechts door een opzettelijk onderzoek gevonden kunnen worden, namelijk indien zij te vinden zijn. De plaatsen, welke met het gewone gevoelen schijnbaar niet overeenstemmen, zouden zulks doen in geval te bewijzen ware, dat dan òf het Koor niet om de *θυμέλη* heen staat, òf de nieuw aankomenden toegangen bezigen, die van daar onzigtbaar zijn.

9 Zie blz. 396. Het woord amphitheatersgewijs wordt bij ons altijd verkeerd gebruikt voor eenen halfkring of een nog kleiner segment, terwijl het bekend is, dat de Romeinsche amphitheatra eivormig en van alle kanten voor toeschouwers ingerigt waren, aan welke omstandigheid zij hunnen naam *ἀμΦιθέατρον* ontleenen.

11 Zie blz. 396. Donaldson, bij Stuart, IV, bl. 34-36.

12 Zie blz. 396. *τὸ κοῖλον*, cavea.

13 Zie blz. 396. *διαζώματα*, praecinctiones.

14 Zie blz. 397. *κερκίδες*, cunei.

15 Zie blz. 397. *βουλευτικόν, ἐΦηβικόν*, bij Schol. Ar. Avv. 794, Poll. IV. XIX. 123; vgl. ook Alexis in de *Γυναικοκρατία* bij Poll. IX, 44:

> *᾽ενταῦθα περὶ τὴν ἐσχάτην δεῖ κερκίδα*
> *῾ημᾶς καθιζούσας θεωρεῖν, ὡς ξένας.*

16 Zie blz. 397. Hirt, III. II. bl. 98.

17 Zie blz. 397. In het jaar 687 na de stichting van Rome, 67 v. Chr. Vgl. Hirt, III. II. 95. Liv. Epit. 99. Cic. Phil. II. 18 en de overige plaatsen bij Orelli, Onomasticon Tullianum cett. Turici, Orell, Füssli u. Comp. 1828, 8°. pars III. Index Legum, bl. 255.

18 Zie blz. 397. Dit volgt reeds uit de grootte van het gebouw en daaruit, dat het niet overdekt was.

19 Zie blz. 397. Vgl. Schneider, bl. 86, n. 106, Geppert, blz. 121 vlgg. Poll. IV. XIX. 134. *τριῶν δὲ τῶν κατὰ τὴν σκηνὴν θυρῶν ἡ μέση μὲν βασίλειον ἢ σπήλαιον ἢ οἶκος ἔνδοξος ἢ πᾶν τὸ πρωταγωνιστοῦν τοῦ δράματος, ἡ δὲ δεξιὰ τοῦ δευτεραγωνιστοῦντος καταγώγιον, ἡ δὲ ἀριστερὰ ἢ (Geppert verdedigt ἢ) τὸ εὐτελέστατον ἔχει πρόσωπον, ἢ ἱερὸν ἐξηρημένον* (?) *ἢ ἄοικός ἐστιν.* Ibid 126. *παρ᾽ ἑκάτερα δὲ τῶν δύο θυρῶν τῶν περὶ τὴν μέσην ἄλλαι δύο εἶεν ἄν, μία ἑκατέρωθεν, πρὸς ἃς αἱ περίακτοι συμπεπήγασιν. ἡ μὲν δεξιὰ τὰ ἔξω πόλεως δηλοῦσα, ἡ δ᾽ἀριστερὰ τὰ ἐκ πόλεως, μάλιστα τὰ ἐκ λιμένος.* Omtrent de eerste plaats zegt Geppert, bl. 121: ‘Man sieht auf den ersten Blick, dass die drei Bestimmungen für die mittlere Thür von der gewöhnlichen Scene in der Tragödie, im Satyr drama und der Komödie hergenommen sind.’ Zeer waar, mits men in het oog houde dat Pollux voor het Satyrische spel waarschijnlijk, even als wij, slechts één voorbeeld bezat, den *Κύκλωψ* van Euripides, en dat hij zich ook voor Tragoedie en Komoedie met één voorbeeld zal hebben vergenoegd, volgens de slechte methode der latere Grieksche Grammatici. *Δεξιά* en *ἀριστερά* moet opgevat worden van het standpunt der acteurs, althans op de tweede plaats, vgl. Geppert, bl. 127 vlg., en W.H. Kolster, zu Sophokles Elektra, in Schneidewins Philologus, V. II. 1850. X. bl. 193-224, bl. 193 vlgg., naar Buttmanns aanmerkingen op Rodes vertaling van Vitruvius. Wanneer echter Pollux laat volgen: *τῶν μέντοι παρόδων ἡ μὲν δεξιὰ ἀγρόθεν, ἢ ἐκ λιμένος, ἢ ἐκ πόλεως ἄγει, οἱ δ᾽ ἀλλαχόθεν πέζοι ἀΦικνούμενοι κατὰ τὴν ἑτέραν εἰσίασιν*, dan moet men zulks van de kant der toeschouwers nemen, eene schijnbare willekeurigheid, die echter door Buttmann bij Geppert, blz. 127 vlg. betoogd en door Geppert dáárui verklaard wordt, dat deze *πάροδοι* eigenlijk voor de toeschouwers bestemd zijn en voor het spelen de stukken als ware het geleend werden; terwijl de waarheid dezer opvatting dáárui blijkt, dat men ze ook bij Vitruvius moet aanwenden, en uit Eukleides bij Tzetzes (vgl. Rhein. Mus. f. Phil. IV. S. 405, V. 101 vlgg.) die van het standpunt der acteurs uit spreekt:

> *ὅς δ᾽ ἂν τὰ ἔξω τοῖς ἔσωθε μηνύει,*
> *ε᾽ἴληχε, Φησὶν, ἀγγέλου κλῆσιν Φέρειν.*
> *ἐκ δεξιῶν βαίνει δὲ πρὸς λαιὸν μέρος.*
> *ἐξάγγελος πάλιν δὲ τὴν κλῆσιν Φέρει,*
> *τοῖς ἐκτὸς ὅστις μηνύει τὰ τῶν ἔσω,*
> *διὰ στοᾶς δ᾽ ἔβαινε τῆς λαιᾶς τότε.*

De reden daarvan is bekend: de Schouwburg te Athene was uitgehouwen in het oostelijk deel der zuidzijde van de Akropolis; de acteurs hadden dus Akropolis, Areopagos, Pnyx en het grootere deel der stad, voorts den Piraeeus en de zee links, en een klein deel der stad benevens het land van Attika regts van zich. Daar de meeste overgebleven stukken te Athene gespeeld werden, namen Pollux en Tzetzes deze bepaling op, niet omdat in andere schouwburgen die

gewoonte werd overgenomen, dat waarschijnlijk is, maar, voor zoover mij bekend is, op geene plaatsen steunt.

20 Zie blz. 397. Vgl. de zoo even aangehaalde plaats uit Pollux, IV. XIX. 124, waar achter hij nog voegt: *ἐν δὲ τραγωδίᾳ ἡ μὲν δεξιὰ θυρὰ ξενών ἐστιν, εἰρκτὴ δὲ ἡ λαιά*. Ik. twijfel er niet aan of Pollux heeft hier, juist als met het *ἢ ἱερὸν ἐξηρημένον ἢ ἄοικός ἐστιν* weder een enkel geval op het oog, en zal dus moeijelijk verstaan worden eer wij die gevallen kennen. Onder de stukken van Aeschylos zullen zij wel niet te zoeken zijn, reeds omdat deze grootendeels op de *ὀρχήστρα* spelen; ook onder die van Sophokles is mij niets ingevallen, waaruit Pollux zijn be rigt kon opmaken, maar vele treurspelen van Euripides, en vooral een der meest bekende, de Medea, konden aanleiding geven tot het *ξενών* en *εἰρκτή*, in geval men daar de woning van Kreon in het midden, die van Iason regts en die van Medea links (van het standpunt der acteurs uit) aanneemt, in welk geval echter de *πρωταγωνιστής* Medea niet de middelste deur zou hebben; ook maakt Geppert uit de uitdrukking *ἐξ ἀμφιπύλου γὰρ ἔσω μελάθρον γόον ἔχλυον* vs. 134, misschien te haastig, op dat Medea de middelste woning had (bl. 122 vlg.); den *ξενών* brengt hij terug op de *Ἄλκηστις*, waar vss. 543 vlgg. zoo duidelijk zijn, dat men vaststellen mag dat in dit stuk de *ξενών* op het tooneel door de decoratie werd aangewezen. Eene andere zwarigheid ligt in de beteekenis van het woord *χαταγώγιον*, waarschijnlijk verblijfplaats, plaats, waar men iemand ontvangt, hem heenleidt, enz.

21 Zie blz. 397. Poll. t.a.p., IV. XIX. 126.... *πρὸς ἃς αἱ περίαχτοι συμπεπήγασιν.... εἰ δὲ ἐπιστρέΦοιεν οἱ περίαχτοι ἡ δεξιὰ μὲν ἀμείβει τόπον* (men denke aan de Acharnensen van Aristophanes) *ἀμΦότεραι δὲ χώραν ὑπαλλάττουσι. Natuurlijk, want: ἡ μὲν δεξιὰ τὰ ἔξω πόλεως ὀηλοῦσα, ἡ δ᾽ ἀριστερὰ τὰ ἐχ πόλεως, μάλιστα τὰ ἐχ λιμένος*. Zoo men dus alleen de regter *περίαχτος* draait, vertoont zich een ander deel der landstreek bij dezelfde stad; zoo ook de linker, dan verkrijgt men eene andere stad, gelijk in de Eumeniden, den Oedipus te Kolonos (?) in de Acharnensen en den Vrede van Aristophanes.

22 Zie blz. 398. Arist. Poet. V (Ed. Tauchn. 1843, 4°.) *ἔτι δὲ τῇ ξει* (verschilt het Epos van het Treurspel) *ἡ μὲν γὰρ μάλιστα πειρᾶται ὑπὸ μίαν περίοδον ἡλίον εἶναι, ἢ μιχρὸν ἐξαλλάττειν ἡ δὲ ἐποποία ἀόριατος τῷ χρόνιρ*. Dit omtrent de eenheid van tijd: Aristoteles stelt geene regel maar vermeldt het onloogchenbaar feit, dat de oude Tragoedie tegenover het oude Epos een *beperkt tijdvak* besloeg; alleen dit verschil geeft hij op, juist zoo als hij als verschil voor de *ἐποποιία* opgeeft: *τὸ μέτρον ἁπλοῦν ἔχειν, χαὶ ἀπαγγελίαν εἶναι*. Ibid. VIII: *μῦθος δ᾽ ἐστὶν εἷς, οὐχ. ὥσπερ τινὲζ οἴονται, ἐὰν περὶ ἕνα ᾖ.... χρὴ οὖν, χαθάπερ ἐν ταῖς ἄλλαις μιμητιχαῖς ἡ μία μίμησις ἑνός ἐστιν, οὕτω χαὶ τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησίς ἐστι, μιᾶς τε εἶναι, χαὶ ταὔτης ὅλης*, eene zeer ware opmerking; zonder eenheid van handeling is het Treurspel slechts eene onzamenhangende opvolging van tooneelen. Dat Sbakspeare in den Julius Caesar dit over het hoofd heeft gezien, verdient de sterkste afkeuring: het zijn twee treurspelen, niet een; in zijne historische stukken in engeren zin is zulks om het onderwerp eerder te vergeven; dezelfde fout maakt Sophokles in den Aiax, Euripides meermalen, b.v. in de Andromache; de Phoenissen. den razenden Herakles; Aeschylos in de overgeblevene stukken is er vrij van, behalve in het raadselachtige slot der Zeven tegen Thebe. Arist. Poet. XXIII: *ὅτι δεῖ τοὺς μύθονς, χαθάπερ ἐν ταῖς τραγῳδίαις, συνιστάναι δραματιχοὺς, χαὶ περὶ μίαν πρᾶξιν ὅλην χαὶ τελείαν, ἔχονσαν ἀρχὴν χαὶ μέσον χαὶ τέλος, ἵν᾽ ὥσπερ ζῷον ἓν ὅλον ποιῇ τὴν οἰχεῖαν ᾽ηδονὴν δῆλον*. Dit omtrent de eenheid van handeling; voor de eenheid van plaats heb ik nog nooit eene autoriteit bij de Ouden gezien, en dat ze die veelal in acht namen, is wel aan de onvolledige middelen tot verandering van het tooneel te wijten.

23 Zie blz. 398. Hoe ik die opvat, heb ik ontwikkeld in mijne Recensie van Schimmels Gondebald, Algem. Letterliev. Maandschr. 1849, N°. 5.

24 Zie blz. 398. Alle stukken van Aeschylos, behalve de Trilogie, waarin hij de manier van Sophokles schijnt te volgen, kunnen door twee acteurs gespeeld zijn. Alleen het begin van den Prometheus schijnt hiertegen in en weg te staan; maar mij dunkt die geheele rol wordt bij wijze van *παραχορήγημα* door een der beide andere acteurs achter het tooneel gespeeld, m.i. door dengenen, die de rol van *Κράτος* heeft: de figuur, welke een bout door het lijf ontvangt (vs. 64 vlg.) is ongetwijfeld eene pop. Hierdoor wordt ook het onnatuurlijke stilzwijgen van Prometheus tijdens zijne foltering verklaard. De zaak zelve, het spelen van meerdere rollen door denzelfden acteur, moge vreemd schijnen, voor het Treurspel is zij reeds lang uitgemaakt, behalve dat de Oedipus te Kolonos vier acteurs schijnt te eischen. Ook voor de Komoedie komen de meeste plaatsen teregt, wanneer men let op de *παραχορηγήματα* (b.v. *Ψευδαρτάβας* en de varkentjes in de Acharnensen, de honden in de Wespen, de kikkers in het stuk van dien naam, de *Τριβαλλός* in de Vogels, de *Σχύθης* in de *ΘεσμοΦοριάζουσαι*, het kind in de Lysistrata), op het noemen der *χορενταί* als acteurs (b.v. in de Lysistrata, de *ΘεσμοΦοριάζουσαι* en de *Ἐχχλησιάζονσαι*), en op het snelle verkleeden, waarvan de Acharnensen, de Vogels en de Vrede sprekende voorbeelden opleveren. Op enkele plaatsen is de persoonsverdeeling der meeste uitgaven valsch, b.v. Ar. Avv. 1589 vlg., die niet aan eenen slaaf en Pisthetaeros, maar volgens Prof. Cobet aan Pisthetaeros en Herakles moeten toegekend worden; Ach. 253 vlgg., waar Elmsley de persoon der moeder doet vervallen, Eqq. 234, dat niet aan Nikias (den *οἰηέτης β᾽*) maar aan

den *ἀλλαντοπώλης* moet worden gegeven. Eene regtstreeksche getuigenis, schoon niet evident genoeg, geeft de Anonymus *περὶ ηωμῳδίας* (N°. 5 in Didots Scholia Graeca in Aristophanem, 8 mai. Paris 1842, bl. XVI): *δ Κρατῖνος κατέστησε μὲν πρῶτον τὰ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ πρόσωπα μέχρι τριῶν.... ὁ μέντοιγε Ἀριστοφάνης.... πᾶσαν κωμῳδίαν ἐμελέτησε*. Zwarigheden geven de Wespen en de Kikkers (volgens Dindorf, Poetae Scenici Graeci, Lips., Weidm. 1830, 8 mai., wiens cijfers ik bezig); in de laatste uitgaaf der Wespen van R.B. Hirschig is de moeijelijkheid althans voor het regtsgeding overwonnen; zij zal geheel verdwijnen, wanneer men vs. 152-155, 395-402, van den slaaf *Ξανθίας en 458 van Σωσίας op den slaaf Βδελυκλέων* overbrengt, en in het oog houdt, dat waar *Φιλοηλέων* en *Σωσίας* opkomen en weder heengaan zonder te spreken, hunne rollen zeer goed door figuranten kunnen worden waargenomen, gelijk toch wel noodig zal geweest zijn om Philokleons verschillende pogingen tot ontvlugting te geven; immers figuranten verschenen, gelijk bekend is, in onbepaald aantal op het Tooneel. In de Kikkers (vs. 1467-1479) zou men moeten aannemen dat Euripides na 1478 heengaat, en dat hij of Aeschylos, en niet Pluton, vs. 1467 het *χρίνοις ἄν* uitspreekt, veranderingen, die gelijk de vorigen niets van aanbelang tegen zich hebben. In alle geval zijn de sporen van een vierden auteur, dien ik niet aanneem, zeer onzeker, aan een vijfden is volstrekt niet te denken, en zoo moet men toch de aesthetische onwaarschijnlijkheden aannemen, die tegen de onderstelling van slechts drie acteurs pleiten.

25 Zie blz. 397. Deze punten en vele anderen even algemeen erkende poog ik niet te betoogen; ik heb reeds veel meer dan voor eene bijdrage in dit Tijdschrift wenschelijk was, specieel Litterarische quaestien behandeld.

26 Zie blz. 398. *πρωταγνωνιστής, δευτραγωνιστής, τριταγωνιστής.*

27 Zie blz. 399. Schneider, bl. 155, vlgg. n. 173, geeft de volgende redenen voor het gebruik der maskers op: 1°. de grootte van den Schouwburg; het masker was namelijk zoo ingerigt, dat het de stem versterkte. 2°. Het vertoonen van vrouwenrollen door mannen. 3°. Dat van meerdere rollen door éénen acteur. 4°. Dat van jongelingen door grijsaards en omgekeerd. 5°. Het leveren van caricaturen der Komische personen op de maskers der acteurs die ze voorstelden. 6°. Het vergrooten der schijnbare gestalte van den acteur. Bij deze redenen voeg ik de in den tekst medegedeelde.

28 Zie blz. 398. Vgl. O. Müller, L.G. II. XXII, bl. 44, die dit voorbeeld opgeeft. Zoo denkelijk ook Orestes in de Offerplengsters en Danaos in de Sineekelingen van Aeschylos, Kreon in de Antigone van Sophokles, Hermione in de Andromache, Iason in de Medea van Euripides.

29 Zie blz. 399. Luc. *περὶ ὀρχ.* 27 (Ed. Tauchn. 1829): *ὡς εἰδεχθὲς ἅμα καὶ Φοβερὸν θέαμα εἰς μῆκος ἄρρυθμον ἠσχημένος ἄνθρωπος, ἐμβάταις ὑψηλοῖς ἐποχούμενος, πρόσωπον ὑπὲρ κεΦχλῆς ἀνατεινόμεμενον ἐπικείμενος, καὶ στόμα κεχηνὸς πάμμεγα ὡς καταπιόμενος τοὺς θεατάς. ἐῶ λέγειν προστερνίδια καὶ προγαστρίδια, προσθετὴ καὶ ἐπιτεχνητὴν παχύτητα προσποιούμενος, ὡς μὴ τοῦ μήκους ἡ ἁρρυμία ἐν λεπτῷ μᾶλλον ἐλέγχοιτο. εἶτ' ἔνδοθεν αὐτὸς κεχραγώς κτέ. Vgl. Ζεὺς τραγῳδός* 41. Phil. Vit. Apoll. Tyan. V. 9. bl. 195: *παρελθὼν δὲ (δ τραγῳδίας ὑποκριτής) εἰς τὰ Ἰσπόλα Φοβερὸς μὲν αὐτοῖς ἐΦαίνετο καὶ ὀν ἐσιώπα χρόνον ἐπὶ τῆς σκηνῆς. καὶ ὁρῶντες οἱ ἄνθρωποι βαδίζοντα μὲν αὐτὸν μέγα, κεχηνότα δὲ τοσοῦτον, ἐΦεστῶτα δὲ ὀκρίβασιν (zoo noemt hij den cothurnus) οὕτως ὑψηλοῖς, τερατώδη δὲ τὰ περὶ αὐτὸν ἐσθήματα, οὐκ ἄΦοβοι ἦσαν τοῦ σχήματος ἐπεὶ δὲ ἐξύρας τὴν Φωνὴν καὶ κεχηνὼς ἐΦθέγξατο, Φυγῇ οἱ πλεῖστοι ὤχοντο ὥσπερ ὑπὸ δαίμονος ἐμβροντηθέντες.*

30 Zie blz. 400. Poll. IV. xv. 108 vlg.: *μέρη δὲ χοροῦ στοῖχος, ζυγός καὶ τραγικοῦ μὲν χοροῦ ζυγὰ* (gelederen, van regts naar links) *πέντε ἐκ τριῶν, καὶ στοῖχοι* (van voren naar achteren) *τρεῖς ἐκ πέντε, πεντεκαίδεκα γὰρ ἦσαν ὁ χορός καὶ κατὰ τρεῖς μὲν εἰσῄεσαν* (drie diep) *εἰ κατὰ ζυγὰ γένοιτο ἡ πάροδος, εἰ δὲ κατὰ στοίχους, ἀνὰ πέντε εἰσῄεσαν. ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ καθ' ἕνα ἐποιοῦντο τὴν πύροδον. Ὁ δὲ κωμικὸς χορὸς, τέτταρες καὶ εἴκοσιν οἱ χορενταὶ, ζυγὰ ἕξ ἕκαστον δὲ ζυγὸν ἐκ τεττάραων, στοῖχοι δὲ τέσσαρες, ἓξ ἄνδρας ἔχων ἕκαστος*. Photios, p. 604, 19 : *τρίτος ἀριστεροῦ*: - *ἐν τοῖς τραγικοῖς χοροῖς τριῶν ὄντων στοίχων καὶ ζυγῶν (πέντε* voegt Schneider teregt bij) *ὁ μὲν ἀριστερὸς στοῖχος ὁ πρὸς τῷ θεάτρῳ* (de toeschouwerds) *ἦν, ὁ δὲ δεξιὸς πρὸς τῷ προσκηνίῳ. συνέβαινεν οὖν τὸν μέσον τοῦ ἀριστεροῦ στοίχου τὴν ἐντιμοτάτην καὶ τὴν οἷον πρωτοστάτον χώραν ἐπέχειν καὶ στάσιν*. Natuurlijk, want, *zoo men tegen de toeschouwers front maakte* met een enkel half linksom, dan stond deze in het midden der eerste rij (*στοῖχος*). Daar men nu bij de *πάροδος*, van regts naar links van de toeschouwers uit marcherende, naar de toeschouwers geen front konde maken, volgt hieruit, dat deze de stelling van het Koor was, zoolang het rustig zijne standplaats bij de Thymele bewaarde. - Omtrent het aantal der *χορενταὶ* heeft O. Müller, L.G. II. XXII. bl. 47 eene onderstelling, die te zeer het karakter der waarheid draagt, om zelfs zonder plaatsen niet te worden aangenomen. 'Die Zahl des Chors der Tragödie war aus der Zahl der Chortänzer des Dithyrambus, deren funfzig waren,' (*κύκλιος χορός*) 'wahrscheinlich so entstanden, dass man erst daraus einen viereckigen Chor,' (*χορὸς τετράγωνος*) 'gebildet und diesen unter die vier Stücke, die jedesmal zusammen aufgeführt wurden, getheilt hatte; woraus sich vieles erklärt, namentlich wie bei Aeschylos am Ende der Eumeniden zwei verschiedene Chöre, die Erinnyen und die Festpompa derselben, zusammenkömmen können.'

(Veeleer drie Koren, hij vergeet de regters.) ‘Der Chor des Aescbylos bestand darnach aus zwölf Chorenten, er wurde erst hernach, durch Sophokles, auf funfzehn erhöht, diese Zahl war die regelmässige in den Tragödien des Sophokles und Euripides;’ met de noot: ‘Auch fällt dadurch ein Licht auf die Zahl des Chors der Komödie, vierundzwanzig. Dies war der halbe tragische Chor, da die Komödien nicht zu vier, sondern nur einzeln, aufgeführt wurden.’

31 Zie blz. 401. *λειτυργία*. Vgl. Böckh, Staatshaushaltung der Athener, 2°. Ausg. Berlin, Reimer, 1851. 8°. Buch III. 21-23. S. 593-617.

32 Zie bl. 401. *χορηγός*. Zie over de Choregie Böckh t.a.p. 22, bl. 600-609.

33 Zie blz. 401. Welke *ἄρχων? De ἄρχων* in engeren zin, of de *βασιλεύς*? De plaatsen geeft Schneider, bl. 108 vlgg., n. 134 vlg. Pollux VIII. IX. 90: *ὁ δὲ βασιλεὺς μυστηρίων προέστηκε μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν, καὶ Ληναίων* en VIII. 89: *ὁ δὲ ἄρχων διατίθησι μὲν Διονσύια καὶ Θαογήλια μετὰ τῶν ἐπιμελητῶν*, gelijk ook *᾽ΑΨηΦίων, de ἄρχων* van dat jaar (469-468 v. Chr.) de regters voor den strijd tusschen Aeschylos en Sophokles benoemt bij Plut. Cim. 8. Ik zie geene reden, aan dit berigt te twijfelen, schoon men anders den *βασιλεὺς* zou verwachten.

34 Zie blz. 401. *χορδιδάσχαλος, τραγῳδοδιδάσχαλος, χωμῳδοδιδάσχαλος*.

35 Zie blz. 401. Aristophanes gaf zijne beide laatste stukken, den *Αἰολοσίχων*, ann zijnen zoon *᾽Αραρὼς*, volgens het arg. Pluti: *τὸν υἱὸν αὐτοῦ σνστῆσαι ᾽Αραρότα τοῖς θεαταῖς βουλόμενος*. Zijne eerste stukken gaven Philonides en Kallistratos, gelijk bekend is; hij zelf spreekt er over in de Ridders, 512 vlgg., de Wolken, 528 vlgg., de Wespen, 1017 vlgg., telkens in de *παράβασις*, dus drie jaren achtereen, waaruit blijkt, dat de Atheners zeer goed wisten wie de dichter was, schoon althans de Wespen (arg. Vespp.) door Philonides werden gegeven.

36 Zie blz. 401. Ik volg hier O. Müller, II. XXIII. bl. 79, XXVIII. bl. 215-217.

37 Zie blz. 401. Vgl. G. Hermann, Leipz. Litt. Zeit. 1817, N°. 59, 60 en vooral Böckh, vom Unterschiede der Attischen Lenaeen, Anthesterien und ländlichen Dionysien in de Abhandlungen der Berliner Akademie 1816-1817: zij vielen, in de opgegeven orde, op de maanden *Ποσειδεών, Γαμηλιών* (den *Ληναιών* der Ioniërs) *᾽Ανθεστηριών, ᾽ΕλαΦηβολιών*.

38 Zie blz. 401. Geppert, bl. 188 vlgg., maakt het waarschijnlijk dat aan de *᾽Ανθεστηρια* althans op den derden dag, de *Χύτροι*, ten minste Komoedies gespeeld zijn, in tegenspraak met Böckh, t.a.p. bl. 95; voor het onderscheid dier feesten, wat oude en nieuwe stukken betreft, volg ik O. Müller, II. XXII. bl. 41 in de noot, en overigens de wet van Euegoras bij Demosth. Meid. bl. 517, R. 465, Bekker (wiens tekst ik volg): *ὅταν ἡ πομπὴ ᾖ τῷ Διονύσῳ ἐν Πειραιεῖ* (vgl. vooral Geppert, bl. 193) *καὶ οἱ χωμῳδοὶ καὶ οἱ τραγῳδοί, καὶ ἡ ἐπὶ Ληναίῳ καὶ οἱ τραγῳδοὶ, καὶ οἱ χωμῳδοὶ καὶ τοῖς ἐν ἄστει Διονυσίοις ἡ πομπὴ καὶ οἱ παῖδες καὶ ὁ κῶμος καὶ οἱ χωμῳδοὶ καὶ οἱ τραγῳδοὶ κτέ*.

39 Zie blz. 402. Vgl. Geppert, bl. 197. Waarschijnlijk acht ik dit gevoelen, omdat daardoor tien *χορηγίαι*, voor elken stam eene, worden aangewezen, en omdat er zoo voor de Komoedie als de Tragoedie drie prijzen waren.

40 Zie blz. 402. Dem. *περὶ στεΦ.*, bl. 315 R., 282 B.: *ἐχόρευες, ἐγὼ δ᾽ ἐχορήγουν.... ἐτριταγωνίστεις, ἐγὼ δ᾽ ἐθεώρουν. ἐξέπιπτες, ἐγὼ δ᾽ ἐσύριττον* bl. 288 R., 257 B.; *ὃν ἐν Κολυττῷ ποτὲ Οἰνόμαον χαχὸς χαχῶς ὑποχρινόμενος ἐπετρίΨας*, zoo dit niet veeleer beteekent dat Aeschines de rol van Oenomaos zoo had toegetakeld. In het eerste geval zou men namelijk moeten lezen *ἐπετρίβης*, wat in geen handschrift staat. Demosthenes zal wel een en hetzelfde geval bedoelen.

De Verdediging van Nederland. in 1672 en 1673.

***De Verdediging van Nederland in* 1672 *en* 1673, *door de* 1ste *Luitenants-Ingenieur Jhr. J.W. van Sijpestein en J.P. de Bordes. 's Hage, Gebroeders J. en H. van Langenhuysen*. 1850.**
***Krijgskundige Beschouwingen over den oorlog van* 1672-1678 *in de Nederlanden* (*Nieuwe Spectator*, 2de, 3de *en* 4de *Jaargang*).**
***Over de verdediging van Nederland in* 1672, *naar aanleiding van het werk der Heeren Sijpestein en de Bordes. Door een Oud Soldaat*. (*Nieuwe Spectator*, 5de *Jaargang*).**
***Archief voor Nederlandsche Krijgsgeschiedenis*. (*Militaire Spectator, Tweede Serie*, 3de *deel*).**

(*Vervolg en Slot van bladzijde* 340.)

Het voorjaar van 1672 had Neêrland zwak en weêrloos gezien, en op het punt om geheel overweldigd te worden door 's vijands heirscharen; de nazomer van datzelfde jaar zag de Republiek krachtig en sterk, beschut door hare linie van onderwaterzettingen, hare legermagt en hare vloot, rustig en onbevreesd den strijd voortzetten, die weldra voor hare vijanden noodlottiger zou zijn dan voor haar. In drie maanden tijds was de kans des oorlogs geheel gekeerd; en terwijl in Junij, toen Lodewijk XIV den Rhijnstroom overging, de ondergang der Republiek door iedereen werd ver-

wacht, kon men, in de Septembermaand, het als zeker aannemen, dat aan Frankrijk's veroveringen paal en perk gesteld, en het grootste gevaar voor Nederland afgewend was.

Het *grootste*, maar niet *alle* gevaar. Want hoezeer de Fransche legermagt in de Nederlanden aanmerkelijk verminderd was; hoezeer Lodewijk, bij zijnen terugkeer naar Frankrijk, eenige duizend man met zich had medegenomen; hoezeer Turenne, om het naderende Brandenburgsche leger het hoofd te bieden, in September met eene heirmagt van zestien duizend man naar de zijde van Westphalen was getrokken; hoezeer de gevoerde belegeringen en de vermoeijenissen van den veldtogt ook niet onbelangrijke verliezen hadden te weeg gebragt, en er nog veel meer werd weggenomen door het dwaasselijk bezet houden van alle vermeesterde vestingen, zoo bleef er, desniettemin, nog altijd eene sterke legermagt over, die, onder Luxembourg's aanvoering, rondom Utrecht vereenigd was, en als een dreigend onweder Holland's grens nabij bleef.

Voor het oogenblik, beschermd door eene sterke linie van onderwaterzettingen en verschansingen en door het steeds aangroeijende leger des Stadhouders, had Holland van die magt van Luxembourg weinig of niets te vreezen. Maar het was toch onraadzaam en gevaarlijk, die vijandelijke magt voortdurend zoo aan de grenzen te hebben: dit hield Holland in gestadige onzekerheid en onrust; dit dwong tot onafgebrokene inspanningen, die misschien, eindelijk, het geduld of de krachten des volks zouden uitputten; dit stelde onophoudelijk aan het gevaar bloot, dat eene verflaauwing bij die inspanningen, eene vermindering der verdedigingsmiddelen, een onvoorzien toeval, het pligtverzuim van een bevelhebber, binnenlandsche onlusten, eene strenge winterkoude die Holland toegankelijker maakt, den vijand den weg tot dat gewest kon banen, en de Republiek ten ondergang kon brengen. Dat gevaar was altijd dreigend, zoo lang er eene Fransche legermagt te Utrecht stond; en daarom, ten einde dat gevaar af te keeren, was het noodzakelijk, zoo spoedig mogelijk pogingen aan te wenden, om die legermagt terug te doen gaan.

Zóó zoude men in onze dagen nog moeten doen. Welke groote, schier onwinbare sterkte de waterlinie ook heeft, die Holland beschermt, zoo moet men daarop echter niet te veel, niet te blindelings, vertrouwen; men moet een

vijandelijk leger niet lang in de onmiddellijke nabijheid dier linie laten, maar integendeel, zoodra mogelijk, door aanvallende bewegingen dat vijandelijke leger tot den terugtogt noodzaken. Hoe groot de verdedigingsmiddelen van een land ook zijn, zoo is het toch altijd een zeer bedenkelijke en gevaarlijke toestand, wanneer dat land voortdurend met een vijandelijken inval bedreigd wordt: toen Napoleon, bij het begin dezer eeuw, zich toebereidde tot eene landing in Engeland, had dat magtige rijk middelen genoeg om die landing tegen te gaan, of, gelukte zij, op het Britsche grondgebied den oorlog nog voort te zetten; maar toch oordeelde Pitt de voortdurende aanwezigheid der Fransche legers aan het Kanaal zoo dreigend en gevaarlijk voor zijn Vaderland, dat hij de schatten van Engeland aanwendde om Oostenrijk de wapenen te doen opvatten tegen den Franschen Keizer, en daardoor het eilandrijk te bevrijden van de dreigende nabijheid der vijandelijke heirscharen.

Zoo ook was Willem III, in 1672, er op bedacht, om zoo spoedig mogelijk de Fransche legermagt te dwingen het grondgebied der Republiek te ontruimen, en daardoor Holland te bevrijden van de vrees voor eenen inval; en de wijze, waarop de Stadhouder dit wilde verrigten, de wijze waarop hij wilde aanvallen, bewijst zijne uitstekende bekwaamheid als legerhoofd.

Menige veldslag wordt geleverd, menige overwinning behaald, zonder dat daardoor de uitkomst van den oorlog wordt verkregen; terwijl, daarentegen, soms een enkele strijd voldoende is om den vijand de wapenen uit de handen te doen vallen, en het verder voortzetten van den oorlog onmogelijk te maken. De groote kunst des Veldheers bestaat niet alleen daarin, om te weten, *hoe* een veldslag moet geleverd worden, maar vooral ook, *waar* en *wanneer* die moet plaats hebben. Dit is een gedeelte der oorlogskunst, waarin Napoleon een onovertroffen meester is geweest: zijn adelaarsblik ziet dadelijk, naar welk gedeelte van het oorlogstooneel hij zijne legerscharen moet voortstuwen, om zijn vijand doodelijke slagen toe te brengen; hij levert geene onnutte veldslagen; elke strijd is bij hem van beslissende gevolgen; overwint hij bij Marengo, dan is Italië veroverd; zegeviert hij te Jena, dan ligt Pruissen overwonnen en magteloos aan zijne voeten.

Dat stoute en geniale, dat men in de handelingen van

het grootste legerhoofd van den nieuweren tijd met bewondering gadeslaat, blinkt hier ook door in de oorlogsplannen van Willem III, en moet te meer eerbied voor dien Stadhouder inboezemen, omdat zijn tijd de tijd was der langgerekte onbeslissende oorlogen, der langzame onbeduidende handelingen, der onnutte gevechten en veldslagen. Een gewoon Veldheer, in den toestand van Willem III geplaatst, zou, om den vijand van het grondgebied der Republiek te verdrijven, er niets beters op geweten hebben, dan dien vijand regtstreeks aan te vallen, en hem, gewest voor gewest, stad voor stad, weêr te ontnemen; maar, dit doende, wikkelde men zich in een moeijelijken, onzekeren kamp, die, ten gunstigste afloopende, toch altijd langdurige en zware inspanningen zoude vorderen, tal van gevechten en belegeringen, groote opofferingen van menschenlevens, en vooral een strijd van eenige jaren; zoo doende was er kans, dat men, om Luxembourg's heirscharen uit de Nederlanden te verdrijven, eene even langdurige worsteling zoude moeten voeren, als vroeger Maurits en Frederik Hendrik, om het grondgebied der Republiek van de Spaansche krijgsbenden te zuiveren.

Willem III besloot den aanval te doen op eene veel krachtiger en beslissender wijze: hij wilde in Holland eene genoegzame magt achterlaten, ten einde dat gewest te beveiligen tegen de aanslagen van Luxembourg, maar met het overige zijns legers zuidwaarts trekken, om, in verband met de Spaansche en Duitsche krijgsscharen, den oorlog te voeren in de zuidelijke Nederlanden en in de Duitsche gewesten tusschen Maas en Rhijn. Het behalen van overwinningen was, misschien, op dat oorlogstooneel niet zekerder dan in Holland zelve; maar behaalde men die overwinningen, dan waren zij dáár van oneindig beslissender gevolgen.

In Holland door den Stadhouder aangevallen, konden de Fransche legerhoofden den wederstand rustig blijven voortzetten, zeker als zij waren, van steeds ondersteuning uit Frankrijk te kunnen krijgen, van steeds op Frankrijk te kunnen terugtrekken. Maar wanneer in de zuidelijke Nederlanden, of naar den kant van den Rhijn, het krijgsgeluk zich ten voordeele van den Stadhouder verklaarde, dan was de gemeenschap van Luxembourg's legermagt met Frankrijk geheel verbroken; die legermagt was dan geheel afgesneden, en liep het dreigendste gevaar van geheel verloren te gaan. De

vrees voor zulk een gevaar zou de Fransche bevelhebbers spoedig bewegen om het grondgebied der Republiek te verlaten; en het was te voorzien, dat, wanneer Willem III maar eenige voordeelen behaalde en, door het nemen van de eene of andere Fransche vesting in de Nederlanden, of door het overheeren der Staten van den Keurvorst van Keulen, de gemeenschap van Luxembourg met Frankrijk bedreigde, die Fransche Veldheer onverwijld bevel zou ontvangen, om de Vereenigde Nederlanden te ontruimen; zoodat dán de Stadhouder, oogenblikkelijk en met weinige opofferingen, tot eene uitkomst zou zijn geraakt, die men, bij een regtstreekschen aanval, alleen ten koste van stroomen bloeds en van jaren tijds zou hebben verkregen. De gemeenschapslijnen van het Fransche leger te bedreigen, dat was de handeling, waardoor Willem III den vijand beslissende slagen kon toebrengen; en dit zijn juist inzigt bewijst, dat de Stadhouder, in strategische bekwaamheid, zijne eeuw ver vooruit was. Handelingen, zoo als hij in 1672 en 1673 beraamde en uitvoerde, komen bij de oorlogen der zeventiende eeuw zelden of niet voor.

Maar de langzame opmarsch van de Duitsche legers, die, om de Republiek te ondersteunen, den Rhijn naderden, doch eerst in de laatste maanden van het jaar aan dien stroom zouden verschijnen, was oorzaak, dat de Stadhouder niet dadelijk tot zijn voorgenomen aanval kon overgaan. Het Hollandsche legerhoofd besloot dien tijd, die hem vrijbleef, te gebruiken tot het ondernemen van aanvallen in Holland zelve; aanvallen, die het groote voordeel zouden opleveren van de kracht van zijn leger te beproeven, voordat men het ondernam, om met dat leger in ver verwijderde gewesten te oorlogen. De Hollandsche krijgsmagt was door Willem III aanmerkelijk versterkt en verbeterd; zij was in niets meer gelijkend op die krijgsmagt, die bij het begin van den veldtogt zich zoo zwak gedragen had; maar de indruk dier eerste gebeurtenissen was nog geenszins uitgewischt; en daarom oordeelde Willem III het noodig, om, alvorens tot uitgestrekter ondernemingen over te gaan, eerst door een gevecht in de nabijheid van Holland den moed zijner troepen te beproeven, en die troepen te bezielen met vertrouwen op hunne eigene kracht. - De aanval op Woerden moest daartoe dienen.

Die stad, in de eerste tijden van verwarring door de Hol-

landers ontruimd, daarna weêr in bezit genomen, later weêr verlaten, zonder dat het duidelijk is waarom, - was, sedert den 18^{den} September, van eene Fransche bezetting voorzien, volgens sommige opgaven een paar duizend man sterk, onder den Graaf de la Mark. De Fransche bevelhebbers, het gewigt van Woerden inziende, dat als eene soort van vooruitgeschoven post konde dienen, om het voortrukken der Hollanders van de zijde van Bodegraven te verhinderen, hadden de vestingwerken dier stad vermeerderd; zij was echter, op het oogenblik dat Willem III haar aanviel, weinig van geschut voorzien. Behalve die omstandigheid, had de aanvaller er nog eene andere in zijn voordeel: de landstreek rondom Woerden is een lage, met slooten doorsneden grond, waar alleen op en nabij de dijken troepen zich kunnen bewegen en strijden; in weinig tijds was, door het opwerpen van eenige verschansingen, daar eene bijna onaanvalbare stelling te nemen, die elke poging tot ontzet zou doen mislukken. Het kwam er maar op aan, om door schijnbewegingen Luxembourg's leger zoo ver van Woerden te verwijderen, dat de Hollanders den tijd hadden, zich rondom die vesting neder te slaan en zich daar genoegzaam te verschansen.

Om de aandacht van het Fransche legerhoofd van Woerden af te leiden, doet Willem III aan de eene zijde door Louvignies het versterkte Vreeswijk aan de Vaart aanvallen, aan de andere zijde Naarden bedreigen door troepen bij Muiden en Weesp. Luxembourg, voor Naarden vreezende, trekt met het grootste gedeelte zijner magt derwaarts, en is daarmede den 10^{den} October te 's Graveland, een uur ten zuiden van Naarden. Dien dag begint de Hollandsche legermagt hare onderneming tegen Woerden.

Eene afdeeling, sterk twaalf à vijftien honderd man voetvolk, met eenig geschut, trekt, onder het bevel van Zuijlestein, van Nieuwerbrug op, gaat Woerden voorbij, en plaatst zich bij de Groevenbrug, op den weg naar Utrecht; Zuijlestein, 's nachts bij die brug gekomen, begint dadelijk zich daar te verschansen. Eene tweede afdeeling, bijna van gelijke sterkte, onder Hoorne, rukt op van Oudewater, om Woerden aan de oostzijde aan te vallen; acht compagniën voetvolk, onder Libergen, zijn te Montfoort geplaatst, om, in geval van tegenspoed, den terugtogt der afdeeling van Hoorne op Oudewater te verzekeren. Willem III zelf ge-

leidt vier regimenten voetvolk, die, van de zijde van Bodegraven oprukkende, Woerden aan de westzijde zullen aanvallen. - Waarschijnlijk is het geheele bedrag dier Hollandsche krijgsmagt omstreeks zes à acht duizend man geweest; juist vindt men dit nergens opgegeven; maar dit is ook vrij onverschillig, daar, bij de gesteldheid van de landstreek, die Woerden omgeeft, de meerdere of mindere sterkte van eene legermagt weinig invloed heeft; het is een terrein, waar overmagt geen voordeel aanbrengt en onnut is.

Woerden wordt dadelijk door de Hollanders met kracht aangevallen, geschutvuur op die stad en op haar kasteel geopend, en een uitval afgeslagen door de la Mark, naar de zijde van Leiden ondernomen. Maar de Fransche bevelhebber heeft vuren op den stadstoren ontstoken, en daardoor te Utrecht het gevaar kenbaar gemaakt, waarin zijne vesting verkeert; Luxembourg wordt te 's Graveland daarvan onderrigt; en nog in den nacht van den 10^{den} op den 11^{den} October vertrekt die maarschalk in persoon naar Utrecht, aan de Genlis, een zijner onderbevelhebbers, last gevende, onverwijld met de troepen ook daarheen te trekken. Den 11^{den} October is Luxembourg te Utrecht, maar zijne troepen zijn nog ver achter; door zijn ongeduld aangespoord, en teregt inziende, dat, bij langer verwijl, de Hollanders zich zoodanig zullen verschansen, dat daardoor het ontzet van Woerden onmogelijk wordt, gaat de Fransche Veldheer op marsch met de te Utrecht aanwezige magt, - volgens de waarschijnlijkste opgaven ongeveer drieduizend man voetvolk en eenige ruiterij. Lichten op den toren te Harmelen moeten de la Mark de nadering aankondigen van Luxembourg, die nog op den avond van den 11^{den} October de door Zuijlestein bezette post bereikt, onverwijld daarop aanvalt, maar door de Hollanders dapper wordt teruggeslagen.

Eene dijkstelling, zoo als die door Zuijlestein op den weg van Woerden naar Utrecht bezet, kan gemakkelijk en in weinig tijds eene zoodanige sterkte verkrijgen, dat zij door een frontaanval moeijelijk te vermeesteren is; maar juist daarom moet men, vooral bij zulke stellingen, tegen omtrekkingen waken, te meer, daar men meestal slechts langs enkele wegen kan teruggaan, en dus zulk eene omtrekking den geheelen ondergang van de verdedigende magt kan te weeg brengen. Die voorzorg nu was door Zuijlestein niet genomen. Van Utrecht komende, en Harmelen voorbij, geleidde

een weg regts over Houtdijken naar Kamerijk, en van laatstgenoemd dorp voerde een pad, over half verdronken land, tot in den rug van de door Zuijlestein bezette stelling. Die weg was door den Hollandschen bevelhebber verwaarloosd, op de verzekering, hem gegeven, dat het daarop staande water dien toegang zoo goed als onbruikbaar maakte; alleen was er een kleine post geplaatst bij de 's Gravenslootermolen, het punt, waar de weg van Kamerijk, in den rug van Zuijlestein's stelling, op den dijk van Woerden naar Utrecht uitkwam.

Luxembourg, naar wegen vernemende, om de stelling der Hollanders te omtrekken, wordt door De Melac, - een ridmeester, die te Woerden in bezetting was geweest, en daardoor de omliggende landstreek goed kende, - de weg naar Kamerijk aangewezen; hoe slecht en moeijelijk die weg ook is, besluit de Fransche maarschalk toch daarvan gebruik te maken, als het eenige middel, om den val van Woerden te voorkomen. Hij laat een klein gedeelte zijner magt, waaronder de ruiterij, voor Zuijlestein's stelling, met last, den vijand door frontaanvallen bezig te houden; en met de hoofdmagt gaat hij, nog 's nachts, op marsch, en bereikt, met veel moeite en inspanning, Kamerijk. Om van dit dorp weêr op den weg van Utrecht naar Woerden te komen, schijnt onmogelijk zonder hulp van gidsen, en om die te verkrijgen, bezigt Luxembourg eene krijgslist: hij geeft zich uit voor den Graaf van Hoorne, die, met Spaansche hulptroepen, deel komt nemen aan het beleg van Woerden, en vraagt de bewoners van Kamerijk, hem den naasten weg naar het leger des Stadhouders aan te wijzen. De landlieden, daardoor misleid, staan Luxembourg volijverig bij, en in hun' blinden waan smeeken zij hem, geknield, hen van het vreemde geweld te verlossen, en vooral geen Franschman in het leven te sparen; - want de volkshaat was reeds tot die hoogte geklommen, dat zij het gevoel van menschelijkheid verdoofde, en die gezindheid onzer landgenooten verklaart eenigzins - zonder ze daarom in het minste te regtvaardigen of te verschoonen - de latere wreedheden en gruwelen, die den Franschen naam toen bij ons tot een voorwerp van verfoeijing hebben gemaakt.

De dag is nog niet aangebroken; het is nog maanlicht, toen Luxembourg met zijne bataillons bij de 's Gravenslootermolen komt, en dadelijk den post der Hollanders aantast;

gelijktijdig wordt Zuijlestein ook in front aangevallen; en nu vangt een strijd aan, die vijf uren lang wordt voortgezet, en aan weêrszijden de grootste dapperheid doet blijken. Aanvankelijk lijden de Fransche troepen groote verliezen, daar zij, langzaam vooruitgaande over een moeijelijken grond, onophoudelijk zijn blootgesteld aan het geschut- en geweervuur der Hollanders; een bataillon van Navarre's regiment - de keur des Franschen legers - verliest niet minder dan een en twintig officieren aan dooden en gewonden; en, bij minder koenen aanvoerder, zouden mogelijk de Fransche krijgsbenden de poging hebben opgegeven. Maar Luxembourg zelf, met den blanken degen in de vuist, aan het hoofd zijner soldaten strijdende, spoort hen tot buitengewone dapperheid aan; hunne onstuimige aanvallen zegevieren eindelijk over den tegenstand der Hollanders; de Friesche ruiter, die den post van Zuijlestein aan de zijde van Woerden afsluit, wordt doorgebroken, en de Hollandsche afdeeling, door de overmagt verpletterd, en zonder middel om terug te trekken, gaat nu geheel verloren. Zuijlestein zelf, - een basterd van Frederik Hendrik, - bewijst door zijne dapperheid, dat het bloed der Nassau's door zijne aderen stroomt; hij valt, met achttien wonden overdekt, volgens sommige opgaven, gedood door een Fransch soldaat; volgens andere, door het staal van De Montbas, die in de rijen van het Fransche leger streed, en, door wraakzucht gedreven, den man opzocht, die een onteerend doodvonnis over hem had uitgesproken.

De weg naar Woerden is nu voor Luxembourg gebaand; maar nog belet de dapperheid der Hollanders hem, dadelijk tot die stad door te dringen; een aanval, op Hoorne's afdeeling gedaan, en ondersteund door een uitval der bezetting, wordt door dien Hollandschen bevelhebber afgeslagen. Hoorne doet daarop de mariniers van Palm tot den aanval vooruitgaan, te laat om Zuijlestein te redden, niet te laat om hem te wreken: Palm en zijne dappere zeesoldaten storten zich met de sabel in de vuist op den vijand, werpen dien terug, dringen door tot de plaats, waar Zuijlestein gestreden heeft, bevrijden een aantal gevangen genomen Nederlanders, doen een aantal Franschen vallen, hernemen een verloren vaandel en veroveren er een op den vijand. De schrik slaat den Franschen om het hart; zij wijken; en Luxembourg, stampvoetende van drift en ongeduld, slechts met een

klein aantal officieren stand houdende, en vruchteloos uitziende naar de verwachte troepen van De Genlis, vreest, dat de zege in nederlaag zal verkeeren. - Maar Willem III, overtuigd, dat, na het verslaan van Zuijlestein, het onmogelijk is, den vijand langer den toegang tot Woerden te beletten, ziet af van de verdere belegering dier vesting en geeft het bevel tot den terugtogt, die in de grootste orde en zonder eenig verlies wordt uitgevoerd.

Dus eindigde dat gevecht bij Woerden op den 12^{den} October 1672, dat aan elk der beide partijen een verlies van een groote duizend man zal gekost hebben; een verlies, dat, neemt men de geringe sterkte dier partijen in aanmerking, bovenmatig groot moet genoemd worden, en aantoont, hoe bloedig de hier gevoerde strijd is geweest. Die strijd, dit valt niet te ontkennen, was eene nederlaag voor het Hollandsche leger, eene overwinning voor het Fransche; maar eene roemvolle nederlaag, maar eene duurgekochte overwinning. De poging van den Stadhouder, om Woerden te vermeesteren, was mislukt, hoofdzakelijk door een misslag van Zuijlestein en door de voortvarendheid en buitengewone stoutheid van Luxembourg. Maar de vermeestering van Woerden was niet het eenige, zelfs niet het voornaamste doel, dat de Stadhouder met zijne onderneming beoogde; die onderneming geschiedde hoofdzakelijk met inzigt om moed en zelfvertrouwen aan zijne troepen te geven; en dát doel werd ten volle bereikt. De Hollanders hadden in dat gevecht bij Woerden eene schitterende dapperheid betoond, die hunne vijanden met ontzag en vrees vervulde, en die den Stadhouder de overtuiging gaf, dat hij met *zulke* legerscharen gerustelijk op ver verwijderde oorlogstooneelen Frankrijk's legers kon opzoeken. Niet vruchteloos heeft het Hollandsche bloed op de dijken bij Woerden gestroomd; want dat bloed heeft helden gekweekt en de latere overwinningen van Willem III voorbereid.

Twee Duitsche legers naderden, op het einde van October 1672, den Rhijn, en beloofden der Republiek bevrijding van de Fransche overheersching; het eene leger was dat van den Keurvorst van Brandenburg, en telde ruim dertig duizend man; het andere, het Keizerlijke, slechts zestien dui-

zend man bedragende, vergoedde zijne mindere sterkte door de groote bekwaamheid van hem, die het aanvoerde, Montecuculi, den waardigen tegenstander van een Turenne. Willem III, zich met die legers willende vereenigen, besluit met een gedeelte zijner krijgsmagt naar de Spaansche Nederlanden te trekken, en daar het tooneel des oorlogs over te brengen.

Alle maatregelen werden genomen om, gedurende de afwezigheid des Stadhouders, de verdediging van Holland te verzekeren; een Krijgsraad, den 17^{den} October te Alphen gehouden, en waaraan ook De Ruijter deel nam, diende om die maatregelen vast te stellen. De Stadhouder laat daarop zijne legermagt, met haar geschut, krijgsvoorraad en levensmiddelen, voor en na, uit Holland naar Noord-Braband overbrengen; en den 7^{den} November is die magt, wier sterkte eene twintig duizend man bedroeg, waaronder veel ruiterij, vereenigd bij Wouw en Roozendaal. Den 8sten vangt de Stadhouder den togt aan; en, met eene snelheid te werk gaande, aan de oorlogen van die tijden vreemd, is hij reeds den 11^{den} November met zijne ruiterij te Maastricht, en heeft de Fransche krijgsbenden gedwongen zich van voor die vesting te verwijderen, die zij sedert een half jaar zoo goed als ingesloten hielden,

Het is verkeerd in den oorlog uitsluitend acht te geven op de materiële uitkomsten, en alleen in rekening te brengen de stoffelijke verliezen of voordeelen, door een gevecht of veldslag veroorzaakt; veeleer moet men den blik vestigen op den zedelijken indruk, dien eene krijgshandeling maakt; eene overwinning is niet dáárom beslissend, omdat men er 's vijands leger met zooveel duizend man door verzwakt, maar omdat men er den vijand geheel door ontmoedigt en met schrik vervult. Daarom, hoezeer Willem III zonder strijd tot Maastricht was doorgedrongen, zoo was dat enkele doordringen en het ontzetten van die lang bedreigde vesting reeds een gewigtig zedelijk voordeel, dat diepen indruk moest maken. Die Republiek, die men geheel vermand waande, had nog kracht om in het buitenland aanvallend op te treden; op hetzelfde oogenblik, dat de Fransche krijgsscharen voor de muren van Amsterdam stonden, wapperden de oranjevaandels op de heidevlakten van Limburg; en nog stond de zegeboog overeind, voor den Franschen Koning opgerigt, om de ‘verovering’ van Holland

te vieren, toen reeds een sterk Hollandsch leger in aantogt was om den oorlog aan Frankrijk's grenzen over te brengen. Slechts hij kan het gewigtige van zulk eene uitkomst miskennen, die vergeet, hoe de openbare meening een goed deel der sterkte uitmaakt van Staten en Regeringen.

De magt van Willem III, zelfs vereenigd met eene Spaansche troepenafdeeling, die hare sterkte tot op dertig duizend man bragt, was, alleen, te gering om beslissende voordeelen op den vijand te behalen; daartoe werd de medewerking vereischt van de Duitsche legers. Maar voor die legers werd de toegang tot de Nederlanden afgesloten door den Rhijn, en, nog meer dan door dien stroom, door de krijgsmagt, waarmede Condé en Turenne daarbij waren geplaatst, om hunnen overtogt te betwisten. Willem III, om zijne bondgenooten den overtogt van den Rhijn gemakkelijk te maken, ging over tot verschillende bewegingen en ondernemingen, die voornamelijk ten doel hadden, de Fransche legermagt tot zich te lokken en van den Rhijn te verwijderen; dan eens begon men het beleg van Tongeren, dat echter niet voortgezet werd (25-29 November); dan weêr zocht men de legermagt op, die, onder Duras, vroeger Maastricht had ingesloten en later naar de Roer was teruggegaan; dan weêr viel men het Kasteel van Valkenburg aan, dat men na een tweedaagsch beleg (6-7 December) innam. Maar niets van dat alles baatte: Condé, die bij den Elzas stond, en Turenne, die aan het lagere gedeelte des Rhijns was geplaatst, verlieten dien stroom niet, hielden de Duitsche legers in bedwang, en maakten de vereeniging van die legers met dat des Stadhouders ondoenlijk.

De groote bekwaamheid, door de beide Fransche legerhoofden, vooral door Turenne hier ten toon gespreid, werd bijzonder begunstigd door de verkeerde en slechte handelingen van de aanvoerders der Duitsche legers. Eenheid van inzigten ontbreekt veelal bij bondgenooten; en daaraan heeft Frankrijk, bij menigen oorlog, zijn overwigt op zijne vijanden te danken gehad, en zal het die mogelijk nog dikwijls te danken hebben. Maar in 1672 schijnt er meer geweest te zijn, dan gebrek aan eenheid van inzigten; er schijnt, bij sommige der bondgenooten, kwade trouw te hebben bestaan; niet bij den Keurvorst van Brandenburg, maar wel bij den Keizer, wiens Staatsdienaars noode den oorlog voerden, zich daarvoor geene opofferingen wilden getroosten, en Montecu-

culi tot voorschrift hadden gegeven: ‘zoo weinig mogelijk te verrigten.’ Dat voorschrift werd trouw nagekomen; de Duitsche legers deden, in 1672, in den letterlijken zin des woords, niets; en, na op den regteroever van den Rhijn, zonder nut en zonder doel, te zijn heen en weêr getrokken, en niet ééne ernstige poging te hebben beproefd, om dien stroom over te gaan, gaan in December die legers uit een, en laten den Stadhouder aan zijne eigene krachten over.

Oranje, door zijne bondgenooten verlaten, wil toch eene kans beproeven, die, gelukkende, Neêrland's krijgsroem zal verhoogen en den vijand een geduchten slag toebrengen. Hij besluit, Charleroi aan te vallen, de vesting, waaruit het Fransche leger in Holland voornamelijk zijnen toevoer ontving, en wier val ligtelijk de oogenblikkelijke ontruiming van Holland door den vijand kon te weeg brengen. Het vertrek der Duitsche legers, de groote overmagt des vijands en het vergevorderde jaargetijde maakten, zeker, de vermeestering van Charleroi zeer twijfelachtig; maar twee zaken deden op de bemagtiging dier vesting hopen: hare bezetting was niet talrijk en telde slechts ongeveer achthonderd man; en Montal, de dappere en bekwame bevelhebber dier sterkte, was afwezig, daar men hem misleid en naar Tongeren gelokt had, door het bedreigen van laatstgenoemde stad.

Den 15^{den} December trekt eene ruiterafdeeling des Stadhouders naar Charleroi, en berent plotselings die vesting; den 17^{den} komt de hoofdmagt daarvoor, en voltooit de insluiting; het dertig duizend man sterke leger slaat zich rondom de stad neer, en maakt toebereidselen tot het beleg; geschut zal daartoe aangevoerd worden van Maastricht. Maar Montal, wanhopig van zich verwijderd te hebben uit de hem toebetrouwde vesting, wil alles beproeven om daar weêr binnen te geraken, en neemt daartoe de list te baat: met een honderdtal ruiters van Tongeren vertrokken, met oranjesjerpen versierd, en zich uitgevende voor troepen des Stadhouders, is de Fransche bevelhebber ongemoeid langs twee veldwachten der Spanjaarden voorbijgereden; bij eene laatste veldwacht wordt hij voor vijand herkend; maar Montal, toen het masker afwerpende, stort zich, onder den kreet van: ‘Vive le Roi de France,’ met zijne ruiters op de Spanjaarden, slaat zich daardoor heen, en bereikt Charleroi. Van stonden af aan wordt de verdediging dier vesting met den meesten nadruk gevoerd en het hevige geschutvuur der Fran-

schen brengt de bondgenooten zware verliezen toe: Louvignies wordt door een kanonkogel zwaar gewond, en een Bylandt sterft hier den heldendood.

Het was evenzeer de krachtige wederstand, dien Charleroi bood, als de nadering van Fransche legers, en de invallende vorst, welke den aanvoer van het belegeringsgeschut van Maastricht verhinderde, het openen der loopgraven belette en de troepen des Stadhouders veel deed lijden, - die den Hollandschen veldheer bewogen van zijne onderneming af te zien. Het beleg van Charleroi wordt opgebroken, en het leger des Stadhouders keert ongehinderd naar Holland terug. Den 30sten December is Willem III weêr te Alphen.

Te dikwijls begaat men, bij het oordeel over oorlogshandelingen, de onbillijkheid, van daarbij alleen de uitkomst tot maatstaf te nemen; en dit is dan ook de reden, dat die aanvallende beweging des Stadhouders in de laatste maanden van 1672 niet naar waarde is geschat geworden. De kansen van den oorlog zijn onzeker; en dáár, even als in alle wereldsche zaken, heeft het geluk een groot deel aan het niet- of welslagen. Maar wanneer een legerhoofd al zijne maatregelen zóó heeft genomen, dat voor hem de mogelijkheid, en zelfs de waarschijnlijkheid, bestaat van te overwinnen; en wanneer die overwinning, wordt zij behaald, noodwendig groote en beslissende uitkomsten moet te weeg brengen, dan verdient het beleid van dat legerhoofd hoogen lof en bewondering, onverschillig of het geluk al dan niet dat beleid heeft bekroond.

Dit nu was het geval met dien veldtogt, door Willem III in 1672 in de Spaansche Nederlanden gevoerd: de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid bestond, om daar schitterende voordeelen te verwerven, die nog dat jaar de Republiek konden bevrijden van de aanwezigheid der Fransche heirscharen; dat die voordeelen *niet* behaald zijn, is enkel te wijten aan de jammerlijke werkeloosheid der Duitsche legers en aan den onverwachten tegenstand bij Charleroi ondervonden, - omstandigheden, geheel en al onafhankelijk van het beleid des Stadhouders. Onbillijk en dwaas is het dus, enkel op de uitkomst te letten, en daardoor het meesterlijke, het Napoleontische dier handeling van het Hollandsche legerhoofd te miskennen; - nu zelfs boezemde die handeling zijnen vijanden ontzag in voor eene stoutheid, die, terwijl Frankrijks legers nog in het hart der Republiek

stonden, de legermagt der Republiek Charleroi deed belegeren en Frankrijks grenzen bedreigen. En vermetel was daarom die handeling toch niet; Holland zelf werd daardoor niet in gevaar gebragt; genoegzame middelen waren vereenigd om dat gewest te verdedigen; en wanneer, zoo als wij zien zullen, een oogenblik daar gevaar heeft gedreigd, dan moet dit alleen geweten worden aan zwakheid en pligtverzuim van enkele der onderbevelhebbers van Willem III.

Na het vertrek van Willem III naar de Spaansche Nederlanden, hadden er aan de oostelijke grenzen van Holland verschillende kleine gevechten plaats, waarvan het voornaamste voorviel bij Ameide; die post werd in den nacht van 26-27 November door de Franschen overvallen en vermeesterd, maar door Wirtz hernomen. Luxembourg ving toen ter tijd aan met die stelselmatige wreedheden, welke zijn naam, als die van een anderen Alva, eene treurige vermaardheid in onze geschiedenis hebben verworven; plundering, roof, brandstichting, moord van weerlooze landlieden, zelfs van grijsaards, van vrouwen en kinderen, hadden dag aan dag plaats, en werden door het Fransche legerhoofd, in zijne brieven aan Louvois, vermeld op een koelen, onverschilligen toon, alsof dit gewone handelingen van den oorlog waren, geoorloofde middelen, om een tegenstander met schrik te vervullen, en door de jammeren, die men zijn volk doet treffen, de wapenen uit de handen te doen vallen. Die brieven zijn onwedersprekelijke bewijzen van de afschuwelijke wreedheden, door de veldheeren van Lodewijk XIV tegen de vijanden van Frankrijk gepleegd; zij doen de latere verwoesting van den Paltz begrijpen.

Wij hebben soms hooren beweren, dat de oorlog zulke handelingen medebrengt, en dat dit geoorloofde middelen zijn om tot de overwinning te geraken. Dat is eene onwaarheid; dat is eene bewering, waartegen wij ons met al de kracht der verontwaardiging verheffen. Zeker, de oorlog kan niet met zachte middelen gevoerd worden; de menschelijkheid moet soms zwijgen voor de harde stem der noodzakelijkheid; - maar ook alleen de noodzakelijkheid

kan die afwijking van de menschelijke gevoelens verschoonen; elke onnoodige wreedheid is schandelijk. Niet alle middelen mogen gebezigd worden, om tot de overwinning te komen; alleen de eerlijke middelen, alleen de eerlijke wapenen mogen daartoe brengen. Oorlog voert men tegen gewapende vijanden; maar oorlog voeren is geen plunderen, oorlog voeren is geen brand stichten, oorlog voeren is geen vermoorden van weerloozen; - wie dát beweert, lastert den krijgsstand. Dat een ruw, barbaarsch volk, om zich tegen zijne vijanden te verdedigen, de wetten der menschelijkheid met voeten trapt, - wij begrijpen het; maar dat het leger van eene beschaafde, Christelijke natie zóó handelt, dat is afschuwelijk. Te regt roept Vondel uit, wanneer hij zulke wandaden schildert:

> ‘Die tiranny past Turcken en Maranen.’

En nóg, wanneer de woeste horden van Tilly en Pappenheim het rampzalige Maagdenburg uitmoorden, dan kan men mogelijk eenige verontschuldiging voor de aanvoerders vinden, en Vondel's verguizende verzen, ten hunnen aanzien, overdreven streng noemen. Want er zijn oogenblikken, waarin een legerhoofd zijne heirscharen niet meer in zijne magt heeft, en dus niet meer verantwoordelijk kan worden gesteld voor hunne daden; en die oogenblikken hebben vooral dán plaats, wanneer eene lang verdedigde stad stormenderhand wordt vermeesterd, en de soldaat, verhit door den strijd, verbitterd door den langdurigen wederstand en door het vergoten bloed, zich teugelloos aan zijne woeste driften overgeeft, en waant, dat de duurgekochte overwinning alles geoorloofd maakt. Dán, in die oogenblikken van verschrikking, wanneer eenmaal ‘de dolle krijg ontketend is,’ en geene menschelijke magt het vermag om haar dadelijk weêr aan banden te leggen, is ook het krachtigste legerhoofd soms niet in staat, de gruwelen te verhinderen, die hij het meeste afkeurt; en de wreedheden, onder zulke omstandigheden gepleegd, bewijzen niet altijd tegen den aanvoerder van het leger, dat ze pleegde. Maar wreedheden, bepaaldelijk door het legerhoofd bevolen en voorgeschreven; niet in de hitte van den kamp, in de onstuimigheid van den strijd, maar bedaard, in koelen bloede, met overleg; gebezigd als middelen om tot de zege te geraken,

en een vijand ten onder te brengen, dien men anders geen kans ziet te overwinnen; - dat is het, wat vooral de verontwaardiging en afschuw moet opwekken van ieder eerlijk, regtschapen mensch. Waar en wanneer die wandaden ook gepleegd zijn, zij verdienen de strengste veroordeeling; en wanneer Alva, na de overgave van Haarlem, de dappere verdedigers dier stad in koelen bloede laat vermoorden; wanneer de legerhoofden van Lodewijk XIV Holland en den Paltz met brandstichting en moord vervullen; wanneer de Britten, om vroegere nederlagen te wreken, het rampzalige Kaboel te vuur en te zwaard verwoesten; wanneer een Fransche wreedaard, om een Arabischen volksstam ten onder te brengen, geen ander middel weet, dan om dien stam met vrouwen en kinderen in de bergholen van Dahra door rook te doen stikken; wanneer Oostenrijk de heldhaftige legerhoofden der Hongaren door beulshanden laat sterven; - dan verdienen zij, en allen die zich aan zulke vergrijpen tegen de menschelijkheid schuldig maakten, door de laatste nageslachten met verfoeijing te worden herdacht.

De wreedheden van Luxembourg hadden haat, maar ook schrik in Holland te weeg gebragt; en met onrust zag men den naderenden winter te gemoet, die, bij de afwezigheid van het leger van Willem III, den Franschen mogelijk gelegenheid zoude geven, om over de vastgevrozene inundatiën in het binnenste des lands door te dringen. Krachtige en verstandige maatregelen werden er genomen, om dien inval tegen te gaan; en in het werk der Heeren van Sijpestein en de Bordes vindt men uitvoerig de middelen opgenoemd, die men toen aanwendde, om de Hollandsche grenzen gedurende den winter niet in sterkte te doen verminderen: het levendig houden der inundatiën door het water in en uit te laten, hetzij door de sluizen, hetzij door de watermolens; het openbijten van verschillende vaarten en weteringen, een arbeid, die wel veel inspanning en veel menschenhanden vordert, maar bij niet te lang aanhoudenden vorst goed uitvoerbaar is; het vermeerderen der schansen en versterkingen; het daarstellen van seinposten, om 's vijands bewegingen dadelijk overal kenbaar te maken; het zamentrekken der troepen op de meest aanvalbare punten; het oproepen van een aantal matrozen, van gewapende burgers en boeren, om daarmede de posten sterker te bezetten; het oprigten van kompagniën *schaatsenrijders*, die, met ge-

weren gewapend, bovendien op ijssleden kleine stukken geschut met zich voerden; de meerdere zorg voor de gezondheid en het onderhoud van den soldaat gedurende den winter; - deze en meer andere maatregelen toonen aan, met hoeveel beleid en geestkracht toen voor de verdediging van Holland werd gewaakt; en hoe, daarop vertrouwende, Willem III ten volle geregtigd was, om dat gewest kortstondig te verlaten.

Luxembourg had reeds in November het ontwerp gesmeed tot een inval in Holland; dat ontwerp kwam toen echter niet tot uitvoering, voornamelijk door het ongegronde berigt, dat Willem III uit Braband was teruggekeerd. Maar toen, eenige dagen vóór Kersdag, een felle vorst invalt, besluit de Fransche veldheer daarvan partij te trekken; hij verzamelt in en om Utrecht eene magt van ongeveer twintig duizend man; en met de grootste helft dier magt gaat hij, in den ochtend van den 27sten December, op marsch naar Woerden. Het voornemen van Luxembourg is, om van Woerden over de vastgevrozene inundatiën, ten noorden van den Rijn, over de dorpen Zegveld, Nieuwkoop en Aarlanderveen op Alphen te trekken, zóó in den rug te komen van de schansen der Hollanders te Nieuwerbrug, op deze wijze die schansen met minder moeite te bemagtigen, daardoor een weg te banen voor zijne ruiterij en geschut, en dan met de geheele magt op Leiden en 's Gravenhage te rukken, en door het nemen, plunderen en verbranden van die steden, de Republiek tot onderwerping te dwingen. - *Onmogelijk* was de uitvoering van dit ontwerp niet, maar zij was onzeker, de onderneming vol gevaar; de minste verandering in het weder en de minste ernstige tegenstand, dien men ondervond, kon niet alleen die onderneming volkomen doen mislukken, maar zelfs de Fransche legermagt geheel doen verloren gaan. Wat Luxembourg hier ondernam, was dus veel meer dan stout, het was roekeloos.

Reeds toen men Woerden bereikt, zijn er kenteekenen te bespeuren van aanstaanden dooi; er valt sneeuw bij een noordoostenwind. Maar niets is in staat het Fransche legerhoofd af te brengen van het eenmaal opgevatte voornemen; en toen zijne uitgezondene ruiterij hem berigt, dat het ijs sterk genoeg is om het leger te dragen, doet hij om 10 uur 's avonds den togt voortzetten. Hij zelf is aan het hoofd; en dit is de eenige verschooning voor zijn vermetel

ondernemen, dat hij daarbij zijn eigen leven even weinig ontziet als dat van den minsten zijner soldaten.

Over het ijs bereikt men Zegveld. In den vroegen ochtend van den 28sten December komt men aan eene wetering, die niet digt is gevrozen en waarover eene brug moet geslagen worden; om 10 uren 's ochtends komt men aan de Slimme Wetering, ook open, en dus ook het slaan eener brug vorderende. Dat niettegenstaande den strengen vorst die wateren niet waren digtgevrozen, omdat men er door het telkens openen en sluiten van verschillende sluizen een sterken stroom in had gehouden, bewijst, dat er middelen kunnen worden aangewend, om zelfs gedurende den winter onze onderwaterzettingen niets van hare kracht te doen verliezen.

De brug over de Slimme Wetering, in haast gemaakt met planken en balken uit de huizen van Zegveld, bezwijkt, nadat een gedeelte van het Fransche leger daarover is, dat nu alleen den marsch voortzet; of het daarbij later door het andere gedeelte al dan niet gevolgd is, is onzeker. De Fransche magt bereikt de Mijdrecht, eene vaart, die ook open was gehouden; het geschutvuur van een daar aanwezigen uitlegger, en de wederstand van gewapende boeren van het dorp Nieuwkoop, dwingen de Franschen om voort te gaan in minder noordelijke rigting; zij wenden zich nu, langs de oostelijke kade van de Mijdrecht, naar het dorp Zwammerdam; eene opene vaart voor dat dorp en eene opgehaalde brug houden Luxembourg's troepen eene korte poos tegen; maar toen eenige Fransche soldaten met schuiten de vaart overgaan en de brug nederlaten, komt Luxembourg ongehinderd te Zwammerdam en op den dijk, die langs den Rijn naar Leiden voert. Een handvol Hollandsche soldaten, te Zwammerdam aanwezig, hadden, zonder iets te verrigten, bij de nadering des vijands dat dorp ontruimd.

Wanneer men leest, op welke wijze Luxembourg, op den 28sten December 1672, dien marsch over de onderwaterzettingen verrigtte, en opmerkt, dat de zwarigheden, die hij daarbij ontmoette, bijna alleen ontstonden uit de natuurlijke hindernissen en niet uit den tegenstand des verdedigers, - dan komt men misschien op het denkbeeld, dat dit gedeelte der Hollandsche linie toen van troepenmagt geheel en al ontbloot was. Het tegendeel was echter waar: het is ten stelligste bewezen, dat zich toen te Bodegraven en

Nieuwerbrug eene magt bevond van minstens vier duizend man; eene magt, sterk genoeg om op zulk een grond het sterkste leger van de wereld tegen te houden, maar eene magt, die hier te kort schoot voor hare taak, omdat zij toevertrouwd was aan een onkundig, onbekwaam bevelhebber.

De Graaf van Koningsmarck was die bevelhebber, die hier ons vaderland bijna ten val had gebragt. Hij was een vreemdeling, van Zweedsche afkomst, uit een voornaam geslacht gesproten, waarvan de leden - gelukzoekers op eene groote schaal - in verschillende landen en aan verschillende hoven, naar rang en aanzien streefden, en waarvan velen eene romantische vermaardheid hebben verkregen, zoowel door hunne dapperheid en hunne oorlogsdaden, als door hunne liefdesavonturen en door het tragische einde van een hunner, wien de minnenijd eens vorsten door de dolken van gehuurde moordenaars deed vallen. De Koningsmarck uit onze geschiedenis was zijne diensten der Republiek komen aanbieden; en Willem III had hem het bevel toevertrouwd over de magt bij Bodegraven, eene der gewigtigste en meest bedreigde gedeelten der linie. Ditmaal had de Stadhouder eene zeer slechte keus gedaan; niet dat Koningsmarck een lafaard kan genoemd worden, - zijn latere dood bij het beleg van Bonn heeft het tegendeel bewezen; maar hij was een dier menschen, die, mogelijk goed zoo lang hunne handelingen door anderen regtstreeks bestuurd worden, alle verstand en overleg verliezen, zoodra zij op zich zelven staan; geheel en al ongeschikt zijn om te bevelen, en door hunne onbekwaamheid de zaak, die zij voorstaan, soms evenveel kwaad berokkenende, als het ergste verraad vermogend is dit te doen.

Koningsmarck had het stellige en herhaalde voorschrift ontvangen, om zoo lang mogelijk den vijand bij Bodegraven en Nieuwerbrug het hoofd te bieden, en alleen in den uitersten nood op Leiden terug te gaan. Niets was gemakkelijker - bij eenige waakzaamheid en bij eenige geestkracht - dan de opvolging van dit voorschrift; nog bij Zwammerdam had men zeer goed Luxembourg's magt het doordringen kunnen beletten; en had men dit gedaan, dan was die magt reddeloos verloren. Maar in stede daarvan, gaat Koningsmarck, zoodra hij berigt krijgt van de nadering des vijands, van Zwammerdam en Bodegraven terug op Alphen, in eerstgenoemd dorp alleen eene kleine afdeeling achterla-

tende, die, haren bevelhebber met de hoofdmagt ziende wegtrekken, dit voorbeeld volgt, en Luxembourg geen weerstand biedt; daar, waar het legerhoofd zijn pligt verzaakt, is dit ook van anderen te wachten. Koningsmarck, vernemende dat de vijand Zwammerdam heeft bezet, acht zich zelfs te Alphen niet veilig; hij trekt op Leiden terug. - Maar gelukkig voor Holland, dat er toen bij andere mannen meer geestkracht was dan bij dien bevelhebber. De stad Leiden weigert de troepen binnen hare muren te laten; en Hop, en andere gedeputeerden te velde, ziende aan welke ongeschikte handen het bestuur der krijgsmagt was toevertrouwd, nemen zelve het gezag op zich, en geven bevel aan Koningsmarck, om onverwijld naar Alphen en de Gouwsche Sluis terug te keeren, en zich daar tot het uiterste te verdedigen. Dit geschiedt, de Hollandsche magt neemt stelling bij de Gouwsche Sluis, en de Kromme Gouwe, de Aar en Drecht maken nu eene nieuwe verdedigingslijn uit, die, goed versterkt en bezet, Luxembourg het verder doordringen in Holland onmogelijk maakt.

De Fransche veldheer was te Bodegraven en Zwammerdam gekomen, maar juist daardoor was hij toen in den hagchelijksten toestand gebragt: het verder voortrukken op Leiden was hem verhinderd door de goede maatregelen van verdediging bij de Gouwe; teruggaan over den weg, langs welken men gekomen was, was door den ingevallen dooi eene onmogelijkheid; en de eenige weg, die naar Utrecht geleidde, werd afgesloten door de schansen bij de Nieuwerbrug. Hielden die schansen zich maar een paar dagen, dan was de Fransche legermagt, onvoorzien van levensmiddelen en krijgsvoorraad, stellig verloren; het gebrek zou haar de wapenen uit de handen hebben doen vallen, en de gevangenschap van een Maarschalk van Frankrijk en van eenige duizenden zijner soldaten zou de roekeloosheid der onderneming van Luxembourg bewezen hebben. - Het Fransche legerhoofd, met zijn paard door het ijs gezakt, was juist bezig zich te Zwammerdam bij een vuur te droogen, en vol onrust en kommer over het gevaar, waarin hij verkeerde, toen men hem kwam berigten, dat ook dit gevaar was afgewend, dat de schansen bij Nieuwerbrug waren verlaten, en dat ten tweeden male het pligtverzuim van een Hollandsch bevelhebber het Fransche leger van eenen wissen ondergang had gered.

De Kolonel Pain et Vin, de bevelhebber der schansen te Nieuwerbrug, was bij Koningsmarck te Zwammerdam geweest, toen het berigt was ingekomen van de nadering der Fransche legermagt; op last van Koningsmarck keerde de Kolonel naar Nieuwerbrug terug, om vandaar versterking van troepen naar Zwammerdam te geleiden. Maar op het oogenblik, dat Pain et Vin met die versterking Zwammerdam nadert, verneemt hij, dat dit dorp reeds in bezit is genomen door den vijand, en Koningsmarck naar Leiden is geweken. Dat onverwachte berigt doet Pain et Vin alle beradenheid verliezen, en op het gezigt des vijands geeft de rampzalige alleen aan zijne blinde vrees gehoor, laat zijne soldaten aan hun lot over, en neemt spoorslags de vlugt naar Gouda. In den avond van den 28sten December bereikt de vlugteling die stad, stelt alles daar voor als geheel verloren, en vordert gidsen, om de regimenten, die de schansen bij de Nieuwerbrug nog bezet houden, op te zoeken en binnen Gouda te brengen. Die gidsen worden aan Pain et Vin gegeven; - maar ten stelligste heeft de regering van Gouda de latere bewering van dien bevelhebber tegengesproken, dat zij de ontruiming der schansen te Nieuwerbrug zou hebben aangeraden. Pain et Vin vertrekt met de gidsen naar die schansen, komt te middernacht aan de Driebrugge, nog op een uur afstands daarvan, en zendt een bode met zijn zegelring en het uitdrukkelijk bevel aan de troepen te Nieuwerbrug, om onverwijld dien post te verlaten, en zich aan de Driebrugge bij hem te voegen; dat bevel wordt uitgevoerd, de regimenten ontruimen de schansen, en komen met Pain en Vin binnen Gouda's muren.

Zoo werd aan Luxembourg de weg geopend om naar Utrecht terug te keeren, wat op den 30sten December plaats had, nadat eerst het ongelukkige Bodegraven en Zwammerdam aan de vlammen waren prijs gegeven, en daar gruwelen bedreven, die den Franschen naam met eene onuitwischbare schande hebben overladen. - Dweepende voorstanders van het onbepaalde koninklijke gezag, haalt toch nooit, om de uitmuntendheid van zulk een gezag te bewijzen, de regering van Lodewijk XIV aan; want onder die regering zijn, zoo binnen- als buitenslands, meer gruwelen gepleegd, is meer onschuldig bloed vergoten, dan in de onrustigste, woeligste tijden van een vrij volk.

Men weet, dat Pain et Vin zijne lafheid met den dood

boette, en den 23sten Januarij 1673 in het leger te Alphen door beulshanden het leven verloor; twee vroegere vonnissen van den krijgsraad, die Pain et Vin tot eene mindere straf dan den dood hadden veroordeeld, waren door Willem III vernietigd, als in strijd met de stellige bepalingen in de krijgswetten voorkomende. Door zóó te handelen, bewees de Stadhouder evenzeer zijne vastheid van wil als zijne onverbiddelijke gestrengheid: hij, jong en pas verkoren hoofd der Republiek, vernietigde hier, in weêrwil en in strijd met het gevoelen van bevelhebbers van jaren en ondervinding, tot tweemalen toe een uitgesproken vonnis, en stelde de doodstraf voor de uitgesprokene straffen in plaats; hij oordeelde, en te regt, dat een hooge rang, verre van aanspraak op straffeloosheid te geven, integendeel te zwaardere verantwoordelijkheid oplegt, en dat het algemeene welzijn gebiedend vorderde, om eene daad van klaarblijkelijke lafheid, waaraan alleen de redding van het Fransche leger moest worden geweten, op de meest indrukwekkende wijze te straffen. Men zoude niets dan lof kunnen toezwaaijen aan die ten aanzien van Pain et Vin uitgeoefende gestrengheid, wanneer niet een krijtend contrast daarmede werd gemaakt door de straffeloosheid, die Koningsmarck ten deel viel; straffeloosheid, die geheel onbegrijpelijk is, want het pligtverzuim is bij beiden hetzelfde geweest.

Dezelfde winterkoude, die Willem III in het beleg van Charleroi verhinderde en die Luxembourg tot een inval in Holland aanleiding gaf, verschafte in de oostelijke gewesten aan de wapenen der Republiek een gewigtig voordeel, door de verrassing van het sterke Coevorden. Onze laaggelegene vestingen, met hare natte grachten en de moerassen of onderwaterzettingen, waardoor zij zijn omgeven, hebben daardoor veeltijds eene geduchte sterkte, die de belegering en openlijken aanval dikwijls moeijelijk of ondoenlijk maakt; maar juist daardoor zijn die vestingen, gedurende eenen strengen winter, meer aan overvallingen onderhevig, - zoo als dit ook bewezen wordt door een aantal voorbeelden uit onze geschiedenis. Zulk eene overvalling was het, die Rabenhaupt, in de laatste dagen van het jaar 1672, te-

gen Coevorden ondernam; door Mijndert van Thijnen, die vroeger in Coevorden had gewoond, had hij eene naauwkeurige schets van de werken dier vesting en van de gesteldheid der omliggende landstreek verkregen, en daardoor de overtuiging erlangd, dat eene verrassing, bij winterdag beproefd, veel kans had van te zullen gelukken.

Die verrassing wordt ondernomen. Ongeveer duizend man gaan daartoe, in den namiddag van den 27sten December, van Groningen op marsch; de Luitenant-Kolonel Eybergen is de bevelhebber, en onder hem wordt de ruiterij door den Majoor Sickinghe en het voetvolk door den Overste Wijlers aangevoerd. Op wagens voert men biesbruggen met zich mede, ijssporen, koevoeten, petarden, handgrenaten, en alles wat men bij den storm meent noodig te hebben.

Kleine marschen verrigtende, om de troepen niet te vermoeijen, komt men eerst den 29sten te Erme, een groote twee uur ten noordoosten van Coevorden; de vooruitgezondene ruiterij is reeds den dag te voren op slechts een uur afstands van de vesting gekomen, te Dalem, en heeft de verschillende toegangen tot Coevorden bezet, om te verhinderen, dat de Munsterschen berigt zouden krijgen van den opmarsch der Hollanders. Maar die voorzorg baat niet: een overlooper heeft dat berigt reeds binnen de vesting gebragt. Die omstandigheid, welke schijnbaar den toeleg moest doen mislukken, begunstigde haar integendeel: de Munstersche bezetting, den aanval spoedig verwachtende, bleef den 28sten en 29sten December bijna onafgebroken onder de wapenen; maar daar er geen vijand opdaagde, verliet die bezetting de wallen; en toen later werkelijk de aanval plaats had, veroorzaakte de vroeger ondervondene vermoeijenis, dat de verdedigers niet zoo spoedig onder de wapenen kwamen als zij anders zouden gedaan hebben.

In den nacht van den 29sten December, terwijl een digte nevel de landstreek overdekt, trekken de Hollanders in drie verschillende afdeelingen naar Coevorden; eene dier afdeelingen wordt door van Thijnen geleid. In den vroegen ochtend van den 30sten heeft op drie verschillende punten der vesting de bestorming plaats; de digtgevrozene voorgracht wordt overgetrokken, de palissadering van den bedekten weg omvergehouwen, biesbruggen over het opengehouden gedeelte van de hoofdgracht gelegd, en toen de

hoofdwal bestormd. Maar de Munstersche schildwachten hebben intusschen door hunne alarmkreten en musketschoten de nadering des vijands aangekondigd; de bezetting komt in overijling onder de wapenen, en verdedigt met groote dapperheid den hoofdwal, die door de vorst glad is en moeijelijk te beklimmen, en aan haren voet eene doornenheg heeft, waardoor de bestorming aanmerkelijk belemmerd wordt. Er ontstaat een hevige strijd, waarbij eindelijk de zege aan de Hollanders blijft; hetzij nu, dat zij die zege aan hunnen heldenmoed alleen hadden te danken; hetzij aan eene door de overlevering bewaarde krijgslist, daarin bestaande, dat een Hollandsche tamboer, onbemerkt op een onbewaakt punt den wal beklommen hebbende, binnen de stad den *prinsenmarsch* sloeg, en daardoor den verdediger in den waan bragt, dat elke verdere wederstand onnut was. Eybergen bemagtigt het kasteel, nadat de Munstersche aanvoerder, dapper strijdende aan het hoofd der zijnen, den dood heeft gevonden; Sickinghe beklimt het bastion Overijssel, en sabelt een vijandelijk kanonnier neder, op het oogenblik dat deze een stuk gestuk op de Hollanders wil afschieten; eene der poorten wordt bemagtigd en geopend, en de Hollandsche ruiterij, daardoor binnendringende, maakt aan elken verderen wederstand een einde. Van de Munstersche bezetting, ongeveer acht honderd man sterk, - eene sterkte, weinig minder dan die der bestormers, - redt zich slechts een paar honderd man; het overige wordt gedood of gevangen, en de vesting zelve, met haren aanzienlijken voorraad aan geschut en andere wapenen, is de prijs der zege. Met vromen ootmoed wezen de overwinnaars de verdienste dier zege van zich af, uitroepende: ‘dit is niet anders dan Gods hand!’ Maar de nakomeling moet juist daarom roem toezwaaijen aan die krachtvolle, heldhaftige mannen, welke in Gods hand het werktuig zijn geweest tot het behalen van zoo schitterend een voordeel; een voordeel, dat, de wapenen der Republiek in onze oostelijke gewesten een groot overwigt gevende, een nieuwe waarborg was voor de eindelijke zege onzer vrijheid in haren kamp tegen de overweldiging en dwingelandij der vreemden.

De laatste dagen van het jaar 1672 waren dus gunstig geweest voor de zaak onzes vaderlands: Coevorden was den vijand ontwrongen, Luxembourg's inval in Holland verijdeld; en de terugkomst van het leger des Stadhouders in

dat gewest had elke vrees voor eene herhaling van dien inval doen verdwijnen.

Dikwijls is het gevoelen geuit, dat, welke groote sterkte ons land ook oplevert voor de verdediging, zoo lang de winter niet daar is, die sterkte ophoudt, zoodra de winterkoude onze rivieren en onderwaterzettingen met ijs bevloert en den vijand dus het middel geeft, om daarover te trekken, zoo als Luxembourg dit in December 1672 ondernam, zoo als de legers van Pichegru en Moreau dit, in den winter van 1794-1795, uitvoerden. Wij gelooven, dat dit gevoelen op geene goede gronden berust, en zijn integendeel van meening, dat ook gedurende den winter Holland met goed gevolg tegen de overmagt eens vijands kan verdedigd worden.

Wij gaan bij die meening van de onderstelling uit, dat het volk ernstig en nadrukkelijk de verdediging *wil*, en eene krachtige, bekwame regering de maatregelen dier verdediging bestuurt. Dat zijn noodzakelijke voorwaarden voor eene goede verdediging; ontbreken die, dan is alles slapheid, verwarring, onwil en onkunde; zijn er geene hoofden, die weten te bevelen; heeft de vrees aller harten getroffen, aller armen verlamd; wanhoopt ieder aan het behoud des vaderlands, terwijl hij juist door dat wanhopen tot den val van zijn vaderland medewerkt, - o verwacht dan niets goeds, zelfs niet van sterkere verdedigingsmiddelen dan Holland heeft. Het steile Alpengebergte en de groote wereldzee zelve zijn nog maar zwakke waarborgen voor de onafhankelijkheid eens volks, dat zoo geheel ontzenuwd en verbasterd is. Zulk een volk waren wij op het einde van de achttiende eeuw; zoo zijn wij geweest in 1795; daaraan was toen de verovering van ons land door Frankrijk te wijten. Het kan niet genoeg herhaald worden: Neêrland is toen niet gevallen door de overmagt zijner vijanden, door het verraad zijner bondgenooten, of door de strenge winterkoude; maar Neêrland is toen gevallen geheel door eigen schuld; het is gevallen, omdat het eene onbekwame, ellendige regering had, en een volk, waaruit verstand, eensgezindheid en geestkracht geheel en al verdwenen waren.

Maar zonder te groote verwachting van de toekomst te koesteren, mag men toch wel aannemen, dat de rampen van vroegere jaren ons geleerd zullen hebben, de misslagen van die jaren te vermijden; en dat, bij eene latere verdediging

van ons vaderland tegen vreemd geweld, wij op eene geheel andere wijze te werk zullen gaan dan onze vaderen bij hunnen kamp tegen Frankrijk, in de laatste jaren der achttiende eeuw. En doen wij dit; betreden wij niet het voetspoor der mannen van 1795, maar het voetspoor van Willem III in 1672, dan kunnen wij bij de verdediging van Holland op even goede uitkomst hopen; en wij hebben dan niet te vreezen, dat eene strenge wintervorst ons weerloos zal maken en aan den vijand prijs geven.

Dat de invallende vorst de verdediging van ons land moeijelijker en meer onzeker maakt, dit valt niet te ontkennen; maar met inspanning van krachten kan die verdediging toch altijd goed gevoerd worden. Men moet in zulk een geval zoo lang mogelijk trachten de rivieren, moerassen of onderwaterzettingen, die ons beschutten, open te houden en daardoor den vijand het doordringen beletten; - dat vereischt zwaren arbeid, inspanning van alle krachten; maar onmogelijk is dat niet, zoo als dat dan ook aangetoond wordt door het voorbeeld van 1672; en waarlijk, wanneer het geldt het zijn of niet zijn van het vaderland, dan mag men zich wel den zwaarsten arbeid, de hoogste krachtsinspanning getroosten, vooral daar het maar voor korten tijd is. Bij die gedeelten, welke, in weêrwil dier voorzorgen, nog aan een aanval bloot staan, moet men de hulp der versterkingskunst inroepen, alle mogelijke strijdkrachten bijeenbrengen, al wat weerbaar is onder de wapenen doen komen, onafgebroken waken tegen elke onderneming des vijands, en met de uiterste hardnekkigheid de aanvallen van dien vijand weêrstaan. Dat weêrstaan kan zeer goed geschieden; want al heeft het ijs de rivieren en onderwaterzettingen overdekt, toch is altijd de stelling des verdedigers veel gunstiger dan die des aanvallers; en die verdediger moet zich niet laten ontmoedigen door het denkbeeld, dat hij op den duur in den strijd tegen 's vijands overmagt moet bezwijken: hij behoeft niet voortdurend den strijd te voeren; het is slechts korten tijd, dat hij den kamp moet volhouden. Daartoe kunnen en moeten voor het oogenblik de uiterste krachten worden aangewend; even als men, bij eene dreigende dijkbreuk, zijn heil vindt in arbeid en krachtsinspanningen, die mogelijk zijn, omdat zij maar kort behoeven te duren. Zoo is het ook met de verdediging van Holland gedurende het winterjaargetijde;

en beschouwt men haar uit dát oogpunt, dan ziet men, dat zij zeer goed uitvoerbaar is, omdat zij niet lang behoeft te worden voortgezet.

Wij spreken nog niet daarvan, dat de tijd van het invallen der winterkoude zeer onzeker is, en er jaren voorkomen, waarin geen ijs onze rivieren doet vastzetten; dat de vijand dus op zulk eene onzekere kans zijne ondernemingen en krijgsbewegingen niet kan bouwen; dat voor hem het overtrekken van eene digtgevrozene rivier of onderwaterzetting altijd eene hagchelijke, ten hoogste gevaarlijke onderneming is; dat het niet zeker is, of hij, aan de andere zijde gekomen, daar geene sterke magt zal ontmoeten, die hem terugdrijft, of geen beletsel, dat het hem onmogelijk maakt verder voort te gaan; en dat het niet zeker is, of hij terugkeeren kan, vanwaar hij is gekomen, want dat eene plotselinge dooi die vaste ijsvlakte, waarover hij met zijne heirscharen is getrokken, in water verkeert, hetwelk zijn marsch stuit en hem een wissen ondergang bereidt Ook hier kunnen wij ons weêr beroepen op het voorbeeld van 1672, en op het dreigend gevaar, waarin een geheel Fransch leger door Luxembourg's roekeloosheid werd gebragt, en waaruit het alleen werd gered door het slechte gedrag van twee Hollandsche bevelhebbers.

Gerustelijk kunnen wij uit die redenering besluiten, dat het eene dwaling is, wanneer men beweert, dat gedurende den winter de verdedigingssterkte van Holland te niet gaat. Die verdediging wordt dan wel meer moeijelijk, meer onzeker; maar bij verstandige inspanning van krachten is zij zeer goed mogelijk, en heeft alle gunstige kansen voor zich. Want het meerdere moeijelijke en onzekere der verdediging duurt slechts korten tijd; en een voorzigtig vijand zal in dien tijd tegen een aanval opzien, die, mislukkende, ligtelijk het geheele leger des aanvallers onder het Caudijnsche juk kan doen doorgaan.

De krijgsgebeurtenissen van het jaar 1673 zullen wij hier slechts kort en vlugtig vermelden, omdat zij meer op verwijderde oorlogstooneelen, minder op onzen eigen grond, zijn voorgevallen.

De kansen van den oorlog zijn in 1673 voor de Republiek oneindig gunstiger geworden dan het jaar te voren; hare sterkte is grooter, die van hare vijanden minder. Wel werd zij nog altijd aangevallen door dezelfde Staten; maar de kracht dier Staten was niet meer dezelfde.

Frankrijk moge weinig verminderd geworden zijn door den veldtogt van het vorige jaar, en de geest des volks moge daar nog geheel en al gezind zijn geweest om zijn Koning bij te staan in een kamp, waarin volkstrots en ijver voor de koninklijke magt niets dan billijks deden zien; toch had het niet meer de kracht van het vorige jaar; en vooral het vooruitzigt, dat de oorlog langdurig kon worden en drukkende voor Frankrijks geldmiddelen, deed de toekomst donkerder inzien en werkte daardoor nadeelig.

De staatsdienaars van Karel II wisten de hartstogten van het Britsche volk nog levendig te houden tegen eene natie, wier ondergang men voor Engeland even noodzakelijk rekende als Karthago's ondergang voor de Romeinen; en ook nog dit jaar zou de Republiek ter zee een geduchten kamp te voeren hebben. Maar het was wel te voorzien, dat die kamp niet lang meer zou duren, en dat, wanneer de Ruijter nog maar dit jaar 's vijands vloten het hoofd wist te bieden, spoedig alle gevaar aan die zijde zou geweken zijn. Want hoezeer er bij de Britten naijver en zelfs vijandschap ten opzigte van Nederland bestond, zoo deed het gezond verstand - der Britsche natie zoo bijzonder eigen - haar toch inzien, dat de ondergang der Republiek ook voor Groot-Brittannië verderfelijk kon worden. Met weêrzin zag het Engelsche volk, hoe zijn jammerlijke Koning het geheel en al aan den leiband der Fransche staatkunde deed loopen; de godsdienstige begrippen van dat volk werden gekwetst door dien oorlog tegen het Protestantsche Nederland, en ten behoeve van een Vorst, die het een eeretitel rekende, als den oudsten zoon der kerk van Rome te worden genoemd; luider en luider deden zich stemmen hooren tegen dien oorlog; en gemakkelijk was het te voorzien, dat de steeds krachtiger zich openbarende meening eindelijk Karel II zoude dwingen tot het sluiten van den vrede.

Wat Munster en Keulen betreft, de oorlog werd ook in 1673 door die beide Staten voortgezet; maar, verzwakt door de verliezen en tegenspoeden van het vorige jaar, waren de Munstersche en Keulensche legers volstrekt niet

meer te duchten voor de Republiek, en zouden weldra met moeite het eigen grondgebied kunnen verdedigen.

In 1673 werd de Republiek verlaten door een van hare bondgenooten, den Keurvorst van Brandenburg, die den 10^{den} April 1673 met Frankrijk vrede sloot; de Duitsche Vorst, die in 1672 de eerste was om tot onze hulp op te rukken, was dus ook de eerste, die de wapenen nederlegde; en wanneer, eenige jaren later, de Republiek op hare beurt te Nijmegen vrede sloot met Frankrijk, in weêrwil dat Brandenburg weigerde toe te treden tot dien vrede, dan ziet men, dat zij in het vroeger voorgevallene genoegzame verontschuldiging voor zulk eene handeling kon vinden. Maar niettegenstaande die ééne Vorst dus afgevallen was van de zaak der bondgenooten, zoo was de sterkte dier bondgenooten toch grooter dan het vorige jaar: Spanje bleef den krijg tegen Frankrijk voortzetten, en ging zelfs, den 19^{den} October 1673, tot eene vrij overtollige oorlogsverklaring aan Lodewijk XIV over; de Keizer volgde in 1673 niet meer de laffe en trouwelooze staatkunde van het vorige jaar, maar wilde ernstig den strijd aanvangen; en de Republiek zelve had eene zoodanige ontwikkeling aan hare strijdkrachten gegeven, dat zij in 1673, behalve de schutterijen, eene legermagt onderhield, waarvan de sterkte door sommige onzer schrijvers op ongeveer negentig duizend man wordt begroot. Holland, met zorg en inspanning versterkt, door zee en onderwaterzettingen ingesloten, op alle toegangen krachtige verschansingen hebbende en eene talrijke troepenmagt, die eene geheele bevolking tot ruggesteun had, en beschermd door het beleid van Willem III en van de Ruijter, had in 1673 weinig te vreezen voor zijne onafhankelijkheid; rustig kon het de pogingen zijner vijanden afwachten; het kon dien vijand zelf aanvallen.

De Stadhouder besluit echter dien aanval vooreerst uit te stellen; en het laat optreden der Duitsche legers, de vrees, dat de vijandelijke vloten de Ruijter's vloot zullen slaan en eene landing op de Hollandsche kust mogelijk maken, en de onzekerheid, wat de sterke Fransche legermagt zal uitvoeren, die Lodewijk XIV in het voorjaar van 1673 aan Frankrijks noordelijke grenzen vereenigt, zijn oorzaak, dat gedurende de eerste helft van dat jaar Willem III zich tot de verdediging blijft bepalen.

Alleen in de noordoostelijke gewesten trad de krijgsmagt

der Republiek aanvallend op. Graaf Maurits van Nassau, aan wien hier het opperbevel was opgedragen, behaalde met Aylva (2 Julij 1673), bij Staphorst, eene overwinning op de Munstersche ruiterij, waarvan de bevelhebber, de Generaal Post, zwaar gewond in handen der Nederlanders viel; daarentegen werd eene poging, door den Graaf ondernomen (20 Julij), om Zwartsluis te vermeesteren, met een niet onaanzienlijk verlies door den vijand verijdeld. Rabenhaupt, na de Boonerschans te hebben bemagtigd, sloeg het beleg voor de Langakkerschans; die sterkte werd den 22sten Julij door de Nederlanders stormenderhand vermeesterd, nadat vroeger eene Munstersche legerafdeeling, die onder den Generaal Nagel de schans wilde ontzetten, met verlies van eenige honderd man door Rabenhaupt was teruggeslagen. De Munstersche Bisschop, Coevorden willende hernemen, had bij Gramsbergen een dam laten leggen in de Vecht, ten einde door het steeds wassende water van dien stroom Coevorden met een wissen ondergang te bedreigen, wanneer het zich niet wilde overgeven. In die vesting was de nood reeds zeer hoog gestegen, en Graaf Maurits maakte zich gereed tot haar ontzet op te rukken, toen dit onnoodig werd gemaakt, doordien een sterke oostenwind, geruimen tijd aanhoudende, het water tegen den dam opstuwde, die op drie plaatsen doorbrak, eenige honderde Munsterschen in de golven deed omkomen, en Coevorden van alle gevaar bevrijdde (1 October). Van de zijde des vijands hadden toen geene verdere ondernemingen tegen die vesting plaats; en voor dat jaar werden de krijgsverrigtingen gestaakt. - De voordeelen, die Rabenhaupt in de eerste maanden van 1674 op de troepen van den Munsterschen Bisschop behaalde, hebben toen dien Vorst tot den vrede met de Republiek gedwongen.

Terwijl zoo aan de noordoostelijke grenzen de wapenen der Republiek voordeelen behaalden, en, den vijand van lieverlede het reeds veroverde weêr ontrukkende, weldra dien vijand op zijn eigen grondgebied zouden bestoken, was de Stadhouder onafgebroken waakzaam voor de veiligheid van Holland. Dat gewest werd aan twee zijden bedreigd: te land door de Fransche legermagt bij Utrecht, waarover Condé weêr het bevel had verkregen; ter zee door de vereenigde Fransche en Engelsche vloten, die ongeveer acht duizend man troepen aan boord hadden, bestemd om op het

een of ander gedeelte der Hollandsche kust te landen. Willem III had de beste maatregelen genomen om eene landing tegen te gaan, of onschadelijk te maken: Wirtz, met zes regimenten voetvolk en ruiterij naar Zeeland gezonden, moest, met de daar reeds aanwezige magt, dat gewest tegen eene landing des vijands beveiligen; de hoofdmagt stond in Holland op verschillende punten der kust vereenigd; en het landvolk was gewapend en gereed om zich bij het leger aan te sluiten, wanneer de vijand op die kust zijne troepen aan wal wilde zetten. De linie van onderwaterzettingen sterker willende maken, deed de Stadhouder Nieuwersluis bezetten (14 Mei) en daar eene schans opwerpen; te vergeefs poogden Condé en Luxembourg, met eene vierduizend man naar dat punt opgerukt, dien arbeid te verhinderen en de Hollanders te verdrijven; na verschillende kleine gevechten bleven de troepen van den Stadhouder meester van Nieuwersluis, en werd daardoor meer sterkte gegeven aan de waterlinie, die Holland beschermde.

Soms, wanneer men de hedendaagsche verdedigingsmiddelen van ons land vergelijkt met die van vroegere eeuwen, verwijst men op de geringe sterkte, welke onze vloot thans heeft, en waardoor het haar onmogelijk wordt gemaakt, om, bij eenen oorlog tegen eene zeemogendheid, meester van de Noordzee te blijven en ons tegen eene landing te beschermen; men vindt daarin eene reden, om niet hetzelfde te verwachten van de verdediging van Nederland in onze dagen, als van die verdediging in 1672, toen de vloot van De Ruijter ons aan de zeezijde beschermde. Die reden is meer schijnbaar dan wezenlijk.

In 1672 en 1673 heeft de vloot van De Ruijter ons aan de zeezijde beschermd, en er heeft geene landing van eene vijandelijke magt op onze kusten plaats gehad; maar ook het tegendeel had kunnen gebeuren. Zeer goed had De Ruijter eene nederlaag kunnen ondervinden; en zeer goed hadden dan de zegevierende koningsvloten het kunnen beproeven, om op de Hollandsche of Zeeuwsche kusten eene legermagt aan wal te zetten. Ook dát geval was voorzien, ook daartegen waren maatregelen genomen; en die maatregelen waren van dien aard, dat het als zeker kan worden aangenomen - zooveel als zich daarover iets met zekerheid laat zeggen - dat die vijandelijke landing geheel en al zou zijn mislukt, of, wat meer waarschijnlijk is, uit vrees voor

eene nederlaag, niet eens zou zijn ondernomen. De Ruijter's vloot heeft ons Vaderland, in die jaren, zeer groote diensten bewezen; maar men moet de zaak niet zóó voorstellen, alsof die vloot het Vaderland heeft gered, en alsof, zonder haar, Nederland verloren zou zijn geweest. Stel, dat de Noordzee toen getuige was geweest van eene bloedige nederlaag onzer zeemagt; dat de helft onzer oorlogsvaartuigen door 's vijands vuur vernield, door de golven verzwolgen, of de buit der overwinnaars was geworden; dat de andere helft, vlugtende en ontredderd, 's lands havens had opgezocht; dan nóg was Nederland niet verloren geweest; dan nóg waren er kansen om de vijandelijke legers van onze kusten af te weren. - In onze dagen, nu, door de verbetering van het artilleriewezen, de verdediging zooveel meer gunstige kansen oplevert, zou men even goed, ook zonder vloot, eene landing des vijands kunnen tegengaan.

Maar, is in 1673 de redding des lands niet aan de vloot te wijten geweest, zoo is het toch zeker, dat de uitkomst van den strijd ter zee toen eenen gewigtigen invloed op den loop des oorlogs moest hebben: de nederlaag van De Ruijter zou den moed van het Hollandsche volk hebben nedergeslagen, onze havens aan 's vijands vernielende aanslagen blootgesteld, onzen handel eene hartewond toegebragt, en ons gedwongen tot voortdurende inspanningen ter verzekering onzer kusten; de zege, door den grooten Vlootvoogd behaald, zou daarentegen al die onrust en jammer op den vijand doen nederkomen, de geestdrift der Nederlanders ten hoogsten top verheffen, en Europa het blijk geven van onze sterkte en grootheid.

Willem III, overtuigd van het hooge belang van den op de Noordzee te verwachten kamp, wilde tot den minsten schepeling toe in die overtuiging doen deelen; en in eenen brief, den 22sten Mei 1673 aan De Ruijter geschreven, maant de Stadhouder, in krachtige, bezielende woorden, iedereen aan tot dapperheid en pligtsbetrachting. Die brief is een merkwaardig gedenkstuk van het heldenkarakter des Vorsten: hij begint met daarin zijn leedwezen te kennen te geven, dat ‘de zaken des lands’ hem den tijd niet gelaten hebben om zich naar de vloot te begeven, en ‘daar bijeen te zien, zooveel eerlijke patriotten, die cordatelijk de hand aan het werk slaan, om het Vaderland tegen vijandelijk geweld te helpen dekken;’ hij herinnert verder daaraan, dat De Ruij-

ter's magtige vloot eene van de hechtste steunen des Vaderlands is: de oogen en de harten van alle ingezetenen van het land, ja van de gansche Christenwereld, zijn daarheen gewend..... en ware het, overzulks, van de uiterste infamie, dat iemand aan zijnen pligt zou ontbreken op zoo doorluchtig een tooneel. De Stadhouder uit dan ook zijn vertrouwen, dat ‘door het voorzigtig en kloek beleid van uwe’ (De Ruijter), ‘en van diegenen, die bij hem zijn, in deze gevaarlijke conjoncture, een nieuwe luister aan de eer bij onze natie ter zee bevochten, onder Gods zegen, zal worden toegebragt; en dat zij oorzaak zullen hebben van haar te verblijden, en wij mét haar, van gezegende instrumenten te zijn geweest tot het bewerken van eene goede uitkomst in onze goede zaak.’ Ten slotte zegt de Stadhouder lof en eer toe aan de dapperen, schande en straf aan den pligtvergeten lafaard; en hier is zijne taal zoo streng en indrukwekkend, als ooit Romeinsch Veldheer die gebezigd heeft: ‘Monsr. gelieve alle, die onder de vlagge zijn, van de meeste tot de minste, des te verzekeren en tegelijk een ieder in te scherpen, dat geen hoop van ongestraftheid overig zal zijn aan diegenen, die, buiten verwachting, haar aan eenige wandevoiren zouden mogen schuldig maken;.... zoodat aan diegenen, die zich lafhartig en anders dan als een braaf soldaat en zeeman voor den vijand zal dragen, niets zoo gevaarlijk is als de havenen van den Staat, daar hij niet zal kunnen ontgaan, noch de straffe hand van de justitie, noch de vloek en haat van zijne medeburgers, die op hem zal vallen en blijven.’....

Wanneer wij van Willem III hoegenaamd niets anders kenden dan dezen brief, dan zou die enkele brief genoegzaam zijn, om het groote, het heldhaftige van zijn karakter te doen blijken! Die brief is een voorbeeld van militaire welsprekendheid, van *Hollandsche* militaire welsprekendheid, waarbij niet enkel hoogklinkende woorden gebezigd worden, om een ligt ontvlambaar gemoed op te winden, maar waarbij, in ernstige krachtige taal, verwezen wordt op wat pligt en eer eischen, op wat de nood des Vaderlands gebiedend vordert, en waarbij, aan de eene zijde, de lof en roem wordt voorgespiegeld, die der dapperheid toekomt; maar tevens, aan de andere zijde, de lafaard bedreigd wordt met ‘de straffe hand van de justitie,’ en met ‘den vloek en haat van zijne medeburgers, die op hem zal vallen en blijven.’

Het is eene oude waarheid, dat de welsprekendheid zich wijzigen moet naar het gehalte der menschen, waartegen men spreekt. Wanneer Napoleon, in Egijpte, zijne dapperen toeroept: ‘Soldats, du haut des Pyramides quarante siècles vous comtemplent!’ dan is dit, ten opzigte van een Fransch leger, en vooral van het toenmalige Fransche leger, een indrukwekkend, grootsch gezegde geweest, dat op de verbeelding moest werken, dat op moest winden. Maar dwaas zoude het zijn, tegen Britten of tegen Nederlanders *zulk* eene taal te bezigen; die moet men op eenvoudiger, ernstiger wijze toespreken, en meer degelijke beweeggronden aanvoeren; die moet men, met Nelson, toeroepen: ‘Engeland verwacht, dat ieder zijn pligt zal doen;’ of, met Willem III, daaraan herinneren, dat op den kamp, die zal plaats hebben, ‘de oogen en de harten van alle ingezetenen van het land, ja van de gansche Christenheid, zijn gewend,’ en dat het dus ‘van de uiterste infamie zoude zijn, dat iemand aan zijnen pligt zou ontbreken op zoo doorluchtig een tooneel!’ Dat is, bij ons, de taal die treft en bezielt, die in geestdrift ontvlamt, die helden kweekt; en dat moet een groot en heldhaftig gemoed zijn, dat moet een man zijn, die wèl zijn volk kent, die tot dat volk zulk eene taal weet te spreken. - En bekrompenheid alleen kan het, in den aanvoerder eens legers, iets onverschilligs noemen, dat hij welsprekend is; de bekrompenheid, die niet begrijpt, dat men den oorlog niet voert met doode, onbezielde werktuigen, die altijd dezelfde onveranderlijke waarde en sterkte hebben, maar, integendeel, met legers, die, door den geest, welken men hun weet in te boezemen, in kracht, tot in het oneindige, kunnen toenemen. De geestdriftvolle, verhevene taal, waarmede Napoleon, in zijne legerorders, de Fransche krijgsscharen toesprak, heeft niet weinig toegebragt tot de uitmuntendheid van die krijgsscharen, en geen gering aandeel gehad aan de overwinningen des grooten Veldheers.

Door een Willem III tot dapperheid aangemaand, door een De Ruijter ten strijde gevoerd, kon het niet anders, of Neêrlands vlotelingen moesten zich door uitstekende daden kenmerken; tot driemalen toe (7 Junij, 14 Junij en 21 Augustus 1673) kwam de vloot der Republiek in gevecht met de Vereenigde Koningsvloten; tot driemalen toe versloeg zij den overmagtigen vijand, en keerde zegevierend in 's lands havens terug. Het ontwerp tot eene landing werd, na dien

driemaal herhaalden strijd, door onze vijanden voor goed opgegeven; en op die wijze werd een der gevaren afgewend, die Holland bedreigden, en die Willem III zich nog tot de verdediging deden bepalen.

Het andere gevaar, de zamentrekking van een sterk Fransch leger aan de noordelijke grenzen van Frankrijk, ging ook voorbij zonder groot nadeel voor Holland. Lodewijk XIV, zich den 1sten Mei aan het hoofd gesteld hebbende van dat veertig duizend man sterke leger, trok daarmede Vlaanderen in, den loop van de Lijs volgende. Den 15den Mei was de Fransche heirmagt te Kortrijk; den 24sten tusschen Deinze en Gent. Bruggen werden er geslagen over de breede vaart tusschen Gent en Brugge; Staatsvlaanderen scheen ten doel te zullen staan aan het geweld van 's vijands wapenmagt. Werkelijk trok Orleans met eene troepenafdeeling van eenige duizend man derwaarts, voornemens Sas van Gent te bemagtigen, waarbinnen hij meende verstandhouding te hebben. Maar de toeleg op die vesting mislukte. Het Fransche leger ging toen weêr geheel terug achter de Gentsche Vaart; en, den 29sten Mei opbrekende, ging het Lijs en Schelde over, en verscheen den 2den Junij voor Brussel; maar, zich niet ophoudende met het beleg dier stad, zette het den marsch naar Maastricht voort, en verrigtte, den 6den Junij, de insluiting dier vesting.

Toen heeft de belegering van Maastricht plaats, eene belegering, die wij hier niet in bijzonderheden kunnen vermelden, maar waarvan de uitkomst ten volle bewijst, hoe weinig voordeel het bezit van zulk eene vesting oplevert. Dat beleg, in den nacht van den 13den Junij begonnen, eindigt den 1sten Julij met de overgave; het heeft dus nog geene drie weken geduurd; toen reeds viel de vesting, en men rekende zich nog gelukkig, dat de bezetting een vrijen uittogt verkreeg. Ware die bezetting in Groningen, of in eene andere vesting geplaatst geweest, waar zij telkens toevoer en ondersteuning had kunnen ontvangen, dan had zij de verdediging oneindig langer kunnen voortzetten, en mogelijk den vijand tot den aftogt kunnen dwingen. De waarde van eene vesting hangt veel minder af van de wijze, waarop zij versterkt is, dan van de ligging dier vesting.

Men kan den spoedigen val van Maastricht niet toeschrijven aan de oorzaken, die, in het voorjaar van 1672, zoo menige vesting deden vallen: gebrekkige verdedigingsmidde-

len en pligtverzuim der verdedigers. Maastricht was, in 1673, van alles voorzien, wat tot eene goede verdediging behoorde; en hoewel de bezetting niet de groote sterkte van het vorige jaar had, zoo telde zij toch ongeveer vijfduizend man, eene genoegzame sterkte voor eene vesting, die toen minder omvang had dan in onze dagen. De aanvoerder, Fariaux, was niet uitstekend, wat bekwaamheid en volharding aangaat; maar de meer dan gewone dapperheid, waarmede hij zijne soldaten voorging, maakt het toch onmogelijk hem een slecht bevelhebber te noemen. De bezetting moge in het laatste gedeelte van het beleg eenige zwakheid hebben betoond, maar in het begin niet; en vooral bij den storm, in den nacht van den 24-25 Junij, heeft zij gestreden met eenen heldenmoed, die den hoogsten lof verdient. Onbillijk zou het zijn te zeggen, dat Maastricht gevallen is door pligtverzuim der bezetting..

Maar Maastricht is, in 1673, gevallen, omdat het aangetast werd op eene nieuwe, veel krachtiger en meer afdoende wijze, die dan ook bij de latere belegeringen als regel is gevolgd, en den aanval een erkend overwigt heeft gegeven op de verdediging; Vauban wendde hier het eerst stelselmatig de *parallellen*, en artillerie in groote hoeveelheid aan, - het wapen, dat bij eene belegering het hoofdwapen is. Maastricht is gevallen door den onwil der burgerij, die, door godsdienstige en staatkundige inzigten van de regering der Republiek vervreemd, naar de overgave van hare stad haakte, en, geheel verschillende van die heldhaftige burgerij, die in 1579 Parma het hoofd had geboden, thans de bezetting niet tot steun, maar tot vijand was, en, door hare dreigende houding schier tot opstand overslaande, Fariaux verschrikte en het einde van het beleg verhaastte. Maar meer nog dan door dit alles is Maastricht in 1673 gevallen, omdat men de zekerheid had, dat die vesting geen ontzet, geen ondersteuning, geen toevoer had te wachten; omdat men de zekerheid had, dat die vesting, vroeg of laat, vallen *moest*; dat zelfs de dapperste wederstand dien val niet kon voorkomen; en dat, bij eene langer voortgezette verdediging, ligtelijk de geheele bezetting verloren kon gaan.

De meeste van die oorzaken, die in 1673 Maastricht deden vallen, bestaan in onze dagen ook; en daarom kan, bij een hedendaagschen oorlog, van het verdedigen van Maastricht geen betere uitkomst verwacht worden dan toen; en

daarom zou het zulk eene verderfelijke handeling zijn zich met de verdediging dier stad in te laten en Maastricht als vesting te behouden.

Terwijl de Fransche Koning met zijne sterke legermagt de Nederlanden binnenrukte, had Condé, die het bevel voerde over de krijgsmagt in Holland, vruchtelooze pogingen aangewend om de inudatiën der Hollandsche linie te doen afloopen; in Junij begon hij aan eene soort van belegering van Muiden, eene belegering, die tot niets leidde, maar alleen diende om de onaanvalbare sterkte aan te toonen, die de verschanste toegangen der Hollandsche waterlinie hebben.

Het was te vreezen, dat, na de inneming van Maastricht, de hoofdmagt van het Fransche leger zich noordwaarts zoude wenden, om, in verband met de verwachte landingstroepen, Holland aan te vallen, of het beleg te slaan voor de Noord-Brabandsche vestingen. Die laatste handeling verkreeg waarschijnlijkheid, toen, half Julij, Condé met een gedeelte zijner magt Utrecht verliet, stelling nam tusschen Grave en 's Bosch, en daar versterkt werd door een gedeelte der troepen, die Maastricht belegerd hadden. Willem III, om 's Bosch en Breda te beschermen, trok toen te Geertruidenberg een leger bijeen van omstreeks achttien duizend man, waarbij de Spanjaarden beloofden, indien het noodig was, eene magt van vijftien duizend man te zullen voegen; vereenigd wilde men dan het Fransche leger opzoeken en slag leveren, wanneer dit het beleg sloeg voor een der Noord-Brabandsche vestingen.

Maar daartoe kwam het niet; Condé ondernam geen beleg; en Lodewijk XIV, als het ware tevreden met den roem, door de inneming van Maastricht verworven, en niet eens de uitkomst van de worsteling op zee afwachtende, deed zijn sterk leger, zonder iets te verrigten, weêr uiteengaan; - eene handeling, die, met reden, als verkeerd en onverstandig is veroordeeld geworden. De Koning zelf ging, met een gedeelte zijner krijgsmagt, naar Lotharingen en den Elzas, om daar eenige onlusten te stilllen; een ander gedeelte, onder Rochefort, sloeg het beleg voor Trier, waarvan de Keurvorst zich tegen Frankrijk had verklaard; andere afdeelingen gingen het leger van Turenne in Duitschland versterken, of voegden zich bij de magt van Condé in Noord-Braband; en laatstgenoemde Veldheer zelf verliet, in Au-

gustus, met eene achtduizend man, het grondgebied der Republiek en trok naar Vlaanderen om daar de Spanjaarden in bedwang te houden. Zoo ging die sterke legermagt uiteen, die, als een dreigend onweder, zich aan de zuidelijke grens onzes lands had zamengepakt; het weinige beleid onzer vijanden was oorzaak, dat die legermagt ons geen ander kwaad aanbragt, dan het niets afdoende verlies van Maastricht.

Willem III heeft nu de handen vrij; en, niets meer voor Holland te vreezen hebbende, is voor hem het oogenblik gekomen om de verdediging met den aanval te verwisselen. Daar het Keizerlijke leger echter eerst in September Bohemen verlaat, om naar den Rhijn op te rukken, zoo moet de Stadhouder de krijgsverrigtingen bij dien stroom nog uitstellen; en hij wil nu, in Holland, den vijand de eerste slagen toebrengen; hij besluit tot het beleg van Naarden.

Er waren gewigtige redenen, om, bij dat beleg, zich niet aan den geregelden, maar langzamen gang van zaken te houden, dien de wetenschap voorschrijft, maar, integendeel, den duur van het beleg te verkorten, al ware het ten koste van eenige opofferingen aan troepen. Naarden, hoewel van eene bezetting van drieduizend man voorzien, had evenwel geen zeer groote sterkte, daar het aanwezige geschut gering in hoeveelheid was en de vestingwerken gebreken hadden. Daarom was er meer kans, om die vesting in weinig tijds te bemagtigen. Aan den anderen kant was er noodzakelijkheid om de belegering in weinig tijds ten einde te brengen, daar men anders te vreezen had, dat de vijand de vesting zou komen ontzetten. De landstreek rondom Naarden is volstrekt niet van dien aard, dat een leger zich daar - even als in de omstreken van Woerden - door verschansingen bijna onaanvalbaar kan maken; integendeel, die landstreek, open en toegankelijk, maakt het bijna ondoenbaar, wanneer een sterk vijandelijk leger tot ontzet oprukte, het beleg voort te zetten; dat beleg moest dus met zooveel spoed worden ten einde gebragt, dat de vijand den tijd niet had om een leger tot ontzet te doen opdagen. Het was een dier toestanden, waarin het verstandig is de regels op zijde te zetten, en waarin een dag tijdverlies meer kwaad kan, dan eenige opoffering aan troepen.

Met juistheid beoordeelde Willem III dien toestand, en krachtig en meesterlijk regelde hij daarnaar zijne handelin-

gen. Hij doet aan de eene zijde Grave, aan de andere zijde Bommel bedreigen: even alsof net zijn voornemen was eene dier beide vestingen te belegeren. Luxembourg, daardoor misleid, trekt met een gedeelte zijner magt in die rigting, en plaatst zich bij Tiel. Het leger des Stadhouders verlaat in stilte Noord-Braband, gaat de rivieren over, en trekt met de meeste snelheid door Holland naar Naarden heen; den 6den September sluit de ruiterij des Stadhouders die vesting in, en nog in den loop van dien dag komt het geheele leger daarvoor, vijf en twintig duizend man sterk, waaronder zes duizend Spanjaarden. Oogenblikkelijk heeft de belegering plaats, en wordt krachtvol aangevangen; reeds den 7den wordt het vuur van verschillende batterijen op de vesting gerigt; in den nacht van 8 op 9 September worden de loopgraven geopend, die twee dagen later reeds gevorderd zijn tot op honderd vijftig passen afstands van den bedekten weg.

Luxembourg is intusschen te Utrecht teruggekomen, en heeft daar eene magt van dertien à veertien duizend man vereenigd; maar nog onder den indruk van den strijd bij Woerden, acht de Fransche veldheer die magt niet genoegzaam om de Hollanders aan te vallen; hij wil eerst nog versterking afwachten. Vóór dien tijd is Naarden reeds gevallen.

In den nacht van den 11den September doet Willem III den bedekten weg bestormen; uitstekende dapperheid wordt daarbij betoond, zoowel door de Spanjaarden van d'Aguerto, als door Palm's zeesoldaten; die moedige Hollandsche aanvoerder, gewond, en twee zijner zonen door het lood des vijands naast zich ziende vallen, blijft even onbezweken zijne dapperen aanvoeren, en verdrijft den verschrikten vijand uit den bedekten weg. Met den aanbrekenden dag ziet de ontmoedigde Fransche bezetting de troepen des Stadhouders alle toebereidselen maken om den hoofdwal te bestormen en de overwinning te voltooijen; die bezetting acht, in weêrwil van hare sterkte, den weêrstand niet langer mogelijk; zij treedt in onderhandeling en geeft, nog den 12den September, de vesting over.

Zoo, door een stouten en beleidvollen aanval, viel Naarden in de magt des Stadhouders, na een beleg van slechts vier of vijf dagen, en ten koste van betrekkelijk geringe verliezen. Behalve de meerdere zekerheid, welke de ver-

meestering dier vesting aan Amsterdam verschafte, zoo gaf zij ook nog het veel grootere voordeel van duidelijk te bewijzen, hoe de Nederlanders thans het overwigt op hunne vijanden hadden, en hoe krachtig dat oorlogsgenie was, dat de legers der Republiek bestuurde.

Het najaar van 1673 ziet die krijgsverrigtingen aan den Rijn, die de Fransche legers dwingen tot de ontruiming van het grondgebied der Republiek, krijgsverrigtingen, dezelfde als die van het vorige jaar, en alleen daarin verschillende, dat zij nu door het geluk bekroond worden.

Terwijl Waldeck met zes regimenten ruiterij en het grootste gedeelte van het voetvolk Holland tegen den vijand blijft beschermen, verzamelt de Stadhouder, op het einde van September, bij Roozendaal in Noord-Brabrand, ongeveer tien duizend man, grootendeels ruiterij. Eene Spaansche magt van vijftien duizend man zal zich daarbij voegen, en Willem III het opperbevel voeren over het vereenigde leger. Eenige dagen verloopen met het bepalen van het oorlogsplan - altijd eene omslagtige handeling, wanneer het bondgenooten geldt, wier inzigten zelden geheel overeenstemmende zijn; - den 12den en 13den October begint het Hollandsche leger zijn opmarsch; den 16den vereenigt het zich, bij Lier en Herenthals, met de Spaansche krijgsmagt; het verbondene leger trekt op Venlo, en gaat daar, den 22sten October, op den regteroever der Maas over.

De Stadhouder zet toen, in zuidelijke rigting, tusschen Maas en Rhijn den marsch voort over het Guliksche en Keulensche grondgebied; er is niets, dat hem daar kan weêrhouden; en eene volkswapening, in het stadje Rhijnbach vereenigd, wordt uiteengedreven door het stormenderhand innemen van dat plaatsje (2 November). Den 3den November vereenigt zich Willem III tusschen Bonn en Andernach met het keizerlijke leger; - Montecuculi, de aanvoerder van dat leger, had door beleidvolle handelingen Turenne weten te misleiden, en dat Fransche legerhoofd naar het hoogere gedeelte van den Rhijn doen trekken, om daardoor een gevreesden inval in den Elzas te keer te gaan; de keizerlijke veldheer was daarop ongehinderd bij Coblenz den

Rhijn overgegaan, en voegde zich toen zonder moeite bij Willem III.

Oogenblikkelijk daarop slaat de legermagt der bondgenooten het beleg voor Bonn, en doet die vesting, na eene achtdaagsche verdediging (5-13 November), vallen; ook Brühl, Lechenich, Kerpen en Duren worden bemagtigd; de Staten van den Keurvorst van Keulen zijn bijna geheel overheerd; en de sterke legermagt van Willem III en Montecuculi, vereenigd ongeveer zestig duizend man uitmakende, is tot aan de Moezel meester van bijna de geheele landstreek tusschen Maas en Rhijn, en maakt daardoor den toestand van Luxembourg's legermagt in Holland, bij langer verblijf aldaar, ten hoogste gevaarlijk.

De minste tegenspoed, door de Fransche wapenen toen ondervonden, kon de reeds zoo onzekere gemeenschap van Luxembourg's legermagt met Frankrijk geheel afbreken, en die legermagt - in alles nog meer dan vijftig duizend man tellende - geheel doen insluiten en verloren gaan. Het besef van dat dreigende gevaar doet Lodewijk XIV het besluit nemen, om onverwijld het grondgebied der Republiek door zijne heirmagt te doen ontruimen. Die ontruiming vangt nog in November aan, en wordt in de eerste maanden van 1674 ten einde gebragt.

Het is hier de plaats niet, om de bijzonderheden van die ontruiming te vermelden, of de verdere gebeurtenissen van den tegen Frankrijk gevoerden oorlog te schetsen; het is onnoodig de afpersingen te vermelden, waaraan zich de Fransche bevelhebbers, bij het verlaten der Hollandsche steden, schuldig maakten, en te zeggen, hoe zij, die als veroveraars daarbinnen waren getrokken, als roovers daaruit gingen; het behoort niet tot ons bestek, om de maatregelen te beschrijven, door den Stadhouder genomen, om den terugkeer des vijands naar Frankrijk nog verhindering in den weg te leggen. Genoeg zij het te zeggen, dat in de lente van 1674 Frankrijk van al zijne veroveringen op het grondgebied der Republiek niets anders had overgehouden, dan de vestingen Grave en Maastricht; en dat in dat jaar - toen Oranje's grootsche ontwerpen, om den oorlog op Fransch grondgebied over te brengen, door de jammerlijke tegenstreving zijner bondgenooten onuitgevoerd bleven, en het bloedige slagveld van Séneffe den Stadhouder en zijne soldaten wél onsterfelijke glorie had doen verwerven, maar

geene beslissende overwinning, - Willem III zich tegen Grave wendde, en die heldhaftig verdedigde vesting voor zijne wapenen deed bezwijken.

Wij moeten natuurlijk al die latere oorlogsgebeurtenissen onvermeld laten, waarvan de eene zich aan de andere schakelt, en die van de geheele loopbaan van Willem III eene bijna onafgebrokene worsteling tegen Frankrijks heerschzucht hebben gemaakt; wij laten een ander het verhaal over van dien Ilias van veldslagen en belegeringen, waarvan Braband en Vlaanderen - de gewone kampplaatsen der Europesche legers - toen het tooneel zijn geweest. Alleen de jaren 1672 en 1673 hebben wij willen herdenken, die jaren, toen de furie des oorlogs op Hollands eigen grond woedde, en ons vaderland in dreigend gevaar was van te vergaan; wij hebben alleen willen schetsen, hoe dat vaderland toen behouden is gebleven, en hoe het genie van een groot man toen 's vijands legerscharen eerst tegenhield aan de grenzen van Holland, en later, door stoute, goedberekende bewegingen, die legerscharen in korten tijd dwong, om door eene overhaaste ontruiming van ons land hunne geheele vernieling te ontgaan.

Indien wij niet te verre beneden ons onderwerp zijn gebleven; indien het ons, bij die schets der krijgsgebeurtenissen van 1672-1673, niet aan alle duidelijkheid ontbroken heeft, dan moeten wij onzen lezers de overtuiging hebben gegeven van de groote verdedigingskracht, die ons land bezit; - in ons oog zijn de gebeurtenissen van die jaren daarvan de onomstootelijke bewijzen. Het is buiten alle waarschijnlijkheid, dat ons land ooit weêr, tegen zoo magtige vijanden en onder zulke ongunstige omstandigheden als in 1672, een kamp zal hebben te voeren. Moeten wij, om dit aan te toonen, herinneren aan dat alles, wat toen, menschelijkerwijze gesproken, onzen wissen ondergang scheen te moeten na zich slepen? De groote overmagt onzer vijanden, waaronder zich de twee magtigste vorsten der Christenheid bevonden, onze eigene zwakheid, verlaten als wij waren door bondgenooten en verscheurd door twisten en partij-

schappen; Frankrijk's legermagt, zoo geducht als toen nog ooit legermagt te velde was verschenen; geducht, minder nog door hare getalssterkte, dan door de uitmuntendheid der troepen en door het genie der aanvoerders; de zwakheid van ons eigen leger, zoo klein in getal, zoo ordeloos, zoo slecht zamengesteld, zoo ellendig aangevoerd; de vestingen, waarop men zijn vertrouwen had gesteld, in menigte bezwijkende, bijna op het enkele gezigt van 's vijands heirscharen; de slechte maatregelen tot verdediging van den IJssel genomen; de Rijn, door Montbas verlaten en zonder moeite door den Franschen Koning overschreden; de grootste helft van het leger der Republiek opgeofferd aan dat dwaze bezet houden der sterke steden aan den IJssel; de onkunde, de lafheid of het verraad van een aantal bevelhebbers 's vijands zegepralen gemakkelijk makende; de verdediging van Holland niet in het minste voorbereid; de wanorde en vrees, alom heerschende; het oproer de steden verscheurende en de krachten van den staat verlammende; Overijssel in openlijk verdrag tredende met den vijand; de ontbinding, de ondergang der Republiek, door de meesten als onvermijdelijk gesteld..... maar, waar zouden wij ophouden, wanneer wij dat alles wilden opnoemen, wat, in 1672, onze vijanden begunstigde, en de verdediging van ons vaderland moeijelijk en schier hopeloos maakte!

Toch is dat Vaderland, toen, behouden gebleven; toch heeft het toen, zonder daardoor afbreuk te lijden, dien storm doorgestaan, die het een wissen ondergang scheen aan te brengen; de woedende golven hielden soms het staatsvaartuig geheel overdekt en schenen het te hebben verzwolgen; maar de krachtige hand des bekwamen stuurmans wist dat vaartuig, ongedeerd, in de veilige haven te brengen.

Hebben wij dan niet het regt, - wij, die alle waarschijnlijkheid voor ons hebben, dat bij latere oorlogen de kansen voor ons nooit zóó ongunstig zullen zijn als in 1672, - hebben wij dan niet het regt om te hopen, dat die oorlogen ons niet ten ondergang zullen brengen, daar fellere aanvallen, vroeger, ons niet hebben doen bezwijken? en rust dan op ons niet de pligt, om, doordrongen van die overtuiging van de sterkte onzes lands, de toekomst rustig te gemoet te gaan, en een oorlog, dien wij niet kunnen vermijden, onbevreesd aan te vangen en vol te houden, vertrouwende op de natuurlijke sterkte van ons land, op onze eigene krachtsin-

spanning, en bovenal op de beschermende hand van het Opperwezen?

En niemand duide het euvel, dat wij hier op Hoogere Magt verwijzen, om ons vertrouwen op de toekomst van Nederland te regtvaardigen. Wij weten het, van zulk eene verwijzing is dikwijls misbruik, het ergerlijkste, schandelijkste misbruik gemaakt door hen, die den naam van het Opperwezen bezigden, om daardoor onwettige, misdadige handelingen een vernis van heiligheid te geven; door die huichelaars, die, naar Vondel's uitdrukking:

> ‘Godt voeren in den mont, de valschheit in 't gemoedt.’

Te dikwijls heeft de heerschzucht der vorsten, de bekrompene dweepzucht der volkeren, het Opperwezen aangeroepen, zelfs bij de wederregtelijkste handelingen, zelfs bij de onregtvaardigste oorlogen, en den schijn aangenomen, of in den waan verkeerd, dat zij daarbij op de hulp des Hemels hadden te rekenen. Te dikwijls is, ook bij ons, de uitdrukking: ‘de God van Nederland’ gebezigd, in dien zin, alsof wij, even als het vroegere Israël, een uitverkoren volk waren, dat meer dan anderen op deugd en heiligheid kon bogen, dat meer dan anderen op de Voorzienigheid kon vertrouwen, dat meer dan anderen op al zijne handelingen den zegen des Hemels kon verwachten! Dat zijn denkbeelden, die wij niet deelen, die wij ver van ons werpen; wij gelooven niet aan die regtstreeksche inmenging der Hemelsche Oppermagt in alle onbeduidende en nietige menschelijke handelingen; wij gelooven niet, dat men het regt heeft om, *bij elken oorlog*, op de goddelijke bescherming te rekenen. Maar dát staat bij ons vast, dat het Opperwezen alles wat op aarde regtvaardig en goed is, bijstaat en schraagt, en dat het volk, dat trouw en eerlijk en rein van zeden is, dat geen onregt pleegt, geene onderdrukking uitoefent, geene onregtvaardige oorlogen voert, maar zich mannelijk weet te verdedigen tegen willekeur en dwingelandij, - dat zulk een volk, wanneer het alles heeft aangewend, wat menschelijk beleid en menschelijke krachten vermogen, gerustelijk, bij het voeren van een oorlog, op de bescherming des Hemels mag rekenen, en gerustelijk er op mag vertrouwen, dat de woorden dier zinspreuk: ‘God zij met ons,’ geen ijdele woorden zijn. Bekrompen, armzalig bijgeloof is het,

om, terwijl men zelf niets doet en met de armen over elkander gekruist, werkeloos blijft, alles af te wachten van de werking van het Opperwezen; maar verstandige, verlichte godsdienstzin is het, wanneer een volk, in eene eerlijke, regtvaardige zaak, op de hulp des Hemels vertrouwt, wanneer het eerst zelf alles gedaan heeft, wat men billijkerwijze kan vorderen, om die zaak te doen triomferen.

Het verhaal der gebeurtenissen van 1672 en 1673 leert ons, hoe groot de sterkte van ons Vaderland is; dat verhaal leert ons ook, wat het voorbeeld, de werking, de leiding van een groot man vermag op den loop der gebeurtenissen.

In 1672 heeft Nederland zijn behoud te danken gehad aan Willem III; zonder hem zou het, door schrik verlamd, aan geen tegenstand denkende, geene mogelijkheid ziende om 's vijands wapenmagt tegen te houden, eene weerlooze prooi des Franschen konings zijn geweest; het zou verdwenen zijn uit de rij der onafhankelijke staten. Willem III wist den moed zijner landgenooten te doen herleven, hunne geestdrift op te wekken, hen bekend te maken met de krachten, die in hen sluimerden; zijn beleid was het, dat van Holland eene onneembare vesting maakte, eene sterke burcht en veilige wijkplaats, eene vaste rots, waarop de woedende golven der vreemde dwingelandij zich zonder vrucht kwamen breken. Hij was het zwaard en de beukelaar van het Nederlandsche volk; hij hield de heirmagten des vijands tegen, en zijn genie was het, dat dien vijand dwong, het grondgebied der republiek geheel te ontruimen en het reeds buitgemaakte weder prijs te geven.

Wat vooral bewondering verdient in den grooten stadhouder, is zijne onbepaalde toewijding aan de zaak des Vaderlands. Hij, die aan het hoofd van een volk wil staan, moet zich die grootsche bestemming waardig betoonen, door elk kleingeestig eigenbelang ter zijde te stellen, en aan niets anders te denken dan aan het belang van het algemeen; de zorg voor het algemeene welzijn moet de drijfveer zijner handelingen zijn; hij moet zich geheel en al vereenzelvigen met het volk, dat hij regeert; den bloei, de grootheid, den roem van dat volk moet hij als de zijnen beschouwen; de rampen en wederwaardigheden, die het treffen, mogen hem nooit koud en onbewogen laten; eene beleediging, een hoon, dat volk aangedaan, moet hij even levendig en smartelijk gevoelen, alsof zij hem persoonlijk golden.

Zóó is het, dat een heerscher een geheel volk met den sterken band van achting en genegenheid aan zich verbindt; zóó is Napoleon's naam, in Frankrijk, groot en gevierd geworden en gebleven. Want, hoe verschillend men ook moge oordeelen over dien Franschen keizer; hoe strenge berisping men ook moge uitspreken over vele zijner daden, toch is het onmogelijk niet eerbied te gevoelen voor den man, die, bij al zijne handelingen, steeds het belang, de eer en de grootheid van zijn land voor oogen had, en daaraan alle zelfzucht, alle eigenbelang opofferde; toch is het onmogelijk niet met bewondering getroffen te worden voor de majesteit, waarmede hij wist te spreken als de vertegenwoordiger en kampvechter van een groot volk. Zie hem onder anderen, in dat jaar 1814, toen de heirscharen van het verbondene Europa, Frankrijk's bodem overstroomden, en de val van den Keizerlijken troon zoo goed als zeker was; nóg willen de vijanden van Napoleon dien troon overeind laten; nóg willen zij hem als gebieder van Frankrijk erkennen, mits hij toestemme in een vredesverdrag, dat aan Frankrijk verschillende gewesten ontneemt. Met verontwaardiging weigert Napoleon dit: ‘hoe!’ roept hij met drift uit tegen hen, die hem het aannemen van dien vrede aanraden, ‘wilt gij, dat ik zulk een verdrag onderteekenen en mijn eed met voeten trappen zal? ongehoorde tegenspoeden hebben mij de belofte kunnen ontwringen afstand te doen van *mijne* veroveringen; maar ook *die* weg te geven, die vóór mij gemaakt zijn; het erfgoed te smaldeelen, dat mij met zooveel vertrouwen is ter bewaring gegeven; tot loon van zooveel opofferingen, van zooveel bloed, van zooveel zegepralen, Frankrijk kleiner te maken, dan ik het gevonden heb, - dat nooit! dat ware lafheid of verraad!.... Wat zou ik voor de Franschen zijn, als ik hunne vernedering had onderteekend?... liever wil ik mij aan de wreedste rampen des oorlogs blootstellen.’

Waarom halen wij hier die grootsche, verhevene woorden des Franschen Keizers aan? waarom anders, dan om dááraan te herinneren, dat wij in onze vroegere geschiedenis bijna dezelfde woorden, schier dezelfde handeling kunnen aanwijzen. Onze jaarboeken hebben het opgeteekend, dat, toen in 1672 Neêrland's ondergang zoo goed als zeker scheen en onze vijanden Willem III groote persoonlijke voordeelen aanboden, wilde hij maar zijne zaak afscheiden van de

zaak van Nederland, de Stadhouder dit voorstel met verontwaardiging van zich afwees; en ieder onzer kent die verhevene belofte, toen door den held gedaan, van zijn lot onverbrekelijk te verbinden aan het lot des Vaderlands, en, moest dit vallen, dien val niet te overleven, maar in de laatste verschansing, vechtende, den dood te vinden. De naam van Willem III heeft bij ons dezelfde aanspraak op populariteit en bewondering, als die van Napoleon in Frankrijk; hij ook heeft geen oogenblik geaarzeld, toen er gekozen moest worden tusschen eigenbelang en algemeen welzijn; hij ook heeft zijn bijzonder voordeel opgeofferd aan het heil van het Vaderland.

En hij is niet de *eenige* man geweest van zijn doorluchtig stamhuis, die zoo doordrongen was van het gevoel der vaderlandsliefde, dat dit alle andere gedachten en gevoelens beheerschte en tot zwijgen bragt; er is er zelfs een, bij wien zich dat gevoel, indien mogelijk, nog op verhevener, zielroerender wijze heeft geuit. De kogel, door een sluipmoordenaar afgeschoten, heeft den vader des vaderlands, den grooten grondlegger van onzen Staat, getroffen; Willem I is doodelijk gewond in de armen der zijnen neêrgevallen; zijn leven stroomt met zijn bloed weg; zijne aardsche loopbaan is haren eindpaal nabij. In die plegtige, geduchte oogenblikken, waarin ziel en ligchaam scheiden, en de eeuwigheid hare geheimzinnige poorten ontsluit, denkt de zwijger nog altijd aan zijn geliefd Nederland; zijne laatste gedachten, zijne laatste beden, zijn aan dat vaderland gewijd; en terwijl de schaduwen des doods zich reeds voor zijne oogen uitspreiden, beveelt hij nog met stervende stem het verweesde volk aan de hoede van het Opperwezen aan: ‘Mon Dieu! mon Dieu! ayez pitié de moi et de ton pauvre peuple!’

Breda, 5 Julij 1851.

W.J. KNOOP.

De Liturgische Schriften der Nederlandsche Hervormde Kerk.

***Verhandeling over de Liturgische Schriften der Nederlandsche Hervormde Kerh, door J.A.M. Mensinga, Predihant te Sybecarspel. Bekroond bij het Haagsche Genootschap tot Verdediging van de Christelijke Godsdienst. 's Gravenhage, bij de Erven Thierry en Mensing*.**
1851.
***Ook onder den titel van: Verhandelingen, uitgegeven door het Haagsche Genootschap tot Verdediging van de Christelijke Godsdienst, sedert deszelfs Vijftigjarig bestaan. Elfde Deel*.**

De Liturgische Schriften der Nederlandsche Hervormde Kerk verdienen voorzeker meerdere aandacht en belangstelling, dan daaraan sinds eene reeks van jaren in de Hervormde Kerk zelve is te beurt gevallen. Wij zeggen niet te veel, als wij beweren, dat zij geruimen tijd met onverantwoordelijke onverschilligheid behandeld zijn, zoo zelfs, dat menig in dienst tredend Predikant er niet veel beter mede bekend was, dan het gros der gemeenteleden: hetgeen weinig van eene volslagene onbekendheid, - althans wanneer men het Doops- en het Avondmaals-Formulier uitzondert, - verschilde. Eerst in de laatste jaren is men, inzonderheid naar aanleiding van Schweizer's bekend Werk, bij het Akademisch Onderwijs, begonnen de aandacht der aankomende Godgeleerden meer bepaald op het eigenaardige van hun eigen Kerkgenootschap te vestigen. Vroeger werd daarop alleen ter loops, bij het onderwijs in de Kerkelijke geschiedenis, of in de geschiedenis der Christelijke leerstellingen

of der leer, gewezen, hetgeen onmogelijk tot eene grondige kennis van deze zaak leiden kon. Thans, nu wij ons op eenen beteren weg bevinden, moeten wij ons inderdaad verbazen over onze vroegere onverschilligheid. Of is het niet een eerst vereischte in den Godsdienstleeraar, dat hij in het karakteristieke van dat Kerkgenootschap, waarin hij zelf eene bediening vervult, geen vreemdeling is; dat hij dit Kerkgenootschap kent in zijnen oorsprong en in de gedenkstukken, die met dien oorsprong in verband staan, die de afdruksels zijn van den geest, welke in de vroegste tijden in zijnen boezem leefde, en die gedurende eeuwen, en voor een gedeelte zelfs tot op heden toe, in het leven der Kerk, in het wezen harer eeredienst, ook in den huisselijken kring harer leden ingrepen? Doch de oorzaak van dit verschijnsel ligt voor de hand. Daar de Godgeleerdheid inzonderheid sedert het laatste gedeelte der voorgaande eeuw hare roeping begon te gevoelen, om zich vrij van Kerkelijke banden te ontwikkelen, en hare beoefenaren de overtuiging hadden van in menig opzigt boven het standpunt der Belijdenis- en Liturgische Schriften verheven te zijn, kwam men er ligtelijk toe, om deze verouderde opstellen geene bijzondere aandacht waardig te achten. Ook liet men ze liever stil rusten, dan dat men, door ze op den voorgrond te plaatsen, aanleiding gaf om den afstand, waarop men zich al meer en meer er van verwijderde, in het oog te doen vallen. Bovendien wenschte men de scheidsmuren tusschen de onderscheidene Protestantsche Kerkgenootschappen te slechten, en rekende het daartoe van belang deze stukken zoo min mogelijk uit het stof op te rakelen. Doch terwijl op die wijze vele Godgeleerden onbekend bleven met hetgeen juist tot heldere bewustheid bij hen moest gekomen zijn, sloeg men tot bereiking van het genoemde lofwaardige oogmerk ook eenen geheel verkeerden weg in. Niet door *ignoreren* van de geschiedenis kan men tot eene vereeniging dier Kerkgenootschappen komen! De geschiedenis heeft elk Kerkgenootschap met zijn eigenaardig karakter gestempeld, en alleen waar dit karakter met aandacht wordt nagespoord en in zijn innerlijk wezen regt wordt begrepen, kan men hopen langzamerhand tot een vergelijk te komen, en de bouwstoffen te vinden, waaruit de duurzame grondslag voor het grootsche gebouw der Protestantsche Broederschap is zamen te stellen. Dat begint men al meer en meer in te

zien, en daarom zullen pogingen, die heden ten dage tot dat einde worden aangewend, altijd veel eerder eene goede uitkomst kunnen opleveren, dan wat men in vroegeren tijd in dit opzigt heeft ondernomen.

Doch er is nog eene andere reden, waarom het onderzoek van onze Liturgische Schriften hoogst belangrijk wordt. In de laatste jaren toch is niet zelden de vraag opgeworpen, of de eeredienst in de Hervormde Kerk geene wijziging behoeft; of het Liturgische element daarin niet te veel in de schaduw treedt, en of eene meerdere verheffing en ontwikkeling daarvan de eeredienst niet plegtiger en indrukmakender zou doen worden, zonder nogtans aan haar *Hervormd* karakter, als zijnde het middel tot bevordering van Godsdienst in geest en waarheid, afbreuk te doen? Bij deze vraag nu dringt zich van zelve eene andere vraag aan ons op, namelijk, in hoeverre onze Liturgische bundel voor het Liturgiegebruik, dat men wenschelijk achten mogt, al of niet geschikt is?

Het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst, gewoon gewigtige vraagstukken des tijds op Godgeleerd of Godsdienstig grondgebied ter harte te nemen, achtte het dan ook, reeds eenige jaren geleden, van zijne roeping, door het uitschrijven eener Prijsstof, een onderzoek naar deze Schriften, gelijk het voor den tegenwoordigen tijd behoefte was, uit te lokken. Het vroeg namelijk: *Een onderzoek naar den oorsprong, den geest, de lotgevallen en de voortdurende waarde der Liturgische Schriften, bij de Nederlandsche Hervormde Kerk in gebruik*.

Het is den Heer Mensinga gelukt deze Prijsstof alzoo te beantwoorden, dat zijn arbeid het uitgeloofde eermetaal heeft mogen wegdragen. Het lijvige boekdeel, van ongeveer 500 bladzijden, waarin zijne Verhandeling vervat is, ligt voor ons. Wij meenen den lezer geene ondienst te doen met een kort overzigt te geven van haren inhoud.

De Schrijver behandelt zijne stof in *vier* Hoofdstukken, waarin hij de vier in de Vraag zelve opgegevene punten in overweging neemt, ofschoon hij zich bij de rangschikking daarvan toch eenige verandering heeft veroorloofd. Daar

hij ‘bevonden had, dat het antwoord op de vraag naar den oorsprong zich in tweeën deelt: één algemeen en één bijzonder, waarvan het eerste zuiver historisch, het andere meer kritisch is’; daar hij tevens had opgemerkt, ‘dat de geschiedenis der lotgevallen onzer Liturgische Schriften zich in twee, zeer karakteristiek onderscheidene en ongelijksoortige tijdperken deelt, waarvan de Synode van Dordrecht van 1618 en 1619 het scheidspunt uitmaakt,’ en daar ‘het tweede tijdvak zich niet wel liet behandelen, vóór men eerst in den geest der Formulieren was doorgedrongen, en dit tijdperk daarenboven een naauw verband had met het vierde lid der vraag en er als het ware eene historische inleiding toe vormde,’ - meende hij te moeten *aanvangen* met een: ‘*Historisch* onderzoek naar den *oorsprong en de lotgevallen* onzer Liturgische Schriften, *tot aan de Synode van Dordrecht* van 1618 en 1619;’ *daarop* te laten volgen eene: ‘Doorloopende beschouwing der stukken, waaruit onze Liturgische bundel bestaat, bevattende opgave van derzelver *oorsprong en zamenstelling; verklaring* waar het noodig is; onderzoek naar derzelver *geest*, en opmerkingen nopens derzelver *waarde*;’ *dan* te schetsen de: ‘Geschiedenis van het *gebruik*, dat er van den Liturgischen bundel gemaakt is, en de *waarde*, die er aan gehecht is, tot op onzen tijd,’ en te *eindigen* met een: ‘*Algemeen onderzoek en oordeel* over hunne *voortdurende waarde*’ (zie bl. 3 en 4). - Doch het is noodig, dat wij den inhoud van dit viertal Hoofdstukken eenigzins uitvoeriger opgeven.

Eerste Hoofdstuk. Van het algemeene tot het bijzondere overgaande, vestigt de Schrijver eerst het oog op het Liturgisch beginsel, gelijk het van ouds af in de Christelijke Kerk geheerscht heeft en op het einde der vierde eeuw zich in volle kracht vertoonde, terwijl het in latere eeuwen, inzonderheid ten gevolge van de suprematie der Roomsche Kerk en het meer en meer versterven van alle energie, geest en vrijheid, telkens meer de overhand verkreeg. Ofschoon onder de Hervormden bedwongen, werd het nogtans geenszins geheel door hen ter zijde gesteld. Doch in de mate waarin, en de wijze waarop het onder hen gehandhaafd werd, gingen de onderscheidene afdeelingen, waarin de Protestanten zich splitsten, haren eigenen weg. Dit was ook het geval met de Nederlandsche Hervormde Kerk. Hare eerste Liturgie werd omstreeks het midden der 16de eeuw buitenslands

en in het Latijn opgesteld, en wel in de gemeente onder het Kruis, onder Eduard VI te Londen gevestigd, door Vallerandus Polanus, leeraar bij de Waalschsprekende afdeeling dier gemeente, voor welke afdeeling deze Liturgie ook uitsluitend bestemd was. De tweede, veel meer uitvoerige, werd ongeveer gelijktijdig, terzelfder plaatse, insgelijks in het Latijn (waaruit zij natuurlijk, even als de eerste, aanstonds voor het Kerkelijk gebruik werd overgezet) vervaardigd door Johannes a Lasco, leeraar bij de Vlaamsche afdeeling dier gemeente. Martinus Mikronius en Johannes Uuttenhove maakten zich omtrent het laatstgenoemde opstel verdienstelijk, gene door het te bekorten, deze door het in zijnen verkorten vorm in het Nederduitsch over te zetten. Althans het is zeer waarschijnlijk, dat de arbeid van Uuttenhove zich tot het opstel van Mikronius en niet tot dat van a Lasco zelf bepaald heeft. - Het was echter Petrus Dathenus, die eenige jaren daarna (in 1566) te Frankendaal de eigenlijke grondslagen legde van de thans nog bij de Nederlandsche Hervormde Kerk in gebruik zijnde Liturgie, bij welken arbeid hij echter gebruik maakte van de opstellen van a Lasco en Mikronius, zoowel als van de Paltzische en Geneefsche Liturgie. Deze arbeid kwam weldra algemeen in het Vaderland in gebruik, hoewel het *Doops-Formulier* en het *Gebed des Zondags na de Predikatie* al spoedig (in 1574) eene aanmerkelijke bekorting ondergingen. Van 1581 tot 1590 erlangde deze Liturgische bundel eene vermeerdering van *vier* Formulieren: die der *bevestiging* der Kerkedienaren, zoo *Predikanten*, als *Ouderlingen* en *Diakenen*, en die van *afsnijding* en *wederopneming*, welke alle vier van zuiver Nederlandschen oorsprong zijn, ofschoon de geschiedenis omtrent hare opstellers het stilzwijgen bewaart. Eenigen tijd daarna werden er ook nog de *Ziekentroost* van Cornelis Hille, en de *Spreuken voor Kranken*, aan toegevoegd: doch deze stukken zijn eigenlijk nooit tot de authentieke Liturgische Schriften gerekend. De laatste hand werd aan den bundel gelegd door de Synode van Dordrecht in 1618 en 1619, die, behalve eenige kleine veranderingen in de aanwezige stukken, het getal der Formulieren met nog één, - dat voor den *Doop der bejaarden*, - en dat der Gebeden met drie, - één voor en één na de handelingen des Kerkeraads, en één voor de vergadering der Diakenen, - vermeerderde. Zoo bestaat dan onze bundel uit drieërlei verzameling.

Tweede Hoofdstuk. Hier wordt eerst een algemeen overzigt genomen van den inhoud des bundels, waarop dan de onderscheidene stukken achtereenvolgens gecommentariëerd worden. Vooral wordt het Doops-Formulier in het breede behandeld, zoodat er meer dan 100 bladzijden aan zijn toegewijd. Eerst wordt het vergeleken met het oude breedvoerige Formulier (van Dathenus), en vervolgens met dat van a Lasco, Mikronius, enz., en aldus aangewezen, vanwaar de onderscheidene bestanddeelen, waaruit het is zamengesteld, ontleend zijn. Op gelijke wijze gaat de Schrijver ook bij de andere stukken, waarop dit van toepassing is, te werk, terwijl hij daarenboven in het breede over elks eigenaardigheid uitweidt, en deze, waar dit noodig is, in het licht stelt door vergelijking van hetgeen de Belijdenisschriften onzer Kerk omtrent de ter sprake komende bijzonderheden opleveren. Ook maakt hij te gelegener plaatse opmerkingen omtrent de waarde der Liturgische Schriften. Overigens spreekt het van zelf, dat dit Hoofdstuk voor geen eenigzins volledig uittreksel geschikt is.

De beide laatste Hoofdstukken zijn zeer kort. Het *derde* schetst de geschiedenis der Liturgische Schriften, nadat er de laatste hand aan gelegd is tot op onzen tijd; maakt gewag van de vrijheid, die reeds spoedig omtrent het gebruik der Formuliergebeden werd toegestaan, en herinnert den fellen tegenstand tegen deze Gebeden, waardoor Johannes Koelman, ofschoon uit dogmatische bekrompenheid, zich onderscheiden heeft, welke veel toebragt om hen in onbruik te doen geraken. Anders ging het met de Formulieren der plegtigheden, die langen tijd ongeschonden bij hun gezag werden gehandhaafd. Eerst in het laatst der voorgaande eeuw begon dit anders te worden. Door de Synodale verordening van 11 Julij 1817 werd de meest mogelijke vrijheid op dit punt geproclameerd, waarvan het gevolg was, dat men zich bij die Formulieren, welke nog in gebruik gebleven zijn, algemeen onderscheidene bekortingen en wijzigingen veroorlooft. Toch heeft de sinds de laatste 25 jaren ontstane reactie tegen de nieuwe orde van zaken veroorzaakt, dat men hier en daar tot het oude is teruggekeerd. - Ten slotte gewaagt de Schrijver nog van het nieuwe Groningsche Huwelijks-Formulier; van het geschil, in het begin der voorgaande eeuw te Utrecht gerezen, over de woorden in de eerste vraag van het Doops-Formulier: ‘dat de kinderen

in Christus geheiligd zijn en dienvolgens behooren gedoopt te wezen,' en van de zorg, door de Kerkelijke overheid gedragen voor de naauwkeurigheid der uitgaven van den Liturgischen bundel (welke zorg niet zeer te roemen is).

Het *vierde Hoofdstuk* is grootendeels de slotsom van het reeds gehouden onderzoek, bij hetwelk telkens reeds op de waarde der Liturgische Schriften gewezen was. Natuurlijk blijven zij in een historisch opzigt waarde behouden, als hoofdbron voor de vroegste geschiedenis der eeredienst in de Nederlandsche Hervormde Kerk, en evenzoo zijn zij van belang voor de geschiedenis harer leerstellingen. Wat hunne waarde voor het voortdurend gebruik betreft, zijn de Spreuken voor Kranken en de Ziekentroost het beste van hetgeen zij voor bijzonder gebruik bevatten. De Gebeden zijn van minder beteekenis; ook die, welke voor Kerkelijk gebruik bestemd zijn, hebben weinig waarde. Ten aanzien van de overige stukken komt eerst de vraag in aanmerking, of het behoud van het Formuliergebruik al of niet wenschelijk is. De Schrijver antwoordt toestemmend, en regtvaardigt zijn gevoelen door te wijzen op de gewoonte en het bedenkelijke der afschaffing; op het statige en indrukwekkende, dat langs dien weg aan de eeredienst bijgezet, op de eenparigheid, die er door bevorderd wordt, en op het bezwarende voor den leeraar om aan eene telkens terugkeerende plegtigheid genoegzame afwisseling te geven. Het ligt echter in den aard der zaak, dat de Formulieren goed ingerigt en goed voorgedragen moeten worden: er moet welluidendheid, een zekere rythmus in zijn. De Formulieren, in onzen bundel voorhanden, zijn echter, gelijk zij daar liggen, niet zeer bruikbaar meer. Zij hebben 'niet alleen kleine ligt te veranderen, maar ook kapitale gebreken.' 'Reeds derzelver zamenstelling uit geheel verschillende elementen, uit brokstukken van geheel verschillenden oorsprong, van zeer onderscheiden geest en wijze van beschouwing, veroorzaakt gebrek aan zamenhang, gebrek aan eenparigheid, althans in de beide voor dadelijk gebruik het meest belangrijke Formulieren van Doop en Avondmaal.' De gebreken worden vervolgens meer bepaald aangewezen. Het Huwelijks-Formulier is nog het beste. Toch heeft de Groninger Kerkeraad ook daarin veel te verbeteren gevonden. - Nu spreekt de Schrijver over den eigenaardigen geest der Formulieren, in verband met dien van ons Kerkgenootschap, waarbij hij

vreest zich beslissend uit te laten, doch tevens verklaart, dat hij, bij het opstellen van nieuwe Formulieren, niet zou aanraden, ‘om daarin een didactisch deel op te nemen, niettegenstaande zulks ook overeenkome met den denkenden aard van ons volk; om reden, dat de algemeene regelen van liturgiek zulks minder goedkeuren’ De slotsom is, dat ‘de Liturgische Canon niet beantwoordt aan de behoeften en billijke eischen van onzen tijd,’ en de Schrijver, ‘op grond van zijn onderzoek, zijne stem voegt bij die, welke reeds sinds lang naar herziening en verbetering onzer Formulieren gevraagd hebben.’ Bij revisie raadt hij aan ‘van hare bewoordingen en uitdrukkingen zooveel mogelijk gebruik te maken, als zijnde de gemeente daaraan gewoon; vooral in haren geest, ten opzigte van de algemeene punten des geloofs, te blijven; het beginsel van kerkelijk gemeenschappelijk leven er meer op den voorgrond te brengen;’ ze eenvoudig, helder en niet te hoogdravend, ze evangelisch, zooveel mogelijk textuëel-bijbelsch, gemoedelijk, zalvend enz. te doen zijn. Nog is de tijd voor de invoering van nieuwe Formulieren niet daar, en ‘men plukke de vrucht niet voor zij geheel rijp is.’ Doch ‘met ieder jaar rijpt de schoone vrucht aan. Reeds begint haar steel te gelen. Men wachte, en zie naar boven op, naar den Heer der gemeente.’

Ziedaar den inhoud, die wel ieder erkennen zal, dat reeds op zich zelven eene lofspraak op den arbeid van den Heer Mensinga is. Wat rijkdom van zaken! wat proeven van studie en nasporing, van aandachtig raadplegen der bronnen! Wie van het tweede Hoofdstuk kennis neemt, zal niet aarzelen den Schrijver den lof te geven van een tamelijk dor en niet gemakkelijk onderzoek met onverdroten ijver volbragt te hebben. Het boek bevat zeer voortreffelijke gedeelten; vooral beviel ons de opheldering van het Formulier voor den doop der Bejaarden. Doch het zou te veel zijn alles met name te vermelden. Weinigen voorzeker zullen zijn werk ter hand nemen, zonder er iets uit te leeren, en de meesten zullen er wel veel nieuws in aantreffen. Er komt althans nog al het een en ander in voor, dat anders niet zoo voor de hand ligt. Het verwondert ons geen

oogenblik, dat Mensinga het eermetaal heeft mogen wegdragen. Hij heeft zich door zijnen arbeid jegens onze Vaderlandsche Kerk en de Godgeleerde wereld hoogst verdienstelijk gemaakt.

Het is echter geen wonder, wanneer men bij zulk eenen uitvoerigen en bezwaarlijken arbeid niet alles evenzeer kan goedkeuren. Wij voor ons hadden den vorm anders gewenscht, en gelooven dat het verkieslijker geweest ware, de orde, gelijk zij in de Vraag was opgegeven, te behouden. In het eerste Hoofdstuk hadden wij niet slechts eene geschiedenis der Liturgische Schriften, tot op den tijd toen de bundel zijnen tegenwoordigen omvang bekomen heeft, gewild, maar tevens het voornaamste wat in het tweede Hoofdstuk omtrent dien *oorsprong* in een meer kritisch opzigt is opgemerkt. Daartoe ware slechts eene uitbreiding van hetgeen aldaar reeds met een enkel woord (omtrent de gebruikte bronnen) was aangemerkt, noodig geweest: immers, zóó uitvoerig als die kritische aanwijzing van den oorsprong nu gegeven is, had dit niet behoeven te geschieden, terwijl er ook vrij wat van dien aard zonder schade naar de aanteekeningen kon verwezen zijn. In het algemeen ware het, onzes inziens, wenschelijk geweest, dat door geheel de Verhandeling henen, veel wat minder tot de hoofdzaken afdeed, in aanteekeningen was opgenomen. Langs dien weg zou het zeker gemakkelijker en aangenamer geweest zijn den schrijver bij zijn onderzoek te volgen, zou dat onderzoek op vele plaatsen minder dor geweest zijn en den lezer meer in bepaalde hoofdtrekken voor den geest blijven, dan nu het geval is. Zonder eenigen twijfel echter is de beschouwing van het Doops-Formulier te breed. - Ook hadden wij in het tweede Hoofdstuk liefst geene opmerkingen over de *waarde* der Liturgische Schriften aangetroffen. De methode van den Schrijver, om daarin eene doorloopende beschouwing dezer Schriften te leveren, waarin hij allerlei aanmerkingen opnam, was zeker voor hem het gemakkelijkst, en zij heeft, wij erkennen het, haar voordeel, daar wij nu in dit gedeelte eene volledige kritiek der onderscheidene stukken bijeenvinden. Maar naar den eisch der Vraag hadden wij hier toch liever den *geest* dezer Schriften in *algemeene* grondtrekken zien voorgesteld. Wat nu de schrijver te dezen aanzien opmerkt, staat te geïsoleerd, is te sporadisch opgegeven, en laat geen bepaalden totaalindruk na. Alles

wat hier in aanmerking komt was zeker, uit oorzake van het onderscheid der bestanddeelen, waaruit de stukken zijn zamengesteld, niet tot algemeene stellingen te brengen; doch de Schrijver had nevens het algemeene ook van het bijzondere, nevens den regel ook van de uitzondering kunnen gewagen. Op die wijze zou tevens het vierde Hoofdstuk van zelf meer degelijkheid verkregen hebben. - In het algemeen moeten wij nog de aanmerking maken, dat wij wel wat meer opgave gewenscht hadden van de bronnen, waaruit de Sgeput heeft.

Wat de *zaken* betreft, kunnen wij ons over het geheel met des Schrijvers beschouwing en voorstelling tamelijk wel vereenigen, hoewel wij met den hoogen lof, aan den *Ziekentroost* gegeven (bl. 461), niet kunnen instemmen. - De oplossing, die hij bl. 28 geeft van het vraagstuk, in welk eene betrekking de opstellen van Lasco, Mikronius en Uuttenhove tot elkander staan, is, naar ons inzien, zeer juist, en had naauwelijks eene ‘gissing’ behoeven genoemd te worden: reeds vóór wij met zijne oplossing kennis maakten, stelden wij ons de zaak eveneens voor. - Minder konden wij hem bijvallen, waar hij aan het woord *bevestigen* in het opschrift van het Huwelijks-Formulier bijzonder gewigt hecht, en zegt: ‘Het geheele formulier beschouwt de openbare handeling voor de gemeente bij deze gelegenheid, niet als de eigenlijke *sluiting* des huwelijks, maar als de kerkelijke bevestiging daarvan’ (bl. 286), waarin hij dan het karakteristieke onderscheid vindt tusschen het oogpunt, waaruit de Roomsche, en dat, waaruit de Protestantsche kerk de echtverbindtenis beschouwen. Dat *bevestigen* zal toch wel niets anders beteekenen dan *vast maken, sluiten*. Dat het in de vragen van dit Formulier heet: ‘bekent gij dat gij *genomen hebt*,’ is waar, maar ook dat er op volgt: *en neemt*; dat de leeraar enkel een *zegen*, geene *copulatie* uitspreekt,; moge ook waar zijn, hij beschouwt toch het huwelijk niet als *voltrokken* zonder de Kerkelijke actus, want hij zegt: ‘God *verbinde* u!’, hij spreekt van het *voornemen* der gehuwden en van ‘*verhindering* die niet is voorgekomen, zoodat hunne zake kan gevorderd worden.’ Wel houdt de Schrijver, bl. 313 v., het voor ongepast dat hier sprake is van *verhindering*; maar dit schijnt ons juist een gevolg te zijn van zijne bijzondere, met den inhoud van het formulier niet geheel overeenkomstige beschouwingswijze. Ook zegt hij bl. 315

zelf, dat ‘met de verklaring die Bruid en Bruidegom afleggen, het huwelijk *eigenlijk gesloten* wordt.’ Dat deze personen ‘bij ons zelven een oogenblik te voren *getrouwden* heeten’, zal wel weinig beteekenen, te minder, daar de Schrijver hierbij schijnt voorbij te zien, welke verandering de Fransche wetgeving in ons Vaderland ten aanzien van het sluiten des huwelijks heeft aangebragt. Dat de Hervormden die sluiting niet uit hetzelfde oogpunt beschouwd hebben, als de Roomschen, lijdt geen twijfel, maar desniettemin schijnt ons de Schrijver over de beteekenis, die zij aan den Kerkelijken ritus hechtten, niet juist te oordeelen. - Al verder is het eene vergissing, dat, zoo het Formulier voor den Doop der bejaarden na de invoering der nieuwe Bijbelvertaling ware opgesteld, er dan niet van den ‘doop der *boete* tot vergeving der zonden, *die hunne zonden beleden*,’ maar van ‘den doop der *bekeering* tot vergeving der zonden, dengenen *die zich van hunne zonden bekeerden*’, in zou gesproken zijn (bl. 205). Wat de eerste uitdrukking betreft, is dit waar; niet wat de laatste aangaat, daar de in het Formulier zelf aangehaalde plaats, Mark. I: 5, naar deze vertaling wel degelijk zegt: ‘Zij werden van hem gedoopt *belijdende hunne zonden*’; vg. Matth. III: 6. - Ook moeten wij opmerken, dat de inhoud van bl. 487 bevreemdend is na hetgeen de lezer drie bladzijden te voren heeft aangetroffen: wat op de laatste plaats *onbepaald* wordt afgeraden, raadt de schrijver op de eerste plaats slechts *ten deele* af. Eerst luidt het: ‘Wij zouden niet aanraden, om in de formulieren een didactisch deel op te nemen;’ dan: ‘Men make onderscheid. Onze kerkelijke handelingen, althans Huwelijk en bevestiging van Predikanten, zijn eigenlijk geen eerdienst, even zoo min als ze leerdienst zijn. Bij deze mag reeds uit dien hoofde een didactisch gedeelte ter verklaring van die plegtigheid - gepast en noodig zijn.’ Niets toch doet gissen, dat op de eerste plaats *deze* Formulieren zijn uitgesloten. - Voorts maken wij bezwaar den Schrijver toe te stemmen, dat het getal der Predikanten, die de Vragen, thans bij de Voorbereiding voor het Avondmaal voorgeschreven, onmiddelijk vóór de Avondmaalsviering voorlezen, ‘met uitzondering van die partij, die alles wat van de Synode uitgegaan is, alleen uit blinden tegenstand tegen haar verwerpt, wel *zeer gering* wezen zal.’ Wij kennen er onderscheidene, alles behalve van dien geest des

tegenstands bezield, die deze gewoonte hebben, en wij zelven weten bij ervaring, dat deze handelwijze in gemeenten, waar het getal Avondmaalgangers, in vergelijking met dat der Gemeenteleden, welke bij de Voorbereiding tegenwoordig zijn, zeer gering is, is aan te bevelen. - Dat ‘de betrekking tusschen Joh. VI en het Avondmaal ontbonden is’ (bl. 472), mag gelden van vele Godgeleerden (ook wij zijn het met den Schrijver eens), onder onze Duitsche naburen zijn er niet weinigen, die nog altijd anders denken. - Eindelijk laat ook de zuiverheid van taal en stijl hier en daar wel iets te wenschen over. *Goed achten* en *aandacht* zijn, gelijk zij bl. 65, 85, 461, enz., voorkomen, germanismen. Bij de aanmerking bl. 166, dat het *ridderlijk strijden*, uit het Paltzische Doopsformulier, nog naïver is dan het *vromelijk strijden* uit het onze, heeft de schrijver voorbijgezien, dat het woord *vroom* oudtijds in de beteekenis van *dapper, strijdhaftig* gebezigd werd, gelijk men dan ook van een *vrom ruyter* en van *vrom van leden* (zie Kilaen) sprak.

Gaven wij boven te kennen, dat wij ons met de denkbeelden van den Schrijver over het geheel tamelijk wel konden vereenigen, wij hadden daarbij inzonderheid het oog op zijne stelling, dat het behoud van het Formuliergebruik in de Hervormde Kerk wenschelijk is. Hierbij willen wij ten slotte nog eenige oogenblikken stilstaan. Zonder aan alle redenen, die de Schrijver voor zijn gevoelen bijbrengt, evenveel gewigt te hechten, zonder zelfs alles te onderschrijven (de gewoonte van het Formuliergebruik en het bedenkelijke der afschaffing, komen bij ons niet in aanmerking), gelooven wij toch met hem, dat het Liturgisch element in de eeredienst, ook onder Protestanten, eene wezenlijke behoefte is en niet dan tot groote schade kan worden ter zijde gesteld. Zoo zeer men ook te waken hebbe, dat de eeredienst niet in koud en ledig formalisme ontaarde, evenzeer moet men op zijne hoede zijn, om haar niet van alle vaste of van tijd tot tijd terugkeerende vormen, ook in hetgeen gesproken, gehoord en overdacht wordt, te ontdoen. De groote menigte staat niet op de hoogte van ze geheel te kunnen ontberen. - Ook is het, naar ons inzien, een noodwendig vereischte, dat er

in de Protestantsche Kerk een element aanwezig zij, waardoor het beginsel der vrijheid, waarop zij gebouwd is, en dat in haren boezem voortleeft, in zijne werking op en bij de Godsdienstige zamenkomsten binnen behoorlijke grenzen gehouden wordt. Geheel aan zich zelf overgelaten, zou dit beginsel aanleiding kunnen geven, dat in de onderscheidene gemeenten eener Protestantsche afdeeling de eeredienst geheel uiteenloopende vormen erlangde; en daaronder zou het bewustzijn, dat zij tot elkander in betrekking staan en met elkander één ligchaam, ééne broederschap uitmaken, - daaronder zou de ‘gemeenschap der heiligen’ onder hare leden grootelijks kunnen lijden. Wanneer één dier leden zich in eene andere plaatselijke gemeente van zijn Kerkgenootschap, dan waartoe hij zelf behoort, bevindt, en aan hare Godsdienstoefeningen deel neemt, moet hij den indruk ontvangen van zich onder de leden zijner Kerkelijke familie te bevinden, hij moet er zich te huis gevoelen. En het zal wel geen twijfel lijden, dat de aanwezigheid en handhaving van een Liturgisch bestanddeel in de eeredienst tot dat einde uitnemend dienst bewijzen kan. - Tevens mogen wij niet voorbijzien, dat het Liturgiegebruik, met omzigtigheid geregeld, niet kan nalaten tot het indrukwekkende der eeredienst en het bevorderen van wezenlijke stichting bij te dragen. Het staat in dit opzigt gelijk met het kerkgezang, waarbij de gemeente zich insgelijks in de ontboezeming van bekende, meermalen gebezigde woorden vereenigt, maar waarbij menig lied altijd indruk blijft maken en, meer dan een nieuw, bij de Gemeente nog niet in *succum et sanguinem* overgegaan, gezang het zou vermogen, zoodra het wordt aangeheven, over geheel de vergadering eene eigenaardige stemming verspreidt. Maar, gelijk wij zeiden, het Liturgiegebruik moet met omzigtigheid geregeld, Formulieren en Gebeden moeten zoo ingerigt zijn, dat de gemeente er zich in terugvindt, en zich gaarne in den kring van denkbeelden verplaatst en ophoudt, welke deze stukken haar te binnen brengen. Bovendien moet op den vorm naauwkeurig acht gegeven worden. Wat de Heer Mensinga omtrent dit een en ander heeft opgemerkt, verdient, onzes inziens, grootelijks behartiging. Ook zijn oordeel over de waarde van onzen Liturgischen bundel voor het Kerkelijk gebruik schijnt ons allezins gegrond; en welk verstandig mensch zal wel zoozeer aan het oude gehecht zijn, om te beweren, dat de bundel geene verbeteringen behoeft?

De meeste stukken, die hij bevat, zijn dan ook reeds in onbruik geraakt. Doch daardoor is het Liturgisch element in het Hervormde Kerkgenootschap ook zeer op den achtergrond getreden. Hier komt bij dat die stukken, waarvan men zich nog altijd blijft bedienen, gebezigd worden op eene wijze, die geenszins geschikt is om eenheid en eenparigheid aan de eeredienst te geven, en langs dien weg het bewustzijn van Kerkelijke gemeenschap onder de Hervormden levendig te houden. Immers van de nog in gebruik zijnde Formulieren wordt in de ééne gemeente dit, in de andere weder een ander gedeelte weggelaten, terwijl men eveneens bij het bekorten en wijzigen van bepaalde uitdrukkingen zijnen eigenen weg gaat. In dezen stand van zaken is het meer dan tijd de woorden van Luther, door Mensinga tot zijne zinspreuk gekozen, in praktijk te brengen: ‘Man musz nach Beschaffenheit der Zeiten, und nach den Wirkungen (Formuläre, Kirchengebräuche und Liturgien) abändern, aufheben und neue machen. Wenn sie nicht mehr zur Förderung des Glaubens dienen, so müssen sie fort, wie die neuen Schuhe, wenn sie alt werden, weggeworfen, und andere gekauft werden.’ Doch met de hervorming van de thans nog in gebruik zijnde stukken, zal men niet genoeg gedaan hebben: het Liturgisch element moet de eerdienst in haar geheel veel meer doordringen, dan daarmede toch nog het geval zou zijn. Niet ten onregte is dikwijls de klagt aangeheven, dat in de Protestantsche Kerk de preek bij de Godsdienstoefeningen nagenoeg het geheele terrein heeft ingenomen, zelfs bij feestelijke gelegenheden. Ook dan is, gelijk de algemeen betreurde van der Hoeven, Jr. in zijne bekende *Aphorismen* schreef[1], ‘de preek niet slechts hoofdschotel, maar het eenige geregt bijna, waaraan veel zorg besteed wordt.’ ‘Wij hebben,’ zegt hij, ‘geene lente-, geene hervormings-, geene oudejaarsfeesten, maar lente-, hervormings- en oudejaarspreeken, ja in hoe vele, vooral vaderlandsche, kerken, zal men komen, verlangende Kers-, Paasch- en Pinksterfeest te vieren, en zich met eene Kers, Paasch- en Pinsterpreek te vreden moeten stellen?’ Bij niemand zal wel de gedachte opkomen, dat wij de *leerrede* wenschten afgeschaft. Hoe zou eene Kerk, zonder de levende ver-

1 Thans geplaatst in zijn ‘Proza en Poëzij.’ Leeuw. 1850. Zie bl. 17.

kondiging des Woords, kunnen bestaan? Neen, maar ‘men kan’, gelijk ook de genoemde Schrijver zegt, ‘men kan het eene doen en het andere niet nalaten.’ Men overdrijve niet meer wat de plaats betreft, die het *prediken* bij de Godsdienstoefeningen inneemt, - hetgeen zelfs zoo ver gaat, dat ook over den Heidelbergschen Catechismus *gepredikt* worden moet, terwijl het der Gemeente tot oneindig veel meer voordeel zou verstrekken, wanneer deze *prediking* in eene *onderwijzing*, wel voor allen toegankelijk, maar bepaaldelijk voor het opkomende geslacht bestemd, veranderd werd. Langs dien weg, en ook langs dien weg alleen, zou men een middel gevonden hebben, om te voldoen aan het Synodale voorschrift, hetwelk beveelt ten platten lande geregeld zomer-katechisatiën te houden. - In één woord, wat een ‘begeisterter Schriftsteller,’ de Eerwaarde Kienlen, onlangs in een opstel, waarin hij de preekmanie in de Protestantsche Kerk gispt, - een opstel, tot onze blijdschap reeds door eene bevoegde hand in onze taal overgebragt, - wat deze man schreef[1], wij zeggen het hem gaarne na: ‘Men geve ons drie dingen: eene liturgie, eene liturgie, eene liturgie, in plaats van de drie Ciceroonsche elocutie, elocutie, elocutie! Men geve ons welluidende gebeden en gezangen, waarin de waarlijk Christelijke geest, dien alle geloovigen gemeen hebben, in liefelijke verscheidenheid rondwandelt. Men late ons Godsdienstoefeningen, waarbij de preek hoofdzaak is, maar men schenke ons ook zulke, waarin de preek eene ondergeschikte plaats bekleedt of geheel wegvalt, en die alleen uit bidden, zingen en voorlezen bestaan. Men beperke het eeuwige geredekavel bij bijzondere gelegenheden, en verwissele het met gepaste formulieren. Ook versmade men in zoodanige gevallen zekere symbolische gebruiken niet.’ Langs dien weg zou ook niet meer zoo altijd de persoon des Predikants bij de Godsdienstoefeningen op den voorgrond treden, als nu noodwendig het geval is, en zou de gemeente meer met hem en hij met de gemeente, als een broeder onder broeders, werkzaam zijn, gelijk de geest van het Protestantisme vordert. Zoodra toch de leeraar zijne eigene woorden spreekt, ontvangt zijne persoonlijkheid van zelve zeker overwigt, terwijl zij terugtreedt zoodra hij zich van formu-

1 ‘Teekenen en Vragen des Tijds,’ enz. Uit het Hoogd., door E. Moll, Theol. Dr. en Pred. te Goes. Goes, 1851. bl. 74 v.

liertaal bedient, want, ofschoon hij alleen zich daarbij doet *hooren*, hij is slechts als de tolk der *gemeente*, die op deze wijze uitspreekt, wat zij zich te binnen brengt, wat in haar bewustzijn reeds vroeger was doorgedrongen, wat het *hare* is. Langs dien weg zou het tegelijkertijd zeker minder dan thans, van den leeraar en zijne prediking afhankelijk worden gemaakt, of men de Godsdienstoefeningen bijwoonde, en of men zelfs geheel de Kerkelijke gemeenschap met zijne broederen aanhield, of niet.

Wij eindigen met den wensch, dat het werk van den Heer Mensinga moge bijdragen om meer algemeen de opmerkzaamheid te vestigen op deze zaak, waarvan voor den bloei der Hervormde Kerk zoo veel afhangt. Mogt het bepaaldelijk de *Predikanten-Vereenigingen* in ons Vaderland opwekken, om het vraagstuk aangaande ‘de *cultus*’ eene eerste plaats te geven onder de onderwerpen, waarop zij hare aandacht vestigen, en ernstig te beraadslagen over de middelen, waardoor het Kerkelijk leven onder de Hervormden zou kunnen bevorderd worden!

A. NIERMEYER.

Iersche Schetsen.

II.

‘What are you doing, Jack?’
‘I'm running to, and back.’ -

Het is eene treurige waarheid, dat mijn vriend Ned op den eersten morgen na onze aankomst te Dublin weder verpligt was mij wakker te schudden uit den gerusten slaap, waarin ik, niettegenstaande de twee oproepingen van den knecht - gelijk dit mijne laakbare, doch streng volgehoudene gewoonte is - was blijven liggen.

Het mag niet ongepast schijnen, dat ik mij te dezer plaatse van den pligt der dankbaarheid kwijte, en mijn' goeden vriend Ned hulde toebreng voor de welwillende en zachte wijze, waarop hij mij iederen morgen deze kleine dienst bewees. - Zij was mij op dien bewusten dag te aangenamer, omdat wij besloten hadden, daarop de geheele stad te doorkruisen, en alles op te nemen, wat zij merkwaardigs aanbiedt.

Schrikt niet, lieve lezers! bij het vooruitzigt der vermoeienissen, die gij zoudt meenen dat u wachten, wanneer ge ons het genoegen aandoet, ons bij de dagreize te verzelleu, en laat het u tot bemoediging strekken, dat noch mijn vriend Ned, noch ik zelf, die buitengewone ontwikkeling der beenspieren bezitten, welke zulk een arbeid zoude vereischen.

De gevoelens zijn zeer verdeeld omtrent 't geen men onder het bezigtigen eener stad te verstaan hebbe. - Onder de vele uiteenloopende meeningen is het ons echter gelukt twee hoofdrigtingen te ontwarren, welke wij aan uw oordeel wenschen te onderwerpen.

De eene bestaat daarin, dat men een cicerone - gemeenlijk commissionaire of valet-de-place genoemd - aanneemt, en onder zijn geleide de plaatsen bezoekt, welke hij als merkwaardig beschouwt of - met wier eigenaars hij op een' goeden voet staat, en een klein onderhandsch contract heeft aangegaan. - Uwe genoegens en uwe bezigheden bepalen zich in dit geval tot het doorloopen van paleizen en musea, en het vergelijken der cijfers en jaartallen die de man u opgeeft met de rekenkundige voorstellen van uw Handboek, en in het scherpen van uw geheugen om de lengte, breedte en hoogte van gebouwen, het jaar hunner stichting en de kosten hunner oprigting te onthouden.

Deze wijze onderscheidt zich door het vervelende - vermoeiende en kostbare, en heeft tot noodzakelijk gevolg dat gij, thuis gekomen, tot de overtuiging geraakt, dat alle groote steden elkander gelijken.

De tweede wijze - wij begeven ons hier in den receptenstijl - is deze: gij laat door den knecht van uw hôtel een open wagentjen bestellen met één paard; gij gaat er in zitten, en rijdt op een gematigd drafjen - huurkoetsiers voldoende bekend - de hoofdstraten en hoofdgrachten, de pleinen en markten langs; gij vraagt den voerman, wat die zuil of kolom, dat gebouw, de affiches hier, de samenloop van menschen ginds, beteekent; gij bestudeert de voetgangers en straatneringen, den algemeenen omtrek der huizen, gij houdt een oogenblik stil bij de aankomst of het vertrek eener omnibus en neemt de rijtuigen, die u voorbijgaan, op; gij verlaat de aristocratische wijken en zet uwen togt voort langs de plaatsen van bedrijvigheid, van handel en industrie, en laat u eindelijk rondvoeren door kromme stegen en straten, door de armoedigste buurten, en gij kunt u geluk wenschen, dat gij het leven der stad hebt gezien. -

Deze wijze beveelt zich aan door de gemakkelijkheid, waarmede gij kennis maakt met de physionomie, het karakter eener plaats, en door dat ze u in staat stelt om juist op datgene te letten, wat anderen over 't hoofd zien.

Behoeven we u, na de niet zeer onzijdige beschouwing der twee rigtingen, nog te zeggen dat wij de laatste kozen, en plaats namen op een ‘outside-car’?

Een ‘outside-jaunting car’ nu is een bij uitstek Iersch vervoermiddel, en bestaat uit twee banken, die over de wie-

len uitsteken, waarop vier personen rug aan rug kunnen zitten, terwijl de opene ruimte tusschenbeide ingenomen wordt door eene bergplaats voor de bagage. - De voeten der reizigers rusten op een' houten neêrslaanden klep, die slechts weinig boven de straat is verheven, en de koetsier vindt zijne plaats op een kleinen bok, die vóór het rijtuig is aangebragt. - Wij willen niet beweren dat dit vehikel op gemak of gezelligheid aanspraak mag maken, en nog minder dat uwe beenen er op gevrijwaard zullen zijn van eene lastige aanraking der voorwerpen, die u voorbijgaan; evenmin zouden wij het wagen u te verzekeren, dat gij geen hinder zult hebben van de stof of van den modder - 't geen waarschijnlijker is, daar 't in Ierland bijna altoos regent -, ook gaan wij niet zoo ver van u te willen doen gelooven, dat gij er, zonder nekverdraaiing, het geheele landschap op zoudt kunnen zien, want de ‘outsidecar’ dwingt u tot éénzijdigheid, hoe gij ook anders van dat gebrek vrij moogt zijn; maar toch, niettegenstaande al deze negatieve eigenschappen, ziet het rijtuigjen er zoo ligt, zoo prettig, en zoo kras en bijdehand uit, en belooft zooveel spoed - dat het niet de belofte van een' duitsch of italiaansch vorst blijke te zijn! - dat gij er met een waar genoegen opstapt, en geen beter vervoermiddel begeert.

Nu gij kennis hebt gemaakt met deze echt Iersche specialiteit, zult gij 't ons ten goede houden, wanneer wij in geene beschrijving treden der ‘inside’ en ‘covered car’ twee andere leden derzelfde familie.

Mijn vriend Ned plaatste zich met een' platten grond van Dublin aan de eene, en ik aan de andere zijde, want het evenwigt vorderde, dat wij dos-à-dos reden, en wij verlieten Morisson's-Hôtel in Dawsonstreet, en begaven ons langs Nassau-street naar College-Green.

Vóór ons lag het uitgestrekte park van de Dublinsche academie, Trinity-College, door koningin Elizabeth opgerigt en door hare opvolgers, vooral ook door Willem III, steeds met warme belangstelling bevorderd en beschermd. -

Wat men ook van den vroegeren orangistischen of *tory*-geest van deze academie moge gezegd hebben, wij gelooven dat zij voor Ierland eene groote weldaad geweest is en veel heeft bijgedragen tot verspreiding van verlichting en beschaving in dat land.

De vele beroemde namen, die zij als hare kweekelingen,

kan aanwijzen, leggen een gunstig getuigenis af van het onderwijs en de forming aan hare leerschool, en nog geldt de titel van ‘fellow of Trinity-College’ als groote aanbeveling, en zal, naar onze bescheidene meening, nog meerdere waarde, ook in het oog der leren zelven, verkrijgen, wanneer de hoogeschool op den weg van liberaliteit en onpartijdigheid voortgaat, dien zij sedert het Russell-ministerie heeft bewandeld.

We deelen gaarne als een verblijdend teeken van het gezond verstand en de gematigdheid der iersche Roomsch-Catholieken mede, dat de aanwas van leerlingen, tot dié kerk behoorende, gedurende dit jaar die van alle vorige heeft overtroffen.

Het ruime en schoone gebouw, of liever de verzameling van gebouwen - want Trinity-College bestaat uit verschil lende deelen, waaronder vooral de bibliotheek, het anatomisch theater, en de kerk uitmunten - is omringd door eene ruime wandelplaats en heeft zijnen hoofdingang op College-Green, waarop we ons thans bevinden.

De aanblik van Dublin, van dit plein uit, is inderdaad grootsch en indrukwekkend; aan alle kanten is men omgeven door regelmatig aangelegde breede straten met ruime huizen, hier en daar afgewisseld door den afwijkenden bouwtrant der winkels, en de pracht der openbare gebouwen. - Achter u verheft zich de bedrijvige Grafton -, aan uwe slinke de niet minder levendige Dame-street, die naar de ‘Commercial-buildings’ en de Beurs leidt, en vóór u strekt zich de breede Westmorelandstreet uit, en als vervolg daarop Carlisle-Bridge, die de Liffey overspant, en de reusachtige Sackvillestreet, met de kolom van Nelson, en de statige Rotunda als gezigteinder, terwijl de opene ruimte van College-Green ter regter wordt ingesloten door de academie, waaraan zij haren naam ontleent, en ten westen door de Bank van Ierland.

De bedrijvige menigte om u henen, het geraas der rijtuigen en vrachtkarren, het sierlijke voorkomen der gebouwen, de grootsche aanleg der straten, de schittering der magazijnen en winkels, alles zoude u doen gelooven, dat gij geplaatst waart in de hoofdstad van een rijk en welvarend volk, en uwe illusie zoude nog versterkt worden, indien ge dit ‘business part’ der stad verlaat, en u naar eene der Squares, Mountjoy, Merrion, Fitzwilliam, of het uitgestrekte

Stephens-Green begeeft, en kennis maakt met al wat Dublin voornaamst of gegoedst heeft aan te wijzen, en u verlustigt in de lieve toiletten dier bevallige vrouwen, die in de Parken rondwandelen, terwijl ‘the Band’ de motieven der nieuwste opera's uitvoert, en de

> ‘Jonkertjes,
> Pronkertjes,’

het oudste, maar welligt niet het minst aangename motief aan de uitverkorene huns harten herhalen.

Wat al schittering, leven en lust, wat al smaak en weelde, wat drom van équipages en gelivereide bedienden, wachtende tot het uur der ‘fashionable promenade in the Square’ zal zijn verstreken!

Maar laat u niet verblinden door die tooneelen van levenslust, door al dat blinkende en klinkende, en behoudt u uw oordeel voor, tot ge een meer onderzoekenden blik hebt geslagen op de menschenmassa, waarin gij u beweegt, en de groepen van havelooze en hongerige wezens hebt bestudeerd, die de hekken der Parken omringen of den toegang der heerenhuizingen versperren. Ziet dat gebrek en die armoede in al hunne naaktheid, en vergelijkt ze met wat ge schoons en weelderigs hebt aanschouwd, en gij zult moeten toegeven dat op geene andere plaats ter wereld rijkdom en armoede zóó hand aan hand gaan, alsof ze onderling te scherper mogten afsteken, als in Ierland's hoofdstad.

Daar is welligt geene stad, die, willens of onwillens, zoo op het effect is gebouwd als Dublin; het is of al de schoonheden, die zij bevat, te saam gebragt zijn binnen eene beperkte ruimte, opdat de totale indruk te gunstiger zoude wezen, en den vreemdeling, die zich in dien magischen kring alleen beweegt, te meer mogt verrassen.

Dublin mag als bewijs aangehaald worden waar het geldt de kracht der concentratie te bepleiten, en is eene der sterkste uitdrukkingen van dien ierschen karaktertrek, waarop we reeds vroeger wezen, namelijk ijdelheid, en zucht om te schitteren.

Maar wij willen u terugvoeren tot College-Green, waar onze ‘outside-car’ geduldig stilstaat - daar is niets, waarin huurkoetsiers, die bij 't uur aangenomen zijn, zich zóó weten te

schikken - tot mijn goede vriend Ned verzadigd zal wezen van den aanblik van gindsche Iönische zuilenrei, die de Bank van Ierland omgeeft.

Daar zijn weinig gebouwen, die in smaak en pracht met de Bank kunnen wedijveren, en teregt draagt Dublin er roem op; maar toch is er iets weemoedigs in haar, deels door de gedruktheid der formen en door den graauwen tint der steenmassa's, deels door hare bestemming, welke men bijna zoude wagen overbodig te noemen, maar vooral door de historische herinneringen, die er aan zijn verknocht.

Het is welligt kinderachtig in ons, dat we zoo gaarne ieder gebouw zijne geschiedenis laten vertellen, en ons door zijnen aanblik terugvoeren tot het verleden, alsof we niet tevreden konden zijn, het tegenwoordige te genieten. - En toch ligt er eene zekere regtvaardigheid in; want wij vragen u, of ge 't niet zeer ongepast zoudt vinden dat de Bank van Ierland, die plaats van positiviteit, van klinkende specie, van negentiende-eeuwschheid bij uitnemendheid, er bedrukt en weêmoedig uitzag, zoo ge niet wist dat zij vroeger eene andere betrekking had vervuld dan die van geldschieter; eene betrekking, haar aangeboren en dierbaar; eene betrekking, waarop zij trotsch was, en die zij noode verliet voor de tegenwoordige?

Hoe haar nog die schoone dagen heugen, toen zij de wetgevers des lands, de vertegenwoordigers des volks in hare zalen zag vergaderen, en hare wanden weêrgalmden van de welsprekendheid der redenaars! Wat al strijds werd in hare muren gestreden voor waarheid en regt, voor onafhankelijk volksbestaan en politische gelijkstelling; wat al stormen der hartstogten hadden daar binnen gewoed, met welk een vuur en verbittering werd den engelschen invloed iedere schrede betwist. Hoe menig hart had in het voormalig Parlementshuis van hoop en vreugde en geestdrift geklopt, als een flaauwe lichtstraal door het wolkenfloers brak; hoe menig hoofd had zich moedeloos gebogen, als het licht niet bestand bleek te zijn tegen de toenemende duisternis! Door de acte van den 1sten Januarij 1800 werd het Iersche Parlement opgeheven, en Ierland door de Unie aan Groot-Brittanje verbonden. - Treurige inwijding des jaars en der eeuw!

Het Parlementsgebouw werd aan de Bank van Ierland verkocht, en het laatste overblijfsel der Iersche onafhankelijkheid in een geldkantoor herschapen.

Wij zouden Ierland echter onregt doen, wanneer we de pogingen verzwegen, in latere jaren tot herstel van zijn volksbestaan aangewend, en niet wezen op den jeugdigen Robert Emmett, den broeder van Thomas, die al spoedig na de acte van inlijving waagde, het Engelsch gezag aan te randen.

Het was op een avond van het jaar 1803, dat Robert Emmett zijne vrienden samenriep in een klein, armoedig huis bij Thomas-street, en met hen het vermetele plan beraamde om het kasteel van Dublin aan te vallen, en aan de Engelsche bezetting te ontrukken.

Medegesleept door het vuur der geestdrift en der vaderlandsliefde, vergat de stoutmoedige jongeling al wat hij op 't spel zette bij de daad van geweld en opstand, die hij op 't punt stond te begaan, en zag, bij het gewillige volgen zijner vrienden, door zijne welsprekende taal opgewonden, het hopelooze der poging niet in.

Één oogenblik had hij evenwel geaarzeld. Hij dacht aan haar, in wier liefde hij zich gelukkig gevoelde en die weldra zijne bruid zoude worden, en hij besefte hare smart, zoo hij mogt vallen als het slagtoffer zijner vermetelheid, want hij kende haar hart en wist hoe haar aanwezen zich geheel in het zijne had opgelost, met welk eene teederheid hij bemind werd, met hoeveel wanhoops hij betreurd zoude worden. - Hij stiet de bange gedachte van zich, en ging!

De uitslag kon niet gunstig zijn; een handvol jongelingen was niet bestand tegen de krijgsmagt van het kasteel; de roekelooze onderneming faalde, en Robert Emmett werd gevangen genomen, aan hoog verraad schuldig verklaard en teregt gesteld.

Dit bloedig uiteinde verwekte eene diepe verslagenheid door het geheele land, want men had den vurigen en edelen jongeling lief, die door zijne groote welsprekendheid en vrijheidszucht de roem zijns volks beloofde te worden, en men zag in hem een martelaar voor de Iersche onafhankelijkheid!

Maar hoe u den diepen rouw, de grenzenlooze droefheid van de bruid van Robert Emmett, de dochter van John Philpot Curran beschreven! Wezenloos zat zij neder in het ouderlijke huis, en noch de teedere zorgen der haren, noch de afleidingen der wereld konden haar wekken uit haren deerniswaardigen toestand. Treurig bewijs van de kracht eener eerste liefde!

Wilt gij 't aandoenlijke verhaal in schooner en uitvoeriger trekken geschetst zien, dan wij 't u kunnen geven, slaat Geoffrey Crayon's Sketchbook van Washington Irving op, of, nog liever, herleest de gevoelige woorden des dichters:

> ‘She is far from the land, where her young hero sleeps,’

en vooral het derde couplet, waarvan gij voorzeker de schoone gedachte zult bewonderen.

Alvorens wij College-Green vaarwel zeggen, willen we u wijzen op gindsch ruiterstandbeeld van Willem III, dat op het midden van het plein aan de zijde van Damestreet is geplaatst en door de ‘Orangemen’ van Dublin is opgerigt.

De ‘Orangemen’ en de ‘Jacobites’ - welke gij wel zoo beleefd zult zijn niet met Jacobijnen te verwarren - formden vroeger in Ierland de twee grootste vijandige partijen, en menige bloedige ontmoeting had er tusschen de aanhangers van den hollandschen stadhouder en die zijns schoonvaders plaats, ook nadat beiden reeds het wereldtooneel hadden verlaten. - Vooral gaf het jaarlijksche gedachtenisfeest van den slag aan de Boyne gedurige aanleiding tot hernieuwing der oude veete; het schijnt echter dat in de laatste jaren eene wezentlijke toenadering tusschen de beide partijen heeft plaats gehad, en een geest van verbroedering en samensluiting zich bij de geheele Iersche natie openbaart.

Eere den mannen, die door hunne zangen dien geest hebben opgewekt, en nog steeds blijven aankweeken en daarin het schoonste bewijs leveren, dat zij hunnen geboortegrond waarachtig liefhebben.

Verwondert ge u, dat tweespalt en vijandschap vergeten worden, bij het luisteren naar woorden als deze:

> ‘Ireland! rejoice, and England! deplore. -
> Faction and feud are passing away.
> 'T was a low voice, but 't is a loud roar:
> “Orange and Green will carry the day.”’
> Orange! Orange!
> Green and Orange!
> Pitted together in many a fray -
> Lions in fight!
> And link'd in their might,
> Orange and Green will carry the day,
> Wave them together o'er mountain and bay. -

Hebt ge Thomas Davis niet lief om die aansporing tot eendragtig samenmengelen der beide kleuren, en verheugt het u niet, wanneer we u mededeelen dat dit jaar het orangistische feest niet zal worden gevierd, maar daarentegen door de ‘Orangemen’ aan al hunne landgenooten eene oproeping is gerigt, om op den gedenkdag van den slag aan de Boyne een hoogtij der verbroedering te houden?

Moge de wensch van Edward Lysaght in zijn ‘Union for Ever’ uitgedrukt, vervulling vinden:

> ‘No longer in Erin let bigotry reign
> No longer let factions your union restrain. -
> Oh, Erin for ever, oh, Erin 's the land
> Where freedom and union shall go hand in hand!’

We gevoelen te veel sympathie voor den vurigen en populairen John Banim, den schrijver der ‘Tales of the O' Hara family’ en van ‘the Boyne Water,’ om u niet, ten koste van uwe berisping over onze lange en vele citaties, de wijze te doen kennen, waarop hij de leer der liefde voor zijn volk predikte. Zoo iemand, Banim was de man om ingang te vinden bij zijne geringere landgenooten, in wier toestand hij leefde en zich bewoog en wier zeden en overleveringen in hem eenen naauwkeurigen geschiedschrijver vonden.

Wij vertellen u de geschiedenis van ‘the Shamrock and the Lily.’

Sir Shamrock zat, bij het vallen van den avond, vóór zijn deur een glaasjen *toddy* te drinken, en blies met innig welbehagen de rookwolken uit zijn kort pijpjen, toen hij in de verte Oranje Lelie zag aankomen, in diep gepeins verzonken.

Met de kan in de hand noodde hij hem, en heette hem welkom, en Lelie beantwoordde den groet, en ging met hem naar binnen, en bleef niet in gebreke Shamrock bij iederen teug gezelschap te houden.

Zij spraken eerst over koetjens en kalfjens, over de aardappelen en het weêr, en de slechte tijden, en het ging wel wat stroef en zij waren niet geheel op hun gemak; maar toen de glazen wat sneller werden aangeschoven, gevuld en geledigd, kwam er meer gang in het gesprek; het werd vertrouwelijker en vriendschappelijker.

‘Wel, man!’ zeî Shamrock, ‘waarom ben je niet al voor lang eens bij me aangekomen, om mijn whiskey te proeven?’

‘Och,’ antwoordde Lelie, ‘wat zal ik je zeggen? De menschen vertelden me, dat je me de deur zoudt wijzen, en zelfs fluisterden ze, dat ik den dood in de pot bij je zou vinden, ja, man! dat zeiden ze, maar ik hoop van beter.’ - ‘O, dwaze en benaauwde Lelie! hoe is het mogelijk, dat je zoo lang een lekker glaasjen hebt willen missen, en dat om zulke domme en valsche sprookjens, en waarachtig, geloof me, man! door al dat malle gepraat verliest ge dagelijks nog vrij wat meer dan mijn whiskey. - Kom, man! wees hier, in mijn eigen land, goede vrienden met me, en je zal een juweeltjen van een leven hebben; kannen vol zullen er altoos voor je gereed staan, totdat je in mijn lachend land een beetjen de gal krijgt en mager wordt, wat je best kan velen met je aldermansbuik.’ -

‘Nu dan,’ ging hij voort, ‘als ik er je niet meê beleedig, beloof me dan, dat je me altoos zult vertellen wat je noodig hebt, en laat ons eens een woordjen van pas met elkaêr spreken, want eigentlijk is er zin noch slot in, dat je je tot nu toe zoo kwaad op me hebt gemaakt. - Ik wil met je geven en nemen, en geen zorgen en bezwaren voor den tijd maken; ik vraag alleen maar, dat je me, om Onzen Lieven Heer's wil, niet kwalijk neemt, als ik een misjen knap, en mijn gebeden opzeg, en van tijd tot tijd een druppeltjen proef, als een fatsoenlijk mensch natuurlijk, en met mate. - Waarom kunnen we eigentlijk niet op dien voet met elkaêr omgaan, dat vraag ik je? - Omdat je zoo benaauwd voor me bent? Poe! dat is allemaal gekheid en praatjens, en waarom zou je om den kleinen Willem zoo veel beweging maken? Wat is hij eigentlijk voor jou en voor mij, voor mij en voor jou? Kan hij met al dat geschreeuw weêr levend worden, he? Kan hij weêrom komen om de duivels uit te werpen en te doen verstommen? Of kan hij maken dat er 's zomers een zacht, verkwikkend westewindjen waait, tot onze velden en akkers van God's zegen overvloeien?’ -

‘Wat je daar zegt, Sir Shamrock!’ zeî Lelie, die altijd een tik van het aristocratische weg had, na de lange aanspraak zijns gastheers, ‘wat je daar zegt, zal ik eens ernstig in overweging nemen, mijn oude kampioen! en nog

een heele boêl andere dingen meer. - Één ding is echter zeker, broeder; dat is, dat wij meer op deze manier zoo vertrouwelijk bij elkaêr moesten komen.'

'Wel, top! je glas, Sir Lelie! Één op 't valreepjen nog! Een beker en een boordevolletjen op 't verledene en geledene, en op den dag van morgen, me jongen, die getuige zal wezen van vrolijke scherts en eene hartelijke vriendschap tusschen ons beiden.' -

Wij raden u in gemoede aan, u niet tevreden te stellen met onze proza-vertaling, maar het oorspronkelijke vaers te lezen, dat ge in 'The Songs of Ireland' door Michael Joseph Barry uitgegeven, kunt vinden. - Banim is wel der moeite waard door u bestudeerd te worden, al mogen zijn stijl en vaersbouw soms wat slordig wezen; wij zijn overtuigd, dat gij regt zult laten wedervaren aan zijnen rijkdom van gedachten en zijne geestige schilderingen. -

Maar laat ons de 'Orangemen' vaarwel zeggen, en tot het standbeeld van hunnen held terugkeeren.

De Hollandsche vorst ziet er, - wij verklaren 't met leedwezen - in zijn Romeinsch costuum en den gouden lauwerwrong door 't haar, hoogst ongelukkig uit, niettegenstaande de uitvoering van het beeld werkelijk schoon mag worden genoemd. - Wij houden niet van die romeinsche kleederen, op personen uit lateren tijd toegepast, en het kost ons veel moeite in al die imperatoren, consuls en senatoren, die de marktpleinen der groote steden heeten te versieren, vorsten, veldheeren of geleerden der 17de of 18de eeuw te ontdekken. - De gezigten der tot statue verheven personen staan doorgaans in volmaakte disharmonie met het hun aangetrokken kleed; wij bekennen echter, dat Willem III met zijnen aristocratischen arendsneus, in *dit* opzigt, eene gunstige uitzondering maakt.

Het zal uw hollandsch hart welligt goed doen, in een ander land het standbeeld van een' Oranje te ontmoeten, dien gij wel is waar niet lief hebt - daartoe was zijn karakter niet beminnelijk genoeg - maar toch in hooge mate bewondert, al zijt ge een verdediger van Jan de Witt; maar laat het u geen bewijs zijn van de sympathie des volks, in wiens hoofdstad hij is geplaatst. - Willem III is in Ierland niet populair, evenmin als Wellington; de eerste omdat hij tegen Ieren, de laatste omdat hij tegen Ierland gestreden heeft, wel

niet met de kracht der wapenen, maar met die van zijnen veelvermogenden invloed.

De held van Waterloo - voor wien ook een gedenknaald in het Phoenix-Park, waar we u later zullen geleiden, is opgerigt - heeft zich steeds onverbiddelijk tegen de wenschen zijner eigene landgenooten gekant, en de eindelijke voorstelling van de ‘Irish Catholic Relief Act’, is niet in staat geweest hem de verbeurde volksgunst te doen herwinnen, waaraan hij trouwens ook door latere handelingen toonde weinig waarde te hechten.

Men weet met welk eenen onvermoeiden ijver, met hoeveel talent en warmte, Daniël o'Connell - ‘great Dan, the Liberator’, zoo als Ierland hem noemde - de politieke gelijkstelling der Roomsch-Catholieken heeft gevorderd, en eindelijk, na 6 jaren strijds, in 1829 van het Wellington-ministerie heeft verkregen.

Daniël o'Connell - de naam is eene geheele geschiedenis - is zeker een der merkwaardigste mannen van onzen tijd geweest, en heeft op zijn volk eenen invloed uitgeoefend, waarvan de geschiedrollen weinig voorbeelden hebben aan te wijzen. - Begaafd met eene zeldzame welsprekendheid en eenen onbuigzamen wil, gevoegd bij al de geestdrift en vaderlandsliefde, zijner natie aangeboren, maar tevens bezield met eene grenzenlooze eerzucht, wist hij zich al spoedig tot den aanvoerder der Iersche partij, en den geduchtsten binnenlandschen vijand van Groot-Brittannië te verheffen.

Niet tevreden met de politieke gelijkstelling, in 1829 verkregen, besloot hij zijn leven te wijden aan de herstelling van het vroegere Iersche parlement op College-Green, en aan de Herroeping der Unie, en de bekende ‘Repeal-Association’ werd door hem geformd.

Teregt zag o'Connell daarin het krachtige middel tot zedelijke en stoffelijke verbetering van den toestand zijns volks. - Het Parlement op College-Green zoude de aanzienlijken des lands terugvoeren naar Dublin, en verwijderen van den invloed van het Engelsche hof; het zou de aristocratie leeren Iersch te denken en te spreken, en haar in nadere aanraking brengen met hare pachters en onderhoorigen; het zou den weg openen tot zorgvuldiger bebouwing der akkers, tot het aanbrengen van landelijke verbeteringen, tot het onder-

houden der bosschen en waterleidingen, en eindelijk - maar niet het minst - het zou de door Ierland opgebragte gelden in Ierland zelf doen circuleren, en weldadig doen werken.

Dat alles lag voor o'Connell opgesloten in het denkbeeld van de Herroeping der Unie; welligt ging hij nog verder en huwde er droombeelden aan van toekomstige eigene glorie en magt, bij een onafhankelijk Iersch volksbestaan.

Onafhankelijkheid! vrijheid! Tooverwoord, - schaars begrepen door hen, die nooit den knellenden band der afhankelijkheid hebben gevoeld, geminacht door die hun geluk in stoffelijk voordeel alleen zoeken, gevreesd door die 't eensluidend wanen met anarchie, o, hoe gij in Ierland de harten in beweging hebt gebragt, hoe gij daar geldt als het hoogste goed des levens! - Kunt ge geene sympathie gevoelen voor regels als deze, welke wij uit ‘Paddies Evermore’ afschrijven:

‘What, though they menace, suffering men
Their threats and them despise
.....
We stand resolved those rights to claim
They robbed us of before:
Our own dear nation and our name
As Paddies evermore.

Look round - the Frenchman governs France
The Spaniard rules in Spain,
The gallant Pole but waits his chance
To break the Russian chain;
The strife for freedom here begun,
We never will give o'er,
Nor own a land on earth but one -
We're Paddies evermore.’

Het was in Julij van het jaar 1845, dat wij voor de eerste maal de vergadering der Repealers in Conciliation-Hall bijwoonden.

De groote zaal was smaakvol behangen met draperiën van de kleur des lands, ‘our own immortal green’, en langs de

galerijen - aan weêrszijden aangebragt en door eene talrijke vrouwenmenigte in nationale kleederen gevuld - prijkte Erin's harp,

> ‘the harp, that once thró' Tara's hall
> Its strains of music shed,’

in gulden luister. - Alles had een feestelijk voorkomen, en geen wonder, want het was voor de eerste keer dat ‘de Bevrijder’, na de moeitevolle parlementssessie, waarin hij de merkwaardige woorden gesproken had: ‘Ik zal eerder sterven op den grond van het Huis, dan dat ik de Iersche dwangwet zal laten doorgaan,’ eene phrase, die meer klank dan zin bevat, weder de vergadering in Conciliation-Hall zoude bijwonen. - De zaal was dan ook tot stikkens toe vol, en met moeite kon men de opene ruimte in het midden vrijhouden, die voor o'Connell en zijne verdere Iersche medeleden en het bestuur der associatie was bestemd.

Wij herinneren ons niet, ooit zoovele ‘Shamrocks’, zelfs op onze klaverrijke weiden, bij elkander gezien te hebben, als op dien dag de boezems der Iersche schoonen en de overhemden der Repealers bedekten.

> ‘Where 'er they pass
> A triple grass
> Shoots up with dew-drops streaming,
> As softly green
> As emeralds, seen
> Thró purest crystal gleaming!
> Old Erin's native Shamrock!’ -

Eindelijk trad de kampioen van Ierland binnen; de muziek schetterde, de zakdoeken wuifden, de menigte stond op, en onder een daverend handgeklap en gejubel, nam hij zijne plaats in. - Die oogenblik zal niet ligt uit onze gedachten worden gewischt; de geestdrift des volks was zoo welgemeend, de glimlach, waarmede zij door o'Connell beantwoord werd, zoo hartelijk en beminnelijk, dat beide op ons eenen diepen indruk maakten.

Na nogmaals de blikken naar de vergadering rondgewend te hebben, haalde de grijsaard een groen fluweelen kapjen voor den dag, met gouddraadfiguren geborduurd, die door een grillig toeval den form aannamen van de tanden eens

koningkroons, en een uitbundig gejuich ging op, toen het hoofddeksel den schedel van o'Connell naderde.

Wij willen in geen uitvoerig verslag treden van al het gesprokene op die gewigtige vergadering, en slechts in 't voorbijgaan de welsprekende wijze aanstippen, waarop de gebeurtenissen in de afgeloopen Parlements-zitting, door o'Connell en Henry M'Grattan werden medegedeeld.

De flaauwe figuren van Maurice en John Daniël - de beide zonen van o'Connell - staken allertreurigst af bij het bezielde gelaat huns zeventigjarigen vaders, en wettigden de vrees van velen, die in den dood des laatsten, de geheele ontbinding der Vereeniging te gemoet zagen.

Naauwelijks hadden de Iersche Parlementsleden hunne mededeelingen geëindigd, of de woordvoerders van ‘young Ireland,’ de schrijvers van ‘the Nation’ stonden op, en waagden het op meer krachtige middelen aan te dringen, en de ongenoegzaamheid der tot nu toe gebezigde te betoogen. - De tijd was voorbij - zoo heette het - waarop men den wettigen weg kon bewandelen, en het uur had geslagen van opentlijk verzet, van wapening en strijd.

Onder eene diepe stilte hernam o'Connell het woord, en sprak tot ‘his talented young friends, who were rather too fond of sword-florishing,’ en vermaande tot geduld en volharding bij de eenmaal afgebakende rigting; maar de be straffing ging met een' glimlach vergezeld, die haar weêrsprak, en de jong-Ierland partij zag den lach en hoorde naar de lessen van vader o'Connell niet.

Die voorboden eener naderende scheuring moeten den ouden man pijnlijk hebben aangedaan, daar zij hem de verijdeling zijner vurigste wenschen verkondigden; maar toch, wij gelooven dat hij zelf in geene geringe mate er toe heeft bijgedragen. - Niettegenstaande hij tot kalmte en bezadigdheid aanspoorde, hield elk zijner eigene woorden een verzet of bedreiging tegen de wettige overheid in, en bestraffingen, uitgebragt op den toon, waarop wij ze hoorden, konden bij het jongere gedeelte zijns auditoriums geenen indruk maken, en wekten bij hen veeleer de gedachte op, dat hij slechts voor 't oog der wereld hunne plannen afkeurde, en ze in zijn binnenste toejuichte.

Het dreigende gevaar liet zich niet lang wachten; slechts weinige maanden had o'Connell de oogen geloken, of het

jonge Ierland scheidde zich af, en de Vereeniging sleepte nog maar korten tijd een ziekelijk en kwijnend bestaan voort.

De groote volksleider is thans bijna vergeten, en zelden wordt zijn naam met dankbaarheid herdacht: ‘Conciliation Hall,’ de schouwplaats zijns roems en zijner ijverige popingen, is gesloten, de ‘Repeal-Association’ ontbonden, de radicale partij geknot en vreesachtig geworden, en de plannen tot herstel van een Iersch Parlement op College-Green opgegeven - tot latere tijden.

‘Het heeft al twaalf uur geslagen,’ zeî Ned, die zich werkelijk zeer verveelde, terwijl ik naar de Bank en het ruiterstandbeeld zat te turen, ‘en we staan al vijf kwartier op dit plein stil. Zoo ge er nog niet genoeg van hebt gezien, zoudt ge er, dunkt mij, even goed van avond nog eens naar toe kunnen gaan.’

De aanmerking, ofschoon wel wat hatelijk, was echter zoo juist, dat ik er niets op wist te antwoorden, en mij haastte den koetsier te doen oprijden.

Weinige oogenblikken later bevonden we ons op Carlislebridge, waar we een heerlijk uitzigt genoten op de verschillende kaaïen aan de Liffey, die tot deze brug voor zeeschepen bevaarbaar is, en op de bedrijvige Sackville-street, den trots van Dublin, en stellig een der breedste en schoonst aangelegde straten.

Aan beide zijden dezer reusachtige straat verheffen zich regelmatig gebouwde winkels, magazijnen en hôtels, en aan uwe linkerhand, in de onmiddellijke nabijheid van de kolom van Nelson, het groote Postkantoor.

Al de publieke gebouwen in Dublin munten uit door omvang en een goeden en prachtigen bouwtrant; vooral zijn de zuilen nergens gespaard, en zelfs met te kwistige hand aangebragt.

Nadat wij ons overtuigd hadden, dat de Sackvillestreet verschrikkelijk breed en Nelson's kolom zeer hoog was, en er verder niets te zien viel dan de Rotunda, een gebouw voor concerten, tentoonstellingen, ‘meetings’ en wat niet al, ingerigt, en veel omnibussen en jaunting-cars, verzochten wij den koetsier ons naar de Liffey terug te brengen, en hielden weder aan de Carlislebridge stil.

‘Links,’ zeî Ned, die in zijn ‘Gids door Dublin’ gekeken had.

‘Regts!’ zeî ik.

‘En het “Customhouse” dan?’ hernam hij, en wees mij het groote gebouw, waar eenige schepen vóór ten anker lagen, en dat u zoo gaarne het denkbeeld zoude willen geven, dat Dublin veel handel dreef, en er vrij wat aan de douane omging.

‘Gij kunt het immers in zijne geheele breedte zien,’ antwoordde ik, ‘en dat is al het merkwaardige, dat het bezit, en daarbij weet gij, dat ik niet van waterhoofden houd.’

Ik zou niet durven verzekeren, dat mijn vriend Ned op dien oogenblik juist begreep wat ik onder waterhoofden verstond; trouwens, er lag iets dubbelzinnigs in; maar Ned is een best mensch en wij gingen dus regts.

Opmerkelijk is het onderscheid tusschen de voetgangers, die ge thans voorbijrijdt of tegenkomt, en die, welke gij op College-Green, in Dame- of Sackville-street hebt ontmoet. Zij hebben iets deftigers en ernstigers en haasten zich langzamer of in het geheel niet, en hoe verder gij voortgaat, hoe meer de zwarte kleur predomineert en de rok zich vertoont, totdat ge eindelijk, na de derde brug, in een toga en een blond-grijzen pruik, door een hoog, vierkant, zwart kapjen gedekt, de verklaring van het verschijnsel vindt. - Wij naderen de ‘Four Courts,’ de vier geregtshoven van Dublin, voorzeker een der schoonste en indrukwekkendste gebouwen, welke de stad bezit. - Vooral de Rotunde in het midden, welke de verzamelplaats - het woord ‘foyer’ blijft ons in de pen steken - der regtsgeleerde wereld uitmaakt, geeft aan dit paleis der geregtigheid een verheven voorkomen.

Daar is geene stad op den aardbodem, die, in verhouding harer bevolking, zoo vele regters, advocaten, officieren van justitie, procureurs en deurwaarders en de klerken van dien, bevat als Dublin, en het is stellig niet overdreven, wanneer wij aannemen, dat zij twee derden van het mannelijk gedeelte der fatsoenlijke standen uitmaken. - Dit geeft aan den algemeenen toon der conversatie eene welligt minder aangename pleidooitint, want, behalve dat men gerust de hoop mag koesteren bij ieder diner of souper met vier of vijf belangrijke processen kennis te maken of - te vernieuwen, wordt ook het gesprek over andere onderwerpen bij wijze van verdediging en oppositie gevoerd, en

straalt daarin steeds een kennelijk streven naar oratorie door.

Wij hebben het bijzondere voorregt mogen genieten, ons dagelijks in dien kring te bewegen, en met drie Heeren van de Balie ‘een lijntjen te trekken,’ nadat wij, gelijk 't pas gaf, eerst met al de Dames aan tafel wijn hadden gedronken, of liever, aangeraakt. - Vooral als het schoonere geslacht zich verwijderd had, en de ‘whiskey’ en het warme water waren binnengebragt, en de heerlijke *toddy* toebereid was, door een vurig liefhebber aangesproken als:

‘Mild beautiful, beloved one!
Priz 'd o'er all maids and misses!
O! quit me not, or I'm undone;
My fathers lov'd your kisses. -

But O! my bounding heart is glad
To see you crown the table -
Dear fondling of the nuptial nest,
My father kind, my mother blest,
My upper coat, my inner vest,
I'll hold you while I'm able.’

wanneer nu, zeggen wij, deze ‘vader en moeder’ behoorlijk toebereid was, werden we als door een tooverslag in volle raadszaal verplaatst, en gelukte het ons niet dan na vele moeite, ons gezelschap over te brengen naar het kabinet of de studeerkamer, waar we echter slechts kort mogten toeven, om dadelijk onze huis- of baliegoden weder op te zoeken.

De Dublinsche geregtshoven gelden als de eerste, niet alleen in Ierland, maar zelfs in Groot-Brittanje, en hunne regters en ‘barristers,’ hebben zich den roem verworven van de uitstekendste regtsgeleerden van het Vereenigd Koningrijk te zijn, een roem, die in ons oog zeer hooge waarde heeft.

Wij hebben de advocaten te lief, om hier melding te willen maken van de ongepaste aardigheid, welke de Dublinsche bevolking aan de toevallige omstandigheid ontleent, dat het zijstraatjen, dat naar de ‘Four Courts’ voert, den naam van ‘the Hell’ draagt, en laten dit liever aan Leitch Ritchie over.

Daar ik mijn vriend Ned bekend had gemaakt met de

genoegens, welke hem aan tafel bij den Heer o'Connor wachtten, vond hij het overbodig om een der geregtshoven binnen te gaan, en vergenoegde zich met een' vlugtigen blik in de Rotunde, en op de toga's, waarvan hij toch 's middags de ‘quint-essence’ zoude genieten.

Wij besloten dus het verdere bezigtigen der stad uit te stellen, en naar het Phoenix-Park te gaan, waar wij groene boomen, frisch gras en vrije lucht zouden vinden, iets, waarnaar men altoos het sterkst verlangt, als men in eene engelsche of iersche stad is.

Wij vinden het echter gepaster het Phoenix-park voor het derde hoofdstuk te bewaren.

D.W.

(*Wordt vervolgd.*)

Bibliographisch Album.

Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands, door G. Acker Strating, M.D. Groningen, R.J. Schierbeek, D.I, 1847. - *D. II, St.* 2, 1849, 8°.

Bij den vloed van onbeduidende schriften, waarmede ons publiek overstroomd wordt, is het eene aangename gewaarwording, wanneer men kennis maakt met eenen auteur, die, een wetenschappelijk onderzoek ondernomen hebbende, zich beijvert dat op eene waardige wijs grondig en zelfstandig te doen. Zoodanig is het geschrift dat wij hier aankondigen, en dat, schoon reeds bij velen naar waarde geschat, verdient algemeen bekend te worden.

Het onderwerp, door den schrijver behandeld, is gewisselijk belangrijk en aantrekkelijk tevens, en toch bijna geheel verwaarloosd. Wat vóór eene eeuw door de toenmalige geleerden berigt was, werd herhaald en weder herhaald; een nieuw onderzoek scheen te moeilijk, men bleef bij het oude berusten.

Hetgeen den Heer S. tot die taak aanspoorde, was, zoo als hij zelf berigt, de wensch van den uitgever, om het werk van Engelberts van gelijken titel met de noodige omwerking te doen herdrukken. Maar men begreep ras, dat dit te veel verouderd was, en het beter zijn zou een nieuw gebouw op te trekken, dat bij de vele bouwstoffen, thans reeds aanwezig, veel nuttiger kon worden dan het vorige.

De Schr. nam dan tot onderwerp den alouden staat en de geschiedenis des Vaderlands, maar zoo, dat het eerste de hoofdzaak zijn zou; zijn voornemen was, ‘uit dit oogpunt eerst den bodem te beschouwen in verband ook met deszelfs voortbrengselen en luchtgesteldheid; voorts nader de wateren, inzonheid wat hunnen natuurlijken of voormaligen loop aangaat, en eindelijk de bewoneren in hunnen oorsprong en aard, hunne leefwijze en zeden, hunnen maatschappelijken toestand, enz., in één woord, wat tot de zoogenaamde hoogere aardrijkskunde in deze opzigten kan gezegd worden te behooren.’

Diensvolgens behandelt het eerste Deel de gesteldheid des bodems en der wateren, het tweede de bewoners vóór en na de invoering des Christendoms. Het onderzoek naar den bodem is deels geologisch, deels historisch. Geologisch, in zoover het de bestanddeelen van den grond naspoort, en de veranderingen, door de natuur daarin te weeg gebragt, zooals de duinen, veenen, kleibeddingen door het water over den zandgrond uitgespreid, en dergelijken; historisch, waar de veranderingen beschouwd worden, door de kunst daaraan toegebragt, zooals door bedijkingen, uitgravingen en verveening. Voorts wordt hier nog over de voormalige wilde dieren, het luchtgestel en den gezondheids-toestand in vroegeren en lateren tijd gehandeld.

Dit geologisch onderzoek van den bodem moet natuurlijk grootendeels op waarnemingen berusten, in de verschillende streken des lands, gedaan; maar de geologie is eene nieuwe wetenschap, en vooral ten aanzien van Nederland nog in de kindschheid; vele punten zijn nog in het geheel niet, andere slechts gebrekkig onderzocht. Iets volledigs laat zich dus bier niet verwachten, maar daarentegen verkrijgt dit werk te dezen aanzien wetenschappelijke waarde, doordien de Schrijver, zelf geoloog zijnde, uit eigen oogen gezien en zelfstandig geoordeeld heeft, zonder evenwel de nasporingen van anderen te verwaarloozen, inzonderheid de nieuwste onderzoekingen van Westerhoff en Staring, en tevens met achting voor die vaste resultaten, welke de geologie als wetenschap reeds veroverd heeft. Zoo schijnt dan ook zijne verklaring in verscheidene opzigten beter dan die zijner voorgangers. Omtrent enkele punten zij het ons echter vergund eene bedenking te maken, of eene vraag te doen. Zoo komt het ons voor, dat het aanwezen van steenen en rotsbrokken op onzen zandgrond, en dat veelal in ronde gerolde gedaante, natuurlijk kan verklaard worden, indien men onzen bodem voor een voormalig zeebed aanziet, dat door de daaronder liggende plutonische formatie opgeheven is tot boven den waterspiegel, te gelijk met al de steenen, die op dien zeebodem reeds lagen, zonder dat men zijne toevlugt behoeft te nemen tot het onderstellen van geweldige stormen en watervloeden, die deze steenen uit Skandinavië naar onze kusten gevoerd zouden hebben. Het verdient evenwel opmerking, dat de duinen en het zeestrand in Holland bijna geheel zonder steenen zijn, terwijl de rivieren van boven komende daarentegen vele steenen op haren bodem bewaren.

De oorsprong der zeeduinen wordt door de schrijvers op verschillende wijzen verklaard. De Heer S. neemt aan, dat zij reeds zeer vroeg, al spoedig na de vorming van het diluvische land zullen gevormd, en dus ook, hetgeen sommigen betwijfelden, aan de Romeinen bekend zullen geweest zijn, ofschoon dezen er nergens eenige melding van maken. Wij zouden vragen, of de plaatsnaam *Lugdunum*, bij Ptolemaeus (maar zeker vertaald) Λιγοδεινον, hiertoe ook betrekking kan hebben?[1]

Ten aanzien van de kleibedding, als aanslibbing van de rivier, hebben wij insgelijks eene bedenking, waar namelijk de Schr. (D. I, bl. 17) uit het bestaan eener kleibedding bij Katwijk de vroegere uitwatering des Rijns aldaar wil bewijzen (zie ook bl. 187). Het feit zelf, de uitwatering ten tijde der Romeinen, loochenen wij niet om andere redenen; maar wij vragen, of juist de latere verzanding des riviermonds niet de aanslibbing kan bevorderd hebben, daar nu het slib, geenen uitweg in zee vindende, noodzakelijk daar ter plaatse moest bezinken; of dus in dit geval de kleibedding alleen wel als bewijs voor eenen riviermond kan gelden? Bovendien zou die misschien aan de latere uitgraving van het zoogenaamde Mallegat toegeschreven kunnen worden.

De Schr. beschouwt vervolgens den ouden toestand onzer zeekusten, en toont aan, hoe zij sedert eeuwen door de golven zijn afgeslagen, terwijl echter de oceaan, wat hij op de eene plaats wegneemt, dikwijls weder op eene andere aanslaat, zooals de Friesche Middelzee na de doorbraak der Zuiderzee is opgeslijkt. Merkwaardig is dit verschijnsel aan de Zeeuwsche eilanden, en die van onze noordkust. De oorsprong dier eilanden wordt vervolgens beschouwd, en teregt betoogd, dat, hoewel zij oorspronkelijk met het vaste land kunnen vereenigd geweest zijn, hun afzonderlijk bestaan reeds ten tijde der Romeinen zeker is, ofschoon zij sedert meer binnenwaarts geplaatst

1 Wij meenen namelijk, dat de uitgang *dunum* onder de Romeinen, alleen voorkomt bij plaatsen aan eene hoogte gelegen.

zijn door aanwas aan den eenen, afslag aan den anderen kant. Hoever zich het land voormaals heeft uitgestrekt, is moeijelijk te bepalen. Wij zouden dit met Engelberts, maar op andere gronden, op 1½ a 2 uren schatten.

Na nog over de betrekkelijke hoogte der zee gehandeld te hebben, gaat de schr. over tot het onderzoek naar den oorsprong der dijkwerken. Hij meent, dat dezen ten tijde der Romeinen nog niet bestonden, en verwerpt evenzeer het verhaal der Friesche kronijken over den aanleg van dijken door koning Adgillus; het eerste blijk daarvan vindt hij in een charter van 984 en voorts in brieven van 1097 en later, maar deze brief van 1097, door grave Floris aan Ouderkerk gegeven, is, zoo al niet geheel onecht, dan toch zeker niet ouder dan het laatst der 13de eeuw, en moet dan aan Floris V worden toegeschreven. Onzes inziens evenwel bestonden er reeds ten tijde van Karel den Gr. dijken langs de hoofdrivieren, zoo als o.a. blijkt uit de plaats door S., bl. 57 aangehaald. Maar wij vinden bovendien hier te lande van *ripaticum* gewag gemaakt, een regt, dat voor het onderhoud der *ripae* of dijken langs de groote koningsstroomen betaald werd, en de auteur van de Beschr. van het Oud-Holl. Zeestrand (Bolstra?) verhaalt, dat men onder de afgespoelde duinen van Zuid-Holland oude kleidijken gevonden heeft. Dit zal zich echter tot de hoofdrivieren bepaald hebben; eerst in de 13de eeuw, na de opkomst der landvorstelijke magt der graven, kon een regelmatig dijkwezen tot stand komen; vóór dien tijd was de maatschappij daartoe te veel versnipperd.

Op dit vertoog volgt een onderzoek omtrent de veengraverijen, het wild gedierte en het klimaat, dat veel merkwaardigs bevat, maar waarbij wij thans niet kunnen stilstaan.

Het tweede stuk des eersten deels handelt over de wateren, hunnen voormaligen loop en de veranderingen, die zij in verschillende eeuwen ondergaan hebben; wij kunnen dit stuk aan alle geschiedvorschers aanbevelen als het beste, wat tot nog toe over dit onderwerp in onze taal geschreven is; de bedenkingen, die wij op sommige punten hebben, behoeven wij hier niet nader uiteen te zetten, omdat dit reeds geschied is in eene verhandeling over de Nederl. wateren vóór de 12de eeuw, geplaatst in het 7de deel van Nyhoffs *Bijdragen*; vooral betreft dit de vorming en uitbreiding der Zuiderzee en den loop van het Marsdiep, de Chinnelosaragemarchi en den Gelderschen Yssel. Een punt echter moeten wij nog even aanroeren, omdat onze meening, sedert het schrijven dier verhandeling, aan het wankelen geraakt is en wij gaarne, door het opperen der gerezene bedenkingen, tot een nieuw onderzoek wenschten aan te sporen. Het betreft den uitloop des Rijns in de middeleeuwen, het duisterste punt onzer geographie. Dat die uitloop omstreeks Katwijk geweest is in het Romeinsche tijdvak, kunnen wij toegeven, maar in 779 schijnt ons die reeds gesloten toe om de volgende redenen: 1°. De oorzaak tot de verzanding des Rijnmonds is het gebrek aan schuring, veroorzaakt door het weinige water, dat langs den Ouden Rijn van Utrecht afkwam, even als in de 16de eenw het zoogenoemde Mallegat weder spoedig toegewoeld is. De oorzaak hiervan was, dat de Lek het meeste water afzoog en misschien ook wel de Vecht. Nu vinden wij de Lek reeds in 779 vermeld, en wel als eene hoofdrivier, want zij had het *ripaticum*, dat alleen op de Koningsstraten geheven werd; dezelfde oorzaak moet dus ook dezelfde gevolgen gehad hebben. 2°. In de middeleeuwen werd de mond der Maas meermalen Rijnmond genoemd; zoo verhaalt Regino ad a. 881, dat de Noormannen, na het paleis te Nijmegen verbrand te hebben, *navibus ascensis, ostia Rheni repetunt*. Hoe kwamen zij nu te Utrecht, tenzij zij de Waal weder eerst tot Schenkenkans opvoeren, in plaats van regelregt naar zee te varen? Door de ostia Rheni zal men

dan den Maasmond moeten verstaan. 3°. De grensbepaling van zeker graafschap, in 1064: ‘Comitatus omnis in Hollandt; - Beneficium quod Co

mes Unroch ab Episcopo Adelboldo tenuit ab co loco qui dicitur Sigeldrith usque in *Rinesmuthon*. Inde sursum ab occidentali parte Rheni usque in Bodengraven'[1], - is zeker zeer moeilijk, maar zelfs indien men onder dat beneficium Rijnland verstaat, zou de Rijnmond geen goede grensbepaling geven. Wij durven er hier den Maasmond niet onder verstaan, dat anders wel te verklaren zou zijn, en erkennen liever de zaak nog niet te kunnen oplossen. Doch hoe dit zij, al was de Rijnmond toen gesloten, kon daarom nog wel een dorp, bij dien voormaligen mond gelegen, Rijnmuiden heeten. Bovendien, wanneer men de tegenwoordige gesteldheid der rivieren achter Leiden nagaat, dan merkt men vooral tusschen het Haagsche Schouw en Valkenburg, en zelfs nog verder, zoovele Rijnspranken op, die geheel vrij zich door het veld slingeren en dit zeker eeuwen lang gedaan hebben, dat men tot het resultaat komt, dat de rivier daar van ouds een hinderpaal tot uitwatering moet aangetroffen hebben. Wij zouden om alle die redenen meenen, dat ten minste in de 9de eeuw de Katwijksche Rijnmond reeds gesloten was. Katwijk binnen wordt ook eerst in 1230, K. aan Zee in het laatst der 14de eeuw vermeld, en zoover men weet, is daar nooit een rijkstol geweest, zoo als op alle de overige groote rivieren. Eer zou men de burg te Leiden voor een oud tolhuis kunnen houden, ofschoon er geen bewijs voor is, en dan gold dit zeker voor den Rijn en de Vliet.

Het bestaan van een noordelijken Rijnmond bij Petten of daaromtrent, is ook nog niet voldingend wederlegd. De bedding kan door het overstuiven der duinen geheel verdwenen zijn, want althans bij het huis Bloemendaal is alles zwaar zand. Heeft men nu diep genoeg gegraven om met zekerheid te kunnen zeggen, dat hier geene kleilaag gevonden wordt? En al moge de grond thans hooger zijn dan te Leiden, in vroeger eeuwen kan die lager geweest zijn. Wat voorts het bestaan van een riviertje Kinnem aangaat, dat de Schr. betwijfelt, wij hebben dit, zoo wij meenen, uit J. a Leidis en een charter van 922, bewezen en aangetoond, dat dit hoogstwaarschijnlijk de Chinnelosaragemarchi en de grensscheiding tusschen de gouwen Kinnem en Texla was, gelegen tusschen Alkmaar en het slot Middelburg. Petten ligt noordelijker en daarom zouden wij twijfelen, of de Kinnem wel hetzelfde water was als de Richara of Rekere, wier oude loop nagegaan kan worden uit twee brieven bij van Mieris, II, 394 en 615. Wat nu den Rijnmond aldaar betreft, het is zeker en de Heer S. erkent zulks, dat er eene kleilaag gevonden is, maar juist geene kleibedding, zoo als eene rivier nalaat; heeft men echter wel in de ware rigting gegraven? eene overstrooming sluit het bestaan eener rivier niet uit, en alleen zoo men bewijzen kon, dat de grond daar van ouds hooger geweest was dan bij Leiden, zou men een afdoend bewijs tegen den Rijnmond leveren. Wij erkennen evenwel gaarne aan het bestaan daarvan te twijfelen; beslissen durven wij nog niet.

De beschouwing der overige wateren levert mindere zwarigheden op, en de Schr. heeft dit in vele dwalingen, zelfs van de nieuwste schrijvers, bondig wederlegd. Alleen omtrent de Zuiderzee en den Yssel verschillen wij van hem om redenen, in onze aangehaalde verhandeling opgegeven, die wij hier niet zullen herhalen.

Achter dit deel volgt eene geologische kaart van Nederland, die tevens den voormaligen loop der rivieren en de oude uitgestrektheid der kusten aantoont. Of de geologische voorstelling in allen deele juist is, wagen wij niet te beslissen; ten Z. van Leiden had de veengrond wel iets nader bij den Rijn kunnen geplaatst worden. Op het geographische zijn eenige aanmerkingen te maken. Het land wordt voorgesteld *in zijnen alouden of natuurlijken staat*. Wordt

1 Van Mieris, *Charterb.* I, 67; Kluit, *Hist. Crit.*, I, 2, 47.

daarmede het Romeinsche of nog een vroeger tijdperk bedoeld? in het laatste geval is alles slechts gissing, in het eerste is het verkeerd de eilanden als vast land voor te stellen. Of geven de gestippelde lijnen de voormalige grootte der eilanden aan, wat beduidt dan de afbeelding der oude kusten? deze voorstelling komt ons onduidelijk voor. De Texel (Flie-)stroom is te naauw voor de middeleeuwen, en zoo het een vroegeren tijd geldt, hadden de latere plaatsnamen Leeuwarden, Bolsward, Enkhuizen en anderen weg kunnen blijven.

Het tweede deel handelt over de bewoners van Nederland; diens eerste stuk (het tweede is nog niet verschenen) over het tijdvak vóór en onder de Romeinen. De schr. onderzoekt achtereenvolgens, wie de oudste bewoners waren en handelt daartoe 1°. over de Celten, Galliërs en Germanen, 2°. over de hunebedden en hunne stichters, 3°. over de oudste taalsporen. Het tweede hoofdstuk is aan de bijzondere volkeren van Nederland onder de Romeinen gewijd. In het derde worden onze Germaansche voorouders in hun bijzonder leven beschouwd. Het vierde handelt over hun openbaar leven, namelijk 1°. staatsen regtswezen; 2°. krijgswezen; 3°. godsdienst. Eindelijk wordt in een vijfde hoofdstuk het verblijf der Romeinen in ons vaderland nader beschouwd.

Men ziet, dat de inhoud van dit deel niet minder belangrijk is dan die van het vorige, maar wij moeten bekennen, dat de behandeling ons minder voldaan heeft. Wel erkennen wij, dat de Schr. ook hier boven zijne voorgangers staat en veel belangrijks mededeelt, maar toch achten wij dit het minst gelukte gedeelte van zijnen arbeid. Reeds dadelijk stuiten wij op de onverklaarbare stelling, dat hij de Celten en Germanen voor één volk houdt, iets dat door de geschiedenis, de taal en de oudheden en mythologie gelijkelijk tegengesproken wordt, zoodat Dr. Janssen met volle regt dit een mislukt betoog genoemd heeft. Wat de taal o.a. aangaat, had de Schr., in plaats van Adelung (en zelfs Hoeufft!!) te vertrouwen, zelf eene goede grammatica van eene der Celtische talen ter hand genomen, hij zou zeker reeds daardoor aan het wankelen geraakt zijn. Eenige verwarde berigten van oude Schrijvers, die meermalen zichzelven of elkander tegenspreken, zijn geen genoegzaam bewijs[1], en al moge Westendorp somtijds verkeerd geredeneerd hebben en o.a. de Hunebedden zonder grond aan de Celten hebben toegeschreven, toch blijkt het onderscheid tusschen beide volksstammen genoegzaam, al erkent men ook eene aloude en verwijderde verwantschap, even als tusschen den Duitschen en Slavischen stam.

In het tweede Hoofdstuk, waar de bijzondere Nederlandsche volksstammen beschouwd worden, komen vooral de oude woonplaatsen en grenzen van elk hunner meer dan hunne lotgevallen ter sprake. Ook hier heeft de Schr. de oude classici geraadpleegd, en die vergeleken met hetgeen de nieuwste en beste nasporingen der Duitsche geleerden hebben opgeleverd, die ook uit de latere geographie de vroegere trachten te verklaren en dikwijls met goed gevolg. Wij zouden evenwel gaarne nog een ander hulpmiddel gebruikt zien, dat veelal verwaarloosd wordt; dit bestaat daarin, dat men alle Romeinsche castra, wapenhuizen en kasteelen opspore en in het algemeen alle door Romeinen *bewoonde* plaatsen, zonder op die plaatsen te letten, waar enkel urnen of penningen gevonden worden; dan zal men daardoor waarschijnlijk de Romeinsche grensvestingen, de heirbanen en de hoofdplaatsen des lands leeren kennen.

1 Men kan dit o.a. leeren uit het Werk van Pelloutier, *Hist. des Celtes*, die op gezag der ouden overal Celten vindt.

Verder gelooven wij, dat men de namen der volksstammen veelal (schoon niet altijd) voor gouwnamen houden kan. Van sommigen is dit zeker, van anderen waarschijnlijk, en zoo mag men het van nog meerderen gissen. Zoo b.v. de Chamaden in Hamaland, de Tubanten in Tuvanti, de Batavieren in de Betuwe, de Toxandri in Toxandrie of Taxandrie gewoond hebben, zou men dan ook niet de Canninefates in Kennemerland en de Stierii bij Stavoren kunnen plaatsen? Ter loops werpen wij de vraag op, of ook soms eenige HSS. *Canninesates*, d.i. Kennemersaten, lezen. Men zal zoo doende misschien tot een ander resultaat komen, dan tot nog toe verkregen is, namelijk tot de overtuiging, dat de verdeeling des lands in gouwen, ten tijde der Romeinen, bijna dezelfde was als in de middeleeuwen, maar dat de Romeinsche Schrijvers dit nooit regt begrepen en verward voorgesteld hebben. Hierdoor zullen dan ook eenige volksstammen van onzen bodem moeten vertrekken, dien men er te onregt thans eene plaats gunt. Of er ooit Sueven in Zeeland geplaatst zijn, durven wij niet beslissen, maar de naam *Suevi* kan eene Latijnsche schrijfwijze voor Zeeuwen, Zeelanders zijn. Middeleeuwsche oorkonden hebben *maritima, marinae partes*, en voor *zee* had men ook *seeu*, Gothisch *saivs*, waarvan de genit. *des sewes* in den roman van Walewein voorkomt.

Met genoegen zagen wij, dat de Schr. zich tegen het stelsel van den Heer Molhuijsen verklaart en de Anglen van onzen bodem verwijdert. Hoe kunstig die geleerde zijn stelsel opgebouwd heeft, wij aarzelen niet het geheel ongegrond te noemen, en de Anglen aan hunne oude plaats te laten. De Heer S. had, daarover opzettelijk handelende, nog wel eenige sterkere bewijzen daartegen kunnen bijbrengen, ten einde die meening, reeds door verscheidene Schrijvers gevolgd, eens voor al te wederleggen.

Moeilijker is het o.i. een juist oordeel te vellen over de verhalen nopens de Warnen, Wilten en Slaven. De Schr. ontkent hunne vestiging in Nederland scherpzinnig genoeg, maar voor ons ten minste niet voldingend; wij blijven twijfelen.

Vervolgens gaat hij over tot de beschrijving van het leven en de maatschappelijke inrigtingen onzer voorouders. Hier treft men veel belangrijks aan, dat met oordeel verzameld en opgehelderd is; het verwondert ons echter, dat hij het gebruik der Runen aan de Germanen in het algemeen ontzegt; men heeft immers in de laatste tijden Gothische, Angelsaxische en Merkomannische Runen ontdekt; in ons land schijnen zij nog niet gevonden te zijn. Wel heeft de Heer Cuijpers dit beweerd; doch èn Berzelius èn Dr. Janssen, naar hetgeen deze ons zelf gezegd heeft, ontkennen dit ten sterkste. Over de Noordsche Runen is thans het hoofdwerk dat van Liljegren, *Runlära*, vergezeld van *Runurkunder*. Stokholm 1832, 33, ook in het Hoogduitsch vertaald door Oberleitner. Of echter de Duitsche Runen tot den tijd des Heidendoms opklimmen, durven wij niet bepalen. Over de taal spreekt de Schr. slechts ter loops; misschien zou daaromtrent meer opheldering te geven zijn, vooral door de opzameling en duiding van plaats- en personennamen, zoo iemand dit punt eens met aandacht naging. Het staats- en regtswezen wordt iets uitvoeriger behandeld, en meestal kunnen wij ons daarmede zeer wel vereenigen; alleen hadden wij gewenscht, dat de Schr. hier en daar in meer bijzonderheden getreden ware; nu geeft hij slechts een beknopt overzigt, dat overigens niet van waarde ontbloot is.

Eindelijk beschouwt de Schr. de godsdienst en de mythologie; hoewel ook hier meer eene schets dan eene uitvoerige ontwikkeling gegeven is, deelt de Heer Stratingh daarbij toch een aantal bijzonderheden mede. Hij heeft zich daarbij hoofdzakelijk van ons Woordenb. der Nederl. mythologie bediend, maar, ver van blindelings te volgen, dat overal met een kritischen blik na-

gegaan, en zoo doende de beste kritiek geleverd, die ons van dit geschrift voor oogen kwam. Wij kunnen echter niet ontveinzen, dat de Schr. ons wel eens wat al te ongeloovig voorkomt. Zoo als, wanneer hij, ondanks de uitdrukkelijke getuigenissen uit de 8ste en 9de eeuw, de Wodandienst hier te lande betwijfelt. De index paganiarum is toch zeker ook voor Nederland op het concilie van Liptinae opgesteld en de abrenuntiatio diaboli gold voor Saxen, waartoe een deel onzes lands behoorde. Zoo is ook des Schr. twijfel aangaande de echtheid van Fosite ongegrond en zijne afleiding van den stam der *Fosi* grammatisch onaannemelijk. *Fosites* toch is een sterke mannelijke genitivus singularis; van de Fosi afgeleid zou het *Foseneland* zijn; strenge grammatische naauwkeurigheid is bij dergelijke uitleggingen een hoofdvereischte.

Doch wij kunnen hier onze verdere tegenbedenkingen niet opgeven; liever voegen wij een paar opmerkingen in, na de uitgave van genoemd werk ons voorgekomen. Wij hebben de Friesche godin *Baduhenna* met de mythische *Baduhild* der heldensage vergeleken; op dezelfde wijze vergelijken wij ook *Arduenna Diana* met den ouden vrouwennaam *Arduhild*, die, naar wij meenen, boschmaagd beteekent, indien namelijk *ardu* hetzelfde is als het latere Duitsche *haart; hild* beteekent als tweede lid in zaamgestelde eigennamen altijd maagd. Evenzoo nemen wij onder onze halfgodinnen thans ook *Brunhild* op, uit de Noordsche mythologie als eene walkyrie en ook uit de Duitsche heldensage bekend, wier naam harnasmaagd beteekent. Naar haar toch werd in de 13de eeuw de melkweg *Brunelstraet* genoemd in het vertoog van broeder Thomas over de natuurkunde, een woord, dat Prof. Clarisse niet wist te duiden. Later ook *Vronedelstraet*. Zie Grimm, ‘Mythol.,’ 2e Ausg., S. 263, hetgeen met de benaming *chaussée de Brunehault* overeenkomt, en in de 16de ook *S. Jacobsstraete*; verg. verder Grimm, a.w., S. 331.

Ten slotte wordt het verblijf der Romeinen hier te lande beschouwd, hunne vestingen en wapenhuizen, maar minder naar de overblijfselen daarvan, dan naar de berigten der Romeinsche schrijvers, vooral van het Itinerarium en de Kaart van Peutinger, volgens de verklaring van Dr. Leemans. Hetgeen wij hierover te zeggen hadden, moeten wij, om niet te wijdloopig te worden, daarlaten. Maar wij kunnen den wensch niet onderdrukken, dat de Schr. meer zelf uit de bronnen putte, in plaats van slechts de latere Schrijvers, al zijn het ook de beste, te raadplegen. Met zijnen kritischen blik zou dan dat onderzoek meer vruchten opleveren dan thans het geval kan wezen. Op verscheidene plaatsen hadden wij gelegenheid dit op te merken.

Ons verslag zal, naar wij hopen, de belangrijkheid van dit geschrift duidelijk gemaakt hebben; wij verlangen dan ook naar het vervolg, dat de eerste eeuwen na de invoering des Christendoms zal behandelen. Daardoor zal dan eene gaping in onze letterkunde aangevuld worden, die reeds te lang geduurd heeft, maar hiertoe zal de Schr. vooral zelf de bronnen moeten gebruiken, met name de Acta Sanctorum, de Monumenta van Pertz, en dergelijke gedenkstukken, die nog veel te weinig bearbeid zijn, want de meeste hedendaagsche Nederlandsche geschriften over dit onderwerp zijn oppervlakkig en zonder wetenschappelijke waarde. Aan het slot van dit werk hopen wij de noodige verbeteringen te vinden, of weldra eene tweede, en, zooals zich van een wetenschappelijk man laat verwachten, *geene onveranderde uitgave*.

L.PH.C.V.D.B.

Vijf en Zeventig Stellingen voor den eersten 31sten October van de tweede helft der Negentiende Eeuw.

> Der Irrthum wiederholt sich immerfort in der That, desswegen muss man das Wahre unermüdlich in Worten wiederholen.
> In der jetzigen Zeit soll niemand schweigen oder nachgeben; man muss reden und sich rühren, nicht um zu überwinden, sondern sich auf seinem Posten zu erhalten; ob bei der Majorität oder Minorität, ist ganz gleichgültig.
> Man muss sein Glaubensbekenntniss von Zeit zu Zeit wiederholen, aussprechen was man billigt, was man verdammt; der Gegentheil lässt 's ja auch nicht daran fehlen.
> GOETHE.

1.

De Hervorming der Christelijke Kerk in de zestiende eeuw is een werk uit God, tot zijne eer in zijne kracht begonnen. Die God liefhebben moeten het goedkeuren, indien zij niet voor vijanden Gods willen gehouden worden.

2.

Niet alle lofredenaars van de Hervorming zijn tevens mede-arbeiders van de Hervormers der zestiende eeuw.

3.

In de Hervorming der zestiende eeuw zien wij het groote protest tegen afwijking van Gods Woord, tegen de leugen van den natuurlijken mensch, tegen alles wat de waarheid Gods door de wijsheid des menschen verduistert.

4.

Daar het Protestantismus de bestrijding is van alle menschenverheffing tegenover God, van alle schepselvergoding, onverschillig in welken vorm en waar zij zich ook vertoont, zoo is de natuurlijke mensch, die zich zelven verheft tegenover God, uit den aard der zaak een slecht Protestant, en wordt het karakter van het Protestantismus evenmin regt gekend als gewaardeerd, wanneer hij het aan zijne kritiek onderwerpt.

5.

Evenmin als iemand reeds een goed Protestant is, omdat hij de Roomsch-Katholijken tegenstaat, is men in den geest van het Protestantismus ingedrongen, omdat men over sommige leerstellingen en gebruiken der Roomsch-Katholijke kerk, als over dwaasheden van het bijgeloof, de schouders ophaalt. Men kan toch de Roomsch-Katholijken tegenstaan, en in zijn hart tevens een vijand van Gods Kerk zijn; ook kan men op sommige leerstellingen en gebruiken der Roomsch-Katholijke Kerk uit de hoogte neêrzien, en tevens nog veel minder van het Evangelie des Heeren weten, dan menig lid der Roomsch-Katholijke Kerk.

6.

Welke wapenen de Protestanten en Roomsch-Katholijken ook tegen elkander gebruiken, om elkander op kerkelijk, of staatkundig, of maatschappelijk gebied te bestrijden, hebben allen zich toch zorgvuldig te onthouden van elk wapen, waardoor zij elkanders regt als burgers van denzelfden Staat verkorten, of den vrede in den Staat verstoren zouden.

7.

Er is eene soort van polemiek tegen Rome, die volstrekt niet op den dank van het Protestantismus te rekenen heeft. Het is de strijd van het ongeloof tegen den Paus, als den vertegenwoordiger van het positieve Christendom. Zulk anti-Katholicisme is vijandig tegen God en de objectieve waarheid, en zal daarom ook zeker protesteren tegen het Protestantismus der Hervorming van de zestiende eeuw.

8.

Heeft het Protestantismus de verloochening van Christus als het eenig Hoofd der Kerk op aarde tegenover de Roomsch-Katholijken te bestrijden; met niet minder kracht heeft het zich tegen de verloochening van God als de Opperste Magt

in den Staat tegenover het ongeloof der God vijandige revolutie te laten hooren.

9.

Maakt men misbruik van het spraakgebruik, als men elke Hervorming goedkeurt, omdat het woord R e f o r m a t i e doorgaans in eenen goeden zin gebruikt wordt, men maakt er evenzeer misbruik van, als men elke poging tot eenige omwenteling afkeurt, omdat het woord R e v o l u t i e doorgaans in eenen kwaden zin gebruikt wordt. Is het toch altijd de vraag, wát men hervormt, zoo moet het ook altijd de vraag zijn, wát men wil omwentelen, en men moet dus aan hen, die het onderste-boven-gekeerde weder op zijne oude regte plaats willen leggen, niet den naam van ‘revolutionairen’ geven, om hen daardoor als onruststokers te brandmerken.

10.

Nooit is het Protestantismus sterker tegenover het Katholicismus, dan wanneer het optreedt met het Woord van God in de Heilige Schrift, welke het dan als de eenige kenbron en toetssteen der Christelijke waarheid met alle consequentie moet laten gelden.

11.

De erkenning van de Heilige Schrift als de eenige kenbron der Christelijke waarheid moet hare erkenning als eenigen toetssteen dier waarheid ten gevolge hebben. Die de Heilige Schrift niet voor den eenigen toetssteen der Christelijke waarheid houdt, erkent haar ook niet in alle opregtheid voor de eenige kenbron daarvan. Is zij de toetssteen, dan moet voorts hare onfeilbaarheid vaststaan, zoodat er niet behoeft onderzocht te worden, of de Heilige Schrijvers ook misschien gedwaald hebben in het prediken van de Christelijke waarheid, met de daarbij als mogelijkheid gedachte vooronderstelling, dat zij hierin ook zouden hebben kunnen dwalen.

12.

Zoodra men de onfeilbaarheid der Heilige Schrift niet aanneemt, en alleen hare feilloosheid zegt vast te houden, maakt men ten laatsten zich zelven tot toetssteen der Christelijke waarheid, en verliest in het subjectivisme den vasten grond tegenover de bestrijders der Christelijke waarheid.

13.

Daar men niet bewijzen kan, dat de Apostelen des Heeren

niet gedwaald hebben in de Evangelieprediking, indien men hunne onfeilbaarheid daarin ontkent, zoo staat de erkenning hunner feilloosheid bij de ontkenning hunner onfeilbaarheid gelijk met eene stelling, voor welke men geen grond heeft.

14.

Al is de Christelijke waarheid voor ons eerst dan waarheid, als wij haar daarvoor uit overtuiging erkend hebben, zoo is en blijft zij toch de waarheid, al verwerpen wij haar. Immers wordt zij niet waarheid, door dat wij van haar overtuigd worden, maar wij moeten ons van haar laten overtuigen, omdat zij de waarheid is.

15.

Alle bestanddeelen onzer Evangelieprediking, die niet in de Evangelieprediking van den Heer Jezus en zijne Apostelen, volgens de Heilige Schrift, gevonden worden, verdienen den naam van ‘menschenvonden.’ Wordt de Evangelieprediking van deze menschenvonden ontdaan, dan verkrijgt men ‘het zuivere Evangelie.’

16.

Het regt der vrije Evangelieprediking is, volgens de historische beteekenis van het woord, het regt tegenover de Roomsch-Katholijken, om zich in de prediking des Evangelies geheel en alleen aan de Heilige Schrift te mogen houden. De vrijheid, om als Evangelie te prediken wat men zelf in strijd met de Heilige Schrift goed vindt, kan door het Protestantismus niet als een regt erkend worden.

17.

Niet dat er onderscheidene Kerkgenootschappen onder de Protestanten zijn, maar dat niet ieder Kerkgenootschap het hem toevertrouwde pand getrouw bewaart en met de hem geschonken talenten woekert, verzwakt hen tegenover de Roomsch-Katholijken.

18.

Het vrije onderzoek der Heilige Schrift zal den Protestant, voortgestuwd van consequentie tot consequentie, geenszins doen eindigen in niets te gelooven, maar wel de vrijheid, die men zich bij het onderzoek der Schrift toestaat, om zijne eigene meeningen als leer der Schrift voor te dragen.

19.

Uitwendige vereeniging der Protestanten is evenmin duur-

zaam als vruchtbaar zonder eenheid des Geestes, en eenheid des Geestes is niet mogelijk bij verschil van beginselen.

20.

Daar de strijd der partijen onder de Protestanten grootendeels te verklaren is uit den strijd hunner beginselen, zoo is het veel heilzamer, dezen strijd der beginselen zoo duidelijk mogelijk in het licht te stellen, dan dien zoo zorgvuldig mogelijk te bedekken. Boven den schijnbaren vrede, dien men door dit laatste zou verkrijgen, is de strijd te verkiezen, dien men van het eerste heeft te wachten.

21.

Heeft de Nederlandsche Hervormde Kerk schade geleden, door dat velen zich in de negentiende eeuw vrijwillig van haar afgescheiden hebben, zoo is toch deze schade vergoed door het voordeel, dat uit die afscheiding voor haar voortgekomen is. Maar hebben zij, die zich van haar meenden te moeten afscheiden, van deze afscheiding ook al voordeel gehad, zoo zal dit voordeel toch niet kunnen opwegen tegen de schade, die zij lijden zullen, indien zij bij hunne afscheiding volharden.

22.

De vraag, of het wenschelijk is, de onderscheidene Protestantsche Kerkgenootschappen te vereenigen, moet voorafgegaan worden door de vraag, of zij zich reeds bewust zijn van het eigenaardige hunner kerkelijke belijdenis; of de Kerk des Heeren er bij winnen zou, als de uitwendige eenheid werd daargesteld, voor dat de eenheid des Geestes aanwezig is, en of bij de ware eenheid des Geestes tusschen de onderscheidene Protestantsche Kerkgenootschappen de uitwendige vereeniging nog eene behoefte zou zijn, aan welke men het voordeel, dat in de scheiding gelegen is, zou moeten opofferen.

23.

Evenmin als de strijdende partijen onder de Protestanten tot elkander gebragt mogen worden door transactie, is eene vereeniging van Protestanten en Roomsch-Katholijken geoorloofd door middel van eene van weêrszijde gevraagde afbreking der voor de tegenpartij aanstootelijke punten.

24.

Gedwongen vereeniging van in beginsel verschillende partijen is de bron van twist en verdeeldheid. Want het ver-

schil van beginsel laat zich niet wegnemen door dwang, en het openbaart zich heftiger door reactie, naar mate de partijen in hare vrije ontwikkeling meer geleden hebben door repressie.

25.

Zoo zeker als vrede de vrucht zal zijn van den strijd tusschen twee over de Christelijke waarheid strijdende partijen, indien beiden de waarheid werkelijk zoeken en liefhebben, zoo vruchteloos is elke poging tot verzoening tusschen haar, als het eene van beiden niet in alle opregtheid en ter goeder trouw om de waarheid te doen is.

26.

Al is er een groot onderscheid tusschen strijd over de Christelijke waarheid en geestelijk leven in de Kerk, zoo is het toch zeker, dat daar, waar alles dood en doodsch is, geen strijd over de Christelijke waarheid zal gevoerd worden, en dat die strijd eerst dan ontbranden zal, als het beginsel van geestelijk leven met het element van onverschilligheid omtrent de Christelijke waarheid in gevoelige aanraking komt.

27.

Verdraagzaamheid jegens personen en gevoelens eischt de vrijheid, om van die personen in meening te mogen verschillen, en die gevoelens als dwaling te mogen bestrijden. Gebood verdraagzaamheid, dat men het stilzwijgen bewaarde tegenover andersdenkenden, dan zouden de waarheidlievenden noodzakelijk onverdraagzaam moeten zijn, en de onverschilligsten het zeker het verst in de verdraagzaamheid brengen.

28.

Kan men zeer verdraagzaam zijn, al bestrijdt men het gevoelen van anderen, men kan zeer onverdraagzaam zijn, al verklaart men plegtig, het gevoelen van anderen te eerbiedigen.

29.

Niemand heeft het regt, eerbiediging te eischen voor iets, dat het regt niet heeft van te bestaan. Daarom is men wel verpligt, elkanders regt om zijn gevoelen uit te spreken, maar niet verpligt, elkanders gevoelen, als men meent dat het met de waarheid in strijd is, te eerbiedigen.

30.

De Christelijke liefde gebiedt den Christen overal te spreken, waar hij de zonde, de dwaling, de leugen ontmoet. Dan te zwijgen is den zondaar, den dwalenden, den leugenaar zijnen weg te laten gaan, zonder hem te waarschuwen; is de zonde, de dwaling, de leugen in de hand werken; iets dat de Christelijke liefde niet alleen niet gebiedt, maar stellig verbiedt.

31.

In eenen Staat, waar Protestanten en Roomsch-Katholijken gelijke burgerlijke regten hebben, moet de onderlinge verdraagzaamheid zich openbaren in de eerbiediging van elkanders regten als burgers van denzelfden Staat. Tegen deze verdraagzaamheid zondigen zij niet, als zij strijd voeren tegen gevoelens, die zij in elkander meenen te moeten bestrijden, maar wel, als zij in elkander niet kunnen dulden, dat ieder voor zich gebruik maakt van zijn regt.

32.

Zoowel Protestanten als Katholijken moeten wenschen, dat de Staat in alles van Christelijke beginselen uitga, dat de Staat Christelijk zij. De stelling, dat de Staat als zoodanig geen Godsdienst moet hebben, behoort door ieder Christen als onchristelijk veroordeeld te worden.

33.

Een Staat, die niet Christelijk zijn wil, zal als onchristelijk zeker onverdraagzaam zijn jegens elken invloed van het positieve Christendom op het staatkundig en maatschappelijk volksleven.

34.

Scheiding van Kerk en Staat, met behoud van het *jus circa sacra* voor den laatsten, is te verkiezen boven eenen Kerkelijken Staat of eene Staatskerk. In eenen Kerkelijken Staat vergeet de Kerk toch zoo ligt, dat het Koninkrijk van den Heer Jezus niet van deze wereld is, en in eene Staatskerk wordt de koninklijke waardigheid van den Heer Jezus zoo ligt miskend.

35.

De Staat matigt zich een regt aan, dat hem niet toekomt, als hij bepalingen maakt omtrent de ondersteuning van behoeftigen door de Diakoniën uit de liefdegaven der Christelijke gemeente; zoowel omdat de Diakoniën zuiver

kerkelijke instellingen zijn, als omdat de fondsen der Diakoniën aan niemand anders toebehooren dan aan de afzonderlijke kerkelijke gemeenten, in wier schoot zij neêrgelegd zijn, om er de behoeftigen mede te ondersteunen.

36.

De stelling, dat de behoeftigen het regt hebben om ondersteuning te vragen als iets waarop zij aanspraak maken kunnen, is even verderfelijk, als de stelling, dat de Diakoniefondsen het eigendom der behoeftigen zijn, onbewijsbaar genoemd worden mag.

37.

Het is niet eene gunst, maar de pligt van den Staat, de onderscheidene Kerkgenootschappen, die zich binnen zijne grenzen bevinden, te beschermen met eerbiediging hunner vrijheid en regten. Dit zal in een' Protestantschen Staat veel beter dan in een' Roomsch-Katholijken geschieden. Want een Protestantsche Staat kan verdraagzaam jegens zijne Roomsch-Katholijke burgers zijn, omdat hij vrijheid van onderzoek en dus ook van belijdenis duldt. Maar een Roomsch-Katholijke Staat zal ligt onverdraagzaam jegens zijne Protestantsche burgers zijn, omdat hij de vrijheid van onderzoek vreest en die van belijdenis dus niet duldt.

38.

Zoowel de Staat, als de Kerk, heeft het grootste belang bij de Christelijke opvoeding der jeugd.

39.

De opvoeding der kinderen is zoowel het regt als de pligt der ouders. De Christelijke opvoeding der kinderen is zoowel het regt als de pligt van Christelijk gezinde ouders.

40.

De ouders hebben het regt, hunne kinderen op te voeden overeenkomstig hunne eigene godsdienstige beginselen en overtuiging, zonder dat zij verpligt zijn, zich hierin aan eenigen dwang te onderwerpen. Op dit regt inbreuk maken is zich de voogdij over eens anders kinderen aanmatigen.

41.

Op de School wordt de opvoeding der kinderen in het huisgezin voortgezet en aangevuld. Daarom hebben de ouders het regt, zulk eene school voor hunne kinderen te zoeken, te vragen, of te kiezen, als hun meest geschikt voor

de opvoeding hunner kinderen toeschijnt, daar zij toch het grootste belang hebben bij de zekerheid, dat de onderwijzer op de school in éénen geest met het arbeidt. Evenmin als het toch wenschelijk is, dat op de school wordt afgebroken wat in het huisgezin goed is opgebouwd, is het begeerlijk, dat in het huisgezin moet uitgeroeid worden wat op de school gezaaid is.

42.

Indien de lagere School niet beschouwd worden mag als opvoedingsinrigting, zouden ouders, die hunne kinderen zoo goed mogelijk opgevoed wenschen te zien, hunne kinderen zoo weinig mogelijk naar de lagere school moeten zenden.

43.

Het onderwijs mag op de School niet als hoofddoel beschouwd, maar moet daar aan de opvoeding dienstbaar gemaakt worden. Alle onderwijs, dat men op het Christelijk standpunt voor de jeugd noodig acht, kan ook aan de Christelijke opvoeding dienstbaar worden gemaakt.

44.

De Staat is evenzeer verpligt, de vrijheid van onderwijs toe te staan, als hij regt heeft, om voldoende waarborgen te eischen voor de wetenschappelijke bekwaamheid en het goed zedelijk gedrag der onderwijzers. Door de ontkenning van dit laatste valt voor den Staat de verpligting weg, om voor het heil des volks te zorgen, en door de ontkenning van het eerste zouden de ouders gedwongen worden, zich door den Staat te laten voorschrijven, hoe zij hunne kinderen moeten laten opvoeden, indien zij hen niet van de School willen afhouden.

45.

Van Staats wege aan ouders, die eene Christelijke school verlangen, te verzekeren, dat eene school, die zij niet goedkeuren, Christelijk genoeg is, en op dezen grond hun de oprigting te weigeren eener school naar hunne behoefte, zoo als zij die zelven gevoelen, is de aanmatiging van een oordeel over eene zaak, in welke ieder naar zijne eigene overtuiging oordeelen moet, zonder dat de Staat hem hierin te regt wijst, en staat met de uitoefening van een *jus in sacra* gelijk, dat door de Kerk niet dan met verloochening van haar levensbeginsel aan den Staat kan toegestaan worden.

46.

Daar de gemengde School evenmin het eigenaardige van

het Protestantismus, als dat van het Katholicismus tot zijn regt laat komen, kunnen de Protestanten, evenmin als de Roomsch-Katholijken, voor zoover beiden op het eigenaardige hunner Christelijke geloofsbelijdenis prijs stellen, zich de gemengde School laten welgevallen.

47.

De voorstanders der gemengde School, voor zoover zij tevens bestrijders der Gezindheidsschool zijn, vergeten dikwijls, dat men, wel verre van hen te willen dwingen, zich van de Gezindheidsschool te bedienen, alleen niet door hen gedwongen worden wil, in de gemengde School boven de Gezindheidsschool een vermaak te hebben.

48.

Indien de Gezindheidsschool partijschap en onverdraagzaamheid aankweekt, de gemengde School daarentegen de kweekplaats van liefde en verdraagzaamheid is, moet men het er ook voor houden, dat liefde en verdraagzaamheid bij verschil van gevoelen buitengesloten zullen worden, bij onkunde van of bij onverschilligheid jegens elkanders gevoelen daarentegen bloeijen zullen. Geen wonder, dat zij, die zooveel van de Gezindheidsschool vreezen, en zooveel van de gemengde School verwachten, dan ook niet bijzonder gesteld zijn op de getrouwheid van de onderscheidene Kerkgenootschappen in de bewaring en toepassing van het eigenaardige hunner belijdenis op het onderwijs en de opvoeding der jeugd.

49.

De Gezindheidsschool eene Secteschool te noemen past alleen in den mond van hen, die de belijders der Kerkleer van eenig Kerkgenootschap voor eene secte in het genootschap, of misschien wel de Kerkgenootschappen zelven voor secten houden.

50.

Evenmin als de Geschiedenis der Christelijke Kerk op de gemengde School zoo kan onderwezen worden, dat geen Roomsch-Katholijk er zich aan ergert, en de Protestant er de volle waarheid hoort, kan er het onderwijs in de Vaderlandsche Geschiedenis zoo gegeven worden, dat de Protestant alles juist hoort voorstellen, zonder dat de Roomsch-Katholijk zich ergeren moet.

51.

Dat de Kerk geen veelzijdigen invloed op het middel-

baar onderwijs zoekt uit te oefenen, brengt groote schade, zoowel aan den Staat en aan de Kerk, als aan het middelbaar onderwijs zelf.

52.

Indien zij, die beweren, dat men in het Christendom niet voor begrippen ijveren moet, zelven ijveren voor hunne begrippen, moeten zij gehouden worden met hunne bewering eigenlijk bedoeld te hebben, dat men niet tegen hunne begrippen moet ijveren.

53.

Terwijl op den predikstoel de polemiek tegen personen ongepast is, mag het van geen prediker gevorderd worden, dat hij zich op den predikstoel onthouden zal van de polemiek tegen de leugen en de dwaling, evenmin als van die tegen de zonde.

54.

De prediking van de regtvaardiging om niet, door het geloof in Jezus Christus, zal nooit de beschuldiging kunnen uitlokken, dat zij tot zorgeloosheid verleidt, indien zij altijd in verband wordt gebragt ter eenerzijde met de prediking der wedergeboorte en der bekeering, ter andere zijde met de prediking van de noodzakelijkheid der heiligmaking.

55.

Bij het aandringen op de heiligmaking heeft de Evangelieprediker wel in acht te nemen, dat het geschieden moet in verband met de prediking van de noodzakelijkheid der wedergeboorte, des geloofs in Jezus Christus en der bekeering, opdat de heiligmaking niet eene zedelijke verbetering worde, die de eigengeregtigheid opbouwt.

56.

Zij, die meest en liefst ‘Christus in ons’ tot hoofdinhoud hunner Evangelieprediking maken, loopen gevaar van te vergeten of althans te doen vergeten, dat Christus eerst alles voor ons moet zijn, zal Hij alles in ons kunnen worden; met andere woorden, dat het voor ons volbragte werk van Christus ons eerst duidelijk voorgesteld worden moet, zal voor een werk van Christus in ons de weg bereid kunnen zijn.

57.

Het regt der Gemeenteleden, om te onderzoeken, of de

Evangelieprediking, met welke men tot hen komt, ook met de Heilige Schrift overeenstemt, is onder de Protestanten gewaarborgd door het regt tot het vrije onderzoek der Heilige Schrift voor alle leden der Gemeente.

58.

Indien de Leeraars der Gemeente naar hunne overtuiging en opvatting van de Heilige Schrift verwerpen mogen wat hun in de leer van hun Kerkgenootschap verwerpelijk toeschijnt, zonder dat de leden der Gemeente hun dit ten kwade mogen duiden, zal het ook aan de leden der Gemeente toegestaan moeten worden, naar hunne overtuiging en opvatting van de Heilige Schrift te verwerpen wat hun in de prediking hunner Leeraars verwerpelijk toeschijnt, zonder dat dezen dit euvel op mogen nemen. Tegenover de vrijheid van te prediken wat men goed vindt kan de verpligting niet staan, om met goedkeuring te moeten aanhooren wat er gezegd wordt.

59.

Het is bij de Evangelieprediking van groot belang, het onderscheid tusschen de Kerk van Christus op aarde en ‘het ligchaam van Christus’, tusschen de zigtbare en de onzigtbare Kerk altijd helder op den voorgrond te stellen.

60.

Als Protestantsche Evangeliepredikers de Gemeente aanspreken, alsof zij alleen uit geloovigen bestond, alsof er niet onder hunne hoorders waren, die nog niet in den Heer Jezus gelooven, schijnen zij wel voor de Protestantsche stelling: ‘waar de Geest is, daar is de Kerk,’ (*ubi Spiritus ibi Ecclesia*,) de Roomsch-Katholijke stelling: ‘waar de Kerk is, daar is de Geest,’ (*ubi Ecclesia ibi Spiritus*,) in de plaats te stellen.

61.

Zoowel de Prediker als de Gemeente heeft meer waarde te hechten aan den inhoud, dan aan den vorm der preek, al moet de vorm ook met den inhoud in harmonie zijn, en al mag de vorm ook nooit om den inhoud verwaarloosd worden. Hecht men meer aan den vorm dan aan den inhoud, zoo zal men ligt om de schoonheid van den vorm óf het verderfelijke van den inhoud voorbijzien, óf voor de deugdelijkheid van den inhoud minder oogen hebben; of ook misschien den goeden inhoud gering achten om eenen niet onberispelijken vorm.

62.

Het is beter, dat het liturgische element in de eeredienst der Protestanten te veel op den achtergrond treedt, dan dat het te veel op den voorgrond staat, en niet goed te keuren, dat men klaagt over de aanzienlijke plaats, die de preek doorgaans bij de Godsdienstoefening der meeste Protestanten inneemt. Door de prediking des Woords is het Protestantismus toch krachtiger, dan door eene voortreffelijke, al was zij ook de beste, liturgie, waarom de Roomsch-Katholijke Kerk er ook meer dan de Protestanten zelven bij winnen zou, als het liturgische element bij de laatstgenoemden geheel met het didaktische in evenwigt werd gebragt. De Protestant moet er op aandringen, dat de preek in de Godsdienstoefening de hoofdzaak blijve.

63.

Wat ook door eene liturgie eenen vasten vorm verkrijgen moge, het gebed moet zooveel mogelijk, kon het zijn geheel en al, vrij gelaten, en niet aan liturgische formulieren gebonden worden.

64.

De invloed van het Christendom op de Kunst moet niet zoo zeer hierin bestaan, dat het aan de kunst de stof geeft, welke zij bewerken moet, als wel, dat het haar in de bewerking der door haar gekozen stof leidt, zoodat zij er door wordt geheiligd, en de geest des Christendoms in tegenstelling van de geest der wereld uit hare gewrochten spreekt.

65.

Bij al wat men als vooruitgang aanprijst moet behoorlijk onderzocht worden, wat het punt van uitgang is, en of men zich in de regte rigting voorwaarts beweegt; terwijl men geen terugkeer tot het oude als teruggang veroordeelen moet, indien bewezen worden kan, dat men daardoor een' dwaal weg verlaat. Hiernaar is dus te beoordeelen, of zij, die gevoelens en instellingen der vaderen verdedigen, omdat zij die voor goed houden, te regt vrienden van teruggang in eenen ongunstigen zin, en zij, die hervormen willen wat uit vroegere tijden tot ons gekomen is, daarom reeds vrienden van vooruitgang in eenen goeden zin genoemd mogen worden.

66.

Conservatief te zijn is evenzeer te prijzen, wanneer men het goede wil behouden, als het afkeuring verdient, waar

men het goede verwerpt, om in het bezit te blijven van hetgeen men uit de handen moest geven. Eene partij, die zich de behoudende noemt, moet derhalve kunnen bewijzen, dat hetgeen zij behouden wil goed is, indien zij dien naam als een eernaam voor zich begeert.

67.

De tegenstelling van orthodox en liberaal geeft tot velerlei misverstand aanleiding, niet alleen, omdat zij ten eenenmale onjuist is, daar het woord o r t h o d o x dient bij de beantwoording der vraag: wat iemand gelooft? en het woord l i b e r a a l dienen moet bij de beantwoording der vraag: hoe iemand gezind is? - maar ook, omdat, niettegenstaande er reeds velerlei verklaringen door zich alzoo noemende liberalen gegeven zijn, het nog altijd vrij duister blijft, wat het woord ‘liberaal’ in hun spraakgebruik eigenlijk beteekent.

68.

Daar de maatstaf, volgens welken men iemand bekrompen of niet bekrompen noemt, geheel en al subjectief is, moet er ter waardering van het oordeel over iemands bekrompenheid of onbekrompenheid in denken en handelen, allereerst gevraagd worden, wie dit oordeel uitspreekt.

69.

Omdat de waarde van iemands oordeel over eenige persoon of zaak, indien hij het niet behoorlijk motiveert, geheel van zijne persoonlijkheid afhangt, is het niet zonder grond, dat er op eene hervorming van het literarisch recensiewezen wordt aangedrongen, opdat niet achter het masker van anonymiteit allerlei onregt gepleegd en misverstand aangekweekt wordt. In plaats dat de anonymiteit van een' recensent hem meer vrijheid geven zou, om al wat hem goed dunkt te zeggen, beperkt zij die vrijheid veeleer, omdat hij geen naam geeft, die aansprakelijk blijft voor hetgeen zonder bewijs gezegd is.

70.

Onpartijdigheid bestaat hierin, dat men geene partij dient ten koste van waarheid en regt. Zij dwalen dus zeer, die beweren, dat men niet onpartijdig oordeelen kan over iets, dat betrekking heeft op de partij, tot welke men behoort, ten zij dan ieder de partij, tot welke hij behoort, ten koste van waarheid en regt dient, en derhalve ieder, die tot eene partij behoort, een leugenaar en regtsverkrachter is.

71.

Als iemand beweert, dat hij tot geen partij behoort, heeft hij zeker een geheel bijzonder hem eigenaardig gevoelen en is hij dus eene partij op zich zelf, of zonder het te weten van de eene of andere partij.

72.

In den strijd tusschen licht en duisternis, waarheid en leugen, geloof en ongeloof is geen j u s t e m i l i e u . Dit kan alleen gedacht worden tusschen twee uitersten van dezelfde rigting, op hetzelfde gebied, die zich uit hetzelfde beginsel naar hetzelfde doel bewegen.

73.

Omdat het resultaat van het onderzoek, of er veel ultra's zijn, geheel anders luiden zal, wanneer men ieder, hoofd voor hoofd, vraagt of hij een ultra is, dan wanneer men de meesten raadpleegt over hen, met wie zij 't het minst eens zijn, zoo moet er bij de waardering eener statistieke opgave van het getal ultra's in de Kerk en in den Staat wel gelet worden op hem, die de statistiek geeft, en op hen, die hij heeft geraadpleegd.

74.

Daar er niet weinigen in den Staat en in de Kerk zijn, die beweren, dat zij tot geen partij behooren, en die zich derhalve gaarne bij elkander zullen voegen als evenzeer afkeerig van het denkbeeld, dat zij tot eene partij zouden moeten gerekend worden, zoo heeft men bij een naauwkeurig overzigt over al de partijen in de Kerk en in den Staat ook op hen te letten, als die met elkander eene niet onaanzienlijke partij uitmaken, te meer, daar zij grootendeels voor de onpartijdigen bij uitnemendheid willen gehouden worden.

75.

Ver boven alle verdeeldheid en twisten moet in de Christenwereld de gemeenschap van hen staan, die God boven alles en elkander als zichzelven liefhebben in Jezus Christus door den Heiligen Geest, en die, omdat zij in de Kerk-Hervorming der zestiende eeuw een heerlijk werk uit God zien, elken een en dertigsten October als een waren feestdag begroeten.

Met den wensch, dat deze stellingen op den laatsten 31sten October der negentiende eeuw vrij algemeen voor axiomata gehouden mogen worden, en dat allen, die haar thans daarvoor nog niet erkennen, zich eens mogen kunnen verheugen in het groote Reformatiefeest, als de nieuwe hemel gezien wordt en de nieuwe aarde, op welke de geregtigheid woont, - worden zij nu, midden in den strijd onzer dagen, tot bespoediging van den waarachtigen vrede, aan alle vredelievenden en strijdenden ter overweging aangeboden door

Rotterdam, October 1851.

J.I. DOEDES.

De Haringvisscherij.

Eene opmerking, waarvan de geschiedenis, zoo al niet op elk blad - gelijk men pleegt te zeggen - dan toch op verschillende plaatsen en in verschillende tijden de juistheid heeft aangetoond, is deze, dat die takken van nijverheid, welke om onderscheidene redenen een bijzonder voorwerp zijn geweest van de zorgen der regering, aan welker vestiging en uitbreiding schatten zijn ten koste gelegd, in weerwil, of laten wij liever zeggen ten gevolge, van al die zorgen en schatten, meer of minder spoedig zijn vervallen en weggekwijnd, om eindelijk geheel te verdwijnen. De handelsgeschiedenis van Engeland, Frankrijk en vele Duitsche staten getuigt deze waarheid, welke ons op eene zoo treffende wijze aantoont, hoe de natuurlijke loop der zaken zich niet straffeloos laat binden, hoe die magtiger is dan de ijzeren wil van den sterkste en onuitputtelijker dan de meest omvattende hulpbronnen van den rijkste.

Het was niet aan Nederland gegeven om eene uitzondering te maken op dezen vrij algemeenen regel. Ook ons vaderland heeft meer dan eens in dit opzigt teleurstelling ondervonden en zoo doende, ten zijne koste, wel eens eene apologie moeten leveren van het stelsel van handelsvrijheid. Gelukkig nog, zoo die dure voorbeelden vruchten hadden opgeleverd en ons voor verdere misslagen behoed. Maar ook dit was niet altijd het geval. In weerwil van de vrijgevige handelspolitiek, waarvan wij in het vorige jaar de geboorte mogten begroeten, zijn en blijven bij ons nog wetten van kracht, welke, lijnregt met die politiek in strijd, aan sommige takken van nijverheid eene bijzondere bescherming toekennen.

De haringvisscherij bekleedt onder dezen eene eerste plaats. Minder dan voor eenig ander, heeft voor dit bedrijf gegolden wat Say, met betrekking tot handel en nijverheid, zoo geestig aan de gouvernementen toeroept: ‘Travaillez à vous rendre inutile, et, s'il est possible, à vous faire oublier.’ Helaas, de Nederlandsche regering heeft de haringvisscherij niet vergeten. Als belooning voor de diensten, welke deze visscherij aan het vaderland had bewezen, heeft men later nuttig geoordeeld haar te beschermen en te bewaken, en zulks met eene voorliefde, als welke geen andere tak van nijverheid ooit heeft genoten. En wat was het gevolg? Dat de zoo bij uitstek begunstigde haringvisscherij allengs tot verval geraakte, haren alouden roem verloor en thans tot een toestand is teruggebragt, welke velen voor eene geheele vernietiging doet vreezen.

Alvorens verder te gaan, willen wij hier eene opmerking mededeelen, welke ons dikwijls heeft getroffen. Duizende malen hoort men het zeggen - en inderdaad met het volste regt - dat Nederland aan de haringvisscherij zijne grootste welvaart verschuldigd is. Maar hoe heeft deze visscherij dien zoo gunstigen invloed kunnen uitoefenen? Was hare invloed van beschermenden of belemmerenden aard? Immers neen. De tusschenkomst van de haringvisscherij ten behoeve van den handel, was niet anders en kon niet anders zijn dan zijdelingsch en als het ware geheel onwillekeurig. Zij bepaalde zich met ons voor te gaan, met ons nieuwe débouchés te openen, met den naam van Holland ver over alle zeeën te verspreiden, en de banden naauwer toe te halen, welke ons aan andere volken verbonden houden. Daarin alleen bestond het voordeel. Welnu, thans zijn de rollen verkeerd; de zwakke is de sterkere, de sterkere de zwakke geworden. En wat doet men thans? Waar de visscherij nieuwe débouchés opende, sluit men die voor haar door strenge verbodsmaatregelen, welke gelijke bepalingen in andere landen uitlokken of althans doen handhaven; waar zij ontwikkeling gaf en uitbreiding, loont men haar met belemmeringen van allerlei aard, drukkender dan eenige tak van nijverheid ooit heeft ondervonden; waar zij den handel aan eigen ontwikkeling overliet, wil men hare belangen bevorderen door zich op ongehoorde wijze in hare industrie te mengen. Het gevolg kon dan ook niet uitblijven. Deze geheel omgekeerde wijze van handelen moest geheel omgekeerde resultaten op-

leveren. Kwijning nam de plaats in van vroegere welvaart.

Wanneer wij het woord *haringvisscherij* ter neder schrijven en al dadelijk onze stem verheffen tegen de bijzondere bescherming en voogdij, welke die tak van nijverheid ondervindt, dan zien wij reeds in onze gedachte de een of ander ‘man van het vak,’ aan wien deze woorden bij toeval onder de oogen mogten komen, met een medelijdend schouderophalen het boek ter zijde schuiven, of althans eenige bladen omslaan, omdat hij in den waan verkeert van hier een nieuw requisitoir te zullen aantreffen tegen het handhaven der premiën. Mogt zulks inderdaad het geval zijn en onze verbeelding ons in deze niet hebben bedrogen, welnu, dan stelle hij zich gerust en weigere niet, althans om eene dergelijke reden, aan deze bladen voor weinige oogenblikken zijne aandacht. Die arme premiën; zij hebben in den laatsten tijd reeds zoovele aanvallen moeten doorstaan! Al de wapenen, welke het rijkvoorziene arsenaal der staatshuishoudkunde oplevert, werden reeds zoo herhaalde malen tegen die uitgaven uit 's lands schatkist gekeerd; en van de andere zijde heeft de practijk al de argumenten, die voor het behoud der premiën pleitten, benevens vele andere, die er eigenlijk volstrekt niet voor pleitten, zoo dikwijls reeds aangevoerd, dat het geheel nutteloos zijn zoude daarbij ook nog één enkel woord te voegen. Uit een wetenschappelijk oogpunt althans mag men de kwestie omtrent het nuttige of schadelijke der premiën als uitgemaakt beschouwen[1].

Ons doel is dan ook veeleer van een tegenovergestelden aard. Naar onze bescheiden meening wordt er met de premiën in de laatste jaren wel wat al te ligtvaardig gehandeld, en hoewel wij daartegen evenzeer zijn ingenomen als eenig ander, gelooven wij nogtans, dat, zoolang de wet van 12 Maart 1818 niet zal zijn ingetrokken, het de pligt is van de regering, om de sommen, welke ten behoeve der haringvisscherij op de begrooting worden uitgetrokken, zonder verdere inkrimping te handhaven. Maar dat te gelijk met dien post op het budget van Binnenlandsche Zaken, ook de wet

1 Het voorbeeld van Engeland is, dunkt ons, nog al geruststellend. In 1829, vóór de afschaffing der premiën, bedroeg de vangst 355,979½ en de uitvoer 205,875½ vat. Sedert de afschaffing zijn beide zeer toegenomen. Zoo was in het jaar 1842 de vangst van 667,245¼ en de uitvoer van 214,736 vat.

verdwijne, welke tot het verleenen van premiën aanleiding geeft, ziedaar hetgeen wij zouden wenschen en waarvan wij de dringende noodzakelijkheid in deze regelen zullen trachten aan te wijzen.

Wij zullen niet lang stilstaan bij hetgeen de haringvisscherij *was* en hetgeen zij op dit oogenblik *is*. Onze chroniekschrijvers van vroegere dagen, hoe opgesmukt hunne verhalen dan ook zijn mogen, getuigen het allen, dat in de 17de eeuw bijna geen tak van nijverheid in Holland zoozeer bloeide als de haringvisscherij. In 1600 en volgende jaren waren het, volgens sommigen 1500, volgens anderen nog veel meer buizen, die in de zomermaand zee kozen, en kort daarna, met rijken buit beladen, naar de vaderlandsche kusten terugkeerden. Plegtig en feestelijk ontving dan het jubelende volk de heilaanbrengende zeevrucht, door vernuftige bereiding met onschatbare waarde verhoogd, en verzond haar heinde en ver naar alle landen van Europa, die alsdan op hunne beurt onze markten ruimschoots van hunne producten voorzagen, en zoodoende Holland's welvaart aanmerkelijk uitbreidden. Dat *was* de haringvisscherij. En wat is zij thans? Nog zien wij jaarlijks, wanneer het oogenblik nadert dat de buizen zullen terugkeeren, vlaggen uitsteken, en loover de huizen versieren, waarin de producten dezer visscherij moeten worden opgenomen; maar, helaas! ziedaar ook het eenige punt van overeenkomst tusschen voorheen en thans, meer uit dankbare erkentenis voor vroegere diensten, dan wel als blijk van tegenwoordige welvaart gehandhaafd.

Wij besparen ons de noodelooze moeite van hier in veel woorden den staat van verval te schetsen, waarin de haringvisscherij op dit oogenblik verkeert. Even als omtrent hare aloude welvaart, is men het ook omtrent haren tegenwoordigen achteruitgang vrij wel eens. *Vrij wel* zeggen wij, want deze waarheid, even als elke waarheid, ontmoet hier en daar tegenspraak. Getuige eene brochure in den aanvang van dit jaar verschenen, waarin door een deskundige het tegendeel wordt beweerd[1]. De schrijver heeft daarbij aangetoond, dat hetgeen men omtrent de vroegere opbrengsten onzer haringvisscherij door sommigen vindt mede-

1 Wij bedoelen de brochure van den Heer Hoogendijk, zijnde eene wederlegging der gronden door den Heer Westerhoff in de Tweede Kamer der Staten-Generaal voor het afschaffen der premiën aangevoerd.

gedeeld, bijzonder overdreven is, waarom dan ook de vergelijking, welke velen tusschen haren vroegeren en tegenwoordigen toestand maken, op een onjuisten grondslag berust; hij heeft daarbij verder gewezen op de meer gunstige resultaten, welke het jaar 1850 heeft opgeleverd, en is eindelijk tot de conclusie gekomen, dat deze ‘oude belangrijke tak van nationaal bedrijf, bij het behoud der premie, uitzigt heeft om staande te blijven, in het onwedersprekelijk belang van duizende ingezetenen dezes rijks.’

Met eerbiediging van de ook in deze brochure blijkbare zaakkennis des schrijvers, moeten wij nogtans verklaren, dat zijne argumenten ons niet krachtig genoeg zijn toegeschenen, om eenige verandering te brengen in het bij ons bestaande denkbeeld omtrent den staat van verval, waarin de haringvisscherij op dit oogenblik verkeert, een denkbeeld, dat niet uit afgetrokken beschouwingen is voortgevloeid, maar veeleer rust op den hechten grondslag van onloochenbare statistieke opgaven. Volgaarne willen wij het hem toegeven, dat de berigten, die de la Court, van Meeteren en anderen omtrent de uitgebreidheid der haringvisscherij in vroegere tijden hebben medegedeeld, niet van overdrijving zijn vrij te pleiten. Even als hij, hechten wij geen, of althans weinig, waarde aan die oude statistiek, waarbij de juistheid der cijfers gewoonlijk werd opgeofferd aan de begeerte om effect te maken, en aan den blinden nationalen trots, welke het kwade verzweeg en voor het goede een wat al te mild gebruik maakte van de rethorische figuur, welke men *hyperbole* noemt. Maar daarbij ook bepaalt zich onze overeenstemming met den schrijver van genoemde brochure. De conclusie, door hem uit dit betoog getrokken en hierboven door ons overgeschreven, kunnen wij moeijelijk beamen. Het verschil tusschen voorheen en thans moge minder groot en de oude berigten nog zoo overdreven zijn, de tegenwoordige toestand is daardoor ook in het minst niet verbeterd. Ook wanneer wij de cijfers van den schrijver blindelings aannemen, zonder acht te slaan op zijne blijkbare zucht, om de vroegere uitgebreidheid van de haringvisscherij zooveel mogelijk te besnoeijen, dan nog is het een feit, dat onze haringvloot van 700 op naauwelijks 100 buizen is teruggebragt. Het is waar, de opbrengst in 1850 is eenigzins grooter geweest dan in de laatst vorige jaren, maar ook die omstandigheid zal de haringvisscherij

wel niet van kwijning vrijpleiten, vooral wanneer men daartegen overstelt de zeer treurige resultaten, welke het tegenwoordige jaar, volgens de berigten der dagbladen, heeft opgeleverd. Bovendien, om de kwijning te beoordeelen van eenigen tak van nijverheid, kan men zich niet met de vergelijking van drie of vier jaren vergenoegen, maar is het noodig, dat men de zaak wat meer uit de hoogte beschouwe en eene lange reeks van jaren als basis van vergelijking aanneme. Doet men dit nu ten opzigte van de haringvisscherij en volgt men den gang, welke deze industrie in de laatste twee eeuwen genomen heeft, dan zal het inderdaad moeijelijk ontkend kunnen worden, dat zij op dit oogenblik bijna tot den laagsten trap van welvaart is afgedaald.

Immers het tijdvak van 1797 tot 1815 behoort buiten de rekening te blijven. De haringvisscherij is een zeer vreedzaam bedrijf, onbestaanbaar in oorlogstijden. De schrijver van de aangehaalde brochure heeft dan ook, geheel ten onregte, van dien exceptionelen toestand partij getrokken, om te zeggen dat de visscherij sedert weder tot 120 buizen was *aangegroeid*. Dit aangroeijen was niet anders dan het terugkeeren tot den normalen staat van verval, waaruit deze industrie zich later nimmer heeft kunnen verheffen. Van 1750 tot 1794, toen de haringvisscherij reeds merkelijk was vervallen, werden zelden minder en gewoonlijk veel meer dan 150 buizen ter vischvangst uitgerust, terwijl in de laatste jaren het gemiddeld aantal reeds tot 110 is teruggebragt.

Bovendien, wat men er ook van zeggen moge, voorgeven dat de visscherij in bloei toeneemt, en er te gelijk bijvoegen, dat zij met het verleenen of niet verleenen van premiën staat of valt, is en blijft eene tegenstrijdigheid. Een tak van nijverheid, welke, om staande te blijven, eene zoo luttele som niet kan ontberen als tegenwoordig aan de haringvisscherij wordt toegekend, is onmogelijk bloeijend en belangrijk.

Wanneer wij de haringvisscherij tegenwoordig niet belangrijk noemen, dan betreft dit alleen haar productief vermogen, en willen wij daarmede geenszins te kennen geven, dat niet zeer vele belangen aan den bloei van die industrie verbonden zijn. Het is juist de verwarring van die twee heterogene begrippen, welke tot vele verkeerde en geheel valsche voorstellingen heeft aanleiding gegeven. Niet zelden toch heeft men willen betoogen, dat de haringvisscherij nog in een bloeijenden toestand verkeerde, omdat zoovele dui-

zende personen daardoor in hun levensonderhoud moesten voorzien. Met de meeste naauwkeurigheid heeft men nagegaan en tot in de fijnste bijzonderheden opgespoord, welke takken van nijverheid al niet met de haringvisscherij in verband stonden, om daarna te kunnen uitroepen: ‘Wanneer gij deze visscherij onmogelijk maakt en ten gronde rigt, zult gij te gelijk aan die tallooze bedrijven een gevoeligen schok toebrengen.’ Het kon niet anders, of dergelijke voorstellingen, soms op pathetischen toon medegedeeld, moesten diepen indruk maken op de onnadenkenden, die, weinig bekend met den natuurlijken loop der zaken, en niet beseffende dat hetzelfde van duizende andere bedrijven kan gezegd worden, voor het eerst de wonderbare schakel ontdekten, welke alle menschelijke nijverheid zaamverbindt. Maar wanneer men de zaak wat meer van nabij beschouwt, en dan als maatstaf van den bloei en omvang van eenig bedrijf hoort aannemen het meer of minder groot aantal bedrijven, waarvan het afhankelijk is, dan zou men al spoedig tot de ongerijmde conclusie moeten komen, dat b.v. landbouw en veeteelt, als bijna geheel zelfstandig, van veel minder belang zijn dan de industrie van een banketbakker en kleermaker, welke aan oneindig meer bedrijven hare grondstof verschuldigd is. Neen, al deze redeneringen bewijzen, dunkt ons, niets anders, dan dat de productie-kosten voor de haringvisscherij zeer hoog zijn, en wanneer dit nu het geval is en deze industrie, om hare kosten te dekken, de ondersteuning uit 's lands schatkist niet kan ontberen, dan aarzelen wij niet het te zeggen, dat de haringvisscherij een verderfelijk bedrijf is, omdat zij minder waarde schept dan vernietigt, en dus, wel ver van welvaart te verspreiden, de armoede in de hand werkt.

Wil men een deugdelijk bewijs van de weinige uitgebreidheid onzer haringvisscherij, dan behoeven wij slechts te wijzen op de geringe waarde, waarvoor dit product op de tabellen van den uitvoer-handel voorkomt. Die uitvoer bedroeg in 1846 eene waarde van ƒ 205.152, in 1847 van ƒ 193.296, in 1848 van ƒ 265.600, en in 1849 van ƒ 323.728. In weerwil van de vrij belangrijke vermeerdering, welke de twee laatstgenoemde jaren aanduiden, eene vermeerdering, welke meer aan toevallige omstandigheden geweten, dan als een blijvend resultaat beschouwd moet worden, gelooven wij te mogen zeggen, dat deze cijfers ons de haringvisscherij lee-

ren kennen als een tak van nijverheid, minder belangrijk en uitgebreid dan sommigen willen doen voorkomen. Immers men moet nimmer een blik geslagen hebben in de staten van onzen uitvoer-handel, althans nooit hebben opgemerkt, voor welke ontzettend groote sommen zeer vele onzer handelsartikelen bij den uitvoer staan aangeschreven, om te ontkennen, dat een product, hetwelk eene waarde vertegenwoordigt van twee en een half à drie tonnen gouds, tot de minder belangrijke handelsartikelen behoort, en achterstaat bij zeer vele andere, welke men als van geheel ondergeschikt belang pleegt te beschouwen. Zelfs wanneer wij ons bij de overige producten onzer visscherij bepalen, dan zien wij, dat b.v. de uitvoer van riviervisch, zalm en ansjovisch in 1846 eene veel grootere waarde vertegenwoordigde dan de gekaakte haring, te weten ƒ 311.981 tegen ƒ 205.152. Raadplegen wij het zoo gunstige jaar 1849, dan zal men vinden, dat de waarde van al de uitgevoerde producten onzer visscherij ƒ 1,160,704 bedroeg, en dat de gekaakte haring daarbij voor slechts 27 pCt. betrokken was.

Wij weten zeer wel, dat bij deze opgaven het binnenlandsch debiet geheel buiten de rekening wordt gelaten, maar welk dit debiet ook zijn moge, in een land zoo klein als het onze, en voor een artikel van weelde, gelijk de gekaakte haring ongetwijfeld is, kan het onmogelijk eene zoodanige uitgebreidheid hebben, als zoude noodig zijn, om hetgeen die cijfers aantoonen te logenstraffen. Buitendien, wij hebben slechts willen bewijzen voor diegenen, die daarvan nog niet mogten overtuigd zijn, dat de haringvisscherij in staat van verval verkeert, en daar het nu toch eene uitgemaakte waarheid is, dat Holland in vroeger eeuwen bijna geheel Europa van haring voorzag, dan ligt voorzeker dit verval in de zeer geringe waarde van den tegenwoordigen uitvoer duidelijk opgesloten. Om al die redenen gelooven wij ons dus ten volle geregtigd tot het maken van deze conclusie: dat zij, die voor de haringvisscherij geen anderen titel kennen dan ‘hoogst belangrijke tak van nijverheid,’ een anachronisme begaan, en zich aan hetzelfde euvel schuldig maken, waarvan zij onze voorouders betichten, het euvel namelijk, van den wezentlijken staat van zaken aanmerkelijk te overdrijven. De aangehaalde cijfers mogen dan ook tot antwoord strekken aan diegenen, die, telkens wanneer er sprake is van het wijzigen onzer wetgeving op

de haringvisscherij, elke voorgedragen verandering als het ware door eene *question préalable* willen ter zijde schuiven, voorgevende, dat de talrijke belangen, aan die industrie verbonden, het handhaven van den tegenwoordigen staat van zaken dringend noodzakelijk maken.

Maar genoeg reeds omtrent den tegenwoordigen toestand van de haringvisscherij. Het baat weinig te weten, dat die toestand ongunstig is, wanneer men zich niet tegelijk reden geeft van de oorzaken, waaraan het verval is toe te schrijven. Bij deze willen wij hier liever eenige oogenblikken stilstaan, omdat zij ons van zelve tot de wetenschap zullen leiden van hetgeen behoort gedaan te worden, om dit verval voor nieuwe welvaart te doen plaats maken.

Bedriegen wij ons niet, dan zijn de oorzaken van den achteruitgang der haringvisscherij deels van natuurlijken aard, maar deels ook het gevolg van onjuiste begrippen omtrent de belangen der visscherij, begrippen, welke tot het nemen van v e r k e e r d e maatregelen hebben aanleiding gegeven. Het zoude hoogst onbillijk zijn, indien de grieven, welke bij ons tegen die maatregelen bestaan, ons het oog deden sluiten voor de onmiskenbare nadeelen, welke uit de oorzaken van natuurlijken aard zijn voortgevloeid, en indien wij alleen aan de wet het verval wilden toeschrijven, dat voor het grootste gedeelte aan den natuurlijken loop der zaken te wijten is.

De natuurlijke oorzaken van den kwijnenden toestand, waarin zich de haringvisscherij bevindt, kunnen wij tot twee terugbrengen, te weten, het vervallen van het monopolie, dat Nederland in vroegere eeuwen genoot, en de minder overvloedige opbrengst van de visscherij zelve. Vooral de eerstgenoemde oorzaak behoort hier in aanmerking te komen. De bestaande en zich meer en meer ontwikkelende concurrentie van Britten, Nooren en Belgen heeft er ongetwijfeld het meest toe bijgedragen, om aan dezen tak van nijverheid zijnen vorigen luister en grootheid te ontnemen. Het geheim van de kunstmatige bereiding, door Beukels uitgedacht, is, zoo al niet geheel, dan toch voor een groot gedeelte algemeen bekend geworden, althans de andere natiën hebben zelve middelen van bereiding gevonden, welke hen in staat stellen met ons te concurreren. Zich over deze verandering te beklagen, is even doelloos als ondankbaar; doelloos, omdat zij, uit den natuurlijken loop der zaken

voortspruitende, onherstelbaar is; ondankbaar, omdat men zoodoende schijnt te vergeten, welke onberekenbare voordeelen dat monopolie en die geheime bereiding ons, zoo regtstreeks als zijdelings, in vroegeren tijd hebben verschaft. Waarlijk het monopolie van de haringvisscherij is voor ons niet onvruchtbaar geweest, al bestonden die vruchten ook alleen daarin, dat zij onzen handel eene vroeger bijna niet geëvenaarde ontwikkeling hebben geschonken.

Als eene tweede natuurlijke oorzaak van het verval der haringvisscherij, hebben wij opgegeven hare mindere opbrengst. Wij bevinden ons hier op een terrein, dat, wij bekennen het gaarne, ons ten eenemale onbekend is, en zullen er dan ook om die reden niet lang vertoeven. Of die mindere opbrengst inderdaad zoo groot is als sommigen voorwenden; of zij het gevolg is van omstandigheden, die, van tijdelijken aard zijnde, vroeger of later zullen ophouden te bestaan; of de haring in zijnen wonderbaren togt van den vroegeren koers is afgeweken; of hij zich dieper dan voorheen op den grond verbergt; of eindelijk het geslacht dezer visschen langzaam afneemt en eene geheele vernietiging te gemoet gaat, ziedaar kwestiën, waarvan wij weinig meer weten dan dat het kwestiën zijn. Wij zullen er dan ook alleen dit van zeggen, dat het gevoelen van vroegere en hedendaagsche natuurkundigen omtrent deze vragen zeer uiteenloopt. Tegenover de noodlottige voorspellingen van eerstgenoemden, geven latere schrijvers de geruststellende verzekering, dat de zee, zoo als men het noemt, niet kan worden doodgevischt, omdat, vooral met betrekking tot den haring, de teelt van den visch - dank zij der wonderbare zorgvuldigheid des Scheppers - ook de grootste vernieling verre overtreft. Laat ons hopen, dat de toekomst de verklaringen voor die latere schrijvers regtvaardige, en dat het ook ten deze opzigte moge blijken, hoe de meerdere ontwikkeling van de wetenschappen tot het uitroeijen van vele spreuken heeft aanleiding gegeven[1].

Wat daarvan ook zijn moge, men zal ligtelijk begrijpen, dat hetgeen ons in dit opstel bezig houdt, geheel onafhankelijk is van het antwoord, dat op al deze vragen behoort

1 Zij die omtrent dit onderwerp meer verlangen te weten, verwijzen wij naar een uitmuntend betoog van den beroemden Franschen natuurkundige A. Quatrefages, in de *Revue des Deux Mondes* van Januarij 1849.

gegeven te worden. Ook wanneer het geslacht der haringen eene geheele vernietiging mogt te gemoet gaan, dan nog blijft al hetgeen wij omtrent de onjuistheid der wettelijke bepalingen op het stuk der visscherij hebben aan te merken, van volle kracht; dan nog is het dringend pligt die bepalingen te wijzigen, opdat - zoo als Mr. A. de Pinto zich voor eenigen tijd zeer geestig uitdrukte[1] - wij althans ons regtmatig aandeel verkrijgen in de begrafeniskosten. Wanneer wij bij de beschouwing over de natuurlijke oorzaken van het verval der haringvisscherij een oogenblik hebben stilgestaan, dan was het alleen om te doen gevoelen, dat, welke veranderingen men ook maken moge, deze industrie nimmer meer tot die grootheid kan worden teruggebragt, waarin zij zich vroeger verheugde, omdat omstandigheden, waartegen de menschelijke wil niets vermag, zulks voor altijd beletten.

Maar even overtuigd als wij zijn, dat de haringvisscherij nimmermeer kan worden wat zij eenmaal was, evenzeer achten wij het eene stellige waarheid, dat het slechts van onzen eigen wil afhankelijk is, om die industrie weder tot eene hoogte te verheffen, welke haar, met oneindig meer regt dan tegenwoordig, den naam zou doen verdienen van ‘zeer belangrijke tak van nijverheid.’ De oorzaak, welke deze ontwikkeling en bloei in den weg staat, is de wet van 1818 en het ellendig stelsel daarbij aangenomen.

Bij het lezen van deze wet zal men daarin al dadelijk eene tweeledige strekking ontmoeten, vooreerst: handhaving van den roem, welke tot nog toe aan onzen haring wordt toegekend, en ten tweede: bevordering van de teelt dezer visschen. Tegen beide deze strekkingen bestaan bij ons bedenkingen, hoewel dan ook niet in gelijke mate. Terwijl wij de eerste als hoogst verderfelijk beschouwen en lijnregt in strijd met de belangen van de visscherij en van het vaderland in het algemeen, gelooven wij de tweede niet onjuist in beginsel, hoewel afkeuringswaardig onder de bestaande omstandigheden. Beginnen wij met deze laatste strekking te onderzoeken, als van eenigzins meer ondergeschikt belang.

Het is eene waarheid, welke in vroegere eeuwen niet

1 Zie *'s Gravenhaagsche Nieuwsbode* van December 1850.

werd vermoed, maar welke thans als algemeen erkend mag worden aangenomen, dat elke industrie niet alleen in zich zelve den krachtigsten prikkel vindt voor hare ontwikkeling, maar ook, dat zij, beter dan de regering, beter dan eenig oningewijde, de middelen kent, die behooren te worden aangewend, om haren bloei te vermeerderen en de gevolgen te voorkomen, welke hare kwijning of vernietiging zouden kunnen na zich slepen. Uit een algemeen oogpunt beschouwd, bestaat er dus geen betere waarborg voor de blijvende ontwikkeling van de nijverheid, dan hare volkomene vrijheid. Deze algemeene regel lijdt nogtans eenige uitzonderingen. Er doen zich namelijk onderscheiden gevallen voor, dat het voorwerp, waarmede of waarop iemand zijn bedrijf uitoefent, niet zijn uitsluitend eigendom uitmaakt. In dat geval bestaat er geen genoegzame waarborg, dat zij, die het genot hebben van dergelijke voorwerpen, al de middelen zullen aanwenden om die te verbeteren, of zelfs voor aanmerkelijke schade te behoeden, want ofschoon het *algemeen* belang zulks zou medebrengen, is nogtans het belang van *elk in het bijzonder* daarmede dikwijls in strijd. In dergelijke gevallen is het even wenschelijk als noodzakelijk, dat eene neutrale magt tusschen beiden kome om het algemeen belang te beschermen. De jagt en visscherij komen bij deze uitzondering voorzeker het eerst in aanmerking. Daar toch loopen de algemeene en bijzondere belangen voornamelijk uiteen. Behoud van het jagtveld en van de visscherij, ook ten koste van eenig tijdelijk genot, zegt de natie; en de jager of visscher antwoordt: zoo ruim mogelijke opbrengst, ook al mogt het jagtveld of de visscherij daaronder lijden en langzaam ten gronde gaan. *Après nous le déluge*!

Moet nu deze aanmerking omtrent het nut van hoogere tusschenkomst bij jagt en visscherij, ook gelden voor de zout-haringvisscherij? Zoo die tusschenkomst met goed gevolg mogelijk ware, wij zouden geen oogenblik aarzelen, met een bevestigend antwoord te geven, maar aangezien dit goed gevolg met regt kan worden in twijfel getrokken, achten wij het *onder de bestaande omstandigheden* wenschelijker, dat de regering zich onthoude van alle toezigt over de zoogenaamde visscherij buitengaats. Immers dit toezigt, hoe uitmuntend ook op zich zelf, kan nimmer het doel bereiken, dat men zich daarvan voorstelt, zoo lang niet de

overige visschende natiën hetzelfde doen. Het jagen te verbieden gedurende bepaalde maanden van het jaar, is uitmuntend; want het jagtveld ligt geheel binnen onze grenzen gesloten. Wij kunnen wachters aanstellen om voor het handhaven der bestaande bepalingen te waken, en al mogen ook hier of daar overtredingen voorvallen, de schade, door de stroopers aangerigt, is niet belangrijk genoeg om die bepalingen doelloos te maken. Maar geheel anders is het gelegen met de visscherij buitengaats. De zee is een *res nullius*; hare golven bespoelen zoowel de Belgische, Britsche en Fransche stranden, als de onze; de visschen bewegen zich onbelemmerd in deze onmetelijke woning; zij kennen geene grenzen, en heden hier, zijn zij morgen reeds naar ver afgelegen streken afgedwaald. Wat baat het ons nu, of wij, die een zoo klein gedeelte uitmaken van de gezamentlijke visschersvloot, al maatregelen nemen om de voortteling van den haring te bevorderen? Wat baat het ons, of wij het visschen vóór een bepaald tijdstip verbieden, om aan den haring zijne volkomen ontwikkeling te geven, wanneer andere natiën zich maanden vroeger met minder ontwikkelden visch vergenoegen? Wat baat het ons, of wij voor de mazen der netten eene bepaalde grootte voorschrijven, om den jongen visch niet te belemmeren en uit te roeijen, wanneer die jonge visch op een korten afstand in de Belgische netten verward raakt en op die wijze toch wordt vernietigd? Al de voordeelen, aan het toezigt van den staat verbonden, blijken hier ijdel te zijn. Wij getroosten ons opofferingen, die aan de andere natiën tot voordeel verstrekken, zonder dat wij het voorgestelde doel eenigzins bereiken. Kortom, wij hebben al de nadeelen aan het toezigt verbonden, zonder het voordeel te genieten, dat daaruit zou kunnen voortvloeijen.

Wij erkennen het gaarne, indien de wijze van visschen, door onze naburen gevolgd, inderdaad voor de visscherij in het algemeen zoo verderfelijk is, dan is het zeker eene treurige noodzakelijkheid om op die wijze mede te werken tot vernieling van een bedrijf, dat duizende inwoners kan voeden. Maar wat er aan te doen? Is het onder dergelijke omstandigheid niet veel beter, om van twee kwaden het minste te kiezen, en van de visscherij - *sit venia verbo* - te halen wat er van te halen is? Meer praktisch en verstandiger zal voorzeker de regering handelen, wanneer zij

aan die bestaande omstandigheden een einde tracht te maken, en, wijzende op de gevaren, waarmede de tegenwoordige wijze van visschen deze geheele nijverheid bedreigt, bij andere natiën op het daarstellen van eene betere, meer uniforme wetgeving aandringt.

Deze zelfde argumenten - om het hier ter loops aan te merken - gelden ook voor de overige visscherijen buitengaats. Het is onze innige overtuiging, dat de treurige toestand, waarin onze zeedorpen verkeeren, voor een groot gedeelte moet geweten worden aan de ongelukkige wettelijke en reglementaire bepalingen, dat gedurende de wintermaanden niet met netten mag worden gevischt. De arme visschers kunnen uit hunne ledige schuiten toezien, hoe de Belgen op korten afstand hunne netten uitwerpen, en met goeden buit huiswaarts keeren. Het is inderdaad tijd en meer dan tijd, dat in dien staat van zaken eindelijk eens verandering kome.

En nu de andere strekking, de hoofdbedoeling van de wet van 1818, het handhaven namelijk van den roem onzer haringen. Er is geen diepzinnige blik toe noodig, om in de wet die strekking op te merken. Leest slechts de motieven, die de wet voorafgaan, de motieven van al de wetten en besluiten omtrent dit onderwerp, die ooit bij ons hebben bestaan - en deze zijn *legio*, - altijd en overal zult gij er dit hoofddenkbeeld in vinden uitgedrukt, dat het noodig en wenschelijk is, den alouden roem van den Hollandschen haring te beschermen. En inderdaad zij klinken fraai die woorden, en het is schoon dat doel, wanneer men, zonder op de bepalingen te letten, bij de motieven blijft stilstaan. Maar hoe verdwijnt al dadelijk die eerste gunstige indruk, wanneer men tot de wet zelve komt en opmerkt, met welke offers die roem moet worden gekocht.

De Heer van den Ende schreef ten vorige jare, in zijne *Beschouwing van* § 67 *van het Verslag der Commissie van Rapporteurs over de Staatsbegrooting van het dienstjaar* 1850: ‘Het kan aan geenen redelijken twijfel onderhevig zijn, dat eenig bestuur niet alleen geroepen, maar zelfs gehouden is, om te waken, dat de voortbrengselen van eenig land, wanneer zij in naauw verband staan met de algemeene welvaart, hunnen ouden roem behouden’[1]. Zonder de beschuldiging

1 Pag. 22.

aan te nemen, van bij uitstek onredelijk te zijn, gelooven wij nogtans, dat, ook in een algemeenen zin, de waarheid van deze stelling kan worden in twijfel getrokken. Het is ten eenemale in strijd met de bestaande denkbeelden omtrent het zoogenaamde *civitatis propositum*, om het waken voor de deugdelijkheid der nationale producten als de roeping van de regering te beschouwen. Wanneer deze slechts zorgt, dat niets aan de vrije ontwikkeling van de nijverheid wordt in den weg gesteld, heeft zij te dien opzigte haren pligt volbragt. Is dus de inmenging van de regering in particuliere belangen reeds in het algemeen noodeloos en bedenkelijk, hoe veel te meer is zulks dan niet het geval, waar het blijkt, dat hare bemoeijingen, wel verre van de algemeene welvaart te bevorderen, strijdig zijn met het publiek belang. Wij zullen thans deze laatste bewering kortelijk trachten te regtvaardigen.

Zij, die van onze handelswetgeving niets meer kennen, dan de vrijzinnige scheepvaartwetten, in het vorige jaar afgekondigd, moeten inderdaad verwonderd opzien, wanneer zij de wet van 1818 omtrent de haringvisscherij en de daaruit voortgevloeide provinciale reglementen in handen krijgen. Het is alsof wij in den tijd der gilden worden teruggebragt. Een collegie van oppertoezigt, door de visschers gekozen; het vereischte om consent te vragen, voor degenen die het visschersbedrijf willen uitoefenen; de bepalingen omtrent de wijze hoe, de werktuigen waarmede en de plaats waar wel en niet mag worden gevischt; het verbod om deel te nemen in vreemde, en vreemden aandeel te verleenen in onze visscherij; het afleggen van eeden, geheele pagina's lang, waarin al de hoofdbepalingen van de wet zijn opgenomen; deze en zoo vele andere punten van overeenkomst met de instelling van de oude gilden, worden in de wet en de reglementen aangetroffen.

Wij weten, dat ook in andere landen eenig toezigt op de visscherij wordt uitgeoefend, hoewel dan ook op eene geheel andere wijze. Een dergelijk toezigt, als daar bestaat, heeft welligt zijne goede zijde en is althans oneindig minder schadelijk[1]. Maar om zelfs dáármede in overeenstemming

1 In Engeland zijn commissarissen aangesteld, die voor het branden der vaten en het behoorlijk pakken van den haring waken. Ofschoon dit toezigt aan het bedrijf der visschers geen dadelijke belemmering in den weg stelt, wordt het nogtans door Mc. Culloch (*Commercial Dictionary, v. herring*) sterk afgekeurd, als eene noodelooze inmenging van de regering in particuliere belangen.

te brengen wat bij ons is aangenomen, moet de wet van 1818 vele en doortastende veranderingen ondergaan, moet in de eerste plaats daaruit worden weggenomen het hoofdbeginsel zelf, vervat in de Artt. 13-19 en 35.

In deze artikelen wordt de haring als het ware onderscheiden in drie klassen: de eigenlijk gezegde pekelharing, op de hoogte van Hitland en Edimburg en op de kusten van Engeland gevangen; de versche haring, welke omstreeks oostwaarts van Yarmouth wordt gevischt, en eindelijk de panharing, welke men in de binnenzeeën en aan de monden onzer rivieren aantreft. De eerste soort nu, is de echte Hollandsche haring, de roem van Nederland en het voorwerp van de oplettendste zorgen onzer regering. En wat heeft men nu wel gedaan, om de deugdelijkheid van dien visch behoorlijk te verzekeren, en te voorkomen, dat de haring van minderen rang aan den roem van zijnen bevoorregten geslachtsgenoot zou te kort doen? Men heeft daartoe een even eenvoudig als kernachtig middel aangewend, namelijk ten strengste verboden, dat de andere haringsoorten zouden worden gekaakt.

Wij vragen het niet slechts aan Staatshuishoudkundigen, maar ook aan diegenen, voor wien zelfs de naam dezer wetenschap vreemd is, of eene dergelijke wetsbepaling niet wat al te zeer aandruischt tegen elk begrip van handelsvrijheid, en of de algemeene welvaart op zoodanige wijze kan worden gebaat? De wetgever van 1818 moet inderdaad wel zeer overwegende, hoewel ons onbekende, redenen gehad hebben, om het regt van vrije beschikking over onze goederen te dezen opzigte zoodanig te beperken. Het regt van eigendom, dat heilige regt om over onze bezittingen te beschikken, zooals wij goedvinden, kon inderdaad niet meer miskend worden, dan door het verbod om die bezittingen te verbeteren, en hare innerlijke waarde te verhoogen, gelijk het geval zoude zijn met den verschen- en panharing, zoo die mogten worden gekaakt.

Maar is dan deze beperking van het regt van eigendom ten algemeene nutte; wordt zij door het publiek belang geboden? Wij ontkennen dit ten sterkste, en zouden, om die

ontkentenis te regtvaardigen, kunnen volstaan met de opmerking, dat vernietiging van waarde nooit aan de algemeene welvaart bevorderlijk kan zijn. En dat de bedoelde bepalingen van de wet van 1818 eene dergelijke vernietiging van waarde gebieden, zal wel niet worden ontkend. Immers, wanneer men iemand het regt ontneemt, om aan het product zijner nijverheid eene hoogere mate van nut bij te zetten; wanneer men hem verbiedt, om de middelen te gebruiken, waardoor de visch geruimen tijd tegen bederf kan worden bewaard - en dat nog wel in het vaderland van Beukelsz! - wanneer men hem op die wijze dwingt den visch tot andere doeleinden aan te wenden en met minder voordeel te verkoopen, dan voorzeker vernietigt men waarde.

En de aldus vernietigde waarde is voorzeker niet van gering belang. Blijkens de Provinciale verslagen van de laatste jaren, is de opbrengst van de versche en panharingvisscherij aanmerkelijk toenemende en veel grooter dan de opbrengst van den pekelharing. In weerwil van de onregtvaardige bepalingen der wet, worden jaarlijks in de aan de Zuiderzee gelegen plaatsen groote massa's versche en panharing aangevoerd en vrij belangrijke sommen in dit artikel omgezet[1]. De beste soorten worden gerookt en later onder den naam van bokking verkocht, terwijl men de mindere soort - de eigenlijke panharing - in de achterbuurten van onze groote steden kan aantreffen, waar zij, op kruiwagens rondgevent, voor spotprijzen aan de geringere klassen worden verkocht, terwijl eindelijk het overblijvende, dat, half bedorven en verrot, ook den armsten en minst kieschen kooper moet afschrikken, als vuilnis wordt weggeworpen, om, bij gebrek van menschen, aan de aarde tot voedsel te verstrekken. Wanneer onder zoo treurige omstandigheden de handel in deze haringsoorten nog zooveel levendigheid vertoont, dan zal men daaruit althans eenigzins kunnen opmaken, hoeveel voorspoed en welvaart dit bedrijf zou aanbrengen, indien het, van de knellende banden der wet ontslagen, aan zijne natuurlijke vrijheid wierd overgelaten.

1 Volgens het verslag aan de Provine. Staten van Noord-Holland, bedroeg, alleen te Monnickendam, in 1850 de waarde van bij afslag verkochten verschen haring, niet minder dan ƒ 112,000. Berekend tegen ƒ 2,50 het tal, of de 200 stuks, zou die som vertegenwoordigen een cijfer van 8,960,000 stuks haring.

En waarom nu die schromelijke onregtvaardigheid; waarom die vernietiging van zooveel en zoo belangrijke waarde? Wij zeiden het boven reeds, dat aan ons althans daarvoor geen voldoende reden bekend is. Noch in de talrijke besluiten omtrent deze materie, noch bij de discussiën in de Staten-Generaal, noch in eenige brochure hebben wij ooit ter verdediging van dit beginsel der wet van 1818 eenig degelijk bewijs hooren aanvoeren. Altijd en overal vonden wij diezelfde korte, sacramentele verklaring, reeds uit de brochure van den heer van den Ende overgeschreven: ‘Het is de pligt van de regering om aan den Hollandschen haring zijnen alouden roem voortdurend te verzekeren.’ Roem en niets dan roem, ziedaar de hechte grondslag van het geheele stelsel! Sprekend bewijs voorwaar - indien daartoe nog eenig bewijs mogt noodig zijn - hoe verblindend de invloed is, welken één enkel woord soms kan uitoefenen!

Men kan den roem van den haring op eene tweeledige wijze beschouwen, en daaronder verstaan, óf de deugdelijkheid van het product zelf, of de uitgebreidheid van den handel in dit artikel. De wet staat het eerste voor, ten koste van het andere; wij verkiezen het laatste, al moest dit ook zijn ten koste van het eerste. De wet wil boven alles een artikel van weelde, wij des noods een meer nederig bedrijf, dat, verschaft het al geen weelde, dan toch welvaart kan verspreiden onder eene aanzienlijke klasse van menschen. De wet verlangt, dat Holland - om met den dichter te spreken - het land zij, waar men den lekkersten haring eet; wij zouden liever zien, dat Holland het land ware, waar de visschers den meesten voorspoed genoten. Ziedaar het verschil.

Uit den aard der zaak kan het vernietigen of zelfs het belemmeren van een artikel van algemeene behoefte, om een product van weelde te bevorderen, zoo als de tegenwoordige wetgeving voorschrijft, nooit overeenkomen met de welbegrepen belangen van eenig volk. Hoe grooter toch de debouchés zijn, hoe uitgestrekter ook het debiet en hoe meerder de voordeelen, welke eenig bedrijf aan degenen, die het uitoefenen, oplevert. Het debiet nu van artikelen van weelde is natuurlijk oneindig beperkter dan van voorwerpen van algemeene behoefte. De eerste zijn slechts in het bereik van weinigen, de laatste van de overgroote menigte; de eerste worden bij afnemende welvaart minder gevraagd,

de laatste daarentegen vinden om dezelfde redenen steeds meerdere koopers; de opbrengsten van de eerste zijn onbestendig, die van de laatste veel minder, althans niet in den zin van afnemende vraag. Wij schamen ons bijna deze *lieux communs*, maar wanneer wij daarop te zeer aandringen, dan wijte men zulks alleen aan diegenen, welke, deze grondwaarheden miskennende, willen beweren, dat het hoofdbeginsel van de wet van 1818 aan de algemeene welvaart voordeelig is; dat het wenschelijker is 10 haringen van de beste soort aan rijken, dan duizend van mindere kwaliteit aan armen te verkoopen; dat onze belangen medebrengen, om voor den Hollandschen haring op de buitenlandsche markten een prijs te vragen, meer dan dubbel zoo hoog dan die van den Engelschen.

En wat zal men dan wel zeggen, indien wij, alle theorie ter zijde stellende, op de feiten wijzen, welke uit eene vergelijking tusschen den staat van onze visscherijen en dien van andere natiën voortvloeijen? In het jaar 1850 verlieten 619 Engelsche buizen, met 15,755 tonnenlast, en eene bemanning van 2848 koppen, de Schotsche kust. De totale vangst bedroeg 687,401½, de uitvoer 266,908 vaatjes. Gezouten werden 544,009½ vaatjes, en van deze op Hollandsche wijze 156,969½. Welk een verschil met de opbrengst van onzen haring! Het is waar, wij kunnen ons niet vergelijken met het groote Engeland, maar, volgens dezelfde authentieke berigten, waaraan wij deze cijfers ontleenen, was in Engeland de haring-handel, althans voor zooveel Europa betreft, *snel* en *aanzienlijk* toenemende[1]. Waaraan dit nu toe te schrijven? Hoe neemt in Engeland de handel snel en aanzienlijk toe, terwijl, ja, ook bij ons het jaar 1849 (het laatst bekende) zeer gunstige resultaten heeft opgeleverd, maar toch over het algemeen de handel niet kan gezegd worden vooruit te gaan? De natuurlijke redenen waarom die handel minder productief is dan in vorige eeuwen, gelden voor Engeland evenzeer als voor ons. Ook dat land heeft met uitgebreide concurrentie te worstelen, en ook daar wordt de opbrengst van de visscherij minder overvloedig dan te voren. Het jaar 1850, dat wij zoo even aanhaalden, was daar zelfs een zeer onvoordeelig jaar; het

1 De Engelsche haringhandel op de Koloniën en vooral op de West-Indiën is daarentegen zeer verminderd.

leverde 30,000 vaatjes minder, dan de gemiddelde opbrengst was gedurende de laatste zes jaren. Het verschil moet dus elders worden gezocht. Zouden de Schotten beter visschers zijn dan wij, of de haring aan hunne netten, boven de onze, de voorkeur geven? Niemand voorzeker, die dit beweren zal. Er moet dus eene andere reden bestaan, waarom dit bedrijf in Engeland meer productief is dan bij ons, en die reden, wij kunnen die nergens anders vinden dan in de geheel verschillende wetgeving. Ja, omdat de Engelsche regering aan de visschers volkomen vrijheid laat, hun bedrijf uit te oefenen, waar en wanneer zij goedvinden; omdat zij hen niet dwingt met de vangst naar het Vaderland terug te keeren. maar toestaat, dat zij, dadelijk na afloop van de visscherij, met hunne producten naar vreemde markten vertrekken; omdat zij hen niet bindt aan tallooze belemmerende formaliteiten; omdat zij het aan de visschers overlaat hunne producten te bereiden op zoodanige wijze als deze goedvinden, wel overtuigd, dat wanneer hun belang medebrengt alleen de beste soorten te kaken, zij zich daarbij van zelf zullen bepalen; daarom, en daarom alleen, is de Schotsche visscherij in de laatste jaren zoo snel en aanzienlijk toegenomen, daarom geniet Engeland den roem van den aanzienlijksten haring-handel te drijven, het aan de Hollanders overlatende, om zich te vergenoegen met den schoonklinkenden, maar weinig productieven roem, van den besten haring te leveren[1].

Hetgeen wij omtrent Engeland hebben opgemerkt, geldt ook voor België. Ook daar te lande heeft de haringvisscherij zich in de laatste jaren bijzonder uitgebreid, zoo zelfs, dat, volgens den Heer Wintgens, de visschersvloot te Ostende 110 à 120 sloepen bedraagt, terwijl, weinig jaren vroeger, geheel België slechts 30 à 35 sloepen in eigendom bezat[2]. Met dat onbevangen oordeel en dien juisten, scherpen blik, welke de Belgen van den tegenwoordigen tijd kenmerken, en welke de oorzaken zijn van de buitengewone ontwikkeling hunner industrie gedurende de laatste jaren,

1 In het jaar 1850 werden te Stettin ingevoerd 568 v. Hollandsche en 116,538 vaatjes Schotsche haring. De Hollandsche was verreweg de beste; maar welke handel was voordeeliger? Met de andere buitenlandsche markten staat het weinig beter. Zoo werden in 1849 te Hamburg ingevoerd 54,101 v. Engelschen en 2,387 v. Hollandsche haring. De eerste hadden eene waarde van 690,970, de tweede van 49,150 M.B. (*Wochenschr. für Pol. Oek.*, 7 Dec. 1850).

2 Zie de discussie bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in de avondzitting van 21 December 1850.

hebben zij ingezien en begrepen, dat het voorbeeld van Engeland meer aanbevelingswaardig was dan het onze. En de resultaten hebben deze hunne keus geregtvaardigd.

Mogt men welligt de opgaven, uit vreemde landen afkomstig, wantrouwen, welnu, hoe onvolledig onze statistiek ook zijn moge, wij behoeven juist niet die van andere landen te baat te nemen, om te bewijzen, hoever onze handel in haring bij dien van andere natiën achterstaat. Het is daarvoor genoeg om de tabellen van handel en scheepvaart te raadplegen, welke sedert 1846 door het ministerie van finantiën worden uitgegeven. Wij zullen daaruit zien, dat de staten van het Duitsche Tolverbond nog altijd het beste débouché opleveren voor den Hollandschen haring. In 1846 hebben wij derwaarts uitgevoerd voor eene waarde van ƒ 113.744; in 1847, voor ƒ 108.379; in 1848, voor ƒ 119.616, in 1849, voor ƒ 133.904. De resultaten van de twee laatste jaren waren dus op zich zelven niet ongunstig; maar vergelijken wij die eens met hetgeen die tabellen ons van den Engelschen *doorvoer*-handel naar die zelfde staten melden. In 1846 vervoerde Engeland, via Holland, voor eene waarde van ƒ 57.870; in 1847, voor ƒ 108.379; in 1848, voor ƒ 132.500, en in 1849, voor ƒ 139.168. Derhalve, terwijl onze uitvoer in 1846 nog bijna de helft grooter was dan de doorvoer van Engeland, is, in de drie volgende jaren, die doorvoer eerst gelijk en daarna veel grooter geweest, dan onze geheele uitvoer; terwijl onze geheele uitvoer in drie jaren met 20 pCt. vermeerderde, is de Engelsche doorvoer met 125 pCt. toegenomen. En nu vergete men hierbij niet, dat wij slechts spreken van dat gedeelte van den Engelschen uitvoer-handel, dat den weg nam over ons vaderland, en geheel buiten rekening laten, hetgeen Engeland langs andere wegen, en meer bepaald door België, naar de staten van het Tolverbond heeft verzonden. Welk een verschil! roepen wij nogmaals. Zeer naïf werd dan ook in een der Provinciale verslagen van 1850 aangemerkt, dat de Engelsche doorvoer aan onze industrie groot nadeel toebragt. Zou men ook verlangen dat die doorvoer belemmerd werd?

En wil men nu eindelijk, niet tevreden met deze opgaven, nog een ander bewijs van den verderfelijken invloed, welken het bij ons aangenomen roem-stelsel uitoefent, dan wijzen wij op de Noordsche visscherij. Art. 35 van de wet van 1818 verbiedt o.a. ook het visschen van haring tusschen de banken en rotsen van

Noorwegen. En wat zien wij nu gebeuren? Dat de Hollandsche schepen naar Bergen vertrekken om daar haring te laden, en dien over te brengen naar Rusland. Derhalve is de visscherij, welke de wetgever als nadeelig voor de industrie en de algemeene welvaart verboden heeft, daarmede zoo weinig in strijd, en werpt zulke groote voordeelen af, dat wij er zelfs voordeel bij kunnen vinden, om het bedrijf van tusschenhandelaar uit te oefenen, en nog met winst in Noorwegen haring kunnen laden, om dien naar Rusland over te brengen. En dit nu is geen geïsoleerd feit, noch die tusschen-handel van weinig beteekenis. Integendeel, volgens eene mededeeling, op welker juistheid wij meenen te mogen staat maken, zijn dit jaar, *in de tien eerste weken na het openen der scheepvaart*, van Bergen en Stavanger te Petersburg aangekomen 30, te Nerva 9 en te Riga 37 schepen, met haring beladen. En die schepen nu voeren meest allen onder Hollandsche vlag[1].

Deze feiten spreken, gelooven wij, duidelijk genoeg, om elke nadere toelichting te kunnen ontberen. Wetende, dat het de gewone tactiek is van diegenen, die voor de haringvisscherij de handhaving van het *statu-quo* verlangen, om, telkens wanneer op wetenschappelijke gronden de onhoudbaarheid van het bestaande stelsel wordt aangetoond, hunne bestrijders te beantwoorden met de exceptie, dat de visscherij met geen anderen tak van nijverheid kan worden gelijk gesteld, hebben wij weinig op die lessen der wetenschap aangedrongen en ons vergenoegd met eenige feiten aan te voeren. Immers, tenzij men zou willen beweren, dat deze exceptionele toestand wederom geheel exceptioneel is voor Nederland, blijven die feiten in hunne volle waarde, omdat hetgeen aan de Engelsche en Belgische visscherijën voordeelig is, aan de Hollandsche niet tot nadeel kan verstrekken.

Er is nog een andere oorzaak voor den achteruitgang der haringvisscherij, waarop de verdedigers van de wet van 1818 dikwijls sterk aandringen; wij bedoelen de zware in-

1 De hier bedoelde schepen zijn voor een groot deel de zoodanige, die jaarlijks in de Oostzee-havens graan komen laden. Daar zij met ballast van hier vertrekken, wordt de Noordsche haring tegen zeer lage vracht opgenomen en overgebragt. Ware het nu aan die schepen mogelijk in Holland zelf den haring te laden, dan zouden zij zich eene moeijelijke en gevaarlijke reis besparen, veel beter vracht kunnen bedingen, en op die wijze het graan met minder kosten overbrengen.

komende regten, welke in andere landen van dit product onzer nijverheid worden geheven. De juistheid van dit argument valt moeijelijk te ontkennen. Het is zoo, die zware regten, welke op vele plaatsen met verbod van invoer gelijk staan, oefenen op de visscherij een allernadeeligsten invloed uit. Maar, vragen wij, is het wel aan de voorstanders van de wet om dit voorbeeld aan te voeren? Is niet die wet zelve de eenigste reden, waarom wij in dit opzigt minder gunstig behandeld worden dan andere natiën? Onze eigene verbodsbepalingen en juist dat hoog opvijzelen van de voortreffelijkheid van ons product, hebben de andere volken tot het heffen van die hooge regten aanleiding gegeven. Immers onze haring is een artikel van weelde. Wat wonder dat onze naburen dien minder welgezind zijn dan den Engelschen en Noordschen, welke als artikelen van dagelijksche behoefte goedkooper behooren te worden verkrijgbaar gesteld. Wil men dus aan dien treurigen toestand een einde maken, dan moet de regering niet - zoo als wel eens zeer onverstandig wordt aangeraden - met nog hoogere regten van hare zijde antwoorden, maar onze wetgeving zoodanig inrigten, dat er langer geen reden blijft bestaan, om Nederland ten deze bij anderen volken achter te stellen.

En zoo hebben wij dan de hoofd-oorzaken nagegaan, welke, naar onze meening, op de mindere welvaart der haringvisscherij invloed uitoefenen. Dit onderzoek heeft ons tevens tot de overtuiging geleid, dat het eenige middel, om die visscherij op te beuren, gelegen is in eene verbeterde wetgeving, in het verlaten van de ongelukkige stelsels, bij de wet van 1818 aangenomen[1]. Het mag inderdaad verwondering wekken, dat de gebreken van die wet, welke reeds bij eene eerste lezing zoo duidelijk in het oog springen, tot nogtoe door de meeste belanghebbenden bij de visscherij steeds stilzwijgend worden voorbijgezien. Handhaving der premiën! ziedaar den algemeenen kreet, den algemeenen wensch. Slechts nu en dan verneemt men eene enkele afgedwaalde stem, welke

1 De grieven, tegen onze wetgeving op de visscherij geopenbaard, dagteekenen van vroeger dan men algemeen vermoedt. In de *heilsame politieke gronden en maximen* vinden wij reeds de volgende scherpe en geestige aunmerking: ‘En nogtans zijn voor deesen veele placcaaten op de haringvangst en zeevisscherij gemaakt, die allesins strekken ten voordeele der vreemde visseren, die niet gehouden zijn te gehoorsamen.’

op eene betere wetgeving aandringt. Het regtstreeksche voordeel aan de premiën verbonden, maakt de visschers blind voor al het overige. Zij kennen niets heilzamer dan geldelijke ondersteuning.

Het kan daarom niet ondienstig zijn, dat nu en dan door anderen aan die wet van 1818 worde herinnerd, om daartegen een algemeenen kruistogt uit te lokken. Want inderdaad, die kruistogt behoort algemeen te zijn. Het geldt hier toch niet alleen de haringvisschers en die talrijke bedrijven, welke de voorstanders van premiën zoo aardig weten op te sommen, en die door de afschaffing van de wet een sedert lang ongekenden bloei zouden genieten, maar in de eerste plaats en boven alles geldt het de geheele armere bevolking van Nederland, aan welke thans een even goedkoop als nuttig en gezond voedsel onthouden wordt. Voor den *consument* meer nog dan voor den *producent*, is de wet van 1818 verderfelijk en grievend.

Wij weten wel, dat de handelaars in pekelharing eene dergelijke afschaffing sterk zullen afkeuren, weinig ingenomen als zij zijn met de emancipatie der overige haringsoorten. Maar die afkeuring, van hun standpunt zeer begrijpelijk, omdat zij concurrentie vreezen, pleit eer vóór dan tegen een dergelijken maatregel. Een van beiden zal toch noodwendig het geval moeten zijn: óf die emancipatie is van zoo weinig waarde, dat de handel in pekelharing daardoor in het minst niet wordt belemmerd; óf die handel lijdt daarentegen, ten gevolge der concurrentie van een artikel van algemeene behoefte, merkelijke nadeelen. In het eerste geval heeft men met de verandering volstrekt niets verloren, terwijl het tweede geval juist zou aantoonen, hoe gelukkig het is van het oude stelsel verlaten te hebben, omdat de haring van mindere soort nog meer voordeelen afwerpt dan de beroemde pekelharing. Men ziet dus, dat tegen waarschijnlijk voordeel hoegenaamd geen nadeel overstaat[1].

Of laten wij liever zeggen, dat die verandering in elk geval voordeel moet aanbrengen, al bestond dat ook alleen in de afschaffing der premiën, dat voortdurende twistpunt

1 Men zegt wel eens, dat de versche en panharing niet geschikt zijn om te worden gekaakt. De groote uitgestrektheid van den Engelschen en Noordschen handel in die haringsoorten spreekt, dunkt ons, dit beweren ten stelligste tegen. Maar ook al ware dit zoo, waarom dan een hatelijk verbod gehandhaafd, dat geheel doelloos zijn zon?

onzer dagen. Wij willen daaromtrent ten slotte alleen herhalen, wat wij reeds boven zeiden, dat, namelijk, naar onze bescheiden meening, met die premiën in de laatste jaren wel wat al te ligtvaardig wordt gehandeld. Niemand kan inderdaad meer dan wij het intrekken van die geldelijke ondersteuning verlangen; maar hoe groot de begeerte daartoe ook zijn moge, is het nogtans ook onze meening, dat in de tegenwoordige omstandigheden het afschaffen en zelfs het besnoeijen der premiën hoogst onraadzaam is. Zoolang de regering zich op eene zoo ongehoorde wijze in de belangen der visscherij blijft mengen, zoolang zij haar in drukkende banden gekneld houdt, en zoodoende elke ontwikkeling onmogelijk maakt, heeft zij geen regt om te zeggen: ‘tracht u zelven te helpen; wij kunnen u niet langer ondersteunen.’ Want dan mogen de visschers met volle regt antwoorden: ‘Wanneer gij ons uwe ondersteuning ontzegt, en verlangt dat wij ons zelven helpen, blijf dan niet ten halven wege staan, maar neem ook de belemmeringen weg, welke alleen door die ondersteuning dragelijk waren. Zoolang gij het stelsel handhaaft, bij de wet van 1818 aangenomen, een stelsel met alle begrippen van staatshuishoudkunde in strijd, past het voorzeker weinig voor te geven, dat die wetenschap het verleenen van premiën afkeurt.’

Een van beiden dus: én de wet én de premiën afgeschaft, of beide gehandhaafd. Men mag, men kan deze twee onderwerpen niet van elkander scheiden. De premiën zijn in het geheele stelsel der wet ingeweven; ze daar uit te ligten, ware even onstaatkundig en verderfelijk, als onregtvaardig en willekeurig.

M^{r}. J.T. BUIJS.

Haarlem, October 1851.

Een Kunstblad uit den Vreemde.

Deutsche Kunstzeitung. Monatschrift für die bildende Kunst und das künstlerische Leben der Gegenwart. Mit Kunstbeilagen. Leipzig. Expedition der Kunstzeitung. (*Eduard Kretschmar*) 1851. Eerste en tweede Aflevering.

Sinds de eerste helft van dit jaar verscheen er, onder den titel, dien we afschreven, een Tijdschrift, 'tgeen we mits dezen bij 't lezend en denkend Hollandsch publiek wenschen in te leiden, omdat de beide eerste afleveringen van het Kunstblad, dat thans vóor ons ligt, regt hebben op grooter bekendheid, dan waarin ze zich tot heden mogen verblijden.

De Redaktie der *Kunstzeitung* beweert in haar programma, dat de duitsche Kunst behoefte had aan een orgaan, 'tgeen haar tegenover het buitenland, op waardige wijze, zou kunnen vertegenwoordigen. Zij acht het van bijzonder gewigt, dat het strijden en streven, de krachtsontwikkeling en de viktorie op 't gebied van vaderlandsche Kunst, ook in den vreemde gekend en gewaardeerd worde en ze wenscht de poging te wagen, om haar Kunstblad dienstbaar te maken aan de bereiking van dat oogmerk. Haar hoofddoel is derhalve, om de duitsche Kunst en kunstenaars, de duitsche kunstwerken en kunstinstituten - met éen woord het geheele duitsche kunstleven, vooral in het buitenland, tot grooter bekendheid te brengen en op den waren prijs te doen schatten. Ze biedt in haar Maandwerk, aan kunstenaars en kunstvrienden, een gemakkelijk middel, om den

ontwikkelingsgang der uiting van het hedendaagsche kunsten kunstenaarsleven te volgen, in elke rigting en in alle oorden des vaderlands. Daarbij zal ‘redenering’ en ‘kritiek’ zich aansluiten bij de afgebakende praktische strekking van het Kunstblad. De *Kunstzeitung* stelt zich voor, om het veld der aesthetische wetenschap op zoodanige wijze te bearbeiden, dat daarop eene hervorming plaats grijpe, die alléen kan te weeg gebragt worden door de wederinvoering der heldere en eenvoudige beginselen eener gezonde kunstwijsgeerte, welke langzamerhand in de wieling van phrasen en abstraktiën haar verheven-eenvoudigen vorm heeft verloren, om zich te prangen in 't ijzeren keurslijf van scholastische geleerdheid. De *Kunstbeilagen*, die elke aflevering versieren, zullen bestaan uit oorspronkelijke platen van beroemde kunstenaars of getrouwe afbeeldsels hunner werken, uit portretten e.z.v., en altoos uitmunten door nieuwheid en de zorg die aan de uitvoering zal besteed worden.

Laat ons thans de twee verschenen afleveringen van het Kunstblad vlugtig doorloopen, om te zien of de Redaktie getrouw is gebleven aan haar programma; of ze geleverd heeft, wat zij beloofde.

De eerste aflevering wordt geöpend door eene bespiegeling over *Kunst - Schoonheid* en *Idéaal*, van den hoofdredakteur Dr. Max Schasler, welke, naar onze bescheiden meening, zooveel treffelijks heeft en door helderheid van voorstelling, door scherpzinnigheid van gedachte, door puntigheid van uitdrukking zich zóo voordeelig onderscheidt, dat wij gemeend hebben den Lezers van onzen ‘Gids’ geen ondienst te bewijzen, wanneer we hun het geprezen opstel, in Hollandsch gewaad gestoken, ter lezing en toetsing aanbieden. Op deze verhandeling volgt het eerste gedeelte van een *Versuch einer Physiognomik der Waldbäume, aus dem Gesichtspunkte der Landschaftsmalerei*, door den hoofdredakteur. Deze ‘Proeve’ levert het bewijs, dat de geleerde schrijver doordrongen is van het bewustzijn, hoe de jonge landschapschilder geenzins genoeg heeft aan de bekwaamheid van navolging, aan de kennis van 't karakteristiek onderscheid tusschen twijgen, stammen en bladeren, zoo als hij ze opdeed in de teekenzalen der Akademie, maar dat hij zich nimmer tot kunstenaar ontwikkelen kan, zonder dat hij zich zelven vormt, door 't bespieden en uitvorschen van den geestigen en geheimzinnigen levensadem, die de natuur in

't algemeen en ieder schepsel in 't bijzonder, bezielt en beweegt; die al het overige alléen begrijpelijk en verstaanbaar maakt, omdat de gansche uitwendige vorm, daaraan zijn bestaan te danken heeft. Hoe warm en sympathetiesch spreekt de stem der verheven harmonie van 't inwendig levensprinciep en 't beginsel van den uitwendigen vorm, uit de heerlijke plantenwereld - de verbindingsketen tusschen de beide uitersten van 't delfstoffelijk en dierlijk leven - zóo warm en overtuigend, dat we 't gevoelen moeten, hoe de uitwendige vorm zijn oorsprong en beteekenis alléen ontleenen kan van de idé, welke door dien vorm heênschemert. Wij achten dit opstel, dat in de tweede aflevering van de *Kunstzeitung* voortgezet en met verdienstelijke houtsneden versierd wordt, als een overtuigend bewijs, dat de schrijver evenzeer vertrouwd is met het praktiesch terrein der Kunst, als met het bespiegelend gedeelte, waarop we zoo aanstonds zien zullen, dat hij Meester is. Onder de rubriek *Correspondenzen* vinden we korter of langer berigten, uit verschillende oorden van Duitschland en den vreemde nopens den toestand der Kunst en hare jongeren, omtrent kunstwerken, omtrent maatschappijen of veréenigingen, die zich de bevordering der Kunst ten doel hebben gesteld e.z.v. De *Kunst - Chronik* levert de beknopte levensbeschrijving van gestorven meesters, terwijl de laatste grooter rubriek, *Kunstkritik*, aan boek- en kunstbeöordeelingen gewijd is.

De Kunstbijlagen van de afleveringen, die we aankondigen, zijn uitmuntend. In de eerste vinden we eene etsplaat van Carl Hummel, in Weimar, een der oudste leerlingen van Preller, die zich in zijne schilderijen hoofdzakelijk tot het italiaansche landschap bepaald heeft.

't Is eene eigenaardigheid van den arbeid des Meesters, dat zijne landschappen zeer zelden grooten omvang bezitten; zijne compositiën liggen gewoonlijk tusschen enge grenzen, maar munten uit door geestigheid van opvatting, helderheid van koloriet en heerschappij in de techniek. De etsproeve (eene keurige ‘boschpartij’, die tevens als commentaar dienen kan voor de karakteristiek van den *eik*, uit Schasler's *Versuch*), welke Hummel hier leverde, kan daarvan ten bewijze strekken. - De tweede plaat is eene *Tondruck in drei Platten*, naar de groep van Prof. Fischer, in Berlijn, één van de vier, die bestemd zijn, om de vredeszuil

op 't Belle-Alliance-plein van Pruissen's hoofdstad te versieren. De kunstenaar, die den slag van Waterloo gekozen heeft, als keerpunt van het krijgsgeluk, waardoor de opgaande zon des vredes symboliesch wordt voorgesteld, is sedert jaren bezig met de modellëring van deze groepen, welke onderling in historiesch verband staan, en waarvan Nassau en Engeland in origineele grootte zijn afgewerkt, terwijl de overige pas bestaan als modellen op kleiner schaal. Nassau, dat het eerst op de kampplaats aanwezig was, voorgesteld als zich toerustend tot het gevecht; Engeland, in laaijen strijdlust, den gewonden spitsbroeder beschermend; Brunswijk - als voorstelling van den gewigtigen oogenblik, toen de krijgskans zich tot den Keizer scheen te keeren - afgestreden en gewond, omziende naar redding; Pruissen, eindelijk, ter hulpe aanstormend om de overwinning aan zijn vendel te hechten - ziedaar de op-één-volging, die den grondslag leî voor de kunstgedachte van den talentvollen Fischer. De groep ‘Engeland’, welke hier thans wordt medegedeeld, is voorgesteld als een jonge held, die, in 't bewustzijn zijner kracht, ziedend van toorn over den dood van zijnen kampgenoot, met de hulp van den trouwen luipaard, den strijd voortzet. De figuren zijn vòl waarheid en uitdrukking; de gevallen krijger zoo edel in zijn dood als de strijdende in zijn geestdrift; de uitvoering dezer plaat laats niets te wenschen overig. - Eindelijk biedt deze aflevering nog een *Facsimileportrait* van den onlangs gestorven Münchener kunstenaar Carl Schorn, naar eene potloodteekening, door W.v. Kaulbach, waarvan de gelijkenis en juistheid, mettegenstaande de uiterste eenvoudigheid van bewerking, ten hoogste wordt geroemd. - Behalve deze grootere teekeningen levert de *Kunstzeitung* nog talrijke en verdienstelijke houtsneden uit het gebied van kunstindustrie en ontwerpen voor kunstvoorwerpen, die even keurig van gedachte als smaakvol van uitvoering zijn.

De tweede aflevering, die, als leidend artikel, 't vervolg levert van de besproken *Physiognomik der Waldbäume*, is rijk aan *Correspondenzen*, in aangenamen, soms geestigen vorm, welke allerlei wetenswaardige bijzonderheden behelzen omtrent ten-toon-stellingen, kunstgeschiedenis, kunstinrigtingen en wat dies meer zij. De eerste plaat, die zij biedt, is eene uitmuntende teekening op steen van Wil-

helm Georgy in Leipzig, voorstellend: een landschap na den regen. Het tooneel is genomen van een der schilderachtige partijen, waaraan voornamelijk het Harzgebergte en het Thüringer-woud zóo rijk is. Een lang aanhoudende, rijkelijke onweêrsregen heeft de natuur verkwikt; op den achtergrond stort zich de laatste vlaag nog uit, die een gedeelte van den horizon en de vèrgelegen rotsen met zijn watersluijer bedekt, terwijl het tweede plan al helderder is en de voorgrond frisch en verlicht te voorschijn komt, met den schitterenden tooi der waterdruppels, waarin het zonnelicht zich spiegelt. De kleine, tusschen de zoden doorzijpelende, boschbeek, wier enge bedding aan den eenen kant door bemoschte rotsblokken, aan de andere zij' door eene groep dennnenboomen is begrensd, werd door den slagregen in een' woesten stortvloed herschapen, die wild en klaterend van de rotsen vliet. De neêrhangende boomtakken en de geplette kruiden dragen duidelijke sporen van 't afgedreven onweêr; maar de bergvogels hebben hunne schuilplaatsen reeds weder verlaten en klepwieken vrijer in den afgekoelden dampkring; alles duidt aan, dat het landschap der vervrolijking van 't volle zonlicht tegengaat. Het is den kunstenaar uitnemend gelukt, om den vochtigen glans weêr te geven, die zich overal op rots en grond, op boom en heester, zoowèl in helder licht, als in de donkere, ten gevolge der nattigheid sterk reflektérende schaduw, erkennen laat. - De andere plaat der tweede aflevering is eene voorstelling vòl wilde energie; ze stelt voor: *Faust und Mephistopheles vor dem Hochgericht vorbeireitend*, naar de teekening van J.J. Kirchhoff, in hout gesneden door Eduard Kretschmar te Leipzig. Deze kernige compositie geeft duidelijk den *schauerigen* indruk terug van den nachtelijken rid op de ijlende *Zauberpferde* van Mephisto, die den vertwijfelenden Faust naar den kerker voeren moeten, waar hij de vergeefsche poging wagen zal, om 't verlorene Gretchen te redden. Bij de beschouwing van dit kunsttafereel - zoo spookig verlicht door de maan, die even door de wolken breekt; zoo vòl leven door de aktie der vuursnuivende rossen; zoo vòl beteekenis door de houding en de uitdrukking der ruiters; zoo bevolkt door gierende roofvogels en ondieren; zoo onheilspellend door den sleep van heksen en geesten, die in 't verschiet, ter reije gaan tot het helsche feest van den *Walpurgisnacht* - gevoelt ge 't, dat het laat-

ste tooneel, *in den Kerker*, op handen is en het ijzingwekkend einde van het eerste deel van den ‘Faust’ schijnt u reeds met huivering aan te doen[1].

Intusschen kom ik, bij de poging die ik deed, om u de beschreven kunsttafereelen eenigzins aanschouwelijk voor te stellen, tot de overtuiging, dat ik daarin volstrekt niet slagen zal. Het is dus beter, dat ik de bekentenis van *niet kunnen* aflegge en de aankondiging der *Kunstzeitung* hierbij late rusten. Als ze maar, hoe kort en onvolledig, bij den kunstlievenden Lezer den lust heeft wakker gemaakt, om zich, bij eigen aanschouwing, te overtuigen, hoezeer mijn beschrijving onder 't origineel is gebleven! Het Kunstblad is onzer aandacht en belangstelling ten volle waardig; de beide eerste afleveringen geven gegrondde hoop op de degelijkheid en verdiensten der uitgave - *meer* waarschijnlijk, dan mijne vlugtige beschouwing zou doen vermoeden. Intusschen houd ik mij overtuigd, dat Dr. Max Schasler daarin beter slagen zal en stel u dus voor, om, onder zijne leiding, al aanstonds over te gaan tot den uitstap op het kunstwijsgeerig grondgebied van *Kunst, Schoonheid* en *Idéaal*.

RIEHM.

1 In 't voorbijgaan zij nog aangemerkt, dat Kirchhoff in deze compositie - even als Cornelius, die 't zelfde thema behandelde - de bedoelde plaats uit den ‘Faust’ (*Nacht, offenes Feld. Faust und Mephistopheles auf schwarzen Pferden daher brausend.*) verkeerd begreep, toen hij de figuren, die naar den ‘Rabenstein’ trekken, voorstelde als duivels en spoken; 't zijn goede geesten, die Gretchen's graf gaan wijden en die Mephisto, om de opmerkzaamheid van Faust daarvan af te brengen, eene ‘Hexenzunft’ noemt.

Kunst. - Schoonheid. - Idéaal.
(*Naar het Hoogduitsch van Dr. Max Schasler*.)

I. Een noodzakelijk woord over de betrekking van de kunst tot de kritiek.

> Ihr werdet's nicht erjagen, Wenn es nicht aus der Seele dringt, Und mit urkräftigem Behagen Die Herzen aller Hörer zwingt. - Sitzt ihr nur immer! Leimt zusammen, Braut ein Ragoût von Andrer Schmaus, Und blas't die kümmerlichen Flammen Aus eurem Aschenhäufchen 'raus! Bewund'rung von Kindern und von Affen, Wenn euch danach der Gaumen steht - -
> FAUST.

Wat is K u n s t ?
Wat is S c h o o n h e i d ?
Wat verstaat men onder I d é a a l ?

Wij beginnen de reeks onzer leidende artikels - niet zonder doel, maar zonder eenige aanmatiging! - met deze zoo moeilijke en ingewikkelde vragen, en bekennen daardoor *a priori*, dat we ons reeds voorbereid hebben op menig stroef gerimpeld voorhoofd, op menig medelijdenden glimlach, - dat we rekenen op zeer weinig onverschillige, nog minder op toegenegen ooren!

De gerimpelde voorhoofden behooren aan de *kunstenaars*; de *kunstkenners* zullen ons met den meêlijdenden glimlach vereeren.

Als we nu van het overschot nog de *kunstregters* aftrekken, dan strekt de handvol onbevooroordeelden onder onze lezers, gewis niet verder dan tot zulken, die den moed bezitten, om voor anderen en - wat moeilijker is! - om voor zich zelv' de belijdenis af te leggen, dat ze evenmin ‘kunstenaars’, als ‘kunstkenners’, noch ‘kunstregters’ zijn - in de nieuwere beteekenis des woords.

Misschien trekt men 't bestaan van zulke opregten geheel en al in twijfel. En toch, wij die schrijven zijn onszelv' bewust, dat we tot hun getal behooren; wij bekennen openlijk, dat we noch kunstenaar, noch kunstkenner, noch kunstregter zijn, - niets meer en niets anders dan een bescheiden en nederige *vriend* der Kunst.

Zullen we zelf de éenige onbevooroordeelde en genegen Lezer zijn van 'tgeen wij schrijven?

Wij hopen het niet.

Want we zouden de *kunstenaars* met hun gerimpelde voorhoofden toeroepen: ‘Gij hebt regt in uw vooroordeel tegen alles wat zich, in onze dagen, wil doen gelden als aesthetische redenéring of kunstkritiek. - En dit regt is u geschonken door hen, die - zonder voorgevoel der duizelingwekkende diepte van den gedachteninhoud der Kunst, waarin gij zelf nederdaalt, om als mijnwerkers de gouden schatten uit den schoot der aarde aan 't zonnelicht te brengen en deze, in uwe kunstwerken, aan 't oog der verwonderde menigte te vertoonen - door hen, die in de doolpaden eener wereld, welke hun onbekend is, blindelings rondtasten, en iederen keisteen, waaraan ze hun voet maar stooten, voor een' edelgesteente uitgeven. Dat regt hebt ge gekregen door hen, die - zonder eerbied voor den rijkdom der idé van den kunstenaar, zonder kennis van het *doel*, waarom hij schept; - zonder kennis van de *middelen*, waarmeê hij schept; - zonder terugzigt op de *voorwaarden*, onder welke hij schept - het wagen aan uiterlijkheden en bijzaken te knabbelen, die even vreemd zijn aan den eigenlijken zin van het kunstwerk, als de zandkorrel op de korst van den ongeslepen diamant, vreemd is aan diens vonkelenden kern. Ja, gij hebt gelijk in uw

vooroordeel; als gij de ware beteekenis van dat woord maar nimmer uit het oog verliest en nooit vergeet, dat *voor*oordeelen *ver*oordeelen is zonder te oordeelen.'

En den *kunstkenners*, d.i. zoovelen onder hen, voor welke de liefde tot de Kunst eene zaak des harten geworden en 't gevolg is eener naauwgezette, grondige studie, - zullen wij ten antwoord geven: 'Gij hebt evenzeer gelijk in uw mistrouwen jegens de kunstkritiek onzer dagen, in uwe verachting van de moderne redenering over Kunst. En dat regt hebt gij ontvangen van hen, die - zonder achting voor zich zelv' en hun beroep, zonder eerbied voor de bevallige godin, aan welke gij in uwe galerijen en kabinetten outers hebt gewijd, om dáar met weinig verkorenen de dienst te vieren - de *kritiek*, d.i. het onvermoeide navorschen en ontsluijeren der waarheid, vernederd hebben tot eene handlangster van den logen; die de *Aesthetiek*, d.i. de verheven wetenschap van 't Schoon, gestempeld hebben tot eene slavin van belangzucht en ijdelheid; die de *kunstwijsgeerte*, d.i. de onuitputtelijke mijn ter redelijke erkenning van alles wat er schoons en heerlijks woont in het rijk van Schoonheid en Idéaal, in een afzigtelijke mistput hebben herschapen.'

'Gij beiden, kunstenaars en kunstkenners, hebt gelijk tegenover kunstregters en de aesthetisérende wawelaars. Maar hebt ge dies ook gelijk tegenover de *kritiek* en *aesthetiek*? Is het gewette zwaard minder scherp, omdat het door de tengere hand van een kind, in plaats van door den gespierden vuist van den man, gegrepen wordt? Verliest het edel ros van Arabiën's woestenij, zijn vogelvlugt en zijn vuur, wanneer 't in steê van den dommeligen ezel voor de zandkar gespannen wordt? Zult ge de snede van 't zwaard berispen, omdat ze stomp is in de hand van 't kind, of den moedigen klepper zijn traagheid verwijten aan den halster van den ruwen drijver? - Zult ge aan de kritiek en de wetenschap te laste leggen, wat eenvoudig toe te schrijven is aan hen, die haar misbruiken? - Als ge hierop "neen" zegt, dan stemt ge mij tevens toe, dat ge uw oordeel moet opschorten, totdat ge bij ervaring weet, of het scherpe zwaard der kritiek door eene kinderhand gegrepen is, of het edele ros der kunstwijsgeerte gebonden is aan de mistkar der trivialiteit.'

Zóo zou ons antwoord wezen aan den *echten* kunstenaar, aan de *ware* kunstkenners.

Maar denzulken, die slechts pralen met den *naam* van ‘kunstenaar’ of ‘kunstkenner,’ - wien de liefde tot Kunst niet meer dan tijdverdrijf of een luim hunner ijdelheid is, - die dweepen met de Kunst, omdat deze dweeperij (als in andere landen die voor honden en paarden) tot den ‘goeden toon’ behoort - roepen wij toe: ‘Gij rimpelt óok uw voorhoofd en trekt de schouders op? Herinnert gij u dan niet hoe vaak gij, regtstreeks en van ter zijde, hebt bijgedragen, om 't vóoroordeel omtrent de kunstkritiek te versterken? Hebt gij, zoovelen gij u “kunstenaars” heet, steeds den rug gekeerd aan beuzelaars, die met magt van aesthetiesch-wijsgeerige phrasen, aan uwe “liefhebberij”, die zij voor dilettantisme hielden, of als 't stokpaard uwer luim beschouwden, een walgelijk offer van vleijerij kwamen toebrengen? En gij, die zooveel op hebt met uwe “kunstkennis”, die zóo met uwe kostbare kabinetten koketteert, hebt ge nooit, met een toestemmend hoofdknikken, de oppervlakkige koffijpraatjes aangehoord, die u en uwe verzamelingen in de hoogte staken? Hebt ge nooit de brokstukken van aesthetiek, die ge opvingt uit het gesprek met echte kunstenaars en denkende kunstkenners, hongerig opgezameld, als de kruimkens, die er vielen van den disch des rijken, - hebtge die niet systematiesch gerangschikt en geördend als in eenig woordenboek der Kunst, om ze later, waar 't pas gaf, als eigen waar te venten en den roem te verbreiden van uwe positive kennis in 't vak van Kunst? Vraagt u eens af, of gij de regtvaardige, maar scherpe berisping van een' waren kunstenaar of den echten kunstkenner, steeds hooger hebt geschat, dan 't honigzoet gefleem van den eersten den besten aesthetisérenden *commis-voyageur*, die “in kunst reist;” - in éen woord, of u de zaak der Kunst *sans phrase* altoos nader aan 't harte is gegaan dan de vestiging van uwen naam als kunstenaar of kunstkenner?’

Zie, dit zou ons antwoord wezen voor den zoogenaamden kunstenaar en kunstkenner, voor wien het woord ‘Kunst’ niets meer is dan eene zinledige uitdrukking.

Den *onbevooroordeelden Lezer* danken wij, bij voorraad voor zijne welwillendheid, - zelfs voor zijne onverschilligheid, om-

dat het gemakkelijker is de laatste in de eerste, dan 't vooroordeel in onverschilligheid te doen verkeeren.

Misschien zullen velen 't wenschelijk achten, dat wij, vóor ons eerste leidend artikel over Aesthetiek, eene inleiding plaatsen, waarin wij trachten zullen, om 't veld, waarop wij ons begeeren te bewegen, naauwkeurig af te bakenen, opdat men wete wat men van ons hebbe te wachten en te hopen. Daarbij gevoelen wij zelf ons gedrongen, om, van den beginne af, ruiterlijk voor den dag te komen met onze denkbeelden omtrent de plaats die wij tegenover 't publiek wenschen in te nemen.

Wij gevoelen verder behoefte, om ons te regtvaardigen, dat we vermetel genoeg zijn, om zulke diepe, fundamentéle begrippen, als: K u n s t - S c h o o n h e i d - I d é a a l - die we beschouwen mogen als de wortels van de geheele kunstwerkzaamheid van alle tijden en volken, als de bron waaruit ze 't leven scheppen, tot onderwerp te kiezen voor onze eerste kunstwijsgeerige beschouwing.

En deze regtvaardiging putten we uit het gevoel van noodzakelijkheid, dat we *tegenover het publiek onze aesthetische geloofsbelijdenis afleggen*.

Met dit doel hebben we ons de boven aangegeven vragen gesteld, en terwijl wij onze poging, om ze op te lossen, onderwerpen aan het oordeel des publieks, willen we voorloopig niets anders, dan dat de lezer zich de moeite getrooste om vonnis te spreken, door naauwkeurige toetsing onzer meeningen.

Men verlangt van de kritiek bovenal, dat ze zich vrij make van wijsgeerige abstraktiën en geleerde phrasen, - dat ze gemakkelijk te verstaan, - dat ze, in één woord, p o p u l a i r zij. - Dit verlangen is even redelijk als billijk.

Aan den anderen kant eischt men van de kritiek, dat ze vooral niet oppervlakkig, noch triviaal zij; dat zij de diepte van het kunstwerk, den waren grond en inhoud der idé daarvan vatte en tot helder bewustzijn brenge; kortom, dat ze overvloeije van nieuwe en diepe gedachten. Deze eisch is even redelijk en regtvaardig als de vorige.

Maar 't is jammer, dat de beide eischen, hoe verstandig en billijk op zich zelf, lijnregt tegen elka'er inloopen. - Wanneer de kritiek de klip der oppervlakkigheid ontzeilen wil, om diepte van gedachte te erlangen, dan loopt ze groot gevaar, dat ze in den maalstroom van wijsgeerige woord-

wieling geraakt; en poogt ze de Scylla van geleerde abstraktiën te mijden, om zich populair te maken, dan is 't honderd tegen één, dat ze stranden zal op de Charybdis der platheid, der trivialiteit. - Dan weet ze eindelijk niet meer waar ze zich bergen moet en geeft de poging op, om tegelijk populair en diepzinnig, vòl gedachte en gemakkelijk verstaanbaar te wezen.

't Zijn (zoo als we reeds aanmerkten) voornamelijk de kunstenaars, die aan de kritiek deze onmogelijke, en derhalve onregtvaardige, eischen gedaan hebben. Want ze bedenken niet, dat overal - in de Kunst, zoowel als in de Wetenschap - het diepzinnige en degelijke niet tevens voor ieder bevattelijk en verstaanbaar wezen kan. Zij houden niet in 't oog, dat de moeilijkheid van begrip, vaak eer in den i n h o u d der zaak dan in haar vorm gezocht moet worden, en dat dingen, die door ieder, ook door den oppervlakkige, gemakkelijk begrepen worden, slechts eene oppervlakkige beteekenis hebben. 't Zou even dwaas zijn te eischen, dat men bijv. over 't begrip van Kunst, over de beteekenis van 't Schoon, over den zin van 't Idéaal of dergelijke, zijn gedachten uitte, in den vorm van een luchtig *salon*-gesprek, dat naauwlijks geschikt is, om de jongste mode, het mooije weder, of, zoo 't hoog gaat, 't veêrkrachtig voetje en 't fraaije been van de eene of andere *ballet*-danseres te behandelen, - even dwaas (herhaal ik) als dat men van den onverschrokken paêrlduiker, die arbeidt in de donkere, klippige diepte des oceaans, ging vergen, dat hij zijn buit met de hand zou ophalen, zonder dat zijn schouder vochtig wierd; - alsof de zee een ondiep beekje ware, en de kostelijke parel op de oppervlakte vlotte'! - alsof ze niet in een ijzeren schelp besloten lag, die zonder kracht en handigheid niet geopend worden kan!

Maar dan beweren de kunstenaars:

‘Het kunstwerk zelf is toch voor ieder verstaanbaar: als de kritiek dus baten zal moet ze dát ook wezen.’

Vooréerst, heeft die verstaanbaarheid een eigen aard. De onwetende, domme boer en de kunstenaar, gewijd in de geheimenissen der Kunst, zullen 'tzelfde standbeeld beschouwen en beiden zullen 't ‘begrijpen,’ omdat beiden vatten wat het voorstellen moet. Maar welk hemelsbreed verschil tusschen het verstaan van die twee individu's! De eene houdt zich aan de oppervlakte, en laat het kunstwerk op

zijn uitwendige aanschouwing werken. Dat is álles. 't Is hem ondoenlijk, om door de oppervlakte van 't kunstwerk heên, in de diepte te staren waar de kostbare paêrl der kunst-gedachte schemert, welke den kunstenaar tot de verwerkelijking der idé begeesterde. - De trappen van 't begrip zijn talloos als de trappen van menschelijke beschaving. Ieder verstaat naarmate van zijn krachten; niet minder, noch meer.

Mag nu de kritiek zich met zulke oppervlakkigheid te vrede stellen? Is 't niet juist *haar* pligt, om door de oppervlakte heên den blik in de diepte te werpen, en de schatten, die zich dáar voor haar oog opdoen, aan het daglicht van 't bewustzijn te brengen? Is de kritiek niet het brandglas, dat de stralen der idé, die op de oppervlakte van 't kunstwerk verstrooid zijn, in het brandpunt verzamelt; is ze niet de tooverstaf, die met de magt van het woord, de borst van 't kunstwerk opent en den verwonderden beschouwer opmerkzaam maakt op de verheven bewerktuiging van zijn verborgen leven?

De kritiek s c h e p t niet; - ze toont de innige noodzakelijkheid, de ware beteekenis van 't geschapene aan. De kritiek spreekt niet, gelijk het kunstwerk zelf, tot de a a n s c h o u w i n g ; - zij spreekt tot het v e r s t a n d .

De kritiek wil geene aandoeningen opwekken, ze wendt zich niet tot het g e v o e l : - ze wil begrepen worden en keert zich tot het b e g r i j p e n d b e w u s t z i j n .

De kritiek werkt niet met stoffelijke middelen, met marmer, paneel, doek, of penseel - haar werktuig is het *woord*; en dát alléen. Het woord is echter een algemeen eigendom en daarom heeft de kritiek een regt op ieders begrip; maar wat de kritiek aan het woord onderwerpt kan men niet als algemeenen eigendom beschouwen. Het uiterlijke van 't gewone leven, dat aan allen gemeen en daarom ook gemakkelijk verstaanbaar is, kan derhalve als zoodanig ook geen voorwerp van kritiek wezen, want het is *triviaal*. De kritiek heeft met dat triviale en gewone niets te maken, maar alléen met alles wat harer waardig is: het idéale, het ongewone; ze houdt zich geenzins op met de kleingeestige toevalligheden en stoffelijke behoeften van 't menschelijk leven, maar met zijne ernstigste zijden, met zijn dierbaarste belangen. Deze zijn echter op zich zelf volstrekt niet ‘gemakkelijk verstaanbaar’ en ‘populair,’ omdat de minsten ver-

moeden, dat ze bestaan, hoe veel minder dat ze noodzakelijk zijn.

‘Maar hoe,’ - vragen de kunstenaars verder, - ‘hoe kan de kritiek de menschen van de stoffelijke behoeften en het triviale belang van den dag, tot edeler behoeften leiden en hen belang inboezemen voor ernstige en idéale doeleinden des levens, wanneer ze de taal niet spreekt, die iedereen gebruikt - wanneer ze niet p o p u l a i r is?’

Ook wij verlangen - is ons antwoord, - dat ze de taal spreke, die, met betrekking tot hare uitdrukkingen en begrippen, voor ieder beschaafde verstaanbaar is. Maar de betrekking, waarin zij deze begrippen stelt, de dieper opgevatte beteekenis, die ze aan die uitdrukking hecht, zal, om een zeer natuurlijke reden, zoo maar op éens niet begrijpelijk wezen voor allen, wien de zaak, waarvan sprake is, vreemd en onverstaanbaar voorkomt. Ook wij verlangen, dat de kritiek eene populaire taal spreke. Maar deze populariteit kan in weinig anders bestaan, dan dat ze zich niet van vreemde, noch van kunstuitdrukkingen bediene, wanneer zij dezelfde zaak met een bekend en gebruikelijk woord kan aanduiden; dat zij geene begrippen, voorstellingen en wendingen kieze, die naar 't katheder-stof van de eene of andere wijsgeerige school rieken; dat ze geen ingewikkelde volzinnen te baat neme, in plaats van een eenvoudige taal - de taal der beschaving te spreken. Intusschen betwijfelen wij zeer, of deze taal bij alle eenvoudigheid van haren inhoud, bij alle kuischheid van vorm, - bij alle ‘populariteit’ in den verhevener' zin des woords, steeds ‘ge makkelijk verstaanbaar’ wezen zal, wanneer ze gebruikt wordt, om de verborgen en derhalve duistere waarheden, die als goudaderen het rijk der idéalen doorkruisen, aan het licht te brengen.

En omdat het diepzinnige niet tevens gemakkelijk te begrijpen, omdat de diepte niet tevens oppervlakkig, omdat het idéale niet tevens triviaal wezen kan, is de eisch aan de kritiek, die de veréeniging dezer tegenspraak verlangt, eene onregtvaardigheid; - daarom kan de kritiek echter omgekeerd voor haren inhoud aan den Lezer denzelfden eisch doen, dien de kunstenaar aan den beschouwer zijns kunstwerks stelt, namelijk: dat hij den goeden wil meêbrenge om te begrijpen; dat hij zich in staat gevoele tot eene zelfverloochening, die, terwijl ze alle vooroordeelen op

zij' zet, zich overgeeft aan den zuiveren onbevóoroordeelden indruk van wat hem aangeboden wordt.

En thans gaan we over tot de beantwoording der vragen:

Wat is K u n s t?

Wat is S c h o o n h e i d?

Wat verstaat men onder I d é a a l?

In 't voorbijgaan herinneren we nog, dat de proeve, die wij leveren, noch op volledigheid, noch op streng systematischen vorm aanspraak maakt, maar zich uitgeeft voor 'tgeen zij is: eene kunstwijsgeerige geloofsbelijdenis.

II. Wat is kunst?

> Ist es der Sinn der Alles wirkt und schaft?
> Es sollte stehn: im Anfang war die Kraft!
> FAUST.

Wanneer men den weg weet, om dóor te dringen in den geheimen ontwikkelingsgang der taal, voert ze ons, bij 't zoeken naar den eigenlijken zin van eenig ingewikkeld begrip, gewoonlijk 't eenvoudigst en zekerst tot het doel. We grijpen dus ook in dezen hare geleidende hand. ‘Kunst’ behoort, gelijk we weten, tot den wortel ‘kunnen’; 'tgeen van zelf te verstaan geeft, dat ze eene werkzaamheid, eene magtsoefening, eene scheppingskracht is. In dezen zin, die 't is waar niet meer dan den ruwen grond van 't begrip vormt, zegt men bijv. ‘*dat is geen kunst*,’ d.i. ‘daartoe hoort geen bijzondere gave, geen bijzonder talent, dat is een *natuur*lijke zaak.’ - Hier valt ons dus reeds de tegenstelling van *kunstig* en *natuurlijk* in het oog, al is ze vrij grof en onbehou'en. Want het *natuurlijke* vormt hier slechts in denzelfden zin eene tegenstelling met het *kunstige*, als 't doet met het *bovennatuurlijke*. Dáarom is de uitdrukking: ‘dat is geen kunst’, bijna eensluidend met de even algemeene spreek-

wijze: ‘dat is geen hekserij.’ De oorzaak van deze opmerkelijke parallel tusschen kunst en hekserij ligt in 't gebrek aan vorming bij den grooten hoop, die de grenzen van zijn horizon houdt voor het einde der wereld, en ieder verschijnsel, dat daarboven is, voor een wonder uitkrijt.

Wanneer we echter deze ondergeschikte beteekenis van 't woord, welke we even aangestipt hebben, om ze niet weder aan te roeren, buiten spel laten, dan merken we in den wortel - in ‘kunnen’ - een ander', een dieper' zin. Daarin ligt namelijk opgesloten, dat de grond en het beginsel van alle kunst het *vermogen is om te scheppen*; dat het rijk der Kunst evenzeer het gewrocht van den scheppenden geest des menschen is, als de natuurlijke wereld, door het magtwoord des Heeren: ‘het worde!’ uit niet tot aanwezen gebragt werd.

Daarom noemen we deze scheppingskracht eene goddelijke.

Maar de mensch bezit nog eene andere goddelijke eigenschap, de *kracht der kennis*; zij is de zuster der scheppingskracht. Dat wordt ons ook aangewezen door de taal, terwijl zij *kunnen* en *kennen* met elka'er verwantschapte en de beteekenis van 't een in 't ander deed overvloeijen.

Eindelijk bezit de mensch nog eene derde, goddelijke eigenschap, namelijk de *kracht van den vrijen wil*. Ze is de zuster van de beide genoemde krachten, omdat ze stammen van dezelfde moeder: 't *redelijk zelfbewustzijn*.

De kracht ter schepping voert den mensch tot k u n s t . De kracht van 't erkennen leidt hem tot w e t e n s c h a p .

De kracht van den vrijen wil brengt hem tot z e d e l i j k h e i d .

We hebben geenzins zonder doel de kunst met hare zusters bij één gebragt. Want de eene bestaat alléen door hare betrekking tot de andere: en wel - aan den eenen kant - door *tegenstelling*, - aan den anderen kant door hare *éenheid* met de andere te verstaan en te begrijpen.

Ze zijn *één* in de éenheid van afkomst: hare moeder is de goddelijke R e d e .

Ze zijn *onderscheiden* in de ongelijksoortige vormen, in de uit-één-loopende rigting harer ontwikkeling, in de verschillende begrenzing van den kring harer werkzaamheid.

Ook de goddelijke Rede, haar gemeenschappelijke oorsprong en inhoud, heeft deel aan deze scheiding der sfeeren en neemt daarin eenen bijzonderen vorm aan.

In de sfeer der kunst neemt ze den vorm aan der s c h e p p e n d e f a n t a z i e.

In de sfeer der wetenschap neemt ze den vorm aan van 't denkend v e r s t a n d.

In de sfeer der zedelijkheid hult ze zich in den vorm van den v r i j e n w i l.

Maar wat in alle drie - fantazie, verstand, vrije wil - het algemeene, het eeuwige, het goddelijke is: dat is alléen het r e d e l i j k e.

Het redelijke in de Kunst is het S c h o o n e. - Het redelijke in de Wetenschap is het W a r e. - Het redelijke in de Zedelijkheid is het G o e d e. - Schoonheid - Waarheid - Deugd, zijn alle slechts in vorm verschillend; in haren oorsprong en in haar einddoel zijn ze één, namelijk het algemeene, het eeuwige, het goddelijke: met één woord het r e d e l i j k e.

Om tot het ware begrip van Kunst te geraken, moesten we wel tot haar bron opklimmen, en waren we gedwongen de hoofdstroomen na te sporen, die uit deze bron gevloten zijn. Nu wij echter over de rigtingen van alle genoegzaam zijn ingelicht, mogen we de overige verlaten, om ons uitsluitend bezig te houden met den loop van den eenen: van de Kunst.

In de kunst - zeiden wij - neemt de goddelijke rede den vorm der scheppende fantazie aan, en het doel waarheên ze haar streven rigt is het s c h o o n e.

De s c h e p p e n d e f a n t a z i e en het s c h o o n e! Wiens gemoed wordt door deze beide woorden niet verwarmd en verruimd? Wij achten de waarheid, wij hebben eerbied voor de deugd, maar we minnen de schoonheid. Want daarin bestaat de wonderlijke aantrekkingskracht van 't Schoon, dat het de scherpe tegenstellingen van 't menschelijk bestaan, de klove tusschen aard en hemel, die noch door de wetenschap, noch door de godsdienst vernietigd konden worden, heeft opgeheven; dat het de scheidsmuur tusschen het hier en 't hiernamaals omverwerpt; dat het de tegenspraak oplost tusschen ziel en ligchaam, tusschen de geestelijke en stoffelijke wereld.

Wèl pogen wetenschap en godsdienst deze tegenspraak uit den weg te ruimen; maar ze geraken er slechts toe ten koste van een der beide deelen. De Wetenschap twijfelt aan 't hiernamaals en bewijst, dat het goddelijke niets is dan het menschelijke; de godsdienst ziet, met koele geringschatting, op het tegenwoordige en verlangt, dat het menschelijke zich offere op het outer der godheid. De kunst alléen brengt beide tot waarachtige en volkomen verzoening, omdat ze het eene maakt tot uitdrukking van het ander. De worsteling van de geestelijke en de zinnelijke wereld, die zich anders in woedenden tweestrijd bevonden, wordt veréenigd in verheven harmonie; want voor de kunst heeft noch de geestelijke, noch de zinnelijke wereld *op zich zelf* eene beteekenis; die erlangen ze eerst *door elkander*. In de Kunst bestaat evenmin iets geestelijks zonder zinnelijken vorm, als iets zinnelijks zonder geestigen inhoud: ze verwarmt de ijzige gedachte tot zinnelijke gestalte en bezielt de logge stof, omdat ze haar maakt tot draagster van een idéalen inhoud.

Deze verzoenende betrekking der Kunst tusschen de uitersten van geestelijkheid en zinnelijkheid, of - bepaalder uitgedrukt - van *geest* en *natuur*, vordert, dat ze zich gelijkelijk tot beiden keere, en hieruit volgt tevens, dat alles wat ze daarstelt - het Schoon - zoowèl met het geestelijke als het stoffelijke in weêrkeerig verband wordt gebragt.

Deze tegenstelling is klaar voor 't gewone bewustzijn. Ieder weet, dat *kunst* staat tegenover *natuur*, en evenzeer is het rijk van 't zuiver denken, d.i. van den geest, opposiet aan het rijk van kunst-aanschouwing. Maar de Kunst staat daarom alléen tegenóver de natuur, omdat ze aan den geest haren inhoud verpligt is, en ze is alléen in tegenspraak met den geest, omdat ze van de natuur den vorm aanneemt, d.i. al het geestelijke, wat zich niet in natuurlijken vorm, - of: zinnelijke werkelijkheid - vóordoet, - en al 't natuurlijke, dat noch de drager, noch de uitdrukking is eener daarin huizende gedachte - verdient nimmer den naam van Kunst.

De kunstenaar neemt natuurlijk deel aan deze eigenaardige verhouding der kunst. Ook hij is van nature een vriend van onopgeloste tegenstrijdigheid en onverzoende uitersten.

Hij, wiens rede de scheppende fantazie en de kunst-aan-

schouwing is, kan daarom de hand niet reiken aan den schematisérenden kruidkundige, die de geheele natuur beschouwt als eene plantenverzameling, welke onverbeterlijk zou' wezen, als ze maar wat meer systematiesch gerangschikt was, - noch aan den materialistischen geneeskundige, die 't warme leven, 'twelk de vrolijke gestalte bezielt, in de ingewanden naspoort en de kloppingen van 't hart toelicht met de punt van zijn ontleedmes. Hij kan 't evenmin éens worden met den abstrakten wijsgeer, die de zinlijk-poëtische aanschouwing op 't Prokrustus-bed van 't kil verstand verminkt en, terwijl hij meent haar van alle materie te bevrijden, haar frisch oäsen-leven verstikt in 't gloeijend zand zijner nuchtere redeneerkunst, - evenmin als met den doctrinairen godgeleerde, die de schoone zinnelijke wereld, welke den kunstenaar begeestert, veroordeelt als eene verlokkinge des Satans en daarvoor huivert als voor de poel der ellende van 't zondige vleesch.

De kunst en de kunstenaar zijn dus voor alle andere dingen ter wereld, die zich verre houden van deze harmonie tusschen geest en natuur, geheel vreemd en zonder meêgevoel. Zij, die alle tegenstrijdigheid wegnemen, wien 't behoefte is, om de verzoening tot stand te brengen tusschen de uitersten, staan niettemin - laat mij zeggen, juist daarom - vijandig tegen zaken, betrekkingen en personen over. Men heeft de noodzakelijkheid, ja, de regtvaardigheid van deze exceptioneele plaatsing ingezien en laat ze gelden. ‘Hij is kunstenaar’ is een getuigenis, die bij de wezenlijk beschaafden geacht wordt, als eene geldige verontschuldiging voor overtredingen en zonden jegens de gewoonten en voorstellingen van 't praktische leven, - niet zelden ook voor persoonlijke luimen en toevallige zonderlingheden.

De Kunst, dat is: de levenswerkzaamheid der scheppende fantazie - men versta hieronder die der menschen in 't algemeen, of in 't bijzonder van den kunstenaar - streeft naar de verwerkelijking tusschen gedachte en natuur, tusschen de geestelijke en zinnelijke wereld; - met andere woorden, naar de d a a r s t e l l i n g v a n h e t S c h o o n .

III. Wat is schoonheid?

> Im farb'gen Abglanz haben wir das Leben.
>
> FAUST.

Want het *Schoon* is juist de verwerkelijking van die verzoening tusschen geest en natuur, de volkomen harmonie tusschen ligchaam en ziel, de tot éenheid gekomen tegenspraak van inhoud en vorm.

Wij kunnen de verklaring van 't begrip, ‘schoon’ gemakkelijk scheppen uit de rijke bronwel der taal.

Schoon heeft denzelfden wortel als *schijnen*. Wat leert ons deze afleiding? Zou de schoonheid niets anders wezen, dan ijdele schijn, - niets anders dan een schaduwbeeld, zonder waarheid, zonder leven? Laat ons zien of wij de verwantschap der beide wortels regtvaardigen kunnen.

De kunst ontleent hare stoffe even goed aan de zinnelijke als aan de geestelijke wereld. Het eerste doet bijv. de landschap-, het tweede de historieschilder. Maar de stof op zich zelf is geene kunst (*künstlerisch*); het landschap zelf is geene schilderij, de geschiedenis geen historiestuk; ze vormen - gelijk de kunstterm zeer juist aangeeft - ze vormen 't ‘voorwerp’. Niet ieder landschap, niet elk historiesch feit levert een geschikte stof voor eene afbeelding - en vraagt gij den kunstenaar naar de reden, dan zal hij u, met een redekunstigen cirkel, antwoorden: omdat het landschap geen schilderachtig effekt maakt, of wèl: omdat het geen beeld geeft! Wanneer ge dan verder vragen zoudt: waarin dat *schilderachtige* dan bestaat? of wat er dan noodig is om een beeld te leveren? dan krijgt ge wis tot antwoord, soms met vrij wat ongeduld uitgesproken, ‘dat kan ik u niet zeggen, dat ligt in 't *gevoel*!’ Dit beroep op het *gevoel*, dat is: op het kunstenaars-instinkt, zal de laatste instantie zijn, die de kunstenaar te baat neemt, als er sprake is van bespiegeling over de scheppende fantazie.

En hij heeft gelijk. Want de fantazie zou ophouden scheppend te wezen, zoodra zij rekenschap kon afleggen van hare gronden, omdat ze dan hare noodzakelijkheid niet uit zich zelve, maar uit het verstand putten en daarmeê een zelfmoord begaan zou. 't Is dus meestal een veeg teeken, wanneer kunstenaars gaan bespiegelen, gaan denken! Men mag stoutweg beweren, dat hoe beter een kunstenaar in zulke bespiegelingen t'huis is, hoe meer hij zich rekenschap weet te geven van de gronden zijner kunstvoortbrengselen, hij des te armer is aan fantazie - en 't hem in gelijke mate mangelt aan scheppingskracht. Een goed kunstregter wordt doorgaans een middelmatig kunstenaar; een goed kunstenaar is gewoonlijk een gebrekkig kritikus.

De kunst, zeiden we, ontleent haar stoffe éensdeels aan de natuurlijke, stoffelijke, - anderdeels aan de geestelijke wereld; maar omdat zij geen tegenstelling tusschen beiden kent, ziet ze dáar op, dat de stof, die zij uit de natuur neemt, begeesterd zij, en dat de stoffe, die ze put uit het gebied des geestes, een zinlijken vorm bezitte; d.i. dat ze *schoon* zij.

De Schoonheid is anders niet, dan zoodanige éenheid van geest en natuur, waarin die beide deelen tot elkaêr in betrekking staan, als ligchaam en ziel. Maar in de betrekking van ziel en ligchaam ontvangt de ziel door 't ligchaam werkelijkheid en de ziel geeft leven aan het ligchaam. Werkelijkheid en leven zijn hier juist hetzelfde en men kan, met gelijk regt, de ziel noemen: de levendige wezenlijkheid des ligchaams, als het ligchaam den naam geven van: levendige werkelijkheid der ziel. Dezelfde harmonie bestaat er tusschen de twee elementen van het schoon, het geestelijke en het zinnelijke. In 't kunstwerk is de zinlijke stof niets anders dan de draagster der kunstgedachte, en deze idé gaat volkomen op in den vorm der zinlijke stof. Men mag van een kunstwerk niet beweren, dat het bij uitsluiting zinlijk of alléen geestelijk is. Zoodra men het éene uitsluitend vasthoudt, bewijst het zich als onwaar en verandert zich dadelijk in het andere en omgekeerd. Hier is een marmeren beeld van Venus! Is dit beeld niets anders dan een stuk marmer, dat is zinlijke materie? Neen, 't is de godin der Liefde. - En is het nu waarlijk de godin der Liefde? Neen, 't is een stuk marmer, dat op een gegeven wijze behouwen is. Derhalve kan men daarin de stof niet scheiden van de gedachte, noch het zinlijke van het geestelijke. Ze zijn bei-

den alléen wáar - in en dóor elkander. Het éene moet dóor het andere heênschemeren, 't moet het andere schijnen te *zijn*: en deze *schijn*, de onvoorwaardelijke éenheid van beiden, is hunne kunstwaarheid, dat is hunne *schoonheid*.

Maar gelijk ziel en ligchaam *schijnen* ze slechts 't zelfde, zonder dat ze het zijn. Voor 't verstand blijven ze onderscheiden, maar voor de kunst-aanschouwing zijn ze één: dat is, hunne éenheid is h a r m o n i e .

Derhalve is 't begrip van schoonheid zonder dat van harmonie niet te vatten. Want het karakteristieke der schoonheid ligt in de harmonie van vormen van kleuren e.z.v., die in het dóorschemeren van 't geestelijke door 't ligchamelijke, haren grond heeft. De ziel is de bron der schoonheid, gelijk het witte licht de bron is der regenboogkleuren. Maar even als het zonlicht zelf ongekleurd is, en eerst door harmonische straalbreking zich ontleedt in de kleuren, die het oog zóo weldadig aandoen, zoo is ook de ziel op zich zelve niet schoon, maar ze wordt het door de geleding des ligchaams, door de verscheidenheid der gestalten. En deze geleding der idé, welke van de kleurlooze eenvoudigheid des begrips overgaat tot de kleurige menigvuldigheid der zinlijke gestalte, is de harmonie. De schoonheid is juist de *reflex* dien het dóor schemeren der inwendige gedachte op de oppervlakte van den zinlijken vorm veroorzaakt, en die zich vóor doet als harmonische kleurenrijkdom en als bezielde levenswarmte der oorspronkelijk kleur- en vormlooze (embryonische) idé.

In 't dagelijksch leven is men gewoon onder de benaming ‘harmonie’ te verstaan, die over-één-stemming van velerlei dingen, welker tegenoverstelling de ‘disharmonie’ veroorzaakt; bijv. in de muziek. Doch de harmonie is niet alléen in tegenspraak met den ‘wanklank’ (*dissonant*) maar ook met de ‘éentoonigheid’, òf, in de kunstspraak der muziek, met het *uni sono*. In het kunstwerk komt het natuurlijk meest aan op de geleding en de gestalte der op zich zelve eenvoudige en vormlooze idé; daarom is 't noodzakelijk, dat de geleding niet het kenmerk drage van bloote verscheidenheid, dat ze geen disharmonie worde. Intusschen is deze eisch niet de éenige, want harmonie is even onmogelijk, wanneer deze geleding de harmonische éenheid mist, als wanneer de eenvoudigheid der idé in 't algemeen die geleding niet éens bereikt. In beide gevallen kan er noch van schoonheid, noch van een kunstwerk sprake wezen. In 't eerste geval, omdat

de menigvuldigheid der zinlijke vormen zonder idéale éenheid is, - in het tweede, omdat de eenvoudige idé tot geene menigvuldigheid van zinlijken vorm geraakt. Deze dubbele voorwaarde van harmonie vinden wij ook in de natuur. In den boom bijv. met zijn takken, bladeren, e.z.v., is harmonie, omdat zich zijne werkelijkheid niet *alléen*, tot de in de kiem voorgestelde eenvoudigheid van 't begrip beperkt, en hij niet *alléen* de, door bladeren, twijgen e.z.v. voorgegestelde verscheidenheid bezit, maar ook, dewijl de eenvoudigheid der kiem tot de menigvuldigheid van gestalte opklimt en deze menigvuldigheid weder met de eenvoudigheid der kiem in betrekking staat. De éenheid is vooral de eigendom van de inwendige gedachte, van de ziel; de menigvuldigheid behoort aan 't uiterlijk, aan den ligchamelijken vorm, en harmonie heerscht tusschen beiden, zoodra die éenheid der idé weêrspiegelt op de oppervlakte der gestalte en heênschemert door alle vormen des ligchaams.

Maar de *schijn* heeft ook nog, in een ander opzigt, deel aan 't schoone in de Kunst, voor zoo verre daardoor het wezenlijke onderscheid bepaald wordt, tusschen het *kunstschoon* en 't *natuurlijk schoon*.

Het *natuurlijk schoon* is beperkt tot een zeer engen kring, rustend op zekere grondvormen van menschelijke voorstelling, die intusschen door opvoeding, door nationale en bijzondere vorming en dergelijke invloeden meer, aan talrijke wijzigingen onderhevig zijn. Men betitelt deze vormen van voorstelling in 't gemeene leven gewoonlijk met den algemeenen naam van ‘smaak’; eene uitdrukking, die eerst later op 't gebied van 't kunst-schoon is overgebragt en dáar de beteekenis gekregen heeft van *aesthetiesch gevoel*, kunstsmaak, e.z.v. Ook bewijst de omstandigheid, die niet zonder waarde en geenzins toevallig is, dat de taal ter aanduiding van het orgaan voor de opvatting van het natuurlijk-schoone den *smaak*, derhalve een ondergeschikt zintuig koos - zij bewijst, zeg ik, dat de aandoening van 't schoone en leelijke in den natuurlijken zin, met die van de tegenstelling tusschen het aangename en walgelijke, in 't naauwste verband staat. Maar de aandoening van dit laatste is bij den mensch, gelijk we weten, hoogelijk verscheiden.

Daarom is men gewoon vaak een groot te hechten aan de meening, dat het begrip van 't Schoon alléen nationalen of

individuëelen zin hebben zou, en heeft men dikwerf geschermd met de bewering, dat er evenmin een *idéaal* van 't schoon, eene *Ur*-schoonheid bestaat, als bijv. eene stamtaal, eene *Ursprache*. Maar dit beweren is even triviaal als dubbelzinnig. Er bestaat gewis eene stamtaal, wanneer men daaronder eene *bijzondere* taal verstaat, die tevens *algemeen* is: op dezelfde triviale wijze, zou men ook kunnen zeggen, dat er bijv. geen algemeen mensch, geen algemeen dier bestaat. Maar houdt daarom het *begrip van den mensch*, als eene eigenaardige en bepaalde bewerktuiging, op wezenlijk te zijn? Of, waarin zou de noodzakelijkheid en de éenheid van gedachte der talen, die heên schemert door de menigvuldigheid der bijzondere klankvormingen, gelegen wezen, indien 't niet ware daarin, dat het *begrip* van taal een eenvoudig en algemeen begrip uitmaakt d.i. dat de taal iets algemeens, namelijk iets algemeen-menschelijks, is? Zoo kan men ook geene *Ur*-schoonheid, dat is, geen eenvoudig *schema* van 't Schoon aantoonen, omdat de menigvuldigheid der vormen behoort tot de werkelijkheid van het begrip en de bijzondere, schoone voorwerpen in hunne vormen juist door die menigvuldigheid in tegenstelling met zich zelf geraken. Men spreekt van manlijke en van vrouwelijke schoonheid en gelooft daarmeê een afdoend bewijs te leveren voor de onmogelijkheid van een algemeen begrip van 't schoon; maar 't is even valsch alsof men uit de omstandigheid, dat de mensch alléen manlijk of vrouwelijk wezen kan, zou willen bewijzen, dat men zich geen begrip zou kunnen vormen van de menschelijke natuur in 't algemeen. o Gij blinden! ziet ge dan niet, dat den *tegenstelling zelve*, manlijkheid en en vrouwelijkheid, tot het *begrip* mensch behoort?

Begrijpt ge niet, dat evenzeer ook der schoonheid zulk een tegenstelling, de *mogeiijkheid der onderscheiden vorming*, noodzakelijk is tot volmaking van 't begrip? ‘Er is geen ideaal van 't schoon!’ dat is *waar*, als gij daarmeê bedoelt, dat de idé van 't schoon, zoo als ze het begrip van menigvuldigheid noodzakelijk in zich bevat, zich in geen bijzonder individu *geheel* kan uitputten. Maar deze waarheid is triviaal, omdat ze van zelve spreekt. -

‘Er is geen idéaal van 't schoon!’ dat is *onwaar*, als ge daarmeê bedoelt, dat, dewijl het begrip van 't Schoon zich niet in een bijzonder' individu laat daarstellen, het in 't algemeen - als begrip - niet bestaan zou. En wat kan men

dan onder ‘idéaal van 't Schoon’ redelijker wijze verstaan als 't geen begrip is?

De *kunstschoonheid* en de *natuurschoonheid* komen nu, wèl is waar, in haren laatsten grond overéen; maar alléen de kunstschoonheid heeft haar oorspronkelijk begrip in zijn reinheid en algemeenheid vast gehouden. 't Geen men daarentegen in den gewonen zin onder schoonheid verstaat, heeft geene algemeene waarde, maar hangt van de bijzondere rigting van den smaak af, die op hare beurt, weêr met de meer of minder toevallige vormen van nationaliteit of persoonlijke ontwikkeling des menschen zamenhangt. De verschillen die hier mogelijk zijn, liggen vèr uit elka'er. De Sinees heeft een andere voorstelling van de eischen der schoonheid als de Europeaan. In Europa zelf geeft ze aan den gloeijenden Italiaan andere wetten, dan aan den killen Noordlander; onder beiden heeft een individu een anderen schoonheidszin dan de overige. Maar al deze scheidingen van 't begrip, deze schakéringen in de voorstelling van 't Schoon, zijn slechts gegrond op 't *natuurlijk* onderscheid der menschelijke aandoening en hebben dus alléen betrekking op het *natuurlijk*-schoone.

Het *kunstschoon* is voor een gedeelte aan de veelzijdigheid van den smaak onderworpen, maar alléen ten opzigte van 't *motief* der kunst-voorstelling en de karakteristieke *manier* van deze laatste. Want het motief behoort tot de natuur, wier karakter in verschillende landen evenzeer onderscheiden is als de smaak der menschen; de manier is het uitvloeisel der nationaliteit, der persoonlijke ontwikkeling (*school*) en der individuëele vorming van den kunstenaar, die even verschillend is als de natuur, welke hem omgeeft. Maar deze twee momenten maken geenzins het kunst-schoon uit; dit bestaat veeleer in weêrwil van de verscheidenheid der motiven; *in weêrwil* van het onderscheid in de manier; 't schemert daar door heên en vernietigt de verscheidenheid, omdat het van *algemeener natuur* is.

Maar ofschoon 't van algemeener natuur is, is 't daarom niet eenvoudig, omdat het harmoniesch, derhalve menigvuldig is. Gelijk de muziek verschillende toonen en acchoorden heeft, die te zamen harmoniesch zijn, zoo bestaan er ook in de kunst verschillende soorten van schoonheden, die in weêrwil van hare verscheidenheid, welke zelfs tot tegenstelling klimmen kan, schoon blijven. 't Is hier de plaats

niet, dit nader uit-één te zetten, en deze verschillen te ontwikkelen uit het algemeene begrip van schoonheid. Als voorbeelden noemen we nog 't *bevallige*, het *naïeve*, 't *verhevene*, het *pittoreske*, het *landschap* en 't *genre*, in de figuur het *vrouwelijke* en *manlijke*, het *kinderlijke* en *eerwaardige*, het *tragische* en 't *humoristische* e.z.v. Al deze begrippen en sferen bezitten hun eigenaardige schoonheid en boeijen ons door 't geen aan hen schoon is; maar we moeten wèl toezien, dat wij ze niet meten met den maatstaf van 't natuurlijk-schoon.

Zoo zijn er vele soorten van schoonheden en toch is er in den grond maar éene Schoonheid; zoo zijn er vele deugden en slechts éene deugd; vele waarheden en slechts éene Waarheid.

Het *kunst-schoon* bestaat, zeiden we, in het dóorschemeren van de idé door de stof in de harmonie van beiden. Wat we derhalve ook daarstellen, zelfs 't in natuurlijken zin leelijke, kan schoon wezen, zoodra het daargestelde de dieper liggende idé afspiegelt. Laat ons als voorbeeld nemen: een groep drinkende boeren in een kroeg. In den natuurlijken zin is die groep geenzins schoon, veeleer leelijk te noemen. Maar vraagt ge nu den *genre*-schilder, of ze ‘schilderachtig’ is, dan antwoordt hij: ‘gewis, en schilderachtiger dan 't prachtigste, *schoonste* pronkvertrek!’ Waarin ligt nu dat ‘schilderachtige’? Natuurlijk alléen in de idé, die den grond legt voor deze groep, welke ons een beeld van 't menschelijk leven vertoont in een zijner talrijke maar altoos belangwekkende vormen. De meeste *genre*-schilderijen bezitten niet meer dan deze kunstschoonheid, en bij 't landschap is 't vooral het *pittoreske*, dat niet in den natuurlijken zin, maar in den zin van kunst schoon is; bijv. een oude, verweerde boomtronk. Hij ontbeert die *materiëele* harmonie, die noodig is voor de natuurlijke schoonheid, maar hij bezit eene *idéale* harmonie, welke des te ‘schilderachtiger’ is naar mate ze minder afhankelijk is van den regelmaat der natuur-schoonheid.

Eindelijk heeft de *schijn* nog eene derde, niet minder gewigtige beteekenis voor het schoone, wèl te verstaan voor het kunstschoon, waarvan hier alléen sprake wezen kan. Het kunstwerk mag niet *wezen* wat het voorstelt, maar moet *schijnen* dat te zijn. In dezen schijn is niet, gelijk in het dóorschemeren der idé, zijn kunst - *waarheid* maar zijne

kunstige waarheid gelegen[1]. De schilderkunst stelt op een vlak voor 't geen in de natuur zich als een ligchaam voordoet, maar wanneer ze kunstig werken wil, moet ze door de verwen, door 't perspektief der teekening de begoocheling van 't ligchamelijke opwekken, met andere woorden: op 't vlak van het doek schijnbare diepten en schijnbare verhevenheden voortbrengen. Zoodra ze zich echter buiten de grenzen van dezen schijn begeeft en er aanspraak op maakt, niet slechts den indruk van den schijn d.i. eene begoocheling, maar den indruk der waarheid, d.i. een natuurlijk bedrog te weeg te brengen, dan houdt hare kunstige werking op. Waarom veroorzaken *panorama's* en *diorama's*, en wel, hoe bedriegelijker ze zijn, een des te onreiner kunstindruk? Omdat hun doel is, ons, in steê van kunstbegoocheling een natuurlijk bedrog voor te houden, omdat het beeld niet den indruk van schijn, maar van wezen veroorzaken wil. Alle andere toevoegsels, gelijk kunstmatige donder en regen bij een stormachtig landschap, die ten doel hebben, om de begoocheling volkomen te maken, doen aan den kunstindruk zoo veel meer afbreuk als ze nader komen bij het doel, waartoe ze berekend zijn. 't Zelfde heeft plaats, wanneer de kunstenaar zekere kleine verhevenheden door de verwstof zelve, in plaats van door haren schijn poogt dáar te stellen. Want dan werkt de verw als stof, als massa, en niet als toon of tint. - Bij de beeldhouwkunst heeft hetzelfde plaats, maar in omgekeerden zin. Hier moet wèl is waar de ligchamelijke vorm zelf, kunstmatig werken, maar hij bereikt dit doel alléen, wanneer hij niets anders tracht te wezen dan *vorm*, of anders: wanneer hij de kunstbegoocheling der reine gestalte niet door toevoeging van kleuren of andere middelen van bedrog, die hier alléen natuurlijke beteekenis hebben, verontreinigt. Het is derhalve geen toeval, dat de beeldhouwwerken uit wit en doorzigtig marmer vervaardigd worden, want het wit is eigenlijk geen kleur, maar alléen *licht*, gelijk het zwart alléen *schaduw* is. Anders gekleurde stoffen zullen daarom te minder voor de beeldhouwkunst geschikt zijn, naar mate zij meer met het begrip van kleur over-één-komen, gelijk: groen, blaauw, rood, oranje, violet; daarentegen van grooter nuttigheid

1 ‘In diesem Schein liegt nicht, wie in dem Hindurchscheinen der Idee, seine künstlerische *Wahrheit*, sondern seine *künstlerische* Wahrheit.’

blijken, naar mate de kleur minder eenvoudig en zuiver is, gelijk: grijs, bruin, vuil geel, e.z.v. Maar deze zullen altoos achterstaan, bij 't eenvoudig wit. Het verraadt volkomen gebrek aan kunstgevoel, wanneer de beeldhouwer de verschillende kleuren der natuur nabootst en, bijv. het aangezigt van een beeld met vleeschkleur, de hairen met zwart, de draperiën met rood of groen besmeert. De indruk, dien zoodanige miskenning van de zuivere kunstillusie te weeg brengt, grenst ten naauwste aan 't spookige, en dat zooveel te meer, naar mate het bedriegelijker is, omdat het leven, dat het voorwerp der natuur bezielt, en aan 't geheel - vorm en kleur - beteekenis en waarheid schenkt buiten het doel en de grenzen der kunst ligt. Eene dergelijke nabootsing der natuur mag *kunstig* (künstlich) wezen, maar nimmer aanspraak maken op den naam van *kunst* (künstlerisch).

Uit dit verschil van voorwaarden voor 't kunst-schoon en 't natuurlijk schoon volgt van zelf, dat ieder behoort tot een verschillende sfeer. Daarom zijn ook hunne tegenstellingen niet hetzelfde: het natuurlijk-leelijke is niet gelijk aan 't geen in 't oog der kunst niet schoon is. Het natuurlijk-leelijke kan zelfs een voorwerp voor de Kunst, derhalve voor eene schoone daarstelling wezen; het niet schoone voor de Kunst kan zelfs een zeer schoon motief hebben. Een schoon portret bijv. kan, in dubbelen zin, schoon en leelijk wezen. Wij zeggen ‘een schoon portret’, wanneer het origineel, bijv. een jong meisje, natuurlijke schoonheid bezit, 't geen vooral niet de mogelijkheid uitsluit, dat het in den zin der Kunst, niet schoon is; en, omgekeerd, noemen we ook een portret ‘schoon’, zelfs wanneer 't origineel een gerimpeld bestje ware, dat op natuurlijke schoonheid niet de minste aanspraak maakt, zoodra maar het afbeeldsel den naam van kunstwerk verdient; want dan komt het niet op de meer of minder schoone trekken aan, maar enkel dáar op, of de opvatting der figuur van 't oude moedertje, als voorwerp voor den kunstenaar, met de idé daarvan overéen-komt. Zelfs zou het ‘verfraaijen’ in den natuurlijken zin, bijv. het effenen en weglaten der rimpels, e.z.v. juist de kunstschoonheid vernietigen. Met één woord:

De natuurlijke schoonheid is *reëel*;

De kunst-schoonheid is *idéaal*.

IV. Wat heeft men onder ‘idéaal’ te verstaan?

Alles Vergängliche,
Ist nur ein Gleichniss,
Das Unzulängliche,
Hier wird's Ereigniss.

FAUST.

Het *Idéaal* behoort onder 't getal van die verheven begrippen, welke veroordeeld zijn om de hansop te wezen der triviaalste voorstellingswijze, want de groote hoop beschouwt, gelijk we boven reeds opmerkten, de grenzen van zijnen horizon als 't einde der wereld, en gelooft, dat de plank, waartegen hij 't hoofd stoot, de scheidsmuur is tusschen 't werkelijk ‘universum’ en het ‘niets’. En, in der daad, hij heeft meer gelijk, dan hij vermoedt; met dien verstande namelijk, dat het *niets* geenzins aan de overzij', maar juist aan dezen kant en in zijn' hoofd ligt, terwijl 't reëele universum eerst achter de planken schutting aanvangt. - Want wat hij als reëel, als werkelijk aanmerkt, is slechts het materiëele, het veranderlijke en toevallige, dus *niet* het waarlijk werkelijke, omdat het werkelijke van eeuwige natuur is, en 't geen hij als onwerkelijk beschouwt, is juist het *waarlijk* werkelijke, omdat het onveranderlijk is. In dezen zin is het idéaal voor hem niets anders dan het *niet-werkelijke*, omdat het de tegenstelling maakt met zijne werkelijkheid, het is voor hem 't *onmogelijke*, omdat het buiten de mogelijkheid zijner bevatting ligt.

‘Dat is een bloot idéaal,’ hoort men dus vaak, wanneer men van eene hersenschim spreken wil, en 't gezucht om 't ‘idéaal’ sluit de overtuiging in, dat het niet hooger te schatten is, dan eene ‘schoone utopie.’

Men heeft intusschen het regt, om te vermoeden, dat er zelfs in de meest beperkte en verkeerde meeningen der menschen eene, zij 't ook verminkte waarheid, verborgen ligt, wanneer deze meeningen geene paradoxen van den individu zijn, maar eenige populariteit genieten. Zóo is het ook met het *idéaal*. Er is een schijn van grond in die, deels spot-

achtige, deels meêlijdende tegenstelling met het werkelijke. Het idéale staat tegen 't reëele over, maar de tegenstelling verschilt, naar mate van 't onderscheiden standpunt der menschen. De mensch is gedeeltelijk een met goddelijke rede begiftigd wezen; anderdeels een wezen, dat door zijn ligchaam en zijne ligchamelijke behoeften aan de natuur gekluisterd is. Uit dit laatste oogpunt gezien, heeft het idéale ongelijk tegenover het werkelijke, dewijl 't het *onzinnelijke* is; van het eerste standpunt beschouwd, heeft het reëele ongelijk tegen over 't idéale, want het is het eeuwige en goddelijke, het *redelijke*. Gelooft ge nu der rede een verwijt te maken uit het praedikaat van 't onzinlijke, of is het onredelijke niet veel meer een verwijt voor 't zinlijke en materiëele? De beantwoording dier vraag, kan niet twijfelachtig wezen, voor elk, die op rede aanspraak maakt!

Maar als we niet letten op deze ruwe voorstelling van het onderscheid tusschen het werkelijke en niet werkelijke, het mogelijke en onmogelijke, dan mist het idéaal gewis in een anderen zin, zijn mogelijkheid, doch geenzins, omdat het niet mogelijk, maar, integendeel, omdat het *alléen* mogelijk is. Vergun mij, dat ik mij wat bepaalder, al is 't ook iets wijdloopiger, uitdrukke, en, in plaats van eene dorre begripsontwikkeling, een aanschouwelijk voorbeeld bijbrenge, ter verduidelijking mijner meening. De kiem, waaruit de plant ontspruit, moet beschouwd worden als de mogelijkheid der plant, terwijl de plant zelve als de werkelijkheid van de kiem verdient aangezien te worden. In dezen zin staan dus de werkelijkheid en de mogelijkheid tot elka'er in dezelfde verhouding en tegenstelling als de plant en de kiem zelve. Maar de eigenaardigheid van de kiem bestaat dáarin, dat de toekomstige takken, wortels, stam, bladeren, bloesems, vruchten daarin, zij 't ook niet ontwikkeld, verborgen liggen. De eigenaardigheid der plant daarentegen bestaat hierin, dat alles, wat in de kiem - als mogelijkheid - voorhanden was, zich ontwikkele en ontvouwe. Men kan de betrekking der mogelijkheid tot de werkelijkheid nog verder vervolgen en zeggen de stam bevat de mogelijkheid der takken, de tak de mogelijkheid der blaêren en bloesems, de bloesem de mogelijkheid der vrucht, de vrucht de mogelijkheid van den kern. - De kern is (volgens zijn begrip) weêr niets anders dan 't begin van de kiem. Zóo keeren we weder naar den oorsprong terug, of: *oorzaak en doel des levens zijn dezelfde*.

Dezelfde cirkel, dien we hier in de natuurlijke wereld, door een voorbeeld duidelijk maakten, vinden we in alle kringen der geestelijke wereld.

De zedelijke *daad*, voor zóo verre ze zedelijk toerekenbaar is, kan dat alléen wezen volgens haar doel; ze is de *verwerklijking* van 't voornemen, even als deze het *vermogen* der daad.

De *waarheid* is *doel* van 't redelijk erkennen.

Het *kunstwerk*, als daad der kunst, gaat van de *bron* van 't schoone uit en keert als *produkt* daarin terug.

In de drie sfeeren van 't geestelijk handelen - de intellektuëele, de moreele, de aesthetische sfeer, - zien we derhalve denzelfden kringloop tusschen de mogelijkheid en de werkelijkheid zich herhalen, welke we in de natuur opmerkten, en daaruit volgt, dat deze eene algemeene en noodzakelijke, of zoo als de wijsgeer het uitdrukt - *absolute* beteekenis bezit.

De *mogelijkheid*, of beter: dit *vermogen*, deze *magt* - want bij 't woord ‘mogelijkheid’, denkt men te vaak aan de ‘*bloote* mogelijkheid’ 't geen hier te onpas komen zou, in zoo verre ons begrip van mogelijkheid geroepen is, om tot werkelijkheid voort te gaan, maar niet om in de tegenstelling te blijven - deze magt dus, als zoodanig beschouwd, is niets anders dan het *idéaal*, voornamelijk in geestelijken zin.

Het *idéaal van 't redelijk erkennen* is juist het *Goede*, maar slechts als mogelijkheid, d.i. als grond, en niet als produkt.

Het *idéaal der kunstenaarsschepping* is juist het *Schoone*, maar alléen als mogelijkheid; d.i. als oorsprong, niet als daad.

Het *resultaat van 't redelijk erkennen* is evenzeer het *ware*, maar als reëele, als enkele waarheid.

Het *produkt van 't zedelijk handelen* is evenzeer het goede, maar als reëele, enkele deugd.

De *daad der kunstschepping* is evenzeer het *schoone*, maar als reëel, enkel kunstwerk.

Hierbij valt ons nu 't eerst in 't oog, dat de reëele *produkten* in alle drie sfeeren der geestelijke werkzaamheid, niet gelijk kunnen wezen aan de bron, waaruit ze ontsprongen. Dit onderscheidt ze van de kringen in de natuur. Hier is de boom de geheele werkelijkheid der kiem, niets méer noch minder, dan wat in de kiem als doel besloten lag, zoodra geen storenden invloed de ontwikkeling bedierf, en geen kunstmatige, d.i. tegennatuurlijke behandeling, die de ontwikkeling over hare natuurlijke grenzen heênjoeg, 't geen

hier, gelijk van zelf spreekt, niet in aanmerking komen kan.

In de geestelijke wereld daarentegen, bereikt, zoo als men in 't dagelijksch leven zegt - ‘de werkelijkheid nimmer het idéaal.’ - De oorzaak hiervan is gelegen in de natuur van den mensch, die uit een zinlijk en geestelijk element is zamengesteld. Volkomenheid is alléen bereikbaar voor de *reine natuur* of de *reine geest*, dat is: God. Alles wat daar tusschen ligt, bepaalt zich noodzakelijk tot het *streven* naar volmaaktheid, omdat de menging van verschillende elementen een strijd is van 't een met het ander. In den mensch doet de geest evenzeer afbreuk aan de volmaaktheid zijner zinlijke natuur, als zijn ligchaam schaadt aan de volkomenheid van zijn geestelijk bestaan.

Maar omdat de werkelijkheid het idéaal geenzins bereikt, blijft dat idéaal desniettemin de bron der werkelijkheid, en als deze *bron* van 't verstandelijk, zedelijk en aesthetiesch handelen, bestaat het inderdaad, en wèl zóo, dat de sfeeren, die we aangaven, vernietigd zouden worden, zoodra we niet aan zijn bestaan vasthielden. En wanneer het wáar en onbetwistbaar is dat het bestaat, dan zou 't belagchelijk zijn te vragen, ‘waar het is?’ en dwaasheid te eischen dat men het aantoonde. Want het ‘waar’ en ‘dáar’! zijn slechts voorstellingswijzen der zinlijke wereld - dierhalve geen maatstaf voor 't bestaan in een geestelijk gebied.

Zij, die dergelijke vragen doen, geven daarmeê tevens te erkennen, dat ze slechts zóoveel begrijpen, als ze tasten kunnen. Ze gelijken de Indianen, die als voorwaarde voor hun' doop verlangden, dat men hen den God der Christenen *toonde*, opdat ze hem gelooven zouden, - het kind, dat eene fraaije bloem bewonderde en uit den grond trok, om te zien van waar ze kwam, verwonderd en bedroefd, dat zijn *grondig* navorschen geen ander gevolg had, dan de vernietiging van 't voorwerp zijner bewondering.

> Was ihr nicht tastet, steht euch meilenfern,
> Was ihr nicht fasst, das fehlt euch ganz und gar,
> Was ihr nicht rechnet, glaubt ihr sei nicht wahr.

Het idéaal is de gesluijerde godin van Saïs. Zoodra ge den sluijer opligt, is 't gedaan met uw leven; want God alléen *ziet* het Ware, het Goede, het Schoone, omdat Hij zelf

dat *is*. De sluijer, die Hem voor ons oog verbergt, bedekt hem niet, maar onze oogen zijn omfloersd.

Het *idéaal* bezit dus geene stoffelijke werkelijkheid, omdat het onstoffelijk, omdat het goddelijk is. De mensch kan 't niet bereiken in zijn handelen, maar is wèl in staat het te bevatten, uit kracht van zijne goddelijke eigenschappen.

De zedelijk-groote mensch ziet in zijn binnenste zeer duidelijk het idéaal van volkomen deugd, die hem tot zijne grootheid leiden zou, ofschoon hij erkent, dat hij met al zijn strijden en streven, het idéaal slechts naderen kan, zonder het ooit te bereiken.

De denkende wijze vermoedt het idéaal der eeuwige Waarheid, maar al zijn strijden daarvoor, leidt hem tot niets, dan dat hij den afstand tusschen zijn standpunt en de lichtende star, die hem geleidde, beter leert beöordeelen.

De scheppende kunstenaar is begeesterd door het idéaal der oneindige Schoonheid; maar al zijn pogen leert hem slechts de armoê kennen van de middelen, die hij aanwendt om 't te bereiken.

Maar moet nu de mensch, omdat het idéaal voor hem in zijn bestaan van strijd, in deze wereld vòl van onopgeloste tegenspraak en onverzoende uitersten onbereikbaar is, ophouden op de Waarheid te hopen, aan 't Goede te gelooven, of het Schoone lief te hebben?

Al zou hij 't willen, hij zou 't niet kunnen. Want Geloof, Hoop en Liefde zijn de meest gebiedende behoeften zijner geestelijke natuur.

Het idéaal behoort, gelijk wij gezien hebben, niet uitsluitend maar toch hoofdzakelijk tot het gebied der Kunst. Wanneer men zonder nadere bepaling van ‘idéaal’ spreekt, bedoelt men het kunst-idéaal, het idéaal van schoonheid. De reden hiervan is te zoeken in de reeds opgegeven eigenaardige stelling der kunst, dat ze vooral de verzoening der tegenstellingen, de harmonische oplossing van den wanklank der uitersten bedoelt; terwijl de wetenschap, evenzeer als de godsdienst, deze oplossing slechts *monotoon*, dat is, door opoffering van het een of het andere bewerkt. In het idéaal, als niet ontwikkelde kiem der menigvuldige vormen, ligt ech-

ter evenzeer, zij 't ook niet de verzoening, maar voorloopig alléen de éenheid, derhalve toch het voornemen ter verzoening, die door de werkelijkheid voleindigd wordt. Daarom heeft het idéaal der kunst bij voorkeur regt op deze benaming en tot het idéaal van kunst behooren, evenzoo als tot de kunst-aanschouwing, die daarop betrekking heeft, de beide kanten der geestelijke idé en van den zinlijken vorm.

Daarom ziet de kunstenaar alléen *schoone vormen*, dat is, noch alléen gevormde zinlijkheid, maar bezielde vormen, noch alléen vormlooze idéën, maar gedachten in zinlijke werkelijkheid verligchamelijkt. - In dezen zin is Idéaal zooveel als voorbeeld, als geestelijk modèl.

De idé, die de kunstenaar schept, zoodra ze de sfeer van 't enkel voorwerp verlaat, en, uit een rein verstandelijken grond, zich vormt tot idéaal, dat is: tot kunstmotief, ondergaat gedurende deze vorming een inwendige, maar bepaalde en beslissende verandering. Wanneer bijv. een landschapschilder studiën maakt naar de natuur, dan treft hem 't eerst een zekere vorm van 't uiterlijk in de natuur. Zij treft hem, omdat hij eene gelijkenis tusschen haar en zijne idéalen opmerkt, zonder dat hij zich daaromtrent rekenschap geven kan, want hij *weet* niets van zijn idéaal, ofschoon hij daardoor in de keuze van zijn voorwerp geleidt wordt. Dat is zijn kunstenaars-instinkt. Wanneer hem nu deze gelijkenis treft, dan grijpt hij naar zijn schetsboek en brengt het voorwerp op 't papier. Maar terwijl hij arbeidt, bemerkt hij daarin, voornamelijk wanneer zijn voorwerp niet tusschen enge grenzen besloten is, menig ding dat hem weinig bevalt, een tak, die zóo gebogen moest wezen, een lijn, die een andere kromming hebben moest, en zoo al voort, - met andere woorden, hij bemerkt, dat het voorwerp met zijn idéaal, dat zich in dit bijzonder geval tot een bepaald voorbeeld maakt en echter op algemeene vormen van voorstelling berust, dat dit voorwerp met zijn idéaal niet geheel over-éenstemt, dat gelijkenis geen gelijkheid is; waaruit voor hem noodzakelijk volgt, dat hij de ongelijkheid, de ‘storende *détails*’, die ‘anders wezen *moesten*’, anders *maakt*. Zoo doende verandert zich 't eenvoudig voorwerp gedurende zijn' arbeid in een idéaal motief.

Nu zou ik nog kunnen uit-éen-zetten, welk inwendig onderscheid er bestaat tusschen de verschillende vormen, waarin Kunst, Schoonheid en Idéaal gescheiden zijn; of hoe de

Kunst als algemeene scheppingskracht, zich in bijzondere krachten geleedt, hoe de Schoonheid aan deze geleding deel neemt, hoe het Idéaal zich wijzigt naar de bijzondere opvatting des begrips van 't Schoon. Maar dit ligt buiten het doel dat wij thans voor oogen hebben, omdat we alléen wilden trachten onze meening te ontvouwen nopens deze aesthetische begrippen in 't algemeen. Wat echter de symboliek der vormen, kleuren en toonen; de idéale beteekenis der vlakken en lijnen; de ontwikkeling der tegenstellingen van 't manlijk en vrouwelijk schoonheids-idéaal, van 't verhevene en naïeve, van 't bevallige en pittoreske, van 't tragische en humoristische, e.z.v., (waartoe in de muziek ook *Dur* en *Mol* zou kunnen gebragt worden) betreft, zoo zouden deze sfeeren ons nog een ruim veld ontsluiten van kunstwijsgeerige beschouwing, waarop we veelligt later een' uitstap wagen zullen, als onze proeve over *Kunst, Schoonheid* en *Idéaal* een vervolg wenschelijk mogt doen achten.

Het Directoire.

I. Malmaison.

Zoo ge den 17^{den} *Vendémiaire* (8 October) van het jaar 1799 u in het park van Malmaison hadt bevonden, ge zoudt den vreemdeling, in den mantel gedoken, hebben opgemerkt, die de groote laan langzaam doorwandelde. Dat hij 't aangezicht half verborg in den opstaanden kraag van zijn overkleed, moogt ge meer toeschrijven aan het gure van den avond dan aan zijne zucht om het te onttrekken aan de blikken van den schaarschen voorbijganger. Voor het laatste droeg de dikke herfstnevel, die de schemeravond tot een donkeren nacht vervormde, genoegzame zorg.

Gants onwelkom was hem die duisternis echter niet; want uit zijne handelwijze bleek het duidelijk, dat zijn bezoek een zeer geheim moest blijven. Hij had toch de *fiacre*, die hem uit Parijs had gebracht, midden op den weg doen stilhouden, en was alzoo te voet een slingerpad opgegaan, dat hem van den grooten rijweg verwijderde, en misschien sneller, maar ook tevens minder gemakkelijk, naar de plaats, waar we hem straks waarnamen, heenvoerde. Zijn tred was zwaar, wat hem zeker weinig hielp, om den weeken kleigrond over te stappen; zijne houding recht als die eens krijgsmans; zelfs zou men aan zijn gang hebben kunnen bespeuren, dat aan den hak zijner laarzen dikwerf de ridderspoor gekletterd had.

De weg scheen hem volkomen bekend, zoo dat hij zonder aarzelen de donkere eikenlaan rechts insloeg, die op het landhuis uitliep.

Alles was zóó stil om hem heen, dat hij de mist op het loof hoorde druppelen, en het kraken van de dorre bladeren in het boschaadje vernam, waarin de veldmuis of de verdwaalde mol beschutting zocht.

'Zoo men wist wie hier heensloop,' prevelde hij, 'ik kreeg misschien tot afwisseling het knallen van een pistoolschot te hooren of het flitsen van een degen te zien.' Onwillekeurig huiverde hij bij die euvele gedachte en verhaastte hij zijn stap, zoodat hij minder naauwkeurig lette waar hij de voeten neêrzette, en weldra vlek bij vlek op het straks nog glimmende voetschoeisel of den fijnen lakenen mantel ontving.

Eensklaps wuifden de toppen van het kreupelbosch waar hij langs ging, en kraakten de bladeren. De onbekende hield verschrokken stil, en scheen op het zelfde oogenblik en instinktmatig de rechterhand aan de linkerheup te brengen. Het koude zweet paerelde langs het voorhoofd terwijl hij die beweging deed, en zoo hij rekenschap had moeten geven van wat er toen in hem omging, dan had hij niet kunnen ontkennen, dat de vrees alle andere aandoeningen beheerschte.

Hij was echter gerustgesteld zoodra hij de oorzaak er van bespeurde. Geen menschenvoet verschoof ginds de dorre en knappende bladeren, maar wel de rappe 'renners' van den patrijshond, die grommend en bassend naar de rijlaan stoof en tegen den vreemdeling opvloog.

'Ha, Caesar!' was de welkomsgroet van dezen.

De vijandschap van den trouwen Cerberus verkeerde bij dien uitroep in vriendschap, en kwispelstaartend zocht hij de toegestoken hand van den wandelaar te lekken. Of die veelvuldige vriendschapsbetuigingen dezen verdroten, of dat hij het dier den schrik, hem een oogenblik te voren aangejaagd, als vergrijp toerekende, een gebiedend 'stil' deed den pluimstaart van den patrijshond nederhangen, en dezen zwijgend den wandelaar volgen tot aan het terras, dat hij spoedig bereikte, en waar het licht in de vestibule hem den verderen gang naar de hoofddeur van het landhuis gemakkelijk maakte.

Langzaam naderde een bediende, toen de vreemde bezoeker in een haastig schellen blijk van zijn tegenwoordigheid gegeven had. De wrevel teekende zich op zijn gelaat, toen hij den schijnbaar vreemden en zijn mantel gedoken gast bespeurde, en in de wijze waarop hij de deur opende lag

genoeg hoe ongenood hij dezen beschouwde. Doch eensklaps, met de snelheid van het licht, ging zijn trotsche houding en norsche blik over in een diep onderworpen buiging en een glimlach, zoo als hij anders gewis alleen voor zijn meesteresse veil had.

‘Heeft de burgeres eenig belet?’ vroeg de binnentredende, die den bediende ter naauwernood met een blik verwaardigde.

‘Ja, ik weet niet of..... maar..... voor den Burger Direkteur.....,’ was het stamerend andwoord, dat met een buiging vergezeld ging.

‘Gij behoeft dien titel niet zoo luid uit te roepen, alsof gij 't in Straatsburg wilt doen verstaan.’

De bediende ontving zwijgend den geeselslag, en ontdeed den hoogen bezoeker, die middelerwijl de *antichambre* was binnengetreden, van den vochtigen en bevlekten mantel.

‘Ga mij aandienen,’ zoo luidde het korte bevel, en weldra stond de Burger Direkteur alleen voor den spiegel zich te beschouwen, en het hier en daar gedeerd toilet te herstellen.

De minder dan eenvoudige bovenkleeding deed de pracht niet vermoeden, die thands zichtbaar werd. De wit casimieren broek was met een streep van gouden eiken bladeren aan wederzijden bedekt. Even zoo de fijn laken' rok, waarvan de panden schuins waren weggesneden, als ten tijde van Lodewijk XVI aan het hof. De degen, die aan de linkerzijde uit den rok te voorschijn kwam, en naar welken we hem straks in de ure des gevaars zagen grijpen, was echter niet meer dan een zoogenaamde hofdegen, met rijkverguld gevest, en waarvan de glinsterende zilveren schede met ettelijke robijnen prijkte.

Nadat het gepoederd hoofdhair in orde geschikt was, ondergingen de marokijnen laarzen de keuring van zijn spiedend oog. Hij bemerkte nu eerst, dat hij ze niet gespaard had, en alzoo dringend hulp behoefde, die dan ook in de gedaante van den bediende opdaagde, welke op zijn herhaald en driftig geschel naar de *antichambre* ijlde.

Joseph, die den Burger Direkteur de deur had geopend, steeg middelerwijl den wenteltrap op, die naar den salon geleidde. Zijn meesteresse had hem gewis geboden haar niet te komen storen, want schoorvoetend slechts voldeed hij aan het beneden ontvangen bevel. De gedachte, die hem naarboven stijgend bezielde, getuigde van den eerbied of liever van de achting

en genegenheid van den onderhoorige jegens zijne meesteres. Het was niet het ontzach, door het loon van een paar honderd francs gekocht, niet de onderdanigheid van den dienaar, die een wijle kroop voor de meerdere, onder voorwaarde zich later onder zijn gelijken te kunnen wreken door spot en door smaad. Het was de liefde van den huisgenoot jegens het hoofd des huizes, dat men had leeren kennen en leeren eeren, tot in de kleine gebreken toe, die in het dagelijksch verkeer zoo spoedig worden opgemerkt en gewoonlijk zoo moeielijk verdragen. Het was de hartelijkheid van den vriend, die zich verblijdde als het voorhoofd der mees - onbewolkt was, en deelde in de smarte, die er soms rimpels op plooide.

‘Nu nog den bluffer van avond,’ prevelde hij, ‘niet genoeg, dat zij half ziek is van angst; ze moet het geheel worden van verveling.’

Of de eigenaresse van Malmaison, de voorzorgen, de genegenheid harer bedienden waardig was? Twijfelt ge er aan nu ge weet, dat zij Josephine heet, de echtgenote van Bonaparte?

Sla een blik op die vrouw, die ge daar ziet neêrgezeten aan de mahoniehouten tafel bij den haard, waaruit u het knappend vuurtjen, uit beukenhout gebouwd, tegenflikkert. Sla een blik op haar - gij kunt het wagen, zij is alleen; niemant is daar om het der policie of den laster toe te fluisteren, dat er te veel sympathie voor de vrouw, voor Bonapartes gade uit spreekt - sla slechts een blik op haar, en ge verwondert u over aller liefde niet meer. Jammer dat ge het vriendelijk aanschijn niet geheel kunt opmerken, daar het thans half neêrgebogen afhangt op den zwoegenden boezem, en gestut wordt door den blooten rechter arm, waarvan gij de ronding opmerkt en waardeert.

Hoe de Kreole, - dat zij het is, hebt ge opgemerkt aan den licht geelen tint, over dien arm gespreid, die u spreekt van den gloed der Zuiderzonne, - de levendige oogen doet staren op de beeltenis die voor haar ligt! En toch is ze schier niet in staat die geliefde trekken te beschouwen; want de tranen, bijkans weêrhouden weg te vloeien door de half neêrgeslagen wimpers, doen alles schemeren, wat ze waarneemt, tot zelfs die beeltenis toe.

‘Zou dat uw laatst geschenk zijn?’ fluisterde zij. ‘Zou dat alles zijn wat op aarde mij van u rest? Ach, waarom mij

geweigerd u te verzellen? Ik had dezelfde tent met u willen deelen, en hadt ge mij op de reize geen paard kunnen geven, ik ware met u te voet gegaan.'

Langzaam schoof zij het portret weg, om naar den open brief te grijpen die er naast lag, en die - het was de geschiedenis van het laatste halfuur - straks weder zou worden nedergelegd voor eene herhaalde beschouwing van het portret.

Het was geen kinderachtige vreeze die u zou uitnooden tot spot, maar diepe smarte, die het recht heeft op uwe deelneming, wat haar thands de tranen uit de donkerbruine oogen drijft. Gij zoudt het reeds kunnen afleiden aan den langen duur harer droefheid, die - indien ge haar kendet, zou het u meermalen gebleken zijn - nimmer aanhoudend was, maar hevig in hare uitbarsting, spoedig overging in het tegenovergesteld uiterste, en zich vaak oploste in uitgelaten vreugde.

Dit oordeel hadt ge ten minste gesproken, zoo ge haar hadt ontmoet als elfjarige Jonkvrouw onder de plataanboomen van Martinique.

Bevallig zweefde zij het woud der tamarinden voorbij, wanneer de toppen slechts flaauw werden begoud door de stralen der scheidende zonne.

Wat ge het eiland - die kleine bloemenkorf wiegelende op de golven der waereldzee - de schoone vormen van het kind hadt benijd, dat ge hadt willen schaken voor de hoofdstad der Europeesche beschaving, - Parijs! Op het hoofd den geurigen krans, waarin het purperrood der roos bevallig was geschikt naast het sneeuwwit van den Amaryllis knop, om de leden het golvend kleed van wit neteldoek door een koord van purperroode zijde als *ceinture* om het midden bevestigd, zoudt ge haar welkom geheten hebben als de godinne van dat bloemen-eiland, met zijn eeuwige lente en zijn nimmer verwelkenden dos. En toch, schoon was ze niet, al hadt ge ook in de glinsterende oogen den gloed zien tintelen van den wordenden hartstocht, al hadt ge 't karmozijn van die lippen en het ivoor, dat ze bij ieder woord deden opmerken, der Houri toegewenscht van Mohámmeds paradijs.

Doch meer dan zinnelijk schoon hadt ge haar geheten, als ge haar zaagt heen zweven als op gewiekten voet naar de hutten der slaven. Zie, het is feest; de reien gaan ten dans, want het is de geboortedag van de goede 'Kreole.' Menige

neger had op den kokosbast reeds de dagen geteld, die nog voorbij moesten kruipen, eer het geboortefeest zou worden gevierd, dat hem telkens als een gedachte voorbij vloog. Aandoenlijke groep, als de Kreole in het midden trad en den armen geld uitdeelde, en wat nog meer was, spijze en drank, en wat het kostelijkst was, troost en opwekking voor den lijdende aanbracht, en voor allen een toesprake had, zoo als zij alleen had te geven!

Schoone dagen der jonkheid, toen een scherts van Williams, - de vriend harer kindsche jaren en weldra hare eerste liefde, - van toorne haar de tranen uit de oogen persen, en de kleuren van den voorbijzwevenden kolibri, onder het bladgewelf van den pisang, ze weder droogen kon. Schoone dagen der jonkheid, toen een aangebeden moeder zich 's avonds over de legerstede harer dochter henenboog, en deze zegende met een kus, of als berisping voor een misdrijf, in kinderlijke dartelheid gepleegd, haar toevoegde, terwijl heur hand de glanzige lokken langs de slapen nederstreek: ‘Ik twijfel nooit aan uw hart, dartele moedwillige! maar wel eens..... aan uw hoofd.’ Gelukkig dat de goede vrouw de laatste woorden fluisterend sprak, ze hadden gewis het fijngevoelige kind nog gekwetst, voor wie de ouderlijke tederheid en de weelde van het Zuiden zelfs het zwanendons te onzacht geloofden, en voor wie ze de schatten van Natuur en Kunst zouden wenschen te plonderen, om een glimlach te beloonen of genoegen te geven aan een luim.

Schoone dagen! Ze waren vervlogen. De poëzij van het leven was verdwenen voor het nuchtere proza. Zij had haar Martinique verlaten, om in Parijs te huwen met een adelijken naam. Josephine Tascher de la Pagerie werd *Vicomtesse* de Beauharnais, werd moeder; en toch dacht ze dikwijls met weemoed, met het heimwee in het hart, aan de zonnige landouw, aan de gloeiende schakeeringen der vallei, aan de bladerenkroon van de kokos terug; voelde zij dikwerf, dat ze ouderloos was en zonder een hart dat het hare begreep, en dan ontgleed haar bij die gedachte den naam van Williams.

Haar echtgenoot voelde zich hoe langer hoe meer van haar vervreemd. De jaloezij deed het eerst eene scheiding wagen, die de onverschilligheid later aan beide zijden bekrachtigde, en schoon de verzoening weder plaats greep, de

hartelijkheid en het vertrouwen waren voor altijd gebannen. Zelfs toen de Generaal de Beauharnais, door zijne geboorte een aristokraat, maar door zijne denkwijze jegens de demokratische republiek een *Girondin* geworden, door de zegevierende Jakobijnen werd gevangen genomen en gevonnisd, was het geen liefde, geen zuivere liefde die haar weeklagen en eigen ongeluk vergeten deed voor de rampen haars gemaals, maar slechts medelijden voor den vader harer kinderen; was het wellicht een gevoel dat naar berouw zweemde, niet om hetgeen zij gedaan, maar om hetgeen ze niet gedaan had, wat haar de kleine Hortense en Eugène vaster aan het harte deed klemmen en uitroepen, toen het hoofd haars gemaals was gevallen: ‘Bid voor uw vader, bid voor den martelaar, bid ook voor mij.’

Weinig dacht ze dat die laatste bede zoo spoedig door hare kinderen zou worden gestameld, in een oogenblik dat ze zich weezen dachten te zijn; want ook zij werd gevangen genomen, in de conciergerie geworpen als *suspect*, en dus reeds als schuldig; - beide woorden toch waren synoniem. Dáár vond zij echter troost in de vriendschap der schoone Cabarrus, de geliefde en weldra de vrouw van Talliën, door wien beiden werden verlost, toen hij alle krachten inspande en Robespierre deed vallen.

De band der vriendschap, in den nood gevlochten, bleek hecht te zijn. Door de Burgeres Talliën, die Parijs het eerst uit zijn verdooving wekte door het openen van haar salon en het tot zich noodigen van wat de stad nog groots behouden of op nieuw verkregen had, werd Josephine bekend met Barras. De naam van dien man was echter te onrein, dan dat hij geen smet zou geworpen hebben op dien van Josephine, welke zoo dikwerf met en naast den zijne genoemd werd. Was het waarheid wat men fluisterde en nimmer luid heeft durven uitspreken? Wij gelooven het niet. Josephine had eenmaal liefde gekend; eene liefde, zoo als eene weelderige verbeelding haar voortooverde dat ze moest zijn, en die overeenstemde met de uitspraak van den hedendaagschen dichter, die haar zoo welsprekend, zoo heerlijk beschrijft, als hij de vraag: ‘Wat is liefde?’ beandwoordt met zijn:

> Zwei Seelen und eine Gedanke,
> Zwei Herzen und ein Schlag.

Ze had de schoone bloem moeten ontwortelen, maar ze had haar niet weggeworpen; de bladeren, hoe ook verdord, had ze bewaard. Was het wonder, dat zij ze vaak zuchtend beschouwde, toen ze uit belang aan een man werd gekoppeld, dien zij ten laatste had leeren achten, maar nimmer beminnen kon? En wat was achting alléen voor het hart eener Kreole? Voor ons kinderen van het Noorden, op wier velden het sneeuwkleed van den ernstigen winter zich mengelt met het groene tapeet van den wispelturigen zomer, moge liefde en achting, gevoel en verstand, hartstocht en rede kunnen samenvloeien, - niet alzoo voor de dochteren van het Zuiden, waar ieder windtjen, iedere ademtocht de barning kweekt in het bloed, waar elke stem in de nimmer rustende natuur tot genieten noodt, en zelfs de branding der zee, in het oranje-bosch aangehoord, u van genot spreekt en minne.

Meer dan voor een harer zusteren was het gevaar voor Josephine groot. De plicht der dankbaarheid (Barras had door zijn invloed haar de verbeurd verklaarde goederen van Beauharnais doen teruggeven), het zinnelijk bevallige en aantrekkelijke dat den Burger-Direkteur verzelde, konden de sleutels zijn om haar hart te openen voor de vleitaal des verleiders. En toch, haar geheele leven getuigt voor de waarheid van het gezegde harer moeder: ‘Ik twijfel nooit aan de reinheid van uw hart;’ en hoe hadde deze bewaard kunnen blijven in een onreine betrekking, als die het gerucht haar verweet? Haar tweede echtgenoot heeft er nimmer op gedoeld, en hij kleurde van toorne reeds, wanneer hem de mogelijkheid er van werd voorgehouden. Hij heeft er nimmer op gedoeld, zelfs niet in het oogenblik, toen hij een geldende reden zocht, om zijne liefde te bemantelen en de eischen zijner staatkunde gehoor te geven.

Het was juist toen de beschaafde klasse zich weder vereenigde in de salons, waar de burgeres Talliën en Josephine gebied voerden, dat de Generaal Bonaparte de laatste leerde kennen in het bijzijn van Barras. Hij had dezen tot Direkteur helpen verheffen, en wenschte hem nog naauwer aan zich te verbinden. Redenen genoeg voor den jongen eerzuchtige, om naar de hand van Josephine te dingen, die, hoewel vele jaren ouder dan hij, hem echter gunstig genoeg voor zich innam, om het offer, aan de eerzucht gebracht, niet te zwaar te doen zijn. Bij nadere kennismaking berouwde hem

de gedane keuze niet, en toonde hij zelfs genegenheid, ja liefde voor haar te hebben opgevat, daar er jaloezij ontstond en de jonge echtgenoot van zijn recht gebruik maakte, om vooral Barras, zoo veel hij het vermocht, den toegang tot zijne woning af te snijden. Die liefde van Bonaparte schijnt zonderling, en toch is ze natuurlijk. Josephine was zwak; de sterke mannelijke geest wilde zoo gaarne steunen wat telkens zijn machtige hulp inriep; Josephine maakte op niets aanspraak, en daarom bood hij haar alles. Bonaparte had een edel hart en een verheven geest; het eerste begreep Josephine, en voor den laatsten boog zij zich gedwee. Bonaparte verstiet de zelfstandige, de krachtige, de fiere vrouw (de geschiedenis van de Staël bewijst het); haar, die zich vertrouwend aan hem overgaf, reikte hij den arm, tot aan de trappen van den troon.

Dat Josephine hem beminde zoo als zij nimmer had bemind, het mocht verklaring vinden in haar levensloop, in haar charakter en afkomst.

Niet zoo als de jonge Kreole haar Williams had omarmd, omhelsde zij Bonaparte. De jonkvrouw was vrouw en was moeder geworden; het natuurkind was gerijpt tot een dochter der beschaving; en mocht ook het beeld harer eerste liefde, door hare fantazie met de liefelijke herinneringen harer kindschheid gekleurd, schooner zijn toegerust dan dat van Bonaparte, deze vergoedde het in den lichtkrans, waarmeê de tijdgenoot hem omgaf, en die de zinnelijkheid der Kreole meer dan eenig ander moest treffen; vergoedde het ruimschoots in de sterkte van geest, zóó buitengewoon, dat ze er geen maatstaf voor wist te vinden in de mannen, die haar hadden omringd. Wat Josephine voor Bonaparte gevoelde was echter geen liefde, zoo als zij die vroeger had begrepen en gewild; was geene achting, die haar eertijds niet bevredigen kon; het was meer dan die beiden, het was een vereering geworden, als die in hoogere mate en in reinere betrekking, het schepsel aan den Hoogsten Schepper verbindt.

En de man die zij dus vereerde had haar verlaten, voor geruimen tijd, misschien voor altoos. Opperbevelhebber van het leger van Egypte had hij sinds vier maanden niets van zich doen weten, en zelfs de laatste tijding had even zoo veel tijd behoefd om tot haar te komen. Wel was de zee onveilig door de Engelsche vloot, die er kruiste en alle verkeer

bijkans onmogelijk maakte; maar in den laatsten brief had Bonaparte bij het gewagen van zijn glansrijke zegepralen haar gemeld, dat hij thands Syrië in zoude trekken en wellicht Konstantinopel bestormen zou.

Het was een gewaagde tocht, dien de angstige vrouw zelfs voor hem onmogelijk achtte, en dien ze dus, bij het gemis van alle tijding, reeds geheel mislukt dacht.

Haar eenigste troost was het bezoek van eenige vrienden (kleen was het getal) en het lezen en herlezen van den brief haars gemaals, dien wij haar straks zagen beschouwen.

Wellicht had zij den gantschen avond in den kring van de aandoeningen, waarin we haar thands waarnemen, rondgedoold, zoo niet Joseph ware binnengetreden met de boodschap, dat de Direkteur Barras verzocht te worden toegelaten.

'De Direkteur Barras! riep Josephine blozende uit. Hebt ge gezegd dat ik te huis was?'

'Ja, Mevrouw.'

'Ik kan, ik wil hem niet zien,' riep zij gehaast.

Haar oog viel op Bonapartes beeltenis, en het was of hij haar donker aanzag. Zij wist toch wat het gerucht fluisterde, en zeker voedsel ontving zoo zij Barras toeliet.

'Moet ik den Burger-Direkteur dat melden, Mevrouw?' vroeg Joseph.

'Zoo laat komt hij hier; misschien dat hij tijding heeft ontvangen,' prevelde zij in zich-zelve. 'Neen, Joseph! laat den Generaal Barras binnentreden.'

Zij bestrafte zich-zelve, toen de bediende haar had verlaten, dat ze Barras bijkans om zulk een reden had kunnen wegzenden. Zij hief het half gebogen hoofd omhoog, en al had het portret kunnen andwoorden, riep zij uit: 'Behoef ik hem dan te ontvlieden? Ben ik schuldig?'

'Schooner als immer, Josephine!' klonk het achter haar. Het was Barras die binnentrad. 'Schooner als immer, maar niet zoo voorkomend. Ik heb twee exemplaren van den ouden Cerberus moeten temmen om u te naderen. De eene vloog tegen mij op in de gedaante van een patrijshond, de ander in die van een sloffenden, duttenden bediende. Maar, wat zie ik, de oogen zijn rood? een portret..... een brief. Ik begrijp, ik begrijp.'

Hij lachte, het sneed haar door de ziel!

Zij trok hare hand, die hij gevat had, terug en bood hem stilzwijgend een stoel.

‘Niet genoeg,’ vervolgde Barras, ‘dat de Generaal ons een paerel heeft ontnomen om zijn rijkdom nog te vermeerderen; hij bederft haar, zelfs op een afstand van duizend mijlen. Die roode oogen voegen bij dat gelaat, als de abt Siéyès bij het *Directoire*.’

‘Gij zijt van avond in een kwaden luim, Barras!’ merkte Josephine verstrooid aan. ‘Het glas waardoor ge ziet schijnt donker gekleurd.....’

‘Ja, bijkans zoo zwart dat ik er niets door zie,’ hernam Barras half luid. ‘Maar misschien des te beter.’

‘Is mijn voorgevoel bevestigd?’ kreet Josephine. ‘Is hij gevallen, zeg het mij, Barras! dadelijk, zonder omwegen.’

‘Wat meent ge?’ vroeg hij verwonderd over die uitbarsting.

‘Hebt ge tijding van Bonaparte?’ en na die vraag bleef zij hem zonder adem te halen aanstaren.

Het was of Barras haar straffen wilde voor deze hevige aandoening, die hem pijnlijk aandeed. Onverschilliger, kouder dan hij 't anders zou gedaan hebben, antwoordde hij haar: ‘Van Bonaparte? Geene de minste,’ en bijkans schertsend voegde hij er bij: ‘Verwacht ge tijding?’

Die vraag wondde de beangste vrouw diep. ‘Of ik haar verwacht?’ riep ze uit. ‘Heb ik geen recht gekregen tijding te verwachten; recht door hem?’ Het laatste toonde genoeg hoe weinig recht zij zich-zelve toekende. ‘Of kan ik geen hoop meer voeden? Barras! waarom zou ik geen tijding verwachten?’

‘Ik wenschte dat ik die vraag beandwoorden kon, door een geruststellende verzekering,’ hernam hij langzaam; en zich tot haar heen buigend en nogmaals hare hand in de zijne vattend, sprak hij vleiend: ‘Weet ge wel dat ge bekoorlijker zijt dan ooit, Josephine!? Dat de aandoening, die zoo luid getuigt voor den adel van uw hart, tevens u de wangen met een blosjen overdekt, schooner dan gindsche rozenknop? Zeg mij, lieve vriendin!’ en hij staarde haar strak aan, wat ze niet bemerkte, wijl ze hare oogen nedergeslagen hield, ‘zeg mij, hebt gij sinds vier maanden geene tijding van den Generaal?’

Josephine zag verbaasd op. Barras was geen Talleyrand in het opsporen van wat hij weten wilde, in het ontdekken van geheimen, in het openen van het hart, hoe ook gesloten gehouden door eigenbelang en achterdocht. ‘Of ik tij-

ding heb? En straks hebt ge u verwonderd dat ik haar kon verwachten? Schertst ge, Barras? Er is iets in uwe woorden dat mij onheil spelt; een onheil, dat ge verzwijgen wilt en niet kunt. Nogmaals, Barras, hebt *gij* bericht?'

'Beste Vriendin! nogmaals andwoord ik u: neen,' hernam de direkteur, terwijl hij Josephine wantrouwend aanzag.

'En ik dacht dat het Directoire depêches zou ontvangen hebben, dat ge daarom mij een bezoek waart komen geven.....' zeide Josephine naïef.

'Was dat dan de eenigste beweegreden, die, volgens u, mij tot zulk een bezoek zou kunnen nopen?' vroeg Barras vleiend.

'Zoo laat? ja' andwoordde Josephine, terwijl zij haar stoel, dien Barras was genaderd, terugschoof.

'Sinds wanneer is de oorlog tusschen ons verklaard?' vroeg Barras te vrij om niet kwetsend te zijn.

'Barras!' en haar stem beefde terwijl zij sprak. 'De vrouw van den Generaal Bonaparte maakt aanspraak op achting, ook op de uwe.'

'Ba; dien toon hebt ge de Burgeres George afgeluisterd, toen ze Phèdre speelde,' andwoordde Barras. Josephine begreep het beleedigende niet, dat er dit oogenblik juist in het noemen van dien naam lag.

'Gij deedt niet wel hier te komen, Barras! Gij weet waarom,' voegde zij er in verwarring bij.

'En waarom dan niet?' hernam hij tergend. Hij bemerkte hoe langer hoe meer, dat het voorname doel van zijn bezoek, - het geheimzinnige duister te doen opklaren, dat Bonaparte voor het *Directoire* scheen te omgeven, was mislukt, want dat de vrouw des Generaals mede geen tijding ontvangen had. Eene gedachte, die eensklaps het pijnlijke der teleurstelling temperde, doorvoer zijn brein. De man dien hij vóór allen vreesde, die hem vóór allen haatte, was wellicht omgekomen. Het zoo lang gekoesterd vermoeden ontving voedsel. En zoo die man gevallen ware, behoefde hij der weduwe geen zedige vriendschap te huichelen, wat hij zich voorgenomen had te doen, om een beschermster te bezitten wanneer de machtige in Frankrijk terugkeerde. De hartstocht, die vroeger bij hem heerschte, ontwaakte op nieuw, terwijl hij nederzat naast de bevallige, die hem vroeger welwillend, ja wellicht aanmoedigend had ontvangen.

Valsch was zijn redenering, of liever de verwarde taal

der verschillende tochten die zich hooren deden in zijn hart, en zich uitspraken in die oogen anders zoo mat, maar op dit oogenblik vonkelend van een onheilig vuur.

‘Waarom deed ik niet wel, lieve vriendin?’ vervolgde hij, terwijl hij haar aanstaarde als om een blik van haar op te vangen. ‘Dat ik mocht staren in de vriendelijke kijkers, wier gloed zoo vaak dit hart heeft verwarmd en verkwikt; wier blikken den schuchtere immer aanmoedigen en den stoutmoedige ontwapenen, en mij alleen moed zouden geven om u te zeggen..... Josephine! waarom deed ik niet wel hier te komen?’

Hij hield zijn rechterarm om de leuning van haar stoel geslagen, en het hoofd zoo verre tot het hare gebogen, dat hij haren adem hoorde versnellen, en hij de *camée*, die haar kleed aan den hals vasthield, wiegelen zag op den bewogen boezem. Het was de slang die hare prooi beloerde, en deze door bedwelming vast tooverde aan de ingenomen plaats, om te eer en te lichter zich harer te bemachtigen.

Maar de bedwelming was hier slechts schijn. De meest verschillende aandoeningen kampten in Josephines boezem om den voorrang, en zoo lang zij kampten bestond er nog evenwicht. Ten laatste hield het gevoel van ondervonden smaad de overhand, en in tranen uitbarstende en zich het gelaat met de handen bedekkende, voerde zij hem te gemoet: ‘o Ik ben weduw; uw gedrag bewijst het genoeg.’

Josephines kracht was gebroken door zulk een hoon. Zij geleek dezulken niet, die sterk in het bewustzijn harer onschuld, juist meerder sterkte scheppen uit miskenning en smaad.

De moeder redde echter de gade; want oprijzend met eene bevalligheid, die Canova had weten te waardeeren bij de konceptie van zijne ‘Gratiën, Venus omzwevende,’ trad zij naar de guéridon, waar, op het rose satijn kleedjen met witte gitten, de vergulde schel rustte, die een geschenk was van den Oostenrijkschen onderhandelaar von Cobentzel.

Barras sprong op, en hield hare hand terug. ‘Wat wilt ge, Josephine?’

‘Mijne dochter verzoeken hier te komen, Burger Direkteur! Mijn echtgenoot en mijn zoon, beide zijn in den vreemde; zij kunnen mij niet beschermen; maar in het bijzijn harer dochter zult ge toch de moeder ontzien.’

Barras was verpletterd. Het was thands zijne beurt om te blozen, zoo hij 't van schaamte nog kon.

‘Josephine! waaraan heeft de vriend, de beschermer uwer familie dit verdiend?’ vroeg hij gesmoord, want zijn stem miste schier allen klank.

‘Vriend? Beschermer?’ kreet Josephine, ‘waarom dien sleutel nog gebruikt, daar gij weet dat hij valsch is.’

‘Hebt gij zelve hem mij niet gegeven?’ vroeg Barras, van zijn eerste verwarring bekomen. ‘Hebt gij mij geen recht gegeven te denken.....?’

‘Zwijg, zwijg!’ riep Josephine. ‘Ik heb u recht gegeven om mij te beschermen, want ik ben u dankbaar geweest als een zuster.’

‘o, Die platonische liefde,’ merkte Barras glimlachend aan, ‘gelukkig Martinique! waar men zelfs de broeders zoo bemint!’

Josephine was bij hare eerste schrede in Parijs reeds miskend geworden. Levendiger in hare gewaarwordingen, natuurlijker in het uiten van deze, dan hare omgevingen, scheen iedere harer blikken eene belofte. Barras maakte hiervan gebruik, toen hij zoo schaamteloos terugwees op het verleden, waarop hij, zoo er nog een vonk van kieschheid in dat bedorven hart had geglommen, niet had mogen doelen, al ware de vrouw, daar tegenover hem, ook schuldig geweest.

‘o, Die platonische liefde!’ herhaalde hij nogmaals, zonder, zoo als het scheen, de wonde op te merken, die hij Josephine had toegebracht; en half luid vervolgde hij schamper: ‘dus slechts een zuster kocht ik mij..... Jammer van de champagne die ik verspilde, jammer van het goud.....’

‘Doelt ge op de schuld die ik bij u aanging, die ge mij bijkans gedrongen hebt aan te gaan?’ vroeg Josephine, terwijl ze koortsachtig beefde. ‘Wees niet ongerust; het zal u met woeker worden betaald. De Generaal Bonaparte heeft een tegenrekening, verstaat ge mij, Burger Direkteur?’

‘Wat bedoelt ge?’ viel Barras snel en eenigzins verbleekend in. Hij dacht in die woorden de verzekering te ontvangen, dat Bonaparte tijding had gezonden, en nog wel tijding dat het hem beter ging dan ooit. Het instinkt der vrouw had Josephine het beste wapen ter wraakneming in handen gegeven. Had zij vroeger geen kracht genoeg bezeten jegens Barras haar angst te ontveinzen over het lot haars echtge-

noots, thands vond zij die kracht en veinsde zij, in tegenspraak met hare vroegere handelwijze, zich zeker van Bonapartes bestaan. Zij voelde zich te zwak om de beleedigingen van Barras te wederstaan; zij koos zich het schild dat haar zoo dikwerf had beschermd, en 't haar ook thands zon doen.

‘De Generaal Bonaparte zou....?’ stamerde Barras, niet wetende welken zin aan die woorden te geven. ‘Gij hebt mij dus straks misleid’ vervolgde hij zoo koud hem slechts mogelijk was, als om zijne ongerustheid te bemantelen. ‘Toch ben ik overwinnaar gebleven,’ besloot hij, na een pooze gewijld te hebben; ‘ik heb uw geheim ontdekt; ik heb mijn weddingschap gewonnen.’

‘Weddingschap? Geheim?’

‘Ja, Josephine! ik zal u het raadsel verklaren,’ vervolgde Barras, opgewonden en tevreden over zijne snuggere uitvinding. ‘Iemant - ik zal den naam slechts niet noemen - stofte op zijne kunst, geheimen te ontdekken, in geslotene harten te kunnen lezen, in één woord, over de krachten der hooge diplomatie te kunnen gebieden. Ik roemde het niet als zulk eene hooge kunst, en toen hij mij het tegendeel verzekerde en mij uitdaagde, wees ik hem, - vergeef mij, Vriendin! - op u, als op eene vrouw, die, der volmaaktheid nabij, zich niet alleen hult in den sluier der bevalligheden, maar bij wijle ook in die der geestige intrige. Ik wedde om een keurig *souper*, te genieten in de groene zaal van 't Luxembourg - ge kent haar nog, niet waar? - dat ik van u vernemen zou (en ge waart er zeer geheim meê, zoo als men algemeen zeî), welke tijding ge uit Egypte hadt ontvangen. Ziet ge, ik heb overwonnen, hoe weêrspannig, hoe sterk ge in den aanvang ook waart. Biecht mij eens trouw op, beste Vriendin! had men u gewaarschuwd, dat ik een aanval op uwe stilzwijgendheid zou beproeven; had men u kennis gegeven van mijne komst?’

Het duizelde Josephine bij dien vloed van woorden. Bij het eerste had zij den logen meenen te erkennen; bij het laatste begon zij echter te wankelen in haar gevoelen.

‘Maar heb ik u dan iets omtrent Bonaparte gemeld?’ vroeg Josephine langzaam, die als een blinde rondtastte om zeker te gaan.

‘Zoudt ge uwe woorden weder willen intrekken, schoone Vriendin? Gelukkig, dat het onmogelijk is. Men ver-

geet even licht een blik uwer oogen als een toon uwer stem.'

'Geen omwegen meer, Barras!' hernam zij driftig. 'Wat zeide ik u van de terugkomst van Bonaparte? Weet gij er iets van?'

'Weder een bekentenis,' riep Barras. 'Straks spraakt ge alleen van een tegenrekening, die de Generaal mij zeker zoude.... overzenden; nu gewaagt ge van de overkomst zelve. Ik weet genoeg, Josephine! ik heb mijn *souper* gewonnen.'

De man, gewoon zich op het veld der intrige te bewegen, had zich gevangen in zijn eigen netten.

Josephine, die den gang van het gebeurde thands begon te overzien, wilde zich zelve niet ontdoen van wat haar nu eene veilige wapenrusting bleek. Zij kwam derhalve niet op de door haar gesproken woorden, die op Barras zulk een gewichtigen invloed hadden geoefend, terug.

'Ik neem genoegen met uwe verklaring,' zeide zij met waardigheid. 'Houd mij echter mijne rondborstigheid ten goede: ik vind de scherts wel wat grof, en de wijze, waarop door u het *souper* is gewonnen, ruw, ja te ruw zelfs voor een *sans culotte*.'

'Josephine! sinds wanneer die preutschheid....?'

'Genoeg, Burger Direkteur!'

'En dat *souper*, Burgeres! mag ik u daartoe uitnoodigen...?'

'Gewis: zoodra de generaal in Frankrijk is teruggekeerd, hoop ik, onder zijn geleide daaraan te kunnen deelnemen; tot zoo lang voegt mij de eenzaamheid der weduwe; tot zoo lang voegt het mij, niemant toe te laten dan dien hij zelf genoodigd heeft, of tegenwoordig zijnde, noodigen zou. Gij begrijpt mij, Burger Direkteur?'

Josephine had zich op hare wijze gewroken. Thands eerst was Barras geslagen en zou hij zelfs zijn kamp moeten opgeven.

Nog een laatste poging waagde hij. Dat hij die waagde, getuigde voor zijne kennis van Josephines zwakke zijde. 'Ik heb u begrepen, Burgeres!' begon hij langzaam en kalm. 'De man, wien gij thands den toegang tot uw huis verspert, heeft u den uitgang geopend van den kerker. Laat mij uitspreken, Burgeres!' vervolgde hij, toen hij de verontwaardiging over zulk een verwijt in Josephines oogen zag von-

kelen. ‘Ik verwijt u niets. Ik wil u slechts mijne geschiedenis verhalen. De man, dien gij thans verstoot, heeft u gesteund, toen gij verstooten waart. Hij was rijk en machtig, gij arm en zonder eenigen invloed. De kansen der fortuin wisselen af. Thands zijt gíj rijk, zijt gíj machtig; ge zoudt het niet zijn, ware ik het niet geweest. Thands ben ik betrekkelijk arm en is mijne macht verlamd door den onwil der partijen; en nu ik, geen deeling vraag van uwen rijkdom, van uwe macht, maar slechts een oogenblik er door gesteund hoop te worden, nu word ik verjaagd als een vreemdeling; nu ik, vervolgd door den laster, gedrukt door de staatszorgen, een wijle verademing zoek aan de zijde der vriendschap, nu word ik teruggewezen met de woorden: “Gij behoort hier niet.” Ik heb u begrepen, Burgeres! thands zal ik gaan.’

‘Barras!’ stamelde Josephine, en zij reikte hem hare hand toe. ‘Ik was wreed, vergeef het mij.’

Zij had gewis er nog eenige woorden van verschooning bijgevoegd, die van hare goedheid, maar tevens van hare onvoorzichtigheid hadden getuigd, zoo niet Joseph het bezoek van een nieuwen gast had aangediend; het was Talleyrand.

Josephine was meer verlegen dan ooit. Talleyrand niet toe te laten, wijl Barras bij haar was, dien zij echter zoo gaarne wenschte te verwijderen, het kon niet anders dan de geruchten voedsel geven en het pijnlijke van haar eigen toestand verhoogen. Hem toe te laten in tegenwoordigheid van Barras, - het viel haar zwaar, zonder eigenlijk te weten waarom. Talleyrand had zich immers sinds het vertrek haars echtgenoots een getrouwen vriend getoond; hij zou den laster niet voeden, en toch bij den aanblik van dat half gesloten, maar scherp spiedend oog zou zij zich niet kunnen weêrhouden te blozen.

Half smeekend zag zij daarom Barras aan, die zich reeds verheugde, bij eene ongezochte gelegenheid Talleyrand te zullen aantreffen. ‘Barras!’ klonk het hem zacht toe: ‘ik heb over gewichtige zaken te spreken met Talleyrand....’

‘Alléén?... Gij hebt hem dus bescheiden...?’ hernam hij, en de spottende toon, waarop hij het zeide, kwetste haar, maar deed haar tevens inzien, dat ook deze weg van uitredding gesloten was.

‘Joseph! laat den Burger binnen komen,’ beval zij haar bediende.

Er werd geen woord gewisseld voor dat Talleyrand binnentrad. Beiden deed het genoegen, dat de *gewezen* Minister van Buitenlandsche zaken de stilte van den salon verstoren kwam.

De Jakobijnsche partij, die na den 18^{den} Fructidor weder op het kussen geraakte, en Talleyrand niet genegen kon zijn, had op zijne verwijdering aangedrongen. Men weet aan hem onder anderen het zich vormen der gevreesde koalitie van Europa tegen de republiek; eene koalitie, die haar op dit oogenblik bijkans ten grave bracht. Lijdzaam boog de staatsman voor dien storm der volkswoede, en bood hij, zonder zich te verdedigen, het *Directoire* zijne demissie aan. Het *Directoire* beklaagde hem als een offer der algemeene meening; hij echter was tevreden en had zijn doel bereikt; niets opgeofferd, maar veel verkregen. De man die hem opvolgde was zijn afhangeling, die op ontvangen bevel de portefeuille aan zijn leermeester terug zoude geven. Die portefeuille zou de leermeester echter niet spoedig terugvragen. Het bewind, dat hij gediend had, zou te gronde gaan; de orde van zaken, die hij had gesteund, zoude vernietigd worden, - de blik des staatsmans had de branding gepeild en de klippen gevonden; had de raderen der staatsmachine in hunne werking gadegeslagen en de verlamming der vederen en het uitslijten der tanden bespeurd.

De staatsman wist het; was het dus niet noodzakelijk, het zinkend schip te verlaten, of om te zien naar een ander, een veerkrachtiger werktuig? En gold het dan niet veel het juiste tijdstip te kiezen, om zich te verwijderen vóór men in den val der geheele partij kon worden medegesleept?

Talleyrand wist het beter dan iemant, dat een ontslag, op een wél gekozen oogenblik *genomen*, even zoo veel, zoo niet meer voordeel kan aanbrengen dan een aanstelling. Talleyrand wist het beter dan iemant, dat een ontslag, bij tijds het waggelend bestuur afgevraagd, tot aanbeveling kan strekken bij eene opvolgende regering. Wie deze zou saamstellen, wien hij dus vóór allen tot vriend moest blijven behouden, was hem niet twijfelachtig. Talleyrand verwachtte den dageraad van den nieuwen morgen, met het gelaat naar Egypte gewend.

Hoffelijk boog zich de Minister op den drempel van de opengeslagen vleugeldeur. Niets teekende op dat immer kalme gelaat eenige verwondering over het aanwezig zijn van Barras. De glimlach, die hem om de lippen speelde in iedere omstandigheid des levens, die de fijnste en zoetste vleierijen verzelde, en ook de satyre, welke ten bloede toe geeselde, hij werd ook thands gevonden, hij scheen ook thands van inwendige vrede en rust te spreken. Als gewoonlijk was het toilet met smaak gekozen, en herkende men den man, door geboorte en neiging een fijnere beschaving toegedaan dan de republiek zelfs in deze *phase* van hare ontwikkeling geven kon. Zachtkens sloop hij binnen, de bamboesrotting met gouden knop in de rechterhand, waaraan als gewoonlijk de diamanten ring schitterde; in de sneeuwwitte jabot van het fijnste linnen de juweelen doekspeld van het zuiverste water. De donkerkleurige laken rok - van welke kleur hij was, zou men, zelfs bij het daglicht, bezwaarlijk kunnen onderscheiden - sloot zonder eenige plooi om het lijf, wat voor de kunde van den maker getuigde, daar hij van voren openhing, en het zwart satijnen vest en een gedeelte van den donker kasimieren broek liet opmerken. - Waarlijk, zoo als hij dit oogenblik Josephines salon binnentrad, hadt ge vermoed een man voor u te zien, die zich bevallig zoude bewogen hebben op de tapeten *des Gobelins* in de Tuilleriën, naast de tabourette eener *duchesse*, of zelfs achter den leunstoel eener Majesteit.

‘Duizendmaal verschooning, Mevrouw!’ zoo begon hij zacht, ‘dat ik zoo laat nog gehoor verzoek. Waarlijk, indien ik geweten hadde, van welk een stoornis ik mij had moeten beschuldigen....’

‘Wees van harte welkom, Mijnheer de Talleyrand!’ andwoordde Josephine levendig, terwijl zij hem halverwege het vertrek te gemoet kwam.

‘Mijn schuld jegens den Burger Direkteur is gewis niet minder groot op dit oogenblik,’ sprak Talleyrand, terwijl hij Barras nederig groette. ‘Verschoon mij, dat ik het genoegen van een onderhoud store, dat wel altijd te kort zal blijken aan wie het voorrecht heeft het te kennen.’

Barras sloeg de oogen neder bij den blik, die deze woorden vergezelde. Scherp afstekende bij den zachten toon en fijnen takt des staatsmans, klonk zijn welkomstgroet: ‘Het verheugt mij u te zien, Burger!’

Josephine geloofde een nadere toelichting omtrent Barras' tegenwoordigheid niet te onpas.

‘De Burger Direkteur gunde de eer van zijn bezoek echter minder aan mij dan wel aan mijn echtgenoot. Aan de belangstelling toch in diens lot had ik het te danken....’

Talleyrand glimlachte vriendelijker dan ooit. ‘De Burger Direkteur vergeet zijne vrienden nooit. Zeker waren de ontvangen berichten verblijdend, want, schoon ik mij juist geen groote gelaatskennis toeschrijve, zou ik toch durven beweren....’

‘De Burger Direkteur kwam herwaards om tijdingen van mijn gemaal te ontvangen,’ viel Josephine in.

‘Die ge zoo goed waart te geven?’ vroeg Talleyrand.

‘Helaas! ik had niets te geven,’ hernam Josephine bedrukt.

‘Geloof haar niet,’ beet Barras, die naast Talleyrand nederzat, dezen toe. Een glans van zelfvoldoening verspreidde zich bij die woorden op zijn gelaat. Zelfs Talleyrand werd er een oogenblik door misleid, en begon te gelooven, dat Barras iets geheims ontdekt had. Het verzekerde hem voor een wijle de aandacht van den Ex-minister.

Het gesprek bleef een oogenblik steken. Aller stemming was gedwongen. Barras, wiens oogen lang genoeg den salon hadden rondgedwaald, zag ten laatste, om zich eenige afwisseling te verschaffen, langs de wit *mousselinen* gordijnen de ramen uit, en brak de stilte af met de weinig beteekenende woorden: ‘Het is donker buiten.’ Zijn hoofd omwendende en zijn gebuur aanziende, had hij nog juist gelegenheid den hoofdknik des Ex-ministers jegens Josephine op te merken. Het overtuigde hem, dat beider gesprek door gebarenspel in zijne tegenwoordigheid werd voortgezet.

‘Het is donker buiten,’ herhaalde Barras.

‘En dan is de weg herwaards gevaarlijk, niet waar, Burger Direkteur?’

‘Waarom?’ vroeg Barras kort af.

‘Om de ongelijke sporen, om het slingerkruid en de doode takken op de paden. Hoe weet de Burger Siéyès zelfs daaruit een moraal te trekken! Ik herinner mij nog mijne laatste wandeling met hem,’ hernam Talleyrand.

‘Welke? welke?’ vroeg Barras.

‘Hij werd juist lid van het *Directoire*. We wandelden in het *Bois de Boulogne*, en gingen een pad, dat hem weinig

welgevallig was, om de hindernissen die hij er vond, en die hem van tijd tot tijd tusschen de dwergen-beenen bleven zitten.'

'Ja, ja, ik ken die beenen, en hij slaat ze uit als een gans,' schertste Barras, ruw als altoos.

'Hij bleef ten laatste stilstaan, en mij bij den arm vattend, riep hij mij toe met de deftigheid....'

'Van een schoolmeester,' viel Barras in.

'Of liever van een wijsgeer,' vervolgde Talleyrand. '"Hoe betrekkelijk de waarde is van al het geschapene, en hoe veel afhangt van de plaats, die het inneemt! Zie, deze doode takken beletten mij, Siéyès, voort te gaan. Weet ge, Burger Talleyrand! waar ik ze meê vergelijk? Met mijne nieuw aangeworven vrienden."'

'En wie waren die?' vroeg Barras, wiens gelaat gloeide. Talleyrand had toch bij het begin van zijn verhaal gezegd, dat de wandeling had plaats gehad in den tijd, dat Siéyès juist lid van het *Directoire* was geworden.

'Wie ze waren?' herhaalde Talleyrand. 'Ik geloof, dat de beleefdheid mij verbiedt die vraag te beandwoorden, Burger Direkteur!'

De kletterende wielen van een rijtuig op het terras kondigden een nieuw bezoek aan. Josephine luisterde aandachtig. 'Zoo het de Burgeres Talliën ware. Het zou allerliefst zijn,' riep zij, terwijl hare oogen nog vriendelijker dan gewoonlijk glinsterden.

'De schoone Cabarrus?' sprak Barras met geestdrift. 'De schoonste, de bevalligste van al de....'

'Dames, die op dit oogenblik in Parijs wonen,' vulde Talleyrand aan, die den deklameerenden Burger Direkteur voor een lompheid wilde behoeden, maar toch niet fijn genoeg om te bedekken, dat hij er een had willen begaan.

Josephine had Barras nog niet vergeven; zij boog voor Talleyrand bij diens laatste woorden, als om hem te danken voor zijne beleefdheid, ook voor haar in dat andwoord opgesloten.

Josephines vermoeden bleek waarheid te zijn. Joseph diende de Burgeres Talliën aan.

Deze verdiende den lof, door Barras haar toegezwaaid, ten volle. De vrouw van Talliën was zeker de schoonste van Parijs. Maar niet alleen schoon werd zij genoemd, maar tevens zacht en lieftallig, - een bewijs, dat volgens aller

gevoelen, de eerste hoedanigheid toch de beide anderen niet altijd behoefde uit te sluiten. Hare geschiedenis, die eenmaal op aller lippen zweefde, verschafte haar de achting, de liefde van 't algemeen. Men verhaalde 't elkander op de *Boulevards*, hoe de jonge, schoone Cabarrus in Bordeaux voor den Prokonsul Talliën nedergeknield, het leven van honderden had afgebeden; hoe zij niet af liet wel te doen, ofschoon zij zelve daardoor verdacht werd bij het schrikbewind; hoe zij ten laatste in den kerker werd geworpen, en daar nog op het behoud van duizenden, door Talliën tot den aanval op het schrikbewind aan te drijven, had ingewerkt.

De overlevering had haar bijkans tot een heilige vervormd, die waardig was te worden opgenomen in den republikeinschen Kalender. Verdiende zij dien lichtkrans, haar om het hoofd gehecht?

Welkom, welkom, Charlotte! riep Josephine, terwijl zij de binnentredende op den drempel ontving.

Hoe ge beider bevalligheid recht zoudt laten weêrvaren, en toch het verschil in wat beiden uitnemends bezaten, zoudt opmerken! De statige gestalte van de burgeres Talliën naast de zwevende van Josephine; de Spaansche Senora naast de dartele Kreole. De laatste zou u bijkans verleiden om haar den palm der schoonheid toe te kennen; toch zou het eene onrechtvaardigheid zijn. Dierf de eerste ook de glinsterende oogen der Kreole - dien spiegel van den eenvoud en voorkomenheid eener kinderlijke ziel - zij vergoedde 't in haar blanker *teint*, in de meerdere korrektheid harer trekken en wellicht in de scherpere lijnen, die haar gelaat de uitdrukking gaven van eene schranderheid, die gene ontbeerde, en die ge wellicht, waar ge haar ontmoet, hooger waardeert dan de zachtheid, zoo als zij zich uitsprak op Josephines gelaat.

‘Ik wist u niet in zulk goed gezelschap, Josephine! Ondeugende! hoe ge mijn salon plondert,’ schertste Charlotte, na de groeten der beide aanwezige Heeren ontvangen te hebben.

‘Wanneer het uitnemendste uit uwen salon herwaards over wordt gevoerd, Burgeres! wie zou dan weifelen het te volgen?’ hernam Talleyrand.

‘Altijd even galant, Burger-diplomaat!’ hernam Charlotte plotseling ietwat stijver. ‘Josephine! buigt ge niet voor dit kompliment, even bevallig gedacht, als kiesch geuit?’

‘Het zou nog de vrage zijn, schoone Charlotte! of ge op dit oogenblik niet aan een ander een raad geeft, dien ge zelve behoeft,’ sprak Barras.

‘Een spiegelgevecht van galanterie; een kruisvuur van *bons mots*! Ik verwonder mij niet, dat de Burger Direkteur, die soldaten-bloed in de aderen heeft, zich er in mengt. Vergunt mij echter, dat ik mij ga wapenen voor ik er aan deel neem.’ Zij trad voor den spiegel op den achtergrond van den salon, schuins over den schoorsteenmantel opgehangen; en op de piano, die daaronder stond, haar hoed van *rose gros-de-Naples* nederwerpende, begon zij met een coquetterie, die Barras bewonderde, hare krullen *en tire bouchons* in orde te schikken, en te herstellen wat er hier en daar mocht haperen aan haar kleed.

Die zorg scheen overbodig; want het meest keurig oog had gewis kreuk, rimpel noch eenig gebrek aan haar toilet ontdekt. De smaak, die haar dat blaauw-zwart satijnen kleed deed kiezen, verdiende erkend te worden, al kon men niet ontveinzen, dat het licht-blaauw lint, als gordel door de gouden gesp van voren vastgemaakt, door een meer Noordsche schoone als ietwat te bont op de grondkleur zou verworpen zijn. Haar sjaal van fijn *mousseline* toonde in de wijze, waarop ze gedragen werd, dat het laatste nummer van het *Journal des Modes* met zorg was geraadpleegd.

Sinds eenige oogenblikken was Barras haar genaderd. Ze scheen zoo geheel verdiept in hare gewichtige bezigheid, dat zij den Direkteur, wiens gestalte zij anders in den spiegel had moeten opmerken, niet zag naderen, voor zijn hoofd schier het hare had aangeraakt.

‘Welk nieuws brengt gij meê uit Parijs?’ fluisterde de Direkteur.

‘Barras!’ hernam zij, even zacht, zonder zich om te keeren. ‘Ik kom van het Luxembourg.’

‘Hebt ge gedineerd met een mijner kollegaas? Hebt gij Siéyès gezien, gesproken?’ De vragen stormden van Barras' lippen, terwijl zijn gelaat den hoogsten graad van nieuwsgierigheid uitdrukte.

‘Ik heb u in het Luxembourg gezocht,’ hernam Charlotte. ‘Men zeide mij dat gij uit waart gereden. Ik vermoedde waarheen.’

Barras beet zich op de lippen. Hij had zoo veel voorzorgen gebruikt om het niet te doen vermoeden.

‘Gij kwaamt dus hier om mij, schoone Charlotte?’ vroeg Barras. ‘Ik dank u voor de bekentenis.’

‘Stil. Hoor mij,’ viel zij gebiedend in. ‘De Hertog Laroche-jaquelin is in Parijs.’

‘Ik weet het. Mijne policie spoort hem op, om hem als teruggekeerde *émigré* te doen fusilleeren.’

‘Men zal hem niet vangen, Barras!’

‘Ik hoop het tegendeel, lieve Vriendin!’ hernam de Direkteur.

‘Scherts niet. Men zal hem niet vangen, omdat men hem niet zoeken zal, Burger Direkteur!’

‘Hoe nu? Wie zal dat beletten?’

‘Gij zelf.’

‘Ik? Waarachtig, Bonapartes kladschrift kan ik nog beter ontcijferen dan die woorden.’

‘Zijt ge een Jakobijn, Barras?’

‘t Is wonder dat ge mij niet vraagt of ik een *sans-culotte* ben.’

‘Zijt ge een Jakobijn, Barras?’ en driftiger dan straks werd de vraag herhaald.

‘Neen; ik heb altijd het *canaille*, als het schreeuwde, met schroot geandwoord.’

‘Zijt ge een theorist, een phantast, een man van de hervorming à la Siéyès?’

‘Fusilleer den abt en ik geef een heerlijk *souper*.’

‘Dan zijt ge een koningsvriend. Iets moet ge toch zijn.’

‘Ook niet.’

‘Wat zijt ge dan, Burger Direkteur?’ en de drift kleurde haar de wangen rood.

‘Alles en niets.’

‘Gij zegt misschien de waarheid, zoo gij één woord minder uitspreekt,’ beet Charlotte hem toe. ‘s Morgens ontbijt ge met uw vriend den *sans-culotte* en danst ge de *carmagnole*; 's middags klinkt ge uw Champagne-glas met een *feuillant* en neemt ge zijn uitnoodiging aan voor de *menuet à la Louis seize*.’

‘Burgeres!’ riep Barras, die werkelijk gewond werd.

‘Gij hadt straks gelijk. Ik heb met Siéyès gedineerd, ik heb veel gesproken maar nog meer hóóren spreken. De abt leert paard rijden, Barras!’

‘*Hij*, paard rijden? Wat hebt ge gehoord,’ vroeg Barras, die zich zelven niet meer bedwingen kon.

‘Dat ge onnoemelijk veel schulden hebt.’

‘Is 't anders niet?’ hernam hij gemelijk.

‘Dat ge morgen vervolgd zult worden om honderd duizend francs en overmorgen om eens zoo veel, en men zich spitst op het genoegen een Burger-Direkteur in pleeggegewaad te zien aangeraakt door de handen van een deurwaarder.’

‘Een grove scherts, Charlotte!’

‘Barras! verbied gij uw policie Laroche-jaquelin na te sporen, en de *émigré* zal zorgen dat ge ten minste een gerust mórgen hebt.’

‘Honderd duizend francs?’

‘Op duizend meer wordt niet gezien. Maar dan geeft ge er ook een paspoort bij.’

‘Maar.....!’

‘Ja of neen. Zegt gij 't laatste, dan geen geld en geen nieuws.’

‘Ik zeg ja. Het andwoord werd zoo zacht uitgesproken, dat Charlotte het meer uit de beweging zijner lippen, dan uit de voortgebrachte klanken moest opmaken.’

‘Waarom stelt ge zoo veel belang in hem?’ vervolgde hij. ‘Verbergt ge hem ook in uw huis. Werd hij ook een vriend van uw echtgenoot?’ Barras lachte valsch bij die aanmerking.

‘Ik zag den ongelukkige eens: slechts eens, verstaat ge. Toen scheen hij verloren onder een schaar republikeinen, een schaar *parvenus*. Wijt het dezen, dat ik hem opmerkte; hij was de eenigste *gentilhomme* onder allen.’.....

‘De burger Talliën was zeker niet tegenwoordig, niet waar?’ viel Barras in.

‘Er moet gezorgd worden dat hij niet de eenigste blijft,’ voer Charlotte voort, zonder zich om Barras' aanmerking te bekreunen. ‘Ongelukkige republiek, die voor de vrijheid - een woord zonder zin - de beschaving verkocht.’

‘Maar gij dwaalt van den rechten weg,’ hernam Barras. ‘Wat vernaamt ge van Siéyès?.....’

‘'t Is waar; ik moet de eerste voorwaarde van den koop nog vervullen; ik ben u nog een rapport schuldig.

Of zij zijner nieuwsgierigheid voldeed? Zij had er wellicht de macht toe; want niets van wat er omging, ontsnapte het oog der schoone Charlotte. Zij stond met de uitstekendsten harer tijdgenooten in betrekking; zij wist al-

ler geheimen, kende aller voornemens, leidde aller intriges. En toch hebben we recht te gelooven, dat de Burger-Direkteur verschalkt werd, dat hij alles vernam, behalven het nieuws dat hij wenschte.'

Vergunnen wij beiden echter het fluisterend gevoerd gesprek voort te zetten, en naderen wij het paar, dat, gedurende de laatste minuten, wel verre van oogenschijnlijk de verwijdering der beide anderen op te merken, zelf in een belangrijk onderhoud was gewikkeld.

Josephine had haar gewone zitplaats ingenomen; Talleyrand had zich naast haar nedergezet, met den rug naar het vuur, met het gelaat half gewend naar zijne lieve gebure, half naar den achtergrond der kamer en dus naar de plaats waar de piano stond. Deed hij het met voordacht?

'Hebt gij 't bij Collot[1] opgenomen?' vroeg Josephine belangstellend.

'Ja; op mijn naam. Hier zijn de vier duizend francs.'

'Weet ge wel dat ge mij een groote dienst bewijst, Talleyrand. Hartelijk dank voor uwe vriendschap; De nood was hoog geklommen, en Joseph weigerde mij een franc voor te schieten; zoo als hij zeide, uit vrees voor Bonaparte. "Mijn broeder" zoo gaf hij voor "is tegen schulden maken; ik wil zijn vrouw in hare neiging daartoe niet versterken." Dat was hard, niet waar? Te harder, omdat ge weet, hoe ik hem altijd heb ondersteund bij Bonaparte, die, ik zeg het ú, hoe langer hoe afkeeriger wordt, zijn bloedverwanten, die nooit verzadigd zijn, te voeden en te verzorgen. Lucien heb ik zelfs niet durven vragen. O die beiden mogen mij niet lijden. Ik weet het wel.'

'Ik ben verheugd dat ze geweigerd hebben u te helpen; daardoor heb ik het mogen doen,' hernam Talleyrand.

Een oogenblik wendde hij het gelaat links; slechts een sekonde; hij wist genoeg.

'Gij verwendt mij, Talleyrand!' andwoordde zij. 'Gij verwendt mij geheel, want ik verdiende wel een kleine berisping over mijne..... Bonaparte zou het verkwisting noemen. En toch..... oordeel zelf, of ik van mijn veertig duizend francs 's jaars kan overhouden, zoo als Bonaparte wil.'

'Onmogelijk.'

1 Een bankier van naam.

‘Gij moet dat den Generaal eens zeggen,’ fluisterde zij Talleyrand schalksch in 't oor. ‘Zoodra hij terug keert, hoort ge..... maar ik spreek van terugkeeren! Helaas!’

‘Waarom die zucht, Josephine?’ vroeg Talleyrand met ware belangstelling.

‘Hij laat niets van zich hooren. Mijn laatste tijding is meer dan vier maanden oud.’

‘Hebt ge geen nadere?’ vroeg de diplomaat; en toen zij ontkennend knikte, voegde hij er bij: ‘er is toch tijding, zoo als het gerucht wil.’

‘Tijding? Welke?’ In den toon waarop die beide vragen werden gedaan, lag hare geheele ziel; lag het wee van vier maanden in onrust en wanhoop doorgebracht.

‘Den inhoud van het bericht ken ik niet. Ik weet alleen dat een Koerier aan het Ministerie van Buitenlandsche Zaken stil hield, toen ik het hôtel voorbij reed om u te bezoeken. Een schare nieuwsgierigen belegerde den toegang van het hôtel, en ik ving eenige woorden van de omstanders op, waaruit ik afleidde dat de tijding het leger van Egypte gold. Hebt gij nog niets vernomen?’ en Talleyrand staarde haar bij die vrage aan, en bespiedde de uitdrukking haars gelaats, schoon de scherpte van zijn blikken voor haar die ze golden, getemperd werd door het te halver wege sluiten zijner oogleden.

‘Niets, niets, Talleyrand,’ hernam zij hartstochtelijk. ‘Wat denkt gij, zou het goed of slecht nieuws zijn?’

‘Zeker goed, Josephine. De Generaal heeft er ons aan gewend.’

‘Dat gij waarheid spraakt!’ hernam Josephine. ‘Dikwijls is het mij of de Generaal nimmer zal terug keeren; en dan weder..... spot niet met mijne zwakheid, Talleyrand! maar de gedachte aan wat mij eens voorspeld werd, bemoedigt mij soms.’

‘Voorspeld, Josephine? Hebt ge u laten waarzeggen?’ vroeg Talleyrand spottend. Meer en meer werd het hem raadselachtig hoe de Generaal Bonaparte zulk een kind zijn echtgenote kon noemen; meer en meer begon hij te twijfelen aan den invloed van die half onnoozele op den verheven geest van den krijgsman, en begon hij zich half te verwijten dat hij gestreefd had naar eene vriendschap die hem niets zoude baten.

‘Wat ik u zeg, vertrouw ik alleen *u*; zelfs Charlotte

weet het niet. Een oude negerin, Euphemia, op Martinique om hare kunst beroemd, heeft mij de toekomst voorspeld. Tot dus verre is alles vervuld, Talleyrand! Alles. Mijn tweede echtgenoot zou donkerbruin, van Europesche afkomst en niet rijk zijn; hij zou nochtans beroemd worden en de geheele waereld aan zich onderwerpen. Het laatste is nog niet gebeurd en kan niet gebeuren, of Bonaparte moet terug keeren. Gelooft ge niet dat ik reden heb aan die terugkomst te gelooven?' De vraag werd zoo naïef gedaan, dat het zelfs Talleyrand trof.

'Zeker, zeker!' hernam hij, 'ik geloof en ik wensch het, niet alleen om ons vaderland, dat slechts door hem gered kan worden, maar ook om u recht gelukkig te weten, ja dubbel beloond voor uwe trouwe liefde en uw doorgestanen angst.'

'De Generaal zal weten wie zijn beste vriend is,' hernam Josephine bewogen. 'De beste vriend van zijn echtgenoot is toch ook de zijne,' voegde zij er argeloos bij.

'Mag ik u, op mijne beurt, een dienst vergen, Josephine?'

'Toegestaan eer ik weet wat ge vraagt,' hernam zij.

'Onvoorzichtige! wat ge mij al geen recht geeft te vragen, gij, die zoo véél bezit,' schertste Talleyrand. 'Strekten mijn wenschen zich echter te ver uit, Josephine! wanneer ik u om dat portret verzoek?' Hij wees op het portret van Bonaparte dat nog altoos op de tafel lag.

'Neem het als een aandenken van mij,' hernam zij, terwijl haar rechter hand hem het portret toeschoof. Een sekonde later had zij echter half berouw over hare mildheid. Zij had het wellicht geuit, zoo niet Talleyrand hare linkerhand in zijn rechter had gedrukt als teeken zijner dankbaarheid.

'Welk een schuld we onze gastvrouw te betalen hebben!' klonk het eensklaps. Het was Charlotte, die zich van Barras afwendde, en de tafel naderde, zonder dat haar *cavalier* dat plotseling afbreken van het gesprek begreep. Wilde zij zijne verdere vragen ontwijken? Zij had in den loop van het onderhoud genoeg blijken gegeven van haar tegenwoordigheid van geest, telkens als hij haar vragen had gedaan die ze niet beantwoorden *wilde*. Waarom wendde zij zich nu af, juist op het oogenblik dat hij een zeer onschuldige deed?

Al hadt ge in haar binnenste kunnen lezen, al hadt ge

kunnen doordringen tot in de sluiphoeken van dat hart, ge hadt haar toch tot geene bekentenis kunnen dwingen van wat daar omging. Die bekentenis deed zij zich-zelve niet. Zij had in den spiegel met klimmend ongenoegen het paar achter haar gadegeslagen; - de verachting die zij voor den veilen Barras koesterde kwam er te scherper door uit; en toen Talleyrand zich tot Josephine vooroverboog en hare hand vatte, was het of het bloed zich stolde om haar hart, of een schok haar door de leden voer. Gold Talleyrand bij haar zoo veel? Vraag het haar af in een oogenblik van vertrouwelijkheid en zij zal u ontkennend andwoorden zonder te blozen, en er bijvoegen, dat die man haar zoo onverschillig is als zij hem; en de waarheid van het laatste zal zij u bewijzen met het gebrek aan hoffelijkheid, met de koelheid waarmeê hij haar immer is tegengetreden.

Charlotte was schoon, werd door ieder bemind, slechts niet door Talleyrand. Reden te over voor haar, om juist den hoogsten prijs te hechten aan wat haar niet geboden werd, om den man in zijn doen en niet-doen gade te slaan, die zich niet bekommerde om wat haar weêrvoer; om zich als getroost te gevoelen, telkens wanneer hij een harer zusteren met koelheid voorbij ging, en zich gekwetst te denken, als hij ééne.....

Maar niet meer; gij hebt wellicht den sleutel tot het geheim, de beweegreden van hare tegenwoordige handelwijze gevonden.

‘Naar ik merk heeft de Burger Talleyrand ons vergrijp echter meesterlijk vergoêlijkt,’ ging Charlotte voort. ‘Josephine is gewis dubbel schadeloos gesteld.’ Zij wist niet dat er iets scherps in haar toon lag; het trof echter Josephine.

‘'t Is waar,’ zoo begon deze, ‘de Burger Talleyrand heeft mij eenige aangename oogenblikken verschaft; en dat is veel, lieve vriendin! want gij deedt mij niet weinig missen.’

‘Toch?’ schertste Charlotte verzoend. ‘Maar Josephine! ik heb nog vergeten u te vragen naar uw *Rose-Arcole*. Gij hebt mij gisteren geschreven dat de knop half ontloken was en de burger Tamponet u hoop gaf op een heerlijke bloem.’

‘Waarlijk?’ merkte Barras afgetrokken aan.

‘Ja, gij moogt haar bewonderen,’ riep Josephine. En

één der candelabres opnemende, ging zij allen voor naar het raam op den achtergrond.

Talleyrand onthief haar van den opgenomen last; en het licht in de linkerhand houdende, bood hij der Kreole zijn rechter ten geleide. Charlotte volgde met Barras.

Bewonderend staarde men op de keur van bloemen, met smaak voor het venster gerangschikt. ‘Dat is nu mijn klein huisgezin, Talleyrand!’ schertste Josephine. ‘Wilt ge wel gelooven dat het mij werk te over geeft.’

‘Maar alles getuigt ook voor de zorgen van de meesteresse,’ hernam deze. ‘Die roos is eenig,’ vervolgde hij, terwijl hij er het volle licht op deed vallen.

Hij sprak waarheid en al de aanwezigen beaamden die uitspraak te recht. Slechts half had zich de knop nog ontzwachteld; de donker roode kleur was er te frisscher door gebleven. ‘Die bloem[1] spreekt van mijn vaderland,’ riep Josephine opgetogen. ‘Zij spreekt tot mij in een liefelijke taal.’ Zij boog over den knop heen en ademde begeerig den heerlijken geur in.

‘Bijkans even schoon en nog vreemdsoortiger schijnt mij deze,’ zeide Talleyrand, terwijl hij op een bloem wees die de hoogste was en in de achterste rij stond.

‘Dat is de Amaryllis,’ andwoordde Josephine, die blijkbaar met het hoogste genoegen haren leergragen *cavalier* onderrichtte. ‘Tamponet noemt haar..... ja, hij heeft er een kunstwoord voor: Amaryllis..... Gigantea naar ik geloof. Jammer dat ge geen decade vroeger hier waart, maar toen hadt ge zeker nog te veel te besturen aan uw Buitenlandsche zaken, Talleyrand! en Charlotte kon zeker geen uur Parijs verlaten in de bruidsdagen van hare nicht.’

‘Een klein verwijt!’ merkte Talleyrand lachend aan. Barras werd door Josephine niet genoemd; had zij zijne tegenwoordigheid vergeten?

‘Waart ge in Fructidor (Augustus) hier geweest, ge hadt de schoone witte bloemen gezien. Ik heb er als kind meê gespeeld,’ vervolgde zij weemoedig. ‘Gij verwondert u dus

1 De naam dien Josephine aan deze roos heeft gegeven is niet bewaard gebleven. De Heer Tamponet, bloemist van Josephine, bood haar later aan de Hertoginne van Berry aan. Deze stond toe dat de bloem haar naam aannam. Ze werd dus herdoopt in *Rose-Caroline*. De ‘Moniteur’ van den 18den, 19den of 20sten Juli 1820 maakt er gewag van.

niet dat ik ze lief heb. Zoo ge mijn vaderland kendet. Alles is hier zoo koud.'

'Alles?' vroeg Barras.

'Misschien vóór dat Josephine kwam om het ons te verzekeren,' viel Talleyrand in.

Barras zag Charlotte blozen; voelde haar arm in den zijne beven.

Josephine scheen het heden te vergeten voor het gister. Met bezieling sprak zij van haar geliefd Martinique, van hare ouderlijke woning, van vader en moeder; van zoo menige lieve vriendin die aan gene zijde van den Oceaan reeds lag te sluimeren in de groeve, door de immer rijke Natuur met een dekbed van bloemen voorzien.

'Hoort ge?' riep Charlotte eensklaps uit. Het was een bewijs, dat het verhaal haar niet boeide, want slechts flaauw werd het gerucht vernomen, waar zij de aandacht op vestte. 'Hoort ge?'

'Dat zijn de bellen van een Koerier van staat,' riep Talleyrand, die weder een bewijs gaf van de scherpte zijner zintuigen.

'Een Koerier?' En Josephine ontstelde. 'Hij brengt mij tijding, Talleyrand.'

'Zij het slechts een goede!' sprak Charlotte. Het was wreed, dat zij het zeide op *dit* oogenblik. Charlotte was geheel anders dan vroeger tegenover hare vriendin.

Weldra werd de hoefslag van het paard gehoord, en een oogenblik later hield de ruiter stil voor de hoofddeur van het landhuis.

Josephine was het vertrek uitgesneld, en wachtte in de korridor de komst van Joseph, als of zij daardoor de aankomst van den verwachten brief bespoedigen kon.

'Wij hebben kans op een goede tijding, niet waar, Burger Direkteur?' vroeg Talleyrand zacht.

'Gewis,' hernam deze. De wijze, waarop hij dit woord uitsprak, duidde echter genoeg aan, dat het geen voldoend andwoord op de gedane vraag kon zijn. 'Het komt er op aan, wat men goed noemt,' prevelde hij binnen 's monds.

Josephine kwam terug. Haar gelaat drukte teleurstelling uit, en waggelend bereikte zij den kring der gasten.

'Wat is er gebeurd?' riep Talleyrand; 'slechte tijding?' Den gesloten brief ziende, dien zij in de hand hield, ver-

volgde hij: ‘maar gij hebt hem nog niet geopend, Josephine!’

‘Hij is ook niet voor mij, Talleyrand!’

Zwijgend bood zij hem Barrras aan.

‘Voor mij?’ vroeg deze verwonderd; en een blik op het schrift werpende, riep hij uit: ‘van Siéyès! Hoe wist hij, dat ik hier was,’ vervolgde hij zacht, terwijl hij een scherpen blik op Charlotte wierp. ‘Tot in zijn onbeduidendste handelingen beleedigt mij die man.’

Spoedig echter verdween die wrevel, toen hij de eerste regels der *depêche* gelezen had. Talleyrand was hem genaderd, als ware hij bevreesd, een woord van hetgeen gesproken zou worden, te verliezen.

‘Tijding uit Egypte,’ las Barras. ‘Het leger is vernietigd.’

‘Barras!’ kreet Josephine, ‘is het waar? Martel mij niet.’

Talleyrand had zich reeds over den schouder van den Burger Direkteur gebogen, en zich van de waarheid dier woorden vergewist. Zwijgend knikte hij toestemmend Josephine toe.

Deze verzamelde al hare kracht. Zich op de tafel steunend, staarde zij Barras strak aan bij de vraag: ‘En wat werd er van den Generaal?’

Barras stokte. ‘Spreek, spreek,’ riep Josephine. ‘Ik ben op het ergste voorbereid.’

Het was of Barras het niet waagde uit te spreken wat daar neêrgeschreven stond. Talleyrand, van wien men het op die plaats, en bij zulk een tijding, niet verwacht zou hebben, nam het woord op: ‘Het beleg van St. Jean d'Acre is met een ontzachelijk verlies opgebroken. Op den terugtocht van Egypte is het leger aangevallen en verstrooid. Bonaparte heeft in wanhoop een kogel gezocht en gevonden. Men verhaalt veel van de wreedheden, door hem op die reize eenige dagen vóór zijn dood gepleegd. Vier duizend zieken van zijn eigen leger heeft hij voor de monden zijner kanonnen geplaatst, toen de geneesheeren van het hospitaal geweigerd hadden het in het geheim gegeven bevel, om de zieken door vergif om het leven te brengen, uit te voeren.’

‘Dat is niet waar. Dat kán niet waar zijn...! Bonaparte.... dood!’ en de ongelukkige weduwe zonk neder.

Charlotte ving haar in de armen. Het ongeluk had beiden weder nadergebracht.

Talleyrand besloot zijne lezing met de woorden van Siéyès: ‘Heden avond zal ik u den inhoud dezer gewichtige tijding omstandiger verhalen. Morgen moet het *Directoire* eene vergadering houden. De republiek is meer dan immer in gevaar.’

Talleyrand zelf was bleek geworden. De mijn, dien hij voor anderen getracht had te graven, was ontploft onder de voeten des delvers. Hij had aan Bonapartes roemrijke toekomst geloofd; hij had zich reeds vrijwillig aan diens zegekar gekluisterd. Alles wat hij gedaan had, bleek verkeerd, en moest hij pogen uit te wisschen. Gelukkig, dat hij nog geen openbaren strijd met het *Directoire* had aangevangen; de terugkeer was hem dus nog niet afgesloten.

Barras was de eenige, die naauwelijks zijne vreugde verbergen kon. De dood van Bonaparte was verlenging van zijn leven. Ware het op dat oogenblik bekend geweest, hoe die tijding was aangekomen, door wien ze was medegedeeld, het zou zijne blijdschap en Josephines droefheid hebben getemperd. Siéyès had in haast het ontvangen bericht kenbaar gemaakt, zonder er bij te voegen van wien hij het ontving. Een officier van het leger van Egypte, bij de bestorming van St. Jean d'Acre gevangen genomen, was wel getuige geweest van het opbreken der belegering, geenszins echter van den nederlaag des Franschen legers in de woestijn. Het laatste werd hem van de Engelsche zijde geboodschapt met zoo veel schijn van waarheid, dat hij 't geloofde. Spoedig had hij gelegenheid om te ontvluchten, en in Parijs aangekomen, had hij medegedeeld, wat hij gezien en vernomen had. Het verhaal werd echter sterk gekleurd; want de berichtgever (en dit bevroedde men in Parijs niet) behoorde tot de partij der misnoegden in het leger van Egypte, die voor den blik des Generaals sidderden, maar in zijn afzijn hem vervolgden met hun smaad en satyre.

‘De vermetele zal alles op één worp gesteld hebben,’ merkte Talleyrand zacht aan. ‘Het schoonste leger van de republiek was hem toevertrouwd.’

Hij had nog geen enkel woord van troost gesproken tot de schreiende Josephine, wie Charlotte op dit oogenblik verzorgde.

‘Ik heb vermoed, dat het op die wijze zoude eindigen,’ merkte Barras hoog aan. ‘Ik behoorde echter altijd tot de minderheid in het *Directoire*.’

Hij sprak onwaarheid; hij had Bonaparte tot Generaal verheven, en had er in de dagen van voorspoed roem op gedragen.

‘Met jongelingsdrift,’ vervolgde Barras, ‘liet hij zijn soldaten marcheren, en de fortuin was hem gunstig: zij stelde slechts stok-oude generaals tegenover hem. Nu hij echter mannen heeft moeten bevechten, bewees de jongeling zijne onervarenheid. Gij hebt hem ook beschermd, Talleyrand! Gij verwachtte veel van hem.’

‘Ik deed het, Burger Direkteur! Ik mag het niet ontveinzen. Ik deed het echter meer omdat een trouw dienaar altoos in de gevoelens zijner meesters moet deelen; - en deze bewonderden den jongeling.’

Tot die meesters behoorde Barras. Talleyrand gaf dus in die woorden het hem toegeworpen verwijt terug.

‘Het is noodig,’ zoo begon hij, zich tot Charlotte keerende, ‘dat wij der ongelukkige rust en eenzaamheid gunnen. In een kalmer oogenblik kunnen hare vrienden over hare belangen komen raadplegen en hare zaken regelen.’

De geldschieter sprak van belangen, van zaken, in zulk een oogenblik.

‘Talleyrand!’ zuchtte Josephine, ‘gij begrijpt mijn verlies; gij wist Bonaparte te waardeeren....’

‘Ja, ik weet het nog, Josephine! maar zulke gedachten moet ge verwijderen,’ voegde hij er zachter bij. ‘Burgeres!’ vervolgde hij, zich naar Charlotte wendende. ‘Ik heb uw echtgenoot beloofd, heden avond zijn salon te komen bezoeken en met hem te komen soupeeren. Gij gunt ons toch het genoegen uwer tegenwoordigheid?’

Charlotte was verbaasd. Hoe dikwerf ook uitgenoodigd, had hij er nimmer gebruik van gemaakt. ‘Heden avond, Burger Talleyrand? Waarlijk, mijn echtgenoot zal het op hoogen prijs stellen....’

‘Mag ik u mijn arm ten geleide aanbieden? Ons rijtuig komt voor. Ik wensch u moed en sterkte, Josephine!’ sprak hij gekunsteld. ‘Burger Direkteur! mag ik u een plaatsjen aanbieden in mijne *calêche*?’

Barras nam het aan; en terwijl Talleyrand Charlottes sjaal in orde schikte, naderde gene de troostelooze: ‘Josephine! wie ook verandere, in mij vindt ge uw ouden vriend! Beschik over mij, en over mijn cassette.’

‘Vertrek!’ riep Josephine, die alle kracht verzamelde en van haar stoel was opgerezen. Ze sprak dat woord met waar-

digheid uit, en deed Barras deinzen en stilzwijgend vertrekken.

Charlotte en Talleyrand gingen mede. Josephine staarde beiden na, en bracht de hand onwillekeurig aan het hart als of zij er pijn gevoelde. ‘Verlaten!’ zuchtte zij. ‘Verlaten door allen; wat is de aarde zonder zon! Wat ben ik zonder hém!’

De deur werd weder geopend. Charlotte keerde terug. Zij had op den trap Talleyrand verzocht een oogenblik te pozen. Wel was zij tevreden, dat *hij* haar geleidde, maar zij begon om de verlatenheid van Josephine te denken, waarvan zij zich mede de oorzaak rekenen mocht.

‘Neen, ik kan u zoo niet verlaten, Josephine! ik moet u nog eens verzekeren hoe ik deel neem in uw ongeluk. Ik zal u morgen nadere tijding zenden: ik wilde heden avond gaarne bij u blijven; maar ik kán niet.’

‘Goede Charlotte! goede, goede vriendin!’ en verlichting gaven de tranen, die ze thands weende.

H.J. SCHIMMEL.

Iersche Schetsen.

III.

We may roam thro' this world, like a child at a feast
Who but sips of a sweet, and then flies to the rest;
And when pleasures begin to grow dull in the east,
We may order our wings, and be off to the west! -

De fijne, doordringende regen, die ons den geheelen morgen gekweld had, was langzamerhand verminderd, en hield eindelijk geheel op, toen wij aan den ingang van het Phoenix-Park waren genaderd.

Daar is niets onaangenamers op reis dan regen, en vooral die zoogenaamde stof- of motregen, die plaagt en steekt, zonder eigentlijk nat te maken, die ons genoegen bederft, en den aanblik der natuur verduistert, zonder ons zelfs de bittere voldoening te gunnen, als tolken van ons lijden, op onze druipende kleederen te kunnen wijzen. - Of geeft ge niet met mij de voorkeur aan eene stevige stortbui boven de langzame marteling van stofregens?

Weinig haatdragend als we zijn, vergaten wij echter spoedig het doorgestane leed, en zegenden zelfs de vochtige eigenschappen van het weder, toen we het Phoenix-Park vóór ons zagen, verkwikt en verjongd door het morgenbad.

De natuur is, in ons oog, nooit liefelijker en aanvalliger dan na regen; het gebladerte ziet er dan frisscher en groener uit, en de rimpels, door de verzengende stralen der zon gegroefd, zijn dan weggevaagd en gladgestreken; de grond heeft hare hardheid, het gras zijne grijze stoffigheid verloren, en vrolijk breekt het eerste licht door de wolken, en gluurt tusschen en onder de twijgen, en tintelt op het veld en in den vloed, en geeft kleur en toon aan het geheele landschap.

Met een gevoel van innig welbehagen ontdeden wij ons van den warmen *plaid*, die onze beenen van de aanraking der vochtige atmospheer had gevrijwaard, en reden het Park binnen, tegelijk met eenige goede Dublinsche burgers, bij wie de verandering van het weder blijkbaar geene andere gedachten scheen op te wekken, dan dat het nu zaak was, hunne parapluïen neder te doen.

Wij hebben altoos betreurd, dat de stad onzer inwoning zoo bij uitstek misdeeld is van openbare wandelplaatsen, de eenige heilzame en onkostbare uitspanning der mindere standen, en wij hebben met bevreemding gezien, hoe men, in plaats van aan 't gemis te hulp te komen, heeft kunnen goedvinden, het weinige dat wij nog aan opene - wij zeggen niet, frissche - lucht en aan groen bezitten, tot bijzondere, misschien zeer loffelijke, einden dienstbaar te maken. - Ofschoon we niet gerekend wenschen te worden tot hen, die in Engeland het pronkjuweel en het voorbeeld aller landen aanschouwen, en navolging van ál 't geen daar is en geschiedt prediken, en vergelijkingen trekken, die steeds ten onzen nadeele worden uitgewezen, zoo bekennen we toch dat Engeland ons in dit opzigt veel vooruit is, en de geringere klassen aldaar ruimschoots de gelegenheid bezitten, Gods vrije natuur te genieten; een genot, dat, naar ons inzien, niet zonder weldadigen invloed kan zijn.

En wanneer we u nu - na deze lange phrase - zeggen, drt het Phoenix-Park al de parken van Groot-Brittanje, zelfs het beroemde Hydepark, in schoonheid en omvang overtreft, dan vleien we ons dat gij 't reeds met zekere ingenomenheid zult binnentreden, en den naam van ‘one of the great lions of Dublin,’ te zijn, niet zult misgunnen.

Een breede rijweg voert ons langs eene statige laan van beuken en eiken, naar de gedenknaald voor Wellington, welke wij met stilzwijgen zouden voorbijgaan, daar wij er niets merkwaardigs in kunnen ontdekken, indien wij van dit punt niet een heerlijk uitzigt konden genieten op de stad, de baai en het geheele omliggende landschap, tot aan de bergen van Wicklow, een der schoonste panorama's, welke wij hebben aanschouwd.

Het Phoenix-Park is zeer rijk aan schilderachtige uitzigten, waaronder vooral die, welke het Monument en Dunsink-hill aanbieden, uitmunten. - Het terrein van het Park is eenigzins heuvelachtig en met smaak verdeeld in terras-

sen, hier en daar gebroken door struikgewas en enkele eenzame boomen, en in lommerrijke boschpartijen, in wier aanleg men naauwelijks de hand des menschen zoude ontdekken. Twee bevallige beekjens - of wilt ge - riviertjens, slingeren om en door het Park, en zetten het eene aangename frischheid bij.

De weg, dien wij ingeslagen hadden, voerde ons, na eenen korten rid, tot het paleis van den Lord-Luitenant, ‘the Vice-regal Lodge,’ een schoon buitenverblijf, in het midden van het Park gelegen, eenigzins naar den regter achtergrond wijkende.

Daar de vertegenwoordiger der Britsche kroon juist goed vond aanwezig te zijn, was het ons niet gegund een blik te werpen in het inwendige zijner woning, en moesten wij ons vergenoegen met de beschouwing van het uiterlijke en van het prachtige plantsoen in den omringenden hof.

Het verblijf van den Secretaris kon, evenmin als het Militaire Magazijn, onze belangstelling opwekken, en wij wendden ons dus naar den Zoölogischen tuin, welke mede in het Park is gelegen, en waarvoor een goed vriend ons toegangskaartjens had verschaft.

De Dublinsche Zoölogische Tuin beantwoordt even als alle andere, welke wij het genoegen hadden te bezoeken, volkomen aan hare roeping en bestemming en biedt eene heerlijke gelegenheid aan, om muziek te hooren en veel menschen te ontmoeten, die er hunne kleeding komen ten toon spreiden, zittende of wandelende tusschen allerlei diersoorten, waarnaar soms een toevallig verdwaald vreemdeling zoo beleefd is te zien. - Het wetenschappelijke nut dier inrigtingen is dus onbegrijpelijk groot, en staat te zeer boven ons bereik en onzen lof om er lang over uit te weiden; ter eere der Dublinsche zij nog gezegd, dat zij niet alleen 's Woensdag's 's avonds de zoete toonen der muziek doet weêrgalmen, maar zelfs zoo ver gaat van aan het bewonderend oog harer leden Boschjesmannen en verdere menschelijke buitensporigheden te vertoonen.

Het *utile* overlatende aan de kenners, gaven wij ons met de liefhebbers der Zoölogie uitsluitend aan het *dolce* over, dat de Iersche dierenlusthof aanbood in de gedaante van eenen gemakkelijken groenen bank onder de ijle schaduw van eenige seringa's.

Het werd mijn' vriend Ned op dien bank zóó wel te moe-

de, dat hij zich verdiepte in allerlei zoete droomerijen, en zich overgeplaatst waande in het bekoorlijke Artis, aan gindsche zijde der eendenkom, op een zoelen zomer-zondag-morgen, onder kerktijd.

Op eens stak hij, terwijl een glimlach van gelukzaligheid zijn goedig aangezigt opluisterde, den regterhand in de borstzak van zijn jas. Ik hoorde iets knippen, wendde het hoofd om, en zag een geopenden cigarenkoker, waarin zijne vingeren bezig waren den geurigsten Manilla op te zoeken.

‘Wat gaat gij doen, ongelukkige!’ riep ik met zenuwachtige ontroering uit, en had noode den tijd hem het compromitteerend en onfatsoenlijk bewijsstuk te ontrukken, toen een kreukend geruisch en de klank van stemmen ons verkondigden, dat een gezelschap ons naderde, en wij weldra eenige dames, door een enkel heer begeleid, den hoek der laan zagen omslaan, en zich naar onze zijde wenden.

Mijn vriend Ned staarde mij met verbazing aan, en wilde mij rekenschap vragen van mijn onverklaarbaar gedrag, maar ik was reeds opgestaan, en het gezelschap te gemoet getreden, waarin ik oude en lieve vrienden had herkend.

‘Welk eene aangename verrassing u hier te ontmoeten, Mevrouw!’ zeide ik tot de dame van zekeren leeftijd, welke aan den arm van den heer wandelde, en mij hartelijk de hand toestak.

‘Gij ziet er goed uit, en zijt waarlijk niets veranderd,’ vervolgde ik, en ik meende 't, want haar gelaat had dezelfde vriendelijk-ernstige uitdrukking behouden.

‘Gij meent, dat ik niet al te opvallend verouderd ben,’ antwoordde zij, ‘het spijt mij dat ik u, met den besten wil, niet uwe eigene woorden kan teruggeven. De wildzang is, zoo 't schijnt.....’

‘Innerlijk dezelfde gebleven,’ brak ik af, ‘en voelt dit thans meer dan ooit.’

‘Maar is minder vlug van blik geworden, waar 't de accessoires betreft,’ klonk het achter mij met een gul lachjen.

‘Helen! Mevrouw Fitzjames, wilde ik zeggen!’

‘*First thoughts are best*!’ zeî ze, mijne geliefkoosde stelling herhalende, ‘en in Ierland verandert men voor zijne goede vrienden niet van naam.’

‘Ook niet als men trouwt?’

‘Ook dan niet. Maar laat mij u aan Mijnheer Fitzjames

voorstellen; mama dacht zeker, dat gij bij intuitie wel weten zoudt, wie haar cavalier was.'

'En zij heeft zich niet vergist,' hernam ik, naar Helen's echtgenoot toegaande.

De Heer Fitzjames was een volmaakt, een 'every inch' gentleman, zag er zeer goed uit en was met zorg en smaak gekleed. Zijne blonde moustaches krulden om een fijnbesneden mond, wier uitdrukking echter te weinig vastheid verraadde, om op werkelijke schoonheid aanspraak te kunnen maken. - Over het algemeen kwam het mij later voor dat de *man* wel eenigzins bij hem in den *gentleman* was ondergegaan.

Helen zelve was, zoo mogelijk, nog bekoorlijker dan vroeger, want zij had hare naïveteit en schalkschheid bewaard, eigenschappen, hooger gewaardeerd en zeldzamer bij de vrouw dan bij het meisjen.

'Minder verschoonlijk is het,' ging ik voort, 'dat ik u nog niet mijn vriend heb voorgesteld, die dezen middag het genoegen zal hebben, in uwe gastvrijheid te deelen. - Mevrouw o'Connor, Helen; mijn vriend Ned!'

De statige figuur van mijn' goeden Oostinjeman boog zich met al de elasticiteit, waarvoor zij vatbaar was, en hoe weinig ronding de lijn ook vertoonde, de pligtpleging was in het oog der familie o'Connor voldoende, vergezeld als ze ging van den onbeschrijfelijk innemenden glimlach, die mijn' vriend aangeboren is.

Ik bood Helen mijn' arm aan, en Ned voegde zich bij de twee jonge dames, die de achterhoede uitmaakten, en waarmede hij spoedig in een zeer levendig gesprek gewikkeld was. De hemel geve dat hij haar niet het voorval heeft medegedeeld, dat onze ontmoeting vooraf ging!

Behoeven we u te zeggen, dat wij zelven ons in het bijzijn van Helen weldra zagen verplaatst in vroeger dagen, en in de Wicklow-bergen bij den Waterval?

Daar er geen muziek was en Mevrouw o'Connor gehoord had, dat wij St. Patrick's kerk nog niet hadden bezocht, 't geen zij als goede Iersche ten hoogste afkeurde, en daar mijn vriend Ned goed vond te zeggen, dat hij zeer op dat punt had aangedrongen, doch schipbreuk had geleden op mijne onverzettelijkheid - de man houdt niets van kerken te bezien - zoo besloten wij eenparig den tijd, die ons vóór het middagmaal overbleef, aan de bezigtiging van dat bedehuis te wijden.

We reden dus weder denzelfden weg terug, waar we talrijke équipages ontmoetten, die zich naar het buitenverblijf des Onderkonings begaven, of van daar huiswaarts keerden, en bevonden ons spoedig aan de plaats onzer bestemming.

St. Patrick's kerk ziet er zeer eerwaardig en vooral zeer oud en zwaarmoedig uit, en de tand des tijds heeft onmeêdogend aan hare muren geknaagd. - Stoffig en vuil staat zij daar, als bewijs der weinige sympathie, die Dublin voor zijne oude gebouwen schijnt te koesteren, 't geen welligt aan de omstandigheid geweten moet worden, dat de Iersche hoofdstad eigentlijk eene nieuwe en jonge stad is, althans voor het grootste en schoonste gedeelte.

De kerk ligt verscholen tusschen de armoedigste straten en gangen, in de zoogenaamde ‘Poddle’, en werkelijk is dan ook het tooneel, dat haar omringt, eene poel van afzigtelijke elende in den volsten zin des woords. - Het is inderdaad betreurenswaardig, dat de Dublinsche bevolking geene meerdere belangstelling koestert voor hare hoofdkerk, welke wel is waar op geene schoonheid mag roemen, maar toch een historisch gedenkteeken is, dat in de meeste andere landen op prijs zoude worden gesteld.

St. Patrick's kerk werd in den jare 1190 door den aartsbisschop van Dublin, John Comijn, gesticht, ter zelfde plaatse waar vroeger eene kapel stond - zoo de overlevering wil - in 448 door den Patroon-Heilige van Ierland zelven gebouwd, en in de nabijheid van eene gewijde wel of bron, welke insgelijks zijnen naam droeg.

Zij heeft den gewonen form van een kruis, en dankt hare vermaardheid aan haren naam, aan haar schoon orgel en aan Jonathan Swift, die langen tijd Deken der kerk was en ook binnen hare muren is begraven. - Zijn grafschrift, door hem zelven gemaakt, munt naar ons inzien niet door die bescheidenheid uit, welke wij er door anderen aan hebben hooren toekennen; het luidt:

‘Hier rust het lichaam van Jonathan Swift, doctor der godgeleerdheid, deken dezer hoofdkerk, waar geene wreede vervolging zijn hart meer verscheuren kan. Ga heen, o wandelaar, en volg, zoo ge kunt, den man na, die naar zijne beste krachten de vrijheid ernstig handhaafde. - Gestorven den 19^{den} October 1745, in den ouderdom van 78 jaren.’

Wat dunkt u, is dit opschrift een voorbeeld van eenvoud en zedigheid?

Naast het zijne, is een gedenkteeken opgerigt voor Mevrouw Hester Johnson, meer bekend onder den naam van Stella, zoo als zij in de werken van den vernuftigen en sarcastischen Deken wordt genoemd. Een ieder kent de geschiedenis van Swift en zijne geliefde Stella, voor zoo verre zij, bij 't verschillend oordeel over deze zaak, te kennen is, en we zouden ons van vermetelheid beschuldigen, indien we eene bepaalde meening over het gedrag van den dichter uitspraken. Evenmin wenschen we vonnis te vellen over zijne handelwijze met Vanessa, de ongelukkige Mejufvrouw van Homrigh.

Wat men Swift ook moge ten laste leggen, de naam van man van geest en talent kan hem niet met regt worden ontzegd, en zijn vaderland heeft groote verpligtingen aan hem. Hij is de eerste Anglo-Iersche schrijver geweest, die werkelijk Iersch dacht en voelde, en het land, waar hij zijne opleiding, zoo niet het levenslicht ontvangen had[1], hartelijk beminde en met warmte verdedigde.

Dublin wijst met trots de gedenkteekenen zijner vaderlandsliefde en weldadigheid aan, en daar zijn velen onder de bewoners dier stad, die hun geluk aan hem verschuldigd zijn, en dit dankbaar erkennen.

Zoowel door zijne geschriften als door de bescherming van Sir William Temple, en door zijne vriendschap met den Graaf van Oxford en Lord Bolingbrooke, heeft Swift op zijne tijdgenooten en op de politiek zijner regering den grootsten invloed uitgeoefend, zoo als de Hertog van Marlborough tot zijne schade maar te duidelijk ondervond.

We zijn geene onvoorwaardelijke bewonderaars van den Deken, en gevoelen weinig sympathie voor den geest, die in vele zijner stukken, vooral in zijne politieke geschriften doorstraalt, maar wij doen gaarne hulde aan zijnen scherpen en menschkundigen blik, zijnen zedelijken moed, zijn helder oordeel, en zijne groote oorspronkelijkheid, die dikwijls de critici zijns tijds verbaasd deed staan en ontwapende. ‘Uit zijn leven,’ zegt Denis Florence M'Carthy, ‘kan de belangrijke les getrokken worden, dat de genie in 't ongeluk niet mag wanhopen, maar zich aan de andere zijde ook nooit moet laten verblinden door roem of rang.’

Moge Swift's voorbeeld gevolgd worden, waar 't moed

1 Sommigen meenen, dat Swift niet in Ierland, maar te Leicester geboren is.

en volharding bij tegenspoed geldt, en zijn treurig, geesteloos uiteinde tot waarschuwing strekken in de dagen des roems!

Het is een vreemd verschijnsel, dat de twee grootste literarische mannen, die Ierland heeft aan te wijzen, Swift en Thomas Moore, in hunnen ouderdom aan verstandsverbijstering, of althans verregaande geestverzwakking hebben geleden. Even als Swift, sleept thans de dichter der Iersche melodiën een gedachteloos bestaan voort, onbewust van de gave, die hij vroeger bezat.

Ons gezelschap had zich naar het koor begeven, om de wapens, helmen en banieren der ridders van St Patrick te bewonderen, die hun kapittel hier plagen te houden. Vreemd is het schouwspel dier kleurige, schoon met den eerwaardigen tint des tijds overtrokkene vaandels, dier rustingen en strijdgeweeren, dier teekenen van kracht en wereldsche onderscheiding in het midden van het huis des Heeren, en we deelden den zonderlingen indruk, dien dit op ons maakte, aan onzen vriend mede.

‘Gij moet het niet uit dat oogpunt beschouwen; zeide hij, het is niets anders dan het bewijs, dat een volk alles wat hem dierbaar is, en waarop het roem draagt, gaarne vereenigt in de plaatsen zijner aanbidding. Van daar de monumenten, die onze kerken versieren.’

‘Voor dit laatste bestaat eenigen grond, antwoordde ik, want de mannen, wier nagedachtenis zij gewijd zijn, liggen in die plaatsen begraven, en men heeft het gedenkteeken niet willen verwijderen van hun overschot. Maar geheel iets anders is 't, van eene kerk eene wapenzaal of ridderhal te maken.’

‘Maar, eilieve! wat zijn die banieren en helmen dan anders dan een monument ter eere der gestorvene ridders van St. Patrick?’

‘Gij hebt gelijk, Ned!’ hernam ik, ‘en daar gij mij nu op dit punt hebt tevreden gesteld, zult ge 't mij ook wel op een ander willen doen; ga dus met mij mede om het graf van Schomberg te zoeken.’

‘Wie is Schomberg?’ zeî Ned.

‘Orangist als ge zijt,’ antwoordde ik, ‘kent ge een der wakkerste veldheeren van Willem III niet? De Hertog van Schomberg heeft ijverig deel genomen aan de veldtogten van Ierland, en viel... .’

‘Bij den slag aan de Boyne; ik herinner 't mij; laat ons aan den koster vragen waar 't graf is.’

De koster wees ons het eenvoudige monument, met het opschrift, door Swift gemaakt:

> ‘De roem zijner dapperheid heeft meer invloed op vreemdelingen gehad,
> dan de banden des bloeds op de zijnen.’

Dit grafschrift, dat een bitter verwijt bevatte aan Schomberg's bloedverwanten, die geweigerd hadden een gedenkteeken voor hem op te rigten, werd den Deken door George I zeer kwalijk genomen, die verzekerde, dat hij 't alleen had doen plaatsen om een twist tusschen hem en den Koning van Pruisen, welke eene kleindochter van Schomberg gehuwd had, te ontsteken.

‘Swift was sedert dien tijd met het hof *gebrouilleerd*.’

De koster van St. Patrickskerk meende uit onze belangstelling in Swift en Schomberg de gevolgtrekking te mogen maken, dat wij behoorden tot die soort van reizigers, welke gaarne alles van eene plaats weten, wat er van te weten valt, en verheugd over de schoone gelegenheid, die hem daardoor aangeboden werd, om zijne diepe historische kennis en echt Ierschen zin aan den dag te leggen, stak hij de handen in den zak, en zeide:

‘De Heeren zijn zeker wel bekend met St. Patrick, den patroon dezer hoofdkerk, want de man is wereldberoemd, en hij verdient dat ook, om zijne vroomheid, en om al het goede, dat hij voor ons land heeft gedaan; maar de Heeren weten misschien niet, dat, hoewel ons volk naar hem genoemd wordt - zoo als dat in alle boeken staat - en bijna alle mannen hier *Patrick*, of bij verkorting *Pat* heeten, onze goede Heilige echter niet in Ierland geboren is.’

‘Neen, hij was een Engelschman,’ merkte Ned aan.

‘De Hemel beware ons! Wie heeft u dat gezegd, Mijnheer?’ vervolgde de koster, terwijl een blos van verontwaardiging zijne wangen overtoog. ‘St. Patrick een Engelschman! Neen, Mijnheer! hij was een Franschman, en werd in Bretagne, dat toen Armorica heette, in het jaar 373 geboren. De geschiedschrijvers hebben dit nu voor goed bewezen, hoewel er nog altoos menschen zijn, die hem in hunne onkunde voor een Schot houden, en meenen, dat zijne ouders te Killpatrick tusschen Dum-

barton en Glasgow woonden, en dat hij door eenige wilde Iersche horden, die op een strooptogt de Clyde waren opgevaren, op zijn zestiende jaar als krijgsgevangene medegevoerd werd. In ieder geval, was hij zestien jaar oud, en krijgsgevangen, toen hij hier kwam en werd verkocht aan Koning Milcho-Mac-Huanan - wij hadden hier vroeger ontzaggelijk veel koningen - voor een klein prijsjen, - ofschoon de som niet naauwkeurig bekend is. Hij deed later nog zijn best om Milcho ook te bekeeren, uit oude betrekking, hoewel hij weinig verpligting aan hem had; maar dat hielp niet. - Merkt u wel op, Mijne Heeren! welk eene treffende overeenkomst zich hier voordoet tusschen de geschiedenis van St. Patrick, en die van Joseph?'

'Inderdaad allertreffendst,' zeî Ned, die het er op gezet scheen te hebben, den mageren koster uit zijn humeur te brengen, 'maar had Koning Milcho-Zoo-en-Zoo ook eene huisvrouw?'

'Alle Koningen hebben huisvrouwen, Mijnheer! maar dat is een punt van ondergeschikt belang. - St. Patrick werd door zijn' meester gebruikt om de schapen te weiden op de bergen, en had een zeer hard en rampzalig leven, en als hij niet zoo vroom was geweest, en zoo veel had gebeden - hij bad soms honderdmaal over dag, en even zoo dikwijls 's nachts, zelfs als sneeuw, hagel of regen om hem henen stoof[1] - zoude hij 't ook nooit zoo lang hebben kunnen uithouden. Hij was zes jaren in dienst van den Koning geweest, toen hij een visioen kreeg, dat hem openbaarde, dat hij het land moest verlaten. Hij bragt de kudden ter kooi, en sloeg den weg in naar het zeestrand, dat hij weldra bereikte. Er lag juist een groot schip ten anker....'

'Ten anker?' herhaalde Ned.

'Ten anker, Mijnheer! De historische uitdrukking luidt eigentlijk anders, maar ik vertaal die zóó, want men moet de geschiedenis kritisch behandelen. Het schip lag dus ten anker, en St. Patrick verzocht den kapitein hem mede te nemen; de man maakte eerst eenige bedenkingen, niet wetende, dat St. Patrick later zulk een beroemd prediker zou worden, maar stemde er eindelijk in toe, en liet hem aan boord gaan. - Voordat ik echter verder ga, moet ik u

1 Dit is historisch.

vertellen dat de Heilige toen nog niet St. Patrick heette, maar Succath, dat is “sterk in den strijd.” Eerst later kreeg hij van Paus Celestinus den naam van Patrick of Patricius, gelijk alle voorname Romeinen van dien tijd genoemd werden, zoodat Patrick eigenlijk beteekent “iemand van goede familie,” en dat zijn wij allen in dit land, Mijnheer. - Verder veranderde hij niet van naam, maar bleef Patrick tot zijn 120ste jaar, toen hij stierf.’ -

We weten niet of 't u bij de lezing, als ons bij 't aanhooren gegaan is; zoo ja, dan stemt ge ons toe dat de verhaaltrant van den mageren koster voor eenige bekorting, althans voor eenen meer geleidelijken loop vatbaar schijnt, en zult ons dank weten, wanneer we hem niet verder laten vertellen, maar ons vergenoegen met u nog eenige bijzonderheden uit het leven van den Ierschen apostel mede te deelen, welke wij aan ‘M'Geoghegan's History of Ireland’ ontleenen. - Wij bepalen ons bij het verhaal van dien geleerden abt, wijl ons tijd en lust ontbreekt, om, even als de magere koster, de drie - of zes en zestig levensbeschrijvingen van St. Patrick aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. - Zijn de feiten onjuist, wijt het M'Geoghegan en niet ons.

Na het doorstaan van vele gevaren te land en te zee, verscheen hem, tijdens zijn verblijf in Albania - het hedendaagsche Schotland - een tweede nachtgezigte, dat hem aanmaande zijn leven te wijden aan het geestelijk heil van Ierland, en gehoorzaam aan de hoogere roepstem, begaf hij zich scheep naar Gallië, om zich aldaar en in de andere staten van het vaste land voor te bereiden tot het gewigtige werk, dat hij zich ten taak had gesteld. - Hij wendde het eerst de schreden naar het klooster van Marmoutiers, door den oom zijner moeder, den bisschop St. Martinus van Tours, in de nabijheid dier stad gesticht, en ontving door dien prelaat de tonsuur en het monnikshabijt. - Hij sleet eenige jaren in die heilige wijkplaats in de beoefening der kerkelijke tucht en der gewijde schriften, en vervolgde, na den dood zijns ooms, zijnen togt naar Rome, waar hij in 't jaar 403 opgenomen werd onder de leerlingen der Reguliere Prebendaristen van St. Jan Lateraan, en zich onverdeeld overgaf aan de studie der wetenschappen. - Niet tevreden met de kennis uit boeken vergaârd, besloot hij de leerschool der wereld in te treden, en door den omgang der

menschen en het bezoeken van vreemde landen zijne forming te voltooien. - Hij nam dus andermaal den pelgrimsstaf op, en doorkruiste al de eilanden der Middellandsche Zee, die destijds in eenen hoogen reuk van heiligheid stonden, en door de beschaving hunner bevolking uitblonken. - Wij zien hem, na zijne omzwervingen, bij St. Germain, den eerwaardigen bisschop van Auxerre, in wiens omgang hij lange jaren sleet, en wiens voorbeeld eenen gunstigen invloed op zijne wetenschappelijke en geestelijke ontwikkeling uitoefende. - Het was aldaar dat hij, in het jaar 430, den dood van den apostolischen gezant in Ierland, Palladius, vernam, en op aanraden zijns vriends, keerde hij naar Rome terug, en werd door Paus Celestinus gewijd als aartsbisschop van Ierland, met alle apostolische magt bekleed, en gezonden om het Christendom in dat land te verspreiden.

Hij had het doel zijns levens bereikt, een grootsch veld van werkzaamheid was voor hem geopend, en vol vuur aanvaardde hij de reize, vergezeld van twintig priesters en diakenen om hem in de moeilijke taak ter zijde te staan. - Hij begaf zich dadelijk naar Auxerre om afscheid te nemen van zijnen vriend en leermeester, en scheepte zich te Bretagne in naar het land zijner vroegere ballingschap, waar hij in 't jaar 432 voet aan wal zette in het tegenwoordige graafschap Wicklow.

Vele waren de moeielijkheden, waarmede hij te kampen, groot de gevaren, die hij door te staan had, en meer dan eens zag hij zich verpligt den wijk te nemen naar afgelegene oorden of aan boord van een vaartuig, om aan de vervolgingen te ontkomen; maar met volharding en ijver zette hij zijn werk voort, en de kracht zijner welsprekendheid - uitvloeisel eener innige overtuiging - overwon alle hinderpalen, en baande hem den weg tot de harten des volks en der koningen.

Zijne zending droeg rijke vruchten, en ongeloofelijk snel verspreidde zich het Christendom over alle deelen des lands. - We zullen u 't verhaal der wonderen sparen, door de kronijken mildelijk medegedeeld en evenmin geloof van u vergen aan de plotselinge bekeering van gansche provinciën, maar we mogen niet verzuimen u een tooneel weder te geven, door de geschiedenis bewaard, waaruit ge den geest zijner prediking en het karakter zijner welsprekendheid kunt leeren kennen.

Op eene zijner rondreizen bevond hij zich in een gehucht in Leinster. - Niet zoodra had zich de mare verspreid dat de Heilige Man in hun midden was, of eene talrijke schare verzamelde zich vóór zijne woning om hem te zien en te hooren. - Na zich gesterkt te hebben door het gebed, trad St. Patrick naar buiten, en sprak de menigte aan, en predikte hun de leer van Christus. - Hij deelde hun de geschiedenis des Zaligmakers, zijn leven, zijn lijden en sterven, zijne lessen en vermaningen mede, en legde hun het leerstuk der Drieëénheid uit.

Het gelaat zijner toehoorders teekende twijfel, en ongeloovig schudden zij het hoofd, en schenen bereid het vraagstuk voor onmogelijk te verklaren, toen St. Patrick eensklaps een klaverblad plukte, het omhoog hief en zeide:

'Zoo mogelijk als het is, dat deze drie bladeren uit éénen stengel wassen, even zoo mogelijk is het dat Vader, Zoon en Geest, Drieëénheid zijn.' - De menigte boog het hoofd - zegt de Kronijkschrijver - en geloofde! -

Mijn vriend Ned luisterde met zulk eene aandacht naar het verhaal van den koster, dat ik verpligt was hem zijne onbeleefdheid jegens de dames onder 't oog te brengen, die reeds een kwartier lang ongeduldig op zijne komst wachtten om de kerk te verlaten.

'Het is mij aangenaam uwe kennis gemaakt te hebben,' zeide hij onder 't heengaan tot den armen koster, 'en gij kunt verzekerd zijn dat ik thans meer dan ooit overtuigd ben, dat *hij* een Engelschman was.' -

Het landgoed van de familie o'Connor ligt op den weg naar *Roebuck*, op weinig afstand van de stad, in een der bevalligste ooiden in den omtrek. - Het is, even als al de zomerverblijven om Dublin, met smaak ingerigt, ofschoon men er niet den rijkdom, het degelijk kostbare en *comfortable* in ontmoet, dat de Engelsche woningen onderscheidt. - Moeten zij in het punt van weelde en pracht voor deze onderdoen, de schoone en pittoreske natuur vergoedt ruimschoots wat zij in dat opzigt missen, en de aanleg der parken en tuinen overtreft zeker die der Engelsche lusthoven. -

Bijna al de gegoede families van Dublin wonen - even als die van Londen en andere groote Engelsche steden - het grootst gedeelte van het jaar op het land, 't geen zeker geen vleiend getuigenis aflegt voor de genoegens, welke de stad aanbiedt, maar ook eenigermate moet toegeschreven

worden aan den sterk ontwikkelden zin van het volk voor 't rurale. -

Wij hadden spoedig, bij de kromming van den weg, de hooge schoorsteenen en sombere huizen der hoofdstad uit het gezigt verloren, en reden langs Sandfort en Merton, en menig bevallig, tusschen frisch geboomte verscholen, landgoed, tot aan *Clonskeagh*, een klein gehucht met eenige koper- en zinkgieterijen, aan den beroemden *Dodder* gelegen, die echter op dien oogenblik geheel droog was, doch zich 's winters schadeloos stelt voor de droevige figuur, die hij 's zomers maakt, en als een wild bruischenden bergstroom naar de vlakten strijkt. - De rivier - iedere beek is rivier, en iedere gans een zwaan in Ierland, zegt Leitch Ritchie - de *Dodder* is echter niet vermaard om hare woestheid in het eene, en hare droogte in het andere jaargetijde, maar door de groote ‘Donabrook’ of Donnybrook Fair, welke aan hare oevers, niet verre van de plaats waarop we ons thans bevinden, wordt gehouden. - Deze ‘Fair’ welke jaarlijks in Augustus plaats heeft, is het Iersche volksfeest bij uitnemendheid, en nergens vertoont zich *Pat zóó* in zijn voordeel en in zijne volle kracht als daar, want het dansen is zijn element, en de dans formt het hoofdbestanddeel der genoegens van Donabrook. - De Iersche dans heeft iets zeer eigenaardigs, en bestaat niet alleen in de beweging der voeten, maar in de werkzaamheid van het geheele lichaam, welks vlugheid zich dan in al haren omvang openbaart. *Pat* trapt de maat met de voeten, slaat de maat met de hakken, klapt de maat met de vingers, en vertolkt en spreekt de maat uit met de oogen, die met innig welgevallen op zijne ‘partner’, zijne ‘dear lassie’ rusten. - In dit opzigt zijn de Iersche volksfeesten bijzonder bevoorregt, want men ontmoet er altoos eene menigte lieve meisjens, met bruine oogen en lange wimpers, en lachende lippen, wier schoonheid nog verhoogd wordt door de opgewondene stemming, die het voortdurend crescendo van den dans aan de dochteren van Erin mededeelt. - Het is een genoegen te hooren hoe de maat van vedel en doedelzak - de bekende ‘Irish bagpipes’ - zich versnelt, tot ze zich oplost in een bepaalden storm, waarin de eene noot over de andere struikelt; en toch, niettegenstaande het tempo ons, vastelanders, zoude doen duizelen, worden de arme musici nog steeds aangemaand harder en harder te spelen, en ontvangen zij

menig bitter verwijt van de dansers over hunne verregaande koelheid en traagheid.

We behoeven u wel niet te zeggen dat de ‘whiskey,’ de ‘potheen’ en de ‘ale’ eene niet onbelangrijke rol spelen bij de Donnybrook Fair, en veel bijdragen tot de luidruchtige vrolijkheid der feestgenooten, terwijl soms een enkel welgemeend ‘shillelagh’ of knuppelgevecht de eentoonigheid aangenaam breekt. - Wat er verder al gedaan wordt, mogen u de volgende regelen mededeelen, die we uit Peter Parley's reize afschrijven:

‘They're crowding and jumbling,
And leaping and tumbling,
And kissing and stumbling,
And drinking and swearing,
And carving and leering,
And coaxing and squeezing,
And scrambling and winning,
And twisting and spinning,
And fighting and flinging,
And fiddling and singing.’ -

Gij ziet dat het er dus niet aan genoegens ontbreekt, waarvan het tiende gedeelte reeds zou volstaan om ons gedurende eenige dagen te herinneren, dat wij feest gehouden hadden. - Maar behalve deze gratis uitspanningen, bezit Donnybrook Fair nog eenen grooten rijkdom van houten loodsen en kramen, met veelkleurige vlaggen en groen versierd, welke de nieuwsgierigen uitnoodigen tot de beschouwing van vreemde dieren, van reuzen en dwergen en allerlei soort van saltimbanquen, ook ten onzent te over bekend.

Het eigenaartige van het feest bestaat echter, naar ons inzien, daarin, dat het in de vrije lucht, op een groen weiland, en in eene schilderachtige streek wordt gevierd, waardoor de bonte gebouwen en groepen te sterker uitkomen. - Voor de Dublinsche bedelaars is de ‘Fair’ een rijke oogsttijd, want de Ier is zeer mild, vooral wanneer hij in die gemoedsstemming verkeert, welke het drukke tooneel niet kan missen te doen geboren worden. -

‘En nu de moraal, Mevrouw!’ zei Ned, nadat hij Mevrouw o'Connor voor hare uitvoerige beschrijving van Donabrook had bedankt. -

‘De moraal, Mijnheer! is deze, dat de Ier beter deed wanneer hij op 't feest minder geld uitgaf, minder dronk, minder praatte, en in 't geheel niet vocht.’ -

Wij reden het hek van de buitenplaats in, en stapten af aan de huizinge, aan het einde eener lommerrijke laan gelegen. De gastheer wachtte ons aan den drempel zijner woning op, en terwijl hij ons de hand toestak, zeide hij:

'*Cead mille Failte*[1], Mijne heeren! ik heb u reeds lang met smart verwacht; het schijnt dat de dames u vrij goed wisten bezig te houden, en Mevrouw o'Connor zal u zeker onbarmhartig overal medegesleept hebben.' -

'Mevrouw o'Connor heeft ons in een paar uur meer doen zien en genieten, dan onze geheele morgenwandeling,' antwoordde Ned zeer beleefd. -

De gastheer geleidde ons in zijne kleedkamer, waar wij ons van stof ontdeden, en zoo veel mogelijk adoniseerden, en bragt ons daarna in de 'drawingroom,' waar een talrijk heerengezelschap bijéén was.

Het scheen dat aan de introducties en aan 't handen drukken geen einde zoude komen.

'Wie is die lange, magere figuur daar?' vroeg Ned.

'Het is een procureur,' zei ik.

'En dat dikke, roode ventjen, dat met Mevrouw o'Connor staat te praten?'

'Een regter!'

'En dat jonge mensch, dat met een blik van welbehagen het gezelschap rondkijkt, en thans bezig is, zijn donker, krullend haar naar achteren te strijken?'

'Dat is een barrister, en de man die naast hem staat ook.'

'Dan moet die stijve mijnheer ginds een regter-plaatsvervanger, of een officier van justitie zijn,' meende Ned te mogen besluiten.

'Misgeraden!' zeî ik, 'dat is nu eens een alderman en tevens een koopman, die waarschijnlijk uitgenoodigd is geworden voor *ons*, en speciaal voor *uw* genoegen.'

De weinige oogenblikken, die de komst der gasten scheiden van 't uur waarop zij aan de tafel plaats nemen, behooren tot de vervelendste onzer beschaafde maatschappelijke samenleving, die toch buitendien reeds van verveling niet misdeeld is. - Dit is vooral het geval met hen, die vreemdelingen zijn in den kring, waarin men ze heeft ingeleid, en dus ook met mijnen vriend Ned, die den hemel dankte toen de knecht met het welkome berigt binnenkwam, dat het eten op tafel stond.

1 Honderd duizendmaal welkom.

Als schadeloosstelling, genoot hij het voorregt Mevrouw o'Connor den arm te mogen aanbieden, terwijl ik den mijnen aan Helen gaf; de regterlijke magt escorteerde de andere jonge dames van den huize, en de handel escorteerde de stedelijke magistratuur.

Een Iersch diner onderscheidt zich gunstig van een engelsch door de meerdere gemakkelijkheid van toon, die er bij vóórzit, en - 't geen ook hare waarde heeft - door eene grootere en betere keuze van spijzen. Terwijl de engelsche spijskaart zich bepaalt tot de, overigens volstrekt niet verwerpelijke, *roastbeaf*, de *joint* en *chops*, met brood als toekruid, wisselt de iersche hare verschillende vleeschsoorten door groenten, puddings en marmeladen af, en omvat de bewoners van den killen vloed, en de vogelen des hemels, en de soupe van Frankrijk.

De Ieren hebben eene bijzonder sterke voorliefde voor Frankrijk, welke zich niet alleen openbaart in het gebruik van fransche geregten en meubelen, in het navolgen van fransche kleeding en gewoonten, maar zich uitstrekt tot het omhelzen der fransche opvoeding en denkwijze. - Het is in Ierland toon, dat een meisjen eenige jaren op eene kostschool in Frankrijk gaat doorbrengen om er - zoo 't heet - hare forming te voltooien, en die taal vloeiend en zooveel mogelijk zonder vreemden tongval te leeren spreken.

Deze sympathie heeft haren oorsprong in historische herinneringen, waaronder de gastvrijheid door Lodewijk XIV aan Jacobus, en de hulp door de fransche republiek in 't laatst der vorige eeuw tegen Engeland verleend, eene eerste plaats bekleeden.

Wij willen daarlaten, in hoeverre de fransche invloed gunstig op den geest der natie heeft gewerkt, maar zeker is 't, dat zij veel heeft bijgedragen tot de aangename en ongedwongene wijze, waarop Pat met zijne gasten en vrienden omgaat, hoewel wij gelooven dat zijn eigen karakter hem reeds den weg daartoe zoude aanwijzen.

Daar zijn zeker geene grootere contrasten onder de volken te vinden, dan de Engelschen en Ieren opleveren, en wij zouden slechts schoorvoetend den naam van ‘zustereilanden’ op Groot-Brittanje en Ierland toepassen. Terwijl de Engelschman zich kenmerkt door eene deftigheid en afgemetenheid, die spreekwoordelijk zijn geworden, bezit de Ier het meest kwikzilverachtige en levendige temperament, dat men

zich voorstellen kan. - De vergelijking is, naar ons inzien, in weinige woorden saam te vatten: John Bull spreekt weinig en handelt, Pat redeneert veel en voert niets uit.

Hoe gelukkig dat mijne schoone partner deze weinige woorden - hoe onschuldig dan ook - niet hoorde; we zouden anders zeker niet bestand zijn geweest tegen den storm, die er over ons hoofd zoude zijn losgebarsten.

De Portwijn en Sherry gingen rond, en daarmede werd het sein gegeven tot de gewone beleefdheid aan de dames, welke daarin bestaat, dat men ze om de eer verzoekt een glas wijn met haar te mogen drinken. - Ik voldeed aan mijn pligt, en had de geheele rij der schoone sekse doorloopen, eer Ned de zaak begreep, 't geen tot noodzakelijk gevolg had, dat hij 't niet verder bragt dan tot Mevrouw o'Connor.

> ‘A plenteous place is Ireland for hospitable cheer!’

zeî ik uit de volheid mijns harten tot den gullen gastheer, nadat de dames opgestaan waren, en de heeren hunne stoelen digter bij elkander geschoven hadden en ‘remained over their whiskey.’

‘Gij moogt het vaers aanhalen,’ antwoordde hij, ‘sinds gij toont, ook 't volgend couplet niet te hebben vergeten. - Mijnheer Wetan,’ vervolgde hij, zich tot den alderman keerende, ‘riep ons op den laatsten avond van zijn vorig bezoek toe:

> “And I will make my journey, if life and health but stand,
> Unto that pleasant country, that fresh and fragrant strand,”

en gij ziet, dat hij woord gehouden heeft.’

‘Ik ben een onverbeterlijke egoïst, Mijnheer!’ zeî ik.

‘Ik vind het zeer beleefd van Mijnheer, dat hij ons land ten tweedenmale bezoekt,’ liet de alderman glippen, en verviel toen weder in zijne stilzwijgende waardigheid, of - wilt ge - waardige stilzwijgendheid, waaruit hij echter spoedig, zijns ondanks, werd gewekt door Ned, die hem met de meeste belangstelling vroeg:

‘En hoe varen de aardappelen van 't jaar, Mijnheer?’

‘Dankje,’ antwoordde de alderman, die het hooge gewigt dezer iersche levensquaestie ten volle begreep, ‘zij zijn gelukkig dit jaar gezond en overvloedig, en evenzoo de rogge,

en de goede burgerij heeft dus alle reden tot dankbaarheid.'

Mijn vriend Ned had de zwakke zijde van den magistraat getroffen, en zag zich weldra met dezen in een ernstig gesprek gewikkeld over den zedelijken, stoffelijken en politieken toestand van Ierland, terwijl ik in aandacht verdiept was over de zaak van o'Neil, beschuldigd van verzet tegen de overheid, en de zaak van M'More & Co. versus Patrick Rory, welke achtereenvolgens door de overige gasten behandeld werden, met al het vuur, dat het onderwerp vereischte.

Doch ook zelfs de langgerekte iersche tafelvreugde heeft een einde, en wij verlieten de eetzaal - welligt in eene eenigzins andere stemming dan wij haar ingetreden waren - om de dames weder op te zoeken, die ons in de 'drawingroom' met 'Moccha's geurig nat' en 'China's laafdrank' wachtten.

Zoo vervelend als 't uur vóór het aan tafel gaan is, zoo aangenaam en gezellig zijn de oogenblikken, die het van tafel opstaan volgen. - De gezigten zijn dan omstraald met een glans van vergenoegen; de heeren zijn door de korte scheiding dubbel beleefd geworden; de dames schijnen ééns zoo bekoorlijk, en het gesprek is levendig en gekruid, de houding der gasten vrij en ongedwongen.

Een uit de groep geeft het denkbeeld van muziek aan, een ander vat het op, en werkt het uit, een derde maakt de toepassing en wordt door het geheele gezelschap ondersteund, en de jongste dochter des huizes staat op en, terwijl zij hare oudere verzoekt haar te accompagneeren, plaatst zij zich naast de piano, en hare stem vervult de kamer van 'zoeten zang.'

Ten gewaag dat ge ons verfoeilijk materialist - welligt sybariet - scheldt, verklaren we 't voor 't zenith van genot om, op eene gemakkelijke sopha gezeten, na een rijkelijk diner, met eene kop koffij in de hand, naar de lieve stem van een lief meisjen te luisteren.

Het was een schoone, zachte, warme avond; een fluisterend windtjen raakte de bladeren aan, en bewoog ze naauwelijks; een onbeschrijfelijk gevoel van rust ademde door de geheele natuur. - De dag ging onder, en slechts een enkele streep van roodgeel licht omzoomde nog de horizont en deed de donkere formen van bosschen en bergen uitkomen. - En ziet!

'How like a Queen comes forth the lovely Moon

From the slow-opening curtains of the clouds,
Walking in beauty to her midnight throne!'

Het was het uur, waarin Byron wenschte, vleugelen te hebben om zich op te heffen tot de lampen des hemels,

'And mix with their eternal ray.'

Onze wenschen waren minder hoog gespannen, en wij stelden ons tevreden met op de aarde te wandelen, die er, beschenen door den blaauwen glans der maan, liefelijk genoeg uitzag om ons naar buiten te trekken.

Onze gastheer had de beleefdheid onze wenschen te raden, en sloeg ons voor, eenige oogenblikken in het park door te brengen.

De avond is bij uitnemendheid de ure der herinneringen, en ofschoon de sentimentaliteitsleer der vorige eeuw de onze heeft onvatbaar gemaakt voor de indrukken van 'rozengeur en maneschijn,' zoo mag men toch nog hier en daar hopen eenige sympathie te ontmoeten voor de genoegens eener avondwandeling. - Wij althans waren in dit opzigt bij de meeste gasten van den Heer o'Connor zeer gelukkig, en wanneer we ons ook hierin hadden zien teleurgesteld, de gretigheid waarmede Helen en hare zusters den voorslag omhelsden, zoude ons volkomen genoegzaam geweest zijn.

Hoe jammer, dat de nachtvorstin zoo spoedig haren 'middernachtelijken troon' bereikte, en ons deed beseffen, dat we niet langer mogten toeven onder 't gastvrije dak, dat ons dien middag geherbergd had.

De twee jonge advocaten, die zich bij de wandeling zeer hadden onderscheiden door hunne liefderijke zorgen voor de gezondheid der jonge dames o'Connor, en op shawls en halsdoekjens hadden aangedrongen, of 't een Novemberavond gold - boden ons eene plaats aan in hun rijtuig, die wij dankbaar aannamen.

De weinige woorden, die een engelsch of iersch afscheid uitmaken, waren gesproken, en de wagen rolde voort, terwijl de twee regtsgeleerden eenen diepen zucht loosden, die Ned onverklaarbaar scheen.

'Good bye,' zeiden ze, toen we aan ons logement afstapten.

'Good bye,' antwoordde ik, 'goed geluk en goeden moed!'

D.W.

(Wordt vervolgd.)

Bibliographisch Album.

Het Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen, historiesch-kritiesch onderzocht door J.J. van der Horst. Amsterdam, C.L. van Langenhuysen. 1851.

Viel aan de Geschiedenis vaak minachting ten deel van hen, die er belang bij hebben beginselen voor te staan en staatsinstellingen aan te bevelen, welke hunnen grond missen in de historiesche opvoeding en ontwikkeling eener natie; niet minder dikwerf is zij misbruikt geworden door hen, die voor elke overtuiging een bewijsgrond willen putten uit het verledene, en voor elk vraagstuk oplossing zoeken in eene raadpleging van vroeger dagen.

Moge van deze beide rigtingen de laatste, doordien zij, om zoo te spreken, meer positief is, en van de Geschiedenis een ruim veld ter bearbeiding zich toeëigent, ook voor hare beoefening de meest gevaarlijke zijn; zoo lang zij zich aan haren aprioristischen betoogtrant herkennen laat en zich zelve verraadt door haar kennelijk streven om de Geschiedenis dienstbaar te maken aan eene geliefkoosde en openlijk vooropgezette meening, zoo lang kan ook deze rigting bij den waren beoefenaar der Geschiedenis geene ernstige bezorgdheid wekken. Maar bedenkelijker wordt zij en tot meerdere behoedzaamheid geeft zij regt, wanneer in de historiesche resultaten, die zij levert, met zorg het doel verborgen wordt gehouden, waaraan het onderzoek wordt dienstbaar gemaakt; wanneer men wel de Geschiedenis raadpleegt ter liefde eener subjectieve meening, maar toch acte vraagt zijner bedoeling, om alleen objectieve waarheid te achterhalen.

Ook de schrijver van het in den hoofde dezes aangekondigde werkje verklaart (bl. VII), dat een onpartijdig onderzoek naar de objectieve waarheid van een in de Vaderlandsche Geschiedenis betwist feit, het eenig doel van zijn geschrift is. Die verklaring mag overbodig schijnen, daar, waar ons de vruchten van *historiesche kritiek* worden toegezegd; maar zoude althans de warme geloofsbelijdenis, waarmede de schrijver aanvangt, en welke in den loop van zijn werk teruggevonden wordt, wel noodig zijn geweest, om getuigenis te geven van onpartijdige liefde voor al, wat historiesche waarheid is? De Geschiedenis, als wetenschap, vordert van hare beoefenaren zulk eene belijdenis niet, maar enkel onbevangen oordeel; en als wij van den geschiedvor-

scher hooren verlangen, dat hij, als een Melchizedek, zonder vader of moeder of geslacht zij, dan mag men er zeker den eisch bijvoegen, dat hij zijne ingenomenheid met eigene overtuiging tot zwijgen brenge. Hoe dit zij, zeker is het, dat die belijdenis bij den lezer het vermoeden moet opwekken, dat ook de schrijver zich op geschiedkundig terrein beweegt in die rigting, welke die der wetenschap niet is; en als hij daarna volgen laat (bl. VI) eene verklaring van wat tot zijn kritiesch onderzoek heeft aanleiding gegeven, te weten: de beschuldiging, als zouden zij, die aan Willem van Oranje grove feilen ten laste leggen, hunne meening door geene feiten kunnen staven, dan wordt het vermoeden dubbel versterkt, dat ook de Heer van der Horst beoogde: bijbrenging van feiten tot staving eener meening *a priori*.

Bij zulk een vermoeden wordt de vraag dubbel belangrijk, of de door den schrijver geleverde resultaten bouwstoffen zijn, waarmede het gebouw onzer Vaderlandsche Geschiedenis mag worden opgetrokken; dat is: of die resultaten verkregen zijn, zoo als de schrijver op den titel aankondigt, door een onderzoek, dat aan de eischen der historiesche Kritiek beantwoordt. Wij zullen de beantwoording dezer vraag als vorm doen strekken voor het beoordeelend verslag van het aangekondigde werkje.

De historiesche Kritiek is, zoo als de Hoogleeraar van Heusde zegt, tweeledig: zij is meer letterkundig, voor zooverre zij zich bezig houdt met het opsporen en beoordeelen van historiesche oirkonden en bescheiden; zij is meer eigenlijk historiesch, voor zooverre zij ons leert, de opgespoorde feiten te waarderen, tijden niet te vermengen, aan vroegere eeuwen niet toe te schrijven; wat aan volgende eeuwen is eigen geweest, en bijzonder ook, om wat vroeger gebeurd is niet te beschouwen uit het oogpunt van onzen leeftijd.

De Heer van der Horst heeft het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen, of liever de onderhandelingen, die dat huwelijk zijn voorafgegaan en gevolgd, tot het onderwerp van zijn onderzoek genomen, en deelt tot toelichting van dat f e i t of die f e i t e n een reeks van historiesche documenten mede. Wij zeggen met nadruk f e i t , dat is *objectieve waarheid*, in tegenstelling van *waardering* of *subjectieve waarheid*, omdat in de redeneringen te dien opzigte bij den schrijver eene verwarring van denkbeelden doorstraalt, die wij bij historiesche Kritiek niet mogen toelaten. Het feit, dat de Heer van der Horst als geschilpunt wenscht te onderzoeken, is het Huwelijk van Willem van Oranje (zie bl. VI). Maar dat huwelijk, als *feit*, is niet *in lite*, zelfs niet, wanneer met het historiesche feit bedoeld worden de onderhandelingen rakende dat huwelijk, of, wil men nog meer, het feit, dat Willem van Oranje bij die onderhandelingen verklaringen en beloften heeft afgelegd, welke met elkander in strijd zijn. Men sla slechts de werken van de HH. Groen van Prinsterer, Arend en anderen op, om zich te overtuigen, dat dit feit niet betwist wordt. Slechts omtrent de waardering van het feit bestaat verschil, en dat verschil treedt geheel op het gebied der subjectiviteit. Wat dus bij den Heer van der Horst op bl. VII objectieve waarheid heet, is blijkbaar niets anders dan gevolgtrekking of subjectieve meening; en wanneer hij het doet voorkomen, als waren de door hem verkregene resultaten niet het gevolg van eigene individueele meening, maar de uitspraak van een consciencieus geschiedvorscher over de waarheid van een historiesch feit; het is niet minder blijkbaar, dat die voorstelling onjuist is, en dat hier alleen sprake kon zijn van het toelichten der waarheid in een verschil van geheel subjectieven aard. Dat onderscheid moge voor de beoordeeling over de *historiesche* waarde van dit geschrift belangrijk zijn of niet: zeker is het, dat zulke verwarring van denkbeelden met eene gezonde kritiek onbestaanbaar is.

Wij zeiden, dat de schrijver een reeks van historiesche documenten mededeelt. Evenwel, noch de opsporing, noch de eerste openbaarmaking van

een dier stukken zijn wij aan den Heer van der Horst verschuldigd; hij erkent ze allen aan de werken van Groen van Prinsterer, Gachard en anderen ontleend te hebben; ja zelfs, waar, bij voorbeeld, de Heer Groen uit het *Historisch Taschenbuch* van von Raumer enkele volzinnen of woorden van brieven overnam, daar vinden wij bij den Heer van der Horst aan de mededeeling, waarbij zijn voorganger zich bepaalde, niet de minste uitbreiding gegeven (men vergelijke bij den Heer v.d.H. slechts bl. 38 en de *Archives*, Dl. I, bl. 67); en toch, die documenten beslaan meer dan de helft van het geheele geschrift. Het overige is een verhaal van min of meer bekende daadzaken, waarbij de schrijver hier en daar zijn ongeduld verraadt, om het eindresultaat van zijn onderzoek in vrij sterke kleuren mede te deelen, alvorens aan het einde van dat onderzoek gekomen te zijn (zie bl. 5 en 56), en waarbij soms uitdrukkingen gebezigd worden, als: *godzalige stroopstijl* en *God betere 't* (zie bl. 46 en 68), welke den kritikus, den onpartijdigen historieschrijver zeker niet kenmerken. Bovendien heeft de schrijver van de brieven, welke hij gemeend heeft als justificatoire bescheiden in den text te moeten opnemen, meestentijds den hoofdinhoud, bij wijze van resumé, medegedeeld; zoo het schijnt om daardoor eenen meer geleidelijken overgang daar te stellen tusschen zijne voorstelling der daadzaken en de documenten, waarop het verhaal dier daadzaken berust. Wij willen niet beslissen, in hoeverre door deze methode hier en daar aan de woorden der verschillende briefstellers een sterkere kleur gegeven is, dan waartoe het oorspronkelijke regt gaf; de lezer moge deswege na naauwkeurige vergelijking zelf oordeelen; maar zeer zeker zal niemand willen beweren, zelfs de schrijver niet, dat die korte inhoudsopgaven, welke niettemin ook weder eene ruime plaats van het geschrift innemen, als kritiesche aanteekeningen op de geleverde oirkonden kunnen worden aangemerkt.

Zoo blijkt het dan duidelijk, dat, wat betreft het eerste, het litterariesche deel der Kritiek, waarvan wij spraken, de schrijver daaraan geheel is vreemd gebleven, en dat de historiesche arbeid van den Heer van der Horst bestaat, niet in het onderzoek naar de waarheid van betwiste feiten, niet in het opdelven van wat tot nog toe voor de kennis der Vaderlandsche Geschiedenis duister en twijfelachtig was, maar in het te zamen brengen tot een ordelijk geheel van vele historiesche oirkonden, door anderen reeds openbaar gemaakt, welke betrekking hebben op het Huwelijk van Willem van Oranje, met weglating van die, welke in de Spaansche taal geschreven zijn (zie bl. 30, N°. 2); waaraan dan de schrijver telkens gelegenheid heeft gevonden zijn subjectief oordeel over de handelingen van den hoofdpersoon in levendige bewoordingen en vloeijenden stijl vast te knoopen.

Men zou dat oordeel op vele plaatsen hard, scherp en liefdeloos kunnen noemen, zelfs in strijd vaak met het oordeel van schrijvers als d'Aubery de Maurier, Thuanus, Bentivoglio en anderen, die met den Heer van der Horst kunnen gerekend worden één belang te hebben om den bestrijder van Filips III in een ongunstig daglicht te plaatsen; maar zulk eene beoordeeling zoude weder even subjectief wezen en wederkeerig tot het verwijt van vergoêlijking en partijdigheid aanleiding geven. Het is niet mogelijk op zuiver wetenschappelijke gronden omtrent de juistheid eener waardering van feiten uitspraak te doen; veel minder, om in elk bijzonder geval aan te toonen, in hoeverre daarbij aan de eischen der historiesche Kritiek is voldaan; wij zouden dan ook bij de verdere beantwoording onzer vraag verlegen staan, waren wij niet door het voorwoord van den schrijver in staat gesteld hem te leeren kennen, ook wat betreft het meer wijsgeerige deel van zijnen historiesch-kritieschen arbeid.

Dat woord, de zendingsbrief, waarmede de Heer van der Horst als Histo-

rieschrijver voor het publiek optreedt, geeft de wijze aan, waarop de geleverde resultaten door den schrijver verkregen zijn. Die resultaten zijn: 1°. een oordeel over het geheele karakter van Willem van Oranje, zoo als dat aan het slot van het werkje wordt medegedeeld, en 2°. een oordeel omtrent het tijdvak, waarin de Prins leefde, zoo als zulks, naar aanleiding van het op bl. IX ontwikkelde gevoelen, bij gevolgtrekking uit het eerste oordeel afgeleid moet worden. Hoe is de schrijver daarbij te werk gegaan?

De redenering is als volgt: Een trek, in het leven van historiesche personen, uit den vertrouwelijken omgang genomen, is soms meer dan eene gansche karakteristiek; ik beroep mij hier op het gezag van den Heer Groen van Prinsterer (bl. VIII). Het karakter van Willem van Oranje wordt door velen zeer verschillend beoordeeld; - dus mag zijn huwelijk met Anna van Saxen en het daarbij voorgevallene en verhandelde daarbij als scheidsregter uitspraak doen. Al aanstonds ontbreekt hier in den syllogismus een belangrijke schakel, het bewijs namelijk, dat het huwelijk van een Prins is een trek uit den vertrouwelijken omgang; of liever - want dit is de bedoeling - een feit, waaruit een gansche karakteristiek mag worden opgemaakt.

Den *major* in deze redenering van den schrijver willen wij niet betwisten. Wat de Heer Groen bedoelde, is reeds vóór hem door Plutarchus gezegd in de volgende woorden: ‘Ook zijn het doorgaans niet de luisterrijkste bedrijven, welke overtuigende bewijzen opleveren van iemands deugd of ondeugd. Veeleer heeft, vaak, eene geringe daad, het minste woord of een of andere boertige trek meer afgedaan tot onderkenning van het karakter, dan velden bezaaid met duizende vijandelijke lijken, of de talrijkste en schoonst geordende legers of het bemagtigen der vermaardste steden’ (Plut., Holl. Vert., IX, bl. 1). Ook met deze bijlichting en verklaring van 's schrijvers praemisse, vragen wij, of het Huwelijk van Willem van Oranje en de daarbij gevoerde onderhandelingen van dien aard zijn, dat zijn leven, zijn karakter, er naar mogen worden uitgebeeld. Of is er wel in het leven van een Vorst eene handeling uit te denken, welke zoo uitsluitend door de fijne inzigten der Staatkunde beheerscht wordt, en waarbij de strenge zedewet zoo gemakkelijk door de vaak al te toegefelijke zedeleer der Staatkunde wordt ter zijde gesteld, als eene Huwelijksverbindtenis en de onderhandelingen deswege? Is er wel iets, waaraan de Staatkunde het schoon, edel en huiselijk karakter zoo zeer ontnomen heeft, als aan een huwelijk door haar voorbereid en in haar belang voltrokken? Mag eene dergelijke gebeurtenis door den schrijver onder de daden van meer ondergeschikten en huiselijken aard worden gerangschikt (bl. IX)? Mag een zoodanig feit, zoo onnatuurlijk en wanstaltig - eene ware anamorphose, - tot grondslag worden gelegd voor eene karakterschets van een Vorst? Waarlijk, zoo de Kritiek nog, zoo als wij allen leerden, bestaat in het scheiden en onderscheiden, dan hebben wij regt tot de uitspraak, dat de keuze, door den Heer van der Horst gedaan, door de historiesche Kritiek wordt gewraakt.

Nu zegge men niet, dat dit alles op het huwelijk van den Prins niet toepasselijk is. In zijn schrijven van 7 Februarij 1560 aan Filips, over zijn eerste huwelijksplan met de dochter van de Hertogin van Lorayne sprekende, zegt hij: *Considérant que, oultre l'honneur et le bien que ce m'estoit de chercher la dicte alliance, que ce eusse aussi esté grandement le service de vostre dicte Majesté, que je préfere tousjours à tout, et me vouldrais mesmement, en tel cas, comme en tout aultre, conformer à sa volonté*; en laat daarop omtrent zijn tegenwoordig plan volgen: *et ne peulx céler à vostre Majesté que, depuis ce temps-là, me sont esté offert fort beaucoup de bons et honorables mariages en Allemaigne*. Ja, sedert den dood zijner cer-

ste vrouw, schrijft hij: *mes parens et amis ne m'ont jamais laissé en paix*. Men ziet het: politieke belangen en inzigten dringen hem van alle zijden, en dat zij in de onderhandelingen een grooten rol zullen blijven spelen, blijkt genoeg uit het zonderling aandeel, dat de Landgraaf van Hessen daaraan genomen heeft, om van anderen niet te spreken.

Maar nog duidelijker wordt ons de Kritiek van den Heer van der Horst, wanneer wij hem in zijn voorwoord (bl. VI) zelven hooren verklaren, dat het feit, waaruit hij het karakter van Willem van Oranje wil aan het licht brengen, zelfs door eenigen is beschouwd geworden als de ongunstigste zijde van dat karakter het sprekendst teruggevende. Indien de beoordeelaar van Willem van Oranje bij den zoo even aangehaalden Geschiedschrijver der Oudheid heeft ter school gegaan, wij moeten betwijfelen, of hij is getrouw gebleven aan de lessen van zijnen leermeester. Van welk een geheel ander standpunt deze in de beoordeeling van het menschelijk karakter uitging, kan blijken uit de schoone plaats in het *leven van Cimon*, die men ons veroorlove ter waardering van het door den schrijver gekozen standpunt, hier van den vertaler af te schrijven. ‘Daar het,’ zegt hij, ‘ten uiterste moeijelijk of schier geheel ondoenlijk is, de levensbeschrijving van eenig mensch geheel zonder gebreken en onberispelijk daar te stellen, behoort men zorgvuldig op te passen om de goede daden ten naauwkeurigste en volslagen naar waarheid te beschrijven, ten einde daardoor de gelijkenis van den persoon te treffen; maar de afdwalingen en misslagen, welke, hetzij dan uit ontstane driften of staatsomstandigheden, en dat vaak onwillig, veroorzaakt worden en zich onder de overige loffelijke bedrijven vermengen, moet men veeleer houden voor tekortschietingen in deugd, dan voor opzettelijke boosheid, en daarom *dezelve niet met een zeker vermaak of naauwgezetheid of uitvoerigheid in het geschiedverhaal ten toon stellen, maar veeleer de menschelijke natuur medelijdend verschoonen, als welke geen karakter zoo schoon, noch zoo zeer tot deugd gevormd te voorschijn brengt, dat het ganschelijk volmaakt en gaaf zoude zijn, en men niets berispenswaard in hetzelve zoude aantreffen*.’ - Wel mogt de Fransche Vertaler bij deze woorden zijne hooge bewondering uitspreken over het edel en liefderijk karakter van den Geschiedschrijver, ‘die zich niet beijverde, om de fouten en gebreken van groote mannen op te halen en ten toon te stellen.’ Ware aan *den Zwijger* zulk een beoordeelaar ten deel gevallen, wij moeten gelooven, dat hij veeleer de laatste woorden van den stervenden Vorst, welke, om zoo te spreken, de dood aan zijn gemoed, als bij verrassing, ontweldigde, tot onderkenning van diens karakter zoude gebezigd hebben, dan het feit door den Heer van der Horst gekozen, waarin, zoo als men zegt, de ongunstige zijde van dat karakter het sterkst spreekt; en de geheel gratuite verdenking van medepligtigheid aan eenen goddeloozen moord (zie bij v.d.H. bl. 92), wij betwijfelen het zeer, of die alsdan *met zeker vermaak* in zijne karakterschildering zoude zijn opgenomen.

Maar de keuze, door den schrijver gedaan, wordt ook nog om andere redenen door de Kritiek gewraakt. De Abt Mably heeft ergens gezegd: ‘Les caractères des hommes les plus extraordinaires ont, si je puis parler ainsi, leur enfance, leur jeunesse, leur virilité et leur vieillesse. C'est à ne pas confondre ces différens ages et à distinguer ce que la nature et la fortune ont fait séparement et de concert, que parait la grande habilité de l'historien.’ Niet vermengen, maar scheiden en onderscheiden: dat is het, wat van den geschiedvorscher mag gevorderd worden. De Heer van der Horst zal Willem van Oranje bij voorkeur beoordeelen naar hetgeen deze van het begin van 1560 tot het laatst van 1561 deed en schreef. Niet de drie en twintig jaren, welke de Prins daarna nog leefde, en welke zijnen mannelij-

ken leeftijd uitmaken, - want ouderdom heeft hij niet gehad, - maar uitsluitend dat tijdvak van zijn leven, toen de Landvoogdes Margaretha zelve van hem schreef: '*l'aige du dict prince qu'est encoires jeune*' (zie den brief bij v.d.H. bl. 18), zal de bouwstof leveren moeten tot eene karakterschets van den Vorst. Mag dit in waarheid kritiek heeten?

Wij noemden hier met opzet de jaren, waaruit de karakterschets van den schrijver genomen is, omdat hij (bl. 86) spreekt van een tijdvak van ruim vier jaren, waarover zijn onderzoek geloopen heeft. Hoe wij dit te verstaan hebben, zal blijken, als wij zien, dat, wat de Heer van der Horst uit de jaren 62, 63 en, wil men, 64 mededeelt, nog geen vijf bladzijden beslaat, meest over het gedrag van Anna handelt, en over den doop der kinderen, waaromtrent de schrijver enkel vermoedens en gissingen mededeelt.

Maar er is meer:

Bij het onderzoek naar de objectieve waarheid van feiten kan men volstaan met het naakte historiesch feit, ontdaan van elke nevenbeschouwing, zuiver aan het licht te brengen; maar wil men waardering en gevolgtrekking daarbij, het is noodig, dat men aan de geschiedenis van het tijdvak, waaraan dat feit ontleend is, voorlichting en teregtwijzing vrage. Geldt dan onze waardering en beoordeeling personen, wij moeten de les betrachten: πρὸς τούς ὑποκειμένους καιροὺς τὰς πράξεις θεωρεῖν (naar de gegevene omstandigheden de menschelijke daden te beoordeelen), en, zoo als Mably zegt, bij een belangrijk persoon onderscheiden: 'ce qu'il tient de la nature, et ce qu'il tient des circonstances.' De denkwijzen der tijden, de fijn gesponnen draden der Staatkunde, de overwegende invloed van nevenpersonen, de driften en zwakheden der menschen in tijden van woeling en verdeeldheid, moeten zij niet het oordeel leiden en wijzigen? Dubbel pligtmatig was dit voor den schrijver, die ons in een tijdvak verplaatst, toen er alom, zoo als Bilderdijk zegt, een *heimelijke* oorlog des gemoeds bestond; toen meer dan immer elke overtuiging in het godsdienstige en staatkundige zwak en weifelend was; dubbel noodzakelijk, als men de daden beoordeelt van hem, die op elfjarigen leeftijd in een geloof werd onderwezen en aangenomen, dat vijandschap predikte tegen zijne naaste bloedverwanten, waardoor hij zich in eene zoo moeijelijke en onnatuurlijke stelling geplaatst zag. Neen! eerst dan is men in staat van een historiesch persoon eene karakterschets te leveren, wanneer men geleerd heeft en, des noodig, willig is met Cicero te onderscheiden tusschen de gebreken der menschen en de gebreken hunner eeuw. Bij den Heer van der Horst vinden wij niets, waardoor het blijkt, dat hij *wat vroeger gebeurd is, niet uit het oogpunt van zijnen tijd beoordeelt*, maar in verband met tijdsomstandigheden en denkwijzen.

Eene andere hoofdredenering van den schrijver, welke zich aan de vorige vastknoopt, komt kortelijk hierop neder: Willem van Oranje beheerscht de geschiedenis van zijnen tijd; hij is als het ware de gepersonifieerde uitdrukking van het tijdvak, ja! van de eeuw, waarin hij leefde. Was hij dus een braaf, een groot man, dan vertoont de Geschiedenis dier jaren ons een groot en heilig karakter; was hij het tegendeel, ook die eeuw moet voor ons al haar bekoorlijk en heilig schoon verliezen (bl. IX). Zeker, op deze wijze valt het gemakkelijk de Geschiedenis eener eeuw te leveren overeenkomstig eigene inzigten; maar wie zal in ernst na zulk eene redenering aan een historieschkritiesch onderzoek langer gelooven kunnen? De beoordeeling eener gansche eeuw zal van de beoordeeling van een enkel individu afhankelijk zijn, en deze wederom van de beoordeeling eener handelwijze, welke zich in de zeer beperkte levensperiode van weinige jaren geopenbaard heeft. Schoon en glansrijk schildert ons de Geschiedenis van Rome het tijdvak van eenen Augustus; maar men ga nu slechts in het karakter van dien Vorst ééne

smet in het daglicht stellen, - Suetonius zal daartoe rijke bouwstoffen leveren, - en men zal aan dat tijdvak een onbehagelijk en nietsbeteekenend karakter toebedeelen; en Augustus is niet meer waardig door zijn volk *Vader des Vaderlands* genaamd te worden. Met hetzelfde regt zoude men kunnen uitspraak doen over een schoon gebouw, na daarvan alléén een enkel onderdeel te hebben waargenomen. Dit is misbruik maken der analytische methode, waaraan de Geschiedenis vooral in lateren tijd zoo veel te danken heeft. De Heer van der Horst heeft die methode gevolgd; hij heeft zich bij een enkel verschijnsel van een historiesch tijdvak bepaald, en mogt, mits aan al de vereischten der Kritiek voldoende, zeker over dat verschijnsel uitspraak doen; daarin aantoonen, in hoeverre de Geschiedenis door anderen is verminkt en vervalscht geworden; maar het oordeel over een gansch tijdvak, het kan slechts de vrucht zijn van de analyse der verschillende onderdeelen, geene uitgezonderd.

Behoeft na het boven gezegde nog wel aangetoond te worden, dat de schrijver ook in zijn besluit omtrent het karakter van Willem van Oranje gelijk staat met hem, die den uiterlijken vorm van een mensch beoordeelt enkel naar de waarneming van één ligchaamsdeel? Zeker heeft hij niet voldaan aan hetgeen een hedendaagsch schrijver zoo juist uitdrukt, bij de opnoeming van hetgeen in den beoordeelaar van historiesche personen mag gevorderd worden: ‘Etre Analyste et *embrasser l'ensemble d'un caractère* humain; - être sagace pour le vice et enthousiaste pour le bon, - unir à la puissance de critique la puissance de sympathie, c'est se placer dans la plus haute region des esprits.’ Is dit de eenige ware weg tot een juiste karakteristiek van personen, de Heer van der Horst, die slechts een gedeelte van dien weg afliep, had zijn oordeel behooren op te schorten, totdat hij het geheele leven van Willem van Oranje in al zijne onderdeelen had onderzocht, en de verkregene resultaten in hun geheel had zamengevat.

Men zegge niet, dat deze beschouwing in strijd is met de door ons beaamde stelling, waarvan de schrijver in zijn betoog uitging, dat namelijk eene enkele daad, een enkel woord, de bouwstof leveren kan tot eene geheele karakteristiek. Maar die stelling zal alleen waar kunnen zijn onder deze voorwaarde, dat die daad of dat woord een karaktertrek verraadt, welke den geheelen persoon als het ware beheerscht; daartoe behoort men dan, door de onbeduidendheid der overige aan het licht te stellen, het bewijs te leveren, dat men regt heeft, zich uitsluitend op dien éénen karaktertrek te beroepen. Wie zal, bij de beoordeeling van het geheel inwendig zamenstel van een gebouw, kunnen volstaan met de beoordeeling van één vertrek, dan alleen hij, die aantoont, dat uit dat ééne vertrek het geheele gebouw hoofdzakelijk is opgetrokken?

Doch wij kunnen niet veronderstellen, dat zulke eenvoudige regelen van Kritiek den Heer van der Horst onbekend waren; de herinnering daaraan was noodig ten betooge, dat de toepassing er van in het aangekondigde werkje gemist wordt. De resultaten, welke de schrijver ons op de laatste bladzijden van zijn geschrift mededeelt als vruchten van zijn onderzoek, dragen dan ook het kenmerk van den boom, waaraan zij geplukt zijn. Het klinkt meer dan vreemd in een geschrift, waarin niet een enkel wapenfeit wordt aangeroerd; waarin noch de veldtogt tegen Alva aan de Maas, noch het beleg van Middelburg zelfs met één woord is ter sprake gebragt; dat, kortom, alleen handelt over een huwelijk; het oordeel over Willem van Oranje als krijgsman te hooren uitspreken (bl. 87). Niet dat wij hem den krijgsman bij uitnemendheid zouden willen noemen; neen, zonder eene uitvoerige en onpartijdige levensbeschrijving, in het geheel geen oordeel! Maar dit

moge er alleen door blijken, hoe het oordeel van den schrijver door zijne methode zelve veroordeeld wordt; eene veroordeeling, gewigtig voor hen, die het nationaal gedenkteeken voor den *Zwijger* hielpen stichten. Zijne uitspraak, zegt hij, staat lijnregt over tegen het oordeel van de meesten zijner landgenooten, en het zal hem niet bevreemden, zoo zijn woord voor goddelooze laster zal worden uitgekreten. Niet door den steller van dit verslag, die gelooft, dat de schrijver uit overtuiging geschreven heeft, maar daardoor versterkt wordt in zijne meening, dat de schrijver geschiedkundige oirkonden en geschriften alleen raadpleegde *om* die overtuiging voort te planten, en daardoor reeds de eerste pligten van den Geschiedschrijver verzaakte.

Amsterdam, 11 September 1851.

H. BOSSCHA.

De Nederlandsche Scheepvaartwetgeving, geschiedkundig toegelicht door het verhandelde zoo in als buiten de Kamers der Staten-Generaal, door M. Vas Dias. Rotterdam, H. Nijgh. 1850 *en* 1851. 1ste *en* 2de *Aflevering*.

Welligt is er geen maatregel van bestuur, geene wijziging in onze wetten, in den laatsten tijd tot stand gekomen, aan te wijzen, die zoo diep ingrijpt in de materiële belangen des volks, van zoo veruitziende gevolgen als die, welke in het voorleden jaar het stelsel onzer Scheepvaartwetgeving heeft veranderd. Geen wonder dan ook, dat toen de Wetsontwerpen *tot regeling van de belangen der Nederlandsche Scheepvaart* aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal waren aangeboden, allen, die scheepvaart en handel van meer nabij kenden, met gespannen verwachting naar den uitslag der beraadslagingen bij de wetgevende magt uitzagen. Een aantal verzoekschriften werd bij de Kamer ingediend, en terwijl sommigen den ondergang van scheepshouw en alle aanverwante takken van bedrijf voorspelden, onze volkplantingen reeds in vreemde handen zagen (een gevaarlijk argument tegen alle verbeteringsplannen in de Koloniën), juichten anderen de ontworpen maatregelen toe, als het eenige middel om den uitgedoofden handelsgeest te doen herleven.

De strijd van beide partijen had echter van zijne kracht verloren, door hetgeen in Engeland was voorafgegaan.

De overgang van den Engelschen handel uit een streng beschermend tot een betrekkelijk zeer vrijgevig beginsel, had daar te lande eene zegepraal aan de *freetraders* bezorgd, die noch Huskisson noch Canning eenige jaren vroeger vermoed, welligt niet gewenscht had. Schier alle gronden, die voor of tegen de vrijheid van vaart en handel konden aangevoerd worden, waren opgesomd, en onze natie, die dikwerf meer belang stelt in wat te Parijs of te Londen, dan in hetgeen in haar midden voorvalt, had met naauwgezetheid den strijd gevolgd, in en buiten het Engelsche Parlement gevoerd.

Welligt is hieraan ook toe te schrijven, dat behalve zij, wier belangen dadelijk bij scheepvaart en handel betrokken waren, zoo weinigen zich met de zaak, bezig hielden, dat ook, nadat de voorgestelde wetten in werking

werden gebragt, zoo weinigen in den lande zich tot heden bekommerden over den uitslag van zulk eene groote verandering in onze wetgeving. Doch wij meenen nog andere redenen te kunnen vinden voor de kalmte, waarmede die wetten ontvangen werden en overwogen. De vijandige zin, die in Engeland ook nu nog den vrijen handel bedreigt, bestaat schier niet in Nederland. Zoowel in beginsel, als inderdaad, zijn wij *freetraders* geweest, ook vóór 1850; niet in den zin van algeheele vrijheid, zonder eenige grens, maar *freetraders* tegenover de prohibitieve stelsels, in geheel Europa van kracht. Richard Cobden behoefde hier te lande niet zoovelen te bekeeren als in Engeland, en Dr. List heeft nimmer bij onze natie vele bewonderaars gevonden. De Minister van Financiën kon met grond zich beroepen op het voorbeeld der vaderen, niet alsof zij, voorloopers van Adam Smith en Say, in praktijk hadden gebragt, wat die geleerde mannen na een paar eeuwen als nieuwe ontdekkingen van het menschelijk genie kwamen verkondigen, maar als het eenige volk dat voortijds vreemden handel begunstigde en van zijne overmagt in de zeevaart geen misbruik maakte om anderen te verdrijven. Men bedenke wat nog onlangs Mr. O. van Rees, in zijne uitstekende 'Verhandeling over de bekende gronden en maximen van Pieter de la Court' (p. 56) opmerkte. 'De onbekrompenheid waarmede onze voorouders de gastvrijheid jegens vreemdelingen uitoefenden, steunde derhalve minder op het gevoel van regt en billijkheid of op een helder inzigt in de voordeelen van een geheel vrij volkenverkeer, dan wel op de zucht om alle omstandigheden aan de vermeerdering van rijkdom dienstbaar te maken.... De geschiedenis van Hollands staatkunde in dit opzigt moge dus, trots menig blijk van trotschen en edelen zin, het egoïsme tot voornaamste grondslag hebben, zij is niettemin een onafgebroken bewijs van de heerlijke waarheid, dat, ook op het gebied van stoffelijke welvaart, de vervulling der pligten van welwillendheid en billijkheid met een welbegrepen eigenbelang strookt.' De bescherming in de voormalige republiek aan afzonderlijke handelssocieteiten verleend, het monopolie der Oost- en West-Indische Compagnie mogen aangevoerd worden door hen, die onze voorouders als elken handel en vaart van vreemden werende willen voorgesteld hebben, met het oog op het overige Europa, bij het ongelukkig systeem van zoogenaamden handelsbalans, waren zij de *freetraders* van dien tijd.

Nog eene andere reden is voor de mindere hevigheid van den strijd, die de voor- en tegenstanders der herziening van onze Scheepvaartwetgeving onderling hier te lande voerden, daarin gelegen, dat inderdaad die herziening niet zoo radicaal, niet zoo alles omkeerende kon zijn, als in Engeland. - De Heer Vas Dias moge de waarde van de Tariefwet van 1845 geringschatten, zijne bewijzen, uit artikelen van 'Handelsblad' en 'Rotterdamsche Courant' geput, zijn niet zeer gelukkig gekozen; op den weg van vrijen handel, waren wij sedert dat tarief de eersten, en de matigheid onzer inkomende regten was door geene andere natie nog geëvenaard. De wet van 1845 maakte den overgang tot de maatregelen van 1850 gemakkelijker, behoedde voor schokken, die eene plotselinge omkeering moest doen vreezen.

Opmerkelijk is dan ook de houding, die door de tegenstanders der Scheepvaartwetten werd aangenomen. Het beginsel van vrijen handel werd nergens aangevallen; de tijdigheid alleen van den maatregel, de dwang door Engeland ons aangedaan, het gevaar voor den handel onzer Koloniën, deze waren de hoofdbezwaren. De sierlijk geschreven vertoogen van Mr. S.P. Lipman, in het 'Handelsblad' voorkomende, ontwikkelden deze bezwaren met kracht. De listigheid van het Engelsche kabinet werd daar breed uitgemeten, de dwang vooral onzer Natie aangedaan, met bewijzen gestaafd. En voorzeker, 'Groot-Brittanniën wordt in zijne handelspolitiek nimmer door

theoretische overwegingen geleid'[1]; de dwang der omstandigheden bragt het zijne toe tot de intrekking der Navigation-Act, tot de omkeering in het handelstelsel; en ook bij ons moest eene *pression from without* het stelsel van vrijen handel in de praktijk doen overbrengen. Maar is schier immer eene omkeering in het stelsel van regering of wetgeving op andere wijze tot stand gekomen? Kan men in Engeland eene overrompeling der opinie heeten, wat zoolang, zoo uitvoerig werd uitgeplozen en nagespoord? en moest hier te lande, waar het beginsel van vrijen handel bij allen diep was ingeworteld, eene herhaling geleverd worden van wat de Britsche nabuur ons reeds geleverd had? Was de Engelsche enquête dan voor ons van geen nut? Zouden wij er eene kunnen hebben daarstellen, die nieuwe feiten en gezigtspunten zoude hebben opgeleverd? Wij laten de beantwoording aan anderen over, en willen liever zoeken naar de gevolgen, die de Scheepvaartwetten tot heden zoowel elders als hier hebben gehad.

De scheepsbouw, waarvan men in Engeland den ondergang voorspelde, is in 1850 aanmerkelijk toegenomen; terwijl in 1848 ten bedrage van 122,000 scheepstonnen werd aangebouwd, bedroeg dat getal in 1849 117,000 en in 1850 133,695 ton. Even als in Nederland was ook in Engeland de openzetting van de havens in de Oost-Indische Koloniën voor alle schepen, een der gewigtigste bezwaren tegen de nieuwe Scheepvaartwetgeving geweest. Ook op dit punt verdween de vrees in rook; terwijl het monopolie der Britsche O.I. Compagnie ophield, terwijl vreemde schepen in- en uitvoeren, was de vaart der Engelschen op die Koloniën in 1850 van meer belang dan in 1848 en 1849. In de havens, waarop alleen de O.I. Compagnie hare schepen mogt afzenden, waren in 1848 ingeklaard 387,772 ton; in 1850, toen ook Amerikanen en andere natiën hun aandeel in die vaart hadden, was het Britsche aandeel tot het te voren ongekende getal van 442,793 ton geklommen, terwijl ook in den uitvoer uit die Koloniën een gunstig verschil van ruim 100,000 ton alleen voor de Engelsche scheepvaart in 1850 boven 1848 is op te merken[1].

Met dat al hebben de tegenstanders der nieuwe wetten niet weinig cijfers aangevoerd om den verderfelijken invloed van de vrije vaart aan te wijzen. Vooral beroepen zij zich op de verminderde scheepsvracht, die vooral in de Indische vaart voortaan kan bedongen worden, en voorspellen daaruit ondergang: 'Ils oublient ceux qui raisonnent ainsi,' zegt een Fransch schrijver[2], 'que l'abaissement du prix de frêt était précisement l'un des objets qu'on se proposait dans l'abrogation des lois de navigation et peutêtre le bienfait le plus précieux qu'on dût en attendre. A quoi servirait en effet d'avoir appelé la concurrence des marines étrangères dans le commerce de l'Angleterre avec ses colonies, s'il n'avait pas du en résulter à la fois, des facilités nouvelles pour le commerce et un adoucissement sur le prix des transports? Ce qui importe à la marine, c'est beaucoup moins l'élévation du frêt

1 'Handelsblad,' 25 Maart 1850, en 'Stapleton Political Life of Canning,' T. III, p. 8, 9, door den Schrijver aangehaald: 'When peace was restored in 1815, the preservation of this monopoly for any length of time became impossible. Sounder principles of commerce very generaly prevailed; and other nations being no longer content to wittness with same indifference our exclusive system, began to counter-act this selfishness on our part by retaliation on theirs.'

1 Een belàngrijk artikel over de Engelsche Koloniën is geplaatst in de 'Annuaire de l'Economie Politique et de la Statistique pour 1851,' pp. 307-320.

2 'Journal des Economistes,' 15 Avril 1851.

que la fréquence des transports à effectuer. Ce qui ruine les armateurs, c'est le chômage de leurs navires, et non pas, comme on le suppose, le bas prix du frêt, qu'ils seraient pour la plupart fort en état d'abaisser encore bien audessous des limites anciennement connucs, si l'on pouvait leur garantir pour leurs navires un emploi constant.'

Tot heden schijnt de mindere scheepsvracht dan ook niet de Engelsche reeders te hebben afgeschrikt; immers de grootste reeders en de hevigste tegenstanders der nieuwe Scheepvaartwetten hebben in 1850 niet geschroomd hun getal schepen te vermeerderen, sommigen zelfs te verdubbelen[1].

Het is waar, de cijfers van de *board of trade* geven voor 1850 een verminderd cijfer voor den invoer op, ofschoon het bedrag van den uitvoer aanmerkelijk is toegenomen, en wat vroeger nimmer geschiedde, dat van den invoer schier overtreft. Doch ook voor deze verschijnselen is genoegzame reden te vinden, en schijnt er geene oorzaak van ongerustheid voor de toekomst te ontstaan. Het getal schepen, dat ingeklaard is gedurende 1850 in Engeland, is grooter dan in 1849, dat der ingevoerde waarden minder, der uitgevoerde grooter. Hieruit blijkt, wat vroeger niet als met vele zwarigheden geschieden kon, en zelfs alleen aan enkele natiën mogelijk was, dat vele vreemde schepen lading in Engeland zijn komen halen om ze elders henen te voeren; dat dus de markt voor Engelsche voortbrengselen is toegenomen, doch dat, wat vroeger plaats had, dat namelijk Engelsche schepen vreemde waren in Engeland aanvoerden, om ze later uit Engeland weder naar elders uit te voeren, in minderen mate heeft plaats gegrepen. Daarom echter meene men niet, dat de Engelsche vaart verminderd zij; indien de meerdere aanbouw van schepen het niet reeds aanwees, dan zou de vrijheid, aan den ondernemenden Brit geschonken, om van Holland naar Zweden, van Sardinië naar Denemarken te varen, het reeds doen vermoeden. Het veld voor den ondernemingsgeest der Engelschen is verruimd, en de veêrkracht die hen steeds bezielde, zal de vrees beschamen van hen, die den val van Engeland uit de afschaffing van Cromwell's Navigation-Act voorspellen.

Ook voor Nederland is het meer dan immer zaak met veêrkracht en ondernemingsgeest de toekomst te gemoet te treden. Wij zijn onder de beste zeebouwers; onze koopvaardijvloot is met roem bekend, en waar de Amerikanen welligt goedkooper varen, winnen wij door het vertrouwen in onze soliditeit; de mindere assurantie-premie, de sterkte onzer schepen zijn voordeelen, die voor het vervolg bovenal in aanmerking zullen komen. Ook vóór 1850 hebben deze omstandigheden gunstig gewerkt op onze kleine scheepvaart, zelfs in den transito-handel met Duitschland, en heeft de zware concurrentie met België in dien tak van handel ons niet de schade aangebragt, die daarvan te verwachten was geweest; de opheffing thans van alle transito-regten, de verbinding met Duitschland door spoorwegen, zal aan dien handel een ongekenden bloei verzekeren kunnen. Reeds verheffen zich vele stemmen in België tegen de regten bij den doorvoer gevorderd. Zoo wordt men eindelijk door eigen schade ingelicht omtrent de beginselen van staathuishoudkunde[2].

1 Men zie hierover o.a. den brief van J. Perodeaud aan Thiers in 'de Revue des Deux Mondes,' 15 Aout 1851, p. 745.

2 In het begin van 1850, schreef reeds een bekwaam Antwerpsch koopman: 'Faisons done ce que la sagesse nous conseille de faire; ne nous laissons pas devancer par la Hollande et surtout ne permettons pas qu'elle vienne nous dépouiller de notre part de ce commerce de transit qui n'est pas moins important pour nous que pour elle.' ('La Hollande, l'Angleterre et la Belgique; modifications proposées au tarif et aux lois de navigation des P.B., par H.F. Matthijsens,' p. 38). Men vergelijke ook het artikel over 'Amsterdams Handel op den Rijn,' door Mr. Ameshof, in het 'Staathuishoudkundig Jaarboekje, voor 1851,' bl. 264-272.

In het jaar 1849 werd voor een bedrag van 382,055 P. st. uit Groot-Brittannië naar Java uitgevoerd; zullen niet onze schepen voortaan goedkooper dan Engelsche, die transporten bewerkstelligen, na onderweg in verschillende havens een gedeelte hunner lading te hebben afgezet? Uit onze Oost-Indische koloniën werden in het jaar, beginnende Julij 1848, voor 354,528 doll. koopwaren in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika ingebragt, terwijl voor 280,823 dollars vandaar naar Java en onze overige bezittingen in den Indischen Archipel werden uitgevoerd, behalve eene waarde van 54,118 d. uit vreemde landen afkomstig en dus alleen door Amerikanen overgevoerd, omdat zij de goedkoopste vrachtvaarders waren. Het hangt grootendeels van onzen eigen wil af dit laatste vervoer naar onze koloniën voor het vervolg te verkrijgen. In dat zelfde jaar is niet een enkel vreemd schip uit Java in de Noord-Amerikaansche havens binnengekomen, doch zijn er 1,433 tonnen uitgeklaard aan vreemde schepen uit Amerika naar Java[1]. Daar nu de handel van Amerika op de Britsche bezittingen in Indië wel altijd zal moeten onderdoen voor dien der Britten zelve, zullen de Amerikanen, om op Java voordeelig handel te drijven, goede retouren moeten kunnen bedingen; dit zal hun echter voor het vervolg moeijelijker zijn, daar de produkten van den Archipel, voor zooverre de Handelmaatschappij niet tusschen beiden treedt, ook door Engelschen en anderen in Amerika zal worden aangebragt. Indien dit de Noord-Amerikanen afschrikt van de vaart op onze koloniën, dan kan onze koopvaardijvloot ook daaraan worden dienstbaar gemaakt.

De eerste cijfers, die onlangs zijn bekend gemaakt omtrent den handel na het in werking komen der nieuwe Scheepvaartwetten, zijn inderdaad geruststellend, zelfs voor den meest bezwaarden tegenstander der vrije vaart. De tijdingen omtrent de levendigheid onzer havens, de waakzaamheid op onze timmerwerven zijn overal gunstig. In Engeland is de verhouding van Engelsche tot vreemde schepen bij de in- en uitklaring nagenoeg dezelfde gebleven, in de eerste maanden, nadat de Engelsche wetten in werking zijn gebragt als in vorige jaren, daarna evenwel vrij aanmerkelijk veranderd ten gunste der Britsche schepen[2].

Weldra zal men in staat zijn ook hier te lande een stellig besluit omtrent de aanvankelijke werking der nieuwe handels-wetgeving te vestigen. Maar opdat niet de bloote cijfers sommigen vrees mogen aanjagen, wanneer zij, kunstig aangebragt, achteruitgang en kwijning, of wel ongeloofelijken bloei schijnen te spellen, is het zaak, van nabij de wetgeving zelve op het gebied van handel te leeren kennen; de kracht der argumenten te proeven, die voor en tegen het nieuwe stelsel zijn aangevoerd, den aard onzer betrekkingen met vreemde natiën, de ontwikkeling van ons handelssysteem te doorgronden. Daartoe kan het werk, door den Heer Vas Dias ondernomen, bovenal nuttige diensten bewijzen. Onder den titel van: ‘De Nederlandsche Scheepvaartwetgeving; geschiedkundig toegelicht door het verhandelde zoo in als buiten.

1 Deze en andere bijzonderheden te vinden in den ‘American Almanac voor 1851,’ p. 173 en 174.

2 Men kan hierover vele bijzonderheden vinden bij Porter, ‘Progress of the Nation’ (1851), p. 394 sqq. In September 1851 werden in Engeland ingeklaard 3395 schepen, in September 1850 2755 schepen en uitgeklaard 3521, tegen 3352 in 1850. (Staatscourant, 7 October 1851.)

ten de Kamers der Staten-Generaal,' geeft het eerst een overzigt van het handelssysteem, zoowel in Engeland als in Nederland sedert 1815 gevolgd tot op de laatste hervormingen in beide landen en verhaalt verder de tot standbrenging der nieuwste Engelsche wetten op dit punt, om daarna over te gaan tot de behandeling der Nederlandsche wetgeving.

Tot hiertoe moest de schrijver uit de massa van bouwstoffen, in zoo vele werken verspreid, het nuttigste bijeenzoeken, en zoo hij hier en daar van al te groote uitvoerigheid welligt niet geheel is vrij te pleiten, bij den rijkdom van den voorraad is karigheid een moeijelijke pligt. De volgende stukken, vooral die over de handelingen der Staten-Generaal, zullen niet minder de zorg van den zamensteller vereischen; het vermijden van herhalingen, en het volledige der mededeelingen zal moeijelijk te vereenigen zijn. Maar van dagblad-artikels, indien niet zwaarder van gehalte dan b.v. dat op pag. 152 der eerste aflevering wordt medegedeeld, mag de lezer wenschen voor het vervolg verschoond te blijven. Moge de Schrijver de taak, die hij zich oplegde, gelukkig ten einde brengen, hij zal daardoor een werk leveren, dat meer dan eenig ander in staat zijn zal, de ware beginselen van staathuishoudkunde te verbeiden.

's Gravenhage, 9 Oct. 1851.
H.J. VAN DER HEIM.

***Statistisch Jaarboekje voor het Koningrijk der Nederlanden. Eerste Jaargang.* (*Uitgegeven door het Dept. van Binnenlandsche Zaken.*) *'s Gravenhage, ter Algemeene Landsdrukkerij. Prijs ƒ* 2.50.**

Wij haasten ons, dit belangrijk Jaarboekje aan te kondigen. Het vervangt het oude ‘Jaarboekje, uitgegeven op last van Z.M. den Koning’ (meer bekend onder den naam van Jaarboekje van Lobatto), waarvan de serie, geopend in 1826, met 1849 gesloten is. De liefhebbers der *sciences exactes* mogen bij deze verwisseling misschien iets verliezen; zij, die belang stellen in de Statistiek des vaderlands, zullen er zeer veel bij winnen. En dit billijkerwijze. Op last des Konings behoeft geen Jaarboekje uitgegeven te worden tot vermelding van zon- en maaneclipsen, stand en beweging van planeten en sterren, lengte en breedte van plaatsen, hoogte van bergen en specifieke zwaarte van ligchamen, verhoudingen van maten, gewigten en munten, enz. enz. En hiertoe was het Jaarboekje eigenlijk ook niet bestemd. Het was het schier éénig product - of moeten wij zeggen legaat? - van de Commissie voor Statistiek, opgerigt in 1826, maar sedert 1829 spoorloos verdwenen. Maar de *statistiek* was zeker het magerste gedeelte van het geheele boekje. En, wanneer wij de nacijferaars gelooven moeten, miste het nog alle waarde, omdat de fantasie (misschien wel van een of anderen klerk met het minder wetenschappelijke werk belast) bij de zamenstelling der cijfers geene geringe rol scheen te spelen (Zie de opmerkingen deswege in Dr. L. Ali Cohen's *Nieuw statistisch geneeskundig Jaarboekje*, 1847, blz. XLIII). Genoeg, het ‘Jaarboekje’ is dood; *requiescat in pace*. En nu is de eerste Jaargang verschenen van het *Statistisch Jaarboekje*, statistisch van bladz. 1 tot 271 - vol officieele cijfers en met eene groote menigte uitvoerige tabellen voorzien. In verhouding tot den inhoud is de prijs van dit Jaarboekje matig gesteld - ofschoon nog te hoog, onzes inziens, voor een werk, dat van wege 't Gouvernement zelf wordt uitgegeven, met het doel om nuttige kennis te verspreiden. Voorwerp van speculatie kunnen zulke boeken niet zijn: zij *kunnen* de kosten niet goed maken; maar daarom juist moet hier de rekening der kosten geheel ter zijde gesteld en alleen gelet worden op 't nut, dat men er meê stichten wil[1].

De inhoud is rijk, ofschoon - de kundige zamensteller maakt er in het voorberigt zelf opmerkzaam op - niet volledig. Maar een volgende jaargang zal dezen eersten kunnen aanvullen. De onderwerpen hier behandeld zijn:

Bevolking, - uitvoerig en uitmuntend bewerkt, - *Landverhuizing; sterkte der Landmagt* en *sterkte der Zeemagt*, - alle drie zeer beknopt, - *Genees-*

1 Trouwens, deze aanmerking geldt van meest alle bij ons op openbaar gezag publiek gemaakte stukken, en van de meeste nog in ruimere mate. De *Statistiek van Handel en Scheepvaart*, de *Geregtelijke Statistiek* zijn vrij duur. De *Provinciale Verslagen*, waaronder er zijn, die er uitzien, of het prachtwerken moesten heeten (b.v. van Zeeland), zijn *enorm* duur.

kundige dienst, - belangrijk -; *Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen; Armwezen; Geregtelijke Statistiek; Bevolking der Gevangenissen; Landbouw, Fabrieken, Handel en Scheepvaart; Spoorwegen; Rijks-, Provinciale- en Plaatselijke Geldmiddelen*.

Wij moeten ons bij de beschouwing van dezen inhoud eene vraag veroorloven. Behooren al deze onderwerpen in dit Jaarboekje te huis, en nemen eenige niet eene plaats in, die beter voor andere bewaard ware? Wat is het oogmerk van een statistisch Jaarboekje *op openbaar gezag* uitgegeven? Het kan geen ander zijn, dan bronnen te geven tot kennis van staats- en volksleven, die langs geen anderen weg en voor niemand anders dan de administratie toegankelijk zijn. Uit dit oogpunt beschouwd, geeft het Jaarboekje te veel en te weinig. Te veel, want het herhaalt mededeelingen en opgaven, die reeds elders door het Bestuur waren bekend gemaakt; en de officieele statistiek moet niet zich zelve afschrijven of excerperen. Dit geldt b.v. van de *Geregtelijke Statistiek* en die van *Handel en Scheepvaart*. Te veel ook, want het bevat opgaven, die reeds van elders bekend zijn en geene officieele mededeeling van gouvernementswege behoeven, zoo als de *Spoorwegen*, of die niet meer zijn kunnen dan een onwetenschappelijk en stelselloos uittreksel van onzamenhangende berigten, zoo als de rubriek *Fabriekwezen*, uit de verslagen van de Gedeputeerde Staten getrokken[1]. - Van de andere zijde te weinig. Het geeft slechts gedeeltelijk die informatie, die men niet van elders bekomen kan. Merkwaardig is eene zinsnede in de voorrede: ‘De bronnen, waaruit de feiten worden getrokken, zullen steeds worden opgegeven en tevens de graad van vertrouwen aangeduid, welken men meent aan de opgaven te kunnen hechten.’ Zoo kan en moet elke statistiek spreken, behalve de *officieele*. Deze heeft de bronnen in zich zelve, en moet vol vertrouwen inboezemen alleen *omdat* zij officieel is. Had b.v. het Jaarboekje ons, in plaats van de meer of min klemmende redeneringen der Gedeputeerde Staten over de fabrieknijverheid, een tabellarisch overzigt gegeven van het getal, de soort, de wijze van werken, enz. van de fabrieken in alle provinciën des rijks, het zou beter voldaan hebben aan zijne bestemming. Te weinig ook in een anderen zin. Het Jaarboekje wordt nu, wel is waar, niet meer uitgegeven ‘op last des Konings,’ maar: ‘door het Departement van Binnenlandsche Zaken.’ Maar dit kan toch niet de reden zijn, dat de onderwerpen, *niet* tot den kring van *dit* departement behoorende, zoo schraal en zoo weinig officieel behandeld zijn? B.v. (nog eens) de *Geregtelijke Statistiek*. Het Jaarboekje geeft nog niet anders, dan een uittreksel van de statistiek over 3 jaren, eenigen tijd geleden door het Dept. van Justitie openbaar gemaakt. Het ware hier de plaats geweest, om, even als bij *bevolking, armwezen, onderwijs*, enz., eene vergelijking der hoofdcijfers over een tiental jaren te geven.

Wij beoogen met dit alles geen verwijten aan den kundigen en volijverigen ambtenaar, onder wiens toezigt dit Jaarboekje is zamengesteld. Wij houden het er voor, dat hij zich naar vermogen uitstekend van zijne taak gekweten heeft. Maar het zij ons vergund hier de opmerking te herhalen, die wij reeds voor een jaar of drie maakten[2], en waarvan dit Jaarboekje de bevesti-

1 Een enkel voorbeeld van deze incohaerentie, blz. 194: ‘De fabriek van gouden werken te Maastricht vindt een aanzienlijk debiet in de noordelijke provinciën; die te 's Hertogenbosch houden zich met moeite staande tegen de vreemde mededinging.’ Hoe dit te rijmen?

2 Zie ‘de Gids,’ 1849, IIe Dl., blz. 11 (waar men, r. 8 v.b., het erratum *financiën* gelieve te corrigeren: *binnenl. zaken*).

ging schijnt te leveren. Eene goede officieele Statistiek is niet te geven, wanneer niet de man, met hare zamenstelling belast, tevens met gezag bekleed is, om voor zich de archieven te doen openen, die bij de verschillende departementen van bestuur en bij de ondergeschikte collegiën berusten. Hij moet niet hebben te verzoeken om eene of andere opgave, onzeker of men willig zal zijn aan zijn verzoek te voldoen: hij moet veelmin in de noodzakelijkheid zijn van, ten einde althans iets te geven, zijne toevlugt te nemen tot hetgeen men hier of daar goedgevonden heeft in druk mede te deelen. Hij moet zelfstandig handelen, zelf weten wat hem te doen staat, en dan ook over de middelen kunnen beschikken om zijne taak te volvoeren.

Ten slotte nog deze vraag:

Is het nu niet te vreezen, dat dit nieuwe Jaarboekje en het sinds drie jaren bestaande *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* elkander wederkeerig afbreuk zullen doen? Ons publiek schijnt nog bezwaarlijk zóó veel statistiek te kunnen verdragen. Evenwel, eigenlijke concurrentie kan er niet tusschen beide boekjes bestaan, wanneer maar ieder binnen zijn eigenaardigen werkkring beperkt blijft. Het eene (de officieele statistiek) bepale er zich toe, de stof te *leveren*, het andere (de wetenschappelijke statistiek) beschouwe het als zijne taak, de geleverde stof te *verwerken*, om er resultaten uit te trekken. Op deze wijze zullen beide, in plaats van elkaar tegen te werken, zamenwerken tot één doel, en zoo elkander ondersteunen en voorthelpen.

L.

V.

***Opmerkingen over de misdaad van valschheid, voornamelijk in betrekking tot den misdadigen wil, welke tot de strafbaarheid aan die misdaad gevorderd wordt, naar aanleiding van het proces van den Notaris van den Bergh, door Mr. Evertsen de Jonge, advocaat. Utrecht, Kemink en Zoon*. 1851.**

De uitslag van het proces van den Notaris van den Bergh is ons nooit quaestieus voorgekomen. Uit een juridisch oogpunt beschouwd, ontbrak geheel en al de *intention criminelle* of *misdadigen wil*. De schrijver trekt dan ook in deze brochure te velde tegen het requisitoor van het Openbaar Ministerie, hetwelk had aangenomen, dat het zich vrijwaren voor schade gelijk stond met den misdadigen wil. Het geheele betoog (niet overal even duidelijk, een gevolg van het streven naar kortheid) is aan eene ontwikkeling van de leer omtrent *faux* gewijd, en eindigt met eene toepassing van die leer op het proces van den Heer van den Bergh. Wij willen, wat het eerste gedeelte betreft, niet gaarne een except leveren van het legio werken in Duitschland en Frankrijk over de misdaad van valschheid verschenen, en geven, wat het tweede gedeelte aangaat, den schrijver gaarne gelijk, dat in iedere misdaad het *factum* concurreren moet met de *voluntas*; dat er groot verschil is tusschen het *motief* eener misdaad en den misdadigen wil, en dat in casu het Openbaar Ministerie beide verward heeft. De verdediger deed dan ook zeer juist daarop te wijzen, doch of er nu behoefte bestond om in eene afzonderlijke brochure deze waarheden uiteen te zetten, - waarheden, die zóó algemeen bekend zijn, - is eene vraag, wier beantwoording wij gaarne aan den schrijver zelven overlaten, die in vroegere werken getoond heeft van ons Strafregt eene grondige studie te maken.

- L -

Over het Koloniaal Monopoliestelsel.

***Het Koloniaal Monopoliestelsel, getoetst aan Geschiedenis en Staathuishoudkunde, door D.C. Steyn Parvé, Indisch Ambtenaar. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante*, 1850. 278 bl.**
***Eenige Bedenkingen op het werk: Het Koloniaal Monopoliestelsel, van D.C. Steyn Parvé, door P. van Swieten. 's Gravenhage, P.H. Noordendorp*, 1850. 94 bl.**
***Het Koloniaal Monopoliestelsel enz. van D.C. Steyn Parvé, daadzakelijk wederlegd. Gouda, van Goor*, 1850. 30 bl.**
***Het Koloniaal Monopoliestelsel enz., nader toegelicht door den Schrijver. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zn.*, 1851. 528 bl.**

Ieder schrijver, die zich ten doel stelt het verkeerde, het onhoudbare van een sedert geruimen tijd bestaand, en in veler oog goed bevonden stelsel aan te toonen, stelt zich aan felle tegenspraak bloot. Op het staatkundig terrein is dit gewoonlijk meer nog, dan op het zuiver geschiedkundige en wetenschappelijke, waar. Op het eerste toch komt men van zelf in wederspraak met hen, die het bestaande hebben helpen tot stand brengen, die meenen, dat het goed werkt, die afkeerig zijn van alle doortastende hervormingen en veranderingen, wier bijzondere belangen door eene verandering van stelsel zouden kunnen worden benadeeld. Feller tegenspraak nog wacht den schrijver, zoo hij eigenlijk nog onder de jonge menschen kan worden gerekend, en het hem dus

in veler oog aan genoegzame studie en ondervinding moet ontbreken, om over zulke gewigtige zaken mede te spreken. Fel bovenal zal die tegenspraak zijn, zoo de schrijver ambtenaar is, zoo hij de verkregen kennis voor een groot gedeelte slechts in zijne ambtelijke betrekking heeft kunnen opdoen, zoo hij die kennis nu, zelfs zonder immer personen te kwetsen, aanwendt ten betooge zijner meening, dat het door het gouvernement gevolgde stelsel verkeerd is, dat het hoogst wenschelijk is een ander, door hem aangegeven stelsel aan te nemen.

Dat alles heeft de Heer Steyn Parvé ruimschoots ondervonden, en zijn werk over het ‘Koloniaal Monopoliestelsel’ heeft eene menigte van tegenschriften uitgelokt. Zoo werden onder anderen al dadelijk in de *Nieuwe Rotterdamsche Couranten* van 6 en 8 Julij 1850, tegenover de opgaven en cijfers van den Heer Steyn Parvé, andere cijfers geplaatst, en wel op eene wijze, die het vermoeden wekte, dat den schrijver niet minder dan den Heer Parvé, officiëele bronnen hadden ter dienste gestaan. Hoewel op uiterst ‘humane’ wijze schrijvende, trachtte de Heer van Swieten, wiens gezag nog meer kracht ontleent uit de door hem laatstelijk bekleede betrekking van Secretaris-Generaal bij het Departement van Koloniën, in zijne ‘Bedenkingen’ het onjuiste van sommige van Parvé's stellingen en becijferingen te doen uitkomen. In de in December 1850, te Gouda uitgekomen ‘Daadzakelijke Wederlegging’, wordt hij scherp aangevallen en er voornamelijk op gewezen, welken verkeerden indruk het vooral in Nederlandsch-Indië moet maken, dat een ambtenaar zich verstout, het stelsel van het gouvernement voor verkeerdwerkend, nadeelig, op slechte, onstaatkundige, onstaathuishoudkundige gronden rustend uit te maken.

Dit boekje heeft toch ook een tegenschrift uitgelokt onder den titel van: ‘De toetssteen van een boekje, getiteld’ enz., ('s Hage, Susan, 1850), waarin krachtig de partij voor den Heer Parvé wordt opgenomen.

Men zal toch wel willen toegeven, dat het geschrift van den Heer Steyn Parvé minstens dit nut heeft gehad, dat het wederom aan enkele andere met Indië bekende mannen de pen in de hand heeft gegeven, en daardoor heeft bijgedragen tot het verspreiden van licht over het in onze koloniën gevolgde stelsel. Het werk van den Heer Steyn Parvé, met de, minstens met één

der tegenschriften die het heeft uitgelokt, zullen gewis medewerken tot voorlichting der Staten-Generaal bij de aanstaande beraadslaging over de wetsontwerpen betreffende het Indisch regeringstelsel.

Ik wil trachten een beknopt overzigt van het werk van den Heer Parvé te leveren, en daarbij wijzen op enkele hoofdpunten, waaromtrent hij bij sommigen, vooral bij den Heer van Swieten, tegenspraak heeft gevonden. Eenige melding zal daarbij ook worden gemaakt van de 'Nadere toelichting' tot zijn eerste werk, door den Heer Parvé dezer dagen[1] in het licht gegeven: een dik boek, waarvan de korte tekst door een groot aantal bijlagen wordt toegelicht, en dat ons eerst in handen kwam, nadat dit stuk bijna geheel voor de pers was afgewerkt.

Men heeft dus in dit artikel slechts eene bloote aankondiging, op zijn meest eene beschouwing in verband tot elkander, geene waardering van de aan het hoofd dezes genoemde werken te wachten. Redenen van bijzonderen aard nopen mij, alle beoordeeling, alle goed- of afkeuring van het voorgedragene ter zijde te laten.

In de *Inleiding* van zijn 'Koloniaal Monopoliestelsel' schetst de Heer Parvé in zeer vlugtige trekken het thans in Indië toegepaste stelsel van bestuur, 'dat,' zegt hij (bl. 13), 'eene vereeniging daarstelt der attributen van souverein, monopolist en koopman, en in de hoofdtrekken volkomen overeenstemt met de beginselen, waarnaar Nederlandsch-Indië, onder de voormalige Oost-Indische Compagnie, en Britsch-Indië onder de Compagnie werden bestuurd.'

In de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 6 Julij 1850, wordt tegen deze zinsnede al dadelijk protest aangeteekend, en beweerd, dat het Gouvernement wel is waar door de Javasche bevolking, die het anders niet doen zou, produkten doet telen voor de Europesche markt, maar tegen gereede betaling, en zonder anderen te beletten hetzelfde te doen. 'Het Gouvernement is ook geen koopman, drijft geen handel met de geleverde produkten, maar geeft ze gedeeltelijk op de Indische, gedeeltelijk op de Nederlandsche markt aan den algemeenen handel over.'

Op die markten ontvangt echter het Gouvernement meer dan geraamd was, zoo de prijzen boven de raming stijgen, zoo zij hoog zijn; minder zoo zij daar beneden dalen, zoo zij

1 Dit werd in September jl. geschreven.

laag zijn. Het koloniaal batig saldo over 1848 was gering, omdat de koloniale produkten toen zeer laag in prijs en bijna onverkoopbaar waren. Daarom werd dan ook, even als in den groothandel geschiedt, een groot deel dier produkten opgehouden, in de hoop op betere tijden. Over 1849 was dat saldo hoogst aanzienlijk, omdat er, vooral in Duitschland, zeer veel vraag naar onze koloniale waren was, waardoor de prijzen zeer stegen en de afzet zeer ruim was.

Zou men niet, met het Wetboek van Koophandel in de hand, en wijzende op art. 4, kunnen vragen, of dit geen daden van koophandel zijn?

Tot nadere bevestiging van zijn beweren, wijst de Heer Parvé dan ook slechts in zijne ‘Nadere toelichting’ zoowel op die bepaling van het Wetb. van Kooph. als op het besluit van S Aug. 1832, N°. 35, bepalende, dat alle in de gouvernementstuinen geteelde koffij in de gouvernementspakhuizen moest afgeleverd worden, en vraagt dan met aanhaling van de definitie van Mac Calloch, of dit geen koophandel, geen monopolie is? - Intusschen verheugt hij zich in de op dit punt ondervonden bestrijding, als 't beste bewijs dat men ‘terugdeinst voor de benamingen van *monopolie en handel* in het koloniaal bestuur, 't welk een eerste stap is om spoedig ook terug te deinzen voor de zaak zelve.’

De Heer Parvé geeft de bedoelde schets van het Indisch bestuur, als inleiding tot zijn werk[1], waarin hij zich het onderzoek voorstelt, ‘of de wijze waarop tegenwoordig wordt beschikt over de Oost-Indische produkten, het meest overeenstemt met de belangen van het moederland; d.i., of de speculatie en handel in koloniale voortbrengselen, welke sedert 1830 van 's lands wege wordt gedreven, werkelijk der natie die voordeelen heeft opgeleverd, welke haar onder den naam van “batige saldo's”, “uitbreiding en bescherming van de nationale scheepvaart”, en “vermeerderd vertier” worden voorgespiegeld.’ (bl. 9)

Ten betooge der overeenstemming tusschen ons tegenwoordig koloniaal stelsel, en dat der voormalige Nederlandsche en Britsche Oost-Indische Compagniën, werpt schr.

1 De lezer gelieve in het oog te houden, dat het geven van een overzigt van het ‘Koloniaal Monopoliestelsel’, d.i. van het *eerste* werk van den Heer Parvé, de hoofdbedoeling is van den schrijver van dit artikel, zoodat overal waar sprake is van het *werk* van den Heer Steyn Parvé, dat ‘Koloniaal Monopoliestelsel’ wordt bedoeld.

een blik op de geschiedenis dier beide Compagniën, en geeft de door deze verkregen uitkomsten op bl. 13-28 en 29-65. Men wordt hier herinnerd, dat onze oude Oost-Indische Compagnie groote voordeelen behaalde van haar ontstaan af tot op het einde der 17de eeuw, toen zij bijna uitsluitend koopman was; maar dat al die voordeelen te loor gingen toen zij, vooral na het begin der 18de eeuw, meer en meer als souverein optrad, en dat zij, toen zij in 1796 ophield te bestaan, met een ontzettenden achterstand bezwaard was. Behalve de hoogst aanzienlijke uitdeelingen in het moederland gedaan, had de Compagnie in 1693 nog een saldo te goed van ruim 48 millioenen guldens. Dit nam steeds af, totdat er reeds in 1725 een deficit ontstond, dat in 1796 tot ongeveer ƒ 135,000,000 geklommen was, zoodat sedert 1693, sedert de Compagnie de attributen van souverein en koopman had vereenigd, hare inkomsten door de uitgaven waren overtroffen met ruim 183,000,000 guldens (bl. 17).

Ook de Britsche Compagnie, die van 1600 tot 1766 bijna uitsluitend handel had gedreven, en in dien tijd groote dividenden had uitbetaald en een aanmerkelijk saldo te goed had, geraakte in financiëele ongelegenheden, toen de overwinningen van Lord Clive den grondslag hadden gelegd tot hare souvereiniteit in Hindostan, en zij in 1765 het bezit verkreeg van Bengalen. Zij werd souverein, na gedurende 1½ eeuw slechts handel te hebben gedreven, en reeds in 1772 moest zij aanzienlijke sommen bij de Bank van Engeland opnemen (bl. 31). In 1829 bedroegen hare schulden ruim 47,000,000 l. st.

Door de wijze, waarop de boeken der Britsche Compagnie werden gehouden, kon men niet nagaan, in hoever zij op haren handel had gewonnen of verloren, en in hoever de baten, die zij als souverein bekwam, al dan niet werden overtroffen door de lasten van haar politiek bestuur. Om tot die kennis te geraken, werd haar bij de vernieuwing van het charter in 1814 voorgeschreven, hare politieke en commerciëele rekeningen afzonderlijk te houden. Daardoor zou moeten blijken, in hoever het voor haar voordeelig moest zijn, dat zij bij haar politiek gezag ook de bevoegdheid bleef behouden tot het drijven van handel. (Het voorregt van uitsluitenden handel werd haar toen ook, na hevige tegenkanting, ontnomen, met dat gevolg, dat Engeland na vier jaren reeds viermaal zooveel als vroeger naar Indië uitvoerde, bl. 33).

Schr. is uitvoerig in de beschouwing dezer afscheiding van de politieke en commerciëele rekening, omdat hij later nagaat, in hoever Nederland ook zou kunnen worden gebaat door afstand van allen opkoop van en handel in koloniale produkten van gouvernementswege.

Het is hier de plaats niet, om veel terug te geven van het door den schr. medegedeelde uit de hoogstbelangrijke enquêtes over deze aangelegenheid, voor het Britsche Parlement bij herhaling gehouden. Met aandrang wordt er echter de aandacht op gevestigd. Schr. deelt zoowel enkele der gewigtigste punten uit die enquêtes mede, als, in breede trekken, de voor velen geheel onverwachte en hoogstgunstige uitkomsten der in 1814 ingevoerde afscheiding tusschen de politieke en commerciëele boekhouding, en der tegelijkertijd toegestane meerdere vrijheid van handel, waarop in 1834 het besluit volgde, bij hetwelk aan de Compagnie alleen het politiek bestuur overbleef, maar haar alle handel, zoowel op Indië als China, geheel werd ontzegd. Bevrijd van alle zorgen en bemoeijenissen voor kultuur en handel voor eigen rekening, voorgelicht door eene vrije drukpers, wijdde de Compagnie, sedert 1835, al hare zorgen aan de rigtige vervulling harer pligten als souverein. Vele en weldadige maatschappelijke hervormingen waren er het gevolg van. Kultuur, handel, nijverheid, en daarmede de algemeene welvaart, namen sterk toe. De vele Engelschen, die zich vrijelijk overal in Britsch-Indië vestigden, bragten zeer veel toe tot verspreiding van kennis, beschaving en welvaart. En - hetgeen de proef op de som is - de handel tusschen Engeland en Britsch-Indië neemt gestadig toe. Steeds vermeerderen de voordeelen, vooral de indirekte, door 't moederland van de koloniën getrokken.

Dit hoofdstuk, waaraan schr., die slechts eene brochure wilde schrijven, geene meerdere uitbreiding kon geven, bevat vele, hoogst gewigtige wenken, overwaardig om in overweging te worden genomen bij de aanstaande wettelijke regeling onzer koloniale aangelegenheden. Het wint niet weinig in belang, door dat schr. hier, zoo als in geheel zijn werk, steeds, zoo veel mogelijk, officiëele bescheiden en mannen van erkend gezag doet spreken. Het verschil tusschen Britsch-Indië en onzen Indischen Archipel, tusschen Engeland en Nederland, moge in vele opzigten zeer groot zijn; men moge met eenig regt verwijzen naar de belangrijke batige saldo's, onder het tegenwoordig stelsel, gedurende

de laatste jaren door onze koloniën in de schatkist van het moederland gestort; mogelijk zal toch een gezet onderzoek doen blijken, dat ook hier weêr het *quoique, non parceque* - waar is, en zal men met den Heer Steyn Parvé tot het besluit komen, dat het door ons aannemen van een ander koloniaal stelsel die batige saldo's zeer zal doen vermeerderen, en hoogst weldadige gevolgen hebben voor moederland en koloniën.

Om de eenheid van beschouwing niet te breken, mengden wij in de beknopte schets dezer beide hoofdstukken geene vermelding van de enkele daartegen in het midden gebragte aanmerkingen der bestrijders van den Heer Steyn Parvé. De vermelding dier aanmerkingen op dit, het meer geschiedkundig, deel van zijn betoog, schijnt ook hier voegzaam achterwege te kunnen blijven. Wij gaan liever terstond over tot de behandeling van de volgende hoofdstukken, die van meer dadelijk belang zijn, en waarbij wij ruime gelegenheid zullen hebben vele punten op te merken, waaromtrent tusschen den Heer Parvé en zijne bestrijders verschil van gevoelen bestaat.

Die hoofdstukken dragen tot opschrift: ‘Het tegenwoordig stelsel’, en ‘Het ontstaan van het tegenwoordig monopolie.’

Schrijver wijdt het eerste meer bepaald aan de beschouwing van ons tegenwoordig koloniaal stelsel, zoo als dat rust op het, door den Heer van den Bosch ingevoerde stelsel van dwangkultuur en monopolie. Hij verbindt daarmede het onderzoek der vraag, of de vermenging van de werkzaamheden van souverein, koopman en monopolist, aan ons Indisch bestuur voordeelig is geweest, en of dat bestuur de schromelijke gevolgen en financiëele teleurstellingen zal kunnen vermijden, die den val van dat stelsel in Britsch-Indië hebben ten gevolge gehad. Hij maakt ons bekend met zijne denkbeelden ‘omtrent den weg, langs welken hij meent, dat men op eene meer eenvoudige, en in allen deele meer rationele wijze, in het bezit zouden komen van de tegenwoordige Indische uitkeering, en nog bovendien van eene som, welke hij gemiddeld schat op 15,000,000 gl. 's jaars.’

Zoo schrijft de Heer van Swieten (bl. 12), en staat een oogenblik, voor hij het door den Heer Steyn Parvé gezegde onderzoekt, stil bij sommige der door dezen vooropgezette staathuishoudkundige beginselen. Met het gezag van Rossi,

gewis een der meesters in de leer der staathuishoudkunde (hoewel een van hen, wier leer op enkele punten bij sommige andere staathuishoudkundigen tegenspraak heeft gevonden), en een staatsman tevens, tracht hij te betoogen, dat men zich wachten moet voor de dwalingen, waaraan de te onberaden toepassing der theorie ons zou kunnen blootstellen. ‘En passant de la science à l'art,.... en traitant des grandes questions d'application, trois circonstances capitales, le temps, l'espace, la nationalité, jouent un grand rôle dans les causes modificatrices des résultats purement scientifiques.’ De Heer van Swieten haalt onderscheiden plaatsen van Rossi aan, die hij van eene treffende toepassing op Oost-Indië acht, ‘en als geschreven aan het adres van hen, die niets dan verkeerds willen vinden in het systeem, waarnaar Indië thans beheerd wordt.’

Hij meent, dat men op die waarschuwingen van Rossi zal behooren te letten; dat men niet moet vergeten, dat het Gouvernement op Java eene bevolking vond, die rust boven arbeid verkiest; dat er volslagen gebrek was aan kapitalen en ondernemingszucht; dat ‘het Gouvernement gelijktijdig de industriëele opvoeding der bevolking ondernomen, en den moed aan kapitalisten ingeboezemd heeft’; dat van 1832 tot 1842, de uitvoer van Java meer dan verdrievoudigd is. Hoewel volstrekt geen voorstander van het stelsel van dwangkultuur, dat hij op den duur onhoudbaar acht, en slechts als een overgangsmiddel beschouwt, om de bevolking langzamerhand uit vrijen wil, en uit besef van de te behalen voordeelen, tot de eigen kultuur van produkten voor de Europesche markt te brengen, waarschuwt hij echter tegen het ligtvaardig aannemen der bewering, dat het tegenwoordig stelsel meer heeft geschaad dan gebaat, en dat eene plotselinge tenietdoening daarvan en terugkeer tot het oude, aan de schatkist 15,000,000 gl. 's jaars meer dan het tegenwoordig subsidie zou doen toevloeijen (bl. 18).

Wij komen nader terug op hetgeen de Heer van Swieten hier laat volgen, ter goedmaking zijner meening, dat de Heer Steyn Parvé een *plotseling* tenietdoen van het bestaande dwangstelsel, en dadelijke toepassing van meer gezonde staathuishoudkundige begrippen verlangt.

Doen wij vooraf opmerken, dat uit het medegedeelde al dadelijk genoegzaam blijkt, dat de Heer van Swieten zich niet gaaf kan vereenigen met de hoofdstelling van den Heer

Parvé, die wij in het volgende meenen te vinden. Hij zegt (bl. 68), *dat uit de inzage der boeken van het koloniaal bestuur blijkt, dat de koloniale batige saldo's de opbrengsten zijn der politieke of territoriale inkomsten, der inkomsten, die het Gouvernement trekt als souverein, na aftrek der politieke uitgaven*, WELKE BATIGE SALDO'S ECHTER AANMERKELIJK VERMINDERD WORDEN DOOR HET STELSEL VAN DWANGKULTUUR EN MONOPOLIE.

Dit hoofdstuk, of liever het geheele werk, is gewijd aan het betoog dezer gewigtige, en zeker voor zeer velen hoogst verrassende stelling. Rust dit betoog op goede gronden, haalt de schr. voor zijne stelling onloochenbare bewijzen en cijfers aan, zijn alle zijne conclusiën juist, dan voorzeker zal men wel hoe eerder hoe beter, hoewel altijd trapsgewijze en zonder schokken, tot het aannemen van een ander stelsel behooren over te gaan.

Voor de vele belangrijke feiten en cijfers, door den Heer Parvé aangehaald tot staving zijner stelling, voor de daaruit door hem getrokken besluiten, moeten wij naar het werk zelf verwijzen. Ongetwijfeld zal dit hoofdstuk aan velen verrassende uitkomsten leeren kennen, en nieuwe gezigtspunten openen.

Maar zijn al die cijfers juist? Berusten al die berekeningen op goede gronden? Trekt de schr. juiste conclusiën uit het door hem gestelde? Staaft hij zijne stelling met onwederlegbare bewijzen? *That is the question*, en dat is het juist wat zijne tegenstanders ontkennen.

Bij het aanvoeren der gronden, waarop hunne tegenspraak rust, zal er wel tevens gelegenheid zijn, het door den Heer Parvé gestelde nader te leeren kennen, zonder dat dit hier afzonderlijk nader worde aangetoond.

Zoo wederspreekt de Heer van Swieten (bl. 33) de juistheid der door den Heer Parvé op bl. 71 gemaakte berekening, waaruit zou moeten blijken, dat het Gouvernement bij de handels-operatiën van de jaren 1840 tot 1848 1351/2 millioen gl., of gemiddeld 's jaars 15 millioen gl. zou hebben verloren. Daaruit zou moeten blijken, dat het Gouvernement alleen souvereiniteitsregten behoorde uit te oefenen, en zich niet met handelszaken inlaten. De Heer Parvé had geredeneerd als volgt: ‘het Gouvernement is Vorst en handelaar tevens: onderzoek wat de inkomsten zouden zijn geweest

van den Vorst alleen, voorts van den Vorst en den handelaar; vergelijk die twee uitkomsten: is de laatste zuiver hooger dan de eerste, dan is de handelsspeculatie voordeelig geweest; is zij lager, dan heeft de Vorst bij zijn handel schade geleden' (v. Sw., bl. 32).

Om tot zijn eindcijfer te geraken, stelt de Heer Parvé dat, naar eene zeer matige en stellig te lage berekening, de territoriale inkomsten jaarlijks met een half millioen toenemen. Hij voegt die som bij de 6,052,012 gl., die, zegt hij, blijkens de Indische boeken, in 1840 het batig excedent der politieke rekening uitmaakten, en meent dus, dat het politiek excedent van 1840 tot 1848, ruim 72,000,000 gl. zou hebben moeten bedragen. Maar de Heer van Swieten kan niet nagaan, hoe de Heer Steyn Parvé aan dat cijfer van 6,052,012 gl. komt, en tracht uit de, door hem medegedeelde Indische begrooting voor 1847 aan te toonen, dat in dat jaar de uitgaven in Nederlandsch-Indië de inkomsten met ruim ƒ 13½ millioen hebben overtroffen; dat het gouvernement ruim 22½ millioen gl. had uitgegeven voor den inkoop van produkten, welke, waren zij niet uitgegeven, eene bate van ƒ 9 millioen zouden hebben opgeleverd, zijnde het verschil tusschen de ƒ 22½ millioen en de ƒ 13½ millioen, nu in Indië meer uitgegeven dan ontvangen; en dat, daar in 1847 door de koloniale kas ruim ƒ 14 millioen in de kas van het moederland is gestort, de handelsspeculatie eene onbetwistbare winst van ruim ƒ 5 millioen moet hebben opgeleverd, uitmakende het verschil tusschen dit wezenlijk batig saldo van ƒ 14 millioen en de zoo even genoemde ƒ 9 millioen.

Nog meent de Heer van Swieten uit de Indische begrooting te kunnen aantoonen, dat in 1847 het politiek excedent nog geene ƒ 9 millioen heeft bedragen, terwijl de Heer Parvé meende, dat het volgens zijne, in zijn oog veel te lage, berekening ƒ 9,500,000 moest bedragen.

Nog doet de Heer van Swieten opmerken, dat de bate van den souverein van circa ƒ 9 millioen niet zou zijn verkregen, zonder de handelsoperatiën, en de ruim ƒ 22 millioen, die deze onder de bevolking hebben verspreid, en waardoor deze in staat is gesteld, de territoriale belasting te betalen (bl. 36).

Wij kunnen onze schrijvers niet in al hunne berekeningen volgen. Zoo het hier medegedeelde niet geheel onduidelijk is, zal reeds genoegzaam blijken, dat de Heer van Swieten

steeds andere cijfers plaatst tegenover die van den Heer Steyn Parvé, ter waarschuwing, dat men daaraan geen te onbepaald vertrouwen moet schenken, en niet, op grond van die becijferingen alleen, het bestaande stelsel afkeuren.

De Heer van Swieten kan zich niet vereenigen met het door den Heer Parvé beweerde omtrent het administratief kapitaal, dat voorgesteld wordt als niet overeenkomstig met de regelen eener goede staathuishouding, en van een zuinig financiëel beheer (bl. 79); omtrent het handelskapitaal, dat wordt geschat op ƒ 50 millioen, en waarvan schr. de financiëele nadeelen tracht te betoogen, bewerende dat het Gouvernement renten van die gelden moet betalen, terwijl de produkten eerst na 2, 3 of 4 jaren kunnen worden verkocht (bl.77); - omtrent de inkomende regten, wier nu fiktief bedrag, ten bedrage van ruim ƒ 2 millioen, hij meent dat bij een stelsel van geheel vrije industrie in 's lands schatkist zoude vloeijen (bl. 74), terwijl hij rekent, dat zij tot ƒ 4 millioenen 's jaars zouden kunnen klimmen, zoo, bij verkoop in Indië zelve, in den regel produkten voor produkten waren ingekocht (bl. 84); - omtrent de voor 1847 aangenomen prijzen voor de produkten, de verrekende landrenten, en zoovele andere punten, die wij hier slechts kunnen opnoemen. Hij zegt (bl. 47), dat indien men zijne cijfers zou willen aannemen, die echter, even als die van den Heer Parvé, uit den aard der zaak slechts hoogst globaal zijn, men dan vinden zou, dat, in plaats van de ƒ 135½ millioen, die, volgens den Heer Parvé, van 1840 tot 1848 in de schatkist zouden zijn gevloeid, zoo het Gouvernement slechts souverein geweest ware, veeleer de souverein nog eene subsidie van ƒ 7 millioen van den koopman genoten heeft. Hij wil echter aan zijne cijfers geene andere waarde geschonken zien, ‘dan de overtuiging welke zij kan geven, dat de bedroevende of verblijdende uitkomst, waartoe de Heer Steyn Parvé gekomen was, ons geene ongerustheid of hope meer behoeft in te boezemen.’

Ook in de reeds aangehaalde nummers van de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’, en in de ‘Daadzakelijke Wederlegging’ (bl. 19 v.), trachten de schrijvers het onjuiste, overdrevene der becijferingen van den Heer Parvé aan te toonen.

Zoo zien wij aan de eene zijde een ambtenaar, gebruik makende van de kennis, door hem in zijne ambtelijke betrekking opgedaan, die kennis toetsen aan beginselen van

regeerkunde, die door hem voor de ware worden gehouden, en daaruit gevolgtrekkingen afleiden, die hem tot eene geheele verandering van stelsel doen besluiten, waaruit hij hoogst belangrijke voordeelen voorspelt. Wij zien dat alles met talent voorgedragen; die becijferingen, hoewel hier en daar wel wat gewaagd schijnende, en eenigzins wantrouwen, voorzigtigheid minstens wekkende, juist door hare belangrijkheid, schijnen op beginselen te rusten, waarmede wij ons oogenschijnlijk zoo gaarne zouden vereenigen. Wie zoude niet gaarne vrijheid de plaats van dwang zien innemen? Wie zou het beginsel niet beämen, dat het beter ware, zoo het Gouvernement zich tot de uitoefening zijner souvereiniteitsregten beperkte, en het '*laissez faire, laissez passer*' toepaste, zoo daaruit met meer vrijheid ook meer geluk voor de geregeerden zou voortspruiten, en de regering zelve over veel ruimer middelen en inkomsten zou kunnen beschikken?

Dat alles is in het werk van den Heer Steyn Parvé zoo schoon voorgesteld, dat gewis de meeste lezers zich door het boek zullen voelen aangetrokken, en geneigd zullen zijn te wenschen, dat het hier geleerde mogt in toepassing worden gebragt, dat een geheel nieuw regeringsstelsel het bestaande mogt vervangen.

Maar zoo aan den anderen kant onze voorzigtigheid reeds bij eene eenigzins aandachtige lezing wordt opgewekt, door de hooge cijfers, die al spoedig aan overdrijving doen denken; - door vergissingen, als het noemen van ƒ 32 millioen als 's lands schuld aan de Handel-Maatschappij, zonder terstond te doen opmerken, dat die schuld eigenlijk nog slechts ƒ 10 millioen bedraagt, door dat, bij de Wet van 23 Nov. 1844 (Stbl. N°. 58), ƒ 22 millioen zijn afgelost uit de leening van ƒ 127 millioen (waardoor die schuld toch inderdaad slechts, zoo als schrijver teregt later opmerkt, van het Indische schuldboek op het Nederlandsche is overgeschreven, in plaats van, zoo als was toegezegd, uit de Indische baten te worden afgelost); - door klaarblijkelijk op geene geheel juiste of genoegzaam gestaafde gronden berustende berekeningen, als wanneer schrijver het doet voorkomen, dat de in- en uitgaande regten dezelfde som zouden bedragen, zoo het Gouvernement plotseling ophield handelaar en planter te zijn, en voor zijne rekening hoogstbelangrijke waarden in- en uit te voeren, en door zijn stelsel de bevolking in staat te stellen groote sommen te

verdienen, die natuurlijkerwijze voor een groot deel, in den vorm van belastingen, weder in de schatkist terugvloeijen: - zoo zien wij bovendien zijn geheele stelsel wederlegd en scherp aangevallen door mannen, aan wie wij geene zaakkennis kunnen ontzeggen. De schrijver in de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ heeft klaarblijkelijk van officiëele cijfers kunnen gebruik maken, en hoewel het hindert, dat hij met zeker welgevallen en bitterheid eenige vergissingen van den Heer Steyn Parvé doet opmerken, kan het toch niet anders, of het vertrouwen in de door dezen gebezigde cijfers wordt door de daartegenover geplaatste cijfers geschokt. De schrijver der ‘Daadzakelijke Wederlegging’ draagt daartoe ook het zijne bij; wel schijnt zijn geheele, met in gal gedoopte pen geschreven stukje, als 't ware opgesteld tot regtvaardiging zijner met bitterheid vooropgezette meening, dat in een ambtenaar reeds de poging onvergeeflijk is om aan te toonen, dat het door het Gouvernement gevolgde stelsel van regering op geheel verkeerde grondslagen rust; maar de door hem gegeven cijfers doen toch ons vertrouwen op de cijfers en stellingen van den Heer Steyn Parvé verminderen. Bovenal doet dit echter het met zorg bewerkte stukje van den Heer van Swieten. En geen wonder! Als Secretaris-Generaal bij het Departement van Koloniën heeft hij naauwkeurige kennis van de Indische huishouding kunnen opdoen; hij heeft zeker niet minder dan de Heer Parvé uit officiëele bronnen kunnen putten; in beginsel is hij het in zeer vele punten met den Heer Parvé eens; wat deze terstond schijnt te willen zien daarstellen, wil gene dat trapsgewijs geschiede, terwijl hij tevens waarschuwt, dat men van die gewenschte verandering van stelsel niet zulke overdreven verwachtingen koestere, als de Heer Parvé schijnt te willen opwekken en voorspiegelt. Zijn tegenschrift is bovendien op uiterst wellevenden toon, zonder eenige bitterheid, hier en daar slechts met eene ligte tint van ironie geschreven. Maar juist door dat alles zal de tegenspraak van den Heer van Swieten aan de stellingen en cijfers van den Heer Steyn Parvé ook wel het meeste afbreuk doen.

Het wekte daarom ook veler bevreemding, dat de Heer Parvé zoo langen tijd het stilzwijgen bewaarde op alle aanvallen, waaraan zijn geschrift heeft blootgestaan. De beantwoording der bittere aanvallen, waarbij zijn persoon werd gehoond en hem onedele bedoelingen werden toegeschreven, mogt

hij gerust aan anderen - of aan den tijd overlaten, of des noods zou hij er een enkel waardig woord van minachting op hebben kunnen antwoorden; maar het belang der door hem voorgestane zaak maakte, volgens velen, eene wederlegging der door den Heer van Swieten in het midden gebragte aanmerkingen, eene nadere toelichting van sommige zijner stellingen en becijferingen wenschelijk. Voor dat langgerekt stilzwijgen waren wel redenen te gissen. Daaronder kon deze behooren, dat de Heer Parvé geen gebruik wilde maken van hem misschien bekende, maar niet voor openbaarmaking bestemde of geschikte cijfers en bescheiden, tot eene beantwoording welligt vereischt, en tot welker openbaarmaking sommigen hem als 't ware schenen te willen verlokken, om hem mogelijk later met eenigen grond van misbruik van vertrouwen te kunnen beschuldigen. Maar zonder zulke cijfers te bezigen, scheen hij toch wel eenig antwoord, eenige nadere toelichting zijner stellingen te hebben kunnen geven. Zeer natuurlijk hielden nu velen het er voor, dat hij met die beantwoording verlegen was. Hoewel er onder zijne tegenstanders velen zijn, die zeer wel wisten, dat hij nieuwe beweegredenen voor het door hem gestelde zou kunnen aanvoeren, dat hij de ondervonden tegenspraak op zeer vele punten zeer gemakkelijk zou kunnen beantwoorden, lieten zij toch niet na, op grond van zijn stilzwijgen luide te verkondigen, dat hij volkomen wederlegd en tot zwijgen gebragt was.

Dat dit niet het geval was, bewijst de dezer dagen verschenen ‘Nadere toelichting’ van den Heer Parvé. Bij de eerste inzage van dat werk blijkt al dadelijk, dat het niet was uit gebrek aan kennis van meerder cijfers en bescheiden, dat de Heer Parvé zoolang het stilzwijgen bewaarde, en dat hij, zoowel uit hem reeds bekende als uit later publiek gemaakte stukken, een aantal nieuwe betoogredenen en bescheiden heeft kunnen voegen bij het reeds vroeger door hem gegevene. De weinige wijzigingen, die zijne vroegere redeneringen in die ‘Nadere toelichting’ hebben ondergaan, op sommige van welke in den loop van dit artikel nader zal worden gewezen, strekken meestal slechts tot versterking zijner vroegere beweringen.

Hoezeer ik nu niet wil beweren dat de Heer Steyn Parvé er in zoude zijn geslaagd, de ondervonden tegenspraak op alle punten geheel te wederleggen, en het door die tegenspraak geschokt vertrouwen op de juistheid zijner stellingen

en becijferingen geheel te herwinnen, zeker zal het toch wel zijn, dat zijn werk hoogst welkom is geweest aan allen, die er belang in stellen, met onze overzeesche bezittingen en de daar bestaande staatshuishouding nader bekend te worden gemaakt. Menige belangrijke bijzonderheid wordt er ons in vermeld, menig belangwekkend gezigtspunt geopend. Het bestaande wordt getoetst aan beginselen van regeer- en staathuishoudkunde, die wij niet gewoon waren bij koloniale aangelegenheden besproken te zien, en die, volgens sommigen (wier aantal echter sterk schijnt te verminderen), daar buiten toepassing moeten blijven. De veranderingen in het in Britsch-Indië gevolgd stelsel gebragt, worden ons in korte fiksche trekken geschetst, met aantooning der beginselen, waarop die veranderingen rustten. Nu moge het al waar zijn, dat in Nederlandsch-Indië Britsch-Indië niet geheel tot voorbeeld kan worden genomen, - wat de minste *adept* in koloniale zaken gaarne zal toegeven: gewis zal het daar gebeurde ons toch tot leering kunnen strekken, en zullen wij er toch ons voordeel mede kunnen doen, door, voor zooverre er overeenstemming van toestand bestaat, de daar begane fouten te vermijden, de daar ingevoerde verbeteringen na te volgen.

Het belang van het werk van den Heer Parvé en de bekendheid met onze koloniale aangelegenheden, heeft ook nog gewonnen door de tegenspraak, die het heeft uitgelokt, waardoor met min of meerder talent zijne zwakke punten zijn aan 't licht gebragt, en de bestaande instellingen zijn verdedigd. Maar voornamelijk is dit het geval, dewijl aan die tegenspraak des schrijvers ‘Nad. toel.’ te danken is, die met het groot aantal hoogstgewigtige bijlagen, gewis weder eene belangrijke bijdrage vormt tot uitbreiding der bekendheid onzer koloniale aangelegenheden. In dat werk toch vindt men 's schrijv. nadere toelichting omtrent die punten, waaromtrent hij de meeste tegenspraak had ondervonden, of waarvan eene nadere ontwikkeling wenschelijk scheen, en wordt men in het bezit gesteld van een aantal hoogst belangrijke officiëele bescheiden, die òf voor het eerst worden aan het licht gebragt, òf ons nu in een meer bruikbaren vorm worden aangeboden.

Het was te voorzien, dat een werk als Parvé's ‘Koloniaal Monopoliestelsel’ in Indië grooten indruk zoude maken, en wij lezen dan ook, dat er daar exemplaren voor ƒ 50 zijn verkocht.

Dat feit is op zich zelf welsprekend genoeg. Wij zullen

ons daarom vergenoegen het hier slechts te vermelden, zonder op de besluiten te wijzen, die er als van zelf uit te trekken zijn.

Door echter nu reeds den algemeenen indruk van het werk van den Heer Steyn Parvé te vermelden, zijn wij ons zelven vooruitgeloopen, en zouden ons oogmerk niet bereiken, er een eenigzins volledig verslag van te geven.

De overvloed der behandelde feiten maakt het evenwel moeijelijk, dit met de vereischte beknoptheid te doen. Bij het aanstippen van enkele bijzonderheden, zal dan ook zeer veel belangrijks geheel onvermeld moeten blijven. De volgende hoofdstukken zullen ook te korter kunnen worden nagegaan, naar mate wij bij de beschouwing van het ‘Tegenwoordig Stelsel’ langer hebben verwijld.

Uit dit hoofdstuk behooren nog eenige punten te worden vermeld, voor wij van het besluit van dit gedeelte van 's schrijvers betoog melding maken.

Daaronder behoort het op bl. 85 en volg. geleverde verhaal der lotverwisselingen, waaraan de koffijteelt, sedert 1816, op Java is onderworpen geweest, ten betooge dat, vóór de invoering van het tegenwoordig monopoliestelsel, de landrente van de koffij eene inkomst van den souverein uitmaakte, en dus ook nu daaronder zou behooren te worden gebragt. Het besluit is, dat de speculatie in koffij inderdaad aan het Gouvernement groote verliezen heeft berokkend, en zeer nadeelig werkt op de inlandsche bevolking, wier werkkracht door dwangkultuur wordt misbruikt.

Het omtrent de koffijteelt in het midden gebragte, wordt door den Heer van Swieten wedersproken (bl. 23 en v.), die zich beijvert ‘een vermoeden[1] te ontzenuwen’, dat, zegt hij, de Heer Parvé schijnt voor te staan: dat namelijk ‘de koffijkultuur, ten gevolge van de publicatie van Commissarissen-Generaal van 6 November 1817, zou zijn geworden eene vrije kultuur, en mitsdien door de eigen bedrijvigheid der bevolking zou zijn op de hoogte gehouden, waarop zij in 1830 stond.’ De Heer van Swieten tracht aan te toonen, dat die publicatie wel is waar de *benuttiging* der koffijtuinen aan den vrijen wil overliet, maar dat zij door *dwang* waren *daargesteld*, en dat zeer spoedig een *gedwongen oogst*, zoowel als

1 Is dit een vermoeden? Men leze de nagelaten schriften van den Heer Elout, zelf een der Commissarissen, en zie of hij immer dat stelsel anders dan als een stelsel van vrije kultuur doet voorkomen.

eene *gedwongen levering* werd ingevoerd; dat dus de toegenomen opbrengst van de koffij niet het gevolg was van vrijwilligen arbeid, maar van dwang.

In de ‘Nadere toelichting’ wordt dit door den Heer Parvé weêrsproken, die beweert, dat de publicatie van 5 Jan. 1819 (Stbl. N°. 7) de Javanen volstrekt niet aan eene gedwongen koffijteelt onderwierp, maar slechts een maatstaf voor de berekening der belasting aangaf, ‘zoodat de inmenging van het bestuur slechts ten doel had, aan de schatkist de opbrengst te verzekeren, waarop zij aanspraak had voor den afstand of het gebruik der tuinen’ (bl. 78).

De Heer Steyn Parvé geeft hier nog met kracht zijne afkeuring te kennen van den algemeen in Indië heerschenden geest van fiscaliteit, die de ambtenaren slechts doet uitzien naar middelen, om de belastingen enz. zooveel mogelijk te doen opbrengen, ter vermeerdering der batige saldo's voor het moederland, zonder dat in het minst wordt gelet op het meer of min drukkende daarvan voor de bevolking (‘Kol. Monop.’ bl. 94).

Zoo men zich gelieft te herinneren al wat hieromtrent in de laatste jaren aan het licht is gekomen, zal deze klagt wel niet overdreven worden geacht.

Schr. keurt af, dat de opbrengst van het Banka-tin steeds als handelsinkomst is beschouwd (bl. 96); de tinmijnen zijn Gouvernementseigendom; de opbrengst behoort dus tot de inkomsten van den souverein. Het zou, zegt hij, voordeelig zijn, zoo de tinmijnen afzonderlijk voor een zeker aantal jaren werden verpacht, tegen eene jaarlijksche geldelijke schatting. Wierd dan het tin op Banka verkocht, dan zou op dit eiland spoedig gewigtige handel ontstaan, en weldra zou Muntok met Singapore kunnen wedijveren. Hij is dus tegen den in den laatsten tijd zooveel besproken afstand *en bloc*.

Het besluit van dit gedeelte van 's schrijvers betoog is (bl. 101 en 102), dat de koloniale batige saldo's van 1840 tot 1848 hebben bedragen ƒ 107,202,000; dat zij zouden hebben bedragen, volgens door den schrijver medegedeelde berekeningen, ƒ 242,839,025, zoo het Indisch Gouvernement alleen souverein ware geweest, en hadde afgezien van handel en monopolie; dat Nederland dus, ten gevolge van het bestaand koloniaal stelsel in dat tijdvak, eene winstderving heeft geleden van ƒ 135,557,025. Deze geduchte som is niet anders dan het verlies, dat het Gouvernement in dien tijd

heeft geleden op zijne handelsspeculatie. Deze som is wel werkelijk door Nederlandsch-Indië opgebragt, - wel zijn de lasten der bevolking steeds toegenomen; maar Nederland is er evenmin door gebaat als de kolonie (bl. 107). Het Gouvernement verloor meestal op de produkten, door dat deze steeds en stelselmatig in prijs verminderden[1], en het Gouvernement zijne handelsoperatiën steeds uitbreidde, in stede van ze in te krimpen, zoo als een gewoon handelaar zou hebben gedaan.

Schr. beweert (bl. 108), dat het Gouvernement de schatkist nog zou hebben bevoordeeld, zoo het, om de nationale scheepvaart te beschermen, aan de op Indië varende schepen tot premie had gegeven de ƒ 8 millioen, die het nu jaarlijks aan scheepsvrachten betaalt; hoe bespottelijk dit ook ware geweest, zoo waren van de ƒ 135 millioen dan toch nog ƒ 63 millioen in de schatkist gevloeid.

Het was te voorzien, dat de Heer Steyn Parvé op dit punt, waar het gold de uitkomsten van het bestaande en van het voorgestelde stelsel, den meest fellen tegenstand zou ontmoeten, en dat alles zou in het werk worden gesteld om de kracht zijner cijfers te ontzenuwen. Die tegenspraak is dan ook niet uitgebleven. Men moet ook bekennen, dat hij door eene, minstens schijnbare overdrijving, en door soms niet genoegzaam geregtvaardigde onderstellingen, zijnen tegenstanders de wapenen in de handen schijnt te hebben gegeven. Hoewel hij toch steeds tracht aan te toonen, dat zijne berekeningen laag zijn genomen, zijn zijne eindcijfers zoo hoog, dat zij niet kunnen nalaten wantrouwen in te boezemen. Zoo wordt hem ook, en, naar 't schijnt, niet geheel zonder regt, - zoowel in de meermalen aangehaalde nommers der ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’, als in de ‘Bedenkingen van den Heer van Swieten’ (bl. 8, 19, 47), en in de ‘Daadzakelijke Wederlegging’ (bl. 19) tegengeworpen, dat hij bij zijne, op bl. 101 voorkomende berekeningen, uitgegaan is van de ongegronde en door niets geregtvaardigde onderstelling, dat, hadde het Gouvernement afgezien van wat schr. handel en monopolie noemt, dezelfde hoeveelheid produkten voor de Europesche markt op Java zoude zijn geteeld, - ter-

1 Hoe rijmt dit met de hooge prijzen, die sedert 1849 behaald zijn? - Zoo wordt welligt gevraagd. Men vergete echter niet, dat deze aan geheel buitengewone omstandigheden te danken zijn en dat zij zeker niet stand kunnen houden.

wijl hij zelf later (bl. 177) vermeldt, hoe weinig, minstens hoe veel minder, er in 1830, vóór de invoering van het kultuurstelsel, werd voortgebragt.

De schr. in de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ beweert, dat de zeer aanzienlijke rijzing van de territoriale inkomsten, sedert de invoering van het kultuurstelsel, aan de werking van dat stelsel is te danken, daar die inkomsten stijgen, naarmate de Javaan meer geld in handen krijgt en verteert. Zoo kreeg de Javaan in 1830, voor de 288,742 picols koffij, die toen werden uitgevoerd (zie Steyn Parvé, bl. 177), gemiddeld ƒ 2 per picol in handen. Stel zelfs dat hij ƒ 3 ontving, dan kreeg hij toch nog slechts ƒ 865,226. In 1848 daarentegen ontving de Javaan, alleen voor de Gouvernements-koffij, ƒ 6,300,796. Zonder omtrent meerdere, door den Heer Parvé vermelde posten in dergelijke berekeningen te treden, acht schr. zich, na het omtrent de koffij in het midden gebragte, geregtigd tot de meening, dat de schoone resultaten, die volgens den Heer Parvé zouden zijn verkregen, ware het kultuurstelsel niet ingevoerd, geheel tot het rijk der bespiegelingen behooren, en dat alzoo, om zeer in 't kort opgegeven redenen, het door hem verkregen bedrag van ƒ 242,839,025 al dadelijk met ƒ 184,564,025 moet worden verminderd. Hij acht het doelloos, omtrent de overige posten in eenige bijzonderheden te treden, daar de cijfers geheel uit de lucht zijn gegrepen, maar meent genoegzaam te hebben aangetoond, dat met het stelsel van den Heer Parvé een groot aantal millioenen minder in de schatkist zoude zijn gevloeid, dan nu het geval is geweest.

Zonder zoo uit de hoogte te spreken, als in de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ (en niet minder in de ‘Daadzakelijke Wederlegging’) geschiedt, tracht de Heer van Swieten toch ook met kracht het onjuiste en overdrevene van de uitkomsten van den Heer Parvé aan te toonen, en komt tot geheel andere cijfers. Ongetwijfeld zal, zoo de Heer Parvé er niet in mogt zijn geslaagd in zijne nadere toelichting zijne stellingen door krachtige bewijzen te staven, de meening van den Heer van Swieten bij velen grooten invloed uitoefenen, daar deze als Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Koloniën gewis niet minder dan de Heer Parvé van officiëele bescheiden kon gebruik maken, en als vrijzinnig, hervormingsgezind man in onderscheiden opzigten in beginsel met den Heer Parvé eenstemmig denkt.

In die ‘Nadere toelichting’ (bl. 111 en v.), die vooral omtrent dit punt hoogst belangrijk is, zien wij, dat de Heer Parvé zich door de ondervonden tegenspraak in 't minst niet van de onjuistheid of het overdrevene zijner stellingen heeft laten overtuigen, en dat hij gemeend heeft, nieuwe en krachtige bewijzen in zijn voordeel te kunnen aanvoeren. Wel wijzigt hij eenigzins zijne vroegere becijferingen, maar die wijziging meent hij dat geheel in zijn voordeel is, zoodat zijn eindcijfer nog hooger wordt, niettegenstaande hij nu o.a. de renten van het administratief kapitaal niet mederekent, dewijl dit, minstens gedeeltelijk, door den Minister van Koloniën bestemd is, om te worden aangewend als een der hulpmiddelen, waaruit het herstel van het Indisch muntwezen zal worden bekostigd (zoo als ook blijkt uit het onlangs aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden daartoe strekkend wetsontwerp), waardoor het, hoewel nuttig besteed, toch voor de schatkist verloren zal zijn; niettegenstaande hij de renten voor het handelskapitaal de helft lager heeft geschat dan hij dit vroeger deed; niettegenstaande hij onderscheiden door hem opgenoemde posten niet eens in rekening brengt, die hij meent dat billijkerwijze in zijn voordeel zouden moeten worden aangevoerd, maar die hij niet eens noodig acht, om al het voordeelige van zijn stelsel boven het bestaande te doen uitkomen. Zoo als te verwachten was, is de Heer Steyn Parvé zeer breedvoerig in de ‘Nadere toelichting’ van dit deel van zijn eerste werk. Hij meent nu het middel gevonden te hebben, om zijne tegenstanders geheel tot zwijgen te brengen, door tot grondslag zijner berekeningen aan te nemen de door hem medegedeelde verslagen van den boekhouder bij de algemeene directie der financiën over de jaren 1845 en 1846, in 1847 en 1848 uitgebragt. Getrouw aan zijn stelsel om steeds officiëele cijfers voor zich te doen spreken, voert hij nu ook deze verslagen aan, ten betooge dat Nederlandsch-Indië, onder een ander stelsel, 14 à 15 millioen gl. 's jaars meer zou kunnen opbrengen, en toch in welvaart toenemen, in stede van te verarmen, gelijk het nu doet. De besluiten, door hem uit die verslagen getrokken, meent hij dat even weinig voor tegenspraak vatbaar zijn, als de daarin voorkomende cijfers. Geheel en al in het voordeel van het bestaand stelsel, koos hij juist twee jaren, die de grootste batige saldo's opleverden, zoodat ieder ander jaar meer in zijn voordeel zoude

zijn geweest. En toch betoogt hij uit het tot grondslag gelegde verslag van den boekhouder, dat in 1845 het territoriaal excedent [d.i. het meerder bedrag van de inkomsten van den souverein boven de uitgaven] bedroeg ongeveer ƒ 19 millioen. Er werd slechts een koloniaal batig saldo van ƒ 14 millioen in de Nederlandsche schatkist gestort, en dus ongeveer ƒ 4½ millioen minder dan plaats zou hebben gehad, ware de Souverein geen handelaar geweest, die zijne handelsverliezen door een deel zijner baten als Souverein moest dekken. Het territoriaal excedent had nog veel hooger kunnen zijn, zoo er namelijk landrenten in Kedirie, Madioen en de Preanger-regentschappen waren geheven; zoo de nu fictieve regten, ten bedrage van ƒ 2 millioen, waarvoor de Handel-Maatschappij gedebiteerd wordt, wezenlijk werden betaald, enz. De territoriale inkomsten zouden ook kunnen worden vermeerderd met de landrenten voor de koffij, door den schr. op ƒ 4,800,000 geschat, in geval het Gouvernement de koffij niet aan zich zelf liet leveren (bl. 130). Eene berekening van de verschillende inkomsten, die het gouvernement zou hebben *kunnen* genieten, ware het slechts souverein en geen handelaar geweest, brengt den Heer Parvé tot het besluit, dat het territoriaal excedent over 1845 had kunnen bedragen ƒ 35 millioen, in plaats van de gestorte ƒ 14 millioen. Hij meent, dat, bij eene verandering van stelsel, geene vermindering van produkten, en dus geene vermindering van inkomsten voor het Gouvernement is te vreezen, zoo op de door hem voorgestelde wijze de koffijteelt en suikerfabricatie aan de bijzondere industrie wordt overgelaten. Niemand, meent hij, zou tot de overname der bestaande koffijtuinen ongenegen zijn, onder gehoudenheid daarvoor eene billijke belasting op te brengen, welke aan het Gouvernement eene vaste inkomst zou verzekeren, die wel minder zou kunnen worden bij groote daling der koffijprijzen, maar waardoor het Gouvernement echter nimmer aan stellige verliezen zou blootstaan, zoo als nu met de suikerkultuur het geval is. Bij het toenemend gebruik en de deugd der Java-koffij, is het ook ondenkbaar, dat die kultuur bij geheele vrijheid aanmerkelijk zou verminderen (bl. 130).

Maar ik heb mij welligt al te ver laten vervoeren in het mededeelen der gronden, door den Heer Steyn Parvé tot staving zijner vroegere hier ter sprake gebragte stellingen bijgebragt. Ik zal daarom ook niet verder uitweiden over

de meerdere daartegen aangevoerde argumenten, noch over zijne nadere toelichting daaromtrent. Uit het bovenstaande zal wel voldoende blijken, dat hij in 't minst niet uit het veld is geslagen en vele nieuwe bewijzen voor zijne vroegere stellingen heeft weten aan te voeren. Het pleit zal nog wel niet beslist zijn. Maar de aard der tegenspraak, die deze ‘Nadere toelichting’ ongetwijfeld zal uitlokken, zal toch gewis veler oordeel vestigen, of de Heer Parvé er inderdaad in geslaagd is, zijne vroegere stellingen met genoegzaam krachtige bewijsgronden te staven, om het daarin door de ondervonden tegenspraak geschokt vertrouwen geheel te herwinnen.

Niet ten onregte zijn allen, die den bestaanden strijd tusschen de voorstanders van ons tegenwoordig koloniaal stelsel en de hervormingsgezinden met aandacht volgen, - allen die uit waarachtige belangstelling in het wezenlijk heil van Nederland en Ned.-Indië slechts met volkomen zaakkennis over zoo gewigtige belangen verlangen te oordeelen, - allen wien het daarom slechts eerlijk en opregt om vermeerdering van kennis, om licht te doen is: - niet ten onregte zijn die allen uiterst benieuwd naar het antwoord, dat de voorstanders van het bestaande op deze ‘Nadere toelichting’ zullen geven. De groote cijfers, door den Heer Parvé in het ‘Kol. Monop.’ genoemd, deden aan zijne redeneringen den meesten afbreuk, door dat zij te aanzienlijk schenen om juister te kunnen zijn. Nu hij echter voor zijne hoofdstelling, dat het bedrag der territoriale excedenten *grooter* is dan het in de schatkist van het moederland gestorte koloniaal batig saldo, een zoo krachtig nader bewijsmiddel heeft kunnen vinden in de officiële verslagen van den boekhouder bij de algemeene directie der financiën: nu zal gewis veler vertrouwen op deze en andere stellingen van den Heer Parvé zijn toegenomen; nu zullen zijne bestrijders zeer krachtige bewijsmiddelen van hunne zijde moeten aanvoeren om hem het herwonnen terrein weder te doen verliezen; nu schijnt de beslissing van dit belangrijk vraagstuk aanstaande te kunnen zijn en veel gemakkelijker te zijn gemaakt. Zoo nu toch de Staten-Generaal, die toch eindelijk wel op de eene of andere wijze in deze zaak zullen gemengd worden, den Minister van Koloniën uitnoodigen, alle verslagen van den boekhouder bij de generale directie van financiën, sedert het in werking brengen van het kultuurstelsel uitgebragt, over te leggen, en zoo daaruit dan, zelfs bij de bestaande ondereenmenging van

de rekeningen van het politiek en commerciëel departement mogt blijken, dat in den regel het territoriaal excedent meer bedroeg dan het ter beschikking van Nederland gesteld koloniaal batig saldo: dan zou toch wel waarschijnlijk een onwederlegbaar bewijs geleverd zijn tegen het tegenwoordig koloniaal stelsel.

Om dit artikel te bekorten, zal gezwegen worden van onderscheiden belangrijke punten, die door den Heer Steyn Parvé nog in dit Hoofdstuk van zijn ‘Koloniaal Monopoliestelsel’ worden behandeld, en van de tegenspraak, die hij daarbij ook weder, vooral in de N. Rott. Courant, ondervond. Het werk is zoo rijk van inhoud, dat men, om er regt aan te laten wedervaren en tevens het daartegen aangevoerde te doen kennen, bijna wederom een werk zou moeten schrijven.

In het volgende Hoofdstuk (bl. 119-191), en voordat de Schr. zich verder verdiept in de beschouwing van de uitkomsten van het tegenwoordig monopoliestelsel, beschrijft hij eerst het ontstaan van dat monopolie[1]. Hij vat daartoe den draad weder op van de geschiedenis van Nederlandsch-Indië, bij de vernietiging van het bewind der Compagnie. Men vindt hier in korte trekken vermeld, hoe sedert dien tijd onderscheidene pogingen te vergeefs werden in het werk gesteld, om tot een beter staat van zaken te geraken, totdat, onder het Engelsch tusschenbewind, eene belangrijke hervorming werd tot stand gebragt. Deze bestond vooral daarin, dat het Engelsch bestuur, ‘in stede van de inkomsten te zoeken in de opbrengsten van handel en monopolie, deze trachtte te vinden in een geregeld stelsel van belasting’ (bl. 129). Een nieuw landelijk stelsel werd ingevoerd met eene belasting op de vruchten des landbouws: de landrente, zoo als zij nu nog grootendeels bestaat. Het Engelsch bestuur wilde op Java meer souverein zijn dan koopman, en bevond er zich wel bij.

Nadat in Augustus 1816 de Nederlandsche Commissarissen het bestuur over onze koloniën hadden aanvaard, was hun eerste werk na te gaan, of zij weder zouden terugkeeren tot het oude stelsel der Compagnie, dan of zij aan het meer vrijzinnige stelsel van het Engelsch tusschenbestuur de voorkeur zouden geven. Zij lieten zich daarbij voorlichten door

1 Zou de eenheid van behandeling, en daardoor het gemakkelijker begrip van het werk, niet bevorderd zijn, zoo dit laatste meer voorop gesteld ware?

den Raad van Financiën, voorgezeten door den doorkundigen Muntinghe. Deze bragt in Febr. 1817 een verslag uit, waaruit hier veel wordt medegedeeld (bl. 134 v.), en dat een der gewigtigste staatsstukken is, 't welk het Indisch archief bevat (en dat later in zijn geheel in eenige achtereenvolgende nummers van het Tijdschrift voor Ned.-Indië is opgenomen). In overeenstemming met de conclusiën van dit rapport, besloten de Commissarissen tot de voortzetting van de onder het Engelsch tusschenbestuur aangevangen hervormingen, en tot een stelsel van bestuur, ‘dat geheel op vrije beschikking van personen en goederen was gegrond’ (bl. 143).

Ten bewijze daarvan haalt de Heer Parvé o.a. art. 105 van het Regerings-Reglement van 1818 aan, waarbij de bevordering van den landbouw ook door uitgifte van landen en vermeerdering van de Europesche bevolking der regering tot taak werd gesteld, zoo als hij in zijne ‘Nadere toelichting’ meer doet uitkomen.

Schr. betreurt het, dat de Heer van der Capellen, hoe vrijzinnig ook in het algemeen gestemd, zich niet altijd vrij kon houden van den invloed van oude ambtenaren, die hem steeds tot toenadering tot het oude stelsel der Compagnie trachtten over te halen. Een eerst bewijs daarvan vindt hij in de Publicatie van 9 Jan. 1821 (Stbl. N°. 5), waarbij het oprigten van partikuliere pakhuizen buiten de verblijfplaatsen der residenten werd verboden, en dat oogenschijnlijk geschiedde om tegen te gaan, dat niet aan den inlander buiten het toezigt der plaatselijke autoriteiten, op eene middellijke wijze de vrije beschikking over zijn produkt wierd ontnomen, maar inderdaad om de vestiging van Europeanen in de binnenlanden tegen te gaan; en dat ook het gevolg had, dat geen Europeesch handelaar of kapitalist handelsétablissementen in de binnenlanden kon oprigten, noch zich met het opkoopen van de produkten der vrije inlandsche industrie kon onledig houden, die nu moesten worden overgelaten aan de schraapzucht van kleine Chinesche en Arabische opkoopers (Nad. toel. bl. 43)[1].

1 De Heer Parvé tracht hier nog te betoogen, dat de Javaan, bij vrije markt, voor zijne koffij stellig veel beter prijzen zou hebben verkregen en ook beter produkt geleverd, dan nu het geval was. Hij wijst er op, dat in 1828 416,000 pikols koffij uit Java werden uitgevoerd, toen naauwelijks 50 millioen koffijboomen in de gouvernementslanden aanwezig waren. Nu zijn er 230 millioen boomen, en worden er gewoonlijk 800,000 pikols uitgevoerd. In dezelfde verhouding moest dit nu ongeveer 2 millioen pikols bedragen, zoo als een eenvoudige regel van drieën aanwijst: 50 millioen: 230 millioen = 416,000 niet tot 800,000, maar tot 1,913,000. - Zijn dit ook weêr van die officiëele cijfers, waarop men niet al te zeer staat moet maken, - gelijk sommigen dit van de door den Heer Bosch gebezigde officiëele cijfers beweren? - of wel, zal men zeggen dat die 416,000 pikols koffij niet enkel uit de gouvernementslanden kwamen, maar dat men daarvan moet aftrekken de 200,000 pikols, die, volgens den Heer Parvé zelven, toen uit de nog niet aan het Gouvernement onderworpen landen werden uitgevoerd, en door vrije kultuur werden verkregen? - Dan wordt zeker het cijfer anders, en zou het blijken, dat de toenmalige opbrengst der koffijboomen ongeveer met de tegenwoordige gelijkstond; maar dan mag men op die 200,000 pikols wijzen om te betoogen, dat de Javaan bij vrije kultuur inderdaad veel voor den handel voortbrengt. - Merkwaardig is hieromtrent ook het getuigenis van de commissie tot verevening der zaken tusschen de gewezen Europesche landhuurders in de Vorstenlanden en de inlandsche Vorsten. Volgens een uittreksel uit haar Verslag, door den Heer Parvé op bl. 59 zijner ‘Nad. toelichting’ aangehaald, erkende zij tot hare verwondering bevonden te hebben, dat de 2 à 300,000 pikols koffij, die destijds uit de Vorstenlanden waren uitgevoerd, geheel door vrijen arbeid waren verkregen.

Aan die neiging ter afwijking van de door de Commissarissen-Generaal ingevoerde vrijzinnige en wijze voorschriften, schrijft de Heer Steyn Parvé in zijn Koloniaal Monopoliestelsel, de, in 1823 bevolen, intrekking der landverhuring in de Vorstenlanden toe: een maatregel, die hoogst gewigtige gevolgen had, en door zijn opvolger weder buiten werking werd gesteld, en die ook moeijelijk met het zoo even aangehaalde art. 105 van het Reglement overeen te brengen was.

Men wordt hier bekend gemaakt met eene hoogst gewigtige missive van den Minister van Koloniën Elout over deze aangelegenheid, waarin het groot belang dier landverhuringen werd betoogd (bl. 145), welke missive men onlangs, met zoo vele andere stukken van dien Staatsman, in haar geheel heeft leeren kennen in de voor de kennis van het bestuur van Nederlandsch-Indië zoo hoogst belangrijke verzameling, door Mr. P. Elout uitgegeven, en welk stuk ook door den Heer Parvé onder de bijlagen zijner ‘Nadere toelichting’ is opgenomen.

Van het doen ééner vraag kan ik mij hier niet onthouden: Waaraan zoude het toch wel toe te schrijven zijn, dat, terwijl van vele zijden den Heer Steyn Parvé het verwijt van misbruik van vertrouwen is gedaan, omdat hij gebruik heeft gemaakt van niet openbaar gemaakte en niet regtstreeks ter openbaarmaking bestemde stukken, nog niet ééne stem (voor zoover mij bewust is) soortgelijk verwijt tot den Heer Elout

heeft gerigt? Deze heeft staatsstukken geopenbaard, waarvan, herinner ik mij wel, destijds door Koning Willem I aan den steller het publiek maken stellig was geweigerd. Men kan niet zeggen, dat het stukken zijn, die slechts eene geschiedkundige waarde meer hebben, zoo als alle oude archieven er zoo vele bevatten, waarvan het geheim in lateren tijd, zonder het minste gevaar, kan worden opgeheven, waartoe ook dikwijls de gouvernementen zelve medewerken. De Heer Elout heeft zooveel van de hoogst belangrijke door zijn kundigen vader gestelde stukken publiek gemaakt, met het verklaarde doel, om deze tot nut te doen strekken bij de aanstaande regeling onzer koloniale aangelegenheden, en om te doen zien, hoezeer het nu door velen verlangde niets anders is dan de terugkeer tot het stelsel, door Commissarissen-Generaal ingevoerd, en later door den Heer Elout, een hunner, met onveranderlijke standvastigheid voorgestaan, zoodat hij liever zijne portefeuille nederlegde, dan mede te werken tot maatregelen, die hij meende, dat op den duur tot verderf van Nederl.-Indië zouden uitloopen. Is de Heer Elout minder schuldig dan de Heer Parvé, - zoo er schuld bestaat, dat ik in 't minst niet beweer, - omdat deze koloniaal ambtenaar is, gene niet? Men zou welligt kunnen zeggen, dat juist in die positie de laatste zeer veel, de eerste niets waagde bij die uitgifte, en dat het dus wel eene sterke overtuiging moest zijn, die hem aandreef. Is het, omdat de Heer Steyn Parvé redeneringen trok uit de door hem gebruikte stukken, en de Heer Elout bloot de functie van uitgever op zich nam? Maar dan zullen waarschijnlijk velen met mij, zoo eenig, juist dit verwijt tot den Heer Elout rigten, dat hij, al voelde hij zich al niet geroepen redeneringen uit die stukken te trekken, waardoor het een geheel ander werk zou geworden zijn, dan hij zich voorstelde te leveren, - en al meende hij, in zekeren zin teregt, dat die stukken op zich zelve welsprekend genoeg waren, - toch niet 1°. eenigen meerderen zamenhang in zijn werk heeft gebragt, door hetzij het historisch gedeelte der inleiding eenigzins meer uit te breiden, hetzij de verschillende stukken door eenige eigen woorden als 't ware aan elkaâr te verbinden, - en 2°. nog meerdere stukken publiek maakte uit den rijken schat van papieren over koloniale aangelegenheden, die hij in de nalatenschap zijns vaders schijnt te hebben gevonden. -

Mogten den Heer Elout deze woorden onder de oogen komen, zoo zal hij mij deze aanmerking wel ten goede gelieven te houden. Een groot belang stellende in onze koloniale aangelegenheden, ontvang ik met dankbaarheid iedere bijdrage tot vermeerdering der bekendheid daarmede: en het door den Heer Elout gegevene was daartoe zeker eene gewigtige bijdrage: maar mijne, ik meen in 't algemeen te mogen zeggen, onze kennis daarvan, hoewel in de laatste jaren toegenomen, is toch nog zoo gering, dat wij geene gelegenheid mogen verzuimen aan te dringen op het ons verschaffen van middelen tot uitbreiding dier kennis. - Moge ook daarom de Heer Elout, en allen met hem, die in het bezit van belangrijke papieren over koloniale aangelegenheden zijn, die zij in opregtheid meenen, dat zij zonder misbruik van vertrouwen, zonder nadeel voor den Staat of voor derden, zouden kunnen publiek maken, zich geroepen gevoelen zulks te doen.

Keeren wij tot den Heer Steyn Parvé terug, bij de verdere behandeling van wiens werk wij de meest mogelijke beknoptheid zullen trachten in acht te nemen. Dit zal ook te eerder mogelijk zijn, daar de meeste tegenspraak, die hij ondervond, tegen het vorig Hoofdstuk was gerigt, en wij in 't vervolg dus meer met hem alleen te doen hebben. - Na in korte trekken te hebben gesproken over de nieuwe regeling, die de Gouverneur-Generaal van der Capellen gedeeltelijk in de Molukkos invoerde, gedeeltelijk aan 's Konings goedkeuring onderwierp, - en over de oprigting en werking der Handel-Maatschappij, die zooveel bijdroeg om de oude instellingen der Compagnie te doen herleven (gelijk de Heer van den Bosch later ook erkende: zie ‘Nad. toel.’ bl. 70, 81 enz.), - deelt de Schr. (bl. 160) vele cijfers mede, om te doen uitkomen, dat de financiëele uitkomsten onder het beheer van den edelen van der Capellen niet die blaam verdienen, die door minkundigen daarop soms wordt geworpen.

Genaderd tot het bestuur van den Commissaris-Generaal du Bus de Gisignies, zegt Schr., ‘dat nooit naar verdienste hulde werd gedaan aan de vastberadenheid, de administratieve kennis, de milde en onbekrompen denkbeelden, door dezen Staatsman, gedurende zijn vierjarig bestuur, aan den dag gelegd’ (bl. 168). Tot regtvaardiging van die meening wordt verwezen naar vele door den Heer du Bus genomen maatregelen, die, in vele opzigten, nog tot grondslag

strekken van het koloniaal financiëel beheer. Hoogst gewigtig en overwaardig om bij de aanstaande wettelijke regeling van het koloniaal regeringsbeleid door gouvernement en vertegenwoordiging naauwgezet te worden overwogen, is het hier medegedeelde omtrent de denkbeelden en voorstellen van den Heer du Bus (onlangs, op voorstel van den Heer van Hoëvell, in hun geheel aan de Staten-Generaal medegedeeld), waarmede de Heer van den Bosch zich aanvankelijk in beginsel grootendeels vereenigde, tot het toelaten en bevorderen van vrije industrie en vrijen landbouw op Java, waarmede het toelaten der vestiging van Europeanen in de binnenlanden natuurlijk in het naauwste verband stond.

Schr. stelt deze denkbeelden en de toen daaraan door den Heer van den Bosch geschonken goedkeuring, tegenover de zoo kort daarop door dezen gedane voordragt, om de geheele Javasche bevolking dienstbaar te maken aan de gedwongen voortbrenging van produkten voor de Europesche markt, die hij toen meende, dat daarmede reeds overladen was (bl. 173). In zijne ‘Nadere toelichting’ (bl. 50) komt de Heer Parvé breedvoerig op het bewind, op de inzigten en voorstellen van den Heer Du Bus terug, even als op de daarover door de Heeren Elout en Van den Bosch geuite meening, en doet uitkomen, hoe zeer de inzigten van Du Bus en Elout op beter grondslagen rustten, en de voorkeur verdienden boven de latere voorstellen van Van den Bosch.

Daar de aantooning van de verkeerde werking van het door den Heer van den Bosch ingevoerde stelsel van dwangkultuur en monopolie hoofddoel is van den Heer Steyn Parvé, was het te verwachten, dat hij breedvoerig zoude zijn in de beschouwing van dat stelsel, waaromtrent op bl. 180 ‘Koloniaal Monopoliestelsel,’ bl. 70, 81, 89 enz., ‘Nadere toelichting,’ dan ook vele bijzonderheden voorkomen. Wij vinden echter geene vrijheid hier meer te doen, dan eenvoudig daarheen te verwijzen, onder de opmerking nogtans, dat de Heer Parvé, bij zijne beweringen omtrent de natuurlijke geneigdheid van den Javaan tot vrijen arbeid, waarvoor hij belooning geniet, en wat betreft de cijfers, die hij daarvoor aanhaalt (bl. 177, 182, 183), de tegenspraak ontmoet van den Heer van Swieten (bl. 22, 29, 30), die o.a. uit de bekende ‘zakelijke extracten’[1], door den Heer

1 Dit stuk vindt men als bijlage achter het werkje van den Heer van Swieten. Het was, meen ik, voor het eerst hier te lande openbaar gemaakt in het: ‘*Iets over den voorgaanden en tegenwoordigen staat van Ned.-Indië*, enz.,’ door van Elten, of liever van den Bosch, daar van Elten slechts *un prêtenom* was (Amst. 1835): een nog altijd belangrijk werkje, als bevattende omtrent vele punten de verdediging van den Heer van den Bosch van het door hem ingevoerde stelsel tegen den daartegen gerigten aanval in eene belangrijke Brochure, waarvan Mr. P. Merkus later als schrijver bekend geworden is. Zie de Stuers, *Geschied. v. Sumatra*, Dl. II, bl. 149 noot

van den Bosch te zamen gesteld, om te dienen tot handleiding bij de toepassing van het kultuurstelsel, wil betoogen, dat de Javaan ook reeds vroeger een groot deel zijner vrijheid moest opofferen. Met betrekking tot de cijfers, waarmede de Heer Parvé op bl. 177 wil aantoonen, dat uit den uitvoer van 1830 blijkt, dat de Javaan bij vrije teelt reeds vele produkten voor de Europesche markt voortbragt, tracht de Heer van Swieten nog aan te toonen (bl. 22), dat de koffijtuinen minstens ‘door *dwang* waren daargesteld,’ terwijl de Schr. der ‘daadzakelijke wederlegging’ zegt (bl. 26), dat de koffij grootendeels was verkregen ten gevolge van *verpligte kultuur*, en met den Heer van Swieten doet opmerken, dat de door den Heer Parvé opgenoemde foelie, noten, nagelen, tin, niet in aanmerking kunnen komen, als zijnde zuivere monopolie- en gouvernements-produkten, waarbij men mogelijk zou kunnen voegen, dat zij van buiten Java kwamen, waar het kultuurstelsel niet werd ingevoerd. Bij soortgelijke opmerkingen voegt de Schr. in de N. Rott. Courant van 6 Julij 1850 nog deze: dat de uitvoer van rijst, sedert dien tijd, toch verdubbeld en verdrievoudigd is; dat de uitvoer van suiker in 1848 bedroeg 1,428,597 pikols, ‘waarvan de Javaan toch wel meer voordeel zal hebben genoten dan van de 108,640 pikols, die in 1830 bij vrije teelt werden verkregen;’ dat de Javasche bevolking in 1830 van de opkoopers ongeveer ƒ 2 voor de pikol koffij ontving, terwijl het gouvernement er nu dooreen ƒ 8,40 voor betaalt.

Men begrijpt ligtelijk dat de Heer Parvé in zijne ‘Nadere toelichting’ op deze beweringen ook weder het antwoord niet schuldig blijft, en de kracht der ondervonden tegenspraak door nieuwe bewijzen tracht te ontzenuwen. Wij moeten volstaan met daarhenen te verwijzen, onder opmerking dat, wat betreft den vrijen arbeid der Javanen, zoo even, in de noot op bl. 675, is aangetoond, welke groote hoeveelheid koffij de als vrije arbeider werkende Javaan in de Vorstenlanden opbragt, en dat de Heer Parvé, op bl.

182 van zijn ‘Koloniaal Monopoliestelsel’ en bl. 60 van de ‘Nadere toelichting’, de groote hoeveelheden suiker vermeldt, die door den vrijen arbeid werden en nog worden verkregen en in den handel gebragt, zonder nog te spreken van de ontzettende hoeveelheid suikerriet, die de Javaan geheel voor eigen verbruik verbouwt.

Ik wil weêrstand bieden aan de begeerte om meer van 's Schrijvers beschouwingen over de werking van het kultuurstelsel mede te deelen, en zal ook geheel zwijgen over het volgende Hoofdstuk: *Wederlegging van eenige der belangrijkste verdedigingsgronden van het tegenwoordig koloniaal stelsel* (bl. 192-241). Het voorgaande zal welligt de overtuiging hebben doen ontstaan, dat men, hoewel 's Schrijvers beschouwingen en becijferingen met zekere omzigtigheid moetende aannemen, toch zeker kan zijn, daarin weder veel belangrijks te zullen aantreffen. Zoo men zich herinnert, dat het werk het licht zag, toen de wetten betreffende de vermindering der scheepvaartregten bij de Staten-Generaal hangende waren, zal men beseffen, dat eene der hier voorkomende stellingen bijzonder de aandacht trok, namelijk: ‘Dat 's Gouvernements-handel in koloniale produkten, wel verre van der scheepvaart dienstig te zijn geweest, de voornaamste of eenige oorzaak is, dat de nationale scheepvaart op Indië kwijnt’ (bl. 198).

Ten besluite worden nog enkele punten aangestipt uit het laatst gedeelte van het werk, waarin de Schr., onder den titel van: *Wenschelijke Verbeteringen* (bl. 242-269), kortelijk resumeert zijne door het geheele werk verspreide denkbeelden over de hervormingen in ons koloniaal stelsel in te voeren.

Daartoe behoort, in de allereerste plaats, de geheele afscheiding van alle begrootingen, rekeningen en verantwoordingen van het politiek-departement en van het commercieel-departement, dat is: de aanneming van het stelsel in 1814 aan de Britsche Oost-Indische Compagnie voorgeschreven: ‘het politiek-departement worde beschouwd als eene zaak van bestuur, het handels-departement als eene handels-speculatie’ (bl. 244). Tot toelichting van zijne meening geeft Schr. de hoofdtrekken op van een nieuw beheer der Indische financiën (bl. 249), waardoor aan regering en natie ‘een getrouw en duidelijk overzigt zou worden gegeven van den financiëelen toestand der koloniën, en vooral de nood-

lottige uitkomsten zouden worden verhoed, die de vereeniging der attributen van souverein en handelaar tot nog toe aan ALLE regeringen heeft berokkend;' - 'waardoor de uitkeering der kolonie aan het moederland onmiddellijk vele millioenen moet rijzen, - daar de batige saldo's van den souverein aanzienlijk meer zijn geweest, dan werkelijk is uitgekeerd, - maar gedeeltelijk moesten strekken tot dekking der verliezen op de handels-speculatie.'

Eene tweede wenschelijke wijziging in het koloniaal stelsel, die met de eerste in een naauw verband staat, en daarvan als 't ware het natuurlijk gevolg zal moeten zijn, 'vindt hare aanleiding in de aangetoonde onbestaanbaarheid van eene duurzame vereeniging der functiën van souverein en koopman. In elk geval, waar dus het gouvernement zich van den handel kan ontdoen, zonder de productie en zonder 's lands inkomsten aan eene vermindering bloot te stellen, behoort daartoe te worden overgegaan' (bl. 254).

Schr. verlangt, dat de specerij-kultuur in de Molukkos reeds onmiddellijk aan partikulieren of aan de perkeniers worde afgestaan, hetgeen in stede van verlies groote winsten aan 't Gouvernement zou verschaffen, daar alsdan nergens de mededinging zou kunnen worden volgehouden.

Zoo zou terstond de suikerhandel geheel kunnen worden vrijgegeven, gelijk dit nu reeds voor een derde 't geval is. Het Gouvernement zou in 't genot treden der belastingen, in- en uitgaande regten enz., en bevrijd raken van de groote verliezen, door dezen handel berokkend. Het zou niet meer als belanghebbende staan tegenover de bevolking en den fabriekant, en zijne pligten als souverein beter kunnen vervullen.

Langzamerhand behoort het Gouvernement zich ook te onttrekken aan de koffij-speculatie, om wisselvallige voordeelen té doen vervangen door grootere en gewisse (bl. 256).

Schr. wederlegt (bl. 259) de mogelijke tegenwerping tegen eene wijziging van het bestaand koloniaal monopolie, 'dat de verbindtenissen, door het Gouvernement jegens de Handel-Maatschappij aangegaan, welligt die wijziging zouden beletten.' - 'Ware deze tegenwerping gegrond, dan zou zij op zich zelve reeds het bewijs leveren, dat het bestaande contract eene krenking is der gewigtigste belangen van het moederland en de kolonie: want zij zou bewijzen, dat die belangen, om eene nietige schuld van tien millioen, op

eene roekelooze wijze waren in de waagschaal gesteld door elke verbetering onmogelijk te maken.' Schr. meent, dat alleen door de intrekking van het administratief kapitaal het Gouvernement zeer gemakkelijk die schuld zou kunnen aflossen, en dus de vrije beschikking over de produkten terugkrijgen, - zelfs dat eene eenvoudige naauwkeurige herziening der interestrekening voldoende zou zijn, om de Handel-Maatschappij tot debiteur van het Gouvernement te maken.

Eene andere wenschelijke verbetering ziet Schr. in eene geheele hervorming der Indische tarieven van inkomende- en uitgaande regten, waarin nu de grootst mogelijke ongelijkheid heerscht voor de verschillende gedeelten van onzen archipel. Allen stemmen slechts daarin overeen, dat zij drukkend zijn voor den Nederlandschen handel. 'Geheele vrijstelling van regten en lasten voor de handelsgemeenschap tusschen kolonie en moederland, en een matig regt op den vreemden handel, moeten den gunstigsten invloed uitoefenen op aller belangen.' Deze ontheffing en de intrekking der pacht op de bazars, zou aanvankelijk zes en een half millioen minder in de schatkist doen vloeijen, die echter reeds dadelijk door betere administratie zouden worden vergoed, terwijl de inkomsten van het moederland toch zouden worden vermeerderd.

Eene wijziging in onze betrekkingen met sommige Aziatische vorsten en vooral met China, zou ook een gevolg zijn der verbetering onzer tarieven. Schr. deelt hier zijne denkbeelden mede omtrent het belang, dat er door ons Gouvernement een handelsverdrag worde gesloten met het Hemelsche Rijk. Hij had de gelegenheid zich daarmede eenigzins bekend te maken, toen hij in 1847 in eene Gouvernements-missie naar Singapore en China werd gezonden, en een uitvoerig verslag over deze aangelegenheid uitbragt. Zou de vergunning van het Gouvernement tot het publiek maken van dat stuk niet bij kunnen dragen tot het vestigen der aandacht onzer handelaars op het voordeelige van het aanknoopen van meerder handelsbetrekkingen met China? - Het stuk is in handen gesteld van het Indisch Gouvernement, en zal dus natuurlijk wel aan het Ministerie van Koloniën zijn medegedeeld. De Minister zal er dus wel zijne aandacht aan hebben gewijd bij zijne overwegingen over het al of niet nuttige van het sluiten van een handelsver-

drag met China, waarover men eenigen tijd geleden zeide dat sprake was.

Vele dier wijzigingen en hervormingen, en zoo vele anderen die daarvan het gevolg zouden kunnen zijn, zouden de ‘kinderlijke, goedhartige’ Javanen, die ons reeds zoovele schatten hebben doen toevloeijen, van ondragelijke lasten bevrijden, zonder dat daarom de koloniale batige saldo's zouden verminderen. Integendeel voorziet schr., dat vermeerderde welvaart in kolonie en moederland er het gevolg van zal zijn, - dat de direkte zoowel als indirekte voordeelen voor Nederland steeds zullen toenemen, - dat ons gezag in den, door de natuur zoo mildelijk gezegenden Indischen Archipel, slechts op te hechter en duurzamer grondslagen zal rusten.

Ziedaar, naar ik meen, den voornaamsten inhoud van dit laatst gedeelte, en daarmede van het geheele werk van den Heer Steyn Parvé.

Het spreekt van zelve, en blijkt reeds genoegzaam uit het voorgaande, dat het hem omtrent die verschillende punten niet aan tegenspraak ontbreekt. Wij zullen daarbij echter niet blijven stilstaan, en den belangstellenden lezer liever uitnoodigen, de werken van den Heer Parvé en die zijner tegenstanders zelf in handen te nemen, ten einde te trachten, een eigen oordeel omtrent de betwiste punten te vestigen.

Het oogmerk van dit schrijven zal bereikt zijn, zoo wij bij enkelen dien lust tot eigen onderzoek zullen hebben doen ontstaan.

Het werk van den Heer Parvé toch bevat te veel belangrijks, - behandelt te veel vraagstukken van oogenblikkelijk en materiëel belang, - de geuite denkbeelden omtrent zoovele hervormingen in ons koloniaal stelsel worden met te veel kracht van redenen gestaafd, - om niet krachtig veler aandacht tot zich te trekken.

Aan niet vele werken, in den laatsten tijd en in ons land geschreven, is dan ook zoo heftige, zoo velerlei tegenspraak te beurt gevallen. Gewis bewijst dit, dat veel van het geschrevene voor tegenspraak vatbaar was, en door enkele overijlde voorstellingen en niet genoegzaam gestaafde becijferingen heeft de schr. zeker soms aan zijne tegenstanders schijnbaar schoon spel gegeven; maar die tegenspraak bewijst toch ook dat men, hetzij om de geuite denkbeelden, hetzij om de wijze waarop zij voorgesteld waren, hetzij om

andere redenen, gewigt genoeg aan het voorgedragene hechtte, om er met kracht tegen op te komen.

En geen wonder. De Heer Steyn Parvé toch wil voor een stelsel van ‘dwang en monopolie’, gelijk hij het noemt, een stelsel, waarin hij meent, dat het Gouvernement de dubbele rol van souverein en handelaar vervult, een ander in de plaats stellen, waarin aan landbouw, handel en nijverheid, vrijheid van handelen, vrije ontwikkeling zou worden teruggegeven; waarin het Gouvernement tot zijn meer natuurlijke rol zou terugtreden, en zich van alle handelsspeculatiën en landbouw-ondernemingen zou onthouden. Hij tracht te betoogen, dat de voordeelen van het door hem aangegeven stelsel die van het nu gevolgde oneindig overtreffen; dat de koloniale batige saldo's in de laatste jaren oneindig veel grooter zouden zijn geweest, zoo het Gouvernement niet zijne verliezen als speculant door een deel zijner inkomsten als souverein had moeten dekken; dat dus de schatkist, door het gevolgde stelsel, een hoogst aanzienlijk verlies (winstderving) heeft geleden. Hij wil uit het aanvankelijk door de Commissarissen-Generaal Elout, van der Capellen en Buyskes ingevoerde stelsel, en uit de uitkomsten daardoor verkregen, uit de latere maatregelen en voorstellen der Heeren Elout en du Bus betoogen, dat het door hem aanbevolene, door zulke mannen voorgestane stelsel, reeds aanvankelijk zeer goede uitkomsten opleverde. Hij tracht te doen uitkomen, dat het door hem voorgedragen stelsel op betere gronden van staatkunde rust, meer met de begrippen eener zuivere staathuishoudkunde overeenstemt, dan het kunstmatig stelsel door den Heer van den Bosch ingevoerd. Natuurlijk dus, dat alle voorstanders van het bestaande, en die eene aangeboren vrees voor alle groote veranderingen koesteren, - allen die er slechts op letten, dat Indië tegenwoordig batige saldo's oplevert, die de schatkist er vroeger niet van ontving, en die de zeer te begrijpen vrees koesteren, dat deze bij verandering van stelsel eer zullen af- dan toenemen, - die denken aan het: ‘beter één vogel in de hand, dan tien in de lucht’, en, niet verder dan het tegenwoordig oogenblik ziende, het niet met den Heer Parvé eens zijn, dat Indië ons aan de fabel van de hen met de gouden eijeren moet herinneren: natuurlijk dat die allen tegenstanders zijn van het door den Heer Parvé voorgedragene.

Ongetwijfeld echter zal de onpartijdige lezer vinden, dat

sommige van die tegenstanders hunne zaak benadeelden door de wijze, waarop zij dien tegenstand hebben kenbaar gemaakt, en het werk van den Heer Parvé steekt daarin gewis gunstig bij het hunne af. Bij hem geen enkel bitsch woord, geen enkele hatelijke uitval; hij raadpleegt met de geschiedenis, met officiëele cijfers; toetst het door anderen ingevoerde aan wat hij voor beter beginselen van staatkunde en staathuishoudkunde houdt; doet zooveel mogelijk mannen van erkend gezag voor zich spreken (wat wij voor een der hoofdverdiensten van zijnen arbeid en zeer in het belang der door hem voorgestane denkbeelden achten); erkent het vele goede in de staatslieden, wier stelsel hij veroordeelt, - verdenkt nimmer hunne bedoelingen, - spreekt slechts over personen als de vertegenwoordigers, invoerders of handhavers van verschillende stelsels of beginselen. De meeste zijner tegenstanders daarentegen zijn er minder op uit geweest, het verkeerde van zijn stelsel of de uitnemendheid van het bestaande aan te toonen, maar zijn in personaliteiten vervallen, hebben zijne bedoelingen verdacht gemaakt en getracht, door het uit de hoogte veroordeelen van sommige feilen, waaraan zijn werk mank gaat, van sommige mogelijk te gewaagde stellingen, te hooge becijferingen, aan zijn geheele werk alle gezag te ontnemen.

Rust inderdaad het door den Heer Steyn Parvé voorgedragene op geheel verkeerde grondslagen, en zoude zijn stelsel ons van alle direkte en indirekte voordeelen onzer onschatbare Oost-Indische bezittingen berooven, minstens deze in groote mate doen verminderen; - is inderdaad het tegenwoordig stelsel niet alleen in beginsel goed als stelsel van overgang, maar eischt het wezenlijk slechts verbeteringen, om te worden het op den duur voor die bezittingen, en voor de schatkist van het moederland meest geschikte, meest voordeelige stelsel: dan, geloof ik, had men dit op andere wijze moeten trachten aan te toonen, dan tot nu toe meestal geschied is.

De belangstelling in koloniale aangelegenheden is in de laatste jaren ongemeen opgewekt. Vele geschriften, meerder openbaarheid, de mededeeling van hoogst gewigtige stukken aan de Staten-Generaal, hebben onze bekendheid daarmede eene groote schrede voorwaarts doen gaan. Velen zouden zeer gaarne een bepaald oordeel daaromtrent kunnen vestigen. Velen, die onder het tegenwoordig stelsel de koloniale

baten toch steeds zien toenemen, en dus gaarne geneigd zijn het in beginsel voor goed te houden; - die uit een natuurlijken afkeer voor alle groote, doortastende hervormingen, welke meestal met schokken gepaard gaan, veel liever slechts verbeteringen in het bestaande zagen invoeren, dan daarvoor iets geheel anders in de plaats stellen; - die geneigd zijn, de geuite wenschen om hervorming als de uitdrukking van enkele heethoofden te beschouwen, en meenen, dat de groote massa van belanghebbenden, die niet spreekt, zwijgt omdat zij met het bestaande wel tevreden is: - die velen zouden zeer gaarne zien, dat het bestaande fiks werd verdedigd tegen de daartegen met kracht gerigte aanvallen, dat de voordeelen van het bestaande boven het voorgedragene goed werden uiteengezet. Maar wanneer hun vertrouwen op de deugd van het bestaande, hunne zucht om liever daarin verbeteringen te zien invoeren, dan er iets geheel nieuws voor in de plaats te zien stellen, wordt geschokt door een werk, als dat van den Heer Steyn Parvé, dan is het te vreezen, dat de wijze, waarop de voorstanders van het bestaande dat werk hebben aangevallen, niet voldoende zal zijn om dat vertrouwen te hergeven. Te minder zal dit waarschijnlijk het geval zijn, nu veel van het door den Heer Parvé gestelde door de later uitgegeven rapporten van de Heeren Elout en Du Bus is bevestigd; nu de Heer Bosch, chef van de geneeskundige dienst in Indië, de verkeerde werking van het kultuurstelsel op de volkswelvaart, en op de vermeerdering der bevolking op Java, heeft getracht aan te toonen, en daarbij van officiëele cijfers gebruik heeft kunnen maken; - nu de Heer van Swieten, in zijne bestrijding van het werk van den Heer Parvé, bekent in beginsel met dezen omtrent de meeste hoofdpunten overeen te stemmen, maar te verschillen omtrent den tijd, waarin de hervorming zou behooren plaats te hebben, en te willen waarschuwen tegen enkele overdreven voorstellingen en verwachtingen, die hij in het werk meent te ontdekken.

Volgaarne beken ik, niet genoegzaam op de hoogte der zaak te gaan, om een bepaald gevoelen vóór of tegen een der beide stelsels uit te spreken. Ook herhaal ik, geene andere taak dan die van berigtgever op mij te hebben willen nemen. Maar zelfs de man, die in beginsel een natuurlijke vrees heeft voor al te groote hervormingen, omdat die meestal met schokken gepaard gaan, en die daarom gaarne over-

tuigd werd, dat het bestaande met de vereischte verbeteringen de voorkeur verdient, zal toch eischen, dat de deugd van dat bestaande fiks worde aangetoond, zoo hij daarin groote gebreken ziet, zoo het met talent wordt aangevallen, zoo hij daarin een niet te miskennen kunstmatig levensbeginsel erkent, en men er een op natuurlijke beginselen van vrijheid, van vrije ontwikkeling, van gezonde staatkunde, van zuivere staathuishoudknnde gevestigd stelsel tegenoverstelt.

Zoo even is gezegd, dat de Heer van Swieten met den Heer Steyn Parvé voornamelijk verschilt omtrent den tijd, waarin groote hervormingen in ons koloniaal stelsel zouden moeten plaats grijpen, en reeds bij den aanvang van dit stuk is toegezegd, dat nader zou worden teruggekomen op de beschuldiging van den Heer van Swieten (bl. 18), dat de Heer Parvé een *plotselingen* overgang van het bestaande tot het door hem voorgestane stelsel begeert. Men zal het den Heer van Swieten zeer gaarne toegeven, in de eerste plaats, dat zulk een plotselinge overgang hoogst gewaagd zoude zijn, en allerwaarschijnlijkst hoogst nadeelige gevolgen, zoowel voor de Nederlandsche schatkist en voor onzen handel, als voor Java zelf zoude hebben. Bij de meest gewenschte hervormingen leert eene wijze staatkunde deze trapsgewijze in te voeren, en het schijnt verkieslijk een deel van het goede voor een tijd lang terug te houden, dan door de invoering daarvan op eens schokken in de maatschappij te veroorzaken, die voor zeer velen niet dan nadeelig kunnen werken. Men zal het den Heer van Swieten in de tweede plaats gaarne toegeven, dat de Heer Parvé zich inderdaad zonderlinge illusiën zoude maken, zoo hij meende dat, door *thans reeds* en *op eens* de kultuur geheel aan den vrijen wil der Javanen over te laten, de hoeveelheid en waarde der uit te voeren goederen niet aanmerkelijk zoude verminderen. Reeds vroeger werd er op gewezen, dat men hoogst voorzigtig moet zijn met de daaromtrent door den schr. gegeven becijferingen, en dat het in den aard der zaak ligt, dat, bij vrije kultuur en vrijen handel, welke ook daarvan later de gezegende gevolgen mogen zijn, allerwaarschijnlijkst aanvankelijk eene sterke vermindering in de voortbrenging van vele handelsartikelen zoude plaats hebben. Hoe minder toch de Javaan van nature geneigd is tot onnoodig werken, hoe

sterker hem de dwang van het kultuurstelsel gekneld heeft, hoe gemakkelijker zijn gezegend land hem in de behoeften van zijn levensonderhoud doet voorzien, zooveel te meer zal hij zich, bij vrije kultuur, in den aanvang tot de bebouwing zijner rijstvelden bepalen, en eerst later, wanneer meerdere behoeften zich doen gevoelen, wanneer hij meer besef begint te krijgen van de voordeelen, aan de teelt van handels-produkten verbonden, en weet, dat de voordeelen van eigen vlijt hem zelven zullen toebehooren, - eerst dan zal hij die teelt weêr met ijver aanvatten. Mij dunkt, dit ligt zoo in den aard der zaak, dat een verblijf op Java onnoodig schijnt, om met zekerheid te durven voorspellen, dat zoodanig de loop der zaak zoude zijn. Maar kan men in billijkheid aan den Heer Steyn Parvé het verwijt doen, dit zoo geheel over het hoofd te hebben gezien? Heeft hij zich inderdaad dergelijke ‘zonderlinge illusiën’ gemaakt? Ongetwijfeld zou dit zeer veel aan de waarde van zijn werk ontnemen, en hem den naam van ‘plannenmaker’ ten volle waardig maken.

Enkele malen is in dit stuk reeds gewaarschuwd tegen de overdreven beschouwingen, de te hooge becijferingen, de door overhaasting min naauwkeurige uitdrukkingen, die in het werk van den Heer Parvé schijnen voor te komen, en de bewijzen daarvan schijnen ligt vermenigvuldigd te kunnen worden. Dit is ongetwijfeld een gebrek, dat de waarde van het werk vermindert. Maar bij eene aandachtige lezing schijnt toch die beschuldiging van hare kracht te verliezen. Tot het beoordeelen toch van het stelsel van een schrijver, zal het lezen en in verband beschouwen van zijn geheele werk wel een eerst vereischte zijn. Zoo wij nu het laatste hoofdstuk van het werk inzien, waar de schrijver onder den titel van: *Wenschelijke Verbeteringen*, den weg aanwijst, hoe, zijns inziens, van het bestaande tot het door hem voorgestelde stelsel zou kunnen worden overgegaan, lezen wij al dadelijk in de eerste regelen de volgende woorden: ‘Zien wij nu welke wijzigingen in het stelsel zouden kunnen worden gebragt, om de toekomst met meer gerustheid tegemoet te gaan, *daarbij niet vergetende: Que l'art de gouverner est surtout l'art des transitions’* (bl. 242). Daarop stelt hij voor dat al dadelijk, bij de invoering der wetten, die het uitvloeisel zullen zijn van de artt. 59 en 60 der Grondwet (dus niet bij eenvoudigen Gouvernementsmaatregel, maar na rijp beraad

der geheele wetgevende magt), de totale afscheiding van alle begrootingen, rekeningen en verantwoordingen van het politiek Departement en van het commerciëel Departement zal worden bevolen. Na vroeger de onbestaanbaarheid te hebben aangetoond van eene duurzame vereeniging der functiën van souverein en koopman, stelt hij als tweede wijziging in het koloniaal stelsel voor, dat, ‘in elk geval, waar het Gouvernement zich van den handel kan ontdoen, *zonder de produktie en zonder 's lands inkomsten aan eene vermindering bloot te stellen*, daartoe behoort te worden overgegaan.’ Het zoude dus, volgens den schrijver, aan het Gouvernement voorbehouden blijven, daartoe eerst over te gaan, wanneer het de overtuiging had, dat het verlaten van het tegenwoordig stelsel eer voor- dan nadeelig zoude zijn. In de plaats van den Heer Steyn Parvé van overijling te beschuldigen, zullen sommigen welligt meenen, dat hij hier te veel aan het Gouvernement overlaat, en dat dit, voorstander van het bestaande stelsel, ook omdat het bestaat, niet ligt uit eigen beweging tot wijziging daarvan zal overgaan. De schr. meent, dat de specerijteelt en de suikerhandel al dadelijk aan de partikulieren zouden kunnen worden overgelaten. Met opzigt tot de koffij verlangt schr., dat het Gouvernement zich *allengs* aan de speculatie in dit produkt onttrekke, ‘om wisselvallige voordeelen te doen vervangen door grootere en gewisse’ (bl. 256).

Om te doen uitkomen, dat geen plotselinge overgang, geen onvoorzigtig afbreken van het bestaande werd bedoeld, komt schrijver in de ‘Nadere toelichting’ op het hier voorgestelde terug, en ontwikkelt zijne denkbeelden, hoe tot dien overgang te geraken (bl. 109).

Om niet in herhalingen te treden van het hierboven, bij de behandeling van dit hoofdstuk gezegde, zullen wij deze aanhalingen hier staken. Zij zullen ook wel voldoende zijn om te doen zien, dat, hoe radikaal eene hervorming in ons geheel koloniaal stelsel de Heer Steyn Parvé ook voorsta, hij echter niet kan worden gezegd, met eene revolutionnaire hand al het bestaande op eenmaal te willen afbreken, in de verwachting, dat het hem dan zal gelukken, op de puinhoopen van het bestaande, een, volgens zijne theorie, beter gevormd gebouw op te rigten. Veeleer zal men moeten erkennen, dat hij de gebreken van het bestaande doet uitko-

men, en tracht aan te toonen, hoe zij, na korter of langer tijd, den val van het geheele gebouw kunnen ten gevolge hebben, zoo men niet spoedig de handen tot verbetering aan het werk slaat; dat hij een volledig, minstens schoonschijnend plan tot geheel herstel voordraagt, en doet uitkomen, welke punten het eerst voorziening behoeven. - De Heer Steyn Parvé heeft zich deze beschuldiging van overdrijving, van radikalisme, waarvan wij getracht hebben het niet geheel gegronde aan te toonen, zelf op den hals gehaald, zoowel door zijne soms minstens schijnbaar gewaagde en niet genoegzaam gestaafde becijferingen, als ook door de wijze, waarop hij zijn werk heeft ingedeeld, waardoor het eenheid mist en het moeijelijk is, den schr. steeds in zijne redeneringen over verschillende, en ook over dezelfde onderwerpen te volgen. Ik wil niet beweren, dat de door den schr. gekozen wijze van behandeling stelselloos of onlogisch is; maar ik geef het een vorig referent toe, dat er veel meer orde in het werk kon worden gevonden, en dat de groote opeenstapeling van belangrijke feiten het, vooral voor den met koloniale aangelegenheden minder bekenden lezer, moeijelijk maakt, des schrijvers redeneringen steeds goed te volgen. Eene herhaalde verwijzing naar de plaatsen, waar een onderwerp verder zal worden behandeld of vroeger is besproken, eene indeeling in meerder hoofdstukken en paragraphen, eene uitvoerige inhoudsopgave, zou den lezer veel gemak hebben gegeven.

Deze klagt is op de ‘Nadere toelichting’ niet minder dan op het eerste werk van toepassing. Daarenboven mist men hier bijna geheel eene aanwijzing der plaatsen of bladzijden van zijn eerste werk, die nader worden toegelicht, zoodat het schier den schijn heeft, alsof de schrijver veronderstelt, dat ieder lezer in zijn werk zoo goed tehuis is, als hij dit zelf natuurlijk is.

De rijkdom van feiten, in de beide werken van den Heer Steyn Parvé voorkomende, het belang van het onderwerp, maken het moeijelijk de pen neder te leggen, waar nog zoo vele punten besproken, zoo vele opmerkingen gemaakt, zoo vele vragen gedaan zouden kunnen worden. En echter moet er aan deze aankondiging een einde komen.

Vindt men die aankondiging te uitvoerig, zoo als zij waarschijnlijk in veler oogen is, men wijte dit aan den rijken

inhoud van de behandelde werken, aan de belangstelling die het onderwerp inboezemde, aan gebrek aan begaafdheid in Referent om zijne gedachten beknopt uit te drukken. Vindt men haar onzamenhangend, geen geheel vormend, men wijte het voor een klein deel aan den Heer Steyn Parvé, wiens wijze van behandeling van zijn onderwerp eene logische bearbeiding niet gemakkelijk maakt, maar voor een zeer groot deel aan de onervarenheid van den steller dezer aankondiging, of aan de bijzondere omstandigheden onder welke dit stuk werd geschreven.

Mogt de Heer Steyn Parvé er in zijn geslaagd, in zijne ‘nadere toelichting’, volgens het gevoelen van onbevooroordeelde en deskundige beoordeelaars, de ondervonden tegenspraak op zijn eersten arbeid krachtig te wederleggen, of er het ongenoegzame van aan te toonen en zijne vroegere stellingen met nieuwe bewijzen te staven, zoo zal deze nadere toelichting (die wij ook hebben getracht eenigzins bij den lezer bekend te maken, hoewel wij gevoelen daaraan slechts zeer onvolkomen regt te hebben laten wedervaren) een krachtige steun voor zijn vroegeren arbeid kunnen zijn: vooral zoo hij er in geslaagd mogt zijn aan te toonen, dat de groote verwachtingen die hij deed geboren worden, zijne becijferingen, wezenlijk op goeden grond rustten, en hij zich aan geene overdrijving had schuldig gemaakt.

Bij de tegenspraak, die dit werk waarschijnlijk ook weder zal ondervinden, is het in het belang der zaak zeer te hopen, dat men, meer dan zulks bij de behandeling van het vorige werk het geval was, den persoon van den schrijver zal laten rusten, minder op bijzonderheden zal letten, maar trachten zal fiks de deugd van het bestaande stelsel, boven het door hem voorgedragene, te doen uitkomen.

De natie, de wetgevende magt, die eerlang zal geroepen worden zich met de regeling onzer koloniale aangelegenheden onledig te houden, heeft er niets aan te weten, of de Heer Steyn Parvé een jong mensch en ondergeschikt ambtenaar, dan wel een man van jaren en hoofdambtenaar is; heeft er weinig aan te weten, dat een of ander ongenoemd schrijver den Heer Parvé alle vertrouwen ontzegt, omdat hij hem op enkele onnaauwkeurigheden, overdreven voorstellingen en becijferingen betrapt; maar zij heeft er zeer groot belang bij, en zal er gewis groot gewigt aan hechten,

dat op degelijke gronden worde aangetoond, dat de verwezenlijking van de, door den Heer Parvé voorgedragene denkbeelden, eene ramp zoude zijn voor Nederland en Nederlandsch-Indië, en dat het bestaande stelsel in beginsel moet gehandhaafd worden, en slechts eenige verbeteringen behoeft, om voor Nederland en Nederlandsch-Indië steeds meer en meer rijke vruchten te dragen.

J.K.W. QUARLES VAN UFFORD.

Na de Algemeene Tentoonstelling.

22-29 September.

Een knap man, die de algemeene tentoonstelling te Londen ter dege bestudeerd had, zeide er van, als slotsom zijner beschouwing: *c'est un cours d'industrie universelle à l'usage de la reine Victoria*. Eene hoffelijkheid alzoo van Prins Albert jegens zijne gemalin, colossaal gelijk de vorsten er elkaâr niet dagelijks bewijzen, en hoe vlijtig de leerling collegie gehouden heeft, getuige Harer Majesteits veelvuldig bezoek, wanneer haar geest zich met de aan vrouwelijke belangstelling meest vreemde takken van nijverheid bezig hield.

Dat enkele woord van *cours d'industrie universelle* bevatte den algemeenen indruk, welken de wereldtentoonstelling op den geest van dien man gemaakt had. Zij kwam hem meer *populair* voor dan degelijk, meer fraai dan nuttig. Zoo was, bij voorbeeld, geen enkel land volledig in deszelfs nijverheid vertegenwoordigd. De vreemdeling, die er zich met een bepaald doel: met name uitbreiding van zijne zaak, grondige kennisneming van eenig bijzonder vak, heen begaf, de specialist, in één woord, stiet er gedurig het hoofd, vond wat hij kende, miste wat hij zocht: de laatste verbetering, de nieuwste uitvinding; zag zijne verwachtingen ten dien opzigte te leur gesteld en is denkelijk ten deele vrij onbevredigd vertrokken.

- Waartoe, vroeg hij onder anderen zeker, die standbeelden, al zijn ze door de eerste meesters van Engeland, Amerika, Frankrijk, België, Duitschland, vervaardigd, de eereplaatsen beslaande in den tempel der nijverheid? Voorwerpen van zuivere kunst behoorden door het uitvoerend comitté van deze plaats geweerd te zijn geworden.

Wij weten, hoe moeijelijk het is de grens te stellen tusschen nijverheid en kunst, waar het arbeid geldt in marmer of

kostbaar metaal, drijfwerken, oxydatiën, juweelen, versierselen, en het gemoed inderdaad voor de uitstallingen van Froment-Maurice in beweging wordt gebragt; hoe onmerkbaar, onnaspeurlijk en bedriegelijk - haast hadden wij verraderlijk gezegd - somtijds kunst en nijverheid in een smelten. Echter bestaat er wel stellig een overgang, eene grens, wanneer men aanneemt, - of een Engelschman in het algemeen het gevoelt, moge in twijfel worden getrokken - dat de nijverheid niet verder reikt dan de stof, de kunst daarentegen des geestes is.

- Die standbeelden zijn niet meer dan sieraden, heeft men ter verontschuldiging aangevoerd.

Het zij ons vergund dergelijke sieraden binnen het paleis der nijverheid misplaatst te oordeelen, en er voor uit te komen, dat hunne tegenwoordigheid dáár ons hinderde. De liefelijke en bevallige overtolligheden der weelde moest het verboden zijn geweest binnen het gebied te dringen, hetwelk onvermengd aan de weldadige onontbeerlijkheden des individueelen en maatschappelijken levens gewijd was. Voor de nijverheid, welke het nuttelooze uitsluit en niet kent, waren kunstgewrochten eene vernedering, welke zij aan de eeuw, met haren stempel gekeurd, niet verdiend had. Zij had het er niet naar gemaakt, dat eene gevierde mededingster, welke breede schaduwen dreigde te werpen over hare belangrijkste voortbrengselen, nevens haar toegang werd verleend in de woning, haar ter eere nogtans opgerigt. Ware de grondstof in aanmerking genomen, de industrieël had er vrede mede gehad, doch zij stonden er om de uitdrukking en den vorm; zij hinderden ieder, die niet om kunst, maar wegens stoffelijke belangen, veelal zijne eigene, te Londen gekomen was, en de geschilderde kerkglazen zouden de galerij, voor wier vensters zij hingen, verduisterd en derhalve onbruikbaar gemaakt hebben, zoo de leêgte van deze niet eene misrekening ware geweest. Het uitvoerend comitté had zich, helaas! op een ons tegenovergesteld standpunt geplaatst, hetzelfde als zoo vele beeldhouwers zelven, die onbegrijpelijkerwijze het wezen der kunst miskennende, hunne gewrochten op eene tentoonstelling als deze inzonden. Verre van deze afvalligen terug te brengen, heeft het eene hulde aan den geest der eeuw gebragt in een voor den ouderwetschen dienaar der versletene Muzen doodelijk vonnis, door op zijn catalogus eene afzonder-

lijke rubriek aan de schoone kunsten te schenken en alzoo de velden der verbeelding, van welke de ziel in reinen wellust en dichterlijke vervoering zich tot een hemel verheft, waar zij het ongeschapene eene schrede nader komt, in deszelfs stroom van nijverheid te verzwelgen. Wien verbaasde het, zoo België aanstonds eene loods opsloeg voor eene kunstkooperij en de dagbladen, om klanten te lokken, het publiek op de hoogte hielden van wat de bazar uitverkocht.

De ruimste akker beploegd, de uitkomsten der stelligste kracht door Engelands vermogen in een kort bestek vergaderd!.... - Het is een verheven *puff*! zeide de oppervlakkige ronddooler.

School er geene adder in het gras? *Timeo Danaos*. Engeland is edelmoedig en billijk, maar verder niet dan zijne landpalen. Zijn *patriotismus*, lazen wij zoo even, heeft *un sentiment de rivalité* en *l'esprit de domination* ten grondslag. Prijze vrij ieder zijne onderlinge liberaliteit, eerlijkheid en goede trouw, jegens den vreemdeling pleegt het teregt verdacht voor te komen. Make deze behoedzaam gebruik van de gelegenheden, welke het schenkt, leene deze zijne aanbiedingen omzichtig het oor! In het strijdperk, dat het opende voor al de volken der aarde, week het magtige rijk, de erkende opperheer in het gebied der nijverheid, niet met bescheidenheid ter zijde. Het zou *courtoisie* geweest zijn, wanneer de vorst der stof, de schattingen van ondergeschikten, gereed eene vreedzame en beschavende worsteling aan te vangen, in zijne zalen welkom groetende, zijne onbetwiste meerderheid den zwakkeren niet meer dan noodig en van den achtergrond had doen gevoelen en zich met de uitnoodiging, door welke alleen hij reeds aan de spits stond, had te vreden gehouden. Maar integendeel, met kwetsende aanmatiging legt het Luipaard den klaauw op de helft der ruimte, welke zij de aarde toebeschikt: *nominor quia leo*; breekt in zijn voordeel alle verhoudingen der overige Staten tot elkander en prent het zijnen genoodigden wel in, dat zij vazallen zijn, hij de vorst, meerder dan allen, en zij enkel zijn zamengeroepen en de onnoozelheid begingen van te komen, ten einde die meerderheid te helpen bevestigen, te bezweren en te schragen[1]. Zou het wel het

1 Quand deux amis se donnent rendez-vous au palais de Cristal, ils conviennent de la contrée où ils se rencontreront. - Attendez-moi en Autriche ou dans le Zollverein. Je ne quitterai pas la Russie de toute la journée, etc. On ne dit jamais: Attendez-moi en Angleterre, par ce que l'Angleterre ayant pris à elle seule un peu plus de la moitié de l'empire du monde exposant, ce la reviendrait à dire: 'Attendez-moi sous l'orme.'
Edmond Texier, *Lettres sur* (of liever *contre*) *l' Angleterre*, p. 69.

algemeen belang gegolden hebben? Wat deert het Engeland of de eene dwerg van den anderen al eene onbeteekenende vlieg afvange! Op zijn belang alleen kwam het aan en dat Brittannië zich voor het oog der aarde zelf de kroon der nijverheid op het hoofd zette. Het was de tentoonstelling der Engelsche nijverheid op de breedste schaal. Die der andere volken voerde zij in haren staart slechts mede. Waarom is de gastheer, zijne oostersche en westersche pracht en volkomenheden nevens hunne minderheid uitstallende, onder zijn troonhemel tegenover zijne gasten blijven staan, in plaats van zich met koninklijke gemeenzaamheid onder de wedijverende rijen te mengen? Met andere woorden: Engelands doel scheen geenszins, gelijk het heette, eene algemeene leerschool voor alle bedenkbare vakken van nijverheid tijdelijk op te rigten, want de studie zelve, welke vooral op een overzigt van het geheele vak en op onmiddellijke vergelijking der werktuigen en fabriekaten steunt, was door de schikking zelve nagenoeg onmogelijk gemaakt, terwijl het onderwijs dier stomme voorwerpen aangenaam en gemakkelijk zou zijn geweest, indien Engelands eigenliefde er toe had kunnen besluiten de volken eene nog naauwere verbroedering te doen aangaan, alle grenzen had opgeruimd en de verzamelde schatten zonder onderscheid gerangschikt, niet naar het land, dat ze opleverde, maar naar het vak, waartoe zij behoorden[1].

De bewustheid, verbeelden wij ons, verdroot Groot-Brittannië, dat het, ofschoon de werkelijke heer, toch niet in die mate overheerscher was, waarnaar hem de zege toelachte. Toen bedacht het de volken bij hun stoffelijk belang, dien waarborg des vredes, die spil der staatkunde, en door dat middel tevens bij hunne nationale ijdelheid te vatten en knoopte een net, waarin allen zich gelijkelijk vangen lieten. De algemeene tentoonstelling, welke Engeland om-

1 Aardig zou eene schikking zijn geweest, ofschoon misschien minder doeltreffend, van den voortbrenger naast het voortbrengsel, het werktuig aanbevolen door het fabriekaat. Met leedwezen heeft de Heer de Brouckere van *la confrontation des prix*, welke gemist werden, gewaagd. Te wenschen ware het, dat een bekwaam man het mogelijke en wenschelijke daarvan eens grondig onderzocht.

slagtige, kostbare, wisselvallige ontdekkingsreizen zou uithalen, daar ieder met zijne grondstoffen en werktuigen, met de eigenaardigheden zijner brandpunten van nijverheid, met zijne wijze en slag van bewerking en voortbrenging voor dezelfs poorten zou bloot komen, en zijne dierbaarste geheimen, onwillekeurig en door eerbewijzen verblind, in handen spelen der Engelsche fabriekánten. Geen missprong langer voor het Luipaard mogelijk, van heden voor Engeland geene concurrentie meer. Zeker voortaan van zijne zaak, stoomt het regt toe op zijne prooi, schaft zich de elders volkomener werktuigen aan, bootst ze na, verbetert ze op zijne beurt, doet werkbazen en meesterknechts voor zijne kapitalen zwichten en laat hunne handigheden en wetenschap den inlandschen werkman eigen worden. Heeft Engeland nogtans zijn doel geheel bereikt? Dat Rusland voor allen antwoorde! De nijverheid van geen enkel land, zeiden wij, is volledig vertegenwoordigd geweest; *l'oeuvre n'est pas complète*, bevestigde onlangs België's afgevaardigde, de Heer de Brouckere. Ieder scheen op zijne hoede, wetende, dat het belang geene beginselen kent, en in de hand, welke hun werd toegereikt, vreesden allen den nagel onder het fluweel te voelen.

Verdiende, naar onze meening, het beginsel der tentoonstelling weinig vertrouwen, het ontzagchelijke lokaal, waarin zoo veel voortreffelijks - menig stuk mag éénig genoemd worden - was zamengebragt, en hetwelk het praktisch overleg met het doeltreffende van al wat Engelands genie voortbrengt, vereenigde, vorderde algemeene, onverdeelde bewondering. Wat ten toon werd gesteld voor ieders naauwkeurigst en oplettendst onderzoek, eischte in de eerste plaats het volle licht: glas was eene eerste behoefte; van wat, onwaardeerbaar en zonder wederga, werd vertrouwd aan vreemde handen, die er zich verantwoordelijk voor stelden, dienden alle gevaren van vernieling afgewend: ijzer was een even noodzakelijk bestanddeel, en het bleek, dat de vorm en de hoedanigheden eener bloemkast tevens de beste waren voor den bazar, welke de bloemen aller volken nijverheid bevatten moest. Ieder gewrocht van bouwkunst behoort, ten opzigte van deszelfs bestemming, een vasten vorm en eigene onveranderlijke inrigting mede te brengen. De tegenwoordige tijd beweert, alleen dewijl hij aan lijnen van verstorvene eeuwen vasthoudt, voor zijne behoeften geene architektonische vormen te bezitten, en wat door 's bouw-

meesters hand ontworpen wordt, verkondigt leugen en wansmaak. Is het niet, dat de tijdgenoot tol betaalt aan de dagen van overgang, die hij beleeft? Somtijds verbeelden wij ons de bouwkunst der toekomst, welke eene schoonheid, die de onze niet wezen kon, door doeltreffendheid zal vervangen, daar hare periode, anders gewijzigd dan iedere vorige, ook niets, dat niet bruikbaar is, schoon zal heeten, door de nevels van den gezigteinder te zien gloren; haast zouden wij volhouden, dat, hetzij te New-York, hetzij te Parijs, er nooit eenig gebouw voor eene tentoonstelling zal kunnen worden opgerigt, hetwelk niet op den inval van Paxton zal moeten uitloopen, en, durfden wij, zeker prezen wij het gebouw zelf als het meest oorspronkelijke en bezienswaardige van al wat het aan vernuftige bedenkselen van 's menschen geest bevat.

Den inval, zeiden wij. Een *pointsman* namelijk eener spoorweg-maatschappij, waarvan Paxton een der Direkteuren was, had zich aan pligtverzuim schuldig gemaakt en moest voor het commité der direkteuren, voorgezeten door Paxton, teregt staan. Men had opgemerkt, dat deze gedurende het verhoor van den beschuldigde, en terwijl de getuigen hunne verklaringen aflegden, zeer aandachtig had zitten schrijven en krabbelen op een stukje rood vloeipapier, hetwelk toevallig voor hem lag. Bij de stemming zeide de eerste wiens gevoelen gevraagd werd, dat hij gezien had hoe naauwkeurig de voorzitter de verhooren had nagegaan en alles opgeteekend, waarom hij voorstelde, dat liever deze zijne stem het eerst zou uitbrengen. -

Men bedriegt zich, sprak Paxton, zoo men meent, dat ik geluisterd heb. Voor twee dagen was ik in de gelegenheid de zaak in al hare bijzonderheden te leeren kennen, zoodat ik mij met iets geheel anders heb kunnen bezig houden. Zie hier - het stukje papier zijn nevenman toereikende - een ontwerp van een gebouw voor de algemeene tentoonstelling.

Den volgenden morgen kwam het op zijne bureaux en binnen tien dagen waren al de noodige teekeningen door zijne klerken in gereedheid gebragt. Deze eerste en hoogst onvolkomene schets, welke noch de catalogus noch de tijdschriften vermelden[1], schuilt, met bovenstaande anekdote er on-

1 Zonder van de tentoongestelde schets, of eigenlijk het onaanzienlijke kladje, te reppen, zegt *the illustrated London news*, die er wel een *fac-simile* van had mogen geven (3 Mei 1851): - 'On the morning of the 18th of June, whilst presiding at a railway committee, he sketched upon a sheet of blotting paper his idea for the great industrial building. He sat op all that night, until he had worked out the design to his satisfaction, and the elevations, working details, and specifications were completed in ten days.'

der geschreven, in eene lijst gevat, achter glas, in een duisteren hoek des gebouws, waartoe zij de aanleiding verhaalt, waarvan zij de kiem en oorsprong is, terwijl zij, veel meer dan het *surtout de table*, meer zelfs dan eenig voorwerp, regt had in het middenpunt des lokaals te pronk te zijn gesteld met de in was nagebootste *Victoria regina* er onder.

De Engelschen hebben, weidsch genoeg, als ware de naam door een Franschen *commis-voyageu* uitgedacht, van *the cristal palace* gesproken. Liever zouden wij het een *microcosmus* heeten. Alles is er voorhanden, in alles voorzien; niet alleen in iedere nooddruft, in iedere geriefelijkheid, maar in iedere gebeurlijkheid. De verbeelding der eilanders, zoo ze al niet ten hemel stijgt of de prikkelbare streken bereikt des gemoeds, zweeft over de aarde, waakt, merkt op, voorkomt, bevredigt, door middel van het levendigste voorstellingsvermogen, alle maatschappelijke eischen. Bij het volle daglicht nogtans geene zon, en over de glazen zoldering werd, als een beveiligend *velarium*, grof linnen gespreid, hetwelk de dag evenwel genoegzaam doorliet; bij de zon, door het koepeldak vallend, nogtans geene benaauwdheid; en eene kunstige doorspuijing (*ventilatie*), gepaard aan het frissche nat, een ander kristal, der fonteinen, onderhield, gelijk overal te Londen, waar talrijke menschenmassa's te zamen komen, de versche lucht. Langs het lood, waarin het glas gevat was, liepen onzigtbare miniatuurgootjes, zich in de holle pilaren ontlastende, tegen den onvermijdelijken wasem en gevolgelijken drup. In verscheidene gedeelten des gebouws werden afschutsels nedergezet, waar het publiek en de tentoonstellers hunne klagten en verzoeken konden brengen. Waarheen de vorschende blik ook ging, ontmoette hij groote wijzerplaten. Onafzienbare aanregten stonden voor zestigduizend bezoekers gereed, behalve de vertrekken, tot het ontbijt van tentoonstellers, hunne vertegenwoordigers en werklieden en de lagere volksklassen openstaande, waar het drukste oogenblik de volmaaktste orde en onvergelijkelijkste regelmaat nooit zou storen. De bouwmeester kende zijne natie te goed, om niet te voorzien, dat ze minder naar haar kristallen paleis als ter loops zou heentrekken,

dan wel er een dag lang in willen doorbrengen en verwijlen even als op eene jaarmarkt en een volksfeest, etende en drinkende, vaders, moeders en kroost, en in de menigte gemakkelijk een der lievelingen kon vermist geraken; tevens voorzag hij, dat volte, inspanning, hitte, of, bij zoo uitgestrekt eene bevolking op een enkel punt vereenigd, eenig toeval, oorzaak kon zijn van onvoorziene en plotselinge ongesteldheden of ongelukken. Twee vertrekken werden alzoo met het noodige voorzien en in orde gebragt, in het eene van welke de bitterste tranen spoedig door de teederste kussen werden gedroogd, als de verloren spruit onder een aantal van somtijds meer dan zestig afgedwaalde lammeren ontdekt werd[1], terwijl, om in de behoeften van het andere te voorzien en in de onderstelling, dat er onder zoovelen wel een geneesheer of heelmeester zou gevonden worden, bij voorkomende gevallen een hoog bord onmiddellijk door het lokaal werd rondgedragen, waarop met groote letters te lezen stond: *a physician*, of *a surgeon wanted*. Aan den ingang, in de nabijheid van het bevallige vertrekje, waar Hare Majesteit zich pleegde te verpoozen, en van de buffetten met gebakken, ijs en verkoelende dranken kwistig beladen, verspreidden duizende ruikers hunne zoetste geuren en noodigden de heeren zich met hunne dames onder de tentoongestelde bloemen te begeven. Durfden wij, zonder vrees van afkeer te verwekken - en toch zou zulks het geval niet zijn - het wagen in bijzonderheden te treden, wij zouden geen lof genoeg weten bij de beschrijving van zekere plaatsen, alwaar de voorbeeldigste orde en kieschheid met de meeste zindelijkheid overeenstemden, terwijl noch benaauwdheid, noch eenige andere onaangename gewaarwording werd waargenomen.

Waarom dit niet in Nederland toegepast? Is het, omdat in het zeer eenzijdig zindelijke Vaderland, hetwelk, wilde het de blaam van eene geusurpeerde reputatie ontgaan, liever eenvoudig netjes moest worden geheeten, ook volkswaschhuizen en zwemscholen met vele zwarigheden schijnen te kampen te hebben, of omdat het, niet voorgaande, nu ook zelfs niet volgen wil? Hoe heilzaam zouden intusschen derge-

1 Het is ons ontgaan hoe veel kinderen bij het sluiten der tentoonstelling bevonden werden niet gereclameerd te zijn. Het gebruik van het batig saldo, waarover zoo gepeinsd wordt, is terstond door deze houdkinderen aangewezen.

lijke noodwendigheden, zoodanig ingerigt, in weeshuizen, volksscholen, societeitsgebouwen wezen! Moge al een vernuftig *feuilletonist* meenen, dat in Engeland de *philanthropie* de wezentlijke *charitas* vervangen heeft, zoo dikwijls de Nederland er Londen doorkruist en met naijver gadeslaat wat aldaar voor het welzijn en de lotsverbetering, zedelijk en stoffelijk, des volks, door middel van associatie van bijzondere personen, meest tot hooge, ja, tot vorstelijke standen behoorende, gedaan wordt, betreurt hij op nieuw, dat niet een andere geest hen bezielt, die aan het hoofd behoorden te staan onzer natie. In Engeland stelt de natie in haren grooten omvang een harmonisch in elkander gesmeed, geheel in elkander grijpend raderwerk voor, of liever een vol en plegtig akkoord van liefde, pligt en kracht, hetwelk, zoodra het zwaar wordt aangeslagen, de juichende aarde handklappend van verrukking doet opspringen; hier zitten wij bij eene ontstemde piano, waarvan de hooge toonen, juist die, welke de wijs moesten aangeven, ten eenen deele ontstemd, ten anderen verlamd, eigenlijk geen geluid hoegenaamd meer geven, zoodat de begeleiding zonder regel of zin voorthaspelt en weldra van geene maat meer weet.

De wrijving, welke men door de kunst en zamenleving ondergaat, is zoo sterk en algemeen; men leeft namelijk zoo gedurig te midden van gesprekken over het belangrijkste, dat op de wereld geschiedt en waarvan het gerucht den eenzelvigsten man tegenwoordig zoo fabelachtig gaauw bereikt; iedere plaats, ieder tooneel dringt zich zoo onophoudelijk in verduizendvoudigd afbeeldsel aan den blik op, dat der verbeelding naauwelijks eenige vlugt meer overschiet, de werkelijkheid naauwelijks eenigen indruk meer geeft. De voorstellingen der wereldtentoonstelling, groote en kleine, bleeke en kleurige, geleken zoo trouw; tint, effekt, bonte stof en bont gewemel waren zoo juist weêrgegeven, dat de binnentredende zich terstond te huis gevoelde, dat hij, het geheel zoowel als iedere bijzonderheid als het ware herkennende, bij zichzelven zeide: - 't lijkt goed! - alsof de plaat het voorbeeld was geweest, en waande met een gezigt van *nil mirari* de reeds ontelbare malen aanschouwde afbeeldingen nogmaals in het groot te zien. Evenwel kreeg de bezoeker toch eene vreemdsoortige en wonderlijke gewaarwording, als hem eene bijzondere vergunning toegang schonk tot het gebouw, door welke hij werd in staat gesteld het

geheel nauwkeurig in de afzonderlijke deelen op te nemen, alvorens het open ging voor het publiek.

Vroeger dan de meesten - te Londen is men laat bij de hand - stond hij op en is door een dunne mist naar het doel zijner bestemming gereden. De woelige straten zijn nog schaars bezocht. Hier een straatveger, ginds een eenzame *cab*, zelfs misschien nog niet eens eene enkele omnibus, en de voetgangers, zijn ze bij het krieken van den morgen uit de veeren gejaagd, of zijn het wakers, die hun leger gaan opzoeken? Het is half acht. Alles in het gebouw, hetwelk men gisteren - thans is men zoo frisch! - moê gedrongen en gekeken verliet, is nu stil en hol. De fonteinen sluimeren, de muziek zwijgt, de meeste uitstallingen zijn overdekt. Van lieverlede evenwel komen de opzigters der verschillende fabrieken en magazijnen aanzetten, nemen de bekleedsels weg, stoffen de voorwerpen af, boenen en poetsen de meubels, onderhouden koper- en staalwerk, smeeren hunne werktuigen, zien hunne waren na, voorzien ze op nieuw tegen mogelijke schade, en de muziekstemmer zet zich voor zijn instrument. Bij deze sluiten zich degenen aan, die belast zijn met het opzigt over het gebouw. Anderen weder schrobben de zalen, krabben het vuil los van den grond en werpen het zorgvuldig door de reten, opzettelijk tusschen de vloerplanken gelaten, opdat zich de stof zonder hinder in de diepte, welke er zich onder bevindt, zou kunnen vergaderen. In de restauratie voert men vrachten vleesch, manden eijeren, torens brood, kelders wijn en bier aan.

Ook aan de gebrekkigen, de lammen en kreupelen, was menschlievend gedacht. Des zaturdags werd het publiek tot twaalf uur geweerd en was het een aandoenlijk gezigt, zoo velen, die anders van den grootschen aanblik zouden zijn verstoken gebleven, in allerlei kleine voertuigen, hand- of rolwagentjes, rondgereden of somwijlen aan den arm eener dochter of zuster, eener vrouw althans, rondgeleid.

Allengs breekt de zon door, laat hare fletsche herfststralen door het koepeldak vallen en beschijnt dampig en zacht de bezige aanwezigen, waaronder zich thans ook verscheidene lichtkunstenaars mengen, die hunne *camera's*, ten behoeve der eigenaars van tijdschriften en maandwerken, de een op eenig deel van het gebouw, de ander op eenig bepaald voorwerp rigten, hetgeen de meeste van den diepen indruk berooven zal, welken een schouwspel maken moest als

dat, hetwelk, gelijk hier, door de ten top gevoerde uitnemendheid van den menschelijken geest in deszelfs vernuftigste overwegingen en berekeningen wordt te weeg gebragt.

De klokken in het gebouw slaan negen. Een zacht geruisch vervult de galerijen: het is dat van de fonteinen, welke aan het springen zijn gemaakt en wier klaterend zilver in juweelgeschitter nedervalt; een zware stap dreunt achter u om: het zijn de *policemen*, die twee aan twee naderen en hunne vaste posten betrekken. Alles is gereed. De menigte begint binnen te stroomen. Langzamerhand ondervindt de vroege toeschouwer, dat zijne wandeling minder ongestoord begint te worden, dat de toegang tot meer en meer uitstallingen belemmerd wordt, en hij merkt digte groepen op om het enveloppe-machine, het gesluijerde beeld, den Koh-i-noor, en andere in-industrieele aardigheden. Weldra gaat een gemurmel van stemmen, een geschuifel van voeten uit de duizenden op. Geheele huisgezinnen van burgerlieden loopen hem, dikwijls op vrij gevoelige wijze, van den voet, dringen hem met hunne meêdoogenlooze *baskets*, waar de Engelsche rijtuigschilders zoo bang voor waren, op zij. Zonder pligtpleging wordt hem beduid, dat hij zonder pligtpleging maken moet te komen, waar hij wezen wil, en de goelijke vreemdeling, die, getrouw aan zijne opvoeding van het vasteland, in allen eenvoud verontschuldigingen biedt, krijgt een gezigt, dat zeggen wil: - heb ik je mijne woorden in den weg gelegd, zoo dikwijls ik je tegen 't lijf liep of op de teenen trapte? - Vooral de jongens zijn lastig. Het krioelt er van. Geheele risten kleuters, met pennentouwtjes tot herkenningsteeken om den arm, persen zich hardnekkig tegen het staketsel, met de herders van de kudde er achter. De schapen zien er schamel en beklagelijk uit. Ook andere jongens ontmoet hij, maar van een geheel ander ras, veredeld in evenredigheid van den stand. Fatsoenlijke lui's kinderen, die in al den trots van zich Engelschen, ter dezer plaats Engelschen te weten, onbedwingbaar door het gebouw stormen en ieder links en regts met hunne puntige ellebogen in de lenden porren, doch voor wie zeker, hoe flaauw en onbepaald ook, de uitwerking der onberekenbaar gewigtige onderneming op hunne praktische bewerktuiging niet verloren gaat.

Afgemat van de lange inspanning, welke hem zoo vele uren achter elkander in stille aanschouwing en verrukking

in zichzelven gekeerd heeft gekluisterd gehouden, komt de toeschouwer eindelijk tot bezinning en ziet, als uit een droom gerezen, om zich heen. Misschien is hij een rijk, een voornaam, een verdienstelijk, een beroemd man; misschien niet verder, maar dan toch in zijne provincie, bemind en geacht; in zijne woonplaats althans ontzien en gegroet; misschien houdt hij eene pen, welke zelfs aan deze stoute onderneming luister zal bijzetten, of is hij een held der nijverheid, wien het eermetaal wacht uit handen van Victoria's gemaal. Doch hij moge zijn wie hij wil, niemand let op hem, of ziet hem aan; als den eersten den besten *cockney* loopt hem de eerste de beste *John Bull* omver; zijne beteekenis lost zich op in het schrapje, waarmede hem de *policeman* aan den ingang heeft opgeteekend, en zonder naam of voorregt staat hij, waar allen gelijk zijn en zoo vele beroemderen dan hij als in eene woestijn ronddwalen.

O gij, wiens aanleg harde en heilzame lessen vordert, opgeblazen zoontje eens vermogenden of aanzienlijken vaders, onbeduidend naneefje van hooge voorzaten, opgewassen ter zijde van de maatschappij, in de schaduw van uw slot en de gewilligheid uws gouverneurs, steekt over naar Engeland en ondervindt, dat, even als de eeuwigheid, Albions orde van zaken edel- en burgerman gelijk stelt! Uwe kapitalen zinken weg bij die van den Engelschen grondbezitter; uwe geboorte moet voor hoogere wijken, gestaafd bovendien door moedige daden, kloeke besluiten, pogingen, die weldaden zijn. Uwe leefwijze is klein bij de zijne, uwe huizing bekrompen. Gij hebt twaalf paarden, hij heeft er dertig; gij tien dienaars, hij vijf en twintig; gij zes jagthonden, hij eene geheele bende. Gij pocht op uw Oost-Indisch porcelein, - kleingeestige uitmetingen - geheel Indië legde zijne schatten voor hem neder; op uwe rijtuigen, maar in de *drive* in Hydepark barst gij van spijt. Achter uw ideaal van pracht en uwen weeldedroom rijst eene onbereikbare werkelijkheid; gelukkig, zoo gij, wijs geworden, teruggekomen van de kinderachtigheid der uiterlijke praal en door Engelands onwederstaanbaren geest overwonnen, eene poging ten onderzoek wilt aanwenden, of daar ook mogelijk een hooger rijkdom, een meer vergefelijke hoogmoed en meer persoonlijke adel bestaan zou.

Terwijl wij ons bewogen in die levensopenbaring des tijds en onder het gedruisch der wemelende scharen mengden,

ziet! te midden van dien vollen dag en van al dezen, zaamgevloeid om deel te nemen aan het concert der natiën, eene droeve gedaante volgde ons gedurig en staarde ons weemoedig aan. Is het welligt de schim van dien jeugdigen schipbreukeling, wiens roerend beeld tranen uit de oogen perst?

- Gij vergist u niet: ik ben Alexis de Valon, - was het of de verschijning ons toefluisterde.

Eene pijnlijke aandoening greep ons in 't gemoed, en wij voelden, dat wij bloosden.

Drie maanden nog maar geleden stond hij op deze zelfde plaats, ten toppunt van geluk, vol van de blijdste verwachtingen. Acht en twintig jaar, vermogend, onlangs gehuwd, door ieder gewaardeerd, verwant aan schoone namen, eigenaar van een liefelijk landgoed, weldra vertegenwoordiger des volks, toegerust met benijdbare gaven.... en dat alles is voorbij en het grievendste toeval scheurde de teederste banden[1]! Drie maanden nog maar geleden stond hij op deze zelfde plaats, opgetogen over alles, waarvan zijne schranderheid hem zoo goede rekenschap gaf, over Frankrijks wonderen van vlijt en kunstzin; zijn warm hart, bloedend van wege de staatkundige beroerten en roekeloosheden, ging weder open en kreeg weder moed op zijn land. Hij overtuigde er zich van, dat alleen het land zijner geboorte dat geheimzinnige soldeersel, hetwelk kunst en nijverheid tot een bewonderenswaardig geheel vereenigt, was ten deel gevallen, en in zijne opwelling van zegepralende vaderlandsliefde roept hij luide uit en verkondigt *hardiment: la place de la France, c'est la première*[2]!

Nogmaals, wij voelden, dat wij bloosden.

Ook de hoogte van België's nijverheid was, wel is waar, niet behoorlijk vertegenwoordigd. Merkwaardig genoeg, die van Engeland zelf even min. Frankrijk hield deszelfs rijtuigen te huis: was het om dezelfde reden, dat Amsterdam de geheimen van deszelfs diamantslijperijen bewaarde? Het is denkbaar, dat een land of eene bijzondere tak van nijverheid in hetzelve zich aan den algemeenen wedstrijd wenscht vreemd te houden; doch, zoo het onverschilligheid, misplaatste of geveinsde nederigheid zijn, welke beiden doen achterblijven, dan schrijven wij eene uitkomst, welke niet

1 Zie over hem een artikel van Cuvillier-Fleury in het Journal des Débats en van Mérimée in de Revue des deux mondes.

2 Alexis de Valon, le tour du Monde à l'exposition, Revue des deux mondes, 15 Juillet 1851.

door ons gelaakt wordt, aan eene oorzaak toe, welke ten hoogste laakbaar is. De Heer de Brouckere gewaagt van *la tiédeur, l'indifférence d'un grand nombre de producteurs*; maar al was het, dat de volken van den tweeden rang vermoedden, dat hun in de algemeene tentoonstelling eene soort van hinderlaag kon zijn gelegd, welke voorzigtigheid voorschreef, toch waren de strijd en het, laat ons zeggen, voorgewende doel te edel, was het denkbeeld te luide toegejuicht, te gunstig ontvangen, de deelname te algemeen, om er zich aan te onttrekken, en zich niet, laat staan met Engeland, maar met de minder overweldigende staten, mededingers van gelijke kracht, te willen meten.

Het heeft der Commissie ‘met de regeling en leiding van de uit Nederland gezonden voorwerpen belast,’ gelijk haar voorloopig Verslag zelf vermeldt, niet aan ‘berispingen’ ontbroken. Het is onze ondervinding, dat er zich onder al de Hollanders, die er ons voor en na ons uitstapje over spraken, niet een enkele bevond, die zich niet met spijt, ja, verontwaardiging, over de afdeeling Holland - *een donkre woestenij*, zingt van Lennep - uitliet, en hoe het aanzien des Vaderlands op de wereldtentoonstelling was te kort gedaan, zoo zelfs, dat gedurende een geruimen tijd onze vlag, als schaamde men zich harer, de eenige was, welke in het lokaal vruchteloos gezocht werd. Algemeene ontevredenheid met de wijze van doeltreffend schikken en tentoonstellen der voorwerpen, en, na een dien ten gevolge oppervlakkig onderzoek, met de geheele uitvoering der onverpligte taak, heeft zich van de openbare meening meester gemaakt. ‘Onkundig,’ en derhalve ‘onbevoegd,’ willen wij ons wachten, het gevoel, dat ook ons bezielde, lucht te geven. Hetgeen voornamelijk bij de nijvere klasse en bij de Commissie, naar ons bescheiden oordeel, ontbroken heeft, is geestdrift geweest, zonder welke niets tot stand komt. Ten dien aanzien hebben de Tentoonstellers en de Commissie elkander in de hand gewerkt. 114 industrieelen slechts gaven aan de roepstem uit Londen gehoor, terwijl de uitstekendste achterbleven; - na 15 Julij, dagteekening van het voorloopig Verslag, ‘zal de Commissie zich misschien zelve van de waarheid gaan overtuigen of de schikking der voorwerpen inderdaad zoo verkeerd is’ (bl. 9). Over het algemeen ware het te wenschen geweest, dat gemeld Verslag meer had mogen strekken om het ongunstig oordeel te wijzigen, en niet onwaarschijnlijk is het, dat

Nederlands nijverheid zal opkomen tegen het gewaad van den ‘armen’ man (bl. 9), waarin de Commissie haar gelieft te steken. Nogtans willen wij het voorloopig Verslag geenszins bedillend op den voet volgen, noch de achtenswaardige leden der Commissie met nieuwe verdrietelijkheden pogen te kwellen. Wij vereenigen ons ten volle met hare woorden: ‘in veel was ons land te kort gekomen’ (bl. 10). Voor deszelfs eer, sta zij ons toe er bij te voegen, kon misschien krachtiger zijn geijverd. Er ligt iets akeligs en noodlottigs in en over de verwarring en oneenigheid, welke de eerste handelingen te Londen der volgens eene viermaal gefiltreerde verkiezing gemagtigden en eindelijk ongemagtigden, ja, ook magteloozen voor onze gebrekkige tentoonstelling moeten hebben gekenmerkt, en niets minder dan een bloedig slagtoffer - deerniswaardig kind van de rekening, dat in jeugdige vertwijfeling de handen aan zichzelven sloeg - scheen te worden gevorderd, om het schouwspel, dat Holland de Engelsche natie in deszelfs contrast met hare groote hoedanigheden aanbood, te doen ophouden.

Eene regering doet wel zich eene tentoonstelling, waarvoor de uitgaven altijd betrekkelijk aanzienlijk zijn, niet anders dan als een voorwerp van weelde voor te stellen. Schiet er, gelijk wij ons verbeelden dat hier te lande het geval kan zijn, ten gevolge van den drang der omstandigheden, geen post voor alles wat geen dadelijke en stoffelijke welvaart aanbrengt op haar budget over, dan is het welligt beter, dat zij niets, dan dat zij iets ontoereikends verrigte. Verre van haar dan ook, dat zij eenigen stoot gaf, geestdrift aan den dag legde, opwekte of gelastte. De Commissie klaagt over ‘de bekrompenheid der middelen, waarover zij te beschikken had;’ later kwam er nog ƒ 6000 bij, wegens de kosten van verzending, doch welke de Commissie niet dan ‘met spaarzaamheid gebruiken’ mogt (bl. 2 en 6).

Even voor de sluiting der tentoonstelling kwam echter de Minister op het denkbeeld eenige knappe boeren en werkbazen, zoo als reeds in Sardinië was geschied, op de bezigtiging van de *exhibitie* te onthalen; ongelukkig moet de toelage te gering zijn geweest voor den tijd van het verblijf, drie weken, en het doel der reize. Intusschen was het denkbeeld zelf uitstekend. Een twintigtal flinke Hollanders even, en zulks op een zoo belangrijk tijdstip, in den stroom van het Engelsche volksleven te dompelen, kon niet anders

dan gunstig en heilzaam werken. De ontzettende ontwikkeling van Engelands nijverheid gade te slaan, het schouwspel van deszelfs bedrijvigheid, ijver, snelheid van bevatting en uitvoering, van deszelfs veerkracht en stouten moed, de apotheose van hun vak, in de hymnen der bevolkingen verheerlijkt, bij te wonen, was wel geschikt, bij het gezigt onzer armzalige figuur op de tentoonstelling, den naijver krachtig op te wekken en vooral onze landlieden aan te sporen de oude sleur, waar het verkieslijk is, te verlaten en zich niet langer tegen de proefneming van elke nieuwigheid, die eene verbetering zou kunnen zijn, te verzetten. Aarzeling, vreesachtigheid zijn groote hinderpalen, welke doorgaans onzen volksaard tot vooruitgang in den weg staan; te Londen, hoe kort het verblijf er ook wezen mogt, zouden onze ambachtslieden ondervinden, wat leven en zamenleving beteekenen en worden kunnen, wanneer iemands kracht zich uitsluitend op een enkel punt vestigt, een helder hoofd, onbevangen, zelfstandig, vrij, de baan volgt, welke zijn aanleg hem aanwijst, en in het Vaderland teruggekeerd, zouden zij voorzeker ontmoetingen en onderwijzingen doen strekken, om wat hun geest had opgenomen onder de burgerklassen te brengen, en wie weet, welk zaad te strooijen. Waarom slechts kwam dit voornemen zoo laat tot stand? Welligt vleide zich de Minister, dat bijzondere personen op Engelsche wijze tot eene vereeniging zouden komen, welke onder zijne bescherming, ruimer dan thans het geval kon wezen, zou gewerkt hebben.[1] Ieder toch weet in zijn kring werklieden aan te wijzen; een grondbezitter valt het niet moeijelijk pachters te noemen, die hij, al was het in zijn eigen belang, een uitstapje naar Londen gunt, en in Engeland zouden bijdragen spoedig bij elkander zijn. Hier te lande gaat men te zeldzaam met algemeenen zin te rade, en de groote fortuinen, in de eerste plaats noodig, bevinden zich veelal in handen van dezulken, wie het belang des volks weinig ter harte gaat, die bovendien zijne wenschen en behoeften niet kennen en zich moedwillig in een kloosterleven opsluiten.

K.

1 Il n'est pas un colonel, pas un grand propriétaire, pas un grand fabricant que ne se fasse un devoir d'envoyer à l'exposition, à ses frais, ses soldats, ses laboureurs, ses ouvriers, et qui ne défraie largement les dépenses de leur séjour. La semaine dernière, le duc de Northumberland avait envoyé une centaine d'ouvriers des champs passer huit jours à Londres. Il leur avait fait préparer un hôtel, leur itinéraire de chaque jour était tracé comme celui des trains de plaisir. Edm. Texier, Lettres sur l'Angleterre, pag. 208.

Het Directoire.

II. Het Luxembourg.

De regen viel bij stroomen neder en kletterde op de spiegelruiten van het Luxembourg, als wilde hij de mate harer sterkte proeven bij iedere windvlaag, die de dikke droppels er tegen aan dreef. Zoo de pendule op den grijsmarmeren schoorsteen van de zaal, die wij thands binnentreden, ons niet verkondigd had, dat de zon weldra hare middaghoogte bereiken zou, we hadden ons vroeg in den morgen in de nog dommelende stad Parijs gedacht. Er lag een vale tint gespreid, niet alleen over de *boulevards* in wier slijk de voet van den schaarschen wandelaar wegslibde, maar ook hier op de mahoniehouten fauteuils met karmozijn fluweelen zitting en lagen cirkelvormig gebogen rug, op de *trumeau* met marmeren blad, waarop een rijk vergulde en fraai bewerkte pendule zich bevond; - een meesterstuk uit den vreemde, even als de twee bloemenvazen, die er aan beide zijden naast stonden, en die ge bij den eersten oogopslag voor Engelsch fabrikaat erkent en derhalve niet zoudt vermoed hebben hier aan te treffen.

Er is meer waarover ge u verwonderen zult, indien ge uit dit gezichtspunt het vertrek opneemt. Het rood fluweel, dat de muren bekleedde, het gebloemd tapijt op den grond,

zoudt ge wellicht herkend hebben, zoo ge *douanier* waart geweest te Havres, want het trouwelooze Albion had beiden over de westerkusten der Republiek binnengesmokkeld; en het was een geheim tusschen hem die haar ingevoerd en hem die haar thands bezat, hoe de Engelsche *contre-bande* zich een weg had kunnen banen tot in de vertrekken van het Luxembourg, door een Direkteur van de Republiek bewoond.

Bij zoodanig personaadje zijn we toch op dit oogenblik. Geef u de moeite naar die schrijftafel te staren, met fraai snijwerk voorzien en waarvan het blad is uítgeschoven, en bedekt met papieren van meest verscheiden kleur, meest verscheiden vorm.

De man, die er voor zit, zal u niet geheel en al vreemdeling zijn. Bij den eersten blik, die bij het net en geurig gepoederd hoofdhair aanvangt en met de met goud doorstikte roodmarokijnen pantoffels eindigt, zult ge den Burger Barras herkend hebben, werkende in zijn kabinet.

In den rug van den leunstoel, meer liggend dan zittend, kon hij, zonder zich de moeite te vergen, het hoofd hoog op te heffen, toch den man van tijd tot tijd aanzien, die met den rechterarm op het loket van de schrijftafel geleund, in de linkerhand eene porte-feuille houdende, weinig meer dan fluisterend sprak, en om nog zachter zijne vertrouwelijke mededeelingen te kunnen doen, zich bij wijle voorover boog, tot bijkans aan het oor van den Burger Direkteur.

Die schuwe, zwervende blik, die, zoodra Barras de oogen nederslaat of van zijn gebuur afwendt, terstond zich henen keert naar de brieven op de schrijftafel of de half geopende lade van het loket, maakt hem bij u bekend als Fouché, Minister van Policie, en als zoodanig naauw aan Barras verbonden, wien in het bijzonder het opperbestuur van dat Departement was toevertrouwd.

Of de Burger Direkteur onder den indruk was van het sombere herfstweêr of wel dat de last der staatszaken hem te zwaar viel, zeker was het, dat het anders gladde voorhoofd zich rimpelde, de fletsche oogen een meer dan gewone matheid uitdrukten en het geheele gelaat een schijn van droefgeestigheid vertoonde, die bij Barras verbaasde.

‘Waarachtig,’ zoo begon hij, ‘dat weêr voegt der Republiek wèl. Het wordt ons makkelijk gemaakt,’ vervolgde hij, terwijl hij de gudsende plassen van het terras zag stroo-

men; ‘we behoeven niet meer naar de Seine te gaan om het Eeuwige Niet in te zwemmen; we zullen het spoedig voor de poort van het Luxembourg kunnen doen.’

Hoe naakt hij zijn ongeloof ook uitsprak, toch huiverde hij onwillekeurig bij die woorden, en was hij in het volgend oogenblik verheugd dat het niet meer dan een republikeinsche hyperbole behoefde te zijn.

Middelerwijl was hij opgestaan en staarde hij in gedachten het venster uit, terwijl hij met de vingeren het *ça ira* op een der vensterruiten trommelde.

Fouché gluurde iets moediger naar de brieven op de schrijftafel. Hij deed het echter zonder een lid van het lichaam te verroeren, zelfs niet het hoofd, dat in de vroegere richting bleef, uit vreeze dat het kraken van de *cravate* bij het omwenden Barras te spoedig zou doen omzien.

‘Duizend francs in Assignaten tegen één in specie, dat het de hand van Renard[1] is,’ mompelde hij zacht, terwijl hij een briefjen, dat half geopend op de porte-feuille van Barras lag, beschouwde. ‘Hoe komt de schelm met Barras in betrekking? Dwaas! die ik ben!’ zoo besloot hij, ‘dat ik mij juist daarover verwonder. Het hoe is klaar genoeg, maar het waarom.’

De stilte had reeds lang geduurd, en scheen nog vooreerst niet te zullen eindigen, zoo het Fouché, wiens onderzoek niet meer dan oppervlakkig kon zijn, minder verdroten had nog langer te moeten wachten.

‘Weet ge, Burger Direkteur! wien ik het meest in dit weêr beklaag?’ zoo begon hij zacht maar spottend, ‘den Direkteur Siéyès.’

‘Waarom?’ vroeg Barras.

‘De rijles valt al niet gemakkelijk op zíjn leeftijd, met zijn stramme leden, en dan nog op een natten zadel en in een druipend kleed..... !’

‘Zou het waar zijn, wat het gerucht wil? Leert de abt paardrijden?’ vroeg Barras met belangstelling.

‘De arme!’ spotte Fouché. ‘Gij twijfelt nog, en hij steende gister op zijn direkteurs-fauteuil als zat hij op spelden.’

‘Maar Fouché!’ hernam Barras ernstig, dat moet een reden hebben; waarom oefent hij zich?

1 Dezelfde die in den salon bij de Barones de Staël verscheen. Verg ik te veel, zoo ik die figuur eenigermate bekend onderstel?

‘Zeker uit vaderlandsliefde,’ andwoordde Fouché. ‘Hij denkt gewis dat hem alleen dát nog ontbrak om Generaal te kunnen worden en de waggelende republiek te kunnen redden.’

‘Hij is er pedant genoeg voor,’ mompelde Barras.

‘Het zou mij niet verwonderen, als hij in de eerstvolgende zitting van het *Directoire* den kommando-staf van het leger van den Rijn of van Italië vroeg, of wel van beide te gelijk.’

‘Ik wenschte dat hij het deed,’ hernam Barras.

‘Om met zijn aanzoek den spot te kunnen drijven?’ vroeg Fouché.

‘Neen, om het te ondersteunen, om er in de vergadering vóór te kunnen stemmen en hem veilig te weten, voor het minst voor altoos verdreven uit het Luxembourg. Ik zou hem mijn beste épauletten meê willen geven met den hartelijken wensch, dat de kozakken van Suwarow er spoedig over mochten dobbelen als hun buit; want dan was ik zeker dat de Generaal-abt geen tweede paar noodig had.’

‘Maar waar één Generaal valt, vallen duizende soldaten; en de republiek heeft er weinige te missen,’ hernam Fouché strak.

Het Cynisme van zijn meester en patroon belgde hem voor het eerst. Zuivere liefde voor de republiek, zucht om het vaderland groot te maken en daardoor geheel Europa te verbroederen met het demokratiesch beginsel, daarmeê spotte Fouché. Maar ook een kinderachtigen wrevel te gedenken in de ure des gevaars, eigene veten te willen slissen en daarbij het bestaan der republiek op het spel te zetten, die hare beambten eer en voordeel, voor 't minst bescherming verleenen kon tegen de weêrwraak van het Koningschap, - dit verbaasde, dit ergerde hem.

De omstandigheden gedoogden dan ook weinig een dusdanig gedrag. Ongeveer twee jaren geleden, zou Fouché de woorden van Barras, die hem een intrige beloofden, hebben toegejuicht, maar den 18^{den} *Vendémiaire* van het jaar 8 (9 Oktober 1799) zag hij zijn meester met wrevel daarbij aan en wenschte voor de eerstemaal misschien zich van den man te kunnen losmaken, door wien hij verheven was tot zijn tegenwoordige hoogte, maar in wiens val - en hij geloofde dien aanstaande - hij kon worden medegesleept en teruggebracht tot de laagte, waarop hij vroeger stond.

Twee jaren geleden wist zich het *Directoire* op het toppunt van zijn macht, maar in dit oogenblik schier ontbonden, ontzenuwd, beheerscht door de partijen.

Naauwelijks een maand geleden, had de vreeze voor den van buiten indringenden vijand ieders harte beklemd en deed Jourdan in den raad der Vijf Honderd het befaamde voorstel om het Vaderland in gevaar te verklaren.

Er was reden voor die vrees, er was grond voor dat voorstel. Italië, dat door Bonaparte een wingewest was geworden, maar met een schijn van onafhankelijkheid; Italië, dat de weêrklank vernam van den oorlogskreet der partijen in de Fransche republiek, dat overgegeven was aan de hebzucht der Fransche generaals, die er als meesters regeerden en gestraft werden door het *Directoire*, dat niet straffen mocht, omdat het de verdedigers betrof der moeder-republiek, Italië was in een veldslag, die Frankrijk op zijn besten generaal te staan kwam, verloren.

Ter zelfder tijd en terwijl in Provence de inval der zegevierende Oostenrijksche troepen uit Italië werd gevreesd, stond Suwarow aan het hoofd van een talrijk leger tegenover de laatste troepen der Republiek in Zwitserland. De Generaal, die vóór allen het vertrouwen der soldaten bezat, die alleen den gezonken moed kon opwekken, was in Egypte, en zoo als men elkaâr een oogenblik toefluisterde, aldaar vergaan; de overige, schoon mede met roem en eere gekroond, waren verstrooid, of onwillig om het *Directoire* te dienen, dat hunne handelingen in Italië zoo streng, zoo billijk, maar tevens zoo onstaatkundig en ontijdig had veroordeeld. Slechts één had onvoorwaardelijk zijn degen aan het *Directoire* aangeboden en die ééne was een Luitenant van Bonaparte geweest, was Masséna. Wel bood Moreau mede op gelijke wijze zijn sterken arm der Republiek, maar Barras haatte hem en ontzeide hem den kommando-staf. Men vertrouwde aan gene de post van eer in Zwitserland toe, en hij toonde het waardig te zijn, - hij versloeg Suwarow en redde de Republiek.

Italië bleef echter verloren, het aanzien der Republiek naar buiten bleef geknakt.

Inwendig was mede een hevige strijd gestreden, en nog duurde hij voort. Het *Directoire* was door de handelingen van eenige zijner leden zedelijk gekwetst. Vooral Barras, door zijn intriges met alle partijen een tijd lang gesteund en daarom van den aanvang af tot heden Direkteur geble-

ven, Barras zondigde voor allen. Schoon de tijd, waarin hij zich bewoog, niet streng zedelijk, niets minder dan Christelijk dacht, beleedigde hij toch het instinkt van waarheid en goedheid, dat bij de massa door alle eeuwen leefde. Door hem vooral kwam de nieuwe regering, - het Vijfmanschap - dat zoo veel te herstellen, zoo veel te genezen had, in minachting; en minachting is de dood voor elk bestuur, bij alle volkeren, en niet het minst bij het Fransche. Die minachting verlamde elke waarlijk goede poging, verstoorde alle illuzie van macht, en zonder deze geen orde; daar de massa, - de numerieke meerderheid - alsdan alle breidelen verwerpt. Wat energie zou geheeten hebben onder elk ander bestuur, scheen despotisme onder het *Directoire*, daar men 't in alles beginselloos dacht. De strengheid werd wreedheid gescholden, de straffe, kastijding, omdat men geen billijke toepassing der wet kon verwachten van een bestuur, dat de wet zelve had verkracht.

Dit laatste was de tweede oorzaak van den jammerlijken toestand, waarin het *Directoire* zich bevond.

Het had door een *coup d'état* de koningsgezinden uit het wetgevend lichaam verbannen; het had door het ruwe geweld zijn bestaan eigenmachtig verlengd. Behalve de bajonetten van het leger, dat zich toen bewust werd als een macht *in* den staat, had het de hulp behoefd der patriotten, die na den val van Robespierre overal van het kussen waren verdreven en zich thands de betoonde hulp duur deden betalen. Niets veranderd in hunne leerstellingen, altoos nog de Jakobijnen van 1793, gingen zij voor het *Directoire* te ver in hunne republikeinsche geestdrift; doch de hun gestelde dam bleek te zwak. Het *Directoire* ondervond op zijn beurt den invloed van een *coup d'état*; het werd wederrechtelijk half ontbonden (30 *Prairial*) en aangevuld met nieuwe leden, - Gohier, Moulins, beide hevige demokraten, en Siéyès, van wiens politieke geloofsbelijdenis men niets wist, maar dien men nog ontzag om zijn grooten naam. Het *Directoire* werd meer dan ooit de slaaf der partijen. De koningsgezinden had het vernietigd, de gematigden van zich verwijderd; het moest dus gehoorzamen aan den bondgenoot, die thands oppermachtig meester geworden was. Zoo het nog homogeen een systeem had verdedigd, eensgezind naar één doel had gestreefd, dan ware wellicht de hevige storm het hoofd geboden maar de jammerlijkste verdeeldheid, nog

vermeerderd naar mate de tijding der binnen- en buitenlandsche rampen aankwam heerschte in de raadzaal van het Luxembourg. Alles werd bij meerderheid van stemmen beslist en deze wisselde gestadig; de partij die gister overwon, delfde heden het onderspit.

Had de Minister van Policie, die nog beter den toestand van het binnenland kende dan eenig lid van het *Directoire*, geen recht, zich te ergeren over de woorden van Barras, in dit oogenblik gesproken?

'Fouché!' zoo begon deze weder, ontwaakt uit zijne gepeinzen, waarvan we wellicht misbruik hebben gemaakt, 'ik wilde dat gij 't opspoordet waarom Siéyès leert paard rijden.'

'Ik heb den Burger Direkteur zelden zoo belangstellend gezien,' viel Fouché tergend in, 'zelfs niet toen het bericht van de nederlaag bij la Trebbia1[1] in Parijs aankwam.'

'Weet ge dan niet, wat Siéyès zich voor eenige dagen heeft laten ontvallen? Lodewijk Capet ware niet onthoofd geworden,' zoo riep hij in zijn schoolsche wijsheid, 'indien hij had leeren paardrijden; Robespierre evenmin. Om te overwinnen moet men zijn troepen zelf kunnen aanvoeren.' Begrijpt ge wat hij daarmeê meende; thands leert hij paardrijden; begrijpt gij nu het verband? Barras was toornig; het bloed steeg hem naar het hoofd. Bedaarder ging hij na een wijle zwijgens voort: 'Gij herinnert mij die neêrlaag, waarbij ik koel ben gebleven? Op het slagveld volgt de zegepraal, de nederlaag; we zijn nu te lang overwonnenen geweest, om niet spoedig overwinnaars te worden... Toch is 't jammer dat Italië verloren is,' vervolgde hij peinzend. 'Het is de mijn, waaruit de soldaat niet alleen het goud voor zijn épauletten en voor zijn beurs (het laatste vooral niet te vergeten) maar ook roem en eere delft. Italië is voor de Republiek een gelukkig land, jammer dat de Oostenrijker het heeft. *Ik* had in 96 derwaards moeten gaan, in plaats van dien Sultan Kebir.....'

Een zonderlinge gloed tintelde in Barras' oogen, terwijl hij dien naam noemde en Fouché aanstaarde.

Deze scheen bij het laatste woord onder den invloed van een gedachte, die misschien wel het minst door Barras mocht gekend worden. Zijn gelaat teekende verwarring, toen gene

1 Italië werd er bij verloren.

hem daarbij bespiedend aanstaarde, en werktuigelijk herhaalde hij: Sultan Kebir?

‘Een schoone naam, niet waar, Fouché? De Sultan van 't vuur!’

Het toont in ieder geval, dat de kleine korporaal zijn patronen niet spaart, andwoordde Fouché.

‘En waarom zou hij 't ook? Het kost hem geen *centime* en hij verdient er millioenen meê.’

‘Wat meent ge, Burger Barras?’

‘Sinds wanneer is uw gehoor- en gezichtsvlies toch zoo verdikt? Ik geloof waarachtig dat beide zintuigen bij u vernietigd zijn, tegelijk met de *mandats territorieux*.’

Barras verweet het zijn dienaar dikwerf, dat diens blik of diens reuk niet scherper en fijner geweest waren, toen ze te saam met zulk een ongunstigen uitslag in dat staatspapier spekuleerden.

‘Hij heeft ons de beste soldaten, de beste generaals genomen,’ vervolgde Barras, ‘en waarom? Om een kinderachtige heerschzucht, die hij hier onderdrukken moest, te voldoen. Hier had hij meesters, ginds regeert hij als Sultan Kebir en laat hij de wonderlijkste sprookjens verspreiden van zijn tochten en zijn zegepralen bij de Pyramiden, voor Kaïro....’

‘Gij wenschte dus dat Bonaparte hier ware gebleven?’ vroeg Fouché.

‘Ja, om zijne meesters, wier zwaard hij voert, te verdedigen,’ viel Barras hoog in.

‘Welnu, hij kan terugkeeren. Dat het *Directoire* het hem bevele,’ hernam Fouché[1].

1 Men heeft vaak verhaald, dat een zoodanig bevel werkolijk in 't geheim is uitgevaardigd. Thiers bestrijdt dit en zegt, mijns inziens op goeden grond, dat een dusdanig besluit overbodig ware geweest, daar Bonaparte, bij zijn vertrek reeds, gemachtigd was terug te keeren, wanneer het hem goeddacht.
Fouché spreekt in zijne *Mémoires*, die in dit tijdvak nog geloof verdienen, van zulk een besluit niet. Zoo het werkelijk genomen ware, had híj vooral het kunnen weten.
Overigens blijkt hieruit - en het behoeft bijkans geen betoog meer - dat het verwijt, door de oppozitie van 't jaar 1799, vooral in 't *Journal des hommes libres*, het *Directoire* gedaan, alsof het Bonaparte naar Egypte had gezonden om zich van hem te ontslaan, geheel ongegrond is. Die veldtocht was de eigene keuze des Generaals. Slechts Talleyrand heeft hem er toe aangespoord en had zelfs in zijn ijver beloofd hem te verzellen. Het *Directoire* waggelde echter nog niet, en de portefeuille van Binnenlandsche Zaken behoefde hij nog niet neder te leggen, reden genoeg voor Talleyrand om zich bedacht te hebben toen de ure van het vertrek sloeg.

‘Zijt ge dwaas? Hém terug roepen, nú? In de oogen van het volk staat hij op een fabelachtige hoogte. Al de wonderen der Arabische nachtvertellingen omgeven hem. En aan dien man zou de Republiek, het *Directoire* redding vragen? Zoo het gedaan werd zou de trotschert een belooning eischen die onbetaalbaar was en nam hij middelerwijl èn Republiek èn *Directoire* in pand. Dat hij blijve, waar hij is,’ vervolgde hij, en ironiesch voegde hij er bij, terwijl hij de schacht der pen, warrmeê zijn rechterhand speelde, openspleet, ‘ik heb reden om te gelooven, dat hij wel blijven *zal* waar hij is.’

‘Hoe, versta ik u wel?’ vroeg Fouché.

‘Wat hebt ge dan verstaan? Laat mij de diepte van uw doorzicht eens peilen,’ zeî Barras spottend.

Fouché bedacht zich een oogenblik. Langzaam andwoordde hij, terwijl aan een scherp spiedend oog, de bleekheid, die 's ministers gelaat voor een oogenblik overtoog, niet zou ontgaan zijn: ‘Zou het *Directoire* de bevestiging hebben verkregen van een gerucht....?’

‘Wees toch niet zoo voorzichtig, ten minste hier niet,’ viel Barras ongeduldig in. ‘Bonaparte is vergaan in de woestijn; men heeft niet eens noodig gehad een graf voor hem te delven; - het stuifzand heeft er voor gezorgd.’

‘Dus is zijn lijk niet gevonden?’ riep Fouché met een koortsachtige drift. ‘En wanneer is dat bericht gekomen? Van wien? Is het zeker? *Ik* heb er niets van vernomen!’

‘Verwondert u dat? We hebben toch tot heden geen Ministerie van Policie voor Egypte opgericht,’ andwoordde Barras stekelig.

‘Bonaparte gesneuveld!’ stamerde Fouché zacht. Wat er bij die woorden in zijn binnenste omging, kon hij zich-zelven niet verklaren. Was het leedwezen, was het vreugde?

Bonapartes dood verlengde het politiek leven van het *Directoire*, maar daar tegenover stond dat Bonaparte, teruggekeerd in Frankrijk en zijn vriend geworden, hem een beter toekomst kon schenken.

Fouché geloofde toch mede niet aan het voortdurend bestaan van het *Directoire*, ja zelfs niet van de Konstitutie. Wat

de massa, die 't ook reeds luide verkondigde, met haar gewoon instinkt, vermoedde, had hij voorgevoeld. Hij kwam daarin met Talleyrand overeen, en toch de wijze waarop beiden de toekomst te gemoet zagen, toonde het fijne en toch niet kleine verschil tusschen beider charakters aan. Talleyrand zag, Fouché rook. Gene was de geoefende jager, deze de brak. Van daar dan ook, dat Talleyrand voorbereid was op wat volgen zou, en zich den weg, dien hij bewandelen moest, scherp had afgebakend; Fouché daarentegen dikwerf tastende voortging, en toch bij wijle zich het hoofd stiet. Talleyrand had slechts eens, het was op Malmaison, - en hij wist het zelfs op *dit* oogenblik nog niet - een misstap gedaan; Fouché reeds meermalen, ja deed er nog een in dit uur.

Vuriger dan ooit, wenschte hij de waarheid van den logen te kunnen schiften; maar omzichtig geworden door de laatste woorden van Barras, zoo gebiedend hem toegeduwd, keerde hij in de stelling terug, die hij tot dus verre immer had ingenomen, en onvoorzichtig genoeg voor een oogenblik verlaten had. Hij werd weder de slaafsche dienaar, die met de onderworpenheid eens monniks, de bevelen, de wenken des Superiors opvangt en gehoorzaamt.

‘Ik begrijp geheel het gewicht van die tijding, Burger Direkteur! Ik had haar reeds vernomen van Talleyrand, toen hij heden - het was het eerst na zijn ongenade - zich verwaardigde uw *antichambre* binnen te treden.’

Fouché haatte Talleyrand, die hem ook ditmaal weder vóór was geweest.

‘De ex-diplomaat heeft een fijne reuk,’ vervolgde Fouché.

‘Zijt ge nederig genoeg om zijn leerling te willen worden?’ vroeg Barras.

‘Hoe het zij,’ hernam Fouché, wien het beter toescheen de laatste aanmerking niet gehoord te hebben, een eerzuchtige minder is reeds veel gewonnen. Ik geloof, dat een gelukwensching niet te onpas ware; maar juist in het belang der zaak, Burger Direkteur! vraag ik het met aandrang: is het bericht te vertrouwen, is de tijding werkelijk een bericht of slechts een gerucht.

‘Wij hebben.... neen, neen, ik heb beloofd te zwijgen,’ andwoordde Barras valsch lachend. ‘Later meer daarvan; thands genoeg voor een beproeving uwer gezindheid, waar ik aan begon te twijfelen.’

Het gesprek werd afgebroken door een getik aan de deur. Een bode van het *Directoire* trad binnen, en meldde Barras dat te één ure de President-Direkteur Gohier zijne ambtgenooten ter vergadering riep; tevens reikte hij Barras de Agenda over van den dag. Het was de lijst der stukken waarover beraadslaagd zoude worden. Een daarop voorkomende brief, door Gohier met een rooden streep aangeduid, trok terstond zijne aandacht. Hij kleurde toen hij las, en het papier trilde in zijn hand.

Onheilspellend was de blik dien hij op Fouché wierp, toen hij hem aanzag. De hartstocht deed dikwerf de oogen van Barras gloeien, als die der hyena. De uitdrukking van het gelaat kreeg dan iets vreeselijks, iets wraakgierigs; het grof zinnelijke dat er zich anders op uitsprak, werd er nog dierlijker door.

Fouché kende zijn patroon genoeg om de oogen niet neder te slaan. Hij staarde hem aan, als wilde hij den opwellenden hartstocht bezweren met zijne blikken.

‘Mijne gezindheid?’ herhaalde Fouché verbaasd, het afgebroken gesprek wenschende voort te zetten. ‘Hebt ge daaraan getwijfeld?’

‘Neen, maar ik twijfel er nóg aan,’ beet Barras hem toe; ‘of liever, ik ken haar genoeg.’

‘Burger Direkteur!’

Kent ge de wet van Lycurgus op den diefstal? De dief, die behendig kon stelen, bleef ongestraft; die op heeterdaad werd betrapt, werd gedood. Gij behoort tot den laatsten.

Fouché bleef bedaard, hoewel bij de oorzaak van Barras' toorne begon te bevroeden.

‘Ge zijt op heeterdaad betrapt.’ vervolgde Barras.

‘Ik alleen?’ hernam Fouché koud.

Die woorden bespoedigden de uitbarsting van Barras' woede. ‘En wie dan nog meer? Waagt ge ook een zinspeling....? Zet ge de bescherming op 't spel, die alleen u misschien nog redden kan...?’

Fouché was Barras te slim; hij doorzag dezen geheel.

Barras was betrokken in de zaak, waarvan hij spreken ging, en toch eischte hij dat zijn dienaar de aansprakelijkheid van alles op zich zoude nemen.

‘Gij vonnist mij, en ik ken nog niet eens mijn schuld,’ hernam Fouché kalm.

‘Gij vermoedt haar nog niet? Hul u niet in het kleed der onnoozelen, ten minste niet in mijn bijzijn....’

‘Ik wil gelooven, dat gij mij dán niet herkennen zoudt,’ merkte Fouché scherp aan.

Barras hoorde het niet; hij zocht op de schrijftafel naar een brief, dien hij in zijn drift telkens voorbij zag. Eindelijk vond hij hem.

‘Gij hebt een deel gehad in de verstrekkingen te land; gij hebt geheuld met de leveranciers.’

‘Ja, dat zal geen nieuws zijn voor den Burger-Direkteur.’

‘Kent gij het reglement niet, waarbij 't iederen ambtenaar verboden wordt, op straffe van ontslag?’

‘Ik heb het reglement zelf helpen maken.’

‘En gij hebt veertig percent voor u durven nemen; gij hebt veertig percent gevorderd van dien armen Rénard.....’

‘Die het weigerde, omdat hij reeds tien percent moest uitkeeren aan een zeer hooggeplaatst Staatsdienaar, óók een ambtenaar der Republiek,’ andwoordde Fouché, terwijl hij Barras scherp aanzag.

‘Aan wien?’ vroeg Barras, die den blik doorstond; ‘kan hij dat bewijzen?’

‘De hooggeplaatste Staatsdienaar was te hooggeplaatst en te slim, om er per brief voor te bedanken.’

‘Gij hebt veertig percent van anderen genomen, en die anderen hebt ge de leverancie doen toewijzen door uwe kreaturen, en de arme Rénard mist wat hem rechtmatig toekwam....’

‘En ook de hooggeplaatste Staatsdienaar,’ merkte Fouché half vragend aan.

Deze begon den toorn van Barras nu geheel te begrijpen. Beiden - maar Fouché leende zijn naam - hadden zaken gedaan met de leveranciers van het leger. Barras had gedacht voor de helft in de winst te zijn, had bovendien in 't geheim, afgescheiden van zijn deelgenoot, nog tien percent willen verdienen, en had ontwaard dat hij op zíjn beurt was bedrogen geworden, daar Fouché nooit meer dan twintig ten honderd verrekende, terwijl hij veertig ontving. Hij had alles willen zwijgen en langzamerhand Fouché onschadelijk maken, maar de straks binnengebrachte Agenda voor de aanstaande vergadering liet het niet toe. Hij moest zich van den man losscheuren, dien hij verloren dacht.

Rénard had toch zijn beklag bij den president van het *Directoire* ingediend, met overlegging van de meest over-

tuigende bewijsstukken. Wel was Fouché immer op zijn hoede geweest, en had hij de zaken onder vier oogen geregeld; maar hij kon niet vermoeden dat de verongelijkte leverancier Rénard geld noch moeite zou sparen, ten einde zijne medeleveranciers tot eene ontdekking te nopen, van wat ook hun was te beurt gevallen, want Rénard stond bekend voor een rijk man, maar tevens voor een Harpagon. De sleutel tot diens schatkamer was echter gevonden; de zucht om zich te wreken deed den vrek een verkwister worden, en het vroeger zorgvuldig gekaste goud om zich heen wegstrooien als of het nietig slijk ware geweest.

'Zie!' riep Barras, zijn dienaar toe, terwijl hij op de Agenda wees. 'Ik hoop dat, zoo ge straks in de vergadering wordt geroepen, uw tegenwoordige koelbloedigheid en onbeschaamdheid u niet verlate.'

Fouché las de tegen hem ingediende klacht en verbleekte. Barras bemerkte 't en dacht den half gebogene te kunnen vertrappen; hij moest het doen, want de patroon moest binnen een half uur verkeerd zijn in een streng rechter.

'Gij beeft reeds als een kind! Ik heb geen medelijden met u; waarom zijt ge ook zoo lomp geweest u te doen vatten; ik zal een Spartaan voor u zijn.'

'Was het een Spartaansche gewoonte, Burger-Direkteur,' en de stem van Fouché klonk ongewoon heersch, 'om partij en rechter één persoon te doen zijn?'

Laaghartige! dien ik uit het slijk, waarin ge hadt moeten blijven rondbuitelen, verheven heb, gij waagt het te zinspelen.....! Ik ken u niet, ik ken de slinksche wegen niet die gij hebt bewandeld. De wet spreekt duidelijk en ik zal haar jegens u ten strengste laten gelden..... Ik zal u vernietigen.....

'Gij schertst, Burger-Direkteur,' hernam Fouché. Een trek om den mond en die, zoo hij minder stuiptrekkend ware geweest, gegolden kon hebben voor een glimlach, gaf aan zijn gelaat een uitdrukking die onwillekeurig huiveren deed De oogen, anders meer dan half bedekt door de wimpers, sperden zich strak open, en tintelden als de phosphorus in het duister. Barras schoof instinktmatig zijn leunstoel achter uit, terwijl zijn linkerhand een beweging maakte in de richting der schel die op de schrijftafel stond.

Het duurde echter slechts een oogenblik. Fouché scheen weder wat hij altoos was; hij nam de nederige, ietwat ge-

bogen houding weder aan, doch behield den ongewonen trek op zijn gelaat.
‘Burger-Direkteur!’ zoo ving hij aan. ‘Zoudt gij uw eigen gebouw afbreken? Ge hebt er schatten gelds meê verdiend en de afbraak geldt gewoonlijk zeer weinig. Het zou ondankbaar zijn, Burger-Direkteur.’

‘Genoeg. Terg mij niet langer; ik mocht niet alleen onderzoeken wat ge gedaan hebt als Minister van Policie, maar ook in Italië, in Holland, als afgezant der republiek. Neem u in acht, Fouché! geene verwijtingen en.....’

‘Geene bekentenissen, die een hoog geplaatst Staatsdienaar gevaarlijk zouden kunnen zijn.’

‘Een bedreiging! Weder! Gij kunt niets bewijzen!..... Hij moet vallen,’ voegde hij er zachter bij; ‘hij wordt gevaarlijk.’

‘Burger-Direkteur! gij waart zoo lang mijn beschermer, gij zult het nog langer zijn, niet waar?’ vroeg Fouché, half ernstig, half spottend.

‘Ik ken u niet meer, vertrek,’ beval Barras hoog.

Ik ga, Burger-Direkteur! Ik vraag het u echter als laatste gunst, doe mij niet in de vergadering ontbieden, want ongaarne zou ik den plicht der dankbaarheid willen schenden. Ik zou het echter moeten doen, want ik zou moeten zeggen, hier is de geschiedenis van mijn ministerie; in deze rapporten heb ik haar beschreven. En daaruit zou blijken, dat de generaal Barras heult met de Jakobijnen en heult met de koningsgezinden; dat hij hier de demokratische republiek huldigt en ginds weder het koningschap; dat hij zelf een brief heeft geschreven aan den Graaf van Artois; dat hij voor honderd duizend francs Laroche-jaquelin, een in 't geheim teruggekeerde *émigré* en een zendeling uit de oproerige Vendée, heeft laten ontvluchten en naar Engeland ontsnappen door middel van een valsch paspoort.

‘Dat is gelogen,’ riep Barras, ziedend van gramschap, terwijl hij oprees en dreigend tegen over Fouché stond.

‘De Burger-Direkteur werd, waar hij ook ging, in de laatste drie maanden door de Agenten van zijn trouwen Minister van Policie omringd, - deze moest toch zorgen voor het kostbare leven zijns meesters. De overeenkomst met Laroche-jaquelin werd den 17^{den} Vendémaire, 'savonds ten 10 ure - dus gister - in den salon van Malmaison gesloten, in het bijzijn....’

Barras zeeg neder in zijn leunstoel; hij huiverde voor den man die voor hem stond; die zoo koel hem verhaalde wat hij voor ieder verborgen dacht. Barras was niet bijgeloovig en toch begon hij te denken aan geheime krachten, die den minister ter dienste stonden.

‘Hoe weet ge dat?’ mompelde Barras.

Fouché gaf nooit de namen zijner Agenten op. Hij deed het ook hier niet, want hij had de Burgeres Tallien moeten noemen, die in de kringen der zich ontwikkelende burgeraristokratie, den Minister van Policie vertegenwoordigde. In die dagen had de Policie in de nederigste en verhevenste standen - zij bestonden, niettegenstaande de hooggeroemde spreuk gelijkheid - hare agenten.

Het bevreemdt onzer geordende maatschappij, en het getuigt tegen die der republiek in 1799, dat ze nog zulke krachten in beweging behoefde te brengen om zich te beschutten tegen hare vijanden.

Dat de Burgeres Tallien het gesprokene aan de policie had medegedeeld had een andere intrige tot oorzaak. Het geld dat zij Barras uitbetaalde als belooning voor de bevrijding van Laroche-jaquelin, liet zij zich voor het grootste gedeelte teruggeven uit de kas der Policie zelve. Deze had een hooge premie gesteld op het hoofd van Laroche-jaquelin. De bloote aanwijzing van diens verblijf zou met de helft van het uitgeloofd bedrag worden beloond. De Burgeres Tallien gaf de verlangde aanwijzing aan Fouché, op het oogenblik dat de achtervolgde uitgewekene, vermomd en van een behoorlijk paspoort voorzien, de barrière van Parijs verliet. Eenige uren later gaf zij Fouché van het gebeurde in Malmaison kennis. Barras, in wiens handelingen de Minister van Policie zoo veel belang bleek te stellen, wenschte zij in niets te sparen. Het was een bladzijde te meer in de *chronique scandaleuse* van den dag.

‘Burger-Direkteur verlangt ge nu nog dat ik in de vergadering worde ontboden?’ vroeg Fouché.

Er volgde geen andwoord, want Barras was verpletterd. Fouché trad een schrede nader en de hand op den direktorialen schouder leggend - eene gemeenzaamheid die geen wedergade had - voerde hij hem te gemoet: ‘Gij zult het aangevangen onderzoek, waarvan *ik alleen* de *dupe* zoude zijn, doen staken. Vergeet niet dat wij arm in arm de toekomst tegentreden, en dat ik nog wel u vasthoude. Zoodra

gij mijn gang belemmert kan ik u loslaten, gij mij nimmer.' Na deze woorden poosde hij een wijle, als om den indruk er van na te sporen op Barras, die echter bewegingloos in zijn leuningstoel nederlag. Toen tot zijn vorige plaats terugkeerende, en zich nederig buigende, vroeg hij op den gewonen deemoedigen toon: 'Heeft de Burger-Direkteur mij nog iets te bevelen?'

Barras knikte ontkennend met het hoofd en stamelde naauw hoorbaar: 'laat mij alleen.'

Fouché had blijkbaar het bevel niet afgewacht, want bij die woorden had hij reeds de kruk in de hand. Spottend keerde hij op den drempel nog even het hoofd, om zich te verlustigen in zijne zegepraal.

'Verslagen' prevelde Barras, terwijl hij de afhangende kwasten van het kussen waarop hij nederzat in de vingeren knelde.

'Verslagen door hem! Ik begrijp het,' riep hij luider, terwijl hij opvloog, 'Charlotte is zijn spion. Niemant anders kan het zijn. De slang!'

De dagen van boete waren aangebroken. Barras had alle partijen misleid, gespeeld met liefde en met vriendschap, met deugd en goede zeden, met vaderland en orde; de tijd was gekomen dat hij moest uitdelgen wat hij misdreven had; hij zou veracht worden en hij had gespot, vertreden, en hij had getrapt, bedrogen, en hij had misleid, verlaten, en hij had verraden, alle de dagen van zijn bestuur.

'Hoe hem te redden?' ging hij voort, terwijl hij driftig in het vertrek heen en weêr liep. 'Hij *moet* gered worden, de nietswaardige die mij beheerschen kan, wijl hij mij....' Het woord welde in zijn binnenste op, maar bleef hem stikken in de keel; hij had ook moeten zeggen: wijl hij mij kent. 'Hij moet gered worden,' kreet hij half waanzinnig van woede, maar dan.... dat ik mij moge wreken...! Onwillekeurig richtte hij zijn blikken omhoog als of hij dáár zijn meester zocht. Het was wel voor het eerst dat hij derwaards staarde om hulp. Hij voelde het zelf en met een zenuwachtigen lach, begroette hij zijn eigen dweeperij zoo als zij zich een oogenblik geleden had uitgesproken.

'Zelfs wil ik de oude Heiligen gaan aanbidden tot dien prijs,' prevelde hij binnensmonds. 'Een kaars voor den Heiligen Januarius, zoo hij den vuigen speurhond op zijn gloeiend rooster kan doen sterven,' riep hij uit, als wilde

hij zich-zelven voorbij hollen en van zijn ongeloof plotseling te gronde gaan in het afzichtelijkst bijgeloof.

Het was of de koorts hem het bloed naar het hoofd joeg. ‘Dat ik een oude best waar, die genoeg genoten had om van het leven te walgen en vroom te wezen; dat ik kind ware, onnoozel genoeg om te gelooven.... Gek! ik staar mijn oogen blind op dien hemel, waar zoo veel gebeurt als we ten minste de priesters en aristokraten gelooven. O, ik wil alles gelooven, alles, zoo mij van daar slechts een wreker geworde die sterker is dan ik....’ Hij poosde. ‘De priesters zeggen het niet meer, want ze zijn verdreven; de aristokraten zwijgen, want ze zijn geguillotineerd.’

Hij zeeg uitgeput neder; wel was hij afgestreden want hij werd bekampt met zijn eigene wapens.

‘Hoe hem te redden?’ vroeg hij nogmaals. ‘Zoo ik... ja, ja Gohier tegen Siéyès, en deze weder tegen gene ondersteunen.... Zoo zal het gaan,’ en hij verzonk in een diep gepeins, dat slechts van tijd tot tijd door onsamenhangende uitroepingen werd afgebroken.

Hij had gewis alle kansen gewikt, en den te volgen weg tot in zijn bochten en slingeringen overzien, want zulk een berekening deed eene afgetrokkenheid, die zelfs door het binnentreden van den bode van het *Directoire* niet te verstoren was, begrijpen.

‘De President-Direkteur laat den Burger Barras oproepen ter vergadering,’ klonk het hem tegen.

‘Wat? Ik begrijp u,’ beet hij den dienaar toe, die zich gereed maakte zijn boodschap te herhalen. ‘Ik kom. Zijn de anderen reeds saamgeroepen?’

‘Ja, Burger-Direkteur! Slechts op u wordt gewacht.’

‘Is men dan reeds lang bijeen,’ vroeg Barras, wiens achterdocht ontwaakte, en die als altijd begon te vreezen dat hij verraden werd door zijne ambtgenooten, wat een onzijdig toeschouwer niet zoo onmogelijk en misschien wel een weêrwraak hadde genoemd.

‘Neen, Burger-Direkteur! De burger Siéyès heb ik een oogenblik vóór u opgeroepen. Hij treedt juist de zaal binnen.’

‘Dus Gohier en Moulins waren het eerst bijeen?’ vroeg Barras.

‘De eerste moest als President, in wiens zaal de verga-

dering gehouden wordt wel het eerst aanwezig zijn,' andwoordde de bode verlegen, daar hij het doel dier schijnbaar niets beteekenende vragen niet begreep.

'Genoeg,' andwoordde Barras hoog. Hij zag in, dat zijn waardigheid wel een weinig leed door dit onderhoud. 'Schenk mij een glas Champagne in,' vervolgde Barras, terwijl hij op het buffet wees dat in een hoek van het vertrek, ter zijde van de vleugeldeur stond. De dienaar voldeed aan het bevel en bood zijn meester op het zilver presenteerblad een hoogen kristallen kelk op driekanten voet aan. Barras zwolg den bruischenden drank in, maar kon niet beletten dat het beven zijner vingeren zichtbaar werd, toen hij het glas weder op het schenkblad nederzette.

Barras trad trager dan gewoonlijk de vergaderzaal binnen. Het was hem, als of hij uit een bedwelming ontwaakte, die hem nog het geregeld denken belette. Zoo geheel anders kwam hij zijn ambtgenoten voor, dan eenige weken te voren, toen hij met den sabel aan de heup, als ware hij de gewapende hand der wankelende republiek geweest, en met den stormpas naar de vergadering stapte, en den vreedzamen Siéyès een ironiesch glimlachjen afdwong.

De bode had waarheid gesproken, toen hij Barras voorspelde de laatst aangekomene te zullen zijn.

Het vierkant vertrek dat de President tot deze vergadering had gekozen sprak van meer weelde dan de armoedige kamer waarin het *Directoire* voor de eerste maal zijn samenkomst hield. De lambrizeering en de lijsten die het rijke damastzijden behangsel omgaven, waren porcelein wit verlakt, met goud afgezet. Het tapijt dat het patroon van het behangsel teruggaf was voortreffelijk bewerkt. De fauteuils waren van donker rozenboomhout met damast bekleedsel, terwijl voor het middenste der drie ramen, ter halverwege bedekt door de smaakvol geplooide damast zijden gordijnen, een bloementafel van het zelfde hout stond, waarop men eenige vazen bewonderde van het doorschijnendst wit porselein, met gouden sterren bezaaid. Jammer dat die pracht tegen de nijverheid der republiek getuigde; alles toch was van uitheemsch fabrikaat. Een ovale tafel met groen laken bedekt, om welke vijf fauteuils waren geschikt, stond in het midden van het vertrek. De plaats die de zilveren schel en de inktkoker benevens een rood

marokijnen portefeuille innam, duidde den zetel van den president aan.

Het *Directoire* schonk geene vertooning meer, zoo als het vroeger noodig dacht zoodra het in het openbaar verscheen. Men zag alsdan de Direkteuren (door de patriotten spottend de vijf koningen genoemd) met den mantel uit den tijd van Frans I omhangen, opgesierd met kanten en linten, gedekt met den hoed *à la Henri* IV. Men miste dan nimmer het koor van zangers uit de Opera, waaronder Lainé, Lays, Garat, patriottische liederen aanheffende gekomponeerd door Méhul; noch de talrijke schoonen van Parijs, allen verschenen in een tuniek van *mousseline*, in een zijden pantalon *collant*, en, zoo als een ooggetuige verzekert, *belles de jeunesse, de fraicheur et de nudité*.

De glorierijke dagen waren verdwenen; de geestdrift was niet weinig afgekoeld, en het *Directoire* had wat minder zelfvertrouwen en moed, schoon het hem omringende, in de zalen van het Luxembourg ten minste, van meer welvaart dan toen getuigde.

De eerste blik reeds, op de figuren die wij thands zich zien bewegen, zou het ons reeds verkondigen, dat de last van het bestuur een verpletterend gewicht moest zijn.

Ter zijde van den schoorsteen onder de schilderij, Brutus en Cassius de laatsten der Romeinen voorstellende, ontwaren wij een paar in een gesprek dat, fluisterend gevoerd, gewis zeer belangrijk maar niet zeer bemoedigend moet zijn. Hunne bewegingen zijn niet levendig, maar de uitdrukking van beider gelaat vertolkt welsprekend genoeg wat naauw hoorbaar aan hunne lippen ontvloeit.

De een is een man van ongeveer drie en zestig jaren. Het sneeuwwitte hair dat hem op het achterhoofd nog rest, valt in lange lokken tot over den hoog omgeslagen kraag van zijn zwart laken rok. Zijn voorhoofd is hoog, en schijnt dat te meer door het uitvallen van het hair op de kruin. De wenkbraauwen die aanvangen grijs te worden, doch de vroeger donkere kleur genoegzaam bewijzen, zijn saamgetrokken, en loopen op dit oogenblik parallel aan de rimpels op het voorhoofd. De dunne lippen zijn saamgeperst terwijl de licht blaauwe oogen op één punt zijn gevestigd. Over het geheele wezen ligt iets sombers, iets wat naar wrevel zweemt, voor 't minst naar misnoegen.

Die man is Gohier, vroeger advokaat te Rennes en pre-

sident van het hof van Kassatie, thands lid van het *Directoire*, en voor deze maand de voorzitter.

De ander, een man van middelbaren leeftijd, toont in den rossig blonden knevel en het eenigzins krijgshaftige in zijn houding den soldaat. Het is Moulins, vroeger generaal der Republiek in de Vendée, waar hij als trouw patriot de koningsgezinden en *chouans* bestreed.

Zijn gelaat heeft iets opens; de blik van zijn oog is vrij, schoon hij niet treft door schranderheid. De bruine tint tuigde van doorgestane vermoeienissen en voegde wel bij de kracht die in houding en gebaren zich uitsprak. Jammer dat de roode kleur die hier en daar en vooral op de wangen werd opgemerkt, en, hoewel getemperd door de inwerking der buitenlucht, nog buitengewoon scheen, eene onmatigheid predikte, die zijner partij een voorwerp van ergernis zijnen vijanden een van spot werd.

‘Mijne vrouw heeft van morgen Josephine een bezoek gebracht,’ fluisterde Gohier, ‘zij was gants verslagen. De tijding scheen dus ook haar zoo onwaarschijnlijk niet.’

‘De pedante abt blijft er echter aan twijfelen, nadat hij den berichtgever gehoord heeft,’ hernam Moulins.

‘De pedante abt twijfelt aan alles, behalve aan zijn eigene schranderheid,’ andwoordde Gohier. ‘Luister Moulins!’ en zijn stem werd zelfs voor dezen naauw verstaanbaar, onze weg is gebaand. We zijn een groot man armer, maar ook tevens een samenzweerder. We bezitten nog Masséna en Augereau, beiden der goede zaak met hart en ziel toegedaan. De eerste vooral heeft zich in den laatsten veldtocht met roem overladen.

‘Ja, hij is zeer gelukkig geweest,’ viel Moulins in, terwijl hij bij de laatste woorden, als in gedachten, zijn rossige knevels om zijn vingeren wond.

‘Hij heeft een grooten naam gemaakt,’ vervolgde Gohier zonder de laatste aanmerking van den Soldaat-Direkteur te beandwoorden. ‘Hij kon onze gewapende arm zijn; de arm die ons verdedigt tegen de kwaadwilligen, tegen de hervormers.’ Hij wendde ter sluik het hoofd om. ‘Nog meer kan hij voor ons zijn. Zoo onze vrienden in den raad van Vijf Honderd het goed keuren....’

‘Zij moeten,’ merkte Moulins driftig aan. ‘De leiband waarin we loopen begint te knellen. Wij stellen ons aan het hoofd der beweging; onze plaats is dáár. Wij behoe-

ven geen vreemde hulp. Gij zijt het hoofd en ik zal de arm zijn.'

Zoo Gohier het door hem gevormd plan had willen doen goedkeuren, dan had hij zijn vriend van eene andere zijde moeten innemen. Hij gebruikte a! zijn balie-welsprekendheid om Moulins te overreden, en diens drift te doen bedaren.

'Gij begrijpt mij verkeerd; ik *wil* geen bajonnetten,' zoo besloot hij ten laatste 'en onze partij wil het ook niet. Siéyès en zijn schim moeten verwijderd worden, maar op eene wettige wijze. De stem van Barras geeft de meerderheid en Barras behoort mij, waar het Siéyès geldt.'

'Als gij 't zoo meent dan stem ik met u in; Barras is te gebruiken,' andwoordde Moulins. Het was een blijk dat hij hem niet benijdde; - een bewijs te meer hoe laag Barras stond.

Dicht bij de bloementafel, maar met het gelaat naar het raam gekeerd, dat het uitzicht in de ruimte voor het Luxembourg schonk, stond Siéyès in een onderhoud gewikkeld met Roger Ducos. Zuiver ovaal was de vorm van zijn gelaat, welks fijne trekken schranderheid en scherpte verrieden, doch zulk eene, als bewondering opwekt maar meestal weinig toegenegenheid; zulk eene, die in hetzelfde oogenblik dat ze hulde vergt, ook kwetst. Men huldigde de gedachte die onder dat gewelfde voorhoofd, met diepe voren beploegd, geboren werd. De oogen van een mat blaauw, duidden afgetrokkenheid aan; zelden vonkelden zij van geestdrift; slechts wanneer de toorn de eenigzins dikke lippen deed trillen, tintelden zij voor een oogenblik van een koortsachtigen gloed.

Tot in de wit hairigen pruik, met *boucles* opgemaakt als in den tijd van Mirabeau, in de sneeuwwitte das, waaruit het fijn linnen boordjen te voorschijn kwam, en het wit piqué vest, met staanden kraag, en tot boven toegeknoopt, tot in de wijze waarop de rok hem kleedde, lag iets deftigs en tevens iets van het *laisser aller*, dat de man der groote waereld onderscheidt: iets wat naar netheid zweefde, uit ijdelheid geboren, en tevens iets los, iets onachtzaams, wat den peinzenden denker behoort. Hij behoorde ook tot de aristokratie van het verstand - de voornaamste, zoo niet de eenigste in de eerste tijden der republiek. Hij was ook afgezant geweest aan het trotsche Berlijnsche hof en had dáár de republiek op een waardige wijze vertegenwoordigd.

Zijne tijdgenoten, zijne vrienden, zijne lofredenaren - en daaronder behoorde hij, helaas! zelf - verkondigde het luide dat Pruisen alleen door zijne diplomatische behendigheid onzijdig was gebleven en zich niet aan de laatste koalitie had aangesloten.

Anderen verbreidden - wellicht met meer recht - dat zonder Siéyès en met ieder ander tot afgezant dezelfde uitkomst ware verkregen.

De werkelijk schrandere geest, die verre boven zijne gewone omgevingen stond en slechts door één werd overtroffen of liever overschitterd, kon beleediging en smaad verduren, had voor deze slechts een verachtelijk stilzwijgen of een medelijdend schouderophalen veil, maar bij deze aantijging, bij de geringschatting zijner diplomatische kundigheden kon hij niet onverschillig blijven. Hij verzette zich er telkens tegen met al den hartstocht die eene gekwetste ijdelheid opwekken kan. Onvoorzichtig gaf hij zijne zwakste plaats bloot, en de Jakobijnsche partij die weder op het kussen geraakte, bracht daar hare stormladders aan.

Roger Ducos met wien hij op dit oogenblik sprak, was hooger van gestalte dan hij, doch boog zich, zoo lang het onderhoud duurde, tot hem over om de zacht gesproken woorden op te vangen. Bij het volk - voor 't minst het Parijsche - was hij bekend als de aap van Siéyès. Het gelaat met zijne regelmatige trekken kon bijkans op mannelijke schoonheid bogen, maar had wellicht door die regelmatigheid zelve, iets onbezields, iets weinig beteekenends; iets goedaardigs maar ook iets vrouwelijk zwaks. Voor zijne kleeding was meer zorg gedragen dan voor die van Siéyès; zelfs werd niets van de *élégance* van den volmaakten *muscadin* in 1799 gemist.

Hy en Siéyès vertegenwoordigden de partij der hervorming, die, het woelen der tweedracht moede, verandering ván en eenheid ín het bestuur verlangde.

‘Ik heb reden om het gerucht te wantrouwen, Roger! Ik geloof het niet.’

‘Noch ik!’ andwoordde Roger.

‘Er is in het verhaal van dien officier te veel overdrijving, ja te veel haat voor den persoon van Bonaparte.’

‘Ik meende het ook op te merken; maar iets moet er mijns inziens toch zijn voorgevallen....’

‘Waarom?’ vroeg Siéyès.

‘Hij kan toch alles niet verdicht hebben. Er bestaat toch eenige grond zou ik denken....’

‘Er bestaat geen,’ hernam Siéyès bepaald. ‘Volstrekt geen. Het beleg moge opgebroken zijn, maar het andere is logen.’

‘Maar toch....’

‘Ik heb den man doorzien, die ons het bericht gaf,’ viel Siéyès ietwat geërgerd in. ‘Geloof mij, Roger! ik heb gelegenheid gehad, waarheid van verdichting te leeren onderkennen. Ik zeg u dat de berichtgever niet te vertrouwen is.’

Roger zweeg; overwonnen was hij, maar niet overtuigd.

‘Bonaparte moet echter terstond terug keeren,’ ging Siéyès in zich-zelf gekeerd voort. ‘Joubert is dood; ik heb een ander Generaal noodig om mijne plannen uit te voeren. Roger! mijne konstitutie is gereed.’

‘Waarlijk?’ vroeg deze met ongeveinsde belangstelling.

Sinds 1793 ging reeds het gerucht, dat de Abt Siéyès met een konstitutie in den zak liep. Het gaf menigmaal tot spotternijen aanleiding. Als hij in de konventie afgetrokken nederzat, klonk het hem dikwerf uit de bergpartij tegen: ‘Aan welk artikel zijt gij op dit oogenblik? Aan de wet op het coelibaat?’

De belangstelling van vriend Roger was derhalve te billijken, en gewis honderden hadden met hem gevraagd: ‘wanneer mag ik met haar kennis maken?’

‘Morgen,’ en juist wilde Siéyès iets naders mededeelen over dat kind van zijn brein, dat hij gedurende zoo veel tijd had gekoesterd en verpleegd, toen Barras binnentrad.

De verhouding van de leden van het *Directoire* onderling, werd op dit oogenblik reeds door de groepeering aangeduid. Geene partij, geen systeem had in de hooge regering de overhand, want Barras stond tusschen beide helften in en maakte, door zijn beginselloosheid, de meerderheid altoos afhankelijk van een luim.

Siéyès wendde even het hoofd, doch wilde toen den half afgebroken volzin ten einde brengen. Gohier echter belette het hem door den uitroep: ‘Burgers! Het *Directoire* is voltallig. Mag ik u uitnoodigen plaats te nemen.’ Hij reikte Barras de hand die deze even aanraakte.

Statig, zoo als het den Voorzitter-Direkteur betaamde, zette Gohier zich het eerst van allen neder. Aan zijn rechter nam Barras op een wenk, die als uitnoodiging gold,

plaats; terwijl Moulins, hoewel daartoe ongebeden, den leunstoel aan zijn linker bezette. De twee overige plaatsen aan de andere zijde der tafel werden door Siéyès en Roger Ducos ingenomen.

‘Mijne ambtgenooten zullen het, hoop ik, billijken,’ zoo hief Gohier aan, terwijl hij de portefeuille opende en den inktkoker naar zich toetrok, ‘dat ik deze vergadering als geheim *comité* heb beschouwd, en derhalve onzen Sekretaris niet mede heb opgeroepen. Den Burger Moulins heb ik verzocht die funktiën te vervullen.’ Hij zag na die woorden allen aan en ondervroeg ze met zijne oogen. Niemant andwoordde nog, zoo dat hij zijn handelwijze goedgekeurd dacht, de portefeuille naar Moulins schoof en de Agenda alleen voor zich behield.

‘Artikel tien,’ zoo begon Siéyès op scherpen toon, ‘geeft den President daartoe de bevoegdheid, indien de omstandigheden het vorderen. Ik verlang deze te kennen, opdat ik oordeele.’

‘De Burger Siéyès bewijst als altoos de getrouwheid van zijn geheugen,’ andwoordde Gohier langzaam, alsof ieder woord dat hij sprak, en zeer korrekt uitbracht, zijn wederpartij terug zoude slaan. Gohier voerde altoos - en het herinnerde wellicht zijn vroeger beroep - met een zeker zelfbehagen het woord. Hij bewonderde zich zelven als redenaar te veel, om niet breedsprakig te zijn. ‘Artikel tien, door mijn geachten ambtgenoot straks aangehaald, zegt dit uitdrukkelijk, doch, hij vergeve mij zoo ik dwaal, ik zoek vergeefs in zijne vérwijzing eene te réchtwijzing. De omstandigheden toch, die mij een geheim *comité* deden vorderen, vindt mijn ambtgenoot aangeduid op de rondgezonden Agenda. Hij heeft ze dus kunnen leeren kennen, zoo niet andere bezigheden - en ik twijfel er niet aan of ze zullen zeer gewichtig zijn - van het lezen dier Agenda hem terug gehouden hebben.’

Gohier doelde wellicht, toen hij van die ‘gewichtige bezigheden’ gewaagde, op het paard-rijden van Siéyès.

‘Dus zijn het de armzalige bezigheden op die lijst opgeteld, die u noopte ons in geheim *comité* saam te roepen?’ vroeg deze, terwijl de ironie zich in den toon zijner stem en den trek om neus en mond deed kennen. ‘Ik dacht werkelijk de Republiek in het hoogste gevaar.’

‘Is ze dan niet in gevaar?’ vroeg Roger Ducos spottend, terwijl hij zijn vriend en patroon glimlachend aanzag.

‘Gij hebt gelijk,’ andwoordde deze. ‘Maar uit het gevaar dat gij bedoelt, zal *dit* comité haar niet redden.’

Siéyès werd beleedigend in zijne woorden; in zijne blikken niet minder, die hij over zijne medeleden tegen over hem liet gaan.

‘Onverdragelijk,’ prevelde Moulins. ‘Gohier! laten we den grooten slag wagen. Hij *moet* verwijderd worden.’

‘Moet het advies, Burger Moulins! dat ge uw ambtgenoot op dit oogenblik fluisterend geeft, ook in de notulen worden opgenomen, dan verzoek ik u iets luider te spreken,’ riep Siéyès.

‘Ik roep den Burger Siéyès tot de orde,’ zeide Gohier, terwijl zijn stem trilde van verontwaardiging. Hij had echter nog tegenwoordigheid van geest genoeg om te begrijpen, dat hij eerst moest onderzoeken, aan welke zijde heden de meerderheid zoude zijn, eer hij de teederste der te behandelen zaken in beraadslaging konde brengen. Hij wenschte daarom terstond zijne kracht te beproeven en keerde zich tot Barras, die tot dus verre met het hoofd op de borst gezonken en met neêrgeslagen oogleden in zijn leunstoel lag gedoken en als tijdverdrijf, dat hij blijkbaar behoefde, met de pen op het voor hem liggend blad papier kraste. ‘Burger Barras! ik noodig u uit tot het doen van een rapport, nopens de uitvoering van ons besluit van 17 Fructidor, ten aanzien van de klub in de *Manège* genomen, en waarover gij mij gister vertrouwelijk onderhieldt.’

Barras schrikte op toen hij zijn naam hoorde noemen. Zijne verwarring duurde echter slechts een oogenblik. Hij scheen thands een besluit te hebben genomen en met moed te willen streven naar wat hij zich als doel had voorgesteld. Oprijzend uit zijn leunstoel, andwoordde hij daarom op zijn gewonen toon: ‘Uit het rapport van onzen Minister van Policie bleek het mij, dat de patriotten woedend zijn over het sluiten van hunne vergaderzaal. Zij beroepen zich op het recht, hun als iederen Burger bij de Konstitutie gewaarborgd, om vrijelijk saam te komen en te spreken over de belangen der Republiek...’

‘En om de verwarring te vermeerderen, en om de daden van het bestuur openlijk te beschimpen en het gepeupel tot oproer aan te zetten,’ viel Siéyès in.

‘Ik herinner den Burger Siéyès Artikel 15 van ons reglement, waarbij bepaald wordt, dat de Voorzitter-alleen het woord geeft,’ hernam Gohier.

‘Gij hebt gelijk; ga voort,’ sprak Siéyès, terwijl hij Barras gebiedend wenkte.

‘Onze Minister van Policie,’ vervolgde deze, ‘deed mij vervolgens opmerken, dat deze zaak in het naauwste verband stond met die der drukpers, die evenzeer over verongelijking en wetsovertreding ten haren opzichte klaagt. Vooral werden de klachten dreigend, toen, op last van het *Directoire*, het *Journal des hommes libres* verboden werd te verschijnen.’

Hier poosde Barras om zijn ambtgenoten en vooral Siéyès aan te zien, die hem strak, met vonkelende oogen - het onfeilbaar teeken van drift - aanstaarde.

Het besluit, betreffende het *Journal des hommes libres*, was ook vooral door Siéyès doorgedreven. Hij, die het vroeger, - ten minste volgens het algemeen gerucht, - met genoegen las, omdat het niet alleen met talent, maar ook met scherpte en hartstocht de vorige leden van het *Directoire* aanrandde, haatte het thands, zelfs meer dan de ultraas, die iederen dag in den raad der Vijfhonderd het dolzinnigst Jakobinisme predikten. *Le Journal des hommes libres* had zich ook vermeten, hem aan te tasten en nog wel op de gevoeligste plaats; het had van den ‘trouwelozen abt’ durven schrijven, ja hem zelfs durven bespotten, als den afgezant, die de Republiek aan Pruisen had verkocht, en zich door het poppengoud had laten verblinden, om den koningsmantel te kussen.

Siéyès had aanteekening van die woorden gehouden. Zij hadden hem telkens in de ooren geklonken waar hij zich ook bevond, en hem opgeroepen tot eene wraak, die hij zich dan ook voornam te nemen. Er bestond echter geen wet meer ter beteugeling der drukpers. Slechts een dekreet der Konventie maakte het streven, het zij door daden, het zij door geschriften, naar omverwerping der Republiek strafbaar.

Dat dekreet werd in het leven geroepen en - hoe ook verwrongen - toegepast op het in ongenade gevallen Joernaal.

‘Onze Minister van Policie,’ vervolgde Barras, ‘schrijft aan een en ander de gisting onder de bevolking toe, en ziet onloochenbare kenteekenen van een opkomenden storm.’

‘Mag ik onzen ambtgenoot Barras, als met het opperbestuur der Policie belast, uitnoodigen ons daarop te dienen met konsideratiën en advies,’ zeide Gohier. ‘Hij heeft tot dus verre het gevoelen van onzen Minister van Policie medegedeeld; wij zijn verlangend naar het zijne.’

‘Bijzondere omstandigheden maken mij het weigeren van

een praeadvies tot plicht. Ik wensch eerst de denkwijze mijner ambtgenoten, die misschien meer onpartijdig kunnen zijn dan ik, te vernemen.'

Gohier beet zich op de lippen. Moulins vingeren trilden van drift bij het opstrijken zijner knevels.

Siéyès zag Barras schier verbaasd aan; hij vermeende een bondgenoot te kunnen begroeten, waar hij dien het minst had verwacht.

Gohier rees uit zijn leunstoel en nam het woord.

'Onze geachte ambtgenoot' - hij wilde nog een poging wagen, den wankelenden Barras tot zijne partij over te doen komen - 'onze geachte ambtgenoot vermeent te moeten zwijgen; ik eerbiedig zijn besluit, dat gewis op goede gronden steunt, op even goede als die in ons laatst vertrouwelijk onderhoud hem noopten, het tegendeel te doen van wat hij thands beweert verplicht te zijn.' Hij poosde en zag Barras aan, als om de werking zijner woorden op dezen gade te slaan. Barras bleef echter onbewegelijk en stond den blik van zijn ambtgenoot door.

'Burgers,' zoo vervolgde Gohier plechtig, 'het rapport van onzen Minister van Policie spreekt waarheid. Ik heb het onweder in de verte hooren grommen, de orkaan der hartstochten steekt op en zal het spoedig tot ons overbrengen en boven onze hoofden doen losbarsten.'

Gohier bezigde de metaforen der gloeiende patriotten. Siéyès glimlachte er spotziek bij; het kon bewijzen dat hij den tijd van dergelijke deklamatie rekende voorbij te zijn.

'Zoo het onweder losbarst, Burgers! en de bliksemflitsen het opgetrokken staatsgebouw verteerden, dan hebben wij, de wachters die geroepen zijn het te bewaken, die vernietiging aan ons zelven te wijten. Wij hebben een onrechtvaardigheid gepleegd die wij moeten uitwisschen. Wij hebben een wet toegepast, die niet toe te passen was en slechts gemaakt werd tegen samenzweerders en aristokraten. Helaas! dat ze vroeger ware gehandhaafd, en we hadden nu geen samenzweerders en aristokraten ontmoet tot in de wetgevende vergadering, tot in het *Directoire*.'

De lippen van Gohier waren wit gebleekt en beefden koortsachtig; hij staarde Siéyès strak aan.

'Leve de guillotine!' sprak Siéyès uitdagend, 'niet waar Burger-ambtgenoot?'

'De straf voor wie haar verdient,' andwoordde Gohier

scherp. ‘Zij treffe echter niet den onschuldige, zoo als hier. Omdat het *Journal des hommes libres* den sluimerenden volksgeest wilde opwekken, der republiek toeriep: “ontwaak en doe uwe vijanden sidderen”, omdat het den samenzweerders en aristokraten in de loerende oogen durft staren, en ze prijs geeft aan de verachting, aan de bespotting, of wel aan de deernis van elken echten patriot, wordt het vernietigd. Zijn we dan reeds zoo verre ontaard van onze roemruchte voorgangers, die het halve waerelddeel hebben weêrstaan, dat we straffen wie hulde verdient, dat we een martelaarskroon schenken aan hen, die zij een burgerkroon hadden waardig gekeurd? Neen, nogmaals neen; laat ons eeren wie eerwaardig, straffen wie strafschuldig zijn; laat ons het gepleegd onrecht vergoeden. Ik stem alzoo voor de opheffing van het verbod betreffende het dagblad, voor de heropening van de zaal der *Manège*.’

‘Ook ik,’ riep Moulins op forschen toon, alsof hij een bataillon kommandeerde.

‘Het *betoog* van den Burger Gohier heeft mij nog niet overtuigd,’ zeide Siéyès droog. Op snerpenden toon voegde hij er bij: ‘De klub móet gesloten blijven, de drukpers móet beteugeld worden. We hebben *praters* en *warhoofden* genoeg. Ze maken alle bestuur onmogelijk. Het ís of het wórdt tijd, dat er aan dat deklameeren een einde, en er eenheid en kracht kome in het bestuur; dat de staat behouden worde....’

‘Gij waagt het woord republiek niet te noemen,’ viel Moulins heftig in; ‘ge waagt ook niet te spreken van de konstitutie, die gij vertrapt, die gij belastert.... O wij weten wat ge gesproken hebt gister in den raad der Ouden.... Gij verkracht de konstitutie....’

‘En al ware dit zoo, mids de staat behouden blijve,’ hernam Siéyès tergend bedaard. ‘Een Direkteurskussen weegt toch lichter dan de Staat. Onze tegenwoordige toestand is onhoudbaar,’ ging Siéyès voort, zich eensklaps weder in het midden der opgeworpen questie verplaatsend.

‘Er is kracht en eenheid bij het bestuur noodig. Ik stem tegen het voorstel. Ik verlang dat de wet gehandhaafd worde of vervangen door een scherpere, een meer bepaalde.’

‘Ook ik,’ sprak Roger Ducos. ‘Elke klub, ieder dagblad zou zich opwerpen als wetgever, als regeerder. Wij hebben er reeds te veel. We waren rijk genoeg zoo we slechts *één hoofd* bezaten en *één sterken arm*.’

Siéyès stiet zijn onvoorzichtigen vriend ter sluik aan. Roger had ook woorden gebezigd, die hij wel uit den mond van zijn vereerden leidsman had gehoord, maar die hier gevaarlijk waren en nutteloos tevens.

De hoop van Gohier en Moulins vestigde zich op Barras, wiens stem de meerderheid gaf.

‘Ik vereenig mij met het gevoelen van de Burgers Siéyès en Roger Ducos,’ sprak hij langzaam, terwijl hij op beide namen drukte. Het was als of hij hen wou doen gevoelen dat hij hún bondgenoot was, dat zij aan hém de meerderheid hadden dank te weten.

‘De republiek, de nakomelingschap oordeele,’ sprak Gohier dof, en de wrok gloeide in den blik dien hij Barras toewierp.

Dat hij dien spoedig koelen wilde, bleek uit de zaak die hij thands ter behandeling koos, ofschoon ze de derde op de Agenda was.

‘Burgers! even als ten tijde van die mannen (en hij wees op de schilderij van Brutus en Cassius) alle banden van zedelijkheid en goede trouw waren losgereten, de vrije Burgers ontzenuwd werden door de weelde, en geschikt gemaakt voor het lot dat hen wachtte, om als slaven voor de zegekar van een Caesar of Imperator Augustus te zwoegen, even zoo is het thands in onze republiek.’

‘Men heeft toch nog wel een Brutus en een Cassius,’ zeî Siéyès half luid, terwijl hij Gohier en Moulins veelbeteekenend aanzag.

‘Burgers!’ zoo voer de onvermoeide voorzitter voort, ‘tot in den raad der bestuurderen is de kanker doorgedrongen; slechts het skalpel kan redding aanbrengen; al gold het ook het teederst lid, het wroetend bederf moet worden uitgesneden. In de verstrekkingen aan het leger grijpen de grofste misbruiken plaats. Wij moeten gerichte houden zonder aanzien des persoons; wij moeten rechtvaardig en daarom streng zijn, zoo als wij ons vroeger hebben betoond, toen het betrof de ongehoorzaamheid der voortreffelijkste Generaals, als Championnet, Brune en anderen. Burger Siéyès! ik wend mij het eerst tot u, als dengeen door wien vroeger de meest strenge, de meest krachtige, de meest werkende maatregelen werden beraamd. Wat wij tegen de voortreffelijkste zonen der republiek hebben durven besluiten, zullen we ook durven toepassen op de meeste lage, de meest veile, de meest verachtelijke wezens.’

Barras was gedurende die woorden beurtelings bleek en rood geworden, en klemde de vingeren krampachtig om de leuning van zijn stoel. Hij staarde met vlammende oogen Siéyès en Roger Ducos aan. Hij vroeg een wederdienst, hij vroeg de belooning voor de straks bewezen hulp.

Gohier had den aanval zelven niet zonder sluwheid ontworpen. Hij had Siéyès op het verleden gewezen en hem tot een zich-gelijk-blijven verplicht; hem, die altijd systematiesch te werk ging, en zich nimmer afwijkingen veroorloofde, van wat eens ten regel was aangenomen.

‘Wie zijn de schuldigen?’ vroeg Siéyès bedaard. Hij kon het echter weten, even goed als Gohier.

Deze, voorzichtig als altoos en niemant beschuldigend voor dat hij de *wettige* bewijzen in handen had, begon met de leveranciers te noemen, wier misdaad bewezen kon worden, en uit welke die van Fouché en wellicht van Barras zou kunnen worden afgeleid.

‘Outil, Achard zijn de hoofdschuldigen. Vervolgens Rénard, die echter genade verdient omdat hij alles, als een berouwhebbend burger, heeft geopenbaard. Voor honderd duizenden heeft men het budget van Oorlog belast en niets is daarvoor verkregen. De verdedigers van het vaderland lijden gebrek, terwijl de nijvere burger zijne belasting betaalt en de schurk zwelgt en brast van het geroofde goud.’

Barras kon zijn zielsangst niet meer verbergen. Het zweet paerelde hem op het voorhoofd, zijne lippen trilden, zijne ademhaling werd sneller en sneller.

‘Schandelijk, schandelijk,’ hief Roger Ducos aan. ‘Dat moet streng gestraft worden, strenger dan een gewone roof.’ Hij dacht in Siéyès' geest te spreken, wien oneerlijkheid een gruwel was.

‘Zeker, zeker,’ viel Moulins in, terwijl hij Roger goedkeurend toeknikte.

‘Ik deel volkomen in uw gevoelen,’ zeide Siéyès koud. Barras voer een schok door de leden; hij achtte zich verloren te zijn.

‘Hoe komt het den Burger Barras voor?’ vroeg Gohier, zich tot dezen keerend. ‘Hoe! deert u iets?’ vroeg hij onmeêdoogend.

‘Ik eisch mede straf voor de schuldigen,’ hernam Barras, die al zijn kracht behoefde om deze woorden uit te brengen. ‘Ik meen alleen dat het onvoorzichtig ware in

deze oogenblikken de wet toe te passen, ja zelfs onstaatkundig....'

'Geene omstandigheden kunnen ooit van de gehoorzaamheid aan de wetten ontslaan,' viel Gohier op hoogen toon den spreker in de reden.

'Wij zijn dus eenig op het hoofdpunt,' begon Siéyès. 'Wij zullen de zaak doen onderzoeken. Ik stel voor, iemant van onzentwege te benoemen, die met de noodige kennis is toegerust om in deze zaak ons voor te lichten. De aangeklaagden zijn *sluw*, wij moeten ze door een gelijke op de proef doen stellen. Niet waar, Barras? het gaat bij Uwe Policie evenzoo? Ik stel daarom voor, Fouché met het onderzoek te belasten.'

Barras wist niet of hij goed had gehoord; toch durfde hij niet vragen, uit vreeze van zich in zijne hoop teleurgesteld te zien. Zijne twijfeling verdween echter spoedig door de vraag van Gohier: 'Fouché? Gij meent waarlijk Fouché, Burger?'

'Ja; verwondert u dat?'

'Maar die man is....'

'Minister van Policie en in *eenige* zaken zeker de schranderste kop der republiek; niet waar, Barras! gij kent hem?'

Barras knikte toestemmend; hij begreep dat Siéyès hem redden wilde; hij moest er dankbaar voor zijn, toch vermocht hij het niet, daar de scherpte van zijn ambtgenoot zijn wrevel opwekte, en hem het behoeven van zoodanigen bijstand vloeken deed.

'Maar Fouché,' riep Moulins, terwijl hij in zijn drift met de vuist op de tafel sloeg, 'kan en mag daartoe niet gekozen worden; Fouché is....'

'Zwijg; zijn schuld is nog niet wettelijk bewezen,' beet Gohier hem toe. 'Maar, Burger Siéyès! vergun mij de aanmerking dat zulk een keuze....'

'De vergadering beslisse,' andwoordde Siéyès kort.

'Ik stem voor de benoeming van Fouché,' riep Roger Ducos.

'Ook ik,' zeî Barras.

De meerderheid had Fouché benoemd. Gohier en Moulins waren ten tweedenmale verslagen. Deze reize hadden zij een goede zaak voorgestaan, doch hunne onhandigheid had hun de nederlaag berokkend. Beiden gaven in hunne handelin-

gen een trouwe kopij van de partij die zij vertegenwoordigden.

Het was of Siéyès den vragenden en half verwijtenden blik begreep, dien Roger Ducos op hem wierp; want zich tot zijn ambtgenoot heenbuigend, fluisterde hij hem toe: ‘Wij streven naar een goed doel; wij behoeven de meerderheid. Aan de konstitutie valt toch niets meer te bederven.’

Roger Ducos was voldaan; zijn gelaat nam eene uitdrukking van gewicht aan. Het wachtwoord was gegeven aan het leger, welks zegepraal hij voorzag.

Gohier had middelerwijl zich met Moulins onderhouden. Wat tusschen hen was behandeld geworden, bleek uit de woorden van gene, met half gebroken stem geuit: De Burger Moulins en ík teekenen protest aan tegen de heden genomen, of liever gewelddadig, ja zelfs door looze kunstgrepen doorgedreven besluiten. Het uur der vergelding zal eenmaal slaan; het moet voor ons beiden een uur van rechtvaardiging zijn.

‘Protesteer,’ viel Siéyès in. ‘Ik zal niet andwoorden op uwe overige woorden, die voor de meerderheid eene beleediging inhouden. Het is onedel een gevallen vijand te vertrappen.’

Moulins stikte bijkans van woede. Het bloed steeg hem naar het hoofd en perste zich op in de aderen, ja gaf het oogwit een wijle een purperen tint. ‘Burger-Voorzitter! breng slechts het derde voorstel niet in beraadslaging.’

‘Schoon hier geen sprake kan zijn van beraadslaging.’ hernam Gohier, ‘schoon hier slechts gedacht kan worden aan het despotiesch bestuur eener meerderheid, die de voorstellen der minderheid verwerpt, omdat ze door eene minderheid worden gedaan, zoo acht ik mij toch verplicht, orde en wet te gehoorzamen en voorwaards te schrijden, al ben ik ook overtuigd van de nederlaag die mij wacht. Burgers! ik behoef u den toestand der republiek niet te schetsen. De vijanden zijn wel van onze grenzen terug geslagen, dank zij den moed, de bekwaamheid van den onsterfelijken Masséna. De partijen van binnen zijn echter bandeloos. Van buiten dreigt ons minder gevaar dan van binnen. Masséna is minder noodig op de grenzen dan in Parijs, om de wetgevende vergadering te beschermen.’

Siéyès lachte schamper bij de laatste woorden.

‘Het is daarom, dat ik u voorstel Masséna terug te roe-

pen en te doen vervangen door Moreau, en aan genen het opperbevel toe te vertrouwen in deze stad, onder den titel van Generaal *en chef* van het leger van Parijs.'

'Juister ware het uitgedrukt,' merkte Siéyès droog aan, 'zoo ge in plaats van het leger van Parijs, de woorden zette: den sterken arm der anarchie. Wat!' riep hij in drift, of ze geveinsd of niet geveinsd was, kon niet worden bespeurd; 'gij zoudt Masséna terugroepen en dien held den verworven lauwerkrans onthouden. Gij zoudt hem hier willen begraven tusschen de barrières van Parijs? Het moge waar zijn wat ge spreekt van eene beteugeling der partijen door de bajonnet; maar stel dan aan het hoofd der troepen een man, dien ge zonder onrechtvaardig te zijn daartoe benoemen kunt; die wijders meer is dan een dapper soldaat en een hevige Jakobijn.'

'Dan een goede Patriot,' verbeterde Gohier. 'Die naam is echter geen aanbeveling bij u; hij is eensluidend met genen, en verachtelijker in uw oog dan die van roovers; deze hebben op uwe hulp te rekenen, gene niet.'

'Gohier! matig u,' riep Siéyès.

'Outil en Achard beroofden de staatskas en gij hebt ze beschermd....'

'Genoeg,' viel Siéyès in. 'Ik zelf verlang naar een welgeordende krijgsmacht in Parijs, die de anarchisten beteugelen kan. Masséna blijve echter waar hij is, ons voegt een ander hoofd.'

Beide partijen werden nu eerst handgemeen. Van de benoeming van het hoofd des legers hing de zege of de nederlaag af. Ieder voorzag dat Siéyès een *coup d'état* zoude wagen dat de bajonnet moest ondersteunen; het was dus van het hoogste belang over het leger te beschikken, en dit hing weder af van den Generaal.

'Welk een hoofd wenscht *gij* dan?' vroeg Gohier.

Aller verwachting was gespannen.

'Bonaparte!' sprak Siéyès, terwijl hij scherp in het rond zag.

'Bonaparte?' en Moulins barstte uit in schaterenden lach.

'Wilt ge zijn skelet doen opgraven en in den Generaalsuniform steken of wel, als een tweede Ziska, zijn afgestroopt vel op den trommel spannen om uwe medehelpers op te roepen tot den aanval. Ik zeg u echter, Burger-abt! dat hij daarvoor te lang in een heet klimaat heeft verkeerd. Het vel zal te hard zijn voor den trommel. Het zal nog alleen bruik-

baar zijn, om in plaats van perkament uw brevier te versieren. Maar ik vergis me, de Burger-abt gebruikt geen brevier meer.'

'Ik wenschte in de gelegenheid te zijn,' hernam Siéyès kort, 'u zulke oogenblikken meer te verschaffen. Waarlijk, gij wordt geestig, Burger Moulins.'

'Gij kunt het niet in ernst meenen, Siéyès!' sprak Gohier. 'Bonaparte is gestorven; ik voeg er bij, helaas! De grootste Generaal is ons ontnomen.'

'Het is maar al te waar!' riep Barras bedrukt uit. 'Het verwondert mij niet, dat de Burger Siéyès den eersten Generaal van Europa aan het hoofd der troepen wenscht; doch hij is gesneuveld.'

'Gelooft ook gij dit valsche bericht?' riep Siéyès stampvoetend uit, die Barras weder zag afvallen en weifelen tusschen beide partijen.

'Zeker! ook *gij* hebt er aan geloofd. Hebt ge een nadere tijding, die de eerste vernietigt?'

'Neen; maar toch zeg ik u, dat bericht is valsch. Bonaparte leeft en daarom stel ik voor, hem terstond te bevelen terug te komen.'

Barras begon reeds te weifelen; zoo zeker en beslissend was de toon waarop Siéyès sprak.

'Ondersteld het zij logen,' merkte Gohier aan, 'dan nog zou het bevel maanden behoeven eer het tot hem kwam. Wij hebben *dadelijke* hulp noodig....'

'Juist, *gij* hebt die noodig,' merkte Siéyès aan.

'Bonaparte heeft echter de snelheid van Caesar. Hij zal hier zijn, zoodra zijne Superieuren het willen,' zeide Roger.

'Bonaparte nooit,' fluisterde Barras Gohier in het oor. Het denkbeeld dat Bonaparte nog in leven kon zijn, deed hem huiveren.

Gohier was bemoedigd door Barras' woorden. Hij scheen ditmaal zeker van de meerderheid.

'Burgers! we hebben reeds woorden genoeg gekwist. De stemming beslisse, schoon de nakomelingschap het naauwelijks zal gelooven, dat wij een stemming behoefden over het al of niet benoemen van een dooden Generaal. Ik stem voor Masséna.'

'En ik,' sprak Moulins.

De beide aan de overzijde noemden den naam van Bonaparte. Barras moest weder beslissen.

‘Noch voor den een of den ander,’ zeide hij, die tusschen de twee klippen door wilde zeilen. ‘Ik stem voor Moreau.’

Die woorden wekten te meer verbazing, naar mate zij minder waren gewacht. Het scheen in den aanvang, of de verachting aan beide zijden eene vereeniging zoude bewerken van alle krachten om den nietswaardige te straffen. De toorn van Gohier overtrof echter die van Siéyès. Aan genen was ook de halfbeloofde zegepraal ontnomen, deze was voor een mogelijke nederlaag behoed.

‘Nietswaardige!’ prevelde Gohier. ‘Nog te slecht voor de guillotine!’

Een rumoer op het plein van het Luxembourg deed voor het oogenblik alle verder onderhoud staken. Te gelijker tijd werd aan de deur van het vertrek getikt, en trad, na bekomen verlof van Gohier, de bode binnen. Hij kondigde de komst aan van den Minister van Policie, die, als brenger van een zeer gewichtig nieuws, verzocht toegelaten te worden.

Toen Fouché binnentrad, kon men aan de hoogere kleur van zijn gelaat, aan zijn driftige bewegingen bespeuren, dat er iets zeer buitengewoons was voorgevallen. De vrage trilde Gohier op de lippen: Wat is er geschied, Burger Fouché? Doch de klanken werden onhoorbaar door de *Marseillaise*, door duizenden op het plein aangeheven en de jubelkreten die het lied vergezelden. Barras, wien de aanblik van Fouché bovendien onverdragelijk was, stond op en trad aan het venster.

Gohier herhaalde eenigzins luider zijne vrage. Fouché liet niet lang op zijn andwoord wachten. Kort en haastig sprak hij: ‘De telegraaf meldt mij op het oogenblik, dat de Generaal Bonaparte heden morgen te Fréjus is geland.’

‘Geland?’ riep Barras, terwijl hij zich plotseling omkeerde en daardoor een der kostbare bloemenvazen omwierp en verbrijzelde. Hij gunde zich geen tijd, den eigenaar verschooning voor zijne lompheid te vragen. Hij trad op Fouché toe, werktuigelijk het laatste woord herhalende.

‘Juist de schoonste,’ riep Gohier half luid en bitter uit. ‘Juist het eerst geschenk toen ik Direkteur werd.’ Hij had echter niet lang tijd over zijn verlies na te denken, want Fouché gaf aan Siéyès eenige nadere toelichtingen omtrent Bonapartes komst.

‘En is het bericht reeds bekend? Hebt gij het rondgestrooid in stede eerst hier uw verslag uit te brengen?’ vroeg Gohier gemelijk.

‘Ik vraag verschooning, Burger-Direkteur! In de Departementen was het nog eer dan hier bekend. Koerier bij koerier snellen de barrières in; overal wordt het der bevolking toegeroepen. De vreugde is algemeen.’

Siéyès had Roger Ducos ter zijde geleid, terwijl Gohier zich met zijn ambtgenoot onderhield. Fouché naderde stoutmoedig Barras.

‘Ik ben niet in de vergadering op-ontboden, Burger! Dat is een goed teeken. Gij hebt zeker begrepen dat onze vriendschap te oud was om verloren te gaan.... Wat zegt ge van mijne tijding?...

“Ik heb u gered,” klonk het somber; het heeft mij echter moeite gekost. Veel, zeer veel heb ik voor u verduurd.’

Hij zag bij die laatste woorden Siéyès van ter zijde aan, terwijl de hartstocht zijn gelaatstrekken verwrong en hem de tanden deed knersen.

‘Wat zegt ge van mijne laatste tijding? Uw beschermeling Bonaparte is terug. Ik kan u wellicht bij hem van dienst zijn,’ vervolgde Fouché langzaam, ‘dat zal uwe belooning zijn voor wat ge straks in deze vergadering voor ons beiden hebt verduurd.

Laat mij,’ sprak Barras wrevelig.

‘Ik ga hem dadelijk bij zijne aankomst uit uw naam mijne opwachting maken,’ zeî Fouché. ‘Patroon! we moeten deelen in Bonapartes overwinningen.’

De toon van Fouché ergerde Barras. Zonder te spreken keerde hij hem den rug toe en verliet hij de zaal.

‘Morgen zult ge tammer zijn,’ prevelde Fouché, hem nastarende. ‘Ik heb een schoone rekening; de oude is afgesloten.’ Fouché knipte met deze woorden even met de oogleden. Hij dacht aan de toekomst en ze scheen niet donker voor hem.

Gohier en Moulins beraadslaagden nog immer in het geheim. Ze schenen eenstemmig geworden te zijn, want gene voegde dezen toe, terwijl hij van hem afscheid nam: ‘Zie de eerste te zijn in de straat *Chantereine*.’

Het was nietduister wat hij bedoelde; Bonaparte woonde daar.

Siéyès en Roger Ducos hadden de zaal reeds verlaten. Aangekomen in zijne eigene vertrekken, riep Siéyès zijn vriend toe, terwijl hij op de kussens van zijn divan nederzeeg: ‘We hebben een hoofd en een arm noodig; het eerste bezaten wij reeds en het tweede is nú gevonden.’

‘Het eerste is Siéyès, niet waar? en het tweede zal Bonaparte zijn; geluk op uwe onderneming!’ en Roger reikte hem de hand.

‘Wij zullen u niet vergeten,’ sprak Siéyès deftig, als of hij reeds nederzat op het eeregestoelte van het nieuwe bewind.

Het *Directoire* was reeds half ontbonden, terwijl de man op wien het hoopte, van wien elke partij ondersteuning verwachtte, zijne reize naar Parijs over Lyon voortzette. De klokken werden geluid waar hij doortrok; vuren ontstoken op de wegen die hij langs trok, en schoon de herfst ze slechts karig kon geven, de bloemen door de geestdrift van jong en oud gegaderd, regenden neêr in het rijtuig des Generaals, dat omstuwd door de juichende massaas, de zegekar van een tweeden Caesar geleek.

H.J. SCHIMMEL.

Iersche Schetsen.

IV. De meeren van Killarney.

> There breathes a living fragrance from the shore Of flowers, yet fresh with childhood; on the ear Drops the light drip of the suspended oar. -

Wij willen u niet bezig houden, minzame lezers! met het verhaal onzer verdere omzwervingen door de hoofdstad en met de beschrijving der merkwaardige gebouwen, welke wij sedert den avond, waarop wij in het Novembernommer van u afscheid namen, nog hebben bezocht, en evenmin van u vergen dat ge ons vergezelt op de vierdaagsche voetreize door het graafschap Wicklow, ofschoon ge u welligt de vermoeienissen van dien togt niet zoudt beklagen. - Worden ons later tijd en gelegenheid gegeven deze vlugtige omtrekken te vervolgen, dan kunt ge verzekerd zijn, dat wij gaarne de afgebrokene taak zullen hervatten, en het ons ten genoegen zullen rekenen u bekend te maken met de zeven schoonheden, waarop Wicklow roem draagt.

Wij beginnen dit hoofdstuk met den dag onzer afreize naar het Zuiden, en wenschen hiermede - voor het oogenblik - de rij onzer schetsen te sluiten.

Het was een Zondag en het weder was Iersch. - Ik had een' slapeloozen nacht doorgedragt en toen ik in den vroegen morgen opstond en uit het venster keek op de donkere, ontvolkte straten en de morsige zware huizen, en naar den regen luisterde, die knetterend op de steenen viel, gevoelde ik mij zeer verdrietig te moede. Boven mij, een somber, vaalgrijs gordijn; vóór mij, eene doodsche stad; rondom mij, eene chaotische mengeling van koffers, reiszakken en een hoedendoos!

Ik wekte mijnen vriend, om afscheid van hem te nemen, want hij zoude mij op de verdere reize niet vergezellen, daar hij de ‘Highlands’ wenschte te bezoeken.

‘Ned!’ zeî ik, ‘'t wordt mijn tijd; sta op, en geef mij de hand!’

‘Dadelijk,’ antwoordde hij, de dekens verlatende en zich in een schilderachtig *négligé* naar de uiterste grenzen van zijn ledikant begevende; ‘daar ben ik; geen mooi weêrtjen van daag, hoor!’

‘Zeg liever, alleronaangenaamst weêr,’ hernam ik gemelijk, ‘er bestaat volstrekt geen reden om hier een diminutief te gebruiken.’

‘Jongens,’ ging hij voort, ‘dat ziet er nat uit; ik mag wel lijden dat het wat opklaart voor je.’

‘Daar zou ik ook niets tegen hebben; maar 't leit er nu eenmaal toe, mijn waardste! De hemel geve dat gij 't aan gindsche zijde beter moogt treffen, en uwe reize in allen opzigte eene genoegelijke moge zijn. - Adieu, en nogmaals hartelijk dank voor uwe vriendschap en - uw geduld!’

‘Vaarwel, mijn jongen! - Opgeruimdheid, mooie natuur en prettige ontmoetingen! - Tot Londen!’

‘Tot Londen!’ herhaalde ik, en begaf mij weder naar mijne kamer om de bagage gereed te maken.

Ik was juist bezig mijn' besten zwarten rok in een zijden zakdoek te knoopen, toen de eenige knecht, die wakker was, mij de onaangename tijding bragt, dat hij nergens een rijtuig had kunnen vinden, omdat het nog zoo vroeg en - Zondag was!

‘Maar, by st Paddy!’ riep ik uit, terwijl het mogelijke vooruitzigt om te laat te komen, mij het angstzweet deed uitbreken, ‘wat moet ik dan beginnen?’

‘Ik weet het niet, Mijnheer!’

‘Zoo! Weet jij 't niet? - God helpt ze, die zich zelven helpen!’ en ik nam mijn hoed, stormde de trappen af, en de straten op, en vond eindelijk bij de Rotunda in Sackvillestreet een ‘*car*’ die juist uit eene zijstraat kwam. Ik sprong er in, bereikte mijn logement, liet de koffers in het rijtuig brengen, en trok een leelijk gezigt tegen den lummeligen knecht, wien ik, tot overmaat van verdriet, voor de mij *niet* bewezen diensten nog een ruime fooi moest geven. - Met al de snelheid, waarvoor de rosinant vatbaar was, reed ik eindelijk weg, naar de station van den Zuidelijken spoorweg bij Kingsbridge.

Maar hoe beschrijf ik u mijne verbazing en schrik, toen ik het gebouw gesloten en de geheele plaats verlaten zag! Zoude ik te laat gekomen zijn? Onmogelijk! Zulk eene doodsche stilte kon niet heerschen, wanneer er dien ochtend reeds eene trein vertrokken was. - Ik zag den koetsier vragend aan.

‘Ik geloof, Mijnheer! dat er Zondags op dit uur geene trein gaat,’ merkte hij aan.

‘Wat zegt gij daar?’ riep ik uit, bij de verpletterende mare, ‘en de knecht heeft mij nog gisteren verzekerd, dat er alle dagen 's morgens om zeven uur eene vertrekt!’

‘Ja, dat is ook zoo, Mijnheer! alle *dagen*, maar niet op *Zondag*!’

Er viel niets tegen te zeggen; het was duidelijk dat de Zondag eigentlijk geen dag was, en ik verweet mij zelven bitter, dat ik niet vroeger op dit eenvoudige denkbeeld gekomen was.

Ik schelde aan, en ontving van den slaperigen portier de bevestiging der jobstijding, maar tevens de vriendelijke vergunning mijne bagage in de wachtkamer te mogen brengen. - Ik betaalde de vracht, het rijtuig reed weg, en ik was alleen met den slaperigen portier en met mijne wanhoop. - De toestand was inderdaad verschrikkelijk.

‘o Lucretia Wilhelmina van Winter, geboren van Merken!’ barstte ik uit, ‘wat is het Nut dezer Tegenspoeden? Maar, 't is waar; het vertrek der spoortreinen was u onbekend.’

Ik bragt twee en een half uur in den vervelendsten aller toestanden, dien van wachten, door. - Eerst bleef ik gedachteloos kijken naar de affiches van logementen en ma-

gazijnen, die aan den muur hingen, daarna bladerde ik in den onbegrijpelijken ‘Bradshaw,’ en bestudeerde de lijnen, die de spoorweg volgde, en sloeg in mijn Handboek de plaatsen op, waar de wagens stil hielden, dan weder trommelde ik op de ruiten, of maakte mijn valies open om er allerlei voorwerpen uit te halen, die ik volstrekt niet noodig had, maar toch in mijn overjas stak, voor het onmogelijke geval, dat zij mij onderweg te pas mogten komen, vervolgens wandelde ik de ruimte vóór het gebouw op en neder om te zien of er niet haast andere reizigers opdaagden, en eindelijk legde ik mij op een bank, met mijn horloge in de hand en met het vaste voornemen mijn lot geduldig te dragen.

Daar sloeg het uur mijner verlossing; ik snelde naar het bureau en nam een plaats op de eerste klasse, regtstreeks naar Killarney, zette mij neder in een hoekjen van den goed gevulden wagen, en stoomde weg, in het gezelschap van een oude mijnheer en mevrouw, die geen woord met elkander spraken en dus blijkbaar reeds heel lang gehuwd moesten zijn, en van drie heeren, die dadelijk de ‘Freemans Journal’ en de ‘Daily News’ kochten, en zich in hnnne lectuur verdiepten.

Aanvankelijk liep de weg digt langs zee, en vergunde een schoon uitzigt op de Baai, Howth en Ierland's Oog; maar zoodra de kleine afstand tot de grenzen van het graafschap Dublin afgelegd was, bood het landschap weinig belangrijks meer aan, en nadat ik dus bij Lucan nog een laatsten blik uit het venster had geslagen, vlijde ik mij zoo gemakkelijk mogelijk in de kussens neder, en bereidde mij, het voorbeeld van mijn reisgezelschap te volgen,

De heer tegenover mij had juist de lezing van de ‘Daily News’ geëindigd en bood mij beleefdelijk het blad aan. - Daar ik echter een' onoverwinnelijken afkeer van dagbladen heb en vooral van Engelsche, omdat die zoo lang en vervelend zijn, bedankte ik voor het welwillend aanbod, maar voegde er tevens als vergoelijking van mijne anders onbegrijpelijke weigering bij:

‘Ik ben een Oostenrijker, Mijnheer! en 't is ons verboden kranten te lezen.’

‘Inderdaad?’ antwoordde mijn overbuurman, ‘en onderwerpt gij u daaraan?’

‘Waarom zoude ik mij daaraan niet onderwerpen?’ zeide

ik, ‘het is immers voor ons eigen best. - Onze regering verzekert dat de dagbladen eene uitvinding van den Booze en de oorzaak van het zedenbederf onzer eeuw zijn, en nu vraag ik u in gemoede, Mijnheer! of gij mij zoudt durven aanraden, mijne zeden te bederven?’

De man keek mij met stomme verbazing aan.

‘Ik wil wel gelooven,’ ging ik voort, ‘dat de krant, die gij daar hebt, niet zoo slecht is als sommige der onze en zich, bij voorbeeld, niet zoude vermeten om oneerbiedig over Regie-cigaren te spreken, zoo als te Weenen geschied is; maar toch, wat zou ik er aan hebben, haar te lezen?’

‘God bless me!’ mompelde de Ier, maar zich tot mij keerende, zeide hij: ‘Maar hoe komt gij dan toch op de hoogte van het daaglijksch nieuws?’

‘Niets is eenvoudiger; de geboorten, huwelijken en sterfgevallen, waarin ik belang stel, worden mij dadelijk medegedeeld; het wetenschappelijk nieuws vind ik in boeken en tijdschriften; van branden, menschen, die in 't water vallen of andere ongelukken hebben, en van moorden hoor ik 's avonds in de “Kneipe” vertellen, en de besluiten der Regering worden overal aangeplakt; gij ziet dus, dat de dagbladen volstrekt onnoodig zijn.’

‘Maar het politieke nieuws dan, Mijnheer?’

‘Dat bestaat bij ons niet!’

‘Ah!’ zei de man, en gaf mij op.

Wij waren Straffan en Newbridge voorbij gestoomd; de eenigzins heuvelachtige streek was aangenaam verdeeld in bouw- en weilanden en enkele boschpartijen en hier en daar gestoffeerd door een klein gehucht, met spitsen kerktoren. - Ofschoon dan ook uit het oogpunt van het pittoreske weinig aantrekkelijks opleverende, had echter het landschap dat eigenaartig schoone, waarop een Hollandsch reiziger met welgevallen den blik laat rusten.

Hoe meer wij Kildare, de hoofdplaats van het graafschap van denzelfden naam, naderden, hoe bevalliger de weg zich vertoonde en hoe afwisselender het terrein werd, terwijl de bergen van Kildare het verschiet afsloten. - Eindelijk stond de groote ronde toren, een der hoogste en best bewaarde van Ierland, in al hare eerwaardige oudheid vóór ons.

Wij hebben gedurende onze reize, vele dezer gedenktee-

kenen van lang vervlogen eeuwen bezigtigd en ons - op verzoek van een lief vriend, die veel houdt van oude gebouwen - naauwkeurig doen onderrigten omtrent hunne structuur en hunnen vermoedelijken leeftijd, en zoo we mogen afgaan op 't geen wij hoorden, lazen en zagen, dan zouden we durven beweren dat de beroemde Ronde Torens lang zoo heidensch niet zijn, als sommigen willen doen gelooven, maar veeleer haren oorsprong aan christen-bouwmeesters verschuldigd zijn. - Voor dit gevoelen schijnt vooral de omstandigheid te pleiten, dat zij steeds in de nabijheid van kerken of kloosters worden gevonden, en onmogelijk voor iets anders geschikt kunnen geweest zijn dan tot berging van een klok, terwijl wij zelfs boven den ingang van eene, duidelijk in de dikte van den muur een kruis zagen uitgehouwen.

Maar wij verlaten dit gevaarlijke en stoffige terrein en keeren tot de zachtkens opdoomende stad Kildare terug, waar we, na weinige minuten, stil hielden.

Kildare is een klein en voor den gewonen reiziger weinig beteekenend stadjen, dat alleen door zijne bevallige ligging uitmunt. - Voor den antiquaar is de plaats echter bijzonder belangrijk door hare oude gebouwen en vele ruinen, en door de historische herinneringen aan St. Bridget, welke haar in de 5de eeuw stichtte. - Maar daar is nog iets, waarop Kildare roem mag dragen en ook, blijkens het populaire gedicht, werkelijk trotsch is; namelijk op de omstandigheid dat het de geboorteplaats is van een beeldschoon meisjen, Norah ‘the Pride of Kildare.’

> ‘As beautous as Flora,
> Is charming young Norah,
> The joy of my heart, and the pride of Kildare!’

Norah schijnt een dier bevoorregte meisjens te zijn, die na haren dood nog voortleven door den roem harer schoonheid!

De nog bestaande merkwaardigheid van Kildare zijn de wedrennen; maar daar dit eigentlijk geene merkwaardigheid is, althans in Ierland en Engeland, en wij nooit veel sympathie hebben kunnen gevoelen voor de vermagering van het paarden- en rijknechtenras, zoo gelooven we, bij ons gevoelen te mogen blijven dat het een weinig beteekenend stadjen is.

Wij verlieten het dan ook zonder leedwezen, en waren zelfs verheugd dat de trein zich weder in beweging stelde, daar de snelheid der Iersche spoorwegen, even als die der onze, veel te wenschen overlaat, vooral wanneer men getuige is geweest van den spoed der Engelsche.

Ook de oponthouden op de verschillende stations duren even lang, welligt nog langer dan ten onzent, maar zijn minder vervelend, omdat men overal goed ingerigte en wèl voorziene restauraties vindt.

De weg van Kildare naar Templemore in het graafschap Tipperary is uiterst eentoonig; het land is vlak, weinig bebouwd en moerassig en ziet er arm en ongelukkig uit. - Slechts de Stradbally en Slieve Ardagh Hills, die den gezigteinder insluiten, breken eenigermate de onbehagelijke lijn van het landschap. - Wij namen Bulwer's ‘Caxtons’ ter hand en stelden ons daarin schadeloos voor de weinig aantrekkelijke natuur van Queen's County.

Wij willen u de beschrijving sparen van Portarlington, Maryborough en de verdere steden of dorpen, die de trein ons langs voerde; trouwens, 't zou ons moeielijk vallen u omtrent die plaatsen iets mede te deelen, daar we de oogen niet uit ons boek sloegen, vóór we den conducteur den naam van ‘Burris-in-Ofsory’ hoorden uitroepen. - We wierpen een blik van nieuwsgierigheid en belangstelling op het vlek, dat eenmaal de zetel der magtige Fitz-Patricks van Ossory, en het tooneel van schaars geëvenaarden moed is geweest.

Toen de Dalgais - de keurbende van den grooten Ierschen monarch Brian Boroimhe of Borù - na den slag bij Clontarf in het begin der 11de eeuw, naar hunne haardsteden wilden terugkeeren, werden zij op hunnen togt te gengehouden door Fitz-patrick, prins van Ossory. Het was toen dat de gewonden hunne krijgsmakkers verzochten, hen aan staken te binden en tusschen hunne gelederen te plaatsen, opdat de vijand omtrent hunne sterkte misleid mogt worden. - De list gelukte; de gewonde soldaten vochten met al de kracht, die hun overgebleven was:

> ‘They stirr'd not, but conquer'd and died!
> The sun, that now blesses our arms with his light,
> Saw them fall upon Ossory's plain.’

Wij snelden de vlakte door, die getuige was geweest van

zooveel moeds en opoffering, en betreurden het slechts dat deze schoone bladzijde der Iersche geschiedenis verduisterd wordt door vele andere, waarop niets dan veete en tweespalt staat opgeteekend!

Toen wij Templemore - dat zijn naam aan de Tempelridders ontleent, die hier vroeger een kasteel bezaten, waarvan de ruïnen nog aanwezig zijn - voorbij waren, begon de natuur een liefelijker tint aan te nemen. - De weg voerde ons langs de lachende en rijk bewassen helling der Devils-bit bergen, en vergunde een vista op de schilderachtige rots van Cashel met hare eerwaardige bouwvallen. - Hoe meer wij de hoofdstad van het, vóór weinige jaren wegens moorden en brandstichtingen zoo beruchte graafschap Tipperary naderden, hoe pittoresker en bevalliger het tooneel werd, tot we ons eindelijk verplaatst zagen in eene der schoonste bergstreken van Ierland.

Tipperary is, even als Thurles, eene welvarende stad, die tamelijk veel binnenlandschen handel drijft, en 's zomers druk bezocht wordt om de heerlijke omstreken. - Daar zich hier de weg in tweeën splitst, en de reizigers en goederen voor de ‘Limerick Junction’ overgepakt moesten worden, hielden we zeer lang stil, en maakte ik mij dien tijd ten nutte om mijn middagmaal te nemen, waartoe de ingrediënten in ruimen overvloed aan de station voorhanden waren.

Ik had het verlies te betreuren van de ‘Daily News,’ die naar Limerick ging, maar mogt mij blijven verheugen in het gezelschap van de ‘Freeman's Journal.’ - De oude mijnheer en mevrouw hadden ons reeds te Thurles verlaten.

Hun gemis werd echter vergoed door een gepensioneerd kolonel en zijne twee dochters, die in onze wagen plaats namen.

Ik had mijn boek ter zijde gelegd, daar de natuur thans onderhoudender was geworden en ik besloten had het lang bewaarde stilzwijgen eindelijk - hoe dan ook - te breken.

De ‘Freeman's Journal,’ scheen blijkbaar met denzelfden wensch bezield te zijn, want bij nam zijne reisgenooten met meer aandacht op, liet het oog met welgevallen rusten op de beide jonkvrouwen, en wendde het toen naar mij, met eene uitdrukking, die niet vleiend mogt genoemd worden.

Als een lichtstraal schoot mij den Oostenrijker voor den geest.

‘Kent gij de “Daily New,” ik meen den heer, die de “Daily News” las?’ vroeg ik.

‘Neen, Mijnheer!’ antwoordde hij lachende, ‘maar 't scheen mij dat gij 't niet ééns waart op het punt der dagbladen.’

‘Met uw verlof,’ hernam ik, ‘ik was het volmaakt met hem eens, en ben ook eigentlijk geen Oostenrijker.’

‘Mag men u vragen, waarom ge u dan er voor hebt uitgegeven?’

‘Dat zal ik u zeggen. - Ik heb een' oom, die ultraliberaal, ja zelfs *rood* en *communist* is, en altoos tegen autocratische en knoet-regeringen te velde trekt, en daar ik dikwijls met dien oom in gezelschap ben en ons gesprek zeer onbelangrijk zoude zijn, indien we beiden hetzelfde gevoelen verdedigden, zoo heb ik mij aangewend om zóó oostenrijksch te spreken, dat mij dit tot eene tweede natuur geworden is. Dit bevordert zeer de wisseling van denkbeelden.’

‘Maar indien ge geen Oostenrijker zijt, Mijnheer! wat zijt ge dan?’

Ik bedacht mij een oogenblik over de natie, die ik verkiezen zou; het denkbeeld van een' ouden Rus lachte mij wel eenigzins aan, maar ik vond het gepaster te antwoorden:

‘Een Hollander, Mijnheer!’

Mijne waarheidsliefde werd schitterend beloond.

Niet zoodra had de gepensioneerde majoor vernomen dat ik een Hollander was, of hij mengde zich in ons gesprek met de vraag:

‘Zijt gij in Indië geweest?’

‘Dat is het land mijner geboorte, Mijnheer!’

‘Dan zijn wij landgenooten, of althans buren, Mijnheer!’ vervolgde hij, terwijl hij mij vergenoegd aankeek, ‘ik heb vijf en twintig jaren in Hindostan doorgebragt, en mijne beide dochters zijn er geboren.’

Ik boog tegen de jonge dames, en hoewel mij het ‘landgenootschap’ eenigzins ver getrokken voorkwam, dacht ik echter aan het relatieve van allen wereldschen afstand, en aan het bekende gezegde dat een Chinees en een Parijzenaar elkander als oude vrienden zouden begroeten, indien zij zich tesamen in de Maan bevonden.

Het scheen dat aan de Indische verhalen van den ouden heer geen einde zoude komen; wij waren achtereenvolgens Knocklong, Kilmallock en Charleville voorbijgestoomd en hadden slechts van tijd tot tijd een vlugtigen blik kunnen werpen op

den bekoorlijken en afwisselenden weg, en op de schilderachtige heuveltoppen van Tipperary en Castle-Olivier, en zagen smeekend de jonge dames aan, die beleefd genoeg waren te begrijpen dat een Hollander, die in Ierland reist, meer belang stelt in Iersche dan in Hindostansche natuur.

‘Maar ziet eens, welk eene verrukkelijke streek wij thans doorgaan, papa!’ viel de oudste den oorsprong harer dagen in de rede.

‘Beelderig!’ bevestigde de jongste.

‘Een overheerlijk land!’ stemde ik in.

De drie uitroepingen, gevoegd bij 's mans vaderlandsliefde, behaalden de overwinning op zijn ‘hobby-horse,’ en hij liet het onderwerp varen om met ons den lof aan te heffen der schoone natuur van het graafschap Cork.

De bergen hielden ons gezelschap tot Buttevant, een lief plaatsjen, dat zijne vermaardheid dankt aan de nabijzijnde bouwvallen van Kilcoleman-Castle, de verblijfplaats van Spenser, die er zijne ‘Fairy Queen’ schreef, en veel lief en leed ondervond.

Wij begrijpen 't, dat de schoone omstreken van Buttevant den gevoeligen dichter hebben bezield, en zijne pen zich gaarne vermeidde in de schildering der groene bergen en vruchtbare dalen om hem heen; zij zouden in staat zijn eene minder aesthetische ziel dan de zijne tot bewondering op te wekken en dichterlijk te stemmen.

De weinige minuten, die ons nog van den eindpaal onzer spoorwegreize scheidden, schenen dubbel kort door het bevallige tooneel, dat ons omringde en in het aangename gezelschap, dat de wagen stoffeerde.

Wij stapten, na bijna acht uur stoomens, te Mallow af, waar de ‘mailcoach’ wachtte, die ons naar Killarney zoude voeren.

Mallow mag zich niet beroemen op eene groote mate van zedelijkheid, en het voorbeeld, door vele jonge lieden dier stad gegeven, is verre van navolgenswaardig en zoowel strijdig met de zedeleer, als met gezonde begrippen van staatshuishoudkunde. Men oordeele uit de volgende regelen:

‘Beau-ing, belling, dancing, drinking,
Breaking windows, damning, sinking,
Ever raking, never thinking
Live the rakes of Mallow.’

Dit is immoreel, en niet economistisch;

> ‘Spending faster than it comes,’

is stellig in tegenspraak met de leer der rijkdommen, terwijl 't eene verkrachting der zedelijkheid mag genoemd worden:

> ‘Living short, but merry lives,
> Going where the devil drives;
> Having sweethearts, but no wives.’

Maar Mallow heeft minerale wateren en is eene badplaats.

Voor den oppervlakkigen beschouwer, schijnt Mallow niets anders te zijn dan eene zeer aangename en welvarende stad, die eene heerlijke ligging heeft en omringd is door schoone bosschen en groene heuvels, waar de ‘Blackwater’ bevallig langs kronkelt. - Van alle kanten ziet men lommerrijke parken en smaakvolle landhuizen, zoowel aan de oevers der rivier, als op de hoogten, en dit gedeelte van het graafschap Cork schijnt een geliefkoosd toevlugtsoord voor den zomer te zijn. - Wij doen hulde aan de goede keuze.

‘All right?’ vroeg de dikke koetsier van de ‘mailcoach,’ die er in zijn rood kostuum zeer deftig uitzag, en bedaard zijne bouffante omknoopte en zijne dikke handschoenen aantrok, terwijl een paar knechts de paarden vasthielden en een ander de teugels bewaarde, tot de gewigtige persoon zoude verkiezen op te stijgen. - Ik had reeds plaats genomen op de bok.

‘All right?’

‘Yes Sir!’ antwoordde het koor der vasallen, terwijl ze aan de muts tikten.

‘Go on!’ klonk het, toen hij gezeten was, en het beleid der teugelen aanvaard had.

Ik keek den man met bewondering aan, die op zulk een toon van gezag durfde spreken, en met zooveel onderdanigheid beantwoord en ge-‘sir’d werd. - Hij was geheel een ‘gentleman’ in zijn voorkomen, en had dat bedaard gemakkelijke, dat iemand kenmerkt, die zeker is van zijne positie en die positie zeer gewigtig vindt, maar was niet te min in den volsten zin des woords een ‘jolly coachman’ die gaarne praatte en lachte, tegen de deernen knikte, en whiskey dronk.

Alvorens we de reize aanvaarden, verzoeken we u, uwe

blikken te scherpen in de rigting van het Zuiden, of ge er op gindschen berg niet den toren en de overblijfselen van een kasteel ontdekt? Dat is het kasteel van Blarney. - Zoo ge lid zijt van eene onzer ‘mondelinge - redetwist -’ Vereenigingen, zal 't u welligt genoegen doen te vernemen, dat zich daar een steen bevindt, wier aanraking onmiddellijk de gave der welsprekendheid mededeelt. Met zegt dan ook algemeen van iemand, die uitmunt door de bloemrijkheid zijner taal, de stoffering zijner verhalen en den rijkdom zijner woorden:

‘He has taken a lick at the Blarney stone.’

Overdragtelijk, en zeer oneigenaartig wordt in Ierland verder alle grootspraak en bluf ‘Blarney’ genoemd.

Tot uwe geruststelling, kunnen we u verzekeren dat we den beroemden steen niet hebben gekust, maar ons - op onzen lateren togt naar Cork - hebben vergenoegd met eene wandeling door de schoone bosschaadjen, die de tweede merkwaardigheid van Blarney uitmaken, en zich onderscheiden door hunnen bevalligen aanleg en hun welig frisch groen.

Voort ging Harer Majesteit's mail, getrokken door een vurig vierspan; voort met een' stuivenden spoed, op het vaste land onbekend. Wij zwenkten den hoek om, en reden door de pittoreske Blackwater-Vallei, langs een' goed aangelegden doch niet zeer breeden weg, die aan beide zijden met hoog geboomte was beplant, en ter regte omzoomd werd door talrijke lusthoven, en ter slinke door den kabbelenden stroom. - De Nagle en Boghra bergen formden eenen statigen achtergrond, waartegen de heldere tinten van het dal zich aangenaam afteekenden.

Bij Roskeen-bridge trokken wij de rivier over; de landgoederen verlieten ons, en de streek werd allengkens eenzamer en minder bebouwd.

Het zal voorzeker iederen reiziger, en vooral iederen hollandschen, opvallen hoe schaars sommige gedeelten van Ierland zijn bevolkt; men legt soms uren afstands af zonder eene stad of een dorp te ontmoeten, of de sporen te ontdekken van den arbeid des menschen. - Treurig tooneel van woestheid en ontvolking leveren voornamentlijk het Zuiden en Westen op, die jaarlijks door talrijke scharen worden verlaten voor een ander werelddeel.

De weg voerde ons door bergachtige streken naar de éénige stad, die tusschen Mallow en Killarney ligt, het kleine en armoedige Mill-street, waar we van paarden wisselden en dadelijk omringd werden door eene hongerige troep bedelaars, die op allerlei wijzen ons medelijden trachtten gaande te maken en wier voorste gelederen uit idioten, kreupelen, blinden en honderdjarigen waren zamengesteld. - Wij zullen echter, aan het doel van onzen togt gekomen, ruimschoots gelegenheid hebben, over dit grootste bestanddeel der Iersche maatschappij te spreken en willen u dus thans eene beschrijving sparen.

De Millstreetsche paarden waren zeer jong en weinig aan het tuig gewend, en hadden eenen zeer lastigen geest van onafhankelijkheid, die zich openbaarde in steigeren, achteruitslaan en op zij springen. - Het was toen dat de roode koetsier zich in al zijne kracht ontwikkelde. Met vaste en rustige hand hield hij de teugels in en liet ze dan weêr schieten, gaf en nam, moedigde aan en zette neder met eene volmaakte kennis der heterogene elementen van zijn gespan. - Eindelijk gaven de dieren hunne pogingen, om den wagen onderst boven te werpen, wanhopig op; de orde was hersteld en het gezag gehandhaafd.

In het verschiet doomden reeds de bergen van Killarney, en verhieven zich de statige toppen van ‘the Paps’ wier conische form tot op verren afstand zigtbaar is. - Wij waren het oude en adelijke graafschap of koningrijk Kerry, den geboortegrond van vele der beroemdste geslachten van Ierland, ingetreden, en zoo ver het oog reikte omringde ons eene zwarte, moerassige vlakte, slechts hier en daar met eenige vervallen woningen bezet.

Ik deelde mijne gedachte over den armoedigen toestand des lands aan den ‘coachman’ mede.

‘Gij ziet er slechts het uitwendige van;’ zeide hij, ‘zoo gij lust hebt kennis te maken met de wijze, waarop de arme menschen hier leven, wil ik gaarne een oogenblik voor u ophouden.’

Ik klom den hoogen bok af, begaf mij naar een der hutten aan den kant van den weg, en trad er binnen. - Verbeeldt u eene ruimte van weinige voeten in het vierkant, door leemen muren omgeven en door een leemen dak gedekt, zonder vensters, zonder schoorsteen, zonder deur, want de opening, die tot ingang diende, kon niet gesloten

worden. - Tastend vond ik den weg naar de bewoners van dit verblijf, die op den weeken veengrond uitgestrekt lagen bij een smeulend turfvuur, waarvan de rook zich een uitweg moest banen door de opening, die ik binnengetreden was. - De menschen waren koud en rilden, niettegenstaande het vuur en het zomerweêr, en de koorts stond op hun gelaat geteekend. - Ik zocht een voorwendsel om mijn bezoek te regtvaardigen, daar ik niets hatelijker vind dan uit nieuwsgierigheid ellende te gaan zien en vroeg dus om wat vuur, om mijne cigaar aan te steken. - Een oude vrouw bragt het mij; ik dankte haar en verliet met eene huivering de woning. -

De zwarte vlakte, die wij doorreden, scheen mij dubbel akelig toe en ik verheugde mij van harte toen de koetsier mij mededeelde, dat wij weldra het einde onzer reize zouden hebben bereikt.

Wij hadden onder weg nog gelegenheid den gutturalen klank der Iersche taal te hooren, welke veel overeenkomst heeft met het Welch, en nog in sommige streken in het Zuidwesten en in het Noorden door de landelijke bevolking wordt gesproken, ofschoon we niemand hebben ontmoet, die het Engelsch niet verstond. - Gedurende de Repealbeweging hebben de leiders der Jong-Ierland partij zich veel moeite gegeven de oorspronkelijke taal te verspreiden en op de volksscholen te doen onderwijzen, doch hunne pogingen hebben weinig vruchten gedragen, 't geen we in het belang van het land zeer betreuren, daar we niets ongelukkigers voor eene natie weten, dan geene eigene, zelfstandige taal te bezitten.

Onze koetsier, die een echte Ier was, kon ons niet genoeg vertellen van haren rijkdom en hare dichterlijkheid en zoo we mogen afgaan op het oordeel onzer geleerde Dublinsche vrienden, dan moet zij inderdaad zeer schoon zijn, en behoeft voor geene der in Europa gesprokene in sierlijkheid onder te doen.

Het was reeds laat en schemer donker, toen wij de stad Killarney binnenreden, en aan de Post, bij het logement, ‘the Kenmare Arms’ stilhielden. - Wij hadden bij het afstijgen van de koets eene benaauwde belegering door te staan; cohorten bedelaars hadden ons weldra van alle zijden ingesloten, en met moeite baanden we ons eenen doortogt naar de ‘jaunting car’ van het ‘Herbert Arms Hôtel,’ waar we

besloten hadden onzen intrek te nemen. - Toen we in veiligheid op het rijtuigjen gezeten waren, wierpen we een blik op het bedrijvige tooneel om ons henen, terwijl de knecht van het logement voor de overpakking onzer bagage zorg droeg.

De bedelaars van Killarney overtreffen zeker al hunne broeders van den gilde door de kleurigheid der tafereelen, welke zij van hunne ellende weten op te hangen en door den smaak en den tact, waarmede zij hun bedrijf uitoefenen. - Zij danken hunne meerderheid gedeeltelijk aan aangeboren talent, maar vooral aan den grooten toevloed van vreemdelingen, die jaarlijks dit ‘Paradijs van Ierland’ komen bezoeken, en welligt ook eenigermate aan de nabijheid van den bewusten Blarney-steen. - Hoe 't zij, men kan hun geen geest ontzeggen, en ofschoon ze oneindig lastiger, aanhoudender en onbeschaamder zijn dan eenige andere, zien zij er echter over 't algemeen zóó schalks en prettig uit, lachen zóó vriendelijk, dragen hunne gescheurde kleederen met zooveel bevalligheid, en spreiden zooveel snaaksche bewegelijkheid ten toon, dat men eindelijk onder de verzoeking bezwijkt, en de hand in de zak steekt. - We herinnerden ons bij hunnen aanblik onwillekeurig de woorden van het oude lied ‘the Jovial Beggars’, waarvoor zij waarschijnlijk tot model hebben gediend:

‘There was a jovial beggar,
He had a wooden leg,
Lame from his cradle
And forced for to beg.
And a begging we will go, will go,
And a begging we will go!’

‘Of all the occupations
A beggar's life's the best
For, whenever he 's a-weary
He can lay him down to rest.’

Van de waarheid der laatste strophe scheen ons de bevolking van Killarney volkomen doordrongen te zijn.

Wij dankten den hemel, toen we de stad verlieten, en na een' korten rid langs een' aangenaam beschaduwden straatweg, stil hielden aan de ‘Herbert Arms’ Muckross, bij Cloghreen.

Na een eenvoudig avondeten begaven we ons vermoeid

ter ruste en sliepen weldra den slaap der reizigers, aan de oevers der Meeren van Killarney.

Het was een heerlijke dag; de natuur schitterde nog in al hare matutinale schoonheid en hier en daar hing nog een daauwdrop aan de bladen, en een frissche, verkwikkende lucht woei ons tegen, toen we ons naar de plaats begaven, waar de boot ons wachtte.

Wij stevenden door de branding aan den mond van den inham, waar het vaartuig zijnen rusttijd doorbragt, en bevonden ons, na weinige riemslagen, op de oppervlakte van Lough Lene, of het Lager Meer, dat in al zijnen grootschen omvang vóór ons lag, bezaaid met talrijke eilanden, wier schilderachtige lijnen en groenen dosch scherp afstaken bij de donkere, schier zwarte kleur van het water.

Daar ligt eene onbeschrijfelijke poëzie in de natuur van het Lager Meer; zij trekt u aan, niettegenstaande haar verheven karakter; zij paart aan de ernstige schoonheid der bergen de liefelijkheid van den helderen waterspiegel en de aanvalligheid van een sylvanisch landschap; zij vergt geen ontzag, zelfs geene bewondering, maar vraagt en verwerft uwe sympathie. Gij hebt haar lief, de gevierde schoone, die onbewust schijnt van hare bekoorlijkheden en u zoo gaarne zoude willen doen gelooven dat zij boven geene andere uitmunt.

Gij moogt en kunt haar dit echter niet toegeven, wanneer ge den blik slaat op de welige bosschen van Muckross aan uwe slinke, waarachter de Mangerton en Carran-tual, de koningen van Killarney, hunne trotsche kruin verheffen, op de rijk bewassen Torc-Mountain vóór u, op de altoos groene Glena en Toomies aan uwe regte, op de sierlijke baaien en inhammen, die den lijn der oevers breken, en overschaduwd door de afhangende takken der Arbutus - de heester der Meeren bij uitnemendheid - en der eiken, u tot zoete rust schijnen te nooden.

Welk eene mengeling van tinten en kleuren vertoont zich aan het oog, wanneer het landschap de eerste stralen der morgenzon opvangt en de kabbelende en rimpelende vloed die weêrkaatst! Hoe heerlijk steekt tegen de rijk bewassene

hellingen der bergen, wier voet door het meer wordt gekust, de blaauwachtig grijze of vaalbruine kleur der meer verwijderde rotsen af, hoe bevallig wordt de breede waterspiegel gebroken door de oäsen, waarmede zij bezaaid is!

Wij waren Ross-Island genaderd, en bonden het vaartuig aan de landingsplaats vast, om eenige oogenblikken te wijden aan de bezigtiging van het kasteel en de parken en bosschen.

Maurice - een onzer wakkere roeiers, een blonde krullebol van achttien jaren, wien de schranderheid den kijkers uitzag, en wiens fijnbesneden trekken menig hooggeboren jonker benijd hadde - Maurice vergezelde ons, en zijn gezelschap droeg veel bij tot ens genoegen. - Men gevoelt zich zoo verlaten, wanneer men alleen in een vreemd land reist, en zelfs te midden der schoonste natuurtooneelen komt dikwijls een weemoedig verlangen naar de heemstede op, dat ons onvatbaar maakt voor alle genot. - Een genoegen, aan een' vriend medegedeeld, is een dubbel genoegen; een genoegen, dat men niet kan uiten, houdt op er een te zijn. - Daarom verheugde 't ons, dat Maurice ons begeleidde.

Het kasteel van Ross is een schoon gedenkteeken der riddertijden, en was gedurende drie eeuwen de zetel der o'Donoghue's, de magtige gebieders der Meeren, en de helden der vele legenden, die in de omstreken van Killarney worden verhaald.

Wij beklommen den toren, van waar we een heerlijk uitzigt genoten op de uitgestrekte watervlakte, het schilderachtige Junisfallen, en de omliggende gebergten, terwijl Maurice bezig was ons de wonderlijke avonturen van eenen o'Donoghue mede te deelen, die jaren lang gevangen gezeten had op een klein eilandtjen in het Meer, dat den naam draagt van ‘o'Donoghue's Prison’, en van eenen anderen o'Donoghue, die te paard het water doorgereden, maar in het midden van zijn gevaarlijken togt verdronken was. - Het paard werd versteend, en steekt nog bij gedeelten uit den vloed in de gedaante van eenige rotsen, die ‘o'Donoghue's Horse’ heeten.

‘Zou dat waarlijk gebeurd zijn?’ vroeg ik, toen ik het schoone panorama bezigtigd had, en wij den toren afstegen.

‘Zeer zeker, Mijnheer!’ was het antwoord, ‘gij moet niet vergeten, dat dit eene betooverde streek is, en gij

op de “Lakes of Enchantment” zijt, zoo als Mrs Hall zegt... Gij kent Mrs Hall toch zeker wel?’

‘Neen,’ zeide ik, ‘ik heb nooit van haar gehoord.’

‘Mrs Hall is eene Iersche dame, Mijnheer, en de knapste vrouw, die nu in Engeland woont. - Zij heeft een uitmuntend boek over de Meeren geschreven, dat M^{r}. Roche, de eigenaar van de “Herbert Arms”, heeft, en waarin gij alles zoo vindt opgeteekend, als ik 't u vertel.’

‘Kent gij Mrs Hall?’ vroeg ik op mijne beurt.

‘Of ik haar ken, Mijnheer? wèl, zoo goed als mijne eigene moeder; ik heb haar dikwijls in deze zelfde boot geroeid, want zij komt hier jaarlijks tweemaal. De geheele wereld kent Mrs Hall!’

Ik getroostte mij, in de schatting van Maurice, niet tot de wereld te behooren en glimlachte bij zijn enthousiasme voor de Iersche schrijfster en zijn naïef geloof aan de o'Donoghue's.

Maurice was een ‘tea-totaller’, dat wil zeggen, een lid van het Matigheidsgenootschap, en de ernst en het vuur, waarmede hij tegen de geestrijke vochten te velde trok, hadden mij bijna bewogen tot de Vereeniging toe te treden, indien ik er behoefte aan gevoeld had.

Niets bevalliger dan de tuinen en parken, die het kasteel van Ross-Island omringen! - Boschpartijen, bloembedden en grastapeeten wisselen elkander aangenaam af, en getuigen van den smaak des eigenaars, Lord Kenmare, tot wiens domein bijna de helft dezer streken behoort.

Wij namen weder plaats in de boot, en zetten onzen togt voort naar het lachend Innisfallen,

> ‘First flow'r of the earth, and first gem of the sea,’

het bekoorlijkste eiland van Lough Lene, door een Engelsch tourist bij de Isola Madre van het Lago Maggiore vergeleken.

Innisfallen mag inderdaad eene bloemlezing van natuurschoonheden genoemd worden; het vereenigt op zijne kleine, maar vruchtbare oppervlakte, heuvel en dal, romantische groene schuilhoeken en frissche grasperken en bezit eene weelderigheid van vegetatie, die op geen der andere eilanden wordt aangetroffen. - Reusachtige olmen en iepen vermengen hun loof met dat van essen en eiken en witte berken, terwijl de grond bekleed is met donzig mos en schuch-

tere heesters, die een haag om dit heiligdom van het Meer formen. - En dan, die schilderachtige kusten, die fijn gekartelde en donker belommerde baaien, die u uitnoodigen uwe boot in haren veiligen schoot te sturen!

Langen tijd bleven we op Innisfallen toeven, ons vermeidende in zijne bekoorlijke dreven, of van een der vele vista's, die het aanbiedt, een bewonderenden blik werpende op het panorama, dat vóór ons uitgestrekt lag.

Maurice sloeg ons voor, eene zijner eigene melodiën te zingen, om ons te doen hooren hoe zoet de muziek weêrkaatste op het water en tusschen de bergen. - Wij stemden gaarne toe en vleiden ons neder op het mosch, om te luisteren naar het welluidende maar weemoedige lied, dat door de echo werd opgevangen en fluisterend herhaald. - Welk eene dichterlijke wijkplaats der liefde moet het lachend Innisfallen zijn!

Dit schijnt trouwens ook het gevoelen te zijn der meeste jonggehuwden in Ierland, die gewoonlijk hier hunne ‘honeymoon’ komen doorbrengen; en voorzeker is er dan ook in het geheele land geen plek te vinden, waardiger om door die maan beschenen te worden.

Wij troffen het echter in dit opzigt zeer ongelukkig, 't geen wij moeten toeschrijven aan de schaarschte der huwelijken gedurende de dagen, die wij te Killarney doorbragten, daar we te gunstig denken over den smaak en het gevoel der jeugdige iersche echtelieden, om slechts één oogenblik te durven vermoeden, dat de Londonsche Tentoonstelling er de schuld van zou kunnen dragen. - Overigens zijn er geen ongezelliger en onaangenamer wezens dan jonge paren - gelijk ieder weet - en was dus ons gemis zoo groot niet.

Wederom wiegelde het vaartuig op den zacht bewogen boezem van het Meer, dat thans flikkerde in het volle zonlicht; wederom dreven we langs de groene oevers en langs den voet der bergen, tusschen eilanden en rotsen, wier kruin even de oppervlakte van het water brak. - Achter ons lag het landgoed van Lord Kenmare, en de heuvel van Aghadoe; wij wierpen nog een laatsten blik op het omringende tooneel en op het Meer, toen we de baai van Glena hadden bereikt, en roeiden door de branding henen onder de brug, die het eiland Brickeen met het voorland van Muckross verbindt.

Wij bevonden ons op het kleinste der Killarney Meeren,

het Middel- of Torc Meer, dat, hoe verschillend ook in karakter, voor geen der andere in pittoreske schoonheid en in bevalligheid en verscheidenheid van lijnen en omtrekken behoeft onder te doen, en als 't ware tusschen de bergen opgesloten ligt. - Brickeen- en Dinis-Island en Muckross, die de beide wateren scheiden, wedijveren in rijkdom van bekleeding met de statige Torc-Mountain, die de wacht schijnt te houden over de haar toevertrouwde schatten.

Wij kruisten het geheele meer rond, en lieten de riemen ophalen, toen we in de engte gekomen waren, die Dinis-Island van de vaste kust scheidt en den stroom zouden volgen, die naar de ‘Old Weire Bridge’ voert. - Het was eene bij uitnemendheid romantische plek; de boot rustte onder de afhangende takken der breedgeschouderde boomen van het eilandtjen, op den kreukeloozen waterspiegel, en vóór ons kookten en schuimden de golven onder de brug.

Het was de ‘Ontmoeting der Wateren’, een dichterlijke naam, dien het naar ons inzien met meer regt draagt dan de plaats in de Vallei van Avoca, door Thomas Moore bezongen.

‘En nu vastgezeten, Mijnheer!’ zeî Maurice, ‘wij gaan de “Meeting of the Waters” verlaten en moeten gindsche branding door.’

Wij bekennen, dat we eene ligte huivering gevoelden bij den aanblik der witgevlokte dwarling, die ons vaartuig moest klieven, en dat we de onderneming tamelijk gevaarlijk vonden.

Men noemt dien doortogt ‘shooting the Bridge’, ging Maurice voort, terwijl hij zich met de opgeheven riem aan den voorsteven plaatste en met aandachtig oog naar de branding keek.

‘Steady!’ riep hij, en al de roeispanen werden ingehaald.

Hij stak den riem in den bruischenden vloed, en draaide hem rond, om de wieling te breken en de golven weg te stooten en de boot werd opgeligt en voorgestuwd tot onder het midden der brug, en schoot toen pijlsnel naar beneden en vloog in de effene en gladde wateren van ‘the Long Range’ het kanaal dat het Middel- aan het Opper-Meer verbindt.

‘Goddank!’ zeide hij, terwijl hij 't voorhoofd afdroogde, en zich weder aan het roeien zette, ‘dat was een hard werk, Mijnheer.’

‘Gij moet er, dunkt mij, aan gewend zijn,’ merkte ik aan.

Dat is zoo, Mijnheer! maar ik heb het nog nooit zonder roer durven doen, en bemerkte te laat, dat het onze gebroken was.

‘Zoo!’ zeide ik, ‘hebt gij vrouw en kinderen, Maurice?’

De krullebol lachte en antwoordde:

‘Ik ben achttien jaar, Mijnheer!’

‘Welnu, dan vergeef ik u, dat gij niet aan de mijne gedacht hebt.’

‘Ik wist niet dat gij ze hadt, Mijnheer!’ antwoordde hij beschaamd.

‘Dat doet er niet toe,’ hernam ik, ‘ik had ze kunnen hebben.’

De Long Range slingert bevallig door eene enge vallei, die door de Torc aan de eene en de ‘Eagle's Nest’ aan de andere zijde ingesloten wordt, en op zich zelve weinig bekoorlijks aanbiedt.

Toen wij de breede rotswanden van de ‘Eagle's Nest’ genaderd waren, wees men mij de woning van den vorst van het vogelenheir, in eene donkere spleet bij den top der rots, en haalde de gids zijnen hoorn te voorschijn....

> ‘Oh hark, oh hear! how thin and clear,
> And thinner, clearer, farther going;
> Oh sweet and far, from cliff and scar
> The horns of Elfland faintly blowing!
> Blow, let us hear the purple glens replying,
> Blow bugle! answer echoes, dying, dying, dying!’

Onbegrijpelijk is de klank der verschillende echo's, die de toonen opvangen en weêrkaatsen, eerst rond en zwaar en krachtig, dan zwakker en kwijnender tot zij versterft in een suizelenden zucht.

Zachtkens gleed de boot voort op de kronkelende waterbaan, terwijl zij behoedzaam de talrijke klippen en verborgene rotsen vermeed, welke eensklaps uit de grondelooze diepte der Meeren schijnen op te rijzen, en die de vaart voor ongeoefenden zoo moeilijk maken.

Daar lag het Opper-Meer vóór ons in al zijne ontzettende en verschrikkelijke majesteit! Streng en dreigend steken de graauwe rotsen hare hoekige en kale wanden ter regter- en ter linkerzijde omhoog; grillige eilandtjens liggen hier en daar op de oppervlakte des waters verspreid, terwijl de Zwarte-Vallei, door de Purperen Bergen ingesloten den achtergrond formt.

Nooit hebben wij een natuurtooneel gezien, waaruit zooveel sombere ernst sprak, als uit de omgeving van het Opper-Meer van Killarney! - Berg en dal en vloed staan in de

volmaaktste harmonie van uitdrukking, alles donker, alles zwaar en woest en graauw! - Slechts een schaarsche arbutus breekt op sommige plekken door zijn levendig groen de strengheid der kleuren en lijnen af; slechts een enkele oäse biedt een rustpunt in deze eenzaamheid aan.

Het was reeds laat geworden en de zon neigde ten ondergang en breede schaduwen verspreidden zich over het Meer; wij namen den terugtogt aan in eene geheel andere stemming, dan wij den dag hadden aangevangen, want het was ons onmogelijk den indruk weg te wisschen, dien het sombere, maar plegtige tooneel op ons had gemaakt. - Wij lieten ons bij de Long-Range aan wal zetten en reden langs den Kenmare-Weg naar huis.

'Wel Mijnheer!' zeî Mr. Roche, de vriendelijke eigenaar van het Muckross-hôtel, 'hoe is u de togt langs onze betooverende Meeren bevallen?'

'Uitmuntend!' antwoordde ik, terwijl ik plaats nam aan den aangeregten disch, en Mr. Roche uitnoodigde zich bij mij te zetten; 'maar ik had wel gewenscht dat wij bij het Opper-Meer begonnen waren.'

'Ik beken, dat het lang zoo liefelijk niet is als de andere,' hernam hij, 'maar het is oneindig grootscher.'

'Doch minder geschikt om als laatsten indruk mede naar huis te nemen.'

'Welligt! Gij ziet het echter ook niet op 't gunstigst; het vertoont zich geheel anders, wanneer het water gestoffeerd is. - Zoo gij in Augustus gekomen waart, zoudt gij 't Meer vol vaartuigen hebben gezien; want dan hebben wij hier de meeste touristen.'

Ik dankte mijn goed gesternte, dat ik *niet* in Augustus gekomen was en bood 'mine host' een glas Sherry aan.

'Mr. Roche!' zeî ik, 'wat raadt gij mij dezen avond te doen?'

'Thuis te blijven, mijn waarde Heer! Wij zullen zorgen, dat gij u niet verveelt.'

Gerustgesteld door de verzekering en heimelijk verheugd dat ons geene verdere vermoeienissen wachtten, schoven we

't raam op, plaatsten ons voor den engelschen haard, waar een vrolijk turfvuur brandde, en staken eene cigaar op.

Er werd getikt, de deur ging open en eene ruischende gedaante naderde ons. Wij wendden het hoofd om en zagen eene welgekleede dame, die buigend naast ons stond.

‘Waaraan heb ik die eer...?’ zeide ik met den schrijver van ‘de Neven.’

‘Mijnheer!’ klonk het, ‘ik wenschte u eenige ornamenten van echte Iersche “bog oak” te laten zien; hier zijn heerlijke overhemdsknoopen, kettingen, braceletten en doekspelden, ik hoop; dat gij mij het genoegen zult aandoen, als eene kleine herinnering aan de Meeren, eenige voorwerpen van mij te koopen.’

‘Mejufvrouw!’ zeide ik, ‘ik gevoel niet de minste behoefte aan de ornamenten, die gij daar ten toon spreidt; ik vind ze zeer mooi en met smaak bewerkt, maar zal ze niet koopen.’

‘Wilt ge de industrie in dit gedeelte des lands dan niet bevorderen, Mijnheer?’ zeide de schoone van middelbaren leeftijd, die werkzaam was aan eene der grootste ‘bog-oak factories’ van Killarney en den post van ‘commise-voyageuse’ vervulde.

‘Ik bevorder reeds de industrie van uw land, Mejufvrouw! door het te bezoeken!’ antwoordde ik op de min of meer vrijmoedige vraag.

‘Gij zult toch althans iets van Killarney medenemen?’ ging zij voort.

‘Niets, dan een zoet herdenken aan de natuur en aan uwe bevalligheid!’

De gedaante verliet de kamer, en ik vroeg mij zelven af, of dit een der middelen zoude geweest zijn, waardoor Mr. Roche meende te voorkomen, dat ik mij dien avond verveelde. Maar ik was onregtvaardig, want weinige oogenblikken later trad de gulle en beleefde man zelf binnen en noodigde mij hem te volgen.

Ik zoude den beroemden Gandsey, den blinden maëstro van Ierland hooren, die op de nationale ‘bag-pipes’ eenige zijner eigene melodiën zoude uitvoeren.

Gandsey's compositie munt niet uit door stoutheid en verhevenheid, maar bezit eenigermate het humoristische dat den Scherzi van Beethoven eigen is, en zijn volkomen meesterschap op het geliefkoosd instrument weet er toonen aan te

ontlokken, die in welluidendheid en fijnheid voor geen ander behoeven onder te doen.

Het schijnt dat de bekoorlijke natuur van Killarney eenen grooten invloed uitoefent op de aesthetische ontwikkeling der bewoners, en het is niets vreemds, onder de eenvoudige bootslieden der Meeren, dichters en componisten aan te treffen. - Onze vriend Maurice behoorde tot de laatsten, even als vele der ‘Buglers,’ die de reizigers als gidsen vergezellen.

Gandsey is een eerwaardig, oud man en geniet in den geheelen omtrek eene benijdenswaardige toegenegenheid en eerbied. - Hij had het ongeluk vóór weinige jaren zijn eenigen zoon te verliezen, wiens dood hij zich zeer heeft aangetrokken, zoo als Mr. Roche ons vertelde. - Zijn kleinzoon steunt thans den blinden grootvader.

Mrs. Roche, die eene boezemvriendin van Mrs. Hall, en zelve wel een beetjen ‘bas-bleu’ is, liet den ouden man op ons verzoek de melodie spelen van de ‘Sweet Vale of Avoca,’ en medeslepend was de weêmoed, dien hij in het lied wist te leggen.

Behoeven we u te zeggen, dat we met een gevoel van smart Killarney verlieten en met welgemeende hartelijkheid uitriepen:

‘Lake of beauty, fare thee well!’

toen we plaats namen op de postkoets, die ons moest verwijderen van de bevallige oorden, waar we zulke gelukkige dagen hadden doorgebragt?

Zoo ge ooit de Meeren bezoekt, gaat dan toch vooral bij Mr. Roche in het Muckross-hôtel en - neemt een goed vriend mede, wien ge deelgenoot kunt maken van 't geen gij gevoelt en geniet!

D.W.

Bibliographisch Album.

De Nederlandsche regtsbedeeling in Burgerlijke zaken, getoetst aan de beginselen en het wezen van goedkoopheid en eenvoudigheid, door Mr. E.G. van Senden, plaatsvervangend kantonregter in het kanton Zwolle, en advokaat bij het Provinciaal Geregtshof in Overijssel. Eerste stuk. De Regtskundige bijstand. Te Zwolle, bij W.E.J. Tjeenk Willink. 1851.

De zucht tot vooruitgang en hervorming, hoe vaak ze, vooral in den laatsten tijd, tot buitensporigheden heeft gevoerd, is echter voor hem, die in de Geschiedenis meer ziet, dan een verhaal van gebeurtenissen, een verblijdend schouwspel. Afkeuring mogen *die* pogingen treffen, die eensklaps tot stand willen brengen, wat het werk van jaren is, dat streven getuigt ons van leven, van zucht tot verbetering. De onderscheidene instellingen moeten den proef doorstaan, en dan eerst kan men er de voortreffelijkheid en leemten van onderscheiden, geleerd door de ondervinding als men is; en wie zal dan zóó het oude liefhebben, dat hij niet vurig wenscht dat híer wordt aangevuld, wat onvolledig, dáar verbeterd wordt, wat slecht en nadeelig was? Treffen wij echter op den weg der hervorming afgodendienaars aan van het oude, alleen omdat het oud is, anderen weder verblindt de glans van het nieuwe. Het is gevaarlijk zóó verblind te worden, want Staat en volk lijdt daar schade door. Instellingen toch, waaraan men gewoon is, die jaren lang tot rigtsnoer strekten, kunnen niet dan met de grootste voorzigtigheid worden hervormd. De oude jas moge onbehagelijk zijn van vorm, en ons niet meer tegen de koude kunnen beschutten, de nieuwe knelt ons ligt.

Is dit alles waar in het staatkundige, het is het niet minder in het regtskundige. Elk weet, hoe er over onze procesorde gesproken en gedacht wordt. Velen loopt een schrik door de leden, als zij een regtsgeding moeten voeren. '*Het duurt zoo eindeloos lang, en de kosten zijn zoo groot*!' Het is daaraan toe te schrijven, dat zoo weinig zaken op de rollen verschijnen, en zoo vele à *l'amiable* ten einde worden gebragt. Ongetwijfeld zijn eenvoudigheid van regtspleging, spoed en goedkoopte de drie vereischten eener goede procesorde. In hoeverre ons Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering daaraan voldoet, is eene vraag, die, vooral in den laatsten tijd, veel ter sprake is gebragt. Het

is zeker, dat hier te lande eene zaak zeer lang aanhangig kan zijn, en dat de groote omslag, die er voor wordt gemaakt, zoowel daarvan als van de enorme kosten de oorzaak mag heeten. Ik geloof echter, dat in dit geval ook veel verweten wordt aan de wet, hetgeen eigenlijk de schuld is der practizijns zelve. De wet geeft b.v. bij summiere zaken eene korte behandeling op, kent de dagvaarding op korten termijn, bepaalt den *dies ad quem* in vele voorkomende gevallen. Wat geschiedt nu echter in de practijk? Daar wordt gedagvaard soms op langeren termijn dan men behoefde; de procureurs geven wederkeerig een geruimen tijd uitstel als de conclusiën nog niet gereed zijn; de zaak wordt eenige malen gestateerd, en eindelijk dag van pleidooi gevraagd. Binnen vier à vijf weken konden de conclusiën gewisseld zijn: en in de practijk gaat daarmede soms een geruimen tijd verloren. Al dat compareren ter rolle, en besogneren met de tegenpartij, kost evenzeer veel gelds aan de succomberende partij, als het stateren der zaak zelve. De dag van pleidooi wordt vaak zeer lang uitgesteld, omdat, ten minste in groote plaatsen, de dagen dikwijls reeds lang vooruit zijn bezet. Deze redenen van oponthoud, en vermeerdering van kosten, liggen dus niet in de wet, doch zijn deels aan de welwillendheid der practizijns onderling, deels aan de noodzakelijkheid te wijten, en geene wet, welke het ook zij, zal die bezwaren wegnemen.

De tweede grond, dat de processen te lang duren, en te kostbaar worden, ligt ongetwijfeld in onze zegel-, registratie- en griffieregten, en den grooten omslag, dien de wet ter dier zake voorschrijft. De Heer van Senden zal in het tweede gedeelte van zijn werk dit onderwerp behandelen, en het is eerst dan ook onze taak daarover te spreken.

De kosten zijn eindelijk in onze wet ook zeer vermeerderd door de bepaling van art. 57, in verband met art. 56, *Wetb. van Burg. Regtsv.*, waarbij de succomberende partij *al* de kosten van het regtsgeding, ook die van de tegenpartij en de salarissen van diens practizijns, moet voldoen. Deze *poena temere litigantium* is dikwerf besproken: het is echter niet te ontkennen, dat het niet elk vrij mag staan, zijn medeburger met chicaneuse vorderingen lastig te vallen, zonder ook de schade te vergoeden, die uit zijne onregtmatige daad geleden wordt. Ik vermeen, dat deze bepaling derhalve moet blijven bestaan, en het gevaarlijk is, de principen van het Fransche regt in deze, te sanctionneren in de wet.

Wanneer b.v. de zegel- en registratiewet minder banden aan het proces aanlegde, die nu vaak knellend drukken, wanneer altijd den meest mogelijken spoed werd aangewend, dan geloof ik, dat de eenvoudigheid, spoed en goedkoopte in onze regtspleging oneindig bevorderd zouden worden. Nu ziet men alleen den gegoeden burger zijn regt vervolgen, en anderen vaak misbruik maken, het schaamteloos misbruik van het kosteloos procederen. Men heeft de redenen van dit gebrek willen nagaan en de middelen tot herstel opsporen. Edel pogen! - want de vraag is eene levensvraag - geene vraag voor juristen, doch voor het algemeen, en die onafscheidbaar is van het *suum cuique tribuere*!

Daartoe heeft ook de Heer van Senden het plan opgevat. Hij meent die middelen van herstel gevonden te hebben:

1°. in een enkelvoudigen en goedkoopen regtskundigen bijstand;

2°. in weinige uitgaven of verschotten tot het opzetten en vervolgen van het Proces, en tot het ten uitvoer leggen der verkregene regterlijke uitspraak;

3°. in de verbetering, waardoor de zaken spoediger in staat van wijzen gebragt worden, en krachtiger en sneller de uitspraken worden ten uitvoer gelegd (bl. 9 en 10).

In deze eerste afdeeling van zijn werk behandelt hij alleen het eerste middel, en spreekt daarin: 1°. van den regtskundigen bijstand in het algemeen, 2°. van de hervormingen, die hij daarin wenscht, en 3°. van de bezwaren, die daartegen in het midden gebragt kunnen worden. Wij zullen hem op den voet volgen.

Bij de ontwikkeling van het regt in onderscheiden vormen is het meestal den burger onmogelijk zelf de regtsgronden op te sporen, waarop zijn beweren rust, en die gronden te ontwikkelen en toe te passen. Aan den eenen kant zou men allerlei ongegronde actiën zien instellen, aan de andere zijde zou men de beste en regtvaardigste zaak zien vallen door eene verwarde, onjuiste, onlogische voorstelling der feiten, als men de partijen zonder eenigen bijstand hunne zaak deed aanbrengen en voldingen. *Curia novit jus*; de regtsgronden moet de regter ambtshalve toepassen, doch de feiten kan hij niet kennen dan uit eene juiste naauwkeurige opgave der partijen. Wilt ge bewijs? Bezoekt met mij eene audiëntie van een der kantonregters. De wet nam aan, dat de procedure daar zoo eenvoudig was, dat elk zijne eigene zaak dáár vrijelijk kon bepleiten. Onwaar vermoeden. Alsof eene zaak, die over ƒ 100 loopt, niet rusten kan op eene quaestie van juridisch belang. Het sustenu is eenmaal, helaas, aangenomen; men kent daar geene *practizijns*, men mag er alleen *gemagtigden* kennen, en de advocaat, die voor den geheelen staat als zoodanig optreedt, behoeft eene lastgeving voor het kantongeregt. Wat er ook tegen gezegd moge zijn, de advocaat treedt daar niet op als practizijn, alleen als lasthebber. Dit beginsel aangenomen zijnde, had dadelijk een nadeelig gevolg. Eensdeels verschenen partijen zelve en haspelden en warrelden alles zóó dooreen, dat de ervarenste regter moeite had den draad in dat doolhof te zoeken. Aan den anderen kant ontstond een heirleger van menschen, die, vroeger bedienden bij procureurs, advocaten of deurwaarders, gewoon te draven in het gareel der vormen, meenden dat zij regtsgeleerden waren. Zij noemden zich *zaakwaarnemers*. Voor hen waren de kantongeregten geopend. Kantoren werden opgerigt en de practizijns zelve verwijderden zich, of - laat men het erkennen - werden zelfs verdrongen van de kantongeregten. Elk zou die heeren gaarne in eenvoudige zaken, b.v. bij ontruiming, de partijen zien bijstaan; doch zij gingen verder, en behandelden ook de ingewikkeldste regtsvragen, en alsdan werd de regter, even als dat partijen in persoon verschenen, dan her-, dan derwaarts geslingerd, en hoewel het regt bij hem bekend is, weet hij niet wat van de feiten te denken, wanneer ten minste vraag op vraag, aan de partijen gedaan, den nevel niet deed opklaren, die de geheele zaak omhulde. Men ziet uit dit voorbeeld van hoeveel belang een goede regtskundige bijstand is, en de wetgever heeft bij de procedure voor de hoven en regtbanken dien dan ook gebiedend vereischt. Velen echter meenden, dat, wat er te weinig was bij de kantongeregten, er te veel was bij de regtbanken en hoven. Men *moet* zich toch van een' procureur voorzien (art. 135, Wetb. van Burg. Regtsv.) en meestal ook een advocaat assumeren, want de bepaling van art. 21 wordt slechts zelden gevolgd, en is factisch eene exceptie. Men zegt: ‘ik word verpligt een procureur te nemen, en toch is die procureur mij niet genoeg; ik word dus genoodzaakt tot iets, dat onvolledig en onnut is.’ Men meende in die verpligte assumtie van de procureurs de hoofdreden van de kostbaarheid onzer procedure te vinden, en drong herhaaldelijk aan op de opheffing van het ministerie der procureurs; anderen, dit hoorende, verhieven zich krachtdadig tegen deze meening, en ziedaar den strijd geopend van een der belangrijkste vragen in onze procesorde. De schrijver kiest in dien strijd niet dadelijk partij. Hij transigeert. De *verpligte* assumtie van den procureur, dit is zijne meening, zal worden opgeheven. Er is geen monopolie meer. Men

kan dus een procureur gebruiken, doch dit is eene weelde, die men dan zelf bekostigen moet. Ook blijven zij hun ministerie verleenen in het indienen van requesten, enz. Zij worden dus niet afgeschaft, alleen is het niet *verpligt* ze te gebruiken. Uit deze meening trekt de schrijver vijf gevolgen, die hij achtereenvolgens uitvoeriger behandelt. Ze zijn deze:

1°. men kan een advocaat of procureur aannemen; kiest men den eersten, dan doet deze ook het procureurswerk;
2°. de advocaat wordt in dat geval *dominus litis*;
3°. alleen de declaratie van den enkelen bijstand komt ten laste der succomberende partij;
4°. de niet gegraduëerde procureurs pleiten voor de Regtbanken en de gegraduëerden ook voor het Hof en den Hoogen Raad;
5°. extra processuële verrigtingen blijven aan de procureurs opgedragen.

Eer wij die gevolgen nagaan, een enkel woord als algemeene aanmerking voorop. De instelling der procureurs rust op historischen grond, en altijd is de betrekking van procureur en advocaat afgescheiden geweest. ‘Qu'il soit defendu à tout particulier d'être en même temps procureur et avocat,’ zeide reeds een der brieven van Philips VI (zie ook v.d. Linden, ‘Jur. practijk,’ I, bl. 96). De procureur was altijd een aangesteld persoon, een ambtenaar, van wien men wist, dat hij der zaken kundig was. Men *vermoedt* dit met regt van den advocaat, doch zijne graad van *Juris utriusque Doctor* is verkregen, omdat hij getoond heeft in de *theorie* niet onbedreven te zijn. Ik wilde dus alleen in overweging geven, of, als het sustenu opgaat van hen, die de procureurs doen opgaan in de advocaten, hierin niet eenige voorziening moet worden gebragt.

Het eerste gevolg van des schrijvers stelling is dit: ‘Men kan een advocaat aannemen of een procureur, al naar men verkiest; doch den eersten kiezend, zal deze het procureurs-werk tevens waarnemen.’ Te regt is hier als eerste vraag gesteld: ‘Wat is dat procureurswerk?’ Het bestaat in het volgende: het brengen van de stukken, door den advocaat ontworpen, op zegel en in behoorlijke orde; het verschijnen ter rolle, het adviseren aan den advocaat van het daar verhandelde, en het adsisteren bij de pleidooijen; het stellen en mededeelen van de zoogenoemde acten van procureur; het stellen van requesten en al wat daaraan verder verbonden is; het doen overschrijven van de vonnissen, de zorg voor de beteekening van deze, voor de insinuatiën, het toezigt op de executiën; en eindelijk het bezorgen van datgeen, waarin de griffie en registratie worden geadiëerd.

Bij dit alles wil ik op den voorgrond hebben gesteld, dat, welke hervorming men ook begeere, het goedkoope daarvan niet alleen de drijfveer mag zijn. Als de goede bijstand er door verloren raakt, is het een gebrek, dat men ons opdringt, in plaats van eene hervorming; wat men dan aan den eenen kant wint, verliest men aan de andere zijde dubbel, en men scheidt dan als overwonnene, niet als overwinnaar, uit het strijdperk. De eerste eisch, dien men ten deze doen moet, is, dat de bijstand zoo voortreffelijk mogelijk zij; de tweede, dat hij goedkoop moge wezen; doch om het accessoire mag men het principale niet uit het oog verliezen. Het nieuw opgetrokken gebouw rust dan op een zandgrond. Één stormvlaag en - het valt.

Men wil nu al de verrigtingen van den procureur opdragen aan den advocaat. Men zegt, dat dit alles niet bijzonder veel tijd kost, of grootendeels als vormwerk door een bekwamen klerk kan worden verrigt. Het is waar, dat door deze verandering de kosten zullen verminderen, doch vooreerst is het verschil groot, dat tusschen onderscheidene zaken bestaat, als ook tusschen de wijze van declareren; ten andere

is de eerste vraag, die hier te pas kan komen: schaadt deze hervorming den bijstand zelve?

Gaarne erken ik, dat er eenheid moet zijn in al de stukken, die het judiciëel contract vormen, en dat het de advocaat wezen moet, die al de stukken stelt. Één verkeerd woord in eene dagvaarding opent partij een ruim veld van verdediging. Doch al erken ik ook gaarne, dat dit waar, volkomen waar is, niemand zal ontkennen, dat er een groot verschil bestaat tusschen het essentiële en materiële der zaak. Dat materiële zal nu de advocaat ook moeten bezorgen. Dat werk is ligt, òf een bekwaam klerk kan het verrigten. Onwaar. Het is den advocaat zeer moeijelijk, bijna onmogelijk, de procureursverrigtingen bij de zijne te voegen. De betrekking van den advocaat is tweeledig: hij is de pleitbezorger of de raadsman zijner medeburgers. In den regel zal hij daarbij - hetgeen hij als wetenschappelijk man *verpligt* is - de vorderingen der wetenschap nagaan. De loopende zaken worden dus des avonds bestudeerd, die daardoor geheel ingenomen wordt, en des morgens wacht hem het adviseren of pleiten. De tijd, dien hij daarvan overhoudt, is hem onontbeerlijk voor zijne recreatie of voor eenige lievelingsstudie. Doch wat zou nu gebeuren? De advocaat moet maken, dat de stukken in orde komen, overzigt houden over zijn kantoor en klerken, dagelijks aan de rol verschijnen om conclusiën te wisselen; registratie- en zegelquaesties met de ontvangers bepraten; zorgen voor de griffie, de deurwaardersexploiten; teekenen van requesten, en de Hemel weet, van hoevele conform copijen, die hij toch als voorzigtig man eerst zal nalezen, om te zien of ze wel *conform* zijn; zorgen voor executie, voor het arrest onder derden, en (het ergste van allen) voor arrest en executie van onroerend goed, van welke laatste de schrijver zwijgt. Welnu! zal de advocaat des morgens kunnen adviseren? Zal hij tijd overig hebben om nieuwe krachten te verzamelen? Zal hij des avonds het essentiële zijner werkzaamheden kunnen verrigten, en de wetenschap bijhouden? Het zal hem onmogelijk zijn. Ik weet het, wat men hiertegen in het midden brengt. Men zegt, dat die advocaten, welke overkropt zijn met practijk, dan het een en ander zullen laten varen; dat het niet noodig is, dat één alles en den overigen niets gegeven is, dat daardoor de practijk zal verdeeld worden, en ook komen in handen van ervarene jongere practizijns, die nu zuchten naar werk. Deze objectie was juist, wanneer ik mij een advocaat had gefingeerd, die overkropt was van arbeid, en niet een, die matige practijk heeft. Al heeft men slechts tien zaken te behandelen, het zal toch onmogelijk zijn den avond voor de studie, den morgen voor de adviesen te bewaren. Als de Joodsche wandelaar zal hem aanhoudend het *voort! voort*! worden toegeroepen. Hij zal moeten draven langs de straten, en de man der wetenschap zal zich oplossen in den man der practijk. Het is zóó, wanneer men b.v. slechts twee zaken tegelijk wil behandelen, zou men advocaat-procureur kunnen zijn, doch aan den eenen kant moet de advocaat in zijn practijk een toereikend bestaan vinden, en aan den anderen kant worden zoo doende honderden belet raad te vragen bij hen, in wie zij bijzonder vertrouwen stellen. Voegt daarbij, dat de jongere pleitbezorger meestal in de criminele zaken optreedt, en curator is in de faillissementen - voortreffelijke oefeningen in de practijk voorwaar! - doch die altijd toch, hoe aangenaam die commissiën zijn, dwingen tot studie en tot vrijhouden van eenige morgens en avonden.

Men heeft dit bezwaar erkend en het zóó overwegend geoordeeld, dat men er een middel op heeft trachten uit te denken. Dat middel is het *klerikaat*. Vruchteloos pogen! Ik laat dáár, dat het uiterst moeijelijk zou zijn zoodanige klerken te vinden, die alles verrigtten, en wien men alles gerust konde toevertrouwen. Doch al had men die gevonden, het zou niet veel tijds minder kosten aan den advocaat. Geen verstandig en voorzigtig man zou de stukken van zijn kantoor laten vertrekken zonder ze naauwkeurig nagezien

te hebben. Want het vormwerk is niet zoo ligt te schatten - één gebrek in den vorm, en ge verliest de zaak! Daarbij moest de advocaat dan teekenen dat de copijen conform waren, en zal hij dus noodwendig deze met het oorspronkelijke moeten collationeren. Dikwijls zal de klerk een boodschap kunnen doen aan de griffie of de registratie, doch dikwijls zal het ook onontbeerlijk zijn, dat de advocaat zelf daar verschijnt, om gerezen verschillen te bespreken. De requesten kunnen niet worden opgesteld door den klerk, ten zij de advocaat hem geheel op de hoogte der zaak heeft gebragt, en dit vordert soms meer tijds dan dat hij zelf het request opstelde. De regtbank vraagt dikwijls inlichtingen bij het appointeren of afwijzen van een request, en het zal dan de advocaat zijn, die verschijnen moet om zijne stelling te verdedigen. De conclusiën moeten door den advocaat *zelf* ter rolle genomen worden; ook dit kan in den regel geen klerk doen. Zietdaar, onder anderen reeds, eene zee van werkzaamheden, die den advocaat worden opgelegd, zonder dat hij nog iets aan het essentiële der zaak heeft verrigt, en waarin hem geen klerk ooit zal kunnen of mogen adsisteren.

De schrijver zegt wel, dat de advocaat evenzeer het vormwerk kennen moet als de procureur; doch het is opmerkelijk, dat hij (bl. 53) de extra processuale verrigtingen aan den procureur opdraagt, '*omdat deze daar meer routine in heeft, en dit toch den spoed bevordert*.' Is dit niet ietwat contradictoir?

Vereenigen wij beide betrekkingen, dan mist ge de raadgevingen van den procureur aan den advocaat en omgekeerd. Het is zeer goed, dat in belangrijke zaken - hetgeen pleitzaken *moeten* zijn, anders moet men op de stukken laten regt spreken - de opiniën gewisseld worden en ook eerst een ander oordeel gehoord wordt. Daartoe is het zeer goed, dat een ervaren procureur den advocaat ter zijde staat. Men gevoelde dit, en ried bij de reorganisatie aan, om in dat geval een bekwaam collega te raadplegen. Dit *schijnt* zeer juist, doch factisch is het onmogelijk en bereikt het doel niet. Alles wat men in eene zaak doet, moet eene eenheid vormen. Men kan nu voor iedere luttele vraag geen collega raadplegen zonder de geheele omslagtige zaak bloot te leggen: deze zou zich dan door studie op de hoogte moeten brengen, hetgeen men niet vergen kan, daar hij bij die nieuwe orde van zaken zelf de handen gebonden zou hebben. De procureur weet daarentegen alles wat, van den aanvang af, in de zaak is gebeurd; met hem kan men altijd (ook in spoed vereischende gevallen) ongestoord en met vrucht spreken, en zijne opmerking doet vaak eenig dwaalbegrip vaarwel zeggen, dat men als een axioma had omhelsd.

Men heeft ook wel andere landen tot voorbeeld gesteld, om de voorgestelde reorganisatie aan te dringen; echter zijn daar meerdere in het vak dan hier, is het den advocaat opgelegd, vóór hij in functie treedt, op een kantoor werkzaam te zijn, en nemen eenige andere ambtenaren waar, wat hier alles op de schouders van den advocaat-procureur wordt geladen.

Het gevolg, onzes inziens, dat de vereeniging van den advocaat met den procureur zoude hebben, kan niet gunstig zijn. Of men moet vele zaken laten liggen, en de spoed - een hoofdvereischte eener goede procesorde - wordt gemist; òf men moet zich als wetenschappelijk man verliezen in het vormwerk; òf men moet slechts zoo weinige zaken aannemen, dat de advocature geen middel van bestaan meer kan opleveren. Goedkooper zou het zijn - doch daarom nog niet beter. En is de voorgestelde hervorming zoo noodzakelijk? Laat men de registratie-, zegel- en griffieregten verminderen - laten de practizijns den meest mogelijken spoed aanwenden - laat geen pleidooi meer drie à vier uur aanhouden - en de declaraties, meestal bij moderatie opgemaakt - des verkiezende zelfs getauxeerd met vergelijking der

stukken - zullen het publiek niet meer terughouden om zijn regt te vervolgen. Te meer als de regtsmagt der kantongeregten wordt uitgebreid, en daardoor dus niet dan betrekkelijk groote zaken den bijstand van een procureur en advocaat behoeven.

Het hier voorgesteld beginsel eenmaal aangenomen zijnde, was het logisch en zeer gegrond daarop de drie volgende stellingen te bouwen. Want kan de procureur opgaan in den advocaat, dan wordt deze *dominus litis*, dan komt alleen de declaratie van den enkelvoudigen bijstand ten laste van de succomberende partij, en pleiten ook de gegraduëerde procureurs voor de hoven (de ongegraduëerde voor de regtbanken?). Dit alles volgt zeer logisch. Doch is die eerste stelling onwaar, dan valt ook natuurlijk het gevolg, daaruit getrokken. Nog ééne aanmerking. Men kan een procureur of advocaat kiezen. De schrijver had dan ook alleen de gegraduëerde procureurs moeten toelaten, eensdeels, daar hij hunnen werkkring zoo ver uitstrekt, en er geen vermoeden behoeft of kan bestaan, dat de ongegraduëerde procureurs in de theorie bedreven zijn, en hun nu toch de geheele leiding der zaak wordt toevertrouwd; anderdeels, omdat men in de volgende moeijelijkheid vervallen zal. Ieder proces kan, als het daartoe vatbaar, en niet in het hoogste ressort is uitgesproken, in appel komen. Dat appel vormt één geheel met de eerste instantie. Welnu, ik neem alleen een ongegraduëerden procureur aan, deze pleit in de eerste instantie. Doch de tegenpartij komt in appel, nu moet ik een advocaat aannemen, of wel een gegraduëerden procureur, die niets van de zaak weet. De eerste, die haar gewonnen heeft, wordt als kwâjongen weggezonden. Neen, zonder des schrijvers sustenu goed te keuren, geloof ik, dat hij meer logisch ware geweest, als hij bij zijn stelsel alleen de gegraduëerde procureurs toegelaten, of aan allen het regt van pleiten, ook voor de hoven, had toegekend.

De schrijver wil echter de extra processuale verrigtingen aan den procureur opgedragen zien. Mij dunkt, dat hij dan toch een monopolie laat bestaan. Is er grond, waarom een advocaat, die al het procureurswerk doet in zake van proces, ook b.v. geen request mogt teekenen, om een debiteur van een client failliet te doen verklaren? Ja, zegt de schrijver. De procureur heeft in die zaken meer bedrevenheid, en de spoed wordt dus bevorderd. Terwijl echter later wordt aangevoerd, dat de advocaat in de practijk even bedreven moet zijn dan de procureur, ja, dat zelfs een klerk dit alles zou kunnen verrigten. Men vreest, dat de procureurs op kleine plaatsen geen bestaan zouden vinden. Doch op eene andere plaats klinkt ons het woord tegen: ‘het is niet het gemak of belang der practizijns: het is het belang der burgers, dat in aanmerking komen moet.’ Ik had het meer consequent gevonden ook de extra processuale verrigtingen aan de advocaten te veroorloven, ten minste zijn de redenen opgegeven tegen dit gevoelen, in strijd met des schrijvers eigen stelsel. - Door deze aanmerking wil ik echter alleen de argumentatie des schrijvers bedoeld hebben, zonder dat stelsel zelf te omhelzen.

In de tweede plaats worden ons de gronden opgegeven, die tegen het plan van den Heer van Senden zijn aan te voeren, en deze stuk voor stuk bestreden. Ze zijn vier in getal.

1°. De advocaat heeft geen tijd om ook het procureurswerk te verrigten; de wetenschappelijke behandeling der zaak zou daardoor lijden;
2°. de advocaat is daartoe ongeschikt;
3°. de onafhankelijkheid der advocaten gaat daardoor verloren;
4°. de vereeniging van procureur en advocaat zou de processen en chicanes doen vermeerderen.

Over den eersten grond heb ik mij reeds verklaard. Ik omhelsde die

gaarne, en erkende al het gewigt er van. Over de drie andere nog een enkel woord ten slotte.

Dat de advocaat ongeschikt zou zijn voor het vormwerk, werd in het ‘Weekblad van het Regt’ verdedigd: de schrijver omhelst echter dat gevoelen niet. ‘De advocaat toch moet geacht worden alles te kennen, zoowel de leer der Regtsvordering als der andere Wetten. Hij kan en mag niet de man zijn van het schrijfvertrek, hij moet de man zijn van het leven. Zijne betrekking werpt hem midden in de maatschappij, en hij mag zich niet anders beschouwen, dan als de man van de practijk. Het gezegde kan aangedrongen worden door de opmerking, dat de advocaat bij de kantongeregten toch ook alles in orde brengt wat tot de vormen behoort, daar hij alsdan zonder hulp van een' procureur werkzaam moet zijn.’ - Gaarne erken ik, dat men het vermoeden mag koesteren, dat de advocaat ook de vormen kennen moet, te meer, daar ik in de vormen een bolwerk zie voor de burgerlijke vrijheid; doch even gaarne wensch ik een onderscheid gemaakt te zien tusschen den man, die, zoo als Bulwer dit uitdrukt, ‘een slaaf is van de lamp, een zijdeworm van het studeervertrek,’ en hem, die wel gevoelt, dat hij lid is der maatschappij, doch het daarom nog niet noodig acht zijne studie te laten varen. Hij, die zijne theorie in het leven brengt, is geen onpractisch mensch. Het is waar, bij de kantongeregten doet de advocaat al het vormwerk; doch de zaken, die hij daar behandelt, zijn minder in getal, en veel gemakkelijker in behandeling. Ik geloof, dat de spoed niet bevorderd zou worden, als men den advocaat tevens het procureurswerk opdroeg, en de schrijver erkent dit zelf, als hij om die reden den procureurs de extra-processuale verrigtingen opdraagt.

Men weet, dat de advocaat geen ambtenaar is, dat hij vrij man is in zijne practijk, in zijne betrekking, welke Cujacius met een nieuw woord *advocatitia* noemde. Men vreesde nu dat, als de procureur opging in den advocaat, deze zijne onafhankelijkheid verliezen zou. De schrijver merkt hiertegen, allezins afdoende, aan, dat hij even als nu vrij zal zijn, zijn ministerie te weigeren; doch heeft hij dat eenmaal toegezegd, dat hij ook dan den arbeid van den procureur zal moeten verrigten, tenzij de client voor zijne rekening dezen in het werk zou willen stellen. Er is echter hiertegen één bezwaar. Als de advocaten het voordeel der procureurspractijk mede genieten, zullen zij ook moeten deelen in de lasten. De president zal dus ook *hun* pro deo's moeten toevoegen, en hen als procureur benoemen of toevoegen aan arme lieden, die kosteloos wenschen te procederen. Hoe nu te doen, als hun die zaak niet goed voorkomt? Zij hebben dan, geloof ik, niet het regt om te weigeren, en in dat geval zou hunne onafhankelijkheid, die de schrijver erkent en behouden wenscht, noodwendig verloren gaan.

De laatste grond, tegen het nieuwe stelsel aangevoerd, dat de processen en chicanes zouden vermeerderen, vind ik met den schrijver minder juist. Ik weet daarvoor geene reden, die eenigzins geldend kan heeten.

Men vergete bij dit alles niet, dat het dan ook bepaald dient te worden, ging de voorgestelde verandering dóór, hetgeen wij voor ons niet zoo wenschelijk vinden, dat de advocaat voor het procureurswerk niet volgens *zijn* tarief declareren mogt, doch volgens dat der procureurs. Wanneer b.v. ééne besogne met den procureur gespaard werd, doch de advocaat daarvoor viermaal met een deurwaarder b.v. spreken moest, hetgeen anders de procureur zoude gedaan hebben, zou de declaratie voor die besogne met ƒ 2.80 verminderen; doch de advocaat rekende voor elke besogne met den deurwaarder ƒ 1.80, dus ƒ 7.20, terwijl de procureur daar ƒ 4 voor declareerde. De vreugde voor het winnen van ƒ 2.80 zou dus aanmerkelijk getemperd worden, wanneer men zag, dat men voor den enkelvoudigen bij-

stand ƒ 3.20 meer betaalde en dus bij slot van rekening eene schade geleden had van ƒ -.40. Niet in ieder geval zal dit voorbeeld van toepassing zijn; doch rekent de advocaat voor het procureurswerk naar zijn zoo veel hooger gesteld tarief, dan zal de uitslag echter niet zoo verrassend wezen als men zich heeft voorgesteld.

Wij lazen het werk van den Heer van Senden met genoegen; het bevat vele nieuwe denkbeelden, en is met oordeel geschreven; doch in het belang der zaak, die zoo zeer in ons leven en onze maatschappij ingrijpt, waagden wij het van hem te verschillen, en dat verschil van opinie te motiveren. De duurte onzer regtspleging zoek ik veeleer in langzaamheid, waar de wet den weg opent van spoed, en in de hooge zegel- en registratieregten. Gaarne erken ik, dat, ging des schrijvers voorstel dóór, de kosten *iets* zouden dalen, doch niet zooveel als men zich nu voorspiegelt, en in ieder geval geloof ik, dat de opheffing van de verpligte assumtie van een' procureur nadeel toebrengt aan den goeden regtskundigen bijstand, die op den voorgrond moet staan bij eene goede regtsbedeeling, te veel nadeel, dan dat daartegen het verminderen der kosten zou kunnen opwegen.

Amsterdam, 13 October 1851.
Mr. J.A. Molster.